This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

C 550.4

$2.87

BOUGHT WITH
THE GIFT OF
WILLIAM GRAY,
Of Boston, Mass.
(Class of 1829.)

Received May 28,
1860.

37-143
23-6

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXV.

S. ATHANASIUS ALEXANDRINUS ARCHIEPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

Digitized by Google

Digitized by Google

SÆCULUM IV.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

—

S. P. N. ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT

VEL QUÆ EJUS NOMINE CIRCUMFERUNTUR,

AD MSS. CODICES GALLICANOS, VATICANOS, ETC., NECNON AD COMMELINIANAS LECTIONES CASTIGATA, MULTIS AUCTA : NOVA INTERPRETATIONE, PRÆFATIONIBUS, NOTIS, VARIIS LECTIONIBUS ILLUSTRATA : NOVA SANCTI DOCTORIS VITA, ONOMASTICO, ET COPIOSISSIMIS INDICIBUS LOCUPLETATA, OPERA ET STUDIO MONACHORUM ORDINIS S. BENEDICTI E CONGREGATIONE S. MAURI,

NOVISSIMIS NUNC CURIS EMENDATIORA, ET QUARTO VOLUMINE AUCTA ;

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS PRIMUS.

VENEUNT QUATUOR VOLUMINA 45 FRANCIS GALLICIS.

—

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

Digitized by Google

C 550.4
HARVARD COLLEGE LIBRARY
1860. May 28
Gray Fund.
92.87

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO XXV CONTINENTUR.

S. ATHANASIUS ALEXANDRINUS ARCHIEPISCOPUS.

Prolegomena.	pag. 1.
Oratio sive liber contra gentes.	*col.* 1
Oratio de Incarnatione Verbi.	95
Expositio fidei.	197
In illud : *Omnia mihi tradita sunt a Patre.*	207
Encyclica ad episcopos epistola.	219
Apologia contra Arianos.	239
Epistola de Nicænis decretis.	411
Epistola de sententia Dionysii.	477
Epistola ad Dracontium.	513
Epistola ad episcopos Ægypti et Libyæ.	535
Apologia ad imperatorem Constantium.	593
Apologia de fuga sua.	643
Epistola ad Serapionem de morte Arii.	679
Epistola ad monachos.	691
Historia Arianorum ad monachos.	695
Condemnatio Arii. — Epistola synodalis Alexandri Alexandrini.	797

Ex Typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

37-14
23.6

Digitized by Google

EPISTOLA NUNCUPATORIA

EDITIONI VENETÆ PRÆFIXA (a).

—

SANCTISSIMO DOMINO NOSTRO PIO VI, PONTIFICI OPTIMO MAXIMO,

NICOLAUS ANTONIUS JUSTINIANI EPISCOPUS PATAVINUS F.

Cum verissimum sit, quod asseritur ab Ambrosio, nihil esse religione majus, nihil sublimius fide, eorum consilium optimum semper duxi, qui, quacunque ratione potuerunt, ad ejusdem fidei ac religionis incrementum atque propagationem elaborarunt. Horum et ipse imitatione succensus Magni Athanasii Opera seminarii mei typis edenda curavi; illius scilicet Athanasii, cujus ardentissimum in religionem studium, atque doctrinam hæretici ejus præsertim ætatis, atque adeo ethnici ipsi pertimuerunt. In quo quidem vehementer lætor oblatum mihi in præsentia tempus, testandi publice officium meum, et summam erga te, beatissime Pater, venerationem, tuum illud augustum nomen, quo nullum in terris majus, ad hujus operis præsidium ac patrocinium usurpans. Cui enim hæc, quæ fidei defensionem spectant, potiore jure dicanda sunt, quam illi, quem primum omnium ejusdem fidei assertorem ac vindicem Deus constituit? Accipe igitur meæ hunc sollicitudinis fructum, sanctissime Pater, fidei hujus et confessionis hæres legitime, qua firmissime Ecclesia nititur, ut contra ipsam inferorum portæ prævalere non possint. Neque vero ad id audendum me impellit summus tantum ille dignitatis gradus, ad quem divino afflante Spiritu evectus es, sed etiam eximia tua illa pietas atque doctrina, unde tibi novum splendoris decus accedit. Norunt siquidem omnes tuam in civilium atque sacrarum rerum procuratione solertiam et integritatem, ecclesiasticæ disciplinæ studium, in summa potestate modum, pietatem, æquitatem, munificentiam : norunt tuum in litteras earumque cultores amorem ac propensionem, et quam honorifice de te senserit ingeniorum æstimator acerrimus Benedictus XIV, qui te in adjutorem studiorum asciscendum sibi pro singulari sapientia sua judicavit. Hæc, quæ omnes norunt, ad id mihi sunt maximo incitamento. Quanquam ad te Athanasius ipse venire gestit, quique olim dum viveret validissimam decessorum tuorum opem expertus est, idem nunc se tibi sistit, et in clientelam tuam sese confert, sua tibi omnia in unum quasi corpus collecta exhibens, quæ cum antea late sparsa et variis fuerint inventa temporibus, clarissimorum virorum sedulitate recuperavit. Magnus archiepiscopus pontificem maximum te compellat, tibi plurimum, ubi admissus fuerit, pro futurus. Habebis nempe sagacissimum virum in tot tantisque curis amplissimisque negotiis optimum consiliarium; habebis sapientissimum Ecclesiæ Doctorem, qui te possit in tanta temporum pravitate solari, et eos, qui contradicunt, arguere erumpentes ex Aquilone et mari: habebis tandem pulcherrimum virtutum omnium exemplar, in quod oculos animumque quotidie intendas. Utinam diutissime Ecclesiæ vivas! Interim Athanasius ex procellosis tam diuturni et ardui episcopatus quasi fluctibus in plenissimæ quietis et tran-

(a) *Athanasii Opera omnia quæ exstant vel sub ejus nomine circumferuntur, opera et studio monachorum ordinis S. Benedicti e congregatione S. Mauri; novissimis nunc curis emendatiora et quarto volumine aucta. Græce ac Latine. Patavii* 1777, *curante Nicolao Antonio Giustiniani episcopo Patavino, operam navantibus H. Graulonico et Andrea Gallandio.* III tomi in IV voll., fol. Tria volumina priora reddunt editionem Benedictinorum; quartum vero ea, quæ post illam publici juris fecit D. Bernardus de Montfaucon in *Collectione nova Patrum* et in *Bibliotheca Coisliniana*, una cum pluribus locis ex *Epistolis festalibus* a Cosma in *Topographia Christiana* servatis, nec non omnia quæ Wolf ac Maffeius emiserunt in lucem; tum interpretatio Psalmorum ex Montfauconii *Collectione*, et alia, sive de titulis Psalmorum ab Nicolao Antonelli, Romæ 1746, fol., edita, postea variis lectionibus cod. Vatic. aucta.

Digitized by Google

quillitatis portum receptus tibi, sanctissime Pater, in totius Ecclesiæ administratione felicitatem obtineat. Tuis ipse tandem sanctissimis pedibus provolutus a te illud enixe flagito, ut mihi, seminario meo, totique gregi mihi concredito apostolicam benedictionem impertias. Vale.

AD LECTOREM.

(Ed. Venet. 1777.)

—

Divi Athanasii Opera cum jampridem a multis desiderentur, non exiguis illa laboribus et impensis ad publicam utilitatem et commodum evulganda curavimus, eademque, benigne lector, tibi in præsentia sistimus. Minime nunc necessarium putamus pluribus id ostendere, qualis nempe quantusque Athanasius fuerit inter veteres illos sanctissimosque Græciæ doctores, cum unanimi consensu ab omnibus ipse et dictus, et habitus Magnus sit. Illum certe Patres certatim laudant, ac duo præsertim splendidissima Catholicæ Ecclesiæ lumina Basilius et Gregorius Nazianzenus ut fidei magistrum venerantur, nec defuit qui ipsum cæteris Patribus anteponeret. Hinc maximo semper in honore fuerunt ejusdem Opera, quæ sibi adhuc superesse ad sui ipsius decus atque præsidium vehementer gaudet Christiana respublica. Meminit enim illa se his, veluti quibusdam armis instructam, insignes victorias de suis hostibus retulisse. Meminit his convictam olim fuisse perniciosam Arii dialecticam, his Eusebii Cæsariensis calliditatem deprehensam, his hæreticorum omnium tela depulsa. Utinam vero nullum lateret adhuc ex tanti Doctoris scriptis adeo pretiosis, ut si quid novi ex iisdem rursus occurrat, nec alia ratione servari possit, id eruditus vir vel in vestimentis ipsis jubeat inscribi. Ad hujusmodi Operum celebritatem magis augendam, ac propagandam utilitatem plurimorum virorum industria conspiravit, qui variis temporibus eadem modo Latine tantum, modo etiam Græce ediderunt. Nondum tamen satisfecerant eruditis, sed nova alia, eademque accuratior expetebatur editio, quæ errata veterum emendaret. Hanc concinnandam aggressus est P. Bernardus de Montfaucon totius antiquitatis peritissimus, ac rerum hujusmodi sagacissimus explorator, eamdemque summo cum labore ac laude perfectam ac tribus magnis voluminibus comprehensam Parisiis anno 1698 publici juris fecit.

Multa præterea alia D. Athanasii scripta detexit subsequentibus annis idem P. Bernardus de Montfaucon, quæ ab eodem Parisiis in lucem edita anno 1707 obtinent primum locum in volumine altero ex iis duobus quæ ab ipso *Nova Patrum et Græcorum scriptorum Collectio* inscribuntur. Atque hæc appendix quodammodo dici possunt et additamentum editionis primæ Operum S. Athanasii, in quibus eruendis ac secernendis, digerendis, castigandis, illustrandis ille plurimum laboravit. Neque enim solum epistolas plurimas in varias Europæ partes ad nova detegenda transmisit, sed etiam longas peregrinationes suscepit, Galliam et Italiam peragravit, bibliothecas utrobique lustravit, quotquot occurrerunt codices diligentissime evolvit, monumenta percurrit, aliaque perfecit, ut ipse fatetur in præfatione utrique editioni præmissa. Nos primam editionem secuti qualem ipse protulit, talem damus : quæ vero postea edidit, ea cum pluribus aliis in tertium tomum conjecimus, quod ex ejusdem præfatione cognosces (*a*). Sic qui primam postulant horum Operum editionem, eamdem a nobis habent, nec aliis, quæ postea detecta sunt, fraudantur. Quidquid interea sit, hoc certe testari possumus, editionem hanc nostram primam esse post Parisiensem illam a B. de Montfaucon concinnatam, eademque multo locupletiorem. Adhuc fortasse latent alia S. Doctoris scripta. Ne litterati eadem investigandi laborem fugiant. Interim, amice lector, oblatum munus ne respuas, ac nostrum tibi inserviendi desiderium benevolo animo fac inflammes. Vale.

(*a*) Mox sequitur.

Digitized by Google

PRÆFATIO

EDITIONIS VENETÆ TOMO TERTIO (a) PRÆFIXA.

Hactenus D. Athanasii editionem opera et studio monachorum ordinis S. Benedicti e congregatione S. Mauri adornatam, ac Parisiis an. 1698 typis excusam fideliter in omnibus secuti sumus. Atque in hoc quidem ita nobis nihil licere existimavimus, ut ipsas etiam emendationes, quas illi absoluto jam operi apposuerunt, suis locis insertas exhiberi noluerimus, ut nostra hæc volumina legentibus illud etiam appareat, quid illi primum, quid postea cogitaverint, et ne viris doctissimis eam laudem quodammodo eriperemus, quæ ex posterioribus curis (quæ sapientiores esse solent) proficiscitur. Cum vero ex quo eadem editio felicissime absoluta fuit ad nostram usque ætatem per industrios antiquitatis indagatores non pauca S. Doctoris monumenta e bibliothecarum tenebris eruta in lucem venerint, plurima vero ad ejus scripta ac gesta illustranda, ac majus in lumen collocanda ab eruditissimis viris subinde fuerint elucubrata, ideo nos, qui in id studium omne ac diligentiam impendimus, ut nostra hæc et exacte omnino elaborata, et, quantum in nobis est, numeris omnibus absoluta prodeat, quæcunque post ea tempora Magni Athanasii scripta et ἀποσπασμάτια vulgata sunt, accuratissime collegimus, et in unum quasi corpus congessimus; ex eruditorum autem opusculis ac dissertationibus ea tantummodo selegimus, quæ et magis necessaria et gratiora legentibus judicavimus, ne si omnia coacervaremus, et levioribus locus esset, et volumen ipsum in nimiam magnitudinem excresceret. Neque vero hujusmodi S. Athanasii monumentorum, quæ typis nostris commisimus, collectionis laudem nobis tributam volumus; iis enim jure optimo debetur, quorum doctrina et consilio id præstitimus. Ea vero laus, ac gloria propria in primis Joan. Hieronymi Gradonici, archiepiscopi Utinensis, qui ad ecclesiasticæ dignitatis amplitudinem in hoc præcipue studiorum sacrorum genere singularem quamdam et exquisitam eruditionem adjungit. In hujus etiam societatem venit congregationis Oratorii presbyter, Andreas Galland, qui, quantum studio, doctrina, criticæ artis peritia, ac rerum ecclesiasticarum cognitione præstat, *Nova Patrum Bibliotheca* ab ipso Venetiis edita satis luculenter ostendit. In iis vero quæ horum consilio collegimus non eum ordinem secuti sumus, quem in sua ad rerum sacrarum, præcipue SS. Patrum studiosos admonitione anno proxime elapso edita typographus noster indicavit; neque enim ad id fide obstrictos nos duximus; et cum hic ordo ex libero cujusque arbitratu potius pendeat, quam ex rerum ipsarum convenientia, eum demum prætulimus qui magis arrisit. Quid igitur a nobis præstitum fuerit, breviter indicemus, ac singula quæ postremo hoc volumine comprehensa sunt, sub unum quasi conspectum (quod munus eorum est qui præfantur) subjiciamus.

I. Principem itaque locum *XXII Animadversionibus in D. Athanasii vitam et scripta* attribuimus, quas statim excipiet *Diatriba de causa Marcelli Ancyrani* : egregium utrumque opus præstantissimi P. Montfauconii, quo nemo in excutiendis et illustrandis D. Athanasii operibus, ac rebus ad ejus vitam et scripta pertinentibus impensius ac felicius insudavit. Atque in priore quidem cum nonnulla in Parisiensi editione in transcursu agitata accuratius, ut ipse fatetur, excussit; tum præcipue cl. Tillemontium strenue refellit, ubicunque ille aut in gestorum recensione, aut in temporum supputatione sibi adversatur. In posteriore vero rem in ecclesiastica historia perobscuram, et ab eruditis magna animorum contentione in utramque partem agitatam, de Marcelli nempe Ancyrani doctrina, disquirendam aggreditur, eaque affert, ex quibus nova Marcellianis rebus lux oboriatur, ut sin minus in omnibus, in multis saltem quæstionis admodum implicatæ difficultas enodetur.

II. Neque minus obscura atque difficilis quæstio est de anno, quo D. Athanasius tantorum laborum pro Ecclesiæ utilitate exantlatorum præmia recepturus e vivis excessit. Ut enim de iis taceam qui ejus interitum ad an. 375 referendum putant, nonnulli magni nominis scriptores et chronographi sanctissimum patriarcham an. 371 decessisse arbitrantur: contra vero ecclesiasticorum annalium parens Baronius pro an. 372 acriter pugnat: maxima tandem eruditorum pars insequente an., nempe 373, eumdem obiisse contendit. Postrema hæc opinio cum jam vulgo recepta esset, totius antiquitatis peritissimus vir Justus Fontaninus, archiepiscopus Ancyranus, *Historiam litterariam Aquileiensem* conscribens, ut certo statueret quo anno Rufinus et Melania in Ægyptum venere (eodem autem anno venisse constat, quo D. Athanasii interitus contigit), quæstionem de anno emortuali S. Doctoris iterum ad examen revocavit peculiari dissertatione ad calcem

(a) Cum scripta in hoc volumine contenta disposuerimus juxta ordinem novum a nobis institutum, præfationes eidem volumini præfixas huc revocavimus. Cæterum ordinem novum cum veteri collatum ad calcem tomi IV exhibebimus. EDIT.

Digitized by Google

Historiæ litterariæ Aquileiensis adjecta. In ea vir et ingenio et eruditione summus multa eaque gravia ex omni ferme antiquitate testimonia congerit, quibus Baronii calculos longe accuratissimos cæteris fideliores ostendat. Gratum igitur lectoribus nos facturos putavimus, si post *Animadversiones* ac *Diatribam* cl. Montfauconii hanc quoque dissertationem adjungeremus, ut in re adeo in ancipiti posita, pro qua summa ingenia haud segniter inter se decertarunt, quid ad veritatem accedere propius videretur, clarius dispicere ac dignoscere possent. Hæc nimirum solummodo ex eruditorum lucubrationibus ad scripta, gesta obitumque Athanasii spectantibus nobis seligere visum est; de cl. autem Scipionis Maffeii animadversionibus in insigne historiæ ecclesiasticæ sæc. IV fragmentum ab eo Veronæ repertum editumque paulo infra dicemus.

III. His in antecessum præmissis ad ipsius Athanasii Opera devenimus, quæ nunc primum collecta typis nostris evulgamus. Ex his, quæ primo loco occurrunt, quæque secundo supra vicesimum numero censentur, e bibliothecarum latebris primus eduxit ac publici juris fecit cl. Montfauconius, duobus contra Novatianos fragmentis exceptis, decimo octavo numero comprehensis, quæ ex codice LVIII bibliothecæ collegii Novi Oxoniensium prodierunt cura ac diligentia Joan. Christophori Wolfii (*a*). Insignis siquidem ille Benedictinæ familiæ monachus, atque indefessus antiquitatis pervestigator, lustratis excussisque summa cura ac studio Galliæ et Italiæ bibliothecis, quotquot ad manum venerunt codices evolvit, ut si qua adhuc laterent Athanasii scripta in lucem emitteret; tantique laboris ac solertiæ fructus fuere quæ supra innuimus opera. Ac fragmentum quidem ex *sermone de fide* in *Coislininiana Bibliotheca* edidit, reliqua vero in *Nova Patrum et scriptorum Græcorum Collectione*. Neque vero omnia ut genuinos sanctissimi antistitis fetus venditat, de pluribus tamen nihil esse ambigendum statuit. Quid vero de illis sentiendum sit, ex ejusdem præfatione potius, et ex *Monitis* singulis operibus præfixis, quam ex nobis ediscendum. Nihil enim pro ea, qua pollebat, eruditione ac doctrina prætermisit, quod ad rectam eorum intelligentiam atque judicium necessarium videretur.

IV. Inter Athanasiana vero, quæ collegimus, scripta suum etiam habere locum putavimus monumenta aliquot ecclesiastica a cl. Maffeio in lucem emissa tum tom. III opusculorum quibus titulus *Osservazioni letterarie*, tum in fine ejus operis quod inscripsit *Storia teologica*. Non omnia quidem a Magno Athanasio conscripta sunt, sed duæ tantum epistolæ, quarum altera ad Mareoticas Ecclesias missa fuit, ad clerum altera Alexandrinum ac Parembolam. Verum cum ex illis quoque, quæ Athanasium auctorem non jactant, non pauca ejusdem vitam ac scripta propius attingant, nullum duximus omittendum. Ac primum quidem ex hisce monumentis historicum quoddam fragmentum est ad Meletiani schismatis primordia pertinens, in quo duas habemus epistolas perraras eorum temporum reliquias, quæ Nicænam synodum præcesserunt. Sequitur deinde Sardicensis concilii ad Mareoticas Ecclesias epistola, itemque D. Athanasii duæ, quas paulo ante commemoravimus. Ac Sardicensis quidem concilii epistola eo magis summo in pretio atque honore habenda est, quod, ut recte animadvertit cl. Maffeius, licet multæ ab eodem conscriptæ fuerint, paucæ admodum injuria temporum ad nos pervenerunt; ex priore vero D. Athanasii, etsi in ea subscriptiones fœde alicubi depravatæ appareant, episcopalium tamen aliquot Ecclesiarum nomina ediscimus, quas apud sacros geographos frustra requiras; nonnulla etiam virorum ac locorum nomina nondum emendata rectæ lectioni restituuntur, ex posteriore demum præcipuarum in historia ecclesiastica gestarum rerum veritas evidentius demonstratur firmiusque stabilitur. Hujusmodi tres epistolas *Historia acephala* consequitur ad Athanasium potissimum ac res Alexandrinas pertinens, in qua nonnullæ rerum περιστάσεις prius ignotæ afferuntur, quædam explicantur enucleatius, quædam etiam aliter enarrantur, singula vero temporibus exacte prorsus distincta sunt; quæ utinam amanuensium incuria non vitiasset! Verum, quod est notatu præcipue dignum, annus est emortualis S. Athanasii, quem, si hujus historiæ scriptori habenda est fides, an. 373 decessisse comperimus; ex quo celeberrimi Montfauconii cæterorumque hac de re sententiæ non parum roboris ac firmitatis accedit. Qui vero pleniorem de istis ecclesiasticis monumentis cognitionem desiderat, is legat, quas simul edendas curavimus, cl. Scipionis Maffeii in eadem animadversiones, seu potius commentaria, in quibus omnia pro mira ingenii sui felicitate sagaciter evolvit, et exquisitæ eruditionis luce perfundit, quin etiam obiter aliqua eruditorum errata castigat.

V. Græcus quoque textus *Epistolæ ad papam et clerum Persarum* prætermittendus non fuit, ne quid in hac nova Operum Athanasii collectione deesset. Latinum typis excudimus tom. II, pag. 649; Græcum primus dedit cl. Montfauconius in *Bibl. Coislin.*, pag. 269, unde nos illum desumpsimus. De hac epistola nihil addendum *Monito* quod Latino ejus textui Benedictini monachi præmiserunt.

VI. Exstat tom. VII, pag. 846, *Novæ conciliorum Collectionis*, quam Venetus typographus Antonius Zatta edere pergit, Athanasii de Christo testimonium, afferturque a Leontio Byzantino monacho in opere nondum edito *contra Nestorianos et Eutichianos*. Vetustus hujus operis codex asservatur Venetiis in Græca D. Marci bibliotheca. Ex eo quædam

(*a*) Vid. ejusdem Præf. ad tom. III *Anecd. Græc.*

Digitized by Google

exscripsit, Latine reddidit, notis illustravit cl. vir Antonius Bongiovanni, misitque ad doctissimum virum Joan. Dominicum Mansi, archiepiscopum postea Lucensem, quibus novam et amplissimam conciliorum Collectionem, cujus paulo ante meminimus, locupletaret. Hoc Athanasii de Christo testimonium illud ipsum est, quod in ejusdem *De Incarnatione Verbi Dei* opusculo legimus inter opera dubia initio tom. II (*a*) a monachis Benedictinis relato. Quoniam vero in eo paucula quædam aliter leguntur atque ibi editum fuit, ne quid videamur omittere, placet illud hoc loco proferre. ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ. Ὁμολογοῦμεν καὶ εἶναι αὐτὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸν κατὰ πνεῦμα, υἱὸν ἀνθρώπου κατὰ σάρκα, οὐ δύο φύσεις τὸν ἕνα Υἱὸν, μίαν προσκυνητὴν, καὶ μίαν ἀπροσκύνητον, ἀλλὰ μίαν φύσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένην, καὶ προσκυνουμένην μετὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ μιᾷ προσκυνήσει. Quæ ita vertit Ant. Bongiovanni: *MAGNI ATHANASII. Confitemur et ipsum esse Dei Filium, atque Deum secundum Spiritum, et filium hominis secundum carnem, non autem duas naturas unum Filium, unam adorandam, aliam non item; sed unam in ipso Dei Verbo naturam* incarnatam, *atque uno eodemque cultu prosequendam.* Exstat pariter tom. I, pag. 34, *Catalogi codicum manuscriptorum bibliothecæ Mediceæ Laurentianæ*, quem diligentissimus æque ac eruditissimus vir Ang. Mar. Bandinius Florentiæ edidit an. 1764; exstat, inquam, interpretatio tituli psal. LXXVII, quæ Magni Athanasii nomen præ se fert. Desumpta est ex plut. V, cod. XIV, in quo habetur catena quorumdam Patrum in Psalmos; cumque ipsa etiam ab edita (*b*) tituli ejusdem psalmi interpretatione differat, hic saltem post Bandinium merito recudendam putavimus. Ea autem est hujusmodi: Ψαλμὸς οζ'. Συγκέσεως τῷ Ἀσάφ. Ἐνταῦθα τὰ τῆς Ἐξόδου, τὰ τῶν Ἀριθμῶν, καὶ τὰ τοῦ Δευτερονομίου ψάλλει, τὸν δὲ ψαλμὸν ᾄδει τῷ νέῳ λαῷ, παραινῶν τῷ νόμῳ προσέχειν τῷ εὐαγγελικῷ· τοῦ δὲ παλαιοῦ τῶν Ἰουδαίων δήμου κατηγορῶν, ὡς ἀγνώμονος, καὶ ἀχαριστίᾳ τὰς εὐεργεσίας ἀμειψαμένου, παρορμῶν δὲ ἡμᾶς ἐπὶ τὴν σύνεσιν τῶν ἐπιφερομένων, Συγκέσεως τὴν ἐπιγραφὴν ἐποιήσατο. Quæ nos ita interpretamur: PSALMUS LXXVII. INTELLECTUS ASAPH. *Refert in hoc psalmo quæ in libris Exodi, Numerorum et Deuteronomii narrantur, psalmum vero canit novo populo, admonens ut legi evangelicæ attendat. Cum autem veterem Judæorum populum tanquam insipientem accuset, qui beneficia nulla gratiarum actione rependerit, nosque excitet ad intelligentiam eorum quæ afferuntur, ideo* Intellectus *titulum præposuit.*

VII. Reliquum tandem est, ut de interpretatione Psalmorum, sive libro *De titulis Psalmorum*, quem ut genuinum D. Athanasii opus edidit Nicolaus Antonellus Romæ an. 1746, quique, licet postremam, maximam tamen hujusce voluminis partem conficiet, pauca dicamus. Librum itaque *De titulis Psalmorum* a sanctissimo Doctore fuisse conscriptum nos dubitare non sinit D. Hieronymus *De script. eccles.* cap. 87. S. Athanasii librum interpretationis Psalmorum synodus quoque II Nicæna commemorat act. 6. Fragmenta quædam Athanasiana *Expositionum in Psalmos* Latina interpretatione donaverat Politianus; quædam etiam Daniel Barbarus, et Balthasar Corderius in Catenis Patrum ad Psalmos protulerant; Petrus item Felckmannus ex Catena Nicetæ Heracleotæ fragmenta *Commentariorum* Athanasii *in Psalmos* evulgaverat. Postea monachorum Benedictinorum studio ac diligentia locupletiores *in Psalmos Expositiones* D. Athanasii prodierunt, et quanquam inscriptionem non satis commode libro *De titulis Psalmorum* ab Hieronymo laudato convenire ultro fateatur Montfauconius, ea tamen genuinum S. Doctoris fetum asseverat. Verum enimvero non defuerunt viri eruditi, qui, re attentius explorata, easdem Magno Athanasio abjudicarunt. Tandem quod cl. Montfauconius in Præfatione ad opera S. Athanasii ab se in *Nova Patrum Collectione* evulgata persuasum sibi esse affirmaverat, nimirum præter ea, quæ tunc temporis in vulgus primum mittebat S. Doctoris scripta, alia insuper inedita delitescere, eruditus vir Nicolaus Antonellus inter manu exaratos bibliothecæ Barberinorum codices *Expositionem Psalmorum*, sive librum *De titulis Psalmorum*, de quo agimus, feliciter detexit. Id germanum esse D. Athanasii opus omnino non ambigit, idemque esse ac librum *De titulis Psalmorum* a D. Hieronymo recensitum. Quod ut sibi persuadeat, duorum doctissimorum virorum Andreæ Scotti, et Lucæ Holstenii auctoritate præcipue movetur; multa præterea, eaque non levia argumenta affert, quibus idipsum manifeste evincat; quædam etiam, quæ in contrariam partem objici possent, ingeniose non minus quam erudite refellit. Legenda omnino ejusdem Præfatio, quam operi a se edito præmisit, ubi rem totam docte admodum ac fusiori stylo persequitur. Utra istarum *in Psalmos interpretationum* Athanasio tribuenda sit, eane Benedictini monachi, an vero quam Antonellus detexit, definire ipsi nos non audemus: litem hanc eruditorum judicio dirimendam relinquimus. De hoc uno, quod ad nos attinet, admonendus est lector, post editum nempe ab Antonello *Psalmorum Commentarium* Athanasii nomine insignitum in bibliotheca Vaticana repertum fuisse codicem inter Palatinos n. XLIV, in quo Psalmi, idemque Commentarium continebatur, unde ille plurimas variantes lectiones ac supplementa deprompsit, eaque omnia appendicis loco suæ editioni adjecit. Ut igitur Barberini ac Vaticani codicis identidem conferendi labor ac tædium lectori imminueretur, variantes lectiones et addimenta suis locis inseruimus, codicis tantum adjecto nomine, vel ut

(*a*) Nostræ recensionis quarti. EDIT.
(*b*) Tom. II edit. Paris. an. 1698 et Venetæ 1777, nostræ tom. III. ID.

Digitized by Google

plurimum nulla codicis mentione facta, si quasdam variantes textus Psalmorum lectiones excipias, quas perspicuitatis gratia Vaticani vel Palatini codicis nomine indicavimus. Neque vero verba singula ab Antonello in appendice ascripta retulimus, sed ea duntaxat, quibus constat lectionis varietas; quæ porro ille ex conjectura sagaciter emendaverat, ubi illa cum Vaticano codice concinere animadvertimus, quod sane pluribus in locis accidit, prætermittenda duximus, ne idem iteratum legeretur; minime autem variantium lectionum interpretationem omisimus, quam nec ipse omisit Antonellus, quotiescunque alteram ab altera differre deprehendimus. Hæc nos de D. Athanasio locuti, summam tandem laudem Nicolao Antonello deberi certe fatemur, cujus doctrina cum ex omni eruditionis genere floresceret, fuit etiam sancti hujus doctoris Operibus fortunatissima. Ille quidem amplissimam dignitatem consecutus Romanæ purpuræ splendorem auxit, editis vero luculentissimis operibus sui nominis immortalitati consuluit. Nos, quam viro huic honoris gratique animi significationem debemus, eam non aliter explebimus, quam ea subjiciendo quæ ipse scripsit, quæque Christophanus Amadutius earum litterarum, quas Romæ profitetur, Græcarum scilicet, scientissimus cl. Joanni Lamio a. d. VI Kal. Octob. an. 1767 per epistolam commemoravit (a). Hæc igitur nos præmonuimus; hæc illa sunt, quibus nostra hæc D. Athanasii Operum editio præ cæteris, quæ ad hanc diem prodierunt, aucta et locupletata publicæ luci sese committit; quæ si eruditorum suffragio, ut nobis pollicemur, comprobabitur, majora etiam, quæ animo volvimus, in posterum aggrediemur.

PRÆFATIO

In opera S. Athanasii quæ nunc primum *collecta* publicantur.

(Montfaucon, *Nova Bibliotheca Patrum*, t. II. Stellulis prænotata interseruerunt editores Veneti. — Omnia, ut jam diximus, ordine novo donavimus, quem indicabit editionis utriusque collatio.

Qui a primis adolescentiæ annis ad decursam usque ætatem, frangendis tum calamo tum opera hæreticorum conatibus et consiliis strenue advigilavit, Athanasius; qui totis sex et quadraginta annis Alexandrinæ Ecclesiæ præsul, non plebis modo regimini, sed etiam fovendæ per orbem rei catholicæ totus incubuit; infinita prope scripserit necesse est. Nam quanta putas edidisse contra hæreticos, nec tantum illos qui sua ætate ingenti numero prorupere, Arianos, Pneumatomachos, Photinianos, Dimœritas, Apollinaristas; sed etiam eos, qui pridem exorti, sanæ fidei oppugnandæ nondum finem fecerant, Manichæos, Novatianos, Marcionitas? Quot epistolas ejusdem fidei causa ultro citroque missas penes se habuit, qui de rebus solum Sardicensis synodi quadringentorum episcoporum litteras ad se missas, servare se testificatur: quibus ἀμοιβαίας remisisse, silente licet Athanasio, indubitatum videtur? Quot homilias ad populum edidit ille, dum præsens Alexandriæ consideret, itemque dum profugus per otium solitudinis, populos ad pietatem et rectam fidem, missis litteris, informaret? Non mirum ergo si nova in dies prodeant S. Doctoris opuscula: ac etiamsi, lustratis Galliæ et Italiæ bibliothecis, summa cura studioque quotquot ad manum venerunt codices evolverim, ut Athanasii ἀνέκδοτα eruerem, publicique juris facerem, bene multa adhuc latere nihil ambigo, eruditosque, nec sine spe amplæ segetis, investigandi laborem adire peropto. Quanquam vero ad singula opera prævias Monitis, quid de quolibet sentiendum sit, aperuimus: libet ea quæ jam diximus paucis retractare, et quæ nobis δευτέραις φροντίσιν notitiæ accesserint, lectori benevolo patefacere.

I. *De legatione Ecclesiæ Ancyranæ* ad Athanasium pro causa Marcelli peculiari diatriba pluribus infra agitur, ac eximii opusculi occasione, Marcelli causa pro virili expenditur.

II. *Sermo major de fide*, opus a Theodoreto laudatum, egregia est contra Arianos aliosque Athanasiani ævi hæreticos disceptatio: ubi syllogismis et dilemmatibus lucifugarum errores proterit et refellit S. Doctor. Et primo quidem cum Ariani deitatem Verbi minuentes, ἐλαττοῦντες, dicerent, Verbum esse rem factam et creatam; iis ille strenue obsistit, evincitque, non posse rem creatam esse eum, qui omnia creaverit, tam visibilia, quam invisibilia: nec vere dici posse omnia creasse Deum Verbum, si vel aliud quidpiam ab ipso non creatum, vel ipsum Verbum creatum esse reperiatur: hinc ipsum Filii

(a) Qui nient' altro v' è di nuovo, che abbia di letterario, se non che la perdita pur troppo funesta alla più colta letteratura, che facemmo Giovedì notte all' ore 6, del più dotto cardinale che ornasse ora il sacro collegio, l' eminentissimo sig. card. Niccolò Antonelli, morto in età d' anni 69 involatoci in poche ore da una gagliardissima infiammazione. *L' interpretazione Greca de' Salmi* di S. Atanasio, le *Opere Armene* di S. Jacopo Nisibeno, quella e queste da lui tradotte in Latino ed illustrate con prefazione e con note; l' antico *Messale Romano monastico Laterane*nse illustrato da lui con note e dissertazioni; le *Ragioni della santa sede sopra Parma e Piacenza*; la dissertazione sopra il titolo di S. Evaristo e l'altra sulla commemorazione del Romano pontefice da farsi dagli Orientali nel sacrificio della messa; e finalmente un nuovo Compendio della *Somma* di S. Tommaso stampato ultimamente in *Propaganda* per uso degli alunni di quel collegio, lo distingueranno sempre per un egregio letterato, e per un degnissimo cardinale.

Digitized by Google

nomen proprietatemque, quominus sit creatus Filius officere : nam, etsi multi filiorum Dei nomen nacti sint, quin vere et natura filii essent ; non parem esse de Filio Dei rationem : etenim, ut alibi ait, ideo μονογενής, sive unigenitus ille dicitur, quod solus Filii rationem vere et proprie obtineat. Consequenter vero Arianos arguit, quod dicant Filium esse mutabilem : cum enim Pater natura sit immutabilis ; Filius, qui naturam et essentiam Patris accipit, alias enim non vere Filius esset, natura immutabilis sit oportet. Quoniam autem Ariani, Scripturas ad libitum usurpantes, multa de Christo ut homine dicta, ad Verbi deitatem minuendam in medium afferebant, accuratissime Athanasius, quæ a Christo ut homine gesta sunt ab iis, quæ ab ipso ut Deo sunt edita, distinguit et segregat. Nec minus illos adortus est, qui de incarnatione Verbi falsa proferebant, Dimœritas maxime aliosque, in quos ad Epictetum scribens invehitur. Quia enim nonnulli hoc Joannis dictum interpretantes, *Et Verbum caro factum est*, ita explicari volebant, ac si Verbum ipsum in carnem et ossa mutatum fuisset ; eam ille opinionem ut insanam explodit, ac repetitis exemplis probe commonstrat, in usu esse ut ex aliquo extrinsecus adjuncto, dicatur homo, verbi gratia, tale quidpiam factus esse, quin naturam mutaverit. Cum autem ii qui Verbum in carnem vere conversum fuisse dictitabant, humana opera, et τὰ πάθη ipsi Verbo, ut Verbum erat, ascriberent ; comprobat ille, non Verbo ascribi posse, quatenus scilicet Verbum et Deus est, quod postulet pro nobis, quod passum fuerit, etc. Licet autem Christi, ut Deus est, opera, ab iis quæ ut homo operatus est distingui velit, negat tamen Verbum unquam deseruisse quod semel assumpserat, affirmatque corpus Christi incorruptum mansisse post mortem *propter Verbum inhabitans*, quod a corpore nunquam discessit. Ex iis fortasse quæ contra Dimœritas afferuntur, non abs re credatur, tunc ab Athanasio editum fuisse *Sermonem majorem de fide*, cum jam Dimœritæ erumperent et blasphema dicta contra Christum efferrent, anno circiter 369 vel 370.

III. In fragmento ex sermone *De fide* agit de jejunio.

IV. In fragmento *de Paulo Samosateno*, ait Paulum Zenobiæ patrocinio nixum fuisse dum errores spargeret ; sed nihil ipsi profuisse ejus patrocinium, nec obstitisse, quominus is ab episcopis in synodo coactis damnaretur.

V. *Fragmentum de Stephano Antiocheno* est pars historiæ cujusdam ab Athanasio conscriptæ, ubi de conspiratione Stephani in legatos synodi Sardicensis Euphratem et Vincentium structa, quam in *Historia ad monachos* carptim tetigerat, pluribus agit ille, remque memorat accuratius.

VI. *Epistola ad monachos*, brevissima licet, pulcherrimas de Arianorum consortio declinando præceptiones offert : nam, quia multi Catholicorum erant qui Arianorum conventibus interesse cum iisque precari solebant, a tali consuetudine eos qui rectæ fidei hærerent, absterrere conatur Athanasius. Qua de re vere auream ejus sententiam hic apponere libet : *Ne quid igitur tale contingat, id vobis in proposito sit, dilecti, ut eos qui palam impie sentiunt aversemini ; eos autem qui se cum Ario non sentire putant, sed cum impiis tamen communicant, caveatis : nam quorum sententiam aversamur, eorum maxime communionem fugere consentaneum est. Quod si quis dum rectam se fidem profiteri simulat, cum illis tamen communicare videtur, hunc hortamini ut a tali consuetudine abstineat : ac si quidem polliceatur, hunc fratris loco habeatis ; sin proterve insistat, hujusmodi hominem repudiate.*

VII. *Commentaria*, sive *Sermones Athanasii in Matthæum* exstitisse jam certo constat : quorum nos partem haud modicam ex codicibus eruimus. Quia vero opus antiquissimum Athanasii semper nomen prætulit, vere Athanasii esse opinamur. Licet autem Origenem, quem in *Epistolis ad Serapionem* purgare videtur, hic ἄθλιον vocet, hinc tamen nihil scrupuli exoritur : exploratum quippe est Origenem, quem magistri loco in honore habebant Ariani, ab adversæ partis scriptoribus temeritatis nomine culpatum fuisse : ac etsi Athanasius, dum ad confutandos Pneumatomachos ejus auctoritatem usurpat, illum, licet tamen frigide, excusare videatur, nihil tamen obest quin, expensis ejusdem lucubrationibus, ipsum alio loco et tempore insectetur ; ut de Basilio Ancyrano a S. Doctore factum deprehendas.

Primo quidem occasione stellæ quæ Magos ad præsepe duxit, egregie pugnat contra genethliacos et astrologos, qui actiones et vitam nostram astrorum motu regi dictitabant : unde id absurdi sequi commonstrat, neminem sceleris admissi causa culpandum, si astrorum motui vel fato humana gesta ascribantur : nam contra fatum et necessitatem, ut vulgo fertur, ne Jovis quidem pater pugnare valet. Quæ de novem Herodis morbis et ejus genealogia sub hæc leguntur, ex Josepho et Africano mutuatus Athanasius est ; neque hac de re quidpiam jam dictis adjicere libet.

Agit postea Athanasius contra hæreticos nonnullos, qui dictum illud Jobi : *Nemo mundus a sorde, etiamsi unius diei fuerit vita ejus* [1], de peccatis tenellorum infantium actualibus intelligi pugnabant. Quæ tanta insania forte videatur, vix ut credi posset id opinionis alicui unquam hæsisse ; nisi magistra rerum experientia doceret, in absurdissima quæque commenta prorumpere eos qui arbitrio suo religionis capita definire audent. Horum itaque sententiam acriter depellit Athanasius ; et quia existimabat ille sordes animi cujusque de actuali tantum peccato proprie intelligi posse, de sordibus corporeis, quas ex utero matris contrahimus, Jobi

[1] Job xiv, 4.

Digitized by Google

dictum explicat S. Doctor, non quod inficietur singulos homines cum peccati originalis sordibus in lucem edi : eam quippe ille sententiam clarissime profitetur ; sed cum hæretici illo Jobi loco nixi, actualia peccata in parvulis constituerent : ex adverso pugnans ille a sordibus animi ad corporeas maculas ejus loci interpretationem transfert. Quia vero locus ille Athanasii, initio et fine mutilus, non totam illius hac de re sententiam exprimit, abs re esset his explicandis diutius immorari, cum maxime peccati originalis doctrinam perspicue Athanasius, si quisquam alius, enuntiet. Sic p. 866 : *Omnes itaque qui ex Adamo oriuntur, in iniquitatibus concipiuntur, in proavi sui damnationem collapsi :* et alibi multis in locis, quæ longum esset enumerare.

Singulare admodum est quod habet S. Doctor in hæc Matthæi verba, *Si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum* [2], etc., quod Athanasiani ævi conditioni apprime convenit. Ait quippe ille, dicti hujus explicationi insistens, Si episcopus et presbyter, qui sunt corporis Ecclesiæ oculi, vel si diaconus, qui pro manu habetur, aut demum minister, qui pes esse intelligitur, improbe versentur, et populo lapsus occasio sint, abjiciendos oportere ex Ecclesia, præstabiliusque esse abjectis illis conventus agere, quam cum ipsis damnationem incurrere : quæ res eo tempore non insolens erat. Nam Theodorus Oxyrinchi episcopus ab Georgio Ariano ordinatus, a clero et populo abjectus est. Ecclesiam vero deinde interposito temporis spatio regebant presbyteri et diaconi. Similiterque Georgius Alexandrinus a plebe pulsus narratur ; aliosque multos perinde a populo eliminatos haud difficile esset recensere. Verum, etsi Athanasius hæc monita dederit, cavesis putes licuisse populis præsules suos, etsi sontes et improbos, indiscriminatim ex Ecclesia pellere : nam id muneris ad synodos episcoporum spectabat. At cum illo ævo Arianorum Meletianorumque protervia omnia miscuisset, ac ecclesiastica synodaliaque statuta pessumdaret, cum venalia omnia conscelerati illi proponerent, episcopos plerumque ethnicos simoniacos, aliosque sexcentis sceleribus obnoxios cooptarent ; tum scilicet cum nullum a Catholicis præsulibus subsidium sperari posset, oppressis nempe, in exsilio degentibus sedeque motis ; licitum populis erat episcopos, qui luporum instar Ecclesias occupaverant, pellere si possent, et Ecclesiæ aditu arcere.

In illud, *Nolite judicare, ut non judicemini* [3], hæreticorum sui temporis consuetudinem carpit. *Hi namque*, sic ille, *per insanos atque perniciosos pœnitentiæ ritus pecuniæ quæstum aucupantes, aiunt non judicandum sive damnandum esse eum, qui peccata mortalia perpetrat ; ait quippe Dominus*, Nolite judicare, ut non judicemini. *Quod si ita se res habet, ut affirmant ipsi, Noe sane vir justus damnatus fuit, quod derisorem Chamum judicaverit et damnaverit, ut esset fratrum servus.* Nimirum illi pactione pecuniæ homines gravissimis peccatis obnoxios, pœnitentiæ legibus et satisfactione immunes dimittebant. Quod Arianis et Meletianis apprime convenit, qui ecclesiasticos ritus pessumdabant, nihil non quæstus causa agere parati.

In illud, *Nolite sancta dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos* [4], hæc pulchre tradit Athanasius : *Quemadmodum enim si quis porcum e cœno eduxerit, id sibi porcus damno esse arbitratur ; ita si quis libidinosum ex cœno voluptatis avertat, is temperantiæ consiliarium non amici, sed adversarii loco habet. Ne projiciamus ergo nostras incontaminatorum mysteriorum margaritas ante homines porcis similes. At dicet quispiam, Sacrorum participes esse volunt, et sunt tamen canes impudentes, et porci volutati in cœno voluptatis. Tu vero ne dederis : nam ægri quoque aquam postulant, sed medici vetant : tyranni regiam purpuram expetunt, sed illius custodes, periculum suspicantes, non concedunt. Vide ergo tu quoque, diacone, ne indignis purpuram impeccabilis corporis præbeas, ne rationi reddendæ, non secundum Romanas leges, sed secundum Domini dicta obnoxius sis.*

In hæc verba, *Propterea dico vobis : Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus, sed blasphemia in Spiritum non remittetur illis. Et quicunque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei ; qui autem dixerit verbum contra Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro* [5] : eamdem compendio explicationem profert, quam in fine *epistolæ* 4 *ad Serapionem* pluribus adduxerat ; ita ut sententias prope iisdem verbis usurpet ; ut vel inde hæc Commentaria certissime Athanasii esse pronuntiet, quisquis hæc accurate mutuo conferat. Hic ille Origenem, ut diximus, carpit, quod pœnarum finem aliquem in futuro sæculo præscripserit, et Novatum, quod pœnitentiam rejecerit. Cætera studioso lectori mittimus exploranda.

VIII. *Commentaria in Lucam*, ut in *Monito* diximus, vere Athanasium edidisse, ipsa res perspicue commonstrat ; contra quam olim suspicabamur, videlicet fragmenta illa Athanasii *in Lucam*, quæ in catenis cum manuscriptis tum editis circumferuntur, ex variis S. Doctoris, iisque jam amissis operibus excerpta fuisse. Etenim monuisse juvabit in catenis manuscriptis, ubi non ex justis commentariis, sed ex variis hinc inde operibus, interpretationes afferuntur, notare semper catenarum collectores ex tali vel tali opere (a) excerptam expositionem fuisse. Ad hæc vero, hic Lucæ versiculos ordine affert et explicat Athanasius, quo perspicuum sit ipsum ple-

[2] Matth. v, 29. [3] Matth. vii, 1. [4] ibid. 6. [5] Matth. xii, 31, 32.

(a) Specimenis loco hæc sint quæ in catena in Novum Testamentum Oxonii anno 1844, curante J.-A. Cramer edita, ad hæc cap. vi vers. 18 Epist. I ad Cor., ὁ δὲ πορνεύων εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει, leguntur : *Τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Ἔστι πρὸς τούτοις ἅπασιν καὶ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἑρμηνεία ἐν τῷ Περὶ σεμνοῦ γάμου.* Hæc catena, nec plura. EDIT.

Digitized by Google

nos in Lucam commentarios dedisse, quorum hic aliquantulam partem publicam facimus.

Ipso in limine singulari modo cognationem B. Mariæ Virginis cum Elizabeta explanat Athanasius. *Cognatam autem*, ait, *sanctissimæ Virginis Elizabetam dixit angelus, sive quia ex uno eodemque progenito Jacobo ortum ambæ ducebant, sive quia ante datam legem Aaron, qui ex tribu Levi erat, Elizabetam uxorem accepit, filiam Aminadab et sororem Naasson, ex tribu Juda orti. Siquidem hic regia tribus Juda, ex qua sanctissima Virgo exorta est, sacerdotali tribui Levi conjuncta est, ex qua Elizabeth erat.*

In sequentibus, p. 34, contra Arianos agit qui dicto Lucæ, *Scimus te quis sis, Sanctus Dei*[a], ad Filii deitatem oppugnandam abutebantur. Ilos sanctus Doctor strenue pro more suo refellit, eademque ipsa argumenta quæ in epistola ad episcopos Ægypti et Libyæ protulerat, sed hic paucioribus, in medium adducit. Tantaque est inter hæc loca similitudo, ut eamdem utrobique Athanasii manum nullo negotio internoscas.

Pulchre Athanasius binos status eorum qui in peccatis obeunt distinguit (p. 36) : aliorum qui salutis quidem aliquam sollicitudinem habent, sed præ segnitie, incuria, aut procrastinatione non omnia pietatis munia implent; aliorumque improbe versantium, qui in cœno voluptatis demerguntur, neque ullam habent conscientiæ curam. Prioribus ait, cognatorum et familiarium auxilium prodesse ; videlicet eos suorum precibus bonisque operibus juvari : nam ii, inquit, *quæ defuncto deerant supplebunt* : ei autem, qui posteriori modo versatus est, *nullus omnino*, ait, *porriget manum ; atque ita cum ipso agetur, ut neque ab uxore, neque a filiis, vel a fratribus, aut a cognatis et amicis juvetur ; neque Deus illum ullatenus curabit.*

IX. *Homiliam in Canticum canticorum*, ut spuriam dedimus, neminemque puto fore, qui ea de re controversiam moveat.

X. *Sermo de patientia*, stylo quidem χυδαίῳ ac demissiore conscriptus est, neque tamen ideo Athanasio abjudicandus : imo vero postremæ Arianorum carnificinæ sub Constantio excitatæ, imaginem præfert : nam hic episcopi sedibus pulsi, virgines vexatæ, plebs catholica exagitata et abducta fertur. Populum ergo ad patientiam cohortatur S. Doctor, monetque ut exemplo martyrum, qui olim paribus, imo gravioribus, affecti ærumnis fortiter se gesserant, inflictas calamitates alacriter subeant. In memoriam revocat illos olim sibi necessitudine conjunctos præsules, Paphnutium scilicet et Potammonem, tacito tamen nomine, quibus pro fide Christi fuerat olim, imperante Maximino, oculus exsculptus. Quæ sane omnia operis γνησιότητι patrocinantur. Quod si styli ratio populare quidpiam ac demissum præferat, nihil mirum, quando infimam plebem, virgines, mulieres, viduas et parvulos alloquitur. Et aliunde fragmenta illa *Epistolarum festalium* Athanasii, quarum sinceritas ne minimam suspicionem admittit, eodem prorsus sunt, nec limatiori styli genere conscripta. Cum autem Athanasius haud dubie pulsus et exsulans, hunc sermonem plebi suæ scriptum transmiserit, ἐγράψαμεν, neque præsens oraverit, hinc forte conjiciatur ipsum ex numero *Festalium*, ab Athanasio exsulante missarum, esse.

XI. *Homilia in Ramos Palmarum* parem cum *Epistolis festalibus* consonantiam exhibet, atque adeo illam ut germanum Athanasii opus admittimus. Epistola alia festalis *in Ramos item Palmarum* sive εἰς τὰ βαΐα, scripta est, ut videas in fragmentis a Cosma Ægyptio allatis inferius, pag. 78 (*a*).

XII. *Opusculum in dictum Apostoli*, « *Novi hominem raptum usque ad tertium cœlum*, » ex vitiato linguæ Græcæ usu inter spuria ablegatur.

XIII. *Opusculi in dictum Apostoli*, « *Datus est mihi stimulus carnis*, » pari νοθείας vitio laborat.

XIV. *Argumentum in Psalmos* nihil non præfert Athanasio magno dignum, qui nonnulla ex Eusebii commentariis mutuatus videtur.

XV. *Supplementa in Psalmos*, ex manuscripto Ambrosiano recenti, ad fidem antiquioris Scorialensis exarato prodeunt. Nimirum ea quæ in edito Athanasii nostro deerant, hic supplentur. Qua de re in *Monito* supplementis præfixo videsis.

XVI. *Fragmentum contra Macedonianos* τὸ δριμὺ καὶ τὸ ἀπέριττον, id est, eam sermonis vim, quæ omnem superfluitatem resecet, exhibet : hæ vero sunt notæ et tesseræ styli Athanasiani, ut observat Photius in *Bibliotheca*. Ad hæc autem integram periodum affert, qualis in *Epistola ad episcopos Ægypti et Libyæ* legitur, ut nulla suboriri possit περὶ γνησιότητος disceptatio. Licet porro multa contra Pneumatomachos, sive Macedonianos scripserit Athanasius, in iis quæ supersunt operibus, eam hæresim ille, tacito semper Macedonii et Macedonianorum nomine refellit : hicque tantum illos nominatim perstringit.

XVII. *Fragmenta contra Novatianos* ἀποσπασμάτια sunt insignis cujusdam contra eosdem hæreticos operis, quod in duos saltem libros distributum erat. Siquidem Novatianæ sectæ reliquias ad usque Athanasii ætatem devenisse, non semel in scriptis suis denotat S. Doctor. In tertio autem excerpto, ex eodem, ut videtur, opere desumpto, hanc memoratu dignam sententiam effert Athanasius : *Quemadmodum homo a sacerdote baptizatus, Spiritus sancti gratia illuminatur, ita qui confitetur in pœnitentia, per sacerdotem Christi gratia remissionem accipit.*

* XVIII. Accedunt in hac nostra editione *duo alia*

[a] Luc. IV, 13.

(*a*) Vide hujus editionis tom. II, post Athanasii *Epistolas festales*. EDIT.

Digitized by Google

Fragmenta contra eosdem Novatianos, quæ, ut duo superiora, ad Actus apostolorum illustrandos in catena mss. afferuntur.

XIX. In *Fragmento de amuletis*, sive præstigiis, contra eos agit qui, instante morbo, ad striges seu vetulas confugiebant : veneficarumque hujusmodi usum et consuetudinem paucis depingit.

XX. *Fragmenta alia*, variis ex locis excerpta, varii argumenti sunt. In secundo brevem et dilucidam mysterii S. Trinitatis explicationem affert. In tertio ait, si Adamus in innocentia perstitisset, non naturali via et ordine, sed alio ignoto nobis ritu, propagandum fore genus humanum : quæ item fuit quorumdam veterum opinio. In quarto dicitur Africanum et Athanasium de sepultura Domini pertractasse. In septimo fertur Paulum vestimenta servantem, Stephanum protomartyrem multorum manibus lapidasse, quod alii ab Athanasio fortasse mutuati postea usurparunt. In octavo observatur Paulum, non dogmatis tradendi causa, sed ut tempori sese accommodaret, circumcidisse Timotheum.

XXI. *Brevis Expositio fidei* notas omnes Athanasiani ævi præfert : quippe cujus omnia dicta ad repudiandam Arianorum et Pneumatomachorum hæresin concinnata sint.

* XXII. *Fragmenta ex Epistolis festalibus*, de quibus hæc habet Cosmas Indicopleusta in suo opere, cui titulus, *Christiana Topographia*, sive *Christianorum opinio de mundo* : « Animadverte mihi, quæso, quomodo magnus hic Doctor circa figuram mundi nobiscum consonet, cum videlicet regnum cœlorum, magnum et cœleste cœnaculum, quod omni creaturæ sufficiat, appellat : in eoque præcursorem pro nobis ingressum Dominum Christum prædicat ac nos cum eo in secundo adventu ingressuros clamat ; atque illud : *Intra in gaudium Domini tui* [7], de cœnaculo illo, id est de cœlo cœli, sive de regno cœlorum, explicat : aitque illud a constitutione mundi hominibus a Deo præparatum fuisse, atque tabernaculum a Moyse structum figuram esse cœlorum. »

* XXIII. *Frammento insigne di storia ecclesiastica del quarto secolo*. Cum in hoc fragmento et in cl. Scipionis Maffeii animadversionibus non solum scripta quædam S. Athanasii, verum etiam multa ad ejusdem vitam spectantia, et ad ea tempora illustranda, contineantur, operæ pretium putavimus tum fragmentum ipsum, tum etiam animadversiones ea lingua qua ab auctore celeberrimo exarata fuerunt hoc loco apponere.

* XXIV. Quid de *Epistola ad populum et clerum Persarum*, quam hic Græce etiam damus, sentiendum sit, monuimus tom. II, pag. 619, ubi illam Latine tantum exhibuimus. [Græce et Latine exstat hujus edit. tomo IV. *Ed. Patr.*]

* XXV. *Interpretatio in Psalmos*. Vide præfationem huic interpretationi præfixam.

Hæc S. Athanasii *opusculis nunc primum collectis* præmittenda duximus. Tu vero, lector erudite, vale et his fruere.

[7] Matth. xxv, 21.

EPISTOLA PRÆFIXA EDITIONI PP. BENEDICTINORUM ANNI MDCXCVIII.

SERENISSIMO PRINCIPI EMMANUELI THEODOSIO DE BOUILLON
S. R. E. CARDINALI EPISCOPO ALBANENSI,
MAGNO FRANCIÆ ELEEMOSYNARIO, ORDINIS CLUNIACENSIS PRÆPOSITO GENERALI,
ET IN ROMANA CURIA LUDOVICI MAGNI ORATORI ASSIDUO.

Athanasium tibi offerimus, Serenissime Princeps ; magnum illud Ecclesiæ lumen, in observantiæ erga te nostræ significationem, conspectui sistimus tuo. Haud ingrato munere instructis aditus ad magnificentiam tuam perfacilis sane futurus est, qui, qua polles ingenii perspicacitate, pretium cuique rei suum assignare nosti.

Tanti Doctoris opera, etsi a doctis et laudatis viris jamdiu expurgata fuerant, eruditorum tamen judicio, nondum sordibus vacabant ; quid quod inerant passim spuria a Græculis adornata, et sagaci indigna viro ? Jam vero ille suo cultu ornatus, prisco nitori, quoad facultas nostra tulit, restitutus ac tersus prodit : positoque pudore, suis auctus, alienis exoneratus in publicum venit, ac priorem te salutatum Romam commigrat ; ut si quid in Galliis ornamenti, si quid beneficii nactus sit, id tibi, Serenissime Princeps, inter Galliæ magnates conspicuo et æquo rerum æstimatori recenseat.

Nec insolens est quod Gallorum se officiis cultum testificetur Athanasius, cui Gallia perfugium, dum viveret, non semel fuit. Nunc autem cum non minus scriptorum quam gestorum suorum ope, in memoria hominum vivit et perennat, sub auspiciis tuis in lucem prodire gestit, Eminentissime Cardinalis, et te insignis ille præsul, Gallum patronum, multis nominibus insignem ambit. Nam, sive generis amplitudo, quæ domestica ; sive dignitas et ingenium, quæ tua laus est, spectetur, jure tibi nuncupatus oblatusque tantus Doctor esse

Digitized by Google

consebitur. Quid si accedat Ludovici Magni, quod unum instar omnium esse possit, judicium; qui te ad præstantissima omnium negotia gerenda delegit, et tui gratia tantam, tam insignibus in rempublicam officiis præclaram familiam, singulari beneficio, singularis affectus indice, auxit et exornavit? Quid si illa summi Pontificis pro tua dignitate studia, qui delatum a Ludovico Magno beneficium, lubens sanxit et confirmavit? Annon virum certatim a supremis orbis principibus cultum et ornatum jure ac merito Athanasio nostro patronum ascribere videamur?

Tantum Doctorem, orbis spectaculum, præsulum exemplar, comi haud dubie placidoque vultu excepturus es, Serenissime Princeps. Et quæso, ut si quid tibi otii sit a quotidianis illis curis et amplissimis negotiis quæ animum distinent tuum, ne gravere Athanasii scripta lustrare, et tam sagacem virum consiliorum participem admittere. Enimvero ab illo ediscitur quod sit antistitum munus: qui esse debeant in otio, qui in negotio, qui in periculis, qui in calamitatibus vitæ, qui cum æqualibus, qui plebi, qui Ecclesiæ hostibus. Omnia quippe casuum, omnia calamitatum genera emensus Athanasius, nunquam semel initum pietatis cursum intermisit, omniumque virtutum sese specimen obtulit. Nemo est qui tibi sapientius suadere possit Athanasio; nunquam labere, si ipsum audias.

Hæc ratio tibi, Serenissime Princeps, haud injucunda spero fuerit testificandæ obsequentiæ erga te nostræ: Athanasiique concinnandi laborem nos auspicato aggressos arbitrabimur, si lucubrationes nostras in officii signum oblatas tibi, grato animo acceperis, et patrocinium tuum te summe colentibus impenderis

Obsequentissimis monachis ord. Sancti Benedicti congregationis Sancti Mauri.

PRÆFATIO

IN UNIVERSA S. ATHANASII OPERA.

(Ed. Bened. 1698 [*a*].)

Mirari subit quare cum in antiquorum libris emendandis nostro et præterito ævo tanta sit industria desudatum, nonnullorum tamen Ecclesiæ Græcæ Patrum opera scateant mendis, sordescant misere spuriis intermista; et dum in dies eruditorum manibus teruntur, non sordes deponant, non ad meliorem conditionem revocentur. Hæc sane sunt quæ stimulos nobis addiderunt, ut quoad facultas ferat, Patribus Græcis manum admoveamus, quando jamdudum nostri Latinis. Prior autem suapte dignitate ad hujusmodi curam nos evocavit, qui inter Ecclesiæ Græcæ doctores primas tenet, magnus ille Athanasius, cujus scripta immane quantum vitio laborent. Nemo enim est, qui percursis ejus operibus, et perturbatum librorum ordinem conspicatus, sparsa hinc et inde spuria nulla νοθείας significatione distincta, orationem passim vitiatam, hiulcam, laceram, Homericum illud non exclamet: *Πολλὰ δ' ἄναρτα, κάκαρτα, πάραρτά τε δόχμιά τ' ἦλθον* (*b*).]

Tanti Doctoris, omnibus retro sæculis celebratissimi, scripta in tam misera sorte versari ne pateremur, vetabat recordatio victoriæ olim de perniciosissimis Ecclesiæ hostibus, non aliis quam hisce telis partæ. Quis enim, si perpendat quantum ingenio, quantum peritia litterarum, quantum humana gratia valerent quibuscum Athanasius assidue per totam vitam congressus est, non maximi ea scripta ducat, quibus ii profligati, vera doctrina asserta fuit? His Arii dialectica, Eusebii Nicomediensis calliditas illa, parque maximis gerendis rebus ingenium; his gentilis ejus Cæsariensis eruditio varia, Theodori Heracleotæ sacrarum litterarum peritia erroribus tuendis addicta, his demum hæreticorum omnium tela depulsa sunt. Operæ igitur pretium fuerit, ut ea pristino nitori restituere curemus, per quæ, Numine ita providente, id nacti sumus, ut sana fides ad nos usque pervenerit. Qua autem ratione, quid actum sit, quænam hujusmodi scripta complectantur, paucis expendere jubet animus, cum de manuscriptis ac de prius editis pauca præmiserimus.

(*a*) Monendus Lector in textu et in notis paginas retineri editionis Venetæ, quas typis grandioribus expressimus. Edit.

(*b*) Hom. *Iliad.* Ψ, vers. 116.

Digitized by Google

I.

De manuscriptis et de veteribus Athanasii operum editis.

1. Res est explorata, Athanasium certa quædam opera sua asservasse, lustrasse cum id otium ferret, iis quædam adjecisse sicubi res postularet: animadversum id fuit in *Apologia contra Arianos*, et in libro *De synodis*, et fortasse aliis in libris factum, etsi haud certis notis deprehendi queat. Ordinem autem operum, qui in plerisque manuscriptis idem ipse comparet, ut fuit superius recensitus (*a*), multis secundum Athanasii ætatem sæculi adornatum fuisse hinc liquidum est, quod multa ille complectatur spuria veris intermista, ut sese dabant, et fors ferebat, nulla servata temporis vel argumenti ratione. Inter codices autem Basiliensis, cujus varias lectiones edidit Petrus Felckmannus, cæteris præstat antiquitate et accuratione, a Doxopatre quodam exaratus, erudito viro et de Athanasii scriptis bene merito. Hic explanationes hinc inde adjecit, sagacis et periti hominis notam præferentes. Basiliensi codici haud multum concedere putatur Regius numero 2284, septingentorum circiter annorum, egregiæ notæ, qui olim fuit monasterii τοῦ Κυρίζου, nam ita folio primo: Ἡ βίβλος αὕτη τῆς μονῆς τῆς Κυρίζου. Postea vero cum in alias manus devolutus esset, recentiore charactere scriptum fuit, κτῆμα μονῆς τοῦ κυρίου Διονυσίου. De cæteris codicibus sat alias agitur. Est porro manuscriptorum ordo, qualis qualis est, summo quidem opere notandus, tum hoc nomine quod interdum ab iis scriptoribus sequioris ævi, qui Athanasii opera commemorant, hujusce ratio habeatur; tum etiam ut nuperi scriptoris difficultas levetur, qui cum in amamiensis cujusdam verba incidisset, scilicet: Ἐγράφη ὀπίσω ἐν τῷ ξη' λόγῳ, inauspicate satis legendum putavit ἐν τῷ ξυλλόγῳ, id est, ut comminiscitur ille, *in collectione monumentorum*, quam esse putat *Apologiam contra Arianos*. At τὸ ξη' esse numerum 68, cujlibet laterculum manuscriptorum a nobis editum inspicienti palam erit.

2. Editio autem quæ prior prodiit in publicum, est, ni fallor, Vicentina, anno 1482, Leonardo Basilensi typographo. Ibi perpauca Athanasii opera Latine tantum, Omnibono Leoniceno interprete, continentur, videlicet, tres *contra Arianos Orationes* hinc inde dispersæ; *Oratio contra gentes* et *De Incarnatione; Epistola prima ad Serapionem; Liber de Incarnatione Dei Verbi, contra Arium et Apollinarium; Disputatio contra Arium in synodo Nicæna*. Præit ejusdem Omniboni epistola nuncupatoria ad Paulum II, summum pontificem. Neque tamen idem Omnibonus has lucubrationes ipse prelo tradidit, sed ejusdem morte præoccupati operam suscepit Barnabas Celsanus, ut videre est ex epistolis Petri Bruti episcopi Catharensis ad Celsanum, et Celsani ad eumdem episcopum, huic edito præfixis (*b*). Versio Omniboni non mala, quæ satis accurate Græcorum sententiam referat. Secundum hanc editionem publicatus est Hagenoæ, anno 1519, liber *De variis quæstionibus*, Joanne Reuchlino Capnione interprete, idipsumque opus Romæ item, anno 1523.

3. Anno 1520, Lutetiæ, apud Joannem Parvum, prodiit Athanasii nomine volumen unum, cui præfixa est epistola Nicolai Beraldi ad Michaelem Bodetum, Lingonensium episcopum. Hic autem, præter duas orationes, *contra gentes* et *De Incarnatione*, Ambrosio Camaldulensi interprete, reliqua omnia suppositicia sunt; nimirum, *Commentarii Theophylacti in Epistolas Pauli, Disputatio contra Arium Probo judice, Liber de exhortatione monachorum, Historia imaginis Berytensis, Epistolæ summorum pontificum ad Ægyptios episcopos, Quæstiones ad Antiochum* numero pauciores quam nunc exstant; fragmentum item *Epistolæ ad Marcellinum de interpretatione Psalmorum*, *Vita Athanasii* per Joannem Tortelium Aretinum, cui præmittitur ejusdem Tortelii epistola ad Eugenium IV pontificem.

4. Sub hæc, anno 1527, Desiderius Erasmus cum in codicem incidisset, Athanasii non pauca complectentem, ea Latine dedit, nimirum binas *ad Serapionem epistolas*, tertiam scilicet et quartam, *Epistolam de decretis Nicænis*, *Apologiam de fuga*, partem *Apologiæ contra Arianos*, *De passione et cruce Domini*, *in illud*: « *Euntes in vicum quod contra vos est*; » *De virginitate*, *in illud*: « *Quicunque dixerit verbum*, » etc., *Epistolam ad Serapionem*, quæ prima omnium est, initium libri *Contra omnes hæreses*. Et mireris, lector erudite, præjudicatam opinionem Erasmo fucum fecisse. Nam quia Athanasium inter Græcorum elegantissimos numerandum, nec injuria, æstimabant; hinc factum, ut *epistolam primam ad Serapionem*, quæ apertissime Athanasii est, non sine convicio auctoris Athanasio abjudicaverit, quoniam videlicet in ea τὸ εὔτονον desideratur, non scriptoris vitio, sed quia ab initio ad calcem loca Scripturæ sacræ perpetuo congeruntur; quo in genere scribendi eloquentiam orationisque nervos expetere, idipsum sit quod nodum in scirpo quærere. Non hic unus comparet nævus in his Erasmi lucubrationibus. Cum enim in *Apologeticum contra Arianos* incidisset, ubi triginta sex monumenta exstant historiæ ecclesiasticæ opportunissima, hæc nihili fecit ille, imo hæc effatus est: *Sequebantur hic diversæ diversorum epistolæ, episcoporum, synodorum et principum de actis adversus Athanasium, quas, quoniam et multæ erant et prolixæ, quædam etiam suppositiciæ, piguit vertere*. Hæc sane, quanquam pœnitet inclementius effari in tantum virum, minus peritum in ecclesiasticis arguant. Anno 1532, Lugduni cusa

(*a*) Post collationem ordinis veteris cum novo, quam nos ad calcem tomi IV exhibemus. EDIT.
(*b*) Infra, p. XLV.

Digitized by Google

sunt quotquot in Parisiensi editione anni 1520 exstant, iis additis quæ ab Erasmo versa fuerant.

5. Hactenus igitur valde imperfectæ in lucem venerant Athanasii operum editiones : ac ne plura publicarentur, vetabat, arbitror, codicum Athanasii infrequentia. Verum, anno 1555, Petrus Nannius Alcmarianus, vir Græce Latineque peritus, summa cura et studio Athanasii opera multo auctiora quam ante Latina fecit, et Basileæ edenda tradidit; opusque totum ex officina Frobeniana in lucem, sed Latine tantum, emittitur anno 1556. Nanniana illa versio diu inter optimas annumerata est : at accuratius rem expendentibus multa sese vitia obtulere, de qua re inferius. Næ multa laude dignus Nannius est, qui prior elegantissima Athanasii opera, necdum nota, publica fecit. Exinde vero aliæ quædam prodierunt editiones, quæ ne transversum unguem ab illa Basiliensi discrepabant. Parisiensis tamen, anno 1572, a Sebastiano Nivellio cusa, *Vitam Antonii* insuper complectitur, necnon Vitas Athanasii per varios auctores concinnatas. Ad hæc, tria opuscula ex collectione Canonum mutuata, scilicet, *Epistolas ad Amunem, tricesimam nonam festalem*, et *ad Rufinianum;* quæ Parisiis seorsim publicatæ fuerant anno 1574.

6. Hucusque Latine tantum cusa fuerant Athanasii opera : verum, anno 1600, Græce primum Heidelbergæ, typis Hieronymi Commelini, in publicum prodierunt; ex codicibusque bibliothecæ Palatinæ Græca desumpta sunt. Sub hæc, confectò pene opere, Petrus Felckmannus summa accuratione fragmenta multa Athanasii hinc et inde collecta, varias lectiones, notas quasdam, *Epistolas item duas ad Luciferum*, allamque *ad monachos* edi curavit ad calcem omnium. Et fuisset editio illa multum præstantior, si ab initio Felckmannus, vir sane eruditus et φιλόπονος, ejus curam suscepisset. Sed quia ut plurimum operæ, quibus non erat codicum accurationem et præstantiam internocendi facultas, Græca non quæ magis ad veram lectionem, sed quæ propius ad Nannii interpretationem accedebant, prelo submiserunt, hinc factum ut editio isthæc non adeo accurata sit. Secundum hæc, anno videlicet 1608, ex officina Claudii Chappletii Parisiis prodiit nova Athanasii editio, sed Latine tantum, pauculis adjectis ad marginem Frontonis Ducæi, Societatis Jesu, notis. Anno item 1612, Latine cusa sunt Athanasii opera cum ejusdem Frontonis Ducæi notis, addita *Vita Antonii* Græce ex editione D. Hœschelii, Augustani.

7. Sed hasce omnes editiones obscuravit Parisiensis Græco-Latina, anno 1627, publicata curante Joanne Piscatore, ubi multa ex variis Felckmanni lectionibus castigata, multo plura prætermissa, nonnulla vitiata fuerunt; quod in variis lectionibus nostris cuique legenti animadvertere est. Versio autem Nannii multis in locis mutata fuit, et plerumque inconsiderate; ita ut contra fidem manuscriptorum editorumque, infeliciter augurando suoque marte, editores sua, non Athanasiana substituerint. Et monuisse juvabit, sicubi nos versionem Nannii memoramus, non Parisiensem significare, quæ innumeris in locis mutata fuit, sed alias ante annum 1600 publicatas. Mirum autem in Parisiensi isthac editione omissas fuisse Felckmanni varias lectiones omnes, quarum pleræque magni pretii sunt. Ut ut sit, castigatior tamen in multis est hæc Parisiensis editio quam Commeliniana, verum in multis etiam inferior. Adjectæ sunt huic editioni *Homiliæ septem* cura et studio Lucæ Holstenii, quas cum plerisque aliis hactenus ineditis inter spuria ablegavimus. Post eas omnes editiones publicata demum est, Coloniensis nomine, Lipsiana, anno 1681, quæ innumeris mendis scatet, adjecto *Syntagmate doctrinæ*, ab Arnoldo Norimbergensi edito.

8. Hæ ante nostram prodierunt Athanasii operum editiones bene multæ, quibus tamen, nedum id confectum sit ut non accuratior expeteretur, ne turpiores quidem errores expuncti sunt. Nam si in omnium præstantissimam, Parisiensem videlicet, oculos adjeceris, mirere sane quam oscitantes fuerint, qui tam conspicua vitia ne senserunt quidem. Primo enim germana et vera opera spuriis passim intermista sunt, tam in primo quam in secundo tomo, nullo delectu, nulla νοθείας vel γνησιότητος significatione; quæ quidem res lectorem quantumvis eruditum in consilii inopiam conjicit, cum non in promptu sit internoscere quid sincerum, quid alienum. Deinde perturbatio ubique tanta, ut nulla temporis, nulla argumenti ratio compareat; imo ne ea quidem, quæ natura sua cohærent, ac sine vitio semoveri nequeunt, vel minimum inter se ordinem teneant. Sic *Epistolæ ad Serapionem de Spiritu sancto*, quarum prima secundæ, secunda tertiæ, tertia quartæ occasio fuit; ita distractæ, et, ut ita dicam, dissipatæ fuerunt, ut tomo primo, quæ prior esse debuit, secunda legatur; quæ secunda, primas teneat; duæ autem posteriores in secundum tomum ablegatæ fuerint, ita tamen ut postremæ, quæ quarta est, fragmentum, primo tomo avulsum jaceat. Eamdem animadvertere est in *Apologiis* ἀταξίαν : nam quæ postrema omnium sita est, et *Apologia secunda* inscribitur, primum debet occupare locum, secunda vero tertium. Omnia demum ut casus tulit posita sunt : adeo ut si quis historia ecclesiastica mediocriter tinctus, aut in Athanasianis hospes, in hæc primum incidat, passim hæreat incertus; imo vero ne periti quidem his sese difficultatibus, nisi manuscriptorum ope expedire valeant. Hinc enim cum alia permulta incommoda, tum hoc omnium fortasse maximum consecutum est; ut quæ certissime Athanasii sunt, a doctis in νοθείας suspicionem vocarentur. Sic Erasmus ὁ φιλολογώτατος adversus *primam ad Serapionem epistolam* sententiam tulit : cui, si debito epistolæ illæ ordine sitæ fuissent, ne minimus scrupulus hæsisset; namque alia aliam confirmat, alia aliam memorat. Vulgatum sane est, quæ peregrinis in

Digitized by Google

locis versantur, peregrinum olere, et quamcunque rem nonnisi suo loco suas partes implere posse. Ad hæc autem, tot tantæque mendæ ubique locorum aspersæ, tot lacunæ, tot hiatus, ut in operibus permultis vix quidpiam sanum offendas : maxime vero in libris *De humana natura suscepta*, *De sententia Dionysii*, in *Epistolis ad Serapionem*, et in *Orationibus contra Arianos;* ibi sexcentæ lacunæ, infinitæ propemodum clausulæ vitiatæ, ut vix ubi pedem secure figas reperias. Quid si in *Epistolam encyclicam*, male *ad orthodoxos* inscriptam, incidas; ubi nomina virorum perpetuo alia pro aliis substituta deprehendas : annon indigne feras labefactatum ab imperitis amanuensibus libellum, qui ad historiam ecclesiasticam quarti sæculi plurimum juvet? Et incommodum accidit, ut pessimis omnium codicibus usi sint qui priores eam ediderunt, duce nimirum Nanniana versione, ex vitiato et ipsa codice expressa. Hinc perspicuum quanto scrupulo et religione Athanasii editis illis uti debeatur, et una quam necesse fuerit novam parare editionem, et errata veterum emendare.

9. Interpretationem Nannii quod spectat, diu hærebamus incerti novamne ederemus, an eam, olim probatam, laudatamque et quidem a laudatis prius emaculatam pro facultate, cuderemus iterum. Et sane in hanc potius partem propendebamus initio, ne scilicet actum agere videremur. Verum contra, ne versio illa iterum in lucem prodiret, multa suadebant. Primum enim cum ex manuscripto vitiato, et infinitis prope mendis asperso expressa illa a Nannio fuerit, necessum erat ut sexcentis in locis immutaretur, ut cum Græcis quadraret. Ad hæc autem ut eruditi viri jamdudum animadverterant, versio illa non ea accuratione concinnata fuit, ut Athanasii mentem probe assecutus sit Nannius; qui vir apprime eruditus et multis nominibus præclarus, præstantiora nostris fortasse dedisset, si ætatis, manuscriptorumque conditio id tulisset. Verum vitiata lectione, cum quis semel ab auctoris sententia excidit, in reliquis etiam præceps fertur; et dum ad certos limites redierit, transversus agitur. Innumera possemus afferre ex illa versione exempla : sed pauca satis sunto, ne erudito lectori, dum aliena errata recensemus, fastidio simus.

10. Porro antequam animadversiones illas nostras ordiamur, non ingratum lectori fore puto, si hic afferatur in medium censura Nannianæ versionis olim jussu eminentissimorum cardinalium congregationis Indicis concinnata, et quidem ab emunctæ naris viro, cujus nomen tacetur in schedis nostris. Eam vero ex codicibus mss. Patris Barissy congregationis Vallicellanæ exscriptam transmisit nobis vir clarissimus Stephanotius noster. Necdum, quod quidem norim, lucem aspexit.

CENSURA PRIORIS TOMI OPERUM D. ATHANASII GRÆCE ET LATINE EDITORUM ANNO MDC, LOCO UBI EXCUSA SUNT NON EXPRESSO, JUSSU ILLUSTRISSIMORUM ET REVERENDISSIMORUM CARDINALIUM CONGREGATIONIS INDICIS FACTA.

« *Prior tomus operum D. Athanasii ea continet, quæ Latine solum edita multis ab hinc annis, Petro Nannio interprete, circumferuntur. Græcus ipse textus, qui nuper in lucem prodiit, et phrasin certe Athanasii redolet, qualem ille fuisse tradit Gregorius Nazianzenus, minime Atticam et luculentam, sed pietatis et rerum divinarum scientiæ plenam, et nequaquam corruptus aut adulterinum quid passus videtur; nisi quod fortasse ob incuriam typographorum vel depravata exemplaria, verba quandoque et commata, periodi etiam alicubi desiderantur. Interpres Nannius multa præclare reddidit, ubi præsertim historica narratio fuit illi vertenda. At vero in disputationibus theologicis, ubi creber et vehemens et argutus est Athanasius, succumbit plerumque, et multa verborum copia exprimere conatur quod non assequitur, atque invitus labitur : et aliquando dicta Athanasii de sanctissima Trinitate et mysterio Incarnationis tam infeliciter reddit, ut vix a theologis in scholis propositiones illæ defendi queant, quales illæ sunt quæ infra v. g. apponentur. Certe in duabus de Incarnatione Christi orationibus contra Apollinarium, septuaginta locis totum invertit et confundit Athanasii sensum, dum vel omnino contraria, vel longe diversa, pleraque etiam non nimis sanæ fidei consona scribit. In universum Nannius multa sæpe libertate utitur, et libenter vagatur, improprie loquitur, et obscuritate multa involvit; solet confundere tempora, periodos intercidere, et proinde rationum vires enervare; Scripturæ loca ita vertit, et sua semper interpretatione uti velit, cum sæpe, si Vulgata uti voluisset, aptius et apertius rem declarare potuisset. Ea porro loca, in quibus sensa textuum notabiliter corrupta sunt, per totum hunc primum tomum amplius sunt quingenta. In his vel affirmante Athanasio negat Nannius, vel negante affirmat, vel externa loquitur et non cohærentia; ut aliam ipse, aliam Nannius cantilenam videantur cantare. Verum, ut res facilius pateat, ex eorum numero jam selecta loca quædam adnotata sunt, in quibus interpres non modo diversa loquitur, sed etiam vitiosis utitur dicendi modis, et sententias profert aut ambiguas, aut certe falsas, et omnino Athanasio indignas.*

« *In oratione contra Sabellii gregales* (*a*), *inquit Athanasius*, Εἷς Θεὸς τελείας μὲν ἐν Πατρὶ τῆς θεότητος νοουμένης, τελείας δὲ καὶ ἐν Υἱῷ τῆς πατρικῆς θεότητος ὑπαρχούσης. *Nannius vertit :* Unus quidem Deus, eo quod perfecta Deitas in Patre intelligatur, et perfecta paternitas in Filio subsistat. *Vertendum erat ita :* Unus Deus, quia perfecta Deitas in Patre intelligitur, perfecta quoque in Filio paterna exsistit Deitas.

« *In oratione 4 contra Arianos* (*b*), *Athanasius :* Οὕτως Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον ἑαυτῷ καταλλάσσων· τὸ γὰρ ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἐστὶν ὁ Υἱὸς, ἐν ᾧ ἡ κτίσις πρὸς τὸν Θεὸν κατηλλάσσετο. *Nann.:*

(*a*) T. II [nunc t. IV], p. 32.

(*b*) T. I [nunc t. II], p. 439.

Digitized by Google

ita Deus fuit in Christo, mundum sibi reconcilians; A nam propria substantia Patris Filius est, in quo creatura Deo reconciliabatur. *Vertendum erat ita :* Deus erat in Christo, mundum sibi reconcilians : proprium enim substantiæ Patris est Filius, in quo creatura Deo reconciliabatur.

« *In epistola de synodis Arimini et Seleuciæ celebratis* (*a*), *Athanasius :* Λέγει δὲ ὁ Υἱὸς, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν, καὶ, Ὁ ἐμὲ ἑωρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα· πῶς δεῖ νοεῖν ταύτας τὰς φωνάς; ἢ πῶς αὐτὰς ἐκλαμβάνοντες σώσομεν τὸ ἓν εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν; *Nannius :* Et Filius de se dicit, *Ego et Pater unum sumus;* et, *Qui vidit me, vidit et Patrem meum.* Quid de istis vocibus sentiendum est? aut in quem significatum eas accipientes tueri possumus, ut Pater et Filius unus habeantur? *Vertendum :* ut Pater et Filius unum habeantur. B

« *In oratione* 5 *contra Arianos* (*b*) : Λείπεται δὴ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ λέγειν αὐτό· εἰ δὲ τοῦτο, ἄλλο ἂν εἴη τὸ ἔκ τινος, καὶ ἄλλο τὸ ἐξ οὗ ἐστιν. *Nannius :* Reliquum igitur est Verbum ex Deo exsistere : quod si concedas, aliud haud dubie fuerit, quod ex aliquo naturam accepit; et aliud, quod sui alteram naturam dedit. *Vertendum :* Alius fuerit, qui ex aliquo est; et alius, a quo ille est.

« *In eadem oratione* (*c*) : Ἡ δὲ διδασκαλία οἶδε Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ σοφὸν, καὶ σοφίαν, καὶ Θεὸν, καὶ Λόγον· καθόλου μέν τοι φυλάττει ἀδιαίρετον καὶ ἀδιάσπαστον, καὶ ἀμέριστον κατὰ πάντα. *Nann.:* Adversatur enim huic opinioni sacrarum litterarum constitutio, quæ Patrem et Filium sapientem, et sapientiam, Deum, et Verbum; ubique tamen quemque in sua natura indivisibilem, indiremptumque, et impartibilem per omnia agnovit et servat. *Vertendum :* Sacra vero doctrina agnovit Patrem et Filium, sapientem, et sapientiam, Deum, et Verbum; omnino tamen servat utrumque indivisibilem, indiremptum et impartibilem per omnia. C

« *In eadem oratione* (*d*) : Ἐπιφέρει γοῦν· Ἵνα γινώσκητε ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. Τὸ γὰρ ἓν ἐπεξηγούμενος, οὐκ ἐν τῷ αὐτῷ εἶναι ἐκεῖνο πρὸς ὃ ἔν ἐστιν, εἰπεῖν ἀλλὰ ἐν τῷ αὐτὸν ἐν τῷ Πατρὶ καὶ τὸν Πατέρα ἐν τῷ Υἱῷ τὴν συνάφειαν καὶ τὸ ἀχώριστον. *Nannius :* Infert ergo : *Ut cognoscatis quod ego in Patre et Pater in me;* quid sit unum esse interpretans, non in eo consistere voluit, quasi in eodem sit illud, quod cum altero est unum, sed quod ipse in Patre et Pater in ipso esset, coaptationem, inseparabilitatemque demonstrans. *Vertendum :* Infert igitur, *Ut cognoscatis quod ego in Patre, et Pater in me;* quid enim sit unum esse explicans, non in eo consistere voluit, ut ipse idem *sit*, qui ille ad quem refertur, sed conjunctionem, inseparabilitatemque significare ait, eo quod ipse *in* Patre, et Pater in Filio sit. D

« *In epistola ad Adelphium* (*e*) : Οὕτω γὰρ καὶ τὴν πατρικὴν αὐτοῦ θεότητα ἐπιγινώσκομεν. *Nann.:* Ita enim et Deitatem ejus ex Patre oriundam agnoscimus. *Vertendum :* Ita enim et paternam ipsius deitatem agnoscimus.

« *In oratione contra Sabellii gregales* (*f*) : Χωριζόμεθά τε καὶ τῶν Ἰουδαϊζόντων, καὶ τὸν Χριστιανισμὸν ἐν Ἰουδαϊσμῷ παραφθειρόντων, οἱ τὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ Θεὸν ἀρνούμενοι Θεὸν ἕνα παραπλησίως Ἰουδαίοις λέγουσιν, οὐχ ὅτι μόνος ἀγένητος, καὶ μόνος πηγὴ θεότητος, διὰ τοῦτο φάσκοντες αὐτὸν εἶναι μόνον Θεὸν, ἀλλ' ὡς ἄγονον Υἱοῦ καὶ ἄκαρπον. *Nann. :* Disjungimur quoque a judaizantibus, qui Christianismum in Judaismum depravant; et ab iis, qui Deum ex Deo inficiantes Deum unum itidem ut Judæi prædicant, quique non ideo quod solus sit increatus et solus fons deitatis, solum Deum nominant; sed quia infecundum eum existimant. *Vertendum :* Disjungimur quoque a judaizantibus et Christianismum in judaismum depravantibus, qui Deum de Deo negantes, Deum unum esse aiunt, itidem ut Judæi, non quod solus sit ingenitus, et solus fons deitatis, sed quia fecunditate Filii careat.

« *In epistola de sententia Dionysii contra Arianos* (*g*) : Μὴ γὰρ δή τις Ἀρειανὸς μὴ δὴ ἐν τούτῳ ὑπονοείτω κατ' αὐτοῦ, ὡς οὕτω λέγοντος· σύνεστιν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, ὡς τὰ μὲν ὀνόματα συνῆφθαι ἀλλήλοις, τὰ δὲ πράγματα πλεῖστον ἀλλήλων διεστᾶναι. *Nann.:* Imo ne hic quidem quispiam Arianorum male de eo sentire debet, cum dicit, ita una cum Patre Filium esse, ut ipsa nomina, quæ cum invicem cohæreant, re tamen inter se plurimum distant. *Vertendum :* Ne vero hic etiam quispiam Arianorum male de eo sentiat ita dicente, Filius Patri coexsistit; quasi velit dicere, nomina quidem inter se invicem conjuncta esse, res vero ipsas plurimum inter se distare.

« *In libello de communi essentia Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (*h*) : Μαρτυρίαι ἐκ τῆς Γραφῆς τῆς κατὰ φύσιν κοινωνίας ἐκ τοῦ ὁμοίως εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα πρὸς θεωρίαν δυσέφικτον καὶ μίαν ἔχειν ἐνέργειαν. *Nannius :* Testimonia ex sancta Scriptura de naturali communione similis esse inter Patrem et Filium et Spiritum sanctum. *Vertendum :* Testimonia ex sancta Scriptura de naturali communione ex eo, quod Patris et Filii et Spiritus sancti pari ratione difficilis contemplatio, et una sit operatio.

« *In oratione* 4 *contra Arianos* (*i*) : Εἰ γὰρ τὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ ἐστιν, ἀεὶ δὲ ταῦτα ἔχει ὁ Πατήρ· δηλονότι ἃ ἔχει ὁ Υἱὸς ταῦτα ὄντα τοῦ Πατρὸς, ἀεὶ ἐστὶν ἐν αὐτῷ, οὐ διὰ τὸ μὴ ἐσχηκέναι οὖν ποτε ταῦτα ἔλεγεν, ἀλλ' ὅτι ἔχων ἀϊδίως ὁ Υἱὸς ἃ ἔχει παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχει. *Nannius :* Si enim quæ Patris sunt ad Filium pertinent, et semper illa Pater habet, cer-

(*a*) T. I [nunc t. II], p. 608.
(*b*) Ibid. p. 491.
(*c*) Ibid. p. 494.
(*d*) Ibid. p. 490.
(*e*) Ibid. p. 732.
(*f*) T. II [nunc t. IV], p. 28.
(*g*) T. I [nunc t. II], p. 203.
(*h*) T. II [nunc t. IV], p. 2.
(*i*) T. I [nunc t. II], p. 464. Græca vitiata sunt.

Digitized by Google

tum est Filium semper habere ea quæ sunt Patris; quippe qui semper in eo sit. Quocirca non ideo quod aliquando non habuerit istiusmodi locutus est, sed quæ possidet ut Deus, ea postulat ut Filius. *Vertendum :* Quocirca non ideo quod aliquando non habuerit istiusmodi locutus est, sed quia habens perpetuo Filius quæ habet, ea a Patre habet.

« *Et secunda oratione contra Arianos* (*a*) : Καὶ φανερὸν ἐκ τούτου δείκνυται, ὅτι αὐτὸς μὲν ὁ Υἱὸς οὐδενὸς μετέχει, τὸ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς μετεχόμενον τοῦτό ἐστιν ὁ Υἱός. *Nannius :* Atque inde clarum ac evidens fuerit Filium nullius rei extraneæ, diversæque a Patre participatu imbui ac tingi, sed idipsum quod ex participatu Patris exsistit Filium esse. *Vertendum autem :* Huic porro clarum ac evidens fuerit, ipsum quidem Filium nullam rem participare; quod autem ex Patre participatur, id esse Filium.

« *In oratione quarta contra Arianos* (*b*) : Ὡς γὰρ ὁ Κύριος ἐνδυσάμενος τὸ σῶμα γέγονεν ἄνθρωπος, οὕτως ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι παρὰ τοῦ Λόγου θεοποιούμεθα προσληφθέντες διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. *Nannius :* Ut enim Dominus induto corpore factus est homo, ita et nos homines ex Verbo Dei deificamur, eo quod illud receptum sit in carne. *Vertendum autem :* Ut enim Deus induto corpore factus est homo, ita nos homines a Verbo deificamur assumpti per carnem ipsius.

« *In eadem oratione* (*c*) : Εἰ γὰρ καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἀλλὰ τῆς σαρκὸς ἴδια τὰ πάθη. Καὶ εἰ ἡ σὰρξ θεοφορεῖται ἐν τῷ Λόγῳ, ἀλλ' ἡ χάρις καὶ ἡ δύναμίς ἐστι τοῦ Λόγου. *Nannius :* Si enim Verbum caro factum est, ergo carni et sua qualitas, diversæque a Verbo affectiones sunt. Rursum, si caro in Verbo Deum gestat, gratiam inde commodaque percipit. *Vertendum autem :* Etsi enim Verbum caro factum est, passiones tamen propriæ sunt carnis. Rursus, si caro a Deo gestatur in Verbo, gratia tamen et virtus Verbi est.

« *In oratione,* « *Quod unus sit Christus* (*d*) : » Οἱ ταῦτα κατηγοροῦντες τὴν ἑαυτῶν γνώμην φανερὰν καθιστῶσιν, ὅτι δύο ὑποστάσεις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμᾶς συκοφαντοῦσι καὶ πείρονται ἅμα πανταχόθεν εἰς ἓν τῶν ἀτόπων περιάγειν τοὺς ἡμετέρους λόγους συμπληρωτικὸν εἰπεῖν τῆς ὑποστάσεως τοῦ Λόγου τὸ σῶμα, ἢ ὁμοούσιον τῷ Θεῷ, ἢ ξένον καὶ ἀλλότριον παντάπασι τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ, ὅπερ αὐτοὶ λέγουσιν, ἄλλην ὑπόστασιν εἰσάγοντες τῆς σαρκός. *Nannius :* Cæterum, qui ista loquuntur, suam ipsorum mentem sensumque aperiunt, quod duas hypostases sive personas in Christo constituant, et adversum nos calumniis utantur, et undequaque satagant nostros sermones ad aliquid absurdi detorquere, quasi corpus diceremus aliquid conferre ad absolvendam Verbi essentiam, aut illud esse ejusdem cum Deo substantiæ, aut non alienum extremumque omnibus modis a persona Filii, quæ tamen ipsorum verba sunt. *Vertendum autem :* Qui talia contentiose aiunt, mentem suam aperiunt, quod duas in Christo hypostases esse velint; et conantur undecunque eo nos redigere, ut unum ex hisce absurdis concedamus, vel corpus esse quid absolvens et consummans personam Verbi, vel esse Deo consubstantiale, aut certe externum quid aut alienum omnino a substantia Filii : quod ipsi concedunt et est illorum sententia.

« *Ibidem :* Οὐδεὶς γὰρ τῶν εὐφρονούντων, ἢ νήφειν ὅλως καὶ νοεῖν δυνάμενος εἴποι ἂν ὅτι ὥσπερ ὁ Λόγος τέλειος ὢν καὶ ἐνυπόστατος οὐ προσεδεῖτο σαρκὸς, ἵνα Θεὸς τέλειος γένηται, οὕτως οὐδὲ τὸ σῶμα τοῦ Λόγου ἔχρηζεν, ἵνα τέλειος καὶ ἐνυπόστατος ἄνθρωπος γένηται. *Nannius :* Nullus enim eorum qui recte sapiunt, aut quisquis sobrius est, aut mente non destituitur, de ea re dubius esse potest, quod quemadmodum Verbum perfectum est et sua hypostasi absolutum, neutiquam opus habuit carne, ut Deus perfectus esset; ita neque corpus Verbo indiguit, ut integrum pro sua hypostasi fieret. *Vertendum autem est :* Nullus enim qui sapiat, aut sanæ mentis homo, et qui ratione uti possit, dixerit; quod, quemadmodum Verbum, cum perfectum esset et sua hypostasi subsistens, non indigebat corpore, ut Deus absolutus efficeretur; ita neque corpus Verbo indigebat, ut perfectus et subsistens homo fieret.

« *In oratione De salutari adventu Jesu Christi* (*e*) : Πῶς οὖν ἴσχυσαν οἱ Ἰουδαῖοι λῦσαι ναὸν Θεοῦ καὶ τὴν ἄλυτον σύγκρασιν τῆς σαρκὸς πρὸς τὸν Λόγον γενομένην χωρίσαι, εἴγε καθ' ὑμᾶς ἔσχε τοῦτον τὸν τρόπον ἡ τοῦ σώματος νέκρωσις; *Nannius :* Quomodo igitur possunt Judæi solvere templum Dei, et indissolubile temperamentum carnis cum Verbo disseparare, nisi instar nostri, proque nostra ratione sese habuisset corporis mortificatio? *Vertendum autem est :* Quomodo igitur potuerunt Judæi solvere templum Dei et, indissolubilem carnis cum Verbo conjunctionem dissolvere, si mors corporis eo modo facta est quo vos dicitis, nimirum per separationem deitatis a corpore?

« *In oratione De incarnatione, contra Apollinarium* (*f*) : Καὶ τίς ἡ ἐν τούτοις εὐεργεσία, ὦ μάταιοι, εἰ ταῦτα ἐν Χριστῷ οὐ γέγονεν, ἃ γέγονεν ἐν τῷ πρωτοπλάστῳ Ἀδάμ; *Nannius :* At quænam isthinc beneficentia, o stolidi, si ea in Christo constituatis, quæ in protoplasto? *Vertendum autem est :* Quænam isthinc beneficentia, o stolidi, si ea natura in Christo non fuit, quæ facta est in protoplasto Adami?

« *In epistola ad Epictetum episcopum* (*g*) : Τοῦτο ἦν τὸ ἐν μνημείῳ τεθὲν, ὅτε αὐτὸς ἐπορεύθη μὴ χωρισθεὶς αὐτοῦ, κηρύξαι καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν. *Nannius :* Corpus tum quippe in sepulcro erat positum, cum Verbum abiit ut prædicaret spiritibus qui in carcere tenebantur. *Vertendum autem est :* Corpus hoc erat, quod fuit in sepulcro positum, cum

(*a*) T. I [nunc t. II], p. 331.
(*b*) Ibid., p. 463.
(*c*) Ibid., p. 468.
(*d*) T. II [nunc t. IV], p. 40.
(*e*) T. I [nunc t. II], p. 760.
(*f*) Ibid., p. 740.
(*g*) Ibid., p. 723. Vide ibi.

Digitized by Google

ipsum Verbum non separatum a corpore, profectum est ut prædicaret.

« *In disputatione in Nicæno concilio contra Arium* (*a*): Οὐχ ὡς Θεὸς Λόγος ἐκοπίασεν, ἀλλ' ἵνα φανῇ ὅτι σάρκα ἦν οὐκ εἶχε πρότερον ὁ Λόγος καὶ Θεὸς, ταύτην ἀνέλαβεν· διὰ τοῦτο τῇ σαρκὶ συνεχώρησε πάσχειν. *Nannius :* Non Verbum quod Deus est laboravit lassitudine, sed ideo factum est, ut ostenderet carnem, quam prius non habebat, cum Verbum et Deus esset, eam se denuo resumpsisse. *Vertendum autem est :* Non enim qua est Deus Verbum, lassitudine affectus est ; sed ideo factum, ut ostenderetur, quod carnem, quam prius non habebat, Verbum divinum assumpsit.

« *In oratione de sanctissima Deipara, quæ tamen neque stylum, neque exactum illum scribendi morem Athanasii præ se fert : nam ibi Platonico more philosophatur auctor de vocabulo* οὐσίας *et videtur etiam aperte docere, distinctum quid esse in divinis essentiam ab attributis et actionibus essentialibus ; quæ fuit posterorum Græcorum opinio, et multum contra divum Thomam agitata a quodam Gregorio Palama, quem fuisse aiunt Marci Ephesini præceptorem : cum Athanasius ipse pluribus in locis contrarium doceat. Dicit præterea sicut beatam Virginem, ita ipsam animam Christi, non habuisse claram Verbi visionem necnon beatam Virginem hæsitasse ad verba angeli, etiam cum dixit :* Ecce ancilla Domini ; *optandique modo dixisse,* Fiat mihi secundum verbum tuum. *Refertur vero ibi propositio illa, quam Cyrillus in epistola ad Successum episcopum Diocæsariensem ait esse Patrum antiquorum his verbis* (*b*) : Διὸ καὶ τοὺς λέγοντας μίαν φύσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένην, καὶ μὴ ἐπιφέροντας ἐψυχωμένην λογικήν τε καὶ νοεράν, οὐ πάνυ ἀποδεχόμεθα. *Nannius :* Ideoque et eos qui dicunt, solam naturam Dei Verbi incarnatam, neque addunt eam animatam esse, et rationalem, et mente præditam, non admodum recipimus. *Vertendum autem est :* Ideoque eos qui dicunt unam esse Dei Verbi naturam incarnatam, neque addunt carnem assumptam esse animatam rationali et intellectiva anima, non admodum recipimus.

« *Postremo quia in verbis Athanasii in Apologia secunda, auctor ille qui confecit indices tomo secundo affixos, deducere vult suam illam conclusionem, quod Julius pontifex ab Eusebio episcopo Ariano judex fuerit constitutus, notata sunt Athanasii verba, quibus ille oppositum asserit : inquit enim* (*c*), Καὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον καὶ πρὸς Ἰούλιον ἔγραψαν, καὶ νομίζοντες ἡμᾶς ἐκφοβεῖν ἠξίωσαν σύνοδον καλέσαι, καὶ αὐτὸν Ἰούλιον, εἰ βούλοιτο, κριτὴν γενέσθαι. *Nannius :* Quin et Eusebiani ad Julium litteras miserе, et ut nos terrerent, synodum jusserunt convocari, et ipsi Julio, si vellet, arbitrium causæ detulerunt. *Vertendum autem est :* Quin et Eusebius litteras ad Julium mittit, rogans ut ab ipso synodo convocaretur, aut si vellet, ipsemet præberet se judicem, putans se terriculis hisce nos commoturum.

« *Explicit censura in primum tomum Operum sancti Athanasii Græce et Latine editorum anno* 1599, *ex translatione Petri Nannii.*

« *Censura in secundum tomum deest in manuscripto codice.* »

11. Hæc probe observata. Verum haud felicius, ni fallor, in historicis, ut putat iste quisquis sit anonymus, versatus Nannius est, quam in theologicis. Exemplis id palam fiat (*d*) : Οὕτως εἰσὶ πρᾶοι, καὶ φιλάνθρωποι, καὶ τὸν τρόπον ἐπιεικεῖς· μᾶλλον δὲ, εἰρήσεται γὰρ τἀληθὲς, πονηροὶ καὶ πικροὶ, καὶ ἐκ φόβων καὶ ἀπειλῶν, ἢ ἐξ εὐσεβείας καὶ ἐπιεικείας, ἃ τοῖς ἐπισκόποις πρέπει, τιμώμενοι. Ubi Nannius : *Homines scilicet admodum mansueti, et moribus æquis, vel quod verius est, improbi et perquam acerbi, qui terroribus et minis potius, quam pietate et æquitate, quod episcopos decet, ad pœnas deproperant.* Vides quam importune illud, τιμώμενοι, *ad pœnas deproperant*, interpretetur ; ubi vertendum, *honorantur*, vel, *honorari student.* Et paulo post : Κατηγορία γὰρ ἀληθῶς, ἀγαπητοὶ, τὰ παρ' αὐτῶν γενόμενα, καὶ πασῶν ἀνωτάτω κατηγορία· ὅπου γε καὶ πάντων τῶν ἀνθρωπίνων ἀνωτάτω τὰ δικαστήρια· τί γὰρ ἄλλο τέλος τῆς ἐπὶ τούτοις ἐξετάσεως, ἢ θάνατος ἐκ βασιλικῆς κινήσεως ἐπαγόμενος ; *Calumnia enim est, dilecti, quam tentant, eaque gravissima et maxime omnium capitalis, idque in summis omnium rerum humanarum tribunalibus. Quis enim alius istius quæstionis finis, nisi ut mors regio tumultu inferatur?* Illud, πάντων τῶν ἀνθρωπίνων ἀνωτάτω τὰ δικαστήρια, palam est significare, *omnium humanorum suprema tribunalia*, ἐκ βασιλικῆς κινήσεως, quam prave, *regio tumultu*, reddit, cum luce clarius sit vertendum esse, *ex imperatoris ira*, vel, *a commoto imperatore.* Et, paucis interjectis, ut videas lector, quam frequens ruat Nannius, Καὶ φονεύειν ἐπιχειροῦσιν, ἐὰν συγχωρῶνται, καὶ ποιεῖν ἐξορίστους· συνεχωρήθησαν γὰρ τοῦ θεοφιλεστάτου πατρὸς τῶν βασιλέων ἀντὶ θανάτου τῇ μεταθέσει τοῦ τόπου τὸν θυμὸν αὐτῶν ἐκπλήσαντος. Ilic Nannius, non advertens de unius Athanasii exsilio agi, imperite vertit : *Aut necem moliuntur, si ipsis liceat, aut saltem exsules facere. Quod et impetraverunt ab religiosissimo Cæsarum patre, qui iras ipsorum offensasque, cum supplicium capitale posceretur, exsilio dumtaxat explevit.* Ne multa, si quis Græce guarus, et historiæ ecclesiasticæ peritus, subsequentia percurrat, vix aliquam periodum Nannianis lapsibus vacuam deprehendat. Inferius vero quam incommode illud (*e*), Καὶ καθαίρεσιν ὀνειδίζειν αὐτῷ τολμᾷ, καθαιρεθεὶς αὐτὸς, καὶ μάρτυρα τῆς καθαιρέσεως ἔχων τὴν ἀντ' αὐτοῦ (*f*) κατάστασιν. Πῶς οὖν ἡ αὐτὸς ἡ

(*a*) T. II [nunc t. IV], p. 162.
(*b*) T. II [nunc t. IV], p. 340.
(*c*) T. I, p. 110.
(*d*) Edit. Commel. p. 562, edit. Parisiens. pag. 723, edit Venet. pag. 99.
(*e*) Edit. Parisiens. p. 727.
(*f*) Sic probe legit Nannius, non ἀντ' αὐτῶν, ut habet editio Parisiensis.

Digitized by Google

Θεόγνιος ἠδύναντο καθαιρεῖν ἄλλον, αὐτοὶ καθαιρεθέντες, καὶ ταῖς ἀντ' αὐτῶν καταστάσεσιν ἐλεγχόμενοι; Οἶδατε γὰρ ἀκριβῶς, ὅτι Ἀμφίων μὲν ἐν Νικομηδείᾳ, Χρηστὸς δὲ ἐν Νικαίᾳ κατεστάθησαν ἀντ' ἀλλῶν. Ubi Nannius : *Nec veretur ei objicere ejus dignitatis exauctorationem, ipse interim maxime exauctoratus, ut qui suæ exauctorationis testimonium et argumentum in ipsa sui constitutione ostendat. Qui igitur vel ipse vel Theognius potuerunt alios deponere, ipsi depositi et exauctorati, et vitio suæ creationis famosi? Bene siquidem cognitum habetis, Amphionem Nicomediæ in eorum locum ..... episcopos constitutos esse.* Ubi vertendum fuit, ut quisque vel mediocriter peritus advertat : *Ac depositionem ipsi (Eusebius Athanasio) exprobrare non veretur, cum ipse depositus fuerit, ac eo ipso testem depositionis suæ habeat, quod alter ejus loco suffectus sit. Quomodo igitur vel ipse vel Theognius alium deponere potuerunt, cum ipsi depositi sint; ut vel hinc arguitur, quod alii eorum loco sint constituti? Probe etenim nostis, Amphionem Nicomediæ, Chrestum Nicææ eorum loco fuisse ordinatos.* Est ubi Nannius nomina propria non advertat, et quasi aliud quam nomen viri significarent, interpretetur. Sic in epistola Alexandri Thessalonicensis hæc, Ὅπως μὲν οὖν διαχείμεθα περὶ τὸν μνήμης ἄξιον Σώζοντα, οὐδ' αὐτὸς ἀγνοεῖς, ita vertit (*a*): *Quo igitur nos affectu esse erga eum, qui ita virum memoria dignum in se conservat, existimas.* Ubi hæc vera interpretatio : *Quo igitur affectu fuerimus erga Sozontem memoria dignum virum, non ignoras.* Et in *Epistola encyclica* (*b*), olim *ad orthodoxos* inscripta, Πιστόν nomen proprium, *fidum* perperam interpretatus est : quæ vox inconsulte est a Parisiensibus editoribus in Γρηγόριον commutata. Innumera proferre possem, quibus eruditus lector luce clarius id perspiceret, non licuisse nobis Nanniana uti versione; quando tam multa immutanda oportuit, ut vix Nannii versio exinde vocari posset : verum ne in re nota et pervulgata multus et insolens sim, libenter ingrato labore supersedeo. Miretur autem acutus quilibet inter præstantissimas annumeratam, et quidem a doctis viris, Nannii versionem; ut propalam sit istiusmodi judices in conferenda cum Græcis illa interpretatione non multum otii consumpsisse. Nimirum decipit frons prima multos : cum enim in loca quædam feliciter reddita casu incidissent (et sunt fatemur ejusmodi non pauca), de cæteris conjecturam fecerunt. Auctoribus igitur et consuasoribus cll. VV. Bigotio et Cangio, quos memorantem

Χαλεπὸν ἐμὲ πέρθος ἰκάνει,

ad novam edendam versionem animum appulimus, etsi rem arduam fore prospiciebamus. Etenim quam difficile sit ad tot eruditorum nutum ac sententiam Græca Latine dare, hinc palam, quod quantumvis multi sint qui librum eumdem vertere seorsim aggrediantur, ne duo quidem eamdem prorsus interpretationem edant. Ea porro fuit instituti nostri ratio, ut interpretando mediam ceu viam teneremus inter παραφραστικὴν vertendi rationem, et strigosam illam aliam, quæ Græca e vestigio et κατὰ πόδα consectatur : atque ita Græca reddidimus, ut quoad facultas tulit, a consuetudine Latinæ linguæ non deflecteremus. A vocibus tamen perpetuo usu in Ecclesia admissis, etsi Latine minus usitatis, non abstinuimus, ut sunt exempli causa, *mortificatio, tribulatio, persecutio*, et aliæ id genus, quia potissimum exstant in Vulgata nostra, et a Patribus frequentantur. Nec morigeros esse visum est iis, qui oblitas Latio voces tam sedulo aucupantur, ut etiam importuno scrupulo a suavi, et ab ipsis Ecclesiæ incunabulis ubique recepta SALVATORIS voce abstineant. Contra vero religio fuit sacrum nomen cum aliis commutare, etsi magis ad Latinæ linguæ idioma accedentibus : cum maxime exploratum sit voci Σωτὴρ nullam e Latinis probe congruere. Audi Tullium (*c*) : *Itaque eum non solum patronum istius insulæ, sed etiam* SOTERA *inscriptum vidi Syracusis. Hoc quantum est? Ita magnum, ut Latino uno verbo exprimi non possit. Is est nimirum* SOTER *qui salutem dedit.* Frustra igitur quæras apud antiquos Latinitatis auctores vocem quæ isti Σωτὴρ respondeat : quapropter vulgo *Salvatoris* eam nomine reddimus, raro *Servatoris;* a reliquis vero, nuper excogitatis, utpote insolentioribus, abstinemus. Sicubi porro sublimior res agitur, ut Trinitatis Incarnationi quæ ratio, tum simpliciore vocum usu omnia interpretamur, nam in hisce, ait Julius papa, non specimen eloquentiæ quærendum est. Si occurrunt Scripturæ sacræ loca, Vulgatam, ubi res fert, sequimur : sed quando ex Veteri Testamento sententiæ afferuntur, quia plerumque Vulgata quæ ex Hebræo expressa fuit, cum Græcis Septuaginta non convenit, tum necesse prorsus est litteræ obsequi, aliamque versionem parare : imo etiam cum Vulgata nostra ex Græcis exprimitur, non raro ab ea nonnihil deflectere oportet, sive lectio diversa, sive Athanasii mens aliam interpretationem postulet : quod haud raro evenit.

Ordinem quod spectat, una nobis fuit temporis ratio, omnium scilicet opportunissima cum ad historiam et chronologiam, tum ad judicium θεολας vel γνησιότητος ferendum. Admonitiones cuique libro aut epistolæ ; vel sicubi plura opuscula mutuo cohærent, pluribus, præmisimus. Ibi tempus investigamus ; opus germanum esse, cum res postulat, palam facimus ; quæ difficillima occurrunt explicamus, quantum in nobis situm est. Monitum porro lectorem volumus, nos sic omnia temperasse, ut ne nimia notarum prolixitate ipsi nauseam molestiamve crearemus : ac multa consulto prætermisisse, quia vel in *Onomastico* explanata sunt, si

(*a*) Edit. Parisiens. p 783.
(*b*) Edit. Parisiens. p. 948

(*c*) *In Verr.* IV.

Digitized by Google

qua voces spectant ; vel in *Athanasii Vita*, si qua historiam ; vel in *Monitis*, si qua res diversas et insolentes ; ut possit quisque animum explere suum. Dubia et spuria in secundum tomum (1), præmissis νοθείας signis, ablegavimus. Quanto autem labore ac studio contenderimus, ut si qua laterent in variis Europæ bibliothecis Athanasii opera non edita transmitterentur nobis, fidem spero ii facient, quotquot ministerio atque officiis ea in re usi sumus. Et sane bene multa jam primum Athanasianis accedunt sive hactenus inedita, sive hic illic in editis variis distracta. Quæ omnia observare licet in catalogo suis distincta notis. In ἀνεκδότοις vero mole et pretio anteit *Commentarius in Psalmos*, qui ex compluribus manuscriptis jam primum in lucem prodit, et quidem ingenti labore exscriptus, ut pluribus ad frontem operis indicatur. Sed quanti quanti, bene emitur quod necesse est. Ne quid lectoris commodis deesset, *Onomasticon*, quoad facultas tulit, accuratissimum damus ac non Athanasii modo, sed aliorum etiam Patrum scriptis intelligendis peropportunum. Varias lectiones notis intermistas ad imum paginæ locamus : quæ ratio omnium est commodissima. Lectiones autem etiam eas, quæ parvi pretii videntur, non duximus negligendas ; id licet nostrum Gallorum genium non sapiat, ut minutis, si quæ ita videntur, rebus operam demus : qui quodcunque primo aspectu leve putatur, statim cum fastidio respuimus. Quorsum illæ næniæ, aientes, quis usus lectionis hujusmodi, quin isthæc missa faciunt ? Verum in promptu est quod opponatur : nos omnium inservire commodis, neque modo curare ut theologi, sed etiam grammatici, rhetorici, et si qui alii, nihil in hoc opere desiderent. Et præterea non desunt ex iis qui in republica litteraria inter primarios computantur, qui id summe expetant a nobis. Et ni ea res nos longius ab incepto traheret, utilitates varias diversarum lectionum etiam minutissimarum commonstrare in promptu esset. Nihil demum, candide lector, quod vires quidem ferrent, negleximus, ut opus totum sartum et tectum, ut aiunt, tibi offeremus.

II.

De stylo Athanasii.

1. A priscis perinde atque a nuperis scriptoribus admirationi habita est Athanasii eloquentia. Ejus scripta quot quantisque veterum testimoniis laudibusque celebrentur, videre est in collectione locorum, quæ bene multa congessimus. At ut semper fuere quædam pestes hominum laude aliena dolentium, unus repertus est Philostorgius, qui Athanasium innumeris prope maledictis in *Historia* sua insectatus est : et nihil agebat aliud, quam ut dolorem suum in talem virum, suæ sectæ perniciem, conviciis exoneraret. Is impudenter ait quodam loco (*a*), Athanasium Basilio, Gregorio et Apollinario comparatum, instar pueri habendum esse. Sane tanti facienda Philostorgii de Athanasio verba, quanti hæc Eunomii de Basilio ; quem, ut ait Gregorius Nyssenus, lib. I *contra Eunomium*, vocabat πονηρὸν, κακοήθη, ψευστὴν, καὶ ἔτι πρὸς τούτοις, θρασὺν, ἀμαθῆ, παράγραπτον, τῶν θείων ἀμύητον. Id est : *Malum, improbum moribus, mendacem ; et præterea audacem, indoctum, falsificum, divinarum rerum imperitum.* Misso itaque iniquissimi rabulæ judicio, ad Photium veniamus, æquum peritumque, si quis alius, judicem. Is ait in *Bibliotheca* sua : Σαφὴς μὲν ἔστι τὴν φράσιν, καὶ ἀπέριττος καὶ ἀφελὴς, ῥιμὺς δὲ καὶ βαθὺς, καὶ λίαν τοῖς ἐπιχειρήμασιν εὔτονος. — Καὶ τὸ γόνιμον αὐτοῦ, ἡλίκον ὅσον καὶ θαυμάσιον. Hoc est : *Clarus, nihil redundans, simplex ; acutus tamen et altus, in argumentationibus nervosus. Cujus tanta est ubertas ut admirabilis sit.* Et cætera quæ fusius ille prosequitur : additque in subsequentibus, Basilium et Gregorium Nazianzenum ex ejus contra Arianos scriptis theologiam hausisse suam.

2. Sublimiorem adhuc dicendi facultate Athanasium exhibet Erasmus, qui videtur eum Patribus ferme omnibus anteferre. Sic ille in epistola ad Joannem episcopum Lincolniensem : *Erat vir ille sæculo tranquillissimo dignus, dedisset nobis egregios ingenii facundiæque suæ fructus. Habebat enim vere dotem illam, quam Paulus in episcopo putat esse præcipuam,* τὸ διδακτικόν, *adeo dilucidus est, acutus, sobrius, attentus, breviter omnibus modis ad docendum appositus. Nihil habet durum, quod offendit in Tertulliano : nihil* ἐπιδεικτικόν, *quod vidimus in Hieronymo : nihil operosum, quod in Hilario : nihil laciniosum, quod est in Augustino, atque etiam Chrysostomo : nihil Isocraticos numeros, aut Lysiæ compositionem redolens, quod est in Gregorio Nazianzeno, sed totus est in explicanda re.*

3. Quid si incidisset Erasmus in exquisitissima illa opera tam multa quæ nunquam vidit, in *Epistolas* scilicet *De sententia Dionysii, ad Dracontium, ad monachos, ad Epictetum*, in libros *Contra Arianos, Contra Apollinarium* ? Quid si in librum *Contra gentes*, in *Apologiam ad Constantium* ? Annon tantorum operum artificem, omnium eloquentissimum nuncupasset ? Sed paulum libet spatiari : et quia tantam laudem tulit Athanasius, et quidem a laudatis viris, ut elegantissimis Græciæ scriptoribus anteferretur, jam qua in re præstare, qua item aliis nonnihil cedere videatur expendamus ; et quæ crebro Athanasii scripta regustando comperimus, proponamus studioso lectori. Primo quidem si Gregorii Nazianzeni illam quadrandæ orationis industriam, si numeros spectes, ab hoc eloquentiæ genere alienus semper fuit Athanasius, cujus dictio plus habet nativæ elegantiæ quam artificiosæ dili-

(*a*) Suidas in voce Βασίλειος.

(1) Apud nos quartum. Edit.

Digitized by Google

gentiæ. Et si quando hic plusculum artis adhibeat, ut in *Oratione contra gentes*, *epistola ad Dracontium*, *Apologia ad Constantium*; ita tamen omnia temperat, ut lateat artificium, et oratio non astricte sed remisse numerosa sit: contra vero Gregorius, ultra aliquando quam satis sit, circumscriptione et ambitu utitur, ut certis numeris definita, tanquam orbe inclusa currat oratio. Chrysostomi vero: Τοῦ καὶ ἀπὸ γλώττης μέλιτος γλυκίων ῥέων αὐδή, illam expeditam et profluentem verborum copiam, concinnitatis leporisque plenam, non attingit Athanasius, qui plerumque pressus ac brevis est, et majore sententiarum quam verborum ubertate. Verum longe præstat sallibus, nervis et τῷ εὐτόνῳ redundantiam omnem resecante. Nimirum possunt esse summi, qui inter se sint dissimiles: quod in eloquentia pariter et in mutis artibus observatur. Basilio autem nemo propius ad Athanasii dicendi genus accedit. Sed præit ille elaboratione; hic longe præstat acrimonia. Et hac in parte, quæ scilicet nervos spectat, sales, acrimoniam; omnes, mea quidem sententia, longe antecellit Athanasius, estque hoc in genere princeps. Figuris autem, sicubi hæreticos insectatur, frequens est, apte et apposite distributis, etsi potius suopte ingenio quam elaboratione adhibitis. Hujus oratio nunquam efluit, nunquam longius vagatur.

4. Sunt autem Athanasii, ut et alterius cujusque, opera, non pari elegantia concinnata. Quæ aliis antecelluni, meo quidem judicio, sunt: *Oratio contra gentes*, eximium opus; et cui, dicere liceat, par in eodem genere vix deprehendas; si respicias vim argumentorum, nervos; si advertas quam perspicuus sit, quam nitidus; quam salse rideat, ubi res fert, gentilium superstitiones, quam concinnus sit in descriptionibus. Nec pœniteat quædam hic apponere (p. 27): Τίς γὰρ ὁρῶν τὸν οὐρανοῦ κύκλον καὶ τὸν δρόμον ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὰς θέσεις καὶ τὰς περιπολήσεις, ἐναντίας μὲν καὶ διαφόρους γιγνομένας, ἐν δὲ τῇ διαφορᾷ ὁμοίαν τὴν τάξιν παρὰ πάντων ὁμοῦ σωζομένην, οὐκ ἐνθυμεῖται ὅτι οὐκ αὐτὰ ἑαυτὰ, ἀλλ' ἕτερός ἐστιν ὁ διακοσμῶν αὐτὰ ποιητής; τίς δὲ ὁρῶν ἥλιον μὲν ἀνατέλλοντα καθ' ἡμέραν, σελήνην δὲ φαίνουσαν κατὰ νύκτα, καὶ φθίνουσαν, καὶ πληρουμένην ἀπαραλλάκτως, κατὰ τὸν τῶν ἡμερῶν ἴσον πάντως ἀριθμὸν, καὶ τῶν ἄστρων τὰ μὲν διατρέχοντα καὶ ποικίλως ἐναλλάττοντα τοὺς δρόμους, τὰ δὲ ἁπλανῶς κινούμενα· οὐκ ἂν ἔννοιαν λάβοι, ὅτι πάντως ἐστὶν ὁ κυβερνῶν αὐτὰ δημιουργός; Τίς ὁρῶν τὰ ἐναντία τῇ φύσει συνημμένα καὶ σύμφωνον ἔχοντα τὴν ἁρμονίαν, οἷον, τίς ἰδὼν πῦρ ψυχρῷ, καὶ ξηρὸν ὑγρῷ κεκραμένον, καὶ ταῦτα μὴ ἀντιστατοῦντα πρὸς ἄλληλα, ἀλλ' ἓν ἀποτελοῦντα ὡς ἐξ ἑνὸς τὸ σῶμα, οὐκ ἂν ἐνθυμηθείη ἐξωθενεῖναι τούτων τὸν ταῦτα συνάψαντα; Τίς ἰδών, etc. Id est: *Ecquis enim cæli ambitum, solique ac lunæ cursum, aliorumve siderum positiones ac circumvectiones, contrarias quidem ac dissimiles; sed in ipsa dissimilitudine æqualem ordinem ab omnibus simul servatum intueatur, quin secum cogitet hæc non a semetipsis, sed ab alio, nempe ab Auctore, administrari et regi? Quis solem die exoriri et lunam nocte apparere, immutabilique lege per æqualem omnino dierum numerum decrescere ac crescere; atque ex sideribus alia quidem discurrere, cursusque varie immutare, alia vero citra errorem moveri conspiciens, non intelligat illa necessario ab opifice aliquo gubernari? Quis contrarias naturas mutuo conjungi ac consonam efficere harmoniam cernens: quis ignem cum frigido conjunctum, et siccum cum humido commistum, nec tamen secum invicem pugnare, sed unum quasi ex uno corpus conficere, non colligat, alium ab his esse qui illa simul copulavit? Quis videns*, etc. Quibus quid validius, quid concinnius? Horum elegantiam Græce periti solum plene advertere possunt.

5. Miræ sunt eloquentiæ *Epistola de sententia Dionysii*, *Epistola ad Dracontium*; itidemque *Orationes contra Arianos*: ubi in altercando cum hæreticis, aculeis frequenter, maledictis facete utitur; creber in reperiendis, acutus in solvendis argumentis. *Apologiæ de fuga* et *ad Constantium* elegantes, quibus plus inest quam reliquis diligentiæ et artis, tropis apposite et sobrie respersæ, salibus frequentissimis. Salsum est illud in priore (p. 254): Μόνη δὲ γνῶσις ἐν αὐτοῖς ἐστι τοῦ κακοποιεῖν, καὶ καθ' ἡμέραν χείρονα χείροσιν ἐφευρίσκειν. Καὶ γὰρ καὶ τὴν νῦν φυγὴν ἡμῶν οὐκ ἐπ' ἀρετῇ θέλοντες ἡμᾶς ἀνδραγαθήσασθαι διαβάλλουσι· πόθεν γὰρ εὐχὴ τοιαύτη παρ' ἐχθροῖς, ὑπὲρ τῶν μὴ συντρεχόντων αὐτοῖς τῇ κακοφροσύνῃ; Ἀλλὰ κακοήθεις ὄντες σχηματίζονται τοιαῦτα περιδομδεῖν, νομίζοντες, εὐήθεις ὄντες ἀληθῶς αὐτοὶ, ὡς ἄρα δέει τῆς παρ' αὐτῶν ἀσωδορίας προσάξομεν ἑαυτοὺς ποτε αὐτοῖς. Θέλουσι γὰρ, καὶ διὰ τοῦτο ταῦτα περιτρέχουσι, etc. Hoc est: *Una autem est illis scientia, maligne agere, ac quotidie pejora pejoribus comminisci. Nostram quippe fugam non eo criminantur quo velint nos cum virtute ac fortiter agere: nam unde inimicis votum hujusmodi, pro viris qui non uno secum malignitatis cursu feruntur? At improbi cum sint, simulatione usi, hæc ubique spargunt: rati, ita nempe stulti sunt, nos metu ejusmodi illorum convitii aliquando ipsis occursuros. Id peroptant scilicet, eaque de causa ubique circumcursant*, etc. Et inferius hæc quam pulchre, quam argute dicta (p. 257): Ταῦτα δρῶντες καὶ μὴ ἐντραπέντες ἐφ' οἷς πρότερον καθ' ἡμῶν ἐτύρευσαν κακοῖς, ἔτι καὶ νῦν κατηγοροῦσιν, ἐκφυγεῖν δυνηθέντας αὐτῶν τὰς ἀνδροφόνους χεῖρας· μᾶλλον δὲ ὀδύρονται πικρῶς, ὅτι μὴ καὶ ἐκποδὼν τέλεον πεποιήκασι, καὶ λοιπὸν προφασίζονται δειλίαν ἐνειδίζειν, ἀγνοοῦντες ὅτι, καὶ τοῦτο γογγύζοντες, εἰς ἑαυτοὺς ἐπιστρέφουσι μᾶλλον τὴν μέμψιν. Εἰ γὰρ φαῦλον τὸ φεύγειν πολλῷ χεῖρον τὸ διώκειν. Id est: *Hæc cum illi agant, nec pudeat malorum quæ adversum nos moliti sunt, nos etiamnum ideo criminantur, quod sanguinarias illorum manus effugere potuerimus; imo potius acerbe in-*

Digitized by Google

gent, quod me non e medio prorsus sustulerint : ac deinceps simulate timiditatem exprobrant ; non intelligentes se, dum ita obmurmurant, in sese magis ipsam vertere criminationem. Nam si turpe est fugere, multo deterius persequi, et cætera bene multa, præclara etiam, quæ consulto brevitatis causa prætermittimus.

6. Limatior etiam *Apologia ad Constantium*, quam cum lego videor mihi Ciceronianam orationem ob oculos habere. Annon Ciceroniana isthæc, quæ, cum mentirentur Ariani, misisse illum litteras ad tyrannum Magnentium, depellendi criminis causa dicit (p. 237) : Ποία με πρόφασις εἶλκε γράψαι τῷ τοιούτῳ ; Ποῖον προοίμιον τῆς ἐπιστολῆς ἔτασσον γράφων αὐτῷ ; Ὅτι τὸν τιμῶντά με, οὗ τῶν εὐεργετιῶν οὐκ ἂν ποτε ἐπιλαθοίμην, τοῦτον φονεύσας καλῶς ἐποίησας, καὶ ἀποδέχομαί σε τοὺς γνωρίμους ἡμῶν Χριστιανοὺς καὶ πιστοτάτους ἄνδρας ἀνελόντα ; καὶ ἀποδέχομαί σε σφάξαντα τοὺς ἐν Ρώμῃ γνησίως ἡμᾶς ὑποδεξαμένους ; Hoc est : *Quanam ductus occasione viro hujusmodi litteras misissem ? Ecquod fecissem epistolæ ad talem virum mittendæ exordium ? Num illud : Probe fecisti eum occidendo qui me cum honore excipere solebat, et cujus beneficiorum nunquam oblivisear : teque laudo quod viros mihi familiares, eosque Christianos ac fidelissimos sustuleris ; te acceptissimum habeo, quod eos Romæ obtruncaris a quibus perhumaniter exceptus fui ?* Prorsus simile habes apud Tullium in *Verrina* v : *Quæ porro præfatio tuæ donationis fuit ? Illa scilicet vetus atque imperatoria : Quando tu quidem in præsidio, in bello, in re militari : cujus ne mentio quidem te prætore ulla facta est ? An illa : Quandoquidem tu nulla unquam mihi in cupiditate ac turpitudine defuisti, omnibusque in iisdem flagitiis mecum et in legatione et in prætura, et hic in Sicilia versatus es ?* etc.

7. Tempus me deficeret, si loca similia congerere vellem, si adnotare quæ notatu digna sunt : quam salse nimirum mordeat aversam eunuchorum libidinem, admistis facetiis, quæ tamen nihil de gravitate decerpant ; quam acriter insectetur Meletianorum avaritiam, qui dignitates ecclesiasticas venales quibuslibet viris proponebant, etc. Acutissimæ sunt etiam *Orationes contra Apollinarium*, in iisque invenimus Athanasium Athanasio δριμύτερον. In polemicis enim maxime ætatem contrivit, curans semper ne aliena dogmata Arianorumque ausus plebi catholicæ quid apportarent mali. Etsi vero asper est, et sannis maledictisque plenus, quando res est illi contra hæreticos : nemo tamen est, qui perspecta hæreticorum, maxime Arii sequacium pertinacia, furore, immanitate in Christianos, in episcopos, proborum item hominum carnificina, in nefarios aliquid inclementius dictum arbitretur. Aspere scilicet agit Arianos, quia nihil contra tantam vim sine vi fieri poterat : et remisse depellere feroces homines, fateri erat diffisum se causæ suæ. Etsi vero mordet acriter, cum insolentia criminum aut hæresum temeritas acrem postulat oratorem ; ubi tamen res illi est cum adversariis aliquam æqui bonique rationem tenentibus, sobrie ac prudenter verba facit,

. . . . . mollitque animos et temperat iras.

Fuit autem illud sobrii temperantisque animi argumentum, cum rogatus a Serapione ut Arii mortem mandaret litteris, hominis Deo juxta hominibusque invisi ; perniciem divinitus immissam ægre recensere se testificatur (p. 269), ne quantumvis impio post obitum insultare videatur ; nimirum,

Ζῶντας κολάζειν οὐκ εὐσεβές·
Οὐ γὰρ ἐσθλὰ καθαροῦσι κερτομεῖν ἐπ' ἀν-
[*δράσιν* (a).]

8. Ad mansuetiores vero musas an aliquando se contulerit Athanasius, necne, haud facile dictu est : augurari tamen licet sanctum Doctorem, cum quotidianæ curæ angerent animum, et pro Ecclesia semper ille, pro capite, pro fide decerneret, modicam hujusmodi studiis operam dedisse, descriptionibus videlicet, encomiis, philosophiæ. Carmina vero ne minimum attigisse videtur. Dictio ejus pura et elegans est ut plurimum : nec inficior tamen nonnullis ejus operibus aliquam peregrinitatem attulisse Latinæ linguæ usum ; quale illud est, Ἐκκλησίαν ἔδωκεν εἰς πρέδαν, βετεράνος, et alia id genus. Impetratum scilicet a consuetudine fuerat, ut si ex quotidiana Latinorum familiaritate aliquæ hujusmodi dictiones in buccam venirent, ne ab iis vel Græce peritiores abstinerent. Licet autem insidias auribus minime paret, lectoris sibi tamen, illecebris nescio quibus, benevolentiam captat. Nihil morosus in exordiis est, sed statim ab initio in arcem causæ invadit, et contra hæreticos canit quodammodo cla sicum. Platonis Homerique libros legit assidue, necnon aliorum veterum, ut ex *Oratione contra gentes* et ex aliis ejus operibus propalam est. Quod si Gregorius Nazianzenus illum hac in parte mediocriter duntaxat eruditum fuisse narret, id nimirum Gregorio visum fuit, qui magnam ætatis suæ partem his in studiis contrivit. Aliis autem jure videatur Athanasius φιλολόγος, et his in rebus probe eruditus.

III.

De amissis Athanasii operibus.

1. Etsi tam peritum dicendi opificem Athanasium fuisse mox narrabamus, ut ne nos pœniteat dicti, vel id unum satis sit, quod tanta vario scribendi genere Athanasii scripta amissa fuerint, ut nonnisi partem debitæ laudis tulisse ille videatur. Quot, amabo, opera emisit in lucem, qui ineunte adolescentia ejusmodi ludum ingressus, mox specimina dabat magistro digna ; qui decursa jam ætate adeo naviter et salse Ecclesiæ hostes aggreditur, ut dicas hæc dicendi ornamenta accrevisse viro, dum cor-

(a) Archilocus.

Digitized by Google

poreæ vires deficerent? Quot, putas, tot annorum spatio elucubravit, ita diligens et navus, advigilans semper frangendis hæreticorum consiliis? Anni certe intersunt ab edita *Oratione contra gentes*, ad absolutos usque *Contra Apollinarium* libros, plus quatuor et quinquaginta, quibus innumera haud dubie scripsit, in otio, in negotio, homilias videlicet, epistolas, commentarios, hæreticorum confutationes. Quanta æstimas edidisse in deserto, dum calamitas, metus, solitudo prohiberent ab officio, et spatii multum esset ad scribendum; atque aliunde curis confectus animus nonnisi litterarum usu sese exonerare posset? Hinc propalam est, etsi multa ab antiquis laudantur Athanasii opera, jam injuria temporum exstincta, multo plura esse quæ a scriptoribus tacita relicta sunt.

2. Paucissima sane enumerat Hieronymus, si vel solum conferas cum iis quæ jam edita exstant : et ex illis tamen ab eo memoratis quædam nusquam comparent, liber nempe *Contra Ursacium et Valentem*, liber *De virginitate*, alius scilicet ab eo qui inter dubia computatur secundo [quarto] tomo. Duos *Contra gentes* libros idem doctor commemoravit, unus jam superest ea inscriptione; ne tamen secundum amissum existimato. Nam qui librum *Contra gentes* excipit, *De incarnatione* nuncupatus, quoad magnam partem et ipse contra gentes datus est, et serie mutua cohæret cum præcedenti; ut exploratum sit hos esse binos contra gentes libros. Liber *De Psalmorum titulis* ab eodem Hieronymo inter Athanasiana connumeratus, si non idipsum est quod argumenta in expositionibus Psalmorum, ad frontem cujusque psalmi posita, vel quod expositiones ipsæ, exstinctus pariter fuit (1).

3. Sed nulla, opinamur, jactura major quam *Epistolarum* ἑορταστικῶν, aut *festalium*, sive in cœtu Ecclesiæ legendarum, quas item laudat Hieronymus. Has ingenti numero Athanasius, cum Arianici furoris declinandi causa in deserto Thebaidis latens ageret, ad plebem catholicam Alexandrinam misit. Atque ut ex iis quæ hodieque supersunt fragmentis, conjectare licet, magna pars in enarranda et deploranda Ecclesiæ calamitate versabantur (2). Hic quæstiones ab Arianis injectæ, ut plebem absente pastore a proba sententia excuterent, et vacillantes animo ad deteriorem partem applicarent, ab Athanasio solvebantur. Hic quæ doctrinam, quæ disciplinam, quæ mores spectabant, per otium solitudinis explanabat ille. Et demiror plane amanuensium Græculorum gustum; qui dum aniles fabulas, fœdissimaque commenta, Athanasii nomine publicata, plus millies exscriberent, quæ nemo sanus sine stomacho legere possit, hæc ita neglexerunt, ut incuria perierint. Hoi hei! quam pungit dolor amissi thesauri! quantum ad historiam, ad consuetudines Ecclesiarum, ad morum præcepta hinc lucis accederet! Et fortassis adhuc alicubi latent in Oriente, ubi bene multa exstant. Nam licet complures inde ad nos perlati codices fuerint, at cum plerumque ut fors tulit, sine delectu et apparatu quopiam, ad eam rem tamen perquam necessario, codices accumularint qui curam hujusmodi suscepere; hinc factum ut sæpe quorum jam operum multi codices exstabant in bibliothecis nostris; eorumdem alios codices sine fine compararent; et contra quorum vel rari vel nulli penes nos erant, ea prætermitterent. Ad *Epistolas festales* ut redeamus, exstat sat prolixum tricesimæ nonæ fragmentum, qua Arianorum falsis rumoribus, de Scripturæ sacræ libris, commotam catholicam plebem sedat sanctus Doctor, et verum Scripturarum sacrarum texit catalogum. Ad hæc Colbertinum quemdam codicem antiquissimum evolvendo, in aliud fragmentum incidimus Latine ex Græco versum, quod perquam gratissimum accidit. Hinc cernas in Occidentem usque perlatas fuisse ejusmodi *festales epistolas*. Hæc autem, cujus fragmentum jam primum publicamus, ab Athanasio post traditas anno 356 Arianis ecclesias, consolationis causa, ad plebem catholicam missa est. Haud improbabiliter conjectamus, fragmentum item a Theodoreto allatum, ab eoque *Ad virgines* nuncupatum, fuisse in cœtu Ecclesiæ legendum : nam cœtum populorum alloquitur in masculino genere. Et quia virgines maxime omnium ab Arianis vexatæ fuerant, cum in illis παραμυθητικοῖς λόγοις, id est *consolatoriis sermonibus*, frequens virginum esset memoria, et sæpe fortasse virgines alloqueretur Athanasius, hinc factum ut *Ad virgines* nuncuparetur. *Festalium* item *epistolarum* mentio est inferius.

4. Athanasius ipse in sua *De Nicænis decretis epistola* prolixiorem laudat ab se ad amicum datam, quæ jamdiu interiit et a nemine antiquo quod sciamus memorata fuit. Item in *Epistola ad Palladium*, alterius meminit, *ad monachos Cæsarienses*.

5. Ad hæc Basilius, cujus epistolæ ad Athanasium non paucæ supersunt, cum magna significatione familiaritatis, aliquas memorat (*a*) ab eo ad se transmissas, quas ipse asservabat penes se; iisque velut norma quadam, sicubi res postularet, utebatur. Nam ad res ecclesiasticas componendas dabant illi operas mutuas.

6. Ait Epiphanius Athanasium contra Manichæum scripsisse, quod opus funditus periit. Ejus nomine perpauca affert Facundus Hermianensis libro undecimo, quæ sunt Serapionis, non vero Athanasii, ut adnotavit Sirmondus. *Dialogus* enim *contra Manichæos*, qui inter Damasceni opera exstat, in manuscripto quodam ascribitur Athanasio, sed perperam : est enim revera ejusdem Damasceni. Qua de

(*a*) Epist. 75.

(1) Is est quem publici juris fecit Antonelli : Vide ejus præfationem hujus editionis tom. III. (EDIT.)

(2) Athanasii *Epistolas festales* Syriace Londini nuper edidit Dr Willelmus Cureton; Syriace et Latine card. Angelo Mai, ex quo eas accepimus. Adi tomum III. EDIT.

Digitized by Google

re in præfatione secundi [quarti] tomi. Memoratur item apud Epiphanium (*a*) in epistola synodi Diocæsariensis epistola Athanasii ad ejusdem synodi Patres. In *Ancorato* ejusdem in epistola Tarsini, Matidii et aliorum fertur Athanasius litteris suis multos, qui circumventi in errorem lapsi fuerant, ad sanum consilium reduxisse.

7. In *Chronico Alexandrino* epistolæ Athanasii ad Epiphanium excerptum legimus, editum una cum aliis fragmentis ad calcem.

8. Meminit insuper Theodoretus *Sermonis de fide majoris*, ejusque loca nonnulla affert, quæ nos ad calcem inter fragmenta locavimus (1).

9. Synodus VI œcumenica maximam partem affert operis in hæc Scripturæ verba : *Nunc anima mea turbata est.*

10. Facundus item Hermianensis hæc Athanasii scripta jam amissa memorat, horumque excerpta affert quæ nos edidimus ad calcem tomi primi, *Epistolam ad Diodorum Tarsensem* Tyri tum agentem, *Epistolam* etiam *ad Antiochenos* : cujus item fragmentum habetur in Actis concilii Lateranensis. Anno edita sunt ad calcem primi tomi. Aliud item Athanasii rescriptum in eodem concilio memoratur (*b*).

11. Leontius Byzantinus in libro *Adversus Apollinaristarum fraudes*, quorumdam Athanasii scriptorum meminit. Hæc sunt ejus verba : *Sufficiunt hæc iis qui non sunt nimium rudes et tardi, ad ostendendum Apollinarii esse epistolas quæ nomine Julii ferantur, præter eas epistolas Apollinarii, de quibus Athanasius et historici meminerunt. Discipuli enim Apollinarii antiquiores sunt omnibus qui his usi sunt, quas, ut verisimile est, qui a Julio per schisma discesserunt, inscripsere. Neque solum hoc : sed sunt ex orthodoxis qui, inscriptione decepti, rectas eas esse intelligere et dicere perseverabant propter personæ auctoritatem fide dignam. Alioqui magis orthodoxorum est agnoscere illos sermones proprii doctoris esse. Ne autem ex solo testimonio discipulorum, sermones ipsius Apollinarii agnoscamus, quamvis aliqui eos Julio, quamvis Gregorio, quamvis Athanasio falso inscribant; sed etiam ex eodem genere sermonis et stylo.* In concilio Lateranensi, t. VI *Conciliorum*, p. 301, exstat fragmentum epistolæ cujusdam ad Antiochenos de doctrina vera agentis, a nobis pariter cusum ad calcem.

12. Laudat Joannes Damascenus in *Oratione de defunctis*, sub finem, librum Athanasii *De mortuis in Domino*, qui jam non exstat. Item alium hac inscriptione, *Εἰς τοὺς κοιμηθέντας χαταρμόνιος λόγος*, qui fortasse idem.

13. In secunda Nicæna synodo locum sat prolixum habes ex *Epistola* Athanasii *ad Eupsychium Cæsareæ presbyterum*, quem pariter edidimus ad calcem, una cum fragmentis ex Gelasio desumptis : quæ tamen excerpta videntur ex operibus Athanasii, quæ jam exstant, verbis paulum immutatis. In codice Felkmanni quodam affertur locus ex libro Athanasii *De honorabili conjugio.*

14. Photius in *Bibliotheca* sua memorat *Commentarium* Athanasii *in Ecclesiasten*, jam penitus amissum. Item *in Cantica canticorum*, cujus fragmenta dedimus. Alia porro fragmenta *Commentariorum in Jobum* et *in Evangelia*, quæ itidem edi curavimus ad calcem, suspicamur ex variis Athanasii operibus, cum jam exstantibus, tum deperditis, a catenarum collectoribus excerpta fuisse, non autem ex perpetuis sancti Doctoris commentariis. Cujus rei sat perspicuum argumentum illud est, quod eorum multa in operibus jam exstantibus compareant.

15. Librum quemdam *De Incarnatione* laudat Michael Glycas, p. 208, ejusque bina affert fragmenta, quæ ni fallor non exstant in editis. In concilio Florentino hæc leguntur : Τοῦτο γὰρ τὸ πνεῦμα, φησὶν ὁ ἱερὸς Ἀθανάσιος, πνοή ἐστι τοῦ Υἱοῦ. Hoc est : *Hic enim spiritus, ut ait sanctus Athanasius, spiratio Filii est.* Quæ videntur ex quodam supposititio opere profecta.

16. *Disputatio cum Zacchæo Judæorum nomodidascalo*, quæ exstat in bibliotheca Vindobonensi, et Athanasii nomine memoratur a Petro Lambecio tom. V, pag 135.

17. In schedis quibusdam Emerici Bigotii τοῦ μαχρίτου, quæ penes me sunt, fertur esse quædam beatæ Theclæ Vita in bibliotheca Scorialensi, quæ Athanasii nomen præferat.

18. Exstat item *Spicilegii* tom. II *Epistola Potamii ad Athanasium*, et quidem, ni labor opinione, ingenti suspicione laborat.

19. In *Vitis sanctorum Siculorum*, Octavio Cajetano Syracusano collectore, est nomine Athanasii Vita S. Philippi Agyrrensis, de qua in spuriis.

20. Vir clar. et nobis amicissimus Gabriel Grodecius, linguæ Hebraicæ Lipsiæ professor, in catalogo quodam mihi transmisso, de quo alias fusius, testatur se Mediolani in bibliotheca Ambrosiana vidisse codicem, in quo exstat *Commentarius* nomine Athanasii *in canticum Moysis et Mariæ.*

21. Agmen claudat opus jussu Athanasii a quodam ejus familiari elucubratum, de quo hæc Lambecius ad tricesimum septimum codicem theologicum, p. 58 : *Valde autem notabile est, in solo hoc codice 37 ante epistolam sancti Jacobi exstare anonymi cujusdam pervetusti auctoris proœmium sive epistolam dedicatoriam ad sanctum Athanasium archiepiscopum Alexandrinum, qua clare atque expresse testatur, se hypotheses illas et lemmata capitum Epistolarum catholicarum fraterno ipsius jussu composuisse. Titulus istius proœmii, una cum principio, est talis :* Πρόλογος τῶν καθολικῶν Ἐπιστολῶν. Μικροῖς μὲν χἂν μικρὰ τολμῶσιν, οὐχ ἁδεές. Ὁ δὲ ἐλάχιστος ἐγὼ

(*a*) Hær. LXXV.

(*b*) Concil. Lateran., t. VI *Conc.*, p. 301 et p. 228.

(1) Integrum postea edidit Montfauconius in *Bibliotheca nova Patrum Græcorum.*

Digitized by Google

τοῖς ὑπὲρ ἐμὲ πόνοις ἐγχειρῶν οὐχ ἥκιστα πέφυκα ἀκινδύνως· ὥσπερ ἂν εἴ τις, etc. Id est : « *Prologus in catholicas Epistolas. Pusillis et pusilla aggredientibus, res metu non vacat. Quod autem ego perquam minimus homo laborem qui vires meas longe superet aggrediar, non modici periculi res est. Quemadmodum si quis,* » etc. *Nec multo post auctor hujus proœmii sanctum Athanasium appellat fratrem his verbis :* Ἐφ' οἷς οὖν ἔγωγε τολμῶ συγγνώμην αἰτῶν νέμειν, ἀγάπης νόμῳ βεβιασμένος ὑπὸ ΣΟΥ ΑΔΕΛΦΕ ΑΘΑΝΑΣΙΕ ΤΙΜΙΩΤΑΤΕ. Οἷα γάρ τις ἠμιθνήτων, etc. Id est : *De tali ausu meo veniam rogans, vi et lege charitatis abs te compulsus,* VENERABILISSIME FRATER ATHANASI. *Nam quasi semimortuus. Clauditur denique idem proœmium hoc modo :* Δέξαι τοιγαροῦν, δέξαι παρ' ἡμῶν ἀσμένως τῶν σῶν ἐπιταγμάτων τὴν πραγματείαν, εὐχῇ τῇ ὑπὲρ ἡμῶν ἡμᾶς τῆς πειθοῦς διηνεκῶς ἀμειβόμενος. Ἐγὼ δὲ στοιχηδὸν τὰς καθολικὰς καθεξῆς Ἐπιστολὰς ἀναγνώσομαι, τὴν τῶν κεφαλαίων ἔκθεσιν ὁμοῦ καὶ θείων μαρτυρίων ἐνθένδε ποιούμενος. Id est : *Accipe igitur, accipe libenter a nobis opus jussu tuo editum, et assidue precibus tuis obsequentiam nostram remunera. Ego vero catholicas Epistolas ordine perlegam, atque capitum una atque divinorum testimoniorum expositionem edam. Sequitur deinde hypothesis Epistolæ sancti Jacobi his verbis :* Ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ Ἰάκωβος ταύτην γράφει τοῖς ἀπὸ τῶν δώδεκα φυλῶν, etc. Id est : *Quoniam Jacobus hanc duodecim tribubus rescribit,* etc.

IV.

De doctrina Athanasii.

1. In Christianæ fidei exortu non erant ejus mysteria certarum vocum limitibus circumscripta ; sed emergentibus demum erroribus vocabula quædam definiri necessum fuit, quibus seu claustris continerentur temerarii homines rerum novandarum studiosi. Et indicare ne pigeat, cum nihil periculi ex indicio sit, salvis semper et integris rebus, ac fide nihil mutata, multa Athanasii ævo ejusque ope inducta verba fuisse, et ad certam formam redacta fidei capita ; ut pater hodiernæ theologiæ jure ille vocari possit. Quo major vir habendus est, ut qui eam fidei enarrandæ rationem prior induxerit, ex qua peritissimi quique, tanquam ex fonte, verum sentiendi pariter et loquendi modum haurirent : inter quos Ecclesiæ lumina Basilius et Gregorius Nazianzenus pro fidei magistro virum habuere. Nos ut Athanasii doctrinæ specimen demus, a Deo optimo maximo orsi, ad cætera progrediemur.

2. *De Deo.* — Primo ait (p. 27 seqq.), Deum cognosci ex opificiis, exque harmonia rerum, quæ quidem ratio cognoscendi Dei cuique obvia est, ut nulla sit venia aut excusatio iis, qui tantarum, tam disparatarum rerum concentum et motum ἀνοήτως et citra cujusdam intelligentiæ moderamen regi et servari putent. A simili autem probat (p. 29), animam cogno-

A sci ex conciunis et cum ratione adornatis corporis motibus. Sed quoniam qui profligatis moribus sunt, quo liberius vivendi sit potestas, et Deum esse et animam esse immortalem inficiantur ; contendit ille validis argumentis (p. 25), animam non exstingui exstincto corpore, scelestorumque perfugium amovet ; qui, proh dolor ! id summi boni loco efflagitant, ut aliquando exsistendi finem faciant. Cujus rei in propria salute periculum facere grave est. Ferreum sane pectus, quod tanto discrimine non moveatur ; cum vel ipsi gentiles et profani præmia et pœnas, felicitatem et infortunia secundum hanc vitam esse arbitrati sint, juxta illud Tragici :

Εὐδαιμονοῖτον, ἀλλ' ἐκεῖ· τὰ δ' ἔνθα δὲ
Πατὴρ ἀφείλετ' (*a*)

B Furiosæ matris dictum, quæ dum necem liberis parat, felicitatem ipsis in futura vita precatur, quam pater abstulerat in præsenti. Deum esse unum pluribus commonstrat contra gentiles, pugnatque vel unum vel nullum esse : ibi (p. 30) hanc præclaram edit sententiam, quæ fertur in primis, Ἐλέγομεν τὴν πολυθεότητα ἀθεότητα εἶναι. Hoc est : *Dicebamus multiplicitatem deorum, esse nullitatem deorum.* Cui alludere forte videatur Gregorius Nazianzenus oratione 24, cum gentilium superstitionem vocat πολύθεον ἀθεΐαν. Lepide autem nec sine facetiis exagitat illam gentilium deorum turbam, quorum quisque flagitiis suis nobilitabatur, ita ut nonnisi nota quadam turpitudinis alius secerneretur ab alio. Religionem C sane pulchre ad perniciem hominum instructam, cum nullus modus sceleris esset, quin alicujus dei exemplo niteretur.

3. *De Deo uno.* — Ait item sanctus Doctor (p. 30), si multi essent dii, necesse fore ut multi mundi essent, nec posse ἀταράκτως a multis unum regi mundum. Unum, inquit (p. 49, 171), Deum et in mundo et extra mundum suapte natura esse, quin spatio ullo circumscribatur. Depellit item (p. 38) Epicureorum commentum, qui nugabantur mundum fortuito factum ; et Platonem, qui ex prius exstante materia conditum affirmabat. Genesim sive genethlialogiam exitiosam artem, quæ ad hæc usque tempora perseverat, graviter exagitat (p. 46).

D 4. *De generatione Filii.* — Passim ac pene ubique locorum ait, Patrem Filium suum ab æterno gignere : generationemque illam esse *passione* vacuam. Pugnat item frequens (p. 341), Filium esse ὁμοούσιον τῷ Πατρί, æternum, non factum, perinde atque Patrem : nec insolentem esse vocem ὁμοούσιον, exemplo Dionysii Alexandrini commonstrat, cui vitio datum fuit, quod ea voce non uteretur cum de origine Verbi Dei sermonem haberet. Id argumento est, eam vocem, licet a Patribus ante Dionysium non memoretur, fuisse tamen antea frequentatam. Exstat porro inter nugacissima Valentinianorum commenta vox ὁμοούσιον, sed lon-

(*a*) Eurip., *Medea.*

Digitized by Google

ge alio usu. Affirmat contra Arium et asseclas ejus (p. 174, 398) Verbum a Deo unum proferri, non multa. Deus, inquit sanctus Doctor (p. 31, 34), per Verbum suum omnia facit ac dispensat; ac per id intelligi datur, quod dicitur, ipsum esse principium viarum Domini : per ipsum movet etiam invisibiles illas potestates. Contendit Athanasius adversum Judæos (p. 36) Patrem cum diceret, *Faciamus hominem ad similitudinem nostram*, Filium compellasse suum; et hæc trita fuit omnium antiquorum Patrum sententia. Ut commonstret autem Verbum non esse rem factam, ex quotidiano Ecclesiæ usu progreditur, atque hoc utitur argumento (p. 388) : Non licet rem factam adorare : Verbum adoratur : non est ergo res facta.

5. *De Spiritu sancto. Tres hypostases.* — Spiritum sanctum ait (p. 86) esse ἐκπόρευμα, quasi dicas *emissionem* Patris. Ex Filio quoque procedere haud obscure prædicat, cum ait non semel (p. 701, 782), apud Deum Patrem Filium esse fontem. Spiritus sancti : et alio loco (p. 535), ideo Spiritum sanctum a Patre procedere, quia ex Filio effulget, atque ab eo mittitur (p. 81). Res cum primis observatu digna est, nec prætermittenda, quod Dionysius Alexandrinus atque Athanasius (p. 200) dicant, in manibus Patris et Filii esse Spiritum sanctum, et neque a mittente Patre, neque a ferente Filio dividi. Spiritus quoque ὁμοούσιος est Patri (p. 540), et tota Trinitas ὁμοούσιος dicitur (p. 741). Vulgare est et passim obvium (p. 700, 558, 718), in Patre, Filio, et Spiritu sancto unam esse deitatem, unam potentiam, unam substantiam. Pater per Verbum in Spiritu omnia condidit (p. 540, 554), non quidem ita ut Verbo, vel Spiritu sancto, ceu instrumentis aut administris spiritibus ab se conditis, Pater usus sit; sed tres personæ principii unius rationem tenuere, tenentque. Tres hypostases, ὑποστάσεις, in Trinitate esse non semel docet, et quidem perfectas (p. 86, 616, 701) : non tamen inter se divisas (p. 80); caute enim isthæc explicantur, ne suboriatur lapsus occasio. Et advertas quam inconsulte quidam ævi nostri scriptores Athanasium dicant nusquam hypostases memorasse. Ariani quoque tres hypostases profitebantur esse, verum subdolo consilio; eo quippe nomine diversas et divisas substantias intelligebant : monstrum scilicet erroris, quo vel unitas Dei, vel trinitas personarum elevatur. Etsi porro tres hypostases esse plerumque dicat Athanasius, nequaquam repudiat eos (p. 616) qui unicam ὑπόστασιν admissam vellent in Trinitate, dum id de substantia communi personarum intelligant, earumque distinctionem servent illæsam; imo ipse quoque alicubi (p. 714) ait, ὑπόστασιν idipsum esse quod οὐσίαν, seu substantiam, ea videlicet quam supra commemoravimus, sententia. In synodo autem Alexandrina anno 362 utraque formula, id est una hypostasis, et tres hypostases, catholica dicitur, dum recta servetur sententia. Et si quando vetat Athanasius, ne dicatur Filius ex alia hypostasi esse quam Pater, mox interpretationem adjicit hoc pacto (p. 1016), Ἢ ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως, ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τρεπτὸν ἢ ἀλλοιωτὸν, τούτους ἀναθεματίζομεν. Id est : *Aut qui dicunt ex alia hypostasi vel substantia esse Filium Dei, aut Spiritum sanctum, mutabilem aut variabilem, hos anathemate damnamus.* Et in *Epistola ad Afros* similiter ὑπόστασιν per οὐσίαν sive *substantiam* explicat, ita ut ubi hypostasin eamdem esse in Patre et in Filio prædicat, mox adjiciat οὐσίας sive substantiæ explicationem. Hypostasin autem simpliciter ac sine addito hujusmodi, unam in Patre atque eamdem in Filio esse, non memini me legisse in germanis Athanasii operibus.

6. Patrum antiquioris ævi scripta commemorat, ac excerpta eorum afferens, doctrinæ suæ auctoritatem parat. Origenem nunquam sine laude memorat, imo purgat eum a suspicionibus jam contra tanti viri doctrinam obortis : aitque, quas sententias problematis more ὁ φιλόπονος dixerat, non perinde ac si affirmando dictæ fuissent, acceptas oportere. Idipsum vero Pamphilus martyr, in *Apologetico pro Origene*. Quare non est quod inclementer cum viro tanto agatur; si dum liberum esset varie mysteria sacra enuntiare, ea dixerit, quæ ad hodiernum usum non satis accedant. Duram provinciam capit, qui ad certos verborum limites vult omnia omnium sæculorum effata revocare. Res, tempus, animus et cætera ponderanda; et sic odia minuas. Præter Origenem, Theognostum item præclarum virum Origenis æqualem laudat, et scripta ejus affert in testimonium doctrinæ suæ. Utitur quoque Dionysii Romani pontificis loco eximio ad Arianorum commenta propulsanda. Æque huic rei opportunus Dionysius Alexandrinus, cujus auctoritate τὸ ὁμοούσιον confirmat. Etsi enim ille in suspicionem pravæ circa Filium Dei sententiæ vocatus fuerat, cujusdam dicti causa quo Filium incautius inter res factas connumerare videbatur, qua de causa in crimen vocatus a Basilio est; at cum postea sui purgandi gratia, et quid vere sentiret effatus, et τὸ ὁμοούσιον professus fuerit, adversum Arianos in medium profertur ab Athanasio, qui suo ipsos telo confodit. Nam cum Dionysium illi erroris sibi auctorem esse clamitarent, ejus auctoritate assertum ὁμοούσιον nec sine pudore conspexerunt. Eximia porro Dionysii fragmenta nobis attulit Athanasius, ac peroptato nobis datum est, ut codicum ope præclaram de Trinitate clausulam restitueremus, quæ sic habet : Οὕτω μὲν ἡμεῖς εἴς τε τὴν Τριάδα τὴν μονάδα πλατύνωμεν ἀδιαίρετον, καὶ τὴν Τριάδα πάλιν ἀμείωτον εἰς τὴν μονάδα συγκεφαλαιούμεθα. Id est : *Sic quidem nos unitatem quæ dividi nequit in Trinitatem dilatamus, et rursum Trinitatem quæ imminui nequit in unitatem contrahimus.* Hanc sententiam, quæ in nullis exstat editis Græcis, ex omnibus quibus bene multis usi sumus codicibus jam integram damus, magni usus sane contra novos Arianos, qui tertii

Digitized by Google

sæculi Patres secum consentire jactitant. Ob alia vero quæ minus considerate dixisse videbatur Dionysius, in Basilii reprehensionem incurrit : verum sat ab Athanasio purgatur ab omni adversum suspicione.

7. *De Incarnatione.* — Ait Doctor sanctissimus (p. 737), carnis cum Verbo conjunctionem ex utero factam fuisse. Frequenti autem usu, carnis nomine testificatur se totius hominis, animæ scilicet et corporis, naturam complecti (p. 762). Et contendit non magis rationi absonum esse Verbum humanam assumpsisse naturam, quam omnibus in rebus exsistere (p. 66). Ait autem (p. 42) ideo Filium hominem factum fuisse, quia, cum omnia creasset, omnia solus instaurare potuit. Christum esse τέλειον ἄνθρωπον καὶ τέλειον Θεόν (p. 747), id est, *perfectum hominem et perfectum Deum*, quem cum adoramus non rem creatam aliquam adoramus, sed omnium rerum opificem (729, 732). Estque Athanasii illud effatum memorabile (p. 703) : Χριστός ἐστιν ἡ χεὶρ καὶ αἱ χεῖρες τοῦ Πατρός. *Christus est manus ipsa, et manus ipsæ Patris ;* quo indicat, nihil nisi per Christum a Patre effici vel creari. Neque minus memoratu dignum est, aliquando vocem, *Dominus*, in Veteri Testamento pro Filii persona intelligi, cum ab Athanasio (p. 707), tum ab aliis plerisque Patribus. Multis commonstrat (p. 53), e re fuisse ut Christus interficeretur, nec vulgari hominum morte interiret. Verbum ipsum natum et passum esse dicitur (p. 50), quia corpus non alterius, sed ejus ipsius erat. Quoniam vero Apollinaristæ Deum ipsum, id est divinitatem passam fuisse nugabantur, hæc adversus lucifugas verba facit Athanasius (p. 758) : *Cur ego scripsistis Deum esse, qui in carne passus est et resurrexit? Si enim Deus sit, qui per carnem passus sit ac resurrexit, passibilem ergo dicitis et Patrem et Paracletum, cum unum sit nomen, et una divina natura.* Ante Nestorianam enim hæresin, cum nondum res controversiis implicata esset, nec cautione esset opus, bono animo, salvaque fide hæc locum habebant : *Deus passus non est, Deus non est natus*, intelligas scilicet, divina natura aut divinitas, ut explicat Athanasius (p. 65), Hinc palam est, non esse quod Nestorianismi nota aspergatur liber ille Anonymus secundo [quarto] tomo quia inter alias clausulas isthæc rejicitur, *Passum est Verbum carne :* nondum quippe res ad certum vocum usum deducta fuerat. Et dum Dei nomine divina natura intelligeretur, Deum passum esse negare fas erat : hoc pacto negat Athanasius (p. 351), atque eo nomine Appollinaristas insectatur. Cum Filius exaltari dicitur, jubet Athanasius (p. 47) intelligas de Christo secundum humanam naturam. Qua sententia porro dicatur Filius hominis ignorare judicii diem, pluribus explanat ille, et nos spero non indiligenter in notis, etsi paucis pro instituti ratione. Mariam Virginem passim Θεοτόκον, sive Deiparam nuncupat : sapienter, si consilio, feliciter, si casu : peropportuna quippe contra Nestorianos fuit Athanasii hac in re auctoritas. Duas esse in Christo voluntates ῥητῶς affirmat (p. 709), et commonstrat ex plerisque litterarum sacrarum locis. Moriente Christo, deitatem corpus ejus non reliquisse haud ait semel (p. 723, 748, 758) ; et si quid alienum dicere aliquando videatur, res est aliis locis explicanda.

8. Christi adventum veritatemque Christianæ religionis pluribus comprobat : contra Judæos quidem (p. 60, 64) sexcentis Veteris Testamenti locis, ac potissimum ex famosa illa Danielis prophetia. Contra gentiles autem (p. 71) Christiani cultus veritatem propugnat his argumentis : quod Græci philosophi tanta rerum peritia, tot conscriptis libris, ne pauculos quidem vicinorum ad suam pellexerint opinionem ; cum contra evangelica doctrina humilibus dictis, atque usu plebeio tritis late serperet in dies et totum pervaderet orbem : quod ea ipsa doctrina (p. 74), simulacra deorum, magicam artem, philosophos omnes profligaverit, non opibus armisque, sed innata vi veritatis : quod falsorum numinum cultus ab adventu Christi paulatim fractus viribus ad interitum pergeret (p. 76) ; dum homines alio conferrent animum confluerentque ad veram religionem.

9. *De Scriptura sacra et de fide.* — Scripturæ sacræ dignitatem haud semel prædicat, aitque cæteris omnibus præstare (p. 575) : non quo tollat traditionis aut synodorum auctoritatem ; minime gentium ; imo vero non uno loco ait (p. 166, 167) licitum synodis esse voces proponere ex litteris sacris non mutuatas. Affirmat evangelicam doctrinam eamdem esse, quam antiquorum Patrum, Adami, Abelis, Enochi, Noæ, Abrahæ, Moysis. Libros Scripturæ sacræ in canone receptos enumerat accuratissime (p. 768). Eleganter de fide loquens ita fatur (p. 559) : Τὰ γὰρ πίστει παραδιδόμενα ἀπεριέργαστον ἔχει τὴν γνῶσιν. Hoc est : *Quæ fide traduntur, notitiam habent non curiose investigandam.* Memorabilia isthæc quoque sunt (p. 757) : Οὔτε γὰρ πίστις κατὰ ἦθος φαινομένη πίστις ἂν λέγοιτο· ἀλλ' ἔστι πίστις ἡ τὸ ἀδύνατον ἐν δυνάμει πιστεύουσα, καὶ τὸ ἀσθενὲς ἐν ἰσχύϊ, καὶ τὸ παθητὸν ἐν ἀπαθείᾳ, καὶ τὸ φθαρτὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ, καὶ τὸ θνητὸν ἐν ἀθανασίᾳ. Hoc est : *Neque enim fides evidenter apparens, fides dici potuerit : verum fides est, quæ quod impossibile est in potentia, quod infirmum in virtute, quod corruptibile in incorruptione, quod mortale in immortalitate esse credit.* Eam Christianæ fidei tesseram, hunc χαρακτῆρα esse ait (p. 559), quod Verbum Dei Filius, propter nostram salutem, in fine sæculorum homo factus sit.

10. *De restauratione humani generis. De gratia. De baptismo.* — Hominem suapte malitia collapsum esse dicit (p. 5) : nam a Deo creatus cum libero vel boni, vel mali agendi arbitrio, ad deteriorem partem declinavit. Hinc fœdata labefactataque divina illa ab ortu imagine, opus fuit adventu Filii Dei, qui sarciret damnum, et recrearet collap-um

Digitized by Google

humanum genus, instauraretque divinam illam imaginem : *Sufficiebat*, inquit Athanasius (p. 46), *gratia qua ad imaginem Dei facti sumus, ad Deum Verbum, et Patrem per ipsum Verbum cognoscendum. Verum Deus, cui hominum infirmitas probe nota erat, eorum negligentiæ prospexit ; ut nempe si Deum per seipsos cognoscere negligerent, possent ex naturæ opificiis Creatorem non ignorare. Gratia* (p. 542) *et donum, quod a Trinitate datur, datur a Patre per Filium in sancto Spiritu.* Gratia autem peccato amittitur (p. 455), pœnitentia recuperatur. Baptismi necessitatem ubique prædicat : sed ait diserte (p. 403) inutilem esse baptismum Arianorum ac quorumdam hæreticorum. Ubi meminisse juvabit ea tempestate moris fuisse, ut qui baptismum adirent, Christianæ doctrinæ addiscendæ per ætatem idonei essent : Ἵν' ἐκ τῆς μαθήσεως, inquit Athanasius, ἡ πίστις ὀρθὴ γένηται, καὶ μετὰ πίστεως ἡ τοῦ βαπτίσματος τελείωσις προστεθῇ. *Ut ex doctrina oriretur recta fides, et cum fide baptismi initiatio accederet.* Inferius autem, de hæresibus loquens : Ἀλυσιτελὲς, ait, ἔχουσι καὶ τὸ παρ' αὐτῶν διδόμενον ὕδωρ, λειπόμενον εὐσεβείᾳ, id est : *Inutilis est aqua quam donant, quippe cui desit pietas.* Nimirum ideo inutilis, quoniam qui illa tinguntur, salutem consequi non valent. Enimvero quod Athanasius iterandum esse baptisma censuerit, non constat ; imo potius contrariæ sententiæ esse videtur ex *Antiochenæ synodi tomo* et ex *epistola ad Rufinianum*, ubi de conditione hæretici recipiendi agitur, nec dicitur baptisma ab Arianis datum de integro repetendum oportere. Et sane, dum ait ibidem (p. 403) in periculum venire Arianos amittendæ baptismi integritatis, subindicat se non ea esse sententia, iterandum esse eorum baptisma. Vide notam ibi. Hæc de iteratione baptismi satis sunto ; rem enim pluribus agitare per otium non licet. Et exploratum est eam fuisse olim sat tritam in Oriente sententiam, hæreticorum baptisma esse redintegrandum (p. 100, 706). Adeantur qui hæc fuse pertractarunt, inter quos facile princeps Augustinus.

11. *De Eucharistia.*—Corpus et sanguinem Christi in Eucharistia esse diserte neque semel prædicat, apertissime vero ubi ait, corpus quod sedet a dextris Dei, illud ipsum esse quo pontifex et apostolus est, per mysterium quod dedit nobis, dicens : *Hoc est corpus meum*, etc. Ubi vero dicit, corpus illud esse *spiritualem cibum*, et *spiritualiter dari in escam*, id ita intelligas, ut pluribus in notis explicatur : non more cibi corporei sumi, nec esse cibum corporalem, qui per partium divisionem comminutionemve comedatur : *Quot enim hominibus*, inquit, *corpus satis esset ad esum, ut totius mundi fieret alimentum ?* Ibi videsis.

12. *De ordine.*—Ordinatio presbyteri a presbytero facta, nulla habebatur, ut propalam est exemplo Colluthi presbyteri, qui ausu temerario et insolenti presbyteros constituendi potestatem vindicabat sibi. Verum jussu Alexandrinæ synodi, cu-

rante Hosio, quotquot tali aditu ecclesiasticos gradus invaserant, ad laicorum conditionem reducti sunt. Memoratu dignum est, episcopos, cum in litteris suis de presbytero aut diacono agerent, ita eos nuncupare solitos esse, συμπρεσβύτερος, συνδιάκονος ἡμῶν, *compresbyter, condiaconus noster.* Quod signum est, ea illos fuisse sententia, ut episcopi gradum presbyteri et diaconi ordinem complecti putarent. Præter episcopos, presbyteros, et diaconos, subdiaconi, ὑποδιακόνου, item meminit Athanasius.

13. Animam justorum statim post obitum in cœlum ferri dicitur in *Vita Antonii* (p. 675). Suspectus autem est ille locus ex Damasceno allatus p. 1024, quem hic etiam afferre ne pigeat : Εἶτα ὁ ἐν βίῳ καὶ λόγῳ περίβλεπτος, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας θεμέλιος Ἀθανάσιος, τάδε φησὶ περὶ τῶν ἐν Κυρίῳ νεκρῶν· ὅτι περ διὰ τοῦτο τοὺς σωζομένους ὁ Θεὸς κεχάρισται τὸ μέχρι τῆς κοινῆς ἀναστάσεως, ψυχικῶς ἀλλήλοις συνεῖναι καὶ συνευφραίνεσθαι, ἀπεκδοχὴν ἔχοντες τῶν μελλόντων αὐτοῖς ἀποκληροῦσθαι θείων δωρεῶν, id est : *Præterea conspicuus ille vita et moribus, atque Ecclesiæ fundamentum Athanasius, hæc habet de mortuis in Domino : Idcirco Deum iis qui salutem consequuntur concessisse, ut usque ad communem resurrectionem, animæ uno in loco simul commorantes, collætentur, cum spe ut futurorum tandem bonorum possessione fruantur.* Quæ cum millenariorum sententiam oleant, et aperte repugnent cum loco Athanasii mox memorato, jure in suspicionem vοθείας vocentur.

Juramento perperam aut præcipitanter dato non standum esse docet non semel Athanasius (p. 209, 210, 235)

V.

De hæreticis ab Athanasio impugnatis et memoratis.

1. Impugnandi hæreticos studium ubique præfert Athanasius : quod inceptum a parvo cum ætate accrevit simul. Arius enim unus perniciosus Ecclesiæ et patriæ suæ civis, totam pene Athanasii ætatem bellis, pugnis, controversiis, calamitatibus contrivit : nam defuncti provinciam in eadem palæstra exceperunt, qui Ario nihil concedebant ferocitate, astutia, protervia. Ac præter istos, alii hæretici ex transverso subinde inexspectati accedentes, in discrimen vocabant Ecclesiæ tranquillitatem. Athanasius vero unus pene omnium impetum excepit, unus innumeros profligavit. Annon exstinctam apud homines veræ fidei curam dixisses, cum instante Constantii metu fracti omnes, aut cedere, aut dissimulare compulsi sunt ; Athanasiique solitudo tanta erat, ut ne desertum quidem sat tutum ipsi esset ab insidiis conseeleratorum? Et tamen ille strenuus veræ fidei patronus, non Arianorum modo, sed aliorum quoque conatus fregit, eorum scilicet qui postquam exoneratus ille Ariano metu fuerat, novarum opinionum auctores fuere. E re autem fore speramus, si de hæresibus, quas vel data opera confutavit, vel carptim tetigit Athana-

Digitized by Google

sius, paucis pro more verba faciamus. Nam Epiphanius, tametsi magno labore et accuratione hæreticorum sententias collegit, attamen, uti solet in hujusmodi enumerationibus evenire, multa prætermisit intacta, quæ ab Athanasio aliisque Patribus notantur. Quoniam vero Arianam hæresim potissimum adortus est Athanasius : et si quando alias insectatur, vel occasione Arianorum, vel ab Arianis proseminatas exagitat, de Ariana primum agetur.

2. Arianismi in ipso exortu hæc fundamenta, hæ tesseræ fuerunt. Ore impio Arius, quos privatim et in angulis conspererat errores, in synodo demum Alexandrina protulit audacterque propugnavit. Aiebat ergo, Dei Verbum non semper fuisse, sed ex nihilo factum et creatum (p. 314), non æternum, non Patri simile secundum substantiam, neque verum Dei Verbum, aut sapientiam, sed καταχρηστικῶς ita vocari ; esse natura mutabile, neque nosse Patrem, imo ne suam quidem ipsius naturam. Propter nos factum fuisse, ut illo ceu instrumento nos conderet Deus; neque credendum unquam fuisse, nisi nos Deus condere voluisset. Hæc vera Arii doctrina, hæc pluribus ille in *Thalia*, quam vocem inter res tam serias ne memoratam quidem oportuit. Erat quippe illa effeminatis quibusdam ac jocularibus modis adornata, exemplo scilicet impurissimi Sotadæ, nobilis hoc in genere poetæ. Unde est quod a Gregorio Nysseno (*a*) Arianæ *Thaliæ* dicta παρατεθρυμμένα Σωτάδεια nuncupentur. Callide item Arius cum vulgi multitudo nascenti hæresi nomen daret, carmina et cantus popularibus adornavit, quibus errorem propinaret suum : nam priscum est :

Τὴν γὰρ ἀοιδὴν μᾶλλον ἐπικλείουσ' ἄνθρωποι
Ἥτις ἀκουόντεσσι νεωτάτη ἀμφιπέληται (*b*).

3. Ilisce probe ad perniciem instructus, multis exitio fuit. Si quando vero post hæc vel ipse Arius, vel ejus sequaces, in fidei formulis ac controversiis, quædam vel celaverint prorsus, vel mitigarint, id vafre et fraudulenter, metu impendentium malorum, ut paulum tempori concederent. Et quia solet adversarius ille humani generis litteras sacras obtendere in velamen errorum, Arius, diaboli versutia usus, hæc ex Scriptura sacra argumenta mutuabatur (p. 405), his Verbi divinitatem tolli putabat : *Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ, præ consortibus tuis.* Et, *Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua.* Item, *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo.* Et : *Nunc anima mea turbata est*, atque aliis bene multis, quæ in indice congesta videre est. Aiebant item : Si Filius semper fuisset, frater Patris vocari posset, utpote ipsi coævus. Et, Si Filius perfecta esset imago Patris, etiam gignendi facultatem haberet. Eos perspicue refellit Athanasius (p. 240), injectasque difficultates elevat : Arianos vero hoc dilemmate oppugnat (p. 167) : Verbum vel est Filius Dei natura, vel gratia, ut sunt ii de quibus Joannes : *Quotquot autem receperunt eum dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Si priore modo, est igitur ejusdem substantiæ atque Pater; si posteriore, ut volebant Ariani (p. 168), falso unigenitus vocatur, neque a nobis in Filii ratione differt. Reponebant Ariani : Ita intelligimus Filium rebus creatis antecellere, et ideo unigenitum dici, quod ipse solus a solo Deo factus sit ; cætera vero omnia a Deo per Filium sint creata. Id depellit Athanasius hisce argumentis: Si Pater solum creat Verbum, an præ lassitudine a cæteris condendis abstinet? atqui impium illud est : an quia sua potentia indignum putans ea omnia condere, administrum ante creavit? verum nulla in Deo superbia, tumor nullus ; et alioquin pugnat illud cum sexcentis Scripturæ locis, ubi omnia a Deo facta dicuntur, scilicet per Verbum suum : an quia cætera opificia invictam Dei τοῦ ἀγενήτου, id est, *non facti*, manum ferre non valerent, opus fuit Filio qui conderet, ut Asterius et Arius tradidere? Verum argute Athanasius id propulsat : Si, quia res factæ sunt, non facti manum ferre non possunt ; sane neque Filius, qui, ut vos dicitis, factus est, manum ejus ferre potuit : et alio medio erit opus, itaque erit in infinitum progressio. Aliis item argumentis Arii insaniam depellit : Si Filius aliquando non fuit, non fuit semper Trinitas ; Pater item non fuerit semper Pater, non exsistente Filio ; insuper Pater fuerit aliquando ἄλογος, *sine verbo*. Nam animadvertas velim, eam Arii opinionem fuisse, quod Pater verba multa produxerit. Quæ sententia, ut impia ab Athanasio rejicitur, ac merito quidem ; unum quippe in Deo Verbum est. Nam Deus sapiens est per sapientiam suam, id est per Filium : et rationalis per rationem suam, id est Λόγον, seu Verbum. Demum si ex Arii furore aliquod erumperet novum argumentum, omnia Athanasio erant ad illud frangendum expedita.

4. Sentit fortasse lector quam procul abducerer mur, si omnia Athanasii argumenta, si Arianorum sophismata recenseremus : quare, missis aliis, videamus quo pacto depellat argumentum Arianorum ex hoc Proverbiorum dicto depromptum : *Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua* [1]. Insita hominum mentibus est opinio, Athanasium, si Hebraice peritus fuisset, si veram hujusce dicti sententiam tenuisset יהוה קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז quæ est : *Dominus possedit me initium viæ suæ ante opera sua ex tunc*, non tantum laboris suscepturum fuisse in enervando argumento Arianorum, qui dictum hujusmodi : *Dominus creavit me*, ad Filium inter creatas res connumerandum detorquebant. Verum perquam facile Athanasio fuit ex Origenianis *Hexaplis*, quæ penes ipsum erant,

[1] Prov. VIII, 22.

(*a*) *Contra Eunomium.*

(*b*) *Odyss.* A.

Digitized by Google

germanam Hebraicæ lectionis sententiam mutuari. At fortasse id non tanti ponderis futurum erat, quanti arbitrantur illi. Nam una Septuaginta virorum interpretatio in Ecclesia Græca obtinebat, nec sedandæ controversiæ pares erant Aquilæ aliorumque interpretum versiones. Cujus rei id indicium est conspicuum, quod Eusebius Pamphili, quo sese ex hac difficultate expediat, non Hebraicam lectionem, non Origeniana *Hexapla*, quæ tamen frequens ille adibat, in medium attulerit; sed interpretationem dederit, Athanasianæ finitimam (*a*). Verum ut ut sit, opportunam Athanasius huic sententiæ explicationem suppeditat, dum ait has voces, *feci*, *possedi*, *peperi*, idipsum in Scripturis plerumque significare, et ad rem perbelle hoc Geneseos exemplo utitur (p. 373) : *Possedi hominem per Deum*, ubi *possedi*, idem est quod *genui*; quod referas item ad eam sententiam : *Dominus possedit me initio viarum suarum*. Nam utrobique Verbum קנה legitur. Arianorum vero sententia, quam paucis supra complexi sumus, non una semper fuit : dum enim manaret in dies latius, alii alia apprehenderunt, et in varias opiniones distracti sunt : multi quippe, non qualis initio prodierat, hæresin vindicabant, sed quodam delinitam verborum colore. Soli vero Aetiani et Anomœi dissimilitudinem substantiæ propugnabant, dum alii temporum conditioni sese adtemperantes, ut rerum eventus ferebat, plus minusve detraherent ex errorum perfidia. Orso autem dissidio Semiariani ab Arianis, priscum retinentibus, abscesserunt. Erant porro Semiariani ii qui, repudiato ὁμοουσίῳ, Filium ὁμοιοούσιον, sive substantia similem esse profitebantur. Quam sententiam non penitus improbat Athanasius, nec nisi ut minus idoneam respuit. Erant tamen ex Seminarianorum grege, qui obtento verborum fuco in Arii impietatem prorsus relaberentur. Etsi enim aiebant Filium esse similem Patri, at consensu et voluntate tantum, non autem natura.

5. Ex inauspicata hujusmodi radice prodierunt item Pneumatomachi, principe Macedonio episcopo Constantinopolitano. Hi ingentes in Oriente atque in Ægypto turbas dederunt, dum dicerent Spiritum sanctum esse rem creatam, unumque ex administris spiritibus, Patri dissimilem, etc. Rem ut primum accepit Athanasius, indicante Serapione Thmuitano episcopo, nascentem hæresin, missis ad eumdem Serapionem litteris, pluribus exagitavit. Novos autem Ingenifugas Tropicorum nomine insectatur, quia tropis figurisque sacras adulterabant litteras. Hi Tropici, ex Ario prognati, cum Arianis maxima pars consentiebant. Nam plurimi Arianorum pari in Filium atque in Spiritum sanctum vesania debacchabantur. Arius igitur, qui ut novati dogmatis suspicionem declinaret, in alios hæreticos declamitabat assidue, hæreticorum ipse deterrimus fuit. A quo ferme ortum duxere omnes quarti et quinti sæculi hæreses. Ille vero, impietatem suam ex superiorum ætatum hæreticis hauserat, et simplicioribus, quibus per animi imbecillitatem non licebat bonam a prava doctrina internoscere, haustum venenum propinabat. Et vero quid ex qualibet hæresi mutuatus Arius sit, obiter commemorat Athanasius. Hæc nos paucis lectori ob oculos ponemus; orsi ab iis qui primis Ecclesiæ temporibus novas opiniones in Christianum orbem invexerunt.

6. Basilides putabat angelos creavisse mundum (p. 386), cui hac in parte affines Ariani erant, quod ipsi a Filio Dei, re, ut impie dicebant, condita, mundum creatum fuisse arbitrarentur. Idipsum docuit Carpocrates (p. 364), ideoque cum Arii magistris connumerandus.

7. Valentinus non modo angelos creasse mundum autumabat, verum etiam Christum ejusdem atque angelos generis esse, atque ea in re proxime ad Arianam hæresin accessit (p. 364, 386). Duo principia in Deo nugabatur, qua in parte cum Arianis item consentit : ii namque cum Filium diversæ a Patre naturæ esse comminiscerentur, et tamen Filium ἀρχήν, principium rerum creatarum esse dicerent (p. 611), duo principia genere discrepantia inducebant. Ad hæc Valentiniani litteras sacras adulterabant (p. 303), in quo iisdem finitimi Ariani erant, qui licet ipsam Scripturarum litteram minime vitiarent, adulterabant tamen ad pravam doctrinam detorquendo. Hac in re quoque cum Ario consonat Valentinus (p. 486), quod Arius sive ejus sequaces Ariani duo verba prædicarent : aliud in Patre, ἐνδιάθετον scilicet, sive internum ; aliud extra Patrem προφορικόν nuncupatum, sive prolatitium aut externum, quæ tamen voces non ex Arii officina profectæ, sed multo antiquiores sunt ; Valentinus autem Unigenitum vocat νοῦν seu mentem, atque ab eo λόγον procedere dicit, quæ sententia cum Ariana probe consonat. Cum Pneumatomachis item mira Valentino affinitas (p. 527) ; ait quippe a Misso Paracleto, una cum eo coævos ipsi angelos fuisse missos, illi vero comministrum angelorum Spiritum sanctum esse impie comminiscebantur. Valentinum in crimen vocabant Ariani (p. 583), quod docuisset Filium esse Patris προβολήν, id est, rem emissam, quæ tamen sententia, nisi ab hæreticis, corrupta mente præditis, ac vix quidpiam sanum admittentibus profecta esset, benigne fortasse explicari posset. Erat item Valentinus ex eorum numero, qui dicerent Christum δοκήσει tantum (p. 728), id est, sola specie et phantasia venisse in mundum; commentum Valentino antiquius, et post Valentinum inter Dimœritarum errores connumeratum. Putabant item Valentiniani (p. 743) Patrem et Spiritum sanctum gestasse carnem. Et si nonnunquam iis pugnantia sentire deprehendantur, id solemne hæreticis est, ut, amisso semel veritatis tramite, huc illuc oberrent, et ne secum quidem consistere

(*a*) Euseb. Pamphil. *contra Marcellum*, p. 45.

Digitized by Google

possint : atque item contingit plerumque, ut ejusdem sectæ homines alii aliud apprehendant, et diversa proferant. Cæterum Ptolemæus Valentini discipulus dixit (pag. 482), cum ἀγεννήτῳ, sive cum Deo, duo conjuncta esse, nimirum cogitationem et voluntatem : ac primum cogitasse, deinde voluisse, nec quæ cogitaret potuisse proferre, nisi postquam voluntatis virtus accesserat. Hinc sane, subsequitur Athanasius, doctrinam suam mutuati Ariani, voluntatem et arbitrium Verbo præire volunt. Nam impie censebant Ariani, voluntate et consilio Patrem creavisse Verbum suum.

8. Marcion monarchiam, id est unitatem principii in Deo, in tria principia secabat, qua in re cum Arianis et pneumatomachis consentire videtur. Is Vetus Testamentum negabat; et cum aliis superius memoratis hæreticis affirmabat angelos creasse mundum. Dixit etiam, Christum non verum corpus, sed similitudinem corporis gestasse, quod fuit item Dimœritarum commentum (p. 182, 215, 386, 744).

9. Phrygum seu Montanistarum sententiam hanc ait esse (p. 473), prophetas et alios verbi ministros, cum ea quæ agunt, tum ea quæ annuntiant ignorare.

10. Manichæos sæpissime commemorat Athanasius, hæresinque illorum, ut dicebamus, peculiari quodam opere confutavit. Ii duo principia inducebant, duoque ἀγέννητα, unum bonum, alterum malum. In hoc affines Arianis, quod sicut Manichæi Deum alium commenti sunt, qui omnia sub aspectum cadentia condiderit (p. 401, 402) ; ita et Ariani præter Verbum quod est in Patre, aliud sibi Verbum, Filiumque omnium conditorem excogitarunt. Ad hæc autem, hos Manichæorum errores variis in locis (p. 215, 302, 303, 360, 724, 737, 743, 475, 583, 222) enumerat Athanasius. Manichæi legem et Vetus Testamentum negabant, Scripturas sacras adulterabant, Verbum carnem esse factum, corporeumque illius adventum inficiabantur ; sed δοκήσει seu specie solum advenisse dictitabant. Cujus naturam, non vero πρᾶξιν, peccatum esse impie affirmabant : nam aiebant peccatum ex natura esse. Nugabantur insuper, ex ignorantia quæsiisse Deum, *Adam ubi es?* et : *Ubi est Abel frater tuus?* Si sit Arianis fides, putabat Manichæus, Patris prolem esse partem ejus ipsi ὁμοούσιον. Demum ait Athanasius, penes Manichæos nullam esse misericordiam, remque perosam ipsis esse pauperem miserari.

11. Sabellii hæresis disparata omnino ab Ariana, in eo sita erat, quod diceret, nullam in Deo esse personarum distinctionem, Deumque non ὁμοούσιον, sed μονοούσιον esse, id est non consubstantialem, sed unius et ejusdem substantiæ non distinctæ personis. Nimirum unum Deum, penes varia officia, Patrem, Verbum seu Filium, et Spiritum sanctum nuncupari (p. 182, 205). Nam vocabat Filium ἀνυπόστατον, id est, sine hypostasi, et Spiritum sanctum ἀνύπαρκτον, scilicet sine exsistentia.

12. Paulus Samosatenus doctrinam sectatus est Artemæ cujusdam, affirmantis Christum esse merum hominem. A quo Artema, sive Artemone, ait Athanasius (p. 586) posita fuisse fundamenta Arianæ hæreseos. Paulus autem Samosatenus aiebat, Christum non fuisse antequam fieret, et hominem tantum esse perinde atque cæteros homines, atque Patri externum (p. 339, 349, 379, 475, 480). Ex discipulis porro ejus erant quidam magistro ipso nugatiores, qui Verbum a Filio separarent. Ut ait autem Athanasius (p. 606), cui accinit Basilius (*a*), ideo Patres Antiocheni vocem ὁμοούσιον repudiaverunt, *quia Paulus argutari vellet ac diceret: Si Christus non ex homine Deus factus est, ergo consubstantialis est Patri, atque hinc necesse est tres esse substantias, unam priorem, duas vero ex illa procedentes. Ideoque illud Pauli sophisma caventes dixere Christum non esse consubstantialem ; neque enim Filius ita erga Patrem se habet, ut ille cogitabat.*

13. Rhetorius Ægyptius prodigii similem induxit sententiam, quam memorat Philastrius. Putabat enim omnes hæreses optimas, omnes hæreticos probe sentire. Quæ sententia ita portentosa Athanasio videtur (p. 739), ut ne commemorare quidem ipsam velit. Hujus sectatorum summam infrequentiam fuisse verisimile est. Nam exigua permansit hominis memoria.

14. Hieracas item Ægyptius aiebat Filium ex Patre esse, ut lucernam ex lucerna, ut lampadem in duo distinctam (p. 583). Quæ tamen tolerari forte potuissent, nisi insolentia dicti in suspicionem erroris vocaretur. Ad hæc autem, si fides auctori libri *Contra omnes hæreses*, qui inter spuria ablegatus est (t. II [IV], p. 186), nuptias rejiciebat Hieracas, ac Vetus Testamentum negabat.

15. Meletii nullus initio error contra fidem erat : sed hominis ambitus, scelus, protervia, totam Ægyptum in perniciosum dissidium conjecit. Verum in ordinem a synodo Nicæna redacti Meletiani, stimulante dolore amissæ dignitatis, societatem ineunt cum Arianis ; et dum communis rei gerendæ studio mutuas darent operas, demum Meletiani ex frequenti Arianorum usu et familiaritate veræ fidei jacturam fecerunt. Horum historia pluribus in *Vita Athanasii* ; quamobrem missis aliis, famosam illam de receptis in Nicæna synodo Meletianis quæstionem obiter attingamus. Apud Theodoretum igitur in epistola Nicænæ synodi fertur, eos qui a Meletio ordinati fuissent, sanctiore manuum impositione confirmatos, μυστικωτέρᾳ χειροτονίᾳ βεβαιωθέντας ad communionem statis conditionibus admissos fuisse. Hinc controversiæ, hinc pugnæ : aliis collatas per Meletium ordinationes, irritas arbitrantibus ; aliis veras opinantibus, sed ritu quodam confirmatas. Nonnihil fortasse lucis huic controversiæ afferant hæc Pseudo-

(*a*) Basil. epist. 300.

Digitized by Google

Justini verba (*a*) : Τοῦ αἱρετικοῦ ἐπὶ τὴν ὀρθοδοξίαν ἐρχομένου τὸ σφάλμα διορθοῦται· τῆς μὲν κακοδοξίας τῇ μεταθέσει τοῦ φρονήματος· τοῦ δὲ βαπτίσματος τῇ ἐπιχρίσει τοῦ ἁγίου μύρου· τῆς δὲ χειροτονίας τῇ χειροθεσίᾳ· καὶ οὐδὲν τῶν πάλαι μένει ἄλυτον. Id est : *Cum hæreticus ad sanam fidem accedit, sic erratum ejus purgatur : pravæ doctrinæ scilicet mutando sententiam ; baptismatis per unguenti sacri unctionem ; ordinationis vero per manuum impositionem, ita ut nihil ex prioribus abrogetur.* Quod si hæreticorum ordinationes inter irritas non numerabantur, multo minus schismaticorum qui nihil in fide peccarent. Μυστικωτέρα autem, sive sanctior aut secretior ideo nuncupari videtur iterata illa manuum impositio, quia a sanctis et catholicis præsulibus collata. Ingentis operæ foret rem pro dignitate agere, quæ nos a cursu destinatæ viæ revocaret.

16. Colluthiani a Colluthо, qui presbyter cum esset tantum, eo erupit audaciæ, ut presbyteros constituendi sibi facultatem vindicaret ; ac multis ejus cupidini suffragantibus præsseet invito Alexandro episcopo (p. 153, 154). Imo etiam contra sanam fidem peccabat, cum perspicuum sit non inesse presbytero hujusmodi facultatem. Colluthiani perinde atque Meletiani ad Arianorum partes confluxerunt.

17. Marcellus Ancyranus (p. 118, 130, 494, 506), quicum Athanasio diuturnus usus et familiaritas intercessit, Arianorum hostis acerrimus, in crimen novatæ doctrinæ ab ipsis vocatus est. Eusebius autem Cæsariensis, jussu Constantinopolitanæ synodi Arianæ, ut testificatur ipse, Marcelli librum *Περὶ ὑποταγῆς Κυρίου*, id est, *De subjectione Domini* inscriptum insigni volumine exagitavit. Atque in ipso sui operis exordio, livoris odiique erga fratres Marcellum incusat his verbis, Ἡ ὑπόθεσις αὐτῷ τῆς γραφῆς μισαδελφία κατέστη· τὸ δὲ ταύσης αἴτιον ζῆλος καὶ φθόνος. Hoc est : *Argumentum hujusce libri scribendi ipsi fuit odium in fratres : causa vero ejus edendi liver et invidia.* Ejus porro doctrinam his de causis in crimen vocat : quod affirmet, Verbum non ante fuisse Filium, quam carnem assumeret ; Patrem et Filium unum esse ὑποστάσει· nullam esse Filii exsistentiam ; Christum ante ascensionem non fuisse Dei imaginem : ait etiam illum Sabellii errore imbutum esse, etsi non semel ille Sabellium oppugnet. Impie quoque in Marcellum invehitur, quod Verbum æternum esse dicat. Viro item vitio vertit, quod Deum dicat esse τριπρόσωπον, quæ tamen sententia ex æquo et bono accepta vera est et catholica. Verum hæc omnia Eusebius ex Marcelli scriptis hinc inde excerpta collegit, detorta persæpe viri sententia, atque ad pravam doctrinam vi ratiocinii deducta ; Eusebius scilicet et ipse suspectæ fidei homo, quem inter Arianorum primipilares recensent Athanasius et Hilarius. Nec defuere tamen ex Ecclesiæ magistris, qui Marcello corruptæ fidei notam inurerent.

(*a*) Justin. edit. Paris. p. 390.
(*b*) Basil. epist. 52.

A Basilius enim multis in locis aspere hominem violatæ veræ doctrinæ causa insectatur, ac missis Athanasio sub extremum vitæ ejus litteris (*b*), ait necessum videri sibi Marcellum, disparatam Arianæ hæresin invehentem, perinde atque Arium damnari. Unde id certum videatur, Athanasium, etsi suspectam Marcelli fidem teste Epiphanio aliquando habuerit, nondum tamen virum communione interdixisse sua cum Basilius hæc scriberet. Et vero testatur Epiphanius, a multis suo ævo in controversiam vocatum fuisse, hæreticusne an catholicus Marcellus esset.

18. Verum si dubia Marcelli, apertissima sane fuit discipuli ejus Photini impietas, qui affirmabat Chris- B stum non fuisse ante Mariam, eaque de causa damnatus fuit in variis synodis

19. Agmen claudat Dimœritarum sive Apollinaristarum hæresis, extremis Athanasii vitæ annis exorta ; de Dimœritarum nomine non semel alias actum. Eorum porro sententiæ ejusmodi erant. 1° Verbum non assumpsisse carnem humanam ; 2° corpus ex Maria natum, esse consubstantiale Verbi deitati ; 3° Verbum in carnem, ossa, capillos, et in totum corpus mutatum fuisse : error olim Marcionis ; 4° Dominum δοκήσει solum adventasse in mundum, antiquissima et omnibus retro sæculis vulgatissima hæresis ; 5° ipsam deitatem circumcisam et passam fuisse ; 6° Verbum nequaquam ex Maria, C sed ex sua sibi substantia, corpus efformasse ; 7° qui ait Domini corpus ex Maria esse, non trinitatem, sed quaternitatem admittere. Ab argumentis autem adversum pugnantibus referendis abstinemus, quoniam hosce errores dilucide et naviter Athanasius propulsat in *Epistola ad Epictetum*, et in elegantissimis *contra Apollinarium* libris. Ipse autem Apollinarius, superstite Athanasio, ejus captandæ amicitiæ gratia, catholicam fidem ementiebatur ; ita ut etiam Athanasius, fraude veteratoris deceptus, Timotheum ejus discipulum Damaso papæ commendaret, teste Facundo Hermianensi, cujus hæc verba sunt (*c*) : *Nam et si legere alia dignentur qui legenda conscribunt, invenient etiam Timotheum Apollinaris discipulum, a beato Athanasio per ignorantiam, tem-* D *poribus beati Damasi, sedi apostolicæ velut orthodoxum commendatum : atque ab ipso papa Damaso sine cohibentia hæresis simpliciter esse susceptum.* Verum si fragmentum illud *in Matthæum* jam primo publicatum pag. 1006 (ubi ad hæc Scripturæ verba, *Surgens accipe puerum*, dicitur his argui Apollinarium qui dixit animam intelligentiæ capacem non inesse Christo), Athanasii vere sit, sub finem vitæ ejus conscriptum fuerit, ac recte arguerit Athanasium sub extremum vitæ Apollinarii impietatem edidicisse ; nisi forte dicatur eum, qui hasce *in Matthæum* expositiones ex variis ejus operibus consarcinavit, nomen Apollinarii suo marte adjecisse.

(*c*) Lib. VII.

Digitized by Google

VI.

De disciplina Ecclesiæ Athanasii ævo, ex ejus scriptis συνοπτικῶς.

1. Grandis otii res esset, quarti sæculi disciplinam ecclesiasticam, tot controversiis implicatam, minutatim ac pro rerum singularum dignitate commemorare : neque tamen horreret animus ab hujusmodi studio et labore, si aliquæ venirent feriæ. Verum in præsenti, pro instituti mei ratione, id mihi negotii credo solum dari, ut quæ de consuetudine Ecclesiæ Athanasius vel pluribus agit, vel tangit obiter, recenseam accurate, iis plerumque additis, quæ scitu opus sunt ad Athanasii locorum intelligentiam.

2. *Sacrorum celebratio* (p. 100, 264, 88, 117, 298). — Mos erat illo ævo in secretiore aliqua ecclesiæ parte sacra facere, qui locus Ἱερατεῖον sive *sacrarium* dicitur. Significabatur item eo nomine cœtus ministrorum altaris. Exempla vide in *Onomastico*. Altare autem seu mensa, utroque enim nomine notatur, aut lignea erat, aut lapidea, ut innuere Athanasius videtur cum ait : Εἶτα ὡς τὸ ὅλον τῆς ἐντολῆς πληροῦντες, τοῦτο γὰρ ἦν τὸ σπουδαζόμενον, τοῦτο καὶ κόμης καὶ ὁ καθολικὸς παρήγγελλον· ἁρπάσαντες τὰ συμψέλλια, καὶ τὸν θρόνον, καὶ τὴν τράπεζαν, ξυλίνη γὰρ ἦν, καὶ τὰ βῆλα τῆς ἐκκλησίας, τά τε ἄλλα ὅσα ἠδυνήθησαν ἐξενέγκαντες ἔκαυσαν. Id est : *Hinc quo penitus mandatum exsequerentur* (*hoc namque illis cordi erat, hoc item comes catholicusque, præcipiebant*), *subsellia, thronum, mensam, nam lignea erat, vela ecclesiæ, ac cætera quæ potuere, direpta et asportata combusserunt*. Ubi illa exceptione, *nam lignea erat*, indicat ex alia materia nonnunquam exstrui altaria, scilicet ex lapide. Ligneum altare memorat item Optatus Milevitanus (*a*) ubi ait : *Quis fidelium nescit, in peragendis mysteriis ipsa ligna linteamine cooperiri ? Inter ipsa sacramenta velamen potuit tangi, non lignum. Aut si tactu possit penetrare velamen, ergo penetrantur et ligna. Si penetrari possunt ligna, penetratur et terra. Si a vobis lignum raditur, et terra quæ subter est fodiatur. Altam facite scrobem, dum pro vestro arbitrio quæritis puritatem. Sed observate ne veniatis ad inferos, et illic invenietis Core, Dathan et Abiron schismaticos, magistros scilicet vestros. Ergo et fregisse vos et rasisse constat altaria. Quid est quod in hac re vester quasi languere visus est furor ? Videmus enim vos postea mutasse consilium, et altaria a vobis jam non frangi, sed radi tantummodo aut removeri*. Unde propalam fit, illa tempestate usu receptum fuisse ut altaria lignea essent, non omnia quidem, sed lapidea quoque alia deprehenderentur, ut Athanasii exceptione exploratum videtur, et ut diserte ait Chrysostomus hom. 20 *in II ad Corinthios*.

3. *Synaxis* (p. 105, 156, 116). *Locus plebi deputatus in ecclesia* (p. 105, 312). *Thronus episcopalis* (p. 265, 109). *Cerei et candelabra* (p. 90). — Mos item in Ægypto illa ætate fuit, ut nonnisi Dominico die sacra adirentur : qui sacrorum usus σύναξις Græce vocabatur, varia exinde nomina consecutus. Non licitum catechumenis, multoque minus gentilibus et Judæis erat, oblationi aut sacris rebus interesse. Sacrum calicem populis episcopi propinabant, ministrantibus, ut vero simile est, diaconis. Erant populares omnes, excepto clericorum cœtu, sacrarii aditu interclusi. Intra sacrarii ambitum suggestus ligneus erat, θρόνος dictus, editior, quo prospectus episcopo ad plebem esset ; atque, ut videtur, proxime populares positus, ut hinc clerus, inde populus episcopi conspectibus pateret. Ut episcopale munus decebat, erat thronus tapetibus velaminibusque circumquaque exornatus, ἐπισκοπικῶς ἐστολισμένος· et quidem, ut ex Athanasii verbis augurari licet, muro defixus, quo firmius consisteret. Erat ecclesia velis aut ad ornatum, aut ad usum quemlibet instructa, itemque subselliis atque cancellis ad populi commodum. Cerei et candelabra haud semel memorantur ; et quidem, ut videtur, ad rem sacram deputata, nec nisi cum honore tractari solita. Hinc queritur Athanasius, candelabra ecclesiæ ad parietem reclinata fuisse, ac si rei sacræ violatæ Arianos accusaret. Quem usum cereorum ad rem sacram in Occidente suo ævo fuisse negat Hieronymus (*b*), conceditque tamen in Oriente admissum fuisse. Frequenti ac vulgato usu, cum metus instaret, aut incursionis formidine populi agitarentur, oleum, vinum, facultates deportabant in ecclesias ceu in perfugii ac præsidii loca.

4. *Baptisterium* (p. 90). *Fidei confessio in baptismo* (p. 92). — Baptisterium in ecclesia erat, muro aut saltem septo ligneo clausum. Nam queritur Athanasius, Judæos in baptisterium dum conflagraret ingressos. Qui sacro baptismate tingebantur, hanc perbrevem ceu fidei formulam recitabant : *Credo in Deum Patrem omnipotentem, et in Jesum Christum Filium ejus unigenitum, et in Spiritum sanctum*. In extremo vitæ baptismus quamplurimis conferebatur, in quam consuetudinem acerrime invehitur Augustinus. Erant tamen qui ad obitum usque rem non extraherent, ut in loco superius allato videre est et in *Vita Athanasii*.

5. *Delectus episcopi* (p. 88, 102, 117, 207, 210, 281). — Mos erat, ut episcopus deligeretur a populo et a clero : et quidem ex cœtu cleri ejusdem civitatis, in eaque baptizatus, educatus, populis notus, ipsisque acclamantibus. Qua in re tamen non una consuetudo, non mos ubique idem. Jam enim eo tempore homines erant honoris quam officii cupidiores, qui in episcopatus involarent, vi, pecunia, gratia et patrocinio. Et frequens illa tempestate fuit, homines videre, qui de ambitu postulabantur, in synodis. Nec impune erant qui non trita via gradus ecclesiasticos adirent. Exteriore quadam nota episcopi, etiam cum decumberent ac somnum capes-

(*a*) Optat. lib. VI *contra Parmenianum*.

(*b*) In lib. *contra Vigilantium*.

Digitized by Google

rent, dignoscebantur; sed quæ illa nota esset ignoraretur. Tres episcopi, recepto et vulgato more, ordinabant eum qui a populis allectus esset. Verum instante hæreticorum formidine, cum non liberi aditus essent ad eam civitatem, unus poterat officio tali defungi, ut exemplo Siderii animadvertere est ad annum 371. Nefas erat episcopum, nisi suprema necessitas urgeret, episcopatum deserere : *Cum Scripturas legeris*, ait pulchre Athanasius Constantium alloquens, *nosti quantum illud sit criminis, episcopum Ecclesiam deserere suam, Deique ovilia non curare. Pastorum enim absentia gregis invadendi occasionem lupis præbet.* Et cætera quæ bene multa adjicit ille.

6. *Res nefaria episcopatum emere* (p. 309).— Pro nefario et exsecrando habebatur, episcopalem dignitatem pactione pecuniæ nancisci. Malum Athanasii ævo totam pervaserat Ægyptum, Meletianis, corruptissimis viris, venales ecclesiasticas dignitates proponentibus. Neque curabant impii homines an catechumenus esset, an gentilis, qui tale munus postulatum accedebat, aurum modo daret; nam

Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat ?

Ideo autem viri ne quidem Christiani, ac nulla mentis ingeniique dote commendati, dignitatum ecclesiasticarum cupidine flagrabant, quia immunes clerici, multoque magis episcopi, erant a publicis operibus ac vectigalibus : atque ut conjicere licet, pinguiores fundi et majores opes erant Orientalibus episcopis attributæ quam Occidentalibus; nam horum plerique laborabant inopia rei familiaris, ut vix ad vulgarem plebeiumque usum necessaria suppeterent (p. 579).

7. *Commutatio episcopatuum illicita* (p. 102, 114, 131). — Non licitum episcopis erat ad aliam, maximeque ad ampliorem civitatem transire. Qui id ageret, priorem etiam quam occupabat Ecclesiam amittebat, ἀχυρώσας αὐτὴν, utriusque scilicet ecclesiastico jure jacturam faciebat : ac perinde atque mœchus, qui alienæ uxori, despecta sua, cupiditatis oculos adjiceret, abdicabatur. Lex tamen impune ab Eusebio violata est.

8. *Perlustratio locorum per episcopos* (p. 108, 151, 147, 121).— Episcopus comitante clero, suæ ditionis loca, ordinis ac veræ fidei servandæ causa, frequens lustrabat. Imo legimus in *Vita Pachomii*, Athanasium, utpote Ægypti totius metropolitanum, initio episcopatus sui Thebaidem perlustrasse, ut infirmos in vera fide atque vacillantes recrearet, atque ad meliorem applicaret partem. Non licebat episcopis citra sententiam metropolitani sui decretum ullum edere, quod vel episcopos, vel rem communem spectaret. Ait Julius papa, id esse moris, ut ne de causis quibusdam (quas majores vocamus) inconsulto Romano pontifice judicetur. Hæc ejus verba sunt querentis de Athanasii abdicatione : Ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι τοῦτο ἔθος ἦν, πρότερον γράφεσθαι ἡμῖν, καὶ οὕτως ἔνθεν ὁρίζεσθαι τὰ δίκαια; id est : *An ignoratis eam fuisse consuetudinem, ut primum nobis scribatur, ac deinde quod justum est decernatur ?* Et sane hujusce moris luculentum videmus exemplum ex tertio sæculo petitum : ubi Dionysius Alexandrinus, cum cujusdam epistolæ causa in suspicionem minus sanæ doctrinæ vocaretur, ad Dionysium Romanum ab Alexandrinis fratribus delatus est.

9. *Archiepiscopi nomen* (p. 148). — Archiepiscopi nomen in *Breviario* Meletii primum reperimus usurpatum. Post enumeratos enim alios aliarum civitatum episcopos, quos ausu temerario et insolenti, invitoque metropolitano, ordinarat ipse, de Joanne hæc Meletius ait : Ἐν Μέμφι Ἰωάννης κελευσθεὶς παρὰ τοῦ βασιλέως εἶναι μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, id est : *Memphi, Joannes jussus ab imperatore ut esset* (sive *maneret*) *cum archiepiscopo.* Dixi in notis ad eum locum, Joannem juberi cum Meletio, qui archiepiscopi nomen aut jure obtinebat aut usurpabat, consistere atque una manere. At vidi secundum hæc emunctissimæ naris hominem, qui his de causis isthæc ad Alexandrum Alexandriæ archiepiscopum, cui *Breviarium* suum tradidit Meletius, spectare existimat, quia scilicet archiepiscopi nomen ad Alexandrinum quam ad Lycopolitanum præsulem potius pertinet. Itidem cum Meletius prima persona loquens *Breviarium* ordiatur hoc pacto, Ἐγὼ Μελέτιος ἐν Λυκῷ, hic dicturus erat, ὁ κελευσθεὶς εἶναι μετ' ἐμοῦ, non, μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, si quidem hæc verba Meletii essent ; sin glossema sit Athanasii, nunquam Athanasius Meletium vocaturus erat archiepiscopum. Ad hæc, verisimilius est Joannem petulantem virum, turbarumque auctorem, jussum fuisse manere cum Alexandro, ubi nullus motuum locus, nulla turbandi via fuisset, quam apud Meletium, turbulentum et ipsum procacemque hominem. Verum isthæc, ut erudite observata sunt, non tanti mihi videntur esse, ut animum alio conferre suadeant. Nam archiepiscopi nomen quod spectat, ne semel quidem vel in Alexandri epistolis, vel in operibus Athanasii in usu reperimus : quo conjectura nascitur hæc verba esse Meletii qui totum *Breviarium* descripsit; nec antequam hæc proferantur, loquendi finem fecisse videtur. Quid quod certum est Meletium archiepiscopi nomen usurpasse ? Epiphanius enim, qui suam de Meletianis historiam ab aliquo illius sectæ homine hausisse videtur, ita scilicet laudibus celebrat vel petulantissimos Meletianorum, Meletium ipsum ita exornat, ὁ δευτερεύων τῷ Πέτρῳ κατὰ τὴν ἀρχιεπισκοπήν, hoc est, *qui secundas post Petrum in archiepiscopatu obtinebat.* Et alio loco : Μελέτιος ὁ τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ Θηβαΐδος δοκῶν εἶναι καὶ αὐτὸς ἀρχιεπίσκοπος. *Meletius qui in Thebaide Ægypti regione archiepiscopus et ipse erat.* Nam vox δοκέω, uti observamus in *Onomastico*, frequentissime nihil minuit affirmationem. Quamobrem cum exploratum sit Meletium sibi archiepiscopi nomen arrogasse, et nusquam Alexander aut Athanasius illud memoraverint, aut sibi attribuerint, annon potius hic vox ἀρχιεπίσκοπος videatur esse Meletii, qui superius

Digitized by Google

ad hanc usque vocem verba fecit, quam Athanasii ? Quod autem Meletius in prima persona loquatur initio *Breviarii*, hic vero in tertia, quid hac ἐναλλαγῇ frequentius, et quot vel ex Athanasii scriptis afferri possent consimilia exempla ? Unum esto satis. In *Historia Arianorum ad monachos* (p. 281) hæc ille : Εἶτα μετὰ μῆνάς που δέκα τελευτήσαντος Γρηγορίου, μεταπέμπεται καὶ Ἀθανάσιον μετὰ πάσης τιμῆς, οὐχ ἅπαξ, οὐδὲ δεύτερον, ἀλλὰ καὶ τρίτον γράψας αὐτῷ μὲν φιλικὰ, δι' ὧν θαῤῥεῖν καὶ ἐλθεῖν προέτρεπε· πέμπει τε πρεσβύτερον καὶ διάκονον, ἵν' ἔτι μᾶλλον θαῤῥῶν ἐπανέλθοι, ἐνομίζε γὰρ διὰ τὸν φόβον τῶν πρότερον γενομένων ὀλιγωρεῖν με περὶ τὴν ἐπάνοδον. Γράφει δὲ τῷ ἀδελφῷ ἑαυτοῦ Κώνσταντι, ἵνα καὶ αὐτὸς ἐπανελθεῖν με προτρέψηται. Διεβεβαιοῦτο γὰρ ἐνιαυτὸν ὅλον ἐκδέχεσθαι τὸν Ἀθανάσιον. Id est : *Hinc post decem circiter menses, defuncto Gregorio, Athanasium cum summo honore accivit, cui non unas, aut binas, sed ternas misit litteras amicitiæ plenas, quibus hortabatur illum ut cum fiducia accederet. Misit quoque presbyterum diaconumque, ut majore animi securitate rediret : ratus me, ob ante gestarum rerum formidinem ægre reversurum. Scripsit etiam fratri suo Constanti, ut me et ille ad remigrandum cohortaretur. Affirmabat enim se anno integro Athanasium expectavisse.* Hic vides paucarum linearum spatio a tertia ad primam, a prima rursum ad tertiam personam regressum dari. Ad hæc autem, si Athanasius hæc glossematis more adjecisset, cum ignorantibus, multo post datum *Breviarium* annorum spatio, scriberet, non videtur ita perplexe locuturus fuisse. Contra Meletius, absoluta Nicæna synodo, mox *Breviarium* dedit, et de re manifestissima loquens paucis rem tetigit. His comprobatis, vix crediderim hic vocem ἀρχιεπίσκοπος intelligi de Alexandro, sed de Meletio putarim. Idque suadere videtur historia hujusce temporis : nam tribus post Nicænam synodum mensibus Joannes ab ipso Meletio orator ad imperatorem missus est. At si jussisset Constantinus Joannem proxime Alexandrum Alexandriæ consistere, an legatum a Meletio æquo animo excepisset ? Annon potius existimes Meletium imperatori legatum talem misisse, qui jussu ipsius penes se degeret ? Ultra conjectura melior lectori erudito æstimandum relinquitur.

10. *Frumenti largitio* (p. 109). — Frumentum a Constantino primum in usum viduarum egenorumque erogatum, ab episcopo tribui solebat, qui clericis hac in re administris utebatur.

11. *Memoria episcoporum*. — Mos erat defunctorum episcoporum, qui cum laude vitam egerant, nomina in album reponere.

12. *Clericorum officia* (p. 13, 300, 301). — Clericorum, scilicet presbyterorum, diaconorum et subdiaconorum officia hæc erant : ægros invisere, eos qui in extremo positi necdum baptizati essent sacro lavacro tingere, quod ad presbyterosne solos pertineret, altum silentium. Clerici item erant, qui egenis et viduis in assignato loco, et quidem intra ecclesiæ septum, sedentibus victum erogarent.

13. *Forenses judices* (p. 124, 137, 141). — Forenses judices arcebantur a causis ecclesiasticis, quæ tamen consuetudo, cum magno res in motu essent, sæpe violata fuit. Presbyteri ac clerici, multoque magis episcopi, gaudebant ἀλειτουργησίᾳ, id est immunitate a publicis operibus. Clerici in sacrorum officio stichariis lineis utebantur, quod vestis sacræ genus pluribus describitur in *Euchologio* Goari.

14. *Pervigilia* (p. 105, 311). — Ab ipsis primordiis more receptum erat pervigilia celebrare, quæ παννυχίδας vocabant. Nocte scilicet cum magnam solemnitatem, tum Dominicam in qua synaxis habenda erat, præcedente, in ecclesias confluebant, pernoctabantque, orationibus et psalmis vacantes. Episcopus in throno sedebat : jussu ejus diaconus psalmum incipiebat ad medium usque versus : tum populi diacono respondebant, atque extrema versuum prosequebantur. Inter cantica Ecclesiæ, principem obtinebat locum ἡ δοξολογία, scilicet hic versus, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, *Sanctus, sanctus, sanctus* (p. 86), cui etiam τρισάγιον nomen fuit. Doxologia vero Hierosolymitana hæc verba complectebatur : Ὦ Κύριε, σῶσον δή, ὦ Κύριε, εὐόδωσον δή, ηὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· *O Domine, salutem da, o Domine, bene prosperare, benedictus qui venit in nomine Domini.* Mos erat inter orandum manus extendere (p. 241).

15. *Cœmeteria* (p. 581, 689). — Cœmeteria loca sacra erant, in quibus Catholicorum tantum corpora humare licitum erat. Consuetudo a priscis usque idolorum temporibus, condiendi corpora defunctorum, atque in lectis reclinandi, adhuc obtinebat apud Christianos Ægyptios. Quem morem acerbissime insectabatur sanctus Antonius, monachorum pater, et curabat apud episcopos, ut subditos suos a simili ritu deterrerent.

16. *Signum crucis* (p. 2, 642). — Signum crucis passim usu veniebat apud Christianos, eoque sancti viri ad mirabilia patranda dæmonesque fugandos utebantur. Vis illius non semel memoratur celebraturque.

17. *Synodorum ritus* (p. 103, 110, et in *Vita Athanasii*). — Synodi pro veris ac legitimis non habebantur, si episcoporum maxima pars ejus qui reus agebatur inimici essent; si depositi, vel idololatriæ crimini obnoxii; si vis quædam sæcularis conventum moderaretur. In templis celebrari solebant : quamobrem haud immerito carpuntur Ursacius et Valens, qui in Augusti palatium synodum Mediolanensem ex ecclesia transtulerunt. Officium diaconorum erat eos in synodum intromittere, quorum causa agebatur. Synodorum cogendarum hæ causæ erant : hæresis oborta, grandis quædam de ecclesiastica disciplina controversia, qualis fuit illa de Paschate in synodo Nicæna ; ingens cujuspiam episcopi flagitium ; encænia templi recens ex-

Digitized by Google

citati celebranda. In synodis vulgo edebantur fidei formulæ (p. 157, 586). Experientia quarti maxime sæculi compertum fuit, synodorum nimiam frequentiam plus ad perniciem quam ad commodum Ecclesiæ contulisse. In fidei formulis non temporis nota præmitti solebat, non imperatoris consulumve nomina. Quapropter cum Valens, Ursacius aliique præsules, quotidiano aulæ Cæsareæ usu ad nimiam assentationem eruditi, Constantii nomen, cum odiosa *æterni* nuncupatione, fidei formulæ præfixissent, in crimen ea de causa haud abs re vocantur ab Athanasio (p. 619). Qui episcopi synodo interesse non poterant presbyteros aut diaconos mittebant actum quæ agenda oporteret: aliqui etiam monachos.

18. Synodo reorum exsilium aut cædem decernere curareque non licitum erat (p. 103). Nicæna synodus concessit (p. 112), ut acta prioris synodi in subsequenti expenderentur, ut caute priores definirent, quæ post examini subjectum iri noverant. Signum communionis erat, alicui litteras mittere, missasque ab eo recipere: quare in synodo Sardicensi prohibetur litterarum usus cum hæreticis. Precari cum hæreticis vetitum erat: et si quis id facinoris admitteret, cum illo pariter precum usus interdictus erat. Lapsi in hæresim hac lege recipiebantur, ut si qui impietatis auctores patronive fuissent, iis venia quidem, non locus tamen restitueretur aut gradus pristinus in clero; iis vero qui vi aut necessitate compulsi ad hæreticos descivissent, et venia resipiscentibus daretur et locus pristinus. Eunuchos vetabat lex ad ecclesiasticum prorsus consilium admitti (p. 93, 110, 772, 768, 769, 290).

19. Tria videmus isto ævo per quidem mira atque insolentia. Epistolam Alexandri (p. 313) sic inscriptam: *Alexander presbyteris diaconisque Alexandriæ et Mareotæ, præsens præsentibus, dilectis in Domino fratribus, salutem:* datam scilicet illis qui præsentes aderant. Litteras Alexandrinæ synodi, anno 362 missas (p. 619) ab Eusebio et Asterio cum aliis ea in synodo tum versantibus, ad seipsos ad Antiochenam synodum properantes, hac forma: *Athanasius, Eusebius, Asterius.... Lucifero, Eusebio, Asterio*, etc. Denique morem Ægyptiorum præsulum subscribendi pro absentibus, si quando synodum celebrarent (p. 718).

20. *Exsules, martyres* (p. 261). — Quotquot tyrannorum Christianæ religionis furorem declinantes, profugi interirent, martyrum loco habebantur.

21. *Monachi* (p. 634). — Monachi perpauci in Ægypto, ac pene ignoti fuerant, ad initium usque quarti sæculi. Eo namque tempore Antonius innumeros exemplo suo ad eam vitæ rationem deduxit. Pachomius item in extremis Thebaidos partibus cœnobia excitavit quamplurima, ac numerosa cœnobitarum sodalitia. Ammonius etiam in Nitria monasteria exstruxit frequentissima, sed paucorum singula monachorum. Ex Ægypto Romam demigrare cœpit institutum hujusmodi anno 341, cum Athanasius eo profectus, Ammonium et Isidorum monachos virtutis eximiæ, viæ sibi comites ascivit (a). Quorum prior tanta erat humanarum rerum incuria; ut, etsi Romæ amplitudo omnes vel longe terrarum sitos homines ad sui spectaculum evocaret, ille tamen amphitheatra, plateas et opera publica, Romæ degens, ne conspectum quidem ire vellet. Is ipse Ammonius est, qui postea ad episcopatum evocatus, abscissa sibi aure, ad eam dignitatem mutilatione corporis sibi aditum præclusit. Hinc vero colligas, ejusmodi vitium corporeum impedimento fuisse, ne quis episcopus constitueretur. Isidorus autem non minore virtutis fama et fluxarum rerum abdicatione florebat. Tum cœpit monasticus ordo in Occidente frequentari, ita ut paucis post annis monasteria permulta ubique locorum excitarentur, quorum frequentiam memorare videtur Athanasius sub initium *Vitæ Antonii*. Permultos circa medium quarti sæculi cum Alexandriæ, tum in locis circum positis fuisse monachos palam videtur esse: nam in tumultibus per Arianos excitatis monachi semper aspere accepti feruntur. Tanta erat virtutis monachorum fama, ut honoris causa episcopi interdum ipsis in sacrario cum clericis locum darent. Ait enim Athanasius (p. 265), monachos et clericos, qui secum intus aderant quando Syrianus cum exercitu ecclesiam circumsedit, in thronum ubi sedebat ipse conscendisse, atque vi extractum inde ferro inimicorum proripuisse. Ex monachorum numero permulti in episcopos allecti Athanasii ævo, tali munere cum laude perfuncti sunt (p. 210). Quorum unus Serapion erat, is ipse fortasse, quicum Athanasius conjunctissime vixit, videlicet Thmuitanus. Monachi omnes ascetæ vocabantur: sed an ascetæ omnes monachi tum essent, incertum. Opinor sane multos fuisse, qui Antonium ἀσκήσεως, sive exercitationis causa adirent, qui exinde tamen vitam monachi non inibant. Talisque fuisse videtur Athanasius, asceta scilicet nec modico tempore cum Antonio versatus, qui tamen nusquam monachus fuisse memoratur (p. 102, 663).

22. *Cœtus virginum* (p. 634, 90, et in *Vita Antonii*). — Ab ipso tertio sæculo cœtus erant virginum, quæ in corporis integritate consenescebant. In earum numero versabatur soror B. Antonii, quæ demum in præfectam cœnobio allecta fuit. Erant item aliæ virgines per urbes et pagos, quæ a tenera juventute voto virginitatem suam Deo offerebant. Virgines porro maforte, sive μαφορίῳ, aut velo operiebantur: et grandis injuriæ loco habebatur, si quis virginum capita nudaret.

VII.

Varia explicantur.

1. Ad pag. 111 de Danio pauca tetigimus; et quia vulgaris opinio nostræ penitus adversatur, res est pluribus et accuratius explananda. Julius, litteris

(a) In *Vita Athanasii* ad hunc annum.

Digitized by Google

Orientalium provocatus, qui synodum ad Athanasii causam expendendam postulabant, eosdem Romam ad synodum ibidem celebrandam evocat. Superbe illi Romanum iter detrectant, atque inter alias querelas, hanc futilem afferunt, Julium scilicet Eusebio soli, factiosorum antesignano, litteras suas nuncupasse. Litteras ille denuo mittit hac inscriptione : *Julius Danio, Flacillo, Narcisso, Eusebio, Mari, Macedonio, Theodoro*, etc. Quæritur quis iste Danius fuerit. Et primo manifestum est ab amanuensibus vitiatum fuisse nomen, ac varie in manuscriptis exstare. Nannius enim legisse videtur διακόνῳ, vertit quippe *diacono*. Putant ferme recentiores omnes cum Baronio esse Dianœum Cæsareæ Cappadociæ episcopum. Et sane ait Sozomenus lib. III, c. 5, Dianœum Cæsareæ adfuisse synodo Antiochenæ, quæ anno 341 habita est. Nuncupatur autem ille, cum a Sozomeno, tum a Basilio in epistola ad Bosporium episcopum, Διάνοιος, *Dianœus*. Nos autem arbitramur esse Diognium, sive Theognium Nicænum inter factiosos insignem et passim memoratum, qui prior semper recensetur in legatione Mareotica, ubi sex erant legati, Diognius, Maris, Macedonius, Theodorus, Ursacius et Valens. Quod autem Theognius ille *Diognius* etiam vocaretur, planum est. Sic p. 106, ubi memorantur legati Mareotici, legitur : *Diognios*, Διόγνιος, *Maris*, etc. Similiterque p. 149, Διόγνιος, Μάρις, etc. Et p. 129 Regius codex, quem solum in eam *Apologiam* legimus, habet, διάκονοι Διογνίου, *diaconi Diognii*, ut exinde conspicuum sit promiscue Theognium ac Diognium dici. Certe Hilarius col. 1284 *Diognitum* ait, Theognium scilicet indicans. Cum igitur Julius septem Arianorum primipilares hic commemoret, puto hunc Danium corrupte positum fuisse pro Diognio. Nemo eat inficias, hic Julium inter multos episcopos, eos consilio non casu enumerare, qui inter Eusebianos antesignani erant. Quamobrem æque mirum esset inter illos recenseri, ac primas tenere Dianœum Cæsariensem, qui nuspiam inter Eusebianos, vel ab Athanasio, vel ab aliis memoratur; atque prætermitti Diognium vel Theognium Nicænum, qui tum in vivis erat et rem strenue gerebat contra Athanasium, facileque secundas post Eusebium hoc in negotio tenebat. Fuitque Eusebio superstes, imo etiam post mortem Eusebii, ejusdem sectæ strenuus vindex. Nam is est qui Macedonium tunc Arianum, postea Pneumatomachorum ducem, episcopum Constantinopolitanum, in Eusebii defuncti locum, ordinavit. Tam proclivi errato Danius ex Διογνίῳ, quam ex Διανίῳ, effici potest. Quid causæ igitur fuerit, quod Dianœum hic, Eusebianis peregrinum, potius substituamus quam Diognium, in quem omnes conjecturæ quadrant. Ad hæc Patres Sardicenses in epistola synodali sic habent apud Hilarium col. 1284, num. 2 : *Olim quidem scribentibus Eusebio, Mario, Theodoro, Diognito, Ursacio et Valente, Julio consacerdoti nostro Romanæ Ecclesiæ episcopo adversus vrædictos coepiscopos nostros (dicimus autem Athanasium et Marcellum), ut scripserunt ex aliis locis episcopi nostri, quæ autem ab Eusebio facta sunt, nihil aliud quam falsitatis et mendacii fuisse plena. Nam etsi ex eo quo vocati sunt a Julio episcopo charissimo fratre nostro, claruit noluisse eos venisse ex ipsis litteris, quibus eorum mendacia detecta sunt. Venissent enim, si habuissent fiduciam*, etc. His omnino consonat Theodoretus, qui eamdem synodi Sardicensis epistolam affert libro II, cap. 8. Athanasius autem, qui eamdem affert p. 127, solum Eusebii nomen habet, quia brevitatis causa nomina propria resecare solet, ut videre est hic et alibi. Ex superioribus autem patet, litteras Julii superius memoratas Diognium etiam spectare ut et alios Eusebianos : queritur enim eos noluisse Romam ad synodum accedere, quod perinde Theognio competit atque aliis. Re sic liquido enarrata, erudito lectori judicium permittimus.

2. Pag. 112, scholiastes quidam ad marginem Regii codicis 2284, in hæc verba : Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν μεγάλῃ συνόδῳ συνελθόντες ἐπίσκοποι, οὐκ ἄνευ Θεοῦ βουλήσεως συνεχώρησαν ἐν ἑτέρᾳ συνόδῳ τὰ τῆς προτέρας ἐξετάζεσθαι. Id est, *Quocirca episcopi in magna synodo Nicæna congregati, non citra Dei consilium prioris synodi acta in alia synodo disquiri permiserunt*, hæc adnotavit ab annis circiter trecentis, ut ex charactere conjicere licet : Σημείωσαι ὅτι οὐκ ἀπαιτεῖ τὴν ἔκκλητον ὡς πάπας καὶ ἄκρος ἀρχιερεύς, ἀλλ' ἁπλῶς ἀξιοῖ ἐν ἑτέρᾳ συνόδῳ τὰ τῆς προτέρας ἐξετάζεσθαι, κατὰ τὸν κανόνα τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου. Id est : *Nota eum* (scilicet Julium cujus sunt superius allata verba) *non exigere appellationem, utpote papam et summum pontificem, sed simpliciter postulare, ut in alia synodo quæ a priore decreta fuerint exquirantur, juxta canonem Nicænæ synodi.* Ἔκκλητον enim dici appellationem ad summum pontificem tritum vulgatumque est.

Pag. 113. Diximus in notis, epistolam Alexandri episcopi Alexandrini ad calcem operum Athanasii eudendam fore. At secundum hæc mutata sententia, ex re magis visum est eam ante quatuor *contra Arianos orationes*, utpote quæ Arianismi initia spectet, collocare.

Pag. 119. Quam hic in notis vocamus epistolam ad solitarios, ea est quæ suo loco a nobis Athanasii vestigio hærentibus, *Historia Arianorum ad monachos* nuncupata est. Nec prætermittendum est, abs re vocatum in controversiam fuisse, utrum hoc præclarum opus Athanasii sit, an alterius qui jussu Athanasii hæc litteris mandarit. Nam quod dicunt, hic nunquam prima persona sed tertia semper loqui auctorem hujusce operis, illud, inquam, non considerate dictum est. Nam superius locum attulimus pag. XXXVIII, in quo Athanasius bis in prima persona sermonem habet. Hæc ultra quam satis dicta sunt.

3. Pag. 132. In subscriptionibus Sardicensibus,

Digitized by Google

qui septuaginta octo primi recensentur ii sunt qui synodo interfuerunt, neque sunt per provincias distributi, ut alii absentes qui post solutam synodum nomen ascripsere. Palam res est ex Hilarii subscriptionibus (*a*), quæ eædem ferme sunt, atque illæ in prima classe ab Athanasio locatæ. Pauca tamen omissa nomina sunt in subscriptionibus Athanasii, quæ apud Hilarium leguntur; multoque plura omittit Hilarius, quæ Athanasius enumerat. Quæ apud Athanasium omittuntur, isthæc sunt ex Hilario desumpta : Marcellus Ancyranus, Evagrius a Macedonia de Heraclianeo, Julius ab Acacia [*lege* Achaia], de Thebe *Eptapyleos*, nisi sit idem qui Julianus apud Athanasium dicitur. Miror Labbeum (*b*) hoc loco restitui voluisse, *Eptapoleos*, cum luce clarius sit esse Theben Ἑπτάπυλον, id est, *septem portarum*, aut Thebas Ἑπταπύλους, quæ ita vocantur πρὸς ἀντιδιαστολὴν Thebarum Ægyptiarum, quæ ἑκατόμπυλοι, sive centum portarum erant. De Thebis Græciæ Homerus (*c*),

Ἡμεῖς καὶ Θήβης ἕδος εἴλομεν ἑπταπύλοιο;

De Ægyptiacis vero Thebis (*d*),

οὐδ' ὅσα Θήβας,
Αἰγυπτίας, ὅθι πλεῖστα δόμοις ἐν κτήματα κεῖται,
Αἱθ' ἑκατόμπυλοί εἰσι.

Cochras item ab Achaia, Dionysius. Nam duo sunt Dionysii apud Hilarium, unus apud Athanasium. Verissimus ex iis qui synodo interfuerunt inter Gallos recensetur ab Athanasio. Istos sex episcopos ab Athanasio omissos, si jungas cum 78 quos enumeravit, erunt 84. His si addas Euphratam Coloniensem et Olympium, qui synodo Sardicensi interfuere, et ab Athanasio et Hilario prætermittuntur, 86 reperies. Dominianus idem est qui *Domitianus* ab Hilario dicitur, Musæus idem qui *Meyius* Hilarii, Fortunatius idem qui *Fortunatianus;* Irenæus idem videtur esse qui *Lerenius* Hilarii, Ursicius idem qui *Ursacius;* Eutychius idem videtur esse qui *Euthitius*, et Eutychus fortasse idem qui *Titius :* nam apud Hilarium corruptiora nomina sunt quam apud Athanasium. Asclepius idem qui *Asclepas Gazensis.*

4. Pag. 139. Paulinum sive Paulum episcopum, qui litteras Ursacii et Valentis ad Julium papam Athanasio transmisit, esse Tiburensem aut Tiburtinum, non Trewirensem antistitem, vix est quod ambigamus. Nam omnes manuscripti et editi, hoc loco Τιβέρων habent. Apud Photium autem ex *Eulogio* l. CLXXXII, episcopus Tiburensis, aut Tiburtinus, sic vocatur Ἀγαμέμνων ἐπίσκοπος Τιβέρεως : et verisimilius est Tiburtinum vicinum Romæ episcopum, quam Trevirensem tanto itineris spatio dissitum litteras Julii Athanasio misisse. Paulinus autem Trevirensis anno 349, quo datæ putantur litteræ Ursacii et Valentis ad Julium papam, nondum iniisse episcopatum videtur. In *Historia* porro *Arianorum ad monachos* missa legitur, Παύλου ἐπισκόπου Τριβέρων, ubi Τριβέρων videtur mendose positum pro Τιβέρων ab amanuensibus. Nam quod *Paulus* hic dicatur, qui Paulinus superiore loco vocatus est, forte amanuensium vitio contigit, imo fortasse posterior lectio præstat priori. In *Italia* namque *sacra*, Paulus episcopus Tiburtinus memoratur, qui Ursicium pseudopontificem consecravit anno 366. Nannius vertit, *episcopo Tyburis.* Eodem autem loco dele ρ, et lege Τιβέρων.

5. Pag. 157. Augustaliana, hoc nomen diximus ex Augustalibus profectum. At licet vox Augustalis antehac plerumque usurpata reperiatur, non legimus tamen præfectos Ægypti ante annum 351, quo hæc *Apologia* scripta est, Augustales sine addito vocatos. Quare in incerto res versatur.

6. Pag. 288 dicitur Roma esse metropolis Romaniæ, τῆς Ῥωμανίας, ubi Nannius vertit, *metropolis Romanæ ditionis.* Eademque sententia vox isthæc bis usurpatur ab Epiphanio, scilicet hæresi LXVI et hæresi LXIX.

7. Pag. 318. Præter allata in *Monito* ad *Epistolam ad monachos*, quibus defenditur diversum illud opus esse a quatuor *Orationibus contra Arianos*, aliæ suppetunt gravissimæ rationes quæ idipsum suadeant. Nam illud ad monachos missum opus vetat Athanasius cuiquam exhiberi : hæ autem quatuor orationes, ut cuique legenti palam erit, ita concinnatæ sunt, ut publicis controversiis destinatæ haud dubie fuerint. Ac secunda adornata fuit ad ea confutanda, quæ adversus primam Ariani obtendebant. Tertia similiter est secundæ defensio. Et sane non publicæ modo fuere; verum etiam, ut ex ordiendi ratione conspicuum, diversis temporibus, ut res et usus postulabat, adornatæ; ita ut altera alterius occasio fuerit.

Pag. 632. Ex quo *Antonii Vita* edita fuit, in codices Latinos varios incidi, in quibus legitur, *non paululum temporis cum eo feci.* Hæc porro Evagrii versio tametsi libera admodum, et sententias modo resecat, modo adauget, huc in loco κατὰ πόδα consectatur. Unde magis magisque adaugetur animus mihi, ut eam lectionem germanam existimem.

8. In *Monito* ad *Vitam Antonii* omisimus præclarum Justiniani imperatoris locum ex tractatu *adversus Origenis errores*, qui sic habet : Εἶπε δὲ καὶ ὁ ἐν ἁγίοις Ἀθανάσιος ἐπίσκοπος καὶ αὐτὸς Ἀλεξανδρείας γενόμενος ἐν τῷ λόγῳ τῷ *Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Ἀντωνίου* ταῦτα· « Πῶς δὲ χλευάζειν ἡμᾶς τολμᾶτε λέγοντας τὸν Χριστὸν ἀνθρωπον πεφανερῶσθαι· ὅπου γε ὑμεῖς ἐκ τοῦ νοῦ τὴν ψυχὴν ὁρίζοντες, φάσκετε πεπλανῆσθαι αὐτὴν καὶ πεπτωκέναι ἀπὸ τῆς ἀφίδος τοῦ οὐρανοῦ εἰς σῶμα; » Id est : *Dixit autem sanctus Athanasius, qui et ipse episcopus Alexandriæ fuit, in libro* De Vita beati Antonii : « Qui autem nos irridere audeo-

(*a*) Hilar., col. 1292.
(*b*) Tom. II, concil. Sardic.
(*c*) Iliad. Δ.
(*d*) Iliad. Θ.

Digitized by Google

tis, quia dicimus Christum hominem apparuisse; quando vos ex mente animam esse definientes, dicitis eam errasse, et ex cœli fornice in corpus delapsam esse?

9. Quanquam res est fortasse parvi momenti, ne pigeat hic adnotare, vocem Δαβὶδ ita cum β in prius editis haberi, quos etiam secuti sumus. Verum comperimus exinde Δαυῒδ vulgo a Græcis scribi: quod tamen raro animadverti potest, quia semper in codicibus Δᾶδ brevitatis causa scribitur. Semel Δαυϊτικῶς, *Davidice*, scriptum reperimus. Et in codice Regio 211, ubi minio vita Davidis depingitur in tabellis sub initium adornatis, Δαυῒδ semper cum υ scribitur.

10. Restat ut erudito lectori, quorum codicibus et opera usi simus significemus, et in grati animi obsequium, quid et quantum officii a singulis acceperimus litteratis omnibus qui in partem beneficii veniunt, palam faciamus. Præit autem hoc in munere bibliotheca illa vere Regia Ludovici Magni, omnium per orbem amplissima, unde ad arbitrium nobis codices omnis generis suppeditati sunt humanitate clar. viri abbatis De Louvois, bibliothecarii regii, cujus prolixam in nos voluntatem et in fovendis studiis nostris propositum passim experti sumus. Officia item nobis certatim impenderunt, qui secundum illum eam bibliothecam curant viri eruditissimi Clementius et Boivinius, toto orbe litterario notissimi. Haud minores suppetiæ accessere ex bibliotheca faustæ memoriæ viri clar. Joannis Bapt. Colberti, regii ministri, qui in usum et commodum litterarum, ingentem codicum vim ex remotissimis terræ partibus advectam accumulavit. Horum nobis ad nutum copiam fecit vir eruditissimus ac multis nominibus nobis conjunctissimus Stephanus Baluzius, quem ignorat nemo qui litteras norit. Hic non codicibus modo, verum et consiliis semper adfuit rogantibus, sicubi res postulavit. Grandi nobis auxilio fuit Seguerianæ bibliothecæ codex, illustrissimi ac nobilissimi episcopi Metensis, qui tum abbas Coislinius audiebat, opera et consilio nobis concrediti. Qui codex quanti nobis usus fuerit, advertet passim eruditus lector. Cæteros longum esset commemorare, quorum vel opera vel codicibus usi sumus, clar. viros Renaudotium, Tolnardum, Desmarezium, RR. PP. Jesuitas collegii Ludovici Magni, aliosque passim memoratos in *Monitis* nostris.

Roma lectiones permultas, fragmenta, opuscula ex codicibus Vaticanis aliisque exscripta nobis transmisit dominus Claudius Stephanotius, procurator generalis congregationis nostræ, opera usus et manu ut plurimum Joannis Guillotii, sodalis sui, qui haud ita pridem obiit. In Anglia vero juvandis studiis nostris intentus semper fuit vir præclarus et eruditione conspicuus Jacobus Millius, principalis collegii S. Edmundi Oxoniensis, ut variis in locis observare quisque poterit: nec non quid collatum nobis fuerit a clar. viris Grodecio, Muratorio aliisque.

Nec prætermittendi silentio sunt domestici, qui nobis harumce lucubrationum auctores et consuasores fuere, quos memorando vix a lacrymis temperamus, scilicet D. Claudius Martinus ὁ μακαρίτης, vir pietate et religione insignis, litteratorum in sodalitio nostro patronus, quem patris loco venerabamur omnes. Is anno præterito cœlitibus, ut speramus, ascriptus fuit: cui enim nisi tam probo, tam pio, sors illa obvenerit? Itemque D. Antonius Durban, cœnobiarcha noster, nuperrime sublatus, vir frugi, probus, litteratis opportunus, integris moribus *ut prisca gens mortalium*. Cujus obitu vix consolabilem animo dolorem caperemus, nisi qui munus excepit, pari animo, æquali studio et opera rei litterariæ patrocinaretur.

Ingemui ablatum mihi symmystam meum D. Jacobum Loppinum, quicum initio hujusce editionis dabamus operas mutuas. Is, vixdum ad mediam primi tomi partem deveneramus, cum præmatura morte abreptus, mihi summo dolori fuit, vir Latine et Græce probe, Hebraice μετρίως eruditus, in philosophicis apprime versatus: comitate et modestia jucundus sodalibus. Hæc de nostris morte sublatis dicenda nobis erant,

Τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων.

Jam de Commelini Felckmannique lectionibus, nec non de codicibus quibus usi sumus hac in editione, agendum nobis est. Ac primum lectori Nannii, Commelini et Felckmanni hac de re *Monita* subjicienda.

EXCERPTUM EX PRÆFATIONE PETRI NANNII ALCMARIANI.

Usus autem sum tribus exemplaribus, quorum primum cœnobii Prædicatorum Basiliensium fuit, adeo vetustum, ut litteræ multis in locis exolescerent, quo plurimum usus est Joannes Reuchlinus. Secundum fuit Justini Gobleri, juris peritia et eruditione linguarum, et quibusdam Demosthenicis versis clarissimi nominis, id quoque nullis mendis vitiatum, sed notulis formisque abbreviationum nusquam alibi visis, ita difficile, ut potius ex sententiis verba, quam ex verbis sententias divinarim. Tertium Joannis Christophorsoni, Angli, eruditissimi et integerrimi viri, graviorum auctorum translatione insignis; id simul et emendatum et lectu facile et verbis ad plenum scriptis, non ita interpretem remorabatur. Illi tres clarissimi viri ad multos annos mihi sua exemplaria patientissime commo-

Digitized by Google

daverunt, quorum benignitatem silentio mihi prætermittendam non putavi. Exstant et alia vulgo Athanasii nostri nomen præ se ferentia, a diversis interpretibus in Latinum traducta, quæ Frobenius et Episcopius chalcographi humanissimi, undecunque conquisita in quartum tomum congesserunt, ne quid Athanasio ascriptum huic operi deesset. Labores igitur nostros tibi debitos, etc.

PRÆFATIO AD LECTOREM IN EDITIONE COMMELINIANA.

Ut scias, Lector, quid in hac Athanasii editione præstitum sit :

Principio Græcum textum antea nunquam editum de libris manuscriptis jam primum nos edidimus. Et quidem sic edidimus ut perpauca desint, quæ nondum reperire licuit. Sed quæ et ipsa separatis pagellis edituri, et ad reliquum opus adjuncturi sumus, si quando nacti fuerimus, ad quam rem ut nobis adjumento sint qui possunt, publici commodi causa, vehementer etiam atque etiam rogamus. Deinde Latinam versionem Nannii, ubicunque eam habuimus integram et nullo prorsus spice mutatam Græco contextui e regione addidimus, ut de ejus integritate integrum cuique lectori judicium relinqueretur. Habuimus autem versionem Nannii toto tomo primo, paucis lineis 716 et 828 exceptis, quas ille, nescimus qua de causa non converterat. Tomo vero secundo, ubi Nannii versio plane defecit, in quibusdam opusculis antiquas Erasmi Roterodami, Joannis Reuchlini, Joannis Curterii, et aliorum doctorum virorum versiones ascivimus : in plerisque autem hactenus nondum versis novas versiones studiose factas adhibuimus, et itidem omnes Græco contextui e regione apposuimus, præterquam in uno opusculo *De passione imaginis Domini nostri Jesu Christi*, in quo Græca exemplaria, neque inter sese, neque cum Latinis congruebant, ibi duo Græca inter sese conjunximus, Latinum unum subjunximus : rati, gratius fore lectori, si legat illa, qualia in bibliothecis antiquis reperiantur, quam qualia a recentibus interpolatoribus adornari possent.

Porro in Græcis excudendis usi sumus exemplaribus manuscriptis plus quam viginti : quorum undecim ad tomum primum pertinent, reliqui ad secundum. Primus codex, isque vetustissimus (ideoque lectu perdifficilis), optimus et qui plura reliquis omnibus habet, est Academiæ Basiliensis, olim collegii Prædicatorum ibid., in quo præterquam quod inter media Athanasii opera non pauca inserta sunt quæ ad historiam synodi Nicænæ pertinent, multa quoque continentur Cyrilli Alexandrini, Theodoreti et Damasceni hactenus, vel nunquam, vel certe Latine tantum edita. Secundus est collegii S. Trinitatis in Academia Cantabrigiensi, olim D. Joannis Christophorsoni, quem in Italia magno pretio olim coemerat; qui ut præcedente est recentior, ita etiam facilior est, ac minus accuratus. Tertius hoc non paulo vetustior est : scriptus namque est circa annum mundi 6829, secundum Græcorum chronologiam (hoc est anno Christi 1319), ut hæc ipsius scriptoris verba in fine codicis indicant : Χειρὶ ἁμαρτωλῷ Ῥωμανῷ ἀναγνώστῃ ἔτους ,ϛωκθ'. Fuit is olim Justini Gobleri : nunc cujus sit nondum exploratum habemus, cum inter res Hieron. Commelini repertus sit nullo possessoris nomine adjecto. Cæterum vere de hoc scribere potuit Nannius (qui eo ut et præcedentibus duobus usus est), eum notulis formisque abbreviationum nusquam alibi visis ita difficilem esse, ut potius ex sententiis verba quam ex verbis sententiæ divinandæ ipsi fuerint, comperiet quisque cui is olim in manus venerit. Ubi tamen mirari subit, quid tandem causæ fuerit, cur hunc potius secutus sit, cum illorum utriusque lectio longe sit facilior. Observavimus enim in lectionibus codicum discrepantibus Latinam Nannii versionem cum istius codicis lectione pene per omnia consentire. Quartus vetus non est, nec a Græca manu exaratus, Gobleriani absque dubio descriptum, cum quo (paucis locis et mendis descriptoris exceptis) penitus consentit, adeo ut totidem quoque et eosdem libros ac eodem ordine cum eo dispositos habeat, incerti vero dominii. Quintus bene vetustus, elegans, obscuris tamen et creberrimis abbreviationum notis refertus, ideoque difficilior : bonam quoque operum Athanasii partem continet, sed et ipse ἄδηλον κτῆμα. Textus, nostro judicio, centesimum annum non superat, eleganti ac æquabili scriptura, minus tamen accuratus et pauca quoque opuscula complectens. Septimus et octavus ejusdem ætatis, a diversa tamen manu : ille solam orationem tertiam contra Arianos comprehendens : hic quatuor priores et paucas quasdam alias, similiter ἀδέσποτοι et isti; quemadmodum etiam nonus et decimus : qui quia admodum recentes sunt, ac per omnia similes Basiliensi, ex eo descripti videntur. Undecimum communicavit nobis ex bibliotheca Augustina vir clar. David Hœschelius. Continet is præter opuscula quædam quæ in tom. II rejecta sunt, *Disputationem Athanasii cum Ario* Nicææ habitam. Conscriptus vero est ab Andræa Dermario Epidaurio anno 1584, Venetiis. Et hæc quidem de codicibus, quibus in primo tomo usi sumus. Nam ad secundum adornandum pene solis codicibus biblioth. Palat. adjuti sumus, excepto uno atque altero, qui ex Gallia ad nos perlati fuerunt, de quibus monuimus initio cujusque opusculi, et in variis lectionibus.

Cæterum, quia in tot codicibus mss. major erat varietas scriptionum, quam ut una perpetua lectio indubitata inde erui posset, ne vel reipublicæ ecclesiasticæ, vel tuis, quisquis es, pie lector, pri-

Digitized by Google

vatis studiis deessemus, varias lectiones codicum Græcorum non tantum scrupulose, sed pene etiam superstitiose adnotari cum elogiis Athanasii, ac reliquiis et fragmentis ejusdem, inter excudendum diverso tempore repertis conjungi, tituloque appendicis simul edi curavimus.

Hæc de materia scriptorum Athanasianorum. Ad dispositionem quod attinet, animadvertimus ex schedis Commelinianis voluisse illum ante omnia excudere ea quæ Nannius vertisset et antehac Latine edidisset. Id igitur consilii etiam nos secuti sumus, et in primum tomum omnia ea quæ Nannius converterat, conjecimus, alio tamen ordine. Nam ab ordine Nanniano (quem post ipsius Nannii præfationem videre poteris si voles) Commelinus tempestive discesserat. Ejus igitur vestigiis, quantum quidem ea deprehendere licuit, insistentes, in primo tomo primum elenctica, deinde historica, variis apologiis et epistolis comprehensa, mox exegetica sive commentationes in nonnulla sacræ Scripturæ dicta, deinde homilitica sive conciones populares posuimus. In elencticis quidem, primo loco quæ contra gentes, altero quæ contra Arianos et eorum complices, tertio quæ contra Apollinaristas, Sabellianos et Samosatenianos, quarto et postremo quæ contra omnes hæreses Athanasius scripserat collocata voluimus. Sed hunc ordinem operæ typographicæ semel atque iterum interruperunt, et orationem Athanasii contra omnes hæreses, ac protestationem secundam populi Alexandrini a suis locis divulsas ad extremum primi tomi rejecerunt: in secundo tomo, quem ordinem servaverimus, ipse librorum catalogus, altera post titulum pagina collocatus, satis superque ostendet.

Porro, si quos titulos in catalogo editionum Nannianarum priorum exstantes hic non repereris, ne te id moveat. Nihil omisimus, sed ea tantum quæ per inscitiam antea pro peculiaribus libris, et sub peculiaribus titulis vendita erant, cum non nisi aliorum librorum jam antea in hoc volumine excusorum fragmenta essent, sustulimus: ne bis eadem frustra vel exprimerentur et venderentur, vel emerentur et legerentur. Hujus generis erant opusculum *De doctrina*, fragmentum *De passione*, et *Declaratio Levitici*, de diversa ejusdem rei nomenclatura; quorum tamen alia in aliis atque aliis tantummodo Athanasii Latinis editionibus exstant. Ac primum quidem est fragmentum *Epistolæ de synodo Nicæna*, ut videre est p. 30 tomi I. Alterum vero est fragmentum homiliæ *De passione*, ut patet ex tom. I, pag. 790. Tertium denique fragmentum est orationis quintæ *contra Arianos*, ut ex pag. 321, vers. 24, tom. I, manifestum evadit. Unicum λόγον σύντομον qui itidem est fragmentum primæ orationis *contra Arianos*, ut videre est ex tom. I, pag. 125 E et seqq., denuo excudi passi sumus: tum quod verba quædam Græca hic mutata essent præsertim ab initio: unde daretur existimandi copia quod Athanasius ipse hoc compendium suarum de deitate Christi demonstrationum seorsum exstare, atque ita in conspectu esse voluerit: tum quod versionem nacti essemus novam cujus collatio cum versione Nanniana non videretur fore infructuosa.

Sed et illud scito, Lector, in exemplari ms. Basiliensi, quod cæteris omnibus jure præferimus, multa inesse quæ neque Athanasii titulum præ se ferant, et jam antea, tam Græce, quam Latine in *Historia ecclesiastica* exstent, atque inde omnino in istum codicem transcripta: ista igitur omisimus, vel potius ad *Historiam ecclesiasticam*, unde ad verbum descripta erant, remisimus; idque ideo nos fecisse indicamus, ne quis forte, qui codicem Basiliensem aliquando viderit, nostram hanc editionem mutilam esse suspicari possit. Quam suspicionem ut evitaremus, quæcunque usquam Athanasii nomine divulgata esse comperissemus, cum cæteris Athanasii libris, sine omni vel detractione vel adjectione conjunximus, etsi certum nobis esset multa ex illis esse supposititia; quod et Nannius fatetur, et cum ipso fatebuntur omnes, quicunque ad hanc lectionem et scientiæ et conscientiæ nonnihil attulerint. Nec enim felicior hac in parte cæteris Patribus fuit Athanasius: quorum nullus unquam claruit, cui ista suppositititiorum librorum injuria illata non esset. Quæ autem in his duobus voluminibus genuina Athanasii scripta sint, vel non sint, theologis æstimandum relinquimus. Nos nullis partium studiis impliciti nostrum in faciendo officio nostro typographico candorem universo Christianorum populo probatum esse cupimus, et ita fore confidimus. V.

Et ad frontem variarum lectionum, hæc adnotat Petrus Felckmannus Coronæus.

Ad Lectorem.

De codicibus quibus in adornanda hac Operum D. Athanasii editione usi sumus, satis superque superius in præfatione tomo I monuimus. Hoc saltem nunc restat, ut quem codicem illorum quæque littera a tergo variæ lectionis posita signet, hic exponamus. Sic igitur accipe: B signat codicem Basiliensem, *L.* Anglicanum sive Cantabrigiensem, G Goblerianum, I primum anonymum et incerti dominii, in ordine alias quartum; II secundum anonymum, sed in ordine quintum; III tertium sive sextum; IV septimum; V octavum, et sic deinceps: AV denique ultimum sive Augustinum. Ad hæc Fr. I amici nomen est, qui quasdam observationes nobis communicavit: at Fr. D. Frontonem Ducæum signat

Digitized by Google

VETERUM ATHANASII EDITORUM

PRÆLIMINARIA.

(Ex D. Bernardi de Montfaucon *Collectione nova veterum Patrum Græcorum*, t. II.)

—

MONITUM. — *Dum huic cudendæ novæ Collectioni insudaremus, e re visum est fore ut etiam vetustissimorum Athanasii editorum præliminaria adnecteremus; quæ sane cum memoratu digna non pauca complectantur, nec ingrata lectori, nec infructuosa erunt : cum maxime editiones illæ perraræ sint, et vix uspiam compareant. Prima omnium est Vicentina, quæ prodiit anno 1482, et has initio præfert Epistolas et Præfationes.*

—

Petrus Brutus artium doctor, episcopus Catharensis, Barnabæ Celsano, S. P. D.

Non me fugit te errata corrigere, mi Barnaba : si qua sunt exscribentium vitio imperitorum divini operis adversus gentiles Athanasii scriptoris doctissimi : quod jampridem magna lucubratione et industria ex Græco in Latinum traduxit omnibus vir quidem ex omni parte bonus atque dicendi peritus. Quod laboris, mihi crede, religioni nostræ et fidei multum conferet : eritque legentibus et curiosis utile ac perjocundum. Ego enim qui librum quandoque lectitavi, mihi non parum emolumenti excepi. Quare tibi gratias ago et habeo, quod tuo labore, studio atque opera legi possit. Perge igitur ut cœpisti, et te hac suscepta provincia mortalibus gratum redde : quippe qui mores tuos, ingenium atque doctrinam, et in primis litterati omnes, et approbant et amplectuntur. Non enim vereor quin de virtute benemeriti omnes, quamprimùm te virum doctissimum codicem perlegisse acceperint, eum sibi peculiare præ omnibus habituri sint. Delectabitur profecto studiosissimus litterarum, qui de fide catholica bene sentit, modo ex hoc dialogo, modo ex illo. Inest enim tanta verborum concinnitas, tantaque dicendi copia cum gravitate conjuncta, ut divinum opus quidem, et in arce poni dignum, quasi Minerva illa Phidia merito dici et affirmari possit. Mirabar equidem, vir doctissime, cum non ignorarem priscorum nostrorum permultos codices et poetarum et oratorum tua emendatione castigatos, si missum faceres hoc tantum opus : quod non tantum fugatis nebulis irradiante sole mundus ubique lucet atque discernitur; quantum hujusmodi scriptis et disceptationibus pro veritate tuenda explendescit Christianus sensus et intellectus humanus. Nutritur veritas, augetur fides, ratioque servatur, necnon singulari quodam et admirabili documento ritus nostros et institutiones contra hæreticos cœleste hoc opus et necessarium firmavit et stabilivit. Quæ res non latuit Omnibonum doctorem tuum : cujus beneolentibus floribus atque doctrina te mirum in modum perornasti; et adeo perornasti, ut te omnes qui virtute præditi sunt, virum bonum, doctum atque peritum judicent, dicant et affirment. Novit ipse hominum mentes quamplurimorum sæpius, curiosa quadam cupiditate, divina percontari, et dubitare aliquando quod certum est : quæ res quantum mali hominibus interdum afferri possit corde volutans et memoria repetens, Athanasii litteris Græcis scriptum in Latinum edere animum induxit : nec potuit vir optimus ipse addere quod optabat, minuere quod volebat, morte correptus : non sane ut scriptoris sententiam perturbaret, sed ut quod Græce dulce, Latine dulcius personaret. Nonne permisit hoc Deus? Voluit quidem atque decrevit : quando te alterum Omnibonum jure et merito hæc nostra ætas habeat et contempletur. Traduxit ipse, tu vero corrigis, castigas atque emendas : utrique debet non parum humana hæc mortalitas. Et cui plus? aliis relinquamus judicium. Attamen exitus acta probat (ut ille ait), et finis, non pugna, coronat. Neque, te rogo, Barnaba, exspectes ut aliquorum adhortatione et auctoritate ad hoc perficiendum munus incitatus videaris : quandoquidem inceptum hoc a te perfectum iri tua virtute, bonitate, constantia, integritate, boni judicent omnes. Fefellit unquam neminem probissimorum hominum optima de te opinio : quod impræsentiarum si decepti fortasse viderentur, eo gravius ferrent, quo facilius fideliusve hoc a te viro doctissimo fieri posse arbitrabantur. Non hæc scribo ut prudentiæ tuæ diffidam, vel quid tibi agendum sit te fugere dubitem; sed me æternus incitat amor, cogitque fides. Lego et ipse oratores tuos, quandoque lego et poetas animi causa : cum e communi studio nostro juris pontificii et sacrarum litterarum lectione aliquantulum me subtrahо : quorum doctrina, ut orationis suavitatem omittam, et

Digitized by Google

carminum dulci modulatione currentium, tantam præ se fert dignitatem, et rationem bene vivendi; ut nonnisi quæ ingenio atque cognitione digna sunt in ipsis inveniri possint. Sed tamen nihil commodius ægritudinibus humanis, nihil animis nostris conducibilius, quam scriptis sanctorum Patrum incumbere, Joannis Chrysostomi, Basilii, Athanasii, Gregorii Nazianzeni, Ambrosii, Hieronymi, Augustini atque Gregorii, et hujusmodi omnium, qui de sacris litteris benemeriti exstiterunt. Hæc sunt quæ nostris ægoribus sola medentur et sanant, adversa non curant, jocunditatem parant, felicitatem atque beatitudinem pollicentur. Ad hæc igitur incumbe, A humanissime Barnaba, peto a te precario : et præsertim hujus nostri Athanasii operis copiam perficito, omissis omnibus aliis; ut quamprimum haberi possit : ne illustrata fidei veritas, quam summus ille opifex hominibus dedit, incuria tua longius in occulto jacere videatur. Da hoc muneris tuo Petro episcopo Catharensi, da Vicentinis omnibus et cæteris, qui te virtute tua diligunt et observant. Hoc exspecto, hoc volo : qui si me audieris, habebis me profecto in omnibus semper jocundum et æque charum. Vale, litteratorum decus. Quarto Nonas Decembres, MCCCCLXXXI in palatio episcopali Vicentino.

Barnabas Celsanus, Petro Bruto episcopo Catharensi, S. P. D.

Si eruditissimus quisque nostri sæculi Christiano B munere fungeretur, Petre Brute episcope Catharensis, non tam bene dicendi, quam etiam bene vivendi rationes iniri studeretur. Hinc efficeretur ut jam florentibus bonarum artium studiis, non deessent nobis optimi et eloquentissimi viri, qui de rebus divinis pulcherrime et ornatissime scriberent. Nam vis ingenii, et copia dicendi, ut ait Fabius, quemadmodum juncta natura, sic etiam officio copulata esse deberent. Sed, per Deum immortalem! quotusquisque est eloquentiæ studiosus, qui non malit humana ornate dicendo laudare, quam vel recte scribendo, vel bene agendo divina complecti? An desunt fortasse nobis quæ de Deo dici possint? de beatissima Virgine? de mysteriis divinis? de universa Christiana religione? Quæ tam multiplex est, tam C dives, tam copiosa, ut optimo cuique ingenio uberrimam dicendi materiam præbere queat. Qua ex re plerique ad optimam frugem pervenirent, ac sapientiam cum vera religione conjungerent : cujus officium est docere, ut conculcatis terrestribus et abjectis erroribus, ad æterna cœlestis thesauri præmia dirigamur. Quid enim ad agritionem Dei conducibilius? quid ad veram beatitudinem consequendam aptius? quid homini Christiano magis necessarium, quam divinarum rerum contemplatio? Nam cum humana despicimus, cognoscentes superna atque cœlestia, hæc nostra ut exigua et mortalitati subjecta contemnimus, atque ego satis mirari nequeo quid ita cupidi cæteris bonis artibus incum- D bamus, atque cujusque placitæ disciplinæ consectemur magistros; divinarum vero rerum libros negligentius evolvamus : et, quod monstro simile esse videtur, nos homines nati ad divinarum rerum contemplationem, a sacris litteris abhorreamus, atque in fabellis, et deliramentis magnam temporis partem conteramus. Hinc fit ut bona eruditorum pars potius inter gentiles, quam inter Christianos, censeri mereantur. Sed ex omni doctissimorum nostri temporis numero, pace aliorum dixerim, duos ego novi viros in omni genere doctrinæ eminentissimos : eosdem etiam vita probatissimos, ac Christianæ religionis assertores constantissimos; te dico, Petre Brute episcope Catharensis, omni virtute et doctrina præstantem; alter exstitit Omnibonus Leonicenus, præceptor meus suavissimus; Omnibonus, inquam, nostri sæculi decus, civitatis vero nostræ fama et gloria, litterarum tam Græcarum quam Latinarum columen, bonorum specimen, veræ probitatis exemplum, ut alter suæ ætatis Socrates merito dici potuerit. Religione vero tanta atque modestia fuit, ut nihil ei defuerit, quod in optimo et sanctissimo viro requirendum videatur. Nemini unquam detraxit Omnibonus, neque loquendo, neque scribendo, quamvis ab æmulis sæpius fuerit lacessitus. Tanta denique vixit integritate, ut ἀναμάρτητος dici potuerit. Quantum vero litteris Græcis valuerit (nam de Latinis testes sunt perpolitæ ejus orationes, et libri ornatissime conscripti) vel ex hoc intelligi potest, quod cum in Venetiis apud Bissarionem (*sic*) cardinalem Nicænum Græce orationem habuisset, tanta facundia peroravit, ut Græcos omnes eloquentia doctissimi viri judicio præstitisse dictus sit, eloquentiæque palmam, quam sola Græcia possidebat, eum ita ad Latinos transtulisse, ut nihil aut parum egregiæ laudis apud Græcos relictum esse dicere non dubitaverit : quemadmodum de Marco etiam Tullio tradunt Apollonium dixisse. Sed, ut præterita et quæ sub oculis non sunt missa faciamus, conferamus Græcum Athanasium cum Latino : lectitemus utrumque; tum facile unicuique erit videre, si utramque linguam calluerit, quantum ille Græcarum litterarum cognitionis habuerit, in quo tanta dignitas, tanta veritas servatur, tanta verborum et sententiarum concinnitas, ut quod est in interprete mirum, ubique perspiciatur æquabilitas orationis et gravitas. Non ita copiosa est ut luxuriet oratio, neque ita suavis, ut lasciviat, nec adeo compta, ut affectata compositione fucata esse videatur. Quibus virtutibus atque contextu orationis nihilo ipsius Athanasii archetypo inferior apparet : ex quo intelligi potest, quantum vel in scriptione Latina, vel eruditione Græca valuerit. Quamobrem nemo vel aptius, vel fidelius, vel etiam elegantius, quam Omnibonus, poterat traducere divinum Athanasii opus *Contra gentiles :* quippe qui et Christianissimus esset, et in utraque lingua præstantissimus : ut crediderim Deum opti-

Digitized by Google

mum maximum hunc delegisse hominem, qui ad institutionem nostram hunc librum posteris legendum atque ediscendum interpretaretur. Quod autem me, humanissime præsul, tam suavi epistola demulces tantumque tribuis, facis quidem amice; sed vereor ne id abs te potius ex propensa quadam erga me benevolentia dici plerisque videatur, quam quod tanto tanti viri præconio dignus exsistam. Nam quod tantopere me hortaris, petis, imo jubes, ut pergam hoc ipsum Athanasii opus emendare, id ego feci ἀκριβεστέρως et celerius quam ipse putabam; sive suavitate orationis pellectus, quod jocundissimi præceptoris mei viva vox adhuc auribus meis personare videretur, sive quod non ignorabam quam tibi jocunda futura foret nostra hæc qualiscunque esset emendatio. Jam nos tuæ morem gessimus voluntati, jam tibi satisfecimus. At tu (nam cum tua venia dicam), quid dormitas? quo veterno languescis? An oblivioni tradidisti id quod jampridem mihi recepisti [rescripsisti], te editurum propediem contra Judæos opus prophetica veritate conscriptum? Quid igitur in editione cessas? An exspectandum tibi est, ut inveterata exuti pervicacia, ultro ad fidem convertantur? Aversi sunt penitus, mihi crede, a vera religione. Id ipse satis didicisti, optime præsul, cum eos proximis diebus et antehac sæpius in frequentissimo doctissimorum cœtu gravissimis disputationibus incessisti: liberius etiam monuisti, vellent vates suos audire rectum salutis suæ tramitem ostendentes, non esse amplius Messiam exspectandum. Sic enim Jesum Christum humani generis Redemptorem appellant. Venisse jam qui mitten-

A dus erat. Quod tum multis rationibus, tum per suas illas hebdomadas, tum vero per Osee gravissimum oraculum facile declarabas. *Sedebunt*, inquit, *filii Israel sine rege, sine principe, sine sacrificio, sine altari, sine sacerdote*[1]. Hæc et alia permulta, quæ memoriter enarrabas, Christianissime præsul, pro officio tuo argute simul, et copiose disserebas. Et ne gens impia tibi nimiam in disputando objiceret subtilitatem, in redarguendo vehementiam, in disserendo artificium (nam iis omnibus quantum valeas testes sunt optimi et doctissimi viri, qui hisce disputationibus interfuerunt), Hebraica volumina cum Latinis conferebas, verba verbis, sensa sensibus, non sine peritissimo Hebraicæ linguæ interprete componebas. At illi modo calumniabantur, B interdum prævaricabantur, nonnunquam tergiversabantur: quod Deus ipse per Isaiam futurum prædixit: *Audite*, inquit, *audientes, et nolite intelligere; videte visionem, et nolite cognoscere: excæca cor populi hujus, et aures ejus aggrava*[2]. Tu tamen, optime præsul, a persequendo istos verpos non desistes, ut, si fieri possit, aliquando intelligant, non corpore, sed mente circumcidi oportere, si volunt veræ beatitudinis fieri consortes. Age igitur, solve rostratam navem, permitte vela ventis, atque in Judæorum classem ferare: quorum submersos obrue puppes, aut age diversos, et disjice corpora ponto: ut Judæus se tandem omni pelle instar fabulosi illius Marsyæ, exutum intelligat. Vale, præsidium meum et Judæorum scopule. Vicentiæ quinto C Kalendas Januarias MCCCCLXXXI.

Omniboni Leoniceni rhetoris excellentissimi in Athanasium ad Paulum Venetum II, summum pontificem, præfatio feliciter incipit.

In multis Scripturæ locis, beatissime Pater, dolum quasi inimicum Dei legimus; sed præcipue ubi Dominus dixit disperdere omnia labia dolosa, et recte quidem: nam si Deus veritas est, contrarium nihil magis habet quam falsitatem: et repetentibus sanctorum virorum monumenta persuaderi facile potest aliam vim nullam fuisse, quæ bellum Ecclesiæ Romanæ gravius aut periculosius intulerit. Idololatria primum gentes non tam errore seductas D quam illecebris suis captas aliquandiu tenuit: mox ubi veritas de terra orta est, et lux de cœlo prospexit, cum ipsa per se vanitas facile redargueretur, tum vero ineptiis suis homines magis magisque erubescere incipientes, Christum Dominum quidam spe alacres aperte sequebantur; pars metu perculsi sentiebant melius quam fatebantur. Nam cæteri grassabantur in eos, quia suis cupiditatibus impliciti novæ legis sanctimoniam videre non poterant, vel certe nolebant, quippe adversantem voluptatibus suis, quas illi magnopere amplexi tenentes, cum aliter non possent, vi ac terrore tueri parabant; donec jam fide confirmati complures, ferrum ac tormenta peterent, mortemque ipsam pro Christi nomine contemnerent. Nec viri solum et feminæ, sed pueri etiam atque puellæ; ut abs se terrorem in eos qui inferebant metuendi magis quam metuentes converterent, et id quod novum est victoriæ genus, cæsi de occidentibus triumpharent: nam quos vincens ratio non flexerat, eosdem mors devicta frangebat. Jamque omnes propemodum in una Ecclesia Domino ac Deo Christo dicata coalescebant: cum subito hæreseos dolus exoritur, qua nulla pestis perniciosior dici, aut fingi potest, qui mentes hominum securas ipsas, et prætextu pacis securiores factas, circumvenit. Siquidem sese ostentat, armis nostris et insignibus instructus, ut incautos opprimat, nihil minus quam bellum exspectantes. Dolus enim, ut mihi videtur, nihil aliud est quam falsa miscere cum veris, bona cum malis: ut vinum aqua vitiatum, ut aurum vel argentum ære confusum adulteratur; sic veritas quoties sanctis verbis profana inseruntur. Eo evenit ut multis antea tempestatibus perfidus hic hostis fidem nostram suis insidiis obsitam, pene ad interitum deduxerit: cum adversus rem Christianam filios prope innumeros ediderit. Hic Eunomios extulit, hic Nesto-

[1] Ose. III, 4. [2] Isa. VI, 9, 10.

Digitized by Google

rios, hic Samosatenos, hic Marciones et Manichæos, hic Herodianos, hic Eutychios, hic Sadducæos Arabesve protulit, aliosque multos, quos omneis longum esset enumerare : sed novissime dirum nefas Arium progenuit, sicut in fabulis tellus, gigantum indignata cæde, monstrum in deos peperisse fertur immanius. Nam alii tametsi magnas in re Christiana calamitates fecerunt, eos tamen aliquando nostri nominis theologi viri singulos singuli excipientes profligavere. Nunc vero in unum conversi omnes (tantum fallendi arte pollebant!) vix tandem subigere potuerunt. Et ut alios omittam Christianæ fidei pugiles, ex nostris notissimi Hieronymus et Augustinus, duo, ut ita dicam, hæreticorum scopuli; ex Græcis duos item præ cæteris in Arianos scripsisse comperio, Cyrillum et Athanasium : quorum alter librum edidit, in quo vir ille omnes eorum ambages evolvere ac refellere studet; Athanasius autem orator locuples, disputator acutus idem ac vehemens, subdolum et ipse Arium multiplicemque pertentat : ut ipsius ad Ægypti et Libyæ episcopos epistola indicat, et altera ad Serapionem de Spiritu sancto, quatuorque sermones, necnon divinus ille cum Ario dialogus, ubi ex ipso dilabente, ac diu multumque repetente, veritatem extorquet. Hæc Athanasii contra Arium scripta divinitus, cumque his homilias duas, contra gentiles unam, alteram de humanitate Christi, magno studio traducenda suscepi : quæ nomini tuo, beatissime Pater, Dei benignitate traducta devoveo. Nam etiamsi tanti viri charactérem exprimere non potui, ut quantum ille dicendo, tantum ego vertendo consequerer; tua tamen lectione, beatissime Pater, non indigna putavi, nec absona quidem ab ea cogitatione, in qua mens tua tota versatur, ut hanc a grege tuo belluam pastor avertas, quæ cervicibus nostris jampridem imminere videtur. Nam ut illi, de quibus modo dicebam, sanctissimi viri ne veritatem inultam desererent, extrema omnia pati non dubitabant, injurias, contumelias, relegationes, exsilium, mortem denique ipsam, si falsitati aliter obviam ire non poterant; sic tu nuper, beatissime Pater, nullum laborem, nullum periculum recusasti, ut communi omnium saluti consuleres. Non longitudinem viæ, non locorum asperitates horruisti : omnia vitæ incommoda pro nihilo habuisti : ut qui jam tum Ecclesiæ cardo, nec ætati nec valetudini parceres : sed quod Dominus dixit reipsa præstares, *Pastor bonus animam suam pro ovibus ponit*[a]. O te felicem, Christiane populus, qui talem tantumque Patrem sortitus fueris! O benignum potius, misericordemque Deum, qui tempora nostra miseratus gregem suum pastori vero demandaverit! Jam vero spe bona vos esse jubeo, Christiani. Profecto tantum promptitudinis Deus, tantumque studii minime contemnet. Nam si veteres illi Patres in dolo inimico Dei expugnando, qui ut ab initio docui, perniciosus est (capit enim improvidos, utpote sacris palliatus eloquiis); si in ambiguo, inquam, refellendo, quod sub veri specie latebat, sancti viri præsentia sua tantum valuere, ut a veritate Romanos etiam imperatores stare compulerint; quid in periculo propulsando, tam certo tamque explorato, sanctissimus Pater quantum efficiet? Nonne conspectu ipso principum ac regum animos movebit, ut se ad hanc expeditionem accingant, tam honestam, tamque necessariam? Sanctorum enim virorum non verba solum, sed frons etiam atque oculi vim divinam quamdam præ se ferunt. Apparebunt igitur majestati tuæ, beatissime Pater, cum cæteri omnes, tum vero Itali duces, tam armis, quam periculo primi. Nam te Itale, te, inquam, appello, quem ista procella petit, cui minatur exitium : quid dubitas? quid tergiversaris? Te belli necessitas sequitur, si eam fugis, quin expergiscere tandem. populusque prior, in bella converte : quod profecto facies, si bene te tuorumque ingenia novi. Neque enim, fortissime, credo jussa aliena pati, et dominos dignabere Teucros, sic enim se appellant, tantumque sibi vanitate nominis arrogant, ut Romanum imperium, si Deo placet, tanquam debitum repetant. Sed me jamdudum procemii metas egredi sentio : quare Athanasio cedam, ut ubi volueris, beatissime Pater, virum audias præclare cum Ario de Christi fide certantem.

In editione Parisina anni 1520 hæc Nicolai Beraldi epistola præmittitur, ubi agitur, perinde ac in sequenti præfatione, de Commentariis Theophylacti, quæ tunc ut Athanasianum opus inter Athanasiana scripta cudi solebant.

Nicolaus Beraldus, doctissimo ac sapientissimo præsuli Michaeli Bodeto, Lingonensium episcopo, S. P. D.

Ea est humanarum rerum conditio, ea lex, is genius, præsul sapientissime, ut ab ipso ortu suo in deterius perpetuo labantur, ab initiisque suis longe lateque degenerent, a seseque dissideant jamjam postremum perituræ : quod cum sæpe nulla hominum culpa, sed naturæ ipsius decreto quodam eveniat, eo ferendum est æquius, quo nulla humana ope, nullo hominum consilio, ea sors vitari potest, atque interdum ne differri quidem. Id vero non paulo indignius, quod quæ ab hominibus hominum causa summo sunt et ingenio et labore inventa, quæque non diu modo florentissima, sed etiam immortalia esse conveniebat, ea sic ab hominibus ipsis plerumque temerari videmus ac pollui, ut quam sunt ab illis ad usum mortalium sapienter cogitata, tam nunc ad eorum perniciem ab aliis corrupta adulterataque esse videantur. Nam, ut alia omittam, quis non videt quanta sit superioribus sæculis bonis artibus ac studiis a barbaris clades illata, quam fœde a Gothis istis disciplinæ omnes corruptæ, ab

[a] Joan. x, 11.

Digitized by Google

indoctis vexatæ, a sophistis, pene dixerim, excarnificatæ? quæ tandem philosophiæ pars non est hanc contumeliam experta? quotusquisque vero est ex iis, qui se solos Peripateticos ac philosophos haberi volunt, deque Aristotele ipso egregie se meritos gloriantur ac prædicant, quem non magis Buridani nescio cujus lectio teneat, quam Aristotelis? quique immania illa glossemata (quæ tanto philosopho nimium impudenter ascribuntur, ac pro Aristotelicis passim citantur) non pluris faciat, quam quæ vir ille in omni disciplinarum genere summus tanta cura ac studio et exquisita et scripta posteris legenda reliquit? ac de Aristotele quidem ipso facile utcunque fuerat, ut cujus doctrina, quanquam admiranda ac summa, Christiana simplicitas carere potuerit, nisi inde excitata eadem mali labes, ipsas quoque sacrosanctas leges, quibus vivimus, jampridem occuparet. Illud porro indignitatem omnem superat, quod quamplurimæ hoc sæculo exortæ ranæ (quo nomine potius sophistas appellem?) Salomonis templum, ac Christi quoque Ecclesiam nuper adortæ, ipsam evangelicam veritatem ita fœde distrahunt, diripiunt, lacerant; ut quæ suo candore illustris, eximia, intacta sacrosanctaque esse debuerat, ab iis non modo in ordinem coacta, sed suggillata etiam sit ac pene prostituta: nec desunt tamen (o tempora!) qui ex istiusmodi lacunis malint, quam ex veterum theologorum purissimis fontibus haurire: tantumque eis jam tribuant, ut si quem videant antiquis ac melioribus litteris addictum, ab id genus scriptis vel tantillum dissidere, eumdem protinus e sublimi illa theologorum arce deturbatum infra vilissimos grammatistas abjiciant. Rhetorculus est, inquiunt, poeta est, non philosophus, non theologus. Quare mirum non est, si passim summa quæque sibi genus id hominum vindicet, ut cui nihil non hoc sæculo jam concedatur, ob subtilissimas scilicet collectiones istas, elenchos, captionesque ac sophismata, quæ tamen, ut Seneca inquit, nec ignoranti noceant, nec scientem ulla ex parte juvent. Idque in divinis litteris multo minus. Nam si, ut tragicus quidam scripsit, veritatis simplex est oratio, quorsum attinebat quæ a veritatis auctore profecta sunt, quæque fallere non magis possunt, quam veritas ipsa, quæ nec fallit, nec fallitur, acutis, ut vere dixerim, deliramentis ac somniis implicare? Næ id ergo recte ac sapienter mihi sentire videntur, qui non modo seponendos novitios hos omneis prope theologos (ita enim sane vocentur, dum intelligatur modo id quod res est, nempe augusto hoc nomine eos demum fore dignos, qui se ad veterum theologorum exemplar comparaverint, neque frigidis argutiolis immorandum, nedum immoriendum esse sibi permiserint), sed omittendos etiam in totum ac ejiciendos arbitrantur revocandosque veteres illos vere theologos, quorum perior est elocutio, doctrina præstantior, sincerior pietas, charitas longe ferventior. Nam sicuti novum hoc disputandi genus argutum quidem ipsum, sed loquaculum ac barbarum, non modo ingenii succum omnem exhaurit, sed pietatis etiam ipsius ignem ardoremque exstinguit, ut mirum non sit, si sic in quorumdam quoque pectoribus frigeat, qui se vulgo theologos profitentur; ita veteres illi suavissimo quodam ceu cœlestis ambrosiæ pabulo pium lectorem pascunt, fovent, saginant, neque animos vocum illecebris titillant, sed divino quodam nectare ebrios rapiunt, ac transformant. Vivit in illis spiritus quidam plane, ut sic dixerim, vivificus, legentis animum obfirmans ac vegetans. In his contra, quod ad rerum humanarum contemptum, summæque illius exoptandæque beatitudinis desiderium pertinet, mirum quantopere frigeant omnia: ac sicuti torpedo, cum suapte natura non torpeat, mire tamen adnatanteis ad se pisces contactu torpefacit; ita argumentosi theologi, qui nihil aliud quam quæstionum tendiculas ac retia sectantur, cum per se caleant satis, utpote in disputando acres ac animosi, imo vero nunquam non pertinaces ac refractarii, nil aliud tamen quam lentum quoddam animi frigus legentibus immittunt; et ut promptior quis ad pugnam inde fortasse redeat, ad pietatem profecto nemo redditur instructior, nemo melior. En igitur tuis auspiciis in lucem redeunt Athanasii illius magni Alexandrini episcopi in Paulinas Epistolas Commentarii, eximia quadam cum eloquentia, tum doctrina refertissimi, atque antehac ubique rarissimi, ab exemplari vetusto quidem ipso, sed unico tamen, eodemque locis innumeris corrupto nostra opera nuper recogniti, multoque accuratius quam antehac et emendati, et distincti. Nam præterquam quod mendas, quibus opus ipsum ex sese satis luculentum, vel impressoris imperitia, vel emendatoris ignavia depravatum fuerat, non paucas sustulimus, illud etiam nobis permisimus, ut si quid uspiam esset Latinis auribus durum, quod vel interpretis negligentia, ne quid aliud dicam, vel temporum vitio, quibus Latinæ se primum litteræ coeperunt exercere, sæpius accidit, idipsum permutatis verbis aliquot citra sententiæ detrimentum velut emolliremus. Quod ipsum tamen eo parcius fecimus, quod vulgo nefas esse videremus in sacris codicibus quidpiam immutari, ab homine præsertim in iis litteris haud ita diu versato. Sed nec magnopere vacabat aliis quibusdam occupato, divina hæc studia tractare, mihi alioqui grata adeo, adeoque et jucunda et suavia, ut cætera omnia ad hæc, non modo inamœna insuaviaque, sed plane flocci quisquiliæque esse videantur. Unum illud affirmare tibi posse videor, Commentarios hosce, quanquam sic quoque eleganteis per se satis ac nitidos, aliquanto tamen nitidiores fuisse in lucem prodituros, sicubi Græcum exemplar id temporis, quo hæc excudebantur, inveniri potuisset. Nam nec Budæus ipse tuus, eloquentiæ vir utriusque princeps, tam eximio operi vel instaurando, vel refingendo componendoque defuisset, operamque hanc sibi vel primariam sumpsisset, vel vicariam nostram sua juvisset industria,

Digitized by Google

vir non humanarum modo rerum omnium, sed divinarum etiam peritissimus, sæculique hujus egregium decus, ac ornamentum quoddam (absit verbo invidia) prorsus incomparabile. Quantulumcunque vero id est, quod restituendo Athanasio operæ præstitimus, tibi debetur, tibi quoque nominatim inscribitur, præsul doctissime, ut quem unicum pene temporis hujus Mæcenatem studiosi omnes agnoscant, et ipse sim reapse, ut Plautus inquit, sæpius expertus : quemque in Ecclesiam Christi non secus esse videamus affectum, atque olim fuit David ille regum sanctissimus, quem arcanæ litteræ A tradunt incredibili lætitia gestire solitum, cum populum spectaret varia pro se quemque donaria ad templi structuram congerere. Quare sicuti Origenis opera sub tui nominis auspicio proxime emissa, nunc ubique leguntur, ac per varias Europæ totius regiones circumferuntur; ita Athanasius hic noster quodam velut ejusdem nominis amuleto tutus, nunc e tenebris situque pulvereo in publicam lucem egreditur, multa ut speramus, tecum sæcla victurus. Vale diu felix. Lutetiæ.

In editione Lugdunensi ann. 1532 hæc præfatio præmittitur.

Ad Christianum Lectorem Epistola Chalcographi parænetica.

Eam potissimum ob causam, Christiane lector, et efficti, et hunc in mundum emissi sumus, ut de externo cujusvis hominis corpore, quantum per facultatum copiam licet, volentes bene mereamur: maxime vero, sed longe abundantius et cumulatius, de anima. Nam si ipsi corpori, quod tandem aliquando periturum est, futurumque ut vermibus consumptum in fetidum redigatur cinerem, ipsi officia non mediocria exhibemus; par est nimirum ut ipsi animæ, quippe quæ tum præstantior, tum immortalis haud dubie futura sit, multo studiosius invigilemus, consulamus, prosimus. Ut enim a Thalete Milesio, Græcorum sophorum facile principe, sapienter admodum dictum est, corpus utique evanescet et consumetur; anima vero permansura. Id itaque præscriptum executioni demandare cupiens, cœpi mecum animo volutare, mecumque rimari, num quodpiam opus, typographiæ exercendæ appositum foret, cujus sinceris præceptionibus et hominum salutem promovere, et de Christiana republica nonnihil benemereri possem. Quibus mentis cogitationibus anxie nimium inhærenti, demum feliciter occurrerunt divini illius Athanasii, insignis Alexandrinorum episcopi, in Paulinas Epistolas Commentarii, eximia sane cum eloquentia, tum doctrina quam refertissimi : quos cum non semel perlegissem, iique mihi viderentur evangelicæ veritati mirum in modum per omnia consentanei, non solum amplius quam antea et veneratus sum, et suspexi, verum etiam admodum pie religioseque facturum existimavi, si accuratissima cum diligentia castigatos, nostris characteribus, Deo gratia, haud omnino contemnendis, ipse tradendos curarem, excusos justo pretio distraherem, emendatos boni quique studiosius evolverent. Porro ut de opere nonnihil attingam, initio quidem ab eo recudendo deterrebatur animus : partim quod non satis vetustis exemplaribus instructus essem, quibus in ejusmodi præsertim sanctissimo negotio opus erat, partim quod adeo mendis scatebat innumeris, ut lectorem vel eruditissimum in plerisque locis remorari potuisset: tamen absurdum ducens et indignum, tam pium opus, tam elegans, tam luculentum, in oblivionis gremium consepultum iri, malui vel nonnulla rei familiaris jactura, denuo studiose recognitum in lucem emittere, quam portentosis mendis conspurcatum a paucis legi, a plerisque parvi duci, a nonnullis etiamnum (ut sunt quidam, qui anilia nugamenta, hominumque somnia plenis buccis efferunt, sacras autem litteras naso suspendunt), scurriliter derideri. Nam mihi videntur non mediocre munus in Christianam rempublicam conferre qui evangelicis auctoribus in lucem eruendis invigilant, quique ceu ad Solomonis templum exstruendum, lapides comportant quadratos, quo sinceritati evangelicæ (proh dolor!) quotidie relabenti vel utcunque possint consulere. Cæterum vix aliud opus, secundum tamen sacras litteras, jam exstare credam, quod perinde manibus omnium teri referat, atque hos Athanasii Commentarios; hos, inquam, et apostolicam resipientes salivam, et minime doctrinis gentilium, sed Jesu Christi Servatoris nostri suavissimis præceptionibus onustissimos. Nam præterquam quod in eis morum Christianorum, et vitæ purioris exempla proponuntur; ad cognoscendam tum Pauli erga fratres quam flagrantissimam charitatem, tum ipsius ærumnas et exantlatos labores, quæ ob Dei amorem perpessus sit, maxime videntur conducere. Deinde ea in enucleando puritas et pietas, ea in abstrusioribus sensibus eruendis subtilitas, id denique in dictis et paradoxis pondus, ut non possim non mihi certo persuadere, hosce quidem Commentarios Spiritu sancto dictante fuisse conscriptos. Quamobrem, candide Lector, nequaquam mirum, si in eis recudendis et sumptus fecerimus non mediocres, et operam supra quam dici possit majorem libenter adhibuerimus. Porro hæc Commentaria sintne Athanasii, aut cujusquam alterius, vel jam inter litterarum professores agitur controversia, et ut ait ille, adhuc sub judice lis est. Non enim desunt, qui vel quadam pervicacitate, audeant ea Theophylacto ascribere, quem, ut suam tueantur sententiam, modo Vulgarium, modo Bulgarium solere vocari astruunt: adducentes etiam id, tanquam suæ opinionis firmissimum cardinem, Basilium in eis Commentariis sæpius induci, quem tamen Eusebius, si recte quidem animadverterit, fuisse Athanasio posteriorem, asserere minime veretur. Et hinc lis et controversia. Ego igitur, quando jam adhuc sum litterarum mysta, atque inter illarum colentes vel sane mini-

B C D

Digitized by Google

mus, censuram meam inter tot tantosque viros nolim interponere : tamen si quis privatim atque amice me roget, cujusnam esse arbitrer, auderem vel juramento apposito respondere, nullius quidem omnino alterius esse, præterquam Athanasii, utcunque varient hæreses et sententiæ, hoc sane maximo argumento, quod in Theophylacti Commentariis, quæ in Paulum edidit, et his, quæ titulo Athanasii circumferuntur, varia phrasis, varius stylus, variæ frequentius sententiæ : et hoc tum in Græcis, tum Latinis codicibus. Quod cum ita sit, præsertim in opinionum discrimine, qui fieri potest, ut ea commentaria possint Theophylacto vindicari? Aliorum tamen esto judicium : nam ejus rei veritatem haud plane possum assequi. Verum, optime lector, nequaquam nominis rationem habeto : atque id unum tibi persuade, cujuscunque tandem sint, nihil præter pietatem, præter religionem, denique præter sanctitatem iis inesse : multoque aliam illic vivendi rationem depingi, quam nunc temporis observemus : eam tamen Servator noster Christus tandem aliquando et redire et reflorescere jubeat. Sane si plurimum laudibus efferendi sunt ii, qui sacra potissimum tractant, quique cœlestem callent sapientiam, inter hos nimirum Athanasius primus commendandus venit, eique palma jure deferenda. Nam apud hunc adeo sunt omnia divine scripta, adeo sunt ingenio atque arte composita, adeo mirum in exemplis eligendis judicium, ut fieri non possit, quin subinde occuperis in contemplanda ejus viri sublimitate : tanti, inquam, ut in enarratione cœlestium mysteriorum velut solem quemdam suspiciam. Quare, obsecro, quædam brevius percurrit, quædam tempestive enucleat, rursus quædam sæpius repetit? Ne legentium memoria excidant. Et hæc quidem de auctore : de laboribus vero et sudoribus in eum impensis, pauca perstricte dicenda sunt. Atque in primis tantis sudoribus mihi constitit, ut vel jurejurando affirmare audeam nunquam Herculem, ut fabulantur poetæ, tam sustinuisse laboris in Augiæ stabulo repurgando, quam tum hoc in negotio mihi tolerandum fuerit : adeo ut trecentos amplius errores inde sustulerim. Quod haud dubie possis cognoscere, si collatis exemplaribus, periculum feceris. Etenim quiddam haud sane omnino pœnitendi præstitimus : atque non pauca pristino tum candori tum sensui restituimus; sed id opitulante Christo : nos enim ne minimum quidem boni ex nobis ipsis possumus efficere, utpote homines; hoc est, plus carni addicti, quam spiritui. Et sane libenter labores tacite præterirem, qui nobis in qualicunque emendatione suscipiendi venerunt, ne forsitan cuiquam moroso gloriosulus apparerem : sed quoniam pauci admodum sunt, qui recte labores æstiment, quos veteribus restituendis auctoribus impendere convenit, nisi qui aliquando in eadem palæstra dimicaverint, visum est te paucis super ea re commonefacere : tametsi non desint quidam calumniatores impii, quibus hæc tam amica parænesis et adhortatio vix fidem factura sit. Malim enim multo marte proprio quidpiam commentari et contexere, quam auctorem depravatum germanæ et veræ lectioni reddere. Quam nimirum provinciam plerique vel eruditissimi refugiunt, scientes quia emolumenti parum habet, laboris vero et calumniæ plurimum : sed, ut jam præfatus sum, etiam hæc decies repetita, vix tandem sycophantis quibusdam persuaderi poterunt. Neque vero putes nos mendas in universum omnes sustulisse (nam quis, vel olim doctissimus id præstare posset?), sed adeo in ea re nos sudavisse, ut opera multo emunctiora luculentioraque nunc habeas, quam antea vel ex Gallica, vel Germanica editione circumferebantur : et hanc recentiorem eo cultu prodire, ut veteri omnino dissimilem arbitreris. Sane (quod tamen citra reprehensionem dictum velim) sive Gallicum, sive Germanicum exemplar absque punctis decentibus claudicabat, absque litteris majusculis suo loco impingendis, demum sæpius absque artificio grammatico : et ibi periodus notabatur, ubi legentis spiritus deciderat. Sunt nihilominus forsitan et in his characteribus quædam erratula : quæ tamen sensum litteræ minime possunt invertere, si protinus et diligenter emendaveris, utpote *a* pro *æ*, *u* pro *n*, *s* pro *f*, et cætera hujusmodi. Ea igitur cum benignitate simul et silentio castigabis, non vociferans erratorum plaustrum te deprehendisse : hoc enim non est charitatem imitari, quæ neminem lædit, prodest omnibus : tum tecum et tacite reputabis, nos etiamnum homines esse, id est lubrico insidere, quemadmodum cæteri, qui possimus et falli, et fallere. Bonam tamen mendarum partem, si quas deprehenderis, chalcographiæ tumultuationi vindicabis : nihil enim adeo terse, adeoque pure excudi potest, quin semper aliquid cœni non remaneat : sed hoc certe nulli norunt absolutissime, nisi qui aliquando similem nobiscum telam contexuerunt. Ob imprimendi siquidem difficultatem, fieri nequaquam potest, ut vel summa et cura et sedulitate apposita, non tamen aliquid erratorum inter excudendum incidat. Id enim omnium suffragiis et calculo comprobatum est, præstare nempe ne ulla mendula in opus aliquod irrepat, multo sane difficilius esse, quam vel Jovi fulmen (ita enim garriunt mendaces poetæ) vel clavam Herculi detrahere : præsertim cum sint adeo oculate perpendenda cola et commata, verborumque phaleris et cultui nonnunquam diutius immorandum, ad sensus obscuritatem eruendam. Sed utinam verborum lenocinium, cui tam multi plus æquo dediti sunt, procul ablegaremus, rem vero ipsam pressius perpendere liberet. Sunt enim quidam curiosuli, qui dum verborum elegantiam attendunt, umbram duntaxat rerum degustant. Non quod velim politum et ornatum dicendi sermonem mea censura damnare : si enim hoc vellem persuadere, plurimi statim exorirentur, qui me retunderent : sed quod iniquo feram animo, quia tam multi, atque ii sane

Digitized by Google

putati doctissimi, totum studium, totum tempus, totam denique ætatem linguæ duntaxat expoliendæ conferunt. Quo quid superbius, quid gloriæ cupidius, quid Deo invisius dici potest? Nempe ut divus Augustinus ait: Idiotæ rapiunt cœlos, et nos cum nostra litterarum peritia, cum scientiarum rhapsodiis hinc et inde consutis, ad inferna demergimur. Hic sane nonnihil ab instituto digressi sumus: tamen vana et effrenis mundi gloria, præposterum quoque hominum judicium, ad id me compulit. Atque utinam (si tamen per sophos hujus mundi audeam id prodere), utinam, inquam, linguarum studium homines adeo callide non inescasset, neque invasisset. Plurimi enim aggressi litteras, omne vitæ suæ tempus in otio transigunt, sibi viventes, suo inclusi musæo, insudantes suis libris ad paran- A dam gloriam: citra denique manuum laborem, quem tamen Paulus omnibus in universum præscribens, ita inquit: *Qui non laborat, nec et is vescatur.* Cujus versiculi sensum docte perinde ac evangelice noster hic Athanasius exerit: quam interpretationem utinam tam factis exprimeremus, quam ore proloquimur. Quod superest, optime lector, quandiu hac aura vitali fruemur, bonis litteris, maxime vero sacris, nequaquam defuerimus: per eas enim, ut ait Paulus, vivimus, movemur et sumus: totisque præterea viribus enitemur, ut semper quidpiam non indignum a nostra prodeat officina, si modo nostram operam conatusque pios boni consulueris, hosque divinos in Epistolas Paulinas Athanasii Commentarios, tibi non ingratos fuisse perspexeri- B mus. Vale pie, feliciter et Christiane.

IN SEQUENTEM TABELLAM GEOGRAPHICAM MONITUM.

Grandis otii et consilii res esset Alexandrini patriarchatus plenam numerisque omnibus absolutam descriptionem aggredi. Cum enim centum circiter episcopatus in Ægypto, Libya et Pentapoli esse testificetur Athanasius, quantæ, amabo, operæ foret, cujusque nomen, situm, limites investigare? Quamobrem id putamus esse ad præsens institutum satis, si loca Ægypti cum in Vita *tum in operibus Athanasii memorata in tabella nostra topographica quamproxime ad verum situm adpingamus. Nec tamen erudito lectori dissimulandum duximus, nos dum in his pro facultate et tempore versaremur, nec opinantes incidisse in nonnullos geographorum ævi nostri errores, quos cautionis et accurationis causa ne pigeat indicare, ut ne qui post futuri sunt, in Ægyptiacis rebus per imprudentiam locorum errent.*

Jam adnotavimus ad pag. 148 *Hermopoleos parvæ episcopatum eumdem esse, qui* τῆς Ἁλικανδρέων χώρας, *sive agri Alexandrini dicitur. Hermopolis enim metropolis* τῆς Ἁλικανδρέων χώρας *vocatur a Ptolemæo; et apud Athanasium Dracontius modo Hermopoleos parvæ, modo* τῆς Ἁλικανδρέων χώρας *episcopus nuncupatur. Non una porro Alexandrina civitas pro agro et suburbanis peculiarem episcopum habuit; sed etiam Arsinoe, quæ et Cleopatris dicitur, apud Athanasium, aliosque ecclesiasticos posteriore ut plurimum nomine insignitur. Strabo certe l.* XVII, *p.* 801: Καὶ πολὺν Ἀρσινόην ἣν ἔνιοι Κλεοπατρίδα καλοῦσιν. *Et in subscriptionibus IV tomo* Concil., *p.* 83, Theophilus Cleopatridis, quæ et Arsinoe, *comparet. Præter episcopatum autem Cleopatridis sive Arsinoes, erat alius* τοῦ Ἀρσινοΐτου, *id est nomi Arsinoitæ seu locorum Arsinoe circumjacentium. Sic eodem tomo* Concil., *p.* 119, *est quidam Calosirius* τοῦ Ἀρσινοΐτου, *id est locorum circa Arsinoen episcopus. Hallucinantur porro qui Cleopatrida diversam ab Arsinoe rati, eam urbem nullo auctore propter Hermopolin parvam locant, procul scilicet ab Arsinoite nomo, et Arsinoitæ episcopatum arbitrantur eumdem esse qui Arsinoes. Num præter loca mox allata, in* Breviario *Meletii, pag.* 148, *ita perspicue hi episcopatus distinguuntur:* Ἰουάκ ἐν Κλεοπατρίδι, Μίλας ἐν Ἀρσινοΐτῃ. *Et in* Notitia antiqua, *cusa per Carolum a Sancto Paulo Fuliensi, Cleopatridis et Arsinoitæ diœceses memorantur, Arsinoes vero nulla mentio, quia uti commonstratum est, eadem ipsa est quæ Cleopatris vocatur.*

Est illud geographorum quorumdam nobile erratum, quod urbem Andro, ad Canobiticum Nili canalem sitam, vocent Andromenam, errore hinc orto quod quidam editi Athanasii ad hunc locum Epistolæ ad Antiochenos, *p.* 619, Ζώϊλος Ἀνδρεύς, Μηνᾶς Ἀντιφρῶν, Zoilus Andro, Menas Antiphrorum, *una voce Andromenas legant. Et propalam est* Menas *esse episcopi Antiphrorum nomen. Miror quæ causa sit hujusmodi lapsus, cum erratum ab annis fere centum in notis suis emenduverit Petrus Felckmannus, cujus emendationem secuti sunt anno* 1627 *Parisienses editores. In* Notitia antiqua *mox memorata errore consimili legitur* Ἀνδρομενίους, *perperam adjuncto scilicet Nicius episcopatu cum Andropolitano. Ubi monitum lectorem volumus, haud satis consulto geographos ætatis nostræ urbem Nicius aut Nicii procul a canali Canobitico versus occidentem constituisse; ita ut longius ab Andro, quam Latopolis ipsa distet. Et exploratum tamen est urbem Nicius stationem esse publicæ viæ inter Andropolin et Latopolin; ita ut medium inter hasce urbes teneat, et propter Canobiticum canalem locanda sit, ut ex* Itinerario Antonini *planissime constat.*

Ea item in re labuntur plerique omnes hujus sæculi cosmographi, quod Philas extremum versus Æthiopiam Ægypti oppidum ad oram Nili occidentalem constituant, etsi certum est ad ripam adversam sive orientalem situm esse. Nam in Itinerario Antonini, *ubi describitur iter ab extremis Ægypti partibus versus Æthiopiam ad usque Clysmon locum in Arabia, procedendo scilicet ad oram fluminis orientalem, sic legimus:*

Item per partem Arabicam trans Nilum.

CONTRA PSELCIM.
CONTRA TALMIS.
CONTRA TAHIS.
PHILAS.
SYENEM.
OMBOS.
CONTRA APOLLONOS.
CONTRA LATON.
THEBAS.

Ubi vides ad eamdem Nili oram sitas esse has urbes, Philas nempe, Syenem, Ombos, Thebas, quæ ut nemo nescit in orientale ripa jacent. Aliæ contra, nempe Pselcis, Talmis, Tahis, Apollinis urbs, Latopolis, ad oram adversam sive occidentalem, ut voce contra *planum est.*

Syenem Athanasius vocat Συήνην, *quam sic a plerisque nuncupari commonstravimus in nostro* De veritate historiæ Judithæ *opusculo, et in notis ad p.* 306. *Vocabatur item* Συήνη, *et quidem frequentius.*

Haud ingratum lectori fore putavimus, si triginta sex illas mansiones, quæ Alexandria Antiochiam intercedunt, in tabella nostra geographica adpingi curaremus, quæ scilicet grandem controversiæ ansam præbuerant. Nannius enim, cui vox μονή *sive* mansio *perpetuus scopulus fuit, hunc locum epistolæ Julii papæ p.* 117, ἢ οἱ ἀπὸ τριάκοντα καὶ ἓξ μονῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ ὀνομάσαντές τινα ὡς ἐκέκραγον ξένον, *ita verterat:* An qui solum ad triginta sex suffragia eorum, qui Antiochiæ fuere, externum hominem episcopum salutarunt, *ubi vides triginta sex mansiones illas, in triginta sex episcopos commutatas, quod solemne Nannio fuit: nam alias* ἀπὸ πεντήκοντα μονῶν, *et* ἀπὸ ὀγδοήκοντα μονῶν, a quinquaginta, *et* ab octoginta *episcopis vertit. Prima post Alexandriam mansio fuit Cereu, vel, ut Athanasius et Gregorius Nazianzenus vocant,* Χαιρέου, *propter eamdem Alexandrinum sita, ad oram occidentalem. Reliquas in tabella vide.*

Digitized by Google

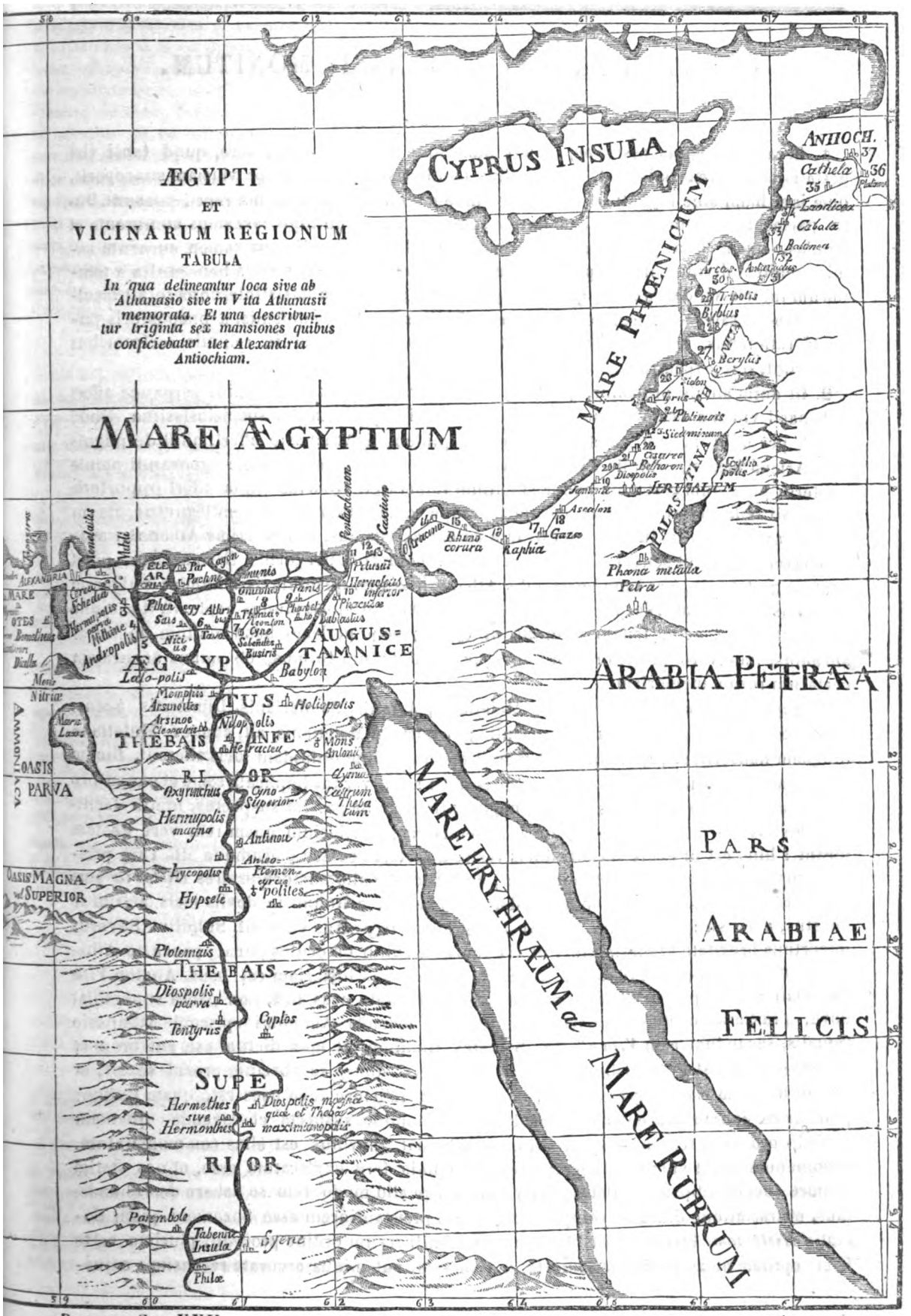

Digitized by Google

IN VITAM SANCTI ATHANASII MONITUM.

1. Sera querimonia esset, æqualibus amicisque Athanasi vitio dare, quod tanti viri gesta silentio prætermiserint, neque ullus familiaris ea scribendi provinciam susceperit, quæ jam haud sine ingenti labore hinc et inde e monumentis veterum repeti possunt. Duræ partes nobis sunt, cum haud minor sollicitudo incumbit qui caveamus commenta et fabulas, quam quo pacto vera et germana deprehendamus. Ne nos tamen curarum nimis pœniteat divino consilio prospectum est, quando Athanasii scripta bene multa a temporum injuria vindicata sunt, quorum ope plerumque vera a falsis internoscere sit facultas. Quod si salva et integra omnia essent, facilius foret a commentis, a præposteris putandi rationibus, a turbato rerum ordine, quæ ut plurimum in reliquis scriptoribus occurrunt, sese expedire.

2. Ut enim ab iis ordiamur, qui tempore Athanasii vixerunt, Eusebius perpauca affert Athanasii vitam spectantia, ac mutuæ cum Arianis operæ causa, suspiciosissima. Quod autem per mihi mirum videtur, ne verbum quidem de Athanasio affert, nihil de pugnis cum Ariana hæresi, nihil de Tyriis rebus, et quasi per dissimulationem ignorandi omnia prætcrit, puta quia gestorum pudor silentium imperaret. Hilarius multa affert opportuna Athanasii vitæ adornandæ : at eorum pleraque apud Athanasium item leguntur, ita ut pauca nova et ab aliis intacta referat. Jam ad eos accedamus, qui proxime Athanasii ætatem vixerunt, ita ut senem et videre et alloqui potuerint. Gregorius Nazianzenus præit ætate dignitateque, par sane enarrandis Athanasii gestis, quantumvis tritum ac vulgarem rerum usum excedant. Verum ille ut scite atque naviter oratoris munus explevit, ita jejune et tenuiter res, acta, tempora tetigit, ut ejus Ἐγκωμίῳ perlecto haud multum doctiores abeamus, imo vero incertiores in plerisque quam dudum fuimus, ob minus accuratam certarum rerum memoriam.

3. Æqualis huic Epiphanius, de Meletianis, Arianis, Semiarianis, Dimœritis agens, multa dixit Athanasii historiam spectantia ; at quæ de Meletianis ait, cum ex Meletiano quopiam hauserit, et plerumque commentitia sint, nedum quidpiam lucis afferant, fucum factum accedere videntur. Reliqua melioris notæ sunt, verum implicata sæpe et pauca pro tantarum rerum usu. Rufinus suppar, negligentiæ nomine passim suspectus, nimia facilitate historiolas multas invexit, quæ fingentis magis artificium quam rem vere gestam oleant : hinc est ut caute incauti ducis vestigia sectari necesse plerumque sit. Tam præposterus est in temporum rationibus, ut, cum Socrates illo auctore priores *Historiæ* suæ libros conscripsisset, ubi se longius abductum sensit, a Rufino in deviis locis actum se questus, a cursu ipso gradum revocaverit, et aliam ingressus viam sit. Sulpitius Severus importuna brevitate præterlabitur, ut vix rem quæ agitur ob oculos ponat ; pauca de Athanasii vita narrat, perplexe satis, neque magni ad ejus historiam est usus. Auctor *Vitæ Pachomii*, quæ nuper in *Actis sanctorum*, tom. III Maii, cusa fuit, non pauca suppeditat nova, præclara, hactenus intacta, similiterque epistola Ammonii episcopi Athanasio æqualis, secundum eam *Vitam* cusa. Socrates Rufinum, ut mox dictum est, auctorem et ducem secutus est in prioribus *Historiæ* suæ libris, donec se abactum procul sensit, et novam historiæ viam ingressus est ; neque seipso feliciore duce usus est, quam Rufino ; plurima ex Sabino Macedoniano hausit, vel eo nomine suspecta et cavenda : quantam vero in ordine et tempore perturbationem attulerit, pluribus est alias commonstratum. Sozomenum aiunt vulgo ex Socratis scriptis omnia fere expiscatum esse, et nos statim rumore auctore idipsum putabamus ; verum longe alio modo rem se habere deprehendimus, et tractatione diuturna comperimus, multo præstantiorem esse Sozomeni quam Socratis *Historiam*. Etsi enim ut plurimum consimili rerum ordine procedit, plurima certe affert optimæ notæ, ab Socrate intacta, inobservata, aut minus accurate recensita : cujus-

Digitized by Google

modi sunt res Tyri gestæ, Georgii expulsio Alexandria, quam in annum circiter 356 reponimus : et similia quæ *Vitam Athanasii* a nobis adornatam inspicienti passim sese offerent. Ad hæc res pluribus majorique accuratione vulgo recenset. Id cuique Sozomeni Historiam legenti, dum præjudicatam ponat opinionem, propalam erit. Theodoretus etsi vulgo ita brevis et perplexus est, ut res misceat ; opportunus tamen, quia acta quædam et monumenta rerum affert quæ nusquam alias exstant. Gelasius Cyzicenus nugax plerumque, quo sine magna cautione uti non licet. Hujus tamen beneficio aliquot epistolis, et sinceris quidem, aucti sumus. His maxime scriptoribus antiquis in adornanda *Athanasii Vita* usi sumus. Nam *Vitas Athanasii* Græcas a nobis editas quod spectat, quam minimi pretii illæ sunt. Prior enim quæ est anonymi cujusdam, ex Socratis, Sozomeni, et Theodoreti scriptis desumpta est, adjectis insuper sexcentis fabellis : nihil ibi sanum, omnia contaminata, sus deque versa ; demum magno conatu magnæ nugæ dicuntur. Exstant ibidem quædam præfectorum nomina, non alibi memorata, ideoque non sine magno nulo usurpanda. Quæ vero ex Photii *Bibliotheca* desumpta est Athanasii Vita, ipsius Photii judicio, quisquiliæ sunt sine pari. Quod si, ut ait Tullius, omnibus in rebus similitudo est satietatis mater, in his haud dubie fastidii et nauseæ parens erit ; et fateamur necesse est nos damno auctos esse. *Vita Athanasii* Metaphrastæ opera concinnata melioris quidem notæ ; sed cum ex laciniis hinc et inde consarcinatis constet, a scriptoribus qui etiamnum exstant mutuatis, non magni usus esse potest. Agmen claudit *Vita Athanasii* ad usum Coptorum adornata ex Arabico versa a clar. viro Renaudotio, linguarum Orientalium scientissimo, qui eam nobiscum amice ac perhumaniter communicavit. Est autem ea gens stupendæ ignorantiæ et nugacitatis, ut etiam, quod gravissimum dictu est, Græcos ea in parte longe retro relinquant, quod vel ex hoc opusculo videre est, nugis et ineptiis supra fidem plenissimo. Nec tamen pœnitet edidisse, ut videas, candide lector, gentis acumen. Exstant in Latinis codicibus Athanasii Vitæ nonnullæ, ex *Tripartita historia* et ex Rufino collectæ, nullius omnino usus ; easque ideo prætermisimus.

4. Ad recentiores *Vitæ Athanasii* auctores veniamus, qui decimo quinto, decimo sexto, et præsenti sæculo floruerunt. Non omnium porro, qui huic rei operam dederunt, lucubrationes recensere animus est : res propemodum infinita foret, sed satis esto illos enumerare, qui hac in parte primarii esse videntur. Primas inter illos obtinet Joannes Tortelius Aretinus, qui *Vitam Athanasii* ex veris, dubiis, falsis Athanasii et aliorum quæ tum Latine exstabant operibus concinnavit, quæ in editione Parisiensi anni 1520 exstat, et nuncupatoriam præfixit epistolam ad Eugenium quartum pontificem. Hujus conatus pro temporis conditione laudandus : et si quidem jam nullius usus sit hujusmodi lucubratio, id ætati potius quam scriptori tribuas. Lipomanus multis post annis *Vitam Athanasii* inter alias dedit ; et nihil aliud egit, quam quod ex diversis diversorum locis hinc et inde accitis unum opus contexuit, perturbato plerumque rerum et temporum ordine. Nec plus lucis Athanasianis rebus attulerunt, qui secundum hæc Vitis sanctorum scribendis operam navarunt. Aliam exhibent veteres editi *Vitam Athanasii*, ab nescio quo anonymo, non inelegenter quidem, sed oratorio more conscriptam, permistis plerumque rebus, quam perinde atque cæteras mox commemoratas missas facere nullo dispendio licuit. Demum anno 1671 clar. vir Hermantius, insigni opere *Vitam Athanasii* Gallico idiomate in lucem emisit, probatam quidem, et omnium ore celebratam, ubi non quæ Athanasium modo, sed quæ æquales ejus spectant, pluribus complectitur vir eruditus. Et accuratius multo opus dedisset, si editione Commeliniana et Felckmanni lectionibus fuisset usus. Hujus lucubrationes magni facimus, sententiam tamen haud raro impugnamus : tum quia, ut vulgo fertur, variant opiniones ; tum fortasse, quia diuturniore usu operum Athanasii, codicum et cæterorum ad eam rem pertinentium, plura perspiciuntur. Et vero is si tantumdem otii codicibus et editis Athanasii consumpsisset, multo plura vidisset, et accuratiora nostris dedisset.

5. Jam de *Athanasii Vita* a nobis adornata sit sermo, et quidem paucis : nam ego tuum, erudite lector, hac de re judicium exspecto, non tu meum. Id primum scitu opus est, in

Digitized by Google

proposito nobis minime fuisse, ut omnia Arium, Arianos aliosque hæreticos illius ætatis; itidemque Alexandrum Alexandrinum, Hosium, Marcellum, Serapionem, aliosque Athanasii familiares aut synodos spectantia recensere; sed solummodo ea quæ vel ad Athanasii Vitam pertinent, vel ad eam proxime accedunt. Etsi porro curarim pro facultate, ut narrationem gestorum ne interciperem : at ubi incidunt controversiæ, et interpellatu opus, tum paulum spatii sumo, et paucis ad quæstionem allatis destinatum persequor iter. Nova non pauca, nec quod sciam hactenus observata, animadvertent eruditi. Annalium more adornata omnia sunt, opportuno scilicet, ac dictis viris acceptissimo. Tametsi vero, si quid occurrat in gestis difficultatis, id, ut plurimum, quoad facultas tulit, expendimus, quædam tamen, ut evenire solet, prætermissa sunt, quæ jam explicemus oportet.

6. Diximus ad annum 322, num. 1, videri nobis Colluthum, temerarium illum presbyterum qui suopte arbitrio jus constituendi presbyteros sibi arrogabat, eumdem ipsum esse qui epistolæ synodi Alexandrinæ, anno 321 celebratæ, prior subscripsit; secus arbitrati sunt alii viri docti. Rem paucis lectori expromam. Arius damnatur cum sociis in synodo Alexandrina anno circiter 320 vel 321. Damnationi Arii subscribunt presbyteri omnes Alexandrini et Mareotici, et diaconi, quotquot scilicet ad Arium non desciverant; inter hosce presbyteros Colluthus unus hoc nomine fertur, qui prior dat suffragium contra Arianos : Colluthum vero audacem illum, infensum Arianis fuisse narrat Alexander Alexandrinus in epistola sua ad Alexandrum Constantinopolitanum (*a*). Hinc conjectamus Colluthum dissidii auctorem eum ipsum esse qui synodo Alexandrinæ primus subscripsit. Nondum enim quo tempore celebrata synodus Alexandrina fuit, anno scilicet 320 vel 321, nefariam illam rem aggressus fuisse videtur Colluthus; nam si jam orsum et publicatum malum fuisset, quæ causa erat quod de tanto ausu nihil in ea synodo ageretur? Res sane est ad synodos pertinens, et gravissima quidem. Sin vero orsum dissidium Colluthianum non erat cum ejusmodi synodus celebrata fuit, quid vetat quin putemus Colluthum presbyterum, qui synodo Alexandrinæ primus subscripsit inter presbyteros, et solus hujusce nominis ibidem memoratur, eumdem ipsum esse qui dissidii paulo post auctor fuit (*b*); cum hic quoque et presbyter Alexandrinus, et Arianis, initio saltem sectæ suæ, infensus fuerit, ut testatur Alexander episc. Alexandrinus? Aiunt autem ex adverso, Alexandrum ita de Colluthо schismatico verba facere, ut indicare videatur eodem quo Arius tempore ipsum turbas movisse; et Epiphanium hær. LXIX dicere, Colluthum, Sarmatam, Carponem et Arium presbyteros, quibus erant quatuor Alexandrinæ Ecclesiæ contributæ, turbarum auctores fuisse et populi Alexandrini multitudinem in varias distraxisse partes. Qui Epiphanius hæc dicendo videtur indicare, eodem tempore obortas fuisse illas Alexandrinas factiones; atque adeo Colluthum jam tum cum Arius damnaretur defecisse ab Ecclesia, ideoque non illum ipsum esse qui Alexandrinæ synodo prior ex presbyteris suffragium dedit. Verum nemo, ut spero, citra præjudicatam opinionem Alexandri et Epiphanii verba leget, qui existimet eos ita stricte tempus significare voluisse, ut eodem omnino temporis puncto Arium, Colluthum et alios dedisse turbas et schismatis auctores fuisse narrent. Et vulgatum est ut eodem tempore gesta dicamus, quæ modico temporis spatio, licet alia prius, alia posterius, evenerint. Ad hæc ex Epiphanio haud invalidum pro nostra opinione argumentum eruitur. Cum enim in Alexandrina synodo superius memorata, Arius, Carpones et Sarmates damnentur, ac de Colluthо nulla mentio sit; nisi in subscriptionibus presbyterorum Alexandrinorum ubi primas ille tenet; hinc sane confici videtur, Colluthum nondum aperte defecisse, et eum ipsum esse qui suffragium adversus alios dedit, et paulo post auctor dissidii fuit. Idem autem Colluthus, anno 324, ab Hosio in synodo Alexandrina in ordinem redactus est. Totam rem eruditi lectoris arbitrio permittimus.

7. Ad annum 326, num. 1, diximus mortem Alexandri Alexandrini præsulis a quibus-

(*a*) Theod. lib. I, cap. 4.
(*b*) Theod. ibid

Digitized by Google

dam consignari in 26 Februarii ejusdem anni : res jam accuratius investiganda nobis est. Ut diu ignotus Occidentalibus fuit annus obitus Athanasii; sic qua die decesserit Alexander, ad usque nostram ætatem ignoratum est; donec scilicet *Orientale Chronicon* ab Abrahamo Eckellensi editum fuit in typographia regia, anno 1651, et quidem concinnata ad mentem Coptorum seu Jacobitarum, non Melchitarum seu Græco ritui addictorum; cujus *Chronici* non contemnenda pars est chronographia patriarcharum Alexandriæ Latine translata ab eodem Eckellensi. Ibi annus obitus Athanasii, et anni episcopatus ejus apprime notantur. Alexander vero ibidem obiisse fertur die 22 Barmudæ, ut vocant, mensis exacto jam anno 318, currente vero 319 æræ Christianæ Alexandrinæ, videlicet anno 326 Dionysianæ, decima septima Aprilis Juliani, cum esset littera Dominicalis B, Dominica nimirum, ex antiquo Orientalis Ecclesiæ usu, inchoata ad vesperam Sabbati, occidente sole, ad vesperam usque sequentem; ita tamen ut vicesima secunda Barmudæ mensis, qui Coptis pro Aprile habetur, ad mediam noctem more Romano desineret. Obiit igitur Alexander, nocte Dominicam inter et feriam secundam intercedente, anno 326, decima septima Aprilis. Wanslebius in Ægyptum haud semel peregrinatus, ex Coptorum libris eamdem obitus Alexandri diem assignavit, scilicet 22 Aprilis (Coptici), quem Ægyptii vocant Barmudam, inciditque in 17 Aprilis Juliani. Eadem porro die S. Alexandri memoria celebratur a Copta et Abyssinis, et in antiquissimo eorum Kalendario ipsissima die mortuus fertur Alexander. Argumentum porro illud est, illam veram esse et genuinam Alexandri obitus diem, quod in Kalendario Abyssinorum Æthiopum, qui ex Coptico catalogo exscriptus olim fuit, ad vicesimam secundam mensis Barmudæ hæc legantur, *Aleskandros Likæ Papas*, id est *Alexander presbyterorum patriarcha*, ac si dicas, *summus sacerdos*. In quæ verba hæc notat Ludolphus (*a*) : *Decimus nonus patriarcha Alexandrinus, Likæ Mahæbær, præses concilii Nicæni œcumenici ab encomiaste vocatur, cui astipulantur historici Orientales, obiit hoc ipso die.* Si Theodoreto fides esset, Alexandri obitus probe in Februarium anni 326 referri posset : ait quippe diem obiisse, μετὰ μῆνας πέντε τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, *quinque mensibus post Nicænam synodum exactis.* At Theodoretus haud satis accurate Athanasii sententiam excepit. Longe namque varia narrat Athanasius; sed en ejus mentem. Dum turbas daret Meletius, ταῦτα δὲ πράττοντος τοῦ Μελετίου, hæresim Arianam exortam esse, γέγονε καὶ ἡ Ἀρειανὴ αἵρεσις. Deinde vero hæresim Nicææ damnatam, Arianos vero Ecclesia ejectos fuisse, ἐξεβλήθησαν. At secus cum Meletianis actum, nam admissi in Ecclesiam fuere; additque Athanasius non necessum esse narrare quid causæ fuerit quod illi admitterentur. Οὔπω γὰρ πέντε μῆνες παρῆλθον, *nam quinque mensibus nondum exactis*, Alexander reversus Alexandriam, Nicæno jussui obsequens, perfidos in Ecclesiam admittit, καὶ ὁ μὲν μακαρίτης Ἀλέξανδρος τετελεύτηκεν, *et beatæ memoriæ Alexander obiit.* Οἱ δὲ Μελετιανοὶ δίον ἡρεμεῖν καὶ χάριν ἔχειν ὅτι κἂν ὅλως ἐδέχθησαν, scilicet Meletiani, quos quiescere par erat, et gratiæ loco habere quod aliquo saltem modo admissi fuissent, οἱ δὲ κατὰ τοὺς κύνας, etc., statim post mortem Alexandri, quasi canes ad vomitum reversi sunt. Palam est Athanasium, ut notet Meletianorum perfidiam, significare pacem cum illis initam damno fuisse, quando vix quinque mensium spatio post datum fœdus exacto, ad ingenium rediissent, et pejorem quam ante intulissent Ecclesiæ cladem. Illud porro, *mensibus quinque nondum exactis*, non a soluta Nicæna synodo ait Athanasius, uti diximus, sed a receptis Meletianis : quod qua ratione peractum fuerit, narrat inferius, n. 72 *Apol. contra Arian.* Athanasius, ubi post allatum Meletii *Breviarium*, ait Meletium episcopos et presbyteros, abs se per diversa Ægypti loca constitutos, Alexandro coram abductos obtulisse. Ubi advertas velim, necessum esse non paulum intervenire temporis spatium ab adventu Alexandri Nicæa remigrantis Alexandriam, usque dum tot episcopi in tam dissitis locis positi in eamdem urbem convenirent, ut Alexandro coram sisterentur. Ideo autem Athanasius post hæc verba, οἱ δὲ Μελετιανοὶ ὁπωσδήποτε ἐδέχθησαν· οὐ γὰρ ἀναγκαῖον νῦν τὴν αἰτίαν ὀνομάζειν, mox adjicit, οὔπω γὰρ πέντε μῆνες παρῆλθον, καὶ ὁ μὲν μακαρίτης Ἀλέξανδρος τετελεύτηκεν, οἱ δὲ Μελετιανοὶ, δίον ἡρεμεῖν, ut palam faciat infirmam fuisse pacem illam cum Meletianis, cum vix elapsis quinque post reconci-

(*a*) In *Commentario.*

Digitized by Google

liatam gratiam mensibus denuo turbas dederint : unde perspicuum videatur, quinque mensium exordium duci ab adventu et reconciliatione Meletianorum cum Alexandro. In antiquis Latinorum Martyrologiis nulla S. Alexandri Alexandrini memoria erat : verum vicesima sexta Februarii die memorabantur Alexander, Nestor et Theon martyres cum sociis suis. Ita scilicet in Martyrologio Gellonense et in vetustissimo Luccæ cuso cum notis Florentinii(*a*). In his, inquam, Martyrologiis (Gellonianum excipe) secundum martyres mox memoratos, legitur : *In Alexandria Felicis et sociorum.* Hinc vitiata interpunctione, illud, *in Alexandria*, ad superius memoratos martyres, scilicet Alexandrum, Nestorem, etc., adjunctum fuit. Sic turbato semel ordine, auctor brevissimi Martyrologii Aquileiam Roma transmissi, et Adoni Viennensi postea oblati, nimium conjecturis indulgens, Alexandrum illum præsulem esse ratus, sic audacter restituit, *Alexandriæ Alexandri gloriosi senis episcopi*, et ad vicesimam septimam ejusdem mensis habet, *Juliani martyris et Euni qui cum ipso sene in confessione perduravit;* ita ut martyrem et episcopum quoque Alexandrum fuisse memoret, quod utique falsum. Et vero Alexander ille quidem, ut primitus jacebat integris rebus, martyr vere fuit, ut observant in notis suis Florentinius et Henschenius. Vandelbertus autem in Martyrologio suo metrice conscripto, Alexandrum omittit, socios memorat, Theonam scilicet et Nestorem martyres ; Rabanus, Alexandrum et socios tantum. Ado autem Viennensis duce usus Martyrologio suo superius memorato, Alexandrum præsulem hic male situm suis etiam notis distinxit, adjiciens eum episcopum Alexandriæ exstitisse, et damnasse Arium, ac Nicænæ interfuisse synodo. Usuardus, auctor Martyrologii Bedæ falso ascripti, Notkerus, auctor Martyrologii Romani, quasi oves gregariæ, Adonis lapsum sequuntur. Atque exinde erratum obtinuit, ac in vicesimam sextam Februarii certatim omnes diem obitus Alexandri contulerunt. In decimam porro septimam Aprilis si constituamus, optime quadrabunt omnia, uti est a nobis superius commonstratum.

Ad annum 327, ubi de itinere Athanasii Thebaico, notandum eam clausulam Græcam *Vitæ Pachomii*, ἀρχόμενος τῆς ἐπισκοπῆς, non fuisse Latine versam ab interprete. Ejus vera sententia est, Athanasium eo concessisse cum iniret episcopatum.

Ad annum 362 magnopere observanda hæc Ammonii in epistola *De Vita Pachomii* verba καὶ μετὰ τὸ διωχθῆναι τὸν πάπαν Ἀθανάσιον τῷ ἐννάτῳ μηνὶ τοῦ ἕκτου ἔτους, Ἰουλιανὸς βασιλεύσας, ἀνὴρ εἰδωλολάτρης, τὸν μὲν πάπαν Ἀθανάσιον εἰς τὴν Θηβαΐδα ἐξώρισεν, etc. Id est : *Nono mense sexti anni post pulsum papam Athanasium, Julianus imperio potitus vir idololatra, papam Athanasium in Thebaidem relegavit.* Duo hic observatu dignissima deprehenduntur. Primo Athanasium, circa mensem Octobrem anni 362, sub Juliano, pulsum fuisse, scilicet nono mense sexti anni postquam profligatus a Constantio fuerat, quod tum accidit cum mense Februario a Syriani et militum impetu se proripuit anno 356 ; postea vero, scilicet sub finem anni 361, vel initio 362, cum inauguratus Julianus imperator facultatem exsulibus redeundi dedisset, Alexandriæ novem circiter menses commoratus est, donec mense circiter Octobri, ejusdem Juliani jussu, Alexandria decederet. Secundo Juliani jussu in Thebaide exsulasse, quod ab aliis ecclesiasticæ historiæ scriptoribus minime traditum est.

Ad annum 363, num. 1. Non parum negotii facessunt hæc verba quæ apud Ammonium Græce ita leguntur : Διὸ οὐκ ὀφείλεις ἐπὶ τὴν Θηβαΐδα σκυλλόμενος ἀπελθεῖν, ἀλλ' εἰς τὸν κομιτάτον λελησθότως γενέσθαι. Συντεύξῃ γὰρ αὐτῷ καθ' ὁδὸν, καὶ γνησίως ὑποδεχθεὶς, ἐπανήξεις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Id est : *Propterea ne molestum iter ad Thebaidem excipias ; sed ad comitatum clam te conferas. In via namque ipsum offendes, et clementer ab eo exceptus, reverteris in Ecclesiam.* Ubi videtur Theodorus, qui hæc ex prophetico spiritu Athanasio mandat, jubere ipsi ut recta imperatoris comitatum petat et imperatorem adeat. Et tamen certum videtur ex iis quæ in *Vita Athanasii* ad hunc annum, et in *Monito* ad epistolam Joviani diximus, Athanasium non statim imperatorem adiisse, sed primum petiisse Alexandriam, ibique aliquantisper commoratum esse.

(*a*) *Spicileg.* Dacheri.

Digitized by Google

VITA SANCTI ATHANASII
ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI.

Anno 296. — *Athanasii ortus, patria, parentes.* — Incidit Athanasii ortus in Diocletianea illa tempora, calamitatibus cædibusque Christianorum funestata. Parentes ejus pii, Christiani, ac, si qua fides inferioris ævi scriptoribus, nobilitate et opibus insignes. Patrium solum Alexandriam fuisse cum alii plurimi tradunt, tum ipse nec semel innuit, et perspicue cum profugus missis ad Luciferum litteris ait (*a*), excubantes Arianos in aditus portasque urbis, ademisse sibi, ex quo se illorum manibus proripuerat, parentes invisendi facultatem. De ortus anno altum ubique silentium. Verum, prementibus ultro citroque argumentis et conjecturis, natum opinamur Athanasium anno circiter 296. Ne citius ortum dicamus, vetat quod ait ille (*b*) se a patribus accepisse quæ Maximiano principe anno 303 Christianis illata sunt mala : cum scilicet ipsi per teneram ætatem ne domesticas quidem calamitates sentire liceret et observare. Qui autem anno 290 natum putant, vereor ut majorem duodenne tantæ cladis immemorem suadeant. Et vero si anno 290 natus sit, anno 326, quo fuit in episcopum allectus, triginta septem annorum fuerit; ac ne minimus quidem Arianis fuisset locus criminandi, quod minore quam lex ferret ætate in episcopum Alexandrinum fuisset cooptatus : de quo tamen Athanasium in crimen vocatum fuisse memorat Ammonius (*c*). Ne post annum 296 referamus multa dehortantur : a martyribus quippe Athanasius se, ante annum scilicet 311, edidicisse ait sublimem divinarum Litterarum doctrinam : quod vergentem ad adolescentiam ætatem arguit (*d*), cum tantarum rerum tenella et infantilis capax non sit. Ad hæc vero, antè annum 319, nondum exorto Arianismo, libros edidit, tanta eruditione et gravitate, ut nullis non Patrum scriptis sint comparanda. At enim si ineunte sæculo ortus esset, ut autumant nonnulli, quis putet novemdecim annorum adolescentem tantis edendis libris parem et maturum? Hæc jam satis sunto, multa enim quæ consequuntur, nostram firmant opinionem.

Anno 301. — 1. *Exortus Meletiani schismatis.* — Dum tenera adhuc infantia esset, cœpit respublica in Ægypto Christiana intestino et exitioso dissidio conflagrare. Namque Meletius, Lycopolitanus episcopus (*e*), multorum scelerum, oblatique gentilium numinibus sacrificii reus, in judicium vocatur a synodo Alexandrina, cui tum præerat Petrus Alexandriæ præsul; ibique ille in promeritam flagitiis pœnam damnatus et abdicatus est. Meletius vero, conscientiæ nempe stimulis exagitatus, non ausus aliam appellare synodum; nec, quæ una supererat gratiæ ineundæ via, facti veniam precatus, abducta secum conscleratorum turba, Petri in cujus ditione erat imperium detrectare; nova in dies machinari; episcopos presbyterosque ubique locorum contra jus fasque constituere; alias atque alias parœcias ad defectionem sollicitare; Mareotem ipsam nobilem Alexandrini episcopatus portionem tentare, quod tamen ei minime cessit ex voto. Fertur demum tanta fuisse vafritie, ut calumniis insidiisque non paucos a Petri, Achillæ et Alexandri partibus abduceret. Hujus sequaces, amisso Christianorum nomine, Meletiani audierunt; qui Athanasio haud minus quam decessoribus infesti, virum non semel fictis criminibus vocarunt in capitis discrimen

2. Hæc ex Athanasio verace et ut plurimum oculato teste. Verum diversa longe narrat Epiphanius (*f*), quibus facti invidia Petro non minus quam Meletio conferatur. Ait nimirum Petrum et Meletium fidei causa comprehensos, atque in carcerem cum multis aliis reclusos, de recipiendis lapsis quæstionem agitasse : Meletiumque, gentilium ritibus pollutos, qui veram fidem negassent, Ecclesiæ aditu interclusos oportere contendisse : ac ne facilitas veniæ multis occasioni et offendiculo foret, deterrendos exemplo severitatis : Petrum contra, et quorum melior sententia menti, pœnitentiæ locum dandum esse resipiscentibus defendisse, ne præcisa spe veniæ, in extremum perniciei et infidelitatis ruerent qui semel lapsi fuissent. Acriter, ait Epiphanius, utrinque versa res est, aliis in aliam partem, quo scilicet opinio ferebat, concedentibus. Tum Petrus pallium in medio carcere stravit, et proclamari a diacono jussit : « Qui mecum sentiunt, huc accedant. » Mox pauci episcopi, monachi, presbyteri Petrum; multo plures Meletium adeunt. Palam certe res est, Epiphanium Meletiani cujusdam fraude circumventum tale commentum edidisse, cui reclamant cum Athanasio omnes ecclesiastici scriptores. Quamobrem, missis cæteris quæ ille ad Meletii laudem et commendationem attulit, nos veriora sectemur. Annum porro orsi Meletiani dissidii, Athanasii vestigiis hærentes, statuimus 301. At Baronius

(*a*) *Ep.* 2 *ad Luciferum.*
(*b*) *Hist. Arian. ad monachos*, n. 64.
(*c*) *Epist. Ammonii*, p. 350.
(*d*) *De Incarnat.*, n. 56.
(*e*) *Apol. contra Arian.*, n. 59.
(*f*) *Hæres.*, LVIII.

Digitized by Google

ex male intellecto Athanasii loco perperam inita temporis ratione in annum refert 306. Qua de re pluribus actum est ad epistolam Ægyptiis episcopis datam.

Anno 303. — *Maximiani furor in Christianos.* — Insignis est annus 303 furore Diocletiani et Galerii Maximiani in Christianos : qui Alexandriæ potissimum tam atrociter sæviit, ut gentiles ipsi misericordia erga Christianos moti quoad facultas erat cruciatibus subducerent, nec sine fortunarum et capitis discrimine domi occultarent. Quam rem, quod prima Athanasii pueritia evenerit, non sua ille, sed patrum memoria gestam narrat (*a*).

Ab anno 303 ad 311. — 1. *Arii mores et gesta.* — Neque ita multo post, grassante Meletiano schismate, longe gravius exitium Ecclesiam Dei invadit. Arius enim (*b*), ex Libya monstrorum parente oriundus, mutatis sedibus, Alexandriam commigrat, Petro sedem occupante. Procera homo statura, subtristi et macilento ore, cujus pallor animi tetra versantis indicium ; passi crines et incompti, vestis squalida et ad reliquam speciem composita. Hoc apparatu, hoc artificio populi spectaculorum amantis gratiam captabat. His artibus animus gloriæ appetens aditum sibi parabat ad honores et dignitates. Ad hæc, ait Epiphanius, leni interdum officiique pleno vultu obviis occurrere solebat ; cunctosque comiter compellare, quo sibi quamplurimos devinciret. Ili mores hominis. Erat porro dialecticæ artis aliarumque disciplinarum scientissimus ; et, quæ opportunior ad existimationem via, præferebat pietatis religionisque studium singulare. Hic perspectis factionum partibus, statim in Meletii clientelam se contulit. Verum mutata brevi sententia, qua faciliorem putabat ad gradus ecclesiasticos aditum, eo consilia et studia convertens, a Meletio descivit ad Petrum Alexandrinum ; a quo perhumaniter exceptus, ut erat ad fraudem et ad simulationem natus, viri gratiam aucupatur, ac brevi in diaconatus ordinem delectus est. Haud ita multo post, cum Meletianos Petrus ut factiosos, et reipublicæ Christianæ adversarios pelleret Ecclesia, Arium etiam, quem (ut est ambitio inquieta et turbulenta) gesta sua improbare traducereque, ac nova in dies moliri deprehendit, Ecclesiæ ingressu et communione interdixit.

2. *Athanasii institutio.* — Inter hæc Athanasius in juvenili ætate humanis divinisque traditus disciplinis, specimina dabat ingenii ad summa nati. In humanis autem addiscendis non modicum operæ temporisque consumpsisse suadent ejus scripta, potissimum *Contra gentes*, varia et antiqua illa eruditione referta ; ac videtur in primis fuisse in Homeri Platonisque libris versatissimus. Grammaticorum item ac rhetorum scholas frequentavit (*c*) : nec ignarum hoc eruditionis genere produnt ejus quæ jam supersunt opera. Quid si superessent infinitæ prope illius homiliæ, epistolæ, commentaria, ingenti reipublicæ cum litterariæ tum ecclesiasticæ dispendio amissa? Divinas autem Litteras frequens adeo perlegit, ut universam pene Scripturam memoriter tenuisse dicas, ita frequenter et opportune illa utitur. In Patrum item superioris ævi scriptis evolvendis assidue diligenterque versatus, magistros in divinis sibi fuisse testatur (*d*), theologos eruditosque viros, pietatis doctrinæque causa martyrio consummatos. Iis ille doctoribus, quæ Christi incarnationem Scripturamque sacram spectant, edidicisse se commemorat. Et fortasse martyres cum meminit, apud Petrum ipsum Alexandrinum se Christianæ disciplinæ tyrocinia posuisse subindicat. Jurisconsultum appellat Sulpitius Severus. Et vero videtur, cum ex scientia rerum gerendarum, tum ex sparsis per diversa ejus opera locis, fuisse hoc litterarum genere egregie peritus. Sane providente Numine hæc opportune tela comparavit, quibus exinde hæreticorum agmina impeteret profligaretque, quod omni spe maturius evenit.

Anno 311. — 1. *Petri martyrium.* — Petri Alexandrini martyrio nobilitatus est annus 311, cujus sanguine restincta videtur immanis illa Christianorum vexatio, per Ægyptum præsertim, Maximini temporibus grassata. Quæ fertur autem in quibusdam Actis (*e*) historia de Petro antistite, cui instante morte Christus apparuerit, talari qua operiebatur veste ab Ario discissa, monens ut ne Arium admitteret ad Ecclesiæ communionem, idipsumque præciperet Achillæ et Alexandro, qui ejus futuri successores essent ; hæc, inquam, a nemine veterum tradita, jure ac merito in νοθείας suspicionem vocatur, vel eo nomine quod Achillæ et Alexandri amicus aliquandiu fuerit Arius. In hujusmodi porro viros nulla contemptæ sancti viri jussionis suspicio cadere potest.

2. *Achillas Alex. episcopus.* — Petrum excipit Achillas (*f*), vir litterarum apprime gnarus, ab Theona Petri decessore in presbyterum cooptatus ; si tamen is ipse Achillas est quem memorat Eusebius, quod veri plane simillimum. Ab illo Arius delicti defectionisque veniam precatus, reconciliata gratia, assuetæ simulationis artificio, tantam sibi apud virum pietatis existimationem peperit, ut ad presbyterii gradum promotus sit. Quas in eo gradu positus sub Alexandro Achillæ successore turbas dederit mox occurret enarrandum.

Anno 312. — *Achillæ succedit Alexander.* — Paucis Achillas mensibus sedit ; defunctoque subrogatur Alexander, eruditione vir omnique virtutum genere ornatus. Si Eusebii *Chronico* steterimus, anno tantum 321 pontificatum iniit Alexander. Ve-

(*a*) *Hist. Arian. ad monachos*, n. 64.
(*b*) Epiphan. hær. LXIX ; Gelas. Cyzic. part. II ; Sozom. lib. I, cap. 15.
(*c*) Greg. Naz. in *Encomio*.
(*d*) Orat. *De Incarn.*, n. 56.
(*e*) In Actis Combefisianis.
(*f*) Euseb. *Hist. Eccl.* l. VII, c. 32 ; Theodoret., l. I, c. 2.

Digitized by Google

rum aperte reclamant Epiphanius, Theodoretus (*a*) et alii, qui Achillam paucos menses episcopalem sedem occupasse tradunt. Repugnat item Athanasius, qui cum in *Epistola ad Ægyptios* anno 356 conscripta ait (n. 22), a triginta sex annis Arium et sequaces damnatos et proscriptos fuisse, palam significat in annum 320 vel 321 consignandam esse synodum ab Alexandro episcopo contra Arianos coactam, quam synodum non modico spatio, et fortasse aliquot annis, prævertit impia illa Arii vesania, qua Alexandro jam episcopo errores spargere suos aggressus est.

Anno 313. — 1. *De pueris ab Athanasio baptizatis.* — In Alexandri pontificatus initium conferenda, quæ tradit Rufinus (*b*) de pueris ad oram maris ab Athanasio baptizatis. Hæc illius verba : « Tempore quo apud Alexandriam Petri martyris diem Alexander episcopus agebat; cum post expleta solemnia conventuros ad convivium suum clericos exspectaret in loco mari vicino, videt eminus puerorum super oram maris ludum, imitantium, ut fieri solet, episcopum, atque ea quæ in ecclesiis geri mos est. Sed cum intentius diutine pueros inspectaret, videt ab iis geri quædam etiam secretiora et mystica. Perturbatus, illico vocari ad se clericos jubet, atque eis quid eminus ipse videret ostendit. Tum abire eos, et comprehensos ad se perducere omnes pueros imperat. Cumque adessent, quis eis ludus, et quid egissent vel quomodo, percontatur. Illi, ut talis habet ætas, pavidi negare primo; deinde rem gestam per ordinem pandunt, et baptizatos a se esse quosdam catechumenos confitentur per Athanasium, qui ludi illius puerulis episcopus fuerat simulatus. Tum ille diligenter inquirens ab his qui baptizati dicebantur, quid interrogati fuerint, quidve responderint, simul et ab eo qui interrogaverat, ubi videt secundum religionis nostræ ritum cuncta constare, collocutus cum concilio clericorum, statuisse traditur illis, quibus integris interrogationibus et responsionibus aqua fuerit infusa, iterari baptismum non debere, sed adimpleri ea quæ a sacerdotibus mos est, Athanasium vero atque eos quos ludus ille vel presbyteros habere visus fuerat vel ministros, convocatis parentibus, sub Dei obtestatione tradidit Ecclesiæ suæ nutriendos. Parvo autem tempore, cum a notario integre et a grammatico sufficienter Athanasius fuisset instructus, continuo tanquam fidele Domini commendatum, a parentibus restituitur sacerdoti, ac velut Samuel quidam in templo Domini nutritur, et ab eo pergente ad Patres in senectute bona, ad portandum post se ephod sacerdotale deligitur. » Subdit autem Sozomenus (*c*), Alexandrum postea Athanasio scribæ et amanuensis loco usum fuisse.

2. Verum hæc Rufini historia grandi apud eruditos laborat suspicione. Etsi enim per Athanasii ætatem minime repugnaret ejusmodi lusus, quod haud facile tamen concedatur de adolescente, cui ex memoratis superius vix minus duodeviginti annorum tum ascripserimus; non is erat Alexander, qui tam seria in re ludum puerorum ratum haberet.

Anno circiter 315. — *Antonium adit Athanasius.* — Sub hæc, Antonium, magnum illum solitudinis cultorem, cujus jam fama erat ubique locorum pervagata, adiit Athanasius. Et viri pietate, vitæ genere, innata nec studio parta dicendi vi usque eo delectatus est (*d*), ut profectus et institutionis causa non modico tempore cum eo sit versatus, atque abluenti manus, ut olim Eliæ Elisæus, aquam ministraret. Hujus, ut putamus, magisterio ascetæ vitam iniit, ut testes locupletissimi sunt Ægyptii episcopi in epistola synodica (*e*). Exinde vero Antonium frequens invisit quicum magna ipsi societas et necessitudo intercedebat.

Ante annum 319. — 1. *Scribit contra gentes.* — Vixdum adolescentiam prætergressus, *Operationes contra gentes* edit, tanta eruditione, tanta elegantia, ut nihil supra. Mirere sane in juvene salem, leporem, vim argumenti. In priore salse ridet ac repudiat gentilium numinum turbas, profanos obscenosque ritus; in altera Christi incarnationem adversum Judæos maxime comprobat, allatis ex Veteri Testamento opportunioribus ad eam rem locis. Necdum oborta Ariana hæresi hæc conscripta videntur : ne vel minima enim in hisce ejusmodi errorum mentio, licet posterioris libri argumentum et materies eo scriptorem velut e re nata deduceret. Ejusmodi ceu præludiis, Christi militiam ingressus Athanasius, ad periculosiora et jam imminentia certamina adornabat sese. Inter hæc etiam ad cleri statum evocatus, cunctisque ecclesiasticorum graduum muneribus perfunctus, in diaconi ordinem promovetur ab Alexandro, atque inter familiares computatus, ipsi a consiliis fuit.

2. *Arianæ hæreseos exordium.* — Arianæ vero hæreseos initia in quem sint annum conferenda incertissimum. Damnatum certe constat Arium in Alexandrina synodo anno 320 vel insequente, ipso teste Athanasio, qui in epistola ad Ægyptios anno 356 data, elapsos esse indicat triginta sex annos ab hujusmodi habita synodo. Et vero anno 321 late per Ægyptium effusa et pervagata hæresis illa erat : unde aliquot ante annos orsa videatur, quando præsertim exploratum est, Alexandrum nonnisi post multas Arii ad sanam mentem reducendi ten-

(*a*) Epiph. hær. LXIX ; Theod. lib. I, cap. 2.
(*b*) Lib. I, cap. 14.
(*c*) Lib. II, c. 17.
(*d*) In *Vita Antonii* sub initium.
(*e*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 6.

Digitized by Google

tatas vias, hominem cum sequacibus feriisse anathemate.

3. *Arius Alexandro infestus. Arii impietas.*—Arium igitur, cui erat explanandæ sacræ Scripturæ provincia tradita, Alexandrinæ sedis occupandæ libido incesserat. Quare cum delectum in antistitem Alexandrum inique ferret (*a*), excubat in occasiones turbarum, et quæ crimina viro offerat meditatur. Verum iis erat moribus Alexander, ut nullus criminationi aditus, nullus esset calumniæ locus : sanctimonia quippe haud minus quam senectute venerabilis, eloquentia, mansuetudine, liberalitate, omnium sibi gratiam conciliarat. Sed eo acrius invidia erupit, quo minus loci ad obtrectandum inveniebat. Aliquando enim Alexandro Filii deitatem, eamdemque Patris et Filii substantiam prædicante, ferociter Arius et impudenter eam doctrinam nec sanam, nec apostolicam, sed Sabellianam esse vociferatur, Filiumque inter opificia et res creatas non æternas connumerandum, hoc usus argumento (nam dialecticæ peritia exitio fuit homini) : Si Pater genuit Filium, initium habet exsistendi qui genitus est, et fuit tempus cum non esset. Quam viri proterviam et impietatem Alexander, ut erat mitis et pacis amans, primum leniter coarguit, monetque a pravis opinionibus absistat : tum suam ipse doctrinam ex sacris Litteris sinceram comprobat, Arianam vero impiam et exsecrandam. Ea porro lenitas vitio versa antistiti fuit : imo, si fides Sozomeno (*b*) est, sub initium controversiæ hærebat ille incertus cui potius opinioni accederet : quæ res tamen scriptorum omnium testimonio refragatur. Addit Philostorgius (*c*), presbyterum quemdam cognomento Baucalim, quia in dorso tumor excreverat instar vasi testacei, cui baucalas nomen Alexandriæ, simultatis Alexandrum inter et Arium materiam subministrasse. Fides sit penes auctorem.

4. *Arius doctrinam spargit suam.* — Arius autem, ut rudioribus fucum faceret, ex antiquorum Patrum scriptis nonnihil auctoritatis dignitatisque suæ sententiæ afferre nitebatur, novatæ doctrinæ suspicionem declinans; ut simplicitate verborum, queis per ingenii imbecillitatem non licebat res subtilius expendere, haustum venenum propinaret (*d*). Tum cœpit ille errores ubique spargere, vicatim domos adire, ex clericis, quos novandarum rerum studiosos comperit, sibi asciscere, alios cujusvis ætatis ac conditionis ab Alexandri partibus abducere. Ex virginum choro, Epiphanio teste (*e*), septingentæ ad Arii partes descivere : cui pro tanto numero vix fides habeatur. Excitatum itaque ab Ario malum late per Ægyptum, Thebaidem et Libyam pervasit. Neque vulgi solum multitudo nascenti hæresi nomen dedit, sed ad Arium quoque defecere presbyteri Carpones et Sarmates, quibus erant duæ intra urbem ecclesiæ commissæ. Hi jam olim Alexandro infesti (*f*), data occasione, ab Alexandro pariter et a sana fide desciscunt. Cum his item Achilles, Æthales et Arius alter; diaconi vero, Euzoius, Lucius, Julius, Menas, Helladius et Gaius; imo vero episcopi duo turpiter et indecore ad eorum partes defluxere, Secundus scilicet Ptolemaidis, et Theonas Marmarices.

Anno circiter 320. — *Alexander tentat Arium a cœpto revocare.* — Ut animadvertit Alexander malum manare in dies latius, ne ulterius grassaretur, litteras dat ad Arium et socios, monet a prave inceptis desistant, impiam doctrinam ne ultra tueantur, sed sanæ catholicæque obtemperent. Tum Alexandrinos cogit et Mareoticos presbyteros diaconosque : rogat sibi sinceram fidem vindicanti ferant opem, litterisque suis, ad Arium et asseclas datis, suffragia ascribant; spem esse totius cleri monitis obtemperaturos, qui suis hactenus obstitissent. Alexandro morem gerunt presbyteri omnes et diaconi, quorum suffragiis munitæ litteræ Arianis offeruntur. Hasce illi, feroces cupidine cœpti perficiundi, nihili fecerunt, neque minus perstiterunt in pristina impietate.

Anno 321. — 1. *Alexander synodum cogit.* — Sensit demum Alexander nullam superesse spem reconciliandæ pacis, Ariique ad sanum consilium reducendi. Quamobrem (*g*) coactis ex Ægypto, Libya et Pentapoli episcopis prope centum, synodum celebrat, in qua de Arii causa ageretur accuratius. Acciti impii homines, parati meditatique veniunt. De doctrina rogati, incertum majore impietate an impudentia verba fecerint : Dei namque Filium ex non exstantibus factum affirmavere, creatum, Patri dissimilem, mutabilem. Sciscitanti cuidam, an perinde mutabilis esset atque diabolus, respondent aut secus mutabilem. Hac data voce exhorruere Patres, tantæque impietatis auctores, nulla interposita mora, uno omnium calculo, damnant abdicantque.

2. *Multi ad Arium desciscunt.* — Verum tanto vulneri curando impar fuit remedium. Arius enim, multo ardentior perturbandæ rei ecclesiasticæ cupiditate, asseclas confirmare, novos sibi in dies sua suorumque opera asciscere. Tum ingens fuit in Mareote defectio : Chares enim et Pistus, presbyteri : Serapion, Parammon, Zosimus et Irenæus, diaconi, Arianis nomen dedere. Arius autem, quo facilius gesta tueri liceret, vindicem et patronum sibi conciliat Eusebium, quicum vetus sibi necessitudo studiorumque societas intercedebat : qui Eusebius audax homo (*h*), honorum cupidine fla-

(*a*) Theodor., lib. 1, cap. 2, *Hæret. fab.*, p. 232.
(*b*) Lib. 1, p. 426.
(*c*) Lib. 1, n. 4.
(*d*) Basil. *contra Eunomium*, p. 6; Socr., lib. 1, c. 2; Theodoret., lib. 1, c. 2.
(*e*) *Hær.* LXIX.
(*f*) Epist. Alexandri, n. 2.
(*g*) Epist. Alexandri, n. 1, 2; Socr., lib. 1, c. 6.
(*h*) Epist. Alexandri, n.

Digitized by Google

grans, relicto nuper Berytensi episcopatu, Nicomediensem invaserat, quod episcopalem dignitatem metiretur amplitudine civitatum. Inerat vis ingenii, nec mediocris principum gratia, cum arte et officio, tum Constantiæ Constantini sororis affinitate parta. Parem studio et consiliis hominem eo libentius in arctiorem amicitiam recepit, quo altius in corde defixam tenebat eamdem circa Dei Filium impietatem. Quare litteris ubique missis, episcopis per diversa loca auctor est, ut Arii sociorumque doctrinam et facta propugnent : Alexandri invidia ait immerentes pulsos Ecclesia fuisse. Exstat apud Athanasium (*a*) epistolæ Eusebii ad Arium fragmentum, quo clare deprehenditur viri impietas : « Cum recte sentias, inquit, precare ut omnes ita sentiant. Palam enim omnibus est, quod factum est, non exstitisse antequam fieret; quod autem factum est, exsistendi initium habet. » Litteras item frequens mittit ad Alexandrum, monens ut, compressa hujusmodi quæstione, Arium admittat ad communionem. Epistolis autem ultro citroque ea de causa missis factum, ut controversia, Ægypti hactenus limitibus circumscripta, per Orientem prope totum manaret. Hinc rixæ, disceptationes, invidiæ, iræ ; aliis rei insolentia, aliis novandi studio concitatis.

3. *Alexandri litteræ ac Arianismo.* — Alexander vero, qui damnatis a synodo sectæ principibus, fractam hæresim, et compressam fore sperabat, cæterarum regionum episcopis latere cupiebat res in Ægypto gestas, ut ne vulgatus error latius serperet (*b*). Ut autem vidit ingravescere in dies intestinum malum, nec externis hostibus minus quam domesticis Alexandrinam Ecclesiam laborare; epistola data, episcopis per orbem omnibus Alexandrinæ synodi acta renuntiat, memorat Arii et sectatorum ejus blasphema dicta, quæ ausi fuerant in cœtu Patrum proferre ac propugnare : rogat ne magis Eusebio adversus Christum jam pridem sentienti et ecclesiasticas leges pro libidine violanti morem gerant, quam tot episcopis, quibus sincera mens inesset, ac veræ fidei studium. Tum ut major litteris fides esset, Alexandriæ et Mareotæ clerum rursus evocat, laudat probum consilium, animumque paci et concordiæ addictum, monet e re fore, ut epistolæ omnibus ubique locorum episcopis mittendæ addant suffragia, necnon abdicationi Arianorum, etiam eorum, qui post latam sententiam descivissent. Presbyteri igitur Alexandrini septemdecim, inter quos primas tenet Colluthus; diaconi quatuor et viginti, in quorum numero duo comparent Athanasii, eorumque alteruter is de quo agimus est, item ex Mareote presbyteri novemdecim, diaconi viginti, antistiti obtemperantes epistolæ suffragia ascribunt. Hunc porro rerum in Arianæ sectæ exortu gestarum ordinem ex Arii condemnatione et ex epistola Alexandri mutuati sumus, quo pateat quanta ex brevissimo opusculo rebus ante admodum implicatis lux accesserit.

4. *Alii Ario adjuncti.* — Præter commemoratos superius, ad Arium deficit Ammonius quidam, inter Arianorum principes exinde connumeratus : ex Libya autem Sisinnius, et Seras presbyter, Eustathius etiam multis post annis in Sebastenum episcopum cooptatus, ac Basilio infensissimus. Arii doctrina ab adolescentia imbuti sunt item Ursacius et Valens : qui exinde fuere Arianæ sectæ primipilares, Athanasioque non semel perniciem machinati sunt (*c*).

Anno circiter 322. — 1. *Colluthi aejectio.* — Inter hæc intestina mala, novo dissidio misere distracta civitas Alexandrina est (*d*). Colluthus enim presbyter, is ipse, ut arbitramur, qui in Arianos prior suffragium scripsit, arrepta ex conditione temporis occasione, ausu temerario atque insolenti, presbyter cum esset tantum, jus sibi arrogabat constituendorum sacerdotum, quod episcoporum duntaxat munus est. Nactus autem sectatores non paucos, Alexandri sese imperio subduxit, et a cœtu Catholicorum suopte motu et consilio segregatus, despecto pontificis nutu, suas sibi regendas Ecclesias ascripsit. Ariani vero, qui nondum in hanc proruperant audaciam, Colluthi exemplo, ecclesiis, seu potius, ut ait Alexander, speluncis latronum sibi constructis, jam separatim cœtus agere cœperunt. Tum illi nocte dieque calumniis in Ecclesiam spargendis advigilare, turbas dare, seditiones movere, mulierum virilis audaciæ opera, probos frugique viros in jus, in forum vocare, probro atque infamia universam conspergere Ecclesiam. Hinc tumultus, concursationes, dissidia, rixæ, virorum, mulierum, juvencularum : quæ turpiter et indecore gesta cachinnorum materies fuere gentilibus, quibus fabulæ argumentum isthæc erant in scenis ludisque publicis, ubi mysteria Christianæ religionis traduci et rideri videre erat.

2. *Arius demigrat in Palæstinam.* — Sub hæc Arius, Achilla comite, demigrat in Palæstinam. Ne posset enim Alexandriæ diutius consistere, vetabat Alexandri sollicitudo in fovendis rebus catholicis, et coercendis seditiosorum conatibus. In Palæstina igitur aliquantum moratus, non immemor veteratoriæ artis, ementita pietatis specie, episcoporum regionis gratiam inire tentabat : et qua aditus esset observans, litteris et colloquiis præsulum animos experiebatur, pacem aiens et concordiam Ecclesiæ cordi sibi semper fuisse, sed livore Alexandri seque suosque solum vertere coactos. Doctrinam vero

(*a*) *Epist. De synodis*, n. 17.
(*b*) Epist. Alexandri, n. 1, et in condemn. Arii.
(*c*) Ath. Ep. encyclic. ad episc., n. 7; Hieron., *Dialog. contra Luciferianos*; Basil., epist. 74.
(*d*) Theodoret., lib. 1, c. 4; Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 76.

Digitized by Google

suam non qua ratione Alexandriæ evulgarat, exposuit; sed blasphema dicta partim silentio tegere, partim fucatis verbis delinire satagebat, quo lateret impietatis virus. His ille artibus, hac vafritie, non paucos, nec ignobiles episcopos conciliat sibi (*a*), Paulinum nempe Tyrium, Eusebium Cæsariensem, neque ita multo post Theodotum Laodicenum, Athanasium Anazarbensem, Gregorium Berytensem, Aetium Diospolitanum. Nec defuere tamen quibus Arius verba dare non potuit. Ii erant senes, viri graves, neque novatoribus opportuni, qui præcauta vi ingruentis mali, curarunt ut non modo sibi, sed ne notis etiam damno foret pestiferorum hominum aditus. Tres hujuscemodi memorantur ab Ario in epistola ad Eusebium Nicomediensem, Philogonius Antiochenus, Macarius Jerosolymitanus, et Hellanicus Tripolitanus, quos ille conviciis insectatur et maledictis: alios contra, qui operam sibi commodarent, vel immerentes, laudibus ad cœlum tollit. Eam epistolam per Ammonium, quem honoris causa Patrem ille suum dicit, cum eodem itinere Alexandria in Bithyniam properaret, misit Eusebio Nicomediensi, quem compellat titulo *viri Dei*, et *fidei defensoris*, vocatque Collucianistam, quia eodem magistro Luciano martyre disciplinis addiscendis ambo dedissent operam. Et vero ex Luciani discipulis non pauci ad Arianos descivere. Eusebius vero, flagrans cupidine promovendæ sectæ cui nomen dedisset, par in aliis studium expetebat: cunctantem et pene incertum consilii cernens Paulinum Tyrium, missis litteris carpit (*b*), animos facit, ut rem ardentius aggrediatur monet. Cui gessisse morem Paulinus ex iis quæ sunt consecuta deprehenditur.

3. *Gesta Alexandri contra Arium.* — Secundum hæc Alexander, cum rumore nuntio comperisset nullas non fraudes, nulla non artificia Arium adhibere; excubare in dies ad omnes erroris spargendi occasiones, præsulum extraneorum fidem tentare, captare benevolentiam, jam multos esse astu et dolo hominis circumventos: ut grassanti malo occurreret, epistolas misit ad permultos ubique terrarum episcopos, quas ait Epiphanius (*c*) ad suum usque tempus studiosorum cura asservatas, ut iis res uti gestæ fuissent aperiret, atque una Arii fraudem et impietatem. Memorantur ab Epiphanio quibus hujusmodi epistolæ missæ sunt, Eusebius nimirum Cæsariensis, Macarius Jerosolymitanus, Asclepius seu Asclepas Gazensis, Longinus Ascalonensis, Macrinus Jamniensis, Zeno quidam senex homo Tyrius, non quidem episcopus Tyri; nisi fortasse senio confectus, fractusque viribus, munus episcopale Paulino detulerit. Alexandri litteris acceptis præsules, ut cujusque ferebat animus, responsum dedere, alii, commissuros se nunquam ut A reciperent Arium, alii ex rerum gestarum ignorantia; pars ejus ad sanam mentem revocandi studio, admisisse virum: demum nonnulli, quod essent Ario impensius addicti, simulata mutati consilii signa dederunt.

4. *Arius Nicomediam petit. Initium odii Arianorum in Athanasium.* — Non frustra datæ sunt Alexandri litteræ (*d*): Arius enim, cum multos episcoporum errore pristino levatos cerneret, ac vix quidpiam loci residuum sibi esse videret apud Palæstinos, quorum maxima pars hominem finibus pulsum suis exoptabant, ad Eusebium Nicomediensem se proripuit, neque dubiæ neque nascentis fidei amicum. Et vero ille Arii reditum Alexandriam ab Alexandro, missis litteris, impetrare nititur; curatque inter ambos pacem et communionis societatem redintegrare. At induci non potuit Alexander ut tanti artificem mali, necdum pertæsum ac pœnitentem factorum, in pristinum locum restitueret. Erat eo tempore Athanasius noster episcopo familiarissimus; qui cum ad hujusmodi bella conficienda divino quodam consilio natus esse videretur, jam cum episcopo suo, conspirantibus animis, arcendo hæreticorum impetui dabat operam. Nec fugiebat Arianos Athanasium a consiliis Alexandro, auctoremque esse negandi Ario aditus (*e*). Quare acerrimo in eum odio incensi, exsilium postea atque perniciem ipsi non semel machinati sunt.

Anno circiter 323. — 1. *Arius et asseclæ mittunt ad Alexandrum litteras.* Thalia *Arii.* — Dum Nicomediæ cum Eusebio agit Arius, cum per ejus gratiam et patrocinium liceret, erroribus liberius spargendis vacabat; atque Alexandro epistolam misit suo suorumque nomine datam (*f*), qua non modo impietatem nudam ac nullo delinitam verborum colore aperiunt, verum etiam se ejusmodi verba ab ipso Alexandro media in ecclesia loquente accepisse mentiuntur. Huic porro epistolæ suffragia ascripserunt Ariani complures, imo duo episcopi apud Epiphanium, Secundus scilicet Ptolemaidis et Theonas Marmarices. Quos tamen vix existimetur tum Nicomediæ degisse; sed vero similius est nactos illam epistolam, postquam missa fuit, muniisse subscriptione sua (*g*). Nicomediæ item Arius exsecrandum opus edidit, quod *Thaliam* inscripsit, ubi Sotadem impurum poetam Ægyptium imitatus, effeminatis quibusdam ac ridiculis modis penitiora Christianæ religionis arcana versabat, admisto errorum veneno. Nec tantæ rei dignitas ademit vesano homini jocandi libidinem. Hujus sæpe libri apud Athanasium mentio est, potissimum in *Epistola de synodis*, ubi nec modicam *Thaliæ* partem inspectare licet. Ad hæc (*h*), cantica nautis, pistrinariis, viatoribus conscripsit, certis concinnata modulis, quibus vulgi animis insidias parabat,

(*a*) Epist. Alexandri; Socrat., l. I, c. 6.
(*b*) Theodoret l. I, c. 6.
(*c*) Epiphan. hær. LXIX.
(*d*) Epiphan. hær. LXIX.
(*e*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 6.
(*f*) Epiphan. hær. LXIX; Athan. *De synodis*, n. 16.
(*g*) Athan. *De synodis.*
(*h*) Philostorg. l. II, n. 2.

Digitized by Google

ut per cantus suavitatem hausta sensim impietate verborum, ad suas partes confluerent. Et sane, ut levi momento multitudinis animi ducuntur, hujusmodi jocularia dicta non paucis exitio fuerunt. Carpit Athanasius Arianos (*a*) quod ejusmodi cantum inter pocula et tripudia ederent.

2. *Arius sibi Constantiam conciliat.* — Ejusdem Eusebii Nicomediensis opera, consilio, artibus, Constantiæ favorem et gratiam sibi conciliat Arius (*b*) : quæ res origo malorum fuit, ut inferius narratur. Eusebius autem, cui una fovendi Arianismi cura erat, perinique ferens, Alexandrum non suis, non suorum litteris a proposito dimoveri, synodum cum suis in Bithynia celebrat. Qui una coacti, missis undequaque per orbem litteris, episcopis Arianos ut frugi homines, Arianam doctrinam ut piam, ut sanam venditabant. Rogabant admitti viros ad communionis societatem, agi apud Alexandrum, ut ne ultra eos intercluderet aditu ecclesiarum. Sed nihil hac via et ratione perfectum est : neque enim is erat Alexander, a quo crebris litteris, precibus, obsecrationibus, impetrari quid posset in gratiam perniciosorum hominum, pestium reipublicæ Christianæ. Sub hæc, Arii postulatu, et opera Paulini Tyrii, Eusebii Cæsariensis et Patrophili Scythopolitani, synodus item in Palæstina cogitur, in qua de Arianis ad communionem admittendis actum. Inopportune cecidit ut qui aliis præerant auctoritate, eruditionis fama, eloquentia erga Arianos voluntate propensi essent. Quare Arianorum petitioni episcoporum suffragia data sunt, jussis tamen additis, ut parerent Alexandro, et quamprimum aliquam pacis ineundæ viam tentarent.

3. *Epistolæ Alexandri.* — Inter hæc Arii sectatorum molimina, nihilo secius Alexander, cernens quam sibi cum vafris et turbulentis hominibus res esset, advigilabat eorum frangendis consiliis et artibus. Tomumque sive epistolam, ut putamus, synodicam supra memoratam, variis per orbem præsulibus missis litteris offerebat subscribendam (*c*). Quo factum ut permulti ex Ægypto, Thebaide, Libya, Pentapoli, Syria, Pamphylia, Asia, Cappadocia episcopi, pacis et concordiæ litteras mitterent Alexandro, Arium et socios ut motuum turbarumque auctores traductos diris devoverent. Epistolas certe complures dedit sanctus ille præsul, quarum duæ solum ad nostra usque tempora devenerunt : illa scilicet synodica, et altera ad Alexandrum Byzantinum, multo prolixior, qua non semel usi sumus : est quippe rebus Colluthianorum et Arianorum ordinandis ac digerendis percommoda. Epistolas illas Alexandri septuaginta pene numero fuisse auctor est Epiphanius. Adjicitque Socrates (*d*), quæ ab Alexandro vel Alexandri causa conscriptæ fuissent, in volumen unum compactas esse, et quæ Arii causa, ab eodem Ario in alterum; atque hinc deinceps Arianos, Eunomianos, Macedonianos, tela, quibus errores propugnarent, esse mutuatos. Hisce vertendis rebus multæ per Ægyptum synodi coactæ fuere (*e*) : quarum Acta epistolæque synodicæ injuria temporum interierunt.

4. *Arianorum principes.* — Operæ autem pretium fuerit, priusquam majora ingrediamur Arianorum machinamenta, sectæ principes enumerare. Qui ab exortu pestiferæ doctrinæ nomen dedere, hi teste Athanasio (*f*) sunt, Eusebius Nicomediensis, Eusebius Cæsariensis, Narcissus Neroniadis, Patrophilus Scythopolitanus, Maris Chalcedonensis, Paulinus Tyrius, Theodotus Laodicenus, Athanasius Anazarbensis, Georgius presbyter. Isti non consiliis modo et opera sed etiam scriptis suis, firmando ac promovendo errori advigilabant. Non est quod de Eusebio Nicomediensi agatur, qui, ut jam ex superius recensitis exploratum est, si quid gratiæ, si quid potestatis, si quid scientiæ inerat, fovendis Arianis conferebat. Jam de gentili ejus Eusebio Cæsariensi, qui postquam ad Arianam descivit opinionem, haud semel in scriptis suis ejus semina conspersit : ad Euphrationem enim Balaneæ episcopum rescribens, non timuit palam efferre, Christum non esse verum Deum. Hujus porro epistolæ fragmentum exstat in actione quinta synodi Nicænæ II, ubi aperte ait, non una exsistere cum Patre Filium, sed esse Patrem et ordine et honore priorem : et in actione sexta habetur aliud fragmentum ex ejusdem epistola ad Alexandrum Alexandrinum, ubi blasphemam illam Arianorum vindicat opinionem, qua dicebant esse Filium rem a Patre creatam. Quare vereor ne aerem verberare videantur, qui ab hujusmodi homine nituntur Arianismi suspicionem dimovere. Athanasius autem Anazarbensis, clare et nihil circuitione usus, impietatem propugnabat, cum diceret, esse Filium Dei unam ex centum ovibus in Evangelio memoratis, atque inter opificia numerari. Georgius vero, tum presbyter Alexandrinus, post Laodicenus episcopus, suopte motu et consilio, nec ad id officii evocatus, paci inter utramque partem conciliandæ simulate dabat operam, Arianis tamen nec obscure deditus. Hic litteris Alexandrum carpere ausus, non oportere aiebat argui Arianos, quod dicerent Patrem ante Filium fuisse. Contra vero Arianis, vafre et de industria ludens, dicebat, Non culpandum esse Alexandrum quod ex Patre Filium esse diceret, cum omnes pariter res conditæ ex Deo sint. Hic autem Georgius, quem Arianorum nequissimum vocat Athanasius, ab Alexandro, cum studii Arianarum rerum, tum obscenæ libidinis causa abdicatus damnatusque est. Postea tamen ab Arianis in mercedem impietatis, necnon navatæ sibi operæ, cooptatus est episcopus Laodicenus. Hisce annumerandus circulator ille Asterius sophista, vir flagitiis nobilitatus, oblati nu-

(*a*) *Orat. contra Arian.*
(*b*) Hieron. ad Ctesiphontem. Sozom. l. I, c. 15.
(*c*) Epistolæ Alexandri. Theodoret. l. I, c. 4.
(*d*) L. I, c. 6.
(*e*) Sozom. l. I, c. 16.
(*f*) *De synodis*, n. 17.

Digitized by Google

minibus gentilium sacrificii reus; qui sibi sua auctoritate, nullo ornatus ecclesiastico gradu, Christianæ fidei prædicandæ partes vindicabat. Hic temeritate et audacia cæteros longe retro reliquit. Effutiebat quippe, haud secus Dei virtutem esse Filium quam cæteras in Litteris sacris memoratas virtutes; ut exempli gratia, bruchus et locusta, non virtutes modo, sed virtutes magnæ appellantur. Ili duces, hi magistri Arianorum.

Anno 324. — 1. *Constantinus de dissidio Orientalium certior factus.* — Sub hæc, Constantinus Licinio devicto pacem orbi restituit. At ne tantæ fructu victoriæ potiretur, factum reipublicæ Christianæ dissensionibus. Audivit siquidem Orientalem Ecclesiam intestinis odiis et dissidiis conflagrare. Inopportune cecidit in catholicæ rei ingens detrimentum, ut Eusebio Nicomediensi narrante de rerum ecclesiasticarum conditione fieret certior. Quam rem non cujuspiam scriptoris testimonio accipimus; sed ex eo probe conjectare licet, quod in Nicomedia, Eusebii sede, litteras mox memorandas dederit imperator, ad quem perfacilis erat Eusebio aditus, cum dignitatis ingeniique, tum affinitatis causa. Veterator igitur homo totam obortarum quæstionum invidiam in Alexandrum conferre nititur, et Constantino auctor fuisse putatur (*a*), ut Alexandro juxta atque Ario litteras scriberet, hactenus in Eusebii *Historia* superstites, in quibus vafritiem Eusebii et probam imperatoris mentem deprehendas. Nam in Alexandrum pariter atque in Arium acriter invehitur Constantinus, quod levissima de causa (sic Eusebio doctore existimabat) tantam movissent quæstionem, ac in mutuum exinde odium exarsissent. Monet ut, positis altercationibus, finem dissidendi faciant, pacemque inter se concilient; fore tum ut pateat sibi in Orientem aditus, eorum ante jurgio interclusus. Has ille litteras Hosio Cordubæ in Hispania episcopo, spectatæ fidei viro, tradidit Alexandriam deferendas.

2. *Alexandrina synodus.* — Caput mali Ariana hæresis erat. At multa quoque alia instabant negotia (*b*), licet neque tanti ponderis, neque tantæ operæ futura; quibus tamen a principio occurrendum erat, ne malum neglectum latius serperet. Hujusmodi erant Meletii et Colluthi factiones. Erat item per multas Orientis regiones mota de Paschatis tempore controversia; cujus in Alexandrina synodo componendæ provinciam Hosio tradit Augustus. His de causis Alexandriam demigrans Hosius, coacta isthic synodo, Colluthi audaciam et temeritatem compressit, constitutos ab eo clericos presbyterosque ad pristinam reverti conditionem jussit: ex quorum erat numero Ischyras quidam Mareoticus, qui operam postea suam in Athanasii perniciem Arianis locavit. Neque enim turbarum finem fecerunt Colluthiani: sed pacto non semel cum Arianis fœdere, malis Ecclesiæ catholicæ inferendis inhiabant. Meletiani porro et Ariani altiores posuerant radices, quam ut Hosii conatu et ope convelli possent; frustraque cessit ea in re opera Hosii. Auctor est Socrates (*c*), Hosium Sabellii doctrinam evertere studuisse, ac de substantia et hypostasi agitasse quæstionem. Pro controversia autem de Paschate componenda quid actum et provisum sit, ignoratur. Unum constat, rem minime cessisse ex Constantini voto; cum ea quæstio inter præcipuas cogendæ Nicænæ synodi causas enumeretur. Quapropter re infecta Hosius ad Constantinum remigrat. Id tamen lucri catholicis rebus ex ejus itinere accessit, quod imperator, Hosio narrante, de Arii protervia et impietate certior factus, eum postea oborti dissidii habuerit auctorem et antesignanum.

3. *Ariani Constantini statuas lapidibus impetunt.* — Ariani vero et Meletiani ex rebus improspere gestis in furorem et desperationem acti, Constantini statuas ferocius aggressi, jactis lapidibus deformare ausi sunt. Quæ ad imperatorem delata, misericordiam ejus magis movere quam iracundiam, ut nihil ille cum sceleratis expostularet. Si qua fides Meletianorum criminationibus (*d*) Tyri Athanasio oblatis, delatus ab Athanasio fuit Ischyras apud Hyginum Ægypti præfectum, quod imperatoris imagines saxis appetiisset, atque ea de causa in carcerem detrusus. Quæ res, si vere gesta, in hoc posse tempus conferri videtur, cum maxime Ischyras a sacrorum aditu et officio remotus ab Hosio, rem, ut æstimare est, periudigne tulerit.

4. *Litteræ Arii ad Constantinum et Constantini ad Arium.* — Tum Arius, missis ad Constantinum litteris, et questus de rebus in se suosque admissis, suam imperatori fidem aperit, sed simulatis quibusdam et fucatis vocibus (*e*), ut solebat cum e re fore speraret. Cui imperator rescribens, adversam Christo et Ecclesiæ doctrinam ejus coarguit, Arii depingit mores, carpit rerum novandarum cupidinem, pronum ad iracundiam et furorem animum: interminatur ultionem, si non resipiscat; nec ipsum modo, sed et discipulos plectendos. Demum versa in clementiam severitate, leniter hortatur ut se conveniat: tumque, si minus sana sit sententia, ab se ad veram revocatum iri; sin vera sinceraque, id ingenti sibi gaudio futurum.

Anno 325. — 1. *Synodus Nicæna convocatur.* — Sed cum frustra cederent Constantini monita, nec quidpiam flecteretur Arii sectatorumque ejus pervicacia; œcumenici tantum concilii opera incendium ejusmodi restingui posse ratus imperator, synodum convocat Nicææ in Bithynia celebrandam: cujus nos Acta a multis dudum studiose recensita,

(*a*) Euseb. l. III; Socrat. l. I, c. 7; Sozom. l. VI, c. 16.
(*b*) Socrat. l. III, c. 6
(*c*) Ibid.
(*d*) Sozom. lib. II, cap. 25.
(*e*) Gelas. l. II.

Digitized by Google

paucis narramus, quibus non vacat per otium ea pluribus persequi.

2. Anno igitur Christi 325, imperii Constantini decimo nono vertente (*a*), Paulino et Juliano coss., Nicæam confluunt ex variis terræ partibus episcopi ad 318, ut ferunt potissima scriptorum pars : alii pauciores numerant ; Eusebius autem (*b*) supra ducentos quinquaginta ; presbyteros autem, diaconos, acolythos et alios, ingenti numero. Ex universis Europæ, Africæ atque Asiæ Ecclesiis, qui inter Dei ministros principem tenebant locum, una conveniunt. Eadem orationis domus, ceu Dei consilio dilatata, Syros simul, Cilices, Phœnices, Arabes, Palæstinos, itemque Ægyptios, Thebæos, Libyes, aliosque ex Mesopotamia profectos suo ambitu complexa est. Non Persa, non Scytha defuit. Pontus item, Galatia, Pamphylia et Cappadocia, Asia quoque et Phrygia, lectissimum quemque suorum eo misere. Imo Thraces, Macedones, Achæi et Epirotæ, atque qui longiore distabant intervallo, accessere nec inviti. Ab Hispania quoque vir ille celebratissimus Hosius una cum multis aliis eo iter instituit. Aberat quidem senectutis causa Sylvester, imperatoriæ antistes civitatis, sed ejus vicem implebant presbyteri ejus Vito et Vincentius. Interfuit Alexandrinus præsul, qui pene solus antea Arii molimina depulerat : itineris comes fuit Athanasius (*c*) tum diaconus, consiliorum administer, qui strenue rem catholicam propugnavit. Eo pariter convenit imperator Constantinus, hoc animo, ut tantam sanctissimorum præsulum frequentiam oculis ipse suis coactam perspiceret, præsensque magno concilio indæ paci momento esset. Quæ victum honestumque cultum spectant Augusti sumptibus cœtui toti subministrata sunt, ac viaticum abunde cuique suppeditatum.

3. Nicæam vixdum pervenerant episcopi, cum mature in ecclesia conveniunt. Actisque Deo gratiis de alta pace Constantini victoriis parta, de conversa Constantini animo ad veri Numinis cognitionem, cœlesti se lumine perfundi obnixe precantur, quo veram possint doctrinæ rationem assequi ac definire.

4. *Qui episcopi Arianis faverent.* — Etsi porro episcoporum maxima pars ad synodum veræ fidei tuendæ studio commeavit, non defuere tamen qui nec obscure Arianis faverent. Horum, ut dictum est, princeps erat Eusebius Nicomediensis. Alii autem, Eusebius Pamphili Cæsariensis, Patrophilus Scythopolitanus, Theodotus Laodicenus, Paulinus Tyrius, Athanasius Anazarbensis, Gregorius Berytensis, Aetius Lyddensis : qui omnes Syri, Palæstini et Phœnices erant. Cæteri, Menophantus Ephesinus, Narcissus Neronopoleos in Cilicia, Theognius sive Diognius Nicænus, Maris Chalcedonensis ; Theonas item Marmaricæ, et Secundus Ptolemaidis, ambo jam ante quinque annos in Alexandrina synodo abdicati.

5. *Libelli Constantino oblati.* — Nec defuere qui oblatis Constantino libellis quosdam episcoporum reos agerent. Arianine an Catholici ii fuerint, nullius antiqui scriptoris (*d*) testimonio compertum est ; sed arbitrantur post Baronium recentiores pene omnes, id rei nonnisi Arianis episcopis ascribi posse, qui infesto semper in reliquos animo, nullum non querimoniæ argumentum aucuparentur. Verum si se ita res habuit, quid causæ esse possit quod Rufinus, Theodoretus et Sozomenus Arianorum nomen taceant ? an eorum existimationi consultum voluere, qui nihil non aspersum in ecclesiasticæ doctrinæ corruptores passim per scripta sua conspergunt? Unde in incerto res versatur. Hujusmodi libellos Constantinus in fasciculum colligatos, annuloque suo obsignatos, asservari jussit. Posteaquam vero pacem præsules inter conciliarat, in medium allatos igne absumpsit, juratus nihil eorum se legisse : nefas aiens episcoporum delicta in sæcularium notitiam devenire.

6. *Imperator synodo interest.* — Sub hæc imperator diem dixit, quo episcoporum conventus inirentur, decimam nonam scilicet Junii anni 325. Coacti vero condicta die in Palatio episcopi, imperatorem tacite præstolabantur mox adfuturum. Accedenti assurrexere omnes, dum inter episcopos ille ultro citroque positos permeans, in aurea sella, nec nisi petita ab iis venia, sederet. Primam secundum Constantinum sedem occupasse nomine Sylvestri papæ Hosium, testatur Gelasius (*e*). Hosii comites fuere Vito et Vincentius presbyteri a Sylvestro item legati. Et sane quod primas tenuerit Hosius, videtur Athanasius innuere cum ait (*f*) : « Cui synodo non præfuit senex ille Hosius? » Nec tamen res dubio vacat. Tum qui a dextris sedebat, orationem ad imperatorem habuit, quæ potissimum versabatur in referendis Deo gratiis ob collatas Augusto dotes ac victorias. Ab Eustathio Antiocheno oratum ait Theodoretus (*g*) : verum id Sozomenus (*h*) Eusebio, Nicetas vero ex Theodoro Mopsuestiæ, Alexandro ascribit. Hinc multis imperator præsules alloquitur. In votis esse sibi, compressa vi tyrannorum paceque orbi restituta, concordiam in Ecclesia obtinere, intestina deponi odia, dissidiorumque finem esse : eum se fructum summe sperare ex tot tantorumque episcoporum adventu consecuturum.

7. *Arius suos propugnat errores. Athanasius contra Arium disputat.* — His præmissis, jubent episcopi Arium se sistere in medium, de doctrina et

(*a*) Socrat. l. I, c. 8.
(*b*) Athan. ad Afros. *De Vita Constantini*, l. III, c. 7.
(*c*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 6.
(*d*) Rufin., Sozom. l. I, c. 17; Theodoret. l. I, c. 2.
(*e*) Lib. II, c. 5.
(*f*) *Apolog. De fuga*, n. 5.
(*g*) Lib. I, c. 8.
(*h*) Lib. I, c. 19.

Digitized by Google

fide sua responsarum. Is non intrepide modo in jus ambulat, sed proterve tuetur errores. Non imperatoris dignitas, non tanti cœtus reverentia, hominis arcet impudentiam. Blasphema Arii dicta non sine stomacho horroreque audiunt episcopi. At ne, si præmaturo ulciscendæ veræ doctrinæ studio Arius, necdum confutatus damnaretur, querelarum ipsi superesset locus, par esse visum, primo controversiam inire cum hæresiarcha. Hic complurium antistitum emicuit vis ingenii, veræ fidei amor, studium ecclesiasticæ pacis, Marcelli in primis Ancyrani, maxime tamen omnium Athanasii : qui tametsi diaconus solum erat, et, ut ait Theodoretus (*a*), juvenilis ætatis, nemini uni quantumvis grandævo secundus erat studio Arii confutandi : qua de re audiendus Gregorius Nazianzenus : « In sancta synodo Nicæna atque illo trecentorum et duodeviginti lectissimorum virorum numero, quos Spiritus sanctus in unum cœgerat, quoad facultas tulit, morbum compressit. Nondum ille quidem in episcoporum numerum allectus, verum primas tenuit inter eos qui una eo commigrassent. Non minus enim virtute, quam graduum dignitate, honoris præstantia censebatur. » Nec modo Arii ille (*b*), sed etiam propugnatorum ejus Eusebii, Theognii et Maris insidiis atque conatibus pro virili occurrit. Quo factum, ut tota vis mali in capitis ejus periculum postea immineret, ipseque unus omnium impetum exciperet. De Athanasii contra Arium disputatione hæc accepimus, pro gravitate certe dignitateque rei paucissima. Nam quæ vulgo fertur Athanasii cum Ario disputatio (*c*), Græculi commentum est, uti pluribus est a nobis alias comprobatum.

8. *Eusebiani libellum fidei offerunt.* — At Eusebius Nicomediensis, studio flagrans tuendæ impietatis, interposita clientium gratia et opera, imperatori auctor erat (*d*), ut Arii patrocinium susciperet ; sed contra quam sperabat res se dederunt. Nam de fide ubi queri cœptum est, rescriptum Eusebii affertur in medium, blasphemis dictis plenissimum : quod palam episcopis audientibus recitatum, cæteris dolori, Eusebio autem summo dedecori ac pudori fuit. Et jam patefacta impiorum et Arii sequacium sententia, impius libellus discerptus est. Verum Ariani conspecta Catholicorum et frugi hominum indignatione, mox Arium Eusebiumque cum sociis damnatum iri prospicientes novam ineunt insidiarum viam ; rogantesque silentium, ementito pacis concordiæque nomine, priores ipsi oblatum libellum, qui omnibus offensioni fuerat, damnant et proscribunt ; aliumque mox libellum omnium consilio adornatum muniunt suffragiis suis. Sed isthæc simulate et insidiose facta esse, explo- A ratum postea fuit : damnatas enim opiniones modo clam, modo publice defendunt ; et conspicati cum peritis et sagacibus sibi rem esse, nullo non artificio utuntur ne causa cadant. Hæc ex Theodoreto lib. I, c. 7, qui eadem ipsa, c. 8, ex Eustathio confirmat. Hallucinantur porro, qui libellum capite 7 memoratum, diversum esse putant ab alio de quo c. 8, nam idipsum utrobique narrari, nemini accuratius legenti dubium (*e*). Hic ipse libellus exstat in epistola Eusebii Cæsariensis ; estque fidei formula. Præterea epistolam, teste Ambrosio, obtulerunt Ariani, qua confutarent τοῦ ὁμοουσίου vocem. Quod si ejus nemo præter Ambrosium meminit, id ex amissis Actis Nicænis evenit.

9. *Quid pro τοῦ ὁμοουσίου voce statuenda actum.* — B Sub hæc, cum peroptarent Patres certas quasdam, omniumque calculo et consilio admissas sacrarum Litterarum voces statuere ac promulgare (*f*), queis omnis dissidii levaretur occasio, primo afferunt in medium eam formulam, ex Deo Filium esse. Verum Eusebiani id cum prava inveterataque sua opinione convenire rati, non ægre admisissent huic formulæ nomen dare, quando id juxta de conditis rebus dicatur quod ex Deo sint. Animadversa fraude ac subdolo lucifugarum consilio, præsules multas alias indidem mutuatas voces efferunt, Verbum scilicet esse virtutem, veramque Patris imaginem, ipsi in omnibus similem, ac semper esse. Tum Eusebiani deprehensi sunt sibi mutuo oculis annuere, ac mussitare inter se, posse scilicet his vocibus suffragia C ascribi, cum alia præter Verbum multa virtutes appellentur, erucam enim et bruchum magnam Dei virtutem nuncupari in sacris Litteris [1]. Imaginem quoque Dei vocari posse Filium, quando nos homines imaginem et gloriam esse Dei ait Apostolus [2]. Imo perridicule dicebant, nobis quoque id ascribi posse quod semper simus, secundum hæc Apostoli verba : « Semper enim nos viventes [3], » etc. Verum episcopi insidias et vafritiem veteratorum conspicati, eo demum appulere animum, ut, præcisa subterfugii occasione, vocem ὁμοούσιον proferrent in medium, qua posita circuitionibus nihil residui foret. Contra Eusebiani, qui ea voce ademptas erroribus suis latebras perspicerent, auctori- D tatem opponunt synodi Antiochenæ, in qua vox hujusmodi proscripta fuisset. At, cum non usque adeo oblitterata esset ejus synodi memoria, ante annos tantum tres supra quinquaginta celebratæ, non fugiebat episcopos, nequaquam de consubstantialitate Verbi actum isthic fuisse, sed de sententia Pauli Samosateni prave interpretantis vocem ὁμοούσιον. Quamobrem uno omnium catholicorum Patrum consilio hanc vocem usurpatam oportere decretum fuit.

[1] Joel II, 25. [2] I Cor. XI, 7. [3] II Cor. IV, 11.

(*a*) Theod. l. I, c. 8 ; Sozom. l. I, c. 17 ; Greg. Naz. in *Encomio*.
(*b*) Socrat. l. I, cap. 8.
(*c*) Inter spuria, tom. II [nunc tom. IV].
(*d*) Theod. lib. I, cap. 7, 8.
(*e*) Athan. *De decretis Nicænis*.
(*f*) Id. ibid., n. 19.

Digitized by Google

10. *Hosius Nicænum Symbolum adornat.* — Adornandæ porro fidei formulæ provincia magno Hosio Cordubensi tradita. Is omnibus retro sæculis celebratum illud Nicænum Symbolum concinnavit, quod omnium votis exceptum (*a*), cunctante nemine uno Catholicorum suffragium addere suum, promulgatum est. Et sane voce ὁμοούσιον omnis de natura Filii prava opinio evertitur, omnis ambiguitas resecatur. Data est hujusmodi formula anno 325, die 19 Junii.

11. *Eusebianorum protervia. Demum simulate subscribunt.* — Verum Eusebiani, cum non arbitratu suo formula concinnata, sed inopportuna esset suis consiliis et cogitatis, detrectare illam, negare suffragia, ut insolentibus constructam vocibus despicere (*b*). Septemdecim erant numero qui adversum pugnarent et obsisterent; qui tamen imperatoris minis fracti ac perterriti, exsilii declinandi causa subscripserunt (*c*). Residui tamen quinque obstinatiore animo cœpta propugnabant, nimirum Eusebius Nicomediensis, Theognis Nicæenus, Maris Chalcedonensis, Theonas Marmaricæ, Secundus Ptolemaidis : qui tandem, exceptis Theona et Secundo, aliorum cessere monitis et argumentis.

12. Verum simulate Eusebium atque socios Nicænæ synodo nomen et suffragium dedisse, cum æqualium hominum testimoniis, tum iis quæ consecuta sunt conceleratorum gestis propalam fuit. Eos Constantiæ Augustæ consilio ad dissimulationem consentiendi adductos tradit Philostorgius Arianus (*d*). Eusebius autem Cæsariensis missa ad suos epistola causam affert cur ad subscribendum appulerit animum, multaque περὶ τοῦ ὁμοουσίου edisserit, quæ nedum Arianismi ab eo suspicionem diluoveant, dubiam ejus de Verbi generatione fuisse fidem confirment.

13. *Arius damnatus et in exsilium pulsus.* — His peractis, eo demum ventum est, ut Arius synodi judicio anathemate feriretur, qui pervicaci animo ad finem usque errores propugnabat (*e*). Non ille monitis imperatoris, non Patrum Athanasiique argumentis cessit. Sed cum nulla spes esset ejus ad sanam mentem reducendi, obstinatiusque ille blasphema dicta hactenus inaudita proferret; omnium calculis damnatus et abdicatus est, atque a Constantino in Illyricum relegatus. Nec desunt tamen qui Arium tantisper declinandi exsilii causa cessisse, ac suffragium Nicænæ formulæ simulate dedisse narrent (*f*); atque ideo, cæteris integris, solo Alexandriam ingressu interdictum fuisse. Sed præstat epistolis Nicænæ et Alexandrinæ synodi habere fidem. Hisce namque Arius damnatus abdicatusque fertur : quod etiam testatur Athanasius.

14. *Thalia damnata.* — Tum proscripta et damnata est impia illa et perridicula Arii *Thalia*, cujus blasphema dicta ne auditu quidem ferebant Nicæni Patres, ita scilicet stomachum faciebat (*g*). Exsecrandi autem opusculi non lectione modo interdixit Constantinus, verum edixit quoque, nemini licere horrendum hujusmodi librum penes se asservare. Ut autem una cum mali auctoribus, sectatoribus etiam æternam probri et infamiæ notam inureret, jussit in posterum Arianos compellari Porphyrianos, Porphyrii videlicet nomine, qui fuerat olim Christianæ fidei infensissimus; quasi scilicet ne inter Christianos quidem connumerandi essent, qui Christi divinitatem, fundamentum Christianæ religionis, impugnare aggrederentur.

15. *Theonas et Secundus cum Ario damnati.* — Damnati et depositi cum Ario fuere Theonas Marmaricæ et Secundus Ptolemaidis, qui Arianæ hæreseos ab exortu propugnatores acerrimi fuerant (*h*), ac proterve ad finem usque errori inhæsere : quare in ordinem redacti, una cum factionis principe Ario ablegantur in Illyricum. Alii item non pauci hæreseos nomine anathemate percussi sunt : inter quos principem obtinent locum Pistus, exinde ab Arianis in episcopum Alexandrinum delectus, et Euzoius tum diaconus, postea episcopus Antiochenus eorumdem lucifugarum consilio et opera constitutus. Nec audiendus Baronius, qui Secundum putat demum cessisse. At enim ex solis Nicænis subscriptionibus id mutuatur illustrissimus *Annalium* scriptor : quæ subscriptiones, cum aperte vitio laborent, non tanti sunt ut scriptorum omnium testimoniis anteponantur.

16. *Meletiani qua conditione recepti.* — Unum restabat Alexandrinæ redintegrandæ paci pernecessarium, videlicet ut de Meletianis quid agendum definiretur (*i*). Quæ res si ex regulæ ecclesiasticæ usu ac præscripto decreta fuisset, nonnisi Meletianorum abdicatione conficienda erat. Verum ut properantius dissidiorum finis accederet, ea lege atque omine episcopi per Meletium promoti in sedibus constitere suis, ut nullo fungentes episcopali officio vacuum nomen retinerent, aliis ab Alexandro constitutis Ecclesiarum munia obeuntibus. Hujusmodi autem Meletianis oblatam conditionem, non ex sententia Athanasii fuisse memorat ipse (*j*), nec semel, nec sine quadam indignantis animi significatione.

Adimere autem Meletio fraudis occasionem volens Alexander episcopus (*k*), breviarium seu laterculum postulavit eorum, quos ipse variis in locis ad episcopatum promovisset; ut ne postea ad libidinem suam varios subjiceret, quos, etsi nunquam constituerat, constituisse se mentiretur. Exstat hujusmodi laterculus in *Apologia Athanasii*

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 42.
(*b*) Rufin. l. 1, c. 5; Sozom. lib. 1, cap. 18.
(*c*) Socrat. lib. 1, cap. 9.
(*d*) Philost. l. 1; Athan. *De decretis Nicænis*, n. 4.
(*e*) Socrat. lib. 1, cap. 8; Sozom. lib. 1, cap. 21.
(*f*) Socrat. lib. 1, cap. 9.
(*g*) Socrat. ibid.
(*h*) Theod. lib. 1, cap. 8; Philost. lib. 1, n. 8.
(*i*) Socrat. l. 1, c. 9; Sozom. lib. 1, cap. 24.
(*j*) *Apol. contra Arian.*, n. 59.
(*k*) Athan. ibid., n. 71.

Digitized by Google

contra Arianos. Archiepiscopi nomen apud suos obtinuisse Meletium, haud improbabiliter conjectamus ex hisce laterculi verbis : « Joannes qui jussus fuit cum archiepiscopo degere. » Qua de re plura in præliminaribus.

17. *De Paschate decretum.* — Hæc scita, hæc placita synodi fuere. Ad hæc vero actum de celebrandi Paschatis die (*a*). Namque Ecclesiæ permultæ, veteri renovato errore, eodem quo Judæi tempore paschalem agebant solemnitatem, nec sine ingenti cæterarum offensione. Quam præcisam volentes consuetudinem Nicæni Patres, sanxere ut ubique terrarum una eademque dies esset celebrando Paschati assignata, nempe æquinoctio transacto verno prima post quartam decimam lunam Dominica; cujus diei præsignificandæ commissa cura fuit Alexandrino episcopo, quod Ægyptia gens haberetur astrorum cursus peritissima. Nec tanta res accuratione acta fuit, quin ea reformatione opus fuerit, quam invexit sæculo præterito Gregorius XIII pontifex.

18. *Canones Nicæni.* — Quæ disciplinam item spectabant ecclesiasticam, viginti canonibus sancita sunt : in quibus exponendis moras extrahere nostri non est instituti, cum res a multis viris doctis accurate et pluribus expensa fuerit.

19. *Epistolæ Constantini et Nicænæ synodi.* — Imperator Constantinus, cui una ecclesiasticæ concordiæ cura erat, rebus ex voto et arbitrio suo gestis, missis litteris gestiens lætusque acta per synodum significat ubique (*b*). Ecclesiis maxime, quæ dissidebant de Paschatis celebratione, auctor fuit ut starent synodi placitis, et dissidiorum finem facerent. Alexandrinos autem cohortatus est, ut si qui essent Arianæ doctrinæ sectatores, eam quam maturrime repudiarent; præstabilius esse episcopis plus trecentis obtemperare, quam unico impietatis auctori; id se sperare gaudii ex eorum obsequentia consecuturum. Exstat itidem alia sanctorum Patrum epistola ad Alexandrinos, qua significant impiam Arii sententiam, præsente Constantino, præsulum omnium consilio, præmisso examine et diligenti perquisitione reprobatam et proscriptam fuisse, Ariumque, quod audacius blasphema dicta propugnaret, exsilio multatum : impietate pares Theonam et Secundum pari ultione plexos, Meletianos in ordinem redactos, Paschatis celebrandi diem uno omnium voto assignatam; si quid ulterius definitum fuerit, id ipsos Alexandro narrante accepturos, cui ut remigranti læti occurrerent, ipsique gererent morem summopere cohortabantur. Soluta demum synodus fuit die vicesima sexta Augusti, anno 325, vicesimo imperii Constantini.

20. *Celebritas Nicææ magna.* — Prospero eventu rerum ecclesiasticarum mire gaudens Constantinus, magna voluit celebritate feriari (*c*). Commodum incidit ipsa in diem illam, qua de vicesimo inito imperii sui anno festum agebat. Et, quæ lætitiæ accessio foret, Constantium filium eadem die Cæsarem proclamari jussit. Eratque ingens concursus, summa frequentia præsulum, aulicorum, optimatum. In tanto cœtu orationem habuit Eusebius ad Constantinum et ad reliquam primatum multitudinem. Post hæc imperator ad lautas epulas totum conventum evocavit. Quæ res quo ritu et ordine gesta, non indiligenter Eusebius ibidem persequitur.

21. *Constantini pietas.*—Insigne illud fuit imperatoriæ pietatis argumentum, quod episcoporum quibus fuerat pro Christi nomine dexter oculus exsculptus, vulnerum vestigia Constantinus frequens oscularetur honoris causa (*d*), muneribus cumularet omnes, juberetque statam frumenti mensuram quotannis in singulis urbibus distribui, in alimentum viduarum, virginum, ecclesiasticorum. Quæ tanta largitio ad imperium usque Juliani Apostatæ perduravit. Instante episcoporum digressu, pluribus cohortatus omnes est, pacem ut curarent, dissidiorum et rixarum finem facerent, odia invidiamque ponerent, delicta mutuo condonarent, caverent ne jurgiorum et disceptationum frequentia risum pararent inimicis Christianæ religionis, neu in contemptum res ecclesiasticas deducerent. Tum enixe rogabat, ut fusis precibus sibi suisque numen propitium esse impetrarent. Ita dimissus est amplissimus ille cœtus, nullius non ævi, nullius non populi laudibus celebratus. Regressi vero singuli, in suam quisque civitatem, quid gestum, quidve definitum a synodo fuisset, commemorarunt.

22. *Ariani et Meletiani non quiescunt.* — Postquam soluta synodo Alexandriam remigrasset Alexander, ac decreta sanctorum Patrum protulisset, optatissimam sibi pacem conciliare non potuit (*e*). Flagrantem enim Meletianorum dissidio Arianorumque furore Ægyptum, non synodi decreta, non imperatoria edicta compescuerunt. Meletius quippe, contra quam statutum fuerat, in episcopatum Lycopoleos ad sui vices implendas promovit Joannem, cognomento Archaph, hominem sibi addictissimum, qui Meletio defuncto factionis princeps fuit. Neque magis Ariani synodi placitis acquievere; namque ex damnatis erroribus suis in furorem et vesaniam acti, gesta synodi traducere in dies, in contemptum atque ludibrium voces ex sacris litteris non mutuatas passim vocare, redintegrare controversias, nullum finem facere discordiarum. Si fides Epiphanio (*f*), Meletius missis ad imperatorem oratoribus, Joanne scilicet supra memorato, Callinico Pelusii, et Paphnutio quodam anachoreta, Alexandrum in crimen vocabat. Verum imperator, cui perspecta erat viri integritas et sanctimonia, turbulentos hu-

(*a*) Socrat. lib. I, cap. 9.
(*b*) Socrat. ibid.
(*c*) Sozom. lib. I, cap. 25; Euseb. *Hist. eccl.*
(*d*) Socrat. lib. I, cap. 1.
(*e*) Epiphan. hæres. LXVIII.
(*f*) Ibid.

Digitized by Google

jusmodi viros, nec auditos, re infecta dimisit.

23. *Eusebius et Theognius exulant.* — Neque tamen tantis Augusti studiis, tanta navata opera extinctum malum fuit. Vixdum enim trium mensium spatium ab celebrata synodo elapsum erat, cum Eusebius Nicomediensis et Theognius Nicænus (*a*), quod Arianis partibus non obscure studerent, accitos ab imperatore Arianos adiissent, excepissent domi diversores, iniissent cum illis societatem, relegati a Constantino sunt in Galliam. Constantinus autem in epistola ad Nicomedienses aliam exsilii causam, subobscure tamen, indicat, reumque agit Eusebium pacti cum aliquo sibi adversante tyranno fœderis, cui ministerium et opem suam commodasset ille. Hujusce rei penes se luculenta esse argumenta testatur imperator, quando presbyteros diaconosque Eusebio hac in re administros deprehenderat. Hæ causæ exsilii cum Eusebii, tum consiliorum socii Theognii : in quorum vicem Amphion Nicææ, Chrestus Nicomediæ episcopus constitutus fuit. Qui sit autem ille tyrannus, quocum societatem iniit Eusebius, non aperte significat imperator : sed nihil dubium de Licinio hic agi.

24. Mitto cætera quæ de eorum exsilio feruntur, quod vel magna suspicione, vel aperte falsitate laborent. Cujusmodi est illud, Eusebium scilicet et Theognium, postquam Nicænæ synodo subscripserant, subornato exinde notario nomina abrasisse sua, ac deinde strenuos τοῦ ἑτεροουσίου præcones fuisse (*b*). Qua de causa imperatore Theognium cum Eusebio expostulante, respondisse audacissime Eusebium, ostensa qua induebatur veste : « Si hæc vestis inspectante me divisa esset, nunquam dicerem utramque partem ejusdem esse substantiæ. » Quæ causa irarum et ultionis fuerit. Verum isthæc commentum esse ipse qui enarrat Sozomenus ait. Longius a similitudine veri absunt, quæ narrat Philostorgius, ὁ φιλοψευδὴς οὗτος καὶ κακοστόργιος, Eusebium nempe, Theognium et Marin, dati suffragii pœnitentes, imperatorem adiisse, hisque compellasse dictis : « Iniqui, imperator, ea in re fuimus, quod tui metu perculsi, impietati nomen ascripserimus. » Quo factum ut imperator ira percitus homines in Galatias seu Gallias occiduas relegarit (*c*), et Arianos sua quemque patria excedere jusserit. Et alio loco nugacissimus idem scriptor ait, Secundum cum sociis jussu imperatoris revocatum ab exsilio, litteris quaquaversum missis proscripsisse τὸ ὁμοούσιον, et τὸ ἑτεροούσιον propugnasse : quibus litteris Alexandrum suffragium ascripsisse ait, Ariumque ad communionem admisisse; sed postea Alexandrum, cum ab imperatoris metu respiraret, ad priscam rediisse mentem ; et tunc demum Arium cum sectariis ab Alexandro et ab Ecclesia descivissè. Hæc ille Arianico et impio ore mentitus est.

Anno 326. — 1. *Alexandri Alexandrini obitus.* — Inter hæc Alexander, ætate ac senio confectus, diem obiit supremum. Instante obitu Athanasium designat sibi successorem. Cum enim ingravescente morbo paulatim deficerent vires, derepente Athanasium compellat (*d*). Respondet vocanti quidam nostro gentilis. Quem nihil affatus ille, interposita mora, Athanasium repetitis vicibus vociferatur, absentem indicans alium se vocare : qui re præcauta atque prævisa, ut tantum munus declinaret, sese proripuerat. Prophetica autem mente demum Alexander : « Effugisse te credis, ait, Athanasi, nec tamen effugies; » his significans, gravissimis eum certaminibus et calamitatibus deputatum. Sunt porro qui existiment, ea tempestate Athanasium rerum ecclesiasticarum causa in imperatoris aula versatum fuisse. Incidit Alexandri mors in diem vicesimam sextam Februarii mensis, anno 326, quinque scilicet post ejus Alexandriam reditum mensibus (*e*). Ita quidam, quibus consonat Theodoretus, vita functum referens quinque post Nicænam synodum mensibus. Quod autem habet Epiphanius, demortuum Alexandrum eodem quo Nicæna habita synodus est anno, intelligas nondum elapso anno post synodum celebratam.

2. *Meletiani Theonam cooptant in episcopum Alexandrinum.* — Si fides Epiphanio (*f*), excubantes Meletiani ad quascunque oblatas turbarum occasiones, defuncto Alexandro, absenteque Athanasio, in præsulis Alexandrini munus provehunt quemdam suæ factionis hominem, nomine Theonam, quo tribus elapsis mensibus exstincto, promotus exinde fuit Athanasius. Næ si Meletianorum spectetur audax animus, et novandarum rerum percupidus, hæc fidem superare non videantur. At mirum nullam de hujusmodi homine, vel apud Athanasium, vel apud æquales haberi mentionem, cum maxime frequentissimæ adfuerint illius memorandi occasiones. Verum fortasse quia secundum promotionem nonnisi paucos menses superstes fuit, nulla aut exigua permansit hominis memoria.

3. *Athanasius deligitur.* — Quæ causa, quæ ratio Athanasium compulerit ad redeundum ex secessus loco (*g*), suone ille consilio, oblata muneris declinandi spe, an divino instinctu ad officium evocatus accesserit, pariter incertum. Redux autem summa populorum lætitia excipitur. Hinc concursus, clamor, vota publica plebis catholicæ Athanasium sibi episcopum efflagitantis. Hoc animo multitudo innumera confluit in ecclesiam, ubi tum erant Ægyptii episcopi eadem de causa coacti. Tum plebs incensa cupidine optati potiundi, edito clamore rogare, ob-

(*a*) Socrat. lib. I, cap. 9 et 14; Sozom. lib. I, cap. 21.
(*b*) Sozom. ibid.
(*c*) Philostorg. lib. I.
(*d*) Sozom. lib. IV, cap. 17.
(*e*) Theod. lib. I, cap. 26; Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 59. Vide in *Monito*.
(*f*) Hær. LXVIII.
(*g*) Athan. ibid., n. 6.

Digitized by Google

testari præsules, Athanasium exposcere; deinde versis ad Christum precibus obsecrare, concedi sibi postulatum virum : non passuros se ecclesia episcopos excedere, donec allectus Athanasius esset : virum frugi vociferantes, religiosum, vere Christianum, ascetam, vere episcopum. Illis permoti Ægyptii episcopi, Athanasium in sedem Alexandrinam provehunt, et quidem ingenti populorum plausu lætitiaque. Hæc in synodica Ægyptii præsules, oculati testes, qui suis ipsi manibus Athanasium in episcopali throno collocarant. At secus multum rem Eusebiani missis ad imperatorem litteris significarunt. Aiebant quippe (*a*) Meletianos cum Catholicis inita societate, una confluxisse Alexandriam ex Thebaide et Ægypto episcopos quatuor et quinquaginta, qui (sic illi) jurati statuerunt omnium calculo et suffragiis deligendum qui Alexandrinam occuparet sedem; verum sex, septemve episcopos a cœtu digressos, imprudentibus invitisque cæteris omnibus, clam constituisse Athanasium episcopum; quæ causa esset ut frequens populus, clericique permulti ejus communionem aversarentur. Hæc illi. Verum multo impudentius Philostorgius (*b*), Athanasium narrat ecclesiam Sancti Dionysii invasisse, atque duos episcopos isthic repertos vi compulisse ut episcopale sibi munus deferrent, cæteros autem facti indignatione permotos damnasse hominem, Athanasiumque vi multitudinis ac populi præsidio superiorem, litteris, ceu totius consilio civitatis, imperatori se electum fuisse significasse : quo factum ut vi occupatam sedem teneret. Hæc nimirum mendacissimus Philostorgius, qui nedum veritatem, ne veritatis quidem umbram et speciem sectatur.

4. Annum itaque cooptati in episcopum Athanasii assignamus 326, elapsis quibusdam ab Alexandri obitu mensibus. Atque ita probe constat quod a Cyrillo (*c*) et aliis traditur, Athanasium scilicet in episcopali sede totum sex super quadraginta annorum spatium emensum obiisse. At enim si pontificatus Athanasii exordium ducatur ab anno 326, aut dimidio circiter aut vertente, ad 373, die secunda Maii, quo tempore obiisse inferius commonstratur, computantur anni sex et quadraginta cum quibusdam mensibus.

5. In Athanasii promotionem hæc habet Sozomenus (*d*) : « Ego sane virum hujusmodi non citra Dei nutum ad sacerdotium pervenisse existimo, utpote eloquentia juxta atque intelligentia præditum, et ad occurrendum insidiis adversariorum paratissimum, cujusmodi virum illa tempora quam maxime postulabant. Fuit certe ad conciones ecclesiasticas et ad sacerdotii munus obeundum aptissimus, atque ab ineunte ætate in ejusmodi rebus αὐτοδίδακτος. »

6. Lubet Athanasii præconem omnium clarissimum Gregorium Nazianzenum in hanc rem audire (*e*). « Sic porro educatus et institutus, ut eos nunc quoque oporteret qui plebis antistites futuri, magnumque Christi corpus tractaturi sunt. Secundum ineffabile Dei consilium ac præscientiam, quæ magnarum rerum materiam diu ante præparat, in præclarum hunc sacerdotum ordinem cooptatur, atque in eorum qui appropinquanti Deo appropinquant numerum allegitur : cunctisque ecclesiasticorum graduum muneribus perfunctus, Alexandrino populo, quod idem est ac si dixissem universo terrarum orbi, præficitur. Neque sat definire possum, virtutisne præmium, an Ecclesiæ fontem ac vitam hujusmodi dignitatem acceperit. Hanc enim oportebat veritatis siti languentem, ac prope confectam, Ismaelis instar, potu recreari, aut velut Eliam, arente per siccitatem terra, ex torrente refocillari, paulumque respirantem ad vitam revocari, ac semen Israeli relinqui : ne ut Sodoma et Gomorrha efficeremur, quarum celebris quidem est improbitas, celebrior autem interitus; incolis nempe igne et sulphure oppressis et obrutis. Propterea nobis jacentibus cornu salutis erectum est. » Et paucis interjectis : « Sic igitur et ob eas causas, totius populi suffragiis, non autem secundum pravam formam, quæ postea obtinuit, per vim aut cædem; sed apostolico ac spirituali more, ad Marci thronum provehitur : non minus pietatis, quam sedis successor. Ut enim si hanc spectes, remotissimus ab eo futurus est; ita si illius rationem habeas, statim illi proximus invenietur, quæ quidem proprie successio existimanda est. » Et quibusdam interpositis hæc habet de illius vitæ instituto : « Athanasius vita quidem sublimis erat, verum animo demissus et humilis : et tanta quidem erat virtute, ut ad eam accedere posset nemo; ea comitate, ut ad ejus congressum facilis omnibus esset aditus, mansuetus, mitis, ad miserationem propensus, sermone jucundus, moribus jucundior, facie et multo magis mente angelicus, in increpando lenis, in laudando erudiendi vi præditus : sic utrumque temperans, ut neutrum horum per immoderationem labefactaret; sed ut increpatio paternam charitatem, et laudatio imperii gravitatem retineret : nec aut lenitas mollior, aut severitas æquo rigidior esset; quin potius illa facilitatis et benignitatis, hæc prudentiæ nomen haberet, utraque vero sapientiæ laudem consequeretur. Cui id morum probitas præstabat, ut minus verborum esset opus; id verba, ut parcius virga uteretur; id virga, ut sectione rarius opus haberet. » Et post pauca : « Hic illius in jejuniis atque orationibus assiduitatem laudibus ornet, ille insuperabilem in vigiliis et psalmodiis vigorem : alius egentium curam et præsidium, alius enarret ut superbis restiterit et ad humiles sese demiserit. Virgines pronu-

(*a*) Sozom. lib. II, cap. 17; Athan. ibid., n. 6.
(*b*) Lib. II, c. 11.
(*c*) Epist. 1.
(*d*) Lib. II, cap. 17.
(*e*) Num. 4.

Digitized by Google

bum laudent ; quæ matrimonii jugo constrictæ sunt, moderatorem ; qui solitariam agunt vitam, excitatorem et erectorem ; qui in sodalitio vivunt, legislatorem ; simplices deductorem ; speculationi dediti theologum ; hilares frenum ; calamitosi consolatorem ; canities baculum ; juventus pædagogum ; paupertas largitorem ; divitiæ dispensatorem. Quin et mihi videntur et viduæ patronum laudaturæ, et pupilli patrem, et peregrini hospitalem, et fratres fratrum amantem, sani valetudinis custodem, omnes denique eum qui omnia omnibus factus est, ut omnes vel quamplurimos lucrifaceret. » Hoc Athanasii institutum, hæc episcopalis officii gerendi ratio fuit

Anno circiter 327. — 1. Ἀρχόμενος τῆς ἐπισκοπῆς. *Athanasii in Thebaidem iter.* — Neque ita multo post episcopatus sui exordium, Thebaidis ecclesias Meletianorum dissidio Arianorumque moribus deflagrantes perlustravit, quo vacillantes debilesque animo recrearet ac firmaret in vera fide. Usque Syenem autem, extremum versus Æthiopiam Thebaidis oppidum, contendit adverso flumine. Cumque Tabennesin navigio transmitteret, exit obviam Pachomius (*a*) magna comitante monachorum frequentia, qui adventantem hymnis, psalmis, cantu, nulla prætermissa gaudii significatione, virum excepere. Tum Sarapion Tentyrorum episcopus Athanasium compellat. « Adest, inquit, in his sedibus, meo episcopatui contributis, monachorum quidam Pater et vere homo Dei ; quem omnibus, qui in finibus meis degunt, præficias monachis, et presbyterum constituas pervelim. » Quo Pachomius audito, sese in cœtu fratrum abdidit, donec transmitteret Athanasius. Is tamen cum navim perlustrasset oculis, Dei famulum agnovit, edidicitque jam multa eum Evangelii causa sustinuisse, veræque ipsum fidei sectatorem esse, cujus gratia postmodum in calamitates varias incidit.

Anno circiter 328. — 1. *Arius ab exsilio revocatus. Similiter Eusebius et Theognius.* — Vixdum elapso post Nicænam synodum triennii spatio, Arius redit ab exsilio antequam Eusebius et Theognius suas repetendi sedes facultatem impetrarent (*b*). Nec statim Ario copia facta remigrandi Alexandriam, ne de integro, conspiratis factionum partibus, turbæ, seditiones, tumultus oborirentur. Queis porro artibus, qua ratione, cujus opera redeundi veniam impetrarit, ignoratur. Neque ita multo post Eusebius ac Theognius, circumvento solitis fraudibus atque dolis imperatore (*c*), oblatoque episcoporum principibus fictæ pœnitentiæ libello, acciti et in proprias sedes restituti sunt. Exstat libelli exemplum apud Socratem, quo queruntur illi se indicta causa ab episcopis damnatos in exsiliumque pulsos, suffragia tamen Nicænæ fidei ascripsisse, atque eidem mordicus hærere, ratam illam habere, tametsi condemnationi Arii non erant astipulati. At quando jam Arius ab exsilio revocatus esset, rogant id apud imperatorem agatur, ut sibi quoque redeundi potestatem faciat. Impetrata reditus facultate, Amphionem illi et Chrestum, quorum alter Nicææ, Nicomediæ alter, in pulsorum vicem constituti fuerant, deturbant sedibus. Sunt porro qui nullam hujusmodi libello fidem esse opinantur : verum ne minimam quidem præfert libellus, nisi mea me fallit opinio, νοθείας aut suspicionis notam.

Anno circiter 329. — 1. *Eustathius Antiochenus Arianos strenue oppugnat. Eusebianorum dolo pellitur.* — Reversi ad sedes, quas turbas dederint, quæ molimina, quas machinas, quas insidias struxerint in assertores et vindices τοῦ ὁμοουσίου, haud facile narratu est. Eminebat inter veræ fidei propugnatores Eustathius Antiochenus (*d*) vir multis nominibus insignis, dignitate, pietate, eruditionis fama, *confessionis* gloria nemini secundus. Hic ardens studio veræ doctrinæ promovendæ, infestus Arianis, quos interclusos societate et communione sua edixerat, in odium invidiamque Eusebii et sociorum incurrit. Ad hæc, multa contra Arianos opera in lucem emisit, quorum mentio apud Hieronymum et Theodoretum. Cum Eusebio item Cæsariensi iniit controversiam, eumque ut Nicænæ fidei infensum scriptis suis exagitavit. Ille contra Eustathium reum agit Sabellianæ opinionis, quod Sabellianismi crimen solemne Arianis erat iis offerre, qui Arianam hæresim infesti adorirentur. Neque in Eusebium duntaxat, sed etiam in Patrophilum Scythopolitanum et Paulinum Tyrium acerrime invehebatur. His accensi veritatis hostes, quo virum patrio solo et Ecclesia exturbarent, insidias parant et crimina comminiscuntur. Quod calumniæ genus adornatum in Eustathium fuerit, quæve occasio illi calamitatis, non convenit inter scriptores. Ait Athanasius (*e*), ad imperatorem accusatum Eustathium irrogatæ matri ipsius contumeliæ, nulla interposita mora in exsilium actum fuisse cum magna comitantium presbyterorum et diaconorum frequentia. Socrates autem et Sozomenus narrant, odio flagrantes Eusebianos, Eustathium in synodo Antiochiæ celebrata abdicasse, cum Sabellianismi, tum alius criminis non memorandi causa. Verum quod illud fuerit crimen aperit Theodoretus (*f*), Eusebium scilicet Nicomediensem in veritatis vindices insidias machinatum, desiderio videndi Jerosolymam magnificumque templum ab Augusto excitatum flagrare se simulantem, Constantino vehiculum ministrante, eo profectum esse una cum Theognio Nicæno conspirationis socio. Quibus Antiochiam perlatis, amice et comiter Eustathius præbet

(*a*) *Vita Pachomii* in *Actis SS.* 14 Maii.
(*b*) Socrat. lib. I, cap. 24 ; Sozom. lib. II, cap 16.
(*c*) Philostorg. l. II, cap. 7.
(*d*) Socrat. lib. I, cap. 24 ; Sozom. lib. II, cap. 19 ; Philostorg. l. II, cap. 7.
(*e*) *Hist. Arian. ad Monachos.* n. 4.
(*f*) Lib. I, c. 21.

Digitized by Google

hospitium. Inde, ait Theodoretus, cùm ad sacra loca pervenissent, in partem consilii et conspirationis vocant Eusebium Cæsariensem, Patrophilum Scythopolitanum, Aetium Lyddensem, Theodotum Laodicenum; qui una omnes properant Antiochiam. Ibi conducta muliercula, quæ corporis pulchritudine quæstum faciebat, auctores sunt ut rei secum habitæ sanctum præsulem accuset. In episcoporum cœtum intromissa mulier, infantem uberibus admotum ostendens, illum ex Eustathii coitu peperisse affirmat. Eustathius vero, non ignarus conflatæ in se conspirationis, mulierem si quem haberet hujusmodi facinoris conscium in medium proferre jubet. Cumque neminem illa objecti criminis testem habere se diceret, ipsi jusjurandum Eusebiani detulere. Juravit illa infantem Eustathii esse, statimque judices iniquissimi virum damnant ut adulterum, reclamantibus licet cæteris episcopis qui eo loci convenerant, veri tenacibus, et frugi hominibus, qui Eustathio auctores erant ut ne iniquæ sententiæ acquiesceret. Hanc item criminationem commemorat Hieronymus, *Apolog.* II *adversus Rufinum* : « Istæ, inquit, machinæ hæreticorum, id est magistrorum tuorum sunt, ut convicti de perfidia ad maledicta se conferant. Sic Eustathius Antiochenus episcopus filios, dum nescit, invenit. »

2. Per mihi mirum est tam atrocem calumniam Athanasium præteriisse, si vere oblata fuerit. Sin resciverit, quid causæ est quod tantum Eusebianorum facinus premat silentio, qui huic affinem historiam de Euphrate Coloniensi Stephani Antiocheni insidiis per intromissam mulierculam tentato, accurate recenset. Ex Athanasii utique silentio nonnihil fortasse nascatur suspicionis, quando potissimum cernimus, plerosque istius ævi scriptores libenter afferre mulierculares historias, quarum nonnullæ pari suspicione laborant. Et quod augeat scrupulum, Joannes Chrysostomus in prolixo Eustathii *Encomio*, ubi permultas affert ejus pro fide calamitates, rem istam præterit silentio. Næ Socrates postquam Eustathium Sabellianismi causa abdicatum narravit, adjicit, ὡς μὲν οὖν τινες φασὶν, δι' ἄλλας οὐκ ἀγαθὰς αἰτίας· φανερῶς δὲ οὐκ εἰρήκασι. Hoc est, « Ut vero quidam narrant, aliis de causis minus honestis abdicatus est, quas tamen aperte non proferunt. » Quibus verbis innuit non concordi omnium sententia eam rem tum admissam fuisse.

Anno circiter 330. — 1. *Seditio Antiochiæ.* — Abdicato igitur Eustathio, non in eo stetit Eusebianorum odium flagitiumque; sed imperatorem convenientes, auctores sunt ut in exsilium pellatur antistes (*a*). De exsilii loco non una sententia. Hieronymus Trajanopolin in Thracia, Theodoretus vero in quamdam Illyrici urbem relegatum narrant. Secus alii dicunt, nec nostrum est rem pluribus investigare. Cæterum in Eustathii abdicatione tota pene seditione conflagravit Antiochena civitas. Fremebant populi perinique tanti viri casum ferentes. Cumque de successore deligendo ageretur, tanta flamma dissensionis exarsit, ut prope fuerit totius civitatis pernicies excidiumque. In duas namque partes distracta civitas erat, aliis Eusebium Pamphili allegere, aliis Eustathium retinere nitentibus. Stabant utrinque armati, hostilem spirantes animum. Militum quoque turmas vidisses utrique parti adjunctas. Omnia ad pugnam et horrendam cladem parata; ventumque fuisset ad gladios, nisi imperatoris metus plebis impetum coercuisset. Sed supervenientes Augusti litteræ mitigarunt animos. Eusebiani igitur Eustathio Eulalium subrogant; qui cum exiguo tempore superstes fuisset, ejus loco deligitur Eusebius Pamphili. Verum abnuit ille subire munus; ex animine temperantia, ut innuit Socrates, an quod prospiceret nunquam sibi pacem fore cum Antiochenis catholicis, id summopere incertum. Ariano itaque alii, cui nomen Euphronio, episcopale munus defertur : quo post annum et paucos menses vita functo, deligitur Flacillus item Arianus, et uno avulso non deficit alter. Quæ causa fuit ut multi, cum populares, tum clerici, quibus religio catholica cordi, a cœtibus Arianorum abhorrentes, seorsum collectas agerent. Hi ex ardenti erga Eustathium studio amoreque, Eustathiani deinceps audierunt. Hujusmodi porro discordia Antiochenorum ad integrum ferme sæculum extracta fuit.

2. Cæterum, si Theodoreto (*b*) fides, meretrix quæ Eustathium accusavit, cum in gravissimum ac diuturnum morbum incidisset, calumniam detexit, ac scenam totam aperuit: nec duobus tribusve, sed quamplurimis sacerdotibus indicavit ea quæ dolo fuerant concinnata, fassa se mercede conductam Eustathium in crimen vocasse; neque tamen falso juratam se, quando Eustathius quidam ærarius faber infantis pater esset. Quod si vere gestum, miror tam apertum Eusebianorum flagitium vel fugisse Athanasium, vel prætermissum ab eo fuisse.

3. *Gesta Eusebianorum in Asclepam Gazensem et Eutropium.* — Per idem fere tempus Eusebiani, qui veræ fidei assertoribus inexpiabile bellum indixerant, Asclepam Gazensem episcopum, virum probitate et multis ingenii dotibus ornatum, adoriuntur (*c*); et, quod adornatum erat adversum insontes et orthodoxos telum, præpostere de Christiana fide sentire criminantur. Nec mora, abdicato subrogant Quintianum nescio quem, suæ factionis hominem, Asclepamque patrio solo exterminant. Hinc conversis ad Eutropium Adrianopolitanum τὸν φιλόχριστον conatibus, virum fictis criminibus deturbare nituntur. Eutropius autem, ut nomen sonat, summæ vir probitatis, in crimen ideo vocatur, quod libere Eusebium coargueret, et istac transeuntibus auctor esset ut ne impiis ejus dictis haberent fidem. Quod

(*a*) Hieronym. *De scriptoribus ecclesiasticis;* Socrat. lib. I, cap. 24; Sozom. lib. II, cap. 19.

(*b*) Lib. I, cap. 22.

(*c*) Athan. *Hist. Arianorum ad monachos;* n. 5; Theod. lib. I, cap. 20.

Digitized by Google

in causa fuisse creditur ut Eusebius, ulciscendi sui cupidine, Basilinam Julii Constantii uxorem concitaret in sanctum præsulem, cujus opera, eadem qua Eustathius pœna multatur, urbe pulsus pariter et Ecclesia. Cum porro Basilina anno 331, paucis postquam Julianum pepererat mensibus, diem clauserit extremum, Euphronii exsilium opportune conferri potest in annum 330.

4. *Abyssini Frumentio doctore Christi fidem amplectuntur.* — Jam ad conversionem Abyssinorum Æthiopum enarrandam evocant nos scriptores omnes ecclesiastici, qui sub initium episcopatus Athanasii venisse Alexandriam Frumentium (*a*), atque ab Athanasio delectum fuisse episcopum, apostolumque ejus regionis testantur. Eam historiam ad verbum ex Rufino mutuamur, qui se ab Ædesio, Frumentii comite peregrinationisque socio, rem accepisse commemorat. « In ea, inquit Rufinus, divisione orbis terræ, quæ ad prædicandum verbum Dei sorte per apostolos celebrata est, cum aliæ aliis provinciæ obvenissent, Thomæ Parthia, et Matthæo Æthiopia, eique adhærens citerior India Bartholomæo dicitur sorte decreta. Inter quam Parthiamque media, sed longo interior tractu India ulterior jacet, multis variisque linguis et gentibus habitata; quam velut longe remotam nullus apostolicæ prædicationis vomeri impresserat: quæ tamen temporibus Constantini tali quadam ex causa semina fidei prima suscepit. Metrodorus quidam philosophus, inspiciendorum locorum, et orbis perscrutandi gratia ulteriorem dicitur Indiam penetrasse. Cujus exemplo invitatus Meropius quidam Tyrius philosophus, simili ex causa adire Indiam voluit, habens secum duos puerulos, quos liberalibus litteris, utpote propinquos, instituebat. Quorum unus, qui erat junior, Ædesius, alter Frumentius vocabatur. Igitur pervisis et in notitiam captis his quibus animus pascebatur, cum philosophus redire cœpisset, aquæ vel cæterorum necessariorum causa, ad portum quemdam navis qua vehebatur applicuit. Moris est inibi barbarorum, ut si quando fœdus sibi cum Romanis turbatum vicinæ nuntiaverint gentes, omnes qui apud eos ex Romanis inventi fuerint jugulentur. Invaditur navis philosophi, cuncti cum ipso pariter perimuntur: pueruli reperti sub arbore meditantes, et lectiones suas parantes, barbarorum miseratione servati, ducuntur ad regem. Horum ille alterum, id est Ædesium, sibi pincernam fecit; Frumentio vero, quem quasi perspicacem deprehenderat et prudentem, rationes suas scriniaque commisit: ex quo et in honore magno apud regem habiti, et in amore.

5. *Frumentius ab Athanasio constituitur episcopus Abyssinorum.* — « At vero moriens rex uxorem cum parvulo filio regni reliquit hæredem; adolescentibus autem quid vellent agendi dedit liberam facultatem: quos tamen regina suppliciter exorat, tanquam quæ nihil haberet in toto regno fidelius, ut secum usquequo adolesceret filius, regendi regni sollicitudinem partirentur; et præcipue Frumentium, cujus prudentia ad moderandum sufficeret regnum: nam alius fidem puram et sobriam mentem simpliciter exhibebat. Idque dum agerent, et regni gubernacula Frumentius haberet in manibus, Deo mentem ejus et animos instigante, requirere sollicitus cœpit, si qui inter negotiatores Romanos Christiani essent, et ipsis potestatem maximam dare ac monere ut conventicula per loca singula facerent, ad quæ Romano ritu orationis causa confluerent: sed et ipsa multo magis eadem facere, et ita cæteros cohortari, favore et beneficiis invitare, præstare quidquid opportunum fuisset, loca ædificiis aliaque necessaria præbere, et omnino gestire ut Christianorum ibi semen exsurgeret. Sed cum regius puer adolevisset, qui procurationem regni gerebant, expletis omnibus et ex fide traditis, multum licet detinentibus et rogantibus ut manerent regina vel filio, ad orbem tamen nostrum revertuntur. Ædesio festinante Tyrum, parentes propinquosque revisere, Frumentius Alexandriam pergit, dicens æquum non esse opus occultare Dominicum. Igitur rem omnem ut gesta est exponit episcopo, ac monet ut provideat virum aliquem dignum, quem congregatis jam plurimis Christianis, et ecclesiis constructis in barbarico loco, episcopum mittat. Tum vero Athanasius (nam is nuper sacerdotium susceperat) attentius et propensius Frumentii dicta gestaque considerans, in concilio sacerdotum ait: « Et quem alium inveniemus virum talem, in quo sit spiritus Dei sicut in « te, qui hæc possit implere? » Et tradito ei sacerdotio, redire eum cum Domini gratia unde venerat jubet. Qui cum episcopus perrexisset ad Indiam, tanta ei data esse a Deo virtutum gratia dicitur, ut signa per eum apostolica fierent, et infinitus numerus barbarorum converteretur ad fidem. Ex quo in Indiæ partibus et populi Christianorum et Ecclesiæ factæ sunt, et sacerdotium cœpit. Quæ nos ita gesta, non opinione vulgi, sed ipso Ædesio Tyri presbytero postmodum facto, qui Frumentii comes prius fuerat, referente, cognovimus. » Hæc Rufinus; cui, ut audita narranti, haud licet negare fidem. At multa sunt in quibus vel errore ipse labitur, vel vulgo receptam ævo suo, licet falsam, sequitur opinionem. Hæc paucis commemoranda nobis sunt, iis additis quæ, Tellezio cæterisque PP. Societatis Jesu auctoribus, accepimus. Quæ a clarissimo viro Jobo Ludolpho accuratissime collecta, et innumeris aucta monumentis haud ita pridem in lucem prodierunt.

6. Indiam Rufinus, quemadmodum et alii scriptores ecclesiastici, eam vocat regionem, quæ Frumentii ope Christi fide illustrata est. Tum enim remotissimis quibusque regionibus versus orientem ac meridiem late patentibus Indiæ nomen erat. At

(*a*) Socrat. lib. I. cap. 19: Sozom. lib. II, cap. 24; Theodor. lib. I, cap. 23.

Digitized by Google

immane quantum labitur Rufinus, cum Indiam illam ulteriorem, ut vocat, inter Indiam citeriorem et Parthiam sitam dicit. Exploratissimum quippe est, regionem, quæ Frumentium nacta apostolum est, eam esse Æthiopiæ partem, quæ Abyssinia, Habessinia, vel Abassia dicitur. Hujus regia tunc erat Auxumis, urbs perampla et opulenta, cujus hodieque rudera visuntur, nec nisi oppidulum est Acsum dictum, in regno Tigræ situm, decimo quarto et dimidio gradu latitudinis septentrionalis. Obtruncatum ait Rufinus Meropium : id negant Habessini, sed morbo aiunt exstinctum. Frumentium autem et Ædesium sua voce nuncupant *Fremonatum* et *Sydracum*. Priorem *Salamam* quoque appellare solent, quo nomine his celebratur carminibus ex Æthiopico versis a Ludolpho :

Salutem voce lætitiæ dico ei,
Magnificans et extollens eum,
Salamam, januam misericordiæ et clementiæ :
Qui oriri fecit in Æthiopia luminis Christi splen-
[dorem,
Cum antea in ea caligo et tenebræ fuissent.

Fremona item exstat oppidum in eodem Tigræ regno situm, ex Fremonato seu Frumentio ita dictum. Frumentii autem memoria apud Æthiopes celebratur die decima octava Decembris. Unicum regi obeunti filium fuisse memorat Rufinus; sed Athanasii Æthiopumque testimoniis compertum, duos fuisse fratres, qui apud Athanasium in epistola Constantii ad eosdem principes nuncupantur Aizana et Zazana Auxumeos tyranni, ab Æthiopibus autem Abreha et Atzbeha, quo nomine principum memoria recolitur die 4 Octobris, atque his carminibus ab Æthiope vate celebratur :

Salutem Abrehæ et Atzbehæ, qui sederunt
In regno uno, mutuo se amantes.
Priscis hominibus, qui in præceptis legis Mosaicæ
[ambulabant.
Ore eorum prædicatum fuit verbum Evangelii
[Christi,
Et manibus eorum quoque ædificata fuit habi-
[tatio ejus.

Ex inveterata quadam opinione ortum, quod dicitur horum principum ævo legem Mosaicam obtinuisse in Habessinia. Nam putant regum suorum originem duci a quodam Menileheco, Salomonis ex regina Saba filio : quæ res sagacibus fabulam sapit. Quod vero ritus Judaici non pauci apud eos ad hæc usque tempora usu veniant, id unde progressum haud difficile est augurari. Nam tanta Judæorum multitudo jam olim eo confluxit, ut non semel Negusi seu imperatoris copias adorti, in discrimen rem Æthiopicam adduxerint. Memoratur sane Judæus quidam Gedeon nomine, qui cum imperatoribus quatuor strenue sæpe congressus, demum anno 1624 victus captusque pœnas dedit. Ab hisce igitur Judæis invecta putatur circumcisio, Sabbati observatio, et similes ritus.

7. Jam quod annum delecti ab Athanasio Frumentii spectat, haud levem controversiæ ansam afferunt Rufini cæterorumque scriptorum verba; cum exemplo Metrodori philosophi, qui in ulteriorem Indiam commigrarat, dicunt Meropium tantam suscepisse navigationem. Metrodori autem reditus in annum ut citius 324 conferri oportere certum est. Nam ex illa peregrinatione reversus, Constantinum Byzantii offendit, cui gemmas unionesque ex India furtim ablatas dono dedit. Qui Constantinus anno tantum 324 Orientis imperio potitus, non ante potuit Byzantii considere. Si vero Meropius post Metrodori reditum profectus est, anno puta 325 vel 326, qui potuerit Frumentius sub initium episcopatus Athanasii Alexandriam venisse, qui, uti diximus supra, anno 326 electus est episcopus? Nam præter illud in peregrinando elapsum temporis spatium, annos sane plurimos egisse Frumentium necesse est, sive cum Æthiopiæ rege, sive post defunctum regem cum regina, usque dum adolevissent filii. Sane si suscepta peregrinatio post Metrodori reditum fuit, vix anno 340 potest Frumentii Alexandriam profectus contigisse. Atque ita non paulo post electum Athanasium Alexandriam venerit; sed multis post annis. Verum his omnibus occurritur, si Meropium, non exspectato Metrodori reditu, Æthiopicum iter instituisse dicamus. Nec quidpiam in Rufini narratione comparet, quod huic sententiæ adversetur. In annum ergo circiter 330, vel fortasse maturius, conferenda Frumentii ordinatio videtur. Promotus ille ab Athanasio in Æthiopiæ episcopum, gentem illam Christi doctrina illustravit, ejusque apostolus haberi meruit.

ANNO CIRCITER 331. — 1. *Eusebius conatur Arium Alexandriam remittere. Meletianos sibi asciscit.* — Eusebius porro et asseclæ, pulso Eustathio cæterisque veri defensoribus, ad hoc nervos omnes industriæ contenderunt, ut Arii Alexandriam regressum impetrarent (*a*); cumque occasionem illi et ansam gerendæ rei percupide observarent, opportune cecidit ut tum Meletiani per Ægyptum turbas darent, ac contra quam fuerat in Nicæna synodo definitum, rebus sese immiscerent ecclesiasticis. Homines Athanasius precibus, hortamentis, comminationibus ad officium revocare societatemque communionis inire tentabat. At Meletianorum protervia frustra cessit conatus. Re comperta Eusebius, tum factionis suæ facile princeps, mittit ad Meletianos, quos magnis sibi pollicitationibus devincit; initaque cum illis clanculum amicitia, de Arii reditu constituit agendum. Postquam ergo prius Ariani cum Meletianis simultates aperte gesserant (*b*), ubi adverterunt plebem catholicis sacerdotibus esse addictam, stimulante livore, ejusmodi fœdus inter se inierunt, communesque inimicitias susceperunt adversus clerum Alexandrinum. Quæ res male vertit Meletianis (*c*) : ex Arianorum enim consuetudine et societate veræ fidei jacturam fecerunt, hausto sensim erroris veneno, ita ut et ipsi

(*a*) Athan. *Apolog. contra Arianos*, n. 59; Epiphan. hæres. LXVIII.

(*b*) Sozom. l. II, cap. 21.
(*c*) Athan. ibid., n. 60.

Digitized by Google

persæpe Ariani sint appellati. Hoc juncti fœdere, operam inter se diviserunt; ut Meletiani callidissimi homines et ad calumnias semper parati, pro suis partibus criminum confictionem susciperent, Ariani vero, Eusebianorum gratia et auctoritate freti, judicii ferendi sibi partes vindicarent.

2. *Eusebii calumniæ in Athanasium. Arius et Euzoius libellum fidei offerunt Constantino.*— Et principio quidem Eusebius Athanasii animum tentavit, optatissimum sibi putans esse (*a*), ac rebus Arianorum augendis commodissimum, si tantus ille vir ad eorum partes accederet; ac litteris quidem suis rogabat Arianis aditum, tabellarii autem opera interminabatur insidiis appetendum fore, nisi concederet postulatum. Verum Athanasius, ubi res agebatur ecclesiastica labefactanda, nec minis nec precibus opportunus, optatis Eusebii abnuit: nec modo Arianis non aditum concessit, verum etiam in eorum hæresi exstirpanda operæ semper plurimum studiique consumpsit. Quæ res Eusebii et sectatorum ejus animum exasperavit in antistitem. Et conspicati non posse virum ab instituto revocari, promotionem ejus in sedem episcopalem in invidiam vocant; juniorem pro tanto munere, indignum, ab improbis delectum ementiti, cujus criminationis vanitas ex recensita superius cooptati Athanasii ratione perspicua est. Ruebat suapte infirmitate calumnia, testibus innumeris rei veritatem proclamantibus. Intellexit autem Eusebius nihil ejusmodi machinamentis perfectum iri, nisi imperator suam interponeret auctoritatem. Quamobrem alio vertit studia et conatus, et qua valebat apud Constantiam Augustam auctoritate et gratia usus (*b*), ministerio quoque adhibito cujusdam presbyteri inter familiares Augustæ computati, muliebrem animum ad Arianorum patrocinium allicere tentabat. Et vero administer ille consiliorum Eusebii sæpe cum Constantia de Ario sermonem habuit, virum aiens injuria affectum a synodo, nec ita sentire ut vulgi rumore ferebatur, sed sanæ fidei hærere. His Constantia fidem habuit; nec tamen ea de re imperatori verba facere est ausa. Accidit inter hæc, ut in gravem illa morbum incideret: ægram imperator frequens adibat. Ingravescente morbo, desperataque valetudine, Constantino presbyterum illum commendat, testata viri probitatem juxta atque religionem, necnon benevolum illius imperio animum. Neque ita multo post diem illa clausit supremum. Presbyter exinde inter familiarissimos imperatoris annumeratus est: et majorem in dies nactus gratiam fiduciamque, demum Constantino suum de revocando Ario consilium aperit, nihil sentire virum aiens, quam quod in synodo decretum fuisset, si in conspectum ejus admittatur, astipulaturum Nicænis decretis; sine causa reum agi et in crimen vocari. Nova res atque admiranda imperatori visa est. Respondetque roganti: « Si decretis synodi Arius, si doctrinæ astipulatur, libenter hominem ad conspectum admittam, et cum honore Alexandriam reverti concedam. » Litterisque confestim evocat Arium (*c*). Procrastinantem ut videt, secundas mittit, 27 Novembris datas, quibus cohortatur ut profectum maturet, nec moras ulterius trahat, sed conscenso publico vehiculo se conveniat. Iis acceptis Arius, comitante Euzoio diacono impietatis, abdicationis, exsilii socio, imperatorem adit. Accedentes imperator percontatur, veramne fidem sectentur. Sectari, amplecti eam respondent. Libellum fidei dare jubet. Illi protinus offerunt meditatum vaferrime, et dolosis verbis concinnatum, quæ nec aperte fidem impugnarent, neque erroris virus eliminarent. Perorabant autem sub libelli finem, rogantes, quando sana et sincera essent opinione, aditum sibi ad Ecclesiam non negari. Hac Arii formula offensi multi sectatorum ejus, pristini erroris retinentissimi, quibus impietas nullis delinita verbis, ut principio fuerat publicata, cordi erat, ab eo desciscunt, aliamque disparem familiam ordiuntur, cujus secundum hæc antesignani fuerunt Aetius et Eunomius.

Anno circiter 332.— 1. *Arius Alexandriam petit. Constantinus jubet recipi Arium.*— Cæterum delusus Arii calliditate Constantinus, eo appulit animum, ut eum Alexandriam proficisci libens concederet (*d*) Verum Athanasius, qui hominem pristino semper errore implicatum, simulatamque ac dolo plenam ejus fidei confessionem probe norat, aditum ei ad Catholicorum communionem interclusit. Et vero non sine causa repulsam tulisse Arium mox propalam fuit. Errores enim ille per urbem disseminare de integro conatus, turbas Alexandriæ dabat, et in discrimen vocabat pacem reipublicæ Christianæ. Ut vidit Eusebius frustra tentari Athanasium (*e*), nisi imperatoris jussio accederet, auctor ipsi fuit ut litteras ad antistitem daret minarum plenas, quarum partem affert Athanasius sic habentem: « Cum igitur voluntatem meam compertam habeas, omnibus qui in Ecclesiam admitti efflagitarint, liberum præbeto ingressum. Si quos autem in Ecclesiæ communionem admitti cupientes te prohibuisse, aut aditum illis interclusisse didicero, mittam quamprimum, qui te jussu meo abdicet, et ex sedibus transferat tuis. » His addit Sozomenus (*f*), Eusebii et Theognii criminationes in Athanasium, quod videlicet turbarum et tumultuum auctor esset, multisque in Ecclesiam ingredi cupientibus claudaret aditum, veras esse contendisse Meletianos, Joannis sequaces; qui crebris ad imperatorem itionibus, ementito Catholicorum nomine, Athanasio et catholicis episcopis crimina, cædes, vincula,

(*a*) Socrat. lib. I, cap. 23; Sozom. lib. II, cap. 18; Athan. *Apolog. contra Arianos*, n. 59.
(*b*) Socrat. lib. I, cap. 25; Sozom. l. II, cap. 25.
(*c*) Socrat. ibid.; Sozom. lib. II, cap. 27.
(*d*) Socrat. lib. I, cap. 27; Sozom. lib. II, cap. 28
(*e*) Athan. *Apolog. contra Arianos*, n. 59.
(*f*) Lib. II, cap. 22.

Digitized by Google

verbera, plagas, incendia ecclesiarum ascribebant. Athanasius acceptis ab imperatore litteris rescribit ipsi : Joanni et sociis ejus illegitimas objicit sacerdotum promotiones, studium immutandæ Nicænæ fidei, doctrinam minime sanam, contumelias et seditiones adversus orthodoxos. Inter hasce ultro citroque oblatas criminationes, animi pendens et cui crederet ignorans Constantinus, eam demum dedit epistolam, cujus superius partem exaravimus, deferentibus Syncletio et Gaudentio palatinis.

2. *Athanasius negat Ario aditum. Meletianorum criminationes in Athanasium. Athanasius Nicomediam petit.* — Ejusmodi litteris nihil permotus Athanasius (*a*), imperatori renuntiat nullam esse hæreticis Christo adversantibus cum Ecclesia catholica societatem, nec posse se, salvo officio, hujusmodi hominibus aditum præbere. Imperator autem nihil ultra questus, Athanasio liberam rei ad arbitrium gerendæ facultatem permisit. At Eusebius, non ex voto cadente negotio, consilium init opprimendi Athanasii, ratus non posse, eo incolumi, impetrari quod in optatis erat. Meletianis igitur usus insidiarum administris, hortatur ut memores veteratoriæ artis, qua olim Petrum, Achillam et Alexandrum per calumniam vocassent in crimen, jam pari ausu aggrederentur Athanasium. Illi nec impigre Eusebii jussa exsequuntur : excubantesque in occasiones criminandi Athanasii, cum nullus accusationi locus vel aditus esset, demum Eusebii consilio, opera Isionis Athribeos, Eudæmonis Taneos, et Callinici Pelusii, Meletianorum, hanc priorem fingunt criminationem ; quod scilicet Athanasius lege data linea sticharia, seu vestes sacras ministrorum altaris ab Ægyptiis primus exegisset. Nec mora, crimen ad imperatorem defertur. Sed commodum evenit ut duo Alexandrini presbyteri, quibus nomen Apis et Macarius, istic tum versarentur ; a quibus rei veritatem cum didicisset imperator, Meletianorum deprehensa calumnia est. Secundum hæc litteras mittit Constantinus, queis Isionis factum damnans, Athanasium jubet se convenire. Eusebius, re improspere gesta, non finem fecit insidiarum : sed Isioni et conscleratis auctor est Nicomedia ne secedant, sed adventantem Athanasium novis adoriantur criminationibus. Eo cum pervenisset ille, delatores parati meditatique accedunt ; ac primo Macarium Athanasii presbyterum de confracto calice sacro insimulant, ipsumque Athanasium in capitale crimen omniumque atrocissimum vocant ; quod videlicet hostili erga imperatorem animo, in subsidium belli scrinium misisset auri plenum Philumeno cuidam imperium affectanti. Hæc sane erant ferini in Athanasium odii signa. Sed, providente Numine, ejusmodi hostium tela, quæ in sacri illius capitis periculum imminebant, brevi depulsa sunt. Ubi enim Athanasium hujusmodi crimen propulsantem in suburbio Nicomediæ, cui nomen Psammathia audivisset Augustus (*b*), illi de more falsi convicti repulsam tulere. Athanasius autem honorifice exceptus remittitur Alexandriam, litteris munitus imperatoriis ad populum Alexandrinum ; quibus Constantinus Meletianorum scelera, turbas, ambitionem acriter insectatur, Athanasiumque commendat ut pium et frugi virum, æqui bonique studiosum.

3. *Ischyræ historia.* — Reversus Athanasius aliquantisper in pace degit. At Meletiani, in calumniis et conspirationibus adornandis pervigiles (*c*), haud multo interposito spatio, pacti iniit memores, oblatam moliendi nova in Athanasium occasionem arripiunt, et redintegrant de calice fracto querelam. Ea totam fabulæ causam. In Mareote, Alexandrini agri portione, viculus erat nomine Pax Secontaruri, quo loco sedem habebat Ischyras quidam profligatis moribus homo, perosus plebi ; qui olim a Collutho presbyter creatus, ad laicorum conditionem Hosii jussu, ut dictum est, reductus fuerat. Is nefario ausu sacra attingere et munus sacerdotale obire nihil verebatur. Et cum nulla in viculo exstaret ecclesia, in ædicula orphani cujusdam Isionis rem sacram agebat, tanta tamen infamia apud accolas rusticanos laborans, ut nonnisi septem ex affinibus cœtibus ejus interessent. Re comperta presbyter, cui erat ejusmodi viculus contributus, Athanasio ecclesias de more perlustranti facinus denuntiat ; qui Macarium presbyte um mittit, Ischyram accitum. Eum ægritudine laborantem ac decumbentem reperit Macarius : patrique illius jubet, ut a tali ausu filium coerceat. Morbo demum levatus Ischyras, cum prohibente patre sacra adire facultas non esset, ad Meletianos se proripit : qui haud illibenter scelestissimum hominem, et consiliis opportunum suis recipiunt. Et quamprimum, ne frustra forent tanta accessione aucti, hominis ad meditatum facinus operam requirunt, insidias aperiunt in Athanasium structas, ejus ministerio opus esse sibi aiunt. Etsi perditis moribus erat homo, initio tamen negare operam, horroreque criminis resilire. At Meletiani vi compulsum, atque plagis oneratum, ad iniquam pactionem deducunt ; ac hujusmodi criminationem una omnes finguni et comminiscuntur (*d*), irruentem scilicet Macarium sacrum calicem confregisse, mensam evertisse, libros combussisse, et, ut narrant alii, cathedram dejecisse, ecclesiamque diruisse a fundamentis. Si Socrati fides, Nicomediam Ischyras, a sacrorum officio interclusus profugit, et cum Eusebio concinnandæ calumniæ rationem inivit. Verum cum ejusmodi profectio ab Athanasio juxta atque a cæteris scriptoribus taceatur, jure in suspicionem falsi veniat, maxime quia rem sæpissime tractans Athanasius, id non prætermissurus erat, si revera gestum fuisset. Meletiani igitur Ischyram esse presbyterum prædicant ubique, ut ejusmodi calumniam pervulganti habeatur fides. Is vero commentitium facinus ubique denuntiat. Verum a consanguineis

(*a*) Athan. *Apol. contra Arianos*, n. 60.
(*b*) Athan. ibid., n. 60, 61.
(*c*) Athan. ibid., n. 70 et 74.
(*d*) Hilarii Fragment., p. 1311.

Digitized by Google

objurgatus, pertæsusque sceleris, ad Athanasium adit collacrymans. Hominem ob tantum flagitium increpat Athanasius (*a*). Ille subornatum se et circumventum a Meletianis ait ad ejusmodi criminationem comminiscendam, libellum tradit antistiti, quo se testatur ab Isaaco Cleopatridis, Heraclide Nicii, et Isaaco Letopoleos, Meletianis episcopis, plagis et verberibus ad id facinoris compulsum. Ac Deum obtestatus, renuntiat se probe scire nihil ab Athanasio vel a Macario admissum hujusmodi. Rogat demum sibi Athanasii conventibus interesse liceat. Ejusmodi libellum curavit Athanasius a multis presbyteris diaconisque, cum Alexandrinis tum Mareoticis, subscribi et suffragiis muniri. Neque tamen statim Ischyræ concessus ad ecclesiam Catholicorum aditus (*b*). Cum enim jam diu ad Colluthianos, atque exinde ad Meletianos descivisset, diuturniore opus erat experimento, ut sincera viri pœnitentia comprobaretur.

In epistola Mareotici cleri quædam præfert Nannii versio (*c*), quæ in nullo edito vel scripto codice, quem quidem inspectare licuerit, Græce comparent. Hæc sunt ejus verba : « Nam cum ille (Ischyras) post defectionem ad Meletianos nobis reconciliari et conjungi vellet, quemadmodum et Pistus, qui et ipse quoque talia de Athanasio in vulgus sparserat; neutrum tamen, quanquam propria manu testarentur nihil tale factum esse, et se subornatos a certis hominibus ut talia dicerent, recipere voluerunt. » Vix sane credatur de Pisto isthæc sine codicis cujuspiam Græci auctoritate adjecta fuisse a Nannio. Quæ si vera sunt, mirum ita carptim rem perstrictam fuisse.

4. *Arsenii historia.* — Neque fuerunt isthæc Meletianis ad perniciem Athanasio inferendam satis (*d*). Verum, ut multiplici crimine facilius virum opprimerent, aliud comminiscuntur portenti sane ac prodigii simile. Rem altius ordiri necesse est. Erat quidam Arsenius episcopus Hypseles, Meletianis necessitudine junctus, licet in *Breviario* supra memorato inter Meletianos episcopos non compareat; qui an ad Meletianos jam episcopus desciverit, an, contra quam vetitum in Nicæna synodo fuisset, ab iisdem fuerit cooptatus, pariter incertum. Eum sibi Meletiani ad singularem atrocemque criminationem in Athanasium adornandam administrum parant. Princeps conspirationis ordiendæ fuit Joannes cognomine Archaph, Meletianorum antesignanus. Et quia nemo solet ad maleficium sine spe et emolumento accedere, pactione pecuniæ hominem perpulit ad sese occultandum, eo nempe consilio, ut viri non ulterius inter homines versantis cædem aut mutilationem evulgandi facultas esset. Latebrarum locus monasterium fuit nomine Ptemencyrcis, in Antæopolite nomo situm. Latente igitur Arsenio, primum rumores ubique spargunt, enectum ab Athanasio fuisse Arsenium, ac veneficii causa membratim obtruncatum. In sceleris testimonium truncam manum circumferebant, obviis ostentabant, ut universorum in auctorem iram accenderent. Demum ea ipsa crimina Ischyram et Arsenium spectantia deferunt ad Constantinum, qui, quod permirum videatur, etsi jam sycophantas Meletianos oculis ipse suis deprehenderat, fidem nihilo minus hæc renuntiantibus habuit : ideoque litteras misit Antiochiam ad Dalmatium censorem, cui homicidii causam audiendam committebat.

Anno 333. — 1. *Synodus Cæsareæ indicitur. Arsenii fabula deprehenditur.* — Et vero, ut nostra quidem fert opinio, eodem tempore synodum edixit Cæsareæ in Palæstina celebrandam, triginta nimirum mensibus ante Tyriam synodum, ut habet Sozomenus (*e*), videlicet mense circiter Martio anni 335. Quæ res item Philippopolitanæ synodi epistola firmatur, quæ sic habet : « Nam propter hæc necessario concilium apud Cæsaream Palæstinam primo videtur esse condictum : et cum minime ab ipso vel ab satellitibus ad supradictum concilium occurreretur, post alterum annum in Tyro propter ejus facinora necessario iterum celebratur. » Cui synodo, ut videtur, Dalmatius Censor (*f*), quemadmodum Tyri Dionysius Comes, interfuturus erat, omnia auctoritate et arbitrio suo moderaturus. Censor Athanasio diem dixit, ut se adornaret ad eam depellendam criminationem. Qui litteris Dalmatii acceptis, initio futilem et a veri similitudine abhorrentem calumniam nihil curabat, tutus conscientia ne cogitati quidem, nedum admissi facinoris. Attamen ubi commotum ira imperatorem esse accepisset, ad comministros episcopos per Ægyptum rem significat diaconumque mittit, qui pervestigaret, ubi locorum esset Arsenius, qui a quinque vel sex annis in Athanasii conspectum non venerat. Diaconus autem profectus ad monasterium Ptemencyrceos, quo loco latere Arsenium rumor erat, primum incidit in quosdam, Pecysium nempe presbyterum, Sylvanum Heliæ monachi ejusdem monasterii fratrem, Tapenacerameum, et Paulum Hypseles monachum, qui Arsenium istic versari confessi sunt. Re comperta, Pinnes ejusdem monasterii presbyter hominem in naviculam conjici curavit, ut secundo flumine ad inferiores Ægypti partes una cum Helia monacho concederet. Post hæc, elapsis, ut putamus, quibusdam ab Arsenii profectione diebus, Athanasii diaconus cum comitibus nonnullis reversus, derepente in monasterium quærendi Arsenii causa sese immisit; quem, utpote alio transmissum, cum non reperirent, Pinnem presbyterum cum Helia monacho Arsenii comite Alexandriam deportatos duci obtulere. Et cum nulla negandi via esset, fassi

(*a*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 63.
(*b*) Athan. ibid., n. 74.
(*c*) Athan. ibid., in notis.
(*d*) Athan. ibid., n. 63 et seqq.
(*e*) Sozom. lib. II, cap. 25; Hilar. Fragm. p. 1312.
(*f*) Athan. *Apolog. contra Arianos*, n. 65 et seqq.

Digitized by Google

sunt in vivis Arsenium ac minime obtruncatum esse. Ad hæc omnia jam memorata Pinnes in monasterium regressus Joanni Archapho rescripsit, monens ut me modo, pervulgata rei veritate, Athanasio cædem ascribere aggrederetur : quam epistolam, Paphnutii monachi manu exaratam, nobis Athanasius integram servavit. Narrat item Pinnes, Arsenii enecti fabulam ita per totam Ægyptum percrebuisse, ut ne ultra celari posset. Hæc causa fuisse putatur Arsenio ut Tyrum profugeret, quo ibi procul patria et Athanasio, tutius delitesceret. At forte evenit Archelai consularis famuli, ut in taberna latere Arsenium quibusdam renuntiantibus acciperent, remque indicarent hero. Is mature virum perquirit, repertumque in custodiam tradit asservandum; et sub hæc Athanasio significat deprehensum Arsenium. Cujus item rei oculati fuere testes quidam ipsius Athanasii familiares. Arsenius vero ne deprehensus quidem se Arsenium esse fatebatur, donec ad Pauli Tyri episcopi tribunal evocatus atque convictus, negandi finem faceret. Hoc autem ille pacti cum Eusebio iniți causa agebat, ne se sycophanta deprehenso tota evanesceret fabula. Peccat autem Socrates (*a*), qui istam deprehensi Arsenii historiam Tyriæ synodi tempore contigisse narrat. Nos Athanasium sequimur fide sane digniorem.

2. *Calumnia detecta.* — Inter hæc Eusebius Nicomediensis, Theognius Nicænus, et Theodorus Heracleotes, postquam crebris itionibus postulationibusque, intolerabilia, ut aiebant, Athanasii facinora in synodo aliqua disquiri oportere imperatori suasissent (*b*), jamque celebrandæ synodo deputata esset Cæsarea in Palæstina; versus Orientem properabant animo Athanasii in ejusmodi synodo abdicandi. Verum ille gnarus insidiarum et malæ mentis adversariorum, iter et judicium istius synodi, nec injuria, detrectabat. Quare peracta de Arsenio perquisitione, et patefactis Meletianorum conspirationibus, imperatori renuntiat repertum Arsenium, et totam homicidii scenam de medio sublatam fuisse : ac quæ de Macario presbytero olim Meletiani ad ipsum detulissent, revocat in memoriam. Commodum item accidit, ut Meletiani in iteratis suis, de calice fracto et de mensa subversa criminationibus Athanasium modo, modo Macarium insimularent. Quod utique signum erat luculentum conficti et excogitati criminis. Hæc misso Macario diacono significat imperatori : qui statim judicio censoris prohibito, Eusebium et socios in Orientem Athanasii Ecclesia deturbandi cupidine properantes retrogredi jubet; litterisque missis Athanasium cohortatur, ut populo suo pacem et tranquillitatem conciliare studeat, id cum primis in optatis esse sibi. In Meletianos autem, quos omni execratione dignos appellat, invehitur acerrime. Mirari se ait, quos illi viros interemptos jactitabant, eos ipsos incolumes ante omnium oculos versari; mensam eversam, calicem fractum vecordes homines modo ab Athanasio, mox a Macario effutire, ut illa incertitudine accusationis in sycophantiæ suspicionem vocarentur. Jubet palam legi epistolam; ut nemo unus gestam rem, Meletianorumque insidias ignoret. Plectendos denuntiat, si quos paria ausos deprehenderet. Gratulatoriam Alexander Thessalonicensis Athanasio epistolam misit (*c*), acceptis per Serapionem Sozontis filium, bene moratum adolescentem, ejusdem litteris; scelerato Joanni aiens jure infamiæ notam inustam, utpote turpissimarum rerum artifici.

3. *Arsenius delicti veniam petit.* — Apertissimum autem illud fuit conspirationis argumentum, cum Arsenius ipse, postquam latens deprensus fuerat, missis ad Athanasium litteris (*d*), significavit cordi esse sibi pacem et communionem Ecclesiæ catholicæ, rogare aditum sibi dari, polliceri nullam initurum se cum schismaticis societatem, neque imprudente aut invito Athanasio, scitum aliquod vel decretum una cum aliis episcopis editurum. Istas Arsenius dedit litteras, qui multa post hæc nec obscura prætulit mutati et catholicis rebus addicti animi signa. Re cognita Joannes Archaph, ut vidit gesta sua in ore omnium versari, traduci in dies, magnam sibi invidiam conflare, quasi pœnitens facti, communionem Athanasii efflagitare cœpit : ac litteris imperatori testificatur se, jam omni posita simultate, pacem communionemque cum Athanasio exoptare ac requirere. Pergratæ litteræ Constantino fuere, pacis scilicet amantissimo; dataque epistola virum evocat, publici vehiculi copiam facit, ut majore gaudio præsentem pacisque studiosum exciperet. Talis tum fuit rei exitus, et aliquantum temporis sopitum negotium fuit.

Anno circiter 334. — 1. *Antonius Alexandriam venit.* — Per id circiter tempus Ariani, rumoribus spargendis semper invigilantes, temere jactitabant magni per Ægyptum nominis virum Antonium monachorum patrem doctrinæ suæ favere et astipulari (*e*). Perlata res Antonio dolori fuit; graviterque succensens novatoribus, hortatu episcoporum, et maxime Athanasii, Alexandriam se confert. Tum cœpit Arianos publice coarguere, hæreticos appellare, hæresim eorum vocare Antichristi prodromum, prædicare Filii æternitatem, deitatem, populum voce monitisque in vera doctrina confirmare. Ingens fuit multitudinis lætitia, grande odium conflatum hæresi adventu viri Dei. Accurrebant cives videndi Antonii cupidine flagrantes. Ipsi gentiles conspecta viri litterarum imperiti vi orationis, stupefacti signis miraculisque ad preces ejus editis (nam energumenos, ac mente captos bene multos curabat) ; tanto numero ad Christianam fidem confluxere, ut plures paucis diebus, quam alias per integrum annum, veræ fidei viam ingrederentur. Et vero tanta

(*a*) Socrat. lib. I, cap. 29.
(*b*) Athan. *Apol. contra Arianos*, n. 65 et seq.; Theodoret. l. I, cap. 28.
(*c*) Athan. ibid., n. 66.
(*d*) Athan. ibid., n. 69.
(*e*) In *Vita Antonii*, n. 69.

Digitized by Google

erat opinione sanctimoniæ et pietatis, ut universi, A ne paganis quidem exceptis, hominem Dei, Antonium compellarent.

2. *Antonius curat dæmoniacam.* — Cum autem excederet urbe, Athanasio honoris causa comitante, ut ad portam pervenit, retro clamans mulier sistere gradum rogabat, et sanare filiam suam dæmone vexatam. Rogante etiam Athanasio, substitit ille; et propius accedente cum filia muliere, dæmon puellam humi dejicit. Tum precatus Antonius, impurum dæmonem fugat, et incolumem matri filiam restituit. Cunctisque cum gratiarum actione Antonium honorifice deducentibus, gestiens in amatam solitudinem remigravit. Quædam certe sunt queis inducamur, ut contra quam sentiunt nonnulli docti viri, in annum circiter 334, Antonii Alexandriam profectionem consignemus. Ne ultra annum 334 vel ut tardius 335 differamus, vetat quod Athanasius in Antonii Vita, ubi apprime temporis rationem ducit, ejus Alexandriam profectum enarrat, priusquam de Constantini ad eumdem Antonium missis litteris verba faciat. Et quia eo tempore Alexandriæ versabatur Athanasius, ut ipse narrat, non potest ultra annum 335 differri iter Antonii; quia post annum illum, dum viveret Constantinus, Alexandriam non vidit Athanasius. Ad hæc, post Athanasii exsilium, cum frequens litteras Antonius ad Constantinum reditus ipsius impetrandi causa mitteret, nullus residuus fuit Arianis locus evulgandi, sibi suisque erroribus astipulari Antonium; cum contra C clamarent viri gesta, et Catholicis addictum proderent. Quæ sane causa nobis est, ne profectum ejus post annum 335 conferamus.

3. *Eusebius Cæsariensis inimicitias suscipit adversus Ægyptios.* — Hoc item anno Eusebius Cæsariensis in odium inimicitiamque adversus Ægyptios episcopos palam prorupit. Etsi enim a multis jam annis esset Arianis rebus nec obscure deditus (*a*): at non ita ut catholicorum præsulum palam hostis audiret. Quæ porro causa fuerit simultatis, ut nulli non tunc exploratum et notum fuisse memorant Ægyptii episcopi, sic jam non in promptu fuerit augurari. Subodoramur tamen, ideo Eusebium Ægyptiis succensuisse, quod fortassis una cum Athanasio abnuissent ad synodum Cæsareæ indictam se conferre, quia Eusebius jam in Arianismi et odii erga Athanasium suspicionem venisset. Sane ait Theodoretus (*b*), suspectam Athanasio Cæsaream fuisse ob illius urbis antistitem.

Anno 335. — 1. *Synodus Tyria.* — Meletiani vero patefactis insidiis pudore affecti, studia et consilia alio converterant (*c*); ac fortasse conspirandi finem fecissent, nisi accessissent Eusebianorum stimuli, quibus non Meletianorum fama et dignitas, sed Arianorum res cordi et sollicitudini erant. Cum viderent ergo, per otium et pacem Athanasio licere solitam augendæ rei catholicæ operam navare; interturbare consilia ejus Meletianorum ope satagunt, hosque rursum evocant ad pristinam fingendi et calumniandi artem. Meletiani igitur instaurato fœdere (*d*), elapsis triginta ab indicta Cæsareæ synodo mensibus, Athanasium denuo reum agunt apud imperatorem, et inveteratas confutatasque criminationes renovant. Prodigii simile est, tam versatilem et sycophantis opportunum Constantini animum fuisse; ut quæ toties ille falsa et commentitia deprehendisset, ea denuo in judicium vocari concederet. Eusebiani ergo, ut ait Athanasius, iis usi scenæ quam parabant histrionibus, auctores sunt imperatori, ut synodum Tyri jubeat congregari. Tum comes B Dionysius eo mittitur, imperio suo omnia moderaturus (*e*). Satellitium militare Eusebianis datur, ut arbitrio suo peragant omnia. Eo concedunt magno numero Eusebiani; quorum primipilares Eusebius Nicomediensis, Eusebius Cæsariensis, Narcissus Neronopolitanus, Placillus Antiochenus, Theognius Nicænus, Maris Chalcedonensis, Theodorus Heracleotes, Patrophilus Scythopolitanus, Theophilus, Ursacius Singidonensis, Valens Mursinus, Macedonius Mopsuestenus, Georgius Laodicenus, et alii plurimi. Nec tamen deerant quibus æqui bonique studium esset, sed perpauci. Inter eos maximus Hierosolymitanus, Marcellus Ancyranus, Alexander Thessalonicensis, Asclepas Gazensis. Sexaginta omnes numero præter Ægyptios erant, auctore Socrate (*f*). Ab hoc cœtu avertebat Athanasii animum pristinarum recordatio conspirationum; nec tutum esse arbitrabatur hostibus se committere, quos penes tunc summa rerum esset, ubi nulla æqui ratio futura, sed omnia Eusebianorum arbitrio agenda, jubente comite, cogentibus militibus. At vel invitus ille, litteris compulsus imperatoris, iniquo judicio secum agi passus, eo cum Ægyptiis episcopis quadraginta novem se contulit. Macarius item presbyter vinctus, catenisque onustus, Tyrum adductus a militibus est, ob delatum crimen fracti calicis et eversæ mensæ. Quæ res per quidem indigna erat, sacerdotem necdum convictum tam aspere excipi in præsentia episcoporum.

D 2. *Eusebium arguit Potammon.* — Constantinus reconciliandæ pacis percupidus (*g*), litteris ad Tyriam synodum missis, significavit optatissimum esse sibi, ut simultas omnis et altercatio in Ecclesia comprimatur; sed quia non deessent, queis turbas dare et omnia miscere animus esset, hortari se episcopos ad synodum celebrandam convocatos, ut dissidentia membra ad concordiam revocarent, quam de medio sustulerat paucorum hominum arrogantia. Monet ut citra odium gratiamque aliquam, juxta Ecclesiæ regulas delictorum pœnas

(*a*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 78.
(*b*) Lib. I, cap. 28.
(*c*) Athan. ibid., n. 70, 71.
(*d*) Sozom. l. II, c. 25.
(*e*) Athan. ibid., n. 71.
(*f*) Lib. I, cap. 25.
(*g*) Theodoret. l. I, c. 29.

Digitized by Google

sumant. His acceptis litteris, episcopi causam Athanasii agere cœperunt. Sedebant episcopi Athanasio infensissimi, inter quos eminebat Eusebius Cæsariensis. Stabat coram Athanasius, cui sedis suæ jure primas deferri oportuisset, una cum Ægyptiis episcopis, qui in viæ periculique societatem venerant. Eusebium inter judices conspicatus Potammon Heracleæ in Ægypto episcopus (*a*), cui fuerat sub Maximiano pro fide Christi oculus exsculptus, collacrymans et dolens his hominem dictis compellat. *Tene, inquit, Eusebi, sedere, et insontem Athanasium te judicem ferre? Quis isthæc toleret? Dic sodes, nonne mecum tyrannorum tempore in custodia fuisti? Atque ego quidem oculo sum pro veritate multatus: tu nulla corporis parte mutilatus es, neque in fidei testimonium aliquid passus, sed incolumis integerque ades. Quanam ratione ex custodia elapsus es, nisi quia pollicitus es te nefarium quidpiam admissurum, vel fortasse admisisti?* His Eusebius auditis exanduit; et mox consurgens cœtum solvit hæc locutus: *Si tanta hic procul finibus vestris arrogantia estis; haud abs re in crimen petulantiæ et superbiæ vocamini a contribulibus vestris.* Non desunt tamen, qui Eusebium purgare curent a crimine vel suspicione oblati diis sacrificii: verum nobis ad ulteriora properantibus hæc non licet subtilius explorare. Cæterum non Eusebius tantum accusatus est; sed erant in cœtu Eusebianorum alii criminibus obnoxii: qui cum hæreseos, tum aliorum fœde gestorum causa male audiebant; hos inter eminebat nequissimus ille Georgius Laodicenus, ab Alexandro olim abdicatus, qui turpissimæ vitæ causa omnibus perosus erat.

3. *Quæ crimina Athanasio offeruntur.* — Ventum deinde ad crimina est; acceduntque ex parte Joannis Archaphi delatores Meletiani, Callinicus Pelusii, et Ischyras sive Ischyrion (*b*). Hic de confracto calice, de mensa et cathedra episcopali subversis accusationes redintegravit. Querebatur item se sæpenumero Athanasii opera in vinculis detentum; et accusatum ficto crimine apud Hyginum Ægypti præfectum, quod imperatoris imagines saxis appetiisset, in carcerem detrusum fuisse. Callinicus abdicatum se ab Athanasio conquestus est, licet ante Alexandro communione junctus fuisset; causam irarum fuisse, quod Callinicus ipse communicaturum se cum Athanasio negasset, donec calicis confracti crimen et suspicionem depelleret. Indigne ferre se Callinicus aiebat, quod Marcum quemdam, presbyteri officio deturbatum, in Pelusii episcopatum promovisset; seque militarem custodiam, tormenta ac judicia ejusdem Athanasii artibus, subire compulsum. Aderant præterea ex Meletianorum caterva Euplus, Pachomius, Isaac, Achillas et Hermæon episcopi, qui inflicta sibi ab Athanasio verbera mentiebantur. Omnes porro una ejusdem farinæ accusatores promotionem ejus in crimen vocabant. Aiebant nempe, cum omnes episcopi ante decrevissent, ut nemo eligeretur antequam oblata sibi crimina coram dilueret; Athanasium tamen quorumdam perjurio ad episcopatum pervenisse; quæ causa ipsis fuerat, ut fraude circumventi ab ipsius societate et communione desciscerent. Athanasium autem, nedum oblata crimina propulsaret, vi illata ipsos accusatores in carcerem conjecisse. Post hæc accusatio de Arsenio iterum agitata. Atque ut evenire solet, cum ii, qui perniciem alicujus machinantur, gratia et auctoritate valent, videre erat Eusebio assentantes nonnullos, qui inter amicos Athanasii ante numerabantur, jam inexspectatos accusatores accedere. Lectus est quoque libellus popularium exclamationum, quasi scilicet plebs Alexandrina, odio Athanasii incensa, conventus ecclesiasticos detrectaret. Athanasius autem jussus causam dicere, ac frequenter in jus vocatus, ex oblatis criminibus alia depulit; pro aliis tempus et moram postulavit ad perquisitionem. Hæc ex Sozomeno hausimus; in cujus narratione veri vestigia comparent. Meletiani namque omnes hic memorati, uno excepto Euplo, enumerantur omnes in breviario Meletii.

4. Etsi porro crimina multa offerebant antistiti, duo potissimum erant in ejus exitium comparata, in quibus comprobandis operam ponebant. Aderat Ischyras, qui Athanasium modo, modo Macarium confracti calicis insimulabat. Præsens item erat Joannes, qui Arsenii necem Athanasio imputaret perquam impudentissime, postquam, nec sine ejus pudore et infamia, deprehensa ac detecta calumnia fuerat.

5. *Calumniæ deteguntur.* — Tum Athanasius aliique Ægyptii, qui principio Eusebium et socios superius memoratos judices in sua causa recusarant, quod probe scirent, neminemque fugeret, eos non Athanasii modo, sed orthodoxorum omnium inimicos esse, queis quavis data occasione insidias et bellum pararent; necessitate atque injuria compulsi, Meletianorum criminationem in Athanasium adornatam propulsare aggrediuntur. Verum Eusebiani dicta episcoporum interpellare, eorumque testimonia repudiare nisi sunt. Tum versi in judices, quibus quoddam inesset veri et æqui studium, alios minis, alios conviciis lacessere, ut deterrerent ab æquitate vindicanda. Neque tamen summa licet vi usi (*c*), licet comitis auctoritate ac militum manu freti, licet carnifice quodam et compulsore ministris usi, licet omnia præter jus fasque agerent, comprobare potuere crimina Athanasio oblata. Ischyræ namque calumnia de calice fracto et de mensa subversa, episcoporum omnium Ægyptiorum testimonio depulsa est, nec quodpiam gestæ hujusce rei potuit Ischyras, argumentum proferre.

6. Quod aliam vero sycophantiam spectat de Ar-

(*a*) Epiphan. hær. LXIX.
(*b*) Sozom. lib. II, cap. 25.
(*c*) Athan. *Apol. contra Arianos*, n. 7-9.

Digitized by Google

senii nece (*a*), sic illa referente Theodoreto detecta, nec sine ingenti Meletianorum ignominia, fuit. Deinde famosam illam thecam et manum sale conditam protulerunt, tum erupit spectantium clamor; aliis verum flagitium esse æstimantibus; aliis, qui latere Arsenium norant, falsum putántibus. Vix tandem compressis clamoribus, judices Athanasius percontatur, num cui notus Arsenius. Cum multi respondissent eum se probe nosse, adduci hominem jubet. Rursum ille, isne esset Arsenius rogabat, quem peremisset ipse, quem perquirerent illi, cujus manum ipse dexteram amputasset. Fatentur illi, Arsenium ipsum esse. Quibus Athanasius, reducto pallio, utramque manum ostendit, dextram sinistramque. Aliam, inquit, præterea nemo requirat; duas enim solum manus a conditore Deo omnes accepimus. Socrates autem ita rem narrat. Athanasius pallio in alterum latus reducto, manum hominis ostendit. Rursum nonnullis suspicantibus altera eum manu truncatum; aliquantum moratus, ancipites illos hærere permisit, cum alterum pallii latus reduxisset, alteram quoque Arsenii nudavit manum; et præsentes compellans: Arsenius quidem, ait, ut videtis, utraque manu integer est. Tertia hæc unde excisa fuerit, indicent accusatores. Utrum vero ista serie calumnia mutilati Arsenii detecta sit, an exornandæ orationis causa multa sint adjuncta, incertum. Unum constat (*b*), Arsenium nempe synodo adfuisse, præsentemque cædis et mutilationis crimen repulisse, ut narrat Athanasius.

7. Iis perspectis accusatores, ait Sozomenus, ad levandam ignominiam novo usi crimine, aiunt Plusianum quemdam episcopum, Athanasio addictum, jussu illius incendisse domum Arsenii, ipsumque columnæ alligatum loris excepisse, et in cellulam inclusisse, unde elapsus Arsenius per fenestram se proripuisset; ac exinde aliquandiu delituisse, nec sine causa pro mortuo et ambusto habitum fuisse: qui quod præclarus vir esset et confessionis gloria insignis, idcirco Joannem et asseclas, ejus perquirendi causa, magistratus adiisse. Ait tamen Socrates, Joannem detectæ calumniæ pudore illico fugam fecisse.

8. *Historia mulierculæ suspecta.* — Aliam memorat Rufinus criminationem mulierculæ, quæ ad synodum intromissa vociferari cœpit (*c*), virginitatem se Deo vovisse, sed ab Athanasio tum hospite suo vi compressam et pollutam fuisse: « Introduci ad hæc, ait Rufinus, jubetur Athanasius. Ingreditur cum Timotheo presbytero suo, eumque monet ut posteaquam mulier dicendi finem fecisset, se tacente, ad ea quæ dixerat responderet. Cumque mulier ea quæ docta fuerat perorasset, Timotheus conversus ad eam: Vere, inquit, mulier, ego mansi apud te aliquando, aut vim tibi, ut asseris, feci? Tunc illa, ut mulierum se talium procacitas habet, objurgans Timotheum: Tu, tu, inquit, mihi vim fecisti, tu in illo loco commaculasti castitatem meam. Tum omnes ridiculosus pudor habere cœpit, quod tam facile tacente eo fictio compositi criminis patuisset. » Tum dimissa mulier fuit. Athanasius vero non dimittendam esse contendebat, sed interrogandam quis horum auctor esset. Verum illi occlamarunt, alia superesse crimina longe graviora, quæ nullo possent artificio depelli. Ac tum ventum esse ait ad criminationem de Arsenio enecto.

9. Sed eam mulierculæ historiam multis nominibus suspectam esse, ac fingentis magis artificium, quam rem vere gestam olere, nemo inficias eat, qui adverterit eam non ab Athanasio, qui res Tyri gestas accurate bis terve recenset, imo nec a synodis Alexandrina, Romana sub Julio, et Sardicensi memorari, in quarum synodicis epistolis pluribus enumerantur aliæ Eusebianorum in Athanasium adornatæ criminationes. Quæ vero causa tanti facinoris silentio prætermittendi, potissimum in Sardicensi synodo, quando e re Patrum erat id inter alia afferre, quo liquidius foret jure ac merito tantæ calumniæ artifices damnari et abdicari? Quorsum Philippopolitani præsules conscelerati, repetitis aliis in Athanasium criminationibus, hanc taceant? Cur Epiphanius et Socrates tam nobile flagitium Arianorum omittant, si vere gestum, qui pluribus Tyrias res persequuntur? Et sane Sozomenus, qui ex Rufino eam historiam, ut et Theodoretus, mutuatus est, fatetur eam non in actis synodalibus comparere, sed, utpote turpem et ridiculam, omissam fuisse. Quasi vero id more receptum sit, ut in judicio taceantur reorum calumniæ, cum turpes, cum ridiculæ sunt, ubi e re judicum est, ut pateat omnibus jure ac merito infligi pœnas. Et alioquin non talis hæc historia est cui honos præfandus sit; cum maxime quantumvis turpe factum possit carptim honesteque narrari. Ad hæc, quis Eusebianos putet tam supinos, tam oscitantes fuisse, ut adornatæ ad calumniam mulierculæ non indicarint, quem accusatum oporteret?

10. At his fortasse argumentis quis occurrat, dicendo Philostorgium (*d*), qui sanctis et catholicis infestus viris, criminationes ab eorum adversariis conflatas ipsis ascribere solet, enarrare mulierculam ab Athanasio subornatam fuisse, quæ Eusebium Nicomediensem illati stupri accusaret: cui occasio hæc scribendi fuisse videatur illa Eusebianorum calumnia in Athanasium parata. Sed cum ante Philostorgii ætatem ea, seu vera, seu falsa sit evulgata, nihil hinc ad eam asserendam erui potest. Philostorgius quippe tam ex falsa, quam ex vera historia, potuit ea scribendi occasionem arripere.

11. — *Legatio Mareotica.* Eusebiani patefacta deprehensaque conspiratione, pudore affecti, inopes-

(*a*) Socrat. l. I, cap. 28; Sozom. lib. II, cap. 25; Theodor. lib. I, cap. 30.
(*b*) Athan. *Apol. contra Arian*, n. 72.
(*c*) Rufin. lib. I, cap. 17; Sozom. lib. II, cap. 25; Theodoret. l. I, cap. 30.
(*d*) Lib. II, n. 11.

Digitized by Google

que consilii, usque eo quid agerent non habebant, ut Dionysio comiti auctores essent legatos in Mareotem mittendi, perquisitum an quidpiam criminis possent in Macarii gestis deprehendere (*a*), quasi res non satis agitata et expensa fuisset. Verum nec obscure id consilii Eusebianis erat, ut quia, depulsis criminibus, interclusam sibi spem opprimendi Athanasii cernerent, in Athanasium absentem pro libidine conspirarent. Athanasius autem et Ægyptii contra contendere supervacaneam fore illam in Mareotem legationem, palam perstringere eorum simulationem atque vafritiem, quod rem tandiu meditatam, tanta opera concinnatam, jam inopia argumentorum dicerent non satis exploratam esse; quia res secus cessisset, quam peroptarent ipsi. Tum ubi adverterunt, eo demum Eusebianorum dolo et pervicacia ventum esse, ut omnino ejusmodi legatio mittenda esset; id rogabant, ut ne saltem suspecti viri quæsitores darentur. Æqua res comiti visa est, viros æqui bonique studiosos, nec cuipiam factioni deditos, eo mitti oportere. At illi, quibus in animo erat insidias iterum parare in Athanasii perniciem, missis quatuor ante diebus veredariis, qui Meletianos in Mareotem alienam sibi regionem cogerent, præmissis item Meletianis et Colluthianis quibusdam, qui omnia ad conspirationem adornarent, habito seorsim concilio, clam legatos eo delegant suæ sectæ principes, Theognium scilicet, Maris, Theodorum, Macedonium, Ursacium et Valentem. Hinc litteræ ad præfectum datæ, ut arbitratu legatorum omnia ageret. Hinc militare satellitium deputatum, ut militum ope et auxilio testimonia extorquerent, et documenta conscriberent. Quodque suspicione plenum ac iniquissimum erat, Macario presbytero sub militum custodia relicto, accusatorem secum abduxere.

12. *Conquestio Athanasii et Ægyptiorum.* — His conspectis Ægyptii episcopi, qui cum Athanasio Tyri versabantur, rei indignitatem non ferentes, data ad alios episcopos Tyri coactos epistola (*b*), contestantur perspicuam sibi esse Eusebianorum in Athanasium et in se conflatam conspirationem. Queruntur contra jus fasque gesta omnia, suspectos ejeratosque judices fuisse, ficta crimina, legatos sibi adversarios designatos, qui nihil non arbitratu Eusebianorum agerent, pari fide gesta cætera. Monent demum, Eusebianos dolo usos epistolam tradidisse, quasi a Colluthianis, Meletianis et Arianis adversum se scriptam: cavendum esse ne quidpiam eorum rogatu designetur, utpote inimicorum sibi; non ignorare illos qui causæ esset, quod ab anno proximo Eusebius Cæsariensis in apertas adversum se inimicitias prorupisset. Huic quoque simile rescriptum Dionysio tradunt comiti.

13. *Alexander Thessalonicensis improbat factum Eusebianorum.* — Horum certior factus Alexander episcopus Thessalonicensis, cujus grandis erat apud utramque partem existimatio, famaque sanctimoniæ, litteris monet comitem (*c*) palam se videre conspirationem in Athanasianos adornari, quod suspectos et recusatos homines eo misissent legatos: allatum sibi fuisse nuntios præmissos a Joanne, periculumque esse ne Colluthiani, Meletiani et Ariani per Ægyptum totam turbas moveant: neu locus criminandi episcopos fuerit, si non ex æquo et bono judicium feratur.

14. *Ægyptii appellant imperatorem.* — Comes Dionysius litteris Alexandri commotus, Eusebio atque sociis rescribit, « jam se Flacillo renuntiasse conquestum Athanasium de iniqua et præpostera legatione, rem nequaquam ex animo domini animæ suæ (sic ille) Alexandri factam; id sibi semper consilii fuisse ut communi calculo et suffragio mitterentur legati; haud levem fore criminationi locum, si Alexander episcopus rebus gestis non obtemperaret. » Hæc ille. Neque id non intelligebant Eusebiani: sed vetabat cupido exterminandi Athanasii, ne quid consilio et æquitati darent. Cumque animadverterent Ægyptii episcopi, Eusebianos nihilominus ad cœpta progredi, neque sistere gradum; rescripto ad Dionysium comitem dato, rogant ut quando Eusebiani pro libidine, nulla servata æqui bonique ratione, multa in suam perniciem machinarentur, judicium totum reservaretur imperatori. Comes autem, etsi legationis iniquitatem palam coarguebat, infestus tamen Athanasio, multum adversus illum operæ insumebat, usus ad arbitrium vi auctoritateque sua. Quæ causa fuit ut Athanasius, conspicatus omnia arbitratu et impulsu adversariorum agi, seque in discrimine versari, se proriperet adiretque imperatorem.

15. *Fuga Athanasii.* — Videtur porro Athanasius profectus esse statim atque legati ad Mareotem iter instituerunt, Ægyptiis imperatorem appellantibus. Et vero quid reliquum erat post hujusmodi appellationem, quam ut adiretur Constantinus? Et hæc est item concors scriptorum pene omnium sententia. Quæ vero quæstio movetur, utrum crimen prius oblatum, illudne de calice fracto, an aliud de enecto Arsenio, levis omnino momenti. Fortassis hac ratione facile concilientur opiniones, si cum Athanasio dicamus, allatam primum fuisse criminationem illam de calice fracto et de mensa subversa; sed cum idonea testimonia et argumenta ad eam comprobandam non suppeterent, itum ad criminationem de Arsenii nece; quæ cum ipso præsente Arsenio falsa et nugatoria esse deprehenderetur, inopia criminum, redintegratam tum fuisse pristinam illam propter quam legatio clam decreta fuit.

16. Narrant Rufinus, Sozomenus et Theodoretus (*d*), detectis insidiis ac deprehensa conspiratione, accusatores et judices qui fraudis conscii

(*a*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 72.
(*b*) Athan. ibid.
(*c*) Athan. ibid., n. 80.
(*d*) Athan. ibid., n. 82; Rufin. lib. I, cap. 17; Sozom. lib. II, cap. 25; Theodor. lib. I, cap. 30.

Digitized by Google

erant, tumultu ac seditione synodum complevisse, prestigiatorem vociferantes Athanasium, maleficum, sacerdotio indignum, ac de medio tollendum : tum eos qui jussu imperatoris disciplinæ pacisque servandæ causa synodo intererant, veritos ne violentas ei inferrent manus, clam judicibus virum proripuisse, Athanasiumque conscensa navi Constantinopolim profectum esse, ut causam apud imperatorem ageret.

17. *Legatorum gesta Alexandriæ et in Mareote.*— Interea legati cum Ischyra profecti, relicto sub militum custodia Macario, Alexandriam venerunt (*a*); datæque litteræ Philagrio sunt Ægypti præfecto, genere Cappadoci, transfugæ a religione Christiana, qui auctoritate deinceps et opera sua in res Eusebianorum gerendas incubuit. Alexandriæ dum versarentur legati, domus victusque quotidianam societatem habuere cum accusatore Ischyra. Et sub hæc, comitante Philagrio, militibus stipati in Mareotem proficiscuntur, sedemque ponunt in ipsius Ischyræ domo. Hic monumenta edita, hic perquisitiones factæ sunt : hic dolos, machinas, cuncta veteratoriæ artis tela compararunt. Animadversa presbyteri Alexandrini et Mareotici legatorum nequitia atque vafritie, homines coram objurgant, quod soli cum accusatore, reo Tyri dimisso, accederent : postulant sibi saltem eorum actis et perquisitioni interesse liceat ; se totius negotii et eorum quæ Ischyram spectarent esse conscios, gnaros item qui testes veraces, qui contra ab Ischyra subornati essent : quorum nedum admissa postulatio fuerit, non sine vi repulsi et eliminati sunt. Quodque mirum, ac tali caterva dignissimum, exactis presbyteris, Philagrium militesque ethnicos admiserunt ad rerum sacrarum quæstionem. Intromissi ad testimonium ferendum, non clerici, sed catechumeni, qui sacris nunquam interessent. Imo vero ethnici ac Judæi in testes admissi, ubi de confracto sacro calice, de mensa seu altari subverso res erat; quibus, utpote profanis, nec initiatis, ne obtueri quidem res hujusmodi licitum erat. Non ea mente, non eo consilio interrogabantur (*b*), ut veritatem aperirent, sed ut nutu inimicorum Athanasii, crimina proferrent. Si quis Athanasium illatæ contumeliæ insimularet, is mox Catholicus audiebat, etsi nunquam Christianam professus religionem. Nec satis consulto tamen concinnatæ res fuere; suisque ipsi fraudibus, suis machinamentis proditi, ac suis, ut ita dicam, telis confossi sunt. De sacris enim quæstionem habentes cum Judæis et catechumenis : Ubinam, aiebant, eratis, quando irrumpens Macarius mensam evertit ? Intus, inquiunt, eramus. Atqui non poterat oblatio tum fieri, si catechumeni intus erant. Et cum litteris evulgassent ubique, stante Ischyra et sacra faciente, irruisse Macarium, et omnia evertisse ; ea quoque de re percontantur, ubinam esset Ischyras, quo tempore Macarius irruperit. Responderunt iterum illi, in cellula ægrum decubuisse. Non stabat igitur qui decumberet, nec sacra faciebat qui in cellula ægrotus jaceret. Ad hæc testificante Ischyra a Macario ambustos fuisse ecclesiæ libros ; ipsi tamen testes, etiamsi submissi et subornati, fassi sunt nihil hujusmodi gestum fuisse, sed mentiri Ischyram. Et perquam mirum fuit conquestos lucifugas, occultatos fuisse ab Athanasio eos qui testimonium ferre possent, eosdem tamen palam interrogasse. Acta autem hujusmodi eorum arbitrio et nutibus, præfecti terrore, militum vi atque illatis plagis conscripta, tanto pudori vel ipsis auctoribus fuere, ut ea summa sollicitudine abderent, amanuensibusque juberent, ut eorum nemini copiam facerent : sed cessit res contra quam rati erant. Nam Rufus eorum scriba, qui postea fuit in Augustaliana spiculator, omnium gnarus, aderat qui gestorum ferret testimonium. Eusebiani quoque (*c*) paucis post annis ea per oratores suos Romam miserunt, Athanasioque sunt ea ipsa per Julium episcopum transmissa. Quæ res sceleratos in furorem et vesaniam agebat, quod videlicet quæ occulta et ignota esse peroptarent, ea Athanasius præ manibus haberet, ea legeret.

18. Presbyteri autem et diaconi, cum Alexandrini, tum Mareotici (*d*), rei indignitatem non ferentes, rescripta edunt ; contestantur non ex æquo et bono perquisitionem haberi. Et Alexandrini quidem, litteris ad legatos missis, queruntur reo non præsente habitam quæstionem, sibi rerum gnaris denegatum aditum ; ut solis liceret pro libidine rem gerere. Dare se epistolam istam, quæ in vera synodo in testimonium afferretur. Mareotici vero, epistola ad synodum Tyriam missa, significant Ischyram non vere presbyterum, ficta crimina in Macarium, id sibi in eodem agro versantibus probe compertum esse, qui Athanasio Mareotica loca perlustranti semper adessent : accedentes se ut inquisitionibus interessent, aditu interclusos, repulsam tulisse, et summo quidem opere exoptare, ut Tyrum accedendi facultas sit, si non omnibus, saltem quibusdam a se legatis. Eadem ferme ipsa Mareotici, Philagrio præfecto, Palladio Curioso et Antonio commeatuum præfecto litteris renuntiant, rogantque ut hujusce rei notitia ad imperatorem et ad filios ejus deferatur. Data fuit hæc epistola die decima mensis Thot, id est septima Septembris, coss. Julio Constantio fratre Constantini imperatoris et Rufino Albino, anno Domini 335.

19. Ex Mareote profecti Alexandriam (*e*), indigna in Catholicos, in virgines, in frugi homines Athanasii amantes perpetrarunt. Eorum quippe jussu milites et gentiles strictis gladiis obvios, et maxime virgines impetere, earum sacra corpora nudare, cædere, ita ut pedibus male multatæ claudicarent. Ethnici vero aras et sacrificia minitari ; adeo ut

(*a*) Athan. *Apolog. contra Arian.*, n. 13, 14.
(*b*) Athan. ibid., n. 85.
(*c*) Athan. ibid.
(*d*) Athan. ibid., n. 73
(*e*) Athan. ibid., n. 15.

Digitized by Google

temerarius quidam homo, quasi potestate ab impio præfecto in episcoporum gratiam accepta, virginem manu abreptam ad altare forte obvium raptaret, vim olim Christianis illatam et tyrannorum violentiam æmulatus. Inter hæc facinora videre erat virgines fugere, et ethnicos Ecclesiam ridere, et quidem ante ipsas episcoporum ædes, quæ revera erant officina nequitiæ et diversorum flagitiorum. Ex ea quippe domo gladiis ac telis instructi prodibant, qui vim et mala Catholicis inferrent, qui virgines nullo non contumeliarum genere onerarent. Et hæc illæ jejunii tempore a militibus contubernalibus et compotoribus episcoporum perpessæ sunt. Quæ autem tantorum flagitiorum occasio fuerit, nuspiam traditur. Verum augurari licet eo iniquitatis et violentiæ legatos et præfectum progressos, quia cernerent populum Alexandrinum, maximeque virgines horrere illam periniquam contra Athanasium structam conspirationem, et fortasse maledictis ejus artifices insequi, cum post peracta illa nefaria monumenta procederent per urbem.

20. *Athanasius damnatur.* — Legati demum rebus præclare gestis Tyrum remigrarunt, cum sese jam Athanasius Eusebianorum furori proripuisset (*a*), Ait vero Socrates, post fugam Athanasium, declinati judicii causa, damnatum fuisse; postquam autem acta Mareotica allata sunt, abdicationis in eum sententiam tulisse Eusebianos. Sozomenus vero (*b*), qui Tyrias res accuratius quam alii recenset, his prope verbis rem enarrat. Synodus absentem Athanasium damnavit et episcopatu abdicavit; interdixitque aditu Alexandriæ, ne tumultuum turbarumque auctor esset. Joannem vero et asseclas, tanquam injuria pulsos et male acceptos, ad communionis societatem admittit, singulisque suum in clero gradum restituit. Hinc litteris imperatori gesta sua significant Eusebiani, epistolasque omnibus ubique terrarum præsulibus mittunt, queis hortantur ut ne ultra Athanasii communioni sint adjuncti, neu litteris ultro citroque missis amicitiam cum illo foveant; scelestum vocantes, reum multorum criminum deprehensum, fuga elapsum judicibus, quod novum facinorum esset argumentum. Hac porro de causa inflictas ei pœnas esse, quod cum anno proximo synodum Athanasii causa celebrari edixisset imperator, detrectasset ille iter instituere, tametsi adventum ipsius exspectantes multi præsules, diuturnum Cæsareæ tempus extraxerant; deinde quod cum plurimi episcoporum Tyri convenissent, ille multitudine stipatus accedens, turbis seditionibusque excitandis navasset operam, modo oblata crimina depellere abnuens, modo singulos episcopos conviciis et probris onerans, interdum accitus non gerens morem. Confracti autem mystici poculi convictum fuisse denuntiant, cujus rei testes essent Mareotici legati. Hæc conscelerati homines litteris mandare non erubuerunt. Presbyteri autem Mareotici, qui confutandi Ischyræ causa accesserunt (*c*), ne auditi quidem, repulsi sunt. Multi tamen ex episcopis qui aderant, iniquo judicio ac rebus contra jus fasque gestis minime astipulati sunt. Maximus autem Jerosolymitanus, cum in turba sceleratorum consisteret, vir tamen pius et sanctimonia insignis, et Christi confessor, a Paphnutio Ægyptio episcopo pariter confessore, cui effossus oculus pro Christi nomine fuerat, manu eductus est ex synodo, ne pravorum judicio astipularetur. Sunt autem qui antea in ipso synodi decursu id gestum arbitrentur. Ait autem Socrates (*d*), Maximum damnationi Athanasii suffragium ascripsisse. Verum accuratius multo Sozomenus (*e*), quam Socrates, quæ Tyriam spectant synodum pertractavit. Nec plus habet firmitatis, quod ait ipse Socrates (*f*), Arsenium subscripsisse Athanasii abdicationi. Nam Ægyptii episcopi anno 340, contestantur sibi Arsenium hærere; et a vero simili abhorret, Arsenium, qui tempore synodi ex partibus stabat Athanasii, ut criminationem propulsaret, condemnationi postea ejus suffragium dedisse. Ignoratur porro quinam episcopi abdicationi Athanasii subscribere renuerint: unus tantum memoratur Marcellus Ancyranus, cujus persæpe mentio inferius.

21. *Ischyras episcopus constituitur.* — Unum restabat, ut scilicet Ischyræ sycophantæ pactam calumniæ mercedem Eusebiani solverent. Itaque ut optatis hominis fieret satis (*g*), eum, tametsi nondum presbyterum, in vico ipsius omnium Mareoticorum minimo episcopum constituerunt. Neque tamen non intelligebant illi rem perabsurdam perque indignam esse, atque ecclesiasticæ traditioni adversari. Sed pactione sua id agere compulsi sunt; ne si ingrate cum sceleratissimo homine ageretur, fabulam ille totam denuntiaret. Imperatori igitur auctores fuere, ut litteris ad Catholicum seu Thesaurarium missis, juberet ecclesiam Ischyræ ædificari in loco Pax Secontaruri dicto, eo quidem consilio ut episcopus cum esset atque ecclesia potitus, fide dignus haberetur cum de calice et de mensa ferret testimonium. Nullum enim unquam nactus fuerat obsequentem populum, ne cognatos quidem et affines suos; sed sycophanta audiebat apud omnes, et, ut ait Athanasius, quasi canis pellebatur ubique. Catholicus autem epistolam misit ad exactorem Mareotæ, jubens ecclesiam in hujusmodi vico excitari: quod tamen minime peractum fuit, sed vacuam ille et inutilem servavit epistolam, quam ad verbum affert Athanasius.

22. *Episcopi Tyrii a Constantino evocantur Jerosolymam. Synodus Jerosolymitana.* — Eusebiani Athanasio damnato (*h*), necdum tamen confectis re-

(*a*) Socrat. lib. I, cap. 28.
(*b*) Sozom. lib. II, cap. 25.
(*c*) Athan. *Apol. contra Arian*, n. 17.
(*d*) Lib. II, cap. 8.
(*e*) Lib. III, cap. 6
(*f*) Lib. I, cap. 32.
(*g*) *Apolog. contra Arianos*, n. 85.
(*h*) Socrat. lib. I, cap. 33; Sozom. l. II, cap. 26; Euseb. lib. IV *De vita Constantini*, c. 45 et sequent.

Digitized by Google

bus (una quippe supererat, cujus gratia tanta molimina, tantam negotiorum vim, tantum iter susceperant, nempe ut Arium Arianosque in ecclesiasticæ communionis societatem admitterent), rem propediem acturi, imperatoriis litteris evocantur Hierosolymam, tabellario præclaro quodam viro, imperatoris notario, cui nomen Marianus. Exstructa namque in Calvariæ loco ecclesia, quæ magnum martyrium deinceps nuncupata est, encæniis totam synodum interesse celebritatis causa voluit Constantinus. Mature igitur ex Augusti voto eo se contulere episcopi, ut alios ex toto terrarum orbe coactos convenirent. Tanti cœtus amplitudinem, dignitatem, pietatem magnifice describit Eusebius Cæsariensis; cui fortassis fidem habere religio fuerit, cum eos quoque laudibus exornet qui nec obscure Arianis rebus dabant operam, alios itidem celebret sexcentis sceleribus obnoxios. Tacito autem cujusque nomine, indicatis solum provinciis, de episcopis verba facit. Qui Macedoniæ primas dicitur Alexander est Thessalonicensis, vir sane frugi, insidiis tamen et machinamentis Arianorum circumventus, eo adductus est ut in eorum partibus consisteret. Lecta illa Pannoniæ et Mœsiæ juventus, ii sunt Ursacius et Valens, multis flagitiis nobilitati, Arii magisterio, studioque promovendæ hæreseos insignes. Episcopus autem Persarum memoratus ab Eusebio putatur esse Milles, qui postea Christi causa cervices dedit. Cilices episcopi erant Narcissus Neroniadis et Macedonius Mopsuestenus Arianis deditissimi. Longum esset reliquos ex Thracia, Bithynia, Syria, Phœnice, Palæstina, cæterisque regionibus commemorare. Ex Ægypto autem Thebaide atque Libya aderant Meletiani episcopi : qui post initam cum Eusebianis societatem eorum cœtus adire non impigri erant. Penes Eusebianos summa rerum erat ; et si qui fuerunt in cœtu tanto æqui bonique studiosi, ii dolo atque mendaciis illorum a probo consilio abducti et circumventi sunt. Interfuit etiam Marcellus Arianis infestissimus, de quo mox plurima.

23. Non est instituti nostri ea recensere, quæ ineundæ cum Arianis gratiæ causa affert Eusebius de Jerosolymitanæ synodi dignitate, ita ut ausit eam cum Nicæna, decem ante annos celebrata, conferre. Ecclesiæ igitur a Constantino exstructæ ejusque donis auctæ encænia episcopi celebrant. Orationem ea die solemnem habuit Eusebius Cæsariensis ad totum episcoporum et aulicorum cœtum. Diem celebritati assignat Chronicon Alexandrinum XVII Septembris, Græci recentiores decimam tertiam ejusdem mensis. Quæ ratio temporis vix ac ne vix quidem quadrare potest cum epistola cleri Mareotici, quæ dicitur die decima mensis Thot conscripta, id est septima Septembris, quo tempore in Ægypto versabantur Theognis cæterique legati ad Mareotem. Inde vero illi post peractam perquisitionem Tyrum concessere, ubi perlectis eorum monumentis, abdicatus Athanasius est. Sub hæc, evocante Constantino, Jerosolymam contendunt. Minus vero spatii et temporis est a decima Septembris ad decimam tertiam, vel decimam septimam, quam ut a numeroso cœtu tantum itineris sit emensum. Adeoque aut error sit oportet in epistola Cleri Mareotici, quod minus probabile ; aut Græci encænia ecclesiæ Jerosolymitanæ non celebrant ea ipsa qua contigerunt die.

24. *Arius admittitur ad communionem.* — Secundum hæc Eusebiani palam fecerunt quo spectarent illa tanta in Athanasium molimina (*a*), quo illæ circuitiones, conspirationes, calumniæ; concinnata scilicet hæc omnia fuisse, ut aditus pararetur Arianis ad Ecclesiæ communionem. Tentatæ igitur ab Ario reditus viæ, cum non ex suo suorumque voto hactenus cessissent, jam Eusebii et asseclarum opera apertæ munitæque fuere. Iisdem enim, ut putatur auctoribus, litteris Constantinus Jerosolymitanam synodum cohortatur, ut Arium et sequaces admittat, quos nulli non bono infesta invidia diu foris Ecclesiam detinuisset. Sanam eorum fidem ipsis coram loquentibus et ad interrogata respondentibus comperisse, atque eorum fidei formulam epistolæ suæ adjicere. Cujus formulæ argumentum superius ad annum 329 expensum est.

25. Ejusmodi accepta imperatoris epistola Eusebiani, haud impigre ejus placitis obtemperant ; et, rem scilicet jamdiu paratam meditatamque, Arium et Arianos admittunt ad communionem : resque gestas missis litteris ubique terrarum significant, receptos Arianos evulgant ; idque imperatoris hortatu, ac synodi decreto. Non desunt tamen ex recentioribus, qui tempore synodi Jerosolymitanæ jam mortem obiisse Arium arbitrentur, neque Arium ipsum, sed ejus sequaces admissos. Quam sententiam alias confutavimus.

26. *Eusebiani Marcellum Ancyranum impetunt.* — Ut res sese prospere dabant, ad Marcellum Ancyranum infensum sibi præsulem deturbandum vertunt conatum Eusebiani (*b*). Qui Marcellus, quoniam calamitatum, et, ut ita dicam, fortunarum Athanasii consors fuit, jubet animus res eum spectantes altius ordiri. Asterius quidam in Cappadocia sophista, sophisticæque artis magister, Christianam amplexus est fidem. Sub hæc autem ad Arianam perfidiam descivit, ejusque propugnandæ gratia libros edidit. Quæ causa est ut ab Athanasio multiceps sophista, Arianorumque orator appelletur. Versabatur is assidue cum episcopis, et cum primis Arii asseclis : frequens synodos adibat, observans num quam posset episcopalem sedem invadere, a qua tamen spe, sacrificii diis oblati causa, lapsus est. Aitque Philostorgius lapsum Asterium, ad pœnitentiam Luciani martyris monitis revocatum, cujus item Luciani discipulus fuisse dicitur. Is ergo Asterius urbes

(*a*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 84.
(*b*) Socrat. lib. I, cap. 36 ; Athan. *De synodis*, n. 18.

Digitized by Google

Syriæ peragrans libellos in vulgus spargebat : imo, qua erat temeritate, in suggestu, quod unis licitum sacerdotibus est, legere multitudini non verebatur, in grave audientium detrimentum. Re comperta, Marcellus librum edidit confutandi causa hominis, *De subjectione Domini* inscriptum, quo strenue Asterianam juxta atque Arianam doctrinam impugnabat, invectus acriter in multos novatorum principes, Eusebium Nicomediensem, Paulinum, et Narcissum. Quæ res cum impotentium hominum iram inflammasset, excubant exinde in occasiones viri opprimendi. Coacta porro Jerosolymitana synodo ubi quocunque inclinarent Eusebiani, eo omnium concors animus accedebat, evocant Marcellum causam dicturum. Ait Socrates deprehensum in synodo fuisse Marcellum Pauli Samosateni errore implicatum esse, jussumque ut a sententia decederet; illum vero pudore affectum pollicitum esse se flammis daturum scripta sua. Evocati autem inter hæc Eusebiani a Constantino, causam Marcelli intermittere coacti sunt.

27. *Athanasius Constantinum adit. Constantinus evocat Jerosolymitanos præsules. Nova calumnia Eusebianorum. Athanasius in Gallias relegatur.* — Interea Athanasius Tyro imperatoris adeundi causa profugus, Constantinopolim pervenit, atque ingredienti in urbem Constantino equo insidenti (*a*), derepente media in via cum quibusdam se comitantibus ita inexspectatus occurrit, ut stuporem attulerit. Et primo quidem intuitu imperator virum non agnovit : sed sciscitatus aulicos, et qui esset et quibus affectus injuriis edidicit. Verum ex præjudicata opinione et occupato Eusebianorum criminationibus animo, ne quidem audire hominem volebat; proximumque erat ut amoveri præciperet. Ait Epiphanius (*b*) Athanasium, cum repulsam ab imperatore ferret, conquestum hæc vociferatum esse : *Dominus mei tuique judex erit, quando eorum partibus adjungeris qui me calumniis opprimunt.* Abnuente autem Constantino vel auditum ferre, libere instat Athanasius, majoreque cum fiducia, nihil se postulare ait, quam ut evocentur Jerosolymitani præsules, quo posset coram de illatis malis et injuriis conqueri. Rogabat item ut imperator legitimam cogi synodum curaret, aut ipse sese purganti præberet aurem. Æquum postulatum Constantinus admittit; missisque mox litteris, evocat episcopos in synodo coactos, jubet Constantinopolim accedere, maturare profectum gesta defensuros ; objurgat homines ut turbarum ac tumultuum auctores et oppressores veri. Ejusmodi litteris acceptis Eusebiani, perterriti scelerum conscientia, cum propediem futurum esset ut palam eorum consilia et studia evaderent, ad veteratoriam artem de more confugiunt; cæterisque episcopis Constantinopolitano itinere interclusis, ne iis testibus rei gestæ veritas deprehenderetur, a solis factionis suæ principibus rem apud imperatorem agendam decernunt. Erant ii Eusebius Nicomediensis, gentilis ejus Cæsariensis, Theognius, Patrophilus, Ursacius et Valens. Qui soli Constantinopolim advolant. Ubi imperatorem convenerunt, nulla ulterius fuit de calice fracto, de enecto Arsenio memoria : sed callide novum crimen comminiscuntur, imperatori commovendo peropportunum. Comminatus, inquiunt, Athanasius est, se commeatum frumenti quotannis Alexandria Constantinopolim transvehi solitum interclusurum. Rei insolentia indignatus Constantinus, plenus iræ, vultu voceque terribilis, gravissimas effert minas. Inexspectata calumnia et Constantini furore stupefactus Athanasius, quæ una supererat adversus tantam iniquitatem defensionis ratio, ingemiscere, obtestari, affirmare falsam criminationem, nec posse virum, cui tenues opes et nullæ facultates essent (*c*), tantam aggredi rem. At Eusebius, qui quando semel verecundiæ fines transierat, bene et naviter impudens erat, juratus affirmat divitem ac prepotentem Athanasium, penesque illum esse talia moliri, si vellet. Tum Constantinus, qui amori suo erga patriam, ita vocabat Constantinopolim, plus sæpe largitus erat quam concederet æquitas, non exspectata ejus defensione, virum relegavit in Gallias. Aderant cum Athanasio Ægyptii episcopi numero quinque, qui rei testes fuere, Adamantius nempe, Anubion, Agathammon, Arbethion et Petrus ; erratque Socrates qui præsules istos putat Athanasii accusatores apud imperatorem fuisse, deceptus scilicet obscuritate sententiæ cujusdam in epistola Ægyptiorum præsulum (*d*). Narrat porro Sozomenus redintegratam coram imperatore fuisse criminationem de calice fracto, quæ causa fuerit ut in exsilium Treviros amandaretur Athanasius. Sed reclamant ipse Athanasius et Ægyptii episcopi, qui diserte aiunt, Eusebianos coram imperatore ne minimam quidem de calice fracto et de Arsenii nece fecisse mentionem.

28. Permirum sane, tanta pietate et æquitate principem eo calumniis maledicorum adductum, ut ne quidem exspectata defensione insontem virum pelleret in exsilium. Verum criminis opportunitate ita imperatoris animum occupavit Eusebius, ut perquam difficilis aditus veritati relinqueretur (*e*). Id eum non supplicii causa fecisse affirmat Constantinus junior, sed quo virum eriperet inimicis magnopere sævientibus. At licet Constantini facilitate nonnunquam Eusebius ad libidinem abuteretur, non tamen ejus animus eo usque Eusebii placitis deditus erat (*f*), ut in ejus gratiam, quem æstimaret insontem, solum vertere juberet. Quod sane perspicuum ex ejus ad episcopos epistola, ubi acriter objurgat illos quod Athanasium abdicassent. Et perquam tutus fuisset Alexandriæ Athanasius, si ex imperatoris placito eo reversus fuisset; nec quidquam ipsi formidinis hæ-

(*a*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 86.
(*b*) *Hæres.* LXIX.
(*c*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 9.
(*d*) Sozom. lib. II, cap. 28.
(*e*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 9.
(*f*) Athan. ibid., n. 87.

Digitized by Google

sisset in patria sua ab Eusebii potentia et malignitate. Quamobrem vero similius arbitramur hæc dixisse Constantinum juniorem, ut patris memoriæ consuleret, atque pulsi Athanasii iniquitatem et invidiam minuere saltem posset. Næ ita in Athanasium exasperatum Constantini animum narrant Ægyptii præsules, ut ex sola numinis providentia factum putent, quod exsilio tantum, non capite, virum multaret.

29. *Constantinus vetat alium eligi in locum Athanasii. Marcellus damnatur.* — In Athanasii pulsi et ejecti locum, alium factionis suæ episcopum deligere parabant Eusebiani et Ariani. Verum Constantinus sceleratos a tali ausu coercuit (*a*), quia oblatorum Tyri criminum convictus non fuisset Athanasius (*b*). Neque tamen illi, qua erant pervicacia et temeritate, finem faciebant hæc moliendi, donec intentatis minis imperator, petulantes homines a cœpto et proposito deterreret. Sub idem ferme tempus presbyteri quatuor Alexandrini, quod episcopo suo conjunctissimi essent, pulsi pariter et in exsilium acti sunt; quorum hæc nomina, Paulus, Plution, Aphtonius et Paulus Capitonis filius (*c*).

30. Eusebiani pro-pero rerum eventu læti, jam cum potestas erat, adversariis suis perniciem machinantur. Quamobrem synodum Constantinopoli, repugnante licet Alexandro istius urbis episcopo (*d*), celebrant; et quod in votis erat, Marcelli causa affertur in medium. Is librum suum, quod ante (si Socrati fides) promiserat, flammis dare recusat. Quamobrem abdicato illo, Basilius in ejus deligitur locum. Vetat autem synodorum Romanæ et Sardicensis auctoritas, ne putemus errorem in Marcelli scriptis exstitisse. Nam expensis istic Marcelli clausulis, quarum causa damnatus et sede pulsus fuerat, deprehensum est virum recte sentire, et injuria fuisse abdicatum. Eusebius porro Cæsariensis jussu, ut testatur ipse, Constantinopolitanæ synodi, Marcelli librum confutavit, quem Marcellum in ipso sui operis exordio invidiæ ac livoris accusat his verbis : Ἡ ὑπόθεσις αὐτῷ τῆς γραφῆς ἡ μισαδελφία κατέστη · τὸ δὲ ταύτης αἴτιον ζῆλος καὶ φθόνος. Ejus vero doctrinam multis nominibus culpat. Verum, ut alias commonstratum est, detorta persæpe viri sententia, atque ad pravam opinionem vi ratiocinii deducta, ut etiam testatur Julius Papa in epistola ad Orientales (*e*).

Anno 336. — 1. *Athanasius Treviros concedit.* — Athanasius solum vertere coactus, Treviros exsilii locum contendit : eo cum pervenisset, a beato Maximino tum episcopo perhumaniter exceptus est (*f*). Treviris versabatur item Constantinus junior; a quo pariter honorifice habitus, omnibusque ad victum honestumque cultum necessariis abunde instructus fuit. Ejus porro Treviros adventum cum viris doctis conferimus in exordium anni 336, cujus temporis ratio pluribus inferius indaganda veniet.

2. *Arius Alexandria pulsus Constantinopolim se confert.* — Inter hæc Eusebiani nervos omnes industriæ contendebant, ut tantæ molis rem, Arii videlicet in Ecclesiam admittendi propositum, perficerent (*g*). Is Jerosolyma Alexandriam profectus erat, ut jussu synodi ad Catholicorum collectas accederet. Verum Alexandrini indigne ferentes impurum hominem Catholicorum sese rebus immiscere, efferati item nuntio antistitis sui artificiis et fraudibus hæreticorum sede et patria pulsi, in sceleratum hominem commoti, turbas ac tumultus concitant, futurumque erat ut tota civitas seditione conflagraret, nisi Constantinus, postquam perversam Arii mentem compererat, eum rursus Constantinopolim evocasset, rationem motuum redditurum, quorum nec obscure auctor ille fuisset. Eusebius tamen quodam loco ait, rogatu suo, repugnante licet ac invito Alexandro, acsitum Arium ab imperatore fuisse (*h*). Evocatum Arium Eusebius et asseclæ, solitis artibus ac pro innata vafritie, curabant in Ecclesiæ Constantinopolitanæ conventus admitti. Quam rem ut imperatoris auctoritate conficere possent, de fidei formula Constantino offerenda una omnes prospiciunt, præcaventque ne quid in illa offensionis occurrat. Ingressum post hæc Arium interrogat imperator, num Ecclesiæ catholicæ teneat fidem. Ille, cui perinde erat ad perjurium atque ad mendacium accedere, se recte sentire juramento confirmat, ac libellum offert fidei, ubi occultato hæreseos veneno, Scripturæ voces dolose usurpabat. Tum imperator : Si sana, inquit, est fides tua, probe jurasti; sin impia, et tamen jurasti, de jurato Deus sumat pœnas. Dimisso ab imperatore Ario Eusebius et socii solita usi petulantia in ecclesiam aditum facere tentabant. Jacobus autem Nisibensis episcopus, pietate vir ac miraculis clarus, Catholicis auctor fuit ut tantæ calamitatis declinandæ causa preces ad Deum funderent. Obsistebat item Constantinopolitanus præsul, non debere aiens hæreseos auctorem, locum in ecclesia occupare. At Eusebiani, jactatis interminationibus, hæc impudenter fari : Ut repugnantibus licet vobis impetravimus evocari ab imperatore virum; ita die crastina, te licet invito, nobiscum Arius in hac ecclesia aderit conventui. Queis Alexander auditis, grandi mœrore perfusus, ingressus est in ecclesiam Irene cognominatam; supplicesque manus ad Deum tendens, collacrymans in vultum procidit intra sacrarium; humique jacens, auditus a Macario presbytero est hasce mœstas effundere voces. *Si Arius crastina die ad conventum accedet, me servum tuum ex hac luce dimittito, et ne sinas cum impio pium commisceri et una interire. Sin Ecclesiam miseraris tuam, et quidem miseraris, hoc*

(*a*) *Apolog. contra Arian.*, n. 29.
(*b*) Athan. ibid., n. 30.
(*c*) Athan. ibid., n. 40.
(*d*) Socrat. lib. I, cap. 37; Sozom. lib II, cap. 29.
(*e*) Athan. *Apol. contra Arian.* n. 32
(*f*) Athan. ibid., n. 87.
(*g*) Socrat. lib. I, cap. 37; Sozom. lib. II, cap. 29.
(*h*) Athan. *Epist. de morte Arii*, n. 2.

Digitized by Google

bene novi, animadverte Eusebii et sociorum verba, et ne dederis in exitium et in opprobrium hæreditatem tuam, ac tolle Arium, ne ingrediente illo in ecclesiam, hæresis una introire videatur, neu deinceps impietas pietatis loco habeatur.

3. *Mors Arii.* — Hæc Sabbato pomeridianis horis precabatur antistes, et sub hæc multum anxius digreditur. Ea vero ipsa hora, egressus imperiali palatio Arius (*a*), Eusebianis satellitum instar stipantibus, per civitatis medium magnifice incedens ac gestiens gaudio, futilia loquens, omnium in se movebat oculos. Cumque pervenisset ad forum Constantini dictum, quo in loco statua porphyretica posita erat, ut ait Socrates, conscientia scelerum exhorrescens, ad alvi exonerandæ necessitatem compulsus, percontatur num in proximo latrinæ. Cum pone Constantini forum esse didicisset, eo pergit; ac derepente animo deficit, et una cum excrementis dilabuntur intestina cum splene ac jecore; et, si Athanasii verba sunt ad litteram accipienda, crepuit ille medius velut alter Ischariotes; et ita multo vitam cum sanguine fudit. Cumque elapso quodam temporis spatio non regrederetur, qui foris hominem præstolabantur introgressi, exstinctum in sella jacentem inveniunt. Ejusmodi fuit Arii exitus. Eo Eusebiani spectaculo pudefacti, sociique exitio perterriti, defuncti corpus humarunt. At beatæ vir memoriæ Alexander episcopus, lætis Catholicorum animis, accurrentibusque beneficii accepti causa fratribus, synaxin celebravit. Tum resonare omnia laudibus, et gratiarum actionibus celebrare omnes Dei providentiam, quæ tanta cura rebus prospicit ecclesiasticis; non quo gauderent de impii hominis interitu, sed quod ea res ex singulari Numinis providentia præter humanum usum accidisset. Latrinas porro illas ait Socrates longo post tempore superfuisse; sed Sozomenus (*b*) ita habet : Fertur porro diuturno tempore neminem ea sella usum. Nam, cum multi pellente necessitate eum in locum confluerent, alii alios monebant ut eam declinarent sellam, in qua Arius impietatis pœnas dedisset; atque demum exsecrationi fuit locus. Aliquanto post Arianus quidam prædives et opulentus locum emit : et commutata priore ædificii forma domum illic excitavit, ut res paulatim in oblivionem veniret.

4. Postquam rumore nuntio evulgata mors Arii fuit, non una omnium fuit, ut evenire solet, de re tam insolenti opinio. Putarunt alii repentino morbo oppressum, aut ingenti lætitia, quod res cecidisset ex voto, occupatum interiisse; alii scelerum et impietatis pœnas luisse. Pars ante ejus factioni dediti, audito subitaneo casu, ab Arianis partibus desciscunt. Alii errorum retinentissimi maleficis artibus enectum clamitant. Constantinus accepto Arii interitu, eum ut perjurum habuit atque hæreticum, promerito supplicio divinitus affectum; perniciesque hominis animos fecit, ut impensius veram doctrinam vindicaret, quia Nicænæ fidei veritatem vi miraculi confirmatam intelligeret. Nec audiendus Rufinus (*c*), qui contra scriptorum omnium fidem et auctoritatem, narrat obitum Arii sub Constantio accidisse, aliaque immiscet plurima vero aperte repugnantia.

5. *Antonius pro Athanasio scribit ad Constantinum.* — Cæterum defuncto Ario (*d*), nequaquam sedata controversia fuit de dogmatibus ejus oborta, neque sectatores ejus insidiarum finem fecerunt, nec attritæ res eorum ducis casu et exitio videbantur. Sane cum populus Alexandrinus precibus, clamore, conquestionibus de revocando Athanasio ageret assidue, magnusque Antonius frequens litteras mitteret ad imperatorem, queis malam fidem, malam mentem Meletianorum aperiebat, monebatque ne crederet nebulonum criminationibus; Alexandrinis Constantinus petulantiam et temeritatem exprobravit, clericis et virginibus ut quiescerent edixit, non posse aiens Athanasium revocari, seditiosum hominem et ecclesiastico judicio condemnatum. Antonio autem rescripsit, non licere sibi sententiam synodi despicere : quamvis enim nonnulli aut odio aut gratia permoti in tali judicio fuissent, pari tamen modo affectam tantam prudentum proborumque episcoporum multitudinem credibile non esse; Athanasium hominem esse superbum, contumeliosum, ac discordiæ auctorem. Tantum præjudicata Constantini opinio valuit, tantum Eusebianorum machinæ potuerunt. Næ illi, gnari mire abhorrere imperatorem a controversiarum et motuum auctoribus, ejusmodi crimina opportuna scilicet rebus suis offerebant in Athanasium. Neque tamen omnino res cessit ex voto Arianorum. Nam cum Constantinus duas in partes distractam Ecclesiam Alexandrinam esse accepisset, et alios quidem Athanasium fovere, alios Joannem Meletianum; in Joannem juxta atque in Athanasium indignatus, hominem mulctavit exsilio; nec ipsi profuere Tyriæ synodi decreta, quibus fuerat ad ecclesiasticam communionem admissus.

6. Interdixit præterea Constantinus (*e*), ne extra ecclesiarum septa, aut privatim aut palam hæretici convenirent, sed jussit ut se Catholicorum jungerent cœtibus. Necdum enim Ariani in sectam aliquam ab aliis hæreticis distinctam loco scilicet et conventibus, abierant; sed exceptis Novatianis, Phrygibus, Valentinianis, Marcionitis et Paulianis, aliorum indiscriminatim hæreticorum conventibus intererant. Hæc scilicet Sozomenus, cui in hoc reclamat Alexander Alexandrinus supra p. LXIV, ubi ait, Colluthianos atque eorum exemplo Arianos in separatis locis conventus agere. Ex prædicta imperatoris lege factum, ut earum hæresum memoria magna ex parte oblitterata sit.

(*a*) Socrat. lib. I, cap. 38 ; Sozom. lib II, cap. 30.
(*b*) Socrat. ibid. ; Sozom. ibid.
(*c*) Lib. I, cap. 13.
(*d*) Sozom. lib. II, cap. 32.
(*e*) Sozom. ibid., cap. 33.

Digitized by Google

7. *Eusebius et Theognius fidei formulam edunt.* — Eodem ferme tempore Eusebius Nicomediensis et Theognius Nicænus, turbarum ac motuum percupidi, novam fidei formulam edidere, qua τοῦ ὁμοουσίου vocem non repudiare quidem metu Imperatoris Nicænæ fidei deditissimi, sed quibusdam ad suam libidinem interpretationibus infirmare sunt ausi. Atque inde novarum quæstionum et disceptationum origo.

8. *Alexandri Constantinopolitani mors. Paulus in ejus locum subrogatur.* — Alexander interim episcopus Constantinopolitanus, neque ita multo post relegatum in Gallias Athanasium, totos tres supra viginti annos episcopali munere cum laude perfunctus, diem obiit extremum (*a*), annos natus nonaginta et octo. Ut ante Constantini obitum ejus mortem conferamus, suadet Athanasius, qui successorem ejus Paulum eodem imperante patrio solo ejectum narrat. Errat Theodoretus, ubi Eusebium dicit post mortem Alexandri eam sedem invasisse. Nec minus labi videntur Socrates et Sozomenus, qui obitum ejus referunt in Constantii imperium. Præstat sane Athanasio habere fidem, qui duobus post Alexandri decessum annis Constantinopoli agens, per moram et quietem intermissi itineris testis fuit iteratæ in Paulum criminationis, quam cæteris scriptoribus, qui post elapsum sæculum hæc conscripsere. In Alexandri ergo locum cooptatus Paulus fuit. Qui Alexander instante obitu rogantibus clericis, cuinam deferenda sedes esset: Si virum, inquit, pietate et doctrina insignem quæritis, adest Paulus; sin hominem cum gerendis rebus peracrem, tum colloquendi cum judicibus peritum, mavultis, commodior Macedonius. Non intactum, neque dolis suis insidiisque expertem Paulum siverunt Ariani, virum scilicet pietatis sibi et integræ fidei nomine perosum; sed, quæ expedita illis assuetaque erat perniciem machinandi via, crimina insonti offerunt, ipsumque reum agunt apud imperatorem. Constantinus, iterum circumventus artificio veteratorum, Paulum relegat in Pontum. At non diuturnum exsilium fuit. Defuncto namque Constantino, in sedem ut alii exsules reversus est.

Anno 337. — 1. *Julius in Romanum pontificem deligitur. Mors Constantini.* — Anno 337 ineunte, Julius in Romanum pontificem deligitur (*b*), cum post Marci pontificis ac Sylvestri successoris mortem sedes apostolica vacasset quatuor mensibus. Insignis idem annus fuit Constantini magni obitu; qui morbo laborans supremo, Nicomediæ Eusebii manibus baptismo tingitur, ut jam vulgata eruditorum fert opinio. Inopportune cecidit in catholicæ rei grave detrimentum, ut testamentum suum traderet Ariano presbytero, quem supra meminimus a Constantia Augusta in fratris clientelam et gratiam evocatum; obstrictum jurejurando, ut simul ac A Constantius præ cæteris dilectus sibi filius adventaret, testamentum mature ipsi traderet. Nemo enim unus filiorum obeunti patri adfuit. Re sic constituta, exiguo interposito dierum spatio, vita functus est. Fertur in epistola Constantini junioris, id animi fuisse patri, ut Athanasium revocaret in sedem suam, sed fato præoccupatum non potuisse optatum exsequi. Obiit ille die sancto Pentecostes, vicesima Maii coss. Feliciano et Titiano.

2. *Constantius cognatos trucidat.* — Defuncto Constantino, imperium Constantius cæde consanguineorum est auspicatus. Nam sive clam jussi ab eo milites, sive suopte motu et consilio, ut tutior Constantini filiis pateret ad regnum aditus, Constantio interea per dissimulationem ignorandi rem B non ingratam sibi fieri concedente, Dalmatium Cæsarem, Annibalianum regem, Julium Constantium Constantini fratrem, cum alio item ejus fratre, cujus tacetur nomen, et quinque alios cognatos obtruncant. Cæsi etiam sunt Optatus patricius et Ablavius prætorii præfectus. Quæ res magnam, uti par erat, invidiam ineunti imperium Constantio conflavit. Non perinde tamen in fratres iniquus, ambos, Constantinum scilicet et Constantem, in Pannonia convenit, ex æquo et bono imperium divisit, ut non potiorem ipse sibi sortem ascriberet.

3. *Eusebiani Constantium ad suas partes alliciunt.* — Inter hæc (*c*) Eusebius Nicomediensis et C Theognius Nicænus, assidui turbarum in Ecclesia auctores, opportunum, Constantino demortuo, tempus se nactos arbitrati, de voce ὁμοούσιον abieganda, inducendaque Arii doctrina solliciti, eo consilia omnia referunt, rei gerendæ administro usi presbytero, cui concreditum a Constantino testamentum fuerat. Quod cum ille, ut jussus erat, Constantio obtulisset; hic ut optatum sibi a patre assignari Orientis imperium edidicit, presbyterum in pretio habuit et in honore, liberumque concessit ad imperatoriam domum aditum. Hac data facultate brevi ille, ut erat veterator homo, et ad conciliandam sibi gratiam compositus, imperatrici perfamiliaris fuit, eunuchis item percharus et necessitudine junctus, quorum ingens erat in Constantii D palatio numerus juxta atque auctoritas. Et brevi, eunuchorum principe Eusebio imperatorii cubiculi præposito in Arii sententiam deducto, ejus deinceps opera tota caterva eamdem doctrinam amplexa est. Imo vero ipsa Augusta, presbyteri et spadonum hortatu, Arii sese partibus adjunxit. Ad cæteros aulicos malum pervasit, atque ex palatio delatum in urbem, exinde per totum Orientem emanavit et late pervagatum est: dum interea occidentales regiones hujusmodi peste vacuæ et liberæ essent. Constantium item sæpe familiariter allocutus Arianorum ille administer, ubi ejus animum versati-

(*a*) Socrat. lib. II, cap. 6; Sozom. lib. II, cap. 6; Theod. lib. I, cap. 19.

(*b*) Socrat. lib. I, cap. 30; Sozom. lib. II, cap. 34.

(*c*) Socrat. lib. II, cap. 2; Sozom. lib. III, cap. 1; Theod. lib. II, cap. 2.

Digitized by Google

lem levissimumque deprehendit, ad Arianorum patrocinium suscipiendum pellicere tentat, deplorat tempestates quibus essent Ecclesiæ agitatæ, tantæ cladis auctores ementitur eos qui invexissent τὸ ὁμοούσιον : eam esse discordiarum et factionum occasionem, eam æternum retineri ansam omnium controversiarum. Hinc in Athanasium reliquosque frugi præsules tantam invidiam derivare conatur. Hunc nacti fautorem Eusebius, Theognius, et Theodorus Heracleotes, cum, utpote vicini, frequentes imperatorem convenirent, Athanasio reditum intercludere moliebantur, quo possent in ejus locum Arianorum aliquem intrudere. At consilium eorum prævertit et disturbavit Athanasius. Cum enim tres Augusti una convenissent in Pannonia, isthic de exsulum reditu actum ; unusque fuit omnium animus, ut remigrarent omnes in sedem patriamque suam.

Anno 338. — 1. *Athanasii reditus.* — Quare Constantinus, cui Galliæ sorte obvenerant, eodem reversus (*a*), cum Treviris moraretur, Athanasium remisit Alexandriam, datis ad populum Alexandrinum litteris, queis virum summis exornat laudibus : aitque ideo a Constantino patre sede pulsum, quod periculum esset ne inimicorum insidiis interceptus periret ; in animo fuisse patri virum remittere in ecclesiam suam, sed fato præoccupatum quod in optatis erat exsequi non potuisse. Data fuit epistola Treviris die XVII Junii anno, ut putamus, 338.

2. Non desunt tamen qui ad annum 337, his de causis referant. Primo, quod Constantinus junior Cæsaris solum nomen in ea epistola usurpet, Augusti accepturus, si ad annum 338 illa pertineret. Nam Augustus promulgatus est anno 337, mense Septembri. Ad hæc, aiunt, si annus erat 338, jam illi sua imperii portio obvenerat, nec quidpiam in Alexandrinos, in Constantii ditione sitos, obtinebat auctoritatis, ut exsulem Alexandriam posset remittere. Verum hæc argumenta non tanti sunt, ut apertis Athanasii, Epiphanii ac Theodoreti testimoniis prævalere debeant. Aiunt namque duo priores, ex trium fratrum sententia revocatos exsules fuisse. Cum autem Constantinus Nicomediæ obierit anno 337, vicesima die Maii, vix potuit decima septima Junii ejusdem anni mortis Constantini nuntius ad Treviros pervenire ; multoque minus potuere tres Augusti, tanto terrarum intervallo dissiti, de revocandis exsulibus una egisse. Ad hæc, narrat Theodoretus Athanasium duos annos et quatuor menses Treviris moratum. Ex quo conficitur non remigrasse Alexandriam ante annum 338. Quod autem objiciunt Constantinum juniorem, si anno 338 eam scripsisset epistolam, Augusti nomen usurpaturum, non est, ut arbitror, tanti ponderis. Neque enim Augusti nomen in epistolis Augustorum semper comparet, neque etiam Cæsaris nomen semper abest. Sic in epistola Maximini Augusti apud Eusebium hæc inscriptio legitur, Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Μαξιμῖνος. Et Constantinus in epistola quæ apud Theodoretum exstat, l. I, c. 17, nec Augusti, nec Cæsaris, nec imperatoris nomen assumit. Reliqua nullius momenti quæ objiciuntur consulto omittimus.

3. Accepta Athanasius redeundi venia (*b*), Alexandriam contendens, Viminiaco transiit, ac ibi in Constantii conspectum venit ; et qua erat animi temperantia nihil in malam partem de Eusebio et sociis exsilii sui auctoribus locutus est. Inde Constantinopolim contendit, et istic aliquantisper commoratus, criminationi per Macedonium Paulo episcopo intentatæ interfuit. Si quidem Paulus decreti Augustorum beneficio post Constantini obitum sedem repetierat : nec diu viro catholicæ opinionis licuit in pace versari. In proximo namque erat Eusebius Nicomediensis, impotens cupidine Constantinopolitanæ sedis invadendæ, qui Macedonio presbytero usus calumniæ artifice, virum accusari et deferri curavit. Tacent autem ecclesiastici scriptores quæ fuerit illa criminatio, aitque solum Theodoretus Paulum seditionis aliorumque criminum accusatum. Unum exploratum est, ex Eusebii ambitione natam fuisse calumniam. Attamen tum temporis intermissa causa est, compositisque rebus, Macedonius cum episcopo reconciliata gratia inter presbyteros ejus annumerabatur, donec redintegratum crimen esset. Qua de re alius nobis locus ad dicendum est constitutus.

4. Athanasius vero (*c*), post aliquam ut videtur moram, Constantinopoli profectus, per Cappadociam pergens Alexandriam, Cæsareæ Constantium iterum offendit ; ipsumque allocutus, nihil durum, nihil asperum effert in Eusebium et asseclas sibi semper infensissimos. Inde vero per Syriam, vertente, ut putamus, anno 338, Alexandriam pervenit. Reducem Athanasium ingenti lætitia excipiunt Alexandrini (*d*), accurrere omnes, magna vis populi confluere, laudibus cuncta resonare, gestire universos sancti præsulis videndi cupidine. Maxima vero fuit ministrorum clericorumque jubilatio, qui eam exinde diem inter faustissimas computabant, Ægyptii autem episcopi, qui exsule Athanasio pulsos se cum illo æstimabant, regresso illo rebantur patrium sibi solum restitui.

Anno 339. — 1. *Eusebiani nova moliuntur in Athanasium.* — Verum Eusebii et sociorum livor, æternumque in Athanasium odium diuturnitati pacis atque lætitiæ obfuit. Vixdum enim sedem suam repetierat, cum illi nova ineunt deturbandi viri consilia (*e*), veriti, ait Rufinus, ne si quando Constantium libere alloqueretur, veræ fidei amplectendæ, Arianæque repudiandæ ipsi auctor esset. Nec mora,

(*a*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 87.
(*b*) Athan. *Apol. ad Constant.*, n. 5.
(*c*) Ibid.
(*d*) *Apolog. contra Arian.*, n. 7.
(*e*) Socrat. lib. II, cap. 3 ; Sozom. lib. III, cap. 2.

Digitized by Google

novæ illi calumnias struunt, veteres redintegrant, solitam fingendi artem exercent. Primo criminantur ingressum Athanasium Alexandriam, seditionum, cædium, exsiliorum auctorem fuisse. Monumenta publica proferebant in testimonium, et sententias in reos latas. At quod solebat conjuratis et mala machinantibus occurrere, jam accidit imprudentibus, ut secum scilicet ipsi pugnarent. Nam quæ reverso Athanasio illi gesta fuisse jactitabant, ex ipsis actis palam erat contigisse nondum regresso Athanasio, cum in Syria esset, iterque faceret in patriam. In crimen vocabant quod damnatus et dejectus a synodo, suopte motu et sententia sedem repetiisset, non exspectato synodi alterius judicio. Inveteratas illas refricabant criminationes, de calice fracto et de enecto Arsenio, etsi depulsæ et explosæ illæ nec sine grandi sycophantarum infamia fuerant. Impudenter mentiebantur frumentum a Constantino alendis viduis erogatum, ab Athanasio in propriam diverti rem. Et erat illud veteratorum consilium, ut ejusmodi frumentum in Arianorum usum cederet. His permotus Constantius, ad quem perfacilis erat conscelcratis aditus, litteris Athanasium querelarum plenissimis insectatur, ita nimirum Eusebianis opportunus, ut necdum explorata rei veritate, fidem dictis eorum haberet. Hæc non Constantio solum, sed et fratribus ejus Augustis denuntiabant seditiosi homines : queis tamen non ita facile erat verba dare, præsertim Eusebianis, quorum animus perspectus ipsis erat. Athanasius vero missis ad Constantium litteris oblatas sibi criminationes propulsavit. Sed frustra cessisse conatus ex rebus postea gestis palam est, Constantio scilicet ita occupato querellis assiduis atque criminationibus Eusebianorum, ut nullæ paterent purganti se viæ veri suadendi.

2. *Eusebius, pulso Paulo, Constantinopolitanam sedem invadit.* — Antequam erumperet in Athanasium Eusebianorum furor (*a*), Eusebius cupiditate semper flagrans imperatoriæ urbis sedem episcopalem invadendi, initam proximo anno in Paulum Constantinopolitanum criminationem per Macedonium redintegrari curavit. Et tum quidem, cessante actione, Macedonius Paulo subditus, reconciliata gratia pacem colebat. At Eusebius, qui episcopalem dignitatem amplitudine civitatum metiebatur, sperabat se, si regiæ urbis ecclesiam occuparet, magis magisque officils posse et obsequio imperatorem demereri. Moræ igitur impatiens Paulum defert ad imperatorem, et qua erat veteratoriæ artis peritia, ejus animum exasperat in optimum antistitem. Jussu ergo imperatoris acciti episcopi, plerique omnes Ariani, synodum Constantinopoli celebrant. Ibi Paulus ad Eusebii libidinem et arbitrium damnatus, depositusque est; et, qui unus erat conflatæ conspirationis scopus, Eusebius in ejus locum promotus. Id gestum arbitramur anno A 339. Socrates autem perperam Alexandri Constantinopolitani obitum, et quæ illum subsecuta sunt, post Constantini junioris mortem enarrat, sed præpostere, ut nemo peritus non videat. Eusebius optatum assecutus (*b*), imperatorisque amicitia et gratia fultus, tandiu meditatum consilium de recipiendis in Ecclesiam Arianis palam exsequi et implere decrevit. Et cum eo tempore Antiochiam peteret Constantius, isthuc cum eo Eusebius et socii sunt profecti : nec jam artibus solitis, occultisque insidiis usi sunt in Catholicorum perniciem ; sed aperte causam Arianorum ut suam agere cœperunt.

3. *Eusebiani Pistum deligunt in Alexandrinum episcopum.* — Coacti igitur Antiochiæ, Pistum Arianum presbyterum ab Alexandro olim abdicatum, in B Athanasii locum episcopum constituunt Alexandrinum. Hoc exordium fuit malorum et origo calamitatum tumultuumque, qui haud ita multo post eam civitatem invaserunt. Missis autem Eusebiani Alexandriam ad Arianos diaconis, qui rem communem gererent, tum aperte cœperunt cum Arianis adjungi, nec puduit damnatos a synodo lucifugas in communionis societatem admittere : diaconi autem Alexandriam missi cum solis Arianis conventus agebant. Eusebius ipse Arii opinionem ut sanam et orthodoxam ubique prædicabat, commendabat litteris, fovebat pro viribus. Sub hæc eidem Eusebius cum quibusdam sociis oratores cum litteris ad Julium papam mittit, Macarium presbyterum, Martyrium et Hesychium diaconos; erantque litteræ C adversus Athanasium, Marcellum et Asclepam conscriptæ. Legatis jussum, ut Pisti causam cum Julio agerent, auctoresque illi essent ut litteras daret pacificas ad ψευδεπίσκοπον illum transmittendas. Legationis qui fuerit exitus, mox enarrabimus.

4. Hoc circiter anno excessisse vita putamus Eusebium Cæsariensem, virum eruditione scriptisque suis quam fide et probitate insigniorem : cujus in locum subrogatur Acacius ejus discipulus, qui magistrum impietate facile superavit.

Anno 340. — 1. *Synodus Alexandrina.* — Non fugiebant Athanasium tanta Eusebii et sociorum molimina in perniciem Ecclesiæ comparata. Et prospiciens quod illud foret periculum (*c*), hæreticum D hominem in episcopum cooptari, synodum Alexandriæ convocat. Eo confluunt ex Ægypto, Libya, et Pentapoli episcopi prope centum. Actum de instantibus negotiis, deque periculo mox futuri Alexandrinæ Ecclesiæ discidii. Omnium calculo et suffragio epistola ad omnes ubique terrarum episcopos mittitur ; qua orsi ab inveterato Eusebianorum in Athanasium odio, oblata olim viro crimina recensent, negant vera esse quæcunque eorum opera et arte evulgata fuissent; et tamen virum insontem patrio solo et Ecclesia ejectum acerbeque vexatum, vixdum repetita sede, novis alienisque impeti criminationibus. Aiunt cædes, seditiones, exsilia ini-

(*a*) *Historia Arianorum ad monachos*, n. 7.
(*b*) Sozom. lib. III, cap. 5.
(*c*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 3.

Digitized by Google

putari, quorum nedum auctor ipse occasione fuisset, ne redux quidem, quando istiusmodi gesta sunt, erat; sed adhuc procul patria in Syria versabatur : negotiaque hujusmodi vel Ecclesiam, vel Athanasium nullatenus spectasse. In eorum fidem acta ipsa et sententias judicum se attexere epistolæ. Multa deinceps enarrant, quæ jam a nobis suis sunt recensita locis, purgantque Athanasium a criminationibus adversariorum, carpunt Eusebii ambitum et cupidinem magnarum occupandarum civitatum. Mirari se a viro, qui jamdiu et jure quidem abdicatus fuisset, objici Athanasio illam portentosam et contra jus fasque Tyri editam abdicationem. Falso jactare illos, redeuntem Athanasium ægre et indignante populo cleroque Alexandrino admissum, quando contra, omnium votis, lætitia, plausu exceptum nemini non exploratum esset; tanta cupidine viri perniciem expetere, ut contra quam perspectum sibi et Alexandrinis esset, illum apud imperatorem de conversa in rem propriam annona publica detulissent. Monent demum universos, Eusebium et socios posita larva cum Arianis palam societate et communione junctos, iisdem interesse cœtibus ecclesiasticis, atque Arianum episcopum Alexandrinis dedisse, novam hæresim ubique commendare celebrareque. Rogant præsules omnes, ut nē Eusebianis, si quid rescriberent contra Athanasium, fidem habeant, etiamsi litteræ Ægyptiorum complurium episcoporum nomen præferant : esse quippe ejusmodi nomina et suffragia Meletianorum schismaticorum, qui viros in dies tanto gradu perquam indignos ad sacerdotium promoverent.

2. Synodum porro Alexandrinam ideo non ante annum 340, celebratam arbitramur, quia non minore spatio temporis geri videntur potuisse, quæ ab reditu Athanasii ad eam usque synodum gesta sunt. Athanasius enim sub finem Junii mensis anno 338 Treviris profectus, cum per Germaniam, Pannoniam, Mœsiam et Thraciam Constantinopolim; indeque per Asiam, Bithyniam, Cappadociam, Syriam, Palæstinam in Ægyptum reversus sit, nonnisi vertente eodem anno, tanto nimirum itineris emenso spatio, potuit Alexandriam pervenire. Exinde vero Eusebiani nova in eum commentiti crimina undique pervulgarunt, imo ad tres miserunt Augustos. Quo factum ut litteras Constantius ad Athanasium miserit querelarum plenissimas. Accedit Antiochenum Constantii et Eusebianorum iter, et synodus istic celebrata, in qua Pistus deligitur, legati cum litteris mittuntur Romam. Quas litteras sibi transmissas, et quidem, ut videtur, Roma, innuunt episcopi Ægyptii. Sub hæc, celebratæ synodi Antiochenæ accepto nuntio, Ægyptii Alexandriæ synodum habuere. Vix autem possunt isthæc omnia intra anni 339 spatium circumscribi. Ad hæc in epistola quadam Athanasii anno 341 conscripta (*a*) dicitur, fratres sive legatos suos πέρυσι, id est, anno proxime elapso 340, synodum Romæ postulasse : probabilique conjectura possunt synodus et ejus legatio in annum eumdem conferri.

3. *Legati Athanasii cum Eusebianis congrediuntur.* — Hoc igitur, ut putamus, anno, missi sunt ab Athanasio et a synodo Alexandrina presbyteri, qui epistolam illam synodicam Julio offerrent, ac Eusebii legatorum postulatis obniterentur. Macarius siquidem presbyter, Martyrius et Hesychius diaconi oratores ab Eusebio missi, Romam, ut dictum est, commigrarunt; traditisque Julio litteris significarunt admissos ab Eusebianis ad communionem fuisse Arianos, auctoresque ipsi erant ut gratiæ pacisque ineundæ causa litteras daret ad Pistum Arianum ab Eusebianis delectum. Julio item tradunt monumenta et acta Mareotica, quæ ad Athanasium ille transmisit. Multa certe, dum Alexandrini legati accederent, moliebantur illi in Athanasium, nulla non mala prædicabant; nihil contra officii prætermittebant ad gratiam Arianis conciliandam. Accedentibus autem Athanasii legatis, perterriti inopinato adventu, ac supra fidem animo fracti sunt, ut etiam legationis princeps Macarius, corpore licet æger, noctu se proriperet, propediem futurum non ferens pudorem; quando Pistum, cujus ille causam agebat, legatorum Athanasii testimonio, non Arianum modo, sed a Secundo per Nicænam synodum abdicato ordinatum fuisse, comprobandum fore prospiciebat. Martyrius autem et Hesychius coram legatis Athanasii constituti, oblatis de more criminibus et maledictis, ita probe naviterque confutati et repulsi sunt, ut inopes consilii eo demum confugerent, ut synodum indici rogarent, in qua polliciti sunt omnia se Athanasio oblata crimina comprobaturos. Id cum efflagitarent etiam Athanasii legati, edixit Julius ut utriusque arbitrio partis locus assignaretur, ubi possent res accuratius expendi. His perlatis ad Eusebianos, ubi subodorantur, Julii auctoritate celebrandam synodum æqui ac boni studiosam fore, in qua nihil favori aut gratiæ concederetur, abnuunt Julio gerere morem. Athanasius contra conditionem accipit. Nec tempus itaque nec locus futuræ synodi assignatus a Julio fuit, sed res est partium arbitrio permissa. Alii porro per orbem episcopi, quibus tradita est Alexandrinæ synodi epistola, Pistum impietatis causa damnarunt anathemate, et abdicarunt ut hæreticum.

4. *Athanasius libros Scripturæ sacræ mittit ad Constantem.* — Per idem fere tempus Constans Augustus litteris Athanasium rogat (*b*), uti curet sibi litterarum sacrarum libros in usum commodos adornari, quia scilicet Ægyptia gens iis exarandis et compingendis solertior cæteris esset. Quod ille haud indiligenter exsecutus, confectos libros ad

(*a*) Athan. *Epist. encyclica.*

(*b*) Athan. *Apol. ad Constant.*, n. 4.

Digitized by Google

Constantem transmisit. Neque audiendi qui arbitrantur πυκτεία illa, ut vocat Athanasius, esse synopsin Scripturæ sacræ, ut pluribus alias ostensum est.

Constantinus junior obit. — Hoc anno diem obit Constantinus junior Augustus, qui cum bellum moveret in Constantem fratrem, ab hujus exercitu oppressus cæsusque est, coss. Acyndino et Prodo. Post hujus necem Constanti accessit Gallia et Hispania, cæteræque trans Alpes sitæ regiones.

Anno 341.—1. *Synodus Antiochena. Eusebius Emisenus episcopus Alexandrinus constituitur : negat subire munus.* — Eusebiani cum conciliandi sibi Julii pontificis præcisam spem intelligerent, multosque cernerent præsules a partibus suis desciscere, ad Constantii patrocinium confugiunt (*a*). Commodum illis accidit ut basilica aurea, cujus fundamenta Antiochiæ posuerat Constantinus pater, absoluto demum cura Constantii ædificio, solemni ritu dedicanda foret. Ad cujus encænia majoris celebritatis causa evocat Constantius ex Oriente magnam vim episcoporum. Anno igitur ineunte 341, coss. Marcellino et Probino, indictione decima quarta, confluunt Antiochiam episcopi xcvii, vel, ut habet Athanasius, xc. Horum principes erant Eusebius Constantinopolitanus, Theognius Nicænus, Flacillus Antiochenus, Theodorus Perinthius, Narcissus Neroniadis, Macedonius Mopsuestenus, Maris Chalcedonensis, Acacius Cæsariensis, Patrophilus Scythopolitanus, Eudoxius Germaniciæ in Syria, Georgius Laodicænus, Theophronius Tyanensis. Aderant etiam quidam frugi et catholici viri. Nec defuere tamen qui tali conventui interesse detrectarent; ex quorum numero Macarius Jerosolymitanus, qui semel circumventus Eusebianorum fraudibus, caute jam eorum frequentiam declinabat. Sed neque Julius quemquam misit qui vices impleret suas; cum tamen, ut ait Socrates (*b*), ecclesiastica regula vetet, ne absque nutu Romani pontificis quidpiam in Ecclesia decernatur. Aderat item synodo Constantius quotidianis querimoniis in Athanasium exasperatus, qui vi et auctoritate sua omnia in gratiam Eusebianorum moderaretur. Tum redintegratæ calumniæ, repetita crimina sunt; nimirum quod abdicatus Athanasius episcopalem sedem, non exspectata synodi cujuspiam sententia, suopte arbitrio repetiisset; quod sub ingressum ejus excitato tumultu, multi in seditione exstincti, alii verberibus ab eo excepti, in jus vocati alii fuissent. Oblatæ denuo sunt inveteratæ illæ, nec sine delatorum infamia olim repudiatæ criminationes, de Arsenio obtruncato et de fracto calice. Quibus allatis in medium, de successore in Athanasii locum deligendo confestim actum. Pudebat enim cooptati Pisti, omnium calculo episcoporum damnati, nec a quopiam veri loco præsulis habiti. Quamobrem alio convertunt studia. Erat tum Antiochiæ vir nobilis quidem et egregie eruditus, sed Ariana labe infectus, Eusebius cognomento Emisenus (*c*); qui Edessa oriundus, et a puero sacris litteris institutus, Græcas postea disciplinas a magistro quodam tum Edessæ degenti edoctus est, ac demum Patrophilo et Eusebio Cæsariensi doctoribus sacrarum interpretationem litterarum edidicit. Sub hæc Antiochiam cum venisset, Eustathio tunc Arianorum insidiis abdicato, societatem iniit Eusebius cum Euphronio ejus successore. Inde vero sacerdotii vitandi causa Alexandriam se proripuit, atque istic philosophiæ dedit operam. Hinc reversus Antiochiam, cum Flacillo Euphronii successore versatur quam familiariter. Atque istic morabatur, quando ipsi ab Eusebio Constantinopolitano sedes Alexandrina defertur. Verum ille, cui perspectus erat Alexandrinorum erga Athanasium amor, negat id muneris se subire posse : quare in episcopum Emesæ in Phœnicia cooptatur. Emiseni adventantem ut episcopalem occuparet sedem conviciis onerant et maledictis, quod esset ille astrologiæ, quam apotelesmaticen vocant, periculosam admodum disciplinam, deditissimus. Ita pulsus ad Georgium Laodicenum confugit, qui Georgius curavit a Flacillo et Narcisso Emesam reduci.

2. *Gregorio munus defertur.* — Abnuente Eusebio, defertur episcopatus Alexandrinus Gregorio Cappadoci (*d*). Qui olim Alexandriæ litteris addiscendis dederat operam, comiterque ab Athanasio ac perhumaniter exceptus, atque filii et amici loco habitus, immemor officii, fabulæ cæsi Arsenii evulgandæ operam suam locarat. Ejusmodi hominem, postquam oblatæ fidei formulæ nomen et suffragium dedisset, Alexandriam mittunt episcopum, militari manu stipatum, viæ comitibus datis Philagrio præfecto et Arsacio eunucho, qui vi Alexandrinis illata, viam ipsi munirent ad episcopalem sedem.

3. *Antonius Paulum adit.* — Ut fertur in Hieronymi *Chronico* et *Historia*, hoc anno, Antonius Magnus, monachorum Pater, divino monitus oraculo, interiorem petit eremum, invisurus Paulum (*e*), qui ab ineunte adolescentia in cellula reclusus, hominibusque ignotus ad provectam usque ætatem, tantam coluit solitudinem, nemini ut notus esset. Instante obitu Paulus rogat Antonium, ut monasterium repetat, quæsiturus pallium dono ipsi ab Athanasio datum, quo sui defuncti corpus obvolveret. Quod eo ille animo efflagitavit, ut absentis mortem moderatius ferret Antonius, et una ut se communione Athanasio ad mortem usque conjunctum profiteretur. Quæ ille omnia divino illustratus numine acceperat, nullum, uti diximus, a teneris annis hominum allocutus.

(*a*) Socrat. lib. I, cap. 8; Sozom. lib. III, cap. 5.
(*b*) Lib. II, cap. 18.
(*c*) Socrat. ibid., cap. 9; Sozom. lib. III, cap. 6.
(*d*) Socrat. ibid., cap. 10.
(*e*) Hieronymus in *Chronico*, et in *Vita sancti Pauli*.

Digitized by Google

4. *Fidei formulæ Antiochiæ editæ.* — Interea Eusebius et socii (*a*), misso Alexandriam Gregorio, qui Athanasium invictum τοῦ ὁμοουσίου vindicem, sede, patria, vita, si posset, exueret, de eodem ὁμοουσίῳ abrogando deliberant. Quare fidei formulam edunt, qua se profitentur non Arii sequaces esse; sed ita sentire, ut sua, quam edunt, fidei formula effert. In ea autem tacetur invisum illud τοῦ ὁμοουσίου vocabulum. Sed quasi non esset illa ad fidem suam declarandam satis, aliam proferunt prolixiorem, in qua pariter misso ὁμοουσίου vocabulo, suspiciosissimam clausulam adjiciunt, dum aiunt, *Filium non esse creaturam velut unam ex creaturis*, errorem ita suum ambiguitate verborum contegentes: quam fidei professionem Ariani nominis ei commendationis causa Luciano martyri ascripsere. Verum, ut habet auctor *Dialogorum de Trinitate* (*b*), Luciani confessionem multis laciniis hæretici interpolarunt. Tertiam breviorem protulit Theophronius episcopus Tyanensis, in qua, præter τοῦ ὁμοουσίου, omissionem nihil culpandum occurrit. Exstant præterea in Collectionibus canonum cum editis, tum manuscriptis, XXV canones Antiochenæ synodi, de quibus multæ nostro ævo controversiæ a doctis viris editæ; quo mittimus lectorem, ne, quam institutum ferat, longiores simus.

5. *Gregorii invasio truculenta.* — Gregorius autem, Philagrio et Arsacio comitibus, cum Alexandriam adventaret (*c*), populum Alexandrinum alta pace fruentem invenit, atque conventibus Athanasii de more vacantem. Tranquilla omnia, cum in urbe, tum in regione; summa pax episcoporum Ægypti, Thebaidis, et Libyæ cum Athanasio, mutuis officiis, mutuo amore culta: cum derepente præfectus Ægypti ceu bellicum canere cœpit, edicto denuntians Gregorium Cappadocem, in locum Athanasii episcopum Alexandrinum mitti, et in comitatu esse. His auditis, populi insolentia rei permoti in ecclesias accurrere, atque collectas frequentare. At ubi animadvertunt novum episcopum cum solis Arianis versari, ingenti clamore obtestantur judices, magistratus, universam urbem, contra jus fasque rem agi, non accusatum legitime Athanasium deturbari; si quod crimen erat, oportuisse secundum leges ecclesiasticas rem inquiri et pœnas exposci, neque derepente vi atque patrocinio magistratuum, vero episcopo pulso, ecclesiam invadere. Vel ipsis ethnicis dari male suspicandi causam ac æstimandi, non ex legum ecclesiasticarum præscripto, sed nundinatione et favore episcopos creari. At frustra fuit populi clamor: ingrediente namque Gregorio ut animadvertit Philagrius catholicam plebem tanto amore ac studio Athanasium amplecti, tam frequentem conventibus ejus interesse, coacta ethnicorum, Judæorum, opilionum, aliorumque forensium et petulantium juvenum caterva, multa pollicitus si rem strenue gererent, eos confertim in ecclesias immittit. Qui promissis Philagrii concitati, irrumpunt in ecclesias: atque in ea potissimum, quæ Cyrini vocabatur, vix enarranda perpetrant flagitia. Incenditur ecclesia, sacrumque pariter baptisterium. Hinc luctus, ejulatus, et clamor populi rem indigne ferentis, ac contestantis vim inferri sibi ab impio præfecto. Scelesti autem illi, ceu furibundi et amentes, virgines sacras nudare, cædere, obsistentes in periculum mortis conjicere, monachos in terram decussos calcantium impetu exstinguere; alios fustibus ferire, vulnerare, occidere.

6. In sacram autem mensam flagitia omnium impiissima admissa. Aves enim strobilosque, seu pineas nuces, numinibus immolabant gentilium, laudes in deorum honorem, maledicta in Christum proferentes. Sacri libri, si qui obvii fuere, in ignem conjecti et combusti sunt. Imo mysteria, de quibus violatis Macarium accusarant Meletiani, ab ethnicis rapta humique projecta sunt. Tum Judæi atque ethnici in baptisterii adhuc conflagrantis septum ingressi, ac sese nudantes, obscena vociferabantur in sacri loci contumeliam. Nec defuere in tam impia turba qui tyrannos imitati, virgines honestasque matronas manibus pertractas raptatasque, cogerent blasphema dicta in Christum proferre, abnuentes vero cæderent impeterentque calcibus.

7. *Athanasius se fuga proripit.* — Tum Gregorius in rerum præclare gestarum mercedem, Judæis, ethnicis et aliis ecclesiam tradit in prædam. Concessa hac inique ac petulanter agendi licentia, quæ ex inde consecuta sunt, bello erant pejora et latrocinio crudeliora; ita ut alii obvia quæque diriperent; alii quorumdam deposita inter se dividerent; grandem vini copiam illic repertam aut ebiberent, aut effunderent, aut asportarent; oleum reconditum auferrent: januas et cancellos ceu spolia singuli raperent; candelabra ecclesiæ ad parietem reclinarent; cereos idolis suis accenderent. Uno verbo, nihil nisi vastitas in ecclesia et plurima mortis imago. Atrociora post hæc videre erat; carnifices enim illi presbyteros et laicos plagis lacerare, virgines detracto maforte, seu sacro velamine, ad tribunal ducis pertrahere, et in carcerem conjicere, alios proscribere et flagellis cædere, panes ministrorum ac virginum intervertere. Hæc autem in sancta quadragesima prope festum Paschatis gesta sunt. Sub hæc, in ipsa Parasceve Gregorius in unam ecclesiarum cum duce et ethnicis ingressus, ut populos violentum ipsius introitum aversari animadvertit, auctor duci fuit ut hora una triginta quatuor cum nobiles viri, tum virgines et matronæ, flagris publice cæsi in carcerem conjicerentur. Virginem vero aliquam lectionis studiosam, cui psalterium præ manibus, palam verberari jussit. Demum liber raptus a carnificibus, virgo autem in carcerem reclusa est. His peractis, in aliam ecclesiam;

(*a*) Socrat. lib. II, cap. 10.
(*b*) Athan. tom. II [IV], *Dialog.* III *de Trinit.*, n. 1; Sozom. lib. III, cap. 5.
(*c*) Athan. *Epist. encyclica*, n. 2, 3.

Digitized by Google

ubi solebat Athanasius iis diebus agere, impetu ferantur, eo consilio ut antistitem nec opinantem conflderent. Verum expilatio in Cyrino facta Athanasio saluti fuisse videtur. Nam ubi accepisset quanta illi et quam indigna perpetrarent, ad primum nuntium, necdum confecto in alia ecclesia latrocinio, populis se subduxit, maturavitque ab urbe proficisci, cavens mala non sibi solum, sed plebi, virginibus, ecclesiæ mox inferenda, nec sine cædium discrimine; tanto nimirum erant furore correpti. Memor itaque Dominici præcepti : *Si vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam* [a], carnificibus se subduxit. Eam Alexandrinæ Ecclesiæ calamitatem duobus ante annis futuram prospexerat Antonius monachorum pater (*a*). Dum enim sedens labori manuum vacaret, derepente extra se raptus contremiscens ac gemens in genua procumbit, et diu precando perseverat, stupentibus omnibus qui aderant. Surgens demum lacrymis perfusus, rogatur a fratribus quæ causa tantæ commotionis, tantorum fletuum esset. Cunctatus ille, demum rogantibus respondet : Vidisse se mensam Dominici sive ecclesiæ mulis undique circumsessam, qui ejus interiora calcibus vehementer impeterent; audiisseque vocem dicentem, *Altare meum polluetur*. Addidit autem Antonius, non diuturnam fore calamitatem, sed ecclesiam ad pristinum statum ornatumque cito redituram.

8. Tanta porro erat Gregorius impietate, tanta immanitate, ut ne ipsa quidem Dominica Paschatis die abstineret a sceleribus et a calamitatibus inferendis : diemque ille resurrectione Domini, et redemptione generis humani faustissimam, conjectis in carcerem catholicis viris, in luctum vertit. Ecclesias igitur dux vi atque impetu occupavit, occupatas Arianis tradidit; ut qui jam olim fuissent impietatis causa pulsi, tunc ecclesiarum invasione gloriarentur : ac si qui vel laici, vel clerici a communione hæreticorum abhorrerent, ii introitu arcebantur ecclesiarum. In naucleros usque cæterosque furor convertitur : nam præfecti jussu, cruciatibus, verberibus, vinculis, carcereque compulsi sunt litteras Arianorum deferendas accipere. Nec inferior patronis ac vindicibus suis arte fingendi Gregorius erat. Ut enim elapso manibus suis Athanasio perniciem inferret, acta et monumenta conscribi curat, tot criminibus et accusationibus referta, ut nonnisi capitalis supplicii pœna lui possent : usus hac in re ministerio cujusdam ethnici scribæ nominum cultoris, transfugæque a religione Christiana. Qui autem nomen et suffragium ascripsere, ethnici erant, idolorum æditui, ac cum ipsis Ariani. Ne immani quidem illa tyrannorum tempestate, tanta crudelitate in Christianos sævitum est. Tunc enim, ait Athanasius, saltem qui se proripuerat, orare, et qui latitabat, baptizari poterat : nunc autem immanissimi viri Babyloniorum impietatem sunt æmulati. Quemadmodum enim illi Danielem, sic præclarus Gregorius eos, qui domi orant, defert ad præfectum, ac ministros Ecclesiæ cum ingenti contumelia observat; ita ut ejusmodi violentia multi nondum baptizati in discrimen salutis veniant; alii vero quamplurimi morbo laborantes, omnium ministrorum aditu et obsequio interclusi, lacrymis vicem suam deplorent, eamque calamitatem vel morbo ipso duriorem existiment. Dum enim Ecclesiæ ministri contumeliis et injuriis lacessuntur, populi, qui hæreticorum impietatem exsecrantur, malunt ita ægrotare ac periclitari, quam ut Arianorum manus capiti suo imponatur.

9. *Athanasius scribit encyclicam epistolam. Romam transmittit.* — Hæc Athanasius; qui postquam sese fuga proripuisset, quo loci statim se receperit incertum. Constat (*b*) illum propter urbem aliquot dierum spatio cum quibusdam fratribus commoratum, ut res quorsum evaderent occultis nuntiis acciperet. Tum litteris ad omnes ubique terrarum episcopos, missis tabellariis, significat res a Gregorio et sociis gestas, quo ferme ordine nos ante narravimus. Communem agi rem ait, et rogat ut quisque quasi læsus ipse opem ferat; periculum alias, ne res ecclesiasticæ Arianorum dolis et insidiis labefactentur, si litteras Gregorius, si Eusebius et socii mittant, ne accipiant illas, tabellarios cum repulsa ejiciant. Ariomanitarum gratia isthæc admitti flagitia indicat, virginum stupra, cædes, ecclesiarum vastitatem, incendia, maledicta. Dictata hujusmodi epistola, cum Romam evocatus a Julio fuisset, navim cum quibusdam fratribus conscendit, et Romam versus habet iter. Eo anno incidit Paschatis solemnitas in diem decimam nonam Aprilis; arbitramurque profectum Athanasium postremis hujus mensis diebus, mense Maio ad Italiæ oras appulisse.

10. *Oratores Julius mittit ad Eusebianos. Monachorum in Occidente origo.* — Ingressus Romam Athanasius, a Julio Papa perhumaniter et honorifice excipitur. Et cum non una itineris causa esset, Arianorum ferocitas, et illatæ in patriam calamitates; sed etiam quo, ut statutum fuerat, synodo istic celebrandæ interesset : ideo Julius quamprimum presbyteros duos Elpidium et Philoxenum ad Eusebianos cum litteris misit, significans ut ante statam certam diem Romam se conferrent (*c*); alioquin male suspicandi ansam daturos. Quam vero diem Julius dicebat, ut Romam Orientales accederent, putamus versus finem anni 341 incidisse. Legati vero Julii vel Maio vertente, vel ineunte Junio profecti sunt, ut ex ordine gestarum rerum licet opinari. Præter Julium, qui comi semper et

[a] Matth. x, 23.

(*a*) Athan. in *Vita Antonii*, n. 82.
(*b*) Athan. *Epist. encyclica*, n. 2.
(*c*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 20 et *Hist. Arian. ad monachos*, n. 11

Digitized by Google

gratioso erga Athanasium animo fuit, Eutropium Constantii matertera bene morata matrona (*a*), Abuterius item et Sperantius exsulem omnibus humanitatis ac benevolentiæ officiis prosecuti sunt. Erant porro cum Athanasio viæ et exsilii comites monachi duo Ægyptii, quorum exemplo (*b*), vitæ sanctimonia, secessus studio, Romana tum primum Ecclesia in monastici instituti amorem accensa fuit. Eorum nomina, Ammonius et Isidorus : prior tanta mundanarum rerum incuria, ut Romana illa ædificia, quæ nullis non admirationi erant, ac quorum gratia Roma visitatur frequentissime ab extraneis, ne inspectare quidem dignaretur; solasque Petri et Pauli basilicas adierit. Is ipse Ammonius est, qui sub hæc, cum ad episcopatum raperetur, fuga elapsus, alteram sibi abscidit aurem, ut mutilatione corporis sacerdotale munus declinaret. Isidorus autem non minore pietate et fluxarum rerum abdicatione micabat. Factumque ut eorum æmulatione inflammati Romani, tum primum monasticam colerent disciplinam. Hinc monasteria multa per Italiam excitata, et institutum hujusmodi exinde per Occidentem manavit in dies latius. Addidit stimulos Athanasius, cum eximii monachi, monachorumque patris Antonii præclara gesta recensuit; cujus abstinentiæ, solitudinis, certaminum memoria multis abdicandi sæculi causa fuit. Sunt qui putent Athanasium Romæ versantem, edidisse symbolum quod vulgo ejus nomine circumfertur. Verum nec ab Athanasio, nec ejus ævo conscriptum fuisse, probe alias commonstratur.

11. *Oratores ad Julium mittit Gregorius.* — Gregorius autem sede potitus Alexandrina, retinendæ dignitatis percupidus, optatissimum sibi putans esse, si Julii papæ suffragio et consensu posset in occupata sede consistere, oratores mittit Romam, Carponem quemdam presbyterum, Arianismi causa ab Alexandro antistite olim damnatum et officio deturbatum, cum quibusdam aliis pari modo abdicatis. Quamobrem et ob alia in ejus Alexandriam ingressu admissa facinora, in Julii offensionem incurrit Gregorius (*c*).

12. *Eusebiani fidei formulam mittunt ad Constantem.* — Interposito post synodum Antiochenam paucorum mensium spatio, Eusebiani aliam perbrevem fidei formulam edunt, in qua nihil quidem contra orthodoxam fidem comparet, sed prætermittitur vox ὁμοούσιος, quam formulam per legatos mittunt ad Constantem Augustum (*d*). Oratores porro fuerunt Narcissus Neroniadis, Maris Chalcedonensis, Theodorus Heracleotes, et Marcus Arethusius. Iis mandatum ut Constanti significent quæ causa fuerit Athanasii abdicandi, quæ Pauli et aliorum præsulum, quo jure alii in eorum locum essent adlecti. Eam igitur illi formulam in præsentia clientium et aulicorum offerunt Constanti. Quod autem ait Socrates (*e*), abnuisse oratores cum Athanasio colloquia miscere, non ita intelligas, quasi tum Athanasius in Constantis aula versaretur; certum quippe est tum Romæ fuisse; sed quod vel Romam cum eo congressuri se conferre noluerint, vel quod Roma cum pertransirent, Athanasii congressum declinarint. Fidei autem formulam postremo a se conscriptam, abditis et silentio missis prioribus, Constanti offerunt. Non ignota Augusto erat innata hominum vafrities mensque dolis plena. Quapropter re infecta oratores, ad suos remigrarunt.

13. *Alii episcopi ab Eusebianis pulsi.* — Nacti opportunum consiliis suis et voluntatibus principem Eusebiani, post pulsum Athanasium, tantam vim hominis, jam nihil inausum, nihil inaccessum conscleratis. Cæteros igitur adorti infestos sibi antistites, alium post alium deturbant sede, pellunt patriis finibus. Quibus exactis (*f*), unum fuit perfugium Julius Romanus, quem ex multis orbis et remotissimis regionibus plurimi uno ferme tempore episcopi adierunt. Ex eorum numero Marcellus Ancyranus, jam olim ab illis abdicatus et pulsus; quem denuo impotentes furore aggressi, nullis non malis affecerunt; ut possent Marcello illatæ calamitates iis, quæ invadente Gregorio Alexandriam gesta sunt, probe conferri. Is ergo Julium convenit, fidem suam, cujus causa agitabatur, sinceram commonstrat; rogat evocari et coram statui adversarios. Accedit item Asclepas Gazensis, quem paribus artificiis et calumniis deturbatum, quasi seditiosum et auctorem turbarum profligarant. Hic Romæ anno uno ac tres menses moratus, Sardicensi postea synodo interfuit. Magna utique fuit pulsorum qui Romam se proripuere turma, Lucius videlicet Adrianopolitanus non semel ferro et vinculis Arianorum opera constrictus; ex Thracia item Paulus Constantinopolitanus bis Arianorum vexatione solum vertere coactus. Alii item eo confluxerunt ex Thracia, Cœlesyria, Phœnicia, et Palæstina. Et verisimile quidem est eos ipsos esse, qui alicubi memorantur ab Athanasio; ex Thracia scilicet, præter Lucium et Paulum, Theodulus Trajanopolitanus et Olympius Ænorum, de quibus plura inferius; ex Syria, Cymatius Palti, alter Cymatius Aradi, Cyrus Beroeæ, Carterius Antaradi, Euphration Balaneæ; ex Phœnice, Hellanicus Tripolitanus, vir catholicæ fidei observantissimus, infestus Arianæ, et ea de causa ab Arianis exactus, qui in ejus locum Theodorum quemdam suæ factionis adlegerant. Ili erant episcopi.

Anno 342. — 1. *Eusebianorum ad Julium litteræ.* — Elpidius autem et Philoxenus presbyteri, Julii

(*a*) Athan. *Apol. ad Constant.*, n. 6.
(*b*) Sozom. lib. III, cap. 7.
(*c*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 24.
(*d*) Socr. lib. II, cap. 18; Athan. *De synodis*, n. 25.
(*e*) Ibid.
(*f*) Athan. in epist. Julii; Sozom. lib. III. cap. 8.

Digitized by Google

legati, Antiochiam profecti (*a*), litteras ejus offerunt Eusebianis. Hi ubi Athanasium venisse Romam intellexere, prospicientes ecclesiasticum illic fore judicium, quo procul abforent comes, milites, imperatoria auctoritas, queis freti rem arbitratu suo agerent (iis namque deficientibus ne mutire quidem audebant); exagitante facinorum conscientia tanto sunt terrore perculsi, ut interpellandæ synodi causa legatos ultra præfinitum a Julio tempus detinerent, nec nisi mense Januario subsequentis anni abire concederent, datis ad Julium litteris querelarum plenissimis (*b*), oratorioque more conscriptis. Et quidem initio fatebantur Romanam Ecclesiam, eximiam omniumque metropolim esse, sed ex Oriente prodiisse doctores ejus; neque se inferiore loco haberi, quod amplitudine præstantior illa esset, quando ipsi virtute, consilio, sententia, facile antecellerent. Nec par esse evocari se a Julio Romam ad synodum, cum Antiochena ab se edita decreta, rata, firma et legitima essent, nefas vilipendi synodum a tot episcopis celebratam; admitti ad societatem viros a se depositos et damnatos. Episcopos Orientis nequaquam iis repugnasse, quæ contra Novatianum decreta Romæ fuissent: neque vicissim Romanum pontificem obstitisse abdicationi Pauli Samosateni in Antiochena synodo decretæ. Querebantur item præfinitum temporis spatium angustius esse, quam ut valerent Orientales ante condictam diem Romam concedere; imminens quoque Persicum bellum profectus impedimento sibi esse; non decuisse, Eusebio et quibusdam sociis ejus, epistolas nuncupari a Julio, sed toti Orientalium antistitum cœtui; neque Julium suo, sed synodi nomine conscribere oportuisse. Demum pacem et concordiam fore cum Julio sibi pollicentur, si tamen res per se gestas ratas haberet; secus, si improbaret. Cum absurdis hujusmodi querelis legatos remittunt. Unum tamen erat quo se maxime arceri itinere Romano mentiebantur, Persarum scilicet bellum. Sed quid ad episcopos bellum? inquit Athanasius. Et qui Persico bello præpediantur quominus Romam pergant, longinquam et transmarinam urbem; qui per Orientis loca etiam Persis finitima, tum temporis instar leonum ultro citroque cursabant, quæsitum num quis adversaretur rebus Arianis, ut confictis criminibus pellerent in exilium? Sed revera Romani itineris detrectandi causa erat admissorum scelerum conscientia.

2. *Immania Gregorii in Ægypto facinora.* — Sub hæc Eusebiani, prospicientes non e re sua fore Romanæ synodi decreta, jam ad solitam audaciam et ferocitatem vertuntur. Missis itaque litteris auctores Philagrio sunt, ut cum Gregorio brevi Ægyptum peragrare curet (*c*). Nec mora, scelesti Ægyptum pervadunt. Hinc videre erat episcopos Athanasio conjunctos verberibus excipi, ac vinculis acerbe constringi. Non senum illi gravitatem, non dignitatem præsulum curabant: omnia perfregit prostravitque furor. Sarapammonem igitur, grandævum episcopum et confessorem, pellunt in exsilium: Potammonem item episcopum atque confessorem, cui fuerat oculus pro Christi nomine exsculptus, tot plagis in cervicem laniarunt, ut non ante cædendi finem facerent, quam virum exstinctum putarent. Abjectus senex atque humi prostratus, curatione adhibita et flabelli ope, paulum respiravit ac revixit; ita tamen, ut haud ita multo post ex vulnerum dolore vita functus sit, iterati pro Christo martyrii gloria insignis. Alii item episcopi grandævi, qui in episcopatu consenuerant, ad lapidicinas adducti sunt: alii item episcopi, presbyteri, clerici in exsilium transmissi. Quot monachi flagris cæsi, idque jussu Gregorii et Balacii ducis, qui ejusmodi carnificinæ aderant! Quot episcopi plagis laniati! Quot virgines verberatæ! His admissis sceleribus facinorosus homo populum cohortabatur, ut ad communionem suam accederent; quasi vero id illatis verberibus et contumeliis ille, non humanitate et beneficiis consequi posset. In episcopi autem Athanasii materteram (*d*), quam dum superstes esset calamitatibus oppresserat, vel defunctam ita sæviit, ut ne ejus quidem funeri justa solvi concederet. Quod sane futurum erat, abjectaque illa fuisset insepulta, nisi cadaver a quibusdam hominibus, quasi ad familiam suam pertineret, exportatum fuisset. Jussit præterea impius homo quæ viduis egenisque erogari consueverant abripi, vasaque confringi vino atque oleo distribuendo deputata. Alia nefanda edidit, quæ vix enarrari possint, digna sane viro qui non ex ecclesiasticis legibus cooptatus, sed militari manu stipatus in episcopalem sedem quasi in arcem invasisset, suamque dignitatem pro civili non sacro ministerio et officio haberet. Quare Magnatum quam episcoporum vel monachorum malebat gratiam inire. Patris Antonii sanctitate conspicui viri si quando litteras accipere, nihil pensi habebat; si imperatoris aut ducis cujuspiam, quos ille sibi demereri efflagitabat, quasi re præclare gesta, ingenti perfusus erat lætitia.

3. *Mors Balacii.* — Contigit interea ut Antonius audita Balacii ducis erga virgines monachosque ferocitate (*e*), missis litteris divinam scelerato interminaretur ultionem, nisi finem faceret Christianos excruciandi. Risit Balacius, annueneque Gregorio, in epistolam humi projectam conspuit; tabellariisque cum repulsa et injuria remissis, renuntiare jubet Antonio, quando monachorum ipse vicem doleret, se paribus eum malis impetiturum. Necdum exstracto quinque dierum spatio, cum ad primam mansionem Cereu dictam cum Nestorio Ægypti præfecto haberet iter, ambo equis Balacii omnium

(*a*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 20; et *Hist. Arian. ad monachos*, n. 11.
(*b*) Socrat. lib. II, cap. 15.
(*c*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 12.
(*d*) Athan. ibid., n. 13.
(*e*) Athan. in *Vita S. Antonii*, n. 86.

Digitized by Google

mitissimis vecti, dum pergerent, et equi pro more solito luderent, derepente mansuetior, quo vehebatur Nestorius, morsu Balacium decussit in terram, irruensque femur illius ita dentibus laniavit, ut statim in urbem delatus intra triduum obiret. Quod ex divina ultione factum nemo non arbitratus est.

4. *Synodus Romana.* — Legati interea Elpidius et Philoxenus Antiochia profecti, Romam transmittunt (*a*), Julioque offerunt Antiochenæ synodi litteras. Lectas Julius aliquandiu penes se tenuit occultas, spem esse putans nonnullos saltem Orientalium accessuros, atque ita integris rebus posse litteras querelarum plenissimas Patrum subripi notitiæ : veritus scilicet ne lectionem earum indigne ferrent. At ubi spem sibi præcisam intellexit, epistolam profert : qua perlecta, stupor primo, hinc indignatio omnes invasit. Coacti itaque præsules plus quinquaginta numero in ecclesia Vitoni presbytero commissa, Athanasium coram consistentem audiunt. Is oblata crimina propulsat, atque ex ipsis rerum gestarum monumentis conflicta, et adversariorum conspiratione concinnata ostendit. Quibus illi perspectis, virum ad ecclesiasticam communionem admittendum decernunt, et pro irritis habenda factiosorum scita definiunt. Marcellum pariter, postquam sese purgaverat, recipiunt, itemque alios episcopos pari artificio et iniquitate pulsos.

5. *Epistola Julii synodica ad Eusebianos.* — Tum Julius conscriptas hortatu synodi litteras per Gabianum comitem ad Antiochenos misit (*b*), nuncupatas scilicet ad Danium, quem nos Theognium Nicænum arbitramur, Flacillum, Eusebium, Narcissum, Marin, Macedonium, Theodorum, aliosque. Primo notat superbiam et procacitatem hominum, quam litteris ipsi suis proderent; majus eloquentiæ studium in iis præferri, quam postularent ecclesiastica negotia. Non debere sibi vitio verti, quod ad synodum Romæ celebrandam diem dixisset, quando oratores ipsorum id postulassent; nec esse præter ecclesiasticum morem, quod de qua re ipsi jam sententiam tulissent, de eadem ipsa denuo Romæ ageretur : esse quippe iteratam de eodem negotio quæstionem ex decreto Nicænæ synodi licitam. Carpit eos qui cum Arianis societatem amicitiamque foverent, hominibus a Nicæna synodo damnatis et Ecclesia pulsis : et tacito nomine Eusebianos nec obscure tanti flagitii reos significat. Si per Novatiani et Pauli Samosateni exemplum scita synodorum vigere oporteat, nefas trecentorum præsulum decreta vilipendi, admittendo Ariomanitas. Argute depellit illam pervicacium hominum querelam, non ex Romæ amplitudine dignitatem ejus metiri oportere. Non decuit igitur, ait, eum, cui parva civitas concredita fuerat, illa despecta, ampliorem ex sola inanis gloriæ cupidine invadere : queis Eusebii ambitum exagitabat. Futilem afferri itineris detrectandi causam, cum dicerent, ob angustiam definiti temporis se non posse Romam concedere. Si iter ingressos, inquit, dies ille prævertisset, æqua foret querimoniæ causa : at cum nedum iter instituerint, legatos etiam Romanos ultra præfinitum tempus detinuissent, negata ad Januarium usque mensem discedendi facultate, frustra esse querelam. Nugatoriam aliam afferre causam, Persicum scilicet bellum, viros utique quos tanti belli terror non coerceret ab inferendis calamitatibus. Levissimum esse quod querebantur, soli Eusebio litteras suas nuncupasse Julium; quando solus Eusebius sibi litteras misisset. Quod si solus ipse litteras suo nomine mittat, id ex Italiæ episcoporum sententia factum, ut nullam hinc irarum ansam arripiant. Affert causas admissi ad communionem Athanasii, postquam oblata ille crimina depulisset, et malum inimicorum aperuisset animum; reliquos item episcopos, postquam sese purgaverant, similiter admissos. Perstringit acerrime Gregorii invasionem, deploratque calamitates et mala Ecclesiæ, Catholicis, presbyteris, monachis, imo et episcopis, Alexandriæ et per Ægyptum eo tempore inflicta. Queritur exinde interclusos itinere fuisse episcopos et presbyteros qui voluissent ad synodum accedere. Aliquos in ipsorum cœtu reperiri immanium scelerum reos, quibus, si crimina propulsandi facultas esset, accedendum erat, ut omnis adversa suspicio levaretur. Leniter postea hortatur, ut querelarum et dissidiorum finem faciant, et accedant quibus cordi fuerit pax Ecclesiarum; accepisse se paucos esse numero discordiæ auctores. Mirari cum de inclyta Alexandrina sede ageretur, nihil sibi rescriptum; cum ea esset consuetudo, ut nihil nisi conscio Romano antistite in tantis rebus definiatur. Rogat demum epistolam claudens, ut secum animo reputent gestorum omnium reddendam æquissimo judici Deo rationem.

6. *Mors Eusebii.* — Synodalem Julii epistolam Gabianus comes, uti diximus, detulit in Orientem, et quidem, ut narrant Socrates et Sozomenus (*c*), Eusebio interea antequam synodi gesta comperisset defuncto. Queis, ut mea quidem fert opinio, neutiquam refragatur Athanasius, dum ait, postquam hæc scripsisset Julius, Eusebium et socios, τοὺς περὶ Εὐσέβιον, cœptis institisse, ac turbas de more dedisse. Id enim dum Gabianus comes tantum itineris perficeret, potuit Eusebius moliri, obiisseque tamen ante comitis in Orientem adventum. Eusebii autem sodales eo defuncto cœptis naviter institere. Extremum igitur diem clausit Eusebius mense circiter Octobri vel Novembri anni 342.

7. *Seditio Constantinopolitana.* — Plebs Constantinopolitana Nicænæ fidei studiosissima, defuncto Eusebio, Paulum revocat in sedem (*d*). Eodem

(*a*) Athan. *Apolog. contra Arian.*, n. 20.
(*b*) Athan. ibid., n. 20, 21.
(*c*) Socrat. lib. II, cap. 12; Sozom. lib. III, cap. 7.
(*d*) Socrat. ibid., cap. 13; Sozom. ibid., cap. 7.

Digitized by Google

autem tempore assidui turbarum auctores Theognius Nicænus, Theodorus Heracleotes, aliique ejusdem factionis homines, qui tum Constantinopoli versabantur, in alia coacti ecclesia, Macedonium, opitulante Arianorum caterva, in episcopum promovent. Hinc turbis et seditionibus urbs prope universa conflagravit. Ex Catholicis enim nemo erat quin ardere omnia mallet, quam videre in Pauli viri optimi sede jactantem se Macedonium sycophantam. In tanto partium odio et furore, congressis utrinque popularibus, non pauci cæsi ac vulnerati sunt. Re comperta imperator, cui tum sedes Antiochiæ, Hermogenem magistrum militum in Thraciam iter habentem, jubet eodem itinere Constantinopolitanas res componere, Paulumque episcopatu deturbare. Ille Constantinopolim cum pervenisset, conatus jussa complere, turbam populi concitavit : qui adversi militibus, instructi ad pugnam, irrumpunt in Hermogenem, ejusque incensa domo, virum pertractum, ac ultro citroque raptatum interimunt. Gesta res est coss. Constantio tertium et Constante iterum, id est, anno 342. Quo perlato nuntio, Constantius quam maturrime Constantinopolim eques se confert, animo plebis ulciscendæ. At ubi cives collacrymantes, ac veniam precantes obviam sibi occurrere perspexit, pepercit quidem multitudini; sed media solitæ annonæ parte mulavit, Paulumque jussit pelli civitate. Sed et Macedonio quoque graviter succensuit, tum quod auctor seditionis cædiumque fuisset, tum quod ejus non exspectato nutu in episcopum fuisset adlectus. Et tamen nec approbata nec abrogata ejus promotione Antiochiam remigravit.

8. Sed longe aliam temporis rationem inierunt viri nostro ævo eruditionis fama conspicui, qui haud leviter quoque nobiscum in rebus gestis dissentiunt. Nam primo octodecim mensium, quos Athanasium versatum Romæ narrat in epistola sua Julius papa, initium ducunt ab anno 339. 2° Legatorum Elpidii et Philoxeni profectum Antiochiam ante Gregorii invasionem, reclamante licet Athanasio, constituunt. 3° Januarium mensem anni 342, quo profectos Antiochia eosdem legatos ait Julius, in Junium anni 341 commutandum arbitrantur. Nam si omnium mss. et editorum lectio steterit, ut Januarius legatur, ruunt omnia, et ad sententiam accedant nostram necesse est. Si Januarius quippe sit, est anni 342, non 341, ut ex inferius positis propalam est. 4° Romanam synodum et epistolam Julii in annum 341 consequenter referunt. Verum hæc omnia mirum quam pugnent cum Athanasii et Julii litteris.

9. Et sane priorem illam Athanasii Romam profectionem anno 339, moramque diuturnam, per totum scilicet annum 340, et partem sequentis, ut octodecim menses a Julio memorati conficiantur, nullam fuisse perspicuum est ex iis quæ superius pag. xcm de synodo Alexandrina diximus. Non erat quippe Romæ Athanasius cum Eusebiani Antiochiam profecti Pistum delegerunt, ac legatos miscre Romam; quæ anno 339 gesta sunt. Non erat Romæ cum Alexandrina synodus celebrata est, neque cum ejus legati missi Romam cum Eusebianis congressi sunt, quæ ad annum 340 referri debere ibidem commonstravimus. Non erat Romæ Quadragesimæ tempore anno 341, cum Gregorius Alexandrinam invasit ecclesiam. Qua ergo ratione illos octodecim menses Romani otii in annum 341 desinere statuant?

10. Elpidium autem et Philoxenum, nonnisi post Gregorii invasionem et Athanasii Romam profectum, circa Maium mensem iter instituisse perspicue scribit Athanasius in *Historia ad monachos*, ubi post descriptam Gregorii invasionem sic habet n. 11 : *Athanasius porro his nondum peractis, ad primum rei auditum Romam navigavit quod hæreticorum furorem probe perspectum haberet, quo etiam, prout statutum fuerat, synodus istic celebraretur. Julius autem presbyteros Elpidium et Philoxenum cum litteris misit.* Et in *Apologia contra Arianos*, n. 20 : *Cum igitur Romam venissemus, Julius, ut par erat, litteras scripsit ad Eusebianos, misitque duos ex presbyteris suis, Elpidium et Philoxenum. Eusebiani vero ubi nostrum adventum audierunt, consternati, quod nullatenus æstimarent nos eo venturos, accedere renuerunt.* Ex quibus conspicuum legatos tunc solum Roma profectos, cum Athanasius post Pascha anno 341, Arianis necem molientibus, se proripuit Romam. Cum autem mense circiter Maio ejusdem anni legati Julii profecti sint, palam certe est germanam esse lectionem, qua nec sine querela dicitur a Julio, legatos ab Eusebianis ultra condictum ad celebrandam synodum tempus ad mensem usque Januarium Antiochiæ detentos fuisse : et perperam volunt Januarium hic positum esse pro Junio; tum quia omnes editi juxta atque manuscripti codices Januarium habent; tum quia perabsurdum esset queri legatos ultra condictum ad celebrandam synodum tempus ad mensem usque Junium anni 341 detentos fuisse : qui legati mense ut citius Maio ejusdem anni Roma Antiochiam profecti fuerint.

11. Cum itaque mense Januario anni 342 remissi fuerint Elpidius et Philoxenus, in tanto itinere adversa hiemis tempestate conficiendo, aliquot mensium spatium decurrisse necesse est. Romam cum venissent, Julius litteras Eusebianorum non modico temporis spatio Patrum oculis subduxit, sperans aliquos Orientalium venturos. Ubi nihil spei residuum, eas litteras profert : expenduntur post hæc negotia Athanasium, Marcellum et reliquos spectantia. Soluta synodo, epistolam synodicam scribit Julius mense circiter Octobri vel Novembri. En tibi octodecim menses quos Romæ moratus Athanasius est, a Maio scilicet anni 341 ad Novembrem anni 342, quin vel minima sit verbis Athanasii vel Julii vis inferenda.

Digitized by Google

12. Unum est in quo fortasse quidpiam difficultatis hæreat, quod scilicet Athanasius in *Historia ad monachos* (n. 11), post enarrata flagitia quæ Gregorius, Alexandriam ingressus, in ecclesia Cyrini perpetravit, dicat se, iis nondum actis, ad primum rei auditum navigasse Romam. Ex quo perperam inferunt eum, antequam veniret Gregorius Alexandriam, confugisse Romam. Verum hæc difficultas ipsis juxta atque nobis est concoquenda. Non modo enim exploratum est Athanasium Alexandriæ fuisse quando irrupit Gregorius, verum etiam edidicisse, antequam profugeret, expilationem in Cyrino factam. Illud ipse testatur his verbis: « Populis me subduxi: noveram enim ex iis quæ in aliam ecclesiam intulerant malis, nihil non sceleris in hac quoque ecclesia admissuros. » Sed Athanasius per Athanasium explicandus, et ne minima quidem supererit difficultatis ratio. Nam hæc quæ disparata videntur loca perfacile conciliantur, si dicamus, cum milites ecclesiæ Cyrini vastitatem inferrent, nuntium hujusce rei ad Athanasium venisse, qui ad primum rei auditum, necdum confecta expilatione, fuga se proripuerit.

Anno 343. — 1. *Photinus.* — In hoc circiter tempus confertur Photinianæ hæreseos exortus, Photino scilicet Galata auctore: qui cum juvenis Marcello Ancyrano doctore litteris operam dedisset, Sirmii in Illyrico episcopus creatus est. Hic cum facundia multum polleret, popularium gratiam et existimationem conciliat sibi. At ubi postea profligatis esse moribus deprehensum est, minusque sanam de Trinitate et de Incarnatione doctrinam spargere, versa rerum conditio est. Quid demum de Photino actum sit, pluribus infra.

2. Athanasius vero in tanta temporum iniquitate, post Romanam synodum, tribus ferme annis Romæ versatur: qui tantum otii nactus quid gesserit ediderive, altum ubique silentium. Unum ipso auctore Athanasio discimus, dum Romæ moraretur, ecclesiasticis conventibus frequentem adfuisse. Non desunt qui arbitrentur sanctum præsulem per Romanum otium synopsin Scripturæ, quæ inter ejus opera recensetur, edidisse. Sed, uti a nobis est alias ostensum, grandi hic liber νοθείας suspicione laborat, et diversus plane est ab illis Scripturæ sacræ voluminibus ab Athanasio ad Constantem Augustum transmissis. Narrat item Julius papa litteras ipsum frequenter Alexandrinorum accepisse, quibus non parum exsilii molestia levaretur.

Anno 344. — *Ariani episcopi novam edunt fidei formulam.* — Anno circiter 344, tribus videlicet post compositam postremam, de qua superius, fidei formulam, annis, coacti Ariani episcopi novam edunt, prioribus prolixiorem (*a*): in qua quidem hæc Arianica sententia ἐξ οὐκ ὄντων, aliæque hujusmodi confutantur, verum nihil de οὐσίᾳ et ὁμοουσίῳ effertur. Dicitur Filius Patri quidem similis, sed factus, etsi non eodem quo aliæ res creatæ modo. Missi in Occidentem sunt qui deferrent, Eudoxius Germaniciæ, Martyrius quidam, Macedonius Mopsuestenus, et alii. Oblata illi formula, vacui et re infecta remittuntur, profitentibus Occidentalibus esse sibi Nicænam fidem satis, neque egere se aliis doctrinæ formulis.

Anno 345. — *Synodus Mediolanensis.* — Mediolani agens Constans Augustus, synodum ea in urbe celebrari curat, cujus perpauca nota. Eo item proficiscuntur legati Orientalium Demophilus, Macedonius, Eudoxius et Martyrius (*b*), spe ducti confirmandæ suæ fidei formulæ. Qui cum rogarentur Arii doctrinam proscribere, iratis illi animis re negata discedunt. Et fuit illud in synodo Mediolanensi multorum præsulum consilium, ut pulsorum causa in synodo œcumenica agitaretur. Hujusce rei apud Constantem Augustum auctores et consuasores erant, ut putatur, Julius papa, Maximinus Trevirensis et magnus Hosius, id ipsum rogantibus Athanasio et cæteris, qui malis Arianorum artibus patrio solo pulsi fuerant. Nec fugiebat Augustum repulsos Eusebianorum legatos Romæ fuisse, cum rogarent exsulibus ab Julio communionem negari: nec imprudens erat calamitatum Alexandrinæ ac cæteris ecclesiis per fraudes et scelera Arianorum illatarum. His ille inductus, pacis nimirum ecclesiasticæ percupidus, litteris fratrem compellat et rogat, ut ad hujusmodi negotia componenda, utriusque nutu et arbitrio, synodus convocetur. Sub hæc Constans Athanasium accivit. Qui causam evocandi sui ignorans, ac stupens, sciscitatus quod negotium instaret, edidicit quæ res tum ageretur. Ille Mediolanum profectus, comite Protasio urbis antistite, Constantem adit; a quo perhonorifice excipitur, et ipsius Augusti ore evocandi causam ediscit. Tum Athanasius res Arianorum insidiis actas deplorat, apostolicam fidem bello peti conqueritur, patris pium animum revocat in memoriam, qui quæ in magna synodo decreta fuissent, ad mortem usque vindicasset. Quibus monitis pium principem inflammavit ad sanam fidem vindicandam.

Anno 346. — Synodi tamen Sardicensis convocatio ad annum 347 extracta fuit: quia tum Constantius, Persico urgente bello, haud ita cupide et mature res curabat ecclesiasticas. Ubi autem in proximo fuit, ut episcopi eam in urbem iter instituerent, evocat Constans Athanasium in Gallias, quo item Hosius concesserat: ut una inde ambo, cum Galliæ præsulibus eodem proficiscentibus, Sardicam secundo, ut putatur, Istri flumine concederent.

Anno 347. — 1. *Synodus Sardicensis.* — Itaque, coss. Rufino et Eusebio, Sardicam confluunt ex Occidente episcopi prope centum. Ad usque trecentos scribunt Socrates et Sozomenus, decepti

(*a*) Athan. *De synodis*, n. 26; Socrat., lib. II, cap. 19; Sozom. l. III, cap. 11.
(*b*) Hilar. col. 1331.

Digitized by Google

quodam Athanasii loco, qui totidem ait synodo suffragium et nomen ascripsisse, annumerans scilicet præsentibus quotquot absentes subscripsere. Qua item sententia narrat Theodoretus ducentos quinquaginta in antiquis exstare monumentis (*a*). Sed fide dignior Athanasius, qui centum septuaginta circiter cum ex Occidente, tum ex Oriente eo convenisse memorat. Et si demas LXXIII Orientales, qui Sardica se proripientes Philippopolin concessere, circiter centum supererunt. Sed erit fortasse rei pluribus indagandæ locus. Cum autem Julio negotiis detento non esset eo commigrandi facultas, legatos ille misit qui vices implerent suas, Archidamum et Philoxenum presbyteros, quibuscum erat quidam Leo diaconus. Primas obtinebat in synodo magnus ille Hosius. Qui intererant cæteri, ex Hispaniis erant, Galliis, Italia, Campania, Calabria, Apulia, Africa, Sardinia, Pannoniis, Mysiis, Dacia, Norico, Siscia, Dardania, altera Dacia, Macedonia, Thessalia, Achaia, Epiro, Thracia, Rhodope, Palæstina, Arabia, Creta et Ægypto. Quinam ex qualibet regione adfuerint, non in promptu est recensere. Aderant item Athanasius, Marcellus, Asclepas, nec non alii episcopi Arianorum furore, dolo, insidiis patrio exturbati solo. Eminebat inter alios Lucius Adrianopolitanus, catenas circumferens queis non semel fuerat constrictus et oneratus : ventitabant et alii, plagis, fame, variis calamitatibus afflicti.

2. *Orientales reformidant judicium Occidentalium.* — Orientales vero, quorum principes erant Theodorus Heracleæ, Narcissus Neroniadis, Stephanus Antiochenus, qui non diu Flacillum defunctum exceperat, Acacius Cæsariensis, Menophantus Ephesinus, Ursacius Singidonis, Valens Mursi, aliique numero 73, si tamen subscriptionibus Philippopolitanis sit fides, nimia conscientiæ formidine tenebantur, ut accederent soli ; sed secum patronos et viæ socios adducebant Musonianum comitem et Hesychium Castrensem, Nihil enim perinde reformidabant atque honesto et ecclesiastico judicio conflictari, nec nisi magistratuum ope se rem bene gesturos sperabant. At ubi Sardicam advenere, rem contra ac rati erant se habere conspicati, ecclesiasticumque tribunal adesse, ubi non comes esset, non milites, non imperatoris formido, sed ex veritate causa penderetur, ingenti sunt terrore perculsi. Præsto namque erant accusatores ex singulis Ecclesiis, urbibus, regionibus, argumentis et probationibus instructi. Inopportune ceciderat ipsis, quod duo venerabiles episcopi, Arius scilicet in Palæstina episcopus et Asterius Petrarum in Arabia, qui cum factiosorum caterva ex Oriente venerant, cum primum Sardicam advenissent, desciscerent ad Occidentales, ac vafritiem conspirationemque hominum cæteris renuntiarent, commorarent item eorum formidinem, quando conspexerant aliter causam agi atque illi existimarent.

3. *Fuga Orientalium.*— His illi animadversis (*b*), tametsi alacriter et prompte sese viæ commiserant, rati Athanasium pulsosque cæteros, metu sui, ne commigrare quidem Sardicam ausuros, ubi, versa rerum conditione, paratos, causæ fidentes conspexere, in palatio, quo domicilio utebantur, clausis foribus considunt. Tum perterriti deliberant quid facto opus, quæ via expediendi se in tam difficili conditione rerum : nihil præsidii adesse, omnia ad sui perniciem comparata ; integros judices, accusatores documentis instructos, rem prope desperatam. Demum eo appellunt animum, quæ unica supererat tanti periculi declinandi via, ut fuga se subducerent. Synodus tamen ait (*c*), jam cum iter ingrederentur, eo consilio fuisse, ut quamprimum Sardicam venissent, sese statim aliquo obtentu proriperent. Ut autem causam digrediendi vel commentitiam afferrent, se non posse aiunt cœtum adire episcoporum, nisi Athanasium, Marcellum cæterosque a se damnatos ejicerent. Quæ conditio periniqua erat ; cum id, quode quæstio tunc esset, ut decretum ac definitum haberi contenderent. Tum Patres una cum Athanasio compellare homines ac provocare : par fuisse aut non iter ingredi, aut jam coram positos non subterfugere : id esse maximum argumentum eos maleficiorum conscientia torqueri. Si possent quæ crimina Athanasio obtulerant comprobare, accederent ; sin, cum non possent, se nolle simularent, aperte sycophantas esse et damnatum iri. Quibus illi auditis stupefacti, usque eo quid inirent consilii non habebant, ut iteratam ad Marcotem legationem postularent, quo ipsis in locis quid vere gestum fuisset deprehenderetur. Explosa hominum petitione, alteram illi perridiculam afferunt remigrandi causam ; sibi scilicet maturandum in Orientem, quia Constantius Augustus litteris renuntiarat, magnam se Persarum stragem edidisse, et victoria lætum evocare præsules. Ante profectum Hosius, quo illis omnem querendi causam levaret, homines in ecclesiam adventantes leniter et pacifice commonet : si quid criminis habeant Athanasio offerendum ne cunctentur enuntiare, æquum fore ea de re judicium. His senex verbis alloquitur conscelerates, ac his hortatur, si nollent in conspectu synodi, sibi saltem indicent quid esset querimoniæ. Si reum peragant Athanasium, damnandum pollicetur ab Occidentalibus ; sin insons ille, ipsi sycophantæ deprehendantur, et tamen nolint virum recipere, auctorem ipsi fore, ut in Hispanias secum proficiscatur. Conditionem, disparem licet et iniquam, accipiebat Athanasius. Verum illi, tanto nimirum conscientiæ timore tenebantur, rem negant, et fugam faciunt. Iter ingressos synodus mittit compel-

(*a*) Athan. *Apol. contra Arian.* n. 36, 55 ; Socrat. lib. II, cap. 20 ; Sozom. lib. II, cap. 11 · Theodor. l. I, cap. 7.

(*b*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 36.
(*c*) Hilar. Fragm. 2, n 7.

Digitized by Google

latum, denuntiatumque damnandos fore ut sycophantas, nisi se sisterent. At illi cum læsos vexatosque a se viros coram conspicerent, ne conversо quidem ad legatos vultu, properantius fugiebant.

4. *Exules depulsis criminibus restituuntur.* — Cum igitur Orientales indecore ac turpiter se propripuissent, tum reliqui Patres exsulum et oppressorum causam agitant. Leguntur litteræ cleri et populi Alexandrini, litteræ quoque octoginta Ægyptiorum episcoporum, diversæ, ut putamus, ab illis de quibus ad annum 340 dictum est. Erant isthæc totidem innocentiæ testimonia, quibus purgabatur Athanasius ab allatis criminibus. Vertuntur ad hæc decantatæ illæ Meletianorum accusationes de enecto Arsenio et de calice fracto, quarum statim vanitas palam fuit. Arsenius quippe, quem obtruncatum jactitarant, inter vivos comparebat integer et incolumis. Acta autem Mareotica, a factiosis edita, inter se pugnabant, ut est superius enarratum. Marcellus item et Asclepas probe et naviter crimina propulsant, ac innoxii deprehenduntur. Præsto erant alii scelestorum accusatores : comparebant viri ab exsilio reversi, aliorum item exsulum legati, familiaresque aliorum qui ferocitate Arianica cæsi fuerant : proferebat Lucius catenas, quibus constrictus onustusque fuerat. Vulnera alii ostentabant : fame et inedia se afflictos nonnulli testificabantur. Oratores a diversis missi Ecclesiis denuntiabant, milites armatos immissos in ecclesias, turbasque clavis instructas, litteras in perniciem episcoporum conflictas. Lectæ sunt litteræ a Theognio jam defuncto ad Augustos missæ, dolose conflctæ, quibus imperatores inflammaret in Athanasium ; quas vere a Theognio datas fassi sunt ejus diaconi. His adjectæ virginum denudationes, ecclesiarum incendia, carceres, quæ mala in gratiam Arianorum inflicta fuerant.

5. *Ariani episcopi damnantur.* — His perspectis ac probe commonstratis, Patres Athanasium, Marcellum, Asclepam, aliosque pulsos episcopos declarant innocentes, restituunt in sedes, in ecclesias remittunt, missisque litteris jubent a Christiana plebe recipi. In consceleratos autem severe, graviter et prisce actum. Eos namque, qui luporum instar sedes pulsorum invaserant, Gregorium scilicet Alexandrinum, Basilium Ancyranum, Quintianum Gazensem, ne nominandos quidem episcopos definiunt neque cum ipsis ullam habendam societatem. Theodorum autem Heracleæ, Narcissum Neroniadis, Acacium Cæsareæ Palæstinæ, Stephanum Antiochiæ, Ursacium Singidonis, Valentem Mursi, Menophantum Ephesi, Georgium Laodiceæ, damnant et abdicant.

6. *Epistolæ synodicæ.* — His peractis, quæ gesta in synodo fuissent litteris ubique significantur (*a*). Quarum exstant etiam nunc quatuor, cæteris injuria temporum amissis. Prima nempe ad clerum et populum Alexandrinum, ubi ordine recensentur res in synodo gestæ; aiuntque Patres se rogasse Augustos ut finis tandem esset vexandi episcopos, arcerenturque judices a causis clericorum : hortantur ut redeuntem Athanasium, patrem et episcopum suum, honorifice et cum gaudio recipiant : monent Gregorium τὸν ψευδεπίσκοπον a synodo damnatum et abdicatum esse : edicunt ut nulla cum eo ineatur communionis societas. Admissos indicant ut insontes, Aphthonium, Athanasium Capitonis, Paulum et Plutionem presbyteros pulsos ab Eusebianis. His similia scribunt ad episcopos Ægyptios (*b*) : pluribus autem omnia in encyclica epistola. Ad Julium papam scribentes, iisdem ferme recensitis, adjiciunt Patres se ita credere, ut semper ante credidissent. Probant acceptumque habent Julii consilium, qui non sine causa Sardicam una cum aliis non concesserit : congruentissimum videri sibi *si ad caput, id est, Petri apostoli sedem, de singulis quibusque provinciis Domini referant sacerdotes.* Narrant breviter quæ gesta Sardicæ sint. Tria fuisse pertractanda, de fide scilicet, de vexatis et pulsis episcopis, de sceleratis tantarum auctoribus calamitatum. Exagitant deinde impios et imperitos adolescentes, sic vocant Ursacium et Valentem, quod nunquam finem facerent adulterinam spargendi doctrinam. Valentem maxime carpunt, quod, relicta ecclesia sua, alienam, nimirum Aquileiensem, invadere tentasset; quo factum ut commota civitate unus ex fratribus, Viator nomine, obrutus et oppressus fuisset. Hisce epistolis nomen ascripsere Patres Sardicenses, atque exinde multi qui non adfuerant dedere suffragium, quos ad CCLXXXIV recenset Athanasius.

7. *Nihil de fide Sardicæ actum.* — De fide quoque actum Sardicæ fuit; nec deerant qui novam fidei formulam in medium afferrent admittendam a synodo, atque promulgandam, quasi videlicet aliquid in Nicæna desideraretur. Quod indigne tulere Patres, decreveruntque nullam ulterius edi debere fidei formulam, eo quod esset Nicæna satis; ut ne turbulentis hominibus novas scribendi formulas hinc occasio foret. Oblatum autem hujusmodi rescriptum idipsum putatur esse, quod Theodoretus τῇ ἐγκυκλίῳ epistolæ concilii Sardicensis attexuit. Hæc Patrum Sardicensium acta, hæc gesta fuere. Ad hæc vero, quæ disciplinam spectabant ecclesiasticam, viginti canonibus constituta sunt.

8. *Synodus oratores ad Constantium mittit.* — Oratores postea synodus mittit ad Constantium, Vincentium nempe Capuanum episcopum et Euphratam Coloniensem, qui cum Augusto de gestis synodi, deque exsulum causa agerent (*c*). Quibus etiam commendatitias ad fratrem litteras dedit Constans Augustus, interminatus fratri bellum, nisi pulsis præsulibus in ecclesias suas revertendi copiam faceret.

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 19, 20, 21.
(*b*) Hilar. col. 1290.
(*c*) Socrat. lib. II, cap. 23; Sozom. lib. III, cap. 20.

Digitized by Google

Constantio nimirum auctor est ut episcopis facilem præbeat aurem, Stephani Antiocheni et asseclarum scelera perpendat, Athanasium, deprehensa adversariorum sycophantia et malignitate, gregi suo restitui jubeat : si neget postulata, sese, admotis copiis, profligatisque scelerum auctoribus, hominem Alexandriam deducturum. Soluta porro synodo, Naissum Athanasius in superiorem Daciam se confert, ubi commoratus est donec evocaretur a Constante.

9. *Orientalium facinora.* — Inter hæc Orientales profugi in Thraciam, quæ ad Constantii imperium pertinebat, sese recipiunt (*a*). Quia autem permulti in Thracia erant episcopi, qui a seditiosorum frequentia et communione abhorrerent, delatos illi ad Constantium, qui Arianis omnia indulgebat, curarunt malis et calamitatibus affici, et nonnullos etiam capitali sententia damnari. Quæ quidem maxima pars post synodum Philippopolitanam contigerunt. Fuga tamen Olympii Ænorum, et Theoduli Trajanopolitani, prius quam scriberentur a synodo litteræ accidisse videtur. Hi capitis damnati fuga saluti prospiciunt ; ac dum se carnificibus proriperet Theodulus, extremum clausit diem, nondum soluta synodo Sardicensi. Quæ ratio unica est ut duo Athanasii loca hactenus in controversiam vocata (*b*), ac quorum conciliatio prope desperata, apprime conveniant ; ille scilicet epistolæ Sardicensis synodi locus, quo dicitur Theodulus esse defunctus, alterque in *Historia Arianorum ad monachos*, quo narratur Theodulum post Arianorum fugam pulsum et profligatum, quod cavesis intelligas post solutam synodum Sardicensem contigisse.

10. *Synodus Philippopolitana.* — Facinorosi autem homines Philippopoli consistunt (*c*), ausuque temerario damnant episcopos, Julium Romanum, Hosium, Protogenem, Gaudentium, Maximinum, Athanasium, Marcellum, Asclepam et Paulum; epistolamque scribunt ἐγκύκλιον, quam nominis et commendationis causa Sardicæ datam mentiuntur, quo faciliorem ipsi apud omnes aditum munirent. Et sane res evenit ut peroptabant illi. Nam hæc epistola ad usque tempus Augustini pro vera Sardicensis synodi epistola a multis habita est. Ordiuntur autem ab mentito quod præferunt pacis concordiæque servandæ studio. Marcellum exinde ut facinorosum exagitant, admissum ad communionem queruntur. Athanasium sacrilegum, profanum, multis implicatum sceleribus denuntiant. Redintegrant pristinas adversus eum criminationes de calice fracto, de diruto altari, de sede sacerdotali eversa, ecclesiaque solo æquata, de presbytero Ischyra tradito custodiæ militari. Addebant ne ipsis quidem sacratissimis Paschæ diebus abstinuisse a scelere, sed nonnullos injuriis, verberibus, imo etiam morte multasse ; jussum Cæsaream ad synodum se conferre renuisse, ideoque post annum alterum Tyri damnatum abdicatumque fuisse et ab imperatore ablegatum in exsilium; in reditu pristinis graviora edidisse facinora, damnatos episcopos in priorem restituisse gradum, indignos aliquos, imo ethnicos, promovisse; adlecto in episcopum Alexandrinum Gregorio, Athanasium concitata et abducta gentilium manu templum incendisse, altare comminuisse, et clam aufugisse. In Paulum exinde atque in Marcellum et Asclepam acerrime invehuntur, et nefaria de more comminiscuntur. Moxque Athanasium denuo maledictis et calumniis onerant, fallaciis scilicet, precibus, dolis, multos episcoporum ad suas pellexisse partes, et fraude impetrasse ut a Julio admitteretur. Queruntur Occidentales defensorum, non judicum animo accessisse, et novis studere legibus, ut scilicet Orientales episcopi judicio subessent Occidentalium. Qui jam inita pace mutuam concordiam foverent, acribus olim inimicitiis conflictatos esse, ab Athanasio scilicet damnatum fuisse Asclepam, Paulum Athanasii abdicationi interfuisse, suffragium damnationi dedisse. Multis additis in cæteros adversæ partis episcopos, in Julium nempe, Hosium et Protogenem, et conflicta immani scelerum multitudine, quibus discordiæ invidiam in Occidentales derivarent, vetant demum ne quis cum Hosio, Protogene, Athanasio, Marcello, Asclepa, Paulo, Julio, Gaudentio et aliis quos damnant anathemate ipsi, atque abdicant, communionis societate jungatur. His editis, sycophantæ fidei formulam ascribunt, et LXXIII episcoporum nomina ac suffragia, sive vera, sive forte conficta, ad calcem adjiciunt.

11. *Decem laici capite truncati, alii vexati.* — Neque hic constitit scelus. Eos enim, qui se perfidiæ et timiditatis fugæque nomine aversarentur, nullis non insectantur malis. Adrianopolitanos, qui ab eorum communione abhorrebant, deferunt ad Constantium; ipsisque hortatoribus, ex Fabrica Adrianopolitana, ut vocabant, decem laici sunt capite truncati : ministro hujus rei usi sunt famoso illo Philagrio, tum iis in locis comite. Horum tumulos propter urbem sitos conspexit illac transeundo Athanasius. Duos presbyteros, diaconosque tres, quos sibi infensos deprehenderant, curant in Armeniam ablegari. Arium autem et Asterium episcopos, quos a cœtu eorum descivisse supra memoravimus, non modo extorres in superiorem Libyam amandant, sed etiam ulciscendæ defectionis causa contumeliis et probris onerant. In Lucium autem Adrianopolis antistitem, qui grandi loquendi fiducia lucifugas insectabatur, acrius sævitum est. Curant enim ferreis catenis ut ante collo et manibus constringi, atque ferro oneratum deportari in exsilium ; ubi paucis post annis sanctus præsul, tot calamitatibus perfunctus, diem obiit extremum. Diodorum item episcopum patrium vertere solum coegerunt. Quid sit de Theodulo et Olympio actum, jam enarravimus, quia rem ante clausam Sardicensem synodum con-

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 18, 19.
(*b*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 45.
(*c*) Hilar. col. 1307.

Digitized by Google

tigisse arbitramur; et fortasse nonnulla ex iis, quæ proxime recensuimus, ante finem synodi Sardicensis obvenere. Non ordine quippe res enarrat Athanasius.

12. *Alexandrinis et Ægyptiis illata mala.* — Eorumdem opera et gratia ad Alexandrinos usque et Ægyptios calamitas et vexatio pervasit. Litteris namque jussum, ut portus aditusque urbium custodiis intercludantur, ne quibus id concessum ab synodo Sardicensi fuerat, ad ecclesias remigrarent suas; præscribiturque judicibus, ut sive Athanasius, sive alius quispiam exsul episcopus aut presbyter, vel in urbem, vel in fines ejus ingressus deprehendatur, liceat isthic repertos capite truncare. Accepta autem illi publici curriculi facultate, si quos, ultro citroque cursando, offenderent qui fugam sibi exprobrarent, Arianamque aversarentur hæresim, hos flagris, vinculis, exsilio multabant. Tantusque terror carnificum erat, ut multi ad simulandum metu compulsi sint, multi contra in solitudinem se proripere mallent, quam cum hujusmodi viris communicare.

13. *Mediolanensis synodus. Photinus damnatur.* — Eodem anno celebratur Mediolani synodus adversus Photinum episcopum Sirmiensem. Qui quotve fuerint præsules ibi coacti, pariter ignoratur. Unum constat, Photinum damnatum abdicatumque fuisse. Verum Sirmiensis populi amor et benevolentia præsidio ipsi fuit, ne sede pelleretur. Sunt qui arbitrentur, ea in synodo Ursacium et Valentem libellum pœnitentiæ dedisse. Sed, ut probe adverterunt fratres nostri in postrema Hilarii operum editione, non adeo desperatæ res eorum tum fuisse videntur, ut homines protervi ac propositi retinentissimi eo inopia consilii devenirent : quanquam fortasse existimari queat, non pari tum conditione fuisse Valentem et Ursacium, ac cæteros Arianos, utpote qui in Constantis, catholicæ parti deditissimi, imperio versarentur.

Anno 348. — 1. *Stephani Antiocheni factum in legatos.* — Insequente anno contigisse putatur Stephani Antiocheni Arianorum antesignani conspiratio in Sardicensis synodi oratores (*a*), quam Athanasio ac Theodoreto his pene verbis acceptam referimus. Antiochiam cum pervenissent legati Sardicenses, litteras Constantis fratri Constantio offerunt, cui tum temporis sedes Antiochiæ; polliceturque ille nihil non fratris nutu et arbitrio facturum. At cum rem perindigne ferrent veritatis hostes, in episcopos qui juxta clivum diverterant, magistro militum non eodem loco diversante, exsecrandum opus aggrediuntur. Princeps autem conspirationis fuit urbis antistes, qui alio incredibili scelere priora scelera cumulavit.

2. *Stephanus abdicatur, cui subrogatur Leontius.* — Stephano igitur præsuli Antiocheno varii audaciæ suæ administri erant, quorum ille opera veræ fidei sectatores opprimeret. Horum facile princeps erat quidam projectæ temeritatis adolescens, multis flagitiis nobilitatus; qui non solum homines ex foro abducere, ac contumeliis verberibusque excipere soleret, verum etiam domos invadens, probos viros matronasque honestissimas deturbaret lacessendi causa. Quia vero non manibus tantum, sed et calcibus obvios impeteret, Onager nuncupabatur. Is heri jussu ipsis sanctissimi Paschatis diebus meretricem adiens, peregrinos advenisse ait qui ejus cupidine flagrarent, noctemque cum ipsa agere percuperent. Assumptos deinde quindecim socios locat in insidiis; datoque conveniendi signo, properat ad fores diversorii. Tum scorto auctor fuit, ut sese in id conclave immitteret. Contigit porro ut in exteriore cubiculo somnum caperet Euphratas Coloniæ Agrippinæ episcopus, Vincentius autem Capuanus in interiore. Ingressa alacriter muliercula, quod se a juvene advocari putaret, deinde senem hominem dormientem, episcopi forma, ignarumque facti conspicata, se delusam æstimavit, rata non hominem id ætatis scortum arcessere. Sensit Euphratas in cubiculo gradientem; expergefactusque, quis esset percontatur. Illa edito clamore vim inferri sibi conqueritur. Conturbatus Euphratas, dæmonem suspicatur muliebri forma adventantem, Dominique Christi implorat auxilium : Onager vero rogat scortum ut taceat, atque episcopum crimineturr; statimque se cum agmine in conclave intromisit, vociferans homines iniquos adventasse, qui se sperarent iniquitatis fore judices. Tum ingenti oborto clamore, servi omnes accurrere, quid esset sciscitari, maturare ad fores diversorii occludendas. Onager fugam facit, relictis intro septem sociis, qui una cum scorto deprehensi in custodiam traditi sunt. Primo diluculo, cum Salianum magistrum militum excitassent a somno, simul ad palatium properant : ac de Stephano conquesti, ad quem suspicio maleficii pertinebat, non judicio opus esse contendebant, vel perquisitione. Magister vero militum rogabat, ut juberet imperator, non ecclesiastico, sed forensi judicio rem inquiri : clericos Euphratæ et Vincentii se quæstionis habendæ causa traditurum, dum pari modo traderentur Stephani clerici. Contra Stephanus, quem conscientia sceleris exagitabat, non licere aiebat clericos tormentis subjici, vetitum scilicet id esse ecclesiastica regula. Interrogata primum mulier fuit, quis accivisset : adolescentem illa indicavit, qui comitante juvenum turma se deductam intromisisset in cubiculum. Commemoravit item interrogationem, metum et precationem episcopi, impetumque petulantis catervæ. His cognitis judices natu minimum adduci jubent; qui non exspectata verberum quæstione, compositi facinoris scenam detexit, et rei auctorem Onagrum esse fassus est. Accitus Onager id se jussu Stephani admisisse testificatur. Quis pudor, quæ

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 19; Theodoret. l. II, cap. 8 et 9.

Digitized by Google

infamia hinc consecuta! Antiochenum episcopum tanti in Oriente nominis, tantæ in Ecclesia dignitatis turpissimæ rei artificem deprehensum! In sceleris igitur pœnam abdicatur Stephanus, Ariani autem, tali amisso patrono, operam dederunt ut alius suæ factionis in ejus locum cooptaretur, Leontius scilicet castratus. Is cum Eustolium quamdam adamaret, quæ virgo audiebat, licet Leontii consuetudine a virginum conditione et integritate lapsa, ea de re accusatus, quo facultas sibi foret cum illa habitandi, sese castraverat; atque adeo, si ex ecclesiasticæ regulæ præscripto cum illo actum esset, nunquam fuerat in episcopum promovendus. At enim Arianismi studium aditum facinoroso homini præbuit ad sedem Antiochenam. Ab episcopis itaque Arianis promotus ille fuit, atque deinceps Arianas res pro virili auxit; ementitaque mansuetudinis specie, Catholicos, præsertimque Athanasium, quoad licuit, dire vexavit; vel hinc omnibus deinde sæculis pro nefario et exsecrando habendus, quod Aetium τὸν ἄθεον in amicis habuerit, et diaconum ordinarit. Nimirum κακὸς κακὸν ἠγηλάζει.

3. *Constantius revocat exsules.* — Imperator autem Constantius rem in Euphratam gestam secum reputans, et crimine ab uno id genus esse alia Arianorum in cæteros episcopos molimina suspicatus (*a*), de solita in probos catholicosque homines sævitie paulum remisit. Quamobrem quos Alexandria in Armeniam relegarat presbyteros, diaconosque, liberos quamprimum dimitti jubet; publiceque litteras mittit Alexandriam, ac vetat ullam ulterius clero et populo Alexandrino infligi calamitatem. Aliisque pariter exsulibus liberum ad suas sedes et ecclesias reditum concessit. Tum Athanasio fuit Alexandriam commigrandi facultas. Nec mirum tamen, si perspecta adversariorum fraude, Constantiique levitate, insidias cavens, non continuo sese viæ commiserit.

Anno 349. — 1. *Gregorius ab Alexandrinis obtruncatur.* — Secundum hæc, elapsis nempe decem post Stephani abdicationem mensibus, Alexandrini nefariis Gregorii τοῦ ψευδεπισκόπου sceleribus commoti, mitioribusque postremo datis Constantii jussis animo audaciores (*b*), ut mos est multitudinis, afflictis rebus frangi, secundis ultra modum efferri, impetu facto, scelestum præsulem trucidant. Quæ causa, quæve ratio cædis, omnium pariter scriptorum silentio premitur. Verum fortasse, quia superstite Gregorio plebs Alexandrina optatissimo sibi Athanasio præcisam esse remigrandi spem intelligeret, in id facinoris prorupit. Ejus obitu levatum Athanasio fuit omne reditus impedimentum.

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 21, 22.
(*b*) Theodoret. lib. II, cap. 12.
(*c*) Athan. *Apol. ad Constant.*, n. 3.
(*d*) *Lodi vecchio.*

2. *Athanasius Constantem convenit.* — Inter hæc ipse Athanasius, qui soluta Sardicensi synodo Naissum concesserat, litteris a Constante Augusto acceptis (*c*), inde profectus Aquileiam est, ubi imperatorem comite Fortunatiano illius urbis episcopo est allocutus. Memoratque idem Athanasius nequaquam se Constantem solum remotisque arbitris convenisse, sed comite semper episcopo urbis in qua degeret imperator. Nimirum Patavii cum Crispino ipsum adiit, Veronæ cum Lucillo, in Laude Pompeia (*d*) cum Dionysio, aliis in locis cum Vincentio Capuano, Maximino Trevirensi, Protasio Mediolanensi, Eugenio item magistro. Quod divino consilio præcautum fuisse videatur : nam postmodum Ariani, quod Athanasius Constantem frequens adiisset, inde criminandi eum ansam arripuere; quod scilicet simultatis inter fratres movendæ causa cum Constante frequens colloquia misceret. Cui propulsandæ calumniæ commodum opportunumque fuit, quod nunquam solum Constantem solus convenisset.

3. *Constantius Athanasium hortatur ad reditum.* — Aquileiæ cum degeret, ecclesiasticisque conventibus operam daret, in templo quod tum excitabatur, necdum tamen absoluto, collectam haberi conspexit, cui etiam aderat Constans Augustus. Quæ res pariter ipsi utilis fuit ad aliam depellendam criminationem, ut inferius dicetur. In eadem urbe litteras accipit Constantii imperatoris, qui, deprehensa Arianorum in legatos Sardicenses conjuratione, leniore erga Athanasium erat animo : et tunc desævire tempestas cœpit (*e*). Sanctum illo præsulem hortabatur, ut iter in patriam et ecclesiam suam susciperet, diu esse quod exspectaret venturum ultro ac redeundi facultatem postulaturum. Ne metus ulterioris moræ causa esset, jubere se ut omni posita formidine iter ingrederetur : scripsisse se fratri Constanti ut veniendi copiam faceret. At cum Athanasius, tot ante malis afflictus, vix a pristino metu respiraret, comperendinatus est donec altera accederet imperatoris Constantii epistola, qua virum jubebat conscenso publico vehiculo se convenire, ut optatis frueretur. Tertiam item epistolam Constantius per Achitam diaconum misit ad sanctum præsulem, quem diuturniores trahere moras ægre ferebat; conquestus se jamdiu illum exspectare, quem patriæ restituere peroptaret et ecclesiæ suæ. Scripsit item Constanti fratri, rogans ut eum ad reditum cohortaretur. At enim affirmabat se annum integrum exspectasse, neque concessisse novas dari turbas, aliumque Gregorii loco deligi episcopum. Nimirum id satagebant Ariani imperatori suadere. Ut autem omnem formidinis causam levaret, comites quoque suos, quibus maxime habenda fides erat, Polemium

(*e*) Athan. *Apol. ad Constant.*, n. 15; *Hist. Arian. ad monachos*, n. 21; *Apol. contra Arian.*, n. 51, 55; Socrat. lib. II, cap. 23; Sozom. lib. III, cap. 20; Theodoret. lib. II, cap. 11.

Digitized by Google

scilicet, Datianum, Bardionem, Thalassum, Taurum et Florentium, Athanasii, ut videtur, necessarios (*a*), jussit epistolas ad Athanasium dimovendæ suspicionis causa mittere.

4. *Athanasii reditus.* — Imperator ergo Constans literatis fratris sui litteris permotus (*b*), Athanasium accivit in Gallias. Qui mox Aquileia, ubi tum versabatur, profectus, Romam venit, episcopo Julio et Ecclesiæ vale dicturus. Tum Ecclesia Romana ingenti gaudio perfusa, Juliusque pontifex redeunti gratulatos, litteras dedit ad clerum et populum Alexandrinum, quibus se testificabatur summopere lætari de reditu tanti tandiuque expetiti præsulis, laudare propositi eorum perseverantiam, quam condigno et optatissimo Deus exitu donasset. Laudat exinde Athanasii virtutem, fortitudinem animi, patientiam in adversis : virum tot periculis perfunctum jam clariorem reverti quam ante fuerat, ex animo se gaudere prospicientem in adventu Athanasii lætitiam populis futuram : sic præterita mala læto exitu oblitterari. Tum decedit Roma in Gallias, Augustumque convenit Athanasius.

5. *Constantium convenit Athanasius.* — Hæsimus nos aliquando incerti Aquileiane in Gallias, acceptis Augusti litteris, confestim recta properarit, ac deinde ex Galliis concesserit Romam; an Aquileia profectus Romam venerit, antequam de Italia, Augustum aditurus, decederet. Verum jam nobis pene constat, quia Athanasius Adrianopoli Alexandriam remigrans pertransiit, Aquileia Romam venisse antequam ad Constantem properaret, inde vero per Germaniam secundo, ut putatur, Istri flumine magnam itineris partem confecisse. Adrianopolim cum pervenisset (*c*), decem laicorum, qui Arianorum præsulum jussu cæsi fuerant, tumulos conspexit propter urbem sitos. Inde vero Antiochiam concedens Constantium adiit; qui virum perhumaniter excepit, comi placidoque vultu intuitus. Cum autem Athanasius de sibi illatis malis conquereretur, ac beneficii et gratiæ loco peteret, ut ne criminationes adversariorum post discessum suum audiret; sed, si luberet, jam maledicos evocaret, ut coram objicerent crimina, id denegavit imperator. At enim quidquid adversus eum ex calumniis inimicorum, litteris et publicis tabulis mandatum esset, abradi et oblitterari jussit, pollicitus juratusque nullas ulterius admissurum se criminationes.

6. Antiochiæ dum degeret Athanasius, a Leontii cæterorumque Arianorum conventu et communione semper abstinuit, sed ad collectas Eustathianorum frequens ventitabat. Erant tum ex Arianis, qui cum gratia plurimum valerent apud imperatorem, auctores ipsi erant ut curaret, provideretque, ecclesiam aliquam Alexandriæ Arianis ad collectas concedi. Quibus morem gerens Constantius, rogat Athanasium, quandoquidem ipse ex ejus voto omnia ageret, sibi etiam ille quod in optatis erat non denegaret, ut scilicet ecclesiarum, quæ bene multæ erant Alexandriæ, unam Arianis tradi concederet pro conventibus agendis. Ad hæc Athanasius, æquum quidem esse respondit imperatoris placito ea in re obtemperare; sed quia multi etiam Antiochiæ Catholici degerent, qui ab Arianorum communione abhorrerent, postulare se mutuo iisdem ad collectas celebrandas ecclesiam concedi. Et vero non iniqua imperatori visa fuit ejusmodi ab Athanasio oblata conditio. Verum Ariani secus existimabant. Nam cum grandis Athanasii esset Alexandriæ auctoritas, non magni interesse putabant sodalibus suis Alexandrinis quod Ecclesiam obtinerent, cum tanti viri monitis atque adhortationibus futurum prospicerent, ut exigua aut nulla foret Arianicis rebus accessio, etiamsi ecclesiam illi possiderent. Contra vero Antiochiæ Eustathianos cernebant magno esse numero; qui, si ecclesia sibi concederetur, rebus suis augendis studerent in Arianæ factionis ingens detrimentum. Nam tum etiam cum nullam haberent, sibi tamen formidini erant. Quamobrem imperatori auctores fuere, ut ab ejusmodi postulatis absisteret.

7. *Epistolæ Constantii in gratiam Athanasii.* — Constantius autem vi et ingenio hominis obstupescens (*d*), missis ad varios per diversa loca judices litteris, quibus ante jusserat aditus intercludere omnes, tum significavit ut liberum præberent transitum. Data item epistola episcopis ac presbyteris renuntiavit, se Athanasium patriæ et ecclesiæ suæ restituere, omnia quæ adversus eum scripta vel gesta fuerant abrogare, decernereque ut clerici ejus eadem qua ante gauderent immunitate : dari episcopis, dari clericis eidem adhærendi facultatem; eam fore exinde notam argumentumque recti propositi, si quis Athanasii communionem sequeretur. Aliam item dedit ad Alexandrinam plebem; ubi postquam summis Athanasium laudibus exornavit, populi carpit animum inquietum ac tumultuosum, hortatur ad pacem et concordiam, monet semel iterumque ut turbas movendi finem faciant, se judicibus præcepisse ut quotquot seditiosos esse comperirent, legum subjicerent ultioni. Fortasse Gregorii nece commotus imperator, animum appulit ad minas hujusmodi proferendas. Jussit præterea, quæcunque Eusebii Nicomediensis consilio adversus Athanasium in commentarios essent relata, oblitterari et abrogari : missusque Eusebius decurio ea abstulit ex tabulis. Cujus rei causa litteras misit Constantius ad Nestorium Ægypti præfectum, itemque ad præfectos Augustamnicæ, Thebaidis et

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 22.
(*b*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 55.
(*c*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 22; Socrat. lib. II, cap. 23; Sozom. lib. III, cap. 20; Theodor. lib. II, cap. 12.
(*d*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 54, et *Hist. ad monachos*, n. 23.

Digitized by Google

Libyarum; mandavitque ut abolerentur quæcunque in damnum et contumeliam Athanasii decreta et conscripta essent, ejusque clericis pristina restitueretur immunitas.

8. *Excipitur Athanasius à synodo Jerosolymitana.* — His ita gestis (*a*), postquam familiaribus vale dixisset Athanasius, sese viæ commisit. Dumque Syriam peragraret, amici amicum videntes, lætari; alii ex gestorum conscientia cum pudore occurrere; pars se coram sistere non ausi, sese occultare; alii pœnitentia ducti scripta adversus episcopum sua repudiare. In Palæstinam autem cum pervenisset, omnes illius provinciæ episcopi, duobus vel tribus exceptis, Patrophilo scilicet et Acacio, ut amicum excepere; litterisque nonnulli apud eum se factorum pœnitere testificati sunt, nec suopte motu ac consilio, sed metu ac terrore compulsos litteras adversus eum dedisse. Synodus autem in adventu illius Jerosolymis convocatur: ubi comiter exceptus Athanasius, cum litteris ad episcopos Ægypti gratulatoriis dimittitur. Episcoporum nomina, qui synodali epistolæ subscripsere, hæc memorantur ab Athanasio: Maximus Jerosolymitanus, Aetius, Arius, Theodorus, Germanus, Sylvanus, Paulus, Patricius, Elpidius, Germanus, Eusebius, Zenobius, Paulus, Macrinus, Petrus et Claudius.

9. *Gaudium Alexandrinorum in adventu Athanasii.* — Quanta porro fuerit et quam effusa in reditu Athanasii Alexandrinorum ac episcoporum per Ægyptum et Thebaidem lætitia (*b*), libet ex ipso Athanasio ediscere: quanquam, ut est ille temperans et a laude propria alienus, non sui, sed pacis conciliatæ causa, gaudio perfusos enarret. « Quod spectat, inquit, Ægypti et Libyarum episcopos, necnon earumdem regionum Alexandriæque populos, enarrare forte supervacaneum fuerit. Accurrere enim omnes ingenti gaudio perfusi, non solum quod præter spem suos reciperent incolumes, sed etiam quod ab hæreticis eriperentur, ceu a tyrannis rabidisque canibus. Grandis itaque fuit lætitia populorum se mutuo in synaxibus ad virtutem cohortantium. Quot innuptæ, nubendi ante cupidæ, virgines Christo addictæ permanserunt! Quot adolescentes, aliorum exemplo concitati, vitam amplexi sunt monasticam! Quot parentes filiis suis auctores erant arctioris incundæ vitæ! Quot filii parentes obsecrabant, ut ne suam pro Christi amore exercitationem interpellarent! Quot uxores viris, quot viri uxoribus suasere, ut secundum Apostoli jussum orationi incumberent! Quot viduæ, quot orphani, fame prius ac nuditate afflicti, ex ardenti populorum affectu, alimento et vestitu abunde sunt instructi! Tanta demum erat de virtute contentio, ut singulas familias, singulas domos, ex probitate inhabitantium et precandi fervore, tot ecclesias existimasses. Altam pacem videre erat in ecclesiis, episcopis undique ad Athanasium litteras mittentibus, ab eoque recipientibus. »

10. Athanasii Alexandriam ingressum magnifice suo more describit Gregorius Nazianzenus. « Tum nobis, inquit, ille athleta ex præclara peregrinatione, sic enim ejus pro Trinitate et cum Trinitate susceptam fugam appello, remigrat in urbem; atque eo modo lætis civibus accedit, imo vero tota prope Ægypto undequaque in unum concurrente. In tumulis quibusque turba consistere, ut alii vel sola Athanasii voce, alii forma et aspectu fruerentur; alii, quod de apostolis accepimus, vel ex umbra saltem, vacuo corporis simulacro, sanctitatem contraherent: ita ut cum multi sæpenumero honore occursuque populorum ornati fuerint, nec modo præfecti et episcopi, verum etiam viri quique amplissimi in familiam suam reversi; nullus tamen occursus frequentia, nullus splendore major memoretur. Unus duntaxat Athanasius Athanasio comparandus, unus ingressus Ingressui: cum scilicet ex priore fuga, simili de causa suscepta, summo cum honore in urbem rediret suam. » Et paucis de Philagrio interjectis. « Tum e vulgo quispiam, cui infinita esse tanta multitudo videbatur, ceu pelagus quoddam cujus non esset finem oculis attingere, familiarem, ut solet in ejusmodi rebus, ita compellasse fertur: « Dic mihi, vir optime, tantamne unquam multitudinem vidisti, tamque concordibus animis ad unum ornandum hominem effusam? Minime, ait ille, ne Constantium quidem ipsum pari honorificentia exceptum iri arbitror, » quasi scilicet imperatorem memorando honoris cumulum indicaret. Tum ille perquam suaviter arridens, « Quid ais? inquit; imo ipsum quoque Athanasium pari honore exceptum vix crediderim, » quod patrio ille juramento affirmavit. Eo autem hic sermo spectabat, quemadmodum cuique perspectum arbitror, ut ipsi imperatori Athanasium anteferret. Tanta apud omnes erat viri veneratio! tanto stupore ingressus ejus memoria homines etiamnum afficit! Nam per sexus, ætates atque artes singuli divisi, quo pacto solet civitas illa instrui, cum publico aliquem excipit honore (ecqua enim alia ratione possim magnificum hoc spectaculum declarare?), fluvius omnes unus erant. Nilum etiam quivis poeta dixerit, illum, inquam, vere aurifluum et spicis uberem, ab urbe ad Chereu retroacto cursu fluentem, diurno, imo longiore itinere. Liceat mihi per vos, quæso, paulum adhuc in hac narratione luxuriari; eo namque fertur animus, nec sermonem ab ea celebritate revocare facile possum. Pullus vehebat (absit, quæso, insaniæ suspicio), haud secus fere ac Jesum meum pullus ille famosus, sive gentilis populus, quem conscensu benefico, ignorantiæ vinculis absolvit, sive quid aliud hisce verbis designetur. Hoc unum interfuit discriminis, quod Christum rami excepere runt, et varia indumenta, multiplici florum genera

(*a*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 57, et *Historia ad monachos*, n. 25.
(*b*) Athan. *ibid.*

Digitized by Google

constrata; excelsus autem et magnificus vir Athanasius id honoris minime consecutus est, Christi scilicet adventui impar. Hac quoque in re adventus Christi expressam imaginem cernere licet, quod erant etiam qui præeundo clamarent, ac chorum agerent: nisi quod non puerilis solum turba faustis virum acclamationibus exciperet, verum etiam omnis lingua concors et adversaria hominum sese mutuo superare contendentium. Nam quid publicos plausus commemorem, et aromatum profusiones, pervigilia et totam urbem lumine coruscantem, cæteraque omnia lætitiæ argumenta, quæ Athanasio amplissime, imo supra fidem conferebantur? Sic vir eximius, ac cum tali pompa et celebritate civitatem suam ingreditur. »

11. Etsi porro Gregorius Nazianzenus Athanasii reditum, qui anno 362, post Georgii necem contigit, narrare se profiteatur, certissimum tamen, exque ipsius verbis exploratum videtur, complura hic recensita ad reditum et ingressum Athanasii Alexandriam pertinere anni 349, imo vero utrumque ingressum promiscue superiori narratione describi existimatur. Nam quæ de Constantio commemorantur, suadent istum, quem narrat ingressum, superstite adhuc Constantio contigisse; qui cum anno 361 vitam clauserit, hinc sane consequitur non posse isthæc ad annum 362 referri, sed esse in annum 349 conferenda. Inferius item Gregorius Nazianzenus, orat. 21, postquam de Athanasii vexatione et fuga sub Juliano Apostata verba fecerat, hæc adjicit: Ἔδει γὰρ τριὰ παλαίσμασι τὸν γεννάδαν νικήσαντα τελείας τυχεῖν καὶ τῆς ἀναῤῥήσεως, id est: « Fortissimum enim virum triplici certamine vincere oportebat, ut perfectum inde præconium consequeretur. » Quo liquidum est, bina eum sub Constantio exsilia et certamina miscere, atque ut unum enarrare; ita ut quod sub Juliano contigit, quartum numero, ut tertium ipse recenseat. Primo namque Treviris exsulavit Athanasius sub Constantino; secundo Romæ et in Occidente regnante Constantio; tertio in deserto Ægypti et Thebaidos eodem imperatore, quo defuncto, Alexandriam reversus est, quarto sub Juliano Apostata. Cæterum quæ de Philagrio habentur apud Gregorium, quæque nos brevitatis causa prætermisimus, ἀσύστατα sunt. Neque enim ad secundum vel ad tertium Athanasii reditum pertinere possunt. Nam anno 349, non Philagrius, ut innuit Gregorius Nazianzenus, sed Nestorius erat Ægypti præfectus. Anno autem 362, non potuit Philagrius eam gerere præfecturam, cum teste Nazianzeno et ipso Athanasio bis solum præfecturam obierit; primum anno 335, ut liquet ex Tyriæ synodi epistolis; secundum, anno 341, in Gregorii ingressu Alexandriam, ut enarrat Athanasius. Quem Philagrium, hominem sane sceleratissimum, non probe norat Gregorius, qui tot laudibus exornavit.

12. *Mors Pachomii. Ejus sententia de Athanasio.* — Quo tempore Athanasius a comitatu in Ecclesiam suam revertebatur, monachi quidam Pachomii, ex quorum numero abbas Zacchæus erat, Antonium magnum in exteriori monte tum versantem adeuntes, renuntiarunt obiisse Pachomium (*a*); quos ille multis consolatus sciscitabatur, quis jam ejus vices impleret. Responderunt, Orsisium esse. Quibus ille: « Ne Orsisium, inquit, sed Israelitam nuncupetis. Si vero ad episcopum Athanasium, virum eo gradu dignissimum, vobis est iter, sic ipsum meo nomine compellate: « Hæc tibi commendat Antonius: Curam habe filiorum Israelitæ. » Quo dicto, fausta illis precatus, non sine commendatitiis ad Athanasium litteris dimisit. Qui ut Alexandriam pervenerunt, a sanctissimo pontifice ob Antonii commendationem magna benevolentiæ significatione excepti sunt. » Hæc in *Vita Pachomii*. Nec prætermittenda quæ inferius eadem de re feruntur. Pachomius cum didicisset Athanasium fidei causa exsulare, non diu ante prædixerat eum cito rediturum ad Ecclesiam suam. Qui sanctissimus monachorum pater sub ipsum Athanasii reditum, signis et virtutibus clarus, diem clausit extremum. Diu ante obitum his fratres suos, Theodoro monacho præsente, sermonibus est allocutus. « Futurum est ut nostris quoque temporibus tria in Ægypto præclara Dei beneficio lumina intueamur, in laborantium omnium commodum atque utilitatem, Athanasium videlicet episcopum, Christianæ fidei fortissimum vindicem; abbatem Antonium solitariæ vitæ perfectissimum exemplar; fratrumque Tabennesiotarum cœtum, qui omnibus salutem consequi cupientibus in præclarissimum exemplum ac normam propositi sunt. »

13. *Ursacii et Valentis pœnitentia.* — Cum cernerent porro Ursacius et Valens tantam in Athanasii rebus inclinationem, sua se damnante conscientia Mediolanum sunt profecti; ubi proscripta atque condemnata Ariana hæresi, conficta esse declarant crimina a se pridem Athanasio oblata. Miseruntque ipsi Athanasio conciliandæ gratiæ causa litteras, tametsi nullas ab eo acceperant (*b*). Verum, ut ex postremis hominum gestis exploratum fuit, non ex vera illi maleficiorum pœnitentia Athanasii amicitiam et communionem expetebant: sed quia ut res sese dabant, ad quascunque transire partes prompti paratique erant; tum labefactatis ac prope desperatis Arianorum rebus, æstimabant haud sine magno periculo posse se cœptis insistere. Animo autem ita fracti, ita prostrati erant, qui nec diu antea pestem catholicæ reipublicæ moliebantur, ut supplices Romam concederent: ubi maledicta atque crimina

(*a*) *Vita S. Pachomii, Acta* SS., Maii die 14, p. 324, 326.

(*b*) Athan. *Apol. contra Arian.*, n. 37; *Historia ad monachos*, n. 26; Socrat. lib. II, cap. 24; Sozom. lib. III, cap. 23 et 24.

Digitized by Google

a se hactenus in Athanasium congesta immerenti oblata fuisse confessi, veniam a Julio papa et communionis societatem postulant. Pontifex, ut pronior erat ad condonanda, quam scelesti illi ad perpetranda facinora, homines admisit ad ecclesiasticam communionem. Reversi ad suas sedes, necdum posita formidine, litteras pœnitentiæ suæ testes mittunt ad Julium papam : quarum exemplar Athanasio per Paulinum Tiburensem episcopum transmissum fuit. Tiburensem enim, non Trevirensem hic legi oportere propalam est; quando in mss. Τιβέρων legitur, et episcopus Tiburensis apud Photium vocatur ἐπίσκοπος Τιβερέων. Sane veri similius est Tiburensem episcopum Italum, quam Trevirensem, litteras Valentis et Ursacii ad Julium Athanasio misisse. Initio fatebantur, fictitias se criminationes in Athanasium protulisse; Julium tamen pro insita humanitate veniam facti tribuisse. Polliceri se, si ab Orientalibus vel ab Athanasio in jus vocentur, citra conscientiam Julii non adfuturos; hæreticum Arium damnare se, ac semper damnasse. Quod jam in priore libello suo Mediolani professi fuerant. Ut autem Athanasii quoque gratiam inirent, pacificas ipsi litteras per Musæum presbyterum miserunt, rogantes ut se ad communionem admitteret, litterasque mutuo daret ipse in concordiæ societatisque testimonium. Secundum hæc Ursacius et Valens, oblatis sibi Athanasii nomine per Petrum et Irenæum presbyteros et per Ammonium laicum litteris, libenter subscripserunt.

14. Tam fausto rerum exitu, quæ jubilatio, quæ lætitia omnium subierit animos, Athanasio narrante comperimus (*a*). « Quis, inquit, his animadversis, tantaque Ecclesiarum pace conspecta rem non miratus est? Quis non gaudio perfusus est, tantam cernens tot episcoporum concordiam? Quis non laudibus Deum celebravit, perspecta in synaxibus tanta populi lætitia? Quantus eorum numerus, qui cum inimicis ante computati, resipiscentiæ signa dederunt? Quam multi qui prius crimina objecerant, veniam sunt precati? Quam multi ex inimicis inter amicos, versa rerum conditione, annumerati sunt? Quam multi litteris ante virum criminati, palinodiam cecinerunt? Quot alii, qui non proprio consilio, sed vi atque necessitate compulsi ad Arianos desciverant, noctu veniam precaturi accedebant : hæresimque ferientes anathemate, rogabant non sibi vitio verti, quod metu insidiarum criminationumque, eorum conventibus interessent, cum tamen corde et propensione voluntatis cum Athanasio convenirent! » Quorum tamen postulationi vix credatur Athanasium obtemperasse, cum nullatenus licitum sit vel formidinis, vel humanæ gratiæ causa a Catholicorum cœtibus ad hæreticos descíscere.

15. *Damnatur Photinus.* — Eodem anno Sirmii contra Photinum hæreticum synodus sententiam tulit (*b*). Qui damnatus cum fuisset, interpellante turba populi, cui adhuc erat eloquentiæ gratia acceptissimus, abdicatus, uti decretum fuerat, sedeque pulsus non est. Photini damnationem episcopi Sirmienses missis undequaque litteris publicarunt. In Oriente vero, præsules erant prompti semper paratique ad captandas belli turbarumque occasiones : qui data ad Occidentales epistola Marcellum Ancyranum Photini conscium et ὁμόφρονα esse criminabantur, eo nempe consilio ut Sardicensis synodi, quæ Marcellum innoxium declarabat, acta abrogare et evertere possent, exindeque facultas foret Athanasii denuo criminandi.

Anno 350. — 1. *Athanasii reducis gesta in Arianos.* — Athanasius interea sedi suæ restitutus, Arianosque nec indiligenter adortus, rescriptis, orationibus, litteris undequaque missis exagitabat. Si fides est Socrati Sozomenoque (*c*), ejus sectæ præsules, quos pravi consilii errorisque tenaces conspiceret, abdicabat, ut eorum sedes probis catholicisque viris contraderet, ac Nicænæ fidei hærentibus. Et vero episcopi Alexandrini, cujus summa erat in Ægypto et Libya auctoritas, hoc munus hoc officium erat, ut hæreticos antistites, qui in popularium perniciem spargendis erroribus advigilarent, sede pelleret atque profligaret. Verum quod iidem narrant, sanctum nempe præsulem, cum in reditu varias peragraret provincias, si quos deprehenderet episcopos Ariana labe conspersos, in ordinem redegisse, aliisque contulisse dignitatem, haud facile credatur : si quidem et magnæ invidiæ res fuisset in alienis regionibus episcopos abdicare, et ingentis operæ, transeunti maxime atque ad imperatorem properanti, invitos deturbare, quibus haud dubie non spernenda civitatum pars hæreret. Mirum profecto, si sic res acta sit, Arianos episcopos non acrius expostulasse cum illo, qui quavis minima occasione ingentes excitare turbas soliti erant. Quid causæ igitur est, quod hujusmodi querela inter accusationes infra memorandas, non compareat? Nimirum de abdicatione præsulum non in crimen vocassent, qui quod Ischyram, qui vacuum presbyteri nomen usurpabat, sacrorum officio et aditu interdixisset Athanasius; eum influitis prope calamitatibus, vexationibus, exsilio demum multari curaverant?

2. *Constans occiditur. Cædes Romæ.* — Ineunte anno 350, conspiratione Marcellini, Chresti et Magnentii cæsus sublatusque est Constans Augustus, fervens Athanasii patronus (*d*). Magnentius autem, occupato Occidentis imperio, bellum parabat adversus Constantium. Audita Constantis nece, Vetranio quidam in Pannonia legatus, curavit a militibus imperium deferri sibi. Ut autem permistis rebus, turbatoque imperii ordine, solent multi in ejus potiundi spem venire, Nepotianus Eutropii sororis Constantini fi-

(*a*) *Hist. Arian. ad monachos*, n. 27.
(*b*) Hilar. col. 1206; Sozom. lib. IV, cap. 6.
(*c*) Socr. lib. II, cap. 20; Sozom lib. III, cap. 21.
(*d*) Eutropius, Zosimus Socrat. lib. II, cap. 25; Sozom. lib. IV, cap. 1 et seqq.

Digitized by Google

lius Romæ inauguratur ; sed vixdum elapsis XXVIII diebus a Magnentii legato Marcellino victus perimitur. Tum Roma Nepotiani cognatorum familiariumque sanguine cruentata (*a*). Eutropium ejus mater obtruncata est : cæsi item Abuterius et Sperantius de Athanasio bene meriti, qui eum, cum Romæ degeret, beneficiis donisque cumularant. Quorum omnium casum deploravit, fusisque lacrymis prosecutus est Athanasius.

3. *Constantius bello Persico expeditus. Magnentius oratores mittit ad Constantium.* — Dum seditionibus Occidens conflagraret, in Oriente Persæ redintegrato bello sub Sapore rege (*b*), Nisibin Orientalium partium præsidium jam tertio obsidebant. Cumque contra tantas difficultates Constantius consilio satis providere non posset, opportune accessit Dei subsidium. Precibus namque Jacobi Nisibensis tum sanctitate signisque præclari, Persæ variis divinitus immissis cladibus calamitatibusque afflicti, fugati tandem sunt. Constantius vero ea parte sollicitudinis levatus, diligenter undique in Vetranionem et Magnentium copias cogebat, ingentique comparato exercitu, milites quosque hortatus est, qui nondum sacro baptismatis fonte abluti essent, ut quamprimum sacramenti hujus beneficio peccatorum sordes deponerent. Inter hæc Magnentius oratores ad Constantium misit Servatium Tungrensem episcopum, et Maximum item episcopum, aulicosque duos, Clementium et Valentem. Valens in Libyam contendit, ejus, ut videtur, ad defectionem sollicitandæ studio. Athanasius porro cum accepisset Valentem per Libyam iter habere, vehementer extimuit, veritus ne quidpiam ille facinoris aggrederetur ; neu Constantis amicis, quibus ipse cum primis annumerabatur, violentas inferret manus. Quorsum autem abierint ejusmodi Valentis molimina, quive rei fuerit exitus, non fertur apud illius ævi scriptores. Clementius alter legatus, Alexandriam profectus, Athanasium convenit ; cumque de Constante suorum perfidia trucidato verba faceret, in lacrymas sanctus præsul erupit, gemitibusque viri cædem lamentabatur. Tum pro Constantii incolumitate Domini opem imploravit ; præsentibusque Felicissimo Ægypti duce, Rufino thesaurario, Stephano magistro, Asterio comite, Palladio palatii magistro, qui ambo missi fuerant, ut mox dicetur, a Constantio ; Antiocho et Evagrio agentibus in rebus, hasce supplices emittebat voces : *Oremus pro salute piissimi Augusti Constantii.* Populusque una voce statim acclamavit : *Christe, auxiliare Constantio.* Et hæc precando aliquandiu perseveravit.

4. *Ariani crimina redintegrant in Athanasium.* — Constantis metu et auctoritate perterriti Athanasii adversarii, nihil ausi sunt, illo superstite, in sanctum præsulem movere (*c*). Ejus autem evulgata nece, rumores denuo spargere cœperunt, atque occulte maledictis serpere, crimina jam olim oblata, totiesque depulsa ementiri vera esse, Arsenii necem, mensam eversam, fractum poculum denuo opponere, eo nempe consilio, ut versa rerum conditione, liberi metu, Athanasium aliosque infestos sibi præsules astu insidiisque circumvenirent. Quibus perspectis Athanasius prolixam illam edidit apologiam, antequam, ut ex compluribus ejus locis animadvertere est, Ursacius et Valens, qui ficta pœnitentia defecerant ab Arianis, mutatæ iterum sententiæ signa darent, ac nova molirentur in Athanasii perniciem. In ea igitur apologia vir sanctus ex ipsis rerum actis et monumentis falsa sibi comprobat, et jam multoties repulsa objici crimina : malam mentem, malum animum inimicorum patefacit. Supervacaneum ait, de quibus toties judicatum fuerat, eadem denuo in judicium vocari. Esse Ursacii et Valentis pœnitentiam ad innocentiæ suæ testimonium satis ; suo ipsos nutu, nulloque cogente, facti veniam postulasse. Cætera autem quæ ille persequitur, suis jam in locis descripta et enarrata sunt.

5. *Constantii litteræ ad Athanasium.* — Ait porro Socrates (*d*), eosdem Athanasii adversarios nomen ejus apud imperatorem detulisse, quod per Ægyptum atque Libyam turbas seditionesque concitaret, atque præter Ecclesiæ regulam in alienis provinciis episcopos constitueret. Verum Constantius Magnentiano tum bello occupatus, ac propediem pugnam commissurus, veritus, ut credibile est (*e*), ne, si quam Athanasio inferret molestiam aut calamitatem, hinc causæ irarum suborirentur ac seditionum apud Alexandrinam plebem Athanasii amantissimam, Asterium comitem, olim Armeniæ ducem, et Palladium palatii magistrum misit cum litteris ad Felicissimum Ægypti ducem et ad Nestorium præfectum, arceri jubens Philippum quemdam ac quemvis alium ab insidiis Athanasio parandis. Iisdemque litteras dedit Latine scriptas ad Athanasium deferendas ; quibus deplorata Constantis fratris nece, Athanasium fidere jubet, nec adversariorum machinamentis perterreri, sed populum edocere veram pietatem ac religionem, velle se ac peroptare ut in sede Alexandrina imperturbatus semper consistat. Hasce litteras Athanasius ceu inducias belli, haud ita multo post futuri, accepisse videtur : non ignarum quippe fuisse arbitramur, exasperatum Constantii animum simulato beneficio occultari.

6. *Vetranio abdicatus.* — Constantius porro cum grandi itinere multisque peragratis nationibus in Daciam pervenisset, Vetranionem numeroso instructum exercitu offendit (*f*) ; eventumque pugnæ reformidans, ut astu declinaret, de pacis conditioni-

(*a*) Athan. *Apol. ad Constant.*, n 6.
(*b*) Victor., Eutrop, Zosim.
(*c*) *Apolog. contra Arian*, sub initium.
(*d*) Lib. II, cap. 20.
(*e*) *Apolog. ad Constantium*, n. 22, 23 ; *Historia ad monachos*, n. 24.
(*f*) Socrat. lib. II, cap. 28 ; Sozom. lib. IV, cap. 4 ; Zosim. lib. II.

Digitized by Google

bus agere velle simulat. Tum ubi senex ille, Constantii arte delusus, in conspectum ejus venisset, in suggestum ambo conscendunt, circumsistentibus undique militibus. Constantius autem, qui occulta largitione militum sibi animos devinxerat, pluribus commemorare Constantini beneficia, sacramenta militum ob oculos ponere, rem indignam dicens, tyrannum cæso Constantini filio imperium invasisse. Tum milites uno ore clamare, nonnisi Constantini filio deferendum imperium esse, ipsum solum inaugurari oportere. Vetranio autem tanta rerum inclinatione perterritus, protinus ex suggestu descendens, insignia imperii ad pedes Constantii deposuit; quem perhumaniter Constantius exceptum, Prusiamque in Bithynia missum, omnibus ad victum honestumque cultum necessariis instruxit. Senex vero piis hinc operibus deditus, reliquum vitæ suæ tempus probe et ut Christianum decebat exegit. Contigit Vetranionis abdicatio anno Domini 350, die vicesima quinta Decembris.

Anno 351. — 1. *Sirmiensis synodus Photinus abdicatur in exsilium.* — Anno sequente celebratur secunda Sirmiensis synodus adversus Photinum, versante tum Sirmii Constantio (*a*). Qui aderant episcopi, maxima pars Orientales erant. Photinus porro, cum obstinato animo ad extremum usque errores propugnaret suos, impiæ doctrinæ causa damnatus depositusque fuit. Quo peracto, aliam fidei formulam adjectis duodetriginta anathematismis ediderunt Orientales, quam transmisere nobis Athanasius et Hilarius (*b*). In ea tametsi nihil comparet ab ecclesiastica fide absonum, id suspiciosum tamen est quod τοῦ ὁμοουσίου nomen tacetur, nec excluditur hæreseos venenum. Photino oblata fidei formula est, ut, si eam vellet subscriptione sua munire, integris rebus suam repeteret sedem. Respuit ille conditionem, adiensque Constantium, se immerentem vexari et abdicari querebatur; si copia foret sibi congrediendi cum adversariis, ex Scripturarum se testimoniis sententiam suam confirmaturum. Constantius autem Photini conquestione permotus, septem aulicis designatis, jubet coram ipsis iniri controversiam. Quanquam turpis conditio, quia tamen id imperatori in optatis erat, deligitur a synodo Basilius Ancyranus, qui Photinum ipso præsente Constantio confutavit, atque ex sacris Scripturis coarguit hæreticum esse. Hic deinde in exsilium deportatus, multis post annis in impietate perseveravit. Et quia rebus suis augendis strenue Ariani invigilabant, Germinium quemdam suæ factionis hominem curarunt in Photini locum cooptari.

2. *Mursina clade accisæ res Magnentii.* — Eodem anno, commisso ad Mursam prælio, diu ancipiti marte pugnatum est. Victus demum Magnentius in Italiam se recepit, ut pro facultate copias instauraret. Accidit autem, ut tempore pugnæ, dolo ac simulatione Valentis ejus civitatis episcopi, Constantius, qui jam nimium in Arianas res animo propendebat, totus demum ad hæreticorum partes accederet. Quod qua ratione gestum sit, ita narrat Sulpitius Severus: « Nacti ergo Ariani istiusmodi occasionem, conspirant penitus Sardicensis synodi decreta subvertere. Etenim eis color quidam suppetere videbatur: quod tam injuste fuisset pro Athanasio judicatum, quam Marcellus fuerat absolutus, qui nunc etiam Athanasii judicio hæreticus esse probaretur. Namque Marcellus Sabellianæ hæresis assertor exstiterat: Photinus vero novam hæresim jam ante protulerat, a Sabellio quidem in unione dissentiens; sed initium Christi ex Maria prædicabat. Igitur Ariani astuto consilio miscent innoxium criminosis damnationemque Photini et Marcelli et Athanasii eadem sententia comprehendunt: illud nimirum apud imperatorum animos præstruentes, ut non putarentur de Athanasio perperam judicasse, qui de Marcello et Photino vera sensissent. Verumtamen ea tempestate Ariani perfidiam suam occultabant, non ausi palam erroris sui dogmata prædicare; catholicos se gerebant, nihil sibi prius agendum rati, quam ut Athanasium Ecclesiæ submoverent, qui semper eis velut murus obstiterat, quo remoto reliquos in libidinem suam cessuros sperabant. Sed pars episcoporum, quæ Arium sequebatur, damnationem Athanasii cupitam accepit, pars coacti metu et factione in studia partium concesserant. Pauci, quibus fides chara et veritas potior erat, injustum judicium non receperunt; inter quos Paulinus episcopus Treverorum, oblata sibi epistola ita subscripsisse traditur, se in Photini atque Marcelli damnationem præbere consensum, de Athanasio non præbere. Tum vero Ariani, ubi doli parum processerant, vi agere decernunt. Namque quodlibet audere atque agere facile erat, regis amicitia subnixis, quem sibi pravis adulationibus devinxerant: quinetiam ex consensione multorum inexpugnabiles erant. Nam omnes fere duarum Pannoniarum episcopi, multique Orientalium ac tota Asia in perfidia eorum conjuraverant. Sed principes mali istius habebantur a Singidune Ursacius, Valens a Mursa, ab Heraclia Theodorus, Stephanus Antiochenus, Acacius a Cæsarea, Menophanes ab Epheso, Georgius a Laodicea, Narcissus a Neropoli. Hi ita palatium occupaverant, ut nihil sine eorum nutu ageret imperator: obnoxius quidem omnibus, sed præcipue Valenti deditus. Nam eo tempore, quo apud Mursam contra Magnentium armis certatum, Constantius descendere in conspectum pugnæ non ausus, in basilica Martyrum extra oppidum sita, Valente tum ejus loci episcopo in solatium assumpto, diversatus est. Cæterum Valens callide per suos disposuerat, ut quis prælii fuisset eventus, primus cognosceret: vel gratiam regis captans, si prior bonum nuntium detulisset; vel vitæ consulens, ante

(*a*) Socrat. lib. II, cap. 20; Sozom. lib. IV, cap. 8.

(*b*) Athan. I. *De synodis;* Hilar. *De synodis.*

Digitized by Google

capturus fugiendi spatium, si quid contra accidisset. Itaque paucis qui circa regem erant metu trepidis, imperatore anxio, primus nuntiat hostes fugere. Cum ille indicem ipsum intromitti posceret, Valens ut reverentiam sui adderet, angelum sibi fuisse nuntium respondit. Facilis ad credendum imperator, palam postea dicere est solitus, se Valentis meritis, non virtute exercitus, vicisse. Ab hoc initio illecti principis extulere animos Ariani, potestate regis usuri, ubi auctoritate sua parum valuissent. » Hæc Sulpitius Severus, cui in eo haud libenter astipulamur, quod ait Marcellum eo tempore hæretici loco habitum ab Athanasio, quippe cum in *Historia Arianorum* (*a*) anno 358 ad monachos missa, inter præsules qui rectæ fidei ac pietatis causa ab Arianis exagitati vexatique fuissent, annumeretur Marcellus.

Anno 352. — 1. *Librum scribit Athanasius de Nicænis decretis, et de sententia Dionysii.* — Etsi vero omnia ad perniciem Athanasio inferendam parata, Arianumque bellum tot præsulum hæreticorum opera mox redintegratum iri formido erat, in pace tamen Alexandriæ versabatur Athanasius, veræ fidei tuendæ augendæque plurimum intentus. Populus autem Alexandrinus, sancti viri monitis et exemplis institutus, florebat pietate, vera fide morumque probitate ornatus. Quæ res Eusebii sodalium invidiam inflammabat. Quæritare illi semper spatium occasionemque turbarum, nova machinamenta comminisci, quibus tantum pietatis studium interturbarent. Aliquot tamen annis Athanasio licuit in sua ecclesia considere, donec scilicet Arianorum furor, ope principis, quo erumperet haberet locum. Nec deerant interea quædam ceu velificationes, in diesque controversias agitari videre erat, ut solet fieri cum contraria studia multitudinem in varias distrahunt partes. Erat tum quidam ex Athanasii familiaribus, qui de fide frequens cum Arianis disceptabat, litterisque monebat Athanasium quid utrinque dictum allatumque esset, qua quisque ratione sententiam asserere suam satageret (*b*). In quadam vero disputatione, cui nonnulli intererant Eusebii familiares, cum fracti Ariani planeque ab hujusmodi viro confutati; eo tandem argumentorum inopia confugerent, ut Nicænam synodum, quia vocibus ex Scriptura sacra non mutuatis usa fuisset, repudiarent: rem ille Athanasio significat. Quapropter Athanasius hunc circiter, ut putamus, annum epistolam dedit de Nicænis decretis inscriptam; ubi quæ gesta sint in sacra illa synodo, cui ipse præsens interfuerat, recenset, quæve causa fuerit vocis ὁμοούσιον usurpandæ, quo pacto Eusebius ipse Pamphili vocem illam censuerit admittendam in sua ad Cæsarienses epistola, neque deesse ex antiquis Patribus qui ea ipsa aut similibus sint vocibus usi. Theognostum dicit, Dionysium Alexandrinum, et gentilem ejus Romanum, Origenemque. Memorat autem fusiorem epistolam, quam eidem familiari rescripserat, jamque injuria temporum amissam. Vocem etiam ἀγέννητον, in cujus usu ludebant Ariani, quoad varias quibus accipi solet significationes erudite explanat. Occasione, ut quidem æstimamus, hujus epistolæ, Ariani cum eodem Athanasii amico congressi, Dionysium Alexandrinum sibi suæque sententiæ astipulari contendebant (*c*). Et sane Basilius non obscure innuit, minus probe de ortu Filii Dei verba fecisse Dionysium. Verum Athanasius, data iterum epistola, sanam sancti viri fuisse fidem comprobat ex aliis ejusdem scriptis et operibus. Quæ res, quia pluribus jam a nobis pertractata est, ne historiæ fines prætergressi extra metam excurramus, non ulterius hic indagabitur.

2. *Julii mors, et Liberii exordium pontificatus.* — Hoc anno, duodecima mensis Aprilis, Julius, invictus ille Athanasii patronus, diem obiit extremum, cum sedem apostolicam rexisset annos quindecim, menses duos, tresque dies. In ejus vero locum die vicesima secunda Maii deligitur Liberius Romanus. Is, si quid fidei vel auctoritatis inesset epistolæ (*d*), quæ illius nomine inter Hilarii Fragmenta circumfertur, mox ab inito pontificatu Athanasio infestus, virum a societate et communione sua repulit. Enimvero cum litteras, ut fertur ibidem, adversus Athanasium ab Orientalibus Julio missas, ipso interea demortuo, Liberius excepisset, presbyteros Lucium, Paulum et Helianum cum litteris Alexandriam legavit, Athanasio jubens ut maturaret Romam, ex ecclesiasticæ regulæ præscripto oblatorum criminum redditurus rationem; si non properaret, Ecclesiæ Romanæ communione interdictum iri. Reversis autem legatis, renuntiantibusque Athanasium detrectare iter Romanum, Liberius missa ad Orientales epistola indicavit, cum illis sibi, minimeque cum Athanasio pacem et communionem esse. Verum, ut probe commonstratum a nostris fuit in postrema Hilarii editione, hæc epistola aperte νοθείᾳ laborat. Athanasius enim, qui illatam sui damnandi causa Liberio vim variis in locis commemorat, nihil uspiam horum innuit; quodque plurimum urgeat, ipse Liberius, cum patrii soli repetendi desiderio flagrans, Orientalibus rescriberet (*e*), ait se virum ideo admisisse ad communionem, quia suscepisset eum decessor ejus Julius, ne in quorumdam offensionem, despectis defuncti placitis, incurreret: at ubi deprehendisset jure damnatum fuisse, tum ejus abdicationi esse astipulatum. Quibus verbis palam innuit, se tum solum condemnasse Athanasium, cum Berœam relegatus, tædio diuturnioris exsilii fractus, sedis suæ recipiendæ causa Arianorum, quos penes tunc summa rerum erat, gratiam efflagitaret. Quod ex aliis item Liberii

(*a*) Sub initium.
(*b*) Athan. epist. *De Nicænis decretis*, sub initium.
(*c*) Athan. epist. *De sententia Dionysii.*

(*d*) Hilar. col. 1527.
(*e*) Hilar. *Fragm.*, col. 1336.

Digitized by Google

apud Hilarium locis advertere est. Compertum itaque exploratumque nobis est Liberium, donec in exsilium pulsus ab Athanasio deficeret, ejus semper fuisse partibus addictum.

3. *Livor Arianorum præsulum in Athanasium.* — Hoc circiter tempus Arianorum principes, Leontius Antiochenus, Georgius Laodicenus, Acacius Cæsariensis, Theodorus Heracleotes, et Narcissus Neroniadis, qui omnes, Leontio excepto, abdicati fuerant in synodo Sardicensi (*a*), invidia juxta atque metu agitati, magnis rursum excitandis tumultibus atque turbis intenti sollicitique erant. Et quidem invidia illi summa flagrabant, quod tantam cernerent episcoporum cum Athanasio concordiam : nam plus quadringentis erant, qui cum illo pacem et societatem foverent. Metu item laborabant, ne episcopi nuper fraude ac insidiis suis circumventi, ad tantam multitudinem paulatim defluerent, neu deserti illi, hæresisque eorum infamata, in triumphum, ait Athanasius, una ducerentur. Tantæ ergo calamitatis declinandæ causa, primum Ursacio et Valenti auctores sunt, ut mutata iterum sententia, ad suas denuo partes deficiant, idque excusationis obtendant, se nimirum Constantis Augusti formidine compulsos fuisse ad pœnitentiam simulandam. Quæ res tamen, ait Athanasius, prorsus commentitia erat. Nullo siquidem compellente, nullo cogente, nullo accersente, ipsi ultro Romam profecti, in cœtu Ecclesiæ, ubi nulla extranea formido erat, facti veniam precati sunt. Id vero, mea quidem sententia, sic intelligatur; non quod illi nullo imperatoris Constantis urgente timore ad simulandam pœnitentiam deducti sint (ad quid enim illa tanta terroris, tanta fracti animi signa pertinerent, nisi imperatoris metus accessisset?), sed quod nulla Constantis jussione, nullis intentatis minis, ipsi ultro ejus mandata prævertentes, factorum se pœnitere simulaverint. Ad hæreticorum itaque catervam reversi Ursacius et Valens, una cum aliis imperatorem adeunt; cui ea commemorarunt, quæ jam prænuntiassent ante Athanasii reditum, nimirum si exsuli foret ad ecclesiam Alexandrinam regressus liber, exitium sectæ suæ parari; omnes ab hujusmodi viro Arianis infestissimo, a suis partibus abductum iri, periculumque fore ne ipsi mox soli, deficientibus omnibus, deserantur, atque cum Manichæis annumerentur hæreticorum nequissimis.

4. *Athanasius Constantium mitigare frustra tentat.* — Constantius autem, qui tum Magnentii debellandi causa properabat (*b*), conspecta tot tantorumque episcoporum cum Athanasio societate, atque iis et similibus Arianorum verbis inflammatus, cum rem concoquere non posset, exinde viro adversari calamitatesque parare cœpit, juramentorum juxta ac litterarum, fraternique officii immemor : quæ quidem tertio post anno in apertum bellum eruperunt. Athanasius porro cum exacerbatum imperatoris animum esse cognosceret, persuasumque haberet insidias sibi in palatio adornari (*c*); ipse quidem ad imperatoris comitatum proficisci nec ausus, nec e re fore sua ratus, delectos quinque episcopos, ex quorum erat numero Serapion Thmuitanus, admirabili vir sanctimonia et eloquentia, parque tali negotio gerendo, ad imperatorem in Occidentis partibus tum degentem misit, datis legationis comitibus tribus presbyteris, qui omnes una a se aversum Constantii animum mitigarent, et adversariorum criminationes depellerent, cuncta denique agerent, quæ cum sibi tum Ecclesiæ conducere existimarent : qui, ut ex subsequentibus gestis licet augurari, re infecta reversi sunt.

Anno 353. — 1. *Magnentii mors.* — Magnentius autem, qui post Mursinam cladem sese Aquileiam receperat, victus in Italia anno 352, cum ad Alpes præsidii causa concessisset, demum accisis rebus anno 353 Lugduni manus intulit sibi, cum tres annos ac dimidium tyrannidem occupasset (*d*). His prospere gestis, Constantius victoria elatus, superbiaque tumens, eo insaniæ progressus est, ut æternum se dominumque totius orbis, nec sine risu gentilium, appellari juberet. Tum videre erat assentantium Arianorum impudentiam, qui Filio Dei æternitatem denegare ausi, leviusculi ingenii hominem, æternum compellare non verebantur. In cujus appellationis insolentiam acriter invehuntur Athanasius, Hilarius, et Lucifer Calaritanus.

2. *Fraus Arianorum insignis.* — Hoc item anno Ariani episcopi sua contra Athanasium molimina orsi, fictitias litteras Constantio obtulerunt (*e*), quasi ab Athanasio conscriptas, quibus rogaret, ipsius Augusti adeundi gratia, facultatem sibi in Italiam properandi concedi, ut una de ecclesiasticis instaurandis rebus agere liceret. Eo autem, ut videtur, consilio his insidiis usi sunt Ariani, ut quia sancto præsuli Alexandrini populi amor præsidio erat, facilius esset peregrinanti perniciem machinari. Et fortassis ipse Constantius in partem fabulæ venerat. Vix namque credatur, imprudente imperatore, Athanasii nomine litteras exarare ausos fuisse Arianos; cum mox Athanasio reclamante, fraudemque aperiente, exploratum foret, inscio episcopo, inimicorum dolo datas fuisse. Epistolam porro Constantii, qua quod fraudulentis litteris postulatum fuerat concedebat, Athanasio detulit Montanus Palatinus; atque ut ex Athanasii verbis conjectare licet, publici vehiculi copiam faciebat imperator ad Italicum iter instituendum. His acceptis litteris Athanasius, animadversaque inimicorum conspiratione, scripto verboque significavit se iter minime detrectare, si imperator accerseret : at eum non suo ille nutu, sed dolo Arianorum litteras dedisset, quasi ipse proficiscendi facultatem petiis-

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 23.
(*b*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 30.
(*c*) Sozom. lib. IV, cap. 9.
(*d*) Athan. lib. *De synodis*, sub initium; Ammianus Marcel. lib. XV.
(*e*) Athan. *Apolog. ad Constantium*.

Digitized by Google

set, qui ne id cogitarat quidem, nequaquam iter ingressurum, nisi sincera et imperatoris consilio data epistola accederet. Et hoc in capitale crimen Athanasio vertere Ariani sunt conati, ut narratur inferius.

3. Hæc circiter tempora, annum quippe assignare in promptu non est, aliud contigit, ex quo item criminandi Athanasii materiam nacti sunt ejus adversarii. Erant Alexandriæ ecclesiæ permultæ, sed pro populi frequentia ita angustæ, ut haud sine præfocationis periculo posset Christianorum turba conventus celebrare (*a*). Quæ causa fuerat, ut Gregorius ὁ ψευδεπίσκοπος, impetrata ab imperatore Constantio facultate, Adrianeum, sive templum ab Adriano excitatum, in ecclesiam convertere aggressus, ædificium opibus Constantii exstrueret, ita tamen ut nondum confecto opere obtruncatus ille fuerit. In quadragesimæ igitur synaxibus, ob locorum angustiam ingentemque populi frequentiam, multi infantes, mulieres, aniculæ, adolescentes, compressi ac pene exanimati domum delati sunt, ita tamen ut nullus, Deo concedente, exstingueretur. Sed universa multitudo, conqueri, obmurmurare postulareque ut in magna ecclesia, licet nondum absoluto opere, conveniretur. Accedente autem Paschatis solemnitate, ingens Christianorum frequentia cogitur, et grandi edito tumultu rogare omnes ut in eam ecclesiam conventus causa concederetur, ne cæterarum angustia ecclesiarum multos in periculum conjiceret; Athanasius contra hortari, turbamque obsecrare, ut nihil properantius ageretur, remque tantisper differrent, et donec completum opus esset, in aliis ecclesiis collectas celebrarent. At, quod fere fit in populi turba, ut quod semel apprehenderunt, exuere ac repudiare vix possint, nequaquam illi obtemperarunt; imo parati erant ex urbe egredi, et ad deserta loca orandi causa proficisci. Malebant quippe itineris perferre laborem, quam cum mœrore festum peragere. Tum Athanasius populo morem gessit, veritus et ipse ne cum discrimine vitæ conventus ageretur. Qua de re item vir sanctus in capitis crimen vocatus est. Ita nimirum, ut ipse nec semel conqueritur, erat opportunus insidiis atque criminationibus hæreticorum.

4. *Calumniæ Arianorum in Athanasium.* — His machinamentis Ariani Athanasio exitium parabant, quod videlicet putarent perniciem ejus cum magna catholicæ rei calamitate esse conjunctam. Næ illi jam inveterata priorum criminum invidia, Arsenii necem, mensam subversam, aliaque id genus missa faciunt: gravioraque commenti, Athanasium reum agunt apud imperatorem (*b*). Etsi porro quædam crimina jam meminimus ab Arianis Athanasio oblata, non ingratum lectori erit, si cum memoriæ causa, tum ut liceat hujusmodi criminationes omnes quo ordine in medium allatæ sunt paucis intelligere, omnia denuo breviter perstringamus. Hæc itaque deferunt illi ad imperatorem. Primo, quod crebris itionibus atque colloquiis Constantem Augustum in Constantium exasperare, odiaque et inimicitias inter fratres movere conatus esset. Secundo, quod Magnentio gratiæ ejus ineundæ causa misisset litteras. Tertio, quod in ecclesia Cæsareæ dicta, necdum absoluto ædificio, conventus habuisset. Quarto, quod jussus a Constantio in Italiam ipsius adeundi causa proficisci, non obtemperasset. Si quid loci æquitati reliquum fuisset, hisce calumniis nonnisi post accuratam rerum perquisitionem fidem habiturus erat Constantius. At ille insidiis obsequiisque Arianorum circumventus, eunuchorum agmine obsessus, quorum audacia ipso imperante nihil non moliebatur, horum consilio et opera nullam æqui bonique rationem habuit, sed exinde Athanasio necem quavis data occasione machinatus est.

5. *Synodus Arelatensis. Lapsus Vincentii Capuani.* — Constantius post debellatum exstinctumque Magnentium in Gallias venit (*c*), Arelateque a die decima Octobris mensis ad annum ineuntem 354 consedit. Eo in loco adversus Athanasium signa canere cœperunt ejus adversarii, cum sancti præsulis abdicandi gratia auctores sunt imperatori convocandæ in ista urbe synodi. Sperabant scilicet, præsente ac patrocinante Augusto, inimici arbitrio suo ulciscendi facultatem fore sibi. Eo missi a Liberio sunt Vincentius Capuanus et Marcellus in Campania episcopus, datis quibusdam aliis viæ legationisque sociis. Quia vero decretum jam fuerat, ut Aquileiæ synodus celebraretur, non autem Arelate, postulatum accedebant, ut in illa prius assignata urbe evocarentur omnes. Detulit item Vincentius Orientalium litteras, nec non alias ab Ægyptiis episcopis octoginta in gratiam Athanasii conscriptas. Rogabat porro per oratores suos Liberius, ut de fide deque Athanasii causa sincera mente ageretur, quo vera nullisque obnoxia fraudibus insidiisve pax posset conciliari. Hanc Liberii postulationem perinique tulit Constantius, ut nullis postea ejus dictis excusationibusque mitigari potuerit; tam feroci nimirum ex prosperis fortunæ casibus erat animo. Grandem in Vincentio Capuano spem repositam habebat Liberius, quod is rem quæ tractabatur apprime cognosceret, et judex in eadem causa inter episcopos frequens sedisset. Interfuerat quippe Romanæ synodo ann. 342, Sardicensi ann. 347, et, ut veri quidem simile est, ipse Vincentius tum presbyter Nicænæ synodo interfuit cum Vitone item presbytero, legati ambo a Sylvestro pontifice. Verum cessit res contra quam ratus erat. Ardens enim furore ac scelere in Athanasium Constantius (*d*), terrore omnia et formidine complet, exsilium interminatur episcopis, qui bene multi ex Italia eo concurrerant, nisi Athanasium

(*a*) Athan. *Apol. ad Constantium*, n. 14.
(*b*) Athan., ibid.
(*c*) Ammian. Marcellin., lib. XIV; Hilar. in *Fragment.*; Hilar. *contra Arianos*.
(*d*) Sulpicius Severus.

Digitized by Google

proscriberent. Minis hujusmodi fractus perterri- A tusque Vincentius, eo appulit animum, ut quem insontem toties declarasset, jam reum ageret atque damnaret. Et principio quidem ille integris rebus postulabat agi de fide. Id negabant Ariani episcopi, veriti ne si in medium afferretur hæresis Ariana, Occidentalibus stomachum faceret, ac deinde peroptatam ipsi Athanasii damnationem impetrare non possent. Rem paulo secus narrat Liberius (*a*), legatos videlicet, ubi urgeri se ad Athanasium damnandum conspexere, spopondisse virum se damnaturos, dum damnarentur item Ariani. Hi vero re secum deliberata respondent, non præsentis esse instituti Arii doctrinam proscribere, sed de sola Athanasii damnatione agi. Tum denique Vincentius tanta imperatoris formidine perculsus est, ut contra quam vere sentiebat, simularet Athanasium se damnare, ejusque communionem respuere. Eam tamen postea maculam diluit Vincentius, ubi strenue Arianorum conatibus obstitit, abnuitque actis Ariminensibus suffragari.

6. *Paulini Trevirensis constantia et exsilium.* — Eadem in synodo Arelatensi fortitudine atque constantia emicuit Paulinus episcopus Trevirensis (*b*), qui Maximino successerat Athanasii necessario. Is, cum pari violentia, intentatis minis, episcopi Ariani instarent, juberentque ut cum Arianis amicitiam communionisque societatem iniret (*c*), Athanasiumque damnaret, maluit sceleratorum vindictæ subjacere, quam ad indecoram simulationem deduci, se Photinum aiens et Marcellum damnaturum, non adduci tamen posse ut Athanasium, quem insontem æstimaret. Cum autem e re fore sua putarent iniqui homines, si a tanto viro Athanasii damnatio extorqueretur, blandimentis atque promissis, quando vi nil impetrarent, id obtinere nisi sunt. Sed cum frustra se invictum Paulini animum tentare animadverterent (*d*), ut Ecclesia indignum atque nefarium in exsilium deportari curant. Sic autem vir ille fortissimus exsulavit, ut non diu eodem loco consistere liceret, sed ex alia in aliam urbem raptatus, varias peragraret regiones : eo nimirum consilio, ut fractus tædio diuturnioris itineris animo concideret, moremque gereret Arianis. Dum vi compulsus sedes subinde commutat, in ea D demum loca appulit, ubi Jesu Christi nomen non colebatur, in Phrygiam scilicet Montanistarum erroribus refertam. Erat siquidem impia mens nefariumque consilium Arianorum, ut vel fame istic interiret, vel pollutos exsecrandis Montani et Maximillæ ritibus cibos, penuria cogente, comederet ; qui demum, non fractus animo, sed inedia ærumnisque debilitatus, confessor et exsul occubuit anno 358.

Anno 354. — 1. *Liberii gesta Athanasii causa.* — Post Arelatensem synodum, pacis conciliandæ specie, mandatum per Italiam totam prodiit, ut episcopi omnes Orientalium sententiis astipularentur, gravibus in eos qui non obtemperarent jactatis interminationibus. Liberius autem, cui tum cordi erat æquitatis veræque fidei causa (*e*), accepto legatorum suorum lapsu, tanto punctus est dolore, ut præoptandam sibi fuisse mortem testaretur Hosio rescribens, quam ut in legatis suis novissimus omnium Athanasii delator videretur esse, aut sententiis Evangelio adversantibus astipulari. Ac ne permultis Vincentii lapsus exemplo vel offendiculo foret, litteras mittit ad Cæcilianum Spoletanum episcopum, hominem cohortans, ut ne a probo consilio Vincentii transgressione evocaretur ; firmusque persisteret in æquitatis veræque doctrinæ B sollicitudine ac studio. Et vero ad magnum item Hosium dat litteras, deplorans legatorum lapsum. Quem Hosium, ceu quamdam Ecclesiæ columnam suspiciebant tum universi. Præter hæc autem de integro oratores ad Constantium mittendos censuit (*f*), Luciferum nempe Calaritanum, qui Liberium adiens, sese ultro legationi ad Constantium obeundæ obtulerat, Pancratium (Eutropium vocat Athanasius) presbyterum, et Hilarium diaconum cum epistola ad Augustum, datis item litteris, Eusebio Vercellensi eodem itinere, antequam Constantium adirent, tradendis : cujus hoc erat argumentum, solatio esse sibi invictam ejus fidem (*g*), quod sane commodum opportunumque accedebat. Nam post Vincentii casum, Orientalibus obtemperaturos fuisse reliquos per Italiam episcopos, nisi superveniens Lucifer ex Sardinia, qui probe norat eorum in Athanasium invidiam atque implacabilem iram, sese obtulisset ad legationem apud Augustum obeundam, postulaturus celebrandæ synodi facultatem. Rogat sua suorumve opera Lucifero ad id impetrandum ferat opem ; rem pluribus legatos ipsi narraturos. Constantio autem Augusto litteris significabat, spem fuisse sibi a Christiano imperatore et Constantini filio postulata concedenda fore, nisi exasperatum ejus erga se animum arguerent, quæ ad se lacerandum populo misisset. Miracule esse sibi a tam clemente principe profectam rem ejusmodi. Veram se cum imperatore pacem requirere, non fictam et simulatam. Non Athanasii modo causa haberi synodum oportere ; sed alia quoque multa instare negotia, atque in primis de vera fide esse agendum. Rem ejus imperio dignam esse, ut tot disceptationes finem inveniant. Multos esse discidiorum percupidos, qui se litteras quasdam occultasse mentirentur, quo possent latere crimina damnati viri, nempe Athanasii. Se illas quidem evulgasse litteras, legisse ecclesiæ, legisse concilio ; minime tamen iis habuisse fidem, quod putaret octoginta episcoporum de Athanasio sententiam iis

(*a*) Hilar. Fragm., col. 1332.
(*b*) Marcellin. et Faustin., in *Libello*.
(*c*) *Historia ad monachos*.
(*d*) Hilar., col. 1282.
(*e*) Hilarii Fragment., col. 1334.
(*f*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 41.
(*g*) Baron., ann. 353, n. 2.

Digitized by Google

esse anteferendam. Ea scripta detulisse Eusebium quemdam, qui iter in Africam haberet, eadem Arelatem pertulisse Vincentium Capuanum. Exinde vero, ut crimina propulset apud Constantium sibi oblata, se testificatur nihil ex temerario quodam furore, nihil per jactantiam aut gloriæ cupiditatem hactenus admisisse. Invitum se ad delatam sedem pontificiumque munus accessisse, suum jam esse cum timore Dei omnia peragere, ac curare non sua, sed apostolica statuta servari; se nihil jura Romani episcopatus minui, nihil augeri esse passum, fidemque veram illibatam custodiri se semper exoptare. Significare quidem Orientales, pacem se cum Liberio et cum Occidentalibus habere velle; sed nullam esse posse cum hominibus, quorum oratores ante annos octo Mediolani abnuissent Arii sententiam proscribere. Erantque ii legati quatuor episcopi Ariani Demophilus, Macedonius, Eudoxius, et Martyrius. Non esse novum quod jam occasione nominis Athanasii moliebantur Ariani. Exstare quippe litteras Alexandri Alexandriæ episcopi ad Sylvestrum olim conscriptas, quibus significabat undecim tam presbyteros quam diaconos, quod essent Arii erroribus conspersi, a se Ecclesia ejectos fuisse; ex quorum numero quidam superessent qui privata extra ecclesiam conciliabula haberent, quibus erat societate ac communione junctus Georgius episcopus, ut videtur Laodicenus. Nullam esse pacem posse, si talibus hominibus cogantur obsequi Itali episcopi. Ex Vincentii et sociorum litteris propalam esse, terrore ipsos animique perturbatione, non proprio consilio descivisse ad sententiam Orientalium : proposuisse tamen ut alii episcopi Arianam hæresim proscriberent, sed repulsam tulisse. Obsecrat demum Liberius imperatorem, ut isthæc negotia curet provideatque in synodo agitari : legatos suos Luciferum, Pancratium et Hilarium perbenigne recipiat, concedatque celebrandæ synodi facultatem.

2. Profectis autem legatis, litteras Liberius, Calepodio quodam deferente, ad Eusebium misit; rogatusque tabellarius, ut Eusebio auctor esset cum legatis ad Constantium proficiscendi. Legatos autem Eusebius Vercellis honorifice comiterque excipit, viæ juxta atque legationis comitem offert sese. Liberio significat, libentissime se huic negotio dare operam, nec defuturum officio, Ecclesiæ, Lucifero. Cui mox rescribit Liberius, gaudere se ex animo quod ejus negotii curam susciperet, sperare multum rem ejus sollicitudine feliciter gerendam : scripsisse Fortunatiano Aquileiensi, ex cujus item consilio atque opera impetrandæ synodi spes accederet.

3. *Synodus Mediolanensis indicitur.* — Neque tamen tantæ fuit operæ synodum impetrare, quantæ rebatur Liberius : nam eo Arianorum quoque præsulum vota concurrebant; qui Constantii ope et auctoritate freti, se nihil non in synodo pro libidine et arbitrio suo consecuturos sperabant. Resque sane contigit ut peroptabant ipsi. In annum itaque proxime sequentem imperator synodum indicit Mediolani celebrandam.

4. *Galli mors.* — Hoc anno Gallus Cæsar de cædibus aliisque maleficiis delatus ad Constantium, jussu ejus capite truncatus pœnas luit. Julianus vero frater ejus in summum capitis discrimen venit, vix impetrata a Constantio incolumitate. Is ipse Julianus est, qui ad imperium postea evectus, a Christiana religione ad gentilitios ritus deficiens, ingentes intulit Ecclesiæ calamitates.

5. *Missus qui Athanasium deturbaret, pellitur a plebe.* — Si fides est Sozomeno (*a*), anno post delatas a Montano Alexandriam litteras subsequente, scilicet hoc anno 354, æstate, alter ab imperatore eadem de causa missus Alexandriam, una cum magistratibus urbis, Athanasium urgebat ut civitate decederet, gravissimumque clericis ejus bellum indixerat. At cum populares ejus appulsu atque impetu perterriti respirassent a metu pristino, adversisque et ad pugnam instructi consisterent, imperatoris legatus metuens seditionem ac cædem, re infecta discessit. Eo loci apud Sozomenum perspicuo vitio laborat Valesii interpretatio. Hæc quippe verba, τῷ δὲ ἐπιγενομένῳ θέρει παραγενόμενος ἕτερος ἐκ βασιλέως, σὺν τοῖς ἐν τῷ ἔθνει ἄρχουσι, κατήπειγεν αὐτὸν ἐξιέναι τῆς πολέως, ita interpretatur ille : *Sequente æstate alter ab imperatore missus cum provinciæ rectoribus Alexandriam veniens, eum ex urbe discedere compulit.* In qua versione duplicem nævum statim advertas. Illud enim, σὺν τοῖς ἐν τῷ ἔθνει ἄρχουσι, nequaquam copulandum cum præcedente voce παραγενόμενος; neque enim putandum magistratus Ægypti vel civitatis Alexandrinæ, ex comitatu imperatoris, qui tum in Galliis versabatur, in Ægyptum venisse; sed jungas velim cum voce κατήπειγεν, ut sententia sit : cum magistratibus Ægypti legatus ille compellebat Athanasium urbe excedere. Illud enim Valesii *compulit* vitiosum item est; neque enim Alexandria tunc decessit Athanasius, et sane verbum κατήπειγεν in imperfecto jacet.

Anno 355. — 1. *Synodus Mediolanensis.* — Annus 355 rei catholicæ exitiosus fuit; in quo vi et tyrannica Constantii potestate religionis jura violata, hæreticis summa rei ecclesiasticæ administrandæ permissa, catholicis præsulibus vis illata, oblata exsilii capitisque pericula, nisi Athanasium ferirent anathemate (*b*). Mediolanum igitur, ut statutum anno proximo fuerat, convenerunt episcopi, ex Oriente quidem pauci, reliquis aut morbi, aut senectutis, aut longinqui itineris causa eo concedere detrectantibus : Occidentales autem ingenti numero, ad trecentos enim adfuere. Et, uti supra tetigimus, suspi-

(*a*) Sozom. lib. IV, cap. 9.
(*b*) Socrat. lib I, cap. 36; Sozom. lib. IV, cap. 9; Sulpitius Severus; Baron. ann. 353, II.

Digitized by Google

cari quidem erat, ex Constantii animo diuturnis Arianorum fallaciis circumvento, exque rebus Arelate gestis, Arianorum præsulum arbitratu gerenda omnia fore. Quamobrem quibus cordi erat ecclesiasticæ doctrinæ integritas, cujus strenuus vindex a multis annis audiebat Athanasius, vix induci poterant ut Mediolanum concederent, ubi damnandum prospiciebant insontem virum. Eusebius in primis, qui proximo anno orator Mediolanum venerat, in istam urbem, etsi propinquam, accedere abnuebat. Verum Ariani e re fore sua arbitrati si vir ille tantus synodi actis astipularetur, curarunt litteris synodi nomine conscriptis evocari. Et sane litteræ maximum pacis charitatisque studium præferebant; missique duo sunt qui inter Arianorum principes computabantur, Eustomius scilicet, seu, ut putatur, Eudoxius, et Germinius, qui litteras afferrent, et Mediolanum accedendi auctores essent. Se aiebant æquitatis concordiæque amore adventum ejus expetere, rogare legatis gereret morem, nec cunctaretur contra Marcellum et Photinum hæreticos, Athanasiumque sacrilegum definire, quæ jam prope totus definiisset orbis; plura dicturos legatos. Si non obtemperaret, ea se præstituros quæ postularet ecclesiastica regula, nec ipsi querelarum locum superfore, quando missis legatis rogatus fuerat. Cui epistolæ permulti episcopi subscripserunt. Exstant hodieque in subscriptionibus triginta præsulum nomina; ex quorum numero Valens, Leontius, Acacius, Germinius, Arianorum primipilares. Eusebio rescripsit etiam imperator, urgens profectum, ac commonens ut cum cæteris episcopis paci Ecclesiæ conciliandæ navaret operam. Accesserunt item litteræ Luciferi, Pancratii et Hilarii legatorum, vehementiore ac mordaci, ut solebat Lucifer, stylo conscriptæ, quibus auctores Eusebio sunt (*a*), ut quam maturrime proficiscatur, spem esse ut ejus adventu propediem Valens profligetur, Arianorumque machinæ obruantur : se summopere ejus præsentiam et operam expetere. His amicorum inimicorumque litteris inductus Eusebius, missa ad Constantium adventus sui prænuntia epistola, Mediolanum se contulit. Quo vixdum pervenerat, cum ecclesiæ aditu intercluditur : ac deinde totum decem dierum extrahitur spatium, antequam miscendi colloquii facultas esset. Quo toto tempore conspirationis adornandæ rationem inibant Ariani. Cum porro essent omnia ad fraudem composita, et machinamenta in Athanasii perniciem comparata, tum evocatur Eusebius cum comitibus legatis, a quibus coram constitutis postulatum ut Athanasii damnationi astipularentur. At Eusebius contra primum de fide tractandum contendebat, adesse quippe viros hæretica labe pollutos; oblatoque Nicæno symbolo, se, si vellent ipsi ejusmodi fidei formulæ subscribere, damnaturum hominem pollicetur. Quam ille conditionem, iniquam licet, tuto offerebat : nunquam enim Arianorum principes Nicænæ fidei, cui ab annis triginta implacabile bellum indixerant, astipulaturi erant. Tum accepta charta Dionysius Mediolanensis, veræ fidei propugnator, prior suffragium Nicænæ formulæ ascribere cœpit. Valens autem calamum et chartam violenter extorsit, vociferatus id nihil ad rem quæ tum agebatur pertinere, nec quidpiam ea ratione perfectum iri. Suborto exinde clamore, res in vulgus emanat, gravisque omnium animos dolor occupavit, quod ab ipsis sacerdotibus impugnari fidem cernerent. Valens autem, Ursacius, et reliqui Ariani, judicium populi reformidantes, ex dominico seu ecclesia ad palatium transeunt, quasi scilicet aulicorum comitia, non episcoporum, convocarentur.

2. *Edictum Constantii offertur subscribendum.* — *Intra palatium congregati*, ait Sulpitius Severus, *illinc epistolam sub imperatoris nomine mittunt, omni pravitate refertam : eo nimirum consilio, ut si eam æquis auribus populus recepisset, publica auctoritate cupita proferrent. Sin aliter fuisset excepta, omnis invidia esset in rege, et ipsa venialis : quia etiam tum catechumenus sacramentum fidei merito videretur potuisse nescire.* Erat quidem edictum magnificis descriptum verbis : affectabat quippe Constantius eruditionis et eloquentiæ famam. Arianis auctoribus et magistris hæreseos vestigia in ejusmodi litteris videre erat; et quod fuit male feriati capitis argumentum, se per somnum Constantius quæ diceret a Deo accepisse mentiebatur. Primo igitur episcopis edictum subscribendum offertur per aulicos et palatinos, omnibus in eodem quo imperator conclavi consistentibus, sed velo intermedio, qui mos erat ea tempestate, ut perfacile Constantius colloquium audiret (*b*). Commemorabant aulici imperatoris sollicitudinem in concilianda Ecclesiæ pace, ejus esse votum ac in eo totum versari, ut Dei voluntatem impleret; etsi vero Lucifer Arianæ illum doctrinæ addictum criminaretur, sanam ejus esse fidem ex collatis ipsi a Deo beneficiis ac victoriis comprobari. Ad hæc Lucifer, vehementi de more studio incensus, reclamat, Nicænam fidem Arianæ oppositam solam piam, solam sanam, nec si adessent universæ Constantii copiæ militaresque turmæ, posse se edictum sacrilegum non despicere, et maledicta in Deum non exsecrari. Tum Constantius ea legatorum loquendi fiducia offensus, homines esse petulantes exclamare, nec ipsorum munus esse imperatorem ab Arii doctrina revocare; ac derepente, mutato consilio, precibus viros, quando interminatione nihil conficiebat, tentare cœpit. Sed frustra eorum animos cum minis, tum blanditiis impetebat. In petra namque fundati, ut decumanos fluctus imperterriti exceperant, ita neque blandimentis a proposito dimoventur.

3. *Dionysii suffragium astu delet Eusebius. Constantius frustra tentat episcopos. Episcopi multi in exsilium ablegati.* — Populus autem lectam in cœtu Ecclesiæ Constantii epistolam perindigne tulit. Plebs

(*a*) Hilar., col. 1222.

(*b*) Lucifer. lib. *Mor. pro Dei Filio.*

Digitized by Google

namque Mediolanensis veræ fidei studiosissima, quidquid peregrinam Arii doctrinam oleret, præsulis sui vestigiis insistens, summe aversabatur. De Dionysio tamen fertur, in sermone Maximi Taurinensis de natali die sancti Eusebii, hujusmodi historia : Cum Arianorum dolis circumventus Dionysius, suffragium suum adversus Athanasium scripto dedisset, superveniens Eusebius, rogatus ut pari modo et ipse subscriberet, se velle quidem idipsum præstare simulavit, sed quod sibi filium suum (sic nuncupabat Dionysium) in subscriptione anteposuissent, perindigne ferre. *Vos enim*, inquit, *qui dicitis Filium Dei Patri Deo æqualem esse non posse, cur mihi filium præposuistis?* Quibus illi dictis permoti, confestim Dionysii chirographum deleverunt, primas Eusebio deferentes. Quos ille objurgans atque irridens ait : *Neque ego me vestris sceleribus polluo, neque filium meum vobiscum participare concedo.* Unde cum dicat Evangelium in hac generatione prudentiores filios tenebrarum esse quam lucis, tum ipsis tenebrarum filiis prudentior lucis filius compertus est. Sic delusa Arianorum exspectatio fuit. Jam quod colloquium invicti confessores cum Constantio habuerint, Athanasio narrante ediscimus (*a*) : « Accitis, inquit ille, episcopis, nempe Lucifero, Eusebio et Dionysio, jussit imperator ut contra Athanasium suffragia darent. Ipsi vero id cum fiducia negare, commemorare Ursacii et Valentis pœnitentiam, quæ Athanasii adversarios falsi argueret. Non ultra fidem Valenti socioque habendam, qui jamdiu ea ejurassent quæ nunc contra Athanasium afferrent. Ille confestim exsurgens : Ego, ego, inquit, Athanasii accusator adsum, vel mei gratia eorum dictis habete fidem. Illi contra : Qui accusator esse potes absente reo ? nam etsi tute sis accusator, de absente sane judicari nequit. Non judicium quippe Romanum instituitur, ut tibi, quamvis imperator sis, fides habeatur ; sed cum de episcopo sit controversia, pari jure cum accusatore et cum reo agier oportet. Qui autem accusare potes hominem, eo tempore procul versantem et tanto itineris intervallo dissitum ? Quod si illis narrantibus fidem habes, quid est quod Athanasio non æque habeas? Sin illis, non huic habes, sane hinc propalam est ipsos ad tui gratiam ineundam Athanasium accusare. » Alio autem loco hæc habet Athanasius (*b*) : « Cum juberet imperator viros contra Athanasium suffragia scribere, ac cum hæreticis communicare ; illis rei insolentia stupentibus, pugnantibusque id ecclesiastici non esse juris, statim ille : At quod mihi libitum est, id ecclesiastici juris loco habeatur : mihi quippe ita loquenti annuunt Syri episcopi : aut igitur obtemperate, aut ipsi quoque extorres futuri estis. His auditis episcopi, remque summopere mirati, supplices ad Deum manus tendere, cum fiducia compellare virum, docereque non suum esse imperium, sed Dei qui tradidisset : rogare ut eum timeret, ne derepente datum adimeret ; interminari judicii diem, suadereque ne ecclesiasticas res pessum daret, neu Romanum imperium cum ecclesiasticis statutis commisceret, nec Arianam hæresim introduceret in Ecclesiam Dei. Verum ille neque aurem præbuit, neque plura dicere concessit ; quin et acrius stricto adversum illos gladio comminabatur : imo nonnullos ad supplicium rapi abducique jusserat ; sed postea mutato consilio vitam nec rogantibus concessit. » Iis Lucifer adjicit, eam episcopos obtulisse conditionem, præsto esse se suis sumptibus Alexandriam properare, ut auditis duntaxat catholicis accusatoribus, si qui forent, æquum de Athanasii causa ferre possent judicium. Hac vero repudiata conditione, habitisque ut supra colloquiis, (quæ tamen omnia ordine uti gesta sunt non in promptu est enarrare : nam hinc et inde ex variis collecta scriptoribus consequenter recensere facultas non est,) tres episcopos Constantius in exsilium misit, Pancratium item presbyterum (quem Eutropium vocat Athanasius), una cum Lucifero a Liberio legatum pariter extorrem fecit. Hilarium autem diaconum, ejusdem legationis comitem, Ursacius et Valens una cum spadonum caterva ubi nudassent, atque dorso flagellis cæcidissent, in exsilium item deportari curarunt. Inter flagellandum autem hæc scelerati homines vociferabantur (*c*) : Quare Liberio non obstitisti? cur ejus detulisti litteras? Diaconus vero inter verbera gratias Domino rependere atque dicere : *Dorsum meum flagellis obtuli.* Illi autem irridere ac cachinnos effundere, nec erubescere quod levitam contumeliis et plagis onerarent. In exsilium itaque acti sancti confessores, excusso pulvere pedum, erectisque ad Deum oculis, cujus amore neque imperatoris iras reformidaverant, neque stricti gladii metu veritatem prodiderant, exsilium pro ministerii sui officio habuerunt. Dum enim loca civitatesque peragrarent, etsi vinculis constricti, sanæ fidei prædicationem nihil intermittebant, Arianam hæresim impiam ubique renuntiabant, traducebantque Ursacii et Valentis pœnitentiam. Quod contra quam rati erant, cessit insidiatoribus. Nam quanto longiore spatio et intercapedine distabat exsilii locus, tanto gravius in impios homines concitabatur odium, latiusque serpebat invidia facti. Sanctorum itaque præsulum demigratio, vere prædicatio fuit, qua eorum impietatis fama ubique manaret. Quis enim dum peragrantes cerneret, non laudibus ut confessores exornavit? quis non Arianos maledictis et probris insectatus est ut impios, carnifices et homicidas, et non quovis potius quam Christianorum nomine compellavit? Cæterum exsules, ait Sulpitius Severus, satis constat totius orbis studiis celebratos, pecuniasque eis in sumptum affatim congestas, legationibus quoque

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 76.
(*b*) Ibid. n. 33, 34.
(*c*) Athan. ibid. 41.

Digitized by Google

eos plebis catholicæ ex omnibus fere provinciis frequentatos.

4. *Liberii litteræ ad confessores.* — Accepto Liberius rerum Mediolani gestarum nuntio, gratulatorias exsulibus misit litteras, quamvis, aiens, malis affici videantur, ipsos tamen singularis suæ fidei causa acceptissimos esse Deo, et jam ad futuram martyrii gloriam designatos. Optasse ut sibi priori id boni contingeret; sed quia illi prævertissent, rogare ut se studio amoreque præsentem æstimarent: et cum per hujusmodi ærumnas atque calamitates propius ad Deum accessissent, precibus jam suis ipsi opitularentur. Postulat demum, missis litteris sibi quid gestum sit accurate significent, ne ipse inter incertos vulgi rumores animi pendeat.

5. Quo autem acerbiorem exsilii pœnam sancti præsules experirentur, (quod erat hæreticorum consilium studiumque,) non unum in locum relegati sunt, sed in varias et multo intervallo dissitas transmissi regiones, ne mutui conspectus solatio supplicii dolor levaretur. Verum, ut cæca res est malitia, non advertebant scelerati, in grave rerum suarum detrimentum veritatis prænones ac hæreseos hostes varia loca peragrare, quo latius manarent illa perfidiæ Arianæ argumenta. Nemo enim conspectis sanctis viris tantam pro veritate calamitatem ferentibus, sceleratorum iniquitatem non est exsecratus. Eusebius igitur Scythopolin exsilii locum pervenit; cujus urbis episcopus erat Patrophilus Arianus, qui tanta cura, Epiphanio teste, Catholicos a sua parœcia exegerat, ut nonnisi unus Joseph comes isthic superesset, qui Arianum non sectaretur errorem. Erit fortasse narrandi locus quid ejus cura et opera perpessus sit Eusebius. Fuit autem Eusebio peregrinationis laborumque socius Exuperantius, qui postea fuit in Tortonensem episcopum cooptatus. Lucifer Germaniciam mittitur; cujus tum episcopus erat Eudoxius Arianus. Quo in loco quibus sit ærumnis affectus, describit ipse in sua ad Constantium epistola. In carcere quippe reclusus ac luce privatus, in tenebris asservabatur, ut ne cuipiam ejus invisendi copia esset. Dionysius autem Mediolanensis in Cappadociam deportatus, illic exsilii juxta ac vitæ finem invenit; Dominum precatus scilicet, ut ex hac vita demigrare liceret, ne reversus, parœciam suam Ariana labe infectam deprehenderet. Et sane res ut augurabatur accidisset, si diutius protraxisset vitam. In ejus quippe locum suffectus est Auxentius Arianorum deterrimus, a Gregorio Alexandrino presbyter ordinatus, qui Arianæ rei augendæ atque promovendæ strenue operam dedit.

6. Præter memoratos autem episcopos, alii perpauci exsilii pœnam subire maluerunt, quam vel Athanasium damnare, vel cum Arianis inire societatem. Maxima pars minis, terrori ac fraudibus Constantii concessere; ex quorum numero Fortunatianus Aquileiensis, et Eremius Thessalonicensis, quorum lapsum deplorat Athanasius.

7. *Maximus sede pellitur.* — Eminuit autem inter veritatis confessores Maximus Neapolitanus; qui cum ægritudine stomachi laboraret, ab Arianis subscriptionem suam extorquere conantibus multis est afflictus malis. At cum ille in ægro corpore invictum gereret animum, nullis cedens cruciatibus, in exsilium tandem pulsus est. In cujus locum cooptatur Zosimus quidam. Is cum hactenus catholicam fidem constanter propugnasset, tum Arianis rebus emolumenti causa studere cœpit. Quo audito Maximus dira homini imprecatus, prænuntiat eum non diu episcopali in sede permansurum. Accidit res ut præfatus ille fuerat. Cum enim Zosimus episcopali munere in populi cœtu fungeretur, derepente lingua horrendum in modum foras erupit, ut neque reducendi facultas esset. Quod cum repetitis vicibus accidisset, sensit ille divinitus immissum malum, novitque non frustra vaticinatum fuisse Maximum, ac sponte dignitatem exuit episcopalem. Maximus autem in exsilii loco postremum obiit diem, confessionis exinde gloria clarus.

8. *Martyrium Rufiniani.* — Iisdem annumeratur item Rufinianus quidam vitæ sanctimonia conspicuus; qui fidei causa ab impiissimo Epicteto Centum-cellarum episcopo immanem in modum vexatus, ante currum ejus concitato cursu procedere compulsus est: quo factum, ut erumpentem sanguinem ore evomens, exstinctus sit.

9. *Vexatio Catholicis per orbem illata.* — Nec solum autem Mediolani ac per Italiam Ariana lues grassabatur; sed per totum Romanum imperium horrore omnia plena: minæ, multæ, exsilia, quodvis ærumnarum genus iis qui nollent Athanasii damnationi subscribere. Qua de re Athanasium libet audire loquentem. Statim litteræ ad præfectum missæ, jussumque est Athanasium solita frumenti annona privari, totamque in usum Arii sectatorum conferri. Data cuique volenti facultas est, contumeliam iis inferendi qui Athanasii conventibus interessent. Hinc minæ quoque judicibus intentatæ, nisi cum Arianis communionis societatem inirent. Paria in aliis regionibus jussa prodiere: videreque erat per urbes singulas missos notarios et palatinos, qui judices concitarent in Athanasium, et episcopos vel ad ferendum suffragium inducerent, vel pellerent in exsilium, populisque graves interminarentur calamitates. Legatis dabantur itineris comites Ursacii et Valentis clerici: qui si judices viderent non strenue rem agere, deferrent ad imperatorem. Et quod stupendum plane erat, cum cæteras hæreses intactas sinerent, solis Catholicis bellum inferebant. Tum episcopi, ut scriptum est, ad reges et præsides ducti, a judicibusque hæc audiebant: Aut subscribite, aut decedite ab Ecclesiis; nam jus-

Digitized by Google

sit imperator ut abdicemini. Alii a præfectis exturbati; quod tamen primarii viri non odio quodam infensoque animo præstabant, sed ut ne ipsi inter episcoporum amicos computarentur, atque hinc foret sui criminandi occasio. Nam ipsis magistratibus missæ litteræ sunt, minisque adhibitis, multa pecuniaria indicta, nisi singuli suæ civitatis episcopum compelleret ad subscribendum. Omnis denique locus, omnis civitas terrore erat ac tumultu plena, dum raptati episcopi pellerentur, populi omnia luctu gemitibusque complerent.

10. Hæc erant missorum palatinorum gesta. Admirandi autem homines iis quæ nacti sunt patrociniis freti, in eo toti erant ut alios episcopos acciB rent ad imperatorem, alios litteris fictisque criminationibus circumvenirent, ut illi Constantii vultum conspectumque, hi legatos, minas, conficta crimina pertimescentes, pariter a recto pioque consilio evocarentur. Iis artibus imperator tam multos episcopos compulit ad hæc proferenda verba: *Non ultra cum Athanasio communicamus.* Nam eos qui se adirent non ante ad conspectum admittebat suum, neque domo egredi facultatem dabat, quam vel subscriberent, vel abnuentes pellerentur in exC cilium. Id agebat autem, gnarus invisam omnibus hæresim esse: quæ potissima causa fuit quod tam multos vi compelleret, ut paucis annumerarentur. Cura summa atque sollicitudo ipsi erat vim nominum una cogere, cum ut invidiam Athanasio conflaret, tum ut Arianæ hæresi, cujus fervens ipse vindex erat, aliquam afferret dignitatis speciem, ratus veritatem se perinde atque homines circumvenire posse.

11. *Sylvani defectio.* — Inter hæc in Galliis contigit Sylvani defectio, qui ab exercitu imperator est inauguratus. Ea res Constantium in summam consilii inopiam perturbationemque conjecit. At cum ille interpositis viginti octo post defectionem diebus ab Ursicino obtruncatus esset, ingenti Constantius metu liberatus est.

12. Dum hi per totum orbem motus, hæ turbæ dantur, Athanasius Alexandriæ haud sine metu impendentis periculi versabatur, populi præsidio et amore tutus ab insidiis Arianorum: qui semper D machinis erant et calumniis struendis intenti, quo virum urbe pellerent et exterminarent.

13. *Dracontius in episcopum allectus fugit. Revocatur ab Athanasio.* — Accidit autem paucis ante Paschalem solemnitatem diebus hujus, ut opinamur, anni, ut vacante sede Hermopolis parvæ, quæ parœcia maximam Alexandrini agri partem complectebatur, Dracontius quidam monachus et monachorum ἡγούμενος in episcopum ejus loci promoveretur. Et quidem tantis erat ille populorum votis expetitus, ut gentiles etiam se Christianos fore pollicerentur, dum Dracontius esset episcopus. Is vero sive imminentis Christiano populo calamitatis declinandæ causa, sive quod monachali instituto adA dictus animus episcopalem adire dignitatem pertimesceret, cum de eligendo antistite agebatur, ubi advertit inclinatas in se omnium voluntates, juramento edixit se, si deligeretur, nequaquam obtemperaturum. Cum autem communi calculo electus fuisset, auctoribus et consuasoribus monachis quibusdam fugam fecit, seseque occultavit. Re comperta Athanasius de fuga summe doluit, elegantemque ad Dracontium misit epistolam per tabellarios Hieracem presbyterum et Maximum lectorem, jussos ut et ipsi cohortarentur ad remigrandum. Multis aiebat Athanasius, sibi in primis offensioni esse, quod propter impendentes Ecclesiæ calamitates fugam fecisset; hinc futurum ut episcopalis sedes a multis iisque improbis hominibus invaderetur, utque ethnici, qui se Christianos fore spopondissent, in idolorum cultu perseverarent. Minabatur judicii diem, nisi vocanti Domino obsequeretur. Si enim, inquit, eadem omnes semper mente fuissent, qua ratione Christianus tu esses, non exstantibus episcopis? Et si qui post futuri sunt, eodem animo fuerint, qua ratione constare valebunt Ecclesiæ? Deinde exemplo Moysis, Eliæ, Elisæi, et apostolorum, qui gravissima olim pro populo Dei subire certamina, et capitis periculum adire non recusaverant, Dracontium ille ad delatum munus revocare nititur, et ad calamitates Christi gregisque sui causa perferendas cohortatur. Monachos item recenset, qui ad episcopatum promoti, id oneris cum laude populorumque emolumento perferC rent. Erant ii Apollos, Agathon, Ariston, Ammonius, Muis, Paulus. Non tam conditionem ipsam, quam institutum veri monachi amplexandum esse; quod præstare etiam episcopo liceret. Carpit autem monachos, qui Dracontio ejusmodi fugæ auctores fuissent. Hortatur ut maturet parœciam adire suam, cum maxime instet Paschatis solemnitas: ne populi in lætissimo resurrectionis festo absentem doleant pastorem suum. His Athanasii hortamentis cessit Dracontius, nec diu postea pro catholica fide in exsilium ab Arianis pulsus est.

14. *Constantius Liberium a proposito dimovere tentat.* — Constantius, tot pulsis episcopis, Arianorum consilio Liberium aggreditur. Cum adverterent enim eum sanæ doctrinæ cultorem esse, Athanasio patrocinari, erroribus adversari suis, seque ut hæreticos ubique locorum traducere; rati impii homines se, si Liberium subornare possent, omnes illico superaturos, virum apud imperatorem criminantur. Ille vero sperans se Liberii opera quamprimum omnes sibi conciliaturum, cum litteris spadonem quemdam Romam mittit Eusebium nomine, qui principem inter eunuchos obtinebat locum; dona ferentem, ut Liberium muneribus tentaret, ac si minus dona possent, additis litterarum minis optatum finem assequeretur. Profectus Romam spado, principio auctor erat pontifici ut adversus Athanasium suffragium scriberet cum Arianisque commu-

Digitized by Google

nicaret : id exoptare, id jubere imperatorem. Hinc oblatis muneribus hortabatur, manusque Liberii contrectans aiebat : « Imperatori obtempera, et hæc accipe. » Episcopus contra compellare hominem, et hæc adversum dicere : Non posse damnari Athanasium, quem non una duntaxat, sed et altera synodus purum innoxiumque promulgasset ; quem Romana synodus cum pace dimisisset, æquum non esse a se Romano pontifice condemnari. Si imperatori tamen placeret abrogari quæ fuerant pro Athanasio conscripta, irrita quoque forent quæ adversus eum gesta, atque litteris mandata essent, ac de integro res in synodo ageretur, procul palatio, ubi non imperator, non forensis judex, non comes, nulla demum extranea formido adesset, sed ex solo Dei timore ederentur omnia : ac primo exigerentur Ariani, utpote a Nicæna synodo anathemate percussi, aditus omnis ad hujusmodi synodum esset hæreticis interclusus, postea de reis ageretur, ut sontes pœnas luerent, insontes liberi dimissi tuto consisterent in sedibus suis. Hæc imperatori renuntiaret, moneretque ut ne aurem ultra præberet Ursacio et Valenti, qui cum de rebus ante gestis pœnitentiam egissent, jam nulla essent fide digni.

15. Hæc Liberii dicta indigne ferens spado, non tam quod in Athanasium subscribere detrectaret (*a*), quam quod illum hæresi adversarium comperisset, nihil reveritus episcopum, acriter interminatus, cum donis abscedit ; nefariamque rem aggreditur, Christiano homine indignam, et majoris audaciæ quam quæ spadonem deceat. Profectus enim ad martyrium Petri apostoli, dona illic apposuit. Re comperta Liberius in loci custodem graviter succenset quod non prohibuisset hominem : ipsaque dona, quasi illicitum sacrificium, abjicit. Quæ res castratum vehementius ad iram concitavit. Quare profectus ad imperatorem de Liberii in Arianam hæresim odio conquestus, juvantibus cæteris eunuchis, penes quos tum summa rerum erat, quorum vis et audacia multa in Arianorum gratiam moliebatur, hominem impotentem in furorem agit. Litteras igitur Romam quamprimum mittit : rursumque palatini, notarii et comites ad id negotii iter suscipiunt. Litteris præfectus urbis jubetur, aut Liberium dolo Roma subductum in castra transmittat, aut vi aperta comprehensum ad se pertrahat. Ejusmodi missis litteris exorta formido est, insidiæ per totam urbem paratæ, promissa dona iis qui strenue adversus Liberium rem gererent. Tum episcopi his perspectis rebus sese abdere, matronæ calumniarum metu per pagos secedere, ascetæ insidiis appeti, homines Romæ commorantes expelli, portus exitusque portarum intercludi, ut ne quis ingressus Orthodoxorum Liberium inviseret. Tunc Roma quoque Christi hostium immanitatem experta, re ipsa novit quæ vix ante crediderat, cum rumore nuntio audiret quantam cæteris Ecclesiis singulisque urbibus impii illi intulissent vastitatem.

16. *Liberius ad imperatorem trahitur.* — Cum itaque Constantius litteris, interminationibus, jussis instaret urgeretque profectum, Liberius tandem (*b*) curante Leontio Romæ præfecto ad imperatorem trahitur ; multaque usus loquendi fiducia, « Desine, inquit, Christianos vexare, ne nostra opera cures impietatem introducere in Ecclesiam. Sumus sane ad omnia toleranda parati potius quam cum Ariomanitis annumeremur. Ne nos Christianos cogas christomachos evadere. Auctores tibi sumus, ne bellum moveas in eum qui hoc tibi imperium tradidit, neu gratiarum actionis loco impietatem ipsi referas. Ne calamitatem iis inferas qui in Christum credunt, ne ipse quoque audias : *Durum est tibi contra stimulum calcitrare* [1]. Sed utinam aurem præbeas, ac tu quoque quemadmodum beatus Paulus morem geras ! Ecce adsumus, accessimus, vel antequam crimen illi comminiscantur. Ideo properavimus, gnari licet a te nobis exspectandum exsilium esse, ut ante conflictam criminationem damnemur, cunctisque propalam sit pari ratione cum aliis actum esse, oblataque ipsis crimina similiter conflicta ab inimicis fuisse ; quorum omnia dicta nihil nisi calumniæ, nihil nisi mendacia fuere.

17. *Colloquium Liberii cum Constantio. Exsilium Liberii.* — Hæc de colloquio Liberii cum Constantio Athanasius. Rem pluribus affert Theodoretus (*c*), cujus dialogum ascribere ne pigeat ; ex eo quippe cum Liberii constantia et fortitudo, tum imperatoris in Athanasium infensus animus palam perspicitur. Constantius imperator dixit : « Nos, quoniam et Christianus es et nostræ urbis episcopus, te evocandum duximus, ac monemus ut nefariæ dementiæ impii Athanasii communionem abjicias. Id enim æquum esse orbis terrarum censuit, eumque ab ecclesiastica communione alienum fore synodali sententia decretum est. Respondit Liberius : Judicia ecclesiastica, o imperator, summa cum æquitate ferri oportet : quare si pietati tuæ libeat, judicium institui jubeto ; et si quidem Athanasius damnatione dignus videatur, tum juxta ecclesiasticæ regulæ formam sententia in illum feretur. Neque enim vir a nobis condemnari potest de quo non judicavimus. Cui Constantius : Totus terrarum orbis de ejus impietate tulit sententiam, eo quod jam inde ab initio deludendo tempus trahat. Ad hæc Liberius episcopus : Quotquot subscripserunt, res gestas ipsi non viderant ; sed ex inani gloria, tui metu, ignominiæ a te inurendæ formi-

[1] Act. IX, 5.

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 57.
(*b*) Athan. *ibid.*, n. 39 ; Ammian. Marc. lib. XV.
(*c*) Lib. II, cap. 16.

Digitized by Google

dine subscripserunt. Tum imperator : Quæ gloria, qui metus, quæ ignominia ? Infit Liberius : Quotquot Dei gloriam non amant, ii tua munera anteponentes, eum quem non viderant, de quo ne judicarant quidem, damnaverunt : quod alienum a Christianis est. Hic imperator : Atqui de præsente judicatum est in synodo Tyria, universique orbis episcopi in ea synodo hominem damnavere. Cui Liberius : Nunquam ille præsens judicio fuit. Quotquot enim eo tempore coacti in eum sententiam tulere, post Athanasii discessum inique de absente judicarunt. Tum Eusebius eunuchus : In synodo Nicæna alienus a catholica fide demonstratus est. Liberius imperatori (despecta eunuchi futilitate) : Ex iis qui cum Ischyra navi in Mareoten transmiserunt quinque solum fuere judices, quos illi quidem miserant ut adversus reum acta conficerent. Ex iis qui tunc eo legati sunt, duo ex hac vita migrarunt, Theognius scilicet et Theodorus, reliqui tres adhuc superstites sunt, Maris, Valens, et Ursacius. Contra hosce in Mareoten missos Sardicæ ea ipsa de causa lata sententia est. Qui postea veniam precati libellos obtulerunt, ob acta scilicet quæ per calumniam, altera duntaxat præsente parte, in Mareote confecerant. Quos quidem libellos nunc in manibus habemus. Utris horum assentiri et communicare debemus, imperator; hisne qui cum Athanasium ante damnassent, veniam postea rogarunt, an illis qui nuper istos condemnarunt? Tum Epictetus episcopus : Non fidei causa, nec pro defensione judiciorum ecclesiasticorum Liberius jam verba facit, o imperator; sed ut apud Romanæ civitatis senatores glorietur imperatorem a se fuisse superatum. Imperator Liberio : Quota pars es orbis terrarum, ut tu solus impio homini suffragari velis, et orbis Romani totiusque mundi pacem perturbes? Cui Liberius : Etiamsi solus sim, fidei ratio non ideo minuitur. Nam et olim tres tantum reperti sunt qui regis mandato obsisterent. Eusebius eunuchus ait : Imperatoremne nostrum Nabuchodonosori confers? Tum Liberius : Nequaquam. Sed tu inique hominem damnas, de quo non judicavimus. Ego vero postulo, ut primum quidem omnium præcedat subscriptio, quæ fidem Nicææ editam confirmet, deinde ut revocatis ab exsilio fratribus nostris et in sedes suas restitutis, si ii, qui jam tumultus in Ecclesiis auctores sunt, apostolicæ fidei consentire visi fuerint, tunc universi Alexandriam convenientes, ubi et accusatus et accusatores sunt, necnon eorum patronus, eorum examinata causa sententiam proferamus. Tum Epictetus episcopus : Verum cursus publicus vehendis episcopis nequaquam erit satis. Cui Liberius : Ecclesiastica negotia non egent cursu publico : Ecclesiæ enim singulæ episcopos suos ad mare usque perducere suis sumptibus facile possunt. Imperator dixit : Quæ jam rite statuta sunt, non ultra abrogari possunt : valere debet plurimorum episcoporum sententia. Tune solus es qui impii hominis amicitiam foveas? Liberius : Nunquam audivimus, imperator, absenti reo judicem impietatis notam inurere, quasi privatas cum eo inimicitias gerat. Imperator autem : Universos quidem ille affecit injuria, sed nullum perinde atque me. Qui non contentus exitio fratris mei majoris natu, felicis memoriæ Constantem ad suscipiendas mecum inimicitias nunquam destitit; et id sane contigisset, nisi nos majore mansuetudine et incitantis et incitati impetum pertulissemus. Nullam itaque victoriam tanti facio, ne illam quidem quam de Magnentio retuli ac de Sylvano, quanti ut hunc sceleratum ab Ecclesiæ administratione submoveam. Cui Liberius : Noli, imperator, inimicitias tuas per episcopos vindicare. Ecclesiasticorum enim manus ad sanctificandum vacare debent. Jube igitur, si placet, ut episcopi ad proprias sedes revocentur : ac si quidem videantur cum illo consentire, qui rectam fidem Nicææ editam jam tuetur, in unum coacti paci orbis terrarum prospiciant, ne insontem virum infamia notatum esse comprobetur. Tum imperator : Unum est quod quæritur. Te namque, ubi ecclesiarum communionem fueris amplexatus, Romam remittere volo. Assentire igitur paci, et suffragium scribe, atque ita Romam revertere. Ad hæc Liberius : Fratribus qui Romæ sunt jam vale dixi. Romano quippe domicilio anteferendæ ecclesiasticæ leges. Imperator autem : Triduum ergo tibi ad deliberandum conceditur, utrum postquam suffragium dederis Romam velis commigrare, aut ad deligendum quem in locum cupias deportari. Cui Liberius : Trium dierum aut trium mensium interposita mora non mutabit sententiam. Itaque mitte quo libet. » Biduo post imperator, cum Liberium accivisset, atque is de sententia non decederet, eum Beroeam in Thraciam relegari jussit. Egresso Liberio, imperator quingentos solidos offerri jubet ad viaticum. Deferenti Liberius ait : Abscede, et hæc redde imperatori, qui iis sane in stipendium militum opus habet. Similiter Augusta tantumdem ipsi pecuniæ misit. Remisitque Liberius : Redde, aiens, isthæc imperatori; iis enim habet opus in militum annonam. Quod si his non egeat, dentur Auxentio et Epicteto, qui opus habent. His rejectis, aliam pecuniæ summam attulit Eusebius eunuchus. Cui Liberius : Ecclesias orbis terrarum expilasti, et mihi tanquam reo eleemosynam affers? Abscede, et prius Christianus efficiare. Elapso autem triduo relegatus Beroeam est Liberius. Felix sane, si tanta invictæ mentis argumenta fœdis exinde fracti et emolliti animi notis non labefactasset.

18. Nec prætermittenda quæ de Liberii exsilio habet Ammianus Marcellinus (*a*) : « Hoc administrante Leontio, ait, Liberius Christianæ legis antistes, a Constantio ad comitatum mitti præceptus

(*a*) Lib. xv, p. 91.

Digitized by Google

est, tanquam imperatoris jussis et plurimorum sui consortium decretis obsistens in re quam brevi tertu percurram. Athanasium episcopum eo tempore apud Alexandriam, ultra professionem altius se efferentem, sciscitarique conatum externa, ut prodidere rumores assidui, cœtus in unum quæsitus ejusdem loci multorum (synodus ut appellant) removit a sacramento quod obtinebat. Dicebatur enim fatidicarum sortium fidem, quæve augurales portenderent alites scientissime callens, aliquoties prædixisse futura. Super his intendebantur ei alia quoque a proposito legis abhorrentia cui præsidebat. Hunc per subscriptionem abjicere sede sacerdotali paria sentiens cæteris, jubente principe, Liberius monitus perseveranter renitebatur : nec visum hominem, nec auditum damnare nefas ultimum sæpe exclamans, aperte scilicet recalcitrans imperatoris arbitrio. Id enim ille, Athanasio semper infestus, licet sciret impletum, tamen auctoritate quoque qua potiores æternæ Urbis episcopi firmari, desiderio nitebatur ardenti. Quo non impetrato Liberius ægre, populi metu, qui ejus amore flagrabat, cum magna difficultate, noctis medio potuit asportari. » Quod ethnici hominis testimonium, Romanæ sedis auctoritate comprobandæ peridoneum, iniquum sane Athanasio est, quod augurali arti tribuat eam divinitus inditam Athanasio facultatem futura prospiciendi, quam sancto viro ascribit Sozomenus (*a*), ubi illum a Deo monitum pericula sæpe prævidisse declinasseque commemorat. Illam futura prospiciendi vim in crimen vocabant gentiles et hæretici, quasi scilicet id ille magicis artibus consequeretur. Ut fertur autem, quodam tempore, Athanasio per urbem incedente, forte supervolitans cornix crocitavit. Turba vero gentilium, quæ tum aderat, quasi præstigiatorem deridens, rogabat quidnam cornix illa prænuntiaret. At ille suaviter ridens : Cras, inquit, clamat. Id autem vociferans, injucundam vobis fore crastinam diem denuntiat. Significat enim vobis ab imperatore prohibitum iri, ne cras festum diem de more celebretis. Quæ Athanasii prædictio, etsi ridicula visa illis est, vera tamen fuit. Insequente enim die magistratibus redditæ sunt imperatoris litteræ, vetantes ne paganis templa adire sua, neve solemnes sacrorum ritus ac publicos conventus celebrare liceret.

19. *Felix in Liberii locum adlegitur.* — Pulso Liberio, de successore deligendo actum fuit. Quod quam indigne, quam contra ecclesiasticum morem peractum sit, ita narrat Athanasius (*b*) : Imperator Epictetum quemdam, audacem adolescentem, qui etsi neophytus in episcopum adlectus fuerat, quod ad nulla non scelera paratum promptumque cognosceret in amicis habebat, ejusque opera invisis sibi episcopis arbitratu suo parabat insidias. Hujusmodi itaque usus administro rem plane stupendam Romæ aggreditur, quæ Antichristi malignitatem præ se ferat. Adornato namque in ecclesiæ vicem palatio, populi Christianique cœtus loco tres sibi spadones adesse jubet. Demumque improbos tres catascopos, id est exploratores (haud enim episcopi nuncupandi), compulit ut Felicem quemdam moribus sibi consimilem virum in ipso palatio ordinarent episcopum. Populi namque, animadversa hæreticorum prævaricatione, aditus illis ad ecclesias intercluserunt, et procul abscessere. Qui Felix Catholicisne postea, an Arianis rebus studuerit, jam quæstio est inter scriptores.

20. *Constantius hortatu Arianorum Hosium tentat. Hosii epistola ad Constantium.*—Unum restabat Arianis quod maxime cordi erat, ut scilicet Hosium illum venerandum et nobilem senem in suam sententiam perducerent. Qua de re Constantium conveniunt (*c*), monent nihildum actum esse, nisi sibi suisque factis magnus ille Hosius confessionis gloria conspicuus astipuletur. Rogant ut virum perinde atque cæteros vi compellat, ut secum communicet Athanasiumque damnet. His inductus imperator senem accivit, qui centenario major annos jam plus sexaginta episcopalem occupabat sedem. Accedentem Hosium rogabat Constantius, lenibusque dictis hortabatur ut contra Athanasium sententiam daret, Arianisque communione jungeretur atque amicitia. Senex, qui rei hujusmodi vel auditum ægre ferret, indignatus, quod talem imperator obtulisset conditionem, virum acriter compellat, monet ut finem faciat hujusmodi verba proferendi, clamare ait facti insolentiam : demum dictis suis persuasum ac perterritum deducit e sententia ; atque ita integris rebus redit in patriam et in ecclesiam suam. Sed cum absente eo hæretici haud sine querimoniis et lamentis denuo instigarent, urgerent, et sua eunuchorumque opera nullis non machinis levissimum Constantii animum tentarent ; acquievit demum ille postulatis assentantium, litterasque minarum plenas ad Hosium misit. Hinc Hosius contumeliis, periculorum denuntiatione exagitatur : neque tamen insidiarum metu de sententia dimovetur, sed fidenter hæresim ut impiam noxiamque traducit ubique locorum. His auditis Constantius cœpit senis animum iteratis litteris sollicitare, modo adulari quasi patrem, mox interminari exsilium. Necdum tamen ille vel minarum et impendentium malorum formidine, vel blandimentorum illecebris, cessit e sententia. Imo epistolam constantiæ et firmitatis plenissimam rescripsit imperatori, significans se jam pridem sub Maximiano pro Christi nomine passum, paratum esse ad ærumnas quaslibet, si sit opus, pro veritate perferendas. Monet, Arianorum doctrinam ne tueatur, neu Ursacio et Valenti habeat fidem. Non tam illos Athanasii perniciem machinari, quam impietati Arianæ augendæ latque promovendæ studere. Commemorat quæ in Sardicensi synodo gesta essent, Arianorum

(*a*) Lib. IV, cap. 5.
(*b*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 75.
(*c*) Athan. ibid., n. 43, 44.

Digitized by Google

metum, conscientiam scelerum, turpem in conspectu synodi fugam. In mentem revocat Ursacii atque Valentis pœnitentiam, qua palam esset insonti Athanasio fuisse crimina oblata. Hortatur ne se rebus immisceat ecclesiasticis : « Tibi, inquit, Deus imperium, nobis ecclesiastica concredidit. Ac quemadmodum qui tibi imperium eriperet, Deo providenti repugnaret; ita metue ne si tibi ecclesiastica vindices, magni criminis reus evadas. » Se nedum cum Arianis consentiat, eorum hæresim anathemate ferire ; Athanasium vero minime damnare, quem Romana Ecclesia, universalis synodus, ipseque imperator pro insonte habuisset. Hæc tum Hosius, qui haud diu, ut infra memoratur, in probo hujusmodi proposito perseveravit. Namque Constantius nec insidiarum finem fecit, neque desiit occasiones aucupari, minasque in senem intentare. Accesserunt Arianorum criminationes, querimoniæ, maledicta. Aiebant eum, nedum Athanasium damnaret, hæresim Arianam diris vovere atque proscribere, omnibusque auctorem esse ut fidem catholicam integram intactamque servent. Insuper monent Constantium, plurimos in Hispania eadem esse atque Hosium sententia, quorum imperator suffragia adversus Athanasium postulabat. Hi cum non metu imperatoris, non minis, non pollicitationibus eo adduci possent, in Hosium ducem vertitur Constantii furor. Accitus itaque senex anno integro Sirmii detinetur. Res quorsum evaserit, infra memoratur.

21. *Profligatis aliis Constantius Athanasium aggreditur.* — Constantius igitur, postquam terrore, minis, exsilio, malis artibus episcopos pene omnes aut profligasset, aut ad simulationem compulisset, jam in Athanasium machinas intendit (*a*) ; promissorum scilicet oblitus, immemor juramenti. Nam qui semel a veritate deflexit, hic non majore religione ad perjurium quam ad mendacium perduci consuevit. Hoc autem callide Arianis auctoribus, postquam præsulum turbam in suas allexisset partes, aggressus est, eo nimirum consilio, ut multorum antistitum suffragia ostentare posset, Athanasioque non modo retinendæ dignitatis, sed etiam deplorandæ calamitatis adimeret potestatem. Itaque concitatus imperator ab Arianis, primum litteras mittit ad ducem et ad milites, interminatus iram suam, nisi probe contra Athanasium rem gererent. Legantur item notarii Diogenes et Hilarius, et una cum illis palatini quidam. Horum consilium erat ut Athanasium dolo Alexandria extraherent, et quidem, ut ex imperatoris litteris postea memorandis liquidum est, nullis non malis, imo et morte multandum. Si namque palam et intra urbis mœnia manus in Athanasium violentas intulissent, non deerat turbarum tumultuumque formido. Quare astu providerant virum pellere, populique præsidio subducere. Inter hæc, imminente Arianorum furore, obiit magnus ille deserti incola Antonius (*b*), annos quinque supra centum natus, qui instante morte, discipulos hortatus multis ad veræ fidei virtutisque cultum, demum perorans his commonet dictis : « Mea inter vos vestimenta dividite : Athanasioque episcopo melotem date unam, palliumque quo utebar olim : ab eo novum acceperam, jam detritum usu est. Melotem alteram Sarapioni episcopo tradite; vos habete cilicinum indumentum. Et quod reliquum est, salvete, filii : Antonius quippe hinc migrat, nec ultra vobiscum erit. » His ille dictis, placido vultu, lætusque animam efflavit. Qui autem, subsequitur Athanasius, melotes et pallium accepere, perinde asservant ac si magni res pretii essent ; iisque conspectis Antonium se videre putant, iis amicti Antonii monita gestare se arbitrantur. Ita nimirum Athanasius dum insidiis eunuchorum Arianorumque impeteretur, viris Dei percharus erat et in amicis. Interea notarii adventantes Alexandriam jussa Constantii nec impigre exsequi conantur.

Anno 356. 1. *Diogenes, Hilarius et Syrianus contra Athanasium rem gerunt.* — Diogenes porro nullas ab imperatore datas litteras tradidit Athanasio, nec in ejus unquam conspectum venit. Syrianus autem dux Ægypti, vel sub idem quo Diogenes tempus, vel paucis post diebus, Alexandriam ingressus, instare jubereque ut Athanasius Alexandria decederet (*c*). Ariani autem ubique spargere, id litteris, id jussis imperatoriis ferri. Sciscitabatur porro ex Syriano Athanasius, num eas quas jactitabant Ariani litteras penes se haberet. Cum autem non habere se dixisset, rogare Athanasius, ut vel ipse Syrianus, vel præfectus Ægypti Maximus hoc sibi jussum scripto traderent. Nam, uti supra memoratum, Athanasium Constantius jusserat nullis inimicorum fraude sparsis rumoribus moveri, sed cum pace populum edocere veram religionem : velle namque se ut tranquille degeret in sua parœcia. Hæc causa erat, ut nonnisi Constantii jussu civitate decedere vellet. Id ipsum ad Syrianum adeuntes populares, presbyteri, clerici, parsque maxima civitatis postulabant, præsente Maximo Ægypti præfecto : nimirum vel litteras tradi, si quæ tandem essent; vel Ecclesiam non turbari, donec ea de re missis oratoribus cum imperatore ageretur. Populo acriter instante, Syrianus, sive quod perspectum haberet quam æqua postulatio esset, sive quod motum seditionemque, concitata plebe, metueret, præsente tunc Hilario, inspectantibusque multis, per salutem Constantii pollicetur se nihil mali Athanasio vel ecclesiæ illaturum, antequam rem detulisset ad Constantium. Cujus rei testes erant cohortes ducis, præfectique Maximi, qui ejusmodi rescriptum penes se retinuit. Quæ porro causa esset, quod cum Athanasius, tum plebs Alexandrina, dueis fidem interponi curarent, ipse aperit Athanasius. Aderat

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monach.*, n. 47, 48, 50.
(*b*) Athan. in *Vita Antonii*, n. 91, 92.
(*c*) Athan. *Apol. ad Constant.*, n. 19 et seqq., et *Hist. Arian. ad monachos*, n. 52.

Digitized by Google

scilicet ingens suspicio insidiarum, non tantum quia nullo oblato imperatoris rescripto jussum esse jactitarent ut Athanasius Alexandria excederet, sed etiam quia permulti cum Syriano essent Ariani comites quibuscum ille quotidie epulabatur ac consilia ineibat, ut nisi eorum arbitratu nihil ageret. Quæ omnia certam male suspicandi causam Athanasio afferrent. Cum Syrianus itaque decima septima Januarii fidem ita dedisset, populus lætus, ac bene secum actum esse putans, conventibus ecclesiasticis vacabat, omni posito metu ac suspicione. Sed insidiosa promissa fuisse exitus comprobavit.

2. *Syrianus noctu ecclesiam invadit. Cædes perpetratæ. Athanasius se subducit.* — Nam elapsis viginti tribus a data fide diebus, incunte nona Februarii, dum pervigilium agitur subsequentis in Parasceve synaxeos, media circiter nocte, dux exercitus Syrianus derepente cum militibus irrupit plus quinque millibus, qui armis, strictis gladiis, arcubus, telis, fustibus, galeis instructi erant (*a*). Atque concitantibus comitibusque Arianis, ecclesiam densis collocatis militibus, ceu arcem quamdam hostiumve castra circumsedit, ne quis posset evadere. Tum Athanasius, ratus non probi pastoris esse gregem in tanto tumultu deserere, ac se solum subducere periculo, in throno sedens diacono jussit ut Psalmum legeret, populoque ut responderet, *Quoniam in æternum misericordia ejus*, ac omnes deinceps se reciperent, abirentque domum. Verum peracta lectione, populoque precante, a militibus januæ confractæ sunt. Foribus autem vi multitudinis patefactis, Syriani jussu alii sagittas emittere, alii bellicum canere; hinc armorum strepitus insonare, enses ad lampadum fulgorem micare. Post hæc virgines occisæ, multi irrumpentibus militibus corruere, alii sagittis confossi cadere. Militum pars ad prædam versi virgines nudabant, quibus vel minimus virorum contactus ipsa morte acerbior erat. Tum episcopus qui in throno sedebat, conspecta clade et calamitate, surgit et ad preces cohortatur. Dux autem, qui loci sanctitatem tantidem quanti fidem suam fecit, agmen agebat comite Hilario notario, qui ea machinabatur quæ rerum exitus palam fecit. Nam Arianorum, quorum furoris administer fuit ille, hoc consilium erat, ut Athanasium nec opinantem confoderent, rati non posse diu se, vero episcopo incolumi, alienam ecclesiam obtinere. Milites porro sacrario circumfusi, corona facta, locum obsident, ut Athanasio adimant evadendi facultatem. Tunc quotquot e clero et populo istic aderant, clamare et obsecrare ut se subduceret. Ille contra negare recessurum se, nisi singulis egressis; satius esse periclitari se, quam lædi quempiam e plebe. Excedentibus ergo quamplurimis, cæterisque subsequentibus, qui cum Athanasio intus erant monachi et ex clericis quidam, in thronum ascendentes sanctum præsulem pertraxere. Raptatus autem ille, ac Deo duce monachorumque et clericorum ope via facta inter strictos gladios et carnifices, qui ei necem parabant, pene exanimatus vi trahentium et compressione turbæ, clam militibus numine providente discessit; licet pars sacrarium circumsisterent, pars ecclesiam obsiderent. Ac in tuto cum fuit, dignas divinæ misericordiæ gratias retulit, quod, nec populo deserto, inimicorum manus evadere licuisset. Exinde vero Syrianus et Hilarius ubi stragem conspexere, militibus imperarunt ut defunctorum corpora amolirentur, in abditisque locis deponerent. Sanctissimæ porro virgines, quæ cæsæ relictæ fuerant, in monumentis sepultæ sunt, martyrii gloriam ipsis Constantii qui se Christianum profitebatur, temporibus adeptæ. Diaconi autem in ipsa ecclesia plagis concisi ac reclusi sunt.

3. *Contestatio Alexandrinorum.* — Neque tamen hic constitit scelus. Nam post ea gesta (*b*), quivis arbitratu suo quam posset januam confringebat, ut obvia quæque diriperet. Imo ad ea loca penetrarunt, quo ne Christianis quidem omnibus liceat ingredi. His locis tam sanctis manus impias ac sacrilegas afferre ausi sunt scelerati homines, a quibus etiam oculos cohibere religionis jura cogebant. Hæc autem præsente ipso Alexandriæ duce Gorgonio gesta sunt. Abscedentibus porro re adeo præclare gesta militibus, arma, tela, enses in ecclesia relicta sunt, quæ populus ibidem suspendit in facti memoriam. Nam postquam fracti ac perterriti improvisa irruptione animi confirmati sunt, tum catholicorum multitudo coacta rescriptum edidere, quo rerum indigne gestarum ferrent testimonium, commemorarentque confractas fores, invasionem in ecclesiam, cædes, expilationem, aliaque id genus. Quod ubi comperit dux Syrianus, obvios vi compellebat ad testificandum, nullum exstitisse tumultum, nullam cædem factam. Quod sane argumentum erat, injussum illum id facinoris perpetrasse. Alexandrini autem, conspecta ducis iniquitate, hominem adeunt, rogant nulli vim inferat, neu gesta neget. Ille plebem fustibus cædi ac profligari jubet, nihil reveritus Christianorum cœtum. Ac cum edidicisset, arma et tela a militibus relicta in templo fuisse suspensa in rei gestæ memoriam, exercitus ut vocabant Dynamium cum tribuno misit, qui asportarent. At Catholicorum cœtus id minime concessit, nec sivit auferri tam conspicua violatæ ecclesiæ vestigia. Exinde vero plebs catholica aliud edunt rescriptum ad imperatorem transmittendum (*c*), quo testificantur, cum ex priore rescripto occasionem arripuerit Syrianus contraria gestis rebus testimonia extorquendi, rogare et obtestari se Maximum Ægypti præfectum et curiosos, ut facti veritatem Constantio deferant; obtestari item et obsecrare nautas omnes, ut imperatori isthæc omnibusque

(*a*) Athan. *Apol. ad Constant.*, n. 25, et *Apol. de fuga sua*, n. 24, et *Hist. Arian. ad monachos*, n. 81.

(*b*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 81.
(*c*) Athan. ib.

Digitized by Google

per diversa loca præfectis ac judicibus renuntient. Exinde narrant ordine quæ ad v Idus Februarii gesta essent, uti nos supra recensuimus. Si sit illud ab imperatore edictum, paratos esse se ad martyrium subeundum; sin hoc Augusti placitum non sit, rogare Maximum reliquosque magistratus id apud Constantium agant, ut ne in posterum ejusmodi res eveniat. Obsecrare item, ut rescriptum a se editum imperatori offeratur, nec quis alius episcopus intrudatur in locum Athanasii, quem sibi Deus ab initio dedisset secundum successionem Patrum suorum, quem ipse Constantius juratus cum litteris transmisisset Alexandriam. Datum fuit hujusmodi rescriptum post consulatum Arbethionis et Lolliani, Mechir XVII, quæ est XII Februarii.

4. *Georgius Antiochiæ deligitur.* — Interea de successore in vicem Athanasii deligendo agebant Ariani. Et sane veri satis simile est quod habet Sozomenus (*a*), ordinatum scilicet Georgium fuisse in synodo Antiochiæ coacta; cujus principes erant Arianorum ea tempestate antesignani. In mensem Februarium hujusce anni opportune potest Georgii ordinatio conferri. Cætera porro, quæ ibidem narrat Sozomenus, ἀσύστατα sunt, potissimumque quod ait, superstite adhuc Constante cooptatum fuisse Georgium. De cujus moribus et ingressu Alexandriam pluribus inferius.

5. *Constantius nefaria Syriani gesta probat, et alia adjicit.* — Accepta imperator Alexandrinæ clade a Syriano gesta, ut erat feroci in Athanasium ejusque sequaces animo, factum probavit (*b*). Non ille funestatam cædibus ecclesiam, non sacrorum expilationem, non denudatas virgines, non omnia sacra profanaque violata graviter tulit. Tanto nimirum Arianismi studio tenebatur, ut quantumvis atrox immaneque facinus, in rem modo illius cederet, probe factum optimeque consultum existimaret. Neque hic tamen fuit calamitatum finis. Litteris quippe ad senatum et populum Alexandrinum missis juvenes cohortabatur, ut una coacti Athanasium insequerentur, ac ubi locorum esset pervestigarent, interminatus indignationem suam si non gererent morem. Litteras ejusmodi detulit Heraclius quidam comes, præcursor Georgii mox Alexandrinam sedem invasuri. Litteræ autem publice lectæ sunt. Aiebatque Constantius se in gratiam fratris sui Constantis, non suopte motu vel consilio, dedisse Athanasio Alexandriam revertendi facultatem. Comes jussu imperatoris denuntiavit Alexandrinis, maximeque gentilibus, si non obtemperarent, auferendum panem, evertenda idola, ac plurimis optimatibus popularibusque exspectandam fore captivitatem. Deinde his denuntiatis minis, non puduit hominem, hæc palam altaque voce proferre: Athanasium imperator non vult episcopum esse, ecclesias Arianis tradi jubet. Hinc mirari omnes, A nutus dare ac dicere: Num Constantius hæreticus effectus est? Ille autem nullo turpissimæ rei pudore, nullo rubore affectus, contra instare, urgere, postulare a senatoribus ethnicorum optimatibus, ædituis idolorum, ut imperatorio rescripto nomen et suffragium darent, profiterenturque illum se recipere episcopum, quem mitteret Constantius. In hoc certe agendo, ait Athanasius, Constantius Ecclesiæ canones egregie vindicabat, namque pro Ecclesiæ litteris, fori litteras; pro Christiani populi suffragiis, ædituorum suffragia reposcebat; gnarus scilicet se non episcopum Christianis, sed iis qui talia scriberent litigatorem mittere. Ethnici itaque, qui tali subscriptione redimebant idolis suis immunitatem, et nonnulli ex agricolis, ac si de duce aut de B alio quopiam misso judice ageretur, licet inviti, minas tamen pertimescentes, suffragium dederunt. Nam ethnici cum essent, quid acturi erant, quam quod imperatori placeret?

6. *Alia Christianorum calamitas.* — Heraclius porro comes cum comperisset Christianum populum quarta Sabbati coactum in ecclesia esse (*c*); insequente die, assumpto secum Cataphronio Ægypti præfecto, Faustino catholico sive rationali, Bithynoque hæretico homine, juniores quosdam forenses idolorum cultores concitat, et ab imperatore jussum denuntiat, ut in ecclesiam irruant, populumque lapidibus obruant. Cum itaque jam plurimi post dimissionem Catholici digressi essent, remanentibus paucis mulieribus, tum uti jussum fuerat gesta res C est. Eratque miserabile spectaculum. Nam cum paucæ completa oratione mulieres sederent, derepente petulans caterva cum lapidibus et fustibus nudi irruentes alias cædere, alias lapidare, sacra virginum corpora plagis concidere, detractis velaminibus earum capita nudare, ex adverso trahentes illas pedibus impetere. Virginum vero modestiam, auriumque castimoniam cum perspectam haberent, gnari graviorem obscenis dictis, quam gladiis et lapidibus, injuriam inferri, turpia quæque vociferari, instigantibus Arianis, qui ad ejusmodi sermones erumpebant in cachinnos. Jubentibus autem et cohortantibus comite atque catholico, subsellia, thronum, mensam, quæ lignea erat, vela D ecclesiæ et cætera quæcunque potuere, direpta et asportata in magna platea ante ostium combusserunt, thusque injecerunt in ignem. Heu! quis hæc audiens, inquit Athanasius, temperet a lacrymis? imo aures non obstruat, ne alium narrantem ferat, ratus ejusmodi rerum vel auditum damno sibi fore? Tum ethnici in idolorum deorumque suorum laudes erumpunt, palamque clamant ad suam Constantium accessisse religionem, Arianosque suum nec horrere nec improbare cultum, imo vero sese ethnicos simulare, ut sua stabiliatur et confirmetur hæresis. Exinde buculam irrigandis hortis deputatam immo-

(*a*) Lib. IV, cap. . et seqq.
(*b*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 48
(*c*) Athan. ibid., n. 55.

Digitized by Google

bare aggressi sunt; et sane immolassent, nisi femina ea fuisset, quas in sacrificium offerre religio ipsis erat.

7. *Ultio divina in petulantes ethnicos.* — Ejusmodi facinora impii Ariani cum ethnicis admisere, rati ea in Catholicorum vertere contumeliam. At divinum Numen inultum scelus non prætermisit (*a*), gravesque facinorosis immisit pœnas, quibus sese læsum injuriaque affectum ostenderet. Nam ut juvenis quidam ex petulantioribus in sacrarium irruens ausus esset in episcopali throno sedere, sedensque temerarius ille meretricium nescio quid naribus personaret, inde cum surrexisset, thronum convellere ad seque trahere conatus, ignorans se sibi divinam attrahere vindictam, avulso ligno ventrem ipse suum percussit, atque ictu intestina foras emisit. Collapsus itaque asportatus est, et postridie interiit. Ingressus item alius, qui thallos manu gestabat, cum more ethnicorum manu illos agitaret, cachinnosque profunderet, repente tenebris offusus oculisque captus, non ultra sciebat ubi terrarum esset : qui jamjam collapsurus, a comitibus suis manu adductus et sustentatus exivit, vixque postridie mentis compos effectus est, facinoris juxta ac casus sui immemor.

8. His conspectis ethnici perterriti sunt, nihilque ultra aggredi sunt ausi : Arianos vero ne tum quidem gestorum puduit, sed ejusmodi facinora a petulantibus hominibus admissa libentes ac læti conspiciebant. Aderat ipsis, opemque ferebat Faustinus quidam rationalis sive thesaurarius, circumforaneus et arrogans homo. Neque sane spectatores illi scelerum tantum fuerunt, sed nefariis ipsi manibus graviora perpetrarunt. « Quam enim, ait Athanasius (*b*), non diripuere domum? quas ædes pervestigandi causa non expilarunt? Quem hortum nimiis concursationibus non devastarunt? Quod sepulcrum non aperuere, specie quidem Athanasii perquirendi, cum nihil tamen aliud curarent, quam diripere et obvios quosque spoliare? Quam multorum domus obsignatæ sunt! Quam multa, quæ in hospitalibus erant, administris suis militibus tradiderunt! Quis eorum improbitatem expertus non est? Quis illis obvius non sese in foro occultavit? Quis non, relicta domo, in deserto pernoctavit? Quis, dum sua intacta servare curat, non multorum jacturam fecit? Quis maris imperitus non maluit adire periculum navigandi, quam minitantes illos conspicere? Multi sane in discrimen ne vocarentur, domicilia permutarunt, et a vico in vicum, ab urbe in suburbia transmearunt. Quam multi, cum insidiis Arianorum multa sibi esset irrogata, cum nihil suppeteret, ab aliis mutuari coacti sunt, gravioris scilicet jacturæ vitandæ causa! » Nemo scilicet Arianorum manus effugere poterat in calamitatibus infligendis exercitatas. Hæc autem variis acta temporibus acervatim uno loco recenset Athanasius.

9. Præfectorum itaque et comitum patrocinio freti Ariani omnibus terrori erant, imperatorisque formidinem opponentes, apud omnes venditabant sese, comminantes illius iram. Virginibus autem Christi implacabile bellum indixerant impuri homines (*c*), quia eas impietatem detestari compererant. Quamobrem alias ex ædibus dejecerunt, alias affecere contumeliis; earumque capita, quæ poticsima tunc erat ignominiæ nota, nudari jusserunt a petulanti illa juvenum caterva. Mulieribus quoque suis facultatem dederunt contumelias arbitrio suo cuivis illarum inferendi. Honestæ igitur ac fideles matronæ, his conspectis, declinabant occursum hujusmodi. Illæ autem quasi bacchæ et furiæ circumcursantes, detrimentum putabant, si quam non offenderent cui inferrent injuriam.

10. *Quo se proripuit Athanasius.* — Jam ad Athanasium redeamus, a quo nos paulum abduxit illa tanta ab Arianis concitata tempestas. Postquam ergo furori Syriani militumque se proripuisset, hoc unum curavit, ut vitam suam sicariorum manibus ereptam fugæ solitudinique mandaret. Nec tamen in promptu est dicere quo statim loco se receperit. Nam vulgata illa Palladii de Athanasii secessu historia (*d*) multis nominibus suspecta nobis est. Apud virginem quamdam, inquit Palladius, speciosissimam, vigintique annos natam aufugit, stichario tantum seu tunica et birro instructus. Obstupuit virgo rei insolentia. Cui episcopus : Me Ariani nefariis sceleribus accusatum perquirunt : ne ergo in malam incidam famam, neve peccati causa sim iis qui me volunt supplicio afficere, fuga mihi consulere decrevi; mihique Dominus revelavit hac nocte nonnisi apud te posse me salutem consequi. Illa vero ex animo gaudens, totos sex annos, donec scilicet superstes fuit imperator Constantius, sanctissimum episcopum occultavit, pedes abluens, necessaria suppeditans, librosque mutuata legendos ipsi tradens. Accepta porro Constantii morte, solus nocte in ecclesiam concedit, honesto indutus habitu. Mirantibus autem amicis, quod quem virum defunctum putarent, vivum conspicerent, rogantique qui sibi fuisset latebrarum locus, respondit Athanasius : Ea de causa ad vos non confugi, cum ut sciscitantibus jurare vobis licitum esset, tum ut nemini suspectum locum nemo mei quærendi causa adiret. Scribit porro Palladius, eam se vidisse virginem septuaginta tum annos natam. Verum in hujusmodi historia nonnulla aperte falsa, reliqua suspecta videntur. Quod narratur enim divinitus præmonitum, vix dato ad vestimenta induenda spatio, aufugisse; toto sexennio delituisse apud virginem; amicos ejus virum per tantumdem temporis pro mortuo habuisse; hæc, inquam, plane repugnant

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 57.
(*b*) Ibid., n. 55 et seqq.
(*c*) Athan. ibid. n. 59.
(*d*) Pallad. lib. VIII, cap. 136.

Digitized by Google

sexcentis Athanasii et aliorum testimoniis. Unde nec immerito historia isthæc tota ingenti suspicione laborare videtur. Vel si omnino ad virginem profugerit, paucis sane diebus isthic commoratus est; cum ante ipsum Georgii ingressum, ex deserto, ut testatur ipse, litteras quasdam dederit, quæ hodieque supersunt.

11. *Athanasius in deserto litteras ad plebem Alexandrinam mittit.* — In remotiora igitur Ægypti loca concessit; nec unquam tamen ab eo, licet absente, debitum Ecclesiæ suæ officium requisitum est. Accepto namque rerum post discessum suum gestarum nuntio, consolatoriam plebi catholicæ Alexandrinæ epistolam misit; qua deplorabat inflictam calamitatem, cædem, expilationem. Hortabatur ne conciderent animo, sed in Deo spem reponerent res ipsorum prospiciente. Et quia de ablatis Arianorumque cœtui traditis ecclesiis dolebant maxime Catholici: « Illi, inquit, loca; vos fidem apostolicam habetis. Illi in locis exsistentes a vera fide sunt foris; vos vero a locis quidem foris estis, sed fides intus est. Discutiamus quid sit majus, locus, an fides? clarum est utique quia vera fides. Quis ergo plus amisit, vel quis plus habet, qui locum tenet, an qui fidem? Bonus quidem locus est quando illic apostolica fides prædicatur; sanctus est, si ibi sanctus habitat. » Exinde vero se didicisse ait, Arianos ecclesiam convertisse in speluncam latronum, in domum negotiationis, et in domum veli. Quid sit autem domus veli, vide in *Onomastico* ad vocem βῆλον. Hanc porro epistolam ex numero earum arbitramur esse, quæ ἑορταστικαὶ seu festales vocantur, et ab Athanasio dum, inimicorum furorem declinans, in desertis Ægypti et Thebaidos subinde mutans locum versaretur, ad gregem ipsius missæ sunt, ut in cœtu Catholicorum legerentur. Alterius item numero XXXIX fragmentum exstat Græce, nec non aliud cujusdam epistolæ ex *Festalium* numero infra commemoratur ex Theodoreto.

12. *Martyrium Eutychii.* — Inter hæc Ariani Alexandriæ ecclesiarum rerumque omnium potiti, nihil semel initam intermittebant Catholicorum vexationem, cædem, vastitatem (*a*). Enimvero Scytharum barbarorumque more, Eutychium subdiaconum, virum probe Ecclesiæ ministrantem, ubi taurinis scuticis dorso ad necem ferme cædi curassent, rogarunt ad metalla transmitti; ad metalla sane omnium asperrima, Phæno appellata, ubi reus vix paucis diebus vitam agere posset. Et quod erat prorsus inhumanum, ac ferini odii indicium, ne paucis quidem horis ejus curari vulnera concesserunt; sed continuo lacerum viæ commiserunt. Tum superbe impii homines hæc effutire: Si ita res agatur, reformidabunt omnes, ac deinceps nostris erunt partibus addicti. At ille non multum progressus, cum ex vulnerum dolore iter ad metalla conficere non posset, inter eundum exstinctus est. Ac lætus quidem ille obiit, martyrii gloriam adeptus. Impii autem homines, qui sensum omnem humanitatis amiserant, atrociora statim admisere scelera. Nam cum supplices populi pro Eutychii salute precarentur, jusserunt illi ut quatuor ex turba probi liberique viri, interque eos Hermias, qui mendicorum pedes abluebat, mox corriperentur, quos gravibus ante plagis concisos dux conjecit in carcerem. Hos ubi Ariani plagarum vi non interire perspexerunt, efferatis animis in ducem fremere, expostulare, comminari: Eunuchis, aiebant, renuntiabimus ducem non arbitrio nostro verbera infligere. Dux autem non ignarus summam rerum penes eunuchos tunc esse, perterritus homines denuo comprehensos concidi verberibus mandat. Illi vero cum probe nossent quid causæ esset quod ita vapularent, hæc inter verbera effari: « Propter veritatem vapulamus, nec tamen communicamus cum hæreticis. Verbera pro libidine, a Deo hac de re in judicium vocandus es. » Impii vero Ariani summopere optabant, ut illi in carcere vi vulnerum interirent. Sed catholica plebs nacta opportunitatem, septem interpositis diebus, impetrarunt probis viris libertatem.

13. *Eleemosynam erogare Ariani vetant.* — Ariani autem, quasi rem indigne ferrent, immane facinus aggrediuntur. Cum enim egenos conspicerent et viduas sedere in assignato sibi loco a clericis, quibus viduarum cura concredita fuerat (*b*); (namque cum dux Arianis ecclesias tradidisset, interclusus Catholicis erat earum aditus;) cum cernerent item prompto et alacri animo viduis victum necessariaque præberi, tum cœperunt calcibus eas impetere, fugare, territare; eos autem qui victum eis erogarent deferebant ad ducem, ministro usi Dynamio quodam milite. Eratque illud Sebastiano Manichæo pergratum perque jucundum. Apud Manichæos namque nulla commiseratio: perosa sane res ipsis erat pauperem miserari. Insolens itaque accusationis genus, novum tribunal ab illis jam primum excogitatum est. Ob beneficium namque collatum in jus ambulabant homines. Qui beneficium tribuerent, deferebantur, qui reciperent, vapulabant. Neque tamen scelesti Ariani his præclare actis ea nacti sunt, quæ assequi peroptabant: imo vero in gravissimum incurrerunt universorum odium. In spem venerant, terrore, insidiis, periculorum denuntiatione, multos ad hæresim amplectendam abductum iri, atque ita magnam conventibus suis parari frequentiam: verum cessit res contra quam rati erant. Ærumnas enim et vastitatem Catholici fortiter ferebant; ac nedum veritatem proderent et negarent, fortiore in dies animo pericula et calamitates adibant, rati ea sibi martyrii loco esse. Amentes autem Ariani grandem sibi vel apud gentiles parabant invidiam; qui conspecta barbarorum hominum carnificina, nullis non maledictis, nullis non conviciis scelestos

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 60.

(*b*) Athan. ibid., n. 61.

Digitized by Google

incessebant. Est quippe ab ortu insita hominibus erga pauperes et egenos misericordia.

14. *Presbyteri et diaconi fugati.* — Sub hæc autem in presbyteros et diaconos grassatur Ariana rabies (*a*) ; qui ducum et judicum auctoritate profligati, fuga sibi salutem providere coacti sunt. Tum in affines eorum sævitum est ; qui statim pulsi domibus ac sedibus suis, fugatique sunt. Si qui vero in ducis manus incidissent, hi plagis et verberibus ad necem ferme lancinati sunt. Quodque indignissimum juxta ac fœdissimum erat, cum vivorum, tum mortuorum panes petulanter diripiebant. Neque vero audiendi, qui vocem ἄρτους, *artus*, non *panes*, verti volunt. Res est sane apertissima, panes hic ab Athanasio, ut et alias similibus in locis, intelligi. Neque exemplo quopiam nititur prior interpretatio.

15. *Martyrium Secundi. Ariani formulam fidei edunt. Epistola Athanasii.* — Ea porro erant animi vafritie Ariani et calliditate, ut patrocinii sui pollicitatione ac pecuniarum largitione, multos sibi allicere tentarent ; ut quandoquidem non ex æquo et bono in pretio erant, vel hinc saltem apud rudiores aliquam præferrent speciem dignitatis. Si quos autem frugi homines infensos sibi nossent, apud quos nullus ad pecuniam, ad blandimenta, ad munera aditus esset, hos nullis non malis, nullis non calumniis onerabant. Videre erat homines per urbem, perque varia Ægypti loca circumcursare, ut si quos offenderent hujusmodi, flagris, verberibus, exsilio, imo morte, si possent, afficerent. Non illis nocturna invasio, non cædes atque expilatio, non ab Heraclio illata vexatio erant satis ; sed levissimum suisque consiliis addictum Constantii animum ad graviora inferenda compellebant, necemque piorum hominum omni arte et studio moliebantur. Nam summæ viri audaciæ, Secundus Pentapolitanus strenuus rei Arianæ propugnator, et Stephanus scelerum socius, gnari se hæreseos gratia et patrocinio nulla non crimina impune admissuros, cum in Barca presbyterum sibi non obsequentem deprehenderent, Secundum nomine, ita calcibus virum impetierunt, ut ictuum vi et frequentia interiret. Ille dum necaretur has emisit voces (*b*) : Nemo me apud judices ulciscatur, ultor aderit Dominus, cujus causa hæc patior. Illi vero nulla ejus miseratione commoti, nulla ducti sanctæ Quadragesimæ, qua hæc agebantur, reverentia, eum calcitrando interemerunt.

15*. Hæc porro quæ superius enarrata sunt ante Georgii ingressum Alexandriam gesta opinamur : tum quod ea ipsa Athanasius post Syriani et Heraclii gesta consequenter enarret in *Historia Arianorum ad monachos* (*c*), antequam ad ingressum Georgii Alexandriam veniat ; tum quod in *Apologia de fuga* (*d*), inter ea quæ post Georgii adventum gesta commemorat, nihil ex supra recensitis compareat. Et vero ex epistola ejus encyclica ad episcopos Ægypti (*e*) palam est, jam multa ante Georgii ingressum, Alexandriæ et per totam Ægyptum in catholicæ rei perniciem machinatos fuisse Arianos, imo episcopos et presbyteros quamplurimos misisse in exsilium. Nam ad omnia quæ jam admiserant facinora, novum hoc insidiarum genus adjecere : coacti scilicet Ariani formulam fidei edunt ad episcopos Ægypti transmittendam, ab ipsisque subscribendam, denuntiantes exsilium iis qui nollent suffragium dare. Quo comperto Athanasius epistolam misit encyclicam ad universos Ægypti et Libyæ episcopos ; in qua, præmissis multis de diaboli versutia, insidiis, machinationibus, de inani hæreticorum sollicitudine ut testimoniis ex Scriptura mutuatis errores suos confirment, ait accepisse se illos multam in eo navare operam, ut episcopos Ægypti et Libyæ cogant suæ sententiæ astipulari ; si abnuant, pellant sedibus ; eo scilicet consilio, ut sua confirmata sententia, Nicænam abrogent fidem. Nec mirum, non esse illis Nicænam doctrinam satis, quando ne suis quidem contenti formulis, novas singulis annis edunt, priores oblitterant : quod sane perspicuum sit Arianæ impietatis atque instabilitatis argumentum. Queritur viros ad episcopale munus, tanto gradu indignos, ac ne Catholicos quidem, promoveri ab impiis hominibus. Adjectis exinde multis, narrat Arii interitum, ut commonstret Deo invisum fuisse hominem tam insolenti mortis genere sublatum. Meletianos ait cum Arianis non primitus et ab origine consentire, sed cum ante mutuo odio conflagrassent, jam in unum veritatis opprimendæ consilium concurrisse. Utrosque autem ab Ecclesiæ communione jamdiu proscriptos fuisse, Meletianos nempe ut schismaticos ante quinquaginta quinque annos, Arianos vero ut hæreticos ab annis triginta sex, in Alexandrina nempe synodo anno 320, et in Nicæna anno 325. Jam multa molitos et machinatos esse Arianos, ecclesias invasisse, episcopos misisse in exsilium ; sed spem esse sibi, fore ut imperator, si quando hæc comperiat, eorum consilia disturbet ac prævertat. Hortatur demum fortiter impiis obsistant, nec veritatis causa mortis adire periculum reformident.

16. *Ingressus Georgii Alexandriam. Nova in Catholicos irruptio.* — Erant ea quæ supra memoravimus mala, præludia ingressus Georgii Alexandriam. Is demum magna militum manu stipatus, qui mos erat Arianorum præsulum, sedem invasit Alexandrinam (*f*). Erat Georgius genere Cappadox, Tharbastenites dictus a vico, ut putatur, unde traxit originem (alii Cilicem dicunt), homo illiberalis et ine-

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 65.
(*b*) Athan. ibid., n. 65.
(*c*) N. 58 et seqq.
(*d*) N. 6 et seqq.
(*e*) N. 22.

(*f*) Athan. *Ep. ad episc. Ægypti et Libyæ*, n. 7, et *Apol. de fuga sua*, n. 6, et *Hist. Arian. ad monachos*, n. 75. Greg. Naz. orat. 21 ; Ammian. Marcell. l. xxii ; Sozom. lib. iv, cap. 10.

Digitized by Google

ruditus, nulla mentis dote commendatus. Fullonis filium fuisse ait Ammianus Marcellinus; qui parasiti statim et gnathonis conditionem sectatus, nihil non ventris gulæque causa agere paratus erat. Postmodum autem auctus in damnum complurium, penuariorum exceptor effectus, Constantinopoli suillis carnibus recipiendis ac distribuendis operam dabat; cumque pecunias omnes depeculatus esset, repetundarum reus aufugerat. His vir præclarus gradibus ad episcopi dignitatem ascendit. Ne quidem Christianum fuisse, quando fuit ad sacerdotale ministerium vocatus, testatur Athanasius. Hujusmodi hominem quærebant Ariani, venalem scilicet, cujus vita omnibus flagitiis inquinata esset, sumptus effusi cum probro atque dedecore, prorupta audacia, tantaque avaritia, ut nihil non ipsi quæstui esset opportunum. Ut talem igitur hominem decebat, adfuit ingredienti militare satellitium, quasi scilicet arcem ille non Ecclesiam regendam susciperet. Quadragesimæ tempus erat cum ille advenit (*a*). Neque ita multo post, quid ab hujusmodi pastore Dominico gregi exspectandum esset palam fuit. Etenim post hebdomadam Paschatis videre erat virgines in carcerem conjici, episcopos a militibus vinctos abduci, orphanorum viduarumque domos et panes diripi, irruptiones in domos fieri, multa nocte Christianos ædibus deturbari, domicilia obsignari, fratres clericorum pro fratribus periclitari. Hæc quidem atrocia, sed atrociora deinde consecuta sunt facinora. Nam hebdomade sacram Pentecosten subsequente (*b*), cum populus expleto jejunio orandi causa ad cœmeterium, vel ut alio loco ait Athanasius, ad desertum locum prope cœmeterium egressus esset (nam quod omnes a Georgii societate et communione abhorrerent, ecclesias Arianis traditas frequentare nolebant), re comperta sceleratissimus ille Sebastianum ducem concitat, auctorque est ut populum infestus adoriatur. Qui nec mora, cum manu militum plus trium millium, armis, strictis gladiis, arcubus et telis instructorum ipsa die Dominica in populum irrupit. Tum perstrepere et horrere omnia, tumultu, clamore, plagis, gemitu dolentium, quod solet in hujusmodi incursionibus evenire. Commodum tamen accidit, ut cum adveniente hora turba populi digressa domum se recepisset, pauci eo in loco residui essent, qui nullis non malis contumeliisque sunt affecti. Non mulieres, non parvuli intacti fuere; qui tamen mali nihil admiserant, precibusque vacabant. Exinde vero in virgines sævitum est. Accenso quippe rogo, admotas igni dux compellebat ad Arianam fidem amplectendam. Ubi autem eas vim tormenti superare ignemque nihil curare animadvertit, nudas tot plagis in vultum impactis dehonestavit, ut per aliquantum temporis spatium ne a familiaribus quidem internosci possent. Dum autem illæ inter verbera Christi Domini auxilium implorant, dentibus illi stridere ceu læsi et injuria affecti. Viros quadraginta comprehensos, dux insolenti ac immani supplicii genere multavit. Nam virgis palmarum recens amputatis, quibus adhuc aculei hærebant, sic eorum terga laceravit, ut nonnulli ob infixos aculeos medicorum subinde manu opus haberent, imo quidam vim plagarum non ferentes interirent (*c*). Reliquos autem omnes apprehensos una cum virginibus in magnam Oasin deportari curarunt.

17. *Consolatoria Athanasii epistola.* — Corpora porro eorum, qui vi plagarum exstincti sunt, non continuo ad funeris justa solvenda tradiderunt; sed ipsa abjecerunt insepulta, canibusque discerpenda, donec cum ingenti periculo cognati suorum corpora clam subducerent; qui haud sine magno labore curarunt, ut ne cuipiam res nota esset. Ariani hisce efferati animi indiciis summæ sibi crudelitatis famam conciliarunt, ut nemo non eos quasi facinorosos et exsecrandos ubique traduceret. Hac de re porro consolatoriam epistolam misit Athanasius, cujus fragmentum affert Theodoretus. « Horum, inquit, causa nemo vestrum dolore crucietur, licet impii sepulturam invideant, et funeralia prohibeant. Eo enim usque progressa est Arianorum impietas. Portas occludunt, ad sepulcra sedent quasi dæmones, ne quis defunctus eo inferatur. » Ad virgines missam epistolam ait Theodoretus. Viros tamen una cum virginibus alloqui videtur Athanasius, cum ait, καὶ θαπτομένοις ὑμῖν φθονοῦσιν. Unde conjectare liceat ad cœtum Catholicorum missam epistolam fuisse, et aliquam esse ex iis quæ ἑορταστικαί sive in cœtu Christianorum legendæ dicuntur.

18. In sacras autem virgines hæc etiam gesta fuisse commemorat Athanasius (*d*). Admirandi, inquit, Ariani, judicibus ipsis sibi hac in re ministrantibus obtemperantibusque, nudatas virgines in hermetariis, ut vocant, suspendi jusserunt, et sic illarum latera ternis usque vicibus lancinarunt, ut ne viri quidem scelestissimi talia unquam sint experti. Sed jam ad ista omnia Ariani obdurueranti, et humanitatem omnem amiserant.

19. *Ecclesiæ jussu Constantii Arianis traduntur. Episcopi vexati et pulsi.* — Eo ipso tempore edicto mandavit Constantius, ut omnes episcopi catholici Ægypti et Libyæ sedibus pellerentur, ecclesiæque traderentur Arianis (*e*). Qua data jussione, confestim una omnes episcopi vexati, profligati, pulsi, vel ad simulandam cum Arianis communionem coacti sunt. Ad nonaginta numero erant qui cum Athanasio communionem et societatem colerent, in quos omnes Arianus furor grassatus est. Nam misit Sebastianus dux litteras ad omnes ubique locorum præpositos militaresque tribunos; quorum

(*a*) Athan. *De fuga sua*, n. 6.
(*b*) Athan. *Apol. ad Const.*, n. 27.
(*c*) Athan. *De fuga sua*, n. 7.
(*d*) *Apol. ad Constant.*, n. 33.
(*e*) Athan. ibid. n. 27, et *Apol. de fuga sua*, n. 7, et *Hist. Arian. ad monachos*, n. 72.

Digitized by Google

opera veri ac probi episcopi exacti; ii vero, qui impie sentirent, in eorum sedes intrusi sunt. Grandævos igitur episcopos, qui ab Alexandro ordinati in sacerdotio consenuerant, in exsilium deportari curarunt, Ammonium scilicet, Hermem, Anagamphum et Marcum in superiorem Oasin; Muim, Psenosirim, Nilammonem, Plenem, Marcum et Athenodorum in Ammoniacam, non alia mente, quam ut per deserta loca peragrantes interirent. Nam ne infirmos quidem miserati, dum ægre illi conficerent iter, compellere tamen illi, urgere; et si qui non possent incedere, ne puncto quidem temporis intermissa via sellis deferebantur. Tam ardui itineris laborem non ferens unus e turma præsul, cujus tacetur nomen, exstinctus est. Illius cadaver suis asportandum non concesserunt. Tam feroci nimirum erant animo, ut ne morte quidem adversariorum mitigari possent. Eadem de causa Dracontium episcopum ad deserta loca circa Clysma in Arabia relegarunt: Philonem, Babylonem, Adelphium in Psinabla Thebaidis, Hieracem et Dioscorum presbyteros Syenem exsules miserunt. Alios ad fugam capessendam compulerunt, nempe Ammonium, Agathum, Agathodæmonem, Apollonium, Eulogium, Apollon, Paphnutium, Gajum et Flavium antiquos episcopos: Dioscorum, Ammonium, Heraclidem et Psaim item episcopos profligarunt; quorum alios ad lapicidinas, rem prorsus indignam, abduxerunt, alios ad necem insecuti sunt, aliorum multorum facultates diripuerunt. Demum ad triginta numero, ut fertur apud Athanasium, vexati et in fugam versi sunt, præter exsules, qui ad sedecim erant. Eratque miserabile spectaculum, episcopos vinculis constringi, presbyteros et monachos ferreis catenis ligari, ad necemque laniatos mitti in exsilium. Tum mista ubique omnia, atque in periculo versabatur Ægyptus tota. Dum enim populi edictum hujusmodi perindigne ferrent, viderentque bona sua et fortunas devastari et in Arianam rem converti, in motuum seditionumque discrimen respublica vocabatur.

20. *Monasteria eversa.* — Tum monachi cum primis Arianorum furorem experti sunt. Enimvero non erat improbis hominibus satis quod monasteria everterent et solo æquarent (*a*); sed etiam monachos in ignem conjicere, vivosque concremare conabantur. Dum Catholicorum domos devastarent, deposita etiam ab Athanasio in honestorum civium ædibus collocata irrumpentes abstulerunt. Interea tamen clerus plebsque catholica tot ærumnis, tot calamitatibus afflicti (*b*), de constantia ac de veræ fidei studio nihil intermittebant. Duo certe tantum presbyteri, Machetes et Didymus, vexationis declinandæ causa ad Arianorum se partes proripuere. Nec defuere inter episcopos Ægypti, qui fracti terrore atque impendentium periculorum metu ad Arianos deficerent; inter quos adnumeratur Theodorus Oxyrinchi, qui postquam inter Arianos computatus est, denuo ordinatus a Georgio fuit (*c*).

21. *Qui fuerint episcopi ab Arianis constituti.* — Periniqua perque indigna res populis visa fuit, cum tot tamque gravibus ac grandævis episcopis profligatis (*d*), ethnici nondum initiati, catechumeni, senatores, juniores petulantesque homines, idololatræ, bigami, magnisque criminibus obnoxii viri ad eorum implendas vices delecti sunt, postquam ab Arianis Christianam fidem didicissent, qui Ariani ad suos quæstus Ecclesiæ dignitatibus abusi, venalia cuncta proponebant. Hoc sane cæteris eorum sceleribus velut cumulus accessit. Non quærebatur ex apostolico præcepto, inculpatusne quis ac integris moribus esset; sed qui plus auri penderet, is episcopus renuntiabatur. Nihil curabant impii quod vel gentilis esset qui accederet, aurum modo daret. Hinc populis gravior emersit calamitas: cum enim mercenarios illos alienosque sibi viros aversarentur, tunc verberati, proscripti, carcerique a duce mancipati sunt. Quod ille, utpote Manichæus et Catholicis infensus, libenter exsequebatur. Qui porro ejusmodi episcopos ordinarent, Meletiani erant: qui plerique omnes non religiosa institutione educati, non sanam fidem, non quid Christianismus, non quibus Christiani Scripturis uterentur noverant. Nam quidam eorum ex gentilitate, alii ex senatu et ex supremis magistratibus ad Christianos accesserant, ut miseram immunitatem ac patrocinium nanciscerentur; antiquioribusque Meletianis pecunia corruptis, ad eam pervenere dignitatem, priusquam catechumeni essent. At etiamsi fuissent, qualis, quæso, institutio apud Meletianos? Nullatenus ergo instituti derepente accedunt, statimque accepto quasi infantes nomine, episcopi sunt appellati: ignari sane homines quid esset pietatem inter et impietatem discriminis. Hi igitur, jubente imperatore, ne minimum quidem cunctati, ex Meletianis Ariani sunt effecti, parati certe ad quemvis Constantii nutum religionem mutare. Næ illi, cum ita moribus et cultu versatiles essent, rati Ecclesiam civilem esse senatum, cum adhuc idolorum impietatem utpote ethnici saperent, usurpato tamen præclaro Christi nomine, Ariana peste totam infecerunt Ægyptum; Ægyptum scilicet, in qua sola Orientis regione libera hactenus ubique fuerat sanæ fidei prædicatio (*e*).

De violatis Ecclesiæ sacerdotibus gravissime conqueritur Athanasius (*f*): tantæque auctorem calamitatis Sauli et Achabo, Pharaoni cæterisque hujusmodi tyrannis comparat. Imo Achabum in ea re Constantio anteferendum, quod viso Elia pœnitens

(*a*) Athan. *Hist. Arian. ad monachos*, n. 70, 72.
(*b*) Lucifer *pro Athanasio*, II.
(*c*) Marcellin. et Faustin. in *Libello*.
(*d*) Athan. ibid. n. 73, 78.
(*e*) Athan. *Apolog. ad Constant.*, n. 10.
(*f*) *Hist. Arian. ad monachos*, n. 67, 68.

Digitized by Google

pertæsusque sceleris aliquando fuerit : verum Constantius in malis inferendis exercitatus, calamitatibus calamitates adjiciebat, atque pulsis graviores ærumnas parabat, ἀθάνατον κακὸν γιγνόμενος εἰς αὐτούς, ait Athanasius (*a*), alludens ad Homeri carmen de Scylla :

Ἡ δέ τοι οὐ θνητὴ, ἀλλ' ἀθάνατον κακόν ἐστι.

Non mirum autem, subsequitur ille, si ita in episcopos sæviat, qui ne cognatis quidem suis pepercit. Patruos enim occidit, patrueles sustulit, socerum cognatosque nihil miseratus est. Omnibus perjurus : erga fratrem, cujus sepulcrum excitare se simulat, impius et inhumanus : nam desponsam ejus Olympiadem barbaris tradidit, quam ille ad obitum usque apud se servavit, educavitque quasi propriam sibi uxorem. Eam Constantius scilicet Arsaci Armeniæ regi locavit conjugem, neque multo elapso tempore post Constantis mortem.

22. *Pia populi Christiani studia.* — Inter innumeras istiusmodi calamitates, verbera, exsilia, cædes, eminebat Christiani populi alacritas ad martyrium subeundum (*b*), graviorique in impiam hæresim odio conflagrabant Catholici. Hinc luctus, lacrymæ, gemitus, universis uno ore ad Dominum clamantibus : *Parce, Domine, populo tuo, et ne des hæreditatem tuam in opprobrium inimicis tuis : sed festina ut eripias nos de manu iniquorum. Nam famulis ecce tuis non pepercerunt, sed viam præmuniunt Antichristo.*

23. *Oxyrinchi laus.* — Sensit sancta Oxyrinchi civitas hæreticorum furorem. Erat ea urbs perampla et populosissima, in qua tum uno tempore viginti millia virginum, et monachi ad decem millia degebant (*c*). Ejus, uti diximus, episcopus Theodorus, cum ad Arianas partes descivisset, denuo ordinatus a Georgio fuit. Quam rem indigne ferentes populi, ab ejus communione recesserunt, quemadmodum et monachi; quorum tum antesignanus erat Paulus quidam, vir sanctitate conspicuus. Ecclesiam vero deinde interposito quodam temporis spatio regebant presbyteri et diaconi. Si Faustino et Marcellino sit fides, in Theodori locum cooptatus est Heraclides, qui postea ad Luciferianos defecit. Erat item, ut in aliis permultis Ægypti Ecclesiis, episcopus quidam Oxyrinchi Meletianus, nomine Apollonius, qui Seleuciensi postea synodo interfuit. Ita tres in partes distracta tum erat civitas. Tantam scilicet hæreticorum furor Constantiique levitas reipublicæ Christianæ intulerant perturbationem atque perniciem.

24. *Athanasius Apologiam ad Constantium edit. Ut Constantium adeat iter ingreditur. Remigrat in solitudinem.* — Inter hæc Athanasius in secretioribus eremi locis per summa corporis incommoda delitescebat, ac cum feris, ut ipse ait (*d*), latendi causa versabatur. Cum autem Constantii imperatoris animum non probe perspectum haberet, ratus imprudente illo tanta admitti facinora, orationem in ejus conspectu ad propulsanda crimina habendam adornabat. Et primo quidem ille imperatorem, utpote Christianum ac religiosum, cum fiducia se adire significabat. Statimque a principio ex visceribus causæ orsus, grande se ait afferre in sycophantas argumentum, quia scilicet Ursacius et Valens, qui a multis retro annis ficta sibi crimina obtulerant, libellum postea pœnitentiæ dedissent, quo se mentitos esse et calumnias protulisse aperte faterentur. Magnam hujusmodi argumento accessionem esse, quod se absente, arbitratu suo ipsi rem gessissent; cujusmodi acta non valere nemini compertum non esset. Ex hisce palam esse nullam fidem mendacibus habendam, si quas post hæc crimina tiones offerrent. Et primo quidem quod jactitabant illi, Athanasium Constanti Augusto in malam partem de Constantio fratre verba fecisse, id nedum verisimile esset, ne fieri quidem potuisse, quando nunquam ille Constantem solum solus esset allocutus, sed semper comitibus permultis, qui gestæ rei testimonium ferre possent. Rogat ut ne patiatur istam manere suspicionem, sed reminiscatur seipsum Augustum Constantium ter convenisse, ac inter alloquendum ne verbum quidem fecisse contra Eusebium et socios tantarum sibi calamitatum auctores. Quod si ne illos quidem accusaverit, quos criminandi causa aderat, qua ductus insania imperatorem apud imperatorem accusasset, fratremque concitasset in fratrem ? Aliam exinde adversariorum calumniam depellere aggreditur. Aiebant enim eum litteras gratiæ conciliandæ causa misisse ad Magnentium, cujus exemplar in suas incidisse manus jactitabant. Gemit quidem Athanasius sibi tam atrocis rei vel suspicionem fuisse injectam, cum ignotus plane sibi fuerit parricida Magnentius, qui Constanti sibi patrono aliisque permultis de se bene meritis necem intulerit. Sibi multum ab hujusmodi viro amicorum Constantis interfectore pertimescendum fuisse, cum nemini ipse hac in parte secundus esset. Aliis vero permultis ad eam levandam suspicionem allatis, ad tertiam criminationem progreditur. In crimen quippe vertebant, quod in magna ecclesia, nondum absoluto ædificio, nec exspectato Constantii jussu, synaxin habuisset. Ille vero non negat quidem factum, verum ait se non dedicationem ecclesiæ celebrasse, quod injussu Constantii nefas fuisset, sed cum ob ingentem populi frequentiam non possent Catholici omnes in aliis ecclesiis absque periculosa compressione convenire, rogantibus, imo obmurmurantibus populis, ac in desertum locum angustiæ vitandæ causa proficisci parantibus, compulsum se fuisse eorum optatui gerere morem, atque in ecclesia in

(*a*) *Hist. Arian. ad monachos*, n. 68.
(*b*) Athan. ibid., n. 79.
(*c*) Marcellin. et Faustin. in *Libello*.
(*d*) *Apol. ad Constantium*.

Digitized by Google

Cæsareo dicta conventum habere, quam rem et ex aliorum usu, et ex recta ratione licitam esse commonstrat. Quartam exinde criminationem ut propulset Athanasius, qua mentiebantur eum imperatori, jubenti ut se adiret, non obtemperasse : negat litteris Constantium suis Athanasio jussisse ut seconveniret, sed quasi rogatum concessisse facultatem se adeundi, quam tamen ipse nunquam postulasset ; hincque palam esse eas litteras ex adversariorum suorum conspiratione fuisse datas. Deinde vero cætera sanctus præsul prosequitur quæ nos superius enarravimus. Hac postrema confutata criminatione apologiam clauserat Athanasius, ejusque coram imperatore recitandæ gratia ad eum properabat. At iter ingressus, rumore vulgi edidicit quas sui causa Occidentis episcopis Constantius B inlulisset calamitates. Quo comperto, cum obstupesceret Athanasius ac secum hæsitaret, altera ecce fama vagatur, ecclesias Ægypti Arianis traditas, episcopos pulsos, viros Christianos, virginesque ad necem lancinatos, ethnicos in episcoporum sedes intrusos fuisse. Hæc quamvis accepisset Athanasius, pergebat tamen ad imperatorem, ratus imprudente illo ista peragi ; cum tertium ecce nuntium accipit, epistolam a Constantio missam Alexandrinis fuisse, qua Athanasium scelestum, nefarium, omni supplicio dignum significaret, Georgium vero præstantissimum virum in rebus ecclesiasticis exercitatissimum. Epistolam item datam ad tyrannos Auxumenos Æzanam et Sazanam, C qua jubebat ut Frumentium Auxumeos episcopum transmitterent Alexandriam, ut a Georgio veram fidem sanamque religionem edisceret. Hæ profecto litteræ, quas ad verbum refert Athanasius, animum præferunt maledicorum criminationibus vehementer exasperatum. His acceptis, Athanasius intellexit quanto in discrimine versaretur. Cumque omnes aditus arduos seu potius interclusos videret, in eremum pedem retulit, atque *Apologiæ* suæ ea quæ posterius enarravimus adjecit, ubi et legitimam sibi adfuisse fugæ causam, nec se officio suo defuisse commonstrat. De virginum in Ecclesia dignitate et sanctimonia multa commemorat, et quantum sit criminis Christi sponsas a Christianis tam indigne exceptas, quas ipsi gentiles summo ho- D nori et admirationi haberent. Cæterum Constantius ea feritate erat, ut juberet aut adduci Athanasium, aut afferri caput ejus, magna promissa ei qui id ageret mercede (*a*).

25. *Georgii avaritia et immanitas. A plebe pulsus in sedem restituitur.* — Interea Georgius fretus Constantii gratia, cum sine injuria potestatem levem atque inopem arbitraretur, exactoris ac tyranni magis quam episcopi munus agebat, vimque toti civitati ac populo inferebat ut etiam civibus, erepta A paterna bona in rem suam converteret (*b*). Ad hæc nitrum sibi omnem attribuit, cujus magna vis quotannis colligebatur ad lacum Mariam, atque una papyri calamique paludes, necnon salinaria stagna. Imo tam sordida avaritia laborabat, ut quantumvis vilissimæ res essent ipsi quæstui opportunæ. Nulla turpitudo, nulla infamia hujus unquam cupiditatem retardabat. Nam inter cætera, lecticarum ad efferenda mortuorum corpora certum numerum assignavit ; nec cuiquam, præter eos, quos ipse constituisset, mortuorum, maximeque peregrinorum, corpora efferre licitum erat. Quod non ille hospitalitatis amore, sed lucri pecuniæque causa faciebat. Nemo impune et citra periculum corpus humabat, quia ex singulis cadaveribus nonnihil ipsi quæstus obveniret. Si quis autem sibi indigna molienti obsisteret, eum quamprimum ad Constantium deferebat, professionis suæ oblitus, ait Ammianus Marcellinus, quæ nihil nisi justum suadet et lene. Memoratur a Juliano Apostata (*c*) quidam Zeno medicus, Georgii opera in exsilium pulsus : qui postea revocatus, ac cum honore restitutus ab eodem Juliano fuit. « Et inter cætera (hæc Ammianus) dicebatur id quoque maligne docuisse Constantium, quod in urbe prædicta, ædificia cuncta solo cohærentia, a conditore Alexandro magnitudine publicarum impensarum exstructa, emolumentis ærarii proficere debent ex jure. » Non cogitabat scilicet homo pecuniæ semper quam officii cupidior, quam turpia illa, quam aliena a pastoris munere. Non secum reputabat in civitate versari se, quæ suopte motu, et ubi causæ non suppeterent, seditionibus crebris agitabatur. Quæ sane inconsiderantia virum tandem conjecit in perniciem.

26. Cum itaque his de causis in Catholicorum juxta et gentilium odium incurrisset, concitata plebs, ardensque furore, eum in ecclesia agentem adorta est, parumque abfuit quin hominem trucidaret. Vix itaque elapsus, ad imperatorem profugus adiit (*d*). Hinc autem data Athanasianis occasione, ecclesias ipsi, exactis Arianis, denuo obtinuerunt ; quibus tamen non diu licitum fuit conventus in illis celebrare. Alexandriam enim concedens dux Ægypti, Catholicis ereptas iterum tradit Arianis. Post hæc missus ab imperatore Notarius, qui de seditiosis pœnas exposceret, multos Alexandrinorum excruciandos verberibusque cædendos tradidit. Pulsum Georgium memorat cum Sozomeno Athanasius in libro *De synodis*. Neque ita multo post ipse Georgius regressus Alexandriam, memor ejus quo perfunctus erat periculi, ardens vindictæ cupiditate, multo plura quam ante mala infert populis. Quibus ipsi calamitatibus magis magisque ad iram accensi, hominem ceu pestem quamdam pero-

(*a*) Theod. lib. II, cap. 14.
(*b*) Rufin. lib. I, cap. 23 ; Greg. Naz. orat. 21 ; Ammian. Marcellin., lib. XXII.
(*c*) Epist. 45.
(*d*) Athan. *De synodis*, n. 37 ; Sozom. lib. VI, cap. 10.

Digitized by Google

sum et exsecrabilem habuere. Præterea perfidiæ et arrogantiæ incusabatur a monachis, quorum ingens tunc erat per Ægyptum numerus. Hoc autem genus hominum multitudini erat pietatis virtutisque causa acceptissimum. Ut autem narrat Gregorius Nazianzenus, et inferius dicitur in colloquiis Joviani, non in Ægypto duntaxat, sed et in Syria et per totum Orientem, parem quoad facultas fuit intulit vastitatem. « Exque proceribus, ait Gregorius, eos sibi pecunia conciliabat, qui auri amorem Christi amori anteferrent; ac potissimum muliebres homines (id est eunuchos) inter viros minime viros, sexu quidem dubios, impietate autem perspicuos : quibus cum feminarum cura committatur, haud scio qui fiat ut eos Romani imperatores virorum officiis muneribusque præficiant. Tantum valuit ille diaboli administer, ille sator zizaniorum, ille Antichristi præcursor, qui tum episcopo quodam ea tempestate omnium disertissimo linguæ vice utebatur (si cui tamen disertum eum appellare lubeat, qui non tam impius sectarius fuerit, quam inimicus et contentionis studio flagrans : nomen ejus consulto præteribo) : ipse manus sibi officium apud suæ factionis turbam retinuit, qui veritatem auro evertere conabatur, quod quidem ad pios usus corrogatum, impietatis instrumentum improbis curantibus evasit. » Quis autem esset episcopus ille, quo vice linguæ uteretur Georgius, haud facile dictu est. Augurantur nonnulli Acacium fuisse Cæsariensem. Sed qui potuit, tanto intercedente inter utrumque spatio, ejus hac in re ministerio uti? Annon potius Meletianum quempiam Arianumve episcopum hic subindicari putandum ? Res esto penes eruditi lectoris arbitrium.

27. Georgium porro Alexandriæ sedentem convenit Aetius, τοῦ Ἀθέου nomine infamatus apud sui ævi et sequentium temporum homines. Si Epiphanio creditur, a Georgio Aetius diaconi gradum accepit ; verum alii a Leontio dicunt. Aetii vero adeundi causa Alexandriam item concessit Eunomius ejus discipulus æmulusque impietatis. Cujusmodi homines Georgius amice comiterque excipiebat, dum Catholicis piisque viris asperrimum bellum indiceret.

Anno 357. — 1. *Episcopi pulsi alii animo fracti cedunt, alii manent invicti.* — Inter hæc, ex episcoporum numero, qui veræ fidei et Athanasii causa exsulabant, alii invicto semper animo ærumnas, solitudinem inediamque ferebant ; alii vero diuturnitate calamitatum fracti cessere demum, atque ad simulandam cum Arianis concordiam deducti sunt. Eminuit quidem Eusebii Vercellensis fortitudo animique firmitas : qui Scythopolin relegatus, principio quidem blande perhumaniterque exceptus fuit, a Patrophilo autem deinceps et ab Arianis, nullis non malis et contumeliis est affectus. Quæ quidem minutatim enarrare prolixius esset, quam instituti nostri ratio ferat. Adeatur Ferrerius (a), qui rem fuse describit. Scythopoli postea in Cappadociam, inde in Ægyptum deportatus, synodo demum Alexandrinæ anni 362 interfuit, ut narramus inferius. Emicabat item inter confessores lumen Galliæ Hilarius episcopus Pictaviensis de cujus vita, certaminibus operibusque fuse nostri in postrema Hilarii operum editione.

2. *Liberii reditum Romanæ senatoriæ impetrant.* — Verum inter ea firmitatis et constantiæ exempla, quibus Christiani quique ad veram fidem tuendam et propugnandam concitabantur, summus ex Liberii Hosiique lapsu mœror piis hominibus coortus est. Nam ad Liberium quod spectat, dum Beroeæ ille versaretur, Romam Constantius venit, atque triumphantis more urbem ingressus est 28 Aprilis anno 357. Tum matronæ Romanæ honorabiliores et senatoriæ, detrectantibus officium viris, Constantium supplices adeunt, reditumque Liberii præsulis sui obnixe postulant. Ille respondet adesse Felicem urbis episcopum, virum tanto munere dignum. Cui illæ, invisum omnibus Felicem esse, nec unquam se posse eo deduci, ut cum ejusmodi viro societatis vel communionis quidpiam habeant. Constantius autem, ut rem pergratam Romanis ediceret, jubet revocari Liberium, et una cum Felice ecclesiam moderari. Qua conditione cum risu excepta, et contra clamante populo, unus Deus, unus Christus, unus episcopus, postulatum ille plebi concessit. Ut autem habet Sozomenus, nonnisi re cum episcopis deliberata evocandum statuit Liberium, et quidem ea lege et conditione, ut Orientalium ante sententiam amplexaretur. Cui non statim fuit Romam commigrandi facultas, ut infra narramus.

3. *Blasphema fidei formula Sirmii edita.* — Hoc anno Sirmii coacti Arianæ factionis præsules eam edidere fidei formulam, quæ septima numero recensetur ab Athanasio, tanta refertam impietate, ut blasphemiæ nomine insignita fuerit. Nam in lib. *De synodis* apud Hilarium hæc inscriptio legitur : « Exemplum blasphemiæ apud Sirmium per Hosium et Potamium conscriptæ. » Sed, ut conjectare licitum est, dolo Arianorum Hosius hic præmittitur, quo major formulæ auctoritas tam præclari viri nomine accederet ; quia scilicet Hosius, uti mox narrabitur, eidem formulæ vi et plagarum dolore compulsus, suffragium ascripsit. In ea tacetur nomen substantiæ et consubstantialis, Filius minor Patre prædicatur, honore, dignitate, claritate, majestate, Patriquè subditus. Dicitur Pater solus initio carere, immortalis, invisibilis, impatibilis esse. Quamobrem jure ab Hilario hæc fidei professio, blasphemia et hæresis Sirmiana nuncupatur. Potamius vero illius, ut vulgo existimatur, artifex, Ulyssiponensis episcopus, qui olim catholicæ fidei

(a) Joan. Stephan. Ferrerius, *De vita S. Eusebii Vercell.*

Digitized by Google

strenuus vindex fuerat, imperatoris gratiæ aucupandæ causa illam prodidit, Arianisque sese societate junxit. In cujus prævaricationis præmium fundo fiscali, cui cupiditatis oculos adjecerat, donatus est. Quo factum, ut Hosius Potamium ut impium et hæreticum traduceret ubique. Neque bonis tanta impietate partis frui Potamio licuit. Dum enim fundi recipiendi causa properat, divina percussus ultione, ulcere linguam corrodente, necdum conspecto prædio, diem obiit extremum.

4. *Hosii lapsus.* — Tot prostratis subornatisque veritatis vindicibus Constantius, ad Hosium a pristino consilio deturbandum semper intentus, senem anno integro Sirmii patria exterrem detinuit. Non ille viri canitiem, non dignitatem, neque paternum erga Hosium amorem est reveritus vir inhumanus; sed majorem centenario, non exsilio tantum, sed contumeliis, verberibus, plagis afficere est ausus. In cognatos autem ejus crimina fingunt Ariani, strenui calumniarum artifices, ut suis suorumque malis jam senio confectus homo frangeretur, ad suasque partes deficeret. Quibus tandem calamitatibus oppressus Hosius eo adductus est, ut cum Ursacio et Valente iniret communionis societatem, Sirmiensi fidei subscriberet, nec tamen unquam calculum ferret in Athanasium, quod peroptabant Ariani. De cujus lapsu a multis hoc sæculo disputatum est. Sunt qui dicant, virum id ætatis non sat mentis compotem tum fuisse, sed calamitate et senio debilitatum ad imperatoris conditiones venisse. Ait porro Athanasius Hosium, instante morte, vim sibi illatam quasi testamento declarasse, Arianam hæresim feriisse anathemate, vetuisseque ne quis illam reciperet. Non desunt tamen qui de Hosii pœnitentia controversias moveant. Nos a re multum implicata consulto brevitatis causa abstinemus. Adeantur ii quibus rei fusius tractandæ otium fuit.

5. *Liberii lapsus.* — Hosii prævaricationem haud ita multo post subsecutus est Liberii lapsus : qui cum priorem vexationis tempestatem fortiter tulisset, fractus demum diuturnitate ac tædio exsilii, minis Arianorum, suis suorumque ærumnis, remotione familiarium, æmuli item sui felicitate stomachatus, jam ad simulandum declinabat, cum accedens Fortunatianus Aquileiensis dubium Liberii animum, ad ineundam cum Arianis societatem et denegandam Athanasio communionem deduxit. Moxque ille a Demophilo Berœensi oblatam Sirmiensem fidem, sive potius perfidiam, suffragio suo munivit, pollicitus nullam se cum Athanasio societatem communionemve admissurum. Exinde litteras dat ad Constantium mittendas, cui testatur se jam dicto audientem esse, damnare Athanasium, precari legatis suis, sibi, aliis exsulibus episcopis remigrandi ab exsilio facultatem. Nec tamen ille tantis animi emolliti significationibus postulatum statim est assecutus. Quare diuturnioris moræ impatiens, litteras Orientalibus episcopis rescripsit, itemque Ursacio, Valenti ac Germinio Arianorum in Occidente antesignanis : cum probro atque dedecore fractum abjectumque sese indicans, damnatoque Athanasio, supplex postulans eis amicitia et communione adjungi. Usque eo plus apud illum potuit amor patriæ et sedis recuperandæ libido, quam officii ac præteritæ laudis et existimationis recordatio. Ursacio autem et sociis pro Liberio imperatorem rogantibus, demum ipsi in Ecclesiam revertendi copia facta est.

Anno 358. — 1. *Athanasii Apologia de fuga sua.* — Inter hæc Athanasius in secretioribus Ægypti locis degens, monachorumque tantum cœtus frequentans, comperit Leontium Antiochenum, Narcissum Neroniadis, Georgium Laodicenum, cæterosque Arianos probra et convitia multa spargere in fugam ipsius, ac timiditatis ipsum accusare, quod formidine mortis perculsus se proripuisset. Quorum ille maledicta ut propulsaret, elegantem edidit apologiam; ubi salse ab exordio irridet hominum amentiam, qui eo consilio, ea spe sibi fugam formidinemque exprobrarent, ut pudore ejusmodi convitii, ultro ipsis occurreret. Narrat vero quantis eos malis affecerint, quos secum non consentire deprehendissent, Liberium scilicet, Hosium, aliosque permultos. Contendit per evangelicam regulam cuique licere capiti et saluti suæ prospicere. Exemplum affert veterum Patrum, prophetarum, apostolorum, imo ipsius Christi, qui non solum docuit essé persecutionis tempore fugiendum ab alia in aliam civitatem, sed et ipse ad necem conquisitus, haud semel se proripuit insidiantibus. Demum, apologiam claudens, enarrat quo pacto obsessa a Syriano duce ecclesia, in qua ille tum versabatur, portenti ac prodigii simile fuerit quod Deo opitulante tantum declinaret periculum.

2. *Epistola item et Historia ad monachos.* — A monachis autem frequenter rogatus Athanasius ut rerum sibi ab Arianis gestarum Ecclesiæque historiam transmitteret, necnon Arianorum dogmatum confutationem, eorum ille optatis obsecutus, Arianismi ad illud usque tempus historiam scripto mandavit, unde nos eorum quæ hactenus enarrata sunt maximam partem hausimus. Misit item librum, quo paucis impugnabat hæreseos Arianæ commenta. Et rogabat, qua erat animi temperantia, ut postquam legissent opusculum, sibi remitterent, nec cuipiam legendum commodarent. Non enim, inquit, totum est nostrum balbutientium et indoctorum litteras ad posteros pervenire. Eam vero Arianismi confutationem penitus interiisse arbitramur. Diversa enim prorsus erat ab orationibus contra Arianos et ab epistola secunda ad Serapionem, ut pluribus alibi commonstratur.

3. *Epistola ad Serapionem de morte Arii.* — Neque ita multo post accidit, ut cum Serapion et alii quidam disputationem inissent, ibi controversiæ finem facerent, an Ecclesiæ communione junctus obiisset Arius, quæ res in proximo congressu per-

Digitized by Google

tenda erat. Interpositis ad quæstionem diebus, Athanasium Serapion rogavit, Arianorum historiam et Arianismi confutationem mitteret sibi, ac una percontatus est, quæ ratio mortis Arii, quid ea de re ipse comperisset. Duo quidem postulata libenter exsequitur Athanasius, transmissis iis quæ ad monachos ante conscripsisset. Tertium vero ægre se atque ingrato animo concedere fatetur, veritus ne mortuo insultare ac in pernicie hominis enarranda gestire videatur. Vetat similiter ullum libelli contra Arianos apographum edi. Tutum non est, inquit, imperiti scripta edere ; ne si quid per imbecillitatem obscuritatemque sermonis minus perfecte dictum sit, noxam id lectoribus afferat. Quæ animi temperantia elucet item in toto operum ejus decursu.

4. *Libri contra Arianos.* — Idem circiter tempus, ut putamus, quatuor edidit libros contra Arianos, famosos quidem illos et nullis non sæculis postea celebratos ; ex quibus ceu fontibus argumenta deinceps mutuati sunt quotquot pro divinitate Verbi asserenda scripserunt. Non uno quidem et eodem tempore illos evulgavit ; sed ubi priorem ediderat, gnarus Arianos contra insurgere, et adversus veritatem eo libro vindicatam dimicare, alterum edidit. Nec quiescentibus Arianis, tertium et postea quartum exaravit. Libros autem hujusmodi amicorum nescio cui mittit. Et fortassis quia innuit se eadem scripta viro nuncupare, qui controversiis adversus Arianos operam dare solitus erat, hinc suspicio oriatur esse Serapionem Thmuitanum, qui multus erat in confutandis coarguendisque Arianis, et subinde controversias coram inibat. In prima vero ait Athanasius (*a*), Arianos circumcirca concursare solitos pueris in foro occurrere, atque ut argutiis a fide dimoverent interrogare : Qui est', eumne qui nondum esset fecit ex nihilo, an qui jam esset ? Et rursus : Unumne est ἀγέννητον an duo ? Num Filius libero præditus est arbitrio, propriaque voluntate non mutatur, cum naturæ sit mutabilis ? Non enim instar lapidis immobilis est. Mulierculas itidem sciscitatos esse : Num filium, aiebant, habuisti priusquam pareres ? Atqui quemadmodum non prius habuisti, ita nec Dei Filius fuit antequam nasceretur. Hæc Arianorum sophismata invictus Verbi defensor, nec sine Arianorum convitio confutat, et vanissima ostendit.

5. *Epistolæ ad Serapionem de Spiritu sancto.* — In deserto item, cum ardentibus instantibusque adversariis suis ad necem ubique locorum perquireretur, quatuor illas ad Serapionem epistolas etiamnum superstites conscripsit ; quarum hujusmodi data occasio est. Litteris Athanasio significabat Serapion, nonnullos esse qui Arianam quidem hæresim proscriberent, sed de Spiritu sancto ita præposterе sentirent, ut non modo rem creatam esse pugnarent, sed etiam unum ex administris spiritibus esse, soloque gradu ab angelis differre. Re comperta Athanasius impios homines prolixa illa priore ad Serapionem missa epistola, innumeris pene ex Scriptura sacra mutuatis testimoniis confutavit. Quam epistolam cum Serapion familiaribus necessariisque suis obtulisset, rogabant illi ut rem fusius istic agitatam in compendium redigeret ipse Athanasius ; quo facilius ipsi possent veræ fidei hostes paucis coercere. Id quoque libenter Athanasius, Catholicorum semper commodis intentus, præstitit ; alteraque missa ad Serapionem epistola de divinitate Filii, tertiam rescripsit, quæ erat prioris epitome. In quarta quoque idipsum argumentum persequitur, atque ceu appendicis loco explanat illud : *Quicunque dixerit verbum contra Filium hominis* [1], etc. Qui plura de epistolis ad Serapionem desiderarit, consulat monitum in earum fronte adornatum.

6. *Liberius Romam redit.* — Hoc ipso anno Romam cum pervenisset Liberius, jussus, contra quam concessum fuisset, una cum Felice Romanæ Ecclesiæ gubernacula tenere, ingenti omnium plausu et lætitia exceptus est (*b*). Felix vero perosus multitudini, haud ita multo post pulsus profligatusque, procul Urbe postremum clausit diem. Non desunt qui eum quasi martyrem haberi atque celebrari oportere contendant. Alii vix æstimant hominem in locum viri pro vera fide pulsi constitutum, martyris nomine ornandum esse, cum maxime ab æqualibus ferme omnibus traducatur ut tyrannus et Catholicis invitis ordinatus, nec nisi a viris qui multis postea sæculis scripsere pro vera fide passus tradatur.

7. Quid autem toto septem annorum spatio exsul Athanasius egerit, cum incertis sedibus remotiora deserti loca peragraret, mirum ubique silentium : quo gravior oriatur dolor ex illa vel lacrymis deploranda jactura epistolarum festalium, quas magno numero sanctus præsul Alexandrinæ plebi in cœtu Catholicorum legendas transmisit ; ubi de malis et calamitatibus Ecclesiæ illatis, deque gestis Arianorum persæpe mentio erat, atque dubio procul de ratione et instituto vitæ suæ apud monachos, quorum cœtus frequens adibat. « Cum monachis, ait Gregorius Nazianzenus, consuetudinem habens magnus ille vir, ut aliorum omnium arbiter et conciliator erat, eum scilicet imitatus, qui sanguine suo ea quæ dissidebant in pacem deduxit ; ita solitariam quoque vitam cum communi conciliavit : ostendens sacerdotium non esse philosophiæ expers, et philosophiam sacerdotio egere. Sic enim hæc duo copulavit consociavitque, et tranquillam actionem, et actuosam tranquillitatem : ut persuasum omnibus redderet, monasticæ vitæ professionem mo-

[1] Matth. XII, 32.

(*a*) Orat. I *contra Arian.* n. 22.
(*b*) Sozom. lib. IV, cap. 15 ; Theod. lib. II, cap. 17 ; Philostorg. lib. IV, cap. 3.

Digitized by Google

rum potius gravitate et constantia, quam corporis secessione exprimi atque insigniri. Quo pacto David simul et rerum gerendarum facultate præstabat, et in summa tamen solitudine degebat; si cui tamen illud : *Singulariter sum ego donec transeam* [1], ad hujus dicti confirmationem afferri posse videatur. Ita ut qui alios virtute anteibant, iidem ab illius consilio et mente longiore intervallo abessent, quam reliquos antecederent : atque ad sacerdotii munus numeris omnibus absolvendum pauca conferentes, multo plura ad monasticæ vitæ rationem partibus omnibus explendam reciperent. Tantumque ei tribuebant, ut quidquid ipsi visum esset pro lege haberent; ac rursus vetitum sibi et interdictum quidquid ille sententia sua improbasset existimarent, illiusque decreta pro Mosaicis tabulis ducerent, ac majore quam quæ sanctis viris deberi videatur ipsius veneratione afficerentur. »

8. *Athanasius ad desertum usque perquiritur. Artemius dux ad monasteria venit.* — Tanta porro vesania, tanto furore et odio erant ejus adversarii correpti, ut ne desertum quidem satutum illi a perquisitionibus adversariorum esset, sed in quotidianis adhuc insidiis versaretur. « Nam cum quidam, prosequitur Gregorius, eo se contulissent, ut pium virum perinde ac feram quamdam investigarent, nec eum undequaque perquisitum invenirent, ne miscere quidem cum iis qui missi fuerant colloquia voluere : verum cervices gladiis objiciebant, velut pro Christo periclitantes, atque ita animo comparati, ut, si acerbissimi quidpiam pro eo perferrent, id magni ad philosophiam momenti ducerent, diuturnisque jejuniis, chameuniis, cæteriisque corporis ærumnis, quas pro perpetuis deliciis haberent, multo sublimius ac divinius. » Hæc Gregorius Nazianzenus. Quid autem in ejusmodi perquisitione eadem, ut videtur, quam narrat Gregorius, gestum sit, pluribus recensetur in vita Pachomii (*a*) ad hunc ferme modum. Post hæc, cum Athanasius ab imperatore Constantio perquireretur, atque ex insidiis Arianorum, ejus vestigandi provincia cuidam duci data esset Artemio nomine, is ubique perscrutatus est. Cum rumor autem esset eum fortasse latere apud Tabennesiotas monachos sibi dilectissimos, solvit dux ut illuc navigaret. Cui adverso flumine contendenti occurrit Theodorus; qui secundo flumine ferebatur, perlustraturus monasteria circa Hermopolin. Cum autem monasterio cui Cajo nomen erat appropinquaret, vidit retro navigantem ducem. Domino autem revelante quid futurum esset intellexit, ac fratribus renuntiavit. Cum percuperent autem fratres retrogredi ipsumque antevenire, ne forte fratres in Pabau agentes perturbarentur, ait illis : Is cujus gratia tantum itineris spatium servorum ipsius invisendi causa emensi sumus, potest eam rem citra tristem casum aut eventum dispensare, atque cœptum ad monasteria iter prosecutus est. Posteaquam itaque ad monasterium Pabau propius accessit Artemius, haud secus ac si bellum gereretur, dispositis circumquaque militibus, jussit monasterium observari. Ingressus ibi considebat. Extra locum tamen conventus cum præpositis agebat, constitutis ultro citroque sagittariis. Quo conspecto fratres perterriti sunt. Erat tum istic vir sanctitate conspicuus nomine Pecysius, qui fratrum animos confirmabat. Dux autem interprete usus, Quo, inquit, in loco pater omnium vestrum versatur? Respondit abbas Pecysius : Abscessit ad monasteria. Cui dux : Qui secundum ab eo locum obtinet ubinam est? Tum indicant abbatem Psarphium magnum œconomum. Quem seorsim dux alloquitur. Est penes me, inquit, imperatoris jussum contra Athanasium, quem apud vos delitescere fama est. Cui abbas Psarphius : Ipse quidem omnium nostrum pater est, necdum viri faciem aspexi; ecce monasterium. Diligenter perscrutatus dux, cum Athanasium non invenisset, ad conventum accedens : Orate, inquit, pro me. Reponunt ille : Non licet nobis. Vetitum quippe nobis est a Patre nostro, ne cum aliquo oremus qui cum Arianis communicet. Cum duce namque Arianum quemdam versari conspexerant episcopi formam præferentem. Abscedentibus autem illis, solus dux precatus est. Ac cum interdiu in synaxi obdormisset, expergefactus sanguinem naribus emittebat. Cumque ignorarent monachi quid acciderisset ipsi : perterritus Artemius, Oblata mihi, inquit, visione, ex miseratione divina vix mortem effugi; atque ita discessit. Quæ cum reversus audisset Theodorus, Deo gratias retulit.

9. *Athanasii iter ad monasteria Thebaidis.* — Haud multo post ipse Theodorus, cum accepisset Athanasium in Thebaidem accedere, obviam cum antiquioribus patrum fratrumque monasterii progreditur (*b*); virumque offendunt ante quam in Hermopoliten nomum pervenisset. Quo procul conspecto, fratres maturantes accurrunt. Utramque autem fluminis ripam innumerabilis multitudo occupabat episcoporum, clericorum, monachorum. Quos ubi primum vidit Athanasius, hæc ex Scripturis vociferatur : *Qui sunt isti qui ut nubes volant, et quasi columbæ cum pullis suis ad me feruntur* [2]? Tantam exinde frequentiam salutavit Athanasius, ignarus quis abbas Theodorus esset. Neque enim ille ita proxime ad pontificem accesserat, sed monachorum seniores ad turmæ frontem incedere jussit. Primo tamen aspectu virum agnovit Athanasius; cujus apprehensa manu : Et quomodo, inquit, fratres se habent? Cui Theodorus : Sanctissimis tuis precibus bene, Pater, valemus. Tum fratres circiter centum numero psalmos canere, in tanta frequentia ut nemo proximum sibi cognosceret.

[1] Psal. CXL, 10. [2] Isa. LX, 8.

(*a*) *Acta SS.* 14 *Maii.*

(*b*) In Vita *Pachomii.*

Digitized by Google

Abbas interea Theodorus asinum, quo pontifex vehebatur, manu tenens præibat cum fratribus psallentibus. Lucernæ et faces ultro citroque micabant. Athanasius autem Theodorum cernens animo ferventem, non in promiscua solum turba pedibus incedere, sed ab accensis utrinque facibus ferme comburi, tantamque alacritatem, tantum virtutis studium præferre, alios episcopos sic affatur : Videte quanto nos spatio antecedat ille tantæ monachorum frequentiæ Pater. Nobis haud vere Patrum nomen convenit. Illi sane Patres, qui humilitati et obsequentiæ ex Dei amore dant operam. Beati profecto et nulla non laude digni, qui semper crucem Domini gestant : quorum ignominia vere est gloria, quorum labor vere requies. Paucisque diebus Antinoopoli et Hermopoli commoratus, utilibus eos ac divinis cohortatus sermonibus, ad monasteria profectus est. Conspecta ibi fratrum probitate sinceraque mente summe lætus, laudes Domino retulit. Ac cum monasterium circumquaque perlustraret, attenteque dispiceret collectarum locum, mensæ conclave, singularum domorum cellulas, et ipsa usque sedilia, admiratione captus ait : Magnum, o Theodore, opus peregistis, curantes requiem animarum. Monachales vestras regulas audivi, præclara omnia. Hinc subjungit : Patris vestri opera vobis inest gratia Dei. Cum te conspicimus nos, Christum conspicere putamus. Paucisque ibi diebus commoratus, dicit abbati Theodoro : Quoniam prope est Pascha, fratres de more convoca ; ego vero ut Dominus dispensaverit agam. Ipsoque salutato, istinc profectus est. Litterasque per eum misit ad Orsisium ejusque fratres ; quibus se ad conspectum Theodori fratrumque ejus summopere lætatum fuisse significabat, nec unquam fore sanctissimi hujusmodi cœtus immemorem.

10. Alia item exstat epistola Athanasii ad monachos per Ægyptum ; quæ quo tempore scripta sit ignoratur. Cum accepisset nimirum Athanasius nonnullos Arianorum esse, qui monasteria peragrantes sanam et orthodoxam fidem simularent, ut fratrum ex hinc animos, sensim et occulte serpentes, dolo abducerent a recta fide, admonet illos ne cum Arianis ullam habeant vel ad precandum societatem, ne quibusdam rudioribus offensionis ac perniciei hinc occasio oriatur : nec modo ab Arianorum congressu et colloquio abstineant, imo ne iis quidem jungantur qui cum Arianis foveant communionis societatem ; potuisse se hujusmodi hortamentum innumeris ex Scriptura mutuatis locis confirmare, supersedere tamen, quia cum callentibus Scripturas ageret.

11. *Ariani in varias divisi sectas.* — Ariani ubi omnia ex sententia et arbitratu suo, profligatis iis qui catholicam fidem tuerentur, procedere videbantur, obortis jam multis factionibus, mutuis discidiis, A mutuo bello conflagrabant (*a*). Hinc proseminatæ sunt quasi familiæ dissentientes inter se ac multum disjunctæ et dispares. Macedonius quippe, inter Arianorum principes hucusque computatus, novam de Spiritu sancto sententiam induxit, aperteque docuit esse creaturam et unum ex administris spiritibus, licet aliis longe præstantiorem. Alii veri ac puri Ariani erant, duce Aetio, administris vero Eudoxio, qui Antiochenam hoc circiter tempus invasit sedem, ejusque discipulo Eunomio, qui haud ita multum postea hujusmodi sectæ nomen indidit. Maxima tamen pars Semiariani erant, antesignano et doctore Basilio Ancyræ episcopo. Ii autem hac una in re a Catholicis dissentiebant, quod consubstantialitatem repudiarent. Filium namque affirB mabant in omnibus Patri similem. Et vero, ipso fatente Athanasio, non erant ii prorsus ab ecclesiastica communione abjiciendi, cum ea tantum repudiata voce, cum Catholicis reipsa concordarent. At non una, ut in similibus sectis solet, erat omnium Semiarianorum opinio. Non deerant enim ex illis, qui Filium quidem Patri similem dicerent, sed per gratiam tantum, omni repudiata naturæ similitudine. Basilius vero cum gratia et auctoritate apud Constantium multum valeret, Anomœis erat doctrinæ causa infestissimus ; auctorque fuisse Constantio fertur, ut Aetius, Eudoxius, et alii permulti ejusdem sectæ homines, pellerentur in exsilium. In eo sitæ res erant anno 358, cum Anomœi, qui paulum a calamitate respirabant, synodum celebrari rogant ; C eaque in re concurrentibus item Semiarianorum votis, amborum optatui ut fieret satis, synodum Constantius Nicomediæ indixit, in qua erat de fide maxime statuendum. Sed jam multis episcopis eo concedendi causa iter ingressis, accidit ut horrendo terræ motu urbs everteretur, quodque intactum ab hujusmodi pernicie superfuerat, incendio periret. Quæ causa fuit, ut ad cogendam synodum Nicæa, celebris illa ac magna synodo anno 325 nobilitata urbs, iterum deputaretur. Ut autem instabiles erant Ariani, ut sua quisque interesse putabat, mutato consilio, auctores et suasores Constantio sunt, ut divisis episcopis Occidentales Ariminum, Orientales Seleuciam in Isauria convenire jubeat.

D Anno 359. — 1. *Synodus Sirmiensis.* — Anno 359, cum Sirmii Constantius ageret, præsentibus Arianis episcopis haud parvo numero (*b*), qui aulicorum more principis comitatui hærere solebant, quos inter videre erat Georgium, Alexandriæ κατάσκοπον et Basilium Semiarianorum antesignanum ; inita ibi controversia, eo demum ventum est, ut novæ eudendæ formulæ fidei Marco Arethusio provincia daretur ; qui ut erat τῷ ὁμοουσίῳ infestus, diserte nomen substantiæ et consubstantialis proscribendum in ipsa formula statuebat. Cui, nec tamen sine controversia, suffragium dederunt quotquot aderant

(*a*) Sulpicius Severus, lib. II ; Rufin. lib. I, cap. 25 ; Socrat. lib. II, cap. 35 ; Sozom. lib. IV, cap. 11.

(*b*) Socrat. lib. II, cap. 37.

Digitized by Google

episcopi. Non nostrum est ea omnia recensere, quæ tum Sirmii ejusdem formulæ occasione designata sunt. Sed non silendum, cum magna Catholicorum omniumque frugi hominum offensa, fidei professioni præmissum hujusmodi titulum fuisse : *Edita est catholica fides, præsente domino nostro piissimo et victoriis eximio Constantio Augusto, æterno, venerando. Coss. Fl. Eusebio, et Fl. Hypatio clarissimis. Sirmii undecimo Kalendas Junias.*

2. Displicebat iis quibus ecclesiastica disciplina et traditio cordi, quod in fronte formulæ temporum adscriberetur memoria, quando in iis quæ fidem spectant nulla temporis ratio conditioque observanda sit. Nec minoris erat invidiæ, quod ubi Filii Dei æternitas ab impiis hominibus in controversiam vocabatur, æternus tamen impudentissima assentatione Constantius appellaretur. Hæc maxime omnium carpit Athanasius (*a*). Cui item illud rationi et Christianæ religioni absonum videtur, quod nulla urgente causa, nullo postulante negotio, tantum iter expessendum episcopis esset : quasi vero non esset Nicæna synodus ad sinceram firmandam fidem satis, ut in dies novæ de integro formulæ ac fidei professiones prodirent in publicum.

3. *Synodus Ariminensis.* — Ariminum itaque cum convenissent episcopi circiter quadringenti, Ariani, qui octoginta numero accesserant, Sirmiensem fidem de qua mox actum, totius synodi calculis et suffragiis consignandam offerunt (*b*). His Patres conspectis, statim insidias suspicari, solitasque Ursacii et Valentis artes et machinas ad Nicænam evertendam fidem comparatas subodorari. Quamobrem in hujusmodi conspirationis artifices conversi, acriter compellant et alloquuntur, non fidei formulæ promulgandæ causa a se tantum iter susceptum fuisse, quibus esset Nicæna fides satis; sed eo consilio accessisse, ut quotquot huic adversarentur ferirent anathemate. Ursacio autem Valente et sociis contra obnitentibus, et facta fidemque suam propugnantibus, nulla interposita mora, Patres Ursacium, Valentem, Germinium, Auxentium, Gajum, et Demophilum damnant ut hæreticos : missisque per viginti oratores ad Constantium litteris, quid gestum sit significant. Jussi sunt autem legati, qui episcopi erant, apud principem causam episcoporum agere. Obnixe quippe rogabant, ut sibi ad parœcias suas revertendi copia esset : esse quippe multos pauperate ac senio laborantes, quibus diuturnior eo loci commoratio ærumnæ ac tædio esset. Verum auctoribus et consuasoribus Arianis Constantius, trahere moras, nec legatis sui conspectus copiam facere ; idque dolo ac versutia, ut rerum imperitos ac ætate juniores episcopos tædio moræ, præcisa spe perficiendi negotii, frangeret demum, et ad ineundam cum Arianis societatem adduceret. Nec modico post accessum legatorum interposito spatio, Ariminensibus Patribus rescribit imperator, se negotiorum mole obrutum nondum potuisse legatos alloqui. Illi contra obsecrare per litteras imperatorem, ut sibi ecclesias suas ante ineuntem hiemem repetendi facultas esset, nunquam se a proposito recessuros, quantumvis moræ diuturnitate ærumnisque pressos. Interea Ariani instare, urgere ac sollicitare legatos, qui tum Nice in Thracia versabantur, ut latam in synodo Ariminensi in Ursacium Valentem et socios sententiam abrogarent. Qui demum tædio ac desperatione bene gerendæ rei fracti ac devicti, optata concedunt Arianis, dato ad eorum libidinem rescripto. Quodque maxime deplorandum fuit, contumeliis et calamitatibus Arianorum opera inflictis, demum et ipsi Ariminenses episcopi, paucissimis exceptis, cesserunt; ac quæ jure ante decreverant, irrita ac rescissa fuere, non sine magna proborum offensione. Nam ingemiscens, ait Hieronymus (*c*), orbis terrarum se Arianum esse miratus est.

4. *Synodus Seleuciana. Acaciani damnantur.* — Dum hæc in Occidente geruntur, Orientales episcopi ad 160 numero Seleuciam convenerunt; ibique decima septima Septembris de fide agere cœptum est (*d*). Interfuit synodo Hilarius. Athanasiumque ipsum opinantur adfuisse quidam recentiores : quia nimirum ipse Athanasius librum de synodis orsus, testatur ea se scribere quæ vidit, quæque accurate novit, ἅπερ ἑώρακα καὶ ἔγνων ἀκριβῶς. At vix credatur Athanasium per totam Ægyptum ea tempestate ad necem perquisitum, ut locum ubi consisteret reperire vix posset, Seleuciam concessisse, ubi nulla subterfugiendi via erat ab insidiis inimicorum. Itaque quod ait ipse ea se scripto tradere quæ vidisset, non ita intelligendum putamus, quod præsens ea coram aspexerit; sed quod non rumore vulgi ea acceperit, verum litteras et acta synodorum suis ipse oculis intuitus sit. Et sane verba isthæc, ἅπερ ἑώρακα καὶ ἔγνων ἀκριβῶς, non unam synodum Seleuciensem spectant, sed Ariminensem quoque, cujus historiam priore loco enarrat Athanasius, postea vero Seleuciensis synodi ad hunc fere modum : Erant istic, inquit (*e*), episcopi circiter centum sexaginta. Cum autem multorum nomina de variis criminibus deferrentur, accusatoresque edito clamore scelera objicerent, Acacius, Patrophilus, Urianus Tyri, Eudoxius, qui Antiochenam invasit Ecclesiam, Leontius, Theodorus, Evagrius, Theodulus et Georgius ille Laodicenus facinorum fama nobilitatus, veteratores homines, ac præteritarum fraudum non immemores, futuram damnationem astu declinare conantur. Veriti quippe cum argumenta adversariorum in se comparata, tum solitudinem suam, pauci enim admodum erant, et ingens illorum frequentia; alios sibi Arianæ factionis ascivere, mercenarios homines, a Secundo Pentapolitano ordinatos, ex Libya scilicet Stepha-

(*a*) Lib. *De synodis*, n. 4 et seqq.
(*b*) Socrat. lib. II, cap. 37; Sozom. lib. IV, cap. 17 et sequent.; Theod. lib. II, cap. 17.
(*c*) *Dialog. contra Lucif.*
(*d*) Socrat. lib. II, cap. 39; Sozom. lib. IV, cap. 22; Theod. lib. II, cap. 26; Athan. lib. *De synodis*, sub initium.
(*e*) Lib. *De synodis.*

Digitized by Google

num, Seram et Pollucem, scelestos et reos homines, Insuperque Pancratium et Ptolemæum quemdam Meletianum. Tum ut accusationes adversariorum subterfugerent, de fide agere velle simulant. Quorum vafritiem conspicati cæteri episcopi eorum exinde gesta observabant. Illi autem non obscure Arianam se hæresim propugnaturos significabant. Quæ causa fuit ut duas in partes propalam synodus abiret. Pars minima, quæ ceu colluvies erat hominum, qui aut rei, aut suspecti, aut sceleribus insigniti erant, hærebant Acacio Cæsariensi; alii longe majori numero ab iis segregati Basilium, Ancyranum ducem sequebantur. Acaciani igitur temerarii homines, quibus nihil inausum, Nicænam synodum aperte criminari, negare fidem ejus sinceram, abroganda ejus decreta contendere, atque de integro statuendum de fide prædicare. Cæteri autem qui magno, ut dictum est, numero erant, summo quidem opere obnitebantur impiis hominibus, unam tamen, cæteris integris, consubstantialis vocem præcidi optabant ex Nicænis decretis, eo scilicet obtentu, quod obscuritatis causa suspecta quamplurimis et formidolosa videretur. Cum igitur longiores istic moræ traherentur, instantibus accusatoribus, reis autem solita calliditate judicium refugientibus, episcoporum cœtus, cum negotii diuturnitatem, tum excogitatas in dies ab impiis hominibus ad subterfugiendum machinas indignissime ferentes, damnatos Acacium, Patrophilum, Uranium, Eudoxium, Georgium olim exactorem, et alios ex Asia, Leontium, Evagrium et Theodulum abdicarunt. Communione autem sua interdixerunt Asterium, Eusebium, Augarum, Basilicum, Phœbum, Fidelium, Eutychium, Eustathium, et Magnum, quod in jus vocati, ut oblatas criminationes depellerent, comparere detrectassent: decretumque fuit ut ea conditione perstarent, donec se ab hujusmodi criminationibus purgarent. Confessionem autem novam fidei ediderunt, qua voces ὁμοούσιος et ὁμοιοούσιος, quod motuum et querelarum occasio fuissent, abjiciebant; ἀνόμοιον autem damnabant anathemate; in reliquis nihil alienum a catholica doctrina. Cæterum, postquam ad singulas ecclesias judicium in Acacianos latum miserant Semiariani, Constantium adeunt Augustum, actaque illi sua renuntiant. Hujusmodi fuit Seleuciensis synodi exitus.

5. *Athanasius epistolam scribit de synodis.* — Hæc maxima pars hausta ex epistola Athanasii de synodis, conscripta post celebratas synodos Ariminensem et Seleuciensem, antequam legatorum et patrum Ariminensium lapsum edidicisset. In cujus Prima parte paucis narrat quid in istiusmodi synodis sit actum. In secunda recenset blasphemias ab Arianorum primipilaribus in Filium Dei prolatas. Ut autem eorum instabilem animum inconstantiamque palam faciat, recenset undecim diversas fidei formulas per eos variis locis et temporibus conscriptas. In tertia, vocum οὐσία et ὁμοούσιον sinceritatem propugnat contra Semiarianos, quos tamen non inimicorum habere loco profitetur, in primisque Basilium Ancyranum, cum vocem tantum ὁμοούσιον, non rem ipsa significatam, respuant. Quibus autem litteras miserit Athanasius, haud plane constat. Socrates ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς γνωρίμους nuncupat, Sozomenus vero πρὸς τοὺς ἐπιτηδείους. Sunt qui putent ad monachos missas. Sed crederem potius ad catholicum cœtum Alexandrinum, ne inter incertos vulgi rumores de ejusmodi synodis ubique pervagantes animi penderent: et sane initio et fine epistolæ cœtum, ut videtur, alloquitur.

Anno 360. — 1. *Synodus Constantinopolitana.* — Semiariani autem Constantinopolim profecti, cum multa alia peregerunt, quæ nos consulto enarrare supersedemus, tum celebrata ea in urbe synodo, Aetium cum asseclis percusserunt anathemate. Et de more, quasi non essent tot jam pridem editæ fidei formulæ satis, qua erant animi volubilitate mentisque incertitudine, eam quæ numero decima fertur apud Athanasium de integro promulgant; qua similem quidem Patri Filium declarant, sed voces ὁμοούσιος et ὑπόστασις repudiant: quia scilicet populis offensioni juxta ac suspicioni essent, nec exstarent in divinis litteris.

2. *Lucifer pro Athanasii defensione libros edit. Epistolæ Athanasii ad Luciferum.* — Hoc, ut putatur, anno, vel fortassis superiore, Lucifer Calaritanus libros pro Athanasio necessitudine sibi aliisque nominibus conjunctissimo, itemque alia quæ adhuc exstant opuscula concinnavit; ubi acerrime in imperatorem invehitur, quod Athanasium bonum virum, æqui ac veri studiosum, de medio rerum tollere, quantum in ipso situm erat, satageret, universorum subscriptiones et suffragia extorqueret in perniciem innoxii. Ideo autem istæc in annum conferimus 360, quia Lucifer ait bellum eo tempore Constantio fuisse cum Soporino sive Sapore Persarum rege. Quod bellum cum anno proximo 359 cœperit, opportune in annum 360 Luciferi scripta conferri posse arbitramur. Cum rumore nuntio hæc a Lucifero conscripta fuisse accepisset Athanasius, misso Eutychete diacono litteris rogat Luciferum, ut sibi hujusmodi scriptorum copiam faciat, quem eximio confessoris nomine compellat. Optatum ei Lucifer quamprimum libens concedit. Id vero consecutus Athanasius, ex animo gaudens, libros accurate perlectos Græce, si fides Marcellino (*a*), ranstulit, εὐχαριστηρίους eidem Lucifero litteras remisit Athanasius; ubi deploratis Ecclesiæ calamitatibus, ait Arianos tanto furore in Catholicos agi, ut non modo clericos militum opera verterent in fugam, verum etiam nefarias in monazontas et eremitas inferrent manus; quo factum ut ipse sa-

(*a*) In libello precum Marcellini et Faustini.

Digitized by Google

tutis causa in remotiora Ægypti loca secederet. Grandi labore et periculo ejus accepisse lucubrationes, mirari opus, hortamenta ejus ad subeundum pro Christo martyrium magni facere : auctorem tanti operis suspicere, Eliæque similem habere. Rogat ut Deum supplex oret, tum in sui gratiam, tum eorum qui præ formidine lapsi essent. Queritur ex quo Arianis auctoribus ad fugam compulsus esset, non modo fratres videre sibi non licuisse, sed ne parentes quidem suos. Tanta scilicet Ariani cura urbis aditus observabant. « Naves, ait, quæruut, eremias gyrant, domos perturbant, concutiunt fratres, singulis negotia concinnant : quibus tamen rebus magis magisque universorum odium incurrerent. » Sed sceleratos tandem facinorum pœnas daturos. Hæc erat, cum Athanasius hæc scripsit, ecclesiasticarum rerum conditio. Ubi parentes autem meminit, non de patre matreque acceptum velim ; grandævus quippe jam erat Athanasius : verum fortassis interpres vocem συγγενῆς per parentes expressit. Et sane, in ecclesiasticis maxime, haud infrequens hujus vocabuli *parens* usus ad cognatos designandos.

A

B

Anno 361. — 1. *Meletius in episcopum Antiochenum allectus ab Arianis.* — Anno 361 ineunte, Meletius vir pietate, sanctimonia, eruditione insignis, studio et opera Arianorum, qui non sat explorato ejus animo inter suos hominem connumerabant, in episcopum Antiochenum, defuncto Eudoxio, delectus est. Verum ut in tanto munere vix latere potest quid quisque sentiat, cum potissimum ille nec obscure τὸ ὁμοούσιον prædicaret propugnaretque, Ariani deprehensa ejus doctrina deturbatum ex episcopatu curarunt in exsilium ablegari, cum vix triginta sedisset dies, in ejusque locum Euzoium cooptarunt, nequaquam suspectum sibi nec dubiæ fidei hominem, sed Arianum Arianæque hæreseos vindicem acerrimum. Hinc tres in partes distracta civitas. Prima numero potior Arianorum, Euzoio episcopo. Secunda Meletianorum, qui in Palæa seu veteri urbe collectas agebant, a Meletio sanam edocti fidem. Tertia Eustathianorum a sancto Eustathio olim episcopo. Hi a reliquis omnibus segregati, Paulini presbyteri conventibus interesse solebant. Hæ factiones, hæc dissidia, etsi levi motu, ac temerario prorsus ausu exorta sunt, ad multum tamen annorum spatium furore et pervicacia partium sunt extracta.

C

D

2. *Ariani novam edunt fidei formulam. Constantii obitus.* — Porro ut solemne erat Arianis et Semiarianis nunquam in unum coire, quin novam aliquam fidei formulam publicarent, quia scilicet a veritatis tramite deflexi, atque errorum caligine obvoluti, multiplici tentato itinere, nullum sat tutum, nullum pervium reperire poterant, novum jam fidei rescriptum ediderunt, quod cæteras fidei formulas impietate longe superaret. Filium scilicet in omnibus Patri dissimilem prædicabant. Et tanto quidem opere a pristina sententia, quam Constantinopoli evulgarant, descivere, ut ipsis Arianæ doctrinæ vindicibus in communionis societatem admissis ecclesias traderent. Hinc orsæ Anomœorum et Exucontiorum nomenclaturæ. Horum principes Eunomius, Acacius, ac reliqui conscelerati, nullo metu, nulla adversa formidine impetum retardante, blasphema quæque et maledicta in Christum proferre ausi sunt, Constantium nacti impietatis vindicem ; qui cum in hæresi confirmanda ad usque finem perseverasset, diem obiit extremum. Cum properaret enim adversus Julianum, qui ab exercitu in Galliis inauguratus imperator in Orientem agebat iter, morbo correptus, Mopsucrenis in Cilicia defunctus est 4 Octobris, vel, ut alii, 3 Novembris : atque instante obitu ab Euzoio Ariano baptismate tingi voluit. Cujus corpus ingenti pompa in ecclesia Apostolorum Constantinopoli depositum fuit, populis ultro citroque accurrentibus ad exsequias celebrandas.

Anno 362. — 1. *Julianus inauguratur imperator. Artemii ducis martyrium.* — Etsi vero videbatur Ecclesiæ licitum fore, exstincto Constantio, a calamitate ac terrore pristino respirare, occulto divinæ providentiæ consilio secus res cecidit. Julianus enim, repugnante nemine, imperium integrum adeptus, a Christiana fide, quam nomine tenus specieque tantum colebat, aperte descivit, impiisque profanorum ritibus impense addictus, turbam gentilium deorum invexit in orbem. Christianis porro etsi bellum palam non indiceret, quavis data occasione sæviebat in eos qui eo deferrentur nomine. Unde infami apostatæ titulo appellari cœpit. Attamen, ut philosophiæ humanitatisque famam affectabat, cum imperium iniret, exsules omnes edicto publico revocavit. Quo factum, ut quotquot a Constantio pulsi in exsilium fuerant episcopi, redirent sedes suas. Antiochiam autem profectus Artemium ex duce Ægypti, de quo haud multo ante actum fuit, de templorum expilatione ab Alexandrinis gentilibus delatum, capitali supplicio multavit. Qui exinde Artemius pro martyre cum a Græcis, tum a Latinis est habitus. Et sane quanquam eum paulo ante vidimus imperatoris jussu ad monasteria, Athanasii perquirendi causa, profectum, attamen immissa divinitus castigatione, pœnitentem facti fuisse ex ipsius supra memoratis verbis liquidum est. Pius autem eo nomine existimandus, quod monachos obnixe rogaret in suum ad fundendas Deo preces conventum admitti : Deo item charus, quia castigatus, divina tamen miserante providentia mortem effugerit.

2. *Georgii et multorum Christianorum cædes.* — Allato Alexandriam necis Artemii nuntio, gentilium turba insolenti de inaugurato suæ religionis homine gaudio effusi, impetu Georgium et Christianos omnes adoriuntur. Erant quippe tum Georgio offensi pagani omnes ob hujusmodi causam a Socrate me-

Digitized by Google

moratam (*a*). Locus erat in urbe jam inde a priscis temporibus vacuus et neglectus, multa sordium colluvione refertus, in quo gentiles Mithræ mysteria peragentes immolare homines consueverant. Hunc utpote vacuum ac desertum Constantius ecclesiæ Alexandrinorum jam ante attribuerat. Georgius vero cum Ecclesiam eo loco excitare vellet, repurgari adytum præcepit. In peramplo hujusmodi loco mysteria gentilium erant recondita ; complures scilicet hominum calvariæ, juvenum pariter ac seniorum : qui olim mactati ferebantur, quando extorum inspectione divinarent, ac magica sacrificia ad incantandas animas peragerent. Hæc in Mithræ adyto reperta Christiani ad gentilium ludibrium foras omnium oculis exposuere, eadem gestantes traduxere per civitatem. Quæ res paganorum turbam inflammavit. Tum furore arma ministrante, in obvios quosque Christianos impetum faciunt ; quorum permultos vario mortis genere enecarunt, ferro, fustibus, lapidibus. Nec deerant qui funibus homines strangularent, nonnullosque ad ludibrium crucis in crucem agerent, alios vulnerarent. Non familiaribus illi, non cognatis pepercere; sed amicus amicum, frater fratrem, parentes filios confodere, ac in mutuam ruere cædem. Quæ causa fuit ut Christiani a repurgando Mithræ adyto absisterent. Gentiles vero Georgium abstractum ab ecclesia, et ad camelum alligatum, per urbem totam raptatum, fustibus percussum, variisque cruciatibus affectum et enecatum, cum aliis pariter cæsis, qui camelis impositi erant, combusserunt ; cineresque in mare projecti sunt, ne a Christianis collecti, in honore deinceps ut martyrum reliquiæ haberentur. Cum iis autem obtruncati sunt Dracontius monetæ præpositus et Diodorus quidam veluti comes ; qui fune cruribus alligati, pertracti ultro citroque raptati, eo in supplicio exstincti sunt : ille quod aram in moneta cui præerat recens locatam evertisset ; alter quod, dum ædificandæ præesset ecclesiæ, cirros puerorum, quos ad deorum cultum pertinere æstimabat, licentius detonderet. Nec prætermittendum quod adjicit Ammianus, potuisse scilicet homines ad crudele supplicium ductos Christianorum auxilio defendi, nisi Georgii odio omnes indiscrete flagrassent : qui Georgius facinorum gravitate et frequentia sibi omnem misericordiæ aditum præcluserat.

3. Præter superius memoratam, aliam enecati Georgii causam affert Ammianus : quod scilicet cum transiret per speciosum genii templum, multitudine stipatus ex more, oculis in delubrum ipsum conjectis dixisset : *Quandiu sepulcrum hoc stabit ?* Quo audito pagani reformidantes ne illud quoque tentaret evertere, quantum poterant in ejus perniciem insidias parabant, donec, inaugurato Juliano, oblatam illi occasionem arripuere. Hic exitus Georgii fuit. Felix sane, si fidei causa, et non in scelerum pœnam, homo gentilibus juxta atque Christianis invisus, tam male multatus esset. Enecti porro Georgii invidiam in Catholicos conjicere conati sunt Ariani. Verum ex Epiphanio et Ammiano Marcellino constat a solis gentilibus id facinoris perpetratum, et quidem, ut ait mendacissimus Philostorgius (*b*), concitatis ab Athanasio. Quæ calumnia vel hinc confutatur, quod per id tempus Athanasius in secretioribus eremi locis profugus et occultus versaretur.

4. *Julianus Alexandrinam cædem se indigne ferre simulat.* — Accepto Julianus rerum Alexandriæ gestarum nuntio, se quidem tantum tumultum, tam immanem carnificinam damnare simulat ; quanquam negligentia ulciscendi facinoris, non ingratam accidisse rem significaret (*c*). Litteris itaque missis, carpit animum Alexandrinorum turbulentum atque seditiosum : parcere tamen ait multitudini, rebus a Georgio scelerate gestis in furorem actæ. Oportuisse Alexandrinos Alexandri conditoris, magni Sarapidis, sui etiam imperatoris reverentia a tanto scelere cohiberi. Et si quidem atrocibus Georgii flagitiis accensi concitatique fuere, par fuisse judicibus hominem pro merito plectendum tradi, non ipsi temerariam turbam violentas inferre manus. Præclare cum eis actum esse, quod se imperante tantum facinus sit admissum ; qui partim verecundia in Deum, partim reverentia avi et avunculi sui veniam concederet civitati. Vetat ne in simile crimen prorumpere deinceps audeant.

5. *Georgii bibliothecam transmitti sibi curat.* — Secundum hæc, Ægypti præfecto Ecdicio jussit, ut Georgii bibliothecam multis philosophiæ, et rhetoricæ codicibus, necnon aliis Christianam religionem spectantibus instructam, diligenter perquisitam, Antiochiam curaret transmitti sibi. A quo Georgio quosdam se libros olim, cum in Cappadocia degeret, mutuatum esse commemorat. Et tamen Georgium illiberalem et inerudituni, præsertim in rebus ecclesiasticis, fuisse tradunt Athanasius aliique Patres.

6. *Athanasius Alexandriam regreditur.* — Post publicatum Juliani edictum, quo exsulibus redeundi potestas erat, Athanasius Alexandriam reversus (*d*), ingenti de more plebis Catholicæ gaudio exceptus est. In hunc reditum Gregorius Nazianzenus ea omnia confert, quæ jam superius commonstratum est ad reditum anni 349 pertinere. Alexandrinus autem populus, Arianis ejectis, ecclesias conventibus ecclesiasticis frequentandas tradit Athanasio. Pulsi porro Ariani ab ecclesiis, clam privatisque in ædibus collectas agebant. In defuncti vero Georgii locum Arianos Lucium suæ factionis hominem cooptasse narrat Socrates. Verum reclamare videntur

(*a*) Socrat. lib. III, cap. 2 ; Sozom. lib. IV, cap. 31 ; Ammian. lib. XV, cap. 7.
(*b*) Lib. II, cap. 7.
(*c*) Socrat. lib. III, cap. 3 ; Jul., epist. 10.
(*d*) Socrat. lib. III, cap. 4.

Digitized by Google

acta, Joviano principe, edita. Non dicitur enim eo loci Arianos episcopum sibi Lucium constituisse, sed constituere voluisse. Et fortasse cum in Georgii sedem Lucium subrogare vellent, coerciti a Catholicis fuerant, quorum ingens erat Alexandriæ multitudo.

7. « Simul atque ad Ecclesiam pervenit Athanasius, inquit infra Gregorius Nazianzenus, tanta lenitate atque humanitate res eorum a quibus læsus fuisset administravit, ut ne iis quidem ipsis reditus ejus molestus fuerit. Ac templum quidem sacrilegis nundinatoribus, qui Christo ad quæstum abutebantur, repurgat perinde atque ipse Christus; nisi quod non texto flagello, sed argumentis ad persuadendum accommodatis id efficit. Tum eos, qui inter se et cum ipso simultates gerebant, in mutuam concordiam reducit : et quidem ita, ut nullius pacificatoris opera ad eam rem opus haberet. Ad hæc, injuria affectos tyrannide liberat, nullo posito inter sectatores suos et alienos discrimine. Prolapsam insuper fidei doctrinam erigit : ac libere rursus Trinitas prædicatur, super candelabrum posita, splendidoque unius divinitatis lumine animas omnes collustrans. Leges etiam rursus orbi terrarum præscribit, atque omnium mentes ad se convertit; aliis epistolas mittens, alios accersens, nonnullos etiam ultro accedentes eruditus, omnibusque liberam voluntatem pro lege proponens, quam solam ut iter ad Deum recta instituatur, satis esse putabat. » Hæc Nazianzenus.

8. *Alexandrina synodus.* — Neque ita multo post reditum Athanasius synodum Alexandriæ celebravit (*a*), ad quam convenit Eusebius Vercellensis; qui cum Lucifero in Thebaide exsul, promulgato Juliani de pulsorum revocatione edicto, Alexandriam rogante Athanasio concessit. Rogatus item Lucifer maluit Antiochiam, ad ejus Ecclesiæ factionum partibus laborantis negotia componenda, iter habere. Interfuit etiam Alexandrinæ synodo Asterius Petrarum Arabiæ, qui olim Sardicæ ab Arianis ad Catholicos desciverat. Ex Ægypto autem quamplurimi episcopi ad synodum convenere, quorum septemdecim tantum nomina in synodali epistola comparent, ferme omnes ab Arianis antea pulsi, variisque calamitatibus afflicti. Eo item concesserunt diaconi duo a Lucifero legati, Herennius et Agapetus; a Paulino autem Antiocheno, Maximus et Calemerus item diaconi. Aderant etiam quidam monachi ab Apollinario episcopo missi.

9. *Acta synodi de lapsis.* — Actum est ea in synodo de iis qui tempore vexationis in hæresim essent delapsi (*b*). Eratque nonnullorum sententia, ejusmodi homines si episcopi essent aut clerici, officio sacrorumque aditu interdicendos atque in laicorum conditionem dejiciendos. At cæteris præsulibus, quorum mitior sententia, re accuratius expensa, placuit ut lapsis, si quidem erroris aut impietatis cujuspiam artifices auctoresque fuissent, venia quidem rogantibus concederetur, sed ab officiis deturbati, inter laicos computarentur; sin necessitate solum ac vi illata eo deducti essent, ut, cum hæreticis communionem et societatem simularent, et veniam et de integro sedem esse concedendam; cum potissimum ii non absurdam causam et excusationem afferrent : se nimirum œconomia quadam et probo consilio id præstitisse, nec in impietatem lapsos esse, sed maluisse aliquantum vi illatæ concedere, quam ut ab impiissimis hominibus Catholicæ plebis perniciem machinantibus occupatas viderent ecclesias. Ea tamen lege atque conditione admittendos censuerunt, ut Arianam hæresim damnarent, Nicænam fidem amplecterentur; damnarent item eos qui dicerent Spiritum sanctum esse creatum, necnon cæteras hæreses, Sabellii videlicet, Pauli Samosateni, Valentini, Basilidis et Manichæi, ac nominatim Euzoii et Eudoxii. Cæterum tabellam Sardicensem, illam in Sardicensi synodo oblatam et propositam (de qua ad annum 347) proscripserunt Alexandrini Patres, quia non fuerat in synodo admissa.

10. *De hypostasibus.* — Actum præterea de hypostasibus, quas jam cœperant nonnulli in controversiam vocare. Erant nimirum qui tres hypostases in Trinitate esse dicerent, aliis unam esse pugnantibus. Re autem quæsita et deliberata, expensisque singulorum sententiis, utrorumque fidem sanam et orthodoxam esse deprehensum est. Nam qui tres hypostases dicerent, se ita profiteri aiebant, quod Trinitatem non nomine tenus crederent, sed singulas personas vere exsistentes et subsistentes; ita tamen admissa distinctione, ut neque tres deos, neque totidem principia vellent prædicari, sed Filium Patri consubstantialem, Spiritumque sanctum non creatam rem, sed a substantia Patris et Filii indivisum. Qui autem unam hypostasin esse defendebant, non ea mente ita enuntiabant, ut quemadmodum Sabellius, Filium ac Spiritum sanctum de medio tollerent, sed quia existimarent idem esse hypostasin atque οὐσίαν sive substantiam, quam unam eamdemque in Patre, Filio ac Spiritu sancto esse propugnabant. Re sic utrinque explanata, eamdem omnium sententiam esse exploratum fuit. Atque uno omnium ore, uno consensu, hæretici omnes proscripti, Nicæna fides, ut omnium præstantissima, admissa est. Ea porro in disputatione et controversia, Orientalium Asterius, Occidentalium Eusebius Vercellensis causam et partes egerunt.

11. *De Apollinarii sententia.* — Ventum deinde est ad Apollinarii doctrinam expendendam. Tum monachi ab eo legati doctoris sui opinionem, occul-

(*a*) Socrat. lib. III, cap. 5 et 7; Sozom. lib. V, cap. 12.

(*b*) Athan. tom. *ad Antiochenos* et *Epist. ad Rufinianum.*

Digitized by Google

tato tamen hæreseos veneno, apernerunt : nempe, non qua ratione in prophetas advenit Verbum Domini, eadem in sanctum hominem, scilicet Christum, venisse; sed ipsum Verbum carnem esse factum, et cum in forma Dei esset, formam servi accepisse, exque Maria virgine secundum carnem pro nobis hominem esse factum. Profitebantur item, non corpus inanimatum aut sensus expers, aut mente carens Christum habuisse. Neque enim, aiebant, possibile erat, Domino nostri gratia homine facto, corpus ejus sine mente exsistere : siquidem non corporis duntaxat, sed animæ quoque in ipso Verbo salus facta est. Hæc scilicet illi jubente Apollinario, qui Athanasii gratiam et amicitiam affectabat, professi sunt. Verum vafre ac subdole. Neque enim ea germana erat Apollinarii sententia. In epistola enim sua ad Patres Diocæsariensis synodi, cætera quidem ut a monachis Alexandriæ allata fuerant profitetur, adjicit tamen ipsum Verbum carnem esse factum, non assumpta mente humana, mente mutabili, quæ turpibus cogitationibus captiva ducitur, sed divina mente immutabili et cœlesti. In synodo igitur Alexandrina Apollinarii doctrina, ut a monachis exposita est, utpote Catholica, admissa fuit. Et vero licet Athanasius haud semel postea in Apollinaristarum errores invectus sit, nunquam tamen Apollinarium ipsum nominatim est adortus : quoniam videlicet, ut quidem opinamur, dum vixit Athanasius, Apollinarius occulte serpens, errores spargebat quidem quantum in ipso situm fuit, apud Athanasium autem Catholicæ et sinceræ fidei studium ementiebatur. Quo defuncto, palam apertisque verbis in ipsa Diocæsariensi synodo virus hæreseos ore impio evomuit.

12. *De rebus Antiochenis.* — De rebus item Antiochenæ Ecclesiæ componendis actum Alexandriæ fuit. In ea quippe civitate tanta vis dissidii et contentionis obtinuerat, ut non ab Arianis modo, sed inter sese Catholici disjuncti essent, nec mutua communionis societate fruerentur; aliis Meletio præsule ecclesiam in veteri urbe sitam, aliis Paulino presbytero rectore aliam in urbe nova occupantibus. Optatissimum Patribus erat, ut non modo Catholicorum illæ factiones in unum coirent, verum etiam si qui ex Arianis ad veram fidem accedere vellent, iis facilis pateret aditus, dum Arianam proscriberent, Nicænam amplexarentur fidem. Quamobrem duos ex episcopis, qui Alexandrinæ synodo intereranr, cum tomo seu synodali epistola legarunt Antiochiam, qui pacem inter dissidentes conciliarent. Quodque insolens et fortasse hactenus inauditum, non ad eos tantum, qui tum absentes Antiochiæ versabantur, epistola nuncupata est, sed etiam ad eos qui deferrent, atque inter mittentes adnumerarentur, hac forma : *Eusebio, Lucifero, Asterio*, etc. *Athanasius..... Eusebius, Asterius*, etc. Hisce litteris Alexandrini Patres pacis conciliandæ auctores erant. Rogabant ut liberum facilemque aditum præberent iis qui secum conjungi ac communicare cuperent, dum Arianam damnarent impietatem, maximeque omnium iis, qui in veteri conventus agerent, scilicet Meletianis. Exinde vero res a se in synodo gestas enarrant, quo ferme ordine nos recensuimus. Huic epistolæ subscripsere præsules omnes Alexandrini, eorumque subscriptiones etiamnum exstant. Ait porro Socrates (*a*) Athanasium, quod fugæ ac secessus causa insimulatus fuisset, apologiam de fuga sua in synodo legisse.

13. *Lucifer Paulini promotione res Antiochenas labefactat.* — Cum hujusmodi litteris profecti Eusebius et Asterius, res Antiochenas deprehendunt præpostera Luciferi festinatione labefactas (*b*). Is enim Paulinum Antiochenum Eustathianis rogantibus ordinarat episcopum. Factum improbavit Eusebius Vercellensis, et cæteri quibus pax Ecclesiarum cordi. Qua enim in urbe jam duo episcopi erant, quorum alter hæreticus, Catholicus alter esset, in eadem novum ex Catholicis deligere, quid id erat aliud, quam æterni prope dissidii auctorem esse? Et sane multis post annis discordia hujusmodi perseveravit. At obdurato Lucifer obstinatoque animo, iis insuper qui lapsi fuissent ad communionem Ecclesiæ aditum negabat. Quæ causa fuit ut in proborum præsulum, qui leniore ac moderatiore erant mente, offensam incurreret. Atque hinc ortum schisma Luciferianum. Nec prætermittendum Philonem episcopum Ægyptium, qui ab Arianis veræ fidei causa Babylonem in Ægypto relegatus fuerat, Luciferi sententiam in deneganda lapsis communione secutum, ad Alexandrinam synodum non convenisse, quod Patrum, ut putatur, erga lapsos lenitatem, quam futuram prospiciebat, improbaret. Quæ item causa fuisse videtur, quod Lucifer, rogante licet Eusebio exsilii socio, Alexandriam iter habere noluerit.

14. *Athanasius partem reliquiarum sancti Joannis Baptistæ recipit.* — Dum post reditum Athanasius Alexandriæ consideret, partem reliquiarum sancti Joannis Baptistæ ad se transmissam accepit. « Nam Juliani temporibus, ait Rufinus (*c*), velut relaxatis frenis efferbuit in omnem sævitiam feritas paganorum. Ex quo accidit, ut apud Sebasten, Palæstinæ urbem, sepulcrum Joannis Baptistæ mente turbida et funestis manibus invaderent, ossa dispergerent, atque ea rursus collecta igne cremarent, sanctos cineres pulveri immistos per agros et rura dispergerent. Sed Dei providentia factum est, quosdam de Jerosolymis ex monasterio Philippi hominis Dei, orationis illuc causa per idem tempus venisse. Qui cum tantum nefas humanis quidem manibus, sed ferina mente fieri viderent, mori gratius habentes

(*a*) Lib. III, cap. 8.
(*b*) Socrat. lib. III, cap. 9; Sozom. lib. V, cap. 15; Theod. lib. III, cap. 5.
(*c*) Lib. II, cap. 28.

Digitized by Google

quam hujusmodi piaculo funestari, inter eos qui ossa ad exurendum legebant misti, diligentius in quantum res patiebatur, ac religiosius congregantes, furtim se vel stupentibus vel insanientibus pertraxere, et ad religiosum Patrem Philippum venerandas reliquias pertulere. Ille supra se ducens tantum thesaurum propriis servare vigiliis, ad pontificem maximum tunc Athanasium hostiæ immaculatæ reliquias per Julianum diaconum suum, post etiam Palæstinæ urbis episcopum, mittit. Quas ille susceptas, paucis arbitris, sub cavato sacrarii pariete inclusas, prophetico spiritu profuturas generationi posteræ conservavit : quibus nunc, dejectis et postratis idololatriæ vestigiis, in ædibus quondam profanis aurea tecta consurgerent. » Hæc Rufinus.

15. *Ethnici Julianum concitant in Athanasium. Epistolæ Juliani contra Athanasium.* — Haud diu Athanasio licuit Alexandriæ post reditum consistere. Gentiles namque suæ addictum impietati imperatorem nacti (*a*), metuentesque cultui numinum suorum, qui Athanasii doctrina, sermone, precibus, decrescebat in dies : velut tetros serpentes e cavernis egressos una secum assumpsere magos, aruspices et augures, qui simul contestarentur, nihil e re gentilitatis prospere cessurum, nisi Athanasius pelleretur. Præterea dæmones, ait Theodoretus (*b*), cum vim sermonum precationumque Athanasii ferre non possent, ministros suos ad maledicta in eum congerenda incitarunt, ac multis exposcebant exturbari Athanasium; addebantque : Si Athanasius remanserit, nullus supererit deorum cultor, cunctos enim ille ad suas partes alliciet. Litteris ergo ethnici ad imperatorem missis monent, Athanasium conventus in ecclesia agere, libere populum docere, multosque gentilium illo consuasore Christianæ fidei nomen dedisse, nobiles matronas ejusdem fidei rudimentis imbutas baptismate donatas. Re comperta Julianus factum perindigne tulit, ac hujusmodi litteras dedit ad Alexandrinos (*c*). « Æquum erat eum, qui imperatoris edictis compluribus ejectus fuerat, unum saltem imperatoris edictum præstolari ad repetendam domum : nec singulari temeritate atque amentia legibus tanquam prorsus exstinctis illudere. Enimvero nos haud ita pridem Galilæis a Constantio ejectis, non reditum ad ecclesias, sed ad patriam cuique suam concessimus. Audio Athanasium hominem audacissimum solita audacia elatum, episcopatus, ut ipsi vocant, sedem usurpare. Quæ res non mediocriter Alexandrino populo displicet. Quare eum jubemus urbe excedere, quo die humanitatis nostræ litteras acceperit. Quod si in urbe remanserit, longe majores gravioresque pœnas ei denuntiamus. » Christianorum vero perampla multitudo, cum litteris Julianum rogasset, ut omnium votis expetitum optatissimumque sibi Athanasium in pace Alexandriæ consistere liceret, prolixiorem ille ad eosdem Alexandrinos dedit epistolam, futilibus dictis et facetiis plenissimam, qua deorum turbam laudibus celebrans, in Galilæos invehitur; pudori esse inquiens, si vel unus eorum se Galilæum esse fateatur. « Vos igitur, ait (*d*), si monenti mihi obtemperare vultis, majorem lætitiam afferetis : sin illa in superstitione et vafrorum hominum institutione perseverare mavultis, at mutuam inter vos concordiam retinete, neque Athanasium desiderate. Sunt enim ex ejus discipulis utique complures, qui prurientibus ac sermonibus impiis expleri cupientibus auribus vestris faciant satis. Utinam enim Athanasio solo sacrilegæ ipsius scholæ circumscripta esset improbitas : sed est in vobis hujusmodi non ignobilis multitudo. Ac nullius sane negotii res est : nam quicunque tandem e populo delectus erit a vobis, quod ad Scripturarum enarrationem pertinet, nihilo est eo qui optatur a vobis deterior. Sin quod vos Athanasii solertiam exoptatis, veteratorem enim esse hominem audio, scitote hac ipsa de causa urbe illum ejectum fuisse. Etenim noxia per se res est, vir populi præfectus, ac rerum novandarum cupidus. Quod si ne vir quidem est ille, sed contemptus homuncio, qualis revera est præclarus ille vir, qui jam in capitis discrimen venit, hoc sane publicæ perturbationis initium est. Quamobrem ne quid simile apud vos contingat, cedere illum pridem urbe jussimus : nunc autem Ægypto etiam universa. » Ut urgeret autem Athanasii exsilium, aliam misit epistolam (*e*) ad Ecdicium Ægypti præfectum, his verbis conscriptam. « Etsi nihil nobis de cæteris rescribis, attamen de illo deorum hoste Athanasio rescribere debuisti; potissimum quia quod præclare a nobis decretum fuit ante audiveras. Testor magnum Sarapin, nisi ante Kalendas decembres inimicus deorum Athanasius ex ea urbe, vel potius ex universa Ægypto decesserit, centum auri pondo cohortem quæ tibi paret multatum iri. Scis autem quam sim lentus ad condemnandum, et quanto lentior postquam condemnavi ad ignoscendum. Per mihi molestum est ejus opera deos omnes contemni. Equidem nihil a te factum libentius videam audiamque, quam Athanasium illum scelestum ex omnibus Ægypti locis pulsum esse, qui ausus est in meo imperio matronas Græcorum nobiles baptizare. »

16. *Athanasius se subducit. In desertum se recipit.* — Quamobrem cum se denuo in discrimen et periculum vocari animadverteret magnus Athanasius (*f*), quarto jam solum vertere coactus, cum circum se collacrymantes Christianos videret : Bono, inquit, animo estote; nebula est, quæ brevi evanescet. Quæ cum dixisset, profectum parat; et Eccle-

(*a*) Socrat. lib. III, cap. 13 et 14; Sozom. lib. V, cap. 15.
(*b*) Lib. III, cap. 9.
(*c*) Julian. epist. 28.
(*d*) Julian. epist. 15.
(*e*) Julian. epist. 6.
(*f*) Sozom. lib. III, cap. 14; Theod. lib. III, cap. 9.

Digitized by Google

sia amicis quibuscum arctiore charitatis vinculo junctus erat commendata, excedit urbe. Litteris porro Juliani secretioribus non pelli modo Athanasium, sed etiam obtruncari jussum erat. Subduxit se tamen Athanasius, inquit Theodoretus, comperto quærentium se accessu; nactusque ad ripam fluminis navigium, ad Thebaidem contendebat. Is vero, cui Athanasium confodere jussum fuerat, audita ejus fuga, quam celerrime virum insequitur. Præcurrens autem quidam Athanasii familiaris, maturare nuntiavit, qui ipsum ad necem perquirerent. Tum nonnulli ex comitibus rogabant, ut in solitudinem secederet. Ipse re secum deliberata, gubernatori præcepit ut converso cursu, secundo flumine navigium dirigeret Alexandriam. Cum ergo obvii perquirentibus navigarent, occurrit sicarius, et quantum abesset Athanasius sciscitatur. Ille haud procul abesse respondit; ac prævertens Alexandriam repetiit, ubi latens degebat, reliquo imperii Juliani tempore. Hæc Socrates et Theodoretus. Verum quod postremo aiunt Athanasium ad necem usque Juliani delituisse Alexandriæ, aperte repugnat historiæ mox enarrandæ; cui, utpote ab Ammonio Athanasii æquali traditæ, fidem negare nefas. In desertum igitur, teste Ammonio, Juliani furorem declinans, profugit (*a*). Et ad ejus usque obitum, nec satis tutus ab insidiis inimicorum, incertis sedibus apud monachos diversabatur.

Anno 363.—1. *Quid Athanasio contigit qua die cæsus Julianus est.* — Quid autem ipsi, qua die cæsus Julianus est, nempe xxvi Junii, acciderit, ipso apud Ammonium narrante Athanasio comperimus. « Cæterum, ait Ammonius, quia beatus papa Athanasius, me omnium minimo, aliisque Ecclesiæ Alexandrinæ clericis præsentibus, beatæ memoriæ viro Ammonio, qui fuit episcopus Elearchiæ, et Hermoni Bubasticorum in magna ecclesia de Theodoro aliquid enarravit, quod tuam existimo sanctitatem tum præsentem audivisse; operæ pretium duxi, ad renovandam tuæ pietati eorum memoriam, ea conscribere quæ ille locutus est. Cum memorati episcopi de beato Antonio nec sine admiratione verba facerent: qui vir sæpe cum Athanasio versabatur, eos sic affatur Athanasius: Vidi etiam ea tempestate magnos Dei viros, Theodorum Tabennesiotarum monachorum præfectum, aliumque monachorum Patrem propter Antinoum, cui nomen abbas Pammo, qui haud ita pridem obdormierunt. Cum enim me illo tempore Julianus ad necem perquireret, exspectaremque in dies interitum, amicis necessariisque meis periculum renuntiantibus; duo memorati viri me quadam die Antinoum convenerunt. Cum mecum ego reputarem, qua ratione apud Theodorum possem latere, ejus naviculam undique opertam atque clausam conscendi, abbate Pammone nos honoris causa comitante. Vento autem minus secundo afflante, equidem corde anxius Dominum precabar: qui vero Theodorum comitabantur monachi, egressi naviculam trahebant. Cumque mœrenti mihi abbas Pammo consolandi gratia verba faceret, respondi: Crede affirmanti mihi, non tanta tempore pacis cordi meo fiducia inest, quanta tempore persecutionis. Confido quippe me pro Christo patientem, atque ejus misericordia roboratum, etiamsi occidar, multo majorem ab eo misericordiam consecuturum. Hæc verba necdum compleveram, cum Theodorus abbatem Pammonem intuitus subrisit: et cum pene arrideret abbas Pammo: Quid, inquam, me ista loquentem ridetis? An me timiditatis arguitis? Tum ad Pammonem Theodorus: Dic illi, ait, quæ sit nobis causa ridendi. Cui Pammo: Tuum illud est. Ait Theodorus: Hac ipsa hora in Perside Julianus occisus est, ut de illo Deus prænuntiarat: *Arrogans vir, contemptor et superbus, nihil perficiet* [b]. Surget autem Christianus imperator, qui præclarus quidem, sed brevioris vitæ futurus est. Quare ne in Thebaidem ascendas, nec tanti itineris laborem feras: sed in comitatum clam te confer. Quem in itinere offendes, atque ille (Jovianus) citius a Deo ex hac auferetur vita. » Hæc apud Ammonium Athanasius; in cujus postremis verbis quædam hæret difficultas alio loco excutienda.

2. Nec tamen Athanasius Theodori consilio obsecutus, ad imperatorem statim, sed interposita quadam mora spatioque, adiit. Ad hæc vero narrat Sozomenus (*b*), cuidam ex Juliani familiaribus revelatum divinitus futurum ejus interitum: Didymumque Alexandrinum Christianum philosophum gravissimo de Augusti impietate animoque falsis numinibus addicto affectum mœrore, cum deplorandis ac jejuniis precibusque avertendis futuris Ecclesiæ cladibus daret operam, somno oppressum vidisse equites candidis equis cœlo discurrentes, tum eam accepisse vocem: Nuntiate Didymo hodie Julianum ac ipsa hora peremptum esse, idque ille Athanasio episcopo significet, et exsurgens comedat.

3. *Athanasius redit Alexandriam. Jovianus imperator inauguratus litteras dat ad Athanasium, et Athanasius ad ipsum.* — Athanasius ergo accepta Juliani nece, nec exspectata, ut arbitramur, a successore remigrandi venia, sedes quamprimum suas repetiit. Jovianus autem Christianus, mira vir pietate animique lenitate, uno cohortium voto post Juliani interitum inauguratus, exsulum episcoporum revocatione imperium est auspicatus. Moxque ab Athanasio, qui cæteris multum pietate anteibat, orsus, litteras misit benevolentiæ et observantiæ plenissimas, sancti præsulis virtutem, in ferendis calamitatibus fortitudinem, affectum erga Christum mirifice exornans. Revocat ad salutis doctrinam prædicandam, jubet remeare in ecclesiam, populumque verbo Dei pascere. Testificatur magnam

[b] Habac. I, 16.

(*a*) In epistola Ammonii. *Acta SS.* 14 Maii.

(*b*) Sozom. lib. VI, cap. 2.

Digitized by Google

se spem in precibus ejus repositam habere. Εὐχαριστηρίους porro litteras imperatori rescripsisse Athanasium nihil dubium, injuria scilicet temporum amissas. Neque ita multo post aliam dedit Jovianus ad Athanasium epistolam, rogans fidei veritatem, in sexcentas opiniones partesque distractam, transmittat sibi. Tum Augusto ille alteram misit tanto doctore, qui cumulus est laudis, dignissimam nomine synodi episcoporum Ægypti, Thebaidis et Libyæ conscriptam : qua se principis erga res cœlestes amorem discendique studium suspicere acceptumque habere testificatur : Nicænam fidem commendat, Arianosque carpit quod istius synodi decretis stare renuissent; unde ortæ tantæ turbæ, tanta per Ecclesiam dissidia. Enumerat exinde provincias et regiones in quibus obtineret ejusmodi doctrina, paucis admodum Arianis temerario atque impio ausu adversus eam dimicantibus, excubantibusque ad quasvis turbarum occasiones. Affert postea Nicænum symbolum, cui nonnulla perspicuitatis causa subjungit; iisdemque cum alia per necessaria, tum maxime Spiritus sancti deitatem declarat. Quæ Athanasii litteræ Joviano pergratæ perque jucundæ fuere, ut eas deinceps ceu veræ doctrinæ tesseram censuerit. Istam item Athanasii epistolam celebrat Gregorius Nazianzenus, quod trium personarum unam essentiam, unam divinitatem esse propalam et nullis ambagibus profiteatur. Æstimavit porro vir cl. Henr. Valesius Antiochiæ datam ejusmodi epistolam fuisse, isthuc cum Athanasio profectis Ægyptiis præsulibus. Sed eam sententiam, utpote Theodoreto aliisque scriptoribus adversam, pluribus in Monito confutamus.

4. *Athanasius ad Jovianum adit Antiochiam. Arianorum querelæ in Athanasium, et responsa Joviani.* — Accepta Jovianus Athanasii epistola, ejus videndi desiderio flagrans, eum rogat Antiochiam proficiscatur. Quo cum ille concessisset, comiter exceptus ab Augusto, a consiliis, ut licet augurari, ipsi fuit, et machinamenta hæreticorum aperuit, commodum sane in tali rerum conditione. Enimvero Arianorum principes, inter quos Lucius ad Georgii implendas vices pridem ab Arianis destinatus, necnon Bernicianus nescio quis, Antiochiam concesserant, Athanasium Augusto de multis sceleribus delaturi, quod perpetuum erat eorum studium. Quadam ergo die (*a*) Joviano per Romanensem portam in agrum concedente, inexspectati accedentes Ariani Ægyptii Augustum compellant his verbis : Rogamus potentiam, imperium, pietatem tuam, nos audias. Quibus ille : Quinam, et unde estis? Cui illi : Christiani, domine. Unde, ait imperator, et ex qua civitate? Respondent : Alexandrina. Imperator : Quid postulatis? Tum Ariani : Rogamus potentiam tuam et imperium tuum, ut des nobis episcopum. Hic imperator : Jussi Athanasium, quem prius habuistis, in throno collocari. Tum Ariani : Jam multis annis exsul et reus est. Statimque miles ira commotus : Obsecro, inquit, imperium tuum, ipse inquiras quinam et unde sint. Sunt enim abjectæ reliquiæ Cappadociæ, residua turba improbi illius Georgii, qui civitatem et mundum universum devastarunt. Quibus imperator auditis, admotis calcaribus equum concitavit, et abiit in campum.

5. Nec ejusmodi repulsa stupefacti Ariani, secundo imperatorem ita alloquuntur : En adsunt criminationes et argumenta in Athanasium, qui ante decem et viginti annos a Constantino et Constantio in exsilium relegatus est, itemque sub beatissimo philosopho Juliano exsulavit. Quibus Augustus : Jam obsoleverunt quæ ante decimum, vicesimum et tricesimum annum institutæ sunt accusationes. Ne mihi de Athanasio verba faciatis. Neque enim ignoro qua de causa accusatus et proscriptus sit.

6. Nec ista quoque responsio audaces homines compescuit. Tertio namque ad Jovianum adeuntes aiunt : Aliæ quoque suppetunt accusationes contra Athanasium. Quibus imperator : Non ex tumultu et loquacitate, quid jus, quid æquum sit deprehendetur. Sed deligite ex vobis duos, ex plebe totidem. Nequeo enim ad singulos vestrum respondere. Tum qui ex plebe aderant : Hi sunt reliquiæ improbi Georgii, qui provinciæ nostræ intulere vastitatem, et in civitatibus nullum permisere consiliarium habitare (*b*)..... Instabant Ariani : Quemcunque volueris præter Athanasium. Dixi vobis, ait imperator, quæ Athanasium spectant jam constituta esse; et ira commotus, Feri, feri, clamabat. Nihilo Ariani minus : Si mittas, inquiunt, Athanasium, perit civitas nostra; nemo cum illo consentit. Contra imperator : Atqui diligenter sciscitatus, novi illum recte sentire ac docere, orthodoxumque esse. Illi impudenter : Ore quidem recte loquitur, animo autem dolose sentit. Tum argute imperator : Satis est testificari vos eum recte loqui ac docere. Quod si lingua quidem recte loquitur, animo autem prave sentit, res illi cum Deo est. Nos quippe homines sermonem tantum audimus; quæ autem in corde latent novit unus Deus. Ariani vero : Jube nos conventus celebrare. Imperator : Quis vos prohibet? Illi contra : Hæreticos et dogmatistas nos appellat. Quibus Augustus : Hoc ejus est officium, necnon eorum qui recte docent. Iterum Ariani : Hunc ferre non possumus; nam et agros Ecclesiarum in rem propriam divertit. Imperator autem : Pecuniarum igitur, et non fidei causa, huc accessistis. Subdiditque : Recedite, in ecclesiam concedite. Cras conventus vobis erit, et post dimissionem, adsunt hic episcopi, itemque Nemesinus. Quisque vestrum se-

(*a*) Athan. *Petit. ad Jovianum imperat.*
(*b*) Hæc ipsissima sunt verba. Athan. ibid.

Digitized by Google

cundum fidem suam subscriptionem dabit. Adest etiam Athanasius. Qui fidei doctrinam ignorat, ediscat ab illo. Erit vobis crastinum et perendinum. Egredior enim in campum.

7. Quidam autem scholasticus ex Cynicorum numero conquestus apud imperatorem est, Catholicum sive rationalem ædes sibi eripuisse. Cui imperator : Si Catholicus ædes tibi eripuit, quid hoc ad Athanasium? Alius item scholasticus, cui nomen Patalas, dixit accusationem habere se in Athanasium proferendam. Tum Jovianus : Ecquid tibi cum Christianis, cum sis gentilis? Quidam autem ex plebe Antiochena comprehensum Lucium imperatori offerentes : Vide quæso, aiunt, quem voluerunt episcopum constituere.

8. *Lucius alloquitur imperatorem.* — Ipse quoque Lucius imperatorem convenit ad atrium palatii, aitque : Obsecro potentiam tuam, me audias. Tum imperator substitit, et ait : Tibi Lucio dico, quo pacto huc venisti? navine, an pedes? Cui Lucius : Navi. Statimque Jovianus, et facete quidem : Deus mundi et comatus sol atque luna iis succenseat, qui tecum navigarunt, quod non te in mare abjecerint: et navis illa nunquam in posterum secundis fruatur ventis, nec cum jactata fluctibus erit, cum navigantibus unquam ad portum appellat.

9. Cum autem Ariani eunuchos sibi, Probatium scilicet et socios Eusebii et Bardionis successores, Euzoii opera conciliassent; rati fortasse ut apud Constantium, ita et apud Jovianum spadones vi et gratia valere, re cognita imperator, eunuchos excruciandos tradit, ita locutus : Hæc patiatur quisquis ausus fuerit Christianos deferre. Atque ita dimisit eos Jovianus.

10. *Athanasius quærit gratiam inire Meletii Antiocheni.* — Athanasii animus erat, cum Antiochiam proficisceretur, nihil non agere conciliandæ cum Meletio Antiocheno gratiæ causa. Sed veteratorum hominum consilio factum, ut ad aliud tempus extracta res fuerit. Et magno quidem opere ille nitebatur pacem communionisque societatem inire cum Meletianis, communemque operam rebus ecclesiasticis conferre. Verum illi, sive Paulini amico diffisi (*a*), sive alio interpellante negotio, promissis quidem Athanasio spem fecere perficiundæ rei, optatissimamque ipsi pacem distulerunt in opportuniorem tempestatem. Et tamen multis post annis, cum Basilius scilicet jam episcopus esset, excubante licet Athanasio ad omnem concordiæ reducendæ occasionem, nondum confecta res fuerat. Quæ causa fuit ut Basilius hæc in quadam epistola Meletio verba fecerit (*b*) : « Athanasium quod spectat, prudentiam tuam, gnaram licet hujusce rei, commonefacimus, nihil posse litteris meis hoc in negotio confici vel promoveri; nisi a vobis quoque, qui olim tempus extrahebatis, quando de communione cum ipso ineunda ageretur, litteras accipiat. Certe aiunt illum summo studio vestram gratiam mutuique officii societatem efflagitavisse, et jam summopere dolere, tum quod eo tempore rem consecutus non sit, tum quod jam vacua et infructuosa promissa vestra experiatur. » Cum itaque repulsam hujusmodi a Meletianis tulisset Athanasius, pacificis exinde mutuisque litteris societatem fovit cum Paulino, alio catholicarum partium episcopo.

Anno 364. — *Mors Joviani. In cujus locum deligitur Valentinianus, qui sibi Valentem asciscit imperii consortem.* — Grandis sane spes Catholicis erat, si ad multum temporis superstes et incolumis Jovianus fuisset, Arianam hæresim funditus evertendam fore (*c*). At occulto providentis Dei consilio, necdum octo ab inito imperio mensibus elapsis, Dadastane ad Bithyniæ fines subito exstinctus est, die decima septima Februarii, anno 364. Cujus loco, septem interpositis diebus, inauguratur ab exercitu Valentinianus vir Christianus et pius; qui sub Juliano Christi nomen confessus, pulsus in exsilium fuerat. Et sane si solus, non admisso consorte imperii, clavum tenuisset, redintegrata spes, et sat prospectum reipublicæ Christianæ commodo et utilitati erat. Verum in gravem Ecclesiæ perniciem XXVIII Martii hujus anni Valentem fratrem pronuntiat imperatorem : divisoque imperio, Occidentem sibi, fratri Orientem assignat. Qui Valens quantis Catholicos malis affecerit, a nullis non illius ævi scriptoribus narratur.

Anno 365. — 1. *Mors Theodori abbatis.* — Prioribus tamen ab ineunte Valentis imperio annis pax Athanasio fuit a vexationibus et ærumnis, atque facultas edocendi libere populi. Anno autem circiter 365 Theodorus ille abbas (*d*), quicum Athanasius exsul et profugus haud semel versatus est, diem obiit extremum. Quo perlato ad Athanasium nuntio, litteras ille consolatorias Orsisio abbati misit et monachis ei subditis, quibus testificatur se summe de obitu tam præclari viri dolere, in usum ac salutem fratrum nati; multis lacrymis mortem ejus prosecuturum, nisi summam nactum felicitatem crederet. Rogat monachos, precibus suis de pace Ecclesiæ confirmanda cum Deo agant. Licuisse sibi ait per inducias belli et vexationis isto etiam anno sanctum Pascha et Pentecosten cum lætitia celebrare.

2. *Athanasius scribit Vitam Antonii.* — Hoc item circiter tempus, rogantibus transmarinis monachis in peregrina regione versantibus, et quidem, ut arbitramur, Occidentalibus (jam enim per Occidentem frequentari cœperat monasticum institutum), Antonii præclari illius deserti incolæ vitam, gesta, et miracula scripto mandavit, ex iis quæ frequens adeundo virum nec modico temporis intervallo cum

(*a*) Basil. ep. 273.
(*b*) Basil. ep. 349.
(*c*) Socrat. lib. IV, cap. 1.
(*d*) In *Vita Pachomii*, *Acta SS.*, 14 Maii.

Digitized by Google

eo versatus, oculis ipse conspexisset suis, necnon sodalium monachorum testimoniis texens historiam. Opus sane singulare, cujus dignitas omnibus retro sæculis commendata. Quod mox in Occidentem perlatum, non, ut quorumdam fert opinio, ab Evagrio, qui jam antea, anno scilicet 362, cum Eusebio Vercellensi in Italiam iter habuerat, sed a tabellariis ad se transmissis, ut ipse indicat Athanasius. Eam autem Antonii Vitam in Occidente degens Evagrius Latine fecit ante annum 369, superstite adhuc Athanasio : quod vel solum est ad eorum sententiam, qui id operis Athanasio abjudicant, refellendam satis. Quam celebris autem illa in Occidente, quam studiose excepta fuerit, fidem faciunt, cum sexcentorum pene scriptorum testimonia, quorum nonnulli æquales, ac necessarii Evagrio fuere, tum manuscriptorum copia et antiquitas. Qua de re pluribus in Monito ad *Vitam Antonii*.

3. *Athanasius librum scribit de Trinitate; alium item de Trinitate et Spiritu sancto.*— Cum per otium Alexandrinum et pacem liceret, nihil intermittebat Athanasius Lucifugarum confutationem, quorum potissima tum pars erant Anomœi et Pneumatomachi sive Macedoniani. Istos insigni opere adortus, æqualem in Trinitate personarum dignitatem commonstravit, non aliunde quam ex Scripturæ testimoniis petens argumenta. Titulus operis aperto in editis vitio laborans ejusmodi est in manuscriptis : *De incarnatione Dei Verbi, contra Arianos.* Ab antiquissimis etiam scriptoribus hoc nomine laudatur : *De Trinitate et Incarnatione.* Inscriptio sane accommodatior ad libri materiem et argumentum. Mirum quam præclara hoc unum opusculum complectatur, de Trinitate et æqualitate trium personarum, de processione Spiritus sancti a Patre et Filio, de Eucharistia, et de aliis permultis. Huic persimilem lucubrationem, quæ Latine tantum exstat, Athanasio vindicamus adversus quorumdam hujus ævi scriptorum sententiam. Utrumque porro opusculum in nullum isto 365 commodiorem annum conferri posse putamus.

Anno 366. — 1. *Mors Liberii; in cujus locum subrogatur Damasus.* — Anno 366, mense Septembri, diem obiit Liberius papa. Qui post lapsum patriæ, et Ecclesiæ suæ restitutus, munere exinde episcopali inculpate ac diligenter ad obitum usque perfunctus est. Paucis interpositis post ejus exitum diebus in pontificem deligitur Damasus, eruditione, sanctimonia, fortitudine in oppugnandis hæreticis præclarus. Sub idem tempus, ut erat tum factionum partibus distracta Romana civitas, seditiosorum conspiratione in episcopum cooptatur Ursicinus quidam. Hinc turbæ, hinc cædes, cæteraque mala permistis et perturbatis rebus oboriri solita. Verum *Damasi* partibus a principio accesserunt, cum Athanasius, tum quotquot pacem curabant ecclesiasticam.

2. *Epistola Athanasii ad Rufinianum.*—In hunc circiter annum conferre licet epistolam Athanasii ad Rufinianum. Is inter varias de recipiendis iis qui in hæresim lapsi essent opiniones animi dubius, ab Athanasio, quem patris compellat nomine, quæ forma, quæ conditio lapsis offerenda, ediscere efflagitabat. Cui Athanasius pro innata sapientia hanc a diversis synodis definitam formam missis litteris indicavit : ut qui hæresis seu auctores seu patroni fuerint, si quidem resipiscant, ad communionem tantum admittantur, nec pristinam in clero dignitatem occupent ; sin infirmitate atque formidine fuerint ad hæresim simulandam compulsi, integris rebus, gradum et officium retineant. Quæ quidem regula una Catholicis omnibus erat, solis Luciferianis aditum pœnitenti negantibus. Hi namque, ut gesta clamant, nihili ducebant Alexandrinæ synodo placita.

Anno 367 — 1. *Valens Catholicos vexat, edicit ut pellantur episcopi. Plebs Alexandrina pelli Athanasium non sinit. Athanasius se clam subducit.* — Annus 367, ut cum viris doctis opinamur, immani Valentis Ariani in Catholicos vexatione insignis fuit (*a*), qui Eudoxio auctore et consuasore singulis per urbes et regiones magistratibus, denuntiato in repugnantes ac non obsequentes fortunarum periculo, mandavit ut episcopi Constantii temporibus abdicati, atque imperante Juliano restituti, sedibus pellerentur, et Ecclesiis suis. Edicti gravitate compulsi Ægyptii magistratus, Athanasium rursus ecclesia deturbare et pellere urbe parabant. Non levis enim pœna omnibus per Orientem magistratibus, atque militibus indicta ; nec modo multam pecuniæ ingentem, sed etiam corporis cruciatum interminabatur Augustus, si non strenue jussa exsequerentur. Tunc episcopo metuens Christiana plebs, quæ haud semel periculum et ferrum a cervicibus Athanasii depulerat, coacta ad Tatianum Ægypti præfectum adit, rogat ut ne temere et inconsulto Athanasium ejiciat, sed perpendat accuratius quid esset imperatoris litteris definitum ; ad eos enim tantum pertinere, qui, temporibus Constantii pulsi in exsilium, imperante Juliano remigrassent. At enim Athanasium, tametsi sub Constantio pulsum, eodem tamen revocante sedem aliquando repetiisse suam, Julianum autem, cæteris restitutis, ipsum solum patrio solo exturbasse, quem denuo Jovianus Ecclesiæ restituerat. Hac habita oratione, cum nihil præfecti animum mitigassent, tum ejus conatibus obsistere, et violentiam ab episcopo propulsare. Cum multitudo vulgi confluueret, ingensque tumultus ac perturbatio totam urbem occuparet, omniaque essent ad seditionem et bellum parata, rem imperatori præfectus denuntiat, passus interim Athanasium in urbe manere. Interposito multorum dierum spatio, cum sedatus tumultus videretur, clam urbe digressus Athanasius, in occultum se locum proripuit, et jam quinto

(*a*) Socrat. lib. IV, cap. 13; Sozom. lib. VI, cap. 12.

Digitized by Google

vir prope acta et decursa ætate patrium vertere solum coactus est. Multa nocte præfectus Ægypti, comitante duce militibus stipato, ecclesiam in qua domicilium habebat Athanasius invadit, ratus scilicet compressa seditione, populisque somnum capientibus, se nullo negotio, nullo concitato tumultu irrumpentem, Valentis imperata facturum. Et cum ubique Athanasium in ipsis usque tabulatis perquisivissent, spe falsi, reque infecta abscedunt. Ingens tum admiratio cunctos subiit, quod Athanasius sive cœlesti monitu, sive ingenii perspicacitate, re præcauta atque prævisa, se subduxisset. Tamen, ait Sozomenus, ut quis tam opportuno tempore sibi prospicere insidiasque cavere possit, id majoris videtur esse providentiæ quam quæ in hominem cadat. Sunt qui dicant, Athanasium, cum inconsideratum populi tumultum prævideret, veritum ne turbarum ipse auctor haberetur, haud molîco tempore in sepulcro patrio delituisse.

2. *Valens Athanasium revocat.* — Sub hæc Ariani, queis animi ex Valentis edicto multum creverant, ab eo postulant, ut Alexandriam Lucius mitteretur, qui episcopalem sedem occuparet. Quod tamen illis Athanasio superstite minime concessum. Imo vero Valens popularem seditionem reformidans, litteris suis Athanasio fecit repetendæ sedis potestatem. Suspicor, ait Sozomenus, Valentem non suopte consilio has litteras dedisse, sed, vel quod insitam omnium animis de Athanasii virtute opinionem secum reputaret, remque ideo Valentiniano, qui Nicænæ fidei hærebat, fore permolestam; vel quod Athanasii sectatorum multitudinem reformidaret, ne scilicet erumperent in turbas atque seditiones. Ad hæc vero Arianæ factionis episcopi non tanta sollicitudine excubabant ad eum episcopali sede deturbandum : futurum prospicientes, si pelleretur denuo, imperatores interpellaturum; nactaque ipsos adeundi occasione, periculum fore ne Valentem ad suam deduceret opinionem, Valentinianumque, veræ sectatorem fidei, querelis, oratione, dignitate inflammaret in adversarios. Ne viri ingenium et sagacitas ex iis quæ Constantio imperatore contigerant, sat perspecta, sat explorata erat : prudentia quippe ac prospiciendi vi insidias et conspirationes sæpe declinaverat. Quæ causa fuisse videtur ut Ariani a consilio exturbandi Athanasii tum desciscerent, atque in pace sinerent Alexandriæ consistere, dum cætera circum loca, Orientalesque provinciæ omnes Valentis in Catholicos immanitate, cædibus, exsiliis, proscriptionibus, nullo non calamitatis genere conflagrarent.

3. Fugam autem Athanasiii postremam, cum erudito viro Antonio Pagio in annum rejicimus circiter 367. Quia scilicet ait Theophanes Athanasium quadraginta sex annis episcopali perfunctum munere, totos quadraginta in periculis calamitatibusque versatum, ita ut sex postremis solum vitæ suæ annis ei licuerit alta et imperturbata frui pace. Quæ sane temporis ratio constabit, si ad annum 367 ejus fugam reditumque conferamus. Et vero cum Theophane consentire videtur Sozomenus, qui post allatam ab Eustathio et sodalibus cusam fidei confessionem, ait eosdem acceptis Liberii litteris in Siciliam transmittentes istic synodum habuisse, et eodem tempore lectis in synodo Tyanensi iisdem litteris, cum alia permulta, tum id etiam decretum fuisse, ut proximo vere Tarsi in Cilicia synodus celebraretur. Quæ tamen prohibitu Valentis habita non fuit. Is eodem tempore edixit, exturbandos fore catholicos præsules. Cum porro ut tardius anno 366 data sit epistola Liberii, qui eo ipso anno defunctus est, anno subsequente imperatoris edictum promulgatum fuerit. Non videtur enim ante datum, cum ad annum 367 Valens bello occupatus Gothico, tantæ inferendæ per totum imperium vexationi, vix spatium et occasionem habuisse potuerit.

Anno 368.—*Synodus Romana prior sub Damaso.*— Anno, ut opinamur, 368, Damasus papa celebrato Romæ pro confirmanda Nicæna fide concilio, Valentem et Ursacium famosos illos Occidentalium Arianorum antesignanos damnatos abdicavit, atque lapsos tempore vexationis episcopos ad officium revocare conatus est, detectis iis qui defectionis auctores fuissent. Litteris autem synodus acta et decreta sua ubique significavit.

Anno 369. — *Synodus Alexandrina.* — His acceptis litteris, Athanasius synodum convocat Alexandriæ cujus synodalis ad Afros epistola exstat inter opera Athanasii. Is quanta sollicitudine non suorum modo, sed etiam externorum saluti invigilaret, hisce litteris deprehenditur. Cum enim accepisset, nonnullos esse oppugnandæ Nicænæ fidei cupidos, qui synodi Ariminensis Acta, illa nempe Constantii auctoritate, minis, formidine ad suam libidinem conscripta, afferrent in medium, aç omni ope studioque contenderent Nicænis decretis anteferenda, Afros Athanasius rei veritatem edocet; Arianorum scilicet hæc molimina, hæc nova machinamenta esse (*a*); Nicænam fidem a CCCXVIII episcopis editam, firmam, sanam, et omnium pietatis amantium calculo apud Indos usque et Barbaros receptam; Arianam vero, nedum probis esset accepta, ne ab Arianis quidem sat firmam haberi, qui in synodis plus decem totidem formulas, mutata subinde sententia, varias inter se, nec satis sibi constantes edidissent. Nec esse quod de Ariminensi synodo sibi gratularentur : quæ dum libera, dum extranea formidine vacua esset, et arbitratu suo rem ageret, Arianorum principes abdicasset, Ursacium nempe, Valentem, Eudoxium et Auxentium. Si qua Ariminensibus Actis esset fides, huic habendam decreto, quod ex libero Patrum arbitrio datum ignoraret nemo; secus autem aliis Constantii opera terroreque extortis suffragiis. Testimoniis exinde antiquorum Patrum vocis ὁμοού-

(*a*) Epist. Athanasii ad Afros.

Digitized by Google

cessum, dignitatem, sinceritatem commonstrat, et pluribus defendit adversum hæreticos. Ait esse nonaginta circiter per Ægyptum episcopos, qui secum ista scriberent; qui tam concordi, tam unanimi sententia essent, ut ex recepto more, qui adessent pro absentibus subscriberent. His similes Alexandrina synodus litteras ad Damasum papam dedit, quibus permirum sibi aiunt, Auxentium, non Arianum modo, sed etiam sexcentis flagitiis nobilitatum, Gregorio Alexandrino olim in amicis, ac scelere parem, non damnatum, non abdicatum in Romana synodo fuisse. Gratias Damaso et synodo referunt, quod pacis et ecclesiasticæ concordiæ causa factiosos et turbarum auctores Ursacium, Valentem, et asseclas damnaverint.

Anno 370.— *Synodus Romana altera.* — Athanasii aliorumque præsulum monitis morem gessit Damasus. Coacta quippe anno 370 vel sequente Romæ synodo, de Auxentii causa actum, qui omnium suffragio episcoporum condemnatus est (*a*), et munere dignitateque abdicatus. Quæ hactenus superest synodica Damasi epistola, videtur compendium esse epistolæ ad Afros, seu potius ei consimilis, quam ad Damasum miserant Ægyptii præsules, ejusque occasione conscripta. In ea quippe Auxentius damnatus, Ariminensis proscripta formula, Nicæna fides confirmata est. Quas res omnes complectitur epistola ad Afros. Vulgo arbitrantur, Basilium, qui anno 370 in episcopum delectus est, legatos Romam ad eam ipsam synodum cum epistola misisse. Quod si exploratum esset, palam hinc foret, Romanam synodum vel anno 370, vel sequente fuisse celebratam. Sed cum ea Basilii epistola ad episcopos Italiæ et Galliæ nuncupata sit, nulla facta synodi cujuspiam mentione, nullius, mea quidem sententia, est momenti ad temporis rationem ineundam. Conjectando solum in hoc circiter tempus Romanam synodum consignamus. Nam priorem sub Damaso synodum in annum reperimus circiter 368, Alexandrinam vero in sequentem. Qui autem illam in annum 366, hanc in 371 conferunt, minus certe probabilem ineunt chronologiæ rationem. An Athanasius et Ægyptii episcopi totum quinque vel sex annorum spatium effluere permiserunt, ut inveteratis rebus gestis, gratias Damaso et synodo Romanæ referrent? Ad hæc, non videtur Damaso sub finem anni 366 in pontificem cooptato, et ineunte episcopatu Ursicini æmuli factione exagitato, spatium fuisse ad synodum eodem anno celebrandam; sed rebus demum compositis anno 368 de synodo cogitasse probabilius est, anno autem insequente litteras accepisse Athanasii et Ægyptiorum, iisque obtemperasse, ac synodum postea coegisse ad Auxentii causam excutiendam.

Anno 371. — 1. *Athanasius præfectum Libyæ Catholicorum communione interdicit.* — Hac circiter tempestate, Basilio jam episcopo, in Libya monstrorum semper parente præfectus erat crudelitate et lascivia insignis, cui mos erat in alienos toros inhiare. Impuri hominis sceleribus permotus Athanasius, ut infamem, Ecclesiæ communione interdixit, missisque litteris, cum obscenam hominis vitam, tum illatas merenti pœnas significavit. Iis acceptis Basilius (*b*) litteris factum laudat, pronuntiat hominem esse Athanasii sententia exsecrandum, nemini cum illo ignis, aquæ vel tecti communionem ineundam; e re Ecclesiæ fore, ut violenti hujusmodi tyranni communi omni omnium calculo proscribantur.

2. Aliæ item exstant ejusdem Basilii ad Athanasium epistolæ (*c*). In ea vero, quæ secundo fertur loco, deplorat calamitates Orientalis Ecclesiæ: et rogat Athanasium, apud Occidentales id agat, ut quam sollicitudinem adversus unum duosve qui prave sentirent prætulerant, eamdem ipsam verterent ad res Orientales componendas. Neminem esse ad eam rem impetrandam ipso opportuniorem, sive ingenium, sive prudentia, seu virtus, seu venerabilis canities spectaretur: id epistolis, id legatis, id precibus obtinere contenderet. Ac cum primis res Ecclesiæ Antiochenæ tum luctuoso discidio, ac triplici factione conflagrantes componi curaret: si caput totius Orientis ad concordiam revocaretur, spem fore gratiæ inter reliqua membra reconciliandæ. Sunt autem qui putent, eam epistolam Athanasio missam antequam celebraretur Alexandrina synodus de qua superius. Verum ut eorum sententiæ palam non repugnamus, cum tamen paulo post Ursacii et Valentis abdicationem, quæ nec obscure in hac Basilii epistola memoratur, ea synodus subsecuta sit, hinc sane firmatur conjectura nostra.

3. In alia epistola rogat, ut in tanta Ecclesiæ perturbatione precibus se, consilio, peritia rerum gerendarum adjuvet, nec aliquam elabi sinat litterarum sibi mittendarum occasionem; grandi quippe subsidio et consolationi sibi esse ejus epistolas. In sequente de Meletio agit, Athanasioque innuit optatissimum quibusque esse, ut ipse solus Antiochenam regat Ecclesiam, reliquæ vero partiunculæ in corpus unum coaptentur. Hanc excipit alia epistola, qua deploratis de more Ecclesiæ calamitatibus, postulat Athanasii epistolas ad varios episcopos datas sibi transmitti. Claudit agmen alia, qua se testificatur ingenti gaudio Petrum ab Athanasio missum excepisse, se omnibus in negotiis ipsum quasi ducem ac rerum gerendarum principem habere: Dorotheum Meletii diaconum ad ipsum mittere. Videri sibi consentaneum, si litteris apud Romanum episcopum agatur, ut rebus Orientalibus constituendis curam operamque navet. Nec synodo opus esse, sed ipse auctoritate propria viros deligat cum ferendis viæ molestiis, tum rebus gerendis idoneos, qui mansue-

(*a*) Theod. lib. II, cap. 22.
(*b*) Epist. 47.
(*c*) Epist. 47-52.

Digitized by Google

tudine et facilitate ingenii male affectos valeant ad sanam reducere mentem : et quidem clam tacitequ accederent, ut qui adversæ partis erant, ne præsentiscerent quidem adventuros. Esse qui Marcellum contenderent abjici ab Ecclesia oportere, qui Verbi Dei ante incarnationem et post resurrectionem exsistentiam tolleret.

4. *Athanasius cum Meletio reconciliatur.* — Ex hac postrema epistola confici videtur, Basilii opera Athanasium Meletio reconciliatum fuisse. Nam quod Meleti diaconus ad Athanasium conveniendum properaret, id ea tempestate inter signa initæ aut saltem ineundæ pacis computabatur. In hisce omnibus epistolis magnam cernere est Basilii erga Athanasium observantiam. Virum ut patrem, ut doctorem, ut arbitrum semper alloquitur : et totius ferme Ecclesiæ sortem ex ipsius maxime pendere consilio testificatur. Athanasius vicissim Basilium filii loco semper habuit, ejusque doctrinam, vim ingenii, pietatem quanti faciat, haud semel significat in litteris Basilii causa conscriptis. Nam quæ ad ipsum Basilium datæ sunt, injuria temporum interierunt.

5. *Epistolæ Athanasii ad Joannem et Antiochum et ad Palladium. Basilii de Athanasio testimonia.* — Hoc circiter tempore excitatis de Spiritus sancti divinitate quæstionibus, Basilius temporum sese conditioni attemperans, etsi Spiritui sancto ea omnia quæ Deo competunt ascriberet, et Deum vere ipsum crederet esse, a Dei tamen nomine abstinebat, ne res auditoribus appellationi hujusmodi insuetis offensioni foret. Id cum indigne ferrent monachi nonnulli, sanctum virum ubique traducere atque insectari cœperunt. Re litteris Joannis cujusdam et Antiochi presbyterorum comperta, Athanasius missa ad eosdem epistola, monachorum carpit audaciam et temeritatem, necnon eorum qui quæstionibus movendis intenti turbarum et dissidiorum essent auctores. Rem pluribus agitat in epistola ad Palladium, quem rogat ut pacem Basilium inter et monachos componere curet. Probari sibi ait, acceptamque esse piam illam Basilii simulationem, qui pro infirmorum utilitate infirmitatem et ipse præferret. Virum hujusmodi, Ecclesiæ gloriam esse contendit. Et hæc quidem de Athanasii cum Basilio societate et amicitia dicta sunto, non quidem temporibus distincta suis, cum non sat conspicua ferant ejusmodi litteræ temporum signa. Hoc unum certum exploratumque, trium annorum spatio hæc omnia circumscribi oportere, ab anno scilicet 370, quo ordinatus fuit Basilius, ad 373, in quem, ut mox comprobatur, mors Athanasii conferenda est. Nec prætermittenda alia quædam Basilii dicta grandem Athanasii existimationem præferentia. In epistola ad Neocæsarienses (*a*) hæc habet : « Cum accepissem a beatissimo patre Athanasio Alexandriæ episcopo litteras, quæ etiam nunc penes me sunt, et flagitantibus offero legendas, quibus ille aperte edixit eos, qui ex Arianorum hæresi ad nos transire voluerint, admittendos esse, dum Nicænæ synodi fidem profiteantur, nec vel minimum esse ea in re hæsitandum : et cum sententiæ hujus consortes ille mihi cum Macedoniæ tum Achaiæ episcopos allegasset, necesse duxi tanto viro propter gravissimam eorum auctoritatem qui id decreverant obsequi : simulque præmium pacificis destinatum nancisci cupiens, eos qui fidem istam confiterentur communicantium parti ascripsi. » In epistola autem ad Euphemium hæc habet : « Studium tuum erga Athanasium evidentissimum erat argumentum, te in maximis fidei capitibus recte sentire. »

6. *Siderii Historia. Siderium confirmat Athanasius.* — Hæc item circiter tempora res evenit, quam Synesio auctore ediscimus (*b*). Erant in quadam Pentapoleos diœcesi, cui nomen Erythrum, vici duo, Palæbisca et Hydrax. Episcopo autem Erythri Orioni, jamdiu gravi et provecta ætate cum esset, summa facilitas ex ingenii mentisque imbecillitate advecta vitio vertebatur. Cum diutius autem vitam extraheret, longioris moræ impatientes vicorum incolæ, juvenem quemdam gerendis rebus strenuum, Siderium nomine, ab exercitu Valentis adventantem delegerunt, ut vicos administraret, ejusmodi virum scilicet, qui et inimicis nocere, et amicis prodesse posset. Per id enim tempus hæresis multitudine et auctoritate valebat, opportunaque tum dexteritas in agendo quæ est administra prudentiæ. Is primus fuit Palæbiscæ creatus episcopus ; sed neque legitime, cum nec Alexandriæ, nec a tribus, ut mos erat, episcopis fuerit ordinatus. Solus namque Philo Siderium ordinavit. Is Philo fortasse idem est, qui fidei causa sub Constantio relegatus, Luciferianis postea nomen dedit, homo patria Cyrenensis, junioris cujusdam Philonis patruus : in cæteris quidem ex præscripto Christianæ disciplinæ vitam agens, quod autem ad regendum et parendum attinet audacior, quam legum observantior. Verumtamen hoc ad Philonis veniam afferri poterat, quod formidolosis temporibus accuratiorem disciplinam præterniitti necesse fuerit. Quæ causa fuit ut Athanasius id tempori dederit, nec vel cum ordinante, vel cum ordinato expostularit. Imo vero cum exiguam adhuc fidei scintillam quæ Ptolemaide residua erat fovere, et magis magisque vellet accendere, Siderium majoribus gerendis idoneum eo commigrare præcepit, ut metropolitanam regeret Ecclesiam. At ubi senex demum exstinctus esset, Palæbisca et Hydrax in antiquam redactæ formam sunt, atque Erythro contributæ. Insequentibus autem annis turbæ rursum eadem de causa datæ sunt.

7. *Apollinarii errores late serpunt. Athanasii epistola ad Epictetum.* — Interea Apollinarii errores, qui post synodum Alexandrinam anni 362 ex simulata ejusdem confessione compressi et exstincti videbantur, late serpere et in multas spargi regiones cœperant, ut non per Syriam, Palæstinam, et Ægyptum modo, sed per Græciam et Achaiam emana

(*a*) Epist. 75.

(*b*) Synesius, ep. 77.

Digitized by Google

rent. Et uti solet nova quæque opinio in varias distrahi partes, cum, ut putamus, ex variis et in omnem partem effusis Apollinarii scriptis, alius aliud apprehendisset, hinc variæ obortæ sententiæ, quas uno Dimœritarum nomine complectitur Epiphanius (*a*). Ejusmodi ergo pravæ et adulteræ opiniones cum Corinthi propositæ agitatæque fuissent, Epictetus istius urbis episcopus commentarios edidit, ad Athanasiumque transmisit, rogans sibi quid agendum, quidve sentiendum, qua ratione confutandi ejusmodi errores essent, indicaret. Hæc autem erant istiusmodi sententiarum capita : 1° Consubstantiale Verbi divinitati esse corpus ex Maria genitum ; 2° Verbum in carnem, ossa, nervos, capillos fuisse mutatum. Qui error Mareiniotis ascribitur in dialogo Origenis nomine publicato ; 3° Dominum fictione, non natura, gestasse corpus. Perantiqua hæresis ab Ignatio et ab omnibus ferme Patribus deinceps memorata ; 4° Ipsam divinitatem circumcisam et cruci affixam fuisse ; 5° Verbum nequaquam ex Maria, sed ex sua sibi substantia corpus efformasse ; 6° Eum qui ait Domini corpus ex Maria ortum, non trinitatem sed quaternitatem admittere. Isthæc erant, testibus Epiphanio et Gregorio Nazianzeno, Apollinaristarum commenta. Tacebatur tamen in commentariis Epicteti error ille, qui ab initio fuerat Apollinaristarum ceu tessera, quo negabant scilicet mentem humanam inesse Christo. Acceptis Athanasius Epicteti commentariis, litteris ad eumdem missis erronum opiniones acriter insectatur, validisque confutat argumentis. Mirere sane in homine prope decursa jam ætate tantum acrimoniæ, salis, eloquentiæ, quantum vix deprehendas in cæteris efflorescente ætate conscriptis. Nec omittendum, initio istius epistolæ errores hujuscemodi tanquam insolentiores, ac sibi hactenus inauditos exagitare Athanasium. Unde pateat, reliqua opuscula adversum Dimœritas et Apollinaristas a sancto doctore adornata, secundum eam ad Epictetum epistolam fuisse conscripta ; quæ ad quinque sexve adhuc supersunt. Epistolam ad Epictetum, consequenter ad eam quam superius augurando statuimus chronologiæ rationem, in annum consignamus circiter 371. Memorat quippe istic Athanasius synodum Romanam anno 370 a Damaso adversus Auxentium celebratam.

8. *Athanasii epistola ad Adelphium.* — In eamdem circiter tempestatem referimus epistolam ad Adelphium confessorem. Qui litteris Athanasium, totius orbis eo tempore arbitrum et ceu oraculum, monuerat, esse ex Arianis nonnullos, qui negarent Christi corpus esse adorandum ; sed aiebant tamen Verbum hominem factum, quod animæ vicem in humano corpore impleret, adorandum esse. Ejusmodi homines datis ad Adelphium litteris solita vi ingenii refellit et coarguit : exprobratque Arianis, quod rem quam creatam putarent, Verbum scilicet, adorarent. Alios item oppugnat, qui carnem Christi ex conjunctione cum Verbo increatam evasisse affirmarent. Quæ sane opinio recidit in proxime commemoratos Apollinarii errores.

9. *Athanasii epistola ad Maximum.* — Inter hæc Maximus quidam philosophus, is ipse, ut videtur, qui ementita post hæc Gregorio Nazianzeno amicitiæ necessitudine junctus, eumdem sede pellere aggressus est, litteris Athanasio significavit, esse qui adversus Dei Verbum sententias efferrent erroneas, et quidem, ut inibi cernitur, Apollinaristarum hæresi finitimas. Athanasius vero, qui impigre semper obortis erroribus convellendis excubabat, eosdem integra mentis acie confutavit in epistola ad Maximum, quæ etiam nunc superest.

Anno 372. — 1. *Athanasii libri contra Apollinarium, et alia opuscula.* — Ejusdem elegantiæ sunt duo libri contra Apollinarium, quos incunctanter post epistolam ad Epictetum reponendos censemus, quibus errores hominis et sectatorum ejus insectatur, tacito semper Apollinarii nomine. Nam quod in inscriptione comparet, id videtur librariorum auctoritate inductum, quando in quibusdam exemplaribus non exstat. Et vero ea re firmatur nostra sæpe memorata opinio, Apollinarium, dum viveret Athanasius, ejus semper gratiam affectasse, atque studuisse imprudente illo errores spargere suos. Sane gloriabatur ille, multas se ab Athanasio accepisse litteras. Quæ nota esset servatæ semper ejus gratiæ amicitiæque. Athanasio autem defuncto, posita larva, palam cœpit errores evulgare ; ut ausus sit etiam missis ad Diocæsariensem synodum litteris virus hæreseos detegere et publicare. Præter memorata opuscula exstat alia perbrevis oratio contra Apollinarii errores, omisso de more illius nomine, quam antehac ineditam nunc primum publici juris facimus. Itemque fidei confessio haud multum diversa ab ea quam Joviano roganti transmisit Athanasius, insertis solum clausulis adversum Apollinaristas et Pneumatomachos ; quæ ab Athanasio sub finem vitæ concinnata jam primum lucem aspicit.

2. *Melaniæ iter Alexandriam.* — Hoc item anno Alexandriam proficiscitur Melania matrona Romana, et quidem, ut ex Rufini et Palladii testimoniis commonstrari videtur, Athanasio superstite ; etenim donatam aiunt ab Athanasio ovina pelle, dono ante sibi oblata a Macario abbate : qui Macarius eam a leone in beneficii præmium acceperat et mercedem restituti catulis suis luminum usus.

Anno 373. — 1. *Mors Athanasii.* — Demum Athanasius cum totos quadraginta sex annos in episcopatu consedisset, et quadragesimum septimum ageret, ætate ac senio confectus, prope octogenarius, promeritum tantis officiis, tantis laboribus præmium accepturus, sexto Nonas Maii diem obiit (*b*). Moriturus successorem sibi designavit Petrum, virum jam plurimis fidei causa una cum

(*a*) Hær 77

(*b*) Sozom. lib. x, cap. 19; Theod. lib. iv, cap. 20.

Digitized by Google

Athanasio susceptis laboribus præclarum, populorumque votis expetitum, dignum scilicet, quæ summa laus, qui Athanasium exciperet.

2. Non una est de anno obitus Athanasii sententia. Ex Socratis enim testimonio, qui coss. Gratiano secundum et Probo defunctum ait, multi nec ignobiles viri mortem ejus conferunt in annum 371 : sed hanc chronologiæ rationem sat firmitatis non habere suadent, cum ea quæ superius dicta sunt, tum aperta antiquiorum et fide digniorum scriptorum testimonia. Basilius namque anno 370 mense Junio, ut firmior fert sententia, in episcopum cooptatus est. Atque exinde multas quæ hactenus exstant misit, multas itidem accepit ab Athanasio litteras. Unde jam videatur angustius temporis intervallum, viris tanto terra marique spatio disjunctis, ad tot epistolas ultro citroque mittendas. Minus enim undecim mensibus ab ordinatione Basilii ad Athanasii obitum interessent. Et quod magis urget, ait Basilius in una epistolarum ad Athanasium, unum duosve ex Arianis Romæ damnatos, scilicet Ursacium et Valentem, in priore scilicet Romana synodo. Ex quo colligitur, necdum secundam sub Damaso Romanam synodum, ubi damnatus Auxentius Arianorum nequissimus fuerat, celebratam fuisse. Unde conficitur eam vel sub finem anni 370, quo delectus Basilius est, vel sequente habitam fuisse. Huic autem synodo diu superstes Athanasius erat, qui illam in epistola ad Epictetum laudat, quique multa alia, ut proxime ostendebamus, secundum eam datam epistolam edidit. Ad hæc, in vivis erat Athanasius anno 372, cum Melania in Ægypto peregrinaretur. Quamobrem Hieronymi et Proterii episcopi Alexandrini et martyris testimoniis hærere præstat. Hieronymus enim ad annum Domini 374, ait Petrum Athanasii sedem excepisse, qui annus est æræ nostræ 373. Proterius vero in epistola *Paschali* sic habet : « In octogesimo nono anno ab imperio Diocletiani, superstite patre nostro et episcopo Athanasio, cum XIV luna Paschalis XXVIII die mensis Phaminoth, id est, nono Kalendarum Aprilium die provenisset, die Dominico, in subsequentem translatum est hebdomadem, ita ut quinta die mensis Pharmuthi, hoc est, pridie Kalendarum Aprilium, celebraretur Pascha Dominicum. » Quæ notæ omnes in annum quadrant 373. Hisce aliud adjicit argumentum vir eruditus Pagius mutuatum ex historia patriarcharum Coptitarum, Latine versa et evulgata per Abrahamum Eckellensem, ubi dicitur obiisse sanctus patriarcha, septimo Bescinas die Jovis, cujus dies septimus cum die secunda Maii concurrit. Quare cum anno 373 dies secunda Maii in feriam quintam inciderit, in eumdem annum optime confertur mors Athanasii.

3. Eo igitur anno ad cœlestem vitam demigravit vir ille tantus, tot laboribus periculisque perfunctus, tot emensis declinandæ vexationis causa terrarum spatiis, tot pro Christi fide ærumnis et calamitatibus affectus, quinquies exsul, insidiis semper Arianorum appetitus. Quot annos vitæ, tot fere annos calamitatis enumeres. Annos ferme septem supra quadragenos sedem tenuit, annos prope totidem hæreticorum impetu, conspirationibus, fraudibus agitatus; qui exsuli necem, reduci exsilium parabant assidue. Non ille minis, non terroribus, non capitalis periculi denuntiationibus fractus unquam fuit, aut cessit adversariis ; imperatores quatuor, duces, præfectos exercitus, mala perniciemque sibi parantes vidit : et qua erat animi fortitudine, imperterritus semper, nunquam deflexit a veritatis via. Ad hæc, quantum consilio, quantum dicendi copia valeret, cum ex rebus negotiisque per totum vitæ curriculum quantumvis ardua et periculosa essent, feliciter juxta atque prudenter administratis, tum adversariorum testimonio comprobatur; qui cum tam acri, tam sagaci viro rem esse sibi inique ferentes, haud semel ira feroces in maledicta erupere. Sed ut acer cum hæreticis et novatoribus, ita mitis et modestus cum iis qui, ex imbecillitate lapsi, resipiscerent : in bello pacis studiosissimus, faciles semper aditus præbens ad reconciliandam gratiam, quantum salvo officio poterat : quod ex rebus cum Basilio Ancyrano et Meletio Antiocheno gestis perspicuum. Qui vero fuerit in re domestica et familiari, ne sciamus, vetat omnium antiquorum ea de re silentium, vetat epistolarum ejus jactura. Sed amor populi Alexandrini, famaque sanctitatis apud Ægyptios juxta, et alios externa usque orbis incolentes, omnium genere virtutum præclarum fuisse testificantur : quarum præmium obtinuit, æternumque habiturus est.

ANIMADVERSIONES

IN VITAM ET SCRIPTA S. ATHANASII

PROOEMIUM.

Novæ nec spernendæ Athanasii operum supellectili (*a*) visum est observationes aliquot præmittere, quas per otium et diuturnam tractationem in Vitam

(*a*) Ea intellige quæ post absolutam editionem Benedictinam publici juris fecit D. Bern. de Montfaucon in *Bibliotheca nova*.

Digitized by Google

et scripta ejus adornavimus. Etsi enim iis edendis haud indiligentem pro facultate operam dederimus, nonnulla tamen in transcursu agitata, sub hæc ἑντέραις φροντίσι accuratius excussimus : ex assiduo quippe usu nova in dies affertur rebus jam tentatis accessio. Alia item intervenit his denuo manum admovendi causa. Tillemontius quippe in egregio ad historiam ecclesiasticam opere, ut sæpissime nobis astipulatur, ita nonnunquam in gestorum recensione et temporum computo aliam sectatur viam et sententiam oppugnat nostram; qui si auspicato rem aggressus esset, nobis uno veri studio permotis, ejus observationibus suffragium addere liberet, ubi quidem liceret. At cum editionem ille nostram vix sesquimense ante obitum nactus, diuturnoque morbo pressus, cum paulatim vires tum corporis tum animi deficerent, nec res sane perplexas et obscuras ea qua par erat diligentia expendere, nec si quid difficilius occurreret, aliorum comparatione locorum explanare, nec quod minus accurate positum erat posterioribus curis sarcire potuerit; nonnulla sunt cum in temporum calculo, tum in recensione gestorum, quæ minus assecutus videtur vir eruditus. Qui si tantumdem otii Athanasii scriptis evolvendis insumpsisset, nostris sane accuratiora dedisset, omnibusque numeris absolutam narrationem adornasset.

ANIMADVERSIO I.

Num Athanasius a martyribus institutus sit.

A prima Athanasii adolescentis institutione initium quæstionum ducentes, in litem non ambiguam descendimus. Ex perspicuo namque S. Doct. testimonio, ipsum apud martyres Christianæ disciplinæ tyrocinia posuisse diximus : atque ut spero sic stabit sententia. Tillemontius contra (*a*), martyres ab Athanasio memoratos, ipsos esse apostolos arbitratur, in quorum libris adolescens Athanasius Christi doctrinam hauserit : hosce magistros et doctores habuisse putat; non autem martyres qui in Maximini carnificina cervices pro Christo dederunt. Ex uno Athanasii loco tota res penditur (*b*) : Ἐκεῖναι μὲν γάρ, sic ille, διὰ θεολόγων ἀνδρῶν παρὰ θεοῦ ἐλαλήθησαν καὶ ἐγράφησαν, ἡμεῖς δὲ παρὰ τῶν αὐταῖς ἐντυγχανόντων θεοπνεύστων διδασκάλων, οἳ καὶ μάρτυρες τῆς Χριστοῦ θεότητος γεγόνασι, μαθόντες μεταδίδομεν καὶ τῇ σῇ φιλομαθείᾳ. — Id est: *Illæ enim* (Scripturæ) *theologorum hominum ministerio a Deo prolatæ et scriptæ sunt : quarum sententiam cum a magistris divino Spiritu afflatis, qui ipsas legerant, quique deitatis Christi martyres affecti sunt didicerimus, eamdem tuæ sedulitati tradimus.* Hic sane mireris rem ita planam in controversiam vocari : aperte namque et sine ambage ulla ait, Scripturas quidem sacras de Verbi adventu et de doctrina Christi a theologis viris, scilicet ab apostolis et evangelistis editas fuisse; se vero A earum mentem a magistris suis, qui martyres Christi fuere, quique eas accurate perlegerant, edidicisse. De quibus item magistris suis initio libri *Contra gentes* hæc testificatur : *Exstant quoque plurimi ea de re a beatis magistris nostris conscripti libri, quos si quis legerit, Scripturarum interpretationem quodammodo intelliget, et eam, quam expetit, cognitionem consequi poterit. Verumtamen cum magistrorum libros in manibus nunc non habeamus, necesse est ea, quæ ab illis didicimus, tibi patefacere et scribere.* Quia igitur magistrorum libri non aderant, nec forte poterat res aliud in tempus prorogari, acceptam ab illis doctrinam, ut memoria tenebat, his in libris tradidit.

B Magistri vero a quibus institutus Athanasius est, alii ut liquet ab apostolis et evangelistis, ii haud dubie erant, qui Maximino grassante martyrio perfuncti sunt : quibus accensendus Petrus martyr, Alexandrinus præsul, eximius divinusque doctrinæ magister, θεῖόν τι χρῆμα διδασκαλίας, ait Eusebius (*c*), ac studio peritiaque sacrarum litterarum insignis. Et fortasse cum magistros pluraliter memoret Athanasius, una cum Petro subindicat Phileam Thmuitanum episcopum doctrina conspicuum, qui scripto rem Christianam exornaverat, et post diuturnas in carcere cum Petro moras, cervices dederat. Petro item haud dubie annumerandi sunt, οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι, presbyteri Alexandrini, Faustus, Dius, Ammonius, qui in illa Maximini C carnificina perfuncti martyrio feruntur. Hi doctores et magistri Athanasii.

Ex dictis porro liquet Rufini historiam (*d*) de puerili lusu, quo Athanasius puer paris ætatis infantes ad oram maris, Alexandro episcopo spectante, baptizavit, non posse cum vera putandi ratione consistere. Nam cum Petrus martyr, an. 311, postquam annum egerat in carcere pro Christo necatus sit, Athanasius, qui anno ut tardius 310, sub ejus aliorumve martyrum disciplina, penitioribus Christianæ doctrinæ mysteriis eruditus institutusque fuerit, tunc primam saltem adolescentiam ingressus sit oportet. Qui ergo potuerit sub Alexandro præsule, id est tribus hinc annis elapsis, sive anno ut citius 313, quo cœpit Alexan- D der, puerili hujusmodi lusui vacare, qui tunc novemdecimum ut minus ætatis annum, ex definito a nobis annorum calculo (*e*), inierat; ex Hermantii autem computo vicesimum tertium?

ANIMADVERSIO II.

De titulo in Vitam Antonii, *et num Athanasius aliquandiu cum Antonio in solitudine vixerit.*

Præit Prologo ad *Vitam Antonii* titulus hujusmodi (*f*): Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ὁσίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου, συγγραφεὶς καὶ ἀποσταλεὶς πρὸς τοὺς ἐν τῇ ξένῃ μοναχοὺς παρὰ τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Id

(*a*) *Vie de S. Athanase*, not. 3.
(*b*) Ath. *De Incarnat.*, p. 77.
(*c*) *Hist.* l. VII, c. 32; l. VIII, c. 10,13; l. IX, c. 6.
(*d*) Lib. I, cap. 14.
(*e*) In *Vita Ath.*, p. I.
(*f*) Athanas., p. 631; Tillemont., not. 93.

Digitized by Google

est: *Vita et conversatio S. P. nostri Antonii, scripta missaque ad monachos in peregrina regione versantes, a S. P. nostro Athanasio episcopo Alexandriæ.* Hiis probe Græca exprimuntur, ut nemo non videt. At Bollandus illud, *πρὸς τοὺς ἐν τῇ ξένῃ μοναχοὺς, ad monachos in Xene degentes*, explicandum putat: ratus Xenem esse monasterium quoddam, aut regionem circa Scethen proxime Ægyptum. Verum ad regionis, non vero monasterii cujusdam, monachos *Vitam Antonii* missam Athanasius his testificatur: καὶ γὰρ καὶ ὑμῖν λοιπὸν μοναστήρια, καὶ τὸ τῶν μοναχῶν ὄνομα πολιτεύεται· hoc est: *nam apud vos quoque demum monasteria habentur, et monachorum nomen frequentatur:* quod sane non de monasterio quodam, sed de regione vel tractu, intelligere fas est. Ξένην vero regionem frustra quæras; atque hujusmodi voce peregrinum aliquem tractum indicari, cum res ipsa, tum titulus Evagrii qui, superstite adhuc Athanasio, Latinam Vitæ Antonii versionem concinnavit, comprobat: sic ille habet: *Athanasius episcopus, ad peregrinos fratres.* Ea item Bollandi sententia aliis mox afferendis Athanasii testimoniis obruitur. Hac quidem in re nobis astipulatur Tillemontius: verum nescio quo permotus adjecerit, non posse se ex Athanasii dictis expiscari, proculne an e vicino sita fuerit regio isthæc: ex Prologi quippe dictis liquet fuisse transmarinam: καὶ ὑμεῖς δὲ μὴ παύσησθε (sic ille) τοὺς ἐνθένδε πλέοντας ἐρωτᾷν, *Ne desinatis homines hinc ad vos navigantes percontari;* id est, ut gesta Antonii ediscatis; et inferius ait se festinanter Vitam Antonii describere, quia vertente jam navigandi tempestate tabellarius maturam discessionem pararet, ὁ καιρὸς τῶν πλωΐμων συνέκλεισε. Quo sane transmarinam fuisse regionem significatur. Nam ad navigationem Nili adverso flumine peragendam id referre, ut tentavit quidam, ἀπροσδιόνυσον est: siquidem ad superioris Ægypti monachos, in montibus procul degentes, longe expeditior terrestris via erat, ut nemo nescit: et alioquin ad monachos rerum Antonii ignaros hæc Vita mittitur, quod de Ægyptiis vel finitimarum regionum monachis, quis somniaverit? An auctor est Athanasius Palæstinis et finitimis Ægyptoque vicinis monachis, ut nautas vectoresque ad oras suas appellentes percontentur, quis qualisve fuerit Antonius, qui in media Ægypto ad quintum supra centesimum annum vitam producens, tantam monachorum populariumque frequentiam ex Syria, Palæstina, aliisque Orientis regionibus, ad sui spectaculum evocabat, ut testificantur Athanasius et Hieronymus (*a*)? An Athanasius ne navigandi tempestas effluueret, et opportunitas elaberetur, festinanter admodum, ut ait ille, Vitam Antonii edidisset, si ad Syros vel Palæstinos aliosque vicinos monachos transmittenda erat? Inde nobis exploratum omnino videtur, ad transmarinos et procul versantes monachos missam Antonii Vitam ab Athanasio fuisse, et ut conjectamus ad Occidentales, quod tamen non perinde certum. Hæc de titulo in fronte posito.

Jam ad locum Prologi, ubi veterum codicum et editorum lectionem a nobis restitutam respuit Tillemontius (*b*), et Hœschilianam pugnacissime defendit. Utque rem ab exordio ducamus: in antiquis omnibus Latinis editis, sub finem Prologi Athanasii ad *Vitam Antonii* ex versione Evagrii, hæc leguntur: *Ideo ea, quæ et ipse noveram: frequenter enim eum visitavi, et quæ ab eo didici, qui ad præbendam ei aquam non paululum temporis cum eo feci, dilectioni vestræ indicare properavi.* Hæc item lectio in omnibus Latinis exemplaribus manuscriptis, quæ ingenti numero vidi, quorumque non pauca ad hunc locum nominatim indicavi, ipsis verbis habetur: in uno tamen illius loco, *feci*, legitur, *fui*; in altero, *fueram*, eadem prorsus sententia. Vitam Antonii Græce prior edidit David Hœschelius, an. 1611, ex vitiato exemplari expressam, ut videre licet ab innumeris mendis, quas in editione Athanasii nostra notavimus: ubi nonnunquam hiatus decem duodecimve linearum deprehendas. Ibi vero sic legitur: *Διὰ τοῦτο ἅπερ αὐτός τε γινώσκω, πολλάκις γὰρ αὐτὸν ἑώρακα, καὶ ἃ μαθεῖν ἠδυνήθην παρὰ τοῦ ἀκολουθήσαντος αὐτῷ χρόνον οὐκ ὀλίγον, καὶ ἐπιχέαντος ὕδωρ κατὰ χεῖρας αὐτοῦ, γράψαι τῇ εὐλαβείᾳ ὑμῶν ὑσπούδασα.* — Id est: *Ideo quæcunque novi, sæpe etenim illum vidi; et quæ ab eo ediscere potui, qui non modico tempore virum secutus est, atque lavanti manus aquam effudi, vestræ pietati rescribere festinavi.* Secundum hanc unam Hœschiliani editi lectionem, nulla manuscripti Latini auctoritate suadente, Rosweidus in Evagrii versione *fecit*, pro *feci*, reposuit, qua unius litterulæ additione Hœschilianæ Latinam lectionem coaptavit hoc pacto: *Et quæ ab eo didici, qui ad præbendam ei aquam non paululum temporis cum eo fecit.* Sub hæc dum Athanasii operibus edendis insudamus, et codices diligentissime perquirimus, in quatuor optimæ notæ manuscriptis, lectionem cum Latina veteri quadrantem deprehendimus, quæ sic habet: *Διὰ τοῦτο ἅπερ αὐτός τε γινώσκω, καὶ ἃ μαθεῖν ἠδυνήθην παρ' αὐτοῦ ἀκολουθήσας αὐτῷ χρόνον οὐκ ὀλίγον, καὶ ἐπιχέων ὕδωρ κατὰ χεῖρας αὐτοῦ, γράψαι τῇ εὐλαβείᾳ ὑμῶν ἐσπούδασα.* Hoc est: *Ideo quæcunque novi: sæpe etenim illum vidi; et quæ ab eo didici, qui non modico tempore virum secutus sum, atque abluenti manus aquam effudi, vestræ pietati scribere festinavi.* Eamdem vero postea lectionem in exemplari Vaticano perantiquo, num. 566, et in codice RR. PP. S. Basilii Romæ paris vetustatis reperi. In quatuor autem aliis exemplaribus fertur Hœschiliana supra memorata lectio, quibus subjungendum aliud viri docti D. du Poirier Turonensis, sed recens et bombycinum, quod Hœschilianæ item lectioni accinit. Verum quæ hanc postremam præferunt, non mutuo consonant: nam horum omnium vetustissimum Regium sic habet: παρὰ τῷ

(*a*) In *Vita Hilarionis.*

(*b*) Not. 4.

Digitized by Google

ἀκολουθήσαντι αὐτῷ, et reliqua perplexe refert. In qua manuscriptorum varietate quid agendum nobis erat, quam ut tot Græcis, Latinisque omnibus assertam lectionem amplecteremur : ac in Latino exemplari vocem restitueremus, ut erat ante Rosweidum ; cum maxime altera lectio varie feratur, et in novanda sententia ab amanuensibus titubatum esse palam sit ? Nam cum omnes omnino codices Latini, ac editi quoque ante Rosweidum, eamdem ipsam lectionem præferant ; hinc sequitur ita legisse Evagrium, qui Athanasio adhuc superstite Antonii Vitam Latine vertit, atque adeo germanam illam esse Athanasii lectionem, quam item tot Græci codices præferant. Et hæc una nobis ratio erat ad eam restituendam satis.

Nec deerant alia quæ me ad Hæschillanam repudiandam lectionem permoverent : hæc quippe loquendi ratio, καὶ ἃ μαθεῖν ἠδυνήθην παρὰ τοῦ ἀκολουθήσαντος αὐτῷ χρόνον οὐκ ὀλίγον· *et quæ ab eo discere potui, qui non modico tempore virum secutus est*, etc., insolens prorsus cum Athanasio tum aliis scriptoribus est ; et vero potius diceret παρά τινος ἀδελφοῦ vel παρά τινος μοναχοῦ, nec indefinite παρὰ τοῦ ἀκολουθήσαντος, præter assuetum morem enuntiasset. Ad hæc vero quæ sequuntur, καὶ ἐπιχέαντος ὕδωρ κατὰ χεῖρας αὐτοῦ· *et qui abluenti manus aquam effudit*, ab re prorsus afferantur : nam quid inde ad conciliandam narranti fidem, quod aquam abluenti manus ministraverit? De ipso autem Athanasio dictum apprime quadrat, ἀκολουθήσας αὐτῷ χρόνον οὐκ ὀλίγον, καὶ ἐπιχέων ὕδωρ κατὰ χεῖρας αὐτοῦ. Quæ postrema verba, ex libro IV Reg., III, 11, expressa videntur, ubi de Elisæo dicitur, ὃς ἐπέχεεν ὕδωρ ἐπὶ χεῖρας Ἠλιοῦ· *qui Eliæ manibus aquam effundebat* ; nimirum id honori sibi ducit Athanasius, quod perinde atque Elisæus Eliæ, ipse Antonio aquam lavanti manus ministraverit. Aliud, quod litem dirimat, affero, sed iis solis qui Græcorum exemplarium sint usui assuefacti : mecum enim fatebuntur in utramvis lectionem cadat vitium, id ex mutatione παρ' αὐτοῦ in παρὰ τοῦ, aut παρὰ τοῦ in παρ' αὐτοῦ invectum esse ; nam ea frequentissime mutatio in manuscriptis Græcis occurrit. Si facta mutatio fuerit ex παρ' αὐτοῦ in παρὰ τοῦ, quod nos volumus (*a*) ; cum jam non quadraret sententia, nimirum παρὰ τοῦ ἀκολουθήσας αὐτῷ χρόνον οὐκ ὀλίγον, καὶ ἐπιχέων, librarii, ut consonarent omnia, ἀκολουθήσας in ἀκολουθήσαντος, et ἐπιχέων in ἐπιχέαντος, commutarunt, et sic totam dicti sententiam vitiarunt, ut nos contendimus ; sin ex παρὰ τοῦ vitio librariorum παρ' αὐτοῦ scriptum fuerit, non necesse erat, nec in mentem illis venisset, mutare genitivum in nominativum, et sensum invertere, hoc modo, καὶ ἃ μαθεῖν ἠδυνήθην παρ' αὐτοῦ ἀκολουθήσας αὐτῷ χρόνον οὐκ ὀλίγον, καὶ ἐπιέων ὕδωρ ἐπὶ χεῖρας αὐτοῦ. Quin facta illa in παρ' αὐτοῦ mutatione, expeditum erat regimine et sensu integeratis vitium sarcire additione τοῦ, hoc modo, καὶ ἃ μαθεῖν ἠδυνήθην παρ' αὐτοῦ τοῦ ἀκολουθήσαντος, etc. Hinc sane videbunt Græcorum exemplarium peritiores mutationem in solam Hœschilianam lectionem cadere potuisse. Quanquam hæc supervacanea forte videantur, quando alteram lectionem vere Athanasii esse sat comprobatum superius est.

Res itaque nostra auctoritate exemplarium, ac veræ seriei ratione asseritur. Argumenta vero quæ Tillemontius ad Hœschilianæ lectionis partes tutandas affert, levissima sane, imo potius nulla sunt. Ait igitur ille, χρόνον οὐκ ὀλίγον aliquot annorum spatium subindicare : neque potuisse Athanasium in juventute aliquot annos in solitudine commorari, qui a puero, Alexandri Alexandrini præsulis jussu, pædagogorum disciplinæ traditus sit, teste Rufino, ac deinde ipsi semper hæserit. Diceres his perlectis nos Athanasii in juventute gesta annuatim scripto consignata tenere ; ut non possit quis vel paulum temporis indicare, quo ubi vel penes quem egerit ignoretur. At vel paucissima vel fere nulla habemus, et si qua minutissima traduntur, ea sane plerumque vacillant incertaque sunt : maxime vero Rufini locus ille (*b*), quo nititur Tillemontius ; is enim post enarratum commentitium illum Athanasii pueros baptizantis ludum, ita pergit : *Athanasium vero atque eos, quos ludus ille vel presbyteros habere visus fuerat, vel ministros, convocatis parentibus, sub Dei obtestatione tradidit Ecclesiæ suæ nutriendos. Parvo autem tempore, cum a notario integre et a grammatico sufficienter Athanasius fuisset instructus, continuo tanquam fidele Domini commendatum, a parentibus restituitur sacerdoti, ac velut Samuel quidam in templo Domini utitur, et ab eo pergente ad patres in senectute bona, ad portandum post se ephod sacerdotale deligitur.* Tillemontius, inquam, qui Rufino puerilem hujusmodi ludum narranti fidem derogat, ab appendicula illa ne latum unguem deflectere vult. Mirum non advertisse hominem plane consideratum, non minus appendiculam illam, quam ipsam puerilis ludi historiam, cum sua computandi ratione pugnare : ideo namque ludum puerilem repudiat, quia hæc ut citius anno 313, sive Alexandri episcopatus primo, agi potuere, quo ex Hermantii calculo vicesimum tertium ætatis annum agebat Athanasius ; ex nostro autem, quem non improbat Tillemontius, saltem decimum nonum : an minus repugnat, ut tunc primum grammatico traditus fuerit, quam ut pueriliter luserit ; cum maxime jam ante aliquot annos Athanasius ab iis qui postea martyres fuere, altioribus Christianæ theologiæ disciplinis institutus fuerit, ut superius comprobatum est? An Rufinus, sublestæ fidei homo, semperque rumori serviens, fide dignior in appendicula, quam in historia ? Adde etiamsi Rufini narrationi fides haberetur, cum rem ille compendio et paucissimis efferat, non abs re posse aliquam

(*a*) Vide Ath. edit. ad not. p. 552 et 616.

(*b*) Lib. I, cap. 14.

Digitized by Google

exceptionem cogitari et admitti, quam tanta brevitas non exprimat : quod nemo sane inficias eat. Cum igitur ignoremus quem in juventute vitæ cursum tenuerit Athanasius, nihil repugnat, quominus pauculos adolescens annos cum Antonio egerit. Nec concedam tamen illud, χρόνον οὐκ ὀλίγον, *non parum temporis*, hic necessario annos indicare : si qua enim conjectura de temporis spatio hic duci valeat, ea ex serie narrationis petatur oportet. Ait autem ille : *Ideo quæcunque novi : sæpe etenim illum vidi : et quæ ab eo ediscere potui, qui non modico tempore virum secutus sum, atque abluenti manus aquam effudi, vestræ pietati rescribere festinavi.* Tantum ergo temporis hic intelligere par est, quantum necesse fuit, ut in familiaribus colloquiis multa ad Antonii vitam spectantia, ipsius Antonii ore ediscerent. Quot et quanta vero in quotidianis confabulationibus unius anni, imo etiam sex mensium, spatio audire potuit ? Ne multa, sive annos sive menses dicas, æque nobis expedita manet ad objecta diluenda ratio. Hic porro notes velim Athanasium, cum ait, *Et quæ ab eo ediscere potui*, ἠδυνήθην, *qui non parum temporis virum secutus sum*, subindicare Antonium, ut solent pii ac modesti homines, ægre gesta commemorasse sua : quod etiam lectionem confirmat nostram, si tamen confirmatione opus ad rem tot codicum et editorum auctoritate fultam.

Aliud opponit ille, scilicet, si Athanasius non parum temporis cum Antonio egisset, annon idipsum in decursu vitæ ejus narraturus erat ? Verum ad manum est quod huic regeratur : Si Athanasius sæpe Antonium inviserit, ut omnes codices editique in Prologo ferunt, annon vel semel in decursu vitæ ipsius se Antonium adiisse commemorasset ? At neutrum præstitit, quia ipsi fuit utrumque in exordio indicare satis. Par ultro citroque ratio est, et quæ ipsi causa frequentes aditus silendi fuit, eadem commemorationem cum Antonio tacere suasit. Nimirum urgente tabellario quærebat compendium, ut in exordio ipse profitetur. Et alioquin ea est modestia Athanasius, ut semper a sui commemoratione declinet, quantum nempe licitum est.

Pergit Tillemontius : Si Athanasius non parum temporis cum Antonio mansisset, an diceret ulterius ad majorem sibi conciliandam fidem, se frequenter Antonium vidisse ? Hic fateor me non capere argumenti vim et efficaciam : quotidiani ac plebeii usus est dicere : Probe novi talem hominem, utpote quem frequens inviserim, et quicum non parum temporis aliquando moratus sim. Hujusmodi vero objecta, unam præ se ferunt præjudicatam opinionem ; siquidem Athanasii lectio, quam tuemur, omnino quadrat : *Ideo quæcunque novi : sæpe etenim illum vidi ; et quæ ab eo ediscere potui, qui non modico tempore virum secutus sum, atque abluenti manus aquam ministravi ;* id est : Ea quorum oculatus testis fui, qui frequenter hominem invisi ; itemque illa, quæ in familiaribus colloquiis per otium solitudinis ab eo edidici, hic narraturus sum. Argumenta igitur isthæc ne minime quidem officiunt veræ assertæque a nobis lectioni.

Ad hæc Athanasium ascetam fuisse, Ægyptiorum centum præsulum testimonio asseritur, qui in synodo Alexandrina anno 340, Athanasium ἕνα τῶν ἀσκητῶν fuisse narrant, et in electione ejus sic acclamatum esse ab Alexandrina plebe dicunt (*a*) : Πάντα δὲ τὰ βέλτιστα, σπουδαῖον, εὐλαβῆ, χριστιανὸν, ἕνα τῶν ἀσκητῶν, ἀληθῶς ἐπίσκοπον ὀνομάζοντες· *Sed optima quæque prædicantes, probum, pium, Christianum, ex ascetis unum, ac verum episcopum nuncupabant.* Itaque Athanasium aliquandiu asceticam vitam egisse conspicuum est, idque, ut ex restituto loco palam est, sub Antonii disciplina : nam alter locus alterum confirmat et defendit. At obnititur Tillemontius, et penes se domi Athanasium asceticam egisse vitam pugnat. Verum ubinam ? an apud grammaticum ? an apud notarium ? an cum Alexandro episcopo regendæ Alexandrinæ Ecclesiæ minister adesset ? nam, uti supra diximus, ita juventutis ejus spatia his circumscribi, nemine auctore, contendit ille, ut alio concessisse non patiatur. Sed ex Athanasio quid ascetæ et asceticæ vitæ nomine intelligatur excutiendum. Antequam Antonius in interiorem eremum concederet, ascetæ et monachi, si qui in Ægypto erant, haud procul vico suo in secessu degebant et asceticam vitam agebant : ἕκαστος δὲ τῶν βουλομένων ἑαυτῷ προσέχειν, οὐ μακρὰν τῆς ἰδίας κώμης καταμόνας ἠσκεῖτο. Sicque Antonius ipse a principio, ad asceticæ vitæ perfectionem contendebat ; idque anno Christi circiter 271, cum is vicesimum ageret annum ; natus anno 251. Multis postea laboribus exercitatus anno Christi 305, ætatis 55, monasteria plurima in montibus et in remotis solitudinibus excitavit, multosque ad asceticæ vitæ amorem inflammavit (*b*), quibus omnibus quasi pater ipse præerat, καὶ πάντων αὐτῶν ὡς πατὴρ καθηγεῖτο. Hinc frequenter ille ascetas et monachos, nam utroque nomine alternatim compellat, ad solitarii instituti perfectionem provocat, asceticamque vitam eam quæ in solitudine et in monasteriis agitur nuncupat, nec aliam agnoscit, ut frequentibus in locis videas. In montibus itaque et in solitudinibus nihil aliud videbatur, quam multitudo ascetarum, ἀλλὰ πλῆθος μὲν ἀσκητῶν. Sub hæc autem, Maximino grassante, cum Antonius martyrii cupidus (*c*), sese judici obtulisset, providente Domino servatus est. *Ἦν ἐν τῇ ἀσκήσει, ἣν ἐκ τῶν Γραφῶν αὐτὸς μεμάθηκε, πολλοῖς διδάσκαλος αὐτὸς γέγηται· καὶ γὰρ καὶ μόνον βλέποντες αὐτοῦ τὴν ἀγωγὴν, πολλοὶ τῆς πολιτείας αὐτοῦ σπουδάζοντο ζηλωταὶ γενέσθαι· Ut asceticæ vitæ, quam ex Scripturis ipse didicerat, permul-*

(*a*) P. 102.
(*b*) P. 644.
(*c*) P. 662.

Digitized by Google

magister foret. Enimvero multi, perspecto ejus vitæ instituto, imitari illum studuere. In quorum numero haud dubie Athanasius censendus, qui post Maximini carnificinam asceticum institutum, Antonio magistro, in solitudine iniit, et quidem cum aliis multis : nam id manifeste indicant hæc verba, ἵνα τῶν ἀσκητῶν, *unum ascetarum*, eorum scilicet qui cum Antonio simul agebant in solitudine. Hic quærendi ascetæ, non autem in domo notarii, aut grammatici aut Alexandrini antistitis; sed in multitudine eorum quos modo ἀσκητὰς, modo συνασκητὰς nuncupat Athanasius (*a*), quia simul versabantur. Ubi notes velim ex ascetis alios, qui monachali instituto se penitus dediderant, monachos item fuisse vocatos ; alios autem qui exercitationis causa ad certum temporis spatium in solitudine degebant, ascetas solum dictos esse : e quorum numero Athanasius; ut innuit idem in Vita Antonii de Amune monacho loquens (*b*) : Ἦν δὲ οὗτος ἕως γήρους ἀσκητὴς διαμείνας • *Is autem ad senectutem usque in ascetæ statu perseveravit ;* quo subindicare videtur alios fuisse, qui ad tempus solum ascetarum institutum colebant, quod Athanasium fecisse putandum.

ANIMADVERSIO III.

Libri Contra gentes *et* De incarnatione *quo tempore scripti.*

Librum *Contra gentes* et subsequentem *De Incarnatione* in fronte operum Athanasii positos, eodem tempore scriptos, unumque esse in partes duas distributum opus, ipse rerum ordo, ipsumque posterioris libri exordium aperte significat : neque ulla movetur hac de re disceptatio. Dudum, et, ut videtur, ab ipso Athanasii ævo obtinuit, ut inter Athanasii opera hi duo libri primas tenerent. Hieronymus quippe in recensione sua libros duos *Contra gentes* primos enumerat, similiter et Photius in *Bibliotheca :* in omnibusque prorsus antiquis exemplaribus iidem libri agmen agunt : quos ideo in fronte locatos arbitramur, quia primi omnium scripti fuerant. Nec desunt alia, et quidem gravia, ad eam tuendam sententiam opportuna : nam in secundo libro, cui *De incarnatione* titulus, ubi contra gentes, Judæos et plerosque hæreticorum, qui Christi deitatem negarent, pro viribus depugnat ille ; ne verbum quidem comparet, quod vel Arianam hæresim jam subortam indicet, vel pugnas oleat cum Arianis initas ; licet posterioris libri argumentum et materies eo scriptorem velut e re nata deduceret. At enim si jam Arianicæ exortæ turbæ fuissent, etiamsi de industria Arii nomen tacere voluisset Athanasius, quod haud verisimile, aliqua tamen in longissimo opere, temeratæ ab Arianis verbi Dei doctrinæ signa superessent. Agitur enim deitas Christi, quam Athanasius contra omnes quotquot emerserant hostes, acerrime propugnat, Græcos, Judæos, Valentinianos, Manichæos aliosque hæreticos : quod si Ariana hæresis, ipsis infestissima, signa adversum canere cœpisset, putasne S. doctorem rem silentio fuisse prætermissurum ? Id certe vix in animum inducas ; si perpenderis eum, quavis minima data occasione, etiam cum aliud agitur, lucifugas illos insectari ac proterere.

Verum his non obtemperat Tillemontius (*c*), qui suam tamen sic offert sententiam, ut ignores plusne sibi quam nobis adversetur. *Hoc opus,* ait ille, *edidit Athanasius, rogante quodam Macario Christiano, cui librum nuncupat. Libros autem Patrum cum penes se non habere testificetur, subindicat fortasse se, dum pulsus et vexatus lateret, opus hujusmodi in lucem dedisse. Arbitrantur Benedictini ante annum* 319 *hæc publicata fuisse ; quia nihil ibi contra Arianos : quos tamen confutandi eadem ratio et occasio aderat, quæ ad alias hæreses propulsandas Athanasium perpulit. At maturius fortasse quam ætas ferret, opus hujusmodi factum putabat : ignoroque quid causæ esset, cur se libris tunc carere dixerit. Attamen cum hæc florido stylo narraverit, in primos ætatis annos opportunius conjiciantur. Sane vero videtur modicam tum Romanarum rerum notitiam habuisse, atque priusquam Romam adiisset, hæc scripsisse.* Sed postquam ita clausit, ut in partem nostram propendere videatur, dictorum fortassis immemor, in Notis suis, anno 346 editum opus fuisse probabiliter existimat. Non igitur prius quam Romam vidisset hunc librum edidit : nam auctore Tillemontio (*d*) Romam primo adiit anno 339, etsi biennio maturius eam migrationem ponat, ut infra comprobatur. Qui ergo dubitare potuit, num mos Romani senatus, quo defunctos imperatores in deorum numero consignabat, tum exolevisset, qui jam aliquot annos Romæ consederat ? Ad hæc vero anno 346, Ariani totum per orbem errores late sparserant, ingentique tumultu Catholicos oppugnabant ; hic maxime error deitatem Verbi tum impetebat : quis vero putat Athanasium deitatis Christi hostes aggressum, hos deterrimos omnium intactos præteriisse ?

At junior videtur fuisse, pergit ille, ut ante annum 319 hoc opus emitteret. Verum cum anno 318 vicesimum quartum saltem ex computo nostro, vicesimum vero nonum, ex Hermantii calculo, annum ageret, annon suscipiendæ rei par et maturus videatur, cum maxime annis hinc septem elapsis ad supremum rerum apicem evectus sit, in Alexandrinum archiepiscopum cooptatus ? Quot vidimus paris aut minoris ætatis eximia protulisse ? Huc accedit quod in hisce libris non suam ille, sed magistrorum doctrinam efferre se profiteatur ; ita ut inopiam librorum, recenti disciplinarum memoria sarciret : et alioquin, ipso fatente Tillemontio, hæc floridiore, quam Athanasius soleat, stylo conscripta, in primos ætatis annos opportu-

(*a*) P. 669.
(*b*) P. 672.
(*c*) *Vie de S. Athanase*, art. 118.
(*d*) Not. 110.

Digitized by Google

nius conferantur. Quod ait vero, tunc verosimiliter Athanasium, pulsatum nempe vexatumque, in latebris egisse, utpote qui magistrorum libros ad manum non haberet, id sane nihili est. At enim de annis adolescentiæ Athanasii traditur fere nihil. Quid igitur de statu, de conditione, de loco attingi valeat? Quis sciat in agrone, in deserto, in urbe hæc scripserit? vel an Alexandriæ degens, cum facta perquisitione libros nancisci posset, quod ea quæ scripturus erat probe teneret, accersere nihil curaverit? Certe hac ex re notam temporis eruere, idipsum est, quod nodum in scirpo quærere.

Nannii versionem secutus Tillemontius ait (*a*), libros *Contra gentes* Macario cuidam nuncupatos esse. Verum hallucinatur Nannius dum illud, ὦ μακάριε, *o Macari*, vertit : nam initio secundi libri hoc compellandi modo utitur Athanasius, ὦ μακάριε, καὶ φιλόχριστε, et subinde inter orandum, modo μακάριε, modo φιλόχριστε dicit : quare planum videtur non magis μακάριε, quam φιλόχριστε, nomen proprium esse. Athanasius ergo vel ejus ad quem scribit, nomen consulto tacens, sic eum in genere compellat; vel, ut verosimilius, cuivis Christi amanti, ac proinde beato, sermonem nuncupat.

ANIMADVERSIO IV.

Quæ sit θεὰ Νεωτέρα ab Athanasio memorata.

In libro *Contra gentes* (*b*) varia Græcorum Ægyptiorumque numina recensens Athanasius, feminas in Ægypto deas deridet et traducit, in quibus erant, Ἶσις, Κόρη, καὶ Νεωτέρα, *Isis*, *Proserpina*, *et Neotera*, sive dea junior. Hanc porro νεωτέραν nusquam memoratam me reperisse memini : nec nisi in numismatibus Cleopatræ ea vox occurrit uspiam mihi. Nummus quippe M. Antonii exstat in cimeliarchio regio, in cujus antica caput Antonii cum hac circum inscriptione : Αὐτοκράτωρ. Θεὰ νεωτέρα, id est : *Imperator. Dea nova*, sive dea junior. Illud autem, *Dea nova*, Cleopatram spectat, cujus caput in altera nummi facie cusum est (*c*). Plutarchus in *Antonio* ait, ipsum Antonium, novum Bacchum in Ægypto dictum fuisse ; de Cleopatra vero talia fatur : Στολὴν ἑτέραν ἱερὰν Ἴσιδος ἐλάμβανε, καὶ νέα Ἶσις ἐχρημάτιζε· *Stolam alteram sacram Isidis sumebat, et nova Isis vocabatur*, ubi interpres male, *stolam Isidis sacram sumebat, atque novæ Isidis nomine responsa dabat*. Cultum porro novæ deæ, et ejusdem farinæ deorum, ad ævum usque sunm perseverasse, testis est ibidem Athanasius (*d*). Hæc autem nova Isis, sive νεωτέρα vocabatur ad discrimen veteris Isidis. Duas quippe Isides agnoscebant Ægyptii : veterem alteram, quam pro luna colebant ; alteram novam, eamdem scilicet quam Io Græci nuncupabant, quæ postrema, jure nova Isis et Neotera dicebatur.

ANIMADVERSIO V.

De rebus Arianismi exortum et condemnationem spectantibus.

Vi morbi, ut arbitror, interceptus Tillemontius, Acta depositionis Arii et sociorum, ut nos primum edidimus, secus intellexisse videtur : resque nonnullas planas et apertas, ut mea quidem fert opinio, miscuit ipse vel præpostere narravit. Quia vero in prima Arii condemnatione rerum notitiam ordinemque haurire licet, neque ulla exstant monumenta his certiora, utpote ab Alexandro Alexandrinæ synodi præside confecta ; ea hic præmittere visum, ut valeat lector de rerum conditione et tempore in utram visum fuerit partem ferre judicium. In exemplari igitur Regio 2284, sæculi x circiter, inter Athanasii opera exstat hoc ordine condemnatio et depositio Arii et sociorum, quam nos tom. I, p. 396 (313 ed. Venet.) edidimus Græce, et Latine sic vertimus :

DEPOSITIO ARII ET SOCIORUM AB ALEXANDRO ALEXANDRIÆ ARCHIEPISCOPO.

Alexander, presbyteris diaconisque Alexandriæ et Mareotæ, præsens præsentibus, dilectis in Domino fratribus, salutem. Licet jam subscripseritis litteris meis ad Arium suosque missis, quibus hortabar illos, ut, abnegata impietate, sanæ et catholicæ fidei obtemperarent ; eaque in re rectum propositum vestrum, necnon Ecclesiæ catholicæ circa dogmata consonantiam, palam feceritis : attamen quia omnibus etiam ubique terrarum comministris, quæ Arium sociosque ejus spectant litteris significavi ; necesse duxi, vos urbis clericos convocare, vos item Mareoticos arcessere : præsertim cum ex vobis Chares et Pistus presbyteri ; Sarapion, Parammon, Zozimus et Irenæus diaconi, ad Arii partes transierint, atque voluerint deponi cum illis ; ut nota sint vobis quæ nunc scripta sunt : utque vestram in hisce concordiam declaretis, ac depositioni Arii et sociorum, Pisti item et sociorum suffragium addatis vestrum. Par quippe est comperta vobis esse quæ a me conscripta sunt, eaque singulos, quasi quisque vestrum scripsisset, corde complecti.

His statim subjicitur condemnatio et depositio illa, sive epistola synodica, hoc ritu :

CHARISSIMIS HONORATISSIMISQUE UBIQUE TERRARUM ECCLESIÆ CATHOLICÆ COMMINISTRIS, ALEXANDER, IN DOMINO SALUTEM.

Cum unum sit Ecclesiæ catholicæ corpus, etc. Hinc Eusebium Nicomediensem exagitat quod relicto Berytensi Nicomediensem episcopatum invaserit, quodque suscepto Arianorum patrocinio, commendatitias in eorum gratiam litteras ubique terrarum transmittat. Deinde subsumit : *Ecclesiæ autem desertores hi sunt, Arius, Achilles, Aitalles,*

(*a*) *Vie de S. Athanase*, art. 118.
(*b*) P. 8.
(*c*) Vaillant., *De numismatibus Cleopatræ*, p. 189.
(*d*) P. 7 et 8.

Digitized by Google

Carpones, Arius alter, Sarmates, olim presbyteri, A *Eusoius, Lucius, Julius, Menas, Helladius, et Gaius, olim diaconi, ac cum ipsis Secundus et Theonas, olim episcopi nuncupati. Verba autem ab illis adinventa, ac præter Scripturarum mentem prolata, hæc sunt : Non semper Deus Pater fuit. . . . . Sciscitante quodam, num perinde mutari posset Dei Verbum atque diabolus mutatus est; non veriti sunt illi respondere : Sane potest : nam, utpote factum et creatum, mutabilis est naturæ. Hæc Arianos loquentes, hæc impudentissime affirmantes, nos cum episcopis Ægypti et Libyarum prope centum, in unum coacti, cum illos, tum eos qui ipsos secuti sunt, anathemate percussimus. At Eusebius et socii admiserunt illos.* Deinde vero, confutatis Arii et sectatorum erroribus, sic clausit epistolam Alexander : *Cum* B *itaque Dominus et Salvator noster Jesus Christus per se ipse ita præceperit, et per Apostolum res nobis hujusmodi significaverit; jure nos qui impietatem illorum ipsi coram audivimus, homines, uti supra dictum est, anathemate damnavimus, ipsosque a catholica Ecclesia et fide alienos declaravimus : remque, charissimi et honoratissimi comministri, vestræ religioni indicavimus; ut ne quospiam ex illis, si petulanter vos adire ausi fuerint, recipiatis : neve Eusebio, vel alii cuipiam de illis ad vos scribenti fidem habeatis. Nos enim, utpote Christianos, decet omnes qui contra Christum loquuntur aut sentiunt, velut Dei hostes animarumque corruptores adversari, ac ne quidem Ave illis dicere : ne quando scelerum* C *ipsorum participes simus, ut præcipit B. Joannes. Salutate fratres qui vobiscum sunt, vos qui mecum sunt salutant Alexandriæ presbyteri. Colluthus presbyter hisce scriptis suffragor, necnon depositioni Arii, eorumque qui ejus impietatis sectatores sunt.* Et ita deinceps feruntur subscriptiones presbyterorum et diaconorum Alexandriæ et Mareotæ. Hæc necesse fuit in medium proferre, quia in omnibus pene, quæ de Arianismi exortu et condemnatione hic gesta feruntur, a Tillemontio dissentimus.

Ex his vero Alexandri litteris eam rerum gestorumque seriem fuisse asseritur, quam nos in *Vita Athanasii* texuimus, nimirum, ut animadvertit Alexander, malum manare in dies latius, ne ulterius grassaretur, hortatorias litteras dedit ad Arium et D socios, quo illos ad sanam mentem reduceret : utque dictis adderet fidem, Alexandrini et Mareotici cleri suffragiis munitas ad Arium asseclasque mittit. Cum autem Arius et asseclæ, feroces cupidine cœpti perficiundi eas nihili facerent, nec minus persisterent in pristina impietate; Alexander, cum nulla spes superesset reconciliandæ pacis, coactis ex Ægypto, Libya et Pentapoli episcopis prope centum, Arii et sociorum causam agitavit : queis pertinacius cœpta tuentibus, synodus adversus illos sententiam dixit. Arius hinc multo ardentior propagandæ hæresis studio, asseclas confirmare, novos sibi in dies sua suorumque opera adsciscere satagebat. Tum ingens fuit in Marcote defectio : tres enim presbyteri, et quatuor diaconi Arianis nomen dedere. Alexander vero, qui damnatis a synodo sectæ principibus, fractam hæresim et compressam fore sperabat, cæterarum regionum episcopis latere cupiebat res in Ægypto gestas, ut ne vulgatus error latius serperet. Ut autem videt ingravescere in dies intestinum malum, nec externis hostibus minus quam domesticis Alexandrinam Ecclesiam laborare, litteras omnibus per orbem episcopis dedit, quales superius attulimus, ac cleri Alexandrini munitas suffragiis, quo Arianorum damnationem pervulgaret, undequaque misit. Hanc gestorum seriem perspicue in allatis litteris efferri nemo non fatetur. Verum Tillemontius ex earumdem, ut putat, litterarum auctoritate, longe aliam narrandi viam aggreditur. Primo enim, contra fidem manuscriptorum et editorum omnium, subscriptiones illas cleri Alexandrini et Mareotici, quæ litteris Alexandri synodalibus, damnationem Arii et sociorum ferentibus, subjiciuntur; non ad eas litteras, sed ad hortatorias initio memoratas pertinere contendit. At qui hortandi modus isthic esset, si ii, qui hortatoriis subscribunt, sententiam depositionis et damnationis ferant in eos, quos ad pacem et reconciliationem evocant? Siccine hortarentur presbyteri et diaconi : *Colluthus presbyter hisce scriptis suffragor, necnon depositioni Arii, eorumque qui ejus impietatis sectatores sunt?* Miror plane Tillemontium fidem omnibus exemplaribus et manuscriptis derogare, ut rem prorsus incredibilem statuat et defendat. At enim ut exemplaria editique libri ferunt, ac nativus rerum ordo postulat, hortabatur Alexander Arium, ut resipiscentia sua damnationem præverteret et declinaret : ac postquam huic sarciendo malo nihil hortatio profuerat, demum ad extrema et ad damnationem ventum est.

Quo sua sibi constet ratio Tillemontius, binas Alexandriæ datas ab Alexandro episcopo Arii et sociorum damnationes comminiscitur, primam videlicet illam, quam ipse sibi, nemine auctore, confinxit, nempe hortatoriam damnationem, ad quam pertinent, ut ait, subscriptiones, quæ secundæ subjiciuntur; secundam vero vult illam esse, quæ etiamnum superest, hoc principio, *Cum unum sit Ecclesiæ corpus*, etc., cui perperam adjunctas subscriptiones arbitratur. Eam vero nullis testatam auctoribus opinionem his argumentis ille tuetur. In epistola, inquit ille, quam *præsens præsentibus*, ut supra, dedit Alexander; alios memorat, qui secundum priores illos Arianos, ad Arium defecerant, nempe Charem, Pistum, etc., hortaturque postea eosdem, ut non modo Arii et sociorum, sed etiam Pisti et sociorum depositioni subscribant : verum neque Pisti neque sociorum ulla mentio in epistola encyclica quæ superest, unde inferas subscriptiones adjunctas non ad eam epistolam pertinere, sed ad aliam, quæ interierit, quæque hortando diris devovebat Arianos. Ægritudinis scilicet angustia pressus, hæc in transcursu legerat vir eruditus, neque animadverterat non

Digitized by Google

modo Arium et sequaces illos priores ; sed etiam eos qui post defecerant, clare ab Alexandro memorari. Nam ubi diserte nominavit Arium, Achillem, Aithalem, et reliquos qui priores hæresin professi fuerant, atque in ipsa centum episcoporum synodo impietates impudenter extulerant, hæc subjungit : Ταῦτα λέγοντας τοὺς περὶ Ἄρειον, καὶ ἐπὶ τούτοις ἀναισχυντοῦντας, αὐτούς τε καὶ τοὺς συνακολουθήσαντας αὐτοῖς, ἡμεῖς μὲν μετὰ τῶν κατ' Αἴγυπτον καὶ τὰς Λιβύας ἐπισκόπων, ἐγγὺς ἑκατὸν ὄντων, συνελθόντες ἀνεθεματίσαμεν. Id est : *Hæc dicentes Arium et socios, hæc impudentissime affirmantes, nos cum episcopis Ægypti et Libyarum prope centum, cum illos, tum eos qui ipsos secuti sunt anathemate percussimus :* ubi vides clare distingui priores illos Arianos impietatem in ipsa synodo professos, ab iis qui postea sese ipsis adjunxerant, *αὐτούς τε καὶ τοὺς συνακολουθήσαντας αὐτοῖς*. In epistola vero Alexandri superius allata, quæ sic habet, *præsens præsentibus*, utriusque defectionis primipilares cum sequacibus indicantur his verbis, *καὶ τῇ καθαιρέσει τῶν περὶ τὸν Ἄρειον, καὶ τῶν περὶ τὸν Πιστὸν σύμψηφοι γένησθε, ac depositioni Arii sociorumque, et Pisti sociorumque, suffragium addatis vestrum.* Quibus respondent illa Alexandri dicta : *cum illos*, scilicet Arium et socios ; *tum eos qui ipsos secuti sunt*, videlicet Pistum et socios. Nam ut Arius primæ defectionis signifer erat, sic Pistus secundæ : neque necessarium fuit ut nomina eorum qui secundo defecerant in epistola encyclica subjuncta repeterentur.

Hæc de prima eaque hortatoria damnatione, quam Tillemontius manente adhuc Alexandriæ Ario datam autumat. Secundam vero Arii depositionem et damnationem post secessum Arii ad Eusebium Nicomediensem, et post datas ab Eusebio in gratiam Arii et gregalium litteras, prolatam opinatur : eam scilicet quæ superest, cujusque partem supra retulimus. Nam, ait ille, cum ratione pugnare videtur, Eusebium, qui tam aspere in epistola encyclica exagitatur, secundum eam datam epistolam ad Alexandrum pro Arianis scripsisse : quare post priorem condemnationem in hortatoria, quæ periit, epistola expressam, ubi nulla Eusebii mentio erat, epistolas ipsi pro Arianis scripserit necesse est. Hæc ille, non animadvertens se, non modo cum epistola Alexandri ad clerum, et cum epistola encyclica ; sed etiam ecclesiasticæ historiæ scriptoribus pugnare. Socrates enim l. I, c. 6, hæc post allatam Alexandri epistolam enarrat : *Hujusmodi litteris ad omnes episcopos per singulas urbes ab Alexandro datis, malum in deterius profecit, cum ii, qui litteras acceperant, ad contentionem excitarentur. Et alii quidem litteris consentientes, iisdem etiam subscripserunt : alii vero contrarium fecere. Sed maxime omnium Eusebius Nicomediensis episcopus ad dissentiendum impulsus est, eo quod Alexander in suis litteris nominatim ipsum perstrinxisset. Porro tunc temporis Eusebius plurimum poterat, propterea quod imperator Nicomediæ degebat : illic enim paulo ante Diocletianus patium ædificaverat. Hunc igitur ob causam multi episcopi Eusebio obsequebantur : at ille frequentes litteras mittebat, nunc ad Alexandrum, monens ut suppressâ quæstione, quæ inter ipsos commota fuerat, Arium in communionem reciperet ; nunc ad singularum urbium episcopos, suadens ne Alexandro consensum accommodarent.* Viden, Eusebium postquam ab Alexandro in epistola synodali perstrictus fuerat, ipsi tamen litteras pro Arianis scripsisse ? quod ipsum paulo infra repetit. Eodem ordine et sententia Sozomenus loquitur l. I, c. 15. Quam enim ob causam Eusebius, etsi ab Alexandro in epistola encyclica lacessitus, eidem non rescriberet, quandoquidem Arius et gregales damnati, cum exonerati metu Nicomediæ degerent, litteras Alexandro observantiæ plenissimas miserunt, et quidem, ut existimatur, imo vero planum videtur, approbante et suadente Eusebio Nicomediensi, penes quem tum agebant ? Annon item Athanasio, quem infensum sibi norat Eusebius, pro Ario postea rescripsit ? Quo deducta res ecclesiastica erit, si ex levissimis hujusmodi conjecturis historiæ et actuum synodalium ordinem invertere liceat ?

Cæterum quod habet Tillemontius, cum epistola encyclica Alexandri conscripta fuit, jam Arium et socios Nicomediam demigrasse ; id, inquam, suo marte protulit, nec videtur cum ipsa epistola encyclica consentire. Nam sub initium epistolæ sic habetur : *Equidem volebam rem silentio tegere, ut in solis hæresis præfectis malum absumeretur, ne in cætera loca prævadens, simpliciorum quorumdam aures contaminaret. At cum Eusebius jam Nicomediæ episcopus, ratus penes se sita esse ecclesiastica omnia..... apostatarum istorum patrocinium susceperit, litterasque pro iis commendatitias ubique scribere aggressus sit, ut quosdam rei ignaros in hanc turpissimam Christique oppugnatricem pertrahat hæresim : necesse mihi fuit, haud ignoranti quid in lege scriptum sit, non ultra rem silentio premere.* Hæc sane cuique, spero, scripta videbuntur antequam Arius Achilla comite demigraret in Palæstinam : nam Alexandria decedens, eo prius profectus est, quam Nicomediam adiret. Etenim quid causæ fuisset ut rem silentio obtegere vellet, ne qua serperet malum ad alios, si jam Arius Palæstinam petiisset, ut contra Alexandrum classicum caneret ? Sane si jam profectus fuisset Arius cum sociis, non taceret Alexander lucifugarum decessum, quorum ad alias regiones aditus rei catholicæ summopere erat pertimescendus. Et vero id formidare se testificatur Alexander, dum sub finem epistolæ encyclicæ sic episcopos affatur : *Remque, charissimi atque honoratissimi comministri, vestri religioni indicavimus ; ut ne quospiam ex illis, si petulanter vos adire ausi fuerint, recipiatis :* queis item subindicat eos nondum ex Ægypto demigrasse. Neque vero aliquis scriptorum veterum ante publicatam Arii damnationem ejus ex Ægypto profectum constituit : sed prior

Digitized by Google

Tillemontius ex præjudicata opinione, sic res et tempora ordinavit.

Ait deinde Tillemontius credi forte posse, Arium in illa episcoporum prope centum synodo impiam protulisse sententiam : cum rogatus a quodam, num perinde mutari posset Dei Verbum, atque diabolus mutatus est : Sane potest, respondit ille. Ubi Tillemontius rem planam et apertam in ancipiti vult relinqui : in epistola quippe synodica Alexander istius synodi princeps idipsum refert, ut cuique superius legere in promptu est.

De Colluthо Alexandrino presbytero, qui prior huic epistolæ synodicæ subscripsit, quædam exoritur difficultas et quæstio, quam nos in Præfatione ad *Vitam Athanasii* pro virili expendimus : quo lectorem mittimus, nam Tillemontius ne quidem legisse videtur.

ANIMADVERSIO VI.

Quid sit τόμος, *sive tomus ille quem episcopis per orbem subscribendum Alexander Alexandrinus misit.*

Jamdiu agitari cœptum est, quid sit ille tomus de quo in epistola ad Alexandrum Byzantium, Alexander Alexandrinus talia fatur (*a*) : Τούτους ἀποστραφέντες, ἀγαπητοὶ καὶ ὁμόψυχοι ἀδελφοὶ, σύμψηφοι γίνεσθε κατὰ τῆς μανιώδους αὐτῶν τόλμης, καθ' ὁμοιότητα τῶν ἀγανακτησάντων συλλειτουργῶν ἡμῶν, καὶ ἐπιστειλάντων μοι κατ' αὐτῶν καὶ τῷ τόμῳ συνυπογραψάντων · ἃ καὶ διεπεμψάμην ὑμῖν διὰ τοῦ υἱοῦ μου Ἀπίωνος τοῦ διακόνου, τοῦτο μὲν πάσης Αἰγύπτου καὶ Θηβαΐδος · τοῦτο δὲ Λιβύης καὶ Πενταπόλεως, καὶ Συρίας, καὶ ἔτι Λυκίας καὶ Παμφυλίας, Ἀσίας, Καππαδοκίας, καὶ τῶν ἄλλων περιχώρων · ὧν καθ' ὁμοιότητα καὶ παρ' ὑμῶν δέξασθαι πέποιθα. Id est : *Hos aversantes, charissimi atque unanimes fratres, suffragium addite vestrum adversus furiosam illorum audaciam, perinde ac comministri nostri, qui indignati sunt et mihi epistolas scripserunt adversus illos, et* TOMO *subscripserunt ; quæ etiam ad vos misi per filium meum Apionem diaconum, tum ex Libya et Pentapoli ; tum ex Syria, Lycia, Pamphylia, Asia, Cappadocia aliisque provinciis. Quorum exemplo a vobis quoque acceptum iri confido.* Voci τόμος explicandæ opportunus est hic Gregorii Nazianzeni ep. 1 ad Cledonium locus, Δείξουσι δὲ πάντως ἢ διὰ τόμου συνοδικοῦ, ἢ δι' ἐπιστολῶν κοινωνικῶν · οὕτος γὰρ τῶν συνόδων ὁ νόμος. Id est, *Omnino autem ostendent* (se scilicet ad communionem admissos esse) *vel per tomum synodalem, vel per epistolas communicatorias. Nam hic synodorum mos est.* Hic igitur mos synodorum erat ut per tomos synodicos quæ sancita erant emitterent. Cujus rei apertissimum testimonium habes in epistola synodi Alexandrinæ anni 362, ad Antiochenos ab Athanasio ipso conscripta, ut videre est sub finem, p. 620. Ea nempe τόμος Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, *tomus Athanasii archiepiscopi Alexandrini* inscribitur ; ut nos ad omnium omnino manuscriptorum fidem edidimus ; etsi titulo fidem addere necesse fuerit, in fine dicitur : Καὶ μετὰ τὸ ἀποσταλῆναι ἀπὸ Ἀλεξανδρείας τὸν τόμον τοῦτον · id est, *Postquam autem hic tomus Alexandria missus est.* Id porro genus epistolarum synodicarum, ideo tomus dicitur, quia paucis edi solebat, συντόμως ὑπηγορεύσαμεν, *paucis dictavimus*, ut habetur ibidem : quibus accinit Niceph. patriarcha, lib. II *Adversus Niceph. Gregoram :* quia scilicet ibi res συντετμημένως, id est paucis, sic ille, enarrantur. Eodem usu vox τόμος occurrit apud Epiphanium hær. Pbotinianorum : hinc etiam in Collectione conciliorum, tomus Leonis ad Flavianum. Unde Ducang. in *Glossario Gr.* τόμος, *Libellus, acta et decreta synodi et totum illud, quod fidei professionem et expositionem continet, complectens*, ubi multa loca explicationi huic opportuna colligit. Gretzerus item ad Cantacuzenum, l. II, c. 40, τόμον, in synodis ait esse libellum, acta et decreta ejus, et totum illud quod fidei professionem expositionemque continet, complectentem. Itaque tomus quarto præsertim sæculo pro epistola synodica habebatur, quæ breviter res in synodo gestas, et dogmata promulgata enarraret, uti ex locis Gregorii Naz., Nicephori patriarchæ, ac præsertim exemplo tomi Alexandrini ab Athanasio conscripti, commonstratur. Cum igitur epistolam hujusmodi synodicam paucis conscriptam ab Alexandro nomine synodi centum circiter episcoporum datam habeamus, in qua cum Arii damnatio tum synodi sententia efferuntur, quam aliam dixerimus tomum nuncupari, nisi eam quam ad omnes universæ Ecclesiæ catholicæ episcopos misit, quamque superius ex parte retulimus ? Eam siquidem jam a plurimis per orbem episcopis subscriptam memorat idem Alexander in epistola sua ad Alexandrum Byzantium. Huic tamen sententiæ Tillemontius obsistit, hoc argumento sane frigido et nullo : Non verisimile, inquit, est episcopos gestis quamplurimis in ea epistola memoratis, quorum testes esse non possent, suffragium dedisse. Sufficiebat enim ut confessioni fidei subscriberent, et se Arianos non recepturos ad communionem esse profiterentur : neque videtur tomus aliud quidpiam complexus esse. Hæc ille : at non meminit multa hoc sæculo exempla offerri, ubi absentes episcopi tomis et epistolis synodalibus, queis gesta bene multa enarrantur, suffragium dant et subscribunt. In tomo quippe Athanasii supra memorato, in quo gesta synodi accurate recensentur, Antiocheni qui gestis non interfuerant calculum addunt. Sic enim ibi, p. 620, Καὶ μετὰ τὸ ἀποσταλῆναι ἀπὸ Ἀλεξανδρείας τὸν τόμον τοῦτον, οὕτω παρὰ προειρημένων ὑπογεγραμμένον, κατὰ ταῦτα καὶ αὐτοὶ ὑπέγραψαν · id est, *Postquam autem tomus hic Alexandria missus est, a supra dictis ita subscriptus, postea et ipsi quoque (Antiocheni) subscripsere :* et postea affertur Paulini subscriptio, qui sane gestis in tomo memoratis non interfuerat, nec eorum

(*a*) Tillem., *Vie de S. Alexandre ;* Theodoret. l. I, c. 4.

Digitized by Google

testis esse poterat. Et epistolæ encyclicæ synodi Sardicensis, ubi historia rerum in synodo gestarum recensetur, episcopi plus ducenti, qui synodo non interfuerant, subscripsere, qui longo itineris intervallo dissiti, gestorum testes esse non poterant. Verum non quasi rerum in synodo gestarum testes subscribebant; sed dogmata, anathemata, hæreticorum et factiosorum hominum depositiones suffragio suo muniebant. Tillemontii igitur ratio nulla: neque felicius Valesius (*a*) qui putat tomum hujusmodi esse epistolam ad Alexandrum Byzantium missam. Nam ex iis quæ superius attulimus videtur tomum illum aliud quidpiam ab epistola esse. Tomus item ille ad omnes ubique episcopos missus fuerat, ut ex memoratis ibidem subscriptionibus liquet; hæc vero epistola ad unum Alexandrum missa est. Ad hæc autem epistola ad Alexandrum prolixior est, quam quæ possit τόμος vocari: nam, ut supra notavimus, tomus dicitur in quo συντετμημένως ac συντόμως, sive perbreviter res enarrantur; hic vero fuse admodum recensentur, nam vix tredecim quatuordecimve paginis epistola illa persolvitur.

A

B

ANIMADVERSIO VII.

Quo tempore Athanasius in Thebaidem profectus Pachomium viserit.

Auctor *Vitæ S. Pachomii* (*b*), qui quarto sæculo scripsit, narrat Athanasium initio episcopatus sui Thebaidis Ecclesias Meletianorum dissidio Arianorumque motibus deflagrantes perlustrasse, quo vacillantes debilesque animos recrearet et firmaret in vera fide. Ὁ δὲ ἁγιώτατος ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρείας ἦν κατὰ τὸν καιρὸν ἀρχόμενος τῆς ἐπισκοπῆς· id est, *Sanctissimus archiepiscopus Alexandrinus tunc temporis episcopatum inibat.* Hinc nos in annum circiter 327 hunc profectum consignamus. Nimirum Athanasius vertente, ut diximus, anno 326, in episcopum Alexandrinum allectus (*c*), sequente hoc iter instituerit. Id tamen scriptori nostro non placet, qui in annum 333 Thebaicum iter conferendum æstimat. Et quia cum ratione pugnare videtur ut is, qui anno 326 episcopus esse cœperit, anno 333 episcopatum inire dicatur, nec nisi ἀμηχανίας ergo potest talis conjectura proferri, validissima, ut putat ille, argumenta adversum stare pugnat. Nam, inquit, eadem in Vita narratur Athanasium jam pro fide Christi varia perpessum esse (*d*), μάλιστα ἀκούων τοὺς ποικίλους πειρασμοὺς οὓς ὑπέμεινε κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ κατὰ τὴν ὀρθὴν πίστιν, ἧς ἕνεκεν καὶ μετὰ ταῦτα ἔπασχεν. Hinc vero consequitur, pergit ille, post cœptas de calice fracto, de mensa subversa, et de Arsenii nece criminationes, atque adeo circiter annum 333, hoc iter suscepisse Athanasium, nam anno 327 nondum periculis et ærumnis perfunctus erat. Verum etsi jejuna nimis horumce temporum historia oblatas Athanasio calamitates nullas memoraret, esset hujus scriptoris testimonium ad rem alioquin probabilissimam asserendam satis: conspecto namque turbulento Arianorum Meletianorumque animo, vel tacentibus scriptoribus, multa ipsos in Athanasii perniciem molitos verisimile esset. At longe secus res se habet. Nam Athanasius ipse ait, Arianorum, postquam primo damnati fuerant, scilicet anno 321, impetum in se prorupisse, hincque eosdem conspecta sua in Nicæna synodo pro fide tuenda firmitate in majus sui odium exarsisse: in epistola autem Ammonii Athanasio æqualis, fertur Athanasium, statim atque ordinatus fuerat, a sceleratis quibusdam lacessitum fuisse calumniis; quasi scilicet junior pro tanto munere cooptatus fuisset, eosdemque improbos Ecclesiam Dei scindere nisos esse narratur (*e*): Ἔλεγε δὲ ἡμῖν πᾶσι Παχούμιος (sic Ammonius), ἅμα τὸ καταστα θῆναι Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον, οὐκ ἀγαθοὶ ἄνδρες αἰτιῶνται τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ ἐπ' αὐτῷ γενόμενον, προβαλλόμενοι τῆς ἡλικίας αὐτοῦ τὸ νέον, καὶ σχίσαι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ σπουδάζοντες. Cui suffragatur Epiphanius (*f*), dum ordinatum post Alexandri Alexandrini mortem a Meletianis Theonam quemdam testificatur, qui Alexandrinam sedem, conspirante lucifugarum turba, tribus mensibus tenuerit. Itaque licet parcissime res illius temporis tangant scriptores, magnas tamen Athanasio tum objectas tentationes significant: certumque insuper est multo plura prætermisisse, quam narraverint. Ex leviori ergo conjectura rem ille planam et dilucide narratam evertit. Et vero perinde mihi absonum videtur dici, ἀρχόμενος τῆς ἐπισκοπῆς, qui septimum vel octavum episcopatus annum agit, ac si quis illud Lucæ, ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, sic explicaret, ut Jesum tum tricesimum septimum vel tricesimum octavum vitæ annum egisse statueret. Ad hæc, consentaneum est Athanasium ipso episcopatus initio loca remotiora, Meletianorum Arianorumque fraudibus tentata, adisse, nec in plures annos remisisse munus. Et alioquin anno 333, mense circiter Martio quo susceptum ab Athanasio iter vult Tillemontius, dum bello ferverent omnia, et jam ardentes scelere adversarii extrema ipsi portenderent, non sat otii et spatii habuisse videtur, ut remotissima illa loca peteret. Illo quippe anno, Eusebianis molientibus, in perniciem Athanasii Cæsareæ in Palæstina indicta synodus est; ut calumniæ de calice fracto, de mensa subversa, et de Arsenii nece ab ipsis conspirationis auctoribus disquirerentur. Quod malum ut præverteret Athanasius, detectæ sycophantiæ monumenta imperatori remisit, quo factum ut ille Eusebianos in Palæstinam properantes revocaret, et a cœptis perficiundis arceret. Aliquot autem annis antequam synodus Cæsariensis indiceretur, Meletiani Eusebia-

C

D

(*a*) In notis ad l. I, c. 4, Theodoreti.
(*b*) *Acta SS.*, Maii tom. III, num. 20.
(*c*) Tillemont, *Vie de S. Athanase*, art. 14 et not. 16.
(*d*) *Ibid.*
(*e*) *Ibid.*, p. 65.
(*f*) Hær. LXVIII.

Digitized by Google

norum suasu crimina in Athanasium commenti, turbas per Ægyptum moverant, ad imperatorem conflictas accusationes detulerant, Athanasium eo deduxerant, ut sui purgandi causa Nicomediam ad imperatorem se conferret : omnia tumultu repleverant. Nec videtur in illud tempus opportune posse Athanasii in Thebaidem profectionem conferri.

ANIMADVERSIO VIII.

Quo tempore Antonius Alexandriam venerit.

Ariani, rumoribus in sectæ suæ gratiam spargendis pervigiles, Antonium monachorum patrem doctrinæ favere suæ cum effutirent, Antonius suspicioni levandæ, rogantibus episcopis, Alexandriam properat. Ubi palam se Arianos detestari professus, hæresim illam Antichristi prodromum esse declaravit. Hunc Antonii profectum nos in annum circiter 334 his de causis conjecimus, quod Athanasius qui in *Vita Antonii* temporis ordinem apprime sectatur, ante missas a Constantino imperatore ad Antonium litteras, hanc rem scripto consignet. Et sane ea accuratione ille Antonii gesta recenset, ut ne vel unam rem gestam præpostere narrare deprehendas. Ne autem post annum 335 id reponi posse putemus vetat Athanasius, qui ait se cum Antonius accessit, Alexandriæ fuisse. At ab anno 335, dum viveret Constantinus, Alexandriam non vidit ille, qui toto deinceps Constantini tempore Treviris exsulabat. Et tamen ex Athanasii serie, Constantino imperante Antonium Alexandriam venisse necesse est. Huc accedit Antonium in gratiam Athanasii exsulis ad Constantinum scripsisse, secundum quas datas litteras, qui potuerint Ariani effutire, ac populis suadere Antonium ex partibus stare suis ; ita ut hujus levandæ opinionis ergo necesse fuerit Antonium Alexandriam arcessere.

Verum annis prope viginti tardius Tillemontius (*a*) hunc profectum Antonii statuit his de causis : primo quia Hieronymus testificatur se infantem fuisse cum Antonius Alexandriam venit : cum autem Hieronymus anno 342 vel 343 natus apud Baronium feratur, non potest tempore Constantini venisse Alexandriam, nam imperator ille anno 337 obiit, aliquot scilicet annis ante Hieronymi ortum. Ad hæc Didymus, teste Hieronymo, ita florebat cum Antonius Alexandriam venit, ut fama viri permotus ille ipsum adierit : at is cum anno 392, quo Hieronymus librum *De scriptoribus ecclesiasticis* adornavit, LXXXIII annorum fuerit ut idem Hieronymus testificatur, anno 334 vel 335 XXVI annorum fuerit : qua ætate non tantæ fuerit existimationis, ut homines ad sui spectaculum evocarit. Hæc ille. Et sane si vere anno 342 vel 343 natus Hieronymus esset, ut habet Baronius, magni habenda ratio esset : verum hæc opinio quæ Mariani item Victorini est, ex præjudicata opinione oritur, quia scilicet Hieronymus sub finem imperii Constantii se infantem fuisse dicit : quæ loquendi ratio apud Hieronymum frequens, de tricenario expressa nonnunquam apud eumdem scriptorem deprehenditur ; ut pluribus rem comprobabit D. Martianæus noster in *Vita Hieronymi*. Cum itaque Hieronymus anno 420 finem vivendi fecerit, nonagenario proximus, sive ut vetus Vitæ ejus scriptor narrat LXXXVIII annorum sexque mensium, quæ item Erasmi sententia fuit, anno XXXI vel XXXII ortum duxerit. Aliud de Didymo admodum leve est : nam sive annorum XXVI cum Antonius Alexandriam migraret, sive etiam aliquantum junior fuisset, non immature dicatur jam illa ætate eum disciplinis instructum tantaque Scripturarum intelligentia præditum fuisse, ut mirer talem adversum rationem adduci in medium. Quare nihil ad seriem Athanasii interturbandam momenti afferunt argumenta illa ex Didymi et Hieronymi ætate petita. Addo nullo modo stare posse Tillemontii sententiam, qua ejus Alexandriam iter in annum confert 352, id est in finem vitæ illius. Me quippe fugit quæ causa tunc erat ut Antonius imminente jam obitu se Arianis non favere testificaretur, qui ex quo pervulgata pestis illa fuit, classicum in Thebaide canebat contra hæreticos, qui ad imperatorem Constantinum Athanasii exsulis revocandi gratia litteras miserat, qui Balacio, duci Arianis amico, Catholicis infensissimo, mortem anno 341 ejus rei causa interminatur, quæ nec diu postea subsecuta est, qui Arianos semper, ut Athanasius habet, ceu canes pellebat : an hujusmodi viri dubia ad finem usque vitæ de Arianis sententia ? At, dicit Tillemontius, impudentissimi homines erant Ariani, qui vel in apertissimis rebus, si e re fore sua sperarent, mentirentur. Verum illi patefacto sexcentis argumentis Antonii erga se odio, eum nihili faciebant ac vilipendebant, nedum ut suæ sectæ hominem prædicarent. Sic Gregorius Arianus ejus litteras cum ignominia et risu excepit, auctorque Balacio fuit ut in eas humi projectas contumeliæ causa conspueret, idque jam ab anno 341 : Εἵποτε οὖν, sic Athanasius (*b*), ὁ Πατὴρ Ἀντώνιος, ἐκ τοῦ ὄρους ἔγραφεν, ὥσπερ βδέλυγμα ἁμαρτωλῷ θεοσέβεια, οὕτως ἐδδελύσσετο τὰ τοῦ ἁγίου γράμματα· *Si quando igitur Pater Antonius illi ex monte scriberet, sicut pietas erga Deum peccatori abominatio est, sic ille sancti viri litteras exsecrabatur :* et paulo post, *Antonius vero cum aliquando scripsisset, auctor fuit ille* (*Gregorius*) *ut Balacius dux in epistolam spueret, illamque projiceret : sed rem haud inultam reliquit divina vindicta ; siquidem non diu postea equo insidentem ducem, et ad proximam mansionem iter instituentem, conversus equus in femore ita momordit, ut humi dejiceret, intraque triduum ille obiret.* Hæc Athanasius, postquam ante dixerat, in illa Arianorum irruptione monachos dire vexatos et plagis laniatos

(*a*) *Vie de S. Athanase*, art. 66 et not. 69.

(*b*) P. 278.

Digitized by Google

fuisse. Hæc anno 341 et 342. An exinde opus fuerit ut Antonius Alexandriam veniret, quo se cum Arianis non consentire declararet, qui jam anno 335 Constantino in gratiam Athanasii rescripserat, qui anno 339, paulo post reditum Athanasii ab exsilio, divinitus revelatam sibi proximam Arianorum irruptionem, cum detestatione eorumdem ubique pervulgarat : annon vel tunc Antonii erga Arianos animus omnibus perspectus et notus erat? Num sibi amicum talem Ariani vel tunc temporis, vel subsequentibus annis jactitassent, tot datis ultro citroque infesti animi signis? Sane ex iis, quæ supra diximus, liquet Antonii Alexandriam profectionem ante primum Athanasii exsilium sive ante annum 335 contigisse. Unum est quod negotium facessere valeat : Theodoretus lib. IV, c. 27, ait, Antonium Constantii temporibus Alexandriam venisse, ἐν τοῖς Κωνσταντίου καιροῖς, qui Constantius imperium iniit anno 337. Non potest igitur in annum 334 Antonii Alexandriam profectus consignari. Verum Theodoreti narratio nos a sententia minime dimoveat : nam ibi Theodoretus ἐκ παρέργου loquitur, ubi res Ephesinæ synodi recenset : et alioquin Athanasii nobis auctoritas, et cætera quæ attulimus, Theodoreti testimonio potiora essent. Nam Theodoretus plerumque in temporum calculo labitur ; ut cum ipse Tillemontius, tum alii, qui historiæ ecclesiasticæ navant operam, sæpissime deprehendunt.

ANIMADVERSIO IX.

An vera historia mulierculæ, quæ Athanasium in synodo Tyria illati sibi stupri insimulaverit.

Veteris opinionis retinentissimus Tillemontius (*a*), ægre tulit a nobis ut suspectam mulierculæ violati pudoris in synodo Tyria Athanasium accusantis historiam afferri. Verum ea in re vulgarem æstimandi morem sectamur. Subornatam ab Arianis mulierem, quæ Athanasio crimen offerret, ait Rufinus, idipsum a Rufino mutuati narrant Theodoretus et Sozomenus (*b*) ; sed hic postremus, addita cautione, rem in actis non reperiri dicit. Socrates, Rufini pedissequus, suspectam rem habuit, ideoque prætermisit. Jam hinc vacillare videtur historiæ fides : verum nutabit omnino, et fortasse corruet, si animadvertas Athanasium, qui ut sese purgaret, et ut Arianorum nequitiam sycophantiamque proderet, res Tyrias bis terve fuse recensuit, ea de re siluisse : synodosque Alexandrinam, Romanam et Sardicensem, in quarum epistolis synodalibus Athanasius singulatim ab objectis Tyri criminibus purgatur, pari silentio uti. Annon hujusmodi silentium nutanti jam historiæ fidem deroget? An hujusmodi crimen est, quod taceri possit a judicibus, qui recensitis calumniis sententiam ferunt in sycophantas, ut præstitere Sardicenses Patres? Reus agitur episcopus, quod mulierculam violaverit : ejus sycophantiæ auctores falsi in synodo arguuntur : an potest tam atrox flagitium ab Athanasio, qui bis res Tyrias fuse prosequitur, a Sardicensibus Patribus, qui recensitis calumniis sententiam in maledicos proferunt reticeri, si vere gestum fuerit? Quid ex hujusmodi silentio arguatur, nisi rem nec notam nec gestam unquam fuisse? Nam Rufini testimonium hujusmodi silentio obruitur. Et alioquin hæc historia fingentis potius artificium, quam rem vere gestam subolet : quis credat enim Arianos tam supinos tam stolidos fuisse, ut subornatæ mulierculæ, quæ Athanasium de facie non noverat, non indicarent quis Athanasius esset, quem in judicio accusandum oporteret?

ANIMADVERSIO X.

De significatu vocis ἐργασία.

Putabamus olim hunc Athanasii locum *Apol. contra Arianos*, p. 107, ἐργασίαι τε κατ' αὐτῶν ἐπεσείοντο, καὶ ἐθνικοὶ δῆμοι πρὸς τὸ γυμνοῦν, τύπτειν, sic exponendum esse : *Hinc flagitia adversus illas* (virgines) *admissa : populi nempe ethnici ipsas nudabant, verberabant*, etc. Sub hæc autem in *Onomastico* monuimus, hic ἐργασίας officinarum operas commodius exprimere. Cui interpretationi suffragatur inscriptio a Sponio eruta (*c*), Τοῦτο τὸ ἡρῷον στεφανοῖ ἡ ἐργασία τῶν βαφέων· hoc est, *Hoc heroum sepulcrum corona exornant operæ tinctorum.* Hic igitur Athanasii locus sic explicandus : *Officinarum operæ, populique ethnici adversus illas concitabantur, ut eas nudarent, verberarent*, etc.

ANIMADVERSIO XI.

Ad quem missa Flavii Hemerii epistola.

Ischyræ, cujus ministerio usi Eusebiani insidias in Athanasium struxerant, ecclesiam episcopatumque excitare curantes, quo sycophantiæ gratiam pensarent, imperatori auctores fuerunt, ut litteris ad catholicum, sive thesaurarium missis, juberet ecclesiam Ischyræ ædificari in loco Pax Secontaruri dicto : nec tamen ille quæsitam scelere episcopatus umbram nancisci potuit. In *Apologia* vero *contra Arianos* exstat (*d*) epistola Flavii Hemerii catholici, cujus titulus in prius editis vitio laborabat ; ita quippe legebatur, ἐπιστολὴ τῷ Κολλούθῳ· deinde vero, Φλαύιος ἡμέριος ἔξαρχος Μαρεώτου. Ubi nos ex Regio exemplari decimi circiter sæculi optimæ notæ sic restituimus, ἐπιστολὴ τοῦ Καθολικοῦ· ac postea Φλαύιος Ἡμέριος ἐξάκτορι Μαρεώτου· quam lectionem optime habere ex præcedentibus liquet, nam paulo superius ita legitur : καὶ ὅμως πεποιήκασι καὶ βασιλέα γράψαι τῷ καθολικῷ, πάντα γὰρ αὐτοῖς ἔξεστιν, ἐκκλησίαν αὐτῷ γενέσθαι, ἵνα ταύτην ἔχων, ἀξιόπιστος φαίνηται περὶ ποτηρίου καὶ τραπέζης λέγων. Ubi prius editi contra fidem codicum omnium, sic habent, καὶ βασιλέα γράψαι τῷ Κολλούθῳ. Editores quippe ex subsequenti vitiato titulo, ἐπιστολὴ τῷ Κολλούθῳ, hic etiam Κολλούθῳ repo-

(*a*) *Vie de S. Athanase*, art. 20.
(*b*) Rufin. l. II, c. 17 ; Sozom. l. II, c. 25 ; Theod. l. I, c. 30.
(*c*) *Voyage*, t. III, p. 150.
(*d*) *Athan.* p. 158 et 159.

Digitized by Google

nendum censuerunt, licet omnes mss. τῷ καθολικῷ præferrent. Locum autem ita vertimus : *Nihilo tamen minus imperatori auctores fuerunt* (Eusebiani) *ut litteris ad catholicum* (sive thesaurarium et procuratorem fisci) *missis : illis quippe omnia licent : juberet ecclesiam Ischyræ ædificari ; ut ea potitus, fide dignus haberetur cum de calice et de mensa ferret testimonium.* Imperator itaque catholico Alexandrino, catholicus exactori Mareotæ pro excitanda ecclesia scribit, hoc pacto :

EPISTOLA CATHOLICI.

Flavius Hemerius exactori Mareotæ, salutem. Ischyra presbytero pietatem dominorum nostrorum Augustorum ac Cæsarum rogante, sibi in loco Pax Secontaturi dicto construi ecclesiam : jussit eorum divinitas, θειότης, id quam primum effici. Curato igitur, ut exemplar nactus divini diplomatis, quod cum debita reverentia priore loco positum est, necnon monumenta coram mea sanctitate edita, ea cito perlustrata in commentario reponas, ut quæ divinitus jussa sunt, ad exitum deduci queant.

Ex his igitur, ut etiam ex Regii codicis lectione, palam est epistolam hanc Flavii Hemerii catholici esse et ad exactorem Mareotæ mitti : nam quod in prius editis legitur Φλαύιος Ἡμέριος ἔξαρχος Μαρεώτου, ab editoribus ideo positum est, quod Basiliensis codex sic haberet, Φλαύιος Ἡμέριος ἐξάρχων male : illi vero ἐξάκτωρ in ἔξαρχος perperam verterunt, neque enim in Mareote, Alexandrini agri parte, exarchus esse poterat. Hæc pluribus efferre visum, quia Tillemontius eam restitutionem nostram vel non animadvertit, vel penitus neglexit. Et quidem ille merndum subodoratus, conjectura lapsum sarcire conatus est ; sed non ita feliciter. Etenim illius loco, Ἐπιστολὴ τῷ Κολλούθῳ, sic legendum putat, ἐπιστολὴ τῷ καθολικῷ· at perperam, nam, ut supra videas, epistola catholico missa, Augustorum et Cæsarum erat, eaque nusquam reperitur : quæ sequuntur autem sic restauranda putat Tillemontius post Henricum Valesium, Φλαύιος Ἡμέριος ἐξάρχῳ Μαρεώτου, quæ sane ἀπροσδιόνυσα sunt : nam idem essent catholicus et exarchus, officia sane longe disparata ; at in Mareote Alexandrini agri parte nec catholicus nec exarchus erat. Exarchi enim summi imperii proceres fuere, quorum ea erat auctoritas et dignitas, ut ministerium imperialis fastigii peregisse dicantur in libro Diurno Romani pontif., c. 2, tit. 4, p. 19. Hac vero posita lectione, quisnam erit ille Flavius Hemerius qui tanta auctoritate catholico et exarcho, ut dominus famulo imperat : cujusque officium nullum memoratur secundum Tillemontianam restitutionem ? Hic spero neminem, re perpensa, restitutioni nostræ repugnaturum esse.

ANIMADVERSIO XII.

An epistola Eusebii Cæsariensis libro De Nicænis decretis *recte subjungatur.*

Ægre tulit vir quidam eruditus et de republica litteraria bene meritus (*a*), nos libro *De Nicænis decretis* epistolam Eusebii subjunxisse : ratus rem esse prorsus peregrinam, et extra sedem propriam hic locari : ac de tali ausu, usque adeo indignatur ut in *Elencho rerum* nos ideo malæ fidei accusaverit. Hæc ejus verba sunt, p. 90 : *Antequam hanc de epistola Eusebiana disputationem claudam, non abs re erit breviter inquirere, unde factum sit, ut inter Athanasii opera locum habeat. Reposuerunt illam in tom. I novissimæ editionis curatores, Petrum Felckmannum hac in parte secuti, qui editionem Commelinianam anno 1601 adornavit, primusque hanc epistolam editis Athanasii operibus inseruit ; præter unicum Basiliensem, nullum codicem manuscriptum reperire potuit, quo inter opera Athanasiana reperta fuerit : alterum addidere Benedictini, in bibliotheca Regia Parisiensi : cujus vero ætatis, quantive pretii hi codices sint, nos non docent. Unde Parisienses editores anno 1627, quamvis in cæteris editionem Commelinianam presso pede sequebantur, hanc tamen epistolam excluserunt. Certe mihi videtur ab aliis adjecta, et ex Theodoreti historia primum deprompta. Verum ipsius Athanasii testimonio sententiam suam confirmare satagunt* (*b*), *unica Felckmanni conjectura nixi. Frustra quidem. Ipsa Athanasii verba hæc sunt* (*c*) ; *postquam dixisset Eusebium epistola sua Arianos accusasse, sequitur,* Καὶ τοῦτο οἶδε καὶ Ἀκάκιος· ἂν μὴ καὶ αὐτὸς φοβηθεὶς, νῦν διὰ τὸν καιρὸν ὑποκρίνηται καὶ ἀρνήσηται τὴν ἀλήθειαν. Ὑπέταξε γοῦν ἐν τῷ τέλει τὴν ἐπιστολὴν Εὐσεβίου· ἵνα ἐκ ταύτης γνῷς τῶν τε χριστομάχων, καὶ κατὰ περιττὸν τὴν Ἀκακίου πρὸς τοὺς ἑαυτῶν διδασκάλους ἀγνωμοσύνην. Et hoc ipsum scit Acacius, nisi et ille quoque nunc metu temporum id dissimulandum putet, veritatemque inficiari velit. Certe et is in fine subjunxit epistolam Eusebii, unde eos et Christi perduelles videas, et in primis Acacii adversus præceptores suos stoliditatem deprehendas. *Hæc ut sententiæ suæ accommodarent, textui Athanasiano vim inferre necesse habent, ac proinde pro* ὑπέταξε, *substituerunt* ὑπέταξα, *plane contra omnium codicum fidem, non diffitente ipsomet Felckmanno, qui nec ipse textum mutare ausus est. Quin et totus ipse contextus, quidquid aliter sentiat Felckmannus, repugnat ; disputat enim his verbis Athanasius adversus Acacium, ipsius Eusebii discipulum et successorem, inconstantis ingenii virum, qui nunc cum catholicis, nunc cum Arianis fecit, quique ad scripti alicujus sui calcem* (*multa enim, eaque, ut videtur, in Arianorum gratiam scripsit*) *hanc magistri sui epistolam subnexuerat, eoque pacto stoliditatem adversus præceptores suos ostenderit, subjecta nimirum Eusebii epistola, qua Arianos diserte damnaverat. Verbis in hunc sensum explicatis, commode et perspicue fluunt omnia. An vero rem acu tetigerim, eruditorum judicium esto.* Hæc ille : at in ea docti viri narratione, nihil sanum, verum nihil deprehendas. Nam quod

(*a*) Guillelmus Cave.
(*b*) *Admonit.*, § 10, p. 208, t. I ed. novæ. Felckm. tom. II, p. 47. Var. lect., p. 55.
(*c*) *De decret. syn. Nic.*, p. 403.

Digitized by Google

ait primo Felckmannum fateri (*a*) in omnibus codicibus, uno excepto Basiliensi, adesse lectionem ὑπέταξε, majoremque codicum numerum hanc lectionem præferre, non accurate dictum, siquidem Felckmannus duos solum de decretis Nicænis adesse sibi codices testificatur; nimirum Basiliensem et eum quem VII notat. Primus autem, scilicet Basiliensis, omnium antiquissimus et optimus, ὑπέταξα habet, cui addas Regium decimi sæculi exemplar egregiæ notæ. Cum ergo duo manuscripti codices, iique præstantiores et antiquiores, nostram lectionem præferant, unusque tantum et quidem inferioris notæ et ad Basiliensis fidem descriptus, ut ait Felckmannus in notis p. 55, secus habeat, cur nobis exemplarium penuriam perpetuo decantat? Nam quod ait ille, nec Felckmannum monuisse cujus vetustatis esset Basiliensis codex, nec nos de antiquitate codicis Regii dixisse quidpiam, perinde falsum, et ne dicam, malæ fidei, summæ saltem oscitantiæ est: nam in Præfatione ad editionem Commelinianam, cui notas suas subjunxit Felckmannus, hæc habentur: *Primus codex isque vetustissimus (ideoque lectu perdifficilis) optimus, et qui plura reliquis omnibus habet, est academiæ Basiliensis...* et postea, *in exemplari Basiliensi, quod cæteris omnibus jure præferimus*, etc. De Regio autem codice diximus nos in Præfatione: *Basiliensi codici haud multum concedere putatur Regius, num. 2284, septingentorum circiter annorum, egregiæ notæ*, etc. Et postea in syllabo codicum diximus nos eodem codice Regio 2284, ad epistolam de Nicænis decretis usos esse, init. t. I. Itaque ex Felckmanni et ex nostra parte stant duo vetustissimi omnium codices; ex altera duo item, sed longe recentiores et inferioris notæ. Et aliunde lectio ὑπέταξα ita loco congruens est, ut si ὑπέταξε legas, aptam sententiam frustra quæras, ut inferius clare comprobatur. Non verius loquitur cum ait, Felckmannum vocem ὑπέταξε in ὑπέταξα commutare non ausum esse: nam ideo non emendavit, quia lapsum *sero nimis* animadvertit: et incogitantia item evenisse testificatur, quod epistola Eusebii in secundo tomo cusa, epistolæ de decretis Nicænis subjuncta non fuerit. Dolebat quippe veram lectionem non restitutam, nec epistolam in sede propria locatam fuisse, ut ex ejus verbis arguitur. Etenim secundo tomo Commelinianæ editionis hæc notat Felckmannus ante epistolam Eusebii ad Cæsarienses, p. 47: *Sequentis epistolæ cum sæpe Athanasius mentionem faciat.... Et vero etiam lib.* De decretis Nicænis *dicat se eam illi operi subjuncturum (ita enim textus ibi legendus est), quemadmodum etiam in cod. ms. Græco Academiæ Basiliensis post id posita est: idcirco eam hoc loco post Athanasii epistolas subjicere voluimus bona fide ex dicto ms. Basil. descriptam, cum ea sero nimis animadversa suo loco reponi jam non posset.* Sic censor ille res non uti se habent, sed uti sua interesse putat, effingit; quale est illud, *Unde Parisienses editores anno 1627, quamvis in cæteris editionem Commelinianam presso pede sequebantur, hanc tamen epistolam exclusserunt.* At secum reputare debuit editionem illam Parisiensem omnium teri manibus, nec posse tale commentum impune proferri. Editores quippe infinita propemodum immutarunt, aliquando bene, frequenter secus, ordinem non raro inverterunt: non modo epistolam Eusebii, sed et alia multa resecuerunt, ut epist. minorem Athanasii ad monachos, varias lectiones omnes, etc., ut plerique conquesti sunt; multa spuria tanquam germana adjecerunt: num dicere postea ausis, editores Parisienses edit. Commelinianam presso pede secutos esse? Itaque vir eruditus isthæc obiter pertractavit, qui nec quæ legenda erant legerit, nec iis quæ legit satis attenderit; id autem aperte liquet, in ea quam ex Nannio attulit loci, quo de agitur, interpretatione: hæc Græca verba sunt, Καὶ τοῦτο οἶδε καὶ Ἀκάκιος, ἂν μὴ καὶ αὐτὸς φοβηθεὶς νῦν διὰ τὸν καιρὸν, ὑποκρίνηται καὶ ἀρνήσηται τὴν ἀλήθειαν. Ὑπέταξα γοῦν (alius codex ὑπέταξε) ἐν τῷ τέλει τὴν ἐπιστολὴν Εὐσεβίου, ἵνα ἐκ ταύτης γνῷς τῶν τε χριστομάχων, καὶ κατὰ περιττὸν τὴν Ἀκακίου, πρὸς τοὺς ἑαυτῶν διδασκάλους ἀγνωμοσύνην, quorum sensus haud dubie hic est: *Quod sane non ignorat Acacius* (id est, Eusebium in epistola sua ad Cæsarienses τὸ ὁμοούσιον admisisse), *nisi et ipse nunc præsentis temporis causa, factum præ metu dissimulet, veritatemque neget. Itaque in fine subjeci Eusebii epistolam, ut Christi hostium, ac præcipue Acacii in suos magistros perfidiam (sive ingratum animum) ex ea liquido cognoscas.* Nimirum Athanasius hic Acacium et Arianos perfidiæ et ingrati animi accusat, quia τὸ ὁμοούσιον, quod in epistola sua Eusebius Cæsariensis ipsorum magister confessus erat, ipsi negarent et impugnarent; utque res ad ejus, cui litteras mittit, amici notitiam veniat, illam se Eusebii epistolam in fine subnexurum ait. Contra vero si ὑπέταξε legeris, et ab Acacio subjunctam epistolam dixeris, aptam sententiam nunquam efficias: nam cui operi hanc subjunxerit Acacius, nuspiam meminit Athanasius; imo nec Acacii, nec operis cujuspiam ab eo editi, unquam antea in hac epistola verba fecit. Et prorsus ἀπροσδιόνυσον est dicere Acacium ideo illam epistolam subjunxisse, ut ille amicus Athanasii, cui epistolam mittit, cognosceret Arianorum et ipsius Acacii perfidiam. Et tamen hæc est loci sententia, si stet lectio veterum editorum, Ὑπέταξε γοῦν ἐν τῷ τέλει τὴν ἐπιστολὴν Εὐσεβίου, ἵνα ἐκ ταύτης γνῷς τῶν τε χριστομάχων καὶ κατὰ περιττὸν τὴν Ἀκακίου πρὸς τοὺς ἑαυτῶν διδασκάλους ἀγνωμοσύνην. Quamobrem Nannius ex vitiata lectione εἰς ἀμηχανίαν actus, eam quam supra attulimus edidit versionem: *Certe is ipse subjunxit epistolam Eusebii.* Quæ sunt ἀσύστατα, nam neque Athanasius Acacium antea, nec unquam

(*a*) V. edit. Felckm. tom. II.

Digitized by Google

opus quoddam illius indicavit, cui epistolam Eusebii subjungeret; particula autem γοῦν hic aperte concludentis est, et *itaque* vertenda, ut ex ordine sermonis videas. Quæ sequuntur autem in Nannii versione vitio laborant : *Unde eos et Christi perduelles videas, et in primis Acacii adversus præceptores suos stoliditatem deprehendas.* Nam ut vel mediocriter perito liquidum est, sic legendum et vertendum est : *Itaque in fine subjeci Eusebii epistolam, ut Christi hostium ac præcipue Acacii in suos magistros perfidiam (seu ingratum animum) ex ea liquido cognoscas.* Et sane cum duo antiquissimi omnium codices in fine libri *De decretis Nicænis* epistolam Eusebii subjunctam habeant, hinc commonstratur ab ipso Athanasio vere subnexam fuisse : nunquam enim cogitasset amanuensis ipsam huic operi subnectendam exquirere, si non adfuisset. Nam quod alius posterioris ævi et infimæ notæ codex ipsam non circumferat, nihil mirum : quia ut persæpe in Athanasii edito monuimus, amanuenses, cum levandi laboris, tum quæstus causa, multa etiam necessaria prætermittebant, ut majus ex opera et labore suo lucrum accederet. Hæc satis superque sunto. Siquidem etiamsi epistolam Eusebii non subjunxisset Athanasius, quod tamen fecisse illum certissimum est, quid mali admisissemus, eam subnectendo, de qua scilicet pluribus agit ille in libro *De Nicænis decretis?*

Cæterum quod ille scriptor eruditus Eusebium ab Arianismo purgare nitatur, etsi pari atque cætera ἀκριβείᾳ id tentaverit; nihil curo. Quid ea de re sentiam ex ipsis Eusebii scriptis, submotis pro more altercationibus, declaravi in Præliminaribus ad *Commentaria* Eusebii *in Psalmos.* Quod autem adjicit idem : *Et quidem parum hac in parte audiendi sunt scriptores pontificii* (sic Catholicos vocare libuit), *jurati utpote Eusebii hostes, causam non dissimulante Baronio;* id non vere dicitur : non desunt enim apud Catholicos, qui Eusebii partes tueantur; et quidem prohibente nemine. Quod si multo plures in Eusebium sententiam dicant, quid inde arguas, nisi Eusebium adeo frequentes et perspicuas Arianismi notas tum gestis tum scriptis suis dedisse, ut paucissimi pro illo, innumeri contra semper steterint?

Adde, Erasmum, qui prior illam Athanasii epistolam Latine vertit, eam ipsam, quam nos, lectionem Græcam secutum esse. Locus Athanasii sic habet. Καὶ τοῦτο οἶδε καὶ Ἀκάκιος, ἂν μὴ καὶ αὐτὸς φοβηθεὶς νῦν διὰ τὸν καιρὸν ὑποκρίνηται καὶ ἀρνήσηται τὴν ἀλήθειαν. Ὑπέταξα γοῦν ἐν τῷ τέλει τὴν ἐπιστολὴν Εὐσεβίου, ἵνα ἐκ ταύτης γνῷς τῶν τε χριστομάχων, καὶ κατὰ περιττὸν τὴν Ἀκακίου πρὸς τοὺς ἑαυτῶν διδασκάλους ἀγνωμοσύνην· quæ sic Erasmus transtulit : *Novit hoc et Acacius, nisi nunc et ipse metu perculsus pro tempore simulat, negatque veritatem. Subjunxi igitur in fine epistolam Eusebii, ut ex hac abunde cognoscas, et istorum qui Christo rebellant, ac Acacii adversus suos doctores, ingratitudinem.* Ubi vides Erasmum ὑπέταξα legisse, ut omnes antiqui codices habent, ac lectionem ὑπέταξε quæ in solo Gobleriano codice ad fidem Basiliensis exscripto, adest, amanuensis mendum esse : nam Basiliensis et Regius, ut diximus, ὑπέταξα habent. Hæc porro Erasmi versio cusa est in editione Latina Athanasii Lugdunensi an. 1532; vide fol. 263.

ANIMADVERSIO XIII.

Quo anno synodus Alexandrina celebrata fuerit, an 339 *an* 340

Quia non ita feliciter calculum posuit Tillemontius (*a*), dum epistolam Julii papæ synodicam in annum 341 contulit, quæ tamen nonnisi sub finem anni 342 data fuisse potest; hinc res ante Romanam synodum gestas mirifice arctare compulsus est. Nam Constantinopolitanæ sedis invasionem ab Eusebio factam, in finem anni 338, aut initium subsequentis conjicit; synodum vero Alexandrinam in medio anni 339 celebratam putat : cum enim invasionem Eusebii ea synodus memoret, post illam coacta sit oportet. Ut autem liberis spatiis veram temporum seriem teneamus, a reditu Athanasii orsi, sic omnia ad verum ordinem redigi posse censemus. Athanasius Treviris exsul, a Constantino juniore remigrandi veniam accepit, datis ad eam rem XVII Junii litteris (*b*); idque anno, ut nobiscum censet Tillemontius, 338. Sub finem Junii profectus Athanasius, Viminacii ad Danubium Constantium adiit; inde Constantinopolim petiit : atque criminationi quam Macedonius episcopo suo Paulo obtulit præsens fuit : sed postea reconciliata gratia Macedonius Paulo junctus, solito presbyteri munere fungebatur. Sub hæc autem Constantius, dum in Orientem contra Persas concederet, Athanasium eodem itinere patriam repetentem Cæsareæ in Cappadocia iterum vidit et allocutus est, mense Septembri : nam Constantius jam Antiochiam venerat mense Octobri : quippe qui V Idus Octobris legem Antiochiæ dederit *De decurionibus*, ut videas in codice Theodosiano. Contra Persas igitur properans Antiochiam venit. Inde Octobri mense Emesam, ubi data lex est *De decurionibus*, V Kal. Novembr. Paulo post ad Persarum confinia vectus in Mesopotamiam, Edessæ consedit, ut ait Libanius oratione ad Theodosium, ubi tamen lapsu graphico Emesam legitur; sed haud dubie Edessam legendum, ut et alibi : quæ postrema urbs in Mesopotamia erat. Inde reversus Antiochiam, legem dedit ad Acyndinum præfectum prætorio *De temporum cursu*, vertente anno 338, scilicet VI Kal. Januarii. Ineunte anno 339, cum in Syria degeret Constantius, Laodiceæ data lex est *De verborum formulis* (in codice Justin.) Kalend. Februarii.

(*a*) Note 38.
(*b*) *Apol. contra Arianos*, p. 152; *Apol. ad Constant.*, p. 236; *Hist. Arian. ad monachos*, p. 275.

Digitized by Google

Paulo post idem imperator Heliopoli in Phœnice leges dedit, pridie Idus Martias, scilicet quartam, *De maternis bonis*, et octavam, *Qui admitti ad bonorum possess.* Eodem mense Martio reversus est Antiochiam : ibidemque data est lex prima, *De incestis nuptiis*, pridie Kal. Aprilis. Hinc profectus Constantinopolim Constantius, Idibus Augusti legem II dedit : *Ne Christianum mancipium*. Hoc posito, eoque certissimo rerum ordine, propalam est Constantium, medio circiter anno 338 contra Persas profectum, non ante medium anni 339 Constantinopolim revertisse. Ibi vero, instigante Eusebio, synodum coegit, in qua, accusationem, redintegrante Macedonio, Paulus depositus, Eusebiusque ejus in locum subrogatus est. Hinc vero manifeste ruit illa nuperi scriptoris computatio, qua synodum Alexandrinam centum episcoporum in medio anno 339 celebratam putat : nam cum ea synodus Eusebii intrusionem, multaque alia deinde gesta Eusebianorum commemoret, post illam coacta sit oportet. Pauli vero, cui subrogatus Eusebius est, depositio, accusante Macedonio peracta est : siquidem Macedonius, qui, uti supra diximus, cum patriam repetens Athanasius Constantinopolim advenisset, illo præsente, Paulum reum egerat, deinde reconciliata gratia, a cœpto destitit. At vixdum elapso a prima accusatione anno, instigante Eusebio, antistiti suo iterum crimen obtulit, unde Pauli abdicatio et Eusebii invasio consecutæ sunt.

Hic vero Tillemontius iis (*a*), quos ipse sibi nemine auctore præscripserat, arctatus limitibus, ne Macedonii accusationem illam priorem sub Constantio (nam sub Constantino semel, sub Constantio bis in crimen vocatus est), quæ mense circiter Augusto anni 338 facta sit oportet, reconciliatam gratiam, inducias illas et pacem aliquanto tempore servatam, Constantinopolitanam synodum, repetitam accusationem et abdicationem Pauli ; hæc, inquam, omnia quatuor mensium spatio includere cogatur ; priorem illam sub Constantio ab Athanasio memoratam accusationem in annum 336 conjicit, non animadvertens se Athanasio, quem tamen auctorem affert, manifeste repugnare : accusationi namque priori sub Constantio, de qua verba facit Athanasius, ipse præsens interfuit, παρόντων, inquit, ὑμῶν κατὰ τὴν κατηγορίαν. Neque potuit ille alteri, Paulo episcopo oblatæ, criminationi anno 336 interesse, Constantino videlicet imperante ; quippe qui anno 335, Alexandro Pauli decessore superstite, in Gallias relegatus sit, et anno tantum 338, sub finem Junii Treviris profectus ab exsilioque redux Constantinopolim venerit.

Ex supradictis planum est non posse stare Tillemontii calculum, qui medio anno 339 celebratam putat Alexandrinam synodum, cum maxime illa non intrusionem Eusebii modo, sed etiam bene multa alia commemoret post sedis Constantinopolitanæ invasionem ab Eusebio et sociis perpetratæ. Verum ex repetito rerum gestarum ordine id exploratum, ut spero, cuique erit. Athanasius Cæsareæ in Cappadocia Constantium allocutus, inde pedestri itinere per Syriam et Palæstinam Alexandriam petiit sub finem anni 338. Aliquanto post tempore Eusebiani, quorum in Athanasium odia nondum detumuerant, in unum coacti Arianos receperunt, Pistum Arianum Alexandriæ episcopum constituerunt, legatos Macarium, Martyrium et Hesychium ad Julium papam ; ad tres item imperatores, tunc variis in orbis partibus versantes, litteras miserunt : queis Athanasium, ut cædium et exsiliorum, postquam Alexandriam remigraverat, reum agebant : ejusque nomen apud Constantium deferebant, quod frumentum a Constantino patre viduis alendis deputatum divenderet ac propriam in rem converteret. Oblatorum apud imperatores criminum nuntium Alexandriam devenit : quibus conspectis allatisque Athanasius centum episcoporum synodum coegit. An ferendus itaque Tillemontius, qui in medium anni 339 hanc synodum celebratam velit ? Nam præter superius allata, quibus obsisti nequit, ut cum colore aliquo possent Eusebiani memorata crimina objicere ; nempe cædes et exsilia post reditum irrogata, frumentum distribuendum in propriam rem distractum ; necesse fuit Athanasium aliquanto jam tempore Alexandriæ commoratum, nuntiumque commentitiorum criminum Eusebianis, qui tum procul agebant, missum fuisse : in synodo Eusebianorum quæ narravimus geri oportuit, mitti nuntios ad imperatores ; oblata apud tres Augustos crimina Alexandriæ renuntiari, cogi synodum Alexandrinam centum episcoporum. Quæ sane cordatus nemo, nisi volucribus nuntiis usi Eusebiani fuerint, tam pauculorum mensium spatio facta concesserit ; Constantinus quippe in Galliis, Constans in Italia degebat. Anno igitur 340 celebratam Alexandrinam synodum putamus : quod ipsius Athanasii testimonio confirmatur. Is enim anno 341 sub finem Aprilis ait, fratres ejusdem synodi Alexandrinæ legatos, uti certum est, Romæ synodum anno præterito πέρυσι postulasse, legatis Eusebii cum Athanasianis idipsum petentibus : commode namque eumdem in annum synodus ejusque legatio conferantur (*b*) : quod item ex præcedentibus propalam esse videtur, vix enim, ac ne vix quidem quæ a reditu Athanasii gesta feruntur anno integro accidere potuerunt. Et ideo, ut diximus, Tillemontius tantum hæc arctare compulsus est, quia synodi Romanæ tempus anno uno præverterit : quod mox spero commonstrabitur. Ad hæc vero cum pseudosynodus illa Constantinopolitana, qua intrusus in Constantinopolitanam sedem Eusebius fuit, post adventum Constantii Constantinopolim, qui sub finem Julii anni 339 certissime accidit, congregata fuerit, post anni medium celebrata illa fuit. Cum autem synodus Alexandrina

(*a*) Vide Till., *sur S. Paul de CP.*

(*b*) Athan., p. 93 et 112.

Digitized by Google

entum episcoporum, non intrusionem Eusebii modo, sed etiam multa alia illam consecuta commemoret, nequaquam potest illa ante annum 340 coacta fuisse.

Non placet Tillemontium (*a*) quod diximus, Pistum ab Eusebianis in episcopum cooptatum in synodo fuisse. Ego vero fateor, illum Eusebianorum conventum, ab Athanasio, qui solus de Pisti ordinatione loquitur, synodum nusquam vocari. Verum an cœtus ille Eusebianorum, in quo Ariani ad communionem admissi, Pistus allectus, Athanasius repudiatus, tres legati ad Julium missi sunt, synodus nuncupari debeat, id eruditorum examini permittam. Scio tamen in more esse, ut talis consessus synodus appelletur. Nec sine causa queritur Athanasius synodos quotannis ab Arianis celebrari.

ANIMADVERSIO XIV.

Probatur epistolam synodalem Romanam, a Julio papa datam, scriptam esse anno 342.

Etsi perspicuum putemus celebratam illam synodum, et datam Julii epistolam fuisse anno 342, quia tamen a viris insignibus, Baronio, Hermantio et Tillemontio, pro adversa opinione naviter pugnatum est; rem qualis in Athanasii scriptis et in Julii papæ epistola enuntiatur ipsis verbis afferemus: nam horum auctoritas, annuente Tillemontio, Socratis et Sozomeni, qui plerumque res miscuerunt, testimonio longe anteponenda. Synodus Antiochena, Constantio Augusto præsente, anno 341 celebrata est: ubi Eusebianorum opera Gregorius Cappadox Alexandriam episcopus missus est, qui Athanasium deturbaret. Præmisso autem Philagrio, ut allectum Gregorium nuntiaret, ipse Gregorius paucis post Philagrii adventum diebus Alexandrinam invasit sedem. Athanasius vero post ingressum Gregorii, cum proximum periculum esset, ut scrutantium eluderet manus Paschalibus ipsis diebus se subduxit, et Romam navigavit. Hactenus, refragante nemine, sic se res habuerunt. Quid vero de rerum post gestarum serie Athanasius et Julius narrent, jam expendere libet. Post adventum Athanasii Romam Julius papa legatos misit Elpidium et Philoxenum Antiochiam ad Eusebianos, ut Athanasius post allatam Alexandrinæ synodi epistolam enarrat his verbis (*b*): Ταῦτα μὲν οἱ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου πρὸς Ἰούλιον τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ῥώμης. Καὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον δὲ πρὸς Ἰούλιον ἔγραψαν, καὶ νομίζοντες ἡμᾶς ἐκφοβεῖν ἠξίωσαν σύνοδον καλέσαι, καὶ αὐτὸν Ἰούλιον, εἰ βούλοιτο, κριτὴν γενέσθαι. Ἡμῶν τοίνυν ἀνελθόντων εἰς τὴν Ῥώμην, ἔγραψεν εἰκότως Ἰούλιος καὶ ἐπὶ τοὺς περὶ Εὐσέβιον, ἀποστείλας καὶ δύο πρεσβυτέρους ἑαυτοῦ Ἐλπίδιον καὶ Φιλόξενον. Ἐκεῖνοι δὲ ἀκούσαντες περὶ ἡμῶν, ἐταράχθησαν, οὐ προσδοκήσαντες ἡμᾶς ἀνέρχεσθαι· καὶ παρῆτήσαντο, προφάσεις ἀπιθάνους πορισάμενοι· id est: *Hæc quidem Ægyptii ad omnes episcopos et ad Julium Romanum episcopum. Porro Eusebiani quoque ad Julium scripsere: ac sperantes se nobis terrorem incussuros, rogabant ut synodus convocaretur, et ipse Julius si vellet, judex esset. Cum igitur Romam advenissemus, Julius, ut consentaneum erat, litteras scripsit ad Eusebianos, misitque duos e presbyteris suis Elpidium et Philoxenum. Illi vero ut de adventu nostro audierunt, consternati, quod nullatenus exspectarent nos illuc venturos, accedere renuerunt, absurdas causas commenti.* Hic vides legatos Elpidium et Philoxenum post adventum Athanasii Romam a Julio papa missos. Ut autem palam sit cum adventum illum Athanasii Romam, tum legationem, post Gregorii invasionem, quæ anno 341 in Paschate facta est, contigisse, locum Athanasii ex historia ad monachos longiusculum licet afferimus. Γράφει τοίνυν τότε Κωνστάντιος, πάντας δὲ διώκει, καὶ πέμπει Φιλάγριον ἔπαρχον, καὶ Ἀρσάκιόν τινα εὐνοῦχον· πέμπει δὲ καὶ Γρηγόριον μετὰ στρατιωτικῆς ἐξουσίας, καὶ τοιαῦτα γέγονεν οἷα καὶ πρότερον. Ξυναγαγόντες γὰρ πλῆθος βουκόλων καὶ ποιμένων καὶ ἄλλων τε ἀγοραίων καὶ ἀσελγῶν νεωτέρων μετὰ ξιφῶν καὶ ῥοπάλων, ἐπῆλθον ἀθρόως τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ καλουμένῃ Κυρίνου· καὶ τοὺς μὲν ἀπέκτειναν, τοὺς δὲ κατεπάτησαν, ἄλλους τε πληγαῖς κατακόψαντες εἰς δεσμωτήριον ἐνέβαλον, καὶ ἐξώριζον. Πολλάς τε γυναῖκας κατασύροντες, εἷλκον εἰς τὸ δικαστήριον δημοσίᾳ, καὶ τῶν τριχῶν ἕλκοντες ὕβριζον· ἄλλους ἐδήμευον, ἄλλων ἄρτους ἁφῃροῦντο, δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ ἵνα τοῖς Ἀρειανοῖς προσθῶνται, καὶ Γρηγόριον δέξωνται τὸν ἀπὸ βασιλέως ἀποσταλέντα. Ἀθανάσιος μὲν οὖν πρὶν γενέσθαι ταῦτα, καὶ μόνον ἀκούσας, ἔπλευσεν εἰς τὴν Ῥώμην, εἰδώς τε τὸν θυμὸν τῶν αἱρετικῶν, καὶ ἵνα, ὡς ἤρεσεν, ἡ σύνοδος γένηται· ὁ δὲ Ἰούλιος γράφει, καὶ πέμπει πρεσβυτέρους Ἐλπίδιον καὶ Φιλόξενον, ὁρίσας καὶ προθεσμίαν, ἵνα ἔλθωσιν· id est: *Litteras itaque scribit Constantius, ac in omnes movet persecutionem, Philagriumque mittit et Arsacium quemdam eunuchum. Mittit item Gregorium cum militari manu: resque superioribus similes gestæ sunt. Coacta quippe illi bubulcorum, opilionum, aliorum forensium ac petulantium juvenum multitudine, cum gladiis et clavis in ecclesiam Cyrini dictam irrupere: ibique alios occiderunt, alios conculcarunt, alios plagis laniatos in carcerem truserunt, in exsiliumque pepulerunt; mulieres plurimas abductas ad tribunal palam pertraxerunt, crinibusque raptatas contumeliis affecere; alios proscripsere, aliorum panes abstulere: idque nulla alia de causa, quam ut eos Arianis adhærere, Gregoriumque ab imperatore missum recipere cogerent. Athanasius vero antequam hæc facta essent, ad primum rei auditum Romam navigavit, quod hæreticorum furorem perspectum haberet; at etiam, prout placitum erat, synodus ibi celebraretur: Julius autem presbyteros Elpidium et Philoxenum mittit, tempusque illis (Eusebianis) præstituit, ut intra ψ-*

(*a*) Note 38.

(*b*) P. 110.

Digitized by Google

tad Romam se conferrent. Ex his omnibus luce clarius est, Athanasii Romam profectionem, ac Elpidii et Philoxeni legationem, post invasionem Gregorii, quæ fatentibus omnibus in Paschate anni 341 contigit, factam fuisse. Nec quispiam, spero, negabit, nisi sponte cæcutire velit. Jam ad cætera pergamus. Eusebiani Elpidium et Philoxenum legatos usque ad Januarium mensem, nempe anni 342 detinent, et ut habet Athanasius, ultra condictum a Julio ad celebrandam synodum tempus, ὡς τοὺς μὲν πρεσβυτέρους κατασχεῖν καὶ μετὰ τὴν προθεσμίαν. Julius autem hæc habet: Οἱ ἐλθεῖν μὴ βουλόμενοι κατεσχήκασι καὶ τοὺς πρεσβυτέρους ἕως αὐτοῦ τοῦ Ἰανουαρίου μηνός, id est: *Illi quibus accedere non placuit, presbyteros quoque usque ad mensem Januarium detinuerunt.* Ex his porro Athanasii et Julii dictis facile calculum ponas. Athanasius Alexandria Romam proficiscitur paschali tempore anni 341, ut adversariorum furorem prudenti absentia falleret. Post ejus Romam adventum legatos Julius Antiochiam mittit Elpidium et Philoxenum: id una serie bis testificatur Athanasius: ad usque Januarium proximum (haud dubie anni 342) legati Antiochiæ detinentur. Id Julius narrat. Reversi Romam legati, Eusebianorum litteras Julio offerunt, quas Julius, ut testificatur ipse, aliquantum temporis penes se servavit, nec synodo protulit, sperans aliquot eorum mutata sententia ad condictum venturos. Spe tali depulsus, litteras demum recitat; Athanasius, Marcellus et Asclepas rei acti, discussis et confutatis criminibus, ad communionem admittuntur: denique annuente synodo epistolam Julius mittit, qua dicit Athanasium a mensibus octodecim Eusebianos Romæ exspectare. Hæc sponte fluunt, et temporum notæ apprime quadrant: nam si legatos post fugam Athanasii, et ejus Romam adventum, profectos statuas; si usque ad Januarium mensem Antiochiæ detentos, atque sub hæc remigrasse dicas; si Julii, acceptis litteris, cunctationem, indeque synodi celebrationem, purgationem Athanasii, Marcelli, et Asclepæ, congruentibus spatiis metiare, octodecim menses in epistola Julii memoratos, quos Athanasius Romæ exegisse dicitur, nullo negotio enumeres; nimirum octo postremos anni 341, ac decem priores anni 342, ita ut mense Octobri vel Novembri epistola Julii data fuerit.

Jam vero restat ut videamus qua arte, quibusque machinis Tillemontius Julium et Athanasium ad sententiam suam detorqueat (*a*): nam, quod plane mirum, ut synodum Romanam et Julii epistolam in annum 341 conferat: auctoritate Athanasii et Julii, ut putat, hanc rerum temporumque seriem inducit. Legatos Elpidium et Philoxenum diu ante Gregorii invasionem, anno scilicet 340, Antiochiam profectos ait, quod ita manifeste in locis Athanasii superius allatis explodatur, ut perquidem mirum sit virum alias accuratum et doctum hæc vel cogitasse. Januarium mensem contra fidem manuscriptorum et editorum omnium vult in Junium commutari: qua facta mutatione, id absurdum sequitur, quod Julius queratur legatos suos mense, ut citius, Maio Roma profectos Antiochiam, ibi usque ad Junium ejusdem anni reditu interclusos fuisse: qui tamen vix mense Junio eodem pervenire potuerint. Octodecim porro menses quos Athanasium Eusebianos exspectantem exegisse Romæ testatur Julius papa, ita vult ille computari, ut hujus temporis pars ab anno 340, quo venisse Romam Athanasium comminiscitur, ineatur; hinc Alexandriam rediisse putet, et aliquot ibi menses moratum, remigrasse Romam, et aliquot iterum menses ibi substitisse: atque ita calculum ponit, ut octodecim menses partim ante profectum ejus Alexandriam, et moras ibidem; partim post reditum Romam constituat. En Julii verba: Καὶ γὰρ πρὸς τούτοις πᾶσι, παρέμεινεν ἐνταῦθα ἐνιαυτὸν καὶ ἓξ μῆνας, ἐκδεχόμενος τὴν παρουσίαν ὑμῶν, ἢ τῶν βουλομένων ἐλθεῖν· τῇ δὲ παρουσίᾳ ἐδυσώπει πάντας· ὅτι οὐκ ἂν παρῆν, εἰ μὴ ἐθάρρει· id est: *Etenim præter hæc omnia, annum unum et sex menses hic remansit, ut adventum vestrum, aut eorum qui huc se conferre vellet, exspectaret; suaque præsentia omnes pudore afficiebat: non adfuturus quippe, nisi causæ suæ confidisset.* Sane nisi Julii dicto palam vis inferatur, hic octodecim continuos, nec longa et diuturna peregrinatione interceptos menses intelligas oportet. Nam si per Romanum otium XVIII mensium Athanasius Tiburem aut Tusculum se contulerit, fatemur id nihil officere, quominus octodecim mensibus Romæ exspectantem consedisse dicatur; verum si anno 340 Romam commigraverit, ibique novem menses exegerit; deinde Alexandriam reversus, aliquot ibi menses consederit, tum Romam repetierit, et novem iterum menses ibi manserit; nequidquam dicatur ab octodecim mensibus eum Eusebianos in Oriente positos exspectasse. Ad hæc vero, ne Tillemontius quidem, rerum et gestorum serie ad arbitrium suum ordinata, potest octodecim illos menses, quos Romæ Athanasium egisse narrat Julius, reperire. Siquidem fatetur ipse legatos Athanasii et synodi Alexandrinæ anno 340 cum legatis Eusebianorum disceptasse coram Julio papa, cum adhuc Athanasius Alexandriæ degeret, ἡνίκα καὶ Ἀθανάσιος ὁ ἐπίσκοπος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἦν, ait Julius. Athanasius vero non ante Romam profectus est, quam legati redirent. Jam vero extremis omnia lineis in gratiam Tillemontianæ opinionis ponamus, dicamusque, legatorum disputationem mense Januario contigisse, ipsosque mox profectos mense Februario Alexandriam advenisse, Athanasium statim a legatorum reditu conscensa navi Romam mense Martio adventasse, ibique mansisse ad finem usque anni

(*a*) Tillemont, note 40, et *Vie du pape Jule*, n. 4.

Digitized by Google

ejusdem. Hinc remeasse Alexandriam, ubi, fatente Tillemontio, aliquot menses substitit ; invadente Gregorio, denuo aufugisse Romam, profectumque sub Aprilis finem, mense Maio advenisse : demum epistolam Julii papæ, qua dicit Athanasium ab octodecim mensibus Romæ exspectare, datam fuisse mense Augusto vel Septembri anni 341, ut vult Tillemontius (*a*) : sic rebus in gratiam sententiæ illius, etiam præter verisimilitudinem compositis, XVIII mensium numerum non conficias, nam si novem anni 340 menses, quatuor aliis (a Maio nempe ad usque Augustum vel Septembrem) adjungas, tredecim aut ad summum quatuordecim reperias. Ita omni ex parte labitur isthæc opinio. Omnes itaque temporis notas Tillemontius elusit : et certe hujusmodi sunt illæ, ut si vel una maneat, tota ejus supputatio subruat : nam si legati Julii post invasionem Gregorii et fugam Athanasii profecti sint, ad nostram accedat sententiam necesse est, perindeque si stet lectio manuscriptorum et editorum, quæ legatos ad Januarium usque mensem reditu interclusos ait ; vel si octodecim continuos menses Romæ mansisse Athanasium dicatur, anno 342 epistola Julii data sit oportet : quod ipse Tillemontius fatetur. Cum contra si vera et asserta lectio servetur ; si dicta Julii et Athanasii pura nec distorta maneant, res nativo ordine per se consistat.

Verum obnititur Tillemontius : Eusebiani Romanæ synodi judicium in Antiochena synodo ineunte anno 341 celebrata præverterunt : non potuerunt autem prævertere, nisi indicta illis antea fuisset, indicta vero fuit Romana synodus per legatos Elpidium et Philoxenum : unde sequatur Elpidium et Philoxenum ante annum 341 venisse Antiochiam, ut Romanam synodum indicerent. Qua in re sane vir eruditus se Athanasii et Julii verba non sat ponderasse testificatur. Nam Athanasius quidem, postquam Gregorii carnificinæ se subduxerat anno 341, Paschalibus diebus, hæc scribit : Καὶ πέρυσιν οἱ κατὰ Ῥώμην ἀδελφοὶ, μήπω τούτων γενομένων, ἀλλ' ἕνεκα τῶν πρώτων, σύνοδον ἔγραψαν γενέσθαι, ἵνα κἀκεῖνα ἐκδικηθῇ· ἥνπερ εὐλαβούμενοι οἱ περὶ Εὐσέβιον, προῦλαβον διαταράξαι τὴν Ἐκκλησίαν· hoc est : *Etiam anno præterito fratres nostri, qui Romæ sunt, his nondum actis, sed propter alia quæ prius contigerant, synodum cogendam esse scripserunt, ut de illis ultio sumeretur : quam reformidantes Eusebius et socii, Ecclesiam conturbare præverterunt.* His luce clarius est, jam anno 340 de synodo agenda Romæ statutum fuisse, et quidem cum nondum Athanasius Romam venisset : ac tunc synodum per alios quam Elpidium et Philoxenum indictam esse, ut ex Julii dictis videas. Ait enim ille, Macarium presbyterum, Martyrium et Hesychium diaconos, Eusebianorum legatos, antequam Athanasii oratores accederent, rogasse ut Alexandriam Pisto cuidam pseudepiscopo litteras mitteret Julius, quo tempore Athanasius Alexandriæ degebat, ἡνίκα καὶ Ἀθανάσιος ὁ ἐπίσκοπος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἦν. Cum advenissent autem Athanasii oratores, nec valerent Eusebianorum legati eorum argumentis obsistere, synodum in qua res accuratius indagaretur postularunt : qua impetrata, tunc primo Eusebianis synodum indixerunt : illi vero conscientia scelerum perterriti, in Antiochena synodo anno 341 ineunte celebrata, Romanæ synodi decreta præverterunt, deinde Gregorium Alexandriam episcopum miserunt qui Athanasium deturbaret. Athanasio autem anno 341 sese proripiente et Romam profecto, tunc demum Julius per legatos Elpidium et Philoxenum Romanam synodum secundo indixit. Ex allatis quippe duobus locis propalam est tum primo postulatam impetratamque synodum fuisse, cum Athanasius Alexandriæ ageret, et antequam Romam veniret. Cum autem perinde liquido constet, legatos Elpidium et Philoxenum, Athanasio Romæ præsente, missos fuisse, qui Eusebianos ad synodum provocarent, diemque ipsis præstituerent ; planum certe est synodum illam Romanam bis indictam fuisse : atque ita ruit tota scriptoris nuperi conjectura. Cur autem postquam anno 340 indicta fuerat, tantum spatii elapsum sit, ut secundo indicere necessum fuerit, haud difficile est augurari : cum videret enim Athanasius sub finem anni 340 cogi Antiochenam synodum, quæ initio anni 341 celebrari cœpta est ; non nescius id in suam perniciem et expulsionem moliri Eusebianos, ne absente se quasi vacuam sedem novo a se creato episcopo traderent, ad adventum usque Gregorii Alexandriæ resedit.

Quod autem Athanasius post invasionem Gregorii Romam primo venerit anno 341, neque alia anno 340 Romam profectio statuenda sit, perspicuum sane est, cum ex iis quæ hactenus diximus, tum maxime ex primo, quem supra attulimus, loco, ubi dicitur : *Porro Eusebiani quoque ad Julium scripserunt : ac sperantes se nobis terrorem incussuros, rogabant ut synodus convocaretur, et ipse Julius si vellet judex esset. Cum igitur Romam advenissemus, Julius, ut consentaneum erat, litteras scripsit ad Eusebianos, misitque duos ex presbyteris suis Elpidium et Philoxenum. Illi vero, ut de adventu nostro audierunt, consternati, quod nullatenus exspectarent nos illuc venturos, accedere renuerunt, absurdas causas commenti.* Quod si anno 340, postquam primo indicta synodus Romana fuerat, Athanasius Romam profectus esset, an id Eusebiani ignorassent ; solumque mense Junio Juliove anni sequentis, narrantibus Julii papæ legatis, edidicissent, qui in deturbando Athanasio toti erant? id certe ne somniari quidem potest. An vero sileri poterat ille Romam profectus ab Athanasio, dum anno 341 paschalibus diebus, antequam Romam demigraret,

(*a*) *Vie de S. Jule*, art. 8.

Digitized by Google

hæc scriberet : *Etiam anno præterito, fratres nostri, qui Romæ sunt, his nondum actis, sed propter alia quæ prius contigerant, synodum cogendam esse scripserunt, ut de illis ultio sumeretur : quam reformidantes Eusebius et socii, Ecclesiam conturbare præverterunt?* Si ipse ad synodum celebrandam eo se contulisset, ut cum Eusebianis coram synodo concertaret ; ac Eusebianis accedere non ausis, re infecta, remeasset Alexandriam, an id prætermitti poterat? Hoc silentii genus, in re prorsus necessario dicenda, si quidem gesta fuisset, adversam sententiam obruere nemo eat inficias.

Ut autem videas quantum præjudicata opinio valeat, ait Tillemontius : Si Januarius mensis, quo Eusebiani legatos Julii Elpidium et Philoxenum dimiserunt, steterit, et si anni 342 fuerit, hinc consequetur synodum Antiochenam centum fere episcoporum, quæ ineunte anno 341 celebrata est, usque ad annum 342 prolatam esse, quod haud verisimile. Et hæc causa est, ut contra fidem manuscriptorum et editorum omnium pro Januario velit Junium apponi. Sic ille, non animadvertens epistolam Julii, cui afferendæ deputatus est Gabianus comes, non ad synodum illam mitti, sed ad Danium, Flacillum, Narcissum, Eusebium et alios episcopos; neque ullam in epistola Julii synodi tum Antiochiæ considentis mentionem haberi : miror prorsus a mente nuperi scriptoris excidisse, epistolam Julii responsionem esse, non ad synodum missam, sed ad illos qui se litteris provocarant episcopos, ut ipse passim innuit in epistola sua. Ecquid ergo abs re nobis synodum, et nimiam synodi durationem obtrudit? Hic ne γρύ quidem contra mussitare liceat.

Pergit ille, verisimile non est synodum Romanam pro mense Decembri, incommoda scilicet tempestate, indictam fuisse : quod tamen innuere videntur Julius et Athanasius, dum aiunt, legatos Elpidium et Philoxenum ultra præfinitum ad synodum celebrandam tempus, ad usque Januarium mensem ab Eusebianis detentos fuisse; tum credibile non esse legatos mense Januario, media nempe hieme, ab iisdem dimissos fuisse. Hæc omni ex parte labuntur; nam etsi daretur synodum ad mensem Decembrem indictam fuisse, non procul exempla petenda essent, ad comprobandum id non præter consuetudinem admitti : quando numerosa illa synodus Antiochena ex omnibus, etiam extremis, Orientis partibus collecta, ineunte anno 341 media videlicet hieme, celebrata est, ut fatetur vel ipse Tillemontius : quare nihil hinc vel ad synodi Romanæ celebrationem, vel ad profectionem legatorum obicis adesset : cum præsertim Eusebiani, non ita humani et opportuni essent, ut curarent adversane an commoda tempestate legatos Julii, cui tunc infesti erant, dimitterent. Quid quod nec Athanasius nec Julius aiunt, vel ad Decembrem vel ad alium mensem indictam synodum fuisse; sed duntaxat legatos ultra præfinitum tempus ad Januarium usque reditu interclusos narrant, nec indicant quodnam definitum illud tempus fuerit? Ex his porro videas nuperum scriptorem levissimis conjecturis planas et nullis circuitionibus enuntiatas temporum notas impetere.

ANIMADVERSIO XV.

An πυκτία *τῶν θείων Γραφῶν, quæ Constanti Augusto Athanasius misit, idem sint quod synopsis Scripturæ sacræ ; et an synopsis illa sit vere Athanasii.*

Athanasius in *Apologia ad Constantium* (*a*) hæc habet : Τῷ ἀδελφῷ σου οὐκ ἔγραψα, ἢ μόνον ὅτε οἱ περὶ Εὐσέβιον ἔγραψαν αὐτῷ κατ' ἐμοῦ, καὶ ἀνάγκην ἔσχον, ἔτι ὢν ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ, ἀπολογήσασθαι· καὶ ὅτε πυκτία τῶν θείων Γραφῶν κελεύσαντος αὐτοῦ μοι κατασκευάσαι, ταῦτα ποιήσας ἀπέστειλα· hoc est : *Fratri autem tuo nequaquam scripsi, nisi postquam Eusebiani, missis adversum me litteris, necessitatem mihi intulere, cum adhuc Alexandriæ degerem, eorum calumnias propulsandi : iterumque cum illo præcipiente ut divinarum Scripturarum libros adornarem, confectos ad ipsum transmisi.* Hæc πυκτία τῶν θείων Γραφῶν vult Tillemontius (*b*) esse synopsin Scripturæ sacræ, quam nos inter dubia opera secundo tomo cusimus. Sed ad quæstionis notitiam, quærendum statim quid sint πυκτία, quidque ævo maxime Athanasii hoc vocabulo indicaretur. Unde miror Tillemontium, qui nostrum in synopsin monitum legisse se testificatur, nihil pensi habuisse quid de hujus vocis significatu perspicuis exemplis dixerimus. Juvat itaque quid sint τὰ πυκτία pluribus indagare. Suidas τὸ πυκτίον sic explicat, τὸ βιβλίον ἀπὸ τοῦ πυκτίζω, ὅ ἐστιν ἀσφαλίζεσθαι καὶ συγκλείεσθαι, id est, πυκτίον, *a verbo* πυκτίζω, *quod significat compingere et concludere.* Est itaque πυκτίον liber compactus sive volumen : neque hac voce intelligitur liber qui dicitur tractatus aut quid simile; ut et mox afferendis locis propalam erit. Nam Gregorius Naz., oratione xx, sic habet : Ὅσον ἑνὶ τῶν ἀκολούθων εἰπεῖν, ἁραμένῳ τὸ πυκτίον ἀκολουθεῖν· id est : *Quam uni ex asseclis, ut se accepto libro sequeretur, imperaret ;* et orat. 6 : Ὅτι μοι πυκτίον ἐν χερσὶ τοῦ Ἀπολλιναρίου, *mihi in manibus esse librum Apollinarii ;* et epist. 64 : Τῶν δὲ πυκτίων ὧν ᾔτησας, τὸ μὲν εὗρον, καὶ ἐπεμψά σοι προθύμως· τὸ δὲ ἐζημιώθην, οὐκ ἔχων οἵου χρῄζεις, τὴν Ἰλιάδα· *Ex libris porro quos postulas, alterum inveni, eumque ad te libenter misi ; alterum quem poscis damno meo non habeo, nimirum* Iliadem ; ep. 87 : Πυκτίον ἀπεστάλκαμέν σοι τῆς Ὠριγένους *Φιλοκαλίας· Librum ad te misimus Origenis* Philocaliæ ; epist. 165 : Τὸ πυκτίον ὅπερ εἴληφας παρ' ἡμῶν, τὰς Ἀριστοτέλους ἐπιστολάς· *Librum quem a nobis accepisti, Aristotelis Epistolas ;* et postea : Αἰτεῖς πυκτία παρ'

(*a*) P. 236.

(*b*) *Vie de S. Athan.*, art. 37, et note 45.

Digitized by Google

ἡμῶν εἰς ῥητορικὴν ἀνηβάσκων· *Libros a nobis expetis, ad rhetoricam repubescens;* et epist. 199 : Ἰδοὺ σοι τὰ πυκτία, ἅπερ ζητεῖς, ὅσα τοὺς σῆτας διέφυγε, καὶ τὸν καπνὸν ὑπὲρ οὗ κατέκειτο· *En libros eos a nobis habes, quos postulas, eos, inquam, omnes, qui tineas effugerunt, fumumque supra quem siti erant.* Gregorius item Nyssenus epistola ad Petrum fratrem : Μόλις ἐπιτυχὼν βραχείας σχολῆς, τῇ τε τοῦ σώματος θεραπείᾳ προσχεῖν ἠδυνήθην, μετὰ τὴν ἐκ τῆς Ἀρμενίας ἐπάνοδον, καὶ συναγαγεῖν τὰ σχεδάρια τὰ πρὸς Εὐνόμιον κατὰ συμβουλὴν τῆς σῆς συνέσεως ὑπηγορευμένα· ὥστε μοι λοιπὸν εἰς λόγου σύνταξιν συναρμοσθῆναι τὸν πόνον, καὶ πυκτίον ἤδη γεγενῆσθαι τὸν λόγον· *Vix tantillum otii nactus, post meum ex Armenia reditum, curando corpori operam dare potui, et schedulas contra Eunomium prudentiæ tuæ consilio dictatas in unum colligere; ita ut labor ille meus in tractatus formam concinnatus sit, et jam tractatus ille in libri magnitudinem excreverit.*

Innumera proferre licet his similia loca, queis palam fiat πυκτία τῶν θείων Γραφῶν nihil aliud esse, quam libros Scripturarum sacrarum plura in volumina compactos, non vero synopsin Scripturæ sacræ : quemadmodum πυκτίον Ἀπολλιναρίου est liber Apollinarii, et πυκτίον Ὠριγένους *Φιλοκαλίας* est liber *Philocaliæ* Origenis, etc. Nec abs re erit monere apud Græcos eodem sensu usuvenire vocem πυκτὶς, ἴδος, in codice quippe Regio 2284, x sæculi ingentis molis, hic titulus præmittitur, Πίναξ ἀκριβὴς τῆς παρούσης πυκτίδος, hoc est, *Index accuratus hujusce libri.* Igitur Scripturæ sacræ libros, Græce haud dubie exaratos, Constans Augustus ab Athanasio expetiit, et ab illo catholicarum partium in Oriente principe descriptionem accurari voluit : certus, hoc vigilante doctore, sacras litteras puras, nec hæreticorum ausibus vitiatas, se nacturum esse.

Synopsin autem Scripturæ sacræ germanum Athanasii fetum esse defendit Tillemontius (*a*) : ne minimamque ibi νοθείας suspicionem deprehendit. Nobis secus videtur : nam multa occurrunt quæ Athanasio nostro abjudicandum opus esse suadeant; nostro dixi, nihil quippe obest quominus alteri cognomini ascribatur. Primo quidem scrupulum movet, quod nemo veterum tam insigne opus, tam prolixum, memoret; maximeque quod Hieronymus id taceat, qui in Præfationibus ad sacram Scripturam alios bene multos scriptores affert, argumento minus opportunos, Apollinarium, Ammonium, Hesychium et alios. Ad hæc, in antiquis Athanasii collectionibus hæc synopsis nusquam habetur : et quod magis urgeat, in collectionibus canonum omnibus perantiquis, ubi κανονικὰ Athanasii in Scripturam sacram feruntur, una comparet epistola festalis 39, ex numero Festalium, quas Hieronymus ab Athanasio datas memorat, in qua ex transcursu Scripturæ sacræ libri recensentur : itemque aliorum SS. PP. canones Scripturarum afferuntur. Ibi vero ne verbum quidem de synopsi Athanasii, quæ cæteris omnibus præstat et eruditione, et accurata omnium quæ ad Scripturam spectant mentione. Hoc sane opus non poterat, si quidem pro Athanasiano habitum fuisset, reticeri, ubi de industria Patrum canones circa Scripturam sacram instituuntur. Præterea hæc synopsis, quod gravius est, cum epistola festali Athanasii non consonat : nam epistola præmissis Scripturæ libris, qui in canone locabantur, de aliis hæc subjicit (*b*) : Ἔστι καὶ ἕτερα βιβλία τούτων ἔξωθεν, οὐ κανονιζόμενα μέν· τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν πατέρων ἀναγινώσκεσθαι τοῖς ἄρτι προσερχομένοις, καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσεβείας λόγον· σοφία Σολομῶντος, καὶ σοφία Σιρὰχ, καὶ Ἐσθὴρ, καὶ Ἰουδὶθ, καὶ Τοβίας, καὶ διδαχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων, καὶ ὁ Ποιμήν. Καὶ ὅμως, ἀγαπητοὶ, κἀκείνων κανονιζομένων, καὶ τούτων ἀναγινωσκομένων, οὐδαμοῦ τῶν ἀποκρύφων μνήμη· id est : *Præter hos alii libri sunt, qui in canone quidem non habentur; sed quos a Patribus decretum est legendos ab iis esse, qui nuper ediscendi pietatis verbi gratia accesserint : Sapientia Salomonis, et Sapientia Sirach, Esther, Judith, Tobias, Doctrina, ut vocant, apostolorum et Pastor. Attamen, dilecti, cum illi in canone reponantur, hi legantur, nusquam est apocryphorum mentio.* Sic Athanasius. At auctor synopseos (*c*) longe diversum horum catalogum texit : *De libris,* ait, *Veteris Testamenti, quibus contradicitur, jam antea diximus; ut sunt, Sapientia Salomonis, Sapientia Jesu filii Sirach, Esther, Judith et Tobias. Istis etiam connumerantur Machabaici libri quatuor, Ptolemaici, Psalmi et Canticum Salomonis, Susannæ historia. Hi ex Veteri Testamento sunt, quibus contradicitur.* Deinde vero postquam apocryphos recensuit, ad ἀντιλεγόμενα Novi Testamenti transit : *Periodi Petri,* inquit, *Evangelium secundum Thomam, Doctrina apostolorum, Clementina.* Ubi vides librum *Pastoris,* non in epistola solum festali, sed alibi quoque, ut perutilem ab Athanasio laudatum, silentio prætermitti, aliosque libros induci bene multos ab Athanasio nusquam memoratos. Huic argumento ut occurrat Tillemontius, hæc postrema adjectitia esse ait. Verum quis audeat asserere istæc invecta fuisse? nemo negaverit hæc ad scriptoris scopum attinere, qui accuratissime, ut videre est, omnia ad Scripturam sacram spectantia in recensione sua attingere voluit. Sane cum hæc aptissime cohæreant, nec valeant Athanasio ascribi, hinc consequitur in totam synopsin parem suspicionem cadere.

Nec prætermittendum, ea quæ de veteribus Scri-

(*a*) Note 45.
(*b*) P. 768

(*c*) Tom. II [nunc IV].

Digitized by Google

pturæ interpretibus subjiciuntur, de Aquila scilicet, Symmacho, Theodotione, etc., ex Epiphanii libro *De mensuris*, expressa et a synopseos auctore in compendium redacta fuisse, ut cuivis legenti propalam erit. Hæc vero Athanasii non esse fatetur ipse Tillemontius : sed pro more suo ille adjectitia et secundæ manus esse dictitat. Id autem gratis omnino dicitur : nihil quippe illic præter primum scriptoris institutum fertur : hæc recensere debuit is, cui exactam rerum ad sacram Scripturam spectantium notitiam tradere in animo fuit ; hunc vero scriptoris scopum fuisse, nemo qui legerit inficias eat. His nos de causis synopsin Scripturæ sacræ dubiam et suspectam habemus : qua in re, spero, quivis emunctæ naris homo nobis astipulabitur.

ANIMADVERSIO XVI.

An cæsi in Fabrica Adrianopolitana ecclesiastici laicive fuerint.

Est locus in *Historia Arianorum ad monachos*, p. 280, qui sic habet : Καὶ πεποιήκασιν ἀπὸ τῆς ἐκεῖ Φάβρικος δέκα λαϊκῶν ἀποτμηθῆναι τὰς κεφαλάς· ubi de episcopis Arianis agitur, qui Sardica fugientes omnia tumultu et cædibus replebant : *Effeceruntque ut ex Fabrica, ita scilicet dicta, decem laicorum capita truncarentur.* In editione vero Commeliniana legitur, δίκην λαϊκῶν, typographorum sane mendo : quæ lectio in editione item Parisiensi anni 1627 ad Commelinianæ fidem exprimitur. Veram nos lectionem, ut supra, ex optimis codicibus et nominatim ex Regio perantiquo, restituimus : iis item suffragatur Nannius, qui ita vertit, *decem laicorum capita.* In Commeliniana lectione aptam sententiam frustra quæras : nam quid, quæso, sibi vult illud : *Effeceruntque ut ex Fabrica instar laicorum capita præciderentur ?* Hanc tamen vitiatam lectionem Tillemontius, Hermantium secutus, veræ anteposuit, atque ita vertit ac si legeretur, Πεποιήκασιν ἀπὸ τῆς ἐκεῖ Φάβρικος ἐκκλησιαστικῶν δίκην λαϊκῶν ἀποτμηθῆναι τὰς κεφαλάς· *Effeceruntque ut ex Fabrica ecclesiasticorum instar laicorum capita præciderentur.* Sic ille suo marte, cum tamen ecclesiasticorum in Adrianopolitana Fabrica cæsorum nulla uspiam mentio habeatur, et alia quam asseruimus lectio optime habeat. Fabricenses autem Adrianopoli magno numero fuisse ab Ammiano Marcellino memoratur. *Omnem plebem,* inquit Ammianus Marcellinus (*a*), *cum Fabricensibus, quorum illic ampla multitudo.* Cum itaque Ariani episcopi, stimulante scelerum conscientia, quo Sardicensis synodi judicium subterfugerent, Sardica se proripuissent, ubi conspexerunt Adrianopolitanos se perfidiæ timiditatisque nomine aversari, atque a communione abhorrere sua, ministro usi Philagrio, auctores fuerunt ut ex Fabricensibus, qui pars magna civitatis erant, decem capite minuerentur. Qua in re nihil dubii difficultatisve residuum

(*a*) *Lib.* XXXI, *c.* 6. De Fabricensibus item in *Notitia Imperii* videsis.
(*b*) Athan. p. 129 et 280.

ANIMADVERSIO XVII.

Theodulum Trajanopolitanum tempore Sardicensis synodi defunctum esse probatur.

In editionibus Athanasii Commeliniana et Parisiensi anni 1627 locus aperte vitiatus exstat, unde exortæ de obitu Theoduli Trajanopolitani controversiæ sunt. Locus sic habet iisdem in editis (*b*) : Ὁ οὖν συλλειτουργὸς ἡμῶν ὁ μακαρίτης Θεόδουλος, φεύγων αὐτῶν τὴν διαβολήν· κεκέλευστο γὰρ ἐκ διαβολῆς αὐτῶν ἀποθανεῖν. Hanc clausulam manifeste mutilam ex Regio exemplari antiquissimo sarcivimus hoc modo : Ἀπέθανεν οὖν ὁ μακαρίτης Θεόδουλος, φεύγων αὐτῶν τὴν διαβολήν· κεκέλευστο γὰρ ἐκ διαβολῆς αὐτῶν ἀποθανεῖν· id est : *Obiit certe comminister noster beatæ memoriæ Theodulus, dum iis calumniantibus fuga sibi consuleret : ob eorum quippe criminationem, capitis fuerat damnatus.* Quæ lectio plane asseritur ex Hilarii versione epistolæ synodi Sardicensis dictum illud præferentis : quæ versio eodem tempore concinnata, magni est ad lectionem confirmandam momenti. *Decessit enim,* sic ibi, *coepiscopus noster, beatissimus Theodulus.* Et sane vox μακαρίτης, quæ cum apud Athanasium, tum apud Theodoretum, qui eamdem synodi Sardicensis epistolam attulit, circumfertur, de defuncto solum dicitur. Unde ejusdem Theodoreti lectionem corrigas, quæ sic habet, Ἀνέστη γοῦν ὁ συλλειτουργός, ubi tamen doctissimus Valesius sic interpretatur, *Obiit igitur comminister :* hancque putat esse dicti sententiam. At quod Valesium et Tillemontium (*c*) εἰς ἀμηχανίαν egit, Athanasius in *Historia Arianorum ad monachos*, post enarrata Sardicensis synodi gesta, hæc de Arianis episcopis subjicit : Οἱ δὲ καθαιρεθέντες, δέον καὶ οὕτως ἡρεμεῖν· οἱ δὲ καὶ μετὰ τὴν οὕτως αἰσχρὰν φυγὴν κατελθόντες, τοιαῦτα ἔδρασαν, ὡς ἐκ τούτων μικρὰς αὐτῶν τὰς προτέρας δειχθῆναι πράξεις· id est : *Qui autem depositi fuerunt, quos vel tunc quiescere par erat, post adeo turpem fugam talia perpetrarunt, ut levia priora facinora iis collata viderentur.* Hæc porro facinora sub hæc recenset Athanasius (*d*), quod scilicet decem Fabricenses, de quibus supra, obtruncari curaverint ; episcopos, presbyteros diaconosque extorres fecerint ; ac Olympium et Theodulum in Thracia episcopos ad necem quæsierint. Unde arguit Tillemontius, qui potuit Theodulus post Sardicensem synodum ad necem quæri, qui in ipsa Sardicensis synodi epistola obiisse fertur? Verum in iis ne minima quidem adest difficultatis ratio : nam, ut ex allatis superius verbis liquidum est, Athanasius non modo quæ post absolutam synodum, sed etiam quæ post fugam Arianorum præsulum, antequam synodus perficeretur et epistola synodalis daretur, gesta sunt, promiscue recenset : idque sane vel hinc perspicuum, quod eadem quæ hic, scilicet in *Historia Arianorum ad monachos*, de Theodulo post fugam

(*c*) Vales. not. ad Theodoret., p. 19 ; Tillemont, *es Ariens*, note 22.
(*d*) Athan. p. 280.

Digitized by Google

episcoporum Arianicæ factionis gesta memorantur, in epistola pariter synodali Sardicensi recenseantur. Athanasius quippe in *Historia ad monachos* (*a*), postquam res synodi Sardicensis enarraverat, talia fatur: Ὀλύμπιον δὲ τῶν Αἴνων, Θεόδουλον τὸν ἀπὸ τῆς Τραϊανουπόλεως, ἀμφοτέρους ἀπὸ τῆς Θρᾴκης ἐπισκόπους, ἀγαθοὺς, καὶ ὀρθοδόξους ἄνδρας, ἐπειδὴ ἐωρίκασι μισοῦντας τὴν αἵρεσιν, διέβαλον, τὸ πρῶτον μὲν οἱ περὶ Εὐσέβιον, καὶ ἔγραψε βασιλεὺς Κωνστάντιος· τὸ δεύτερον δὲ ὑπέμνησαν οὗτοι· ἦν δὲ τὰ γραφέντα, μὴ μόνον ἐκβάλλεσθαι τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ κεφαλικὴν διδόναι δίκην, εἴ που εὑρεθεῖεν οὗτοι· id est: *Olympium autem Ænorum, Theodulumque Trojanopoleos, ambos in Thracia episcopos, probosque illos et orthodoxos viros, cum hæresi suæ adverterent esse infensissimos, calumniati sunt. Et illud primo egerant Eusebiani, eaque de re scripserat imperator Constantius: secundo autem ipsi calumnias redintegrarunt. Illud autem litteræ ferebant; ut non modo ipsi urbibus ecclesiisque suis pellerentur, sed etiam capitali pœna, sicubi reperti fuissent, plecterentur.* In epistola autem synodali Sardicensi (*b*) legimus: Εἰς τοσοῦτον γὰρ ἐφθασαν ἀπονοίας, ὡς καὶ ἐπισκόπους ἐπιχειρεῖν ἀνελεῖν, καὶ ἀνεῖλον ἄν, εἰ μὴ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτῶν. Ἀπέθανεν οὖν ὁ συλλειτουργὸς ἡμῶν ὁ μακαρίτης Θεόδουλος, φεύγων αὐτῶν τὴν διαβολὴν, κεκέλευστο γὰρ ἐκ διαβολῆς αὐτῶν ἀποθανεῖν· hoc est: *Eo enim insaniæ devenerunt, ut conarentur etiam episcopos perimere: et sane occidissent, nisi illi eorum manibus sese fuga proripuissent. Obiit certe comminister noster beatæ memoriæ Theodulus, dum iis calumniantibus fuga sibi consuleret: ob eorum quippe criminationem capitis damnatus fuerat.* Ubi videas, eadem, quæ Athanasius post synodi Sardicensis historiam enarravit, ante absolutam synodum Sardicensibus episcopis nota, ideoque ante datam epistolam necessario gesta fuisse. Qua in re sane dubii nihil suboriatur. Nam Ariani episcopi ante initam synodum Sardica aufugerunt; et statim pro more solito multa in Catholicos moliti sunt: Olympium et Theodulum suis artibus capitali sententia damnatos, ad fugam compulerunt: qui Theodulus, dum se periculo subduceret, e vivis excessit. Ejus porro obitus ante solutam synodum et datam synodalem epistolam contigit. At enim synodus post fugam Arianorum inita, ad multum temporis extracta fuerit necesse est: nam infinita prope ibidem excussa et examinata fuere, ut in synodicis ejus epistolis videre est. Dum hæc porro gererentur, Theodulus profugus obiit: ejusque descessus nuntium ad Sardicenses Patres, epistola synodica nondum conscripta, allatum est.

ANIMADVERSIO XVIII.

De significatu vocis ἀνέξοδος.

Vox ἀνέξοδος bis occurrit apud Athanasium in *Historia Arianorum ad monachos*, nempe p. 277: Καὶ γὰρ καὶ χηρῶν καὶ ἄλλων ἀνεξόδων λαβόντων ἐλεημοσύνην, ἐκέλευε τὰ δεδομένα διαρπάζεσθαι, καὶ τὰ ἀγγεῖα ἐν οἷς ἔφερον τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον κατεάγεσθαι· quæ nos sic interpretamur: *Præterea enim cum viduæ cæterique mendici eleemosynam acciperent, jussit ea diripi quæ erogabantur, vasaque in quibus oleum vinumque deferebant, confringi.* Et ibidem p. 300: Ἑρμείαν λούοντα τοὺς ἀνεξόδους, id est, *Hermiam qui mendicos*, sive, *mendicorum pedes abluebat.* Hunc vero postremum locum inauspicato verterat Hermantius, *Hermiam, qui angiportus non pervios lavabat*, Gallico vulgari idiomate *les culs de sac des rues:* nam, ut liquidum est, vox ἀνεξόδους homines quospiam significat. Tillemontius vero his vult intelligi inclusos sive incarceratos homines: nec felicius sane; siquidem ut ex primo loco propalam est, erant ἀνέξοδοι ii qui stipem cogebant, sive inopes et mendici, qui cum viduis panem emendicabant. Et sane Athanasius quos ἀνεξόδους ante vocaverat, δεομένους sive egenos infra nuncupat, p. 301: Τοὺς γὰρ δεομένους καὶ τὰς χήρας (ἐπειδὴ τὰς ἐκκλησίας παραδέδωκεν ὁ δοὺξ τοῖς Ἀρειανοῖς, ἐν αὐταῖς διατρίβειν οὐκ ἠδύναντο), καθεζομένας ἐν οἷς ὥρισαν αὐταῖς τόποις οἱ πεπιστευμένοι τὰς χήρας κληρικοὶ, ἐπειδὴ ἔβλεπον τοὺς ἀδελφοὺς προθύμως ἐπιδιδόντας αὐταῖς· id est: *Nam cum viderent egenos et viduas (qui cum dux ecclesias Arianis tradidisset, in iis versari nequibant) sedentes in assignatis sibi locis a clericis, quibus viduarum cura concredita erat; cum cernerent, inquam, fratres prompto ipsis animo eleemosynam erogare*, etc.

Quid quod vel ipsa Athanasii loquendi ratio manifes e indicat τοὺς ἀνεξόδους, perinde atque viduas, nihil aliud esse quam mendicos: nam ait, Καὶ γὰρ καὶ χηρῶν καὶ ἄλλων ἀνεξόδων λαβόντων ἐλεημοσύνην, ἐκέλευε τὰ δεδομένα διαρπάζεσθαι, καὶ τὰ ἀγγεῖα ἐν οἷς ἔφερον τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον κατεάγεσθαι. *Præterea enim cum viduæ cæterique mendici eleemosynam acciperent, jussit ea diripi, quæ erogabantur, vasaque in quibus oleum vinumque deferebant confringi.* Ubi illud, καὶ ἄλλων ἀνεξόδων, palam indicat, ipsas viduas in ἀνεξόδων numero comprehendi, qui ad usum necessaria vicatim emendicabant, similiterque ἀνεξόδους et viduas erogatum oleum in vasis detulisse dicitur, quod de incarceratis neutiquam intelligi potest. Itaque vox ἀνέξοδος, hic non ex particula negativa α adjecto ν euphoniæ causa conficitur, ut vult Tillemontius, neque ἀνέξοδος significat, inclusus et incarceratus; sed ἀνέξοδος constat ex ἀνὰ et ἔξοδος· ita ut ἀνέξοδοι sint ii qui ἀνὰ τὰς ἐξόδους, *in exitibus viarum*, stipem cogunt et emendicant.

ANIMADVERSIO XIX.

Num in Historia Arianorum ad monachos, *τοὺς ἄρτους, artus sive membra, vel panes exprimant.*

Paulo post locum de quo supra legitur (*c*), Ἀ γὰρ

(*a*) P. 280. (*b*) P. 129. (*c*) P. 301.

Digitized by Google

καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις πεποιήκασι, καὶ πῶς αὐτοὺς, ἐπὶ τοῦ δουκὸς καὶ τῶν δικαστῶν, ἐφυγάδευσαν, καταφέροντες ἐκ τῶν οἴκων τοὺς οἰκείους αὐτῶν, διὰ τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ στρατηγοῦ Γοργονίου καὶ πληγαῖς κατακόπτοντος, καὶ πῶς αὐτῶν, τό γε πάντων ὠμότερον, καὶ τῶν ἤδη τετελευτηκότων τοὺς ἄρτους μεθ' ὅσης ὕβρεως διήρπασαν, οὐκ ἔστιν οὐδὲ λέγῳ φράσαι, νικώσης τῆς ὠμότητος αὐτῶν τὴν ἐκ τῶν λόγων διήγησιν· quem locum sic nos vertimus : *Enimvero quæ in presbyteros diaconosque perpetrarunt : quo pacto illos ducis judicumque auctoritate in fugam verterint, et affines domesticosque illorum domibus deturbarint; militum scilicet opera, Gorgoniique ducis, qui plagis eos lancinabat; quo pacto, illorum (rem sane crudelissimam), eorumque, qui jam obierant, panes, quantaque contumelia diripuerint, nequaquam verbis enuntiari potest : eorum quippe crudelitas omnem enarrandi facultatem superat.* Ibi Nannius, τοὺς ἄρτους, Latine vertit, *artus* sive membra : quam amplexus interpretationem est Hermantius, et post eum Tillemontius (*a*), hoc nixi argumento : An postquam Ariani non paucos enecarunt, pro re omnium crudelissima habeatur, si eorum panes diripiant? nonne ad rem aptius dicatur, homicidas illos eo crudelitatis devenisse, ut artus sive membra cæsorum discerperent? Non advertentes, non mortuorum modo τοὺς ἄρτους, sed etiam vivorum et profugorum direptos fuisse, quod de artubus et membris dici nequeat. Sic etiam in *Apologia de fuga* inter Arianorum facinora hoc enuntiatur, Ὀρφανῶν καὶ χηρῶν ἡρπάζοντο οἰκίαι καὶ ἄρτος, id est : *Orphanorum viduarumque domus et panes diripiebantur;* non autem, *discerpebantur artus et domi.* Etsi enim impetratum a consuetudine fuerit, ut Latinæ quædam voces a Græcis illo ævo usurparentur, ut δουκηνάριος, ἐξάκτωρ, et aliæ id genus; at nunquam ἄρτος, aut similes tam vulgares et familiares eodem usu venire deprehendas, cum maxime ἄρτος, si pro Latina voce *artus* usurpetur, amphibologiam pariat. Quod dicunt autem non summæ crudelitatis videri, si cæsorum panes diripiantur, id nihili est : nam præterquam quod non defunctorum tantum panes direpti feruntur ibidem, sed etiam vivorum et profugorum ; cædere quidem et lancinare, utpote specie saltem juridice inflictum, defendi potest : panes autem et domos cæsorum diripere, summæ crudelitatis est : quia ex mera violentia, nec ex judicum decreto fieri potest.

ANIMADVERSIO XX.

An Liberii contra Athanasium epistola germana sit, necne.

In Fragmentis Hilarii (*b*) legitur Liberii nomine epistola ad Orientales, qua testificatur Liberius se Athanasium causam dicturum per legatos evocasse Romam, repugnantem vero a communione Romanæ Ecclesiæ alienum declarasse. Juvat porro epistolam, quæ perbrevis est, hic ascribere; ut expeditior sit ejus vel tuendæ vel repudiandæ facultas.

DILECTISSIMIS FRATRIBUS ET COEPISCOPIS NOSTRIS UNIVERSIS PER ORIENTEM CONSTITUTIS, LIBERIUS URBIS ROMÆ EPISCOPUS ÆTERNAM SALUTEM.

Studens paci et concordiæ Ecclesiarum, postea-
quam litteras charitatis vestræ de nomine Athanasii et cæterorum factas ad nomen Julii bonæ memoriæ episcopi accepi; secutus traditionem majorum, presbyteros urbis Romæ Lucium, Paulum et Helianum e latere meo ad Alexandriam ad supradictum Athanasium direxi, ut ad urbem Romam venirct : ut in præsenti id, quod Ecclesiæ disciplina exstitit, in eum statueretur. Litteras etiam ad eumdem per supradictos presbyteros dedi, quibus continebatur, quod si non veniret, sciret se alienum esse ab Ecclesiæ Romanæ communione. Reversi igitur presbyteri nuntiaverunt eum venire noluisse. Secutus denique litteras charitatis vestræ, quas de nomine supradicti Athanasii ad nos dedistis, sciatis his litteris, quas ad unanimitatem nostram dedi, me cum omnibus vobis, et cum universis episcopis Ecclesiæ catholicæ pacem habere : supradictum autem Athanasium alienum esse a communione mea, sive Ecclesiæ Romanæ, et consortio litterarum ecclesiasticarum.

His subjungit Hilarius :

Quid in his litteris non sanctitatis, quid non ex metu Dei eveniens est? Sed Potamius et Epictetus, dum damnare urbis Romæ episcopum gaudent, sicut in Ariminensi synodo continetur, audire hæc noluerunt. Quinetiam Fortunatianus episcopus epistolam eamdem rursum diversis episcopis mittens, nihil profecit. Ut autem in negata Athanasio communione sibi potius essent onerosi, remque omnem sibi periculi facerent, dummodo nihil Sardicensi synodo, qua Athanasius absolutus et Ariani damnati fuerant, decerperent; litteræ ex Ægypto omni atque ab Alexandria missæ admonebant : quoniam quales ad Julium pridem de reddenda exsulanti Athanasio communione erant scriptæ, tales nunc, ut de subjectis intelligetur, ad Liberium datæ sunt de tuenda.

Hanc Liberii epistolam cum nostri in editione S. Hilarii, tum nos ut suppositiliam habuimus. Nam statim a morte Julii papæ, et ineunte Liberii episcopatu data dicitur : iniit autem Liberius anno 352. At exploratum est utriusque præsulis, Liberii et Athanasii, testimoniis, nonnisi anno 357 Liberium, tædio exsilii fractum, ab Athanasii communione recessisse. Et quidem de toto illo spatio quod ab anno 353, quo Liberius synodum pro causa Athanasii postulavit, ad 357 intercurrit, nulla po-

(*a*) Tillemont, *Vie de S. Athanase*, art. 76, et la not. 71.
(*b*) Col. 1327.

Digitized by Google

test oriri controversia, cum eorum sit illum per id temporis nec officio nec Athanasio defuisse : quod autem nec anno 352 quo iniit episcopatum, præmaturam hanc Athanasii damnationem emiserit, haud minus compertum : ipse quippe Liberius in epistola ad Constantium anno 354, vel circiter, data, de Orientalium epistolis contra Athanasium ad se missis talia fatur : *Qui fidem et sententiam non commodavimus nostram, quod eodem tempore octoginta episcoporum Ægyptiorum de Athanasio sententia repugnabat. . . . . unde contra divinam legem visum est, etiam cum episcoporum numerus pro Athanasio major exsisteret, in parte aliqua commodare consensum.* Quod qui, amabo, dicere potuisset, si jam missa ad Athanasium legatione, illum iter Romam detrectantem alienum a communione sua dixisset? Ad hæc vero cum fractus ærumnis Liberius se purgatum Arianis esse cuperet, eorumque communionem expeteret, in epistola sua ad Orientales anno 357 hæc ait : *Ego Athanasium non defendo : sed quia susceperat eum bonæ memoriæ Julius decessor meus, verebar ne forte ab aliquo prævaricator judicarer. At ubi cognovi, quando Deo placuit, juste vos illum condemnasse, mox consensum commodavi sententiis vestris : litterasque super nomine ejus per fratrem nostrum Fortunatianum dedi, perferendas ad imperatorem Constantium.* Hinc plane perspicuum est Liberium non ante Athanasium a communione removisse, quam litteras ea de causa ad imperatorem Constantium mitteret, quod anno 357 factum : nemo quippe his perlectis non fateatur, omnino repudiandam esse epistolam illam, qua dicitur Liberium statim ab initio susceptæ dignitatis Athanasium damnasse. Et vero ne tempus quidem deprehendas quo Athanasium a communione sua removerit. Nam an. 352, Aprili vertente, in episcopum Romanum allectus fuit : anno autem 353, missis ad Constantium legatis Arelatem, ab ipso postulabat, *ut juberet*, sic Liberius, *sicut jamdudum ipsi placuerat, concilium ad Aquileiam congregari ;* videlicet pro causa Athanasii, ut exquireretur an rejiciendus a communione esset necne. Ubi vides jam ante aliquod tempus, ut illo, *jamdudum*, significatur, de synodo pro causa Athanasii cogenda cum imperatore egisse Liberium. Cum autem anno 352 Liberius in episcopum Romanum allectus fuerit, si illud, *jamdudum*, aliquot saltem retro menses significare concedas, aut nihil prorsus spatii supererit, vel tam angustum tempus maneat necesse est, ut nullatenus possint ea, quæ in Liberii epistola initio allata feruntur, tam brevibus includi limitibus. Nam, si Liberius anno 352, Aprili mense, ad sedem evectus, Orientalium acceptis litteris, legatos tres Lucium, Paulum et Helianum miserit Alexandriam, qui Athanasium ad Romanam synodum evocarent, ac postea legati, re infecta et Athanasio abnuente Romam redierint, Liberiusque demum reluctantem Athanasium a communione sua repulerit, quod in tempus rejicias illam Aquileiensis synodi indictionem : siquidem anno 353, Liberius ait, *jamdudum* Aquileiensem synodum indictam fuisse pro causa Athanasii examinanda : pone indictam fuisse sub finem anni 352, quo pacto alia quæ a mense Aprili ad finem ejusdem anni gesta feruntur, tam brevi spatio emetiare? Imo vero etiamsi ad ea omnia spatii satis esset ; an putes Liberium cum in medio anni 352 litteras Orientalium accepisset, mox legatos misisset, ac post eorum reditum, Athanasium a communione sua removisset, statim synodum in Athanasii gratiam postulasse? Annon hæc ἀσύστατα essent, etiamsi, quod tamen negamus, spatii satis esset?

Non minus cum Athanasii, quam cum Liberii dictis hæc epistola pugnat : nam is in fine *Apologiæ contra Arianos* ait Liberium pro judicio episcoporum, qui secundum Athanasium sententiam dixerant, obstitisse Arianis, donec biennii exsilio fractus cederet. Et in epistola encyclica, scripta anno 356, ait (*a*), Arianis episcopis fidem habendam fore, si paria scriberent. Hosius, Maximinus, Philogonius, Eustathius, Julius et Liberius, etc., quod qui dicere potuisset, si Liberius jampridem se Arianis episcopis astipulari declarasset? Et quod magis urgeat, in *Historia Arianorum ad monachos*, ait Athanasius, Arianos Liberium ab initio episcopatus sui, κατὰ τὴν ἀρχήν, calumniis apud imperatorem vellicasse, ut abducerent a proposito : *Arbitrati sunt impii homines, inquit, se si Liberium subornare possent, omnes illico superaturos :* exindeque curasse, ut ad ipsum Liberium Eusebius spado mitteretur, qui aut donis aut interminationibus viri constantiam emolliret, eumque ad Athanasium damnandum instigaret. Spadonem vero Liberius sic affatur : *Qui, quæso, adversus Athanasium id agatur? nam quem non una solum, sed et altera synodus ex toto orbe coacta, purum innoxiumque declaravit, quem Romana synodus cum pace dimisit, quo pacto damnare possumus? Quis nos probaturus est, si quem præsentem amanter excepimus, ad communionemque admisimus, absentem aversemur? non ecclesiastici canonis illud est,* etc. Queis ipsa luce lucidius est, Liberium ab initio episcopatus sui, rem insolentem et contra canones esse putasse, si Athanasius aliquot in synodis absolutus, ab ecclesiastica communione removeretur ; atque adeo epistolam, quæ in Fragmentis Hilarii qualem supra descripsimus circumfertur, ubi Athanasius a Liberio episcopatum incunte damnatus dicitur, suppositiliam esse. Nam præter ea, quæ supra diximus, animadvertas, quæso, nullam vel Arianos, vel Eusebium eunuchum, vel Constantium Augustum, quorum cum Liberio colloquia, et quidem prolixa, feruntur, pristinæ illius contra Athanasium dictæ

(*a*) P. 219.

Digitized by Google

sententiæ mentionem fecisse : quod certe validissimum erat ad Liberii tentandam æquitatem incitamentum. Et sane dixissent illi : Quare Athanasium, quem tute jam damnare occupasti, tam naviter nunc defendis? quorsum isthæc mutatio tam repentina?

Reponit Tillemontius (*a*) : Eam epistolam Liberius in arcanis habuit, nec emisit; sed anno tantum 357, postquam ærumnis fractus cesserat, ipsam evulgavit. At si de epistola tantum ageretur, vix ac ne vix quidem staret illud sive ratiocinium, sive commentum. Cum autem legatione solemni trium presbyterorum Liberius Athanasium ad synodum evocasse feratur, interminatus communionis privationem ni accederet, incassum inter arcana hæc computare satagit. Nihilne horum subodorati Ariani fuerint? An inter arcana hæc item legatio statui possit?

Verum instat ille : Non possumus hanc epistolam, utpote intermistam aliis germanis epistolis, pro supposititia habere. Hæc sane abs re afferuntur; supposititia namque veris intermista hoc maxime ævo deprehendere non insolens, sed admodum frequens est. Annon Liberii ad Athanasium, et Athanasii ad Liberium epistolæ, quæ a multis retro sæculis inter germana Athanasii opera locum habebant, jam cuivis sagaci viro pro suppositititiis habentur? Annon, ut habet Athanasius in *Apologia ad Constantium*, Ariani non modo Athanasii et parium, sed etiam imperatorum nomine epistolas confingebant : quid vetat et hanc item confictam ab Arianis fuisse?

Quod ad Appendicem Hilarii spectat, etsi illa admodum perplexa sit, ac vitiata circumferatur, videtur tamen εἰρωνικῶς ille, tanquam de re suspecta dicere, *Quid in his litteris non sanctitatis? quid non ex metu Dei eveniens est?* Nam Hilarius, qui nunquam Athanasio et fidei orthodoxæ defuit, nihil sanctitatis in hisce litteris deprehendere potuit. In subsequentibus autem indicat, Potamium, Epictetum et Fortunatianum, epistolam illam Liberii respuisse. Verum hæc adeo intricata sunt, ut vix aptam sententiam expiscari possis. Sed satis sunto quæ de Liberii epistolæ νοθείᾳ diximus.

ANIMADVERSIO XXI.

An epistola catholica Athanasii sit, necne.

Non paucas in hac epistola peregrinitatis notas deprehendimus; etsi illa adeo brevis sit, vix ut pagellam absolvat. In ipso quippe titulo vox epistola catholica ita insolens videtur, ut mirer si uspiam apud Patres usurpatam reperias : siquidem hæc vox septem catholicis epistolis (Canonicas vulgo nuncupant) consecrata deprehenditur. Ad hæc vero, epistola isthæc in antiquis Athanasii Operum collectionibus non comparet; sed peregrinis in locis A reperta est, permista scilicet cum operibus variorum : nec stylum Athanasii sapit, imo vero multas ibi voces Athanasio minus usitatas et insolentes reperias. In titulo quippe præter illam supra notatam, vox συνεπίσκοποι, Athanasio non usuvenit, qui semper συλλειτουργοί, et quidem frequentissime habet : his adjice σύμβολον τῆς πίστεως, et θεῖκὸν πνεῦμα, ignotas Athanasio voces : qui priorem sexcenties sic effert, ἔκθεσεις πίστεως, vel πίστις· secundam vero θεῖον πνεῦμα ubique scribit. Hinc animadvertas, hujus epistolæ auctorem, quasi rem maximi momenti dicturum epistolam ordiri, et tamen paucissimis rem absolvere, ut vix sciatur quæ res quodve negotium sic urgeat, et ad scribendum impellat. Ne multa, quoties illam perlegi, in B peregrinis versari mihi videbar; ita dissimilis Athanasianis operibus est : nèque tamen περὶ νοθείας vel γνησιότητος judicium ferre ausus sum; sed inter dubia locavi. Tillemontius (*b*) contra vult penitus certam, nec ἀμφιβάλλεσθαι. Lis sub judice pendeat : nobis quæ causa ambigendi sit exposuisse satis esto.

ANIMADVERSIO XXII.

De aliis dubiis Athanasii operibus, et de quibusdam fragmentis.

Orationem, cui titulus, *Unum esse Christum*, dubiam esse cum multis doctis viris censemus, nec dubiam diffitetur Tillemontius (*c*). Verum ait, quia hæc oratio a Petro Diacono in epistola ad S. Fulgentium laudatur, nos argumento, quod hinc adversus opinionem nostram eruitur, occurrere debuisse. Sed argementum hujusmodi ne minimum quidem negotii facessere possit : opusculum enim perantiquum, et Athanasii nomine sæculo Nestoriano editum fuisse arbitramur. Qui mirum igitur si sæculo sexto Athanasii nomine a Petro Diacono laudatum fuerit?

Librum de Incarnatione, qui in prius editis contra Paulum Samosatenum inscriptus erat, nos inter dubia opera ablegavimus; Tillemontius vero γνήσιον esse pugnat. At longe plures suspicandi causas praefert hoc opusculum, quam oratio *Unum esse Christum*, suisque se notis prodit Nestoriano ævo fuisse confectum. Id vero propalam videtur ex hoc uno D loco : Ὁ δὲ ἄνθρωπος, sic ibi, ἓν πρόσωπον, καὶ ζῶον ἓν, ἀπό τε πνεύματος καὶ σαρκός· κατὰ δὲ τὸ ὁμοίωμα αὐτοῦ νοητέον τὸν Χριστὸν ἕνα καὶ οὐ δύο πρόσωπα, ὅπερ ἡ νῦν ἀπιστία βιάζεται σαφῶς, ἀπολειπομένη τοῦ μεγέθους τῆς θείας χάριτος, καὶ τῷ Ἑλληνικῷ σκανδάλῳ περιπίπτουσα, id est : *Homo autem una persona, et unum animal est, spiritu et carne constans; ad cujus similitudinem intelligendum est, Christum unam esse personam, et non duas, ut jam incredulitas magnitudine divinæ gratiæ destituta et in gentilium scandalum prolapsa, aperte et summa*

(*a*) Tillem. *Vie de S. Athan.*, not. 68.
(*b*) Ibid., art. 110.
(*c*) Ibid., not. 104.

Digitized by Google

ti *contendit* : in cæteris item, quæ subsequuntur, Nestorianum errorem tum grassantem videas. Hæc vero Athanasii ævo ascribere non licet : ubi enim Athanasio superstite videas hæreticos duas in Christo personas esse aperte et summa vi contendere. Hæc etiam ad Nestorianum sæculum pertinere, indicare videtur Codex antiquissimus Basiliensis, qui ad marginem, ubi de Paulo Samosateno agitur, sic habet : ὅτι ἀρχὴ τῆς Νεστορίου αἱρέσεως ὁ Σαμοσατεύς, id est, *Nestorianæ hæresi initium dedit Samosatenus*. Ad hæc vero, hoc in opusculo affertur hæc apostolici dicti lectio, ὁ θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί · *Deus manifestatus est in carne*, quæ in nonnullis Græcis exemplaribus habetur ; in aliis vero legitur, ὃ ἐφανερώθη ἐν σαρκί, *Quod manifestatum est in carne* [1]. Priorem vero lectionem nunquam Athanasius in scriptis suis attulit : quo manifeste liqueat ejus exemplaria posteriorem habuisse : nam, si priorem illam circumtulissent, locum sane contra Arianos opportunissimum sexcenties usurpasset Athanasius, qui incredibili diligentia Scripturas pervestigavit, ut si qua contra Christi hostes objici possent, ex sacra penu depromeret. Hæ nobis dubitandi causæ : hisque perspectis neminem puto non hæsitaturum, nisi quid ulterius decernatur.

Tractatum cui titulus, *Quicunque dixerit verbum contra Filium hominis*, opinatur Tillemontius esse partem epistolæ ad Marcellinum : quo videas non legisse eum quæ de hoc fragmento diximus. Est quippe, ut ex optimis codicibus et ex serie comprobavimus, pars postrema epistolæ quartæ ad Serapionem. Vide quæ hac de re necnon de epistolis ad Serapionem edisseruimus p. 515, initio secundæ partis (t. II). Earum quippe seriem haud dubiis indiciis et codicum auctoritate restauravimus ; ὁ μαχαρίτης vero ingravescente morbo in extremisque versans, hæc non animadvertit.

Cæterum fragmenta *in Leviticum*, et *in Paulum Samosatenum*, quæ jure suspicatur ille alicunde divulsa fuisse, nos in Syllabo ad frontem Operum Athanasii unde excerpta fuerint indicavimus.

Restat ut de ordine Operum Athanasii paucis agamus : Tillemontius quippe quam tenuimus temporis seriem, non omnino probatam sibi testificatur : nam, inquit, paucissima sunt Athanasii opera, quæ quo tempore conscripta fuerint assignari valeat : quare alium ille ordinem secundum argumenti et materiæ rationem confingit, et commodius iniri posse æstimat. Verum hæc Tillemontii observatio ne vel tantillum nos a pristino instituto dimovet : quia ex diuturna Athanasii scriptorum tractatione, commodiorem nostra non posse texi seriem comperimus. Siquidem contra quam putat Tillemontius, inter præcipua Athanasii opera pauca sunt, quorum tempus, circiter saltem, ignoretur. Nam duo libri *Contra gentes*, qui agmen agunt, ante Arianorum tumultum ab Athanasio juvene conscripti sunt. *Expositio fidei* proxime sequens nullam præfert temporis notam ; sed quia ejusmodi doctrinæ causa cum Arianis pugnatum est, ante scripta Arianismum oppugnantia commode locatur. Tractatus in illud, *Omnia mihi tradita sunt a Patre* [2], quia ante Eusebii Nicomediensis mortem scriptus fertur, quæ contigit anno 342, ab anno 339, quo redux ab exsilio Athanasius Alexandrinæ sedi restitutus est, ad 342, quo obiit Eusebius, scriptus fuerit oportet. Epistola encyclica anno 341, certissime scripta est. *Apologia contra Arianos*, anno circiter 350, edita fuit, ut fatetur ipse Tillemontius. Libri *De Nicænis decretis* et *De sententia Dionysii*, post reditum Athanasii a secundo exsilio et ante tertium adornati sunt, scilicet ab anno 350 ad 354, ut ibi comprobatur ; Epistola ad Dracontium, imminente ultimo Athanasii sub Constantio exsilio anno circiter 354, ipso fatente Tillemontio. Quæ sequuntur haud dubiis notis sic ordinamus : Epistola ad episcopos Ægyptii et Libyæ, anno 356 ; *Apologia ad Constantium*, eodem ; *Apologia de fuga*, anno 356 ; *Apologia ad Constantium*, eodem ; *Apologia de fuga*, anno 357 vel 358, Epistola ad Serapionem *de morte Arii* et *Historia* Arianorum *ad monachos*, eodem anno 358 ; Orationes contra Arianos eodem circiter tempore profugus scripsit, pariterque epistolas quatuor ad Serapionem contra Arianos et Pneumatomachos ; Librum *De synodis* subsequentem, anno 359 ; Tomum ad Antiochenos, anno 362. Hæc maxima pars operum Athanasii cum ordine temporis, tum argumento cohærent, et Arianici tumultus seriem quamdam exhibent, ac pene omnia polemica, historica simul et dogmatica sunt. Illa porro sejungere, ac distrahere, diversisque titulis cum dubiis etiam operibus permista digerere, ut tentavit Tillemontius, cum recta ratione ita pugnat, ut libenter ad ipsum Tillemontium melius consultum, si in vivis esset, appellarem. Neminemque puto fore, qui hæc accurate perlegerit, quin hæc nativo ordine distributa esse contendat, et quin ægre ferat aliam proponi seriem et ordinis rationem. Hæc satis sunto : cum maxime quod ordinem et seriem operum cujusvis Scriptoris spectat, arbitratu et nutu quisque suo judicet, et alii alia ratio digerendi placeat. Exempli causa ; si parem Tillemontianæ operam suscepissem, nunquam induxissem animum, ut res historiam Ecclesiæ spectantes vitis sanctorum et virorum illustrium singillatim descriptis includerem ; unde illud importunum accidit, ut, cum res v. g. Nicænæ synodi quis perlegere velit, non sub uno titulo omnia simul posita deprehendat ; sed ad Constantini, Alexandri Alexandrini, Hosii, Athanasii, Eusebii Cæsariensis et aliorum Vitas, diversis etiam in tomis conscriptas, remittatur ; ut quid singuli eorum eadem in synodo egerint ediscere queat. Verum quæ mihi ingrata est, Tillemontiana ratio, aliis fortasse perjucunda et probata erit : neque ego probantibus et laudan

[1] 1 Tim. III, 16. [2] Matth. XI, 27.

Digitized by Google

tibus repugnabo, dum mihi quid sentiam libere fari liceat. Perinde vero liberum erit erudito et benevolo lectori, de animadversionibus nostris in utram A visum fuerit partem ferre judicium.

Absoluta Vita sancti Athanasii archiepiscopi Alexandrini, non abs re visum fuit duos laterculos hic adjicere : primum episcoporum Alexandriæ Græce ex codice Colbertino num. 3558, recenti manu exarato, sed ex antiquiore descripto; alterum Romanorum Alexandrinorumque pontificum ex Bibliothecæ mss. S. Joannis Laudunensis ab annis plus mille descripto.

EX CODICE COLBERTINO 3558, XVI SÆCULI.

Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας.

α'. Μάρκος ὁ εὐαγγελιστής,	ἔτη β'.	κγ'. Κύριλλος,	λβ'.
β'. Ἀνιανός,	κβ'.	κδ'. Διόσκορος,	ζ' ἥμισυ.
γ'. Αἰμύλιος,	ιγ'. B	κε'. Προτέριος,	ς' ἥμισυ.
δ'. Κέρδων,	α'.	κς'. Τιμόθεος,	γ'.
ε'. Πρίμος,	ιβ'.	κζ'. Πέτρος, ς' ἥμισυ· ἐξεβλήθη·	
ς'. Ἰοῦστος,	ια'.	κη'. Ἰωάννης,	η'.
ζ'. Εὐμένιος	ιγ'.	κθ'. Ἀθανάσιος,	ζ' ἥμισυ.
η'. Μάρκος,	ι'.	λ'. Ἰωάννης,	ια'.
θ'. Κελαδίων,	ιδ'.	λα'. Διόσκορος,	γ'.
ι'. Ἀγριππῖνος,	ιβ'.	λβ'. Τιμόθεος,	ιζ'.
ια'. Ἰουλιανός,	ι'.	λγ'. Γαϊανός,	α'.
ιβ'. Δημήτριος,	μγ'.	λδ'. Θεοδόσιος,	β'.
ιγ'. Ἡρακλᾶς,	ις'.	λε'. Παῦλος,	β'.
ιδ'. Διονύσιος,	ιζ'.	λς'. Ζωΐλος,	ζ' ἥμισυ.
ιε'. Μάξιμος,	ιη'.	λζ'. Ἀπολλινάριος,	κθ'.
ις'. Θεωνᾶς,	ιθ'.	λη'. Ἰωάννης,	ια'.
ιζ'. Πέτρος ὁ μάρτυς,	ι'.	λθ'. Εὐλόγιος,	ιζ'.
ιη'. Ἀχιλλᾶς,	α'.	μ'. Θεόδωρος,	ε'.
ιθ'. Ἀλέξανδρος,	ιζ'.	μα'. Ἰωάννης,	ι'.
κ'. Ἀθανάσιος,	ις'.	μβ'. Γεώργιος,	0'.
(a) (Πέτρος *abest*) κα'. Θιμόθεος,	ε'.	μγ'. Κύριλλος,	ι'.
κβ'. Θεόφιλος,	κη'.	μδ'. Πέτρος,	η'.

Incipiunt Romanorum nomina Sacerdotum.

1. Petrus apostolus,	ann. 25 (b), mensis 2. C	34. Marcus,	mensis 8.
2. Julius,	ann. 13, mensis 6.	35. Julius,	ann. 17, mensis 4.
3. Cletus,	ann. 12, mensis 1.	36. Liberius,'	ann. 6, mensis 4.
4. Clemens,	ann. 9, mensis 1.	37. Damasus,	ann. 18.
5. Evarestus,	ann. 9, mensis 10.	38. Musonius,	ann.
6. Alexander,	ann. 12, mensis 7.	39. Siricius,	ann. 15.
7. Xistus,	ann. 10, mensis 3.	40. Anastasius,	ann. 3, mensis 1.
8. (c) Talesphorus,	ann. 11, mensis 1.	41. Innocentius,	ann. 15, mensis 3.
9. Iginus,	ann. 4, mensis 3.	42. Zosimus,	ann. 7, mensis 9.
10. Pius,	ann. 19.	43. Bonifacius,	ann. 3, mensis 8.
11. Nicela,	ann. 11, mensis 4.	44. Cælestinus,	ann. 9, mensis 10.
12. Soter,	ann. 8, mensis 2.	45. Xistus,	ann. 3.
13. Eleuterius,	ann. 15, mensis 3.	46. Leo,	ann. 21, mensis 1.
14. Victor,	ann. 15, mensis 4.	47. Hilarius,	ann. 6, mensis 2.
15. Zepherinus,	ann. 18, mensis 6.	48. Simplicius,	ann. 15.
16. Calistus,	ann. 5, mensis 10,	49. Felix,	ann. 9.
17. Urbanus,	ann. 9, mensis 1.	50. Gelasius,	ann. 4, mensis 8
18. Pontianus,	ann. 7, mensis 10.	51. Anastasius,	ann. 1, mensis 11.
19. Anterus,	mensis 2.	52. Simmachus,	ann. 15, mensis 6.
20. Fabianus,	ann. 14, mensis 4. D	53. Ormisdas,	ann. 9.
21. Victor,	ann. 15, mensis 3.	54. Johannes,	ann. 2, mensis 9.
22. Cornelius,	ann. 2, mensis 5.	55. Felix,	ann. 2, mensis 2.
23. Lucius,	ann. 3, mensis 7.	56. Bonifacius,	ann. 2.
24. Stefanus,	ann. 11, mensis 5.	57. Joannes,	ann. 2, mensis 4.
25. Xistus,	ann. 7.	58. Agapius,	ann. 1.]
26. Maximus,	ann. 8, mensis 5.	59. Vigilius,	mensis 12.
27. Felix,	ann. 4, mensis 2.	60. Silverius,	mensis 10.
28. Euticianus (sic). Dionysius,	ann. 9, mensis 9.	61. Vigilius,	ann. 19, mensis 3
29. Gaius,	ann. 11, mensis 4.	62. Gelasius',	ann. 4.
30. Marcellinus,	ann. 9.	63. (e) Catellus, qui et Johannis.	
31. Eusebius,		64. Benedictus.	
32. (d) Miltiades,	ann. 4, mensis 7.	65. Pelagius, usque præsens, tempore Mauritii imperat. Augusti.	
33. Silvester,	ann. 33 (lege 23).	66. Gregorius.	

(a) l. μς'.
(b) Sic mss.
(c) Sic.
(d) Sic.
(e) Sic.

Digitized by Google

Item Alexandrinorum nomina Sacerdotum et Antistitum.

1. Marcus.
2. Anianus, ann. 22.
3. Avilius, ann. 12.
4. Cerdon, ann. 11.
5. Primus, ann. 12.
6. Justus, ann. 11.
7. Eumenes, ann. 13.
8. Marcus, ann. 10.
9. Calendio, ann. 14.
10. Agripinus, ann. 12.
11. Julianus, ann. 10.
12. Demetrius, ann. 43.
13. (*a*) Heracbas, ann. 16.
14. Dionisius, ann. 17.
15. Maximus, ann. 8.
16. Themas (Theonas), ann. 18.
17. Petrus martyr, ann. 10.
18. Afillas (Achillas), (*b*) ann. 6.
19. Alexander, ann. 15.
20. Athanasius, ann. 46.
21. Petrus, ann. 2.
22. Thimoteus, ann. 5.
23. Theophilus, ann. 29.
24. Cyrillus, ann. 33.
25. Dioscorus hæreticus,
26. Proterius martur, ann. 5, mensis 5.
27. Timotheus (*c*) illarus, ann. 5.
28. Timotheus alius.
29. Petrus Mongos.
30. Inannis Tavenensis (Joannis).
31. Athanasius.
32. Joannis alius, Niceta.
33. Dioscorus alius.
34. Timotheus.
35. Theudosius Hæresiarchus.
36. Gaianus Hæresiarchus.
37. Paulus.
38. Zoilus.
39. Apollinarius.

S. P. N. GREGORII

NAZIANZENI

ORATIO IN MAGNUM ATHANASIUM.

Vide inter Opera Gregorii Nazianzeni.

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΚΑΙ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ (*d*)

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΓΕΝΟΜΕΝΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ.

VITA ET CONVERSATIO

SANCTI PATRIS NOSTRI ET CONFESSORIS ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI

INCERTO AUCTORE.

1. Ἄλλοι μὲν ἄλλα τῶν μακαρίων ἀνδρῶν ὑπομνήματα πρὸς ἀρετῆς ὑπόδειγμα καὶ ζῆλον διεξιέτωσαν, καὶ ἀκοαῖς φιλοθέων ταῦτα παραδιδότωσαν· ἀπὸ γὰρ τοῦ συνεχῶς μεμνῆσθαι τῶν ἀρετὴν (*e*) μετιόντων τὸ καὶ μετιέναι καὶ ζηλοῦν ἀρετὴν περιγίνεσθαι πέφυκεν· ἐγὼ δὲ, ἥντινά μοι δοκῶ πασῶν ἀρίστην κατὰ Θεὸν πολιτείαν, δυσχερῆ μὲν ἄλλως

1. Alii quidem alia beatorum virorum scripta exempli et imitationis causa commemorent, auribusquo tradant hominum Dei amantium : ex frequenti enim eorum qui virtute clari fuere memoria, ad virtutis studium et exercitium inflammamur. Ego vero quam puto omnium optimam secundum Deum vivendi rationem, alioqui licet ad perfecte imitandum diffi-

(*a*) Heraclas.
(*b*) *Forte* menses.
(*c*) Ælurus.
(*d*) Hæc, καὶ ὁμολογητοῦ et mox γενομένου desunt in quibusdam mss.
(*e*) Sic Colbert. 2, et Reg. Edit. vero, male, τῶν ἀρετῶν.

Digitized by Google

cilem et inaccessam eam si vel aliquatenus assequamur, non minimum nobis arbitror afferre fructum. De Athanasii loquor vita, quam ceu quamdam virtutis columnam, omnibus conspicuam notamque exhibere conabor. Hujusmodi namque viri vita, tot propter Deum calamitatibus perfuncti, tot tantasque mutationes experti, tam frequentes, tam varias : non tatis modo est, quæ probis animis admirationem una cum voluptate afferat ; sed quæ illos ad philosophiæ studium, ad quamcunque aliam virtutem, spem, magnanimitatem, patientiam opportunissime instituat. Haud facile profecto illius gesta omnia percensere : non modo enim ob magnitudinem imitatu difficilia, sed etiam ob multitudinem vix sunt enumeranda : verum quæ audire utilissimum erit : quæ quidem, una cum aliis, explorata multis sunt.

2. Athanasio igitur patria fuit urbs in Ægypto celeberrima Alexandria. Parentes aliis virtute præstantiores ; sed filio tamen uni inferiores, ut ex fructu arbor, ex germine radix, majorem consequeretur laudem. Cujus animi ingenuitas liberalitasque, sanum ac constans ingenium, pietas erga Deum, propensio ad spiritualia, statim a pueritia emicuit. Vixdum enim excesserat ab infantia, quando (ut solet illa ætas ludis, et æqualium consortio gaudere, ob animi simplicitatem) ad quoddam maris littus cum æqualibus ille accessit, visusque est ibi jocari cum illis. At res seria lusus ille erat, atque futurorum signum, necnon occasio fuit et principium, quo ad Dei famulatum accessit. In ludo namque pueri sacerdotum ministeria imitati, Athanasium ordinant episcopum ; ac qui in presbyteros et diaconos deputati erant, admovebant ipsi pueros baptismo nondum obsignatos, ut ab eo tingerentur. Tum ille omnia constituta rite perficiens; pueros aqua marina baptizatos, videbatur velle aliqua admonitione cohortari. Qui vero Alexandrinæ tum præerat Ecclesiæ divus Alexander, nactus aliquam negotiorum intermissionem, aliquantumque vacans a rebus suis, cum recreandi animi causa jucundum maris aspectum oculis contemplaretur, videns huic ludo vacantem Athanasium, postquam non modicum temporis spectaculo intentus constitisset, valde rem admiratus, pueros statim accivit : ac quibuscunque cum Athanasii puræ manus, tum illi divinorum præceptorum ab infantia diaconi sive ministri, ceu quamdam in Christo sigilli formam imposuerant ; eos ille prompta manu inungit, quasi honestarum Athanasii præmaturam manuum impositionem revereretur ; neque irritam faciendam esse judicaret. Illos, inquam, inungit ac baptismate initiat. Necdum enim initiatos fuisse jam supra dictum est. Ipsum autem Athanasium, dulcem illum virtutis florem : amœnissimam plantam, jam temestivis, imo præmaturis spiritus fructibus pullu-

A οὖσαν καὶ οὐκ ἐφικτὴν τελείως πρὸς μίμησιν, κἂν ἐπὶ ποσὸν δὲ ὅμως κατορθωθείη, οὐκ ἐλάχιστον ἡμῖν κέρδος παρεχομένην, Ἀθανασίου φημὶ τοῦ μεγάλου, ταύτην ὥσπερ τινὰ στήλην ἀρετῆς ἔμψυχον καὶ ἀθάνατον, διαφανῆ πᾶσι καὶ γνώριμον καταστῆσαι πειράσομαι. Ἀνδρὸς γὰρ τοιούτου βίος, καὶ τοσαύταις μὲν διὰ Θεὸν πληγέντος ταῖς συμφοραῖς, τοσαύτας δὲ καὶ μεταβολὰς ὑποστάντος, καὶ οὕτως αὐτὰς ἀλλεπαλλήλους καὶ ἀγχιστρόφους, οὐ μόνον ἱκανὸς ἔσται καὶ ἁπλῶς ἀκουόμενος θαῦμα μεθ' ἡδονῆς ἐνθεῖναι ταῖς φιλαγάθοις ψυχαῖς, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφίαν, αὐτὰς μετὰ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, ἐλπίδα, μεγαλοψυχίαν, ὑπομονήν, παιδεῦσαι καιριώτατος (*a*). Πάντα μὲν οὖν οὐ ῥᾴδιον τὰ ἐκείνου διεξιέναι· εἰσὶ γὰρ οὐ μιμήσασθαι μόνον διὰ τὸ μέγεθος χαλεπά, B ἀλλὰ καὶ τῷ πλήθει διελθεῖν δυσχερῆ· ἀλλ' ὅσα γε καὶ ἀκούειν ὠφελιμώτερα, καὶ τοῖς πολλοῖς ἅμα τῶν ἄλλων ἐστὶ γνωριμώτερα.

2. Ἀθανασίῳ τοίνυν πατρὶς μὲν ἡ κατ' Αἴγυπτον ὀνομαστοτάτη πόλεων Ἀλεξάνδρεια· πατέρες δὲ τῶν μὲν ἄλλων διενεγκόντες τὴν ἀρετήν, μόνου δὲ τοῦ παιδὸς λειπόμενοι, ὡς ἐκ τοῦ καρποῦ μᾶλλον τὸ φυτὸν, καὶ τὴν ῥίζαν ἐκ τοῦ βλαστοῦ μακαρίζεσθαι. Οὗ καὶ τὸ τῆς ψυχῆς εὐγενές τε καὶ ἐλευθέριον, καὶ τὸ ὑγιὲς τοῦ ἤθους καὶ στάσιμον, ἥ τε πρὸς Θεὸν νεῦσις καὶ ἡ περὶ τὰ πνευματικὰ ῥοπὴ, ἐκ παιδὸς εὐθὺς διεφαίνετο. Ἄρτι γὰρ τὴν τῶν νηπίων ἀμείβων ἡλικίαν (καὶ οἷα πέφυκεν αὐτὴ παιδιαῖς ἀεὶ χαίρειν καὶ ὁμηλίκων συνουσίαις δι' ἁπλότητα), ἔρχεται καὶ οὗτός ποτε μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν ἐπί τινα τῆς C θαλάσσης ἀκτήν. Καὶ συμπαίζειν μὲν αὐτοῖς παρὰ ταῖς ὄχθαις ἐδόκει, σπουδὴ δὲ ἦν ἀληθῶς ἡ παιδιὰ, καὶ τῶν μελλόντων οὐ τύπος μόνον, ἀλλὰ καὶ πρόφασις Ἀθανασίῳ καὶ ἀπαρχὴ τῆς πρὸς Θεὸν οἰκειώσεως. Ὑποκρινάμενοι γὰρ ἐν τῇ παιδιᾷ τὰ τῶν ἱερέων οἱ παῖδες, Ἀθανάσιον μὲν ἐπίσκοπον δῆθεν χειροτονοῦσιν· αὐτοὶ δὲ, εἰς πρεσβυτέρους ὥσπερ καὶ διακόνους ἀφορισθέντες, προσῆγον αὐτῷ παῖδας ἑτέρους ἀσφραγίστους ἔτι τῷ θείῳ βαπτίσματι, ὥστε ὑπ' αὐτοῦ βαπτισθῆναι. Κἀκεῖνος πάντα τελῶν ἐπ' αὐτοῖς (*b*) τὰ νενομισμένα, καὶ θαλαττίῳ τοὺς παῖδας βαπτίζων ὕδατι, ἐῴκει βούλεσθαί τινος πρὸς αὐτοὺς καὶ παραινέσεως ἅψασθαι. Ὁ γοῦν τῆς Ἀλεξανδρέων τηνικαῦτα προεστὼς θεῖος Ἀλέξαν- D δρος, σχολὴν τῶν ἐν χερσὶν ἄγων, καί τινι μετρίᾳ δοὺς ἑαυτὸν ἀνέσει, τὰς ὄψεις τε τοῖς ἡδίστοις ἐπιβαλὼν τῆς θαλάσσης θεάμασι, καὶ παιδιᾷ τοιαύτῃ χρώμενον ἰδὼν Ἀθανάσιον, ἱκανῶς τε τῇ θέᾳ προδιατρίψας, καὶ πάνυ σφόδρα θαυμάσας καθ' ἑαυτὸν, ἄγει τοὺς παῖδας εὐθύς· καὶ τούτων ὅσοις μὲν αἱ καθαραὶ χεῖρες Ἀθανασίου καὶ θείων ἐντολῶν ἐκ νηπίου διάκονοι, καθάπερ τινὰ τύπον τῆς ἐν Χριστῷ σφραγῖδος ἐπέβαλον, τούτους προθύμῳ χειρὶ καὶ αὐτὸς ἐπιχρίει, οἷα τὴν τῶν καλῶν ἐκείνων Ἀθανασίου χειρῶν ἐπίθεσιν καὶ (*c*) πρὸ τῆς ἡλικίας δυσωπηθεὶς καὶ ματαίαν θεῖναι μὴ δικαιώσας· ἐπιχρίει τοίνυν αὐτοὺς καὶ τελειοῖ διὰ τοῦ βαπτίσμα-

(*a*) Colbert. 2, κυριώτατος.
(*b*) Sic tres mss. recte. Editi vero, ὑπ' αὐτῆς.
(*c*) Colb. 2, κἂν.

Digitized by Google

τος· ἔτι γὰρ αὐτοὺς ἀμυήτους εἶνσι προλαβὼν ὁ λόγος ἐδήλωσεν· αὐτὸν δὲ Ἀθανάσιον, τὸ γλυκὺ τῆς ἀρετῆς ἄνθος, τὸ τερπνὸν ἐκείνης φυτὸν, ἤδη τε ὡρίμοις βρύον καρποῖς τοῦ πνεύματος καὶ πρὸ τῆς ὥρας, παραδίδωσι τοῖς τεκοῦσιν, ὥστε γράμμασι τέως αὐτὸν ἐκπονεῖν, εἰς ἡλικίαν δὲ ἥκοντα, πάλιν αὐτῷ τὸν παῖδα προσαγαγεῖν, τῇ Ἐκκλησίᾳ δὲ μᾶλλον καὶ τῷ Θεῷ, καθά, φησι, καὶ ἡ Ἄννα τὸν Σαμουήλ.

A lantem, parentibus tradit, quo litteris statim addiscendis daret operam, atque adultus sibi iterum offerretur, vel potius Ecclesiæ atque Deo, quemadmodum, aiebat, Anna Samuelem.

3. Οὕτω τοιγαροῦν Ἀθανάσιος, τοῖς θείοις ἐμμελετήσας μαθήμασι καί τινα τῶν ἐγκυκλίων ἀσκήσας, ἤδη δὲ καὶ τὴν ἡλικίαν πρόσηβος ὤν, τῷ ἀρχιερεῖ πάλιν (*a*) ὑπὸ τῶν τεκόντων προσάγεται. Ὁ δὲ, τοῦτον ἀσμένως δεξάμενος (ἤδει γὰρ οἷον ἔσται ταῖς Ἐκκλησίαις ἀγαθὸν Ἀθανάσιος), τὴν ἱερατικὴν αὐτῷ στολὴν περιτίθησι, καὶ τῷ κλήρῳ συγκαταλέγει, τὸν σύμμαχον τοῖς ἀγωνισταῖς, τὸν ἀριστέα τῇ παρατάξει. Πολλὰ μὲν οὖν Ἀθανασίῳ τῶν τρόπων πλεονεκτήματα, πολλὰ δὲ καὶ λόγων θαυμάσαι ἄξια κατορθώματα ὧν οὐδὲν οὕτω τὸν ἄνδρα γνωρίζει, ὡς οἱ περὶ τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀγῶνες, καὶ τὰ κατὰ τῆς ἀσεβείας νεανιεύματα· ἅπερ ἀριθμεῖν πάντα ἐξῆς ἐπίσης ἐστὶ καὶ κοτύλαις ὕδωρ θαλάσσης ἀναμετρεῖν. Ἀλλ' ἡμῖν γε ὀλίγα πάντως τῶν ἐκείνου παραληπτέον· ὥσπερ γὰρ τὸ πάντα διελθεῖν ἀδύνατον, οὕτω πάλιν τὸ πάντα καταλιπεῖν προφανῶς ἄδικον, καὶ φθονούντων μᾶλλον ἢ χαιρόντων τοῖς ἀγαθοῖς ἴδιον. Ἐλύσσα μὲν Ἄρειος ὁ πολὺς τὴν μανίαν καὶ πᾶσαν ἐκλόνει τὴν Ἐκκλησίαν, ἤδη δὲ καὶ τὴν οἰκουμένην αὐτὴν, καὶ διὰ πάντων ἡ κακία ἐχώρει, καὶ ὅρον αὐτῆς ἐκεῖνος οὐδένα οὐδὲ καιρὸν ἐποιεῖτο· ἀλλὰ καὶ ὑπερορίαν κατακριθεὶς, καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ μερίδος ἐκκηρυχθεὶς, καὶ σχεδὸν ἡμιθανὴς (*b*) ὁ δράκων γενόμενος, ἔσπαιρε τῷ οὐρέῳ, καὶ τοῖς ὁμόφροσιν ἐσάλευε μαθηταῖς. Διὰ τούτων οὖν καὶ τὸν μέγαν τὴν εὐσέβειαν Κωνσταντῖνον τὸ μέγα φρόνημα συναρπάσας· οὐδὲν γὰρ οὕτως ὡς ἐλευθέρα ψυχὴ πρὸς δόλον ἀνύποπτον· τὸν βασιλέα τοιγαροῦν ὅρκοις καὶ γράμμασι πολὺ τὸ ἐπαγωγόν τε καὶ πιθανὸν ἔχουσι διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἢ διδασκάλων μᾶλλον τῆς ἀσεβείας καὶ νομοθετῶν ὑποφθείρας, καὶ τὸ οἰκεῖον δόγμα ἐκθέμενος, ῥήμασι μὲν ψιλοῖς, καὶ αὐτῷ τῷ ἀκοῦσαι ὁμοίως ἔχων δῆθεν τῷ ἡμετέρῳ, πράγμασι δὲ, καὶ γνώμῃ καὶ ταῖς ἐν βάθει διανοίαις παρὰ πολὺ διεστώς, ταύτῃ τὴν ἀπὸ τῆς ὑπερορίας ἀνάκλησιν πραγματεύεται.

B 3. Atque ita Athanasius in divinis institutus litteris, liberalium quoque disciplinarum aliquantum edoctus, cum adolescens jam esset, archiepiscopo iterum adducitur a parentibus. Quem ille libenter exceptum (norat enim quale quantumque bonum Ecclesiis foret Athanasius) sacra induit stola, atque clero annumerat, pugnantibus scilicet commilitonem, in castris strenuum hominem. Multa itaque Athanasii erant bene morati hominis recte gesta: multa verborum, mirabiliaque documenta: quorum nullo ita præclarus efficitur, ut iis quæ sanæ causa doctrinæ subiit certaminibus, atque arduis contra impietatem pugnis. Quæ omnia ordine recensere perinde fuerit atque cotylis aquam maris metiri. Sed nobis tamen pauca sunt enarranda. Quemadmodum enim omnia recenseri nequeunt, sic rursum omnia prætermittere plane esset iniquum, invidorumque magis quam bonis alienis gaudentium. Furebat tum Arius ingentis insaniæ homo, totamque agitabat Ecclesiam, imo vero ipsum orbem, ac ubique malitia permeabat, nec ullus erat ejus terminus, temporis ratio nulla. Sed exsilio damnatus, atque ex Christi partibus proscriptus, ac pene semimortuus C ille draco, cauda palpitabat, ac sectatores discipulosque concitabat. Horum igitur opera pietatis prudentiæque insignis virum Constantinum sibi conciliavit. Nihil enim æque, ac liberalis anima, dolis est incautum. Imperatorem, inquam, juramentis litterisque multum probabilitatis verisimilitudinisque habentibus per discipulos suos, aut potius magistros, vel legislatores circumvenit: suaque exposita doctrina, verbis utique simplicibus, quæ primo quidem auditu nostræ doctrinæ affinia apparerent, re tamen atque latente intellectu ac sententia quam maxime differrent, hac ille arte sibi ab exsilio reversionem parat.

4. Οὕτω δὲ τῷ μιαρῷ ἐκείνῳ τὴν Ἀλεξανδρέων ἐπὶ κακῷ τοῦ κοινοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας καταλαβόντι ὁ στερρὸς ὁπλίτης Χριστοῦ, ὁ τῶν ὀρθῶν δογμάτων καὶ τῆς εὐσεβείας προασπιστὴς, ὁ μέγας εὐθὺς προσέβαλλεν Ἀθανάσιος, καὶ πολὺς ἦν ὑποκινῶν τὸν ἀρχιερέα καὶ πρὸς τὸν κατ' αὐτοῦ πόλεμον διεγείρων στρατηγὸν, καθάπερ τις ὑπερασπιστὴς (*c*) γενναιότατος· ἠξίωτο γὰρ ἤδη καὶ τοῦ τῶν ἀρχιδιακόνων βαθμοῦ καὶ τῆς τάξεως· ἐφ' οἷς ἐταράττετο μὲν Αἴγυπτος, ἐταράττετο δὲ πᾶν ὅσον περὶ

D 4. Cum sceleratoitaque illo in magnum reipublicæ et Ecclesiæ malum Alexandriam invadente, strenuus Christi miles, sanæ doctrinæ ac pietatis defensor, magnus Athanasius statim congreditur: multusque erat in concitando archiepiscopum, ac ipsum ducem ad bellum inferendum movebat, ceu quidam generosissimus antesignanus. Jam enim archidiaconi gradum erat et ordinem consecutus. Iis perturbabatur Ægyptus, tumultuabantur Eusebiani, contentiosi pravæque doctrinæ homines, qui

(*a*) Sic codices omnes mss. Editi vero, male, Παύλῳ.

(*b*) Reg. et Colbert. 2, ἡμιθνής. Mox 3 mss. οὐ[illegible].

(*c*) Omnes mss. διεγείρων καθάπερ τις στατηγὸν ὑπασπιστής. Paulo post mss. ἐφ' οἷς. Editi, ἐφ' ἧς, male. Mox Reg. περὶ εὐσέβειαν.

Digitized by Google

tum imperatoris simplicitatem litteris circumvenere suis. Athanasius porro non otio vacabat ; sed lingua manuque strenue utebatur, ac una cum Alexandro, non cessabat epistolas ad imperatorem mittere, quibus sane asperius argueret ejus in audiendis pravis hominibus simplicitatem : quod scilicet eum qui semel rectam Christianorum fidem abjecisset, ac ea de causa a Deo et a cunctis patribus proscriptus esset, ejus figmentis fabulisque circumventus, admitteret, patrumque terminos, uti scriptum est [1], immotos ipse moveret. Tum imperator talem objurgationem non moderate ferens, sed ab Eusebio et sociis accensus, aspere dureque respondet, comminatus depositionem nisi eorum doctrinæ acquiescerent. Hæc autem non agebat ille, quod ira commotus esset, aut quidpiam circa fidem innovaret, et Arianismum amplecteretur; sed zelo permotus, qui tamen non erat secundum scientiam : utque videretur operam dare, ne Ecclesia discinderetur.

5. Alexander una cum Athanasio, ejusmodi ab imperatore acceptis litteris, brevi post tempore superstes, optimo exitu vitam obiit. Tum Athanasius ut morum, sic statim ejus throni successor fuit : totiusque populi calculo episcopatus illi concreditur, dignum sane talis unguenti vasculum, eamque sedem, non ut humanæ gratiæ opus, sed ut Spiritus donum, et virtutis certamen habuit. Tum graves impietatis patroni, occultique zizaniorum satores, ardentesque malitiæ ministri, paulum quidem temporis latuere, nihil moventes, nihil tumultuantes, sed impetum reprimebant, bellumque Athanasio indicere cunctabantur. Deinde velut accepta a maligno qui cor eorum alloquebatur tessera, partuque animæ suæ erumpente, latentem antea aperire malitiam, insidias illi parare gravissimas : virumque illi cœlestibus dignum tabernaculis, non throno tantum, sed urbe etiam pellere conantur. Ille imperterritus cum Davide psallere : *Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum* [2]. Princeps ponendarum insidiarum erat, qui solo nomine pietate præditus fuit, cujus sane mores tali appellationi oppositi erant, Eusebius, inquam, impietatis instrumentum. Ille enim cum asseclis captans imperatoris simplicitatem, atque opportunum tempus se nactum esse ratus, omnia movere, omnia miscere, quo Athanasium throno amoveret. Ea enim ratione sperabat se et alia consequi posse et Arii firmare sententiam. Conflata itaque adversus eum conspiratione, insidias, ratione ad persuadendum, ut sibi videbatur, aptissima, paravere. Ex Meletianis vero hæreticis, Isionem conduxere, itemque malitia divitem Eudæmonem, et pravitate omnes superantem Callinicum. Accusationes porro in

[1] Prov. xxii, 28. [2] Psal. xxvi, 3.

(a) Sic duomss. recte. Editi male, ἔλεγε.
(b) Ita mss. recte. Editi, ἐκείνων.
(c) Omnes mss. δεξάμενοι.

A Εὐσέβιον ἦν, φιλόνεικόν τε καὶ ἑτερόδοξον, ἔγραφόν τε πρὸς βασιλέα, καὶ ὑπεποιοῦντο αὐτοῦ τὴν ἁπλότητα. Ἀθανασίῳ δὲ οὐκ ἦν ἠρεμεῖν, ἀλλὰ καὶ γλῶσσα ἦν αὐτῷ, καὶ χεὶρ ἐνεργός· καὶ σὺν Ἀλεξάνδρῳ καὶ αὐτὸς οὐκ ἔληγε (a) τῷ βασιλεῖ ἐπιστέλλων, καὶ γράμμασιν αὐτοῦ πλήττων αὐστηροτέροις τὴν περὶ τοὺς σκολιωτέρους ἀκεραιότητα· ὅτι τὸν ἅπαξ τὴν ὀρθῶς ἔχουσαν τῶν Χριστιανῶν ἀθετήσαντα πίστιν, καὶ ὑπ' αὐτοῦ Θεοῦ καὶ πάντων τῶν Πατέρων ἐκκηρυχθέντα, πλάσμασιν αὖθις καὶ μύθοις ἀπατηθεὶς, παραδέχοιτο, καὶ ὅρια Πατέρων κινοίη κατὰ τὸ γεγραμμένον ἀκίνητα· ὅτε δὴ καὶ βασιλεὺς, οὐκ ἐνεγκὼν μετρίως τὴν ἐπιτίμησιν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν περὶ Εὐσέβιον ἐξαφθεὶς, αὐστηρὰς δίδωσι καὶ τραχείας τὰς ἀποκρίσεις, ἀπειλήσας αὐτοῖς καὶ καθαίρεσιν, B εἰ μὴ τοῖς ἐκείνῳ (b) δεδογμένοις ἐφησυχάσειαν. Ταῦτα δὲ οὐ θυμῷ δουλεύων ἐποίει, οὐδὲ καινοτομῶν τι περὶ τὴν πίστιν, καὶ τὸν Ἀρειανισμὸν ἀσπαζόμενος, ἀλλὰ ζήλῳ χρώμενος μᾶλλον, εἰ καὶ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν, καὶ τῷ δοκεῖν τὸ μὴ τὴν Ἐκκλησίαν διεσπᾶσθαι πραγματευόμενος.

5. Ὁ μὲν οὖν Ἀλέξανδρος, τοιαῦτα σὺν Ἀθανασίῳ παρὰ τοῦ βασιλέως δεξάμενος (c) γράμματα, χρόνον ὀλίγον ἐπιβιοὺς, αὐτὸς μὲν ἐν τέλει καλῷ καταλύει τὸν βίον· ὁ δὲ τοῦ τρόπου διάδοχος Ἀθανάσιος εὐθὺς καὶ τοῦ θρόνου γίνεται, καὶ ψήφῳ τοῦ λαοῦ παντὸς τὴν ἱερωσύνην πιστεύεται, μύρου τοιούτου δοχεῖον ἀποδειχθεὶς ἄξιον, οὐ χάριτος ἀνθρωπίνης ἔργον, ἀλλὰ Πνεύματος δῶρον, καὶ ἀρετῆς ἆθλον ταύτην πεποιημένος. Οἱ δεινοὶ μέντοι τῆς ἀσεβείας προστάται, οἱ κρυπτοὶ τῶν ζιζανίων σπορεῖς, οἱ θερμοὶ τῆς κακίας διάκονοι, ἔστεγον μὲν ἄχρι τινὸς παρακινοῦντες οὐδὲν ὅλως οὐδὲ ταράττοντες, ἀλλ' ἡσύχαζον αὐτοῖ; αἱ ὁρμαὶ, καὶ Ἀθανασίῳ πόλεμον ἐπικηρύξαι φανερῶς ἀνεβάλλοντο· ἔπειτα, ὥσπερ ὑπὸ τοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς εἰς καρδίαν πονηροῦ λαβόντες τὸ σύνθημα, καὶ τὴν ὠδῖνα τῆς ψυχῆς ἀναρρήξαντες, καὶ τὴν κρυπτομένην τέως γυμνώσαντες πονηρίαν, ἐπιβουλὰς αὐτῷ πάντοθεν ἐπῆγον χαλεπωτάτας· οὐ τοῦ θρόνου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς πόλεως αὐτῆς ἐκβαλεῖν τὸν ἄξιον ὄντως τῶν οὐρανίων σκηνῶν σπουδάζοντες. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἄσειστος ἦν μετὰ τοῦ Δαυὶδ ψάλλων· « Ἐὰν παρατάξηται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολὴ, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου. » Ἦρχε δὲ τῆς πονηρᾶς ταύτης ἐπιβουλῆς ὁ μόνης (d) κοινωνῶν εὐσεβείᾳ τῆς κλήσεως, ὡς ὅ γε τρόπος ἐναντίος ἀτεχνῶς τοῦ ὀνόματος, τὸ τῆς ἀσεβείας ὄργανον, φημὶ, ὁ Εὐσέβιος. Ὑπελθὼν γὰρ σὺν τοῖς περὶ αὐτὸν οὗτος τὴν βασιλέως ἀκεραιότητα, καὶ καιρὸν οἰκεῖον ἔχειν νομίσας, πάντα κινῶν καὶ ταράσσων ἦν, ὥστε καὶ Ἀθανάσιον τοῦ θρόνου μετακινῆσαι. Ταύτῃ γὰρ καὶ τῶν ἄλλων περιγενέσθαι, καὶ τὴν Ἀρείου κρατῦναι δόξαν ἐνόμιζε. Συσκευάζονται γοῦν κατὰ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν ἐπιβουλὴν ἐναλήθως ἄγαν, ὡς αὐτοῖς ἐδόκει, καὶ πιθανῶς διατίθενται. Μισθοῦνται δὲ καὶ τῆς Μελετίου (e) αἱρέσεως

(d) Sic duo mss. Editi, μόνος.
(e) Colb. 2, Μελιτίνου.

Digitized by Google

Ἰσίωνά τε καὶ τὸν πλούσιον ἐν πονηρίαις Εὐδαίμονα, καὶ τὸν ἐν κακίᾳ νικῶντα Καλλίνικον. Ἐγκλήματα δὲ Ἀθανασίου (a)· τὸ μὲν ὅτι λινῆν ἐσθῆτα τοὺς Αἰγυπτίους τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ τελεῖν ἀναγκάσειε· τὸ δὲ, ὅτι μὴ περὶ τὸν κρατοῦντα ἔχοι (b) εὐνοϊκῶς, ἀλλὰ καὶ βασιλικοῖς ἐπιβουλεύσειε γράμμασι· τρίτον ἡ φιλοχρηματία, ὅτι καὶ λάρνακά τινα χρυσίου μεστὴν πρὸς τινὰ τῶν αὐτοῦ φίλων ἐκπέμψειε· τέταρτον ἐπὶ τούτοις, ὁ Ἰσχύρας παρήγετο, ἀνὴρ αἴσχιστα μὲν καὶ δεινότατα εἰργασμένος, καὶ οὐχ ὅπως κατηγορεῖσθαι, ἀλλ' οὐδὲ ἐλεεῖσθαι ἄξιος· πολύτροπος δὲ καὶ ποικίλος τὸ ἦθος, καὶ περιτρέψαι μᾶλλον τὰς αἰτίας τοῖς ἐγκαλοῦσι δυνάμενος. Ὅς, ἱερωσύνην τινὰ πλασάμενος, καὶ ὄνομα πρεσβυτέρου (c) ἑαυτῷ περιθεὶς, καὶ μυσταγωγὸς ἐξ ἀμυήτου, καὶ σοφὸς τὰ θεῖα καὶ συνετὸς ἐξ ἀσυνέτου καὶ ἄφρονος ἀθρόον ἀναφανείς, ὅσα καὶ ἱερεὺς πράττειν ἤξιου· καὶ ταῦτα μηδὲ ὄναρ ἱερωσύνῃ τετιμημένος. Πόθεν ὁ παντάπασιν ἀπεναντίας ἱερωσύνῃ βεβιωκώς;

A Athanasium hujusmodi fuere : quod lineam vestem Ægyptios Alexandrinæ Ecclesiæ pensitare coegisset : quod se probe erga principem affectum non exhiberet : sed imperatoriis litteris insidiatus esset. Tertio avaritiæ accusabatur, nempe quod arcam auri plenam ad quemdam misisset amicum. Quarto producebatur Ischyras, vir turpissimis gravissimisque facinoribus obnoxius : qui non modo indignus qui accusaret ; sed indignus misericordia erat. Vafer autem versutusque, qui posset causas accusantibus evertere. Qui cum sibi sacerdotium confingeret, nomenque presbyteri usurparet ; qui, non initiatus licet, mystagogus in divinisque sapiens ; imprudens licet et insanus, prudens videri conabatur ; et ea quæ sacerdotis sunt agere volebat, cum B ne per somnum quidem sacerdos ordinatus fuisset. Unde illi talis honor, qui modo sacerdote indignissimo vitam egisset?

6. Μαθὼν δὲ τὰ κατ' αὐτὸν Ἀθανάσιος, οἷος ἐκεῖνος ἀκριβὴς ἀεὶ τῶν τοιούτων ἐξεταστὴς, Λυδία τις, τὸ τοῦ λόγου, λίθος, τὸν πρεσβύτερον Μακάριον εἰς Μαρεώτην ἐκπέμπει (τῇδε γὰρ Ἰσχύρας ἐτύγχανε διατρίβων), τὴν τοῦ πράγματος ἔρευναν αὐτῷ ἐπιτρέψας. Ἐπεὶ δὲ φωραθεὶς ὁ Ἰσχύρας ἔγνω, καὶ οὐκ εἶχεν ὅ τι καὶ δράσειεν, ἀποδρὰς ἐκεῖθεν, τὴν Νικομήδους καταλαμβάνει, καὶ τοῖς περὶ Εὐσέβιον πρόσεισι κατεβοᾶν ἀναισχύντως Ἀθανασίου, καὶ τὰ ἐκείνου πάντα διασύρων, καὶ πικρῶς αὐτῷ λοιδορούμενος. Τοιοῦτον γὰρ ἡ κακία, εὐπροσώπου ἀφορμῆς ἀπορήσασα, ἐπὶ τὸ ψεῦδος ὁμόσε χωρεῖ, καὶ φανερῶς κατὰ τῆς ἀληθείας ὁπλίζεται. Οἱ δὲ τιμῶσιν αὐτὸν ὅσα καὶ ἱερέα, καὶ γνησίως ἄγαν τὸν ἀποστάτην καὶ θεοῦ καὶ νόμων καὶ κανόνων ἱερῶν ὑποδέχονται. Φύσει γὰρ ἡδόμεθα τοῖς ὁμοίοις, ὅπως ἂν ἡμῶν (d) ἕκαστος ἢ ραυλότητος ἢ ἀρετῆς ἔχωμεν. Ἐκεῖνοι τοίνυν, τῇ πρὸς Ἀθανάσιον διαφορᾷ τὰς ψυχὰς φλεγμαίνοντες, μετὰ πόσης ἂν εἴποις τὸν Ἰσχύραν εἶδον περιχαρείας, καὶ τὴν μεστὴν αὐθαδείας ἐκείνην καὶ θράσους ψυχὴν ἀγαθῶν ἐλπίσι παρέθηγον, καὶ τῷ μεγάλῳ τῆς ἐπισκοπῆς ἀξιώματι τιμήσειν αὐτὸν ἐπηγγέλλοντο, μόνον εἰ κατηγορίαν τινὰ, φησὶ, κατὰ τοῦ δικαίου ῥάψαι δυνήσῃ, τοιούτων ἔργων τοιαύτας ἀντιδόσεις παρέχοντες, καὶ τοσούτων ψυχῶν προστασίαν μισθὸν συκοφαντίας ποιούμενοι. Ὁ δὲ (καὶ γὰρ ἦν σκευάσαι (e) πράγματα μόνον, ἀλλὰ καὶ συγχέαι ταῦτα καὶ περιτρέψαι δεινότατος, ὡς ὁ λόγος ἤδη ἔφθασε δηλώσας) Ἀθανασίῳ μᾶλλον ἀντεπάγει τὸ ἔγκλημα, ὡς ἄρα γνώμῃ τῇ ἐκείνου Μακάριος ὁ πρεσβύτερος, κατὰ τῆς ἐκκλησίας ληστρικῶς ἐπελθὼν, καθάλλοιτο (f) μὲν ὅλῳ θυμῷ τοῦ θυσιαστηρίου, τράπεζαν δὲ ἐκείνην ἀνατρέψαι τὴν ἱερὰν, ποτήριόν τε συντρῖψαι τὸ μυστικὸν, καὶ τὰς ἱερὰς δὲ βίβλους πυρὶ κατακαύσαι. Καὶ τοιαύτη μὲν τοῦ δράματος ἡ διά-

6. Ea cum didicisset Athanasius, qua fuit semper diligentia in hujusmodi rebus explorandis, et ceu Lydius, ut aiunt, lapis, presbyterum Macarium in Mareotem mittit (ibi enim degebat Ischyras), eique rei perquisitionem committit. Postquam autem novit Ischyras se deprehensum esse, cum quid ageret non haberet, fuga se proripiens, Nicomediam petit, ibique Eusebio et sociis se sistit, impudenter clamans contra Athanasium, omniaque ipsum spectantia traducens, acerbeque homini maledicens. Sic C enim se habet malitia, opportuna siquidem data occasione, ad mendacium cito concedit, atque palam contra veritatem arma sumit. Illi eum quasi sacerdotem honorant, atque apostatam transfugamque a Deo, a legibus et a sacris canonibus, perhumaniter recipiunt. Natura enim similibus delectamur, prout quisque nostrum aut vitio aut virtute præditus est. Illi igitur sua cum Athanasio discordia animo æstuantes, quanta putas lætitia Ischyram videre, et illam arrogantia audaciaque plenam animam, præmiorum spe concitarunt. Magna autem episcopatus dignitate eum se honoraturos promisere, si modo quamdam adversus justum accusationem confingeret. Talia nimirum talibus factis munera destinarunt. D Ac tot animarum curam mercedem fecerunt sycophantiæ. Tum ille, qui non modo negotia ordiri, verum etiam confundere ac perturbare probe norat, uti jam superius dictum est, hanc Athanasio dicam impingit, quod scilicet jussu illius Macarius presbyter, in ecclesiam latronum more irrupisset, inque altare animose insiliisset, sacram mensam evertisset : mysticum calicem confregisset, sacros libros combussisset. Talis Ischyræ apparatus ad scenam fuit. Porro ab aliis quoque insidiæ instructæ cum essent, ea deferunt imperatori Constantino,

(a) Sic mss. omnes. Editi vero, Ἀθανάσιον.
(b) Omnes mss. nostri, ἔχοι.
(c) Ita mss. Editi vero, πρεσβυτέρων.
(d) Editi, ὅπως ἂν μέν. Sed μὲν deest in omnibus mss.
(e) Reg. συσκευάσαι.
(f) Sic mss. Editi vero, καθέλοιτο.

Digitized by Google

concitantque illum atque iram ejus commovent in Athanasium. Quod autem magis accendebat illum (idque malitiæ inventum fuit, quam sint homines natura sua honoris cupidi), aiebant illi: Ne vestris quidem litteris obtemperavit, neque Arium ad communionem admisit. Quæ cum audiret Constantinus, primo quidem paulum conturbatus, rem deinde apud se considerabat, nec sciebat quid consilii caperet, quo se verteret, aut cui parti accederet. Virtutem Athanasii, omni suspicione superiorem norat: eorum tamen calumnia multum sane probabilitatis habebat atque coloris. Cum ita se haberet, mediam elegit viam, neque Athanasium damnans, neque inquisitionem fieri recusans; sed quoniam eo tempore Encænia Jerosolymis celebrabantur, eoque conveniebant fere omnes episcopi: jubet ille ut paulum a via deflectentes, Tyri ea quæ Athanasium magnum spectabant examinarent, neque minus de Arii rebus constituerent: ut si, quemadmodum aiebat ipse, in recta doctrina cum consisteret, per invidiam proscriptus fuisset, rursum in clerum atque in synodum admitteretur, et jungeretur membrum reliquo corpori. Quod si eloquentia ille uteretur ad subripiendam veritatem, juxta sacras leges judicaretur: atque dignam subversionis dogmatum subiret pœnam.

A σκευῇ τῷ Ἰσχύρᾳ. Ἤδη δὲ καὶ διὰ τῶν ἄλλων αὐτοῖς τελείως τῆς ἐπιβουλῆς κατασκευασθείσης, προσίασι τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ ταῦτα περὶ Ἀθανασίου λέγοντες, καὶ ὅλως εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ ὀργήν, τοὺς τοῦ βασιλέως θυμοὺς ἐξάπτοντες· ἦν δὲ τὸ μάλιστα παροξῦναν αὐτόν (a) (τοῦτο γὰρ ἐξεῦρεν ἡ πονηρία, ἐπισταμένη, ὅπως φύσει τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶ τὸ φιλότιμον) ὅτι, Μηδὲ τὸ ὑμέτερον, φασί, γράμμα προσήκατο, μηδὲ τὴν Ἀρείου κοινωνίαν ἀνάσχοιτο. Ὧν ἀκούσαντα Κωνσταντῖνον, πρῶτα μὲν μικρὰ διαταραχθῆναι, ἔπειτα δὲ καθ' ἑαυτὸν ἀνασκοπῆσαι τὸ πρᾶγμα, καὶ εἰς ἀμηχανίαν πάντοθεν περιστῆναι, μὴ ἔχοντα ὅποι νεύσει, καὶ προστεθήσεται· τῆς μὲν Ἀθανασίου ἀρετῆς κρείττονος οὔσης ὑπονοίας ἁπάσης, τῆς ἐκείνων δὲ πάλιν διαβολῆς πολὺ τὸ πιθανὸν B καὶ παρόμοιον ταῖς ἀληθείαις ἐχούσης. Οὕτως οὖν ἔχων, τὴν μέσην ἐχώρει, μήτ' Ἀθανασίου καταγινώσκων (b), μήτε πάλιν ἀπογινώσκων τὴν ἔρευναν· ἀλλ' ἐπεὶ τηνικαῦτα τοῖς Ἱεροσολύμοις τὰ Ἐγκαίνια ἐτελεῖτο, καὶ εἰς ταὐτὸ σχεδὸν ἐπίσκοποι πάντες συνῆεσαν· κελεύει, κατὰ τὴν Τύρον ὁδοῦ πάρεργον γενομένους, καὶ τὰ κατὰ τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐξετάσαι, οὐδὲ δὲ ἧττον ἐπιστῆσαι καὶ τοῖς Ἀρείου· ἵν', εἰ μὲν, ὡς αὐτός φησιν, ἐν ὅροις μένων (c) τῶν ὀρθῶν δογμάτων τῆς ἀληθείας, διὰ φθόνον ὑπέστη τὴν ἀποκήρυξιν, παραδεχθῇ πάλιν τῷ κλήρῳ καὶ τῇ συνόδῳ, καὶ συναφθῇ τὸ μέλος τῷ λοιπῷ σώματι· εἰ δὲ τὸ ὅλον ῥημάτων ἐστὶ πειθὼ κλέπτουσα τὴν ἀλήθειαν, κατὰ τοὺς ἱεροὺς κρίνοιτο νόμους, καὶ δίκην ἀξίαν ὑπόσχοι τῆς τῶν δογμάτων διαστροφῆς.

7. Tricesimus ille annus erat imperii Constantini: aderantque ex variis urbibus episcopi. Ducebatur etiam a militibus Macarius presbyter vinctis manibus. Aderat præfectus ipse una cum episcopis judicem agens; imo etiam quidam ex magistratu: intererant sycophantæ. Tribunal judiciarium aperiebatur: accusabatur Athanasius: ac primo quidem illa de linea veste, et de avaritia proposita est aliena calumnia: sed statim criminis solutio consequebatur, manifestum sane inhumanitatis eorum argumentum. Nam ea ipsa hora litteræ ab imperatore ad judicii locum advenere, quibus non mediocriter carperentur accusatores, crimine solveretur Athanasius, accersereturque perhumaniter ad ipsum imperatorem. Quoniam Apis et Macarius (non is D de quo jamjam sermo habitus est: ille namque pro reo ab Eusebianis habebatur: sed alius ipsi cognominis), ambo Alexandrini presbyteri, Nicomediam non de industria, sed alio casu adierant, imperatoremque convenientes, omnia uti vere se habebant enarravere, falsamque adversus sanctum hominem accusationem, necnon iniquas illas insidias resolvunt. Quibus cum fidem haberet imperator, atque persuasus, imo potius veris argumentis pudefactus ac convictus, nihil credibile, nihil congruens esse cum veritate in calumnia hujusmodi, sed invidiæ fetum illam esse: hujusmodi ille dedit litteras: quibus in ipsa accusationis productione ad tribunal

7. Τριακοστὸν τοῦτο τῆς βασιλείας ἔτος ἐνειστήκει C τῷ Κωνσταντίνῳ, καὶ παρῆσαν μὲν ἐκ διαφόρων πόλεων οἱ ἐπίσκοποι· παρήγετο δὲ καὶ ὁ πρεσβύτερος Μακάριος ὑπὸ στρατιωτῶν χερσὶ δέσμιος· παρῆν δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἄρχων συνδικάσων τοῖς ἐπισκόποις· ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τέλει τινές· παρειστήκεσαν δὲ καὶ οἱ συκοφάνται. Καὶ τὸ μὲν δικαστικὸν ἀνεπτύσσετο βῆμα· ἐκαλεῖτο δὲ Ἀθανάσιος. Καὶ πρῶτον (d) μὲν τὰ περὶ τῆς λινῆς ἐσθῆτος, καὶ ἡ τῆς φιλοχρηματίας εἰσήχθη ἀλλόκοτος διαβολή· ἀλλ' εὐθὺς καὶ τοῦ ἐγκλήματος ἡ λύσις ἐπηκολούθει, σαφὴς ἔλεγχος οὖσα τῆς ἐκείνων ἀπανθρωπίας. Γράμματα γὰρ ἐκ τοῦ βασιλέως κατ' ἐκεῖνο τῆς ὥρας ἐπιφοιτᾷ τῷ δικαστηρίῳ, ἀπτόμενα μὲν, οὔτε (e) μετρίως, τῶν κατηγόρων, αἰτίας δὲ Ἀθανάσιον ἀφιέντα, καὶ πρὸς αὐτὸν ἡμέρως πάνυ D καὶ γνησίως μετακαλούμενα. Ἐπειδὴ Ἄπις τε καὶ Μακάριος (οὐχ ὃν ἥδη φθάσας ὁ λόγος ἐδήλωσεν· ἐκεῖνος γὰρ ἐν ὑπευθύνων μοίρᾳ τοῖς περὶ Εὐσέβιον ἐνομίζετο· ἀλλ' ἕτερος μᾶλλον ὁμωνύμως αὐτῷ καλούμενος), τῆς Ἀλεξανδρέων ἄμφω πρεσβύτεροι, Νικομηδεῦσιν οὐκ ἐκ προνοίας, ἀλλ' οὕτω συμβὰν ἐπιστάντες, καὶ βασιλεῖ συγγενόμενοι, πάντα καταλέγουσι μετὰ τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ ψευδὲς ἔγκλημα κατὰ τοῦ ἁγίου, καὶ τὴν ἄδικον ταύτην ἐπιβουλὴν διαλύονται. Οἷς καὶ πιστεύσας ὁ βασιλεὺς, καὶ πεισθεὶς, μᾶλλον δὲ τοὺς ἐκ τῆς ἀληθείας ἐλέγχους δυσωπηθεὶς, ὅτι μηδὲν εἶχε πιστὸν, μηδὲ τῆς τοῦ πράγματος ἀκολουθίας ἐχόμενον, ἀλλὰ φθόνου γέννημα μόνον ἀτεχνῶς

(a) Sic mss. Editi vero, αὐτοῦ.
(b) Sic mss. vere. Editi vero, male, γινώσκων.
(c) Ita duo mss. Editi vero, μέν.
(d) Omnes mss. καὶ πρῶτον.
(e) Ita omnes mss. nostri. Editi vero, οὔτι.

Digitized by Google

ἡ διαβολὴ, τὰ τοιαῦτα ἐξέθετο γράμματα· ὧν ἐν αὐτῇ τῇ τῆς κατηγορίας εἰσαγωγῇ ἐπὶ τοῦ δικαστηρίου ἀναγνωσθέντων, ἀγωνία τοὺς περὶ Εὐσέβιον εὐθὺς καὶ δέος κατεῖχε, καὶ οὐκ εἶχον ὅ τι καὶ γένωνται. Πλὴν ἀλλ' οὐδ' ἐνταῦθα ἵσταντο τῆς μανίας, οὐδὲ ἠγάπων ἅπαξ ἐληλεγμένοι· ἀλλὰ καὶ οὕτω κατηγορίας αὐτοῖς (*a*) εἰς τοὐναντίον περιτραπείσης, καὶ βασιλικοῖς μᾶλλον ἐγκλήμασι τοὺς ἀνοήτους ὑποβαλλούσης, ἐκεῖνοι καὶ πρὸς τὰς ἄλλας ἐτρέποντο καὶ τὰ κατὰ τὸν πρεσβύτερον Μακάριον ἐκινεῖτο. Καὶ παρήγετο κατήγορος μὲν ὁ Ἰσχύρας, μάρτυρες δὲ οἱ περὶ Εὐσέβιον· οὓς πρῶτα μὲν Ἀθανάσιος ὡς ἐχθροὺς παρῃτήσατο, καὶ νόμοις αὐτοῖς, καὶ ταῖς ἐκ τῶν νόμων ἀνάγκαις εἶργε τῆς κατ' αὐτοῦ μαρτυρίας· ἔπειτα δὲ καὶ εἰ (*b*) ὁ κατήγορος Ἰσχύρας ἱερεὺς εἴη ταῖς ἀληθείαις δείκνυσθαι ἠξίου· καὶ τότε λόγους ὑφέξειν ἔλεγε καὶ αὐτὸς τοῦ ἐγκλήματος. Ταῦτα ἐκεῖνος μὲν ἔλεγεν· οἱ δικασταὶ δὲ οὐκ ἠνείχοντο· ἀλλ' εἰσήγετο μὲν ἡ κατὰ τοῦ Μακαρίου δίκη καὶ ἐκροτεῖτο, καὶ πρὸς ἀγῶνας ἤδη καὶ ἀποδείξεις ἐχώρει. Ἀτονησάντων δὲ τῶν ἐλέγχων, ἀναβολὴν ἐλάμβανεν ἡ ἀκρόασις· ὥστε καὶ τῆς ἐπὶ τοῦ τόπου δεηθῆναι ζητήσεως. Ἐπεὶ δὲ οὔς Ἀθανάσιος παρεγράφετο, τούτους ἐώρα πεμπομένους πρὸς τὴν ἐξέτασιν, τότε οὐδὲ σιωπᾷν ἔφη, οὐδὲ φέρειν, ἀλλ', Ἀπέσβη τὸ δίκαιον, ἐβόα· πέπτηται (*c*) ἡ ἀλήθεια, νόμων ἀκρίβεια καὶ δικαστῶν αἰσχύνη. Πῶς γὰρ, φησὶν, οὐκ ἂν εἴη τῶν ἀτόπων τὸν μὲν ἀπολογησόμενον ὑπὸ δεσμοῖς ἀσφαλῶς τηρεῖσθαι, τὸν κατηγορήσοντα δὲ καὶ τοὺς ἐχθροὺς τὴν ὧραν τῆς δίκης πεπιστεῦσθαι ψῆφον· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ μάρτυρας αὐτῷ τούτους εἶναι τῶν ἐγκλημάτων, ἐφ' οἷς αὐτοὶ δικάσαι (*d*) μέλλουσι; Ταῦτα τοῦ μεγάλου φανερῶς ἐπιβοῶντος, κοινῇ δὲ καὶ τῇ συνόδῳ πάσῃ διαμαρτυρομένου, ὡς οὐδένα λόγον αὐτοὺς τοῦ τε δικαίου καὶ τῶν αὐτοῦ λόγων ποιουμένους ἑώρα· ὁ μὲν ἀναχώρησιν ἐννοεῖ, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα λαθὼν ἐπάνεισιν· ἡ σύνοδος δὲ αὐτίκα, ἢ τὸ πονηρὸν φάναι συνέδριον, ἐρήμην αὐτοῦ καταδιαιτᾷ. Ἐπεὶ δὲ καὶ τὰ ἐν τῷ Μαρεώτῃ πεπραγμένα πέρας εἶχε, καὶ πάντα κατὰ γνώμην τοῖς ἐχθροῖς ἔκειτο, καθαίρεσιν Ἀθανασίου παντελῆ ψηφίζονται, οἱ ταύτης ἄξιοι μᾶλλον, ἀληθείας κρινούσης, τοῦ μηδένα μῶμον ἐν τῷ κάλλει τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς ἔχοντος, κατηγορίαις ἐν τοῖς καθαιρετικοῖς, καὶ ὕβρεσι καὶ διασυρμοῖς πλεονάσαντες, καὶ περιττότατα τῇ καταφορᾷ χρησάμενοι.

A lectis, angor mox et formido Eusebianos invasit; nec quorsum evaderent sciebant. At non hic eorum furor constitit; nec semel convicti quievere. Sed accusatione sic in contrarium conversa, et insanos illos imperatoriis expostulationibus subjiciente: ad alias illi accusationes sese vertunt. Ac tum criminatio adversus Macarium affertur. Et adducebatur accusator Ischyras: testes autem Eusebiani erant. Quos primum utpote inimicos recusarat Athanasius, ipsisque legibus, legumque necessitate, arcebat a testimonio adversum se dicendo. Postulabat deinde, ut an sacerdos Ischyras esset vere comprobaretur: tumque ea lege pollicebatur se causam dicturum. Hæc ille dicebat: at judices id non concessere. Sed tum in medium adducta est Macarii causa; jamque ad concertationes et probationes veniebant: sed cum infirma essent argumenta, intermissio erat actionis, ita ut etiam in ipso loco perquisitio faciendæ necessario esset. At videns Athanasius eo ad perquisitionem mitti viros a se recusatos; tunc non ultra silendum neque illud ferendum ratus: Exstincta est, exclamavit, justitia, conculcataque veritas: legum atque judicum æquitas abscedit. Qui enim absurdum non fuerit, eum qui causam defendit vinculis constrictum teneri, accusatorem vero et inimicos, totum judicii calculum penes se habere: imo testes ea proferre crimina, de quibus ipsi judices sint? Hæc cum palam exclamasset vir magnus, contestatusque coram universa synodo, se nullam ibi æqui bonique rationem cernere; de discessu cogitavit, et clam imperatorem adiit. Statim autem synodus, aut potius sceleratus ille cœtus, fugæ illum insimulat. Cum res in Mareote gestæ ad finem deductæ essent, omniaque inimicis ex sententia cessissent, condemnationem Athanasii plenam decernunt, ipsi potius, veritate judice, condemnatione digni, quam ille qui nullam in pulchritudine animæ suæ maculam admittebat: qui accusationibus, ab dicendi causa viri, contumeliis, derisionibus eum supra modum afficientes, extremo usi sunt furoris impetu.

8. Τούτων οὕτω τελεσθέντων, ὡς εἶχον, εὐθὺς ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα ἔτρεχον· ἔνθα καὶ τὸν θεομανῆ δέχονται Ἄρειον, ὅσοι γλώσσῃ μόνον εὐσεβεῖν εἵλοντο, κἂν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ προσποιητῶς τῷ ὁμοουσίῳ ὑπογεγράφασιν. Οἱ δὲ τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ αὐτῇ καρδίᾳ καὶ χείλεσιν ὑγιῶς ἔχοντες, ὁρίσαντες, ἐπὶ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνόδου τὸν Ἄρειον ἐξετάζεσθαι, καὶ τοῖς τε ῥήμασι καὶ ταῖς διανοίαις προσχόντες τὸν νοῦν καὶ πολλὴν εἰσενεγκάμενοι τὴν ἀκρίβειαν, φωρῶσι τὸν δόλον ὑπὸ πολλοῖς τοῖς παραπετάσμασι, τοῖς ἐκ τῶν ἐννοιῶν φημι καὶ τῶν λέξεων, ὑποδεδυκότα, καὶ τὸν ἐχθρὸν αἱροῦσι τῆς ἀληθείας, καὶ παλεύουσι (*e*) τὴν ἀλώπεκα. Εἶτα γράμματα καὶ

8. Iis ita completis, statim quam maturrime Jerosolymam accurrunt: ubi etiam illum contra Deum furiosum Arium, ad communionem admiserunt, quotquot scilicet lingua solum pii esse decreverant, et in Nicæna synodo simulate tantum consubstantiali subscripserant. Qui autem sana erant fide, et tam corde quam labiis recte sentiebant, ac decreverant ut Arius in Alexandrina synodo examinaretur: qui item cum verbis tum sententiis animum adhibuerant, multaque accuratione expenderant, deprehenderunt dolum multis opertum involucris, tam sententiarum, inquam, quam verborum, veritatisque inimicum capiunt ac vulpem compre-

(*a*) Sic omnes mss. Editi vero, εὐθύς.
(*b*) Ita mss.; εἰ deest in editis.
(*c*) Sic mss. Editi, πεπάγηται.
(*d*) Ita omnes mss. Editi, δικάζεσθαι. Mox omnes mss. ἐπιβωμένου.
(*e*) Reg. παλαίουσι.

Digitized by Google

bendunt. Exinde litteræ rursum imperatoriæ prodeunt, quibus jussum erat ut Athanasius quidem se conveniret, et ipsi quoque quam celerrime adforent. Hinc haud modicus timor synodo incussus. Verebantur quippe ne apud ipsum etiam imperatorem deprehenderentur, partim gratia, partim odio sententiam tulisse, patroni scilicet mendacii et manifesti proditores veræ fidei. Quamobrem maxima pars eorum domum remigrarunt. At Eusebius, Theognis et cæteri, verisimili conficta in iis locis remanendi occasione, non parvam fecere moram, atque sese apud imperatorem litteris suis excusarunt. Interea, dum hæc fierent, imperatori rursum Nicomediæ coram se sistit Athanasius, atque accusationem de pecunia intentatam legitime aperteque diluit. Cum autem magis magisque Eusebiani comperendinarent, litteris suis imperator Athanasium remittit Alexandriam, episcopatumque tradit ipsi, significans accusationes illas omnes sceleratas futilesque videri sibi. Athanasio igitur ita reverso Alexandriam, congregatisque Arianis, magna confusio atque tumultus populum occupavit, ita ut multi indigne ferrent, cum ea quæ a tot episcopis jam examinata essent, iterum viderent in judicium vocari. Iratus ergo Athanasius, quod non modo Alexandriam, sed totam quoque Ægyptum tumultuantem videret, omnia indicat imperatori, eumque ad pœnas de Ario sumendas cohortatur, aliquam cupiens hujusce rei haberi ultionem. Statimque litteræ Alexandriam venerunt, quibus Arius arcessebatur, ut immoderatæ linguæ sententiæque suæ supplicium subiret.

9. Cum ergo Alexandria ad imperatorem adduceretur Arius, Cæsaream pervenit, convenitque Eusebium, Theognin et Marin. Hic mihi, quæso, perspice facinorum gravissimum, ut undenam tanta Athanasio tentationum procella orta sit. Consors illis Arius sermonis, consors morum; mensæ particeps, qui pugnæ contra Deum particeps item erat: omnia recenset quæ ipsum spectabant, tum consilia ineunt mutua, ut neque Deo, proh furorem! neque Athanasio parcerent. Alias itaque adversus illum consuunt calumnias; homines qui, secundum maximum Isaiam, parturiunt laborem et pariunt iniquitatem, qui posuerunt mendacium spem suam, et dixerunt: Mendacio obtegemur: omnemque verborum funem movent, ut throno sanctum virum dejiciant, et belli contra Christianos Alexandriam veluti tutam arcem constituant. Imperatorem itaque adierunt: Arius quidem sese defensurus, Eusebius autem et socii mendacio patrocinaturi, testimoniumque contra Athanasium et contra veritatem dicturi. Postquam autem imperatori astantes, de rebus in synodo gestis interrogati essent, statim aliis de rebus verba facientes: Non ita, aiunt, imperator, ægre fe-

A πάλιν ἕτερα τοῦ βασιλέως ἐπικαταλαμβάνει, Ἀθανάσιον μὲν ὡς αὐτὸν ἥξειν, καὶ αὐτοὺς καὶ ὡς τάχιστα παρεῖναι διακελεύοντα. Ταῦτα φόβον οὐ μικρὸν ἐπέσεισε τῇ συνόδῳ, μήποτε καὶ ἀλῶσιν ἐπὶ τοῦ βασιλέως, τὰ μὲν πρὸς χάριν, τὰ δὲ καὶ πρὸς (a) ἀπέχθειαν κρίναντες, συνήγοροί τε τοῦ ψεύδους καὶ προδόται τῆς ἀληθοῦς πίστεως γεγενημένοι. Ὧν ἕνεκεν οἱ πλείους μὲν ἐπὶ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος ἀνεχώρει (b)· οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον Θέογνίν τε καὶ τοὺς λοιποὺς, πιθανὰς προφάσεις, ὥστε κατὰ χώραν μένειν, πλασάμενοι, οὐκ ὀλίγην τῷ χρόνῳ διατριβὴν ἐνεποίουν, καὶ βασιλεῖ μεταξὺ διὰ γραμμάτων ἀπελογοῦντο. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐπράττετο κατὰ πρόσωπον τῷ βασιλεῖ, πάλιν ἐν τῇ Νικομήδους παραστὰς Ἀθανάσιος, καὶ τὸ περὶ τοῦ χρυσίου ἔγκλημα νομίμως
B καὶ φανερῶς ἀποδύεται. Ὡς δὲ καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ περὶ Εὐσέβιον ἀνεβάλλοντο, γράμμασιν ὁ βασιλεὺς Ἀθανάσιον ἐπὶ τὴν Ἀλεξανδρέων προπέμπει, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτῷ ἐγχειρίζει, σαθρὰ φανῆναι σημάνας τὰ τῶν διαβολῶν ἅπαντα καὶ ἀνίσχυρα. Οὕτως οὖν Ἀθανασίου κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν γενομένου, καὶ τῶν Ἀρείου συγκροτουμένων, πολλή τις εἶχε τὸ πλῆθος σύγχυσίς τε καὶ ταραχή· οἷα μηδὲ φέρειν τῶν πολλῶν δυναμένων τὰ ὑπὸ τοσούτοις ἐπισκόποις ἤδη δοκιμασθέντα πάλιν ὁρᾶν ἀναδικαζόμενα. Ἀγανακτῶν οὖν Ἀθανάσιος, ὅτι μὴ μόνην τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν Αἴγυπτον πᾶσαν κλονουμένην ἑώρα, μηνύει πάντα τῷ βασιλεῖ, καὶ πρὸς ἄμυναν αὐτὸν τὴν Ἀρείου παρακαλεῖ, λαβεῖν τινα παρ' ἐκείνου τιμωρίαν βουλόμενος. Καὶ παραχρῆμα γράμματα τὴν
C Ἀλεξανδρέων καταλαμβάνει, μετάπεμπτον ἄγεσθαι Ἄρειον, δίκην ἀκολάστου γλώσσης καὶ γνώμης ὑφέξοντα.

9. Ὡς οὖν ἤγετο παρὰ βασιλέα τῆς Ἀλεξανδρείας Ἄρειος, γέγονέ τε κατὰ Καισάρειαν, καὶ τοῖς περὶ Εὐσέβιον, Θέογνίν (c) τε καὶ Μάριν συγγέγονεν. Ἐνταῦθά μοι σκόπει τῶν προσβολῶν τὴν χαλεπωτάτην, καὶ ὅθεν τῷ μεγίστῳ Ἀθανασίῳ κλύδων ἐπανέστη τῶν πειρασμῶν. Κοινωνὸς μὲν λόγων αὐτοῖς ὁ κοινωνὸς καὶ τῶν τρόπων· κοινωνεῖ δὲ καὶ τραπέζης ὁ κοινωνὸς καὶ τῆς πρὸς Θεὸν μάχης. Πάντα τε διηγεῖται τὰ κατ' αὐτὸν, καὶ συμβούλους ἀλλήλους ποιοῦνται, τοῦ μήτε Θεοῦ, φεῦ τῆς μανίας! μήτ' οὖν Ἀθανασίου φείσασθαι. Ῥάπτουσι τοιγαροῦν ἑτέρας κατ'
D αὐτοῦ καὶ πάλιν συκοφαντίας ἐκεῖνοι, οἳ, κατὰ τὴν παμμέγαν Ἡσαΐαν, κύουσι πόνον, καὶ τίκτουσιν ἀνομίαν, οἳ ψεῦδος ἔθεντο τὴν ἐλπίδα, καὶ, Τῷ ψεύδει, εἶπον, σκεπασθησόμεθα· καὶ πάντα κάλων, τὸ τοῦ λόγου, κινοῦσιν, ὥστε τοῦ θρόνου τὸν ἅγιον καθελεῖν, καὶ τοῦ κατὰ Χριστιανῶν πολέμου τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁρμητήριον ἀσφαλὲς ποιήσασθαι. Ἥεσαν οὖν παρὰ βασιλέα, Ἄρειος μὲν ἀπολογησόμενος, Εὐσέβιος δὲ καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν τῷ ψεύδει συνηγορήσοντες, Ἀθανασίου δὲ καὶ τῆς ἀληθείας φανερῶς καταμαρτυρήσοντες. Ἐπεὶ δὲ τῷ βασιλεῖ παραστάντες τὰ εἰκότα περὶ τῶν τῇ συνόδῳ πεπραγμένων

(a) Πρός deest in omnibus mss.

(b) Omnes mss. nostri, ἀνεχώρουν. Mox Reg. et Colb. 1, Θεόγνιον.

(c) Reg. Θεόγνιον. Paulo post, editi, καὶ ὅθεν ὁ μέγιστος Ἀθανάσιος κλύδωνα ἐπανέστη. Manuscripti ut in textu.

Digitized by Google

ἐρωτηθεῖεν, αὐτίκα περὶ μὲν τῶν ἄλλων, Οὐχ οὕτως, ἔφησαν, ὦ βασιλεῦ, ἀνιώμεθα, τὸ μὲν τῆς ἱερᾶς τραπέζης, τὸ δὲ τοῦ μυστικοῦ ποτηρίου, ὅπως ἀνέστρεψε μὲν ἐκείνην, κατέαξε δὲ τοῦτο, καὶ εἰς λεπτὰ διεῖλεν, ὅπως δὲ καὶ τὸν ἐκ τῆς Ἀλεξανδρέων τῇ πόλει συνήθως ἐκπεμπόμενον σῖτον διακωλύσειν ἠπείλησε· ταῦτα λυπεῖ, ταῦτα δάκνει· ταῦτα τίνος οὐ ψυχῆς ἅπτεται, καὶ ἀδαμαντίνης; Τούτων μάρτυρες Ἀδαμάντινός τε καὶ Ἀνουβίων (*a*), Ἀρβεθίων τε καὶ Πέτρος ἐπίσκοποι· παρ' ὧν ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἐξελεγχθεὶς, δίκην μὲν τὴν ἀξίαν ἀπέδρα, διαδράναι δὲ καὶ τὴν ἀποκήρυξιν ὅμως οὐκ ἠδυνήθη, ἀλλὰ κοινῶς ὑπὸ τῆς συνόδου πάσης, ὡς τοιούτων ἀθέσμων ἔργων καὶ ἀνοσίων τολμητὴς ἐκκεκήρυκται. Τούτων ἔτι λεγομένων (*b*), ὁ βασιλεὺς τὸ πρῶτον ἡσυχῇ καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐταράττετο· καὶ τέλος τῶν ὤτων ἀναρτηθεὶς, εἰς ὀργὴν ἐκπίπτει, καὶ τὴν ἐν Γαλλίαις ὑπερορίαν τοῦ δικαίου καταψηφίζεται, ἐνταῦθα μόνον καὶ ἦθος καὶ γνώμην διαφθαρεὶς, καὶ ἀμφοτέρας τοῖς περὶ Εὐσέβιον τὰς ἀκοὰς ὑπανείς. Κλέπτουσι γὰρ τῷ ὄντι, καὶ διαφθείρουσιν ἤθη χρηστὰ, κατὰ τὸν εἰπόντα σοφὸν, ὁμιλίαι κακαί· καίτοιγε τὴν ἑτέραν ἀκεραίαν ἀεὶ τῷ κατηγορουμένῳ φυλάττων· ὅπερ οἱονεί (*c*) τις αὐτῷ ῥυτὶς ἐγένετο καὶ σπίλος, ἄῤῥυπον ἑαυτὸν; τά γε ἄλλα καὶ καθαρὸν συντηρήσαντι. Εἰσὶ δὲ οἳ φασιν, ἀκριβέστερον καὶ σκοπῷ τάχα καὶ κρίσεως λογισμὸν ἔχοντες, ὡς οὐδὲ καταγνώσει τινὶ τῇ πρὸς Ἀθανάσιον ταύτην αὐτοῦ κατέκρινε τὴν ὑπερορίαν, ἀλλ' ἑνώσει τῶν Ἐκκλησιῶν μᾶλλον καὶ συμφωνίᾳ, ὥστε καταστεῖλαι τὴν ζάλην αὐταῖς, καὶ κοιμίσαι τὸν θόρυβον. Ἐπειδὴ γὰρ στάσις οὐχ ἡ τυχοῦσα τὴν τε Ἀλεξανδρέων, ὁπόση ἦν, καὶ τῆς Αἰγύπτου δὲ κατειλήφει τὰ πλείω, κατάστασιν ἐκεῖνος τοῖς πράγμασι μηχανώμενος, ἐκποδὼν ἔγνω τό γε νῦν ἔχον ποιήσασθαι Ἀθανάσιον. Ταύτῃ γὰρ τὰς τῶν ἄλλων ἐπισκόπων θεραπεῦσαι γνώμας, καὶ εἰς ταὐτὸ συναγαγεῖν πάντας ἐσκέψατο, εἰ φανερῶς ὑπερορίσει τὸν ἄνδρα τῆς πόλεως.

A rimus, quod sacram mensam everterit, calicemque confractum in minutissimas partes redegerit; quam quod comminatus sit, se frumenti commeatum, Alexandria in urbem transmitti solitum se impediturum; hæc dolorem faciunt, hæc mordent, hæc cujus animum vel adamantinum non moveant? Horum testes sunt Adamantinus, Anubion, Arbethion, et Petrus episcopi: a quibus horumce omnium gestorum convictus, supplicium quidem effugit, abdicationem tamen effugere non valuit; sed ab universa synodo, ut nefandorum atque impiorum ejusmodi facinorum auctor abdicatus et depositus est. Dum hæc ita dicerentur, imperator primum silebat animoque turbabatur: ac demum tali auditu suspensus, in iram prorupit, justique viri exsilium in Gallias decernit; B in hoc solum et animo et sententia corruptus, ac utramque Eusebianis aurem subjiciens. Revera enim circumveniunt et corrumpunt bonos mores, ut ait sapiens, colloquia prava. Sane semper antea alteram aurem integram et incorruptam accusato reservarat: at tunc hæc ipsi macula et labes inhæsit, qui se antea incorruptum purumque conservarat. Sunt qui dicant, et forte accuratius scopum ejus atque judicium compertum habentes, eum non pœnæ et damnationis causa exsilio multasse Athanasium; sed ut Ecclesiarum tranquillitati et concordiæ provideret, tempestatem sedaret, ac tumultum compesceret. Quia enim seditio non parva Alexandriam totam, atque Ægypti maximam partem invaserat, tranquillitatem ille rebus afferre conatus, C decrevit pro eo scilicet tempore Athanasium ablegare. Hac enim ratione, se aliorum episcoporum animas emolliturum putabat, atque in unam omnes sententiam adacturum, si palam hominem urbe pelleret in exsilium.

10. Ἀλλ' ὁ μὲν ἐν τούτοις καταλύει τὸν βίον τριακοστῷ μὲν τῆς βασιλείας ἔτει, πέμπτῳ δὲ καὶ ἑξηκοστῷ τῆς ἡλικίας, διαδόχοις τῆς βασιλείας τοῖς υἱέσι χρησάμενος, καὶ ταύτην εἰς αὐτοὺς καταδιελών. Κωνσταντίνῳ μὲν γὰρ τῷ μείζονι τῶν υἱῶν μείζονα καὶ τὴν ἀρχὴν καταλείπει· τὴν δὲ διαθήκην πρεσβυτέρῳ τινὶ παρατίθησι, κρύφα τὴν Ἀρείου νόσον καὶ ἐν μυχῷ τῆς ψυχῆς νοσοῦντι, ὅστις ἔκρυπτε καὶ ταύτην μετὰ τῆς νόσου· καὶ παρὰ πολλῶν ἐρωτώμενος, εἰ D ἐπὶ διαθήκαις ὁ βασιλεὺς τελευτήσειεν, εἰπεῖν ἀνεβάλλετο· κοινωνοὺς οὕτω πράγματος ἀπορρήτου καὶ τοὺς οἰκειοτάτους τῶν βασιλέως εὐνούχων πεποιημένος. Ἐπεὶ δὲ βραδύναντος Κωνσταντίνου περὶ τὴν ἄνοδον, ὁ τρίτος τῶν υἱῶν Κωνστάντιος πρῶτος παραγένοιτο ἐξ Ἀντιοχείας, ἐγχειρίζει λαθραίως αὐτῷ τὴν τοῦ πατρὸς διαθήκην, καὶ μόνην παρ' αὐτοῦ καὶ μίαν αἰτεῖ χάριν, ὥστε τοῖς Ἀρείου κἀκεῖνον συναπαχθῆναι· καὶ ταύτην ἀμοιβὴν τῆς βασιλείας τῷ ἀθανάτῳ βασιλεῖ Χριστῷ δίδωσι, τὸ μὴ Θεὸν αὐτὸν, ὦ τῆς ἀπονοίας! μηδὲ τοῦ παντὸς εἶναι (*d*) δεσπότην. Συν-

10. Sed interea ille vitam obiit, imperii anno tricesimo, ætatis sexagesimo quinto: imperiique successores habuit filios, quibus illud ipsum diviserat. Porro Constantino filiorum majori, majus reliquit imperium: testamentumque presbytero cuidam committit, clam et in occulto animæ suæ Arii morbo laborani, qui una testamentum et morbum suum celabat: a multisque interrogatus, an imperator testato decessisset, responsum distulit, atque occulti negotii eunuchos imperatori familiarissimes conscios effecit. Cum autem cunctaretur Constantinus accedere; tertio filiorum Constantio qui Antiochia prior advenit, testamentum tradidit, atque unam ab illo postulat gratiam, ut ad Arianas et ipse transiret partes: atque eam ille immortali imperatori Christo, collati imperii gratiam retulit; ut ipsum nec Deum esse, o amentiam! neque dominum agnosceret. Sociusque illis audaciæ accedebat supra dictus Eusebius, et qui cum eo erant, rati so temporis opportunitatem esse nactos. Hæc autem

(*a*) Ita mss. Editi vero, male, ἀνθρώπου βίων.
(*b*) Ita mss. Editi vero, ἐπιλεγομένων.
(*c*) Sic mss. Editi vero, φυλάττοντι οἱονεί. Infra, ἦν deest in tribus manuscriptis.
(*d*) Codices duo εἶναι. Alii cum editis, εἰδέναι.

Digitized by Google

hendunt. Exinde litteræ rursum imperatoriæ prodeunt, quibus jussum erat ut Athanasius quidem se conveniret, et ipsi quoque quam celerrime adforent. Hinc haud modicus timor synodo incussus. Verebantur quippe ne apud ipsum etiam imperatorem deprehenderentur, partim gratia, partim odio sententiam tulisse, patroni scilicet mendacii et manifesti proditores veræ fidei. Quamobrem maxima pars eorum domum remigrarunt. At Eusebius, Theognis et cæteri, verisimili conficta in iis locis remanendi occasione, non parvam fecere moram, atque sese apud imperatorem litteris suis excusarunt. Interea, dum hæc fierent, imperatori rursum Nicomediæ coram se sistit Athanasius, atque accusationem de pecunia intentatam legitime aperteque diluit. Cum autem magis magisque Eusebiani comperendinarent, litteris suis imperator Athanasium remittit Alexandriam, episcopatumque tradit ipsi, significans accusationes illas omnes sceleratas futilesque videri sibi. Athanasio igitur ita reverso Alexandriam, congregatisque Arianis, magna confusio atque tumultus populum occupavit, ita ut multi indigne ferrent, cum ea quæ a tot episcopis jam examinata essent, iterum viderent in judicium vocari. Iratus ergo Athanasius, quod non modo Alexandriam, sed totam quoque Ægyptum tumultuantem videret, omnia indicat imperatori, eumque ad pœnas de Ario sumendas cohortatur, aliquam cupiens hujusce rei haberi ultionem. Statimque litteræ Alexandriam venerunt, quibus Arius arcessebatur, ut immoderatæ linguæ sententiæque suæ supplicium subiret.

9. Cum ergo Alexandria ad imperatorem adduceretur Arius, Cæsaream pervenit, convenitque Eusebium, Theognin et Marin. Hic mihi, quæso, perspice facinorum gravissimum, ut undenam tanta Athanasio tentationum procella orta sit. Consors illis Arius sermonis, consors morum; mensæ particeps, qui pugnæ contra Deum particeps item erat: omnia recenset quæ ipsum spectabant, tum consilia ineunt mutua, ut neque Deo, proh furorem! neque Athanasio parcerent. Alias itaque adversus illum consuunt calumnias; homines qui, secundum maximum Isaiam, parturiunt laborem et pariunt iniquitatem, qui posuerunt mendacium spem suam, et dixerunt: Mendacio obtegemur: omnemque verborum funem movent, ut throno sanctum virum dejiciant, et belli contra Christianos Alexandriam veluti tutam arcem constituant. Imperatorem itaque adierunt: Arius quidem sese defensurus, Eusebius autem et socii mendacio patrocinaturi, testimoniumque contra Athanasium et contra veritatem dicturi. Postquam autem imperatori astantes, de rebus in synodo gestis interrogati essent, statim aliis de rebus verba facientes: Non ita, aiunt, imperator, ægre fe-

(a) Πρός deest in omnibus mss.
(b) Omnes mss. nostri, ἀνεχώρουν. Mox Reg. et Colb. 1, Θεόγνιον.

A πάλιν ἕτερα τοῦ βασιλέως ἐπικαταλαμβάνει, Ἀθανάσιον μὲν ὡς αὐτὸν ἥκειν, καὶ αὐτοὺς καὶ ὡς τάχιστα παρεῖναι διακελεύοντα. Ταῦτα φόβον οὐ μικρὸν ἐπέσεισε τῇ συνόδῳ, μήποτε καὶ ἀλῶσιν ἐπὶ τοῦ βασιλέως, τὰ μὲν πρὸς χάριν, τὰ δὲ καὶ πρὸς (a) ἀπέχθειαν κρίναντες, συνήγοροί τε τοῦ ψεύδους καὶ προδόται τῆς ἀληθοῦς πίστεως γεγενημένοι. Ὧν ἕνεκεν οἱ πλείους μὲν ἐπὶ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος ἀνεχώρει (b)· οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον Θέογνίν τε καὶ τοὺς λοιποὺς, πιθανὰς προφάσεις, ὥστε κατὰ χώραν μένειν, πλασάμενοι, οὐκ ὀλίγην τῷ χρόνῳ διατριβὴν ἐνεποίουν, καὶ βασιλεῖ μεταξὺ διὰ γραμμάτων ἀπελογοῦντο. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἐπράττετο κατὰ πρόσωπον τῷ βασιλεῖ, πάλιν ἐν τῇ Νικομήδους παραστὰς Ἀθανάσιος, καὶ τὸ περὶ τοῦ χρυσίου ἔγκλημα νομίμως
B καὶ φανερῶς ἀποδύεται. Ὡς δὲ καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ περὶ Εὐσέβιον ἀνεβάλλοντο, γράμμασιν ὁ βασιλεὺς Ἀθανάσιον ἐπὶ τὴν Ἀλεξανδρέων προπέμπει, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτῷ ἐγχειρίζει, σαθρὰ φανῆναι σημάνας τὰ τῶν διαβολῶν ἅπαντα καὶ ἀνίσχυρα. Οὕτως οὖν Ἀθανασίου κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν γενομένου, καὶ τῶν Ἀρείου συγκροτουμένων, πολλή τις εἶχε τὸ πλῆθος σύγχυσίς τε καὶ ταραχή· οἷα μηδὲ φέρειν τῶν πολλῶν δυναμένων τὰ ὑπὸ τοσούτοις ἐπισκόποις ἤδη δοκιμασθέντα πάλιν ὁρᾶν ἀναδικαζόμενα. Ἀγανακτῶν οὖν Ἀθανάσιος, ὅτι μὴ μόνην τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν Αἴγυπτον πᾶσαν κλονουμένην ἑώρα, μηνύει πάντα τῷ βασιλεῖ, καὶ πρὸς ἄμυναν αὐτὸν
C τὴν Ἀρείου παρακαλεῖ, λαβεῖν τινα παρ' ἐκείνου τιμωρίαν βουλόμενος. Καὶ παραχρῆμα γράμματα τὴν Ἀλεξανδρέων καταλαμβάνει, μετάπεμπτον ἄγεσθαι Ἄρειον, δίκην ἀκολάστου γλώσσης καὶ γνώμης ὑφέξοντα.

9. Ὡς οὖν ἤγετο παρὰ βασιλέα τῆς Ἀλεξανδρείας Ἄρειος, γέγονέ τε κατὰ Καισάρειαν, καὶ τοῖς περὶ Εὐσέβιον, Θέογνίν (c) τε καὶ Μάριν συγγέγονεν. Ἐνταῦθά μοι σκόπει τῶν προσβολῶν τὴν χαλεπωτάτην, καὶ ὅθεν τῷ μεγίστῳ Ἀθανασίῳ κλύδων ἐπανέστη τῶν πειρασμῶν. Κοινωνὸς μὲν λόγων αὐτοῖς ὁ κοινωνὸς καὶ τῶν τρόπων· κοινωνεῖ δὲ καὶ τραπέζης ὁ κοινωνὸς καὶ τῆς πρὸς Θεὸν μάχης. Πάντα τε διηγεῖται τὰ κατ' αὐτὸν, καὶ συμβούλους ἀλλήλους ποιοῦνται, τοῦ μήτε Θεοῦ, φεῦ τῆς μανίας! μήτ' οὖν Ἀθανασίου φείσασθαι. Ῥάπτουσι τοιγαροῦν ἑτέρας κατ'
D αὐτοῦ καὶ πάλιν συκοφαντίας ἐκεῖνοι, οἳ, κατὰ τὸν παμμέγαν Ἡσαΐαν, κύουσι πόνον, καὶ τίκτουσιν ἀνομίαν, οἳ ψεῦδος ἔθεντο τὴν ἐλπίδα, καὶ, Τῷ ψεύδει, εἶπον, σκεπασθησόμεθα· καὶ πάντα κάλων, τὸ τοῦ λόγου, κινοῦσιν, ὥστε τοῦ θρόνου τὸν ἅγιον καθελεῖν, καὶ τοῦ κατὰ Χριστιανῶν πολέμου τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁρμητήριον ἀσφαλὲς ποιήσασθαι. Ἥεσαν οὖν παρὰ βασιλέα, Ἄρειος μὲν ἀπολογησόμενος, Εὐσέβιος δὲ καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν τῷ ψεύδει συνηγορήσοντες, Ἀθανασίου δὲ καὶ τῆς ἀληθείας φανερῶς καταμαρτυρήσοντες. Ἐπεὶ δὲ τῷ βασιλεῖ παραστάντες τὰ εἰκότα περὶ τῶν τῇ συνόδῳ πεπραγμένων

(c) Reg. Θεόγνιον. Paulo post, editi, καὶ ὅθεν ὁ μέγιστος Ἀθανάσιος κλύδωνα ἐπανέστη. Manuscripti ut in textu.

Digitized by Google

ἐρωτηθεῖεν, αὐτίκα περὶ μὲν τῶν ἄλλων, Οὐχ οὕτως, ἔφησαν, ὦ βασιλεῦ, ἀνιώμεθα, τὸ μὲν τῆς ἱερᾶς τραπέζης, τὸ δὲ τοῦ μυστικοῦ ποτηρίου, ὅπως ἀνέστρεψε μὲν ἐκείνην, κατέαξε δὲ τοῦτο, καὶ εἰς λεπτὰ διεῖλεν, ὅπως δὲ καὶ τὸν ἐκ τῆς Ἀλεξανδρέων τῇ πόλει συνήθως ἐκπεμπόμενον σῖτον διακωλύσειν ἠπείλησε· ταῦτα λυπεῖ, ταῦτα δάκνει· ταῦτα τίνος οὐ ψυχῆς ἅπτεται, καὶ ἀδαμαντίνης; Τούτων μάρτυρες Ἀδαμάντινός τε καὶ Ἀνουβίων (*a*), Ἀρβεθίων τε καὶ Πέτρος ἐπίσκοποι· παρ' ὧν ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἐξελεγχθεὶς, δίκην μὲν τὴν ἀξίαν ἀπέδρα, διαδράναι δὲ καὶ τὴν ἀποχήρυξιν ὅμως οὐκ ἠδυνήθη, ἀλλὰ κοινῶς ὑπὸ τῆς συνόδου πάσης, ὡς τοιούτων ἀθέσμων ἔργων καὶ ἀνοσίων τολμητὴς ἐκκεκήρυκται. Τούτων ἔτι λεγομένων (*b*), ὁ βασιλεὺς τὸ πρῶτον ἡσυχῇ καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐταράττετο· καὶ τέλος τῶν ὥτων ἀναρτηθείς, εἰς ὀργὴν ἐκπίπτει, καὶ τὴν ἐν Γαλλίαις ὑπερορίαν τοῦ δικαίου καταψηφίζεται, ἐνταῦθα μόνον καὶ ἦθος καὶ γνώμην διαφθαρείς, καὶ ἀμφοτέρας τοῖς περὶ Εὐσέβιον τὰς ἀκοὰς ὑπανείς. Κλέπτουσι γὰρ τῷ ὄντι, καὶ διαφθείρουσιν ἤθη χρηστὰ, κατὰ τὸν εἰπόντα σοφὸν, ὁμιλίαι κακαί· καίτοιγε τὴν ἑτέραν ἀκεραίαν ἀεὶ τῷ κατηγορουμένῳ φυλάττων· ὅπερ οἱονεί (*c*) τις αὐτῷ ῥυτὶς ἐγένετο καὶ σπίλος, ἄῤῥυπον ἑαυτὸν; τά γε ἄλλα καὶ καθαρὸν συντηρήσαντι. Εἰσὶ δὲ οἵ φασιν, ἀκριβέστερον καὶ σκοπῷ τάχα καὶ κρίσεως λογισμὸν ἔχοντες, ὡς οὐδὲ κατηγώσει τινὶ τῇ πρὸς Ἀθανάσιον ταύτην αὐτοῦ κατέκρινε τὴν ὑπερορίαν, ἀλλ' ἑνώσει τῶν Ἐκκλησιῶν μᾶλλον καὶ συμφωνίᾳ, ὥστε καταστεῖλαι τὴν ζάλην αὐταῖς, καὶ κοιμίσαι τὸν θόρυβον. Ἐπειδὴ γὰρ στάσις οὐχ ἡ τυχοῦσα τήν τε Ἀλεξανδρέων, ὁπόση ἦν, καὶ τῆς Αἰγύπτου δὲ κατειλήφει τὰ πλείω, κατάστασιν ἐκεῖνος τοῖς πράγμασι μηχανώμενος, ἐκποδὼν ἔγνω τό γε νῦν ἔχον ποιήσασθαι Ἀθανάσιον. Ταύτῃ γὰρ τὰς τῶν ἄλλων ἐπισκόπων θεραπεῦσαι γνώμας, καὶ εἰς ταὐτὸ συναγαγεῖν πάντας ἐσκέψατο, εἰ φανερῶς ὑπερορίσει τὸν ἄνδρα τῆς πόλεως.

A rimus, quod sacram mensam everterit, calicemque confractum in minutissimas partes redegerit; quam quod comminatus sit, se frumenti commeatum, Alexandria in urbem transmitti solitum se impediturum; hæc dolorem faciunt, hæc mordent, hæc cujus animum vel adamantinum non moveant? Horum testes sunt Adamantinus, Anubion, Arbethion, et Petrus episcopi: a quibus horumce omnium gestorum convictus, supplicium quidem effugit, abdicationem tamen effugere non valuit; sed ab universa synodo, ut nefandorum atque impiorum ejusmodi facinorum auctor abdicatus et depositus est. Dum hæc ita dicerentur, imperator primum silebat animoque turbabatur: ac demum tali auditu suspensus, in iram prorupit, justique viri exsilium in Gallias decernit; B in hoc solum et animo et sententia corruptus, ac utramque Eusebianis aurem subjiciens. Revera enim circumveniunt et corrumpunt bonos mores, ut ait sapiens, colloquia prava. Sane semper antea alteram aurem integram et incorruptam accusato reservarat: at tunc hæc ipsi macula et labes inhæsit, qui se antea incorruptum purumque conservarat. Sunt qui dicant, et forte accuratius scopum ejus atque judicium compertum habentes, eum non pœnæ et damnationis causa exsilio multasse Athanasium; sed ut Ecclesiarum tranquillitati et concordiæ provideret, tempestatem sedaret, ac tumultum compesceret. Quia enim seditio non parva Alexandriam totam, atque Ægypti maximam partem invaserat, tranquillitatem ille rebus afferre conatus, C decrevit pro eo scilicet tempore Athanasium ablegare. Hac enim ratione, se aliorum episcoporum animas emolliturum putabat, atque in unam omnes sententiam adacturum, si palam hominem urbe pelleret in exsilium.

10. Ἀλλ' ὁ μὲν ἐν τούτοις καταλύει τὸν βίον τριακοστῷ μὲν τῆς βασιλείας ἔτει, πέμπτῳ δὲ καὶ ἑξηκοστῷ τῆς ἡλικίας, διαδόχοις τῆς βασιλείας τοῖς υἱέσι χρησάμενος, καὶ ταύτην εἰς αὐτοὺς καταδιελών. Κωνσταντίνῳ μὲν γὰρ τῷ μείζονι τῶν υἱῶν μείζονα καὶ τὴν ἀρχὴν καταλείπει· τὴν δὲ διαθήκην πρεσβυτέρῳ τινὶ παρατίθησι, κρύφα τὴν Ἀρείου νόσον καὶ ἐν μυχῷ τῆς ψυχῆς νοσοῦντι, ὅστις ἔκρυπτε καὶ ταύτην μετὰ τῆς νόσου· καὶ παρὰ πολλῶν ἐρωτώμενος, εἰ D ἐπὶ διαθήκαις ὁ βασιλεὺς τελευτήσειεν, εἰπεῖν ἀνεβάλλετο· κοινωνοὺς οὕτω πράγματος ἀπορρήτου καὶ τοὺς οἰκειοτάτους τῶν βασιλέως εὐνούχων πεποιημένος. Ἐπεὶ δὲ βραδύναντος Κωνσταντίνου περὶ τὴν ἄνοδον, ὁ τρίτος τῶν υἱῶν Κωνστάντιος πρῶτος παραγένοιτο ἐξ Ἀντιοχείας, ἐγχειρίζει λαθραίως αὐτῷ τὴν τοῦ πατρὸς διαθήκην, καὶ μόνην παρ' αὐτοῦ καὶ μίαν αἰτεῖ χάριν, ὥστε τοῖς Ἀρείου κἀκεῖνον συναπαχθῆναι· καὶ ταύτην ἀμοιβὴν τῆς βασιλείας τῷ ἀθανάτῳ βασιλεῖ Χριστῷ δίδωσι, τὸ μὴ Θεὸν αὐτὸν, ὦ τῆς ἀπονοίας! μηδὲ τοῦ παντὸς εἶναι (*d*) δεσπότην. Συν-

10. Sed interea ille vitam obiit, imperii anno tricesimo, ætatis sexagesimo quinto: imperiique successores habuit filios, quibus illud ipsum diviserat. Porro Constantino filiorum majori, majus reliquit imperium: testamentumque presbytero cuidam committit, clam et in occulto animæ suæ Arii morbo laboranti, qui una testamentum et morbum suum celabat: a multisque interrogatus, an imperator testato decessisset, responsum distulit, atque occulti negotii eunuchos imperatori familiarissimos conscios effecit. Cum autem cunctaretur Constantinus accedere; tertio filiorum Constantio qui Antiochia prior advenit, testamentum tradidit, atque unam ab illo postulat gratiam, ut ad Arianas et ipse transiret partes: atque eam ille immortali imperatori Christo, collati imperii gratiam retulit; ut ipsum nec Deum esse, o amentiam! neque dominum agnosceret. Sociusque illis audaciæ accedebat supra dictus Eusebius, et qui cum eo erant, rati se temporis opportunitatem esse nactos. Hæc autem

(*a*) Ita mss. Editi vero, male, ἀνθρώπου βίων.
(*b*) Ita mss. Editi vero, ἐπιλεγομένων.
(*c*) Sic mss. Editi vero, φυλάττοντι οἱονεί. Infra, ἦν deest in tribus manuscriptis.
(*d*) Codices duo εἶναι. Alii cum editis, εἰδέναι.

Digitized by Google

una illis via esse videbatur Arii confirmandi, et veritatis evertendæ, si Athanasii et ipse exsilium obsignasset : quasi probe et jure decretum esset. Ad quam rem manus illis promptissima exsecrandus iste sacerdos fuit, qui cum allis domus etiam imperatoriæ præpositum ubi corrupisset, eum partem Arianæ impietatis nec minimam esse commonstravit. Ab eo namque ad reliquos etiam eunuchos morbus pervasit, qui perfaciles erant ad improbitatem admittendam, et apti ad eam aliis communicandam. Imo ipsa imperatoris uxor, blasphemis paulatim colloquiis corrupta, eadem ipsa quoque labe infecta est. Nec multum postea ipse quoque imperator, heu mihi, servorum facinora est imitatus, ubi, inquam, contra dominum suum insurrexit, atque improbe imperatorem suum affecit contumelia : ad Arii item sententiam abreptus; ita ut in illo impleretur illud Jeremiæ : *Etiam ipsi pastores impie egerunt in me* [1]. Jubet itaque ille ut ejus doctrina vim obtineret, et ut quasi illius jussu episcopi improbe sentirent, et impietatem amplecterentur; non obtemperantes quidem, sed potius reformidantes. In tam gravi tempestate, et tanta procella, gubernatores Ecclesiarum erant, Maximus Jerosolymorum, Athanasius Alexandriæ, qui, tametsi in exsilio degebat, gubernacula non dimiserat, et Alexander Constantinopolitanus

11. Eusebius porro pro impietate ardens audacissimusque, opportunitatem et loca, ut in pugnis solent optimi imperatores, ad veritatis subversionem observans : hujusmodi quidpiam cogitat. Arium introducit Constantinopolim, cum maxima pompa, ita ut quæstio in aliena regione haberetur, cum Athanasius quidem in exsilio versaretur, nullusque adesset, qui sanam doctrinam vindicaret; imo imperator et magistratus omnes ad aliam partem transissent, propter oppugnatoris absentiam. Hæc ille secum reputabat. At supernus ille sapiens œconomus alio modo rem dispensavit, parvoque casu improbitatis impetum repressit, et quanto magis Arii adversus pietatem lingua vigebat, tanto plus ejus intestina paulo postea diffluebant. Ac vacuus quidem intestinis, vacuus visceribus in impuris locis Arius projectus est. Justa pœna effrænati oris, ac putredine pleni pravique vasis digna evacuatio. Illo igitur ita anima ita corpore miserabiliter disrupto, Eusebius atque socii omne subire bellum, omnes conturbare nisi sunt, utpote quibus instar mannum in hisce agendis erant imperatorum eunuchi : scelesta illa, violenta ac rerum mutationibus semper ac confusioni gaudentia mancipia. Ac illi quidem priori suo scopo insistebant, ut scilicet Athanasium, throno simul et verbo, et doctrina et fiducia intercluderent. At diversa plane sapiens

[1] Jerem. II, 8.

(a) Quidam mss. ὑπέδειξεν.
(b) Sic codices omnes. Editi vero, ἐπὶ τάγματος.
(c) Ita quidam codices. Editi vero, τοῦ ὑπό.

A ἐφήπτετο δὲ αὐτοῖς τοῦ τολμήματος καὶ ὁ προρρηθεὶς Εὐσέβιος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ δὲ πάντες, καιροῦ τηνικαῦτα λάβεσθαι δόξαντες. Μία δὲ αὐτοῖς Ἀρείου τε σύστασις, καὶ τῆς ἀληθείας ἐδόκει κατάλυσις, εἰ τὴν Ἀθανασίου καὶ οὗτος ὑπερορίαν ἐπισφραγίσαιτο, ὡς εὖ μᾶλλον καὶ τῷ δικαίῳ γεγενημένην. Πρὸς ὃ χεὶρ αὐτοῖς ἀνυσιμωτάτη καὶ ὁ μιαρὸς ἐκεῖνος ἱερεὺς γέγονεν, ὃς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὸν ἐν τοῖς βασιλείοις πραιπόσιτον ὑποφθείρας, μέρος οὐ τὸ ἐλάχιστον καὶ αὐτὸν τῆς Ἀρείου κακοδοξίας ἀπέδειξεν (a). Ἐκ τούτου γὰρ διέβαινε καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς τῶν εὐνούχων ἡ νόσος, εὐχερεῖς ὄντας φύσει καὶ μεταλαβεῖν κακίας, καὶ μεταδοῦναι λίαν ἐπιτηδείους. Καὶ ἡ τοῦ βασιλέως δὲ γαμετὴ, ταῖς βλασφήμοις κατὰ μικρὸν ὁμιλίαις διαφθαρεῖσα, τῆς ὁμοίας καὶ αὐτὴ λύμης ἐμπίπλατο. B Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ὁ βασιλεὺς, οἵ μοι, τὰ τῶν πονήρων ἔδρα δούλων, τοῦ ἰδίου δεσπότου φημὶ κατεξαναστὰς, καὶ εἰς τὸν αὐτοῦ κακῶς ἐξυβρίσας βασιλέα, καὶ τῷ Ἀρείου συναπαχθεὶς φρονήματι· ὡς καὶ ἐπ' αὐτῷ τὸ τοῦ θείου πεπληρῶσθαι Ἱερεμίου, ὅτι « Καὶ οἱ ποιμένες ἠσέβουν εἰς ἐμέ. » Κελεύει τοιγαροῦν τὰ ἐκείνου κρατεῖν, καὶ ὥσπερ ἐξ ἐπιτάγματος (b) τοὺς ἐπισκόπους φρονῆσαι κακῶς, καὶ μὴ πεισθέντας, ἀλλὰ πτήξαντας μᾶλλον, ἀσπάσασθαι τὴν ἀσέβειαν. Κυβερνῆται δὲ τῶν Ἐκκλησιῶν ἐν οὕτω χειμῶνι μεγάλῳ καὶ κλύδωνι Μάξιμος μὲν Ἱεροσολύμων, Ἀθανάσιος δὲ Ἀλεξανδρείας, ὃς κἂν τῇ ὑπερορίᾳ ὢν οὐ μεθίετο τῶν οἰάκων, καὶ Ἀλέξανδρος δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὄντες ἐτύγχανον.

C 11. Εὐσέβιος δὲ, θερμόν τι πνέων καὶ πάντολμον ὑπὲρ ἀσεβείας, καὶ καιροὺς καὶ τόπους, ὥσπερ ἐν μάχαις κατὰ τοὺς εὐμηχάνους τῶν στρατηγῶν εἰς ἐπίθεσιν τῆς ἀληθείας, ἐπιτηρῶν, τοιόνδε τι ἐπινοεῖται. Εἰσάγει τὸν Ἄρειον εἰς τὴν Κωνσταντίνου μετὰ πολλῆς πάνυ τῆς αὐθεντίας, ὥστε τὴν ζήτησιν ἐν ἀλλοδαπῇ γενέσθαι, ὄντος μὲν ἐπὶ τῆς ὑπερορίας Ἀθανασίου, μηδενὸς δὲ παρόντος τοῦ ὑπὲρ (c) τῶν ὀρθῶν δογμάτων ἀνθεξομένου, ἀλλὰ καὶ βασιλέως αὐτῷ καὶ τῶν ἐν τέλει προστεθησομένων ἁπάντων διὰ τὴν τοῦ ἀντιτείνοντος ἐρημίαν. Ταῦτα ὁ μὲν ἐσκόπει καθ' ἑαυτόν· ἕτερος δὲ πάλιν ὁ σοφὸς ἄνωθεν οἰκονόμος μετεσκεύαζε τὰ τοιαῦτα, μικράν (d) τινα ἐγκοπὴν διδοὺς τῇ θερμῇ φορᾷ τῆς κακίας· καὶ ὅσῳ περ (e) Ἀρείῳ μᾶλλον ἔῤῥει κατὰ τῆς εὐσεβείας ἡ γλῶσσα, τοσούτῳ D πλέον αὐτῇ καὶ τὰ ἔνδον μετὰ βραχὺ συνεῤῥύη. Καὶ κενὸς μὲν ἐγκάτων, κενὸς δὲ σπλάγχνων ἐν βεβήλοις τόποις Ἄρειος ἔῤῥιπτο (f)· δίκη δικαία στόματος ἀκολάστου, καὶ σαπρίας γέμοντος πονηροῦ σκεύους ἀξία κένωσις. Οὕτω τοιγαροῦν αὐτοῦ καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν ἐλεεινῶς ἀπορῥήξαντος, Εὐσέβιός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν τὸν πάντα πόλεμον ὑπήρχοντο καὶ τὴν μάχην, καὶ ταράττειν ἅπαντας ἐπεχείρουν, ὅσα καὶ χεῖρας ἐν τοῖς τοιούτοις τοὺς τῶν βασιλέων εὐνούχους ἔχοντες, τὰ μοχθηρὰ δὴ ταῦτα καὶ θερμουργὰ, καὶ πραγμάτων μεταβολαῖς ἀεὶ καὶ συγχύσεσι χαίροντα. Καὶ οἱ μὲν εἶχοντο τοῦ πάλαι σκοποῦ, καὶ θρόνων

(d) Editi et quidam mss. μακράν.
(e) Ita mss. quidam. Editi vero ὅσῳ περί.
(f) Tres manuscripti, ὁ ἄθλιος ἔῤῥιπτο.

Digitized by Google

ὁμοῦ καὶ λόγων, καὶ διδασκαλίας καὶ παῤῥησίας Ἀθανάσιον ἀποκεκλεῖσθαι πάσης ἐσπούδαζον· ἕτερα δὲ πάλιν ἡ σοφὴ πρόνοια ποικίλλουσα ἦν, καὶ κινήσασα τὴν Κωνσταντίνου ψυχήν, ὃς τῶν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου υἱῶν καὶ ἡλικίᾳ καὶ βασιλείᾳ πρῶτος ἐτύγχανε· Ῥώμης γὰρ τηνικαῦτα τῆς πρεσβυτέρας εἶχε τὸ κράτος· λῦσαι μὲν αὐτῷ παρασκευάζει τὴν ἐξορίαν· ἐπιστεῖλαι δὲ Ἀλεξανδρεῦσι, καὶ αὐτὸν δὲ Ἀθανάσιον συνεκπέμψαι τοῖς γράμμασιν οὕτως ἔχουσι·

A illa providentia apparabat, quæ animum movit Constantini, et ætate et imperio, inter magni Constantini filios maximi: nam veteris tum illic Romæ imperium obtinebat, ut eum exsilio liberaret: litterasque Alexandrinis mitteret, ac ipsum mitteret Athanasium cum litteris sic habentibus.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος Ἀλεξανδρέων τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ λαῷ.

Οἶμαι μηδένα ὑμῶν ἀγνοεῖν τὰ κατὰ τὸν μέγαν κήρυκα τῆς εὐσεβείας, καὶ τοῦ προσκυνητοῦ νόμου ὑποφήτην Ἀθανάσιον πρώην συμβεβηκότα, ὅπως τε κατ' αὐτοῦ κοινῶς ὑπὸ τῶν τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν ἀνῃρέθιστο πόλεμος, καὶ ὅπως ἐν ταῖς Γαλλίαις σὺν ἐμοὶ διάγειν κεκέλευστο, ὥστε μετρίᾳ γοῦν τὸν ἐπηρτημένον κατὰ τῆς αὐτοῦ κεφαλῆς ἐκκλῖναι κίνδυνον. Οὐ μὴν παντάπασιν ἀειφυγίᾳ (*a*) καταδεδίκαστο, ἀλλὰ καὶ τοῦτον δὲ τὸν μεταξὺ χρόνον πολλῆς τινος ἀπέλαυε παρ' ἐμοῦ θεραπείας· ὥστε μηδὲν αὐτῷ γενέσθαι τῶν ἀβουλήτων, εἰ καὶ καρτερικὸς, εἴπερ τις ἄλλος, ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐστὶ καὶ φερέπονος, καὶ τῷ κατὰ Θεὸν ζήλῳ πᾶν ὁτιοῦν ἄχθος ῥᾷον φέρειν δυνάμενος. Καὶ ὁ μακαρίτης δὲ Κωνσταντῖνος ὁ ἐμὸς πατὴρ ἀποκαταστῆσαι τοῦτον ὅσον οὐδέπω τῷ ἰδίῳ θρόνῳ ἐβούλετο· ὃς ἐπὶ τέλει τοῦ βίου ὢν, καὶ μὴ φθάσας ἐκπληρῶσαι τὰ τοῦ σκοποῦ, ἐμοὶ κατὰ διαδοχὴν τὸ πρᾶγμα κατέλιπε, τελευταίας περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐντολὰς ἐπισκήψας. Κελεύομεν οὖν ὑμῖν νῦν μὲν αἰδοῖ τε αὐτὸν τῇ πάσῃ, καὶ λαμπραῖς ὑπαντήσεσι καὶ τιμαῖς ὑποδέξασθαι· μετὰ ταῦτα δὲ πάλιν πρὸς ἡμᾶς παραπέμψαι, ὅς, ἐπειδὰν εἰς ὄψιν καὶ αὖθις ἡμῖν κατασταθῇ, ὅσης τεύξεται παρ' ἡμῶν τῆς θεραπείας καὶ τῆς αἰδοῦς, καὶ ὑμεῖς εἴσεσθε.

B

C

Victor Constantinus Alexandrinis Ecclesiæ et populo.

Neminem vestrum ignorare arbitror, quæ pridem acciderunt magno pietatis præconi, et venerandæ legis interpreti Athanasio, quomodo adversus illum a veritatis inimicis bellum sit concitatum, et qua ratione mecum in Galliis versari jussus sit, ut ita imminens capiti suo periculum declinare posset. Neque tamen perpetuum ipsi exsilium indictum fuit; sed etiam illo ipso exsilii tempore, multa nobis ejus cura fuit, ita ut nihil ei præter voluntatem acciderit. Tametsi ærumnarum, si quis alius, et laborum patiens pro veritate est: atque ex zelo secundum Deum quamvis angustiam ferre valet. Sane beatæ memoriæ Constantinus pater meus brevi eum in proprium restituere volebat: qui cum vitæ finis imminueret, nec posset scopum implere suum, rem mihi hanc agendam per successionem reliquit: datis pro viro illo supremæ hac de re voluntatis jussionibus. Mandamus igitur vobis, ut jam eum cum omni reverentia, cum splendido occursu et honore excipiatis: et postea ad nos eum iterum remittatis, qui postquam in conspectum venerit nostrum, cum quanta a nobis excipiendus sit reverentia, vobis compertum erit.

12. Τούτοις θαῤῥοῦν τοῖς γράμμασιν Ἀθανάσιος, τὴν Ἀλεξανδρέων καταλαμβάνει (*b*), καὶ ἥδιστα μὲν αὐτὸν ὁ τῶν ὀρθοδόξων ὑποδέχεται δῆμος· ὅσοι δὲ καὶ ἀρειανίζοντες ἦσαν καθ' ἑταιρείας συστάντες, πολέμους αὖθις κατ' αὐτοῦ καὶ ταραχὰς ἀνερρίπιζον. Καὶ τοῖς περὶ Εὐσέβιον ἄλλας τε κατὰ τοῦ ἁγίου παρεῖχον διαβολῶν ἀφορμὰς, καὶ ὅτι, μὴ ψηφισαμένης αὐτῷ τῆς συνόδου τὴν ἀπὸ τῆς ὑπερορίας ἐπάνοδον (*c*), οἰκοθεν ἑαυτῷ ταύτην ἐπιτρέψαι κατειλήφει τὴν Ἐκκλησίαν· ἔπειτα δὲ καὶ νεκράν τινα τοῦ ἁγίου κατεψεύσαντο (*d*) χεῖρα, συλλαμβάνεσθαι φάσκοντες αὐτῷ ταύτην ἕνεκεν καὶ θαυμάτων καὶ γοητείας, οἱ μιαροὶ ἐκεῖνοι καὶ διεφθαρμένοι, καὶ φανερῶς γόητες. Τὴν δὲ χεῖρα εἶναί τινος Ἀρσενίου τῶν Ἀλεξανδρέων ἐνὸς, ἐκ μηχανῆς φασιν, Ἀθανασίῳ ἐκκεκομμένην Οἷς ὁ βασιλεὺς, τὰ ὦτα κλαπεὶς (ἐπεὶ καὶ πέφυκεν ἀκοὴ τῶν καινότητας τοιαύτας ἐχόντων, καὶ τερατείας πιθανῶς μάλιστα συγκειμένη ψυχὰς εὐκόλους ἐπάγεσθαι), ἀειφυγίαν μὲν ἐκ πρώτης εὐθὺς οὐ κατακρίνει Ἀθανασίου (*e*)· τοῦτο γὰρ τοῖς ἐχθροῖς ἐκ παντὸς ἐσπουδάζετο· ἀλλ' ὥστε, νόμοις τῶν πρα-

12. His confisus litteris Athanasius, Alexandriam petit, ac libentissime quidem illum recipit orthodoxus populus. Quotquot autem Ariani erant una convenientes, bella rursus et turbas movere, Eusebianisque alias sancti calumniandi occasiones suppeditare, quod scilicet nullo synodi decreto regressum ab exsilio concedente, ipse sua sententia remigrans occupasset Ecclesiam. Deinde mortuam quamdam manum afferentes, falso jactitabant illam eum resecuisse mirabilium patrandorum atque præstigiarum causa. Hæc, inquam, aiebant illi exsecrandi, corrupti, ac aperte venefici homines. Manum autem dicebant esse Arsenii cujusdam Alexandrini, arte quadam, ab Athanasio resectam. Quibus verbis imperator captus auribus (nam solet auditus ad tales novitates resque portentosas credendas propensus simplices animas secum trahere), nequaquam perpetuo exsilio Athanasium ab alio exsilio jamjam reversum multavit, id licet inimici obtinere totis viribus niterentur; sed jubet ut secundum leges hæc negotia pertractentur, ut sic legitimum ille

(*a*) Duo mss. ἀειφυγίᾳ. Alii, cum editis, ἀειφυγίαν.
(*b*) Ita mss. omnes. Editi vero, λαμβάνει.
(*c*) Unus, ἐπάνεδον. Alii, κάθοδον.
(*d*) Sic omnes mss. recte. Editi, κατεψηφίσαντο.
(*e*) Ita mss. Editi vero, Ἀθανάσιον.

Digitized by Google

subeat supplicium, si in talibus deprehendatur delictis. Archelaum itaque virum sibi familiarem et domesticum, una cum Nonno tum Phœnices præfecit, ad earum perquisitionem rerum mittit. Illi ubi Tyrum advenissent : in illa quippe Athanasius probationes de præstigiis illis exspectabat, paulum dilatum est examen, ac ideo quemadmodum videbatur, quod accusatores exspectarentur qui ipsis oculis exsecrandum facinus perspexerant. Ut autem vere eventus rei docuit, quia Deus superne rem hujusmodi perspiciebat, atque clementer eam intermissionem fieri dispensavit, quo ipse tandem Arsenius adesset, cujus erat manus demortua, injusta præcisio, talisque tragœdia. Arsenius namque unus erat ex gradu lectorum, qui ob secretum quoddam facinus haud leves daturus pœnas, fugam cogitat, atque Athanasio et Ecclesiæ se proripit. Illi itaque malitia sapientes, maligna adversarii portio, rati nunquam ausurum Arsenium, non modo ad medium judicium procedere, sed ne ipsam quidem domum obtueri, ob nefarium scilicet et detestandum illud flagitium ; ideo scilicet abscissam manum illi ascribebant, atque id contendebant, ut tantæ impietatis, tanti flagitii crimen ipse subiret. Quare frequenter nomen Arsenii proferebant.

γμάτων καὶ διαιτηταῖς ἐγχειριζομένων, νόμιμον αὐτὸν ὑποστῆναι καὶ τιμωρίαν, ἐὰν ἐπὶ τοιούτοις ἀλῷ ἁμαρτήμασιν. Ἀρχέλαον τοιγαροῦν ἄνδρα τῶν αὐτῷ συνεστίων καὶ ὁμοφύρων, ἅμα καὶ Νόννῳ (*a*) τότε Φοινίκης ἄρχοντι, κατὰ ζήτησιν τῶν τοιούτων ἐκπέμπει. Ἐπεὶ δὲ οὗτοι πρὸς τῇ Τύρῳ γεγόνασιν· ἐν αὐτῇ γὰρ Ἀθανάσιος τοὺς περὶ τῆς γοητείας ἔμενεν ἐλέγχους· ὑπερετίθετο μικρὸν ἡ ἐξέτασις, τῷ μὲν δοκεῖν τοὺς ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας κατηγόρους τοὺς αὐτοῖς δῆθεν ὀφθαλμοῖς τὸ μῦσος ἰδόντας ἐκδεχομένη· ὡς δὲ τὸ τέλος ἀπὸ τῆς ἀληθείας δείκνυσιν, ὅτι Θεὸς ἄνωθεν ἦν ἐφορῶν τὰ τοιαῦτα, καὶ τὴν ἀναβολὴν φιλανθρώπως οἰκονομούμενος, ὥστε καὶ αὐτὸν Ἀρσένιον ἐπιστῆναι, οὗ ἡ νεκρὰ χεὶρ καὶ ἡ ἄδικος ἐκτομή, καὶ ἡ τοσαύτη τραγῳδία τοῦ δράματος. Ἀρσένιος γὰρ οὗτος εἷς μὲν ἐτύγχανε τοῦ βαθμοῦ τῶν ἀναγνωστῶν, διά τινα δὲ πρᾶξιν τῶν ἀπορρήτων (*b*) δίκας οὐ μεμπτὰς ἀποτίσαι μέλλων, δρασμὸν ἐννοεῖ, καὶ φυγὰς Ἀθανασίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας καθίσταται. Οἱ γοῦν σοφοὶ τὴν κακίαν ἐκεῖνοι, ἡ πονηρὰ τοῦ ἀντικειμένου μερὶς, μηδέποτε τολμῆσαι Ἀρσένιον, οὐχ ὅπως εἰς μέσον τὸ δικαστήριον παρελθεῖν, ἀλλὰ μηδὲ αὐτῆς προκύψαι μικρὰ τῆς οἰκίας οἰόμενοι, διὰ τὸ τῆς πράξεως ἐναγὲς καὶ ἀπόπτυστον, διὰ τοῦτο γοῦν αὐτῷ τε τὴν χεῖρα ἐπέγραφον, καὶ τὸ τοσοῦτον ἀσέβημα, καὶ τὸ μῦσος, αὐτὸν ὑποστῆναι διετείνοντο μόνον· καὶ τὸ ὄνομα συνεχῶς Ἀρσενίου προέτεινον.

13. Fama ergo undique perlata, Arsenii causa Athanasium de veneficio judicandum iri, deindeque re ad ipsum Arsenium perveniente, commiseratione motus ille erga Athanasium, ac veritatem miseratus, namque ipsa ante generosam illam animam interitura erat. Per bonum malo medetur, et clandestinam fugam aperta loquendi libertate corrigit. Omniaque sua nihili ducens, brevi Tyrum pervenit, solus soli Athanasio se sistit, atque privatim cum convenit. Qui Arsenio id solum dat consilii, id suggerit, ut ne ante judicium appareret, neque se quorumpiam oculis aperte proderet : ne fortassis quid illi mali scelesti inferrent : qui si nihil aliud, saltem judicium declinarent. Arsenius ergo ita se gessit, ac in tutissimo latebat loco. Inter hæc minime quiescebat invidia, neque Athanasii malis exsatiata erat ; sed ad alias procedebat insidias, ac cœtu ad tribunal iterum convocato adulterii crimen intentant pravis affectibus carenti homini. Fuitque drama hujusmodi : mulierem quamdam introducunt impudenti vultu, abominanda mente, quæ egregie calumniis assueverat. Igitur illa calumniatrix, pecunia empta aiebat se domi excepisse Athanasium, et pietatis et virtutis causa. Cum autem ad mediam circiter noctem ventum esset, contraria omnino iis quæ existimasset, vidisse, passamque ab illo esse. Sic illa accusante, aderat Athanasius hæc audiens, cum illoque intererat Timotheus presbyter, foris ad januam stantes : qui adversus eam calumniam aliquid excogitat sapiens et valde generosum. Repente enim cum Athanasio ingressus, eumque probe re-

13. Πανταχοῦ τοίνυν τῆς φήμης διαῤῥυείσης, ὡς ἄρα μέλλοι δι' Ἀρσένιον Ἀθανάσιος κρίνεσθαι γοητείας· ἔπειτα δὲ καὶ ὡς αὐτὸν Ἀρσένιον ἤδη παρελθούσης, οἶκτον ἐκεῖνος Ἀθανασίου λαβὼν, καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐλεήσας· καὶ γὰρ ἔμελλεν αὖτη προαπόλλυσθαι τῆς γενναίας ψυχῆς· καλῷ τὸ κακὸν ἰᾶται, καὶ τὴν λαθραίαν ἐκείνην φυγὴν παῤῥησίᾳ φανερᾷ θεραπεύει. Καὶ πάντα καθ' ἑαυτὸν ἐν οὐδενὶ θέμενος, τὴν Τύρον ἐν ὀλίγῳ καταλαμβάνει, καὶ μόνῳ πρόσεισι μόνος Ἀθανασίῳ, καὶ κατ' ἰδίαν αὐτῷ συγγίνεται. Ὁ δὲ τοῦτο μόνον Ἀρσενίῳ συμβουλεύει, καὶ ὑποτίθησιν, ὥστε μὴ πρὸ τῆς δίκης ἐμφανισθῆναι, μηδὲ δῆλον ἑαυτὸν ὀφθαλμοῖς τισι τὸ παράπαν ἐνθεῖναι· ὅπως μή τι καὶ κακὸν ἴσως αὐτὸν οἱ κακοὶ δράσειαν· ἦγουν, εἰ μὴ τοῦτο, ἀλλὰ τὴν δίκην τέως ἐκκλίνωσιν. Ἀρσένιος μὲν οὖν οὕτως ἐποίει, καὶ ἀσφαλέστατα ἦν κρυπτόμενος. Ὁ φθόνος δὲ οὐκ ἠρέμει, οὐδέ τινα κόρον ἦδει τῶν Ἀθανασίου κακῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑτέρας ἐχώρουν ἐπιβουλάς· καὶ τοῦ βήματος αὖθις συγκροτηθέντος, μοιχείας ἔγκλημα ἐπῆγον τῷ ἀπαθεῖ. Καὶ τὸ δρᾶμα τοιοῦτο· Γυναῖκά τινα παράγουσιν, ἀναιδῆ τὴν ὄψιν, βδελυρὰν τὴν διάνοιαν, ἀκριβῶς τὰ συκοφαντῶν ἠσκημένην. Αὐτὴ οὖν ἡ συκοφάντις, χρημάτων ὤνιον γενομένη, ἔλεγεν, ὡς ὑπεδέξαιτο μὲν τῇ οἰκίᾳ τὸν Ἀθανάσιον εὐλαβείας χάριν καὶ ἀρετῆς· ἐπεὶ δὲ περὶ μέσας γένοιτο νύκτας, τἀναντία παντάπασιν ὧν ὑπέλιψε, παρ' αὐτοῦ καὶ ἰδεῖν καὶ παθεῖν. Ταῦτα τῆς κατηγόρου διεξιούσης, παρῆν ἀκούων καὶ Ἀθανάσιος, συμπαρῆν δὲ αὐτῷ καὶ Τιμόθεος ὁ πρεσβύτερος ἔξω, παρὰ τῇ πύλῃ ἑστῶτες· ὅστις ἐπινοεῖταί τι πρὸς τὴν διαβολὴν, συνετὸν ἄγαν καὶ γενναῖον.

(*a*) Omnes mss. Νόννῳ. Editi, Νόνῳ.

(*b*) Tres mss. ἐπιῤῥήτων.

Digitized by Google

Ἄφνω γὰρ σὺν Ἀθανασίῳ ἐπιπεσὼν (a), κἀκεῖνον εὖ μάλα ὑποκρινάμενος ὁ Τιμόθεος, Γύναι, φησὶν, ἐγώ σοι νύκτωρ ἐπήγαγον τὴν βίαν, ὡς αὐτὴ λέγεις, ἐγώ; Ἡ δὲ πρὸς τοὺς δικαστὰς, ὡς εἶχεν εὐθὺς ἰταμῶς ἄγαν καὶ ἀναισχύντως ἐπιστραφεῖσα, Οὗτός μου, φησὶν, ὁ φθορεύς· οὗτος ὁ τῆς ἁγνείας ἐπίβουλος· οὗτος, οὐκ ἄλλος, ὁ παρ' ἐμοὶ καταλύσας, καὶ ἀντιδοὺς τὴν βίαν τῆς χάριτος. Τῆς ἀκολάστου τοίνυν ἐκείνης οὕτως ἀπὸ τῶν ἑαυτῆς ῥημάτων ἐλεγχθείσης, καὶ οἱονεὶ ὁ μάρτυς, τὸ τοῦ λόγου, φανείσης, ἀνθ' ὧν οὐδὲ αὐτῶν ἤδει. τὸν ὑπ' ἐκείνης κατηγορούμενον, ὅστις ἦν, καὶ τοῦ πλάσματος ἐν φανερῷ γυμνωθέντος, οἱ δικασταὶ πρὸς ὅ τι καὶ χρήσονται λοιπὸν ἑαυτοῖς οὐκ εἰδότες, ἡσυχόν τι καὶ γαληνὸν ὑπομειδιῶσιν· ὅπερ εἰωθὲν ἀμηχανίᾳ ποιεῖν, ἐντροπὴν ὄψεως ἐπικρῦψαι μηχανωμένῃ. Οἱ γὰρ αὐτοὶ πάντα ἦσαν Ἀθανασίῳ, καὶ κριταὶ, καὶ μάρτυρες, καὶ κατήγοροι. Διὸ καὶ τὴν κατὰ τῶν συκοφαντῶν ἀπόφασιν τοῦ νόμου παραλιπόντες, ἐπὶ τὸ τῆς γοητείας ἔγκλημα τρέπονται, τοῖς δευτέροις οἱ ἀνόητοι παραμύθιόν τι τῆς προτέρας αἰσχύνης ἐφευρεῖν σπουδάζοντες. Τὸ δὲ ἦν ἔλεγχος μᾶλλον τοῦ ψεύδους ἐπιφανέστερος. Προσάγουσι (b) τοίνυν τὴν χεῖρα, μῦσος οἰκτίρμοσιν ὀφθαλμοῖς, οὐδὲ ψιλῶς μόνον ἰδεῖν ἀεκτόν. Ταύτην ἀπηνῶς ἐκεῖνοι καὶ ἀναιδῶς ἐπισείοντες τῷ ἁγίῳ. Αὕτη σου, φησὶν, Ἀθανάσιε, καὶ σιγῶσα, κατηγορεῖ· αὕτη σου ἀφύκτως ἔχεται καὶ στερρῶς· ταύτην οὐ λόγοις, οὐ τέχνῃ, οὐκ ἄλλῃ τινὶ μηχανῇ δυνήσῃ διαφυγεῖν. Ἴσασι πάντες Ἀρσένιον, ᾧ σὺ, ἄδικε καὶ ἀνόσιε, τὴν χεῖρα ταύτην ἔκοψας. Λέγοις ἂν ἤδη λοιπὸν, ἐφ' ᾧ κέχρησαι ταύτῃ, καὶ πρὸς τί ἄρα τὴν ἐκκοπὴν (c) ἔδρασας; Ὁ δὲ πραεῖᾳ φωνῇ, καὶ ὡς ἂν εἴποι ψυχὴ τοιαύτη, καὶ τὰ Χριστοῦ πάντα ζηλοῦν σπεύδουσα, ὃς, ἀνόμως ὑπὸ Ἰουδαίων κρινόμενος οὐκ ἐρίζων ἦν οὐδὲ κραυγάζων, ἀλλ' ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤγετο, τὰ μὲν ὅλως σιγῶν, τὰ δὲ πράως ἀποκρινόμενος· Τίς οὖν ἐξ ὑμῶν, φησὶν, Ἀρσένιον ἐγνωκώς; ἢ τίς ὁ ταύτην αὐτοῦ τὴν δεξιὰν ἀκριβῶς εἶναι εἰδώς; Οὐκ ὀλίγων δὲ πρὸς ταῦτα τῆς καθέδρας διαναστάντων, καὶ Ἀρσένιον αὐτὸν, καὶ τὴν χεῖρα, καὶ πάντα εἰδέναι σαφῶς διατεινομένων, λύσας αὐτίκα, τὴν σκηνὴν Ἀθανάσιος, κελεύει παρελθεῖν εἰς μέσους Ἀρσένιον. Ἐπεὶ δὲ οὗτος εἰσήχθη ζῶν τε καὶ ὑγιὴς ἔμψυχα τὰ χεῖρε, προσχὼν τοῖς τε κατηγόροις καὶ τοῖς κριταῖς ὁ μακάριος, καὶ δραμύτερον ἐμβλέψας αὐτοῖς. Οὐχ οὗτος, ἔφη, Ἀρσένιος; οὐχ οὗτος ὁ παρ' ὑμῖν νεκρὸς καὶ τὴν χεῖρα καθ' ὑμᾶς ἀποβεβληκώς; οὐχ οὗτος ὁ πᾶσιν Ἀλεξανδρεῦσι γνώριμος; Καὶ ἅμα πρὸς τὸ μεσαίτατον αὐτὸν ἐπισπασάμενος τοῦ δικαστηρίου, ὡς ἂν καὶ δῆλος ὀφθαλμοῖς εἴη τοῖς πᾶσιν, ὑπεκβάλλει πρῶτα τὴν δεξιάν· εἶτα κελεύει πρὸς ὕψος ἀνατεῖναι καὶ τὴν λαιὰν, καὶ μέγα τι καὶ γεγωνὸν (d) ἀνακράξας, οἷα τοὺς μακρὰν τῆς ἀληθείας ὄντας ἀνακαλούμενος, Οὗτος μὲν, ὦ ἄνδρες, Ἀρσένιος, ἔφη· αὗται δὲ χεῖρες ἐκείνου, τὴν ἐκκοπὴν ἀγνοήσασαι. Τὸν δὲ παρ' αὐτοῖς Ἀρσένιον, ἀπιδὼν πρὸς τοὺς κατηγόρους, Ὦ θαυμάσιοι, φησὶ, δικασταὶ, ἀξιῶ τίς τέ ἐστι δεῖξαι, καὶ τίνος ἡ ἐκτμηθεῖσα χεὶρ αὕτη, καὶ ἡμῖν ὡς τὴν ἐκτομὴν ἐργασαμένοις ταύτης ἐγκαλουμένη;

A præsentans Timotheus : Mulier, ait, ego tibi noctu vim intuli, ut ipsa ais. Egone ? Tum illa ad judices conversa quam citissime, proterve valde ac impudenter : Hic, ait, est corruptor meus, hic castitatis meæ insidiator. Hic, non alius, est qui ad me diversatus, vim pro gratia retulit. Igitur impudente illa sic suis ipsius verbis convicta, et in seipsam teste, ut ita dicam, apparente, quippe quæ nesciret quidem quem illorum accusaret : reque ita palam facta, judices, quid postea facerent ignorantes, quiete atque tranquille subrisere, ut solet fieri ubi quispiam in consilii inopia, vultus ruborem obtegere conatur. Ipsi namque omnia erant Athanasio, judices, testes, accusatores. Quare legis sententiam contra calumniatores omittentes, ad veneficii crimen B convertuntur, insanique in secunda accusatione, requirunt pristini pudoris levamen, quod potius erat apertior mendacii reprehensio. Manum itaque producunt, rem exsecrandam misericordibus oculis, neque vel solo visui ferendam. Hanc crudeliter illi et impudenter sancto viro agitantes : Hæc te, aiunt, Athanasi, vel silens accusat : hæc te firmiter ac sine effugio urget : hanc nec verbis, nec artificio, nec alia quavis machina effugies. Norunt omnes Arsenium, cui tu, inique et impurissime homo, manum hanc amputasti. Dic ergo jam, quam ad rem illa es usus, et ad quem usum abscideris illam. Tum ille placida voce, ut decebat talem animam, quæ omnia studiose exsequebatur Christum spectantia, qui cum inique a Judæis judicaretur, non contendebat, C neque clamabat, sed tanquam ovis ad cædem ducebatur, partim omnino silens, partim mansuete respondens : Quis vestrum, ait, Arsenium novit ? aut quis accurate scit, hanc ejus esse manum? Ad hæc autem non paucis cathedra surgentibus, et Arsenium ipsum ejusque manum se probe nosse contendentibus, solvens statim scenam Athanasius, jubet in medium prodire Arsenium. Cum autem ille vivus ambabusque manibus sanus inductus esset, tum beatus ille vir accusatores et judices intuitus, torveque homines aspiciens : Nonne, ait, hic est Arsenius ? nonne hic est, qui secundum vos mortuus est, et manum amisit ? nonne hic omnibus Alexandrinis est notus ? et simul ad medium tribunal adducens illum, ut omnium pateret oculis, D primo dexteram educit : hinc jubet illum attollere sinistram, atque magna altaque voce exclamans, quasi eos qui longe erant a veritate revocaret· Hic, o viri, inquit, Arsenius : hæ manus illius sunt, amputationis nesciæ (e). Tum Arsenio relicto, ad accusatores conversus : O mirabiles, inquit, judices, rogo, quisnam is sit ostendite, et cujusnam hæc abscissa manus, quæ nos amputationis accusat?

(a) Tres mss. ἐπεισπεσών.
(b) Quidam mss. προάγουσι.
(c) Alii ἐκτομήν.
(d) Sic quidam codices recte. Alii vero γεγονὸς, cum editis.
(e) Forte vitiosa lectio.

Digitized by Google

14. Tunc non ultra judicibus tolerabilis cathedra fuit, sed una cum satellitibus, ea relicta, tristes admodum ac demissa facie evidentia pudoris signa in vultu ferentes, abscessere. Itaque populus cum illos sic perturbatos cerneret, ac cum pudore et tristitia a tribunali recedere, quasi eorum et suæ pariter impietatis studio effervesceret, jam enim Arii lue pene repletus erat : et alioquin, ut et episcopis et imperatori gratum faceret, Athanasium lædere tentabant, ac undique virum circumsistunt, verbis perstringentes, manus inferentes : Garrulus, veneficus, qui male pereat, aientes, multaque alia iis pejora , quæ nihil sane ad illum attinebant, sed ad eos qui hæc proferrent, quæ etiam clementiora erant iis quæ ipsi audire merebantur : tum judicibus conviciabantur, quod non pœnis atque suppliciis, potius quam legitimis argumentis, sententiam tulissent, ac mortem ipsi, suopte nutu, justo comminabantur. Cum tanta tamen seditio excitata fuisset, et tantus tumultus in populo coortus, nihil eam rem Gallio curavit, qui tum præfectus erat civitatis; ita malum ulterius pervasurum fecisset, nisi Archelaus descendens, verborum suasione et lenitate plebem sedasset, Athanasiumque ab iis mox dilaniandum, ex mediis populi manibus eripuisset, clamque urbe subduxisset. Erat porro Archelaus tribunalis quidem præfectus : virque alias prudentissimus, mansuetissimus, ac dicendi peritissimus paratusque ad mortis periculum adeundum, si id opus fuisset. Hic populo furenti minime cedens, suadet Athanasio ut per secretos urbis exitus evadat. Cum itaque ille ea de causa urbe excessisset, coacti injustissimi illi judices deliberant contra sanctum, reumque allatorum criminum pronuntiant. Scribunt acta, quæ ubique divulgant : intercludunt eum aditu omnium regionum, urbium, ecclesiarum : omnique ratione ostendunt tenebrarum filii, se longe abesse velle a tanta luce. Ira item incendunt Constantium adversus illum ; ita ut etiam pecunias et honores decerneret iis qui aut vivum indicarent, aut mortui caput afferrent. Ille vero ac si non intra Romani fines imperii, sed etiam extra orbem exsulare jussus et damnatus, sexennium in lacu sicco et inaquoso latens peregit. Cum autem ei ne ita quidem ad finem usque latere liceret, sed futurum esset ut insequente die caperetur, ubique enim accurate perquirebatur, et investigabatur, divina quadam providentia et visione lacu egressus, alium in locum procedit. Post metuens ne illic quoque comprehensus periculum iis crearet qui se recepissent, ex orientalibus discedens partibus, ad occidentales concedit.

15. Imperabat tum in Occidente Constans Constantini frater, qui nuper fratri Constantino succes-

14. Τότε οὐκ ἔτι οὐδὲ αὐτὴ τοῖς δικασταῖς ἀνεκτὸς (*a*) ἡ καθέδρα, ἀλλὰ καὶ ταύτην μετὰ τῶν δορυφόρων ἀπολιπόντες, σκυθρωποὶ λίαν καὶ κατηφεῖς, σαφῆ τὰ σύμβολα τῆς αἰσχύνης ἐπὶ τῶν ὄψεων φέροντες ἀνεχώρουν. Τὸ γοῦν πλῆθος, οὕτως αὐτοὺς ἰδόντες τεταραγμένους, καὶ σὺν αἰσχύνῃ καὶ ἀθυμίᾳ τοῦ δικαστηρίου ἀποφοιτῶντας, καὶ ὥσπερ ὑπὲρ ἐκείνων καὶ τῆς κοινῆς ἀσεβείας ζηλώσαντες, (ἤδη γὰρ τῆς Ἀρείου λύμης ἱκανῶς ὑποπέπληστο, ἄλλως τε δὲ καὶ τοῖς ἐπισκόποις καὶ βασιλεῖ χαριζόμενοι,) βλάπτειν Ἀθανάσιον ἐπεχείρουν, καὶ περιίστανται πάντοθεν αὐτὸν, ῥήμασι βάλλοντες, χεῖρας ἐπάγοντες, ὁ λῆρος, ὁ γόης, ὁ κακῶς ἀπολούμενος, καὶ πολλὰ ἕτερα χείρω τοῦτον ἀποκαλοῦντες· ἃ πρὸς μὲν ἐκεῖνον οὐδὲν ὅλως κοινὸν εἶχον· πρὸς αὐτοὺς δὲ τοὺς λέγοντας, καὶ πολλῷ τοῦ δέοντος ἦσαν φιλανθρωπότερα, καὶ ὧν αὐτοὶ ὑπῆρχον ἀκούειν ἄξιοι· αὐτοί τε τοῖς δικασταῖς διαλοιδορούμενοι, ὅτι μὴ ποιναῖς μᾶλλον καὶ τιμωρίαις, ἀλλὰ τοῖς ἐκ τῶν νόμων ἐλέγχοις τὴν ψῆφον ἐπέτρεψαν, καὶ θάνατον οἰκοθεν αὐτοὶ πάλιν ἀπειλούμενοι τῷ δικαίῳ. Τοσαύτης δὲ ὅμως στάσεως ἀναῤῥιπισθείσης, καὶ τηλικαύτης ἀταξίας ἐχούσης τὸν δῆμον, οὐδὲν ὅλως ἐμέλησε τῷ Γαλλίωνι, ὃς ἦρχε τότε τῆς πόλεως· ὥστε κἂν προέβη τὸ κακὸν περαιτέρω, εἰ μὴ Ἀρχέλαος, καταβὰς, πειθοῖ τε λόγων καὶ ἡμερότητι λεαίνει τὸ πλῆθος, καὶ μέλλοντα διασπᾶσθαι τὸν Ἀθανάσιον, ἐκ μέσων τῶν τοῦ δήμου χειρῶν, αὐτὸν ἁφαρπάζει, καὶ λαθραίως ὑπεξάγει τῆς πόλεως. Ἦν δὲ Ἀρχέλαος οὗτος τοῦ κριτηρίου μὲν προεστὼς· τἆλλα δὲ καὶ σωφρονέστατος καὶ ἐπιεικέστατος, καὶ εἰπεῖν ἱκανώτατος, εἰ δέ που καὶ θανάτου δέοι καταφρονεῖν ἑτοιμότατος. Οὗτος οὖν εἴξας μαινομένῳ τῷ δήμῳ, πείθει τὸν Ἀθανάσιον ἐν κρυπταῖς τῆς πόλεως ἐξόδοις ὑπεξελθεῖν. Τοῦ δὲ διὰ ταῦτα τὴν πόλιν ἀπολιπόντος, οἱ ἀδικώτατοι (*b*) δικασταὶ, συνελθόντες, βουλεύονται κατὰ τοῦ ἁγίου, ψηφίζονται, ἀποφαίνονται, ὑπεύθυνον τοῖς ἐγκεκλημένοις ποιοῦνται· γράφουσιν ὑπομνήματα, πανταχοῦ διαπέμπουσιν, ἐκκλείουσιν αὐτὸν πάσης χώρας, πόλεως, ἐκκλησίας, παντὶ τρόπῳ δεικνύουσιν οἱ τοῦ σκότους υἱοὶ μακρὰν εἶναι βούλεσθαι τοιούτου φωτός. Ἐξοργίζουσι δὲ καὶ Κωνστάντιον (*c*) κατ' αὐτοῦ, τοσοῦτον, ὥστε καὶ χρήματα καὶ τιμὰς ὑποτείνειν τοῖς ἢ ζῶντα τὸν ἄνδρα μηνύσουσιν, ἢ ἀναιρεθέντος τὴν κεφαλὴν οἴσουσιν. Ὁ δὲ καθάπερ οὐκ ἐν ὅροις τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς, ἀλλ' ἔξω καὶ αὐτῆς τῆς οἰκουμένης τὴν φυγαδείαν κατακριθεὶς, ἕκτον μὲν ἔτος ἐν λάκκῳ τινὶ ξηρῷ παντάπασι καὶ ἀνύδρῳ λανθάνων ἐκρύπτετο· ἐπεὶ δὲ μηδὲ οὕτω λαθεῖν ἦν διὰ τέλους, ἀλλ' ἔμελλε τῆς ἐπιούσης ἁλίσκεσθαι· πανταχοῦ γὰρ ἀκριβῶς ἐξητεῖτο καὶ ἀνιχνεύετο· θείᾳ τινὶ προνοίᾳ καὶ ὄψει τοῦ λάκκου ὑπεξελθὼν, ἀλλαχοῦ μεταβαίνει. Ἔπειτα, δείσας μὴ καὶ ἐκεῖσε πάλιν ἀλοὺς κινδύνου τοῖς ὑποδεξαμένοις αἴτιος καταστῇ, πρὸς τὴν ἑσπέραν ἀπὸ τῆς ἑῴας μετεφοίτα.

15. Ἦρχε δὲ αὐτῆς τηνικαῦτα Κώνστας ὁ Κωνσταντίνου ἀδελφὸς, ἄρτι τὸν ἀδελφὸν Κωνσταντῖνον

(*a*) Tres mss. ἀνεκτόν.
(*b*) Ita mss. Editi vero δικαιότατοι, ironice.
(*c*) Ita mss. Editi vero, μακρὸν εἶναι βουλεύεσθαι... Κωνσταντῖνον, male.

Digitized by Google

διαδεξάμενος, ὃς, οὕτω τὴν ἀρχὴν διαθεὶς, ὥσπερ καὶ λέγεται, δέχεται πρὸς τῇ Ἀκυληΐᾳ παρὰ τῷ ποταμῷ Ἄλσῳ τὴν τελευτὴν ἐπιθέσει τῆς στρατιᾶς. Τῇ Εὐρώπῃ τοιγαροῦν Ἀθανάσιος ἐπιστὰς, Ἰουλίῳ τε Ῥώμης ἐπισκόπῳ, πρὸς δὲ καὶ αὐτῷ βασιλεῖ Κώνσταντι παραβαλὼν τὰ κατ' αὐτὸν διηγεῖται. Μαθὼν δὲ τὴν ἐπὶ καταστροφῇ μὲν ἑαυτῶν, διαστροφῇ δὲ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐν Ἀντιοχείᾳ συγκροτηθεῖσαν, ὡς μὴ ὤφελε, σύνοδον, καὶ ὅτι Γεώργιός τις, πονηρὸν τοῦ ἀντικειμένου γεώργιον, εἰς τὸν αὐτοῦ θρόνον ὅσῳ οὐδέπω μέλλει ἀντικαθίστασθαι, φέρειν οὐκ εἶχεν, ἀλλ' ἔγραφεν ἁπανταχοῦ τῆς Αἰγύπτου, τῷ κλήρῳ, τοῖς ἐν τέλει, τῷ δήμῳ, παρακαλῶν, ἀπειλῶν, νουθετῶν, παντοδαπὰς ἑλίττων ὁδοὺς ἐν τοῖς γράμμασιν, ὥστε ἀπαραδέκτους μεῖναι παντάπασι τῶν Ἀρείου ζιζανίων, καὶ πάσης ἀμιγῆ βλασφημίας αὐτῷ τῆς ὀρθοδοξίας τηρῆσαι τὰ σπέρματα. Οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον, δεινοὶ καὶ παρασῦραί τινα, καὶ ὑποποιήσασθαι ὄντες, ὡς ἤδη πολλὴν ἐώρων τοῦ ἀπολογησομένου τὴν ἐρημίαν, ὅλῃ γλώσσῃ πρὸς τὸν βασιλέα κατειπόντες Ἀθανασίου, καὶ τὸν εὔκολον ἐκεῖνον καὶ ἀφελῆ Κωνστάντιον ὅλον ἐπισπασάμενοι, καὶ ὁμόψηφον (a) αὐτοῖς θέμενοι, Ἀθανασίου μὲν καθαίρεσιν καὶ μὴ παρόντος καταψηφίζονται· Γρηγόριον δέ τινα τῇ Ἀλεξανδρέων, λύσσης ἀναπεπλησμένον Ἀρειανικῆς, ἀντεισάγουσιν. Οὕτω δὲ πρὸς τὸ δοκοῦν ταῦτα διοικησάμενοι, κατὰ πολλὴν ἤδη τὴν ἐξουσίαν καὶ δόγμα οἰκεῖον εἰσφέρουσι. Γρηγόριος δὲ, μήπω τῆς Ἀλεξανδρέων ἐπιβὰς, ὡς ἤδη τῆς Ἐκκλησίας προεστὼς, καὶ τοῦ θρόνου ἀντιποιούμενος, καὶ ὥσπερ ἔχειν παρ' ἑαυτῷ προσδοκῶν, ὅπερ οὐδ' ὄναρ ἔξειν ἠλπίζετο, γράμμασι χειρὸς ἰδίας καὶ αὐτὸς ἐπιστοῦτο τὰ δεδογμένα. Τοιοῦτον γὰρ ἀναίδεια καὶ κουφότης ἐν χερσὶν ἔχειν ἀεὶ δοκοῦσι τὰ προσδοκώμενα. Εὐσέβιος μέντοι, ὃς καὶ ἀξιόμαχος ἦν τῆς ἀσεβείας προασπιστὴς, ἐπεὶ κατὰ γνώμην αὐτῷ τὰ παρόντα διέθετο, πρεσβεύεται πρὸς Ἰούλιον, πολλὴν μὲν Ἀθανασίου καταδρομὴν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ποιησάμενος· πέμψας δὲ καὶ ἃς ἔγραψε κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλὰς καὶ συκοφαντίας, καὶ δικαστὴν ἅμα καθίζων τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐπιτιμητὴν τὸν Ἰούλιον. Ὁ δὲ (ἦν γὰρ οὐχ οἷος πλάσμασι καὶ δόλοις εὐκόλως ὑποσυρῆναι, ἀλλὰ καὶ φωρᾶσαι ταῦτα καὶ συνεῖναι μᾶλλον ὀξύτατος), τὰ Εὐσεβίου γράμματα κομισάμενος, καὶ σπουδαίως ἄγαν καὶ προσεχόντως αὐτὰ διελθὼν, καὶ σαφῆ φλυαρίαν ὄντα κατανοήσας, τοὐναντίον αὐτὸς ἀποψηφισάμενος, καὶ γράμμασιν Ἀθανάσιον ὀχυρώσας, ἐκπέμπει πρὸς Ἀλεξανδρείαν, οὐκ ὀλίγα καὶ τῶν προπετῶς αὐτὸν καθελόντων ἀψάμενος.

16. Τοῦ δὲ πρὸς τὴν οἰκείαν καταγομένου, τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ συνειλεγμένους θόρυβος οὐ μικρὸς εἶχε καὶ δέος, μὴ, προληφθείσης Ἀθανασίῳ τῆς ἐκκλησίας, ἀποτειχισθῇ λοιπὸν αὐτοῖς ἡ πρὸς Ἀλεξάνδρειαν πάροδος. Ταῦτά τοι καὶ τὸν μὲν ἐλεῖν (μᾶλλον δὲ ἀνελεῖν), ἐσπούδαζον, τῷ θρόνῳ δὲ Γρηγόριον ἀντεισεγαγεῖν. Διὸ δὴ καὶ τὴν ταχίστην αὐτὸν κατῆγον εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Συνέπραττε δὲ Γρηγορίῳ τὴν κάθοδον

A serat, qui cum ita de imperio statuisset, ut dicitur, exercitus sui seditione ad Aquileiam prope Alsum fluvium finem vitæ accepit. In Europam cum advenisset Athanasius, Julium adiit Romæ episcopum, itemque Constantem imperatorem, quibus suas res commemorat. Cum audisset autem de synodo, quam ad suam ipsorum perniciem, et ad fidei orthodoxæ ruinam, Antiochiæ nullo jure coegerant; et quod Georgius quidam, pravum adversarii, seu diaboli, γεώργιον, id est agricultura, in thronum suum brevi constituendus esset, rem non tulit; sed ubique per Ægyptum litteras misit, clero, magistratibus, populo, rogans, comminans, admonens, omnes vias litteris terens suis; ut nullatenus Arianica zizania reciperent, seminaque rectæ doctrinæ
B blasphemiis nullo modo commiscerent. Eusebiani porro graves ad persuadendum, et ad simulandum, ubi viderunt procul abesse qui causam defenderet, effrenata lingua apud imperatorem criminantes Athanasium, atque perfacilem illum et simplicem Constantium subornantes, ad sententiamque suam pertrahentes, Athanasii licet absentis depositionem decernunt: Gregorium vero quemdam, Arianico plenum furore, Alexandriam intrudunt in Athanasii locum. Ut autem arbitratu suo hæc ita dispensarunt, magna jam cum potestate suam inferunt doctrinam. Gregorius autem, nondum Alexandriam ingressus, quasi jam Ecclesiæ præsul
C esset, et thronum occupasset; et quasi jam sibi ea obvenire cerneret, quæ ne per somnum quidem sperasset, litteris propria manu conscriptis decreta ipse confirmabat. Talis enim est impudentia et levitas, in manu semper illa habere se putat quæ exspectantur. Eusebius autem, dignus sane impietatis antesignanus, ubi ex sententia sua res constitutæ fuere, legatos mittit ad Julium, Athanasium in epistolis suis vehementer accusans; misit item eas quas contra virum struxerat calumnias et sycophantias, judicem simul et correptorem constituens Julium. At ille (neque enim talis erat qui commentis et dolis facile circumveniretur; imo potius perspicacissimus ad hujusmodi res intelligendas
D ac deprehendendas), cum Eusebii litteras accepisset, ac diligenter et attente perlegisset, intellecta earum futilitate, contrariam ipse tulit sententiam, Athanasium litteris munitum suis remittit Alexandriam, nec parum perstrinxit eos qui deposuissent.

16. Cum autem ille Alexandriam pervenisset, haud modicus tumultus ac tremor invasit eos qui Antiochiæ congregati erant; veritos, ne si Athanasius Ecclesiam occuparet, aditus sibi Alexandriam intercluderetur. Quamobrem ipsum capere (imo potius occidere) quæritabant, in ejusque locum Gregorium intrudere. Quare quam celerrime ipsum Alexandriam deduxerunt. Gregorium vero

(a) Sic mss. Editi vero. ἐπισπασάμενοι, καὶ ὁμόψυγον.

Digitized by Google

comitabatur Syrianus dux, cum sua militum manu, ita jubente imperatore, ut Athanasio necem, Gregorio episcopatum conferret. Qua porro via ex media eorum sagena effugere potuerit Athanasius, mox dicemus. Cum jam sol ad occasum vergeret, urbs tota festum celebrabat ac pervigilium agebat. Tum quasi in pugna irruit dux, instructaque acie cinxit ecclesiam. Hæc ubi castra conspexit Athanasius, curis plenus, non quo ipse non caperetur, sed quomodo potius nullum sui causa populo damnum inferretur, præcipit diacono ut orationem incipiat. Orationem porro canticum totius populi quoddam excepit. Hinc exorto magno clamore atque concentu, uti fieri solet, a magno viro jussi sunt per eamdem omnes exire januam. Duci vero et militibus studium erat populi, neque ulli manus B conjecerunt. Sed erant omnium oculi in Athanasium intenti, ut quocunque eum in loco viderent interimerent. At ille in turba populi, quasi eorum unus, per medium tumultum et plebem evadens, sic militum oculos latens effugit. Et sic fugiens Romam remigravit. Gregorius vero occupata jam Ecclesia, adversus sanam fidem arma audacter arripuit. Quod cum non ferret Alexandrinus populus, magnam concitavit seditionem, ac templum Dionysii dictum incendit. Hujusmodi tumultu propter Christum læsus fuit etiam magnus vir S. Paulus Constantinopolitanæ Ecclesiæ tum præsul, thronoque exactus ipse quoque, Romamque fugiens, Athanasii socius fuit pietatis pariter ac periculorum. Constantem igitur C ibi atque Julium convenientes, tum quæ passi essent ipsi, tum quæcunque alia contra veritatem Eusebiani designassent, enarrarunt. Statim ergo imperator Constans fratri super hac re litteras mittit. Cum autem nihil proficeret, synodum aliam universam Athanasius atque Paulus postularunt. Depositionem quippe suam, non alia de causa factam aiebant, quam ut secum una sana fides damnaretur.

καὶ Συριανὸς ὁ στρατηγὸς, μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν χειρὸς A προηγούμενος, οὕτω κελεύσαντος βασιλέως, ἵν' Ἀθανασίῳ μὲν θάνατον, ἐκείνῳ δὲ τὴν ἐπισκοπὴν πραγματεύσηται. Ὅπως δὲ καὶ διαφυγεῖν ἐκ μέσης αὐτοὺς τῆς σαγήνης Ἀθανάσιος ἴσχυσεν, ὁ λόγος δηλώσει. Ἤδη περὶ δύσιν ὄντος ἡλίου, ἡ μὲν πόλις ἑορτάζοντές τε καὶ παννυχίζοντες ἦσαν, ἥκει δὲ ὥσπερ ἐν μάχαις ὁ στρατηγὸς, τὴν στρατιὰν διατάξας, καὶ κύκλῳ τὴν ἐκκλησίαν διαλαβών. Ταύτην οὖν τὴν παρεμβολὴν ὁρῶν Ἀθανάσιος, καὶ φροντίδων πληρούμενος, οὐχ ὅπως ἂν αὐτὸς μὴ ἁλῷ, ἀλλ' ὅπως ἂν μᾶλλον τῷ λαῷ μηδεμία δι' αὐτὸν γένοιτο βλάβη, σημαίνει μὲν εὐχὴν κηρῦξαι τῷ διακόνῳ· τὴν εὐχὴν δὲ ὠδή τις τοῦ πλήθους κοινῇ διεδέχετο. Εἶτα βοῆς τε πολλῆς καὶ συμφωνίας, ὡς εἰκὸς, γινομένης, διὰ B τῆς αὐτῆς ἅπαντας ἐξιέναι πύλης ὑπὸ τοῦ μεγάλου προστέτακτο. Τῷ μὲν οὖν στρατηγῷ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτὸν φίλα (*a*) τε ἦν πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ οὐδενὶ τούτων χεῖρας ἐπῆγον· ἀλλὰ πρὸς μόνον πᾶς ὀφθαλμὸς ἐώρα τὸν Ἀθανάσιον, ὅπου περ ἂν αὐτὸν ἰδόντες ἀνέλοιεν. Ὁ δὲ, τοῦ λαοῦ μέρος γενόμενος, καὶ οἷα τῶν πολλῶν εἷς, διὰ μέσου τοῦ θορύβου καὶ τοῦ πλήθους διελθὼν, καὶ ταύτῃ στρατιωτῶν ὄμματα λαθὼν, ᾤχετο. Ἐκεῖνος μὲν οὖν εἰς τὴν Ῥώμην οὕτω διαφυγὼν ἐπανῆκε. Γρηγόριος δὲ, τῆς Ἐκκλησίας ἤδη κρατήσας, κατὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἀδεῶς ὡπλίζετο, ἃ μηδὲ φέρειν οἷός τε ὢν ὁ τῶν Ἀλεξανδρέων δῆμος. στάσιν τε χαλεπὴν ἀνῆψαν, καὶ τὸν καλούμενον Διονυσίου ναὸν ἐνέπρησαν. Παραπέλαυσε δὲ τῆς συγχύσεως ταύτης C διὰ Χριστὸν καὶ ὁ μέγας ἐν ἁγίοις Παῦλος ὁ τῆς Κωνσταντίνου τηνικαῦτα προεστὼς (*b*) Ἐκκλησίας, τοῦ θρόνου καὶ αὐτὸς καθαιρεθεὶς, καὶ εἰς Ῥώμην φοιτήσας, καὶ κοινωνὸς Ἀθανασίῳ τῆς εὐσεβείας καὶ τῶν κινδύνων γενόμενος. Κώνσταντι τοίνυν ἐκεῖ καὶ Ἰουλίῳ συνενεχθέντες, ὅσα τε αὐτοὶ πάθοιεν, καὶ ὅσα κατ' αὐτῶν καὶ τῆς ἀληθείας οἱ περὶ Εὐσέβιον δράσειαν, ἅπαντα διηγοῦνται. Ἀμέλει καὶ βασιλεὺς μὲν Κώνστας περὶ τούτων εὐθὺς τῷ ἀδελφῷ ἐπιστέλλει· ἐπεὶ δὲ οὐδὲν πλέον ἠνύετο, σύνοδον ἑτέραν κοινὴν οἱ περὶ τὸν Ἀθανάσιον καὶ Παῦλον γενέσθαι ἠξίουν. Τὰς γὰρ καθαιρέσεις αὐτῶν μὴ δι' ἄλλο τί φασιν ἐπινενοῆσθαι, ἢ ὥστε καὶ τὰ τῆς ὑγιοῦς πίστεως αὐτοῖς συγκαθαιρεθῆναι.

17. Amborum igitur jussu imperatorum, universalis rursum et œcumenica synodus Sardicæ congregatur. Occidentales autem, ut ipse refert Athanasius, coacti sunt episcopi plus quam trecenti : Orientales vero, ut ait Sabinus, solum septuaginta, inter quos Ischyras Mareoticus recensebatur. Qui igitur ex Asia confluxere, ne ad conspectum quidem Occidentalium se sistere ausi sunt : affirmantes, se nunquam colloquium instituturos, nisi Paulum et Athanasium ex concilio pellerent. Cum autem illi ne audire quidem rem ejusmodi vellent, quam celerrime Eusebiani regressi sunt, et cum Philippopolim pervenissent in Thracia, utinam in infernum potius, ibi demum peculiarem ineunt conventum : atque consubstantialem (quæ tua fuit patientia, Rex Christe!) aperte anathemate condemnant : in epi-

17. Γνώμῃ τοιγαροῦν τῶν βασιλέων ἀμφοῖν κοινή τε ἅμα καὶ οἰκουμενικὴ κατὰ τὴν Σαρδικὴν αὖθις ἀθροίζεται σύνοδος. Καὶ τῶν μὲν ἑσπερίων, καθά φησι καὶ αὐτὸς Ἀθανάσιος, συνέτρεχον ἐπίσκοποι πλείους ἢ τριακόσιοι· τῆς ἑῴας δὲ μόνοι, Σαβῖνός φησιν, ἑβδομήκοντα, οἷς καὶ αὐτὸς Ἰσχύρας ὁ τοῦ Μαρεώτου ἠρίθμητο. Οἱ μὲν οὖν Ἀσίαθεν συνερρυηκότες οὐδὲ εἰς ὄψιν τῶν ἑσπερίων ἐλθεῖν ὑπέμενον, ἰσχυριζόμενοι μὴ ἂν ἄλλως αὐτοῖς εἰς λόγων κοινωνίαν ἐλθεῖν, εἰ μὴ τοὺς περὶ Παῦλον καὶ Ἀθανάσιον ἐκβάλλωσι πρότερον τοῦ συλλόγου. Τῶν δὲ μηδ' ὅλως ἄχρις ἀκοῆς ῥυῆναι τὸν λόγον ἀνασχομένων, ἐκεῖνοι ὡς εἶχον εὐθὺς ἀνέστρεφον, καὶ φθάσαντες εἰς πόλιν Φιλίππου τῆς Θρᾴκης, ὡς ὄφελον ἐν ᾅδου πρότερον, ἐκεῖ λοιπὸν ἰδιάζον ποιοῦνται συνέδριον. Καὶ τὸ μὲν ὁμοούσιον οἱ πρόδηλοι τὴν ἀσέβειαν (τῆς σῆς ἀνοχῆς, Χριστὲ

(*a*) Sic mss. Editi vero, φύλα γε, mendose.

(*b*) Ita mss. Editi vero τηνικαῦτα καὶ αὐτὸς πρ.

Digitized by Google

βασιλεῦ!) φανερῶς ἀναθεματίζουσιν· ἐν ἐπιστολαῖς δὲ τὴν τοῦ ἑτερουσίου δόξαν ἐκτίθενται, καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς ἀσεβείας πανταχοῦ τοῖς ὑπ' αὐτοὺς διαπέμπονται. Ταῦτα μαθόντες οἱ ἐν τῇ Σαρδικῇ, πρῶτα μὲν αὐτῶν ἐρήμην δικαίως καταψηφίζονται· ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς κατηγόρους Ἀθανασίου τῶν οἰκείων ἐξωθοῦσι βαθμῶν· τὸν ὅρον τε τῆς πίστεως τῆς ἐν Νικαίᾳ κρατύνοντες, καὶ τὸ ἀνόμοιον ἀναθεματίσαντες, κηρύττουσι τρανοτέρᾳ γλώσσῃ τὸ ὁμοούσιον· καὶ γράψαντες ἐν ὑπομνήμασι καὶ αὐτοὶ πᾶσαν μικροῦ τούτοις τὴν οἰκουμένην διαλαμβάνουσιν. Ἃ δὴ καὶ βασιλεὺς Κώνστας ἀναμαθὼν, καὶ τῷ ἀδελφῷ Κωνσταντίῳ γνωρίσας, ἀποκαταστῆναι Παῦλον καὶ Ἀθανάσιον τοῖς οἰκείοις παρ' αὐτοῦ θρόνοις ἠξίου. Τοῦ δὲ ἀναδυομένου πρὸς τοῦτο καὶ διαμέλλοντος, αὐστηροτέροις αὖθις ἐκεῖνος ἐχρῆτο τοῖς γράμμασι, καὶ ὡς, εἰ μὴ ἑκὼν εἴξειεν, ἀλλὰ καὶ ἄκοντος γοῦν αὐτὸς ἠπείλει ἑκάτερον ἀποδοῦναι τῇ κατ' αὐτοὺς Ἐκκλησίᾳ. Κωνστάντιος τοίνυν οὐ πρὸς ἀναβολὰς ἔτι καὶ χρόνον, ἀλλὰ, τὴν τοῦ ἀδελφοῦ ἔνστασιν ὑποδειλιάσας, οἰκείοις εὐθὺς μετεκαλεῖτο γράμμασιν Ἀθανάσιον. Τοῦ δὲ ὑπόπτως ἔχοντος πρὸς τὴν κλῆσιν· οὐδὲ γὰρ θαῤῥεῖν αὐτὸν εἶα τὰ προλαβόντα· δευτέροις αὐτὸν ἐκεῖνος ὑπέρχεται γράμμασι, πολὺ τὸ θεραπευτικὸν καὶ ἥπιον ἔχουσιν. Ὡς δὲ μηδὲ πρὸς ταῦτα καθαρὸς ἦν ὑποψίας, οὐδὲ οὕτως ἡ τοῦ ἀνδρὸς παρουσία τῷ Κωνσταντίῳ παρημελεῖτο· ἀλλὰ καὶ πάλιν αὐτῷ ἐπιστέλλει, προσθεὶς ἐν τοῖς γράμμασιν ἔτι τὸ ὑφειμένον καὶ προσηνές· ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν προτέρων ἀπολογίαν, ὡς ἄρα βούλοιτο μέν φησι τηνικαῦτα καὶ τῶν ἱερέων τινὰ πρὸς ὑπάντησιν τοῦ ἀνδρὸς ἀποστεῖλαι· ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῷ μηνυτὴς ἐγένετο τῆς ἐπιδημίας. Νῦν δέ φησι καὶ τὸν διάκονον μετὰ τῆς ἐπιστολῆς ἐκπέμψαι Ἀλήταν, ὅστις σοι καὶ τὴν ἡμετέραν ὁποίαν διάθεσιν γνωριεῖ, καὶ περὶ τῶν λοιπῶν θαῤῥεῖν ἐγγυήσεται.

stolis autem, alterius substantiæ sententiam edunt, exemplariaque impietatis suæ apud suos ubique promulgant. His compertis ii qui Sardicæ erant, primum quidem desertæ causæ illos jure condemnant. Hinc Athanasii accusatores suis pellunt gradibus. Confirmatoque Nicænæ fidei decreto, ac anathemate percussa τοῦ ἀνομοίου, id est dissimilis, voce, clarius consubstantialitatem prædicant : scriptis ea de re libellis, hisce totum pene pervadunt orbem. Quæ cum didicisset imperator Constans, atque imperatori Constantio indicasset, rogat ut Paulus et Athanasius suis thronis restituantur. Tum illo tergiversante atque moras trahente, durioribus ille usus litteris, minatur, nisi cedat, vel invitum se cogendum fore ad utrumque Ecclesiæ suæ reddendum. Constantius ergo non ultra rem distulit nec comperendinavit. Sed fratris contentionem veritus, suis statim litteris accivit Athanasium. Illo autem de hujusmodi accitu male suspicante, neque enim eum quæ prius gesta fuerant fidenter agere permittebant, secundis imperator litteris invitavit officiosius ac mitius conscriptis. Cum autem nec illæ suspicionem levarent, ne tum quidem ejus profectum adventumque neglexit Constantius; sed rursum viro scribit, litterisque denuo magnam exhibet clementiam et humanitatem, imo de prius gestis excusationem, se voluisse aiens sacerdotum aliquos in ejus occursum mittere, sed nullum ad se ejus profectus nuntium venisse. Jam vero cum epistola se mittere diaconum Aletan, qui ei suum affectum patefaceret, et de cætero fiduciam habere præciperet.

18. Ταύτας Ἀθανάσιος δεξάμενος τὰς ἐπιστολὰς, ἐκβάλλει μὲν τῆς ψυχῆς, εἴ τι περιδεὲς ἦν καὶ πρὸς τὸ μέλλον ἐλπίδα πονηρὰν αὐτῷ ἐπισεῖον (*a*). Ὑποδείξας δὲ καὶ αὐτῷ Κώνσταντι καὶ Ἰουλίῳ, πολλῆς αὐτούς τε καὶ τὴν ὑπὸ Ῥωμαίοις πᾶσαν ἡδονῆς πληροῖ καὶ φαιδρότητος· καὶ ἰδίαν ἕκαστος ἑορτὴν ἐποιεῖτο τὴν Ἀθανασίου πρὸς τὸν θρόνον τὸν ἑαυτοῦ ἐπάνοδον. Βασιλεὺς μέντοι παραχρῆμα Κώνστας, καὶ αὐτὸς δὲ Ἰούλιος, ὁ μὲν βασιλικοῖς ὑπασπισταῖς καὶ δορυφόροις, ὁ δὲ τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἀλεξανδρείᾳ πᾶσι σχεδὸν κληρικοῖς τε καὶ λαϊκοῖς Ἀθανασίῳ (*b*) τὴν προπομπὴν ἐφιλοτιμοῦντο. Ἐλθόντα δὲ, ἀσμένως ἄγαν αὐτὸν Κωνστάντιος ὑποδέχεται, καὶ ἥδιστα τῇ Ἀλεξανδρέων ἀποκαθιστᾷ πόλει, καὶ τῷ κλήρῳ καὶ τῷ λαῷ· ὀνειδίζει καὶ πράως, καὶ τὸν δρασμὸν ἐκεῖνον φιλίως αὐτῷ ἐγκαλεῖ, καὶ τὴν ἐκ τοῦ δικαστηρίου λαθραίαν καὶ ἄδηλον ὑποχώρησιν. Ὅμως τούτων ἁπάντων μίαν, Ἀθανάσιε, χάριν αἰτῶ, ἔφη, τὸ καὶ μιᾶς τῶν ἐκκλησιῶν τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φοιτηταῖς Ἀρείου παραχωρῆσαι. Ὁ δὲ καὶ προθύμως ἐκπληρῶσαι τὸ αἰτηθὲν ἐπηγγείλατο, εἴπερ ἑτέραν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ αὐτὸς ἀπονείμῃ τοῖς ὀρθοδόξοις εἰς βραχεῖάν τινα ζύμην ὅλης τῆς ἀληθοῦς πίστεως.

18. Athanasius, his acceptis litteris, quidquid timoris supererat animo ejicit, nec non quidquid mala spei in futurum esset. Cum eas Constanti ac Julio ostendisset, ingenti eos, et quidquid Romanis suberat, lætitia implet et gaudio. Tum singuli festum celebrabant ob Athanasii reditum ad thronum suum. Tum imperator Constans, et Julius papa, ille militibus et satellitibus, hic clericis laicisque qui in Ægypto et Alexandriæ erant pene omnibus, jussere ut debito cum honore et apparatu reciperetur. Venientem porro placide admodum recipit illum Constantius, ac libentissime Alexandrinorum restituit urbi, clero, populo : mansuete tamen exprobrat, et amice arguit fugam, clandestinumque ex tribunali secessum. Attamen, ait, hanc a te, Athanasi, gratiam postulo, ut unam saltem ex Alexandrinis ecclesiis Arii sequacibus concedas. Ille se libenter concessurum postulatam rem promittit, dum ille unam item ecclesiam Constantinopoli orthodoxis concederet, in modicum fermentum totius veræ fidei. Cum imperator petitioni facile annueret, dolor adversarios intolerandus invasit, quod accessus quidam foret Athanasio et iis qui cum eo communi-

(*a*) Ita mss. Editi vero, ἐπισειόντων.

(*b*) Ita mss. Editi vero, Ἀθανασίου.

Digitized by Google

carent Constantinopoli. Constantio autem tum mirabiliore prudentia Athanasius esse videbatur. Ferturque dixisse imperatorem stupore plenum haud frustra qui Arianæ sunt hæresis, adversus virum hujusmodi omnes movere machinas. Sic illius prudentiam admiratus, reductionem illi gratissimam adornat, scribitque Alexandrino populo, atque episcopis et magistratibus per Ægyptum. Itemque Nestorio Augustalio, ac Thebaidis et Libyæ præfectis, ut eum magno honore et reverentia exciperent : ac non solum ipsi thronus, sed etiam omnibus qui cum eo communicarent proprius gradus et ministerium restitueretur. His ille munitus epistolis, et quasi resumpta fiducia, per Syriam et Palæstinam iter habens Jerosolymam pervenit, atque Maximum episcopum et confessorem convenit, didicitque quanta et ipse pro Christo passus esset. Enarrat item vicissim Athanasius quæ contra se ante, quæ pro se nuper acta decretaque essent cum a synodo tum ab imperatore. Quibus auditis Maximus, nihil cunctatus, accersit omnes Orientis episcopos, et una omnes Athanasio communionem et dignitatem reddiderunt.

A Τοῦ δὲ ῥᾷον ἐπινεύσαντος τῇ αἰτήσει, λύπη κατέσχε τοὺς ἐναντίους οὐ φορητή, ὅτι καὶ βάσιμα ὅλως τὰ Κωνσταντινουπολιτῶν Ἀθανασίῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ κοινωνοῖς. Κωνσταντίῳ δὲ καὶ ἔτι θαυμαστὸς μᾶλλον τὴν σύνεσιν Ἀθανάσιος. Καὶ λέγεταί ποτε θαυμάσαντα φάναι τὸν βασιλέα μετ' ἐκπλήξεως· Οὐ μάτην οἱ τῆς Ἀρείου αἱρέσεως ἁπάσας κεκινήκασι μηχανὰς πρὸς ἄνδρα τοιοῦτον ἔχοντες. Οὕτως οὖν αὐτὸν ἀγάμενος τοῦ φρονήματος, προπομπήν τε αὐτῷ χαριεστάτην ποιεῖται, γράφει τε τῷ δήμῳ Ἀλεξανδρείας, καὶ τοῖς κατ' Αἴγυπτον ἐπισκόποις καὶ ἄρχουσι· πρὸς δὲ καὶ Νεστορίῳ Αὐγουσταλίῳ, καὶ τοῖς κατὰ Θηβαΐδα καὶ Λιβύην ἡγεμόσι, μετὰ πλείστης αὐτὸν τῆς θεραπείας καὶ τῆς αἰδοῦς ὑποδέξασθαι· καὶ τοῦ μὴ μόνον αὐτῷ τὸν οἰκεῖον θρόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς αὐτῷ B κεκοινωνηκόσι τὴν ἰδίαν ἑκάστῳ τάξιν, καὶ λειτουργίαν ἀποδοθῆναι. Ταύταις ἐκεῖνος ὀχυρωθεὶς ταῖς ἐπιστολαῖς, καὶ ὥσπερ ἀναθαρσήσας, διά τε Συρίας καὶ Παλαιστίνης ἔρχεται, τὴν Ἱεροσολύμων τε καταλαμβάνει, καὶ Μαξίμῳ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ ὁμολογητῇ συγγίνεται, ἀκούει τε, ὅσα κἀκεῖνος πεπόνθοι διὰ Χριστοῦ, καὶ διηγεῖται πάλιν αὐτὸς, τά τε κατ' αὐτοῦ πρότερον, τά τε ὑπὲρ αὐτοῦ νῦν πραχθέντα καὶ ψηφισθέντα, καὶ αὐτῇ συνόδῳ κυρωθέντα καὶ βασιλεῖ. Ὧν ἐπειδὴ ἀκούσειε Μάξιμος, μηδὲν αὐτίκα μελλήσας μεταπέμπεται πάντας τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἐπισκόπους, καὶ κοινῇ πάντες Ἀθανασίῳ τήν τε κοινωνίαν καὶ τὴν ἀξίαν ἀπέδοσαν.

19. Illo itaque cum tali honore et celebritate jam tertium urbem suam recuperanti, atque ab innumeris pene illis laboribus et calamitatibus paulum C respiranti, videbatur reliquum vitæ cum tranquillitate et quiete transigendum foro : at revera tunc maximum illi calamitatum mare intumescebat. Cum enim Constans nuper a Magnentio factioso oppressus et occisus fuisset, grave tum ab Arianis incendebatur bellum. Rursum Athanasio insidiæ, ad imperatorem calumniæ deferuntur. Et magnum vetusque illi malum aderat Constantius. Rursum decreta, rursum minæ, fugæ, formidines, perquisitio per totum mare perque universam terram. Iterum sator ille zizaniorum Georgius Alexandriam occupans, Palæstinam deprædans, tumultu totum implens Orientem, neque ob insaniam impietatemque tolerandus, rursum Acacius, malitia præclarus, et Patrophilus Ario impietatis patri amicus; Jerosolymam concedentes, pulsoque Maximo, Cyrillum constituunt, virum qui tanto impietatis, quanto magnus ille vir pietatis studio tenebatur. Ecqua ratione jam quis digne deploraret illa omnia quæ eo tempore a Georgio Alexandriæ gesta sunt? nisi qua ipse vir beatus in *Apologia de fuga sua* rem enarravit. Hæc jam nobis memoranda, verum potius ipsi dulcissimæ viri linguæ committenda, quæ illa modeste moderateque, ut mos erat ipsi, recensuit.

19. Οὕτως οὖν τὸ τρίτον αὐτῷ καὶ μετὰ τοιαύτης τιμῆς τε καὶ πανηγύρεως τὴν ἑαυτοῦ πόλιν καταλαβόντι καὶ τῶν μυρίων ὥσπερ ἐκείνων καμάτων καὶ πόνων μικρὸν ἀναπεπνευκότι, τῷ μὲν δοκεῖν γαλήνης αὐτῷ τὰ ἐξῆς τοῦ βίου καὶ ἀνέσεως ἤρχετο· τὸ δὲ ἀληθὲς, ἡ μεγίστη τῶν συμφορῶν αὐτῷ τότε μᾶλλον ἐπεκύμαινε θάλασσα. Κώνσταντι γὰρ ἄρτι Μαγνεντίου ἐπαναστάντος, καὶ τελευτὴν αὐτῷ τοῦ βίου ἐπαγαγόντος, δεινῶς ὑπὸ τῶν Ἀρειανιστῶν αὖθις ἀνήπτετο (*a*) πόλεμος· καὶ πάλιν Ἀθανασίῳ ἐπιβουλαὶ, καὶ πρὸς βασιλέα διαβολαί· καὶ τὸ μέγα καὶ παλαιὸν αὐτῷ κακὸν, ὁ Κωνστάντιος. Πάλιν οὖν διατάγματα, πάλιν ἀπειλαὶ, φυγαὶ, φόβοι, καὶ ἡ διὰ πάσης θαλάσσης καὶ γῆς ἀναζήτησις· ὁ τῶν ζιζανίων πάλιν σπορεὺς Γεώργιος Ἀλεξάνδρειαν καταλαμβάνων, Αἴγυπτον κατασύρων, τὰ Παλαιστινῶν λῃζόμενος, ταραχῆς πᾶσαν τὴν ἑῴαν ἀναπιπλῶν, καὶ μηδαμοῦ χωρητὸς D ὢν τὴν μανίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν· πάλιν Ἀκάκιος ὁ πολὺς τὴν κακίαν, καὶ Πατρόφιλος ὁ τοῦ τῆς ἀσεβείας πατρὸς Ἀρείου (*b*) φίλος, Ἱεροσολύμοις ἐπιφοιτῶντες, καὶ Μάξιμον ἐξωθοῦντες, καὶ ἀντικαθιστῶντες Κύριλλον, ἄνδρα ὅσον γε ὁ μέγας ἐν εὐσεβείᾳ, τοσαῦτα τῷ τῆς ἀσεβείας ζήλῳ ἀντίθετον. Τί ἂν τις ἐκτραγῳδοίη πάντα ἐξῆς τὰ Γεωργίῳ κατὰ τὴν Ἀλεξανδρέων ὑπὸ τὸν αὐτὸν χρόνον γεγενημένα; Πλὴν ὅσα καὶ ὁ μακάριος περὶ τῆς ἑαυτοῦ φυγῆς ἀπολογούμενος διεξῆλθε, τούτων καὶ ἡμῖν ἄρτι μνημονευτέον, μᾶλλον δὲ αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ ὄντως γλυκείᾳ γλώσσῃ τοῦ ἀνδρὸς παραχωρητέον, ὑφειμένως αὐτὰ δὲ [καὶ] μετρίως, ὁποῖον αὐτῷ τὸ ἦθος, ἐν πᾶσι διηγουμένῃ.

20. Quidam, inquit, Alexandriam rursus invadunt, nosque ad necem perquirunt, factaque sunt

20. Καὶ γὰρ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πάλιν, φησὶν, ἐπεφύησάν τινες ζητοῦντες ἡμᾶς ἀποκτεῖναι· καὶ

(*a*) Tres mss. ἐξήπτετο.
(*b*) Sic mss. Editi πρὸς Ἀρείου. Errore ex abbreviatione orto. Similes sæpe mendas annotavimus.

Digitized by Google

γέγονε τὰ νῦν χείρονα τῶν πρώτων. Στρατιῶται γὰρ ἐξαίφνης τὴν ἐκκλησίαν ἐκύκλωσαν, καὶ τὰ τῶν πολεμίων ἀντὶ εὐχῶν ἐγίνετο. Εἶτα εἰσελθὼν τῇ ἁγίᾳ Τεσσαρακοστῇ ὁ παρὰ Μακεδονίου καὶ τῶν Ἀρειανιζόντων ἀποσταλεὶς ἐκ Καππαδοκίας Γεώργιος, ηὔξησεν, ἃ παρ αὐτῶν μεμαθήκοι κακά. Μετὰ γὰρ (*a*) τοῦ Πάσχα παρθένοι εἰς τὰ δεσμωτήρια ἐνεβάλλοντο, ἐπίσκοποι ὑπὸ στρατιωτῶν ἤγοντο δεδεμένοι, ὀρφανῶν καὶ χηρῶν ἡρπάζοντο οἰκίαι, καὶ ἄρτοι, ἐφόδιοι κατὰ τῶν οἰκείων ἐγίνοντο, καὶ νυκτὸς οἱ Χριστιανοὶ κατεφέροντο· ἐπεσφραγίσθησαν οἰκίαι, καὶ ἀδελφοὶ κληρικῶν ὑπὲρ ἀδελφῶν ἐκινδύνευον. Καὶ δεινὰ μὲν ταῦτα, δεινότερα δὲ τὰ μετὰ ταῦτα γενόμενα. Τῇ γὰρ ἑβδομάδι μετὰ τὴν ἁγίαν Πεντηκοστὴν ὁ λαὸς νηστεύσας, ἐξῆλθε περὶ τὸ κοιμητήριον, εὔξασθαι τοῦ ἁγίου Πέτρου τοῦ ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, διὰ τὸ πάντας ἀποτρέπεσθαι τὴν πρὸς Γεώργιον κοινωνίαν· ἀλλὰ τοῦτο μαθὼν ὁ παμπόνηρος οὗτος, παροξύνει τὸν στρατηλάτην Σεβαστιανόν, Μανιχαῖον ὄντα, ὃς μετὰ πλήθους στρατιωτῶν ὅπλα καὶ ξίφη γυμνὰ, καὶ τόξα καὶ βέλη φερόντων, ὥρμησεν ἐν αὐτῷ τῷ Κυριακῷ κατὰ τοῦ λαοῦ. Καὶ ὀλίγους εὑρὼν εὐχομένους· οἱ γὰρ πλείους πάλαι διὰ τὴν ὥραν ἀναχωρήσαντες ἦσαν· τὰ πάντων δεινότατα κατεπράξατο. Πυρκαϊὰν γὰρ ἀνάψας, καὶ στήσας παρθένους παρὰ τὸ πῦρ, ἠνάγκαζε λέγειν ἑαυτὰς τῆς Ἀρείου πίστεως εἶναι. Ὡς δὲ νικώσας αὐτὰς ἔβλεπε, καὶ μηδ' ὅλως τοῦ πυρὸς φροντιζούσας, γυμνώσας αὐτὰς, οὕτως αὐτῶν τὰ πρόσωπα κατέκοψε ταῖς πληγαῖς, ὥστε μετὰ παρολκὴν μακροῦ χρόνου μόλις παρὰ τῶν οἰκείων ἐπιγινώσκεσθαι. Ἄνδρας τε καταρχὼν τὸν ἀριθμὸν τεσσαράκοντα καινοτέρῳ τρόπῳ κατέκοψε· ῥάβδους γὰρ τὰς ἀπὸ τῶν φοινίκων αὐτίκα τεμὼν, ἐν αὐταῖς ἔτι ἐχούσας τοὺς σκόλοπας, τὰ νῶτα τούτων οὕτως ἐξέδειρεν, ὡς τινας μὲν πολλάκις χειρουργηθῆναι διὰ τοὺς ἀποπαγέντας ἐν αὐτοῖς σκόλοπας· τινὰς δὲ καὶ μὴ φέροντας οὕτως ἐναποθανεῖν ταῖς πληγαῖς. Πάντας μὲν οὖν τοὺς περιληφθέντας, πρὸς δὲ καὶ τὰς ῥηθείσας παρθένους ὑπερορίους περὶ τὴν μεγάλην Ὄασιν ἀποστέλλει. Τὰ δὲ σώματα τῶν τεθνηκότων, οὐδὲ τοῖς προσήκουσι, κατὰ τὴν ἀρχὴν, ἀποδοθῆναι πεποίηκεν· ἀλλ' ἔκρυψαν, ὡς ἠθέλησαν αὐτοὶ, ἄταφα, ὑπὲρ τοῦ δοκεῖν αὐτοῖς λανθάνειν τὴν τοσαύτην ὠμότητα. Πράττουσί τε ταῦτα πεπλανημένοι τῇ διανοίᾳ, παράφρονες ὄντες· τῶν γὰρ οἰκείων τῶν τετελευτηκότων χαιρόντων μὲν διὰ τὴν ὁμολογίαν, θρηνούντων δὲ διὰ τὰ σώματα, μείζων ἐξηχεῖτο κατ' αὐτῶν ὁ τῆς ἀσεβείας καὶ ὠμότητος ἔλεγχος. Καὶ γὰρ εὐθὺς ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν Λιβύων ἐξώρισαν μὲν ἐπισκόπους, Ἀμμώνιον, Μῶϊν, Γάϊον, Φίλωνα, Ἑρμῆν, Παυλῖνον, Ψηνόσιριν, Νιλάμωνα (*b*), Ἀγάθωνα, Ἄγαμφον (*c*), Μάρκον, ἕτερον Ἀμμώνιον καὶ Μάρκον, Δρακόντιον, Ἀδέλφιον, Ἀθηνόδωρον, καὶ πρεσβυτέρους Ἱέρακα καὶ Διόσκορον· καὶ οὕτω πικρῶς ἤλασαν, ὡς τινας μὲν αὐτῶν ἐν ταῖς ὁδοῖς, τινὰς δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ὑπερορίᾳ ἀποθανεῖν. Ἀειφυγίᾳ δὲ κατεδίκασαν ἐπι-

A præsentia pejora prioribus. Milites quippe derepente ecclesiam obsedere, bellicusque tumultus vice precum exortus est. Hinc in sancta Quadragesima ingressus, qui a Macedonio et Arianis ex Cappadocia missus fuerat Georgius, mala quæ ab illis edoctus fuerat adauxit. Etenim post hebdomadam Paschatis, vidisses virgines in carcerem conjici, episcopos a militibus vinctos abduci, orphanorum viduarumque domos et panes diripi, irruptiones in domos fieri, noctu Christianos dejici, domos obsignari, fratres clericorum pro fratribus periclitari. Hæc quidem atrocia, sed atrociora deinde consecuta sunt facinora. Etenim hebdomade post sanctam Pentecosten, cum populus, expleto jejunio, ad
B cœmeterium Sancti Petri episcopi et martyris orandi causa egressus esset, eo quod omnes a Georgii communione abhorrerent, re comperta sceleratissimus ille Sebastianum ducem Manichæum hominem concitat : qui mox cum turma militum, arma, strictos gladios, arcus et tela ferentium, in ipsum Dominicum impetum fecit adversus populum. Et cum paucos invenisset orantes, plurimi namque adveniente hora recesserant, omnium atrocissima commisit facinora. Nam accenso rogo virgines igni admotas adigebat ut dicerent se Arianæ esse fidei : ut autem eas vim superare, ignemque nihil curare animadvertit, nudatas iterum ita in faciem cædit, ut post multum temporis vix a suis dignosci possent. Viros autem quadraginta comprehensos
C insolentiore modo verberavit : nam virgis palmarum recens amputatis quibus adhuc aculei hærebant, sic eorum terga laceravit, ut nonnulli ob infixos aculeos medici opera sæpius eguerint ; imo quidam vim plagarum non ferentes exstincti sint. Porro omnes quotquot apprehenderant una cum virginibus in magnam Oasin relegarunt. Neque initio concesserunt ut defunctorum corpora cognatis traderentur suis, sed ipsa arbitratu suo occultarunt abjeceruntque insepulta, rati sic suam latere posse crudelitatem. Qua in re vecordes illi magno mentis errore tenebantur. Nam cum defunctorum cognati de suorum quidem confessione gauderent, lugerentque tamen ob subducta corpora, hæc sane causa
D fuit ut magis magisque vulgarentur eorum impietatis crudelitatisque argumenta. Verum illi mox ex Ægypto et ex Libyis in exsilium miserunt episcopos, Ammonium, Moin, Gaium, Philonem, Hermen, Paulinum, Psenosirin, Nilammonem, Agathonem, Anagamphum, Marcum, alterum Ammonium et Marcum, Dracontium, Adelphium, Athenodorum, ac presbyteros Hieracem et Dioscorum. Quos tanta acerbitate expulerunt, ut illorum quidam in itinere, quidam in exsilii loco interirent. Episcopos vero plus triginta ad perpetuum exsilium condemnarunt : ea enim illis quemadmodum Achabo cura fuit, ut si modo fieri posset, veritatem de medio tollerent.

(*a*) Sic omnes mss. Editi vero, τὴν ἑβδομάδα.
(*b*) Mss., Λινάμωνα. Infra editi, Ἀγαθηνόδωρον. Editi vero, Ἀθηνόδωρον.
(*c*) Leg. Ἀνάγαμφον.

Digitized by Google

σκόπων πλείους των τριάκοντα· σπουδὴ γὰρ ἦν αὐτοῖς κατὰ τὸν Ἀχαάβ, εἰ δυνατὸν, ἐξᾶραι πάσης τῆς γῆς τὴν ἀλήθειαν.

21. Hæc magna illa Ecclesiæ tuba, ardens veritatis patronus, de malis Alexandriæ admissis, propria voce recenset. Nobis vero reliqua addere in animo est. Constantius ergo mortuo fratre imperator declaratus, cum solus potestate frueretur, nullusque superesset qui sententiæ ac voluntati suæ impedimento esset, non ultra malignitatem occultavit suam, sed magna cum auctoritate in medium illam protulit ; et cum Orientem totum gravissima impietate replevisset, quiescere nec sciebat nec volebat, nisi una Occidentem corrumperet; alioquin putasset exiguum sibi esse imperium, et id in contumeliam fore gloriæ suæ : quocirca etiam Occidentales episcopos ad communionem cum Arii doctrina diligenter invitabat, monebatque unam sibi securitatis viam esse, si nempe Athanasium condemnarent. Qua de causa synodum coegit Mediolanum, Italiæ urbem : ac multos, hei mihi! etiam fortes ac generosos viros, alios metu, alios adulatione, necessitate alios, nonnullos fraude subornans, ad suam trajecit, imo potius dejecit voluntatem, et quam ipse foveam miserorum animabus effodit, eam ipsam Eusebius, Dionysius, Rhodanus, Paulinus et Lucifer, placide declinarunt. Athanasii namque condemnationem, rectæ fidei condemnationem, ut vere erat, arbitrati, una fraudem quam citius potuerunt effugere, ac jure eos condemnarunt qui condemnarant. Sed illos quidem Arimino excedere vetat Constantius. Athanasius vero gnarus dolis circumventum imperatorem, judicesque corruptos esse, jamque instare præfectos qui se comprehenderent, ex divina iterum visione, media nocte episcopali domo egressus ad juvenculam quamdam virginem se proripit, quæ vicesimum circiter agebat annum. Speciosa porro ac jucunda erat virgo illa, cui domicilii cum viris societas nunquam expers foret suspicione. Hæc tam inexspectata re stupefacta, ejus causam sciscitabatur, cui ille rem totam enarravit. Cum, ait, multam ubique de me perquisitionem faciant qui Arianæ communionis sunt, metuens ego ne captus et occisus ab eis, immortalis supplicii causa ipsis essem, fugam cogito ac Deo soli negotia mea commendo, qui mihi hac nocte revelavit quod apud te solam incolumitatem reperturus sim. Hæc ubi audivit virgo, omni remota animi suspicione, gaudio plena totas Athanasio portas aperuit, seu potius cordis januam reseravit, ac supinis eum, ut aiunt, manibus excepit. Eumque illa per sex annos, quot scilicet Constantius vitam produxit, in recessibus domus occultavit, communes quotidie sales apponens, librosque aliunde acceptos, ipsi ad exercitium et meditationem afferens. Atque ita illius corpori et animæ convivia pie parabat : hanc sermonibus quos panem angelorum esse credimus, illud vero quotidiana mensa atque convivio, necnon quibuscunque aliis officiosa illa manus hospitem excipere valebat. Propriis item

21. Ταῦτα ἡ μεγάλη σάλπιγξ τῆς Ἐκκλησίας, ὁ θερμὸς τῆς ἀληθείας προστάτης, περὶ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κακῶν φωναῖς οἰκείαις διέξεισιν. Ἡμῖν δὲ βούλεται τοῖς εἰρημένοις ὁ λόγος προσθεῖναι καὶ τὰ λειπόμενα. Κωνστάντιος τοίνυν, τοῦ ἀδελφοῦ τελευτήσαντος, αὐτοκράτωρ ἀναδειχθεὶς καὶ καθαρῶς ἀπολαύσας τῆς ἐξουσίας, ἐπεὶ μηδένα εἶχε τὸν ἐμποδὼν αὐτοῦ τῇ γνώμῃ καὶ τοῖς θελήμασιν ὄντα, οὐκέτι τὴν κακίαν κρύπτειν ἠνέσχετο, ἀλλὰ κατὰ πολλὴν αὐτὴν εἰς μέσον προῆγε τὴν αὐθεντίαν· καὶ τὰ πρὸς ἓω πάντα δυσσεβείας ἀναπλήσας χαλεπωτάτης, ἠρεμεῖν οὐκ ἔγνωκεν, οὐδ' ἠγάπα, ἀλλ' εἰ μὴ καὶ τὴν ἑσπέραν συνδιαφθείροι, μικρὰν αὐτῷ εἶναι τὴν βασιλείαν, καὶ ὕβριν τοῦτο τῆς ἑαυτοῦ δόξης ἐνόμιζε. Ταύτῃ τοι καὶ τοὺς κατὰ δύσιν ἐπισκόπους ἐπὶ κοινωνίᾳ τῶν Ἀρείου δογμάτων σπουδαίως μετεκαλεῖτο, καὶ μόνην ἐκείνων ἀσφάλειαν εἶναι τὴν Ἀθανασίου καθαίρεσιν ὑπετίθει. Ἐφ' ᾧ καὶ σύνοδον συνεκρότει κατὰ Μεδιόλανα, πόλιν τῆς Ἰταλίας, καὶ πολλοὺς, οἴμοι ! καὶ τῶν γενναίων καὶ στερρῶν, τοὺς μὲν φόβῳ, τοὺς δὲ κολακείᾳ, τοὺς δὲ χρείᾳ, τοὺς δὲ ἀπάτῃ, καὶ ἄλλον ἄλλως παραγαγὼν, πρὸς τὸ οἰκεῖον μετήνεγκε, μᾶλλον δὲ κατήνεγκε, βούλημα, καὶ ὃν ἐκεῖνος ὤρυξε βόθρον ταῖς τῶν ἀθλίων ψυχαῖς, ταύτην τὴν προσβολὴν Εὐσέβιός τε καὶ Διονύσιος, καὶ Ῥοδανὸς, Παυλῖνός τε καὶ Λούκιφερ, ἡδέως ἐξέκλιναν. Τὴν γὰρ Ἀθανασίου καθαίρεσιν, καθαίρεσιν, ὥσπερ ἦν, τῆς ὀρθῆς νομίσαντες πίστεως, ὁμοῦ τε τὴν ἀπάτην, ᾗ ποδῶν εἶχον, ἔφυγον, καὶ σὺν δίκῃ τῶν ψηφισαμένων κατεψηφίσαντο. Ἀλλὰ τούτους μὲν ἐν Ἀριμίνῳ περιορίζει Κωνστάντιος· Ἀθανάσιος δὲ, τὸν βασιλέα μαθὼν οὕτω συσκευαζόμενον, διεφθορός τε τὸ δικαστήριον, ἐπιόντας δὲ ἤδη καὶ τοὺς ἐπαρχικοὺς, ὥστε συλλαβεῖν αὐτὸν, κατὰ θείαν καὶ πάλιν ὄψιν, μέσας νύκτας τοῦ ἐπισκοπείου ὑπεξελθὼν, ἐπί τινα νέαν καταφεύγει παρθένον, εἰκοστόν που ἤδη τῆς ἡλικίας ἄγουσαν ἔτος. Ὡραῖον δὲ ἄρα χρῆμα καὶ τερπνὸν ἡ παρθένος, καὶ καθαρὰν ὑπονοίας τὴν κατὰ τῶν ἀῤῥένων συνοίκησιν παρέχειν οὐ δυναμένη. Ἥτις, τῷ ἀδοκήτῳ τοῦ πράγματος ἐκπλαγεῖσα, τὴν αἰτίαν ἐζήτει. Κἀκεῖνος, ὑπολαβὼν, διηγεῖτο, ὡς Ἐπειδὴ, φησὶ, πολλὴν πανταχοῦ περὶ ἐμοῦ τὴν ἔρευναν οἱ τῆς Ἀρείου κοινωνίας πεποίηνται, δείσας ἐγὼ μὴ συλληφθεὶς ὑπ' αὐτῶν καὶ ἀναιρεθεὶς, ἔπειτα τιμωρίας αὐτοῖς ἀθανάτου γένωμαι πρόξενος, φυγὴν ἐννοῶ, καὶ Θεῷ μόνῳ τὰ κατ' ἐμαυτὸν ἐπιτρέπω. Τῆς νυκτὸς δέ μοι ταύτης ἐκεῖνος παρὰ σοὶ μόνῃ τὴν σωτηρίαν εὑρεῖν ἀπορῥήτως ἀνακαλύπτει. Τούτων ὡς ἤκουσεν ἡ παρθένος, πᾶσαν εὐθὺς ἀπὸ τῆς ψυχῆς ὑπόνοιαν ἐκβαλοῦσα, μεστή τε ἡδονῆς γενομένη, καὶ ὅλας Ἀθανασίῳ πύλας ἀναπετάσασα, ἢ καὶ τὰς τῆς καρδίας μᾶλλον εἰπεῖν, ὑπτίαις αὐτὸν, ὃ δὴ λέγεται, δέχεται ταῖς χερσίν. Ὄντινα δὴ καὶ εἰς ἕκτον ἐξ ἐκείνου χρόνον, ἐφ' ὅσον δηλονότι καὶ Κωνσταντίῳ τὰ τῆς ζωῆς παρετείνετο, ἐν οἴκου μυχοῖς ἦν κατακρύπτουσα, κοινοὺς καθ' ἑκάστην ἅλας παρατιθεῖσα, βίβλους τε ἀλλαχόθεν ἀναιρου-

Digitized by Google

μένη, καὶ αὐτῷ πρὸς ἄσκησιν καὶ μελέτην παρέχουσα· καὶ οὕτως αὐτοῦ φιλοθέως καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν ἑστιῶσα, τὴν μὲν λόγοις, οὓς δὴ καὶ ἄρτον ἀγγέλων εἶναι πιστεύομεν, τὸ δὲ καθημερινῇ τραπέζῃ καὶ ἑστιάσει, καὶ ὅσοις ἄλλοις ἡ φιλότιμος ἐκείνη χεὶρ δεξιοῦσθαι τὸν ξένον ἠδύνατο· νίπτουσά τε χερσὶν οἰκείαις τοὺς πόδας, μᾶλλον δὲ τὰς χεῖρας αὐτὴ τῇ προσψαύσει τῶν ἐκείνου ποδῶν ἁγιάζουσα, σπουδαίως τε καὶ θερμῶς πάσας αὐτῷ τὰς χρείας διακονοῦσα, κἀκείνου μᾶλλον ἢ ἑαυτῆς τά τε ὄντα καὶ τὴν οἰκίαν εἶναι παρασκευάζουσα.

22. Ἐν τοσούτῳ δὲ Ἀλεξανδρέων ἥ τε πόλις καὶ ὁ δῆμος κατὰ ζήτησιν Ἀθανασίου πανταχοῦ περιῄεσαν, οὕτω τι λίαν ἐπιμελῶς, ὥστε καὶ ψυχῆς ἂν αὐτῆς ἕκαστος τὴν τοῦ ἀνδρὸς εὕρεσιν ἡδέως ἐπρίαντο. Ἀλλ' ἦν ἄπολις, ἄοικος, ἄγνωστος (a), τῇ παρθένῳ δὲ μόνῃ καὶ Θεῷ γνώριμος· ὥστε καὶ πολλὴ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τὴν Ἐκκλησίαν κατεῖχε κατήφεια, καὶ ἦν τὸ κάλλος ἰδεῖν τῆς θυγατρὸς Σιὼν ἀπανθοῦν ἀθρόως καὶ μαραινόμενον. Πλὴν γὰρ ὀλίγων ἄγαν, οἱ μὲν καὶ πράγματι καὶ ὀνόματι οἷα καὶ (b) μετῄεσαν τὴν ἀσέβειαν· οἱ δὲ ὀνόματι μόνον τὸν Χριστιανισμὸν τιμήσαντες, ἔργῳ δὲ τοὺς πρώτους πολὺ μᾶλλον εἰς κακίαν νικήσαντες, ὅσον οὐ φανερῶς, οὓς ἐνῆν ὅσα καὶ πολεμίους φυλάξασθαι, ἀλλ' ἀφανῶς ἐν προσχήματι Χριστιανισμοῦ, τὸ βλάσφημον Ἀρείου δόγμα κρατύνειν ἐσπούδαζον. Μέρος μέντοι τῆς τοιαύτης ἀσεβείας οὐκ ἐλάχιστον ὁ Κωνστάντιος, ὅσῳ καὶ τὴν ἐξουσίαν εἶχεν ἀπὸ τῆς βασιλείας συναιρομένην, καὶ πάντας εἴκοντας ὀξέως αὐτοῦ καὶ μόνῳ τῷ νεύματι. Παρεκελεύετο οὖν πρός τε τοὺς κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἐπισκόπους, καὶ πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ γῆς διαβαίνειν τὴν νόσον· ἢ μὴ ὑπογράφειν τῷ ἑτερουσίῳ προειρημένους, ἐξωθεῖσθαι μὲν αὐτοὺς τῶν Ἐκκλησιῶν, ἑτέρους δὲ τοῖς θρόνοις ἀντικαθίστασθαι· ὅτε καὶ ὁ πολὺς ἐν ὁσίοις καὶ μέγας Λιβέριος, μετὰ Ἰούλιον τὸν τοῦ μακαρίου Σιλβέστρου διάδοχον κληρονόμος τοῦ κατὰ Ῥώμην θρόνου γενόμενος, ὑπερορίαν καταδικάζεται. Φῆλιξ (c) δέ τις, ἀντ' αὐτοῦ παρὰ τῶν αἱρετικῶν αἱρεθείς, θεηλάτῳ παραχρῆμα ποινῇ τὴν δίκην δίδωσι· νῦν μὲν τῶν ὄψεων ἐλεεινῶς ἀποστερηθείς, νῦν δὲ λοιμικῇ νόσῳ χρόνον ἐπὶ συχνὸν διαφθαρείς, καὶ κακὸς ἄγαν κακῶς ἀπολλύμενος, τῆς θείας οὕτω δίκης τοὺς ὑβριστὰς μετιούσης. Γεώργιος δέ, ἡ τῶν Ἀλεξανδρέων ἐριννύς, εἶπεν ἄν τις, τὰ συνήθη πάλιν περὶ τὴν πόλιν ἐποίει, θερμότερος αὐτὸς ἑαυτοῦ φανείς, καὶ πλείονι τῇ κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας ὁρμῇ καὶ τῷ θυμῷ χρώμενος. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ Μελέτιος ὁ τῆς Ἀντιοχέων ἐπίσκοπος, τῷ ὁμοουσίῳ διαῤῥήδην συνηγορῶν, τοῦ θρόνου καθαιρεῖται, καὶ ὑπερορίαν καταψηφίζεται, ᾧ πολύ τι πλῆθος τῶν ὀρθοδόξων ἑπόμενον ἦν, τὴν τῶν ἐναντίων κοινωνίαν οὐκ ἀνασχόμενοι. Εὐζώϊος δέ, ὁ ταῖς ἀληθείαις κακόβιος, εἰς τὴν Ἀντιοχέων καθίσταται. Ταύτης γὰρ προειστήκει Μελέτιος. Εὐδόξιός τε ὁ λίαν κακόδοξος τῆς Κωνσταντινουπολιτῶν ἐπιβαίνει. Οὕτως ἡ κακία, οὕτως ὁ φθόνος, πάντοθεν τὰ τῆς Ἐκκλησίας συνταράξας τε καὶ συγχέας, καὶ πρὸς τὰ πολιτικὰ χωρεῖν ἄρχεται, καὶ Ἰουλιανὸν ἀναδείκνυσι Καίσαρα ἐν Γαλλίαις, ὑπ' αὐτοῦ Κωνσταντίου προχειρισθέντα.

A manibus ejus pedes abluebat; imo potius, ipso pedum ejus contactu manus sanctificabat suas, et quidquid ipsi opus erat diligenter ac studiose subministrans, quasi ipsi potius quam sibi et facultates et domus propriæ essent.

22. Tantopere autem Alexandrinorum civitas et populus, ad perquirendum Athanasium tum ubique circumcursabat, atque cum tanta cura, ut quisque vel animæ suæ pretio virum reperire peroptaret. Sed erat ille sine civitate, sine domo, ignotusque nisi soli virgini atque Deo, ita ut ingens eo tempore tristitia Ecclesiam occuparet, videreque erat deco- B rem filiæ Sion flaccescentem in dies et emarcescentem. Paucissimis enim exceptis, alii quidem et re et nomine impietatem veluti artem profitebantur: alii vero solo nomine Christianismum colentes, sed reipsa vel malitia præstantissimos longe superabant, latenter licet, non ut ii qui utpote inimici, caveri facile poterant; sed occulte ac Christianismi sub specie, blasphemam Arii doctrinam confirmare satagebant. Non minima sane hujusmodi impietatis portio Constantius erat: quod inesset illi imperatoria potestas, quodque nutui illius omnes statim cederent. Jussit ergo ut ad omnes Italiæ episcopos et ad omnes alios ubique terrarum morbus ille pervaderet, et si qui τῷ ἑτερουσίῳ, id est alterius substantiæ, subscribere recusarent, ii exige- C rentur Ecclesiis suis, aliique eorum loco in thronos constituerentur. Quando etiam eximius ille inter sanctos, atque magnus Liberius, qui post Julium beati Sylvestri successorem, Romanum occupavit thronum, exsilio damnatus fuit. Felix autem quidam in ejus locum ab hæreticis cooptatus, divina statim ultione pœnas dedit, tum oculis miserabiliter privatus, tum pestilenti morbo longo tempore consumptus, admodumque malus male periit, sic divina vindicta contumeliosos insequente. Georgius autem Alexandrinorum furia, ut quis dixerit, de more in urbe sese gerebat, seipso vehementior effectus, ac magno contra sanam doctrinam impetu atque animo utens. Eodem quoque tempore Meletius Antiochenus episcopus, consubstantialem aperte defendens, throno D dejicitur, et exsilio mulctatur, quem multa orthodoxorum turba secuta est, quod adversariorum communionem ferre non possent. Euzoius vero, improbæ sane vitæ homo, in Antiochenam sedem ordinatus intruditur, cujus præsul erat Meletius. Eudoxius vero, pravæ doctrinæ homo, Constantinopolitanam invadit Ecclesiam. Ita improbitas, ita invidia, ubique Ecclesiam perturbans et confundens, etiam ad rem civilem procedere incepit, ac Julianum in Galliis Cæsarem declarat ab ipso Constantio promotum.

(a) Ita mss. In editis vero ἄγνωστος deest.
(b) Ita mss. recte. Editi, τέχνην.

(c) Duo mss. Φίληξ. Unus Φῆλιξ.

Digitized by Google

23. Constantius ergo cum Constantinopolim petiisset, Eudoxium, uti prius dictum est, constituit episcopum : ac templi Sophiæ dicti, a seque tunc renovati celebrat Encænia, decimo imperii sui anno, Juliano tertium consule, decima quinta Februarii. Ille vero pravissimæ sane doctrinæ homo Eudoxius, jam completis Encæniis in thronum conscendens, hanc primam emisit vocem, utinam cum voce animam : Pater non pius, Filius pius. Cum igitur ea de causa tumultus atque seditio Ecclesiam occupasset, resumens ille, quasi volens sedare tumultum : Nulla, inquit, vos ob tale dictum perturbatio invadat. Nam Pater quidem non pius est, quod neminem pie colat; Filius vero pius est, quia Patrem pie colit. Inde risus auditoribus ortus, ita ut multi ejus improbantes ineptias ecclesia excesserint. Futurumque erat ut Constantius male excipieretur, et illatæ in Deum contumeliæ condignas lueret pœnas. Deinde namque impius Julianus cupiditate imperii totius occupandi, magnum exercitum in Gallia conscribens, purpuram induit, et Augustus ab exercitu proclamatur. Constantius tum bello detinebatur Persico. Nec modicum ad famam gestorum Juliani commotus, insuperque ab impio Euzoio ad bellum ipsi inferendum concitatus, exercitum adversus patruelem comparat, aperte intestinum concitat bellum. Cum autem Mopsucrenis inter Cappadociam et Ciliciam versaretur, apoplexia correptus, vitam isthic cum imperio amisit, cum annos vixisset quadraginta quinque, post patrem autem viginti quinque.

23. Τὴν Κωνσταντίνου τοίνυν καταλαβὼν ὁ Κωνστάντιος, Εὐδόξιόν τε, ὡς ἤδη φθάσαντες εἴπομεν, χειροτονεῖ, καὶ τῷ τῆς σοφίας ἐπωνύμῳ ναῷ τῷ παρ' αὐτοῦ τότε καινουργηθέντι τελεῖ τὰ Ἐγκαίνια δεκάτῳ μὲν τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἔτει, τρίτῳ δὲ τῆς Ἰουλιανοῦ ὑπατείας, πέμπτῃ καὶ δεκάτῃ Φευβρουαρίου. Ὁ μέντοι κακοδοξότατος ἐκεῖνος ταῖς ἀληθείαις Εὐδόξιος, τοῦ θρόνου, τελουμένων ἤδη τῶν Ἐγκαινίων, ἐπιβὰς, πρώτην ταύτην ἀφῆκε φωνὴν, ὡς ὄφελον ἄρα σὺν ἐκείνῃ καὶ τὴν ψυχήν· Ὁ Πατὴρ ἀσεβὴς, ὁ Υἱὸς εὐσεβής. Θορύβου τοίνυν, ὡς εἰκὸς, ἐπὶ τοῦτο καὶ στάσεως κατασχούσης τὴν Ἐκκλησίαν, αὖθις ἐκεῖνος ἀναλαβὼν, καὶ ὥσπερ κοιμῆσαι τὸν σάλον βουλόμενος, Μηδεὶς, φησὶν, ὑμᾶς, ὦ οὗτοι, πρὸς τὸ λεχθὲν τάραχος κατάσχοι. Ὁ μὲν γὰρ Πατὴρ ἀσεβὴς, ὅτι μηδένα σέβει· ὁ δὲ Υἱὸς εὐσεβὴς, ὅτι σέβει καλῶς τὸν Πατέρα. Πρὸς ταῦτα γέλως ἐλάμβανε τοὺς παρόντας· ὥστε καὶ λῆρον αὐτοῦ σαφῆ τοὺς πολλοὺς καταγνόντας, ὑποχωρῆσαι τῆς Ἐκκλησίας. Ἔμελλε δὲ ἄρα καὶ Κωνσταντίῳ γενέσθαι κακῶς, καὶ δίκας αὐτὸν ἀξίας τῆς εἰς τὸ Θεῖον ὑποσχεῖν ὕβρεως. Ἔνθεν τοι καὶ ὁ δυσσεβὴς Ἰουλιανὸς, ἐπιθυμίᾳ τῆς τοῦ παντὸς ἐξουσίας χεῖρα συχνὴν ἐν Γαλλίαις ἑταιρισάμενος, περιτίθησιν ἑαυτῷ τὴν ἀλουργίδα, καὶ Αὔγουστος ὑπὸ τοῦ στρατοπέδου ἀναγορεύεται. Κωνστάντιον δὲ κατεῖχε μὲν ὁ Περσικὸς ἔτι πόλεμος· οὐ μετρίως δὲ καὶ πρὸς τὰς Ἰουλιανοῦ φήμας διακείμενος, ἄλλως τε καὶ ὑπὸ θεομάχου Εὐζωΐου πρὸς τὴν κατ' αὐτοῦ μάχην ἐρεθιζόμενος, στράτευμα κατὰ τοῦ ἀνεψιοῦ συγκροτεῖ (a). καὶ σαφῶς ἐμφύλιον ἐξεγείρει μάχην. Μεταξὺ δὲ Καππαδοκῶν τε καὶ Κιλίκων ἐν Μόψου κρηναις τῷ χωρίῳ γενόμενος, καταλύει μετὰ τῆς ἀρχῆς καὶ τὸν βίον, νόσον ὑπομείνας ἀποπληξίαν, πέντε μὲν καὶ τεσσαράκοντα τῆς ἡλικίας ἔτη βιοὺς, πέντε δὲ πάλιν ἐπὶ τοῖς εἴκοσι μετὰ τὸν πατέρα ἐπιβιούς.

24. Sed hunc quidem ita divina ultio abstulit. Quomodo autem contumeliosum Georgium invaserit, ac impium, sibi similibus, ut scriptum est, manibus abstulerit, nequaquam prætereundum est. Erat quidam Alexandriæ locus, Mithræ olim Græcorum deo, ejusque sacrificiis et initiationibus destinatus, tum vero temporis, fimo et putredine plenus, neque ad ullam rem civitati aut populo utilis. Hunc igitur Constantius, utpote omnino vacuum et desertum, Ecclesiæ attribuit. Georgius porro cum templum isthic excitare vellet, fimum et sordes asportari jubet. Expurgato loco, reperitur adytum quoddam in recessibus terræ, ubi Græcorum mysteria occultabantur. Hæc autem erant calvariæ carnibus nudatæ, virorum et puerorum, quos fama erat Mithræ immolatos fuisse, quando Græci divinationibus ab extis, sectionibus, animarumque præstigiis utebantur. In hæc itaque cum Christiani quidam incidissent, palam ea ut risum populo moverent exposuerunt : atque omnium oculis triumphantium more obtulerunt. Quod Græci non ferentes, atque impio pro diis et sacris suis studio commoti, in Christianos irrupere, hi gladiis,

24. Ἀλλὰ τοῦτον μὲν οὕτως ἡ δίκη μετῆλθεν· ὅπως δὲ καὶ τὸν ὑβριστὴν μετῄει Γεώργιον καὶ τὸν ἀσεβῆ, κατὰ τὸ γεγραμμένον διὰ χειρῶν ὁμοίων, οὐκ ἄξιον παρελθεῖν. Ἦν τις ἐν τῇ τῶν Ἀλεξανδρέων τόπος, πάλαι μὲν Μίθρᾳ τῷ τῶν Ἑλλήνων θεῷ, καὶ ταῖς ἐκείνου θυσίαις καὶ τελεταῖς ἀνειμένος· νῦν δὲ κόπρου καὶ σαπρίας κατάπλεως, καὶ πρὸς οὐδ' ὁτιοῦν τῇ τε πόλει καὶ τῷ κοινῷ χρήσιμος. Τοῦτον τοιγαροῦν ὁ Κωνστάντιος, ὡς ἀργῶς ἔχοντα παντάπασι καὶ ἀχρήστως, ἀπονέμει τῇ Ἐκκλησίᾳ. Γεώργιος δὲ, ναὸν ἐν αὐτῷ δείμασθαι βουληθεὶς, τήν τε κόπρον ἐκείνην καὶ τὸν πολὺν συρφετὸν ἐκφορηθῆναι προστάττει. Ἤδη δὲ ἀνακαθαιρομένου τοῦ τόπου, εὑρίσκεταί τι τῶν ἀδύτων εἰς μυχὰ γῆς, ἐν ᾧ τὰ τῶν Ἑλλήνων μυστήρια κέκρυπτο. Τὰ δὲ ἦν ἄρα κρανία γυμνὰ τῶν σαρκῶν, τὰ μὲν ἀνδρῶν, τὰ δὲ παίδων, οὓς μῦθος εἶχε τῷ Μίθρᾳ διατεθῦσθαι, ὅτε ταῖς διὰ σπλάγχνων μαντείαις ἐκείναις Ἕλληνες καὶ ταῖς ἀνατομαῖς, καὶ ταῖς κατὰ ψυχῶν μαγγανείαις ἐκέχρηντο. Τούτοις οὖν τινες τῶν Χριστιανῶν ἐντυχόντες, γέλωτα τῷ δήμῳ ταῦτα φανερὸν ἐποιοῦντο, καὶ ὑπὸ τοῖς ἁπάντων ὀφθαλμοῖς ἐθριάμβευον. Ὅπερ Ἑλλήνων παῖδες οὐκ ἐνεγκόντες, ἀλλ' ὑπέρ τε θεῶν καὶ ἱερῶν

(a) Duo codices, συγκινεῖ. Unus, συγκροτεῖ recte. Editi, συγκρίνει.

Digitized by Google

τῶν σφετέρων ἀθλίως ζηλώσαντες, ἕθεον ἐπ' αὐτοὺς, οἱ μὲν ξίφει παίοντες, οἱ δὲ λίθοις· ὥστε καὶ πολλοὺς ἀναιρεθῆναι τῶν Χριστιανῶν, τοὺς δὲ καὶ ἀνασταυρωθῆναι, ὅσους ἔτι ζῶντας κατασχεῖν ἠδυνήθησαν, καὶ ἄλλους ἄλλοις ἐκδοθῆναι θανάτου τρόποις καὶ ποικίλαις ἰδέαις κολάσεων. Τὸν μέντοι δυσσεβῆ Γεώργιον τῆς ἐκκλησίας ὡς εἶχον ἐξαγαγόντες, καί τινος καμήλου ἐκδήσαντες, ἐπειδὴ σφοδρῶς αὐτὸν ἡ κάμηλος σπαράξειέ (*a*) τε καὶ διασπάσαιτο, εἶτα καὶ ὕλην ἱκανὴν συμφορήσαντες, καὶ πῦρ ἐν κοινῇ θέᾳ ὑφάψαντες αὐτῇ καμήλῳ, τοῦτον κατέκαυσαν. Οὕτως ὑφ' ἑνὶ μὲν τῷ τρόπῳ, διαφόροις δὲ ταῖς αἰτίαις, οἱ μὲν μακάριοι τοῦ τέλους, ὁ δὲ ἄθλιος τοῦ θανάτου τὸν βίον μετήλλαξαν. Καὶ τὰ μὲν κατ' αὐτοὺς εἰς τοῦτο ἐχώρει.

A lapidibus illi impetentes; ita ut Christianorum multi cæsi, alii crucifixi, quos scilicet vivos comprehendere potuerunt, alii aliis suppliciis variisque cruciatuum generibus necati fuerint. Impium sane Georgium extemplo ecclesia extractum, cum camelo cuidam alligassent, et camelus illum vehementer dilaniasset et distraxisset, comportatis lignis multis, omniumque sub conspectu succenso igne, eum una cum camelo combussere. Atque ita uno utique modo, variis tamen de causis, beati quidem illi felici exitu, hic vero miser infelici, vitam cum morte commutarunt. Et hæc quidem illis accidere.

B

25. Ἰουλιανὸς δὲ τοῦ παντὸς οὕτω Κύριος κατασταὶς, καὶ ἀνατρέπειν τὰς Κωνσταντίου πράξεις ἔργον ποιούμενος, ἔγνω καὶ τοὺς ἐν ὑπερορίαις ἀνακαλεῖσθαι. Ὅπερ οὖν μαθὼν Ἀθανάσιος, καὶ δείσας μὴ καὶ Ἰουλιανὸν οἱ τῆς Ἀρείου μοίρας φθάσαντες ἐπαγάγωνται· (ἠγνοεῖτο γὰρ ἔτι τὸ δυσσεβὲς τῆς ἐκείνου ψυχῆς ἄπιστόν τε καὶ φιλομόχθηρον·) ὑπὸ νύκτα τοῦ οἴκου βαθεῖαν ἀπάρας, ἀφ' οὗ πεφυγάδευτο, ἐν ἐκκλησίᾳ μέσῃ τῇ τῶν Ἀλεξανδρέων εὑρίσκεται. Τί ἂν τις διεξίοι τὰ ἐπὶ τούτοις; ὅπως μὲν ἡδέως αὐτὸν ἐθεάσαντο, ὅπως δὲ κατὰ θέαν ἐκείνου πανταχόθεν ἠθροίζοντο, ὁ κλῆρος, ἡ πόλις, ὁ δῆμος, οἱ μὲν θερμῶς εὐχαριστοῦντες τῆς ἐπανόδου, οἱ δὲ τὸν μεταξὺ χρόνον διεγκαλοῦντες, καὶ τὴν ζημίαν αὐτῷ καὶ τὴν στέρησιν ὀνειδίζοντες. Εἶτα ὥσπερ ἱκανήν τινα πίστιν τῆς πρὸς αὐτὸν εὐνοίας παρέχοντες, ἄλλως τε δὲ καὶ ἀπὸ μόνης τῆς τοῦ καλοῦ ποιμένος ἐκείνου παρουσίας θάρσους ἔμπλεοι, τὰς ψυχὰς καταστάντες ἐξωθοῦσιν αὐτίκα μάλα τοὺς Ἀρειανιστὰς, καὶ τὴν πόλιν Ἀθανασίῳ, καὶ ἑαυτοὺς ἐγχειρίζουσιν. Οἱ δὲ, καὶ οὕτως αἰσχρῶς ἐλαυνόμενοι, καὶ εἰς ἐρήμους τόπους τινὰς καὶ ἀσήμους κατακρυπτόμενοι, οὐδὲ οὕτω τῆς μανίας ἐκείνης καὶ τῆς λύττης ἀπέληγον, ἀλλὰ καὶ Γεωργίου δίκας, ὡς ἤδη φθάσαντες εἴπομεν, ὑποσχόντος ἀξίας, Λούκιον ἑαυτοῖς ἀντικαθιστῶσι, καὶ πᾶσαν ὑπ' αὐτῷ πάλιν τὴν περὶ τὰς αἱρέσεις σπουδὴν ἐπανάγουσι, τοιούτου αὐτοῖς προεστῶτος ἐπισκόπου (*b*), τῇ ἀσεβείᾳ καὶ ὠμότητι παρ' ἐκείνου μηδαμῶς ἡττηθέντος. Νῦν μὲν οὖν τὰ τοῦ ἀσεβοῦς Ἰουλιανοῦ κακὰ, καὶ τὴν ἀσέβειαν ἐν παρόδῳ ὁ λόγος δηλώσει, προσθεὶς καὶ τὰ τοῦ μεγάλου ἐκείνου, πῶς τε αὐτοῦ οὐδὲν μέρος τοῦ βίου κινδύνων καὶ ἀγώνων ἔξω ὑπῆρχε· τοῦ γὰρ ἀσεβοῦς Ἰουλιανοῦ ἐπὶ τὴν βασιλείαν φθάσαντος, καὶ τοῖς δαίμοσι, οἷος ἦν καὶ αὐτὸς, καὶ τῶν θεῶν ὀνόμασι μᾶλλον ἢ τοῖς θεοῖς θύοντος, πᾶσα μὲν τῶν Χριστιανῶν Ἐκκλησία ἐταράττετο· οἱ δὲ τῶν Ἑλλήνων ναοὶ, οἱ μὲν ἀνεῴγεισαν, οἱ δὲ ἀνενεοῦντο· ἀλλὰ μὴν καὶ νέοι ᾠκοδομοῦντο, καὶ πάλιν κνίσσα καὶ καπνὸς παντοῦ, καὶ θυσίαι, καὶ τομαὶ ζώων, καὶ αἷμα, καὶ ἐν αὐτῇ, οἴμοι! τοῦ Κωνσταντίνου πόλει Τύχης τὸ ἄγαλμα, καὶ σπονδαὶ δημοσίᾳ, καὶ θύματα, τά τε

25. Julianus porro omnium dominus eo pacto constitutus, cum statuisset omnia Constantii abolere acta, decrevit ut ii qui exsularent ab exsilio revocarentur. Quod cum didicisset Athanasius, veritus ne etiam Julianum Ariani abriperent (ignorabat enim adhuc animæ illius impietatem, infidelitatem, malitiam), obscura nocte profectus domo ad quam confugerat, in media Alexandrinorum ecclesia reperitur. Quis porro enarraverit quæ tum gesta sunt? quam libenter scilicet eum conspexerint; quomodo ad conspectum ejus undique coacti sint, clerus, civitas, populus: alii ex animo gratias agentes de reditu; alii de tanta mora arguentes, ac damnum ex ejus absentia subortum exprobrantes. Deinde quasi suæ erga illum benevolentiæ satis fidem fecissent, aliasque ex sola boni Illius pastoris præsentia fiducia repleti, confirmatis animis quamprimum Arianos urbe pellunt, Athanasioque civitatem ac seipsos tradunt. Illi vero, etsi ita turpiter exacti, et ad deserta quædam obscuraque loca occultati, nequaquam tamen destiterunt a furore illo atque insania, sed etiamsi Georgius, uti supra diximus, condignas luisset pœnas, Lucium sibi ejus loco constituunt, et rursus sub illo omnem operam hæresi navant, talem nacti præsulem, nec malitia nec impietate illi inferiorem. Jam impii Juliani mala obiter attingamus, adjiciamusque ea quibus vir ille magnus afflictus est, cujus scilicet vita, nunquam vel tantillum periculis laboribusque vacua fuit. Cum enim impius Julianus imperium occupasset, ac dæmonibus qualis ipse erat, potiusque deorum nominibus, quam diis immolaret, tota quidem Ecclesia Christianorum perturbata fuit; Græcorum vero templa, alia aperta, alia instaurata sunt, imo nova exstructa. Ac rursum nidor ubique et fumus, sacrificia, sectiones animalium: et in ipsa, hei mihi! Constantini urbe, Fortunæ statua et libationes publice, hostiæ et alia hujusmodi, imperatore curam omnem imperiique potestatem contra pietatem adhibente.

C

D

(*a*) Mss. omnes, σπαράξειε.

(*b*) Ab hisce verbis contextus in Colb. 1, 2, et in Reg. ita discrepat ab editis, vix ut una sententia inter se quadrent.

Digitized by Google

ἄλλα τοιαῦτα, τοῦ βασιλέως πᾶσαν σπουδὴν καὶ τῆς βασιλείας τὸ κράτος κατὰ τῆς εὐσεβείας ἐπιτείνοντος.

26. Tum etiam Maris, Chalcedonis in Bithynia episcopus, imperatorem adiens palam conviciabatur illi, impium, apostatam, atheum et similia proferens. Erat porro Maris præ senectute laborans cæcitate. Julianus vero contumelias juste illatas injuste depellebat, garrulum eum et cæcum vocans, quem neque Deus Galilæorum sanasset. Ille quasi stimulo concitatus, cum fiducia imperatori respondit: Gratias ago, inquit, Deo, qui me ad utilitatem meam excæcavit, ne impudentem vultum tuum conspicerem, qui tam proterve in impietatem delapsus es. Hujus libertatis exemplo commoti Jovinianus et Valentinianus, soluta cingula tyranno projecerunt. Nos, inquiunt, præsto sumus propter Christum vitam ipsam tradere. Imperator itaque, et qui cum eo sentiebant, adversus piam religionem tum conspirabant, et sapientes quidam qui cum illo versabantur, magos, veneficos, et divinatores coegerunt, rogaruntque sententiam, quo pacto Christianos de medio tollerent. Omnium una sententia fuit ut Athanasius occideretur. Sublato namque fundamento facile fore reliquas fidei partes dissolvere. Rursum itaque judicia, rursum judices qui condemnarent, rursum missus exercitus: turbatur populus, Alexandria circumsidetur, ecclesia deprædatur, Athanasio ad necem perquisito. Sed cum etiam tunc ille per medium illorum evaderet, nullus eum cognovit: imo qui videbant ignorabant eum esse, cujus causa ecclesiam, hei mihi! tanta militum manus obsederat, cujus item causa vias omnes armis intercluserant. Sic igitur, superna munitus manu Athanasius, inimicorum manibus elapsus, vix ullo prohibente, omni cum fiducia, secessit urbe. Tunc iterum fletus gemitusque occupavit Alexandriam. Ille noctu ad Nilum progressus, conscensa navicula, in Thebaidem rursum adverso flumine concedebat. Instabat autem quidam a tergo satrapes, a tyranno jussus eum necare ubicunque illum comprehenderet. Cum autem vectorum quidam qui cum Athanasio erat, procul novisset, conspexissetque insequentem, remiges urgebat. Tum Athanasius ubi paulum substitisset, secum oculis interius quiddam prospiciens, uti solebat, jubet remiges cursum vertere, et navigationem Alexandriam versus dirigere. Illis perturbatis, ut par erat, veritisque ne inciderent in satrapam, Athanasius jubet considere, et divinum id opus esse inquiens, persuasit. Tum conversa prora, et nave adversa fronte, recta Alexandriam navigarunt, persequentes eos, res mira! qui persequebantur. Cum autem jam prope satrapam accessissent, barbari quasi caligine quadam eorum oculis offusa, ac si nihil eorum quæ sub oculis erant vidissent, præternavigabant. Percontatur Athanasius, ut olim Elisæus, quem inquirant: Athanasium, respondent; tum ille: Paulum vos præcedit, quasi navigando quosdam se insequentes fugiat. Ita decepti illi animis excæ-

26. Τότε δὴ καὶ Μάρις, ὁ τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Χαλκηδόνος ἐπίσκοπος, πολλὰ τὸν βασιλέα προσελθὼν προφανῶς περιύβρισε, τὸν ἀσεβῆ, καὶ ἀποστάτην, καὶ ἄθεον, καὶ τὰ ὅμοια καλῶν. Ἦν δὲ ὁ Μάρις πρὸς τῷ γήρᾳ ὑπόχυσιν ὀφθαλμῶν ὑπομείνας. Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς τὰς δικαίας ὕβρεις ἀδίκως ἠμείβετο, σπερμολόγον καὶ τυφλὸν καλέσας, ὃν οὐδὲ ὁ τῶν Γαλιλαίων Θεὸς θεραπεύσειε. Ὁ δὲ, ὥσπερ οἴστρῳ τινὶ ἐπιληφθεὶς, καὶ παῤῥησιέστερον τῷ βασιλεῖ ἀποκρινόμενος, Εὐχαριστῶ, φησὶ, τῷ Θεῷ, τῷ τυφλώσαντί με λυσιτελῶς, ἵνα μὴ ἴδω τὸ ἀναιδὲς πρόσωπόν σου, τὸ οὕτως ἰταμῶς πρὸς τὴν ἀσέβειαν ἐκπεπτωκός. Ἀπὸ ταύτης τῆς παῤῥησίας κινούμενοι Ἰοβινιανὸς καὶ Οὐαλεντινιανὸς λύσαντες τὰς ζώνας, προσέῤῥιψαν τῷ τυράννῳ. Ἡμεῖς, φασὶν, ἕτοιμοί ἐσμεν διὰ Χριστὸν καὶ τὴν ζωὴν παραδοῦναι. Ὁ γοῦν βασιλεὺς καὶ οἱ ὁμόφρονες αὐτοῦ συνετίθεντο περὶ τῆς εὐσεβείας· καὶ τῶν σοφῶν τινες τότε σὺν αὐτῷ μάγους καὶ φαρμάκους καὶ μάντεις συνῆγον, καὶ πῶς τοὺς Χριστιανοὺς περιέλωσιν γνώμην παρ' αὐτῶν ᾔτησαν. Ἐδόκει δὲ πᾶσι τούτοις ἡ τοῦ Ἀθανασίου ἀναίρεσις. Τοῦ γὰρ θεμελίου ἀφαιρεθέντος, ῥᾳδίως εἶναι καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῆς πίστεως καταλύειν. Πάλιν μὲν οὖν κριτήρια, καὶ δικασταὶ καταδικάζοντες, καὶ στρατὸς ἀποπεμπόμενος· καὶ ὁ μὲν λαὸς ταράττεται, ἡ δὲ Ἀλεξάνδρεια περιέχεται, καὶ ἡ ἐκκλησία λῃΐζεται, τοῦ Ἀθανασίου πρὸς θάνατον ζητουμένου. Ἀλλὰ τούτου μὲν καὶ νῦν διὰ μέσων αὐτῶν ἐκβάντος, οὐδενὸς δὲ αὐτὸν ἐπιγινώσκοντος· ἀλλὰ καὶ ἰδόντες ἠγνόουν αὐτὸν εἶναι, οὗ ἕνεκεν τὴν ἐκκλησίαν, οἴμοι! τοσαύτη χεὶρ περιεκύκλωσαν, καὶ δι' ὅν πάσας τὰς ἐξόδους ὅπλοις συνέκλειον. Οὕτως οὖν, παρὰ τῆς ἄνωθεν χειρὸς ὀχυρωθεὶς Ἀθανάσιος, ἀκράτητος ἦν ταῖς τῶν ἐχθρῶν χερσὶ, καὶ σχεδὸν οὐδενὸς κωλύοντος πάντα θαρσήσας, τῆς πόλεως ἀνεχώρει. Τότε πάλιν κλαυθμὸς καὶ οἰμωγὴ τὴν Ἀλεξανδρέων κατέλαβεν. Ἐκεῖνος δὲ, νύκτωρ τῷ Νείλῳ προσερχόμενος, ἐπιβὰς ὁλκάδος εἰς Θηβαΐδα πάλιν ἐπιφόρως ἀνήγετο. Ἠπείγετο δέ τις ὄπισθεν αὐτοῦ καὶ σατράπης ἀνελεῖν, ὅπου καὶ καταλάβοι τοῦτον ἀπὸ τοῦ τυράννου προστεταγμένος. Ἐπεὶ δέ τις τῶν Ἀθανασίῳ συμπλεόντων ἔγνω πόῤῥωθεν, ἰδὼν τὸν διώκοντα, καὶ τοὺς ἐρέττοντας ἐπετάχυνε· μικρὸν Ἀθανάσιος ἐπισχὼν, καί τι κεκρυμμένον, ὡς ἔοικε, τοῖς ἐντὸς ἰδὼν ὀφθαλμοῖς, ἀναστρέφειν ἐκέλευε τοῖς ἐρέταις, καὶ τὸν πλοῦν αὖθις ποιεῖσθαι πρὸς Ἀλεξάνδρειαν. Τῶν δὲ θορυβηθέντων, οἷα εἰκὸς, καὶ ὅπως μὴ τῷ σατράπῃ περιπέσωσι δεδιότων, πολλὰ παραθαῤῥύνας ἐκεῖνος, καὶ θεῖόν τι τὸ πραττόμενον εἰπὼν ἔπεισεν. Εἶτα συστρέψαντες τὴν κεραίαν, καὶ τὴν ναῦν εἰς τὰ πρόσω ἀνακρουσάμενοι, ἔπλεον εὐθὺς τῆς Ἀλεξανδρέων, μεταδιώκοντες τοὺς διώκοντας, τὸ καινότατον. Ὡς δὲ πλησίον ἤδη καὶ παρὰ τὸν σατράπην ἐγίνοντο, οἱ βάρβαροι μὲν ὥσπερ τινὸς αὐτῶν ἀχλύος ἐπιχυθείσης τοῖς ὀφθαλμοῖς, οἷα μηδένα τῶν ὁρωμένων ὁρῶντες, παρέπλεον, Ἀθανάσιος δὲ τίνα ζητοῖεν, καθάπερ ἐπὶ Ἐλισσαίου, πυνθάνεται. Τῶν

Digitized by Google

ὃς Ἀθανάσιον ἀποκρινομένων. Μικρὰ προάγει ὑμῶν, ἔφη, κατὰ τὸν πλοῦν, οἱονεί τινας αὐτὸν διώκοντας φεύγοντα. Οὕτως ἀπατηθέντες οἱ τὰς φρένας τυφλοί, μετεδίωκον, ὃν ἐν χερσὶν ἔχοντες οὐκ ἠσθάνοντο. Ὁ δὲ, τὸ τάχος εἰς Ἀλεξάνδρειαν καταχθεὶς, τῇ πόλει τι ἀθρόον ἐπιδημήσας, ἡδονῆς ὅσης αὐτὴν ἐμπίπλησι. Τοιοῦτον γὰρ ποθουμένη ὄψις ἀδοκήτως ἐπιφανεῖσα. Ἔπειτα ἡσυχίᾳ δοὺς ἑαυτὸν, ὅσος ἐξῆς ὁ μεταξὺ χρόνος τῆς Ἰουλιανοῦ βασιλείας ἐκρύπτετο.

cati homines, insequebantur eum quem se in manibus habere non animadvertebant. Ille vero celerrime Alexandriam delatus, statimque urbem ingressus, ingenti illam voluptate replevit : uti solet fieri cum insperato conspicitur quod desideratur. Hinc quieti sese tradens, toto imperantis Juliani tempore degit occultus.

27. Μετὰ δὲ ταῦτα Ἰουλιανὸς μὲν, ὀνομαστότατος τῶν πρὸ αὐτοῦ γενόμενος εἰς ἀσέβειαν, καὶ μικροὺς κακίαν πάντας αὐτοὺς ἀποδείξας, μετὰ μυρίους τοὺς κατὰ τῶν εὐσεβῶν πολέμους εὑρίσκει καὶ τέλος τῶν πονηρῶν ἐπιτηδευμάτων, ἀκριβῶς μὲν οὐκ ἄξιον, ὡς τοῖς ἐκεῖθεν δικαιωτηρίοις ταμιευόμενος, πλὴν οὐδὲ εἰς ἅπαν τρίβον ἁμαρτωλῶν δεικνῦον εὐθυνομένην. Γοητείαις γάρ τισι καὶ τερατείαις καὶ μάγων τέχναις ἑαυτὸν ἐπιτρέψας, καὶ τὴν Ἀλεξάνδρου κτήσεσθαι δυναστείαν ἀπατηθεὶς, οἷον ἐκείνῳ τὸ ἦθος ἀεὶ δόξης ἔρωτι σφοδρῶς κατεχόμενον, ἑαυτὸν δὲ εἶναι μᾶλλον ἐν ἑτέρῳ σώματι τὸν Μακεδόνα πιστεύσας, καὶ Πέρσαις ἐπιστρατεύσας, ἀνθήσας τε ταῖς πρώταις ἐλπίσιν, ἡνίκα τι μέγα καὶ λαμπρὸν κατορθοῦν ἐνόμιζε, τότε καὶ ἣν εἶχεν ἀρχὴν αἰσχρῶς ἀπέβαλε, καὶ σὺν αὐτῇ τὴν ζωήν. Δόλῳ γάρ τινος αὐτομόλου, τά τε σιτηγοῦντα διὰ τὸν ποταμὸν πλοῖα, καὶ ὅσοις ἄλλοις τῇ στρατιᾷ τὰ πολλὰ τῶν ἀναλωμάτων μετεκομίζετο, ἔκδοτα τῷ ποταμῷ ποιησάμενος, γῆς τε ξηρᾶς ἐπιβὰς καὶ ἀνύδρου καὶ διακεκαυμένης, λιμῷ τε καὶ δίψει πιέσας τοὺς ὑπ' αὐτὸν, καὶ τὸ παλὺ σχεδὸν ἀπολωλεκὼς τοῦ στρατεύματος, ἐπειδὴ πάντων ἀγανακτούντων, καὶ παλλῇ βλασφημίᾳ καὶ γλώσσῃ λοιδόρῳ κατ' αὐτοῦ κεχρημένων, παρῆν αὐτὸς ἱππότης. Τότε ἀδημονοῦν παραμυθούμενος, καὶ τὸ κάμνον τῆς στρατιᾶς ἀνακτώμενος· οἷόν σου τὸ ἔργον, ὦ δίκη ! ἀκόντιον, οὐκ οἶδ' ὅθεν, διὰ μέσου δραμὸν τοῦ βραχίονος, εἰς τὴν δεξιὰν ἐκείνου πίπτει πλευράν. Καὶ ὁ μὲν ἄθλιος ἔκειτο, εἴτε παρὰ τοῦ αὐτομόλου βληθεὶς, εἴτε τινὸς καὶ τῶν ὑπὸ χεῖρα· ἑκάτερα γὰρ περὶ αὐτοῦ παραδέδοται· εἴτε καὶ θειλάτῳ πληγῇ, ὃ δὴ καὶ μᾶλλον τοὺς πλείονας ἔχει· ταύτην δὲ ὅμως τοῦ βίου τελευτὴν μετὰ ἐνιαυτὸν ἕνα τῆς βασιλείας καὶ μῆνας ὀκτὼ δεξάμενος. Ἔπειτα ψήφῳ τοῦ στρατοῦ παντὸς Ἰοβιανὸς τὴν βασιλείαν πιστεύεται. Ὁ μῆνας ἑπτὰ μόνους ἄρξας, τοῦ ὀγδόου γενόμενος κατὰ τὴν Γαλατίαν, ἄφνω τελευτᾷ τὸν βίον, ὕπνῳ κεράσας θάνατον. Οὐαλεντινιανὸς μέντοι μετὰ τοῦτον ἀναγορεύεται, ὃς τὸν ἀδελφὸν Οὐάλεντα κοινωνὸν ποιεῖται τῆς βασιλείας, καὶ τὰ πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα παραδοὺς ἔχειν ἐκείνῳ, αὐτὸς ἐπὶ τὴν ἑσπέραν μεθ' ἡμέρας τριάκοντα, καὶ τὰς Γαλλίας ἀπέδραμε.

27. Postea Juliamus decessorum omnium impietate celeberrimus, quos omnes ostendit malitia sibi longe inferiores, post sexcenta adversus pios certamina, improborum operum invenit finem, nec tamen condignum, quasi in illo tribunali sibi iram et supplicium reconderet. Cæterum declaravit ille peccatorum viam non esse plane felicem; præstigiis enim, portentis et magicis incantationibus cum sese dedisset, atque deceptus spe ejus, quod Alexandri fuisset olim imperii potiundi, ut erat semper vehementi gloriæ cupidine captus, imo ratus se in alio corpore Macedonem esse, illato Persis bello, cum spe initio floruisset, ac putaret se magni quidpiam ac præclari editurum, tum id quod tenebat imperium turpiter amisit, et una vitam. Dolo namque transfugæ cujusdam, oneraria importandis per fluvium frumentis navigia, et reliquos pro castrorum usu commeatus, in fluvium conjecit; in aridamque et exustam terram egressus est, ubi decrat aqua : tum fame sitique sui afflicti sunt, ita ut maxima pars exercitus interiret. Deinde cum rem omnes indigne ferrent, et maledictis multis ac conviciis eum insectarentur, eques ipse aderat, ut cohortaretur eos qui desponderent animum, defessosque recrearet. Quale tuum opus, o ultio! Sagitta, nescio unde, per medium volans brachium, in dextrum cadit latus. Tum prostratus est miser ille, sive a transfuga illo confossus, sive a suorum aliquo; utrumque enim de illo traditum est : sive etiam, quod plurium fert sententia, divinitus inflicto vulnere. Hunc exitum vitæ invenit post annum imperii unum mensesque octo. Deinde totius exercitus calculo, Joviano imperium traditur. Qui cum menses duntaxat septem imperasset, cum octavo in Galatia degeret, derepente vitam clausit, somno miscens mortem. Post illum inauguratur Valentinianus, qui cum fratre Valente societatem iniit imperii, Orienteque ipsi tradito, in Occidentem ipse post triginta dies, in Galliasque properavit.

28. Παραλαβὼν οὖν Οὐάλης τὴν βασιλείαν, οὐκ ἐφρόντισε θησαυρῶν, οὐκ ἐπεμελήθη χρημάτων, οὐδ' ὅπως ἂν σχοίη αὐτῷ καλῶς τὰ τῆς στρατιωτικῆς τάξεώς τε καὶ ἁρμονίας· ἀλλ' ὅπως ἂν τὰ μὲν Ἀρειανιστῶν αὐξήσοι, τὰ δὲ τῶν ὀρθοδόξων εἰς ἔλαττον θείη, καὶ τρόπῳ τῷ παντὶ καθέλοι, ἡ πᾶσα ἦν αὐτῷ τῆς βασιλείας φροντίς. Καὶ τοῦτο μόνον εἰς λαμπρότητα καὶ δόξαν ἀρκοῦν ἔκρινεν εἶναι. Ταύτῃ τοι καὶ

28. Accepto igitur Valens imperio, non thesauros curavit, non de pecuniis sollicitus fuit; non de exercitus ordine disciplinaque, sed omnis illi cura fuit quo pacto Arianorum rem augeret, orthodoxorumque imminueret, ac quibusvis modis perderet. Quod ipsum sibi satis esse æstimabat ad gloriam ac splendorem. Quare brevi, episcopos, sacerdotes, diaconos, eosque qui monasticam agerent vitam

Digitized by Google

extremis affecit malis. Tum Meletium pietate incomparabilem hominem, Antiocheno dejecit throno, Athanasium item magnum inter athletas virum comprehendere satagebat. Meletius porro exsilii damnatus est, et una cum eo pulsus totus Ecclesiæ clerus : necnon multi alii præsules, uno verbo, quotquot cum Arii corruptela communicare nollent, ecclesiis exacti, patria pulsi sunt, familiaribus et cognatis privati, calamitatibus item et cruciatibus gravissimis traditi. Cum autem ingens illud Alexandriam illatum bellum fuit, præfectorumque jussa, curante Eudoxio, ubique missa sunt, tum maximus ille athleta Athanasius persecutionem passus est, moxque capiendus erat, cum clam egressus urbe in paternumque ingressus sepulcrum, quatuor ibi menses transegit, atque ita brutum impetum et furorem vitavit. Tatiano tum Ægypti præside, horrendi Christianos omnes et gravissimi cruciatus exceperunt : ac per eum multi martyrii finem adepti sunt. At condignas statim ille pœnas luit, fortunis una et dignitate privatus, et ad hæc, oculorum morbo excæcatus, valdeque miserabiliter palam mendicans, vita sic functus est : neque mortuo quispiam Alexandrinorum libavit; imo etiam in ejus statuam et imaginem debacchati sunt, ut etiam fuligine faciem ejus inungerent, qua sola ille vere dignus erat. Sed hæc quidem gesta sunt, fraude jam marcescente et efflorescente.

μικροῦ πάντας ἀρχιερεῖς τε καὶ ἱερεῖς διακονουμένους τε καὶ ὅσοι τοῦ μοναδικοῦ ἐτύγχανον βίου, ἐσχάτοις κακοῖς περιέβαλε. Καὶ τοῦτο μὲν Μελέτιον ἄνδρα τὴν ἀρετὴν ἀπαράμιλλον, τοῦ θρόνου τῆς Ἀντιοχέων καθῆρει, τοῦτο δὲ καὶ τὸν μέγαν τοῦτον ἐν ἀθληταῖς Ἀθανάσιον λαβεῖν ἐπεζήτει. Καὶ Μελέτιος μὲν ὑπερορίαν κατεδικάζετο· ὁ δὲ σὺν αὐτῷ κλῆρος ἅπας τῆς Ἐκκλησίας ἠλαύνετο· καὶ πολλοὶ δὲ τῶν ἀρχιερέων ἕτεροι, καὶ πάντες ἁπλῶς, ὅσοι γε μὴ τῆς Ἀρείου λύμης ἠνείχοντο κοινωνεῖν, ἐξωθοῦντο μὲν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἠλαύνοντο δὲ πατρίδων, πρὸς δὲ καὶ οἰκείων καὶ συγγενῶν, ζημίαις τε καὶ τιμωρίαις χαλεπωτάταις ἐξεδίδοντο. Ὡς οὖν ὁ μέγας οὗτος καὶ εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἦκε πόλεμος, καὶ προστάγματα τῶν ἐπάρχων σπουδῇ τῇ Εὐδοξίου πανταχοῦ κατεπέμπετο, ἐδιώκετο δὲ πάλιν ὁ μέγας οὗτος τρισαριστεὺς Ἀθανάσιος· ἤδη δὲ καὶ ὅσον οὔπω ἁλώσιμος ἦν, ὑπέξεισι μὲν λάθρα τὴν πόλιν, εἴς τινα δὲ πατρῷον καταδὺς τάφον, καὶ μῆνα τέταρτον ὅλον ἐν αὐτῷ διαμείνας, ταύτῃ τὴν ἄλογον ὁρμὴν καὶ μανίαν ἐξέκλινε. Τατιανοῦ γὰρ τηνικαῦτα τῆς Αἰγύπτου ἡγεμονεύοντος, δειναὶ Χριστιανοὺς ἅπαντας, δειναὶ καὶ βαρεῖαι κολάσεις ἐλάμβανον, καὶ πολλοὶ δι' αὐτοῦ τὸ τοῦ μαρτυρίου τέλος ἐδέχοντο. Ἀλλ' ὁ μὲν τὴν ἀξίαν εὐθὺς ἔτισε δίκην. Τῆς τε γὰρ οὐσίας ἅμα καὶ τῆς ἀξίας ἀφαιρεθείς, πρὸς δὲ καὶ νόσῳ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀποτυφλωθείς, καὶ ἐλεεινῶς σφόδρα δημοσίᾳ προσαιτῶν, καταστρέφει τὸν βίον, μηδὲ νεκρῷ σπεισαμένων αὐτῷ τῶν Ἀλεξανδρέων, ἀλλὰ καὶ πολλὰ κατὰ τῆς αὐτοῦ εἰκόνος καὶ τοῦ τύπου τῆς μορφῆς πεπαρῳνηκότων, καὶ τὰς ὄψεις ἀσβόλῳ διαχρισάντων, ἧς μόνης ἐκεῖνος ἀληθῶς ἄξιος. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ἤδη τῆς ἀπάτης μαραινομένης καὶ ἀπανθούσης.

29. Quæ vero Constantinopoli adversus orthodoxos Eudoxius designarit, quæ lingua enarrare, aut solum memorare sustinuerit? Cum tot igitur tantaque mala primo Valentiniani et Valentis consulatu totum orbem occuparent, jure merito homines supernis etiam castigabantur plagis. Tantus enim fuit terræ motus, quantus nunquam fuerit, nec, ut videtur, futurus sit. Quo cum urbes aliæ dirutæ; tum in Creta plus centum ingenti ruina eversæ sunt. Mare item suis egressum limitibus quædam loca ita inundavit, ut fundos permultos prius arabiles, tum navigabiles efficeret, rem insolitissimam : aliis in locis tantum discessit, ut medio cursu navigantes in sicco solo reperti sint. Sed ne ita quidem improbi homines, communibus orbis calamitatibus, elementorumque mutationibus emendabantur; imo potius ad malitiam ferventiores postea erant, vehementiusque deinde et atrocius in Christianos concitabatur bellum. Cum autem Athanasii desiderio, adversus imperatores Alexandrinus populus exasperaretur, et jam ad arma ac seditionem verteretur, re audita Valens, eorum veritus tumultum et audaciam, necessitate compulsus est ecclesiarum regimen rursum Athanasio tradere. Quod ille non illius gratia agebat; sed quod nullus ex subditis esset, ut par erat, qui sibi obtemperaret. Quo factum est, ut ab assiduis illis [persecutionibus et bellis quiesceret Athanasius. Gravis

29. Ἃ δὲ καὶ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπολιτῶν Εὐδόξιος ἐπεδείκνυτο, ποία τις ἂν καὶ διηγήσασθαι γλῶσσα καὶ μνημονεῦσαι μόνον ἀνάσχοιτο; Τοσούτων οὖν κατὰ πᾶσαν ἐπὶ τῆς πρώτης Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος ὑπατείας, καὶ τηλικούτων γενομένων κακῶν, εἰκότως ἄνθρωποι καὶ ταῖς ἄνωθεν πληγαῖς ἐπαιδεύοντο. Τοῦτο μὲν γὰρ σεισμὸς ἐπισκήψας, οἷον οὔτε ὁ παρελθὼν ἤνεγκε χρόνος, οὔτε ὁ μέλλων οἴσειν ἠλπίζετο, πολλάς τε ἄλλας ἀνέτρεψε τῶν πόλεων, καὶ ἡ Κρήτη πλείους τῶν ἑαυτῆς ἢ ἑκατὸν χαλεπὸν εἶδε πτῶμα κατενεχθεῖσας· τοῦτο δὲ καὶ ἡ θάλασσα, τοὺς οἰκείους ὅρους ἀπολιποῦσα, τινὰς μὲν τόπους οὕτως ἐπέκλυσεν, ὥστε πολλοὺς καὶ τῶν πρώην ἀροσίμων πλωΐμους θεῖναι, πρᾶγμα καινότατον· ἑτέρωθι δὲ τοσοῦτον ἀπέστη πάλιν, ὡς καὶ κατὰ μέσον τὸν πλοῦν ἐπὶ ξηροῦ τοῦ ἐδάφους εὑρεθῆναι τοὺς πλέοντας. Ἀλλ' οὐδὲ οὕτως οἱ κακοὶ ταῖς κοιναῖς μάστιξι τῆς γῆς, καὶ ταῖς μεταβολαῖς τῶν στοιχείων ἐσωφρονίζοντο· ἀλλὰ καὶ θερμότεροι μᾶλλον τὴν κακίαν ἐγίνοντο, καὶ σφοδρότερος ἔτι καὶ χαλεπώτερος ὁ κατὰ Χριστιανῶν ἤρετο πόλεμος. Ἐπειδὴ δὲ πόθῳ τῷ πρὸς Ἀθανάσιον ἅπας ὁ τῶν Ἀλεξανδρέων δῆμος ἐτραχύνετό τε πρὸς τοὺς κρατοῦντας, καὶ ἤδη πρὸς ὅπλα καὶ στάσιν ὁρῶν δῆλος ἦν, μαθὼν ὁ βασιλεὺς Οὐάλης, καὶ δείσας τὴν ἀναρχίαν αὐτῶν καὶ τὸ θράσος, ἠναγκάσθη καὶ αὖθις Ἀθανασίῳ τὰ τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπιτρέψαι. Τοῦτο δὲ οὐ θεραπείων ἐκείνων ἐποίει, ἀλλ'

Digitized by Google

δει μηδένα εἶχεν, ὅσα δέοι, βασιλεῖ πειθαρχοῦντα τῶν ὑπηκόων. Ὅπερ οὖν ἀναπνεῦσαι τοὺς περὶ τὸν Ἀθανάσιον τέως τῶν συνεχῶν διωγμῶν ἐκείνων καὶ τῶν πολέμων πεποίηκεν. Ἐκράτει γὰρ πανταχοῦ τῆς ἀνατολῆς τὰ δεινά, καὶ ὁμοφύλοις αἵμασι Χριστιανοὶ κατεχραίνοντο. Οὐάλεντος δὲ πρὸς τὴν Ἀντιοχέων ἐπειγομένου, μεταλλάττει μὲν Εὐδόξιος τὸν βίον ὁ τῶν Ἀρείου δογμάτων ζηλωτής, καὶ βεβαιωτής, καὶ προστάτης, ἔνατον ἐπὶ δεκάτῳ τοῦ διωγμοῦ τῆς ὀρθοδοξίας ἄγων ἐνιαυτόν· ἀντικαθιστῶσι δὲ οἱ μὲν τῆς χαλεπῆς Ἀρείου κοινωνίας Δημόφιλον, οἱ δὲ τῆς ὑγιοῦς καὶ ὀρθοδόξου μοίρας Εὐάγριον, ἄνδρα καὶ βίον, καὶ λόγον, καὶ τρόπους ἐπίσημον. Τοῦτον μὲν οὖν αἱ ἱεραὶ χεῖρες ἐτελείωσαν Εὐσταθίου, ἀνδρὸς ἐπιφανοῦς, καὶ πάλαι μὲν εἰς τὸν ἐν Ἀντιοχείᾳ θρόνον ἀναχθέντος, ὑπερορίαν δὲ μετὰ ταῦτα κατακριθέντος, ὑπὸ Ἰοβιανοῦ τε αὖθις ἀνακληθέντος κἀν τῇ Κωνσταντινουπόλει τηνικαῦτα τοῖς ὀρθοδόξοις ἐπιδημοῦντος, ὃν οὐδὲ λαθεῖν ἦν τὴν πολλὴν ἐκείνην Οὐάλεντος κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἀπήνειαν. Ἀλλὰ χεὶρ αὐτὸν οὐκ ὀλίγη στρατιωτῶν μετὰ βραχύν τινα χρόνον τῆς Εὐαγρίου χειροτονίας ὑπερόριον πάλιν εἰς Βιζύην καθίστη· οὐδὲ τὸν Εὐάγριον ἀδείας ἀπολαβεῖν ἀφεῖσα, ἀλλ' ἐτέρωσε κἀκεῖνον ἀπαγαγοῦσα, ἐπ' ἴσῃ ἀμφοτέρους τῇ παῤῥησίᾳ τῆς πίστεως. Οὐάλης δὲ, τὴν Ἀντιόχου καταλαβὼν, τοὺς τοῦ ὁμοουσίου πρεσβευτὰς ἀνέδην ἐπολιόρκει τε καὶ ἀπήλαυνεν, οὐκ ἐκκλησιῶν μόνον, οὐδὲ συνάξεως, οὐδὲ κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ βαθμῶν καὶ οἰκιῶν, καὶ πόλεως ἁπάσης σχεδὸν, ἤδη δὲ καὶ τῆς ἐφ' αὑτῆς. Πρὸς δὲ καὶ σφοδραὶ κολάσεις ἐπήρτηντο, καὶ θάνατος αὐτοὺς χαλεπὸς ἐξεδέχετο. Εἶδε ποταμὸς Ὀρόντης ταῦτα, καὶ στενωποὶ τῆς Ἀντιόχου, καὶ ἀγοραὶ, καὶ ὁδοὶ, καὶ προάστεια· ὁ μὲν αἵμασιν ἱερέων βάψας τὸ ῥεῖθρον, τὰ δὲ μεστὰ σωμάτων νεκρῶν γεγενημένα. Ἐν τοσούτῳ τοίνυν χειμῶνι, καὶ οὕτω μεγίστῳ καὶ σφοδροτάτῳ, καὶ ὁ λαμπρὸς οὗτος καὶ μέγας τὴν κατὰ θεὸν πολιτείαν καὶ τὴν ἀρετὴν Ἀθανάσιος, μετὰ τοὺς μακροὺς ἐκείνους διὰ Χριστὸν ἱδρῶτας, καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἄθλους, καὶ τὰς ἀοιδίμους φυγάς τε καὶ ἐξορίας, καὶ τὰ περιφανῆ τρόπαια πολλὰ, τῷ τοῦ θρόνου Πέτρῳ διαδόχῳ προειπὼν τῶν μελλόντων, ἕκτῳ καὶ τεσσαρακοστῷ τῆς ἱερωσύνης ἔτει, ὀγδόῃ ἐπὶ δέκα μηνὸς Ἰανουαρίου, ἐπὶ τῆς Γρατιανοῦ καὶ Πρόβου ὑπατείας τὸ δεύτερον, καταλύει τὸν βίον, καθάπερ ἱκανῶς αὐτῷ τῶν πόνων καὶ τῶν καμάτων ἐχόντων, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς ἑαυτὸν ἄνωθεν τοῦ ἀγωνοθέτου μετακαλεσαμένου τὸν ἀθλητήν· ἵνα ταῖς παρ' ἑαυτοῦ πάλιν ἐκεῖνος λαμπρότησι καὶ τοῖς στεφάνοις, καὶ ταῖς τῶν ἀπορῥήτων ἀγαθῶν ἀντιδόσεσι, ἀξίως αὐτὸν ἀμείψηται ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

quippe calamitas totum occupabat Orientem, et Christiani mutuo sese sanguine polluebant. Valente porro Antiochiam profecto, vitam clausit Eudoxius ardens Arii doctrinæ assertor et patronus, cum annum persecutionis sanæ doctrinæ ageret decimum nonum. Cujus loco substituunt Arianæ sectæ homines Demophilum; qui vero sanæ et orthodoxæ partis erant, Evagrium, virum vita, sermone et moribus insignem, quem initiarant sacræ Eustathii manus, præclari viri, qui olim in Antiochenum constitutus thronum, postea exsilio fuerat damnatus; ac rursum (per Jovinianum revocatus) tum temporis Constantinopoli degebat cum orthodoxis, nec ipsi latebat ingens illa Valentis immanitas in orthodoxos. Sed manus illum non parva militum, brevi post Evagrii ordinationem exsulem Bizyen deduxit. Neque Evagrium quiete frui passa est, sed alium adduxit in ejus locum, ob parem utriusque fidei enarrandæ libertatem. Valens porro Antiochiam ubi venisset, consubstantialis assertores oppugnabat pellebatque, non ecclesiis tantum, vel conventibus et communione; sed etiam gradibus, domibus, urbe ferme tota exigebat, imo toto Oriente. Ad hæc gravissimi cruciatus ingruebant, atroxque mors excipiebat. Vidit isthæc Orontes fluvius, et Antiochiæ vici, fora, viæ, suburbia: ille sacerdotum sanguine tincto alveo, hæc cadaveribus repleta. In tanta igitur tempestate, tam gravi, tam vehementi, præclarus ille et magnus vitæ secundum Deum instituto et virtute Athanasius, post tam diuturnos illos propter Christum sudores, post illa pro orthodoxa fide certamina, post celebres fugas et exsilia, et insignia tropæa permulta, cum successori Petro futura prænuntiasset, sexto et quadragesimo sacerdotii anno, decimo octavo die mensis Januarii, Gratiano et Probo secundum consulibus, vitam clausit, utpote qui jam sat laborum et ærumnarum percepisset, ideoque athletam agonotheta sursum ad se vocabat; ut eum ille splendoribus et coronis, arcanorumque bonorum retributione condigne remuneraret. Quæ faxit Deus ut et nos consequamur; in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

VITA ATHANASII EX PHOTIO.

Ἀναγνώσθη ἐκ τοῦ λόγου ὃς ἐπιγράφεται· Βίος ἤτοι ἄθλησις τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, τὸν ἴσον διατυπούμενος τρόπον.

Lectus est liber cui titulus: Vita seu certamina sancti Patris nostri Magni Athanasii episcopi Alexandrini, pari modo conscriptus.

1. Ὁ τῆς ἑορτῆς καιρὸς τοῦ ἀρχιερέως θεοῦ καὶ

1. Aderat festum sacerdotis Dei et martyris Pe-

Digitized by Google

tri, cujus memoriam venerabatur Alexandria tota. At successor illius sanctus Alexander post divina mysteria, insigniores e clero convivio excepit. Dum pararentur omnia, cernit ex quodam inaspecto loco ad oram maris pueros simplici animo ludentes, quorum jocus erat imitatio sacrorum terribiliumque mysteriorum : non quod ad contumeliam hæc fierent, sed solo spectaculi desiderio, ausi sunt ea quæ audere non oportuit. Tum eadem rituum imitatione Athanasium episcopum constituere, reliquos autem in catechumenos, baptizatos, presbyteros item et diaconos deputarunt. Stupefactus hisce gestis Alexander, pueros ad se duci jubet, cumque comperisset, non risus et ludi causa hæc acta fuisse; sed, ut ex subsequentibus æstimatur, afflatu quodam, atque simplicitate mentis, in amorem Dei excitatæ; quotquot igitur illorum baptizati fuerant, eos unxit, atque Christi signaculo initiavit. Athanasium autem parentibus commendat, mandata tradens ut eum disciplinis erudirent, et cum ad adolescentiam perveniret, sibi, imo potius Ecclesiæ traderent, quasi scilicet alterum a se oblatum Samuelem. Præstant igitur parentes quod jussum sibi fuerat ab episcopo, ac tempore id postulante puerum offerunt. Quem accipit ille domi, habuitque illum consiliorum participem ac pietatis consortem.

2. Cum porro Arii rabies orbem fere labefactaret, sub initium ille cum divino Alexandro, ac postremum per se ipse pro veritate decertavit. Nam cum Arius post depositionem et anathema, pietatem simularet quidem, sed illa ad breve tempus simulatione stabilire moliretur impietatem; id deprehendit sapiens Athanasius, Ariumque missum ad Alexandriæ episcopum Alexandrum a pio imperatore Constantino (solet enim sæpe dolus et vafrities etiam sapientes circumvenire), ne reciperetur contendit. Deinde, defuncto beato Alexandro, ipse successor designatus ad majora sese instruxit certamina. Quamobrem totus hæreticorum cœtus eum quasi scopum posuit loquacitatis et calumniarum suarum. Sese itaque adversus illum adornant Eusebius Nicomediensis et socii, conductisque quibusdam Meletianis hæreticis, eorum ministerio crimina confingunt. Quorum primum fuit : quod ex Athanasii avaritia lineam vestem Ægyptii Ecclesiæ Alexandrinæ pensitarent. Secundum : quod imperatori insidiatus, Philumeno cuidam, qui tyrannidem affectasse ferebatur, sese adjunxisset, illique crumenam misisset auri plenam. Tertium : Ischyram spectabat, necnon mensam subversam, et confractum calicem mysticum, Mareotem etiam, et Macarium presbyterum, ejusque violentam latronum instar irruptionem, quæ omnia quasi in scena repræsentabantur.

3. Hæc et similia dramata commenti Eusebius et socii, ad aures ea deferunt imperatorias, ad iramque concitarunt imperatorem, accusantes Atha-

μάρτυρος ἐνεστήκει Πέτρου, καὶ Ἀλεξάνδρεια πᾶσα τὴν μνήμην ἐγέραιρε, καὶ ὁ τούτου διάδοχος ὁ ἱερὸς Ἀλέξανδρος μετὰ τὰς θείας τελετὰς καὶ τραπέζῃ τοὺς ἐν τῷ κλήρῳ λογάδας ἐδεξιοῦτο. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ἠὐτρεπίζετο, ὁρᾷ τινος ἐξ ἀπόπτου παρὰ τὰς ὄχθας τῆς θαλάσσης παῖδας ἁπλάστῳ γνώμῃ παίζοντας καὶ τὸ παίγνιον μίμησις ἦν ἱερατικῶν καὶ φρικτῶν μυστηρίων, οὐκ εἰς ὕβριν αὐτὰ περιτρέπουσα, τῷ πόθῳ δὲ τοῦ θεάματος τολμῶσα καὶ τὰ ἀτόλμητα. Ἀλλὰ γὰρ τὸν μὲν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον ἐποίει ἡ μίμησις· τὸ δὲ λοιπὸν εἰς τε κατηχουμένους καὶ βαπτιζομένους καὶ δὴ εἰς πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἐσχημάτιζεν. Ἐκπλαγεὶς οὖν τοῖς τελουμένοις ὁ Ἀλέξανδρος, ἄγει πρὸς ἑαυτὸν τοὺς παῖδας, καὶ γνοὺς οὐ χλεύῃ ταῦτα γινόμενα, ἀλλ', ὡς ἄν τις ἐκ τῶν ἐκβεβηκότων φαίη, ἐπιπνοίᾳ τινὶ καὶ ψυχῆς ἁπλότητι εἰς ἔρωτα προδιανισταμένης τοῦ κρείττονος· ὅσοι μὲν αὐτῶν ἐβαπτίσαντο, τούτους ἐπιχρίσας διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σφραγῖδος ἐτελείωσεν· Ἀθανάσιον δὲ τοκεῦσι παρατίθησιν ἐντολὰς δεδωκὼς παιδεύειν μὲν τοῖς μαθήμασιν, ἡβῶντα δὲ ἀποδοῦναι αὐτῷ, μᾶλλον δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἄλλον τινὰ Σαμουὴλ παρ' αὐτῶν Θεῷ προσαγόμενον. Πράττουσιν οὖν οἱ γονεῖς ὡς αὐτοῖς τὸ ἀρχιερατικὸν ἐκέλευε πρόσταγμα· καὶ τοῦ καιροῦ καλοῦντος, τὸν παῖδα προσφέρουσι. Ὁ δὲ δέχεται καὶ ὁμορρόφιον εἶχε, καὶ κοινωνὸν βουλῆς καὶ τῆς εὐσεβείας συλλήπτορα.

2. Τῆς δὲ Ἀρείου λύσσης μικροῦ τὴν οἰκουμένην λυμαινομένης, πολλοὺς ἀγῶνας ἀρχομένης μὲν σὺν Ἀλεξάνδρῳ τῷ θεσπεσίῳ, ὕστερον δὲ καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διήθλησε. Καὶ γὰρ Ἄρειον μετὰ τὴν καθαίρεσιν καὶ τὸ ἀνάθεμα ὑποκρινόμενον τὰ τῆς εὐσεβείας, κρατύνειν δὲ τῇ πρὸς ὀλίγον ὑποκρίσει μηχανώμενον τὰ τῆς ἀσεβείας, ἐφώρασέ τε ὁ σοφὸς Ἀθανάσιος, καὶ ἀποσταλέντα πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Ἀλεξανδρείας παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως Κωνσταντίνου (οἶδε γὰρ πολλάκις μεμηχανημένος δόλος καὶ τοὺς συνετοὺς ἐκκλέπτειν), μὴ παραδέξασθαι συνηγωνίσατο. Εἶτα τοῦ ἐν ἁγίοις τελευτήσαντος Ἀλεξάνδρου, αὐτὸς καταστὰς διάδοχος πρὸς πολλῷ μείζους ἀγῶνας ἐναπεδύετο. Διὸ καὶ ἅπαν τὸ αἱρετικὸν σύνταγμα σκοπὸν αὐτὸν τῆς οἰκείας προὐτίθεσαν γλωσσαλγίας τε καὶ συκοφαντίας. Συμφράττονται δὴ μάλιστα κατ' αὐτοῦ οἱ περὶ Εὐσέβιον τὸν Νικομηδείας, καὶ μισθοῦνταί τινας τῆς Μελετίου αἱρέσεως καὶ δι' αὐτῶν κατηγορίας συῤῥάπτουσιν. Ὧν ἡ μὲν πρώτη, λινῆν ἐσθῆτα τοὺς Αἰγυπτίους τελεῖν τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκ τῆς Ἀθανασίου πλεονεξίας, συνέπλαττεν. ἡ δευτέρα δὲ, ὡς τοῖς βασιλέως ἐνεδρεύει πράγμασι, Φιλουμένῳ γάρ τινι, ἐπιθέσθαι τυραννίδι φήμην λαβόντι, χρυσίου πλῆρες ἐξαποστεῖλαι γλωσσόκομον, ὑπετίθετο· καὶ ἡ τρίτη Ἰσχύραν καὶ τὴν ἀνατραπεῖσαν τράπεζαν, καὶ τὸ κατεαγὸς μυστικὸν ποτήριον, καὶ τὸν Μαρεώτην, καὶ Μακάριον πρεσβύτερον, καὶ τὴν λῃστρικὴν αὐτοῦ ἔφοδον, καὶ τὸ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην θεατρισθὲν δρᾶμα σκηνοποιεῖ.

3. Ταῦτα καὶ τοιαῦθ' ἕτερα οἱ περὶ Εὐσέβιον δραματουργήσαντες, εἰς ἀκοὰς ἐνηχοῦσι τὰς βασιλικὰς, καὶ κινοῦσιν εἰς ὀργήν· αἰτιασάμενοι, ὅτι καὶ Ἄρειον

Digitized by Google

βασιλικοῖς καὶ γράμμασι καὶ προστάγμασι πεποιθότα, καίτοι τὰ ὀρθὰ φρονοῦντα, οὐκ ἠνέσχετο δέξασθαι. Κατ' ἐκεῖνο δὲ καιροῦ καὶ ἐπὶ τὰ τῶν Ἱεροσολύμων ἐγκαίνια σχεδὸν πάντες συνῆεσαν οἱ ἐπίσκοποι· καὶ γράφει Κωνσταντῖνος ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς πάλιν συλλεγῆναι σύνοδον ἐποψομένην ἃ διέβαλλέ τε Ἀθανάσιον καὶ ἃ συνίστη τὸν Ἄρειον. Καὶ εἰ μὲν φθόνος ὀρθοδοξοῦντα τὸν Ἄρειον τῆς Ἐκκλησίας διέστησεν, εἰς εἰρήνην συμβιβάσαι τὴν διάστασιν· εἰ δὲ αὐτὸς ἀπάτῃ κέχρηται, εἰς Ἀλεξάνδρειάν τε διαπεμφθῆναι, κἀκεῖ σὺν ἀκριβείᾳ ὑπ' ἐξέτασιν ἄγεσθαι. Τὴν δὲ διάσκεψιν τὴν περὶ Ἀθανάσιον καὶ Ἄρειον πρευομένους ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα ὁδοῦ πάργον ἐν Τύρῳ ποιήσασθαι. Τριακοστὸν δὲ τότε ἠνύετο ἔτος τῆς Κωνσταντίνου βασιλείας. Ἑξήκοντα δὲ ἐπίσκοποι τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον ἐπλήρουν, Διονυσίου τοῦ ὑπατικοῦ συνάγοντος αὐτούς, μεθ' οὗ καὶ ὁ τῆς ἐπαρχίας ἄρχων καί τινες τῶν ἐν τέλει τῇ συνόδῳ συνέδρευον· παρῆν δὲ καὶ Ἀθανάσιος, ἀλλὰ καὶ Μακάριος ὁ πρεσβύτερος, στρατιωτικῆς χειρὸς ἀπὸ Ἀλεξανδρείας σιδηροδέσμιον αὐτὸν ἀγούσης. Πρώτην οὖν κατηγορίαν οἱ συκοφάνται τὴν περὶ τῆς λινῆς ἐσθῆτος προβάλλονται· ἀλλὰ ταύτην τὴν διαβολὴν οὐκ ἐν Τύρῳ μόνον κινηθεῖσαν, ἀλλὰ καὶ πρότερον ἐν Νικομηδείᾳ ταῖς τοῦ βασιλέως ἐνεχθεῖσαν ἀκοαῖς, Ἄπις τε καὶ Μακάριος οἱ τῆς Ἀλεξανδρείας πρεσβύτεροι, ἐκεῖσε παρατυχόντες, ῥᾳδίως διήλεγξαν. Διὸ τῶν μὲν συκοφαντῶν ὁ βασιλεὺς καθήψατο γράμμασι, Ἀθανάσιον δὲ πρὸς ἑαυτὸν ἐλθεῖν προετρέψατο. Καὶ τὰ γράμματα ἦκε πρὸς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον καὶ εἰς κατήφειαν τὴν περὶ τὸν Εὐσέβιον φατρίαν συνέστελλεν, ἤδη πολλὴν ῥέουσαν κατ' Ἀθανασίου· ὅτι τε αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς ἠτιάσατο, καὶ ὅτι ἡ κατὰ τὴν λινῆν ἐσθῆτα συκοφαντία προέφθασε δοῦναι τὸν ἔλεγχον.

4. Τῆς δὲ διαβολῆς ταύτης ἐκπεσόντες, τὰ περὶ Ἰσχύραν καὶ Μακάριον τὸν πρεσβύτερον προτείνουσιν. Ὁ δὲ σοφὸς Ἀθανάσιος παρεγράφετο μὲν κατὰ νόμους πράττων τοὺς προφανεῖς ἐχθροὺς, Εὐσέβιόν φημι καὶ τοὺς ὁμόφρονας· ἠξίου δὲ πρὸ πάντων Ἰσχύραν ἀποδειχθῆναι πρεσβύτερον, οὗ λειτουργοῦντος ἐπεισπεσεῖν ἔπλαττεν ἡ κατηγορία τὸν Μακάριον κατὰ λῃστρικὴν ἔφοδον ἐξ ἀποστολῆς Ἀθανασίου, καὶ ἀνατρέψαι τὴν ἱερὰν τράπεζαν, καὶ τὸ μυστικὸν κατεάξαι ποτήριον, καὶ τὰ τῆς θείας Γραφῆς ἡμῶν βιβλία πυρὶ παραδοῦναι. Ἀλλ' ὁ μὲν τὰ δύο ταῦτα νόμῳ κοινῷ ἀντιπαρετίθει καὶ ἀντιπροὐβάλλετο· οἱ δὲ κριταὶ οὐχὶ κρίνειν, εἰς δὲ τὸ κρατύνειν τὴν συκοφαντίαν ὅλον ἕτεινον τὸν λογισμόν· διὸ λόγον μὲν τῶν δικαίως λεγομένων οὐδένα εἶχον. Εἰσάγεται δὲ ἡ περὶ τὸν Μακάριον καὶ Ἰσχύραν κατηγορία, καὶ τὸ μὲν πρόθυμον ἦν τῶν συκοφαντῶν ἀφόρητον, τὸ δὲ τῆς ἀποδείξεως ἄπορον τὴν προθυμίαν ἐδείκνυ δυσσεβείας καὶ φθόνου κακούργημα. Ὑπερθέσει δὲ καὶ τέχνῃ τὴν τῆς ἀποτυχίας αἰσχύνην σκευάζοντες, πρὸς τὸν Μαρεώτην τῆς αὐτῶν συμμορίας ἀποστέλλουσιν, ἐκεῖσε τὴν ἔτασιν, ἐν ᾧ ἡ πρᾶξις προῆλθε, δέον γενέσθαι προφασισάμενοι. Ὡς δ' εἶδεν ὁ Ἀθανάσιος οὓς παρεγράψατο κριτὰς στελλομένους, Θεογόνιος γὰρ ἦν καὶ Μάρης, καὶ Θεόδωρος, καὶ Μακεδόνιος καὶ Οὐρ-

nasium, quod Arium imperatoriis litteris et jussionibus munitum, licet recte sentientem, recipere noluisset. Eodem porro tempore ad Jerosolymorum Encænia episcopi prope omnes convenere. Scripsit Constantinus pius imperator, ut iterum synodus celebraretur, in qua examinarentur quæ ad Athanasii accusationem et ad Arii commendationem dicta essent. Quod si Arium invidia ab Ecclesia disjunxisset, ad pacem illum admitterent; sin dolo ipse usus esset, Alexandriam mitteretur, atque illic accurate disquireretur de illo. Examen autem negotiorum Athanasii et Arii, jussit, ut Jerosolymam profecti episcopi, paulum a via deflectentes Tyri perficerent. Tricesimus tum absolvebatur imperii Constantini annus. Sexaginta autem episcopi Tyri aderant, cogente illos Dionysio consulari, quocum et provinciæ præfectus, et aliqui magistratuum in concilio sedebant. Aderat et Athanasius, atque etiam Macarius presbyter Alexandria vinctus catenis ferreis a militari manu abductus. Primum itaque sycophantæ illi accusationem proferunt de linea veste, sed illam accusationem jam ante Nicomediæ imperatoriis auribus allatam, Apis et Macarius Alexandrini presbyteri, qui tum illuc casu advenerant facile confutaverunt. Quapropter sycophantas imperator litteris suis perstrinxit, Athanasiumque ut se adiret hortatus est. Litteræ porro ad synodum venerunt Tyriam, ac dolore Eusebium et socios affecere, qui jam in unum multi confluxerant adversus Athanasium: quod imperator illos graviter culparet, et quod calumnia de linea veste confutationem ipsis attulisset.

4. Cum porro ab hujusmodi sycophantia lapsi essent, quæ Ischyram et Macarium spectabant in medium afferunt. Sapiens autem Athanasius, juxta leges agens, apertos recusabat hostes, Eusebium scilicet et sectatores illius: in primis autem demonstrari volebat an Ischyras vere presbyter esset; quo scilicet liturgiam celebrante, falso accusabant irruisse Macarium, ab Athanasio missum, cum impetu latronum instar violento, atque sacram evertisse mensam, poculum sacrum confregisse, nostros divinæ Scripturæ libros in ignem conjecisse. Hæc duo ex communi lege opponebat ille et objiciebat. At judices non ad judicandum de calumnia, sed ad firmandam eam toto animo contendebant, quamobrem eorum quæ juste dicta fuerant rationem habuere nullam. Inducitur ergo accusatio de Macario et Ischyra, eratque sycophantarum animositas intolerabilis, nec suppetebant argumenta, quod sane indicium erat impietatis invidiæque illorum. Ut autem mora et arte quadam pudorem repulsæ tegerent, legatos suæ factionis mittunt in Mareoten, eo scilicet obtentu, quod ibi examen fore oporteret, ubi facinus admissum fuisset. Ut autem vidit Athanasius eos mitti legatos, quos recusasset ipse, Theogonium scilicet, Marin, Theo-

Digitized by Google

tri, cujus memoriam venerabatur Alexandria tota. At successor illius sanctus Alexander post divina mysteria, insigniores e clero convivio excepit. Dum pararentur omnia, cernit ex quodam inaspecto loco ad oram maris pueros simplici animo ludentes, quorum jocus erat imitatio sacrorum terribiliumque mysteriorum : non quod ad contumeliam hæc fierent, sed solo spectaculi desiderio, ausi sunt ea quæ audere non oportuit. Tum eadem rituum imitatione Athanasium episcopum constituere, reliquos autem in catechumenos, baptizatos, presbyteros item et diaconos deputarunt. Stupefactus hisce gestis Alexander, pueros ad se duci jubet, cumque comperisset, non risus et ludi causa hæc acta fuisse; sed, ut ex subsequentibus æstimatur, afflatu quodam, atque simplicitate mentis, in amorem Dei excitatæ; quotquot igitur illorum baptizati fuerant, eos unxit, atque Christi signaculo initiavit. Athanasium autem parentibus commendat, mandata tradens ut eum disciplinis erudirent, et cum ad adolescentiam perveniret, sibi, imo potius Ecclesiæ traderent, quasi scilicet alterum a se oblatum Samuelem. Præstant igitur parentes quod jussum sibi fuerat ab episcopo, ac tempore id postulante puerum offerunt. Quem accipit ille domi, habuitque illum consiliorum participem ac pietatis consortem.

2. Cum porro Arii rabies orbem fere labefactaret, sub initium ille cum divino Alexandro, ac postremum per se ipse pro veritate decertavit. Nam cum Arius post depositionem et anathema, pietatem simularet quidem, sed illa ad breve tempus simulatione stabilire moliretur impietatem; id deprehendit sapiens Athanasius, Ariumque missum ad Alexandriæ episcopum Alexandrum a pio imperatore Constantino (solet enim sæpe dolus et vafrities etiam sapientes circumvenire), ne reciperetur contendit. Deinde, defuncto beato Alexandro, ipse successor designatus ad majora sese instruxit certamina. Quamobrem totus hæreticorum cœtus eum quasi scopum posuit loquacitatis et calumniarum suarum. Sese itaque adversus illum adornant Eusebius Nicomediensis et socii, conductisque quibusdam Meletianis hæreticis, eorum ministerio crimina confingunt. Quorum primum fuit : quod ex Athanasii avaritia lineam vestem Ægyptii Ecclesiæ Alexandrinæ pensitarent. Secundum : quod imperatori insidiatus, Philumeno cuidam, qui tyrannidem affectasse ferebatur, sese adjunxisset, illique crumenam misisset auri plenam. Tertium : Ischyram spectabat, necnon mensam subversam, et confractum calicem mysticum, Mareotem etiam, et Macarium presbyterum, ejusque violentam latronum instar irruptionem, quæ omnia quasi in scena repræsentabantur.

3. Hæc et similia dramata commenti Eusebius et socii, ad aures ea deferunt imperatorias, ad iramque concitarunt imperatorem, accusantes Atha-

μάρτυρος ἐνεστήκει Πέτρου, καὶ Ἀλεξάνδρεια πᾶσα τὴν μνήμην ἐγέραιρε, καὶ ὁ τούτου διάδοχος ὁ ἱερὸς Ἀλέξανδρος μετὰ τὰς θείας τελετὰς καὶ τραπέζῃ τοὺς ἐν τῷ κλήρῳ λογάδας ἐδεξιοῦτο. Ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ηὐτρεπίζετο, ὁρᾷ τινος ἐξ ἀπόπτου παρὰ τὰς ὄχθας τῆς θαλάσσης παῖδας ἁπλάστῳ γνώμῃ παίζοντας καὶ τὸ παίγνιον μίμησις ἦν ἱερατικῶν καὶ φρικτῶν μυστηρίων, οὐκ εἰς ὕβριν αὐτὰ περιτρέπουσα, τῷ πόθῳ δὲ τοῦ θεάματος τολμῶσα καὶ τὰ ἀτόλμητα. Ἀλλὰ γὰρ τὸν μὲν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον ἐποίει ἡ μίμησις· τὸ δὲ λοιπὸν εἰς τε κατηχουμένους καὶ βαπτιζομένους καὶ δὴ εἰς πρεσβυτέρους καὶ διακόνους ἐσχημάτιζεν. Ἐκπλαγεὶς οὖν τοῖς τελουμένοις ὁ Ἀλέξανδρος, ἄγει πρὸς ἑαυτὸν τοὺς παῖδας, καὶ γνοὺς οὐ χλεύῃ ταῦτα γινόμενα, ἀλλ', ὡς ἄν τις ἐκ τῶν ἐκβεβηκότων φαίη, ἐπιπνοίᾳ τινὶ καὶ ψυχῆς ἁπλότητι εἰς ἔρωτα προδιανισταμένης τοῦ κρείττονος· ὅσοι μὲν αὐτῶν ἐβαπτίσαντο, τούτους ἐπιχρίσας διὰ τῆς ἐν Χριστῷ σφραγῖδος ἐτελείωσεν· Ἀθανάσιον δὲ τοκεῦσι παρατίθησιν ἐντολὰς δεδωκὼς παιδεύειν μὲν τοῖς μαθήμασιν, ἠδῶντα δὲ ἀποδοῦναι αὐτῷ, μᾶλλον δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἄλλον τινὰ Σαμουὴλ παρ' αὐτῶν Θεῷ προσαγόμενον. Πράττουσιν οὖν οἱ γονεῖς ὡς αὐτοῖς τὸ ἀρχιερατικὸν ἐκέλευε πρόσταγμα· καὶ τοῦ καιροῦ καλοῦντος, τὸν παῖδα προσφέρουσι. Ὁ δὲ δέχεται καὶ ὁμορρόφιον εἶχε, καὶ κοινωνὸν βουλῆς καὶ τῆς εὐσεβείας συλλήπτορα.

2. Τῆς δὲ Ἀρείου λύσσης μικροῦ τὴν οἰκουμένην λυμαινομένης, πολλοὺς ἀγῶνας ἀρχομένης μὲν σὺν Ἀλεξάνδρῳ τῷ θεσπεσίῳ, ὕστερον δὲ καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διήθλησε. Καὶ γὰρ Ἄρειον μετὰ τὴν καθαίρεσιν καὶ τὸ ἀνάθεμα ὑποχρινόμενον τὰ τῆς εὐσεβείας, κρατύνειν δὲ τῇ πρὸς ὀλίγον ὑποχρίσει μηχανώμενον τὰ τῆς ἀσεβείας, ἐφώρασέ τε ὁ σοφὸς Ἀθανάσιος, καὶ ἀποσταλέντα πρὸς Ἀλέξανδρον τὸν Ἀλεξανδρείας παρὰ τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως Κωνσταντίνου (οἶδε γὰρ πολλάκις μεμηχανημένος δόλος καὶ τοὺς συνετοὺς ἐκκλέπτειν), μὴ παραδέξασθαι συνηγωνίσατο. Εἶτα τοῦ ἐν ἁγίοις τελευτήσαντος Ἀλεξάνδρου, αὐτὸς καταστὰς διάδοχος πρὸς πολλῷ μείζους ἀγῶνας ἐναπεδύετο. Διὸ καὶ ἅπαν τὸ αἱρετικὸν σύνταγμα σκοπὸν αὐτὸν τῆς οἰκείας προὐτίθεσαν γλωσσαλγίας τε καὶ συκοφαντίας. Συμφράττονται δὴ μάλιστα κατ' αὐτοῦ οἱ περὶ Εὐσέβιον τὸν Νικομηδείας, καὶ μισθοῦνταί τινας τῆς Μελετίου αἱρέσεως καὶ δι' αὐτῶν κατηγορίας συῤῥάπτουσιν. Ὧν ἡ μὲν πρώτη, λινῆν ἐσθῆτα τοὺς Αἰγυπτίους τελεῖν τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκ τῆς Ἀθανασίου πλεονεξίας, συνέπλαττεν. ἡ δεύτερα δὲ, ὡς τοῖς βασιλέως ἐνεδρεύει πράγμασι, Φιλουμένῳ γάρ τινι, ἐπιθέσθαι τυραννίδι φήμην λαβόντι, χρυσίου πλῆρες ἐξαποστεῖλαι γλωσσόκομον, ὑπετίθετο· καὶ ἡ τρίτη Ἰσχύραν καὶ τὴν ἀνατραπεῖσαν τράπεζαν, καὶ τὸ κατεαγὸς μυστικὸν ποτήριον, καὶ τὸν Μαρεώτην, καὶ Μακάριον πρεσβύτερον, καὶ τὴν λῃστρικὴν αὐτοῦ ἔφοδον, καὶ τὸ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην θεατρισθὲν δρᾶμα σκηνοποιεῖ.

3. Ταῦτα καὶ τοιαῦθ' ἕτερα οἱ περὶ Εὐσέβιον δραματουργήσαντες, εἰς ἀκοὰς ἐνηχοῦσι τὰς βασιλικὰς, καὶ κινοῦσιν εἰς ὀργήν· αἰτιασάμενοι, ὅτι καὶ Ἄρειον

Digitized by Google

βασιλικοῖς καὶ γράμμασι καὶ προστάγμασι πεποιθότα, καίτοι τὰ ὀρθὰ φρονοῦντα, οὐκ ἠνέσχετο δέξασθαι. Κατ' ἐκεῖνο δὲ καιροῦ καὶ ἐπὶ τὰ τῶν Ἱεροσολύμων ἐγκαίνια σχεδὸν πάντες συνῆσαν οἱ ἐπίσκοποι· καὶ γράφει Κωνσταντῖνος ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς πάλιν συλλεγῆναι σύνοδον ἐποψομένην ἃ διέβαλλέ τε Ἀθανάσιον καὶ ἃ συνίστη τὸν Ἄρειον. Καὶ εἰ μὲν φθόνος ὀρθοδοξοῦντα τὸν Ἄρειον τῆς Ἐκκλησίας διέστησεν, εἰς εἰρήνην συμβιβάσαι τὴν διάστασιν· εἰ δὲ κἀκ ἀπάτης κέχρηται, εἰς Ἀλεξάνδρειάν τε διαπεμφθῆναι, κἀκεῖ σὺν ἀκριβείᾳ ὑπ' ἐξέτασιν ἄγεσθαι. Τὴν δὲ διάσκεψιν τὴν περὶ Ἀθανάσιον καὶ Ἄρειον πορευομένους ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα ὁδοῦ πάρεργον ἐν Τύρῳ ποιήσασθαι. Τριακοστὸν δὲ τότε ἦνυετο ἔτος τῆς Κωνσταντίνου βασιλείας. Ἑξήκοντα δὲ ἐπίσκοποι τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον ἐπλήρουν, Διονυσίου τοῦ ὑπατικοῦ συνάγοντος αὐτούς, μεθ' οὗ καὶ ὁ τῆς ἐπαρχίας ἄρχων καί τινες τῶν ἐν τέλει τῇ συνόδῳ συνέδρευον· παρῆν δὲ καὶ Ἀθανάσιος, ἀλλὰ καὶ Μακάριος ὁ πρεσβύτερος, στρατιωτικῆς χειρὸς ἀπὸ Ἀλεξανδρείας σιδηροδέσμιον αὐτὸν ἀγούσης. Πρώτην οὖν κατηγορίαν οἱ συκοφάνται τὴν περὶ τῆς λινῆς ἐσθῆτος προβάλλονται· ἀλλὰ ταύτην τὴν διαβολὴν οὐκ ἐν Τύρῳ μόνον κινηθεῖσαν, ἀλλὰ καὶ πρότερον ἐν Νικομηδείᾳ ταῖς τοῦ βασιλέως ἐνεχθεῖσαν ἀκοαῖς, Ἄπις τε καὶ Μακάριος οἱ τῆς Ἀλεξανδρείας πρεσβύτεροι, ἐκεῖσε παρατυχόντες, ῥᾳδίως διήλεγξαν. Διὸ τῶν μὲν συκοφαντῶν ὁ βασιλεὺς καθήψατο γράμμασι, Ἀθανάσιον δὲ πρὸς ἑαυτὸν ἐλθεῖν προετρέψατο. Καὶ τὰ γράμματα ἦκε πρὸς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον καὶ εἰς κατήφειαν τὴν περὶ τὸν Εὐσέβιον φατρίαν συνέστελλεν, ἤδη πολλὴν ῥέουσαν κατ' Ἀθανασίου· ὅτι τε αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς ἠτιάσατο, καὶ ὅτι ἡ κατὰ τὴν λινῆν ἐσθῆτα συκοφαντία προέφθασε δοῦναι τὸν ἔλεγχον.

4. Τῆς δὲ διαβολῆς ταύτης ἐκπεσόντες, τὰ περὶ Ἰσχύραν καὶ Μακάριον τὸν πρεσβύτερον προτείνουσιν. Ὁ δὲ σοφὸς Ἀθανάσιος παρεγράφετο μὲν κατὰ νόμους πράττων τοὺς προφανεῖς ἐχθροὺς, Εὐσέβιόν φημι καὶ τοὺς ὁμόφρονας· ἠξίου δὲ πρὸ πάντων Ἰσχύραν ἀποδειχθῆναι πρεσβύτερον, οὗ λειτουργοῦντος ἐπεισπεσεῖν ἔπλαττεν ἡ κατηγορία τὸν Μακάριον κατὰ ληστρικὴν ἔφοδον ἐξ ἀποστολῆς Ἀθανασίου, καὶ ἀνατρέψαι τὴν ἱερὰν τράπεζαν, καὶ τὸ μυστικὸν κατεάξαι ποτήριον, καὶ τὰ τῆς θείας Γραφῆς ἡμῶν βιβλία πυρὶ παραδοῦναι. Ἀλλ' ὁ μὲν τὰ δύο ταῦτα νόμῳ κοινῷ ἀντιπαρετίθει καὶ ἀντιπροὐβάλλετο· οἱ δὲ κριταὶ οὐχὶ κρίνειν, εἰς δὲ τὸ κρατύνειν τὴν συκοφαντίαν ὅλον ἕτεινον τὸν λογισμόν· διὸ λόγον μὲν τῶν δικαίως λεγομένων οὐδένα εἶχον. Εἰσάγεται δὲ ἡ περὶ τὸν Μακάριον καὶ Ἰσχύραν κατηγορία, καὶ τὸ μὲν πρόθυμον ἦν τῶν συκοφαντῶν ἀφόρητον, τὸ δὲ τῆς ἀποδείξεως ἄπορον τὴν προθυμίαν ἐδείκνυ δυσσεβείας καὶ φθόνου κακούργημα. Ὑπερθέσει δὲ καὶ τέχνῃ τὴν τῆς ἀποτυχίας αἰσχύνην σκευάζοντες, πρὸς τὸν Μαρεώτην τῆς αὐτῶν συμμορίας ἀποστέλλουσιν, ἐκεῖσε τὴν ἔτασιν, ἐν ᾧ ἡ πρᾶξις προῆλθε, δέον γενέσθαι προφασισάμενοι. Ὡς δ' εἶδεν ὁ Ἀθανάσιος οὓς παρεγράψατο κριτὰς στελλομένους, Θεογόνιος γὰρ ἦν καὶ Μάρης, καὶ Θεόδωρος, καὶ Μακεδόνιος καὶ Οὐρ-

nasium, quod Arium imperatoriis litteris et jussionibus munitum, licet recte sentientem, recipere noluisset. Eodem porro tempore ad Jerosolymorum Encænia episcopi prope omnes convenere. Scripsit Constantinus pius imperator, ut iterum synodus celebraretur, in qua examinarentur quæ ad Athanasii accusationem et ad Arii commendationem dicta essent. Quod si Arium invidia ab Ecclesia disjunxisset, ad pacem illum admitteretur; sin dolo ipse usus esset, Alexandriam mitteretur, atque illic accurate disquireretur de illo. Examen autem negotiorum Athanasii et Arii, jussit, ut Jerosolymam profecti episcopi, paulum a via deflectentes Tyri perficerent. Tricesimus tum absolvebatur imperii Constantini annus. Sexaginta autem episcopi Tyri aderant, cogente illos Dionysio consulari, quocum et provinciæ præfectus, et aliqui magistratuum in concilio sedebant. Aderat et Athanasius, atque etiam Macarius presbyter Alexandria vinctus catenis ferreis a militari manu abductus. Primum itaque sycophantæ illi accusationem proferunt de linea veste, sed illam accusationem jam ante Nicomediæ imperatoriis auribus allatam, Apis et Macarius Alexandrini presbyteri, qui tum illuc casu advenerant facile confutaverunt. Quapropter sycophantas imperator litteris suis perstrinxit, Athanasiumque ut se adiret hortatus est. Litteræ porro ad synodum venerunt Tyriam, ac dolore Eusebium et socios affecere, qui jam in unum multi confluxerant adversus Athanasium: quod imperator illos graviter culparet, et quod calumnia de linea veste confutationem ipsis attulisset.

4. Cum porro ab hujusmodi sycophantia lapsi essent, quæ Ischyram et Macarium spectabant in medium afferunt. Sapiens autem Athanasius, juxta leges agens, apertos recusabat hostes, Eusebium scilicet et sectatores illius: in primis autem demonstrari volebat an Ischyras vere presbyter esset; quo scilicet liturgiam celebrante, falso accusabant irruisse Macarium, ab Athanasio missum, cum impetu latronum instar violento, atque sacram evertisse mensam, poculum sacrum confregisse, nostros divinæ Scripturæ libros in ignem conjecisse. Hæc duo ex communi lege opponebat ille et objiciebat. At judices non ad judicandum de calumnia, sed ad firmandam eam toto animo contendebant, quamobrem eorum quæ juste dicta fuerant rationem habuere nullam. Inducitur ergo accusatio de Macario et Ischyra, eratque sycophantarum animositas intolerabilis, nec suppetebant argumenta, quod sane indicium erat impietatis invidiæque illorum. Ut autem mora et arte quadam pudorem repulsæ tegerent, legatos suæ factionis mittunt in Mareoten, eo scilicet obtentu, quod ibi examen fore oporteret, ubi facinus admissum fuisset. Ut autem vidit Athanasius eos mitti legatos, quos recusasset ipse, Theogonium scilicet, Marin, Theo-

Digitized by Google

dorum, Macedonium et Ursacium, contestatus est omnibus manifestam esse injustitiam : et quod Macarius, qui prior accusationem subiisset, in vinculis esset, dum Ischyras accusator illegitimis judicibus adjungeretur. Cum autem synodus nullam ejus querelæ et contestationis rationem haberet, clam imperatorem, utpote accitus, adiit. Judices porro in Mareoten missi, altera absente parte, ut ipsis mendacium et invidia imperabant, commentarios cum edidissent, ad synodum remigrarunt, quæ priusquam illi advenissent, Athanasium desertæ causæ damnarat. Cum advenissent autem, depositionem ejus confirmarunt, multis additis contumeliis. Statimque ad consecrationem ecclesiæ Jerosolymitanæ, qui gestis suis sacerdotium profanaverant festinanter perrexerunt, Ariumque instantem libenter Eusebiani admiserunt : qui vero rectæ fidei erant illum aversati sunt, statueruntque, ut Alexandriæ, quo in loco crimen illi intentabatur, rationem redderet, quo illum jam advenisse deprehensum est. Cum res in tali motu essent, adveniunt imperatoris litteræ : quæ una Athanasium se adire, et ipsos in imperatoriam se conferre civitatem præcipiebant : quæ res synodum conjecit in animi anxietatem.

5. Quamobrem maxima illorum pars domum reversi sunt. Eusebius autem Theogonius et socii illic moram trahere decreverunt, illa temporis extractione sese ex angustiis extricare conati. Interea vero alia accusatio, qua dicebatur Athanasius aurum misisse Philumeno, coram imperatore confutata fuit in suburbio Nicomediæ cui nomen Psammathia. Mittiturque cum honore Alexandriam Athanasius, imperatoriis litteris ejus innocentiam populo declarantibus. Aderat item Arius missus, ut superius dixi, ab Jerosolymitanis episcopis, rursumque tumultus in Ægypto obortus est. Hæc autem imperatori rescripsit Athanasius, qui imperator Arium revocavit. Hic vero cum Eusebianis iter faciendo Cæsareæ congressus, alias rursus contra Athanasium conflavit sycophantias. Ut autem vix sero tandem Eusebiani in imperatoriam urbem accesserunt, dicebant, se non alias quidem accusationes in examen adducturos : quæ vero Ischyram spectabant se jam disquisiisse et probe scire ab Athanasio facta esse. Similiterque quod frumenti commeatum quotannis Alexandriam Constantinopolim vehi solitum ipse prohiberet. Quorum criminum cum reus Athanasius deprehensus esset, clam secedens judicium effugisset. His imperator commentis persuasus, Athanasium certaminibus assuetum in exsilium mittit in Gallias ad civitatem Trevirorum, ut illic degeret. Tumultu autem ac tempestate Ægyptum commovente, et hæresi seu quadam peste Ecclesiis labefactatis, imperator Constantinus in quodam Nicomediæ suburbio, cum unum et triginta annos in imperio consumpsisset, hinc translatus est, anno a

σάκιος· διεμαρτύρατο πᾶσι τὸ περιφανέστατον τοῦ ἀδικήματος· καὶ ὅτι Μακάριος μὲν ὁ πρῶτος τὴν γραφὴν ὑφιστάμενος ἐν σιδήροις ἦν, Ἰσχύρας δὲ ὁ κατήγορος τοῖς ἐκθέσμοις κριταῖς συνετέτακτο. Ὡς δὲ οὐ προσεῖχον ἡ σύνοδος οἷς ἠτιᾶτο καὶ διεμαρτύρατο, διαλαθὼν πρὸς βασιλέα, ἅτε δὴ καὶ μετακληθείς, ἀνεχώρησεν. Οἱ δὲ τοῦ Μαρεώτου κριταὶ, ἐκ μονομερείας ὡς αὐτοῖς τὸ ψεῦδος καὶ ὁ φθόνος ἐπέταττεν, ὑπομνήματα συνταξάμενοι, πρὸς τὴν σύνοδον ἐπανῆλθον. Αὕτη δὲ, πρὶν ἢ παραγενέσθαι τούτους, ἐρήμην Ἀθανάσιον κατεδίκασε. Παραγεγονότων, τήν τε καθαίρεσιν ἐπεκύρωσαν, καὶ λοιδορίαις ἐπηύξησαν. Καὶ παραυτίκα πρὸς τὴν καθιέρωσιν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησίας οἱ τὸ ἱερουργικὸν ἐξ ὧν ἔπραξαν ἀνοσιουργήσαντες, σπουδῇ παραγίνονται· καὶ τὸν Ἄρειον ἐπιστάντα, οἱ μὲν περὶ Εὐσέβιον ἀσμένως προσδέχονται, οἱ δὲ τῆς ὀρθῆς ἀπεστράφησαν πίστεως, ὁρίσαντες ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸν λόγον ὑπέχειν ὧν ἐν αἰτίᾳ καθίσταται, ἐν ᾗ καὶ παραγεγονὼς ἑάλω. Ἐν τούτοις δὲ τῶν πραττομένων κινουμένων, φθάνει γράμματα τοῦ βασιλέως, καὶ Ἀθανάσιον πρὸς αὐτὸν ἀπαγγέλλοντα ἥκειν, καὶ αὐτοὺς ἐπὶ τὴν βασιλίδα παραγενέσθαι· καὶ εἰς ἀγωνίαν ἐμβάλλει τὴν σύνοδον.

5. Διὸ οἱ πλείους μὲν αὐτῶν εἰς τὰ οἰκεῖα ἐπανῆλθον· οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον καὶ Θεογόνιον τέως αὐτόθι χρονίζειν ἐγίνωσκον, τῇ παρολκῇ τοῦ καιροῦ τὴν ἀγωνίαν λύειν μηχανώμενοι. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ καὶ τὸ ἕτερον τῶν ἐγκλημάτων, ὃ τῷ Φιλουμένῳ χρυσίον ἔλεγεν Ἀθανάσιον διαπέμψαι, κατὰ πρόσωπον διαλύεται τοῦ βασιλέως ἐν προαστείῳ τῆς Νικομηδείας Ψαμαθίῳ καλουμένῳ διατρίβοντος. Καὶ ἀποστέλλεται εἰς Ἀλεξάνδρειαν μετὰ τιμῆς Ἀθανάσιος, γραμμάτων βασιλικῶν τὴν ἀθώωσιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐκεῖσε ἀνακηρυττόντων· παρῆν δὲ καὶ Ἄρειος ἀποσταλείς, ὥς μοι προείρηται, ὑπὸ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ τάραχον ἡ Αἴγυπτος δέχεται πάλιν. Καὶ γράφει ταῦτα τῷ βασιλεῖ ὁ Ἀθανάσιος, καὶ μετάπεμπτον βασιλεὺς ἄγει τὸν Ἄρειον. Ὁ δὲ τοῖς περὶ Εὐσέβιον κατὰ τὴν ὁδὸν ἐν Καισαρείᾳ συμβάλλει, καὶ ἄλλα πάλιν κατὰ Ἀθανάσιον συκοφαντήματα ῥάπτεται. Ὡς δ' ὀψὲ καὶ μόλις οἱ περὶ Εὐσέβιον τῇ βασιλίδι παρεγίνοντο, τὰ μὲν ἄλλα τῶν ἐγκλημάτων ἔλεγον ὑπ' ἐξέτασιν μὴ ἀγαγεῖν, τὰ δὲ περὶ Ἰσχύραν καὶ ἐξετάσαι, καὶ σαφῶς εἰδέναι ὑπ' Ἀθανασίου τετολμῆσθαι. Ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν σιτοπομπίαν τὴν ἐξ ἔθους δι' Ἀλεξανδρείας τῇ Κωνσταντινουπόλει φερομένην κωλύσειεν. Ἐν οἷς καὶ φωραθεὶς ἔνοχος Ἀθανάσιος, λαθραίως ἀναχωρήσας, τὴν δίκην ἔφυγε. Συναρπαγεὶς οὖν τοῖς πλάσμασιν ὁ βασιλεὺς, εἰς τὰς Γαλλίους (a) οἰκεῖν ἐν Τριβεριάδι ὑπερόριον ἐκπέμπει τὸν πολύαθλον Ἀθανάσιον. Θορύβου δὲ καὶ ζάλης τὴν Αἴγυπτον ἐκκυμαινόντων, καὶ λοιμοῦ δίκην τῆς αἱρέσεως τὰ τῶν Ἐκκλησιῶν λυμαινομένης, ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος κατά τι προαστεῖον τῆς Νικομηδείας, ἐν καὶ τριακοστὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ διανύσας ἔτος, μεθίσταται

(a) In editis, Γαλλίας.

Digitized by Google

τῶν ἐνταῦθα, ἄγων ἀπὸ γενέσεως πέμπτον καὶ ἑξηκοστόν. Καταλείπει δὲ τὴν διαθήκην πρεσβυτέρῳ τινὶ τὴν Ἀρείου λύσσαν νοσοῦντι, προστάξας τῷ ὁμωνύμῳ ταύτην ἐγχειρίσαι Κωνσταντίνῳ. Δι' αὐτῆς γὰρ αὐτῷ καὶ ἡ τοῦ πατρὸς βασίλειος ἀρχὴ εἰς κλῆρον ἀντὶ τῆς Ἑσπερίας ἀφωρίζετο. Ἀλλ' ὁ δείλαιος, πολλῶν πυνθανομένων εἰ βασιλέως διαθήκη προελήλυθε, μὴ γενέσθαι διετείνετο, συνεργοὺς ἔχων τοῦ ψεύδους τοὺς ἀνδρογύνους εὐνούχους. Μετ' ὀλίγον δὲ πρὸ τῶν ἄλλων παραγεγονότι Κωνσταντίῳ τὴν τοῦ βασιλέως ἐγχειρίζει διαθήκην λάθρα· καὶ χάριν ἀντὶ τῆς προδοσίας αἰτεῖ τῆς πατρικῆς αὐτοῦ καὶ ὀρθῆς πίστεως τὴν προδοσίαν. Οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον, παρεισδύσιν διὰ τοῦ πρεσβυτέρου πρὸς Κωνστάντιον λαβόντες, Εὐσέβιόν τε τὸν πραιπόσιτον, καὶ δι' αὐτοῦ τοὺς ἄλλους εὐνούχους, καὶ δὴ καὶ τὴν βασιλίδα, τῆς αἱρέσεως παρασκευάζουσιν ἐραστάς. Καὶ τὰ Ἀρείου πάλιν ἐκρατύνετο.

6. Τῶν ἀρχιερατικῶν θρόνων κατ' ἐκεῖνο καιροῦ Μάξιμος μὲν τῶν Ἱεροσολύμων εἶχε τὴν ἐφορείαν, Ἀλέξανδρος δὲ τῆς βασιλίδος, Ἀθανάσιος δ' ἦν ὑπερόριος. Ἄρειος δὲ, παραγεγονὼς ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὴν τοῦ Θεοῦ διαφθείρειν ἐφρυάττετο Ἐκκλησίαν. Ἀλλ' ἡ φιλάνθρωπος οὐκ ἐμακροθύμησε δίκη· ταῖς δὲ τοῦ ἱεροῦ Ἀλεξάνδρου παροξυνθεῖσα προσευχαῖς, αὐτῇ αἱρέσει ἐκκόπτει τὸν Ἄρειον, καὶ τῶν σπλάγχνων αὐτοῦ ἅθρόον διαπεσάντων κάτωθεν, τῆς ζωῆς ἀπελαύνεται. Μικρὸν δὲ τῶν ἐξ Ἀρείου ἐφησυχασάντων, αὖθις ἅπαντα κινοῦσι, τὸ ὑπερόριον Ἀθανασίου μέγα ὅπλον αὐτοῖς εἰς τὸ καταπράξασθαι ἃ διενοοῦντο, νομίζοντες. Ἀλλ' ἡ θεία πρόνοια τὴν αὐτῶν σπουδὴν προφθάνουσα, Ἀθανάσιον ἐπανάγει τῆς ὑπερορίας γράμμασιν ὠχυρωμένον βασιλικοῖς· οἷς αὐτὸν ὁ τῆς δύσεως ἔχων τὸ σκῆπτρον Κώνστας ἐφοδιάζων εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐξαπέστειλε. Καὶ ἥδιστα μὲν τὸν ποιμένα ὅσοι τῆς ὀρθοδοξίας ἦσαν ἐδέχοντο· τὸ δ' αἱρετίζον στάσεις ἀνεκίνει, καὶ τοῖς περὶ Εὐσέβιον ἀφορμὰς παρεῖχον ἐνδιαβάλλειν πάλιν τὸν Ἀθανάσιον πρὸς Κωνστάντιον, καὶ τοσοῦτον ταῖς διαβολαῖς εἰς ὀργὴν τὸν εὐρίπιστον ἀνερρίπισαν, ὡς αὐτίκα πάλιν ὑπερορίαν κατὰ τοῦ ἁγίου ψηφίσασθαι. Οὗτοι, καὶ νεκροῦ τινος χεῖρα εἰς ὅπλον συκοφαντίας κατὰ τοῦ ὁσίου ἐκκόψαντες, καθωπλίσαντο, Ἀρσενίου δὲ ταύτην ἐφήμιζον, καὶ ἀπὸ Ἀθανασίου μὲν ἐκκόφθαι (a), εἶναι δὲ αὐτῷ ταύτην μαγικῆς τέχνης ὄργανον. Καὶ ἡ μὲν τῆς ὑπερορίας ψῆφος οὐ λύεται· συνέδριον δὲ ἐν Τύρῳ, βασιλέως προστάττοντος, συναθροίζεται· καὶ προχειρίζεται τὸ βασιλικὸν βούλημα ἄνδρα συνέστιον καὶ ὁμόφρονα Ἀρχέλαον ὄνομα, καὶ σὺν αὐτῷ τὸν Φοινίκης ἄρχοντα συνεδριάσαι τε τοῖς περὶ Εὐσέβιον, καὶ συνδιασκέψασθαι ἃ κατὰ τοῦ Ἀθανασίου συνεσκεύαστο. Ἐχρόνιζον οὖν οἱ ἐν Τύρῳ, ὡς μὲν οἱ δυσσεβεῖς ἐπλάττοντο, τοὺς ἀπὸ Ἀλεξανδρείας κατηγόρους ἀναμένοντες, οὓς καὶ τοῦ μύσους αὐτόπτας, καὶ τὸν Ἀρσένιον καλῶς ἐπιγινώσκειν διήγγελλον· ὡς δὲ τὸ ἐκβεβηκὸς ἔδειξε, κατὰ θείαν πρόνοιαν. Ἦν μὲν γὰρ ὁ Ἀρσένιος τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίας ἀναγνώστης, καὶ ποτε δίκην αἰσχρᾶς αἰτίας μέλλων ὑπέχειν, ἐξαρπάζεται μὲν ὑπὸ Ἀθανασίου, δρασμῷ

A nativitate sexagesimo quinto. Testamentum autem commisit cuidam presbytero, qui Ariano furore laborabat, jubens ut cognomini sibi Constantino traderet. Quo ipsi patris imperium loco Occidentalis imperii tradebatur. At miser ille sciscitantibus plurimis, an imperator testamentum fecisset, non fecisse affirmabat, nactus mendacii adjutores androgynos eunuchos. Paulo post autem advenienti ante alios Constantio clam testamentum tradidit imperatoris, ac in proditionis suæ mercedem, gratiam postulat, paternæ scilicet sanæque fidei proditionem. Eusebiani porro presbyteri opera perfugium apud Constantium adepti, Eusebium præpositum, ac per eum alios eunuchos, imo ipsam B imperatricem ad hæreseos trahunt amorem atque patrocinium. Tum Arianæ res firmitatem accepere.

6. Archiepiscopales autem thronos tum hi occupabant, Maximus Jerosolymitanum, Alexander imperatoriæ urbis, Athanasius vero exsul erat. Arius vero cum Constantinopolim venisset, desiderio infremebat labefactandæ Dei Ecclesiæ. Sed divina ultio rem non ultra toleravit : precibusque sancti Alexandri commota, hæresin Ario privat, qui visceribus effusis exstinctus est. Cum autem post hæc parum conquievissent Ariani, omnia denuo commoverunt, rati magno sibi fore telo Athanasii exsilium ad omnia pro libidine peragenda. Verum divina providentia conatum præoccupavit eorum, C Athanasiumque ab exsilio reduxit, litteris munitum imperatoriis : quibus eum Constans Occidentalium partium imperator, ceu viatico quodam instructum, remisit Alexandriam. Tum pastorem suum quotquot sanæ fidei erant, libentissime receperunt, hæretici autem seditiones excitarunt, ac Eusebio occasionem dederunt, ut Athanasium rursus apud Constantium calumniaretur, atque calumniis suis levissimum hominem ita in iram concitarunt, ut sanctum iterum exsilio damnaret. Ili mortui cujusdam manu abscissa, eam quasi telum adversus sanctum virum ad calumniam protulere, quam manum dicebant Arsenii esse, et ab Athanasio abcissam, aiebant esse magicæ artis instrumentum. Decretum porro exsilii nequaquam solutum fuit : sed D jussu imperatoris concilium Tyri cogitur; mandatumque imperatorium traditur, ut Archelaus, qui eadem in domo habitabat, ac cum ipsis sentiebat, una cum Phœnices præfecto Eusebianis assiderent, et una examinarent ea quæ adversus Athanasium conficta fuerant. Moram itaque trahebant qui Tyri sedebant, quasi Alexandria venturos accusatores exspectarent, quos oculatos esse sceleris testes, atque Arsenium probe nosse nuntiabant : ut autem ex eventu palam fuit, divina providentia ita dispensante. Erat enim Arsenius Alexandrinæ Ecclesiæ lector, qui cum turpis sceleris pœnas daturus esset, ab Athanasio ereptus fuerat et fuga quæsierat sibi salutem. Cumque perfuga ille lateret, hinc calum-

(a) *Sic*, pro ἐκκεκόφθαι. EDIT. PATROL.

Digitized by Google

niandi audacia impiis accessit. Sed commiseratione ductus Arsenius erga liberatorem suum (in illa enim concilii cunctatione sycophantiæ fama ubique pervagata est), Tyrum concedit; ratus sibi potius moriendum esse, quam sui causa circa tantum virum totum orbem scandalizari; Athanasio autem secreto se sistit, ac consilium ab eo accipit ut ante judicium omnibus lateret, ne quid ipse mali a sycophantis pateretur, et ut conspecta calumniæ confictæ manifesta confutatione, accusationem adversarii desererent.

7. Convocato itaque concilio, primam illi calumniam intentant mulieris de stupro oblato accusantis. Clamabat porro impudens muliercula, sibi noctu ab irrumpente Athanasio vitium oblatum fuisse. Aderat porro illi virginitatis amatori et Timotheus ejus presbyter, unaque consilium ineunt sapientissimum, imo a Deo ipso inspiratum, quo malæ impiorum artes, facile confutatæ forent. Cum enim coram muliere adducti essent, qui accusatus fuerat quiete Deum precabatur. Timotheus autem, furiosa illa muliere impudenter agente, et Athanasium, uti edocta fuerat, corruptorem vocante; ille, inquam, presbyter, quasi Athanasius ipse fuisset, Dic mihi, inquit, mulier, egone apud te mansi? aut tu me domi excepisti, an noctu te violavi? Illa, utpote ex publico lupanari mulier, impudente vultu, oculisque ad Timotheum intentis: Tu es, exclamat, qui vim mihi intulisti, meque noctu corrupisti. Et ad judices conversa, calumniis suis horrenda adjecit juramenta, Timotheumque digito ostendens, illumque trahens dicebat: Is est, et non alius, corruptor meus. Judices porro cum satellitibus ridere, Athanasiique prudentiam mirari, quod vel silens, accusationem contra se intentatam in accusatores verteris, impudentissimos esse sycophantas palam fecisset. At illi nequaquam resipuere nec majorem æqui bonique habuere curam. Accusatores igitur, quos ingemere oportebat, et gratiæ loco habere, quod sycophantiæ pœnas non luerent, linguam adornant suam ad calumniam de Arsenii manu, crimenque cædis et veneficii viro ascribunt pietatis propugnatori. Ille voce ac mente imperterritus: Quis, inquit, ex vobis Arsenium novit vel dexteram ejus? Respondentibus ex consessu non paucis qui erant cum accusatoribus, se probe nosse Arsenium; tum Athanasius: Quandoquidem, ait, se probe et accurate nosse Arsenium confitentur; adest ille, ingrediatur. Quo ingresso, rursum interrogavit, an illum introductum, nossent esse Arsenium. Cum id negare non possent illi, pertrahit illum propius ad tribunal, jubetque primum ut dexteram erigat manum, deindeque sinistram. Et exclamavit: Ecce Arsenium, viri cives, ecce ambas ejus manus, o admirandi judices. Dicant ergo accusatores, cujus est manus isthæc, et a quo illam resecuerint: quo autem animo ea sint usi, nemini ambiguum; resecue-

δὲ τὴν σωτηρίαν καρποῦται. Καὶ τὸ ἀφανὲς τοῦ φυγάδος θαρρεῖν τῷ πλάσματι τοὺς δυσσεβεῖς ὑπετίθετο. Ἀλλ' οἶκτον λαβὼν τοῦ σωτῆρος ὁ Ἀρσένιος (ἐν γὰρ τῷ βραδύνειν τὸ συνέδριον ἡ τῆς συκοφαντίας φήμη πανταχοῦ διέδραμε), πρὸς τὴν Τύρον παραγίνεται, κρεῖσσον λογιζόμενος εἰ δέοι αὐτὸν καὶ τεθνάναι, ἢ δι' αὐτὸν τὴν οἰκουμένην περὶ τηλικούτου ἀνδρὸς σκανδαλίζεσθαι. Ἐμφανίζεται δὴ κατὰ μυστικὴν ὁμιλίαν τῷ σεβασμίῳ Ἀθανασίῳ, καὶ δέχεται βουλὴν λανθάνειν πάντας πρὸ τῆς δίκης· ἵνα μή τι κακὸν αὐτὸς παρὰ τῶν συκοφαντῶν πάθοι, ἢ τὸν ἔλεγχον ἄφυκτον τοῦ δράματος συνιδόντες εἰς ὑπέρθεσιν τὸ ἔγκλημα διαλύσωσιν.

7. Ἀθροίζουσιν οὖν τὸ συνέδριον· καὶ πρώτη συκοφαντία, γύναιον αὐτῷ ἐπαφιᾶσι μοιχείαν ἀναB καλούμενον. Ἐβόα δὲ τὸ ἀναιδὲς ἐκεῖνο καὶ μεμισθωμένον γύναιον νύκτωρ ἄκουσα φθορὰν ὑποστῆναι ἐπιπεσόντος αὐτῇ Ἀθανασίου. Συνῆν τῷ τῆς παρθενίας ἐραστῇ καὶ Τιμόθεος ὁ αὐτοῦ πρεσβύτερος καὶ βουλὴν σοφίας, μᾶλλον δὲ θείας ἐπιπνοίας βουλεύονται, δι' ἧς τὸ κακομήχανον τῶν δυσσεβῶν ῥᾳδίως ἔμελλεν ἀπαιτεῖσθαι τὸν ἔλεγχον. Ἐπεὶ γὰρ εἰς πρόσωπον ἦχθησαν τοῦ γυναίου, ὁ μὲν κατηγορούμενος, ἡσυχῇ Θεὸν ἐδυσώπει· Τιμόθεος δ', ἀναιδευομένης τῆς μαινάδος, καὶ τὸν Ἀθανάσιον, ὡς ἐδιδάχθη, φθορέα καλούσης, ὁ πρεσβύτερος, ὡς δῆθεν Ἀθανάσιος, Εἰπέ μοι, ὦ γύναι, φησὶν, ἐγὼ παρὰ σοὶ ἔμεινα, ἢ σύ με ἐν οἴκῳ τῷ σῷ ὑπεδέξω, ἢ νύκτωρ σὲ ἐβιασάμην; Ἡ δὲ, οἷα γύναιον ἐκ δημοσίου τέγους, ἀναιδεῖ προσώπῳ καὶ ἀτενέσιν ὀφθαλμοῖς πρὸς τὸν Τιμόθεον ἀποC βλέψασα, Σὺ εἶ ὁ τὴν βίαν μοι ἐπενεγκὼν, καὶ τὴν φθορὰν νύκτωρ, ἀνεβόα· καὶ πρὸς τοὺς κριτὰς ἐπιστραφεῖσα τοὺς φρικτοτάτους ὅρκους ταῖς διαβολαῖς συνῆπτεν, ὡς οὗτος, τὸν Τιμόθεον πάλιν δακτυλοδεικτοῦσα καὶ ἕλκουσα· Οὗτός ἐστι, καὶ οὐκ ἄλλος ὁ ἐμὸς φθορεύς. Οἱ δὲ κριταὶ σὺν τοῖς δορυφόροις τῆς μαχλάδος μὲν κατεγέλων, Ἀθανάσιον δὲ τῆς συνέσεως ἐθαύμαζον, ὅπως σιγῶν τὸ κατ' αὐτοῦ ἔγκλημα εἰς τοὺς κατηγόρους περιτρέψας, ἀναιδεστάτους συκοφάντας ἀπέδειξεν. Αὐτοὶ δὲ ἑαυτῶν οὐδὲν ἀμείνους εἰς τὸ φρονтίσαι τοῦ δικαίου γεγόνασιν. Οἱ δὲ κατήγοροι, δέον στένειν καὶ χάριν εἰδέναι, εἴ τις αὐτοὺς μὴ ἀπαιτοίη τὴν τῆς συκοφαντίας δίκην, οἱ δὲ καὶ πρὸς τὴν Ἀρσενίου δεξιὰν τὴν γλῶσσαν ὀπλίζουσι· καὶ φόνον ἅμα καὶ γοητείαν τῷ τῆς εὐσεβείας ἀγωνιστῇ D περιάπτουσιν. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἐν τῷ ἀταράχῳ καὶ τῆς φωνῆς καὶ τῆς γνώμης, Καὶ τίς γάρ ἐστι, φησὶν, ἐξ ὑμῶν, ὁ γινώσκων τὸν Ἀρσένιον ἢ τὴν αὐτοῦ δεξιάν; Φαμένων δ' οὐκ ὀλίγων οὓς εἶχε τὸ συνέδριον σὺν τοῖς κατηγόροις, ὡς σαφῶς εἰδεῖεν τὸν Ἀρσένιον· Καὶ ἐπεὶ βεβαίως καὶ ἀκριβῶς, ὁ Ἀθανάσιος ἔφησε, γινώσκειν οὗτοι συνωμολόγησαν τὸν Ἀρσένιον, ὁ δὲ πάρεστιν, εἰσίτω. Εἰσελθόντος δὲ, πάλιν ἐπηρώτα εἰ τὸν εἰσαχθέντα ἴσασιν, ὡς εἴη Ἀρσένιος. Τῶν δὲ οὐκ ἐχόντων ἀρνήσασθαι, ἕλκει τε αὐτὸν μᾶλλον τοῦ βήματος ἐγγύτερον· καὶ πρώτην τὴν δεξιὰν ἀνατεῖναι κελεύσας χεῖρα, εἶτα καὶ τὴν ἀριστερὰν, ἀνέκραγεν· Ἰδοὺ Ἀρσένιος, ἄνδρες πολῖται· ἰδοὺ καὶ αἱ τούτου δύο χεῖρες, ὦ θαυμάσιοι δικασταί. Εἰπάτωσαν οὖν οἱ

Digitized by Google

κατήγοροι τίνος ἐστὶν ἡ χεὶρ καὶ τίνος αὐτὴν ἐξέκο- A runt enim ab homine, ut nos interficerent. Sic ite-
ψαν; ἐφ' ᾧ γὰρ ταύτῃ ἐχρήσαντο, οὐκ ἔτι λοιπὸν οὐ- rum ille sycophantarum machinas evertit omnes.
δενὶ ἀμφισβήτησις· ἐχειροκόπησαν γὰρ ἄνθρωπον ὡς At judices, cæci atque surdi, tum studio placendi
ἂν ἡμᾶς θανατώσωσιν. Ἀλλ' ὁ μὲν οὕτω τὰ τῶν Constantio, tum ex animo ad hæreticos propenso,
ἀντιπάλων πάντα διέλυε μηχανήματα· οἱ δὲ κριταὶ, tribunale relicto, rem gestam silentio premere me-
τυφλοὶ καὶ κωφοὶ ἔκ τε τοῦ ζητεῖν ἀρέσκειν Κωνστα- liti sunt. Discedentibus illis, non jam inimici in ca-
τίῳ γεγονότες, καὶ ἐξ ὧν ἀπέκλινον τοῖς αἱρετίζουσιν, lumnias, sed in cædem strenuissimi viri erumpunt.
ἀπέλιπόν τε τὸ βῆμα, καὶ σιγῇ διδόναι τὰ ἐληλεγμένα Et alii verbis alii vocibus pulsant victorem; alii
ἐτεχνάζοντο. Ὑποχωρησάντων δὲ τούτων, κίνησις mortem ab imperatore illatum iri comminantur.
οὐκ ἔτι συκοφαντιῶν, ἀλλ' ἀναιδῶς (*a*) μιαιφονίας κατὰ Archelaus porro sanctum virum jamjam ab impiis
τοῦ τρισαριστέως ἀναῤῥήγνυται. Καὶ οἱ μὲν λόγοις, discerpendum, cum vix domo descendisset (tametsi
οἱ δὲ καὶ χερσὶ τὸν νικητὴν προὐπηλάκιζον· οἱ δὲ καὶ enim ad justum judicium non respiceret, naturali
τὸν ἐκ τοῦ βασιλέως ἐπέσειον θάνατον. Ὁ δὲ Ἀρχέ- tamen verecundia tenebatur), cum satellitibus eri-
λαος μέλλοντα διασπᾶσθαι τὸν ὅσιον ὑπὸ τῶν δυσσε- puit illum, occultamque ut fugam faceret monuit et
βῶν, μόλις τῆς οἰκίας καταβὰς (εἰ γὰρ καὶ πρὸς τὴν curavit. Impii autem cum rursus consessum venis-
κρίσιν οὐκ ἐώρα, ἀλλ' οὖν εἶχέ τινα τῆς φύσεως αἰδώ), B sent, nefaria crimina a se conficta insonti ascribunt,
μετὰ καὶ τῶν δορυφόρων ἐξαρπάζει, καὶ δρασμὸν cumque in variis libellis mendacia sua exarassent,
κρύφιον αὐτῷ παρασκευάζει, καὶ ὑποτίθεται· τὸ δὲ Constantio atque universo transmittunt orbi.
δυσσεβὲς συνεδριάσαντες αὖθις γράφουσί τε τὸν ἀναίτιον αἰτίαις ἀτόποις, ἃς αὐτοὶ συγέπλασαν, ἀλῶναι· καὶ διαφόροις βιβλιδίοις ἐγκαθέμενοι τὰ τοῦ ψεύδους, τῷ τε Κωνσταντίῳ καὶ πάσῃ διαπέμπονται τῇ οἰκουμένῃ.

8. Καὶ γίνεται τῷ πολυάθλῳ πᾶσα χώρα φυγὴ σφόδρα ζητουμένῳ. Καὶ ἡ ζήτησις τοῖς μὲν συνειδόσι καὶ μὴ καταμηνύουσι ζωῆς ἀφαίρεσιν ἐπέβαλλε τὴν ζημίαν· τοῖς δὲ κομίζουσιν ἢ ζῶντα ἢ τὴν αὐτοῦ κεφαλὴν δωρεαὶ προὐτείνοντο μεγάλαι. Ἃ συνιδὼν ὁ τῆς ὑπομονῆς ἀδάμας, ἐν λάκκῳ ὕδωρ μὴ ἔχοντι ἐπὶ ἓξ ἔτεσι λαθὼν ἐκαρτέρει. Ὡς δὲ καὶ τὸ χωρίον ἐκεῖνο προδίδοσθαι ἔμελλε, θείας ὄψεως τὴν προδοσίαν τῷ C θεράποντι πρὸ μιᾶς ἡμέρας μηνυσάσης, κἀκεῖθεν ἀποδιδράσκει, καὶ πρὸς τὴν Δύσιν ἀπαίρει· τοῦ Κώνσταντος ἤδη τὴν ἀρχὴν ἔχοντος, οὐ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν τοῦ ἀδελφοῦ Κωνσταντίνου. Καὶ γὰρ αὐτὸν τὸ στρατιωτικὸν, τυραννίδι ἐπιθέμενοι (*b*), ἀνεῖλον. Διδάσκει τοιγαροῦν διὰ συνδρομῆς Ἰουλίου τοῦ Ῥώμης τὸν βασιλέα Κώνσταντα τὰς συσκευὰς ἃς ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ὑπέστη, καὶ τὴν σύνοδον τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐπὶ διαστροφῇ τῆς πίστεως συγχροτηθεῖσαν· καὶ ὡς Γεώργιον εἰς τὸν αὐτοῦ θρόνον ἐκθέσμως χειροτονήσαντες ἐγκαθίδρυσαν· καὶ οὐκ ἐκεῖνον μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ ἐκείνου Γρηγόριον. Εὐσέβιος μέντοι, διαπραξάμενος ἃ ἐσπούδαζε, διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν ὅσιον Ἰούλιον, κοινωνὸν λαβεῖν τῆς Ἀθανασίου κατακρίσεως μηχανώμενος. Ὁ δὲ ἐξ ὧν ἐκεῖνος ἔγρα- D φεν, οὐ κατάκρισιν, ἀθώωσιν δὲ μᾶλλον Ἀθανασίου συνορῶν, γράμμασι τὸν ἠδικημένον ἐπιῤῥώσας, εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀποστέλλει· ἐν οἷς καὶ τοὺς αὐτὸν καθελόντας δικαία καὶ οὐ μικρὰ μέμψις μετήρχετο. Ἀλλ' οἱ τῆς Ἀρείου λύσσης, ὑποφθείραντες ἐπὶ πλέον τὸν Κωνστάντιον, ὃν αὐτοὶ κεχειροτονήκασι Γρηγόριον, ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν στρατιωτικῇ χειρὶ ἐκπεμφθῆναι καταπράττονται (Συριανὸς ἦν στρατηγὸς τῆς τοιαύτης παρατάξεως), καὶ ὁ στρατὸς εἰς πέντε χιλιάδας ἀπηρτίζετο. Διαφεύγει δ' οὖν ὁ σοφὸς Ἀθανάσιος τόν τε στρατηγὸν καὶ τοὺς στρατιώτας ἐνέοντας κατ' αὐτοῦ τὸν φόνον· καὶ τὸ δεύτερον ἐπὶ

8. Tumque de alia in aliam regionem fugiebat vir sanctus, ærumnis confectus, acriter perquisitus; adeo ut qui sciret ubinam esset, nec indicaret, capitali plecteretur pœna; iis vero qui indicarent ubi degeret, vel caput ejus afferrent, magna proponerentur præmia. Quorum gnarus patientiæ Adamas, in fovea aqua carente totos sex annos patienter latuit. Pridie vero ejus diei qua prodendus locus erat, divina quadam visione admonitus servus Dei, inde aufugit, inque Occidentem contendit: cum jam Constans imperium, non modo suum, sed etiam fratris Constantini obtineret; nam illum exercitus tyrannidem affectantem interfecerat. Docet igitur, opitulante Julio Romano, imperatorem, quas passus esset conspirationes ab Arianis, necnon synodum Antiochiæ ad eversionem fidei convocatam esse: qua ratione item Georgium illegitime in eamdem sedem ordinatum constituissent; nec illum duntaxat, sed prius etiam Gregorium. Eusebius porro cum quæ in animo erant perfecisset, ad sanctum Julium legationem mittit, hoc agens ut Athanasium ille una damnaret. Ille vero ex Eusebii litteris, Athanasium non damnandum, sed potius absolvendum judicavit; litterisque munitum suis mittit Alexandriam. Quibus litteris eos qui damnassent jure merito acriterque culpabat. Sed Ariani furentes, cum magis magisque Constantium corrupissent, ordinatum a se Gregorium Alexandriam cum militari manu transmitti curant (Syrianus copiarum dux erat) eratque exercitus quinque millium hominum. Fugit ergo sapiens Athanasius ducem atque milites, sibi necem inferre peroptantes, iterumque Romam concedit. Impius porro Gregorius Alexandriam occupavit. Populusque rem non ferendam ratus, ecclesiam incendit Dionysii nuncupatam. Romæ igitur una erant exsules

(*a*) **Forte** ἀναιδοῦς. EDIT. PATROL.
(*b*) **Sic supra legitur** τὸ δυσσεβὲς (collective pro οἱ δυσσεβεῖς) συνεδριάσαντες. IB.

Digitized by Google

venerandus Athanasius et Paulus, æqualibus ornati certaminibus et palmis.

A τὴν Ῥώμην ἀνατρέχει. Ὁ δὲ δυσσεβὴς Γρηγόριος τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκράτησε· καὶ ἡ πόλις, τὸ συνενεχθὲν οὐκ ἐν τῷ ἀνεκτῷ θεμένη τὴν καλουμένην Διονυσίου ἐκκλησίαν ἐνέπρησαν. Συνῆσαν οὖν ἀλλήλοις φυγάδες ὄντες ὅ τε σεβάσμιος Ἀθανάσιος καὶ Παῦλος, τοῖς ἴσοις ἀριστείοις κοσμούμενοι.

9. Scripsit autem Constans, incitante Julio pontifice, fratri suo Constantio, monens ut qui injuste læsi essent suis episcopatibus restituerentur. Cum autem nihil impetrasset, rogant eum Athanasius et socii, ut in œcumenica synodo, cum de rebus suis, tum de læsa fide judicaretur. Consensu itaque amborum imperatorum Sardicæ indicitur œcumenica synodus, undecimo anno a morte Constantini imperatorum patris. Ex Occidente autem episcopi convenere plus trecentis : ex Oriente tantum sex et septuaginta, quibus annumerabatur Ischyras ut episcopus. Cum igitur Sardicæ convenissent omnes, Orientales in conspectum venire Occidentalium recusabant, nisi prius Athanasium et Paulum ex concilio pellerent. Tum Protogenes Sardicæ episcopus, Hosius Cordubæ et reliqui episcopi, ne audire quidem injustam eorum postulationem voluerunt, ut scilicet viros pro quibus judicandis convenerant, absque prævio judicio condemnarent et expellerent. Hinc Orientales sese a Sardicensibus segregantes, Philippopoli congregantur : ibique consubstantialitatem, non jam clandestina sententia, sed propalam audaci lingua condemnarunt, dissimilitudinemque substantiæ declararunt. Tum impia sua decreta transmiserunt ubique. Sardicenses autem primum quidem eos qui abscessissent desertæ causæ condemnarunt : deinde accusatores Athanasii sycophantas esse cum deprehendissent, dignitate sua spoliarunt, ac tertium jam Nicænæ synodi decretum confirmant, consubstantialitatem promulgant, dissimilitudinem substantiæ reprobant. Tum litteras ad universas orbis Ecclesias mittunt. Compertis vero Occidentis imperator rebus Sardicæ gestis, de iis statim fratrem certiorem facit, restituique Paulo, Athanasio et aliis thronos suos partim hortatur partim jubet ; cumque Athanasius rursum Arianorum insidiis peteretur, ac Romæ degeret, Occidentis imperator rursum fratri litteris significavit, se si ipse bono animo Athanasium recipere vellet, ipsique episcopalem thronum restituere, paratum esse ad Athanasium eo mittendum ; si nollet, se suo marte juris ac justitiæ vindicem fore.

9. Γράφει δὲ Κώνστας, τῷ ἀδελφῷ Κωνσταντίῳ συμπαρορμῶντος αὐτὸν καὶ τοῦ ἀρχιερέως Ἰουλίου, ὥστε τὰς ἰδίας ἐπισκοπὰς ἀναλαβεῖν τοὺς ἠδικημένους. Ὡς δὲ οὐδὲν ἤνυεν, ἀξιοῦσιν αὐτὸν οἱ περὶ Ἀθανάσιον οἰκουμενικῇ συνόδῳ τὰ περὶ αὐτούς τε καὶ τῆς συνεπηρεαζομένης πίστεως ἐπικριθῆναι· καὶ κηρύσσεται γνώμῃ τῶν δύο βασιλέων κατὰ Σαρδικὴν οἰκουμενικὴ σύνοδος. Ἐνδέκατον δ' ἦν ἔτος ἀπὸ τῆς τελευτῆς Κωνσταντίνου τοῦ πατρὸς τῶν βασιλέων. Ἐκ μὲν δὴ τῆς Ἑσπερίας ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους συνῆλθον ἐπίσκοποι, ἐκ δὲ τῆς Ἀνατολῆς ἓξ μόνοι καὶ ἑβδομήκοντα, ἐν οἷς καὶ ὁ τοῦ Μαρεώτου Ἰσχύρας ἠριθμεῖτο ὡς ἐπίσκοπος. Ὡς οὖν ἐν τῇ Σαρδικῇ συνῆσαν ἅπαντες, οἱ τῆς Ἀνατολῆς εἰς ὄψιν τῶν Ἑσπερίων ἐλθεῖν ἀπηρέσκοντο, εἰ μὴ πρότερον τοὺς περὶ Ἀθανάσιον καὶ Παῦλον τοῦ συλλόγου ἀπελάσωσι. Πρωτογένης δὲ ὁ Σαρδικῆς ἐπίσκοπος καὶ Ὅσιος Κουδρούβης, καὶ οἱ λοιποὶ ἐπόμενοι οὐδ' εἰς ἀκοὴν τὴν ἔκθεσμον αὐτῶν ἀξίωσιν παρεδέξαντο, ἄνδρας, οὓς συνῆλθον κρῖναι, ἀκρίτως κατακρῖναι καὶ ἀπελάσαι. Ἐξ ὧν οἱ μὲν τῆς Ἀνατολῆς, σχισθέντες τῶν ἐν Σαρδικῇ, ἐν τῇ Φιλίππου πόλει συναθροίζονται καὶ τὸ ὁμοούσιον οὐκ ἔτι γνώμῃ ὑφάλῳ, ἀλλ' ἐμφανεστάτῃ καὶ γλώσσῃ θρασύτητι ἀναθεματίζουσι, καὶ τὸ ἀνόμοιον δογματίζουσι καὶ τὰ δυσσεβῆ ψηφίσματα πανταχοῦ διαπέμπονται· οἱ δὲ ἐν Σαρδικῇ πρῶτον μὲν τῶν ἀποσχισάντων ἐρήμην κατεψηφίσαντο· εἶτα τοὺς Ἀθανασίου κατηγόρους, συκοφαντίας ἁλόντας, καθαιροῦσι τοῦ ἀξιώματος· καὶ τρίτον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου τὸν ὅρον κρατύνουσι, καὶ ἀνακηρύττουσι τὸ *ὁμοούσιον* ἐπὶ πᾶσι, τὸ *ἀνόμοιον* δὲ ἀποκηρύττουσι. Καὶ γράμματα πρὸς πάσας τὰς οἰκουμένης Ἐκκλησίας διαπέμπονται. Γνοὺς δ' ὁ τῶν Ἑσπερίων βασιλεὺς τὰ κατὰ τὴν Σαρδικὴν συνενεχθέντα, διδάσκει μὲν παραυτίκα τὸν ἀδελφὸν, ἀποδοθῆναι δὲ Παύλῳ καὶ Ἀθανασίῳ καὶ τοῖς περὶ αὐτοὺς τοὺς οἰκείους θρόνους ἅμα μὲν παρήνει, ἅμα δὲ καὶ παρεκελεύετο. Καὶ Ἀθανάσιος μὲν ὑπεστέλλετο τὰς τῶν Ἀρειανῶν ἐπιβουλὰς, καὶ τῇ Ῥώμῃ προσέδρευεν· ὁ δὲ τῆς Δύσεως βασιλεὺς πάλιν γράφει τἀδελφῷ, ὡς, εἰ μὲν προθύμως προσδέχοιτο τὸν ἄνδρα, καὶ τὸν ἀρχιερατικὸν ἀποδίδωσι θρόνον, ἕτοιμός ἐστιν ἐκπέμπειν τὸν Ἀθανάσιον· εἰ δὲ μὴ βούλοιτο, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ τοῦ δικαίου γενήσοιτο τιμωρός.

10. Metuens itaque Constantius, litteris suis non semel, neque bis tantum, sed usque tertio, perhumaniter atque blande ad se vocat strenuissimum Athanasium. Quem Occidentis imperator cum multis satellitibus mittit. Julius item pontifex variis eum epistolis quasi viatico communivit. Advenientem porro Constantius in proprium restituit thronum, comiter prius increpatum : Cum aufugisti, ait, magnam mihi irrogasti contumeliam, tametsi te humaniter tractare cogitarem. Verum unam jam mihi conferto gratiam. Ille se dixit pro viribus imperatori facturum satis. Tum Constantius postu-

10. Καθίσταται δὴ ὁ Κωνστάντιος εἰς δέος καὶ διὰ γραμμάτων οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δὶς καὶ τρὶς σταλέντων, ἐπαγωγῶν τε καὶ θελκτηρίων, καλεῖ πρὸς ἑαυτὸν τὸν πολύαθλον Ἀθανάσιον· καὶ μετὰ πολλῆς δορυφορίας ἀποστέλλει τοῦτον ὁ τῆς Ἑσπέρας βασιλεὺς, καὶ Ἰουλίου τοῦ ἀρχιερέως γράμμασιν αὐτὸν διαφόροις ἐφοδιάζοντος· Κωνστάντιος δὲ παραγεγονότα εἰς τὸν οἰκεῖον θρόνον ἀποκαθίστησιν, ὑφειμένῳ πρότερον ὀνειδισμῷ καθυποβαλών· Ἀποδρὰς γὰρ, ἔλεγε, μεγάλην ἐμοῦ λοιδορίαν κατέχεας, καίτοι γε περὶ σοῦ φιλάνθρωπα μελετῶντος. Πλὴν ἀλλά γε νῦν μίαν μοι δίδου χάριν. Ὁ δὲ τὴν κατὰ δύναμιν ἕτοιμος

Digitized by Google

εἶναι διωμολόγει χαρίζεσθαι. Καὶ ὁ Κωνστάντιος μίαν A
ἐκκλησίαν τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιζητεῖ τοῖς Ἀρειανοῖς δοθῆναι συνακτήριον. Ὁ δὲ οὐκ ἀπεῖπεν, συνάπτει δὲ τῇ καταθέσει εἰ καὶ Κωνστάντιος ἐν Κωνσταντινουπόλει μίαν τοῖς ὁμοδόξοις ἦν οὕπω εἶχον ἐγχειρίσειε. Κωνστάντιος δὲ προθύμως τε καὶ σὺν ἡδονῇ ἐπηγγείλατο. Ἠγνόει δὲ ἄρα λυπῶν τὰ μέγιστα τοὺς ὁμόφρονας. Πλὴν καταπλαγεὶς τὴν τοῦ Ἀθανασίου σύνεσίν τε καὶ ἀγχίνοιαν, ὡς προείρηται, μετὰ πάσης δόξης καὶ τιμῆς ἐκπέμπει, γράφων καὶ πρὸς τὸν Αὐγουστάλιον τά τε ἄλλα διὰ σεβασμιότητος ἄγειν αὐτὸν, καὶ πάντα οἷς αὐτὸν αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ κατεψηφίσαντο, τὸ ἄκυρον καὶ ἀνενέργητον ἔχειν· ἀλλά γε δὴ καὶ τὸν ὑπ' αὐτῷ κλῆρον τὴν προτέραν τιμὴν καὶ πάσης δημοσίου ὑπηρεσίας ἀναλαβεῖν τὴν ἐλευθερίαν. Καταλαβὼν οὖν ὁ Ἀθανάσιος τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ Μαξίμῳ τῷ ἀρχιερεῖ τοῦ Θεοῦ καὶ ὁμολογητῇ συνελθὼν εἰς ὄψιν τε καὶ ὁμιλίαν, τά τε ἐν Σαρδικῇ διαπεπραγμένα, καὶ ὡς πρὸς αὐτὸν Κωνστάντιος διετέθη ἀναδιδαξάμενος, σύνοδον ἀθροῖσαι τὸν ὁμολογητὴν καταπράττεται. Καὶ ἡ σύνοδος τῷ θαυμαστῷ Ἀθανασίῳ καὶ τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα ἐπιψηφίζεται. Καὶ γράφει τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ πάσῃ τῇ τε Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ ἃ περὶ Ἀθανασίου ἔγνω τε καὶ διεπράξατο. Ὁ δὲ γενναῖος οὗτος ἀθλητὴς, τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἐπιστὰς, καθίζει καὶ αὐτὸς ἀρχιερέων ἐξ Αἰγύπτου τε καὶ Λιβύης σύλλογον· καὶ αὐτὴ (a) τὰς ὁμοίας καὶ ἀπαραλλάκτους ψήφους ταῖς ἐν Σαρδικῇ καὶ Ἱεροσολύμοις συνόδοις ψηφίζεται. Ἀλλὰ γὰρ Μαγνεντίου τυραννίδι C
ἐπιθεμένου, καὶ τὸν βασιλεύοντα τῆς Δύσεως διαφθείραντος, οἱ ἐξ Ἀρείου πάλιν τὸν κονιορτὸν Κωνστάντιον κατὰ τοῦ πολυάθλου ἀναῤῥιπίζουσι· καὶ πάλιν τὰ τῆς ἀσεβείας ψηφίσματα, καὶ πάλιν φυγὴ καὶ πάλιν ἔρευνα, καὶ πάλιν ἀναζήτησις. Ναὶ δὴ καὶ Γεώργιος ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως ἁρπάσας τὸν θρόνον ἅμα τοῖς περὶ Ἀκάκιον καὶ Πατρόφιλον, οἱ τῆς Ἀρείου φατρίας, ἐξωθήσαντες Ἱεροσολύμων τὸν ὁμολογητὴν Μάξιμον, ἀντεισάγουσι Κύριλλον. Ὁ δὲ δυσσεβὴς Γεώργιος, τοσούτων τὴν Ἀλεξανδρέων ἐνέπλησε κακῶν, ὡς τὰ τοῖς Ἕλλησι κατὰ Χριστιανῶν τολμηθέντα φιλανθρωπίαν νομίζεσθαι. Αἰκισμοὶ γὰρ σωμάτων καιναῖς ἐπινοίαις ἀφορήτους φέροντες τὰς ἀλγηδόνας κατέξαινον, καὶ πῦρ γυμναῖς ταῖς παρθένοις προσεφέρετο· καὶ θάνατος πολλοὺς ἄλλους καὶ τοῦ ζῆν καὶ τῆς τιμωρίας ἐξήρπαζε. Γεγόνασι καὶ ὑπερορίαι τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἱερέων τε καὶ ἀρχιερέων δύο καὶ τριάκοντα.

11. Ὁ δὲ Κωνστάντιος, προσλαβὼν καὶ τὴν τάδελ- D
φοῦ ἀρχὴν, καὶ τοὺς Ἑσπερίους ἐπισκόπους μεθέλκειν εἴς τε τὴν Ἀθανασίου κατάκρισιν, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἐσπούδαζεν αἵρεσιν. Διὸ καὶ σύνοδον διὰ ταῦτα κατὰ Μεδιόλανον πόλιν τῆς Ἰταλίας ἀθροίζει, καὶ τινὰς μὲν πρὸς οἰκεῖον διαστρέφει βούλημα· Διονύσιος δὲ καὶ Εὐσέβιος καὶ Ῥοδανὸς, Παυλῖνός τε καὶ Λουκίφερ, τὸ οἰκεῖον καὶ τῆς εὐσεβείας μὴ καθυβρίσαντες φρόνημα, καὶ οὐδ' Ἀθανασίου καταγνῶναι ἀνασχόμενοι (ᾔδεισαν γὰρ τὴν Ἀθανασίου κατάκρισιν τὴν τῆς πίστεως προοιμιάζεσθαι καθαίρεσιν), ἐν Ἀριμήνῳ ὑπερορίζονται. Γνοὺς δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων Ἀθανάσιος, ὡς πάλιν κατ' αὐτοῦ πικρότερόν τε καὶ

lat unam ex Alexandrinis Ecclesiis Arianis pro conventibus celebrandis tradi. Nec abnuit Athanasius, adjecitque, dummodo unam Constantius Constantinopoli, iis qui secum sentirent Ecclesiam traderet, ubi nulla potiebantur. Quod Constantius libenter ac prompte promisit ignarus se eos qui secum sentirent summo afficere dolore. Cæterum summam Athanasii prudentiam, ingeniique acrimoniam miratus, eum, uti diximus, summa cum gloria et honore dimisit. Litteris Augustalio jubens, eum cum veneratione tractari, atque omnia quæ vel ipse Constantius, vel sui adversus eum promulgassent irrita forent, ac clerum illius pristino restitui honori, publicique ministerii immunitatem recipere. Cum itaque Athanasius Jerosolymam pervenisset, B
Maximumque Dei pontificem et confessorem adiisset, collocutus cum eo est de rebus Sardicæ gestis, deque Constantii erga se affectu, ac confessori auctor fuit cogendæ synodi. Quæ synodus admirando viro Athanasio et communionem et pontificalem dignitatem restitui decrevit. Scripsit item Alexandrinis omnibus perque Ægyptum et Libyam res a se Athanasii causa gestas et statutas. Generosus autem athleta, Alexandriam cum venisset, synodum et ipse convocat episcoporum Ægypti et Libyæ. Quæ similia omnino decreta tulit iis quæ Sardicæ et Jerosolymis statuta fuerant. Verum cum Magnentius tyrannidem occuparet ac interfecisset imperatorem Occidentis, rursum Ariani pulverem movent, Constantium scilicet, adversus generosum Athanasium concitant. Hinc rursum impia decreta, rursum fuga, iterum perquisitio et investigatio. Interea Georgius thronum invadens Alexandrinum, una cum Acacio et Patrophilo Arianis hominibus, Jerosolymis pulso confessore Maximo, in ejus locum Cyrillum constituunt. Impius vero Georgius tot tantisque Alexandriam replevit malis, ut commissa a gentilibus in Christianos facinora, humana viderentur iis comparata. Novæ enim plagæ recens excogitatæ corporibus infliguntur, quæ intolerandum afferrent dolorem. Ignis nudis virginibus admotus. Mors vero multos vitæ et suppliciis eripuit. Tum in exilio pulsi sunt sacerdotes et episcopi in Ægypto triginta duo.

11. Constantius vero suscepto fratris imperio, D
Occidentales, cum ad Athanasii condemnationem, tum ad suam hæresin pertrahere satagebat. Quare synodum in Italiæ civitate Mediolano congregat, ac quosdam ibi ad suam abduxit voluntatem. Dionysius vero, Eusebius, Rhodanus, Paulinus et Lucifer, qui suam piamque religionem nequaquam contumelia affecere, neque Athanasium condemnare voluerunt (sciebant enim Athanasii condemnationem esse fidei condemnationis quasi proœmium), Ariminum mittuntur in exsilium. Cum nosset porro Dei servus Athanasius, hæreticam turmam iterum adversum se acerbius ac crudelius commoveri,

(a) Leg. αὐτὸς, refertur enim ad σύλλογος. EDIT. PATROL.

Digitized by Google

clam omnibus qui in urbe erant ad virginem quamdam fugit, ut ad locum nullatenus suspectum non perquireretur. Erat enim speciosissima puella, ut omnes certum putarent virum nullum, nedum archiepiscopum apud illam diversatum iri. Eratque annos nata vigiuti. Commemorat autem ipsi veritatis ille magister et custos quæ se spectarent, quod scilicet ad sui cædem sese instruerent hæretici. Et quod omnia quæ extra urbem essent vestigarentur: quodque ex revelatione Dei saluti suæ consulentis ad ipsam venisset. Illa cum ineffabili gaudio virum recipit et per sex annos occultat, donec Constantii mors finem afferret latebris. In omnibus autem alacriter virgo, et cum reverentia sancto viro ministrabat, quod in civitate parvi et magni, amici et persecutores juxta ignorabant. Jussit porro Constantius ut quotquot in Italia episcopi nollent Arianæ hæresi subscribere, suis exigerentur Ecclesiis, eorumque loco ordinarentur impii homines. Exsulavit tunc etiam Liberius, qui post Julium Romanum occupabat thronum, cujus loco ordinatur Felix, qui confestim divinitus immissa cæcitate pœnas luit, ac deinceps pestilenti morbo sublatus est. Ea ipsa Meletius Antiochiæ episcopus patitur, ejusque loco hæresis Euzoium constituit, Constantinopoli vero Eudoxium, viros impios dignamque hæresi sua vitam agentes.

ὁ Ἀντιοχείας ὑφίσταται, καὶ ἀντικαθιστᾷ ἡ αἵρεσις τὸν Εὐζώϊον, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ τὸν Εὐδόξιον, ἄνδρας δυσσεβεῖς καὶ τὸν βίον ἐπαξίους τῆς αἱρέσεως.

12. Eodem tempore Julianum Constantius Cæsarem proclamat, et in Gallias mittit. Novam autem ecclesiam a se Constantinopoli constructam, ipsi Dei Sapientiæ cognominem dedicavit. Tum impius Eudoxius in festo Encæniorum in throno constitutus, primam illam audacem stultissimamque protulit vocem: *Pater impius, Filius pius.* Tumultu autem jure inde oborto, malo malum sedare conatus est: Nihil id vos, inquit, conturbet, nam Pater impius, quia neminem pie colit; Filius vero pius, quia Patrem pie colit. Hoc furiose dictum in cachinnos et risus tumultum vertit, ita ut multi ab ecclesia discederent. Porro Julianus in Galliis agens, victoriis contra barbaros reportatis, a militibus imperator declaratur. Comperta Constantius ejus inauguratione, baptizatur impia Euzoii manu, armaturque contra adversarium. Cumque Mopsuerenem pervenisset, Ciliciæ oppidulum, belli sollicitudinibus ita laboravit, ut apoplexia correptus obiret, annum agens a nativitate quadragesimum quintum, imperii a morte patris vicesimum quintum. Georgius autem Alexandriæ templum Græcorum dirutum in quo olim Græci Mithræ mysteria agebant, viros sacrificantes, pueros item et mulieres ut eorum extis divinarent, hoc, inquam, templum emundare aggressus est, ut illic oratorium excitaret. Dum expurgaretur, multæ reperiuntur calvariæ occisorum, quas Christiani zelo permoti eduxerunt, ut Græcorum mysteria traducerent et risum populo moverent. Hanc gentiles non ferentes

φονικώτερον τὸ αἱρετικὸν παροξύνεται στῖχος, λαθὼν ἅπαντας τοὺς ἐν τῇ πόλει, παρθένῳ τινὶ καταφεύγει τῷ ἀνυπόπτῳ τῆς κόρης κλέπτων τὴν εὕρεσιν· ἦν γὰρ ἡ νεᾶνις καὶ τὴν ὄψιν ὡραία, καὶ συνοικεῖν αὐτῇ μηδὲ τὸν τυχόντα ἄνδρα, μήτιγε ἀρχιερέα, πολλὴν καὶ βεβαίαν τὴν πληροφορίαν παρέχουσα. Ἔτος δὲ τῆς ἡλικίας εἰκοστὸν ἠνύετο αὐτῇ ἀπὸ γενέσεως. Ἀνατίθησιν οὖν αὐτῇ ὁ τῆς παρθενίας καὶ διδάσκαλος καὶ φύλαξ τὰ καθ' ἑαυτὸν, ὅτι πρὸς μιαιφονίαν αὐτοῦ ἐξοπλίζοιτο τὸ αἱρετικόν· καὶ ὡς πάντα τὰ ἔξω τῆς πόλεως προκατείληπται ἐρεύναις· καὶ ὡς, ἐκ θείας ὄψεως τὴν σωτηρίαν αὐτῷ πρυτανευούσης, πρὸς αὐτὴν ἦκοι. Ἡ δὲ μετὰ χαρᾶς ἀνεκλαλήτου καὶ ὑποδέχεται καὶ ἐπὶ ἓξ ἔτη κατακρύπτει· καὶ ἡ Κωνσταντίου τελευτὴ λύσις γίνεται τῆς ἀποκρυβῆς. Ἐν πᾶσι δὲ προθύμως καὶ σεβασμίως ἡ παρθένος ἐξυπηρέτει τὸν ὅσιον, πάντας τοὺς ἐν τῇ πόλει μικρούς τε καὶ μεγάλους, καὶ τοὺς φιλοῦντας καὶ τοὺς διώκτας διαλανθάνουσα. Προστάττει δ' οὖν ὁ Κωνστάντιος τοὺς μὴ βουλομένους τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἀρχιερέων τῇ Ἀρείου καθυπογράφειν ἐξωθεῖσθαι τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀντ' ἐκείνων τοὺς δυσσεβεῖς ἐγκαθίστασθαι. Ὑπερωρίζετο καὶ Λιβέριος τότε μετὰ Ἰούλιον τὸν θρόνον Ῥώμης ἰθύνων· καὶ ἀντιχειροτονεῖται Φίλιξ, ὃς παραχρῆμα μὲν ποινῇ θεηλάτῳ τῇ τῶν ὀφθαλμῶν πηρώσει ὑποβάλλεται, ὕστερον δὲ καὶ λοιμικῇ νόσῳ κατασχεθεὶς διαφθείρεται. Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ Μελέτιος

12. Κατ' ἐκεῖνο καιροῦ καὶ Ἰουλιανὸν ὁ Κωνστάντιος ἀναγορεύει Καίσαρα, καὶ πρὸς τὰς Γαλλίους ἐκπέμπει. Ἐγκαινίζει δὲ καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρ' αὐτοῦ νεουργηθεῖσαν ἐκκλησίαν· ἐπώνυμον αὐτῇ ἡ τοῦ Θεοῦ Σοφία. Καὶ ὁ δυσσεβὴς Εὐδόξιος κατὰ τὰ ἐγκαίνια ἐνθρονισθεὶς, πρώτην ἐκείνην τὴν τολμηρὰν καὶ ἀφρονεστάτην ἀφῆκε φωνήν· « Ὁ Πατὴρ ἀσεβὴς, ὁ Υἱὸς εὐσεβής. » Θορύβου δὲ δικαίου τὸ πλῆθος περιλαβόντος, κακῷ τὸ κακὸν ἐπενόει κατευνάζειν· καὶ, Μηδὲν, φησὶ, ταραττέτω· ὁ μὲν γὰρ ἀσεβὴς Πατὴρ, ὅτι οὐδένα σέβει· ὁ δὲ Υἱὸς εὐσεβὴς, ὅτι σέβει τὸν Πατέρα. Ταῦτα τοῦ δυσσεβοῦς εἰπεῖν ἐπιμανέντος, ὁ θόρυβος εἰς χλεύην καὶ μυκτηρισμὸν ἐκλυθεὶς, τοὺς πολλοὺς τῶν συνειλεγμένων διεσκέδασε τῆς ἐκκλησίας. Ὁ μέντοιγε Ἰουλιανὸς κατὰ τὰς Γαλλίους διατρίβων, καὶ νίκας ἀναδησάμενος κατὰ βαρβάρων, ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀνακηρύττεται βασιλεύς. Καὶ Κωνστάντιος, μαθὼν τὴν ἀνάρρησιν, βαπτίζεται μὲν τῇ θεομάχῳ χειρὶ Εὐζωΐου, ἐξοπλίζεται δὲ κατὰ τοῦ ἐπαναστάντος. Γενόμενος δὲ ἐν Μόψου κρήνῃ (πολίχνιον δὲ τοῦτο τῆς Κιλικίας), ὑπὸ φροντίδων αἷς αὐτὸν ὁ πόλεμος συνεῖχεν ἀποπληξίᾳ ληφθεὶς, τελευτᾷ, ἔτος μὲν ἄγων ἀπὸ γενέσεως πέμπτον καὶ τεσσαρακοστὸν, βασιλεύσας δὲ μετὰ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν ἔτη πέντε καὶ εἴκοσι. Γεώργιος δὲ ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ναὸν Ἑλληνικὸν δὴ κατηρειπωμένον (ἐν ᾧ τὸ παλαιὸν οἱ Ἕλληνες τελετὰς ἐτέλουν τῷ Μίθρᾳ θύοντές τε ἄνδρας, καὶ παῖδας, καὶ γυναῖκας, καὶ τοῖς σπλάγχνοις αὐτῶν μαντευόμενοι), τοῦτον ἀνακαθαίρειν ἐπεμελεῖτο ἐπὶ τὸ ἀνοικοδομῆσαι φῦ-

Digitized by Google

κτήριον. Ἀνακαθαιρομένου δὲ, εὑρηται πολλὰ κρανία τῶν ἀνῃρημένων· καὶ τῶν Χριστιανῶν οἱ ζηλωταὶ ἐκπομπεύοντες τὰ τῶν Ἑλλήνων μυστήρια εἰς γέλωτα τῷ δήμῳ καὶ χλεύην τὰ κρανία προάγουσι. Τὸ δὲ Ἑλληνικὸν, τὴν ὕβριν οὐκ ἐνεγκόντες, ὀργῆς αὐτοῖς ἀθέου στρατηγούσης, ὁρμῶσι κατὰ τῶν Χριστιανῶν· καὶ τοὺς μὲν ξίφεσι, τοὺς δὲ ῥοπάλοις, τινὰς δὲ λίθοις, ἄλλους δὲ τοῖς παρατυχοῦσιν ἀπέκτειναν, ἐνίους δὲ αὐτῶν καὶ ἀνεσταύρωσαν· τὸν δὲ Γεώργιον, τῆς ἐκκλησίας ἐξελκύσαντες, καμήλῳ τε προσέδησαν, καὶ διασπαραχθέντα σὺν αὐτῇ πυρὶ παρέδοσαν.

A contumeliam, impia ducente ira in Christianos irrumpunt: et alios gladiis, alios fustibus, quosdam lapidibus, ac quovis passim occurrente trucidarunt, nonnullos etiam crucifixere. Georgium autem ecclesia extractum, cameloque illigatum, cum eo pacto discerpsissent, conjecerunt in ignem.

13. Ἰουλιανός γε μὴν τὸ τῆς βασιλείας κράτος λαβὼν, τὰ μὲν Ἑλλήνων ἐσπούδαζεν· ἃ δὲ Κωνσταντίῳ κατὰ τῶν τοῦ Θεοῦ ἀρχιερέων πεπαρώνητο, στέργειν οὐ προῃρεῖτο. Διὸ τοὺς ἐν ὑπερορίαις πάντας φωναῖς φιλανθρώποις ἀνεκαλέσατο. Ἐξ οὗ καὶ Ἀθανάσιος θαῤῥήσας ἔξεισι μὲν τῆς οἰκίας ἐν ᾗ κατεκρύπτετο τῆς παρθένου· κατὰ νύκτα δὲ ἔνδον ὤφθη τῆς ἐκκλησίας· καὶ ὁ Ἀλεξανδρέων δῆμος ἀσμένως αὐτὸν, καὶ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντα, κατὰ ἑορτῆς φαιδρότητα ὑπεδέξαντο. Ὅσον δὲ Ἀρειανίζον ἐν τῇ πόλει ὑπελείπετο εἰς τὸν Γεωργίου τόπον Λούκιον προχειρίζονται. Ἰουλιανὸς δὲ πανταχοῦ ἔσεβε τὰ Ἑλλήνων· ἔθυε δὲ κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν δημοσίᾳ τῷ τῆς Τύχης ἀγάλματι· ἡνίκα καὶ Μάρις ὁ Χαλκηδόνος χειραγωγούμενος (ἦν γὰρ ὑπὸ τοῦ γήρως ὑπόχυσιν ἔχων ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς), πολλὰ τὸν ἀποστάτην ἐκάκιζεν. Ὁ δὲ τυφλὸν καὶ πονηρὸν ἀντελοιδορεῖτο, καὶ ὡς ὁ Γαλιλαῖος αὐτοῦ θεὸς οὐ θεραπεύσειεν αὐτὸν, κατωνείδιζεν. Ὁ δὲ Μάρις· Τοῦτό με πρὸς τὴν μεγίστην εὐχαριστίαν κινεῖ τοῦ Θεοῦ, ὅτι με τυφλὸν ἔθετο, ἵνα τὸ σὸν ἀναιδὲς οὕτω δι' ἀσεβείας ἀμαυρωθὲν μὴ θεάσωμαι πρόσωπον. Τότε δὴ τότε καὶ Ἰωβιανὸς καὶ Οὐαλεντινιανὸς οἱ μετὰ ταῦτα κατὰ διαδοχὴν βασιλεύσαντες, λύσαντες αὐτῶν τὰς ζώνας, τῷ τυράννῳ προσέῤῥιψαν, « Ἔχε, λέγοντες, καὶ τὰς ζώνας καὶ τὰς τιμάς· » εἰ βούλει δὲ καὶ κολάζειν, προθύμως σοι παρέχομεν καὶ τὰ σώματα. Ὁ μέντοι Ἀποστάτης σὺν τοῖς ὁμόφροσι βουλὴν βουλεύονται Ἀθανάσιον ἐκποδὼν ποιῆσαι, ἐννοούμενος, ὡς, εἴπερ ἡ Ἀλεξάνδρου πόλις ἐκείνου ἀπαλλαγείη, ῥᾳδίως τοὺς ἐν αὐτῇ Χριστιανοὺς εἰς τὸ οἰκεῖον μεθελκύσει δυσσέβημα. Διὸ πάλιν συκοφάνται, καὶ πάλιν στρατηγὸς, καὶ πάλιν στρατὸς, καὶ πάλιν Ἀθανάσιος ἐκζητούμενος, καὶ πάλιν φυγή. Καὶ τῆς ἐκκλησίας διαδρὰς ὁλκάδος ἐπιβαίνει, καὶ ἐπὶ τὴν Θηβαΐδα ἰθύνεται. Καὶ ὁ σατράπης ὄπισθεν καταδιώκει· καὶ μηνύεται τοῦτο ὁ διωκόμενος· καὶ ὄψις αὐτὸν θεία παρακελεύεται ἀντιστρέψαι τὸ πλοῖον, καὶ τὴν ἐναντίαν πλωΐζεσθαι. Τῶν δὲ συνόντων κωλυόντων οὐ λόγοις μόνον, ἀλλὰ καὶ δάκρυσι, μηδ' εἰς ὄλεθρον οὕτω προφανῆ ἑαυτόν τε κἀκείνους ἐκδοῦναι, ἐθάῤῥυνέ τε μὴ δεδιέναι, καὶ ἀνεδίδασκεν, ὡς τὸ Θεῖον αὐτοῖς εἴη σύμμαχον. Ἐξ ὑποστροφῆς οὖν πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀναγομένοις συναντῶσιν οἱ διώκοντες, καὶ ἐπερωτῶσιν, εἴ που ἴδοιεν Ἀθανάσιον φεύγοντα. Οἱ δὲ ἠμείβοντο καὶ ἰδεῖν αὐτὸν, καὶ ὡς, εἰ ἐπιταχύνειαν, τοῦτον καταλήψεσθαι. Καὶ τούτους μὲν πλανωμένους ἀπέπεμπον· αὐτοὶ δὲ θᾶττον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρου κατήχθησαν. Καὶ βραχὺν χρόνον ἀποκρυβεὶς ὁ

13. Julianus autem accepto imperio, gentilium quidem religionem coluit; quas autem Constantius Dei pontificibus calamitates intulerat, noluit approbare. Quare quotquot in exsilio degebant, humaniter revocavit, quo factum ut Athanasius, accepta fiducia domo egrederetur virginis in qua degebat. Noctu autem in ecclesia comparuit, Alexandrinusque populus libenter illum, quasi viventem ex mortuis festum agens excepit. Quotquot autem Ariani in urbe residui erant, in Georgii locum Lucium constituerunt. Julianus vero ubique locorum gentilium mysteria colebat: Constantinopolique palam fortunæ idolo sacrificavit: quo tempore Maris Chalcedonis episcopus manu ductus (laborabat enim præ senectute oculorum hebetudine), multis apostatam conviciis lacessivit. Ille cæcum improbumque contra nuncupabat, exprobratque quod Galilæus Deus non ipsum curaret. Cui Maris: Et ideo maximas ago Deo gratias, qui me excæcavit ne impudentem tuum et impietate obscuratum vultum conspicerem. Tum vero temporis Jovianus et Valentinianus, qui postea imperarunt, soluta cingula sua tyranno projecerunt, habeto tibi, dicentes, cingula et honores; quod si velis pœnas de nobis sumere, libenter tibi, (aiunt, Juliano appropinquantes), corpora nostra offerimus. Apostata vero cum viris secum sentientibus deliberat Athanasium de medio tollere, ratus, si Alexandrina civitas illo liberaretur, facile Christianos cives in suam pertrahendos impietatem. Quamobrem iterum sycophantæ, iterum dux, iterum exercitus, iterum Athanasius quæritur et fugit. Furtim itaque ex urbe fugiens conscendit in naviculam, et ad Thebaidem cursum convertit. Satrapes illum a tergo secutus est, quod ille cum didicisset divina visione jubetur cursum convertere et retro navigare. Quod cum prohiberent qui cum illo erant, non modo verbis, sed etiam lacrymis monentes, ne se suosque in apertum conjiceret interitum. Confidere jussit homines, nec reformidare, docuitque Deum sibi opitulari. Revertentibus Alexandriam occurrunt persecutores, rogant num fugientem Athanasium vidissent. Respondent illi et se vidisse, et si maturarent cito comprehendi posse. Sic itaque errantes illos dimiserunt. Illi autem cito Alexandriam appulerunt. Ac cum brevi tempore latitasset Athanasius, postquam Julianus Apostata apud Persas pœnas dedisset, tum ille libere ac confidenter egit, ac Salvatoris sui fidem docuit et prædicavit. Julianus porro in Perside interfectus est; aliis necem ad

Digitized by Google

transfugam Persam referentibus, aliis ad aliquem ex militibus. Quæ vero plurimorum est, et verisimilior opinio, docet eum divinitus illata nece sublatum fuisse. Vitam igitur obiit cum annos vixisset triginta et unum, vicesimo initi imperii mense, Romanumque imperium totius exercitus calculo excipit Jovianus, cujus paulo ante meminimus. Sed ille cum octo tantum menses imperium tenuisset in Bithynia obiit. Post illum autem Valentinianus, vir, ut decessor illius, veritatis propugnator, Romanique sceptri consortem (quod utinam nunquam factum) admittit Valentem fratrem. Cumque mensem unum Constantinopoli degisset, Valenti Orientem, sibique Occidentis imperium reservavit.

A θεσπέσιος, Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου τὴν δίκην ἐν Πέρσαις ἀπαιτηθέντος, ἐπαρρησιάσατό τε, καὶ τὴν τοῦ σεσωκότος πίστιν ἐδογμάτιζε καὶ ἀνεκήρυττεν. Ἀλλὰ γὰρ Ἰουλιανὸς μὲν ἐν Περσίδι ἀνῃρέθη, τῶν μὲν εἰς Πέρσην τινὰ τῶν αὐτομόλων τὴν ἀναίρεσιν ἀναφερόντων, τῶν δὲ εἰς τινὰ τῶν ὑποτελῶν στρατιωτῶν. Ὁ δὲ πολὺς καὶ τῆς ἀληθείας ἐγγύτερος λόγος, θεήλατον αὐτὸν ὑποστῆναι τὴν σφαγὴν, ἐκδιδάσκει. Καταστρέφει γοῦν τὸν βίον ἓν καὶ τριακοστὸν διαβιοὺς ἔτος, ἐν δὲ τῇ βασιλείᾳ μῆνας εἴκοσι. Καὶ διαδέχεται τὴν Ῥωμαϊκὴν βασιλείαν ψήφῳ τοῦ παντὸς στρατεύματος Ἰωβιανὸς, οὗ καὶ μνήμην ὁ λόγος ἔσχεν ἔμπροσθεν. Ἀλλ' οὗτος, ὀκτὼ μῆνας μόνους ἐν τῇ βασιλείᾳ διαρκέσας, κατὰ Βιθυνίαν ἀπολείπει τὰ ἀνθρώπινα. Μετ' ἐκεῖνον δὲ Οὐαλεντινιανὸς, ἀνὴρ, ὥσπερ ὁ πρὸ αὐτοῦ, τῆς εὐσεβείας ὑπέρμαχος· καὶ λαμβάνει κοινωνὸν (ὡς εἴθε μὴ ὤφελε!) τῶν Ῥωμαϊκῶν σκήπτρων Οὐάλεντα τὸν ἀδελφόν. Καὶ μῆνα ἡμερῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίψας, ἀφορίζει μὲν Οὐάλεντι τὴν Ἀνατολὴν, αὐτῷ δὲ λείπει τῆς Δύσεως τὴν ἀρχήν.

14. Cum in Occidentem profectus esset, qui frater ejus erat uterinus, sed minime frater, imo adversarius, fidem quod spectabat, bellum implacabile adversus Ecclesiam, seu adversus orthodoxam fidem concitavit. Ac primo quidem admirandum Meletium a Juliano revocatum, ac proprio throno restitutum, in exsilium ablegavit cum multis aliis episcopis et ex clero præcipuis. Deinde etiam Ægyptum perturbat, ac seditiones tumultusque præcedentibus graviores Alexandriam invaserunt. Metuens porro vir Dei, ne in causa ipse esset popularis tumultus, totos quatuor menses in paterno delituit sepulcro. Tatianus autem præfectus, qui cædibus Ægyptum afflixerat, divinitus cædium et impietatis pœnas dedit. Nam dignitate juxta et multis divitiis excidit, ita ut stipem ipse cogeret, et amissis oculis, vita miserrime et turpiter functus est. Cum autem tantis motibus omnia fluctuarent, terræ motus supervenit omnium qui retro fuerant longe maximus, qui multas evertit urbes : totasque decem in Creta urbes solo æquavit. Tum mare proprios excedens terminos, multam continentem reddidit novum mare, multam item terram ante aqua coopertam aratro subjecit. Sed nihil eorum Valentem ad bonam frugem reduxit. Cum porro Alexandrinus populus, desiderio pastoris sui tumultuaretur, se scilicet naves vehendo frumento deputatas, publica item horrea combusturos, nisi doctorem reciperent suum. His auditis impius Valens, litteris suis Athanasio integram dat libertatem, ut Ecclesias administraret. Cum autem Antiochiam profecturus esset, quia Eudoxius Christi inimicus, postquam novemdecim annis adversus orthodoxos implacabile bellum gessisset, exstinctus fuerat, Nicomediæ substitit. Arianique Demophilum ordinant : qui autem consubstantialitatem propugnarant, Evagrium quemdam, cui beatus Eustathius manus imposuerat. Qui Eustathius cum ante Meletium Antiochenam regeret Ecclesiam, ab Arianis insi-

B 14. Ἐπεὶ δὲ οὗτος εἰς Δύσιν ἀπῆρεν, ὁ ἀδελφὸς μὲν ταῖς μητρικαῖς ὠδῖσιν, οὐκ ἀδελφὸς δὲ, ἀλλὰ καὶ ἀντίπαλος τὴν πίστιν, πόλεμον ἄσπονδον κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἤγουν τῆς ὀρθοδοξίας, κινεῖ. Καὶ πρῶτον μὲν τὸν θαυμαστὸν Μελέτιον ὑπὸ Ἰουλιανοῦ ἀνακληθέντα, καὶ τὸν οἰκεῖον ἀπειληφότα θρόνον, ὑπερορίζει μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἀρχιερέων τε καὶ τῶν ἐν κλήρῳ λογάδων· ἔπειτα δὲ καὶ τὴν Αἴγυπτον ἐκταράσσει, καὶ στάσεις καὶ θόρυβοι χαλεπώτεροι τῶν φθασάντων διέσειον τὴν Ἀλεξανδρέων πόλιν. Δεδιὼς δὲ ὁ θεόληπτος, μὴ ἄρα τῆς ἐν τῷ πλήθει στάσεως αὐτὸς τὴν αἰτίαν λάβοι, τέσσαρας ὅλους μῆνας ἑαυτὸν ἐν πατρῴῳ τάφῳ κατακρύπτει. Ὁ δὲ τοὺς κατὰ τὴν Αἴγυπτον φόνους παλαμώμενος, Τατιανὸς ἦν ὁ ταύτης ἔπαρχος, ὃν ἡ θεία δίκη καὶ C τῆς μιαιφονίας καὶ τῆς δυσσεβείας θᾶττον μετῆλθε· τοῦ τε γὰρ ἀξιώματος καὶ τῶν πολλῶν ἐκπίπτει χρημάτων, καὶ τῆς τροφῆς αὐτῆς ἐπαίτης ἦν. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀποβαλὼν, τὸν βίον ἀλγεινῶς τε καὶ αἰσχρῶς καταστρέφει. Ἐν τούτοις δὲ, κυμαινομένων τῶν ὅλων, σκηπτὸς ἐπισκήπτει τῶν πώποτε γεγενημένων ὁ μέγιστος, καὶ πολλὰς ἐδαφίζει τῶν πόλεων· ἀτὰρ δὴ καὶ τῆς Κρήτης τὰς δέκα πόλεις κατηρείπωσε· καὶ ἡ θάλασσα, τῶν ἰδίων ὅρων ὑπερχυθεῖσα, πολλὴν μὲν τῆς ἠπείρου ἀποτεμομένη θάλασσαν νέαν ἔδειξε, πολλὴν δὲ τῆς ὑποβρυχίου ἀρότρῳ ὑπέθηκεν. Ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἐσωφρόνισε τὸν Οὐάλεντα. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀλεξανδρέων δῆμος πόθῳ καὶ πίστει τοῦ ποιμένος ἐστασίαζέ τε καὶ πάντα D πράξειν ἠπείλει, καὶ τά τε σιτηγὰ τῶν πλοίων, καὶ αὐτοὺς τοὺς δημοσίους σιτοβολῶνας, εἰ μὴ τὸν διδάσκαλον ἀπολήψοιντο, πυρὶ παραδοῦναι διετείνοντο· γνοὺς ταῦτα ὁ δυσσεβὴς Οὐάλης, διὰ γραμμάτων δίδωσιν Ἀθανασίῳ πᾶσαν ἄδειαν τὰς Ἐκκλησίας ἰθύνειν. Ἐξορμᾷν δὲ μέλλων εἰς Ἀντιόχειαν, ἐπεὶ Εὐδόξιος ὁ μισόχριστος, δώδεκα (a) καὶ ἐννέα ἔτη κατὰ τῶν εὐσεβῶν ἄσπονδον πόλεμον ἀναλαβὼν, ἀπεφθάρη, τῆς ὁδοιπορίας κατὰ τὴν Νικομήδειαν ἐπεσχέθη. Καὶ οἱ μὲν ἐξ Ἀρείου Δημόφιλον χειρο-

(a) l. δέκα.

Digitized by Google

τουῦσιν· οἱ δὲ τὸ ὁμοούσιον πρεσβεύοντες Εὐάγριόν τινα τοῦ μακαρίου Εὐσταθίου τὴν τελεσιουργίαν χειρισαμένου, ὃς πρὸ Μελετίου τὴν Ἀντιοχέων Ἐκκλησίαν ποιμαίνων (a) ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν συνεσκευάσθη, καὶ τῆς ὑπερορίας ψηφίσματι τοῦ εὐσεβοῦς Ἰωβιανοῦ ἀνακληθεὶς, ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριβεν. Ὁ δὲ δυσσεβὴς Οὐάλης, μαθὼν τὰ πραχθέντα, οἷς μὲν οἱ ἐξ Ἀρείου ἔπραξαν συνήσθη τε καὶ ἠγάπησε, τῶν δὲ κηρύκων τῆς εὐσεβείας Εὐστάθιον μὲν τὸν χειροτονήσαντα διὰ στρατιωτικῆς χειρὸς ἐν Βιζύῃ πόλει τῆς Θράκης περιορίζει· Εὐάγριον δὲ τὸν χειροτονηθέντα ἄλλη συνεῖχεν ὑπερορίᾳ. Καὶ ταῦτα πράξας ὁ δυσσεβὴς, ἐπὶ τὴν Ἀντιόχου ἀφικνεῖται, τὰ αὐτὰ κατὰ τῶν εὐσεβούντων καὶ πράττων καὶ διανοούμενος· μᾶλλον δὲ πολλῷ χείρονα· καὶ γὰρ διαφόροις θανάτοις τοὺς εὐσεβοῦντας ὑπῆγε· μάλιστα δὲ τῶν φόνων αὐτῷ τὸ προχειρότατον ποταμὸς ὁ Ὀρόντης. Τῆς συγχύσεως οὖν καὶ ταραχῆς ταύτης τὴν οἰκουμένην ἀνατρεπούσης μετὰ τοὺς πολλοὺς καὶ μακροὺς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἄθλους καὶ καμάτους εἰς τὸν κοινὸν Δεσπότην, ὃν ἐφίλει, καὶ ὑπὲρ οὗ ἔπασχε, χαίρων ὁ ἀθλητὴς, ἵνα τύχῃ τῶν ἐπάθλων, ἀπεδήμησεν, ἔτη διαρκέσας ἐν τῇ ἀρχιερατικῇ τελετῇ, μᾶλλον δὲ ἐν τοῖς ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνίσμασι, τεσσαράκοντα.

mulatus fuerat, atque exsilio revocatus ex decreto pii Joviani, Constantinopoli degebat. Impius igitur Valens compertis iis quæ gesta fuerant, Arianorum quidem facta cum gaudio probavit. Ex præconibus autem piæ religionis Eustathium, qui ordinasset, cum militari manu misit Birzyen Thraciæ urbem, Evagrium autem ordinatum in aliud egit exsilium. Et his gestis impius ille, Antiochiam concedit, ubi eadem ipsa adversus orthodoxos perpetravit et machinatus est; imo multo pejora; variis enim suppliciorum generibus ipsos interfecit, quod magis autem in promptu erat illi ad homines de medio tollendos, Orontes erat fluvius. Dum itaque tanta confusio, tantus tumultus universum orbem miscere, post tot tanta tamque diuturna pro pia religione certamina, post tot labores, ad communem quem dilexerat Dominum cujus causa passus fuerat, gaudens athleta migravit præmia consecuturus, cum annos in episcopatu, imo potius in certaminibus egisset quadraginta.

Ὅτι ἡ συγγραφὴ ἐξ ἧς ἡ προκειμένη προῆλθεν ἐκλογὴ μᾶλλον ἐπὶ τὸ ἠμελημένον ἢ τὸ διηκριβωμένον ἔχει τὴν ῥοπήν· μάλιστα δ' ἐν τῇ τῶν νοημάτων οἰκονομίᾳ ἐν πολλοῖς κεφαλαίοις καὶ καινότερα παρὰ τοὺς ἄλλους ἱστορεῖ.

Liber unde hæc excerpsimus negligentiam potius redolet quam diligentiam; maxime autem quod pertinet ad œconomiam orationis et sententiarum in multis capitibus, multa item nova enarrat quæ apud alios non reperiuntur

VITA S. ATHANASII EX METAPHRASTE.

ΒΙΟΣ ΗΤΟΙ ΑΘΛΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΗΜΩΝ ΠΑΤΡΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΓΕΝΟΜΕΝΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ.

1. Πολλοὶ μὲν τῶν ἁγίων, τῷ οὐρανίῳ πόθῳ τρωθέντες, καὶ ταῖς μαρμαρυγαῖς τοῦ ἀγωνοθέτου Χριστοῦ ἐνατενίσαντες ἀκριβῶς, καὶ ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ καταυγασθέντες φωτὸς, μέχρι θανάτου ὑπὲρ τοῦ κηρύγματος τοῦ εὐαγγελικοῦ, καὶ τῆς εὐσεβείας ἀθλήσαντες, τὸν οὐράνιον στέφανον ἀνεδήσαντο, προτιμήσαντες τῶν ὁρατῶν τὰ ἀόρατα, καὶ τῆς παρούσης ζωῆς τὴν μέλλουσαν, καὶ τῶν ἐν χερσὶν ὄντων τὰ μὴ βλεπόμενα· ἐξαιρέτως δὲ ὁ τῆς ἀποστολικῆς χάριτος μέτοχος ὑπάρχων, ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὁ ἐν τοῖς ἐπισκόποις τῆς μεγαλωνύμου Ἀλεξανδρείας ὥσπερ μαργαρίτης διαφανὴς, καὶ ζέων τῷ πνεύματι, καὶ πτερωθεὶς τῷ οὐρανίῳ πόθῳ, ἐν πολλοῖς σφόδρα χρόνοις καὶ βασιλεῦσι πολεμοῦσι τῇ εὐσεβείᾳ μαχόμενος, καὶ τῷ ἐσμῷ τῶν αἱρετικῶν ἐν πάσῃ τῇ ὑφηλίῳ, ἤρατο νίκην τῷ οὐρανίῳ σθένει κατὰ πάσης τῆς κακοδόξων ὁμηγύρεως. Οὗτινος τοὺς ἀγῶνας μὲν ἐκθέσθαι καὶ τὴν ποικίλην αὐτοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν θείων λογίων σοφίαν, ἥτις καὶ διὰ τῶν καταλειφθέντων παρ' αὐτοῦ συγγραμμάτων τηλαυγῶς

VITA SEU CERTAMINA SANCTI PATRIS NOSTRI ATHANASII OLIM EPISCOPI ALEXANDRINI.

1. Multi sanctorum cœlesti desiderio vulnerati, et splendoribus Christi, certantium remuneratoris, studiose intenti, atque a vera luce illustrati, ad mortem usque pro Evangelii prædicatione, et pro vera religione certantes, cœlesti corona donati fuere, quod invisibilia visibilibus, præsenti vitæ futuram, præsentibus ea quæ in conspectu non erant antetulissent. In primis vero apostolicæ gratiæ particeps, magnus ille Athanasius, qui inter episcopos celeberrimæ Alexandriæ veluti margarita conspicuus, fervens spiritu, alatus desiderio cœlesti, multis annis contra imperatores piæ religioni adversantes, necnon contra cœtum hæreticorum in toto orbe dimicans, virtute cœlesti victoriam retulit de toto prave sentientium conventu. Cujus certamina variamque ejus in sacrorum eloquiorum doctrina sapientiam quæ, ex scriptis ab eo relictis, omnibus perspicue nota est, enarrare nemo digne poterit, etiamsi fuerit dicendi peritissimus. Nos vero, quoad feret facultas, gesta ejus recensebimus. Oportet

(a) In editis ποιμαίνειν.

Digitized by Google

autem primum, pauca de viri a puero institutione enarrare. Nuper igitur sancto Alexandro Alexandriæ episcopo ad episcopatum promoto, post sancti Petri conventum qui antea martyrio affectus fuerat, cum ille ad convivium invitasset clerum, exspectaretque donec cogeretur, cum in loco staret inaspecto, vidit pueros ecclesiasticam juxta normam, ludum quempiam agitantes. Erat enim domus ad mare conversa, ad cujus littus ludebant sacratissimi pueri, quorum episcopus erat Athanasius, et alii convenæ presbyteri et diaconi, qui adducebant ipsi pueros catechumenos, ut baptizaret illos. Quos juxta ecclesiasticum ritum baptizatos alloqui volebat. Rem itaque miratus Alexander, pueros ad se duci jubet, compertisque iis omnibus quæ gesta fuissent, ex clericorum sententia pueros baptizatos unxit, sigilloque in Domino confirmavit : vocatisque Athanasii parentibus, commendat puerum, litteris institui jubens, et in Domino proficere; adultum vero reddi sibi, seu potius Ecclesiæ, ut Anna, ait, Samuelem obtulit. Cum advenisset ergo tempus, parentes offerunt ipsi Athanasium, statimque Alexander sacerdotale ipsi Ephod imponit; novum Samuelem in Ecclesia promovens, ad ultionem alienigenarum. Etenim multa ab hæresibus passus est certamina ; ita ut de illo dixerit Dominus noster : *Ego enim ostendam illi quanta oporteat illum pro nomine meo pati* [1]. Siquidem in illum conspirarunt, non quadraginta viri, sed totus hæreseos cœtus per universum orbem, Athanasio cum Davide psallente : *Si consistant adversum me castra, non timebit cor meum : si exsurgat adversum me prælium, in hoc ego sperabo* [2], me scilicet coronam gloriæ consecuturum. Quoniam igitur multa quæ illi accidunt commemorare constitui, infinita namque in persecutione perpessus est, insignioribus gestis ejus contenti erimus, quæ apud omnes viro familiares nota sunt. Impius itaque Arius minime quiescebat, sed in exsilio cum esset potuit piissimum imperatorem Constantinum circumvenire ; cumque id arte sua effecisset ut arcesseretur ad ipsum imperatorem, fidemque suam adhibito juramento descriptam exhibuisset, verbo quidem tenus nostræ fidei similem, revera autem, multum ab ea discrepantem, in admirationem cadit imperator, statimque eum Alexandriam remisit. Cum veniret igitur Alexandriam, sanctus Alexander Alexandrinus episcopus, eum minime recepit : instigante atque incitante sancto Athanasio, tum archidiacono : eum namque quasi rem abominandam exsecrabatur, quod iterum vellet hæresim concitare. Ex hoc igitur iterum Ægyptus turbabatur. Tum Eusebius Nicomediensis litteras misit, imperatoremque ad scribendum concitavit.

A πᾶσι γνωρίζεται, ἀξίως οὐκ ἄν τις δυνήσηται, εἰ καὶ ἱκανὸς περὶ τὸ λέγειν ὑπάρχοι· ἡμεῖς δὲ, ὡς ἂν οἷόν τέ ἐστι, τὰ κατ' αὐτὸν δῆλα ποιήσομεν διὰ τῆς ὑφηγήσεως. Χρὴ δὲ πρῶτον βραχέα περὶ τῆς ἐν παιδὸς ἀναγωγῆς τοῦ ἀνδρὸς διελθεῖν. Ἄρτι τοίνυν τότε τοῦ ἁγίου Ἀλεξάνδρου, τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, τὴν ἱερωσύνην ἐγχειρισθέντος μετὰ τὴν τοῦ ἁγίου Πέτρου σύναξιν, τοῦ πρὸ αὐτοῦ μαρτυρήσαντος, καὶ τὸν κλῆρον εἰς ἑστίασιν προτρεψαμένου, καὶ περιμένοντος, ἕως ἂν συναθροισθῶσιν, ἐξ ἀπόπτου ἑστὼς ὁρᾷ παῖδας ἐκκλησιαστικῷ κανόνι παίγνιον ὑπελθόντας. Ἦν γὰρ οἶκος πρὸς θάλασσαν τετραμμένος, ἧς παρὰ τὰς ὄχθας ἔπαιζον οἱ ἱερώτατοι παῖδες, ἐν οἷς ἦν ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος, καὶ ἄλλοι συνήλυδες πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι, οἳ καὶ B προσῆγον αὐτῷ παῖδας κατηχουμένους εἰς τὸ βαπτίζειν, οὓς παντὶ τόπῳ [τρόπῳ] ἐκκλησιαστικῷ βαπτίσας, ἐβούλετο λόγον αὐτοῖς παρελθεῖν. Ἐκστὰς οὖν ἐπὶ τοῖς γινομένοις ὁ Ἀλέξανδρος, ἄγεσθαι πρὸς αὐτὸν κελεύει τοὺς παῖδας· καὶ ἐπιγνοὺς ἅπαντα ὅσα ἐγένετο, γνώμῃ τῶν συγκληρικῶν τοὺς μὲν παῖδας τοὺς βαπτισθέντας ἐπιχρίσας, τῇ ἐν Κυρίῳ σφραγῖδι ἐτελείωσε· τοὺς δὲ γεννήσαντας τὸν Ἀθανάσιον συγκαλέσας, παρέθετο αὐτὸν αὐτοῖς, κελεύσας παιδεῦσαι γράμματα αὐτὸν, καὶ ἐν (*a*) Κυρίῳ προβιβάζειν· ἠβῶντα δὲ αὐτῷ ἀποδοῦναι, μᾶλλον δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἡ Ἄννα, φησὶ, τὸν Σαμουὴλ ἐποίησεν. Προβάντος οὖν τοῦ καιροῦ, οἱ γονεῖς προσφέρουσιν αὐτῷ τὸν Ἀθανάσιον, καὶ εὐθὺς ὁ Ἀλέξαν- C δρος τὸ ἱερατικὸν αὐτῷ ἐφοὺδ περιτίθησι, νέον Σαμουὴλ τῇ Ἐκκλησίᾳ προβιβάζων εἰς ἄμυναν τῶν ἀλλοφύλων. Καὶ γὰρ πολλοὺς ἀγῶνας ὑπέμεινεν ἀπὸ τῶν αἱρέσεων· ὥστε καὶ εἰς αὐτὸν εἰπεῖν τὸν Κύριον ἡμῶν· « Ἐγὼ γὰρ αὐτῷ ὑποδείξω, ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν. » Ὅτι καὶ συνωμόσιον (*b*) οὐ τεσσαράκοντα ἄνδρες κατ' αὐτοῦ ἐποίουν, ἀλλὰ πᾶν τὸ πλῆθος τῆς αἱρέσεως τὸ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, τοῦ Ἀθανασίου μετὰ τοῦ Δαυῒδ ψάλλοντος· « Ἐὰν παρατάξηται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολὴ, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου· καὶ ἐὰν ἐπαναστῇ ἐπ' ἐμὲ πόλεμος, ἐν ταύτῃ ἐγὼ ἐλπίζω, » στέφανον νίκης περιθέσθαι δηλαδή. Ἐπειδὴ οὖν τὰ πολλὰ τῶν συμβάντων αὐτῷ διευθῦναι διεταξάμην· ἄπειρα γὰρ ὑπέστη διωκόμενος· ταῖς ἐπισημοτέραις αὐτοῦ πρά- D ξεσιν ἀρκεσθησόμεθα (*c*), αἳ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς γνωρίμοις τοῦ ἀνδρὸς ᾄδονται. Ἀρείου τοίνυν τοῦ δυσσεβοῦς μὴ ἡσυχάζοντος, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐξορίᾳ ὄντος, καὶ δυνηθέντος διὰ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῦ συναρπάσαι τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα Κωνσταντῖνον, καὶ ἀνακληθῆναι πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐξορίας παρασκευάσαντος, καὶ ἐνωμότως καὶ ἐγγράφως αὐτοῦ ἐκθεμένου τὴν πίστιν, λόγοις μὲν ἐοικόσι τῇ ἡμετέρᾳ πίστει (*d*), ταῖς δὲ ἀληθείαις παρὰ πολὺ διεύθεως καὶ παραχρῆμα εἰς Ἀλεξάνδρειαν μετὰ Ἀλεξάνδρειαν, ὅσιος Ἀλέξανδος ὁ τῆς Ἀλεξαν-

Cum igitur Alexandriam, sanctus Alexander Alexandrinus episcopus, eum minime recepit : instigante atque incitante sancto Athanasio, tum archidiacono : eum namque quasi rem abominandam exsecrabatur, quod iterum vellet hæresim concitare. Ex hoc igitur iterum Ægyptus turbabatur. Tum Eusebius Nicomediensis litteras misit, imperatoremque ad scribendum concitavit.

στῶσιν, εἰς ἔκστασιν τὸν βασιλέα περιπεσεῖν, ὥστε τιμῆς αὐτὸν ἐκπέμψαι. Καταλαβόντα οὖν αὐτὸν τὴν

[1] Act. IX, 16. [2] Psal. XXVI, 3.

(*a*) Palat., γεννήτορας τοῦ Ἀθανασίου... παιδεῦσαι γράμμασι, καὶ ἐν.

(*b*) Palat., συννομοθέσιον.

(*c*) Palat., ἀρκεσθησόμεθα. Infra idem τοῦ ἀσεβοῦς μή.

(*d*) Sic Palat., ἡμετέραν πίστιν.

Digitized by Google

ὑρίων ἐπίσκοπος, οὐκ ἐδέξατο, παρορμῶντος αὐτὸν καὶ διεγείροντος πρὸς τοῦτο τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, τότε ὄντος ἀρχιδιακόνου· ὡς μῦσος γὰρ αὐτὸν ἐξετρέπετο αὖθις ἀνακινεῖν ἐπιχειροῦντα τὴν αἵρεσιν. Ἐκ τούτου οὖν πάλιν ἡ Αἴγυπτος ἐταράττετο. Τότε δὴ καὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον τὸν Νικομηδέα αὐτοί τε ἔγραφον, καὶ τὸν βασιλέα γράφειν παρεσκεύαζον.

2. Ἀθανάσιος μὲν οὖν πάντη τοῦ δέξασθαι αὐτοὺς A ἀπηγόρευε, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα γράφων σὺν τῷ ἐπισκόπῳ Ἀλεξάνδρῳ ἐδίδασκεν εἶναι τοὺς ἅπαξ τὴν πίστιν ἀθετήσαντας, καὶ ἀναθεματισθέντας αὖθις ἐξ ὑποστροφῆς μὴ προσλαμβάνεσθαι. Τότε ὁ βασιλεὺς, βαρέως ὑπενεγκὼν, ὑπὸ τῶν περὶ Εὐσέβιον πρὸς ὀργὴν κινηθεὶς, τάδε τῷ ἁγίῳ Ἀθανασίῳ γράφων ἠπείλησεν.

2. Athanasius porro, ne reciperentur prohibebat, missisque cum episcopo Alexandro ad imperatorem litteris, docuit illum, eos qui semel fidem negassent, et anathemate percussi essent, redeuntes minime esse recipiendos. Tum imperator, rem indigne ferens, ab Eusebio commotus ad iram, hæc sancto Athanasio scribens minatus est.

Μέρος ἐπιστολῆς τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον.

Pars epistolæ imperatoris ad sanctum Athanasium.

« Ἔχων τοίνυν τῆς ἐμῆς βουλῆς τὸ γνώρισμα, πᾶσι τοῖς βουλομένοις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἰσελθεῖν ἀκώλυτον παράσχου τὴν εἴσοδον. Ἐὰν γὰρ ὡσεὶ κεκώλυκάς τινας αὐτῶν τῆς Ἐκκλησίας μεταποιουμένους, ἢ ἀπεῖρξας τῆς εἰσόδου, ἀποστελῶ παραχρῆμα τὸν καὶ καθαιρήσοντά σε ἐξ ἐμῆς κελεύσεως, καὶ τὸν τόπον σε B μεταστήσοντα. »

« Cum itaque voluntatem meam compertam habeas, omnibus qui in ecclesiam ingredi voluerint, liberum permittito aditum. Quod si quospiam Ecclesiæ adjungi volentes cohibueris, aditumque illis intercluseris, mittam quamplurimum qui te jussu meo deponat, et ex sedibus transferat tuis. »

Ὁμοίως δὲ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ Ἀλεξάνδρῳ ἴσα περὶ Ἀρείου ἔγραφε. Τοιαῦτα μὲν ἔγραφεν ὁ βασιλεὺς τοῦ λυσιτελοῦς γινόμενος, καὶ μὴ βουλόμενος τὴν Ἐκκλησίαν διασπᾶσθαι· τοὺς γὰρ πάντας ἐπὶ τὴν ὁμόνοιαν ἄγειν ἐσπούδαζε. Δεξάμενος δὲ ὁ Ἀλέξανδρος παρὰ τοῦ βασιλέως τὰ γράμματα, καὶ ὀλίγον ἐπιβιώσας χρόνον, μακαρίῳ τέλει μεταλλάττει τὸν βίον. Ἀθανάσιος δὲ τῆς ἱερωσύνης τὴν λειτουργίαν ὑπεδέξατο. Οἷος δὲ ἦν νουνεχείᾳ καὶ τῇ εὐσεβείᾳ καὶ τῇ κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν διατυπώσει, τὰ ἐξῆς δηλώσει. Παρ' ᾧ καὶ αἱρετικοὶ ἐπιγνόντες, ὅτι ἐξάρχει τῆς Ἐκκλησίας, τὰ μὲν πρῶτα συνέπεσον· αὖθις δὲ οὕτως αὐτῷ μιᾷ γνώμῃ συμβάλλουσιν, ὥστε, εἰ χρὴ λέγειν, τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ ἐκ τῆς γῆς περιελεῖν, καθὼς C οἱ Ἰουδαῖοι κατὰ τοῦ Κυρίου ἐλογίσαντο. Παρ' αὐτὰ γὰρ εὐθὺς προστάντος αὐτοῦ τῆς Ἐκκλησίας, οἱ περὶ Εὐσέβιον, ἀπεχθῶς πρὸς Ἀθανάσιον ἔχοντες, οὐκ ἠρέμουν (*a*)· τότε δὴ καιρὸν εὔκαιρον τὴν τοῦ βασιλέως λύπην ὑπουργὸν ἐλάμβανον τοῦ ἰδίου σκοποῦ· καὶ διὰ τοῦτο πάντα ἐκίνουν, ἀποκινῆσαι αὐτὸν τῆς ἐπισκοπῆς σπουδάζοντες, ὡς ἀναξίως, φησὶν, ὑπελθόντα αὐτὸν τὴν ἱερωσύνην. Οὕτω γὰρ μόνον ἤλπιζον τὴν Ἀρειανὴν δόξαν κρατήσειν, Ἀθανασίου ἐκποδὼν γενομένου. Συμφράττονται οὖν κατ' αὐτοῦ οἱ περὶ Εὐσέβιον τὸν Νικομηδέα, καὶ μισθοῦνταί τινας τῆς Μελετίου αἱρέσεως, Ἰσίονα, Εὐδαίμονα, Καλλίνικον, καὶ διαφόρους κατὰ Ἀθανασίου κατηγορίας ἐκίνησαν. Καὶ πρῶτον μὲν, ὅτι Ἀθανάσιος, φησὶν, D ὑπεισελθὼν τῇ ἐπισκοπῇ λινῆν ἐσθῆτα τελεῖν τοὺς Αἰγυπτίους τῇ Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίᾳ ἐκέλευσε. Δευτέραν ἐπισυῤῥάπτουσι διαβολὴν πολλῷ τῆς προτέρας χείρονα, ὡς ἄρα Ἀθανάσιος, ἐπιβουλεύων τοῖς τοῦ βασιλέως πράγμασι, Φιλουμένῳ τινὶ πέμψαι γλωσσόκομον πλῆρες χρυσίου. Τρίτον, Ἰσχυρᾶς (*b*) οὕτω καλούμενος πρᾶγμα ὑπέδυ πολλῶν θανάτων ἄξιον.

Episcopo item Alexandro paria de Ario scripsit. Et hujusmodi quidem imperator scripsit utili proposito, quod nollet Ecclesiam distrahi : omnes quippe ad concordiam agere peroptabat. Cum accepisset Alexander ab imperatore litteras, pauco tempore superstes beato fine vitam clausit. Athanasius vero sacerdotii ministerium excepit. Qualis porro fuerit, prudentia, pietate, Ecclesiæ administratione, sequentia declarabunt. Hæretici porro cum cognoscerent Ecclesiæ illum præesse, primum animo concidérunt. Deinde vero illum uno animo aggressi sunt quasi, ut ita dicam, memoriam illius de terra tollere curarent, quemadmodum Judæi contra Dominum moliti sunt. Statim namque ille Ecclesiæ præpositus fuit, Eusebius et socii, invisum habentes Athanasium, nequaquam quiescebant, sed tempus nacti opportunum imperatoris iram consilii sui administram adhibuerunt, omniaque movere ut eum episcopatu pellerent, quasi indigne, ut aiebant, talem occupasset dignitatem ; ita enim duntaxat prævalere posse putabant Arianicam doctrinam, si Athanasius tolleretur de medio. Deliberant itaque Eusebius Nicomediensis et socii adversus illum ; ac mercede conducunt nonnullos Meletianæ hæreseos, Isionem, Eudæmonem, Callinicum, variasque in Athanasium accusationes comminiscuntur. Ac primo quidem Athanasium cum irrepsisset in episcopatum, Ægyptiis mandasse, ut lineam vestem Alexandrinæ Ecclesiæ pensitarent. Secundam item struunt calumniam, priori multo gravidrem : Athanasium scilicet imperatoris rebus insidiantem, Philumeno cuidam misisse marsupium auri plenum. Tertiam, Ischyras suscipit, negotium multiplici nece dignum. Cum enim nunquam sacerdotium accepisset, nomen sibi presbyteri attribuens, in vicis Mareotæ ausus est

(*a*) Οὐκ ἠρέμουν deest in Palat.
(*b*) Palat., Ἰσχύρας cum accentu in penult. hic et infra.

Digitized by Google

sacerdotis munia obire : interea vero sanctus Athanasius in Mareoten venit; ut parœciam illam visitaret. Ac de Ischyræ gestis certior factus, misit Macarium presbyterum, exploraturum, an ea vere dicerentur. Quare deprehensus Ischyras, isthinc se fuga proripuit Nicomediam, et ad Eusebianos confugit. Qui odio Athanasii, illum quidem recipiunt ut presbyterum, promittuntque episcopalem illi dignitatem, si velit accusationem in beatum Athanasium suscipere. Ille porro hæc commentus est : Macarius, aiebat, presbyter, missus ab Athanasio, irruptione facta in ecclesiam nostram, in altare insiliit, sacram subvertit mensam, mysticum confregit calicem; sacros libros combussit.

A Οὐδέποτε γὰρ ἱερωσύνης τυχὼν, τὸ τοῦ πρεσβυτέρου ὄνομα ἑαυτῷ περιθέμενος, τὰ ἱερέως πράττειν ἐτόλμησεν ἐν ταῖς κώμαις τοῦ λεγομένου Μαρεώτου. Ἐν τούτῳ δὴ καὶ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, καταλαβὼν τὸν Μαρεώτην, τῆς ἐκεῖ παροικίας ἐπεσκέπτετο: Καὶ μαθὼν τὰ περὶ τοῦ Ἰσχυρᾶ, ἀποστέλλει Μακάριον τὸν πρεσβύτερον ἐποπτεύσοντα, εἰ ἀληθῆ εἴη τὰ λεγόμενα. Ὅθεν φωραθεὶς ὁ Ἰσχυρᾶς, ἀποδρὰς ἐκεῖθεν, καὶ καταλαβὼν τὴν Νικομήδειαν, προσφεύγει τοῖς περὶ Εὐσέβιον. Οἱ δὲ μίσει τῷ πρὸς Ἀθανάσιον δέχονται μὲν αὐτὸν ὡς πρεσβύτερον· ἐπαγγέλλονται δὲ καὶ τῆς ἐπισκοπῆς ἀξίᾳ τιμῆσαι, εἰ κατηγορίαν ἐνστήσεσθαι κατὰ τοῦ μακαρίου Ἀθανασίου ἀναδέξηται. Ὃς δὲ καττύει (*a*) ταῦτα· Ὅτι Μακάριος ὁ πρεσβύτερος ἀποσταλεὶς, φησὶ, παρὰ Ἀθανασίου, ἔφοδον ποιήσας τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν, καὶ εἰσπηδήσας εἰς τὸ θυσιαστήριον, ἀνατρέψαι μὲν τὴν τράπεζαν τὴν ἁγίαν, καὶ ποτήριον δὲ κατεάξαι μυστικόν· καὶ ὅτι τὰ ἱερὰ βιβλία κατέκαυσεν.

3. Hæc et talia Eusebiani imperatorem edocent, iramque illius accendunt in Athanasium : addentes item, illum, divinis acceptis litteris, nihil curasse, neque admisisse Arium; a deo ut imperator auditis iis contra Athanasium criminationibus, in furorem actus, juberet, ut synodus iterum cogeretur. Licet enim ille firmum pro pia religione studium foveret; at cum putaret lædi adversarios, utpote justus judex illam denuo tulit molestiam. Cum autem ad Encænia Jerosolymorum omnes ferme convenissent episcopi, scripto jussit, ut examinarentur accusationes in Athanasium allatæ : similiter monet de Ario, ut accurate expendant, num, quemadmodum aiebat Arius, cum in recta staret fide, invidia separatus et ejectus fuisset. Et si quidem invidia in causa esset, curarent inter utrumque pacem conciliare. Quod si conficta pœnitentia usus esset Arius, Alexandriam concederet, atque isthic de ea causa judicaretur. Episcopos itaque paulum a via deflectentes, jubet imperator, Tyri coactos, causam Athanasii et Arii expendere, ut e medio sublata omni simultate, pacatius ecclesiæ dedicationem celebrarent, consecrantes eam Deo. Tricesimus is erat annus imperii Constantini. Tyri aderant ex variis urbibus episcopi sexaginta, Dionysio consulari congregante illos. Ducebatur autem Macarius presbyter Alexandria a militari manu, vinctus catenis, simul assidente illius provinciæ præfecto, aliisque compluribus magistratibus. Paulo post accitum Athanasium a synodo, præsentes sycophantæ, primum de linea veste accusarunt. Sed eam calumniam Apis et Macarius presbyteri Alexandrini, qui Nicomediæ erant, exstinxere, imperatorem docentes falsa illa esse quæ contra Athanasium dicerentur. Quare accusatores imperator litteris suis perstrinxit, jussitque Athanasium se adire. Statim ergo sub initium disquisitionis, traditis imperialibus litteris, Deo rem ita dispensante, in anxietatem Eusebius et socii redacti sunt. Cum igitur hac in parte excidissent accusatores, ad accusationes contra Macarium vertuntur.

B 3. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα τὸν βασιλέα ἀναδιδάσκουσιν οἱ περὶ Εὐσέβιον, εἰς ὀργὴν κινοῦντες αὐτὸν κατὰ Ἀθανασίου, καὶ ὅτι τὸ θεῖον γράμμα λαβὼν οὐ προσήκατο, καὶ Ἄρειον οὐκ ἐδέξατο· ὡς ἀκούσαντα τὸν βασιλέα τὰ κατὰ Ἀθανασίου λεγόμενα εἰς ἔκστασιν περιπεσεῖν, ὥστε προστάξαι πάλιν σύνοδον συγκροτηθῆναι. Τοὺς (*b*) γὰρ, εἰ καὶ τὸν εὐσεβείας τόνον εἶχεν ἀχαύνωτον, ἀλλὰ διὰ τὸ νομίζειν ἀδικεῖσθαι τοὺς ἐναντίους, ὡς κριτὴς δίκαιος ἠνέσχετο πάλιν ταύτης τῆς σκύλσεως. Ὡς δὲ ἐπὶ ἐγκαίνια Ἱεροσολύμων σχεδὸν πάντες συνίεσαν οἱ ἐπίσκοποι, γράφει καὶ περὶ τοῦ γυμνασθῆναι τὰ κατὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου λεγόμενα· ὁμοίως (*c*) δὲ περὶ Ἀρείου ὑπομιμνήσκων, ἵνα ἀκριβῶς ἐπιστήσωσιν, εἰς ἃ, καθὼς λέγει, ὁ Ἄρειος τῆς ὀρθῆς ἐντὸς ὢν πίστεως, φθόνῳ τὴν διαίρεσιν ὑπ-

C ἔστη· καὶ εἰ μὲν ὁ φθόνος αἴτιος ἦν, ἵνα σπουδάσωσιν αὐτοὺς ἑκατέρους πρὸς εἰρήνην συνάψαι· εἰ δὲ πλαστῇ τινι μεταμελείᾳ κέχρηται ὁ Ἄρειος, καταλάβοι τὴν Ἀλεξάνδρειαν, κἀκεῖ περὶ τούτων κρίνοιτο. Ὁδοῦ οὖν πάρεργον πρότερον ἐν τῇ Τύρῳ συναχθέντας τοὺς ἐπισκόπους, τὰ κατὰ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον γυμνασθῆναι, καὶ τὰ κατὰ Ἄρειον προσέταξεν, ὅπως ἂν, ἐκποδὼν γενομένης πάσης ἐρεσχελίας, εἰρηνικώτερον τὰ ἐπιβατήρια τῆς Ἐκκλησίας ἐπιτελέσωσιν, καθιεροῦντες αὐτὴν τῷ Θεῷ. Τριακοστὸν δὲ ἦν τοῦτο ἔτος τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου. Παρῆσαν δὲ ἐπὶ τὴν Τύρον ἐκ διαφόρων πόλεων ἐπίσκοποι ἑξήκοντα, Διονυσίου τοῦ ὑπατικοῦ συναγαγόντος αὐτούς. Ἦγετο δὲ Μακάριος ὁ πρεσβύτερος ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας

D σιδηροδέσμιος διὰ στρατιωτικῆς χειρὸς, συνεδριάσαντος καὶ τοῦ ἄρχοντος τῆς ἐπαρχίας, καὶ ἑτέρων πλειόνων ἐν τέλει ὄντων. Μετ' οὐ πολὺ ἐκαλεῖτο πρὸς τῆς συνόδου Ἀθανάσιος, καὶ παρόντες οἱ συκοφάνται, πρῶτον μὲν τὰ περὶ τῆς λινῆς ἐσθῆτος διέβαλλον. Ἀλλὰ ταύτην μὲν τὴν διαβολὴν Ἄππις καὶ Μακάριος πρεσβύτεροι τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως, τῇ Νικομηδείᾳ τότε τυχηρῶς ἐπιδημοῦντες, ἀπέσβεσαν, ψευδῆ τὰ λεχθέντα κατὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου εἶναι τὸν βασιλέα διδάξαντες. Διὸ τῶν μὲν κατηγόρων ὁ βασιλεὺς δι' γραμμάτων καθήψατο· Ἀθανάσιον δὲ πρὸς αὐ-

(*a*) Palat., κρατύνει.— Mox leg. ἀνέτρεψε... κατέαξε. Edit. Patrol.

(*b*) Leg αὐτός. Id

(*c*) Palat., ὁμοίως καί. Infra idem, τῆς ὀρθῆς ὄντως πίστεως ὤν.

Digitized by Google

τὸν (a) ἐλθεῖν προετρέψατο. Εὐθέως οὖν ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκροάσεως, τῶν βασιλικῶν γραμμάτων ἀποδοθέντων, τοῦ θεοῦ ταῦτα προευτρεπίσαντος, εἰς ἀγωνίαν οἱ περὶ Εὐσέβιον καὶ οἱ σὺν αὐτῷ φρατριάσαντες κατέστησαν. Τούτου οὖν τοῦ μέρους ἐκπεσόντες οἱ κατήγοροι, ἐπὶ ταῖς κατὰ τοῦ Μακαρίου κατηγορίαις ἐτρέποντο.

4. Καὶ πρῶτον μὲν Ἀθανάσιος ὁ μέγας νομίμως τοὺς περὶ Εὐσέβιον ὡς ἐχθροὺς παρεγράφετο· ἔπειτα δείκνυσθαι, εἰ ὁ κατήγορος Ἰσχυρᾶς ἀληθῶς πρεσβύτερος εἴη. Οὕτω γὰρ καὶ ἐν τῇ κατηγορίᾳ ἐνεγέγραπτο. Τούτων δὲ οὐδένα λόγον οἱ κριταὶ ἐποιοῦντο· ἀλλ' εἰσήχθη μὲν ἡ κατὰ Μακαρίου δίκη· ἀτονησάντων δὲ τῶν ἐλέγχων, ὑπέρθεσιν ἐλάμβανεν ἡ ἀκρόασις, ἐφ' ᾧ τε παραγενέσθαι ἐπὶ τὸν Μαρεώτην τινάς, ἵνα ἐπὶ τὸν τόπον ζητηθείη τὰ ἀμφίβολα. Ὡς δὲ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος πεμπομένους εἶδεν, οὓς παρεγράψατο, Θεόγνιον, Μάριν, Θεόδωρον, Μακεδόνιον, Οὐρσάκιον, ἐβόα σκαιωρίαν εἶναι καὶ δόλον τὰ γινόμενα· οὐδὲ γὰρ δίκαιον εἶναι Μακάριον μὲν τὸν πρεσβύτερον ἐν δεσμοῖς εἶναι, τὸν δὲ κατήγορον ἅμα τοῖς ἐχθροῖς ἀπιέναι, ἐφ' ᾧ τε ἐκ μονομεροῦς πρᾶξιν ὑπομνημάτων (b) ποιήσασθαι. Ταῦτα βοῶντος τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, καὶ διαμαρτυρουμένου τὸ κοινὸν τῆς συνόδου, καὶ Διονύσιον τὸν ὑπατικόν, ὡς εἶδε μηδένα λόγον τούτων ποιεῖσθαι, αὐτοὺς διαλιπὼν ἀνεχώρησε, καὶ πρὸς τὸν βασιλέα ἀνέδραμεν. Οἱ μὲν οὖν ἀποσταλέντες εἰς τὸν Μαρεώτην, ποιήσαντες ἐκ μονομεροῦς ὑπομνήματα καθὼς ἠβούλοντο, ἦσαν· ἡ δὲ σύνοδος πρῶτον μὲν ἐρήμην τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου κατεδίκασεν· ὡς δὲ καὶ τὰ ἐν τῷ Μαρεώτῃ πεπραγμένα συνέφθασε, καθαίρεσιν ἐψηφίσαντο Ἀθανασίου, πολλὰ ἐν τοῖς καθαιρετικοῖς αὐτὸν (c) λοιδορήσαντες. Εὐθύς τε ὡς εἶχον ἐκ τῆς Τύρου σπουδαίως ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα ἐπορεύοντο ἐπὶ τῇ καθιερώσει τῆς νέας Ἱερουσαλήμ· ἐλθόντα τε ἐκεῖσε δέχονται τὸν Ἄρειον οἱ καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ Νίκαιαν συνόδου προσποιητῶς εἰς τὸ *ὁμοούσιον* ὑπογράψαντες· φημὶ δὲ οἱ περὶ τὸν Νικομηδέα Εὐσέβιον. Οἱ δὲ τῆς ὀρθῆς πίστεως ἀπεστράφησαν τὸν Ἄρειον, ὁρίσαντες ἐπὶ τῇ κατὰ Ἀλεξάνδρειαν συνόδῳ αὐτὸν (d) ἀκουσθήσεσθαι, ἐν ᾗ καὶ παραγενόμενος ἐάλω. Τούτων δὲ ὄντων ἐν τούτοις, ἐπικαταλαμβάνει ἕτερα γράμματα τοῦ βασιλέως, σημαίνοντα Ἀθανάσιον μὲν ἥκειν πρὸς αὐτὸν, αὐτοὺς δὲ παρεῖναι ὡς τάχιστα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

A

B

C

D

4. Et primum quidem Athanasius ille magnus Eusebium et socios, utpote sibi inimicos, jure recusabat. Hinc postulabat comprobari, num accusator Ischyras presbyter esset. Ita enim accusatione scriptum erat : sed Macarii causa in medium adducta est. Cum autem infirma argumenta essent, intermissa fuit interrogatio, ut quidam in Mareotem concederent, ut ipso in loco ambigua disquirerent. Ut vidit autem Athanasius illos mitti, quos recusaret ipse, Theognium, Marin, Theodorum, Macedonium, Ursacium, exclamavit, dolo fraudeque res peragi, nec æquum esse, in vinculis manere Macarium presbyterum, dum accusator cum inimicis abiret, rem et commentarios altera absente parte edituris. Hæc clamante sancto Athanasio, ac communem synodum, et Dionysium consulem in testes compellante ; ut advertit, nullam eos gestorum rationem habere, illis relictis abscessit, et ad imperatorem properavit. Qui porro missi in Mareotem fuerant, cum altera absente parte, arbitratu suo rem gessissent, remigrarunt : synodus vero primum Athanasium desertæ causæ damnavit. Ubi autem accessere quæ in Mareote gesta fuerant, tum Athanasii depositionem decernunt, multis cum conviciis in scriptis suis onerantes. Tum quam celerrime Jerosolymam concessere, ad novæ Jerosolymæ dedicationem. Isthuc porro occurrentem Arium admittunt, qui in Nicæna synodo, consubstantiali simulate subscripserant ; Eusebius videlicet Nicomediensis et socii. Qui vero orthodoxæ fidei erant, Arium aversati, statuere audiendum illum esse in Alexandrina synodo, quo illum concessisse deprehensum fuerat. Cum hæc ita se haberent, accedunt aliæ litteræ imperatoris, jubentes Athanasium accedere, ipsosque Constantinopolim quam maturrime se conferre.

Ἐπιστολὴ τοῦ βασιλέως.

« Νικητὴς Κωνσταντῖνος, Σεβαστὸς, τοῖς ἐν Τύρῳ συνελθοῦσιν ἐπισκόποις.

« Ἐγὼ μὲν ἀγνοῶ τίνα ἐστὶ τὰ ὑπὸ τῆς ὑμετέρας συνόδου μετὰ θορύβου καὶ χειμῶνος κριθέντα· δοκεῖ δέ πως ὑπό τινος ταραχώδους ἀταξίας ἡ ἀλήθεια διεστράφθαι ὑφ' ὑμῶν, δηλαδὴ διὰ τὴν πρὸς τοὺς πλησίον ἐρεσχελίαν, ἣν ἀήττητον (e) εἶναι βούλεσθε, τὰ τῷ θεῷ ἀρέσκοντα μὴ συνορῶντες. Ἀλλ' ἔσται τῆς θείας προνοίας ἔργον, καὶ τὸ τῆς φιλονεικίας ταύτης, καὶ τὰ φανερῶς ἁλόντα διασκεδάσαι, καὶ ἡμῖν διαρρήδην ἐπιδεῖξαι, εἴ τινα τῆς ἀληθείας αὐτόθι συνελθόντες ἐποιήσασθε φροντίδα, καὶ εἰ τὰ κεχριμένα χωρὶς τινος χάριτος καὶ ἀπεχθείας ἐκοίνατε. Τοιγαρ-

Epistola imperatoris.

« Victor Constantinus Augustus episcopis Tyri congregatis.

« Equidem ignoro quænam sint a vestra synodo turbulenter ac tumultuose judicata : veritas quippe tumultu ac confusione quadam oppressa videtur a vobis, scilicet ob mutuam vestram contentionem, quam invictam vultis, quæ Deo placent minime spectantibus. Sed erit illud divinæ providentiæ opus, istiusmodi discordiæ mala, manifesto deprehensa dissipare, nobisque palam facere si qua vobis fuerit isthic congregatis veritatis cura, et si judicia vestra citra gratiam ullam vel odium lata fuerint. Quocirca vos omnes quamprimum pietatem

(a) Sic Palat. Editi vero, παρ' ἑαυτὸν.
(b) Palat. πρᾶξιν οὐκ μνημάτων. Infra idem, τὸ κενὸν τῆς συνόδου.
(c) Sic Palat. Editi vero, αὐτόν.
(d) Palat., αὐτοῦ.
(e) Hæc, ἣν ἀήττητον desunt in Palat.

Digitized by Google

nostram convenire volo, rerum a vobis gestarum accurate rationem coram reddituros, » etc.

6. Hæ litteræ, homines in synodo coactos ad angustias redegere. Quamobrem plures domum regressi sunt : Eusebius, vero, Theognis et reliqui, aliquantum ibi cunctari studio extrahebant tempus; litteris autem suis piissimo imperatori significarunt, invitos se detineri quominus ipsum adirent. Interea autem, aliud profertur crimen de auro ad Philumenum misso. Sanctus Athanasius sistit se in conspectum imperatoris in Psammathia suburbano Nicomediæ. Quare cunctantibus Eusebianis cum honore illum Alexandriam remisit, scribens Alexandrinæ Ecclesiæ episcopum eorum Athanasium falso fuisse accusatum. Cum autem advenisset Alexandriam sanctus Athanasius, congregatique essent qui Ario faverent, frequens erat populi concursus, et spes, circa ejus negotii exitum : cum maxime viderent ea quæ a tot episcopis decreta essent divexari. Cum porro adverteret Athanasius iterum tumultu repleri Alexandriam Ægyptumque totam, non reticuit, sed ad imperatoris aures retulit. Cum autem imperator audivisset, Arii sententiam iterum prave detortam fuisse, accitum denuo illum Constantinopolim venire jussit, rationem redditurum de iis quæ commovere aggressus esset. Arius vero cum Alexandria ad comitatum duceretur, congressus Cæsareæ cum Eusebio, Theognio, Mari et reliquis asseclis, cum narrasset ea quæ sese spectarent, plurimisque diebus versatus cum illis, eorum usus consiliis ; alias una cum illis in Athanasium consuere calumnias in animum induxit. Tum præmissus ab illis ad imperatorem Arius, profectus est causam propugnaturus. Eusebiani vero Constantinopolim iterum profecti, ut pacti erant contra Athanasium, omnem lapidem moventes, quod dicitur, ut episcopatu eum pellerent. Acciti namque ab imperatore et interrogati ab eo de actis in synodo, respondent : Non tanta nobis, imperator, de prioribus Athanasio illatis cura est, quanta de sacra mensa subversa et de mystico poculo confracto; insuperque quod interminatus sit se impediturum frumenti commeatum Alexandria Constantinopolim vehi solitum. Aiebant hæc Athanasii dicta audivisse, Adamantium, Anubionem, Arbetionem et Petrum episcopos, a quibus convictus, in omnibus reus deprehensus, judicium subterfugisset Athanasius. Sic igitur circumventus imperator, atque in iram versus, exsilio multat Athanasium, Treviros in Gallias abire jussum. Aiunt autem quidam id egisse imperatorem animo pacis ecclesiasticæ conciliandæ ; quandoquidem

(a) Τέως deest in Palat. Infra idem, τῷ εὐλαβεστάτῳ βασ.
(a') Legit interpres συστήσας ἑαυτόν. Cæterum phrasis mutila est. EDIT. PATROL.
(b) Palat., περαίνεσθαι.
(c) Sic Palat. et sic legit vetus interpres. Editi vero, ἐποίθετο.

οὖν ἠπειγμένους πάντας ὑμᾶς πρὸς τὴν ἐμὴν ἐλθεῖν εὐλάβειαν βούλομαι, ἵνα τῶν πεπραγμένων ὑμῖν ἀκρίβειαν δι' ὑμῶν αὐτῶν παραστήσητε, » καὶ τὰ ἑξῆς.

5. Ταῦτα τὰ γράμματα εἰς ἀγῶνα τοὺς ἐν τῇ συνόδῳ κατέστησε. Διὸ οἱ μὲν πλείους ἐπὶ τὰ ἑαυτῶν ἀνεχώρησαν· οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον καὶ Θεόγνιον, καὶ τοὺς λοιποὺς τέως (a) ἐχρόνιζον αὐτόθι παρέλκοντες ἑκόντι τὸν καιρόν· ἔγραφον δὲ τῷ εὐσεβεστάτῳ βασιλεῖ, ἄκοντας ἐπέχεσθαι ἐπειγομένους ἐξορμᾶν πρὸς αὐτόν. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἀποδύεται καὶ τὸ ἕτερον ἔγκλημα τὸ περὶ τοῦ χρυσίου τοῦ πρὸς Φιλούμενον. Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, συστὰς ἑαυτῷ (a') κατὰ πρόσωπον τοῦ βασιλέως ἐν Ψαμαθίᾳ προαστείῳ τῆς Νικομηδείας. Διὸ καὶ βραδυνάντων τῶν περὶ Εὐσέβιον, μετὰ τιμῆς αὐτὸν ἀπέπεμψεν ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, γράψας τῇ Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίᾳ, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος αὐτῶν Ἀθανάσιος ψευδῶς διαβέβληται. Ἐν δὲ τῷ παραγενέσθαι (b) τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, καὶ συγκροτεῖσθαι τὰ κατὰ τὸν Ἄρειον, πολλή τις ἦν καὶ τοῦ πλήθους συνέλευσις καὶ ἐλπὶς, ἐπὶ ταλαντευούσῃ ἐκβάσει περιαγομένη· μάλιστα πάλιν ὁρώντων τὰ τοσούτοις ἐπισκόποις κριθέντα διασκυλλόμενα. Ὁρῶν δὲ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος αὖθις ταραττομένην τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ πᾶσαν Αἴγυπτον, οὐ παρεσιώπησεν· ἀλλὰ φανερὸν ταῖς βασιλικαῖς ἀκοαῖς κατέστησεν. Ὡς δὲ ὁ βασιλεὺς ἐπύθετο (c) διεστράφθαι πάλιν τὴν Ἀρείου γνώμην, μεταπέμπων αὖθις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἥκειν αὐτὸν ἐκέλευσε, λόγον δώσοντα ων ἀνακινεῖν ἐπεχείρει (d). Ὡς δὲ ἤγετο πάλιν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τὸν κομιτᾶτον ὁ Ἄρειος, συμβαλὼν ἐν Καισαρείᾳ τοῖς περὶ Εὐσέβιον, καὶ Θεόγνιον, Μάριν, καὶ τοὺς λοιποὺς συνεργοὺς (e), διηγησάμενος τὰ καθ' ἑαυτὸν, ἐπὶ πλείους τε ἡμέρας συμφατριάσας αὐτοὺς, καὶ συμβούλοις χρησάμενος αὐτοῖς (f), ἑτέρας πάλιν συκοφαντίας κατὰ Ἀθανασίου ῥάπτειν προεθυμοῦντο. Καὶ προπεμφθεὶς ὑπ' αὐτῶν ὁ Ἄρειος πρὸς τὸν βασιλέα, ἦει ἀπολογησόμενος. Οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον αὖθις ἐπανελθόντες ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, οἷα συνέθεσαν κατὰ Ἀθανασίου· τὸ δὴ λεγόμενον, πάντα λίθον κινοῦντες, τοῦ ἐξωσθῆναι (g) αὐτὸν τῆς ἐπισκοπῆς. Μετακληθέντες γὰρ ὑπὸ τοῦ βασιλέως, καὶ ἐρωτώμενοι ὑπ' αὐτοῦ περὶ τῶν πεπραγμένων ἐν τῇ συνόδῳ, ἔφησαν· Οὐχ οὕτω, βασιλεῦ, σπουδὴν πεποιήμεθα περὶ τῶν προτέρων, ὧν ἐνήγετο Ἀθανάσιος, ὅσον περὶ τῆς ἁγίας τραπέζης τῆς ἀνατραπείσης, καὶ περὶ τοῦ μυστικοῦ ποτηρίου τοῦ κατεαγέντος, ἔτι τε καὶ ὡς ἠπείλει κωλύσειν πεμφθῆναι τὸν σῖτον τὸν ἐξ ἔθους ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κομιζόμενον. Καὶ τούτων λεγομένων παρὰ Ἀθανασίου ἀκηκοέναι Ἀδαμάντιον, Ἀνουβίωνα, Ἀρβεθίωνα, Πέτρον, τοὺς ἐπισκόπους, ὑφ' ὧν ἐλεγχθεὶς, ψωραθεὶς (h) τε ἐπὶ πᾶσιν, ἀπέδρα τὴν κρίσιν ὁ Ἀθα-

(d) Palat., ἐπιχειρεῖ.
(e) Συνεργούς deest in Palat.
(f) IIa Palat. Editi vero, αὖθις.
(g) Palat., τοῦ ἐξωθῆσαι.
(h) Φωραθείς deest in Pal.

Digitized by Google

νάσιος. Οὕτω γοῦν συναρπαγεὶς ὁ βασιλεὺς, καὶ εἰς ὀργὴν ἐκπεσὼν, ἐξορίᾳ ὑποβάλλει τὸν Ἀθανάσιον, τὰς Γαλλίας οἰκεῖν ἐν τῇ (a) Ἰβερίᾳ διακελεύσας. Φασὶ δέ τινες τοῦτο πεποιηκέναι τὸν βασιλέα σκαπῶ τοῦ ἐνωθῆναι τὴν Ἐκκλησίαν· ἐπειδὴ Ἀθανάσιος πάντη κοινωνῆσαι τοῖς περὶ τὸν Ἄρειον ἐξετρέπετο. Θορύβου οὖν καὶ στάσεως οὐ τῆς τυχούσης κατειληφυίας, οὐ μόνον τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον, ὀδυρομένων δὲ περὶ τοῦ σφῶν ἐπισκόπου, ἀνεφύοντο πάλιν, ὥσπερ ἐκ μυχῶν τινων, οἱ τὰ λιν, ἐξερευνόμενοι τὰ φθοροποιὰ καὶ θανατηφόρα αὐτῶν ἀπατωμένους. A Athanasius communionem cum Arianis prorsus aversaretur. Tumultu itaque ac seditione non minima concitata, non solum Alexandriæ sed etiam per universam Ægyptum, hominum scilicet lugentium episcopum suum ; rursum quasi ex recessibus emergentes Ariani, totam commovere civitatem, evomentes pestifera illa et exitiosa Arii dogmata, atque pestis instar ingruentes hominibus a se deceptis.

Ἀρείου φρονοῦντες, καὶ διετάραττον πᾶσαν τὴν πόλιν Ἀρείου δόγματα, καὶ λοιμοῦ δίκην ἐνιέντες τοῖς ὑπ'

6. Ἀλλὰ τούτοις ἐπινηχομένων τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν (b), ὁ Κωνσταντῖνος τέλος ὑπομένει τοῦ βίου ἐν τινι προαστείῳ Νικομηδείας, ἐν καὶ τριακοστὸν ἔτος διαρκέσας ἐπὶ τῆς βασιλείας· ὁ δὲ πᾶς τῆς ζωῆς αὐτοῦ χρόνος ἐν ἑξηκονταπέντε ἔτεσι διαλήξας· διαδόχοις τοῖς υἱέσι χρησάμενος, παραδοὺς τὴν διαθήκην πρεσβυτέρῳ τινὶ ἐνδιαθέτῳ τὰ Ἀρείου φρονοῦντι, εἰπὼν Κωνσταντίνῳ τῷ ὁμωνύμῳ ἀποδοθῆναι αὐτήν. Πολλῶν γοῦν διαπυνθανομένων εἰ πεποίηται διαθήκην, διανεβάλλετο ὁ πρεσβύτερος, ἔχων συμμύστας τοὺς εὐνούχους (c) τοῦ ἱεροῦ κοιτῶνος. Παραγίνεται δὲ μικρὸν ὕστερον ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ κρύδην αὐτῷ δίδωσι τοῦ πατρὸς τὴν διαθήκην ὁ πρεσβύτερος, μίαν εὐθὺς χάριν αὐτῷ αἰτῶν, τὰ Ἀρείου φρονεῖν. Τελευτήσαντος τοίνυν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, Εὐσέβιος ὁ Νικομηδείας ἅμα τοῖς σὺν αὐτῷ, καιροῦ δεδράχθαι εὐκαίρου νομίσαντες, τὰ Ἀρείου συνιστᾶν ἐσπούδαζον (d). Περιέσεσθαι δὲ τούτου ἤλπιζον, ἐὰν μὴ ἀναχωρήσῃ τῆς ἐξορίας ὁ Ἀθανάσιος. Ταῦτα δὲ κατεσκεύαζον συνεργῷ χρώμενοι τῷ πρεσβυτέρῳ, ὃς χάριν τῆς διαθήκης ὑποδὺς πάλιν, ἐν τοῖς βασιλείοις τὸν πραιπόσιτον τοῦ βασιλέως, τοὔνομα Εὐσέβειον, συνθέσθαι τῇ Ἀρείου δόξῃ συνέπεισεν. Ἐκ δὲ τούτου καὶ οἱ λοιποὶ τῶν εὐνούχων τὰ αὐτὰ φρονεῖν ἐπείθοντο. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ βασιλέως γαμετὴ, διὰ τῶν εὐνούχων καὶ τοῦ πρεσβυτέρου ἀποπλανηθεῖσα, τῇ αὐτῇ δόξῃ προστίθεται. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ὑπήχθη τῷ αὐτῷ φρονήματι· παραχρῆμά τε κελεύει τὰ Ἀρείου συστῆναι, καὶ ἄκοντας τὰ δόγματα αὐτοῦ τοὺς ἐπισκόπους ἡμῶν καταδέξασθαι. Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦτον τὸν νοητὸν, ὁ ἅγιος Μάξιμος ἐπίσκοπος τῆς Ἱεροσολύμων Ἐκκλησίας ἡγεῖτο, καὶ Ἀλεξανδρείας ὁ μέγας Ἀθανάσιος· ἐν δὲ τῇ ἐξορίᾳ (e) διῆγεν· καὶ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλέξανδρος, καθὼς ἔν τισιν Ἀθανασίου γράμμασιν ἀνέγνωμεν. Εὐσέβιος δὲ ὁ Νικομηδεὺς, ἔχων συνεργὸν τὸν εἰρημένον πρεσβύτερον, μηχανᾶται τὸν Ἄρειον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀκούεσθαι, οἰόμενος ῥᾷστα περιέσεσθαι Ἀθανασίου, ἐπ' ἀλλοδαπῆς γενομένης τῆς ζητήσεως, τῇ αὐθεντίᾳ τοῦ βασιλέως, καὶ τῶν ἐκεῖσε συνερχομένων, τὰ Ἀρείου δήπου φρονούντων (f). Ἀλλ' ὁ μὲν Ἄρειος, ὄργανον ὢν τοῦ διαβόλου καὶ σκεῦος αὐτοῦ κατηρτισμένον, φανταζόμενος τὰς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας διαρπάζειν, τέλος ἄξιον ἀπ- B 6. Dum autem humanæ cogitationes in hisce rebus incumberent, finem vivendi facit Constantinus in quodam Nicomediæ suburbio, cum annos unum supra triginta imperium tenuisset, totumque ejus vitæ tempus sexaginta quinque annis absolutum est. Successores filios reliquit, tradito testamento atque in manibus deposito cuidam presbytero cum Ario sentienti, mandans ut Constantino cognomini traderet illud. Multis igitur quærentibus an edidisset testamentum, cunctabatur presbyter, nactus consilii socios eunuchos sacri cubiculi. Paulo post advenit Constantius, clamque ipsi presbyter testamentum tradit, unam statim ab eo rogans gratiam, ut cum Ario sentiret. Defuncto itaque imperatore Constantino, Eusebius Nicomediensis et socii, tempus se nactos opportunum rati, Arii hæresin firmare studebant. Quod ex voto cessurum sperabant, dum ab exsilio Athanasius non remigraret. Hæc autem moliebantur opera usi presbyteri illius, qui testamenti traditi beneficio, sese ingerens in palatium, imperatoris præpositum, nomine Eusebium, induxit, ut Arii doctrinam tueretur. Hinc alii eunuchi ad eadem sentienda inducebantur. Quin imo ipsa imperatoris uxor per eunuchos ac presbyterum decepta, eidem doctrinæ adjungitur. Nec multum postea ipse imperator in eamdem sententiam deductus est : ac statim mandat, ut Arii hæresis firmaretur, omnesque episcopi nostri ejus doctrinam vel inviti cogerentur amplecti. Dum hæc spiritalis tempestas agitaretur, præerat Jerosolymitanæ Ecclesiæ Maximus episcopus, Alexandrinæ magnus Athanasius, qui in exsilio agebat ; Constantinopolitanæ vero Alexander, ut in quibusdam Athanasii scriptis legimus. Eusebius autem Nicomediensis, socium habens supra dictum presbyterum, operam dat ut Arius Constantinopoli audiatur, ratus facile superatum iri Athanasium, si in peregrina urbe quæstio haberetur, auctoritate scilicet imperatoris, aliisque eo convenientibus Arianice sentientibus. Sed Arius cum esset instrumentum diaboli et vas ejus paratum, cum cogitaret Dei Ecclesias diripere, condigmum retulit facinorum finem. Precibus namque sancti Alexandri episcopi

(a) Palat. ἐν τῇ Βεριάδι pro ἐν Τριβέρεις.
(b) Hæc, τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν, desunt in Pal.
(c) Τοὺς εὐνούχους deest in Pal.
(d) Συνιστάναι νομίζων Palat.
(e) Palat. εἰ καὶ ἐν τῇ ἐξορ.
(f) Palat. φρονεῖν. Editi, φρονούντων.

Digitized by Google

nostram convenire volo, rerum a vobis gestarum accurate rationem coram reddituros, » etc.

6. Hæ litteræ, homines in synodo coactos ad angustias redegere. Quamobrem plures domum regressi sunt : Eusebius, vero, Theognis et reliqui, aliquantum ibi cunctari studio extrahebant tempus; litteris autem suis piissimo imperatori significarunt, invitos se detineri quominus ipsum adirent. Interea autem, aliud profertur crimen de auro ad Philumenum misso. Sanctus Athanasius sistit se in conspectum imperatoris in Psammathia suburbano Nicomediæ. Quare cunctantibus Eusebianis cum honore illum Alexandriam remisit, scribens Alexandrinæ Ecclesiæ episcopum eorum Athanasium falso fuisse accusatum. Cum autem advenisset Alexandriam sanctus Athanasius, congregatique essent qui Ario faverent, frequens erat populi concursus, et spes, circa ejus negotii exitum : cum maxime viderent ea quæ a tot episcopis decreta essent divexari. Cum porro adverteret Athanasius iterum tumultu repleri Alexandriam Ægyptumque totam, non reticuit, sed ad imperatoris aures retulit. Cum autem imperator audivisset, Arii sententiam iterum prave detortam fuisse, accitum denuo illum Constantinopolim venire jussit, rationem redditurum de iis quæ commovere aggressus esset. Arius vero cum Alexandria ad comitatum duceretur, congressus Cæsareæ cum Eusebio, Theognio, Mari et reliquis asseclis, cum narrasset ea quæ sese spectarent, plurimisque diebus versatus cum illis, eorum usus consiliis ; alias una cum illis in Athanasium consuere calumnias in animum induxit. Tum præmissus ab illis ad imperatorem Arius, profectus est causam propugnaturus. Eusebiani vero Constantinopolim iterum profecti, ut pacti erant contra Athanasium, omnem lapidem moventes, quod dicitur, ut episcopatu eum pellerent. Accliti namque ab imperatore et interrogati ab eo de actis in synodo, respondent : Non tanta nobis, imperator, de prioribus Athanasio illatis cura est, quanta de sacra mensa subversa et de mystico poculo confracto; insuperque quod interminatus sit se impediturum frumenti commeatum Alexandria Constantinopolim vehi solitum. Aiebant hæc Athanasii dicta audivisse, Adamantium, Anubionem, Arbetionem et Petrum episcopos, a quibus convictus, in omnibus reus deprehensus, judicium subterfugisset Athanasius. Sic igitur circumventus imperator, atque in iram versus, exsilio multat Athanasium, Treviros in Gallias abire jussum. Aiunt autem quidam id egisse imperatorem animo pacis ecclesiasticæ conciliandæ ; quandoquidem

A οὖν ἠπειγμένους πάντας ὑμᾶς πρὸς τὴν ἐμὴν ἐλθεῖν εὐλάβειαν βούλομαι, ἵνα τῶν πεπραγμένων ὑμῖν ἀκρίβειαν δι' ὑμῶν αὐτῶν παραστήσητε, » καὶ τὰ ἑξῆς.

5. Ταῦτα τὰ γράμματα εἰς ἀγῶνα τοὺς ἐν τῇ συνόδῳ κατέστησε. Διὸ οἱ μὲν πλείους ἐπὶ τὰ ἑαυτῶν ἀνεχώρησαν· οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον καὶ Θεόγνιον, καὶ τοὺς λοιποὺς τέως (a) ἐχρόνιζον αὐτόθι παρέλκοντες ἑκοντὶ τὸν καιρόν· ἔγραφον δὲ τῷ εὐσεβεστάτῳ βασιλεῖ, ἄκοντας ἐπέχεσθαι ἐπειγομένους ἐξορμᾷν πρὸς αὐτόν. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἀποδύεται καὶ τὸ ἕτερον ἔγκλημα τὸ περὶ τοῦ χρυσίου τοῦ πρὸς Φιλούμενον. Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, συστὰς ἑαυτῷ (a) κατὰ πρόσωπον τοῦ βασιλέως ἐν Ψαμαθίᾳ προαστείῳ τῆς Νικομηδείας. B Διὸ καὶ βραδυνάντων τῶν περὶ Εὐσέβιον, μετὰ τιμῆς αὐτὸν ἀπέπεμψεν ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, γράψας τῇ Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίᾳ, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος αὐτῶν Ἀθανάσιος ψευδῶς διαβέβληται. Ἐν δὲ τῷ παραγενέσθαι (b) τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, καὶ συγκροτεῖσθαι τὰ κατὰ τὸν Ἄρειον, πολλή τις ἦν καὶ τοῦ πλήθους συνέλευσις καὶ ἐλπὶς, ἐπὶ ταλαντευούσῃ ἐκβάσει περιαγομένη· μάλιστα πάλιν ὁρώντων τὰ τοσούτοις ἐπισκόποις κριθέντα διασκυλλόμενα. Ὁρῶν δὲ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος αὖθις ταραττομένην τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ πᾶσαν Αἴγυπτον, οὐ παρεσιώπησεν· ἀλλὰ φανερὸν ταῖς βασιλικαῖς ἀκοαῖς κατέστησεν. Ὡς δὲ ὁ βασιλεὺς ἐπύθετο (c) διεστράφθαι πάλιν τὴν Ἀρείου γνώμην, μεταπέμπων αὖθις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἥκειν αὐτὸν ἐκέ- C λευσε, λόγον δώσοντα ων ἀνακινεῖν ἐπεχείρει (d). Ὡς δὲ ἤγετο πάλιν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τὸν κομιτᾶτον ὁ Ἄρειος, συμβαλὼν ἐν Καισαρείᾳ τοῖς περὶ Εὐσέβιον, καὶ Θεόγνιον, Μάριν, καὶ τοὺς λοιποὺς συνεργοὺς (e), διηγησάμενος τὰ καθ' ἑαυτὸν, ἐπὶ πλείους τε ἡμέρας συμφατριάσας αὐτοὺς, καὶ συμβούλοις χρησάμενος αὐτοῖς (f), ἑτέρας πάλιν συκοφαντίας κατὰ Ἀθανασίου ῥάπτειν προεθυμοῦντο. Καὶ προπεμφθεὶς ὑπ' αὐτῶν ὁ Ἄρειος πρὸς τὸν βασιλέα, ἦει ἀπολογησόμενος. Οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον αὖθις ἐπανελθόντες ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν, οἷα συνέθεσαν κατὰ Ἀθανασίου· τὸ δὴ λεγόμενον, πάντα λίθον κινοῦντες, τοῦ ἐξωσθῆναι (g) αὐτὸν τῆς ἐπισκοπῆς. Μετακληθέντες γὰρ ὑπὸ τοῦ βασιλέως, καὶ ἐρωτώμενοι ὑπ' αὐτοῦ περὶ τῶν πεπραγμένων ἐν τῇ συνόδῳ, D ἔφησαν· Οὐχ οὕτω, βασιλεῦ, σπουδὴν πεποιήμεθα περὶ τῶν προτέρων, ὧν ἐνήγετο Ἀθανάσιος, ὅσον περὶ τῆς ἁγίας τραπέζης τῆς ἀνατραπείσης, καὶ περὶ τοῦ μυστικοῦ ποτηρίου τοῦ κατεαγέντος, ἔτι τε καὶ ὡς ἠπείλει κωλύσειν πεμφθῆναι τὸν σῖτον τὸν ἐξ ἔθους ἐκ τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κομιζόμενον. Καὶ τούτων λεγομένων παρὰ Ἀθανασίου ἀκηκοέναι Ἀδαμάντιον, Ἀνουβίωνα, Ἀρβεθίωνα, Πέτρον, τοὺς ἐπισκόπους, ὑφ' ὧν ἐλεγχθεὶς, φωραθεὶς (h) τε ἐπὶ πᾶσιν, ἀπέδρα τὴν κρίσιν ὁ Ἀθα-

(a) Τέως deest in Palat. Infra idem, τῷ εὐλαβεστάτῳ βασ.

(a*) Legit interpres συστήσας ἑαυτόν. Cæterum phrasis mutila est. EDIT. PATROL.

(b) Palat., περαίνεσθαι.

(c) Sic Palat. et sic legit vetus interpres. Editi vero, ἐποίθετο.

(d) Palat., ἐπιχειρεῖ.

(e) Συνεργούς deest in Palat.

(f) Ita Palat. Editi vero, αὖθις.

(g) Palat., τοῦ ἐξωθῆσαι.

(h) Φωραθείς deest in Pal.

Digitized by Google

νάσιος. Οὕτω γοῦν συναρπαγεὶς ὁ βασιλεὺς, καὶ εἰς ὀργὴν ἐκπεσὼν, ἐξορίᾳ ὑποβάλλει τὸν Ἀθανάσιον, τὰς Γαλλίας οἰκεῖν ἐν τῇ (a) Ἰβερίᾳ διακελεύσας. Θεοῦ δέ τινες τοῦτο πεποιηκέναι τὸν βασιλέα σκοπῷ τοῦ ἐκωθῆναι τὴν Ἐκκλησίαν· ἐπειδὴ Ἀθανάσιος πάντη κοινωνῆσαι τοῖς περὶ τὸν Ἄρειον ἐξετρέπετο. Θορύβου οὖν καὶ στάσεως οὐ τῆς τυχούσης κατειληφυίας, οὐ μόνον τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον, ὀδυρομένων δὲ περὶ τοῦ σφῶν ἐπισκόπου, ἀνεφύοντο πάλιν, ὥσπερ ἐκ μυχῶν τινων, οἱ τὰ Ἀρείου φρονοῦντες, καὶ διετάραττον πᾶσαν τὴν πόλιν, ἐξερευνόμενοι τὰ φθοροποιὰ καὶ θανατηφόρα Ἀοσίου δόγματα, καὶ λοιμοῦ δίκην ἐνιέντες τοῖς ὑπ' αὐτῶν ἀπατωμένοις.

A Athanasius communionem cum Arianis prorsus aversaretur. Tumultu itaque ac seditione non minima concitata, non solum Alexandriæ sed etiam per universam Ægyptum, hominum scilicet lugentium episcopum suum ; rursum quasi ex recessibus emergentes Ariani, totam commovere civitatem, evomentes pestifera illa et exitiosa Arii dogmata, atque pestis instar ingruentes hominibus a se deceptis.

6. Ἀλλὰ τούτοις ἐπινηχομένων τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν (b), ὁ Κωνσταντῖνος τέλος ὑπομένει τοῦ βίου ἐν τινι προαστείῳ Νικομηδείας, ἐν καὶ τριακοστὸν ἔτος διαρκέσας ἐπὶ τῆς βασιλείας· ὁ δὲ πᾶς τῆς ζωῆς αὐτοῦ χρόνος ἐν ἑξηκονταπέντε ἔτεσι διαλήξας· διαδόχοις τοῖς υἱέσι χρησάμενος, παραδοὺς τὴν διαθήκην πρεσβυτέρῳ τινὶ ἐνδιαθέτῳ τὰ Ἀρείου φρονοῦντι, εἰπὼν Κωνσταντίνῳ τῷ ὁμωνύμῳ ἀποδοθῆναι αὐτήν. Πολλῶν γοῦν διαπυνθανομένων εἰ πεποίηται διαθήκην, διανεβάλλετο ὁ πρεσβύτερος, ἔχων συμμύστας τοὺς εὐνούχους (c) τοῦ ἱεροῦ κοιτῶνος. Παραγίνεται δὲ μικρὸν ὕστερον ὁ Κωνσταντῖνος, καὶ κρύβδην αὐτῷ δίδωσι τοῦ πατρὸς τὴν διαθήκην ὁ πρεσβύτερος, μίαν εὐθὺς χάριν αὐτῷ αἰτῶν, τὰ Ἀρείου φρονεῖν. Τελευτήσαντος τοίνυν τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, Εὐσέβιος ὁ Νικομηδείας ἅμα τοῖς σὺν αὐτῷ, καιροῦ δεδράχθαι εὐκαίρου νομίσαντες, τὰ Ἀρείου συνιστᾶν ἐσπούδαζον (d). Περιέσεσθαι δὲ τούτου ἤλπιζον, ἐὰν μὴ ἀναχωρήσῃ τῆς ἐξορίας ὁ Ἀθανάσιος. Ταῦτα δὲ κατεσκεύαζον συνεργῷ χρώμενοι τῷ πρεσβυτέρῳ, ὃς χάριν τῆς διαθήκης ὑποδὺς πάλιν, ἐν τοῖς βασιλείοις τὸν πραιπόσιτον τοῦ βασιλέως, τοὔνομα Εὐσέβειον, συνθέσθαι τῇ Ἀρείου δόξῃ συνέπεισεν. Ἐξ ἧς τούτου καὶ οἱ λοιποὶ τῶν εὐνούχων τὰ αὐτὰ φρονεῖν ἐπείθοντο. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ βασιλέως γαμετὴ, διὰ τῶν εὐνούχων καὶ τοῦ πρεσβυτέρου ἀποπλανηθεῖσα, τῇ αὐτῇ δόξῃ προστίθεται. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ὑπήχθη τῷ αὐτῷ φρονήματι· παραχρῆμά τε κελεύει τὰ Ἀρείου συστῆναι, καὶ ἄκοντας τὰ δόγματα αὐτοῦ τοὺς ἐπισκόπους ἡμῶν καταδέξασθαι. Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦτον τὸν νοητὸν, ὁ ἅγιος Μάξιμος ἐπίσκοπος τῆς Ἱεροσολύμων Ἐκκλησίας ἡγεῖτο, καὶ Ἀλεξανδρείας ὁ μέγας Ἀθανάσιος· ἐν δὲ τῇ ἐξορίᾳ (e) διῆγεν· καὶ Κωνσταντινουπόλεως Ἀλέξανδρος, καθὼς ἔν τισιν Ἀθανασίου γράμμασιν ἀνέγνωμεν. Εὐσέβιος δὲ ὁ Νικομηδεὺς, ἔχων συνεργὸν τὸν εἰρημένον πρεσβύτερον, μηχανᾶται τὸν Ἄρειον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀκούεσθαι, οἰόμενος ῥᾷστα περιέσεσθαι Ἀθανασίου, ἐπ' ἀλλοδαπῆς γενομένης τῆς ζητήσεως, τῇ αὐθεντίᾳ τοῦ βασιλέως, καὶ τῶν ἐκεῖσε συνερχομένων, τὰ Ἀρείου δήπου φρονούντων (f). Ἀλλ' ὁ μὲν Ἄρειος, ὄργανον ὢν τοῦ διαβόλου καὶ σκεῦος αὐτοῦ κατηρτισμένον, φανταζόμενος τὰς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας διαρπάζειν, τέλος ἄξιον ἀπ-

B 6. Dum autem humanæ cogitationes in hisce rebus incumberent, finem vivendi facit Constantinus in quodam Nicomediæ suburbio, cum annos unum supra triginta imperium tenuisset, totumque ejus vitæ tempus sexaginta quinque annis absolutum est. Successores filios reliquit, tradito testamento atque in manibus deposito cuidam presbytero cum Ario sentienti, mandans ut Constantino cognomini traderet illud. Multis igitur quærentibus an edidisset testamentum, cunctabatur presbyter, nactus consilii socios eunuchos sacri cubiculi. Paulo post advenit Constantius, clamque ipsi presbyter testamentum tradit, unam statim ab eo rogans gratiam, ut cum Ario sentiret. Defuncto itaque imperatore Constantino, Eusebius Nicomediensis et socii, tempus se nactos opportunum rati, Arii hæresin firmare studebant. Quod ex voto cessurum sperabant, dum ab exsilio Athanasius non remigraret. Hæc autem moliebantur opera usi presbyteri illius, qui testamenti traditi beneficio, sese ingerens in palatium, imperatoris præpositum, nomine Eusebium, induxit, ut Arii doctrinam tueretur. Hinc alii eunuchi ad eadem sentienda inducebantur. Quin imo ipsa imperatoris uxor per eunuchos ac presbyterum decepta, eidem doctrinæ adjungitur. Nec multum postea ipse imperator in eamdem sententiam deductus est : ac statim mandat, ut Arii hæresis firmaretur, omnesque episcopi nostri ejus doctrinam vel inviti cogerentur amplecti. Dum hæc spiritalis tempestas agitaretur, præerat Jerosolymitanæ Ecclesiæ Maximus episcopus, Alexandrinæ magnus Athanasius, qui in exsilio agebat ; Constantinopolitanæ vero Alexander, ut in quibusdam Athanasii scriptis legimus. Eusebius autem Nicomediensis, socium habens supra dictum presbyterum, operam dat ut Arius Constantinopoli audiatur, ratus facile superatum iri Athanasium, si in peregrina urbe quæstio haberetur, auctoritate scilicet imperatoris, aliisque eo convenientibus Arianice sentientibus. Sed Arius cum esset instrumentum diaboli et vas ejus paratum, cum cogitaret Dei Ecclesias diripere, condignum retulit facinorum finem. Precibus namque sancti Alexandri episcopi

(a) Palat. ἐν τῇ Βεριάδι pro ἐν Τριβέρεις.
(b) Hæc, τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν, desunt in Pal.
(c) Τοὺς εὐνούχους deest in Pal.
(d) Συνιστάναι νομίζων Palat.
(e) Palat. εἰ καὶ ἐν τῇ ἐξορ.
(f) Palat. φρονεῖν. Editi, φρονούντων.

Digitized by Google

Constantinopolitani, in latrinis imperatoriæ urbis viscera ejus avulsa sunt. Sed etiam post Arii mortem, parvo elapso tempore, Eusebius Nicomediensis et socii ejus, eunuchorum sibi addictorum opera, quotquot rectæ doctrinæ adhærescerent perturbare aggressi sunt, lucrum sibi existimantes sancti Athanasii absentiam, ac studentes suæ sententiæ episcopum in Alexandrina Ecclesia constituere. Sed Dei gratia præoccupavit eos, veritati præmium adjudicans. Hæc enim illis cogitantibus, magnus Athanasius ab exsilio regressus est, imperatoriis munitus litteris ex Occidente scriptis a Constante filio beatæ memoriæ Constantini, ad populum Alexandrinum, hisce verbis:

γράμμασι παρὰ Κωνσταντίνου τοῦ υἱοῦ τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου ἀπὸ τῆς Δύσεως γραφεῖσι τῷ λαῷ Ἀλεξανδρείας, ἅπερ ἔχει οὕτως·

Victor Constantinus, catholicæ Ecclesiæ et populo urbis Alexandriæ.

Νικητὴς Κωνσταντῖνος (*b*), τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ λαῷ πόλεως Ἀλεξανδρείας.

'Nec sacræ mentis vestræ notitiam præteriisse arbitror, ideo Athanasium adorandæ legis interpretem, in Gallias ad quoddam tempus missum fuisse, ut ne immanium ejus hostium feritas, quæ in periculum sacri illius capitis imminebat, eorumdemque improborum perversitas ad nefaria sustinenda eum cogeret. Ad eam igitur eludendam, ex faucibus adorientium se virorum est ereptus. Quamobrem sub me degere jussus est, ut in nullo sibi necessario deficeret. Tametsi ejus præclara virtus divinis freta auxiliis, graviores calamitates fert libentissime. Dominus porro noster beatæ memoriæ Constantinus Augustus pater meus, eumdem religiosissimum episcopum suis sedibus restituere parabat. Quia tamen humana sorte præoccupatus, antequam votum implesset suum ex hac vita migravit, consentaneum existimavi divæ memoriæ imperatoris propositum hæreditate acceptum exsequi. Porro Athanasius quantæ mihi veneration fuerit, cum ad conspectum venerit vestrum agnoscetis. Nec mirum est si quid ejus gratia fecerim: ad hoc enim desiderii vestri imago et tanti viri dignitas animam meam concitavit atque commovit. Divina vos Providentia conservet, fratres dilecti.

Οὐδὲν τὴν τῆς ὑμετέρας ἱερᾶς ἐννοίας ἀποπεφευγέναι γνῶσιν οἶμαι, διὰ τοῦτο Ἀθανάσιον τὸν τοῦ προσκυνητοῦ νόμου ὑποφήτην, πρὸς καιρὸν εἰς τὰς Γαλλίας ἀπεστάλθαι, ἵνα, ἐπειδὴ ἡ ἀγριότης τῶν αἱμοβόρων αὐτοῦ καὶ πολεμίων ἐχθρῶν εἰς κίνδυνον τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ κεφαλῆς ἐπέμηνε, ἀνήκεστα ὑποστῇ. Πρὸς τὸ διαπαῖξαι τοίνυν ταύτην, ἁφῃρέθη τῶν φαρύγγων τῶν ἐπικειμένων αὐτῷ ἀνδρῶν. Διὰ τοῦτο ὑπ' ἐμοὶ μὲν διάγειν κεκέλευσται, ὥστε μηδὲν αὐτῷ τῶν ἀναγκαίων ἐλλεῖψαι, εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἡ ἀοίδιμος αὐτοῦ ἀρετὴ, ταῖς θείαις πεποιθυῖα βοηθείαις, καὶ τὰ τραχύτερα ἄχθη φέρει εὐχερῶς. Καὶ ὁ δεσπότης ἡμῶν ὁ τῆς μακαρίας μνήμης Κωνσταντῖνος ὁ σεβαστὸς ὁ ἐμὸς πατὴρ τὸν αὐτὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον τῷ ἰδίῳ τόπῳ παρασχεῖν ἠβούλετο. Ὅμως, ἐπειδὴ, ἀνθρωπίνῳ κλήρῳ προσληφθεὶς, πρὸ τοῦ τὴν εὐχὴν πληρῶσαι ἀνεπάυσατο, ἀκόλουθον ἡγησάμην τὴν προαίρεσιν τοῦ τῆς θείας μνήμης βασιλέως διαδεξάμενος πληρῶσαι. Ὅστις, ἐπειδὰν τῆς ὑμετέρας τύχῃ προσόψεως, ὅσης παρ' ἐμοῦ αἰδοῦς τετύχηνε γνώσεσθε. Καὶ οὐ θαυμαστὸν, εἴ τι δ' ἂν ὑπὲρ αὐτοῦ πεποίηκα (*c*)· καὶ γὰρ τὴν ἐμὴν ψυχὴν ἥ τε τοῦ ὑμετέρου πόθου εἰκὼν καὶ τὸ τοῦ τηλικούτου ἀνδρὸς σχῆμα εἰς τοῦτο ἐκίνει καὶ προέτρεπεν. Ἡ θεία Πρόνοια ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί.

7. His confisus litteris Athanasius, Alexandriam venit, eumque libentissime excepit populus Alexandrinus. Quotquot autem isthic Ariani erant, conventicula cogebant adversus illum; unde frequentes ortæ seditiones ansam Eusebianis dedere, virum apud imperatorem calumniandi: quod nullo episcoporum conventu id decernente, suo ipse motu remigrans occupasset Ecclesiam: eo usque calumnias illi ferebant. Ac rursum memorati homines imperatoris aures obtundentes, inconsiderato furore concitant illum, ut exsilium decernat in Athanasium; veriti, ne si patris propositum sequeretur, vellet de fide edoceri, ipsique in periculum venirent. In tantum itaque furorem improbitate sua

7. Τούτοις θαῤῥῶν τοῖς γράμμασιν ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, καταλαμβάνει τὴν Ἀλεξάνδρειαν, καὶ ἥδιστα αὐτὸν ἐδέξατο ὁ τῶν Ἀλεξανδρέων λαός. Ὅσοι δὲ ἐτύγχανον Ἀρειανίζοντες ἐν αὐτῇ, φρατρίας συνιστῶσαν κατ' αὐτοῦ (*d*), δι' ὧν συνεχεῖς στάσεις ἐγίνοντο, αἰτίνες ὑπόθεσιν παρεῖχον τοῖς περὶ Εὐσέβιον τοῦ διαβάλλειν αὐτὸν τῷ βασιλεῖ· ὅτι, μὴ κρίναντος τοῦ κοινοῦ συνεδρίου τῶν ἐπισκόπων, ἑαυτῷ ἐπιτρέψας τὴν Ἐκκλησίαν κατέλαβεν· ἐπὶ τοσοῦτον δὲ τὰς διαβολὰς ἐξέτειναν. Αὖθίς τε τοῦ βασιλέως τὰ ὦτα οἱ προειρημένοι χράναντες, ἀπερισκέπτως μαίνονται, ἐξορίαν ψηφίσασθαι αὐτὸν κατὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, δεδιότες μὴ, τῇ τοῦ πατρὸς γνώμῃ χρησάμενος, ἐθελήσῃ τὰ περὶ τῆς πίστεως ἐκμαθεῖν,

(*a*) Palat. ἀφεδρόνι.
(*b*) Sic Palat. Editi vero Κώνστας, male.
(*c*) Palat. πεποιήκαμεν.
(*d*) Palat. φατρίας συνίστων κατ' αὐτοῦ.

Digitized by Google

καὶ περιπέσωσι κινδύνῳ. Ἐπὶ τοσοῦτον τοίνυν ἐν- A
εμάνησαν τῇ φαυλότητι, ὥστε καὶ νεκροῦ τινος χεῖρα
εὑρεῖν, ἣν ἔλεγον Ἀθανασίῳ εἰς γοητείαν εἶναι ἐπι-
τηδείαν, καὶ τίνος εἶναι ἔφασκον εἰδέναι. Ἀρσενίου
γάρ τινος ἀνδρὸς ἔλεγον τῶν κατὰ Ἀλεξάνδρειαν
ταύτην ἐκκεκόφθαι παρὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου. Δι'
ἣν αἰτίαν ὁ βασιλεὺς τὴν μὲν ἐξορίαν οὐ ψηφίζεται
κατὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἣν ἐδόκουν οἱ τὰ Ἀρείου
φρονοῦντες φιλανθρωπότερον ἐξαιτεῖσθαι, ὡς ἀπάν-
θρωπον αὐτοῖς εἰς αἷμα γράψασθαι κατηγορίαν, οὔσι
κληρικοῖς· διάγνωσιν δὲ προστάττει γενέσθαι, δι'
ἧς θέμις ποιεῖν, δοῦναι τὸν Ἀθανάσιον. Προχειρίζε-
ται γοῦν τὸν Ἀρχέλαον, ἄνδρα τῶν συνεστίων καὶ
ὁμοφρόνων αὐτῷ, ἐκπέμψας ἐν Τύρῳ, ὁμοῦ τῷ τῆς
Φοινίκης ἄρχοντι διακοῦσαι τῆς ὑποθέσεως. Διῆγεν
τῶν ἐν τῇ Τύρῳ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, τοὺς περὶ τῆς B
γοητείας κατηγόρους ἐκδεχόμενος. Ὑπέρθεσις δὲ
ἐγίνετο, ὡς μὲν ἐκεῖνοι ἔλεγον, ἵνα ἀπὸ τῆς Ἀλεξ-
ανδρείας παραγένωνται οἱ ὑπ' ὄψιν τὸ μῦσος γινώ-
σκοντες, καὶ αὐτὸν τὸν Ἀρσένιον ἐπιστάμενοι· ὡς
δὲ ἡ ἀκολουθία δίδωσιν ἐννοεῖν, κατὰ Θεοῦ οἰκονο-
μίαν. Ἦν γὰρ αὐτὸς ὁ Ἀρσένιος ἀναγνώστης τῆς
κατὰ Ἀλεξάνδρειαν Ἐκκλησίας, ὃν διά τινα αἰ-
σχρουργίαν μέλλοντα δίκας διδόναι, ὁ μακάριος Ἀθα-
νάσιος περιποιησάμενος, δρασμὸν ὑποδῦναι ὑποτίθε-
ται. Ἀμεριμνοῦντες οὖν μὴ φανήσεσθαι τὸν Ἀρσέ-
νιον, ὡς ὑπόδικον, ὀνομαστὶ πρὸς πίστωσιν τῶν
ἀκουόντων, λέγοντες τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρσενίου, ἐνῆγον
τῷ ἁγίῳ Ἀθανασίῳ. Διαδίδοται γοῦν ἡ φήμη τῷ Ἀρ-
σενίῳ, ὅτι δι' αὐτὸν Ἀθανάσιος ὁ ἐπίσκοπος ὑπονοίᾳ C
μαγείας ἐν Τύρῳ πάρεστι, καὶ οἶκτον λαβὼν τοῦ μα-
καρίου ἀνδρὸς ὁ Ἀρσένιος, ἀμείψασθαί τε θέλων αὐ-
τὸν τῆς εὐποιίας τῆς εἰς αὐτὸν, ἀπειπὼν ἑαυτοῦ,
φθάνει τὴν Τυρίων πόλιν, τὸν δρασμὸν ἐκλελοιπώς·
κρεῖσσον λέγων ἑαυτὸν θανεῖν, ἢ πᾶσαν τὴν οἰκου-
μένην περὶ τηλικούτου ἀνδρὸς σκανδαλίζεσθαι. Καὶ
ἐλθὼν ἐν Τύρῳ, τῷ ἁγίῳ Ἀθανασίῳ ἐμφανίζεται ἐν μυ-
στηρίῳ, ᾧ καὶ συμβουλεύεται, μὴ πρὸ τῆς δίκης
ἐμφανισθῆναι πολλοῖς, ἵνα μή τι δράσωσι αὐτὸν οἱ
ὑπεναντίοι φαῦλον· ἢ διωρίαν ἔχοντες σκέψωνται
δι' ὑπερθέσεως λῦσαι τὴν δίκην τὴν κατὰ τοῦ ἁγίου
Ἀθανασίου τὴν περὶ τῆς γοητείας. Μένει γοῦν ἐκεῖσε
ὁ Ἀρσένιος πρὸ μιᾶς τῆς δικασίμου παραγενόμενος.
Τῇ ἑξῆς οὖν, πρὸ βήματος οἱ κριταὶ καθεσθέντες,
ἄγεσθαι κελεύουσι τοὺς κατηγόρους καὶ Ἀθανάσιον. D
Πρὸ τὴν δὲ κατηγορίαν περὶ μοιχείας αὐτῷ ἐπάγον-
τες, παρῆγον γυναῖκά τινα ἀναιδῆ, ἀκριβῶς τὸ συ-
κοφαντεῖν ἐπισταμένην· ἥτις ἔλεγεν, ὅτι, ὑποδεξα-
μένη τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον οἴκοι εὐλαβείας χάριν,
ὑπέστη φθορὰν ὑπ' αὐτοῦ νύκτωρ αὐτῇ ἐπιπεσόντος.
Αὖθις τοίνυν τὸν Ἀθανάσιον εἰσαχθῆναι κελεύουσιν,
ἑστῶτα παρὰ τὸν πέτασον τῆς ἀκροάσεως. Ἦν δὲ
σὺν αὐτῷ καὶ Τιμόθεος ὁ πρεσβύτερος, ὅστις καὶ
συνελθὼν τῷ ἁγίῳ Ἀθανασίῳ, αὐτὸς πρὸς τὸν γύ-
ναιον ἀντὶ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου λέγει· Εἰπέ μοι, γύ-
ναι, ἐγὼ παρὰ σοὶ ἔμεινα; ἢ σύ με ὑπεδέξω ἐν τῷ
οἴκῳ τῷ σῷ; ἢ νύκτωρ σου ἐβιασάμην, καθώς μου
κατηγορεῖς; Ἡ δὲ, οἷα γύναιον ἐκ δημοσίου τέγους
ἀργυρισθὲν, προαλῶς τὴν ὄψιν περιστρέψασα, καὶ τὸ

deducti sunt, ut mortui cujusdam manum nacti, dicerent eam ab Athanasio ad veneficia fuisse usurpatam : seque nosse cujus esset : affirmabant quippe eam Arsenio cuidam viro, ab Athanasio fuisse abscissam. Qua de causa imperator nequaquam decrevit exsilium contra sanctum Athanasium, ut sperabant Ariani, rati se humanius quidpiam postulare, quam si capitis accusationem scriberent, clerici cum essent ; sed jussit perquisitionem haberi, qua Athanasio liceret sese defendere. Mandat ergo Archelaum familiarem sibi et domesticum virum, mittitque Tyrum, ut una cum Phœnices præfecto causam cognosceret. Tyri ergo degebat sanctus Athanasius, exspectans illos de veneficio accusatores. Mora autem et cunctatio fuit, ut causabantur illi, quo Alexandria accedere possent ii, qui flagitii testes oculati fuissent, et ipsum nossent Arsenium : at ut ex consequentibus cogitare licet, id divina Providentia factum est. Erat enim Arsenius Alexandrinæ Ecclesiæ lector, quem ob turpe facinus pœnas daturum beatus Athanasius, ut liberaret, ad fugam hortatus fuerat. Rati ergo nequaquam compariturum Arsenium, utpote reum ; ad fidem auditoribus faciendam, pronuntiato Arsenii nomine, crimen intentabant in Athanasium. Pervenit ad Arsenium fama, quod ejus causa Athanasius episcopus, Tyri in suspicionem magiæ veniret, beatumque miseratus virum Arsenius, atque accepti beneficii gratiam referre peroptans, nihilque suum curans periculum, Tyriorum in civitatem venit e fuga reversus ; potius esse ducens mori se, quam totum orbem terrarum ob tantum virum offendi. Cum venisset Tyrum, Athanasio clam se sistit, qui consilium dat illi, ut ne ante judicium sese multis exhiberet ; ne quod illi malum inferrent adversarii, neve si per tempus liceret, studerent solvere istam contra sanctum Athanasium accusationem de veneficio. Manet igitur ibi Arsenius, qui uno die accesserat antequam causa diceretur. Insequenti igitur die, sedentes pro tribunali judices, jubent adduci accusatores et Athanasium. Primam igitur accusationem de adulterio intentant, adducta impudente muliere, quæ apprime callebat calumniandi modum. Dixit illa, cum pietatis causa Athanasium domi suscepisset, ab ipso noctu irruente vitium sibi oblatum fuisse. Deinceps jubent introduci Athanasium, qui tum stabat ad limen secum habens Timotheum presbyterum, qui una ingressus cum sancto Athanasio, dicit : Ain' tu mulier, egone apud te mansi ? Tune me domi suscepisti ? an te noctu violavi, uti me accusas ? Tum illa, utpote mulier ex publico prostibulo pecunia conducta, petulanter converso vultu, et labello veluti lenocinium extenso, ad Timotheum clamavit : Tu es qui mihi vim atque vitium obtulisti : tu ipse es qui noctu me violasti invitam, et castitatem fœdasti meam. Hinc ad judices cum juramento clamat : Hic est corruptor meus ; hic, non alius est, qui mei corrumpendæ causa ad me venit. Co-

Digitized by Google

gnita furiosæ mulieris insania, judices cum satellitibus ridere, atque mirari sancti Athanasii prudentiam, qui vel silens, accusationem illam esse calumniam comprobarat, confusis adversariis suis. Scenæ haud dissimile negotium fuit : nam in Timotheo Athanasius, actum adversariorum dolo plenum esse monstravit. Athanasius accusatus est, Timotheus insimulatus sese defendit, atque ita clypeos suos amiserunt adversarii. Fuit enim ipsis mulier, quam multa mercede conduxerant, telum perniciosum, conflictum non sustinens, imo præ ignorantia contra suos dimicans. Qua de causa etiam pœnas effugiunt a lege præscriptas : ipsi namque una judices erant et accusatores.

A χελύνιον μαστροπορνείᾳ ἀνατείνασα, ἀνεβόησε πρὸς τὸν Τιμόθεον· Σὺ εἶ ὁ τὴν βίαν μοι πρὸς τὴν φθορὰν ἐργασάμενος (a)· σὺ εἶ ὁ νύκτωρ ἀκουσάν με βιασάμενος, καὶ τὴν ἁγνείαν μου κηλιδώσας. Καὶ πρὸς τοὺς κριτὰς ἐνωμότως ἀνέκραγεν, ὅτι οὗτός ἐστί μου ὁ φθορεύς· οὗτος δὲ, οὐκ ἄλλος, ὁ τὴν ἔφοδόν μοι ἐπὶ τῇ φθορᾷ διαπραξάμενος. Καὶ ἐπιγνόντες τὴν παροινίαν τῆς μαινάδος οἱ κριταὶ σὺν τοῖς δορυφόροις ἐμειδίων, καὶ τὸ φρόνημα ἐθαύμαζον τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ὅτι σιωπῶν τὸ ἔγκλημα συκοφαντίαν εἶναι ἀπέδειξε, περιτρέψας τοὺς ἐναντίους. Σκηνῆς γὰρ οὐδὲν διέφερε τὸ γεγονὸς, ὅτι ἐν Τιμοθέῳ Ἀθανάσιος τὸ δρᾶμα τῶν πολεμίων διήλεγξε δόλου πεπληρωμένον. Ἀθανάσιος κατηγορήθη, καὶ Τιμόθεος ἐπεκαλεῖτο ἀπολογούμενος, καὶ ῥιψάσπιδες γεγόνασιν οἱ πολέμιοι. Γέγονε γὰρ αὐτοῖς ἡ γυνὴ, ἣν πολλοῦ κεφαλαίου ἐξηγοράσαντο, ὅπλον σαθρότατον, οὐκ ἀντέχον πρὸς ἐνστάσιν, ὑπὸ ἀγνοίας δὲ τοῖς ἰδίοις ἀντιστρατευσάμενον. Διά τοι τοῦτο καὶ φεύγουσι τὴν ἐκ τῶν νόμων ἀπόφασιν· αὐτοὶ γὰρ ἦσαν οἱ κριταὶ καὶ οἱ κατήγοροι.

8. Quamobrem suppressa mulieris accusatione, ad venefícii crimen concedunt : et cum se putarent ex secundo crimine priori calumniæ fidem facturos, ipsi sese potius illaqueant, capti sua impietate. Itaque manum proferunt, detestandam rem magistratibus ostendentes, aiuntque : Viri judices, ecce brachium, quod artificiosis verbis non valet Athanasius declinare. Ipse te manu silendo accusat, o Athanasi, quam Arsenio abscidisti. De qua defensionem pares oportet, in quem illam usum amputaris. Tum Athanasius ad illos : Quis ex vobis novit Arsenium? Aut quis hanc ejus esse dexteram agnoscit? Et surgentes quidam cum accusatoribus, se Arsenium probe nosse dicebant. Tum Athanasius ad judices : Quandoquidem, ait, se Arsenium nosse confessi sunt, rogo adduci Arsenium : adest namque. Ut autem adductus est Arsenius, adversarios obtuitus beatus Athanasius, ait accusatoribus ac judicibus : Annon hic est Arsenius, de quo mihi crimen offertur? Ecce adest Arsenius omnibus Alexandrinis notus. Et pertracto illo ante tribunal, dexteram ejus manum primo erigit, ac jubens rursum ut sursum aliam elevaret ad consessum exclamavit : Ecce Arsenium, o cives, ecce hominis manus, o mirabiles judices! Rogo perquiratur, cujus sit manus illa quam tenent adversarii, et unde illam resecuerint. Tum nox et caligo eorum oculis offusa est, non modo ob sancti Athanasii purgationem; sed quod suis ipsi accusationibus venefici, et, quod grave dictu est, sycophantæ deprehensi essent. In illum sane cœtum quadrat illud quod dicitur : *Lacum aperuit et effodit eum, et incidet in foveam quam fecit* [1]. Sed quoniam judices ideo convenerant, non ut de jure et justitia disquirerent, sed ut Athanasium condemnarent, compressa legum auctoritate, et potestatis ascia : quamprimum igitur satellitibus tribunal reliquerunt, silentio studentes veritatem obliterare, ne imperatorem offenderent. Itaque videre erat discedentibus judicibus seditionem, adversariorum contra sanctum

8. Διὰ τοῦτο, τὸ τῆς γυναικὸς συστείλαντες ἔγκλημα, ἐπὶ τὸ τῆς γοητείας χωροῦσι· καὶ δακοῦντες ἐκ τοῦ δευτέρου τὸ πρῶτον διαβάλλειν, μᾶλλον ἐνειλοῦνται ἁλισκόμενοι τῇ ἀσεβείᾳ. Προσάγουσι γοῦν τὴν χεῖρα, μῦσος ἀνύποιστον κοσμικοῖς ἄρχουσιν ἐπιδεικνύμενοι, καί φασιν· Ἄνδρες δικασταὶ, ἰδοὺ ὁ βραχίων, ὃν ἐντέχνοις λόγοις οὐ δύναται παραγράψασθαι ὁ Ἀθανάσιος. Αὐτή σου, φασὶν, ἡ χεὶρ σιγῶσα κατηγορεῖ, ὦ Ἀθανάσιε, ἣν Ἀρσενίῳ περιέκοψας. Περὶ ἧς ὀφείλεις ἀπολογήσασθαι, εἰς τίνα σοι χρείαν τέτμηται. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος πρὸς αὐτούς· Τίς γάρ ἐστιν ἐξ ὑμῶν, φησὶν, ὁ ἐπιγινώσκων Ἀρσένιον; Ἢ τίς ἐστιν ὁ ταύτην αὐτοῦ τὴν δεξιὰν γνωρίζων; Καὶ ἀναστάντες τινὲς σὺν τοῖς κατηγόροις, σαφῶς εἰδέναι τὸν Ἀρσένιον ἔλεγον. Καὶ ὁ Ἀθανάσιος πρὸς τοὺς κριτάς· Ἐπειδὴ, φησὶν, ὡμολόγησαν εἰδέναι τὸν Ἀρσένιον, ἀξιῶ εἰσαχθῆναι τὸν Ἀρσένιον (b)· πάρεστι γάρ. Ὡς δὲ εἰσήχθη ὁ Ἀρσένιος ἄνω προσέχων τοῖς ἐναντίοις, εἶπε τοῖς κριταῖς καὶ τοῖς κατηγόροις ὁ μακάριος Ἀθανάσιος· Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ Ἀρσένιος; οὐ περὶ τούτου μοι ἐνάγεται; Ἰδοὺ πάρεστιν ὁ Ἀρσένιος, ὁ καὶ πᾶσι γνώριμος τοῖς κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Καὶ ἐπισπασάμενος αὐτὸν πρὸ τοῦ βήματος, ὑπεγείρει πρώτην τὴν δεξιὰν, καὶ πάλιν καὶ τὴν ἄλλην ἀναπτεῖναι εἰς ὕψος κελεύσας, ἐβόα ἐπὶ τοῦ συνεδρίου· Ἰδοὺ Ἀρσένιος, ὦ ἄνδρες πολῖται, ἰδοὺ καὶ τοῦ ἀνθρώπου αἱ χεῖρες. Ὦ θαυμάσιοι δικασταὶ, ἀξιῶ διερευνῆσαι, τίνος ἐστὶν ἡ χεὶρ, ἣν ἔχουσιν οἱ ἀντίδικοι, καὶ πόθεν αὐτὴν κόψαντες ἦκασι. Τότε νὺξ αὐτοῖς καὶ σκότος ἐν τῇ ὄψει περιεχύθη, οὐ μόνον διὰ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἀλλ' ὅτι ἐν ταῖς κατηγορίαις αὐτῶν γόητες ἀπεδείκνυντο, πολλοῦ γε εἰπεῖν, συκοφάνται. Εἰς τόνδε γοῦν τὸν χορὸν ἐπληρώθη τὸ λόγιον, τὸ φάσκον· *Δάκκον ὤρυξε καὶ ἀνέσκαψε, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον, ὃν εἰργάσατο.* Ἀλλ' ἐπειδὴ συνῆλθον οἱ κριταὶ, οὐ διαγνῶναι περὶ τοῦ δικαίου, ἀλλὰ Ἀθανασίου καταψηφίσασθαι, συστείλαντες τὴν αὐθεντίαν τῶν νόμων, καὶ τῆς ἐξουσίας τὸν πέλεκυν· ὡς τάχιστα οὖν τοῖ, δορυφόροις τὸ

[1] Psal. VII, 16.

(a) Hæc clausula deest in Palat.

(b) Hæc, ἀξιῶ... Ἀρσένιον, desunt in Palat.

Digitized by Google

λῆμα ἀπέλειπον, σιγῇ τὴν ἀλήθειαν πειρώμενοι περιγράψαι, ἵνα μὴ τῷ κρατοῦντι προσκρούσωσιν. Ἦν γοῦν ἰδεῖν, ὑποχωρησάντων τῶν δικαστῶν, στάσιν κατὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τῶν ἐναντίων, οἵαν οὐδεὶς τῶν καθ' ἡμᾶς ἐθεάσατό ποτε. Οἱ μὲν γὰρ λόγοις, οἱ δὲ χερσὶν αὐτὸν προὐπηλάκιζον, λῆρον, γόητα ἀποκαλοῦντες, καὶ τὰ πάνδεινα κακὰ διατιθέμενα· ἄλλοι δὲ καὶ ἠπείλουν οὐ πολλῷ ὕστερον τὸν μόρον αὐτῷ ἐπαχθῆναι πρὸς τοῦ κρατοῦντος· οἱ δὲ καὶ δολοφονήσειν αὐτὸν ἐπηγγέλλοντο, καταχέοντες τῶν δικαστῶν ὕβρεις, καὶ λοιδορούμενοι πάμπολλα· ἔνιοι δὲ ὑπόγειον ἐμελέτων αὐτὸν διαχειρίσασθαι. Ὦ τῆς βίας! διὰ τί, φασὶν, οὐχ ἡσύχασεν, ἵνα μὴ ζήσῃ ὡς ἀλοὺς τῇ γοητείᾳ, ἀλλ' ἔσπευσεν ἐνστῆναι τῇ εὐσεβείᾳ διὰ σαφεστάτης παραγραφῆς, τῶν ἐπιφυέντων αὐτῷ περιγενόμενος; Καὶ τοσαύτης οὔσης στάσεως, οὐδὲν, φησὶ, τῷ Γαλλίωνι ἔμελε· φημὶ τῷ ἄρχοντι τῆς πόλεως. Κραζόντων τε καὶ κόνιν εἰς τὸν ἀέρα ῥιπτόντων, παμπληθεῖ τε βοώντων· Αἶρε, αἶρε Ἀθανάσιον· οὐ γὰρ καθήκει αὐτὸν ζῆν. Ὁ οὖν Ἀρχέλαος, καταβὰς, μέλλοντα διασπᾶσθαι τὸν Ἀθανάσιον ἁφαρπάζει· ἦν γὰρ καὶ τοῦ κριτηρίου ἔξαρχος, καὶ τὰ ἄλλα ἐπιεικέστατος, καὶ δυνατὸς τῷ κρατοῦντι ἀπολογήσασθαι, εἴπου δὲ καὶ θανάτου περιφρονῆσαι ἕτοιμος· καὶ κρυπταῖς ἐξόδοις αὐτὸν ὑπεξελθεῖν ποιεῖ τῆς πόλεως, ὁρασμὸν αὐτῷ δοὺς, καὶ πείσας αὐτὸν, ὅπου δήποτε γῆς εὑρεθείη, μὴ γνωρισθῆναι. Πάλιν δὲ οἱ δι' ἐναντίας συνέδριον ποιήσαντες πλάττειν ὑπομνήματα κατὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου βουλεύονται, ἐν οἷς ἐντιθέασιν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐγκλήμασιν Ἀθανάσιον καταφωραθῆναι· καὶ πολλὰ ἀντίγραφα ποιήσαντες ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ ἐκπέμπουσιν. Ἀπαγγέλλουσι δὲ τῷ Κωνσταντίῳ. Οὕτω δὴ τῷ ἁγίῳ Ἀθανασίῳ πᾶς τόπος φυγῇ ἐγένετο σφοδρῶς ζητουμένῳ, ὥστε καὶ ἐπαγγελίας πολλὰς προτεθῆναι τοῖς ὅπου γῆς εὑρισκόμενον αὐτὸν καταμηνύουσι. Πόλεις ὁμοῦ τε πᾶσαι ἀνεκινοῦντο, καὶ ἄρχοντες, ποτὲ μὲν πρόστιμον ὁρίζοντες τοῖς ἐπὶ τῆς εἰρήνης τεταγμένοις, ποτὲ δὲ ζημίαν ζωῆς ὑφέξειν τοὺς διωγμίτας, εἰ μὴ τὸν Ἀθανάσιον ζῶντα παραστήσωσιν· ἢ μὴ τοῦτο, κἂν γοῦν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ μεθ' ὑπομνημάτων δηλούντων τὴν ἀκρίβειαν διακομίσοιεν. Ἐπειδὴ οὖν ἐν λάκκῳ ὕδωρ μὴ ἔχοντι ἐν ἓξ ἔτεσι διέτριψε λανθάνων, τῇ πρὸ μιᾶς, ἐν ᾗ ἤμελλεν ὁ τόπος παραδίδοσθαι, ἔκ τινος θείας ἐπιφανείας εἰς ἕτερον τόπον ἀποδιδράσκει. Λογιζόμενος δὲ μὴ καὶ ἄλλοις κινδύνων παραίτιος γένηται σπεύδουσιν αὐτῷ ἐπικουρεῖν, ἀπολιπὼν τὰ ἀνατολικὰ μέρη, ἐπὶ τὴν δύσιν ἔρχεται, ἧς ἦρχε Κώνστας, ὁ Κωνσταντίου ἀδελφὸς, ἅρτι τότε τὴν ἀρχὴν θανόντος ἐπιθέσει τοῦ στρατοῦ πρὸς τῇ Ἀκυλείᾳ παρὰ Ἄλσῳ ποταμῷ.

9. Ὁ μέντοι Ἀθανάσιος, ἐλθὼν πρὸς ἐπίσκοπον Ῥώμης Ἰούλιον, καὶ πάντα τὰ συμβάντα αὐτῷ διηγησάμενος, σὺν αὐτῷ γνωρίζουσι καὶ τῷ βασιλεῖ Κώνσταντι τὰς κατ' αὐτοῦ σκαιωρίας γεγενημένας. Διάγων τοίνυν ἐν τῇ Ῥώμῃ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, καὶ μαθὼν τὴν ἐν Ἀντιοχείᾳ συγκροτηθεῖσαν σύνοδον ἐπὶ διαστροφῇ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, καὶ τὴν Γεωργίου κατάστασιν, ὡς ὅτι εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ ἤμελλε πέμπεσθαι, ἔγραφε πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου, καὶ τὸν κλῆρον, καὶ λαὸν τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως,

A Athanasium, qualem nemo nostro ævo vidisset unquam. Illi quidem verbis, illi manibus eum pulsabant, garrulum appellantes, venefícum, et gravissima quæque mala. Imo et comminabantur, non multo post mortem illi ab imperatore illatum iri: alii dolo occidendum denuntiabant, effusis in judices contumeliis conviciisque multis: aliqui vero clanculum machinabantur ipsi necem. O violentiam! quare, aiebant, non quievit ut venefícus deprehensus occideretur; sed curavit per manifestissimam refutationem, pietatem comprobari suam, ac compressit accusatores suos? Et cum tanta seditio esset, nihil rem curavit Gallio præfectus urbis. Clamantibus autem illis, atque pulverem in aerem projicientibus, unaque omnibus vociferantibus: Tolle, tolle Athanasium, non enim convenit illum vivere; Archelaus B descendens Athanasium jamjam dilacerandum eripit; erat quippe præfectus judicii, alioqui mansuetissimus, qui posset eum purgare apud imperatorem, etiam mortem contemnere paratus; eumque ille occultis meatibus dimittens ex civitate, fugam illi aperuit, auctorque illi fuit ut curaret neminem nosse quo in terræ loco ille versaretur. Rursum adversarii, coacto concilio, deliberant de confingendis adversus sanctum Athanasium commentariis; quibus significabant, omnium criminum Athanasium rem fuisse deprehensum. multaque eorum exempla in totum orbem terrarum emisere. Rem annuntiant autem Constantio. Itaque Athanasio de loco in locum fugere necesse fuit, cum vehementer ubique perquireC retur; adeo ut magna iis præmia proponerentur, qui ubicunque inventum illum indicarent. Civitates simul omnes movebantur, et magistratus, aliquando præmia decernentes iis, qui pacis ergo constituti essent; aliquando capitis pœnam in persecutores, nisi Athanasium vivum exhiberent; aut si id non possent, caput ejus afferrent, cum certis evidentibusque indiciis. Postquam ergo sex annos in puteo aquam non habente delituisset; pridie quam locus deprehenderetur, ex divina quadam revelatione in alium profugit locum. At metuens ne etiam aliis periculum crearet, qui tum sibi auxilio essent; relictis Orientalibus partibus, in Occidentem se confert, cui imperabat Constans Constantii frater, qui D nuper imperium Constantini fratris acceperat, perempti ab exercitu Aquileiæ ad Alsum fluvium.

9. Athanasius ergo profectus ad Julium Romæ episcopum, commemorat ipsi omnia quæ accidissent: ambo una imperatori Constanti renuntiant, quæ scelera, quas fraudes in eum machinati essent. Cum itaque Romæ degeret sanctus Athanasius, edidicissetque coactam esse Antiochiæ synodum, ad orthodoxam fidem evertendam, Georgiumque constituendum, qui in ejus locum mittendus esset, rescripsit ad Ægyptios episcopos et ad clerum ac populum Alexandrinum, ut aversarentur illa ab impio-

Digitized by Google

Ario dissaminata zizania. Cum itaque persecutio prævaleret, necnon insidiæ adversus sanctum Athanasium conflatæ, cumque ad Occidentales partes se contulisset ille, Eusebiani statuunt magnum Athanasium apud imperatorem Constantium calumniari: primum quidem, quod contra canonem egisset a se olim decretum, quia scilicet non communi episcoporum calculo ordinem episcopatus accepisset. Reversus enim, aiebant, ab exsilio, suopte arbitrio ecclesiam invasit, atque in ejus ingressu, mota seditione, multi interiere. Imo res quoque Tyri contra Athanasium gestas in medium adducebant. Hoc itaque modo virum condemnantes, in Alexandrinum episcopatum substituunt ordinantque Gregorium quemdam Arianum: quo peracto fidem immutant, cui ipse Gregorius Arianus, Alexandriam nondum ingressus, subscribit tanquam illius urbis episcopus. Eusebius porro, cunctis arbitratu suo peractis, legationem misit ad sanctum Julium Romæ archiepiscopum, missis etiam calumniis adversus sanctum Athanasium conflatis, rogabatque ut ipse judex foret eorum quæ contra Athanasium gesta essent, lite ad se vocata. Julius ergo, acceptis ab Eusebio litteris, expensisque iis quæ Athanasium spectarent, cum deprehendisset id negotii nihil nisi calumniam esse, ipsum commendatitiis munitum litteris mittit Alexandriam, sedem illi restituit, nec leviter reprehendit eos qui temere illum deposuissent. Cum igitur Athanasius recuperasset Ecclesiam, et id illis, qui ad Antiochenam synodum convenerant, delatum esset; Ariani, non modice Julii litteris exasperati, mittunt quamprimum Gregorium quem in locum Athanasii ordinarant. Deduxit igitur Alexandriam Gregorium Arii furorem spirantem Syrianus dux, et cum illo armatus exercitus quinque millium hominum. Accesserunt autem ad illos qui isthic cum Ario sentiebant. Quo pacto autem sanctus Athanasius inquirentium se manus effugerit, enarrandum. Vespera erat, populusque sequentis synaxeos pervigilium celebrabat. Venit autem, instructisque undique militibus, circumsedit ecclesiam. Magnus autem Athanasius, iis perspectis, curam habuit, ne quod sui causa populo detrimentum foret, præcipiensque diacono, ut orationem indiceret, rursus psalmum canendum curavit. Concentu autem psalmi facto, per unam ecclesiæ januam omnes exierunt. Quod cum fieret, milites omnes immoti neque pugnantes manebant: sanctus autem Athanasius in medio psallentium præterivit illæsus incolumisque. Hoc modo rursum elapsus Romam fugit. Tumque impius Gregorius ecclesiæ potitus est. Cæterum populus Alexandrinus rerum gestarum impatiens, ecclesiam Dionysii nuncupatam incenderunt. Cum tantus Alexandriæ esset tumultus, sanctus Paulus Constantinopolitanus episcopus, Ecclesia exactus, partibus relictis Orientalibus, in Occidentem concessit, ubi Constans frater Constantii imperabat, ac cum magnum Athanasium ibi reperis-

A ἐκτρέπεσθαι αὐτοὺς τὰ ὑπὸ Ἀρείου τοῦ ἀσεβοῦς ἐπισπαρέντα ζιζάνια. Τοῦ διωγμοῦ τοίνυν ἐπικρατοῦντος, καὶ τῆς ἐπιβουλῆς τῆς κατὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ἐπὶ τὰ ἑσπέρια οὖν μέρη ἀναχωρήσαντος αὐτοῦ, οἱ περὶ Εὐσέβιον ἔργον τίθενται διαβάλλειν πρὸς τὸν βασιλέα Κωνστάντιον τὸν μέγαν Ἀθανάσιον· πρῶτον μὲν ὡς παρὰ κανόνα πράξαντα, ὃν αὐτοὶ ὥρισαν τότε, ὅτι μὴ γνώμῃ τοῦ κοινοῦ τῶν ἐπισκόπων τὴν τάξιν τῆς ἱερωσύνης ἔλαβεν. Ἐπανελθὼν γὰρ, φησὶν, ἀπὸ τῆς ἐξορίας, ἑαυτῷ ἐπιτρέψας εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰσεπήδησεν, καὶ ὅτι ἐν τῇ εἰσόδῳ αὐτοῦ, στάσεως γενομένης, πολλοὶ ἀπέθανον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν Τύρῳ πεπραγμένα κατὰ Ἀθανασίου εἰς μέσον ἦγον. Τοῦτον τοίνυν τὸν τρόπον καταψηφισάμενοι αὐτοῦ, προχειρίζονται Γρηγόριόν τινα Ἀρειανίζοντα εἰς τὴν Ἀλεξανδρέων ἐπισκοπήν· καὶ τοῦτο κατεργασάμενοι, μεταποιοῦσι τὴν πίστιν, ἐν ᾗ καὶ Γρηγόριος ὁ Ἀρειανὸς, μήπω τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιβάς, ὡς ἐπίσκοπος αὐτῆς καθυπέγραψεν. Εὐσέβιος δὲ, κατεργασάμενος ὅσα ἐβούλετο, διεπρεσβεύετο πρὸς τὸν ὅσιον Ἰούλιον τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ῥώμης, ἀποστείλας καὶ τὰς καττυθείσας κατὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου συκοφαντίας, αὐτόν τε κριτὴν τῶν κατὰ Ἀθανασίου γενέσθαι παρεκάλει, πρὸς ἑαυτὸν καλοῦντα τὴν δίκην. Δεξάμενος οὖν Ἰούλιος τὰ παρὰ Εὐσεβίου γράμματα, καὶ διαγνοὺς τὰ κατὰ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον, καὶ μαθὼν συκοφαντίας εἶναι τὸ πρᾶγμα, παῤῥησιαστικοῖς τε γράμμασιν ὀχυρώσας αὐτὸν, ἀποστέλλει ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀποδιδοὺς αὐτῷ καὶ τὸν τόπον, καθαπτόμενος οὐ μικρῶς τῶν προπετῶς αὐτὸν καθελόντων. Ἀθανασίου τοίνυν καταλαβόντος τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν, μαθόντες οἱ ἐν τῇ κατὰ Ἀντιόχειαν συνελθόντες συνόδῳ, καὶ οὐ μικρῶς στυφθέντες ἐκ τῶν παρὰ Ἰουλίου γραμμάτων οἱ Ἀρειανίζοντες, διὰ τάχους ἐκπέμπουσι Γρηγόριον, ὃν ἦσαν ἀντὶ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου χειροτονήσαντες. Κατῆγεν (a) οὖν τὸν Γρηγόριον τὴν Ἀρείου μανίαν πνέοντα ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν Συριανός τε ὁ στρατηγὸς κελεύσει βασιλικῇ, καὶ ὁ σὺν αὐτῷ ὁπλίτης στρατὸς ἀριθμῷ ὄντες πεντακισχίλιοι. Συνελαμβάνοντο δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἐκεῖ τὰ Ἀρείου φρονοῦντες. Ὅπως δὲ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος τῆς ἐκκλησίας ἐξωθούμενος τοὺς συλλαβεῖν αὐτὸν ἐσπουδακότας διέφυγε, λεκτέον. Ἑσπέρα γὰρ ἦν· ὁ δὲ λαὸς ἐπαννύχιζε προσδοκωμένης συνάξεως. Ἦκει δὲ ὁ στρατηγὸς κατὰ φάλαγγα τάξας τοὺς στρατιώτας πανταχόθεν κύκλῳ τῆς ἐκκλησίας. Ὁ δὲ μέγας Ἀθανάσιος, ἐωρακὼς τὰ γινόμενα, φροντίδα τίθεται, ὅπως ἂν μηδεμία τῷ λαῷ βλάβη γένηται δι' αὐτὸν, καὶ προστάξας διακόνῳ κηρύξαι εὐχὴν, αὖθις ψαλμὸν λέγεσθαι παρεσκεύασε. Συμφωνίας τε ἐκ τοῦ ψαλμοῦ γενομένης, διὰ μιᾶς τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας πάντες ἐξῆσαν. Τούτου γινομένου, οἱ μὲν στρατιῶται ἀπόμαχοι ἔμενον· ὁ δὲ ἅγιος Ἀθανάσιος ἐν μέσῳ τῶν ψαλμῳδούντων ἀβλαβὴς διεσώζετο. Τοῦτον τὸν τρόπον διαφυγὼν, πάλιν ἐπὶ τὴν Ῥώμην ἀνέδραμεν. Καὶ Γρηγόριος μὲν τότε ὁ ἀσεβὴς τῆς ἐκκλησίας ἐκράτησεν· ὁ δὲ Ἀλεξαν-

B

C

D

(a) Palat. κατῆγον.

Digitized by Google

ἱρέων λαὸς, οὐκ ἐνεγκόντες τὸ γεγονὸς, τὴν καλουμένην Διονυσίου ἐκκλησίαν ἐνέπρησαν. Τοιαύτης δὲ οὔσης συγχύσεως κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, καὶ ὁ ἅγιος Παῦλος ὁ Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπος, ἐξωθεὶς τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἀπολιπὼν τὰ ἀνατολικὰ μέρη, ἐπὶ τὴν δύσιν ἔρχεται, ἧς ἦρχε Κώνστας ὁ Κωνσταντίου ἀδελφός· καὶ εὑρὼν ἐκεῖσε τὸν μέγαν Ἀθανάσιον διάγοντα, ἔρχεται πρὸς Ἰούλιον (*a*) τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ῥώμης· καὶ διηγησάμενος ἅπαντα αὐτῷ τε Ἰουλίῳ, καὶ τῷ ἐκεῖ βασιλεῖ, ἅμα Ἀθανασίῳ διῆγεν ἐκεῖσε. Ἐπιγνοὺς οὖν ὁ Κώνστας τὰ κατὰ Ἀθανάσιον καὶ Παῦλον, γράφει τῷ ἀδελφῷ (*b*), προστάττων τούτους δεχθῆναι. Καὶ ἐπείπερ, γράψαντος τοῦ βασιλέως Κώνσταντος, ὥστε ἀποδοθῆναι Παύλῳ καὶ Ἀθανασίῳ τοὺς ἰδίους τόπους, οὐδὲν πλέον ἠνύετο· σύνοδον ἄλλην παρακαλοῦσι γενέσθαι οἱ περὶ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον καὶ Παῦλον, ὥστε καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς καὶ τὰ τῆς πίστεως ἐπὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ πέρας λαβεῖν, διδάσκοντες τὰς καθαιρέσεις αὐτῶν ἐπινενοεῖσθαι (*c*) ἐπὶ καταλύσει τῆς πίστεως.

A set, Julium adit archiepiscopum Romanum : omnibusque Julio et imperatori commemoratis, isthic cum Athanasio degebat. Constans itaque cum comperisset ea quæ Athanasium et Paulum spectarent, missis fratri litteris jubet recipi homines. At cum litteris imperatoris Constantis, quibus mandabat, ut Paulo Athanasioque suæ sedes restituerentur, nihil amplius effectum esset, aliam cogi synodum rogant Athanasius et Paulus, ut in œcumenica synodo, cum negotia sua, tum quæ fidem spectarent, finem acciperent, docentes suam condemnationem ad fidei eversionem conflatam fuisse.

10. Κηρύσσεται οὖν αὖθις οἰκουμενικὴ σύνοδος, ὡς ἐπὶ τὴν Σαρδικὴν γνώμῃ τοῖν δυοῖν βασιλέων ἐν ἐνδεκάτῳ ἔτει τῆς τελευτῆς τοῦ πατρὸς τῶν Αὐγούστων. Ἐκ μὲν οὖν τῶν ἑσπερίων μερῶν ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους συνῆλθον ἐπισκόπους, ὥς φησιν ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος αὐτός· ἐκ δὲ τῶν ἑῴων ἑβδομήκοντα ἓξ μόνον, ὡς ὁ Σαβῖνός φησιν, ἐν οἷς καὶ αὐτὸς κατηρίθμητο καὶ Ἰσχυρᾶς, ὡς τοῦ (*d*) Μαρεώτου ἐπίσκοπος ὤν. Ὡς οὖν συνῆλθον ἐν τῇ Σαρδικῇ, οἱ μὲν Ἀνατολικοὶ εἰς πρόσωπον τῶν Ἑσπερίων ἐλθεῖν οὐκ ἠβούλοντο φάσκοντες μὴ ἄλλως εἰς λόγους ἐλθεῖν, εἰ μὴ τοὺς περὶ Παῦλον καὶ Ἀθανάσιον ἐξελάσωσι τοῦ συλλόγου. Ὡς δὲ Πρωτογένης ὁ Σαρδικῆς ἐπίσκοπος, καὶ ὁ Ὅσιος Κορδούβης (*e*) οὐκ ἠνείχοντο μὴ παρεῖναι τοὺς περὶ τὸν ἅγιον Παῦλον καὶ Ἀθανάσιον, ἀπεχώρουν εὐθέως οἱ Ἀνατολικοί. Καὶ γενόμενοι ἐν Φιλίππου πόλει τῆς Θράκης, ἰδιάζον ποιοῦνται συνέδριον. Καὶ φανερῶς λοιπὸν τὸ μὲν ὁμοούσιον ἀναθεματίζουσι· τὴν δὲ τοῦ ἀνομοίου δόξαν ἐπιστολαῖς ἐγγράψαντες, πανταχοῦ διαπέμπονται. Οἱ δὲ ἐν τῇ Σαρδικῇ πρῶτον μὲν ἐρήμην κατεψηφίσαντο τὴν σύνοδον· ἔπειτα τοὺς κατηγόρους τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τῆς ἀξίας ἀφείλοντο· ὅρον τε τῆς πίστεως τὸν ἐν Νικαίᾳ κρατύναντες (*f*), καὶ τὸ ἀνόμοιον ἀναθεματίσαντες καὶ ἐκβαλόντες, φανερώτερον τὸ ὁμοούσιον ἐκδιδόασιν, ἐγγράψαντες καὶ (*g*) αὐτοὶ πανταχοῦ διαπέμπονται. Μετὰ ταῦτα δὲ γνοὺς ὁ τῶν ἑσπερίων μέρων βασιλεὺς τὰ ἐν τῇ Σαρδικῇ συνόδῳ γενόμενα, γνώριμα εὐθὺς τῷ ἀδελφῷ Κωνσταντίῳ καθίστησιν, ἀποδιδόσθαι τε τῷ Παύλῳ καὶ Ἀθανασίῳ τοὺς οἰκείους τόπους παρεκελεύετο. Τοῦ δὲ ἁγίου Ἀθανασίου ἔτι ὑποστελλομένου τὰς ἐπιβουλὰς τῶν Ἀρειανιζόντων, ὡς ἔμαθεν ὁ βασιλεὺς, γράφει τῷ ἀδελφῷ (*h*).

B 10. Indicitur ergo rursum, ex sententia duorum imperatorum, Sardicæ synodus œcumenica, anno a morte patris Augustorum undecimo. Ex Occidentalibus itaque partibus episcopi plus trecentis coacti sunt, ut ait ipse sanctus Athanasius, ex Orientalibus autem tantum septuaginta sex, ut Sabinus ait; in quibus annumeratus est Ischyras tanquam Mareotæ episcopus. Igitur cum Sardicæ convenissent, Orientales in conspectu Occidentalium accedere recusarunt, dicentes non aliter se ad colloquendum venturos, nisi Paulum et Athanasium pellerent ex synodo. Cum autem Protogenes Sardices et Hosius Cordubæ non paterentur abesse sanctos Paulum et Athanasium, statim Orientales abscessere. Cumque Philippopolin in Thracia pervenissent, peculiare habuerunt concilium. Ac palam deinde consubstantiale anathemate feriunt; ac dissimilis substantiæ sententiam epistolis conscriptam, ubique transmisere. Qui porro Sardicæ erant, primum quidem synodum illam desertæ causæ damnarunt, deinde vero Athanasii accusatores dignitate sua privarunt. Confirmata vero fidei definitione Nicææ facta, ac dissimilis-substantiæ voce anathemate damnata atque rejecta, consubstantiale explicant evidentius, ac ubique transmittunt litteris suis. Post hæc cum nosset Occidentalium partium imperator res in Sardicensi synodo gestas, eas statim fratri Constantio significat, jubetque Paulo et Athanasio sedes restitui suas. Cum porro Athanasius adhuc peteretur insidiis Arianorum, re comperta imperator, hæc fratri rescribit :

C

Ὧδε μὲν ἔστιν παρ' ἐμοὶ Ἀθανάσιος· ἀλλὰ πυνθανόμενος διέγνων εὐσεβείας αὐτὸν χάριν διώκεσθαι. Εἰ μὲν οὖν (*i*) ἐπαγγέλλεις ἀποδιδόναι τούτῳ τὸν θρόνον, ἀμυνόμενος τοὺς μάτην αὐτὸν ἐπιφυομένους, ἀποστελῶ πρὸς σὲ τὸν ἄνδρα· εἰ δὲ ἀνανευοις ταῦτα οὔ-

D Hic quidem apud me degit Athanasius; sed sciscitatus novi pietatis eum causa persecutionem sustinere. Si quidem promittas illi sedem restituere, ultus eos qui sine causa vexant ipsum, mittam ad te virum; sin abnueris hæc agere, certo scias me-

(*a*) Ἔρχεται σὺν αὐτῷ πρὸς τὸν μακάριον Ἰούλιον.

(*b*) Palat. τῷ ἀδελφῷ τὰ κατὰ Ἀθανασίου ἐσδεχθῆναι. Idem, ἠνύετο ὅθεν σύνοδον.

(*c*) Palat. τὰς καθαιρέσεις αὐτῶν γεγενεῖσθαι (sic) ἐπὶ καταλ.

(*d*) Ita Palat. Editi vero, ὁ τοῦ.

(*e*) Sic Palat. Editi vero, Κουρδούβης. Mox Palat. ἀποχωροῦσιν.

(*f*) Palat. κρατύνοντες.

(*g*) Palat. γράψαντες δὲ ἐπιστολὰς καί.

(*h*) Palat. ὡς ἔμαθε Κώνστας ὁ βασ.

(*i*) Palat. ἐπαγγέλλῃ. Paulo post idem, μάτην αὐτῷ ἐπιφυομένους, ἀποστέλλω.

Digitized by Google

Ipsum isthuc esse venturum, et vel te invito virum propriæ sedi esse restituturum.

Cum nosset igitur Constantius fratris propositum, formidiné illius, sanctum Athanasium propriis arcessit litteris, non semel neque bis tantum, sed usque tertio rescribens Athanasio hisce verbis :

INTERPRETATIO EPISTOLÆ I.

Constantius Victor Augustus Athanasio.

Diutius te immanibus maris fluctibus procellisque jactari, nostræ clementiæ humanitas non permisit; te scilicet patriis penatibus nudatum, tuisque spoliatum, in inviis ferarum locis errantem non neglexit indefessa nostra pietas. Nam etsi diu distuli mentis meæ propositum litteris tibi significare, te ultro accessurum, laboribusque tuis remedium rogaturum exspecto; tamen quia fortasse metus impedimento fuit ne propositum exsequerere tuum, ideo litteras munificentiæ nostræ plenissimas ad tuam constantiam misimus, ut absque metu quamprimum conspectui nostro te præsentem sistere cures, quo voti tui compos effectus, nostramque humanitatem expertus, tuis restituaris. Hac enim de causa dominum meum et fratrem Constantem Victorem Augustum pro te rogavi, ut tibi veniendi daret facultatem, quo utriusque nostrum mutu patriæ restituaris, hocque gratiæ pignus assequare.

τω ποιεῖν, εὖ ἴσθι, ὅτι αὐτὸς ἐγὼ αὐτόθι γινόμενος, καὶ ἅπαντός σου τὸν ἄνδρα τῷ οἰκείῳ ἀποδίδωμι θρόνῳ.

Γνοὺς οὖν ὁ Κωνστάντιος τοῦ ἀδελφοῦ τὴν ἔνστασιν, καὶ δειλιάσας αὐτὸν, καλεῖ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον, δι' οἰκείων γραμμάτων ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν (*a*), οὐχ ἅπαξ οὔτε δίς, ἀλλ' ἤδη καὶ τρίτον γράψας τῷ Ἀθανασίῳ ἐν τούτοις τοῖς ῥήμασιν·

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ Α'.

Κωνστάντιος Νικητὴς Αὔγουστος Ἀθανασίῳ.

Ἐπὶ πολύ σε κλυδωνίζεσθαι καὶ χειμάζεσθαι τοῖς τῆς θαλάττης ἀγρίοις κύμασιν οὐκ ἀφῆκεν ἡ τῆς ἡμετέρας ἡμερότητος φιλανθρωπία· γυμνωθέντα σε τῆς πατρῴας ἑστίας, καὶ στερηθέντα τῶν ἰδίων, καὶ πλανώμενον ἐν θηριώδεσιν ἀνοδίαις, οὐ παρεῖδεν ἡ ἡμετέρα εὐσέβεια. Εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἐπὶ πολὺ ὑπερεθέμην γράψαι τὴν πρόθεσιν τῆς ἐμῆς διανοίας προσδοκῶν (*b*) αὐθαίρετόν σε παραγενέσθαι πρὸς ἡμᾶς, καὶ τῶν καμάτων αἰτεῖν σε τὴν θεραπείαν· ὅμως, ἐπειδὴ ἴσως ὁ φόβος τὴν προαίρεσιν τῆς σῆς προθέσεως ἐνεπόδιζε, διὰ τοῦτο δωρεαῖς πληρεστάταις γράμματα πρὸς τὴν σὴν στερρότητα διεπεμψάμεθα· ἵνα ἀφόβως ταῖς ἡμετέραις προσόψεσι ταχεῖαν τὴν αὐτοῦ παρουσίαν παρασχεῖν σπουδάσῃς, ἐπὶ τὸ τῆς ἑαυτοῦ ἐπιθυμίας ἀπολαῦσαι καὶ πειραθεὶς (*c*) ἡμῶν τῆς φιλανθρωπίας, τοῖς ἰδίοις ἀποκατασταθῇς. Τούτου γὰρ ἕνεκεν καὶ τὸν δεσπότην καὶ ἀδελφόν μου Κώνσταντα τὸν νικητὴν Αὔγουστον ὑπὲρ σοῦ παρεκάλεσα, ἵνα τοῦ ἐλθεῖν ἐξουσίαν σοι δῷ, ἵνα, ἀμφοτέρων (*d*) ἡμῶν ἐπινευόντων, τῇ πατρίδι ἀποκατασταθῇς, ἔχων τοῦτο τῆς ἡμῶν χάριτος ἐνέχυρον.

INTERPRETATIO EPISTOLÆ II.

Constantius Victor Augustus Athanasio.

Etsi id in primis superioribus litteris significavimus, ut absque metu ad nostrum comitatum te conferres; quod summopere cupiamus te ad propria remittere, tamen etiam nunc hasce litteras ad tuam constantiam misimus, quibus adhortamur, ut circa diffidentiam aut metum publica vehicula inscendas, et ad nos properes, ut optatis frui valeas.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ Β'.

Κωνστάντιος Νικητὴς Αὔγουστος Ἀθανασίῳ.

Εἰ καὶ μάλιστα διὰ προτέρων ἐδηλώσαμεν γραμμάτων, ὅπως ἀμερίμνως εἰς τὸ ἡμέτερον κομιτᾶτον (*e*) παραγένῃ, διὰ τὸ μάλιστα βούλεσθαι ἡμᾶς ἀποστεῖλαί σε εἰς τὰ ἴδια· ὅμως καὶ νῦν ταῦτα αὐτὰ τὰ γράμματα πρὸς τὴν σὴν στερρότητα δεδώκαμεν, δι' ὧν προτρεπόμεθα χωρὶς τινος ἀπιστίας καὶ φόβου ἐπιβῆναί σε δημοσίοις ὀχήμασιν, καὶ σπουδάσαι πρὸς ἡμᾶς, ἵνα ὧν ἐπιθυμῇς, ἀπολαῦσαι δυνηθῇς.

INTERPRETATIO EPISTOLÆ III.

Constantius Victor Augustus Athanasio.

Cum Edessæ degeremus, præsentibus tuis presbyteris, placuit ut misso ad te presbytero, ad nostrum comitatum properares, ut ubi vultum nostrum conspexisses, quamprimum Alexandriam proficiscerere: sed quia multum temporis effluxit ex quo litteris nostris acceptis non venisti, eapropter te jam quoque impense hortamur, ut vel nunc saltem quam

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ Γ'.

Κωνστάντιος Νικητὴς Αὔγουστος Ἀθανασίῳ.

Ἡνίκα ἐν τῇ Ἐδέσσῃ (*f*) διετρίβομεν, παρόντων τῶν σῶν πρεσβυτέρων, ἤρεσεν ὅπως, ἀποσταλέντος πρεσβυτέρου πρὸς σὲ, σπουδάσῃς ἐλθεῖν εἰς τὸ ἡμέτερον κομιτᾶτον, ἐπὶ τὸ, ἰδόντα (*g*) σε τὴν ἡμετέραν πρόσοψιν, εὐθέως εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁδεῦσαι. Ἀλλ' ἐπειδὴ χρόνος παρῆλθεν, ἀφ' οὗ γράμματα δεξάμενος παρ' ἡμῶν οὐκ ἀπηντήσας, διὰ τοῦτο καὶ

(*a*) Palat. καὶ δείσας αὐτὸν, καλεῖ Ἀθ..... ἐλθεῖν παρ' ἑαυτῷ..... τῷ ἁγίῳ Ἀθαν.

(*b*) Sic Palat. Editi vero, Προσδοκῶ οὖν. Mox Palat., παραγίνεσθαι. Ibid. editi, ἀπολαβεῖν. ubi Palat., αἰτεῖν. Mox Palat., ἐνεπόδησε, pro ἐνεπόδισε.

(*c*) Sic mss. Editi vero, καὶ πραθήσῃ... ἀποκατασταθείς.

(*d*) Ita Palat. Editi vero, ἐπὶ τῶν ἀμφ.

(*e*) Sic Palat. Editi vero, κομητᾶτον. hic et infra.

(*f*) Palat., ἐν τῇ Ἐδεσσινῶν.

(*g*) Sic Palat. Editi vero, εἰδότα. Infra Palat., ἐπειδὴ πλεῖστος χρόνος.

Digitized by Google

νῦν ὑπομνῆσαί σε ἐσπουδάσαμεν, ἵνα καὶ νῦν τὴν σὴν παρουσίαν ταχείαν ἀποδῷς (a), καὶ οὕτω δυνηθείης τῇ πατρίδι σου ἀποκατασθῆναι, καὶ τῆς εὐχῆς σου ἐπιτυχεῖν. Πρὸς δὲ πληρεστάτην διήγησιν Ἀλήταν τὸν διάκονον ἀπεστείλαμεν παρ' οὗ δυνήσῃ μαθεῖν τῆς τε ἡμετέρας ψυχῆς τὴν προαίρεσιν, καὶ ὅτι τούτων, ὧν εὔχῃ, τυχεῖν δυνήσῃ.

A celerrime nobis te sistas, quo et patriæ restitui, et voti compos effici queas. Ut autem res tibi fusius et plenius enarretur, Aletam diaconum misimus, ex quo tibi ediscere licebit, et mentis nostræ propositum, et te quæ optas assequi posse.

11. Ταύτας τὰς ἐπιστολὰς δεξάμενος ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, ἐπιδείξας τε τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ Ἰουλίῳ, ἐν μεγίστῃ χαρᾷ τὴν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν κατέστησε. Παραχρῆμα δὲ ὁ βασιλεὺς μετὰ πολλῆς ὑπηρφορίας ἐκπέμπει τὸν μέγαν Ἀθανάσιον πρὸς Κωνστάντιον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφόν. Καὶ ὁ μακάριος δὲ Ἰούλιος τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ πάσης Αἰγύπτου καὶ Λιβύης (b) κληρικοῖς τε καὶ λαοῖς χαίρων περὶ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἐπέστειλεν (c). Ἐλθόντα γοῦν παραδέχεται τὸν Ἀθανάσιον ὁ βασιλεὺς Κωνστάντιος, καὶ τῇ κατὰ Ἀλεξάνδρειαν Ἐκκλησίᾳ ἀπυκαθίστησιν, ἐπιτιμήσας αὐτῷ ὑφειμένως. Πρὸς γὰρ λοιδορίαν μοι, φησὶν, τοιούτῳ ἐχρήσω (d) δρασμῷ, ἐμοῦ ἑτοίμως ἔχοντος φιλανθρωπότερον πρὸς σὲ διατεθῆναι. Καὶ δὴ κατὰ ὑπόθεσιν τῶν ἐναντίων ὁ Κωνστάντιος λέγει πρὸς τὸν Ἀθανάσιον· Μίαν μοι δίδου χάριν αἰτοῦντί σοι. Ὁ δὲ πρὸς αὐτόν· Ἀσμένως παρέξομαι, βασιλεῦ, κατὰ δύναμιν αἰτηθείς (e). Ὁ δὲ βασιλεὺς ἔφη· Μίαν ἐκκλησίαν ἐκ τῶν κατὰ Ἀλεξάνδρειαν τοῖς Ἀρείου φοιτηταῖς πρὸς τὰ κατ' ἔθος παραχώρησον. Ὁ δὲ λέγει· Ποιήσω, βασιλεῦ, καθὼς ἐκέλευσας, ἣν καὶ σύ μοι παρέξεις ἐνθάδε ἐκκλησίαν εἰς συνέλευσιν τῶν ὀρθῶς εἰς Χριστὸν πιστευόντων. Ὁ δὲ Κωνστάντιος προχείρως ἐπηγγείλατο. Ἐλύπει δὲ τοῦτο τοὺς ἐναντίους. Οὕτως οὖν ὁ βασιλεὺς κατεπλάγη τοῦ ἀνδρὸς τὴν φρόνησιν, ὡς καὶ νοῆσαι, ὅτι πρὸς ἄνδρα ἔχουσιν οἱ ἐκ τῆς Ἀρείου αἱρέσεως· καὶ ἀπολύει αὐτὸν μετὰ πάσης τιμῆς, γράψας ἐπισκόποις τε κληρικοῖς καὶ λαοῖς περὶ τοῦ ἀσμένως αὐτὸν ὑποδέξασθαι, καὶ τῷ δήμῳ (f) τῶν Ἀλεξανδρέων. Γράφει δὲ καὶ πρὸς τὸν Αὐγουστάλιον καὶ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ἄρχοντας (g). Ἔχει δὲ τὰ πρὸς τὸν Αὐγουστάλιον γράμματα οὕτως·

11. Has epistolas cum accepisset sanctus Athanasius, et monstrasset imperatori et episcopo Julio, maxima lætitia Romanam affecit Ecclesiam. Confestim autem imperator cum multis satellitibus, mittit magnum Athanasium ad Constantium fratrem suum. Et beatus Julius Alexandriæ et universæ Ægypti et Libyæ clericis et populis gratulans de sancto Athanasio litteras misit. Venientem igitur B Athanasium excipit imperator Constantius, Alexandrinæ restituit Ecclesiæ, cum leniter objurgasset virum. Nam in contumeliam, ait, meam, ejusmodi fuga usus es, cum paratus ego essem ad te perhumaniter amplectendum. Ac suggerentibus adversariis dicit Constantius Athanasio : Unam mihi petenti concede gratiam, Tum ille : Libenter, inquit, imperator, pro facultate optatum præstabo. Imperator autem : Unam, inquit, Alexandrinarum ecclesiarum Arianis in usum concedito. Reponit ille : Faciam, o imperator, quod jubes ; si tu mihi hic ecclesiam concedas, ad conventum eorum qui recte in Christum credunt. Constantius id repente promisit : sed hoc pungebat adversarios. Ita igitur C imperator viri prudentiam admiratus, intellexit Arianos cum strenuo viro negotium habere, ac cum magno dimisit honore, litterisque suis jussit episcopis, clericis et populis ut libenter eum reciperent, itemque populo Alexandrino. Scripsit etiam ad Augustalem et ad præfectos per Ægyptum. Litteræ porro ad Augustalem sic habent :

Κωνστάντιος Νικητὴς Αὔγουστος Νεστορίῳ Αὐγουσταλίῳ.

Εἴ τι δήποτε πρὸ τούτου ἐπὶ βλάβῃ καὶ ὕβρει τῶν κοινωνούντων Ἀθανασίῳ τῷ ἐπισκόπῳ προσταχθὲν εὑρίσκεται, ταῦτα νῦν ἀπαλειφθῆναι (h) βουλόμεθα· καὶ τὴν ἀλειτουργησίαν, ἣν ἔσχον οἱ αὐτοῦ κληρικοί, D τοὺς αὐτοὺς πάλιν τὴν αὐτὴν θέλομεν ἔχειν. Ταύτην δὲ τὴν ἡμετέραν πρόσταξιν φυλαχθῆναι βουλόμεθα· ὥστε, ἀποδοθέντος Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου τῇ Ἐκκλησίᾳ, τοὺς κοινωνοῦντας (i) αὐτῷ ἔχειν τὴν ἀλειτουργησίαν, ἣν ἀεὶ ἔσχον· ἵν' οὕτως καὶ αὐτοὶ χαίρωσι.

Constantius Victor Augustus Nestorio Augustali.

Si quid hactenus ad damnum contumeliamve eorum qui cum Athanasio episcopo communicaverunt, decretum repertum fuerit, id jam volumus deleri. Placet enim quam immunitatem antehac ejus clerici habuerunt, ut eadem iterum fruantur. Hoc autem nostrum decretum observari jubemus, ut Athanasio Ecclesiæ suæ restituto, qui cum eo communicant eadem gaudeant immunitate quam semper habuere, et qua cæteri fruuntur clerici ; ut idipsum consecuti gaudeant.

Τῷ αὐτῷ τύπῳ καὶ τοῖς ἐν (j) Ταμνικῇ, καὶ Θηβαΐδι, καὶ Λιβύῃ ἡγέμοσι, ταῖς τοιαύταις (k) ἐπιστο-

Eadem forma iis qui in Tamnice, Thebaide, et Libya erant rescripsit. Ejusmodi epistolis munitus

(a) Sic Palat. Editi vero, ἀποδώσῃς.
(b) Palat. καὶ πάσῃ Αἰγύπτῳ Λιβύῃ. Mox idem, καὶ λαϊκοῖς.
(c) Sic Palat. Editi vero, ἀπέστειλεν.
(d) Palat. ἐκέχρησο. Mox editi, κατὰ ὑποθήκην. Palat. ut in textu.
(e) Palat. αἰτοῦντι..... Ὁ δὲ εἶπεν· Ποιήσω, Βασ.
(f) Palat. λαϊκοῖς..... σθαι ὁμοίως δὲ καὶ τῷ δήμῳ.
(g) Palat. καὶ πρὸς τοὺς ἄρχοντας.
(h) Palat. ἀπηλεῖφθαι.
(i) Palat. ὥστε ἀποδοθῆναι Ἀθανάσιον τὸν ἐπίσκοπον τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ τοὺς κοιν.
(j) Αὐγουσταμνικῇ.
(k) Palat. καὶ τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Θηβαΐδι καὶ Λιβύῃ ἡγεμόσιν ἐπέστελλεν, καὶ τοιαύτ.

Digitized by Google

sanctus Athanasius, per Syriam profectus, Palæstinam pervenit; cumque pervenisset Jerosolymam, episcopo Maximo magno et confessori, qui et ipse multa propter Dominum Jesum Christum passus erat, nota facit acta Sardicensis synodi; et quod imperator Constantius eorum judicio astipulatus esset, curatque synodum cogi episcoporum istius regionis. Maximus quippe nihil cunctatus, cum convocasset omnes Orientis episcopos, et synodum celebrasset, sancto Athanasio suam restituit communionem et dignitatem. Scripsit et ipsa synodus Alexandrinis, omnibusque per Ægyptum et Libyam episcopis clericis et populis, quæcunque de Athanasio decreta essent. Athanasius autem magnus ita Alexandriam cum pervenisset, Ægyptiorum episcoporum synodos coegit, quæ consimilia decreverunt iis quæ ab episcopis Sardicæ coactis statuta fuerant, necnon a Maximo in synodo Jerosolymitana. At cum Magnentius imperium invasisset, et occidisset Constantem, rursum Arii sectatores dolose adversus Athanasium incitant Constantium. Rursum edicta, rursum minæ, rursum fuga, rursum perquisitio ubique terrarum et marium. Cumque Athanasius Ecclesiam deseruisset, Georgium mittunt, Arianæ sectæ hominem, quemadmodum et ante Gregorium quemdam. Acacius autem et Patrophilus sectatores Arii, sanctum Maximum Jerosolymis cum expulissent, Cyrillum ei substituerunt. Qualia autem Alexandriæ Georgius eodem tempore perpetrarit, ex ipsa beati Athanasii voce qui isthæc passus est, quique præsens tum erat, audi. Nam in *Apologetico de fuga* sua, hæc ad verbum de actis ibidem ait:

Α λαΐς, ὀχυρωθεὶς ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος διὰ τῆς Συρίας ὁρμήσας, τῆς Παλαιστίνης ἐπέβη· καταλαβών τε τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ τῷ ἐπισκόπῳ Μαξίμῳ τῷ μεγάλῳ καὶ ὁμολογητῇ, καὶ αὐτῷ διὰ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν πολλὰ πεπονθότι, καταφανῆ ποιήσας τά τε ὑπὸ τῆς Σαρδικῆς συνόδου πραχθέντα, καὶ ὡς ὁ βασιλεὺς Κωνστάντιος τῇ ἐκείνων κρίσει ἐγένετο σύμψηφος, παρασκευάζει σύνοδον τῶν ἐκεῖ (*a*) ἐπισκόπων γενέσθαι. Ὁ γὰρ ἅγιος Μάξιμος, μηδὲν μελλήσας, μετεπέμπετο πάντας τοὺς τῆς Ἀνατολῆς ἐπισκόπους, καὶ καθίσας (*b*) συνέδριον, ἀποδίδωσι καὶ αὐτὸς τῷ ἁγίῳ Ἀθανασίῳ τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν ἀξίαν. Ἔγραφέ τε καὶ αὐτὴ ἡ σύνοδος τοῖς τε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ πᾶσι τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύῃ ἐπισκόποις τε, καὶ
Β κληρικοῖς, καὶ λαοῖς τὰ ἐγνωσμένα περὶ (*c*) Ἀθανασίου. Ἀθανάσιος δὲ ὁ μέγας ἐν τοσούτῳ, καταλαβὼν τὴν Ἀλεξάνδρειαν, συνόδους τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπισκόπων συνήθροισεν, αἳ ὁμόφωνα (*d*) ἐψηφίσαντο τοῖς τότε ἐν Σαρδικῇ συνελθοῦσι καὶ τῇ παρὰ τῷ ἁγίῳ Μαξίμῳ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις γενομένῃ συνόδῳ. Ἀλλὰ Μαγνεντίου τῇ βασιλείᾳ ἐπιθεμένου, καὶ ἀνεύοντος Κώνσταντα, πάλιν οἱ Ἀρείου φοιτηταὶ πρὸς Ἀθανάσιον ἐξαπατοῦσι (*e*) τὸν Κωνστάντιον. Πάλιν διατάγματα· πάλιν ἀπειλαί· πάλιν φυγὴ ἔντονος· πάλιν ἀναζήτησις διὰ πάσης γῆς καὶ θαλάττης. Καὶ ἐκλελοιπότος τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ μακαρίου Ἀθανασίου, Γεώργιον ἐκπέμπουσι τῆς φρατρίας Ἀρείου, καθὼς καὶ ἔμπροσθέν τινα Γρηγόριον. Ἀκάκιος δὲ καὶ Πατρόφιλος, φοιτηταὶ ὄντες Ἀρείου, τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν
C Ἱεροσολύμων (*f*) ἐξωθήσαντες, Κύριλλον ἀντικατέστησαν. Οἷα δὲ ἐν τῇ Ἀλεξανδρέων Γεώργιος ὑπὸ τὸν αὐτὸν χρόνον εἰργάζετο, τῆς φωνῆς αὐτοῦ τοῦ μακαρίου Ἀθανασίου, τοῦ πεπονθότος καὶ παρόντος τοῖς γενομένοις, ἐπάκουσον. Ἐν γὰρ τῷ Ἀπολογητικῷ αὐτοῦ τῷ περὶ τῆς ἑαυτοῦ φυγῆς λόγῳ, τάδε κατὰ λέξιν περὶ τῶν ἐκεῖ γεγενημένων φησίν.

12. *Exemplum epistolæ Athanasii.*

Nam, inquit, Alexandriam rursus invadunt, nosque ad necem denuo perquirunt, factaque sunt præsentia pejora prioribus. Milites quippe derepente ecclesiam obsedere: bellicusque tumultus vice precum exortus est. Hinc in sancta Quadragesima ingressus, qui a Macedonio et Arianis missus fuerat, Georgius, mala quæ ab illis edoctus fuerat adauxit. Etenim post hebdomadam Paschatis videre erat virgines in carcerem conjici, episcopos a militibus vinctos abduci, orphanorum viduarumque domos diripi, irruptiones in domos fieri, noctu Christianos dejici, domos obsignari, fratres clericorum pro fratribus periclitari. Hæc quidem atrocia, sed atrociora deinde consecuta sunt facinora. Etenim
D hebdomade post sanctam Pentecosten, cum populus, expleto jejunio, ad cœmeterium sancti Petri episcopi et martyris, orandi causa egressus esset, quod omnes a Georgii communione abhorrerent; re

12. Ἴσον ἐπιστολῆς Ἀθανασίου (*g*).

Καὶ γὰρ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πάλιν ἐπεφύησαν ζητοῦντες πάλιν ἡμᾶς ἀποκτεῖναι, καὶ γέγονε χείρονα τὰ νῦν τῶν προτέρων. Στρατιῶται γὰρ ἐξαίφνης τὴν ἐκκλησίαν ἐκύκλωσαν, καὶ τὰ πολέμων (*h*) ἀντὶ τῶν εὐχῶν ἐγίνετο. Εἶτα εἰσελθὼν τῇ Τεσσαρακοστῇ ὁ παρὰ Μακεδονίου καὶ τῶν Ἀρειανιζόντων ἀποσταλεὶς ἐκ Καππαδοκίας Γεώργιος ἠύξησεν ἃ παρ' αὐτῶν μεμάθηκε κακά. Μετὰ γὰρ τὰ ἑβδομα τοῦ Πάσχα παρθένοι εἰς δεσμωτήρια ἐβάλλοντο, ἐπίσκοποι ἤγοντο ὑπὸ στρατιωτῶν δεδεμένοι, ὀρφανῶν καὶ χηρῶν ἁρπάζοντο οἰκίαι, καὶ ἁρπαγαί, καὶ ἔφοδοι κατὰ τῶν οἰκιῶν ἐγίνοντο, καὶ νυκτὸς οἱ Χριστιανοὶ κατεφέροντο, ἐπεσφραγίσθησαν οἰκίαι, καὶ ἀδελφοὶ κληρι-
D κῶν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ἐκινδύνευον. Καὶ δεινὰ μὲν ταῦτα, δεινότερα δὲ τὰ μετὰ ταῦτα τολμήματα. Τῇ γὰρ ἑβδομάδι μετὰ τὴν ἁγίαν Πεντηκοστὴν ὁ λαὸς, νηστεύσας, ἐξῆλθε περὶ τὸ κοιμητήριον εὔξασθαι τοῦ ἁγίου Πέτρου τοῦ ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, διὰ τὸ

(*a*) Ἐκεῖ deest in Palat. Mox idem. Ὁ δὲ ἅγιος.
(*b*) Palat. καθίσας. Editi, καθήσας. Mox Palat. ἀποδίδωσι τὴν ἀξίαν. Γράφει τε.
(*c*) Palat. καὶ λαϊκοῖς τὰ ἐψηφισμένα περί.
(*d*) Palat. καὶ ὁμόφρονα. Paulo post idem, τῷ ὁσίῳ Μαξ.
(*e*) Palat. ἐξάπτουσι.
(*f*) Palat. ἐκ τῶν Ἱεροσολ. Editi, τὸν Ἱεροσολ.
(*g*) Hic titulus abest a Palat.
(*h*) Palat. τὰ τῶν πολεμίων.

Digitized by Google

πάντας ἀποτρέπεσθαι τὴν πρὸς Γεώργιον κοινωνίαν. Ἀλλὰ τοῦτο μαθὼν ὁ παμπόνηρος οὗτος, παρώξυνε τὸν στρατηλάτην Σεβαστιανὸν, Μανιχαῖον ὄντα, ὃς μετὰ πλήθους στρατιωτῶν ὅπλα καὶ ξίφη γυμνὰ, καὶ τόξα, καὶ βέλη φερόντων, ὥρμησεν ἐν αὐτῇ τῇ Κυριακῇ κατὰ τὸν λαόν. Καὶ ὀλίγους εὑρὼν εὐχομένους (οἱ γὰρ πλεῖστοι πάλιν διὰ τὴν ὥραν ἀναχωρήσαντες ἦσαν)· τοιαῦτα γὰρ εἰργάσατο, οἷα ἔπρεπε παρ' αὐτοῦ ἀκούσαντας πρᾶξαι. Πυρκαϊὰν γὰρ ἀνάψας, καὶ στήσας παρθένους παρὰ τὸ πῦρ, ἠνάγκαζε λέγειν ἑαυτὰς τῆς Ἀρείου πίστεως εἶναι. Ὡς δὲ νικώσας αὐτὰς ἔβλεπε, καὶ μὴ φροντιζούσας τοῦ πυρὸς, γυμνώσας αὐτὰς, οὕτω κατέκοψε καὶ πρόσωπα αὐτῶν, ὡς μετὰ χρόνον μόλις αὐτὰς ἐπιγνωσθῆναι. Ἄνδρας τε κρατήσας τεσσαράκοντα, καινοτέρῳ τρόπῳ κατέκοψε· ῥάβδους γὰρ τὰς ἀπὸ τῶν φοινίκων εὐθὺς (*a*) τεμὼν, ἐν ἑαυταῖς ἐχούσας ἔτι τοὺς σκόλοπας, τὰ νῶτα τούτων οὕτως ἐξέδειρεν, ὥς τινας μὲν πολλάκις χειρουργηθῆναι διὰ τοὺς ἀποπαγέντας ἐν αὐτοῖς σκόλοπας· τινὰς δὲ καὶ μὴ φέροντας ἀποθανεῖν. Πάντας μὲν οὖν τοὺς περιλειφθέντας ἀθρόως, καὶ τὰς παρθένους ἐξώρισεν εἰς τὴν μεγάλην βασιν· τὰ δὲ σώματα τῶν τεθνηκότων οὐδὲ τοῖς ἰδίοις κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀποδοθῆναι πεποίηκεν· ἀλλ' ἔκρυψαν, ὡς ἠθέλησαν, ἄταφα, ὑπὲρ τοῦ δοκεῖν αὐτοὺς λανθάνειν τὴν τοσαύτην (*b*) ὠμότητα. Πράττουσι δὲ πεπλανημένοι τῇ διανοίᾳ, παράφρονες. Τῶν γὰρ οἰκείων τῶν τετελευτηκότων χαιρόντων μὲν διὰ τὴν ὁμολογίαν, θρηνούντων δὲ διὰ τὰ σώματα, μεῖζον ἐξῆχει τὰ κατ' αὐτῶν ὁ τῆς ἀσεβείας καὶ ὠμότητος ἔλεγχος. Καὶ γὰρ εὐθὺς ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν Λιβυῶν ἐξώρισαν μὲν ἐπισκόπους Ἀμμώνιον, Μοῦϊμ (*c*), Γάϊον, Φίλωνα, Ἑρμῆν, Πλήνιον, Ψενόσιριν, Νιλάμμωνα, Ἀγάθωνα, Ἀγαμφον, Μάρκον, ἕτερον Ἀμμώνιον καὶ Μάρκον, Δρακόντιον, Ἀδέλφιον, Ἀθηνόδωρον, καὶ πρεσβυτέρους Ἱέρακα καὶ Διόσκορον. Καὶ οὕτω πικρῶς ἤλασαν αὐτοὺς, ὥς τινας αὐτῶν ἐν ταῖς ὁδοῖς, τινὰς δὲ ἐν αὐτῷ (*d*) τῷ ἐξορισμῷ ἀποθανεῖν. Ἐφυγάδευσε δὲ ἐπισκόπους πλείους τριάκοντα. Σπουδὴ γὰρ ἦν αὐτοῖς κατὰ τὸν Ἀχαάβ, εἰ δυνατὸν, ἐξᾶραι τὴν ἀλήθειαν.

13. Τοιαῦτα μὲν ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος περὶ τῶν ὑπὸ Γεωργίου κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν γενομένων οἰκείαις διεξῆλθε φωναῖς. Ὁ δὲ Κωνστάντιος, ὡς ἑώρα ἑαυτὸν κοσμοκράτορα, ἀρθεὶς εἰς ὑπερηφίαν, καὶ τοὺς ἐν τῇ δύσει ἐπισκόπους ἐπεχείρησεν εἰς τὴν Ἀρείου αἵρεσιν ἕλκειν (*e*), ἐν πρώτοις τὴν Ἀθανασίου κατάκρισιν ἐρεῖσθαι παρεγγυῶν ὑποβολῇ τῶν ἀνατολικῶν ἐπισκόπων. Καὶ δὴ περὶ τούτου σύνοδον ἐπεκρότησε, κατὰ Μεδιολάνον, πόλιν τῆς Ἰταλίας, καὶ πολλοὺς ἔτρεψεν εἰς τὸ οἰκεῖον θέλημα. Διονύσιος δὲ καὶ Εὐσέβιος, καὶ Ῥόδανος, Παυλῖνός τε καὶ Λουκίφερ, ὑπὸ τῆς ἐπικειμένης ἀνάγκης οὐχ ἡττήθησαν. Ὡς γὰρ εἶδον ἐπὶ καθαιρέσει τῆς πίστεως τὸ κατὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ψήφισμα κυρωθὲν, ἔλεγον ἐπὶ παρατροπῇ τῆς πίστεως, καὶ οὐ χάριν Ἀθανασίου ταῦτα

A comperta sceleratissimus ille Sebastianum ducem, Manichæum hominem, concitat : qui cum turma militum, arma, strictos gladios, arcus et tela ferentium, in ipsa Dominica impetum fecit in populum. Et cum paucos invenisset orantes (plurimi namque adveniente hora recesserant), ea admisit facinora, quæ decebat facere viros ab illo edoctos. Nam accenso rogo, virgines igni admotas adigebat dicere se Arianæ esse fidei : ut autem eas vim superare, ignemque nihil curare animadvertit, nudatas iterum ita in faciem cædit, ut post multum temporis vix a suis dignosci possent. Viros autem quadraginta comprehensos insolentiore modo verberavit : nam virgis palmarum recens amputatis, quibus adhuc aculei hærebant, sic eorum terga laceravit, ut B nonnulli ob infixos aculeos medici opera sæpius eguerint; imo quidam, vim plagarum non ferentes, exstincti sint. Porro omnes quotquot residui erant una cum virginibus in magnam relegavit oasin. Neque initio concessit, ut defunctorum corpora cognatis suis traderentur; sed ea arbitratu suo occultarunt, abjeceruntque insepulta; rati sic suam latere posse crudelitatem. Qua in re vecordes illi magno mentis errore tenebantur. Nam cum defunctorum cognati de suorum quidem confessione gauderent, lugerentque tamen ob subducta corpora; hæc sane causa fuit, ut magis magisque vulgarentur eorum impietatis crudelitatisque argumenta. Verum illi mox ex Ægypto et ex Libyis in exsilium miserunt episcopos, Ammonium, Muim, Gaium, C Philonem, Hermen, Plenium, Psenosirin, Nilammonem, Agathonem, Agamphum, Marcum, alium Ammonium et Marcum, Dracontium, Adelphium, Athenodorum, et presbyteros Hieracem et Dioscorum. Quos tanta acerbitate expulerunt, ut illorum quidam in exsilii loco interirent. Episcopos vero plus triginta in fugam verterunt. Ea enim illis, quemadmodum Achabo, cura fuit, si modo fieri posset, veritatem de medio tollerent.

13. Hæc sanctus Athanasius, de iis quæ Alexandriæ a Georgio gesta fuerant propriis commemorat verbis. Constantius vero cum se jam videret totius orbis imperatorem esse, in superbiam elatus, Occidentales quoque episcopos conabatur ad Arii hæresin D trahere; mandans in primis ut Athanasii damnationem proferrent, idque suggerentibus Orientalibus episcopis. Propterea enim synodum coegit in urbe Italiæ Mediolano, multosque in suam traduxit sententiam. At Dionysius, Eusebius, Rhodanus, Paulinus et Lucifer, imminente vi superati non sunt. Cum nossent enim ad condemnationem fidei sententiam contra Athanasium fuisse pronuntiatam; dicebant, ad eversionem fidei, non Athanasii gratia eos isthæc moliri; quos ille Arimini detineri

(*a*) Palat. εὐθύς, habet pro νέους.
(*b*) Palat. τοιαύτην.
(*c*) Palat. Μώϊν. Infra idem Νηλάμμωνα. Editi male, Λινάδωνα.
(*d*) Αὐτῷ deest in Palat.
(*e*) Sic Palat. In editis ἕλκειν deest. Mox Palat. αἱρεῖσθαι. Ubi editi ἐρεῖσθαι habent.

Digitized by Google

jussit. Sanctus autem Athanasius cum sciret Constantium Arianorum tueri sententiam, Arianosque in eum conspirasse, ac conari per calumniam eum accusare; in corrupto tribunali nemini confidebat, non amico, non clerico, non cuiquam alii; sed præfecti satellitibus derepente episcopalem domum invadentibus ac quærentibus eum occidere, sumpto sibi stichario et birrhio aufugit ad puellam virginem, annorum circiter viginti, forma pulcherrimam, et ob pulchritudinem fugiendam. Illa porro rei insolentia stupefacta est. Ait ergo illi Athanasius: Conquiror ab Arianis, et calumniis impetor. Ac ne inconsideratam mihi gloriam conciliem, et in peccatum conjiciam eos qui me pœnas dare volunt, ad fugam animum appuli. Revelavitque mihi Deus hac nocte dicens: Apud neminem nisi apud illam evadere potes. Tum illa præ gaudio, omni abjecta suspicione, totam se contulit ad Dominum, atque sanctissimum virum sex annos occultavit, usque ad Constantii mortem. Ipsa pedes ejus abluens, ac purgamenta auferens, necessaria omnia subministrans, ac libros mutuata præbebat illi, nec quisquam norat hominum in tota urbe Alexandria, quo loco degeret sanctus Athanasius. Eodem tempore pulchritudo faciei Ecclesiæ in sordes et tristitiam mutata est. Commisti namque erant Ecclesiarum præsules, ac nomine quidem Christiani, communione autem promiscua, nihil ab hæreticis differebant. Non utique illi usque ad libationem idolorum prævaricabantur; sed specie Christianismi blasphemam Arii doctrinam tueri conabantur. Constantius autem imperator, qui jam antea Arianam sententiam tuebatur, multo magis id tum præstabat, cum penes illum summa rerum esset: quare jussit fidem Arianorum ad Italiæ Ecclesias mitti, jubens expelli ab Ecclesiis eos qui nollent ei subscribere, et alios in eorum vicem subrogari. Ut autem etiam sanctus Liberius post beatum Julium Marci et Sylvestri successorem, Romæ episcopus, in exsilium pulsus esset, hæreticorum furor in ejus locum Felicem quemdam constituit Ecclesiæ Romanæ episcopum. Quem statim divinitus immissa pœna excepit. Nam visu privatus, divinam confitebatur vindictam se impetiisse; hinc vero pestilenti morbo aliquanto post tempore consumptus, periit. Sermo autem Christi clarior evasit, sancto Liberio pro fide patiente. Georgius autem, uti supra dictum est, Alexandriæ elatus in superbiam, ne in specie quidem sese cohibuit, conversus plane ad crudelitatem, ita ut videretur fascibus et securi imperium obtinere, magis quam sacerdotio præesse. Cum autem sanctus Meletius episcopus Antiochenus consubstantialitatem mani-

A αὐτοὺς ἐπινοεῖν· οὐστινας περιορισθῆναι ἐκέλευσεν ἐν Ἀριμηνῷ. Ὁ δὲ ἅγιος Ἀθανάσιος, γνοὺς πάλιν καὶ τὸν βασιλέα Κωνστάντιον τὰ τῶν Ἀρειανῶν κρατύνειν, καὶ τοὺς Ἀρειανοὺς συσκευαζομένους αὐτὸν (a), καὶ σπουδάζοντας κατὰ συκοφαντίαν ἀθέμιτα αὐτοῦ κατηγορεῖν, ἐπὶ διεφθαρμένου δικαστηρίου οὐκ ἐθάρρησεν οὐδενὶ, οὐ φίλῳ, οὐ κληρικῷ, οὐκ ἄλλῳ τινί· ἀλλ' αἰφνίδιον εἰσελθόντων τῶν ἐπαρχικῶν εἰς τὸ ἐπισκοπεῖον, καὶ ζητούντων αὐτὸν συλλαβεῖν, λαβὼν αὐτοῦ τὸ στιχάριν καὶ τὸ βιρρὶν ἐν μεσοστάτῃ νυκτὶ (b), κατέφυγε πρὸς παρθένον νέαν, ὡς ἐτῶν εἴκοσι, σφόδρα ὡραιοτάτην, φευκτὴν διὰ τὸ κάλλος. Ἡ δὲ, ξενισθεῖσα ἐπὶ τῷ πράγματι, ἐπτοήθη. Λέγει οὖν αὐτῇ, ὅτι Ἐπιζητοῦμαι παρὰ τῶν Ἀρειανῶν (c), καὶ ἀθέμιτα συκοφαντοῦμαι. Καὶ ἵνα μὴ κἀγὼ ἄλογον
B ἀπενέγκωμαι δόξαν, καὶ εἰς ἁμαρτίαν ἐμβάλω τοὺς τιμωρήσασθαί με βουλομένους, ἐνεθυμήθην φυγεῖν. Ἀπεκάλυψεν οὖν μοι ὁ Θεὸς ταύτῃ τῇ νυκτὶ, ὅτι παρ' οὐδενὶ ἔχεις σωθῆναι εἰ μὴ παρ' ἐκείνῃ (d). Ἀπὸ πολλῆς οὖν χαρᾶς ἐκείνη ῥίψασα πάντα διαλογισμὸν, ὅλη γεγένηται τοῦ Κυρίου, καὶ κατέκρυψε τὸν ἁγιώτατον ἐκεῖνον ἐπὶ ἓξ ἔτη μέχρι τῆς ζωῆς Κωνσταντίου. Αὕτη καὶ περινίπτουσα τοὺς πόδας, καὶ τὰ περιττώματα διακονοῦσα, καὶ τὰς χρείας αὐτοῦ πάσας οἰκονομοῦσα, καὶ βιβλία κιχραμένη (e) καὶ παρέχουσα αὐτῷ, καὶ οὐδεὶς ἀνθρώπων πάσης Ἀλεξανδρείας ἔγνω ἐν τοῖς ἓξ ἔτεσι, ποῦ διάγει ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος. Κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν τὸ κάλλος τοῦ προσώπου τῆς Ἐκκλησίας ῥυτίσι καὶ κατηφείᾳ ἠλλοίωτο. Μίγδην
C γὰρ ἦσαν οἱ τῶν Ἐκκλησιῶν ἔξαρχοι, ὀνόματι μὲν Χριστιανοὶ καλούμενοι, τῇ δὲ ἐπιμιξίᾳ τῆς κοινωνίας τῶν αἱρετικῶν μηδὲν διαφέροντες. Οὐ σπονδαῖς γὰρ εἰδώλων τὴν παράβασιν ἔπραττον, ἀλλ' ἐν προσχήματι Χριστιανισμοῦ τὸ βλάσφημον Ἀρείου δόγμα κρατύνειν ἐσπούδαζον. Ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνστάντιος καὶ ἤδη μὲν πρῶτον συνεκρότει τὴν Ἀρειανὴν δόξαν, πολλῷ δὲ πλέον αὐτοκράτωρ γενόμενος· δεῖ δ ἐκέλευσε τὴν τῶν Ἀρειανῶν πίστιν καὶ εἰς πᾶς περὶ Ἰταλίαν Ἐκκλησίας πέμπεσθαι, προστάξας τοὺς μὴ βουλομένους ὑπαγράφειν αὐτῇ ἐξωθεῖσθαι τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ εἰς τοὺς τόπους αὐτῶν ἑτέρους ἀντικαθίστασθαι. Ὡς δὲ καὶ ὁ ὅσιος Λιβέριος μετὰ Ἰούλιον τὸν μακάριον τὸν Μάρκου καὶ Σιλβέστρου διάδοχον, τῆς Ῥώμης ὢν ἐπίσκοπος, ἐξορίαν ὑφίσταται, ἡ τῶν αἱρετικῶν μανία ἀντ' αὐτοῦ Φήλικά (f) τινα καθίστησι τῆς
D Ἐκκλησίας Ῥωμαίων ἐπίσκοπον, ὃς παραχρῆμα ποινὴν θεήλατον ἐξέτισε. Νῦν μὲν γὰρ τῆς ὄψεως ἀποστερηθεὶς ἐξωμολογεῖτο τὴν θείαν δίκην εἰκότως αὐτὸν μετελθεῖν· νῦν δὲ λοιμικῇ νόσῳ ἐπὶ χρόνον διαφθαρεὶς ἀπέθανεν. Ὁ δὲ τοῦ Χριστοῦ λόγος ἐνδοξότερος ἐγίνετο, τοῦ ἁγίου Λιβερίου πάσχοντος ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ὁ δὲ Γεώργιος, καθὰ προείρηται, κατὰ τὴν Ἀλεξανδρέων ὑπεροψίᾳ (g) ἀρθεὶς, οὐδὲ

(a) Palat. κρατύνοντα.
(b) Palat. τὸ στιχάριον καὶ τὸ Βιρὶν ἐν μεσαιτάτῃ.
(c) Palat. αὐτῇ ὁ μέγας Ἀθανάσιος.
(d) Palat. παρ' ἐκείνῃ τῇ παρθένῳ.
(e) Sic Palat. Editi vero, διακονοῦσα, καὶ βιβλία κιχρωμένη.
(f) Sic Palat. Editi, Φίλικα. Ibid. Palat. ἀντικαθιστῶσι ταῖς ἐκ. Mox idem, ἐξέτισεν, recte. Editi, ἐξήτησεν.
(g) Ita Palat. recte. Editi, ὑπεροψίαν.

Digitized by Google

ἐπὶ σχήματος ἐπεῖχεν ἑαυτὸν, ἐξήλλαγμένος παντάσι πρὸς ὠμότητα, ὡς δοκεῖν αὐτὸν ῥάβδοις καὶ πλυκιτὴν ἡγεμονίαν διέπειν (a), ἢ ἱερωσύνης προΐστασθαι. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ ἅγιος Μελέτιος ὁ τῆς Ἀντιοχέων ἐπίσκοπος τὸ ὁμοούσιον σαφῶς ἐκήρυττε, καὶ τοῦτον οἱ τῆς Ἀρείου αἱρέσεως περιορίζουσιν· ᾧ πολὺ πλῆθος συνηκολούθησε, τῆς κοινωνίας τῶν ἐναντίων ὀλιγωρήσαντος· Εὐζώϊον δὲ ἀντὶ τοῦ ἁγίου Μελετίου εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ἀντιοχείας προχειρίζονται, τὸν ἀσεβῆ Εὐδόξιον τῆς Κωνσταντίνου πόλεως Ἐκκλησίας ἐπίσκοπον προστησάμενοι.

A feste prædicaret, illum etiam hæretici Ariani circumvenere : quem multa sequebatur turba, adversariorum communione despecta ; Euzoium vero loco sancti Meletii in Antiochenum episcopatum ordinarunt : ac impium Eudoxium Constantinopolitanæ Ecclesiæ præficiunt.

14. Τοιοῦτον δὲ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ μισοκάλου ἐξανάψαντος πόλεμον, Κωνστάντιος ὁ βασιλεὺς ἀναδείκνυσιν Ἰουλιανὸν Καίσαρα ἐν Γαλλίαις, καὶ καταλαβὼν τὴν Κωνσταντινουπόλιν, Εὐδόξιον τὸν Ἀντιοχείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐκκλησίας ἐπίσκοπον καὶ ἱερέα ἀναδείκνυσιν. Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ καὶ τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἣ ὄνομα Σοφία, ἐνεκαίνισεν, ἐν ὑπατείᾳ Κωνσταντίου τε δέκατον, καὶ Ἰουλιανοῦ Καίσαρος τὸ τρίτον, μηνὸς Φεβρουαρίου πεντεκαιδεκάτῃ (b). Ὁ οὖν ἀσεβὴς Εὐδόξιος καθεσθεὶς εἰς τὸν θρόνον αὐτῆς τοῖς ἐγκαινίοις, πρώτην ἀφῆκε φωνὴν φήσας (c)· Ὁ Πατὴρ ἀσεβής, ὁ Υἱὸς εὐσεβής. Θορύβου δὲ πολλοῦ καὶ στάσεως ἐπὶ τοῦτο γενομένης. Μηδὲν, φησὶ, ταράσσεσθε πρὸς τὸ λεχθὲν παρ' ἐμοῦ. Ὁ γὰρ Πατὴρ ἀσεβὴς, ὅτι οὐδένα σέβει· ὁ δὲ Υἱὸς εὐσεβὴς, ὅτι σέβει τὸν Πατέρα. Ταῦτα εἰπόντος τοῦ Εὐδοξίου, ὁ μὲν θόρυβος κατεστάλη· γέλως δὲ πολὺς ἀντὶ τοῦ θορύβου κατεῖχε τὴν ἐκκλησίαν· ὥστε τοὺς πλείστους αὐτῶν, καταγελάσαντες αὐτοῦ, ἐξελθεῖν τῆς ἐκκλησίας, καὶ σὺν ὀλίγοις τοῖς περὶ αὐτὸν καταλειφθῆναι. Καὶ μένει τὸ ῥηθὲν (d) ὑπὸ Εὐδοξίου ἕχρι τῆς δεῦρο γελώμενον. Τοιαῦτα γὰρ δὴ οἱ αἱρεσιάρχαι σοφιζόμενοι, καὶ περὶ τοιαύτας ἀσχολούμενοι λέξεις, τὴν ἐκκλησίαν διέσπασαν. Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς, ἐν ταῖς Γαλλίαις πολλοῖς βαρβάροις συμπλακεὶς, καὶ νικήσας, ὑπ' αὐτῶν ἀναγορεύεται βασιλεύς. Μαθὼν δὲ ὁ Κωνστάντιος, βαπτισθεὶς ὑπὸ τοῦ θεομάχου Εὐζώϊου, ἐπὶ τὸν πρὸς αὐτὸν ἐχώρει πόλεμον (e). Γενόμενος δὲ ἐν πολίχνῃ τῆς Κιλικίας, Μόψου κρήνη τοὔνομα, ὑπὸ φρικτίδος ἀποπληξίᾳ ληφθεὶς τελευτᾷ ἐν ὑπατείᾳ Ταύρου καὶ Φλορεντίου, τρίτῃ τοῦ Νοεμβρίου μηνὸς, εἴκοσι πέντε ἔτη μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ πατρὸς ζήσας, τὰ δὲ πάντα ἔτη τεσσαράκοντα καὶ πέντε (f). Καλὸν δὲ σιωπῇ μὴ παραδραμεῖν ἐνταῦθα μήτε τὴν τῶν Ἑλλήνων τῶν κατὰ Ἀλεξάνδρειαν μανίαν τε καὶ κουφότητα, μήτε τὴν Γεωργίου ἀπώλειαν (g), τὴν κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρου μεγάλην πόλιν. Συνέβη παραχὴν γενέσθαι ἐξ αἰτίας τοιᾶσδε· τόπος ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκ παλαιῶν ἔρημος καὶ ἠμελημένος, σωρφετοῦ γέμων πολλοῦ, ἐν ᾧ οἱ Ἕλληνες τὸν παλαιὸν τῷ Μίθρᾳ τελετὰς ποιοῦντες ἀνθρώπους (h) κατέθυον. Τοῦτον Κωνστάντιος ἤδη πρότερον ὡς σχολαῖον τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ προσκεκυρώκει. Γεώργιος δὲ, βουλόμενος ἐν αὐτῷ εὐκτήριον οἶκον κατασκευάσαι,

14. Cum porro tantum bellum boni omnis inimicus adversus Ecclesiam accendisset, Constantius imperator Julianum in Gallia, Cæsarem promulgavit, ac Constantinopolim concedens, Eudoxium Antiochenum Constantinopolitanæ Ecclesiæ episcopum et sacerdotem declaravit. In eodemque tempore magnam ecclesiam, cui nomen Σοφία, seu Sapientia, dedicavit coss. Constantio decimum, et Juliano Cæsare tertium, Februarii decima quinta. Igitur impius Eudoxius cum sederet in throno ipsius in dedicatione, eam primam edidit vocem : Pater impius, Filius pius. Multo hinc exorto tumultu atque seditione : Ne, inquit, hoc dicto meo turbemini. Pater namque impius, quia neminem pie colit ; Filius vero pius, quia pie colit Patrem. Hæc cum dixisset Eudoxius, tumultus quidem sedatus est, at risus magnus pro tumultu ecclesiam occupavit : ita ut plurimi, deridentes eum, ecclesia excederent, illeque cum paucis asseclis suis remaneret. Et hactenus Eudoxii dictum risui habetur. His argutiis hæresiarchæ, talibusque circa voculas cavillationibus, ecclesiam distraxere. Julianus porro in Galliis contra multos barbaros collatis signis, cum vicisset, imperator ab eis proclamatus est. Re comperta Constantius, baptizatus ab Eunzoio Dei adversario, ad bellum ipsi inferendum profectus est. Cum pervenisset autem ad quamdam Ciliciæ urbem, nomine Mopsucrenem, ex nimia sollicitudine apoplexia correptus, interiit, consulibus Tauro et Florentio, tertia mensis Novembris, cum vixisset viginti quinque post mortem patris annos, esseque amorum quadraginta quinque. Neque par est hic silentio præterire Græcorum qui Alexandriæ erant furorem et levitatem, neque Georgii perniciem, quæ in magna civitate Alexandria contigit. Hæc porro tumultus causa fuit : locus erat in civitate jamdiu desertus, incultus, sordeque multa refertus, in quo Græci olim Mithræ, in sacrificia immolabant homines. Eum locum Constantius jam antea, utpote vacuum, Alexandrinæ adjunxerat ecclesiæ. Georgius vero cum vellet in eo oratorium construere, locum jubet emundari, dumque id præstaretur, adytum inventum est valde profundum, in quo Græcorum mysteria occultabantur. Erantque illa hominum et

(a) Sic Palat. Editi vero, διάγειν.
(b) Sic Palat. μηνὸς deest in editis. Infra Palat., αὐτῆς τοῖς ἐγκαινίοις αὐτῆς.
(c) Palat. πρώτην ἐκείνην τὴν παλυθρύλητον ἀφῆκε. Infra idem, πρὸς τὰ λεχθέντα. Mox idem, διότι οὐδένα.
(d) Palat. τὸ λεχθέν
(e) Palat. πρὸς αὐτὸν πόλεμον ὥρμ. Γεν.
(f) Δέ deest in Palat. Infra idem, παραδραμεῖν τὰ τότε συμβάντα μήτε τ.
(g) Palat. ἀπώλειαν. Κατὰ γὰρ τὴν Ἀλεξ.
(h) Palat. τῷ Μίθρᾳ θυσίας τελοῦντος ἀνθρ. Infra idem, ὡς σχολάζοντα τῇ.

Digitized by Google

puerorum calvariæ, quos fama erat occisos olim A fuisse, quando extis ad vaticinia Græci utebantur, ac divinatoria immolabant sacrificia, animas incantationibus revocantes. Christiani igitur cum talia in Mithræ adyto reperissent, curarunt ut omnibus risum moverent, ostendentes Græcorum mysteria, educebantque nudas calvarias ut exhiberent populo. Hæc cum viderent Græci Alexandrini, nec ferrent opprobrium facti, ira accenduntur, et quavis re obvia usi pro telo, irruunt in Christianos, eorumque multos omnibus mortis generibus trucidant. Hos enim gladiis, hos lapidibus aut lignis occidere, quosdam in crucem egerunt. Georgium vero ecclesia extractum, cameloque alligatum, cum discerpsissent, una cum camelo combussere.

ἀναχαθαρθῆναι κελεύει τὸν τόπον. Καὶ δὴ ἀναχαθαιρουμένου αὐτοῦ (*a*), ἄδυτον ηὕρηται κατὰ βάθους πολλοῦ, ἐν ᾧ τὰ μυστήρια τῶν Ἑλλήνων ἐκέκρυπτο. Ταῦτα δὲ ἦν κρανία ἀνθρώπων τελείων τε καὶ παιδίων, οὓς λόγος κατεῖχε πάλαι ἀνῃρεῖσθαι, ὅτε ταῖς διὰ σπλάγχνων μαντείαις ἐχρῶντο Ἕλληνες, καὶ μαντικὰς (*b*) ἐπετέλουν θυσίας, καταμαγγανεύοντες τὰς ψυχάς. Οἱ οὖν Χριστιανοί, ταῦτα εὑρόντες ἐν τῷ ἀδύτῳ τοῦ Μίθρου, σπουδὴν (*c*) ἔθεντο πᾶσιν ἐν τῷ φανερῷ γέλωτα δεῖξαι τῶν Ἑλλήνων τὰ μυστήρια, ἐξεπόμπευόν τε εὐθὺς γυμνὰ τῷ δήμῳ τὰ κρανία δεικνύοντες. Ταῦτα ὁρῶντες οἱ κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν Ἕλληνες, καὶ μὴ φέροντες τὸ τοῦ πράγματος ἐπονείδιστον, εἰς ὀργὴν ἐξάπτονται, καὶ πᾶν τὸ παρατυχὸν ὅπλον ποιούμενοι, ὁρμῶσι κατὰ τῶν Χριστιανῶν, καὶ διὰ πάσης ἰδέας θανάτου ἀνεῖλον πολλοὺς ἐξ αὐτῶν. Τοὺς μὲν γὰρ ξίφεσι, τοὺς δὲ λίθοις ἢ ξύλοις ἀπέκτειναν· τινὰς δὲ αὐτῶν καὶ ἐσταύρωσαν. Τὸν δὲ Γεώργιον τῆς ἐκκλησίας ἐκσύραντες, καμήλῳ δὲ προσδήσαντες, καὶ σπαράξαντες, σὺν αὐτῇ κατέκαυσαν.

15. Julianus porro imperio potitus, ut dictum est, B cum curaret omnia Constantii facta abrogare, exsules omnes revocavit. Ut novit illud sanctus Athanasius, honeste vestitus egressus domo virginis, quam superius memoravi, rursus nocte inventus est in ecclesia : quem Alexandrinus populus libenter excepit, quasi redivivum. Excusationem porro istam amicis attulit : Ea de causa ad vos non confugi ; cum ut tute jurare posselis (*me apud vos non latere*), tum propter perquisitionem apud vos faciendam. Ad illam porro confugi, in quam nulla cadere poterat suspicio, scilicet, ob speciem et juventutem. Alexandrinus vero populus, pulsis ab ecclesiis Arianis, oratoria Athanasio tradidit. Tum Ariani in vulgaribus domibus conventus agentes, in locum Georgii Lucium constituunt sibi ducem. Julianus C porro qui idolis delectabatur, iterum ecclesias turbabat, templa Græcorum aperiebat, sacrificia Fortunæ Constantinopolitanæ offerebat palam in imperatoria, ubi stabat Fortunæ statua. Quo tempore Maris Chalcedonis in Bithynia episcopus, manu adductus, præ senectute namque oculorum hebetudine laborabat, imperatorem adiens, multa in eum convicia protulit, impium vocans, apostatam, atheum. Ille verbis convicia depellebat, cæcum appellans et oculis captum, aiensque, non posse Galilæum medelam ferre. Tum beatus ille confidenter reponit : Gratias ago Deo, qui me excæcavit, ne tuam impudentem faciem viderem, quæ ita collapsa est in impietatem. Tum porro Jovianus et Valentinianus D solutas zonas ad tyrannum projecere dicentes : Accipe zonas, habeto tibi honores tuos. Exposita tibi etiam ad libitum sunt corpora nostra. Quorum ille constantiam pertimuit. Tum imperator, et qui cum illo sentiebant, veluti ex tenebrosis adytis prorepen-

15. Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς, τὸ κράτος περιθέμενος, ὡς εἴρηται, καὶ σπουδάζων πάντα τὰ παρὰ Κωνσταντίου πραχθέντα ἀνατρέπειν, τοὺς περιορισθέντας ἅπαντας ἀνεκαλέσατο. Ὡς οὖν ἔγνω τοῦτο ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, καλῶς ἐνδυσάμενος, ἐξελθὼν ἐκ τοῦ οἴκου τῆς παρθένου, περὶ ἧς ἐν τοῖς ἄνω εἴρηκα, πάλιν, ἐν τῇ νυκτὶ εὑρέθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· ὃν ὁ Ἀλεξανδρέων λαὸς ἀσμένως ἐδέξατο, ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντα (*d*). Ἀπελογεῖτο οὖν τοῖς γνησίοις αὐτοῦ φίλοις, ὅτι Τούτου χάριν πρὸς ὑμᾶς οὐ κατέφυγον, ἵνα εὔορκον ὑμῖν ᾖ· ἄλλως τε δὲ καὶ διὰ τὴν ἔρευναν. Κατέφυγον δὲ πρὸς ἐκείνην, πρὸς ἣν ὑποψίαν οὐδεὶς ἠδύνατο ἔχειν, ὡς ὡραίαν καὶ νεωτέραν. Ὁ δὲ Ἀλεξανδρέων λαὸς, ἐξωθήσαντες τῶν ἐκκλησιῶν τοὺς τοῦ Ἀρείου δόγματος, παραδιδόασιν Ἀθανασίῳ τοὺς εὐκτηρίους οἴκους. Οἱ δὲ Ἀρειανίζοντες, ἐν οἰκίσκοις ἀσήμοις συναγόμενοι, εἰς τόπον Γεωργίου Λούκιον προχειρίζονται ἡγεῖσθαι αὐτῶν (*e*). Ὁ δὲ Ἰουλιανὸς, τοῖς εἰδώλοις ἐπιτερπόμενος, αὖθις τὰς ἐκκλησίας ἐτάραττε, τὰ ἱερὰ τῶν Ἑλλήνων ἀνοίγων, καὶ θυσίας ἐπιτελῶν τῇ Κωνσταντινουπόλεως Τύχῃ δημοσίᾳ ἐν τῇ βασιλικῇ, ἔνθα τὸ τῆς Τύχης ἵδρυτο ἄγαλμα (*f*)· ὅτε καὶ Μάρις ὁ τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Χαλκηδόνος ἐπίσκοπος, χειραγωγούμενος· ἦν γὰρ ἤδη πρὸς τῷ γήρατι ὑπόχυσιν ὀφθαλμῶν ὑπομείνας· πολλὰ τὸν βασιλέα εἰσελθὼν ὕβρισεν, ἀσεβῆ καλῶν τὸν ἀποστάτην, τὸν ἄθεον. Ὁ δὲ λόγοις τὰς ὕβρεις ἠμύνετο, τυφλὸν καὶ πηρὸν ἀποκαλῶν, καὶ μηδὲ τὸν Γαλιλαῖον αὐτοῦ δυνάμενον αὐτὸν θεραπεῦσαι (*g*). Ὁ δὲ μακάριος παῤῥησιέστερον πρὸς τὸν βασιλέα ἔφη· Εὐχαριστῶ, φησὶν, τῷ Θεῷ τῷ τυφλώσαντί με, ἵνα σου μὴ ἴδω τὸ ἀναιδὲς πρόσωπον οὕτως ἐκπεπτωκὸς πρὸς τὴν ἀσέβειαν. Τότε δὴ καὶ Ἰοβιανὸς καὶ Οὐαλεντινιανὸς λύσαντες τὰς ζώνας προσέῤῥιψαν τῷ τυράννῳ εἰπόντες· Δέχου τὰς ζώνας, ἔχε σου καὶ τὰς τιμάς. Πρόκειται δέ σοι, εἰ βούλῃ, καὶ τὰ σώματα ἡμῶν· ὧν

(*a*) Ita Palat. In editis αὐτοῦ deest.
(*b*) Palat. ἐχρῶντο οἱ Ἕλληνες, καὶ μαγικάς.
(*c*) Palat. τοῦ Μίθρου, πολλὴν σπουδήν.
(*d*) Palat. Ὁ οὖν Ἀλεξ .... ἐδέξατο ἰδὼν αὐτὸν ὡς ἐκ.
(*e*) Ita Palat. In editis ἡγεῖσθαι αὐτῶν deest.
(*f*) Palat. ἵδρυται. Infra Palat. ἤδη πρὸς τὸ γῆρας. Paulo post idem, προσελθὼν ὕβρισε, τόν.
(*g*) Palat. πονηρὸν... τὸν Γαλιλαῖον αὐτὸν... παῤῥησιαστικώτερον.

Digitized by Google

καὶ τὴν ἔνστασιν ἔδεισεν. Ὅ τε βασιλεὺς (a) καὶ οἱ ὁμόφρονες αὐτοῦ, καὶ ὥσπερ ἐκ μυχῶν σκότους ἑρπετὰ προϊόντα, τῶν φιλοσόφων καὶ μαθηματικῶν πλῆθος, τῶν τε μάγων καὶ μάντεων φρατριάσαντες, ἐβουλεύσαντο οὐκ ἄλλως περιέσεσθαι τῶν Χριστιανῶν, εἰ μὴ Ἀθανασίου ἀπαλλαγοῖεν, ἅτε δὴ θεμελίου ὄντος αὐτοῦ Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο γοῦν, πάλιν δικαστῶν κίνησις, πάλιν στρατὸς (b), πάλιν βουλὴ καὶ δῆμοι ἐταράσσοντο, Ἀθανάσιον ἀπαιτούμενοι· ὃς καὶ τῆς Ἐκκλησίας ταραττομένης (c) διέδρα σπουδῇ τῶν εὐσεβούντων. Ὁ δὲ λαὸς λύπῃ καὶ δάκρυσι συνείχετο· νύκτωρ περὶ τὸν Νεῖλον αὐτοῦ ὁρμῶντος περιστάντες ἔλεγον· Ποῦ πάλιν ἀποδιδράσκεις (d), ὁ ποιμὴν ὁ καλός; Τίνι δὲ ἡμῶν καταλείπεις ὡς ναῦν ἀκυβέρνητον, τρικυμίαις καὶ σπιλάσι περιαγομένην; Ὁ δὲ πρὸς αὐτούς· Μὴ ὀλοφύρεσθε, τέκνα· νέφος φθινοπωρινόν ἐστιν οὗτος ὁ τάραχος, πρὸς ὀλίγον φαινόμενος, ὀξέως δὲ ἀφανιζόμενος. Θᾶττον ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, Θεοῦ συνεργοῦντος· μικρὸν χρόνον ὑμῶν χωρισθήσομαι. Ὡς δὲ ἐπέβη ὁλκάδι τοῖς Νείλου ῥείθροις ἐπὶ τὴν Θηβαΐδα ἀναγόμενος (e), ὁ τὴν ἀπόφασιν ἔχων κατ' αὐτοῦ σατράπης ἀνὴρ ἤγετο, κατ' ὄπισθεν θάνατον ἀπειλῶν (f). Ὡς δὲ ἀπήγγειλε τοῦτό τις Ἀθανασίῳ, ὡς τάχος λέγων ἀπαίρειν, μὴ καταληφθείη πρὸς τοῦ διώκοντος, βραχὺ σιγήσας, λέγει, ὁράματι θείῳ καταπεισθείς· Ἀντιστρέψωμεν τὸν πλοῦν, ὦ ἄνδρες, τοῦ Θεοῦ τοῦτο θέλοντος, ὡς τάχιστά με Ἀλεξανδρεῦσιν ἀποδοθῆναι. Τῶν δὲ διακωλυόντων, καὶ δι' ὀλίγον θρηνούντων, καὶ τὸν οἰκεῖον κίνδυνον ὑφορωμένων (g), εἶπεν ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος· Μὴ οὕτως, ἀδελφοὶ, συγκόπτετε ἑαυτούς. Πιστεύσατε, ὅτι πλείους οἱ μεθ' ἡμῶν, ὑπὲρ τοὺς μετ' αὐτῶν, καὶ ἀνίκητός ἐστιν ὁ ἡμέτερος σύμμαχος. Οὕτω κατ' ὄπισθεν γενόμενοι (h), παλίνορσοι φέρονται τὴν ὁλκάδα ἀναστρέψαντες. Ἀλλὰ συνήντησαν τῷ ἁγίῳ Ἀθανασίῳ τῶν προδοτῶν τινες ἄνδρες Ἑλληνικώτατοι, οἳ καὶ τὸν διώκτην πείσαντες κατόπιν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου ἔρχεσθαι. Ἐγγὺς δὲ γενομένων αὐτῶν καὶ ἀορασίᾳ κρατηθέντων, ὁ Ἀθανάσιος, οἷα ἐπὶ Ἐλισσαίου ἐγεγόνει, πυνθάνεται, τίνα ζητοῖεν. Τῶν δὲ λεγόντων· Ἀθανάσιον· αὐτὸς ἀποκρίνεται· Σπουδάζειν αὐτὸν ἔγνων ὀλίγον πρότερον καὶ παραδραμόντα ἡμᾶς. Καὶ παρελθόντες ἐδίωκον, ὃν ἔχοντες, οὐκ ἐθεάσαντο (i).

16. Ὁ δὲ ἅγιος Ἀθανάσιος θᾶττον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν κατήχθη, πλείστης χαρᾶς τὴν Ἐκκλησίαν ἐμπλήσας· ὅπου βραχὺν χρόνον ἀποκρυβεὶς, μικρὸν ὕστερον μετὰ παῤῥησίας τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ παῤῥησιάζετο. Ὁ γὰρ Ἰουλιανὸς, πολλὰ κατὰ τῶν Χριστιανῶν διαπραξάμενος, τέλος ἄξιον ἀπηνέγκατο. Κατὰ Περσῶν γὰρ στρατεύσας, καὶ πεπιστευκὼς μαντείαις τισὶ καὶ ὀνειροπολήσας τὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος πόλιν λαβεῖν, ἢ καὶ μᾶλλον αὐτὸν Ἀλέξανδρον εἶναι ἐν ἑτέρῳ σώματι, πολλὰς κώμας

A tes, philosophi et mathematici magno numero, magi item atque divini, una convenientes consilium dedere, non aliter posse opprimi Christianos, nisi Athanasius tolleretur de medio, quippe qui fundamentum esset Ecclesiæ. Quamobrem rursum motus judicum, rursum exercitus, rursum consilium, populique perturbati sunt, dum Athanasium exposcerent. Ille vero, in tanto Ecclesiæ tumultu, piorum opera aufugit. Tum populus mœrore lacrymisque conficiebatur, nocteque prope Nilum eum abeuntem circumstantes sic compellabant: Quo rursum profugis, pastor bone? Cui nos relinquis, ut navem gubernatore carentem fluctibus, et piratarum navibus circumdatam? Ille vero: Ne flete, ait, filii, autumnalis est nubes iste tumultus, quæ ad tantillum

B temporis apparet, ac mox evanescet. Brevi ad vos remigrabo, Deo juvante, modico tempore a vobis segregabor. Ut autem conscendit naviculam, ut per Nilum adverso flumine concederet in Thebaidem; qui sententiam contra illum ferebat satrapes, insecutus est mortem comminans. Ut autem quidam id Athanasio renuntiavit, suadens ut quamprimum solveret, ne comprehenderetur a persequente, cum paulisper conticuisset ait, divina visione persuasus: Navigationem, o viri, convertamus, Deo ita volente, ut quamprimum restituar Alexandrinis. Illis vero prohibentibus, ac tantum non plorantibus, propriumque periculum prospicientibus, ait sanctus Athanasius: Ne ita dolore vos afficiatis, fratres, credite plures nobiscum esse quam cum illis, invi-

C ctumque nostrum auxiliatorem esse. Ita converso cursu retro feruntur nave. Sed occurrerunt sancto Athanasio proditorum quidam viri Græci, qui persecutori persuaserant jamjam se in conspectum sancti Athanasii venturos. Cum jam propius accessissent, oculisque capti essent, Athanasius, uti ab Elisæo gestum fuit, interrogat quem quærerent: illis dicentibus, Athanasium: respondet ille: Scio illum paulo ante properasse ut vos anteverteret. Eumque illi prætermittentes eum persecuti sunt, quem habentes coram non viderunt.

D 16. Sanctus autem Athanasius cito Alexandriam reductus, summo gaudio replevit Ecclesiam. Ubi paulisper occultatus, paulo post cum libertate verbum Dei palam prædicabat. Nam Julianus multa contra Christianos machinatus, dignum interitum consecutus est. Nam cum Persis bellum intulisset et divinationibus quibusdam persuasus ac somniis deceptus, quod Alexandrini Macedonis urbem capturus esset, aut potius Alexander ipse esset in alio corpore, multos vicos et præsidia Persarum

(a) Sic Palat. Editi vero, Ὁ δὲ βασιλεύς.
(b) Πάλιν στρατός abest a Palat.
(c) Palat. ὁ δὲ, τῆς ἐκκλησίας χαρακωμένης.
(d) Palat. διδράσκει. Infra idem, περιαγομένην τῇδε κἀκεῖσε; Ὁ δέ.
(e) Palat. ἀγόμενος.
(f) Sic Palat. Editi vero, ἀνὴρ ἦγε τὸν ὄπισθεν, θάνατον ἀπειλῶν. Infra idem, ὡς τάχος. Editi, εἰς τάχος.
(g) Palat. καὶ διωλύγιον θρηνούντων, καὶ τὸν οἰκεῖον θάνατον ὑφορ.
(h) Sic Palat. Editi vero, γενόμενος. Mox Palat. ἀντιστρέψαντες.
(i) Palat. οὐκ ἐθεάσαντο, οὐδὲ ἐκράτησαν.

Digitized by Google

populatus, urbesque quasdam cum cepisset, et Ctesiphontem magnam urbem circumsedisset, supplicesque Persas adesse, atque legatos ad se mittere coegisset, eorum tamen supplicationes non admisit; quod in immiuentem a Deo sibi vindictam reservatus esset. Accusabant autem illum Romani, quod oblato sibi lucro, pugnam non vitaret: attamen contra præsentem hostem ad pugnam se instruxere: rursumque adversarios vertunt in fugam. Sciendum porro Julianum a Persa transfuga deceptum, onerarias naves quæ annonæ per fluvium vehendæ deputatæ erant, combussisse; quæ causa fuit ut exercitus fame laboraret. Nam cum Persa transfuga promisisset illi, intra triduum traditurum se Babylonem, nec tum ulterius annona advecta opus fore: his persuasus ille frumentum cum navigiis et lardum, cum igne consumpsisset, necnon et alia pro exercitus victu comportata in fluvium demersisset; tum esca fallaciæ devorata, hamo trahebatur credulus, dignamque factorum pœnam luebat. Cum enim ad tertium quartumve diem, imo plures etiam, spiritus erroris circumduceret eum cum exercitu per deserta loca, ingens erat anxietas animi per totum exercitum, in siccis et aqua carentibus locis, penuria omnium necessariorum circumclusum: omnibus autem conclamantibus, præsens aderat eques ipse Julianus, atque inermis exercitum confirmabat. Ex occulto autem sagitta in eum volat, et per brachium transiens, in dextrum latus infixa est, quo ex vulnere vitam cum morte commutavit, ut incertum esset a quo fuisset occisus: alii enim aiunt a transfuga Persa; alii ab aliquo e suis militibus. Ut autem plurium sermone fertur, divinitus inflictum vulnus fuit. Ita igitur cum viginti menses imperio potitus esset Julianus, in quarto suo consulatu quem cum Sallustio gerebat vita functus est, mensis Junii vicesimo sexto die, cum vixisset unum et triginta annos.

17. Post mortem itaque Juliani, totius exercitus calculo, imperium excipit Jovianus: qui cum octo menses imperasset, in Dedestanis Galatiæ et Bithyniæ finibus mortuus est. Post Joviani mortem, imperium suscipit Valentinianus ab exercitu proclamatus Augustus. Valentinianus porro germanum fratrem Valentem imperii socium declarat: qui Valentinianus cum triginta solum dies Constantinopoli remansisset, et Valenti fratri suo Orientales partes tradidisset, ipse abiit in Occidentem. Sed Valens nullam curam suæ administrationis ad utilitatem agebat, a turba autem hæreticorum evocatus et abductus, in via impietatis illorum abiit. Quæ causa fuit ut orthodoxæ fidei multos, episcopos, presbyteros, diaconos, monachosque in exsilium ejiceret. Bellumque implacabile concitavit adversus Ecclesias

καὶ φρούρια τῶν Περσῶν πορθήσας, καὶ πόλεις λαβών, περιτοιχίσας δὲ καὶ Κτησιφῶντα (a) τὴν μεγάλην πόλιν, ἱκέτας τοὺς Πέρσας ἑαυτοῦ κατέστησε, καὶ πρεσβεύειν αὐτοὺς πρὸς αὐτὸν ἀνέπεισεν· ὁ δὲ τὰς ἱκετηρίας τῶν Περσῶν οὐκ ἐδέξατο· πάντως εἰς τὴν ἐπερχομένην αὐτῷ θεήλατον ὀργὴν αὐτοῦ φυλαττόμενος. Διεμέμφοντο δὲ αὐτὸν Ῥωμαῖοι, διότι μὴ ἐπὶ κέρδος ὑφῆκε τῆς μάχης. Ὅμως δὲ ταῖς παροῦσιν ἀντιπαρετάττοντο, καὶ αὖθις τοὺς πολεμίους τρέπουσιν εἰς φυγήν. Ἰστέον δὲ, ὅτι ὑπὸ αὐτομόλου Πέρσου ἀπατηθεὶς ὁ Ἰουλιανὸς, τὰ σιτηγοῦντα διὰ τῶν ποταμῶν πλοιάρια κατέκαυσε· δι' ὃ καὶ λιμῷ περιέπεσεν ὁ στρατός. Τοῦ γὰρ αὐτομόλου Πέρσου ὑποσχομένου αὐτῷ ἐν τρισὶν ἡμέραις παραδώσειν τὴν Βαβυλῶνα, καὶ μὴ χρῄζειν πλείονος τούτων ἀναλώματος, καταπεισθεὶς τὸν μὲν σῖτον σὺν τοῖς πλοίοις καὶ τὴν λάρδον πυρὶ καταφλέξας, καὶ τὰ ἄλλα πάντα, ὅσα πρὸς διατροφὴν τοῦ στρατοῦ κεκόμιστο, ἀφανίσας πάντα, καὶ τῷ ποταμῷ ἔκδοτα δούς· αὐτός τε (b) τὸ δέλεαρ τῆς πλάνης καταπιὼν, εἵλκετο τῷ ἀγκίστρῳ πειθόμενος, ἀξίαν ποινὴν ἀποτίσων, ὧν ἔδρασεν. Ὡς γὰρ τρίτην καὶ τετάρτην ἡμέραν, καὶ ἐπὶ πλείους ἦγε καὶ περιῆγεν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης κατὰ τὴν ἔρημον σὺν τῷ στρατῷ, πολλῆς ἀμηχανίας οὔσης ἐν τῷ στρατῷ, ἐν ἀνύδροις καὶ αὐχμηροῖς τόποις συγκλεισθέντι ἀπορίᾳ τῶν ἐπιτηδείων, καὶ πάντων καταβοώντων, παρῆν ἱππότης αὐτὸς ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ἐπερώννυε τὸν στρατὸν ἄοπλος (c). Ἐξ ἀφανοῦς δὲ ἀκόντιον φέρεται κατ' αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦ βραχίονος διαδραμὼν, εἰς τὴν πλευρὰν τὴν δεξιὰν εἰσέδυ, καὶ ἐκ ταύτης τῆς πληγῆς τὸν βίον κατέστρεψεν, ἀδήλου γενομένου τοῦ ἀνελόντος αὐτόν. Οἱ μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ αὐτομόλου Πέρσου φασὶν, οἱ δὲ ὑπὸ οἰκείου στρατιώτου. Ὡς δὲ ὁ πολὺς λόγος κρατεῖ, θεήλατον εἶναι τὴν πληγήν. Οὕτω μὲν οὖν εἴκοσι μῆνας ἐπὶ τῷ διαδήματι ἐπαρθεὶς ὁ Ἰουλιανὸς, τὸν βίον κατέστρεψεν ἐν τῇ τετάρτῃ αὐτοῦ ὑπατείᾳ, ἣν ἅμα Σαλουστίῳ ἔδωκεν, μηνὸς Ἰουνίου εἰκάδι ἕκτῃ, ζήσας ἔν καὶ τριακοστὸν ἔτος.

17. Μετὰ δὴ οὖν τὴν τελευτὴν Ἰουλιανοῦ, ψήφῳ παντὸς τοῦ στρατοῦ, Ἰοβιανὸς (d, τὴν βασιλείαν παραλαμβάνει· ὃς, ὀκτὼ βασιλεύσας μῆνας, ἐν Δεδεστάνοις μεθορίοις Γαλατίας καὶ Βιθυνίας ἐτελεύτησε. Μετὰ δὴ οὖν τὴν τελευτὴν Ἰοβιανοῦ τοῦ βασιλέως Οὐαλεντινιανὸς τὴν βασιλείαν ὑποδέχεται ἀπὸ στρατιωτῶν δειχθεὶς Αὔγουστος. Ὁ δὲ Οὐαλεντινιανὸς τὸν αὐτοῦ γνήσιον ἀδελφὸν Οὐάλεντα τῆς βασιλείας κοινωνὸν ἐποίει (e)· ὅστις Οὐαλεντινιανὸς, τριάκοντα ἡμέρας μόνας ἐν Κωνσταντινουπόλει ποιήσας, παραδούς τε τῷ οἰκείῳ ἀδελφῷ Οὐάλεντι τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, αὐτὸς ἄπεισιν ἐπὶ τὰ τῆς δύσεως. Ἀλλὰ ὁ Οὐάλης οὐδεμίαν μὲν φροντίδα λυσιτέλειαν τῆς διοικήσεως ἐποιεῖτο (f)· τῷ πλήθει δὲ τῶν αἱρετικῶν ἐπικληθεὶς, ἐπορεύθη τῇ ὁδῷ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν. Καὶ διὰ τοῦτο πολλοὺς τῶν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐπι-

(a) Palat. περιστοιχήσας δὲ Χτησ. Mox Palat. ἑαυτοῦ. Editi, αὐτοῦ.
(b) Sic Palat. Editi, αὐτὸς δέ.
(c) Sic Palat. Editi, ἀόπλως.
(d) Palat. Ἰουβιανός, et infra Ἰουβιανοῦ.
(e) Palat. κοινωνὸν εἶναι ποιεῖ.
(f) Palat. λυσιτέλειαν τοῦ κοινοῦ ἐποιεῖτο.

Digitized by Google

σκόπους, καὶ πρεσβυτέρους, καὶ διακόνους τε καὶ μονάζοντας εἰς ἐξορίαν ἀπώσατο· πόλεμον δὲ ἄσπονδον κατὰ τῶν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως Ἐκκλησιῶν ἀνεκίνει. Καὶ πρῶτα μὲν τὸν ἅγιον Μελέτιον, τὸν Ἀντιοχείας ἐπίσκοπον, ἐξορίᾳ ἐζημίωσε καὶ πολλοὺς ἑτέρους μετ' αὐτοῦ, ὡς εἴρηται, τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐκ τοῦ κλήρου· τοὺς δὲ ἄλλους ἅπαντας ὅσοι μὴ ἐβούλοντο κοινωνεῖν τοῖς αἱρετικοῖς (*a*), τῶν μὲν ἐκκλησιῶν ἐξήλαυνε, ζημίαις δὲ καὶ τιμωρίαις ὑπέβαλεν. Ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ Αἴγυπτον οὐχ ὁ τυχὼν ἀνερρίπισθη διωγμός. Πρόσταγμα (*b*) γὰρ ἐπάρχων σπουδῇ τῇ Εὐδοξίου καὶ νεύματι βασιλέως ἦγετο παρὰ τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπάρχου, εὐθύς τε τὴν Ἐκκλησίαν ἐτάρασσεν. Ὁ δὲ ἅγιος Ἀθανάσιος, τὴν ἐκ τοῦ πλήθους ἄλογον ὁρμὴν ὑφορώμενος, δεδοικώς τε μὴ ἄρα τῶν γενησομένων ἀτόπων αὐτὸς τὴν αἰτίαν λάβοι, τέσσαρας ὅλους μῆνας ἐν μνημείῳ πατρῴῳ ἑαυτὸν ἀπέκρυψε (*c*). Κατὰ γὰρ τὴν Αἴγυπτον τηνικαῦτα Τατιανοῦ ἡγουμένου, πολλοὶ οὐ μόνον διαφόρους αἰκίας ὑπέμενον, ἀλλὰ καὶ ἐμαρτύρησαν, πολλά τε κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπικοήσαντος· ὅπερ Τατιανὸν ἡ θεία δίκη ποινὴν τούτων (*d*) ἀπῄτησεν. Ὁμοῦ γὰρ τῷ ἀξιώματι καὶ τῶν χρημάτων ἀλλοτριωθεὶς, ἔρανον ἤτησε, καὶ τυφλὸς ἄσχημος ἀποθνήσκει, κατὰ πᾶσαν πόλιν τῶν εἰκόνων αὐτοῦ ἀσβόλῃ (*e*) περιχυθεισῶν εἰς γέλωτα καὶ ἐμπαιγμὸν πᾶσι τοῖς θεωμένοις. Οὐχ ἧττον δὲ καὶ Εὐδόξιος ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν εὐσεβῶς φρονούντων τολμᾷν ἐπεχείρει (*f*). Τοσούτων δὴ ὧν κακῶν πανταχόσε δρωμένων, σεισμὸς ἐπιγινόμενος οἰκουμενικὸς πολλάς τε τῶν πόλεων ἔβλαψε, τῆς τε Κρήτης τὰς ἑκατὸν πόλεις κατηρίπωσεν. Ἡ θάλασσα δὲ τοὺς ἰδίους ὅρους (*g*) ἐνήλλαξε. Τισὶ μὲν γὰρ τόποις τοσοῦτον ἐπέκλυσεν, ὥστε τοὺς πρώην βασίμους τόπους καὶ σπορίμους πλέεσθαι· ἑτέρων δὲ τόπων τοσοῦτον ἀπέστη, ὡς ἐν ξηρᾷ εὐρεθῆναι τοὺς πλέοντας. Καὶ τοῦτο γέγονε κατὰ τὴν πρώτην ὑπατείαν τῶν δύο βασιλέων, Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος. Καὶ τούτων δὲ γενομένων, οὐχ ἡσύχαζεν ὁ κατὰ τῶν Χριστιανῶν διωγμός. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου πᾶς ὁ δῆμος Ἀλεξανδρείας (*h*) ἐστασίαζε πόθῳ τῷ πρὸς αὐτὸν, ἔφασκόν τε οὐ μόνον τὰς σκάλας καὶ τὰ σιτηγὰ πλοῖα, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτὰ τὰ τῶν δημοσίων ἐχόμενα πυρὶ καταναλίσκειν (*i*), εἰ μὴ Ἀθανάσιον ἀπολάβοιεν· γνοὺς ὁ βασιλεὺς Οὐάλης, διὰ γραμμάτων ἐσήμανεν ἀδεῶς κρατεῖν τῶν ἐκκλησιῶν Ἀθανάσιον. Καὶ τοῦτο αἴτιον γέγονε τοῦ τέως ἀνακωχήν τινα γενέσθαι τοῦ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοῦ, πλὴν ὅτι κατὰ πᾶσαν τὴν ἀνατολὴν ὁ ἐμφύλιος κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐκράτει (*j*) πόλεμος. Ὁ μέντοι βασιλεὺς Οὐάλης ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν σπεύδων ἀπῆρεν ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ γενόμενος ἐν Νικομηδείᾳ, ἐπεσχέθη κατ' αὐτὴν δι' αἰτίαν

orthodoxæ fidei addictas. Ac primum quidem sanctum Meletium Antiochiæ episcopum exsilio multavit, multosque cum illo alios, ut dictum est, episcopos et clericos. Cæteros autem omnes qui noluere cum hæreticis communicare, ecclesiis expulit, pœnisque ac cruciatibus afflixit. Similiter Alexandriæ et per Ægyptum, non vulgaris excitata est persecutio. Mandatum enim præfectorum, Eudoxii studio et nutu imperatoris, dabatur a præfecto Alexandrino, qui statim Ecclesiam conturbavit. Sanctus autem Athanasius, brutum multitudinis impetum prospiciens et metuens, ne si qua nefaria patrarentur culpa in se transferretur, totos se quatuor menses occultavit in paterno sepulcro. Nam cum illo tempore præfecturam in Ægypto gereret Tatianus, multi non modo diversis plagis afflicti sunt, sed etiam martyrio affecti, multa illo contra Ecclesiam moliente. Quem Tatianum ultio divina pœnis affixit. Nam una dignitate et divitiis privatus, stipem cogebat ac cæcus ignominiose mortuus est, per omnem urbem fuligine conspersis ejus statuis ad risum et ludibrium omnium intuentium. Nec minus et Eudoxius Constantinopolitanus contra pie sentientes ausus est. Tantis igitur malis ubique grassantibus, terræmotus ubique terrarum supervenions, multas læsit urbes, Cretæ centum urbes dejecit. Mare autem suos mutavit limites. Quædam enim loca usque adeo inundavit, ut quæ trita olim et consita fuerant, jam navigarentur: ab aliis contra locis ita recessit, ut in sicco essent quæ olim navigabantur. Quod contigit duobus imperatoribus Valentiniano et Valente primum consulibus. His porro gestis, nequaquam cessavit persecutio adversum Christianos. Quoniam autem propter absentiam sancti Athanasii, totus Alexandrinus populus tumultuabatur præ illius desiderio, minatus etiam, se non modo navalia et naves, frumento comportando deputatas, imo etiam omnia publice asservata incensuros, nisi sibi Athanasius restitueretur. Quo cognito imperator Valens, litteris significavit ut absque timore Athanasius ecclesias occuparet. Et hæc causa fuit ut intermissio quædam fieret persecutionis adversus Ecclesiam concitatæ, nisi quod per totum orbem intestinum contra Christianos vigebat bellum. Imperator itaque Valens Constantinopoli Antiochiam profectus est, cumque Nicomediam pervenisset, ibi substitit, ob causam ejusmodi. Eudoxius ille Arianorum episcopus, acer Christi fidelium persecutor, statim ab egressu imperatoris obiit, Valentiniano et Valente tertium consulibus cum novemdecim annos orthodoxos persecutus fuisset. Quapropter in ejus locum Ariani Demophilum constituunt. At qui consubstantialitatem tue-

(*a*) Palat., τοῖς Ἀρειανοῖς.
(*b*) Palat., προστάγματα.
(*c*) Palat., ἀπέκρυψεν. Editi, ἀνέκρυψεν.
(*d*) Sic Palat. Editi, τούτῳ.
(*e*) Sic Palat. Editi vero, ἀσβόλην.
(*f*) Palat., ἐπεχείρει βλασφημῶν. Infra idem, πολλάς τε. Editi, πολλά τε.
(*g*) Palat., καὶ ἡ θάλασσα τοὺς ἰδίους ὅρους.
(*h*) Ἀλεξανδρείας deest in Palat. Mox pro σκάλας, an σκάφας?
(*i*) Palat., ἀλλ' ἤδη καὶ αὐτὰ τὰ τὸν σῖτον ἔχοντα ὅρεια (id est, horrea) πυρὶ καταναλ.
(*j*) Palat., ἐκράτησε.

Digitized by Google

populatus, urbesque quasdam cum cepisset, et Ctesiphontem magnam urbem circumsedisset, supplicesque Persas adesse, atque legatos ad se mittere coegisset, eorum tamen supplicationes non admisit; quod in imminentem a Deo sibi vindictam reservatus esset. Accusabant autem illum Romani, quod oblato sibi lucro, pugnam non vitaret: attamen contra præsentem hostem ad pugnam se instruxere: rursumque adversarios vertunt in fugam. Sciendum porro Julianum a Persa transfuga deceptum, onerarias naves quæ annonæ per fluvium vehendæ deputatæ erant, combussisse; quæ causa fuit ut exercitus fame laboraret. Nam cum Persa transfuga promisisset illi, intra triduum traditurum se Babylonem, nec tum ulterius annona advecta opus fore: his persuasus ille frumentum cum navigiis et lardum, cum igne consumpsisset, necnon et alia pro exercitus victu comportata in fluvium demersisset; tum esca fallaciæ devorata, hamo trahebatur credulus, dignamque factorum pœnam luebat. Cum enim ad tertium quartumve diem, imo plures etiam, spiritus erroris circumduceret eum cum exercitu per deserta loca, ingens erat anxietas animi per totum exercitum, in siccis et aqua carentibus locis, penuria omnium necessariorum circumclusum: omnibus autem conclamantibus, præsens aderat eques ipse Julianus, atque inermis exercitum confirmabat. Ex occulto autem sagitta in eum volat, et per brachium transiens, in dextrum latus infixa est, quo ex vulnere vitam cum morte commutavit, ut incertum esset a quo fuisset occisus: alii enim aiunt a transfuga Persa; alii ab aliquo e suis militibus. Ut autem plurium sermone fertur, divinitus inflictum vulnus fuit. Ita igitur cum viginti menses imperio potitus esset Julianus, in quarto suo consulatu quem cum Sallustio gerebat vita functus est, mensis Junii vicesimo sexto die, cum vixisset unum et triginta annos.

17. Post mortem itaque Juliani, totius exercitus calculo, imperium excipit Jovianus: qui cum octo menses imperasset, in Dedestanis Galatiæ et Bithyniæ finibus mortuus est. Post Joviani mortem, imperium suscipit Valentinianus ab exercitu proclamatus Augustus. Valentinianus porro germanum fratrem Valentem imperii socium declarat: qui Valentinianus cum triginta solum dies Constantinopoli remansisset, et Valenti fratri suo Orientales partes tradidisset, ipse abiit in Occidentem. Sed Valens nullam curam suæ administrationis ad utilitatem agebat, a turba autem hæreticorum evocatus et abductus, in via impietatis illorum abiit. Quæ causa fuit ut orthodoxæ fidei multos, episcopos, presbyteros, diaconos, monachosque in exsilium ejiceret. Bellumque implacabile concitavit adversus Ecclesias

καὶ φρούρια τῶν Περσῶν πορθήσας, καὶ πόλεις λαβών, περιτοιχίσας δὲ καὶ Κτησιφῶντα (a) τὴν μεγάλην πόλιν, ἱκέτας τοὺς Πέρσας ἑαυτοῦ κατέστησε, καὶ πρεσβεύειν αὐτοὺς πρὸς αὐτὸν ἀνέπεισεν· ὁ δὲ τὰς ἱκετηρίας τῶν Περσῶν οὐκ ἐδέξατο· πάντως εἰς τὴν ἐπερχομένην αὐτῷ θεήλατον ὀργὴν αὐτοῦ φυλαττόμενος. Διεμέμφοντο δὲ αὐτὸν Ῥωμαῖοι, διότι μὴ ἐπὶ κέρδος ὑφῆκε τῆς μάχης. Ὅμως δὲ τοῖς παροῦσιν ἀντιπαρετάττοντο, καὶ αὖθις τοὺς πολεμίους τρέπουσιν εἰς φυγήν. Ἰστέον δὲ, ὅτι ὑπὸ αὐτομόλου Πέρσου ἀπατηθεὶς ὁ Ἰουλιανὸς, τὰ σιτηγοῦντα διὰ τῶν ποταμῶν πλοιάρια κατέκαυσε· δι' ὃ καὶ λιμῷ περιέπεσεν ὁ στρατός. Τοῦ γὰρ αὐτομόλου Πέρσου ὑποσχομένου αὐτῷ ἐν τρισὶν ἡμέραις παραδώσειν τὴν Βαβυλῶνα, καὶ μὴ χρῄζειν πλείονος τούτων ἀναλώματος, καταπεισθεὶς τὸν μὲν σῖτον σὺν τοῖς πλοίοις καὶ τὴν λάρδον πυρὶ καταφλέξας, καὶ τὰ ἄλλα πάντα, ὅσα πρὸς διατροφὴν τοῦ στρατοῦ κεκόμιστο, ἀφανίσας πάντα, καὶ τῷ ποταμῷ ἔκδοτα δούς· αὐτός τε (b) τὸ δέλεαρ τῆς πλάνης καταπιὼν, εἵλκετο τῷ ἀγκίστρῳ πειθόμενος, ἀξίαν ποινὴν ἀποτίσων, ὧν ἔδρασεν. Ὡς γὰρ τρίτην καὶ τετάρτην ἡμέραν, παὶ ἐπὶ πλείους ἦγε καὶ περιῆγεν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης κατὰ τὴν ἔρημον σὺν τῷ στρατῷ, πολλῆς ἀμηχανίας οὔσης ἐν τῷ στρατῷ, ἐν ἀνύδροις καὶ αὐχμηροῖς τόποις συγκλεισθέντι ἀπορίᾳ τῶν ἐπιτηδείων, καὶ πάντων καταβοώντων, παρῆν ἱππότης αὐτὸς ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ἐπερώννυε τὸν στρατὸν ἄοπλος (c). Ἐξ ἀφανοῦς δὲ ἀκόντιον φέρεται κατ' αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦ βραχίονος διαδραμὼν, εἰς τὴν πλευρὰν τὴν δεξιὰν εἰσέδυ, καὶ ἐκ ταύτης τῆς πληγῆς τὸν βίον κατέστρεψεν, ἀδήλου γενομένου τοῦ ἀνελόντος αὐτόν. Οἱ μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ αὐτομόλου Πέρσου φασὶν, οἱ δὲ ὑπὸ οἰκείου στρατιώτου. Ὡς δὲ ὁ πολὺς λόγος κρατεῖ, θεήλατον εἶναι τὴν πληγήν. Οὕτω μὲν οὖν εἴκοσι μῆνας ἐπὶ τῷ διαδήματι ἐπαρθεὶς ὁ Ἰουλιανὸς, τὸν βίον κατέστρεψεν ἐν τῇ τετάρτῃ αὐτοῦ ὑπατείᾳ, ἣν ἅμα Σαλουστίῳ ἔδωκεν, μηνὸς Ἰουνίου εἰκάδι ἕκτῃ, ζήσας ἐν καὶ τριακοστὸν ἔτος.

17. Μετὰ δὴ οὖν τὴν τελευτὴν Ἰουλιανοῦ, ψήφῳ παντὸς τοῦ στρατοῦ, Ἰοβιανὸς (d, τὴν βασιλείαν παραλαμβάνει· ὃς, ὀκτὼ βασιλεύσας μῆνας, ἐν Δεδεστάνοις μεθορίοις Γαλατίας καὶ Βιθυνίας ἐτελεύτησε. Μετὰ δὴ οὖν τὴν τελευτὴν Ἰοβιανοῦ τοῦ βασιλέως Οὐαλεντινιανὸς τὴν βασιλείαν ὑποδέχεται ἀπὸ στρατιωτῶν δειχθεὶς Αὔγουστος. Ὁ δὲ Οὐαλεντινιανὸς τὸν αὐτοῦ γνήσιον ἀδελφὸν Οὐάλεντα τῆς βασιλείας κοινωνὸν ἐποίει (e)· ὅστις Οὐαλεντινιανὸς, τριάκοντα ἡμέρας μόνας ἐν Κωνσταντινουπόλει ποιήσας, παραδούς τε τῷ οἰκείῳ ἀδελφῷ Οὐάλεντι τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, αὐτὸς ἄπεισιν ἐπὶ τὰ τῆς δύσεως. Ἀλλὰ ὁ Οὐάλης οὐδεμίαν μὲν φροντίδα λυσιτέλειαν τῆς διοικήσεως ἐποιεῖτο (f)· τῷ πλήθει δὲ τῶν αἱρετικῶν ἐπικληθεὶς, ἐπορεύθη τῇ ὁδῷ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν. Καὶ διὰ τοῦτο πολλοὺς τῶν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐπι-

(a) Palat. περιστοιχήσας δὲ Χτησ. Mox Palat. ἑαυτοῦ. Editi, αὐτοῦ.
(b) Sic Palat. Editi, αὐτὸς δέ.
(c) Sic Palat. Editi, ἀόπλως.
(d) Palat. Ἰουβιανός, et infra Ἰουβιανοῦ.
(e) Palat. κοινωνὸν εἶναι ποιεῖ.
(f) Palat. λυσιτέλειαν τοῦ κοινοῦ ἐποιεῖτο.

Digitized by Google

σκόπους, καὶ πρεσβυτέρους, καὶ διακόνους τε καὶ μο- A orthodoxæ fidei addictas. Ac primum quidem sanνάζοντας εἰς ἐξορίαν ἀπώσατο· πόλεμον δὲ ἄσπονδον κατὰ τῶν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως Ἐκκλησιῶν ἀνεκίνει. Καὶ πρῶτα μὲν τὸν ἅγιον Μελέτιον, τὸν Ἀντιοχείας ἐπίσκοπον, ἐξορίᾳ ἐζημίωσε καὶ πολλοὺς ἑτέρους μετ' αὐτοῦ, ὡς εἴρηται, τῶν ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐκ τοῦ κλήρου· τοὺς δὲ ἄλλους ἅπαντας ὅσοι μὴ ἐβούλοντο κοινωνεῖν τοῖς αἱρετικοῖς (*a*), τῶν μὲν ἐκκλησιῶν ἐξήλαυνε, ζημίαις δὲ καὶ τιμωρίαις ὑπέβαλεν. Ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ Αἴγυπτον οὐχ ὁ τυχὼν ἀνερρίπισθη διωγμός. Πρόσταγμα (*b*) γὰρ ἐπάρχων σπουδῇ τῇ Εὐδοξίου καὶ νεύματι βασιλέως ἤγετο παρὰ τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπάρχου, εὐθύς τε τὴν Ἐκκλησίαν ἐτάρασσεν. Ὁ δὲ ἅγιος Ἀθανάσιος, τὴν ἐκ τοῦ πλήθους ἄλογον ὁρμὴν ὑφορώμενος, δεδοικώς τε μὴ ἄρα τῶν γενησομένων ἀτό- B multi non modo diversis plagis afflicti sunt, sed πων αὐτὸς τὴν αἰτίαν λάβοι, τέσσαρας ὅλους μῆνας ἐν μνημείῳ πατρῴῳ ἑαυτὸν ἀπέκρυψε (*c*). Κατὰ γὰρ τὴν Αἴγυπτον τηνικαῦτα Τατιανοῦ ἡγουμένου, πάλαι οὐ μόνον διαφόρους αἰκίας ὑπέμενον, ἀλλὰ καὶ ἐμαρτύρησαν, πολλά τε κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπινοήσαντος· ὅπερ Τατιανὸν ἡ θεία δίκη ποινὴν τούτων (*d*) ἀπῄτησεν. Ὁμοῦ γὰρ τῷ ἀξιώματι καὶ τῶν χρημάτων ἀλλοτριωθείς, ἔρανον ἤτησε, καὶ τυφλὸς ἀσχήμως ἀποθνήσκει, κατὰ πᾶσαν πόλιν τῶν εἰκόνων αὐτοῦ ἀσβόλῃ (*e*) περιχυθεισῶν εἰς γέλωτα καὶ ἐμπαιγμὸν πᾶσι τοῖς θεωμένοις. Οὐχ ἧττον δὲ καὶ Εὐδόξιος ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν εὐσεβῶς φρονούντων τολμᾷν ἐπεχείρει (*f*). Τοσούτων δὴ ὧν κακῶν πανταχόσε δρωμένων, σεισμὸς ἐπιγινόμε- C νος οἰκουμενικὸς πολλάς τε τῶν πόλεων ἔβλαψε, τῆς τε Κρήτης τὰς ἑκατὸν πόλεις κατηρίπωσεν. Ἡ θάλασσα δὲ τοὺς ἰδίους ὅρους (*g*) ἐνήλλαξε. Τισὶ μὲν γὰρ τόποις τοσοῦτον ἐπέκλυσεν, ὥστε τοὺς πρώην βασίμους τόπους καὶ σπορίμους πλέεσθαι· ἑτέρων δὲ τόπων τοσοῦτον ἀπέστη, ὡς ἐν ξηρᾷ εὑρεθῆναι τοὺς πλέοντας. Καὶ τοῦτο γέγονε κατὰ τὴν πρώτην ὑπατείαν τῶν δύο βασιλέων, Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος. Καὶ τούτων δὲ γενομένων, οὐχ ἡσύχαζεν ὁ κατὰ τῶν Χριστιανῶν διωγμός. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου πᾶς ὁ δῆμος Ἀλεξανδρείας (*h*) ἐστασίαζε πόθῳ τῷ πρὸς αὐτὸν, ἔφασκόν τε οὐ μόνον τὰς σκάλας καὶ τὰ σιτηγὰ πλοῖα, ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτὰ τὰ τῶν δημοσίων ἐχόμενα πυρὶ καταναλίσκειν (*i*), εἰ μὴ Ἀθανάσιον ἀπολάβοιεν· γνοὺς ὁ βασιλεὺς D Οὐάλης, διὰ γραμμάτων ἐσήμανεν ἀδεῶς κρατεῖν τῶν ἐκκλησιῶν Ἀθανάσιον. Καὶ τοῦτο αἴτιον γέγονε τοῦ τέως ἀνακωχήν τινα γενέσθαι τοῦ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοῦ, πλὴν ὅτι κατὰ πᾶσαν τὴν ἀνατολὴν ὁ ἐμφύλιος κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐκράτει (*j*) πόλεμος. Ὁ μέντοι βασιλεὺς Οὐάλης ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν σπεύδων ἀπῆρεν ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ γενόμενος ἐν Νικομηδείᾳ, ἐπεσχέθη κατ' αὐτὴν δι' αἰτίαν

ctum Meletium Antiochiæ episcopum exsilio multavit, multosque cum illo alios, ut dictum est, episcopos et clericos. Cæteros autem omnes qui noluere cum hæreticis communicare, ecclesiis expulit, pœnisque ac cruciatibus afflixit. Similiter Alexandriæ et per Ægyptum, non vulgaris excitata est persecutio. Mandatum enim præfectorum, Eudoxii studio et nutu imperatoris, dabatur a præfecto Alexandrino, qui statim Ecclesiam conturbavit. Sanctus autem Athanasius, brutum multitudinis impetum prospiciens et metuens, ne si qua nefaria patrarentur culpa in se transferretur, totos se quatuor menses occultavit in paterno sepulcro. Nam cum illo tempore præfecturam in Ægypto gereret Tatianus, etiam martyrio affecti, multa illo contra Ecclesiam moliente. Quem Tatianum ultio divina pœnis afflixit. Nam una dignitate et divitiis privatus, stipem cogebat ac cæcus ignominiose mortuus est, per omnem urbem fuligine conspersis ejus statuis ad risum et ludibrium omnium intuentium. Nec minus et Eudoxius Constantinopolitanus contra pie sentientes ausus est. Tantis igitur malis ubique grassantibus, terræmotus ubique terrarum superveniens, multas læsit urbes, Cretæ centum urbes dejecit. Mare autem suos mutavit limites. Quædam enim loca usque adeo inundavit, ut quæ trita olim et consita fuerant, jam navigarentur: ab aliis contra locis ita recessit, ut in sicco essent quæ olim navigabantur. Quod contigit duobus imperatoribus Valentiniano et Valente primum consulibus. His porro gestis, nequaquam cessavit persecutio adversum Christianos. Quoniam autem propter absentiam sancti Athanasii, totus Alexandrinus populus tumultuabatur præ illius desiderio, minatus etiam, se non modo navalia et naves, frumento comportando deputatas, imo etiam omnia publice asservata incensuros, nisi sibi Athanasius restitueretur. Quo cognito imperator Valens, litteris significavit ut absque timore Athanasius ecclesias occuparet. Et hæc causa fuit ut intermissio quædam fieret persecutionis adversus Ecclesiam concitatæ, nisi quod per totum orbem intestinum contra Christianos vigebat bellum. Imperator itaque Valens Constantinopoli Antiochiam profectus est, cumque Nicomediam pervenisset, ibi substitit, ob causam ejusmodi. Eudoxius ille Arianorum episcopus, acer Christi fidelium persecutor, statim ab egressu imperatoris obiit, Valentiniano et Valente tertium consulibus cum novemdecim annos orthodoxos persecutus fuisset. Quapropter in ejus locum Ariani Demophilum constituunt. At qui consubstantialitatem tue-

(*a*) Palat., τοῖς Ἀρειανοῖς.
(*b*) Palat., προστάγματα.
(*c*) Palat., ἀπέκρυψεν. Editi, ἀνέκρυψεν.
(*d*) Sic Palat. Editi, τούτῳ.
(*e*) Sic Palat. Editi vero, ἀσβόλην.
(*f*) Palat., ἐπεχείρει βλασφημῶν. Infra idem, πολλάς τε. Editi, πολλά τε.
(*g*) Palat., καὶ ἡ θάλασσα τοὺς ἰδίους ὅρους.
(*h*) Ἀλεξανδρείας deest in Palat. Mox pro σκάλας, an σκάφας?
(*i*) Palat., ἀλλ' ἤδη καὶ αὐτὰ τὰ τὸν σῖτον ἔχοντα ὅρεια (id est, horrea) πυρὶ καταναλ.
(*j*) Palat., ἐκράτησε.

Digitized by Google

bantur, rati se temporis opportunitatem nactos esse, fidei suæ episcopum constituunt Evagrium quemdam : quem ordinat beatus ille Eustathius, qui cum olim Antiochenus episcopus fuisset, revocatus fuerat ab exsilio per Jovianum, tumque aderat Constantinopoli, illudque egit, animo confirmandæ fidei consubstantialitatis, et ibi clam ille versabatur. Hæc cum didicisset imperator, jussit per militarem manum comprehensos ordinantem et ordinatum, alium alio in loco exsulare. Eustathius in urbem Thraciæ Byzam relegatus est, Evagrius vero alium in locum abductus est. His ita gestis Valens venit Antiochiam, ac omnes qui consubstantialitatem sentirent, nec Ariani esse vellent dire vexavit, quos non modo Alexandria, sed omnibus etiam orientalibus urbibus expulit : nec his contentus variis etiam addixit suppliciis : multoque plures quam ante vario mortis genere interficiebat : quorum multos in Orontem præcipitavit. Illa autem spirituali sub Valente tempestate, sanctus Athanasius post tanta ab illo pro pia religione suscepta certamina, quorum, ut supra dixi, quam plurima prætermisi, insignioraque tantum recensui, cum sex et quadraginta annos in episcopatu consummasset, cum multa successori sibi episcopo Petro mandasset quo pacto hæresibus obsistendum foret, vitam obiit, Gratiano secundum et Probo consulibus : cœlestibusque coronis ac æterno gaudio donatus est, cujus nos etiam participes fore contingat, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

A τοιαύτην (*a*). Εὐδόξιος οὗτος ὁ τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεως ἐπίσκοπος, ὁ τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων θερμὸς διώκτης, εὐθὺς μετὰ τὴν τοῦ βασιλέως ἔξοδον τελευτᾷ ἐν ὑπατείᾳ Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος τὸ τρίτον, δέκα καὶ ἐννέα ἔτη κατὰ τῶν ὀρθοδόξων διωγμὸν ποιήσας. Διὸ οἱ μὲν Ἀρειανοὶ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ καθιστῶσι Δημόφιλον. Καιροῦ δὲ νομίσαντες δεδράχθαι οἱ τοῦ ὁμοουσίου, τῆς ἑαυτῶν πίστεως ἐπίσκοπον Εὐάγριόν τινα προεβάλλοντο· χειροτονεῖ δὲ τοῦτον ὁ μακάριος Εὐστάθιος ὁ πάλαι ποτὲ Ἀντιοχείας ἐπίσκοπος γεγονὼς, ὃς ἀνακέκλητο μὲν ὑπὸ Ἰοβιανοῦ τῆς ἐξορίας, τότε δὲ παρῆν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, σκοπῷ τοῦ στηρίξαι τοὺς τῆς ὁμοουσίου πίστεως, καὶ κατὰ ταύτην λανθάνων διῆγε. Ταῦτα μαθὼν ὁ βασιλεὺς ἐκέλευσε, διὰ στρατιωτικῆς B χειρὸς συλληφθέντας τόν τε χειροτονήσαντα καὶ τὸν χειροτονηθέντα, ἄλλον ἀλλαχοῦ περιορίζεσθαι. Εὐστάθιος μὲν οὖν ὁ ὅσιος ἐν Βίζῃ πόλει τῆς Θράκης περιωρίζετο· Εὐάγριος δὲ εἰς ἄλλον τόπον ἀπῄχθη. Τούτων οὕτως καταπραχθέντων, Οὐάλης ἐπὶ Ἀντιόχειαν παραγίνεται· ἐπόρθησεν εὐθὺς τοὺς τὸ ὁμοούσιον φρονοῦντας, καὶ μὴ θέλοντας Ἀρειανίζειν· ἐξήλαυνέ τε οὐ μόνον ἐκ τῆς Ἀντιοχείας, ἀλλὰ καὶ ἐκ πασῶν σχεδὸν τῶν ἀνατολικῶν πόλεων. Καὶ οὐκ ἠρκεῖτο τούτοις, ἀλλὰ γὰρ καὶ διαφόροις κολαστηρίοις ὑπέβαλλεν. Ἀπώλλυεν δὲ· πολλῷ πλείους τῶν προτέρων, διαφόροις μὲν θανάτοις παραδιδοὺς, ἐξαιρέτως δὲ τῷ ποταμῷ Ὀρόντῃ. Κατὰ δὴ τὸν χειμῶνα τοῦτον τὸν νοητὸν ἐπὶ Οὐάλεντος ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, μετὰ πολλοὺς ἐκείνους C τοὺς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἀγῶνας, ὧν, ὡς εἶπον, τοὺς πλείονας παρέλειψα, τοὺς ἐπισημοτέρους αὐτοῦ ἐπισημηνάμενος (*b*), ἓξ καὶ τεσσαράκοντα ἔτη διαρκέσας ἐπὶ τῆς ἱερωσύνης, πολλὰ προσειπὼν Πέτρῳ τῷ μετ' αὐτὸν ἐπισκόπῳ, ὅτι πρὸς τῶν αἱρέσεων ὑποστήσεται, τὸν βίον ὑπεξέρχεται ἐν ὑπατείᾳ Γρατιανοῦ (*c*) τὸ δεύτερον καὶ Πρόβου, τῶν οὐρανίων ἀξιωθεὶς στεφάνων καὶ τῆς αἰωνίου χαρᾶς, ἧς γένοιτο καὶ ἡμᾶς μετασχεῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

(*a*) Palat., τοιάνδε. Infra idem, εἰς τὸν Χριστὸν εὐσεβούντων.

(*b*) Palat., τοὺς μεγάλους ἐπισημ.

(*c*) Sic Palat. Editi vero, ἐν ὑπατείᾳ Θραϊανοῦ. Hic desinunt in edit. Commel. variæ lectiones Felckmanni viri studiosi et de Athanasio bene meriti, qui suum ita claudit opus : « Et hæc sunt, lector benevole, quæ hoc tempore dare festinatis operis potuimus. In quibus si quæ forte sunt, quæ parum ad gustum, ut nobis ignoscas etiam atque etiam oramus. Quod si quando occasio fuerit hæc recognoscendi, meditatiora et plura (spero) dabimus. Tu nunc hæc æqui bonique consule, ac fruere. Vale simul etiam atque salve. »

ATHANASIUS APOSTOLICUS

INTER PATRIARCHAS VICESIMUS,

Sive Vita Athanasii ex Arabico versa, interprete viro clarissimo D. Renaudotio.

Cum obiisset piæ memoriæ Pater Alexander, vidúata est paucis admodum diebus Ecclesia ; congregata enim plebe consilium inierunt elegeruntque Pa- D trem Athanasium et in solio evangelico collocaverunt. Scripsit ille tractatus eximios et orationes multas, vocatusque est in patriarchatu suo apostolicus ob

Digitized by Google

rerum gestarum excellentiom, propter quæ apostolicis erant similes.

Ejus tempore habita est synodus in Galatia, cui interfuit Basilius Magnus auctor Liturgiæ, tempore Juliani imperatoris apostatæ. Julianus Patricius huic synodo præsidebat. Porro cum Julianus imperator occisus fuisset manu inclyti martyris Mercurii, successor ejus in imperio Jovianus Patricius fuit, sub quo Ecclesia quietem obtinuit. Athanasius quidem patriarcha calamitates multas sustinuit, et in exsilium ejectus est, maligni laqueis circumventus, adeo ut a sede sua abesse coactus fuerit, malorum quæ perpessus erat multitudine. Itaque in Sahid, seu superiorem Ægyptum profectus, mansit illic per annos multos, simulans se esse operarium, seque mercenarium efficiens, neque manifestans se esse patriarcham. Imperatores infideles, Valens scilicet et . . . per annos undecim imperium obtinuerunt. Quando autem Deo visum est ut sedi suæ restitueretur, secundum orationes ejus sanctas et acceptas, perdidit imperatores illos morte funesta, ob illa quæ contra orthodoxam fidem perpetraverant. Dominus autem imperatorem constituit fidelem nomine Theodosium, cujus tempore recreata Ecclesia, tranquillitatem, securitatem et pacem obtinuit. Ita rediit Athanasius ad sedem suam, maxima totius Ægypti lætitia; quod Deus dignatus esset concedere illis reditum pastoris sui. Hic pastor bonus spiritualis obtinuit sedem D. Marci evangelistæ annis quadraginta septem, mortuusque est septima mensis Baschnes. Is autem Ecclesiam defendens victor fuit adversariorum veritatis, oppugnantium fidem orthodoxam, indutus gloriam a Christo Domino, magnum plebi suæ desiderium sui reliquit, cum privata est pastore tali apostolico.

Quæ de vita ejus habemus hæc fere sunt. Ter coactus est sedem suam deserere oppressus persecutionibus, et tunc illam hæretici obtinuerunt. Ultima ejus absentia undecim annorum fuit. Scripsit interea ab exsilio, ad virgines quæ erant Alexandriæ, dicens inter alia: Sponsus vester est Christus invisibilis et immortalis; quandiu autem perseveraveritis in ejus charitate, nunquam eritis viduæ. Dicebat etiam: Scitote me fuisse secretarium patris mei Alexandri, ipse nunquam sive in cella sua sive alibi legebat Evangelium, sedens, sed stans, Deusque singularem illi in legendis Scripturis gratiam concesserat. Quadam nocte cum stans oraret, et Evangelii lectioni incumberet, venerunt ad eum moniales, petitaque adeundi licentia, accesserunt, et eum venerantes dixerunt ei: Sunt apud nos virgines quæ sex diebus jejunant, nihil quidquam interea manibus operantes, unde supersit aliquid quod in solitariorum cibos impendi queat. Rogamus ergo te, Pater, præcipias illis ut laborent et ut jejunio suo modum adhibeant. Tum ille: Scitote, sorores meæ, me nunquam biduo jejunasse, neque in die jejunium solvisse, neque A manducasse nisi ex præscripta mensura, neque me ipsum labore afflixisse aut corpus vehementius vexasse, quia optimum est ut jejunium cum moderatione fiat, quod etiam in potu et somno similiter observari debet. Cum enim quisque comederit quantum opus est, firmius in oratione perseverat, ita etiam cum cibo, potu et somno utitur moderate. Dicite illis itaque ut jejunium solvant, cum moderatione cibum capientes, et omnia quantum in se est recte agant.

Atque ne sermonem diutius protrahamus, hac epistola primum scribit Athanasius de sancto Alexandro patre spirituali suo, cujus oratio mellis instar suavis erat omnibus qui illum audiebant, multiplicabatque gratiam Christo Domino. B

Dicitur autem Arium aliquando ad Alexandrum venisse, petentique ut admitteretur, jussisse responderi in hunc modum: Præcepit mihi pater meus ut te non susciperem, neque ad me intrares, aut tecum ego sermonem miscerem. Ille quippe pater meus, martyr Christi Domini, vidit illum per somnium, vestemque ejus a te laceratam, præcepitque mihi ut te non susciperem. An ignoras linguam tuam ipsam esse quæ te ab illo alienum fecit per illa quæ de ipso dixisti? Roga ergo Christum Dominum salvatorem, et confitere peccatum tuum, cumque te ille susceperit, præcipiet quoque mihi ut te suscipiam, sicut Petro patri meo ut te non susciperet præcepit, quamvis ab ipso Christo Domino præceptum fuerit, ut ne quisquam credentium in eum C aditu ecclesiæ prohiberetur: sed quando quis peccatum aliquod commisit, separamus eum a communione, ut resipiscat et pœnitentiam agat: postquam vero illum suscepit Christus, nos quoque illum suscipimus. Cum hæc Arius audivisset, iratus magnopere, abiit et collegit magnam hominum multitudinem, proposuitque sententias blasphemas et impios sermones protulit linguæ abscissione dignos; asserebat enim Filium Dei creatum esse. Habitum est itaque illius causa concilium Nicææ, ad quod convenerunt antistites quatuor sedium, nempe patriarchæ Romæ, Alexandriæ, Ephesi et Antiochiæ. Consedit pariter cum illis Constantinus imperator fidelis, cumque absolvissent quæcunque pertinebant ad stabiliendam fidem orthodoxam, jejuniique et Paschæ D disciplinam, dixit illis imperator: Rogo vos ut constituatis urbem Constantinopolin, patriarchalem, quia est civitas imperatoris, et simili Hierosolymam honore afficiatis, quia civitas est imperatoris veri cœlestis: illi, observata ejus modestia, hoc fecerunt, et Arium impium deposuerunt: cujus anathemati Constantinus imperator propria manu subscripsit: de eo dicens, quod perdidisset illos quos Christus sanguine suo sancto redemerat. Fugit autem Arius in Africam, neque requiem ullam consecutus est tempore Constantini imperatoris et Alexandri patriarchæ. Is porro Alexander Athanasium optime educaverat; erat nempe filius mulieris pri-

Digitized by Google

mariæ et divitis, sed idolorum cultui addictæ, apud quam pupillus relictus fuerat. Cum vero ad justam ætatem pervenisset, volebat illa ut ille uxorem duceret, ille renuebat : itaque dolis eum aggressa, submisit meretricem cum qua rem haberet, ac ita facilius matrimonio animum adjungeret. Ille nihil tale commisit, Deo illum conservante ad res maximas. Immisit ergo mulier puellas formæ eximiæ quæ ornatæ et unguentatæ, ad eum dormientem accederent, et ibi pernoctantes prope ipsum, se illi objicerent. At ille expergefactus illas verberatas a se ejecit. Hæc omnia mulier designabat quo illum ad connubium contrahendum compelleret, bonisque et divitiis paternis illi pleno jure cederet, sed nihil perfecit. Accersivit ergo mulier magum quemdam Alexandrinum ex illorum sapientum numero qui Sabæorum philosophiam profitebantur, atque illi quid sibi negotii cum filio intercederet exposuit. Voca me, inquit ille, hodie, ut cum eo panem manducem. Illa gaudens apparato magnifico convivio illum invitavit, simulque comederunt et biberunt. Postridie philosophus ad eam veniens : Ne, inquit, frustra labores, neque enim poteris filio tuo prævalere, quandoquidem Galilæus factus est, et Galilæorum sententiam amplexus, futurumque est ut vir maximus evadat. Quinam, inquit mulier, sunt isti Galilæi? Tum ille : Sodales, inquit, Ecclesiæ qui templa destruxerunt et idola everterunt. His auditis illa apud se dixit, Si ego illi molestiam exhibeo, abibit a me et sola manebo : mox surrexit, et assumpto secum Athanasio venit ad Alexandrum cui totam Athanasii filii sui historiam et vitam narravit, simulque cum eo baptizata est. Aliquo tempore interjecto defuncta cum esset, mansit ille apud Alexandrum, qui eum tanquam filium habens, instituit in omni doctrinarum genere, Evangelia memoriter didicit, librosque divinos legit : cumque ætatem provectiorem attigisset, Alexander ordinavit illum diaconum, et secretarium suum constituit, factusque est tanquam interpres Patris illius, sermonisque ejus administer quandocunque loqui vellet.

Cum vero mortuus esset Constantinus imperator fidelis in senectute bona, successit illi Constantius ejus filius, qui in recta fide non perseveravit, timore et vitioso hominum pudore victus. Eam occasionem nactus Arius ad imperatorem se applicuit, ejusque sibi amorem concilians, cor ejus corrupit, et ad sententiam suam inclinavit : adeoque illum decepit, ut Alexandrum Constantinopolin Alexandria venire juberet. Nesciebat imperator quanta esset Alexandri dignitas, quam ob causam Arium anathemati subjecisset et ab Ecclesia expulisset. Erat Alexander licet annis et senio gravis, sensibus tamen integris : Athanasius erat ejus interpres, et scriba, et ejus nomine verba faciebat per virtutem Spiritus sancti, quia fidei orthodoxæ summam scientiam habebat. Consedit Alexander coram imperatore ; adfuitque Arius, qui multa secundum suam sententiam imprudenter locutus est. Athanasius contra eum disputavit refellens oratione sua quæcunque ab illo dicta fuerant : unde turbatus Arius est, solutusque consessus, et mox Alius, inquit, nobis consessus dabitur. Cum porro intelligeret Arius vires se adversum Athanasium habere nullas, data pecunia illis qui januæ regiæ præpositi erant, pepigit cum eis ut in proxima collatione prohiberent ingressu Athanasium. Postridie imperator cum eos adesse jussisset, intrassetque Alexander, janitores Athanasium ingredi non passi sunt. Imperatore considente, et præsente Alexandro, Arius multis sermonibus disputare cœpit. Alexander ad dextram et sinistram oculos convertens, nec videns Athanasium secretarium suum, obticuit. Tum imperator : Cur, inquit, non loqueris? Respondit Alexander : Quomodo loquerer absque lingua? Intellexit imperator significare Athanasium, quem statim venire jussit. Illum ut vidit Arius ingressum, protinus egressus consistere non ausus est. Tunc Alexander imperatori dixit : Scias velim, o princeps, Arii istius depositionem factam fuisse in concilio. Neque ego illum deposui solus : sed parens tuus piæ memoriæ imperator, et omnes qui concilio interveneruntdeposuerunt eum. Ipse etiam imperator sententiam anathematis in Arium pronuntiatam sua manu subscripsit; cumque oculis observaveris scripturam patris tui, ejus manum agnosces. Ita autem dico : an quem deposuit Constantinus imperator, et totum concilium, ego absolvam? Hoc si faxim, schisma inducerem : nam pater tuus vere scripsit contra eum sententiam anathematis, et ejus depositionem manus suæ subscriptione firmavit in concilio Nicæno. Hæc cum audiisset imperator, simulque fratrem metuens, noluit irritum facere mandatum patris sui imperatoris. Hujus enim rei gratia frater ejus legationem ad eum miserat, ad eum dimovendum.

Itaque Alexandrum dimissum ad sedem suam redire permisit : mansitque Arius excommunicatus et anathemate ligatus, quamvis antea existimasset se et auctoritate principis, et pecuniarum erga ejus domesticos largitione superiorem futurum. Mortuus est deinde Pater Alexander et quietem accepit cum patribus suis, postquam sacerdotibus et plebi moriens præcepisset, ut Athanasium in sede patriarchali se defuncto collocarent. Illi magnam inde lætitiam perceperunt ob propensam omnium erga illum voluntatem. Postquam vero sedit in sede apostolica, ejecit sequaces Arii ab Ecclesia, productaque anathematis sententia quam Constantinus imperator et qui sancto concilio interfuerant subscriptionibus suis firmaverant, legit eam in ecclesia coram frequente populo. Hæc Arius cum audiisset valde iratus et furore incensus, venit ad imperatorem et dixit ei : Si Alexander patriarcha Constantinopolitanus me susceperit jussu tuo, causam obtinui. Accersito ad se imperator dixit : Iste Alexandrinus patriarcha recusavit Arium suscipere, et mandata mea insuper habuit, scis autem quod te

Digitized by Google

constituerimus patriarcham et in sede Constantinopolitana collocaverimus. Oportet igitur te alterius exemplo nobis non contradicere, vir enim mitis es: atque adeo ut Arium tecum assumas eumque suscipias, rogamus. Tum patriarcha dixit ei, quod Ecclesia Arium non susciperet, sed neque oportere quemquam ab illa suscipi, nisi qui ejusdem cum Ecclesia fidei foret; hunc vero qui Trinitatem creatam esse constituat, jure merito ab Ecclesia rejectum. Dixit illi imperator, Non ita est, sed Trinitatem confitetur. Tum patriarcha, Det, inquit, mihi professionem fidei sua manu subsignatam, ut qualis illa sit certo sciam. Arcessiri jubet Arium imperator, et hoc divinitus fiebat; ille autem professionem fidei manu sua subsignavit, licet in animo contraria sentiens. Mox patriarcha petiit ut juraret, nullum sibi in animo dubium circa fidem superesse; quod Arius juravit. Tum imperator ad patriarcham: Quid, inquit, jam suspicionis adversus illum habere potes? Respondit ille: Nempe quod Pater Athanasius patriarcha Alexandrinus, renovavit Alexandriæ sententiam anathematis adversus Arium firmatam subscriptionibus tum patris tui piæ memoriæ Constantini imperatoris, tum Nicæni concilii Patrum, et legi iterum fecit, ejusque sectatores ab Ecclesia ejecit. Quod si nihil mali acciderit Ario isti ab hac die usque ad proximam diem Dominicam, ego illum suscipiam, et ad communionem cum sacerdotibus admittam. Exivit Arius exspectans diem Dominicam: quæ cum advenisset, ingressus est in ecclesiam indutus veste splendida, unguentisque delibutus, seditque ad portam sanctuarii sacerdotum ordine. Patriarcha autem et qui ei consentiebant, totam hebdomadem perseveraverant jejunantes, et orantes coram Christo Domino, postulantes ut non imputaretur illis peccatum Arii, quia imperator juraverat ei quod si Dominica die ante horam octavam non susciperet Arium, Ecclesia magnam pecuniæ summam mulctæ nomine pendere cogeretur. Cum igitur convenissent sacerdotes et plebs eo die in ecclesiam, adessetque Arius, patriarcha valde mœstus, liturgiæ celebrationem inchoavit: et jam lector cœperat legere, cum Ario intestina commota sunt, adeo ut foras in angulum ad exonerandam alvum secesserit: atque ibi viscera omnia sua ejecerit. Cum igitur ille ex conspectu se subtraxisset, quæsiverunt eum nec invenerunt, tandemque postquam diligenter quæsivissent repererunt eum sedentem, frigidum, artubus solutis, ventre projecto, siccum, et omnia viscera ejus effusa coram eo. Significarunt hæc statim patriarchæ, qui stupens et silens gratias egit Domino Jesu Christo, et laudavit eum qui Arium judicasset, eumque subitaneo exitio perdidisset, propter perjurium ejus et fidem perniciosam. Imperatori quoque et universæ multitudini manifesta apparuit veritas eorum quæ Petrus martyr patriarcha Alexandrinus prædixerat. Itaque Alexander Constantinopolitanus patriarcha liturgiam eo die absolvit cum lætitia, laudibus et hymnis, misitque ad Athanasium patriarcham Alexandrinum qui hæc suo nomine nuntiarent: Nos glorificamus Deum tibique, frater, notum facimus, Arium morte stupenda exstinctum esse: hæresin ejus excisam, sectatores dispersos. Imperatori hæc omnino displicuerunt, propter amicos Arii,..... Georgium et illorum sequaces, qui ecclesiam Alexandrinam invaserant. Si quidem Georgio dedit imperator equites ex copiis suis quingentos, quos misit cum illo ut eum patriarcham Alexandriæ constituerent. Scripsit etiam litteras in omnes provincias, doctrinam Arii in illis publicans, nempe quod Deus creatura esset. Eum tamen nullus suscepit in terra Ægypti: sed communionem accipiebant a sacerdotibus quos Athanasius ordinaverat. Is porro Georgius ingressus est in ecclesiam Alexandriæ per dolum, aut ut alii dicunt introductus per milites qui cum illo venerant, a quibus occisi sunt ex Christiana plebe plurimi qui cum Athanasio sentiebant, ita ut sanguis inundaret ecclesiam, et ad genua pertingeret. Vasa etiam sacra prædati sunt, et virginibus quæ erant in ecclesia vitium obtulerunt. Athanasius latebat interea, et per longum tempus Christiani in speluncis desertis et latibulis per universas usque ad Thebaidem Ægypti provincias sacra mysteria percipiebant. Ariani vero, favente imperatore cui adhærebant, ubique primas obtinuerunt

Serapion tunc erat episcopus Tmueos. Is ad Athanasium et universum populum litteras scripsit, monens ut ab Arianis caverent. Elapsis annis sex Athanasius prodiens in publicum, adiit imperatorem, judicans ab illo se morti addicendum, atque adeo martyrii coronam percepturum.

Jussit imperator ut naviculæ imponeretur, absque pane aut aqua, nautis aut gubernatore, sed ipse solus in eam injiceretur et in mare deduceretur; quod factum est. Fluctus vero, Deo custodiente illum et gubernante, deduxerunt eum, ita ut Alexandriam tertio ipso die pervenerit. Clerus et plebs ad eum profecti occurrerunt ipsi cum gaudio, et honorifice exceperunt, usque dum in ecclesiam ingressus est, ex qua Georgium ejecit et eos qui perversam ejus fidem sequebantur. Eo die Athanasius festum Deo celebravit, omnisque populus per totam Ægyptum in summa lætitia fuit. Post annos septem venit in Ægyptum vir quidam Gregorius nomine cum duobus militum millibus, qui ecclesiam spoliavit et Athanasium comprehendit, quem imperator tradidit impio cuidam viro nomine Salis, idolorum cultori. Illum etiam occidere designavit ut et Liberium Romanum patriarcham, et Dionysium Antiochenum qui patres erant orthodoxæ fidei, sed illos Deus ex manibus ejus liberavit, salvosque præstitit: venitque Athanasius cum Liberio Romam, et apud eum mansit, donec mortuus est Constantius, et successit illi filius ejus Constans. Is orthodoxus cum esset, statim atque thronum obtinuit, imperavit ut Athanasius in sedem suam restitueretur.

Digitized by Google

Erat eo tempore Hierosolymorum patriarcha Cyrillus, per quem miracula magna edita sunt : inter alia apparuit columna ignea super sepulcrum Christi Domini Salvatoris nostri, quam ethnici omnes, et quicunque tunc in urbe aut vicinis locis erant observaverunt : durabatque ab hora tertia usque ad nonam : porro ad eam videndam ingens undique concursus hominum fiebat. Scripsit itaque Cyrillus ad Constantinum imperatorem litteras, quibus de hoc miraculo significabat. Imperator Athanasium diligebat, qui postea quam sedi suæ restitutus esset, viginti quinque annos in pace et tranquillitate vixit, cum antea annos duos et viginti ex quo eam obtinuerat in exsilio, certaminibus et persecutionibus transegisset. Mortuus cum esset Constans, imperium ejus loco suscepit Julianus apostata ethnicæ religioni et idolorum cultui addictus : filius sororis Constantini Magni. Is Julianus statim gentilium templa aperiri jussit. Antiochiæ permansit, neque enim dignus erat qui domum magni Constantini habitaret. Venit aliquando in templum idolorum, et acceptum gallum gallinaceum tradidit idolorum sacerdoti ; quem cum diabolo obtulisset, accepit cor victimæ et comedit.

Erat Juliano nepos ex sorore, Julianus quoque appellatus, impius avunculi sui exemplo. Is sacerdotem Theodorum comprehendens occidit, quod cum fecisset, avunculo significavit, qui contra eum magnopere indignatus : Noluissem, inquit, ut illum occidisses, siquidem Christiani gloriari solent cum occiduntur, dicentes se fieri martyres. Verum ego ita apud me constitui, ut cum rediero ex Persica expeditione, accipiantur pro quocunque Christiano tres unciæ naphtæ, volens scilicet infundi super Christianos donec idola ejus adorarent, existimans eos naphtam ardentem sustinere non posse.

Erat tunc Ecclesia dives, quatuor columnis suffulta, nempe Athanasio patriarcha, Antonio et Pachomio monachis Ægyptiis et Basilio episcopo Cæsareæ in Cappadocia. Is et Liberius patriarcha Romanus, amici fuerunt Juliani imperatoris, in eadem cum illo schola instituti. Cum audiissent vero pravas opiniones quas profitebatur, assumptis episcopis ad eum profecti sunt. Qui contemplatus aliquandiu vestitum eorum et barbam, dixit eis : Quid quæritis? Quærimus, inquit, pastorem bonum qui nos pascat. Tum ille ad Basilium : Ubi, inquit, reliquisti fabri filium, dum huc ad me venisti? Reliqui illum, inquit Basilius, occupatum in compingendo tibi feretro, ut te in illud collocaret. Ad quæ imperator : Nisi, inquit, amicus meus esses, et esset in me voluntatis erga te propensio, hoc momento caput tibi præcidi juberem. Tunc Basilius : Annon, inquit, doctrinæ quondam amore flagrabas, cur igitur sapientiam deseruisti? Respondit imperator : Legi, inquit, quæ ad eam pertinent, memoriæ commendavi et abjeci. Verum, inquit Basilius, neque eam legendo bene didicisti aut memoriæ mandasti ; si enim eam cognovisses, aut animo complexus esses, nunquam abjecisses. Imperator dixit : Oportet ut vos detineri in vinculis jubeam, donec ab expeditione Persica redivero, et exspectabitis quodcunque deinceps futurum. Dixit et Basilius : Si proficiscaris, et rediveris, Deus in me locutus non est. Tandem Julianus : Quid, inquit, faciam adversus Galilæum istum mendacem, qui dixit : Destruam templum quod Judæi ædificaverunt? ædificabo scilicet illud regia magnificentia, atque ita unicuique manifesta erit falsitas ejus : dixit enim non amplius ædificandum fore. Postea conjecit in carcerem Basilium et duos qui cum eo venerant, et in Persarum regionem profectus, transivit per Hierosolymam. Ibi cum vidisset templum destructum, adeo ut nullus paries in eo superesset ex quo Vespasianus imperator illud destruxit, Judæosque perdidit et in servitutem adduxit ; Julianus vero jussit, ut loco mundato novum ædificium construeretur. Et profectus est, relicto qui operi præesset ; ille cœpit eodem in loco ædificium instaurare ; nam ruina templi talis erat ut ne quidem relictus esset lapis super lapidem, sicut dicit Evangelium sanctum [1]. Præcepit itaque novum ex integro ædificium excitari, cogitans templum idolorum illud facere. Operarii toto die usque ad noctem ædificabant : postridie cum reverterentur, inveniebant quodcunque ædificaverant destructum manu alia quam hominis : sed reperiebant parietes integros eversos a fundamentis et in terram dejectos. Perseveraverunt nihilominus mensibus duobus, neque quidquam ædificare potuerunt. Dixeruntque ad eos Judæi : Ignem injicite sepulcris istis in quibus Christiani jacent, et solida erit ædificatio quam molimini. Ignem igitur injecerunt sepulcris, incipientes a duobus ; in quibus erant corpora Elisæi prophetæ et Joannis Baptistæ : sed ignis nullo modo illa absumere potuit ; unde majorem in modum obstupefacti sunt, cum per dies multos ignis ardens ad ea non accederet. Fideles porro quidam ad præfectum adeuntes, oblata pecunia, petierunt ut sibi liceret corpora duo ex sepulcris transferre : quod ille concessit. Illi levata sancta corpora miserunt ad Athanasium patriarcham Alexandrinum. Ille cum ea recepisset, parem inde lætitiam cœpit, ac si illos viventes esset intuitus : acceptaque corpora in quodam loco deposuit donec ædificandæ illis ecclesiæ copiam nanciscerentur. Quodam die cum Athanasius domi sederet, simulque fideles multi ad audiendum sermonem ejus, in quo vita erat animarum illorum, levavit oculos, videnque colles duos e regione loci in quo erat, dixit : Tempus jam reperi, quo super illos colles ædificem ecclesiam Joanni Baptistæ et Elisæo prophetæ. Theophilus ejus scriba sedebat ad mensam prope illum, cum aliis fidelibus multis, et hæc verba cum audiisset, servavit apud se. Interea Julianum imperatorem apostatam, cum in Persas

[1] Matth. xxiv 2.

Digitized by Google

profectus esset, tradidit Deus in hostium suorum manus, sanctorum causa quos in vincula conjecerat ante profectionem, et eorum quæ illis comminatus fuerat. Mortis ejus talis ratio fuit : Nocte vidit quosdam milites desuper ex aere in eum irruentes, quorum unus lancea percussit eum in capite, eamque adegit usque in ventrem ejus. Intellexit illum esse aliquem ex martyribus, implevitque manum suam sanguine quem sursum jaciens dixit : Accipe hoc, Jesu, nempe locum integrum capis. Ita cum blasphemasset, corruit mortuus, liberavitque Deus populum suum, Romanique ad proprias sedes reversi sunt. Triduo autem ante mortem Juliani, Basilius cum esset in carcere, evigilans a somno dixit duobus qui secum erant : Vidi hac nocte S. martyrem Mercurium intrantem in ecclesiam suam; ibi accepit hastam suam, et dixit : Certe non sinam impium hunc blasphemare adversus Deum meum. Hæc cum dixisset disparuit ab oculis meis neque amplius illum aspexi. Uterque illorum dixit ad eum : Equidem vidi quoque illud ipsum. Tum inter se dixerunt : Credimus profecto vere, quod res ista fiet. Miserunt igitur ad ecclesiam martyris Mercurii, qui inspicerent lanceam ejus quæ illic erat, utrum illic esset aut non : ea non inventa, certam habuerunt somnii veritatem. Elapso triduo litteræ et nuntii de morte Juliani Antiochiam pervenerunt. Principesque imperii congregati virum nomine Jovianum ad imperium evexerunt. Erat ille fidelis, sanctus, timens Deum a juventute sua : et statim atque capessivit imperium, Patres e carcere liberare jussit. Ita comprobata est veritas sermonis quem Basilius columna veritatis ad Julianum apostatam habuerat, quod rediturus non esset, æque ac quod Michæas propheta Achabo impio Israelitarum regi prædixerat. Deus enim qui facit mirabilia, ipse amborum prophetæ scilicet istius, et sancti illius Patris Deus erat, qui utriusque verba accepta habuit. Jovianus deinde tres illos Patres venire ad se jussos, honore affecit, multaque illis largitus munera eos ad sedes suas dimisit. Orationes quæ in ecclesiis fieri solent frequentabat. Dedit quoque ad Athanasium patriarcham Alexandrinum litteras, in quibus ita eum alloquebatur : O Pater, pastor vere et fidelis Athanasi martyr Christi, qui Deus est imperii mei, ipse te foveat et majorem in modum consoletur. Conforta cor tuum et apprehende virgam sacerdotalem et cum ea depelle lupos rapaces a grege spirituali : illos, inquam, quorum ora plena sunt maledictione et amaritudine veneni aspidum, quique animas occidunt. Lectæ sunt illæ litteræ in ecclesia Alexandrina, misitque eas Athanasius patriarcha in provincias Ægypti, ubi lectæ sunt in ecclesiis ad confirmandos et confortandos fideles. Expulsi etiam fuerunt sectatores Arii, Vincentius, etc.....

Postea quidam illorum Jovianum imperatorem adeuntes, querelas contra Athanasium detulerunt; quarum ille nullam rationem habuit, perspectam habens illorum malitiam. Jam vero Athanasius senuerat cum multos antea Tractatus et Orationes scripsisset. Scripsit inter alia de Melchisedeco : et de Patre Antonio, cujus vitam descripsit. Præterea quadraginta septem Heortasticas seu Paschales Epistolas, de cruce, de Christo Domino, quod erga eum diabolus nihil viderit, existimans illum esse purum hominem, et cum ad eum accessit anathema dixit ipsi in faciem Dominus, digito uno qui auriculari proximus est : et eum destruxit quando (apostolos) vicarios suos constituit. Nempe potestatem ejus dissipavit et abolevit infirmamque reddidit : ostenditque nobis se per infirmitatem vicisse potentiam diaboli : eo enim digito qui est ab auriculari secundus, homo nihil agit cum sit digitorum imbecillior : sed neque subito illud aggressus est, sed potestatem ejus inanem reddidit, sicut in psalmo LXVII scriptum est : *Exsurgat Deus et disperdat inimicos suos.* Scripsit etiam Athanasius alia multa quæ ad doctrinam Christianam spectant et alia innumera. Ad Basilium quoque litteras semel et iterum scripsit, ad quas ille respondit. Item ad Arsenium de morte Theodori consolatorias, in quibus scripsit inter alia : Utinam quisque nostrum, eum quem Theodorus frater tuus locum consequatur, et navis nostra ad eum in quo receptus est portum perveniat! Scripsit præterea opus, quo demonstrat, malum esse a diabolo, quodque in Deo locum non habeat omnino. De eodem Patre Athanasio patriarcha dicitur, quod angelus Domini eum sustulerit dum per longa itinera fugere cogeretur ab impiis imperatoribus, eumque quo volebat detulerit, sicut olim Habacuc propheta Hierosolymis Babylonem delatus est, et Ezechiel Babylone Hierosolyma : neque enim hoc Deo difficile est. Erat Alexandriæ idolum nomine *Rarail :* cum vero Athanasii jam febre correpti quies appropinquaret, dixit : Si invenio misericordiam apud Christum Dominum meum, procidam coram eo neque faciem meam levabo, donec claudantur fores templi idoli istius. Testati vero sunt sacerdotes Alexandrini, quod septem diebus elapsis ab ejus obitu, misit Jovianus imperator fidelis mandata, secundum quæ templum illud occlusum est.

Digitized by Google

JUSTI FONTANINI

ARCHIEPISCOPI ANCYRANI

DE ANNO EMORTUALI SANCTI ATHANASII PATRIARCHÆ ALEXANDRINI DISSERTATIO.

(Opp. Athanas. ed. Venet. 1777, tom. I.)

—

I. Eruditorum animos jampridem variæ sententiæ distinuerunt de anno emortuali sancti Athanasii; hic a nobis necessario examinandæ, ut tempus eidem anno connexum, quo Melania et Rufinus in Ægypto primum apparuerunt, firmius stabiliatur. Etenim alii A. D. 371, alii A. D. 375 sanctissimum patriarcham decessisse contendunt, utrique mediæ viæ quam tenuit Baronius propemodum obliti, dum is A. D. 372 strenuum fidei catholicæ defensorem ad præmia æterna vocatum existimavit. Nobis, qui Baronii suffragio hac in re libenter accedimus, quia inter omnes auctores præcipuam laudem hujus quæstionis penes illum exstare arbitramur, singulorum pondus perpendere opus est, ut viri magni calculos longe accuratissimos cæteris præstare ostendamus, quod seorsum ab *Historia litteraria Aquileiensi* facere visum est, ne illius cursus longiori disquisitione perturbaretur. Nequaquam tamen est animus ut scriptorum, quos merita in rem litterariam clarissimos reddiderunt, laudum cumulo vel minimum detrahatur, sicubi veritatis inquirendæ causa ab illorum judicio discedimus, quandoquidem citra ullius injuriam haud parvi profecto interest, obitum Athanasii suo anno restitui; in quo restituendo viri celeberrimi desudarunt, cum ille sit quædam veluti epocha generalis, unde maximæ in antiquitate ecclesiastica res pendent; nec solum enim persecutio inde Alexandrina deducitur, sed gesta Hieronymi, Rufini, et Melaniæ, historia etiam Palladii, et Paulini Nolani epistolæ non modicum illustrantur, ut in *Historia* nostra visum est, cujus potissimum scriptio nos perpulit ut in eumdem annum e tenebris antiquitatis eruendum, gnaviter incumberemus. Primæ ergo sententiæ auctor est Socrates, lib. IV, cap. 19, ubi Athanasium demortuum facit Gratiano II et Probo coss., nempe A. D. 371, eique præter Godefridum Hermannum in *Vita*, lib. XI, cap. 17, et Petrum Franciscum Chiffletium in *Paulino illustrato* parte II, cap. 11, astipulantur Bollandiani auctores in tomo I Maii, p. 248, iterumque in *Historia patriarcharum Alexandrinorum*, tomo V Junii præfixa, hoc fulti Baronii axiomate, quod ex A. D. 69, § XXXVI, in medium sistunt: *Tempora annumerata per consules libentioribus sunt accipienda auribus, cum cæteris illa frequentior, liberalior et verior esse nescatur chronographia, quæ a fastis deducta est consularibus.*

Hac, ut puto, ratione victus chronologorum facile princeps Dionysius Petavius in lib. XIII *De doctrina temporum* A. D. 371, atque alibi etiam, Socratis narrationi acquievit. At vero lib. II, epist. 9 ad alium magni nominis chronologum Ægidium Bucherium, sui argumenti pondus inde augeri existimavit, quod Nicephorus testetur in Chronico, Theophilum Athanasio successorem datum anno XV post ejusdem obitum. Datus est autem Arcadio et Bautone coss. A. D. 385, ex Socrate lib. V, cap. 12, et quidem post diem XXVI Julii, quo Timotheus decessit. Sed hinc potius sequeretur Athanasii obitum contigisse A. D. 370; itaque benigna explicatione juvandus est, ubi ait pag. 416, Petrum post Athanasium in exsilio vixisse *anno uno*, Lucium annis V, Petrum secundo anno uno, Timotheum annis VIII, quem excepit Theophilus. Aliud est Theophilum annos XV, ab Athanasii decessu episcopum sedisse, aliud sedere cœpisse postquam Athanasii quatuor successores annos XV in eadem sede explevissent. Hinc enim sequitur Theophilum anno demum XVI iis successorem datum: critici omni præconio majores, duce Baronio, cum Socrate signa conferunt; nec tamen omnes in eumdem scopum arma collineant; nam Baronius stat pro A. D. 372, cæteri pro A. D. 373 haud segniter pugnant; atque hi sunt Henricus Norisius in censura *contra Joannem Garnerium*, pag. 45, ubi sententiam Baronianam expungit ab se olim probatam in *Historia Pelagiana* lib. I, cap. 2, Antonius Pagius A. D. 372,

Digitized by Google

§ IX, Sebastianus Nanius, Tillemontius in Commentariis *Historiæ ecclesiasticæ* tomo VI, pag. 582, et tomo VIII, pag. 252,721 ; et Bernardus de Montefalconis, insignis Benedictinæ familiæ monachus, in *Vita*, quam operibus Athanasianis præfixit; nuperque adhuc locupletius in epistola inscripta : *An vera narratio Rufini de baptizatis pueris ab Athanasio puero*, in qua summus et vir et amicus animadvertit, Socratem non raro confusum, res omnino disparatas conjungere, atque adeo tunc esse præcipue accuratum, quando acta publica cum notis consularibus recitat, non ita vero ubi cum iisdem notis, proprio marte dispositis, aliquod gestum enarrat. Quare effatum Baronii per hagiologos Bollandianos adductum, *de antiquis scriptoribus* accipiendum, ut ipsemet doctissimus cardinalis statim se accipere explicat, nimirum de æqualibus, non ita de illis, qui rem notis consularibus suopte ingenio distinguunt, cui tamen ipsi haudquaquam æquales, sed posteriores fuerunt. Alia id genus in Socrate deprehendit vir illustris de Montefalconis, cujusmodi est, ubi scribit historicus Athanasium demortuum *post quadraginta sex annos in episcopatu* completos : qui numerus quidem certe Socrati opponitur : sed tamen nobis facilem viam sternit ad Athanasii annum emortualem proxime detegendum. Etenim sanctus Alexander episcopus Alexandrinus a concilio Nicæno redux A. D. 326, Athanasio sibi in successorem allecto, diem obiit eodem anno, mensibus quinque nondum exactis ab receptione Meletianorum, quæ contigit uno vel altero mense post absolutum concilium. Id testatur ipsemet Athanasius in *Apologia* II, tomo I Operum pag. 140 (Venetæ editionis), et Theodoritus. At vero annorum numerum hinc ad A. D. 371 deductum, quo Socrates ejus obitum signat, non *quadraginta sex annos*, sed solos *quadraginta quinque* conficere exploratum est. Neque hic annorum numerus compleri poterit, etiamsi illum cum sociis Bollandianis, præter vetustatis consensum inchoare velimus ab die XVIII Januarii, non vero ab exeunte Aprili anni 326, tres enim menses et aliquot dies, qui inde reliqui exsurgerent, *quadraginta quinque annos* eousque amplificare non possunt, ut *quadraginta sex integros* constituere videantur. Enimvero Cyrillus in sede Alexandrina, annis circiter quadraginta duntaxat post Athanasium, episcopus, disertim testatur in epistola 1 ad solitarios, tom. V Operum parte II, pag. 3, eumdem decessorem suum Alexandrinæ Ecclesiæ præfuisse *annis integris quadraginta sex* : ἐφ' ὅλοις ἔτεσι τεσσαράκοντα καὶ ἓξ, quod de annis jampridem elapsis, non de elapsuris intelligendum esse, nemo, ut puto, negabit, quanquam secus visum fuerit Paschasio Quesnello, qui probationes ex numero annorum pontificatus, *indirectas* judicans, easdem cum Proteriana mortis Athanasii epocha, et cum Hieronymi calculo stare posse pronuntiavit in tomo II Operum sancti Leonis pag. 900. Quot autem errores hic cubent, postmodum apparebit. Interim Socrati et Cyrillo, in eodem numero annorum determinando, consonat etiam Rufinus Athanasii olim funeri præsens, ubi ait lib. XI, cap. 3, illum quievisse *quadragesimo et sexto anno sacerdotii sui*. Idem habent Sozomenus lib. VI, cap. 19, auctor farraginis Alexandrinæ in excerptis Eusebianis Scaligeri pag. 84, Theophanes, Anastasius Bibliothecarius et Nicephorus in *Chronicis* quanquam alias ab errore non vacui : quibus Arabicos etiam scriptores jungit Eusebius Renaudotius in *Historia patriarcharum Alexandrinorum Jacobitarum*, pag. 96. Quapropter hæc omnia conjunctim exposita, in sancti Athanasii annorum episcopalium numero expresse definiendo, nulla arte infirmari posse crediderim ; ideoque Rufini et cæterorum annos haudquaquam cavos, sed undique plenos et integros Cyrilli auctoritas reddit : qui sui decessoris elogium dedita opera scribens, rem adeo vulgatam atque testatam ignorare non potuit ; quique *quadraginta sex annos integros* non appellasset, qui tantum *quadraginta quinque* fuissent. Quare etiamsi tres menses a Bollandianis excogitatos admitteremus, adhuc probandum esset, tres illos eosdem menses diserto et luculento vocabulo non solum *anni*, sed *anni integri*, sive pleni et absoluti, ab Cyrillo denotari potuisse.

II. Multa alia huic loco possem attexere, sed quæ docte et copiose disserit Cl. Montefalconius, invitos etiam fateri cogunt, Athanasii mortem in A. D. 371, ab laudatissimis viris frustra referri. Vereor tamen, ut eadem felicitate, qua illinc dejicitur, conjici possit in A. D. 373, quemadmodum conjiciendam esse non dubitant præstantes viri Pagius, Tillemontius et post eos Montefalconius, qui postremus omnium uberrime hanc spartam ornavit, ita ut nihil sibi reliqui fecerit in ea quam memoravi epistola de *Narratione Rufini*. Fundus in quo tanti viri consistunt est epistola Proterii Alexandrini ad pontificem Leonem Magnum A. D. 454 conscripta, quam post Petavium Latine vulgavit Ægidius Bucherius in Commentario *De doctrina temporum* ; ibi enim pag. 84 hæc leguntur : *In octogesimo nono anno ab imperio Diocletiani, superstite beatæ memoriæ patre nostro et episcopo Anastasio* (lege *Athanasio*) *cum* XIV *luna Paschalis* XXVIII *die mensis Phaminoth, id est nono Kalendarum Aprilium die provenisset, die Dominico, in subsequentem translata est hebdomadem, ita ut quinta die Pharmoti, hoc est pridie Kalendarum Aprilium, celebraretur Pascha Dominicum.*

Hæ notæ chronologicæ in annum Domini 373 quadrare noscuntur : quo Pascha in subsequentem Dominicam, sive diem XXXI Martii translatum fuisse tradit epistola : et superstite quidem Athanasio, qui postmodum inter mortales vivere desierit, si assertoribus ejusdem anni 373 auscultare velimus. Hæc enim variis doctis persuaserunt, supremum diem Athanasii extra A. D. 373 non esse

Digitized by Google

quærendum. Nec profecto illorum sententia male procederet, dummodo et reliqui characteres, quemadmodum ab A. D. 371 abhorrent, ita et cum vulgato Proterii calculo in annum 373 sponte sua et æquo pede concurrerent. Verum hic Rhodus hic saltus; ubi enim hanc supputationem amplecti velimus, annos Athanasii non tantum *quadraginta sex integros* ex veterum scriptorum consensu illi attributos numerabimus, sed *quadraginta septem*, universa antiquitate reclamante, numerari videbimus. Atque hæc causa est cur tutius et commodius existimem, ne latum quidem unguem deflectere a Baronii sententia, qui A. D. 372, § 12, Socratis collegio consulari posthabito, licet ab se olim excepto in notis ad Martyrologium, hæc litteris consignavit: *Hoc item anno, iisdemque consulibus (Modesto et Arintheo), sanctus Athanasius episcopus Alexandrinus post innumeros pro tuenda fide catholica susceptos labores, cum sedisset annos* QUADRAGINTA SEX, *sexto nonas Maii solutus carnis vinculis, accepturus immortalitatis coronam migravit in cœlum. Hic primo corrigimus quod aliquando cum Socrate nos dixisse meminimus, ipsum anno superiori, nempe trecentesimo septuagesimo primo, defunctum esse. Porro cum constet anno sequenti a Nicæno concilio, nempe Domini trecentesimo vicesimo sexto, fuisse creatum episcopum Alexandrinum; ad hunc usque annum oportuit pervenisse; licet apud Hieronymi* Chronicon *anno sequenti ponatur substitutio successoris.* Ita Baronius: cujus tamen calculis Hieronymum etiam concinere, secus atque ipsi visum est, inferius monstrabo. Idem vir purpuratus postquam *Rufini* tum in Ægypto cum *Melania* versantis, et Cyrilli quoque Alexandrini testimonia de annis ab Athanasio in episcopatu transactis, recitasset, *Cyrillum hæc omnia exploratissima habuisse* merito censet, *utpote ejusdem Ecclesiæ episcopum;* atque hinc *mendacii* Socratem arguit, qui cum *totidem ejus sedis annos Athanasio tribuat, decessisse tamen ait anno superiori, Gratiano et Probo consulibus;* quanquam haud sane mentitum Socratem puto: sed humani aliquid passum, ut viris etiam summis non raro accidit, unum par consulum oscitanter pro alio, eidem proximo, sumpsisse non dubito. Ad Proterianam epistolam, quam, utpote suo tempore necdum editam, Baronius non vidit, postmodum revertemur.

Sane præter exactum et præfinitum annorum numerum, cætera omnia huic A. D. 372 prorsus conveniunt, quæ neque A. D. 371, neque 373 aptari ullo modo possunt, ut statim visuri sumus. Et primum illud peculiarem observationem meretur, quod non solum Pagius A. D. 372, § 13, sed etiam Montefalconius pag. 41, uno ore confirmant, Rufinum scilicet ac Melaniam, qui A. D. 371, *ingruente jam hieme*, ex Hieronymi epistola 22, alias 25, in Palæstinam profecturi, ex Urbe discesserant, Alexandriæ visos A. D. 372, quo Melania ab sancto Athanasio pelle ovina donata est, quam hyena in mercede restituti catulo suo oculorum usus, Marco abbati, Marcus postea Athanasio obtulerat. Id ex ore Melaniæ se accepisse tradit Palladius in *Paradiso Heraclidis*, cap. 6, pag. 954 editionis II Heriberti Rosweydi. Hac enim antiqua versione *Historiæ Lausiacæ* hic libenter atque alibi utimur, quotiescunque recentior interpres Gentianus Hervetus ob Græci codicis corruptionem ab errore non vacat. Sane haudquaquam vacare deprehenditur cap. 20 de ovina pelle sermonem faciens. Adi Pagium A. D. 372, § 19, ubi locum ex conjectura feliciter emendavit, ad quem multiplici limo turbatum, hæsisse comperio non solum Rosweydum in notis ad Palladium pag. 786, § 52, sed præterea Chifletium in *Paulino illustrato*, parte II, pag. 11, et Tillemontium ad *Vitam sancti Macarii*, tomo VIII, pag. 811. Alium, sed similem eventum, Rufinus de Macario narrat lib. XI, cap. 4. Alium item de alio monacho Sulpicius in Dialogo I, cap. 9, locum Palladii nuper adductum ad mentem Pagii ex codicibus mss. postea restituit Montefalconius pag. 40.

III. Constat ergo *Melaniam*, ipsa *Melania* apud Palladium suum necessarium narrante, pellem ovinam accepisse ab Athanasio. Hanc tamen accepisse non potuit, nisi A. D. 372, quo Ægyptum intravit; nam teste Palladio, cap. 117, sex menses tantum in Ægypto morata est. Et quemadmodum Marcus moriturus pellem Athanasio reliquerat, ita et Athanasium nonnisi moriturum eodem A. D. 372 Melaniæ illam reliquisse pro certo habeo. Cur enim tam cito antequam moreretur pretiosas exuvias a viro sancto postremis tabulis sibi relictas, in matronæ insignis quidem, sed peregrinæ, et vixdum sibi fortasse notæ possessionem transferre voluisset? Aliud in hac disceptatione validum argumentum suppetit ex Rufino, in re quam vidit, fide dignissimo; is enim in lib. XI, cap. 2, et 3 testatur, Alexandriæ CONTINUO *post Athanasii obitum* persecutionem in Catholicos excitatam ab Arianis, quibus Valens Augustus favebat, *Tatiano Alexandriæ præsidente:* quod nonnisi A. D. 372 contingere potuit. Etenim anno sequenti 373, non amplius *Tatianus*, sed *Palladius*, qui eidem in præfectura Ægypti successerat, Alexandriæ præsidebat, ex Socrate lib. IV, cap. 20, et ex Theodoreto lib. IV, cap. 22. *Rufinus* porro omnem hac in causa dubitationem convellit, dum præfectum nominat, sub quo CONTINUO *post Athanasii obitum* ea persecutio exarsit: in qua et ipsemet *Rufinus* exsilia et carceres subiit; unde ait: *Quæ præsens* VIDI, *loquor; et eorum gesta refero, quorum passionibus socius esse promerui.* Melaniam in hac eadem persecutione, CONTINUO post Athanasii obitum conflata, intra illos *sex menses*, quos in Ægypto transegit A. D. 372, fugatos et apprehensos fovendo, Christiana virtute excelluisse, auctorem habeo Paulinum Nolanum, qui epist. 29 alias 10, § 11, hæc non perfunctorie legenda scribit ad Severum Sulpicium: *De multis tamen in illa* (Melania)

Digitized by Google

virtutibus Dei, unam saltem, de qua ejus omnia aestimentur opera, prædicabo: Tempore illo Valentis, quando Ecclesiam Dei vivi furor Arianorum, rege ipso impietatis satellite, persequebatur, hæc erat princeps vel particeps cunctis pro fide instantibus. Hæc fugatos recipiebat, aut apprehensos comitabatur. Sed cum eos recepisset in latebram, qui propter insignem fidem majore et hæreticorum odio infestabantur, et occultantium detegebantur invidia, gravi tunc seditione diabolicis facibus inflammata, quasi contra legem publicam contumax protrahi, ac pati jussa est, quæ illos manebant, nisi prodere maluisset. Processit impavide cupida passionis et injuria publicationis exsultans, quamvis non exspectasset trahi, tracturos antevolans ad judicem: qui confusus veneratione præsentis, non exsecutus est infidelitatis iram, dum fidei miratur audaciam. Hæc Paulinus de Melania, in æstu Alexandrinæ persecutionis intrepida: quæ Latine referre visum est, propterea quod multum ad hoc argumentum illustrandum conferre videantur. Ne vero alios quam Ægyptios ab strenua muliere adjutos intelligamus, hæc Nolanus antistes ibi statim subjungit: *Eadem tempestate per triduum quinque millia monachorum latentium panibus suis pavit.* De monachis Nitriæ, tunc post cives Alexandrinos ab eadem procella compressis, agit Rufinus in loco a nobis superius indicato

Tatianus mense Maio A. D. 367, Ægypto præerat, ex Gothofredo in Chronologia codicis Theodosiani, pag. 70. Auctor Farraginis Alexandrinæ testari videtur Tatianum Ægypto præfuisse per *quadriennium*, scilicet integrum, non computato primo anno, quo cœpit; neque ultimo, haud integro, quo præfecturam finiit, fortasse propterea quod illi duo anni pleni non essent; sive primum decessori, ultimum successori potius reliquerit. Sed idem auctor vel sarcinator, utpote confusus et barbarus, magna luce non raro indiget, ut critici norunt. Ait tamen diserte, sub *Tatiano Augustalio* Athanasium obiisse, eique suffectum Petrum archipresbyterum. Eumdem Tatianum A. D. 374, expræfecto Ægypti comitem sacrarum largitionum habemus in Chronologia Gothofredi, pag. 94, sed iterum postea per triennium Ægypto præfuit A. D. 374, 375, 376, de quo auctor Farraginis Alexandrinæ pag. 84, ubi tamen consules turbatos esse observat Gothofredus. Quia vero in eadem Farragine, *Modesto et Arintheo* coss. statim post Tatianum, *Publius Augustalius* occurrit (quod fortasse fuerit Palladii prænomen, nisi cum Pagio A. D. 372 § 12, *Palladium* pro *Publio* legere malimus), hinc discimus, hoc eodem A. D. 372, quo iidem consules processerunt, Tatianum egressum et Palladium ingressum præfecturam Ægypti; ita ut prius semestre spatium Tatianus, qui statim post mortuum Athanasium mense Maio, in Catholicos præferociter sæviit; posterius vero Palladius, qui persecutionem ab Tatiano inceptam, eadem æstate continuavit, res Alexandrinas pro Valente Augusto supremi judices administraverint. Agebat eo tempore Valens Antiochiæ, ubi legem jussit die XIII Maii ex Chronologia Gothofredi, pag. 91. Quare teste Socrate lib. IV, cap. 21, *Ariani absque mora imperatori, tunc Antiochiæ agenti, curaverunt significandam Athanasii mortem.* Idem historicus hæc postea subjungit: PAUCIS DIEBUS *interjectis, Euzoius Antiochenæ sedis simul et hæreseos Arianæ præses, temporis occasione captata, decrevit ire Alexandriam, uti administrationem Ecclesiarum ibidem Lucio pariter Ariano traderet.*

IV. Hæc *sine mora et paucis interjectis diebus* a morte Athanasii fieri omnia non potuissent A. D. 373, quia Valens hieme tantum hujus anni mansit Antiochiæ; æstatem vero, qua Athanasius obiisset, non Antiochiæ, sed procul in bello contra Saporem Persarum regem traduxit, e quo victor Antiochiam ad stativa hiberna remeavit. Ita ex Ammiano et Zosimo Tillemontius, tom. V *Hist. imperatorum*, pag. 105. Quare Valens A. D. 372 æstatem agens Antiochiæ nuntium accepit de morte Athanasii, imperavitque, ut auctor est Socrates, Magno comiti largitionum et Palladio, qui Tatiana in præfectura Ægypti tunc recens eodem anno successerat, ut impii Euzoii propositum copiis militaribus adjuvarent. In hoc Theodoriti etiam testimonium concurrit, qui lib. IV, cap. 21, tradit, post collocatum in throno pontificali Petrum, *confestim* provinciæ præfectum Palladium, hominem cultu idololatram, cum gentilium et Judæorum phalange ecclesiam Catholicorum vallasse, ut in Petrum manus iniiceret.

V. Fortassis hæc tam fuse persequendo nimius videar; sed tamen quando huc pervenit oratio, novum adhuc robur ex sancto Hieronymo adjungam, de quo peropportune me monent qui ejus auctoritatem vel temere elevant, vel perperam citant. Hieronymus ergo in Chronico Eusebiano ab se aucto Petri Athanasio suffecti ordinationem statuit sub anno 1 Olympiadis 288, cui respondere putant annum Dionysianum 373; atque hinc fit, ut certantes pro anno emortuali 371, Hieronymi chronologicos canones insuper habeant: qui vero pugnant pro A. D. 373, illorum se præsidio tueantur. Sic porro Hieronymi auctoritas variam fortunam subit. Sed viri docti ad alia properantes animadvertisse haudquaquam videntur, sub illo eodem anno in Chronico Eusebiano nonnulla alia, Petri ordinationi conjuncta, memorari, quæ tamen nullo pacto in A. D. 373 conjici possunt. Hæc ut exploratius patefiant, integrum Hieronymi laterculum, ut prostat in editione Scaligeri, hic lubet enucleare.

Digitized by Google

Laterculus Chronici Eusebiani, auctore sancto Hieronymo.

Annus Christi secundum Eusebium 374.	Annus I Olympiadis 288.	Annus Abrahami 2389.	
			I. Saxones cæsi Deusone in regione Francorum.
			II. Burgundionum octoginta fere millia, quod nunquam ANTE, ad Rhenum descenderunt.
			III. Clearchus præfectus urbis Constantinopolis AGNOSCITUR; a quo necessaria et diu exspectata votis aqua inducitur civitati.
			IV. Alexandriæ ORDINATUR episcopus Petrus, qui post Valentis interitum, tam affabilis in recipiendis hæreticis fuit, ut nonnullis suspicionem acceptæ pecuniæ intulerit.

1. Nunc locus postulat ut hujusce laterculi Hieronymiani singula segmenta explicem, unde magnam lucem anno emortuali sancti Athanasii affulgere nemo, ut auguror, in dubium vocabit. Saxones per Theodosium comitem *bellis navalibus* consumptos sub Valentiniano imp. A. D. 369 eruimus ex Pacato in cap. 5 Panegyrici ad Theodosium Magnum, ejusdem comitis filium. Iterum postea occisione occisi fuerunt Valentiniano et Valente Augustis III coss., nempe A. D. 370, ex Ammiano lib. XXVIII, cap. 5. Ob hanc injuriam popularibus illatam cum Saxones A. D. 372 tertium in Gallias erupturi per Germaniam magno agmine ingruerent, Valentinianus Deusonem illorum clade nobilitavit : quod præter Hieronymum scribit Paulus Orosius in lib. VII, cap. 32, quorum prior in regione *Francorum*, alter in Francorum terris eosdem Saxones ab Valentiniano devictos litteris prodidit. Deusonem porro oppidum cultu Herculis in nummis Postumi Augusti olim insigne, nunc vulgo *Duitsium* ex adverso Coloniæ Agrippinæ in regione Francorum stetisse, docet Joannes Isacius Pontanus in *Originibus Francicis* lib. II, cap. 3, et Thomas Reinesius epist. 35 ad Rupertum, pag. 276. Hanc duplicem Saxonum cladem ab aliis in unum conflatam distinxit Adrianus Valesius in *Rebus Francicis* lib. I, pag. 47, propterea quod altera incursio navalis, altera pedestris exstiterit. Illam Ammianus, Valentiniano et Valente Augustis III; hanc Cassiodorus, in *Chronico* iisdem Augustis IV consulibus factam testantur. Sed quia Hieronymus posteriorem locat initio anni I olympiadis 288, quod A. D. 372 separandum non esse mox apparebit, ideo illam sub finem ejusdem anni contigisse crediderim, quam postea in longinquis regionibus initio anni sequentis vulgatam, Cassiodorus illi anno defixerit, nisi potius ex male perceptis Hieronymi calculis illam Cassiodorus in eumdem annum rejecit; quod libentius existimaverim.

2. Valesius ut duas Saxonum clades, ita et duas Burgundionum expeditiones iisdem annis illigatas distinguit; alteram quidem ab Ammiano, alteram ab Hieronymo, Orosio et Cassiodoro uno eodemque numero *octoginta millium* determinatam. Profecto hæc verba Hieronymi : *Burgundionum octoginta fere millia, quod* NUNQUAM ANTE, *ad Rhenum descenderunt*, argumento sunt alias expeditiones contra Gallos a Burgundionibus *ante* susceptas; neque Hieronymum, testem æqualem, in re tam nova legitimo tempori consignanda, falli debuisse facile reputaverim. Petavium in hanc eamdem sententiam ivisse conspicio in lib. XIII *De doctrina temporum*, ubi periodo Juliana 5085, A. D. 372, Burgundionum ad Rhenum descensum consignat.

3. Clearchus Constantinopoli præesse cœpit A. D. 372, ex Gothofredo in Chronologia codicis Theodosiani pag. 90; quo in munere biennium insumpsit, deque exordio præfecturæ Clearchi Hieronymum loqui, pandit verbum *agnoscitur*.

4. Ubi Hieronymus isti exordio conjungit ordinationem Petri, Athanasio suffecti, cujus obitum silet, satis aperte indicat eamdem ordinationem ab se copulari cum A. D. 372, non autem cum anno insequenti 373. Eusebius pariter atque ejus continuator Hieronymus annum primum Olympiadis cum auspicantur ab Kalendis Octobribus, Olympiadas vulgares ab solstitio æstivo, sive ab die XIX Junii inchoatas, antecedentibus, eidem anno olympiadico ita deducto cæteras epochas jungunt. Hoc adnotarunt Petavius *De doctrina temporum* lib. IX, cap. 1 et 46, et Pagius in Dissertatione de periodo Græco-Romana, § 83. Hic tamen legitur *Septembris* pro *Octobris*, manifesto errore typographi vel exscriptoris, propterea emendando ex § 29 præfationis, ubi idem Pagius initium anni Abrahamitici, cui initium quoque anni Olympiadici apud Eusebium copulatur, deducit ab Kalendis Octobribus, non vero Septembribus. Cum ergo quilibet annus olympiadi

Digitized by Google

cus ex anni præcedentis autumno trahatur, eumdem quoque annum Olympiadicum inde secum res trahere necesse est, quæ illi tempori adhærent; ita ut annus primus Olympiadis 288 in annos vulgares 372 et 373 se extendat. Quare non semper quæ annis singulis olympiadicis assignantur ad unum tantummodo Christi annum, sed ad alterutrum, vel ad utrumque pertinere dicenda sunt. Huc totum latereulum proxime expositum venire, quæque ibidem clauduntur, citra A. D. 372 nequaquam egredi, certissimum est. Rursus aliunde astruitur annus Dionysianus 372, in præsentem quæstionem vocatus. In laterculo a nobis exhibito Petri Alexandrini ordinatio connectitur anno Abrahamitico 2389. Deme hinc numeros millenarios et septemdecim, supererit annus Dionysianus 372, quo obitus Athanasii et Petri ordinatio evenerunt, cyclo solis XVII, lunæ XII, litteris Dominicalibus A. G, indict. XV. Quia vero anni Abrahami duobus cyclis lunaribus cyclos Dionysianos superant, deme illos, et habebis cyclum lunæ XII, jam adnotatum. Hæc ex methodo quam Pagius ad annos Abrahamiticos cum Dionysianis in *Chronico* Eusebii copulandos tradidit in Dissertatione de periodo Græco-Romana § 79, quæ quidem methodus, quanquam est facilis, nemini tamen antea observata. Postremo hæc omnia mirifice solidantur ex A. D. 374, cui annus primus Olympiadis in Hieronymiano *Chronico* adnectitur, nam epocha incarnationis, qua utitur Eusebius et ejus continuator Hieronymus, biennio Dionysianam antevertit, ex Pagio proxime adducto § 78, adeoque annus Christi 374, qui ibidem signatur, detracto biennio, exprimit annum vulgarem Dionysianum 372. Vereor ne tam spissa tricarum hujusmodi conglobatio fastidium pariat; sed illa quodammodo necessaria erat ad demonstrandum tot et tam luculentis chronologiæ characteribus, ordinationem Petri in eumdem annum esse defixam; atque hinc tantum abest ut Hieronymus eorum sententiam astruat, qui in A. D. 373 Athanasii obitum referunt, ut e contrario Baronianam et nostram omnino tueatur, dum Petri ordinationem eidem anno 372 conjungit, quo Athanasius in cœlum migravit. Desinant ergo Hieronymi calculos aspernari, qui eosdem suis divinationibus adversantes offendunt. Huc faciunt verba Montefalconii, ad Hieronymum, non pro illo quidem, sed pro nobis loquentem, accommodata: *Ille vero, utpote Athanasio æqualis, et oculatus, ut dicam, testis, hac in re fide dignus est, tum quia tanti antistitis, qui illo ævo pro Ecclesiæ lumine passim habebatur, annum obitus non videtur ignorare potuisse; tum quia fide dignioribus, nempe ipsis Athanasii successoribus, accinit.* Eadem in Quesnellum regeruntur, qui Hieronymi auctoritatem ab se male perceptam cum Proterio componi posse immerito censuit. Hæc omnia ob oculos repræsentare visum est, ut plenius intelligatur annum emortualem Athanasii ab A. D. 372 non esse amovendum.

5. Nunc reliquum est, ut argumento occurramus ex Athanasii epistolis Paschalibus derivato; quæ licet nondum recentioribus visæ, et fortasse olim prorsus deperditæ, cum tamen numero *quadraginta septem* in Arabum scriptis recenseantur, inde clarissimus Montefalconius consequi putat Athanasium, post A. D. 326, totidem Paschata suis epistolis prænuntiasse, quot præter lapsa numerantur ab A. D. 327, quo primum Pascha Athanasius episcopus celebravit, ad A. D. 373, quo virum sanctissimum defunctum fuisse contendit. Sed enimvero, si jam dicta hucusque probe consistunt, neque numerus earumdem epistolarum fatiscit, necesse est Athanasium adhuc superstitem A. D. 372, epistolam Paschalem 47 exarasse pro insequenti A. D. 373, ut non leve indicium nobis suppeditat epistola sancti Proterii, de qua postea. Quod si Athanasius A. D. 373 exspirasset, non 47 sed 48 paschales epistolas edidisset, quarum ultima anni insequentis 374 Pascha denuntiare debuisset. Neque enim litem intendam de die et mense emortuali sancti Alexandri pontificis Alexandrini et ejus successoris Athanasii, cum persuasum habeam illum denatum die 17 Aprilis A. D. 326, hunc vero die 2 Maii A. D. 372: unde effluunt *quadraginta sex anni integri* Athanasianæ sessionis. In hos dies vetustissima Christianorum monumenta conspirant, et si qua ab his diversos assignant, ad alias omnino causas, quam mortis, referendos esse non ambigo.

6. Multis consulto præteritis, quæ sicut contra A. D. 371 optime pugnant, ita pro anno 373 nequaquam faciunt, silentio prætermitti nequaquam debet Proterii Alexandrini epistola; quandoquidem in ea, velut in arce munitissima, viri docti consistunt. Illam Græce, ut Proterius scripsit, post sæculorum memoriam nemo hactenus vidit, Latinamque Dionysii Exigui versionem ex mendoso codice post Petavium eduxit Bucherius, ut dictum est; qui nec illam erroribus scatere dissimulavit, tum in ipso nomine sancti Athanasii, tum in notis etiam numeralibus, et in aliis nonnullis, de quibus in ora lectores identidem monuit, eaque Bollandistæ recensuerunt die 11 Maii pag. 248, § 401. Id tanto ante Proterius prædixerat in fine epistolæ se passurum per librariorum audaciam et interpretum Latinorum inscitiam; qui *Græca non valentes diligenter exprimere, læderent veritatem.* Ergo his omnibus circumspectis, haudquaquam mirari subit, si isthæc Latina translatio, utpote saltem ex apographo minus integro accepta, se in pluribus oppido vitiosam prodit; ita ut ubi ait A. D. 373, *superstite Athanasio*, Pascha in *subsequentem* hebdomadam *translatum* fuisse, absque alia explicatione, perpaucam fidem mereatur. Hoc sane jamdudum criticis majorum gentium suboluit, quos nequaquam movit hujus epistolæ auctoritas, ut in A. D. 373 obitum Athanasii conferrent. Nec auctor novæ editionis Operum sancti Leonis Magni, qui illam epistolam tomo I, pag. 646 ex codice Oxoniensi emendatiorem in-

Digitized by Google

seruit, ab omni macula immunem reddere potuit. Hinc Bollandianos continuatores suspicio incessit, primitus in codice Græco lectum fuisse ἀποθιόντος, *defuncto*, in cujus postea locum facili errore ἐπιθιόντος, *superstite*, ab librario scriptum, vel ab interprete lectum fuerit. Petavius in notis ad eamdem epistolam ex codice Jacobi Sirmondi ab se editam sub finem tomi II *De doctrina temporum*, Proterium hallucinatum existimavit, quasi nempe Athanasium, qui ante decesserat, adhuc illo tempore vixisse crediderit. Tillemontius tomo VIII, pag. 720, errorem inde oriri potuisse consentit, quod Proterius in tabulario Ecclesiæ Alexandrinæ Pascha pro A. D. 373 *pridem* ab Athanasio digestum comperisset, ordinatumque, ut eo anno celebraretur die XXXI; non, vero XXIV Martii : quod, inquit, *ordinasse* potuit A. D. 371, imo vero 372, ut statim patebit. Idipsum pridem conjeceránt Bollandi continuatores, Proterium narrasse rati, non quid factum A. D. 373 adhuc *superstite Athanasio*, sed quid Athanasius adhuc superstes pro ejusdem anni celebratione Paschatis, biennio citius fecisset; quandoquidem in Ecclesia Alexandrina tabulæ Paschales in antecessum digerebantur ex præscripto concilii Nicæni, cujus judicium res paschales subierant.

7. Sed conjecturis præstantium ingenio et doctrina virorum sepositis, omnes difficultatum nodi facile dissolventur, si veterem et sacrum illum rei paschalis denuntiandæ ritum penitus introspexerimus. Enimvero cum episcopo Alexandrino cura incumberet investigandæ diei, qua Pascha quotannis celebrandum, ut patet ex epistola 94, alias 64, sancti Leonis Magni ad Marcianum Augustum; Athanasius non A. D. 371, sed 372, investigare debuit diem Paschatis anni insequentis 373, de quo mature certa redderetur apostolica sedes, ut *hujus scripti ad longinquiores Ecclesias indicium generaliter percurreret*, ait *idem pontifex;* nam post acceptum ab Alexandrino consilium, ad eamdem sedem apostolicam pertinebat diem Paschatis secuturi *omnibus Occidentalium partium sacerdotibus* denuntiare, ut inquit idem Leo Magnus epist. 112, ad Marcianum Augustum; nimirum cunctis Romani patriarchatus metropolitis per Italiam, Illyricum solidum, Britannias, Gallias, Hispanias et Africam, nempe toti Europæ usque ad Thraciam, idque secundum canonem 1 concilii 1 Arelatensis in editione Labbei tom. I, pag. 1427. Vide Norisium in Responsis ad Gerras germanas Francisci Macedi pag. 41, et, si lubet, consule etiam Franciscum Bernardinum Ferrarium in libro I, cap. 25, *De ritu sacrarum concionum*. Ejusdem Romani patriarchatus amplitudinem his verbis innuunt Patres Arelatenses in epistola synodali ad sanctum Silvestrum pontificem, pag. 1419, *Qui majores diœceses tenes utique patriarchales*, quas superius nominavi. Eadem ratione sanctus Basilius epist. 10, ad Gregorium Nazianzenum, vocat Romanum pontificem *Occidentalium antesignanum*. Quamobrem Athanasius neque A. D. 371 anticipare, neque usque ad A. D. 373 differre debuit, nec potuit, investigationem et prænuntiationem diei paschalis pro eodem A. D. 373. Porro diem paschalem, per universas Ægypti Ecclesias denuntiandum, in præcedenti festo Epiphaniæ, diaconorum præconio apud Alexandrinos vulgari consuevisse, præcipue constat ex Cassiani collatione X, cap. 2. At vero litteras paschales ab antistite Alexandrino ad Romanum, a quo reliquæ accepturæ essent Ecclesiæ, anno superiori præmissas, jam adnotavit Baronius A. D. 399, § 52, a Norisio perperam refutatus lib. I *Hist. Pelagianæ*, cap. 2. Siquidem Leo Magnus, accepta a Proterio Alexandrino epistola, de qua agimus, ut celebratio Paschatis A. D. 455 explicabatur, idem summus pontifex de more *episcopis per Gallias et Hispanias constitutis* Pascha anni secuturi denuntiavit V *Kalendas Augustas* præcedentis anni 454, ut liquet ex epistola 109, alias 95. Leo autem epistola 112 Marcianum Augustum certiorem reddit de die paschali mox secuturo, ut ab se dudum episcopis, sive, ut ipsa ejus verba usurpem, omnibus *Occidentalium partium sacerdotibus intimato : quem Alexandrini episcopi declaravit instructio*. Profecto hoc ipsum, nulla pene vi epistolæ Proterianæ illata, haud obscure subsequentia verba loqui videntur : *in octogesimo nono quidem anno ab imperio Diocletiani, superstite beatæ memoriæ Patre nostro et episcopo Athanasio*. Latinus interpres verborum ordinem nonnihil invertit, unde quædam obscuritas orta est, cum scribere debuisset : *superstite beatæ memoriæ Patre nostro et episcopo Athanasio* (nempe A. D. 372), *in octogesimo nono quidem anno* (nempe A. D. 373), *Pascha translatum est*, etc., adeo ut vir sanctus adhuc superstes A. D. 372, Pascha anni 373 in subsequentem hebdomadam transferendum curaverit. Annus Diocletiani 89, ex Petavio lib. X, cap. 72, iniit a Thoth fixo, nempe ab die XXIX Augusti A. D. 372, post jam mortuum Athanasium, qui tamen adhuc superstes Ecclesiam monuit epistola paschali 47 de translatione Paschatis anni 373, proxime secuturi. Hæc nobis in re hactenus maxime dubia, vero propiora, et quantum assequi possumus clara, et quodammodo certa visa sunt. Quare jam tandem in comperto est, annum 372, quo Modestus et Arinthæus consules processerunt, obitu magni viri insignem fuisse, totque ac tanta testimonia junctim coeuntia idipsum confirmant, ut ea quæ aliorsum abire videntur, vel explicari, vel cum nostris calculis in concordiam redigi, vel omnino rejici debeant. Sed rem omnino unico testimonio adhuc conficiam, eoque locupletissimo, huc adducto, ex epistola sancti Cyrilli ad Aurelium Carthaginensem aliosque episcopos in Africana synodo congregatos apud Petavium t. II *De doctrina temporum*, pag. 503, editionis II. Verba Cyrilli hæc sunt : *De Pascha vero, ut scripsistis, mandamus vobis* IX *Kalendas Maias nos* futura *indictione celebrare*. Hæc *futura* indictio eo anno

Digitized by Google

420, fuit III, iniitque, de more, a Kalendis Septembribus. Ergo epistola, hoc idem prænuntians, scripta est A. D. 419, indictione II ; adeoque Cyrillus ante Septembrem ejusdem anni 419, Pascha futuri anni 420 Patribus Africanis significavit. Desunt enim in primigenio codice Græco verba hæc, v *Kal. Decembris*, quæ perperam assuta leguntur initio versionis Latinæ ejusdem epistolæ, ut Petavius lib. II, epist. 8, indicavit Ægidio Bucherio. Jam vero quod pertinet ad diem mortis sancti Athanasii, variæ sententiæ, æque ac de anno, circumeunt; quas omnes accurate recenset Tillemontius, t. VIII, pag. 722, qui tamen cum Bollandianis observat, Latinos, Græcos, Ægyptios eum colere die II Maii, nempe VII mensis Bescinas, sive Pachonis : qui dies A. D. 372 incidere debuit in Feriam III, currentibus tunc litteris Dominicalibus A. G. Ipso autem die VII Bescinas sanctum præsulem decessisse docet Chronicon Orientale, ex Arabico in Latinum sermonem translatum ab Abrahamo Ecchellensi, ubi tamen pag. 117, perperam legitur die *Jovis* pro die *Martis*, errorem que satis produnt an. XLVI, et dies XV, Athanasianæ sessionis, ibidem expressi, et deducti ab die XXII Pharmuti, seu XVII Aprilis anni 326, quo obiit sanctus Alexander, Athanasii decessor ; quanquam alias adeo in tuto posita res est, ut fulciri non egeat auctoritate Chronici Orientalis, quæ sane extra res Muhamedicas haud magni fit, ubi cum antiquioribus non convenit ; auctor enim est recens, quippe qui scripserit Hegira 655, nempe A. D. 1257. Cæterum pro eodem mense Maio emortuali invictum argumentum suppeditare videntur, quæ de Melania retulimus. Hæc enim *cum ingruente jam hieme*, hoc est circa Novembrem A. D. 371, trajecerit in Ægyptum, ibique intra semestrem moram pellis ovinæ ab Athanasio morituro donum acceperit, consequens est Athanasium obiisse intra illam semestrem moram, quæ Junium quidem non transcendit ; nam Hieronymus in epist. 1, alias 41, *Mediæ fervore æstatis Rufinum et Melaniam* in Ægypto adhuc esse putabat, cum tamen *Ægypti confessores, et voluntate jam martyres* tunc exsulassent, quos continuo *post Athanasii obitum* exsulasse jam patefecimus.

DE CULTU S. ATHANASII.

(*Acta Sanctorum Bolland.*, Maii die 2, tom. I, pag. 248, *Vitæ Athanasii* num. 398-455.)

Annus et dies mortis atque cultus : Vitæ scriptores posteriores.

Quod ad annum pertinet, quo e vivis abiit sanctus Doctor, eum Socrates, proximus ævo scriptor, lib. IV, cap. 16, notatum reliquit, « Gratiano II et Probo consulibus, cum annis quadraginta sex inter multa pericula episcopatum administrasset. » Eumdem consulatum, qui annum 371 notat, eumdemque annorum episcopatui impensorum numerum notant auctor *Vitæ* anonymus et Metaphrastes, Socratem secuti. Baronius, ad an. 69, num. 36, ita loquitur : « Tempora annumerata per consules, libentioribus sunt accipienda auribus, cum cæteris illa frequentior, liberalior et verior noscatur esse chronographia, quæ a fastis deducta est consularibus. Certe quidem cum vetera monumenta in antiquis scriptoribus interdum invenimus consulibus esse signata, magno afficimur gaudio, perinde ac si in tenebris oberranti fax aliqua exoptata præfulgeat. » Hæc ille, sed postea, sui oblitus voti, prælatam sibi a Socrate facem ipse exstinguit, acturus de S. Athanasii morte; eamque in notis ad Martyrologium, « Modesto et Arintheo coss., » annum 372 notantibus et apud neminem antiquorum inventis, primus signat. Quo autem argumento « mendacii arguitur Socrates ? » Quia, inquit, ad an. 372, num. 63, « ex sententia Cyrilli, quem hæc omnia exploratissima habuisse oportuit, utpote ejusdem sedis episcopum, quadraginta sex annos (quos etiam habet Socrates) eosque integros Athanasius sedisse traditur ;... constat autem anno sequenti a concilio Nicæno nempe Domini 326 fuisse creatum episcopum Alexandrinum. »

Cyrilli verba in epistola 1 ad solitarios hæc sunt : Ὁ τῆς ἀοιδίμου μνήμης Πατὴρ ἡμῶν Ἀθανάσιος, τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας κατακοσμήσας τὸν θρόνον ἐφ' ὅλοις ἔτεσιν τεσσαράκοντα καὶ ἐξ τὸν ἀριθμόν. Sed non ita clara hæc verba sunt, ut secundum Græcæ locutionis proprietatem annos integre completos designent, et non salvari possint eo sensu, quo Rufinus, Cyrillo senior, dixit Athanasium « quievisse in pace quadragesimo et sexto anno sacerdotii sui : » et τὸ *ὅλοις*, *integris*, licet videatur afficere vocem *ἔτεσι*, *annis*, immediate sequentem ; ex mente tamen loquentis trahi potest ad solam integritatem numeri, ut si dicat, *annis omnino sexaginta sex*, quomodo loquimur etiam cum ultimus non plene decursus habetur. Habentur autem, a die 18 Januarii anni 326, usque ad anni 371 diem 2 Maii, anni 45, menses 3 et dies 16. Græcis porro Ægyptiisque, a Septembri mense annum inchoantibus, adeoque in primo Athanasii ad communem æram aptato menses fere octo, in postremo menses rursus octo invenientibus, tanto fuit facilius utrin-

Digitized by Google

que incompletos annos numerare pro integris, quanto minus ad plenitudinem deesse videbatur.

Theophanes in *Chronographia*, ultimum S. Athanasii annum cum anno Alexandrinæ æræ 365 componens, eumdem cum anno communis æræ 373 conjungit; quem annum etiam S. Hieronymus in *Chronico* ascribit initio Petri, post Athanasium ordinati, et eumdem Labbæus noster præfert, atque indubitabilem esse credit, propter auctoritatem S. Proterii, qui et ipse episcopus Alexandrinus fuit, paucis post S. Cyrilli mortem annis in locum Dioscori, propter hæresim depositi, subrogatus. Hic autem an. 454 ad S. Leonem papam scripsit epistolam de Paschate, quam ex ms. acceptam Bucherius noster insernit ad Victorii Canonem Commentario, ubi pag. 84 sic legitur: « In octogesimo anno ab imperio Diocletiani, superstite beatæ memoriæ Patre nostro et episcopo Anastasio (imo Athanasio) cum 14 luna Paschalis 28 die mensis Phaminoth, id est, nono Kalendarum Aprilium die provenisset, die Dominico; in subsequentem translatum est Dominicum, ita ut quinta die mensis Pharmoti, hoc est pridie Kalendarum Aprilium celebraretur Pascha Dominicum. » Omnes isti characteres annum procul dubio notant 373 : quo si adhuc usque ad Maium aut ultra vixisset Athanasius, jam non solum 46 annis, sed 47 et amplius in episcopatu explesse dicendus foret : quod omnium omnino auctorum, ipsiusque Theophanis consensui repugnaret; maxime autem Cyrillo, qui non debuisset numerum imminuere eo loco, ubi ex ipsa annorum multitudine, quibus Ecclesiæ præfuit, Athanasii auctoritatem exaggerat in materia fidei, circa sacram Virginem, ut vere Deiparam, tenendæ.

Quod autem ad Proterii auctoritatem attinet, ea major foret si vel ipsum Græcum textum haberemus incorruptum, vel saltem Latinam versionem ex autographo incorrupto acceptam : nunc vero ea reperta est in manuscripto aliis pluribus locis vitioso, uti in margine notat Bucherius; non tantum ipsum Sancti nomen, sed et numeros annorum, jubens successive corrigi, et pag. 85 pro 255 legi 171, pag. 86 pro 275 scribi 198, et pro die 28 mensis diem 30. Sane id passus videtur Proterius per librariorum socordiam, aut interpretum ignorantiam, quod ne sibimet ipsi aut suis notariis eveniret, ait in fine, « transferre hanc epistolam in Latinæ vocis eloquium non satis certum esse putavimus; ne forte Græcizantes apud vos, nec etiam valentes hæc diligenter exprimere, læderent veritatem propter informem sermonem atque incongruum; et qui forte non ita possit attendenter scienterque transferri atque causa poscebat. »

Quid igitur, si eo loco, ubi Græce legebatur ἀποθιόντος, *defuncto*, scripserit vel legerit aliquis ἐπιθιόντος, *superstite*? Quid si exciderint verba aliqua, scripseritque Proterius, non quid factum sit eo anno *superstite* Athanasio, sed quid pro eo anno aliquandiu ante sit ordinatum ab eodem vivente; nec enim incredibile est quod tabellæ Paschales, uti nunc ad multos annos consequenter notatæ inveniuntur in antiquissimis mss. Latinis, sic etiam in Ecclesia Alexandrina pro pluribus annis haberentur digestæ. Has igitur statim post Nicænum concilium, a quo quæstio de Pascha discussa fuerat, renovandas curaverit Athanasius; et rursum iterum ante mortem, dum pacatior Ecclesiæ Alexandrinæ status otium ejusmodi curis idoneum suggerebat. Hieronymi *Chronicon* scriptum ab eo admodum juvene, ut alibi sæpe in digerendis per annos rebus, ita hic etiam si erraverit, sicut postea erravit Theophanes, ex eo quod totos 46 annos poneret inter annos ordinationis et mortis, non valde nobis curandum est, nec ullatenus tolerandum ut propterea consules commutentur.

De die minus videtur ambigendum, quin omnino fuerit 2 Maii : in hoc enim omnes omnino conveniunt fasti Ægyptii, Græci, Latinique. Ægyptii quidem; nam in eo Martyrologio quod Romæ apud Maronitas servatur, nobisque Latinum fecit Gratia Simonius, ad 2 Maii notatur « Memoria S. Athanasii Magni, » cum hac seu oratione seu antiphona, « Fuisti columna veræ doctrinæ et Ecclesiæ, divina confessione, o pontifex Athanasi, quia prædicasti Filium Patri esse consubstantialem, et confudisti Arium, o sancte Pater, precare Christum Deum ut concedat nobis magnam misericordiam. » In duplici simili *Heortologio Coptico*, Arabice (uti et Romanum illud) scripto, similiter invenitur ad 7 Baschnes, id est, ad 2 Maii. Ac primum quidem in eo quod apud Abulaibsan Achmed Calcasendium, scriptorem Mahumetanum perinsignem, reperisse se ms. dicit Seldenus, lib. IV, cap. 15, *De synedriis Hebræorum*, *Festum Asasii*, perperam indubie scriptum, pro *Athanasii*. Iterum vero apud eumdem Seldenum ex simili manuscripto ad calcem Evangeliorum, anno 1268 exaratorum descripto, *Sancti Athanasii* : et additur *apostoli*, pro quo in *Historia patriarchali* melius ponitur cognomento *apostolici*, quod sane labores ejus pro fide meruerunt. Notandum est autem quod in nullo istorum Arabicorum scriptorum alibi uspiam habeatur nomen S. Athanasii nisi hoc 2 Maii. Exstat tamen in prædicto collegio Maronitico Chaldaicum Kalendarium, a Simone Moysis Maronita Italice transcriptum, ubi ad 18 Januarii memoria S. Athanasii iteratur, quemadmodum et in omnibus mss. Græcis; nisi quod hæc conjungant eidem memoriam S. Cyrilli, ut diximus.

Denique in *Historia patriarcharum Cophitarum*, usque ad an. 1258 deducta, quam Abrahamus Echellensis Latinam fecit et vulgavit, dicitur quod *obiit sanctus patriarcha*, *septima Bescinas*, die Jovis. Diem mensis, ex communibus, uti vidimus, Kalendariis auctor accepit; feriam ex suo calculo,

Digitized by Google

nimium quam sæpe exorbitante, addidit : nam cum volens integros 46 annos episcopatus numerare, notasset annum æræ Alexandrinæ 364, qui nobis esset 367 bissextilis, notatus litteris Dominicalibus A G, secundus Maii fuisset dies Mercurii; dies autem Jovis non fuit nisi anno 373. Ipso autem quo obiisse Sanctum diximus anno dies 2 Maii concurrebat cum Feria 2 hebdomadæ. Sed fortasse non ita constans Ægyptii Kalendarii ratio est, ut hujus menses eodem semper modo concurrant cum Latinis mensibus, quod aliis examinandum relinquo; unum moneo, ne quem decipiat *Athanasii episcopi Alexandrini* nomen, alicubi fortassis inveniendum 16 aut 17 Septembris, qui respondent 20 et 21 Ægyptii Thoth : hic enim juxta prædictam *Historiam* est alius plus quam centum annis posterior, sicut supra diximus, et tanquam *hæreticus* notatur in S. Nicephori *Chronologia*.

Græci in gemino cultus die conveniunt : et quidem pro 18 Januarii allegat Baronius in Notis ad Martyrologium Emmanuelis imperatoris constitutionem; quando etiam in Menæis inveniuntur odæ, ab iis quæ 2 Maii præscribuntur diversæ, sub acrosticho tali :

Ἀθανάσιος εὖχος ὀρθοδοξίας ἔφυ.

Decus Athanasius orthodoxiæ fuit.

Sintne eæ odæ S. Germani patriarchæ Constantinopolitani opus, cujus alia sunt *Sticharia*, etiam 2 Maii recurrentia, non est facile definire : quæ ipso 2 Maii præscribuntur nulli acrosticho illigantur, atque adeo vetustiores videntur iis quæ in Januario recitantur; ut verosimile sit prius festum in Constantinopolitana Ecclesia serius fuisse receptum, quando scilicet communior cœpit esse acrostichorum usus ad odas ejusmodi componendas.

Inter Latinos, qui S. Athanasii nomen sacris fastis ad 2 Maii inscripsere, primum locum sibi vindicat Beda; non supposititius ille, quem solum novit viditque Baronius; sed genuinus, qualem ante tomum II Martii dedimus, cum his verbis, « IV Nonas Maii, sancti Patris nostri Athanasii Alexandrini episcopi; » quod Rabanus transcripsit. Florus addidit « orthodoxi, qui pro Christi fide multa perpessus est. » Plura, et fere ex Rufino sumpta, subjungunt Ado et Notkerus. Medius inter horum prolixitatem et brevitatem Bedæ incedit Usuardus, cujus phrasim in hodierno Romano Martyrologio modice auctam expolitamque habemus, postquam Pius V annue de eo agendum officium sub ritu duplicis ordinavit : quod antea sub ritu simplicis agendum quis primus decreverit haud ita liquet. Gavantus in rubricas Breviarii sect. 7, cap. 7, sic invenisse ait in Breviario anni 1550 : sed multo ante cardinalis Quignonius, in suo per Paulum III approbato Breviario, officium de Athanasio recitandum proposuit, et nomen inscriptum Kalendariis reperitur. Breviarium quoque Capuanum anni 1499 officium simplex cum tribus propriis lectionibus habet, ut in hoc Sancto colendo Romana Ecclesia omnino videatur ab aliis in Italia Ecclesiis exemplum accepisse quod imitaretur.

Vitæ scriptores, tam Græci quam Latini, fuere multi : sed, si Gregorium Nazianzenum excipias et ætate proximos ecclesiasticæ historiæ scriptores, sæpe in hoc commentario citatos, nemo aliquid edidit quod huic operi inseri mereatur. Inter opera exstat duplex Græca, altera auctoris anonymi, quam nova Latinitate donaveramus, priusquam ejus vitia haberemus comperta; altera solo fere stylo politiori differens a priori, editaque sub nomine Metaphrastis : tertiam in *Bibliotheca* describit Photius, aliquanto contractiorem prioribus; et omnes iisdem laborant defectibus, quos etiam me tacente curiosus lector facile per se cognoscet, postquam hunc commentarium legerit.

Præcipua sunt, quod ad Alexandrum et Athanasium datas dicant Constantini Magni litteras pro Ario, quæ fuerunt Alexandro et Ario communiter scriptæ, absque ulla Athanasii mentione. Secundo quod Arsenium, de cujus cæde accusatus fuit Athanasius, et quem hic pluries episcopum nominat, Vitæ istæ faciant lectorem Alexandrinum, metu commeritarum ob pudendum aliquod facinus pœnarum ab Athanasio profugum. Tertio quod pro conciliabulo Antiocheno, contra Athanasium ex mandato Constantii coacto, inducant secundum quoddam conciliabulum Tyrium; de quo ea narrant omnia quæ sub Constantio Tyri acta sunt. Quarto quod narrent Athanasium istic damnatum, sex annis latuisse in fovea, priusquam in Europam transiret ad Julium et Constantem; cum tamen Romam adierit Sanctus interim dum contra se conspirarent adversarii; atque illuc redierit eodem anno, opem imploraturus adversus Gregorium suæ sedis invasorem et iniqua Arianorum judicia : et deinceps mansit in Occidente. Quinto quod post conciliabulum Mediolanense iterum ad sexennium concludant Athanasium cum virgine sacra, quando eum constat in eremo apud monachos delituisse.

Latina legendaria antiqua in pergameno, referentia S. Athanasii Vitam, habemus quædam, plura vidimus; quin et transcribi fecimus aliqua, primum ex ms. Ultrajectino S. Salvatoris, deinde ex codice 145 Cassinensis bibliothecæ Longobardicis litteris exarato. Sunt autem omnia fere ex Rufino collecta ac sæpe iisdem plane verbis atque pro rerum ab Athanasio gestarum et toleratarum amplitudine nimis profecto arcta. Recentioris autem compositionis est primum, quam ut considerari mereatur. Casinense in tres lectiones sic dividebatur, ut tota Vita simul legi ad secundum nocturnum posset; neque ultra prædictum cœnobium extendisse se usus illarum lectionum videtur, certe non transiisse Alpes, ad nobilissima alias Benedictinæ professionis cœnobia. Ergo Adelbertus, prior cœnobii SS. Udalrici et Afræ, Augustæ Vindelicorum in Suevia, primum se credidit « Vitam S. Athanasii Alexandrini episcopi, fidei defensoris, qui symbolum *Quicunque*

Digitized by Google

vult salvus esse composuit, » singulari opusculo colligendam ex diversis antiquis historiis suscepisse, hæc inter alia præfatus, « Anno exacto, cum operam dedissem ordinandi et scribendi ad vigilias matutinales in festis sanctorum legendas, tomum libri confessorum respiciens, et S. Athanasii Vitam inter alias non reperiens adnotatam, repente obstupui; et suspirando cœpi mirari, et intra me protestari, quod vir tantus, toti orbi notus, tanta pro fide catholica passus, in partibus nostris de Actibus suis saltem libellum manualem non haberet specialem. Nil ergo moratus, historias, *Ecclesiasticam* videlicet Eusebii Cæsareensis, et *Tripartitam* Theodoreti, Sozomeni et Socratis, Græcorum disertissimorum, ac librum illustrium virorum, nec non librum chronicalem pertractans » (hi duo quinam sint nec divinare lubet, nec vacat operosius indagare) « et capita in distinctionibus librorum diligenter examinans, legi in quodam capitulo de Rufino, qui vitam illius suo nobilitavit eloquio : reperi etiam abunde in eisdem libris ad desiderium meum. » Narrat deinde, quomodo expleto legendarum volumine, desideratum opusculum de S. Athanasio scribere exorsus varias difficultates in eo recte ordinando objectas superaverit, atque concludit : « Si qua ergo in hoc opusculo reprehendenda reperiuntur, non inscitiæ meæ aut ignaviæ reputentur, sed illorum qui antiquitus illa scripserunt : quia in nullo verba ipsorum permutavi, nisi quod locorum et civitatum nomina, non bene cognita, aliquo additamento explanavi. »

Quandonam Adelbertus iste vixerit, mihi non constat; nec puto scient dicere Udalriciani monachi, quorum cœnobium totum conflagrasse anno 1333 scribit Bernardus Hertfelder, in brevi ipsius loci *Chronico*, luculenter descriptam SS. Udalrici et Afræ basilicam, ante hos 60 annos ibidem prior. Isto autem incendio etiam prædictum de S. Athanasio opusculum, fortassis haud diu ante conscriptum, periisse hoc verosimili indicio credo, quod anno 1660 bibliothecam celeberrimi monasterii et mss. codices omnes diligenter scrutatus (erant autem in iis aliqui ab annis circiter trecentis scripti) nihil tale invenerim. Sed quod in loco suo natali non inveniebatur, invenerat ante dictus Gamansius noster in Blaburensi prope Ulmam ordinis Benedictini abbatia, insertum parti I Passionalis, ibidem a Fr. Bartholomæo Krafft circa annum 1480 exarati. Idem Gamansius suum Blaburensis ms. ecgraphum curiose contulerat anno 1649, cum alio vetustiori quam prius Passionali, vicini Wiblingensis monasterii; unde conjectura nostra de Adelberto priore, quod sæculo XIII vixerit, utcunque confirmatur. Incipit ille ab enumeratione sex omnino civitatum, quæ idem Alexandriæ nomen antiquitus tulerunt; ac deinde opus cœptum pluribus interstinguit titulis, in propositum argumentum sic ingrediens : « Regnante Constantino imperatore, egregii confessores et catholicæ fidei fideles defensores, Alexander apud Alexandriam, Maximus Hierosolymis, Alexander æque Constantinopoli sacerdotio, fungebantur. » Minus operose, et contextu absque titulorum interpositione et absque præloquiis ullis continuato, eamdem rem videtur egisse, nescio an Adelberti exemplo, alius in S. Maximini prope Treviros abbatia, unde similem collectionem habemus tali principio : « Cum apud Alexandriam post Achillam, qui Petro episcopo et martyri successerat, Alexander sacerdotium suscepisset, » etc., verbis pene Rufini, ac deinde aliis aliorum. Eodem fere stylo et initio habemus ipsam Athanasii Vitam, in præclaro grandium sex tomorum Passionali, quod ecclesiæ S. Mariæ de Valcellis aliquando fuit, et primo tomo excepto venditum clar. v. Balthasari Moreto, ne ad usum typographiæ lacerareturæ ab eodem redemimus; ac deinde Vitam illam contulimus cum codice 696 reginæ Sueciæ in quo ipsa aliquanto contractior habebatur; multo etiam magis contracta in Passionali Bodecensi, unde sua manu eamdem nobis descripsit prælaudatus Gamansius, in duos quasi libros divisam.

Sed hæc omnia, et si quæ alia, ut nomine auctoris carent, ita non merentur operosius distingui: laudandus vero nominatim est Joannes Aretinus, Romanæ Ecclesiæ subdiaconus, qui sub Eugenio papa IV, circa ann. 1440, ex auctorum Græcorum fontibus, Eusebio præsertim, Socrate, Theodoreto atque Sozomeno, necnon ex Vita sub nomine Metaphrastis inventa, prolixam satis contexuit historiam, dictoque pontifici dedicavit, ut innumeras persecutiones eatenus injuste perpesso, inter quas suæ illi æque ac S. Athanasio non defuerint consolationes. Nam sicut hic multa interim pro Dei Ecclesia se perfecisse gavisus, tandem suæ propriæ Alexandrinæ pacem redditam vidit : sic et illi gratulatur Joannes inveteratum Græcorum atque Armenorum schisma perduxisse ad unionem, infinitis pene impensis ac summis laboribus, rem multis decessorum tentatam, perfectam nemini. Nullam hic mentionem facit Jacobitarum, qui missi altero post prædictam unionem anno et 41 istius sæculi, nullam etiam legatorum, qui anno mox sequenti venerunt a Presteianne; ut scriptæ dedicationis tempus nullatenus possit in dubium revocari.

Vitam hanc Aloysius Lipomannus vulgavit tomo III *De Vitis sanctorum*; nos autem anno 1660 eamdem, sed absque auctoris nomine, manuscriptam invenimus Senis in armario quodam bibliothecæ Pontificiæ, olim Pii II cura juxta cathedralem ecclesiam ornatæ instructæque, nunc autem fere vacuæ; eique adjunctam reperimus epistolam Justiniani imperatoris ad Menam patriarcham, quæ quinto concilio celebrando dedit occasionem, cujus contextum Græcum profitebatur se habuisse interpres (idem haud dubie qui Vitæ collector) a Theodoro Feltrensium episcopo. Qualem cum in toto Feretranorum episcoporum Catalogo nullum reperiamus : vide num hic non possit internoni inter

Digitized by Google

Joannem de Arimino, cujus pro anno 1424 exstat memoria, servata in calice tunc per ipsum oblato; et Franciscum Angelum de Claravallibus, anno 1444 ad cathedram illam admotum. Circa eumdem annum composita est Venetiis quædam ejusdem sancti Vita, ad usum monialium Sanctæ Crucis, ad quas recens fuerat corpus translatum : quæ Vita cum non satis certa cultaque videretur, Hermolaus Barbarus episcopus Veronensis etiam ex Eusebii scriptis compilavit. De utraque infra plura dicentur.

Exstat etiam alia Actorum S. Athanasii collectio, ex prædicto Aloysio Lipomanno, post ipsius Sancti Opera; estque veluti catena ex Socrate, Theodoreto, atque Sozomeno : cui ibidem subjungitur « Oratio de vita, certaminibus, et laudibus Sancti, a viro quodam docto ante multos annos conscripta : » quod hic sufficit indicasse, ut tandem finiam cum Nazianzeno, Sanctum sic alloquente : « Ast tu, o sacrum et charum caput... benignus de cœlo nos respicias, populumque hunc regas, perfectum perfectæ Trinitatis cultorem, quæ in Patre, Filio, et Spiritu sancto intelligitur et adoratur; meque, siquidem in pace agere liceat, manu teneas, simul gregem pascens; sin autem vivendum est in bello, abducas hinc sive assumas, tecumque et cum tui similibus colloces, tametsi grande est quod petitur, in ipso Christo Domino nostro, cui omnis gloria, honor et imperium in sæcula. Amen. » Quibus verbis et ipse suam de maximis Athanasii meritis fiduciam explicat, et exemplo præit ipsum invocandi, etiam in his quæ Ecclesiam nunc turbant variarum novarumque opinionum tempestatibus : quas veluti in speculo proponere videtur noster Ludovicus Maimbourg, duobus tomis Gallice editis et *Historia Arianismi* appellatis, ubi S. Athanasius præcipuas ubique partes agit.

Quæ autem quantæque virtutes ejus in tam varia fortuna et jactatione exstiterint, si quis velit ex ipsiusmet scriptis collectum videre, habet ultimum librum Vitæ Gallicæ, in principio laudatæ, cujus summariam synopsim per capitum titulos hic lubet proponere.

LIBER XII.

CAP. I. *De fide S. Athanasii, fundamento constantiæ ejus.*
II. *De soliditate et eminentia scientiæ ejus, Scripturis et traditioni innixæ.*
III. *De spe ipsius et fiducia in Deum.*
IV. *De charitate ejus erga Deum.*
V. *De amore ejus erga Ecclesiam in genere, et specialiter erga Alexandrinam.*
VI. *De prudentia et justitia S. Athanasii.*
VII. *De fortitudine et magnanimitate ejusdem.*
VIII. *De frequenti ejus recessu et fuga, pusillanimitatis haudquaquam accusanda.*
IX. *De patientia ejus, quantique in regimine animarum fecerit exercitium hujus virtutis.*
X. *De ejus temperantia, vitæ austeritate et perfectissima continentia.*
XI. *De humilitate et mansuetudine S. Athanasii.*
XII. *Quid senserit de statu episcopali, et quibus regulis ingressum ad eumdem præmunierit scribens ad Dracontium.*
XIII. *Quantum solitudinem et solitarios semper amaverit.*
XIV. *Qualem de sacris virginibus curam gesserit, regulas eis opportunas præscribens.*
XV. *Quanti fecerit Psalmos Davidicos, psalmodiæ ecclesiasticæ æstimator præcipuus.*

De corpore S. Athanasii Constantinopoli Venetias translato et ejus ibidem cultu.

Quæ de corpore S. Athanasii, Alexandria Constantinopolim translato, diximus supra per conjecturam duntaxat, certitudinem accipiunt ex certitudine ædificatæ ibidem ei ecclesiæ et post secutæ translationis Venetias. Hoc illuc in ædem S. Zachariæ delatum dum dicunt Baronius et Ughellus, erraverunt sine dubio in nominanda ecclesia : quia ibi nulla est S. Athanasii memoria : corpus vero prædictum adhuc hodie servatur in monasterio, ad quod delatum initio fuit, Sanctæ Crucis de Judaica, earum insularum una, quæ Venetiam urbem quadam veluti concatenatione præcingunt, ex ea parte qua S. Marci basilica et forum mare respiciunt. Distinctiorem de præsenti corporis statu factaque olim translatione notitiam requirenti mihi, R. P. Aloysius Gonzaga, professæ domus nostræ Venetiis præpositus, cum per se nequiret servire, ad urgentiora officii sui negotia evocatus in agrum Patavinum, curavit ut unus e suis responderet, vir sane accuratissimus, uti ex sequenti ejus scripto, in publici testimonii formam digesto apparet.

« In nomine Domini. Amen. Aloysius Carnolius, Bononiensis, Societatis Jesu professus, annorum 59, accessi die 15 Septembris anno 1676 ad ecclesiam monialium Sanctæ Crucis, ordinis S. Benedicti, positam Venetiis in Judaica : et vidi super altare, situm in medio ecclesiæ, arcam ingentem, ligneam, conopæo serico Damasceno, aureis fimbriis terminato, opertam, affabre sculptam, ac totam inauratam : ubi ajunt asservari corpus S. Athanasii, episcopi Alexandrini, qui fuit auctor symboli, *Quicunque*, nam ita denominatur. Amoto conopæo, sublata est pars versatilis anterior prædictæ arcæ, ac per nitidissimas ingentes crystallos, admota etiam per me qui conscenderam altare una ex candelis, de more quoties patefit arca accensis; vidi sanctum corpus supinum, veste sacrificali pretiosissima indutum : per cujus vestes et amplas ex arte rimas, vidi brachium alterum et femur, manum etiam utramque ac digitos gemmatis annulis ornatos. Pedes habet calceatos : capitis autem loco, quod pridem Romam delatum aiunt, involucrum est quoddam ex subtilissima bysso, serico phrygiato distinctum, cui mitra est imposita. Parieti ecclesiæ dextero affixa est prægrandis tabula, non inelegantter depicta, in cujus altera parte exprimuntur gesta S. Athanasii celebriora, ea præsertim quæ in Romano Breviario ad 2 diem Mali notantur; in altera parte series et historia translationis ad urbem Venetam atque ad hanc ædem. Ex eodem pariete videre est pendentia anathemata plura votiva ex argento, tabellasque lignoas depictas, in fidem ac memoriam

Digitized by Google

sanitatum ac beneficiorum acceptorum malorumque depulsorum per S. Athanasium.

« Præterea in Kalendario Veneto, sive Ordine recitandi divini officii, quotannis imprimi solito, ubi notatur nomen S. Athanasii, semper additum legitur, Ejus corpus in ecclesia monasterii Sanctæ Crucis in Judaica. In libro quoque Venetiis impresso, cui titulus *Chronologia Veneta*, diserte asseritur, in Judaica penes ecclesiam Sanctæ Crucis jacere corpus S. Athanasii patriarchæ Alexandrini. Tandem monachi Græci, qui Venetiis colunt ecclesiam S. Georgii Græcorum, singulis annis stata die accedunt ecclesiam Sanctæ Crucis in Judaica, ut in ea devenerentur corpus S. Athanasii, suamque coram ipso psalmodiam peragunt ritu solemni. In templo S. Laurentii servatur adhuc, et quidem ab aliquot sæculis, digitus e sancto corpore revulsus : apud moniales vero S. Zachariæ Venetiis nusquam est S. Athanasius : non ejus corpus, non pars corporis, non reliquia ulla ; non monumentum, non tabula privata aut publica ; non rumor sive fama de hoc aliqua, neque apud ipsas moniales. Et hæc post exactissimam inquisitionem, atque adeo ut certo certiora attestor.

« His ita inspectis reverendissima cœnobii illius abbatissa, D. Cæcilia Cesara, exorante nobili senatore D. Livio Sanudo, obtulit mihi librum, apud se solitum asservari, cum hoc titulo Italice scripto, *Liber in quo de Vita et translatione gloriosi S. Athanasii.* Est codex in quarto, ut aiunt, ad crassitiem pollicis humani consueti compactus ex crassissima charta, ligneis tabellis armatus, fibulisque coriaceis occlusus : in quo post narratam cursim Italico, sed inconditissimo sermone Vitam S. Athanasii, occurrit hic titulus : *Incipit translatio gloriosi S. Athanasii patriarchæ Alexandrini :* quam fideliter in linguam Latinam deinde transtuli et translatam una cum hisce mitto. Meminit idem liber anni 1600, quo ex priori arca corpus S. Athanasii repositum fuit decentius in elegantiorem, quæ hodie visitur, arcam ; nec sine pompa populique affluxu restitutum solemni ritu in eumdem locum die 1 Maii. Anno autem 1633, jubente cardinali Cornelio, patriarcha Veneto, ad ornamentum atque tutelam apposita eidem crystallus est.

« Atque hæc una cum prædicta translationis historia excerpsi ex libro ms. prædicto : quem cum redderem abbatissæ, ab eadem ostensus mihi est alter liber, paris magnitudinis et formæ, rubro corio contectus, item manuscriptus ; in quo eadem prorsus continentur quæ in altero, ast sermone Latino, cum hac præliminari epistola. « Hermolaus Dei patientia episcopus Veronensis ad venerabiles sanctimoniales Sanctæ Crucis de Judaica. « Petiistis a me, sorores ac filiæ in Christo dilectissimæ, ut Athanasii sanctissimi viri Vitam, « quam constat olim ab Eusebio Græco sermone « conscriptam, vobis in Latinam linguam traducerem ; ut vir ille, singularis excellentiæ atque virtutis, Latinis quoque litteris decantaretur ; et « quales fuerint ejus mores ac disciplina, qualisque « pro Christi fide concertatio animique constantia, « vere fideliterque dignosceretis ; cum existimetis « veterem illam de eo viro pervulgatam historiam, « quæ ob vestram in eum devotionem quotidie in « vestris versatur manibus, haudquaquam fidelem « esse, nec ejusmodi, ut ejus oratio viri illius gravitati ac præstantiæ possit ulla in parte respondere ; judicetisque eam in multis apocryphum « esse, nec ubique veritatem continere : eamque « per reverendum Patrem meum virumque devotissimum Bartholomæum, S. Nicolai in Littore « abbatem, ad me misistis, ut non vestro magis « quam meo quoque judicio aut comprobaretur « aut refelleretur.

« Verum etsi ego non sim ejusmodi qui existimem « me posse, aut orationis elegantia aut conversionis dignitate, vestræ de me exspectationi respondere ; et potissimum cum omnem illam pene « litterarum Græcarum cognitionem, quam ab adolescentia mea imbiberam, hæc pastoralis meæ « adjuncta dignitati cura aut præoccupasse videatur, aut ad alios utiliores ac sanctiores usus divertisse ; tum etiam quia nulla exstat apud nos « Græca historia, in qua contemplari viri illius vitam possemus : turpe tamen judicavi id vobis a « me negari, quod intelligebam vos zelo quodam « virtutis ac mira in eum virum veneratione et « charitate deposcere : maluique imprudens forte « cæteris videri, quam vobis defuisse, ac tam honestæ petitioni et cupiditati vestræ aliquid de « officio meo subtraxisse : et præsertim cum certum esset, pristinam, quam ad me misistis de « viro eo historiam, plerisque in locis, præsertim « cum ad finem devergitur, prorsus a veritate deflectere.

« Feci igitur, ut a me petistis ; non ea forte dignitate aut elegantia, quam videmini a me desiderare, aut quæ tanti viri gloriæ conveniret, « quem constat elegantissimum fuisse ; sed ea, « quam mihi prò sua benignitate ineffabilis ac immensa Spiritus gratia conspiravit. Unum certissimum est, me veritatem de eo viro conscripsisse, « Eusebium potissimum secutum, quem fidelissimum scriptorem nostra semper Ecclesia comprobavit. Adjunxi præterea quo pacto sanctissimum illius « corpus ad nos translatum est, ne memoria tantæ « rei aliquo ætatis casu interiret ; sed potius semper perstaret, et æternis litterarum monumentis « futuræ ætati commendaretur ; intelligerentque « posteri, quantum benignitatis suæ immortalis « Deus præstiterit huic civitati nostræ. Non enim « factum esse id sine singulari illius Divinitatis « beneficio et munere semper existimavi, ut tam « pretiosum monile, ex mediis illius prope civitatis « flammis ac ruinis ereptum, ad eam civitatem deduceretur, cui semper gloriæ fuit sanctorum « corpora magnopere venerari ; et hæ mulieres id

Digitized by Google

« possiderent, quæ religione et sanctitate in eadem « civitate præstarent, et quæ semper cultrices « exstiterint ejus viri et continentiæ et integri- « tatis. »

« In calce ejusdem libri exstat officium quoddam de S. Athanasio, per devotum sacerdotem et doctum dominum Ægidium de Sarzana secundum ritum monasticum : cujus primus hymnus ad Vesperas incipit :

Ecce defensor fidei supernæ.

In progressu autem hæ strophæ leguntur, præter alias :

Vosque thesauro Veneti reperto
Corporis sancti, civitas beata,
Atque donati jubilate læti
Munere tanto.

Vos quoque, o matres Crucis in Judaica,
Cantica et laudes resonent frequentes :
Atque Patris corpus honore digno
Semper habete.

In tertio nocturno hujus officii, post Evangelium, ponuntur lectiones de homilia Hermolai Barbari, episcopi Veronensis, et incipiunt : *Vidistis, sorores in Christo dilectissimæ :* unde constat et prologum et totam historiam Latinam, in hoc libro contentam, esse Hermolai Barbari. »

Hactenus Aloysius Carnolius, jamjam Venetiis migraturus ; pro reliquo tamen, si quod restaret opere, relinquens ibidem R. P. Danielem Simonetti, ad cœpta ab illo obsequia prosequenda paratissimum. Tam prompta igitur voluntate usurus, cum suspicaret ex Latina Hermolai historia sumptum esse contextum Italicum, qui libro priori continebatur, ac proinde eam fore operi nostro magis idoneam, in quo profitemur singula monumenta dare primigenia auctorum phrasi, petii et obtinui, ut ex Latino quoque libro describeretur historia translationis et miraculorum : nam quæ de Vita ex Eusebio collegisse profitebatur Hermolaus non erant usum habitura, rem totam accuratius deductam habentibus. Verum ut legi, quæ transcripta erant, et cum historia a Carnolio traducta contuli, cognovi illam, quamvis Italice scriptam, antiquiorem tamen esse, multoque accuratiorem compositione Hermolai, qui eloquentiam impendens sermonibus, inter translationis auctores ultro citroque habitis, prout haberi potuisse videbantur, explicandis adornandisque, rem ipsam strictius retulerit, multisque notabilibus circumstantiis imminuerit ; miracula autem prorsus omiserit. Quare eo seposito prætuli versionem Carnolii, strictiorem verbis, rebus uberiorem, tanquam historia ex fide publicorum Actorum, ipso quo res gesta est anno 1454, scribi Italice cœptæ, cum Hermolaus ad Veronensem cathedram promotus anno præcedenti, usque ad 1471 vitam in eo munere propagarit, adeoque pluribus annis post rem gestam et scriptam suum opusculum composuisse potuerit

Quomodo Constantinopoli deportatum sit corpus, ex veteri ms. Italico, interprete Aloysio Carnolio S. J.

« Sub annum millesimum quadringentesimum quinquagesimum quartum, mense Decembri, Constantinopolim cum sua nave appulit D. Dominicus Zotarelli : quod cum metropolita quidam sive Græcus episcopus intellexisset, qui tum Constantinopoli morabatur, pridem cupidus videndi aliquem hominem Catholicum, accessit ad navim : in eamque gratiose ac reverenter, uti par erat, receptus, cœpit cum navis patrono agere de variis sanctæ catholicæ fidei persecutionibus, quas inter numerabat abscissionem nobilissimi unius membri, urbis scilicet Constantinopolitanæ (*a*). Id vero cum maximum esse damnum affirmaret navarchus, multaque invicem lamentarentur de facto ibidem exterminio, quo tot ecclesiæ erant destructæ, dissipatæ res sacræ, sanctorum corpora atque reliquiæ expositæ ludibrio ; navarchus, tanquam verus catholicus multumque desiderans aliquam insignem reliquiam subducere manibus Turcicorum illorum canum, dixit episcopo : « Utinam, Pater, auxilio vestro « aliquam ejusmodi reliquiam obtinere possem, et Ve- « netias deferre, isthic cum honore debito habendam « atque colendam, neque amplius conculcandam pe- « dibus infidelium istorum canum ! Certe nihil ea re « gratius mihi facere posses. »

« Ad hæc metropolita, considerans pium navarchi desiderium, contemptumque quotidianum sacrorum corporum in loco, ac zelo religioso motus, dixit ei : « Si tibi suppetit ad eam rem animus, « monstrabo ego insignem unam et valde pretiosam. » Cum autem recepisset navarchus cuncta se, quæ suggereret, fidenter exsecuturum ; « Vade, inquit « episcopus, ad extremum procurrentis in mare tel- « luris angulum (*b*), ibi in tali platea (et hanc nomi- « nabat) invenies capellam opertam plumbo ; et in ea « corpus (*c*) S. Athanasii patriarchæ Alexandrini, qui « fecit tertium Ecclesiæ catholicæ Symbolum (*d*) : « quod si potueris inde auferre, habebis certe reli- « quiam pulcherrimam : ego autem constitui cito ab « hac regione discedere ; nec enim ultra sustineo vi- « dere tantas iniquitates. » Talibus ejus dictis fidem adhibens navarchus, accersivit (*e*) naupegum suum,

(*a*) In hac oratione adornanda dimidiam fere scriptionis suæ partem insumit Hermolaus, utpote in recenti clade : capta enim erat urbs præcedenti anno die 19 Maii.

(*b*) Trigona namque Constantinopolis est, cujus unum latus secundum Bosphorum porrectum, terminatur regione urbis duodecima, quæ hic designatur, de qua infra pluribus.

(*c*) In Italica plerumque præponitur titulus *Messir*, id est *Dominus*.

(*d*) S. Athanasii *Symbolum tertium* dicitur, cum respectu ad priora duo *apostolicum*, quo vulgo utimur ; et *Nicænum*, quod in missarum solemnis decantatur.

(*e*) Iterum hic Hermolaus inducit navarchum oratione prolixa suos hortantem ad opus ; et eum qui se obtulit, *fabrum lignarium* appellat ; recte, si *nauticum* intelligas, Venetis *marangon*.

Digitized by Google

sermonis Græci peritum et regionum urbis; qui promptissimo animo sese obtulit ad opus, dicens navarcho : « Rem mihi credite, et ego promitto « quod ipsum sanctum corpus salvum tibi ad navim « deferam. »

Cumque deliberasset negotium aggredi die aliquo turbido ac pluvio, crastinus mox talem ei se præbuit, ex quo divina voluntas evidentius patuit. Videns ergo naupegus consilium suum a Deo dirigi, cœlumque ex voto suo dispositum, nautica sese veste longa induit, et saccum (*a*) sumpsit, atque ad designatam sibi capellam accessit, ubi benedictum istud corpus in grandi lignea capsa reperit, in cujus operculo ab intus depicta erat figura expressumque nomen S. Athanasii : videbaturque ipsa capsa per capellam raptata fuisse a Turcicis canibus, erat enim aperta maleque composita. Tunc naupegus (*b*) acceptum corpus gloriosum immisit in saccum quem ferebat, sed minus quam ipsum erat longum, ideoque necesse habuit complicare ejus tibias (*c*) : itaque meliori ut potuit modo compositum ad hoc ut ipsum auferre posset, sub veste sua abdidit.

« Prodiens autem foras, in ipsa via haud longe capella prædicta vidit eminus contra se venientes sex Turcas : a quibus sibi metuens ingressus est Græcanicam quamdam maceriam (*d*), alicujus olim ut videbatur vineæ, tanquam necessitatis naturalis causa : ibidemque sanctum corpus abscondit, ut potuit, infra vepres, in loco vilissimo, ut videri non posset : et mox in viam rediit, ne quam suspicionem Turcis ingereret, simulabatque cœptum se iter prosequi. Interrogaverunt autem eum illi, quo iret et quis esset. Ipso autem respondente hominem se esse nauticum, atque ad navem redire; euntes porro via sua liberum quoque ipsum transire permiserunt, nihil ultra quærentes, uti voluntas Dei ferebat. Eos ergo procul transgressos videns naupegus extraque conspectum, regressus est ad tollendum sanctum corpus; quo sublato vehementissimus imber descendit e cœlo, tam opportune, ut non intermitteretur donec ad navem veniret inobservatus atque securus; non absque insigni Dei favore; neque enim crediderat naupegus futurum ut citra periculum grande tam longam viam emetiretur : quo autem evidentius appareret miraculum, mox ut in navim illatum est sacrum corpus, serenatum subito cœlum fuit.

« Tum desideratissimum thesaurum devote ac reverenter suscipiens navarchus (*e*), vovit sese illum portaturum Venetias, oblaturumque venerabilibus dominabus Sanctæ Crucis in Judaica. Deinde mandavit gubernatori abducere navim ab eo in quo stabat loco, ad alium magis securum : ad Columnas (*f*) dictum, ubi solent naves armari : ipse vero abiit terra ad negotia sua. Gubernator autem ad alium quam qui præscriptus erat locum navem applicuit. Noctu ergo cum revertisset navarchus, locumque considerasset attentius, utpote quem præcipua cura spectabat; minime securam esse stationem vidit, neque navim ibi esse ubi jusserat intellexit. Quo cognito dixit navarcho gubernator : Domine patrone, nihil formides : profunda hic enim aqua est plus quam novem passus.

« Acquievit ejus verbis navarchus : ipsa autem nocte gravis tempestas exorta est, judicabaturque necessarium esse ut pluribus anchoris firmaretur navis, prout navarchi jussu factum est. Sed nihil damni tempestas attulit, per Dei gratiam et gloriosi illius Sancti, cujus hic primum effulsit miraculum. Nam cum tempestas noctu exorta, mane cessasset, navis stetit prorsus immobilis. Quod admirans navarchus, « Quid hoc, inquit, est rei? An forte spu« ma intra navim est (*g*)? » Currentes et inspicientes navim nautæ renuntiarunt nullam ibi spumam esse. Tum jacta bolide placuit explorare fundum, et inventa est navis supra terram stare. Tum enimvero tam ipse quam cæteri omnes dixerunt : Eia! solis sancti hujus ac gloriosi Athanasii meritis ascribendum est, quod hæc navis, cum omnibus nobis, salva integraque permanserit, ab hoc tam grandi periculo : certo enim certius per eam quam sustinuimus hac nocte tempestatem, navis adhærens terræ debuisset dissolvi frangique in partes. Et sane quisquis rem intelliget pulcherrimum miraculum fuisse affirmabit, quod in tam sæva procella damni nihil sit passa navis, quam credere licet ea durante fuisse veluti a terra suspensam, meritis et intercessione S. Athanasii. Etenim ubi malacia rediit, non potuit in altum navis adduci, nisi levata onere, multisque viribus et machinis adhibitis : quod tamen etiam citra damnum est factum.

« Cum porro aliquanto adhuc tempore ibidem moram facere deberent, occasionem habuit navarchus interim scribendi Venetias, significandique prædi-

(*a*) *Lintea* in genere vertit Hermolaus.

(*b*) Idem describit prævium naupegi horrorem, ad conspectum sacri corporis in terram procidentis ac tremebundi, donec divinitus confirmaretur.

(*c*) Idem has tam notabiles circumstantias prætermittit, ex quarum una discimus non tantum incorruptum, sed etiam membris omnibus flexile fuisse corpus sanctum. Cætera quæ deinceps ille transilit plurima adnotare prætermitto : ad finem enim ei exhinc præcipitatur narratio, quæ vixdum bobis bene cœpta.

(*d*) Italice *un certo terzen Greco*.

(*e*) Addit Hermolaus, quod « allato cophino inter sericeas vestes illud jussit collocari. »

(*f*) Satis apparet designari locum qui hodie *Arsenale* vocatur, et lateris istius quod mare spectat fere tenet umbilicum : ut proinde videatur navis antea non longe ab ea ripa stetisse, unde proxime ad S. Athanasii templum ascendebatur; incuria autem gubernatoris solum ad eam partem fuisse provecta, quæ *Lavulaca* nunc appellatur.

(*g*) Italice *bava* : cum autem nequeat aqua, nedum spuma, navi recepta ipsam immobilem reddere, superstitiosæ alicujus inter nautas observationis suspicio mihi ex hoc loco hascitur.

Digitized by Google

eis dominabus Sanctæ Crucis in Judaica, quale munus eis donare vellet, corpus videlicet gloriosi S. Athanasii : ipsæ vero rem totam indicarunt reverendissimo domino patriarchæ Mozenico Justiniano (*a*). Qui ea intellecta dedit operam per mensem Februarium, ut priusquam prædicta navis ad nos appelleret, inveniretur aliquis Constantinopolitanarum rerum peritus, a quo haberi certa informatio posset pro exploranda veritate istius sancti corporis. Divulgata autem per urbem fama, repertus est quidam magister Jacobus, professione tonsor, origine Venetus, qui totis octodecim annis fuerat Constantinopoli commoratus ; ipsiusque sancti corporis optimam se dicebat habere notitiam, eo quod, cum esset familiarissimus calogero ipsius ecclesiæ, in quo ipsum servabatur, illud frequenter inspexisset.

« Hunc ergo arcersiit patriarcha, et caute cœpit examinare, interrogans primo de regione : quam ille respondit, Ixirolaphum (*b*) nuncupari Græce : ubi est columna altissima, sculpta (*c*) sicut illa quæ Romæ visitur ; et ex una quidem parte est locus qui nominatur Christus in cruce, ex altera S. Athanasius, totus autem locus dicitur Ixirolaphus. Quæsivit deinde reverendissimus patriarcha quantum ab eo loco distarent fora (*d*) ; respondit ille, ad duo vel tria passuum millia. Tum patriarcha, « An etiam aliæ ibi erant ecclesiæ ? — Sex, respondit ille, vel septem, sed ruinosæ, inter quas etiam « ecclesia S. Athanasii : cujus corpus ibidem haberetur in capella cooperta plumbo, intra arcam ligneam et pictam. » Interrogatus an aliquo in honore ipsum corpus ibi esset, respondit, esse apud Catholicos aliquos. Ad alia denique multa de variis minutioribus circumstantiis tonsor ille interrogatus respondit, quæ sigillatim hic recensere prætermitto brevitatis studio (*e*).

« Sed revertamur ad navim, quæ Constantinopoli solvens, cum itinere prospero Methonem (*f*) præterveheretur, visæ sunt obviam venire duæ naves, quas Venetorum esse rati nautæ, magna cum lætitia exspectavere, sperantes aliquid novæ rei ex illis discere de familiaribus suis, ut fieri assolet : apparuit deinde etiam navis tertia : quibus propius factis cognitum est Catalanorum eas esse naves, quibus nescio qua via innotuerat S. Athanasii corpus ea navi vehi, quemadmodum ex post secutis apparuit. Verum disponente sic Deo factum est, ut aliquanto infra navim Venetam appellentes illæ, non potuerint ipsi se applicare tam prope quam volebant, ad hoc ut corpus sanctum eriperent Venetiis, nihil minus quam quod Catalani meditabantur suspicantibus. Cumque sequenti nocte solvisset navis Veneta, iter suum prosecutura, litigium super ea re magnum exstitit inter Catalanos, elapsam e manibus navim Venetam conspicatos, quemadmodum postea Venetiis certo innotuit per ipsosmet Catalanos, qui iis navibus vehebantur, atque appulsi in Catalauniam commorantibus istic mercatoribus Venetis narraverunt quæ contigerant in via circa Venetam navem.

« Hæc ergo per Dei gratiam et Sancti sui merita sic liberata in Istriam appulit, ubi navarchus excensionem fecit et Venetias venit : ipsa dein vela fecit versus portum, notabili spatio foris extra fucam (*g*). Ad eam ibi consistentem navarchus rediit, cum duobus nepotibus ac tribus famulis suis in cymba, salvus quidem, sed non sine labore, quia

(*a*) Nemo alius hic intelligi potest, quam primus Venetiæ urbis patriarcha, ut infra dicitur ; et ut proprio eum nomine Hermolaus, qui optime norat, appellat, B. Laurentius Justinianus, eum titulum consecutus a Nicolao V anno 1451, et vita functus anno 1455, 8 Januarii, uti ex epitaphio constat. Ideoque initio hujus historiæ, ubi notabatur absolute mensis December anni 1454, posui, « sub annum 1454, » a Januario scilicet proximo inchoandum. Neque enim alia eo vivente geri potuissent, quæ proximo Februario, Aprili et Maio gesta esse infra narrantur. Sed quomodo hic Mocenigi nomen additur cognomini Justiniani, non Laurentii ? An ex Mocenniga familia fuit mater Quirina ? ut hujus quoque cognomen cum paterno cognomento usurparit ? an vero gens Justinianæa in duos divisa ramos, altero nomine addito distinguebatur ? Veneticæ nobilitatis studiosis considerandum hoc relinquo : sic enim clare scribitur : « la Signoria reverendiss. de monsignor patriarcha Mozenigo Giustinian. »

(*b*) Recte ac vere Ξηρόλοφος, id est *Aridus collis*. Est autem ultimus et maximus e septem, quibus secundum Bosphori littus spectatur civitas velut vallata. Describit eum accurate Petrus Gillius lib. IV *De topographia Constantinopolitana*, cap. 7 : libro autem I, cap. 18, ait, « plus minusve duodecim millia passuum in circuitu complecti, ac plusquam tertiam urbis partem continere ; » sed ea haud dubio laxior acceptio est.

(*c*) Etiam hujus columnæ, quam Arcadius imperator exstruxit, et statua sua desuper collocata ornavit, exactissimam descriptionem habet idem Gillius dicto jam lib. IV, cap. 7. Est autem columna *scapus*, ut idem ait, « scalptus pugnis variis ; et scalptura procedit in modum columnæ, quæ Romæ Trajano sacra est, inter elices binas cochleæ more surgentes. »

(*d*) Italice pluraliter *dalle piaze* : Quamvis autem singulæ regiones urbis sua haberent fora, et quædam plura, unumque esset nominatius cæteris, Forum antonomastice dictum, alias a Constantino auctore appellatum : apparet tamen certum aliquem locum intelligi, in plura divisum fora, unde determinata posset distantia accipi ; et hunc puto ad ripam Bosphori concipiendum extra urbis mœnia, ubi singulæ nationes suum dictinctum forum et consequenter etiam stationem haberent cum suas merces venum exponerent, ut passim in magnis ad mare aut flumina laxiora emporiis fieri scimus ; adeo ut proprie hic intelligatur peti, quantum a ripa sive littore distaret S. Athanasii ecclesia, sive locus in quo stabat columna.

(*e*) Totam hanc inquirendi diligentiam Venetiis adhibitam, et quæ deinceps sequuntur ad sancti corporis veritatem comprobandam, transilit Hermolaus.

(*f*) Methone Messeniæ oræ urbs antiqua, in extrema Peloponneso, ubi Archipelagum totum emonsæ naves Adriaticum mare versus cursum flectere incipiunt.

(*g*) Italice, *verso el porto di fuora della Foca un grand pezzo*. « Locus qui hodie la Fose dicitur, et

Digitized by Google

ventus vehementior insurrexerat. Dominus autem patriarcha intelligens advenisse navim, auferri ab ea sanctum corpus jussit : sed quia invalescebat ventus, opus fuit mittere onerariam robustiorem (*a*), et hæc ipsa ubi in mari fuit nonnulli ex navicularis nauseam pati cœperunt, alii autem turbari propter violentiam tempestatis. Cum autem accesserunt ad navim, viderunt cymbam navarchi abnavigasse cum sancto corpore; ideoque mutuo se animantes dicebant : « Eia insequamur cymbulam is-« tam ; ut auxilio ei esse possimus, si quid forte si-« nistrum contingat. » Verum navigabat illa tam quiete, ut supra marinos fluctus, non cymba, sed avis volare videretur ; et per Dei gratiam salva citra periculum appulit ; cum oneraria patriarchalis nonnisi multo cum labore viam ac portum tenere potuerit. Et tamen cymba illa, præter sacrum corpus, sex homines ferebat, et varias insuper merces, pondus ipsorum vectorum multum superantes.

Veritas sancti corporis a patriarcha examinata et probata. Translatio ejusdem solemnis ad ecclesiam Sanctæ Crucis.

« Detulit autem cymba illa corpus sanctum usque Castellum (*b*), ubi illud præsentatum est reverendissimæ dominationi D. Mocenigi Justiniani, primi Venetiarum patriarchæ, qui jussit ut secreto deportaretur ad dominas Sanctæ Crucis in Judaica, districte prohibendo ne illi honor aliquis aut reverentia exhiberetur, priusquam certior esset factus ipsum vere esse corpus S. Athanasii, doctoris Ecclesiæ catholicæ, qui fecit pulchrum istud symbolum quod incipit : *Quicunque vult salvus esse, ante omnia opus est ut teneat catholicam fidem.* Volens ergo de re tota certificari, quamvis jam antea locutus fuisset cum supradicto Mag. Jacobo tonsore, qui sæpius visitaverat et inspexerat ipsum sanctum corpus, uti supradictum est; statim tamen atque navis appulit, jussit dominatio sua patriarchalis illum accersiri, simulque naupegum qui gloriosum corpus ex sua capella Constantinopoli abstulerat; cum unus nihil sciret de altero, et naupegum nunquam allocutus fuisset nedum examinasset tonsor prædictus.

« Tum hoc præsente cœpit patriarcha, juxta ea quæ antea ex tonsore audiverat, interrogare naupegum, unde corpus illud sustulisset. Qui respondit, E regione et civitate Constantinopolitana. Ex quo vico? inquit patriarcha. Ex eo, respondit naupegus, qui Ixirolaphus dicitur, ubi est columna grandis et pulchra. De qua ecclesia ? inquit. De ecclesia S. Athanasii, respondit alter. Ille iterum, De qua capella ? De una, retulit alter, quæ plumbo tegitur. Interrogatus autem de forma sepulturæ, respondit, capsam fuisse ligneam : sed et de signis unde cognosci distinctius posset requisitus, dixit aforis et deintus pictam esse. Quin et circa ipsas figuras ibidem depictas examinatus, respondit figuram abintus videri S. Athanasii. Denique ad omnem quæ sibi fiebat quæstionem respondit naupegus ita congrue et conformiter ad ante relata a tonsore, ut dubitari non posset, quin omnia cum veritate consisterent ; et dominatio sua patriarchalis, cum omnibus super eo negotio constitutis, satisfactum sibi plenissime fateretur ; quia autem tonsor antea dixerat, ipsum corpus sanctum habere retro in tergo duas maculas nigras, etiam hoc exploratum fuit, inventæque reipsa maculæ illæ sunt. Postremo interrogatus naupegus, num de illo corpore fama esset certa et constans, ipsum esse S. Athanasii doctoris Ecclesiæ, respondit omnino talem ibi esse.

« Alterum præterea testimonium veritati prædictæ obtigit hoc modo. Nobilis quidam e familia Justinianæa, Constantinopolim propter quædam negotia sua erat profectus, eo tempore quo istic grandis pestilentia sæviebat : a cujus contagione ut securior et remotior esset nobilis prædictus, hospitium sibi delegerat apud illum sacerdotem, in cujus cura erat prædictum sanctum corpus ; cumque eoque manserat mensibus sex, ab eodem linguam Græcam discens, et interea sæpius ipsum sanctum corpus inspiciens. Hic interrogatus num illud agniturus esset si videret, respondit, se id non posse promittere, eo quod jam anni sex transissent ab eo tempore quo ultimum vidit ; unum tantum se recordari, quod scilicet digitus unus deesset manui dexteræ. Rogatus deinde est ut dignaretur per sese accedere ad moniales Sanctæ Crucis in Judaica : quod ille libenter fecit : statimque ut vidit manum digito mutilam, Certissimo, inquit, hoc est corpus quod vidi : digitus autem qui hic deest, servatur ab antiquo in ecclesia S. Laurentii Venetiis (*c*).

olim (ut videtur) dicebatur *la Fucca*, tribus milliaribus Italicis distat ab utroque portu, id est a portu Malemoci, quem intrant majores naves, et a portu Littoris seu del Lido, quem etiam mediocres intrare solent. Locus vero *Fose* dictus, extendit se ad duo Germanica milliaria quoad latitudinem et longitudinem, in quo aqua est satis profunda et mare nudum, ita ut facile possint projicere anchoras, et ibi sistere naves donec habeant tempus commodum intrandi et auxilium periti ductoris, qui naves per profundum recurvumque meatum ad portum introducat, ne ad arenam impingentes prope portum (ut præsidentioribus solet nonnunquam contingere) naufragium faciant. »

(*a*) *Onerariam* etiam vertit Hermelaus, Italice *peota*.

(*b*) Exigua insula, ubi prima Veneti episcopi sedes fuit, unde et Castellanenses episcopi dicebantur, estque civitati ex parte orientali extima, eique per pontem connexa ipsum Portum proxime prospiciens.

(*c*) Sanctimonialium hæc est ecclesia, ei in qua S. Marci basilica est insulæ vicinior, in qua etiam est ecclesia S. Georgii Græcorum.

Digitized by Google

« Maxima præterea et exactissima diligentia nostri reverendissimi domini patriarchæ actum est, ut plura alia veritatis prædictæ argumenta clara haberentur, a die decima (*a*) Aprilis, usque (*b*) in diem undecimam Maii : tempus enim intermedium totum exactum est interrogandis et diversimode examinandis, tam ipso naupego, qui corpus a capella S. Athanasii sustulisse se affirmabat, quam navarcho seu patrono ipsius navis, omnibusque iis, a quibus indicium aliquod vel documentum haberi circa rem istam posset, ad certo dilucideque sciendum ipsum esse verum corpus S. Athanasii. Habita igitur tam plena certitudine, magno cum fervore convertit se sua reverendissima dominatio ad honorandum tam sacrum pignus ; neque patriarcha tantum, sed et multi alii episcopi ac prælati, ipseque illustrissimus senatus Venetus cum omni populo, consenserunt ad celebrandam, quam maxima fieri posset et conveniebat pompa, translationem gloriosissimi istius sancti, quem Deus ipse, per tam evidentem demonstrationem veritatis, singulari prorsus honore dignum significarat.

« Parata sunt autem omnia huc spectantia in Dominicam infra octavam Ascensionis sanctissimæ : quando sub auroram misit dominatio sua reverendissima, qui sanctum corpus secreto transferrent, a Sancta Cruce in Judaica, ad ecclesiam S. Marci : ubi debita cum devotione et reverentia collocatum fuit supra aram principem, pannis aureis pretiosissime splendidissimeque vestitam. Præparatum insuper fuerat ex maximis navibus, inter sese firmiter concatenatis contabulatisque, pegma spatiosum, instructum sedilibus, pannisque sericis diversi coloris aureisque speciosissime adornatum, ut gravissimum cominus eminusque intuentibus præberet spectaculum. Competenti autem hora convenerunt reverendissimus dominus patriarcha cum suis suffraganeis (*c*), et D. episcopus Patavinus (*d*) cum aliis episcopis et prælatis, qui tunc Venetiis inveniebantur quindecim aut sedecim, mitrati omnes : item cunctæ sacerdotales congregationes numero novem, cunctique religiosi cum suis capitulis solemniter apparatis, intra suas quique planas naves. Tum quatuor majores scholæ cum suis luminaribus, ac denique serenissimus princeps (*e*) cum suo nobilissimo ornatissimoque senatu, ad debitam reverentiam sancto corpori exhibendam.

« Verum ubi hæc splendidissima pompa (*f*) ad aream S. Marci appulit, vehementior mari incubuit ventus, quam processioni ordinate faciendæ convenire videbatur per aquas sic turbatas. Procedendum nihilominus censuit reverendissima sua dominatio, confidens in Domino et servo ejus. Itaque procedere cœperunt primum quatuor scholæ, tum religiosi, deinde congregationes, ac denique capitulum S. Marci cum illustrissimo senatu. Quibus procedentibus, jussit patriarcha ut episcopi octo pontificaliter vestiti atque mitrati subjicerent humeros sacro feretro, collocando supra contabulationem prædictam loco excelso et eminenti, prout factum, sedentibus circumquaque reverendissimo patriarcha cum episcopis et prælatis, serenissimoque principe et senatoribus ejus. Quibus omnibus in destinata sibi sedilia receptis, posuit ventus, conquievit mare, et facta est tranquillitas magna et admirabilis.

« In hunc modum discessum a littore est versus Judaicam, magno cum jubilo et lætitia universorum, personantibus tubis tibiisque et omnis generis instrumentis musicis. Excensionem autem omnes fecerunt eodem quo venerant ordine, scholæ, religiosi, congregationes sacerdotum, et cæteri ad parochiam S. Euphemiæ (*g*), atque ad Sanctam Crucem processerunt per insulam, totam virentibus ramis herbisque instratam ac convestitam : campum vero illius omnem implebant tentoria, ordinate atque devote disposita. Interim paulatim adnatabat machina, sanctum corpus cum suo reverendissimo ac serenissimo comitatu ferens : quæ ubi etiam ipsa in modum currus triumphalis applicuit, progredientibus obviam pluribus parochiarum Venetarum plebanis, cereos grandes ardentes gestantibus, sublatum est feretrum humeris prædictorum prælatorum, atque intra ecclesiam Sanctæ Crucis delatum, in ejusque medio impositum excelso pegmati ad id præparato.

« Neque vero sine mysterio fuisse videtur, quod prælaudatus navarchus ejus sancti corpus, qui dum

(*a*) Anno 1454 Pascha fuit 21 Aprilis : cœptum ergo examen ante hebdomadam sanctam, die Jovis post Dominicam Passionis.

(*b*) In Italico dicitur « usque in diem translationis, qui fuit undecimus Maii. » Verum inferius dicitur Translatio facta « Dominica infra octavam Ascensionis, » quæ Dominica eo anno, littera Dominicali F, fuit dies 2 Junii. Itaque cespitationem scriptoris claram corrigens, delevi verba loco non suo posita. Voluit fortasse auctor dicere, 2 Maii finito examine, constitutum fuisse, ut fieret solemnis translatio jam dicta Dominica. Nec vero apparatui necessario brevius tempus, quam trium hebdomadarum, sufficere poterat ; tot autem præcise numerantur ab 11 Maii ad 2 Junii.

(*c*) Chorepiscopos intellige, pro ecclesiis Castellana et Gradensi sub uno Veneti patriarchatus titulo unitis.

(*d*) Fantinus Dandulus, nobilis Venetus, Patavinæ Ecclesiæ præfuit ab anno 1448 ad 1459.

(*e*) Franciscus Fuscarus, dux seu princeps Venetiarum, ab anno 1423 ad 1457, longævo regimine id assecutus, ut successorem vivus acciperet ; quod ei mortem acceleravit.

(*f*) Totam hanc pompam prætermittit Hermolaus : econtra primam receptionem, qua sanctum corpus ad Castellum excepit patriarcha, commendat a festivo apparatu totius prope civitatis in occursum effusæ, et gratiarum ægris corporibus impetrandarum spe visere ac contingere gestientis.

(*g*) Parochia S. Euphemiæ in ipsa Judaica, inter 110 parochias urbis Venetæ censetur ultima, vulgo *S. Fumia*.

Digitized by Google

vixit pro fidè sanctæ crucis adeo viriliter decertavit, donandum censuerit ejusdem Sanctissimæ Crucis ecclesiæ : quandoquidem etiam Domino Deo placuerit, ut vitam finiret atque ad perpetuam gloriam transiret in pervigilio Crucis inventæ. Collocato autem, ut diximus, corpore, recitata fuit brevis oratio, qua Deus laudabatur de tali dono ac munere, huic benedictæ civitati Venetiarum oblato, quod esset verum corpus unius ex sanctæ Ecclesiæ doctoribus. Actæ deinde gratiæ sunt reverendissimo D. patriarchæ, omnibusque episcopis et prælatis eum comitantibus, tum serenissimo principi totique illustrissimo senatui, et omnibus eos secutis, de tali ac tanto honore.

« Neque vero ab hominum memoria visa est solemnitas tam ornata tamque devota. Rapuerat illa omnium oculos animosque statim a principio, quando sanctum corpus deferebatur ab ecclesia S. Marci ; magis vero in progressu per aquam : maxime autem dum poneretur loco suo, cum tanta quiete ac reverentia, in adeo grandi populi undique affluentis multitudine, ut nullus strepitus, nullum unquam scandalum fuerit notatum, nihil etiam amissum perditumve. Quare consolatissimi omnes recesserunt, agnoscentes rem totam certissimo actam esse ex Dei omnipotentis voluntate, ad honorandum Servum suum in hoc benedicto loco Sanctæ Crucis : quod et demonstrare non cessat quotidianis evidentibusque miraculis ac signis, quæ isthic divina majestas operatur, in favorem omnium qui se meritis et intercessioni S. Athanasii commendant. Unde licet probationes prædictæ deficerent, ad declarandum quod hoc sit verum corpus S. Athanasii, qui scripsit pulchrum istud symbolum, *Quicunque vult salvus esse ;* miraculosæ tamen gratiæ, quas fecit Deus specialibus quibusdam personis, ad ipsum symbolum ejusque gloriosum auctorem pie devotis, sufficerent ad plenam certitudinem faciendam. Aliquas earum, ne longior prolixitas fastidium pariat, hic consequenter subnectam. »

Miracula S. Athanasii præcipue post translationem corporis.

« Primum quod S. Athanasius fecit miraculum, censeri debet suavissimus odor, procedens ab ejus corpore, eo in loco in quo fuit depositum, cum maxima circumstantium omnium admiratione. Quanto enim ad eum locum quisque accedebat propius, tanto magis illum suavitusque percipiebat, et cum stupore dicebat : Quæ ista est fragrantia ? quam mirabilis ! In ipso autem suæ translationis glorioso die, quacunque sacrum corpus transibat, idem odor percipiebatur.

« Fuerat præsens Venetiis juvenis quidam Parmensis, cum sacrum corpus ex navi elatum primo deponeretur apud Sanctam Crucem : huic deinde pestis advenit : qua invalescente, apparuit ei noctu sanctus quidam episcopus, eumque confortans : « Ne animum, inquit, desponde : sed vade ad Sanctam Crucem in Judaica, ibique devote recitans ter *Pater* et *Ave*, jube tibi admoveri reliquias illius Sancti, et statim liber eris. » Fecit postridie quod jussus erat æger circa horam Vesperarum, accessit ad ecclesiam Sanctæ Crucis, ubi reperit occupatos sacerdotes in sancto corpore apte decenterque collocando ; reliquias ejus affectæ corporis parti admovit, moxque convaluit : quod cum ejus quidam proximus consanguineus, in cujus comitatu advenerat, dubitaret credere : « Tuis, » inquit juvenis, « manibus explora num veritatem loquar. » Exploravit ille, et ita rem se habere cognovit ac credidit.

« Mulier quædam gravissimam patiebatur infirmitatem per annos quindecim, qua omnes ejus nervi contrahebantur, adeo ut toto corpore assiderata instar paralyticæ tremeret. Nulli eam medici, medicinæ nullæ juvare potuerant ; sed magis magisque aggravabatur malum. Cum ergo intellexisset delatum esse Venetias gloriosum corpus S. Athanasii, sæpius sæpiusque ejusdem precibus se commendare cœpit. Quadam autem die plus solito patiens, auxit etiam devotionem ac fidem, rogans Deum per benedicti illius Sancti merita, ut siquidem saluti animæ suæ expedire cognosceret, hanc infirmitatem a se auferret. Et hanc orationem faciens melius sibi fieri sensit, ipsoque die persanata exstitit, nec amplius morbum illum est passa.

« Mulier quædam, totis quatuor mensibus cum maximo capitis cruciatu conflictata, nec minori in brachio, statim ut se commendavit S. Athanasio utriusque membri sanitatem obtinuit, et utriusque cereum simulacrum attulit, ad visitandum sanctum corpus cum gratiarum actione veniens. Alia mulier filiolum habebat, capite tantum inflato ut nullam lucem oculis admitteret : posuit autem eum super altare S. Athanasii, et puer coram multis præsentibus aperuit oculos ac clare videre cœpit. Tertia, eaque nobilis continuo anno brachium dolebat adeo graviter ut ipsum nulla posset ratione movere : quæ Sancto se commendans, et *Quicunque* recitans, atque affectam partem cruce signans, subito liberatam a cruciatu illo sese experta et mirata est.

« Altera rubrum in facie morbum patiebatur, nec a medicis vel medicinis ullum ferebat auxilium : quare multum anxia decrevit visitare corpus S. Athanasii, coram quo orans dixit : « Domine Deus, « per merita hujus gloriosi Sancti, dignare mihi red« dere sanitatem, quam medici ac medicinæ restitue« re nequeunt : » tum globulorum precatoriorum sertum, quod corpori sancto admoverat, applicuit vultui, eo se loco devote signans ubi malum sedebat, et sanata fuit. Nobilis quidam grandi et continua, quam patiebatur, febri ad mortem adductus, vovit prædicto glorioso Sancto, quod si a febre liberaretur, nullum alium ad locum prius iret, quam ad visitandum ejus corpus, ibique pulchram missam cantari faceret : moxque sanatus votum suum cum singulari devotione implevit.

Digitized by Google

« Mulieris cujusdam infirmus filius magis magisque quotidie vergebat ad mortem : sed ad votum matris, ceream pro eo statuam cum missa, si sanaretur dicenda, promittentis, subito convaluit. Alius puer, quatuor mensium spatio assideratus, erat sub cura medicorum ; sed eam nihil proficere experiens mater huic glorioso Sancto eum commendavit, et brevi spatio persanatum habuit. Juvenis quidam incurabili infirmitate novem annis laborans, signavit se candela quæ corpus sacrum attigerat, subitoque convaluit, atque vovit ipsum sanctum corpus visitare : sed quia votum implere neglexit, eadem ipsi infirmitas et multo quam antea gravior rediit. Femina quædam habebat filium qui spatio quinque mensium diu noctuque non desinebat ejulare, præ cruciatu quem sustinebat : quod cernens afflicta mater pueroque compatiens, recordata est hujus benedicti sancti, vovitque deferre filium in ecclesiam ubi ejus corpus servatur. Nec mora : sanatus est puer, et votum suum læta mater implere festinavit.

« Alia femina, quadam sui corporis parte impedita, commendabat se variis quibus devote afficiebatur sanctis, præcipue in eorumdem festivitatibus gratiam postulans sanitatis : denique etiam ad S. Athanasium se convertens, subitoque curata, nescivit cuinam potissimum, ex pluribus quos invocaverat, acceptam deberet sanitatem referre. Hinc vario cogitationum æstu jactata cum multum anxiaretur, et die quadam orto inter ipsam et consortem litigio coacta fuisset domo egredi, denuo se commendavit S. Athanasio, dicens : « O sancte « Athanasi, si tu es ille per cujus merita Deus mihi « contulit sanitatem, fac obsecro ut domum reverter « tens pacem inveniam : » eodemque die desideratæ gratiæ compos facta, vitam deinceps cum consorte egit in pace, quemadmodum antea.

« Triremis quædam peregrina jactabatur tempestate in mari, cum superveniens fluctus quindecim ex eo homines rapuit, et cæteros ita conterruit, ut de vita sua desperantes peccata invicem confiterentur. Erat inter eos quidam, qui Constantinopoli exsistens fuerat devotus S. Athanasio : huic ergo votum facit ; et ecce fluctus ab alio latere in navim veniens ipsos illos quindecim quos prior excusserat in eam reposuit, factaque est subito tranquillitas magna. Scientes autem quod corpus S. Athanasii Venetiis jam esset, quam primum potuere istuc venerunt : votoque quo erant obligati expleto, sanctimonialibus narraverunt miraculum quod sibi acciderat.

« Nobili cuidam matronæ famula erat assiderata, multumque afflicta, eo quod nullam haberet absque subaxillaribus fulcris gradiendi facultatem. Huic in visione apparuit episcopus quidam dicens : « Vade « ad Sanctam Crucem in Judaica, et isti Sancto te « commenda : ipse enim, Dei gratia mediante, te « sanabit. » Evigilans porro dixit dominæ suæ quæcunque viderat et audierat, rogans ut ipsam duceret ad Sanctam Crucem, ubi est istud corpus sanctum. Ipso ergo illo matutino tempore deduxit eam matrona prædicta cum suis furcillis ad prædictum sanctum, mandans duobus famulis ut eam de cymba elatam carrucæque impositam veherent ad ecclesiam : quæ multum devote se commendavit benedicto isti Sancto, ac deinde domum revecta est cum domina sua. Sequenti autem nocte apparuit eidem episcopus prædictus, eamque palpavit per omnes eas partes corporis in quibus erat assiderata : dixitque, « Scias te esse sanam ; » abstulitque furculas juxta positas, detulitque ad alteram cubiculi partem. Evigilans autem illa somniasse se credebat, atque ad furculas capiendas manum extendens, deesse illas deprehendit. Tentavit ergo num absque iis movere se posset, movebatque se optime : quare subito assurgens, maxima cum lætitia perrexit ad cubiculum dominæ suæ ; et quidquid acciderat sibi eidem narravit. Die autem facto venit ad Sanctam Crucem in Judaica cum gaudio magno, curavitque ibi cantandam missam in honorem hujus gloriosi S. Athanasii : et in monumentum facti in se miraculi ibidem appendit furculas suas, laudans Deum et hunc benedictum Sanctum, qui tam pulchrum miraculum in se fuerat operatus.

« Vir quidam honestus ex Pastena et duo ejus filii patiebantur gravem infirmitatem : cumque ei venisset in memoriam egregia festivitas qua celebrata fuerat S. Athanasii translatio, eidem sese et filios suos devovit : eademque hora sanati sunt omnes ab infirmitate illa. Similiter subito convaluit puer, quem animam agere videns mater, eidem Sancto devoverat. Mulier quædam ex Herza, mensibus octo infirma, et tam dire cruciata ut diu noctuque vociferaretur ejulans, nulloque invento remedio ad mortis articulum deducta judicaretur ; recordata est gloriosi S. Athanasii, eique se commendavit cum desiderio tangendi aliquid de reliquiis ejus. Venit autem ei in mentem annulus, quem ab episcopo Patavino acceperant reverendæ matres monasterii a corpore Domini nuncupati, qui aimulus sancti corporis attactu erat consecratus. Petiit ergo illum sibi afferri ex dicto monasterio, allatumque posuit eo loci ubi majorem sentiebat cruciatum, ac subito dormire cœpit, viditque pueros multos albis vestitos, interque eos virum illustrem, et qui dixit : « Quid tibi est mulier ? » Illa vero, « Ah ! malum grande. » Ipse autem capiti ejus imposuit manum dicens : « Redde te mihi « sponte, nullum enim amplius malum senties. » Tunc illa curiosius intuens vidit eum esse absque capite : et experrecta narravit viro suo per ordinem quæ viderat. Cui vir suus : « Scias, inquit, « eum sanctum, qui habetur ad Sanctam Crucem, « cuique te commendasti, non habere caput. » Ab eaque hora et deinceps remansit sana ab omni infirmitate.

« Mulier alia, a primis pueritiæ annis, maximum

dolorem patiebatur in tibia ex quodam ejus defectu; adeo ut nonnisi pauxillum posset ambulare. Cum igitur annis multis eam infirmitatem tolerasset, commendavit se S. Athanasio, cui jam antea multum devota fuerat, haud paucis ab eo gratiis aliis munerata. Quamvis autem difficilis impetratu ipsi videretur sanitas sua, cum magna tamen fiducia et devotione etiam hanc gratiam ab eodem decrevit petere, votis et precibus ad eum directis: subitoque liberam se sentiens, ambulare cœpit, solita deinceps dicere sæpius, quod libenter fecisset manus unius jacturam pro facultate ambulandi obtinenda. Quare ex eo quod sibi acciderat consolatissima remansit, nec videbatur expleri posse agendis Deo gratiis et benedicto ejus Sancto, pro favore tam singulari. Infans quidam ita leprosus in mundum natus erat, ut cum fasciæ ei ac panni mutarentur, carnes deciderent et tenella ossa totius corporis nuda apparerent. Non audebat illius mater medicamentorum quidpiam admovere ei, metuens ne pejus exinde haberet: solum cum devotione et fide maxima recursum habuit ad S. Athanasium: cui mox atque votum fecit, infans totus sanus integerque apparuit, tanquam nihil mali unquam passus.

« Juvenis quidam, annis quatuor incurabili consumptus lepra, erat a medicis depositus: quare ad S. Athanasium vota et spem convertit, ac subito melius habere cœpit, cuteque siccata nihil ei veteris morbi remansit præter exiguum vestigium, eo loci ubi primum apparuerat. Erat autem tunc dies Sabbati, Lunæ autem sequenti venit ipse ad visitandum benedictum hunc S. Athanasium: et in memoriam tanti miraculi, posito veteri, assumpsit nomen Athanasii. Puer quidam annis jam tribus quartana laborabat febri admodum vehementi, et nullum in medicis aut medicinis reperiebat levamen, donec pater suus eum commendavit S. Athanasio, cujus meritis ille mox persanatus fuit. »

De cultu sacri capitis in Hispania et Gallia.

Sacrum S. Athanasii corpus, non modo nunc carere capite deprehendit R. P. Aloysius Carnolius; sed a principio suæ ad Venetos translationis absque eo fuisse, manifeste apparet ex verbis supra relatis, cum S. Athanasius moribundæ mulieri esset sine capite conspectus. Quamvis enim in tota præcedenti narratione et examine, super allati aut afferendi corporis veritate habito, nulla fiat mentio capitis deficientis; satis tamen id colligitur, primo ex verbis nobilis illius Veneti, qui dubitabat an sæpe sibi visum corpus esset agniturus, post annos sex quibus Constantinopoli non fuerat, nisi ex digiti unius defectu; ex duabus maculis nigris, in tergo ejusdem corporis requisitis, juxta Jacobi tonsoris testimonium. Quanto enim distinctiora magisque obvia indicia seu signa distinctiva desumi potuissent, ex forma et statu vultus integri, aut extremitatibus narium, aurium, vel labiorum deficientium minuti; qualia in plerisque eorum, quæ post mortem integra quadamtenus monstrantur, corporum sanctorum passim conspexisse memini? Deinde ordinarii sacci mensura, qui corpus capere non potuisset, nisi flexis in tergus pedibus immissum foret; suadet, capite imminutum fuisse truncum, nam etiam hoc altius sacco exstitisset, nec sivisset naupego eumdem saccum abscondere sub eo quem indutus erat bardocucullo: absque illo autem sarcina, haud multo plus quam tres et medium pedes longa, deferri sub axilla haud difficulter in sacco potuit.

At quonam delatum caput dicemus? Venetiis creditur, pridem illud Romæ haberi. Id si fuit, admodum pridem fuisse oportuit: nam modo nulla ejus ibi notitia aut memoria. Fr. Gregorius Bravus de Sotomayor, in historia monasterii Vallis-Venarum vulgo Valvanera, in termino Calagurritanæ diœceseos, part. 1, cap. 8, f. 40, inter alia argumenta quibus conatur probare, veram esse traditionem loci, quo creditur S. Athanasius Alexandriæ episcopus ibidem persequente ipsum Constantio, delituisse, et cœnobii coquum egisse, quarto loco allegat, « quod hac traditione instante, antiqui Patres hujus cœnobii a quodam summo pontifice adepti sunt casulam S. Athanasii, et caput cum lingua: quæ honorifice asservantur inter alias reliquias in majori ara. » Traditionem ipsam probare non possum: ideoque Antonio de Yepez magis assentior, coquum monasterii Athanasium, cujus ibi memoria cum sanctitatis opinione vigeat, et cujus occasione nata sit opinio de latebra S. Athanasio Alexandrino isthic præbita, fuisse ordinis Benedictini monachum. Idem cum Yepesio censet Tamayus de Salazar ad hunc diem, in suo Martyrologio Hispanico: neque movetur eo argumento Bravi, « quod fere in omnibus privilegiis, gratiis et indulgentiis, quibus hunc locum locupletarunt summi Romani pontifices, asseritur ea illos concedere in honorem B. Mariæ et S. Athanasii doctoris magni, qui in illa habitavit domo; et quod Innocentius III pontifex maximus, qui Ecclesiam ad an. 1117 gubernavit, et Athanasii Vitam scripsit, concessit huic domui magnas indulgentias, contemplatione sancti Doctoris, referens habitaculum in ea. » Si tamen pars altera traditionis de casula, capite, lingua Romam allatis subsistit, quam credere volo ipsarum reliquiarum exhibitione præsenti probari posse; eo illa evaderet verosimilior, quo integritas hactenus servatæ linguæ vero quoque similius facit ex corpore hactenus integro ipsam esse.

Verum Hispanis adversantur Franci, apud quos in diœcesi Turonensi pagus est, *du Serrin* dictus, in eoque ecclesia parochialis, quæ S. Athanasii Alexandrini caput hodieque ostentat: quod, uti super his rogatus R. P. Guilielmus Quirini nobis scripsit, « creduntur Alexandria attulisse et isthic deposuisse domini de Sanblanse, pagi Serrenio vicini, qui et duces Andegavenses olim et reges Hie-

Digitized by Google

rusalem. » Tabulæ geographicæ tertia ab urbe leuca notant oppidum *Samblançay*, eique ad occidentem vicinum *le Serrain*, in quo jam dictus Pater (quem suus pro hoc opere zelus compulit ipsummet eo ire) invenit an. 1676 « caput S. Athanasii, argenteo capiti inclusum, et honestius quam alias viderat asservatum, sed absque scripturis ullis : » accepit tamen a pastore « loci, qui in apostolicis litteris appellatur S. Athanasii, » exemplar archiepiscopalis mandati ante non multos menses editi, quod ex Gallico placet Latinum facere.

« Michael, Dei misericordia et sanctæ sedis apostolicæ gratia archiepiscopus Turonensis, charitativis fidelibus nostræ diœcesis salutem et benedictionem in Domino Jesu Christo, qui est Deus pacis et charitatis. Nescio quomodo fiat, ut res magis sanctæ et majori veneratione dignæ, majori plerumque premantur pauperie. Certe non absque gemitu nostro intueri possumus, veterem illam Serrinii ecclesiam, non minus antiquitate sua quam pretiosarum reliquiarum thesauris commendabilem, eo redactam paupertate loci ut ruinam undique minitetur. Cogimur ergo charitatem fidelium diœcesis nostræ et aliarum implorare, ut conferre velint aliquid de suo abundanti ad restaurationem istius loci, supra quem eam benedictionum cœlestium largitatem effudit cœlum, quam testantur indulgentiæ plenariæ eidem concessæ, intuitu magni S. Athanasii, cujus caput illa integrum possidet, cum aliis pluribus pretiosis reliquiis : quarum indulgentiarum thesaurus aperietur ad primas Vesperas festi ejusdem Sancti, prima die proximi Maii, omnibus personis charitativis, qui de suo illic tribuent aliquid, pollicendo, quod futuri sint participes, generatim et particulatim, omnium precum, quæ ibidem loci fient. Dilectos autem nostros priores et curatos vicinos exhortamur, ut cum sua quisque plebe illuc processionaliter accedant, reddentes vota sua ; et commissos sibi populos efficaci exemplo ad idem præstandum invitantes, ut scilicet præsentes adsint processioni et prædicationi ibidem faciendæ, et cum benedictione sanctissimi Sacramenti terminandæ. Datum Turonibus, sub signo nostro et sigillo archiepiscopali, cum subsignatione secretarii quoque nostri, XVIII Aprilis 1676. »

Non est meum componere controversiam, quæ hinc exsistit inter Hispanos et Francos : nam si his difficile est probare, Alexandria acceptum esse quod habent caput ; nihilominus laborabunt Hispani, ut probent se Roma accepisse quod obtinent. Si objiciatur Hispanis credibile esse, reliquias quas ostentant, capitis præsertim et linguæ, esse fortassis illius coqui, unde sumpta occasio comminiscendi incolatum S. Athanasii episcopi in illo loco : reponent Hispani, æque facile fieri potuisse, ut ex Constantinopolitano potius quam Alexandrino patriarchatu acceperint Galli caput cujuspiam S. Athanasii episcopi, puta Corinthiorum, qui colitur 5 Maii. Ad hæc, quam est incertum an coquus ille sanctus unquam in rerum natura fuerit, aut saltem an Athanasii nomine appellatus ; tam videtur certum casulam simul asservatam cum capite signum episcopi esse, non fratris laici : itemque sola cranii ossa, omni carne nudata esse in Gallia ; caput autem quod est in Hispania, uti linguam adhuc imputrem servat, ita et servare carnem saltem exsuccam ; quod magis convenit ei statui in quo est reliquum corpus Venetiis. Quod si ita quis judicaret de capite Serriniensi, multo magis sic judicaret de brachio, quod nos an. 1661, 17 Martii vidimus in sacrario monasterii Cassinensis, et de costa, quam Joannes Schekmannus in *Epitome* seu *Medulla gestorum Trevirensium* an. 1617 excusa, fol. 55, asserit in monasterio S. Maximini servatam ; scilicet eam non posse credi S. Athanasii Alexandrini, si ejus est corpus servatum Venetiis, de quo non videtur dubitandum amplius.

Digitized by Google

ELOGIA

A QUIBUSDAM VETERUM ATHANASIO TRIBUTA.

Greg. Naz. Orat. de S. Athan. in Edit. Græco-Latina suorum operum, pag. 373, vel in appendice Encomiorum, quæ posteriori tomo operum D. Athanasii subjecta est.

Athanasium laudans virtutem laudabo; idem enim est illum dicere, quod virtutem laudibus efferre, quoniam omnes virtutes collectas tenebat, vel, ut verius loquar, tenet.

Ἀθανάσιον ἐπαινῶν, ἀρετὴν ἐπαινέσομαι· ταὐτὸν γὰρ ἐκεῖνόν τε εἰπεῖν, καὶ ἀρετὴν ἐπαινέσαι· ὅτι πᾶσαν ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν εἶχε τὴν ἀρετὴν, ἢ, τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ἔχει.

Et paulo post:

Athanasius, quandiu nobiscum versatus est, vera Ecclesiæ columna fuit.

Ἀθανάσιος ἡμῖν ἕως παρῆν, ὁ στῦλος τῆς Ἐκκλησίας.

Et sub finem:

Cum autem eum vitæ cursum tenuisset, atque ita institutus fuisset, ipseque alios instituisset, adeo ut vita ipsius morumque integritas episcoporum norma esset, et ipsius dogmata fidei orthodoxæ leges haberentur, quodnam tandem pietatis suæ præmium reportat? [Plena est insignium encomiorum tota illa Oratio.]

Ζήσας δὲ οὕτω, καὶ παιδευθεὶς καὶ παιδεύσας, ὥστε ὅρον μὲν ἐπισκοπῆς εἶναι τὸν ἐκείνου βίον καὶ τρόπον, νόμον δὲ ὀρθοδοξίας τὰ ἐκείνου δόγματα, τίνα μισθὸν τῆς εὐσεβείας κομίζεται; [Plena est insignium encomiorum tota illa Oratio.]

Basilius Magnus in epist. ad Athanasium, quæ est inter epistolas Basilii in ordine 48 edit. Paris.

Quis autem ad ea perficienda prudentia tua valentior est? Quis acutius, quid faciendum sit, expendet? Quis ad ea, quæ utilia sunt, agenda efficacior? Quis ad considerandam fratrum necessitatem condolentis affectu magis præditus? Quis universo Occidenti honorabili canitie tua venerabilior? Relinque monumentum aliquod ista tuæ conversationis vita dignum, colendissime Pater, innumeros illos, quos pro pietate tulisti labores, uno isto opere confirma.

Τίς οὖν ταῦτα διαπράξασθαι τῆς σῆς συνέσεως δυνατώτερος; Τίς συνιδεῖν τὸ δέον ὀξύτερος; Τίς ἐνεργῆσαι τὰ χρήσιμα πρακτικώτερος; Τίς πρὸς τὴν κατανόησιν τῶν ἀδελφῶν συμπαθέστερος; Τίς τῆς σεμνοτάτης σου πολιᾶς πάσῃ τῇ δύσει αἰδεσιμώτερος; Κατάλιπέ τι μνημόσυνον τῷ βίῳ τῆς σῆς ἐπάξιον πολιτείας, τιμιώτατε Πάτερ, τοὺς μυρίους ἐκείνους ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἄθλους ἑνὶ τούτῳ κατάστησον ἔργῳ.

Et in sequenti ad eumdem.

Quantum Ecclesiarum languores auctiores evadunt, tantum universi ad tuam convertimur integritatem, unam nobis malorum consolationem in tua tutela relictam esse credentes, qui et precum virtute et scientia rerum gerendarum, qua quid optimum factu sit admonere potes, ex horribili ista tempestate conservare nos ab omnibus, qui aliquantulum integritatem tuam vel auditu vel experientia cognoverunt, crederis.

Ὅσον τῶν Ἐκκλησιῶν τὰ ἀῤῥωστήματα ἐπὶ τὸ μεῖζον πρόεισι, τοσοῦτον πάντες ἐπὶ τὴν σὴν ἐπιστρεφόμεθα τελειότητα, μίαν ἑαυτοῖς ὑπολείπεσθαι τῶν δεινῶν παραμυθίαν τὴν σὴν προστασίαν πεπιστευκότες· ὃς καὶ τῇ δυνάμει τῶν προσευχῶν, καὶ τῷ εἰδέναι τὰ βέλτιστα τοῖς πράγμασιν ἀποτίθεσθαι, διασώσασθαι ἡμᾶς ἐκ τοῦ φοβεροῦ χειμῶνος παρὰ πάντων ὁμοίως τῶν καὶ κατὰ μικρὸν, ἢ ἀκοῇ, ἢ πείρᾳ γνωριζόντων τὴν τελειότητά σου, πιστεύῃ.

Digitized by Google

Item in alia epistola ad eumdem.

Ὅταν μὲν πρὸς τὰ πράγματα ὑποβλέψωμεν, καὶ τὰς δυσκολίας κατίδωμεν, ὑφ' ὧν πᾶσα ἀγαθοῦ ἐνέργεια οἷον ὑπό τινος δεσμοῦ ἐμποδιζομένη κατέχεται, εἰς ἀπόγνωσιν ἑαυτῶν ἐρχόμεθα παντελῆ· ὅταν δὲ πάλιν πρὸς τὴν σὴν ἀπίδωμεν σεμνοπρέπειαν, καὶ λογισώμεθα, ὅτι σε ἰατρὸν τῶν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἀῤῥωστημάτων ὁ Κύριος ἡμῶν ἐταμιεύσατο, ἀναλαμβάνομεν ἑαυτῶν τοὺς λογισμούς, καὶ ἐκ τοῦ κατὰ τὴν ἀπόγνωσιν πτώματος πρὸς τὴν ἐλπίδα τῶν χρηστοτέρων διανιστάμεθα. A

Quando ad res ipsas quidem respicimus, et difficultates expendimus, a quibus omnis boni efficax operatio, quasi quodam retinaculo impedita detinetur, eo relabimur, ut prorsus de nobis ipsis desperemus. Quando vero ad honestam illam gravitatem tuam convertimur, ac cogitamus [quod te ecclesiasticarum infirmitatum Dominus noster medicum constituerit, animos resumimus, et ex desperationis lapsu ad spem rerum meliorum erigimur.

Et paulo post :

Πρὸς ταῦτα τίς ἱκανὸς κυβερνήτης; τίς ἄξιος διαστῆσαι τὸν Κύριον ἐπιτιμῆσαι τῷ ἀνέμῳ καὶ θαλάσσῃ; τίς ἕτερος ἢ ὁ ἐκ παιδὸς τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀθλήσας ἀγῶσιν; B

Et ad ista quis sufficiens gubernator? quis tantæ fidei, ut credatur excitaturus Dominum, qui et ventum increpet et mare? quis alius quam qui a puero in pietatis agonibus decertavit?

Rursum in epistola sequenti.

Τῶν ἄλλων τοῖς πλείστοις ἐξαρκεῖ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἕκαστον περισκοπεῖν· σοὶ δὲ οὐχ ἱκανὸν τοῦτο, ἀλλ' ἡ μέριμνά σοι πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν τοσαύτη, ὅση καὶ ἰδίως παρὰ τοῦ κοινοῦ Δεσπότου ἡμῶν ἐμπιστευθείσης ἐπίκειται, ὃς γε οὐδένα χρόνον διαλείπεις διαλεγόμενος, νουθετῶν, ἐπιστέλλων, ἐκπέμπων τινὰς ἑκάστοτε τοὺς ὑποτιθεμένους τὰ βέλτιστα. [Videantur iisdem in epistolis plura.] C

Quoniam aliorum plurimis hoc satis est, si sibi quisque circumspiciat, at tibi istud haud satisfacit, sed tantam geris omnium Ecclesiarum curam, quantam ejus, quæ tibi peculiariter a Domino concredita est, ita ut nullo non tempore de sacris edisseras, admoneas, scribas, frequenterque mittas aliquos, qui undelibet quid optimum sit admoneant.

Julius Romanus in epistola ad Alexandrinos apud Socratem, lib. II Hist. eccles., *cap.* 23, *Gr. edit. inter alia.*

Καὶ ἔγωγε, ἀγαπητοὶ, τὸν γενόμενον κατ' αὐτοῦ πάντα πειρασμὸν οὐκ ἄδοξον ἡγοῦμαι γεγενῆσθαι· καὶ γὰρ καὶ ἡ ὑμετέρα καὶ ἡ τούτου πίστις ἐγνώσθη παρὰ πᾶσι καὶ δεδοκίμασται. Εἰ γὰρ μὴ τοσαῦτα συμβεβήκει, τίς ἂν ἐπίστευσεν ἢ εἰς ὑμᾶς τοσαύτην κρίσιν, καὶ τοσαύτην ἀγάπην περὶ τὸν τηλικοῦτον ἐπίσκοπον ἔχειν, ἢ ἐκεῖνον τοσαύταις ἀρεταῖς περιβεβλῆσθαι, δι' ἃς καὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς ἐλπίδος οὐκ ἀλλότριος γένοιτο; Ἐπέτυχε τοίνυν οἷῳ δήποτε τρόπῳ, καὶ ἐν τῷ νῦν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ ὁμολογίας D ἐνδοξον μαρτυρίαν. Διαφόρως γὰρ κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλατταν πολλὰ πειρασθεὶς, τὴν σκευωρίαν πᾶσαν τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεως κατεπάτησε, καὶ πολλάκις διὰ φθόνον καὶ εἰς κίνδυνον ἐπιβουλευθεὶς, κατεφρόνησε θανάτου, φρουρούμενος ὑπὸ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐλπίζων ἅμα καὶ τὰς ἐπιβουλὰς ἐκκλίνειν καὶ ἀποκατασταθήσεσθαι πρὸς ὑμετέραν παράκλησιν, φέρων ὑμῖν ἅμα ἐκ τῆς ὑμετέρας συνειδήσεως μείζονα τὰ τρόπαια· ἐν οἷς καὶ ἄχρι τερμάτων πάσης τῆς γῆς ἔνδοξος ἐγνώσθη, δοκιμασθεὶς ἐκ τοῦ βίου, παῤῥησιασάμενος μὲν τῇ προθέσει καὶ τῇ οὐρανίᾳ διδασκαλίᾳ, ἀποδειχθεὶς δὲ ἀθανάτῳ κρίσει παρ' ὑμῶν ἀγαπώμενος.

Atque res omnes adversas, quas expertus est, fratres charissimi, sua laude minime carere arbitror. Etenim hoc modo cum vestra, tum ipsius fides apud omnes perspecta exploratæque est. Nam si tam gravis casus illum non afflixisset, quis unquam credidisset vel tam stabile judicium in vestris animis insedisse, [tantumque charitatis ardorem erga tam egregium episcopum incensum esse, vel illum tam præclaris virtutibus præditum, ob quas spei, quæ est nobis in cœlis reposita, particeps fiet? Quamobrem cum in præsenti tum in futuro sæculo eximium confessionis testimonium est consecutus. Nam multas calamitates variis modis terra marique expertus, omnes Arianæ factionis insidias quasi pedibus conculcavit. Ac sæpenumero invidiæ causa in vitæ periculum per adversarios insidiose conjectus, mortem contempsit ille quidem : sed tamen Dei omnipotentis et Domini nostri Jesu Christi auxilio evasit incolumis. Unde spem animo concepit, se tum hostium insidias devitaturum, tum vobis ad vestrorum animorum solatium tandem restitutum iri, quo ex vestra recte factorum conscientia una vobiscum illustrissima tropæa reportaret, quibus sane ad extremas universæ terræ oras

Digitized by Google

eximie nobilitatus est, certissimaque vitæ præclare anteactæ indicia omnium oculis subjecit, quippe qui non modo fidei suæ professionem et doctrinam cœlestem sit libere tutatus, verum etiam judicio certo et quasi immortali vestrum erga ipsum singularem amorem perspicue declaraverit.

Et paulo post.

Quid autem tanto viro dignum proferri possit, A qui tot et tantis periculorum exantlatis laboribus, redditur tandem vobis incolumis, non beneficio nostri tantummodo, verum etiam totius concilii judicio talis declaratus? Siquidem hoc sibi divinitus concessum esse decrevit, quod nimirum in tanti viri cognitionem venire potuerit.

Τί ἂν τις εἴποι κατ' ἀξίαν τοῦ τοσούτου ἀνδρὸς, ὃς, κινδύνους τοσούτων θλίψεων νικήσας, ἀποδίδοται ὑμῖν ἀθῶος, οὐ παρ' ἡμῶν (sic enim cum interprete malim legere) μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ πάσης τῆς συνόδου ἀποδειχθείς; Ubi simul etiam sibi ipsi de hoc gratulatur, Ὅτι θεόθεν καὶ τοῦτο αὐτῷ συγκεχωρῆσθαι συνέστηκεν, ὅπως εἰς γνῶσιν τοῦ τηλικούτου ἀνδρὸς ἐλθεῖν δεδύνηται.

Constantinus junior Constantini M. F. imp. in epistola ad Alexandrinos.

Ego episcopum vestrum Athanasium libenti animo complexus sum, et ita cum illo collocutus sum, ut vere Dei hominem esse mihi persuaserim.

Ἐγὼ τὸν ὑμέτερον ἐπίσκοπον Ἀθανάσιον ἀσμένως προσηκάμην, οὕτω τε προσεφθεγξάμην, ὡς ἄνθρωπον αὐτὸν θεοῦ ὄντα πεπεισμένος.

Joviani imperatoris epistola, Athanasii laudes continens, exstat infra, tom. II

D. Hieronymus in Scriptoribus ecclesiasticis.

Athanasius Alexandriæ urbis episcopus multas B Arianorum perpessus insidias, ad Constantem Galliarum principem fugit: unde reversus cum litteris, post mortem ejus rursum fugatus usque ad Joviani imperium latuit, a quo recepta Ecclesia, sub Valente moritur. Feruntur ejus adversus gentes libri duo, et contra Valentem et Ursacium unus, et de virginitate, et de persecutionibus Arianorum plurimi, et de Psalmorum titulis, et historia Antonii anachoretæ Vitam continens, et ἑορταστικαὶ epistolæ, et multa alia, quæ numerare longum est.

Sophronius interpres Hieronymi.

Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος, πολλὰς παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ὑπομείνας ἐπιβουλὰς, πρὸς Κώνσταντα τῶν Γαλλιῶν βασιλέα προσέφυγεν· ὅθεν ἀναζεύξας μετὰ γραμμάτων, καὶ αὖθις μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν διωχθεὶς, ἕως τῆς βασιλείας Ἰοβιανοῦ διέλαθε, καὶ ἀναλαβὼν τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπὶ Οὐάλεντος τελευτᾷ. Φέρονται αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐθνῶν λόγοι δύο, κατὰ Οὐάλεντος καὶ Οὐρσακίου εἷς, περὶ παρθενίας, περὶ διωγμῶν Ἀρειανῶν πλεῖστοι, περὶ ἐπιγραφῆς ψαλμῶν, καὶ ἱστορία Ἀντωνίου ἀναχωρήτου τὸν Βίον περιέχουσα, καὶ ἑορταστικαὶ ἐπιστολαὶ, καὶ πλεῖστα ἄλλα τινὰ, ἅπερ ἀπαριθμεῖσθαι ὀκνῶ.

Rufinus, Ecclesiasticæ Hist. *lib.* I, *cap.* 14.

Igitur apud Alexandriam defuncto Alexandro Athanasius susceperat sedem. Quod vero esset vir acris ingenii, et in ecclesiasticis negotiis apprime vigilans, satis jam tunc hæreticis innotuerat, cum ad concilium Nicænum cum episcopo suo sene Alexandro venerat, cujus suggestionibus hæreticorum ludi ac fallaciæ vigilanter detegebantur.

Joannes Cassianus, lib. VII De incarnat., *cap. ult.*

Athanasius Alexandriæ urbis sacerdos, eximium constantiæ et virtutis exemplum; quem hæreticæ persecutionis procella non contrivit, sed probavit: qui similem semper splendenti speculo vitam habens, prius pene indeptus est martyris meritum, quam confessoris caperet dignitatem.

Vincentius Lirinensis, in Commonitorio, contra profanas hæresum novationes, cap. 42.

Sunt ergo hi viri, quorum in illo (*Ephesino* 1) concilio, vel tanquam judicum, vel tanquam testium scripta recitata sunt]: S. Petrus Alexandrinus episcopus doctor præstantissimus, et martyr beatissimus, sanctus Athanasius ejusdem civitatis antistes, magister fidelissimus, et confessor eminentissimus.

Cyrillus Alexandrinus in epist. ad presbyteros, diaconos, et Patres monachorum, quæ exstat in Actis synod. Ephes. I, *cap.* 1.

Enimvero percelebris memoriæ Pater Athana- C sius, qui totos quadraginta sex annos Alexandrinæ

Καὶ γοῦν ὁ τῆς ἀοιδίμου μνήμης Πατὴρ ἡμῶν Ἀθανάσιος, τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας κατακω-

Digitized by Google

σμήσας τὸν θρόνον ἐφ' ὅλοις ἔτεσι τεσσαράκοντα καὶ ἐξ τὸν ἀριθμὸν, καὶ ταῖς τῶν ἀνοσίων αἱρετικῶν εὑρεσιλογίαις ἅμαχόν τινα καὶ ἀποστολικὴν ἀντιτάττων σύνεσιν, καὶ οἷον εὐοσμοτάτῳ μύρῳ τοῖς ἰδίοις συγγράμμασι κατευφραίνων τὴν ὑπ' οὐρανὸν, ἐπ' ὀρθότητι καὶ ἀκριβείᾳ παρὰ πάντων μαρτυρεῖται.

Ecclesiæ pontificatum egregia cum laude gessit, loquacibusque impurorum hæreticorum commentis invicta planeque apostolica sapientia restitit, quippe scriptis suis veluti fragrantissimo quodam unguento totum hunc orbem mirifice recreavit, et ob dogmatum absolutam integritatem fideique rectitudinem magna apud omnes existimatione et auctoritate fuit.

Et paulo post, ibidem.

Ἀξιόχρεως μὲν οὖν ὁ ἀνὴρ καὶ θαρσεῖσθαι πρέπων, ὃς οὐκ ἂν ἔφη τι τῶν ὅσα μή ἐστι τοῖς ἱεροῖς συμβαίνοντα λόγοις. Πῶς γὰρ ἂν ἁμάρτοι τἀληθοῦς ὁ λαμπρὸς οὗτος καὶ διαβόητος, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ, τῇ ἐν Νικαίᾳ φημὶ συναγηγερμένῃ, πρὸς ἁπάντων τεθαυμασμένος; Οὕπω μὲν γὰρ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς διεῖπε θρόνον, ἐτέλει δὲ μᾶλλον ἐν κληρικοῖς, πλὴν ἀγχιονίας ἕνεκα, καὶ τῆς ἄλλης ἐπιεικείας καὶ ἰσχνῆς ἄγαν καὶ ἀσυγκρίτου φρενὸς, παρελήφθη μὲν τὸ τηνικάδε παρὰ τοῦ τῆς μακαρίας μνήμης Ἀλεξάνδρου τοῦ ἐπισκόπου. Συνῆν δὲ τῷ πρεσβύτῃ, οἷά περ υἱὸς πατρὶ, ποδηγῶν εἰς ἕκαστα τῶν χρησίμων, καὶ τὴν ἐφ' ἑκάστῳ τῶν πρακτέων ὁδὸν εὖ μάλα παραδεικνύς.

Sane idoneus est hic vir apprimeque dignus, cui intrepide fidem adjungere, quemque tuto sequi liceat, ut qui nihil quidquam aliquando dixerit, quod a sacris litteris alienum esset. Quo enim pacto illustris ille celebratusque Pater, qui in sacra illa magnaque synodo Nicæna in tanta omnium admiratione habitus est, a veritatis tramite aberraret? Nam etsi per id tempus episcopi munus nondum sustineret, sed inter inferioris ordinis clericos etiamnum degeret, attamen propter præclaram indolem insignemque vitæ probitatem, et incredibilem peneque incomparabilem mentis perspicaciam, a beatæ memoriæ episcopo Alexandro ad episcopalis provinciæ consortium ascitus fuit. Versabatur autem cum sene, tanquam filius cum patre, ad quidvis utiliter conficiendum sese ducem præbens, necnon in omnibus, quæ obeunda forent, commodum iter ostendens.

Marcianus imperator, in sacra contra hæreticos act. ultima synodi Chalcedonensis, et in L. Quicunque, *C. De hæreticis et Manichæis.*

Quicunque ergo vel in hac sacra urbe, vel in Alexandrina civitate, vel in omni Ægyptiaca diœcesi, et diversis aliis provinciis Eutychetis profanam perversitatem sequuntur, et ita non credunt, ut trecenti decem et octo sancti Patres tradiderunt, catholicam sanctam fidem in Nicæna civitate fundantes : vel ita ut centum quinquaginta alii venerabiles episcopi, in hac alma urbe convenerunt : et sicut Athanasius et Theophilus, et Cyrillus sanctæ recordationis episcopi Alexandrinæ civitatis crediderunt, quos etiam Ephesina synodus (cui beatæ memoriæ Cyrillus præfuit, in qua Nestorii error expulsus est) universos secuta est quos et nuper venerabilis Chalcedonensis synodus est secuta, prioribus conciliis sacerdotum ex omni parte consentiens, nihilque adimens sacrosancto Symbolo, neque adjiciens, sed Eutychetis funesta dogmata condemnans, sciant se esse hæreticos Apollinaristas, etc.

Synodus Chalcedonensis, quarta œcumenica, act. XVI, *in relatione ad imp. Marcianum.*

Sic Athanasii ad Epictetum amplectimur litteras, sic tanquam propriam Gregorii ad Chelidonium epistolam ubique proferimus.

Theodoretus Cyrensis episcopus in Dialogo primo τῷ Ἀτρέπτῳ.

ΟΡΘ. Ἀξιόχρεως εἶναί σοι δοκεῖ Ἀθανάσιος ἐκεῖνος, ὁ πολυθρύλλητος, ὁ φανότατος τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας φωστήρ; ΕΡΑ. Πάνυ γε. ΟΡΘ. Ταῖς γὰρ τῆς ἀληθείας παθήμασι τὴν διδασκαλίαν ἐκύρωσεν. Idem in tractatu MS. *Quod post incarnationem unus sit Christus :* Ταῦτα τῆς Ἀλεξανδρέων οἱ μεγάλοι φωστῆρες Ἀλέξανδρος καὶ Ἀθανάσιος, καὶ ὁμοφρονοῦντες, τοὺς παρὰ πάντων ᾀδομένους κινδύνους ὑπέμειναν.

A ORTH. Nunquid videtur idoneus esse Athanasius ille, celeberrimum et lucidissimum Alexandrinæ Ecclesiæ lumen? ERA. Omnino. ORTH. Utpote qui variis perturbata motibus veritate doctrinam suam auctoritate propria comprobavit.

Hæc inter cætera, duo illa magna Alexandrinorum Ecclesiæ columina Alexander et Athanasius, ab omnibus nunquam satis decantata pericula unanimiter tolerarunt.

Vigilius episcopus Tridentinus et martyr lib. II *Contra Eutychen, cap.* 4.

Cur formidas duas dicere naturas, quod Athanasius omnium ecclesiasticorum virorum judicio probatissimus dixit? In qua fidei professione cuncti Græcæ linguæ tractatores, quos superiore libello commemoravi, et omnes Latini sermonis apostolici viri, id est, Hilarius, Eusebius, Ambrosius, Augustinus, et Hieronymus, cœlestibus imbuti doctrinis, simul pariterque consentiunt.

Digitized by Google

Maxentius Joannes in libello fidei, cap. 2.

Has igitur duas naturas Dei Verbi Domini nostri Jesu Christi, hoc est, divinitatis et humanitatis naturaliter sive substantialiter, secundum traditionem sanctorum Patrum, credimus et confitemur unitas, et quod natura inviolabilis Dei Verbi, naturæ unita est passibili : beatissimo simul atque doctissimo Athanasio dicente : *Verbum caro*, non caro Verbum *factum est*, etc.

Justinianus imperat. in edicto De fide, cap. 4.

Propter hæc igitur oportebat eos, si factum consilium recte suscipereut, non tales blasphemias ei applicare, sed sequi doctores catholicæ Ecclesiæ, et maxime sanctum Athanasium, qui fuit Alexandriæ episcopus, et plurimos et magnos labores suscepit pro recta Christianorum fide adversus omnem hæresin, et maxime contra impiissimos Arianos. Ipsis enim Arianis ad decipiendos populos suos errori conjungentibus Dionysium, qui multis annis ante Athanasium fuit Alexandriæ episcopus, dicentibus, quod et ipse Dionysius similia eis sapuit : Athanasius magnus Ecclesiæ doctor multis modis ostendit in scriptis certam fidem Dionysium ab initio prædicasse, nulloque modo participem Arianæ impietatis fuisse.

Constantinus imp. in epist. ad Occidentales, act. XVIII *synodi* VI *œcumenicæ.*

Et testis horum irreprehensibilis athleta Dei cultor Pater noster Athanasius.

A Καὶ μάρτυς τούτων ἄμεμπτος ἀθλητὴς καὶ θεοσεβὴς ὁ Πατὴρ ἡμῶν Ἀθανάσιος.

Damascenus, Orat. de defunctis, sub finem.

Vita et moribus admirabilis, et Dei Ecclesiæ fundamentum Athanasius.

Ὁ ἐν βίῳ καὶ λόγῳ περίβλεπτος, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας θεμέλιος Ἀθανάσιος.

Photius in Bibliotheca *sua, cujus hoc fragmentum optimo illo vetustissimoque Athanasiano codice, qui est academiæ Basileensis, præfixum est totidem verbis : illudque jam olim a Petro Nannio, qui eodem codice usus est, sic Latine redditum est.*

Photius archiepiscopus Constantinopolitanus, ad fratrem suum Tarasium, de sermonibus magni inter sanctos Athanasii Alexandriæ archiepiscopi.

B Φωτίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ταράσιον περὶ τῶν λόγων τοῦ ἐν ἁγίοις μεγάλου Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας.

Hic, inquit, et in sermonibus ubique locutione clarus est, brevis et simplex : acutus tamen et altus, et argumentationibus omnino vehemens, et in his tanta ubertas, ut admirabilis sit. Logicis autem methodis nihil tenuiter, nihil juveniliter, ut puer et rudes, sed philosophice, sed magnifice utitur. Scripturarum testimoniis ac demonstrationibus ad confirmationem communitus est, et in primis sermo ille contra gentiles et qui de humanitate Verbi Dei habitus est, quinque in Arium libri, qui revera sunt omnis hæreseos tropæum, sed Arianæ potissimum. Et si quis Theologum Gregorium, et divinum Basilium diceret ex hoc libro tanquam fonte quodam haurientes, orationis suæ pulchros ac perlucidos contra errorem fundere fluvios, non erit, ut arbitror, procul a verisimilitudine. Scripta sunt autem ab eo, et in Ecclesiasten Commentaria, et in Cantica canticorum, sic et in Psalterium, et in alia multa. Gratia tamen et ornatu vere excellunt Sermones contra Apollinarium, et epistolæ, quotquot ejus excusationem continent.

Ἐν οἷς φησιν, ὅτι σαφὴς μέν ἐστι τὴν φράσιν, ὥσπερ ἁπανταχοῦ τῶν λόγων αὐτοῦ, καὶ ἀπέριττος καὶ ἀφελής· δριμὺς δὲ καὶ βαθὺς, καὶ λίαν τοῖς ἐπιχειρήμασιν εὔτονος· καὶ τὸ γόνιμον δὲ αὐτοῦ ἐν τούτοις ἡλίκον ὅσον φησὶ θαυμάσιον. Λογικοῖς τε [sic] (MS. interpres videtur legisse δὲ) μεθόδοις οὔτι γυμνῶς καὶ μειρακιωδῶς, ὥσπερ οἱ παῖδες καὶ ἀρτιμαθεῖς, ἀλλὰ φιλοσόφως τε καὶ μεγαλοπρεπῶς ἀποκέχρηται. Γραφικαῖς τε μαρτυρίαις καὶ ἀποδείξεσιν εἰς τὸ κρατερὸν κατωχύρωται· καὶ μάλιστά γε ὁ κατὰ Ἑλλήνων, ὅ τε περὶ τῆς ἐνσωματώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰρημένος, καὶ ἡ κατὰ Ἀρείου πεντάβιβλος, τρόπαιον οὖσα κατὰ πάσης μὲν αἱρέσεως, ἐξαιρέτως δὲ τῆς Ἀρειανῆς. Καὶ εἴ τις τὸν Θεολόγον Γρηγόριον, καὶ τὸν θεῖον Βασίλειον ἐκ ταύτης ὥσπερ ἀπὸ πηγῆς ἀρυσαμένους φαίη τῆς βίβλου τοὺς καλοὺς ἐκείνους καὶ διαυγεῖς τῶν οἰκείων λόγων κατὰ τῆς πλάνης ῥεῦσαι ποταμοὺς, οὐκ ἂν, οἶμαι, σφαλείη τοῦ παραδείγματος. Πεποίηται δὲ αὐτῷ, φησὶ, καὶ εἰς τὸν Ἐκκλησιαστὴν, καὶ εἰς τὸ Ἆσμα τῶν ᾀσμάτων ὑπομνήματα, ὥσπερ καὶ εἰς τὸν Ψαλτῆρα, καὶ ἐν ἑτέροις πολλοῖς. Εἰς μὲν τὴν χάριν καὶ τὸ κάλλος, καὶ τῶν ἐπιστολῶν ὅσαι τὴν ἀπολογίαν αὐτῷ τῆς φυγῆς περιέχουσιν. A ἀτεχνῶς διαφέρουσιν οἱ κατὰ Ἀπολλιναρίου λόγοι,

Τοῦ Δοξαπάτρου, *qui manu sua codicem Bas. cujus meminimus, scripsit,* ἔπος *in Arium de laudibus Athanasii, in limine ejusdem codicis. Editum a Felckmanno qui hæc elogia collegit.*

Ari, tace, qui silentio damnatus es,
Athanasio docto loquente.
Inepte blatero, putide, nequitia scatens,
Sophista vetule satanicorum dogmatum,
Delitesce tandem multo pudore confusus,

B Ἄρειε, σίγα, τὴν σιγὴν κατεκρίθης,
Ἀθανασίου τοῦ σοφοῦ κεκραγότος.
Φλήναφε, παμβέβηλε κακίας πίθε,
Γέρον σοφιστὰ τῶν Σατᾶν σοφισμάτων,
Κρύφθητι λοιπὸν αἰσχύνῃ, πολλῇ γέμων.

Digitized by Google

Φαίνουσι καὶ γὰρ Ἀθανασίου λόγοι,
Καὶ πανταχοῦ φθάνουσιν ἀστραπηδόλως,
Τοὺς σοὺς φίλους φλέγοντες, ἢ σὴν καρδίαν·
Ἐξ ἧς τὰ σαθρὰ τῶν διδαγμάτων, πλάνε,
Ἀρχὴν λαβόντα τὴν φθορὰν παρεισάγει.
Ἐσφενδονίσθης πνεύματος τῇ σφενδόνῃ·
Ὄντως ἐπλήγης τοῖς ἰοῖς τοῖς ἐνθέοις·
Ὄντως ἐβλήθης ταῖς βολαῖς ταῖς καιρίαις,
Ἅσπερ κατηκόντισεν ἐνθεωτάτως
Ἡ γλῶττα τοῦ μάκαρος Ἀθανασίου.
Αἰσχιστε καὶ δύσχρηστε τῆς πανουργίας,
Οἰκτιστε καὶ δύστηνε τῆς βδελυρίας,
Ὄντως δέδωκας ἀξίαν τιμωρίαν,
Τῶν σῶν λυθέντων ἐγκάτων. Ἀλλ' ἐνδίκως
Τοιοῦτον ἔσχες καὶ τέλος σοι τοῦ βίου,
Μέσον κοπρωδῶν ἐκλιπὼν ψυχὴν τόπων,
Ὅπου περ ἧς βαδίζων. Ὦ θεία δίκη
Ἡ πᾶσιν οὖσα πάνσοφος ζυγοστάτις!
Ἀλλ', ὦ θεράπον θεῖε τοῦ Θεοῦ θύτα,
Ἀθανάσιε, τῶν σοφῶν πηγὴ λόγων,
Ἔγχευσον ἡμῖν ῥεῖθρον ἀθανασίας.
Τὸν ψυχικὸν δίωξον ἐξ ἡμῶν μόρον·
Ἔνσταξον ἡμῖν μικρὸν εἰς σωτηρίαν,
Καὶ σύμμαχος φαίνοιο καὶ σεμνὸς πρόμος.
Ὁρᾷς τὰ δεινὰ συῤῥέουσί μοι πόσα;
Ὁρᾷς τὸ ῥεῦμα τῶν ἐναντίων μέγα,
Τὸ φύμενον μὲν οὐ μικρῶς καθ' ἡμέραν,
Ἡμῖν δ' ἀπειλοῦν τὴν ἀπώλειαν τάχα;
Ἔνστηθι, μάκαρ, παῦσον αὐτοῦ τὴν ῥύμην,
Μὴ δὴ καταιγὶς ποντίσειεν ὑδάτων.
Οἱ μὲν φθονοῦντες δωρεάν μοι παγίδας,
Ἀεὶ τιθοῦσιν ἀφανῶς κεκρυμμένας,
Κατηγοροῦντες καθ' ἑκάστην μυρία
Διαστρέφειν λέγοντες ἡμᾶς τὰς κρίσεις,
Ὅταν τι καινὸν εἰσάγωμεν ἐν μέσῳ,
Καὶ τἄλλα μοι πλέκοντες εἰς ἀδικίαν.
Αἴ αἴ! πολυστένακτον ἄγομεν βίον.
Ἄνωθεν ἐλπίζοντες εὑρεῖν τὴν λύσιν
Τῶν κακοποιῶν καὶ φθορᾶς παραιτίων.
Ὅθεν παραμύθιον ἐγγένοιτό μοι,
Οἰκτιστον ἀνύοντι δυστυχῶς βίον.
Πόσοι καθ' ἡμᾶς ἀκονοῦσιν ὡς ξίφη
Γλώττας ἑαυτῶν, καὶ πλέκουσι τοὺς δόλους,
Κατηγοροῦντες, λοιδοροῦντες ἀσχέτως;
Ἀλλ' εἴθε, Χριστὲ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς Λόγε,
Ἄναρχε καὶ πάνταρχε, καὶ πανεργάτα,
Ὁ πάντα ταῦτα συντετευχὼς πανσόφως,
Γῆν, οὐρανόν, θάλασσαν, ἀστέρων φάη,
Ὄρη, πέτρας, φάραγγας, ἄντρα, καὶ νάπας,
Λιτῶ σε τοῦτο λυπρὸς οἰκτρὸς οἰκέτης,
Πειρασμὸς; ἡμᾶς μηδαμῶς τις βυθίσῃ·
Φύλαξ γίνου μοι τῆς ψυχικῆς ὁλκάδος,
Τήρησον ἀκλόνητον αὐτήν μοι μόνην·
Τὰ δ' ἄλλα μου πρὸς τήνδε, δευτέρου λόγου,
Ἃ μὴ μένουσιν, ἐκπτοῦσι τοῦ βίου.
Τὸ λαμπρὸν ἀξίωμα κόμπον παρέχον
Παραίτιον μάλιστα τῆς βλάβης ἔνι.
Ὁ πλοῦτος ἂν ῥεῖ, Δαβὶδ ἐκβοᾷ μέγα·
Μὴ προστίθεσθε καρδίᾳ, τρανῶς λέγων,

A Emicant etenim Athanasii sermones.
Et ubique volitant fulguris in modum,
Tuos amicos urentes vel pectus tuum;
Ex quo putredo dogmatum tuorum, o impostor,
Ortum sortita tibi exitium parat.
Tu percussus es spirituali funda:
Vere vulneratus es divinis telis:
Vere sauciatus es jaculis lethiferis,
Quæ jaculata est divinitus inspirata
Lingua beati Athanasii.
Putide, vane et inutilis malitia,
Miserrime, infelix tua impudentia:
Vere dedisti meritas pœnas
Tuorum dissolutione intestinorum, sed merito jure
Talem habuisti vitæ tuæ exitum,
B In mediis stercorum animam relinquens locis,
Quo tu secesseras. O divina justitia,
Quam omnibus es sapiens statera!
Sed, o famule divine Dei sacerdos,
Athanasi, sapientum fons orationum,
Effunde in nos fluxum immortalitatis:
Spiritualem expelle a nobis mortem:
Instilla nobis modicum quid ad salutem,
Et commilito appareas et promus insignis.
Vides quantæ in me confluunt molestiæ?
Vides magnos adversariorum fluctus,
Qui quotidie non leviter insurgunt,
Nobisque perniciem minitantur repentinam?
Insiste, beate, et eorum impetum comprime,
Ne fluctuum procella nos submergat.
C Sunt invidi qui mihi laqueos
Semper tendunt latenter occultos.
Proferentes singulis diebus in me sexcenta
Pervertere nos dicentes judicia
Quando novum aliquid in medium producimus,
Et alia mihi confingentes ad injustitiam.
Hei, hei! valde luctuosam ducimus vitam,
Superius sperantes invenire dissolutionem
Malefactorum et interitum molientium.
Unde solatium adsit mihi
Miserrimam infeliciter ducenti vitam.
Quot contra nos acuunt ut gladios
Linguas suas, et fraudes confingunt,
Accusantes et conviciis intolerabilibus insectantes?
D Sed utinam, o Christe Dei Patris Verbum,
Sine principio omnium principium et opifex,
Qui hæc omnia sapientissime composuisti,
Terram, cœlum, mare et astrorum lumina,
Montes, saxa, convalles, antra, latices:
Rogo te infirmus et miser famulus,
Ne nos ulla tentatio præcipites deturbet,
Fias custos meæ spiritualis naviculæ,
Conserva eam solam mihi inconcussam,
Cætera vero mea præ hisce, sunt posterioris census
Quæ non durant, et vitæ tenus expediunt.
Dignitas illustris, quæ fastum præbet,
Causa maxime perniciei solet esse.
Divitiæ fluunt, David exclamat valde:
Ne assentiamini cordi vestro, diserte loquens;

Digitized by Google

Nobilitatem generis pessundatam
Temporum mutationes reddunt instabilem.
Alienum tamen obtinens negotium
Inutile exstitit possidentibus.
Mihi ergo hujus vitæ fortuita
Sic judicantur et æstimantur, o Verbum,
Ut ipse nosti judex universi generis.
Alii vero gaudeant in gloria vitæ
Nos videntes in malis sordescentes,
Tantum abstineamus a blasphemia.
Et pie imperantis coronati
Auditum inveniamus inimicorum sermonibus
Aditum claudentem, ut Scriptura loquitur.
Δοξαπατρὴς ista cum lamentis scribit,
Cum gemitibus monodiam texens.
Mitte vero novam visionem ex alto, o Verbum,
Pacifico regi Romanorum
Occulta docentem ipsum in judicio,
Qualiter plura tuorum sapientum judiciorum
Multis præstitere notitiam occultorum
Jamjamque morituris nullo merito
Impertierunt salutem quasi præter spem.
Si enim docere digneris, o Domine,
Abscondita imperantem universæ Romæ,
Ad tuam bonitatem suspicientem,
Ad tuam humanitatem tendentem,
Compatibilem animum gerentem,
Omnino profert tibi sacrificium luculentius,
Proficiendo, crescendo, et augendo [tionis.
Incrementum divinum et efficax supernæ domina-

Τὴν εὐγένειαν τὴν κάτω πατουμένην
Χρόνων φοραὶ φθείρουσιν ἀστατουμένην.
Ἀλλότριον τὸ πρᾶγμα τυγχάνει δ' ὅμως,
Ἀσυντελὲς πέφυκε τοῖς κεχτημένοις.
Ἐμοὶ οὖν τὰ τούτου τοῦ βίου
Οὕτω κρίνονται καὶ λογίζονται, Λόγε,
Ὡς οἶδας αὐτὸς ὁ κριτὴς παντὸς γένους.
Ἄλλοι δὲ χαιρέτωσαν ἐν δόξῃ βίου,
Ἡμᾶς ὁρῶντες ἐν κακοῖς πεφυρμένους·
A Μόνον φυλαχθείημεν ἐκ βλασφημίας.
Καὶ τοῦ κρατοῦντος εὐσεβῶς στεφηφόρου
Τὴν ἀκοὴν εὕροιμεν εἰς ἐχθρῶν λόγους
Τὴν εἴσοδον κλείουσαν, ὡς Γραφὴ λέγει.
Ὁ Δοξαπάτρης ταῦτα σὺν γόοις γράφει,
Μετὰ στεναγμῶν τὴν μονῳδίαν πλέκων.
Πέμψον δὲ καινὴν ὄψιν ἐξ ὕψους, Λόγε,
Τῷ παγγαλήνῳ βασιλεῖ τῶν Αὐσόνων,
Τὰ κρυπτὰ διδάσκουσαν αὐτὸν ἐν κρίσει,
Ὁποῖα πολλὰ τῶν σοφῶν σου κριμάτων
Πολλοῖς παρέσχε γνῶσιν ἀγνοουμένων·
Θνήσκειν δὲ καὶ μέλλουσιν ἀδικωτάτως
Δέδωκε τὴν λύτρωσιν ὡς παρ' ἐλπίδα.
Εἰ γὰρ διδάσκειν ἀξιοῖς, ὁ Δεσπότης,
Τὰ κρυπτὰ τὸν κρατοῦντα τῆς Ῥώμης ὅλης,
B Πρὸς σὴν ἀγαθότητα τὸν δεδορκότα,
Καὶ πρὸς τὸ φιλάνθρωπον ἐτονηκότα,
Καὶ συμπαθῆ φέροντα καλῶς καρδίαν·
Πάντως προσάγει θυσίαν σοι καλλίω,
Ἀεὶ προκόπτων, ἀναβαίνων, αὐξάνων
Αὔξην θεουργὸν τῆς ἄνω σκηπτουχίας.

Digitized by Google

MONITUM

IN DUOS CONTRA GENTES ET DE INCARNATIONE LIBROS.

I. *Athanasii duos* Contra gentes *libros commemoravit Hieronymus in libro* De scriptoribus ecclesiasticis, *hoc pacto :* « *Feruntur ejus adversus gentes libri duo,* » *etc. ; Photius vero loco superius allato, priorem librum* Contra gentes *nuncupat, posteriorem vero* De incarnatione. *Et tamen exploratum est hosce libros, qualibet tandem ferantur inscriptione, eosdem ipsos esse qui memorantur ab Hieronymo. Nam ex modo ordiendi posterior liber nativa serie cohæret cum priore : et magna pars initio, contra gentes ac fœdissima conflctorum numinum simulacra, conscripta fuit : reliqua vero de incarnatione ; ita ut jure ac merito illum utroque nomine inscribere facultas fuerit. Editi tamen ac codices omnes postremum* De incarnatione *inscribunt.*

II. *Quo autem anno isthæc Athanasius emiserit in lucem, nusquam fertur. Haud leves tamen conjecturæ sunt, quibus proxime ad veri temporis fines deducamur. Nam quod observatu dignissimum, in posteriore, licet ad Christi deitatem commonstrandam multa afferantur, nihil comparet, quod vel Arianam hæresim jam subortam indicet, vel pugnas oleat cum Arianis initas : ac licet idipsum hic contra Judæos comprobandum veniat, quod postea contra Arianos assertum fuit, videlicet deitas Christi, varia prorsus argumenta sunt, diversumque pugnandi genus. Etenim si jam cum Arianis dimicatum fuisset, etiamsi de industria Arii nomen tacere voluisset Athanasius, quod haud verisimile est, aliqua tamen jam initæ pugnæ signa superessent, ut fere fit in hujusmodi rebus. Unde arbitramur ante exortas Arianicas turbas hæc conscripta fuisse, anno circiter* 318. *Sic igitur Christi militiam ingressus Athanasius, cum per ætatem vixdum ejusmodi militiæ patiens esset, statim ferocissimos Christianæ fidei hostes profligat, gentiles nimirum et Judæos. Neque tamen alios teræ fidei adversarios, Manichæos nimirum, quorum tum temporis hæresis grassabatur, Marcionitas, Valentinianos cæterosque intactos prætermittit, imo validissime, sicubi res fert, aggreditur : multo sane minus ab Arianis abstinuisset, si jam infesti veram doctrinam adorti fuissent : vehementiore namque impetu, quam aliæ omnes superiorum ætatum hæreses, divinitatem Christi oppugnavit Arianа. Quæ si jam signa adversum canere cœpisset, putasne athletam nostrum pugnam detrectaturum fuisse? Est aliud unde fortasse quædam temporis ratio duci valeat : postquam enim Athanasius gentilium ἀποθεώσεις exagitavit, his verbis ita prosequitur :* Καὶ μή τοι θαυμάσῃς, μηδὲ μακρὰν πίστεως εἶναι τὸ λεγόμενον νομίσῃς, ὅπου γε καὶ οὐ πολλῷ πρότερον, ἢ τάχα καὶ μέχρι νῦν ἡ Ῥωμαίων σύγκλητος τοὺς πώποτε αὐτῶν ἐξ ἀρχῆς ἄρξαντας βασιλέας, ἢ πάντας ἢ οὓς ἂν αὐτοὶ βούλωνται καὶ κρίνωσι, δογματίζουσιν ἐν θεοῖς εἶναι, καὶ θρησκευέσθαι θεοὺς γράφουσι. *Id est :* « *Quod quidem ne mireris, neque procul a fide esse existimes velim, quando non ita pridem, sed fortassis etiam hoc tempore senatus Romanus, quos ab initio habuit imperatores, vel omnes, vel saltem quos ipsi placet, et ejusmodi honore dignos censet, inter deos esse decernit, ac tanquam deos coli jubet.* » *Unde forte quis inferat, tum scriptos fuisse libros hosce, cum Constantinus quidem accessisset ad fidem : nam anno* 313 *is Christianum cultum amplexus est : neque tamen protinus Romanorum senatus inveteratam illam et impiam imperatores consecrandi consuetudinem posuisset : quia non statim ab initio exsecrandos ritus potuit Constantinus antiquare. Hunc porro locum erudito lectori sistendum duximus, non quo putemus validum quoddam hinc erui argumentum, sed ut illius judicio rem permittamus.*

III. *Styli porro genus quod spectat, fateare necesse est, vix quidpiam eo in genere tanta concinnitate adornatum fuisse, mirere sane elegantiam, sales, vim argumenti, eruditionem variam, maxime vero in prima oratione, quæ inter primarios tanti viri fetus locum habet. Vides Athanasium, nihil eorum quæ gentilium theologiam, sive potius* ματαιολογίαν *spectant, ignorare, inque libris Homeri, Platonis aliorumque scriptorum versatissimum esse, ut decebat eum qui hujusmodi operam suscepit. In oratione porro* De incarnatione, *validis argumentis commonstrat veritatem religionis Christianæ et incarnationis Jesu Christi. Laudatur oratio* Contra gentes *in synodo Nicæna* II, *loco inferius allato. De oratione vero quæ* De incarnatione *inscribitur, hæc habet Felckmannus :* « *Titulus hujus orationis in omnibus nostris exemplaribus est* Περὶ ἐνανθρωπήσεως, *et sic citatur etiam a Theodoreto* Dialog. 3, τῷ ἀπαθεῖ, *ubi aliquot ejus loca adducit, quæ vide infra. Adrianus I papa in epist. ad Constantinum et Irenen impp., quæ exstat in actis syn.* VII *œcum. sive Nicæn.* II, *act.* II, *hanc citans, sic etiam describit,* De eo quod Dominus carnem humanam assumpsit. *Locum quem excerpsit vide infra. Photius in* Bibliotheca (*loco infra afferendo*) *appellat* λόγον *hunc* Περὶ ἐνσωματώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου. *De his enim, non vero de illo infra, ejusdem argumenti contra Apollinarium, eum loqui existimo. Mss. codices, quorum quinque habuimus, Basiliensem nimirum, Anglicanum, Goblerianum I et II, hos anonymos et incerti dominii, an* λόγος *sermo, aut oratio, sive liber, vel epistola, vel aliud quid hic tractatus sit, non consentiunt. Bas. enim vocat* λόγον, *reliqui omnes tacent ac in incerto relinquunt. Præterea illud,* Θεοῦ, *in inscriptione non est nisi in solo II, quo overæ in colligendis litteris usæ sunt.* » *Hæc Felckmannus.*

Digitized by Google

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΑ ΕΛΛΗΝΩΝ.

—

S. P. N. ATHANASII
ARCHIEPISCOPI ALEXANDRIÆ
ORATIO CONTRA GENTES [1].

—

Dei quidem cultus rerumque omnium veritatis cognitio non tam hominum doctrina indiget, quam ex seipsa haberi potest, quippe quæ quotidie operibus prope clamet, et sese per Christi doctrinam sole clarius commonstret. Quia tamen ea de re doceri desideras, o vir beate, age, pauca de fide Christi pro viribus nostris exponamus. Nam tametsi illam ex divinis Litteris tibi ipse comparare potes, ex aliis tamen etiam discere exoptas. Et vero sanctæ ac divinæ Scripturæ ipsæ per se satis sunt ad veritatem indicandam. Exstant quoque plurimi ea de re a beatis nostris magistris conscripti libri, quos si quis legerit, Scripturarum interpretationem quodam modo intelliget, et eam quam expetit cognitionem consequi poterit. Verumtamen cum magistrorum libros in manibus nunc non habeamus, necesse est ea quæ ab illis didicimus tibi patefacere et scribere (loquor autem de nostra in Christum Salvatorem fide), ut ne quis vel doctrinam qua informamur parvi pendat, vel fidem qua in Christum credimus, nulla ratione innixam esse suspicetur; ut immerito certe sentiunt gentiles, qui variis calumniis nos vellicant et profusis cachinnis irrident, nihil aliud nobis quam Christi crucem objicientes. Qua quidem in re illorum stupiditatem maxime miserari convenit, quod scilicet dum cruci insultant, ejusdem virtute totum orbem terrarum repleri, et per eam divinæ cognitionis opera omnibus patefacta fuisse non videant. Neque enim, si

A

B

1. Ἡ μὲν περὶ τῆς θεοσεβείας καὶ τῆς τῶν ὅλων ἀληθείας γνῶσις οὐ τοσοῦτον τῆς παρὰ (2) τῶν ἀνθρώπων διδασκαλίας δεῖται, ὅσον ἀφ' ἑαυτῆς ἔχει τὸ γνώριμον· μόνον γὰρ οὐχὶ καθ' ἡμέραν τοῖς ἔργοις κέκραγε, καὶ ἡλίου λαμπρότερον (3) ἑαυτὴν διὰ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἐπιδείκνυται· ποθοῦντι δέ σοι ὅμως τὰ περὶ ταύτης ἀκοῦσαι, φέρε, ὦ μακάριε, ὡς ἂν οἷοί τε ὦμεν, ὀλίγα τῆς κατὰ Χριστὸν πίστεως ἐκθώμεθα, δυναμένῳ μέν σοι καὶ ἀπὸ τῶν θείων Λογίων ταύτην εὑρεῖν, φιλοκάλως δὲ ὅμως καὶ παρ' ἑτέρων ἀκούοντι. Αὐτάρκεις μὲν γάρ εἰσιν αἱ ἅγιαι καὶ θεόπνευστοι Γραφαὶ πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας ἀπαγγελίαν (4)· εἰσὶ δὲ καὶ πολλοὶ τῶν μακαρίων ἡμῶν διδασκάλων εἰς ταῦτα συνταχθέντες λόγοι· οἷς ἐάν τις ἐντύχοι, εἴσεται μέν πως τὴν τῶν Γραφῶν ἑρμηνείαν, ἧς δὲ ὀρέγεται γνώσεως τυχεῖν δυνήσεται. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰς τῶν διδασκάλων συντάξεις ἐν χερσὶ νῦν οὐκ ἔχομεν, ἀναγκαῖόν ἐστιν ἃ παρ' ἐκείνων ἐμάθομεν, ταῦτα καὶ ἀπαγγέλλειν καὶ γράφειν σοι· λέγω δὴ τὴν κατὰ τὸν Σωτῆρα Χριστὸν πίστιν· ἵνα μήτε εὐτελῆ τις τὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου διδασκαλίαν ἡγήσηται, μήτε ἄλογον τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν ὑπολάβῃ (5)· ὁποῖα διαβάλλοντες Ἕλληνες χλευάζουσι, καὶ πλατὺ γελῶσι καθ' ἡμῶν, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ προφέροντες (6)· ἐφ' ᾧ μάλιστα καὶ τὴν ἀναισθησίαν αὐτῶν οἰκτειρήσειεν ἄν τις, ὅτι, τὸν σταυρὸν διαβάλλοντες, οὐχ ὁρῶσι τὴν τούτου δύναμιν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην πεπληρωκυῖαν, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ τὰ τῆς θεογνωσίας ἔργα πᾶσι πεφανέρωται.

(1) Ms. Colbertinus hunc habet titulum : Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας κατὰ Ἑλλήνων. Seguerianus, κατὰ εἰδώλων. Vox λόγος deest in utroque. Basiliensis et Felckmanni secundus et tertius anonymus, ut ipse vocat, habent κατὰ εἰδώλων. Goblerianus et Felckmanni 1 anonymus, κατὰ Ἑλλήνων.

(2) Παρά deest in ms. Colb.

(3) Felckmanni 3 anonymus, λαμπροτέραν.

(4) Colb. et Anglicanus, ἐπαγγελίαν. Paulo post συνταχθέντες, Colb. habet συντιθέντες.

(5) Sic Seguer., alii vero cum editis ὑπολάβοι.

(6) Sic Seguer. Basil. Anglic. Gobler. Felckmanni 1 et 2 anon. Alii vero cum editis προφέροντες.

Digitized by Google

Οὐκ ἂν γὰρ, εἴπερ ἦσαν καὶ αὐτοὶ γνησίως ἐπιστήσαντες αὐτοῦ τῇ θεότητι τὸν νοῦν, ἐχλεύαζον τὸ τηλικοῦτον· ἀλλὰ μᾶλλον καὶ αὐτοὶ τοῦτον ἐπεγίνωσκον Σωτῆρα τοῦ παντὸς, καὶ τὸν σταυρὸν μὴ βλάβην ἀλλὰ θεραπείαν τῆς κτίσεως γεγονέναι. Εἰ γὰρ τοῦ σταυροῦ γενομένου (7), πᾶσα μὲν εἰδωλολατρεία καθῃρέθη, πᾶσα δὲ δαιμόνων φαντασία τῷ σημείῳ τούτῳ ἀπελαύνεται, καὶ μόνος ὁ Χριστὸς προσκυνεῖται, καὶ δι' αὐτοῦ γινώσκεται ὁ Πατὴρ, καὶ οἱ μὲν ἀντιλέγοντες καταισχύνονται, ὁ δὲ τῶν ἀντιλεγόντων ὁσημέραι τὰς ψυχὰς ἀφανῶς μεταπείθει· πῶς (εἰκότως γὰρ ἄν τις εἴποι πρὸς αὐτούς) ἔτι (8) ἀνθρώπινον ἔστιν ἐπινοεῖν τὸ πρᾶγμα, καὶ οὐ μᾶλλον ὁμολογεῖν Θεοῦ (9) Λόγον καὶ Σωτῆρα εἶναι τοῦ παντὸς τὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀναβάντα; πάσχειν δὲ καὶ οὗτοί μοι δοκοῦσιν ὅμοιον, ὡς εἴ τις τὸν μὲν ἥλιον ὑπὸ νεφῶν σκεπόμενον διαβάλλοι, τὸ δὲ τούτου φῶς θαυμάζοι, βλέπων, ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις ὑπὸ τούτου καταλάμπεται. Ὡς γὰρ καλὸν τὸ φῶς, καὶ καλλίων ὁ τοῦ φωτὸς ἀρχηγὸς ἥλιος· οὕτω (10) θείου πράγματος ὄντος τοῦ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν τῆν αὐτοῦ γνώσεως πεπληρῶσθαι, ἀνάγκη τὸν ἀρχηγὸν καὶ ἡγεμόνα τοῦ τοιούτου κατορθώματος εἶναι Θεὸν καὶ Θεοῦ Λόγον. Λέγομεν (11) οὖν ὡς ἐφικτὸν ἡμῖν, πρότερον διελέγξαντες τὴν τῶν ἀπίστων ἀμαθίαν· ἵνα, τῶν ψευδῶν διελεγχθέντων, λοιπὸν ἡ ἀλήθεια δι' ἑαυτῆς ἐπιλάμψῃ, καὶ θαῤῥῇς καὶ αὐτὸς, ὦ ἄνθρωπε, ὅτι ἀληθείᾳ πεπίστευκας, καὶ τὸν Χριστὸν γινώσκων οὐκ ἠπατήθης. Πρέπειν δέ σοι ἡγοῦμαι φιλοχρίστῳ ὄντι τὰ περὶ Χριστοῦ διαλέγεσθαι, ἐπεὶ καὶ πάντων τιμιωτέραν τὴν περὶ τούτου γνῶσιν καὶ πίστιν ἡγεῖσθαί σε πεπίστευκα.

2. Ἐξ ἀρχῆς μὲν οὐκ ἦν κακία· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ νῦν ἐν τοῖς ἁγίοις ἐστὶν, οὐδ' ὅλως κατ' αὐτοὺς ὑπάρχει αὕτη· ἄνθρωποι δὲ ταύτην ὕστερον ἐπινοεῖν ἤρξαντο, καὶ καθ' ἑαυτῶν (12) ἀνατυποῦσθαι· ὅθεν δὴ καὶ τὴν τῶν εἰδώλων ἐπίνοιαν ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο, τὰ οὐκ ὄντα ὡς ὄντα λογιζόμενοι. Ὁ μὲν γὰρ τοῦ παντὸς δημιουργὸς καὶ παμβασιλεὺς Θεὸς, ὁ ὑπερέκεινα πάσης οὐσίας καὶ ἀνθρωπίνης ἐπινοίας ὑπάρχων, ἅτε δὴ ἀγαθὸς καὶ ὑπέρκαλος ὤν, διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ ἀνθρώπινον γένος κατ' ἰδίαν εἰκόνα πεποίηκε· καὶ τῶν ὄντων αὐτὸν θεωρητὴν καὶ ἐπιστήμονα διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιώσεως (13) κατεσκεύασε, δοὺς αὐτῷ καὶ τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος ἔννοιαν καὶ γνῶσιν, ἵνα, τὴν ταυτότητα σώζων, μήτε τῆς περὶ Θεοῦ φαντασίας ποτὲ ἀποστῇ, μήτε τῆς τῶν ἁγίων συζήσεως (14) ἀποπηδήσῃ, ἀλλ', ἔχων τὴν τοῦ δεδωκότος χάριν, ἔχων καὶ τὴν ἰδίαν ἐκ τοῦ πατρικοῦ Λόγου δύναμιν, ἀγάλληται καὶ συνομιλῇ τῷ Θείῳ, ζῶν τὸν ἀπήμονα καὶ μακάριον ὄντως τὸν ἀθάνατον βίον. Οὐδὲν γὰρ ἔχων ἐμπόδιον εἰς τὴν περὶ τοῦ Θείου γνῶσιν, θεωρεῖ

A ipsi sincero attentoque animo ejus divinitatem inspexissent, rem tantam riderent; sed illum potius mundi Salvatorem esse agnoscerent, ejusque crucem non perniciem rerum sed medicinam fuisse fatererentur. Namque si erecta cruce, universa idololatria eversa est; si hoc ☧ signo omnes dæmonum præstigiæ fugantur, solusque Christus adoratur, et per ipsum Pater cognoscitur; si denique hi quidem qui contradicunt, erubescere coguntur, ipse vero contradicentium animos quotidie latenter immutat: quî fit (merito enim quis eos ita aggrediatur) ut humanum opus id adhuc opinentur, ac non potius fateantur Dei Verbum, et Salvatorem mundi illum esse, qui in crucem ascendit? Sane idem istis accidere mihi videtur, ac si quis solem nubibus obscu-
B ratum reprehendat, ejusque nihilominus lucem admiretur, quippe qui totum terrarum orbem ab ea illuminatum cernat. Ut enim pulchra lux est, et ipse sol, lucis auctor, luce pulchrior est: ita cum res sit plane divina, universum mundum Dei cognitione repletum esse, necesse est ducem et auctorem tanti operis Deum ipsum et Dei Verbum esse. Itaque pro virili parte de re tam admirabili disseremus, priusque infidelium inscitiam refellemus, ut falsis confutatis, veritas per seipsam deinceps illucescat, tuque ipse, charissime, certum persuasumque habeas te veritati credidisse, Christumque cognoscendo deceptum non fuisse. Tecum porro, qui Christum amas, de Christo disserere maxime convenire arbi-
C tror, quandoquidem te ejus cognitionem et fidem rebus omnibus pretiosiorem ducere autumo.

2. Principio quidem malitia non fuit, quoniam ne nunc quidem in sanctis reperitur, nec prorsus in illis exsistit: sed eam postea homines excogitare atque adversus seipsos effingere cœperunt; unde etiam idolorum commenta effinxere, ea quæ non sunt, perinde ac si essent, animo concipientes. Nempe mundi opifex et omnium moderator Deus, qui universa natura et humana intelligentia longe superior est, ut vere bonus ac summe benignus, per proprium Verbum et Salvatorem nostrum Jesum Christum, humanum genus ad propriam imaginem fecit, qua illa secum similitudine hominem ad rerum naturam cognoscendam et contem-
D plandam aptum reddidit. Hinc propriæ etiam æternitatis cogitationem et cognitionem eidem impertivit, ut videlicet hac conservata similitudine, nunquam cogitationem a Deo averteret, neque a sanctorum convictu discederet: sed datam Dei gratiam et propriam ex paterno Verbo vim infusam retinens exsultaret, et cum Deo familiariter viveret, securamque ac vere beatam immortalem vitam duceret.

(7) Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anonymus, γινομένου.

(8) Ἔτι deest in Basil. Gobler. et Felckm. 1 an.

(9) Seguer. et Colb. Θεόν.

(10) Seguer. οὕτως, et ita deinceps sæpius. Ibid. Colb. habet προστάγματος pro πράγματος.

(11) Omnibonus videtur legisse λέγωμεν, vertit enim, *dicamus*.

(12) Felckm. 3 anon., καθ' ἑαυτούς. Sic etiam legisse videtur Omnibonus, qui vertit, *per seipsos fingere*. Alii cum editis καθ' ἑαυτῶν.

(13) Sic Seguer. Gobler. et Felck. 1 anon. Alii cum editis ὁμοιότητος.

(14) Edit. Commel., συζητήσεως.

Digitized by Google

Nam si ulla re a Dei cognitione impediatur, animæ munditia, Patris imaginem, Deum Verbum, ad cujus quoque imaginem factus est, semper contemplatur, maximaque admiratione afficitur, cum Providentiam, qua mundus per ipsum administratur, intelligit. Ita rebus quidem quæ sub sensus cadunt et corporeæ sunt excelsior efficitur, cum his vero vi mentis conjungitur, quæ cœlestes ac divinæ sunt solaque intelligentia comprehenduntur. Cum enim corporibus mens humana non adhærescit, neque aliquid ex eorum cupiditate extrinsecus admistum habet, sed tota ipsa sursum secum est, sicuti initio facta est ; tunc ea quæ sensus movent omniaque humana transcendens, in sublime fertur, Verbumque, et in Verbo Verbi Patrem videt, cujus contemplatione delectata, suo erga illum amore et desiderio renovatur : quemadmodum utique primum hominem, qui Hebræa lingua Adam dictus est, sacræ Scripturæ narrant initio summa cum libertate et fiducia mente 3 Deo adhæsisse, sanctorumque societate et consuetudine potitum fuisse in illa rerum cœlestium contemplatione, qua illo in loco fruebatur, quem sanctus Moyses tropo quodam paradisum appellavit. Animæ enim munditia eam ad Deum per seipsam contuendum idoneam reddit, uti ipse Dominus ait : *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* [1].

3. Sic ergo Creator, ut dictum est, hominum genus condidit, quos etiam in eo statu perseverare voluit. At illi, rebus potioribus neglectis, ignavique et inertes ad illas intelligendas effecti, sese ad ea quæ sibi propiora erant, convertere. Hæc autem corpus et sensus corporis erant. Itaque homines, mentem et cogitationem a rebus cœlestibus avocaverunt, et seipsos contemplari cœperunt. Seipsos autem contemplando, corporique aliisve rebus, quæ sensus movent, inhærendo, ac velut in propriis decepti, in sui cupiditatem delapsi sunt, propriis rebus rerum divinarum contemplationi antepositis. In his porro commorantes, nolentesque a proximis sibi rebus discedere, suam animam omni cupiditatum genere turbatam et inquinatam, corporis voluptatibus constrinxere, ac vim quam ab initio a Deo acceperant, penitus obliti sunt. Id vero ita se habere vel ex primo homine videre licet, ut ex sacris Scripturis discimus. Siquidem quandiu ille mentem ad Deum et Dei contemplationem applicavit, corporis contemplationem respuit : cum vero serpentis persuasu cogitationem a Deo avertit, seque contemplari cœpit ; tunc illi in corporis cupiditatem misere inciderunt, et se nudos esse cogno-

[1] Matth. v, 8.

A μὲν ἀεὶ διὰ τῆς αὐτοῦ καθαρότητος τὴν τοῦ Πατρὸς εἰκόνα, τὸν Θεὸν Λόγον, οὗ καὶ κατ' εἰκόνα γέγονεν· ὑπερεκπλήττεται δὲ κατανοῶν τὴν δι' αὐτοῦ εἰς τὸ πᾶν πρόνοιαν, ὑπεράνω μὲν τῶν αἰσθητῶν καὶ πάσης σωματικῆς φαντασίας γινόμενος, πρὸς δὲ τὰ ἐν οὐρανοῖς θεῖα καὶ νοητὰ τῇ δυνάμει τοῦ νοῦ συναπτόμενος. Ὅτε γὰρ οὐ συνομιλεῖ τοῖς σώμασιν ὁ νοῦς ὁ τῶν ἀνθρώπων, οὐδέ τι τῆς ἐκ τούτων ἐπιθυμίας μεμιγμένον ἔξωθεν ἔχει, ἀλλ' ὅλος ἐστὶν ἄνω ἑαυτῷ (15) συνὼν ὡς γέγονεν ἐξ ἀρχῆς· τότε δὴ, τὰ αἰσθητὰ καὶ πάντα τὰ ἀνθρώπινα διαβάς, ἄνω μετάρσιος γίνεται, καὶ τὸν Λόγον ἰδὼν, ὁρᾷ ἐν αὐτῷ καὶ τὸν τοῦ Λόγου Πατέρα, ἡδόμενος ἐπὶ τῇ τούτου θεωρίᾳ, καὶ ἀνακαινούμενος ἐπὶ τῷ πρὸς τοῦτον πόθῳ· ὥσπερ οὖν τὸν πρῶτον τῶν ἀνθρώπων γενόμενον, ὃς καὶ B κατὰ τὴν Ἑβραίων γλῶτταν Ἀδὰμ ὠνομάσθη, λέγουσιν αἱ ἱεραὶ Γραφαὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀνεπαισχύντῳ παῤῥησίᾳ τὸν νοῦν ἐσχηκέναι πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ συνδιαιτᾶσθαι τοῖς ἁγίοις ἐν τῇ τῶν νοητῶν θεωρίᾳ, ἣν εἶχεν ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ὃν καὶ ὁ ἅγιος (16) Μωϋσῆς τροπικῶς παράδεισον ὠνόμασεν. Ἱκανὴ δὲ ἡ τῆς ψυχῆς καθαρότης ἐστὶ τὸν Θεὸν δι' ἑαυτῆς κατοπτρίζεσθαι (17), καθάπερ καὶ ὁ Κύριός φησι· *Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.*

3. Οὕτω μὲν οὖν ὁ Δημιουργὸς, ὥσπερ εἴρηται, τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος κατεσκεύασε, καὶ μένειν ἠθέλησεν· C οἱ δὲ ἄνθρωποι, κατολιγωρήσαντες τῶν κρειττόνων, καὶ ὀκνήσαντες περὶ τὴν τούτων κατάληψιν, τὰ ἐγγυτέρω (18) μᾶλλον ἑαυτῶν ἐζήτησαν. Ἐγγύτερα δὲ τούτοις ἦν τὸ σῶμα, καὶ αἱ τούτου αἰσθήσεις. Ὅθεν τῶν μὲν νοητῶν ἀπέστησαν ἑαυτῶν τὸν νοῦν, ἑαυτοὺς δὲ κατανοεῖν ἤρξαντο (19). Ἑαυτοὺς δὲ κατανοοῦντες, καὶ τοῦ τε σώματος καὶ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν ἀντιλαμβανόμενοι, καὶ ὡς ἐν ἰδίοις ἀπατώμενοι, εἰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίαν ἔπεσαν (20), τὰ ἴδια προτιμήσαντες τῆς πρὸς τὰ θεῖα θεωρίας· ἐνδιατρίψαντες δὲ τούτοις, καὶ τῶν ἐγγυτέρω μὴ ἀποστῆναι θέλοντες, ταῖς μὲν τοῦ σώματος ἡδοναῖς συνέκλεισαν ἑαυτῶν τὴν ψυχὴν, τεταραγμένην καὶ πεφυρμένην πάσαις ἐπιθυμίαις· τέλεον δὲ ἐπελάθοντο τῆς ἐξ ἀρχῆς αὐτῶν παρὰ Θεοῦ δυνάμεως. Τοῦτο δ' ἂν τις ἴδοι καὶ D ἐκ τοῦ πρώτου πλασθέντος ἀνθρώπου ἀληθὲς, ὡς αἱ ἱεραὶ περὶ αὐτοῦ λέγουσι Γραφαί. Κἀκεῖνος γὰρ, ἕως μὲν τὸν νοῦν εἶχε πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν τούτου θεωρίαν, ἀπεστρέφετο τὴν πρὸς τὸ σῶμα θεωρίαν (21)· ὅτε δὲ συμβουλίᾳ τοῦ ὄφεως ἀπέστη μὲν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν διανοίας, ἑαυτὸν δὲ κατανοεῖν ἤρξατο, τηνικαῦτα καὶ εἰς ἐπιθυμίαν τοῦ σώματος ἔπεσαν, καὶ

(15) Sic Seguer. Angl. et Felckm. 2 an. Alii cum editis ὅλως vel ὅλος ἐστὶν ἑαυτῷ.

(16) Ὁ ἅγιος deest in Gobler. et Felckm. 1 anon.

(17) Colb. et Felck. 2 an., ἐνοπτρίζεσθαι. Ibid. ante hanc vocem editi et plures mss. Com. habent αὐτῆς. Seg. Colb. Gobl. et Felck. 1 an., ἑαυτῆς.

(18) Colb., ἐγγύτερον.

(19) Hæc verba ἑαυτοὺς δὲ κατανοεῖν ἤρξαντο, quæ egerant et verterant interpretes, desiderabantur in editis, quæ ex mss. Seguer. Colb. Gobler. Felckm. 2 et 3 anon. restituimus.

(20) Sic Seguer. et infra. At Colb., ανεπεσον. Alii cum editis ἔπεσον.

(21) Colb. et Felkm. 2 anonymus, φιλίαν.

Digitized by Google

ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν, καὶ γνόντες ᾐσχύνθησαν. Ἔγνωσαν δὲ ἑαυτοὺς γυμνοὺς οὐ τοσοῦτον ἀπὸ ἐνδυμάτων (22), ἀλλ' ὅτι γυμνοὶ τῆς τῶν θείων θεωρίας γεγόνασι, καὶ πρὸς τὰ ἐναντία τὴν διάνοιαν μετήνεγκαν. Ἀποστάντες γὰρ τῆς πρὸς τὸν ἕνα καὶ ὄντα, Θεὸν λέγω, κατανοήσεως καὶ τοῦ πρὸς αὐτὸν πόθου, λοιπὸν εἰς διαφόρους καὶ εἰς τὰς κατὰ μέρος ἐπιθυμίας ἐνέβησαν (23) τοῦ σώματος. Εἶτα, οἷα φιλεῖ γίνεσθαι, ἑκάστου καὶ πολλῶν ἐπιθυμίαν λαβόντες, ἤρξαντο καὶ τὴν πρὸς αὐτὰς σχέσιν ἔχειν· ὥστε καὶ φοβεῖσθαι ταύτας καταλεῖψαι. Ὅθεν δὴ καὶ δειλίαι, καὶ φόβοι, καὶ ἡδοναί, καὶ θνητὰ φρονεῖν τῇ ψυχῇ προσγέγονεν. Οὐ θέλουσα γὰρ ἀποστῆναι τῶν ἐπιθυμιῶν, φοβεῖται τὸν θάνατον καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ σώματος. Ἐπιθυμοῦσα δὲ πάλιν, καὶ μὴ τυγχάνουσα τῶν ὁμοίων, ἔμαθε φονεύειν καὶ ἀδικεῖν. Πῶς δὲ καὶ ταῦτα ποιεῖ, εὔλογον κατὰ δύναμιν σημᾶναι.

4. Ἀποστᾶσα τῆς τῶν νοητῶν θεωρίας, καὶ ταῖς κατὰ μέρος τοῦ σώματος ἐνεργείαις καταχρωμένη, καὶ ἡσθεῖσα τῇ τοῦ σώματος θεωρίᾳ, καὶ ἰδοῦσα καλὸν ἑαυτῇ εἶναι τὴν ἡδονήν, πλανηθεῖσα κατεχρήσατο τῷ τοῦ καλοῦ ὀνόματι, καὶ ἐνόμισεν εἶναι τὴν ἡδονὴν αὐτὸ τὸ ὄντως καλόν· ὥσπερ εἴ τις, τὴν διάνοιαν παραπληγείς, καὶ ἀπαιτῶν ξίφος κατὰ τῶν ἀπαντώντων, νομίζοι (24) τοῦτο εἶναι τὸ σωφρονεῖν. Ἐρασθεῖσα δὲ τῆς ἡδονῆς, ποικίλως αὐτὴν ἐνεργεῖν ἤρξατο. Οὖσα γὰρ τὴν φύσιν εὐκίνητος, εἰ καὶ τὰ καλὰ ἀπεστράφη, ἀλλὰ τοῦ κινεῖσθαί οὐ παύεται. Κινεῖται οὖν οὐκ ἔτι μὲν κατὰ ἀρετήν, οὐδὲ ὥστε τὸν Θεὸν ὁρᾶν· ἀλλὰ τὰ μὴ ὄντα λογιζομένη, τὸ ἑαυτῆς δυνατὸν μεταποιεῖ, καταχρωμένη τούτῳ εἰς ἃς ἐπενόησεν ἐπιθυμίας, ἐπεὶ καὶ αὐτεξούσιος γέγονε. Δύναται γὰρ ὥσπερ πρὸς τὰ καλὰ νεύειν, οὕτω καὶ τὰ καλὰ ἀποστρέφεσθαι· ἀποστρεφομένη δὲ τὸ καλόν, πάντως τὰ ἐναντία λογίζεται· παύσασθαι γὰρ καθόλου τοῦ κινεῖσθαι οὐ δύναται, τὴν φύσιν οὖσα, ὡς προεῖπον, εὐκίνητος. Καὶ γινώσκουσα τὸ αὐτεξούσιον ἑαυτῆς, ὁρᾷ ἑαυτὴν δύνασθαι κατ' ἀμφότερα τοῖς τοῦ σώματος μέλεσι (25) χρᾶσθαι εἴς τε τὰ ὄντα καὶ τὰ μὴ ὄντα· ὄντα δέ ἐστι τὰ καλά, οὐκ ὄντα δὲ τὰ φαῦλα. Ὄντα δέ φημι τὰ καλὰ (26), καθότι ἐκ τοῦ ὄντος Θεοῦ τὰ παραδείγματα ἔχει· οὐκ ὄντα δὲ τὰ κακὰ λέγω, καθότι ἐπινοίαις ἀνθρώπων οὐκ ὄντα ἀναπέπλασται. Ἔχοντος γὰρ τοῦ σώματος ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ τὴν κτίσιν ὁρᾶν, καὶ διὰ τῆς παναρμονίου ταύτης συντάξεως γινώσκειν τὸν Δημιουργόν· ἔχοντος δὲ καὶ ἀκοὴν εἰς ἐπακρόασιν τῶν θείων λογίων καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ νόμων· ἔχοντος δὲ καὶ χεῖρας, εἴς τε τὴν τῶν ἀναγκαίων ἐνέργειαν καὶ ἔκτασιν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῆς· ἡ ψυχὴ ἀποστᾶσα τῆς πρὸς τὰ καλὰ θεωρίας, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς κινήσεως, λοιπὸν πλανωμένη κινεῖται εἰς τὰ ἐναντία. Εἶτα τὸ δυνατὸν ἑαυτῆς, ὡς προεῖπον, ὁρῶσα, καὶ τούτῳ καταχρωμένη, ἐνενό-

verunt, quæ ipsis causa fuit erubescendi. Seipsos porro non tam vestibus nudos esse deprehenderunt, quam quod rerum divinarum contemplatione nudi facti sunt, atque animum ad contraria traduxerunt. Desciscentes enim ab illius qui et unus et vere est (Deum intelligo) cognitione et amore, in diversas posthac et singulas corporis cupiditates sese projecere. Deinde, ut fieri solet, cum singularum et multarum rerum cupiditatibus flagrarent, in illas ferri habitu cœperunt, adeo ut eas relinquere etiam reformidarent. Hinc factum est ut timiditates, metus ac libidines in anima orirentur, nihilque illa nisi mortale saperet. Siquidem nolens cupiditates dimittere, mortem corporisque disjunctionem pertimescit. Cum item ea quæ concupiscebat non assequeretur, occidere et injuste agere didicit. Quanam autem ratione ista omnia agat, operæ pretium est pro facultate exponere.

4. Postquam a rerum cœlestium contemplatione recessit anima, singulisque corporis facultatibus prave usa, et corporis contemplatione delectata est, ut vidit bonum sibi esse voluptatem, boni nomine, errando abusa est, atque voluptatem ipsum verum bonum esse existimavit, non secus ac si quis mente perculsus, gladium in obvium quemque distringendum postulaverit, idque sapientis esse arbitretur. Amore porro voluptatis irretita, eam varie exercere cœpit. Cum enim ex natura sua sit facile mobilis, tametsi ab his quæ bona sunt sese avertit, moveri tamen non desinit. Movetur itaque jam non secundum virtutem, neque ut Deum videat: sed inania cogitans, suas facultates alio transfert, iisque ad explendas suas cupiditates abutitur, utpote quæ libera facta sit. Ut enim se ad bona convertere, sic ab iisdem se avertere potest. A bono autem aversa, contraria omnino cogitat. Nam a motu plane quiescere non potest, quippe quæ ex natura sua, ut superius dixi, sit mobilissima. Illa ergo propriæ libertatis conscia, videt se membris in utramque partem uti posse, tum ad ea quæ sunt, tum ad ea quæ non sunt. Ea autem sunt, quæ bona sunt: ea vero non sunt, quæ mala sunt. Porro ea esse dico quæ bona sunt, quatenus eorum exemplaria sunt in Deo qui vere est. Ea vero non esse dico quæ mala sunt, quatenus, cum nihil sint, solis hominum commentis conficta sunt. Nam cum corpus habeat oculos ad res creatas videndas, et ad Creatorem per aptissimam earumdem rerum compositionem cognoscendum: cum aures habeat ad divina oracula et Dei leges audiendum: cum manus habeat cum ad necessaria peragenda, tum ad eas in precibus extendendas: anima, bonorum contemplatione dimissa, ubi in his motum exercere desiit, in contraria jam errans moveri cœpit.

(22) Seguer., ἐνδύματος. Ibid. hæc verba, οὐ τοσοῦτον ἀπὸ ἐνδυμάτων desunt in Felckm. 3 anon.

(23) Sic Seguer. At Colb. et Felckm. 2 anon. ἐπέβησαν. Alii cum editis, ἀνέβησαν.

(24) Sic Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii cum editis νομίζει,

(25) Sic Seg. Colb. Basil. Anglic. Gobler. Felckm. 1 et 2 anonymus. Alii cum editis μέρεσι.

(26) Οὐκ ὄντα δὲ τὰ φαῦλα. Ὄντα δέ φημι τὰ καλὰ desunt in Basil. et Angl.

Digitized by Google

Deinde suis facultatibus, ut dixi, perspectis, hisque abutens, intellexit se corporis membra posse etiam in contraria movere. Hinc loco contemplationis naturæ, oculos ad cupiditates convertit, se id quoque posse ostendens, atque existimans, dummodo moveatur, se suam dignitatem servare, nec peccare, faciendo quod potest. Verum ignorabat se creatam esse, non ut simpliciter moveretur, sed ut ad ea quæ oportet moveretur, ut hæc vox Apostoli optime monet: *Omnia licent, sed non omnia expediunt* [1].

5. At hominum audacia non ad id quod expediebat et decebat, sed ad id quod poterat attendens, contraria agere cœpit: unde et manus in contrarium movens, cædes perpetrare jussit; aures ad non obediendum convertit; membra alia ad liberos legitime procreandos data, stupris et adulteriis inservire permisit: linguam nobis ad benedicendum concessam, ad calumniandum maledicendumque et pejerandum adhibuit: manibus ad furandum et similes homines verberandos, odoratu ad varios amatorios odores indagandos, pedum celeritate ad sanguinem effundendum abusa est: ventrem denique ebrietati et inexplebili satietati dedit; quæ quidem omnia, vitia et peccata sunt animæ, quorum nulla alia causa est, quam quod se a rebus præstantioribus avertit. Enimvero idem illi contigisse videtur ac si auriga, qui equos in stadio ascendit, meta quo currendum est neglecta, ab eaque aversus, equum, ut potest, tantum agitare curet (potest autem ut sibi videtur), hincque modo in obvium quemque impetum faciat, modo in abrupta loca tendat et quocunque equorum pernicitas eum abripuerit, ratus se, dum ita currit, a meta non aberrare, quippe qui solum cursum habeat ante oculos, nec proinde se extra metam ferri animadvertat. Ita sane anima a via quæ ad Deum ducit aversa, et præter id quod decet corporis membra impellens, imo vero ipsa quoque una cum illis a seipsa impulsa, peccat et malum sibimet fingit, nec animadvertit se a via aberrasse, et extra veritatis metam vagari, quam beatus Paulus, qui Christum in se ferebat, præ oculis habens, ita loquebatur: *Ad destinatum persequor, ad bravium supernæ vocationis Jesu Christi* [2]. Itaque sanctus Apostolus cum ipsum bonum, scopum et finem haberet, nihil unquam mali agebat.

6. Nonnulli quidem Gentilium a veri via aberrantes, nec Christum cognoscentes, malitiæ substantiam aliquam esse ac per seipsam exsistere affirmavere, qua profecto in opinione, duplici ratione

[1] I Cor. vi, 12. [2] Philip. iii, 14.

ησεν, ὅτι καὶ εἰς τὰ ἐναντία δύναται κινεῖν τὰ τοῦ σώματος μέλη· καὶ διὰ τοῦτο ἀντὶ τοῦ τὴν κτίσιν ὁρᾷν, εἰς ἐπιθυμίας (27) τὸν ὀφθαλμὸν ἀποστρέφει, δεικνύουσα, ὅτι καὶ τοῦτο δύναται· καὶ νομίζουσα, ὅτι, ἅπαξ κινουμένη, σώζει τὴν ἑαυτῆς ἀξίαν, καὶ οὐχ ἁμαρτάνει ποιοῦσα ὃ δύναται· καὶ (28) οὐκ εἰδυῖα, ὅτι οὐχ ἁπλῶς κινεῖσθαι, ἀλλ' εἰς ἃ δεῖ κινεῖσθαι γέγονε· τούτου γὰρ χάριν καὶ ἀποστολικὴ παρεγγυᾷ φωνή· *Πάντα ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει.*

5. Ἀλλὰ τῶν ἀνθρώπων ἡ τόλμα, οὐκ εἰς τὸ συμφέρον καὶ πρέπον, ἀλλ' εἰς τὸ δυνατὸν (29) σκοπήσασα, τὰ ἐναντία ποιεῖν ἤρξατο· ὅθεν, καὶ τὰς χεῖρας εἰς τὸ ἐναντίον κινουμένη, φονεύειν πεποίηκε, καὶ τὴν ἀκοὴν εἰς παρακοὴν παρήγαγε, καὶ τὰ ἄλλα μέλη εἰς τὸ μοιχεύειν ἀντὶ νομίμης (30) τεκνογονίας· καὶ τὴν μὲν γλῶτταν ἀντὶ εὐφημίας εἰς βλασφημίας καὶ λοιδορίας καὶ ἐπιορκίας, τὰς δὲ χεῖρας αὖ πάλιν εἰς τὸ κλέπτειν καὶ τύπτειν τοὺς ὁμοίους ἀνθρώπους· καὶ τὴν μὲν ὄσφρησιν, εἰς ὀδμῶν ἐρωτικῶν ποικιλίας· τοὺς δὲ πόδας εἰς ὀξύτητα τοῦ ἐκχέαι αἷμα· καὶ τὴν μὲν γαστέρα εἰς μέθην καὶ χόρον ἀπλήρωτον· ἅπερ πάντα κακία καὶ ἁμαρτία ψυχῆς ἐστιν. Αἰτία δὲ τούτων οὐδεμία, ἀλλ' ἡ τῶν κρειττόνων ἀποστροφή. Ὡς γὰρ ἐὰν ἡνίοχος, ἐπιβὰς ἵπποις ἐν σταδίῳ καταφρονήσῃ (31) μὲν τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν ἐλαύνειν αὐτὸν προσήκει, ἀποστραφεὶς δὲ τοῦτον, ἁπλῶς ἐλαύνῃ τὸν ἵππον ὡς ἂν δύνηται· δύναται δὲ, ὡς βούλεται· καὶ πολλάκις μὲν εἰς τοὺς ἀπαντῶντας ὁρμᾷ, πολλάκις δὲ καὶ κατὰ κρημνῶν ἐλαύνῃ (32), φερόμενος ὅπου δ' ἂν ἑαυτὸν τῇ ὀξύτητι τῶν ἵππων φέροι, νομίζων, ὅτι, οὕτω τρέχων, οὐκ ἐσφάλη τοῦ σκοποῦ· πρὸς γὰρ μόνον τὸν δρόμον ἀποβλέπει, καὶ οὐχ ὁρᾷ, ὅτι ἔξω τοῦ σκοποῦ γέγονεν· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἀποστραφεῖσα τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁδὸν, καὶ ἐλαύνουσα παρὰ τὸ πρέπον τὰ τοῦ σώματος μέλη, μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὴ μετ' αὐτῶν ὑφ' ἑαυτῆς ἐλαυνομένη, ἁμαρτάνει καὶ τὸ κακὸν ἑαυτῇ πλάττει, οὐχ ὁρῶσα, ὅτι πεπλάνηται τῆς ὁδοῦ, καὶ ἔξω γέγονε τοῦ τῆς ἀληθείας σκοποῦ, εἰς ὃν ὁ χριστοφόρος ἀνὴρ ὁ μακάριος Παῦλος ἀποβλέπων ἔλεγε· *Κατὰ σκοπὸν διώκω, εἰς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ*· σκοπῶν γοῦν τὸ καλὸν ὁ ἅγιος, οὐδέποτε τὸ κακὸν ἐποίει.

6. Ἑλλήνων μὲν οὖν (33) τινες, πλανηθέντες τῆς ὁδοῦ, καὶ τὸν Χριστὸν οὐκ ἐγνωκότες, ἐν ὑποστάσει καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶναι τὴν κακίαν ἀπεφήναντο ἁμαρτάνοντες κατὰ δύο ταῦτα· ἢ τὸν Δημιουργὸν ἀποστε-

(27) Felkm. 3 anon., ἐπιθυμίαν.

(28) Particula καί deest in Seguer., nec eam legerunt Omnibonus et Ambrosius Camald.; in aliis vero legitur.

(29) Seguer., ἀδύνατον.

(30) Sic Seguer. Gobler et Felckm. 1 anon., alii cum editis νομικῆς.

(31) Colbert, Gobler, et Felkm. 1 anon., καταφρονήσει.

(32) Seguer. Colbert. Basil. et Felkm. 1 anon., ἐλαύνει.

(33) Particula οὖν deest in Colb. Quos autem hic notet S. Athanasius, nobis plane non liquet. Certe Araspas quidam apud Xenophontem *Cyropæd.* lib. vi satis indicat hanc aliquorum philosophorum fuisse sententiam, duas in homine esse animas, bonam alteram, alteram malam.

Digitized by Google

ροῦντες τοῦ εἶναι ποιητὴν τῶν ὄντων· οὐκ ἂν γὰρ εἴη A τῶν ὄντων Κύριος, εἴ γε κατ' αὐτοὺς ἡ κακία ὑπόστασιν ἔχει καθ' ἑαυτὴν καὶ οὐσίαν· ἢ πάλιν, θέλοντες αὐτὸν ποιητὴν εἶναι τῶν ὅλων, ἐξ ἀνάγκης καὶ τοῦ κακοῦ δώσουσιν εἶναι· ἐν γὰρ τοῖς οὖσι καὶ τὸ κακὸν κατ' αὐτούς ἐστι. Τοῦτο δὲ ἄτοπον καὶ ἀδύνατον ἂν φανείη· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ καλοῦ τὸ κακὸν, οὐδὲ ἐν αὐτῷ ἐστιν, οὐδὲ δι' αὐτοῦ· ἐπεὶ οὐκέτι καλὸν ἂν εἴη μεμιγμένην ἔχον τὴν φύσιν, ἢ αἴτιον γινόμενον (34) κακοῦ. Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων, ἐκπεσόντες τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας, καὶ περὶ τὴν πίστιν ναυαγήσαντες, καὶ οὗτοι μὲν ὑπόστασιν τοῦ κακοῦ παραφρονοῦσιν εἶναι· ἀναπλάττονται δὲ ἑαυτοῖς παρὰ τὸν ἀληθινὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα θεὸν ἕτερον, καὶ τοῦτον ἀγένητον τοῦ κακοῦ ποιητὴν καὶ τῆς κακίας ἀρχηγὸν, τὸν καὶ τῆς κτίσεως δημιουργόν. Τούτους δὲ B εὐχερῶς ἂν τις ἐλέγξειεν ἔκ τε τῶν θείων (35) Γραφῶν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐν ἀνθρώποις διανοίας, ἀφ' ἧς καὶ ταῦτα ἀναπλασάμενοι μαίνονται. Ὁ μὲν οὖν Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν τοῖς ἑαυτοῦ Εὐαγγελίοις φησὶ βεβαιῶν τὰ Μωϋσέως ῥήματα, *ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς εἷς ἐστι·* καὶ, *Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς.* Εἰ δὲ εἷς ἐστιν ὁ Θεὸς, καὶ οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος, πῶς ἄλλος ἂν εἴη Θεὸς παρὰ τοῦτον; Ποῦ δὲ καὶ ἔσται ὁ κατ' αὐτοὺς Θεὸς, τὰ πάντα τοῦ μόνου καὶ ἀληθινοῦ (36) πληροῦντος κατὰ τὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς περίληψιν; Πῶς δὲ καὶ ἄλλος ἂν εἴη ποιητὴς, ὧν αὐτὸς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Χριστοῦ ἐστι Κύριος κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνήν; Εἰ μὴ ἄρα, C ὡς ἐν ἰσοστασίῳ, καὶ τὸν τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ τὸν φαῦλον δύνασθαι γενέσθαι κύριον (37) εἰποιεν. Ἀλλ' ἐὰν τοῦτο λέγωσιν, ὅρα εἰς ὅσην ἀσέβειαν ἐκπίπτουσιν· ἐν γὰρ τοῖς τὰ ἴσα δυναμένοις τὸ ὑπερέχον καὶ κρεῖττον οὐκ ἂν εὑρεθείη. Καὶ γὰρ εἰ μὴ θέλοντος τοῦ ἑτέρου, τὸ ἕτερον ἔστιν [1] ἴση ἀμφοτέρων ἡ δύναμις καὶ ἡ ἀσθένειά ἐστιν· ἴση μὲν, ὅτι νικῶσιν ἀλλήλων τὴν βούλησιν ἐν τῷ εἶναι· ἀσθένεια δὲ ἀμφοτέρων ἐστὶν, ὅτι μὴ βουλομένοις αὐτοῖς παρὰ γνώμην ἀποβαίνει τὰ πράγματα· ἔστι γὰρ καὶ ὁ ἀγαθὸς παρὰ γνώμην τοῦ φαύλου, ἔστι καὶ ὁ φαῦλος παρὰ βούλησιν τοῦ ἀγαθοῦ.

peccabant. Vel enim negabant Creatorem rerum omnium effectorem esse; nec enim omnium rerum Dominus foret, si, uti censent, malitia substantiam et naturam per seipsam haberet. Vel rursus, si illum volunt rerum omnium effectorem esse, mali quoque auctorem esse concedant necesse est, quandoquidem juxta illos, malum res aliqua est. Verum id fieri non posse et absurdum esse, valde perspicuum est: nam malum ex bono non oritur, neque in ipso, neque per ipsum est; alioquin jam bonum non esset, quod mistam naturam haberet, vel mali causa exsisteret. Hæretici quoque qui ex ecclesiastica doctrina exciderunt ac in fide naufragium fecerunt, mali aliquam substantiam esse stulte et ipsi existimant, sibique præter verum Christi Patrem alium deum effingunt, quem etiam non genitum, mali effectorem et malitiæ auctorem atque naturæ creatæ opificem volunt esse. Verum illi facile refutari possunt cum ex divinis Scripturis, tum ex ipsa quæ in hominibus inest intelligentia, qua etiam ista dementer commenti sunt. Itaque, ut ab auctoritate Scripturæ exordiar, Dominus et Servator Jesus Christus verba Moysis in suo Evangelio confirmans, ait: *Dominus Deus unus est* [a]. Et: *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ* [b]. Si ergo unus est Deus, et ipse cœli et terræ Dominus est, quomodo alius præter ipsum erit? Ubinam vero illorum Deus futurus est, cum omnia quæ cœli et terræ ambitu continentur unus et verus Deus impleat? Quomodo etiam alius opifex earum rerum fuerit, quarum ipse Deus et Pater Christi est Dominus, ut suo ipse ore testatur Salvator? Nisi forte ut in parium conditione accidit, boni Dei malum posse esse dominum dixerint. Sed si ita sentiunt, vide in quantam impietatem incidant. Inter illos enim qui paria possunt, neminem qui excellat et fortior sit, invenieris. Etenim si nolente altero, alter exsistit, æqualis certe amborum vis et imbecillitas est; æqualis quidem vis, quia alter alterius voluntatem, exsistendo, vincit: imbecillitas vero, quia ipsis nolentibus res præter mentem eveniunt; siquidem bonus invito malo, et vicissim malus bono nolente exsistit.

7. Ἄλλως τε· καὶ τοῦτο γὰρ ἄν τις αὐτοῖς εἴποι· Εἰ τὰ φαινόμενα ἔργα τοῦ φαύλου ἐστὶ, τί τὸ ἔργον D τοῦ ἀγαθοῦ; φαίνεται γὰρ οὐδὲν πλὴν μόνης τῆς τοῦ Δημιουργοῦ κτίσεως. Τί δὲ καὶ τοῦ εἶναι τὸν (38) ἀγαθὸν γνώρισμα, οὐκ ὄντων αὐτοῦ ἔργων δι' ὧν ἂν γνωσθείη; ἐκ γὰρ τῶν ἔργων ὁ δημιουργὸς γινώσκεται. Πῶς δὲ ὅλως καὶ δύο ἂν εἴη ἐναντία ἀλλήλων, ἢ τί τὸ διαιροῦν ἐστι ταῦτα, ἵνα χωρὶς ἀλλήλων γένωνται; Εἶναι γὰρ αὐτὰ ἅμα ἀδύνατον, διὰ τὸ ἀναιρετικὰ ἀλλήλων εἶναι. Ἀλλ' οὐδὲ ἕτερον ἐν ἑτέρῳ δυνηθείη ἂν εἶναι διὰ τὸ ἄμικτον καὶ ἀνόμοιον αὐτῶν

7. Aliter etiam eos hoc modo refellere possumus. Si ea quæ apparent, sunt mali opera: quodnam, quæso, est boni opus? nam nihil apparet præter naturam quam Creator condidit. Quodnam porro indicium est bonum exsistere, cum nulla exstent opera quibus cognoscatur? ex operibus enim opifex cognoscitur: Qui vero fieri potest ut ambo sibi invicem sint contrarii? vel quidnam est quod illos dividit, ut simul invicem non sint? Namque simul esse non possunt, cum sese invicem destruant. Alter quoque in altero esse non potest, cum diversæ

[a] Marc. XII, 29. [b] Matth. XI, 25.

(34) Colbert., γενομενον.

(35) Vox θείων deest in Seguer. Gobler. et Felkm. 1 anon.

(36) Vox Θεου additur in Colbert. et particula καί post ὧν mox sequens.

(37) Vox Κύριον deest in Colbert. Ibid. additur particula ἄν.

(38) Sic Colbert. Alii cum editis, τό.

Digitized by Google

et dissimilis sint naturæ. Ergo tertium quoddam erit, quod illos dirimat, quodque ipsum sit Deus. At cujusnam, quæso, naturæ tertium istud futurum est? bonine an mali? incertum utique videbitur; nec enim potest amborum naturæ esse. Itaque cum futilem hanc illorum sententiam esse liqueat, necesse est ecclesiasticæ doctrinæ veritatem elucere, scilicet malum nec a Deo nec in Deo esse, neque ab initio fuisse, nec naturam 6 aliquam ejus esse: sed homines, boni contemplatione remota, ea quæ non erant, prout volebant, sibi ipsi excogitare et effingere cœpisse. Quemadmodum enim si quis, sole collucente suisque radiis universum terrarum orbem illustrante, oculos clauserit, et tenebras, quæ tamen nullæ sunt, sibi ipsi finxerit, ac deinde ille mediis velut in tenebris errans incedat, quæ causa illi sit sæpius cadendi atque in aspera et prærupta loca incurrendi, dum interim ipse arbitratur non lucem, sed tenebras esse, quippe qui cum videre putat, nihil prorsus videat: ita humana anima, clausis oculis quibus Deum videre potest, sibi ipsi mala effingit, in quibus dum ipsa movetur, nescit sese nihil agere, cum aliquid agere existimat; quæ enim illa effingit, nullo modo exsistunt. Nec vero qualis creata est, talis etiam perseveravit: sed qualem contaminavit seipsam, talis et comparet. Namque creata est ut Deum videat, et ab eo illuminetur: ipsa autem pro Deo res caducas et tenebras quæsivit, ut alicubi Spiritus his verbis testatur: *Deus hominem rectum fecit: ipsi autem ratiocinationes multas quæsierunt* [6]. Itaque malitiæ inventio et excogitatio sic hominibus initio exorta et conficta est. Quanam vero ratione etiam ad idolorum insaniam devoluti fuerint, jam dicere necesse est, ut cognoscas idolorum inventionem nullo modo a bono sed a malitia ortum habere. Quod porro principium malum habet, nulla unquam in re bonum judicandum est, cum malum sit totum.

8. Malitiam excogitasse non contenta hominum anima, paulatim sese ad deteriora cœpit impellere. Postquam enim varias voluptatum species didicit, et rerum divinarum oblita est, corporeis affectibus delectata, atque ad sola præsentia et vanas, quæ de his habentur, opiniones attendens, nihil præter aspectabilia exsistere, solaque temporalia et corporea, bona esse arbitrata est. Sic autem a vero aversa, et se ad imaginem boni Dei factam esse oblita, non amplius Deum Verbum, ad cujus similitudinem creata est, sua facultate videt: sed extra seipsam posita, ea quæ non sunt cogitat et effingit. Obstructo quippe corporearum cupiditatum involucris illo quod in ipsa est quasi speculo, per quod unum Patris imaginem contueri poterat, jam non cernit quæ animam intelligere oportet, sed in omnem partem circumfertur, solaque illa videt quæ in sensum

[6] Eccles. VII, 30.

(59) Seguer. Colb. Basil. Anglic. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon. hic καμμύων, et paulo post καμμύσασα habent. Alii cum editis, καμύων et καμύσασα.

(40) Sic Seguer., alii vero cum editis ἐπινοεῖ, et paulo post περιπατεῖ, ubi Seguer. περιπατῇ.

τῆς φύσεως. Οὐκοῦν ἐκ τρίτου τὸ διαιροῦν φανήσεται, καὶ αὐτὸ Θεός. Ἀλλὰ ποίας ἂν εἴη καὶ τὸ τρίτον φύσεως; πότερον τῆς τοῦ καλοῦ, ἢ τοῦ φαύλου; ἄδηλον φανήσεται. Τῆς γὰρ ἀμφοτέρων εἶναι αὐτὸ, ἀδύνατον. Σαθρᾶς δὴ τοίνυν τῆς τοιαύτης αὐτῶν διανοίας φαινομένης, ἀνάγκη τὴν ἀλήθειαν διαλάμπειν τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώσεως· ὅτι τὸ κακὸν οὐ παρὰ Θεοῦ οὐδὲ ἐν Θεῷ οὔτε ἐξ ἀρχῆς γέγονεν, οὔτε οὐσία τίς ἐστιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἄνθρωποι κατὰ στέρησιν τῆς τοῦ καλοῦ φαντασίας ἑαυτοῖς ἐπινοεῖν ἤρξαντο καὶ ἀναπλάττειν τὰ οὐκ ὄντα, καὶ ἅπερ βούλονται. Ὡς γὰρ ἄν τις ἡλίου φαίνοντος, καὶ πάσης τῆς γῆς τῷ φωτὶ τούτου καταλαμπομένης, καμμύων (59) τοὺς ὀφθαλμοὺς, σκότος ἑαυτῷ ἐπινοῇ (40) οὐκ ὄντος σκότους, καὶ λοιπὸν ὡς ἐν σκότει πλανώμενος περιπατῇ, πολλάκις πίπτων καὶ κατὰ χρημνῶν ὑπάγων, νομίζων οὐκ εἶναι φῶς, ἀλλὰ σκότος (41)· δοκῶν γὰρ βλέπειν, οὐδ' ὅλως ὁρᾷ· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, καμμύσασα τὸν ὀφθαλμὸν, δι' οὗ τὸν Θεὸν ὁρᾶν δύναται, ἑαυτῇ τὰ κακὰ ἐπενόησεν, ἐν οἷς κινουμένη, οὐκ οἶδεν ὅτι, δοκοῦσά τι ποιεῖν, οὐδὲν ποιεῖ· τὰ οὐκ ὄντα γὰρ ἀναπλάττεται. Καὶ οὐχ ὁποία γέγονε, τοιαύτη καὶ ἔμεινεν· ἀλλ' ὁποίαν ἑαυτὴν ἐνέφυρε, τοιαύτη καὶ φαίνεται. Γέγονε μὲν γὰρ εἰς τὸ ὁρᾶν τὸν Θεὸν, καὶ ὑπ' αὐτοῦ φωτίζεσθαι· αὕτη δὲ ἀντὶ τοῦ Θεοῦ τὰ φθαρτὰ καὶ τὸ σκότος ἐζήτησεν, ὥς που καὶ τὸ Πνεῦμα ἐγγράφως φησίν· *Ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐποίησεν εὐθῆ· αὐτοὶ δὲ ἐζήτησαν λογισμοὺς πολλούς.* Κακίας δὴ οὖν εὕρεσις καὶ ἐπίνοια τοῖς ἀνθρώποις ἐξ ἀρχῆς οὕτω γέγονε καὶ πέπλασται. Πῶς δὲ καὶ εἰς τὴν τῶν εἰδώλων μανίαν καταβεβήκασιν, ἤδη λέγειν ἀναγκαῖον, ἵνα γινώσκῃς· ὅτι ὅλως ἡ τῶν εἰδώλων εὕρεσις οὐκ ἀπὸ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἀπὸ κακίας, γέγονε. Τὸ δὲ τὴν ἀρχὴν ἔχον κακὴν ἐν οὐδενί ποτε καλὸν κριθείη, ὅλον ὂν φαῦλον.

8. Οὐκ ἀρκεσθεῖσα τῇ (42) τῆς κακίας ἐπινοίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἡ ψυχὴ, κατ' ὀλίγον καὶ εἰς τὰ χείρονα ἑαυτὴν ἐξάγειν ἤρξατο. Μαθοῦσα γὰρ διαφορὰς ἡδονῶν, καὶ ζωσαμένη τὴν τῶν θείων λήθην, ἡδομένη δὲ καὶ πρὸς τὰ τοῦ σώματος πάθη καὶ πρὸς μόνα τὰ παρόντα, καὶ τὰς τούτων δόξας ἀποβλέπουσα, ἐνόμισε μηδὲν ἔτι πλέον εἶναι τῶν βλεπομένων, ἀλλὰ μόνα τὰ πρόσκαιρα καὶ τὰ σωματικὰ εἶναι τὰ καλά. Ἀποστραφεῖσα δὲ καὶ ἐπιλαθομένη ἑαυτὴν εἶναι κατ' εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, οὐκ ἔτι μὲν διὰ τῆς ἐν αὐτῇ δυνάμεως τὸν Θεὸν Λόγον, καθ' ὃν καὶ γέγονεν, ὁρᾷ· ἔξω δὲ ἑαυτῆς γενομένη, τὰ οὐκ ὄντα λογίζεται καὶ ἀνατυποῦται. Ἐπικρύψασα γὰρ ταῖς ἐπιπλοκαῖς τῶν σωματικῶν ἐπιθυμιῶν τὸ ὡς ἐν αὐτῇ κάτοπτρον, δι' οὗ μόνου (43) ὁρᾶν ἠδύνατο τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, οὐκέτι μὲν ὁρᾷ ἃ δεῖ ψυχὴν νοεῖν· παντὶ δὲ περιφέρεται, καὶ μόνα ἐκεῖνα ὁρᾷ τὰ τῇ αἰσθήσει προσπί-

(41) Felckm. 3 νομίζων εἶναι φῶς, ἀλλ' οὐ σκότος, sed corrupte, ut liquet.]

(42) Particula δέ quæ deest in Seguer. Gobler. et Felckm. 1 in aliis legitur.

(43) Seguer. et Felckm. 2 anon. μόνον.

Digitized by Google

πωντα. Ὅθεν δὴ πάσης σαρκικῆς ἐπιθυμίας γέμουσα, καὶ ἐν ταῖς τούτων δόξαις ταραττομένη, λοιπὸν, ὃν ἐπελάθετο τῇ διανοίᾳ Θεὸν, τοῦτον ἐν σωματικοῖς καὶ αἰσθητοῖς ἀναπλάττεται, τοῖς φαινομένοις τὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν ἀνατιθεῖσα, καὶ μόνα ταῦτα δοξάζουσα, ἅπερ αὐτὴ βούλεται (44), καὶ ὡς ἡδέα ὁρᾷ. Προηγεῖται τοίνυν αἰτία τῆς εἰδωλολατρείας ἡ κακία. Μαθόντες γὰρ οἱ ἄνθρωποι τὴν οὐκ οὖσαν κακίαν ἑαυτοῖς ἐπινοεῖν, οὕτω καὶ τοὺς οὐκ ὄντας θεοὺς ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο. Οἷον δὲ εἴ τις, εἰς βυθὸν καταδὺς, μηκέτι μὲν βλέποι (45) τὸ φῶς, μηδὲ τὰ ἐν τῷ φωτὶ φαινόμενα, διὰ τὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ πρὸς τὸ κάτω νεῦμα, καὶ τὴν τοῦ ὕδατος ἐπικειμένην ἐπίχυσιν αὐτῷ· μόνα δὲ τὰ ἐν τῷ βυθῷ αἰσθόμενος, νομίζοι πλέον μηδὲν ἐκείνων εἶναι, ἀλλ' αὐτὰ τὰ φαινόμενα αὐτῷ τῶν ὄντων εἶναι τὰ κύρια· οὕτω καὶ οἱ πάλαι τῶν ἀνθρώπων παράφρονες, καταδύντες εἰς τὰς τῶν σαρκικῶν (46) ἐπιθυμίας καὶ φαντασίας, καὶ ἐπιλαθόμενοι τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καὶ δόξης, ἀμυδρῷ τῷ λογισμῷ, μᾶλλον δὲ ἀλογίᾳ χρησάμενοι, τὰ φαινόμενα θεοὺς ἀνετυπώσαντο, τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα δοξάζοντες, καὶ τὰ ἔργα μᾶλλον ἐκθειάζοντες ἢπερ τὸν τούτων αἴτιον καὶ δημιουργὸν δεσπότην Θεόν. Ὥσπερ δὲ κατὰ τὸ προλεχθὲν παράδειγμα, οἱ εἰς τὸν βυθὸν καταδυόμενοι, ὅσῳ μᾶλλον ἐπικαταβαίνουσι, τοσοῦτον (47) εἰς τὰ σκοτεινότερα καὶ βαθύτερα ὁρμῶσιν· οὕτω καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων πέπονθε γένος. Οὐ γὰρ ἁπλῆν ἔσχον τὴν εἰδωλολατρείαν, οὐδὲ ἀφ' ὧν ἤρξαντο, ἐν τούτοις καὶ διέμειναν· ἀλλ' ὅσον τοῖς πρώτοις ἐνεχρόνιζον, τοσοῦτον ἑαυτοῖς καινοτέρας (48) ἐφεύρισκον δεισιδαιμονίας· καὶ κόρον οὐ λαμβάνοντες τῶν πρώτων, ἄλλοις πάλιν ἐνεπίμπλαντο κακοῖς, προκόπτοντες ἐν τοῖς αἰσχίστοις, καὶ πλεῖον ἑαυτῶν ἐπεκτείνοντες τὴν ἀσέβειαν. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ θεία Γραφὴ μαρτύρεται λέγουσα· *Ὅταν ἔλθῃ ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν, καταφρονεῖ.*

turpissimis, suamque impietatem magis magisque auxere. Id sane divina Scriptura his verbis testatur: *Cum venerit impius in profundum malorum, contemnit* [7].

A cadunt. Hinc sane illa omnibus carnis cupiditatibus plena, falsisque opinionibus quas de illis imbibit conturbata, demum quem mente oblita est Deum, hunc ipsum in corporeis et sensibilibus rebus commenta est: unde Dei nomine rebus aspectabilibus attributo, sola ea amplectitur et cogitat quæ sibi placent, et ut jucunda suspicit. Prima ergo idololatriæ causa est malitia. Ut enim homines malitiam, quæ nulla res est, sibi ipsis confingere didicerunt, sic et deos, qui nulli sunt, sibi quoque commenti sunt. Idem profecto est ac si quis in profundum demersus nec lucem nec quæ luce conspiciuntur videret (quippe cum ejus oculi deorsum aspicerent, et ipse aquarum mole obrueretur); ille autem idcirco sola ea quæ in profundo sunt sensu percipiens, nihil præter ipsa exsistere eaque rerum omnium præcipua esse arbitraretur: ita enim prisci insipientes homines ubi in carnis cupiditates et fallaces illecebras demersi sunt, Deique notitiam et cognitionem oblivione deleverunt, obtusa ratione, vel potius 7 rationis expertes facti, res aspectabiles deos esse finxerunt, ipsamque creatam naturam præ Deo honorarunt, ac opera potius quàm operum auctorem et opificem Dominum Deum, Dei titulo divinisque honoribus decorarunt. Ut vero illi qui, secundum superius exemplum, in profundum demersi sunt, quanto magis progrediuntur, eo in obscuriora et profundiora loca abripiuntur: ita quoque simile quoddam humano generi accidit. Non enim in simplici hæserunt idololatria, neque unde cœperunt, ibi etiam perstiterunt: sed quo plus temporis in primis suis erroribus consumpsere, eo recentiores identidem excogitavere superstitiones, hinc prioribus nondum satiati, rursus sese in alia flagitia ingurgitarunt. Sic illi profecere in rebus

9. Ἄρτι γὰρ ἀπεπήδησεν ἡ διάνοια τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ Θεοῦ, καὶ καταβαίνοντες ταῖς ἐννοίαις καὶ τοῖς λογισμοῖς οἱ ἄνθρωποι, πρώτοις οὐρανῷ καὶ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ τοῖς ἄστροις τὴν τοῦ Θεοῦ τιμὴν ἀνέθηκαν, ἐκείνους οὐ μόνον θεοὺς εἶναι νομίζοντες, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων τῶν μετ' αὐτοὺς αἰτίους τυγχάνειν· εἶτ', ἐπικαταβαίνοντες τοῖς σκοτεινοῖς λογισμοῖς, αἰθέρα καὶ τὸν ἀέρα καὶ τὰ ἐν τῷ ἀέρι προσηγόρευσαν θεούς. Προβαίνοντες δὲ τοῖς κακοῖς, ἤδη καὶ τὰ στοιχεῖα, καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τῶν σωμάτων συστάσεως, τὴν θερμὴν καὶ τὴν ψυχρὰν, καὶ τὴν ξηρὰν καὶ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν θεοὺς ἀνύμνησαν. Ὡς δὲ οἱ τέλεον πεσόντες περὶ τὴν γῆν ἑλυσπῶνται δίκην τῶν ἐν τῇ χέρσῳ κοχλιῶν· οὕτως οἱ ἀσεβέστατοι τῶν ἀνθρώπων, πεσόντες καὶ καταπεσόντες ἀπὸ τῆς περὶ Θεοῦ φαν-

9. Ut enim mens humana a Deo recessit, homines vanis suis cogitationibus ac ratiocinationibus deorsum vergentes, primum cœlo, soli, lunæ, et astris, Dei honorem ascripserunt, illosque non tantum deos, sed etiam rerum aliarum auctores esse censuerunt: postea vero tenebricosis suis cogitationibus deorsum rursus progressi, æthera, aerem, et ea quæ in aere sunt, deos appellavere. Iidem rursus in malis procedentes, elementa quoque et principia compositionis corporum, nempe calidam et frigidam, siccam et humidam naturam, deos agnovere. Ut vero qui penitus in profundum ceciderunt, in terra et cœno, terrestrium cochlearum instar, repunt: ita impiissimi mortales, postquam cogitationem a vera Dei notione removerunt, homines hominumque

[7] Prov. XVIII, 3.

(44) Sic Seguer. Colb. Basili. Anglic. Gobl. Felckm. 1 et 2 anon. Alii cum editis, βούληται. Ibid. Seguer. et Colb. habent ἃ pro ἅπερ.

(45) Seguer. Colbert., βλέπει.

(46) Sic Seguer. Alii cum editis, σαρκῶν.

(47) Sic Seguer. et Colb. Alii cum editis, τοσοῦτοι.

(48) Omnibonus et Ambros. Camald. Κενοτέρας legerunt: nam hic *vaniores* ille *inaniores* vertit.

Digitized by Google

formas, cum viventium tum mortuorum inter deos referre cœperunt. Quin etiam pejora meditati, in lapides et ligna, in reptilia aquatilia et terrena, atque in feras et brutas animantes divinum et cœleste Dei nomen transtulerunt, omnesque soli Deo debitos honores illis attribuerunt : verum autem Deum Christi Patrem rejecerunt. Utinam vero hic saltem stetisset insanorum mortalium audacia, nec ultra progressi sese graviori impietatis genere contaminassent. Siquidem nonnulli adeo mente concideruntet eorum animus fuit obscuratus, ut etiam ea, quæ nullo modo essent, nec inter res creatas exsisterent, ipsi comminiscerentur et deos facerent. Humanam enim formam cum brutis animantibus permiscentes, naturasque dissimiles simul connectentes, tanquam deos venerari non erubuerunt. Hujusmodi utique sunt dii illi qui apud Ægyptios canis, serpentis et asini caput habent, et apud Libyæ populos Ammon arietis capite insignis. Alii vero corporis partes, ut caput, humeros, manum, pedem, seorsim divisas, singulas inter deos collocavere, et divinis honoribus sunt prosecuti, quasi non contenti religione erga totum et integrum corpus adhibita. Alii impietate latius diffusa voluptatem et cupiditatem, quæ ipsorum malitiæ et tantæ impietatis occasio fuit, deos fecere et adoravere, qualis est apud eos Amor et Venus in Papho insula. Alii velut pejora ambitiose æmulati, suos principes, aut etiam illorum liberos vel pro sua erga eos observantia, vel eorumdem tyrannidis metu inter deos numerare ausi sunt. Talis est in Creta celeberrimus apud ipsos Jupiter, 8 in Arcadia Mercurius, apud Indos Dionysius sive Bacchus, et apud Ægyptios Isis, Osiris et Orus. Talis his etiam temporibus Antinous Adriani Romanorum imperatoris amasius, quem tametsi hominem fuisse et quidem hominem minime gravem et honestum, sed impurissimum non ignorant, eum tamen ob metum imperantis venerantur. Cum enim, Adriano in Ægypti regione diversante, Antinous illius voluptatis minister e vita migrasset, eum imperator coli jussit : quo utique facto et se adolescentis etiam post ejus mortem amore flagrare est testatus, et justæ reprehensionis argumentum in seipsum præbuit, ac denique insigne adversus universam idololatriam statuit monumentum, quo nempe pateret illam non aliter ab hominibus inventam fuisse quam vana comminiscentium cupiditate; quod et Dei sapientia his verbis declarat : *Initium fornicationis est exquisitio idolorum* [8]. Quod quidem ne mireris, neque procul a fide esse existimes velim, quando non ita pridem, sed fortassis etiam hoc tempore senatus

A τασίας, λοιπὸν καὶ ἀνθρώπους καὶ ἀνθρώπων μορφὰς, τῶν μὲν ἔτι ζώντων, τῶν δὲ καὶ μετὰ θάνατον εἰς θεοὺς ἀνέθηκαν. Ἔτι δὲ καὶ χείρονα βουλευόμενοι (49) καὶ λογιζόμενοι, ἤδη δὲ καὶ εἰς λίθους, καὶ ξύλα καὶ ἑρπετὰ, ἔνυδρά τε καὶ χερσαῖα, καὶ εἰς τὰ τῶν ἀλόγων ἀνήμερα ζῶα, τὴν θείαν καὶ ὑπερκόσμιον τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν μετήνεγκαν, πᾶσαν τιμὴν αὐτοῖς Θεοῦ ἀπονέμοντες, καὶ τὸν ἀληθινὸν καὶ ὄντως ὄντα (50) Θεὸν τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα ἀποστρεφόμενοι. Εἶθε δὲ κἂν μέχρι τούτων εἱστήκει τῶν ἀφρόνων ἡ τόλμα, καὶ μὴ περαιτέρω βαίνοντες ἑαυτοὺς ταῖς ἀσεβείαις ἐνέφυρον! Τοσοῦτον γάρ τινες κατα-

B πεπτώκασι τῇ διανοίᾳ καὶ ἐσκοτίσθησαν τὸν νοῦν, ὥστε καὶ τὰ μηδ' ὅλως μηδαμῶς ὑπάρχοντα, μηδὲ ἐν τοῖς γενομένοις φαινόμενα, ὅμως ἑαυτοῖς ἐπινοῆσαι καὶ θεοποιῆσαι. Λογικὰ γὰρ ἀλόγοις ἐπιμίξαντες, καὶ ἀνόμοια τῇ φύσει ἐνείραντες (51), ὡς θεοὺς θρησκεύουσιν· οἷοί εἰσιν οἱ παρ' Αἰγυπτίοις κυνοκέφαλοι καὶ ὀφιοκέφαλοι καὶ ὀνοκέφαλοι, καὶ ὁ παρὰ Λίβυσι κριοκέφαλος Ἄμμων. Ἄλλοι δὲ τὰ μέρη τῶν σωμάτων, κεφαλὴν, καὶ ὦμον, καὶ χεῖρα, καὶ πόδα καθ' ἑαυτὰ διελόντες, ἕκαστον εἰς θεοὺς ἀνέθηκαν, καὶ ἐξεθείασαν, ὥσπερ οὐκ ἀρκούμενοι ἐξ ὁλοκλήρου τοῦ ὅλου σώματος ἔχειν τὴν θρησκείαν. Ἐπιτείνοντες δὲ τὴν ἀσέβειαν ἕτεροι, τὴν πρόφασιν τῆς τούτων εὑρέσεως καὶ τῆς ἑαυτῶν κακίας τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν θεοποιήσαντες προσκυνοῦσιν· οἷός ἐστιν ὁ παρ' αὐτοῖς Ἔρως, καὶ ἡ ἐν Πάρῳ Ἀφροδίτη. Οἱ δὲ αὐτῶν,

C ὥσπερ φιλοτιμούμενοι τοῖς χείροσιν, ἐτόλμησαν τοὺς παρ' αὐτῶν ἄρχοντας ἢ καὶ τοὺς τούτων παῖδας εἰς θεοὺς ἀναθεῖναι ἢ διὰ τιμὴν τῶν ἀρξάντων. ἢ διὰ φόβον τῆς αὐτῶν τυραννίδος, ὡς ὁ ἐν Κρήτῃ παρ' αὐτοῖς περιβόητος Ζεὺς, καὶ ὁ (52) ἐν Ἀρκαδίᾳ Ἑρμῆς· καὶ παρὰ μὲν Ἰνδοῖς Διόνυσος, παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Ἶσις (53), καὶ Ὄσιρις, καὶ Ὧρος, καὶ ὁ νῦν Ἀδριανοῦ τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως παιδικὸς Ἀντίνοος, ὃν καίπερ εἰδότες ἄνθρωπον, καὶ ἄνθρωπον οὐ σεμνὸν, ἀλλ' ἀσελγείας ἔμπλεων, διὰ φόβον τοῦ προστάξαντος σέβουσιν. Ἐπιδημήσας γὰρ Ἀδριανὸς τῇ

D χώρᾳ τῶν Αἰγυπτίων, τελευτήσαντα τὸν τῆς ἡδονῆς αὐτοῦ ὑπηρέτην Ἀντίνοον ἐκέλευσε θρησκεύεσθαι, αὐτὸς μὲν καὶ μετὰ θάνατον ἐρῶν τοῦ παιδὸς, ἔλεγχον δὲ ὅμως καθ' ἑαυτοῦ, καὶ γνώρισμα κατὰ πάσης εἰδωλολατρείας παρέχων, ὅτι οὐκ ἄλλως ἐφευρέθη παρὰ τοῖς ἀνθρώποις αὕτη ἢ δι' ἐπιθυμίαν τῶν πλασαμένων, καθὼς καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ προμαρτύρεται λέγουσα· Ἀρχὴ *πορνείας ἐπίνοια εἰδώλων*. Καὶ μήτοι (54) θαυμάσῃς μηδὲ μακρὰν πίστεως εἶναι τὸ λεγόμενον νομίσῃς, ὅπου γε καὶ οὐ πολλῷ πρότερον, ἢ τάχα καὶ μέχρι νῦν ἡ Ῥωμαίων σύγκλητος τοὺς πώποτε αὐτῶν ἐξ ἀρχῆς ἄρξαντας βασιλέας, ἢ πάντας, ἢ οὓς ἂν αὐτοὶ βούλωνται καὶ κρίνωσι, δογματίζουσιν ἐν θεοῖς εἶναι, καὶ θρησκεύεσθαι θεοὺς

[8] Sap. XIV, 12.

(49) Sic Seguer. et Colb. Alii cum editis, βουλόμενοι.

(50) Vox ὄντα deest in Seguer.

(51) Sic Seguer. Colb. et Anglic. Editi, ἐγείραντες. Felckm. 2 anon. ἐνεγείραντες. Paulo post desiuit ms. Colb.

(52) Articul. ὁ deest in Seguer. Colb. Basil. Gobler. et Felckm. 1 et 2 anon.

(53) Isis Græcis est Δημήτηρ, id est Ceres, Osiris; Διόνυσος, id est Bacchus : et Orus, Apollo, teste Herodoto in *Euterpe*.

(54) Seguer. Alii, μήτι.

Digitized by Google

γράφουσιν. Οἷς μὲν γὰρ ἀπεχθάνονται, τούτους ὡς πολεμίους τὴν φύσιν ὁμολογοῦσι, καὶ ἀνθρώπους ὀνομάζουσιν· οὓς δὲ καταθυμίους ἔχουσι, τούτους δι' ἀνδραγαθίαν θρησκεύεσθαι προστάττουσιν, ὥσπερ ἐπ' ἐξουσίας (55) ἔχοντες τὸ θεοποιεῖν, αὐτοὶ ἄνθρωποι τυγχάνοντες, καὶ εἶναι θνητοὶ μὴ ἀρνούμενοι. Ἔδει δὲ θεοποιοῦντας αὐτοὺς μᾶλλον αὐτοὺς εἶναι θεούς· τὸ γὰρ ποιοῦν τοῦ ποιουμένου κρεῖττον εἶναι δεῖ, καὶ ὁ κρίνων τοῦ κρινομένου ἐξ ἀνάγκης ἄρχει, καὶ ὁ διδοὺς πάντως ὃ ἔχει, χαρίζεται· ὥσπερ ἀμέλει καὶ πᾶς βασιλεὺς ὃ μὲν ἔχει χαρίζεται, τῶν δὲ λαμβανόντων κρείττων καὶ μείζων ἐστίν. Εἴπερ οὖν οὓς θέλουσιν αὐτοὶ, τούτους θεοὺς δογματίζουσιν εἶναι, ἔδει καὶ αὐτοὺς πρῶτον εἶναι θεούς. Ἀλλὰ τὸ θαυμαστόν ἐστι τοῦτο, ὅτι, αὐτοὶ ἀποθνήσκοντες ὡς ἄνθρωποι, ἐλέγχουσι τὴν ἑαυτῶν περὶ τῶν θεοποιηθέντων ὑπ' αὐτῶν ψῆφον εἶναι ψευδῆ.

A Romanus quos ab initio habuit imperatores, vel omnes, vel saltem quos ipsi placet et ejusmodi honore dignos censet, inter deos esse decernit, ac tanquam deos coli jubet. Namque illorum quidem quibus illi infensi sunt, naturam agnoscunt, eosque utpote inimicos, homines appellant: at vero quos diligunt et charos habent, eos ob virtutem coli præcipiunt, quasi deos faciendi potestatem ipsi haberent, qui utique homines sunt, et se mortales esse non inficiantur. Hi enim profecto potius qui deos faciunt dii esse censendi sunt, quam quos ipsi faciunt deos. Siquidem res quæ facit, ea quæ fit præstantior esse debet; et qui aliquem judicat, ejus qui judicatur, dominus sit necesse est: is item qui aliquid donat, omnino id quod habet largitur; quemB admodum certe et omnis imperator, id quod ipse habet, donat, iisque qui accipiunt potentior et major est. Quapropter si quos ipsi voluerint, deos esse decernunt: eos sane primum deos quoque esse oporteret. Verum hoc inter cætera admiratione dignum videtur, quod ipsi tanquam homines morientes, suum de his, quos deos fecerunt, falsum esse suffragium aperte arguant.

10. Τοῦτο δὲ τὸ ἔθος οὐ καινὸν, οὐδὲ ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων ἤρξατο βουλῆς, ἀλλ' ἦν ἄνωθεν προγιγνόμενον καὶ προμελετώμενον ἐπὶ τὴν τῶν εἰδώλων ἔννοιαν. Καὶ γὰρ οἱ πάλαι παρ' Ἕλλησι διαβεβοημένοι θεοὶ Ζεὺς, καὶ Ποσειδῶν, καὶ Ἀπόλλων, καὶ Ἥφαιστος, καὶ Ἑρμῆς, καὶ ἐν θηλείαις Ἥρα, καὶ Δήμητρα, καὶ Ἀθήνη (56), καὶ Ἄρτεμις, ταῖς Θησέως τοῦ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἱστορουμένου διαταγαῖς ἐκρίθησαν λέγεσθαι θεοί· καὶ οἱ μὲν διαταξάμενοι, ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκοντες, θρηνοῦνται· οὓς δὲ διετάξαντο, οὗτοι C ὡς θεοὶ προσκυνοῦνται. Ὦ πολλῆς ἐναντιότητος καὶ μανίας! Τὸν διαταξάμενον εἰδότες, οὓς διετάξατο (57), πρετιμῶσι. Καὶ εἴθε μέχρις ἀῤῥένων εἱστήκει τούτων ἡ εἰδωλομανία (58), καὶ μὴ εἰς θηλείας κατέφερον τὴν θείαν προσηγορίαν. Καὶ γὰρ καὶ γυναῖκας, ἃς οὐδὲ εἰς κοινὴν περὶ πραγμάτων συμβουλίαν λαμβάνειν ἀσφαλὲς, ταύτας τῇ τοῦ Θεοῦ τιμῇ θρησκεύουσι καὶ σέβουσιν, ὡς αἱ μὲν παρὰ Θησέως διαταγεῖσαι, ἃς (59) προειρήκαμεν, παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Ἶσις καὶ Κόρη καὶ Νεωτέρα (60), καὶ παρ' ἄλλοις Ἀφροδίτη. Τὰ γὰρ τῶν ἄλλων ὀνόματα οὐδὲ λέγειν εὐαγὲς ἡγοῦμαι, πάσης χλεύης ὄντα μεστά. Πολλοὶ γὰρ οὐ μόνον ἐν τοῖς πάλαι, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ἀποβαλόντες φίλτατα καὶ ἀδελφοὺς καὶ συγγενεῖς καὶ γυναῖκας, πολλαὶ δὲ καὶ ἄνδρας ἀποβαλοῦσαι, οὓς πάντας ἡ φύσις ἤλεγξεν ἀνθρώπους εἶναι θνητοὺς, τούτους καὶ ταύτας διὰ τὸ πολὺ περὶ αὐτῶν πένθος ἀναζωγραφήσαντες, καὶ θυσίας ἀναπλάσαντες, ἀνέθηκαν, οὓς οἱ μετὰ ταῦτα διὰ τὴν πλάσιν, καὶ τὴν τοῦ τεχνίτου φιλοτιμίαν θεοὺς ἐθρήσκευσαν, πρᾶγμα πάσχοντες οὐ κατὰ φύσιν. Οὓς γὰρ οἱ γονεῖς ὡς μὴ ὄντας θεοὺς ἐθρήνησαν (οὐκ ἂν γὰρ, εἴπερ ᾔδεισαν αὐτοὺς

10. Nec vero recens est istiusmodi consuetudo, neque a Romano senatu initium duxit, sed diu ante ad fingenda idola inventa et instituta est. Illi enim qui a tanto tempore dii apud Græcos celebrantur, Jupiter, Neptunus, Apollo, Vulcanus, Mercurius, et e feminis Juno, Ceres, Pallas, Diana, edictis Thesei, quem Græcorum historiæ præcipue commendant, divinitatem sunt consecuti. Hinc illi qui id sancivere, ut homines, mortui lugentur: hi autem quos deos esse statuerunt, tanquam dii adorantur. O incredibilem repugnantiam atque insaniam! Notus ipsis est qui deos illos esse sanxit, et quos ille sanxit, eidem anteponunt! Verum utinam saltem in maribus stetisset eorum idololatria, neque feminis divinum nomen detulissent! Siquidem etiam mulieres, quas neque ad publica concilia admittere tutum est, divinis honoribus colunt et venerantur, quales sunt, quæ, ut supra diximus, Thesei præscripto inter numina sunt relatæ, et apud Ægyptios Isis, Puella et Adolescentula, atque apud alios Venus. Nam aliarum ridicula nomina proferre fas esse non reor. Multi enim non priscis tantum, sed nostris etiam temporibus, post amissos quos habebant charissimos, 9 tum fratres tum cognatos ac uxoD res: multæ item mulieres exstinctis viris (quos sane omnes, mortales homines fuisse natura convincit), illos et illas, cogente luctus acerbitate, pictura expresserunt et confictis sacrificiis consecrarunt, quos deinde posteri ob pictum simulacrum et artificis industriam tanquam deos venerati sunt, idque præter omnem naturæ rationem. Quos enim ipsi parentes luxere ut qui dii non essent (namque

(55) Sic Basil. et Anglic. Editio Commel. et alii mss. unica voce habent ἐπεξουσίας, sed mendose.
(56) Seguer., Δήμητρα et Ἀθηνᾶ.
(57) Seguer., διετάξαντο.
(58) Sic Seguer. Basil. Anglic. Gobler. Felckm. 1 et 2 an. Alii cum editis, εἰδωλολατρεία.
(59) Seguer. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon., ὡς.
(60) Ambros. Camaldul., *Puellam* et *Adolescentulam* hic vertit: Omnibonus, *Proserpinam* et *Neuteram*. Nannius *Proserpinam minorem* quasi Νεωτέρα ad Κόρη referretur. Κόρην Latinis Proserpinam esse nemo nescit. Quid autem sit Νεωτέρα, nihil certi dicere habemus. Forte Junonis filiam Ἥβην deam juventutis significat. Verum quidquid hic sit Κόρη et Νεωτέρα, Ambrosii interpretationem, quæ Græcis verbis simpliciter respondet, visum est amplecti.

Digitized by Google

si deos illos esse persuasum habuissent, minime ut perditos et mortuos deflevissent : quia vero non tantum non esse deos, sed nec exsistere quidem putabant, idcirco illorum formam imagine exprimebant, ut eorum effigiem præ oculis habentes, dolorem mitigarent, quem ex eo quod illi amplius non exsisterent acceperant, istos nihilominus stultissimi tanquam deos precantur, et veri Dei honore prosequuntur. Certe etiam hodie in Ægypto, luctus Osiris, Ori, Typhonisque et aliorum interitus celebratur. Dodonæa item ærea et Cretæ Corybantes argumento sunt Jovem non fuisse deum, sed hominem, eumque ex patre carnivoro procreatum esse. Verum præ cæteris per mihi mirum videtur, Platonem magnum illum virum sapientia apud Græcos adeo celebrem, qui de Dei cognitione plurimum gloriabatur, in Piræum cum Socrate accessisse, ut Dianam hominis arte effictam adoraret.

11. Hæc autem et similia idololatriæ inventa jam olim Scriptura his verbis complexa est : *Initium fornicationis est exquisitio idolorum : et adinventio illorum, corruptio vitæ est. Neque enim erant ab initio, neque erunt in perpetuum. Vana enim hominum gloria in mundum ingressa sunt, et idcirco brevis illorum finis est inventus. Acerbo enim luctu dolens pater, cito sibi rapti filii fecit imaginem, et illum qui tunc tanquam homo mortuus fuerat, nunc tanquam viventem colere cœpit, subditisque suis sacra et cœrimonias tradidit. Deinde impia consuetudo tempore invalescens, tanquam lex custodita est, et tyrannorum imperio colebantur sculpta simulacra, quos cum coram honorare homines non possent, eo quod procul habitarent, forma quæ longe aberat expressa, evidentem imaginem regis quem honorare volebant, fecerunt, ut absentem tanquam præsentem studio adularentur. Ad religionis autem et venerationis amplificationem etiam ignaros instigavit artificis eximia diligentia. Ille enim volens fortasse placere principi, omnem artem et industriam suam adhibuit, ut similitudinem quam optime exprimeret. Vulgus porro elegantia operis illectum, eum qui paulo ante ut homo colebatur, nunc numen esse reputavit ; idque vitæ in insidias factum est, quoniam aut miseriæ aut tyrannidi deservientes homines, incommunicabile nomen lapidibus et lignis imposuerunt* [1]. Cum igitur idolorum inventio hoc pacto, teste Scriptura, ab hominibus initium habuerit et efficta sit, jam tempus est, ut ad ejus confutationem aggrediamur : quod ut præstemus, non tam extrinsecus colligemus argumenta quam ex his ipsis quæ illi de suis numinibus

A θεοὺς, ὡς ἀπολομένους ἐκόψαντο· τούτου γὰρ χάριν, οὐ μόνον οὐ (61) νομίζοντες αὐτοὺς εἶναι θεοὺς, ἀλλὰ μηδ' ὅλως ὑπάρχειν, ἐν εἰκόνι τούτους ἐτυπώσαντο, ἵνα τοῦ μηκέτι εἶναι, τὴν διὰ τῆς εἰκόνος δόκησιν ὁρῶντες, παραμυθῶνται), τούτοις ὅμως οἱ ἄφρονες ὡς θεοῖς εὔχονται, καὶ τὴν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τιμὴν τούτοις περιτιθέασιν. Ἐν γοῦν Αἰγύπτῳ εἰσέτι καὶ νῦν ὁ περὶ Ὀσίρεως, καὶ Ὥρου, καὶ Τυφῶνος, καὶ τῶν ἄλλων θρῆνος τῆς ἀπωλείας ἐπιτελεῖται· καὶ τὰ ἐν Δωδώνῃ χαλκεῖα, καὶ οἱ ἐν Κρήτῃ Κορύβαντες, τὸν Δία μὴ εἶναι θεὸν ἐλέγχουσιν, ἀλλ' ἄνθρωπον, καὶ τοῦτον ἐκ πατρὸς ὠμοβόρου γενόμενον. Καὶ τό γε θαυμαστὸν, ὅτι καὶ ὁ πάνυ παρ' Ἕλλησι σοφὸς καὶ πολλὰ καυχησάμενος, ὡς περὶ Θεοῦ διανοηθεὶς, ὁ Πλάτων, εἰς τὸν Πειραῖα (62) μετὰ Σωκράτους κατέρ-
B χεται, τὴν ἀνθρώπου τέχνῃ πλασθεῖσαν Ἄρτεμιν προσκυνήσων.

11. Ταύτας δὲ καὶ τὰς τοιαυτας τῆς εἰδωλομανίας εὑρέσεις ἄνωθεν καὶ πρὸ πολλοῦ προεδίδασκεν ἡ Γραφὴ λέγουσα· *Ἀρχὴ πορνείας ἐπίνοια εἰδώλων· εὕρεσις δὲ αὐτῶν φθορὰ ζωῆς. Οὔτε γὰρ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, οὔτε εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται. Κενοδοξίᾳ γὰρ ἀνθρώπων ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ διὰ τοῦτο σύντομον αὐτῶν τέλος ἐπενοήθη. Ἀώρῳ γὰρ πένθει τρυχόμενος πατὴρ, τοῦ ταχέως ἁφαιρεθέντος τέκνου εἰκόνα ποιήσας, τὸν τότε νεκρὸν ἄνθρωπον, νῦν ὡς ζῶντα ἐτίμησε, καὶ παρέδωκε τοῖς*
C *ὑποχειρίοις μυστήρια καὶ τελετάς. Εἶτ' ἐν χρόνῳ κρατυνθὲν* (63) *τὸ ἀσεβὲς ἔθος, ὡς νόμος ἐφυλάχθη. Καὶ τυράννων ἐπιταγαῖς ἐθρησκεύετο τὰ* (64) *γλυπτὰ, οὓς ἐν ὄψει μὴ δυνάμενοι τιμᾶν ἄνθρωποι, διὰ τὸ μακρὰν οἰκεῖν, τὴν πόρρωθεν ὄψιν ἀναπυπωσάμενοι, ἐμφανῆ εἰκόνα τοῦ τετιμημένου βασιλέως ἐποίησαν, ἵνα τὸν ἀπόντα ὡς παρόντα κολακεύωσι διὰ τῆς σπουδῆς. Εἰς ἐπίτασιν δὲ θρησκείας καὶ τοὺς ἀγνοοῦντας ἡ τοῦ τεχνίτου προετρέψατο φιλοτιμία· ὁ μὲν γὰρ, ἴσως*
D *τῷ κρατοῦντι βουλόμενος ἀρέσαι, ἐξεδιάσατο τῇ τέχνῃ τὴν ὁμοιότητα ἐπὶ τὸ κάλλιον· τὸ δὲ πλῆθος, ἐφελκόμενον διὰ τὸ* (65) *εὔχαρι τῆς ἐργασίας, τὸν πρὸ ὀλίγου τιμηθέντα ἄνθρωπον, νῦν* (66) *σέβασμα ἐλογίσατο· καὶ τοῦτο ἐγεγόνει τῷ βίῳ εἰς* (67) *ἔνεδρον· ὅτι, ἢ συμφορᾷ ἢ τυραννίδι δουλεύσαντες ἄνθρωποι, τὸ ἀκοινώνητον ὄνομα λίθοις καὶ ξύλοις περιέθηκαν.* Τοιαύτης τοίνυν τῆς (68) τῶν εἰδώλων εὑρέσεως ἐπὶ μάρτυρι τῇ Γραφῇ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἀρξαμένης καὶ ἀναπλασθείσης, ὥρα λοιπόν σοι καὶ τὸν κατ' αὐτῆς ἔλεγχον ἀποδεῖξαι, οὐ τοσοῦτον ἔξωθεν, ὅσον ἀφ' ὧν οὗτοι περὶ

[1] Sap. XIV, 12-21.

(61) Particulam οὐ restituimus ex Seguer. Basil. Anglic. Gobler. et Felckm. 1 anon.

(62) Seguer. Basil. et Felckm. 2 anon., Πειραιᾶ. Anglic. Gobler. et Felckm. 1 anon., Πειρειᾶ.

(63) Sic Seguer. et Basil. ut et Græcus Scripturæ textus. Alii cum editis κρατηθέν.

(64) Art. τά deest in Seguer.

(65) Felckm. 2 anon., εὔμορφον.

(66) Felckm. 2 anon., εἰς θεούς. Ibid. Basil. et Anglic., ἐλογίσατο.

(67) Basil., ὡς.

(68) Art. τῆς deest in Felckm. 2 anon. Ibid. ὧν deest in Seguer. et Anglic.

Digitized by Google

αὐτῶν φρονοῦσι τὰ τεκμήρια λαμβανόντας (69). Εἰ γάρ τις τῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων θεῶν, ἵνα πρῶτον ἀπὸ τούτων τῶν κάτωθεν ἄρξωμαι, λάβοι τὰς πράξεις, εὑρήσει μὴ μόνον οὐκ εἶναι αὐτοὺς θεοὺς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων τοὺς αἰσχίστους γεγονότας. Οἷον γὰρ, οἷόν ἐστιν ἰδεῖν τοὺς παρὰ ποιηταῖς τοῦ Διὸς ἔρωτας, καὶ τὰς ἀσελγείας; Οἷόν ἐστιν αὐτὸν (70) ἀκούειν ἁρπάζοντα μὲν τὸν Γανυμήδην, καὶ τὰς κλοπιμαίους ἐργαζόμενον μοιχείας, δεδιότα δὲ καὶ δειλιῶντα μὴ παρὰ γνώμην αὐτοῦ τὰ τῶν Τρώων ἁπόληται (71) τείχη; Οἷόν ἐστιν ἰδεῖν αὐτὸν ἀχθόμενον ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ υἱέος αὐτοῦ Σαρπηδόνος (72), καὶ βουλόμενον αὐτῷ βοηθῆσαι καὶ μὴ δυνάμενον· καὶ ἐπιβουλευόμενον μὲν (73) ὑπὸ τῶν ἄλλων λεγομένων θεῶν, Ἀθηνᾶς δὴ λέγω καὶ Ἥρας καὶ Ποσειδῶνος, βοηθούμενον δὲ ὑπὸ Θέτιδος γυναικὸς καὶ τοῦ ἑκατονταχείρου Αἰγαίωνος· καὶ νικώμενον ὑπὸ ἡδονῶν, δουλεύοντα δὲ γυναιξὶ, καὶ δι' αὐτὰς ἐν ἀλόγοις ζώοις τετράποσί τε καὶ πτηνοῖς ταῖς φαντασίαις παρακινδυνεύοντα· καὶ πάλιν αὐτὸν μὲν κρυπτόμενον διὰ τὴν τοῦ πατρὸς ἐπιβουλὴν, τὸν δὲ Κρόνον ὑπ' αὐτοῦ δεσμευόμενον (74), κἀκεῖνον ἀποτέμνοντα τὸν πατέρα; Ἆρ' οὖν ἄξιον τοῦτον ὑπονοεῖν θεὸν, τοσαῦτα δράσαντα, καὶ διαβληθέντα, ἃ μηδὲ οἱ κοινοὶ Ῥωμαίων νόμοι καὶ τοὺς ἁπλῶς ἀνθρώπους ἐπιτρέπουσι ποιεῖν;

12. Ἵνα γὰρ ἐκ πολλῶν ὀλίγα μνημονεύσω διὰ τὸ πλῆθος, τίς ἰδὼν αὐτοῦ τὴν εἰς Σεμέλην, καὶ Λήδαν, καὶ Ἀλκμήνην, καὶ Ἄρτεμιν, καὶ Λητὼ, καὶ Μαῖαν, καὶ Εὐρώπην, καὶ Δανάην, καὶ Ἀντιόπην παρανομίαν καὶ φθοράν· ἤ τίς, ἰδὼν τὴν εἰς τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν αὐτοῦ ἐπιχείρησιν καὶ τόλμαν, ὅτι τὴν αὐτὴν ἀδελφὴν εἶχε καὶ γυναῖκα, οὐκ ἂν χλευάσειε, καὶ ζημιώσειε θανάτῳ; Ὅτι μὴ μόνον ἐμοίχευσεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκ τῆς μοιχείας γενομένους αὐτῷ παῖδας θεοποιήσας ἀνέθηκεν, ἐπικάλυμμα τῆς παρανομίας αὐτοῦ τὴν τῆς θεοποιίας φαντασίαν κατασκευάζων· ὧν εἰσι Διόνυσος καὶ Ἡρακλῆς, καὶ Διόσκουροι, καὶ Ἑρμῆς, καὶ Περσεὺς, καὶ Σώτειρα (75). Τίς, ἰδὼν τὴν τῶν λεγομένων θεῶν ἀκατάλλακτον πρὸς ἑαυτοὺς ἔριν ἐν Ἰλίῳ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τρώων χάριν, οὐ καταγνώσεται τῆς ἀσθενείας αὐτῶν, ὅτι διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίαν καὶ τοὺς ἀνθρώπους παρώξυναν; Τίς, ἰδὼν ὑπὸ μὲν Διομήδους τιτρωσκομένους Ἄρεα καὶ Ἀφροδίτην, ὑπὸ δὲ Ἡρακλέους τὴν Ἥραν καὶ τὸν Ὑποχθόνιον ὃν καλοῦσι θεὸν, Ἀϊδονέα, καὶ Διόνυσον μὲν ὑπὸ Περσέως, Ἀθηνᾶν δὲ ὑπὸ Ἀρκάδος, καὶ τὸν Ἥφαιστον ῥιπτόμενον καὶ χωλαίνοντα, οὐ καταγνώσεται τῆς φύσεως, καὶ ἀποστραφήσεται μὲν τοῦ λέγειν αὐτοὺς ἔτι εἶναι θεοὺς, φθαρτοὺς δὲ

A sentiunt. Si quis enim illorum, quos deos prædicant, ut inde primum exordiar, res gestas velit perpendere, eos non solum non esse deos, sed etiam hominum turpissimos fuisse reperiet. Quid enim, quæso, turpius quam illi Jovis amores, et impudicitiæ, quas apud poetas legere licet? Quid fœdius dici potest quam cum eum audis rapere Ganymedem, furtiva adulteria patrare, timere et pavere ne contra ipsius mentem Trojanorum mœnia diruantur? Quid indignius cogitaveris, quam cum ipsum vides mortem filii sui Sarpedonis graviter ferre, eique opitulari velle, nec posse? Quid, inquam, miserius potest esse quam cum cernis ei insidias ab aliis, qui dicuntur dii, fieri, Minerva nempe, Junone et Neptuno, opemque ferri a Thetide muliere et a centimano Ægeone: cum item voluptate victum mulieribus servire vides, illarumque causa brutorum animantium, quadrupedum et volucrum formas non sine sui periculo induere: cum rursum eumdem ut patris insidias fugiat, latebras quærere perspicis, ac deinde Saturnum suum patrem ab illo vinciri et castrari? An ergo æquum est illum censeri deum, qui ea flagitia commisit, et tantorum scelerum reus est, quæ neque communes Romanorum leges vel ipsis hominibus facere permittunt?

12. Ut enim præ multitudine pauca ex multis commemorem, quis cognitis flagitiis et stupris, quibus Semelem, Ledam, Alcmenam, Dianam, Latonam, Maiam, Europam, Danaen et Antiopam vitiavit, vel quis perspecta ejus in propriam sororem impudica audacia, quam nimirum simul et sororem et uxorem habuit, illum non despiciat, et morte dignum æstimet? Enimvero non stupra tantum commisit, sed etiam quos ex stupris procreavit liberos, inter deos retulit, divinitatis specie ad suam pravitatem tegendam abusus. Horum ex numero sunt Bacchus, Hercules, Dioscuri, Mercurius, Perseus et Sospita. Quis implacabili contentione audita, qua dii illi, Græcorum et Trojanorum causa, apud Ilium inter se pugnabant, eorum imbecillitatem non condemnet, qui nempe mutua inter se rixa etiam homines irritaverint? Quis si viderit Martem et Venerem a Diomede vulnerari, Junonem vero et infernum quem vocant Deum, Aidoneum sive Plutonem ab Hercule, Bacchumque a Perseo, et Minervam ab Arcade, Vulcanum autem e cœlo projici eoque casu claudum fieri; quis, inquam, hæc intueri possit, quin statim hujusmodi deorum naturam spernat ac vituperet, vehementerque deinceps abhorreat quo-

(69) Sic Seguer. Gobler. et Felckm. 2 anon. Alii cum editis λαμβάνοντες.

(70) Anglic. et Felckm. 2 anon., αὐτῶν.

(71) Sic Seguer. et Basil. Gobler. et Felckm. 1 anon., at Angl. et Felckm. 2 anon., ἀπώληται. Cæteri cum editis, ἀπόλληται.

(72) Sic Seguer. et Basil. Anglic. et Felckm. 2 anon. Alii cum editis Σαρπηδῶνος, mendose. Vide Homeri *Iliad.* II.

(73) Particula μέν deest in Felckm. 3 anon. Ibid. vox λεγομένων deest in Basil. et Anglic. Ibid. particula δή deest in Seguer.

(74) Sic Seguer. Alii cum editis, δεσμούμενον.

(75) Dianam hic significari verisimile est, quam Sospitam appellatam esse observat Natalis Comes *Mythol.* lib. III, c. 18, nempe quod parientibus auxiliari crederetur. Juno quoque Sospita dicebatur, ut patet ex Cicerone lib. I *De nat. deor.*, et alibi. At hic Junonem non intelligi manifestum est, quia Juno soror et uxor Jovis erat, non filia, qualis erat quæ hic Σώτειρα appellatur.

Digitized by Google

minus deos illos esse dicat, sed potius cum corruptioni subjectos et patibilis naturæ esse intellexerit, nihil profecto aliud eos quam homines, atque imbecilles homines esse agnoscet, magisque illos qui vulnerant, quam qui vulnerantur, jure et merito admirabitur? Quis item Martis cum Venere adulterium, et utrique paratas a Vulcano insidias, aliosque quos vocant deos ad stupri spectaculum ab eodem Vulcano accersitos adventare, et illorum impudicitiam contueri conspiciens, risum tenere queat, eosque non valde aspernetur? Quis non rideat, si Herculem viderit præ ebrietate libidinose in Omphalem insanire? Nam libidinosa illorum gesta turpissimosque amores, ac eorum imagines auro, argento, ære, ferro, lapidibus et lignis expressas, nihil est cur accurate reprehendam, cum res ipsæ ex sese exsecrandæ sint, et manifestam erroris notam habeant. Qua sane in re, eorum, qui his fallaciis seducuntur, maxime misereri convenit. Hi enim qui adulterum, qui ad ipsorum uxorem auderet accedere, maximo odio prosequerentur, adulterii magistros deos facere non verentur: cumque ipsi cum sororibus **11** commisceri reformidant, eos qui idipsum faciunt, venerantur: qui iidem pueros corrumpere crimen esse fatentur, illos nihilominus colunt qui hujusce flagitii rei esse prædicantur: ac denique ea, quæ leges hominibus prohibent, suis, ut appellant, diis non erubescunt ascribere.

13. Præterea cum lapides et ligna adorant, non attendunt se res prorsus similes pedibus conculcare et comburere, quarum partes deos nuncupant, et quæ paulo ante in usum assumebant, hæc eadem sculpta insipienter venerari: quæ dum faciunt, non certe advertunt nec omnino cogitant se non deos sed cælatoris artem adorare. Siquidem quandiu impolitus est lapis et materia rudis, tandiu iata calcant et ad suos sæpe usus etiam viliores adhibent. Cum vero fictor artem suam in illis exercuerit, et viri vel mulieris forma materiam figurarit, tunc gratias agunt artifici, jamque ut deos colunt, quos mercede a cælatore emerunt. Quinetiam fictor, quasi oblitus quæ ipse fabricavit, propriis operibus supplicat, et quæ paulo ante scalpebat et incidebat, hæc eadem, perfecto opere, deos salutat. Atqui si illa admiratione digna erant, cælatoris sane artem laudare et admirari, non autem quæ ficta erant fictori præferre decebat. Siquidem non materia artem, sed ars materiam ornavit et deum fecit. Multo igitur æquius erat ab illis coli artificem, quam ea quæ ipse fecerat, tum quia ipse diis illis arte factis tempore prior est, tum quia, ut voluit, sic illi effecti sunt. Nunc vero, rejecta æquitate, scientiaque et arte posthabitis, ea adorant quæ scientia et arte

(76) Hæ voces αὐτοὺς, καὶ ἀνθρώπους desunt in Felckm. 3 anon. et Anglic. In Gobler. autem et Felckm. 1 anon. desunt tantum καὶ ἀνθρώπους.

(77) Anglic., μῖσος.

(78) Seguer., ἐπιμισγόμενοι. Gobler., ἐπισμιγνύμενοι. Paulo post Felckm. 3 anon. κακὴν habet, ubi alii κακόν.

καὶ παθητοὺς αὐτοὺς ἀκούων, οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀνθρώπους αὐτοὺς, καὶ ἀνθρώπους (76) ἀσθενεῖς ἐπιγνώσεται, καὶ μᾶλλον τοὺς τρώσαντας ἢ τοὺς τρωθέντας θαυμάσειεν; Ἤ τίς, ἰδὼν τὴν Ἄρεος πρὸς Ἀφροδίτην μοιχείαν, καὶ τὸν Ἡφαίστου κατ' ἀμφοτέρων κατασκευαζόμενον δόλον, καὶ τοὺς ἄλλους λεγομένους θεοὺς ἐπὶ θέαν τῆς μοιχείας ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου καλουμένους, καὶ αὐτοὺς ἐρχομένους, καὶ ὁρῶντας αὐτῶν τὴν ἀσέλγειαν, οὐκ ἂν γελάσειε καὶ καταγνώσεται τῆς φαυλότητος αὐτῶν; Ἤ τίς οὐκ ἂν γελάσειεν ὁρῶν τὴν Ἡρακλέους πρὸς τὴν Ὀμφάλην ἐκ μέθης παραφροσύνην καὶ ἀσωτίαν; Τὰς γὰρ καθ' ἡδονὴν αὐτῶν πράξεις, καὶ τοὺς παραλόγους αὐτῶν ἔρωτας, καὶ τὰς ἐν χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ, καὶ χαλκῷ καὶ σιδήρῳ, καὶ λίθοις καὶ ξύλοις θεοπλαστίας, οὐ δεῖ διελέγχειν μετὰ σπουδῆς, τῶν πραγμάτων καὶ ἀφ' ἑαυτῶν ἐχόντων τὸ μῦσος (77), καὶ δι' ἑαυτῶν ἐπιδεικνυμένων τὸ τῆς πλάνης γνώρισμα· ἐφ' οἷς μάλιστα καὶ οἰκτειρήσειεν ἂν τις τοὺς ἀπατωμένους ἐν αὐτοῖς. Τῇ γὰρ ἑαυτῶν γυναικὶ μισοῦντες τὸν ἐπιβαίνοντα μοιχὸν, τοὺς τῆς μοιχείας διδασκάλους θεοποιοῦντες οὐκ αἰσχύνονται· καὶ ταῖς ἀδελφαῖς αὐτοὶ οὐκ ἐπιμιγνύμενοι (78) τοὺς τοῦτο ποιήσαντας προσκυνοῦσι· καὶ ὁμολογοῦντες εἶναι κακὸν τὴν παιδοφθορίαν, τοὺς ἐπὶ ταύτῃ διαβαλλομένους θρησκεύουσι· καὶ ἃ μηδὲ ἐν ἀνθρώποις εἶναι ἐπιτρέπουσιν οἱ νόμοι, ταῦτα τοῖς ὑπ' αὐτῶν ὀνομαζομένοις (79) θεοῖς περιτιθέντες οὐκ ἐρυθριῶσιν.

13. Εἶτα προσκυνοῦντες λίθοις καὶ ξύλοις (80), οὐχ ὁρῶσιν, ὅτι τὰ μὲν ὅμοια τοῖς ποσὶ πατοῦσι καὶ καίουσι, τὰ δὲ τούτων μέρη θεοὺς προσαγορεύουσι· καὶ ἃ πρὸ ὀλίγου εἰς χρῆσιν εἶχον, ταῦτα διὰ παραφροσύνην γλύψαντες σέβουσιν· οὐχ ὁρῶντες, οὐδὲ λογιζόμενοι τὸ σύνολον, ὅτι οὐ θεοὺς, ἀλλὰ τὴν τέχνην τοῦ γλύψαντος προσκυνοῦσιν. Ἕως μὲν γὰρ ἄξυστός ἐστιν ὁ λίθος, καὶ ἡ ὕλη ἀργὴ, ἐπὶ τοσοῦτον ταῦτα πατοῦσι, καὶ τούτοις εἰς ὑπηρεσίας τὰς ἑαυτῶν πολλάκις καὶ τὰς ἀτιμοτέρας χρῶνται· ἐπειδὰν δὲ ὁ τεχνίτης εἰς αὐτὰ τῆς ἰδίας ἐπιστήμης ἐπιβάλῃ τὰς συμμετρίας, καὶ ἀνδρὸς ἢ γυναικὸς εἰς τὴν ὕλην σχῆμα τυπώσῃ, τότε δὴ, χάριν ὁμολογήσαντες τῷ τεχνίτῃ, λοιπὸν ὡς θεοὺς προσκυνοῦσι, μισθοῦ παρὰ τοῦ γλύψαντος αὐτοὺς ἀγοράσαντες. Πολλάκις δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἀγαλματοποιὸς, ὥσπερ ἐπιλαθόμενος ὧν αὐτὸς εἰργάσατο, τοῖς ἰδίοις ἔργοις προσεύχεται· καὶ ἃ πρὸ ὀλίγου κατέξεε καὶ κατέκοπτε, ταῦτα μετὰ τὴν τέχνην θεοὺς προσαγορεύει. Ἔδει δὲ, εἴπερ ἦν θαυμάζειν ταῦτα, τὴν τοῦ ἐπιστήμονος τέχνην ἀποδέχεσθαι, καὶ μὴ τὰ ὑπ' αὐτοῦ πλασθέντα τοῦ πεποιηκότος προτιμᾷν. Οὐ γὰρ ἡ ὕλη τὴν τέχνην, ἀλλ' ἡ τέχνη τὴν ὕλην ἐκόσμησε καὶ ἐθεοποίησε. Πολλῷ οὖν μᾶλλον δικαιότερον ἦν τὸν τεχνίτην αὐτοὺς προσκυνεῖν, ἤπερ τὰ ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένα, ὅτι τε καὶ προῦπῆρχε τῶν

(79) Omnes hic addunt εἶναι præter ms. Felckm. 3 anon.

(80) Καὶ ξύλοις desunt in Seguer. Idem paulo post τοῦ ὀλίγου habet, ubi alii, πρὸς ὀλίγον. Item, pro καίουσι, Gobler. et Felckm. 1 anon. ξέουσι habent.

Digitized by Google

ἐκ τέχνης θεῶν, καὶ ὅτι ὡς ἐβουλήθη, οὕτω καὶ γεγόνασι. Νῦν δὲ παραγκωνισάμενοι τὸ δίκαιον, καὶ τὴν ἐπιστήμην, καὶ τὴν τέχνην ἀτιμάσαντες, τὰ μετ' ἐπιστήμης καὶ τέχνης γεγονότα προσκυνοῦσι· καὶ τοῦ ποιήσαντος ἀνθρώπου ἀποθνήσκοντος, τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα, ὡς ἀθάνατα τιμῶσιν· ἃ, εἰ μὴ τύχοιεν τῆς καθ' ἡμέραν ἐπιμελείας, πάντως τῷ χρόνῳ διὰ τὴν φύσιν ἀφανίζονται. Πῶς δὲ οὐκ ἄν τις αὐτοὺς οἰκτειρήσειε καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι βλέποντες αὐτοὶ τοῖς μὴ βλέπουσι (81) προσκυνοῦσι, καὶ ἀκούοντες αὐτοὶ τοῖς μὴ ἀκούουσι προσεύχονται· καὶ ἔμψυχοι καὶ λογικοὶ κατὰ φύσιν ὄντες οἱ ἄνθρωποι, τοὺς μηδ' ὅλως κινουμένους, ἀλλὰ καὶ (82) ἀψύχους ὄντας, ὡς θεοὺς προσαγορεύουσι· καὶ τό γε θαυμαστὸν, ὅτι οὓς αὐτοὶ φυλάττουσιν ὑπ' ἐξουσίαν ἔχοντες, τούτοις ὡς δεσπόταις δουλεύουσι; Καὶ μή τοι νομίσῃς ταῦτά με λέγειν ἁπλῶς, ἢ ψεύδεσθαι κατ' αὐτῶν· ἔστι μὲν γὰρ πάρεστι τοῖς βουλομένοις ὁρᾷν τὰ τοιαῦτα.

A effecta sunt : cumque ipse homo illorum auctor moriatur, ea quæ ab illo facta sunt, tanquam immortalia colunt, quibus utique nisi assiduam curam adhibuerint, ex sua certe natura tempore interitura sunt. Qui porro miserandi non sunt vel ea de causa, quod ipsi videntes, res quæ non vident adorent : ipsi audientes, rebus quæ non audiunt supplicent : ipsi denique cum sint homines anima et ratione ex sua natura præditi, illos qui nullo plane modo moventur, sed inanimati sunt, tanquam deos honorent : et quod stupendum est, quod ipsi in sua potestate habent et custodiunt, iis ut dominis serviant ! Nec vero putes hæc a me temere vel falso dicta fuisse : nam horum omnium fides etiam oculis obvia et exposita est, volentique licet hujusmodi B spectacula cernere.

14. Κρείττων δὲ μαρτυρία περὶ τούτων ἐστὶ καὶ παρὰ τῆς θείας Γραφῆς προδιδασκούσης ἀνωθεν καὶ λεγούσης· *Τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρύσιον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται* (83)· *στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ λαλήσουσιν. Ὦτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ῥῖνας ἔχουσι, καὶ οὐκ ὀσφρανθήσονται. Χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσι· πόδας ἔχουσι, καὶ οὐ περιπατήσουσιν· οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν. Ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο* (84) *οἱ ποιοῦντες αὐτά.* Οὐδὲ προφητικὴ δὲ τούτων ἄπεστι μέμψις, ἀλλ' ἔστι καὶ ἐν τούτοις ὁ κατ' αὐτῶν ἔλεγχος, λέγοντος τοῦ Πνεύματος· *Αἰσχυνθήσονται* (85) *οἱ πλάσσοντες θεὸν, καὶ γλύφοντες πάντες μάταια· καὶ πάντες ὅθεν ἐγένοντο, ἐξηράνθησαν· καὶ κωφοὶ ἀπὸ ἀνθρώπων συναχθήτωσαν πάντες, καὶ στήτωσαν ἅμα, καὶ ἐντραπήτωσαν καὶ αἰσχυνθήτωσαν* (86) *ἅμα· ὅτι ὤξυνε τέκτων σίδηρον, καὶ σκεπάρνῳ εἰργάσατο αὐτὸ, καὶ ἐν τερέτρῳ ἐῤῥύθμισεν αὐτὸ* (87), *καὶ ἔστησεν αὐτὸ τῷ βραχίονι τῆς ἰσχύος αὐτοῦ· καὶ πεινάσει καὶ ἀσθενήσει, καὶ οὐ μὴ πίῃ ὕδωρ. Ξύλον γὰρ ἐκλεξάμενος τέκτων, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέτρῳ, καὶ ἐν κόλλῃ ἐῤῥύθμισεν αὐτὸ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸ ὡς μορφὴν ἀνδρὸς καὶ ὡς ὡραιότητα ἀνθρώπου, ἔστησεν αὐτὸ ἐν οἴκῳ* (88) *ὃ ἔκοψε ξύλον ἐκ τοῦ δρυμοῦ, ὃ ἐφύτευσεν ὁ Κύριος, καὶ ὑετὸς ἐμήκυνεν, ἵνα ᾖ ἀνθρώποις εἰς καῦσιν, καὶ λαβὼν ἀπ' αὐτοῦ θερμανθῇ, καὶ καύσαντες ἔπεψαν ἄρτους*

14. Gravius autem de his testimonium suppeditat divina Scriptura, quæ id nos jampridem his verbis edocuit : *Simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Oculos habent, et non videbunt : os habent, et non loquentur. Aures habent, et non audient : nares habent, et non odorabunt. Manus habent, et non palpabunt : pedes habent, et non ambulabunt : non clamabunt in gutture suo. Similes illis fiant, qui faciunt ea* [10]. Neque vero hic etiam desideratur Prophetæ incusatio, sed illos Spiritus sanctus hoc modo coarguit et refellit : *Erubescent qui Deum fingunt, et quicunque vana sculpunt : et omnes unde facti sunt, aruerunt :* **12** *et mutui ab hominibus congregentur universi, et stent simul, pudore et rubore suffusi ; quia faber ferrum acuit, et securi illud elaboravit terebroque concinnavit, ac statuit illud brachio fortitudinis suæ : et esuriet et infirmabitur, neque aquam bibet. Lignum enim elegit faber, quod in mensura statuit, et glutine aptavit, ipsumque fecit tanquam viri formam, et ut pulchritudinem hominis, statuit illud in ædibus, quod ex silva lignum cecidit, quod plantavit Dominus, et pluvia crevit, ut sit hominibus ad comburendum, et ex eo sumens calefactus est, et comburentes, panes eo coxerunt, reliquum vero in deos figurarunt, quos et venerati sunt, cujus mediam partem igne combusserant. Media autem ejus parte carnem coxit, et comedit, eaque satiatus est, et calefactus dixit : Dulce mihi est, quod calefactus fuerim, et ignem viderim ;*

C

[10] Psal. cxiii, 12-15; vel cxv, 4-7, secundum textum Græcum.

(81) Seguer. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon., τοὺς μὴ βλέποντας· et paulo post, τοὺς μὴ ἀκούοντας, ubi alii cum editis τοῖς μὴ βλέπουσι, et τοῖς μὴ ἀκούουσι, ut et legitur in concil. VII, act. VI, ubi hic locus quoad sensum, verbis paulum immutatis, ut Athanasii citatur et explicatur.

(82) Solus ms. Seguer. particulam καί habet. Paulo post idem ms. ut et Basil. et Ang. μή τοι habent, ubi alii cum editis μή τοι.

(83) Ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται desunt in Gobler. Felckm. 1 et 2 anon.

(84) Seguer. hic addit πάντες. Idem paulo post ἄπεστι habet, ubi alii cum editis ἀπέστη.

(85) Anglic. αἰσχύνθητε. Ibid. πλάσσοντες Seguer. Anglic. ut et Græcus Scripturæ textus. Alii D cum editis πλάσαντες. Paulo post Seg. et Græc. Script. textus πάντες habent, ubi alii cum editis πάντα.

(86) Καὶ ἐντραπήτωσαν καὶ αἰσχυνθήτωσαν desunt in Gobler. Felckm. 1, 2 et 3 anon.

(87) Καὶ ἐν τερέτρῳ ἐῤῥύθμισεν αὐτὸ habent Seguer. Gobler. Felck. 1 anon. Alii omittunt. In Græco Scripturæ textu loco ἐῤῥύθμισεν est ἔστησεν, deinde pro ἔστησεν quod sequitur, est εἰργάσατο αὐτὸ ἐν τῷ βραχίονι, etc. Paulo post, loco ἐῤῥύθμισεν Gobler. et Felckm. 1 anon. habent ἐῤῥύθμωσεν.

(88) Particula καί hic et paulo post ante ὃ deest in Seguer. et Græco Scripturæ textu : in Gobler. et Felckm. 1 anon. in primo tantum loco. In aliis est in utroque.

Digitized by Google

reliquam vero partem adoravit dicens : Eripe me, quia Deus meus es tu. Nescierunt sapere, quia obscurati sunt, ne oculis viderent, et corde intelligerent : neque secum homo cogitavit in corde suo, vel in anima sua, neque novit prudentia, quia mediam ejus partem igne combussit, et panes in illius carbonibus coxit, assatamque carnem manducavit, et quod reliquum ex eo fuit, in abominandum simulacrum formavit, quod et ipsi adorant. Scitote quia cinis cor eorum est, et errant, et nemo potest eripere animam eorum. Videte, nec dicetis, quia mendacium in dextra mea [11]. Quomodo itaque non ab omnibus impii esse judicandi sunt, quos impietatis aperte condemnat divina Scriptura? vel quomodo infelices et miseri non sunt, qui tam manifeste convincuntur res inanimas præ veritate colere? Quænam vero illis spes superest : quam, quæso, veniam sperare possunt, qui rebus ratione et motu destitutis confidunt, quas loco veri Dei venerari non dubitant?

A ἐπ' αὐτῷ, τὸ δὲ λοιπὸν εἰργάσαντο εἰς θεους, καὶ προσεκύνησαν αὐτοῖς, οὗ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ κατέκαυσαν πυρί. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμίσους αὐτοῦ κρέας ὀπτήσας, ἔφαγε καὶ ἐνεπλήσθη· καὶ θερμανθεὶς εἶπεν· Ἡδύ μοι, ὅτι ἐθερμάνθην, καὶ εἶδον πῦρ. Τὸ δὲ λοιπὸν προσεκύνει λέγων· Ἔξέλου με, ὅτι Θεός (89) μου εἶ σύ. Οὐκ ἔγνωσαν φρονῆσαι, ὅτι ἀπημαυρώθησαν τοῦ βλέπειν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν, καὶ τοῦ νοῆσαι τῇ καρδίᾳ· καὶ οὐκ ἀνελογίσατο ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, οὐδὲ ἀνελογίσατο τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, οὐδὲ ἔγνω τῇ φρονήσει, ὅτι τὸ ἥμισυ αὐτοῦ κατέκαυσεν ἐν πυρὶ καὶ ἔπεψεν ἐπὶ τῶν ἀνθράκων αὐτοῦ ἄρτους· καὶ ὀπτήσας κρέας ἔφαγε, καὶ τὸ λοιπὸν αὐτοῦ εἰς βδέλυγμα ἐποίησε, καὶ προσκυνοῦσιν αὐτό. Γνῶτε (90), ὅτι B σποδὸς ἡ καρδία αὐτῶν, καὶ πλανῶνται, καὶ οὐδεὶς δύναται ἐξελέσθαι τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Ἴδετε, καὶ οὐκ ἐρεῖτε, ὅτι ψεῦδος ἐν τῇ δεξιᾷ μου. Πῶς οὖν οὐκ ἄθεοι παρὰ πᾶσι κριθεῖεν οἱ καὶ παρὰ τῆς θείας Γραφῆς ἀσεβείας κατηγορούμενοι; Ἢ πῶς οὐκ ἂν εἶεν κακοδαίμονες οἱ οὕτω φανερῶς ἐλεγχόμενοι τὰ ἄψυχα θρησκεύοντες ἀντὶ τῆς ἀληθείας; Ποία δὲ τούτοις ἐλπὶς, ἤ τίς ἂν αὐτοῖς γένοιτο συγγνώμη, πεποιθόσιν ἐπὶ τὰ ἄλογα καὶ ἀκίνητα, ἃ ἀντὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ σέβουσιν.

15. Utinam enim, utinam saltem sine figura deos illis finxisset artifex, ne evidens propriæ stupiditatis argumentum haberent! Simplicium siquidem animos adducere potuissent, ut sensum idolis esse crederent, nisi signa sensuum uti oculos, nares, aures, manus et os, immobilia haberent ad sentiendum. Nunc autem habentes non habent, stantes non stant, et sedentes non sedent. Neque enim hæc C agendi vim habent, sed ut fictori placuit, ita manent et jacent, nullumque divinitatis indicium exhibent, sed inanima prorsus sunt solaque hominum arte exsistunt. Utinam quoque hujusmodi falsorum deorum prædicatores et vates (poetas et historicos dico) deos illos esse satis habuissent scribere, nec eorum gesta litteris mandassent, quæ nempe illos minime esse deos, sed turpem vitam duxisse essent argumento! Namque vel solo divinitatis nomine veritatem subripere aut potius plurimos ab ea avertere potuissent. Jam vero cum Jovis amores et impuritates, cum corruptos ab aliis pueros, cum aliorum, præ sua in feminas libidine, suspiciones et sollicitudines, metus pavoresque ac alia vitia recensent, nihil aliud certe efficiunt quam ut videantur D de diis se non solum non loqui, imo nec de probis hominibus, sed de turpibus omnis honestatis alienis commentitia narrare.

15. Εἴθε γὰρ, εἴθε κἂν χωρὶς σχήματος αὐτοῖς τοὺς θεοὺς ἔπλαττεν ὁ τεχνίτης, ἵνα μὴ τῆς ἀναισθησίας φανερὸν ἔχωσι τὸν ἔλεγχον. Ὑπέκλεψαν γὰρ ἂν τὴν ὑπόνοιαν τῶν ἀκεραίων, ὡς αἰσθομένων τῶν εἰδώλων, εἰ μὴ τὰ σύμβολα τῶν αἰσθήσεων, οἷον ὀφθαλμοὺς, καὶ ῥῖνας, καὶ ὦτα, καὶ χεῖρας, καὶ στόμα εἶχον ἀκινήτως κείμενα πρὸς τὴν τῆς αἰσθήσεως χρῆσιν C καὶ τὴν τῶν αἰσθητῶν ἀντίληψιν. Νῦν δὲ ἔχοντες οὐκ ἔχουσι καὶ στήκοντες οὐ στήκουσι, καὶ καθεζόμενοι οὐ καθέζονται. Οὐ γὰρ ἔχουσι τούτων τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' ὡς ὁ πλάσας ἠθέλησεν, οὕτω καὶ μένουσι κείμενοι, Θεοῦ μὲν γνώρισμα μηδὲν παρέχοντες, ἄψυχοι δὲ καθόλου μόνον ἀνθρώπου τέχνῃ φαινόμενοι τεθέντες. Εἴθε δὲ καὶ οἱ τῶν τοιούτων ψευδοθεῶν κήρυκες καὶ μάντεις, ποιηταὶ λέγω καὶ συγγραφεῖς, ἁπλῶς θεοὺς αὐτοὺς εἶναι γεγραφήκεισαν· ἀλλὰ μὴ καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν πρὸς ἔλεγχον ἀθεότητος καὶ αἰσχροποιοῦ πολιτείας ἀναγεγραφήκεισαν. Ἠδύναντο γὰρ καὶ μόνῳ τῷ τῆς θεότητος ὀνόματι τὴν ἀλήθειαν ὑφαρπάσαι, μᾶλλον δὲ τοὺς πολλοὺς ἀπὸ τῆς ἀληθείας πλανῆσαι. Νῦν δὲ ἔρωτας καὶ ἀσελγείας διηγούμενοι τοῦ Διὸς, καὶ παιδοφθορίας τῶν ἄλλων, καὶ ζηλοτυπίας πρὸς ἡδονὴν τῶν θηλειῶν, καὶ φόβους καὶ δειλίας, καὶ τὰς ἄλλας κακίας, οὐδὲν ἄλλο ἢ ἑαυτοὺς ἐλέγχουσιν, ὅτι οὐ μόνον οὐ περὶ θεῶν διηγοῦνται, ἀλλ' οὐδὲ περὶ ἀνθρώπων σεμνῶν, περὶ δὲ αἰσχρῶν καὶ τοῦ καλοῦ μακρὰν ὄντων μυθολογοῦσιν.

16. At vero hic fortasse impii ad ingenium poetarum confugient, ac contendent proprium poetarum esse, ut ea quæ non exsistunt, comminiscan-

16. Ἀλλ' ἴσως περὶ τούτων οἱ δυσσεβεῖς ἐπὶ τὴν ἰδιότητα τῶν ποιητῶν καταφεύξονται, λέγοντες τῶν ποιητῶν ἴδιον εἶναι (91) χαρακτῆρα τὰ μὴ ὄντα

[11] Isa. XLIV, 10-20.

(89) Art. ὁ hic nullus est in Seguer. Felckm. 2 anon. et Græco Scripturæ textu : in aliis autem legitur.

(90) Græcus Scripturæ textus γνῶθι. Paulo post Felckm. 3 anon. ἐρεῖται habet, ubi alii ἐρεῖτε. Paulo post art. οἱ post κριθεῖεν deest in Seguer.

(91) Art. τόν, qui deest in Seguer. Basil. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon., hic legitur in aliis.

Digitized by Google

πλάττεσθαι καὶ ψεύδεσθαι περὶ μύθων εἰς ἡδονὴν τῶν ἀκουόντων, οὗ χάριν καὶ τὰ περὶ θεῶν αὐτοὺς πεποιηκέναι φήσουσιν. Ἀλλ' αὕτη καὶ πάντων μᾶλλον ἡ πρόφασις αὐτοῖς ἕωλος δειχθήσεται ἀφ' ὧν αὐτοὶ περὶ τούτων ἔχουσι δόξαν, καὶ προτίθενται. Εἰ γὰρ τὰ παρὰ ποιηταῖς ἐστι πλάσματα καὶ ψευδῆ, ψευδὴς ἂν εἴη καὶ αὐτὴ ἡ περὶ τοῦ Διὸς, καὶ Κρόνου, καὶ Ἥρας, καὶ Ἄρεος, καὶ τῶν ἄλλων ὀνομασία. Ἴσως γὰρ, ὡς αὐτοί φασι, καὶ τὰ ὀνόματα πέπλασται, καὶ οὐκ ἔστι μὲν ὅλως Ζεὺς, οὐδὲ Κρόνος, οὐδὲ Ἄρης· πλάττονται δὲ τούτους ὡς ὄντας οἱ ποιηταὶ πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκουόντων. Πλαττόντων δὲ τῶν ποιητῶν τὰ μὴ ὄντα, πῶς ὡς (92) ὄντας αὐτοὺς θρησκεύουσιν; Ἢ ἴσως γὰρ ἂν πάλιν φήσουσι, τὰ μὲν ὀνόματα οὐ πλάττονται, τὰς δὲ πράξεις ψεύδονται κατ' αὐτῶν; Ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐδὲν ἧττον πρὸς ἀπολογίαν αὐτῶν οὐκ ἀσφαλές. Εἰ γὰρ τὰς πράξεις ἐψεύσαντο, ἐψεύσαντο (93) πάντως καὶ τὰ ὀνόματα, ὧν καὶ τὰς πράξεις εἶναι διηγήσαντο. Ἢ εἰ ἀληθεύουσι περὶ τὰ ὀνόματα, ἀληθεύουσι καὶ περὶ τὰς πράξεις ἐξ ἀνάγκης. Ἄλλως τε οἱ εἶναι τούτους θεοὺς μυθολογήσαντες ἴσασιν ἀληθῶς καὶ ἃ δεῖ θεοὺς πράττειν, καὶ οὐκ ἂν ποτε τὰς ἀνθρώπων θεοῖς προσάψοιεν ἐννοίας· ὥσπερ οὐδὲ τὸ τοῦ πυρὸς ἔργον τῷ ὕδατί τις ἀναθήσει· τὸ μὲν γὰρ καίει, τὸ δὲ ἔμπαλιν τὴν οὐσίαν ἔχει ψυχράν. Εἰ μὲν οὖν αἱ πράξεις εἰσὶ θεῶν ἄξιαι, θεοὶ ἂν εἶεν καὶ οἱ τούτων ἐργάται· εἰ δὲ ἀνθρώπων ἐστὶ (94) καὶ ἀνθρώπων οὐ καλῶν τὸ μοιχεύειν, καὶ τὰ προειρημένα ἔργα, ἄνθρωποι ἂν εἶεν οἱ ταῦτα πράξαντες, καὶ οὐ θεοί. Κατ' ἀλλήλους γὰρ ταῖς οὐσίαις καὶ τὰς πράξεις εἶναι χρὴ, ἵνα καὶ ἐκ τῆς ἐνεργείας ὁ πράξας μαρτυρηθῇ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας πρᾶξις γνωσθῆναι δυνηθῇ. Ὥσπερ οὖν εἴ τις, διαλεγόμενος περὶ ὕδατος καὶ πυρὸς, καὶ τὰς τούτων ἐνεργείας ἀπαγγέλλων, οὐκ ἂν εἴπε, τὸ μὲν ὕδωρ καίειν, τὸ δὲ πῦρ ψύχειν· οὐδ' εἴ τις περὶ ἡλίου καὶ γῆς διηγεῖτο, ἔλεγεν ἂν τὴν μὲν γῆν φωτίζειν, τὸν δὲ ἥλιον βοτάνας καὶ καρποὺς (95) σπείρεσθαι, ἀλλὰ καὶ λέγων, πᾶσαν παραπληξίαν ὑπερέβαλεν· οὕτως οὐκ ἂν οἱ παρ' αὐτοῖς συγγραφεῖς, καὶ μάλιστα ὁ πάντων ἐξοχώτατος ποιητὴς, εἴπερ ᾔδεισαν θεοὺς εἶναι τὸν Δία καὶ τοὺς ἄλλους, τοιαύτας αὐτοῖς περιέθηκαν πράξεις, αἳ μὴ εἶναι θεοὺς αὐτοὺς ἐλέγχουσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνθρώπους εἶναι, καὶ ἀνθρώπους οὐ σώφρονας. Ἢ εἰ ἐψεύσαντο ὡς ποιηταὶ, καὶ σὺ τούτων καταψεύδῃ, διὰ τί μὴ καὶ (96) ἐπὶ τῆς ἀνδρείας τῶν ἡρώων ἐψεύσαντο, καὶ ἀντὶ μὲν ἀνδρείας ἀσθένειαν, ἀντὶ δὲ ἀσθενείας ἀνδρείαν ἐπλάσαντο; Ἔδει γὰρ ὥσπερ ἐπὶ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, οὕτω καὶ τοῦ μὲν Ἀχιλλέως ἀνανδρείαν καταψεύσασθαι, τοῦ δὲ Θερσίτου δύναμιν θαυμάσαι· καὶ τοῦ μὲν Ὀδυσσέως ἀσυνεσίαν διαβαλεῖν, τοῦ δὲ Νέστορος παραφροσύνην πλάσασθαι· καὶ τοῦ μὲν Διομήδους

A tur et fabulas ad audientium voluptatem excogitent, quam 13 ob causam eos ista de diis finxisse. Verum hancce illorum excusationem omnibus etiam aliis obsoletiorem et futiliorem esse ex his ipsis demonstrare licet, quæ ipsi de diis illis opinantur et prædicant. Si enim quæ poetæ narrant commentitia et falsa sunt, falsa quoque Jovis, Saturni, Junonis, Martis aliorumque nomina fuerint. Siquidem, ut ipsi fatentur, forte ipsa etiam nomina ficta fuerunt, nec ullus omnino exsistit Jupiter vel Saturnus vel Mars: sed eos quasi exsistentes ad auditores decipiendos finxerunt poetæ. Atqui si poetæ res quæ non exsistant fingunt, quare deos illos velut exsistentes colunt? An enim forte responsuri sunt nomina quidem non fingi, sed facta falso illis B ascribi? At id etiam ad illorum defensionem nihilo tutius est. Nam si facta commenti sunt, plane et eorum nomina quorum facta esse scripsere, etiam sunt commenti. Vel si in vulgandis nominibus veraces sunt, eos quoque in factis enarrandis veraces esse necesse est. Præterea qui illos deos esse finxere noverant utique quæ deos agere decet, neque unquam hominum notas diis affinxissent: uti nemo ignis effectum aquæ attribuerit, cum ignis vim comburendi habeat, aquæ autem frigida sit natura. Quapropter si facta digna sunt deorum, dii sane fuerint qui ista egerunt. Sin autem hominum et quidem non honestorum sit adulterari, aliaque quæ supra memoravimus scelera committere: homines procul dubio fuerint, non dii, qui illa patravere. C Actus enim naturis congruere debent, ut et effectus auctorem testetur, et ex natura actus possit cognosci. Quemadmodum ergo si quis de aqua et igne disputare, eorumque effectus afferre vellet, nunquam profecto dicere auderet aquam comburere, et ignem refrigerare. Similiter si quis de sole et terra disserere aggrederetur, neutiquam certe affirmaret terram illuminare, solem autem herbas et fructus producere: alioquin stupiditatem amentiamque omnem superaret. Ita si deos esse Jovem cæterosque alios certum habuissent illorum scriptores, ac præcipue omnium præstantissimus poeta, hujusmodi actus illis non ascripsissent, quibus eos non deos sed potius homines, homines, inquam, non sapientes fuisse manifestum fieret. Vel si mentiti D sunt poetæ, tuque illos falsi arguis, quare de heroum fortitudine falsa dixisse non vis, nec pro fortitudine imbecillitatem, aut pro imbecillitate fortitudinem commentos esse? Nempe debuissent, uti de Jove et Junone commenti sunt, ita etiam Achillem ignaviæ insimulare et Thersitæ vires admirari, Ulyssis imprudentiam et stupiditatem insectari, Nestori insipientiam tribuere, Diomedi et

(92) Ὡς deest in Basil. Anglic. et Felckm. 2 anon. Paulo post Seguer. et Anglic. φήσουσι habent, alii autem cum editis φήσωσι.

(93) Ἐψεύσαντο deest in Felckm. 2 anon. Paulo post particulam εἰ post ἢ restituimus ex mss. Seguer. Basil. Anglic. Gobler. et Felckm. 1 et 2 anon.

(94) Sic Seguer. et Gobler. Alii cum editis, εἰσί. Vox ἔργα, quæ mox sequitur, deest in Felckm. 2 anon.

(95) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon. Alii cum editis, βοτάναις καὶ καρποῖς.

(96) Particulam καί Seguer. habet: alii cum editis omittunt.

Digitized by Google

Hectori muliebres actiones, Hecubæ vero fortitudinem affingere : siquidem, ut ipsi volunt, proprium poetarum erat in omnibus fingere et mentiri. Atqui cum de hominibus quidem scripserunt, veritatem servavere : cum autem de iis, quos deos vocant, sermonem habuerunt, mendaces esse non sunt veriti. Nam id etiam forte aliquis illorum dixerit, falsa poetas scribere, cum impudica deorum facta narrant : at cum eos laudant, cum Jovem patrem deorum supremumque ac Olympium et in cœlis imperantem prædicant, illos nihil comminisci, sed vera dicere. Verum id responsi contra illos esse, non mihi soli, sed cuivis facile est ostendere, iterumque veritas iisdem argumentis, quæ jam supra attulimus, sese adversus eos tuebitur. Facta enim illos 14 fuisse homines palam convincunt ; sed laudes quibus eos efferunt, hominum naturam longe superant. Atqui utrumque horum secum pugnat : nam neque proprium est cœlestium ista agere, neque qui hæc agunt, deos suspicari quis recte possit.

A καὶ Ἕκτορος γυναικείας πράξεις, τῆς δὲ Ἑκάβης ἀνδρείαν μυθολογῆσαι. Ἐπὶ πάντων γὰρ, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, ἔδει τοὺς ποιητὰς πλάττεσθαι καὶ ψεύδεσθαι. Νῦν δὲ τοῖς μὲν ἀνθρώποις τὴν ἀλήθειαν ἐφύλαξαν, τῶν δὲ λεγομένων θεῶν οὐκ ἐφοβήθησαν καταψεύδεσθαι (97). Καὶ τοῦτο γὰρ ἄν τις αὐτῶν εἴποι, ἐν μὲν ταῖς περὶ ἀσελγείας αὐτῶν πράξεσι ψεύδονται· ἐν δὲ τοῖς ἐπαίνοις, ὅταν πατέρα θεῶν καὶ Ὕπατον καὶ Ὀλύμπιον καὶ ἐν οὐρανῷ βασιλεύοντα λέγωσι (98) τὸν Δία, οὐ πλάττονται, ἀλλ' ἀληθεύοντες λέγουσι. Τοῦτον δὲ οὐ μόνος ἐγὼ, ἀλλὰ καὶ πᾶς ὅστις ἐλέγξειε κατ' αὐτῶν εἶναι τὸν λόγον. Πάλιν γὰρ ταῖς πρώταις ἀποδείξεσιν ἡ ἀλήθεια κατ' αὐτῶν φανήσεται. Αἱ μὲν γὰρ πράξεις ἀνθρώπους αὐτοὺς εἶναι ἐλέγχουσι, τὰ δὲ ἐγκώμια ὑπὲρ τὴν ἀνθρώπων ἐστὶ B φύσιν· ἑκάτερον δὲ τούτων ἀκατάλληλόν ἐστι πρὸς ἑαυτό· οὔτε γὰρ τῶν ἐν οὐρανοῖς ἴδιόν ἐστι τοιαῦτα πράττειν, οὔτε τοὺς τὰ τοιαῦτα πράττοντας ὑπονοεῖν τις δύναται θεούς.

17. Quid igitur restat, quam ut intelligamus falsas quidem et adulationis ergo fictas fuisse laudes, facta autem vera esse ? Idque ita esse ex vulgari more licet cognoscere. Nemo enim qui aliquem laudare aggreditur, ejus vitam vituperat : sed contra, quorum vita turpis est, ad vituperationem quæ inde sequi solet removendam, illos laudibus supra modum extollunt, ut et laudum magnitudine auditores decipiant, et illorum, quos laudant, nequitiam occultent. Itaque quemadmodum qui aliquem C laudare instituit, si nullam vel in factis vel in moribus laudis materiam repererit, quippe cum nihil nisi turpe in his occurrat, alio commendandi genere uti cogitur, illique, quem laudat, ea quæ propriis meritis majora sunt attribuit : ita cum egregios illos poetas deorum suorum turpitudinis puderet, nomen humana natura majus eis affinxere. Verum non intellexerunt se commentis, quæ in mortalium conditionem minime quadrant, humana illorum facta non obscurare vel abscondere, sed potius humanis eorum vitiis aperte demonstrare Dei notiones illis nequaquam congruere. Ego sane arbitror eos contra propriam mentem illorum vitia et facta enarrasse, sed cum incommunicabile, ut loquitur Scriptura [12], Dei nomen et honorem, iis, D qui non dii sed mortales homines fuere, ascribere studerent, quod magnum et gravissimum fuit flagitium : idcirco inviti illorum vitia, compellente veritate, exponere coacti sunt, ut ea scriptis exarata, posteris omnibus evidens argumentum essent, illos non esse deos.

17. Τί οὖν ὑπολείπεται (99) νοεῖν, ἢ ὅτι τὰ μὲν ἐγκώμια ψευδῆ καὶ κεχαρισμένα τυγχάνει, αἱ δὲ πράξεις ἀληθεύονται (1) κατ' αὐτῶν ; Καὶ τοῦτο ἀληθὲς ἐκ τῆς συνηθείας ἄν τις ἐπιγνώσεται. Οὐδεὶς γὰρ ἐγκωμιάζων τινὰ (2), καὶ κατηγορεῖ τῆς τούτου πολιτείας· ἀλλὰ μᾶλλον οἷς εἰσιν αἱ πράξεις αἰσχραὶ, τούτους διὰ τὸν ἐκ τούτων ψόγον ἐπαίρουσι τοῖς ἐγκωμίοις, ἵνα, τῇ τούτων ὑπερβολῇ τοὺς ἀκούοντας ἀπατήσαντες, ἐπικρύψωσι τὴν ἐκείνων παρανομίαν. Ὥσπερ οὖν εἴ τις, ἐγκωμιάσαι τινὰ προθέμενος, μὴ εὑρίσκοι μὲν ἐκ πολιτείας μηδὲ ἐξ ἀρετῆς τῆς ψυχῆς τὴν πρόφασιν τῶν ἐγκωμίων διὰ τὴν ἐν τούτοις αἰσχύνην, ἄλλως δὲ αὐτοὺς ἐπαίροι, τὰ ὑπὲρ αὐτοὺς αὐτοῖς χαριζόμενος· οὕτω καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς θαυμαστοὶ ποιηταὶ, δυσωπούμενοι ἐπὶ ταῖς αἰσχραῖς πράξεσι τῶν λεγομένων παρ' αὐτοῖς θεῶν, τὸ ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῖς προσῆψαν ὄνομα, οὐκ εἰδότες, ὅτι οὐ ταῖς ὑπὲρ ἄνθρωπον ὑπονοίαις ἐπισκιάσουσιν αὐτῶν τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ μᾶλλον τοῖς ἀνθρωπίνοις αὐτῶν ἐλαττώμασι τὰς Θεοῦ ἐννοίας μὴ ἁρμόζειν αὐτοῖς διιλέγξουσι. Καὶ ἔγωγε νομίζω καὶ παρὰ γνώμην αὐτοῖς εἰρῆσθαι τὰ τούτων πάθη καὶ τὰς τούτων πράξεις. Ἐπειδὴ γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀκοινώνητον, ὡς εἶπεν ἡ Γραφὴ, προσηγορίαν καὶ τιμὴν τοῖς οὐκ οὖσι θεοῖς, ἀλλ' ἀνθρώποις θνητοῖς ἐσπούδαζον ἀναθεῖναι, καὶ μέγα καὶ δυσσεβὲς ἦν τὸ ὑπ' αὐτῶν τολμώμενον, τούτου ἕνεκεν καὶ ἄκοντες ὑπὸ τῆς ἀληθείας ἠναγκάσθησαν τὰ τούτων ἐκθέτθαι πάθη· ἵνα τοῖς μετὰ ταῦτα τὰ τούτων πάθη (3) πρὸς ἔλεγχον τοῦ μὴ εἶναι τούτους θεοὺς ἐν ταῖς περὶ αὐτῶν γραφαῖς κείμενα, πᾶσι φαίνηται.

[12] Sap. XIV, 21.

(97) Sic Seguer. Alii cum editis, καταψεύσασθαι.

(98) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon. Alii cum editis λέγουσι. Paulo post Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. μόνος habent, alii μόνον. Particula καί, quæ mox sequitur, deest in Gobler. et Felck. 2 an.

(99) Seguer. Gobler. Felck. 1 anon., ἀπολείπεται.

(1) Sic Seg. Gobler. Felck. 1 an. Alii et editi, ἀληθεύουσαι.

(2) Sic Seguer. et postea τούτου. Alii cum editis τινός et τούτων. Particula καί ibid. deest in Basil.

(3) Hæ voces τὰ τούτων πάθη restituimus ex mss. Seguer. Basil. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon.

Digitized by Google

18. Τίς οὖν ἀπολογία, τις ἀπόδειξις περὶ τοῦ εἶναι τούτους θεοὺς γένοιτ' ἂν τοῖς ἐν τούτοις δεισιδαιμονοῦσιν; Ἐκ μὲν γὰρ τῶν λεχθέντων μικρῷ πρότερον, ἀνθρώπους αὐτοὺς, καὶ ἀνθρώπους οὐ σεμνοὺς (4) ὄντας, ὁ λόγος ἀπέδειξεν· εἰς ἐκεῖνο δὲ τάχα τραπήσονται, καὶ μέγα φρονήσουσιν ἐπὶ τοῖς ὑπ' αὐτῶν εὑρεθεῖσι τῷ βίῳ χρησίμοις, λέγοντες διὰ ταῦτα αὐτοὺς καὶ θεοὺς ἡγεῖσθαι, ὅτι τοῖς ἀνθρώποις χρήσιμοι γεγόνασι. Ζεὺς μὲν γὰρ λέγεται πλαστικὴν τέχνην ἐσχηκέναι, Ποσειδῶν δὲ τὴν τοῦ κυβερνήτου· καὶ Ἥφαιστος μὲν χαλκευτικὴν, Ἀθηνᾶ δὲ τὴν ὑφαντικήν· καὶ Ἀπόλλων μὲν τὴν μουσικὴν, Ἄρτεμις δὲ τὴν κυνηγετικὴν, καὶ (5) Ἥρα στολισμὸν, Δήμητρα γεωργίαν, καὶ ἄλλοι ἄλλας, ὡς οἱ ἱστοροῦντες περὶ αὐτῶν ἐξηγήσαντο. Ἀλλὰ ταύτας καὶ τὰς τοιαύτας ἐπιστήμας οὐκ αὐτοῖς μόνοις ἔδει τοὺς ἀνθρώπους ἀναθεῖναι, ἀλλὰ τῇ κοινῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει, εἰς ἣν ἀτενίζοντες ἄνθρωποι τὰς τέχνας ἐφευρίσκουσι. Τὴν γὰρ τέχνην καὶ οἱ πολλοὶ λέγουσι φύσεως αὐτὴν (6) εἶναι μίμημα. Εἰ τοίνυν ἐπιστήμονες περὶ ἃς ἐσπούδασαν τέχνας γεγόνασιν, οὐ διὰ τοῦτο καὶ θεοὺς αὐτοὺς νομίζειν ἀνάγκη, ἀλλὰ μᾶλλον ἀνθρώπους. Οὐ γὰρ ἐξ αὐτῶν αἱ τέχναι, ἀλλ' ἐν ταύταις καὶ αὐτοὶ τὴν φύσιν ἐμιμήσαντο. Ὄντες γὰρ ἄνθρωποι κατὰ φύσιν δεκτικοὶ ἐπιστήμης κατὰ τὸν περὶ αὐτῶν τεθέντα ὅρον, οὐδὲν θαυμαστὸν εἰ τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἀποβλέποντες, καὶ ταύτης ἐπιστήμην λαβόντες (7), τὰς τέχνας ἐπενώησαν. Ἢ εἰ διὰ τὰς τῶν τεχνῶν εὑρέσεις θεοὺς αὐτοὺς ἄξιον ἀναγορεύεσθαι λέγουσιν· ὥρα καὶ τοὺς τῶν ἄλλων τεχνῶν εὑρετὰς θεοὺς ἀναγορεύειν, καθ' ὃν λόγον κἀκεῖνοι τῆς τοιαύτης ὀνομασίας ἠξιώθησαν. Γράμματα μὲν γὰρ ἔφευρον Φοίνικες, ποίησιν δὲ ἡρωϊκὴν Ὅμηρος· καὶ διαλεκτικὴν μὲν Ζήνων ὁ Ἐλεάτης, ῥητορικὴν δὲ τέχνην Κόραξ ὁ Συρακούσιος· καὶ καρπὸν μὲν μελισσῶν Ἀρισταῖος, σίτου δὲ σπορὰν Τριπτόλεμος· καὶ νόμους μὲν Λυκοῦργος ὁ Σπαρτιάτης καὶ Σόλων ὁ Ἀθηναῖος· τῶν δὲ γραμμάτων τὴν σύνταξιν καὶ ἀριθμοὺς, καὶ μέτρα καὶ στάθμια Παλαμήδης ἐφεῦρε· καὶ ἄλλοι ἄλλα καὶ διάφορα τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἀπήγγειλαν χρήσιμα, κατὰ τὴν τῶν ἱστορησάντων (8) μαρτυρίαν. Εἴπερ οὖν αἱ ἐπιστῆμαι θεοποιοῦσι, καὶ διὰ ταύτας εἰσὶ θεοὶ γλυπτοί, ἀνάγκη καὶ τοὺς ὕστερον ἐκείνων ἐφευρετὰς τῶν ἄλλων γενομένους, εἶναι κατ' αὐτοὺς θεούς· ἢ εἰ μὴ τούτους ἀξιοῦσι τῆς τοῦ (9) Θεοῦ τιμῆς, ἀλλ' ἀνθρώπους ἐπιγινώσκουσιν· ἀκόλουθον καὶ τὸν Δία καὶ τὴν Ἥραν, καὶ τοὺς ἄλλους μηδὲ ὀνομάζεσθαι θεοὺς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἀνθρώπους γεγενῆσθαι πιστεύειν, καὶ κατὰ περιττὸν, ὅτι μηδὲ σεμνοὶ γεγόνασιν, ὡς καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς (10) τῶν ἀγαλμάτων γλυφῆς οὐδὲν ἕτερον ἢ ἀνθρώπους αὐτοὺς ἐλέγχουσι.

18. Quid igitur superstitiosi respondebunt, quo argumento illos deos esse ostendent? Nam ex his, quæ paulo superius diximus, homines eos, et quidem turpes homines, fuisse probatum est. At enim eo forte postremum se vertent, ut, quæ illi vitæ hominum utilia invenere, magnifice jactent, asseverentque eam ob rem deos haberi, quia hominibus fuere utiles. Jupiter enim plastices sive artis figlinæ auctor fuisse dicitur; Neptunus, nauticæ; Vulcanus, fabrilis; Minerva, textrinæ; Apollo, musicæ; Diana item venandi artem, vestes sive corporis ornatum Juno, Ceres agriculturam, aliique alias artes invenere, ut apud historicos legitur. Verum hæ et similes artes non illis solis sed communi hominum naturæ erant ascribendæ; siquidem homines, diligenti naturæ contemplatione et observatione, artes inveniunt: hinc in omnium ore est artem naturæ esse imitationem. Si ergo illi in his artibus, quibus navarunt operam, periti evaserunt, non idcirco dii sed potius homines existimandi sunt. Nec enim artes ab illis sunt profectæ: sed ipsi in artibus naturam imitati sunt. Nam cum homines, uti ex hominis definitione constat, natura sint scientiæ capaces: nil mirum, si illi humano ingenio in suam ipsorum naturam intuentes, ejusque percepta cognitione, artes excogitaverint. Porro si ob inventas artes **15** deos eos merito nuncupandos esse contendant, restat ut et alii artium inventores eodem quo illi jure dii appellentur. Etenim litteras Phœnices invenere; poesim heroicam, Homerus; dialecticam, Zeno Eleates; rhetoricam, Corax Syracusius; apum opera, Aristæus: frumenti sementem, Triptolemus; leges, Lycurgus Spartiates et Solon Atheniensis; litterarum ordinem et numerum mensurasque et pondera, Palamedes. Alii denique alias et varias res hominum vitæ perutiles, ut testantur historici, protulerunt. Igitur si scientia deos facit, atque ideo dii sculptil exsistunt: necesse omnino est illos quoque, qui postea aliorum artium auctores fuere, inter deos numerari. Vel certe si eos divinis honoribus dignos non judicant, sed homines esse agnoscunt: consequens est, ut nec Jupiter, nec Juno, nec alii, dii appellentur, sed vere homines fuisse credantur, eoque magis, quod probi non fuerint. Certe ipsi etiam idololatræ sculptis deorum simulacris nihil aliud eos quam homines esse declarant.

(4) Sic Seguer. Basil. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon. Alii cum editis, ἀσέμνους.

(5) Καὶ deest in Gobler. et Felckm. 1 anon. Iidemque post Ἥρα addunt τόν, et post Δήμητρα, addunt δὲ τήν. Iidem et Seg. ante ἄλλοι addunt οἱ, in aliis deest. Οἱ autem mox sequens deest in Basil. et Felckm. 2 anon.

(6) Αὐτὴν habent Seguer. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon. Alii non habent.

(7) Hæc verba καὶ ταύτης ἐπιστήμην λαβόντες desunt in Felckm. 3 anon.

(8) Sic Seguer. Alii cum editis, ἀνθρώπων.

(9) Τοῦ deest in Seguer. Paulo post Seg. Gobler. Felck. 1 anon. habent ἀκόλουθον καί. Basil. Anglic. Felck. 2, ἀκολουθεῖ καί. Alii cum editis, ἀκόλουθον ἂν εἴη. Mox quoque Seguer. Gobler. Felck. 1 et 2 anon. μηδέ habent, ubi alii cum editis μή.

(10) Hic omnes præter Seguer. διά inutiliter interjectum habent.

Digitized by Google

19. Quam enim, quæso, formam cælatores diis illis affingunt, nisi marium et feminarum, imo rerum etiam longe viliorum, et quæ natura sua rationis sunt expertes, ut volucrum variarum, quadrupedum cicurum et ferocium, ac reptilium, quæcunque terra et mare ac universa aquarum natura producit? Nimirum cum homines belluarum insanos impetus ac libidines præcipiti lapsu secuti, nihil præter voluptates et carnis cupiditates ob oculos haberent: ut mentem in hisce pecudum vitiis defixam et occupatam tenebant, sic etiam in belluis pro affectuum varietate numen expresserunt, atque tot deos sunt fabricati. Hinc enim quadrupedum, reptilium et avium simulacra apud illos exstant, quemadmodum divinæ et veræ pietatis interpres his verbis docet: *Evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt; et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum et quadrupedum et serpentium; propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ* [12]. Postquam enim animam, ut modo memini, voluptatibus belluarum propriis inquinarunt, ad hujuscemodi deos effingendos sunt inducti; hincque factum est ut, Deo derelicto, jam veluti traditi, sese in illis flagitiis volutarint, et in rebus quæ rationis expertes sunt, Deum rationis sive Verbi Patrem exprimere ausi fuerint. Sane his de rebus convicti ethnicorum philosophi et doctores, non eunt inficias hominum et belluarum formas ac figuras esse suos illos deos qui palam sunt expositi. Verum respondent ideo ita esse, ut Deus per has figuras ipsis det responsa atque appareat: nec enim eum, qui oculis videri non potest, aliter posse cognosci quam per hujusmodi simulacra et cæremonias. Alii vero præstantiores philosophi, altiora rati dicere, aiunt hæc facta et expressa fuisse ad divinos angelos et potestates invocandum et accersendum, ut, per hæc simulacra apparentes, Dei cognitionem ipsos docerent; esseque hominibus instar litterarum, quarum lectione, divinis angelis per illa advenientibus, Dei scientiam percipere possint. Sic illi inscite nugantur, non ut theologi loquuntur: absit enim ut ista theologorum dicantur! Verum si quis id responsi diligenter velit expendere, facile reperiet non **16** minus falsam istorum opinionem esse, quam quæ supra a nobis refutata sunt.

20. Ita enim eos aliquis velim, veritate judice, fidens interroget: Quonam modo Deus per hæc simulacra respondet et cognoscitur? An ob materiam ex qua constant, an ob formam quam habent? Si ob materiam: quis ergo formæ usus, et cur, ante-

19. Τίνα γὰρ ἄλλην αὐτοῖς γλύφοντες ἐπιβάλλουσι μορφὴν ἢ τὴν ἀῤῥένων καὶ γυναικῶν, καὶ τῶν ἔτι κατωτέρω τούτων καὶ ἀλόγων ὄντων τὴν φύσιν πετεινῶν παντοίων, τετραπόδων ἡμέρων τε καὶ ἀγρίων, καὶ ἑρπετῶν, ὅσα γῆ καὶ θάλαττα, καὶ πᾶσα τῶν ὑδάτων ἡ φύσις φέρει; Εἰς γὰρ τὴν τῶν παθῶν καὶ ἡδονῶν ἀλογίαν πεσόντες οἱ ἄνθρωποι, καὶ πλέον οὐδὲν ὁρῶντες ἢ ἡδονὰς καὶ σαρκὸς ἐπιθυμίας, ὡς ἐν τούτοις τοῖς ἀλόγοις τὴν διάνοιαν ἔχοντες, ἐν ἀλόγοις καὶ τὸ Θεῖον ἀνεπλάσαντο κατὰ τὴν ποικιλίαν τῶν παθῶν ἑαυτῶν, καὶ θεοὺς τοσούτους γλύψαντες. Τετραπόδων τε (11) γὰρ εἰκόνες καὶ ἑρπετῶν, καὶ πετεινῶν εἰσι παρ' αὐτοῖς, καθὼς καὶ ὁ τῆς θείας καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας ἑρμηνεύς φησιν· *Ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία· φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν, καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν· διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς* (12) *εἰς πάθη ἀτιμίας.* Προπαθόντες γὰρ τὴν ψυχὴν ταῖς τῶν ἡδονῶν ἀλογίαις, ὡς προεῖπον, ἐπὶ τὴν τοιαύτην θεοπλαστίαν κατέπεσον· καὶ πεσόντες, λοιπὸν ὡς παραδοθέντες (13) ἐν τῷ ἀποστραφῆναι τὸν Θεὸν αὐτοὺς οὕτως ἐν αὐτοῖς κυλίονται, καὶ ἐν ἀλόγοις τὸν τοῦ λόγου πατέρα Θεὸν ἀπεικάζουσι. Περὶ ὧν οἱ παρ' Ἕλλησι λεγόμενοι φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες, ἐλεγχόμενοι μὲν οὐκ ἀρνοῦνται ἀνθρώπων εἶναι καὶ ἀλόγων μορφὰς καὶ τύπους τοὺς φαινομένους αὐτῶν θεούς· ἀπολογούμενοι δὲ λέγουσι, διὰ τοῦτο αὐτοὺς ἔχειν, ἵνα διὰ τούτων τὸ Θεῖον αὐτοῖς ἀποκρίνηται καὶ φαίνηται· οὐκ ἄλλως γὰρ αὐτὸν τὸν ἀόρατον δύνασθαι γνῶναι ἢ διὰ τῶν τοιούτων ἀγαλμάτων καὶ τελετῶν. Οἱ δὲ ἔτι τούτων φιλοσοφώτεροι καὶ βαθύτερα λέγειν νομίζοντές φασι διὰ τοῦτο ταῦτα κατεσκευάσθαι (14) καὶ τετυπῶσθαι πρὸς ἐπίκλησιν καὶ ἐπιφάνειαν θείων ἀγγέλων καὶ δυνάμεων, ἵνα διὰ τούτων ἐπιφαινόμενοι γνωρίζωσιν αὐτοῖς περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως· καὶ εἶναι τούτους ὥσπερ γράμματα τοῖς ἀνθρώποις, οἷς ἐντυγχάνοντες, δύνανται γινώσκειν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ καταλήψεως, ἀπὸ τῆς δι' αὐτῶν γινομένης τῶν θείων ἀγγέλων ἐπιφανείας. Ταῦτα μὲν οὕτως ἐκεῖνοι μυθολογοῦσιν· οὐ γὰρ θεολογοῦσι· μὴ γένοιτο! Ἐὰν δέ τις ἐξετάσῃ τὸν λόγον μετ' ἐπιμελείας, εὑρήσει τούτων οὐκ ἔλαττον τῶν πρότερον δειχθέντων τὴν δόξαν εἶναι ψευδῆ.

20. Εἴποι γὰρ ἄν τις πρὸς αὐτοὺς παρελθὼν ἐπ' ἀληθείᾳ κρινούσῃ· Πῶς ἀποκρίνεται ἢ γνωρίζεται Θεὸς διὰ τούτων; Πότερον διὰ τὴν περικειμένην αὐτοῖς ὕλην, ἢ διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς μορφήν; Εἰ μὲν γὰρ διὰ τὴν ὕλην, τίς ἡ χρεία τῆς μορφῆς, καὶ μὴ, πρὶν

[12] Rom. I, 21-24.

(11) Particulam τε habent Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii cum editis omittunt.

(12) Ὁ Θεός legitur in Seguer. et Felckm. 1 anon. et Rom. I, 24. In aliis omittitur. Paulo post art. τῶν ante ἡδονῶν deest in Seguer.

(13) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. Alii cum editis, παροφθέντες.

(14) Sic Seg. Alii cum editis, κατασκευάσθαι, sed mendose.

Digitized by Google

πλασθῆναι ταῦτα, διὰ πάσης ἁπλῶς ὕλης ἐπιφαίνεσθαι τὸν Θεόν ; Μάτην δὲ καὶ τοὺς ναοὺς οὗτοι περιτετειχισθαι, συγκλείοντες ἕνα λίθον, ἢ ξύλον, ἢ χρυσοῦ μέρος, πάσης τῆς γῆς πεπληρωμένης τῆς τούτων οὐσίας. Εἰ δὲ ἡ ἐπικειμένη μορφὴ αἰτία γίνεται τῆς θείας ἐπιφανείας, τίς ἡ χρεία τῆς ὕλης τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν ἄλλων, καὶ μὴ μᾶλλον δι' αὐτῶν τῶν φύσει ζώων, ὧν εἰσι μορφαὶ τὰ γλύμματα, τὸν Θεὸν ἐπιφαίνεσθαι ; Καλλίων γὰρ ἂν ἡ περὶ τοῦ (15) Θεοῦ δόξα κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐγεγόνει, εἰ διὰ ζώων ἐμψύχων λογικῶν τε καὶ ἀλόγων ἐπεφαίνετο, καὶ μὴ ἐν ἀψύχοις καὶ ἀκινήτοις προσεδοκᾶτο· ἐφ' οἷς μάλιστα καθ' ἑαυτῶν ἀσέβειαν ἐργάζονται. Τὰ γὰρ φύσει ζῶα τετράποδά τε καὶ πετεινὰ καὶ ἑρπετὰ βδελυττόμενοι καὶ ἀποστρεφόμενοι ἢ διὰ τὴν ἀγριότητα ἢ διὰ τὴν ῥυπαρίαν, ὅμως τοὺς τούτων τύπους ἐν λίθοις καὶ ξύλοις καὶ χρυσῷ γλύψαντες θεοποιοῦσιν. Ἔδει δὲ αὐτὰ μᾶλλον τὰ ζῶντα θρησκεύειν αὐτοὺς (16) ἢ τοὺς τούτων τύπους ἐν τούτοις προσκυνεῖσθαι. Ἢ τάχα τούτων μὲν οὐδὲν, οὔτε ἡ μορφὴ οὔτε ἡ ὕλη αἰτία τῆς Θεοῦ παρουσίας ἐστί· μόνη δὲ ἡ μετ' ἐπιστήμης τέχνη τὸ Θεῖον ἐκκαλεῖται, ἅτε δὴ μίμημα τῆς φύσεως αὐτὴ τυγχάνουσα. Ἀλλ' εἰ διὰ τὴν ἐπιστήμην ἐπιφοιτᾷ τὸ Θεῖον τοῖς γλύμμασι, τίς πάλιν ἡ χρεία τῆς ὕλης, οὔσης τῆς ἐπιστήμης ἐν τοῖς ἀνθρώποις ; εἰ γὰρ ὅλως διὰ τὴν τέχνην ἐπιφαίνεται ὁ Θεὸς, καὶ διὰ τοῦτο θρησκεύονται ὡς θεοὶ τὰ γλύμματα· ἔδει τοὺς ἀνθρώπους τῆς τέχνης ὄντας ἀρχηγοὺς προσκυνεῖσθαι καὶ θρησκεύεσθαι, ὅσῳ (17) καὶ λογικοὶ καὶ τὴν ἐπιστήμην ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς.

21. Περὶ δὲ τῆς δευτέρας αὐτῶν καὶ βαθυτέρας δῆθεν ἀπολογίας, καὶ ταῦτα ἂν τις ἀκολούθως εἴποι· Εἰ οὐ διὰ τὴν αὐτοῦ (18) τοῦ Θεοῦ ἐπιφάνειαν ταῦτα ὑμῖν πεποίηται, ὦ Ἕλληνες, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀγγέλων ἐκεῖ παρουσίαν· διὰ τί τὰ ἀγάλματα', δι' ὧν ἐπικαλεῖσθε τὰς δυνάμεις, κρείττονα καὶ ὑπὲρ αὐτὰς τὰς ἐπικληθείσας δυνάμεις ποιεῖτε ; Χάριν γὰρ τῆς περὶ Θεοῦ καταλήψεως γλύφοντες τὰς μορφὰς, ὥς φατε, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν τιμὴν καὶ προσηγορίαν αὐτοῖς (19) τοῖς γλύμμασι περιτίθετε, πρᾶγμα πάσχοντες οὐκ εὐαγές. Ὁμολογοῦντες γὰρ ὑπεραίρειν τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν τῆς τῶν ἀγαλμάτων σμικρότητος, καὶ διὰ τοῦτο μὴ τολμῶντες τὸν Θεὸν δι' αὐτῶν, τὰς δὲ ἐλάττω δυνάμεις ἐπικαλεῖσθαι, αὐτοὶ ταύτας ὑπερβάντες, οὗ τὴν παρουσίαν ἐφοβήθητε, τούτου τὴν προσηγορίαν τοῖς λίθοις καὶ (20) ξύλοις ἀνεθήκατε· καὶ θεοὺς ἀντὶ λίθων καὶ τέχνης ἀνθρώπων ὀνομάζετε καὶ προσκυνεῖτε. Εἰ γὰρ καὶ ὡς γράμματά εἰσιν ὑμῖν ταῦτα, ὡς ψεύδεσθε, τῆς ἐπὶ Θεὸν θεωρίας, οὐ δίκαιον τὰ σημαίνοντα τοῦ σημαινομένου πρωτιμᾶν. Οὐδὲ γὰρ εἰ γράφοι τις τὸ βασιλέως (21) ὄνομα, ἀκινδύνως ἔχοι τὸ γράμμα προτιμῶν τοῦ βα-

quam hæc effecta essent, per quamlibet materiam se videndum Deus non præbebat? Frustra quoque templa muris muniunt, lapidemque unum, aut lignum, aut aliquam auri partem in his includunt, cum universa terra hujusmodi rebus sit plena. Si vero imposita forma divini adventus causa est, quis usus materiæ auri aliarumve rerum ? cur non potius per ipsa vera animalia, quorum effigies sunt simulacra, Deus apparet? Dignior siquidem de Deo opinio eadem de causa haberetur, si per animalia viventia sive ratione prædita sive rationis expertia appareret, neque in inanimis et immobilibus conspiciendus exspectaretur. Summam enim impietatem adversus seipsos committunt, qui cum vera animalia, quadrupedes, aves et serpentes seu ob feritatem seu ob fœditatem fugiant et abhorreant, horum tamen formas lapidibus, lignis et auro insculptas deos faciant. Convenientius sane erat ipsa viventia quam eorum formas coli. At forte neutrum horum, nempe neque forma, neque materia Dei adventus causa est : sed sola ars cum scientia conjuncta divinum numen evocat, quippe cum ipsa sit naturæ imitatio. Sed si propter scientiam et artem Deus ad simulacra accedit, quis rursus materiæ usus, cum ars et scientia in hominibus resideant ? si enim prorsus propter artem apparet Deus, et idcirco simulacra tanquam dii coluntur : ipsi profecto homines artis auctores multo magis venerandi et colendi erant, quod ratione sint præditi scientiamque et artem in seipsis habeant.

21. Ad alteram autem et sublimiorem eorum responsionem hæc reponenda arbitror : Si non ut ipse Deus, sed ut angeli illic appareant, ista, o gentiles, fabricati estis : cur simulacra per quæ potestates invocatis, iisdem quas invocatis potestatibus pluris facitis ? Vos enim qui Dei cognoscendi gratia has figuras scalpere dicitis, ipsius Dei honorem et nomen his ipsis simulacris imponitis, quod profecto impium et sacrilegum est. Nam vos ipsi qui divinam potestatem simulacrorum tenuitate longe præstare fatemini, eamque ob causam per illa non audetis ipsum Deum, sed inferiores tantum potestates invocare : vos, inquam, ipsi, illis prætermissis, cujus præsentiam formidabatis, hujus nomen lapidibus et lignis imposuistis, quæ deos nominare divinisque honoribus afficere non veremini, cum vere nihil nisi lapides et artificium hominum debeant appellari. Enimvero, si ut mentimini, hæc vobis instar litterarum sunt ad Deum contemplandum : æquum certe non est res significantes his quas significant anteferre. Neque enim si quis scriptum imperatoris nomen ipsi imperatori

(15) Art. τοῦ quem non habent Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. in aliis ut et in editis hic legitur. Mox ibid. pro αὐτόν, Basil. Anglic. Felckm. 2 anon. habent αὐτῶν.

(16) Αὐτούς deest in Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon.

(17) Sic Seguer. Basil. Anglic. Gobl. Felckm. 1 et 2 anon. Alii autem cum editis ὅτι.

(18) Gobler. Felckm. 1 anon. αὐτήν.

(19) Αὐτοῖς deest in Gobler. Felkm. 1 anon. Paulo post sequens καί deest in Felckm. 3 anon.

(20) Art. τοῖς, qui in Seguer. Gobler. Anglic. Felckm. 1 et 2 anon. deest, in aliis ut et in editis hic legitur.

(21) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. Alii cum editis, τῷ βασιλεῖ.

Digitized by Google

prætulerit, id impune facturus est : sed ille quidem A morte multabitur ; scriptum autem nomen nihil utique aliud nisi scribentis opus erit. Ita, si vobis sana mens esset, tam augustum divinitatis insigne nunquam materiæ attribuissetis, neque scalptum simulacrum scalpenti homini anteponere ausi fuissetis. Tametsi enim instar litterarum Dei præsentiam significant, atque idcirco ut 17 Dei signa divinitate digna judicantur : nihilominus artificem qui illa cælavit et insculpsit, deum fieri longe erat convenientius, utpote qui illis sit potentior et divinior, cum illa ad ejus arbitrium edita et insculpta fuerint. Si igitur litteræ sunt admiratione dignæ, multo sane magis ipse scriptor propter suam artem et animæ scientiam est admirandus. Quocirca si ea causa nulla est cur dii existimentur, eos iterum de B idolorum insania percunctari placet, ut causam hujusmodi illorum figuræ nos tandem docere ne graventur.

22. Nam si idcirco numen cum humana effigie expressum est, quia hominis formam habet : quare belluarum speciem eidem affingunt ? Sin autem animalium rationis expertium formam habet, cur figuram animalium ratione præditorum ipsi tribuunt ? Si vero utrumque simul est, et Deum ex utraque specie compositum hominumque et belluarum formis indutum concipiunt, cur conjuncta disjungunt, belluarumque et hominum formas separant, neque illum semper cum utraque forma cælant, cujusmodi plurima sunt fabularum commenta, ut Scylla, Charybdis, Hippocentaurus, et apud Ægyptios canino C capite Anubis ? siquidem vel cum duplici tantum natura pingendi erant : vel si formam unicam habent, alia ipsis affingenda non erat. Rursus si marium formas habent, cur feminarum lineamenta illis attribuunt ? si autem feminarum habent formas, cur marium figuras eis affingunt ? si porro utrumque simul sunt, non dividere sed utrumque conjungere oportebat, similesque fingendi erant his, quos hermaphroditos appellant, ut nempe tam stulta superstitio non solum impietatem et infamiam præ se ferret, sed etiam risum spectatoribus moveret. Quod si denum numen corporeum esse suspicantur, ventremque et manus, pedes, cervicem, pectus aliaque ad generandum necessaria membra habere fingunt D et comminiscuntur : vide in quantam impietatem mens illorum ceciderit, ut hæc de Deo cogitent. Inde enim sequitur cætera etiam, quæ corporis propria sunt, hujusmodi numen omnino pati, adeo ut secari, dividi prorsusque corrumpi possit. Certe hæc et alia similia non propria Dei sunt, sed potius terrestrium corporum. Deus enim nec corporeus est, nec corrumpi vel mori potest, nullaque re ad ullum usum indiget. Hæc autem et corrumpuntur, et corporum sunt effigies, hominumque cura et industria,

(22) Sic Seguer. Alii cum editis, ἔχετε. Idem Seguer. paulo post θειότητος habet.

(23) Sic Seguer. Basil. Anglic. Gobler. Felckm. 1 anon. Alii cum editis, ἐστίν.

(24) Αὐτούς deest in Gobler. Felckm. 1 anon.

σιλέως · ἀλλ' ὁ τοιοῦτος θάνατον μὲν ἔχει τὴν ζημίαν, τὸ δὲ γράμμα τῇ τοῦ γράψαντος ἐπιστήμῃ τετύπωται. Οὕτω καὶ ὑμεῖς, εἴπερ ἐρρωμένον εἴχετε (22) τὸν λογισμὸν, οὐκ ἂν τὸ τηλικοῦτον τῆς θεότητος γνώρισμα εἰς ὕλην κατεφέρετε · ἀλλὰ καὶ τὸ γλύμμα οὐκ ἂν προετιμήσατε τοῦ γλύψαντος ἀνθρώπου. Εἰ γὰρ καὶ ὅλως ὡς γράμματα σημαίνουσι τὴν τοῦ Θεοῦ ἐπιφάνειαν, καὶ διὰ τοῦτο ὡς Θεὸν σημαίνοντα, θεοποιίας εἰσὶν ἄξια · ἀλλὰ γοῦν τὸν ταῦτα γλύψαντα καὶ χαράξαντα, φημὶ δὴ πάλιν τὸν τεχνίτην, πολλῷ πλέον ἔδει θεοποιηθῆναι, ὡς μᾶλλον ἐκείνων δυνατώτερον καὶ θειότερον ὑπάρχοντα, ὅσῳ κἀκεῖνα κατὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν ἐξέσθη καὶ τετύπωται. Εἰ τοίνυν τὰ γράμματα θαύματός εἰσιν (23) ἄξια · πολλῷ πλέον ὁ γράψας ὑπεραίρει τῷ θαύματι διὰ τὴν τέχνην καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιστήμην. Οὐκοῦν εἰ μὴ διὰ τοῦτο θεοὺς αὐτοὺς (24) ἄξιον νομίζειν, πάλιν αὐτοὺς ἄν τις ἔροιτο περὶ τῆς τῶν εἰδώλων μανίας, τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης αὐτῶν μορφῆς παρ' αὐτῶν ἀξιῶν μαθεῖν.

22. Εἰ μὲν γὰρ, ὅτι ἀνθρωπόμορφόν ἐστι τὸ Θεῖον, διὰ τοῦτο οὕτω τετύπωται, διὰ τί καὶ ἀλόγων αὐτῷ τύπους περιτιθέασιν; Εἰ δὲ ζώων ἀλόγων ἐστὶν ὁ τούτου τύπος, διὰ τί καὶ λογικῶν αὐτῷ περιτιθέασι γλυφάς ; Εἰ δὲ τὸ συναμφότερόν ἐστι, καὶ ἐξ ἀμφοτέρων κατειλήφασι τὸν Θεὸν, ὅτι τε ἀλόγων καὶ λογικῶν ἔχει τοὺς τύπους· τί διαιροῦσι τὰ συνημμένα, καὶ χωρίζουσι τὴν ἀλόγων καὶ ἀνθρώπων γλυφὴν, καὶ οὐ πάντοτε ἐξ ἀμφοτέρων αὐτὸν γλύφουσιν, ὁποῖα τὰ παρὰ τοῖς μύθοις ἐστὶ πλάσματα, ἡ Σκύλλα, καὶ ἡ Χάρυβδις, καὶ ὁ Ἱπποκένταυρος, καὶ ὁ παρ' Αἰγυπτίοις κυνοκέφαλος Ἄνουβις ; Ἔδει γὰρ ἢ μόνους αὐτοὺς οὕτω γράφεσθαι διφυεῖς, ἢ μίαν αὐτῶν ἐχόντων μορφὴν, μὴ καὶ τὴν ἄλλην ἀναπλάττεσθαι κατ' αὐτῶν. Καὶ πάλιν εἰ ἀῤῥενικαὶ τούτων εἰσὶν αἱ μορφαὶ, διὰ τί καὶ θηλειῶν αὐτοῖς περιτιθέασι τύπους; εἰ δὲ θηλυκῶν εἰσι (25), διὰ τί καὶ ἀῤῥενικῶν κατ' αὐτῶν ψεύδονται τὰς μορφάς ; εἰ δὲ πάλιν τὸ συναμφότερόν εἰσιν, ἔδει μὴ διαιρεῖσθαι, ἀλλὰ ἀμφότερα συνάπτεσθαι, καὶ γίνεσθαι κατὰ τοὺς λεγομένους ἑρμαφροδίτους· ἵνα μὴ μόνον ἀσέβειαν καὶ συκοφαντίαν, ἀλλὰ καὶ γέλωτας αὐτῶν ἡ δεισιδαιμονία τοῖς ὁρῶσι παράσχῃ· καὶ ὅλως εἰ σωματοειδὲς τὸ Θεῖον ὑπολαμβάνουσιν, ὥστε καὶ γαστέρα καὶ χεῖρας καὶ πόδας, καὶ πάλιν αὐχένα καὶ στήθη καὶ τὰ ἄλλα τὰ πρὸς γένεσιν ἀνθρώπων μέλη ἐπινοεῖν αὐτῷ καὶ ἀναπλάττειν· ὅρα εἰς ὅσην ἀσέβειαν καὶ ἀθεότητα καταπέπτωκε τούτων ὁ νοῦς, ὥστε τοιαῦτα ὑπονοεῖν (26) περὶ τοῦ Θείου. Ἀκολουθεῖ γὰρ αὐτῷ καὶ τὰ ἄλλα τοῦ σώματος πάντως πάσχειν, ὥστε καὶ τέμνεσθαι, καὶ διαιρεῖσθαι, καὶ πάλιν ἐξ ὅλου φθείρεσθαι· ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα οὐκ ἴδια Θεοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον τῶν ἐπὶ γῆς σωμάτων ἐστίν· ὁ μὲν γὰρ Θεὸς ἀσώματός ἐστι καὶ ἄφθαρτος καὶ ἀθάνατος, οὐδενὸς εἰς ὁτιοῦν δεόμενος· ταῦτα δὲ καὶ φθαρτὰ καὶ σωμάτων εἰσὶ τύποι, καὶ τῆς παρ' αὐτῶν ἐπιδεόμενα χρείας, ὥσπερ καὶ πρότερον εἰρη-

(25) Basil. hic addit καί. Ibidem post εἰσί, Gobler. et Felckm. 1 anon. addunt αἱ μορφαί.

(26) Sic Seguer., alii cum editis, ἐπινοεῖν. Paulo post πάντως deest in Basil.

Digitized by Google

ται· πολλάκις γὰρ (27) ὁρῶμεν ἀνακαινουμένους τοὺς παλαιωθέντας, καὶ οὓς ὁ χρόνος, ἢ ὑετὸς, ἢ ἄλλο τι τῶν ἐπὶ γῆς ζώων ἠφάνισε, τούτους ἀναπλαττομένους. Ἐφ' ᾧ ἄν τις αὐτῶν καταγνώσηται τῆς παραφροσύνης· ὅτι ὧν αὐτοὶ ποιηταὶ τυγχάνουσι, τούτους θεοὺς ἀναγορεύουσι· καὶ οὓς αὐτοὶ ταῖς τέχναις περιχοσμοῦσιν ἕνεκα τοῦ μὴ φθαρῆναι παρὰ τούτων, αὐτοὶ σωτηρίαν αἰτοῦσι· καὶ οὓς οὐκ ἀγνοοῦσι δεομένους τῆς αὐτῶν ἐπιμελείας, παρὰ τούτων αὐτοὶ τὰς ἑαυτῶν χρείας ἀξιοῦσιν ἀποπληροῦσθαι (28)· καὶ οὓς ἐν μικροῖς οἰκίσκοις κατακλείουσι, τούτους οὐρανοῦ καὶ γῆς ἁπάσης δεσπότας οὐκ αἰσχύνονται καλοῦντες.

23. Οὐ μόνον δὲ ἐκ τούτων ἄν τις αὐτῶν τὴν ἀθεότητα καταμάθοι, ἀλλὰ καὶ ἀφ' ὧν ἐν αὐτοῖς τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν ἐστιν ἀσύμφωνος ἡ δόξα. Εἰ γὰρ αὐτοὶ θεοί εἰσιν, ὡς λέγουσι καὶ περὶ αὐτῶν φιλοσοφοῦσι, τίνι τις πρόσθηται τούτων, καὶ ποίους ἂν αὐτῶν κρίνῃ κυριωτέρους, ἵνα ἢ τὸν Θεὸν θαῤῥήσῃ προσκυνῶν, ἢ, ὡς φασιν, ἐν αὐτοῖς μὴ διστάζῃ γινώσκων τὸ Θεῖον; Οὐ γὰρ οἱ αὐτοὶ παρὰ πᾶσιν ὀνομάζονται θεοί· ἀλλ' ὅσα κατὰ τὸ πλεῖστόν ἐστιν ἔθνη, τοσοῦτοι καὶ θεοὶ ἀναπλάττονται. Ἔστι δ' ὅπου καὶ μία χώρα καὶ μία πόλις πρὸς ἑαυτὰς (29) στασιάζουσι περὶ τῆς τῶν εἰδώλων δεισιδαιμονίας. Φοίνικες γοῦν οὐκ ἴσασι τοὺς παρ' Αἰγυπτίοις λεγομένους θεοὺς, οὐδὲ Αἰγύπτιοι τὰ αὐτὰ τοῖς παρὰ Φοίνιξι προσκυνοῦσιν εἴδωλα. Καὶ Σκύθαι μὲν τοὺς Περσῶν, Πέρσαι δὲ τοὺς Σύρων οὐ παραδέχονται θεούς. Ἀλλὰ καὶ Πελασγοὶ μὲν τοὺς ἐν Θρᾴκῃ θεοὺς διαβάλλουσι· Θρᾷκες (30) δὲ τοὺς παρὰ Θηβαίοις οὐ γινώσκουσιν. Ἰνδοὶ δὲ κατὰ Ἀράβων, καὶ Ἄραβες κατ' Αἰθιόπων, καὶ Αἰθίοπες κατ' αὐτῶν ἐν τοῖς εἰδώλοις διαφέρονται. Καὶ Σύροι μὲν τὰ Κιλίκων οὐ σέβουσι· Καππαδοκῶν δὲ τὸ γένος ἄλλους παρὰ τούτους ὀνομάζουσι θεούς. Καὶ Βιθυνοὶ μὲν ἑτέρους, Ἀρμένιοι δὲ ἄλλους ἑαυτοῖς ἀνεπλάσαντο. Καὶ τί μοι δεῖ (31) πολλῶν; Ἠπειρῶται παρὰ τοὺς ἐν ταῖς νήσοις ἄλλους θεοὺς προσκυνοῦσι· καὶ νησιῶται παρὰ τοὺς ἐν ταῖς ἠπείροις θρησκεύουσι. Καὶ ὅλως ἑκάστη πόλις καὶ κώμη, τοὺς ἐκ γειτόνων οὐκ εἰδυῖα θεοὺς, τοὺς ἑαυτῆς προκρίνει, καὶ μόνους εἶναι τούτους νομίζει θεούς. Περὶ γὰρ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μυσαρῶν οὐδὲ λέγειν ἐστὶ, πᾶσιν ἐπ' ὀφθαλμῶν (32) ὄντων, ὅτι ἐναντίας καὶ μαχομένας ἀλλήλαις ἔχουσι τὰς θρησκείας αἱ πόλεις, καὶ οἱ ἐκ γειτόνων ἀεὶ σπουδάζουσι κατὰ τῶν πλησίων τὰ ἐναντία σέβειν· ὁ γοῦν παρ' ἑτέροις προσκυνούμενος ὡς θεὸς κροκόδειλος, οὗτος παρὰ τοῖς πλησίον βδέλυγμα νομίζεται· καὶ ὁ παρ' ἑτέροις λέων ὡς θεὸς θρησκευόμενος, τοῦτον οἱ ἀστυγείτονες οὐ μόνον οὐ θρησκεύουσιν, ἀλλὰ καὶ εὑρόντες ἀποκτείνουσιν ὡς

ut supra diximus, opus habent. Hinc non raro cernimus illa ob vetustatem renovari : vel si tempore, pluvia, aut alicujus terrestris animalis injuria labefactata fuerint, iterum effingi. Quare merito stultitiæ sunt condemnandi, qui illos, quorum ipsi effectores sunt, deos esse prædicare audeant : qui quos sua arte curant ne corrumpantur, ab his salutem efflagitare non dubitent : qui quos sua opera egere non ignorant, ab illis suam indigentiam expleri precentur : qui denique quos in parvis ædiculis concludunt, illos cœlorum et terræ universæ dominos appellare non erubescant.

23. Verum non ex his tantum illorum impietatem discere possumus, sed etiam ex opinionum discordia, quas ipsi quoque de idolis habent. Si enim, ut prædicant et philosophantur, illi vere dii sunt, cuinam, quæso, horum se addicet homo, quosnamve potentiores judicabit, ut vel Deum cum fiducia adoret, vel nihil, ut aiunt, in cognoscendo numine hæsitet? Nec enim iidem apud omnes nominantur dii : sed quot fere sunt gentes, tot etiam dii confinguntur. Quin etiam videre **18** licet unam eamdemque regionem et civitatem cum seipsa circa idolorum superstitionem dissidere. Hinc Phœnices deos, quos Ægyptii colunt, ignorant : et contra Ægyptii non eadem idola ac Phœnices venerantur. Nec Scythæ Persarum, nec Persæ Syrorum numina admittunt. Pelasgi quoque Thraciæ deos reprobant, et Thraces Thebanorum. Indi cum Arabibus, Arabes cum Æthiopibus, et Æthiopes cum illis de idolis dissentiunt. Syri Cilicum deos non colunt : Cappadoces item alios deos præter istos agnoscunt. Bithyni similiter alios, aliosque Armeni deos sibi finxere. Quid multa? Qui in continenti habitant alios deos, quam hi qui insulas colunt, venerantur; et vicissim, qui in insulis manent, alios quam qui in continente, deos admittunt. Denique singulæ civitates et vici, deos vicinorum nesciunt, suosque aliis anteponunt, atque hos solos deos esse arbitrantur. Nam quod ad abominandos Ægyptiorum ritus pertinet, dicere nihil necesse est, cum omnium oculis patcat diversas ac inter se pugnantes religiones civitatum esse, vicinosque contraria vicinis semper colere studuisse. Hinc crocodilus, quem alii tanquam deum adorant, apud vicinos exsecrationi est. Leo etiam quem alii ut deum colunt, a finitimis non solum non colitur, sed inventus tanquam fera occiditur. (33) Piscis item quem alii inter numina referunt, ab aliis idem in cibum capitur. Inde sane bella, seditiones, crebræque cædium occasiones inter eos exoriuntur :

(27) Seguer. γοῦν.

(28) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. Alii cum editis, ἀναπληροῦσθαι.

(29) Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. περὶ αὐτάς. Paulo post Seguer., οὐκ ἴσασι habet post παρ' Αἰγυπτίοις.

(30) Sic Seguer. Alii cum editis, Θρᾷκες. Mox idem ms. ut et Gobler. Felck. 1 anon. habet, Θηβαίων, Ἀῤῥάβων et Ἄῤῥαβες.

(31) Δεῖ deest in Felckm. 3 anon. Ibid. mox pro παρὰ Gobler. et Felckm. 1 anon. περὶ habent, et Seguer. τοῖς pro τούς. Ταῖς seq. deest in Basil. Hæc item verba sequentia, καὶ νησιῶται παρὰ τοὺς ἐν ταῖς ἠπείροις θρησκεύουσι desunt in Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. Esse in Basil. et Angl. scribit Felckmannus. Ea item legerunt Omnibonus, Ambros. Camaldul. et Nannius.

(32) Felckm. 3 anon., ἐν ὀφθαλμοῖς. Idem paulo post ἀλλήλαις non habet. Item infra pro πλησίον Gobler. Felckm. 1 et 2. anon. habent πλησίων.

(33) Haud abs re erit hic referre quod habet

hinc omnes libidines apud illos vigent. Cæterum illud in primis admirationem movere debet, quod cum Pelasgi, ut historici narrant, deorum nomina ab Ægyptiis didicerint, Ægyptiorum deos iidem non agnoscant, sed alios plane venerentur. Tandem, ut summatim dicam, omnium gentium quæ stulte idola colunt, multiplex opinio et religio est, neque eadem apud omnes reperiuntur : quod utique non immerito illis contigit. Quia enim ab unius Dei contemplatione recessere, ea causa fuit cur in multa et diversa præcipites abierint; mentemque in varia distractam ii justissime habent, qui se a vero Patris Verbo, omnium servatore Christo, removerunt. Nam quemadmodum qui solem fugiunt et in tenebricosis locis versantur, multas incultas vias circumeunt, præsentesque non vident, et absentes adesse arbitrantur : uno verbo, videntes non vident; ita certe qui se a Deo averterunt atque animo obcæcati sunt, mentem agitatam ac vacillantem habent, et res quæ nullæ sunt, tanquam qui sunt ebrii et nihil vident, cogitatione fingunt.

A θηρίον· καὶ ὁ παρ' ἄλλοις ἀνατεθεὶς ἰχθὺς (33), οὗτος ἐν ἄλλῳ ἁλίσκεται τροφῇ (34). Ὅθεν δὴ πόλεμοι καὶ στάσεις καὶ πᾶσα φόνων (35) πρόφασις, καὶ πᾶσα τῶν παθῶν ἡδονὴ παρ' αὐτοῖς ἐστι. Καὶ τόγε θαυμαστὸν, ὅτι, ὡς οἱ ἱστορήσαντες ἐξηγοῦνται, παρ' Αἰγυπτίων οἱ Πελασγοὶ μαθόντες τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν, οὐκ ἴσασιν οὗτοι τοὺς παρ' Αἰγυπτίοις (36) θεοὺς, ἀλλὰ ἄλλους παρ' ἐκείνους θρησκεύουσι. Καὶ ὅλως πάντων τῶν ἐν εἰδώλοις μανέντων ἐθνῶν διάφορός ἐστιν ἡ δόξα καὶ ἡ θρησκεία, καὶ οὐ τὰ αὐτὰ παρὰ τοῖς αὐτοῖς εὑρίσκεται. Καὶ εἰκότως γε τοῦτο πάσχουσιν. Ἐκπεσόντες γὰρ ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν ἕνα Θεὸν κατανοήσεως, εἰς πολλὰ καὶ διάφορα καταπεπτώκασι· καὶ ἀποστραφέντες τὸν ἀληθῶς τοῦ Πατρὸς Λόγον, τὸν πάντων Σωτῆρα Χριστὸν εἰκότως (37) εἰς πολλὰ B τὴν διάνοιαν ἔχουσι ῥεμβομένην. Καὶ ὥσπερ οἱ τὸν ἥλιον ἀποστραφέντες καὶ ἐν σκοτεινοῖς γενόμενοι τόποις, πολλὰς ἀνόδους κυκλεύουσιν ὁδούς· καὶ τοὺς μὲν παρόντας οὐχ ὁρῶσι, τοὺς δὲ μὴ ὄντας φαντάζονται ὡς παρόντας, καὶ βλέποντες οὐ βλέπουσι· τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ τὸν Θεὸν ἀποστραφέντες καὶ σκοτισθέντες τὴν ψυχὴν ῥεμβόμενον ἔχουσι τὸν νοῦν, καὶ τὰ οὐκ ὄντα ὡς μεθύοντες καὶ μὴ ὁρῶντες φαντάζονται.

24. Hæc porro non levi sunt argumento nullos vere deos ab illis agnosci. Nam cum per urbes ac regiones plurimi diversique sint dii, alterque alterius deum tollat et repudiet : efficitur profecto ut omnes ab omnibus rejiciantur. Etenim qui apud alios putantur dii, deorum quos alii colunt sunt victimæ, et hostiæ : et vicissim aliorum victimæ, dii aliorum sunt. Ægyptii quippe bovem Apim et Apim qui vitulus est, venerantur : at alii istos Jovi immolant. Nam quamvis illos ipsos, quos Ægyptii inter deos referunt, non immolent : tamen cum horum similes sacrificent, eosdem offerre videntur. Libyæ quoque populi ovem sive arietem, quem Ammonem vocant, deum habent : at idem ab aliis, ut victima, multis immolatur. Indi Bacchum colunt, quem vinum ænigmatice appellant, quod ipsum aliis alii libant. Alii fluvios et fontes, et maxime Ægyptii, aquam cæteris rebus præferunt deosque agnoscunt. Alii nihilominus, atque ipsi etiam Ægyptii qui hæc colunt, suas aliorumque sordes aquis abluunt, et quod inde reliquum est cum contemptu projiciunt. Denique universa fere Ægyptiorum idololatria, aliorum diis fit victima; adeo ut ipsi non parum ab illis deri-

24. Ταῦτα δὲ οὐ μικρὸς ἔλεγχός ἐστι τῆς ἀληθῶς (38) ἀθεότητος αὐτῶν. Διαφόρων γὰρ ὄντων καὶ πολλῶν κατὰ πόλιν καὶ χώραν θεῶν, καὶ τοῦ ἑτέρου τὸν τοῦ ἑτέρου ἀναιροῦντος θεὸν, οἱ πάντες παρὰ πάντων ἀναιροῦνται. Καὶ γὰρ οἱ παρ' ἄλλοις νομιζόμενοι θεοὶ τῶν παρ' ἄλλοις λεγομένων θεῶν γίγνονται θυσίαι καὶ σπονδαί· καὶ ἄλλων αἱ θυσίαι, ἄλλων C ἔμπαλίν εἰσι θεοί. Αἰγύπτιοι δὲ τὸν βοῦν καὶ τὸν Ἄπιν μόσχον ὄντα σέβουσι· καὶ τούτους ἄλλοι τῷ Διὶ θύουσι. Κἂν γὰρ μὴ αὐτοὺς ἐκείνους οὓς ἀνατεθείκασι, θύσωσιν, ἀλλὰ τὰ ὅμοια θύοντες, τὰ αὐτὰ προσάγειν δοκοῦσι. Λίβυες πρόβατον, ὃ καλοῦσιν Ἄμμωνα, θεὸν ἔχουσι· καὶ τοῦτο πολλοῖς παρ' ἑτέρων εἰς θυσίαν σφάζεται. Ἰνδοὶ τὸν Διόνυσον θρησκεύουσι, συμβολικῶς οἶνον αὐτὸν ὀνομάζοντες· καὶ τοῦτον τοῖς ἄλλοις σπένδουσιν ἕτεροι. Ἄλλοι ποταμοὺς καὶ κρήνας, καὶ πάντων μάλιστα Αἰγύπτιοι τὸ ὕδωρ προτετιμήκασι, καὶ θεοὺς ἀναγορεύουσι· καὶ ὅμως ἄλλοι, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ταῦτα θρησκεύοντες Αἰγύπτιοι, τοὺς τῶν ἄλλων ῥύπους, καὶ τοὺς ἑαυτῶν ἀπονίπτονται τοῖς ὕδασι, καὶ τὸ λείψανον μετὰ ἀτιμίας ἐκρίπτουσι. Σχεδὸν δὲ πᾶσα ἡ τῶν Αἰγυπτίων εἰδωλοποιία τῶν παρ' ἄλλοις D θεῶν ἐστι θυσία· ὥστ' ἂν αὐτοὺς καὶ παρ' αὐτῶν ἐκεί-

Xenophon *Cyri Anabas.* lib. I, scilicet Cyrum venisse ἐπὶ τὸν Χάλον ποταμὸν, ὄντα τὸ εὖρος πλέθρου, πλήρη δ' ἰχθύων μεγάλων καὶ πραέων, οὓς οἱ Σύροι θεοὺς ἐνόμιζον, καὶ ἀδικεῖν οὐκ εἴων, οὐδὲ τὰς περιστεράς. Id est, *Cyrum venisse ad fluvium Chalum, cujus latitudo jugeri est, quique magnis et cicuribus piscibus plenus est, quos Syri deos esse existimabant, nec eis ullam injuriam fieri patiebantur, uti nec columbis.*

(34) Vox τροφῇ deest in Seguer. nec eam legisse videtur Nannius. In editis habetur, eamque legerunt Omnibonus et Ambros. Camald. In editione Commel. hic locus sic jacet : οὗτος ἄλλων ἁλίσκεται τροφῇ. Id est, *ille aliorum molitur cibus.* Sed nostram lectionem habent editio Parisiensis et Colon. ut et ms. Seguer., omissa sola voce τροφῇ, uti notavimus. Ita quoque legerunt Omnibonus, Ambros. Camald. et Nannius, qui solus vocem τροφῇ non exprimit, alii autem exprimunt.

(35) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon., quo item modo legerunt Omnibonus et Nannius : alii cum editis φθόνων, ut etiam legit Ambros. Camald. qui *invidiæ* vertit.

(36) Sic Seguer. Basil. Felckm. 2 anon. Alii cum editis, Αἰγυπτίων. Mox Gobl. et Felck. 1 anon. ἐκείνων habent, ubi alii ἐκείνους.

(37) Εἰκότως deest in Basil. et Anglic.

(38) Gobler. et Felckm. 1 anon. ἀληθοῦς. Paulo post Felckm. 3 anon. habet κατὰ πόλεις καὶ χώρας.

Digitized by Google

ων χλευάζεσθαι, ὅτι μὴ θεοὺς, ἀλλὰ τὰ τῶν ἄλλων ἔτι τε καὶ παρ' αὐτοῖς ἀποτροπιάσματα καὶ θυσίας ὄντα θεοποιοῦσιν.

25. Ἤδη δέ τινες εἰς τοσαύτην ἀσέβειαν καὶ παραφροσύνην ἐξενέχθησαν, ὡς καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ὧν εἰσι τύποι καὶ μορφαὶ, τοῖς παρ' αὐτοῖς ψευδοθέοις κατασφάττειν καὶ θυσίας προσάγειν. Καὶ οὐχ ὁρῶσιν οἱ κακοδαίμονες, ὅτι τὰ σφαγιαζόμενα θύματα ἀρχέτυπά εἰσι τῶν ὑπ' αὐτῶν πλασθέντων καὶ προσκυνουμένων θεῶν, καὶ οἷς προσάγουσι τοὺς ἀνθρώπους. Σχεδὸν γὰρ τὰ ὅμοια τοῖς ὁμοίοις ἢ μᾶλλον τὰ κρείττονα τοῖς ἐλάττοσι προσάγουσιν. Ἔμψυχα γὰρ ἀψύχοις θύουσι, καὶ λογικὰ τοῖς ἀκινήτοις προσάγουσι. Σκύθαι γὰρ οἱ καλούμενοι Ταύρειοι (39) τῇ παρ' αὐτοῖς Παρθένῳ (40) καλουμένῃ τοὺς ἀπὸ ναυαγίων καὶ ὅσους ἂν λάβωσι τῶν Ἑλλήνων, εἰς θυσίας ἀναφέρουσι, τοσοῦτον ἀσεβοῦντες κατὰ τῶν ὁμογενῶν ἀνθρώπων, καὶ οὕτως ἐλέγχοντες τῶν θεῶν αὐτῶν τὴν ὠμότητα· ὅτι οὓς ἡ Πρόνοια ἀπὸ θαλάσσης ἐκ κινδύνων διέσωσε, τούτους αὐτοὶ κατασφάττουσι, μονονουχὶ κατὰ τῆς Προνοίας γινόμενοι· ὅτι τὴν ἐκείνης εὐεργεσίαν τῇ ἑαυτῶν θηριώδει ψυχῇ κατακρύπτουσιν. Ἄλλοι δὲ τῷ Ἄρει, ἐπειδὰν ἐκ πολέμων ἐπανέλθωσι καὶ νίκας φέρωσι, τὸ (41) τηνικαῦτα εἰς ἑκατοντάδας διελόντες τοὺς ληφθέντας, καὶ ἀφ' ἑκάστης ἕνα λαμβάνοντες, τοσούτους κατασφάττουσιν, ὅσους ἂν κατὰ μίαν ἑκατοντάδα ἐκλέξωνται. Οὐ μόνοι δὲ Σκύθαι διὰ τὴν ἐν βαρβάροις ἔμφυτον αὐτοῖς ἀγριότητα τὰ τοιαῦτα μυσαρὰ δρῶσιν, ἀλλ' ἴδιόν ἐστι τῆς τῶν εἰδώλων καὶ δαιμόνων κακίας τοῦτο τὸ δρᾶμα. Καὶ γὰρ καὶ (42) Αἰγύπτιοι ἔθυον μὲν πάλαι τῇ Ἥρᾳ τοιαῦτα σφάγια· Φοίνικες δὲ καὶ Κρῆτες τὸν Κρόνον ἐν ταῖς τεκνοθυσίαις ἑαυτῶν ἱλάσκοντο. Καὶ οἱ πάλαι δὲ Ῥωμαῖοι τὸν καλούμενον Λατιάριον Δία ἀνθρωποθυσίαις ἐθρήσκευον· καὶ ἄλλοι ἄλλως, καὶ πάντες ἁπλῶς ἐμίαινον καὶ ἐμιαίνοντο. Ἐμιαίνοντο μὲν αὐτοὶ δρῶντες τὰ φονικά· ἐμίαινον δὲ τοὺς ἑαυτῶν ναοὺς τοιαύτας καπνίζοντες θυσίας. Ἀπὸ δὴ τούτων τὰ κακὰ τοῖς ἀνθρώποις εἰς πλῆθος ἔφθασεν· ὁρῶντες γὰρ ἐν τούτοις τοὺς παρ' αὐτοῖς ἡδομένους δαίμονας, εὐθέως καὶ αὐτοὶ τοῖς τοιούτοις πλημμελήμασι τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς ἐμιμήσαντο, ἴδιον ἡγούμενοι κατόρθωμα τὴν πρὸς τὰ κρείττονα, ὡς αὐτοὶ νομίζουσι, μίμησιν. Ἔνθεν ἀνδροφονίαις καὶ τεκνοκτονίαις καὶ πάσαις ἀσελγείαις ἠττήθησαν οἱ ἄνθρωποι. Καὶ γὰρ σχεδὸν πᾶσα πόλις πάσης ἀσελγείας ἐστὶ μεστὴ δι' ὁμοιότητα (43) τρόπων τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν γινομένη· καὶ οὐκ ἔστι σώφρων ἐν τοῖς εἰδώλοις, εἰ μὴ μόνος ὁ παρ' αὐτοῖς ἐπ' ἀσελγείᾳ μαρτυρούμενος.

A deantur, quod res, quæ dii non sunt, sed quæ apud alios atque etiam apud ipsos placula et victimæ habentur, inter deos numerent.

25. Quin etiam nonnulli eo impietatis et insaniæ venere, ut ipsos quoque homines, quorum illi dii simulacra et imagines sunt, suis falsis diis immolent et tanquam hostias offerant. Nec adveriunt miseri victimas quas jugulant, deorum quos effinxere ac venerantur, et quibus homines immolant, archetypa sive exemplaria esse, propemodum enim similia similibus, vel potius præstantiora deterioribus immolanda offerunt. Nam animata inanimis, et ratione prædita, motu et sensu carentibus sacrificant. Siquidem Scythæ qui Tauri dicuntur, illi quam Virginem appellant, naufragos et quotquot ex Græ- B cis ceperint in sacrificium offerunt; qua adeo immani impietate in homines sui similes commissa, suorum deorum crudelitatem palam produnt, qui nempe quos Providentia ex maris periculis eripuit, hos ipsi jugulant, atque ita Providentiæ videntur obsistere, cujus beneficium sua crudelitate occultant et irritum faciunt. Rursus alii ex bello, victoria reportata reversi, captivos in centurias distribuunt, e quibus singulis unum seligunt, totque Marti immolant, quot ex qualibet centuria delegerint. Verum non soli Scythæ pro innata barbaris feritate, res hujusmodi exsecrandas peragunt : sed idolorum et dæmonum propria hæc sunt facinora. Nam Ægyptii etiam similes victimas Junoni quondam immolabant. Phœnices quoque et Cretenses liberorum C cædibus Saturnum sibi propitium reddere conabantur. Prisci item Romani Latialem, ut vocant, Jovem humanis hostiis colebant. Denique alii aliter omnesque prorsus polluebant et polluebantur. Ipsi, inquam, propriis polluebantur homicidiis, sua autem templa talium sacrificiorum fumo et suffimentis polluebant. Ex his sine dubio quamplurima mala hominibus sunt exorta. Nam cum suos deos illis rebus oblectari cernerent, eos statim similibus peccatis et flagitiis sunt imitati, rem egregiam se facturos confidentes, si, ut putabant, potiora, sive deorum exempla sequerentur. Inde nec homicidia, nec liberorum cædes horruere : inde se totos omnibus libidinibus dedere. Siquidem nulla fere est civitas, quæ D ob morum similitudinem, quam cum suis diis haberegestit, omni luxuriæ genere non redundet : nec apud idololatras ullus probus est, nisi cujus libidines testatæ et manifestæ sunt.

(39) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. Alii cum editis ταύριοι. lidem paulo post εἰς θυσίας habent, alii εἰς θυσίαν.

(40) Diana hoc nomine indicatur, quam Tauricam quoque vocat Clemens Alexandrinus *Admonit. ad gentes*. Vide item Euseb. *Præpar. evang.* lib. IV, c. 16.

(41) Τότε deest in Gobler. Felckm. 1 anon. Paulo post τοὺς ληφθέντας καὶ ἀφ' ἑκάστης ἕνα λαμβάνοντες desunt in Felckm. 3 anon. Ibid. pro ἀφ' legitur ἐφ' in Gobl. Felckm. 1 anon. Ibid. Seguer. κατασφάζουσιν. Gobler. et Feleck. 1 anon. κατασφάζωσι, et paulo post ἐκλέξονται. Mox ibid. ante Σκύθαι art. οἱ qui erat in editis, abest ab omnibus mss.

(42) Καὶ Seguer. habet, alii omittunt. Paulo post ἑαυτῶν ante ἱλάσκοντο habent Seguer. Basil. Angl. Alii et editi, αὐτῶν.

(43) Sic Seguer. et Edit. Commel. aliique mss. præter Gobl. et Felckm. 1 anon. qui ὠμότητα habent.

Digitized by Google

20 26. Sane olim Phœniciæ mulieres in idolorum templis prius prostabant, suique meretricii quæstus primordia diis, qui illic colebantur, consecrabant; suam deam stupris propitiam reddi, benevolamque hoc pacto effici ratæ. Virl quoque propriam ementiti naturam, nec amplius mares se esse patientes, in feminas se converterunt, pergratam et honorificam matri deorum se ita facturos arbitrati. Omnes denique una cum perditissimis vivunt, et secum ipsi pugnant ut pejores, quotidie evadant, atque ut dixit sanctus Christi minister Paulus, *Feminæ eorum immutaverunt naturalem usum, in eum usum qui est contra naturam. Similiter autem et masculi, relicto naturali usu feminæ, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes*[14]. Hæc autem et similia agendo, fatentur certe et arguunt deos, quos ipsi colunt, hujusmodi vitam duxisse, scilicet ex Jove puerorum corruptiones atque adulteria, ex Venere meretriciam vitam, ex Rhea luxuriam, ex Marte cædes, ex aliis alia similia didicere, quæ quidem cum leges puniunt, tum probi homines abhorrent. Num igitur dii haberi digni sunt qui ista agant? Annon potius præ morum perversitate ac luxuria bestiis deteriores sunt censendi? Num qui illos colunt, digni sunt qui homines existimentur? Annon potius, ut belluis stupidiores et ut inanimis rebus magis inanimi, miseratione sunt digni? Si enim suæ ipsorum (49) animæ mentem tantisper considerassent, in hæc toti præcipites non ruissent, nec verum Christi Patrem Deum negarent.

26. Γυναῖκες γοῦν ἐν εἰδωλείοις (44) τῆς Φοινίκης πάλαι προεκαθέζοντο, ἀπαρχόμεναι τοῖς ἐκεῖ θεοῖς ἑαυτῶν τὴν τοῦ σώματος αὐτῶν (45) μισθαρνίαν, νομίζουσαι τῇ πορνείᾳ τὴν θεὸν (46) ἑαυτῶν ἱλάσκεσθαι, καὶ εἰς εὐμένειαν ἄγειν αὐτὴν διὰ τούτων. Ἄνδρες δὲ, τὴν φύσιν ἀρνούμενοι, καὶ μηκέτι εἶναι θέλοντες ἄῤῥενες, τὴν γυναικῶν πλάττονται φύσιν, ὡς ἐκ τούτων καταθύμια καὶ τιμὴν τῇ μητρὶ τῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων θεῶν ποιοῦντες. Πάντες δὲ ὁμοῦ τοῖς αἰσχίστοις βιοῦσι, καὶ τοῖς χείροσιν ἑαυτοῖς ἀμιλλῶνται· καὶ ὡς εἶπεν ὁ ἅγιος τοῦ Χριστοῦ διάκονος Παῦλος· *Αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν* (47) *τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄῤῥενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄῤῥενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι.* Ταῦτα δὲ καὶ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, ὁμολογοῦσι καὶ ἐλέγχουσι καὶ τοὺς λεγομένους αὐτῶν θεοὺς τοιοῦτον ἐσχηκέναι τὸν βίον. Ἐκ μὲν γὰρ Διὸς τὴν παιδοφθορίαν καὶ τὴν μοιχείαν, ἐκ δὲ Ἀφροδίτης τὴν πορνείαν, καὶ ἐκ μὲν Ῥέας τὴν ἀσέλγειαν, ἐκ δὲ Ἄρεος τοὺς φόνους, καὶ ἐξ ἄλλων ἄλλα τοιαῦτα μεμαθήκασιν, ἃ οἱ νόμοι μὲν κολάζουσι, πᾶς δὲ σώφρων ἀνὴρ ἀποστρέφεται. Ἆρ' οὖν ἄξιον ἔτι (48) τούτους νομίζειν εἶναι θεοὺς, τοὺς τὰ τοιαῦτα ποιοῦντας, καὶ μὴ μᾶλλον τῶν ἀλόγων ἀλογωτέρους ἡγεῖσθαι τούτους διὰ τὴν ἀσέλγειαν τῶν τρόπων; Ἆρα ἄξιον τοὺς θρησκεύοντας αὐτοὺς νομίζειν ἀνθρώπους, καὶ μὴ μᾶλλον ὡς ἀλόγων ἀλογωτέρους, καὶ τῶν ἀψύχων ἀψυχοτέρους, οἰκτείρειν; Εἰ γὰρ τούτοις κατεπεπτώκεισαν ὅλοι πρηνεῖς, καὶ τὸν ἐλογίζοντο τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς τὸν νοῦν, οὐκ ἂν ἐν ἀληθινὸν ἠρνοῦντο τοῦ Χριστοῦ Πατέρα Θεόν.

27. At forte qui inter eos sapientiores videri volunt, et rerum creatarum admiratione tenentur, nostris argumentis multo cum pudore evicti, non ibunt inficias hæc ab omnibus facile confutari et redargui posse: sed tutam et invictam sibi illam esse opinionem autumabunt, qua adducuntur ut mundum mundique partes colant; atque in eo gloriabuntur, quod non lapides, ligna, hominumque et animantium, volatilium reptiliumve seu quadrupedum formas venerentur, sed solem, lunam, cunctumque cœlestem mundum, necnon terram et universam aquarum naturam. Imo nec contendere dubitabunt neminem ostendere posse res illas non esse natura deos: cum omnibus manifestum sit, ea neque inanima neque ratione vacua, sed etiam hominum na-

27. Ἀλλ' ἴσως οἱ ἐπαναβεβηκότες τούτων καὶ περὶ τὴν κτίσιν ἐπτοημένοι, δυσωπούμενοι τοῖς περὶ τῶν βδελυγμάτων ἐλέγχοις, εὐκατάγνωστα μὲν καὶ εὐέλεγκτα παρὰ πᾶσιν ὄντα ταῦτα οὐκ ἀρνήσονται καὶ αὐτοί· ἐκείνην δὲ αὐτοῖς ἀσφαλῆ τὴν δόξαν καὶ ἀναντίῤῥητον εἶναι οἰήσονται τὴν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὰ τοῦ κόσμου μέρη θρησκείαν· καυχήσονται γὰρ οὐχ ὡς λίθους, καὶ ξύλα, καὶ μορφὰς ἀνθρώπων καὶ ἀλόγων πτηνῶν τε καὶ ἑρπετῶν καὶ τετραπόδων ἁπλῶς, ἀλλ' ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ πάντα τὸν κατ' οὐρανὸν κόσμον, καὶ γῆν αὖ πάλιν καὶ σύμπασαν τοῦ ὑγροῦ τὴν φύσιν σέβοντες καὶ θρησκεύοντες· καὶ φήσουσι μὴ δύνασθαί τινας ἀποδεῖξαι καὶ τούτους μὴ εἶναι φύσει θεοὺς, πᾶσιν ὄντος φανεροῦ, ὅτι οὔτε ἄψυχα, οὔτε ἄλογα τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνθρώπων

[14] Rom. I, 26, 27.

(44) Sic Anglic. Cæteri, εἰδώλοις. Idem Anglic., γυναῖκας pro γυναῖκες habet. Paulo post pro ἀπαρχόμεναι, Gobler. et Felckm. 1 anon. habent ἐπαρχόμεναι. Basil. παρεχόμενοι et in margine γρ. ἀπαρχόμενοι.

(45) Τὴν τοῦ σώματος αὐτῶν non sunt in Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. In aliis vero habentur, eaque legerunt Omnibon. et Ambros. Camaldul. Ibid. pro ἑαυτῶν, Anglic. αὐτῶν habet, et contra Felckm. 2 anon. pro αὐτῶν seq. habet ἑαυτῶν.

(46) Anglic. et editio Commel. τὸν Θεόν. Ibid. Gobler. et Felckm. 1 anon. ἑαυτοῖς. Et paulo post iidem Gobler. et Felckm. 1 anon. εὐωδίαν. pro εὐμένειαν habent. Ibid. Anglic. αὐτῶν habet pro αὐτήν.

(47) Basil. μετηλλάξαντο. Infra post locum Apostoli καί, ante τὰ τοιαῦτα, non legitur in Felckm. 2 anon.

(48) Felck. 2 anon. ἐστί. Basil. ἐπὶ τούτοις. Ibid. εἶναι deest in Gobler. et Felck. 1 an. τοὺς τὰ τοιαῦτα ποιοῦντας non leguntur in Felck. 2 an.

(49) Sic, uti in Greco est, vertimus, quia S.

Digitized by Google

ὑπεραίρει φύσιν, τῷ (50) τὰ μὲν ἐν οὐρανοῖς, τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς κατοικεῖν. Ἄξιον οὖν καὶ περὶ τούτων ἰδεῖν καὶ διερευνῆσαι. Πάντως γὰρ καὶ ἐν τούτοις εὑρήσει ὁ λόγος τὸν ἔλεγχον ἀληθῆ κατ' αὐτῶν. Πρὶν δὲ ἡμᾶς ἰδεῖν (51) καὶ τῆς ἀποδείξεως ἄρξασθαι, ἀρκεῖ τὴν κτίσιν αὐτὴν κατ' αὐτῶν μονονουχὶ βοῆσαι, καὶ δεῖξαι τὸν αὐτῆς ποιητὴν καὶ δημιουργὸν Θεὸν, ὃν καὶ ταύτης (52) καὶ τοῦ παντὸς βασιλεύοντα τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὃν ἀποστρέφονται μὲν οἱ δοκησίσοφοι (53), τὴν δὲ παρ' αὐτοῦ γενομένην κτίσιν προσκυνοῦσι καὶ θεοποιοῦσι, καίτοι προσκυνοῦσαν καὶ αὐτὴν καὶ ὁμολογοῦσαν ὃν ἐκεῖνοι δι' αὐτὴν ἀρνοῦνται Κύριον. Οὕτω γὰρ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ ταύτης μέρη κεχηνότας καὶ θεοὺς νομίζοντας ταῦτα δυσωπήσῃ ἂν καλῶς αὐτοὺς ἡ τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα χρεία· γνωρίζει δὲ καὶ σημαίνει τὸν καὶ αὐτῶν ὄντα Κύριον καὶ ποιητὴν τὸν τοῦ Λόγου Πατέρα, τῇ ἀναντιῤῥήτῳ προστάξει τῆς εἰς αὐτὸν ὑπακοῆς, ᾗ φησι καὶ (54) ἡ θεία νομοθεσία· *Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ· ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα.* Πίστις δὲ τούτων οὐκ ἀφανὴς, ἀλλὰ καὶ λίαν ἐναργὴς ἐστι τοῖς τὸν ὀφθαλμὸν τῆς διανοίας μὴ πάντη πεπηρωμένον ἔχουσιν. Εἰ γάρ τις καθ' ἑαυτὰ τὰ μέρη τῆς κτίσεως λάβοι, καὶ ἕκαστον ἰδίᾳ νοήσει, οἷον ἥλιον καθ' ἑαυτὸν μόνον, καὶ σελήνην χωρὶς, καὶ γῆν αὖ καὶ ἀέρα, καὶ τὴν θερμὴν καὶ ψυχρὰν, καὶ ξηρὰν (55) καὶ ὑγρὰν οὐσίαν διελὼν ἀπὸ τῆς πρὸς ἄλληλα συναφῆς, ἕκαστον ἐκλάβοι καθ' ἑαυτὸ καὶ ἰδίᾳ θεωρήσειεν· εὑρήσει πάντως μηδὲν ἱκανούμενον ἑαυτῷ, ἀλλὰ πάντα τῆς ἀλλήλων χρείας δεόμενα, καὶ ταῖς παρ' ἀλλήλων (56) ἐπικουρίαις συνιστάμενα. Ἥλιος μὲν γὰρ τῷ σύμπαντι οὐρανῷ συμπεριφέρεται καὶ ἐμπεριέχεται, καὶ ἐκτὸς τῆς ἐκείνου κυκλοφορίας οὐκ ἄν ποτε γένοιτο· σελήνη δὲ καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα μαρτυροῦσι τὴν παρὰ ἡλίου γιγνομένην (57) αὐτοῖς ἐπικουρίαν· γῆ δὲ πάλιν οὐκ ἄνευ ὑετῶν τοὺς καρποὺς ἀποδιδοῦσα φαίνεται· οἱ δὲ (58) ὑετοὶ χωρὶς τῆς τῶν νεφελῶν χρείας οὐκ ἂν καταβαῖεν ἐπὶ γῆς· ἀλλ' οὐδὲ νέφη χωρὶς τοῦ ἀέρος καθ' ἑαυτὰ ἂν φανείη καὶ συσταίη ποτέ. Ὅτε ἀὴρ οὐχ ὑφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὑπὸ μὲν (59) τοῦ αἰθέρος διακαίεται, ὑπὸ δὲ τοῦ ἡλίου καταλαμπόμενος λαμπρύνεται. Καὶ πηγαὶ μὲν καὶ ποταμοὶ οὐκ ἄνευ τῆς γῆς συστήσονταί ποτε· γῆ δὲ οὐκ ἀφ' ἑαυτῆς ἐρήρεισται (60), ἀλλ' ἐπὶ μὲν τὴν τῶν ὑδάτων οὐσίαν συνέστηκεν, ἐμπεριέχεται δὲ καὶ αὕτη κατὰ τὸ μέσον συνδεθεῖσα τοῦ παντός. Ἥ τε θάλασσα καὶ ὁ ἔξωθεν

A tura superiora esse, eo quod ipsa in cœlis, hi in terris habitent. Itaque hæc a nobis discuti et examinari par est. Nec enim dubito quin in his quoque firmissimum contra illos argumentum reperturi simus. Prius vero quam id dispicere et demonstrare ordiamur, satis profecto fuerit ipsam rerum naturam adversus illos propemodum clamare, suumque effectorem et auctorem Deum, sui ac totius universi rectorem Domini nostri Jesu Christi Patrem aperte testari: quem injuste admodum rejiciunt falsi sapientes, qui naturam ab ipso conditam adorant et Deum habent: quamvis ipsa quoque adoret et Dominum confiteatur, quem illi ejus causa respuunt. Sane **21** quotquot partes universi admirantur, easque totidem deos esse existimant, ex mutua ipsarum
B inter se necessaria ope præclare possunt coargui. Id enim illarum Dominum et effectorem Verbi Patrem, invicto imperio et præscripto, quo ei obediunt, egregie significat et indicat, ut etiam lex divina his verbis docet: *Cœli enarrant gloriam Dei et opera manuum ejus annuntiat firmamentum* [10]. Nec vero occulta et abstrusa est hujus rei fides, sed admodum clara et perspicua his qui mentis oculum non omnino obcæcatum habent. Si quis enim naturæ partes sigillatim circumspiciat, et singulas seorsum consideret, ut solem solum, vel solam lunam, itemque terram et aerem, necnon calidam ac frigidam, siccamque et humidam naturam; si quis, inquam, mutuam rerum illarum inter se conjunctionem dissolvat, singulasque separatim accipiat et contem-
C pletur: nullam omnino sibi ipsi satis esse, sed omnes mutua ope indigere, hocque mutuo auxilio consistere inveniet. Sol enim una cum universo cœlo circumfertur eoque continetur, nec unquam extra proprium circulum egreditur. Luna vero aliaque astra, quantum ex sole pendeant, palam testantur. Terram quoque sine pluviis fructus nullos edere cernimus. Rursus pluviæ sine nubium subsidio in terram decidere non queunt. Nubes autem sine aere per se consistere nunquam videas. Aer item non a seipso sed ab æthere calorem, et lumen a sole mutuatur. Nec etiam fontes nec fluvii remota terra per seipsos constant. Nec terra se sua vi fulcit, sed aquarum natura sustinetur, atque in medio universi
D constricta tenetur ac circumsidetur. Mare similiter, quique universam terram extrinsecus undique alluit magnus oceanus, a ventis movetur et fertur

[10] Psal. XVIII, 2.

Athanasius, ut complures alii, mentem ab anima distinguebat.

(50) Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. Anglic. τό. Paulo post ἄξιον Seguer. Gobler. Felck. 1 anon. habent οὖν. Alii cum editis, δέ.

(51) Gobler. et Felckm. 1 anon., Πλὴν δὲ ἡμᾶς ἐπιδεῖν, et ead. manu in Gobler. γρ. πρίν.

(52) Sic omnes mss. Editi autem, καὶ τῆς ταύτης.

(53) Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon., δοκισίσοφοι, ut et infra. Sed mendum est ex pronuntiatione ortum. Gobler. et Felckm. 1 anon. mox habent γινομένην.

(54) Καὶ abest a Basil. Anglic. et Felckm. 2 anon.

(55) Καὶ ξηρὰν abest a Felckm. 3 anon.

(56) Ταῖς παρ' ἀλλήλων desunt in Gobler. et Felckm. 1 anon. Paulo post pro συμπεριφέρεται, Felckm. 2 anon. habet συμπεριφαίνεται, Basil. et Anglic. περιφέρεται.

(57) Sic Seg. Gobl. Fel. 1 an. Alii cum editis γενομένην.

(58) Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. οὐδέ.

(59) Μέν deest in Basil.

(60) Gobler. Felckm. 1 anon. ἐρείρεται, forte pro ἐρείδεται. Paulo post Felckm. 3 anon. αὐτῇ pro αὕτη habet.

Digitized by Google

quocunque vis illorum impulerit. Ipsi porro venti non per seipsos, sed, ut docent qui hæc tractant, ex ardore et calore orti quem ab æthere aer recipit, in ipso aere consistunt, ac per eum flant ubique. Nam quod ad quatuor elementa pertinet, nempe calidum et frigidum, siccum et humidum, ex quibus corporum natura componitur, quis adeo mente captus est, ut nesciat hæc simul quidem conjuncta consistere, divisa vero et separata jam sese invicem, prout quodque superius fuerit, destruere. Calor enim redundante frigore exstinguitur : frigus vicissim vi caloris evanescit. Siccitas rursus humore madefit : et humor siccitate exhauritur.

A περιῤῥέων τὴν σύμπασαν γῆν μέγας ὠκεανὸς ὑπὸ ἀνέμων κινεῖται καὶ φέρεται ὅποι δ' ἂν αὐτὸν ἡ τῶν ἀνέμων προσρήσσῃ (61) βία. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἄνεμοι οὐκ ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ, κατὰ τοὺς περὶ τούτων εἰπόντας, ἐκ τῆς πρὸς τὸν ἀέρα τοῦ αἰθέρος διακαύσεως καὶ θερμότητος ἐν αὐτῷ τῷ ἀέρι συνίστανται, καὶ δι' αὐτοῦ πανταχοῦ πνέουσι. Περὶ γὰρ τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἐξ ὧν καὶ συνέστηκεν ἡ τῶν σωμάτων φύσις, τὴν (62) θερμὴν λέγω καὶ τὴν ψυχρὰν, ξηράν τε καὶ ὑγρὰν οὐσίαν, τίς τοσοῦτον ἀπέστραπται τὴν διάνοιαν, ὥστε μὴ εἰδέναι, ὅτι ὁμοῦ μὲν συνημμένα ταῦτα συνίστανται (63), διαιρούμενα δὲ καὶ καθ' ἑαυτὰ γινόμενα, λοιπὸν καὶ ἀλλήλων εἰσὶν ἀναιρετικὰ ταῦτα κατὰ τὴν τοῦ πλεονάζοντος ἐν αὐτοῖς ἐπικράτειαν; Θερμόν τε γὰρ ὑπὸ ψυχροῦ πλεονάσαντος ἀναιρεῖται· καὶ ψυχρὸν πάλιν ὑπὸ τῆς θερμῆς ἀφανίζεται δυνάμεως· ξηρόν τε αὖ ὑπὸ τοῦ ὑγροῦ διυγραίνεται, καὶ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἑτέρου ξηραίνεται.

28. Qui igitur fieri potest ut res illæ dii fuerint, quæ mutua ope indigent? vel quo pacto aliquid ab eis petere possumus, quæ mutuam ipsæ exigunt operam? Namque si omnium consensu constat Deum nulla re indigere, sed solum sibi satis esse seque ipso plenum esse, omniaque in illo consistere, imo ipsum omnibus dare ut consistant : qua, quæso, ratione solem et lunam aliasque creatæ naturæ partes, quæ tales utique non sunt, sed mutuo auxilio opus habent, deos appellare æquum est? At forte divisa illa et seorsim sumpta aliis indigere fatebuntur, quod in omnium oculis pateat: verum omnia simul conjungentes ac velut unum ingens corpus ex his componentes, totum illud Deum esse respondebunt. **22** Toto quippe constituto, nulla amplius re externa illis opus erit, sed totum sibi ad omnia satis erit et sufficiet. Hæc, inquam, effutient falsi sapientes, ut nempe hac etiam ex parte possint redargui. Nam ex hoc responso non minus quam ex his quæ supra dicta sunt, summam eorum impietatem atque inscitiam demonstrare licet. Si enim singulæ partes simul conjunctæ totum efficiunt, totumque ipsum ex singulis partibus componitur; igitur totum ex singulis partibus constat, quæ singulæ, totius partes sunt. Atqui id Dei notionibus maxime est alienum; Deus enim totum, non partes est : neque ex diversis rebus constat; sed ipse constitutionis rerum omnium auctor est. Adverte autem quam impia proferant, qui ita de Deo loquuntur. Enimvero si Deus ex partibus constat; sane sibi ipse dissimilis, atque ex dissimilibus completus videbitur. Nam si sol est, luna non est. Si luna est, terra non est; si terra est, non est mare : denique si singulas mundi partes percurramus, quam hæc illo-

B 28. Πῶς οὖν ταῦτα ἂν (64) εἶεν θεοὶ δεόμενα τῆς παρ' ἑτέρων ἐπικουρίας; ἢ πῶς παρὰ τούτων αἰτεῖσθαί τι προσήκει, καὶ αὐτῶν ἀπαιτούντων παρ' ἀλλήλων τὴν εἰς ἑαυτὰ χρείαν; Εἰ γὰρ περὶ Θεοῦ λόγος ἐστὶ μηδενὸς αὐτὸν ἐπιδεῆ εἶναι, ἀλλ' αὐτάρκη καὶ πλήρη ἑαυτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα συστήκειν (65), καὶ μᾶλλον αὐτὸν τοῖς πᾶσιν ἐπιδιδόναι· πῶς ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς κτίσεως οὐκ ὄντα τοιαῦτα, ἀλλὰ καὶ (66) τὰ λειπόμενα τῆς ἀλλήλων χρείας, ἀναγορεύειν ἄξιον θεούς; Ἀλλ' ἴσως διαιρούμενα μὲν καὶ καθ' ἑαυτὰ λαμβανόμενα, ἐπιδεῆ εἶναι αὐτὰ καὶ αὐτοὶ συνομολογοῦσι, τῆς ἀποδείξεως ἐπ' ὀφθαλμῶν οὔσης· ὁμοῦ δὲ πάντα συνάπτοντες, καὶ ὡς (67) ἓν ἀποτελοῦντες μέγα σῶμα, τὸ ὅλον Θεὸν εἶναι φήσουσι. C Συστάντος γὰρ τοῦ ὅλου, οὐκ ἔτι μὲν ἔξωθεν αὐτοῖς χρεία γενήσεται· ἑαυτῷ δὲ τὸ ὅλον ἱκανὸν καὶ αὐταρκες γενήσεται (68) πρὸς πάντα, λέξουσιν οἱ δοκησίσοφοι, ἵνα καὶ ἐντεῦθεν ἐλεγχθῶσιν· οὗτος δὲ ὁ λόγος καὶ μᾶλλον αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν μετὰ μεγάλης ἀπαιδευσίας οὐκ ἔλαττον τῶν πρόσθεν ἀποδείξει. Εἰ γὰρ τὸ καθ' ἕκαστον συναφθὲν, τὸ ὅλον ἀναπληροῖ, καὶ τὸ ὅλον ἐκ τῶν καθ' ἓν συνίσταται· τὸ ὅλον ἄρα ἐκ μερῶν συνέστη· καὶ ἕκαστον τοῦ ὅλου μέρος (69) τυγχάνει. Τοῦτο δὲ τῶν περὶ Θεοῦ ἐννοιῶν πολὺ πόῤῥωθεν καθέστηκεν. Ὁ γὰρ Θεὸς ὅλον ἐστὶ καὶ οὐ μέρη, D καὶ οὐκ ἐκ διαφόρων συνέστηκεν, ἀλλ' αὐτὸς τῆς πάντων συστάσεώς ἐστι ποιητής. Θέα γὰρ ὅσην ἀσέβειαν κατὰ τοῦ Θείου ταῦτα λέγοντες ἐξηγοῦνται. Εἰ γὰρ ἐκ μερῶν συνέστηκε, πάντως αὐτὸς ἑαυτοῦ ἀνόμοιος φανήσεται, καὶ (70) ἐξ ἀνομοίων ἔχων τὴν συμπλήρωσιν. Εἰ γὰρ ἥλιός ἐστιν, οὐκ ἔστι σελήνη· καὶ εἰ σελήνη ἐστὶν, οὐκ ἔστι γῆ· καὶ εἰ γῆ τυγχάνει, οὐκ ἂν εἴη θάλασσα· καὶ οὕτως ἐφ' ἑκάστου λαμβάνων ἄν τις εὑρήσει τὴν ἀτοπίαν τοῦ τοιούτου αὐτῶν λόγου.

(61) Seguer. Basil., προσρήσῃ.

(62) Τὴν hic et mox deest in Gobler. et Felckm. 1 anon.

(63) Seg. et Fel. 2 anon. συνίσταται. Paulo post Seg. καθ' αὐτά.

(64) Ἂν deest in Basil. Angl. Paulo post Gobler. et Fel. 1 anon. προσήκει habent : Seguer. προσῆκεν. Alii cum editis, προσῆκε.

(65) Felckm. 3 anon. συνεστηκέναι. Paulo post pro ἐπιδιδόναι Gobler. et Felckm. 1, anon. habent ἐνδιδόντα.

(66) Καί deest in Gobler. et Felckm. 1 anon. Post καί, art. τά quem non habent Seguer. Gobler. Felckm. 1, 2 anon. et Anglic. legitur in aliis. Ibidem pro λειπόμενα, Felckm. 2 anon. habet λεγόμενα et in margine δεόμενα.

(67) Gobler. et Felckm. 1 anon. εἰς.

(68) Ἑαυτῷ δὲ τὸ ὅλον ἱκανὸν καὶ αὐταρκες γενήσεται desunt in Felckm. 2 anon.

(69) Seguer. μέρη. Idem paulo post pro μέρη, μέρει habet.

(70) Καί abest a Felckm. 3 anon

Digitized by Google

Τοῦτο δ' ἂν τις καὶ ἐκ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀνθρωπείου σώ- A
ματος ἰδὼν καταγνοίη τούτων. Ὡς γὰρ ὁ ὀφθαλμὸς
οὐκ ἔστιν ἀκοή, οὐδὲ ἡ ἀκοὴ χεὶρ, οὐδὲ ἡ γαστὴρ ἐστι
στέρνα, οὐδ' αὖ πάλιν ὁ αὐχὴν ἐστι ποῦς· ἀλλ' ἕκαστον
τούτων ἰδίαν ἔχει τὴν ἐνέργειαν, καὶ ἐκ τούτων διαφόρων ὄντων ἓν συνίσταται σῶμα, συνημμένα μὲν
ἔχον τὰ (71) μέρη κατὰ τὴν χρείαν, διαιρούμενα δὲ
κατὰ τὴν τοῦ χρόνου παρουσίαν, ὅταν ἡ φύσις ἡ συνάξασα ταῦτα διέλῃ, ὡς ὁ προστάξας Θεὸς βούλεται·
οὕτω (συγγνώμην (72) δὲ ὁ λόγος ἐχέτω παρ' αὐτοῦ
τοῦ κρείττονος), εἰ, τὰ μέρη τῆς κτίσεως συνάπτοντες
εἰς ἓν σῶμα, θεὸν ἀναγορεύουσιν, ἀνάγκη αὐτὸν μὲν
καθ' ἑαυτὸν ἀνόμοιον ἑαυτῷ εἶναι, ὥσπερ ἐδείχθη,
διαιρεῖσθαι δὲ πάλιν κατὰ τὴν τῶν μερῶν εἰς τὸ μερίζεσθαι γενομένην φύσιν.

29. Καὶ ἄλλως δὲ ἂν τις αὐτῶν ἐλέγξειε τὴν ἀθεό- B
τητα κατὰ τὴν τῆς ἀληθείας θεωρίαν. Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς
ἀσώματός ἐστι, καὶ ἀόρατος, καὶ ἄψαυστος τῇ φύσει,
πῶς σῶμα τὸν Θεὸν ἐπινοοῦσι, καὶ τὰ φαινόμενα τοῖς
ὀφθαλμοῖς καὶ ὧν ψαύομεν τῇ χειρὶ, θρησκεύουσι τῇ
τοῦ (73) Θεοῦ τιμῇ; Καὶ πάλιν, εἰ ὁ περὶ Θεοῦ κρατεῖ
λόγος, δυνατὸν αὐτὸν εἶναι κατὰ πάντα, καὶ μηδὲν
μὲν αὐτοῦ κρατεῖν, αὐτὸν δὲ τῶν πάντων κρατεῖν,
καὶ δεσπόζειν· πῶς οἱ τὴν κτίσιν θεοποιοῦντες οὐχ
ὁρῶσιν αὐτὴν ἐκτὸς οὖσαν τοῦ τοιούτου περὶ Θεοῦ
ὅρου; Ἡλίου μὲν γὰρ ὑπὸ γῆν γενομένου, τὸ φῶς ἡ
γῆ σκιάζει μὴ ὁρᾶσθαι· σελήνην δὲ μεθ' ἡμέραν ὁ
ἥλιος ἐπικρύπτει τῇ τοῦ φωτὸς λαμπηδόνι. Καὶ γῆς
μὲν τοὺς καρποὺς πολλάκις χάλαζα βλάπτει· τὸ πῦρ
δὲ, εἰ γένοιτό τις ὑδάτων πλημμύρα, σβέννυται. Καὶ
χειμῶνα μὲν ἔαρ παραγκωνίζεται, θέρος δὲ τὸ ἔαρ C
ὑπερβῆναι τοὺς ὅρους οὐκ ἐπιτρέπει, καὶ αὐτὸ πάλιν
ὑπὸ τοῦ μετοπώρου κωλυόμενον τὰς ἰδίας ὥρας ἐξέρχεσθαι. Εἴπερ οὖν ἦσαν θεοὶ, ἔδει τούτους μὴ ὑπ'
ἀλλήλων ἡττᾶσθαι καὶ ἐπικρύπτεσθαι (74), ἀλλὰ πάντοτε ἀλλήλοις συνεῖναι, καὶ κοινὰς ἅμα τὰς ἐνεργείας
ἀπτελεῖν (75)· ἔδει μεθ' ἡμέραν καὶ μετὰ νύκτα
ἥλιον ὁμοῦ καὶ σελήνην καὶ τὸν ἄλλον τῶν ἀστέρων
χορὸν ἴσον (76) ἔχειν τὸ φῶς, καὶ τοῦτο πᾶσι λάμπειν,
καὶ πάντα παρ' αὐτῶν καταυγάζεσθαι· ἔδει θέρος
ὁμοῦ καὶ χειμῶνα καὶ ἔαρ καὶ μετόπωρον ἀπαραλλάκτως καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ συνίστασθαι· ἔδει τὴν θάλασσαν ταῖς πηγαῖς ἐπιμίγνυσθαι (77) καὶ κοινὸν
ἀνθρώποις τὸ πόμα παρέχειν· ἔδει νηνεμίας καὶ τῶν
ἀνέμων τὰς πνοὰς ἐν ταὐτῷ γίνεσθαι· ἔδει τὸ πῦρ
ὁμοῦ καὶ τὸ ὕδωρ κοινὴν καὶ μίαν ἀνθρώποις τὴν D
χρείαν παρέχειν. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ βλάβην ἂν τις ἐξ
αὐτῶν ὑπέμεινε, θεῶν ὄντων κατ' αὐτοὺς, καὶ μηδὲν
ἐπὶ βλάβῃ, ἐπ' ὠφελείᾳ δὲ μᾶλλον πάντα ποιούντων.
Εἰ δὲ ταῦτα γίνεσθαι ἀδύνατον διὰ τὴν πρὸς ἄλληλα

rum ratio absurda et inepta sit, statim patebit. Idem autem ex humani quoque corporis consideratione potest refelli. Ut enim oculus non est auris; nec auris, manus; nec venter, pectus; nec cervix, pes; sed singula illa propriam habent efficientiam, ex quibus diversis unum corpus constituitur, quod usu quidem conjunctas habet partes, sed quæ tunc disjungentur, cum natura, quæ illas copulavit, easdem Dei jussu separabit. Ita (sed ipse Deus dicenti ignoscat) si creatæ naturæ partes in unum corpus coagmentatas, deum appellant: necessarie sequitur eum in seipso sui esse dissimilem, ut ostensum est, ac præterea dividi, quandoquidem partes ex natura dividuæ sunt

29. Verum alia quoque ratione, si veritatem consulamus, illorum impietatem haud difficile erit convincere. Nam si Deus incorporeus est, si nec videri nec tangi natura potest: cur ergo Deum corpus esse excogitant, resque, quas oculis videmus et manibus contrectamus, divino cultu prosequuntur? Rursus, si verum est Deum omnipotentem esse, eumque a nulla re superari, sed omnia vincere et tanquam Dominum regere: quare qui creatam naturam Deum faciunt, hanc Dei definitionem illi minime convenire non attendunt? namque cum sol subter terram est, quominus ejus lumen videatur, terræ umbra impedit. Lunam autem sol ipse lucis suæ fulgore per diem abscondit. Terræ item fructus non raro grando lædit: ignis vero aqua inundante exstinguitur. Hiemem similiter ver propellit; æstas ver transgredi terminos non sinit, et vicissim autumnus æstatem intra proprios limites sistere cogit. Itaque si dii essent, nequaquam se invicem vincerent et absconderent, sed potius semper simul invicem esse, communesque effectus una producere par esset. Oporteret ergo per dies et noctes solem simul et lunam cæteraque sidera par lumen habere, idque omnibus lucere, ac res universas ab illis collustrari. Oporteret æstatem simul et hiemem, ver atque autumnum, absque vicissitudine, una persistere. Oporteret mare cum fontibus commisceri et communem hominibus potum præbere. Oporteret aerem simul **23** tranquillum esse et ventis agitari. Oporteret denique ignem simul et aquam unius ejusdemque usus esse hominibus. Nullum siquidem ex his detrimentum oriretur, si, ut putant, dii essent, qui proinde nihil nocendi causa sed potius nihil nisi quod utile foret agerent. Si vero hæc ob mutuam inter se oppositionem simul jungi non queunt:

(71) Sic Seguer. Basil. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon. Editi vero ἔχοντα. Anglic. ἔχων τά.

(72) Basil. Gobler. et Felckm. 1 et 2 anon. συγγνώμης. Paulo post Felckm. 3 anon. συνάγοντες habet pro συνάπτοντες. Item mox Basil. ἀναγορεύουσιν.

(73) Τοῦ deest in Felckm. 3 anon. et Seguer. Paulo post μέν deest in Felckm. 3 anon.

(74) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. At Anglic. περιεκρύπτεσθαι. Alii cum editis ὑποκρύπτεσθαι.

(75) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. Alii cum editis ἐπιτελεῖν. Ibid. Felckm. 3 anon. habet τὰς εὐεργεσίας.

(76) Sic Seguer. Alii cum editis ἴσως. Idem mox et Gobler. et Felck. 1 an. post. καί addunt πάντα, quæ vox in aliis non est.

(77) Seguer. ἐπιμίσγεσθαι. Gobler. Felckm. 1 anon. ἐπισμίγεσθαι. Ibid. κοινόν habent omnes mss. præter Felckm. 3 anon. qui ut editi κοινωνόν mendose habet.

Digitized by Google

qui fieri potest ut res illæ, quæ inter se contrariæ sunt et pugnant, nec invicem consistere possunt, dii adhuc nominentur, vel eis divini honores tribuantur? Quæ item discordi inter se sunt natura, quomodo aliis pr. cantibus, pacem præbere concordiæque auctores esse queunt? Merito igitur neque sol, neque luna, neque alia pars naturæ creatæ, ac proinde multo magis neque ex lapide aurove seu ex alia materia conflata simulacra, neque etiam qui poetarum fabulis celebrantur Jupiter, Apollo cæterique similes, dii esse censendi sunt, uti demonstravimus: sed alii ex hujusmodi diis partes sunt naturæ creatæ, alii res sunt inanimæ, alii homines mortales duntaxat fuere. Unde qui illos colunt et inter deos collocant, non pietatem, sed summam impietatem profitentur, maximique erroris, quo ab unius et solius veri Dei, Christi scilicet Patris, cognitione recessere, certissima dant indicia. Quapropter quoniam hæc ita a nobis refutata sunt, ostendimusque infidelium idololatriam omni impietatis genere repleri, neque ad bonum sed ad perniciem humanæ vitæ introductam fuisse: age, ut initio promisimus, repulso errore, viam veritatis jam ineamus, et ducem atque opificem mundi, Patris Verbum contemplemur, ut per ipsum, ejus quoque Patrem Deum cognoscamus, intelligantque gentiles quam procul seipsos a veritate removerint.

30. Omnia quidem illa quæ supra refellimus, nihil aliud esse ostensum est quam erroris tenebras vitæ hominum offusas. At via veritatis ad Deum verum tendit: ad quam cognoscendam et certo perspiciendam non aliis quam nobis ipsis opus habemus: neque, ut est ipse Deus supra omnia, ita via, quæ ad illum ducit, foris et procul a nobis est: verum in nobis ipsis est, ejusque initium haud est difficile a nobis reperire, ut et Moyses his verbis docuit (84): *Verbum fidei intra cor tuum est* [16]. Quod idem Salvator declaravit et confirmavit dicens: *Regnum Dei intra vos est* [17]. Quia enim intus in nobismet ipsis fidem regnumque Dei habemus, facile possumus universitatis rectorem, Patris salutare Verbum intelligere et contemplari. Nec vero hic excusatione utantur gentiles idololatræ, nec quivis alius seipsum perperam decipiat, quasi hujusmodi via caruerit, ac proinde justam impietatis causam habuerit. Siquidem omnes in eam viam sumus in-

A ἐναντιότητα, πῶς οἷόν τε ταῦτα ἀλλήλοις ἐναντία καὶ μαχόμενα, καὶ μὴ δυνάμενα ἀλλήλοις συστῆναι, ἔτι θεοὺς ὀνομάζειν, ἢ Θεοῦ θρησκεύεσθαι τιμαῖς· Τὰ δὲ πρὸς ἑαυτὰ ἀσύμφωνον τὴν φύσιν ἔχοντα πῶς ἂν ἄλλοις εὐχομένοις εἰρήνην παρέχοιεν, καὶ ὁμονοίας αὐτοῖς γένοιντο πρυτάνεις (78); Οὔτε οὖν ἥλιος εἰκότως, οὔτε σελήνη, οὔτε ἄλλο τι μέρος τῆς κτίσεως, πολλῷ δὲ πλέον οὐδὲ τὰ ἐν λίθοις καὶ χρυσῷ καὶ ταῖς ἄλλαις ὕλαις ἀγάλματα, οὐδὲ οἱ παρὰ ποιηταῖς μυ-
θευόμενοι (79) Ζεὺς καὶ Ἀπόλλων καὶ οἱ ἄλλοι εἶεν ἀληθῶς θεοί, ὡς ὁ λόγος ἀπέδειξεν· ἀλλὰ τὰ μὲν αὐ-
τῶν μέρη τῆς κτίσεώς ἐστι, τὰ δὲ αὐτῶν ἄψυχα τυγ-
χάνει, τὰ δὲ μόνον ἄνθρωποι θνητοὶ γεγόνασι. Διὸ καὶ ἡ περὶ ταῦτα θρησκεία καὶ θεοποιία οὐκ εὐσε-
βείας, ἀλλὰ ἀθεότητος καὶ πάσης ἀσεβείας ἐστὶν εἰσ-
B ἡγησις, καὶ μεγάλης πλάνης ἔλεγχος ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν γνώσεως, λέγω δὴ τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα. Ὅτε τοίνυν (80) ταῦθ' οὕτως ἐλέγχεται καὶ δέδεικται ἡ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εἰδω-
λολατρεία πάσης ἀθεότητος οὖσα μεστὴ, καὶ οὐκ ἐπ' ὠφελείᾳ, ἀλλ' ἐπ' ἀπωλείᾳ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων εἰσαχθεῖσα· φέρε λοιπὸν, ὡς ἐξ ἀρχῆς ὁ λόγος ἐπηγ-
γείλατο, τῆς πλάνης διελεγχθείσης, τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν ὁδεύσωμεν, καὶ θεωρήσωμεν τὸν ἡγεμόνα καὶ δημιουργὸν τοῦ παντὸς (81) τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, ἵνα δι' αὐτοῦ καὶ τὸν τούτου Πατέρα Θεὸν κατανοή-
σωμεν, καὶ γνῶσιν Ἕλληνες ὅσον τῆς ἀληθείας ἑαυ-
τοὺς ἀπεσχοίνισαν.

30. Τὰ μὲν (82) προειρημένα οὐδὲν ἕτερον ἢ πλάνη τῷ βίῳ διηλέγχθη· ἡ δὲ τῆς ἀληθείας ὁδὸς πρὸς τὸν C ὄντως ὄντα Θεὸν ἕξει τὸν σκοπόν. Πρὸς δὲ τὴν ταύτης γνῶσιν καὶ ἀκριβῆ (83) κατάληψιν οὐκ ἄλλων ἐστὶν ἡμῖν χρεία, ἀλλ' ἡμῶν αὐτῶν· οὐδ', ὥσπερ ἐστὶν αὐτὸς ὁ Θεὸς ὑπεράνω πάντων, οὕτω καὶ ἡ πρὸς τοῦτον ὁδὸς πόρρωθεν ἢ ἔξωθεν ἡμῶν ἐστιν· ἀλλ' ἐν ἡμῖν ἐστι, καὶ ἀφ' ἡμῶν εὑρεῖν τὴν ἀρχὴν δυνατόν. καθὼς καὶ Μωϋσῆς ἐδίδασκε λέγων· *Τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ἐντὸς τῆς καρδίας σοῦ ἐστιν.* Ὅπερ καὶ ὁ Σωτὴρ σημαίνων καὶ βεβαιῶν ἔλεγεν· *Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν.* Ἔνδον γὰρ ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντες τὴν πίστιν καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, δυνάμεθα ταχέως θεωρῆσαι καὶ νοῆσαι τὸν τοῦ παντὸς βασιλέα, τοῦ Πατρὸς σω-
τήριον Λόγον. Καὶ μὴ προφασιζέσθωσαν Ἕλληνες οἱ τοῖς εἰδώλοις θρησκεύοντες· μηδὲ ἄλλος τις ἁπλῶς (85)
D ἑαυτὸν ἀπατάτω, ὡς τὴν τοιαύτην ὁδὸν οὐκ ἔχων, καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἀθεότητος ἑαυτοῦ πρόφασιν εὑρίσκων. Πάντες γὰρ εἰς αὐτὴν ἐπιβεβήκαμεν καὶ ἐχόμεν, εἰ

[16] Deuter. xxx, 14. [17] Luc. xvii, 21.

(78) Seguer. Gobler. Felckm. 1 an. πρύτανις. Sed Gobler. et Felck. 1 anon. soli habent γένοιτο. Mox ante εἰκότως Felck. 3, an. addit καί.

(79) Seguer. μυθολογούμενοι.

(80) Τοίνυν abest a Basil. Ib. ἐλέγχεται abest a Basil. et Anglic. Item mox Glober. et Felck. 1 anon. pro παρά habent περί. In iisdem paulo post desunt ἀλλ' ἐπ' ἀπωλείᾳ. At in Basil. ἐπ' tantum deest.

(81) Sic Seguer. Gobl. et Felck. 1 anon. Alii cum editis omittunt τοῦ παντός. Eamdem quoque vocem exprimunt Amb. Cam. et Nannius: non vero Omnibonus. Paulo post vox Θεόν abest a Felckm. 3 anon.

(82) Post μέν Anglic. addit γάρ, Gobl. et Felck. 1 anon. οὖν.

(83) Seg. Gobl. Fel. 1 an. ἁπλανῆ. Interpretes ἀκριβῆ legerunt.

(84) Hic locus est ex Deuter. xxx, 14, ubi legitur *Ἐγγύς σου ἐστὶ τὸ ῥῆμα σφόδρα ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. Juxta te est sermo valde in ore tuo et in corde tuo.* Et Rom. x, 8: *Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, τοῦτ' ἔστι, τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ὃ κηρύσσομεν. Prope est verbum in ore tuo et in corde tuo, hoc est, verbum fidei quod prædicamus.*

(85) Anglic. omittit ἁπλῶς.

Digitized by Google

καὶ μὴ πάντες αὐτὴν ὁδεύειν, ἀλλὰ παροδεύειν ἐκβαίνοντες θέλουσι διὰ τὰς ἔξωθεν αὐτοὺς ἑλκούσας ἡδονὰς τοῦ βίου. Καὶ εἴ τις ἂν ἔροιτο, τίς ἂν εἴη αὕτη φημὶ δὴ τὴν ἑκάστου ψυχὴν εἶναι, καὶ τὸν ἐν αὐτῇ νοῦν (86). Δι' αὐτοῦ γὰρ μόνου δύναται θεὸς θεωρεῖσθαι καὶ νοεῖσθαι· ἐκτὸς εἰ μὴ, ὥσπερ τὸν Θεὸν ἠρνήσαντο, οὕτω καὶ ψυχὴν ἔχειν παραιτήσονται οἱ ἀσεβεῖς, εἰκότως τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων λέγοντες. Οὐ γὰρ ἐχόντων ἐστι νοῦν (86) ἀρνεῖσθαι τὸν τούτου ποιητὴν καὶ δημιουργὸν Θεόν. Ὅτι μὲν οὖν ἕκαστος, ἀνθρώπων ψυχὴν ἔχει καὶ ταύτην λογικὴν, καὶ τοῦτο ἀναγκαῖόν ἐστι δεῖξαι δι' ὀλίγων διὰ τοὺς ἀκεραίους, ἐπεὶ μάλιστά τινες ἀπὸ τῶν αἱρέσεων ἀρνοῦνται καὶ τοῦτο, οἰόμενοι μηδὲν πλέον (87) εἶναι τὸν ἄνθρωπον, ἢ τὸ φαινόμενον εἶδος τοῦ σώματος· ἵνα ταύτης δειχθείσης, φανερώτερον δι' ἑαυτῶν τὸν κατὰ τῶν εἰδώλων ἔλεγχον ἔχειν δυνηθῶσι.

A gressi, omnes eam habemus, licet non omnes illam sequi et pergere, sed plerique, externis vitæ voluptatibus allicientibus, deserere velint. Si quis vero interrogaverit, quænam tandem illa sit via : uniuscujusque animam et animæ mentem esse respondeo. Sola enim mente Deum contemplari et intelligere valemus : nisi forte, quemadmodum Deum esse negant impii, ita animam quoque se habere inficientur : quod quidem verisimilius quam cætera dixerint. Nec enim mentem habentium est, mentis auctorem et opificem Deum negare. Itaque **24** rudium hominum gratia paucis ostendere necesse est singulis hominibus esse animam ratione præditam, præsertim cum id negent nonnulli hæretici, qui hominem nihil amplius esse arbitrantur quam corpo- B ris externam speciem : ut nimirum ea re a nobis demonstrata, ipsi evidentius adversus idola argumentum per seipsos habere possint.

31. Πρῶτον μὲν οὖν οὐ μικρὸν γνώρισμα τοῦ λογικὴν εἶναι τὴν τῶν ἀνθρώπων ψυχὴν, ἐκ τοῦ πρὸς τὰ ἄλογα διαλλάττειν αὐτήν· διὰ τοῦτο γὰρ ἐκεῖνα μὲν καλεῖν ἄλογα ἡ φύσις εἴωθεν, ἐπειδὴ τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος ἐστὶ λογικόν· ἔπειτα δὲ καὶ (88) τοῦτο πρὸς ἀπόδειξιν οὐ τὸ τυχὸν ἂν εἴη, ἐκ τοῦ μόνον τὸν ἄνθρωπον τὰ ἔξωθεν ἑαυτοῦ λογίζεσθαι, καὶ ἐνθυμεῖσθαι τὰ μὴ παρόντα, καὶ πάλιν ἐπιλογίζεσθαι καὶ κρίσει τὸ κρεῖττον τῶν λογισμῶν αἱρεῖσθαι· τὰ μὲν γὰρ ἄλογα, μόνα τὰ παρόντα βλέπει, καὶ πρὸς μόνα τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς ὁρμᾷ, κἂν μετὰ ταῦτα τὴν βλάβην ἔχῃ. Ὁ δὲ ἄνθρωπος οὐ πρὸς τὰ βλεπόμενα ὁρμᾷ, ἀλλὰ τῷ λογισμῷ τὰ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν (89) ὁρώμενα κρί- C νει· πολλάκις γοῦν ὁρμήσας κεκράτηται (90) τῷ λογισμῷ· καὶ λογισάμενος, πάλιν ἐπελογίσατο, καὶ αἰσθάνεται ἕκαστος, εἰ τῆς ἀληθείας γένοιτο φίλος, ὅτι ἄλλος παρὰ τὰς σωματικὰς αἰσθήσεις ἐστὶν ὁ τῶν ἀνθρώπων νοῦς· διὰ τοῦτο γοῦν ὡς ἄλλος ὤν, αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων γίνεται κριτής· καὶ ὧν ἐκεῖναι (91) ἀντιλαμβάνονται, ταῦτα οὗτος διακρίνει, καὶ ἀναμιμνήσκει, καὶ δείκνυσιν αὐταῖς τὸ κρεῖττον. Ὀφθαλμοῦ μὲν γάρ ἐστι μόνον τὸ ὁρᾷν, καὶ ὠτων τὸ ἀκούειν, καὶ στόματος τὸ (92) γεύεσθαι, καὶ ῥινὸς ὀδμῶν ἀντιλαμβάνεσθαι, καὶ χειρῶν τὸ ἅπτεσθαι· ἀλλ' ἃ δεῖ ὁρᾷν καὶ ἀκούειν, καὶ ὧν ἅπτεσθαι δεῖ, καὶ γεύεσθαι, καὶ ὀδμᾶσθαι, οὐκέτι τῶν αἰσθήσεών ἐστιν, ἀλλὰ ψυχῆς καὶ (93) τοῦ ταύτης νοῦ διακρῖναι. D Ἀμέλει καὶ ξίφους λαβέσθαι δύναται ἡ χεὶρ, καὶ δηλητηρίου γεύσασθαι τὸ στόμα· ἀλλ' οὐκ οἶδεν, ὅτι βλάπτει ταῦτα, εἰ μὴ ὁ νοῦς διακρίνῃ. Καὶ ἔοικέ γε τὸ τοιοῦτον, ἵνα ἐπὶ εἰκόνος αὐτὸ θεωρήσωμεν, λύρᾳ

31. Primum ergo nec parvum indicium est, hominum animam ratione præditam esse, quod a belluis, quæ rationis sunt expertes, differat. Siquidem idcirco bellnas animalia irrationalia appellare natura consuevit, quia hominum genus rationale est. Deinde, nec illud etiam ad id probandum levi est momento, quod solus homo res absentes et extra se positas animo et cogitatione comprehendat, quod eadem secum sæpius examinet ac perpendat, idque quod inter ea, quæ cogitat, sibi melius visum fuerit, judicio eligat. Nam belluæ sola præsentia cernunt, et ad ea tantum, quæ ante oculos sunt posita, impetu feruntur, etiamsi postea damnum aliquod sequatur. At homo non ita ad ea quæ videt, cum impetu rapitur : sed ratione et cogitatione ea, quæ oculis cernit, dijudicat. Itaque sæpe incitatus, ratione retinetur : et ea quæ cogitavit, iterum recogitat. Denique quisquis veritatis amator est, hominum mentem aliam omnino esse a corporis sensibus se in seipso sentire fatebitur. Quia ergo mens alia est a sensibus, sensuum ipsa judex est, et quæ illi apprehenderint, ipsa discernit et reminiscitur, quidque melius fuerit, illis commonstrat. Namque oculorum est tantum videre : aurium, audire : oris, gustare : narium, olfacere : manuum, tangere; sed quæ videre, audire, tangere, gustare et olfacere conveniat, non sensuum sed animæ ejusque mentis est dijudicare. Manus quidem gladium accipere, et os venenum gustare potest : sed hæc nocere nescit, nisi mens discernat. Ut autem rem aliqua comparatione et imagine illustremus, id no-

(86) Sic omnes mss. præter Felckm. 3 anon. qui, et et editi, ἐστὶν οὖν habet, sed mendose.

(87) Sic Seguer. Gobler. Felck. 1 an. Alii cum editis πλεῖον.

(88) Felckm. 3 anon. ut et editi, καί omittit.

(89) Sic Seguer. Gobler. Basil. Anglic. Felckm. 1 et 2 anon. Alii, ut et editi, τῶν omittunt. Felckm. 3 anon. habet ἐν ὀφθαλμοῖς.

(90) Sic Seguer. Gobler. Felck. 1 anon. At alii cum editis κεκράτηκε.

(91) Sic omnes mss. Editi autem ἐκεῖνα.

(92) Τό in Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. legitur : in aliis et editis deest ; ibid. ante στόματος, καί deest in Gobl. Felckm. 1 anon. Paulo post ἀλλ' ἃ habent omnes mss. Editi vero ὧν pro ἃ habent : quod additum fuisse videtur, eo quod in aliquot mss. ex ἀλλ' ἃ factum sit ἀλλά, ut forte in Felckm. 3 anon, in quo ὧν deesse notat Felckmannus, et in reliquis mss. leg. ἃ. Seguer. vero habet ἀλλ' ἃ.

(93) Particula καί, quæ in Seguer. Gobler. Felck. 1 anon. non est, in aliis ut et editis hic legitur. Τῆς etiam addit editio Commel. quæ vox similiter deest in Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon.

Digitized by Google

bis simile videtur lyræ apte dispositæ, et musico qui ea cum arte utitur. Nam ut in lyra nervi singuli proprium sonum habent, alius gravem, acutum alius, alius medium, alius acutissimum, alius denique alium, quorum omnium concentus et compositio nisi a viro hujus artis perito distingui et discerni non potest; tunc enim suavem harmoniam et gratissimum concentum efficiunt, cum is, qui lyram tenet, nervos pulsat, et singulos apte tangit. Eodem modo, sensibus in corpore instar lyræ dispositis, cum perita mens illis præiverit, tunc discernit et novit anima, quid faciat, quidve agat. Id autem hominum duntaxat est proprium, ipsaque est animæ facultas ratiocinandi, qua utendo differt illa a belluis, et se diversam esse ab exteriore corporis specie manifeste testatur. Illinc homo sæpe, jacente in terra corpore, cœlestia cogitat et contemplatur. Sæpe item nihil agente, quiescente et dormiente corpore, intus homo movetur resque extra se positas intuetur, remotas regiones **25** petit et peragrat, amicis notisque occurrit, nec raro per hæc, quid per diem acturus sit prænoscit et præsagit. Quid vero aliud id esse potest, quam anima rationis particeps, qua homo ea quæ supra se sunt cogitat et intelligit?

καλῶς κατεσκευασμένῃ, καὶ τῷ ταύτην κρατοῦντι μουσικῷ μετ' ἐπιστήμης. Ὡς γὰρ αἱ ἐν τῇ λύρᾳ νευραὶ ἕκασται μὲν ἔχουσι (94) τὸν ἴδιον φθόγγον, ἡ μὲν βαρὺν, ἡ δὲ ὀξὺν, ἡ δὲ μέσον, ἡ δὲ ὀξύτονον· ἡ δὲ ἄλλον· ἀδιάκριτος δέ ἐστιν αὐτῶν ἡ ἁρμονία καὶ ἀδιάγνωστος ἡ σύνθεσις χωρὶς τοῦ ἐπιστήμονος· τότε γὰρ καὶ ἡ ἁρμονία αὐτῶν δείκνυται καὶ ἡ σύνταξις ὀρθὴ, ὅταν (95) ὁ κατέχων τὴν λύραν πλήξῃ τὰς νευρὰς, καὶ ἁρμοδίως (96) ἑκάστης ἅψηται· τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τῶν αἰσθήσεων ἐν τῷ σώματι ὡς λύρας ἡρμοσμένων, ὅταν ὁ ἐπιστήμων νοῦς αὐτῶν ἡγεμονεύῃ· τότε καὶ διακρίνει ἡ ψυχὴ, καὶ οἶδεν ὃ ποιεῖ καὶ πράττει. Τοῦτο δὲ μόνον (97) ἴδιον ἀνθρώπων ἐστὶ, καὶ τοῦτό ἐστι τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων, ᾧ χρωμένη διαλλάττει τῶν ἀλόγων, καὶ δείκνυσιν, ὅτι ἀληθῶς ἄλλη παρὰ τὸ φαινόμενόν (98) ἐστιν ἐν σώματι. Πολλάκις γοῦν κειμένου τοῦ σώματος ἐπὶ γῆς, τὰ ἐν οὐρανοῖς φαντάζεται καὶ θεωρεῖ ὁ ἄνθρωπος· καὶ πολλάκις τοῦ σώματος ἠρεμοῦντος καὶ ἡσυχάζοντος καὶ καθεύδοντος, κινεῖται ἔνδον ὁ ἄνθρωπος, καὶ τὰ ἔξωθεν ἑαυτοῦ θεωρεῖ, χώρας ἀποδημῶν καὶ περιπατῶν, καὶ ἁπάντων τοῖς γνωρίμοις, καὶ πολλάκις διὰ τούτων τὰς μεθ' ἡμέραν πράξεις ἑαυτοῦ μαντευόμενος καὶ προγινώσκων (99). Τοῦτο δὲ τί ἂν εἴη ἕτερον ἢ ψυχὴ λογικὴ, ἐν ᾗ λογίζεται καὶ νοεῖ τὰ ὑπὲρ ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος;

32. Sed et illud quoque ad penitus coercendam eorum impudentiam, qui animam ratione privant, addere juvat: Qui fit ut cum corpus natura mortale sit, homo de immortalitate cogitet, sæpeque mortem virtutis amore expetat? Qui fit ut, cum corpus per aliquod tantum temporis spatium duret, æterna homo meditetur, atque idcirco præsentia contemnat, et ad bona illa futura tendat desiderio? Certe ipsum corpus nihil tale de seipso, nec res extra se positas potest cogitare. Namque mortale est, nec nisi per aliquod tempus durat. Necesse est autem illud quod contraria naturæ corporis cogitet, aliud esse a corpore. Quidnam porro illud fuerit, nisi anima rationalis et immortalis? Nec enim foris sed intus ipsa corpori, ut musicus lyræ, quod melius congruerit, sonat. Enimvero quare cum oculus ad videndum natura aptus sit et auris ad audiendum, alia tamen refugiunt, alia eligunt? Quis enim oculum a videndo avertit? vel quis aurem, cui naturalis est audiendi facultas, ab audiendo arcet? Quis gustum ad gustandum ex natura idoneum sæpe a naturali appetitu refrenat? Quis item manum ex natura ad agendum aptam ab aliquibus rebus tangendis

32. Καὶ τοῦτο δ' ἂν εἴη πρὸς ἀπόδειξιν ἀκριβῆ τοῖς ἔτι πρὸς ἀναίδειαν τῆς ἀλογίας τετραμμένοις· Πῶς, τοῦ σώματος θνητοῦ κατὰ φύσιν ὄντος, λογίζεται ἄνθρωπος τὰ περὶ ἀθανασίας, καὶ πολλάκις ἑαυτῷ τὸν θάνατον ὑπὲρ ἀρετῆς προκαλεῖται (1); Ἢ πῶς, προσκαίρου τοῦ σώματος ὄντος, τὰ αἰώνια φαντάζεται ἄνθρωπος, ὥστε τῶν μὲν ἐμποδὼν καταφρονεῖν, εἰς ἐκεῖνα δὲ τὸν πόθον ἔχειν; Τὸ μὲν οὖν σῶμα οὐκ ἂν ἑαυτὸ (2) περὶ ἑαυτοῦ τοιαῦτα λογίσηται, καὶ οὐκ ἂν τὰ ἔξωθεν ἑαυτοῦ λογίζοιτο· θνητὸν γὰρ καὶ πρόσκαιρόν ἐστιν· ἀνάγκη δὲ ἕτερον εἶναι τὸ τὰ ἐναντία καὶ παρὰ τὴν φύσιν τοῦ σώματος λογιζόμενον. Τί οὖν ἂν εἴη τοῦτο πάλιν, ἢ ψυχὴ λογικὴ καὶ ἀθάνατος; Καὶ γὰρ οὐκ ἔξωθεν, ἀλλ' ἔνδοθεν αὕτη τῷ σώματι (3), ὡς ὁ μουσικὸς τῇ λύρᾳ, ἐνηχεῖ τὰ κρείττονα. Ἡῶς δὲ πάλιν κατὰ φύσιν ὢν ὁ ὀφθαλμὸς εἰς τὸ ὁρᾶν, καὶ ἡ ἀκοὴ εἰς τὸ ἀκούειν, τὰ μὲν ἀποστρέφονται, τὰ δὲ αἱροῦνται; Τίς γὰρ ὁ τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ ὁρᾶν ἀποστρέφων; ἢ τίς τὴν ἀκοὴν κατὰ φύσιν οὖσαν ἀκουστικὴν ἀποκλείει τοῦ ἀκούειν; Ἢ τίς τὴν γεῦσιν, κατὰ φύσιν οὖσαν γευστικὴν, κωλύει πολλάκις τῆς φυσικῆς ὁρμῆς; Τίς δὲ τὴν χεῖρα, κατὰ φύσιν οὖσαν εἰς τὸ ἐνεργεῖν ἐπέχει (4) τοῦ ψαύειν τινός; Τίς δὲ τὴν

(94) Seguer. ἑκάστη μὲν ἔχει.

(95) Sic Seguer. Basil. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon. Alii et editi, ὅτε. Ibid. τὴν λύραν non legitur in Anglic.

(96) Sic Seg. Basil. autem et Felckm. 2 an. ἁρμονίως. Editi et alii mss. ἁρμονίας.

(97) Seguer. μόνων.

(98) Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. τὰ φαινόμενα. In iisdem ἐν σώματι non legitur. Omnibonus et Ambros. Camaldul. ita legerunt ut hic habetur. Nannius legisse videtur ut in Seg. Gobl. Felckm. 1 anon., nam ita hunc locum reddit, *præter ea quæ oculis apparent.*

(99) Gobler. Felckm. 1 anon. γινώσκων.

(1) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. Alii cum editis προσκαλεῖται. Paulo post ἐμποδὼν quod ita in Basil. scribitur, ultimam circumflectit in Seguer. Gobler. et Felckm. 1, 2 et 3 anonym. Anglic. autem ἐκποδὼν habet.

(2) Gobler. Felck. 1 anon., ἑαυτῷ, atque ita legit Omnibonus, qui vertit *sibi*. Mox ibid. Gobler. Felckm. 1 anonymus, αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ.

(3) Basil. τοῦ σώματος.

(4) Sic omnes mss. Editi vero, ὑπέχει.

Digitized by Google

ὀσφρησιν, καὶ αὐτὴν εἰς τὸ ὀδμᾶσθαι γενομένην, ἀποστρέφει τοῦ μὴ ἀντιλαμβάνεσθαι; Τίς ὁ ταῦτα κατὰ τῶν φυσικῶν τοῦ σώματος ἐνεργῶν (5); Ἢ πῶς τὸ σῶμα, τὴν φύσιν ἀποστρεφὲν, ἐπιστρέφεται πρὸς τὰς ἑτέρου συμβουλίας, καὶ πρὸς τὸ ἐκείνου νεῦμα ἡνιοχεῖται; Ταῦτα γὰρ οὐδὲν ἕτερον ἢ ψυχὴν λογικὴν ἀποδείκνυσιν ἡγεμονεύουσαν τοῦ σώματος. Οὐδὲ γὰρ ἑαυτὸ τὸ σῶμα πέφυκεν ἐλαύνειν, ἀλλ' ὑφ' ἑτέρου ἄγεται καὶ φέρεται, ὥσπερ οὐδὲ ἵππος ἑαυτὸν ὑποζεύγνυσιν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ κρατοῦντος ἐλαύνεται. Διὰ τοῦτο γοῦν καὶ νόμοι μὲν ἀνθρώποις τὰ καλὰ μὲν πράττειν, τὴν δὲ κακίαν ἀποτρέφεσθαι· τοῖς δὲ ἀλόγοις ἀλόγιστα τὰ κακὰ καὶ ἄκριτα μένει, ἅτε δὴ τῆς λογικότητος (6) καὶ τῆς κατὰ λόγον διανοίας ἐκτὸς τυγχάνουσιν. Εἶναι μὲν οὖν ψυχὴν λογικὴν ἐν ἀνθρώποις ἐκ τῶν προειρημένων, νομίζω δεδεῖχθαι.

33. Ὅτι δὲ καὶ ἀθάνατος γέγονεν ἡ ψυχὴ, καὶ τοῦτο ἀναγκαῖον εἰδέναι ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διδασκαλίᾳ πρὸς ἔλεγχον τῆς τῶν εἰδώλων ἀναιρέσεως. Γένοιτο δ' ἂν οὖν ἡ περὶ τούτων γνῶσις ἐγγυτέρω μᾶλλον ἐκ τῆς περὶ τοῦ σώματος γνώσεως, καὶ ἐκ τοῦ πρὸς τὸ σῶμα διαλλάττειν αὐτήν. Εἰ γὰρ ἄλλην αὐτὴν (7) ὁ λόγος ἀπέδειξε παρὰ τὸ σῶμα, ἔστι δὲ τὸ σῶμα φύσει θνητόν· ἀνάγκη τὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι, τῷ μὴ εἶναι κατὰ τὸ σῶμα. Καὶ πάλιν εἰ ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα (8) κινεῖ, ὡς δέδεικται, καὶ οὐχὶ ὑπὸ ἄλλων αὐτὴ κινεῖται, ἀκόλουθόν ἐστιν ὑφ' ἑαυτῆς κινουμένην τὴν ψυχὴν, καὶ μετὰ τὴν εἰς γῆν ἀπόθεσιν τοῦ σώματος κινεῖσθαι πάλιν αὐτὴν ἀφ' ἑαυτῆς (9). Οὐ γὰρ ἡ ψυχὴ ἐστιν ἡ ἀποθνήσκουσα· ἀλλὰ διὰ τὴν ταύτης ἀναχώρησιν ἀποθνήσκει τὸ σῶμα. Εἰ μὲν οὖν καὶ αὕτη (10) ὑπὸ τοῦ σώματος ἐκινεῖτο, ἀκόλουθον ἦν, ἀναχωροῦντος τοῦ κινοῦντος, ἀποθνήσκειν αὐτήν· εἰ δὲ ἡ ψυχὴ κινεῖ καὶ τὸ σῶμα, ἀνάγκη μᾶλλον αὐτὴν ἑαυτὴν κινεῖν. Ἑαυτῇ δὲ κινουμένη, ἐξ ἀνάγκης καὶ μετὰ τὸν τοῦ σώματος (11) θάνατον ζῇ. Ἡ γὰρ κίνησις τῆς ψυχῆς οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἡ ζωὴ αὐτῆς· ὥσπερ ἀμέλει καὶ τὸ σῶμα τότε ζῆν λέγομεν, ὅτε κινεῖται, καὶ τότε θάνατον αὐτοῦ εἶναι, ὅτε τῆς κινήσεως παύεται. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τῆς ἐν σώματι καθάπαξ ἐνεργείας αὐτῆς φανερώτερον ἄν τις ἴδοι. Εἰ γὰρ καὶ ὅτε τὸ σῶμα ἐπιδέδηκε καὶ συνδέδεται (12) τούτῳ, οὐ κατὰ τὴν τοῦ σώματος σμικρότητα συστέλλεται καὶ συμμετρεῖται, ἀλλὰ πολλάκις, ἐπὶ κλίνης τούτου κειμένου καὶ μὴ κινουμένου (13), ἀλλ' ὡς ἐν θανάτῳ κοιμωμένου, αὕτη κατὰ τὴν ἑαυτῆς δύναμιν γρηγορεῖ, καὶ ὑπερεκβαίνει τὴν τοῦ σώματος φύσιν· καὶ ὥσπερ ἀποδημοῦσα τούτου, μένουσα ἐν τῷ σώματι, τὰ ὑπὲρ γῆν φαντάζεται καὶ θεωρεῖ, πολλάκις δὲ καὶ τοῖς ἔξω τῶν γηΐνων σωμάτων ἁγίοις καὶ ἀγγέλοις (14) συναν-

cohibet ? Quis odoratum ad odorandum factum ab odorando continet ? Quis, inquam, ista omnia contra naturam corporis efficit ? Qui fit ut corpus ab eo quod sibi naturale est, abhorreat, et alius consilium sequatur atque ad ejusdem nutum regatur ? hæc sane omnia nihil aliud probant quam animam rationalem corpori præsidere. Nec enim seipsum corpus potest impellere, sed ab alio agitur et fertur, uti neque equus seipsum regit, sed ab equite regitur et agitatur. Eam ob rem leges boni agendi et mali fugiendi hominibus datæ sunt. At belluæ nec expendere nec discernere mala queunt, utpote quæ ratiocinandi et cogitandi facultatis sint expertes. Itaque ex his quæ supra dicta sunt probatum fuisse arbitror homines anima rationali esse præditos.

33. Eamdem vero immortalem quoque fuisse factam necesse est in ecclesiastica schola non ignorari, quo evidentius appareat idola plane esse deturbanda. Id porro facilius et propius, ex corporis cognitione, ejusque et animæ differentia percipere licebit. Enimvero si ut nostra oratione ostendimus, diversa illa est a corpore ; cum corpus natura mortale sit, necesse est animam immortalem esse utpote quæ corpori non sit similis. Præterea, si anima corpus movet, ut ostensum est, nec ipsa ab aliis movetur, sequitur a seipsa moveri animam, atque etiam post corporis interitum eam iterum a seipsa moveri. Nec enim anima moritur, sed ejus discessu corpus moritur. Itaque si ipsa a corpore moveretur, recedente movente, necessario moreretur. Sed si anima **26** movet corpus, ipsam a seipsa moveri prorsus necesse est. Quia ergo ipsa seipsam movet, necessario sequitur eam etiam post corporis mortem vivere. Siquidem animæ motus nihil aliud est quam ejusdem vita : quemadmodum quoque corpus tunc vivere dicimus, cum movetur : et mortuum esse, cum moveri cessat. Id autem ex his quæ in corpore ipsa agit, clarius perspicitur. Namque si in corpore inclusa ac cum eo colligata, non pro corporis parvitate contrahitur et circumscribitur, sed sæpe in lecto jacente corpore, sine motu, ac veluti mortuo, ipsa propria sua facultate vigilat, naturamque corporis transcendit, et quasi ab eo digressa, quanquam in ipso manens, ea quæ supra terram exsistunt cogitat et contemplatur : quin etiam sanctos a terreno corpore sejunctos, atque angelos non raro convenit, et ad illos mentis munditia fidens advolat : an non, quæso, multo magis soluta a corpore, cum placuerit Deo, qui eam colli-

(5) Sic Seguer. Basil. Anglic. Felckm. 2 anon. Alii cum editis, ἐνεργειῶν.

(6) Felckm. 3 anon., λογιότητος.

(7) Hanc vocem αὐτὴν habent Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. Cæteri omittunt.

(8) Totum id argumentum ex Platone sumptum est, quo multi post illum usi sunt ad probandum animum esse immortalem. Videsis ipsum Platonem in *Phædro*, et lib. x *De legibus*, ubi animam definit, τὴν δυναμένην αὐτὴν αὑτὴν κινεῖν κίνησιν, id est, *id quod seipsum movere potest*.

(9) Gobler. Felckm. 1 anon., ὑφ' ἑαυτοῦ, male.

(10) Gobler. Felckm. 1 anon., αὐτή. Paulo post iidem post κινεῖ, καί omittunt. Iidem post κινεῖν seq. habent αὐτή. At Basil. Angl. Felck. 2 anon., αὐτῇ. Seguer., ἑαυτῇ. Editi, ἑαυτή.

(11) Seguer. Basil. Anglic., τῷ σώματι.

(12) Sic Seguer. Basil. Anglic. Gobler. et Felck. 1 et 2 an. Alii et ed. Commel., συνδέχεται.

(13) Καὶ μὴ κινουμένου desunt in Felckm. 3 an. et in Basil. recenti manu addita fuere. Ibid. sic αὐτή scribitur in Segueriano.

(14) Καὶ ἀγγέλοις Anglic. omittit.

Digitized by Google

gavit, evidentiorem immortalitatis cognitionem est habitura ? Si enim in corpore adhuc vincta, vitam, quæ extra corpus est, vivit : multo magis post mortem corporis vivet, nec vivere desinet Dei beneficio, qui eam per suum Verbum Dominum nostrum Jesum Christum talem utique fecit. Idcirco enim immortalia et æterna cogitat et sapit, quia immortalis est. Namque ut mortalis corporis sensus nihil nisi mortale percipiunt : sic animam res immortales contemplantem et meditantem, immortalem quoque esse et semper vivere necesse est. Siquidem nunquam illam deserunt immortalitatis notiones et cogitationes, sed in ea ad immortalitatis securitatem instar fomitis constanter resident. Hinc ergo contemplationis Dei notionem et cogitationem habet, sibique ipsi fit via, neque extrinsecus, sed ex seipsa Dei Verbi cognitionem et comprehensionem accipit.

A τῇ, καὶ πρὸς αὐτοὺς ἀφικνεῖται τῇ τοῦ νοῦ θαῤῥοῦσα καθαρότητι · πῶς οὐχὶ μᾶλλον καὶ πολλῷ πλέον, ἀπολυθεῖσα τοῦ σώματος, ὅτε ὁ συνδήσας αὐτὴν βούλεται Θεός, φανερωτέραν ἕξει τὴν τῆς ἀθανασίας γνῶσιν ; Εἰ γὰρ καὶ συνδεθεῖσα σώματι τὴν ἐκτὸς τοῦ σώματος ζωὴν ἔζη, πολλῷ πλέον καὶ μετὰ θάνατον τοῦ σώματος ζήσεται, καὶ οὐ παύσεται τοῦ ζῆν διὰ τὸν οὕτως αὐτὴν ποιήσαντα Θεὸν διὰ τοῦ ἑαυτοῦ Λόγου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἀθάνατα καὶ αἰώνια λογίζεται καὶ φρονεῖ, ἐπειδὴ καὶ ἀθάνατός ἐστι. Καὶ ὥσπερ, τοῦ σώματος θνητοῦ τυγχάνοντος, θνητὰ καὶ αἱ τούτου θεωροῦσιν αἰσθήσεις, οὕτως ἀθάνατα θεωροῦσαν καὶ λογιζομένην τὴν ψυχὴν, ἀνάγκη καὶ αὐτὴν ἀθάνατον εἶναι καὶ ἀεὶ ζῆν. Αἱ γὰρ περὶ τῆς ἀθανασίας ἔννοιαι καὶ θεωρίαι οὐδέ-
B ποτε αὐτὴν ἀφιᾶσι μένουσαι ἐν αὐτῇ, καὶ ὥσπερ ἔκκαυμα ἐν αὐτῇ γινόμεναι πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ἀθανασίας. Διὰ τοῦτο γοῦν καὶ τῆς περὶ Θεοῦ θεωρίας ἔχει τὴν ἔννοιαν, καὶ αὐτὴ ἑαυτῆς γίνεται ὁδὸς, οὐκ ἔξωθεν, ἀλλ' ἐξ ἑαυτῆς λαμβάνουσα τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου (15) γνῶσιν καὶ κατάληψιν.

34. Itaque quod antea dictum fuit iterum dicimus, illos scilicet, quemadmodum Deum negaverunt, et res inanimas colunt, sic etiam animam rationis participem se non habere existimantes, hanc suæ insipientiæ pœnam sponte sua luere, ut inter pecudes numerentur. Quare veluti inanimi religionem in rebus inanimis superstitiose constituentes, miseratione profecto digni sunt et ductore opus habent. Si vero animam se habere putant, et de ratiocinandi facultate multum gloriantur, idque
C jure merito : cur tanquam anima carentes, contra rationem agere non verentur, nec ea quæ sapere oportet sapiunt, sed seipsos Numine etiam præstantiores faciunt ? Siquidem ipsi immortali anima, quam nec oculis videre possunt, præditi, Deum in rebus, quæ oculis videntur et caducæ sunt, figurant. Cur item quemadmodum a Deo recesserunt, ita rursus ad eumdem non confugiunt ? Namque ut Deum mente deseruere, et res quæ nullæ sunt deos effinxere, sic eadem suæ animæ mente ascendere et se iterum ad Deum possunt convertere. Possunt, inquam, si quas omnium cupiditatum sordes induerint, deponant, et tandiu abluant, donec quidquid alienum animæ accesserit abjecerint, eamque so-
D lam, qualis creata est, exhibuerint : ut hoc pacto Patris Verbum, ad cujus similitudinem ab initio facti sunt, in illa intueri valeant. Ad imaginem siquidem et similitudinem Dei facta et creata est anima, ut **27** et divina Scriptura indicat, quæ ex persona Dei ita loquitur : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* [18]. Quocirca cum omnes peccati maculas, quibus aspersa fuerit, absterserit, et solam illam similitudinem puram

34. Λέγομεν οὖν, καθάπερ εἴρηται πρότερον, ὥσπερ τὸν Θεὸν ἠρνήσαντο, καὶ ἄψυχα θρησκεύουσιν (16), οὕτω καὶ τὴν ψυχὴν οὐκ ἔχειν λογικὴν νομίζοντες, αὐτόθεν ἔχουσι τῆς παραφροσύνης τὴν ἐπιτιμίαν (17) ἐν ἀλόγοις καταριθμούμενοι · καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἄψυχοι ἐν ἀψύχοις ἔχοντες τὴν δεισιδαιμονίαν, ἐλέους καὶ χειραγωγίας εἰσὶν ἄξιοι. Εἰ δὲ ψυχὴν ἀξιοῦσιν (18) ἔχειν, καὶ ἐπὶ τῷ λογικῷ μέγα φρονοῦσιν, εἰκότως τοῦτο ποιοῦντες · διὰ τί ὡς μὴ ἔχοντες ψυχὴν παρὰ λόγον τολμῶσι, καὶ οὐχ ἃ δεῖ φρονεῖν φρονοῦσιν, ἀλλὰ κρείττονας ἑαυτοὺς (19) καὶ τοῦ Θείου ποιοῦσι ; Ψυχὴν γὰρ ἀθάνατον ἔχοντες καὶ μὴ βλεπομένην αὐτοῖς, τὸν Θεὸν ἐν τοῖς βλεπομένοις καὶ θνητοῖς ἀπεικάζουσιν. Ἢ διά τί, ὥσπερ ἀπέστησαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, οὕτως οὐ καταφεύγουσι πάλιν πρὸς αὐτόν ; Δύνανται γὰρ, ὥσπερ ἀπεστράφησαν τῇ διανοίᾳ τὸν Θεὸν, καὶ τὰ οὐκ ὄντα ἀνεπλάσαντο εἰς θεούς, οὕτως ἀναβῆναι τῷ νῷ τῆς ψυχῆς, καὶ πάλιν ἐπιστρέψαι πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπιστρέψαι δὲ δύνανται, ἐὰν ὄν ἐνεδύσαντο ῥύπον πάσης ἐπιθυμίας, ἀπόθωνται, καὶ τοσοῦτον ἀπονίψωνται, ἕως ἂν ἀπόθωνται πᾶν τὸ συμβεβηκὸς ἀλλότριον τῇ ψυχῇ, καὶ μόνην αὐτὴν (20) ὥσπερ γέγονεν, ἀποδείξωσιν, ἵν' οὕτως ἐν αὐτῇ θεωρῆσαι τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, καθ' ὃν καὶ γεγόνασιν ἐξ ἀρχῆς, δυνηθῶσι. Κατ' εἰκόνα γὰρ Θεοῦ πεποίηται, καὶ καθ' ὁμοίωσιν γέγονεν, ὡς καὶ ἡ θεία σημαίνει Γραφὴ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγουσα · *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν*. Ὅθεν καὶ ὅτε πάντα τὸν ἐπιχυθέντα ῥύπον τῆς ἁμαρτίας ἀφ' ἑαυτῆς ἀποτίθεται, καὶ μόνον τὸ κατ' εἰκόνα καθαρὸν φυλάττει, εἰκότως, διαλαμπρυνθέντος τούτου, ὡς ἐν κατόπτρῳ θεωρεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς τὸν Λόγον, καὶ ἐν αὐτῷ τὸν

[18] Genes. I, 26.

(15) Basil. Anglic., περὶ τοῦ Θεοῦ.

(16) Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon., σέβουσιν. Idem τὴν seq. non habent.

(17) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἐπιμισθίαν, quo etiam modo legisse videntur Nannius et Omnibonus, qui hanc vocem vertunt, *mercedem*.

(18) Felckm. 2 anon., αὐχοῦσιν. Idem paulo post φρονοῦντες habet, ubi alii ποιοῦντες.

(19) Ἑαυτούς non est in Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. Ibid. καί deest in Basil. et Anglic.

(20) Αὐτὴν abest a Felckm. 3 anonymo.

Digitized by Google

Πατέρα, οὗ καὶ ἔστιν εἰκὼν ὁ Σωτὴρ, λογίζεται. Ἢ εἰ (21) μὴ αὐτάρκης ἐστὶν ἡ παρὰ τῆς ψυχῆς διδασκαλία διὰ τὰ ἐπιθολοῦντα ταύτης ἔξωθεν τὸν νοῦν, καὶ μὴ ὁρᾷν αὐτὴν τὸ κρεῖττον· ἀλλ' ἔστι πάλιν καὶ ἀπὸ τῶν φαινομένων τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καταλαβεῖν, τῆς κτίσεως ὥσπερ γράμμασι διὰ τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας τὸν ἑαυτῆς δεσπότην καὶ ποιητὴν σημαινούσης καὶ βοώσης.

A atque integram servaverit, merito in ea purgata ac splendescente, tanquam in speculo, Verbum imaginem Patris contemplabitur; et in Verbo Patrem, cujus et Salvator imago est, cogitatione comprehendet. Vel si ipsa per se anima hæc præstare jam non queat, cum ob ea quæ mentem extrinsecus turbant et inquinant, tum quia ipsa quid potius eligendum sit non videat: certe ex rebus aspectabilibus Dei cognitionem haurire potest, quandoquidem res creatæ, admirabili ordine et concentu quo compositæ sunt, quibusdam veluti litteris, Dominum et Creatorem indicant et quasi voce prædicant.

35. Ἀγαθὸς γὰρ οὖν καὶ φιλάνθρωπος ὁ Θεὸς, καὶ κηδόμενος τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων (22) ψυχῶν, ἐπειδὴ ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτός ἐστι τὴν φύσιν, ἐπέκεινα πάσης γενητῆς οὐσίας ὑπάρχων, καὶ διὰ τοῦτο ἔμελλε τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀτυχεῖν τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως, τῷ τὰ (23) μὲν ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι, τὸν δὲ ἀγέννητον· τούτου ἕνεκεν τὴν κτίσιν οὕτω διεκόσμησε τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ ὁ Θεὸς, ἵν', ἐπειδὴ τὴν φύσιν ἐστὶν ἀόρατος, κἂν ἐκ τῶν ἔργων γινώσκεσθαι δυνηθῇ τοῖς ἀνθρώποις. Ἐκ γὰρ τῶν ἔργων πολλάκις ὁ τεχνίτης καὶ μὴ ὁρώμενος γινώσκεται· καὶ οἷόν τι λέγουσι περὶ τοῦ ἀγαλματοποιοῦ Φειδίου, ὡς τὰ τούτου δημιουργήματα ἐκ τῆς συμμετρίας καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα τῶν μερῶν (24) ἀναλογίας ἐμφαίνειν καὶ μὴ παρόντα Φειδίαν τοῖς ὁρῶσιν· οὕτω δεῖ νοεῖν ἐκ τῆς τοῦ κόσμου τάξεως τὸν τούτου ποιητὴν καὶ δημιουργὸν Θεὸν, κἂν τοῖς τοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς μὴ θεωρῆται (25). Οὐ γὰρ κατεχρήσατο τῇ ἀοράτῳ φύσει αὐτοῦ ὁ Θεός· μή τις τοῦτο προφασιζέσθω· καὶ παντελῶς ἑαυτὸν ἄγνωστον τοῖς ἀνθρώποις ἀφῆκεν· ἀλλ' ὡς προεῖπον, οὕτω διεκόσμησε τὴν κτίσιν, ὥστε καὶ μὴ ὁρώμενον αὐτὸν τῇ φύσει, ὅμως ἐκ τῶν ἔργων γινώσκεσθαι. Καὶ τοῦτο οὐ παρ' ἐμαυτοῦ φημι, ἀλλ' ἀφ' ὧν ἀπὸ (26) τῶν θεολόγων ἀνδρῶν ἐμαθον, ὧν εἷς ἐστιν ὁ Παῦλος, Ῥωμαίοις μὲν γράφων οὕτω· *Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται.* Λυκάοσι δὲ παῤῥησιαζόμενος καὶ λέγων· *Καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπάθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ Θεὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Καίτοι γε* (27) *οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν ἀγαθουργῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν* (28) *ὑδοὺς ὑετοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας*

35. Bonus enim et clemens Deus, animarum quas creavit curam gerens, quia ejus naturæ est quæ videri et comprehendi nequeat, omnemque creatam substantiam transcendat, atque idcirco futurum erat ut humanum genus illius cognitionem non assequeretur, eo quod homo sit ex nihilo factus, et Deus sine ullo sit principio: eam ob rem naturam creatam suo Verbo tam apte composuit, ut quia ipse ex sui natura videri non potest, saltem ex operibus ab hominibus cognosci posset. Sæpe enim ex operibus artifex, etiamsi non videatur, cognoscitur: atque ut de statuario Phidia narrant, ejus nempe opera ex mutua partium inter se proportione et dispositione Phidiam licet absentem spectantibus exhibuisse; ita ex mundi constructione illius effector et opifex Deus intelligendus est, tametsi oculis corporis non aspicitur. Nec enim sua invisibili natura abusus est Deus (nemo id causetur), nec se hominibus plane ignotum reliquit: verum, ut modo dicebam, sic naturam creatam composuit, ut quamvis ipse ex natura sua videri non queat, ex operibus tamen cognoscatur. Nec vero hæc a me ipso loquor, sed a viris theologis didici, inter quos est Paulus qui ad Romanos ita scribit: *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur* [19]. Idem quoque Lycaonios his verbis audacter docebat: *Et nos similes sumus vobis homines, annuntiantes vobis ab his vanis converti ad Deum viventem, qui fecit cœlum et terram, et mare et omnia quæ in eis sunt: qui in præteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas. Et quidem non sine testimoniis semetipsum reliquit, benefaciens: de cœlo nobis dans pluvias et tempora fructifera, implens cibo et lætitia corda nostra* [20]. Ecquis enim cœli ambitum solisque et lunæ cursum, aliorumve siderum positiones et circumvectiones, contrarias quidem ac dissimiles, sed in ipsa dissimilitudine

[19] Rom. I, 20. [20] Act. XIV, 14-16.

(21) Anglicanus, ἢ δέ, forte pro εἰ δέ. Idem paulo post περὶ habet pro παρά.

(22) Seguer., γινομένων. Paulo post idem et Basil. et Anglic. habent γεννητῆς. Alii, γενητῆς.

(23) Basil. et Anglic. τῷ τόν. Anglic. ibid. habet ἀγένητον. Alii et editi, ἀγέννητον. Mox post Λόγῳ, ὁ Θεός non legitur in Gobler. et Felckm. 1 anonymo.

(24) Sic Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii et editio Commel., μελῶν. Ibid. mox Anglic., ἐμφαίνει.

(25) Sic Seguer. Alii autem cum editis, θεωρεῖται.

(26) Seguer. Basil. Angl. et Fel. 2 anon., παρά. Gobler. Felckm. 1 anon., περί. Paulo post ante Παῦλος, ὁ abest a Gobler. Felckm. 1 anon. et μέν seq. a Felckm. 2. anon.

(27) Sic Seguer. Gobler. et Fel. 1 anon., ut et legitur Act. XIV, 17. Alii cum editis particulam γε omittunt.

(28) Sic Seguer. Gobl. Fel. 1 et 2 anon., ut et habetur eodem loco Act. Alii et ed. Commel. nec non ms. 1 Oxoniensis Novi Test. edit. Oxon. 1675, ὑμῖν. Paulo post Gobler. et Felckm. 1 anon. ζωῆς habent, ubi alii τροφῆς.

Digitized by Google

æqualem ordinem ab omnibus simul servatum intueri potest, quin secum cogitet hæc non a semetipsis sed ab alio, nempe ab auctore, administrari et regi? Quis solem die exoriri et lunam nocte apparere, immutabilique lege per æqualem omnino **28** dierum numerum decrescere et crescere, atque ex sideribus alia quidem discurrere cursusque varie immutare, alia vero inerrantia constanter moveri aspiciens, non intelligat illa necessario ab opifice aliquo gubernari?

καὶ τῶν ἄστρων τὰ μὲν διατρέχοντα καὶ ποικίλως νούμενα, οὐκ ἂν ἔννοιαν λάβοι, ὅτι πάντως ἐστὶν ὁ κυβερνῶν αὐτὰ δημιουργός;

A ἡμῶν (29). Τίς γὰρ, ὁρῶν τὸν οὐρανοῦ κύκλον καὶ τὸν δρόμον ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀστέρων τὰς θέσεις καὶ τὰς περιπολήσεις, ἐναντίας μὲν καὶ διαφόρους γιγνομένας, ἐν δὲ τῇ διαφορᾷ ὁμοίαν τὴν τάξιν παρὰ πάντων ὁμοῦ σωζομένην (30), οὐκ ἐνθυμεῖται, ὅτι οὐκ αὐτὰ ἑαυτὰ, ἀλλ' ἕτερός ἐστιν ὁ διακοσμῶν αὐτὰ (31) ποιητής; Τίς δὲ, ὁρῶν ἥλιον μὲν ἀνατέλλοντα καθ' ἡμέραν, σελήνην δὲ φαίνουσαν κατὰ νύκτα, καὶ φθίνουσαν, καὶ πληρουμένην ἀπαραλλάκτως κατὰ τὸν τῶν ἡμερῶν ἴσον πάντως ἀριθμὸν, ἐναλλάττοντα (32) τοὺς δρόμους, τὰ δὲ ἀπλανῶς κι-

36. Quis contrarias naturas secum conjungi et consonam efficere harmoniam cernens, exempli gratia: quis ignem cum frigida natura conjunctum, et naturam siccam cum humida commistam videns, nec tamen sibi invicem resistere, sed unum quasi ex uno corpus conficere, non inde colligat alium ab his esse qui illa simul copulavit? Quis hiemem veri, ver æstati, æstatem autumno succedere observans, eaque quamvis contraria inter se sint natura (nam aliud refrigerat, aliud urit, aliud alit, aliud corrumpit et destruit), tamen omnia æqualem et securum sui usum hominibus præstare; quis, inquam, hinc non agnoscat aliquem esse his præstantiorem, qui æqualitatem omnibus præbeat, omniaque administret, etiamsi ille a nobis non videatur? Quis nubes per aerem ferri, et in nubibus pondus aquarum colligari considerans, non illum cogitet qui ista conjunxit et fieri jussit? Quis ipsam terram, quæ natura gravissima est aquis fundatam et immobilem super elementum natura mobile permanere conspiciens, non intelligat aliquem Deum esse qui hanc ita constituerit et fecerit? Quis annuos terræ fructus, pluvias e cœlo delapsas, amnium fluxiones, fontium scaturigines, animalium ex dissimilibus procreationes, hæcque non semper sed statutis temporibus fieri animadvertens: quis denique in tam dissimilibus et contrariis rebus æqualem et similem ab iisdem absolvi perficique ordinem attendens, non statim percipiat aliquam esse vim, quæ ipsa immobilis manens, illa ut sibi videtur disponat et regat? Siquidem nunquam illa propter naturarum discordiam per seipsa consistere vel etiam exsistere possent. Aqua enim natura gravis est et deorsum fluit: nubes contra leves et tenues sursum feruntur: et tamen nihilominus aquam graviorem in nubibus ferri videmus. Terra item gravissima est, et aqua levior est quam terra: attamen id quod gravius est ab eo quod levius est fertur, nec demergitur, sed stat terra immobilis. Si-

36. Τίς, ὁρῶν τὰ ἐναντία τῇ φύσει συνημμένα, καὶ B σύμφωνον ἔχοντα τὴν ἁρμονίαν, οἷον, τίς, ἰδὼν πῦρ ψυχρῷ, καὶ ξηρὸν ὑγρῷ κεκραμμένον, καὶ ταῦτα μὴ ἀντιστατοῦντα πρὸς ἄλληλα, ἀλλ' ἓν ἀποτελοῦντα ὡς ἐξ ἑνὸς τὸ σῶμα, οὐκ ἂν ἐνθυμηθείη ἔξωθεν εἶναι τούτων τὸν ταῦτα συνάψαντα (33); Τίς, ἰδὼν χειμῶνα παραχωροῦντα ἀέρι, καὶ ἔαρ θέρει, καὶ θέρος μετοπώρῳ, καὶ ὅτι ἐναντία ὄντα ταῦτα τῇ φύσει· τὸ μὲν γὰρ ψύχει, τὸ δὲ καίει, τὸ δὲ τρέφει, τὸ δὲ φθίνει· ὅμως τὰ πάντα ἴσην καὶ ἀβλαβῆ τοῖς ἀνθρώποις ἀποτελοῦντα τὴν χρῆσιν· οὐκ ἂν ἐννοήσειεν, ὅτι ἐστί τις κρείττων τούτων, ὁ τὴν ἰσότητα παρέχων πᾶσι καὶ κυβερνῶν τὰ πάντα, κἂν μὴ βλέπῃ τοῦτον; Τίς, ὁρῶν ἐν ἀέρι τὰς νεφέλας ὑποβασταζομένας, καὶ ἐν νεφέλαις τὴν τῶν ὑδάτων δεθεῖσαν βαρύτητα, οὐκ ἔννοιαν λαμβάνει τοῦ ταῦτα δήσαντος καὶ προστάξαντος C γενέσθαι; Ἢ τίς, ὁρῶν αὐτὴν τὴν γῆν βαρυτάτην οὖσαν τῇ φύσει, ἐπὶ τὸ ὕδωρ ἐδρασθεῖσαν καὶ ἀκίνητον μένουσαν ἐπὶ τὸ φύσει κινούμενον, οὐ διανοηθήσεται εἶναί τινα τὸν ταύτην (34) διαταξάμενον καὶ ποιήσαντα Θεόν; Τίς, ἰδὼν τὴν κατὰ καιρὸν τῆς γῆς καρποφορίαν, καὶ οὐρανόθεν ὑετοὺς, καὶ ποταμῶν ἐπιῤῥοίας, καὶ πηγῶν ἀναβλύσεις, καὶ ζώων ἐξ ἀνομοίων γονὰς, καὶ ταῦτα οὐκ ἀεὶ ἀλλὰ κατὰ καιροὺς ὡρισμένους γινόμενα· καὶ ὅλως τίς, κατανοήσας ἐν ἀνομοίοις καὶ ἐναντίοις τὴν ἴσην καὶ ὁμοίαν παρ' αὐτῶν ἀποτελουμένην τάξιν, οὐκ ἂν ἐνθυμηθείη, ὅτι ἐστὶ μία δύναμις ἡ ταῦτα διακοσμήσασα (35) καὶ διέπουσα, ὡς ἂν αὐτῇ δοκῇ, μένουσα καλῶς; Αὐτὰ μὲν γὰρ καθ' ἑαυτὰ οὐκ ἂν συσταίη καὶ φανῆναί ποτε δυνηθείη διὰ τὴν πρὸς ἄλληλα τῆς φύσεως ἐναντιότητα. Τὸ μὲν γὰρ ὕδωρ D φύσει βαρὺ καὶ κάτω ῥέον ἐστὶν, αἱ δὲ νεφέλαι κοῦφαι καὶ τῶν ἐλαφρῶν καὶ τῶν ἀνωφερῶν τυγχάνουσι· καὶ ὅμως τὸ βαρύτερον ὕδωρ ὁρῶμεν ἐν ταῖς νεφέλαις βασταζόμενον. Καὶ πάλιν ἡ μὲν γῆ βαρυτάτη ἐστὶ, τὸ δ' αὖ πάλιν ὕδωρ κουφότερόν ἐστι ταύτης· καὶ ὅμως ὑπὸ τῶν ἐλαφροτέρων τὸ βαρύτερον βαστάζεται, καὶ οὐ καταφέρεται, ἀλλ' ἕστηκεν ἀκίνητος ἡ γῆ. Καὶ τὸ μὲν ἄῤῥεν οὐ ταὐτόν ἐστι τῷ θήλει, καὶ

(29) Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon., αὐτῶν, alii vero, ὑμῶν, forte pro ἡμῶν. Duo mss. Novi Test. ed. Oxon. 1675 habent item ὑμῶν, cæteri et editi, ἡμῶν.

(30) Gobler et Felckm. 1 anonymus, σωζομένων.

(31) Αὐτὰ deest in Felckm. 3 anon. Paulo post Seguer. Gobl. et Felckm. 1 anon. μέν addunt post ἥλιον, alii omittunt: iidem mox μεθ' ἡμέραν habent, alii καθ' ἡμέραν.

(32) Felckm. III anonymus, διαλλάττοντα.

(33) Gobler. Felckm. 1 anon., γράψαντα. Mox ibid. Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon., παραχωροῦντι. Paulo post, ὄντα deest in Basil. et Angl.

(34) Seguer., ταῦτα.

(35) Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon., διακοσμησαμένη. Paulo post, Gobler. Felckm. 1 anon., ἐκεῖ pro δοκῇ.

Digitized by Google

ὅμως εἰς ἓν συνάγεται, καὶ μία παρ' ἀμφοτέρων ἀποτελεῖται γένεσις τοῦ ὁμοίου ζώου. Καὶ συνελόντι φάναι, τὸ ψυχρὸν τῷ θερμῷ ἐναντίον ἐστὶ, καὶ τὸ ὑγρὸν τῷ ξηρῷ μάχεται· καὶ ὅμως συνελθόντα (36) οὐ στασιάζει πρὸς ἑαυτὰ, ἀλλ' ἐξ ὁμονοίας ἓν σῶμα καὶ τὴν πάντων γένεσιν ἀποτελοῦσιν.

A militer mas non idem est ac femina, simul tamen conjunguntur, ut una similis animalis procreatio ab utroque perficiatur. Denique ut uno verbo dicam, frigus calori contrarium est, humor siccitati; at nihilominus simul juncta non inter se dissident, sed ex concordia unum corpus atque omnium rerum procreationem absolvunt.

37. Οὐκ ἂν οὖν μαχόμενα καὶ ἐναντία ὄντα τῇ φύσει ἑαυτὰ συνήγαγον, εἰ μὴ κρείττων ἦν καὶ κύριος ὁ συνδήσας αὐτὰ, ᾧ καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, ὥσπερ δοῦλα δεσπότῃ (37) ὑπακούοντα, εἶκει καὶ πείθεται· καὶ οὐκ, εἰς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἕκαστον σκοπῶν, ἀντιμάχεται πρὸς τὸ ἕτερον· ἀλλὰ τὸν συνδήσαντα Κύριον γινώσκοντα, ὁμόνοιαν ἔχουσι πρὸς ἑαυτὰ, φύσει μὲν ὄντα ἐναντία, τῇ δὲ τοῦ κυβερνῶντος βουλήσει φιλιάζοντα. Ἐπεὶ εἰ μὴ κρείττονι προστάξει ἐγεγόνει τούτων μία κρᾶσις, πῶς ἂν τὸ βαρὺ τῷ ἐλαφρῷ, ἢ τὸ ξηρὸν τῷ ὑγρῷ, ἢ τὸ περιφερὲς τῷ ὀρθῷ, ἢ τὸ πῦρ τῷ ψυχρῷ, ἢ ὅλως ἡ θάλασσα τῇ γῇ, ἢ ὁ ἥλιος τῇ σελήνῃ, ἢ τὰ ἄστρα τῷ οὐρανῷ, καὶ ὁ ἀὴρ ταῖς νεφέλαις ἐμίγη καὶ συνῆλθεν, ἀνομοίου οὔσης τῆς ἑκάστου πρὸς τὸ ἕτερον φύσεως; Ἔμελλε γὰρ καὶ μεγάλη στάσις γίγνεσθαι πρὸς αὐτὰ, τοῦ μὲν καίοντος, τοῦ δὲ ψύχοντος, καὶ τοῦ μὲν βαρέως κάτω, τοῦ δὲ κούφου ἐκ τῶν ἐναντίων ἄνω ἕλκοντος, καὶ τοῦ μὲν ἡλίου φωτίζοντος, τοῦ δὲ ἀέρος σκοτίζοντος· καὶ γὰρ καὶ τὰ ἄστρα (38) ἐστασίασαν ἂν πρὸς ἑαυτὰ, ὅτι τὰ μὲν ἀνωτέρω, τὰ δὲ κατωτέρω τὴν θέσιν ἔχει· καὶ ἡ νὺξ δὲ οὐκ ἂν παρεχώρησε τῇ ἡμέρᾳ, ἀλλὰ ἔμενεν ἂν πάντως μαχομένη πρὸς αὐτὴν καὶ στασιάζουσα. Τούτων δὲ γιγνομένων, λοιπὸν ἦν ἰδεῖν οὐκέτι κόσμον ἀλλ' ἀκοσμίαν, οὐκέτι τάξιν ἀλλ' ἀταξίαν, οὐκέτι σύστασιν ἀλλ' ἀσύστατον τὸ ὅλον (39), οὐκέτι μέτρα ἀλλ' ἀμετρίαν. Τῇ γὰρ ἑκάστου στάσει καὶ μάχῃ ἢ πάντα ἀνῃροῦντο, ἢ τὸ κρατοῦν (40) μόνον ἐφαίνετο. Καὶ τοῦτο πάλιν τὴν τοῦ παντὸς ἀκοσμίαν ἐδείκνυε. Μόνον γὰρ γενόμενον καὶ λειπόμενον τῇ τῶν ἄλλων χρείᾳ, ἀνάρμοστον τὸ ὅλον ἐποίει· ὥσπερ εἰ καὶ μόνος ποῦς, καὶ μόνη χεὶρ ἀπομείνασα, οὐκ ἂν ἔσωσεν ὁλόκληρον τὸ σῶμα (41). Ποῖος γὰρ κόσμος ἦν, εἰ μόνος ἥλιος ἔφαινεν, ἢ σελήνη μόνη περιεπόλει, ἢ νὺξ μόνη ἦν, ἢ ἡμέρα ἀεὶ ἐτύγχανε; Ποία δὲ πάλιν ἦν ἁρμονία, εἰ μόνος ἦν ὁ οὐρανὸς χωρὶς τῶν ἄστρων, ἢ τὰ ἄστρα χωρὶς τοῦ οὐρανοῦ; Τί δὲ καὶ χρήσιμον, εἰ μόνη θάλασσα ἦν, καὶ εἰ (42) μόνη γῆ χωρὶς ὑδάτων καὶ τῶν ἄλλων τῆς κτίσεως μερῶν ἔκειτο; πῶς δ' ἂν καὶ ἄνθρωπος ἐφάνη ἢ ὅλως ζῶον ἐπὶ γῆς, τῶν στοιχείων πρὸς ἑαυτὰ στασιαζόντων, καὶ ἑνὸς ὄντος τοῦ κρατοῦντος καὶ μὴ δυναμένου πρὸς τὴν τῶν σωμάτων σύστασιν ἀρκεῖν; Οὐκ ἂν γὰρ ἐκ μόνου θερμοῦ, ἢ μόνου ψυχροῦ, ἢ μόνου ὑγροῦ, ἢ ξηροῦ συν-

37. Non ergo res illæ, quæ inter se pugnant et contrariæ sunt, seipsas simul copularent, nisi aliquis superior et dominus eas colligaret, cui et ipsa elementa, tanquam servi hero, tam prompte parent, cedunt et obtemperant, ut nullum eorum propriam naturam spectans alteri adversetur : sed singula Dominum colligantem agnoscentia, concordiam erga se servent, et quantumvis contraria sint natura, B gubernantis voluntate ineant amicitiam. Cæteroquin nisi potentiore imperio simul invicem commiscerentur, quomodo gravia cum levibus, sicca cum humidis, rotunda cum rectis, ignis cum frigore, vel mare cum terra, sol cum luna, astra cum cœlo, aer cum nubibus sociari et coire possent, cum unumquodque dissimilem 29 ab alio naturam habeat? Gravissimam siquidem seditionem inter illa concitari necesse esset, alio urente, refrigerante alio, quod grave est deorsum, illo quod leve est contra sursum contendente, sole illuminante, aere obscurante. Astra similiter inter se dissiderent, quippe quorum alia superius, alia inferius posita sint. Nox quoque diei non cederet, sed profecto cum illo assidue pugnaret et certaret. C His autem ita se habentibus, jam nullus ordo sed nihil nisi confusio in mundo videretur : nihil locum suum servaret, sed omnia perturbata forent : nihil consisteret, sed cuncta essent instabilia. Nullus denique modus vel mensura rerum posset esse. Vel enim singulorum seditione et pugna omnia destruerentur, vel fortius duntaxat remaneret; quod sane non minimam mundo deformitatem afferret. Namque istud unum relictum, aliorum utilitatibus destitutum, inconcinnam rerum universitatem redderet : quemadmodum si solus pes vel sola manus superesset, non servaretur corporis integritas. Qualis enim mundus esset, si vel sol tantum appareret, vel sola luna circumferretur, aut sola nox esset, aut dies perpetuo duraret? Qualis esset harmonia, si vel cœli sine stellis vel stellæ sine cœlis essent? D Quænam vero utilitas, si mare solum esset, vel si sola terra sine aquis aliisve naturæ partibus exsisteret? Quomodo, quæso, vel homo vel ullum animal in terris nasci posset, elementis inter se dissidentibus, quorum etsi unum superaret, tamen ad corpora constituenda satis esse non posset? Nihil enim

(36) Συνελθόντα non est in Gobler. et Felckm. 1 anon. Basil. habet συνεισελθόντα.

(37) Sic Seguer. Anglic. Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii cum editis, δεσπότου.

(38) Gobler. et Felckm. 1, anon., οἱ ἀστέρες, et paulo post ἑαυτούς, et, ὅτι οἱ μὲν ἀνωτέρω, οἱ δέ, et, ἔχουσι.

(39) Τό ante ὅλον addunt Seguer. et Anglic. Alii vero ut et editi omittunt.

(40) Sic Seguer. Anglic. At Gobl. et Felck. 1 anon., κρατεῖν. Alii cum editis, κρατούμενον.

(41) Pro ὁλόκληρον τὸ σῶμα, Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. habent ἐν ἄλλῳ τὴν τοῦ σώματος δόξαν. Interpretes nostram lectionem secuti sunt. Paulo post iidem Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. μόνον pro μόνος ante ἥλιος habent.

(42) Pro καὶ εἰ, Gobler. et Felckm. 1 anon. habent ἤ.

Digitized by Google

vel ex solo calido elemento, vel ex solo frigido, vel ex solo humido aut sicco componi potuisset : sed omnia universe inordinata et incondita essent. Verum neque etiam illud quod dominari videretur, sine aliorum adminiculo posset exsistere, quippe quod nunc nonnisi hoc pacto exsistat.

A ἐστη τι τῶν ὅλων (43)· ἀλλ' ἦν ἄτακτα πάντα καὶ ἀσύνθετα καθόλου. Ἀλλ' οὐδ' ἂν αὐτὸ τὸ δοκοῦν κρατεῖν ἠδυνήθη ἂν συστῆναι χωρὶς τῆς τῶν ἄλλων ἐπικουρίας· οὕτω γὰρ καὶ νῦν συνέστηκεν.

38. Quapropter cum non confusio sed ordo sit in universo : cum nihil in eo incondite et turbide, sed omnia concinne compositeque et quam aptissime cohæreant, necesse est Dominum qui illa una congregavit, constrinxit, et conciliavit, mente et cogitatione attingamus. Nam tametsi oculis non conspicitur, ex ordine tamen et concordia rerum contrariarum, earum moderator, rector et imperator intelligi facile potest. Etenim quemadmodum si civitatem ex multis et diversis hominibus, pusillis et magnis, divitibus et pauperibus, senibus et adolescentibus, viris et mulieribus compositam, præclare administrari et regi cerneremus, illosque qui eam componunt, tametsi diversos, concordes tamen inter se esse, neque divites adversus pauperes, neque majores contra minores, aut juniores contra senes pugnare, sed omnes æqualiter pacem habere : si hæc, inquam, videremus, plane intelligeremus principis præsentiam hujus concordiæ causam esse, etiamsi eum oculis non intueremur. Enimvero ubi ordo non est sed confusio, argumento est nullum ibi moderatorem esse : at ordo, ducis et rectoris evidens signum est. Similiter cum in corpore membrorum inter se concordiam observamus, nec oculum auri adversari, nec manum cum pede dissidere, sed singula membra proprium officium absque seditione persolvere, inde concludimus necessario, **30** animam in corpore esse quæ illa regat, quamvis illam non videamus : ita ergo ex ordine et harmonia universitatis, Deum mundi gubernatorem cogitemus necesse est, eumque unum, non multos esse. Siquidem ipse dispositionis ordo, omniumque partium concors conspiratio non multos sed unum mundi ducem et moderatorem Verbum esse manifeste ostendit. Nam si plures mundo præessent, ordo ille servari non posset, sed omnia confusione et perturbatione plena essent, dum unusquisque omnia ad suum arbitrium traheret, et adversus alium pugnaret. Namque ut multos deos, nullos deos esse dicebamus : sic multos rectores, nullos rectores esse dicendum est. Cum enim alter alterius imperium everteret, nullus certe esset qui imperaret et dominaretur, nemo qui regeret et gubernaret. Ubi autem nullus rector est, illic necessario nullus ordo est, sed tantum confusio. Contra vero multorum et

38. Ἐπεὶ οὖν οὐκ ἀταξία ἀλλὰ τάξις ἐστὶν ἐν τῷ παντὶ, καὶ οὐκ ἀμετρία ἀλλὰ συμμετρία, καὶ οὐκ ἀκοσμία ἀλλὰ κόσμος καὶ κόσμου παναρμόντος σύνταξις· ἀνάγκη λογίζεσθαι καὶ λαμβάνειν ἔννοιαν τοῦ ταῦτα συναγαγόντος καὶ συσφίγξαντος, καὶ συμφωνίαν ἐργαζομένου πρὸς αὐτὰ Δεσπότου. Κἂν γὰρ μὴ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὁρᾶται, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τάξεως καὶ συμφωνίας τῶν ἐναντίων, ἐννοεῖν ἐστι τὸν τούτων ἄρχοντα καὶ κοσμήτορα καὶ βασιλέα. Ὥσπερ γὰρ πόλιν ἐκ B πολλῶν καὶ διαφόρων ἀνθρώπων συνεστῶσαν, μικρῶν καὶ μεγάλων, καὶ πλουσίων αὖ (44) καὶ πενήτων, καὶ πάλιν γερόντων καὶ νεωτέρων, καὶ ἀῤῥένων καὶ θηλέων, εἰ θεωρήσαιμεν εὐτάκτως οἰκουμένην, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ διαφόρους μὲν ὄντας, ὁμονοοῦντας δὲ πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ μήτε τοὺς πλουσίους κατὰ τῶν πενήτων, μήτε τοὺς μεγάλους κατὰ τῶν μικρῶν, μήτε τοὺς νέους κατὰ τῶν γερόντων γιγνομένους, ἀλλὰ πάντας κατὰ τὴν ἰσομοιρίαν εἰρηνεύοντας· εἰ ταῦτα βλέποιμεν, πάντως ἐννοοῦμεν (45), ὅτι ἄρχοντος παρουσία τὴν ὁμόνοιαν πρυτανεύει, κἂν μὴ ὁρῶμεν αὐτόν. Ἡ μὲν γὰρ ἀταξία ἀναρχίας ἐστὶ γνώρισμα· ἡ δὲ τάξις τὸν ἡγεμονεύοντα δείκνυσι. Καὶ γὰρ (46) καὶ τὴν ἐν τῷ σώματι τῶν μελῶν πρὸς ἑαυτὰ συμφωνίαν ὁρῶντες, ὅτι οὐ μάχεται ὁ ὀφθαλμὸς τῇ ἀκοῇ, οὐδὲ ἡ χεὶρ τῷ ποδὶ στασιάζει, ἀλλ' ἕκαστον τὴν ἰδίαν ἀποτελεῖ χρείαν ἀστασιάστως, ἐννοοῦμεν ἐκ τούτου πάντως εἶναι ψυχὴν ἐν τῷ σώματι τὴν τούτων ἡγεμονεύουσαν, κἂν μὴ βλέπωμεν αὐτὴν (47). Οὕτως ἐν τῇ τοῦ παντὸς τάξει καὶ ἁρμονίᾳ τὸν τοῦ παντὸς ἡγεμόνα νοεῖν ἀνάγκη Θεὸν, καὶ τοῦτον ἕνα καὶ οὐ πολλούς. Καὶ ἡ τάξις δὲ αὕτη τῆς διακοσμήσεως, καὶ ἡ τῶν πάντων μεθ' ὁμονοίας ἁρμονία, οὐ πολλοὺς, ἀλλ' ἕνα τὸν αὐτῆς ἄρχοντα καὶ ἡγεμόνα δείκνυσι Λόγον. Οὐκ ἂν γὰρ, εἴπερ ἦσαν πολλοὶ τῆς κτίσεως ἄρχοντες, ἐσώζετο τοιαύτη τάξις τῶν πάντων· ἀλλ' ἦν πάλιν ἄτακτα πάντα διὰ τοὺς πολλοὺς, ἕλκοντος ἑκάστου πρὸς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν τὰ (48) πάντα, καὶ μαχομένου πρὸς τὸν ἕτερον. Ὥσπερ γὰρ ἐλέγομεν τὴν πολυθεότητα ἀθεότητα εἶναι, οὕτως ἀνάγκη τὴν D πολυαρχίαν ἀναρχίαν εἶναι. Ἑκάστου γὰρ τὴν τοῦ ἑτέρου ἀρχὴν ἀναιροῦντος, οὐδεὶς ἐφαίνετο λοιπὸν ὁ ἄρχων, ἀλλ' ἦν ἀναρχία παρὰ πᾶσιν. Ἔνθα δὲ μὴ ἔστιν ἄρχων, ἐκεῖ πάντως ἀταξία γίνεται. Καὶ ἐμπαλιν ἡ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων μία τάξις καὶ ὁμόνοια ἕνα καὶ τὸν ἄρχοντα δείκνυσι. Καθάπερ γὰρ (49)

(43) Sic Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anonymus. Alii cum editis, ἄλλων.

(44) Seguer. solus hic addit αὖ. Paulo post Gobler. et Felckm. 1 anon. post ἀῤῥένων, τε addunt. Ibid. Seguer. Gobler. et Felck. 1 anon. θηλειῶν habent; cujus penultimam Gobler. et Felckm. 1 anon. acuunt.

(45) Forte ἐνεοοῦμεν vel ἐνοοῦμεν.

(46) Seguer. solus post γὰρ, καὶ iterum addit. Idem et Goblerianus, ac Felckmanni 1 an. post μελῶν, πρὸς ἑαυτὰ addunt : alii cum editis omittunt.

(47) Hæc verba, ἐν τῷ σώματι τὴν τούτων ἡγεμονεύουσαν, κἂν μὴ βλέπωμεν αὐτήν, desunt in Felckm. 3 anon. Ibid. Gobler. et Felckm. 1 anon. βλέπομεν habent.

(48) Τὰ deest in Basiliensi.

(49) Γὰρ hic addunt Seg. Gobl. et Felck. 1 anon. Alii cum editis omittunt. Ibid. Felckm. 3 anon., ἀκούων pro ἀκούει.

Digitized by Google

εἴ τις πόρρωθεν ἀκούει λύρας ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων νευρῶν (50) συγκειμένης, καὶ θαυμάζοι τούτων τὴν ἁρμονίαν τῆς συμφωνίας, ὅτι μὴ μόνη (51) ἡ βαρεῖα τὸν ἦχον ἀποτελεῖ, μηδὲ μόνη ἡ ὀξεῖα, μηδὲ μόνη ἡ μέση, ἀλλὰ πᾶσαι κατὰ τὴν ἴσην ἀντίστασιν ἀλλήλαις συνηχοῦσι· καὶ πάντως ἐκ τούτων ἐννοεῖ οὐχ ἑαυτὴν κινεῖν τὴν λύραν, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ πολλῶν αὐτὴν τύπτεσθαι· ἕνα δὲ εἶναι μουσικὸν, τὸν ἑκάστης νευρᾶς ἦχον πρὸς τὴν ἐναρμόνιον συμφωνίαν κεράσαντα τῇ ἐπιστήμῃ, κἂν μὴ τοῦτον βλέπῃ· οὕτω παναρμονίου οὔσης τῆς τάξεως ἐν τῷ κόσμῳ παντὶ, καὶ μήτε τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, μήτε τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω στασιαζόντων, ἀλλὰ μιᾶς τῶν πάντων ἀποτελουμένης τάξεως, ἕνα καὶ μὴ πολλοὺς νοεῖν ἀκόλουθόν ἐστι τὸν ἄρχοντα καὶ βασιλέα τῆς (52) πάσης κτίσεως, τὸν τῷ ἑαυτοῦ φωτὶ τὰ πάντα καταλάμποντα καὶ κινοῦντα.

A diversorum unus ordo et consensus, unius rectoris certum indicium est. Quemadmodum enim si quis lyram ex multis et variis chordis compositam procul audierit, quarum concentum et harmoniam admiretur, quod scilicet non sola gravis, nec sola acuta aut sola media sonum efficiat, sed omnes pari velut contentione inter se consonent: ex his plane intelligit lyram non quidem a seipsa moveri, neque a multis pulsari, sed unum esse musicum qui singularum chordarum sonum ad concordem et perfectum concentum sua arte accommodet, quamvis illum minime videat. Ita cum in universo mundo quam aptissimus sit ordo, neque superiora adversus inferiora, vel inferiora adversus superiora dissideant, sed unum ordinem omnia efficiant, consequens sane B fuerit ut non multos sed unum totius universi imperatorem et moderatorem, qui omnia suo lumine collustret et moveat, esse intelligamus.

39. Οὐδὲ γὰρ πολλοὺς εἶναι δεῖ νομίζειν τοὺς τῆς κτίσεως ἄρχοντας καὶ ποιητὰς, ἀλλὰ πρὸς εὐσέβειαν ἀκριβῆ καὶ ἀλήθειαν ἕνα τὸν ταύτης δημιουργὸν πιστεύειν προσήκει· καὶ τοῦτο τῆς κτίσεως αὐτῆς ἐμφανῶς δεικνυούσης. Γνώρισμα γὰρ ἀσφαλὲς τοῦ ἕνα τὸν ποιητὴν εἶναι τοῦ παντός ἐστι τοῦτο, τὸ μὴ πολλοὺς ἀλλ' ἕνα εἶναι τὸν κόσμον. Ἔδει γὰρ, εἴπερ ἦσαν πολλοὶ θεοὶ, πολλοὺς εἶναι καὶ διαφόρους τοὺς κόσμους. Οὔτε γὰρ ἔπρεπε τοὺς πολλοὺς ἕνα κόσμον κατασκευάζειν, οὔτε τὸν ἕνα ὑπὸ πολλῶν ποιεῖσθαι διὰ τὰ ἐκ τούτων δεικνύμενα ἄτοπα. Πρῶτον μὲν ὅτι, εἰ ὑπὸ πολλῶν ὁ εἷς ἐγεγόνει κόσμος, ἀσθένεια τῶν ποιησάντων ἦν· ὅτι ἐκ πολλῶν ἓν ἔργον ἀπετελέσθη· καὶ ἐκ τούτου γνώρισμα οὐ τὸ τοχὸν ἦν τῆς ἀτελοῦς ἑκάστου πρὸς τὸ ποιεῖν ἐπιστήμης. Εἰ γὰρ ἤρκει εἷς, οὐκ ἂν οἱ πολλοὶ τὴν ἀλλήλων ἀνεπλήρουν ἔλλειψιν. Ἐν Θεῷ δὲ λέγειν εἶναί τι ἐλλειπὲς οὐ μόνον ἀσεβὲς, ἀλλὰ καὶ πέρα τῶν ἀθεμίτων ἐστί. Καὶ γὰρ καὶ τεχνίτην ἐν ἀνθρώποις οὐκ ἂν τις εἴποι τέλειον, ἀλλὰ ἀσθενῆ, εἰ μὴ μόνος, ἀλλὰ μετὰ πολλῶν ἓν ἀποτελοίη τὸ (53) ἔργον. Εἰ δὲ ἕκαστος μὲν ἠδύνατο τὸ ὅλον ἀποτελέσαι, οἱ πάντες δὲ εἰργάσαντο διὰ τὴν τοῦ γιγνομένου (54) κοινωνίαν· γελοῖον μὲν ἂν εἴη τὸ τοιοῦτον, εἰ (55) διὰ δόξαν ἕκαστος εἰργάσατο· ἵνα μὴ ὡς ἀδύνατος ὑπονοηθῇ. Κενοδοξίαν δὲ πάλιν ἐν θεοῖς λέγειν τῶν ἀτοπωτάτων ἐστίν. Ἔπειτα, εἰ ἕκαστος ἱκανὸς (56) ἦν πρὸς τὴν τοῦ ὅλου δημιουργίαν, τίς ἡ χρεία τῶν πολλῶν, ἑνὸς αὐτάρκους γιγνομένου πρὸς τὸ πᾶν; ἄλλως τε ἀσεβὲς καὶ ἄτοπον ἂν φανείη, εἰ τὸ μὲν ποίημα ἓν τυγχάνει, οἱ δὲ ποιήσαντες διάφοροι καὶ πολλοὶ, λόγου ὄντος φυσικοῦ τὸ ἓν καὶ τέλειον τῶν διαφόρων κρεῖττον εἶναι. Καὶ τοῦτο δὲ ἰστέον, ὅτι, εἰ ὑπὸ πολλῶν ὁ κόσμος ἐγεγόνει, διαφό-

39. Nec enim putandum est multos esse naturæ rectores et effectores: sed unum illius opificem credere, germanæ pietatis et veritatis est, idque vel ipsa natura aperte declarat. Siquidem firmissimum illud argumentum est unum universi esse auctorem, quod scilicet non multi sed unus sit mundus. Nam si multi essent dii, multos et diversos mundos esse oporteret. Neque enim decet vel multos unum mundum construere, vel unum a multis ædificari: hinc enim non pauca absurda sequerentur. Primum si unus mundus a multis factus esset, id auctorum imbecillitatem argueret, utpote cum a multis unum C opus fuisset confectum: nec leve profecto id esset signum imperfectæ singulorum ad faciendum scientiæ. Enimvero si unus sufficiebat, non multi mutuam inopiam explerent. Atqui in Deo aliquid deesse, non solum dictu impium est, sed omne nefas superat. Quippe nec etiam inter homines perfectum artificem sed imbecillem appellaverimus, qui non solus sed cum multis unum opus absolverit. Quod si singulos mundum universum condere potuisse, sed omnes propter operis communitatem, mutuam operam contulisse dicatur: illud sane perridiculum fuerit, si gloriæ comparandæ causa singuli laboraverint, ne **31** scilicet quis eorum impotens et infirmus haberetur. Inanem enim et vanam gloriam diis ascribere nonnisi perabsurdum videri potest. Deinde, D si singuli ad universi creationem idonei erant, quid multis opus fuit, cum unus ad omnia sufficeret? quod quidem præcipue impium et absurdum videbitur, si opus unum fuerit, auctores autem varii et multi; quippe cum ratio naturalis doceat unum et perfectum diversis multum præstare. Id etiam silendum

(50) Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon., χορδῶν.

(51) Sic Seguer. Alii cum editis μόνον. Paulo post pro μηδὲ μόνη, in Gobler. et Felckm. 1 anon. legitur tantum ἡ.

(52) Τῆς abest a Basil. Ibid. τά ante πάντα habent Seguer. Angl. Gobl. et Felckm. 1 anon. Alii cum editis omittunt.

(53) Τό ante ἔργον habent Seguer. Anglic. Gobler. et Felck. 1 anon. Sed alii et editi omittunt.

(54) Gobler. Felckm. 1 anon. et Anglic., γενομένου.

(55) Particulam δέ editi hic habebant, quæ abest a Seguer. Gobler. Anglic. Basil. Felckm. 1 et 2 anon. nec eam legit Omnibonus. In aliis mss. legitur, eamque exprimunt Ambros. Camald. et Nannius. Sed omitti debere ex sensu patet.

(56) Felckm. 3 anon., δυνατός. Paulo post Seguer. αὐτάρκως pro αὐτάρκους habet.

Digitized by Google

non est, si a multis factus est mundus, diversos et sibi ipsi dissimiles motus habuisse. Nam fieri non potuit quin ad singulos auctores respiciens varios motus habuerit. In illa autem varietate, ut supra dictum est, nullum rursus ordo in mundo servari posset, sed confusa et perturbata omnia forent. Nam nec navis a multis gubernata recto cursu ferri potest, nisi ejus clavum unus gubernator tenuerit : nec lyra a multis pulsata perfectum concentum efficiet, nisi musicus unus eam percusserit. Quare cum una sit creata natura, et mundus unus ac unus illius ordo : unum quoque ejus rectorem et opificem Dominum esse intelligendum est. Siquidem ea etiam de causa ipse opifex universum mundum unum fecit, ut ne multis constructis multi quoque opifices putarentur, sed ut opere uno exsistente, unus quoque ejus auctor esse crederetur. Nec tamen quia unus est effector, unus quoque est mundus. Nam alios etiam mundos Deus fabricari poterat. Sed quia unus est mundus qui creatus est, ejus quoque fabricatorem unum esse credere necesse est.

40. Verum quisnam tandem ille est? Id enim in primis declarare et dicere operæ pretium fuerit, ne quis hujus ignoratione seductus, alium esse suspicetur, et in eamdem denuo impietatem, quam supra reprehendimus, delabatur. Arbitror autem neminem hac de re jam ambigere. Etenim si quos poetæ deos esse dicunt, non esse deos nostra oratione probavimus, ostendimusque illos errare qui rem creatam deum faciunt, et universim gentium idololatriam, summam impietatem esse convicimus : diis illis sublatis, necesse est omnino apud nos tantum piam esse religionem, illumque quem colimus et prædicamus, solum verum Deum esse, qui idem et rerum creatarum dominus et totius naturæ opifex sit. Quis ergo alius ille fuerit quam sanctissimus et rebus omnibus creatis longe excellentior Christi Pater, qui tanquam optimus gubernator propria sapientia et proprio Verbo, Domino nostro et servatore Christo, omnia ubique salutariter gubernat, dispensat et facit, prout rectum esse viderit? Rectum est autem illa esse ut facta sunt et fieri conspicimus, quoniam id ita ipse vult, quod sane nemo negaverit. Nam si rerum creatarum motus absque ratione fieret, temereque mundus volveretur, jure merito nulla fides dictis esset adhibenda. Sed si ratione, sapientia et scientia conditus atque omni ornatu instructus est, necesse est hujus auctorem et exornatorem non alium esse quam Verbum seu Rationem Dei. Ratio-

A

B

C

D

ρους (57) εἶχε καὶ τὰς κινήσεις καὶ ἀνομοίους ἑαυτῷ. Πρὸς ἕκαστον γὰρ τῶν ποιησάντων ἀποβλέπων, διαφόρους εἶχε καὶ τὰς κινήσεις. (58) Ἐν δὲ τῇ διαφορᾷ, καθάπερ εἴρηται πρότερον, πάλιν ἦν ἀκοσμία καὶ τοῦ παντὸς ἀταξία· ἐπειδὴ οὐδὲ ναῦς ὑπὸ πολλῶν κυβερνωμένη κατ' ὀρθὸν πλευσεῖται, εἰ μὴ εἷς ταύτης τοὺς οἴακας κρατοίη κυβερνήτης· οὐδὲ λύρα ὑπὸ πολλῶν κρουομένη σύμφωνον ἀποτελέσει τὸν ἦχον, εἰ μὴ εἷς ὁ ταύτην πλήττων εἴη τεχνίτης. Θὐκοῦν μιᾶς οὔσης τῆς κτίσεως, καὶ ἑνὸς ὄντος κόσμου, καὶ μιᾶς τῆς τούτου τάξεως, ἕνα δεῖ νοεῖν (59) καὶ τὸν ταύτης βασιλέα καὶ δημιουργὸν Κύριον. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ δημιουργὸς ἕνα τὸν σύμπαντα κόσμον πεποίηκεν, ἵνα μὴ τῇ τῶν πολλῶν συστάσει πολλοὶ καὶ οἱ δημιουργοὶ νομίζοιντο, ἀλλ' ἑνὸς ὄντος τοῦ ποιήματος, εἷς καὶ ὁ τούτου ποιητὴς πιστεύηται. Καὶ οὐχ ὅτι εἷς ἐστιν ὁ δημιουργὸς, διὰ τοῦτο καὶ εἷς ἐστιν ὁ κόσμος· ἠδύνατο γὰρ καὶ ἄλλους κόσμους ποιῆσαι ὁ Θεός. Ἀλλ' ὅτι εἷς ἐστιν ὁ κόσμος ὁ γενόμενος, ἀνάγκη καὶ τὸν τούτου δημιουργὸν ἕνα πιστεύειν εἶναι.

40. Τίς οὖν (60) ἂν εἴη οὗτος; Καὶ τοῦτο γὰρ ἀναγκαῖον μάλιστα δηλῶσαι καὶ λέγειν, ἵνα μὴ, τῇ περὶ τοῦτον (61) ἀγνοίᾳ πλανηθείς τις, ἕτερον ὑπολάβῃ, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν πάλιν τοῖς πρότερον ἀθεότητα ἐμπέσῃ. Νομίζω δὲ μηδένα περὶ τούτου τὴν διάνοιαν ἀμφίβολον ἔχειν. Εἰ γὰρ δὴ τοὺς παρὰ ποιηταῖς λεγομένους θεοὺς οὐκ εἶναι θεοὺς ὁ λόγος ἔδειξε, καὶ τοὺς τὴν κτίσιν θεοποιοῦντας ἤλεγξε πλανωμένους, καὶ καθόλου τὴν τῶν ἐθνῶν εἰδωλολατρείαν ἀθεότητα καὶ ἀσέβειαν οὖσαν ἀπέδειξεν· ἀνάγκη πᾶσα τούτων ἀναιρουμένων, λοιπὸν παρ' ἡμῖν εἶναι τὴν εὐσεβῆ θρησκείαν, καὶ τὸν παρ' ἡμῶν προσκυνούμενον, καὶ κηρυττόμενον τοῦτον μόνον εἶναι Θεὸν ἀληθῆ, τὸν καὶ (62) τῆς κτίσεως Κύριον καὶ πάσης ὑποστάσεως δημιουργόν. Τίς δὴ οὖν ἐστιν οὗτος, ἀλλ' ἢ ὁ πανάγιος καὶ ὑπερεπέκεινα (63) πάσης γενητῆς οὐσίας, ὁ τοῦ Χριστοῦ Πατὴρ, ὅστις, καθάπερ ἄριστος κυβερνήτης, τῇ ἰδίᾳ σοφίᾳ καὶ τῷ ἰδίῳ Λόγῳ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ Σωτῆρι Χριστῷ (64), τὰ πανταχοῦ διακυβερνᾷ σωτηρίως καὶ διακοσμεῖ, καὶ ποιεῖ, ὡς ἂν αὐτῷ καλῶς ἔχειν δοκῇ; Ἔχει δὲ καλῶς, ὡς γέγονε καὶ ὁρῶμεν γιγνόμενα, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο βούλεται· καὶ τοῦτο οὐκ ἄν τις ἀπιστήσειεν. Εἰ μὲν γὰρ ἄλογος ἦν ἡ τῆς κτίσεως κίνησις, καὶ ἁπλῶς ἐφέρετο τὸ πᾶν· καλῶς ἄν τις καὶ τοῖς λεγομένοις ἠπίστησεν· εἰ δὲ λόγῳ καὶ σοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ συνέστηκε, καὶ παντὶ κόσμῳ διακεκόσμηται· ἀνάγκη τὸν ἐπικείμενον καὶ διακοσμήσαντα, τοῦτον οὐκ ἄλλον τινὰ ἢ Λόγον εἶναι

(57) Seguer., ἀδιαφόρους.

(58) Hic Gobler. et Felckm. 1 anon. iterum addunt καὶ ἀνομοίους ἑαυτῷ. Iidem paulo post ἐπεί pro ἐπειδή.

(59) Seguer. hic addit εἶναι. Ibid., post δημιουργόν, Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. addunt Κύριον, alii vero cum editione Commel. omittunt.

(60) Οὖν deest in Seguer. Ibid. Felckm. 3 anon., οὗτος ὁ τοιοῦτος.

(61) Sic Seguer. At Basil., τούτου Alii cum editis, τούτων.

(62) Καί deest in Fe .km. 3 anon.

(63) Seguer. Anglic. et Felckm. 3 anon., ὑπερέκεινα. Ibid. Seguer. Basil. et Anglic., γενητῆς. Alii et editi, γεννητῆς.

(64) Sic Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii cum editis, ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ. Ibid. pro τά, quod habent Seguer. Basil. Gobler. et Felckm. 1 anon., alii cum editione Commel. habent τῷ, mendose. Item ibid. Seguer. Gobler. et Felck. 1 et 2 anon., διακυβερνᾷ, alii cum editis κυβερνᾷ. Paulo post pro δοκῇ, Goblerian. et Felckm. 1 et 2 anon. δοκεῖ habent.

Digitized by Google

τοῦ Θεοῦ. Λόγον δέ φημι οὐ τὸν ἐν ἑκάστῳ τῶν γενομένων (65) συμπεπλεγμένον καὶ συμπεφυκότα, ὃν δὴ καὶ σπερματικόν τινες εἰώθασι καλεῖν, ἄψυχον ὄντα καὶ μηδὲν λογιζόμενον μήτε νοοῦντα, ἀλλὰ τῇ ἔξωθεν τέχνῃ μόνον ἐνεργοῦντα κατὰ τὴν τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτὸν ἐπιστήμην· οὐδὲ οἷον ἔχει τὸ λογικὸν γένος λόγον τὸν ἐκ συλλαβῶν συγκείμενον, καὶ ἐν ἀέρι σημαινόμενον· ἀλλὰ τὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων ζῶντα καὶ ἐνεργῆ Θεὸν αὐτολόγον (66) λέγω, ὃς ἄλλος μὲν ἔστι τῶν γενητῶν καὶ πάσης τῆς κτίσεως, ἴδιος δὲ καὶ μόνος τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς ὑπάρχει Λόγος, ὃς τόδε τὸ πᾶν διεκόσμησε καὶ φωτίζει τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ. Ἀγαθοῦ γὰρ (67) Πατρὸς ἀγαθὸς Λόγος ὑπάρχων, αὐτὸς τὴν τῶν πάντων διεκόσμησε διάταξιν, τὰ μὲν ἐναντία τοῖς ἐναντίοις συνάπτων, ἐκ τούτων δὲ μίαν διακοσμῶν ἁρμονίαν. Οὗτος, Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία ὤν, οὐρανὸν μὲν περιστρέφει, γῆν δὲ ἀναρτήσας (68), καὶ ἐπὶ μηδενὸς κειμένην τῷ ἰδίῳ νεύματι ἥδρασε. Τούτῳ φωτιζόμενος ἥλιος τὴν οἰκουμένην καταυγάζει, καὶ σελήνη μεμετρημένον ἔχει τὸ φῶς. Διὰ τοῦτον (69) καὶ τὸ ὕδωρ ἐπὶ νεφελῶν κρεμᾶται, καὶ ὑετοὶ τὴν γῆν ἐπικλύζουσι, καὶ ἡ μὲν θάλασσα περιορίζεται, ἡ δὲ γῆ παντοίοις φυτοῖς καὶ (70) κομᾷ καὶ χλοηφορεῖ. Καὶ εἴ τις ἄπιστος ζητοίη περὶ τῶν λεγομένων, εἰ ὅλως ἐστὶ Λόγος Θεοῦ, μαίνοιτο μὲν ὁ τοιοῦτος ἀμφιβάλλων περὶ Λόγου Θεοῦ· ἔχει δὲ ὅμως ἐκ τῶν ὁρωμένων τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι πάντα Λόγῳ Θεοῦ καὶ Σοφίᾳ (71) συνέστηκε, καὶ οὐκ ἂν ἥδράσθη τι τῶν γενομένων, εἰ μὴ Λόγῳ ἐγεγόνει καὶ Λόγῳ τῷ θείῳ, καθάπερ ἐλέχθη.

41. Λόγος δὲ ὢν, οὐ κατὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὁμοιότητα, ὥσπερ εἶπον, ἐστὶ συγκείμενος ἐκ συλλαβῶν· ἀλλὰ τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς εἰκών ἐστιν ἀπαράλλακτος. Ἄνθρωποι μὲν γὰρ ἐκ μερῶν συγκείμενοι, καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γενόμενοι, συγκείμενον ἔχουσι καὶ διαλυόμενον τὸν (72) ἑαυτῶν λόγον· ὁ δὲ Θεὸς ὢν ἐστι, καὶ οὐ σύνθετος· διὸ καὶ ὁ τούτου Λόγος ὢν ἐστι, καὶ οὐ σύνθετος· ἀλλ' εἷς καὶ μονογενὴς Θεός, ὁ καὶ ἐκ Πατρὸς οἷα πηγῆς ἀγαθῆς ἀγαθὸς προελθών, τὰ πάντα διακοσμεῖ καὶ συνέχει. Ἡ δὲ αἰτία, δι' ἣν ὁ Λόγος (73), ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τοῖς γενομένοις ἐπιβέβηκεν, ἐστὶν ἀληθῶς θαυμαστὴ καὶ γνωρίζουσα, ὅτι οὐκ ἄλλως ἔπρεπεν, ἢ οὕτω γενέσθαι ὥσπερ καὶ ἔστι. Τῶν μὲν γὰρ γενητῶν (74) ἡ φύσις, ἅτε δὴ ἐξ οὐκ ὄντων ὑποστᾶσα, ῥευστή τις καὶ ἀσθενὴς καὶ θνητὴ καθ' ἑαυτὴν συγκρινομένη τυγχάνει· ὁ δὲ τῶν ὅλων Θεὸς ἀγαθὸς καὶ ὑπέρκαλος τὴν φύσιν ἐστί. Διὸ καὶ φιλάνθρωπός ἐστιν. Ἀγαθῷ γὰρ περὶ οὐδενὸς ἂν γένοιτο φθόνος· ὅθεν οὐδὲ τὸ εἶναί τινι φθονεῖ, ἀλλὰ

(65) Gobl. et Felck. 1 an., γινομένων. Felck. 3 anon., γελομένων.

(66) Gobler. et Felck. 1 an., αὐτολόγου. Felckm. 3 anon., αὐτὸν Λόγον. Mox ibid. Basil. et Angl., γενητῶν. Alii et editi γεννητῶν. Τῆς seq. abest a Gobl. et Felckm. 1 anon.

(67) Γάρ abest a Gobl. et Felck. 1 an. Paulo post Felck. 3 an. τάξιν habet : alii cum editis, διάταξιν.

(68) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἀναρτίσας.

(69) Seg. Gobl. et Felck. 1 an., τοῦτο. Iidem mox, κρεμᾶται.

nem autem intelligo, non quæ in singulis rebus creatis implicita, insita atque innata est, quam etiam nonnulli seminalem vocare solent, quæ quidem inanimata est, nec cogitandi vel intelligendi vi est prædita, sed externa tantum arte pro inserentis scientia agit. Neque etiam Verbum intelligo, quale est hominum quod nempe ex syllabis constat, et in aere exprimitur : sed ipsius boni et Dei rerum universarum viventem et efficacem Deum dico qui per se est Verbum, qui idem ab omnibus creatis diversus est, propriumque et solum boni Patris est Verbum, cujus providentia totus hic mundus, quem et condidit, illuminatur. Ipse enim qui boni Patris bonum Verbum est, rerum omnium ordinem disposuit, contraria cum contrariis conjunxit, unumque concentum ex his composuit. Idem ipse qui Dei virtus et sapientia est, cœlum volvit, terramque suspensam ac nulla re innixam, proprio nutu fundavit et firmavit. Ab illo sol collucens universum orbem illustrat, et luna lumen dimensum habet. Ejus numine aqua in nubibus suspenditur, pluviæ terram irrigant, mare limitibus circumscribitur, terra variis plantis frondescit et viret. Denique si quis infidelis ea quæ diximus in quæstionem vocare voluerit, an omnino sit Verbum seu Ratio Dei, is certe sana mente non esse censendus sit, qui de Dei Verbo seu Ratione audeat dubitare. Verumtamen ex his rebus, quæ aspectabiles sunt, discere ei licet omnia Verbo et Sapientia Dei facta fuisse, nec rem ullam consistere potuisse, nisi Verbo et quidem Verbo divino, ut dictum est, fuisset facta.

41. Hoc autem Verbum, non ut hominum verbum, quemadmodum dixi, ex syllabis constat, sed sui ipsius Patris quam simillima est imago. Homines enim quia ex partibus compositi et ex nihilo sunt creati, compositum quoque et dissipabile verbum habent. Deus autem quia vere est, nec compositus est, ejus quoque Verbum vere est, neque compositum est, sed unus et unigenitus Deus est, qui ex Patre velut ex bono fonte bonus procedens, omnia ornat, disponit et continet. Causa porro cur verbum, Verbum, inquam, Dei ad res creatas venerit, admirabilis sane est, eaque clare ostendit res non aliter, quam uti nunc sunt, fieri decuisse. Nempe rerum creatarum natura, utpote ex nihilo facta, fluxa, infirma et mortalis per se est : at universorum Deus natura bonus, imo optimus est, ac proinde benignus et humanus. Bonus enim nemini ullam rem invidet. Quapropter neque etiam ulli quod sit invidet, sed contra, omnes vult esse ut humani-

(70) Particula καί, quæ in Seguer. Gobl. et Felckm. 1 an. nulla est, in aliis et editis hic legitur.

(71) Seguer., Λόγῳ καὶ Θεοῦ Σοφίᾳ. Paulo post pro γενομένων, Anglic. Gobler. et Felckm. 1 anon., γινομένων. Felckm. 3 anon., λεγομένων.

(72) Sic Seguer. At alii cum editis, τῶν.

(73) Felckm. 2 et 3 anon., ὅλος pro ὁ Λόγος.

(74) Sic Seguer. Basil. Anglic. Gobler. et Felckm. 1 anon. At Felckm. 3 anon., γεννητῶν. Editio Commel., γενητῶν. Ibid. ἐστιν abest a Gobler. et Felckm. 1 anon. post γενητῶν. In aliis vero et editis legitur.

Digitized by Google

tatem exercere possit. Hinc ergo cum res omnes A creatas pro sua conditione fluxas videret esse et dissolubiles, ne id accideret, iterumque in nihilum rediret mundus, ille qui suo et æterno Verbo omnia fecit, et rebus creatis naturam dedit, eas suapte natura ferri et agitari sinere noluit, ne forte in nihilum reverterentur : sed ut bonus suo Verbo, quod ipsum quoque Deus est, universam naturam gubernat, et sustentat, ut Verbi ductu providentiaque et administratione illuminata, firma consistere et manere possit, quippe quæ Verbi Patris, quod vere est, fiat ipsa particeps, et ab eo ut sit adjuvetur, ne scilicet esse desinat, quod utique fieret, **33** nisi a Verbo conservaretur, quod ipsum *est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ* [21] : quoniam per ipsum et in ipso consistunt omnia cum ea quæ B videntur, tum quæ non videntur, idemque est caput Ecclesiæ, ut in sanctis litteris veritatis ministri docent [22].

πάντας εἶναι βούλεται, ἵνα καὶ φιλανθρωπεύεσθαι δύνηται. Ὁρῶν οὖν τὴν γενητὴν πᾶσαν φύσιν, ὅσον κατὰ τοὺς ἰδίους αὐτῆς λόγους, ῥευστὴν οὖσαν καὶ διαλυομένην· ἵνα μὴ τοῦτο πάθῃ, καὶ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι ἀναλυθῇ τὸ ὅλον, τούτου ἕνεκεν τῷ ἑαυτοῦ καὶ ἀϊδίῳ Λόγῳ ποιήσας τὰ πάντα, καὶ οὐσιώσας τὴν κτίσιν, οὐκ ἀφῆκεν αὐτὴν τῇ ἑαυτῆς φύσει φέρεσθαι καὶ χειμάζεσθαι, ἵνα μὴ κινδυνεύσῃ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι· ἀλλ' ὡς ἀγαθὸς (75) τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ καὶ αὐτῷ ὄντι Θεῷ τὴν σύμπασαν διακυβερνᾷ καὶ καθίστησιν, ἵνα, τῇ τοῦ Λόγου ἡγεμονίᾳ καὶ προνοίᾳ καὶ διακοσμήσει φωτιζομένη ἡ κτίσις, βεβαίως διαμένειν δυνηθῇ, ἅτε δὴ τοῦ ὄντως ὄντος ἐκ Πατρὸς Λόγου μεταλαμβάνουσα καὶ βοηθουμένη δι' αὐτοῦ εἰς τὸ εἶναι· μὴ ἄρα πάθῃ ὅπερ (76) ἂν ἔπαθεν, εἰ μὴ ὁ Λόγος αὐτὴν ἐτήρει, λέγω δὴ τὸ μὴ εἶναι, *ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως* · ὅτι δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ συνέστηκε τὰ πάντα τά τε ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς (77) τῆς ἀληθείας διάκονοι διδάσκουσιν ἐν ἁγίοις γράμμασιν.

42. Hoc ergo omnipotens et sanctissimum Patris Verbum res universas pervadens, ac suas vires ubique explicans, omniaque visibilia et invisibilia illuminans, ea in seipso continet et constringit, ita ut nihil sua potentia vacuum relinquat, sed omnibus et per omnia, singulisque speciatim, et generatim cunctis simul vitam impertiatur et conservet. Hinc naturæ corporeæ principia, quæ sunt calidum et frigidum, humidum et siccum elementum, simul C commiscet, nec inter se dissidere sinit, sed unam et consonam harmoniam cogit efficere. Per ipsum ejusque virtutem neque ignis cum frigore pugnat, neque humidum elementum cum sicco : sed res illæ, quæ per seipsas sunt contrariæ, quasi amicæ et cognatæ, una coeundo, rebus aspectabilibus vitam tribuunt, et corporibus causæ sunt exsistendi. Huic eidem Deo Verbo obtemperantes res terrenæ vitam habent, et cœlestes consistunt. Ejusdem imperio mare universum magnusque oceanus propriis terminis suos motus coercet, et terra tota herbis diversisque plantis, ut jam dixi, exornatur. Denique ut non in re manifesta singulis recensendis insistam, nihil est rerum omnium quæ sunt et fiunt, quod non in ipso et per ipsum factum sit et consistat, uti D etiam vir theologus his verbis docet : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [23]. Quemadmodum enim musicus lyra ad concentum accommodata, gravibusque cum

42. Αὐτὸς γοῦν ὁ παντοδύναμος καὶ παντέλειος ἅγιος ὁ τοῦ Πατρὸς Λόγος, ἐπιβὰς τοῖς πᾶσι καὶ πανταχοῦ τὰς ἑαυτοῦ δυνάμεις ἐφαπλώσας, καὶ φωτίσας, τά τε φαινόμενα καὶ τὰ ἀόρατα πάντα, εἰς ἑαυτὸν συνέχει καὶ συσφίγγει, μηδὲν ἔρημον τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως ἀπολελοιπώς, ἀλλὰ πάντα καὶ διὰ πάντων, καὶ ἕκαστον ἰδίᾳ, καὶ ἀθρόως ὁμοῦ τὰ ὅλα ζωοποιῶν καὶ διαφυλάττων· τάς τε ἀρχὰς πάσης αἰσθητῆς οὐσίας, αἵπερ εἰσὶ θερμὴ καὶ ψυχρὰ καὶ ὑγρὰ καὶ ξηρὰ εἰς ἓν συγκεραννύων, ποιεῖ μὴ ἀντιστατεῖν, ἀλλὰ μίαν καὶ σύμφωνον ἀποτελεῖν ἁρμονίαν. Δι' αὐτὸν καὶ τὴν αὐτοῦ δύναμιν οὔτε τὸ πῦρ τῷ ψυχρῷ μάχεται, οὔτε τὸ ὑγρὸν τῷ ξηρῷ· ἀλλ' ὡς φίλα καὶ ἀδελφὰ τὰ (78) καθ' ἑαυτὰ ὄντα ἐναντία, συνελθόντα ὁμοῦ, τά τε φαινόμενα ζωογονοῦσι, καὶ τοῦ εἶναι τοῖς σώμασιν ἀρχαὶ γίνονται (79). Τούτῳ τῷ Θεῷ Λόγῳ πειθόμενα τὰ μὲν ἐπὶ γῆς ζωογονεῖται, τὰ δὲ ἐν τοῖς οὐρανοῖς συνίσταται. Καὶ διὰ τοῦτον θάλαττα μὲν πᾶσα καὶ ὁ μέγας ὠκεανὸς ὅροις τοῖς ἰδίοις ἔχουσι τὴν ἑαυτῶν κίνησιν· ἡ δὲ ξηρὰ πᾶσα χλοηφορεῖ καὶ κομᾷ παντοίοις καὶ διαφόροις φυτοῖς, ὡς προείρηται. Καὶ ἵνα μὴ τὸ καθέκαστον ἐπὶ φανεροῖς ὀνομάζων ἐνδιατρίβω, οὐδέν ἐστι τῶν ὄντων καὶ γινομένων, ὃ μὴ ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ γέγονε καὶ ἕστηκεν, ἧς (80) φησι καὶ ὁ θεολόγος ἀνήρ· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν* (81). Οἷον γὰρ εἴ τις, λύραν μουσικὸς ἁρμοσάμενος καλὰ τὰ θαυμαστὰ τοῖς ὀξέσι,

[21] Coloss. I, 15. [22] ibid. 16-18. [23] Joan. I, 1, 3.

(75) Pro ὡς ἀγαθός, Felck. 2 an. habet ὡς ἐξ ἀρχῆς τῷ αὐτοῦ Λόγῳ. Et mox, σύμπασαν διακοσμήσας κτίσιν καθίστησιν. Et pro διακοσμήσει seq. idem habet διακυβερνήσει. Id. paulo post pro ἅτε δή habet οὕτω καί, et pro βοηθουμένη, παρηγμένη.

(76) Ἂν abest a Felck. 3 an. Paulo post Seguer. ante εἰκών addit γάρ.

(77) Pro ὡς Seguer. Basil. Gobler. et Felckm. 1, 2 et 3 anon. οἱ habent : Anglic., ἡ, et in marg. *forte* ἦν. Interpretes ὡς legerunt. Ibid. pro ἀληθείας Felckm. 3 anon., Ἐκκλησίας.

(78) Τά Seguer. habet : alii cum editis omittunt. Idem paulo post et Gobler. ac Felck. 1 anon. ζωογονοῦσι habent ; alii cum editis, ζωογονεῖ.

(79) Particula καί quæ non est in Seg. Gobler. Felck. 1 et 2 anon., in aliis et editis hic legitur. Felckm. 1 et 2 anon. pro τούτῳ, ταῦτα habet.

(80) Pro ἧς Gobler. et Felckm. 1 anon. ὃ habent. Ibid. Basil. et Felckm. 2 anon., θεολογίας ἀνήρ.

(81) Ὃ γέγονεν hic addit Felckm. 3 anon.

Digitized by Google

καὶ τὰ μέσα τοῖς ἄλλοις (82) τῇ τέχνῃ συναγαγὼν, ἓν τὸ σημαινόμενον μέλος ἀποτελοίη (83)· οὕτω καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, τὸ ὅλον ὡς λύραν ἐπέχων, καὶ τὰ ἐν ἀέρι τοῖς ἐπὶ γῆς συναγαγὼν, καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ τοῖς ἐν ἀέρι, καὶ τὰ ὅλα τοῖς κατὰ μέρος συνάπτων καὶ περιάγων τῷ ἑαυτοῦ νεύματι καὶ θελήματι, ἕνα τὸν κόσμον καὶ μίαν τὴν τούτου τάξιν ἀποτελεῖ καλῶς καὶ ἁρμοσμένως, αὐτὸς μὲν ἀκίνητος μένων παρὰ τῷ Πατρὶ, πάντα δὲ κινῶν τῇ ἑαυτοῦ συστάσει, ὡς ἂν ἕκαστον τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ δοκῇ. Τὸ γὰρ παράδοξον αὐτοῦ τῆς θεότητος τοῦτό ἐστιν, ὅτι ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ (84) νεύματι πάντα ὁμοῦ καὶ οὐκ ἐκ διαστημάτων, ἀλλ' ἀθρόως ὅλα τά τε ὀρθὰ, καὶ τὰ περιφερῆ, τὰ ἄνω, τὰ μέσα (85), τὰ κάτω, τὰ ὑγρὰ, τὰ ψυχρὰ, τὰ θερμὰ, τὰ φαινόμενα καὶ τὰ ἀόρατα περιάγει καὶ διακοσμεῖ κατὰ τὴν ἑκάστου φύσιν. Ὁμοῦ γὰρ τῷ αὐτῷ νεύματι αὐτοῦ, τὸ μὲν ὀρθὸν ὡς ὀρθὸν, τὸ δὲ περιφερὲς περιάγεται· τὸ δὲ μέσον, ὡς ἔστι, κινεῖται· τὸ θερμὸν θερμαίνεται, καὶ τὸ ξηρὸν ξηραίνεται· καὶ τὰ ὅλα ὡς ἔχει φύσεως ζωοποιεῖται καὶ συνίσταται παρ' αὐτοῦ· καὶ θαυμαστή τις καὶ θεία ἀληθῶς ἁρμονία ἀποτελεῖται δι' αὐτοῦ.

43. Καὶ ἵνα ἐκ παραδείγματος τὸ τηλικοῦτον νοηθείη, ἔστω τὸ λεγόμενον ὡς ἐν εἰκόνι χοροῦ μεγάλου. Ὡς τοίνυν τοῦ χοροῦ συνεστῶτος ἐκ διαφόρων ἀνθρώπων (86), παίδων, γυναικῶν αὖ καὶ γερόντων, καὶ τῶν ἔτι νέων· καὶ ἑνὸς τοῦ καθηγεμόνος σημαίνοντος, ἕκαστος μὲν κατὰ τὴν φύσιν ἑαυτοῦ καὶ δύναμιν φωνεῖ, ὁ μὲν ἀνὴρ ὡς ἀνὴρ, ὁ δὲ παῖς ὡς παῖς, ὁ δὲ γέρων ὡς γέρων, καὶ ὁ νέος ὡς νέος, πάντες δὲ μίαν ἀποτελοῦσιν ἁρμονίαν· ἢ ὡς ἡ καθ' ἡμᾶς ψυχὴ ἐν ταὐτῷ τὰς ἐν ἡμῖν αἰσθήσεις κατὰ τὴν ἑκάστης ἐνέργειαν κινεῖ, ὥστε παρόντος πράγματος ἑνὸς τὰς πάσας ὁμοῦ κινεῖσθαι, καὶ τὸν μὲν ὀφθαλμὸν ὁρᾷν, τὴν δὲ ἀκοὴν ἀκούειν, τὴν δὲ χεῖρα ἅπτεσθαι, καὶ τὴν ὀσφρησιν ἀντιλαμβάνεσθαι, καὶ τῇ γεῦσιν γεύεσθαι· πολλάκις δὲ καὶ τὰ ἄλλα μέλη (87) τοῦ σώματος, ὥστε καὶ τοὺς πόδας περιπατεῖν· ἢ ἵνα καὶ τρίτῳ παραδείγματι τὸ λεγόμενον σημανθῇ, ἔοικεν οἰκοδομηθείσῃ μάλιστα μεγάλῃ πόλει, καὶ οἰκονομουμένῃ ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ καὶ ταύτην οἰκοδομήσαντος ἄρχοντος καὶ βασιλέως. Ἐκείνου γὰρ παρόντος, καὶ προστάττοντος, καὶ πρὸς πάντα τὸν ὀφθαλμὸν τείνοντος, ἑπόμενοι πάντες, οἱ μὲν ἐπὶ τὴν γεωργίαν, οἱ δὲ ἐπὶ τοὺς ὑδραγωγοὺς ὑδρευσόμενοι σπεύδουσιν· ἄλλος δὲ ἐπισιτισόμενος προέρχεται· καὶ ὁ μὲν ἐπὶ τὴν βουλὴν βαδίζει, ὁ δὲ ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν εἰσέρχεται· καὶ ὁ μὲν δικαστὴς ἐπὶ τὸ δικάζειν, ὁ δὲ ἄρχων ἐπὶ τὸ θεσμοθετεῖν· καθίσταται δὲ εὐθέως ὁ μὲν τεχνίτης ἐπὶ τὴν ἐργασίαν, ὁ δὲ ναύτης ἐπὶ τὴν θάλατταν κατέρχεται, ὁ τέκτων ἐπὶ τὸ τεκτονεύειν, ὁ ἰατρὸς ἐπὶ τὴν θεραπείαν, ὁ οἰκοδόμος ἐπὶ τὴν οἰκοδομήν· καὶ ὁ μὲν εἰς τὸν ἀγρὸν βαδίζει, ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀγροῦ ἀνέρχεται· καὶ οἱ μὲν περὶ τὴν πόλιν ἀναστρέφονται, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐξέρχονται, καὶ

(82) Felckm. 2 anon., ἄκροις. Idem, προσαγαγών.

(83) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἀποτελέσῃ. Iidem paulo post pro συναγαγὼν, ἐπισυνάπτων. Item paulo post ante νεύματι, Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. αὐτοῦ habent pro ἑαυτοῦ.

(84) Basil. et Felckm. 3 anon., αὐτοῦ.

A acutis, et mediis cum aliis arte temperatis, unum efficit concentum : ita quoque Dei Sapientia universum mundum veluti lyram tenens, resque aerias cum terrenis et cœlestes cum aeriis conjungens, omniaque cum singulis connectens, et suo nutu ac voluntate circumducens, unum mundum unumque mundi ordinem pulchre et concinne admodum efficit, ipsumque interim Dei Verbum apud Patrem manet immobile, dum omnia, prout Patri visum fuerit, suæ naturæ constantia movet. Illud enim in ejus divinitate admirabile est, quod uno eodemque nutu omnia simul, nullis temporum intervallis, sed omnia, inquam, simul, recta et globosa, superiora, media et infima, humida, frigida, calida, visibilia et invisibilia circumducat, et pro uniuscujusque natura gubernet et administret. Nam simul eodem illius nutu, rectum recte, et rotundum rotunde fertur; medium, sicuti est, movetur; calidum calescit, siccum arescit; omnia denique pro sua natura illo dante vivunt et consistunt, admirabilemque ac vere divinum concentum per ipsum componunt.

43. Ut vero res tanta imagine aliqua intelligi possit, age : numerosi alicujus chori exemplum adducamus. Itaque quemadmodum in choro ex variis hominibus, pueris, mulieribus, senibus et adolescentibus composito, **34** uno præside moderante, singuli pro sua natura et facultate cantant, vir ut vir, puer ut puer, senex ut senex, adolescens ut adolescens, omnes tamen unum concentum efficiunt : vel quemadmodum nostra anima eodem tempore nostros sensus pro cujusque efficacitate movet, adeo ut præsente re aliqua omnes simul moveantur, oculusque videat, auris audiat, manus tangat, odoratus olfaciat, gustet gustatus, aliaque corporis membra sæpe etiam agant, verbi gratia, pedes ambulent : vel ut tertio exemplo rem illustremus, id maxime simile esse videtur magnæ alicui urbi conditæ, quæ præsente principe et imperatore, qui eam condidit, administretur. Siquidem illo præsente et jubente, atque oculum ad omnia intendente, omnes obtemperant, hi properant ad colendos agros, illi ad aquæductus ad hauriendam aquam festinant : hic ad cibum comparandum progreditur, senatum petit ille, alter in ecclesiam intrat : judex ad judicandum, princeps ad jus dicendum se parat : artifex similiter statim in opus incumbit, nauta ad mare excurrit, faber ad fabricandum, medicus ad curandum, et architectus ad ædificandum se confert : alter in agrum exit, ex agro redit alter : alii circum urbem versantur, alii ex urbe egrediuntur, iterumque in eam revertuntur. Hæc porro omnia unius principis præsentia et imperio geruntur et fiunt. Ita profecto rem quoque se habere in universa rerum natura, licet tenue admodum sit exemplum, altiori tamen intel-

(85) Basil., μέσω. Idem paulo post, τὰ θερμὰ omittit.

(86) Seguer., ἀνδρῶν. Paulo post, ἀνὴρ post μέν, παῖς et γέρων post δέ desunt in Gobler. et Felckm. 1 anon., qui iidem ibid. habent ὁ δὲ ὡς νέος.

(87) Sic Seguer. Alii cum editis, μέρη.

Digitized by Google

ligentia est percipiendum. Nimirum uno ictu Dei Verbi nutus omnia simul administrantur, adeo ut, quæ rerum singularum propria sunt, ea a singulis fiant, et ab omnibus simul unus ordo perficiatur.

μιᾶς ῥιπῆς (89) νεύματός τινος τοῦ Θεοῦ Λόγου ὁμοῦ τὰ πάντα διακοσμεῖται, καὶ τὰ οἰκεῖα παρ' ἑκάστου γίγνεται, καὶ παρὰ πάντων ὁμοῦ μία τάξις ἀποτελεῖται.

44. Namque nutu et virtute rectoris et moderatoris omnium, divini et paterni Verbi, cœlum vertitur, moventur astra, sol lucet, vagatur luna, aer a sole illuminatur, æther calefit, flant venti, stant montes alte elati, mare fluctuat, et quotquot in eo sunt animantes aluntur, terra immobilis manens fert fructus, homo formatur, vivit, ac deinde moritur: uno verbo, omnia animantur et moventur: ignis urit, aqua refrigerat, fontes scaturiunt, inundant flumina, tempora et tempestates succedunt, decidunt imbres, nubes implentur, fit grando, nix et glacies compingitur, aves volant, progrediuntur serpentes, aquatilia natant, mare navigatur, terra seritur et propriis temporibus germina emittit, plantæ et arbores crescunt, quarum aliæ teneræ et recentes sunt, aliæ maturæ: aliæ postquam creverint, senescunt atque deficiunt, dumque aliæ pereunt, aliæ rursus producuntur et e terra erumpunt. Hæc autem omnia et plura alia, quæ præ numero commemorare non valemus, admirabile Dei Verbum lucem et vitam infundendo, suo nutu movet et gubernat, atque unum mundum efficit. Nec vero invisibiles potestates virtutis suæ expertes dimittit: sed eas quoque, utpote quarum creator sit, inter res universas complectitur, suoque nutu et providentia continet et vita donat: nec quidquam proponi potest quo istud incredibile fiat. Nam ut ejus providentia crescunt corpora et rationalis anima movetur, atque vitam ac vim cogitandi habet, ut facile probatu est, cum rem ipsam oculis intueamur: sic idem Dei Verbum uno et simplici **35** nutu, sua virtute mundum visibilem invisibilesque potestates movet et complectitur, singulisque propriam efficientiam impertitur, ita ut res quidem divinæ modo diviniori moveantur, visibiles vero, eo quo cernimus modo. Ipse autem qui omnium præses, imperator, et constantia est, omnia ad cognitionem et gloriam sui Patris promovendam ita agit, ut per ea quæ fiunt opera docere et dicere videatur: *Ex magnitudine et pulchritudine rerum creatarum, convenienter Creator conspicitur* [24].

γιγνομένων (96) ἔργων αὐτοῦ διδάσκων καὶ λέγων· *ὁ γενεσιουργὸς θεωρεῖται.*

[24] Sap. XIII, 5.

πάλιν εἰς αὐτὴν ἐπανέρχονται. Πάντα (88) δὲ ταῦτα τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἑνὸς ἄρχοντος, καὶ τῇ τούτου διατάξει γίγνονται, καὶ συνίστανται. Κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ἐπὶ τῆς συμπάσης κτίσεως, κἂν μικρὸν ᾖ τὸ παράδειγμα, ὅμως μείζονι διανοίᾳ χρὴ νοεῖν· ὑπὸ γὰρ

44. Νεύματι γὰρ καὶ ταῖς δυνάμεσι τοῦ ἐπιστατοῦντος καὶ ἡγεμονεύοντος τῶν πάντων θείου καὶ πατρικοῦ Λόγου, οὐρανὸς μὲν περιστρέφεται, τὰ δὲ ἄστρα κινεῖται, καὶ ὁ μὲν ἥλιος φαίνει, ἡ δὲ σελήνη περιπολεῖ, καὶ ὁ (90) ἀὴρ μὲν ὑπ' αὐτοῦ φωτίζεται, αἰθὴρ δὲ θερμαίνεται καὶ ἄνεμοι πνέουσι· τὰ ὄρη εἰς ὕψος ἀνατεταμένα ἵσταται, ἡ θάλασσα κυμαίνει, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ζῶα τρέφεται, ἡ γῆ ἀκίνητος μένουσα καρποφορεῖ, καὶ ὁ ἄνθρωπος πλάττεται, καὶ ζῇ, καὶ ἀποθνήσκει πάλιν (91)· καὶ ἁπλῶς πάντα ψυχοῦται καὶ κινεῖται· τὸ πῦρ καίει, τὸ ὕδωρ ψύχει, πηγαὶ ἀναβλύζουσι, ποταμοὶ πλημμυροῦσι, καιροὶ καὶ ὧραι παραγίγνονται, ὑετοὶ κατέρχονται, τὰ νέφη πληροῦται (92), χάλαζα γίνεται, χιὼν καὶ κρύσταλλος πήγνυται, πετεινὰ ἵπταται, ἑρπετὰ πορεύεται, ἔνυδρα νήχεται, θάλαττα πλέεται, γῆ σπείρεται καὶ κατὰ τοὺς ἰδίους καιροὺς χλοηφορεῖ, φυτὰ αὔξει, καὶ τὰ μὲν νεάζει, τὰ δὲ πεπαίνεται, τὰ δὲ αὐξάνοντα γηράσκει καὶ φθίνει, καὶ τὰ μὲν ἀφανίζεται, τὰ δὲ γεννᾶται καὶ φαίνεται. Ταῦτα δὲ πάντα, καὶ ἔτι πλείω τούτων, ἃ διὰ τὸ πλῆθος οὐκ ἰσχύομεν ἡμεῖς λέγειν, ὁ παραδοξοποιὸς καὶ θαυματοποιὸς (93) τοῦ Θεοῦ Λόγος φωτίζων καὶ ζωοποιῶν, τῷ ἑαυτοῦ νεύματι κινεῖ, καὶ διακοσμεῖ, ἕνα τὸν κόσμον ἀποτελῶν, οὐκ ἔξωθεν ἑαυτοῦ καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἀφείς· καὶ γὰρ καὶ (94) ταύτας, οἷα δὴ καὶ αὐτῶν ποιητὴς ὑπάρχων, συμπεριλαβὼν ἐν τοῖς ὅλοις, συνέχει καὶ ζωοποιεῖ πάλιν τῷ ἑαυτοῦ νεύματι, καὶ τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ· καὶ τούτου οὐκ ἄν τι γένοιτο πρὸς ἀπιστίαν ἐφόδιον. Ὡς γὰρ τῇ ἑαυτοῦ προνοίᾳ καὶ σώματα μὲν αὔξει, ψυχὴ δὲ ἡ λογικὴ κινεῖται, καὶ τὸ λογίζεσθαι καὶ τὸ ζῆν ἔχει, καὶ τοῦτο οὐ πολλῆς ἀποδείξεως δεῖται· ὁρῶμεν γὰρ τὰ γινόμενα· οὕτω δὴ πάλιν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἑνὶ καὶ ἁπλῷ νεύματι, τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει· τόν τε ὁρατὸν κόσμον καὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις κινεῖ καὶ συνέχει, ἑκάστῳ τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν ἀποδιδούς· ὥστε τὰς μὲν θείας θειοτέρως κινεῖσθαι, τὰ δὲ ὁρατὰ ὥσπερ καὶ ὁρᾶται. Αὐτὸς δὲ, ἐπὶ πάντων, ἡγεμών τε καὶ βασιλεὺς καὶ (95) σύστασις γινόμενος τῶν πάντων, τὰ πάντα πρὸς δόξαν καὶ γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς ἐργάζεται, μονονουχὶ διὰ τῶν· *Ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως*

(88) Seg. δέ addit post πάντα, alii cum editis omittunt.

(89) Felckm. 3 anon., ῥοπῆς.

(90) Ὁ deest in Seguer. Ibid. hæc verba, αἰθὴρ δὲ θερμαίνεται, desunt in editione Commel., post quæ Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. καί etiam addunt.

(91) Seguer. Angl. Gobl. et Felckm. 1 anon., καὶ ζῇ πάλιν καὶ θνήσκει.

(92) Τὰ νέφη πληροῦται desunt in Gob. et Fel. 1 an.

(93) Καὶ θαυματοποιὸς deest in Seguer. Gobler. et Felck. 1 et 3 anon.

(94) Καί hic deest in Gobler. et Felckm. 1 anon.

(95) Ita omnes mss. At in margine ms. Anglic. sic legitur: *Forte* συστάτης, atque ita videtur legisse Nannius, qui hic vertit *conditor*. Omnibonus et Ambros. Camald. σύστασις legerunt: nam ille *constitutio*, hic *constantia* vertit.

(96) Gobler., γενομένων. Anglic. et Felckmanni 3 anonymus, φαινομένων.

Digitized by Google

45. Ὥσπερ γὰρ, ἀναβλέψαντας εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἰδόντας τὸν κόσμον αὐτοῦ, καὶ τὸ τῶν ἄστρων φῶς, ἔστιν ἐνθυμεῖσθαι τὸν ταῦτα διακοσμοῦντα Λόγον· οὕτω νοοῦντας Λόγον Θεοῦ, νοεῖν ἐστιν ἀνάγκη καὶ τὸν τούτου πατέρα Θεὸν, ἐξ οὗ προῖών, εἰκότως τοῦ ἑαυτοῦ πατρὸς ἑρμηνεὺς καὶ ἄγγελος λέγεται· καὶ τοῦτο ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς τις ἂν (97) ἴδοι. Εἰ γὰρ δὴ, λόγου προϊόντος παρὰ ἀνθρώπων, ἐνθυμούμεθα τὴν τούτου πηγὴν εἶναι τὸν νοῦν, καὶ τῷ λόγῳ ἐπιβάλλοντες, τὸν νοῦν σημαινόμενον ὁρῶμεν τῷ λογισμῷ· πολλῷ πλέον μείζονι φαντασίᾳ καὶ ἀσυγκρίτῳ ὑπεροχῇ τοῦ Λόγου τὴν δύναμιν ὁρῶντες, ἔννοιαν λαμβάνομεν καὶ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς ὁ Σωτὴρ φησιν· *Ὁ ἐμὲ ἑωρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα μου* (98). Ταῦτα δὲ καὶ πᾶσα θεόπνευστος Γραφὴ φανερώτερον καὶ κατὰ μεῖζον κηρύττει, ἀφ' ὧν δὴ καὶ ἡμεῖς τεθαρρηκότες ταῦτά σοι γράφομεν, καὶ σὺ, ταύταις ἐντυγχάνων, δυνήσῃ τῶν λεγομένων ἔχειν τὴν πίστιν. Λόγος γὰρ ἐκ μειζόνων βεβαιούμενος, ἀναντίῤῥητον ἔχει τὴν ἀπόδειξιν. Ἄνωθεν τοίνυν περὶ τῆς τῶν εἰδώλων ἀναιρέσεως προησφαλίζετο τὸν (99) Ἰουδαίων λαὸν ὁ θεῖος Λόγος λέγων· *Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω.* Τὴν δὲ αἰτίαν τῆς τούτων καθαιρέσεως, ἑτέρως σημαίνει λέγων· *Τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Στόμα ἔχουσι, καὶ οὐ λαλήσουσιν· ὀφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐκ ὄψονται· ὦτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ῥῖνας ἔχουσι* (1), *καὶ οὐκ ὀσφρανθήσονται. Χεῖρας ἔχουσι, καὶ οὐ ψηλαφήσουσι· πόδας ἔχουσι, καὶ οὐ περιπατήσουσιν.* Οὐ σεσιώπηκε δὲ τὴν περὶ τῆς κτίσεως διδασκαλίαν· ἀλλὰ καὶ μάλα (2) εἰδὼς αὐτῶν τὸ κάλλος, ἵνα μή τινες, τῷ κάλλει τούτων ἐναποβλέψαντες, οὐχ ὡς ἔργα Θεοῦ, ἀλλ' ὡς θεοὺς θρησκεύσωσι, προασφαλίζεται τοὺς ἀνθρώπους λέγων· *Καὶ μὴ ἀναβλέψας τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ ἰδὼν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ πλανηθεὶς, προσκυνήσῃς αὐτοῖς, ἃ ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεός σου πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τοῖς ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ.* Ἀπένειμε δὲ οὐκ εἰς τὸ εἶναι θεοὺς αὐτοῖς αὐτὰ, ἀλλ' ἵνα τῇ τούτων ἐνεργείᾳ γινώσκωσιν οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν Θεὸν (3), ὥσπερ εἴρηται. Ὁ γὰρ Ἰουδαίων πάλαι λαὸς κατὰ πλεῖον εἶχε τὴν διδασκαλίαν, ὅτι μὴ μόνον ἐκ τῶν τῆς κτίσεως ἔργων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν θείων Γραφῶν εἶχον τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν. Καὶ καθόλου δὲ τοὺς ἀνθρώπους (4) ἀπὸ τῆς περὶ τὰ εἴδωλα πλάνης καὶ ἀλόγου φαντασίας ἀφέλκων, φησίν· *Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ.* Οὐχ ὡς ὄντων δὲ θεῶν ἄλλων κωλύει τούτους αὐτοὺς ἔχειν, ἀλλ' ἵνα μή τις, τὸν ἀληθινὸν ἀποστραA

45. Ut enim cœlum intuendo, ejusque ornatum et astrorum lumen contemplando, Verbum quod illa tam miro ordine disposuit intelligere facile est : ita qui Verbum Dei cognoscit, ejus quoque patrem Deum cognoscat necesse est, ex quo quia oriatur, jure merito sui Patris interpres et nuntius appellatur, idque ex his quæ in nobis fiunt licet percipere. Namque si mentem fontem esse intelligimus verbi sive sermonis qui ab homine profluit, sermonemque attendentes, mentem quæ illo significatur, cogitatione cernimus : multo certe majori et infinite præstantiori ratione cum Verbi virtutem intuemur, bonum ejus Patrem animo concipere debemus, ut ipse Salvator ait : *Qui videt me, videt et Patrem* [25]. Verum hæc eadem clarius et uberius docent Scripturæ divinitus inspiratæ, quibus nos fidentes, ista tibi scribimus. Tu vero si in illarum lectionem incumbes hæc quæ disputamus vera esse poteris perspicere. Siquidem sermo majorum auctoritate confirmatus non potest quin fidem faciat. Itaque jam olim Verbum divinum Judæorum populum adversus idola his verbis præmuniebat : *Non facies tibi idolum, neque ullius rei similitudinem, sive rerum quæ sursum in cœlo sunt, sive quæ deorsum in terra* [26]. Causam autem cur rejicienda sint aliter ita declarat : *Simulacra gentium aryentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent, et non loquentur; oculos habent, et non videbunt. Aures habent, et non audient; nares habent, et non odorabunt. Manus habent, et non palpabunt; pedes habent, et non ambulabunt* [27]. Nec etiam quid de rebus creatis sentire debeamus, nos docere omisit : sed cum illarum pulchritudo optime ipsi perspecta esset, ne aliqui earum speciem admirati, non ut Dei opera, sed ut deos colerent, homines ab hoc errore avertit, dicens : *Neque oculis respiciens et videns solem et lunam et omnem ornatum cœli, deceptus illa adoraveris, quæ dedit Dominus Deus tuus omnibus gentibus quæ sub cœlo sunt* [28]. Dedit porro non ut ipsis dii essent, sed ut gentes Deum omnium opificem rerum illarum effectibus agnoscerent. Judæi enim pleniori doctrina olim imbuti fuere, quippe qui non solum ex rerum creatarum operibus, sed etiam ex divinis Scripturis Dei cognitionem haberent. Universim quoque homines ab errore et stulta cogitatione idololatriæ revocans, ait : *Non erunt tibi dii alii præter me* [29]. Non porro quasi alii dii vere essent, illos prohibet colere : sed ne quis vero Deo repudiato, res quæ nullæ sunt deos sibi fingere inciperet, quales scilicet qui apud poetas et scriptores memorantur, quosque deos non esse a nobis ostensum est. Hæc autem verba, *non* **36** *erunt tibi dii alii*, illos deos non esse manifeste probant, quatenus nempe

[25] Joan. XIV, 9. [26] Exod. XX, 4. [27] Psal. CXIII, 4-7. [28] Deuter. IV, 19. [29] Exod. XX, 3.

(97) Τις ἂν deest in Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. Paulo post pro ἀνθρώπων, Seguer. habet ἀνθρώπου. Mox ibid. τὴν τούτου deest in Basil. et Anglic.

(98) Μου deest in Seguer. nec legitur in Evangelio sancti Joannis.

(99) Felckm. 3 anon. τῶν hic addit.

(1) Ῥῖνας ἔχουσι, καὶ οὐκ ὀσφραν. om. Seg.

(2) Felckm. 3 anon. et editi μᾶλλον Id. Felckm. 3 anon. Paulo post habet ἐναποβλέψαντες : alii vero cum editis, ἀποβλέψαντες.

(3) Θεόν deest in Seguer.

(4) Basil., τοῖς ἀνθρώποις.

Digitized by Google

rem futuram significant. Quod enim futurum est, tunc sane non exsistit, cum futurum dicitur.

46. Num igitur post sublatam impiam gentium superstitionem et idolorum cultum, siluit divina doctrina, hominumque genus sine ulla Dei cognitione præceps ferri permisit? Minime certe, sed illos huiusmodi verbis præmonuit, *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Dominus unus est* [30]. Et rursus : *Diliges Dominum Deum tuum in toto corde tuo, et in tota fortitudine tua* [31]. Et : *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies, illique adhæresces* [32]. Quod autem tota divinitus inspirata Scriptura Verbi quoque providentia et administratione res plane universas regi testificetur, satis probant hæc quæ a theologis viris subjiciuntur : *Fundasti terram et permanet : ordinatione tua perseverat dies* [33]. Et iterum : *Psallite Deo nostro in cithara, qui operit cœlum nubibus, et parat terræ pluviam ; qui producit in montibus fenum, et herbam servituti hominum, et qui dat jumentis escam* [34]. Per quem vero alium dat quam per illum per quem omnia facta sunt? Consequens enim est ut per ejus providentiam administrentur, per quem facta fuere. Quis igitur ille est præter Dei Verbum, de quo et in alio psalmo dicitur : *Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* [35]. Omnia quippe in ipso et per ipsum facta esse asserit et nobis his verbis persuadet Scriptura : *Ipse dixit, et facta sunt ; ipse mandavit, et creata sunt* [36]. Quemadmodum etiam Moyses vir in omnibus magnus initio historiæ creationis mundi testatur, qui eadem illa verba hoc modo exponit : *Et dixit Deus : Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem* [37]. Absoluta item cœli, terræ rerumque omnium procreatione, eidem dixit Pater : *Fiat cœlum, et congregentur aquæ, et appareat arida, et producat terra herbam et omne animal* [38]. Quibus utique verbis Judæos, qui Scripturas non legitime scrutantur, coarguere quis possit. Cum quo enim, quæso, Deus loquebatur, ut etiam imperando loqueretur? Nam si rebus procreandis imperabat et loquebatur, supervacaneus erat sermo ; nondum quippe exsistebant, sed duntaxat futuræ erant. Nemo autem cum re quæ non est sermonem habet ; neque etiam rei quæ nondum facta

[30] Deuter. VI, 4. [31] ibid. 5. [32] ibid., 13 sec. LXX. XXXII, 6. [33] ibid. 9. [34] Genes. I, 26.

(5) Seguer. Basil. et Anglic., Θείου.

(6) Πάλιν deest in Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. Paulo post Gob. et Felck. 1 anon. πρὸς αὐτῷ habent, ubi alii cum editis et S. Script., πρὸς αὐτόν. Mox ib. Seg. Basil. Angl. et Felckm. 2 an. habent καὶ ἡ διά, alii cum editis omittunt ἡ, at ἡ seq. in solo Felckm. 3 an. deest : τῆς seq. deest in Seguer. Anglic. Gobler. et Felckm. 1 et 2 anon.

(7) Gobler. et Felckm. 1 anon., ὑετούς. Iidem et Seg. pro ἐξαγαγόντι habent ἐξανατέλλοντι, ut et legitur in vers. Græca Scripturæ.

(8) Δι' οὗ γὰρ γέγονε abest a Gobler. et Felckm. anon.

φεὶς Θεὸν, ἑαυτῷ τὰ μὴ ὄντα θεοποιεῖν ἄρξηται, ὁποιοί εἰσιν οἱ παρὰ ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσιν ὀνομασθέντες καὶ δειχθέντες οὐκ ὄντες θεοί. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ λέξις τὸ μὴ εἶναι αὐτοὺς θεοὺς δείκνυσι, δι' ἧς φησιν· *Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι*, ὅπερ ἐπὶ μέλλοντος σημαίνεται. Τὸ δὲ ἐπὶ μέλλουσι γινόμενον οὐκ ἔστι τότε ὅτε ταῦτα λέγεται.

46. Ἆρ' οὖν, ἀνελὼν τὴν τῶν ἐθνῶν ἢ εἰδώλων ἀθεότητα, σεσιώπηκεν ἡ ἔνθεος διδασκαλία, καὶ ἁπλῶς ἀφῆκε τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἄμοιρον τῆς τοῦ Θεοῦ (5) γνώσεως φέρεσθαι ; Οὐχί γε, ἀλλὰ καὶ προαπαντᾷ τῇ διανοίᾳ λέγουσα· *Ἄκουε, Ἰσραήλ, Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος εἷς ἐστι·* καὶ πάλιν· *Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἰσχύϊ σου·* καὶ πάλιν (6)· *Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, καὶ πρὸς αὐτὸν κολληθήσῃ.* Ὅτι καὶ ἡ διὰ πάντων καὶ ἡ εἰς πάντα τοῦ Λόγου πρόνοια καὶ διακόσμησις ἀπὸ πάσης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς μαρτυρεῖται, ἀρκεῖ τὰ νῦν λεγόμενα δεῖξαι τοῦ λόγου τὴν πίστιν, ᾗ φασιν οἱ θεολόγοι ἄνδρες· *Ἐθεμελίωσας τὴν γῆν, καὶ διαμένει· τῇ διατάξει σου διαμένει ἡ ἡμέρα·* καὶ πάλιν· *Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐν κιθάρᾳ, τῷ περιβάλλοντι τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις, τῷ ἑτοιμάζοντι τῇ γῇ ὑετόν* (7), *τῷ ἐξαγαγόντι ἐν ὄρεσι χόρτον καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων, καὶ διδόντι τοῖς κτήνεσι τροφήν.* Διὰ τίνος δὲ δίδωσιν ἢ δι' οὗ καὶ τὰ πάντα γέγονε ; Δι' οὗ γὰρ γέγονε (8), δι' αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν πάντων ἀκολούθως ἐστὶ πρόνοια. Τίς οὖν ἂν εἴη οὗτος ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, περὶ οὗ καὶ ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ (9) λέγει· *Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν.* Καὶ γὰρ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ γενόμενα (10) διαλέγεται, ἀφ' ὧν καὶ ἡμᾶς πείθει λέγουσα· *Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν·* καθὼς (11) καὶ ὁ πάντα μέγας Μωϋσῆς ἐν ἀρχῇ τῆς κοσμοποιίας βεβαιοῖ τὸ λεγόμενον ἐξηγούμενος καὶ λέγων· *Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν.* Ἐπειδὴ καὶ τὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πάντων ὑφιστὰς γένεσιν, αὐτῷ εἶπεν ὁ Πατήρ· *Γενηθήτω* (12) *οὐρανὸς, καὶ συναχθήτω τὰ ὕδατα, καὶ ἐφθήτω ἡ ξηρά· καὶ ἐξαγαγέτω ἡ γῆ βοτάνην καὶ πᾶν ζῶον·* ἀφ' ὧν καὶ Ἰουδαίους ἄν τις ἐλέγξειεν οὐ γνησίως ἐφιστάνοντας ταῖς Γραφαῖς. Τίνι γάρ, ἄν τις εἴποι πρὸς αὐτοὺς, ὡμίλει ὁ Θεὸς, ἵνα καὶ προστάττων λαλῇ ; Εἰ μὲν οὖν τοῖς γιγνομένοις (13) προσέταττε καὶ ὡμίλει, περιττὸς ἦν ὁ λόγος· οὔπω

[35] Psal. CXVIII, 90, 91. [36] Psal. CXLVI, 7-9. [37] Psal.

(9) Ψαλμῷ deest in Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon.

(10) Sic Seguer. Anglic. Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii cum editis, γινόμενα. Ibid. διαλέγεται habent Seguer. Gobler. Felckm. 1 et 3 anon. ; alii vero cum editis, διάγεται.

(11) Gobler. et Felckm. 1 anon. ὡς. Ibid. ὁ πάντα μέγας deest in iisdem, ut et duo καί seq.

(12) Seguer. ὁ addit ante οὐρανός, alii cum editis omittunt. Mox post βοτάνην, Gobler. et Felckm. 1 anon. χόρτον addunt, utet legitur Genes. 1, 11.

(13) Anglic. Gobler. et Felckm. 1 anon., τοὺς γενομένους.

Digitized by Google

γὰρ ἦν, ἀλλ' ἔμελλε γίγνεσθαι· οὐδεὶς δὲ τῷ μὴ ὄντι λαλεῖ, οὐδὲ εἰς τὸ γενέσθαι τῷ μηδέπω γενομένῳ προστάττει καὶ λαλεῖ. Εἰ γὰρ τοῖς ἐσομένοις προσέταττεν ὁ Θεὸς, ἔδει λέγειν αὐτόν· Γενοῦ, οὐρανὲ, καὶ γενοῦ, γῆ, καὶ ἔξελθε, βοτάνη, καὶ ποιήθητι, ἄνθρωπε· νῦν δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἐποίησε· προστάττει δὲ λέγων· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον, καὶ ἐξελθέτω βοτάνη*· ἀφ' ὧν δείκνυται ὁ Θεὸς (14) ὡς πλησίον τινὶ διαλεγόμενος περὶ τούτων. Οὐκοῦν ἀνάγκη συνεῖναί τινα τούτῳ, ᾧ καὶ ὁμιλῶν ἐποίει τὰ ὅλα. Τίς οὖν ἂν εἴη εἰ μὴ ὁ τούτου Λόγος; τίνι γὰρ ἄν τις φαίη Θεὸν ὁμιλεῖν ἢ τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ; Ἢ τίς τούτῳ συνῆν ποιοῦντι τὴν γενητὴν (15) πᾶσαν οὐσίαν ἢ ἡ τούτου σοφία, ἡ λέγουσα· *Ἡνίκα ἐποίει τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, συμπαρήμην αὐτῷ*· ἐν δὲ τῇ (16) οὐρανοῦ καὶ γῆς ὀνομασίᾳ, πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ γῇ γενητὰ συμπεριλαμβάνει. Συνὼν δὲ ὡς σοφία, καὶ ὡς Λόγος τὸν Πατέρα βλέπων, ἐδημιούργει τὸ πᾶν καὶ συνίστη καὶ διεκόσμει· καὶ δύναμις δὲ ὢν τοῦ Πατρὸς, τὰ ὅλα εἰς τὸ εἶναι ἰσχυροποίει, ᾗ φησι καὶ ὁ Σωτήρ· *Πάντα ὅσα βλέπω τὸν Πατέρα ποιοῦντα, κἀγὼ ὁμοίως ποιῶ*· καὶ δι' αὐτοῦ δὲ (17) καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα γεγονέναι οἱ ἱεροὶ τούτου διδάσκουσι μαθηταὶ, καὶ ὅτι ἀγαθὸν ἐξ ἀγαθοῦ γέννημα, καὶ ἀληθινὸς Υἱὸς ὑπάρχων, δύναμίς ἐστι τοῦ Πατρὸς, καὶ σοφία, καὶ Λόγος, οὐ κατὰ μετοχὴν ταῦτα ὢν, οὐδὲ ἔξωθεν ἐπιγινομένων (18) τούτων αὐτῷ κατὰ τοὺς αὐτοῦ μετέχοντας καὶ σοφιζομένους δι' αὐτοῦ, καὶ δυνατοὺς καὶ λογικοὺς ἐν αὐτῷ γινομένους, ἀλλ' αὐτοσοφία, αὐτολόγος, αὐτοδύναμις ἰδία (19) τοῦ Πατρός ἐστιν, αὐτοφῶς, αὐτοαλήθεια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετὴ, καὶ μὲν καὶ χαρακτὴρ καὶ ἀπαύγασμα καὶ εἰκών. Καὶ συνελόντι φράσαι, καρπὸς παντέλειος τοῦ Πατρὸς ὑπάρχει, καὶ μόνος ἐστὶν Υἱὸς, εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρός.

47. Τίς οὖν ἂν, τίς ἐξαριθμήσειε τὸν Πατέρα, ἵνα καὶ τοῦ Λόγου τούτου τὰς δυνάμεις ἐξεύροι; Ἔστι γὰρ ὥσπερ τοῦ Πατρὸς Λόγος καὶ σοφία, οὕτω καὶ τοῖς γενητοῖς συγκαταβαίνων, γίνεται πρὸς τὴν τοῦ γενήτορος γνῶσιν καὶ ἔννοιαν αὐτοαγιασμὸς καὶ αὐτοζωὴ καὶ (20) θύρα, καὶ ποιμὴν, καὶ ὁδὸς, καὶ βασιλεὺς, καὶ ἡγεμὼν, καὶ ἐπὶ πᾶσι σωτὴρ, καὶ ζωοποιὸς καὶ φῶς, καὶ πρόνοια τῶν πάντων. Τοιοῦτον ἄρα ἀγαθὸν καὶ δημιουργὸν Υἱὸν ἔχων ἐξ ἑαυτοῦ ὁ Πατὴρ, οὐκ ἀφανῆ αὐτὸν τοῖς γενητοῖς ἀπέκρυψεν· ἀλλὰ καὶ ὀσημέραι τοῦτον ἀποκαλύπτει τοῖς πᾶσι διὰ τῆς τῶν πάντων δι' αὐτοῦ συστάσεως καὶ ζωῆς. Ἐν αὐτῷ δὲ καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ ἑαυτὸν ἐμφαίνει, καθὼς ὁ Σωτὴρ φησιν· *Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί*· ὥστε ἐξ ἀνάγκης εἶναι τὸν Λόγον ἐν τῷ γεννήσαντι, καὶ τὸν γεννηθέντα σὺν τῷ Πατρὶ διαιωνίζειν. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, καὶ οὐδενὸς ἔξωθεν αὐτοῦ

A est imperat et dicit ut fiat. Nam si rebus quæ futuræ erant imperabat Deus, illum oportuerat dicere: Fias cœlum, fias terra, prodi herba, fias homo. At ita non egit, sed jubet et dicit: *Faciamus hominem*, et, *Producatur herba;* quibus perspicue ostenditur Deum cum aliquo sibi proximo hic loqui. Necesse est igitur aliquem cum illo fuisse quicum etiam loquens omnia faceret. Quis ergo ille fuerit nisi ipsius Verbum? cum quo enim Deus videri possit loqui quam cum suo Verbo? Vel quis cum ipso universam creatam naturam faciente aderat, quam ejusdem sapientia, quæ ipsa ait: *Quando faciebat cœlum et terram, cum eo aderam* [39]. Cœli porro et terræ nomine omnia quæ in cœlo et terra facta sunt complectitur. Cæterum ut sapientia et ut Verbum cum
B illo aderat, Patremque aspiciens, res universas **37** procreabat, componebatque ac convenienti ordine disponebat. Ut potentia item Patris, vim ad exsistendum et permanendum illis impertiebat, uti ipse Salvator ait: *Omnia quæcunque video Patrem facientem, et ego similiter facio* [40]. Sane per ipsum et in ipso omnia facta fuisse sacri ejus discipuli docent [41], eumque quia bona boni proles ac verus Filius sit, Patris potentiam, sapientiam, Verbum et rationem esse, neque communicatione hæc illum esse, aut extrinsecus habere, ut illis contingit qui ipsius fiunt participes et sapientiam per eum accipiunt, quique potentiam et rationem in illo habent, sed illum ipsam per se sapientiam, ipsam per se rationem, ipsam per se potentiam propriam Patris, ipsum
C per se lumen, ipsam per se veritatem, ipsam per se justitiam, ipsam per se virtutem, nec non characterem sive figuram, splendoremque et imaginem esse. Denique ut breviter dicam, perfectissimus Patris fructus, solusque Filius et quam simillima imago est.

47. Quis ergo, quis omnia quæ in Patre sunt enumeraverit, ut ejus Verbi vim et potentiam assequi et percipere queat? Ut enim Patris Verbum et sapientia est, ita quoque se ad res creatas benigne accommodans, fit illis ad Patrem cognoscendum et intelligendum ipsa per se sanctimonia, ipsa per se vita, nec non janua, pastor, via, imperator, dux, ac denique servator, vitæ auctor, lux et providentia
D omnium. Itaque talem bonum et opificem Filium ex seipso habens Pater, illum rebus creatis occultum esse noluit, sed eum quotidie per res omnes, quæ per ipsum consistunt et vivunt, cunctis patefacit. In ipso autem et per ipsum se quoque ipse ostendit, sicuti Salvator testatur: *Ego in Patre, et Pater in me* [42], adeo ut necesse sit Verbum in genitore, et genitum cum Patre perpetuo permanere. Quæ cum ita sint, nihilque extra ipsum exsistat, sed cœlum

[39] Gen. I, 6, 9, 12, 20. [40] Prov. VIII, 27. [41] Joan. V, 19. [42] Rom. XI, 36. [43] Joan. XIV, 10.

(14) Seguer. omittit ὁ ante Θεός. Idem ibid. pro ὡς, ὃν habet.

(15) Felckm. 2 anon., γεννητήν. In eod. ἡ seq. deest.

(16) Seguer. post δέ addit τῇ, alii cum editis omittunt.

(17) Δέ deest in Felckm. 3 anon. Mox οἱ ἱεροὶ τούτου διδάσκουσι μαθηταί, desunt in Felckm. 2 anon. Item pro τούτου, Gobler. et Felckm. 1 anon., αὐτοῦ. Ibid. Seguer. Angl. et Felckm. 2 anon., ἀγαθός, ubi alii, ἀγαθόν. Item mox, pro υἱός, ut legitur in Seg. Gobl. et Felckm. 1 an. Alii, Θεός habent.

(18) Seguer., ἐπιγενομένων. Gobl. Felckm. 1 et 2 anon., ἐπιγενομένῳ.

(19) Ἰδία abest ab Anglic.

(20) Καί ante θύρα et ante βασιλεύς et ante φῶς

et terra atque omnia quæ his continentur ex illo pendeant : nihilominus stulti homines ejus cognitione et cultu repudiatis, ea quæ non exsistebant, iis quæ exsistebant prætulerunt, et loco Dei vere exsistentis, res quæ nullo modo erant deos fecerunt, *Servieruntque creaturæ potius quam Creatori* [43] : quod certe stultum admodum et impium fuit. Idem enim est ac si quis opus, non opificem, dignum admiratione putaret, et ædificia civitatis alicujus admiratus, architectum sperneret : vel si quis musicum aliquod instrumentum laudandum existimans, ejus contemneret artificem. Insani profecto et valde cæci ! Qui enim prorsus ædificium, vel navem, aut lyram possent cognoscere, nisi faber navem, et architectus domos ædificasset, et lyram musicus construxisset ? Ut ergo ille, qui ita sentiret, dementissimus haberetur : sic mihi sana mente esse non videntur, qui Deum ignorant, nec ejus Verbum, Servatorem omnium, Dominum nostrum Jesum Christum colunt, per quem omnia Pater administrat ac continet, et rebus universis providet : in quem quandoquidem tu fidem habes et pius es, o Christi amator, gaude et certo spera tuæ pietatis et fidei fructum fore immortalitatem et regnum cœlorum, si modo anima, ut ejus leges præscribunt, adornata fuerit. Ut enim illorum qui secundum ejus præcepta vivunt, merces est vita æterna : ita qui contrariam **38** semitam elegerint nec viam virtutis fuerint secuti, probrum ingens et inevitabile periculum in die judicii subituri sunt, quia etiamsi veritatis viam non ignoraverint ; his tamen quæ noverant contraria egere.

τυγχάνοντος, ἀλλὰ καὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ πάντων τῶν ἐν αὐτοῖς ἐξηρτημένων αὐτοῦ, ὅμως ἄνθρωποι παράφρονες, παραγκωνισάμενοι τὴν πρὸς τοῦτον γνῶσιν καὶ εὐσέβειαν, τὰ οὐκ ὄντα πρὸ τῶν ὄντων ἐτίμησαν· καὶ ἀντὶ τοῦ ὄντως (21) ὄντος Θεοῦ, τὰ μὴ ὄντα ἐθεοποίησαν, *Τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα λατρεύοντες*, πρᾶγμα πάσχοντες ἀνόητον καὶ δυσσεβές. Ὅμοιον γὰρ εἴ τις τὰ ἔργα πρὸ τοῦ τεχνίτου θαυμάσειε, καὶ τὰ ἐν τῇ πόλει δημιουργήματα καταπλαγείς, τὸν τούτων δημιουργὸν καταπατοίη (22)· ἢ ὡς εἴ τις τὸ μὲν μουσικὸν ὄργανον ἐπαινοίη, τὸν δὲ συνθέντα καὶ ἁρμοσάμενον ἐκβάλλοι. Ἄφρονες καὶ πολὺ τὸν ὀφθαλμὸν πεπηρωμένοι ! Πῶς γὰρ ἂν ἔγνωσαν ἄλλως (23) οἰκοδομήν, ἢ ναῦν, ἢ λύραν, μὴ οὐχὶ τοῦ ναυπηγοῦ ἐργασαμένου, καὶ τοῦ ἀρχιτέκτονος οἰκοδομήσαντος, καὶ τοῦ μουσικοῦ συνθέντος ; Ὥσπερ (24) οὖν ὁ ταῦτα λογιζόμενος μαίνεται καὶ ὑπερεπέκεινα πάσης μανίας ἐστὶν, οὕτως οὗ μοι δοκοῦσιν ὑγιαίνειν τὴν διάνοιαν οἱ τὸν Θεὸν μὴ ἐπιγινώσκοντες, καὶ τὸν τούτου Λόγον μὴ θρησκεύοντες, τὸν Σωτῆρα τῶν πάντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, δι' οὗ τὰ πάντα ὁ Πατὴρ διακοσμεῖ, καὶ συνέχει, καὶ προνοεῖται τῶν ὅλων· εἰς ὃν σὺ τὴν πίστιν ἔχων καὶ τὸ θεοσεβὲς (25), ὦ φιλόχριστε, χαῖρε καὶ εὐέλπις γίνου, ὅτι τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως καὶ εὐσεβείας ἀθανασία καὶ βασιλεία οὐρανῶν ἐστιν ὁ καρπός, μόνον ἐὰν κατὰ τοὺς αὐτοῦ νόμους ἡ ψυχὴ κεκοσμημένη γένηται. Ὥσπερ γὰρ τοῖς κατ' αὐτὸν πολιτευομένοις ἐστὶ τὸ ἔπαθλον ζωὴ αἰώνιος, οὕτω τοῖς τὴν ἐναντίαν καὶ μὴ τὴν τῆς ἀρετῆς ἀτραπὸν ὁδεύουσιν αἰσχύνη μεγάλη καὶ κίνδυνος ἀσύγγνωστος ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ὅτι, καίτοι γνόντες τὴν τῆς ἀληθείας ὁδὸν, ἐναντία ὧν ἔγνωσαν ἔπραξαν.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ, ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΙΑ ΣΩΜΑΤΟΣ ΠΡΟΣ ΗΜΑΣ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΣ ΑΥΤΟΥ.

SANCTI PATRIS NOSTRI ATHANASII

ALEXANDRIÆ ARCHIEPISCOPI

ORATIO DE HUMANA NATURA A VERBO ASSUMPTA, ET DE EJUS PER CORPUS AD NOS ADVENTU.

1. Quandoquidem superiori oratione, licet pauca ex multis delibantes, satis tamen abunde de gentium in idolis colendis errore et superstitione diximus, quæque prima idolorum origo fuerit, et quonam

1. Αὐτάρκως ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἐκ πολλῶν ὀλίγα διαλαβόντες (27) περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν περὶ τὰ εἴδωλα πλάνης καὶ τῆς τούτων δεισιδαιμονίας, πῶς ἐξ ἀρχῆς τούτων γέγονεν ἡ εὕρεσις, ὅτι ἐκ κακίας οἱ ἄνθρω-

[43] Rom. I, 25.

omittunt Gobler. et Felckm. 1 anon. Ibid. Felckm. 3 anon. pro καί ante πρόνοια, habet ὡς.

(21) Ὄντως deest in Anglic. et Felckm. 2 anon. Mox Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon., λατρεύσαντες, alii cum editis, λατρεύοντες.

(22) Goblerianus et Felckman. 1 anon., καταπατεῖν, et paulo post, ἐπαινεῖν.

(23) Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon., ὅλως.

(24) Seguer. et Felckm. 2 anon., ὑπερέκεινα.

(25) Seguer. Gobler. et Felck. 1 anonymus, Θεοφιλές.

(26) In Seguer. ms. is est titulus, Τοῦ αὐτοῦ Λόγος, etc. Ibid. ante Λόγου solus ms. Felckm. 2 anonymus Θεοῦ habet.

(27) Goblerianus et Felckman. 1 anonymus, διαλεχθέντες.

Digitized by Google

καὶ ἑαυτοῖς τὴν πρὸς τὰ εἴδωλα θρησκείαν ἐπενόησαν· ἀλλὰ γὰρ χάριτι Θεοῦ σημάναντες ὀλίγα καὶ περὶ τῆς θειότητος τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς εἰς πάντα προνοίας καὶ δυνάμεως αὐτοῦ· καὶ ὅτι ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ τούτῳ τὰ πάντα διακοσμεῖ, καὶ τὰ πάντα ὑπ' αὐτοῦ κινεῖται, καὶ ἐν αὐτῷ ζωοποιεῖται· φέρε κατὰ ἀκολουθίαν, μακάριε καὶ ἀληθῶς φιλόχριστε, τῇ περὶ τῆς εὐσεβείας πίστει καὶ τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου διηγησώμεθα, καὶ περὶ τῆς θείας αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας δηλώσωμεν (28)· ἣν Ἰουδαῖοι μὲν διαβάλλουσιν, Ἕλληνες δὲ χλευάζουσιν, ἡμεῖς δὲ προσκυνοῦμεν· ἵν' ἔτι μᾶλλον ἐκ τῆς ἀκούσης εὐτελείας τοῦ Λόγου μείζονα καὶ πλείονα τὴν εἰς αὐτὸν εὐσέβειαν ἔχῃς. Ὅσῳ γὰρ παρὰ τοῖς ἀπίστοις χλευάζεται (29), τοσούτῳ μείζονα τὴν περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ μαρτυρίαν παρέχει· ὅτι τε ἃ μὴ καταλαμβάνουσιν ἄνθρωποι ὡς ἀδύνατα, ταῦτα αὐτὸς ἐπιδείκνυται δυνατά· καὶ ἃ ὡς ἀπρεπῆ χλευάζουσιν ἄνθρωποι, ταῦτα αὐτὸς (30) τῇ ἑαυτοῦ ἀγαθότητι εὐπρεπῆ κατασκευάζει· καὶ ἃ σοφιζόμενοι οἱ ἄνθρωποι (31) ὡς ἀνθρώπινα γελῶσι, ταῦτα αὐτὸς τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει θεῖα ἐπιδείκνυται, τὴν μὲν τῶν εἰδώλων φαντασίαν τῇ νομιζομένῃ ἑαυτοῦ εὐτελείᾳ διὰ τοῦ σταυροῦ καταστρέφων, τοὺς δὲ χλευάζοντας καὶ ἀπιστοῦντας μεταπείθων ἀφανῶς, ὥστε τὴν θειότητα αὐτοῦ καὶ δύναμιν ἐπιγινώσκειν. Εἰς δὲ τὴν περὶ τούτων διήγησιν, χρεία τῆς τῶν προειρημένων μνήμης· ἵνα καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐν σώματι φανερώσεως τοῦ τοσούτου καὶ τηλικούτου πατρικοῦ Λόγου γνῶναι δυνηθῇς, καὶ μὴ νομίσῃς, ὅτι φύσεως ἀκολουθίᾳ σῶμα πεφόρεκεν ὁ Σωτήρ· ἀλλ' ὅτι, ἀσώματος ὢν τῇ φύσει, καὶ Λόγος ὑπάρχων, ὅμως κατὰ φιλανθρωπίαν καὶ ἀγαθότητα τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι ἡμῖν πεφανέρωται. Πρέπει δὲ, ποιουμένους ἡμᾶς τὴν περὶ τούτου διήγησιν, πρότερον περὶ τῆς τῶν ὅλων κτίσεως, καὶ τοῦ ταύτης δημιουργοῦ Θεοῦ εἰπεῖν, ἵνα οὕτως καὶ τὴν ταύτης ἀνακαίνισιν ὑπὸ τοῦ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτὴν ζημιουργήσαντος Λόγου γεγενῆσθαι, ἀξίως ἄν τις θεωρήσειεν. Οὐδὲν γὰρ ἐναντίον φανήσεται, εἰ δι' οὗ ταύτην ἐδημιούργησεν ὁ Πατὴρ, ἐν αὐτῷ καὶ τὴν ταύτης σωτηρίαν εἰργάσατο.

modo homines propriis vitiis impulsi eorum cultum excogitaverint : quoniam item, Dei gratia, nonnulla de Verbi Patris divinitate et ejus in res omnes providentia et potentia indicavimus, ostendimusque bonum Patrem omnia per illum administrare, omniaque ab ipso moveri, et in ipso vitam habere; age, o vir beate et vere Christi amans : jam deinceps, ut piæ nostræ fidei ordo postulat, dicere pergamus de humana natura quam Verbum assumpsit, ac de divino ejusdem ad nos adventu, quem Judæi quidem calumniis insectantur et gentiles irridet, nos vero veneramur, quo scilicet etiam ex externa Verbi humilitate tua in eum pietas crescat. Nam quo magis apud infideles irridetur, eo majus suæ divinitatis testimonium exhibet. Quæ enim homines, quasi quæ fieri non possint minime comprehendunt, hæc ipse Dei Filius posse esse ostendit : quæ illi ut indecora irridet, hæc ipse suæ bonitati consentanea effecit : denique quæ illi, philosophando, tanquam humana ludibrio habent, hæc ipse sua virtute et potentia divina esse demonstrat, ut etiam idolorum speciem et pompam sua, ut putant, humilitate et abjectione per crucem evertat, et irrisores atque incredulos ab errore occulte abducat, suamque divinitatem et potentiam cogat agnoscere. Verum ad ista exponenda, operæ pretium fuerit ea quæ supra diximus memoria repetere, ut et causam cur tale ac tantum Patris Verbum in corpore apparuerit, possis cognoscere, nec arbitreris naturæ conditione Salvatorem corpus habuisse, sed eum qui ex propria natura expers est corporis, et Verbum est, Patris sui clementia et bonitate exigente, nostræ salutis causa, nobis in humano corpore apparuisse. Porro convenit nos his de rebus disserentes, prius de mundi creatione, ejusque opifice Deo dicere, ut hac ratione, ejus renovationem a Verbo, a quo idem initio conditus est, factam fuisse, digne queat intelligi. Siquidem nihil contrarium videbitur, si per quem naturam creavit Pater, eamdem in ipso sanaverit.

2. Τὴν δημιουργίαν (32) τοῦ κόσμου καὶ τὴν τῶν πάντων κτίσιν, πολλοὶ διαφόρως ἐξειλήφασι, καὶ ὡς ἕκαστος ἐθέλησεν, οὕτως καὶ ὡρίσατο. Οἱ μὲν γὰρ αὐτομάτως, καὶ ὡς ἔτυχε, τὰ πάντα γεγενῆσθαι λέγουσιν, ὡς οἱ Ἐπικούρειοι, οἳ καὶ τὴν τῶν ὅλων πρόνοιαν καθ' ἑαυτῶν οὐκ εἶναι μυθολογοῦσιν (33) ἀντικρυς παρὰ τὰ ἐναργῆ φαινόμενα λέγοντες. Εἰ γὰρ αὐτομάτως τὰ πάντα χωρὶς προνοίας κατ' αὐτοὺς γέγονεν, ἔδει τὰ πάντα ἁπλῶς γεγενῆσθαι, καὶ ὅμοια εἶναι, καὶ μὴ διά-

2. De mundi fabrica et rerum omnium creatione multi varie disputavere, ac singuli, prout sibi placuit, rem definiere. Siquidem alii sponte et fortuito omnia facta fuisse aiunt, ut Epicurei, qui etiam nullam rerum providentiam esse false et adversus seipsos contendunt, quod profecto contra **39** apertam et evidentem veritatem affirmant. Nam si, ut volunt, omnia sua sponte sine providentia exorta essent : omnia temere fieri et similia,

(28) Sic Seguer., Anglic., Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii autem cum editis, δηλωσώμεθα.

(29) Hæc verba, γὰρ παρὰ τοῖς ἀπίστοις χλευάζεται, τοσούτῳ, desunt in Seguer., Gobler. et Felckm. 1 anon. At alii cum editis habent, eaque legerunt interpretes.

(30) Ταῦτ' ἂν legebatur in editis, at omnes mss. ταῦτα tantum habent.

(31) Οἱ ἄνθρωποι habent omnes mss. at editi omittunt. In Goblerianο et Felckmanni 1 anonymo articulus οἱ deest. Mox ibid. Seguerianus, αὐτοῦ habet, ubi alii cum editis, ἑαυτοῦ.

(32) Τὴν δημιουργίαν, etc., usque ad ωρισατο, desunt in Goblerianο et Felckm. 1 anon.

(33) Seguerianus, μυθολογοῦντες.

Digitized by Google

non dissimilia esse debuissent : omnia enim ut in uno corpore vel solem vel lunam esse necesse fuisset : et in hominibus totum debuisset esse vel manus vel oculus vel pes. Atqui hæc ita non se habent, namque videmus aliud quidem solem esse, aliud vero lunam, et aliud terram ; similiter in humanis corporibus, aliud pes est, aliud manus, aliud caput. Hic autem ordo et rerum dispositio certum argumentum est ista non sua sponte facta fuisse, sed aliquam causam illis præfuisse, ex qua Deum, qui omnia fecit et in suo quidque ordine collocavit, licet intelligere. Alii, inter quos etiam magnus apud gentiles Plato numeratur, asseverant Deum omnia fecisse ex materia prius exsistente et non facta : neque enim Deum aliquid facere potuisse, nisi prius materia exstitisset, quemadmodum opus est ut lignum, quo faber utitur, prius exsistat, ut ex eo aliquid facere possit. Verum qui ita philosophantur, non vident se imbecillitatem Deo ascribere. Si enim ipse non est materiæ effector, sed res ex subjecta materia facit, imbecillis sane est, cum nihil sine materia fabricari queat, quemadmodum utique fabri imbecillitatem indicat, nihil eum sine ligno posse facere. Siquidem, ut illi sentiunt, nisi materia fuisset, nihil effecisset Deus. Quod si ita est, qui effector et creator dici queat, qui ex alia re, nempe ex materia, habuit hoc ipsum quod faceret ? Certe si ita se res habet, faber tantum secundum illos erit Deus, non vero ut creator rebus dabit ut sint, si nimirum in subjecta materia agat, nec ipse sit materiæ auctor. Nam, ut uno verbo dicam, creator dici non potest, nisi materiam creet, ex qua res creatæ factæ sunt. Hæretici autem alium sibi fingunt rerum opificem præter Patrem Domini nostri Jesu Christi ; sed illi summam cæcitatem vel in his ipsis quæ loquuntur ostendunt. Cum enim Dominus ad Judæos dicat : *Non legistis quia qui ab initio creavit, masculum et feminam fecit eos, et dixit : Propter hoc dimittet homo patrem et matrem suam, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una ;* et deinde Creatorem indicans : *Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet* [44] ; quomodo illi creationem Patri externam inducere audent ? Quod si secundum Joannem qui omnia plane complectitur nihilque excipit, *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [45] : quis, quæso, alius creator esse possit præter Christi Patrem ?

3. En ergo quæ illi quidem effutiunt, at divina

[44] Matth. xix, 4-6. [45] Joan. i, 3.

A φορα· ὡς γὰρ ἐπὶ σώματος ἑνὸς (34) ἔδει τὰ πάντα εἶναι ἥλιον ἢ σελήνην· καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἔδει τὸ ὅλον εἶναι χεῖρα, ἢ ὀφθαλμὸν, ἢ πόδα. Νῦν δὲ οὐκ ἔστι μὲν οὕτως· ὁρῶμεν δὲ τὸ μὲν ἥλιον, τὸ δὲ σελήνην, τὸ δὲ γῆν· καὶ πάλιν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων τὸ μὲν πόδα, τὸ δὲ χεῖρα, τὸ δὲ κεφαλήν. Ἡ δὲ τοιαύτη διάταξις οὐκ αὐτομάτως αὐτὰ γεγενῆσθαι γνωρίζει, ἀλλ' αἰτίαν τούτων προηγεῖσθαι δείκνυσιν· ἀφ' ἧς καὶ τὸν διαταξάμενον καὶ πάντα ποιήσαντα Θεὸν ἔστι νοεῖν. Ἄλλοι δὲ, ἐν οἷς ἐστι καὶ ὁ μέγας παρ' Ἕλλησι (35) Πλάτων (36), ἐκ προϋποκειμένης καὶ ἀγενήτου ὕλης πεποιηκέναι τὸν Θεὸν τὰ ὅλα διηγοῦνται· μὴ ἂν γὰρ δύνασθαί τι ποιῆσαι τὸν Θεὸν, εἰ μὴ προϋπέκειτο ἡ ὕλη· ὥσπερ καὶ τῷ τέκτονι προυποκεῖσθαι δεῖ τὸ ξύλον, ἵνα καὶ ἐργάσασθαι δυνηθῇ.

B Οὐκ ἴσασι δὲ τοῦτο λέγοντες, ὅτι ἀσθένειαν περιτιθέασι τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ οὐκ ἔστι τῆς ὕλης αὐτὸς αἴτιος, ἀλλ' ὅλως (37) ἐξ ὑποκειμένης ὕλης ποιεῖ τὰ ὄντα, ἀσθενὴς εὑρίσκεται, μὴ δυνάμενος ἄνευ τῆς ὕλης ἐργάσασθαί τι τῶν γενομένων· ὥσπερ ἀμέλει καὶ τοῦ τέκτονος ἀσθένειά ἐστι τὸ μὴ δύνασθαι χωρὶς τῶν ξύλων ἐργάσασθαί τι τῶν ἀναγκαίων. Καὶ καθ' ὑπόθεσιν γὰρ (38), εἰ μὴ ἦν ἡ ὕλη, οὐκ ἂν εἰργάσατό τι ὁ Θεός. Καὶ πῶς ἔτι ποιητὴς καὶ δημιουργὸς ἂν λεχθείη ἐξ ἑτέρου τὸ ποιεῖν ἐσχηκώς, λέγω δὲ ἐκ τῆς ὕλης ; Ἔσται δὲ, εἰ οὕτως ἔχει, κατ' αὐτοὺς ὁ Θεὸς τεχνίτης μόνον καὶ οὐ κτίστης εἰς τὸ εἶναι, εἰ τὴν (39) ὑποκειμένην ὕλην ἐργάζεται, τῆς δὲ ὕλης οὐκ ἔστιν αὐτὸς αἴτιος. Καθόλου γὰρ οὐδὲ κτίστης ἂν λεχθείη, εἰ μὴ κτίζει τὴν ὕλην, ἐξ ἧς καὶ τὰ κτισθέντα γέγονεν. Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων ἄλλον ἑαυτοῖς ἀναπλάττονται δημιουργὸν τῶν πάντων παρὰ τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τυφλώττοντες μέγα καὶ περὶ ἃ φθέγγονται. Τοῦ γὰρ (40) Κυρίου λέγοντος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· *Οὐκ ἀνέγνωτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ κτίσας ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς, καὶ εἶπεν· Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν·* εἶτα σημαίνων τὸν κτίσαντά φησιν· *Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω·* πῶς οὗτοι ξένην τοῦ Πατρὸς τὴν κτίσιν εἰσάγουσιν ; Εἰ δὲ κατὰ τὸν Ἰωάννην πάντα περιλαβόντα καὶ λέγοντα· *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ*

D *χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν·* πῶς ἂν ἄλλος εἴη ὁ δημιουργὸς παρὰ τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ·

3. Ταῦτα μὲν οὗτοι μυθολογοῦσιν· ἡ δὲ ἔνθεος δι-

(34) In Basil. ex ἑνός factum est ἕν. Utrumque deest in Anglic. Ibid. τὰ πάντα omnes mss. habent : τά in editis deerat. Item ibid. post ἥλιον, Seguer., Gobler. et Felckmanni 1 anonym. ἡ habent : alii cum editis, καί.

(35) Ὁ μέγας παρ' Ἕλλησι desunt in Goblerian. et Felckm. 1 anon. Paulo post pro ποιῆσαι, iidem ποιεῖσθαι habent : utrumque autem deest in Basil. Anglic. Infra ἡ ante ὕλη abest ab Anglicano.

(36) Ita docet Plato in utroque *Timæo*, sed clarius initio *Timæi* Locri.

(37) Seguer., Basil., Anglic., Gobler. et Felckm. 1 anon. ὅλως habent : alii cum editis omittunt.

(38) Sic Seguer. Basil., et Angl. At in Gobler. et Felck. 1, anon. γάρ deest, ut et γοῦν quod in aliis et editis pro γάρ legitur.

(39) Seguer., εἴ τε. Gobler. et Felckm. 1 an. εἴ γε, qui iidem Seguer. et Gobler. paulo post habent, εἴ γε μὴ κτίζει.

(40) Gobler. et Felckm. 1 anon. particulam γάρ non habent. Mox ibid. ἀπ' ἀρχῆς abest a Basil. Item ἄρσεν habent omnes mss., ut et legitur Matth. xix, 11. Editi, ἄρρεν.

Digitized by Google

διδασκαλία καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν πίστις τὴν μὲν τούτων ματαιολογίαν ὡς ἀθεότητα διαβάλλει. Οὔτε γὰρ αὐτομάτως, διὰ τὸ μὴ ἀπρονόητα εἶναι, οὔτε ἐκ προϋποκειμένης ὕλης, διὰ τὸ μὴ ἀσθενῆ εἶναι τὸν Θεόν· ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων καὶ μηδαμῶς (41) ὑπάρχοντα τὰ ὅλα εἰς τὸ εἶναι πεποιηκέναι τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Λόγου οἶδεν, ᾗ φησι διὰ μὲν Μωϋσέως· *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*· διὰ δὲ τῆς ὠφελιμωτάτης βίβλου τοῦ Ποιμένος· *Πρῶτον πάντων πίστευσον, ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Θεὸς, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας, καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι.* Ὅπερ καὶ ὁ Παῦλος σημαίνων φησί· *Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι.* Ὁ Θεὸς γὰρ ἀγαθός ἐστι, μᾶλλον δὲ πηγὴ τῆς ἀγαθότητος ὑπάρχει· ἀγαθῷ δὲ περὶ οὐδενὸς ἂν γένοιτο φθόνος· ὅθεν οὐδενὶ τοῦ (44) εἶναι φθονήσας, ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα πεποίηκε διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἐν οἷς πρὸ (45) πάντων τῶν ἐπὶ γῆς τὸ ἀνθρώπων γένος ἐλεήσας, καὶ θεωρήσας, ὡς οὐχ ἱκανὸν εἴη κατὰ τὸν τῆς ἰδίας γενέσεως λόγον διαμένειν ἀεὶ, πλέον τι χαριζόμενος αὐτοῖς οὐχ ἁπλῶς, ὥσπερ πάντα τὰ ἐπὶ γῆς ἄλογα ζῶα, ἔκτισε (46) τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα ἐποίησεν αὐτοὺς, μεταδοὺς αὐτοῖς καὶ τῆς τοῦ ἰδίου Λόγου δυνάμεως, ἵνα ὥσπερ σκιάς τινας ἔχοντες τοῦ Λόγου, καὶ γενόμενοι λογικοὶ, διαμένειν ἐν μακαριότητι δυνηθῶσι, ζῶντες τὸν ἀληθινὸν καὶ ὄντως τῶν (47) ἁγίων ἐν παραδείσῳ βίον. Εἰδὼς δὲ πάλιν τὴν ἀνθρώπων εἰς ἀμφότερα νεύειν δυναμένην προαίρεσιν, προλαβὼν ἠσφαλίσατο νόμῳ καὶ τόπῳ τὴν δοθεῖσαν αὐτοῖς χάριν. Εἰς τὸν ἑαυτοῦ γὰρ παράδεισον αὐτοὺς εἰσαγαγὼν, ἔδωκεν αὐτοῖς νόμον· ἵνα, εἰ μὲν φυλάξαιεν (48) τὴν χάριν, καὶ μένοιεν καλοὶ, ἔχωσι τὴν ἐν παραδείσῳ ἄλυπον καὶ ἀνώδυνον καὶ ἀμέριμνον ζωὴν, πρὸς τῷ καὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς ἀφθαρσίας αὐτοὺς τὴν ἐπαγγελίαν ἔχειν· εἰ δὲ παραβαῖεν καὶ στραφέντες γένοιντο φαῦλοι, γινώσκοιεν ἑαυτοὺς τὴν ἐν θανάτῳ κατὰ φύσιν φθορὰν ὑπομένειν, καὶ μηκέτι μὲν ἐν παραδείσῳ ζῇν, ἔξω δὲ τούτου λοιπὸν ἀποθνήσκοντας μένειν ἐν τῷ θανάτῳ καὶ ἐν τῇ φθορᾷ. Τοῦτο δὲ καὶ ἡ θεία Γραφὴ προσημαίνει (49) λέγουσα ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· *Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῇ· ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν οὐ φάγεσθε* (50) *ἀπ' αὐτοῦ· ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγησθε, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε.* Τὸ δὲ, *θανάτῳ ἀποθανεῖσθε*, τί ἂν ἄλλο εἴη ἢ τὸ μὴ μόνον ἀποθνήσκειν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τοῦ θανάτου φθορᾷ διαμένειν;

A doctrina et Christi fides procul has illorum ineptias tanquam detestandam impietatem rejicit. Novit enim res non fortuito factas esse, quia providentia gubernantur: neque ex materia prius exsistente, quia Deus imbecillis non est: sed Deum omnia, neutiquam prius exsistentia, ex nihilo per Verbum fecisse ut essent, uti per Moysem ait: *In principio fecit Deus cœlum et terram* [46]; et in utilissimo *Pastoris* libro [47]: *Primum omnium crede unum Deum esse, qui omnia creavit et perfecit, eaque quæ non erant ut essent fecit.* 40 Idem etiam Paulus his verbis declarat [48]: *Fide intelligimus perfecta esse sæcula Verbo Dei, ut res quæ cernuntur non ex rebus apparentibus fierent* (42-43). Scilicet Deus bonus est, vel potius fons ipse est bonitatis: bonus autem nulli B invidet, quapropter nulli rei quominus sit invidens, omnia per proprium Verbum Dominum nostrum Jesum Christum ex nihilo fecit, e quibus cum hominum genus præ cæteris omnibus, quæ in terra exsistunt, miseraretur, cerneretque illos ex propriæ naturæ conditione non sibi satis esse ad semper permanendum, aliquid amplius illis donavit, nec simpliciter, ut omnes brutas et terrestres animantes, homines creavit, sed eos ad suam imaginem fecit propriique Verbi virtutis participes reddidit, ut quasdam velut umbras Verbi habentes, et rationales facti, in beatitudine perseverare, veramque et sanctorum vere vitam in paradiso vivere possent. Præterea cum videret hominum voluntatem in utram- C que partem posse inflecti, datam eis gratiam lege et loco providentissime præmunivit. Siquidem illis in suum paradisum introductis legem dedit, ut si gratiam concessam conservarent et boni permanerent, præter promissam in cœlis immortalitatem, vita mœroris, doloris et sollicitudinis vacua in paradiso fruerentur; sin vero datam legem transgressi, mali fierent, certo scirent se mortis corruptionem secundum naturam subituros, nec jam amplius in paradiso victuros, sed extra illum morientes, in morte et corruptione permansuros. Id porro testatur quoque divina Scriptura, quæ ex Dei persona sic loquitur: *Ex omni ligno paradisi comedes: de ligno autem scientiæ boni et mali, non comedetis ex illo; quacunque autem die comederitis, morte moriemini* [49]. D Quid aliud, quæso, his verbis, *morte moriemini*, significatur, quam illos non tantum morituros esse, sed etiam in mortis corruptione permansuros?

[46] Genes. I, 1. [47] Lib. II, mandato 1. [48] Hebr. XI, 3. [49] Genes. II, 16.

(41) Segner., μηδαμῇ μηδαμῶς.

(42-43) Ita habet textus Græcus: at in Vulgata sic legitur, *ut ex invisibilibus visibilia fierent.*

(44) Gobler. et Felckm. 1 anon., τό.

(45) Πρό deest in Segner., Basil. et Anglic. Ibid. Anglic., ἀνθρώπινον pro ἀνθρώπων. Item mox in cod. ὡς deest, cujus loco manu recenti, ὅτι.

(46) Pro ἔκτισε quod habent Segner., Gobler., et Felckm. 1 anon., alii cum editione Commel. habent ἐποίησεν.

(47) Τῶν deest in Felckm. 2 anon.

(48) Segner., φυλάξοιεν. Paulo post καὶ ἀνώδυνον abest a Basil. Mox ibid. Anglic., Gobler., et Felckm. 1 anon., τό, ubi alii cum editis τῷ.

(49) Goblerian. et Felckm. 1 anonym., παρασημαίνει.

(50) Sic Gobler. et Felckm. 1 anon. atque ita legitur Gen. II, 17. Alii autem cum editis, φάγησθε. Mox ibid. hæc verba: τὸ δὲ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε, desunt in Segner., Gobler. et Felckm. 1 anon. nec ea exprimit Nannius: at alii cum editis habent, et exprimunt Omnibonus et Ambrosius Camald.

Digitized by Google

4. Miraris fortasse, quid tandem nos, cum de humana natura a Verbo assumpta dicere instituerimus, nunc de prima hominum origine disputemus. Atqui id a fine nostræ orationis minime alienum est. Quia enim sermonem habemus de Salvatoris nostri ad nos adventu, necesse est etiam de hominum primordiis loqui, quo plane perspicias nostram causam ejus adventus fuisse occasionem, nostroque peccato Verbi benignitatem excitatam fuisse, ut ad nos accederet et inter homines Dominus appareret. Nos enim causa sumus cur corpus assumpserit, nostramque ob salutem in humano corpore nasci et apparere benignissime voluit. Hoc igitur modo Deus hominem fecit atque immortalem manere voluit. At homines neglecta ac rejecta Dei contemplatione, sibi ipsis malitiam excogitaverunt, uti superiore oratione dictum est, atque ita in denuntiatam mortis damnationem misere inciderunt, nec vero post hæc quales creati sunt, permansere; sed suis cogitationibus in dies magis corrupti, in mortis ditionem et potestatem sunt redacti. Nam præcepti transgressio illos ad propriæ naturæ conditionem revocavit; ut quemadmodum cum non essent, facti sunt, sic in eo 41 quod sunt, corruptionem, labente tempore, paterentur, idque meritissimo. Namque, si Verbi præsentia et beneficentia vocati sunt ut essent, qui ex naturæ conditione aliquando non erant, consequens fuit ut homines Dei contemplatione nudati et ad res quæ nullo modo exsistunt conversi (siquidem mala non exsistunt, bona vero exsistunt, utpote quæ a Deo exsistente facta sint), beneficio quoque semper exsistendi spoliarentur, hoc est, ut dissoluti, in morte et corruptione manerent. Homo enim ex sua natura mortalis est, quippe qui ex nihilo factus sit. Attamen propter suam cum illo qui est similitudinem, si eam constanti ejus contemplatione conservasset, naturalem corruptionem retudisset mansissetque incorruptus, sicuti Sapientia ait : *Observatio legum, confirmatio est incorruptionis* [50]. Factus autem incorruptus, jam ut Deus vixisset, quod quidem divina Scriptura alicubi his verbis significat : *Ego dixi : Dii estis, et filii Altissimi omnes : vos autem sicut homines morimini, et sicut unus de principibus caditis* [51].

5. Nam Deus non solum nos ex nihilo fecit, sed etiam divini Verbi gratia secundum Deum vivere concessit. At homines ab æternis rebus aversi et ad res corruptioni subjectas consilio diaboli conversi,

[50] Sap. VI, 19. [51] Psal. LXXXI, 6, 7.

(51) Gob. et Fel. 1 anon., ἀλλ' ἴσως. Alii Ἴσως tantum habent, et ita legerunt Omnibonus et Ambrosius Camald.

(52) Gobler. et Felckm. 1 anon., γινώσκεις. Mox Seguer. ἐκείνῳ habet, ubi editi ἐκείνων, mendose. Item paulo post pro παράβασις, Gobl. et Felckm. 1 anon., παράδοσις male habent.

(53) Editio Commel. αὐτήν.

(54) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἐποίησεν.

(55) Felckm. 2 anon., ἐλέγχθη.

(56) Gobler. et Fel. 1 anon., ἀποστραφέντες, mendose.

4. Ἴσως (51) θαυμάζεις τί δήποτε, περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου προθέμενοι λέγειν, νῦν περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρώπων διηγούμεθα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τοῦ σκοποῦ τῆς διηγήσεως. Ἀνάγκη γὰρ ἡμᾶς, λέγοντας περὶ τῆς εἰς ἡμᾶς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος, λέγειν καὶ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀρχῆς, ἵνα γινώσκῃς (52), ὅτι ἡ ἡμῶν αἰτία ἐκείνῳ γέγονε πρόφασις τῆς καθόδου, καὶ ἡ ἡμῶν παράβασις τοῦ Λόγου τὴν φιλανθρωπίαν ἐξεκαλέσατο, ὥστε καὶ εἰς ἡμᾶς φθάσαι καὶ φανῆναι τὸν Κύριον ἐν ἀνθρώποις. Τῆς γὰρ ἐκείνου ἐνσωματώσεως ἡμεῖς γεγόναμεν ὑπόθεσις, καὶ διὰ τὴν (53) ἡμῶν σωτηρίαν ἐφιλανθρωπεύσατο καὶ ἐν ἀνθρωπίνῳ γενέσθαι καὶ φανῆναι σώματι. Οὕτως μὲν οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον πεποίηκε (54), καὶ μένειν ἠθέλησεν ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ἄνθρωποι δὲ, κατολιγωρήσαντες καὶ ἀποστραφέντες τὴν πρὸς τὸν Θεὸν κατανόησιν, λογισάμενοι δὲ καὶ ἐπινοήσαντες ἑαυτοῖς τὴν κακίαν, ὥσπερ ἐν τοῖς πρώτοις ἐλέχθη (55), ἔσχον τὴν προαπειληθεῖσαν τοῦ θανάτου κατάκρισιν, καὶ λοιπὸν οὐκ ἔτι, ὡς γεγόνασι, διέμενον· ἀλλ' ὡς ἐλογίζοντο, διεφθείροντο, καὶ ὁ θάνατος αὐτῶν ἐκράτει βασιλεύων. Ἡ γὰρ παράβασις τῆς ἐντολῆς εἰς τὸ κατὰ φύσιν αὐτοὺς ἐπέστρεφεν, ἵνα, ὥσπερ οὐκ ὄντες γεγόνασιν, οὕτως καὶ τὴν εἰς τὸ εἶναι φθορὰν ὑπομείνωσι τῷ χρόνῳ εἰκότως. Εἰ γὰρ, φύσιν ἔχοντες τὸ μὴ εἶναί ποτε, τῇ τοῦ Λόγου παρουσίᾳ καὶ φιλανθρωπίᾳ εἰς τὸ εἶναι ἐκλήθησαν, ἀκόλουθον ἦν κενωθέντας τοὺς ἀνθρώπους τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καὶ εἰς τὰ οὐκ ὄντα ἀποστραφέντας (56) (οὐκ ὄντα γάρ ἐστι τὰ κακὰ, ὄντα δὲ τὰ καλὰ, ἐπειδήπερ ἀπὸ τοῦ ὄντος Θεοῦ γεγόνασι·) κενωθῆναι καὶ τοῦ εἶναι ἀεί. Τοῦτο δέ ἐστι τὸ διαλυθέντας μένειν ἐν τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ. Ἔστι μὲν (57) γὰρ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος θνητὸς, ἅτε δὴ ἐξ οὐκ ὄντων γεγονώς. Διὰ δὲ τὴν πρὸς τὸν (58) ὄντα ὁμοιότητα, ἣν εἰ ἐφύλαττε διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν κατανοήσεως, ἠμβλυνεν ἂν τὴν κατὰ φύσιν φθοράν, καὶ ἔμεινεν ἄφθαρτος, καθάπερ ἡ Σοφία φησί· *Προσοχὴ νόμων βεβαίωσις ἀφθαρσίας.* Ἄφθαρτος δὲ ὢν, ἔζη λοιπὸν ὡς Θεὸς, ὥς που καὶ ἡ θεία (59) Γραφὴ τοῦτο σημαίνει λέγουσα· *Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε καὶ ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε.*

5. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ μόνον ἐξ οὐκ ὄντων ἡμᾶς πεποίηκεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν ζῆν ἡμῖν ἐχαρίσατο τῇ τοῦ Λόγου χάριτι· οἱ δὲ ἄνθρωποι, ἀποστραφέντες (60) τὰ αἰώνια, καὶ συμβουλίᾳ τοῦ διαβόλου εἰς τὰ τῆς φθορᾶς ἐπιστραφέντες, ἑαυτοῖς αἴτιοι τῆς

(57) Μέν abest a Basil. et Anglic.

(58) Sic Seguer. Editi τά. Omnibonus quoque et Ambros. Camald. legerunt τὸν ὄντα, necnon Nannius qui hanc vocem vertit *Deo*. Mox ibidem, post ἦν, Seguer., Anglic., Gobler. et Felckm. 1 anon., εἰ, editi omittunt. Felckm. 2 anon., ἦν mendose habet absque particula εἰ.

(59) Καί et θεία desunt in Gobler. et Felckm. 1 anon. Ibid. Vulgata habet, *morieni:ini* et *cadetis*.

(60) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἀποστρέφοντες.

Digitized by Google

ἐν τῷ θανάτῳ φθορᾶς γεγόνασιν, ὄντες μὲν, ὡς προεῖπον, κατὰ φύσιν φθαρτοὶ, χάριτι δὲ τῆς τοῦ Λόγου μετουσίας τοῦ κατὰ φύσιν ἐκφυγόντες, εἰ μεμενήκεισαν καλοί. Διὰ γὰρ τὸν συνόντα τούτοις Λόγον καὶ ἡ κατὰ φύσιν φθορὰ τούτων οὐκ ἤγγιζε (61), καθὼς καὶ ἡ Σοφία φησίν· *Ὁ Θεὸς ἔκτισε τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσίᾳ καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος* (62)· *φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον*. Τούτου δὲ γενομένου, οἱ μὲν ἄνθρωποι ἀπέθνησκον, ἡ δὲ φθορὰ λοιπὸν κατ' αὐτῶν ἤκμασεν, καὶ πλεῖον τοῦ κατὰ φύσιν ἰσχύουσα καθ' ὅλου τοῦ γένους, ὅσῳ καὶ τὴν ἀπειλὴν τοῦ Θείου διὰ τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς κατ' αὐτῶν προειλήφει. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τοῖς πλημμελήμασιν οἱ ἄνθρωποι οὐκ ἄχρις ὅρων ὡρισμένων εἱστήκεισαν· ἀλλὰ κατ' ὀλίγον ἐπεκτεινόμενοι, λοιπὸν καὶ εἰς ἄμετρον ἐληλύθασιν (63), ἐξ ἀρχῆς μὲν εὑρεταὶ τῆς κακίας γενόμενοι, καὶ καθ' ἑαυτῶν τὸν θάνατον προκαλεσάμενοι καὶ τὴν φθοράν· ὕστερον δὲ εἰς ἀδικίαν ἐκτραπέντες, καὶ παρανομίαν πᾶσαν ὑπερβάλλοντες, καὶ μὴ ἑνὶ κακῷ ἱστάμενοι, ἀλλὰ πάντα καινὰ καινοῖς ἐπινοοῦντες, ἀκόρεστοι περὶ τὸ ἁμαρτάνειν γεγόνασι. Μοιχεῖαι μὲν γὰρ ἦσαν καὶ κλοπαὶ πανταχοῦ, φόνων δὲ καὶ ἁρπαγῶν πλήρης ἦν ἡ σύμπασα γῆ· καὶ νόμου μὲν οὐκ ἦν φροντὶς περὶ φθορᾶς καὶ ἀδικίας· πάντα δὲ τὰ κακὰ καθ' ἕνα καὶ κοινῇ παρὰ πᾶσιν ἐπράττετο. Πόλεις μὲν κατὰ πόλεων ἐπολέμουν· καὶ ἔθνη κατὰ ἐθνῶν ἠγείρετο (64)· διῃρητο δὲ πᾶσα ἡ οἰκουμένη στάσεσι καὶ μάχαις, ἑκάστου φιλονεικοῦντος ἐν τῷ παρανομεῖν. Οὐκ ἦν δὲ τούτων μακρὰν οὐδὲ τὰ παρὰ φύσιν, ἀλλ' ὡς εἶπεν ὁ τοῦ Χριστοῦ μάρτυς Ἀπόστολος· *Αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν· ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρρενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρρενες ἐν ἄρρεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν, ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες* (65).

A sibi ipsis corruptionis mortis auctores facti sunt : qui, ut dixi, ex natura quidem mortales erant, sed gratia, qua Verbi erant participes, naturæ conditionem haud dubie effugissent, si boni utique permansissent. Siquidem propter Verbum, quod cum illis fuisset, ad eos naturalis corruptio non accessisset, ut et Sapientia his verbis testatur : *Deus creavit hominem ut incorruptus esset, et imaginem propriæ æternitatis : invidia autem diaboli mors introivit in mundum* [52]. Quo quidem facto homines mori cœperunt, deincepsque contra illos viguit corruptio, quæ eo majores vires quam ipsa etiam naturæ conditio in universum genus habuit, quod Numinis comminationem ob violatam legem antea contra homines acceperat. Neque enim illi in peccatis intra certos terminos constitere, sed paulatim B progredientes, omnem modum transcendere. Initio quidem facti malitiæ inventores, mortem et corruptionem adversus seipsos provocaverunt : deinde vero in injustitiam delapsi, omnemque iniquitatem prætergressi, nullo in malo stantes sed novis nova omnia addentes, insatiabiles ad peccandum facti sunt. Hinc ubique stupra et furta erant : cædibus et rapinis plenus erat universus terrarum orbis, nullaque lex corruptelas et injustitiam cohibebat : sed omnia mala privatim et publice cuncti committebant. Civitates adversus civitates bella gerebant ; gentes contra gentes insurgebant, totus denique orbis pugnis et seditionibus discindebatur, dum singuli in patrandis flagitiis contenderent. Nec vero C illa etiam quæ contra naturam sunt scelera procul ab his erant, sed, ut dixit Christi testis Apostolus : *Feminæ eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam. Similiter autem et masculi, relicto naturali usu feminæ, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes* [53].

6. Διὰ δὴ ταῦτα πλεῖον τοῦ θανάτου κρατήσαντος, καὶ τῆς φθορᾶς παραμενούσης κατὰ τῶν ἀνθρώπων, τὸ μὲν τῶν ἀνθρώπων γένος ἐφθείρετο· ὁ δὲ λογικὸς καὶ κατ' εἰκόνα γενόμενος ἄνθρωπος ἠφανίζετο· καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γενόμενον ἔργον παραπώλλυτο (66). Καὶ γὰρ καὶ ὁ θάνατος, ὡς προεῖπον, νόμῳ λοιπὸν ἰσχυε καθ' ἡμῶν· καὶ οὐχ οἷόν τε ἦν τὸν νόμον ἐκφυγεῖν, διὰ τὸ ὑπὸ Θεοῦ τεθεῖσθαι τοῦτον τῆς παραβάσεως χάριν. Καὶ ἦν ἄτοπον ὁμοῦ καὶ ἀπρεπὲς τὸ γινόμενον ἀληθῶς. Ἄτοπον μὲν γὰρ ἦν εἰπόντα (67) τὸν Θεὸν ψεύσασθαι, ὥστε νομοθετήσαντος αὐτοῦ,

42 6. Eam ob rem morte magis magisque invalescente, et corruptione contra homines persistente, peribat hominum genus, ipseque homo rationis particeps et ad imaginem factus interibat, ac opus a Deo constructum destruebatur. Jam enim, ut supra D docui, mors vi legis contra nos maxime valebat, nec vitari poterat lex illa, quippe quæ a Deo prævaricationis causa fuerat imposita. Quæ res sane absurda simul et indecora fuit. Nam absurdum erat Deum loquentem mentiri, si nempe Deo hominem si mandatum violaret mori statuente, violato mandato non

[52] Sap. II, 23, 24. [53] Rom. I, 26, 27.

(61) Basil., ἤγγισε.

(62) Græcus Scripturæ textus habet, καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτόν, *imaginem propriæ proprietatis fecit eum*. Vulgata, *ad imaginem similitudinis suæ fecit illum*.

(63) Anglicanus, ἐξεληλύθασιν. Καὶ seq. abest ab eodem.

(64) Sic Seguer. Alii vero cum editis, ἐγείρετο.

(65) Sic Seguer., Basil., Gohler. et Felckm. 1 an., atque ita legitur in Græco S. Scripturæ textu : alii vero cum editis, ἀπολαβόντες.

(66) Seguer., Gohler. et Felckm. 1 anon., παραπώλλετο. Ibid. Gobler. et Felckm. 1 anon. omittunt καὶ γάρ, quæ nec exprimit Nannius : alii autem cum editis habent, et legerunt Omnibonus et Ambrosius Camald.

(67) Anglicanus, Ἄτοπον γὰρ ἂν εἴη.

Digitized by Google

4. Miraris fortasse, quid tandem nos, cum de humana natura a Verbo assumpta dicere instituerimus, nunc de prima hominum origine disputemus. Atqui id a fine nostræ orationis minime alienum est. Quia enim sermonem habemus de Salvatoris nostri ad nos adventu, necesse est etiam de hominum primordiis loqui, quo plane perspicias nostram causam ejus adventus fuisse occasionem, nostroque peccato Verbi benignitatem excitatam fuisse, ut ad nos accederet et inter homines Dominus appareret. Nos enim causa sumus cur corpus assumpserit, nostramque ob salutem in humano corpore nasci et apparere benignissime voluit. Hoc igitur modo Deus hominem fecit atque immortalem manere voluit. At homines neglecta ac rejecta Dei contemplatione, sibi ipsis malitiam excogitaverunt, uti superiore oratione dictum est, atque ita in denuntiatam mortis damnationem misere inciderunt, nec vero post hæc quales creati sunt, permansere; sed suis cogitationibus in dies magis corrupti, in mortis ditionem et potestatem sunt redacti. Nam præcepti transgressio illos ad propriæ naturæ conditionem revocavit; ut quemadmodum cum non essent, facti sunt, sic in eo **41** quod sunt, corruptionem, labente tempore, paterentur, idque meritissimo. Namque, si Verbi præsentia et beneficentia vocati sunt ut essent, qui ex naturæ conditione aliquando non erant, consequens fuit ut homines Dei contemplatione nudati et ad res quæ nullo modo exsistunt conversi (siquidem mala non exsistunt, bona vero exsistunt, utpote quæ a Deo exsistente facta sint), beneficio quoque semper exsistendi spoliarentur, hoc est, ut dissoluti, in morte et corruptione manerent. Homo enim ex sua natura mortalis est, quippe qui ex nihilo factus sit. Attamen propter suam cum illo qui est similitudinem, si eam constanti ejus contemplatione conservasset, naturalem corruptionem retudisset mansissetque incorruptus, sicuti Sapientia ait: *Observatio legum, confirmatio est incorruptionis* [50]. Factus autem incorruptus, jam ut Deus vixisset, quod quidem divina Scriptura alicubi his verbis significat: *Ego dixi: Dii estis, et filii Altissimi omnes: vos autem sicut homines morimini, et sicut unus de principibus caditis* [51].

5. Nam Deus non solum nos ex nihilo fecit, sed etiam divini Verbi gratia secundum Deum vivere concessit. At homines ab æternis rebus aversi et ad res corruptioni subjectas consilio diaboli conversi,

[50] Sap. VI, 19. [51] Psal. LXXXI, 6, 7.

(51) Gob. et Fel. 1 anon., ἀλλ' ἴσως. Alii Ἴσως tantum habent, et ita legerunt Omnibonus et Ambrosius Camald.

(52) Gobler. et Felckm. 1 anon., γινώσκεις. Mox Seguer. ἐκείνῳ habet, ubi editi ἐκείνων, mendose. Item paulo post pro παράβασις, Gobl. et Felckm. 1 anon., παράδοσις male habent.

(53) Editio Commel. αὐτήν.

(54) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἐποίησεν.

(55) Felckm. 2 anon., ἐλέγχθη.

(56) Gobler. et Fel. 1 anon., ἀποστραφέντες, mendose.

4. Ἴσως (51) θαυμάζεις τί δήποτε, περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου προθέμενοι λέγειν, νῦν περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρώπων διηγούμεθα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐκ ἀλλότριόν ἐστι τοῦ σκοποῦ τῆς διηγήσεως. Ἀνάγκη γὰρ ἡμᾶς, λέγοντας περὶ τῆς εἰς ἡμᾶς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος, λέγειν καὶ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀρχῆς, ἵνα γινώσκῃς (52), ὅτι ἡ ἡμῶν αἰτία ἐκείνῳ γέγονε πρόφασις τῆς καθόδου, καὶ ἡ ἡμῶν παράβασις τοῦ Λόγου τὴν φιλανθρωπίαν ἐξεκαλέσατο, ὥστε καὶ εἰς ἡμᾶς φθάσαι καὶ φανῆναι τὸν Κύριον ἐν ἀνθρώποις. Τῆς γὰρ ἐκείνου ἐνσωματώσεως ἡμεῖς γεγόναμεν ὑπόθεσις, καὶ διὰ τὴν (53) ἡμῶν σωτηρίαν ἐφιλανθρωπεύσατο καὶ ἐν ἀνθρωπίνῳ γενέσθαι καὶ φανῆναι σώματι. Οὕτως μὲν οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον πεποίηκε (54), καὶ μένειν ἠθέλησεν ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ἄνθρωποι δὲ, κατολιγωρήσαντες καὶ ἀποστραφέντες τὴν πρὸς τὸν Θεὸν κατανόησιν, λογισάμενοι δὲ καὶ ἐπινοήσαντες ἑαυτοῖς τὴν κακίαν, ὥσπερ ἐν τοῖς πρώτοις ἐλέχθη (55), ἔσχον τὴν προαπειλη-θεῖσαν τοῦ θανάτου κατάκρισιν, καὶ λοιπὸν οὐκ ἔτι, ὡς γεγόνασι, διέμενον· ἀλλ' ὡς ἐλογίζοντο, διεφθείροντο, καὶ ὁ θάνατος αὐτῶν ἐκράτει βασιλεύων. Ἡ γὰρ παράβασις τῆς ἐντολῆς εἰς τὸ κατὰ φύσιν αὐτοὺς ἐπέστρεφεν, ἵνα, ὥσπερ οὐκ ὄντες γεγόνασιν, οὕτως καὶ τὴν εἰς τὸ εἶναι φθορὰν ὑπομείνωσι τῷ χρόνῳ εἰκότως. Εἰ γὰρ, φύσιν ἔχοντες τὸ μὴ εἶναί ποτε, τῇ τοῦ Λόγου παρουσίᾳ καὶ φιλανθρωπίᾳ εἰς τὸ εἶναι ἐκλήθησαν, ἀκόλουθον ἦν κενωθέντας τοὺς ἀνθρώπους τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καὶ εἰς τὰ οὐκ ὄντα ἀποστραφέντας (56) (οὐκ ὄντα γάρ ἐστι τὰ κακὰ, ὄντα δὲ τὰ καλὰ, ἐπειδήπερ ἀπὸ τοῦ ὄντος Θεοῦ γεγόνασι·) κενωθῆναι καὶ τοῦ εἶναι ἀεί. Τοῦτο δέ ἐστι τὸ διαλυθέντας μένειν ἐν τῷ θανάτῳ καὶ τῇ φθορᾷ. Ἔστι μὲν (57) γὰρ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος θνητὸς, ἅτε δὴ ἐξ οὐκ ὄντων γεγονώς. Διὰ δὲ τὴν πρὸς τὸν (58) ὄντα ὁμοιότητα, ἣν εἰ ἐφύλαττε διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν κατανοήσεως, ἤμβλυνεν ἂν τὴν κατὰ φύσιν φθοράν, καὶ ἔμεινεν ἄφθαρτος, καθάπερ ἡ Σοφία φησί· *Προσοχὴ νόμων βεβαίωσις ἀφθαρσίας.* Ἄφθαρτος δὲ ὢν, ἔζη λοιπὸν ὡς Θεὸς, ὥς που καὶ ἡ θεία (59) Γραφὴ τοῦτο σημαίνει λέγουσα· *Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε καὶ ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε.*

5. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ μόνον ἐξ οὐκ ὄντων ἡμᾶς πεποίηκεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν ζῆν ἡμῖν ἐχαρίσατο τῇ τοῦ Λόγου χάριτι· οἱ δὲ ἄνθρωποι, ἀποστραφέντες (60) τὰ αἰώνια, καὶ συμβουλίᾳ τοῦ διαβόλου εἰς τὰ τῆς φθορᾶς ἐπιστραφέντες, ἑαυτοῖς αἴτιοι τῆς

(57) Μέν abest a Basil. et Anglic.

(58) Sic Seguer. Editi τά. Omnibonus quoque et Ambros. Camald. legerunt τὸν ὄντα, necnon Nannius qui hanc vocem vertit *Deo*. Mox ibidem, post ἦν, Seguer., Anglic., Gobler. et Felckm. 1 anon., εἰ, editi omittunt. Felckm. 2 anon., ἣν mendose habet absque particula εἰ.

(59) Καί et θεία desunt in Gobler. et Felckm. 1 anon. Ibid. Vulgata habet, *morieris* et *cadetis*.

(60) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἀποστρέφοντες.

Digitized by Google

ἐν τῷ θανάτῳ φθορᾶς γεγόνασιν, ὄντες μὲν, ὡς προεῖπον, κατὰ φύσιν φθαρτοὶ, χάριτι δὲ τῆς τοῦ Λόγου μετουσίας τοῦ κατὰ φύσιν ἐκφυγόντες, εἰ μεμενήκεισαν καλοί. Διὰ γὰρ τὸν συνόντα τούτοις Λόγον καὶ ἡ κατὰ φύσιν φθορὰ τούτων οὐκ ἤγγιζε (61), καθὼς καὶ ἡ Σοφία φησίν· *Ὁ Θεὸς ἔκτισε τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσίᾳ καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος* (62)· *φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον*. Τούτου δὲ γενομένου, οἱ μὲν ἄνθρωποι ἀπέθνησκον, ἡ δὲ φθορὰ λοιπὸν κατ' αὐτῶν ἤκμασεν, καὶ πλεῖον τοῦ κατὰ φύσιν ἰσχύουσα καθ' ὅλου τοῦ γένους, ὅσῳ καὶ τὴν ἀπειλὴν τοῦ Θείου διὰ τὴν παράβασιν τῆς ἐντολῆς κατ' αὐτῶν προειλήφει. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τοῖς πλημμελήμασιν οἱ ἄνθρωποι οὐκ ἄχρις ὅρων ὡρισμένων εἰστήκεισαν· ἀλλὰ κατ' ὀλίγον ἐπεκτεινόμενοι, λοιπὸν καὶ εἰς ἄμετρον ἐληλύθασιν (63), ἐξ ἀρχῆς μὲν εὑρεταὶ τῆς κακίας γενόμενοι, καὶ καθ' ἑαυτῶν τὸν θάνατον προκαλεσάμενοι καὶ τὴν φθοράν· ὕστερον δὲ εἰς ἀδικίαν ἐκτραπέντες, καὶ παρανομίαν πᾶσαν ὑπερβάλλοντες, καὶ μὴ ἑνὶ κακῷ ἱστάμενοι, ἀλλὰ πάντα καινὰ καινοῖς ἐπινοοῦντες, ἀκόρεστοι περὶ τὸ ἁμαρτάνειν γεγόνασι. Μοιχεῖαι μὲν γὰρ ἦσαν καὶ κλοπαὶ πανταχοῦ, φόνων δὲ καὶ ἁρπαγῶν πλήρης ἦν ἡ σύμπασα γῆ· καὶ νόμου μὲν οὐκ ἦν φροντὶς περὶ φθορᾶς καὶ ἀδικίας· πάντα δὲ τὰ κακὰ καθ' ἕνα καὶ κοινῇ παρὰ πᾶσιν ἐπράττετο. Πόλεις μὲν κατὰ πόλεων ἐπολέμουν· καὶ ἔθνη κατὰ ἐθνῶν ἠγείρετο (64)· διῃρητο δὲ πᾶσα ἡ οἰκουμένη στάσεσι καὶ μάχαις, ἑκάστου φιλονεικοῦντος ἐν τῷ παρανομεῖν. Οὐκ ἦν δὲ τούτων μακρὰν οὐδὲ τὰ παρὰ φύσιν, ἀλλ' ὡς εἶπεν ὁ τοῦ Χριστοῦ μάρτυς Ἀπόστολος· *Αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν· ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρρενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρρενες ἐν ἄρρεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν, ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες* (65).

6. Διὰ δὴ ταῦτα πλεῖον τοῦ θανάτου κρατήσαντος, καὶ τῆς φθορᾶς παραμενούσης κατὰ τῶν ἀνθρώπων, τὸ μὲν τῶν ἀνθρώπων γένος ἐφθείρετο· ὁ δὲ λογικὸς καὶ κατ' εἰκόνα γενόμενος ἄνθρωπος ἠφανίζετο· καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γενόμενον ἔργον παραπώλλυτο (66). Καὶ γὰρ καὶ ὁ θάνατος, ὡς προεῖπον, νόμῳ λοιπὸν ἴσχυε καθ' ἡμῶν· καὶ οὐχ οἷόν τε ἦν τὸν νόμον ἐκφυγεῖν, διὰ τὸ ὑπὸ Θεοῦ τεθεῖσθαι τοῦτον τῆς παραβάσεως χάριν. Καὶ ἦν ἄτοπον ὁμοῦ καὶ ἀπρεπὲς τὸ γινόμενον ἀληθῶς. Ἄτοπον μὲν γὰρ ἦν εἰπόντα (67) τὸν Θεὸν ψεύσασθαι, ὥστε νομοθετήσαντος αὐτοῦ

A sibi ipsis corruptionis mortis auctores facti sunt : qui, ut dixi, ex natura quidem mortales erant, sed gratia, qua Verbi erant participes, naturæ conditionem haud dubie effugissent, si boni utique permansissent. Siquidem propter Verbum, quod cum illis fuisset, ad eos naturalis corruptio non accessisset, ut et Sapientia his verbis testatur : *Deus creavit hominem ut incorruptus esset, et imaginem propriæ æternitatis : invidia autem diaboli mors introivit in mundum* [52]. Quo quidem facto homines mori cœperunt, deincepsque contra illos viguit corruptio, quæ eo majores vires quam ipsa etiam naturæ conditio in universum genus habuit, quod Numinis comminationem ob violatam legem antea contra homines acceperat. Neque enim illi in peccatis intra certos terminos constitere, sed paulatim progredientes, omnem modum transcendere. Initio quidem facti malitiæ inventores, mortem et corruptionem adversus seipsos provocaverunt : deinde vero in injustitiam delapsi, omnemque iniquitatem prætergressi, nullo in malo stantes sed novis nova omnia addentes, insatiabiles ad peccandum facti sunt. Hinc ubique stupra et furta erant : cædibus et rapinis plenus erat universus terrarum orbis, nullaque lex corruptelas et injustitiam cohibebat : sed omnia mala privatim et publice cuncti committebant. Civitates adversus civitates bella gerebant ; gentes contra gentes insurgebant, totus denique orbis pugnis et seditionibus discindebatur, dum singuli in patrandis flagitiis contenderent. Nec vero illa etiam quæ contra naturam sunt scelera procul ab his erant, sed, ut dixit Christi testis Apostolus : *Feminæ eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam. Similiter autem et masculi, relicto naturali usu feminæ, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes* [53].

42 6. Eam ob rem morte magis magisque invalescente, et corruptione contra homines persistente, peribat hominum genus, ipseque homo rationis particeps et ad imaginem factus interibat, ac opus a Deo constructum destruebatur. Jam enim, ut supra docui, mors vi legis contra nos maxime valebat, nec vitari poterat lex illa, quippe quæ a Deo prævaricationis causa fuerat imposita. Quæ res sane absurda simul et indecora fuit. Nam absurdum erat Deum loquentem mentiri, si nempe Deo hominem si mandatum violaret mori statuente, violato mandato non

[52] Sap. II, 23, 24. [53] Rom. I, 26, 27.

(61) Basil., ἤγγισε.

(62) Græcus Scripturæ textus habet, καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτόν, *imaginem propriæ proprietatis fecit eum*. Vulgata, *ad imaginem similitudinis suæ fecit illum*.

(63) Anglicanus, ἐξεληλύθασιν. Καὶ seq. abest ab eodem.

(64) Sic Seguer. Alii vero cum editis, ἐγείρετο.

(65) Sic Seguer., Basil., Gobler. et Felckm. 1 an., atque ita legitur in Græco S. Scripturæ textu : alii vero cum editis, ἀπολαβόντες.

(66) Seguer., Gobler. et Felckm. 1 anon., παραπώλλετο. Ibid. Gobler. et Felckm. 1 anon. omittunt καὶ γάρ, quæ nec exprimit Nannius : alii autem cum editis habent, et legerunt Omnibonus et Ambrosius Camald.

(67) Anglicanus, Ἄτοπον γὰρ ἂν εἴη.

Digitized by Google

morereturn, sed irritus fieret ejus sermo. Siquidem verax Deus non fuisset, si illo nos morituros dicente, homo non moreretur. Alia autem ex parte indecorum erat res rationis compotes et Verbi Dei semel factas participes interire, rursusque in nihilum corruptione reverti. Divina enim bonitate indignum prorsus erat res a Deo factas, ob fraudem, qua homines diabolus circumvenit, destrui. In primis vero dedecebat, Dei artem in hominibus vel propter illorum incuriam vel propter dæmonum dolum deleri. Itaque hominibus pereuntibus talibusque operibus in exitium labentibus, quid Deum, qui bonus est, facere oportebat? An sinere ut corruptio adversus illos valeret et mors eis dominaretur? At quid profuisset illos ab initio factos esse? Satius enim erat eos omnino non fieri, quam factos negligi et interire. Siquidem hujusmodi negligentia infirmitatis Dei non bonitatis majus fuisset argumentum, si nimirum opus quod fecerat destrui permisisset, quam si hominem ab initio penitus non fecisset. Si enim non fecisset, nullus esset qui de infirmitate cogitaret: at, postquam illum fecit et ut esset creavit, opus perire præsertim in ipsius auctoris conspectu res fuisset perabsurda. Itaque par Deo non erat sinere homines in corruptionem labi, quia id indecorum et indignum divinæ bonitatis erat.

A θανάτῳ ἀποθνήσκειν τὸν ἄνθρωπον, εἰ παραβαίη τὴν ἐντολήν, μετὰ τὴν παράβασιν μὴ ἀποθνήσκειν, ἀλλὰ λύεσθαι τὸν τούτου λόγον. Οὐκ ἀληθὴς γὰρ ἦν ὁ Θεὸς, εἰ, εἰπόντος αὐτοῦ ἀποθνήσκειν ἡμᾶς, μὴ ἀπέθνησκεν ὁ ἄνθρωπος. Ἀπρεπὲς δὲ ἦν πάλιν τὰ ἅπαξ γενόμενα λογικὰ καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ μετασχόντα παραπόλλυσθαι, καὶ πάλιν εἰς τὸ μὴ εἶναι διὰ τῆς φθορᾶς ἐπιστρέφειν. Οὐκ ἄξιον γὰρ ἦν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα διαφθείρεσθαι διὰ τὴν παρὰ τοῦ διαβόλου γενομένην τοῖς ἀνθρώποις ἀπάτην. Ἄλλως τε καὶ τῶν ἀπρεπεστάτων ἦν τὴν τοῦ Θεοῦ τέχνην ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἀφανίζεσθαι ἢ διὰ τὴν αὐτῶν ἀμέλειαν ἢ διὰ τὴν τῶν δαιμόνων ἀπάτην. Φθειρομένων τοίνυν τῶν λογικῶν καὶ παραπολλυμένων τῶν τοιούτων ἔργων, τί τὸν Θεὸν ἔδει ποιεῖν ἀγαθὸν ὄντα;

B Ἀφεῖναι τὴν φθορὰν κατ' αὐτῶν ἰσχύειν, καὶ τὸν θάνατον αὐτῶν κρατεῖν; Καὶ τίς ἡ χρεία (68) τοῦ καὶ ἐξ ἀρχῆς αὐτὰ γενέσθαι; Ἔδει γὰρ μὴ γενέσθαι, ἢ γενόμενα (69) παραμεληθῆναι καὶ ἀπολέσθαι. Ἀσθένεια γὰρ μᾶλλον καὶ οὐκ ἀγαθότης ἐκ τῆς ἀμελείας γινώσκεται τοῦ Θεοῦ, εἰ ποιήσας παρορᾷ φθαρῆναι τὸ ἑαυτοῦ ἔργον, ἥπερ εἰ μὴ πεποίηκε (70) κατὰ τὴν ἀρχὴν τὸν ἄνθρωπον. Μὴ ποιήσαντος μὲν γὰρ οὐκ ἦν ὁ λογιζόμενος τὴν ἀσθένειαν· ποιήσαντος δὲ καὶ εἰς τὸ εἶναι κτίσαντος, ἀτοπώτατον ἦν ἀπόλλυσθαι τὰ ἔργα, καὶ μάλιστα ἐπ' ὄψει τοῦ πεποιηκότος. Οὐκοῦν ἔδει τοὺς ἀνθρώπους μὴ ἀφιέναι φέρεσθαι τῇ φθορᾷ, διὰ τὸ ἀπρεπὲς καὶ ἀνάξιον εἶναι τοῦτο τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος.

7. Verum, quemadmodum ita rem esse decebat: C sic rursus e contrario, Deo quoque conveniebat in lege quam de morte tulerat veracem videri. Absurdum enim fuisset Deum veritatis patrem, nostræ utilitatis et conservationis causa mendacem videri. Quid igitur hac in re fieri oportuit, vel quid hic agere Deus debuit? Legis perfractæ pœnitentiam ab hominibus exigere? Id enim Deo dignum esse non immerito quis dixerit, ut quemadmodum ex transgressione corruptioni subjecti fuerunt, sic ex pœnitentia incorrupti iterum fierent. Atqui neque pœnitentia id quod Deo decorum est servabat, quandoquidem si mortem homines effugissent, Deus non verax nihilominus mansisset, neque etiam pœnitentia naturæ conditionem solvit, sed tantum a peccatis coercet. Unde, si solum fuisset peccatum, nec corruptio subsecuta fuisset, recte hic locum habuisset pœnitentia; sed ubi præeunte transgressione, homines in corruptionem naturæ debitam incurrerunt, et divinæ similitudinis gratia spoliati sunt, quid aliud, quæso, fieri oportuit? vel cujusnam opera ad hujusmodi gratiam et instaurationem præstandam necessaria fuit, nisi Dei Verbi, a quo omnia ex nihilo

7. Ἀλλ' ὥσπερ ἔδει τοῦτο γενέσθαι, οὕτω καὶ ἐκ τῶν ἐναντίων πάλιν ἀντίκειται τὸ πρὸς τὸν Θεὸν εὔλογον, ὥστε ἀληθῆ φανῆναι τὸν Θεὸν (71) ἐν τῇ περὶ τοῦ θανάτου νομοθεσίᾳ. Ἄτοπον γὰρ ἦν διὰ τὴν ἡμῶν ὠφέλειαν καὶ διαμονὴν ψεύστην φανῆναι τὸν τῆς ἀληθείας πατέρα Θεόν. Τί οὖν ἔδει καὶ περὶ τούτου γενέσθαι ἢ ποιῆσαι τὸν Θεόν; Μετάνοιαν ἐπὶ τῇ παραβάσει τοὺς ἀνθρώπους ἀπαιτῆσαι; Τοῦτο γὰρ ἄν τις ἄξιον φήσειε Θεοῦ, λέγων, ὅτι, ὥσπερ ἐκ τῆς παραβάσεως εἰς φθορὰν γεγόνασιν, οὕτως ἐκ τῆς μετανοίας γένοιντο (72) πάλιν ἂν εἰς ἀφθαρσίαν. Ἀλλ' ἡ μετάνοια οὔτε τὸ εὔλογον τὸ πρὸς τὸν Θεὸν ἐφύλαττεν· ἔμενε γὰρ πάλιν οὐκ ἀληθὴς, μὴ κρατουμένων ἐν τῷ θανάτῳ τῶν ἀνθρώπων· οὔτε δὲ ἡ μετάνοια ἀπὸ τῶν κατὰ φύσιν ἀναλείπεται, ἀλλὰ μόνον παύει τῶν

D ἁμαρτημάτων. Εἰ μὲν οὖν μόνον ἦν πλημμέλημα καὶ μὴ φθορᾶς ἐπακολούθησις, καλῶς ἂν ἦν ἡ μετάνοια· εἰ δὲ, ἅπαξ προλαβούσης τῆς παραβάσεως, εἰς τὴν κατὰ φύσιν (73) φθορὰν ἐκρατοῦντο οἱ ἄνθρωποι, καὶ τὴν τοῦ κατ' εἰκόνα χάριν ἀφαιρεθέντες ἦσαν, τί ἄλλο ἔδει γενέσθαι; ἢ τίνος ἦν χρεία πρὸς τὴν τοιαύτην χάριν καὶ ἀνάκλησιν ἢ τοῦ καὶ (74) κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος πεποιηκότος τὰ ὅλα τοῦ Θεοῦ Λόγου;

(68) Sic omnes mss. Editi autem, ἡ χρεία τίς.

(69) Seguer., Goblerian. et Felckm. 1 anon., γινόμενα.

(70) Seguer. et Anglic., πεποιήκει.

(71) Ὥστε ἀληθῆ φανῆναι τὸν Θεόν desunt in Gobler. et Felckm. 1 anon. nec ea expressit Nannius: alii cum editis habent, et verterunt Omnibonus et Ambrosius Camald.

(72) Ita omnes mss. Editi vero, γένοιτο.

(73) Sic Seguer., Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii cum editis, παρὰ φύσιν, atque ita legit Nannius. Omnibonus et Ambrosius Camald. κατὰ φύσιν legerunt, idque melius et ex mente sancti Athanasii, ut patet.

(74) Seguer., Basil. et Felckm. 2 anon., καὶ post τοῦ addunt et post ἀρχὴν tollunt: editi contra post τοῦ omittunt et post ἀρχὴν addunt: alii mss. utrobique omittunt. Mox post ὅλα, art. τοῦ deest in Anglic.

Digitized by Google

Αὐτοῦ γὰρ ἦν πάλιν καὶ τὸ φθαρτὸν εἰς ἀφθαρσίαν ἐνεγκεῖν, καὶ τὸ ὑπὲρ πάντων εὔλογον ἀποσῶσαι πρὸς τὸν Πατέρα. Λόγος γὰρ ὢν τοῦ Πατρὸς καὶ ὑπὲρ πάντας ὤν, ἀκολούθως καὶ ἀνακτίσαι τὰ ὅλα (75) μόνος ἦν δυνατὸς, καὶ ὑπὲρ πάντων παθεῖν, καὶ πρεσβεῦσαι περὶ πάντων ἱκανὸς πρὸς τὸν Πατέρα.

8. Τούτου δὴ ἕνεκεν ὁ ἀσώματος καὶ ἄφθαρτος καὶ ἄὕλος τοῦ Θεοῦ Λόγος παραγίνεται εἰς τὴν ἡμετέραν χώραν, οὔτι γε μακρὰν ὢν πρότερον· οὐδὲν γὰρ αὐτοῦ κενὸν ὑπολέλειπται τῆς κτίσεως μέρος, πάντα δὲ διὰ πάντων πεπλήρωκεν αὐτὸς συνὼν τῷ ἑαυτοῦ Πατρί· ἀλλὰ παραγίνεται συγκαταβαίνων τῇ εἰς ἡμᾶς αὐτοῦ φιλανθρωπίᾳ καὶ ἐπιφανείᾳ. Καὶ ἰδὼν τὸ λογικὸν ἀπολλύμενον γένος, καὶ τὸν θάνατον κατ' αὐτῶν βασιλεύοντα τῇ φθορᾷ· ὁρῶν δὲ καὶ τὴν ἀπειλὴν τῆς παραβάσεως διακρατοῦσαν τὴν καθ' ἡμῶν φθοράν, καὶ ὅτι ἄτοπον ἦν πρὸ τοῦ πληρωθῆναι τὸν νόμον λυθῆναι· ὁρῶν δὲ καὶ τὸ ἁρπεὲς ἐν τῷ συμβεβηκότι, ὅτι ὧν αὐτὸς ἦν δημιουργὸς, ταῦτα παρηφανίζετο· ὁρῶν δὲ καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων ὑπερβάλλουσαν κακίαν, ὅτι κατ' ὀλίγον καὶ ἀφόρητον αὐτὴν ηὔξησαν καθ' ἑαυτῶν· ὁρῶν δὲ καὶ τὸ ὑπεύθυνον πάντων τῶν (76) ἀνθρώπων πρὸς τὸν θάνατον· ἐλεήσας τὸ γένος ἡμῶν, καὶ τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν οἰκτειρήσας, καὶ τῇ φθορᾷ ἡμῶν συγκαταβάς, καὶ τὴν τοῦ θανάτου κράτησιν οὐκ ἐνέγκας (77), ἵνα μὴ τὸ γενόμενον ἀπόληται, καὶ εἰς ἀργὸν τοῦ Πατρὸς τὸ εἰς ἀνθρώπους ἔργον αὐτοῦ γένηται, λαμβάνει ἑαυτῷ σῶμα, καὶ τοῦτο οὐκ ἀλλότριον τοῦ ἡμετέρου. Οὐ γὰρ ἁπλῶς ἠθέλησεν ἐν σώματι γενέσθαι, οὐδὲ μόνον ἤθελε φανῆναι· ἐδύνατο γὰρ, εἰ μόνον ἤθελε φανῆναι, καὶ δι' ἑτέρου κρείττονος τὴν θεοφάνειαν αὐτοῦ ποιήσασθαι· ἀλλὰ λαμβάνει τὸ ἡμέτερον, καὶ τοῦτο οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' ἐξ ἀκράντου (78) καὶ ἀμιάντου, ἀνδρὸς ἀπείρου Παρθένου, καθαρὸν καὶ ὄντως ἀμιγὲς τῆς ἀνδρῶν συνουσίας. Αὐτὸς γὰρ δυνατὸς ὢν καὶ δημιουργὸς τῶν ὅλων, ἐν τῇ Παρθένῳ κατασκευάζει ἑαυτῷ ναὸν τὸ σῶμα, καὶ ἰδιοποιεῖται τοῦτο ὥσπερ ὄργανον, ἐν αὐτῷ γνωριζόμενος καὶ ἐνοικῶν· καὶ οὕτως ἀπὸ τῶν ἡμετέρων τὸ ὅμοιον λαβὼν, διὰ τὸ πάντας ὑπευθύνους εἶναι τῇ τοῦ θανάτου φθορᾷ, ἀντὶ πάντων αὐτὸ θανάτῳ παραδιδοὺς, προσῆγε τῷ Πατρὶ, καὶ τοῦτο φιλανθρώπως ποιῶν, ἵνα, ὡς μὲν πάντων ἀποθανόντων ἐν αὐτῷ, λυθῇ ὁ κατὰ τῆς φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων νόμος, ἅτε δὴ πληρωθείσης τῆς ἐξουσίας ἐν τῷ κυριακῷ σώματι, καὶ μηκέτι χώραν ἔχοντος κατὰ τῶν ὁμοίων ἀνθρώπων· ὡς δὲ εἰς φθορὰν ἀναστρέψαντας τοὺς ἀνθρώπους πάλιν εἰς τὴν ἀφθαρσίαν ἐπιστρέψῃ, καὶ ζωοποιήσῃ τούτους ἀπὸ τοῦ θανάτου, τῇ τοῦ σώματος ἰδιοποιήσει καὶ τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι τὸν θάνατον ἀπ' αὐτῶν (79) ὡς καλάμην ἀπὸ πυρὸς ἐξαφανίζων.

initio facta sunt? **43** Ipsius siquidem erat id quod corruptum erat, incorruptum iterum reddere et pro omnibus id quod Patrem decebat servare. Cum enim Patris sit Verbum, et omnibus longe antecellat, solus quoque ipse idcirco universa instaurare poterat: solus idoneus fuit qui pro omnibus pateretur, et pro cunctis apud Patrem intercederet.

8. Itaque hujus rei gratia incorporeum et corruptionis ac materiæ expers Dei Verbum, in nostram regionem advenit, quanquam antea non procul aberat: nulla enim pars mundi illo unquam vacua fuit, sed una cum suo Patre exsistens omnia ubique implebat. Venit vero sua erga nos benignitate, et quatenus sese palam nobis exhibuit. Nempe, cum hominum genus interire, et mortem contra illos corruptione dominari cerneret; cum Dei comminatione et sententia in transgressionem lata, nostri corruptionem corroborari videret, absurdumque esse legem solvi antequam impleretur: cum item attenderet non decere ea deleri quorum ipse opifex esset: cumque aliunde conspiceret hominum malitiam supra modum crescere, illamque paulatim contra seipsos adeo auxisse, ut jam amplius tolerari non posset: cum denique omnes homines mortis reos esse videret, nostri ipse generis et infirmitatis misertus, nostraque motus corruptione, nec mortem in nobis dominari ferens, ne scilicet quod factum fuerat periret, suique Patris in homine formando opus vanum fieret, sibi ipsi corpus accepit, idque nostri non dissimile; nec enim esse tantum in corpore, vel solum apparere voluit. Nam, si tantum apparere voluisset, potuisset sane aliud præstantius corpus assumere; verum nostrum corpus accepit, idque non quoquomodo, sed ex inviolata et incorrupta ac viri exsperte Virgine purum vereque nullius viri conjunctione inquinatum accepit. Nam cum ipse potens et rerum omnium sit effector, sibi in Virgine templum, corpus scilicet, exstruxit, illudque tanquam instrumentum sibi proprium fecit, in quo se notum faceret et habitaret: sic ergo simili corpore e nostris accepto, quia omnes mortis corruptioni subjecti erant, illud pro omnibus morti traditum Patri summa cum benignitate obtulit, cum ut omnibus in ipso morientibus lex de corruptione contra homines lata solveretur, utpote quæ in Dominico corpore suam vim complevisset, nec proinde locum amplius adversus similes homines haberet; tum ut homines in corruptionem reversos, iterum incorruptos redderet, atque a morte ad vitam revocaret, corpore quod sibi assumpserat et resurrectionis gratia mortem ab eis, non secus ac stipula ab igne consumitur, penitus amovens.

(75) Sic omnes mss. atque ita omnes interpretes legerunt. Editio Commel., ὅλος. Ibidem pro ἀνακτίσαι, Ambrosius Camaldul. et Nannius legisse videntur ἀνακτῆσαι. Nam hic vertunt *recuperare*.

(76) Art. τῶν deest in Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. Paulo post, ἡμῶν ante οἰκτειρήσας deest in Anglic.

(77) Seguerianus, Goblerianus et Felckmanni 1 anonymus, ἐνεγκών.

(78) Felckm. 2 anon. et editio Commel., ἀῤῥάντου. Ibid. ante ἀνδρός, particulam καί exprimunt Nannius et Ambrosius Camald. Item ibid. pro ἀνδρὸς ἀπείρου, Anglic. μητρός habet. Idem ibid. pro ἀμιγὲς, ἄνευ habet.

(79) Seguer. ἀπ' αὐτῶν post θάνατον habet; alii cum editis post πυρός. In Anglic. utrobique deest.

Digitized by Google

9. Nam cum Verbum intelligeret non posse aliter hominum corruptionem solvi, nisi omnino morerentur : cum item fieri non poterat ut Verbum, utpote immortale et Patris Filius, moreretur : idcirco corpus quod mori posset sibi assumpsit, ut illud Verbi omnium præsidis factum particeps, morti pro omnibus satis esset, atque propter Verbum in se habitans, incorruptum permaneret, ac denique in posterum 44 corruptio resurrectionis gratia ab omnibus discederet. Hinc corpus quod sibi ipse accepit, velut hostiam et victimam omni puram macula morti offerendo, mortem statim ab omnibus similibus, suo pro aliis oblato, propulsavit. Sic enim Dei Verbum superius omnibus exsistens, suum templum et corporeum instrumentum pro omnibus, uti decebat, devovendo et offerendo, id quod debebatur in morte solvit, atque ita omnibus per simile corpus conjunctus incorruptus Dei Filius, omnes resurrectionis promissione incorruptos jure et merito reddidit. Ipsa siquidem mortis corruptio nullam jam vim adversus homines habet ob Verbum quod in illis per unum corpus habitat. Nempe, quemadmodum si magnus aliquis imperator in insignem aliquam urbem ingressus, in una ejus domo maneret, id maximo honori illi civitati esset, nec eam tunc vel hostis vel latro auderet divexare : sed potius ob imperatorem in una ejus domo commorantem diligentissime custodiretur : ita quoque idem in omnium moderatore licet observare. Nam ubi ille in nostram regionem introivit, et sibi domicilium in uno corpore ex nostris elegit, mox omnes hostium adversus homines insidiæ finem habuere, et mortis corruptio, cujus vires adversus illos tantæ antea erant, penitus evanuit. Periisset enim hominum genus, nisi omnium Dominus et servator Dei Filius mortem consumpturus advenisset.

10. Cæterum vere magnum hoc opus divinæ bonitati in primis congruebat. Namque, si imperator domum sive urbem a se ædificatam, ac deinde civium incuria a latronibus impugnatam nequaquam deserit, sed ut proprium opus defendit et tuetur, neque ad civium inertiam, sed ad id quod sibi decorum est respicit : multo magis optimi Patris Deus Verbum in corruptionem abeuntem hominum naturam non dereliquit : sed mortem, in quam illi incurrerant, proprio oblato corpore, delevit, illorumque negligentiam sua doctrina emendavit, et omnia, quæ hominum erant, sua virtute ac potentia

9. Συνιδὼν γὰρ ὁ Λόγος (80), ὅτι ἄλλως οὐκ (81) ἂν λυθείη τῶν ἀνθρώπων ἡ φθορὰ, εἰ μὴ διὰ τοῦ πάντως ἀποθανεῖν· οὐκ οἷόν τε δὲ ἦν τὸν Λόγον ἀποθανεῖν ἀθάνατον ὄντα καὶ τοῦ Πατρὸς Υἱόν· τούτου ἕνεκεν τὸ δυνάμενον ἀποθανεῖν ἑαυτῷ λαμβάνει σῶμα, ἵνα τοῦτο (82) τοῦ ἐπὶ πάντων Λόγου μεταλαβὸν, ἀντὶ πάντων ἱκανὸν γένηται τῷ θανάτῳ, καὶ διὰ τὸν ἐνοικήσαντα Λόγον ἄφθαρτον διαμείνῃ, καὶ λοιπὸν ἀπὸ πάντων ἡ φθορὰ παύσηται τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι. Ὅθεν ὡς ἱερεῖον καὶ θῦμα παντὸς ἐλεύθερον σπίλου, ὃ αὐτὸς ἑαυτῷ ἔλαβε σῶμα προσάγων εἰς θάνατον, ἀπὸ πάντων εὐθὺς τῶν ὁμοίων ἠφάνιζε τὸν θάνατον τῇ προσφορᾷ τοῦ καταλλήλου (83). Ὑπὲρ πάντας γὰρ ὢν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, εἰκότως, τὸν ἑαυτοῦ ναὸν καὶ τὸ σωματικὸν ὄργανον προσάγων ἀντίψυχον ὑπὲρ πάντων, ἐπλήρου τὸ ὀφειλόμενον ἐν (84) τῷ θανάτῳ· καὶ οὕτως συνὼν διὰ τοῦ ὁμοίου τοῖς πᾶσιν ὁ ἄφθαρτος τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, εἰκότως τοὺς πάντας ἐνέδυσεν ἀφθαρσίαν (85) ἐν τῇ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐπαγγελίᾳ. Καὶ αὐτὴ γὰρ ἡ ἐν τῷ θανάτῳ φθορὰ κατὰ τῶν ἀνθρώπων οὐκέτι χώραν ἔχει διὰ τὸν ἐνοικήσαντα Λόγον ἐν τούτοις διὰ τοῦ ἑνὸς σώματος· καὶ ὥσπερ μεγάλου βασιλέως εἰσελθόντος εἴς τινα πόλιν μεγάλην, καὶ οἰκήσαντος εἰς μίαν τῶν ἐν αὐτῇ οἰκιῶν, πάντως ἡ τοιαύτη πόλις τιμῆς πολλῆς καταξιοῦται, καὶ οὐκέτι τις ἐχθρὸς αὐτὴν οὔτε λῃστὴς ἐπιβαίνων καταστρέφει, πάσης δὲ μᾶλλον ἐπιμελείας ἀξιοῦται διὰ τὸν εἰς μίαν αὐτῆς οἰκίαν οἰκήσαντα βασιλέα· οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ πάντων βασιλέως γέγονεν. Ἐλθόντος γὰρ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἡμετέραν χώραν, καὶ οἰκήσαντος εἰς ἓν τῶν ὁμοίων σῶμα, λοιπὸν πᾶσα ἡ κατὰ τῶν ἀνθρώπων παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἐπιβουλὴ πέπαυται, καὶ ἡ τοῦ θανάτου ἠφάνισται φθορὰ ἡ πάλαι κατ' αὐτῶν ἰσχύουσα. Παραπωλώλει γὰρ ἂν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, εἰ μὴ ὁ πάντων δεσπότης καὶ Σωτὴρ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς παρεγεγόνει πρὸς τὸ τοῦ θανάτου τέλος.

10. Πρέπον (86) δὲ καὶ μάλιστα τῇ ἀγαθότητι τοῦ Θεοῦ ἀληθῶς τὸ μέγα τοῦτο ἔργον. Εἰ γὰρ βασιλεὺς, κατασκευάσας οἰκίαν ἢ πόλιν, καὶ ταύτην ἐξ ἀμελείας τῶν ἐνοικούντων πολεμουμένην ὑπὸ λῃστῶν, τὸ σύνολον οὐ παροράᾳ, ἀλλ' ὡς ἴδιον ἔργον ἐκδικεῖ καὶ περισώζει, οὐκ εἰς τὴν τῶν ἐνοικούντων ἀμέλειαν ἀφορῶν, ἀλλ' εἰς τὸ ἑαυτοῦ πρέπον· πολλῷ πλέον ὁ τοῦ παναγάθου Θεὸς Λόγος Πατρὸς εἰς φθορὰν κατερχόμενον τὸ δι' αὐτοῦ γενόμενον τῶν ἀνθρώπων γένος οὐ παρεῖδεν· ἀλλὰ τὸν μὲν συμβεβηκότα θάνατον ἀπῆλειψε διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ ἰδίου

(80) Hic locus ab hac voce συνιδὼν ad hæc verba διὰ τοῦ ἑνὸς σώματος integer refertur a Theodoreto, dialogo 3, qui *ἀπαθὴς* inscribitur.

(81) Sic mss. et Theod. Editio autem Commel., οὐ καί. Mox pro πάντας ut editi habent, Seguer., Gobl., Felck. 1 anon. et Theod. πάντως habent; Anglic. παντός mendose pro πάντως.

(82) Sic Seguer., Basil. et Theod. At alii cum editis τοῦτο omittunt. Ibid. pro πάντων, Theod. πάντας habet.

(83) Gobler., Felckm. 1 anon. et Theod., τῇ καταλλήλῳ. Alii cum editis, καταλλήλου, ut et interpretes legerunt.

(84) Ἐν abest a Theod. At mss. et edit. habent, et legerunt Omnibonus et Ambros. Camald. Ibid. post θανάτῳ, Theodor. habet καὶ οὕτως συνών. Angl. vero, καὶ ὡς συνών. Alii cum editis, ὡς οἷόν τε. Ambrosius Camald. videtur legisse ut Theod. Nam hic vertit, *eoque commercio*. Theodoreti lectionem sequi visum est, ut quæ meliorem sensum efficiat.

(85) Goblerianus et Felckmanni 1 anonymus, ἀφθαρσίᾳ.

(86) Editio Commel., πρέπο:.

Digitized by Google

σώματος, τὴν δὲ ἀμέλειαν αὐτῶν διωρθώσατο τῇ ἑαυτοῦ διδασκαλίᾳ, πάντα τὰ τῶν ἀνθρώπων διὰ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως κατορθώσας. Ταῦτα δὲ καὶ παρὰ τῶν αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος θεολόγων ἀνδρῶν πιστοῦσθαί τις δύναται ἐντυγχάνων τοῖς ἐκείνων γράμμασιν, ἢ (87) φασιν· *Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς κρίναντας τοῦτο, ὅτι, εἰ εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα ἡμεῖς μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶμεν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι καὶ ἀναστάντι ἐκ νεκρῶν, τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ·* καὶ πάλιν· *Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον* (88) *βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον, ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου.* Εἶτα καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ μὴ ἄλλον δεῖν ἢ αὐτὸν τὸν Θεὸν Λόγον ἐνανθρωπῆσαι σημαίνει λέγων· *Ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι.* Τοῦτο δὲ σημαίνει λέγων, ὡς οὐκ ἄλλου ἦν ἀπὸ τῆς γενομένης φθορᾶς τοὺς ἀνθρώπους ἀνενεγκεῖν ἢ τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ καὶ (89) κατὰ τὴν ἀρχὴν πεποιηκότος αὐτούς. Ὅτι δὲ διὰ τὴν περὶ τῶν ὁμοίων σωμάτων θυσίαν σῶμα καὶ αὐτὸς ὁ Λόγος ἔλαβεν ἑαυτῷ, καὶ τοῦτο σημαίνουσι λέγοντες· *Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκεν αἵματος καὶ σαρκός, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον, καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους, ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας.* Τῇ γὰρ τοῦ ἰδίου σώματος θυσίᾳ, καὶ τέλος ἐπέθηκε τῷ καθ' ἡμᾶς νόμῳ, καὶ ἀρχὴν ζωῆς ἡμῖν ἐκαίνισεν, ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως δεδωκώς. Ἐπειδὴ γὰρ ἐξ ἀνθρώπων εἰς ἀνθρώπους ὁ θάνατος ἐκράτησε, διὰ τοῦτο πάλιν διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου ἡ τοῦ θανάτου κατάλυσις γέγονε, καὶ ἡ τῆς ζωῆς ἀνάστασις, λέγοντος τοῦ χριστοφόρου ἀνδρός· *Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτως καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται·* καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα. Οὐκέτι γὰρ νῦν ὡς κατακρινόμενοι ἀποθνήσκομεν, ἀλλ' ὡς ἐγειρόμενοι περιμένομεν τὴν κοινὴν πάντων ἀνάστασιν, ἣν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ καὶ ταύτην ἐργασάμενος καὶ χαρισάμενος Θεός. Αἰτία μὲν δὴ πρώτη (90) τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος αὕτη. Γνοίη δ' ἄν τις αὐτοῦ τὴν ἀγαθὴν εἰς ἡμᾶς παρουσίαν εὐλόγως γεγενῆσθαι καὶ ἐκ τούτων.

A instauravit. Hæc autem theologorum Salvatoris discipulorum auctoritate confirmare poterit quisquis illorum scripta legerit, ubi aiunt : *Charitas enim Christi urget nos, æstimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt : et pro omnibus mortuus est, ut nos non amplius nobis vivamus, sed ei qui pro nobis mortuus est et e mortuis resurrexit, Domino nostro Jesu Christo* [84]. Et rursum : *Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem* [85]. Postea idem rationem affert cur non oportuerit alium, quam Deum Verbum, hominem fieri : *Decebat enim eum*, inquit, *propter quem omnia, et per quem omnia, qui multos* B *filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare* [86]. Quibus quidem verbis significat non alterius fuisse homines ab exorta corruptione revocare, quam Dei Verbi, a quo ab initio creati erant. Quod autem idcirco ipsum Verbum sibi corpus accepit, ut victima pro similibus corporibus fieret, iidem quoque hoc modo declarant : *Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter* 45 *participavit eisdem, ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, id est diabolum, et liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti* [87]. Siquidem proprium corpus immolando, legi adversum nos latæ finem imposuit, et vitæ principium, spe resurgendi data, nobis innovavit. Quia enim mors ex hominibus vires in homines acceperat, hinc per Deum Verbum hominibus factum, mortis solutio et vitæ resurrectio facta est, uti vir Christo plenus ait : *Quoniam enim per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum. Nam, sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur* [88], et cætera quæ sequuntur. Non enim jam ut damnandi morimur : sed tanquam a mortuis excitandi communem omnium resurrectionem exspectamus, quam nimirum propriis temporibus ejus auctor et largitor Deus exhibiturus est. Itaque hæc prima est causa, cur Salvator homo factus est. Præterea eum convenienter admodum ad nos advenisse, ex his quoque licet percipere.

11. Ὁ Θεὸς ὁ πάντων ἔχων τὸ κράτος, ὅτε τὸ D τῶν ἀνθρώπων γένος διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου ἐποίει, κατιδὼν πάλιν τὴν ἀσθένειαν τῆς φύσεως αὐτῶν, ὡς οὐκ ἱκανὴ εἴη ἐξ ἑαυτῆς γνῶναι τὸν Δημιουργὸν, οὐδ' ὅλως ἔννοιαν λαβεῖν Θεοῦ, τῷ τὸν μὲν εἶναι (91) ἀγένητον, τὰ δὲ ἐξ οὐκ ὄντων γεγενῆσθαι, καὶ τὸν

11. Deus, qui rerum omnium Dominus est, cum hominum genus per proprium Verbum creavit, ejus naturæ imbecillitate perspecta, quæ scilicet tanta est ut ex seipsa nec Creatorem cognoscere nec de Deo cogitare possit, quod ille quidem non factus, hæc autem ex nihilo sit facta : ille corporis expers

[84] II Cor. v, 14, 15. [85] Hebr. II, 9. [86] ibid. 10. [87] ibid. 14, 15. [88] I Cor. xv, 21, 22.

(87) Gobler. et Felckm. 1 anon., οἷς. Paulo post εἰ post ὅτι, omittunt editi, habent vero mss.

(88) Ἠλαττωμένον abest a Gobler, et Felckm. 3 anon. iidem post Ἰησοῦν, addunt Χριστόν.

(89) Καί deest in Gobler. et Felckm. 1 anon.

(90) Πρώτη abest a Gobl. et Felck. 1 an. iidem ante αὕτη addunt, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Seg. addit tantum τοῦ Σωτῆρος, ut et legit Omnibonus. Alii cum editis has voces omittunt.

(91) Gobler. et Felckm. 1 an., τὸ μὲν εἶναι. Iidem et Anglic., ἀγένητον. Alii vero cum editis, ἀγέννητον, minus bene.

Digitized by Google

sit, homines vero corporei sint creati : ac denique quod valde multa rebus creatis desint ad Creatoris cognitionem assequendam ; idcirco humani generis ille, utpote bonus, misertus, sui cognitione vacuos eos noluit dimittere, ut ne frustra exsisterent. Quid enim utilitatis rebus factis posset esse, si suum opificem ignorarent? Vel quomodo homines rationis essent participes, si Patris Rationem sive Verbum in quo facti sunt nescirent? Certe nulla in re differrent a brutis animantibus, si nihil præter terrena cognoscerent. Et vero quid Deus illos creavisset, si ab illis noluisset cognosci? Quapropter, cum bonus sit, ne id fieret, propriæ imaginis Domini nostri Jesu Christi illos participes reddidit, et ad suam imaginem ac similitudinem fecit, ut hujusmodi gratiæ ope imaginem, Patris videlicet Verbum, animo concipientes, Patris cognitionem per ipsum assequi possent, et Creatorem cognoscendo, felicem ac vere beatam vitam viverent. Verum insani rursus homines hanc etiam sibi impertitam gratiam parvi pendentes, ita sese a Deo averterunt et animum inquinaverunt, ut non solum Dei notionem oblivione deleverint, sed etiam alia pro aliis sibi effinxerint. Nempe simulacra pro veritate sibi formavere, et ea quæ nihil erant Deo qui vere est prætulere, potiusque creaturæ quam Creatori servierunt. Sed quod nequissimum est, etiam ad ligna, ad lapides et ad omnem materiam atque ad homines Dei honorem traduxerunt, hisque plura, uti supra dictum est, patravere. Siquidem tanta illorum fuit impietas, ut etiam dæmones venerari et deos appellare, atque illorum parere cupiditati ac libidini non dubitaverint. Namque illis, quemadmodum diximus, et belluas et homines, ut eos colerent, immolabant, seque in dies, iisdem stimulantibus, fortioribus vinculis **46** astringebant. Hinc ergo artes magicæ apud eos edocebantur, et oracula variis in locis edita miseros homines decipiebant, cunctique sibi et nascendi et exsistendi causas astra et cætera corpora cœlestia esse arbitrabantur, nihilque præter ea, quæ videbant, cogitabant. In summa, omnia impietate et nequitia erant plena, solusque Deus et ejus Verbum ignorabatur, quamvis seipsum hominibus minime occultaverit, nec simplicem sui cognitionem illis impertiverit, sed variis multisque modis eam eis explicaverit.

μὲν ἀσώματον εἶναι, τοὺς δὲ ἀνθρώπους κάτω που (92) σώματι πεπλάσθαι, καὶ ὅλως πόλλην εἶναι τὴν τῶν γενητῶν ἔλλειψιν πρὸς τὴν τοῦ πεποιηκότος κατάληψιν καὶ γνῶσιν· ἐλεήσας πάλιν τὸ γένος τὸ ἀνθρώπινον, ἅτε δὴ ἀγαθὸς ὤν, οὐκ ἀφῆκεν αὐτοὺς ἐρήμους τῆς ἑαυτοῦ γνώσεως, ἵνα μὴ ἀνόνητον ἔχωσι καὶ τὸ (93) εἶναι. Ποία γὰρ ὄνησις τοῖς πεποιημένοις μὴ γινώσκουσι τὸν ἑαυτῶν ποιητήν; Ἢ πῶς ἂν εἶεν λογικοὶ μὴ γινώσκοντες τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, ἐν ᾧ καὶ γεγόνασιν; Οὐδὲν (94) γὰρ οὐδὲ ἀλόγων διαφέρειν ἔμελλον, εἰ πλέον οὐδὲν τῶν περιγείων ἐπεγίνωσκον. Τί δὲ καὶ ὁ Θεὸς ἐποίει τούτους, ἀφ' ὧν οὐκ ἠθέλησε γινώσκεσθαι; Ὅθεν ἵνα μὴ τοῦτο γένηται, ἀγαθὸς ὤν, τῆς ἰδίας εἰκόνος αὐτοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεταδίδωσι, καὶ ποιεῖ τούτους κατὰ τὴν ἑαυτοῦ εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν· ἵνα διὰ τῆς τοιαύτης χάριτος τὴν εἰκόνα νοοῦντες, λέγω δὴ τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, δυνηθῶσιν ἔννοιαν δι' αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς λαβεῖν, καὶ γινώσκοντες τὸν ποιητὴν ζῶσι τὸν εὐδαίμονα καὶ μακάριον ὄντως βίον. Ἀλλ' ἄνθρωποι πάλιν παράφρονες, κατολιγωρήσαντες καὶ οὕτω τῆς δοθείσης αὐτοῖς χάριτος, τοσοῦτον ἀπεστράφησαν τὸν Θεόν, καὶ τοσοῦτον ἐθόλωσαν ἑαυτῶν τὴν ψυχήν, ὡς μὴ μόνον ἐπιλαθέσθαι τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας, ἀλλὰ καὶ ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων ἑαυτοῖς ἀναπλάσασθαι. Εἰδωλά τε γὰρ ἀντὶ τῆς ἀληθείας ἑαυτοῖς ἀνετυπώσαντο, καὶ τὰ οὐκ ὄντα τοῦ ὄντος Θεοῦ προετίμησαν, τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα λατρεύοντες, καὶ τό γε χείριστον, ὅτι καὶ εἰς ξύλα, καὶ εἰς λίθους, καὶ εἰς πᾶσαν ὕλην καὶ ἀνθρώπους τὴν τοῦ Θεοῦ τιμὴν μετετίθουν, καὶ πλείονα τούτων ποιοῦντες, ὥσπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται. Τοσοῦτον δὲ ἠσέβουν, ὅτι καὶ δαίμονας ἐθρήσκευον λοιπὸν καὶ θεοὺς ἀνηγόρευον, τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν ἀποπληροῦντες. Θυσίας τε γὰρ ζώων ἀλόγων καὶ ἀνθρώπων σφαγὰς, ὥσπερ εἴρηται πρότερον, εἰς τὸ ἐκείνων καθῆκον ἐπετέλουν, πλεῖον ἑαυτοὺς τοῖς ἐκείνων οἰστρήμασι καταδεσμεύοντες. Διὰ τοῦτο γοῦν καὶ μαγεῖαι παρ' αὐτοῖς ἐδιδάσκοντο, καὶ μαντεῖα (95) κατὰ τόπον τοὺς ἀνθρώπους ἐπλάνα, καὶ πάντες τὰ γενέσεως καὶ τοῦ εἶναι ἑαυτῶν τὰ αἴτια τοῖς ἄστροις καὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν πᾶσιν ἀνετίθουν, μηδὲν πλέον τῶν φαινομένων λογιζόμενοι. Καὶ ὅλως πάντα ἦν ἀσεβείας καὶ παρανομίας μεστὰ, καὶ μόνος (96) ὁ Θεὸς οὐδὲ ὁ τούτου Λόγος ἐπεγινώσκετο, καίτοι οὐκ ἀφανῆ ἑαυτὸν τοῖς ἀνθρώποις ἐπικρύψας, οὐδὲ ἁπλῆν τὴν περὶ ἑαυτοῦ γνῶσιν αὐτοῖς δεδωκὼς, ἀλλὰ καὶ ποικίλως καὶ διὰ πολλῶν αὐτὴν αὐτοῖς ἐφαπλώσας.

12. Sufficiebat equidem gratia, qua ad imaginem Dei facti sumus, ad Deum Verbum et Patrem per ipsum Verbum cognoscendum. Verum Deus, cui

12. Αὐτάρκης μὲν γὰρ ἦν ἡ κατ' εἰκόνα χάρις γνωρίζειν τὸν Θεὸν Λόγον (97), καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα· εἰδὼς δὲ ὁ Θεὸς τὴν ἀσθένειαν τῶν ἀνθρώ-

(92) Sic Seguer., Basil. et Anglic. Alii cum editione Commel. που omittunt. Mox ibid. Seguer., Gobler. et Felckm. 1 anon. habent ὅλως, ut et legit Omnibonus : alii cum editis, ὅλην.

(93) Τό hic habent Seg., Basil., Gob. et Felck. 1 an. Alii cum ed. omittunt.

(94) Seguer., οὐδέ. Anglic. paulo post, ἐγίνωσκον.

(95) Gobl. et Felck. 1 anon. et Seg. habent μαντεῖα. Alii cum editione Commel., μαντεῖα, atque ita legerunt interpretes.

(96) Editio Commel., οὐ μόνος.

(97) Gobler. et Felckm. 1 anon., Θεοῦ Λόγον habent : alii cum editione Commel., Θεὸν Λόγον, atque ita legerunt Omnibonus et Ambrosius Camaldulensis.

Digitized by Google

των, προενοήσατο καὶ τῆς ἀμελείας τούτων, ἵν', ἐὰν ἀμελήσαιεν δι' ἑαυτῶν τὸν Θεὸν ἐπιγνῶναι, ἔχωσι διὰ τῶν τῆς κτίσεως ἔργων τὸν Δημιουργὸν μὴ ἀγνοεῖν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀνθρώπων ἀμέλεια ἐπὶ τὰ χείρονα κατ' ὀλίγον ἐπικαταβαίνει, προενοήσατο πάλιν ὁ Θεὸς καὶ τῆς τοιαύτης αὐτῶν ἀσθενείας νόμον (98) καὶ προφήτας τοὺς αὐτοῖς γνωρίμους ἀποστείλας, ἵν', ἐὰν καὶ εἰς τὸν οὐρανὸν ὀκνήσωσιν ἀναβλέψαι καὶ γνῶναι τὸν ποιητὴν, ἔχωσιν ἐκ τῶν ἐγγὺς τὴν διδασκαλίαν. Ἄνθρωποι γὰρ παρὰ ἀνθρώπων ἐγγυτέρω δύνανται μαθεῖν περὶ τῶν κρειττόνων. Ἐξὸν οὖν ἦν, ἀναβλέψαντας αὐτοὺς εἰς τὸ μέγεθος τοῦ οὐρανοῦ, καὶ (99) κατανοήσαντας τὴν τῆς κτίσεως ἁρμονίαν, γνῶναι τὸν ταύτης ἡγεμόνα τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, τὸν τῇ ἑαυτοῦ εἰς πάντα προνοίᾳ γνωρίζοντα πᾶσι τὸν Πατέρα, καὶ διὰ τοῦτο τὰ ὅλα κινοῦντα (1), ἵνα δι' αὐτοῦ πάντες γινώσκωσι τὸν Θεόν. Ἦ εἰ τοῦτο αὐτοῖς ἦν ὀκνηρὸν, κἂν τοῖς ἁγίοις δυνατὸν ἦν αὐτοὺς συντυγχάνειν, καὶ δι' αὐτῶν μαθεῖν τὸν τῶν πάντων δημιουργὸν Θεὸν, τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα· καὶ ὅτι τῶν εἰδώλων ἡ θρησκεία ἀθεότης ἐστὶ καὶ πάσης ἀσεβείας μεστή. Ἐξὸν δὲ ἦν αὐτοὺς, καὶ τὸν νόμον ἐγνωκότας, παύσασθαι πάσης παρανομίας, καὶ τὸν κατ' ἀρετὴν ζῆσαι βίον. Οὐδὲ γὰρ διὰ Ἰουδαίους μόνους ὁ νόμος ἦν, οὐδὲ δι' αὐτοὺς μόνους οἱ προφῆται ἐπέμποντο, ἀλλὰ πρὸς Ἰουδαίους μὲν ἐπέμποντο, καὶ παρὰ Ἰουδαίων ἐδιώκοντο· πάσης δὲ τῆς οἰκουμένης ἦσαν διδασκάλιον ἱερὸν τῆς περὶ Θεοῦ γνώσεως, καὶ τῆς κατὰ ψυχὴν πολιτείας. Τοσαύτης οὖν οὔσης τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος καὶ φιλανθρωπίας, ὅμως οἱ ἄνθρωποι, νικώμενοι ταῖς παραυτίκα ἡδοναῖς, καὶ ταῖς παρὰ δαιμόνων φαντασίαις καὶ ἀπάταις, οὐκ ἀνένευσαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἑαυτοὺς πλείοσι κακοῖς καὶ ἁμαρτήμασιν ἐνεφόρησαν, ὡς μηκέτι δοκεῖν αὐτοὺς λογικοὺς, ἀλλὰ ἀλόγους ἐκ τῶν τρόπων νομίζεσθαι.

A hominum infirmitas optime erat perspecta, illorum negligentiæ providit, ut nempe si Deum per seipsos cognoscere negligerent, possent ex naturæ operibus Creatorem non ignorare. Quia vero hominum malitia in pejus sensim prolabitur, huic quoque illorum infirmitati prospexit, cum legem et prophetas iisdem notos misit, ut si in cœlum suspicere et rerum omnium effectorem agnoscere gravarentur, doceri a proximis possent. Homines enim id, quod melius et præstantius est, ex hominibus propius possunt ediscere. Licebat ergo oculis ad cœli immensitatem erectis, et creatarum rerum ordine et concentu perspecto, ejus ducem et moderatorem, Patris Verbum intelligere, quod sua in res omnes providentia Patrem omnibus indicat, atque idcirco B omnia movet, ut Deum omnes per ipsum agnoscant. Si autem id illis erat molestum, saltem sanctos viros audire, ac per eos rerum omnium creatorem Deum, Christi Patrem discere poterant, ut et ido lorum cultum summa impietate plenum esse. Licebat quoque, lege cognita, omnem coercere nequitiam, rectamque ac honestam vitam ducere. Neque enim propter Judæos solos lex data fuit, aut prophetæ missi sunt: ad Judæos quidem mittebantur, et a Judæis vexabantur: sed totius orbis erant veluti sacrum magisterium cum ad Dei cognitionem docendam, tum ad animam recte instituendam. Quamvis ergo tanta Dei fuerit benignitas et humanitas, attamen homines, præsentibus voluptatibus dæmonumque præstigiis ac fallaciis victi, oculos ad C veritatem cognoscendam non aperuerunt, sed seipsos in plura ac majora vitia et scelera ingurgitarunt, ut jam rationis participes non viderentur, sed ex moribus rationis esse expertes censerentur.

13. Οὕτω τοίνυν ἁλογωθέντων τῶν ἀνθρώπων, καὶ οὕτω τῆς δαιμονικῆς πλάνης ἐπισκιαζούσης τὰ πανταχοῦ, καὶ κρυπτούσης τὴν περὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ γνῶσιν, τί τὸν Θεὸν ἔδει ποιεῖν; Σιωπῆσαι τὸ τηλικοῦτον καὶ ἀφεῖναι τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ δαιμόνων πλανᾶσθαι, καὶ μὴ γινώσκειν αὐτοὺς τὸν Θεόν; Καὶ (2) τίς ἡ χρεία τοῦ ἐξ ἀρχῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον; Ἔδει γὰρ αὐτὸν ἁπλῶς ὡς ἄλογον γενέσθαι, ἢ γενόμενον λογικὸν τὴν τῶν ἀλόγων ζωὴν μὴ (3) βιοῦν. Τίς δὲ ὅλως ἦν χρεία ἐννοίας αὐτὸν λαβεῖν περὶ Θεοῦ ἐξ ἀρχῆς; εἰ γὰρ οὐδὲ νῦν ἄξιός ἐστι λαβεῖν, ἔδει μηδὲ κατὰ τὴν ἀρχὴν D αὐτῷ δοθῆναι. Τί δὲ καὶ ὄφελος τῷ πεποιηκότι Θεῷ, ἢ ποία δόξα αὐτῷ ἂν εἴη, εἰ αἱ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενοι

13. Sic igitur hominibus ad belluarum sortem redactis, et dæmonica fraude ubique instar umbræ incumbente et veri Dei cognitionem obscurante, quid Deum agere oportebat? Remne tam nefandam silere, sinereque homines a dæmonibus decipi, nec Deum agnoscere? Sed quid profuisset hominem ad Dei imaginem ab initio factum fuisse? Vel enim ille rationis expers, ut brutæ animantes, creandus erat, vel certe factus rationis particeps belluarum vitam vivere non debuit. Quid item illi prorsus profuisset Dei notionem ab initio accepisse? Si enim nunc indignus est qui eam accipiat, certe neque illi ab initio dari oportuit. Quæ porro inde utilitas Deo creatori, quæ gloria redundaret, si homines

(98) Sic Basil. et Seguer. ut et legisse videntur interpretes, qui hic *legem* habent: alii cum editis νόμους.

(99) Seguer. hic habet conjunctionem καί, quam et interpretes exprimunt: alii autem cum editis omittunt.

(1) Seguer., κινοῦνται, quod et legisse videtur Omnib. qui hic vertit, *moventur*. Ibid. τά deest in Gobl. et Felck. 1 anon.

(2) Seguer., Basil. et Anglic. καί hic habent, quam particulam item exprimunt Omnibonus et Ambrosius Camald. Alii autem cum editis omittunt.

(3) Μή abest a Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii cum editis habent, atque ita legit Omnibonus. Ambrosius autem Camald. et Nannius non videntur legisse: nam eam particulam non exprimunt, sed hoc sensu locum istum reddunt: *Præstare enim videbatur irrationalem fieri, quam rationalem conditum brutorum vivere vitam.* Ita Ambros. Similia habet Nannius.

Digitized by Google

47 quos creavit, eum non colerent, sed alios sui effectores esse arbitrarentur? Ita enim videretur Deus non sibi sed aliis homines creasse. Insuper, imperator, tametsi homo, oppida a se constructa in aliorum ditionem et servitutem venire, neque ad alios deficere sinit : sed cives litteris monet, sæpe etiam per amicos illis scribit, ipseque, si exigit necessitas, eos convenit, ut sua præsentia flectat, ea tantum de causa ne aliis serviant, vel irritum opus suum fiat. Annon ergo multo magis Deus rerum, quarum creator est, miserebitur, ne a se aberrent, et rebus quæ nullæ sunt serviant, cum præsertim hujusmodi error illis exitii et interitus sit causa? sane perire non decebat res imaginis Dei semel factas participes. Quid igitur Deum agere conveniebat? Quid aliud fieri oportuit, quam illam similitudinem, qua ad Dei imaginem facti sunt, renovari, ut Deum per illam denuo possent homines cognoscere? Qui vero istud fieret, nisi ipsa Dei imago Salvator noster Jesus Christus advenisset? Namque per homines id fieri non poterat, quandoquidem ipsi quoque ad imaginem Dei facti sunt : neque etiam per angelos, neque enim ipsi imagines sunt. Quapropter Dei Verbum per seipsum advenit, quo, ut Imago Patris, hominem ad imaginem factum reficere posset. Præterea, id quoque fieri non potuisset, nisi morte et corruptione deletis ; unde valde congruenter mortale corpus accepit, ut et mors in ipso deleri, et homines ad imaginem facti refici possent. Nemo igitur alius ad id negotii fuit idoneus, nisi sola imago Patris.

14. Nam, quemadmodum si qua alicujus effigies in tabula aliqua depicta, injectis sordibus fuerit deleta, necesse est eum, cujus illa est effigies, iterum adesse, ut ejus imago in eadem materia possit restitui; ipsa enim materia propter expressam in se imaginem non projicitur, sed deleta effigies in ea renovatur : ita sanctissimus Patris Filius, qui Patris imago est, ad nos advenit, ut hominem ad sui similitudinem factum reficeret, et tanquam perditum, concessa peccatorum venia, recuperaret, uti ipse in Evangeliis ait : *Veni ut quod perierat invenirem et salvum facerem* [49]. Unde etiam ad Judæos dixit : *Nisi quis renatus fuerit* [50]. Quibus verbis non procreationem ex mulieribus significabat, ut illi quidem suspicabantur ; sed animam, quatenus ad imaginem Dei renascitur et reficitur, denotabat. Itaque idololatria et impietate universum terrarum orbem occupante, et Dei cognitione

[49] Luc. XIX, 10. [50] Joan. III, 5.

(4) Αἰτία abest a Gobler. et Felckm. 1 anonymo: quod recenti manu additum est in Anglicano.

(5) Ad hunc locum, in Basil. cod. hæc nota legitur : Σήμανον, ὅτι οἱ ἄγγελοι οὐκ εἰσὶν εἰκόνες Θεοῦ. Sed fallitur ille scriptor], nam hic tantum docet S. Athanasius angelos non esse imagines ad quas homo factus est, non autem non esse Dei imagines.

(6) Hic locus refertur ab Adriano papa epist. ad Constantium et Irenem, synod. VII œcumen., act. 2; sed verbis paulum diversis, quod ex Latina lingua in Græcam versa fuerint.

(7) Basil., τοῦτο. Mox ibid. omnes mss. artic. ἡ ante εἰκών addunt, editi omittunt.

(8) Sic Seguer. Editi, ἡμετέρων.

(9) Gobler., Felckm. 1 anon. et Seguer., ἰδίους. Interpretes Ἰουδαίους legerunt. Gobler. et Felckm. 1 anon. ibid., γεννηθῇ.

A ἄνθρωποι οὐ προσκυνοῦσιν αὐτῷ, ἀλλ' ἑτέρους εἶναι τοὺς πεποιηκότας αὐτοὺς νομίζουσιν; Εὑρίσκεται γὰρ ὁ Θεὸς ἑτέροις καὶ οὐχ ἑαυτῷ τούτους δημιουργήσας. Εἶτα βασιλεὺς μὲν, ἄνθρωπος ὤν, τὰς ὑπὸ αὐτοῦ κτισθείσας χώρας οὐκ ἀφίησιν ἐκδότους ἑτέροις δουλεύειν, οὐδὲ πρὸς ἄλλους καταφεύγειν· ἀλλὰ γράμμασιν αὐτοὺς ὑπομιμνήσκει, πολλάκις δὲ καὶ διὰ φίλων αὐτοῖς ἐπιστέλλει, εἰ δὲ καὶ χρεία γένηται, αὐτὸς παραγίνεται, τῇ παρουσίᾳ λοιπὸν αὐτοὺς δυσωπῶν, μόνον ἵνα μὴ ἑτέροις δουλεύσωσι, καὶ ἀργὸν αὐτοῦ τὸ ἔργον γένηται. Οὐ πολλῷ πλέον ὁ Θεὸς τῶν ἑαυτοῦ κτισμάτων φείσεται πρὸς τὸ μὴ πλανηθῆναι ἀπ' αὐτοῦ, καὶ τοῖς οὐκ οὖσι δουλεύειν, μάλιστα ὅτι ἡ τοιαύτη πλάνη ἀπωλείας αὐτοῖς αἰτία (4) καὶ ἀφανισμοῦ γίνεται; οὐκ ἔδει δὲ τὰ ἅπαξ B κοινωνήσαντα τῆς τοῦ Θεοῦ εἰκόνος ἀπολέσθαι. Τί οὖν ἔδει ποιεῖν τὸν Θεόν; Ἢ τί ἔδει γενέσθαι, ἀλλ' ἢ τὸ κατ' εἰκόνα πάλιν ἀνανεῶσαι, ἵνα δι' αὐτοῦ πάλιν αὐτὸν γνῶναι δυνηθῶσιν οἱ ἄνθρωποι; Τοῦτο δὲ πῶς ἂν ἐγεγόνει, εἰ μὴ αὐτῆς τῆς τοῦ Θεοῦ εἰκόνος παραγενομένης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ; Δι' ἀνθρώπων μὲν γὰρ οὐκ ἦν δυνατὸν, ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ κατ' εἰκόνα γεγόνασιν· ἀλλ' οὐδὲ δι' ἀγγέλων (5)· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ αὐτοί εἰσιν εἰκόνες. Ὅθεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος δι' ἑαυτοῦ παρεγένετο, ἵν' ὡς εἰκὼν ὢν τοῦ Πατρὸς τὸν κατ' εἰκόνα ἄνθρωπον ἀνακτίσαι δυνηθῇ. Ἄλλως δὲ πάλιν οὐκ ἂν ἐγεγόνει, εἰ μὴ ὁ θάνατος ἦν καὶ ἡ φθορὰ ἐξαφανισθεῖσα· ὅθεν εἰκότως ἔλαβε σῶμα θνητὸν, ἵνα καὶ ὁ θάνατος ἐν αὐτῷ λοιπὸν ἐξαφανισθῆναι δυνηθῇ, καὶ οἱ κατ' C εἰκόνα πάλιν ἀνακαινισθῶσιν ἄνθρωποι. Οὐκοῦν ἑτέρου πρὸς ταύτην τὴν χρείαν οὐκ ἦν εἰ μὴ τῆς εἰκόνος τοῦ Πατρός.

14. (6) Ὡς γὰρ τῆς γραφείσης ἐν ξύλῳ μορφῆς παραφανισθείσης ἐκ τῶν ἔξωθεν ῥύπων, πάλιν χρεία τοῦτον (7) παραγενέσθαι, οὗ καὶ ἔστιν ἡ μορφὴ, ἵνα ἀνακαινισθῆναι ἡ εἰκὼν δυνηθῇ ἐν τῇ αὐτῇ ὕλῃ· διὰ γὰρ τὴν ἐκείνου γραφὴν ἡ αὐτὴ καὶ ὕλη ἐν ᾗ καὶ γέγραπται, οὐκ ἐκβάλλεται, ἀλλ' ἐν αὐτῇ ἀνατυποῦται. Κατὰ τοῦτο καὶ ὁ πανάγιος τοῦ Πατρὸς Υἱὸς, εἰκὼν ὢν τοῦ Πατρὸς, παρεγένετο ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους (8) τόπους, ἵνα τὸν κατ' αὐτὸν πεποιημένον ἄνθρωπον ἀνακαινίσῃ, καὶ ὡς ἀπολόμενον εὕρῃ διὰ τῆς τῶν ἁμαρτιῶν ἀφέσεως, ᾗ φησι καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις· *Ἦλθον τὸ ἀπολόμενον εὑρεῖν καὶ* D *σῶσαι.* Ὅθεν καὶ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους (9) ἔλεγεν· *Ἐὰν μή τις ἀναγεννηθῇ*· οὐ τὴν ἐκ γυναικῶν γέννησιν σημαίνων, ὥσπερ ὑπενόουν ἐκεῖνοι, ἀλλὰ τὴν ἀναγεννωμένην καὶ ἀνακτιζομένην ψυχὴν ἐν τῷ κατ' εἰκόνα δηλῶν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ εἰδωλομανία καὶ ἀθεότης κατεῖχε τὴν οἰκουμένην, καὶ ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις

ἐκέκρυπτο· τίνος ἦν διδάξαι τὴν οἰκουμένην περὶ Πατρός (10); Ἀνθρώπου φαίη τις ἄν; Ἀλλ' οὐκ ἦν ἀνθρώπων ἐνὸν τὴν ὑφήλιον πᾶσαν ὑπελθεῖν, οὔτε τῇ φύσει τοσοῦτον ἰσχυόντων δραμεῖν, οὔτε ἀξιοπίστων περὶ τούτου δυναμένων γενέσθαι, οὔτε πρὸς τὴν τῶν δαιμόνων ἀπάτην καὶ φαντασίαν ἱκανῶν δι' ἑαυτῶν ἀντιστῆναι. Πάντων γὰρ κατὰ ψυχὴν πληγέντων καὶ ταραχθέντων παρὰ τῆς δαιμονικῆς ἀπάτης, καὶ τῆς τῶν εἰδώλων ματαιότητος, πῶς οἷόν τε ἦν ἀνθρώπου ψυχὴν καὶ ἀνθρώπων νοῦν μεταπεῖσαι, ὅπου γε οὐδὲ ὁρᾷν αὐτοὺς δύνανται; ὃ δὲ μὴ ὁρᾷ τις, πῶς δύναται μεταπαιδεῦσαι; Ἀλλ' ἴσως ἄν τις εἴποι τὴν κτίσιν ἀρκεῖσθαι. Ἀλλ' εἰ ἡ κτίσις ἤρκει, οὐκ ἂν ἐγεγόνει τὰ τηλικαῦτα κακά. Ἦν γὰρ καὶ ἡ κτίσις· καὶ οὐδὲν ἧττον οἱ ἄνθρωποι ἐν τῇ αὐτῇ περὶ Θεοῦ πλάνῃ ἐκυλίοντο. Τίνος οὖν ἦν πάλιν χρεία ἢ τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ καὶ ψυχὴν καὶ νοῦν ὁρῶντος, τοῦ καὶ τὰ ὅλα ἐν τῇ κτίσει κινοῦντος, καὶ δι' αὐτῶν γνωρίζοντος τὸν Πατέρα; Τοῦ γὰρ διὰ τῆς ἰδίας προνοίας καὶ διακοσμήσεως τῶν ὅλων διδάσκοντος περὶ τοῦ Πατρὸς, αὐτοῦ ἦν καὶ τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν ἀνανεῶσαι. Πῶς οὖν ἂν ἐγεγόνει τοῦτο; Ἴσως ἄν τις εἴποι, ὅτι ἐξὸν ἦν διὰ τῶν αὐτῶν, ὥστε πάλιν διὰ τῶν τῆς κτίσεως ἔργων τὰ περὶ αὐτοῦ δεῖξαι. Ἀλλ' οὐκ ἦν ἀσφαλὲς ἔτι τοῦτο. Οὐχί γε· παρεῖδον γὰρ τοῦτο πρότερον οἱ ἄνθρωποι, καὶ οὐκ ἔτι μὲν ἄνω, κάτω δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐσχήκασιν. Ὅθεν εἰκότως, ἀνθρώπους θέλων ὠφελῆσαι, ὡς ἄνθρωπος ἐπιδημεῖ, λαμβάνων ἑαυτῷ σῶμα ὅμοιον ἐκείνοις, καὶ ἐκ τῶν κάτω· λέγω δὴ διὰ τῶν τοῦ σώματος ἔργων· ἵνα οἱ μὴ θελήσαντες αὐτὸν γνῶναι ἐκ τῆς εἰς τὰ ὅλα προνοίας καὶ ἡγεμονίας αὐτοῦ κἂν ἐκ τῶν δι' αὐτοῦ τοῦ σώματος ἔργων γνώσωνται τὸν ἐν τῷ σώματι τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα.

ubique latente, cujus, amabo, erat hominibus Patris cognitionem impartire? Hominisne? Verum non humanæ potentiæ erat universum terrarum orbem peragrare, nec tantum spatii percurrere hominum natura ferebat: nec vero illi ea auctoritate fuissent, ut sibi hac de re fides haberetur, nec denique dæmonum fallaciis et præstigiis per seipsos resistere valebant. Omnium enim animis dæmonica fraude ac idolorum vanitate circumventis et conturbatis, qui fieri poterat, ut hominis animam et hominum mentem cogerent sententiam mutare, cum ab illis ne videri quidem possent? Quod vero non videt quis, quomodo ex sententia deducere potest? Sed forte dixerit aliquis res creatas id præstare potuisse. Verum si potuissent, non tanta profecto mala evenissent. Exsistebant siquidem res creatæ: at homines nihilominus 48 in eodem circa Deum errore volutabantur. Cujus ergo alius opus fuit, quam Dei Verbi quod animam et mentem intuetur, omniaque in natura movet, et per illa Patrem notum facit? Ejus enim certe erat, qui propria providentia et rerum universarum dispositione Patris cognitionem docet, eamdem doctrinam renovare. Quomodo igitur id fieri potuisset? Responderit forte aliquis, per eadem potuisse fieri, ita ut scilicet ex creatæ naturæ operibus Pater iterum cognosceretur. Atqui id minime securum erat. Non, inquam, securum erat: idipsum enim prius neglexerant homines; nec jam amplius sursum, sed deorsum defixos habebant oculos: unde congruenter hominibus prodesse volens, ut homo advenit, sibique simile corpus accepit et ex rebus inferioribus, hoc est, per corporis opera, ut qui Deum ex suo imperio et providentia in res universas intelligere noluerant, saltem ex operibus per corpus editis, Dei Verbum in corpore exsistens, ac per ipsum Patrem agnoscerent.

15. Ὡς γὰρ ἀγαθὸς διδάσκαλος κηδόμενος τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν, τοὺς μὴ δυναμένους ἐκ τῶν μειζόνων ὠφεληθῆναι, πάντως διὰ τῶν εὐτελεστέρων συγκαταβαίνων αὐτοὺς παιδεύει, οὕτως καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καθὼς καὶ ὁ Παῦλός φησιν· *Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεὸν, εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.* Ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἄνθρωποι, ἀποστραφέντες τὴν πρὸς τὸν Θεὸν θεωρίαν, καὶ ὡς ἐν βυθῷ βυθισθέντες κάτω τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχοντες, ἐν γενέσει καὶ τοῖς αἰσθητοῖς τὸν Θεὸν ἀνεζήτουν, ἀνθρώπους θνητοὺς καὶ δαίμονας ἑαυτοῖς θεοὺς ἀνατυπούμενοι· τούτου ἕνεκα ὁ φιλάνθρωπος καὶ κοινὸς πάντων Σωτὴρ, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος λαμβάνει ἑαυτῷ σῶμα, καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐν ἀνθρώποις ἀναστρέφεται, καὶ τὰς αἰσθήσεις πάντων προσλαμβάνει, ἵνα οἱ ἐν σωματικοῖς νοοῦντες εἶναι τὸν Θεὸν, ἀφ' ὧν ὁ Κύριος ἐργάζεται διὰ τῶν τοῦ σώματος ἔργων, ἀπ' αὐτῶν νοήσωσι τὴν ἀλήθειαν, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα λογίσωνται. Ἄνθρωποι δὲ ὄντες

15. Namque ut optimus magister, qui discipulorum curam habet, illos, quos difficiliora præcepta adjuvare nequeunt, facilioribus erudire non gravatur: ita sane se quoque Verbum gessit, ut et Paulus docet: *Nam*, inquit, *quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum: placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes* [61]. Quia enim homines, Dei contemplatione repudiata, ac velut in profundo demersi, depressisque in terram oculis, in natura et rebus quæ sentiuntur Deum conquirebant, mortalesque homines necnon dæmones sibi deos effingebant: idcirco humanissimus et communis omnium Servator, Dei Verbum sibi corpus accepit, et tanquam homo inter homines versatus est, omniumque hominum sensus assumpsit, ut qui in rebus corporeis Deum esse putabant, ex his, quæ Dominus, corporis ministerio, agebat, agnoscerent veritatem, et Patrem per eumdem ipsum intelligerent. Hinc illi, qui et homines erant et humana omnia cogitabant, quo-

[61] I Cor. I, 21.

(10) Περὶ Πατρὸς deest in Anglic. et Basil.

Digitized by Google

cunque converterent sensus, seipsos ibi suscipi et veritatem undique edoceri cernebant. Sive enim creatam naturam admirarentur, eam ipsam Christum Dominum confiteri videbant; sive illorum menti digni viderentur homines quos deos existimarent: sane si Salvatoris opera vellent cum aliorum factis conferre, ex his perspicuum esset solum cum inter omnes homines Filium Dei esse, cum nihil apud illos sit his simile, quæ a Deo Verbo facta fuerunt. Sin autem dæmonibus addicti erant: cum illos a Domino pelli cernerent, solum illum Dei Verbum esse et dæmones deos non esse agnoscere facile poterant. Sin porro superstitiosus mortuorum cultus illorum animos occupasset, ut et heroas, et quos poetæ celebrant deos venerarentur: certe ubi Christum resurrexisse viderent, illos mendaces esse, solumque Dominum verum Patris Verbum et mortis Dominum esse fateri cogerentur. Idcirco igitur natus est, et homo visus est, mortuus est et resurrexit, suisque propriis factis omnia hominum, qui unquam floruerunt, gesta obscuravit, ut quacunque ex parte præoccupati fuissent homines, inde illos reduceret, et verum sui Patrem doceret, uti ipse ait: *Veni salvum facere et invenire quod perierat* [61].

16. Postea enim quam ad res corporeas delapsa est mens hominum, eo se demisit Verbum, ut corpore indutum appareret, quo nempe, ut homo, ad se traduceret **49** homines, illorumque sensus ad se converteret; atque ut iidem homines eum tanquam hominem intuentes, ex his quæ ageret operibus crederent ipsum non tantum hominem esse, sed etiam Deum et Dei veri Verbum ac sapientiam. Idipsum sane Paulus voluit his verbis indicare: *In charitate radicati et fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, et longitudo, et sublimitas et profundum: scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei* [62]. Cum enim Verbum ubique sese explicaverit sursum et deorsum, in profundum et in latum: sursum quidem, rerum creatione; deorsum vero, humana natura assumpta; in profundum autem cum in inferos descendit; in latum denique quatenus universum mundum suo adventu illustravit; omnia profecto Dei cognitione repleta sunt. Eam utique ob rem neque statim atque advenit, victimam pro omnibus obtulit, corpus morti tradendo, ac illud deinde excitando a mortuis; ita enim potius se nobis occultasset: verum se per illud videndum exhibuit, quatenus in eo permansit, ac ejusmodi opera egit, et signa edidit, quæ illum non hominem sed Deum

A καὶ ἀνθρώπινα πάντα νοοῦντες, οἷς ἐὰν ἐπέβαλον τὰς ἑαυτῶν αἰσθήσεις, ἐν τούτοις προσλαμβανομένους ἑαυτοὺς ἐώρων, καὶ πανταχόθεν διδασκομένους τὴν ἀλήθειαν. Εἴτε γὰρ εἰς τὴν κτίσιν ἐπτόηντο, ἀλλ' ἐώρων αὐτὴν ὁμολογοῦσαν τὸν Χριστὸν Κύριον· εἴτε εἰς ἀνθρώπους ἦν αὐτῶν ἡ διάνοια προληφθεῖσα, ὥστε τούτους θεοὺς νομίζειν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Σωτῆρος, συγκρινόντων τε ἐκείνων, ἐφαίνετο ἐν ἀνθρώποις μόνος ὁ Σωτὴρ Θεοῦ Υἱὸς, οὐκ ὄντων παρ' ἐκείνοις τοιούτων ὁποῖα παρὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου γέγονεν. Εἰ δὲ καὶ εἰς δαίμονας ἦσαν προληφθέντες, ἀλλὰ ὁρῶντες αὐτοὺς διωκομένους ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ἐγίνωσκον μόνον εἶναι τοῦτον τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ οὐκ εἶναι θεοὺς τοὺς δαίμονας. Εἰ δὲ καὶ εἰς νεκροὺς ἤδη τούτων ἦν ὁ νοῦς κατασχεθείς, ὥστε θρησκεύειν B ἥρωας, καὶ τοὺς παρὰ ποιηταῖς λεγομένους θεούς· ἀλλ' ὁρῶντες τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνάστασιν, ὡμολόγουν ἐκείνους εἶναι ψευδεῖς, καὶ μόνον τὸν Κύριον ἀληθινὸν τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, τὸν καὶ τοῦ θανάτου κυριεύοντα. Διὰ τοῦτο καὶ γεγένηται (11), καὶ ἄνθρωπος ἐφάνη, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, ἀμβλύνας καὶ ἐπισκιάσας τὰ τῶν πώποτε γενομένων ἀνθρώπων διὰ τῶν ἰδίων ἔργων, ἵνα ὅπου δ' ἂν ὦσί προληφθέντες οἱ ἄνθρωποι, ἐκεῖθεν αὐτοὺς ἀναγάγῃ, καὶ διδάξῃ τὸν ἀληθινὸν αὐτοῦ Πατέρα, καθάπερ καὶ αὐτός φησιν· *Ἦλθον σῶσαι καὶ εὑρεῖν τὸ ἀπολωλός.*

16. Ἅπαξ γὰρ εἰς αἰσθητὰ πεσούσης τῆς διανοίας τῶν ἀνθρώπων (12), ὑπέβαλεν ἑαυτὸν διὰ σώματος φανῆναι ὁ Λόγος, ἵνα μετενέγκῃ εἰς ἑαυτὸν ὡς ἄνθρωπος τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν εἰς C ἑαυτὸν ἀποκλίνῃ, καὶ λοιπὸν ἐκείνους ὡς ἄνθρωπον (13) αὐτὸν ὁρῶντας, δι' ὧν ἐργάζεται ἔργων, πείσῃ μὴ εἶναι ἑαυτὸν ἄνθρωπον μόνον, ἀλλὰ καὶ Θεὸν καὶ Θεοῦ ἀληθινοῦ Λόγον καὶ σοφίαν. Τοῦτο δὲ (14) καὶ ὁ Παῦλος βουλόμενος σημᾶναί φησιν· *Ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος, καὶ μῆκος, καὶ ὕψος, καὶ βάθος, γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ·* πανταχοῦ γὰρ τοῦ Λόγου ἑαυτὸν ἁπλώσαντος, καὶ ἄνω, καὶ κάτω, καὶ εἰς τὸ βάθος, καὶ εἰς τὸ πλάτος· ἄνω μὲν εἰς τὴν κτίσιν, κάτω δὲ εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν, εἰς βάθος (15) δὲ εἰς τὸν ᾅδην, εἰς πλάτος D δὲ εἰς τὸν κόσμον· τὰ πάντα τῆς περὶ Θεοῦ γνώσεως πεπλήρωται. Διὰ δὲ τοῦτο οὐδὲ παραυτὰ παραγενόμενος τὴν θυσίαν τὴν ὑπὲρ πάντων ἐπετέλει, παραδιδοὺς τὸ σῶμα τῷ θανάτῳ, καὶ ἀνιστῶν αὐτὸ, ἀφανῆ ἑαυτὸν διὰ τούτου ποιῶν· ἀλλὰ καὶ (16) ἐμφανῆ ἑαυτὸν διὰ τούτου καθίστη διαμένων ἐν αὐτῷ, καὶ τοιαῦτα τελῶν ἔργα καὶ σημεῖα διδοὺς, ἃ μηκέτι ἄνθρωπον, ἀλλὰ Θεὸν Λόγον αὐτὸν ἐγνώριζον. Ἀμφότερα γὰρ ἐφιλανθρωπεύετο ὁ Σωτὴρ διὰ τῆς ἐνανθρωπή-

[61] Luc. XIX, 10. [62] Ephes. III, 17-19.

(11) Seguerianus, γεγέννηται.

(12) Seguer. τῶν ἀνθρώπων hic habet, et exprimunt interpretes; alii cum editis omittunt.

(13) Seguerianus, ἄνθρωπον. Alii cum editis, ἄνθρωπος, ut et interpretes legerunt.

(14) Seguer. δέ hic addit, alii vero cum editis omittunt.

(15) In Gobleriano et Felckmanni 1 anonymo, deest præpositio εἰς ante βάθος et πλάτος.

(16) Editi καὶ omittunt.

Digitized by Google

σιως, ὅτι καὶ τὸν θάνατον ἐξ ἡμῶν ἠφάνιζε, καὶ ἀνεκαίνιζεν ἡμᾶς· καὶ ὅτι, ἀφανὴς ὢν καὶ ἀόρατος, διὰ τῶν ἔργων ἐνέφαινε, καὶ ἐγνώριζεν ἑαυτὸν εἶναι τὸν Λόγον τοῦ Πατρὸς, τὸν τοῦ παντὸς ἡγεμόνα καὶ βασιλέα.

A Verbum esse certissimo essent indicio. Duo enim ista, humana natura suscepta, Salvator benigne præstitit, nempe et mortem a nobis depulit ac nos renovavit : et ipse, qui ex sui natura nec apparere nec videri poterat, per opera apparuit, palam ostendit se Verbum Patris, mundi ducem et moderatorem esse.

17. Οὐ γὰρ δὴ περικεκλεισμένος ἦν ἐν τῷ σώματι· οὐδὲ ἐν σώματι μὲν ἦν, ἀλλαχόσε δὲ οὐκ ἦν· οὐδὲ ἐκεῖνο μὲν ἐκίνει, τὰ ὅλα (17) δὲ τῆς τούτου ἐνεργείας καὶ προνοίας κεκένωτο· ἀλλὰ τὸ παραδοξότατον, Λόγος ὤν, οὐ συνείχετο μὲν ὑπό τινος, συνεῖχε δὲ τὰ πάντα μᾶλλον αὐτός· καὶ ὥσπερ ἐν πάσῃ τῇ κτίσει ὢν, ἐκτὸς μέν ἐστι τοῦ παντὸς κατ' οὐσίαν, ἐν πᾶσι δέ ἐστι ταῖς ἑαυτοῦ δυνάμεσι, τὰ πάντα διακοσμῶν, καὶ εἰς πάντα ἐν πᾶσι τὴν ἑαυτοῦ πρόνοιαν ἐφαπλῶν, καὶ ἕκαστον καὶ πάντα ὁμοῦ (18) ζωοποιῶν, περιέχων τὰ ὅλα καὶ μὴ περιεχόμενος, ἀλλ' ἐν μόνῳ τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ ὅλος (19) ὢν κατὰ πάντα· οὕτω καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι ὢν, καὶ αὐτὸς αὐτὸ ζωοποιῶν, εἰκότως ἐζωοποίει καὶ τὰ ὅλα· καὶ ἐν τοῖς πᾶσιν ἐγίνετο, καὶ ἔξω τῶν ὅλων ἦν· καὶ ἀπὸ τοῦ σώματος δὲ διὰ τῶν ἔργων γνωριζόμενος, οὐκ ἀφανὴς ἦν καὶ ἀπὸ τῆς τῶν ὅλων ἐνεργείας. Ψυχῆς μὲν οὖν ἔργον ἐστὶ θεωρεῖν μὲν καὶ τὰ ἔξω τοῦ ἰδίου σώματος τοῖς λογισμοῖς, οὐ μὴν καὶ ἔξωθεν τοῦ ἰδίου σώματος ἐνεργεῖν, ἢ τὰ τούτου μακρὰν τῇ παρουσίᾳ κινεῖν. Οὐδέποτε γοῦν ἄνθρωπος διανοούμενος τὰ μακρὰν, ἤδη καὶ ταῦτα κινεῖ καὶ μεταφέρει· οὐδὲ εἰ ἐπὶ τῆς ἰδίας οἰκίας καθέζοιτό τις καὶ λογίζοιτο τὰ ἐν οὐρανῷ, ἤδη καὶ τὸν ἥλιον κινεῖ, καὶ τὸν οὐρανὸν περιστρέφει· ἀλλ' ὁρᾷ μὲν αὐτὰ κινούμενα καὶ γεγονότα, οὐ μὴν ὥστε ἐργάζεσθαι αὐτὰ δυνατὸς τυγχάνει. Οὐ δὴ τοιοῦτος ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Οὐ γὰρ συνεδέδετο τῷ σώματι, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς ἐκράτει τοῦτο, ὥστε καὶ ἐν τούτῳ ἦν καὶ ἐν τοῖς πᾶσιν ἐτύγχανε, καὶ ἔξω τῶν ὄντων ἦν, καὶ ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ ἀνεπαύετο. Καὶ τὸ θαυμαστὸν τοῦτο ἦν, ὅτι καὶ ὡς ἄνθρωπος ἐπολιτεύετο, καὶ ὡς Λόγος τὰ πάντα ἐζωογόνει, καὶ ὡς Υἱὸς τῷ Πατρὶ συνῆν. Ὅθεν οὐδὲ τῆς Παρθένου τικτούσης ἔπασχεν αὐτὸς, οὐδὲ ἐν σώματι ὢν ἐμολύνετο· ἀλλὰ μᾶλλον καὶ τὸ σῶμα ἡγίαζεν. Οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς πᾶσιν ὢν, τῶν πάντων μεταλαμβάνει· ἀλλὰ πάντα μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ζωογονεῖται, καὶ τρέφεται. Εἰ γὰρ καὶ ἥλιος ὁ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενος καὶ ὑφ' ἡμῶν ὁρώμενος, περιπολῶν ἐν οὐρανῷ, οὐ ῥυπαίνεται τῶν ἐπὶ γῆς σωμάτων ἁπτόμενος, οὐδὲ ὑπὸ σκότους ἀφανίζεται, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς καὶ ταῦτα φωτίζει καὶ καθαρίζει· πολλῷ πλέον ὁ πανάγιος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ καὶ τοῦ ἡλίου ποιητὴς καὶ κύριος ἐν σώματι γνωριζόμενος οὐκ ἐρρυπαίνετο· ἀλλὰ μᾶλλον ἄφθαρτος ὢν, καὶ τὸ σῶμα θνητὸν τυγχάνον ἐζωοποίει καὶ ἐκαθάριζεν, *ὃς ἁμαρτίαν γὰρ, φησὶν, οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.*

17. Nec enim in corpore circumclusus erat Dei Filius, nec sic in corpore erat, ut alibi non esset, aut ita illud movebat, ut res universæ ejus efficientia et providentia vacuæ manerent : sed quod valde admirabile est, ut Verbum, a nulla omnino re continebatur, sed omnia potius ipse continebat. Ut enim ipse in omnibus creatis rebus exsistens, extra universum mundum secundum substantiam, et in omnibus rebus est sua potentia, omniaque administrat, ac suam providentiam erga omnia in omnibus expandit, singulisque et omnibus simul vitam tribuit; omnia denique continens a nullo continetur, sed in solo suo Patre totus per omnia exsistit : sic etiam in humano corpore exsistens, eique vitam tribuens, rebus quoque universis causa vivendi erat, ac proinde in omnibus rebus aderat, et extra res omnes erat : cumque ex his quæ corporis ministerio agebat notus fieret, ex naturæ quoque effectibus nequaquam latitabat. Itaque animæ quidem proprium munus est ea quæ extra proprium corpus sunt cogitatione contemplari, non tamen agere extra proprium corpus, vel quæ ab illo remota sunt, sua præsentia movere. Nullus siquidem homo res remotas cogitando movet et transfert : neque qui domi sedens cœlestia animo considerat, solem idcirco movet, aut cœlum volvit : sed illa quidem moveri et facta esse cernit, non tamen ea ipse potest efficere. At non simili modo Dei Verbum in homine erat. Nec enim corpore constringebatur, sed illud potius continebat, ita ut et in illo, et in omnibus, et extra res omnes esset, atque in solo Patre requiesceret. Hinc, quod quidem perquam mirum erat, ut homo ipse agebat, et ut Verbum vitam omnibus dabat, atque ut Filius una cum Patre erat. Unde neque Virgine pariente ipse patiebatur, neque corpore, in quo erat, inquinabatur, sed potius corpus sanctum efficiebat. Neque enim cum in omnibus exsistit, **50** omnium fit particeps, sed potius omnia ejus beneficio vivunt et nutriuntur. Nam si sol, quem ille fecit et nos contuemur, dum in cœlo volvitur, terrestria corpora attingendo non maculatur, nec tenebris obscuratur, sed potius cuncta ipse illuminat et purgat : multo magis sanctissimum Dei Verbum, solis effector et dominus, cum se in corpore cognoscendum præbebat, inde non inquinabatur : sed potius ipse corruptionis expers, corpori mortali vitam et munditiam conferebat, *qui peccatum*, inquit, *non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus* [61].

[61] I Petr. II, 22.

(17) Gobler. et Felckm. ἀπὸ ἀνὸν, ἄλλα.
(18) Ὁμοῦ abest ab Anglic.

(19) Sic Sirg. et alii mss. præter Basil. qui ὅλως habet. Editi, ὅλον.

Digitized by Google

18. Cum igitur illum manducasse, bibisse et natum esse docent qui hæc tractant theologi, observa quod corpus quidem ut corpus nascebatur et congruentibus nutriebatur alimentis : ipse vero qui corpori conjunctus erat Deus Verbum, omnium gubernator, per ea, quæ in corpore agebat, non hominem, sed Deum Verbum se esse aperte indicabat. Ista nihilominus de eo dicuntur, quia corpus comedens, nascens et patiens non alterius, sed Domini erat, qui quandoquidem homo factus fuerat, hæc quoque de illo tanquam de homine decebat dici, ut verum non autem fictum sive phantasticum corpus habere videretur. Verum quemadmodum ex his corpus eum habere constabat, sic ex operibus quæ corpore agebat, se Filium Dei esse manifeste ostendebat. Unde et ad Judæos qui credere renuebant ita ipse clamabat : *Si non facio opera Patris mei, non credite mihi : sin autem facio, et si mihi non credatis, operibus meis credite, ut cognoscatis et sciatis quia Pater in me est et ego in Patre* [63]. Ut enim, quatenus invisibilis est, ex naturæ effectibus cognoscitur : ita homo factus et in corpore delitescens, operibus ostendebat enim, qui illa faciebat, non hominem, sed Dei virtutem et Verbum esse. Nam illum dæmonibus imperare eosque fugare, non humanum sane sed divinum opus est. Ecquis vero morbos, quibus humanum genus obnoxium est, ab illo sanari cernens, hominem eum non Deum putaverit? Leprosos enim mundos reddebat, claudis restituebat gressum, surdorum aures aperiebat, visum tribuebat cæcis : denique omnes morbos et ægritudines ab hominibus abigebat, ex quibus ejus divinitatem perspicere cuivis profecto erat facile. Ecquis enim illum ea quæ natura in ortu negaverat reddere, et ejus, qui cæcus natus fuerat, oculos aperire videns, non cogitet ei subdi hominis procreationem, ejusque auctorem illum esse? Nam dubitari non potest quin Ille originis hominum sit Dominus qui id, quo homo in ortu caruit, eidem restituit. Hinc cum initio ad nos advenit, ex virgine sibi ipsi corpus formavit, ut omnibus non parvum suæ divinitatis argumentum exhiberet, ut scilicet inde pateret, eum, qui corpus illud formaverat, aliorum quoque corporum opificem esse. Nam quis corpus sine viro ex virgine sola prodire attendens non intelligat eum, qui in illo apparet, aliorum etiam corporum effectorem et Dominum esse? Quis aquarum naturam mutatam atque in vinum conversam considerans, non credat hujusce rei auctorem, omnium quoque aquarum esse creatorem? Hinc ergo etiam, ut Dominus, in mare ascendit ibique velut in terra ambulavit,

[63] Joan. x, 37.

18. Ὅταν τοίνυν ἐσθίοντα καὶ πίνοντα καὶ τικτόμενον αὐτὸν λέγωσιν οἱ περὶ τούτου θεολόγοι, γίνωσκε ὅτι τὸ μὲν σῶμα, ὡς σῶμα, ἐτίκτετο καὶ καταλλήλοις ἐτρέφετο τροφαῖς, αὐτὸς δὲ ὁ συνὼν τῷ σώματι Θεὸς Λόγος τὰ πάντα διακοσμῶν, καὶ δι' ὧν εἰργάζετο ἐν τῷ σώματι, οὐκ ἄνθρωπον ἑαυτὸν, ἀλλὰ Θεὸν Λόγον ἐγνώριζεν. Λέγεται δὲ περὶ αὐτοῦ ταῦτα, ἐπειδὴ καὶ τὸ σῶμα ἐσθίον καὶ τικτόμενον καὶ πάσχον, οὐχ ἑτέρου τινὸς, ἀλλὰ τοῦ Κυρίου ἦν· καὶ ὅτι ἀνθρώπου γενομένου, ἔπρεπε καὶ ταῦτα ὡς περὶ ἀνθρώπου λέγεσθαι, ἵνα ἀληθείᾳ καὶ μὴ φαντασίᾳ σῶμα ἔχων φαίνηται. Ἀλλ' ὥσπερ ἐκ τούτων ἐγινώσκετο σωματικῶς παρὼν, οὕτως ἐκ τῶν ἔργων ὧν ἐποίει διὰ τοῦ σώματος, Υἱὸν Θεοῦ ἑαυτὸν ἐγνώριζεν. Ὅθεν καὶ πρὸς τοὺς ἀπίστους Ἰουδαίους ἐβόα λέγων· *Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ Πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι· εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις μου πιστεύσατε· ἵνα γνῶτε καὶ γινώσκητε, ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ Πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ Πατρί.* Ὡς γὰρ, ἀόρατος ὢν, ἀπὸ τῶν τῆς κτίσεως ἔργων γινώσκεται, οὕτως ἄνθρωπος γενόμενος καὶ ἐν σώματι μὴ ὁρώμενος (20), ἐκ τῶν ἔργων ἂν γνωσθείη, ὅτι οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλὰ Θεοῦ δύναμις καὶ Λόγος ἐστὶν ὁ ταῦτα ἐργαζόμενος. Τὸ γὰρ ἐπιτάσσειν αὐτὸν τοῖς δαίμοσι, κἀκείνους ἀπελαύνεσθαι, οὐκ ἀνθρώπινον, ἀλλὰ θεῖόν ἐστι τὸ ἔργον. Ἤ τίς, ἰδὼν αὐτὸν τὰς νόσους ἰώμενον, ἐν αἷς ὑπόκειται τὸ ἀνθρώπινον (21) γένος, ἔτι ἄνθρωπον καὶ οὐ Θεὸν ἡγεῖτο; Λεπροὺς γὰρ ἐκαθάριζε, χωλοὺς περιπατεῖν ἐποίει, κωφῶν τὴν ἀκοὴν ἤνοιγε, τυφλοὺς ἀναβλέπειν ἐποίει, καὶ πάσας ἁπλῶς νόσους καὶ μαλακίας (22) πάσας ἀπήλαυνεν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀφ' ὧν ἦν αὐτοῦ καὶ τὸν τυχόντα τὴν θεότητα θεωρεῖν. Τίς γὰρ, ἰδὼν αὐτὸν ἀποδιδόντα τὸ λεῖπον, οἷς ἡ γένεσις ἐνέλειψε, καὶ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοίγοντα, οὐκ ἂν ἐνενόησε τὴν ἀνθρώπων ὑποκειμένην αὐτῷ γένεσιν, καὶ ταύτης εἶναι δημιουργὸν τοῦτον καὶ ποιητήν; Ὁ γὰρ τὸ μὴ ὃ ἐκ γενέσεως ἔσχεν ὁ ἄνθρωπος ἀποδιδοὺς, δῆλος ἂν εἴη πάντως, ὅτι Κύριος οὗτός ἐστι καὶ τῆς γενέσεως τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν ἀρχῇ κατερχόμενος πρὸς ἡμᾶς, ἐκ παρθένου πλάττει ἑαυτῷ τὸ σῶμα, ἵνα μὴ (23) μικρὸν τῆς θεότητος αὐτοῦ γνώρισμα πᾶσι παράσχῃ· ὅτι ὁ τοῦτο πλάσας, αὐτός ἐστι καὶ τῶν ἄλλων ποιητής. Τίς γὰρ, ἰδὼν χωρὶς ἀνδρὸς ἐκ παρθένου μόνης προερχόμενον σῶμα, οὐκ ἐνθυμεῖται τὸν ἐν τούτῳ φαινόμενον εἶναι καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων ποιητὴν καὶ Κύριον; Τίς δὲ, ἰδὼν καὶ τὴν ὑδάτων ἀλλασσομένην οὐσίαν, καὶ εἰς οἶνον μεταβαλοῦσαν, οὐκ ἐννοεῖ τὸν τοῦτο ποιήσαντα Κύριον εἶναι καὶ κτίστην τῆς τῶν ὅλων ὑδάτων οὐσίας; Διὰ τοῦτο γὰρ ὡς δεσπότης ἐπέβαινε καὶ τῇ θαλάσσῃ, καὶ περιεπά-

(20) Sic Gobler., Felckm. 1 anonym. et Seguer. atque ita legit Nannius. Alii cum editis, χωρούμενος, ut et legerunt Omnibonus et Ambrosius Camald.

(21) Gobler. et Felckm. 1 anon., τῶν ἀνθρώπων. Paulo post Basil. Anglic. et editio Commel. λέπραν habent, ubi alii λεπρούς.

(22) Seguer., πᾶσαν μαλακίαν. Gobler. et Felck. 1 anon. πάσας omittunt. Paulo post καί sequens deest in Gobleriano et Felckmanni 1 anonymo.

(23) Sic Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer.. Alii autem cum editis μή omittunt, nec legit Omnibonus; at Ambrosius Camaldul. et Nannius legerunt.

Digitized by Google

τει ὡς ἐπὶ γῆς, γνώρισμα τῆς ἐπὶ πάντα δεσποτείας αὐτοῦ τοῖς ὁρῶσι παρέχων. Τρέφων δὲ καὶ ἐξ ὀλίγων τοσοῦτον πλῆθος, καὶ ἐξ ἀπόρων εὐπορῶν αὐτὸς, ὥστε ἀπὸ πέντε ἄρτων πεντακισχιλίους κορεσθῆναι, καὶ ἄλλο τοσοῦτο καταλεῖψαι, οὐδὲν ἕτερον ἢ αὐτὸν εἶναι τὸν καὶ τῆς ὅλων (24) προνοίας Κύριον ἐγνώριζεν.

19. Ταῦτα δὲ πάντα ποιεῖν τῷ Σωτῆρι καλῶς ἔχειν ἐδόκει· ἵν', ἐπειδὴ τὴν ἐν τοῖς πᾶσιν αὐτοῦ πρόνοιαν ἠγνόησαν οἱ ἄνθρωποι, καὶ οὐ κατενόησαν τὴν διὰ τῆς κτίσεως αὐτοῦ θεότητα, κἂν ἐκ τῶν διὰ τοῦ σώματος ἔργων αὐτοῦ ἀναβλέψωσι, καὶ ἔννοιαν λάβωσι δι' αὐτοῦ τῆς εἰς τὸν Πατέρα γνώσεως, ἐκ τῶν κατὰ μέρος τὴν εἰς τὰ ὅλα αὐτοῦ πρόνοιαν, ὡς προεῖπον, ἀναλογιζόμενοι. Τίς γὰρ, ἰδὼν αὐτοῦ τὴν κατὰ δαιμόνων ἐξουσίαν, ἢ τίς, ἰδὼν τοὺς δαίμονας ὁμολογοῦντας εἶναι τούτων αὐτὸν Κύριον, ἔτι τὴν διάνοιαν ἀμφίβολον ἕξει, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ δύναμις; Οὐδὲ γὰρ τὴν κτίσιν αὐτὴν σιωπᾶσαι πεποίηκεν, ἀλλὰ τό γε θαυμαστὸν, καὶ ἐν τῷ θανάτῳ, μᾶλλον δὲ ἐν αὐτῷ τῷ κατὰ τοῦ θανάτου τροπαίῳ, λέγω δὴ τῷ σταυρῷ, πᾶσα ἡ κτίσις ὡμολόγει τὸν ἐν τῷ σώματι γνωριζόμενον καὶ πασχόντα, οὐχ ἁπλῶς εἶναι ἄνθρωπον, ἀλλὰ Θεοῦ Υἱὸν καὶ σωτῆρα πάντων. Ὅτε γὰρ ἥλιος ἀπεστράφη, καὶ ἡ γῆ ἐσείετο, καὶ τὰ ὄρη ἐρρήγνυτο, πάντες κατέπτησσον· ταῦτα δὲ τὸν μὲν ἐν τῷ σταυρῷ Χριστὸν Θεὸν ἐδείκνυον, τὴν δὲ κτίσιν πᾶσαν τούτου δούλην εἶναι, καὶ μαρτυροῦσαν τῷ φόβῳ τὴν τοῦ Δεσπότου παρουσίαν. Οὕτω μὲν οὖν ὁ Θεὸς Λόγος διὰ τῶν ἔργων ἑαυτὸν ἐνεφάνιζε τοῖς ἀνθρώποις. Ἀκόλουθον δ' ἂν εἴη καὶ τὸ τέλος τῆς ἐν σώματι διαγωγῆς καὶ περιπολήσεως αὐτοῦ διηγήσασθαι καὶ εἰπεῖν, καὶ (25) ὁποῖος γέγονεν ὁ τοῦ σώματος θάνατος· μάλιστα ὅτι τὸ κεφάλαιον τῆς πίστεως ἡμῶν ἐστι τοῦτο, καὶ πάντες ἁπλῶς ἀνθρωποι περὶ τούτου θρυλλοῦσιν· ἵνα γνῷς, ὅτι καὶ ἐκ τούτου μᾶλλον οὐδὲν ἧττον γινώσκεται Θεὸς ὁ Χριστὸς καὶ τοῦ Θεοῦ Υἱός.

20. Τὴν μὲν οὖν αἰτίαν τῆς σωματικῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, ὡς οἷόν τε ἦν, ἐκ μέρους καὶ ὡς ἡμεῖς ἠδυνήθημεν νοῆσαι, προεῖπομεν, ὅτι οὐκ ἄλλου ἦν τὸ φθαρτὸν εἰς ἀφθαρσίαν μεταβαλεῖν, εἰ μὴ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος τοῦ καὶ τὴν ἀρχὴν ἐξ οὐκ ὄντων πεποιηκότος τὰ ὅλα· καὶ οὐκ ἄλλου ἦν τὸ κατ' εἰκόνα πάλιν ἀνακτίσαι τοῖς ἀνθρώποις, εἰ μὴ τῆς εἰκόνος τοῦ Πατρός· καὶ οὐκ ἄλλου ἦν τὸ θνητὸν ἀθάνατον παραστῆσαι (26), εἰ μὴ τῆς αὐτοζωῆς οὔσης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ οὐκ ἄλλου ἦν περὶ Πατρὸς διδάξαι, καὶ τὴν εἰδώλων καθαιρῆσαι θρησκείαν, εἰ μὴ τοῦ τὰ πάντα διακοσμοῦντος Λόγου καὶ μόνου τοῦ Πατρὸς ὄντος Υἱοῦ μονογενοῦς ἀληθινοῦ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ ὀφειλόμενον παρὰ πάντων ἔδει λοιπὸν ἀποδοθῆναι· ὠφείλετο καὶ πάντας, ὡς προεῖπον, ἀποθανεῖν, δι' ὃ μάλιστα καὶ ἐπεδήμησε· τούτου ἕνεκεν

(24) Sic Seguer. Basil. Anglic. Gobler. et Felckm. 1 anon., ut et legit Omnibonus. Alii mss. cum editis, Θεὸς, quo etiam modo legit Ambrosius Camald.

ut hoc facto 51 sui in res omnes dominatus indicium daret. Cum similiter paucis ex rebus tantam multitudinem aluit, et ex inopia tantam ipse copiam suppeditavit, ut ex quinque panibus quinque millia hominum satiarentur, et tot reliquiæ superessent, nihil profecto aliud docere nos voluit, quam se rerum universarum providentiæ Dominum esse.

19. Hæc autem omnia facere Salvatori maxime conveniens videbatur, ut quoniam homines providentiam, qua ipse universa administrat, ignoraverant, nec ejus divinitatem per res creatas intellexerant, saltem ex his, quæ per corpus agebat, oculos erigerent, ac per ipsum ad Patris cognitionem pervenirent, suam in res omnes providentiam ex rebus singularibus, ut dixi, percipientes. Quis enim ejus adversus dæmones potestatem, ipsosque dæmones suum illum esse Dominum fateri videns, adhuc dubitabit an ipse sit Dei Filius et sapientia et virtus? Neque vero ipsas res creatas silere permisit, sed, quod singulari admiratione dignum est, etiam in morte, vel potius in ipso de morte erecto trophæo (crucem intelligo), universus mundus eum illum, qui in corpore comparebat et patiebatur, non purum hominem, sed Dei Filium et servatorem omnium esse palam prædicabat. Cum enim se sol ab indigno illo spectaculo averteret, cum terra quateretur, montes disrumperentur, et omnes paverent: quid hæc aliud indicabant quam Christum, qui cruci affixus erat, vere Deum esse, universamque naturam illi esse subjectam et suo timore Dominum præsentem testari? Sic itaque ex operibus sese Deus Verbum hominibus notum effecit. Jam vero consequens videtur ut finem ejus cursus et vitæ, quam in corpore egit, qualisque fuerit ejus corporis interitus referamus et scribamus, præsertim cum id fidei nostræ sit caput, et in omnium hominum ore circumferatur, quo nimirum perspicias, ex his quoque nihilominus probari Christum, Deum et Dei Filium esse.

20. Itaque quænam corporei ejus adventus causa fuerit, quoad fieri potuit, ex parte et quantum valuimus capere, supra exposuimus. Scilicet nullius alius erat id quod corruptum fuerat incorruptum reddere, quam solius Salvatoris qui idem ab initio omnia ex nihilo fecerat; nec alius erat similitudinem imaginis ad quam homines facti sunt, restituere, nisi imaginis Patris; alius item non erat mortale immortalitate donare, nisi Domini nostri Jesu Christi qui scilicet ipsa est vita; denique alius non erat Patris cognitione homines informare et idolorum cultum evertere, præterquam Verbi quod et omnia administrat, et solus verus unigenitus est Patris Filius. Quia vero quod ab omnibus debebatur solvi oportebat: nam omnes, ut jam dixi, mori debebant, quæ præcipua ejus adventus causa fuit:

(25) Gobler. et Felckm. 1, anon. καὶ omittunt.
(26) Sic Seguer. Alii cum editis, ἀναστῆσαι.

Digitized by Google

idcirco ille, postquam suam divinitatem operibus comprobavit, sacrificium pro omnibus tunc obtulit, cum pro omnibus suum templum morti tradidit, ut omnes a veteri transgressione liberos ac immunes redderet, seque morte fortiorem ostenderet, primitias resurrectionis omnium suum corpus incorruptum exhibens. Nec vero mireris si sæpe eadem repetamus. **52** Nam cum de benigna Dei erga nos voluntate loquimur, idcirco idem verbis multis interpretamur, ne aliquid videamur omisisse, nobisque detur crimini quasi minus quam par erat de re tanta dixerimus. Præstat siquidem eadem sæpius cum vituperationis periculo repetere, quam aliquid eorum quæ litteris mandari debent prætermittere. Itaque corpus, quod et ipsum communem cum omnibus naturam habebat (nam humanum corpus erat), tametsi novo miraculo ex sola virgine procreatum est, tamen, quia mortale erat, uti alia corpora mortuum est. Quia vero Verbum illud idem sibi assumpserat, non secundum propriam naturam corruptum est, sed ob Verbum in se habitans, corruptionis immune est factum. Quocirca duo in re eadem miracula contigerunt: ut scilicet mors omnium in Dominico corpore impleretur, et ut mors ac corruptio propter Verbi conjunctionem destruerentur. Namque morte opus erat, et pro omnibus mors erat obeunda, ut quod omnes debebant solveretur. Quapropter, ut dixi, cum Verbum mori non posset (nam immortale erat), corpus quod posset mori sibi accepit, quo illud ut proprium pro omnibus offerret; et ut idem ipse, pro omnibus patiendo, ob suum in corpus ingressum, ejus qui imperium mortis habebat, nempe diaboli [66], irritos conatus redderet, eosque liberaret qui mortis formidine per totam vitam obnoxii erant servituti.

21. Certe, postquam communis omnium Servator pro nobis mortuus est, nos, qui in Christo fideles sumus non jam ut olim ex legis comminatione mortem subimus (siquidem finem accepit hujusmodi damnatio): sed corruptione desinente et evanescente in resurrectionis gratia, jam nunc pro mortalis corporis conditione tantummodo tempore illo dissolvimur, quod unicuique Deus definivit, ut præstantiorem resurrectionem consequi possimus. Siquidem instar seminum, quæ terræ mandantur, nequaquam perimus cum dissolvimur, sed velut sati, morte per gratiam Christi destructa, resurgemus. Hinc ergo beatus quoque Paulus sponsor resurrectionis omnibus factus ait: *Oportet corrupti-*

A μετὰ τὰς περὶ (27) τῆς θεότητος (28) αὐτοῦ ἐκ τῶν ἔργων ἀποδείξεις, ἤδη λοιπὸν (29) καὶ ὑπὲρ πάντων τὴν θυσίαν ἀνέφερεν, ἀντὶ πάντων τὸν ἑαυτοῦ ναὸν εἰς θάνατον παραδιδοὺς, ἵνα τοὺς μὲν πάντας ἀνυπευθύνους καὶ ἐλευθέρους τῆς ἀρχαίας παραβάσεως ποιήσῃ· δείξῃ δὲ ἑαυτὸν καὶ θανάτου κρείττονα, ἀπαρχὴν τῆς τῶν ὅλων ἀναστάσεως τὸ ἴδιον σῶμα ἄφθαρτον ἐπιδεικνύμενος. Καὶ μή τοι (30) θαυμάσῃς εἰ πολλάκις τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν λέγομεν. Ἐπειδὴ γὰρ περὶ τῆς εὐδοκίας τοῦ Θεοῦ λαλοῦμεν, διὰ τοῦτο τὸν αὐτὸν νοῦν διὰ πλειόνων ἑρμηνεύομεν, μὴ ἄρα τι παραλιμπάνειν δόξωμεν, καὶ ἔγκλημα γένηται ὡς ἐνδεῶς εἰρηκόσι. Καὶ γὰρ βέλτιον ταὐτολογίας μέμψιν ὑποστῆναι, ἢ παραλεῖψαί τι τῶν ὀφειλόντων γραφῆναι. Τὸ μὲν οὖν σῶμα, ὡς καὶ αὐτὸ κοι-

B νὴν ἔχον τοῖς πᾶσι τὴν οὐσίαν (σῶμα γὰρ ἦν ἀνθρώπινον), εἰ καὶ καινοτέρῳ θαύματι συνέστη ἐκ παρθένου μόνης· ὅμως θνητὸν ὄν, κατὰ ἀκολουθίαν τῶν ὁμοίων καὶ (31) ἀπέθνησκε· τῇ δὲ τοῦ Λόγου εἰς αὐτὸ ἐπιβάσει, οὐκέτι κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν ἐφθείρετο· ἀλλὰ διὰ τὸν ἐνοικήσαντα τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐκτὸς ἐγίνετο φθορᾶς. Καὶ συνέβαινεν ἀμφότερα ἐν ταὐτῷ γενέσθαι παραδόξως· ὅτι τε ὁ πάντων θάνατος ἐν τῷ κυριακῷ σώματι ἐπληροῦτο, καὶ ὁ θάνατος καὶ ἡ φθορὰ διὰ τὸν συνόντα Λόγον ἐξηφανίζετο. Θανάτου γὰρ

C ἦν χρεία, καὶ θάνατον ὑπὲρ πάντων ἔδει γενέσθαι, ἵνα τὸ παρὰ πάντων ὀφειλόμενον γένηται. Ὅθεν (32), ὡς προεῖπον, ὁ Λόγος, ἐπεὶ οὐχ οἷόν τε ἦν αὐτὸν ἀποθανεῖν (ἀθάνατος γὰρ ἦν), ἔλαβεν ἑαυτῷ σῶμα τὸ δυνάμενον ἀποθανεῖν, ἵνα, ὡς ἴδιον ἀντὶ πάντων αὐτὸ προσενέγκῃ, καὶ ὡς αὐτὸς ὑπὲρ πάντων πάσχων διὰ τὴν πρὸς αὐτὸ (33) ἐπίβασιν, καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον, καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους, ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν (34) ἔνοχοι ἦσαν δουλείας.

21. Ἀμέλει τοῦ κοινοῦ πάντων Σωτῆρος ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν, οὐκέτι νῦν ὥσπερ πάλαι κατὰ τὴν τοῦ νόμου ἀπειλὴν θανάτῳ ἀποθνήσκομεν οἱ ἐν Χριστῷ πιστοί (πέπαυται γὰρ ἡ τοιαύτη καταδίκη)· ἀλλὰ τῆς φθορᾶς παυομένης καὶ ἀφανιζομένης ἐν τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι, λοιπὸν κατὰ τὸ τοῦ σώματος θνητὸν διαλυόμεθα μόνον τῷ χρόνῳ, ὃν ἑκάστῳ ὁ Θεὸς ὥρισεν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τυχεῖν δυνηθῶμεν. Δίκην γὰρ τῶν ἐν τῇ γῇ καταβαλλομένων σπερμάτων οὐκ ἀπολλύμεθα διαλυόμενοι, ἀλλ' ὡς σπειρόμενοι

D ἀναστησόμεθα, καταργηθέντος τοῦ θανάτου κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος χάριν. Διὰ τοῦτο γοῦν καὶ ὁ μακάριος Παῦλος, ἐγγυητὴς τῆς ἀναστάσεως πᾶσι γενόμενος, φησί· *Δεῖ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρ-*

[66] Heb. II, 14.

(27) Gobler. et Felckm. 1 anon., περί. Paulo post Seguer. πάντας habet, ut et legisse videntur Ambros. Camaldul. et Nannius; alii vero mss. et editi habent πάντως, quod et legit Omnibonus.

(28) Hic locus citatur a Theod. dial. 3, ubi pro περὶ τῆς θεότητος legitur θεοτάτας.

(29) Λοιπόν abest a Theodor., qui idem paulo post pro ἑαυτοῦ habet αὐτοῦ.

(30) Sic Seg. Basil. et Anglic. At Gobl. et Felck. 1 anon., μή. Editi μήτι. Ista autem usque ad Τὸ μὲν οὖν σῶμα, utpote quæ nihil ad propositum pertinent, omittit Theodoretus, qui et pro τὸ μὲν οὖν, habet τὸ μὲν γάρ, conjunctionis scilicet gratia. Idem quoque ibid. τοῖς πᾶσι omittit.

(31) Καί non habent Gobler. et Felckm. 1 anon., nec Theodoretus.

(32) Hæc item a Theodoreto eodem loco citantur.

(33) Theodoretus τὸ σῶμα addit.

(34) Διὰ παντὸς τοῦ ζῆν habet Seguer. et exprimunt Ambros. Camald. et Nannius: alii vero cum editis omittunt.

Digitized by Google

σίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. Ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ (35) τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος· Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος· ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον; ποῦ σου, ᾅδη, τὸ νῖκος; Διὰ τί οὖν, ἄν τις εἴποι, εἶπερ ἀναγκαῖον ἦν ἀντὶ πάντων αὐτὸν παραδοῦναι τὸ σῶμα θανάτῳ, οὐχ (36) ὡς ἄνθρωπος ἰδίως ἀπέθετο τοῦτο, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ σταυρωθῆναι παρῆλθεν; Ἐντίμως γὰρ μᾶλλον ἔπρεπεν ἀποθέσθαι τὸ σῶμα, ἤπερ μεθ' ὕβρεως τὸν τοιοῦτον θάνατον ὑπομεῖναι. Θέα δὴ πάλιν εἰ μὴ ἡ τοιαύτη ἀντίθεσίς ἐστιν ἀνθρωπίνη· τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος γενόμενον θεῖον ἀληθῶς καὶ ἄξιον τῆς αὐτοῦ θεότητος διὰ πολλά. Πρῶτον μὲν, ὅτι ὁ συμβαίνων τοῖς ἀνθρώποις θάνατος κατὰ ἀσθένειαν τῆς αὐτῶν φύσεως αὐτοῖς παραγίνεται· οὐ δυνάμενοι γὰρ ἐπὶ πολὺ διαμένειν, τῷ χρόνῳ διαλύονται. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ νόσοι τούτοις συμβαίνουσι, καὶ ἐξασθενήσαντες ἀποθνήσκουσιν. Ὁ δὲ Κύριος οὐκ ἀσθενὴς, ἀλλὰ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ Λόγος ἐστὶ, καὶ αὐτοζωή. Εἰ μὲν οὖν ἦν ἰδίᾳ που, καὶ κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἀνθρώπων ἀποθέμενος τὸ σῶμα ἐν κλίνῃ, ἐνομίσθη ἂν καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν τοῦτο παθὼν, καὶ μηδὲν ἔχων πλέον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ἐπειδὴ δὲ καὶ ζωὴ ἦν καὶ Θεοῦ Λόγος, καὶ ἔδει τὸν ὑπὲρ πάντων γενέσθαι θάνατον· διὰ τοῦτο ὡς μὲν ζωὴ καὶ δύναμις ὢν συνίσχυεν ἐν αὐτῷ τὸ σῶμα· ὡς δὲ ὀφείλοντος γενέσθαι τοῦ θανάτου, οὐχ ἑαυτῷ, ἀλλὰ παρ' ἑτέρων ἐλάμβανε τὴν πρόφασιν τοῦ τελειῶσαι τὴν θυσίαν· ἐπεὶ μηδὲ νοσεῖν ἔδει τὸν Κύριον, τὸν τῶν ἄλλων τὰς νόσους θεραπεύοντα. Ἀλλ' οὐδὲ ἐξασθενῆσαι ἔδει πάλιν τὸ σῶμα, ἐν ᾧ καὶ τὰς τῶν ἄλλων ἀσθενείας ἰσχυροποίει. Διὰ τί οὖν καὶ τὸν θάνατον ὥσπερ καὶ τὸ νοσεῖν οὐκ ἐκώλυσεν; Ὅτι διὰ τοῦτο (37) ἔσχε τὸ σῶμα, καὶ ἀπρεπὲς ἦν κωλῦσαι, ἵνα μὴ καὶ ἡ ἀνάστασις ἐμποδισθῇ. Προηγήσασθαι μέντοι τοῦ θανάτου νόσον ἀπρεπὲς πάλιν ἦν, ἵνα μὴ ἀσθένεια τοῦ ἐν τῷ σώματι νομισθῇ. Οὐκ ἐπείνασεν οὖν; Ναὶ ἐπείνασε διὰ τὸ ἴδιον τοῦ σώματος· ἀλλ' οὐ λιμῷ διεφθάρη διὰ τὸν φοροῦντα αὐτὸ Κύριον. Διὰ τοῦτο, εἰ καὶ ἀπέθανε διὰ τὸ ὑπὲρ πάντων λύτρον, ἀλλ' οὐκ εἶδε διαφθοράν. Ὁλόκληρον γὰρ ἀνέστη· ἐπεὶ μηδὲ ἄλλου τινὸς, ἀλλ' αὐτῆς τῆς ζωῆς ἦν τὸ σῶμα.

22. Ἀλλ' ἔδει, φήσειεν ἄν τις, κρυβῆναι τὴν ἐπιβουλὴν τῶν Ἰουδαίων, ἵνα καθόλου τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἀθάνατον διαφυλάξῃ. Ἀκουέτω δὴ ὁ τοιοῦτος, ὅτι καὶ τοῦτο ἀπρεπὲς ἦν τῷ Κυρίῳ. Ὡς γὰρ οὐκ ἔπρεπε τῷ τοῦ (38) Θεοῦ Λόγῳ, ζωῇ ὄντι, τῷ σώματι ἑαυτοῦ θάνατον παρ' ἑαυτοῦ διδόναι, οὕτως οὐχ ἥρμοζεν οὐδὲ τὸν παρ' ἑτέρων διδόμενον φεύγειν· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον δώκειν αὐτὸν εἰς ἀναίρεσιν. Ὅθεν εἰκότως οὔτε ἑαυ-

A bile hoc induere incorruptionem : et mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, et corruptibile hoc induerit incorruptionem, tunc fiet sermo, qui scriptus est : Absorpta est mors in victoria : ubi est, mors, stimulus tuus? Ubi tua, inferne, victoria [67]? Sed dixerit aliquis : Si igitur necesse erat illum pro omnibus corpus suum morti tradere, cur non ut homo illud privatim deposuit, sed cruci affixus est? Magis enim eum decebat corpus cum honore deponere, quam hujusmodi mortem cum ignominia pati. Verum hic, quæso, considera an non hæc objectio mere sit humana. Quod autem a Salvatore factum est, vere divinum est ejusque divinitate multis de causis dignum. Primo, mors, qua homines intereunt, illis ex
B eorum naturæ infirmitate advenit : siquidem idcirco tempore dispereunt, quod diu persistere non queant. Hinc in morbos incidunt, factique infirmi moriuntur. At Dominus non infirmus, sed Dei virtus, et Dei Verbum ipsaque vita est. Si ergo privatim et consueto more corpus in lecto deposuisset, id illi ex naturæ infirmitate accidisse, nihilque amplius aliis hominibus habuisse putaretur. Quia vero et vita et Verbum Dei erat, et mortem pro **53** omnibus suscipi necesse erat : ea de causa quatenus vita et virtus est, in seipso corpus roborabat : quatenus vero mors subeunda erat, non a seipso sed ab aliis sacrificium perficiendi cepit occasionem. Neque enim par erat Dominum, qui aliorum
C morbos curabat, morbo ipsum corripi. Nec etiam infirmari debuit corpus, in quo aliorum sanabat infirmitates. Quare igitur non mortem ut morbum impedivit? Quia nempe propter mortem corpus habuit, nec eam illum a se arcere decuit, ne id resurrectioni esset impedimentum. Similiter morbum morti præire indecorum erat, ne istud illius qui in corpore erat infirmitati ascriberetur. An non ergo esurivit? Ita sane est : pro corporis proprietate esurivit : at illud propter Dominum, ad quem pertinebat, fame non interiit. Quapropter, tametsi mortuus est ut pretium pro omnibus solveret, tamen corruptionem non vidit, sed integer resurrexit, quia non alius cujusquam sed ipsius vitæ corpus erat.

D 22. At, dixerit aliquis, Judæorum certe insidias vitare debebat, ut scilicet suum corpus penitus immortale servaret. Verum is, qui hæc objicit, audiat id Domino indecorum fuisse. Ut enim non decebat Dei Verbum, quod ipsum vita erat, mortem suo corpori per se inferre : ita nec conveniebat ab aliis illatam fugere, sed illam potius destruendam persequi. Unde valde congruenter neque per seipsum

[67] I Cor. xv, 53-55.

(35) Basil. Goblerian. Felckman. 1 anonym. et Seg. omittunt τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καί, nec legerunt Omnib. et Ambros. Camald., nec item habet Vulgata versio : alii vero habent ut et Græcus Scripturæ textus. Ibidem, ποῦ σου, ᾅδη, τὸ νῖκος; desunt in Segueriano, Basiliensi, et Anglicano, nec legerunt iidem interpretes.

(36) Anglicanus, οὐ μόνον. Paulo post μᾶλλον habent Anglic. Basil. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer. Alii cum editione Commel. omittunt.

(37) Seguerianus, τοῦτον.

(38) Sic Anglic. Basil. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguerian. Alii vero et editio Commel. omittunt τοῦ.

Digitized by Google

corpus deposuit, neque rursus, insidiantes Judæos fugit. Id porro non signum erat infirmitatis Verbi, sed potius et Servatorem et vitam esse indicio erat, quod et mortem ad ejusdem exitium exspectari, et eam oblatam pro omnium salute conficere et explere festinarit. Prætereа non ut suæ sed ut hominum morti finem imponeret venit Salvator. Quocirca non propria morte, quam nullam habuit, utpote qui vita ipse erat, corpus deposuit, sed illatam ab hominibus suscepit, ut eam ad suum corpus accedentem penitus interimeret. Insuper, hæc etiam quæ sequuntur probant, Dominicum corpus convenienti admodum ratione talem mortem subiisse. Maximæ enim curæ erat Domino de corporis resurrectione quam erat effecturus. Id quippe insigne de morte tropæum fuit, eam omnibus videndam exhibere, omnesque certiores facere a se deletam fuisse corruptionem, et immortalitatem corporibus esse restitutam, cujus veluti pignus nec non futuræ omnium resurrectionis signum, suum corpus incorruptum conservavit. Quod si corpus morbo affectum fuisset, et Verbum in omnium conspectu ab eo discessisset, indecorum profecto fuisset eum, qui aliorum morbos curaverat, proprium instrumentum morbis attritum negligere. Qui enim aliorum infirmitates depulisse crederetur, si in eo proprium templum infirmum fuisset? Vel enim aliis irrisionis ansam dedisset, tanquam qui morbum non posset repellere: vel si potuisset nec id fecisset, erga alios quoque inhumanus haberetur.

23. Si porro absque morbo vel dolore, privatim, seorsumque et in angulo aliquo, vel in solitudine, aut domi, sive ubivis corpus abdidisset, ac post hæc iterum subito comparens seipsum ex mortuis resurrexisse asseverasset, fabulas narrare omnibus certe visus fuisset, multoque magis nulla ipsi de resurrectione loquenti fides fuisset habita, quando nemo prorsus ejus mortis testis adfuisset. Atqui resurrectioni mors præire debet, cum morte non præeunte nulla sequatur resurrectio. Unde si occultus fuisset **54** corporis interitus, sane quia mors latuisset, neque coram testibus obita fuisset, occulta quoque ac sine testibus fuisset ejus resurrectio. Verum enimvero quam ob causam mortem occulte voluisset obire, qui postquam resurrexit, suam resurrectionem palam prædicavit? Vel cur ille qui dæmones coram omnibus expulit, et cæco nato visum restituit, aquamque in vinum mutavit, ut per hæc se Verbum Dei esse fidem faceret, id quod mortale erat non in omnium conspectu incorruptum exhibuisset, quo ipse vita esse crederetur? Quomodo vero ejus discipuli de resurrectione libere loqui ausi fuissent, qui illum prius mortuum fuisse affirmare non possent? Aut quomodo illis eum prius mortuum esse, deinde resurrexisse dicentibus creditum fuisset, nisi eos ipsos, apud quos fidenter loquebantur,

(39) Sic mss. Editi vero, ἀπόλειψιν.
(40) Seguerianus, πάντων.
(41) Sic Seguer. et omnes interpretes. Editi, ναοῦ

A τῷ ἀπέθετο τὸ σῶμα, οὔτε πάλιν ἐπιβουλεύοντας τοὺς Ἰουδαίους ἔφυγε. Τὸ δὲ τοιοῦτον οὐκ ἀσθένειαν ἐδείκνυε τοῦ Λόγου· ἀλλὰ μᾶλλον Σωτῆρα καὶ ζωὴν αὐτὸν ἐγνώριζεν· ὅτι καὶ τὸν θάνατον εἰς ἀναίρεσιν περιέμενε, καὶ τὸν διδόμενον θάνατον ὑπὲρ τῆς πάντων σωτηρίας ἔσπευδε τελειῶσαι. Καὶ ἄλλως δὲ οὐ τὸν ἑαυτοῦ θάνατον, ἀλλὰ τὸν τῶν ἀνθρώπων ἦλθε τελειῶσαι ὁ Σωτήρ· ὅθεν οὐκ ἰδίῳ θανάτῳ (οὐκ εἶχε γὰρ ζωὴ ὢν) ἀπετίθετο τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὸν παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἐδέχετο, ἵνα καὶ τοῦτον ἐν τῷ ἑαυτοῦ σώματι προσελθόντα τέλεον ἐξαφανίσῃ. Ἔπειτα καὶ ἐκ τούτων ἄν τις εὐλόγως ἴδοι τὸ τοιοῦτον τέλος ἐσχηκέναι τὸ κυριακὸν σῶμα. Ἔμελε τῷ Κυρίῳ μάλιστα περὶ ἧς ἔμελλε ποιεῖν ἀναστάσεως τοῦ σώματος. Τοῦτο γὰρ ἦν κατὰ τοῦ θανάτου τρόπαιον ταύτην ἐπιδείB ξασθαι πᾶσι, καὶ πάντας πιστώσασθαι τὴν παρ' αὐτοῦ γενομένην τῆς φθορᾶς ἀπάλειψιν (39), καὶ λοιπὸν τὴν τῶν σωμάτων ἀφθαρσίαν, ἧς πᾶσιν ὥσπερ ἐνέχυρον καὶ γνώρισμα τῆς ἐπὶ πάντας (40) ἐσομένης ἀναστάσεως τετήρηκεν ἄφθαρτον τὸ ἑαυτοῦ σῶμα. Εἰ μὲν οὖν ἦν πάλιν νοσῆσαν τὸ σῶμα, καὶ ἐπ' ὄψει πάντων διαλυθεὶς ἀπ' αὐτοῦ ὁ Λόγος, ἀπρεπὲς μὲν ἦν τὸν τῶν ἄλλων τὰς νόσους θεραπεύοντα παρορᾶν τὸ ἴδιον ὄργανον ἐν νόσοις τηκόμενον. Πῶς γὰρ ἂν ἐπιστεύθη τὰς ἄλλων ἀπελάσας ἀσθενείας, ἀσθενοῦντος ἐν αὐτῷ τοῦ ἰδίου ναοῦ; Ἢ γὰρ ὡς οὐ δυνάμενος ἀπελάσαι νόσον ἐγελάσθη· ἢ δυνάμενος, καὶ μὴ ποιῶν, ἀφιλάνθρωπος καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἐνομίζετο.

C 23. Εἰ δὲ καὶ χωρίς τινος νόσου (41) καὶ χωρὶς τινος ἀλγηδόνος, ἰδίᾳ που καὶ καθ' ἑαυτὸν ἐν γωνίᾳ, ἢ ἐν ἐρήμῳ τόπῳ, ἢ κατ' οἰκίαν, ἢ ὅπου δήποτε τὸ σῶμα κρύψας ἦν, καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν ἐξαίφνης φανεὶς, ἔλεγεν ἑαυτὸν ἐκ νεκρῶν ἐγηγέρθαι· μύθους μὲν ἂν ἔδοξε λέγειν παρὰ πᾶσιν, ἠπιστήθη δὲ πολλῷ πλέον καὶ περὶ τῆς ἀναστάσεως λέγων, οὐκ ὄντος ὅλως τοῦ μαρτυροῦντος περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Τῆς δὲ ἀναστάσεως προηγεῖσθαι δεῖ θάνατον, ἐπεὶ οὐκ ἂν εἴη ἀνάστασις μὴ προηγουμένου θανάτου. Ὅθεν εἰ κρύφα που ἐγεγόνει τοῦ σώματος ὁ θάνατος, οὐ φαινομένου τοῦ θανάτου, οὐδὲ ἐπὶ μαρτύρων γενομένου, ἀφανὴς καὶ ἀμάρτυρος καὶ ἡ τούτου ἀνάστασις. Ἢ διὰ τί τὴν μὲν ἀνάστασιν ἐκήρυττεν ἀναστὰς, τὸν δὲ θάνατον ἀφανῶς ἐποίει γενέσθαι; Ἢ διὰ τί τοὺς μὲν D δαίμονας ἐπ' ὄψει πάντων ἀπήλαυνε, τόν τε ἐκ γενετῆς τυφλὸν ἀναβλέπειν ἐποίει, καὶ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μετέβαλεν, ἵνα δι' αὐτῶν πιστευθῇ Λόγος Θεοῦ· τὸ δὲ θνητὸν οὐκ ἐπ' ὄψει πάντων ἄφθαρτον ἐδείκνυεν, ἵνα πιστευθῇ αὐτὸς ὢν ἡ ζωή; Πῶς δὲ (42) καὶ οἱ τούτου μαθηταὶ παῤῥησίαν εἶχον περὶ τοῦ τῆς ἀναστάσεως λόγου, οὐκ ἔχοντες εἰπεῖν, ὅτι πρῶτον ἀπέθανεν; Ἢ πῶς ἂν ἐπιστεύθησαν λέγοντες γεγονέναι πρῶτον θάνατον, εἶτα τὴν ἀνάστασιν, εἰ μὴ παρ' οἷς ἐπαῤῥησιάζοντο, εἶχον τούτους μάρτυρας τοῦ θανάτου; Εἰ γὰρ καὶ οὕτως, ἐπ' ὄψει πάντων γενομένων

mendose.
(42) Seguer. δέ hic inserit: alii et editi omittunt.

Digitized by Google

σου τε θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως, οὐκ ἠθέλησαν οἱ τότε Φαρισαῖοι πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἑωρακότας τὴν ἀνάστασιν ἠνάγκασαν ἀρνήσασθαι ταύτην· πάντως εἰ κεκρυμμένως ἐγεγόνει ταῦτα, πόσας ἂν προφάσεις ἀπιστίας ἐπενόουν (43); Πῶς δὲ ἄρα τὸ τοῦ θανάτου τέλος ἐδείκνυτο, καὶ ἡ κατὰ τούτου νίκη, εἰ μὴ ἐπ' ὄψει πάντων προσκαλεσάμενος αὐτὸν ἠλεγξε νεκρὸν κενωθέντα (44) λοιπὸν τῇ τοῦ σώματος ἀφθαρσίᾳ;

A ejus mortis testes habuissent? Etenim, si morte et resurrectione coram omnibus peractis, Pharisæi credere non solum noluerunt, sed etiam illos, qui resurrectionem viderant, eam negare coegerunt; profecto si occulte hæc acta fuissent, quot, quæso, causas non credendi excogitassent? Quomodo porro mortis interitus aut victoria de eadem reportata nota fuisset, nisi illam in omnium conspectu provocatam, mortuam et sui corporis incorruptione exinanitam ostendisset?

24. Τὰ δὲ καὶ παρ' ἑτέρων ἂν λεχθέντα, ταῦτα προλαβεῖν (45) ἡμᾶς ἀναγκαῖον ταῖς ἀπολογίαις. Τάχα γὰρ ἄν τις εἴποι καὶ τοῦτο· Εἰ ἐπ' ὄψει πάντων καὶ ἐμμάρτυρον ἔδει γενέσθαι τὸν τούτου θάνατον, ἵνα καὶ ὁ τῆς ἀναστάσεως πιστευθῇ λόγος· ἔδει κἂν αὐτὸν ἑαυτῷ (46) ἔνδοξον ἐπινοήσασθαι θάνατον, ἵνα μόνον τὴν ἀτιμίαν τοῦ σταυροῦ φύγῃ. Ἀλλ' εἰ καὶ τοῦτο ποιήσας ἦν, ὑπόνοιαν καθ' ἑαυτοῦ παρεῖχεν, ὡς οὐ κατὰ παντὸς θανάτου δυνάμενος, ἀλλὰ μόνου τοῦ περὶ αὐτοῦ ἐπινοηθέντος· καὶ οὐδὲν ἧττον πάλιν ἦν ἡ πρόφασις τῆς περὶ τῆς ἀναστάσεως ἀπιστίας. Ὅθεν οὐ παρ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἐπιβουλῆς ἐγένετο (47) τῷ σώματι ὁ θάνατος· ἵνα ὃν αὐτοὶ προσαγάγωσι τῷ Σωτῆρι θάνατον, τοῦτον αὐτὸς ἐξαφανίσῃ. Καὶ ὥσπερ γενναῖος παλαιστής, μέγας ὢν τῇ συνέσει καὶ τῇ ἀνδρείᾳ, οὐκ αὐτὸς ἑαυτῷ τοὺς ἀντιπάλους ἐκλέγεται, ἵνα μὴ ὑπόνοιαν τῆς πρός τινας δειλίας παράσχῃ· ἀλλὰ τῇ τῶν θεωρούντων δίδωσιν ἐξουσίᾳ, καὶ μάλιστα κἂν ἐχθροὶ τυγχάνωσιν, ἵνα πρὸς ὃν ἂν συμβάλλωσιν αὐτοί, τοῦτον αὐτὸς καταρράξας, κρείττων τῶν πάντων πιστευθῇ· οὕτως καὶ ἡ τῶν πάντων ζωὴ ὁ (48) Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ θάνατον ἐπενόει τῷ σώματι, ἵνα μὴ ὡς ἕτερον δειλιῶν φανῇ· ἀλλὰ τὸν παρ' ἑτέρων, καὶ μάλιστα τὸν παρὰ τῶν ἐχθρῶν, ὃν ἐνόμιζον εἶναι δεινὸν ἐκεῖνοι καὶ ἄτιμον καὶ φευκτόν, τοῦτον αὐτὸς ἐν σταυρῷ δεχόμενος ἠνείχετο, ἵνα καὶ, τούτου καταλυθέντος, αὐτὸς μὲν ὢν ἡ ζωὴ πιστευθῇ, τοῦ δὲ θανάτου τὸ κράτος τέλεον καταργηθῇ (49). Γέγονε γοῦν τι θαυμαστὸν καὶ παράδοξον· ὃ γὰρ ἐνόμιζον ἄτιμον ἐπιφέρειν θάνατον, οὗτος ἦν τρόπαιον κατ' αὐτοῦ τοῦ θανάτου. Διὸ οὐδὲ τὸν Ἰωάννου θάνατον ὑπέμεινε, διαιρουμένης τῆς κεφαλῆς, οὐδὲ ὡς Ἡσαΐας ἐπρίσθη, ἵνα καὶ τῷ θανάτῳ ἀδιαίρετον καὶ ὁλόκληρον τὸ σῶμα φυλάξῃ, καὶ μὴ πρόφασις τοῖς βουλομένοις διαιρεῖν τὴν Ἐκκλησίαν γένηται.

B

24. Cæterum ea, quæ ab aliis forte objici possent, necesse est quoque nostra defensione anteoccupare. Id ergo forte quis proposuerit: Si in omnium conspectu ac coram testibus eum mori oportuit, ut scilicet prædicatio resurrectionis fidem habere posset, saltem honorificam mortem sibi eligere debuit, ut vel crucis ignominiam effugeret. Atqui si id fecisset, suspicioni locum adversus seipsum dedisset, quasi qui non qualibet morte esset fortior, sed illa duntaxat quam elegisset: ac proinde non minor fuisset occasio fidem resurrectioni derogandi. Unde non ex seipso, sed ex insidiis corpus mori voluit, ut nimirum quam illi mortem Salvatori inferrent, eam ipse destrueret. Ac veluti generosus pugil prudentia et fortitudine æque insignis, non ipse sibi adversarios eligit, ne cui timiditatis erga aliquos suspicionem moveat: sed id spectatorum, maximeque si illos adversarios patiatur, arbitrio permittit, ut prostrato ac devicto quemcunque illi objecerint, omnibus fortior habeatur; ita quoque omnium vita, Dominus et Salvator noster Christus non per se mortem corporis delegit, ne aliam reformidare videretur, sed ab aliis et præcipue ab hostibus injectam, quam asperam illi et ignominiosam fugiendamque arbitrabantur, ipse in cruce subire non renuit, ut morte dissoluta, ipse quidem vita esse crederetur, et mortis imperium funditus everteretur. Mirum ergo quiddam et inexspectatum accidit, ut quam illi ignominiosam mortem inferre putabant, ea adversus ipsam mortem trophæum esset. Hinc neque Joannis mortem capitis amputatione passus est, neque sicuti Isaias sectus est, ut et in morte corpus sine divisione integrum servaret, et nulla causa his suppeteret qui Ecclesiam vellent discindere.

C

25. Καὶ ταῦτα μὲν πρὸς τοὺς ἔξωθεν ἑαυτοῖς λογισμοὺς ἐπισωρεύοντας· ἂν δὲ καὶ τῶν ἐξ ἡμῶν τις μὴ ὡς φιλόνεικος, ἀλλ' ὡς φιλομαθὴς ζητῇ (50), διὰ τί μὴ ἑτέρως, ἀλλὰ σταυρὸν ὑπέμεινεν· ἀκουέτω καὶ (51) οὗτος, ὅτι οὐκ ἄλλως ἦ οὕτως ἡμῖν συνέφερε,

D

25. Et hæc quidem ad externos qui sibi ipsis argumenta solent accumulare: si quis vero ex nostris non 55 contendendi sed discendi studio quærat, cur non aliam quam crucis mortem toleraverit: audiat etiam iste, idcirco hoc mortis genus Dominum

(43) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἐπενόησαν.

(44) Sic Seguer. atque ita etiam legisse videntur interpretes, quorum Omnibonus et Ambros. hanc vocem vertunt, *exinanitam*; Nannius, *inanem eam exhaustamque*. Alii mss. et editi habent, κενώσαντα. Ibid. καί mox seq. omittunt Gobler. et Felckm. 1 anon.

(45) Sic Anglic. Ita quoque emendatum est in Basil. Alii et editio Commel., προβαλεῖν.

(46) Seguer. habet ἑαυτῷ, quod et exprimunt omnes interpretes; alii vero mss. et editi omittunt. Id. Seguer. et Anglic., Gobler. et Felckm. 1 anon. mox, ἐπινοῆσαι.

(47) Sic Seguer. Editi, ἐγίνετο.

(48) Sic Seguer. Basil. Gobler. et Felckm. 1 an. Alii cum editis art. ὁ omittunt; ὁ seq. abest a Gobl. et Felckm. 1 an.

(49) Τοῦ δὲ θανάτου τὸ κράτος τέλεον καταργηθῇ desunt in Gobler. et Felckm. 1 an.

(50) Sic Seguer. Basil. et Anglic. Alii et editi ζητεῖ.

(51) Καί non habent Gobler. et Felckm. 1 an.

Digitized by Google

pertulisse, quia nulla alia nobis conducebat. Nam si ideo venit ut maledictionem, in quam incideramus, portaret, quomodo aliter factus fuisset maledictio, nisi maledictionis mortem suscepisset? Ea autem crux est, nam scriptum est : *Maledictus qui pendet in ligno* [68]. Deinde, si mors Domini pretium est omnium, ejusque morte medius paries maceriæ solvitur [69], ac fit vocatio gentium, quomodo nos convocasset, nisi fuisset crucifixus? siquidem in sola cruce extensis manibus mori quis potest. Quocirca id mortis genus Dominum pati et manus extendere decuit, ut altera veterem populum, altera gentes attraheret, ac utrosque in seipso conjungeret. Id quippe et ipse dixit significans qua morte omnes esset redempturus : *Cum exaltatus fuero, omnes traham ad meipsum* [70]. Præterea, si diabolus nostri generis hostis, e cœlo delapsus, circa hunc infimum aerem vagatur, ubi aliis dæmonibus utpote in contumacia sui similibus imperans, eorum opera homines præstigiis seducit, et his qui sursum tendunt obstare nititur; qua de re Apostolus : *Secundum principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filiis contumaciæ* [71] : si insuper venit Dominus ut diabolum prosternat, aerem purget, ac nobis viam in cœlum *per velamen, id est, carnem suam* [72], ut ait Apostolus, aperiat; denique si id morte faciendum fuit, quanam, amabo, alia morte hæc potuissent peragi, nisi ea quam in aere in cruce pertulit Dominus? Solus enim ille in aere moritur qui in cruce vitam ponit. Quapropter hujusmodi mortem convenienter sublit Dominus. Hoc enim modo sursum elatus, aerem a diabolicis omnibusque dæmonum insidiis purgavit, uti his verbis testatus est : *Videbam Satanam sicut fulgur cadentem* [73]. Iter autem ad cœlum nobis instauravit dicens : *Attollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternales* [74]. Nec enim Verbum opus habuit ut januæ reserarentur, cum sit Dominus omnium; nec quidquam ex rebus creatis Creatori clausum erat; sed nos ipsi, quos proprio suo corpore sursum efferebat, opus his habebamus. Nam quemadmodum corpus pro omnibus morti tradidit, sic etiam per idem illud iter in cœlum aperuit.

26. Recte ergo et convenienter admodum mortem pro nobis in cruce toleravit : cujus quidem rei causa omni ex parte rectæ rationi valde est consentanea, cui nempe sit evidens ac perspicuum salutem omnium non potuisse aliter quam per crucem restitui. Namque ne sic quidem ille vel in cruce ignotus esse passus est, sed imo creatam naturam

[68] Deut. xxi, 23; Galat. iii, 3. [69] Ephes ii, 14. [70] Joan. xii, 32. [71] Ephes. ii, 2. [72] Hebr. x, 20. [73] Luc. x, 18. [74] Psal. xxiii, 7.

καὶ τοῦτο δι' ἡμᾶς καλῶς ὑπέμεινεν ὁ Κύριος. Εἰ γὰρ τὴν καθ' ἡμῶν γενομένην κατάραν ἦλθεν αὐτὸς βαστάσαι, πῶς ἂν ἄλλως ἐγένετο κατάρα, εἰ μὴ τὸν ἐπὶ κατάρᾳ γένομενον θάνατον ἐδέξατο; Ἔστι δὲ οὗτος ὁ σταυρός· οὕτω γὰρ καὶ γέγραπται (52)· *Ἐπικατάρατος ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.* Ἔπειτα, εἰ ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου λύτρον ἐστὶ πάντων, καὶ τῷ θανάτῳ τούτου τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύεται, καὶ γίνεται τῶν ἐθνῶν ἡ κλῆσις· πῶς ἂν ἡμᾶς προσεκαλέσατο, εἰ μὴ ἐσταύρωτο; ἐν μόνῳ γὰρ τῷ σταυρῷ ἐκτεταμέναις χερσί τις ἀποθνήσκει. Διὸ καὶ τοῦτο ἔπρεπεν ὑπομεῖναι τὸν Κύριον, καὶ τὰς χεῖρας ἐκτεῖναι, ἵνα τῇ μὲν τὸν παλαιὸν λαὸν, τῇ δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἑλκύσῃ, καὶ ἀμφοτέρους ἐν ἑαυτῷ συνάψῃ. Τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς εἴρηκεν, σημαίνων τῷ θανάτῳ ἔμελλε (53) λυτροῦσθαι τοὺς πάντας. *Ὅταν ὑψωθῶ*, φησὶν, *πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.* Καὶ πάλιν, εἰ ὁ ἐχθρὸς τοῦ γένους ἡμῶν διάβολος ἐκπεσὼν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, περὶ τὸν ἀέρα τὸν ὧδε κάτω πλανᾶται, κἀκεῖ τῶν σὺν αὐτῷ δαιμόνων ὡς ὁμοίων ἐν τῇ ἀπειθείᾳ ἐξουσιάζων, φαντασίας μὲν δι' αὐτῶν ἐνεργεῖ τοῖς ἀπατωμένοις, ἐπιχειρεῖ δὲ τοῖς ἀνερχομένοις ἐμποδίζειν· καὶ περὶ τούτου φησὶν ὁ Ἀπόστολος· *Κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος* (54) *τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας.* Ἦλθε δὲ (55) ὁ Κύριος, ἵνα τὸν μὲν διάβολον καταβάλῃ, τὸν δὲ ἀέρα καθαρίσῃ, καὶ ὁδοποιήσῃ ἡμῖν τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον, ὡς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος, *διὰ τοῦ καταπετάσματος, τοῦτ' ἔστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ*· τοῦτο δὲ ἔδει γενέσθαι διὰ τοῦ θανάτου· *ποίῳ* δ' ἂν ἄλλῳ θανάτῳ ἐγεγόνει ταῦτα ἢ τῷ ἐν ἀέρι γενομένῳ, φημὶ (56) δὴ τῷ σταυρῷ; Μόνος γὰρ ἐν τῷ ἀέρι τις ἀποθνήσκει, ὁ σταυρῷ τελειούμενος. Διὸ καὶ εἰκότως τοῦτον ὑπέμεινεν ὁ Κύριος. Οὕτω γὰρ ὑψωθεὶς, τὸν μὲν ἀέρα ἐκαθάριζεν ἀπό τε τῆς διαβολικῆς καὶ πάσης τῶν δαιμόνων ἐπιβουλῆς λέγων· *Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν πεσόντα*· τὴν δὲ εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον ὁδοποιῶν ἀνεκαίνιζε λέγων πάλιν· *Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι.* Οὐ γὰρ αὐτὸς ὁ Λόγος ἦν ὁ χρῄζων ἀνοίξεως τῶν πυλῶν, Κύριος τῶν πάντων ὤν· οὐδὲ κεκλεισμένον ἦν τι τῶν ποιημάτων τῷ ποιητῇ· ἀλλ' ἡμεῖς ἦμεν οἱ χρῄζοντες, οὓς ἀνέφερεν αὐτὸς διὰ τοῦ ἰδίου σώματος αὐτοῦ. Ὡς γὰρ ὑπὲρ πάντων αὐτὸ προσήνεγκε τῷ θανάτῳ· οὕτω δι' αὐτοῦ πάλιν ὡδοποίησε τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον.

26. Πρέπων οὖν ἄρα καὶ ἁρμόζων ὁ ἐν τῷ σταυρῷ γέγονε θάνατος ὑπὲρ ἡμῶν· καὶ ἡ αἰτία τούτου εὔλογος (57) ἐφάνη κατὰ πάντα, καὶ δικαίους ἔχει τοὺς λογισμοὺς, ὅτι μὴ ἄλλως ἀλλὰ διὰ τοῦ σταυροῦ ἔδει γενέσθαι τὴν σωτηρίαν τῶν πάντων. Καὶ γὰρ οὐδ' οὕτως ἀφανῆ ἑαυτὸν οὐδὲ ἐν τῷ σταυρῷ ἀφῆκεν· ἀλλὰ κατὰ περιττὸν τὴν μὲν κτίσιν ἐποίει μαρτυρεῖν

(52) Gobler. et Felckm. 1 an., σταυρὸς, καθὰ γέγραπται. Anglic. item γάρ non habet.

(53) Gobler. Felckm. 2 an. et Seguer., μέλλει. Mox φησὶν deest in Seguer. et art. ὁ ante ἐχθρός.

(54) Τοῦ πνεύματος deest in Seguer.

(55) Sic Gobler. Felck. 1 an. et Seguer. Alii et editi δέ omittunt.

(56) Sic Gob. Fel. 1 an. et Seg. Alii et ed. Commel. τουτέστι.

(57) Goblerian. et Felckman. 1 anonym., εὔλογον.

Digitized by Google

τὴν τοῦ ἑαυτῆς δημιουργοῦ παρουσίαν· τὸν δὲ ἑαυτοῦ ναὸν τὸ (58) σῶμα οὐκ ἐπὶ πολὺ μένειν ἀνασχόμενος, ἀλλὰ μόνον δείξας νεκρὸν τῇ τοῦ θανάτου πρὸς αὐτὸ συμπλοκῇ, τριταῖον εὐθέως ἀνέστησε, τρόπαια καὶ νίκας κατὰ τοῦ θανάτου φέρων τὴν ἐν τῷ σώματι γενομένην ἀφθαρσίαν καὶ ἀπάθειαν. Ἠδύνατο μὲν γὰρ καὶ παρ' αὐτὰ τοῦ θανάτου τὸ σῶμα διεγεῖραι καὶ πάλιν δεῖξαι ζῶν· ἀλλὰ καὶ τοῦτο καλῶς προϊδὼν ὁ Σωτὴρ οὐ πεποίηκεν. Εἶπε γὰρ ἄν τις μηδόλως αὐτὸ τεθνηκέναι, ἢ μηδὲ τέλεον αὐτοῦ τὸν θάνατον ἐψαυκέναι, εἰ παρ' αὐτὰ τὴν ἀνάστασιν ἦν ἐπιδείξας. Τάχα δὲ καὶ ἐν ἴσῳ τοῦ διαστήματος ὄντος τοῦ τε θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἄδηλον ἐγίνετο τὸ περὶ τῆς ἀφθαρσίας κλέος. Ὅθεν, ἵνα δειχθῇ νεκρὸν τὸ σῶμα, καὶ μίαν ὑπέμεινε μέσην ὁ Λόγος, καὶ τριταῖον τοῦτο πᾶσιν ἔδειξεν ἄφθαρτον Ἕνεκα μὲν οὖν τοῦ δειχθῆναι τὸν θάνατον ἐν τῷ σώματι, τριταῖον ἀνέστησε τοῦτο· ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πολὺ διαμεῖναν καὶ φθαρὲν τέλεον ὕστερον ἀναστήσας ἀπιστηθῇ, ὡς οὐκ αὐτὸ, ἀλλ' ἕτερον σῶμα φέρων· ἔμελλε γὰρ ἄν τις καὶ διὰ τὸν (59) χρόνον ἀπιστεῖν τῷ φαινομένῳ, καὶ ἐπιλανθάνεσθαι τῶν γενομένων· διὰ τοῦτο οὐ πλείω τῶν τριῶν ἡμερῶν ἠνέσχετο, οὐδὲ ἐπὶ πολὺ τοὺς ἀκούσαντας αὐτοῦ περὶ τῆς ἀναστάσεως παρείλκυσεν· ἀλλ' ἔτι τῶν ἀκοῶν αὐτῶν ἐναυλον ἐχόντων [ἴσως ἐχουσῶν] τὸν λόγον, καὶ ἔτι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν ἐκδεχομένων, καὶ τῆς διανοίας αὐτῶν ἠρτημένης, καὶ ζώντων ἐπὶ γῆς ἔτι, καὶ ἐπὶ τόποις (60) ὄντων τῶν θανατωσάντων, καὶ μαρτυρούντων περὶ τοῦ θανάτου τοῦ κυριακοῦ σώματος, αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ἐν τριταίῳ διαστήματι τὸ γενόμενον νεκρὸν σῶμα ἔδειξεν ἀθάνατον καὶ ἄφθαρτον· καὶ ἀνεδείχθη πᾶσιν, ὅτι οὐκ ἀσθενείᾳ φύσεως τοῦ ἐνοικοῦντος Λόγου τέθνηκε τὸ σῶμα, ἀλλ' ἐπὶ τῷ τὸν θάνατον ἐξαφανισθῆναι ἐν αὐτῷ τῇ δυνάμει τοῦ Σωτῆρος.

A Creatoris præsentiam mirum in modum voluit testificari. Templum quoque suum nempe corpus non diu exanime jacere sivit, sed cum illud mortis congressu mortuum ostendisset, tertia die statim a mortuis excitavit, corporis incorruptionem et indolentiam, veluti trophæa et palmas, morte victa reportans. Poterat quidem statim post mortem corpus exsuscitare et vivum iterum ostendere. Verum id non sine magna providentia facere noluit Salvator. Siquidem inde potuisset aliquis suspicari illud nequaquam mortuum esse, vel non omnino **56** a morte tactum fuisse, si illico resurrexisset. Fortassis etiam si eodem temporis spatio mors et resurrectio evenissent, incorruptionis decus incertum et ignotum fuisset. Quocirca, ut corpus mortuum B fuisse constaret, media una die passum est Verbum, et corpus tertia die omnibus incorruptum ostendit. Itaque, ut corpus vere mortuum fuisse manifestum esset, illud tertia die exsuscitavit. Ne autem id incredibile videretur, aliudque cum habere corpus putarent homines, si nimirum non nisi post multum temporis, cum jam penitus fuisset corruptum, illud vitæ reddidisset (nec enim defuissent qui propter longiorem moram fidem non adhiberent, et quæ acta essent obliviscerentur) : idcirco non amplius quam tres dies exspectavit, neque illos qui se de resurrectione dicentem audierant in longius distulit ; sed cum ejus verbis illorum aures adhuc personarent ; cum eum adhuc attentis exspectarent oculis, et animo essent suspensi ; cum adhuc in C terra viverent et iisdem in locis versarentur qui illum occiderant et mortis Dominici corporis testes erant ; ipse Dei Filius corpus, quod trium dierum spatio mortuum fuerat, immortale et incorruptum exhibuit, palamque factum est non imbecillitate naturæ Verbi inhabitantis mortuum esse corpus, sed ut mors virtute Salvatoris in ipso destrueretur.

27. Τοῦ μὲν γὰρ καταλελύσθαι τὸν θάνατον, καὶ νίκην κατ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι τὸν σταυρὸν, καὶ μηκέτι λοιπὸν ἰσχύειν, ἀλλ' εἶναι νεκρὸν αὐτὸν ἀληθῶς, γνώρισμα οὐκ ὀλίγον καὶ πίστις ἐναργὴς τὸ παρὰ πάντων τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν αὐτὸν καταφρονεῖσθαι, καὶ πάντας ἐπιβαίνειν κατ' αὐτοῦ, καὶ μηκέτι φοβεῖσθαι τοῦτον, ἀλλὰ τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ καὶ τῇ εἰς Χριστὸν πίστει καταπατεῖν αὐτὸν ὡς νεκρόν. Πάλαι μὲν γὰρ πρὶν τὴν θείαν ἐπιδημίαν γενέσθαι τοῦ Σωτῆρος, φοβερὸς ἦν καὶ αὐτοῖς τοῖς ἁγίοις ὁ θάνατος, καὶ (61) πάντες τοὺς ἀποθνήσκοντας ὡς φθειρομένους ἐθρήνουν· ἄρτι δὲ τοῦ Σωτῆρος ἀναστήσαντος τὸ σῶμα, οὐκέτι μὲν ὁ θάνατός ἐστι φοβερὸς, πάντες δὲ οἱ τῷ Χριστῷ πιστεύοντες, ὡς οὐδὲν αὐτὸν ὄντα πατοῦσι καὶ μᾶλλον ἀποθνήσκειν αἱροῦνται, ἢ ἀρνήσασθαι τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν. Ἴσασι γὰρ ὄντως, ὅτι ἀποθνήσκοντες οὐκ ἀπόλλυνται, ἀλλὰ

27. Mortem enim dissolutam esse et cruce devictam, nec eam amplius vim ullam habere, sed vere mortuam esse, non tenue argumentum sed certissimum indicium est, quod ab omnibus Christi discipulis illa contemnatur, omnesque eidem insul- D tent, nec jam ab illis timeatur, sed signo crucis et fide Christi tanquam mortua conculcetur. Olim siquidem ante divinum Salvatoris adventum, ipsis etiam sanctis mors erat terribilis, cunctique eos qui moriebantur tanquam pereuntes deflebant. Jam autem, postquam Salvator corpus suum a mortuis excitavit, mors non amplius terribilis est, sed omnes, qui Christo credunt, eam tanquam quæ nihil sit calcant, potiusque mori eligunt quam fidem Christi negare. Nimirum certo sciunt se moriendo non perire, sed vivere et incorruptos per resurrectionem fieri. Ille autem qui nobis antea morte im-

(58) Seguer. τό habet, quod alii et editi omittunt.

(59) Sic Gobler. Felckm. 1 an. et Seguerianus. Alii et editi, αὐτόν. Iidem paulo ante διαμεῖναν habent, ubi alii et editi, διαμεῖνον.

(60) Sic Gob. et Felck. 1 an. At alii et editi, τόπον. Mox ibid. Seguer. μαρτύρων τοῦ θανάτου.

(61) Hæc verba, φοβερὸς ἦν καὶ αὐτοῖς τοῖς ἁγίοις ὁ θάνατος, καί, absunt a Gobler. Felckm. 1 an. et Seguer.

Digitized by Google

pertulisse, quia nulla alia nobis conducebat. Nam si ideo venit ut maledictionem, in quam incideramus, portaret, quomodo aliter factus fuisset maledictio, nisi maledictionis mortem suscepisset? Ea autem crux est, nam scriptum est : *Maledictus qui pendet in ligno*[68]. Deinde, si mors Domini pretium est omnium, ejusque morte medius paries maceriæ solvitur[69], ac fit vocatio gentium, quomodo nos convocasset, nisi fuisset crucifixus? siquidem in sola cruce extensis manibus mori quis potest. Quocirca id mortis genus Dominum pati et manus extendere decuit, ut altera veterem populum, altera gentes attraheret, ac utrosque in seipso conjungeret. Id quippe et ipse dixit significans qua morte omnes esset redempturus : *Cum exaltatus fuero, omnes traham ad meipsum*[70]. Præterea, si diabolus nostri generis hostis, e cœlo delapsus, circa hunc infimum aerem vagatur, ubi aliis dæmonibus utpote in contumacia sui similibus imperans, eorum opera homines præstigiis seducit, et his qui sursum tendunt obstare nititur; qua de re Apostolus : *Secundum principem potestatis aeris, spiritus qui nunc operatur in filiis contumaciæ*[71] : si insuper venit Dominus ut diabolum prosternat, aerem purget, ac nobis viam in cœlum *per velamen, id est, carnem suam*[72], ut ait Apostolus, aperiat; denique si id morte faciendum fuit, quanam, amabo, alia morte hæc potuissent peragi, nisi ea quam in aere in cruce pertulit Dominus? Solus enim ille in aere moritur qui in cruce vitam ponit. Quapropter hujusmodi mortem convenienter sublit Dominus. Hoc enim modo sursum elatus, aerem a diabolicis omnibusque dæmonum insidiis purgavit, uti his verbis testatus est : *Videbam Satanam sicut fulgur cadentem*[73]. Iter autem ad cœlum nobis instauravit dicens : *Attollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternales*[74]. Nec enim Verbum opus habuit ut januæ reserarentur, cum sit Dominus omnium; nec quidquam ex rebus creatis Creatori clausum erat ; sed nos ipsi, quos proprio suo corpore sursum efferebat, opus his habebamus. Nam quemadmodum corpus pro omnibus morti tradidit, sic etiam per idem illud iter in cœlum aperuit.

26. Recte ergo et convenienter admodum mortem pro nobis in cruce toleravit : cujus quidem rei causa omni ex parte rectæ rationi valde est consentanea, cui nempe sit evidens ac perspicuum salutem omnium non potuisse aliter quam per crucem restitui. Namque ne sic quidem ille vel in cruce ignotus esse passus est, sed imo creatam naturam

[68] Deut. xxi, 23; Galat. iii, 3. [69] Ephes ii, 14. [70] Joan. xii, 32. [71] Ephes. ii, 2. [72] Hebr. x, 20. [73] Luc. x, 18. [74] Psal. xxiii, 7.

(52) Gobler. et Felckm. 1 an., σταυρὸς, καθὰ γέγραπται. Anglic. item γάρ non habet.

(53) Gobler. Felckm. 2 an. et Seguer., μέλλει. Mox φησὶν deest in Seguer. et art. ὁ ante ἐχθρός.

(54) Τοῦ πνεύματος deest in Seguer.

(55) Sic Gobler. Felck. 1 an. et Seguer. Alii et editi δέ omittunt.

(56) Sic Gob. Fel. 1 an. et Seg. Alii et ed. Commel. τουτέστι.

(57) Goblerian. et Felckman. 1 anonym., εὔλογον.

A καὶ τοῦτο δι' ἡμᾶς καλῶς ὑπέμεινεν ὁ Κύριος. Εἰ γὰρ τὴν καθ' ἡμῶν γενομένην κατάραν ἦλθεν αὐτὸς βαστάσαι, πῶς ἂν ἄλλως ἐγένετο κατάρα, εἰ μὴ τὸν ἐπὶ κατάρᾳ γένομενον θάνατον ἐδέξατο; Ἔστι δὲ οὗτος ὁ σταυρός· οὕτω γὰρ καὶ γέγραπται (52)· *Ἐπικατάρατος ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.* Ἔπειτα, εἰ ὁ θάνατος τοῦ Κυρίου λύτρον ἐστὶ πάντων, καὶ τῷ θανάτῳ τούτου τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύεται, καὶ γίνεται τῶν ἐθνῶν ἡ κλῆσις· πῶς ἂν ἡμᾶς προσεκαλέσατο, εἰ μὴ ἐσταύρωτο; ἐν μόνῳ γὰρ τῷ σταυρῷ ἐκτεταμέναις χερσί τις ἀποθνήσκει. Διὸ καὶ τοῦτο ἔπρεπεν ὑπομεῖναι τὸν Κύριον, καὶ τὰς χεῖρας ἐκτεῖναι, ἵνα τῇ μὲν τὸν παλαιὸν λαὸν, τῇ δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἑλκύσῃ, καὶ ἀμφοτέρους ἐν ἑαυτῷ συνάψῃ. Τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς εἴρηκεν, σημαίνων B ποίῳ θανάτῳ ἔμελλε (53) λυτροῦσθαι τοὺς πάντας. *Ὅταν ὑψωθῶ*, φησὶν, *πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.* Καὶ πάλιν, εἰ ὁ ἐχθρὸς τοῦ γένους ἡμῶν διάβολος ἐκπεσὼν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, περὶ τὸν ἀέρα τὸν ὧδε κάτω πλανᾶται, κἀκεῖ τῶν σὺν αὐτῷ δαιμόνων ὡς ὁμοίων ἐν τῇ ἀπειθείᾳ ἐξουσιάζων, φαντασίας μὲν δι' αὐτῶν ἐνεργεῖ τοῖς ἀπατωμένοις, ἐπιχειρεῖ δὲ τοῖς ἀνερχομένοις ἐμποδίζειν· καὶ περὶ τούτου φησὶν ὁ Ἀπόστολος· *Κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος* (54) *τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας.* Ἦλθε δὲ (55) ὁ Κύριος, ἵνα τὸν μὲν διάβολον καταβάλῃ, τὸν δὲ ἀέρα καθαρίσῃ, καὶ ὁδοποιήσῃ ἡμῖν τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον, ὡς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος, *διὰ τοῦ καταπετάσματος, τοῦτ' ἔστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ*· τοῦτο δὲ ἔδει γενέσθαι διὰ τοῦ θανάτου· ποίῳ δ' ἂν ἄλλῳ θανάτῳ ἐγεγόνει ταῦτα ἢ τῷ ἐν ἀέρι γενομένῳ, φημὶ (56) δὴ τῷ σταυρῷ; Μόνος γὰρ ἐν τῷ ἀέρι τις ἀποθνήσκει, ὁ σταυρῷ τελειούμενος. Διὸ καὶ εἰκότως τοῦτον ὑπέμεινεν ὁ Κύριος. Οὕτω γὰρ ὑψωθεὶς, τὸν μὲν ἀέρα ἐκαθάριζεν ἀπό τε τῆς διαβολικῆς καὶ πάσης τῶν δαιμόνων ἐπιβουλῆς λέγων· *Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν πεσόντα*· τὴν δὲ εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον ὁδοποιῶν ἀνεκαίνιζε λέγων πάλιν· *Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι.* Οὐ γὰρ αὐτὸς ὁ Λόγος ἦν ὁ χρῄζων ἀνοίξεως τῶν πυλῶν, Κύριος τῶν πάντων ὤν· οὐδὲ κεκλεισμένον ἦν τι τῶν ποιημάτων τῷ ποιητῇ· ἀλλ' ἡμεῖς ἦμεν οἱ χρῄζοντες, οὓς ἀνέφερεν αὐτὸς διὰ τοῦ ἰδίου σώματος αὐτοῦ. Ὡς γὰρ ὑπὲρ πάντων αὐτὸ προσήνεγκε τῷ θανάτῳ· οὕτω δι' αὐτοῦ πάλιν ὡδοποίησε τὴν εἰς οὐρανοὺς ἄνοδον.

D 26. Πρέπων οὖν ἄρα καὶ ἁρμόζων ὁ ἐν τῷ σταυρῷ γέγονε θάνατος ὑπὲρ ἡμῶν· καὶ ἡ αἰτία τούτου εὔλογος (57) ἐφάνη κατὰ πάντα, καὶ δικαίους ἔχει τοὺς λογισμοὺς, ὅτι μὴ ἄλλως ἀλλὰ διὰ τοῦ σταυροῦ ἔδει γενέσθαι τὴν σωτηρίαν τῶν πάντων. Καὶ γὰρ οὐδ' οὕτως ἀφανῆ ἑαυτὸν οὐδὲ ἐν τῷ σταυρῷ ἀφῆκεν· ἀλλὰ κατὰ περιττὸν τὴν μὲν κτίσιν ἐποίει μαρτυρεῖν

Digitized by Google

τὴν τοῦ ἑαυτῆς δημιουργοῦ παρουσίαν· τὸν δὲ ἑαυτοῦ ναὸν τὸ (58) σῶμα οὐκ ἐπὶ πολὺ μένειν ἀνασχόμενος, ἀλλὰ μόνον δείξας νεκρὸν τῇ τοῦ θανάτου πρὸς αὐτὸ συμπλοκῇ, τριταῖον εὐθέως ἀνέστησε, τρόπαια καὶ νίκας κατὰ τοῦ θανάτου φέρων τὴν ἐν τῷ σώματι γενομένην ἀφθαρσίαν καὶ ἀπάθειαν. Ἠδύνατο μὲν γὰρ καὶ παρ' αὐτὰ τοῦ θανάτου τὸ σῶμα διεγεῖραι καὶ πάλιν δεῖξαι ζῶν· ἀλλὰ καὶ τοῦτο καλῶς προϊδὼν ὁ Σωτὴρ οὐ πεποίηκεν. Εἶπε γὰρ ἄν τις μηδόλως αὐτὸ τεθνηκέναι, ἢ μηδὲ τέλεον αὐτοῦ τὸν θάνατον ἐψυχέναι, εἰ παρ' αὐτὰ τὴν ἀνάστασιν ἦν ἐπιδείξας. Τάχα δὲ καὶ ἐν ἴσῳ τοῦ διαστήματος ὄντος τοῦ τε θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἄδηλον ἐγίνετο τὸ περὶ τῆς ἀφθαρσίας κλέος. Ὅθεν, ἵνα δειχθῇ νεκρὸν τὸ σῶμα, καὶ μίαν ὑπέμεινε μέσην ὁ Λόγος, καὶ τριταῖον τοῦτο πᾶσιν ἔδειξεν ἄφθαρτον. Ἕνεκα μὲν οὖν τοῦ δειχθῆναι τὸν θάνατον ἐν τῷ σώματι, τριταῖον ἀνέστησε τοῦτο· ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πολὺ διαμεῖναν καὶ φθαρὲν τέλεον ὕστερον ἀναστήσας ἀπιστηθῇ, ὡς οὐκ αὐτὸ, ἀλλ' ἕτερον σῶμα φέρων· ἔμελλε γὰρ ἄν τις καὶ διὰ τὸν (59) χρόνον ἀπιστεῖν τῷ φαινομένῳ, καὶ ἐπιλανθάνεσθαι τῶν γενομένων· διὰ τοῦτο οὐ πλείω τῶν τριῶν ἡμερῶν ἠνέσχετο, οὐδὲ ἐπὶ πολὺ τοὺς ἀκούσαντας αὐτοῦ περὶ τῆς ἀναστάσεως παρείλκυσεν· ἀλλ' ἔτι τῶν ἀκοῶν αὐτῶν ἐναυλον ἐχόντων [ἴσως ἐχουσῶν] τὸν λόγον, καὶ ἔτι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν ἐκδεχομένων, καὶ τῆς διανοίας αὐτῶν ἠρτημένης, καὶ ζώντων ἐπὶ γῆς ἔτι, καὶ ἐπὶ τόπων (60) ὄντων τῶν θανατωσάντων, καὶ μαρτυρούντων περὶ τοῦ θανάτου τοῦ κυριακοῦ σώματος, αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ἐν τριταίῳ διαστήματι τὸ γενόμενον νεκρὸν σῶμα ἔδειξεν ἀθάνατον καὶ ἄφθαρτον· καὶ ἀνεδείχθη πᾶσιν, ὅτι οὐκ ἀσθενείᾳ φύσεως τοῦ ἐνοικοῦντος Λόγου τέθνηκε τὸ σῶμα, ἀλλ' ἐπὶ τῷ τὸν θάνατον ἐξαφανισθῆναι ἐν αὐτῷ τῇ δυνάμει τοῦ Σωτῆρος.

A Creatoris præsentiam mirum in modum voluit testificari. Templum quoque suum nempe corpus non diu exanime jacere sivit, sed cum illud mortis congressu mortuum ostendisset, tertia die statim a mortuis excitavit, corporis incorruptionem et indolentiam, veluti trophæa et palmas, morte victa reportans. Poterat quidem statim post mortem corpus exsuscitare et vivum iterum ostendere. Verum id non sine magna providentia facere noluit Salvator. Siquidem inde potuisset aliquis suspicari illud nequaquam mortuum esse, vel non omnino **56** a morte tactum fuisse, si illico resurrexisset. Fortassis etiam si eodem temporis spatio mors et resurrectio evenissent, incorruptionis decus incertum et ignotum fuisset. Quocirca, ut corpus mortuum fuisse constaret, media una die passum est Verbum, et corpus tertia die omnibus incorruptum ostendit. Itaque, ut corpus vere mortuum fuisse manifestum esset, illud tertia die exsuscitavit. Ne autem id incredibile videretur, aliudque eum habere corpus putarent homines, si nimirum non nisi post multum temporis, cum jam penitus fuisset corruptum, illud vitæ reddidisset (nec enim defuissent qui propter longiorem moram fidem non adhiberent, et quæ acta essent obliviscerentur) : idcirco non amplius quam tres dies exspectavit, neque illos qui se de resurrectione dicentem audierant in longius distulit ; sed cum ejus verbis illorum aures adhuc personarent ; cum eum adhuc attentis exspectarent oculis, et animo essent suspensi ; cum adhuc in terra viverent et iisdem in locis versarentur qui illum occiderant et mortis Dominici corporis testes erant ; ipse Dei Filius corpus, quod trium dierum spatio mortuum fuerat, immortale et incorruptum exhibuit, palamque factum est non imbecillitate naturæ Verbi inhabitantis mortuum esse corpus, sed ut mors virtute Salvatoris in ipso destrueretur.

27. Τοῦ μὲν γὰρ καταλελύσθαι τὸν θάνατον, καὶ νίκην κατ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι τὸν σταυρὸν, καὶ μηκέτι λοιπὸν ἰσχύειν, ἀλλ' εἶναι νεκρὸν αὐτὸν ἀληθῶς, γνώρισμα οὐκ ὀλίγον καὶ πίστις ἐναργὴς τὸ παρὰ πάντων τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν αὐτὸν καταφρονεῖσθαι, καὶ πάντας ἐπιβαίνειν κατ' αὐτοῦ, καὶ μηκέτι φοβεῖσθαι τοῦτον, ἀλλὰ τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ καὶ τῇ εἰς Χριστὸν πίστει καταπατεῖν αὐτὸν ὡς νεκρόν. Πάλαι μὲν γὰρ πρὶν τὴν θείαν ἐπιδημίαν γενέσθαι τοῦ Σωτῆρος, φοβερὸς ἦν καὶ αὐτοῖς τοῖς ἁγίοις ὁ θάνατος, καὶ (61) πάντες τοὺς ἀποθνήσκοντας ὡς φθειρομένους ἐθρήνουν· ἄρτι δὲ τοῦ Σωτῆρος ἀναστήσαντος τὸ σῶμα, οὐκέτι μὲν ὁ θάνατός ἐστι φοβερὸς, πάντες δὲ οἱ τῷ Χριστῷ πιστεύοντες, ὡς οὐδὲν αὐτὸν ὄντα πατοῦσι καὶ μᾶλλον ἀποθνήσκειν αἱροῦνται, ἢ ἀρνήσασθαι τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν. Ἴσασι γὰρ ὄντως, ὅτι ἀποθνήσκοντες οὐκ ἀπόλλυνται, ἀλλὰ

27. Mortem enim dissolutam esse et cruce devictam, nec eam amplius vim ullam habere, sed vere mortuam esse, non tenue argumentum sed certissimum indicium est, quod ab omnibus Christi discipulis illa contemnatur, omnesque eidem insultent, nec jam ab illis timeatur, sed signo crucis et fide Christi tanquam mortua conculcetur. Olim siquidem ante divinum Salvatoris adventum, ipsis etiam sanctis mors erat terribilis, cunctique eos qui moriebantur tanquam pereuntes deflebant. Jam autem, postquam Salvator corpus suum a mortuis excitavit, mors non amplius terribilis est, sed omnes, qui Christo credunt, eam tanquam quæ nihil sit calcant, potiusque mori eligunt quam fidem Christi negare. Nimirum certo sciunt se moriendo non perire, sed vivere et incorruptos per resurrectionem fieri. Ille autem qui nobis antea morte im-

(58) Seguer. τό habet, quod alii et editi omittunt.

(59) Sic Gobler. Felckm. 1 an. et Seguerianus. Alii et editi, αὐτόν. Iidem paulo ante διαμεῖναν habent, ubi alii et editi, διαμεῖνον.

(60) Sic Gob. et Felck. 1 an. At alii et editi, τόπον. Mox ibid. Seguer. μαρτύρων τοῦ θανάτου.

(61) Hæc verba, φοβερὸς ἦν καὶ αὐτοῖς τοῖς ἁγίοις ὁ θάνατος, καί, absunt a Gobler. Felckm. 1 an. et Seguer.

Digitized by Google

probe insultabat diabolus, solutis mortis doloribus [75], solus vere mortuus mansit; cujus quidem rei signum est, quod homines antequam Christo credant mortem ut terribilem intueantur et refugiant: postea vero quam ad illius fidem et doctrinam transierint, adeo fortiter mortem spernunt, ut et mira alacritate ad eam properent et testes fiant resurrectionis quam Salvator contra illam produxit. Hinc ipsi etiam infantes mori festinant, sesequo contra mortem non viri tantum sed et mulieres exercent. Ita scilicet infirma facta est ut et mulieres, quas prius deceperat, nunc illi velut mortuæ et dissolutæ illudant. Quemadmodum enim si tyrannus aliquis a vero rege superatus, manibus ac pedibus vinciatur, nemo jam illac transierit, quin eum irrideat, verberet ac distrahat, ejus furorem et sævitiam ob victoriam a rege de illo reportatam non amplius extimescens: ita devicta morte et a Salvatore in cruce velut in cippo pedibus manibusque ligatis exposita, omnes, qui in Christo transeunt, eam **57** intrepide calcant, et Christo dantes testimonium, mortem deridentes et acriter objurgant, ea quæ supra scripta sunt dicentes: *Ubi est, mors, victoria tua? Ubi tuus, inferne, stimulus* [76]?

A καὶ ζῶσι, καὶ ἄφθαρτοι διὰ τῆς ἀναστάσεως γίνονται. Ἐκεῖνος δὲ ὁ πάλαι τῷ θανάτῳ πονηρῶς (62) ἐναλλόμενος διάβολος, λυθεισῶν αὐτοῦ τῶν ὠδίνων, ἔμεινε μόνος ἀληθῶς νεκρός. Καὶ τούτου τεκμήριον, ὅτι, πρὶν πιστεύσουσιν (63) οἱ ἄνθρωποι τῷ Χριστῷ, φοβερὸν τὸν θάνατον ὁρῶσι καὶ δειλιῶσιν αὐτόν· ἐπειδὰν δὲ εἰς τὴν ἐκείνου πίστιν καὶ διδασκαλίαν μετέλθωσι, τοσοῦτον καταφρονοῦσι τοῦ θανάτου, ὡς καὶ προθύμως ἐπ' αὐτὸν ὁρμᾷν, καὶ μάρτυρας γίνεσθαι τῆς κατ' αὐτοῦ παρὰ τοῦ Σωτῆρος γενομένης (64) ἀναστάσεως. Καὶ γὰρ ἔτι νήπιοι ὄντες τὴν ἡλικίαν, σπεύδουσιν ἀποθνήσκειν, καὶ μελετῶσι κατ' αὐτοῦ τοῖς ἀσκήσεσιν οὐ μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες. Οὕτως ἀσθενὴς γέγονε, ὡς καὶ γυναῖκας τὰς ἀπατηθείσας τὸ πρὶν παρ' αὐτοῦ νῦν παίζειν αὐτὸν ὡς B νεκρὸν καὶ παρειμένον (65). Ὡς γὰρ τυράννου καταπολεμηθέντος ὑπὸ γνησίου βασιλέως, καὶ δεθέντος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας, πάντες λοιπὸν οἱ διαβαίνοντες καταπαίζουσιν αὐτοῦ, τύπτοντες καὶ διασύροντες, οὐκ ἔτι φοβούμενοι τὴν μανίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀγριότητα διὰ τὸν νικήσαντα βασιλέα· οὕτω καὶ τοῦ θανάτου νικηθέντος καὶ στηλιτευθέντος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἐν τῷ σταυρῷ, καὶ δεδεμένου τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, πάντες οἱ ἐν Χριστῷ διαβαίνοντες αὐτὸν καταπατοῦσι, καὶ μαρτυροῦντες τῷ Χριστῷ χλευάζουσι τὸν θάνατον, ἐπικερτομοῦντες αὐτῷ καὶ τὰ ἄνωθεν κατ' αὐτοῦ (66) γεγραμμένα λέγοντες, *Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; Ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον;*

28. Num igitur tenue et exile istud est mortis C imbecillitatis indicium? Num leve est victoriæ de ea a Salvatore reportatæ argumentum, quod Christiani pueri et puellæ præsentem vitam despiciant, et mortem meditentur? Homo quidem ex natura mortem corporisque dissolutionem reformidat: unde id summopere admirandum est, quod qui crucis fidem induit, ea quæ sunt secundum naturam respuat, nec mortem propter Christum pertimescat. Nimirum quemadmodum si quis, cum ignis vim naturalem comburendi habeat, aliquid esse diceret quod flammam ejus non metueret, sed potius ejus argueret infirmitatem, quale scilicet de Indorum amianto refertur: cui ista asseveranti si quis credere nolens, rem ipsam per se vellet experiri, is amiantum induens, eumque igni objiciens, D ita profecto ipsius ignis contra amiantum imbecillitatem exploratam per se ipse haberet: vel quemadmodum si quis vinctum tyrannum videndi desiderio teneretur, necesse est se in regionem et imperium victoris conferat, illicque eum, qui aliis formidandus erat, factum imbecillum intuetur: ita si quis post res tantas, post tot in Christo effectos

28. Ἆρ' οὖν τουτο μικρὸς ἔλεγχός ἐστι τῆς τοῦ θανάτου ἀσθενείας; Ἢ μικρά ἐστιν ἀπόδειξις τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης νίκης παρὰ τοῦ Σωτῆρος, ὅταν οἱ ἐν Χριστῷ παῖδες καὶ νέαι κόραι παρορῶσι τὸν ἐνταῦθα βίον καὶ ἀποθανεῖν μελετῶσιν; Ἔστι μὲν γὰρ κατὰ φύσιν ὁ ἄνθρωπος δειλιῶν τὸν θάνατον καὶ τὴν τοῦ σώματος διάλυσιν· τὸ δὲ παραδοξότατον τοῦτό ἐστιν, ὅτι ὁ (67) τὴν τοῦ σταυροῦ πίστιν ἐνδυσάμενος καταφρονεῖ καὶ τῶν κατὰ φύσιν, καὶ τὸν θάνατον οὐ δειλιᾷ διὰ τὸν Χριστόν. Καὶ ὥσπερ τοῦ πυρὸς ἔχοντος κατὰ φύσιν τὸ καίειν, εἰ λέγοι τις εἶναί τι τὸ μὴ δειλιῶν αὐτοῦ τὴν καῦσιν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀσθενὲς αὐτὸ δεικνύον, οἷον δή λέγεται τὸ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἀμίαντον (68)· εἶτα ὁ τῷ λεγομένῳ μὴ πιστεύων, εἰ πεῖραν θελήσειε λαβεῖν τοῦ λεγομένου, πάντως τὸ ἄκαυστον ἐνδυσάμενος καὶ προσβαλὼν πυρὶ, πιστοῦται λοιπὸν τὴν κατὰ [ἴσως τούτου] τοῦ πυρὸς ἀσθένειαν· ἢ ὡς, εἴ τις τὸν τύραννον δεδεμένον ἰδεῖν θελήσειε, πάντως εἰς τὴν τοῦ νικήσαντος χώραν καὶ ἀρχὴν παρελθὼν, ὁρᾷ τὸν ἄλλοις φοβερὸν ἀσθενῆ γενόμενον· οὕτως εἴ τίς ἐστιν ἄπιστος, καὶ ἀκμὴν (69) μετὰ τοσαῦτα, καὶ μετὰ τοὺς τοσούτους ἐν Χριστῷ γενομένους μάρτυρας, καὶ μετὰ τὴν καθ' ἡμέ-

[75] Act. II, 24. [76] I Cor. XV, 55; Ose. XIII, 14.

(62) Sic Gob. Fel. 1 an. et Seg. Alii et editi, πονηρός.

(63) Seguerianus, πιστεύσωσιν.

(64) Seguer., γεγενημένης.

(65) Sic Seguer. Gobler. et Felckm. 1 an. Alii vero et ed. Commel., αὐτοῦ ὡς νεκροῦ καὶ παρειμένου.

(66) Κατ' αὐτοῦ deest in Gobler. et Felckm. 1 anon.

(67) Art. ὁ deest in Gobler. Felckm. 1 an. et Seguer.

(68) Amiantus, teste Plinio, *Natur. Histor.* lib. XXXVI, lapis est alumini similis. Ex eo telas texi ait Diosc., lib. V, c. 915, quæ in ignem injectæ ardent quidem, non autem comburuntur, sed splendidiores evadunt.

(69) Καὶ ἀκμὴν non habent Gobl. Fel. 1 an. et Seg. Mox καί ante μετὰ τήν, etc., habet Anglic. Alii et editio Commel. omittunt.

Digitized by Google

ραν γινομένην κατὰ τοῦ θανάτου χλεύην παρὰ τῶν ἐν Χριστῷ διαπρεπόντων, ὅμως, εἴ ἔτι τὴν διάνοιαν ἀμφίβολον ἔχει περὶ τοῦ κατηργῆσθαι τὸν θάνατον, καὶ τέλος ἐσχηκέναι, καλῶς μὲν ποιεῖ θαυμάζων περὶ τοῦ τηλικούτου· πλὴν μὴ σκληρὸς εἰς ἀπιστίαν, μηδὲ ἀναιδὴς πρὸς τὰ οὕτως ἐναργῆ γινέσθω. Ἀλλ' ὥσπερ ὁ τὸν ἀμίαντον λαβὼν γινώσκει τὸ ἄκαυστον (70) τοῦ πυρὸς πρὸς αὐτὸ, καὶ ὁ τὸν τύραννον δεδεμένον θέλων ὁρᾷν, εἰς τὴν τοῦ νικήσαντος ἀρχὴν παρέρχεται· οὕτω καὶ ὁ ἀπιστῶν περὶ τῆς τοῦ θανάτου νίκης λαμβανέτω τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ εἰς τὴν τούτου διδασκαλίαν παρερχέσθω· καὶ ὄψεται τοῦ θανάτου τὴν ἀσθένειαν, καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ νίκην. Πολλοὶ γὰρ πρότερον ἀπιστοῦντες καὶ χλευάζοντες, ὕστερον πιστεύσαντες, οὕτω κατεφρόνησαν τοῦ θανάτου, ὡς καὶ μάρτυρας αὐτοῦ (71) γενέσθαι τοῦ Χριστοῦ.

A martyres, post quotidie irrisam mortem ab insignioribus Christi athletis; si quis, inquam, post hæc omnia non credat, adhucque dubitet utrum mors destructa sit et finem habuerit: recte quidem aget si rem tantam admiretur. Verumtamen, ne difficilis fiat ad credendum, nec impudens sit in rebus adeo evidentibus; sed ut ille qui amiantum accepit, eum ab igne non comburi cognoscit, ut item ille qui vinctum tyrannum videre cupit, in victoris imperium transit: ita, si quis de morte victa dubitet, Christi fidem accipiat, et ad ejus scholam transeat, tuncque mortis imbecillitatem, ac de ea reportatam victoriam videbit. Siquidem multi qui prius credere renuerant ac nos irriserant, postquam crediderunt, adeo fortiter mortem contempsere, ut B etiam ipsi martyres Christi fierent.

29. Εἰ δὲ τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ καὶ τῇ πίστει τῇ εἰς Χριστὸν καταπατεῖται ὁ θάνατος, δῆλον ἂν εἴη παρὰ ἀληθείᾳ δικαζούσῃ μὴ ἄλλον εἶναι ἀλλ' ἢ αὐτὸν τὸν Χριστὸν, τὸν κατὰ τοῦ θανάτου τρόπαια καὶ νίκας ἐπιδειξάμενον, κἀκεῖνον ἐξασθενῆσαι ποιήσαντα· καὶ εἰ πρότερον μὲν ἴσχυεν ὁ θάνατος, καὶ διὰ τοῦτο φοβερὸς ἦν, ἄρτι δὲ μετὰ τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Σωτῆρος καὶ τὸν τοῦ σώματος αὐτοῦ θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν καταφρονεῖται· φανερὸν ἂν εἴη παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀναβάντος Χριστοῦ κατηργῆσθαι καὶ νενικῆσθαι τὸν θάνατον. Ὡς γὰρ, ἐὰν μετὰ νύκτα γένηται ἥλιος, καὶ πᾶς ὁ περίγειος τόπος καταλάμπηται ὑπ' αὐτοῦ, πάντως οὐκ ἔστιν ἀμφίβολον, ὅτι ὁ τὸ φῶς ἐφαπλώσας ἥλιος πανταχοῦ αὐτός ἐστιν ὁ καὶ τὸ σκότος ἀπελάσας, καὶ τὰ πάντα φωτίσας· οὕτω, τοῦ θανάτου καταφρονηθέντος καὶ καταπατηθέντος, ἀφ' οὗ γέγονεν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐν σώματι σωτήριος ἐπιφάνεια καὶ τὸ τέλος τοῦ σταυροῦ, πρόδηλον ἂν εἴη, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Σωτὴρ ὁ καὶ ἐν σώματι φανεὶς, ὁ τὸν θάνατον καταργήσας, καὶ κατ' αὐτοῦ τρόπαια καθ' ἡμέραν ἐν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἐπιδεικνύμενος. Ὅταν γὰρ ἴδῃ τις ἀνθρώπους ἀσθενεῖς ὄντας τῇ φύσει, προπηδῶντας εἰς τὸν θάνατον, καὶ μὴ καταπτήσσοντας αὐτοῦ τὴν φθοράν, μηδὲ τὰς ἐν ᾅδου καθόδους δειλιῶντας, ἀλλὰ προθύμῳ ψυχῇ προκαλουμένους αὐτὸν, καὶ μὴ πτήσσοντας βασάνους, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς ἐνταῦθα ζωῆς προκρίνοντας διὰ τὸν Χριστὸν τὴν εἰς τὸν θάνατον ὁρμήν· ἢ καὶ ἐὰν θεωρός τις γένηται ἀνδρῶν καὶ θηλειῶν καὶ παίδων νέων ὁρμώντων καὶ ἐπιπηδώντων εἰς τὸν θάνατον διὰ τὴν εἰς Χριστὸν εὐσέβειαν, τίς οὕτως ἐστὶν εὐήθης, ἢ τίς οὕτως ἐστὶν ἄπιστος, τίς δὲ οὕτω τὴν διάνοιαν πεπήρωται, ὡς μὴ νοεῖν καὶ λογίζεσθαι, ὅτι ὁ Χριστὸς, εἰς ὃν μαρτυροῦσιν οἱ ἄνθρωποι, αὐτὸς τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην ἑκάστῳ παρέχει καὶ δίδωσιν, ἐξασθενεῖν αὐτὸν ποιῶν ἐν ἑκάστῳ τῶν αὐτοῦ τὴν πίστιν ἐχόντων, καὶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ φορούντων; Καὶ γὰρ ὁ τὸν ὄφιν βλέπων καταπατούμενον, εἰδὼς αὐτοῦ μάλιστα τὴν προτέραν ἀγριότητα,

29. Porro, si signo crucis et Christi fide mors conculcatur: judice veritate, concludendum est neminem alium præter ipsum Christum esse, qui palmas et triumphos de morte retulerit eamque debilitaverit; si item mors, quæ antea multum valebat, et hanc ob causam terribilis erat, jam post Salvatoris adventum et ejus corporis mortem ac resurrectionem contemnitur: sane inde manifestum fuerit mortem ab ipso Christo, qui in crucem ascendit, deletam et devictam esse. Namque non secus ac post noctem oriente sole totumque terrarum orbem suis radiis illuminante, nemini dubium est quin sol, qui suam lucem ubique diffundit, ipse C etiam sit qui tenebras repulerit et cuncta illustrarit: ita, cum mors contemni et calcari cœperit ex quo Salvator corpore indutus ad nos salutariter advenit ac in cruce mortuus est; inde sane evidens est ipsum Salvatorem, qui in corpore apparuit, mortem destruxisse, quotidieque in suis discipulis tropæa de illa excitare. Si quis enim viderit homines natura imbecilles ad mortem fidenter convolare, nec ejus corruptionem 58 formidare, aut descensum ad inferos refugere, sed alacri animo illam provocare; nec tormenta timere, sed potius Christi amore mortem præsenti vitæ præferre: si quis item spectator fuerit virorum, mulierum tenerorumque puerorum qui, sua in Christum pietate impulsi, ad mortem concurrunt et properant; D quis ita stolidus, vel incredulus aut mente obcæcatus fuerit, ut non intelligat et cogitet Christum, cui testes esse merentur homines, singulis victoriam adversus mortem tribuere et concedere, illamque in omnibus, qui ejus fidem habent, et crucis signum gerunt, infirmare? Enimvero, qui serpentem proteri cernit, maxime si ejus feritatem antea non ignoraverit, nihil jam dubitat quin ille mortuus penitusque exstinctus sit, nisi forte is mente captus fuerit, nec sanos corporis habuerit sensus. Quis enim leonem pueris ludibrio esse videns ignoret

(70) Anglic. Gobler. Felckm. 1 an. et Seg., ἄψαυστον.

(71) Seguer., αὐτούς.

Digitized by Google

vel illum mortuum esse, vel saltem vim suam omnem amisisse? Itaque quemadmodum hæc vera esse ipsis etiam oculis patet, sic, quandoquidem mors a Christi fidelibus irridetur et contemnitur, nemo jam credere refugiat, nemo jam dubitet quin mors a Christo destructa ejusque corruptio dissoluta et deleta fuerit.

A οὐκ ἀμφιβάλλει λοιπὸν, ὅτι νεκρός ἐστι καὶ τέλεον ἐξησθένησεν, ἐκτὸς εἰ μὴ τὴν διάνοιαν ἀπεστράφη (72), καὶ οὐδὲ τὰς τοῦ σώματος αἰσθήσεις ὑγιαινούσας ἔχει. Τίς γὰρ, καὶ λέοντα παιζόμενον ὑπὸ παιδίων ὁρῶν, ἀγνοεῖ τοῦτον ἢ νεκρὸν γενόμενον ἢ πᾶσαν ἀπολέσαντα τὴν ἑαυτοῦ (73) δύναμιν; Ὥσπερ οὖν ταῦτα ἀληθῆ εἶναι τοῖς ὀφθαλμοῖς ἔξεστιν ὁρᾷν, οὕτω παιζομένου καὶ καταφρονουμένου τοῦ θανάτου ὑπὸ τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων, μηκέτι μηδεὶς ἀμφιβαλλέτω, μηδὲ γινέσθω τις ἄπιστος, ὅτι ὑπὸ Χριστοῦ κατήργηται ὁ θάνατος, καὶ ἡ τούτου φθορὰ διαλέλυται καὶ πέπαυται.

30. Itaque mortem a Christo esse exstinctam, et crucem Dominicam tropæi instar adversus illam fuisse collocatam non levi argumento sunt ea quæ B diximus. Quod autem immortalis corporis resurrectio a communi omnium servatore Christo, qui vera vita est, effecta fuerit, res ipsæ multo evidentius quam verba probant his scilicet qui sanum habent mentis oculum. Si enim, ut ostendimus, mors destructa est, eamque omnes propter Christum conculcant, multo magis ipse illam proprio corpore primus conculcavit et destruxit. Morte porro ab illo interempta quid restabat nisi ut corpus resurgeret, et tropæum adversus mortem fieret? Quomodo enim mors destructa esse videretur, nisi Dominicum corpus resurrexisset? Si cui autem hæc ad ejus resurrectionem probandam satis non fuerint, saltem ex his quæ oculis obvia sunt fidem dictis habeat. Nam si mortuus nihil prorsus C agere potest, sed ejus memoria usque ad sepulcrum duntaxat viget, ac deinceps desinit; si vero soli viventes agunt, solique apud homines aliquid possunt efficere; videat certe qui velit et ex his quæ viderit veritatem seipso judice fateatur. Cum enim tot et tanta Salvator in hominibus efficiat; cum tot undique Græcis et barbaris occulte quotidie persuadeat ut suam fidem amplectantur, et suæ doctrinæ omnes obediant: num adhuc dubitabit aliquis utrum a Salvatore facta sit resurrectio et vivat Christus, imo vero ipse sit vita? An ergo mortui est mentes hominum ita compungere, ut patriis legibus repudiatis, Christi doctrinam sequantur? Aut si nihil agit (nam id mortui proprium est), quomodo ipse agentes et viventes ab agendo coercet, D ita ut adulter jam non adulteret, homicida non interficiat, injustus neminem fraudet, et ex impio pius quis evadat? Qui fieri potest, si non resurrexit, sed mortuus est, ut dæmones, quos deos false appellant et venerantur infideles, ipse expellat, persequatur et profliget? Ubi enim Christus Christique fides nominatur, inde omnis idololatria exturbatur, omnes statim dæmonum fraudes ac fallaciæ **59** patefiunt, nullusque dæmon vel ipsum solum nomen ferre potest, sed eo vel audito mox aufugit et abit. Hoc profecto mortui non opus est,

30. Τοῦ μὲν οὖν καταργῆσθαι τὸν θάνατον, καὶ τρόπαιον εἶναι κατ' αὐτοῦ τὸν κυριακὸν σταυρὸν, οὐ μικρὸς ἔλεγχος τὰ προειρημένα. Τῆς δὲ γενομένης λοιπὸν ἀθανάτου ἀναστάσεως τοῦ σώματος παρὰ τοῦ κοινοῦ πάντων σωτῆρος καὶ ζωῆς ὄντως Χριστοῦ ἐναργεστέρα τῶν λόγων ἡ διὰ τῶν φαινομένων ἀπόδειξίς ἐστι τοῖς τὸν ὀφθαλμὸν τῆς διανοίας ἔχουσιν ὑγιαίνοντα. Εἰ γὰρ κατήργηται ὁ θάνατος, ὡς ὁ λόγος ἔδειξε, καὶ διὰ τὸν Χριστὸν πάντες αὐτὸν καταπατοῦσι· πολλῷ πλέον αὐτὸς αὐτὸν πρῶτος κατεπάτησε τῷ ἰδίῳ σώματι καὶ κατήργησεν αὐτόν. Τοῦ δὲ θανάτου νεκρωθέντος ὑπ' αὐτοῦ, τί ἔδει γενέσθαι ἢ τὸ σῶμα ἀναστῆναι, καὶ τοῦτο δειχθῆναι κατ' αὐτοῦ τρόπαιον; Ἢ πῶς γὰρ ἂν ἐφάνη καταργηθεὶς ὁ θάνατος, εἰ μὴ τὸ σῶμα τὸ κυριακὸν ἦν ἀναστάν; Εἰ δέ τῳ μὴ αὐτάρκης (74) ἡ ἀπόδειξις αὕτη περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, κἂν ἐκ τῶν ἐν ὄψει γενομένων πιστοῦται τὸ λεγόμενον. Εἰ γὰρ δὴ νεκρός τις γενόμενος οὐδὲν ἐνεργεῖν δύναται, ἀλλὰ μέχρι τοῦ μνήματός ἐστιν αὐτῷ ἡ χάρις, καὶ πέπαυται λοιπόν· μόνων δὲ τῶν ζώντων εἰσὶν αἱ πράξεις καὶ αἱ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐνέργειαι· ὁράτω δὴ ὁ βουλόμενος, καὶ γενέσθω δικαστὴς ἐκ τῶν ὁρωμένων τὴν ἀλήθειαν ὁμολογῶν. Τοσαῦτα γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἐνεργοῦντος ἐν ἀνθρώποις, καὶ καθ' ἡμέραν πανταχόθεν ἀπό τε τῶν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν βάρβαρον οἰκούντων τοσοῦτον πλῆθος ἀοράτως πείθοντος εἰς τὴν ἑαυτοῦ (75) πίστιν παρελθεῖν, καὶ πάντας ὑπακούειν τῇ αὐτοῦ διδασκαλίᾳ· ἆρ' ἔτι τις τὴν διάνοιαν ἀμφίβολον ἔχει εἰ γέγονεν ἀνάστασις ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, καὶ ζῇ ὁ Χριστὸς, μᾶλλον δὲ αὐτός ἐστιν ἡ ζωή; Ἆρα δὲ νεκροῦ ἐστι τὰς μὲν διανοίας τῶν ἀνθρώπων κατανύττειν (76), ὥστε τοὺς πατρικοὺς ἀρνεῖσθαι νόμους, τὴν δὲ Χριστοῦ διδασκαλίαν προσκυνεῖν; Ἢ πῶς, εἴπερ οὐκ ἔστιν ἐνεργῶν, νεκροῦ γὰρ ἴδιόν ἐστι τοῦτο, αὐτὸς τοὺς ἐνεργοῦντας καὶ ζῶντας τῆς ἐνεργείας παύει, ὥστε τὸν μὲν μοιχὸν μηκέτι μοιχεύειν, τὸν δὲ ἀνδροφόνον μηκέτι φονεύειν, τὸν δὲ ἀδικοῦντα μηκέτι πλεονεκτεῖν, καὶ τὸν ἀσεβῆ λοιπὸν εὐσεβεῖν; Πῶς δὲ, εἰ μὴ ἀνέστη, ἀλλὰ νεκρός ἐστι, τοὺς λεγομένους ὑπὸ τῶν ἀπίστων ζῆν ψευδοθέους καὶ θρησκευομένους δαίμονας αὐτὸς ἀπελαύνει, καὶ διώκει, καὶ καταβάλλει; Ἔνθα γὰρ ὀνομάζεται Χριστὸς καὶ ἡ τούτου πίστις, ἐκεῖθεν πᾶσα μὲν εἰδωλολατρεία καθαιρεῖται,

(72) Sic Seguer. Basil. Gobler. et Felckm. 1 an. Alii et editi, ἐπεστράφη. Ibid. mox Seguer., ἔχοι.

(73) Sic. Seguer.; ἑαυτοῦ item habent Anglic. et Basil. Alii vero et editi, αὐτοῦ τήν.

(74) Sic Seg. Basil. et Anglic. qui postremus αὐτάρκες habet. Gobl. et Felckm. 1 an.. Εἰ δὲ οὕτω μὴ αὐτάρκης. Alii et editi, Εἰ δὲ μήπω αὐτάρκης.

(75) Sic Seg. Gob. Fel. 1 an. et Ang. Alii et ed., αὐτοῦ.

(76) Sic Seguer. Gobl. Felck. 1 an. et Angl. Alii et editi, κατανοῆγειν.

Digitized by Google

πᾶσα δὲ δαιμόνων ἀπάτη ἐλέγχεται, πᾶς δὲ δαίμων οὐδὲ τὸ ὄνομα ὑποφέρει (77), ἀλλὰ καὶ μόνον ἀκούσας, φυγὰς οἴχεται. Τοῦτο δὲ οὐ νεκροῦ τὸ ἔργον, ἀλλὰ ζῶντος καὶ μάλιστα Θεοῦ. Ἄλλως τε καὶ γελοῖον ἂν εἴη τοὺς μὲν διωκομένους ὑπ' αὐτοῦ δαίμονας, καὶ τὰ καταργούμενα εἴδωλα λέγειν ζῶντας εἶναι, τὸν δὲ ἀπελαύνοντα, καὶ τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει μηδὲ φανῆναι ποιοῦντα τούτους, ἀλλὰ καὶ ὁμολογούμενον ὑπὸ πάντων εἶναι Θεοῦ Υἱὸν, τοῦτον λέγειν εἶναι νεκρόν.

A sed viventis maximeque Dei. Præterea ridiculum fuerit viventes putare dæmones quos ille pellit, et idola quæ destruit, eum vero mortuum dicere qui illos pellit, et sua virtute efficit ut ne appareant quidem, quem etiam ipsi omnes fatentur esse Filium Dei.

31. Μέγαν δὲ καὶ (78) καθ' ἑαυτῶν τὸν ἔλεγχον οἱ ἀπιστοῦντες τῇ ἀναστάσει προβάλλονται, εἰ τὸν λεγόμενον παρ' αὐτῶν νεκρὸν τὸν Χριστὸν ἅπαντες δαίμονες καὶ οἱ προσκυνούμενοι παρ' αὐτῶν θεοὶ οὐ διώκουσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ὁ Χριστὸς τοὺς πάντας ἐλέγχει νεκρούς. Εἰ γὰρ ἀληθὲς τὸν νεκρὸν μηδὲν ἐνεργεῖν, ἐργάζεται δὲ τοσαῦτα καθ' ἡμέραν ὁ Σωτὴρ, ἕλκων εἰς εὐσέβειαν, πείθων εἰς ἀρετὴν, διδάσκων περὶ ἀθανασίας, εἰς πόθον τῶν οὐρανίων ἐνάγων (79), ἀποκαλύπτων τὴν περὶ Πατρὸς γνῶσιν, τὴν κατὰ τοῦ θανάτου δύναμιν ἐμπνέων, ἑκάστῳ δεικνύων ἑαυτὸν, καὶ τὴν εἰδώλων ἀθεότητα καθαιρῶν· τούτων δὲ οὐδὲν δύνανται οἱ παρὰ τοῖς ἀπίστοις θεοὶ καὶ δαίμονες, ἀλλὰ μᾶλλον τῇ Χριστοῦ παρουσίᾳ νεκροὶ γίνονται, ἀργὴν ἔχοντες καὶ κενὴν τὴν φαντασίαν· τῷ δὲ σημείῳ τοῦ σταυροῦ πᾶσα μὲν μαγεία παύεται, πᾶσα δὲ φαρμακεία καταργεῖται, καὶ πάντα μὲν τὰ εἴδωλα ἐρημοῦται καὶ καταλιμπάνεται, πᾶσα δὲ ἄλογος ἡδονὴ παύεται, καὶ πᾶς τις εἰς οὐρανὸν (80) ἀπὸ γῆς ἀποβλέπει· τίνα ἂν τις εἴποι νεκρόν; Τὸν τοσαῦτα ἐργαζόμενον Χριστόν; Ἀλλ' οὐκ ἴδιον νεκροῦ τὸ ἐργάζεσθαι. Ἢ τὸν μηδόλως ἐνεργοῦντα, ἀλλ' ὡς ἄψυχον κείμενον, ὅπερ ἴδιον ὑπάρχει τῶν δαιμόνων καὶ εἰδώλων ὡς νεκρῶν. Ὁ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ζῶν καὶ ἐνεργὴς ὢν καθ' ἡμέραν ἐργάζεται, καὶ ἐνεργεῖ τὴν πάντων σωτηρίαν· ὁ δὲ θάνατος ἐλέγχεται καθ' ἡμέραν αὐτὸς ἐξασθενήσας, καὶ τὰ εἴδωλα καὶ οἱ δαίμονες μᾶλλον νεκροὶ τυγχάνοντες, ὡς ἐκ τούτου μηδένα διστάζειν ἔτι περὶ τῆς τοῦ σώματος ἀναστάσεως αὐτοῦ. Ἔοικε δὲ ὁ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ κυριακοῦ σώματος ἀπιστῶν ἀγνοεῖν δύναμιν Θεοῦ Λόγου καὶ Σοφίας (81). Εἰ γὰρ ὅλως ἔλαβεν ἑαυτῷ σῶμα, καὶ τοῦτο ἰδιοποιήσατο κατὰ τὴν εὔλογον ἀκολουθίαν, ὡς ὁ λόγος ἔδειξε· τί ἔδει τὸν Κύριον ποιεῖν περὶ τούτου; ἢ ποῖον ἔδει τέλος γενέσθαι τοῦ σώματος, ἅπαξ ἐπιβάντος αὐτῷ τοῦ Λόγου; Μὴ ἀποθανεῖν μὲν γὰρ οὐκ ἠδύνατο, ἅτε δὴ (82) θνητὸν ὄν, καὶ ὑπὲρ πάντων προσφερόμενον εἰς τὸν θάνατον· οὗ χάριν καὶ ὁ Σωτὴρ αὐτὸ κατεσκεύασεν ἑαυτῷ· μεῖναι δὲ νεκρὸν οὐχ οἷόν τε ἦν, διὰ τὸ ζωῆς αὐτὸ ναὸν γεγενῆσθαι. Ὅθεν ἀπέθανε μὲν ὡς θνητόν· ἀνέζησε δὲ διὰ τὴν ἐν αὐτῷ ζωὴν, καὶ τῆς ἀναστάσεώς ἐστι γνώρισμα τὰ ἔργα.

31. Grave autem in eos, qui de resurrectione dubitant, istud fuerit argumentum, si nempe Christum, quem mortuum ipsi putant, universi dæmones ac dii, quos colunt, non persequantur, sed potius ipse Christus omnes illos mortuos esse convincat. B Si enim verum sit mortuum nihil agere, tot autem et tanta quotidie agat Christus, qui nempe homines ad pietatem attrahit, qui illis ut virtutem sectentur persuadet, qui eos immortalitatem docet, et rerum cœlestium desiderio inflammat, qui sui Patris cognitionem iisdem impertit, vimque contra mortem infundit, qui denique singulis seipsum patefacit et impiam idolorum evertit superstitionem; cum contra nihil simile efficere possint infidelium dii et dæmones, sed potius Christi præsentia mortui fiant, eorumque præstigiæ irritæ reddantur; siquidem signo crucis omnis ars magica deficit, incantamenta omnia evanescunt, idola deseruntur et relinquuntur, sedaturque insana et turpis voluptas, ac quilibet jam e terris in cœlum suspicit; quis, C quæso, mortuus dicendus est? Christusne qui res tantas efficit? Atqui non proprium est mortui agere. An non potius is qui nihil prorsus agit, sed velut inanimus jacet, quod jam dæmonibus et idolis utpote mortuis convenit. At Filius Dei vivus et efficax quotidie agit et omnium salutem efficit: contra vero mortem magis in dies infirmari idolaque et dæmones magis ac magis mortuos fieri ita clarum est, ut nemo jam amplius de Christi corporis resurrectione dubitare possit. Si quis autem adhuc fuerit qui Domini corpus resurrexisse credere renuat, is sane Dei Verbi et Sapientiæ vim ignorare videtur. Si enim vere corpus accepit, illudque convenienti ratione sibi proprium reddidit, ut nostra oratione exposuimus; quid, quæso, de illo Dominum facere D oportebat, vel quis corporis finis esse debuit, postquam semel ad illud accessit Verbum? Nec enim poterat non mori, cum mortale esset et pro omnibus morti offerretur, quæ quidem causa fuit cur sibi illud Salvator aptaverit: mortuum quoque manere non potuit, quia vitæ templum factum fuerat. Quapropter mortuum quidem est, ut mortale; revixit vero, quia vitam in se continebat, cujus sane resurrectionis indicia ipsa sunt opera.

32. Εἰ δ', ὅτι μὴ ὁρᾶται, ἀπιστεῖται καὶ ἐγηγέρθαι, ὥρα καὶ τὸ κατὰ φύσιν ἀρνεῖσθαι τοὺς ἀπιστοῦντας.

32. Quod si ideo resurrexisse non creditur, quia non videtur; quid aliud superest quam ut ea quæ

(77) Anglic., ὑποφέρειν δύναται Mox ante οἴχεται, Seguer. φυγάς addit; alii et editi omittunt.

(78) Καί deest in Gobler. et Felckm. 1 an. Paulo post Seguer. habet εἰ τὸν Χριστὸν τὸν λεγόμενον παρ' αὐτῶν νεκρὸν οἱ πάντες, etc.

(79) Seguerianus, ἀνάγων.

(80) Seg. Gobl. et Felckm. 1 anon., πίστις ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανόν. Ibid. Seguerian. ἀναβλέπει. Iidem Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anonym. mox Χριστόν habent, ubi alii, Θεόν.

(81) Anglicanus, σοφίαν.

(82) Ἅτε δή deest in Gobler. et Felckm. 1 an.

Digitized by Google

naturæ propria sunt negent hujusmodi homines? Siquidem Dei proprium est, non quidem videri, sed ex operibus cognosci, uti supra diximus. Itaque si desunt opera, recte ei non apparenti credere recusant. Sin autem ipsa clamant opera et rem manifeste probant, cur ultro tam claram resurrectionis vitam negant? Etsi enim mente sint obcæcati, externis tamen sensibus invictam Christi potentiam et divinitatem licet illis aspicere. Ut enim cæcus tametsi solem non videt, attamen calore quem producit percepto, solem super terram esse **60** intelligit: ita qui contradicunt, quamvis nondum credant, quippe qui adhuc circa veritatem cæci sint, aliorum saltem qui credunt fortitudine cognita, Christi divinitatem et factam ab illo resurrectionem negare non debent. Nam si Christus mortuus jaceret, certe dæmones non fugaret, nec idola exspoliaret; nec enim mortuo obtemperarent dæmones. Sed si ejus nomine prolato palam fugantur, mortuum illum non permanere certissimum hoc indicium fuerit; præsertim cum dæmones, qui ea, quæ ab homine non videntur, ipsi vident, cognoscere facile possent, an vere Christus mortuus jaceret, nec proinde illi morem gererent. Nunc autem illum ipsum, cui impii non credunt, vident dæmones Deum esse, eamque ob causam fugiunt ac coram eo procidunt, eadem quæ olim, cum in corpore esset, dicentes: *Novimus te quis sis, tu es Sanctus Dei*[17]. Et: *Sine, quid tibi et nobis, Fili Dei? Obsecro te, ne me torqueas*[18]. Fatentibus itaque dæmonibus, factisque quotidie testantibus, nullus jam veritati impudenter resistat, sed omnes pro certo habeant Salvatorem corpus suum exsuscitasse, et verum esse Filium Dei, ex quo videlicet tanquam ex Patre proprium Verbum, sapientia et virtus exsistit, qui postea, salutis omnium causa corpore assumpto, Patris cognitione mundum universum illustravit, mortem destruxit, atque omnibus, resurrectionis promissione, ut incorrupti essent donavit, cujus primitias proprium corpus e mortuis excitavit, quod et trophæum de morte et ejus corruptione, signo crucis, exhibuit.

33. Cum porro res ita se habeant, manifestumque sit corpus Domini resurrexisse et mortem a Salvatore fuisse devictam, age, Judæorum quoque infidelitatem et gentium cachinnos retundamus. Hic enim pariter Judæi non credunt et gentiles rident, qui et crucis ac Dei Verbi hominis facti dedecus, ut ipsis quidem videtur, vehementius insectantur. Verum utrisque mea oratione occurrere nihil gravabor, maxime cum adversus illos evidentia suppetunt argumenta. Siquidem Judæi non credentes

A Θεοῦ γὰρ ἴδιον μὴ ὁρᾶσθαι μὲν, ἐκ δὲ τῶν ἔργων γινώσκεσθαι, καθάπερ καὶ ἐπάνω λέλεκται. Εἰ μὲν οὖν τὰ ἔργα μή ἐστι, καλῶς τῷ μὴ φαινομένῳ ἀπιστοῦσιν· εἰ δὲ τὰ ἔργα βοᾷ καὶ δείκνυσιν ἐναργῶς, διὰ τί ἐκόντες ἀρνοῦνται τὴν τῆς ἀναστάσεως οὕτω φανερῶς ζωήν; Εἰ γὰρ καὶ τὴν διάνοιαν ἐπηρώθησαν, ἀλλὰ κἂν ταῖς ἔξωθεν αἰσθήσεσιν ὁρᾷν ἔστι τὴν ἀντίῤῥητον τοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ θεότητα· ἐπεὶ καὶ τυφλὸς, ἐὰν μὴ βλέπῃ τὸν ἥλιον, ἀλλὰ κἂν (83) τῆς ὑπ' αὐτοῦ γινομένης θέρμης ἀντιλαμβανόμενος, οἶδεν, ὅτι ἥλιός ὑπὲρ γῆς ἐστιν. Οὕτω καὶ οἱ ἀντιλέγοντες, εἰ καὶ μήπω πιστεύουσιν, ἀκμὴν τυφλώττοντες περὶ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ κἂν ἑτέρων πιστευόντων γινώσκοντες τὴν δύναμιν, μὴ ἀρνείσθωσαν τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα, καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ
B γενομένην ἀνάστασιν. Δῆλον γὰρ, ὅτι, εἰ νεκρός ἐστιν ὁ Χριστὸς, οὐκ ἂν τοὺς δαίμονας ἐδίωκε, καὶ τὰ εἴδωλα ἐσκύλευε· νεκρῷ γὰρ οὐκ ἂν ὑπήκουσαν οἱ δαίμονες. Εἰ δὲ διώκονται φανερῶς τῇ τούτου ὀνομασίᾳ, δῆλον ἂν εἴη μὴ εἶναι τοῦτον νεκρὸν, μάλιστα, ὅτι δαίμονες, καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα τοῖς ἀνθρώποις ὁρῶντες, ἠδύναντο γινώσκειν (84) εἰ νεκρός ἐστιν ὁ Χριστὸς, καὶ μηδόλως ὑπακούειν αὐτῷ. Νῦν δὲ ὃ μὴ πιστεύουσιν ἀσεβεῖς, ὁρῶσιν οἱ δαίμονες, ὅτι Θεός ἐστι, καὶ διὰ τοῦτο φεύγουσι καὶ προσπίπτουσιν αὐτῷ λέγοντες (85), ἃ καὶ ὅτε ἦν ἐν σώματι ἐφθέγξαντο· *Οἶδαμέν σε τίς εἶ· σὺ εἶ ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ·* καὶ, *Ἔα, τί σοὶ καὶ ἡμῖν, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; Δέομαί σου, μή με βασανίσῃς.* Δαιμόνων τοίνυν ὁμολογούντων
C καὶ τῶν ἔργων ὁσημέραι μαρτυρούντων, φανερὸν ἂν εἴη, καὶ μηδεὶς ἀναιδευέσθω πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ὅτι τε ἀνέστησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ὁ Σωτὴρ, καὶ ὅτι Θεοῦ Υἱός ἐστιν ἀληθινὸς, ἐξ αὐτοῦ οἷα δὴ ἐκ Πατρὸς ἴδιος Λόγος καὶ σοφία καὶ δύναμις ὑπάρχων, ὃς χρόνοις ὕστερον ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πάντων ἔλαβε σῶμα, καὶ τὴν μὲν οἰκουμένην περὶ Πατρὸς ἐδίδαξε, τὸν δὲ θάνατον κατήργησε, πᾶσι δὲ τὴν ἀφθαρσίαν ἐχαρίσατο διὰ τῆς ἐπαγγελίας τῆς ἀναστάσεως, ἀπαρχὴν ταύτης τὸ ἴδιον ἐγείρας σῶμα, καὶ τρόπαιον αὐτὸ (86) κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς τούτου φθορᾶς ἐπιδειξάμενος τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ

33. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, καὶ φανερᾶς οὔσης τῆς ἀποδείξεως περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος,
D καὶ τῆς κατὰ τοῦ θανάτου γενομένης, ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος νίκης, φέρε, καὶ τὴν ἀπιστίαν τῶν Ἰουδαίων καὶ τὴν τῶν Ἑλλήνων χλεύην διελέγξωμεν. Ἐπὶ τούτοις γὰρ ἴσως Ἰουδαῖοι μὲν ἀπιστοῦσιν, Ἕλληνες δὲ γελῶσι, τὸ ἀπρεπὲς τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου διασύροντες· ἀλλὰ κατὰ ἀμφοτέρων ὁ λόγος οὐκ ὀκνήσει χωρῆσαι, μάλιστα κατ' αὐτῶν τὰς ἀποδείξεις ἐναργεῖς ἔχων. Ἰουδαῖοι

[17] Luc. IV, 34. [18] Marc. V, 7.

(83) Seguer. καί. Gobler. et Felckm. 1 an., καὶ et κἂν omittunt. Ibid. Seguer., γενομένης.

(84) Sic Seg. Alii et editi hæc verba ἠδύναντο γινώσκειν post Χριστός habent. Ibid. Seg., αὐτοῦ et ᾧ, ubi alii et editi, αὐτῷ et ὅ.

(85) Gobl. et Felk. 1 an., διὰ τοῦτο πιστεύουσι καὶ φεύγουσι προσπίπτοντες λέγοντες... ἐφθέγξαντο τό. Ibid. εἶ σύ deest in edit. Commel., nec legitur Luc. IV, 34; εἶ semel tantum est in Gobl. et Felckm. 1 an. At Seguer. habet ut hic legitur.

(86) Gobler. Felckman. 1 anon. et Seguer., αὐτῷ.

Digitized by Google

μὲν ἀπιστοῦντες ἔχουσιν ἀφ' ὧν ἀναγινώσκουσι καὶ αὐτοὶ Γραφῶν τὸν ἔλεγχον· ἄνω καὶ κάτω, καὶ πάσης ἁπλῶς θεοπνεύστου βίβλου περὶ τούτων βοώσης (87), ὡς καὶ αὐτὰ τὰ ῥήματα πρόδηλα. Προφῆται μὲν γὰρ ἄνωθεν περὶ τοῦ κατὰ τὴν Παρθένον θαύματος, καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς γενομένης γεννήσεως προεμήνυον, λέγοντες· *Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱόν· καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ θεός.* Μωσῆς δὲ (88) ὁ τῷ ὄντι μέγας, καὶ παρ' αὐτοῖς πιστευόμενος ἀληθῆς, περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἀντὶ μεγάλου τὸ ῥητὸν δοκιμάσας, καὶ ἀληθὲς ἐπιγνοὺς ἔθηκε λέγων· *Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραήλ, καὶ θραύσει τοὺς ἀρχηγοὺς Μωάβ·* καὶ πάλιν· *Ὡς καλοί σου οἱ οἶκοι, Ἰακώβ, αἱ σκηναί σου, Ἰσραήλ! Ὡσεὶ ῥάπαι σκιάζουσαι, καὶ ὡσεὶ παράδεισοι ἐπὶ ποταμῶν, καὶ ὡσεὶ σκηναί, ἃς ἔπηξεν ὁ Κύριος, ὡσεὶ κέδροι παρ' ὕδατα. Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν.* Καὶ πάλιν Ἡσαΐας· *Πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων.* Ὅτι μὲν οὖν ἄνθρωπος φανήσεται, διὰ τούτων προκαταγγέλλεται· ὅτι δὲ Κύριος τῶν πάντων ἐστὶν ὁ ἐρχόμενος, πάλιν προμηνύουσι λέγοντες· *Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης, καὶ ἥξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου.* Καὶ γὰρ κακεῖθεν αὐτὸν ὁ Πατὴρ ἀνακαλεῖ λέγων· *Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱόν μου.*

habent unde convincantur, Scripturas nimirum sacras, quas et ipsi legunt. Namque libri Deo afflante scripti hæc passim variis in locis docent, uti ipsis verbis liquet. Prophetæ quidem jam olim Virginis et prolis ex ea nascituræ miraculum his verbis prædixere : *Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus*[79]. Similiter Moyses vir vere magnus, quem et ipsi veracem credunt, quod dictum erat de humana natura a Salvatore assumenda, tanquam rem magni momenti expendit, ejusque cognitam veritatem ita litteris consignavit : *Orietur stella ex Jacob, et homo ex Israel, et percutiet duces Moab*[80]. Et rursus : *Quam pulchræ tuæ domus, Jacob ; tabernacula tua, Israel ! Ut valles umbrosæ, et ut horti juxta fluvios, et ut tabernacula, quæ fixit Dominus, quasi cedri secus aquas. Egredietur homo ex semine ejus, et dominabitur in multis gentibus*[81]. Et iterum Isaias : *Antequam sciat puer vocare patrem vel matrem, auferet fortitudinem Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum*[82]. Quod ergo homo futurus sit, his prænuntiatur : quod autem is qui venit Dominus sit omnium, sequentia præmonstrant verba : *Ecce Dominus sedet in nube levi, et veniet in Ægyptum, et concutientur simulacra Ægypti*[83]. Nam et inde illum Pater revocat dicens : *Ex Ægypto vocavi Filium meum*[84].

34. Οὐ σεσιώπηται δὲ οὐδὲ ὁ τούτου θάνατος· ἀλλὰ καὶ λίαν τηλαυγῶς ἐν ταῖς θείαις σημαίνεται Γραφαῖς· καὶ γὰρ καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου, ὅτι μὴ δι' ἑαυτὸν, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς πάντων ἀθανασίας καὶ σωτηρίας ὑπομένει, καὶ τὴν Ἰουδαίων ἐπιβουλὴν, καὶ τὰς εἰς αὐτὸν γινομένας παρ' αὐτῶν ὕβρεις οὐκ ἐφοβήθησαν εἰπεῖν, πρὸς τὸ μηδένα αὐτῶν τῶν γινομένων ἀνήκοον εἶναι καὶ πλανηθῆναι. Φασὶ τοίνυν· *Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὤν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη.* Οὗτος (89) *τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ, καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Θαύμαζε τὴν τοῦ Λόγου φιλανθρωπίαν, ὅτι δι' ἡμᾶς ἀτιμάζεται, ἵνα ἡμεῖς (90) ἔντιμοι γενώμεθα. Πάντες γὰρ, φησὶν, ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· καὶ αὐτὸς, διὰ τὸ*

61 34. Neque etiam mors ejus fuit silentio prætermissa, sed valde aperte in divinis Scripturis indicata est. Namque et causam mortis, quod scilicet non propter seipsum sed pro omnium immortalitate et salute eam sustinuerit, et Judæorum insidias nec non injurias, quibus eum affecere, narrare non reformidarunt, ut videlicet nemo his non auditis erraret ; sic ergo aiunt : *Homo qui in vulnere est, et scit ferre infirmitatem, quia aversus est vultus ejus, despectus est, nec reputatus est : ipse fert peccata nostra, et pro nobis dolore afficitur ; et nos putavimus eum esse in labore, et in vulnere, et in afflictione. Ipse vulneratus est propter peccata nostra, et languidus factus est propter iniquitates nostras : disciplina pacis nostræ super eum. Cicatrice ejus nos sanati sumus*[85]. Admirare Verbi erga homines amorem, qui ignominia, nostri gratia, affectus est, ut nobis gloriam compararet. *Omnes enim*, inquit, *quasi oves erravimus, homo in via sua erravit : et Dominus tradidit ipsum peccatis nostris, et ipse quia afflictus non aperit os suum. Tanquam ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente se sine voce : sic*

[79] Isa. VII, 14 ; Matth. I, 23. [80] Num. XXIV, 17. [81] Ose. XI, 1. [82] Isa. VIII, 3-5. [83] ibid. 5, 6, 19. [84] Isa. VIII, 4. [85] Isa. XIX, 1.

(87) Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon., διδασκούσης.

(88) Goblerianus et Felckmanni 1 anon., Μωσῆς δέ φησιν, cæteris omissis.

(89) Seguer., αὐτός. Anglic. Basil. Gobler. et Felck. 1 an., αὐτάς. Mox Basil. et Anglic. ὑπὲρ ἡμῶν. Ibid. καὶ ἡμεῖς abest ab Anglic., et a Basil. sola vox ἡμεῖς.

(90) Basiliensis, ἵνα καὶ ἡμεῖς. Idem pro ἐπλανήθημεν habet ἐλογίσθημεν.

Digitized by Google

non aperit os suum; in ejus humilitate judicium ejus sublatum est [86]. Deindé, ne quis eum vulgarem hominem, ex his quæ patitur, suspicetur; hominum opiniones præoccupat, ejusque potentiam ac naturæ differentiam his verbis Scriptura explicat : *Generationem ejus quis enarrabit ? quia tollitur e terra vita ejus, ab iniquitatibus populi ductus est in mortem : et dabo malos pro sepultura ejus et divites pro morte ipsius, quia iniquitatem non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus : et Dominus vult mundare eum a plaga* [87].

A κεκακῶσθαι, οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος (91) αὐτὸν, ἄφωνος· οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ· Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Εἶτα ἵνα μή τις αὐτὸν κοινὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ πάθους ὑπολάβῃ (92), προλαμβάνει τὰς ὑπονοίας τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ δύναμιν, καὶ τὸ πρὸς ἡμᾶς ἀνόμοιον τῆς φύσεως διηγεῖται ἡ Γραφὴ λέγουσα· Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ ἦχθη εἰς θάνατον. Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν (93) οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Καὶ Κύριος βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς πληγῆς.

35. Sed forte auditis de ejus morte vaticinationibus, cupis quoque discere quænam crucem præsignificaverint? neque enim id omissum est, sed clarissime a viris sanctis est expressum. Nam primus id Moyses magna voce prænuntiavit dicens : *Videbitis vitam vestram pendentem ante oculos vestros, nec credideritis* [88]. Alii quoque qui Moysem secuti sunt prophetæ idem ita testificantur : *Ego vero quasi agnus innocens qui immolandus ducitur, non cognovi. Super me cogitaverunt malam cogitationem, dicentes : Venite et injiciamus lignum in panem ejus, et eradamus eum de terra viventium* [89]. Et rursus : *Foderunt manus meas et pedes meos : dinumeraverunt omnia ossa mea. Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem* [90]. Mors porro in aere et in ligno tolerata, non alia certe fuerit quam ipsa crux, nullaque in morte pedes et manus perforantur, nisi in sola cruce. Quia vero Salvatoris adventu omnes ubique gentes Deum cognoscere cœperint, neque etiam id sine signo reliquerint, sed luculenta hac de re mentio fit in sacris litteris. *Erit enim*, inquit, *radix Jesse, et qui exsurgit regere gentes : in eum gentes sperabunt* [91]. Et hæc quidem pauca ad eorum quæ facta sunt confirmationem sint dicta. Omnis autem Scriptura plena est testimoniis quibus Judæorum infidelitas confutatur. Quis enim unquam justorum sanctorumque prophetarum et patriarcharum, qui in divinis litteris commendantur, ex sola virgine ortus est? **62** vel quæ mulier sine viro hominem generare potuit? An non Abel ex Adam natus est, Enoch ex Jared, Noe ex Lamech, Abraham ex Tharra, Jacob ex Isaac? An non Judas ex Jacob, Moyses et Aaron ex Amram, Samuel ex Elcana? An non David ex Jesse, Salomon ex David, Ezechias ex

B 35. Ἀλλ' ἴσως, περὶ μὲν τῆς τοῦ θανάτου προφητείας ἀκούσας, ζητεῖς καὶ τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ σημαινόμενα μαθεῖν. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τοῦτο σεσιώπηται· δεδήλωται δὲ καὶ λίαν τηλαυγῶς ἀπὸ τῶν ἁγίων. Μωϋσῆς γὰρ πρῶτος καὶ μεγάλῃ τῇ φωνῇ προαπαγγέλλει λέγων· Ὄψεσθε τὴν ζωὴν ὑμῶν (94) κρεμαμένην ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν, καὶ οὐ μὴ πιστεύσητε. Καὶ οἱ μετ' αὐτὸν δὲ προφῆται (95) πάλιν περὶ τούτου μαρτυροῦσι λέγοντες· Ἐγὼ δὲ, ὡς ἄρνιον ἄκακον ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι, οὐκ ἔγνων. Ἐπ' ἐμὲ ἐλογίσαντο πονηρὸν λογισμὸν (96), λέγοντες· Δεῦτε, καὶ ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς τὸν ἄρτον αὐτοῦ, καὶ ἐκτρίψωμεν αὐτὸν ἀπὸ γῆς ζώντων· καὶ πάλιν· Ὤρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου· ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστᾶ μου. Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Θάνατος δὲ μετέωρος καὶ ἐν ξύλῳ γινόμενος οὐκ ἄλλος ἂν εἴη εἰ μὴ ὁ σταυρός· καὶ ἐν οὐδενὶ δὲ πάλιν θανάτῳ διορύσσονται πόδες καὶ χεῖρες εἰ μὴ ἐν μόνῳ τῷ σταυρῷ. Ἐπειδὴ δὲ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίᾳ καὶ πάντα τὰ ἔθνη πανταχόθεν ἐπιγινώσκειν τὸν Θεὸν ἤρξαντο, οὐδὲ τοῦτο ἀπαρασήμαντον κατέλειψαν· ἀλλ' ἔστι καὶ περὶ τούτων μνήμη ἐν τοῖς ἁγίοις γράμμασιν (97)· Ἔσται γάρ, φησὶν, ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι. Ταῦτα μὲν ὀλίγα πρὸς ἀπόδειξιν τῶν γενομένων. Πᾶσα δὲ Γραφὴ πεπλήρωται διελέγχουσα τὴν Ἰουδαίων ἀπιστίαν. Τίς γὰρ πώποτε τῶν ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἱστορηθέντων δικαίων, καὶ ἁγίων προφητῶν, καὶ πατριαρχῶν, ἐκ παρθένου μόνης ἔσχε τὴν τοῦ σώματος γένεσιν; ἢ τίς γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς αὐτάρκης γέγονε πρὸς σύστασιν ἀνθρώπων; Οὐκ Ἄβελ μὲν ἐξ Ἀδὰμ γέγονεν, Ἐνὼχ δὲ ἐκ τοῦ Ἰάρεδ, Νῶε ἐκ Λαμὲχ, καὶ Ἀβραὰμ μὲν ἐκ Θάρρα, Ἰσαὰκ δὲ ἐξ Ἀβραὰμ,

[86] Isa. LIII, 6, 8, Act. VIII, 32, 33. [87] Isa. LIII, 8-10. [88] Deut. XXVIII, 66. [89] Jerem. XI, 19. [90] Psal. XXI, 17, 19. [91] Isa. XI, 10; Rom. XV, 12.

(91) Sic Seguer. ut et legitur apud Isaiam. Alii cum editis, κείραντος. Ibid. editio Commel., αὐτός.

(92) Αὐτόν addunt omnes præter Seguer. qui et Gobl. et Felck. 1 an. ibidem habent, ὑπολάβοι. Mox pro ἀνθρώπων Gobler. et Felckm. 1 anon. αὐτῶν habent. Mox item τῆς φύσεως omittit Anglic.

(93) Sic Seguerianus, Goblerianus, Felckmanni 1 anonymus, et Basiliensis, et ita legitur apud Isaiam. Alii cum editione Commel., ἁμαρτίαν.

(94) Seguerianus, ἡμῶν.

(95) Vox προφῆται deest in Gobler. et Felckm. 1 anon.

(96) Λογισμόν abest a Segueriano, Goblerianо, Felckmann. 1 anonymo, Basiliensi et Anglicano.

(97) Has voces, ἐν τοῖς ἁγίοις γράμμασιν, omittunt Gobler. et Felck. 1 anon. Basil. habet συγγράμμασιν.

Digitized by Google

καὶ Ἰακὼβ ἐξ Ἰσαάκ; Οὐχὶ Ἰούδας ἐξ Ἰακὼβ, καὶ Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἐξ Ἀμεράμ (98); οὐ Σαμουὴλ τοῦ Ἐλκανᾶ γέγονεν, οὐ Δαβὶδ τοῦ Ἰεσσαὶ, οὐ Σολομὼν τοῦ Δαβὶδ, οὐκ Ἐζεκίας τοῦ Ἀχὰζ, οὐκ Ἰωσίας τοῦ Ἀμὼς, οὐχ Ἡσαΐας τοῦ Ἀμὼς (99), οὐχὶ Ἱερεμίας τοῦ Χελκίου, οὐκ Ἰεζεκιὴλ τοῦ Βουζί; Οὐχ ἕκαστος ἔσχε τὸν πατέρα τῆς γενέσεως ἀρχηγόν; Τίς οὖν ὁ ἐκ παρθένου μόνης γεγονώς; Ὅτι καὶ λίαν ἐμέλησε τῷ προφήτῃ περὶ τῆς τούτου σημασίας. Τίνος δὲ τῆς γενέσεως προέδραμεν ἀστὴρ ἐν οὐρανοῖς, καὶ τὸν γεννηθέντα ἐσήμανε τῇ οἰκουμένῃ; Μωϋσῆς μὲν γὰρ γεννώμενος ἐκρύπτετο ὑπὸ τῶν γονέων· Δαβὶδ δὲ οὐδὲ τοῖς ἐκ γειτόνων ἠκούσθη, ὅπουγε οὐδὲ ὁ μέγας Σαμουὴλ αὐτὸν ἐγίνωσκεν, ἀλλ' ἐπυνθάνετο, εἰ ἔτι ἄλλος ἐστὶν υἱὸς τῷ Ἰεσσαί; Ἀβραὰμ δὲ λοιπὸν γεγονὼς μέγας ἐγνώσθη τοῖς ἐγγύς. Τῆς δὲ τοῦ Χριστοῦ γενέσεως μάρτυς οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀστὴρ φαινόμενος ἦν ἐν οὐρανῷ, ὅθεν καὶ κατέβαινεν.

A Achaz, Josias ex Amos, Isaias ex Amos, Jeremias ex Helcia, Ezechiel ex Buzi genitus est? An non singuli sui ortus auctorem patrem habuere? Quis ergo ex sola virgine natus est? Namque hujus rei signum magnæ curæ fuit prophetæ. Cujus item partui sidus in cœlis præcucurrit, et natum mundo indicavit? Nam Moysis ortum parentes celaverunt. David autem ne vicinis quidem notus erat, quippe quem nec magnus Samuel cognosceret, sed sciscitabatur an alius esset filius Jesse? Abraham vero grandis tantum factus proximis agnitus est. At Christi nascentis non homo testis fuit, sed stella quæ in cœlo unde et ipse descenderat apparuit.

36. Τίς δὲ πώποτε τῶν γενομένων βασιλέων πρὶν ἰσχῦσαι καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα ἐβασίλευσε, καὶ τρόπαια κατὰ τῶν ἐχθρῶν εἵληφεν; Οὐ Δαβὶδ τριακονταετὴς ἐβασίλευσε, καὶ Σολομὼν νέος γεγονὼς ἐβασίλευσεν; Οὐκ Ἰώας ἑπτῶν ἑπτὰ γενόμενος ἐπὶ τὴν βασιλείαν παρῆλθε, καὶ ὁ ἔτι κατωτέρω Ἰωσίας περὶ (1) ἔτη γεγονὼς ἑπτὰ τῆς ἀρχῆς ἀντελάβετο; Ἀλλὰ καὶ ὅμως οὗτοι ταύτην ἄγοντες τὴν ἡλικίαν, ἴσχυον (2) καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα. Τίς οὖν ἄρα ἐστὶν ὁ σχεδὸν πρὶν γενέσεως βασιλεύων, καὶ σκυλεύων τοὺς ἐχθρούς; Τίς δὲ τοιοῦτος γέγονε βασιλεὺς ἐν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἐν τῷ Ἰούδᾳ, λεγέτωσαν Ἰουδαῖοι οἱ διερευνήσαντες, ἐφ' ὃν τὰ ἔθνη πάντα τὴν ἐλπίδα τέθεινται καὶ εἰρήνην εἶχε; Καὶ οὐ μᾶλλον ἠναντιοῦντο πανταχόθεν αὐτοῖς; Ἕως γὰρ συνειστήκει ἡ Ἱερουσαλὴμ, πόλεμος ἦν ἄσπονδος αὐτοῖς, καὶ ἐμάχοντο πάντες πρὸς τὸν Ἰσραὴλ, Ἀσσύριοι μὲν θλίβοντες, Αἰγύπτιοι δὲ δῃοῦντες, Βαβυλώνιοι δὲ ἐπιβαίνοντες· καὶ τό γε θαυμαστὸν ὅτι καὶ Σύρους τοὺς ἐκ γειτόνων ἀντιπολεμοῦντας εἶχον αὐτοῖς· ἢ οὐχὶ Δαβὶδ τοὺς ἐν Μωὰβ ἐπολέμει, καὶ τοὺς Σύρους ἐξέκοπτεν, Ἰωσίας τοὺς πλησίον ἐφυλάττετο, καὶ Ἐζεχίας ἐδείλια τὴν ἀλαζονείαν τοῦ Σεναχηρεὶμ, καὶ Μωϋσεῖ ὁ Ἀμαλὴκ ἐστρατεύετο, καὶ οἱ Ἀμορραῖοι ἠναντιοῦντο, Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ οἱ τὴν Ἱεριχὼ κατοικοῦντες ἀντιπαρετάσσοντο; Καὶ ὅλως ἄσπονδα ἦν τοῖς ἔθνεσι πρὸς τὸν Ἰσραὴλ τὰ τῆς φιλίας; Τίς οὖν ἐστιν, εἰς ὃν τὰ ἔθνη τὴν ἐλπίδα τίθεται, ἄξιον ἰδεῖν· εἶναι γὰρ δεῖ, ἐπεὶ καὶ τὸν προφήτην ἀδύνατον ψεύσασθαι. Τίνος δὲ τῶν ἁγίων προφητῶν ἢ τῶν ἄνωθεν πατριαρχῶν ὁ θάνατος ἐν σταυρῷ γέγονεν ὑπὲρ τῆς πάντων σωτηρίας; Ἢ τίς ἐτραυματίσθη καὶ ἀνῃρέθη ὑπὲρ τῆς πάντων ὑγείας; Τίς δὲ τῶν δικαίων ἢ τῶν βασιλέων κατῆλθεν εἰς Αἴγυπτον, καὶ τῇ τούτου καθόδῳ τὰ τῶν Αἰγυπτίων (3) εἴδωλα πέπτωκεν; Ἀβραὰμ μὲν γὰρ κατῆλ-

B 36. Quis unquam regum, antequam patrem ve matrem appellare posset, regnavit et palmas de hostibus retulit? An non David triginta annos natus, et Salomon adolescens factus regnaverunt? An non Joas septimo ætatis anno, et posterior item Josias circa septimum annum imperium susceperunt [99]? Atqui qui ista erant ætate, patrem utique vel matrem vocare valebant. Quis itaque ille qui fere antequam nasceretur regnavit et hostes exspoliavit? Quis talis rex exstitit in Israel et in Juda in quo omnes gentes spem suam collocarint et pacem habuerint? Inquirant et dicant Judæi. An non potius ipsis undique gentes adversabantur? Nam, quandiu stetit Jerusalem, fuit illis cum ea bellum implacabile, cunctique adversus Israelitas pugnabant, C quippe quos Assyrii premerent, Ægyptii persequerentur, Babylonii incursionibus vexarent: et quod mirum est, vicinos Syros hostes quoque habuere. An non enim David bellum adversus Moabitas gessit, et Syros profligavit? An non Josias sibi a proximis cavebat, et Ezechias arrogantiam Sennacherib formidabat? An non contra Moysem Amalec duxit exercitum, eique Amorrhæi resistebant? An non cives Jericho cum Jesu filio Nave dimicabant? Denique nulla erant inter gentes et Israel amicitiæ fœdera. Quis itaque ille sit in quo gentes spem ponant, disquirere operæ pretium fuerit. Nam esse aliquem necesse est, quandoquidem fieri non potest ut propheta mentitus sit. Quis item sanctorum prophetarum et veterum patriarcharum in cruce D pro omnium salute obiit? Vel quis porro omnium sanitate vulneratus et occisus est? Quis justorum aut regum in Ægyptum descendit, ejusque adventu Ægyptiorum idola corruerunt? Abraham quidem illuc descendit: at nihilominus ido-

[99] IV Reg. XI, 21; XXII, 1.

(98) Sic ms. Anglic. Alii vero et editi Ἀβραάμ. Sed Ἀμβράμ apud Septuaginta Interpretes legitur.

(99) Hæ voces οὐχ Ἡσαΐας τοῦ Ἀμώς, quæ leguntur in Basil. Gobl. Felckm. 1 anon. et Seguer. in aliis et editis desiderantur. Mox ibid. Gobler. et Felckm. 1 an., Ἐλκίου.

(1) Sic Seguer. Basil. Gobler. et Felckm. 1 an. Alii vero cum editis περὶ omittunt.

(2) Goblerianus, et Felckmanni 1 anonym., ἴσχυσαν. Ibid. Anglic. Basil. Gobler. Felckm. 1 an. et Seguerian., πατέρα ἢ. Alii autem et editi, πατέρα καί.

(3) Τῶν Αἰγυπτίων abest a Basil. Ibid. Seguer. et Basil., πέπαυται.

Digitized by Google

lolatria ibidem viguit. Illic et Moyses natus est : sed eadem quæ antea permansit errantium superstitio.

37. Quis inter eos, quos Scriptura commemorat, manibus et pedibus perfossus vel in ligno suspensus atque in cruce pro omnium salute mortuus est ? Namque Abraham in cubili obiit : similiter Isaac et Jacob pedibus in lecto extentis mortui sunt. Moyses et Aaron in 63 monte, David domi nullas populorum insidias passus interiit ; licet enim a Saule ad necem conquisitus fuerit, tamen sine damno evasit. Sectus est quidem Isaias, at in ligno non fuit suspensus. Jeremias contumeliis affectus est, sed non condemnatus periit. Ezechiel passus est, at non pro populo, sed quia adversa populo eventura prædicebat. Præterea hi, qui ista patiebantur, homines erant, quales sunt omnes naturæ similitudine. Quem vero Scripturæ pro omnibus passurum prænuntiant, non simpliciter homo, sed omnium vita dicitur, etiamsi secundum naturam hominibus similis fuerit. *Videbitis enim*, inquit, *vitam vestram pendentem ante oculos vestros*[93] ; et, *Generationem ejus quis enarrabit*[94] ? Siquidem omnium sanctorum generationem si quis didicerit, eam ab origine repetere, et unde quisque ortus sit enarrare facile poterit. At ejus qui vita est generationem narrari non posse divina declarant oracula. Quis igitur ille est, de quo hæc loquuntur divinæ Scripturæ? Quis tantus ille est, ut et prophetæ de illo tanta prænuntiaverint? Certe nullus alius in Scripturis reperitur præter communem omnium servatorem Dei Verbum, Dominum nostrum Jesum Christum. Hic enim ille est, qui ex Virgine prodiit, et homo in terris visus est, et cujus corporea generatio enarrari nequit : siquidem nemo est, qui ejus patrem secundum carnem indicare possit, cum ejus corpus non ex viro sed ex sola sit Virgine. Quemadmodum ergo Davidis et Moysis omniumque patriarcharum patres numerari possunt : ita nemo est qui corpoream Salvatoris ex viro generationem narrare queat. Hic ille est qui sui corporis ortum stella commonstrari voluit. Decebat enim Verbum e cœlo descendens, e cœlo quoque indicari : decebat naturæ regem prodeuntem, palam ab universa natura agnosci. In Judæa nascebatur, et Persæ eum adoraturi veniebant. Hic ille est qui, priusquam in corpore appareret, victoriam de adversantibus dæmonibus reportavit ac de idololatria triumphavit. Hinc ergo omnes undique gentes patrium morem et idolorum impietatem detestati, suam jam spem in Christo collocant, seque ei adiscunt, uti vel oculis

[93] Deut. XXVIII, 66. [94] Isa. LIII, 8.

θεν, ἀλλὰ πάλιν (4) ἡ εἰδωλολατρεία κατὰ πάντων ἐπεκράτησε. Μωϋσῆς ἐκεῖ γεγέννηται, καὶ οὐδὲν ἧττον ἦν ἐκεῖ ἡ τῶν πεπλανημένων θρησκεία.

37. Τίς δὲ τῶν ἐν τῇ Γραφῇ μαρτυρουμένων διωρύχθη τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, ἢ ὅλως ἐπὶ ξύλου κεκρέμασται, καὶ σταυρῷ τετελείωται ὑπὲρ τῆς πάντων σωτηρίας ; Ἀβραὰμ μὲν γὰρ ἐπὶ κλίνης ἐκλείπων ἀπέθανεν· Ἰσαὰκ δὲ καὶ Ἰακὼβ καὶ αὐτοὶ ἐξάραντες τοὺς πόδας ἐπὶ κλίνης ἀπέθανον. Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἐν τῷ ὄρει, Δαβὶδ ἐν τῷ οἴκῳ τετελεύτηκεν, οὐδεμίαν ἐπιβουλὴν ὑπὸ τῶν λαῶν παθών. Εἰ δὲ καὶ ἐζητήθη ὑπὸ τοῦ (5) Σαοὺλ, ἀλλ' ἀβλαβὴς ἐσώζετο. Ἡσαΐας ἐπρίσθη μὲν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ ξύλου κεκρέμασται· Ἱερεμίας ὑβρίσθη, ἀλλ' οὐ κατακριθεὶς ἀπέθανεν· Ἰεζεκιὴλ ἔπασχεν, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ τὰ ἐσόμενα κατὰ τοῦ λαοῦ σημαίνων. Ἔπειτα οὗτοι, καὶ πάσχοντες, ἄνθρωποι ἦσαν, ὁποῖοι καὶ πάντες κατὰ τὴν τῆς φύσεως ὁμοιότητα. Ὁ δὲ σημαινόμενος ἐκ τῶν Γραφῶν ὑπὲρ πάντων πάσχειν οὐχ ἁπλῶς ἄνθρωπος, ἀλλὰ ζωὴ πάντων λέγεται, κἂν ὅμοιος κατὰ τὴν φύσιν τοῖς ἀνθρώποις ἐτύγχανε (6). *Ὄψεσθε γὰρ*, φησὶ, *τὴν ζωὴν ὑμῶν κρεμαμένην ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν*· καὶ, *Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται ;* Πάντων μὲν γὰρ τῶν ἁγίων τὴν γενεάν τις μαθὼν, δύναται ἄνωθεν διηγήσασθαι τίς καὶ πόθεν ἕκαστος γέγονε· τοῦ δὲ τυγχάνοντος ζωῆς ἀδιήγητον τὴν γενεὰν οἱ θεῖοι σημαίνουσι λόγοι. Τίς οὖν ἐστι, περὶ οὗ ταῦτα λέγουσιν αἱ θεῖαι Γραφαί ; Ἢ τίς τηλικοῦτος, ὡς καὶ τοὺς προφήτας περὶ αὐτοῦ τοσαῦτα προκαταγγέλλειν; Ἀλλὰ γὰρ (7) οὐδεὶς ἄλλος ἐν ταῖς Γραφαῖς εὑρίσκεται πλὴν τοῦ κοινοῦ πάντων σωτῆρος τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ἐκ Παρθένου προελθὼν καὶ ἄνθρωπος ἐπὶ γῆς φανείς, καὶ ἀδιήγητον (8) ἔχων τὴν κατὰ σάρκα γενεάν. Οὐ γάρ ἐστιν ὃς δύναται τὸν κατὰ σάρκα πατέρα τούτου λέγειν, οὐκ ὄντος τοῦ σώματος αὐτοῦ ἐξ ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ παρθένου μόνης. Ὥσπερ οὖν τοῦ Δαβὶδ, καὶ Μωϋσέως, καὶ πάντων τῶν πατριαρχῶν τοὺς πατέρας τις γενεαλογεῖν δύναται, οὕτως οὐδεὶς δύναται τὴν κατὰ σάρκα γενεὰν τοῦ Σωτῆρος ἐξ ἀνδρὸς διηγήσασθαι. Οὗτός ἐστιν ὁ καὶ τὸν ἀστέρα σημαίνειν τὴν τοῦ σώματος γένεσιν ποιήσας· ἔδει γὰρ, ἀπὸ οὐρανοῦ κατερχόμενον τὸν Λόγον, ἐξ οὐρανοῦ καὶ τὴν σημασίαν ἔχειν· καὶ ἔδει τὸν τῆς κτίσεως βασιλέα προερχόμενον ἐμφανῶς ὑπὸ πάσης τῆς κτίσεως (9) γινώσκεσθαι. Ἀμέλει ἐν Ἰουδαίᾳ ἐγεννᾶτο, καὶ οἱ ἀπὸ Περσίδος ἦρχοντο προσκυνῆσαι αὐτῷ. Οὗτός ἐστιν ὁ καὶ πρὶν τῆς σωματικῆς ἐπιφανείας λαβὼν τὴν κατὰ τῶν ἀντικειμένων (10) δαιμόνων νίκην, καὶ κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας τρόπαια. Πάντες γοῦν πανταχόθεν οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν

(4) Anglicanus, Basiliensis, Goblerianus, Felckmanni 1 anonymus, et Seguerianus, κατῆλθε καὶ πάλιν. Ibid. vox ἐπεκράτησε deest in iisdem.

(5) Τοῦ Seguer. habet ; alii et editi omittunt.

(6) Ἐτύγχανε abest ab Anglicano, Gobleriano, Felckmanni 2, anonymo, et Segueriano.

(7) Γάρ omittunt Gobler. et Felckm. 1 an. Mox iidem et Basil. et Seguer. habent κοινοῦ πάντων. Alii et editi, πάντων.

(8) Sic Seguer. Basil. et Anglic. ut et legerunt interpretes. Alii et editio Commel., εὐδιήγητον, mendose.

(9) Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer., οἰκουμένης.

(10) Vox ἀντικειμένων deest in Anglic. Mox Seguer. καὶ κατά habet, ubi alii et editi, καὶ τά tantum.

Digitized by Google

ἐξομνύμενοι τὴν πάτριον συνήθειαν καὶ τὴν εἰδώλων ἀθεότητα πρὸς τὸν Χριστὸν λοιπὸν τὴν ἐλπίδα τίθενται, καὶ αὐτῷ καταγράφουσιν ἑαυτοὺς, ὡς καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἔξεστιν ἰδεῖν τὸ τοιοῦτο. Οὐδὲ γὰρ ἄλλοτε ἡ τῶν Αἰγυπτίων ἀθεότης πέπαυται εἰ μὴ ὅτε ὁ Κύριος τοῦ παντὸς, ὡς ἐπὶ νεφέλης ἐποχούμενος, τῷ σώματι κατῆλθεν ἐκεῖ, καὶ τὴν τῶν εἰδώλων κατήργησε πλάνην, πάντας δὲ εἰς ἑαυτὸν καὶ δι' ἑαυτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα μετήνεγκεν. Οὗτός ἐστιν ὁ σταυρωθεὶς ἐπὶ μάρτυρι τῷ ἡλίῳ καὶ τῇ κτίσει καὶ τοῖς αὐτῷ τὸν θάνατον προσαγαγοῦσι· καὶ τῷ τούτου θανάτῳ ἡ σωτηρία (11) πᾶσι γέγονε, καὶ ἡ κτίσις πᾶσα λελύτρωται. Οὗτός ἐστιν ἡ πάντων ζωὴ καὶ ὁ ὡς πρόβατον ὑπὲρ τῆς πάντων σωτηρίας ἀντίψυχον τὸ ἑαυτοῦ σῶμα εἰς θάνατον παραδοὺς, κἂν Ἰουδαῖοι μὴ πιστεύωσιν.

A licet aspicere. Neque enim unquam alias Ægyptiorum impietas dissoluta est, nisi cum Dominus omnium velut in nube vectus, corpore illuc ivit, idolorumque errorem evertit, et omnes ad seipsum, et per seipsum ad Patrem convertit. Hic ille est, qui sole, natura, atque his ipsis, qui eum interfecere, testibus, crucifixus est : cujus morte salus omnibus exorta est, et omnis natura liberata est. Hic ille est omnium vita, qui et tanquam ovis pro omnium salute, suum corpus pro aliis morti tradidit, licet nolint credere Judæi.

38. Εἰ γὰρ μὴ αὐτάρκη νομίζουσι ταῦτα, κἂν ἐξ ἑτέρων πεισθέσθωσαν ἀφ' ὧν αὐτοὶ πάλιν ἔχουσι λογίων. Περὶ τίνος γὰρ λέγουσιν οἱ προφῆται· *Ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν· εἶπα, Ἰδού εἰμι, τῷ ἔθνει οἳ οὐκ ἐκάλεσάν μου τὸ ὄνομα· ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα;* Τίς οὖν ἐστιν ὁ ἐμφανὴς γενόμενος; εἴποι τις πρὸς Ἰουδαίους. Εἰ μὲν γὰρ ὁ προφήτης ἐστὶ, λεγέτωσαν πότε ἐκρύπτετο, ἵνα καὶ ὕστερον φανῇ; Ποῖος δὲ οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης ὁ καὶ ἐμφανὴς ἐξ ἀφανῶν γενόμενος, καὶ τὰς χεῖρας ἐκπετάσας ἐπὶ τοῦ σταυροῦ; Τῶν μὲν οὖν δικαίων οὐδεὶς, μόνος δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἀσώματος ὢν τὴν φύσιν καὶ δι' ἡμᾶς τῷ σώματι φανεὶς, καὶ ὑπὲρ πάντων (12) παθών. Ἡ εἰ μηδὲ τοῦτο αὐταρκες αὐτοῖς, κἂν ἐξ ἑτέρων δυσωπείσθωσαν, οὕτως ἐναργῆ τὸν ἔλεγχον ὁρῶντες. Φησὶ γὰρ ἡ Γραφή· *Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι καὶ γόνατα παραλελυμένα· παρακαλέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι* (13) *τῇ διανοίᾳ· ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσιν· αὐτὸς ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται οἱ ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἁλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ χωλὸς, καὶ τραχὺ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων.* Τί τοίνυν καὶ περὶ τούτου δύνανται λέγειν, ἢ πῶς ὅλως καὶ πρὸς τοῦτο τολμῶσιν ἀντιβλέπειν (14); Ἡ μὲν γὰρ προφητεία Θεὸν ἐπιδημεῖν σημαίνει· τὰ δὲ σημεῖα καὶ τὸν χρόνον τῆς παρουσίας γνωρίζει (15). Τό τε γὰρ τυφλοὺς ἀναβλέπειν, καὶ χωλοὺς περιπατεῖν, καὶ κωφοὺς ἀκούειν, καὶ τραυῦσθαι μογιλάλων τὴν γλῶσσαν, ἐπὶ τῇ γινομένῃ (16) θείᾳ παρουσίᾳ λέγουσι. Ἤδη τοίνυν γέγονε τοιαῦτα σημεῖα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἢ ποῦ τοιοῦτόν τι γέγονεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, λεγέτωσαν. Λεπρὸς ἐκαθαρίσθη Νααμάν· ἀλλ' οὐ κωφὸς ἤκουσεν, οὐδὲ χωλὸς περιεπάτησε. Νεκρὸν ἤγειρεν Ἠλίας καὶ Ἐλισσαῖος· ἀλλ' οὐκ ἐκ γενετῆς ἀνέβλεψε τυφλός. Μέγα μὲν γὰρ καὶ τὸ ἐγεῖραι νεκρὸν ἀληθῶς, ἀλλ' οὐ τοιοῦτον, ὁποῖον τὸ παρὰ τοῦ Σωτῆρος θαῦμα. Πλὴν εἰ τὸ περὶ τοῦ λεπροῦ καὶ

38. Enimvero si hæc ad faciendam fidem satis esse non arbitrantur, saltem ex aliis, quæ ipsi habent, oraculis id sibi persuaderi velint. De quo enim dicunt prophetæ : *Palam apparui his qui me non quærebant : inventus sum a non interrogantibus me : dixi, Ecce sum, genti quæ non invocavit nomen meum : expandi manus meas ad populum non obedientem et contradicentem* [95]? Quis, quæso, ille est qui palam apparuit? dixerit quis ad Judæos. Nam si prophetam volunt esse, dicant quandonam abscondebatur ut postea appareret? Qualis vero ille est propheta qui ex occulto manifestus 64 factus est, et manus in cruce extendit? Nullus certe justorum, sed solum fuit Dei Verbum, quod cum ex sua natura expers esset corporis, propter nos corpore apparuit, et pro omnibus pati voluit. Verum si neque id illis satis fuerit, ex aliis saltem convincantur, qui tam evidens argumentum ob oculos habent, ubi nempe dicit Scriptura : *Roboramini, manus remissæ et genua dissoluta : consolamini, qui pusillo animo estis : roboramini, non timete. Ecce Deus noster judicium retribuit : ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient. Tunc saliet sicut cervus claudus, et expedita erit lingua balborum* [95a]. Quid ergo illi de hujusmodi testimonio possunt dicere, aut quomodo vel oculos contra erigere ausint? Siquidem prophetia Dei adventum præ-nuntiat, cujus adventus tempus signa declarant. Nempe divino illo adventu cæcos videre, claudos ambulare, surdos audire, et balborum linguam expediri docent. Quando igitur hujusmodi signa in Israel visa sunt, vel ubi tale quid in Judæa factum sit, nobis dicant. Leprosus quidem Naaman mundus factus est, sed surdus non audivit nec claudus ambulavit. Mortuum excitavit Elias et Elisæus, sed non vidit cæcus natus. Magnum quidem revera est, mortuum excitare : sed non tale fuit miraculum, quale Salvator edidit. Nam si de leproso et viduæ defuncto filio non tacuit Scriptura, si utique accidisset

[95] Isa. LXV, 1, 2. [95a] Isa. XXXV, 3-6.

(11) Sic Anglic. Basil. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer. Alii vero et editi, τῷ τοιούτῳ τοῦ θανάτου τρόπῳ ἡ σωτηρία.

(12) Seguerianus, ἡμῶν.

(13) Seguerianus, ὀλιγόπιστοι.

(14) Sic Anglicanus, Basiliensis, Seguerianus : at Goblerianus, et Felckmanni 1 anonymus, ἀντιλέγειν. Alii et ed. Commel., ἀποβλέπειν.

(15) Sic Seguer. qui ibid. et Anglic. verbum γνωρίζει omittunt, quod hic iterum habent alii et editi hoc modo : Τότε γὰρ γνωρίζει.

(16) Seguerianus, γενομένῃ.

Digitized by Google

ut et claudus ambularet et cæcus videret, hæc quoque commemorare non omisisset. Quia vero de his silent sacri codices, non prius facta fuisse manifestum inde est. Quando itaque hæc evenerunt, nisi cum ipsum Dei Verbum in corpore apparuit? Quando porro apparuit, nisi cum claudi ambulavere, balbi clare locuti sunt, surdi audierunt, cæci nati viderunt? Ideo enim his tunc conspectis Judæi, ut qui ea nunquam alias facta audivissent, aiebant: *A sæculo non est auditum, quia quis aperuit oculos cæci nati. Nisi esset hic a Deo, non posset facere quidquam* [96].

A τοῦ νεκροῦ της χήρας οὐ σεσώπηκεν ἡ Γραφή· πάντως εἰ ἐγεγόνει καὶ χωλὸν περιπατεῖν, καὶ τυφλὸν ἀναβλέπειν, οὐκ ἂν παρῆκε καὶ ταῦτα δηλῶσαι ὁ λόγος. Ἐπειδὴ δὲ σεσιώπηται ἐν ταῖς Γραφαῖς, δῆλόν ἐστι μὴ γεγενῆσθαι ταῦτα πρότερον. Πότε οὖν γέγονε ταῦτα, εἰ μὴ ὅτε αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν σώματι παραγέγονε; Πότε δὲ παραγέγονεν, εἰ μὴ ὅτε χωλοὶ περιεπάτησαν, καὶ μογιλάλοι ἐτρανώθησαν, καὶ κωφοὶ ἤκουσαν, καὶ τυφλοὶ ἐκ γενετῆς ἀνέβλεψαν; Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ οἱ τότε θεωροῦντες Ἰουδαῖοι ἔλεγον, ὡς οὐκ ἄλλοτε ταῦτα γενόμενα ἀκούσαντες (17)· *Ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη, ὅτι ἠνέῳξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου. Εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ τοῦ* (18) *Θεοῦ, οὐκ ἐδύνατο ποιεῖν οὐδέν.*

39. Verum forte ipsi rebus tam apertis repugnare non valentes, ista quidem scripta esse non ibunt inficias, sed ea se exspectare, nondumque advenisse Deum Verbum respondebunt. Id ipsum enim perperam illi dictitant, nec eos pudet rebus adeo manifestis impudenter adversari. Verum hic etiam potissimum confutabuntur, non a nobis quidem, sed a sapientissimo Daniele, qui et præsens tempus et divinum Salvatoris adventum his verbis præsignificavit: *Septuaginta hebdomades contractæ sunt super populum tuum et super urbem sanctam, ut consummetur peccatum, et obsignentur peccata, et deleantur iniquitates, et remittantur injustitiæ, et adducatur justitia sempiterna, et obsignetur visio et propheta, et ungatur Sanctus sanctorum, et cognosces et intelliges ab exitu sermonis ut respondeatur et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem* [97]. Equidem in aliis forsitan testimoniis, saltem effugia reperire, et ea quæ scripta sunt in futurum tempus differre possint. Quid autem ad hæc dicere vel opponere habent, ubi nempe et Christus significatur, et is, qui ungitur, non homo simpliciter, sed Sanctus sanctorum esse declaratur, **65** et usque ad ejus adventum stat Jerusalem, ac postea desinit propheta et visio in Israel? Olim quidem David, Salomon, et Ezechias uncti sunt, sed tamen et Jerusalem et locus stetit, prophetæque vaticinati sunt, scilicet Gad, Asaph, Nathan, et post illos Isaias, Osee, Amos et alii. Præterea, ii qui uncti fuerunt, homines quidem sancti vocati sunt, non vero Sancti sanctorum. Quod si captivitatem objiciant, et propter eam, Jerusalem non stetisse contendant, quid de prophetis dixerint? Etenim postquam olim populus Babylonem deductus est,

39. Ἀλλ' ἴσως μὴ δυνάμενοι καὶ αὐτοὶ πρὸς τὰ B φανερὰ διαμάχεσθαι, οὐκ ἀρνήσονται μὲν τὰ γεγραμμένα· προσδοκᾷν δὲ ταῦτα καὶ μηδέπω παραγεγενῆσθαι τὸν Θεὸν Λόγον διαβεβαιώσονται. Τοῦτο γὰρ ἄνω καὶ κάτω θρυλλοῦντες, οὐκ ἐρυθριῶσιν ἀναιδευόμενοι πρὸς τὰ φανερά (19). Ἀλλὰ περὶ τούτου καὶ πρὸ πάντων μᾶλλον ἐλεγχθήσονται, οὐ παρ' ἡμῶν, ἀλλὰ παρὰ τοῦ σοφωτάτου Δανιὴλ σημαίνοντος καὶ τὸν παρόντα καιρὸν, καὶ τὴν θείαν τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίαν, καὶ (20) λέγοντος· *Ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συνετμήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγισθῆναι ἁμαρτίας, καὶ ἀπαλεῖψαι* (21) *τὰς ἀδικίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι τὰς ἀδικίας, καὶ τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον καὶ τοῦ σφραγίσαι ὅρασιν καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρῖσαι Ἅγιον ἁγίων, καὶ γνώσῃ* (22) C *καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἰερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου.* Ἴσως ἐπὶ τοῖς ἄλλοις κἂν προφάσεις εὑρίσκειν δύνανται, καὶ εἰς μέλλοντα χρόνον ἀναβάλλεσθαι τὰ γεγραμμένα. Τί δὲ πρὸς ταῦτα λέγειν ἢ ὅλως ἀντωπῆσαι δύνανται, ὅπου γε καὶ ὁ Χριστὸς σημαίνεται, καὶ ὁ χριόμενος οὐκ ἄνθρωπος ἁπλῶς, ἀλλ' Ἅγιος ἁγίων εἶναι καταγγέλλεται, καὶ ἕως τῆς παρουσίας αὐτοῦ Ἰερουσαλὴμ συνίσταται (23), καὶ λοιπὸν πάύεται προφήτης καὶ ὅρασις ἐν τῷ Ἰσραήλ; Ἐχρίσθη πάλαι Δαβὶδ, καὶ Σολομὼν, καὶ Ἐζεκίας· ἀλλὰ καὶ πάλιν Ἰερουσαλὴμ, καὶ ὁ τόπος συνειστήκει, καὶ προφῆται προεφήτευον, Γὰδ, καὶ Ἀσὰφ, καὶ Ναθὰν, καὶ ὁ μετ' αὐτοὺς (24) Ἡσαΐας, καὶ Ὡσηὲ, καὶ Ἀμὼς, D καὶ ἄλλοι. Ἔπειτα καὶ αὐτοὶ οἱ χρισθέντες ἄνθρωποι ἅγιοι, καὶ οὐχ ἅγιοι ἁγίων ἐκλήθησαν. Ἀλλ' ἐὰν τὴν αἰχμαλωσίαν προβάλωνται, καὶ δι' αὐτὴν μὴ εἶναι

[96] Joan. IX, 32, 33. [97] Dan. IX, 24, 25.

(17) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἔλεγον· Οὐδέποτε ἐγήγερται τοιοῦτος ἐν Ἰσραὴλ ἐκ τοῦ αἰῶνος. Alii et editi præter ms. Seguer. post ἀκούσαντες addunt item οὐδέποτε, etc., quæ Seguer. non habet, nec leguntur apud evangelistam, uti nec legerunt Omnibonus et Ambros. Camald.

(18) Τοῦ deest in Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. Ibid. particulam οὐκ quam habent Anglic. Basil. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer., alii et editi omittunt.

(19) Seguerianus, et Basiliensis, φαινόμενα.

(20) Καὶ Seguerianus habet, alii et editi omittunt.

(21) Sic Gobler. Felckm. 1 anon. Seguer. et apud Daniel. Alii vero et editi ἀπολεῖψαι. Ibid. Gobler. et Felckman. 1 anon. mox habent, ἐξιλάσασθαι τὰς ἀνομίας. Item ibid. particulam καὶ, quæ in Seguer. et apud Danielem legitur, alii et editi omittunt.

(22) Sic Seguer. ut et legitur apud Daniel. Basil. Felckm. 1 anon., γνώσῃς. Alii et editi, γνώσεις.

(23) Sic Ang. Basil. Gobler. Felck. 1 anon. et Seguer. Alii et editio Com., συνίστασθαι. Ibid. mox Anglic., προφητεία.

(24) Ὁ μετ' αὐτούς abest a Gobler. et Felckm. 1 anon., ὁ ab Seguer., μετ' αὐτούς ab Anglic. et Basil.

Digitized by Google

λέγωσι τὴν Ἱερουσαλήμ· τί καὶ περὶ τῶν προφητῶν ἂν εἴποιεν; Καὶ γὰρ πάλαι, καταβαίνοντος τοῦ λαοῦ εἰς Βαβυλῶνα, ἦσαν ἐκεῖ Δανιὴλ καὶ Ἱερεμίας· προεφήτευον δὲ Ἰεζεκιὴλ καὶ Ἀγγαῖος καὶ Ζαχαρίας.

A illic Daniel et Jeremias aderant, vaticinabanturque Ezechiel, Aggæus et Zacharias.

40. Οὐκοῦν μυθολογοῦσιν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παρόντα τὸν νῦν καιρὸν ὑπερτίθενται. Πότε γὰρ προφήτης (25) ἢ ὅρασις ἐπαύσατο ἀπὸ τοῦ Ἰσραὴλ, εἰ μὴ ὅτε ὁ Ἅγιος τῶν ἁγίων Χριστὸς παρεγένετο; Σημεῖον γὰρ καὶ μέγα γνώρισμα τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου παρουσίας τὸ μηκέτι μήτε τὴν Ἱερουσαλὴμ ἑστάναι, μήτε προφήτην ἐγερθῆναι, μήτε ὅρασιν ἀποκαλύπτεσθαι τούτοις, καὶ μάλα εἰκότως. Ἐλθόντος γὰρ τοῦ σημαινομένου, τίς (26) ἔτι χρεία τῶν σημαινόντων ἦν; Καὶ παρούσης τῆς ἀληθείας, τίς ἔτι χρεία τῆς σκιᾶς ἦν; Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ προεφήτευον ἕως ἂν ἔλθῃ ἡ αὐτοδικαιοσύνη, καὶ ὁ λυτρούμενος τὰς ἁπάντων ἁμαρτίας. Διὰ τοῦτο καὶ Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ τοσοῦτον συνειστήκει, ἵν' ἐκεῖ προμελετῶσι τῆς ἀληθείας τοὺς τύπους. Παρόντος τοίνυν τοῦ Ἁγίου τῶν ἁγίων, εἰκότως ἐσφραγίσθη καὶ ὅρασις καὶ προφητεία, καὶ ἡ τῆς Ἱερουσαλὴμ βασιλεία πέπαυται. Ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ ἐχρίοντο παρ' αὐτοῖς βασιλεῖς, ἕως ἂν ἐχρίσθη ὁ Ἅγιος τῶν ἁγίων. Καὶ Ἰακὼβ (27) δὲ ἕως αὐτοῦ τὴν Ἰουδαίων ἵστασθαι βασιλείαν προφητεύει λέγων· *Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ* (28) *τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν.* Ὅθεν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐβόα λέγων· *Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως* (29) *Ἰωάννου προεφήτευσαν.* Εἰ μὲν οὖν ἐστι παρὰ Ἰουδαίοις νῦν βασιλεὺς, ἢ προφήτης, ἢ ὅρασις, καλῶς ἀρνοῦνται τὸν ἐλθόντα Χριστόν· εἰ δὲ μήτε βασιλεὺς, μήτε ὅρασις, ἀλλ' ἐσφράγισται λοιπὸν καὶ (30) πᾶσα προφητεία, καὶ ἡ πόλις καὶ ὁ ναὸς ἐάλω· τί τοσοῦτον ἀσεβοῦσι, καὶ παραβαίνουσιν, ὥστε τὰ μὲν γενόμενα ὁρᾷν, τὸν δὲ ταῦτα πεποιηκότα Χριστὸν ἀρνεῖσθαι; Τί δὲ καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν θεωροῦντες καταλιμπάνοντας τὰ εἴδωλα, καὶ ἐπὶ τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ διὰ τοῦ Χριστοῦ ἔχοντας τὴν ἐλπίδα, ἀρνοῦνται τὸν ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ κατὰ σάρκα γενόμενον Χριστὸν καὶ βασιλεύοντα λοιπόν; Εἰ μὲν γὰρ ἄλλον ἐθρήσκευον τὰ ἔθνη Θεὸν, ἀλλὰ μὴ τὸν Θεὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ Μωϋσέως ὡμολόγουν· καλῶς ἂν πάλιν προύφασίζοντο μὴ ἐληλυθέναι τὸν Θεόν· εἰ δὲ τὸν Μωϋσῆ (31) δεδωκότα τὸν νόμον καὶ τῷ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενον Θεὸν, καὶ οὗ τὸν Λόγον ἠτίμασαν οἱ Ἰουδαῖοι, τοῦτον τὰ ἔθνη σέβουσι, διὰ τί μὴ γινώσκουσι, μᾶλλον δὲ διὰ τί ἐκόντες παρορῶσιν, ὅτι ὁ προφητευόμενος ὑπὸ τῶν Γραφῶν Κύριος ἐπέλαμψε τῇ οἰκουμένῃ, καὶ ἐπεφάνη σωματικῶς αὐτῇ, καθὼς

40. Nugantur ergo Judæi cum præsens tempus differunt. Quando enim propheta vel visio ab Israel defecit, nisi cum Sanctus sanctorum Christus advenit? Magnum siquidem signum et indicium est Dei Verbi adventus, quod nec jam stet Jerusalem, nec propheta exsurgat, nec illis visio appareat; idque admodum convenienter. Postquam enim is, qui significabatur, advenit, quid adhuc signorum opus esset? Similiter præsente veritate, quid prodesset umbra? Namque idcirco vaticinabantur, usque dum veniret ille, qui ipsa justitia est et omnium peccata redimit. Unde tandiu stetit Jerusalem, ut illic veritatis figuras præmeditarentur. Quapropter præsente Sancto sanctorum, congruenter visio et prophetia B obsignatæ sunt, ac finem habuit Jerosolymorum regnum. Tandiu enim reges apud illos uncti sunt, quoad Sanctus sanctorum ungeretur. Jacob quoque usque ad ipsum permansurum esse Judæorum regnum his verbis prænuntiat: *Non deficiet princeps ex Juda, et dux ex femoribus ejus, donec venerint quæ reposita sunt ei, et ipse est expectatio gentium* [28]. Hinc et ipse Salvator clamabat: *Lex et prophetæ usque ad Joannem prophetaverunt* [29]. Quocirca si nunc apud Judæos vel rex vel propheta vel visio sit, recte Christum venisse negant. Sed si neque regem neque visionem habent, sed et omnis prophetia jam obsignata est, captaque est urbs et templum: quid adeo impii sunt et tam grave peccatum committunt, ut facta quidem videant, Chri- C stum vero qui hæc ipsa fecit negare audeant? Quid cum ipsos etiam gentiles relictis idolis spem suam per Christum in Deo Israel ponere aspiciant, ipsi nihilominus Christum ex radice Jesse secundum carnem natum ac modo regnantem repudiare non verentur? Namque si alium Deum gentes colerent, nec ipsum Deum Abraham, Isaac, Jacob et Moysis confiterentur, justam sane de Dei adventu dubitandi occasionem haberent. Si vero illum ipsum gentes colunt, qui Moysi legem et Abrahæ promissiones dedit, et cujus Verbum Judæi indignissime tractaverunt: quare non agnoscunt, vel potius cur ultro negligunt videre Dominum, quem Scripturæ prædixerunt, orbi terrarum illuxisse, et corpore indutum apparuisse, quemadmodum ait Scriptura: *Dominus Deus apparuit nobis* [1]; et, *Misit Verbum*

[28] Genes. XLIX, 10. [29] Matth. XI, 13. [1] Psal. CXVII, 27.

(25) Sic Seguer. ut et legerunt Omnibonus et Ambros. Camald. Ita quoque legitur in ms. Angl., sed loco προφήτης, habet προφητεία. Alii et editio Commel., Πότε γὰρ ἐπαύσατο προφήτης ἢ ὅρασις ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ. Ibidem Seguer., εἰ μὴ νῦν.

(26) Hæc integra sententia ad τίς sequens deest in Segueriano, Gobleriano, et Felckmanni 1 anonymo, et recenti manu addita in Basiliensi: nec item legerunt Omnibonus et Ambros.

(27) Sic Gob. et Felck. 1 anon. Alii vero et editi, Μωϋσῆς.

D

(28) Anglic. ἔλθοι et paulo post, τῶν ἐθνῶν.

(29) Sic Anglicanus, Basiliensis, Goblerianus, Felckmanni 1 anon. et Seguer. Alii et editi, μέχρι. Mox ibid. μέν abest a Gobler. et Felckm. 1 anon, et paulopost in Anglic. loco προφήτης, legitur προφητεία.

(30) Λοιπὸν καί deest in Gobler. et Felckm. 1 anon.

(31) Sic Seguerianus, Basiliensis, et Arglicanus. Alii et editi, Μωϋσῆν.

Digitized by Google

suum et sanavit eos[1]; et rursus, *Non legatus, non angelus, sed ipse Dominus salvos illos fecit*[2]? Certe simile illi agere mihi videntur, ac si quis mente perculsus terram a sole 66 illuminatam aspiciens, solem a quo illuminata est negaverit. Ecquid enim amplius ei quem illi exspectant faciendum restat? An ut gentes vocet? sed jam vocatæ sunt. An ut prophetam, regem et visionem auferat? sed hoc item jam factum est. An ut idolorum impietatem convincat? convicta et proscripta est An ut mortem destruat? destructa est. Quid ergo non factum est quod Christum facere oportuit, vel quid tandem superest, quod nondum impletum fuit, ut modo gaudeant Judæi, et causam non credendi habeant? Profecto si, quemadmodum utique videmus, nec regem nec prophetam jam habent, si nec Jerusalem, nec sacrificium, nec visio apud illos manet, sed omnis terra Dei cognitione repleta est, et gentes impietate rejecta, jam ad Deum Abraham per Verbum, qui est Dominus noster Jesus Christus, confugiunt : certe vel impudentissimis perspicuum inde fuerit, Christum venisse, eumque omnes omnino sua luce illustrasse, et vera ac divina de suo Patre doctrina informasse. Ex his itaque pluribusque aliis, quæ ex divinis Litteris licet excerpere, Judæos non inepte possumus confutare.

A εἶπεν ἡ Γραφή *Κύριος ὁ Θεὸς ἐπέφανεν ἡμῖν*· καὶ πάλιν· *Ἐξαπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ ἰάσατο αὐτούς*· καὶ πάλιν· *Οὐ πρέσβυς, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἔσωσεν αὐτούς*; Ὅμοιον δὲ πάσχουσιν, ὡς εἴ τις παραπεπληγὼς τὴν διάνοιαν, τὴν μὲν γῆν φωτιζομένην ὑπὸ τοῦ ἡλίου βλέπει (32), τὸν δὲ ταύτην φωτίζοντα ἥλιον ἀρνεῖται. Τί γὰρ καὶ πλεῖον ἐλθὼν ὁ προσδοκώμενος παρ' αὐτοῖς ἔχει ποιῆσαι; Καλέσαι τὰ ἔθνη; Ἀλλ' (33) ἔφθασε κληθῆναι. Ἀλλὰ παῦσαι προφήτην, καὶ βασιλέα, καὶ ὅρασιν; Γέγονεν ἤδη καὶ τοῦτο. Τὴν εἰδώλων ἀθεότητα διελέγξαι; Διηλέγχθη ἤδη καὶ κατεγνώσθη. Ἀλλὰ τὸν θάνατον καταργῆσαι; Κατήργηται ἤδη. Τί τοίνυν οὐ γέγονεν, ὃ δεῖ τὸν Χριστὸν ποιῆσαι; Ἢ τί περιλείπεται, ὃ μὴ πεπλήρωται, ἵνα νῦν χαίρωσιν οἱ B Ἰουδαῖοι καὶ ἀπιστῶσιν; Εἰ γὰρ δὴ, ὥσπερ οὖν (34) καὶ ὁρῶμεν, οὔτε βασιλεὺς, οὔτε προφήτης, οὔτε Ἱερουσαλὴμ, οὔτε θυσία, οὔτε ὅρασίς ἐστι παρ' αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ πᾶσα πεπλήρωται ἡ γῆ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν καταλιμπάνοντες τὴν ἀθεότητα λοιπὸν πρὸς τὸν Θεὸν Ἀβραὰμ καταφεύγουσι διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· δῆλον ἂν εἴη καὶ τοῖς λίαν ἀναισχυντοῦσιν ἐληλυθέναι τὸν Χριστὸν, καὶ αὐτὸν πάντας ἁπλῶς τῷ ἑαυτοῦ φωτὶ καταλάμψαντα, καὶ διδάξαντα περὶ τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς τὴν ἀληθῆ καὶ θείαν (35) διδασκαλίαν. Ἰουδαίους μὲν οὖν ἐκ τούτων καὶ τῶν πλειόνων παρὰ τῶν θείων Γραφῶν εἰκότως ἄν τις ἐλέγξειεν.

41. Jam quod gentiles spectat, satis mirari non queo, quod ea quæ minime ridenda sunt rideant, ipsique interim in sua turpitudine obcæcati perseverent, quam scilicet se in lignis et lapidibus constituere nequaquam attendunt. Verum quandoquidem firmæ nobis non desunt rationes quibus nostræ doctrinæ veritatem tueamur, age, si placet, illos quoque aptis argumentis refellamus, maxime vero ex his ipsis quæ nosmetipsi conspicimus. Quid enim aliud absurdum et ridiculum apud nos reperiunt, quam quod Verbum in corpore apparuisse dicimus? Atqui hoc ipsum non absurde factum fuisse ipsi etiam consentient, si modo veritatis amatores esse volent. Enimvero si Verbum Dei esse plane inficiantur, inscite nugantur, dum de his quæ nesciunt rident. Sed si Verbum Dei esse concedunt, ipsumque universi rectorem esse, et in illo Patrem mundum creasse, omnia denique ejus providentia illuminari, vivere et esse, ac ejus imperio subjici, ita ut ex providentiæ effectibus et ipsum Verbum cognoscatur, et per Verbum Pater : vide, quæso, an non potius ipsi risum adversus seipsos imprudenter concitent. Mundum, magnum quoddam corpus esse docent gentiles philosophi, nec hic a vero

41. Ἕλληνας δὲ καὶ πάντις θαυμάσεις γελῶντας μὲν τὰ ἀχλεύαστα, πεπηρωμένους δὲ αὐτοὺς (36) ἐπὶ C τῇ ἑαυτῶν αἰσχύνῃ, ἣν ἐν ξύλοις καὶ λίθοις ἀναθέντες οὐχ ὁρῶσι. Πλὴν οὐκ ἀποροῦντος ἐν ἀποδείξεσι τοῦ παρ' ἡμῖν Λόγου, φέρε καὶ τούτους ἐκ τῶν εὐλόγων δυσωπήσωμεν, μάλιστα ἀφ' ὧν καὶ αὐτοὶ ἡμεῖς ὁρῶμεν. Τί γὰρ ἄτοπον, ἢ τί χλεύης παρ' ἡμῖν ἄξιον, ἢ πάντως ὅτι τὸν Λόγον ἐν σώματι πεφανερῶσθαι λέγομεν; Ἀλλὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ συνομολογήσουσι μὴ ἀτόπως γεγενῆσθαι, ἐάνπερ τῆς ἀληθείας γένωνται φίλοι. Εἰ μὲν οὖν ὅλως ἀρνοῦνται Λόγον εἶναι Θεοῦ, περιττῶς ποιοῦσι, περὶ οὗ μὴ ἴσασι χλευάζοντες· εἰ δὲ ὁμολογοῦσι Λόγον εἶναι Θεοῦ, καὶ τοῦτον ἡγεμόνα τοῦ παντὸς, καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα δεδημιουργηκέναι τὴν κτίσιν, καὶ τῇ τούτου προνοίᾳ τὰ ὅλα φωτίζεσθαι, καὶ ζωογονεῖσθαι, καὶ εἶναι, καὶ ἐπὶ πάντων D αὐτὸν βασιλεύειν, ὡς ἐκ τῶν ἔργων τῆς προνοίας γινώσκεσθαι αὐτὸν, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα· σκόπει, παρακαλῶ, εἰ μὴ τὴν χλεύην καθ' ἑαυτῶν κινοῦντες ἀγνοοῦσι. Τὸν κόσμον σῶμα μέγα φασὶν εἶναι οἱ τῶν Ἑλλήνων φιλόσοφοι, καὶ ἀληθεύουσι λέγοντες· ὁρῶμεν γὰρ αὐτὸν καὶ τὰ τούτου μέρη ταῖς αἰσθήσεσιν ὑποπίπτοντα. Εἰ τοίνυν ἐν τῷ κόσμῳ σώματι ὄντι ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐστὶ, καὶ ἐν ὅλοις καὶ τοῖς

[1] Psal. CXVII, 20. [2] Isa. LXIII, 9.

(32) Sic Anglicanus, Goblerianus, et Felckmanni 1 anonymus. Alii et editio Commel., βλέποι. Mox idem et Basiliensis habent ἀρνεῖται, ubi alii et editio Commel., οὐ βλέποι. Omnibonus et Ambrosius Camaldulensis legerunt ἀρνεῖται.

(33) Ἀλλά deest in Gobleriano et Felckmanni 1 anonymo. Ibidem Seguerianus habet, ἔφθασαν.

(34) Οὖν hic habent Seguerianus, Basiliensis, et Anglicanus; omittunt vero alii et editi. Paulo post, pro θυσία, Goblerianus et Felckmanni 1 anonymus habent θυσίαι.

(35) Anglicanus, εὐθεῖαν.

(36) Αὐτούς deest in Seguer. et Anglic.; Basil. vero habet ἑαυτούς.

Digitized by Google

κατὰ μέρος αὐτῶν πᾶσιν ἐπιβέβηκε· τί θαυμαστὸν ἢ τί ἄτοπον, εἰ καὶ ἐν ἀνθρώπῳ φαμὲν αὐτὸν ἐπιβεβηκέναι; Εἰ γὰρ ἄτοπον ὅλως ἐν σώματι αὐτὸν γενέσθαι, ἄτοπον ἂν εἴη καὶ ἐν τῷ παντὶ τοῦτον ἐπιβεβηκέναι, καὶ τὰ πάντα τῇ προνοίᾳ ἑαυτοῦ φωτίζειν καὶ κινεῖν· σῶμα γάρ ἐστι καὶ τὸ ὅλον. Εἰ δὲ τῷ κόσμῳ τοῦτον ἐπιβαίνειν καὶ ἐν ὅλῳ αὐτὸν γνωρίζεσθαι πρέπει, πρέποι ἂν καὶ ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι αὐτὸν ἐπιφαίνεσθαι, καὶ ὑπὸ αὐτοῦ τοῦτο φωτίζεσθαι καὶ ἐνεργεῖν. Μέρος γὰρ τοῦ παντὸς καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ γένος. Καὶ εἰ τὸ μέρος ἀπρεπές ἐστιν ὄργανον αὐτοῦ γίνεσθαι πρὸς τὴν τῆς θεότητος γνῶσιν, ἀτοπώτατον ἂν εἴη καὶ δι' ὅλου τοῦ κόσμου γνωρίζεσθαι τοῦτον (37).

A aberrant. Mundum enim ejusque partes sensibus subjici videmus. Si igitur in mundo, qui corpus est, Dei Verbum est, si in omnibus et singulis rebus exsistit; quid incredibile vel quid absurdum videtur, si ipsum quoque in homine esse asserimus? Nam si Verbum in corpore exsistere generatim absurdum est, absurdum quoque fuerit ipsum in universo mundo exsistere omniaque sua providentia illustrare et movere; siquidem corpus est rerum universitas. Sin autem Verbum in mundo exsistere et in universo notum fieri maxime convenit, nec etiam inconveniens erit ipsum in humano corpore apparere, illudque ab eo illuminari et vim agendi habere: pars enim universi est hominum genus. Unde si partem, ejus instrumentum ad divinitatis patefactionem fieri dedecet, certe perabsurdum similiter fuerit ipsum per universum mundum cognosci.

42. Ὥσπερ γὰρ, ὅλου τοῦ σώματος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργουμένου καὶ φωτιζομένου, εἴ τις λέγοι ἄτοπον εἶναι καὶ ἐν τῷ δακτύλῳ τοῦ ποδὸς τὴν δύναμιν εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, ἀνόητος ἂν νομισθείη, ὅτι, διδοὺς ἐν τῷ ὅλῳ αὐτὸν δεῖκνεῖσθαι καὶ ἐνεργεῖν, κωλύει καὶ ἐν τῷ μέρει αὐτὸν εἶναι· οὕτως ὁ διδοὺς καὶ πιστεύων, τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον (38) ἐν τῷ παντὶ εἶναι, καὶ τὸ πᾶν ὑπ' αὐτοῦ φωτίζεσθαι καὶ κινεῖσθαι, οὐκ ἄτοπον ἂν ἡγήσηται, καὶ σῶμα ἓν (39) ἀνθρώπινον ὑπ' αὐτοῦ κινεῖσθαι καὶ φωτίζεσθαι. Εἰδὲ, ὅτι γένητόν ἐστι, καὶ ἐξ οὐκ ὄντων γέγονε τὸ ἀνθρώπινον γένος, διὰ τοῦτο οὐκ εὐπρεπῆ νομίζουσιν ἡμᾶς λέγειν τὴν ἐν ἀνθρώπῳ τοῦ Σωτῆρος ἐπιφάνειαν· ὥρα καὶ τῆς κτίσεως αὐτοὺς αὐτὸν ἐκβάλλειν· καὶ γὰρ καὶ αὕτη ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι διὰ τοῦ Λόγου γέγονεν. Εἰ δὲ, καὶ γενητῆς οὔσης τῆς κτίσεως, οὐκ ἄτοπον ἐν αὐτῇ τὸν Λόγον εἶναι, οὐκ ἄρα οὐδὲ ἐν ἀνθρώπῳ αὐτὸν εἶναι ἄτοπον. Ὁποῖα γὰρ ἂν περὶ τοῦ ὅλου νοήσειαν, τοιαῦτα ἀνάγκη καὶ (40) περὶ τοῦ μέρους αὐτοὺς ἐνθυμεῖσθαι· μέρος γάρ, ὡς προεῖπον, τοῦ ὅλου καὶ ὁ ἄνθρωπός ἐστιν. Οὐκοῦν ὅλως οὐκ ἀπρεπὲς τὸ ἐν ἀνθρώπῳ εἶναι τὸν Λόγον, καὶ πάντα ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ φωτίζεσθαι, καὶ κινεῖσθαι, καὶ ζῆν, καθὼς καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς συγγραφεῖς φασιν, ὅτι· *Ἐν αὐτῷ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν.* Τί λοιπὸν χλεύης ἄξιον λέγομεν, εἰ ἐν ᾧ ἐστιν ὁ Λόγος, τούτῳ πρὸς φανέρωσιν ὡς ὀργάνῳ κέχρηται ὁ Λόγος; Εἰ μὲν γὰρ οὐκ ἦν ἐν αὐτῷ, οὐδὲ χρήσασθαι ἂν ἠδυνήθη τούτῳ· εἰ δὲ προαποδεδώκαμεν ἐν τῷ παντὶ καὶ ἐν τοῖς κατὰ μέρος εἶναι τοῦτον, τί ἄπιστον εἰ ἐν οἷς ἐστὶν, ἐν τούτοις ἑαυτὸν καὶ ἐπιφαίνει; Ὥσπερ γὰρ ταῖς ἑαυτοῦ δυνάμεσιν ὅλος (41) ἐν ἑκάστῳ καὶ πᾶσιν ἐπιβαίνων, καὶ πάντα διακοσμῶν ἀφθόνως, εἰ (42) ἤθελε, διὰ ἡλίου, ἢ σελήνης, ἢ οὐρανοῦ, ἢ γῆς, ἢ ὑδάτων, ἢ πυρὸς, οὐκ ἄν τις ἀτόπως αὐτὸν φωνῇ

B 42. Ut enim insulsus ille non immerito haberetur qui, cum totum corpus ab homine moveatur et illuminetur 67, absurdum esse diceret in pedis digito virtutem hominis exsistere, quia scilicet cum concedit ipsum in toto corpore esse et agere, eum tamen in parte esse non vult: ita qui fatetur et credit Dei Verbum in universo esse, totumque mundum ab eo illuminari et moveri, huic sane absurdum videri non debet, si unum corpus humanum ab eodem moveatur et illuminetur. Quod si quia factum et ex nihilo creatum fuit humanum genus, idcirco nos ab eo quod decorum est recedere existimant, cum Salvatorem in humano corpore apparuisse dicimus: eum quoque pari ratione ex mundo excludere debent, quippe qui, ut esset, ex nihilo per Verbum

C factus sit. Sed si quamvis mundus factus est, Verbum in eo esse non est absurdum: nec ergo etiam absurdum est ipsum in homine esse. Quidquid enim de toto mundo cogitaverint, necesse est idem de parte intelligere: siquidem homo, ut antea dixi, pars est totius mundi. Nullo igitur modo dedecet Verbum in homine esse, cunctaque ab illo et in illo illuminari, moveri et vivere, sicuti ipsorum quoque scriptores testantur: *In ipso vivimus, et movemur, et sumus* [b]. Quid itaque risu dignum dicimus, si Verbum corpore, in quo est, tanquam instrumento ad sui patefactionem usum fuerit? Nisi enim in illo fuisset, eo utique uti non potuisset. Porro si supra concessum est Verbum in universo et sin-

D gulis ejus partibus esse, quid incredibile videtur, si in quibus exsistit, in his se videndum præbeat? Quemadmodum enim ille idem qui propria virtute in singulis et omnibus rebus est, cunctaque splendide administrat, si solis aut lunæ, cœli vel terræ, aquarum aut ignis ministerio uti vellet, ad vocem

[b] Act. XVII, 28.

(37) Sic Seguerianus, Goblerianus et Felckmanni 1 anonymus. At Basiliensis et Anglicanus, τοιοῦτον ποιητήν. Alii vero et editi, ποιητήν tantum.

(38) Seguerianus, Θεοῦ Θεὸν Λόγον.

(39) Sic omnes mss. Editi vero, μέν.

(40) Seguerianus hic addit καί. Alii et editi omittunt. Paulo post, Gobler. et Felckm. 1 anon. post vocem ἄνθρωπος, omittunt ἐστίν.

(41) Seguerianus, ὅλως.

(42) Seguer. εἰ omittit. Hic autem ordo verborum videtur paulo esse perturbatus, talisque constitui debere, uti nostra versione expressimus: εἰ ἤθελε διὰ ἡλίου, etc. Φωνῇ χρήσασθαι καὶ γνωρίσαι ἑαυτὸν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, οὐκ ἄν τις ἀτόπως αὐτὸν ἔφησε πεποιηκέναι, ἅπας, etc. Ibid. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer., αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ, et πάντα pro ἅπαντα.

Digitized by Google

endam ac se et suum Patrem notum faciendum, nemo eum absurde et inepte egisse dicere auderet, quippe cum universa jam ipse antea contineret, et cum omnibus ac in ipsa illa parte exsisteret, seque occulte ostenderet : ita sine dubio absurdum videri non debet, si ille qui res universas gubernat et vita donat, per homines se notum facere cupiens, humano corpore velut instrumento usus sit, quo nobis et veritatem patefaceret, et Patris cognitionem impertiret. Humana siquidem natura pars est totius universi. Unde quemadmodum mens humana, quæ in toto homine est, aliqua parte corporis, lingua videlicet, tanquam sui signo utitur, nec tamen mentis naturam idcirco imminui quispiam dixerit : ita si Verbum in omnibus rebus exsistens humano instrumento usum est, indecorum nemini debet videri. Alioquin si, uti jam dixi, ipsum corpore velut instrumento uti non decuit, nec etiam in toto universo idem esse decuit.

χρήσασθαι καὶ γνωρίσαι ἑαυτὸν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, ἔφησε πεποιηκέναι, ἅπαξ ἅπαντα αὐτοῦ συνέχοντος, καὶ μετὰ πάντων καὶ ἐν αὐτῷ τῷ μέρει τυγχάνοντος καὶ ἀοράτως ἑαυτὸν δεικνύντος· οὕτως οὐκ ἄτοπον ἂν εἴη διακοσμοῦντα αὐτὸν τὰ πάντα καὶ τὰ ὅλα ζωποιοῦντα, καὶ θελήσαντα (43) δι' ἀνθρώπων γνωρίσαι, εἰ ὀργάνῳ κέχρηται ἀνθρώπου σώματι πρὸς φανέρωσιν ἀληθείας καὶ γνῶσιν τοῦ Πατρός. Μέρος γὰρ τοῦ ὅλου καὶ ἡ ἀνθρωπότης τυγχάνει. Καὶ ὥσπερ ὁ νοῦς, δι' ὅλου τοῦ ἀνθρώπου ὤν, ἀπὸ μέρους τοῦ σώματος, τῆς γλώττης λέγω, σημαίνεται, καὶ οὐ δήπου τις ἐλαττοῦσθαι τὴν οὐσίαν τοῦ νοῦ διὰ τοῦτο λέγει· οὕτως ὁ Λόγος, διὰ πάντων ὤν, εἰ ἀνθρωπίνῳ κέχρηται ὀργάνῳ, οὐκ ἀπρεπὲς ἂν φαίνοιτο τοῦτο. Εἰ γὰρ, ὡς προεῖπον, ἀπρεπὲς ὀργάνῳ χρήσασθαι σώματι, ἀπρεπὲς καὶ ἐν τῷ ὅλῳ αὐτὸν εἶναι.

A

B

43. Quod si inquirant, cur igitur non per alias pulchriores mundi partes apparuerit, nec splendidiori instrumento, verbi gratia, sole, luna, astris, igne vel æthere, sed homine tantum usum fuerit? discant illi Dominum non venisse ut se ostentaret, sed ut nos infirmos simul et ignaros curaret et doceret. Ostentantis enim fuisset, solummodo apparere, et spectantes stupore percellere : at sanantis et docentis erat, non tantum advenire, sed indigentium commodo prospicere, atque ut illi ferre possent apparere; ne si modus ipse laborantium necessitatem excederet, illos potius 68 perturbaret, atque ita Numinis adventus ipsis fieret inutilis. Nulla profecto alia rerum creatarum præter solum hominem circa Dei cognitionem errabat. Siquidem non sol, non luna, non cœlum, non astra, non aqua, non æther suum ordinem perturbarunt, sed suum opificem ac imperatorem Verbum agnoscentes, manent uti initio factæ sunt. Soli autem homines bonum aversati, ea postmodum, quæ non sunt, pro veritate sunt commenti, ac Dei cultum et notionem dæmonibus et hominibus in lapideis simulacris attribuerunt. Hinc cum tantam perversitatem negligere divinæ bonitatis indignum esset, cum item eum omnia in universo administrantem ac regentem homines non potuissent cognoscere, merito idcirco partem universi, corpus videlicet humanum, tanquam instrumentum sibi ipsi assumit, illudque ingreditur, ut, quoniam eum in toto universo agnoscere non potuerant, saltem in parte residentem non ignorarent, et qui vim ejus invisibilem non potuerant conspicere, saltem ex similitudine eum intelligere et contemplari possent. Cum enim sint homines, hinc per simile corpus ac divina quæ per eum eduntur opera, citius et propius ejus Patrem possunt cognoscere, si scilicet perpendere vo-

43. Διὰ τί οὖν, ἐὰν λέγωσιν, οὐχὶ δι' ἄλλων μερῶν καλλιόνων τῆς κτίσεως ἐφάνη, καὶ καλλίονι ὀργάνῳ, οἷον ἡλίῳ, ἢ σελήνῃ, ἢ ἄστροις, ἢ πυρὶ, ἢ αἰθέρι οὐ κέχρηται, ἀλλὰ ἀνθρώπῳ μόνῳ; γινωσκέτωσαν, ὅτι οὐκ ἐπιδείξασθαι ἦλθεν ὁ Κύριος, ἀλλὰ θεραπεῦσαι καὶ διδάξαι τοὺς πάσχοντας. Ἐπιδεικνυμένου μὲν γὰρ ἦν μόνον ἐπιφανῆναι καὶ καταπλῆξαι τοὺς ὁρῶντας· θεραπεύοντος δὲ καὶ διδάσκοντός ἐστι μὴ ἁπλῶς ἐπιδημῆσαι, ἀλλ' ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν δεομένων γενέσθαι, καὶ, ὡς χρῄζοντες φέρουσιν (44), ἐπιφανῆναι· ἵνα μὴ τῷ ὑπερβάλλοντι τὴν χρείαν τῶν πασχόντων αὐτοὺς τοὺς δεομένους ταράξῃ, καὶ ἀνωφελὴς τούτοις ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Θεοῦ (45) γένηται. Οὐδὲν τοίνυν τῶν ἐν τῇ κτίσει πεπλανημένον ἦν εἰς τὰς περὶ Θεοῦ ἐννοίας, εἰ μὴ μόνον ὁ ἄνθρωπος. Ἀμέλει οὐχ ἥλιος, οὐ σελήνη, οὐκ οὐρανὸς, οὐ τὰ ἄστρα, οὐχ ὕδωρ, οὐκ αἰθὴρ παρήλλαξαν τὴν τάξιν, ἀλλ' εἰδότες τὸν ἑαυτῶν δημιουργὸν καὶ βασιλέα Λόγον, μένουσιν ὡς γεγόνασιν· ἄνθρωποι δὲ μόνον (46) ἀποστραφέντες τὸ καλὸν, λοιπὸν τὰ οὐκ ὄντα ἀντὶ τῆς ἀληθείας ἐπλάσαντο, καὶ τὴν εἰς Θεὸν τιμὴν καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν δαίμοσι καὶ ἀνθρώποις ἐν λίθοις ἀνατεθείκασιν. Ὅθεν εἰκότως, ἐπειδὴ παριδεῖν τὸ τηλικοῦτον οὐκ ἄξιον ἦν τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὅλῳ αὐτὸν διέποντα καὶ ἡγεμονεύοντα οὐκ ἠδυνήθησαν γνῶναι οἱ ἄνθρωποι, μέρος τοῦ ὅλου λαμβάνει ἑαυτῷ ὄργανον τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, καὶ ἐπιβαίνει τούτῳ, ἵν', ἐπειδὴ ἐν τῷ ὅλῳ αὐτὸν οὐκ ἠδυνήθησαν γνῶναι, κἂν ἐν τῷ μέρει μὴ ἀγνοήσωσιν αὐτὸν, καὶ ἐπειδὴ (47) ἀναβλέψαι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰς τὴν ἀόρατον αὐτοῦ δύναμιν, κἂν ἐκ τῶν ὁμοίων λογίσασθαι καὶ θεωρῆσαι δυνηθῶσιν αὐτόν. Ἄνθρωποι γὰρ ὄντες, διὰ τοῦ καταλλήλου σώματος καὶ τῶν δι' αὐτοῦ θείων ἔργων ταχύτερον καὶ ἐγγύτερον τὸν τούτου Πατέρα γινώσκειν δυνήσονται, συγκρίνοντες, ὡς οὐκ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ Θεοῦ ἔργα ἐστὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ γινόμενα. Καὶ

C

D

(43) Gobler. et Felckm. 1 anon., ζωοποιοῦντος καὶ θελήσαντος.

(44) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. et Basil. Alii vero et editi, χαίρουσι. Mox pro τὴν χρείαν et ταράξῃ, Anglic. habet τῆς χρείας et ταράξοι.

(45) Seguer., Θείου. Idem paulo post, et Anglic. Gobler. et Felckm. 1 anon. pro μόνου, μόνος habent.

(46) Seguerianus, μόνοι.

(47) Gobler. et Felckm. 1 anon. addunt particulam δέ.

Digitized by Google

ἂν ἄτοπον ἦν κατ' αὐτοὺς διὰ τῶν τοῦ σώματος ἔργων τὸν Λόγον γνωρίζεσθαι, πάλιν ἄτοπον ἂν εἴη ἐκ τῶν ἔργων τοῦ παντὸς γινώσκεσθαι τοῦτον. Ὥσπερ γὰρ ἐν τῇ κτίσει ὢν, οὐδέν τι τῆς κτίσεως μεταλαμβάνει, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ πάντα τῆς αὐτοῦ δυνάμεως μετέχει (48)· οὕτω καὶ τῷ σώματι ὀργάνῳ χρώμενος, οὐδενὸς τῶν τοῦ σώματος μετέσχεν, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς ἡγίαζε τὸ σῶμα. Εἰ γὰρ δὴ καὶ ὁ παρὰ τοῖς Ἕλλησι θαυμαζόμενος (49) Πλάτων φησὶν ὅτι· *Ὁρῶν τὸν κόσμον ὁ γεννήσας αὐτὸν χειμαζόμενον καὶ κινδυνεύοντα εἰς τὸν τῆς ἀνομοιότητος δύνειν τόπον, καθίσας ἐπὶ τοὺς οἴακας τῆς ψυχῆς, βοηθεῖ, καὶ πάντα τὰ πταίσματα διορθοῦται·* τί ἄπιστον λέγεται παρ' ἡμῖν, εἰ, πλανωμένης τῆς ἀνθρωπότητος, ἐκάθισεν ὁ Λόγος ἐπὶ ταύτην, καὶ ἄνθρωπος ἐπεφάνη, ἵνα χειμαζομένην αὐτὴν περισώσῃ διὰ τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ καὶ ἀγαθότητος;

44. Ἀλλὰ ἴσως συγκαταθήσονται μὲν τούτοις αἰσχυνόμενοι, θελήσουσι δὲ λέγειν, ὅτι ἔδει τὸν Θεὸν παιδεῦσαι καὶ σῶσαι θέλοντα τοὺς ἀνθρώπους, νεύματι μόνῳ (50) ποιῆσαι καὶ μὴ σώματος ἅψασθαι τὸν τούτου Λόγον, ὥσπερ οὖν καὶ πάλαι πεποίηκεν, ὅτε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος αὐτὰ συνίστη. Πρὸς δὲ ταύτην αὐτῶν ἀντίθεσιν εἰκότως ἂν λεχθείη ταῦτα, ὅτι πάλαι μὲν, οὐδενὸς οὐδαμῆ (51) ὑπάρχοντος, νεύματος γέγονε χρεία καὶ βουλήσεως μόνης εἰς τὴν τοῦ παντὸς δημιουργίαν· ὅτε δὲ γέγονεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ χρεία ἀπῄτησεν οὐ τὰ μὴ ὄντα, ἀλλὰ τὰ γενόμενα θεραπεῦσαι, ἀκόλουθον ἦν ἐν τοῖς ἤδη γενομένοις τὸν ἰατρὸν καὶ σωτῆρα παραγενέσθαι, ἵνα καὶ τὰ ὄντα θεραπεύσῃ. Γέγονε δὲ ἄνθρωπος· διὰ τοῦτο καὶ ἀνθρωπείῳ ὀργάνῳ κέχρηται τῷ σώματι. Ἐπεὶ, εἰ μὴ τοῦτον ἔδει γενέσθαι τὸν τρόπον, πῶς ἔδει τὸν Λόγον, ὀργάνῳ θέλοντα χρήσασθαι, παραγενέσθαι; Ἢ πόθεν ἔδει τοῦτο λαβεῖν αὐτὸν εἰ μὴ ἐκ τῶν ἤδη γενομένων καὶ χρῃζόντων τῆς αὐτοῦ θεότητος διὰ τοῦ ὁμοίου; οὐδὲ γὰρ τὰ οὐκ ὄντα ἔχρῃζε σωτηρίας, ἵνα καὶ προστάξει μόνον ἀρκεσθῇ· ἀλλὰ ὁ ἤδη γενόμενος ἄνθρωπος ἐφθείρετο καὶ παραπώλλυτο· ὅθεν εἰκότως ἀνθρωπίνῳ κέχρηται καλῶς ὀργάνῳ, καὶ εἰς πάντα ἑαυτὸν ἤπλωσεν ὁ Λόγος. Ἔπειτα καὶ τοῦτο ἰστέον, ὅτι ἡ γενομένη φθορὰ οὐκ ἔξωθεν ἦν τοῦ σώματος, ἀλλ' αὐτῷ προσεγεγόνει, καὶ ἀνάγκη ἦν ἀντὶ τῆς φθορᾶς ζωὴν αὐτῷ

luerint non hominis sed Dei esse opera quæ ab illo fiunt. Quod si absurdum esse putant ex iis corporis operibus Verbum notum fieri, certe absurdum quoque fuerit ipsum ex his quæ in universo agit cognosci. Et vero quemadmodum in rebus creatis exsistens, nihil earum fit particeps, sed potius res cunctas suæ virtutis participes efficit : ita etiam corpore non secus ac organo utens, nulla in re ejus efficitur particeps, sed illud potius sanctum reddit. Si enim Plato, quem tantopere admirantur gentiles, ait : *Mundi auctorem, cum eum male agitatum et in periculo locum dissimilitudinis subeundi constitutum cerneret, animæ gubernaculis insidentem succurrere, omniaque errata emendare :* quid incredibile apud nos dicitur, si errante humana natura, ei insederit Verbum, et homo apparuerit, ut vexatam ac periclitantem, sua gubernatione et bonitate servaret?

44. Verum fortasse pudore victi his tandem assentientur. At reponent Deum homines erudire et servare cupientem solo nutu id debuisse agere, non autem ejus Verbum sibi corpus assumere, quemadmodum utique olim factum est, cum res ex nihilo sunt productæ. Quibus non inepte responderi potest, olim quidem, quando nulla omnino res exsisteret, solo nutu ac voluntate opus fuisse ad mundum condendum ; postquam vero factus est homo, exegitque necessitas ut non ea quæ non erant, sed quæ facta erant, curarentur : consentaneum erat medicum et servatorem ad res jam factas accedere ut ea quæ erant curaret. Atqui factus erat homo : quapropter humano instrumento corpore nimirum uti debuit. Alioqui si non ita fieri oportuit, quonam modo, quæso, Verbum instrumento uti volens, se gerere debuit? Vel unde illud accipere conveniebat, nisi ex **69** his quæ jam facta erant ejusque divinitate per simile corpus indigebant? Nec enim ea, quæ non erant, egebant salute, ut et tantum jubere satis esse posset : sed homo jam factus corrumpebatur ac peribat ; quapropter convenienter admodum Verbum humano usum est instrumento, ac seipsum in omnia expandit. Deinde illud quoque sciendum est, quod orta corruptio non extra corpus erat, sed ei penitus inhæserat : unde necesse quoque fuit

(48) Sic Anglic. Basil. et Seguer. Alii vero et editi, μεταλαμβάνει. Ibidem articulus τά ante πάντα deest in Gobleriano et Felckmanni 1 anonymo.

(49) Hæc voces, ὁ παρὰ τοῖς Ἕλλησι θαυμαζόμενος, desiderantur in Gobler. et Felckm. 1 an. Mox ibid. Anglic. Gobler. Felckm. 1 an. et Seguer. habent, γενήσας· alii et editi, γεννήσας. Hic autem locus ex Platonis *Politico* excerptus est, ubi ita paulo aliter legitur : Διὸ δὴ καὶ τότ' ἤδη Θεὸς ὁ κοσμήσας αὐτὸν, καθορῶν ἐν ἀπορίαις ὄντα, κηδόμενος ἵνα μὴ χειμασθεὶς, ὑπὸ ταραχῆς διαλυθεὶς εἰς τὸν τῆς ἀνομοιότητος ἄπειρον ὄντα τόπον δύῃ, πάλιν ἔφεδρος αὐτοῦ τῶν πηδαλίων γιγνόμενος, τὰ νοσήσαντα καὶ λυθέντα ἐν τῇ κατ' αὐτὸν προτέρᾳ περιόδῳ στρέψας, κοσμεῖ τε, καὶ ἐπανορθῶν, ἀθάνατον αὐτὸν καὶ ἀγήρω ἀπεργάζεται. Id est : « Itaque tunc Deus qui mundum ornaverat, eum in angustias conjectum videns, sollicitus ne ita male agitatus, præ tumultu dissolveretur, et in infinitum dissimilitudinis locum mergeretur : ad ejus gubernacula rursus sedet, partesque laborantes ac solutas ad pristinum sibi conformem statum revocans ornansque et emendans, immortalem eum et senii expertem reddit. » Hæc ibid. Nimirum docet Plato, Deum post exactam auream Saturni ætatem, per quam mundum ipse regebat, ejus gubernacula dimisisse : quo facto, mundum post multum temporis, variasque conversiones ita defecisse, ut pene periisset, nisi statim succurrisset Deus, ejusque iterum gubernacula prehendisset.

(50) Seguer., Gobler. et Felckman. 1 anon., μόνον.

(51) Seguer., οὐδαμοῦ. Paulo post, post vocem ἄνθρωπος, deest particula καί in Gobler. et Felckm. 1 anon.

Digitized by Google

vitam ipsi pro corruptione inhærere, ut quemadmodum mors in corpore producta fuerat, ita et vita in eodem produceretur. Itaquè si mors extra corpus fuisset, extra ipsum quoque vita esse debuisset. Sed si mors in corpore inhærebat, eoque idcirco fortior erat : profecto necesse quoque fuit vitam corpori inhærere, ut corpus vita loco mortis indutum, corruptionem abjiceret. Cæteroqui si Verbum extra corpus et non in ipso corpore esse voluisset, mors quidem valde naturaliter ab eo fuisset victa, quippe quæ vitæ resistere non queat : at nihilominus exorta corruptio in corpore permansisset. Quocirca valde congruenter corpus induit Salvator, ut corpus vitæ inhærens non amplius in morte tanquam mortale permaneret : sed ut immortalitatem veluti induens, postmodum resurgens immortale perstaret. Semel enim indutum corruptione, resurgere nunquam potuisset, nisi similiter vitam induisset. Præterea mors per seipsam non nisi in corpore apparere potest : unde idcirco corpus induit, ut mortem quam in corpore invenerat deleret. Enimvero quonam pacto perspicuum fuisset Dominum vitam esse, nisi quod mortale erat vita donasset? Scilicet quemadmodum si quis a stipula, quæ ab igne pro natura sua consumitur, ignem removerit, minime quidem illa comburitur, sed tamen semper stipula manet, vimque ignis extimescit, a quo nempe naturaliter assumitur; sed si quis plurimo amianto, qui igni resistere dicitur, stipulam munierit, illa hujusmodi præsidio secura nihil amplius ab igne timendum habet : idem sane de corpore et de morte licet dicere. Nimirum si mors solo jussu a corpore fuisset prohibita, nihilominus mortale et corruptioni obnoxium pro natura corporum mansisset; quod ne accideret, incorporeum Dei Verbum induit, atque ita nec mortem nec corruptionem deinceps metuet, quippe cum vitam indumentum habeat, et corruptio in eo evanescat.

45. Valde igitur convenienter Dei Verbum corpus assumpsit et humano usum est instrumento, ut et corpori vitam impertiret, et quemadmodum in mundo ex operibus cognoscitur, ita etiam in homine ageret et seipsum ubique patefaceret, nihilque sua divinitate et cognitione vacuum relinqueret. Hic enim eadem quæ supra tractavi repeto, scilicet Salvatorem ita egisse, ut quemadmodum omnia ubique præsens implet, ita quoque omnia sui cognitione repleret, uti divina Scriptura testatur : *Repleta est universa terra cognitione Domini* [a]. Sive

προσπλακῆναι (52), ἵνα ὥσπερ ἐν τῷ σώματι γέγονεν ὁ θάνατος, οὕτως ἐν αὐτῷ γένηται καὶ ἡ ζωή. Εἰ μὲν οὖν ἔξωθεν ἦν ὁ θάνατος τοῦ σώματος, ἔξωθεν ἔδει καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ γεγονέναι· εἰ δὲ ἐν σώματι συνεπλάκη ὁ θάνατος, καὶ ὡς συνὼν αὐτῷ κατεκράτει τούτου· ἀνάγκη καὶ τὴν ζωὴν συμπλακῆναι τῷ σώματι, ἵνα ἀντενδυθὲν τὸ σῶμα τὴν ζωὴν, ἀποβάλῃ τὴν φθοράν. Ἄλλως τε, εἰ καὶ ἐγεγόνει ἔξω τοῦ σώματος ὁ Λόγος, καὶ μὴ ἐν αὐτῷ, ὁ μὲν θάνατος ἠττᾶτο ὑπ' αὐτοῦ φυσικώτατα, ἅτε δὴ μὴ ἰσχύοντος τοῦ θανάτου κατὰ τῆς ζωῆς· οὐδὲν ἧττον δὲ (53) ἔμενεν ἐν τῷ σώματι ἡ προσγενομένη φθορά· διὰ τοῦτο εἰκότως ἐνεδύσατο σῶμα ὁ Σωτὴρ, ἵνα, συμπλακέντος τοῦ σώματος τῇ ζωῇ, μηκέτι ὡς θνητὸν ἀπομείνῃ ἐν τῷ θανάτῳ, ἀλλ' ὡς ἐνδυσάμενος τὴν ἀθανασίαν, λοιπὸν ἀναστὰν ἀθάνατον διαμείνῃ. Ἅπαξ γὰρ ἐνδυσάμενον (54) φθορὰν οὐκ ἂν ἀνέστη, εἰ μὴ ἐνεδύσατο τὴν ζωήν· καὶ πάλιν θάνατος καθ' ἑαυτὸν οὐκ ἂν φανείη, εἰ μὴ ἐν τῷ σώματι· διὰ τοῦτο ἐνεδύσατο σῶμα, ἵνα τὸν θάνατον ἐν τῷ σώματι εὑρὼν ἀπαλείψῃ. Πῶς γὰρ ἂν ὅλως ὁ Κύριος ἐδείχθη ζωὴ, εἰ μὴ τὸ θνητὸν ἐζωοποίησε; Καὶ ὥσπερ τῆς καλάμης ὑπὸ πυρὸς φύσει φθειρομένης, εἰ κωλύει τις πῦρ ἀπὸ τῆς καλάμης, οὐ καίεται μὲν ἡ καλάμη, μένει δὲ ὅλως πάλιν καλάμη ἡ καλάμη ὑποπτεύουσα τὴν τοῦ πυρὸς ἀπειλήν· φύσει γὰρ ἀναλωτικόν ἐστιν (55) αὐτῆς τὸ πῦρ· εἰ δέ τις ἐνδιδύσκοι τὴν καλάμην ἀμιάντῳ πολλῷ, ὃ δὴ λέγεται ἀντιπαθὲς εἶναι τοῦ πυρός (56)· οὐκ ἔτι τὸ πῦρ φοβεῖται ἡ καλάμη, ἔχουσα τὴν ἀσφάλειαν ἐκ τοῦ ἐνδύματος τοῦ ἀκαύστου· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ ἐπὶ τοῦ θανάτου ἄν τις εἴποι· ὅτι, εἰ προστάξει μόνον κωλυθεὶς ἦν ὁ θάνατος ὑπ' αὐτοῦ, οὐδὲν ἧττον πάλιν ἦν θνητὸν καὶ φθαρτὸν κατὰ τὸν τῶν σωμάτων λόγον. Ἀλλ' ἵνα μὴ τοῦτο γένηται, ἐνεδύσατο τὸν ἀσώματον τοῦ Θεοῦ Λόγον· καὶ οὕτως οὐκ ἔτι τὸν θάνατον οὐδὲ τὴν φθορὰν φοβεῖται, ἔχον ἔνδυμα τὴν ζωὴν, καὶ ἐν αὐτῷ ἀφανιζομένης τῆς φθορᾶς.

45. Οὐκοῦν ἀκολούθως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος σῶμα ἀνέλαβε, καὶ ἀνθρωπίνῳ ὀργάνῳ κέχρηται, ἵνα καὶ ζωοποιήσῃ τὸ σῶμα, καὶ ἵν', ὥσπερ ἐν τῇ κτίσει διὰ τῶν ἔργων γνωρίζηται (57), οὕτω καὶ ἐν ἀνθρώπῳ ἐργάσηται, καὶ δείξῃ ἑαυτὸν πανταχοῦ, μηδὲν ἔρημον τῆς ἑαυτοῦ θειότητος καὶ γνώσεως καταλιμπάνων. Πάλιν γὰρ τὸ αὐτό φημι τοῖς πρότερον (58) ἐπαναλαμβάνων· ὅτι τοῦτο πεποίηκεν ὁ Σωτὴρ, ἵνα, ὥσπερ τὰ πάντα πανταχόθεν πληροῖ παρὼν, οὕτω καὶ τὰ πάντα τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως (59) πληρώσῃ, ᾗ φησι καὶ ἡ θεία Γραφή· *Ἐπλήρωθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ*

[a] Isa. xi, 9.

(52) Anglicanus, προσλαβεῖν. Mox idem pro γέγονεν, habet γεγέννηται.

(53) Particulam δέ ex ms. Segueriano restituimus. In aliis et editis deest.

(54) Ita ex mss. Basil. Anglic. et Seguer. emendavimus. Nam alii et editi habent ἐνδυσάμενος.

(55) Vox ἐστὶν abest a Gobler. et Felckm. 1 anon.

(56) Sic Seguer., Basil. et Anglic. Alii autem et editi, ὃς, quanquam vocem ἀπαθές retineant.

(57) Ms. Seguer., γνωρίζεται. Alii vero et editi, γνωρίζηται.

(58) Anglic. et Basil. προτέροις. Ibid. Seguer. ἐπαναλαβών.

(59) Gobler. et Felckm. 1 anon. habent, γενέσεως καὶ γνώσεως. Idem mox pro ᾗ, habent, Φησὶ γὰρ ἡ Γραφή. Ibid. vox γῆ abest ab Anglic. Basil., Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer.

Digitized by Google

γνῶναι τὸν Κύριον. Εἴτε γάρ τις ἀναβλέπειν εἰς τὸν οὐρανὸν βούλεται, ὁρᾷ τὴν τούτου διακόσμησιν· εἴτε οὐ δύναται μὲν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰς ἀνθρώπους δὲ μόνον ἀνακύπτει, ὁρᾷ τὴν διὰ τῶν ἔργων ἀσύγκριτον αὐτοῦ πρὸς ἀνθρώπους δύναμιν, καὶ γινώσκει τοῦτον ἐν ἀνθρώποις μόνον Θεὸν Λόγον (60)· εἴτε ἐν δαίμοσί τις ἀπατᾶται, καὶ περὶ τούτους ἐπτόηται, ὁρᾷ τοῦτον ἐλαύνοντα τούτους, καὶ κρίνει τοῦτον αὐτῶν εἶναι δεσπότην· εἴτε εἰς τὴν τῶν ὑδάτων βεβύθισται φύσιν, καὶ νομίζει ταῦτα Θεὸν εἶναι, ὥσπερ Αἰγύπτιοι σέβουσι τὸ ὕδωρ· ὁρᾷ ταύτην μεταβαλλομένην ὑπ' αὐτοῦ, καὶ γινώσκει τούτων εἶναι κτίστην τὸν Κύριον. Εἰ δὲ καὶ εἰς ᾅδην τις κατέβη, καὶ πρὸς τοὺς ἐκεῖ κατελθόντας ἥρωας ἐπτόηται ὡς θεούς· ἀλλ' ὁρᾷ τὴν τούτου γενομένην ἀνάστασιν καὶ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην, καὶ λογίζεται καὶ (61) ἐν ἐκείνοις μόνον εἶναι τὸν Χριστὸν ἀληθινὸν Κύριον καὶ Θεόν. Πάντων γὰρ τῶν τῆς κτίσεως μερῶν ἥψατο ὁ Κύριος, καὶ τὰ (62) πάντα πάσης ἀπάτης ἠλευθέρωσε καὶ ἤλεγξεν, ὡς Παῦλός φησιν· *Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐθριάμβευσεν ἐν τῷ σταυρῷ*· ἵνα μηκέτι τις ἀπατηθῆναι δυνηθῇ, ἀλλὰ πανταχοῦ τὸν ἀληθινὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εὕρῃ. Οὕτω γὰρ πανταχόθεν (63) συγκλειόμενος ὁ ἄνθρωπος, καὶ πανταχοῦ, τουτέστιν, ἐν οὐρανῷ, ἐν ᾅδου, ἐν ἀνθρώπῳ, ἐπὶ γῆς ἡπλωμένην τὴν τοῦ Λόγου θειότητα βλέπων, οὐκ ἔτι μὲν ἀπατᾶται περὶ Θεοῦ, μόνον δὲ τοῦτον προσκυνεῖ, καὶ δι' αὐτοῦ καλῶς τὸν Πατέρα γινώσκει. Τούτοις μὲν οὖν καὶ Ἕλληνες εἰκότως δυσωπηθήσονται παρ' ἡμῶν ἐκ τῶν εὐλόγων· εἰ δὲ μὴ αὐτάρκεις εἶναι τοὺς λόγους ἡγοῦνται πρὸς αἰσχύνην αὐτῶν, κἂν ἐκ τῶν ἐπ' ὄψεσι πάντων φαινομένων πιστούσθωσαν τὰ λεγόμενα.

46. Πότε τὴν τῶν εἰδώλων θρησκείαν ἤρξαντο καταλιμπάνειν οἱ ἄνθρωποι, εἰ μὴ ἀφ' οὗ γέγονεν ὁ ἀληθινὸς τοῦ Θεοῦ Θεὸς (64) Λόγος ἐν ἀνθρώποις; Πότε δὲ τὰ παρ' Ἕλλησι καὶ πανταχοῦ μαντεῖα πέπαυται καὶ κεκένωται, εἰ μὴ ὅτε μέχρι γῆς πεφανέρωκεν ἑαυτὸν ὁ Σωτήρ; Πότε δὲ καταγινώσκεσθαι ἤρξαντο οἱ παρὰ ποιηταῖς λεγόμενοι θεοὶ καὶ ἥρωες, ὡς μόνον ὄντες ἄνθρωποι θνητοί, εἰ μὴ ἀφ' οὗ ὁ Κύριος τὸ κατὰ τοῦ θανάτου τρόπαιον εἰργάσατο, καὶ ὅπερ ἔλαβε σῶμα τετήρηκεν ἄφθαρτον, ἀναστήσας αὐτὸ ἐκ τῶν νεκρῶν; Πότε δὲ ἡ δαιμόνων ἀπάτη καὶ μανία (65) κατεφρονήθη, εἰ μὴ ὅτε ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις, ὁ Λόγος, ὁ πάντων καὶ τούτων δεσπότης, διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν συγκαταβάς, ἐπὶ γῆς ἐφάνη; Πότε δὲ τῆς μαγείας ἡ τέχνη καὶ τὰ διδασκαλεῖα ἤρξαντο καταπατεῖσθαι, εἰ μὴ ὅτε τὰ θεοφάνια τοῦ Λόγου γέγονεν ἐν ἀνθρώποις; Καὶ ὅλως (66) πότε τῶν Ἑλλήνων ἡ σοφία μεμώρανται, εἰ μὴ ὅτε ἡ ἀληθὴς

Coloss. II, 15.

(60) Sic Anglic. Basil. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer. Alii vero et editi Θεοῦ Λόγον. Mox pro τούτους, Gobler. et Felckm. 1 anon. habent τούτου. Idem Gobler. et Felckm. 1 anon. art. τῶν ante ὑδάτων paulopost omittunt.

(61) Particula *καί* deest in Seguer.

(62) Artic. τά abest a Gobler. et Felckm. 1 anon.

(63) Anglic. Basil. et Seguer. vocem λειπόν hic addunt. Mox καὶ πανταχοῦ omit. Gobl. Felck. 1 anon.

A enim in cœlum suspicere quis velit, ejus ornatum et pulchritudinem intuetur. Sin autem cœlum contemplari non queat, dummodo oculos ad homines convertat, ex operibus infinitam ejus præ hominibus potentiam agnoscet, solumque illum inter homines Deum Verbum esse fatebitur. Quod si a dæmonibus delusus, 70 eorum vim admiretur, eos ab illo pelli videt, ac proinde illorum esse dominum non difficiliter credit. Si vero in aquarum naturam immersus, eas Deum esse existimet, ut Ægyptii qui aquam venerantur; eam ab illo mutatam cernens, Dominum aquarum creatorem esse statim concludit. Quin etiamsi ad ipsos usque inferos pervenerit, et heroas, qui illuc descenderunt, totidem veluti deos esse attonitus arbitretur; illum resur B rexisse et mortem debellasse aspiciens, non dubitat quin solus Christus inter illos verus Dominus et Deus habendus sit. Siquidem omnes mundi partes attigit Dominus, nec non ab omni errore eripuit, et coarguit, uti Paulus ait: *Exspoliatis principatibus ac potestatibus, triumpharit in cruce* [a]; ne quis deinceps posset decipi, sed ubique verum Dei Verbum inveniret. Ita enim homo undique constrictus, et ubique, hoc est, in cœlis, in inferis, in homine atque in terris, explicatam cernens Verbi divinitatem, non amplius in cognoscendo Deo decipitur, sed solum Verbum adorat, et per Verbum cognitionem Patris præclare assequitur. His igitur consentaneis rationibus gentiles non male refellemus, quas si sufficere non putant ut pudore ipsi afficiantur: saltem ex his, quæ in omnium conspectu apparent, vera ea esse quæ diximus persuasum habeant. C

46. Enimvero quandonam homines idolorum superstitionem deserere cœperunt, nisi a quo verus Deus Dei Verbum homo factum est? Quandonam Græcorum et totius orbis oracula cessavere et evanuere, nisi postquam Salvator se in terris patefecit? Quandonam poetarum dii et heroes, homines tantum esse deprehendi ac contemni cœperunt, nisi ubi Dominus tropæum de morte confecit, et corpus quod acceperat a mortuis excitans, incorruptum servavit? Quandonam fraus et furor dæmonum cœpit despici, nisi cum Verbum, Dei virtus, omnium nec non illorum Dominus, hominum infirmitatem miseratus, in terra apparuit? Quandonam ars et scholæ magicæ conculcatæ sunt, nisi post divinum Verbi apud homines adventum? Denique quandonam gentilium sapientia stulta facta est, nisi cum vera Dei sapientia seipsam in terris notam reddidit? Olim siquidem homines per totum terra- D

(64) Vocem Θεός non habet ms. Seguer. nec eam exprimunt interpretes. Paulo post Seguer. Basilienses, Anglic. et Felckm. 2 anon. μαντεῖα habent: alii et editio Commel. *μαντεία*.

(65) Sic Seguer. Anglic. Basil. et Felckm. 2 anon., et ita legerunt Omnibonus et Ambrosius: alii vero et editio Commel. *μαγεία*.

(66) Καὶ ὅλως non habent Gobler. et Felck. 1 anon.

Digitized by Google

rum orbem ac per omnes regiones idolorum superstitione illigati errabant, nullosque alios deos præter idola agnoscebant: nunc vero per universam terram vano idolorum cultu relicto, ad Christum confugiunt, quem et Deum venerantes, per eum ad Patris quem non noverant cognitionem perveniunt. Quodque in primis mirum est, cum variæ et prope infinitæ sint religiones, propriumque idolum singulæ regiones habeant, nec possit is, quem Deum appellant, proximum transgredi locum, ut vicinos ad se colendum alliciat, quippe qui vix intra proprios fines colatur (nemo enim vicini deum colebat, sed proprium singuli servabant idolum, quod et omnium esse Dominum existimabant); solus Christus et unus et ubique idem apud omnes adoratur, atque ita quod idolorum infirmitas efficere nequiverat ut saltem proximos accolas ad se adducerent, Christus id ipse effecit, qui non vicinis tantum sed universo plane orbi persuasit ut se 71 unum ac eumdem Dominum, et per ipsum, Deum suum Patrem colerent.

47. Et vero olim quidem omnia dolis oraculorum plena erant, falsaque hominum opinione. Delphorum, Dodonæ, Bœotiæ, Lyciæ, Libyæ, Ægypti et Cabirorum oracula, nec non Pythiæ omnibus admirationi erant: nunc autem ex quo Christus ubique prædicari cœpit, penitus defecit illorum insania, nec ullus amplius inter eos vates reperitur. Olim dæmones variis spectris hominum mentes decipiebant; fontibusque et fluviis, lignis aut lapidibus insidentes, stultos mortales præstiglis percellebant: jam vero post divinum Verbi adventum, evanuerunt hujusmodi fallaciæ. Siquidem solo crucis signo adhibito omnes illæ dæmonum fraudes repelluntur. Olim cæci homines, Jovem, Saturnum, Apollinem et heroas apud poetas adeo celebratos deos esse arbitrabantur, eosque miserando errore colebant: at ubi Salvator inter homines apparuit, illos mortales homines esse amotis involucris manifeste patuit, et solus Christus ex cunctis hominibus Deus verus, Dei Deus Verbum aguitus est. Quid vero de arte magica, quam illi tantopere demirantur, dicemus? Nempe illa quidem ante Verbi adventum, apud Ægyptios, Chaldæos et Indos maxime valebat et vigebat, spectantesque miro afficiebat stupore: verum veritatis præsentia et Verbi adventu ipsa quoque convicta ac prorsus destructa est. Quod autem ad

A τοῦ Θεοῦ σοφία ἐπὶ γῆς ἑαυτὴν ἐφανέρωσε; Πάλαι μὲν γὰρ πᾶσα ἡ οἰκουμένη καὶ πᾶς τόπος τῇ θρησκείᾳ τῶν εἰδώλων ἐπλανᾶτο, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ τὰ εἴδωλα θεοὺς ἐνόμιζον οἱ ἄνθρωποι· νῦν δὲ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὴν μὲν τῶν εἰδώλων δεισιδαιμονίαν καταλιμπάνουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἐπὶ δὲ τὸν Χριστὸν καταφεύγουσι, καὶ Θεὸν αὐτὸν προσκυνοῦντες, δι' αὐτοῦ καὶ ὃν οὐκ ᾔδεισαν Πατέρα γινώσκουσι. Καὶ τό γε θαυμαστὸν, διαφόρων ὄντων καὶ μυρίων σεβασμάτων, καὶ ἑκάστου τόπου τὸ ἴδιον ἔχοντος εἴδωλον, καὶ μὴ ἰσχύοντος τοῦ παρ' αὐτοῖς λεγομένου Θεοῦ τὸν πλησίον ὑπερβῆναι τόπον, ὥστε καὶ τοὺς ἐκ γειτόνων πεῖσαι σέβειν αὐτὸν, ἀλλὰ μόλις καὶ ἐν τοῖς ἰδίοις θρησκευομένου (οὐδεὶς γὰρ ἄλλος τὸν τοῦ γείτονος ἐσέβετο θεὸν, ἀλλ' ἕκαστος τὸ ἴδιον ἐφύλαττεν εἴδωλον,
B νομίζων τῶν πάντων αὐτὸ κύριον (67) εἶναι)· μόνος ὁ Χριστὸς παρὰ πᾶσιν εἷς καὶ πανταχοῦ ὁ αὐτὸς προσκυνεῖται· καὶ ὃ μὴ δεδύνηται τῶν εἰδώλων ἡ ἀσθένεια ποιῆσαι, ὥστε κἂν τοὺς πλησίον οἰκοῦντας πεῖσαι (68), τοῦτο ὁ Χριστὸς πεποίηκεν, οὐ μόνον τοὺς πλησίον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἁπλῶς τὴν οἰκουμένην πείσας ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Κύριον σέβειν, καὶ δι' αὐτοῦ Θεὸν (69) τὸν αὐτοῦ Πατέρα.

47. Καὶ πάλαι μὲν τὰ πανταχοῦ τῆς ἀπάτης τῶν μαντείων ἐπεπλήρωτο, καὶ τὰ ἐν Δελφοῖς καὶ Δωδώνῃ καὶ Βοιωτίᾳ καὶ Λυκίᾳ καὶ Λιβύῃ καὶ Αἰγύπτῳ καὶ Καβείροις μαντεύματα καὶ ἡ Πυθία ἐθαυμάζοντο τῇ φαντασίᾳ τῶν ἀνθρώπων· νῦν δὲ ἀφ' οὗ Χριστὸς κατ-
C αγγέλλεται πανταχοῦ, πέπαυται καὶ τούτων ἡ μανία, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι λοιπὸν ἐν αὐτοῖς (70) ὁ μαντευόμενος. Καὶ πάλαι μὲν δαίμονες ἐφαντασιοκόπουν τοὺς ἀνθρώπους, προκαταλαμβάνοντες πηγὰς ἢ ποταμοὺς ἢ ξύλα ἢ λίθους, καὶ οὕτω ταῖς μαγγανείαις ἐξέπλητ-τον τοὺς ἄφρονας· νῦν δὲ τῆς θείας ἐπιφανείας τοῦ Λόγου γεγενημένης πέπαυται τούτων ἡ φαντασία. Τῷ γὰρ σημείῳ τοῦ σταυροῦ καὶ μόνον ὁ ἄνθρωπος χρώμενος, ἀπελαύνει τούτων τὰς ἀπάτας. Καὶ πάλαι μὲν τοὺς παρὰ ποιηταῖς λεγομένους Δία καὶ Κρόνον καὶ Ἀπόλλωνα καὶ ἥρωας (71) ἐνόμιζον οἱ ἄνθρωποι θεοὺς, καὶ τούτους ἐπλανῶντο σέβοντες· ἄρτι δὲ, τοῦ
D Σωτῆρος ἐν ἀνθρώποις φανέντος, ἐκεῖνοι μὲν ἐγυμνώθησαν (72) ὄντες ἄνθρωποι θνητοὶ, μόνος δὲ ὁ Χριστὸς ἐν ἀνθρώποις ἐγνωρίσθη Θεὸς ἀληθινὸς Θεοῦ Θεὸς Λόγος. Τί δὲ περὶ τῆς θαυμαζομένης παρ' αὐτοῖς μαγείας ἂν τις εἴποι; Ὅτι πρὶν μὲν ἐπιδημῆσαι τὸν Λόγον, ἴσχυε καὶ ἐνήργει παρ' Αἰγυπτίοις καὶ Χαλδαίοις καὶ Ἰνδοῖς αὕτη, καὶ ἐξέπληττε τοὺς ὁρῶντας· τῇ δὲ (73) παρουσίᾳ τῆς ἀληθείας καὶ τῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ Λόγου διηλέγχθη καὶ αὕτη, καὶ κατηργήθη παν-

(67) Sic ex ms. Seguer. correximus. Alii enim et editi αὐτόν habent.

(68) Hæc verba, ὥστε κἂν τοὺς πλησιον οἰκοῦντας πεῖσαι, desiderantur in Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon.

(69) Seguer. hic addit. art. τόν.

(70) Gobler. Felckm. 1 anon. omittunt ἐν αὐτοῖς.

(71) Καὶ ἥρωας habent Anglic Basil., Gobler., Felckm. 1 anon. Seguer., et legerunt interpretes; alii omittunt.

(72) Sic Seguer Gobler. et Felck. 1 anon. Alii vero et editi, ἐγνώσθησαν. Paulo post iidem et Anglic. habent ἐγνωρίσθη, ubi alii, ἐγνώσθη. Ibid. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer. habent, Θεὸς ἀληθῶς Θεοῦ Θεὸς Λόγος. Anglic. Θεὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ Θεὸς Λόγος. Alii et editi, Θεὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ Λόγος. Omnibonus vertit, *Deus veri Dei Deus filius.* Ambrosius Camald. *Deus verus, Deique filius.*

(73) Sic Seguer. ut et legisse videntur Omnibonus et Ambros. Alii vero et editi pro particula δέ, articulum τοῦ mendose habent.

Digitized by Google

τελῶς. Περὶ δὲ τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας καὶ τῆς τῶν φιλοσόφων μεγαλοφωνίας, νομίζω μηδένα τοῦ παρ' ἡμῶν δεῖσθαι λόγου, ἐπ' ὄψει πάντων ὄντος τοῦ θαύματος, ὅτι τοσαῦτα γραψάντων τῶν παρ' Ἕλλησι σοφῶν, καὶ μὴ δυνηθέντων πεῖσαι κἂν ὀλίγους ἐκ τῶν πλησίων (74) τόπων περὶ ἀθανασίας καὶ τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου, μόνος ὁ Χριστὸς δι' εὐτελῶν ῥημάτων, καὶ δι' ἀνθρώπων οὐ κατὰ τὴν γλῶσσαν σοφῶν, κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην παμπληθεῖς ἐκκλησίας ἔπεισεν ἀνθρώπων καταφρονεῖν μὲν θανάτου, φρονεῖν δὲ ἀθανάτα, καὶ τὰ μὲν πρόσκαιρα παρορᾶν, εἰς δὲ τὰ αἰώνια ἀποβλέπειν, καὶ μηδὲν μὲν (75) ἡγεῖσθαι τὴν ἐπὶ γῆς δόξαν, μόνης δὲ τῆς ἐπουρανίου ἀντιποιεῖσθαι.

A gentilem sapientiam et philosophorum magniloquentiam attinet, neminem esse reor, qui nos hac de re verba facere exoptet; quippe cum ante omnium oculos ipsa admiranda sane obversetur, quod cum gentilium sapientes tot scriptis voluminibus nec paucos saltem ex vicinis regionibus adducere potuerint, ut suam de immortalitate doctrinam amplecterentur ac virtutem sequerentur, solus Christus, humili ac vulgari sermone, nec disertis hominibus usus, per universum terrarum orbem plurimis hominum cœtibus persuasit, ut morte contempta, immortalia saperent, et rebus caducis neglectis sola æterna bona suspicerent, ac denique ut terrenam gloriam nihili ducentes, ad solam cœlestem aspirarent.

48. Ταῦτα δὲ τὰ λεγόμενα παρ' ἡμῶν οὐκ ἄχρι λόγων ἐστὶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς πείρας ἔχει τὴν τῆς ἀληθείας μαρτυρίαν. Ἁρίτω γὰρ ὁ βουλόμενος καὶ θεωρείτω τῆς μὲν ἀρετῆς τὸ γνώρισμα ἐν ταῖς Χριστοῦ παρθένοις καὶ ἐν τοῖς σωφροσύνην ἀγνεύουσι νεωτέροις, τῆς δὲ ἀθανασίας τὴν πίστιν ἐν τῷ τοσούτῳ τῶν μαρτύρων αὐτοῦ χορῷ. Ἡκέτω δὲ ὁ πεῖραν τῶν προλεχθέντων βουλόμενος λαβεῖν, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς φαντασίας (76) τῶν δαιμόνων, καὶ τῆς τῶν μαντείων ἀπάτης, καὶ τῶν τῆς μαγείας θαυμάτων, χρησάσθω (77) τῷ σημείῳ τοῦ γελωμένου παρ' αὐτοῖς σταυροῦ, τὸν Χριστὸν ὀνομάσας μόνον· καὶ ὄψεται πῶς δι' αὐτοῦ δαίμονες μὲν φεύγουσι, μαντεία (78) δὲ παύεται, μαγεία δὲ πᾶσα καὶ φαρμακεία κατήργηται. Τίς οὖν ἄρα καὶ πηλίκος ἐστὶν οὗτος ὁ Χριστὸς, ὁ τῇ ἑαυτοῦ ὀνομασίᾳ καὶ παρουσίᾳ τὰ πάντα πανταχόθεν ἐπισκιάσας καὶ καταργήσας, καὶ μόνος κατὰ πάντων ἰσχύων, καὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας πληρώσας; Λεγέτωσαν οἱ πάνυ γελῶντες καὶ οὐκ ἐρυθριῶντες Ἕλληνες. Εἰ μὲν γὰρ ἄνθρωπός ἐστι, καὶ πῶς εἷς ἄνθρωπος τὴν πάντων καὶ παρ' αὐτοῖς θεῶν δύναμιν ὑπερῆρε, καὶ οὐδὲν ἐκείνους ὄντας τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει διήλεγξεν· εἰ δὲ μάγον αὐτὸν λέγουσι, πῶς οἷόν τέ ἐστιν ὑπὸ μάγου καταργεῖσθαι πᾶσαν τὴν μαγείαν καὶ μὴ μᾶλλον συνίστασθαι; Εἰ μὲν γὰρ ἀνθρώπους μάγους ἐνίκα, ἢ καθ' ἑνὸς ἴσχυε μόνου, καλῶς ἂν ἐνομίσθη παρ' αὐτῶν (79) κρείττονι τέχνῃ τὴν τῶν ἄλλων ὑπερβάλλων· εἰ δὲ κατὰ πάσης ἁπλῶς μαγείας καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ἦρατο τὴν νίκην ὁ τούτου σταυρὸς, δῆλον ἂν εἴη μὴ εἶναι μάγον τὸν Σωτῆρα, ὃν καὶ οἱ παρὰ τῶν ἄλλων μάγων ἐπικαλούμενοι δαίμονες ὡς δεσπότην φεύγουσι. Τίς οὖν ἄρα ἐστὶ λεγέτωσαν οἱ μόνον ἐν τῷ χλευάζειν ἔχοντες τὴν σπουδὴν Ἕλληνες. Ἴσως ἂν φήσειεν δαίμονα καὶ αὐτὸν γεγενῆσθαι, καὶ οὕτως ἰσχύειν. Τοῦτο δὲ καὶ πάνυ (80) λέγοντες ὀφλήσουσι

48. Hæc autem, quæ dicimus, non in solis verbis consistunt, sed ipsa etiam experientia præclarum veritati dat testimonium. Accedat itaque quisquis voluerit, ac virtutis insignia in Christi virginibus nec non in adolescentibus qui castimoniam profitentur, immortalitatisque fidem in tanto Christi martyrum choro contempletur. Veniat et quisquis ea quæ diximus experiri cupit, atque in mediis ipsis dæmonum præstigiis et oraculorum fallaciis ac magiæ prodigiis, signo crucis, quæ apud ipsos ludibrio est, utatur, solumque Christum nominet. mox videbit quam cito per ipsum fugentur dæmones, cessent oracula, ars omnis magica veneficiaque evanescant. Quis itaque quantusque ille est Christus, qui suo nomine ac sua præsentia omnia usquequaque obscurat et delet, solusque cæteris omnibus fortior est, atque universum orbem sua doctrina replet? Respondeant gentiles qui tam effrenate impudentissimeque rident. Enimvero, si homo ille est, qui fieri potest ut unus homo omnium 72 quos ipsi colunt deorum potentiam superet, nihilque prorsus illos esse sua propria virtute convincat? Quod si magum eum esse dicant, qui fit ut a mago ars omnis magica destruatur et non potius confirmetur? Namque si duntaxat homines magos vicisset, vel uno tantum fuisset superior, non immerito suspicarentur eum arte quadam præstantiori aliorum fuisse victorem. Si vero de universa plane arte magica ejusque nomine crux Christi triumphavit, perspicuum sane inde fuerit Salvatorem magum non fuisse, utpote quem dæmones, quos alii magi invocant, tanquam Dominum fugiunt. Quis itaque ille sit dicant gentiles, quibus nulla alia cura videtur esse, quam ut cachinnentur. An dæmonem eum, atque idcirco aliis valentiorem fuisse contendent? Sed si id dixerint, risum haud dubie concitabunt,

(74) Sic Basil. Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii vero, πλησίον.

(75) Particula μέν abest a ms. Anglic. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer. lidem ibid. τὴν habent ante ἐπὶ γῆς: quod ab aliis et editis omittitur. Iidem item loco ἐπουρανίου, habent ἀθανασίας.

(76) Sic Anglic. Basil. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer. Alii vero et editi, ἐπ' αὐτὴν τὴν φαντασίαν.

(77) Ms. Seguer. auctoritate, particulam καὶ quæ

(78) Sic ms. Seguer. Alii et editi, μαντεῖα. Mox Gobler. et Felckm. 1 anon. habent, φαρμακεῖα καταργεῖται.

(79) Anglicanus, Basiliensis, Goblerianus, et Felckmanni 1 anonymus, παρ' αὐτοῖς.

(80) Gobler. et Felckm. 1 anon. καὶ πάνυ, quod hic alii et editi habent, omittant. Mox ex Gobler. in editis et aliis inepte legitur, delevimus. Mox Anglic. Basil. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer. παρ' αὐτοῖς habent: alii et editi, παρ' αὐτοῦ.

Digitized by Google

prioribusque rationibus poterunt confutari. Qui enim fieri potest ut ille sit dæmon, qui ipse dæmones expellit? Namque si aliquos tantum dæmones abigeret, recte eum in principe dæmoniorum cæteris inferioribus fortiorem fuisse arbitrarentur, quod et eidem olim Judæi contumeliose exprobrabant. Verum si omnis dæmonum furor ejus nomine retunditur ac repellitur, nemo certe non videt hic illos etiam errare, nec Dominum nostrum et Salvatorem Christum aliquam, ut putant, dæmonicam virtutem esse. Quocirca si Salvator nec merus homo, nec magus, nec aliquis dæmon est, sed tamen et poetarum commenta et dæmonum fallacias, ac gentilium sapientiam sua divinitate evertit et obscuravit: an non evidens est atque inter omnes constare debet, vere illum Dei Filium, et Verbum, sapientiamque ac virtutem Patris esse? Hinc enim non humana sed supra hominum conditionem ejus sunt opera, vereque Dei illa esse liquet cum ex rebus ipsis, tum si cum factis hominum comparentur.

49. Quis enim omnium unquam hominum corpus ex sola virgine sibi ipsi composuit? Quis ex hominibus tales unquam sanavit morbos, quales communis omnium Dominus? Quis naturæ defectum explevit, et cæco nato visum restituit? Æsculapius quidem inter deos ab illis relatus est, quod medicinam exercuerit, herbasque ægris corporibus perutiles invenerit; nec enim eas ipse ex terra formaverat, sed naturali scientia tantum repererat. Verum quid istud si cum Salvatoris facto conferatur, qui nempe non vulnus curaverit, sed naturam formaverit, et corpus restituerit? Herculem quoque tanquam deum gentiles adorant, quia cum paribus hominibus pugnaverit et feras dolo occiderit; sed quid hæc si ea cum Verbi miraculis compares, cujus scilicet virtus morbos, dæmones, ipsamque mortem ab hominibus repulit? Dionysius item sive Bacchus apud eos colitur, quia hominibus factus est ebrietatis magister: cum interim omnium revera Servator et Dominus ab iisdem derideatur. Verum hæc ita sint per me licet. Quid autem habent quod aliis ejus divinitatis miraculis opponant? Quonam homine moriente sol obscuratus est et concussa est terra? Certe ad hoc usque tempus moriuntur homines olimque mortui sunt: quibusnam igitur tale quid unquam contigit prodigium? Vel, ut ea quæ corpore egit prætermittam, **73** solaque illa quæ ejus corporis resurrectionem secuta sunt commemorem: cujusnam omnium qui hactenus fuerunt hominum doctrina una eademque per totum terrarum orbem tantum valuit, ut ejus cultus in omnem

A χλεύην, πάλιν ταῖς προτέραις ἀποδείξεσι δυσωπεῖσθαι δυνάμενοι. Πῶς γὰρ οἷόν τέ ἐστι δαίμονα εἶναι τὸν τοὺς δαίμονας ἀπελαύνοντα; Εἰ μὲν γὰρ ἁπλῶς δαίμονας ἤλαυνε, καλῶς ἂν ἐνομίσθη τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμόνων (81) ἰσχύειν αὐτὸν κατὰ τῶν ἐλαττόνων, ὁποῖα καὶ οἱ Ἰουδαῖοι θέλοντες ὑβρίζειν ἔλεγον αὐτῷ· εἰ δὲ πᾶσα τῶν δαιμόνων μανία ἐξίσταται τῇ τούτου ὀνομασίᾳ καὶ διώκεται, φανερὸν ἂν εἴη καὶ ἐν τούτῳ πλανᾶσθαι αὐτοὺς, καὶ μὴ εἶναι, ὡς νομίζουσι, δαιμονικήν τινα δύναμιν τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ Σωτῆρα Χριστόν (82). Οὐκοῦν εἰ μήτε ἄνθρωπος ἁπλῶς, μήτε μάγος, μήτε δαίμων τίς ἐστιν ὁ Σωτὴρ, ἀλλὰ καὶ τὴν παρὰ ποιηταῖς ὑπόνοιαν καὶ δαιμόνων φαντασίαν καὶ Ἑλλήνων σοφίαν τῇ ἑαυτοῦ θειότητι κατήργησε καὶ ἐπεσκίασε· φανερὸν ἂν εἴη καὶ παρὰ πᾶσιν ὁμολογη-
B θήσεται, ὅτι οὗτος ἀληθῶς Θεοῦ Υἱός ἐστι, Λόγος καὶ σοφία, καὶ δύναμις τοῦ Πατρὸς ὑπάρχων. Διὰ τοῦτο γὰρ οὐδὲ ἀνθρώπινά ἐστιν αὐτοῦ τὰ ἔργα, ἀλλ' ὑπὲρ ἄνθρωπον· καὶ Θεοῦ τῷ ὄντι γινώσκεται ταῦτα καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν φαινομένων, καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς ἀνθρώπους συγκρίσεως.

49. Τίς γὰρ τῶν πώποτε γενομένων ἀνθρώπων ἐκ παρθένου μόνης ἑαυτῷ συνεστήσατο σῶμα; Ἢ τίς πώποτε ἀνθρώπων τοιαύτας νόσους ἐθεράπευσεν, οἵας ὁ κοινὸς πάντων Κύριος; Τίς δὲ τὸ τῇ γενέσει ἐλλεῖπον ἀποδέδωκε, καὶ ἐκ γενετῆς (83) τυφλὸν ἐποίησε βλέπειν; Ἀσκληπιὸς ἐθεοποιήθη παρ' αὐτοῖς, ὅτι τὴν ἰατρικὴν ἤσκησε, καὶ βοτάνας πρὸς τὰ πάσχοντα τῶν σωμάτων ἐπενόει, οὐκ αὐτὸς ταύτας πλάττων ἀπὸ
C γῆς, ἀλλὰ τῇ ἐκ φύσεως ἐπιστήμῃ ταύτας ἐφευρίσκων. Τί δὲ πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος γενόμενον, ὅτι οὐ τραῦμα ἐθεράπευσεν, ἀλλὰ γένεσιν ἔπλασε καὶ ἀποκατέστησε τὸ σῶμα (84); Ἡρακλῆς ὡς θεὸς προσκυνεῖται παρ' Ἕλλησιν, ὅτι πρὸς ἴσους ἀνθρώπους ἀντεμαχέσατο, καὶ θηρία δόλοις ἀνεῖλε· τί πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Λόγου γενόμενα, ὅτι νόσους καὶ δαίμονας (85) καὶ τὸν θάνατον αὐτὸν ἀπήλαυνε τῶν ἀνθρώπων; Διόνυσος θρησκεύεται παρ' αὐτοῖς, ὅτι μέθης γέγονε διδάσκαλος τοῖς ἀνθρώποις· ὁ δὲ Σωτὴρ τῷ ὄντι καὶ Κύριος τοῦ παντὸς, σωφροσύνην διδάξας, χλευάζεται παρ' ἐκείνων. Ἀλλ' ἔστω ταῦτα. Τί καὶ πρὸς τὰ ἕτερα θαύματα τῆς θεότητος αὐτοῦ; Τίνος ἀποθνήσκοντος ἀνθρώπου, ὁ μὲν ἥλιος ἐσκοτίσθη, ἡ δὲ γῆ ἐσείετο; Ἰδοὺ μέχρι νῦν ἀποθνήσκουσιν ἄνθρωποι, καὶ ἀπέθα-
D νον ἔτι ἄνωθεν (86)· πότε τι τοιοῦτον ἐπ' αὐτοῖς γέγονε θαῦμα; Ἢ, ἵνα τὰς διὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ πράξεις π. ραλίπω, καὶ τὰς μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος αὐτοῦ μνημονεύσω, τίνος πώποτε τῶν γενομένων ἀνθρώπων ἡ διδασκαλία ἀπὸ περάτων ἕως περάτων γῆς μία καὶ ἡ αὐτὴ δι' ὅλων ἴσχυσεν, ὥστε διὰ πάσης γῆς τὸ σέβας αὐτοῦ διαπτῆναι; Ἢ διὰ τί, εἴπερ ἄνθρωπός ἐστιν ὁ Χριστὸς, καὶ οὐ Θεὸς Λό-

Felckm. 1 anon. Seguer. Anglic. et Basil. vocem ἀποδείξεσι, quæ in aliis et editis deest, restituimus.

(81) Seguerianus, δαιμονίων.

(82) Basil., καὶ Σωτῆρα Ἰησοῦν Χριστόν. At ea omnia absunt a Gobleriano et Felck. 1 anonymo, ut et mox voces ὁ Σωτήρ.

(83) Sic Seguerianus, Gobleriaeus et Felckmanni 1 anonymus. Alii autem et editi, γεννητῆς.

(84) Seguerianus, πλάσμα.

(85) Καὶ δαίμονας addunt mss. omnes, et legerunt interpretes: quæ voces in editione Commel. desunt.

(86) Ἄνωθεν omittunt Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer.

Digitized by Google

γος (87) κατ' αὐτοὺς, οὐ κωλύεται ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν, εἰς τὴν αὐτὴν χώραν, ἔνθα εἰσὶ, τὸ τούτου σέβας διαθῆναι· ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς ὁ Λόγος ἐπιδημῶν τῇ διδασκαλίᾳ ἑαυτοῦ τὴν ἐκείνων θρησκείαν παύει, καὶ τὴν φαντασίαν αὐτῶν καταισχύνει;

50. Πολλοὶ πρὸ τούτου γεγόνασι βασιλεῖς καὶ τύραννοι γῆς· πολλοὶ παρὰ Χαλδαίοις ἱστοροῦνται καὶ παρ' Αἰγυπτίοις καὶ Ἰνδοῖς γενόμενοι σοφοὶ καὶ μάγοι· τίς τούτων ποτὲ, οὐ λέγω μετὰ θάνατον, ἀλλὰ καὶ ἔτι ζῶν ἠδυνήθη τοσοῦτον ἰσχῦσαι, ὥστε τὴν σύμπασαν αὐτὸν γῆν πληρῶσαι τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας, καὶ τοσοῦτον πλῆθος παιδεῦσαι ἀπὸ τῆς τῶν εἰδώλων δεισιδαιμονίας, ὅσους ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ εἰς ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων μετήνεγκεν; Ἑλλήνων οἱ φιλόσοφοι (88) μετὰ πιθανότητος καὶ τέχνης λόγων πολλὰ συνέγραψαν· τί οὖν τοσοῦτον ὅσον ὁ τοῦ Χριστοῦ σταυρὸς ἐπεδείξαντο; Ἄχρι γὰρ τελευτῆς αὐτῶν τὰ (89) παρ' αὐτῶν σοφίσματα τὸ πιθανὸν ἔσχεν· ἀλλὰ καὶ ὃ ἔδοξαν ζῶντες ἰσχύειν, ἐν ἀλλήλοις ἔσχεν τὴν ἀμιλλαν, καὶ κατ' ἀλλήλων μελετῶντες ἐφιλονείκουν. Ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὸ παραδοξότατον, πτωχοτέραις ταῖς λέξεσι διδάξας, τοὺς πάνυ σοφιστὰς ἐπεσκίασε, καὶ τὰς μὲν ἐκείνων διδασκαλίας κατήργησε, πάντας ἔλκων πρὸς ἑαυτὸν, τὰς δὲ ἑαυτοῦ ἐκκλησίας πεπλήρωκε· καὶ τό γε θαυμαστὸν, ὅτι, ὡς ἄνθρωπος εἰς τὸν θάνατον καταβάς, τὴν τῶν σοφῶν μεγαλοφωνίαν περὶ εἰδώλων κατήργησε. Τίνος γάρ ποτε θάνατος ἀπήλασε δαίμονας; Ἢ τίνος ποτὲ θάνατον ἐφοβήθησαν δαίμονες ὡς τοῦ Χριστοῦ; Ἔνθα γὰρ ὀνομάζεται τὸ ὄνομα τοῦ Σωτῆρος, ἐκεῖθεν πᾶς δαίμων ἀπελαύνεται. Τίς δὲ οὕτω τὰ ψυχικὰ πάθη περιεῖλε τῶν ἀνθρώπων, ὥστε τοὺς μὲν πόρνους σωφρονεῖν, τοὺς δὲ ἀνδροφόνους; μηκέτι ξίφους (90) κρατεῖν, τοὺς δὲ δειλίᾳ προκατεχομένους ἀνδρίζεσθαι; Καὶ ὅλως τίς τοὺς παρὰ βαρβάροις καὶ τοὺς κατὰ τόπον τῶν ἐθνῶν ἔπεισεν ἀνθρώπους ἀποθέσθαι μὲν τὴν μανίαν, εἰρήνην δὲ φρονεῖν, εἰ μὴ ἡ τοῦ Χριστοῦ πίστις καὶ τὸ τοῦ σταυροῦ σημεῖον; Τίς δὲ ἄλλος περὶ ἀθανασίας οὕτως ἐπιστώσατο τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ὁ τοῦ Χριστοῦ σταυρὸς, καὶ ἡ τοῦ σώματος ἀνάστασις αὐτοῦ; Καίπερ γὰρ τὰ πάντα ψευσάμενοι Ἕλληνες, ὅμως οὐκ ἠδυνήθησαν ἀνάστασιν τῶν ἑαυτῶν εἰδώλων πλάσασθαι, οὐκ ἐνθυμούμενοι τὸ σύνολον, εἰ ὅλως δυνατὸν μετὰ θάνατον εἶναι πάλιν τὸ σῶμα· ἐφ' ᾧ καὶ μάλιστα ἄν τις αὐτοὺς ἀποδέξηται (91), ὅτι, τοιαῦτα λογισάμενοι, τὴν μὲν ἀσθένειαν τῆς ἑαυτῶν εἰδωλολατρείας ἤλεγξαν, τὸ δὲ δυνατὸν τῷ Χριστῷ παρεχώρησαν, ἵνα καὶ ἐκ τούτου γνωρισθῇ παρὰ πᾶσι τοῦ Θεοῦ Υἱός.

51. Τίς οὖν ἀνθρώπων μετὰ θάνατον ἢ ἄλλως ζῶν περὶ παρθενίας ἐδίδαξε, καὶ οὐκ ἀδύνατον εἶναι τὴν

A regionem pervolaverit? Vel quare si secundum illos Christus homo est, et non Deus Verbum, a diis quos colunt non impeditus quominus ejus religio in eamdem regionem quam occupant perveniat: sed potius ipsum Verbum suo adventu ac doctrina illorum cultum antiquat, et fallacias dispellit?

50. Multi quidem ante Christum terræ reges et tyranni exstitere: multi apud Chaldæos, Ægyptios et Indos sapientes et magi commemorantur: quis ergo illorum, non post mortem dico, sed etiam in vita tantum potuit, ut universam terram sua doctrina impleret, tantamque hominum multitudinem ab idolorum superstitione revocaret, quantam Salvator noster ab idolis ad seipsum convertit? Gentiles philosophi plurimos libros multa cum eloquen-
B tia et arte conscripsere: verum quid simile his quæ crux Christi peregit effecerunt? Illorum quidem sophismata, quandiu vixerunt, valuerunt: imo dum etiam viverent, id quod illis auctoritatem conciliare videbatur, mutuas inter eos concertationes suscitavit, ipsisque inter se digladiandi fuit occasio. At Dei Verbum, quod sane perquam mirum est, humiliori stylo utens, vel acutissimos sophistas obscuravit, cunctosque ad seipsum alliciens, illorum doctrinam evertit, et suas ecclesias complevit. Illud quoque admiratione dignum est, quod mortem ut homo perferens, vanam sapientum de idolis magniloquentiam dejecerit. Nam cujus unquam mors dæmones fugavit? Cujus unquam
C alius quam Christi mortem reformidarunt dæmones? Ubi enim Christi nomen profertur, inde quivis dæmon expellitur. Quis vero pravas hominum affectiones ita abscidit, ut impudici pudicitiam sectentur, gladios abjiciant homicidæ, et timidi forti sint animo? Denique, quis fecit ut barbaræ et diversæ nationes furore deposito pacem amplecterentur, nisi Christi fides et crucis signum? Quis alius homines ita certos de immortalitate reddidit, ut Christi crux ejusque corporis resurrectio? Nam etsi gentiles omnia sunt commenti, tamen idolorum resurrectionem fingere non potuerunt, quippe qui ne cogitaverint quidem, utrum corpus post mortem possit denuo exsistere. Sed in eo mihi maxime approbandi videntur; hoc enim sibi ita persuaden-
D tes, suæ quidem idololatriæ imbecillitatem arguerunt, hanc autem potestatem Christo concesserunt, quo Dei Filius apud omnes notus fieri posset.

51. Quis igitur hominum post mortem vel etiam per vitam virginitatem docuit, ac non potius hanc

(87) Sic Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer. ut et Omnibonus legit. Basiliensis, Anglicanus, et Felckm. 2 anonymus, οὐ τοῦ Θεοῦ Λόγος, quod etiam exprimunt Ambrosius et Nannius. In Felckm. 2 anon. art. τοῦ deest.

(88) Goblerianus et Felckm. 1 anonymus, σοφοί.

(89) Sic Seguerianus: alii vero et editi, artic. τά omittunt. Idem mox pro ἔσχεν, ἔσχον habet utroque in loco. Ibidem pro ἀλλήλοις, Basil. et Anglic. habent ἄλλοις.

(90) Basil. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer. ξίφος. Mox καὶ ὅλως Basiliensis, Goblerianus, Felckmanni 1 anonymus omittunt. Paulo post pro εἰρήνην, Goblerianus, Felckm. 1 anon. et Seguer. habent εἰρηναῖα.

(91) Anglicanus, Goblerianus, Felckmanni 1 anonymus, et Seguerianus, ἀποδέξεται.

Digitized by Google

virtutem acquiri ab hominibus non posse? At Salvator noster omniumque imperator Christus in illa suadenda virtute tantum pondus habuit, ut etiam pueri legitimam ætatem nondum adepti, virginitatem, quæ quidem supra legem est, profiteri non vereantur. Quis unquam homo tantum terræ spatium peragrare potuit, ut ad Scythas usque et Æthiopas, Persas, Armenios, Gothos, et qui ultra Oceanum commorari dicuntur, nec non qui ultra Hyrcaniam habitant perveniret : vel 74 etiam ut ad Ægyptios et Chaldæos adiret, homines magicæ arti deditos, ac ultra modum superstitiosos agrestesque moribus, ut apud eos de virtute et pudicitia amplectenda, nec non de abjiciendis idolis dissereret, sicuti fecit omnium Dominus, Dei virtus, Dominus noster Jesus Christus, qui non solum per suos discipulos prædicavit, sed etiam ipse interiori suasione eorum animos induxit ut morum immanitate abjecta, patrios deos non amplius colerent, sed seipsum agnoscerent, et Patrem per eum venerarentur? Siquidem olim idololatræ gentiles et barbari bellum inter se gerebant. et crudeles etiam in propinquos erant. Hinc propter implacabiles quas in se invicem exercebant inimicitias, nemini, nisi armata gladiis manu, nec per terram nec per mare iter facere licebat : totamque adeo vitam in armis transigebant, ac illis pro baculo et omni adminiculo ensis solus erat. Qui tametsi, ut dixi, idolis serviebant, et victimas dæmonibus immolabant, nihil tamen illis superstitiosus dæmonum cultus contulit ad mores tam agrestes exuendos. At postquam Christi doctrinam susceperunt, tunc utique, quod revera valde admirandum est, mente compuncti, cædium sævitiam reliquerunt, nec jam bella amplius amant : sed nihil illis cordi est nisi perpetua pax et amicitia.

52. Quis igitur tantarum rerum auctor est, vel quis pacem inter illos, qui se invicem odio prosequebantur, conciliavit, nisi dilectus Patris Filius, communis omnium Servator, Jesus Christus, qui sua erga nos charitate omnia pro nobis sustinuit? Et vero hujusmodi pacem, quam nobis allaturus erat, olim divinæ Scripturæ his verbis prædixerant : *Concident gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces, nec gens in gentem gladium accipiet, nec bellum gerere amplius discent*[1]. Nec vero istud incredibile est, quandoquidem nunc quoque barbari, quibus innata est morum ferocitas. dum idolis

[1] Isa. II, 4.

A ἀρετὴν ταύτην ἐν ἀνθρώποις ; Ἀλλ' ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ καὶ τῶν πάντων βασιλεὺς Χριστὸς τοσοῦτον ἴσχυεν (92) ἐν τῇ περὶ ταύτης διδασκαλίᾳ, ὡς καὶ παιδία μήπω τῆς νομίμης ἡλικίας ἐπιβάντα τὴν ὑπὲρ τὸν νόμον ἐπαγγέλλεσθαι παρθενίαν. Τίς πώποτε ἀνθρώπων ἠδυνήθη διαβῆναι τοσοῦτον, καὶ εἰς Σκύθας (93), καὶ Αἰθίοπας, ἢ Πέρσας, ἢ Ἀρμενίους, ἢ Γόθους, ἢ τοὺς ἐπέκεινα τοῦ Ὠκεανοῦ λεγομένους, ἢ τοὺς ὑπὲρ Ὑρκανίαν ὄντας, ἢ ὅλως τοὺς Αἰγυπτίους καὶ Χαλδαίους παρελθεῖν, τοὺς φρονοῦντας μὲν μαγικὰ, δεισιδαίμονας δὲ ὑπὲρ τὴν φύσιν καὶ ἀγρίους τοῖς τρόποις, καὶ ὅλως κηρῦξαι περὶ ἀρετῆς καὶ σωφροσύνης καὶ τῆς κατὰ εἰδώλων θρησκείας, ὡς ὁ τῶν πάντων Κύριος, ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὃς οὐ μόνον ἐκήρυξε διὰ τῶν ἑαυτοῦ μαθη-
B τῶν, ἀλλὰ (94) καὶ ἔπεισεν αὐτοὺς κατὰ διάνοιαν τὴν μὲν τῶν τρόπων ἀγριότητα μεταθέσθαι, μηκέτι δὲ τοὺς πατρῴους σέβειν θεοὺς, ἀλλ' αὐτὸν ἐπιγινώσκειν, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα θρησκεύειν ; Πάλαι μὲν γὰρ εἰδωλολατροῦντες Ἕλληνες καὶ βάρβαροι κατ' ἀλλήλων ἐπολέμουν, καὶ ὠμοὶ πρὸς τοὺς συγγενεῖς ἐτύγχανον· οὐκ ἦν γάρ τινα τὸ σύνολον, οὔτε τὴν γῆν οὔτε τὴν θάλασσαν διαβῆναι χωρὶς τοῦ τὴν χεῖρα ἔχειν ὁπλίσαι ἕνεκα τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀκαταλλάκτου μάχης· καὶ γὰρ καὶ ἡ πᾶσα τοῦ ζῆν αὐτοῖς διαγωγὴ δι' ὅπλων ἐγίνετο, καὶ ξίφος ἦν αὐτοῖς ἀντὶ βακτηρίας, καὶ παντὸς βοηθήματος ἕρεισμα· καίτοι, ὡς προεῖπον, εἰδώλοις ἐλάτρευον, καὶ (95) δαίμοσιν ἔσπενδον θυσίας, καὶ ὅμως οὐδὲν ἐκ τῆς εἰδώλων δεισιδαιμονίας
C ἠδυνήθησαν οἱ τοιαῦτα φρονοῦντες μεταπαιδευθῆναι· ὅτε δὲ εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν μεταβεβήκασι, τότε δὴ παραδόξως, ὡς τῷ ὄντι κατὰ διάνοιαν κατανυγέντες, τὴν μὲν ὠμότητα τῶν φόνων ἀπέθεντο, καὶ οὐκ ἔτι πολέμια φρονοῦσι· πάντα δὲ αὐτοῖς εἰρηναῖα, καὶ τὰ πρὸς φιλίαν καταθύμια λοιπόν ἐστιν

52. Τίς οὖν ὁ ταῦτα ποιήσας, ἢ τίς ὁ τοὺς μισοῦντας ἀλλήλους εἰς εἰρήνην συνάψας, εἰ μὴ ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Πατρὸς Υἱὸς, ὁ κοινὸς πάντων Σωτὴρ (96) Ἰησοῦς Χριστὸς, ὃς τῇ ἑαυτοῦ ἀγάπῃ πάντα ὑπὲρ τῆς ἡμῶν σωτηρίας ὑπέστη ; Καὶ γὰρ καὶ ἄνωθεν ἦν προφητευόμενον περὶ τῆς παρ' αὐτοῦ πρυτανευομένης εἰρήνης, λεγούσης τῆς Γραφῆς (97)· *Συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐ-*
D *τῶν εἰς δρέπανα, καὶ οὐ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν.* Καὶ οὐκ ἄπιστόν γε τὸ τοιοῦτον, ὅπου καὶ νῦν οἱ τὸ ἄγριον τῶν τρόπων βάρβαροι ἔμφυτον ἔχοντες (98), ἔτι μὲν

(92) Anglic. Basil. et Seguer., ἴσχυσε.

(93) Gobler. et Felckm. 1 anon. conjunctiones omittunt, ut et ibid. vocem ὅλως mox sequentem. Iidem ibid. pro τοις τρόποις, habent τόπους.

(94) Post ἀλλὰ, particulam γάρ addunt editi et mss. præter Goblerianum, et Felckmanni 1 anonymum, qui hanc omittunt. Mox Anglic. τοῖς πατρῴοις θύειν θεοῖς, ut et legit Omnibonus. Seguerianus, τοὺς πατρίους σέβειν θεούς. Editio Commel. τοὺς πατρῴους θύειν θεούς, mendose, Goblerianus, et Felckm. 1 anon. τοὺς πατρῴους σέβειν θεούς.

(95) Goblerianus, et Felckmanni 1 anonymus conjunctionem καί non habent : qui iidem pro καί sequenti, ἀλλά habent. Paulo post particula δή ab iisdem abest post τότε.

(96) Sic Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon., ut et legerunt interpretes : alii et editi, πατήρ.

(97) Hæ voces, λεγούσης τῆς Γραφῆς, absunt a Gobler. et Felckm. 1 anon., qui ibidem post αὐτῶν, φησὶν habent.

(98) Gobler. Felckm. 1 anon. et Anglic. omittunt ἔμφυτον ἔχοντες. Paulo post, pro ξιφῶν, Anglic. Basil. et Seguer. habent ξίφους.

Digitized by Google

θύοντες παρ' αὐτοῖς εἰδώλοις, μαίνονται κατ' ἀλλήλων, καὶ χωρὶς ξιφῶν οὐδεμίαν ὥραν ἀνέχονται μένειν· ὅτε δὲ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἀκούουσιν, εὐθέως ἀντὶ μὲν πολέμων εἰς γεωργίαν τρέπονται, ἀντὶ δὲ τοῦ ξίφεσι τὰς χεῖρας ὁπλίζειν, εἰς εὐχὰς ἐκτείνουσι· καὶ ὅλως ἀντὶ τοῦ πολεμεῖν πρὸς ἑαυτοὺς, λοιπὸν κατὰ διαβόλου καὶ (99) κατὰ δαιμόνων ὁπλίζονται, σωφροσύνῃ καὶ ψυχῆς ἀρετῇ τούτους καταπολεμοῦντες. Τοῦτο δὲ τῆς μὲν θειότητος τοῦ Σωτῆρός ἐστι γνώρισμα· ὅτι ὃ μὴ δεδύνηνται ἐν εἰδώλοις μαθεῖν οἱ ἄνθρωποι, τοῦτο παρ' αὐτοῦ μεμαθήκασι· τῆς δὲ δαιμόνων καὶ εἰδώλων ἀσθενείας καὶ οὐθενείας ἔλεγχος οὐκ ὀλίγος ἐστὶν οὗτος. Εἰδότες γὰρ ἑαυτῶν δαίμονες τὴν ἀσθένειαν, διὰ τοῦτο συνέβαλον πάλαι τοὺς ἀνθρώπους καθ' ἑαυτῶν πολεμεῖν, ἵνα μὴ, παυσάμενοι τῆς κατ' ἀλλήλων ἔριδος, εἰς τὴν κατὰ δαιμόνων μάχην ἐπιστρέψωσιν. Ἀμέλει μὴ πολεμοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς οἱ Χριστῷ μαθητευόμενοι, κατὰ δαιμόνων τοῖς τρόποις καὶ ταῖς κατ' ἀρετὴν πράξεσιν ἀντιπαρατάσσονται, καὶ τούτους μὲν διώκουσι, τὸν δὲ τούτων ἀρχηγὸν διάβολον καταπαίζουσιν, ὥστε ἐν νεότητι μὲν σωφρονεῖν, ἐν πειρασμοῖς δὲ ὑπομένειν, ἐν πόνοις δὲ καρτερεῖν, καὶ ὑβριζομένους μὲν ἀνέχεσθαι, ἀποστερουμένους δὲ καταφρονεῖν (1)· καὶ τό γε θαυμαστὸν, ὅτι καὶ θανάτου καταφρονοῦσι, καὶ γίνονται μάρτυρες Χριστοῦ.

53. Καὶ ἵνα ἓν, ὃ καὶ πάνυ θαυμαστόν ἐστι γνώρισμα τῆς θειότητος τοῦ Σωτῆρος, εἴπω· τίς πώποτε ἄνθρωπος ἁπλῶς ἢ μάγος, ἢ τύραννος, ἢ βασιλεὺς, ἐφ' ἑαυτοῦ τοσούτοις (2) ἠδυνήθη συμβαλεῖν, καὶ καθ' ὅλης τῆς εἰδωλολατρείας καὶ πάσης δαιμονικῆς στρατιᾶς, καὶ πάσης μαγείας, καὶ πάσης σοφίας Ἑλλήνων τοσοῦτον ἰσχυόντων καὶ ἔτι ἀκμαζόντων καὶ ἐκπληττόντων πάντας, ἀντιμάχεσθαι καὶ μιᾷ ῥοπῇ κατὰ πάντων ἀντιστῆναι, ὡς ὁ ἡμέτερος Κύριος ὁ τοῦ Θεοῦ ἀληθὴς Λόγος, ὃς, ἀοράτως ἑκάστου τὴν πλάνην ἐλέγχων, μόνος παρὰ πάντων τοὺς πάντας ἀνθρώπους σκυλεύει, ὥστε τοὺς μὲν τὰ εἴδωλα προσκυνοῦντας λοιπὸν αὐτὰ καταπατεῖν, τοὺς δὲ μαγείαις θαυμασθέντας τὰς βίβλους κατακαίειν, τοὺς δὲ σοφοὺς τὴν τῶν Εὐαγγελίων προκρίνειν πάντων ἑρμηνείαν; Οὓς μὲν γὰρ προσεκύνουν, τούτους καταλιμπάνουσιν· ὃν (3) δὲ ἐχλεύαζον ἐσταυρωμένον, τοῦτον προσκυνοῦσι Χριστὸν, Θεὸν αὐτὸν ὁμολογοῦντες. Καὶ οἱ μὲν παρ' αὐτοῖς λεγόμενοι θεοὶ τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ διώκονται· ὁ δὲ σταυρωθεὶς Σωτὴρ ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ Θεὸς ἀναγορεύεται καὶ Θεοῦ Υἱός. Καὶ οἱ μὲν παρ' Ἕλλησι προσκυνούμενοι θεοὶ ὡς αἰσχροὶ διαβάλλονται παρ' αὐτῶν· οἱ δὲ τὴν Χριστοῦ λαμβάνοντες διδασκαλίαν σωφρονέστερον ἐκείνων ἔχουσι τὸν βίον. Ταῦτα οὖν καὶ τὰ τοιαῦτα εἰ μὲν ἀνθρώπινά ἐστι, δεικνύτω τις ὁ βουλόμενος

adhuc immolant, mutuo in se invicem furore exardescunt, nec ullam horam sine ense esse patiuntur: at ubi Christi doctrinam audierint, statim a bello ad agriculturam se convertunt, nec jam manus gladiis armant, sed eas ad precandum extendunt. Denique inter se quidem pugnare desinunt, sed contra diabolum et dæmones armantur, quos et pudicitia virtuteque animæ debellant. Id certe divinitatis Salvatoris non minimum est argumentum, illos ab eo didicisse quod apud idola doceri non potuerant: itidemque certissimum idem est dæmonum et idolorum imbecillitatis vilitatisque indicium. Siquidem dæmones suæ infirmitatis non ignari, olim lucirco homines ad bella inter se exercenda inflammabant, ne si adversus invicem congredi cessarent, bellum dæmonibus indicerent. Enimvero Christi discipuli, qui inter se nihil contentionis habent, contra dæmones morum integritate et bonis actibus pugnant, quos et animose insequuntur, eorumque ducem diabolum vilipendunt, adeo ut in adolescentia casti ac pudici sint, in tentationibus patientes, in laboribus fortes, in tolerandis injuriis mites, in bonorum direptionibus tranquilli. Quinetiam, quod singulari admiratione dignum 75 est, mortem contemnunt et Christi martyres fiunt.

53. Ne autem unum, quod in primis insigne est divinitatis Salvatoris indicium, prætermittam; quis unquam vel homo tantum, vel magus, vel tyrannus, vel rex per se ipsum cum tanta gentium multitudine congredi potuit, atque contra universam idololatriam, contra omnium dæmonum exercitum, contra omnem magicam artem, contra totam gentilium sapientiam, quorum tanta adhuc auctoritas et pondus erat, ut omnes in admirationem raperent; quis, inquam, contra omnes illos contendere et uno eodemque impetu resistere potuit, sicuti Dominus noster, verum Dei Verbum, qui occulte singulorum errores convincens, omnes homines ab omnibus abduxit, ita ut qui prius idola adorabant, ea jam conculcent; et qui magicas præstigias admirabantur, scriptos de illa arte libros comburant; ac denique ipsi sapientes et philosophi Evangeliorum interpretationem omnibus anteponant? Namque quos antea adorabant, ab his discedunt: Christum vero quem crucifixum deridebant, adorant et Deum esse confitentur. Insuper iidem illi, ut appellant, dii, signo crucis fugantur: at crucifixus Salvator, et Deus et Dei Filius ubique terrarum prædicatur. Denique dii, quos gentiles colunt, ut turpes ab iisdem reprehenduntur: qui autem se in Christi disciplinam tradidere, castiorem illis vitam ducunt. Itaque si hæc

(99) Hæ voces, λοιπὸν κατὰ διαβόλου καί, desunt in Gobleriano, et Felckmanni 1 anonymo.

(1) Goblerianus, et Felckm. 1 anonymus, στερουμένους ὑπερορᾶν, καὶ θάνατον καταφρονεῖν. Iidem καὶ ante ἵνα mox omittunt.

(2) Seguer. et Anglic. τοσοῦτον. Ibid. iidem et Gobler. Felck. 1 anon. βαλεῖν. Καί ibid. abest a Gobl. Felck. 1 anon.

(3) Gobl. et Felck. 1 anon. ea quæ hic leguntur ab ὃν usque ad Χριστόν omittunt. Paulo post ex mss. Angl. Basil. Gobler. Felck. 1 an. et Seguer., nec non ex versione Omniboni et Ambrosii Camald. restituimus ea quæ sequuntur a voce τῷ σημείῳ ad προσκυνούμενοι θεοί. Ibid. Anglic. pro αἰσχροί, habet ἐχθροί.

Digitized by Google

et similia humana sint : ostendat qui voluerit et probet homines superioris ætatis eadem fecisse. Sin autem non hominum sed Dei et videntur et revera sunt opera, quid adeo impii sunt infideles, ut illorum auctorem Dominum non agnoscant? Idem enim prorsus est ac si quis ex mundi operibus Deum ejus opificem non cognosceret. Etenim si ex virtute qua omnia regit, ejus divinitatem agnoscerent, profecto non ignorarent ea, quæ Christus per corpus efficit, non humana, sed Dei Verbi omnium Servatoris esse. Quod si cognovissent, quemadmodum Paulus ait, *nunquam Dominum gloriæ crucifixissent* [8].

54. Quemadmodum igitur si quis Deum, qui ex natura invisibilis est, nec ullo modo videri potest, intueri velit, eum ex operibus intelligit et comprehendit : ita qui Christum mente non videt, saltem ex his quæ per corpus agit eum intelligat, expendatque utrum illa humana sint, an Dei opera : eaque, si quidem humana sint, irrideat per me licet : si vero non humana sed Dei sint, assentiatur igitur, nec quæ ridenda non sunt ridere audeat : sed potius admiretur, quod per rem adeo vilem res divinæ nobis patefactæ fuerint, et per mortem immortalitas ad omnes pervenerit, ac denique per Verbum hominem factum, rerum omnium providentia ejusque administrator et auctor Dei Verbum cognitum sit. Ipse siquidem homo factus est, ut nos dii efficeremur : ipse seipsum per corpus videndum exhibuit, ut nos invisibilis Patris cognitionem acciperemus : ipse injurias sibi ab hominibus illatas sustinuit, ut nos immortalitatis hæredes institueremur. Nam ille quidem nihil lædebatur, quippe qui nec pati aliquid nec corrumpi posset, sed ipsum Verbum et Deus esset : at male affectos homines, propter quos et ista perferebat, in sua, ut ita dicam, impassibilitate **76** custodiebat et conservabat. Demum tot et tanta sunt, quæ Salvator, humana natura assumpta, præclare gessit, ut si quis ea enarrare vellet, idem profecto ageret ac si quis maris immensitatem contuens, ejus fluctus vellet numerare. Ut enim omnes maris fluctus oculis non possunt comprehendi, quod novi sibi semper succedentes sensum ejus qui illos numerare conaretur fugiant : ita qui omnia quæ Christus in corpore fecit percipere contenderet, ne cogitatione quidem ea posset complecti, cum plura mentem ejus præterirent quam quæ intellexisse arbitraretur. Satius est igitur non de omnibus velle dicere quorum ne pars quidem digne potest exprimi. Quapropter unius adhuc meminisse tibique cuncta

[8] I Cor. II, 8.

A καὶ τῶν προτέρων τοιαῦτα, καὶ πειθέτω. Εἰ δὲ μὴ ἀνθρώπων, ἀλλὰ Θεοῦ ἔργα ταῦτα φαίνεται καὶ εἰσὶ, διὰ τί τοσοῦτον ἀσεβοῦσιν οἱ ἄπιστοι, μὴ ἐπιγινώσκοντες τὸν ταῦτ' ἐργασάμενον Δεσπότην; Ὅμοιον γὰρ πάσχουσιν, ὡς εἴ τις ἐκ τῶν ἔργων τῆς κτίσεως μὴ γινώσκοι τὸν τούτων δημιουργὸν Θεόν. Εἰ γὰρ ἐκ τῆς εἰς τὰ ὅλα αὐτοῦ δυνάμεως ἐγίνωσκον αὐτοῦ τὴν θεότητα, ἔγνωσαν ἄν, ὅτι καὶ τὰ διὰ τοῦ σώματος ἔργα τοῦ Χριστοῦ οὐκ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ τοῦ πάντων Σωτῆρός ἐστι τοῦ Θεοῦ Λόγου. Γινώσκοντες δὲ οὕτω, καθάπερ εἶπεν ὁ Παῦλος, *οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.*

54. Ὥσπερ οὖν εἴ τις ἀόρατον ὄντα τῇ φύσει τὸν Θεὸν καὶ μηδ' ὅλως ὁρώμενον ἐθέλοι ὁρᾷν, ἐκ τῶν ἔργων αὐτὸν γινώσκει καὶ καταλαμβάνει· οὕτως ὁ μὴ B ὁρῶν τῇ διανοίᾳ τὸν Χριστὸν, κἂν (4) ἐκ τῶν ἔργων τοῦ σώματος καταλαμβανέτω τοῦτον, καὶ δοκιμαζέτω εἰ ἀνθρώπινά ἐστιν ἢ Θεοῦ; καὶ ἐὰν μὲν ἀνθρώπινα ᾖ, χλευαζέτω· εἰ δὲ μὴ ἀνθρώπινά ἐστιν, ἀλλὰ Θεοῦ, γινωσκέτω καὶ μὴ γελάτω (5) τὰ ἀχλεύαστα· ἀλλὰ μᾶλλον θαυμαζέτω, ὅτι διὰ τοιούτου πράγματος εὐτελοῦς τὰ θεῖα ἡμῖν πεφανέρωται, καὶ διὰ τοῦ θανάτου ἡ ἀθανασία εἰς πάντας ἔφθασε, καὶ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου ἡ τῶν πάντων ἐγνώσθη πρόνοια, καὶ ὁ ταύτης χορηγὸς καὶ δημιουργὸς αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος. Αὐτὸς γὰρ ἐνηνθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν· καὶ αὐτὸς ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου Πατρὸς ἔννοιαν λάβωμεν· καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν παρ' C ἀνθρώπων (6) ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς ἀθανασίαν κληρονομήσωμεν. Ἐβλάπτετο μὲν γὰρ αὐτὸς οὐδὲν, ἀπαθὴς καὶ ἄφθαρτος καὶ Αὐτολόγος ὢν καὶ Θεός· τοὺς δὲ πάσχοντας ἀνθρώπους, δι' οὓς καὶ ταῦτα ὑπέμεινεν, ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἀπαθείᾳ ἐτήρει καὶ διέσωζε. Καὶ ὅλως τὰ κατορθώματα τοῦ Σωτῆρος τὰ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ γενόμενα τοιαῦτα καὶ τοσαῦτά ἐστιν, ἃ εἰ διηγήσασθαί τις ἐθελήσειεν, ἔοικε τοῖς ἀφορῶσιν εἰς τὸ πέλαγος τῆς θαλάσσης, καὶ θέλουσιν ἀριθμεῖν τὰ κύματα αὐτῆς. Ὡς γὰρ οὐ δύναται τοῖς ὀφθαλμοῖς περιλαβεῖν τὰ ὅλα κύματα, τῶν ἐπερχομένων παριόντων (7) τὴν αἴσθησιν τοῦ πειράζοντος· οὕτω καὶ τῷ βουλομένῳ πάντα τὰ ἐν σώματι τοῦ Χριστοῦ κατορθώματα περιλαβεῖν ἀδύνατον τὰ ὅλα κἂν τῷ λογισμῷ δέξασθαι, πλειόνων ὄντων τῶν παριόντων αὐτοῦ D (8) τὴν ἐνθύμησιν, ὧν αὐτὸς νομίζει περιειληφέναι. Κάλλιον οὖν μὴ πρὸς τὰ ὅλα (9) ἀφορῶντα λέγειν, ὧν οὐδὲ μέρος ἐξειπεῖν τις δύναται, ἀλλ' ἔτι ἑνὸς μνησθῆναι καὶ σοὶ καταλιπεῖν τὰ ὅλα θαυμάζειν. Πάντα γὰρ ἐπίσης ἔχει τὸ θαῦμα, καὶ ὅποι δ' ἂν τις

(4) Sic Basil. et Seguer. atque ita etiam legerunt Omnibonus et Ambrosius Camald. Alii vero et editi, καί. Mox ibid. pro καταλαμβανέτω, Seguer. habet καταμανθανέτω.

(5) Gobleriauus, et Felckmanni 1 anonymus, εἰ δὲ οὐ, ἀλλὰ Θεοῦ γινώσκεται, μὴ γελάτω etc. Ibidem ἀλλά ante μᾶλλον restituimus ex mss. Anglicano, Basiliensi, Gobleriano, Felckmanni 1, anonymo, et Segueriano.

(6) Sic Seguerianus, Goblerianus, et Felckmanni 1 anonymus. Alii vero et editio Commel. habent τὴν πάντων, ut et legerunt Omnibonus et Ambrosius. Mox pro ἀθανασίαν Seguerianus habet ἀφθαρσίαν.

(7) Anglicanus, πλανώντων.

(8) Sic Anglicanus, Basiliensis et Seguerianus. Alii vero et editi, αὐτῷ.

(9) Sic Gobler. Felck. 1 anon. et Seguer. Alii vero et editi, ὄντα. Iidem mss. Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer. paulo post, pro μνησθῆναι, habent μνημονεῦσαι.

Digitized by Google

ἀποβλέψῃ, ἐκεῖθεν τοῦ Λόγου τὴν θειότητα (10) βλέπων ὑπερεκπλήττεται.

A cætera admiranda relinquere contentus ero. Siquidem omnia pari admiratione digna sunt, et quocunque quis se converterit, Verbi divinitatem ibi perspiciens non potest quin obstupescat.

55. Τοῦτο οὖν μετὰ τὰ προειρημένα καταμαθεῖν (11) σε ἄξιόν ἐστι καὶ ὡς ἀρχὴν τῶν ἤδη λεχθέντων θέσθαι, καὶ θαυμάσαι λίαν, ὅτι, τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημήσαντος, οὐκ ἔτι μὲν ἠὔξησεν ἡ εἰδωλολατρεία, καὶ ἡ οὖσα δὲ ἐλαττοῦται, καὶ (12) κατ' ὀλίγον παύεται· καὶ οὐκ ἔτι μὲν ἡ Ἑλλήνων σοφία προκόπτει, καὶ ἡ οὖσα δὲ λοιπὸν ἀφανίζεται· καὶ δαίμονες μὲν οὐκ ἔτι φαντασίαις καὶ μαντείαις καὶ μαγείαις ἀπατῶσι, μόνον δὲ τολμῶντες καὶ ἐπιχειροῦντες καταισχύνονται τῷ σημείῳ τοῦ σταυροῦ. Καὶ συλλήδδην εἰπεῖν, θεώρει πῶς ἡ μὲν τοῦ Σωτῆρος διδασκαλία πανταχοῦ αὔξει· πᾶσα δὲ εἰδωλολατρεία καὶ πάντα τὰ ἐναντιούμενα τῇ Χριστοῦ πίστει καθ' ἡμέραν ἐλαττοῦται καὶ ἐξασθενεῖ καὶ πίπτει. Οὕτω δὲ θεωρῶν προσκύνει μὲν τὸν ἐπὶ πάντων Σωτῆρα καὶ δυνατὸν Θεὸν Λόγον· καταγίνωσκε δὲ τῶν ἐλαττουμένων καὶ ἀφανιζομένων ὑπ' αὐτοῦ. Ὡς γὰρ ἡλίου παρόντος οὐκ ἔτι τὸ σκότος ἰσχύει, ἀλλὰ καὶ εἴ πού ἐστι περιλειπόμενον ἀπελαύνεται· οὕτως ἐλθούσης τῆς θείας ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου, οὐκ ἔτι μὲν ἰσχύει τὸ τῶν εἰδώλων σκότος, πάντα δὲ τὰ πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης μέρη τῇ τούτου διδασκαλίᾳ καταλάμπεται. Καὶ ὥσπερ βασιλεύοντός τινος καὶ μὴ φαινομένου ἔν τινι χώρᾳ, ἀλλ' ἔνδον ὄντος ἐν τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ, πολλάκις τινὲς ἄτακτοι, καταχρώμενοι τῇ τούτου ἀναχωρήσει, ἑαυτοὺς ἀναγορεύουσι, καὶ ἕκαστος κατασχηματισάμενος τοὺς ἀκεραίους φαντασιοσκοπεῖ (13) ὡς βασιλεὺς, καὶ οὕτω πλανῶνται οἱ ἄνθρωποι τῷ ὀνόματι, ἀκούοντες μὲν εἶναι βασιλέα, οὐχ ὁρῶντες δὲ αὐτὸν, διὰ τὸ μάλιστα μηδὲ δύνασθαι αὐτοὺς ἔσω τοῦ οἴκου χωρῆσαι· ἐπειδὰν δὲ ὁ ἀληθῶς (14) βασιλεὺς προέλθῃ καὶ φανῇ, τότε οἱ μὲν ἀπατῶντες ἄτακτοι ἐλέγχονται τῇ τούτου παρουσίᾳ, οἱ δὲ ἄνθρωποι, ὁρῶντες τὸν ἀληθῶς βασιλέα, καταλιμπάνουσι τοὺς πάλαι πλανῶντας αὐτούς· οὕτω καὶ πάλαι μὲν ἠπάτων οἱ δαίμονες τοὺς ἀνθρώπους (15), Θεοῦ τιμὴν ἑαυτοῖς περιτιθέντες· ὅτε δὲ ἐφάνη ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν σώματι, καὶ ἐγνώρισεν ἡμῖν τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα· τότε δὴ ἡ μὲν τῶν δαιμόνων ἀπάτη ἀφανίζεται καὶ παύεται, οἱ δὲ ἄνθρωποι, ἀφορῶντες εἰς τὸν ἀληθινὸν τοῦ Πατρὸς Θεὸν Λόγον, καταλιμπάνουσι τὰ εἴδωλα, καὶ λοιπὸν ἐπιγινώσκουσι τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Τοῦτο δὲ γνώρισμα τοῦ εἶναι τὸν Χριστὸν Θεὸν Λόγον καὶ Θεοῦ δύναμίν ἐστι. Τῶν γὰρ ἀνθρωπίνων παυομένων, καὶ μένοντος τοῦ ῥήματος τοῦ Χριστοῦ, δῆλόν ἐστι παρὰ πᾶσι τὰ μὲν παυόμενα εἶναι πρόσκαιρα, τὸν δὲ μένοντα εἶναι Θεὸν καὶ Θεοῦ Υἱὸν ἀληθινὸν μονογενῆ Λόγον.

55. Istud igitur post ea quæ exposuimus te discere convenit, atque ut caput omnium quæ hactenus dicta sunt habere, ac vehementer mirari, quod post Salvatoris adventum non amplius creverit idololatria : sed quæ erat, imminui cœperit ac paulatim deficiat. Nullos item amplius progressus habet gentilium sapientia : sed potius, quæ antea erat, sensim evanescit. Neminem quoque jam dæmones præstigiis, oraculis aut incantamentis decipiunt : sed vel id solum tentantes et aggredientes, signo crucis confunduntur. Et, ut summatim dicam, attende quomodo Salvatoris quidem doctrina per totum terrarum orbem diffundatur : contra autem, universa idololatria et quidquid Christi fidei adversatur, quotidie decrescat debiliteturque et cadat. Quæ cum vides, Salvatorem omnium Dominum et potentissimum Dei Verbum adora : eos autem quos ille deficere et evanescere cogit sperne ac rejice. Ut enim sole præsente, nulla amplius vis est tenebris, sed si quæ superfuerint expelluntur : ita divino Dei Verbi adventu vim nullam retinent idolorum tenebræ, sed omnes omnino totius orbis terrarum partes ejus doctrina illuminantur. Quemadmodum item si in illis regionibus, ubi rex se palam videndum non præbet, sed domi occultus manet, quidam turbulenti ejus absentia abutentes, seipsos reges esse prædicent, singulique mentito habitu simpliciores, quasi veri reges essent, circumveniant : accidit quidem ut regis nomine subditi in errorem inducantur, cum regem esse audiunt, quem tamen non vident, maxime quia in ejus aulam non licet ingredi. Verum ubi rex verus prodierit ac comparuerit, statim perturbati illi improbi, ejus præsentia facile internoscuntur et convincuntur; unde quotquot deceperant, vero rege conspecto, eos absque mora deserunt. Sic olim dæmones divinis honoribus usurpatis miseros homines deludebant : at ubi Dei Verbum in corpore apparuit, et suum Patrem notum nobis fecit, tunc dæmonum quidem fallaciæ evanescere et desinere cœperunt, homines autem verum Patris Deum Verbum intuentes, idola relinquunt, ac verum Deum agnoscunt. Id porro certo indicio est Christum Deum Verbum et Dei virtutem esse. Cum enim cessent quæ humana sunt, et Christi verbum constanter perseveret, nemo non videt ea quæ finem habent temporalia esse, eum autem qui perpetuo permanet Deum Deique Filium verum unigenitum Verbum esse.

56. Ταῦτα μέν σοι παρ' ἡμῶν δι' ὀλίγων, ὅσον

56. Hæc quidem quæ paucis tractavimus, quan-

(10) Anglic. Gobler. Felckm. 1 anon., θειότατα. Iidem ibid. et Seg. addunt βλέπων, quod in aliis et editis deest.

(11) Gobl. et Felck. 1 anon., μαθεῖν. Ibid. pro σε, ut habent Gobler. et Felck. 1 anon., Seguer. habet σοι. Item ibid. particulam καί in editis omissam restituimus ex mss. Gobler. Felck. 1 anon. et Seguer. Ibid. pro ἤδη, Seguer. μή habet.

(12) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἐλαττοῦται δὲ καί, etc. καί, seq. in iisdem deest.

(13) Seguer., φαντασιοκοπεῖ.

(14) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἀληθής.

(15) Anglic. Gobler. Felck. 1 anon. et Seguer., δαίμονές τε καὶ ἄνθρωποι. Mox Gobler. Felckm. 1

Digitized by Google

tum ad Christianæ fidei nec non divini Verbi apud nos adventus elementa et formam exprimendam satis esse videtur, tibi, o vir Christi amans, ultro offerimus. Tu vero occasione inde accepta, si in studium sacrarum litterarum sincere et diligenter incumbere voles, accuratius et clarius, quam vera sint ea quæ exposuimus, intelliges. Illæ enim theologorum hominum ministerio a Deo prolatæ et scriptæ sunt : quas cum a magistris divino spiritu afflatis et divinitatis Christi martyribus effectis didicerimus, easdem tuæ sedulitati peramanter tradimus. Secundum quoque et gloriosum vereque divinum ejus ad nos adventum ex iisdem perdiscere poteris cum scilicet non in vili forma, sed in propria gloria, non in humili statu, sed in sua majestate, nec iterum passurus, sed suæ crucis fructum, resurrectionem nempe et incorruptionem, omnibus redditurus veniet. Veniet, inquam, non ut rursus judicetur sed ut omnes judicet, prout quisque per corpus egerit, sive bona, sive mala [9], ac bonis quidem regnum cœlorum concedetur : mali vero in ignem æternum et tenebras exteriores projicientur. Id nos ipse Dominus his verbis docet : *Dico vobis, amodo videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis et venientem in nubibus cœli, in gloria Patris* [10]. Quocirca salutare profecto est Verbum, quod nos in illam diem præmunit, ita monens : *Estote parati et vigilate, quia qua nescitis hora venit* [10a]. Nam, ut ait beatus Paulus : *Omnes nos sisti oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque juxta ea quæ per corpus gessit, sive bonum sive malum* [11].

πρὸς στοιχείωσιν καὶ χαρακτῆρα τῆς κατὰ Χριστὸν πίστεως καὶ τῆς θείας αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας ἀνατεθείσθω, ὦ φιλόχριστε ἄνθρωπε. Σὺ δὲ τὴν πρόφασιν ἐκ τούτων λαβών, εἰ ἐντυγχάνοις τοῖς (16) τῶν Γραφῶν γράμμασι, γνησίως αὐτοῖς ἐφιστάνων τὸν νοῦν, γνώσῃ παρ' αὐτῶν τὰ λεγόμενα, τελειότερον μὲν καὶ τρανότερον τῶν λεχθέντων τὴν ἀκρίβειαν. Ἐκεῖναι μὲν γὰρ διὰ θεολόγων ἀνδρῶν παρὰ Θεοῦ ἐλαλήθησαν καὶ ἐγράφησαν· ἡμεῖς δὲ παρὰ τῶν αὐταῖς ἐντυγχανόντων θεοπνεύστων (17) διδασκάλων, οἳ καὶ μάρτυρες τῆς Χριστοῦ θεότητος γεγόνασι, μαθόντες μεταδίδομεν καὶ τῇ σῇ φιλομαθείᾳ. Γνώσῃ δὲ (18) καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ πάλιν πρὸς ἡμᾶς ἔνδοξον καὶ θείαν ἀληθῶς ἐπιφάνειαν, ὅτε οὐκ ἔτι μετ' εὐτελείας (19), ἀλλ' ἐν τῇ ἰδίᾳ δόξῃ· ὅτε οὐκέτι μετὰ ταπεινότητος, ἀλλ' ἐν τῇ ἰδίᾳ μεγαλειότητι· ὅτε οὐκ ἔτι παθεῖν, ἀλλὰ λοιπὸν τοῦ ἰδίου σταυροῦ τὸν καρπὸν ἀποδοῦναι πᾶσιν ἔρχεται· φημὶ δὴ τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀφθαρσίαν· καὶ οὐκ ἔτι μὲν κρίνεται, κρίνει δὲ τοὺς πάντας, πρὸς ἃ ἕκαστος ἔπραξε διὰ τοῦ σώματος, εἴτε ἀγαθά, εἴτε φαῦλα· ἔνθα τοῖς μὲν ἀγαθοῖς ἀπόκειται βασιλεία οὐρανῶν, τοῖς δὲ φαῦλα πράξασι πῦρ αἰώνιον καὶ σκότος ἐξώτερον· οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸς (20) ὁ Κύριός φησι· *Λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρός.* Διὸ δὴ καὶ σωτήριός ἐστι Λόγος εὐτρεπίζων ἡμᾶς εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν καὶ λέγων· *Γίνεσθε ἕτοιμοι καὶ γρηγορεῖτε, ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐκ οἴδατε ἔρχεται.* Κατὰ γὰρ τὸν μακάριον Παῦλον, *Τοὺς πάντας ἡμᾶς παραστῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος πρὸς ἃ διὰ τοῦ σώματος ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε φαῦλον.*

57. Verumtamen præter studium et veram cognitionem Scripturarum, vitæ quoque integritas et munditia animæ nec non Christiana virtus necessaria est, ut per eam mens incedens, ea, quæ expetit, assequi, et Dei Verbum, quantum humanæ naturæ licet, comprehendere queat. Siquidem nemo sanctorum verba sine pura mente et illorum vitæ imitatione intelligere potest. Nam quemadmodum qui solis lucem videre cupit, oculum abstergeat et expurget ac seipsum quodammodo soli similem reddat necesse est, ut oculus lux ita effectus, solis lucem videre possit : vel quemadmodum si quis urbem vel regionem aliquam intueri velit, se in ipsum locum spectandi causa confert : ita qui theologorum mentem et sensum percipere exoptat, animam vitæ sanctitate prius abluere et purgare, at-

57. Ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐκ τῶν Γραφῶν ἔρευναν καὶ γνῶσιν ἀληθῆ χρεία βίου καλοῦ καὶ ψυχῆς καθαρᾶς καὶ τῆς κατὰ Χριστὸν ἀρετῆς, ἵνα, δι' αὐτῆς ὁδεύσας ὁ νοῦς, τυχεῖν ὧν ὀρέγεται καὶ καταλαβεῖν δυνηθῇ, καθ' ὅσον ἐφικτόν ἐστι τῇ ἀνθρώπων (21) φύσει περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου μανθάνειν. Ἄνευ γὰρ καθαρᾶς διανοίας καὶ τῆς πρὸς τοὺς ἁγίους τοῦ βίου μιμήσεως οὐκ ἄν τις καταλαβεῖν δυνηθείη τοὺς τῶν ἁγίων λόγους. Ὥσπερ γὰρ εἴ τις ἐθελήσειεν ἰδεῖν τὸ τοῦ ἡλίου φῶς, πάντως τὸν ὀφθαλμὸν ἀποσμήχει καὶ λαμπρύνει, σχεδὸν ὅμοιον τῷ ποθουμένῳ ἑαυτὸν διακαθαίρων, ἵνα, οὕτω φῶς γενόμενος ὁ ὀφθαλμὸς, τοῦ ἡλίου φῶς ἴδῃ· ἢ ὡς εἴ τις θελήσειεν ἰδεῖν πόλιν ἢ χώραν, πάντως ἐπὶ τὸν τόπον ἀφικνεῖται τῆς θέας ἕνεκεν· οὕτως ὁ θέλων τῶν θεολόγων τὴν διάνοιαν καταλαβεῖν, προαπονίψαι καὶ προαποπλῦναι τῷ βίῳ

[9] II Cor. v, 10. [10] Matth. xxvi, 64. [10a] Matth. xxiv, 42. [11] II Cor. v, 10.

anon. et Seguer., ἐπεφάνη. Paulo post τότε δή habent Anglic. Gobler. Felck. 1 anon. et Seguer. Alii et editi, τότε δέ.

(16) Sic Gobler. Felckm. 1 anon. et Seguer. qui et mox post παρ' αὐτῶν, has voces τὰ λεγόμενα, ut in aliis et editis legitur, omittunt.

(17) Sic Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii et editi, θεολόγων.

(18) Sic Seguer. Alii et editi δέ omittunt.

(19) Seguer. pro μετ' εὐτελείας hic habet μετὰ ταπεινότητος : et infra pro μετὰ ταπεινότητος, habet μετ' εὐτελείας. Mox λοιπόν abest a Gobl. et Felckm. 1 anon.

(20) Gobl. et Felckm. 1 anon., καὶ αὐτός, et mox λέγω ὑμῖν omittunt.

(21) Regius codex, ἀνθρωπίνῃ, et mox, πρὸς τὸν τῶν ἁγίων βίον. Gobler. et Felckm. 1 anonym., πρὸς τοὺς τῶν ἁγίων βίους.

Digitized by Google

τὴν ψυχὴν ὀφείλει, καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἁγίους ἀφικέσθαι τῇ ὁμοιότητι τῶν πράξεων αὐτῶν, ἵνα, σὺν αὐτοῖς τῇ ἀγωγῇ τῆς συζήσεως γενόμενος, τὰ καὶ αὐτοῖς ἀποκαλυφθέντα παρὰ Θεοῦ κατανοήσῃ, καὶ λοιπὸν ὡς ἐκείνοις συνάφθεὶς, ἐκφύγῃ μὲν τὸν τῶν ἁμαρτωλῶν κίνδυνον καὶ τὸ τούτων πῦρ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἀπολάβῃ δὲ τὰ τοῖς ἁγίοις ἀποκείμενα ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου (22) ἀνέβη, ὅσα ἡτοίμασται τοῖς κατ' ἀρετὴν βιοῦσι, καὶ ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ αὐτῷ τῷ Πατρὶ σὺν αὐτῷ τῷ Υἱῷ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι τιμὴ καὶ κράτος καὶ δόξα (23) εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Τέλος τοῦ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως Λόγου (24).

A que ad ipsos sanctos morum similitudine debet accedere, ut vitæ instituto cum illis veluti consociatus, ea quæ ipsis Deus patefecit intelligat, ac deinceps illis junctus, peccatoribus impendens periculum et paratum in die judicii ignem effugiat, et quæ sanctis in regno cœlorum destinata sunt præmia recipiat, quæ quidem nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparata sunt his qui virtutem sectantur, ac Deum et Patrem diligunt [11], in Christo Jesu **78** Domino nostro per quem et quocum ipsi Patri una cum ipso Filio in Spiritu sancto sit honor, potestas et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Finis libri de humana natura a Verbo assumpta.

[11] I Cor. II, 9.

(22) Sic Reg. ut et habetur I Cor. II, 9. Alii et editi, ἀνθρώπων.

(23) Gobler. et Felck. 11anon., ᾧ ἡ δόξα, etc. Aliis omissis. Ibid. τῷ Υἱῷ Seguer. habet. Anglic. vero Basil. et Felck. 2 anon., Υἱῷ sine articulo. Male Υἱὸν in edit. Commel. legitur. Post δόξα, Anglic. addit μεγαλοσύνη τε καὶ μεγαλοπρέπεια, νῦν καὶ ἀεὶ, καί, etc. Item ibid. τούς Seguer. Anglic. et Basil. habent pro αὐτούς, quod mendose in editis legitur.

(24) Hæc in ms. Seguer. adduntur.

ADMONITIO IN SEQUENTEM FIDEI EXPOSITIONEM.

Cum incertum sit tempus quo sequentem fidei expositionem ediderit sanctus Athanasius, eam aptiore loco non putamus posse collocari, quam in fronte operum quæ sanctus doctor adversus Arianos conscripsit. Hæc autem duplicis sunt generis : in aliis enim fidem catholicam adversus Arianam impietatem strenue propugnat invictus Verbi defensor : in aliis vero varios gravissimosque recenset casus, quos ipse pro ejusdem fidei defensione, Arianis auctoribus, constanter pertulit; ac proinde valde consentaneum videtur illam fidem primum exponi, pro cujus causa his perfunctus est laboribus quos ipse enarrat, et pleraque quæ deinceps sequuntur Opera composuit. Quid hæc expositio contineat, ipse docet titulus : nempe brevis est explicatio fidei catholicæ adversus Arianos, quam quidem Facundus Hermianensis lib. XI, pro defensione trium capitul., c. 2, Symboli expositionem appellat, quæ forte tunc fuit hujus operis inscriptio. Quin is verus sit S. Athanasii fetus nulla sane est dubitandi ratio; neque porro id probare ullo modo opus fuerit : siquidem ipse stylus, ipsa doctrina magnum Athanasium satis per se indicat. Nec enim ex eo quod hic tantum humanam Christi naturam *Dominicum hominem* appellet S. Pater, hanc expositionem ejus non esse licet suspicari, ut nonnullis quidem visum est : quin potius idem contrarium validissime probat, cum veteres quidam scriptores hæc ipsa verba vere S. Athanasii esse aperte testentur, ut paucis referre operæ pretium videtur. Rufinus *Apologia pro Origene* inter opera S. Hieronymi editionis Parisiensis anni 1643, tom. IX, p. 131, meminit libelli S. Athanasii, ubi hæ voces *Dominicus homo* exstabant; quem quidem locum abrasisse ac deinde rescripsisse idem objicit S. Hieronymo, qui hanc a se depellendo calumniam, minime negat id ita scriptum exstitisse in illo S. Athanasii libello. Verum an iste libellus sit hæc fidei expositio, an vero alia major ex qua aliquot fragmenta affert Theodoretus, dialogo 3, ubi eædem voces habentur, certo affirmari non potest : nisi forte fusior illa fidei expositio, quam Theodoretus *majorem de fide orationem* appellat, libellus dici non posse aliquibus videatur. Ut ut sit, inde tamen perspicuum est hanc fidei expositionem minime ob illas voces Athanasio esse abjudicandam, cum, teste Rufino, eum his aliquando fuisse usum constet. Cæterum major illa de fide oratio, de qua Theodoretus, nihil aliud videtur esse, quam fusior et prolixior explicatio hujusce expositionis, nec major inscribi, nisi quia alia etiam, nempe hæc, exstabat, quæ brevior et contractior esset, quod ut clarius pateat, haud ab re fuerit locum ipsum afferre, ubi Christus, ut homo, *Dominicus homo* dicitur. En igitur verba ἐκ τοῦ περὶ πίστεως λόγου τοῦ μείζονος, ut appellat Theodoretus : Ἐγένετο Λάζαρον ἀσθενήσαντα ἀποθανεῖν· *ὁ δὲ κυριακὸς ἄνθρωπος* οὐκ ἀσθενήσας, οὐδὲ ἄκων ἀπέθανεν, ἀλλ' ἀφ' ἑαυτοῦ ἦλθεν ἐπὶ τὴν τοῦ θανάτου οἰκονομίαν, στερεοποιούμενος ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ οἰκήσαντος Θεοῦ Λόγου τοῦ εἰπόντος· *Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου*

Digitized by Google

ἀπ' ἐμοῦ· ἀπ' ἐμαυτοῦ αὐτὴν τίθημι· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ πάλιν ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν αὐτήν. Id est : « Accidit ut Lazarus morbo confectus moreretur : at *Dominicus homo* non vi morbi nec invitus est mortuus, sed sua sponte venit ad mortis dispensationem, corroboratus a Deo Verbo in ipso manente qui dixit : *Nemo tollit animam meam a me, sed ego pono eam : potestatem habeo ponendi eam, et rursus potestatem habeo sumendi eam* [13]. » Hæc ibi, quæ nonnisi paulo major est explicatio eorum quæ in sequenti expositione numero 1 leguntur. Ex hac quoque fidei expositione excerpsisse videtur Augustinus hæc quæ lib. II *De Sermone Domini in monte* habet, c. 6, n. 20. « Nulli licebit ignorare Dei regnum, cum ejus Unigenitus non solum intelligibiliter sed etiam visibiliter in *homine Dominico* de cœlo venerit judicaturus vivos et mortuos. » Hæc enim postrema verba, *in homine Dominico judicaturus vivos et mortuos*, habentur in eadem expositione, num. 1, quibus vocibus se usum esse ait Augustinus, quia eas legerat apud catholicos auctores : sic enim scribit, lib. I *Retract.*, c. 19, n. 8 : « Hoc quidem ut dicerem, apud quosdam legi tractatores catholicos divinorum eloquiorum. » Deinde addit : « Sed ubicunque hoc dixi, dixisse me nollem : postea quippe vidi non esse dicendum, quamvis nonnulla possit ratione defendi. » Ratio autem cur hæc verba reprehendat, hanc ipse ibidem affert : « Non video utrum recte dicatur *homo Dominicus* qui est mediator Dei et hominum homo Christus Jesus, cum sit utique Dominus. Dominicus autem homo quis in ejus sancta familia non potest dici? » Denique Facundus Hermianensis libro XI pro defensione trium capitulorum, c. 2, tria loca ex hac fidei expositione S. Athanasii profert, inter quæ unus locus est, ubi hæ ipsæ voces *homo Dominicus* leguntur. Verba ipsa infra ad propria loca in notis afferemus. Ex his igitur evidens est nullo modo posse in dubium revocari, utrum S. Athanasius sit auctor hujus expositionis fidei. Nec vero hæc locutio in Athanasio culpanda est, quam nempe ipse, ac post eum Epiphanius in *Ancorato*, § 95, et Cassianus Collat. XI, c. 13, et *De incarnatione* lib. V, c. 5, et lib. VI, c. 22, forteque alii catholice usurparunt : unde ipse Augustinus, qui eam redarguit, ut vidimus, nonnulla tamen posse ratione defendi fatetur. Hi scilicet quos modo memoravimus, per *hominem Dominicum* nihil aliud intelligunt, quam humanam Christi naturam, quemadmodum certe cum iisdem et alii e Patribus *hominem* a Verbo assumptum tam crebro dicunt, humanam tantum naturam indicant, non distinctam personam. Hinc Cassianus in his ipsis locis, ubi Nestorium duas in Christo personas inducentem refellit, iisdem illis vocibus uti minime refugit.

—

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
ΕΚΘΕΣΙΣ ΠΙΣΤΕΩΣ[25].

—

S. P. N. ATHANASII
ARCHIEPISCOPI ALEXANDRIÆ
EXPOSITIO FIDEI.

—

79 1. Credimus in unum non genitum Deum, Patrem omnipotentem, omnium effectorem visibilium et invisibilium, qui a se ipso habet ut sit : et in unum unigenitum Verbum, Sapientiam, Filium,

1. Πιστεύομεν εἰς ἕνα ἀγέννητον Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, πάντων ποιητὴν ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, τὸν ἔχοντα ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ εἶναι· καὶ εἰς ἕνα μονογενῆ Λόγον, Σοφίαν, Υἱὸν, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνάρχως

[13] Joan. X, 17.

(25) Segner., τοῦ αὐτοῦ ἔκθεσις πίστεως. Regius, τοῦ αὐτοῦ ἔκθεσις μεγάλου Ἀθανασίου πίστεως.

Digitized by Google

καὶ ἀϊδίως γεγεννημένον (26), Λόγον δὲ οὐ προφορικὸν, οὐκ ἐνδιάθετον, (27) οὐκ ἀπόῤῥοιαν τοῦ τελείου, οὐ τμῆσιν τῆς ἀπαθοῦς φύσεως, οὔτε προβολὴν, ἀλλ' Υἱὸν αὐτοτελῆ, ζῶντά τε καὶ ἐνεργοῦντα, τὴν ἀληθινὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς (28), ἰσότιμον καὶ ἰσόδοξον· τοῦτο γάρ ἐστι, φησὶ, τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, *Ἵνα, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα, οὕτω τιμῶσι καὶ τὸν Υἱόν*· Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, ὡς φησιν Ἰωάννης ἐν Καθολικαῖς (29) τό· *Ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ*, ἐν τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. *Οὗτός* ἐστιν *ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ζωὴ ἡ αἰώνιος*· παντοκράτορα ἐκ παντοκράτορος· πάντων γὰρ, ὧν ἄρχει ὁ Πατὴρ καὶ κρατεῖ, ἄρχει καὶ κρατεῖ καὶ ὁ Υἱός (30)· ὅλος ἐξ ὅλου, ὅμοιος τῷ Πατρὶ ὢν, ὡς φησιν ὁ Κύριος· *Ὁ ἐμὲ ἑωρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα*. Ἐγεννήθη δὲ ἀνεκφράστως καὶ ἀπερινοήτως· *Τὴν* γὰρ *γενεὰν αὐτοῦ* (31) *τίς διηγήσεται;* ἀντὶ τοῦ, οὐδείς· ὃς, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων κατελθὼν ἐκ τῶν κόλπων τοῦ Πατρὸς, ἐκ τῆς ἀχράντου Παρθένου Μαρίας τὸν ἡμέτερον ἀνείληφεν ἄνθρωπον, Χριστὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑπὲρ ἡμῶν παθεῖν παρέδωκεν ἰδίᾳ προαιρέσει, ὡς φησιν ὁ Κύριος· *Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν*. Ἐν ᾧ ἀνθρώπῳ σταυρωθεὶς, καὶ ἀποθανὼν ὑπὲρ ἡμῶν, ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ (32) ἀνελήφθη εἰς οὐρανούς. Ἀρχὴ ὁδῶν κτισθεὶς ἡμῖν, ἐν τῇ γῇ ὢν, ἡμῖν ἔδειξεν ἐκ σκότους φῶς, σωτηρίαν ἐκ πλάνης, ζωὴν ἐκ νεκρῶν, εἴσοδον ἐν τῷ παραδείσῳ, ἐξ οὗ ἐκβέβληται (33) Ἀδάμ, εἰς ὃν πάλιν εἰσῆλθε διὰ τοῦ ληστοῦ, ὡς εἶπεν ὁ Κύριος· *Σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ*· εἰς ὃν καὶ ὁ Παῦλος εἰσῄει· ἀνοδόν τε εἰς οὐρανοὺς, ὅπου πρόδρομος εἰσῆλθεν ὑπὲρ ἡμῶν ὁ Κύριος, ἀρχιερεὺς γενόμενος κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

ex Patre sine initio et ab æternitate genitum, Verbum vero non prolatum vel internum (27), non aliquid ex perfecto effluens, aut ex impatibili natura sectum vel projectum, sed Filium per se perfectum, viventem et agentem, veram Patris imaginem, honore et gloria parem : hæc est enim, inquit, voluntas Patris, *Ut quemadmodum Patrem honorant, ita et Filium honorent* [15] : Deum verum ex Deo vero ; uti dicit Joannes in catholicis Epistolis : *Et simus in vero*, in Filio ejus Jesu Christo. *Hic est verus Deus et vita æterna* [16] : omnipotentem ex omnipotente, omnibus enim, quibus imperat et dominatur Pater, imperat et dominatur similiter Filius, qui totus ex toto et similis Patri exsistit, ut ipse ait Dominus: *Qui me videt, videt Patrem* [17]. Genitus autem est modo inexplicabili et qui comprehendi nequeat. Nam *generationem ejus quis enarrabit* [18] ? quod idem est ac si diceretur, nullus. Qui idem cum in fine sæculorum ex Patris sinu descendisset, ex inviolata Virgine Maria nostrum assumpsit hominem, Jesum Christum, cujus propriæ voluntati reliquit, ut pro nobis pateretur, quemadmodum ipse ait Dominus : *Nemo tollit animam meam a me : potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam* [19]. In quo homine crucifixus et mortuus pro nobis, resurrexit a mortuis, et in cœlos assumptus est. Idem principium viarum nobis creatus [19], cum in terra versaretur, nobis ex tenebris lumen exhibuit, salutem ex errore, vitam ex mortuis, nec non ingressum in paradisum, ex quo Adam ejectus fuerat, et in quem idem rursus per latronem ingressus est, quemadmodum ait Dominus : *Hodie mecum eris in para-*

[15] Joan. v, 23. [16] I Joan. v, 20. [17] Joan. xiv, 9. [18] Isa. liii, 8. [19] Joan. x, 18. [19] Prov. viii, 22.

(26) Seguerianus, γεγενημένον.

(27) Hæc in Eusebianos dicta esse videntur, qui fidei Nicænæ ob vocem ὁμοούσιον subscribere renuebant. Ἐπεὶ γὰρ, ut scribit Socrates *Histor. eccles.* lib. I, c. 8, ἔφασαν ὁμοούσιον εἶναι ὃ ἔκ τινός ἐστιν ἢ κατὰ μερισμὸν ἢ κατὰ ῥεῦσιν ἢ κατὰ προβολήν· κατὰ προβολὴν μὲν ὡς ἐκ ῥιζῶν βλάστημα, κατὰ δὲ ῥεῦσιν ὡς οἱ πατρικοὶ παῖδες, κατὰ μερισμὸν δὲ ὡς βώλου χρυσίδες δύο ἢ τρεῖς· οὐδὲν δὲ τούτων ἐστὶν ὁ Υἱὸς, διὰ τοῦτο οὐ συγκατατίθεσθαι τῇ πίστει ἔλεγον. Id est, *Nam quoniam consubstantiale illud esse aiebant quod ex alio est vel partitione, vel fluxu, vel projectu : projectu quidem ut ex radicibus germina : fluxu ut ex parentibus liberi : partitione vero ut ex auri massa duæ vel tres phialæ : nullo porro horum modo Filium Dei esse, idcirco in eam fidem se consentire non posse asseverabant.* Notandum tamen auctores mediæ et infimæ ætatis voce προβολὴ uti ad significandam processionem Spiritus sancti, ipsumque Joannem Damascenum, Patrem appellare προβολέα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ut videre est lib. I *Orthod. fid.*, c. 9 et 13.

(28) Gobler. et Felckm. 1 anon., post εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, omissis interjectis, statim subdunt, ἵνα, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα, etc. Ibid. Reg. post καθὼς addit φησί.

(29) Gobler. et Felckm. 1 anon., ἐν τῇ Καθολικῇ. Mox Reg., ἐν τῷ ἀληθινῷ αὐτοῦ Υἱῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, ut et habent aliqui mss. Novi Testamenti edit. Oxon. 1675, qui tamen Υἱῷ ante αὐτοῦ præmittunt. Paulo post art. ἡ post ζωὴ deest in Seguer.

(30) Sic Reg. Gobler. et Felckm. 1 anon. qui tamen duo ultimi, καὶ ὁ Υἱός, inter ἄρχει et καὶ κρατεῖ interponunt. Alii mss. et editio Commel. καὶ ὁ Υἱὸς omittunt.

(31) Sic Seguer. et versio Græca Isaiæ. Editi, αὐτῷ Quæ mox sequuntur, refert Facundus Hermianensis lib. XI *Pro defensione trium capitulor.*, cap. 2, his verbis : *Dicit itaque idem beatus Athanasius in expositionem Symboli : Qui in fine sæculorum descendens ex sinu Patris, ex immaculata Virgine Maria nostrum assumpsit hominem Jesum Christum, quem pro nobis passioni tradidit.*

(32) Sic Regius ms. In aliis vero et editis καὶ deest. Quæ sequuntur, habet Facundus eodem loco his verbis : *Principium viarum conditus nobis est in terra, quas* (forte *in qua*) *nobis ostendit de tenebris lumen, salutem ex errore, vitam ex mortuis, introitum ad paradisum, de quo exclusus est Adam, in quem iterum intravit per latronem, sicut dixit Dominus :* Hodie mecum eris in paradiso (*Luc.* xxiii, 43), *quo et Paulus intravit, ascensum in cœlum quo præcursor pro nobis ingressus est Dominicus homo, in quo judicaturus est vivos et mortuos.*

(33) Seguer. ἐκβέβλητο. Mox Gobler. et Felckm. 1 anon., ὡς ἔφη ὁ Κύριος.

Digitized by Google

aiso [20], in quem etiam introivit ipse Paulus. Ascensum quoque in cœlum nobis paravit, quo præcursor pro nobis intravit Dominicus homo, in quo vivos et mortuos est judicaturus.

ριαχὸς ἄνθρωπος, ἐν ᾧ μέλλει κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς.

80 2. Credimus similiter in Spiritum sanctum, qui omnia scrutatur etiam profunda Dei [21]. Dogmatis autem omnibus quæ his contraria fuerint, anathema dicimus. Neque enim Filio Patrem agnoscimus, qui unius sit substantiæ, non vero consubstantialis, ut volunt Sabelliani, qui hoc pacto Filium penitus tollunt. Neque etiam patibile corpus, quod propter totius mundi salutem gestavit, attribuimus Patri : neque tres hypostases per seipsas divisas, ut in hominibus pro natura corporum accidit, fas est in Deo cogitare, ne, ut gentes, deorum multitudinem inducamus; sed sicut fluvius, qui ex fonte genitus, ab eodem non separatur, quamvis duæ sint illorum figuræ duove nomina. Siquidem neque Pater est Filius, neque Filius est Pater; nam Pater, Filii Pater est, et Filius, Patris est Filius. Ut enim fons non est fluvius, neque fluvius est fons, sed uterque una et eadem est aqua, quæ ex fonte permanat in fluvium; sic divinitas ex Patre in Filium absque fluxione et divisione diffunditur. Hinc dicit Dominus : *Ex Patre exivi et venio* [22]. Apud Patrem autem semper is est, qui est in sinu Patris : nec unquam sinus Patris Filii divinitate est exinanitus, namque ait : *Ego eram apud eum componens* [23]. Nec vero sentimus creatum ut factum, aut ex nihilo esse rerum omnium creatorem Deum, Dei Filium, ex exsistente exsistentem, ex solo solum, cui ab æternitate ex Patre par gloria et virtus simul ingenita est : nam qui videt Filium, videt et Patrem [24]. Nempe omnia per Filium creata sunt : at non ipse res est creata, uti his verbis docet Paulus : *Quia in ipso creata sunt omnia, et ipse est ante omnia* [25]. Non autem dicit eum ante omnia creatum esse, sed esse ante omnia. Hoc igitur verbum, creatum esse, de omnibus quidem dicitur : sed esse ante omnia soli utique Filio congruit.

2. Πιστεύομεν ὁμοίως καὶ (34) εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ πάντα ἐρευνῶν καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, ἀναθεματίζοντες τὰ παρὰ τοῦτο (35) φρονοῦντα δόγματα. Οὔτε γὰρ υἱοπάτορα φρονοῦμεν, ὡς οἱ Σαβέλλιοι λέγοντες μονσούσιον καὶ οὐχ ὁμοούσιον, καὶ ἐν τούτῳ ἀναιροῦντες τὸ εἶναι Υἱόν· οὔτε τὸ παθητὸν σῶμα, ὃ ἐφόρεσε διὰ τὴν τοῦ παντὸς κόσμου σωτηρίαν, ἀνατίθεμεν τῷ Πατρί· οὔτε τρεῖς ὑποστάσεις μεμερισμένας καθ' ἑαυτὰς, ὥσπερ σωματοφυῶς ἐπ' ἀνθρώπων, ἔστι λογίσασθαι, ἵνα μὴ πολυθεΐαν (36), ὡς τὰ ἔθνη, φρονήσωμεν· ἀλλ' ὥσπερ ἐκ πηγῆς ποταμὸς γεγεννημένος οὐ διῃρέθη, καίτοι δύο σχήματα καὶ δύο ὀνόματα τυγχάνοντα. Οὔτε γὰρ ὁ Πατὴρ Υἱός ἐστιν, οὔτε ὁ Υἱὸς Πατήρ ἐστιν· ὁ γὰρ Πατὴρ, Υἱοῦ Πατήρ ἐστι (37)· καὶ ὁ Υἱὸς, Πατρὸς Υἱός ἐστιν. Ὡς γὰρ οὐκ ἔστιν ἡ πηγὴ ποταμὸς, οὐδὲ ὁ ποταμὸς πηγὴ, ἀμφότερα δὲ ἓν καὶ ταὐτόν ἐστιν ὕδωρ τὸ ἐκ τῆς πηγῆς εἰς τὸν ποταμὸν μετοχετευόμενον· οὕτως ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἰς τὸν Υἱὸν θεότης ἀῤῥεύστως καὶ ἀδιαιρέτως τυγχάνει (38). Φησὶ γὰρ ὁ Κύριος· *Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον καὶ ἥκω. Παρὰ δὲ τῷ Πατρί ἐστιν ἀεὶ ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός·* οὐδέποτε δὲ ἐκενώθη ὁ κόλπος τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Υἱοῦ θεότητος, φησὶ γάρ· *Ἐγὼ ἤμην παρ' αὐτῷ ἁρμόζουσα.* Οὐ φρονοῦμεν δὲ κτίσμα (39) ἢ ποίημα ἢ ἐξ οὐκ ὄντων τὸν τοῦ παντὸς κτίστην Θεὸν τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, τὸν ἐκ τοῦ ὄντος ὄντα, τὸν ἐκ τοῦ μόνου μόνον, ὡς (40) συναπεγεννήθη ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀϊδίως ἡ ὁμοία δόξα καὶ δύναμις· ὁ γὰρ ἑωρακὼς τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα ἑώρακε. Τὰ πάντα δηλονότι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκτίσθησαν· ἀλλ' οὐκ ἔστιν αὐτὸς κτίσμα, ὥς φησιν ὁ Παῦλος περὶ τοῦ Κυρίου· *Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων.* Οὐ λέγει, δὲ ὅτι πρὸ πάντων ἐκτίσθη, ἀλλ' ὅτι πρὸ πάντων ἐστί· τὸ γοῦν ἐκτίσθαι ἐπὶ πάντων κεῖται· τὸ δὲ, ἔστι πρὸ πάντων, μόνῳ τῷ Υἱῷ ἁρμόττει.

3. Ille itaque fetus est natura perfectus ex perfecto, ante omnes colles genitus, hoc est, ante omnem naturam ratione et intelligentia præditam, quemadmodum alibi Paulus eum vocat *primogenitum omnis*

3. Γέννημα τοίνυν κατὰ φύσιν ἐκ τελείου τέλειόν ἐστι, πρὸ πάντων βουνῶν γεννηθὲν, τουτέστι πρὸ πάσης λογικῆς καὶ νοερᾶς οὐσίας, ὡς καὶ ἐν ἑτέρῳ πόπῳ φησὶν αὐτὸν ὁ Παῦλος (41) *πρωτότοκον πάσης*

[20] Luc. XXIII, 43. [21] I Cor. II, 10. [22] Joan. XVI, 28. [23] Prov. VIII, 30. [24] Joan. XIV, 9. [25] Coloss. I, 16.

(34) Καὶ abest a Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon.

(35) Gobler. et Felckman., ταῦτα. Mox Reg. et Seguer. Υἱοπάτορα habent : alii vero et editi, Υἱοπατέρα.

(36) Seguer. πολυθεΐαν. Id. mox, γεγενημένος.

(37) Ἐστὶ hic et mox abest a Gobleriano et Felckmanni 1 anonymo.

(38) Reg., τυχόν, mendose.

(39) In mss. Reg. et Seguer. particula καὶ, quam hic alii et editi addunt, nulla est.

(40) Sic mss. Seguer. et Reg. quos ipsi vidimus, atque etiam editi. Nullam quoque hic mss. discrepantiam affert Felckmannus. Nannius sic hunc locum reddit : *cui ut ab æterno ex Patre genito par gloria et potestas.* An forte ᾧ pro ὡς legerit? Nos ita vertimus quasi ᾧ legendum esset : nam ex particula ὡς nullus rectus sensus, ut nobis quidem videtur, elici potest. Nostram autem conjecturam non parum confirmant quæ subjiciuntur verba, Ὁ γὰρ ἑωρακὼς τὸν Υἱόν, etc. *Nam qui videt Filium, videt et Patrem.* Inde enim clarum est hic significari, Filio ex Patre similem adeo gloriam et virtutem esse ab æternitate genitam, ut qui viderit Filium, viderit simul et Patrem.

(41) Αὐτὸν ὁ Παῦλος abest a Gobler. et Felckm. 1 anon.

Digitized by Google

κτίσεως. Ἀλλὰ πρωτότοκον εἰπὼν (42), δηλοῖ μὴ εἶναι αὐτὸν κτίσμα, ἀλλὰ γέννημα τοῦ Πατρός· ξένον γὰρ ἐπὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ λέγεσθαι κτίσμα. Τὰ γὰρ πάντα ἐκτίσθησαν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ· ὁ δὲ Υἱὸς μόνος ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀΐδίως ἐγεννήθη· διὸ πρωτότοκός ἐστι πάσης κτίσεως ὁ Θεὸς Λόγος, ἄτρεπτος ἐξ ἀτρέπτου. Ἔστι τοίνυν τὸ (43) ὃ δι' ὑμᾶς ἐφόρεσε σῶμα κτίσμα περὶ οὗ λέγει Ἱερεμίας κατὰ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἑρμηνευτῶν (44) ἔκδοσιν· *Κύριος ἡμῖν ἔκτισεν εἰς καταφύτευμα σωτηρίαν καινὴν, ἐν ᾗ σωτηρίᾳ περιελεύσονται ἄνθρωποι.* Κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, περὶ τοῦ αὐτοῦ ῥητοῦ κεῖται· *Ἔκτισε Κύριος καινὸν ἐν τῇ θηλείᾳ.* Ἡ δὲ κτισθεῖσα ἡμῖν εἰς καταφύτευμα σωτηρία (45) καινὴ καὶ οὐ παλαιὰ, ἡμῖν τε καὶ οὐ πρὸ ἡμῶν, Ἰησοῦς ἐστιν (46), ὁ κατὰ τὸν Σωτῆρα γενόμενος ἄνθρωπος, ὃς ἑρμηνεύεται πῆ μὲν σωτηρία, πῆ δὲ Σωτήρ. Ἔστι δὲ ἐκ τοῦ Σωτῆρος ἡ σωτηρία, ὃν τρόπον ἐκ τοῦ φωτὸς ὁ φωτισμός. Ἡ οὖν ἐκ τοῦ Σωτῆρος σωτηρία κτισθεῖσα καινὴ, καθὼς λέγει Ἱερεμίας, ἔκτισεν ἡμῖν σωτηρίαν, καὶ ὡς Ἀκύλας φησὶν, *Ἔκτισε Κύριος καινὸν ἐν τῇ θηλείᾳ*, τουτέστιν ἐν τῇ Μαρίᾳ. Οὐδὲν γὰρ ἐκτίσθη καινὸν ἐν τῇ θηλείᾳ, εἰ μὴ τὸ ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας τεχθὲν ἄνευ συνουσίας Κυριακὸν σῶμα, ὡς καὶ ἐν Παροιμίαις ἐκ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ (47) λέγει· *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ.* Οὐ λέγει δὲ, πρὸ ἔργων ἔκτισέ με, ἵνα μή τις εἰς τὴν θεότητα τοῦ Λόγου ἐκλάβοι τὸ ῥητόν.

4. Ἑκάτερα τοίνυν τὰ περὶ τὸ κτίσμα ῥητὰ σωματικῶς εἰς τὸν Ἰησοῦν γέγραπται· ἀρχὴ γὰρ ὁδῶν ἐκτίσθη ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος, ὃν (48) εἰς σωτηρίαν ἡμῖν ἐφανέρωσε. Διὰ τούτου γὰρ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἔχομεν προσαγωγήν· αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ ὁδὸς, ἡ πρὸς τὸν Πατέρα ἀνάγουσα ἡμᾶς (49). Ὁδὸς δὲ σωματικόν τί ἐστι θέαμα, ἥτις ἐστὶν ὁ Κυριακὸς ἄνθρωπος. Τὰ πάντα γοῦν ἔκτισεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐκ ὢν κτίσμα, ἀλλὰ γέννημα. Οὐδὲν γὰρ τῶν κτισμάτων ἔκτισέ τι ἴσον ἢ ὅμοιον ἑαυτῷ· Πατρὶ δὲ ἔοικε τὸ γεννᾶν, τεχνίτῃ δὲ τὸ κτίζειν. Ποίημα γοῦν ἐστι καὶ κτίσμα (50) τὸ ὃ δι' ἡμᾶς ἐφόρεσε σῶμα ὁ Κύριος, Ὁ

creaturæ [26]. Verum cum primogenitum dixit, illum non creatum esse, sed fetum esse Patris significavit. Siquidem alienum est ab ejus divinitate, rem creatam ipsum dici. Omnia enim a Patre per Filium creata sunt : solus autem Filius ab æternitate ex Patre genitus est, unde Deus Verbum primogenitus est omnis creaturæ, immutabilis ex immutabili. Itaque corpus quod quidem propter nos assumpsit, res creata est, de quo dicit Jeremias juxta Septuaginta interpretum editionem : *Dominus creavit nobis in plantationem salutem novam, in qua salute homines circumibunt* [27]. Interprete autem Aquila: *Creavit Dominus novum in femina.* Creata porro nobis in plantationem salus nova et non antiqua, nobis et non ante nos, Jesus est, qui quatenus Salvator, factus **81** est homo, quæ quidem vox, *Jesus*, aliquando salus, aliquando Salvator redditur. Est autem ex Salvatore salus, ut ex lumine illuminatio. Itaque nova ex Salvatore creata salus, ut loquitur Jeremias, nobis salutem novam creavit, vel, ut vertit Aquila, *Creavit Dominus novum in femina*, id est in Maria. Nihil enim novum in femina creatum est, nisi Dominicum corpus, quod Maria virgo absque concubitu peperit, ut ex persona Jesu in Proverbiis legitur : *Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua* [28]. Non dicit, ante opera creavit me, ne quis id ad divinitatem Filii referret.

4. Utrumque ergo illud de re creata dictum, de Jesu secundum corpus scriptum est. Siquidem principium viarum creatus est Dominicus homo, quem nobis nostræ salutis procurandæ causa exhibuit. Nam per ipsum habemus accessum ad Patrem [29] : ipse enim est via quæ nos ad Patrem ducit. Via autem corporeum quiddam est quod oculis cernitur, estque ipse Dominicus homo. Omnia ergo creavit Verbum Dei, quod ipsum non creatum est, sed genitum. Namque nulla res creata aliquid æquale vel simile sibi ipsi potest creare : sed Patris est generare, et artificis creare. Itaque res

[26] Coloss. I, 15. [27] Jerem. XXXI, 22. [28] Prov. VIII, 22. [29] Ephes. II, 18.

(42) Seguer. omittit εἰπών. Gobler. et Felckm. 1 anon., omisso εἰπών, δηλῶν habent. In Reg. pro δηλοῖ, δηλῶν legitur.

(43) Sic Regius, Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. At alii cum editis τό omittunt : editique præterea δι' ὑμᾶς post ἐφόρεσε habent.

(44) Ἑρμηνευτῶν deest in Gobler. et Felckm. 1 anon. Hic porro locus sic in Hebræo legitur :

ברא יהוה חדשה בארץ נקבה תסובב גבר :

id est, *Creavit Deus novum in terra, femina circumdabit virum.*

(45) Sic Seguer. Cæteri vero et editi, σωτηρίας καινῆς, male.

(46) ישועה, unde nomen Jesus a verbo, ישע, proprie quidem est salus : at nomen proprium inde deductum recte *Salvator* vertitur. Hinc Hieronymus lib. I *Commentarior. in Matth.* : *Jesus Hebræo sermone Salvator dicitur.* Hunc locum Facundus Hermian. loco supra laudato his verbis refert : *Ea vero salus, quæ nobis condita est ad plantationem nostram, nova est et non vetus, nobis et non eis, qui ante nos. Jesus qui juxta Salvatorem factus est homo, qui interpretatur pastor, salus, interdum etiam Salvator.* Hæc ibi perperam e Græco reddita.

(47) Goblerianus et Felckm. primus anonymus, τοῦ Υἱοῦ.

(48) Basiliensis ms. ὧν.

(49) Sic Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. Cæteri vero et editi post ὁδὸς addunt καθὼς λέγει, Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός, et præterea Reg. ante καθὼς habet καὶ ἡ ἀλήθεια. Ibid. Seguer. ἡμᾶς habet : cæteri et editi ὑμᾶς, nec observat Felckmannus an ἡμᾶς legatur in Gobler. et 1, ut vocat, anonymo, quemadmodum utique legi debet.

(50) Regius, οὖν, omisso καὶ sequente. Idem Seguerianus, Goblerianus, et Felckmanni 1 anonymus, habent τὸ ὃ δι' ἡμᾶς. Cæteri et editi τό omittunt. Mox hæc verba, ὁ Κύριος, ὃ ἐγεννήθη ἡμῖν, desunt in Regio ms. Ibidem Basiliensis habet, ἐγενήθη.

Digitized by Google

facta et creata est corpus, quod propter nos gestavit Dominus, *Quod genitum nobis est*, ut ait Paulus, *a Deo sapientia et sanctificatio et justitia et redemptio* [30]; quamvis ante nos atque rem quamlibet creatam et fuerit et sit Verbum, Patris sapientia (51). Sanctus autem Spiritus qui a Patre procedit, semper est in manibus Patris mittentis, et ferentis Filii, per quem scilicet omnia replevit. Pater igitur qui ex seipso esse, ut ita loquar, continet, Filium, uti diximus, genuit, non creavit, non secus ac fluvium ex fonte, germen ex radice, et splendorem ex luce, quæ individua esse, natura ipsa agnoscit. Per ipsum autem sit Patri gloria, potestas et majestas ante omnia sæcula, et in omnia sæcula sæculorum. Amen

A ἐγεννήθη ἡμῖν, ὡς φησιν ὁ Παῦλος, ἀπὸ Θεοῦ σοφία καὶ ἁγιασμὸς καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀπολύτρωσις· καίπερ πρὸ ἡμῶν καὶ πάσης κτίσεως σοφία τοῦ Πατρὸς ἦν ὁ Λόγος καὶ ἔστι. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἐκπόρευμα ὂν τοῦ Πατρὸς, ἀεί ἐστιν ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ πέμποντος Πατρὸς καὶ τοῦ φέροντος Υἱοῦ, δι' οὗ ἐπλήρωσε τὰ πάντα. Ὁ Πατὴρ, συνέχων (52) ἐξ ἑαυτοῦ τὸ εἶναι, ἐγέννησε τὸν Υἱὸν, ὡς ἔφαμεν, καὶ οὐκ ἔκτισεν, ὡς ποταμὸν ἀπὸ πηγῆς, καὶ ὡς βλαστὸν ἀπὸ ῥίζης, καὶ ὡς ἀπαύγασμα ἀπὸ φωτὸς, ἃ οἶδεν ἡ φύσις ἀδιαίρετα· δι' οὗ τῷ Πατρὶ δόξα, κράτος, μεγαλοσύνη πρὸ πάντων τῶν αἰώνων (53), καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ADMONITIO IN SEQUENTEM TRACTATUM.

In Tractatu sequenti pravam Eusebii Eusebianorumque interpretationem in hæc Christi Domini verba, *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* [31], refellit sanctus Athanasius. Illi enim ex his verbis Filium Dei nec æternum nec ex Patre esse concludebant: sed falsam hæreticorum commentationem esse ostendit sanctus doctor, nec hæc verba posse intelligi, nisi de Verbi divini incarnatione, in qua scilicet humanum genus peccato primi parentis sauciatum et corruptum, illi ut medico, ut vitæ, ut luci, ut rationi sanandum traditum est, ut nimirum quemadmodum omnia per ipsum facta fuerant, sic in ipso instaurarentur ac reficerentur. Postea ejusdem Verbi cum Patre unitatem probat ex his verbis Joannis XVI, 15, *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt:* inde enim sequi omnia, quæ sunt in Patre, esse quoque in Filio: ac proinde cum æternus sit Pater, æternum quoque esse Filium: et ut de Patre non potest dici, fuit aliquando tempus cum non esset, vel ex nihilo, ita nec hæc de Filio fas esse suspicari. Addit Dominum caute dixisse, *quæcunque habet Pater*, ne videlicet ipse, Pater esse crederetur, atque adeo his etiam verbis Sabellii errorem manifeste everti. Postremo aliud Arianorum commentum dissolvit Athanasius. Illi nempe ut suam hæresim stabilirent, fingebant cherubim et seraphim ter vocem *Sanctus* diverse proferre, prima scilicet vice, magna voce, ut Dominum indicarent; secunda minus clara, ut subjectionem aliquam significarent, denique tertia vice, voce submissa, ut inferiorem adhuc ordinem denotarent. Verum hanc interpretationem commentitiam esse convincit sanctus doctor, docetque trina illa vocis *Sanctus* iterationes tres perfectas sanctissimæ Trinitatis hypostases significari, una autem vocis *Dominus* pronuntiatione unam ejusdem designari substantiam. Porro hæc eadem loca, *Omnia mihi tradita* 82 *sunt a Patre*, et, *omnia quæcunque habet Pater, mea sunt*, eodem sensu iisdemque fere verbis explicat Oratione tertia, alias quarta, contra Arianos.

De tempore quo scriptus sit iste tractatus, hoc unum certum habemus, ante obitum Eusebii Nicomediensis, id est ante annum 343 fuisse compositum: siquidem eo adhuc vivente esse editum constat ex ipso exordio. An item integer sit, forte possit quis in dubium vocare ex his primis verbis, καὶ τοῦτο οὐ νοήσαντες, etc., quæ nimirum, alia quædam jam præmissa videntur supponere. Præterea prima tantum pars loci propositi hic explicatur, nihilque omnino dicitur de alia ejusdem parte, quamvis totus locus in titulo veluti explicandus proponatur. Verum ad hæc responderi potest ipsum ex Evangelio Matthæi locum, quem exponendum suscipit sanctus Athanasius, instar exordii esse, ac proinde eum recte exordiri ut hic habetur: deinde integrum licet in titulo locum retulerit, quia nempe totum id erat capitulum, non inde tamen sequi totum quoque debuisse explicare. Hinc ipse in exordio solam primam partem sibi contra Arianos explicandam assumit.

IN ILLUD:

Omnia mihi tradita sunt a Patre meo, et nemo no-

B ΕΙΣ ΤΟ,

Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου, καὶ

[30] I Cor. I, 30. [31] Matth. XI, 27.

(51) Similia habentur in epistola de sententia Dionysii.

(52) Reg., ὁ συνέχων. Editio Commel. et 6 mss. Felckm. mendose habent, συνέχον. Mox Seguer., ὡς ἔφημεν.

(53) Gobl. et Felckm. 1 anonym., κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. In fine τῶν αἰώνων deest in Regio ms.

Digitized by Google

οὐδεὶς γινώσκει (54), *τίς ἐστιν ὁ Υἱὸς εἰ μὴ ὁ* A *Πατήρ· καὶ τίς ἐστιν ὁ Πατὴρ εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι.*

1. Καὶ τοῦτο οὐ νοήσαντες οἱ τῆς αἱρέσεως Ἀρείου Εὐσέβιός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἀσεβοῦσιν εἰς τὸν Κύριον· φασὶ γάρ· Εἰ τὰ πάντα παρεδόθη (*πάντα* λέγοντες τὴν κυριότητα τῆς κτίσεως), ἦν ποτε, ὅτε οὐκ εἶχεν αὐτά. Εἰ δὲ οὐκ εἶχεν, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Πατρός· Εἰ γὰρ ἦν, εἶχεν ἂν αὐτὰ ἀεὶ ἐξ αὐτοῦ ὢν, καὶ χρείαν οὐκ εἶχε τοῦ λαβεῖν αὐτά. Ἀλλὰ καὶ (55) ἐκ τούτου μᾶλλον ἡ ἄνοια αὐτῶν ἐλεγχθήσεται. Οὐ γὰρ τοῦ ἄρχειν τῆς κτίσεως, ἢ τοῦ ἐπιστατεῖν τῶν ποιημάτων, σημαντικόν ἐστι τὸ ῥητὸν, ἀλλά τινα νοῦν τῆς οἰκονομίας δηλῶσαι θέλει. Εἰ γὰρ, ὅτε ἔλεγε, παρεδόθη αὐτῷ, δῆλον ὅτι (56) πρὸ τοῦ λάβῃ, κενὴ ἦν ἡ κτίσις τοῦ Λόγου. Καὶ ποῦ τὸ, *Τὰ πάντα ἐν* B *αὐτῷ συνέστηκεν;* Εἰ δὲ, ἅμα τῷ γενέσθαι τὴν κτίσιν, παρεδόθη αὐτῷ πᾶσα (57)· χρεία οὐκ ἦν παραδόσεως· πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ περιττὸν τὸ παραδίδοσθαι τῷ Κυρίῳ ταῦτα, ὧν αὐτός ἐστι δημιουργός. Κύριος γὰρ ἦν τῶν γινομένων ἐν τῷ ποιεῖν αὐτά. Ἀλλὰ καὶ εἰ (58) μετὰ τὸ γενέσθαι παρεδόθη αὐτῷ, σκόπει τὸ ἄτοπον. Εἰ γὰρ παρεδόθη, καὶ ἀνεχώρησεν ὁ Πατὴρ λαβόντος τούτου· καὶ κινδυνεύομεν εἰς τάς τινων μυθολογίας ἐμπεσεῖν, ὅτι, τούτῳ παραδοὺς, αὐτὸς ἀπέστη. Ἢ εἰ τοῦ Υἱοῦ ἔχοντος, ἔχει καὶ ὁ Πατὴρ, ἔδει μὴ εἰπεῖν, *παρεδόθη*, ἀλλ' ὅτι προσελάβετο κοινωνὸν, ὡς Παῦλος τὸν Σιλουανόν. Ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἄτοπον τοῦτο· οὐ γὰρ ἐνδεὴς ὁ Θεὸς, οὐδὲ διὰ χρείαν προσελάβετο τὸν Υἱὸν εἰς βοήθειαν· ἀλλὰ, Πατὴρ ὢν τοῦ Λόγου, πάντα δι' αὐτοῦ ποιεῖ, C καὶ οὐ παραδίδωσιν αὐτῷ κτίσιν, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ τῆς κτίσεως προνοεῖ, ὥστε μηδὲ στρουθίον ἄνευ τοῦ Πατρὸς πεσεῖν εἰς τὴν γῆν, μηδὲ τὸν χόρτον ἀμφιέννυσθαι ἄνευ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐργαζομένου τοῦ Πατρὸς, ἐργάζεσθαι καὶ τὸν Υἱὸν ἕως ἄρτι. Οὐκοῦν τῶν ἀσεβῶν τὸ φρόνημα μάταιον. Οὐ γὰρ, ὡς νοοῦσιν, ἔστιν, ἀλλὰ τῆς κατὰ σάρκα οἰκονομίας ἐστὶ δηλωτικὸν τὸ ῥητόν.

vit quis sit Filius, nisi Pater, et quis sit Pater, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare [35].

1. Id quoque non intelligentes Arii hæresis sectatores Eusebius ejusque gregales, impie in Dominum agunt. Siquidem illi hac voce *omnia* rerum creatarum dominatum comprehendentes, ad hunc modum argumentantur: Si omnia ei tradita sunt, fuit ergo aliquando tempus, cum illa non habuerit. Quod si aliquando non habuit, non est ex Patre. Nam si ex Patre esset, illa profecto semper habuisset, quippe qui esset ex Patre, nec proinde ea accipere illi fuisset necesse. Verum inde etiam facilius eorum insipientiam convincere licebit. Nec enim rerum creatarum sive factarum dominatum et principatum denotat vox illa, sed quemdam dispensationis sensum includit. Si enim cum verba illa protulit, omnia tunc ei sunt tradita, manifestum est Verbi inutilem fuisse creationem, antequam ea acciperet. Quod si ita est, qui verum potest esse, quod de illo dicitur: *Omnia in ipso constant* [33]? si vero tunc cum fiebant res creatæ, omnes illi traditas fuisse dicatur, id sane non necesse fuit, siquidem omnia per ipsum facta sunt; ac proinde supervacaneum fuit illa Domino tradi, quorum ipse erat opifex. Nam vere rerum, quæ fiebant, Dominus erat cum eas ipse faceret. Quod si illas postquam factæ sunt traditas ei esse contendant, vide quam id sit absurdum. Si enim illi traditæ sunt, eoque accipiente recessit Pater, periculum sane est ne in quorumdam fabulas incidamus, ut scilicet putemus Patrem, postquam omnia Verbo tradidit, ab iisdem ipsum discessisse. Vel si habente Filio, habet quoque Pater, non dicendum erat, *Tradita sunt:* sed quod Filium socium assumpsit, uti Paulus Silvanum. Verum hoc etiam magis absurdum est, nec enim ulla re indiget Deus, nec inopiæ causa Filium socium sibi et adjutorem adjunxit: sed quia Pater Verbi est, omnia per ipsum facit; neque illi res creatas tradit, sed per ipsum et in ipso rebus creatis providet, ita ut nec passerculus sine Patre cadat super terram [34], nec fenum sine Deo vestiatur [35], et Patre operante Filius quoque usque modo operetur [36]. Vana itaque et futilis est impiorum interpretatio. Nec enim verba de quibus agitur, perinde ut ipsi explicant, debent intelligi, sed humanam Verbi dispensationem significant.

2. Ἐπειδὴ γὰρ ἥμαρτε καὶ πέπτωκεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ πεσόντος αὐτοῦ τὰ πάντα τετάρακται, ὁ θάνατος ἴσχυεν ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωϋσέως (59), ἡ γῆ κεκατήραται, ὁ ᾅδης ἠνοίγη, ὁ παράδεισος ἐκλείσθη, ὁ οὐρανὸς ἐθυμώθη, καὶ τέλος ἐφθάρη ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀπεκτηνώθη, ὁ δὲ D

2. Postea enim quam peccavit et cecidit homo, eoque cadente omnia sunt perturbata, mors ab Adam usque ad Moysem invaluit [37], maledicta est terra, inferi aperti sunt, clausus est paradisus, cœli infensi nobis sunt facti, ac denique corruptus est homo et jumentis similis **83** effectus est [38], quæ

[33] Matth. xi, 27. [33] Coloss. i, 17. [34] Matth. x, 29. [35] Psal. xlviii, 13. [36] Matth. vi, 30. [36] Joan. v, 17. [37] Rom. v, 14.

(54) Sic Reg. Seguer. et Basil. Alii et editi, ἐπιγινώσκει. Iid. mox καί habent; alii vero et editi ἤ. Præterea in editis consuetus præfigitur titulus, τοῦ ἐν ἁγίοις, etc., quæ absunt a Reg. et Seguer.

(55) Sic Reg. et Seguer. In aliis et editis καί deest.

(56) Sic Seguer. Alii autem et editi, δηλονότι. Paulo post pro ἐπ' αὐτῷ, Basil. habet ἐν αὐτῳ.

(57) Sic Reg. Seguer. et Basil. Alii vero et editi, πάντα.

(58) Basil. καί post εἰ addit: Reg. et Seguer. ante εἰ.

(59) Sic Reg. Seguer. et Basil., ut et habetur Rom. v, 14. Alii et editi habent Χριστοῦ. Iidem mss. ἴσχυσεν ibidem habent; alii et editi, ἴσχυεν.

Digitized by Google

quidem diabolo causa fuit, cur nobis deinceps insultaret. Tunc ergo benignus Deus hominem ad sui imaginem creatum perire nolens dixit : *Quem mittam, et quis ibit ?* Cunctis autem tacentibus dixit Filius : *Ecce ego, mitte me* [59]. Tum Pater, *vade* dicens, hominem Filio tradidit, ut scilicet ipse caro fieret, et assumptam carnem totam penitus renovaret. Illi, inquam, homo traditus est tanquam medico, ut morsum quem ipsi serpens inflixerat, curaret : tanquam vitæ, ut mortuum excitaret : tanquam luci, ut ejus tenebras illuminaret : tanquam rationi, ut ejusdem rationem restitueret. Ut igitur cuncta ei sunt tradita et factus est homo, omnia statim emendata et perfecta sunt. Terra pro maledictione benedictionem accepit, latroni reseratus est paradisus, inferi tremuerunt, et his qui mortui erant excitatis, aperta sunt monumenta ; denique portæ cœli elevatæ sunt [60], ut ille qui est ex Edom adveniret [61]. Certe ipse Salvator explicans quonam modo omnia sibi tradita fuerint, mox, ut apud Matthæum legitur, subjecit : *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos* [62] : mihi enim traditi estis, ut labore defessos reficiam et mortuos revocem ad vitam. Cui et illud concinit quod habet Joannes : *Pater diligit Filium, et omnia dedit in manu ejus* [63]. Dedit enim ut quemadmodum omnia per ipsum facta sunt, sic in ipso omnia possent instaurari. Siquidem non idcirco omnia ei tradita sunt, ut ex paupere dives fieret, neque omnia accepit, ut potestatem quam non habebat acciperet, absit ! sed potius ut omnia, tanquam Salvator, instauraret. Nempe decebat creationis quidem exordium *per ipsum* fieri [64], ut res exsisterent : earum autem instaurationem, *in ipso* [65] ; quæ sane verba inter se differunt. Nam initio quidem omnia per ipsum facta sunt ut essent : postea vero, ubi omnia defecerunt, Verbum caro factum est, quam scilicet induit, ut in ipso omnia reficerentur. Siquidem ipse patiendo nos recreavit, esuriendo nutrivit, et ad inferos descendendo sursum extulit. Tunc ergo cum omnia fierent, jubentis fiebant imperio, ut hæc verba indicant, *producant, fiat* [66]. At in rerum instauratione omnia ei tradi decuit, ut ipse homo fieret, et omnia in eo renovarentur ; homo enim quatenus in illo erat, vivificabatur. Nam Verbum ideo se homini conjunxit, ut nihil amplius contra hominem valeret maledictio. Hinc

A (60) διάβολος ἐνήλλετο καθ' ἡμῶν. Τότε δὴ ὁ Θεὸς φιλάνθρωπος ὢν καὶ μὴ θέλων ἀπολέσθαι τὸν κατ' εἰκόνα ἄνθρωπον, Ἔλεγε· *Τίνα ἀποστελῶ, καὶ τίς πορεύσεται ;* Πάντων τε σιωπώντων, ὁ Υἱὸς Ἔλεγεν· *Ἰδοὺ ἐγώ, ἀπόστειλόν με·* καὶ δὴ τότε λέγων, *βάδιζε*, παρέδωκεν αὐτῷ τὸν ἄνθρωπον, ἵνα γένηται αὐτὸς ὁ Λόγος σὰρξ, καὶ παραλαβὼν τὴν σάρκα κατὰ πάντα διορθώσηται. Παρεδόθη γὰρ αὐτῷ, ὡς ἰατρῷ, θεραπεῦσαι τὸ δῆγμα τοῦ ὄφεως· ὡς ζωῇ, ἀνεγεῖραι τὸ νεκρόν (61)· ὡς φωτὶ, καταυγάσαι τὸ σκότος· καὶ λόγῳ ὄντι, ἀνακαινίσαι τὸ λογικόν. Ὡς γοῦν παρεδόθη αὐτῷ τὰ πάντα, καὶ γέγονεν ἄνθρωπος, εὐθὺς διορθώθη καὶ ἐτελειώθη τὰ ὅλα· ἡ γῆ ἀντὶ κατάρας εὐλόγηται, ὁ παράδεισος ἠνοίγη τῷ λῃστῇ (62), ὁ ᾅδης ἔπτηξε, καὶ τὰ μνημεῖα ἠνοίγη, B ἐγειρομένων τῶν νεκρῶν, αἱ πύλαι τοῦ οὐρανοῦ ἐπήρθησαν, ἵν' ὁ ἐξ Ἐδὼμ παραγένηται. Ἀμέλει τὸ πῶς παρεδόθη αὐτῷ πάντα, σημᾶναι θέλων αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, ἐπήγαγεν εὐθὺς (63), ὡς ὁ Ματθαῖός φησιν· *Δεῦτε πρός μὲ, πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς·* παρεδόθητε γάρ μοι, ἵνα κοπιάσαντας (64) ἀναπαύσω, καὶ νεκρωθέντας ζωοποιήσω. Συνᾴδει δὲ τούτῳ καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ κείμενον· *Ὁ Πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν Υἱὸν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.* Δέδωκε γάρ, ἵν', ὥσπερ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα γέγονεν, οὕτως ἐν αὐτῷ τὰ πάντα ἀνακαινισθῆναι δυνηθῇ. Οὐ γὰρ, ἵν' ἐκ πτωχοῦ πλούσιος γένηται, παρεδόθη αὐτῷ (65), οὐδ' ἵνα, ὡς μὴ ἔχων ἐξουσίαν, λάβῃ ἐξουσίαν, παρέλαβε τὰ πάντα, μὴ γένοιτο ! ἀλλ' ἵνα μᾶλλον, ὡς C Σωτὴρ, τὰ πάντα διορθώσηται (66). Ἔπρεπε μὲν γὰρ τὴν μὲν ἀρχὴν τῆς δημιουργίας *δι' αὐτοῦ* γενέσθαι εἰς τὸ εἶναι αὐτὰ, τὴν δὲ διόρθωσιν *ἐν αὐτῷ*, ἐχουσῶν διαφορὰν τῶν λέξεων. Ἐν ἀρχῇ μὲν γὰρ δι' αὐτοῦ γέγονεν εἰς τὸ εἶναι· ὕστερον δὲ, πεσόντων πάντων, γέγονεν ὁ Λόγος σὰρξ, καὶ ἐνεδύσατο αὐτὴν, ἵν' ἐν αὐτῷ τὰ ὅλα κατορθωθῇ. Πάσχων γὰρ αὐτὸς ἡμᾶς ἀνέπαυσε (67), καὶ πεινῶν αὐτὸς ἡμᾶς ἔτρεφε, καὶ εἰς τὸν ᾅδην καταβαίνων ἡμᾶς ἀνέφερε. Τότε γοῦν γινομένων πάντων πρόσταγμα ἦν τὸ γενέσθαι, οἷον τὸ, *ἐξαγαγέτω*, καὶ, *γενέσθω·* ἐπὶ δὲ τῇ διορθώσει παραδοθῆναι πάντα ἔπρεπεν, ἵν' αὐτὸς γένηται ἄνθρωπος, καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα ἀνακαινισθῇ. Ἐν αὐτῷ γὰρ ὢν ὁ ἄνθρωπος, ἐζωοποιεῖτο· διὰ τοῦτο γὰρ συνεπλάκη ὁ Λόγος τῷ ἀνθρώπῳ, ἵνα D ἡ κατάρα μηκέτι ἰσχύσῃ κατὰ τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἐν ἑβδομηκοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ τοὺς

[59] Isa. VI, 8. [60] Psal. XXIII, 7. [61] Isa. LXIII, 1. [62] Ephes. I, 10. [63] Genes. I, 3 seqq.

[62] Matth. XI, 28. [63] Joan. III, 35. [64] Joan. I, 3.

(60) Reg. Seguer. et Basil., ὅτε. Alii et editi, ὁ δέ.

(61) Goblerianus, τὸν νεκρόν.

(62) Τῷ λῃστῇ habent Reg. Seguer. et Basil. editi vero et alii omittunt.

(63) Εὐθύς addunt Reg. et Seguer., sed alii et editi omittunt. Mox iidem et Basil. habent φησί. Editi, ἔφη.

(64) Sic Reg. et Seguer. Alii et editi, κοπιώσαντας. Paulo post pro τούτῳ, Gobler. et Felckm. 1 anon. habent τοῦτο. Ibidem hæc verba, παρὰ τῷ Ἰωάννῃ κείμενον habent Reg. Seguer. et Basil., quæ alii et editi omittunt.

(65) Reg. Seguer. et Basil. post γένηται, addunt παρεδόθη αὐτῷ, quæ alii et editi omittunt. Ibid. Reg. et Seguer., ὡς μὴ ἔχων ἐξουσίαν, λάβῃ ἐξουσίαν. Alii et editi, ὡς μὴ ἔχων, ἐξουσίαν λάβῃ.

(66) Sic Reg. Seguer. Basil. et Gobler. Alii vero et editi, διορθώσῃ.

(67) Sic Seguer. et Gobler. At Reg., ἀνέπαυε. Editi et alii, ἀνέλαβε.

Digitized by Google

ὀξιοῦντάς φασι (68) τὸν Θεὸν περὶ τοῦ ἀνθρωπείου γένους, *Ὁ Θεός, τὸ κρίμά σου τῷ βασιλεῖ δὸς*, ἵνα καὶ τὸ καθ' ἡμῶν κρῖμα τοῦ θανάτου, ὅπερ ἦν καθ' ἡμῶν, παραδοθῇ τῷ Υἱῷ, καὶ λοιπὸν αὐτὸς ἐν αὐτῷ αὐτὸ ἐξαφανίσῃ, ἀποθανὼν ὑπὲρ ἡμῶν. Τοῦτο γὰρ σημαίνων καὶ αὐτὸς ἔλεγεν ἐν τῷ ὀγδοηκοστῷ ἑβδόμῳ ψαλμῷ· *Ἐπ' ἐμὲ ἐπεστηρίχθη ὁ θυμός σου*. Τὸν γὰρ καθ' ἡμῶν θυμὸν αὐτὸς ἐβάσταζεν, ὡς (69) καὶ ἐν τῷ ἑκατοστῷ τριακοστῷ ἑβδόμῳ φησί· *Κύριος ἀνταποδώσει ὑπὲρ ἐμοῦ*.

3. Οὕτω μὲν οὖν πάντα παραδεδόσθαι τῷ Σωτῆρι νοεῖν ἔξεστι, καὶ εἰ δεῖ νοήσαντα πάλιν εἰπεῖν (70), παραδέδοται αὐτῷ ἅπερ οὐκ εἶχεν. Οὐ γὰρ ἦν ἄνθρωπος πρὸ τούτου, ἀλλὰ γέγονε διὰ τὸ σῶσαι τοῦτον. Καὶ οὐκ ἦν ἐν ἀρχῇ σὰρξ ὁ Λόγος, ἀλλ' ὕστερον γέγονε σὰρξ, ἐν ᾗ καὶ τὴν πρὸς ὑμᾶς ἔχθραν διήλλαξε κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι κατήργησεν, ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην, καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι πρὸς τὸν Πατέρα. Ἅ μέντοι ἔχει ὁ Πατὴρ, ταῦτα (71) καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστιν, ὡς ἐν τῷ Ἰωάννῃ φησί· *Πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστι*, πάνυ γε καλῶς ἐχόντων τῶν ῥημάτων. Ὅτε μὲν γὰρ ὅπερ οὐκ ἦν ἐγίνετο, παραδίδοται αὐτῷ τὰ πάντα· ὅτε δὲ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἑνότητα σημᾶναι βούλεται, οὐ κρύπτει, ἀλλὰ διδάσκει λέγων· *Πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστι*. Καὶ τὴν ἀκρίβειαν χρὴ θαυμαζειν τοῦ λόγου. Οὐ γὰρ εἴρηκε, *Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ*, δέδωκέ (72) μοι, ἵνα μὴ, ὥς ποτε μὴ ἔχων, δειχθῇ· ἀλλ' ὅτι *ἐμά ἐστιν*. Ὄντων γὰρ ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς ἐξουσίᾳ τούτων, ἔστιν ὁμοίως ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ. Τί δὲ ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐξεταστέον πάλιν. Εἰ μὲν γὰρ τὴν κτίσιν σημαίνει, οὐδὲν ἄρα εἶχε πρὸ τῆς κτίσεως, καὶ φαίνεται προσλαμβάνων ἀπὸ τῆς κτίσεως. Ἀλλὰ μὴ γένοιτο τοῦτο νοεῖν! Ὡς γάρ ἐστιν αὐτὸς πρὸ τῆς κτίσεως, οὕτω καὶ πρὸ τῆς κτίσεως ἔχει ἅπερ ἔχει, ἅτινα καὶ τοῦ Υἱοῦ εἶναι πιστεύομεν. Εἰ γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ ὁ Υἱὸς, ἄρα ἂν τὰ πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, τοῦ Υἱοῦ ἐστιν. Ἀνατρέπον δὲ τὸ ῥητόν ἐστι τοῦτο τὴν τῶν κακοδόξων πονηρίαν λεγόντων· « Εἰ πάντα παραδέδοται τῷ Υἱῷ, ἄρα πέπαυται ὁ Πατὴρ τῆς τῶν παραδοθέντων ἐξουσίας, ἐπειδὴ κατέστησεν ἀνθ' ἑαυτοῦ τὸν Υἱόν· *Καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ οὐδένα κρίνει, πᾶσαν δὲ τὴν κρίσιν δέδωκε τῷ Υἱῷ*. » Ἀλλ' ἐμφραττέσθω τὰ στόματα τῶν λαλούντων τὰ ἄδικα· οὐ γὰρ, ἐπειδὴ πᾶσαν τὴν κρίσιν δέδωκε τῷ Υἱῷ, αὐτὸς τῆς δεσποτείας ἐψίλωται· οὐδ' ὅτι πάντα παραδεδόσθαι τῷ Υἱῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς εἴρηται, αὐτὸς οὐκ ἔστιν ἐπὶ πάντων· χωριζόντων δὲ σαφῶς τὸν Μονογενῆ τοῦ Θεοῦ τὸν ἀχώριστον (73) τῇ φύσει, εἰ καὶ τοῖς λόγοις οὗτοι μεμηνότες χωρίζουσιν, οὐ

A qui psalmo septuagesimo primo, Deo pro humano genere supplicant, hæc aiunt : *Deus, judicium tuum regi da* [47], ut et judicium mortis contra nos prolatum Filio detur et ipse pro nobis moriens, illud in seipso deleat. Hoc enim ipse significans, in octogesimo septimo psalmo ait : *Super me confirmatus est furor tuus* [48]. Siquidem ipse furorem portavit, quo Deus in nos inflammatus erat, ut et in psalmo centesimo tricesimo septimo dicit : *Dominus retribuet pro me* [49].

3. Itaque eo sensu omnia Salvatori tradita esse licet intelligere, quæ si rursus explicare opus sit, vere ea quæ non habebat, ipsi sunt tradita. Nec enim antea homo erat, sed homo ipse factus **84** est, ut hominem salvum faceret. Nec in principio Verbum B in carne erat, sed postea caro factum est, in qua Dei in nos inimicitias, juxta Apostolum, reconciliavit, et legem mandatorum decretis evacuavit, ut duos conderet in unum novum hominem, faciens pacem, et ambos Patri in uno corpore reconciliaret [50]. Quæ igitur Pater habet, hæc quoque ad Filium pertinent, ut ipse apud Joannem testatur : *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt* [51] : quæ quidem apposite admodum sunt dicta. Namque cum factus est quod antea non erat, tunc illi quidem omnia sunt tradita : cum autem suam cum Patre unitatem indicat, non obscure sed aperte ait : *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt.* Quæ quam accurate sint dicta paulum perpendere C nec non admirari operæ pretium fuerit. Non enim dixit : *Omnia quæcunque habet Pater*, mihi dedit, ne videretur ea aliquando non habuisse : sed *mea sunt*. Nam ut illa sunt in potestate Patris, ita et in Filii. Quid autem habeat Pater, necesse est rursus perquirere. Nam si his verbis rerum creationem significat : nihil ergo habuit ante creationem, et quidquid habet, accepit a creatione. Verum absit ut ita intelligamus. Siquidem ut ante creationem ipse exsistit, ita et quæcunque habet, ante creationem habet, quæ eadem Filii quoque esse credimus. Si enim in Patre est Filius : omnia igitur quæcunque habet Pater, Filii quoque sunt. Certe hoc dictum pervicaciam et improbitatem evertit hæreticorum, quorum nempe hæc sunt D verba : « Si omnia Filio tradita sunt : igitur Pater, eorum, quæ Filio tradidit, potestate cessit, quippe qui Filium in sui locum constituerit. *Etenim neminem Pater judicat, sed omne judicium dedit Filio* [52]. » Verum obstruantur ora loquentium iniqua [53]. Nec enim omnium dominatu spoliatus est Pater, quia omne judicium dedit Filio : neque quod

[47] Psal. LXXI, 2. [48] Psal. LXXXVII, 8. [49] Psal. CXXXVII, 8. [50] Ephes. II, 15. [51] Joan. XVI, 15. [52] Joan. V, 22. [53] Psal. LXII, 12.

(68) Reg. et Seguer., φασί. Editi, ἔφη.

(69) Reg. et Seg. post ὡς, addunt καί, quod alii omittunt. Ibid. iidem et Gobler., φησί, editi, ἔφη.

(70) Εἰπεῖν deest in Reg. et Seguer. Idem et Basil. ac Gobler., παραδίδοται.

(71) Hæc verba, ταῦτα usque ad ἐμά ἐστι, leguntur in Regio, Segueriano et Basiliensi, sed desunt in aliis et editis. Mox Regius et Seguerianus, ἐγίνετο. Alii et editi, ἐγένετο.

(72) Regius et Seguerianus, παραδέδωκε.

(73) Basil., τοῦ Πατρὸς τὸ ἀχώριστον.

Digitized by Google

dictum est omnia Filio tradita esse a Patre, ipsum idcirco non omnibus præsidere putandum est. Obstruantur, inquam, illorum ora, qui unigenitum Dei Filium, qui quidem ex natura individuus est, audent dividere : quanquam insani verbis tantum dividant. Nimirum impii non intelligunt lucem solis a sole nunquam posse separari, sed semper naturaliter in sole esse. Liceat enim tenui vulgarium rerum imagine id quod intelligimus exprimere, quandoquidem nimiæ temeritatis esset naturam, quam nemo cogitatione potest comprehendere, curiosius perscrutari.

A νοοῦντες οἱ δυσσεβεῖς, ὡς οὐκ ἂν χωρισθείη ποτὲ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἀλλ' ἔστιν ἐν αὐτῷ φυσικῶς. Ἀπὸ γὰρ τῶν ἐν χερσὶ καὶ (74) συνήθων εἰκόνι πτωχῇ χρησαμένους, τὸ νοούμενον παραστῆσαι τῷ λόγῳ δεῖ, ἐπειδὴ τολμηρὸν ἐμβατεύειν τὴν ἀπερινόητον φύσιν.

4. Quemadmodum ergo lux solis, quæ universum orbem illuminat, sine sole lucere intelligi non potest ab his nempe qui sana sunt mente, quia lux solis, ejusdem naturæ unita est : ac proinde si lux ipsa diceret : Accepi a sole ut omnia illuminarem, meoque calore augerem et roborarem : nemo adeo stultus esset ut solem a natura quæ ex ipso exoritur, quæ nimirum lux ipsa est, his verbis separari arbitraretur : ita similiter divinam Verbi substantiam suo Patri ex natura unitam esse vera pietas jubet intelligere, uti ex hoc ipso loco quem modo tractamus clarissimum est. Siquidem hæc Salvatoris verba, *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt*, eum cum Patre semper esse significant. Nam hæ quidem voces, *quæcunque habet*, Patris dominatum ostendunt : istæ vero, *mea sunt*, individuam utriusque unionem indicant. Necesse est igitur nos intelligere æternitatem et immortalitatem in Patre esse : esse, inquam, non tanquam aliena, sed in ipso et in Filio velut in fonte residere. Cum ergo de Filio cogitare volueris, disce prius quænam sint in **85** Patre, eaque in Filio etiam esse credere ne dubites. Itaque si Pater res est creata vel facta, hæc quoque Filio ascribe. Si item de Patre licet dicere, fuit aliquando tempus cum non esset, vel est ex nihilo : id etiam de Filio dicatur. Sin autem hæc in Patre esse absque impietate dici non potest, ea quoque Filio affingere impium sane fuerit. Quæ enim Patris sunt, hæc et ad Filium pertinent. Nam qui Filium honorat, Patrem qui eum misit honorat : et qui Filium recipit, Patrem cum eodem recipit [84]. Siquidem qui videt Filium, videt et Patrem [85]. Quocirca ut Pater non est res creata, ita nec Filius ; atque ut de illo dici nequit, fuit aliquando, cum non esset, vel est ex nihilo ; sic nec ea de Filio dicere convenit. Sed potius ut in Patre est æternitas et immortalitas, ut idem semper est, nec res est creata ; sic eadem de Filio sentire necesse est. Nam, uti scriptum est : *Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio habere vitam in semetipso* [86]. Porro verbo, *dedit*, usus est Christus, ut dantem Patrem ostenderet. Ut autem in Patre est vita, ita et in Filio vitam esse dixit, quo individuam utriusque naturam et æternitatem indicaret. Hinc enim caute dixit, *Omnia quæcunque habet Pater*, ut hic Patrem nominans, idem ipse non esse Pater

4. Ὡς οὐκ ἂν τοίνυν ποτὲ τὸ ἐξ ἡλίου φῶς τὴν οἰκουμένην καταλάμπον χωρὶς αὐτοῦ περιλάμπειν δυνατὸν νοηθῆναι παρὰ τοῖς ἐρρωμένοις τὸν νοῦν, ἐπειδὴ ἥνωται τῇ φύσει τοῦ ἡλίου τὸ ἐξ αὐτοῦ φῶς, καὶ ὡς εἰ λέγοι τὸ φῶς· Πάντα καταλάμπειν παρείληφα παρὰ τοῦ ἡλίου, καὶ πάντα αὔξειν καὶ ἐνισχύειν διὰ τῆς ἐν ἐμοὶ θερμότητος· οὐ χωρίζειν τις μεμηνὼς νοήσει τὴν τοῦ ἡλίου ὀνομασίαν τῆς ἐξ αὐτοῦ φύσεως, ἥ ἐστι τὸ φῶς· οὕτω νοεῖν εὐσεβὲς καὶ τὴν θείαν οὐσίαν τοῦ Λόγου ἡνωμένην φύσει τῷ ἑαυτοῦ Πατρί. Καὶ γὰρ τὸ ἐν χερσὶ ῥητὸν τὴν σαφήνειαν παρέξει τοῦ ζητουμένου σαφεστάτην, εἰπόντος τοῦ Σωτῆρος· *Πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστιν*, ὃ δηλοῖ αὐτὸν ἀεὶ εἶναι σὺν τῷ Πατρί· τὸ γὰρ, *ὅσα ἔχει*, τὴν δεσποτείαν κρατεῖν δείκνυσι τὸν Πατέρα· τὸ δὲ, *ἐμά ἐστι*, τὴν ἀχώριστον ἕνωσιν. Ἀνάγκη τοίνυν νοεῖν ἡμᾶς ὅτι ἔστιν ἐν τῷ Πατρὶ τὸ ἀΐδιον, τὸ ἀίδιον, τὸ ἀθάνατον· ἔστι δὲ ἐν αὐτῷ οὐχ ὡς ἀλλότρια αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς ἐν πηγῇ ἐστιν ἐν αὐτῷ ἀναπαυόμενα καὶ ἐν τῷ Υἱῷ. Ὅταν τοίνυν περὶ Υἱοῦ νοεῖν ἐθέλῃς (75) μαθὼν τίνα ἐστὶ τὰ ἐν τῷ Πατρὶ, ταῦτα καὶ ἐν τῷ Υἱῷ εἶναι πίστευε. Εἰ μὲν οὖν κτίσμα ἐστὶν ὁ Πατὴρ ἢ ποίημα, ἔστι ταῦτα καὶ ἐν τῷ Υἱῷ· καὶ εἰ θεμιτὸν εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς, ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν, ἢ ἐξ οὐκ ὄντων· λεγέσθω τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ. Εἰ δὲ ἀσεβές ἐστι ταῦτα λέγειν ἐν τῷ Πατρὶ εἶναι, ἀσεβὲς ἔστω καὶ ἐν τῷ Υἱῷ ταῦτα νοεῖν. Τὰ γὰρ τοῦ Πατρὸς, ταῦτα τοῦ Υἱοῦ ἐστιν. Ὁ γὰρ τιμῶν τὸν Υἱὸν τιμᾷ τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτὸν, καὶ ὁ δεχόμενος τὸν Υἱὸν, δέχεται σὺν αὐτῷ τὸν Πατέρα· ὁ γὰρ ἑωρακὼς τὸν Υἱὸν ἑώρακε τὸν Πατέρα. Ὡς οὖν οὐκ ἔστι κτίσμα ὁ Πατὴρ, οὕτως οὐδὲ ὁ Υἱός (76)· καὶ ὡς οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ἐπ' αὐτοῦ, ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν, ἢ ἐξ οὐκ ὄντων· οὕτως οὐχ ἁρμόζει, οὐδ' ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ λέγειν τὸ αὐτό. Ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἐν τῷ Πατρὶ τὸ ἀΐδιον, τὸ ἀθάνατον, τὸ ἀεὶ, τὸ μὴ κτίσμα· οὕτω καὶ περὶ Υἱοῦ φρονεῖν ἀκόλουθον. Κατὰ γὰρ τὸ γεγραμμένον, *Καθὼς ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Ἔδωκε* δὲ εἴρηκεν, ἵνα τὸν διδόντα Πατέρα δείξῃ. Ὡς δὲ ἐν τῷ Πατρὶ, οὕτω καὶ ἐν τῷ Υἱῷ ἐστιν ἡ ζωὴ, ἵνα τὸ ἀδιαίρετον καὶ ἀΐδιον διδάξῃ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἀκριβῶς εἴρηκεν, *Ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ*, ἵνα, καὶ ὧδε λέγων τὸν Πατέρα, μὴ καὶ αὐτὸς Πατὴρ νομισθῇ.

[84] Matth. x, 40. [85] Joan. xiv, 9. [86] Joan. v, 26.

(74) Καὶ deest in Seguerianο.
(75) Gobler. et Felckm. 1 anonym., ἐθέλεις.
(76) Regius, Seguerianus, et Basiliensis, οὕτως οὐκ ἔστι κτίσμα ὁ Υἱός. Et paulo post iidem pro τὸ αὐτό, habent ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν. Et præterea Reg. et Seg. addunt ἢ ἐξ οὐκ ὄντων.

Digitized by Google

Οὐ γὰρ εἴρηκεν, Ἐγὼ εἰμι ὁ Πατὴρ, ἀλλ', *Ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ.*

5. Πατὴρ μὲν γὰρ, ὦ Ἀρειανοὶ, παρὰ τοῦ Πατρὸς χρηματίζοι ὁ μονογενὴς Υἱὸς αὐτοῦ, οὐ μὴν ὡς ὑμεῖς πλανώμενοι ἴσως ἂν ὑπολάβοιτε, ἀλλ' Υἱὸς μὲν τοῦ γεννήσαντος Πατρὸς, πατὴρ δὲ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Δεῖ γὰρ ὑμῶν πάσας τὰς ὑπονοίας περιελεῖν. Φησὶ γοῦν διὰ τοῦ προφήτου· *Ἐγεννήθη ἡμῖν Υἱὸς, καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.* Οὐκοῦν καὶ πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὁ Μονογενὴς, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς, καὶ ἐξουσιαστὴς ὁ Υἱὸς ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ· καὶ σαφῶς δέδεικται, ὅτι πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, αὐτοῦ ἐστι, καὶ καθὼς ζωὴν δίδωσιν ὁ Πατὴρ, καὶ τῷ Υἱῷ ὁμοίως πάρεστιν οὓς θέλει ζωοποιεῖν (77). *Ἀκούσονται* γὰρ, φησὶ, *τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ οἱ νεκροὶ, καὶ ζήσονται.* Καὶ ἓν θέλημα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ βούλημα, ἐπεὶ καὶ ἡ φύσις μία καὶ ἀδιαίρετος. Καὶ περισσῶς οἱ Ἀρειανοὶ κόπτουσιν ἑαυτοὺς, μὴ νοοῦντες τὸ εἰρημένον πρὸς (78) τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὃ, *Πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστιν.* Ἐκ γὰρ τούτου, καὶ ἡ Σαβελλίου ἀνατρέπεται παραφροσύνη, καὶ τῶν νῦν Ἰουδαίων ἐλέγξει τὴν ἄνοιαν. Διὰ γὰρ τοῦτο ζωὴν ἔχων ἐν ἑαυτῷ ὁ Μονογενὴς, ὡς ὁ Πατὴρ ἔχει, καὶ μόνος οἶδε τίς ἐστιν ὁ Πατὴρ, ἐν τῷ Πατρὶ ὢν, καὶ ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα. Εἰκὼν γάρ ἐστι, καὶ ἀκολούθως, ὡς ἐν εἰκόνι, πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς ἐν αὐτῷ (79) ἐστι. Σφραγὶς γάρ ἐστιν ἰσότυπος ἐν αὐτῷ δεικνὺς τὸν Πατέρα, Λόγος ζῶν, ἀληθινὸς, δύναμις, σοφία, ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις ἡμῶν. *Ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμεν·* καὶ, *Οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ Πατὴρ εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ τίς ἐστιν ὁ Υἱὸς εἰ μὴ ὁ Πατήρ.*

6. Καὶ πῶς τολμῶσιν οἱ δυσσεβεῖς φλυαρεῖν, ἃ μὴ θέμις, ἄνθρωποι ὄντες, καὶ τὰ ἐπὶ γῆς οὐχ εὑρίσκοντες διηγήσασθαι; Τί δὲ λέγω τὰ ἐπὶ γῆς; τὰ ἑαυτῶν ἡμῖν εἰπάτωσαν, εἰ ἄρα εὑρεῖν δυνήσονται τὴν ἑαυτῶν ἐξιχνιάσαι φύσιν. Τολμηροὶ ὄντως καὶ αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμοντες, ἔνθα ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι, καὶ τοσούτῳ καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν τάξιν ἀκώτεροι. Τί γὰρ ἐγγύτερον τῶν χερουβὶμ ἢ τῶν σεραφίμ; καὶ ὅμως οὐδὲ ὁρῶντα, ἢ ποσὶν ἑστῶτα, ἀλλ' οὐδὲ γυμνοῖς, κεκαλυμμένοις δὲ ὥσπερ καὶ τοῖς προσώποις τὴν δοξολογίαν προσφέρουσιν, ἀπαύστοις τοῖς χείλεσιν οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν θείαν καὶ ἄφραστον φύσιν τῇ τρισαγιότητι δοξάζοντα. Καὶ οὐδαμοῦ τις τῶν θεσπεσίων προφητῶν, τῶν μάλιστα καταξιωθέντων τῆς τοιαύτης θέας, ἀπήγγειλεν ἡμῖν, ὅτι ἐν μὲν τῷ ἅπαξ εἰπεῖν τὸ, *ἅγιος*, μεγάλῃ τῇ φωνῇ, ἐν δὲ τῷ δευτερῶσαι, ἧσσον, ἐν δὲ τῷ τρισσεῦσαι, ὑποβεβηκότως· καὶ μετὰ τοῦτο τὸν πρῶτον ἁγιασμὸν κυριολογοῦντα, τὸν δὲ δεύτερον ὑποτάσσοντα, καὶ

crederetur. Namque non dixit, Ego sum Pater, sed, *Quæcunque habet Pater.*

5. Equidem ipse unigenitus Dei Filius, o Ariani, pater quoque a Patre appelletur, sed non eo sensu quem vos errantes forte suspicamini: at pater futuri sæculi dicitur. Necesse est enim vestras omnes falsas suspiciones præcidere. En igitur prophetæ verba: *Genitus est nobis Filius et datus est nobis, cujus imperium super humerum ejus, et vocatur nomen ejus, magni consilii Angelus, Deus fortis, potestatem habens, Pater futuri sæculi* [57]. Pater ergo futuri sæculi est unigenitus Dei Filius ut et Deus fortis et summa potestate præditus: atque dilucide ostensum est omnia quæcunque Pater habet Filii quoque esse, quemadmodum Pater vitam impertit, ita et Filium quibus voluerit vitam tribuere. Nam, ut Scriptura prænonet, *Mortui audient vocem Filii et vivent* [58]. Una quoque Patris et Filii est voluntas ac sententia, quia unam et individuam habent naturam. Frustra igitur seipsos excruciant Ariani, dum hæc nostri Servatoris verba minime intelligunt, *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt.* Siquidem ex his quoque penitus evertitur insanus Sabellii error, et invicte coarguitur hodiernorum Judæorum insipientia. Hinc enim vitam in semetipso habens Unigenitus, quemadmodum Pater habet, solus novit quis sit Pater, utpote cum ipse sit in Patre, et Patrem habeat in seipso. Namque imago est, atque adeo omnia quæ Patris sunt, in ipso quoque sunt sicut in imagine. Etenim sigillum est eamdem formam referens, et Patrem in seipso repræsentans, Verbum vivens et verum, virtus, sapientia, sanctificatio et redemptio nostra. *In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus* [59]. Et: *Nemo cognoscit quis sit Pater, nisi Filius; et quis sit Filius, nisi Pater* [60].

6. Quid igitur impii his de rebus, quas scrutari nefas est, effutire non verentur; illi, inquam, qui et homines sunt, nec vel ipsam rerum terrestrium naturam possunt evolvere? Imo, quæ vel ipsos spectant, ipsi explicent nobis, num videlicet suam ipsorum naturam percipere queant? Temerarii certe illi nimiumque confidentes, qui divinæ majestatis gloriam absque ullo tremore scrutantur, in quam angeli cum natura tum ordine ipsis adeo superiores desiderant prospicere [61]. **86** Quid enim Deo propinquius quam cherubim et seraphim? et tamen non audent aspicere vel pedibus stare, imo non nuda sed obtecta veluti facie divinas laudes labiis nunquam deficientibus celebrant, nihil aliud quam divinæ et inexplicabilis naturæ gloriam triplici sanctitatis titulo prædicantes. Nec vero ullus e sanctis prophetis, qui hujusmodi visione maxime sunt digni habiti, nobis renuntiavit illos magna voce usos esse cum *sanctus* prima vice proferrent;

[57] Isa. IX, 6. [58] Joan. V, 25. [59] Act. XVII, 28. [60] Matth. XI, 27. [61] I Petr. I, 12.

(77) Sic Reg. Seg. et Basil. Alii vero et editi, ζωοποιεῖ.

(78) Sic Regius et Seguer. Alii vero, περί.

(79) Regius, Seguerianus, Goblerianus et Basilienses, ἐν ἑαυτῷ, ut et paulo post, Basil. excepto.

Digitized by Google

minus clara, secunda vice; submissa denique, tertia vice: deindeque prima sanctitate Dominum significari, secunda subjectionem indicari, tertia demum inferiorem designari ordinem. Verum apage hominum Deo invisorum insaniam. Nam laudanda colendaque et adoranda Trinitas, una et individua est, nec ullam figuram habet, sed absque confusione conjungitur, quemadmodum ejusdem unitas distinguitur absque divisione. Nimirum veneranda illa animalia, trina ista *Sanctus, sanctus, sanctus* iteratione tres perfectas denotant hypostases; quemadmodum cum semel vocem *Dominus* proferunt, unam indicant substantiam. Qui ergo unigenitum Dei Filium minorem faciunt, hi ipsum Deum suis blasphemiis lacessunt, quippe qui prave de ejus perfectione sentiant, eumque imperfectum arguant: seipsos autem gravissimi profecto supplicii reos constituunt. Quisquis enim blasphemiam in quamlibet hypostasim audebit proferre, is veniam neque in hoc sæculo neque in futuro poterit obtinere. Verum potest Deus oculos cordis ipsorum aperire ad solem justitiæ perspiciendum, ut illo cognito, eumdem, quem olim repudiabant, constanti animi pietate nobiscum laudent, quoniam ipsius est imperium, Patris videlicet et Filii et Spiritus sancti, nunc et in sæcula. Amen.

A τὸν τρίτον κατώτερον τιθέντα. Ἀλλ' ἄπαγε τῆς ἀνοίας τῶν θεοστυγῶν καὶ ἀφρόνων (80)! Ἡ γὰρ πανύμνητος καὶ σεβάσμιος καὶ προσκυνητὴ Τριὰς μία καὶ ἀδιαίρετος καὶ ἀσχημάτιστος. Συνάπτεται δὲ ἀσυγχύτως, ὥσπερ καὶ ἀτμήτως ἡ μονὰς χωρίζεται. Τὸ γὰρ τρίτον τὰ τίμια ζῶα ταῦτα προσφέρειν τὴν δοξολογίαν Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος λέγοντα, τὰς τρεῖς (81) ὑποστάσεις τελείας δεικνύντα ἐστίν, ὡς καὶ ἐν τῷ λέγειν τὸ (82) Κύριος, τὴν μίαν οὐσίαν δηλοῦσιν. Οἱ τοίνυν ἐλασσοῦντες τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν εἰς Θεὸν βλασφημοῦσι, τὴν τελειότητα κακοδοξοῦντες, καὶ ἀτελῆ διαβάλλοντες· καὶ κολάσεως μεγίστης ἑαυτοὺς ὑπευθύνους καθιστῶσιν. Ὁ γὰρ εἰς ὁποτέραν τῶν ὑποστάσεων βλασφημιῶν οὐχ ἕξει ἄφεσιν οὔτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. B Δυνατὸς δέ ἐστιν ὁ Θεὸς ἀνοῖξαι τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας αὐτῶν πρὸς κατανόησιν τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης· ἵν', ἐπιγνόντες, ὃν πάλαι ἠθέτουν, συντόνῳ τῷ τῆς εὐσεβείας λογισμῷ σὺν ἡμῖν αὐτὸν δοξάσωσιν, ὅτι αὐτοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, τοῦ (83) Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

IN ENCYCLICAM AD EPISCOPOS EPISTOLAM MONITUM.

I. *Post Tractatum in illud :* Omnia mihi tradita sunt a Patre, etc., *opportune subsequitur Encyclica ad episcopos epistola, anno* 341 *conscripta, quæ gravissimarum causa disceptationum hactenus exstitit. Nonnulli enim vitium in editis jure suspicati, Gregorium semper pro Georgio qui passim illic occurrebat, Pistum semel pro Gregorio substituendum putarunt : alii veterem pro virili vindicarunt lectionem. Nos vero perantiqui Regii codicis ope egregium hoc Athanasii opus suæ integritati reddidisse, ac una huic tantæ quæstioni finem imposuisse putamus. Verum ut intelligatur quid operæ in hac epistola instauranda contulerimus, res est altius repetenda.*

II. *Postquam ex Galliis reversus fuerat Athanasius, Constantii imperatoris auctoritate freti, Eusebiani Pistum Alexandriæ Arianorum episcopum constituerunt. Sed rei indignitate commoti cum ipse Athanasius, tum alii Ægyptii præsules, Eusebianorum audaciam ubique pervulgarunt, deque tanta injuria apud omnes episcopos conquesti sunt. Eusebiani vero cum comperissent male ubique audire Pisti ordinationem, eumque velut intrusum communi omnium calculo damnari, coacta Antiochiæ synodo anno* 341, *Gregorium item Arianum Pisto subrogant, Philagriique ducis præsidio fultum Alexandriam mittunt : in cujus ingressu illa commissa sunt flagitia quæ per totam hanc epistolam recensentur. Athanasius enim, cum sese ex urbe exque tanto tumultu proripuisset, de rebus Alexandriæ gestis epistolam scripsit, non ad omnes orthodoxos, ut veteres ferunt editiones, sed ad universos orbis episcopos. Neque vero hic unus error amanuensium vitio irrepsit, nam omnes tam editi quam manuscripti, unico Regio excepto, Gregorii loco Georgium semper habent, errore scilicet ex nominum similitudine orto : omnes item editi et quidam manuscripti, Pisti loco, Gregorium habent. Quæ res densissimas huic historiæ tenebras offudit. At genuinam esse codicis Regii lectionem hacque epistola Gregorii, non vero Georgii, intrusionem enarrari, certum habemus.* 1. *Namque Regius codex cæteris præstat cum antiquitate tum fide, quod alibi passim observatur.* 2. *Præter Regium,*

(80) Regius et Seguerianus post θεοστυγῶν, addunt καὶ ἀφρόνων, quæ alii et editi omittunt.

(81) Τρεῖς deest in Regio et Seguer.

(82) Reg. Seg. et Basil. art. τό addunt, quem alii et editi omittunt. Mox iidem vocem μίαν omittunt, quam alii et editi habent.

(83) Regius, Seguerianus, et Basil. art. τοῦ hic et in sequentibus omittunt. Ibid. Seguerianus, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Regius et Basiliensis νῦν καί omittunt. Regius addit quoque in fine, ἀμήν.

Digitized by Google

Anglicanus codex numero 6, *Pistum, non Gregorium habet, quo item modo legisse Nannium infra dicemus. At si hoc loco Pistus legatur, consentiunt omnes Gregorium alias ubique legendum esse : nam eodem numero Pistus decessor dicitur ejus ad quem hæc historia pertinet, Pistum autem apud Arianos Gregorii decessorem* 87 *habitum fuisse nemo ignorat.* 3. *Episcopus de quo hic agitur, Philagrio Ægypti præfecto opitulante, Alexandrinam sedem invasisse dicitur : quod recte quidem Gregorio convenit, at non item Georgio, qui Cataphronii Ægypti præfecti ope Alexandrinam occupavit sedem.* 4. *Episcopus de quo hæc agit Epistola ideo ordinatus est quod ejus decessorem omnes Ecclesiæ præsules damnassent, et episcopatu abdicassent. At qui, quæso, hoc ad Georgium referas, qui septem tantum annos post Gregorii decessoris sui obitum ab Arianis ordinatus est ?* 5. *Athanasius calamitates ab Eusebianis sibi illatas recensens, de solo in Gallias exsilio mentionem facit, cur vero tacuisset illud gravius longiusque exsilium quo ante Georgii intrusionem octo circiter annos, iisdem Eusebianis auctoribus afflictus est?* 6. *Inter ea quæ a Julio Romano pontifice de Gregorii Alexandriam ingressu infra in* Apologia *narrantur num.* 30, *et ea quæ in præsenti Epistola recenset Athanasius, tanta intercedit similitudo, ut vel hinc Gregorii intrusionem hoc loco enarrari nemo eat inficias. Ecce Julii verba :* Καθὼς οἱ ἐπίσκοποι ἔγραψαν, ἡ ἐκκλησία ἐμπρησμὸν ὑπέμεινε, παρθένοι ἐγυμνώθησαν, μονάζοντες κατεπατήθησαν, πρεσβύτεροι καὶ πολλοὶ τοῦ λαοῦ ἠκίσθησαν. Prout episcopi scripsere, incendium passa est ecclesia, virgines denudatæ, monachi conculcati, presbyteri et ex populo multi plagis lacerati. *His quam simillima in hac epistola, num.* 3, *leguntur :* Ἡ μὲν ἐκκλησία καὶ τὸ ἅγιον βαπτιστήριον πυρπολεῖται..... παρθένοι ἄγιαι καὶ ἀμίαντοι ἐγυμνοῦντο..... μονάζοντες κατεπατοῦντο καὶ ἀπέθνησκον. Ecclesia et sacrum baptisterium incenduntur..... sanctæ et immaculatæ virgines nudabantur..... monachi conculcati exspirabant. *Et num.* 4, πρεσβύτεροι καὶ λαϊκοὶ ἐξέσθησαν, presbyteri et laici plagis lacerabantur. *Utrinque vides ecclesiam incensam, utrinque virginum denudationes, monachos conculcatos, presbyteros et laicos plagis laniatos, ut nihil ambigas eumdem ingressum utrobique narrari. Nec tamen diffiteor in ingressu Georgii quædam his similia gesta esse : at de incensa ecclesia, vel de monachis conculcatis nihil in illius intrusione legitur. Demum episcopus, de quo hic agitur, ab Eusebio et sociis ejus missus est, qui Eusebius cum quatuordecim annis ante Georgii intrusionem vita functus sit, quomodo potuit Georgium illo mittere? Illud autem* οἱ περὶ Εὐσέβιον, *quod passim in hac epistola occurrit, semper Eusebium significat, nonnunquam solum, sed sæpius cum sectatoribus suis. Neque enim sequaces Eusebii jam defuncti, usquam apud Athanasium,* οἱ περὶ Εὐσέβιον *vocantur : sed* κοινωνοὶ τῶν περὶ Εὐσέβιον, Eusebii socii, *ut infra in* Apologia, *vel* κληρονόμοι τῆς ἀσεβείας τοῦ Εὐσεβίου, hæredes impietatis Eusebii, *sæpe in* Epist. ad solitarios. *Sed quid plura ? Si cui rem alioqui sat exploratam ultro indagare placuerit, is conferat historiam ingressus Georgii Alexandriam cum hac epistola, easque in plurimis aliis præcipuisque rebus inter se discrepare comperiet. Hoc de germano hujus epistolæ contextu dicta sint.*

III. *At quædam disquirenda superessent. An scilicet a tota synodo Antiochena missus sit Gregorius, an solum ab Eusebianis post solutam synodum illic remanentibus, quod in libro de synodis commodius expendemus. Num Athanasius post suum ex Galliis reditum bis Alexandria Romam petierit, et an duplex synodus a Julio Romano pro causa Athanasii sit celebrata, quod utrumque in sequenti Monito ad* Apologiam *disquirendum veniet.*

—

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ

Τοῦ μακαρίου Ἀθανασίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας (84).

Τοῖς κατὰ τόπον συλλειτουργοῖς, κυρίοις ἀγαπητοῖς, Ἀθανάσιος ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

1. Ἃ μὲν πεπόνθαμεν, δεινὰ καὶ ἀφόρητά ἐστι, καὶ οὐκ ἔστιν ἐπαξίως (85) αὐτῶν μνημονεῦσαι· ἵνα δὲ ταχύτερον τὸ δεινὸν τῶν συμβεβηκότων γνωσθῆναι (86) δυνηθῇ, καλὸν ἡγησάμην ἱστορίας ἀπὸ τῶν Γραφῶν μνημονεῦσαι· Ἀνήρ ποτε Λευΐτης, ἀδικη-

EPISTOLA ENCYCLICA

A

Beati Athanasii episcopi Alexandriæ.]

Ad omnes ubique comministros, dominos dilectos, Athanasius in Domino salutem.

1. Usque adeo atrocia et intoleranda sunt quæ sustinuimus mala, ut pro rei gravitate enarrari nequeant. Ut autem rerum in nos gestarum indignitas citius dignoscatur, operæ pretium duxi historiam ex Scripturis petitam recitare. Vir olim levita,

(84) Sic in Regio ms. At in omnibus aliis cum editis tum manuscriptis, Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξους, ὅτε παρὰ τῶν Ἀρειανῶν διωγμὸς ἐγένετο. *Epistola ad omnes ubique orthodoxos, cum per Arianos persecutio fieret.* Sed perperam, ubique enim solos episcopos alloquitur, et nusquam populares : quamobrem Regii ms. omnium optimi lectionem sequi visum est. Ibidem, ὅτε ὁ παρὰ τῶν habent Basil. Anglic. et Felckm. 5 anonymus. Basil. ante titulum hæc habet : Οὗτος ὁ λόγος ἀναγινώσκεται εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου τῇ κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ Μαΐου μηνός. *Hic sermo in memoriam hujus sancti legitur secunda mensis Maii.*

(85) Sic Regius, Basiliensis, Anglicanus, et Felckmanni anonymus 5. Editi vero ἐστὶ, οὐκ ἔσται ἐπαξίως.

(86) Sic Regius, Anglicanus, Felckmanni 2 anonymus, Basiliensis, et Felckmanni 5 anonymus, sed duo ultimi, γνωρισθῆναι. Edit. Com., τῶν συμβεβοσθῆναι δυνηθῇ. Edit. Paris. perperam correxit sic, τῶν συμβεβαιοῦσθαι δυνηθῇ.

Digitized by Google

commissi in uxorem sceleris injuriam passus, execrandi facinoris atrocitatem secum perpendens (Hebræa quippe ex tribu Juda mulier erat), tantique flagitii gravitate perculsus, divina Judicum [63] Scriptura narrante, uxorem in frusta concisam misit ad omnes tribus Israel, ut non sibi peculiarem, **88** sed omnibus communem injuriam reputarent : et ut si vicem suam dolerent, se ulciscerentur; sin negligerent, quasi ipsi tanti criminis auctores essent pudore suffunderentur. Nuntii igitur rem gestam enarrarunt. Illi vero iis auditis atque perspectis, dicebant nunquam talia facta esse, ex qua die filii Israel ex Ægypto ascenderant. Universæ igitur tribus Israel concitatæ sunt : omnesque quasi singulis illata fuisset injuria, adversus tanti flagitii auctores in unum coierunt. Ac demum scelesti illi bello devicti, et ab omnibus exsecrationi sunt habiti : etenim qui convenerant non cognationem, sed facinoris indignitatem præ oculis habuere. Scitis historiam, fratres, et quæ ea de re in Scripturis accurate recensentur : pluribus enim eam prosequi non juvat, apud eos maxime quibus res probe nota est : cum necessitate compellar ea quæ nunc gesta sunt, illis multo graviora, vestræ pietati significare. Ideo enim hujus historiæ memini, ut ea quæ tunc gesta sunt præsentibus comparantes, et scientes, hæc illis crudeliora esse, magis indignemini, quam illi tunc adversus scelestos illos indignati sunt. Etenim adversus nos perpetrata facinora, ipsam persecutionum acerbitatem longe excedunt; ita ut exigua videatur levitæ calamitas iis collata quæ nunc adversus Ecclesiam commissa sunt : vel potius ejusmodi illa sunt, ut nunquam aliquid simile auditum, nec quisquam istiusmodi mala expertus sit. Tunc enim mulier una contumeliis affecta, unicus item levita læsus, nunc autem universæ Ecclesiæ injuria illata est, et sacerdotalis ordo contumeliis est affectus : quodque gravius videatur, pietas ab impietate persecutionem patitur. Et tunc quidem singulæ tribus singula unius mulieris frusta cernentes exhorruere : nunc autem universæ Ecclesiæ membra discerpta conspiciuntur. Legati certe tum ad vos, tum ad alios missi, quibus contumeliis injuriisque sint affecti, renuntiant. Concitemini igitur et vos, obsecro, quasi non nos tantum, sed et vos injuria affecti essetis : et quisque, quasi ipse læsus opem ferat, ne brevi ecclesiastici canones et Ecclesiæ

θεὶς εἰς τὴν γυναῖκα, καὶ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ μύσους ἐωρακώς (Ἑβραία γὰρ ἦν (87) ἡ γυνὴ, καὶ ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἐτύγχανε)· καὶ καταπλαγεὶς ἐπὶ τοῖς τολμηθεῖσιν εἰς αὐτὸν παρανομήμασιν· ὡς ἡ θεία τῶν Κριτῶν διαγορεύει Γραφὴ, διελὼν τὴν γυναῖκα ἀπέστειλε κατὰ πᾶσαν φυλὴν τοῦ Ἰσραήλ· ἵνα μὴ εἰς αὐτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντας κοινὸν τὸ τοιοῦτον ἀδίκημα πιστευθῇ· καὶ ἵνα, ἐὰν μὲν συμπαθῶσιν, ἐκδικήσωσιν· ἐὰν δὲ παρίδωσιν, ὡς αὐτοὶ λοιπὸν ἀδικήσαντες αἰσχυνθῶσι. Καὶ οἱ μὲν ἀποσταλέντες τὸ γεγονὸς ἀπήγγελλον (88)· οἱ δὲ, ἀκούοντες καὶ ὁρῶντες, ἔλεγον μηδέποτε τὰ τοιαῦτα γεγενῆσθαι, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀνέβησαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου. Πᾶσα γοῦν φυλὴ τοῦ Ἰσραὴλ κεκίνηται (89), καὶ πάντες ὡς αὐτοὶ παθόντες κατὰ τῶν πλημμελησάντων συνῆλθον· καὶ τέλος κατεπολεμήθησαν οἱ τὰ παράνομα δράσαντες, καὶ ἀνάθεμα παρὰ πάντων γεγόνασιν. Οὐ γὰρ εἰς τὴν συγγένειαν οἱ συνελθόντες ἐσκόπουν, ἀλλ' εἰς τὸ πλημμεληθὲν (90) ἀπέβλεπον. Οἴδατε τὴν ἱστορίαν, ἀδελφοὶ, καὶ τὰ ἐκ τῆς Γραφῆς ἀκριβῶς περὶ ταύτης σημαινόμενα· ἐπεξεργάσασθαι γὰρ πλείονα περὶ αὐτῆς οὐ βούλομαι, πρὸς εἰδότας (91) γράφων, καὶ ἐπειγόμενος τὰ νῦν ἐκείνων πλείονα σημᾶναι τῇ ὑμετέρᾳ εὐλαβείᾳ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τῆς ἱστορίας ταύτης ἐμνήσθην, ἵνα, τὰ τότε τοῖς νῦν γινομένοις συμβαλόντες (92), καὶ γνόντες, ὡς ταῦτα νενίκηκε τὴν ἐκείνων ὠμότητα, πλεῖον ὑμεῖς ἀγανακτήσητε ἢ οἱ κατὰ τῶν τότε παρανομησάντων. Καὶ γὰρ καὶ τὰ πικρὰ τῶν διωγμῶν τὰ γενόμενα καθ' ἡμῶν ὑπερβέβηκε (93)· καὶ μικρὰ ἡ τοῦ Λευίτου συμφορὰ πρὸς τὰ νῦν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τολμηθέντα· καὶ μᾶλλον ταῦτα οὔτε (94) ἠκούσθη ποτὲ ἐν τῇ οἰκουμένῃ, οὔτε τοιούτων τις πεπείραται κακῶν. Τότε μὲν γὰρ γυνὴ μία ἦν ἡ ἀδικηθεῖσα, καὶ εἷς Λευίτης ὁ τὴν βίαν παθών· νῦν δὲ ὅλη ἡ Ἐκκλησία ἠδικήθη, καὶ τὸ ἱερατεῖον ὑβρίσθη, καὶ τό γε μεῖζον, εὐσέβεια ἀπὸ (95) ἀσεβείας διώκεται· καὶ τότε μὲν μιᾶς γυναικὸς ἑκάστη φυλὴ μέρος ὁρῶσα κατεπλήττετο, ἄρτι δὲ ὅλης Ἐκκλησίας ὁρᾶται μέλη διῃρημένα· καὶ τοὺς μὲν πρὸς ὑμᾶς, τοὺς δὲ πρὸς ἄλλους ἀποσταλέντας, τὴν ὕβριν καὶ τὴν ἀδικίαν, ἣν πεπόνθασιν, ἀπαγγέλλοντας. Κινήθητε δὴ οὖν καὶ ὑμεῖς παρακαλῶ, μὴ (96) ὡς ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑμῶν ἀδικηθέντων, καὶ ἕκαστος ὡς αὐτὸς παθὼν βοηθησάτω, ἵνα μὴ δι' ὀλίγου ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες, καὶ ἡ τῆς ἐκκλησίας πίστις παραφθαρῇ. Κινδυνεύει γὰρ ἀμφότερα, ἐὰν μὴ ταχέως ὁ Θεὸς δι' ὑμῶν τὰ πλημμεληθέντα διορθώσηται, καὶ ἐκδικίας

[63] Judic. XIX.

(87) In edit. Com. et Paris. et in quibusdam mss. ἦν deest. In Reg. Basil. et Felckm. 5 anon. legitur. Mox Basil., παρανομήσασιν.

(88) Basiliensis, Anglicanus, ἀπήγγελον. Mox Regius, ἀκούσαντες. Paulo post, editi et quidam mss., τὰ τοιαῦτα. In Reg. et Basil. deest, τά.

(89) Ita Reg. At editi, ἐκεκίνητο. Basil. Anglic. et Felckm. 5 anonym., κεκίνητο. Regii lectio anteponenda videtur. Mox Reg., πεπονθότες κατὰ τῶν πεπλημμεληκότων.

(90) Reg, τολμηθέν. Mox idem, οἴδατε δὲ τήν, etc.

(91) Reg., εἰδήμονας.

(92) Sic Regius, Anglicanus et Felckmanni 5 anonymus. Editi vero, συμβάλλοντες. Mox Basiliensis, ὡς αὐτά. Paulo post Reg., πλέονα ὑμεῖς.

(93) Sic Reg. et Anglic. Editi vero, ὑπερβέβληκε.

(94) Reg., τὰ τοιαῦτα οὐδέ. Paulo infra idem, οὐδὲ τοιούτων τίς ποτε.

(95) Reg., ὑπό.

(96) Reg., καί ante μή. Ibidem μόνων Reg. et Anglic.

Digitized by Google

ἡ Ἐκκλησία τύχῃ. Οὐ γὰρ νῦν κανόνες καὶ τύποι ταῖς Ἐκκλησίαις ἐδόθησαν, ἀλλ' ἐκ τῶν Πατέρων ἡμῶν (97) καλῶς καὶ βεβαίως παρεδόθησαν· οὐδὲ νῦν ἡ πίστις ἤρξατο, ἀλλ' ἐκ τοῦ Κυρίου διὰ τῶν μαθητῶν εἰς ἡμᾶς διαβέβηκεν· Ἵν' οὖν μὴ τὰ ἐξ ἀρχαίων μέχρις ἡμῶν τηρηθέντα ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἐν ταῖς νῦν ἡμέραις παραπόληται, καὶ τὰ πιστευθέντα ἡμῖν ζητηθῇ παρ' ἡμῶν· κινήθητε, ἀδελφοί, ὡς οἰκονόμοι μυστηρίων Θεοῦ τυγχάνοντες, καὶ ταῦτα ὑφ' ἑτέρων (98) ἁρπαζόμενα θεωροῦντες. Τὰ μὲν οὖν πλείονα παρὰ τῶν γραμματοφόρων ἀκούσεσθε· συντόμως δὲ κἀγὼ σημᾶναι ἠπείχθην, ἵνα τῷ ὄντι γνῶτε, ὅτι οὐδέποτε τοιαῦτα γένονε κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἀφ' ἧς (99) ἡμέρας ἀναληφθεὶς ὁ Σωτὴρ ἐνετείλατο τοῖς μαθηταῖς λέγων· *Πορευθέντες, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*

2. Τὰ μὲν οὖν καθ' ἡμῶν καὶ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας παρανομηθέντα οὕτω γέγονε. Συναγόντων ἡμῶν συνήθως ἐν εἰρήνῃ (1), τῶν τε λαῶν εὐφραινομένων ἐπὶ ταῖς συνάξεσι, καὶ προκοπτόντων τῇ (2) κατὰ θεὸν πολιτείᾳ, τῶν τε συλλειτουργῶν τῶν κατ' Αἴγυπτον, καὶ Θηβαΐδα, καὶ Λιβύην, ἀγάπην καὶ εἰρήνην ἐχόντων πρὸς ἀλλήλους καὶ πρὸς ἡμᾶς, ἐξαίφνης ὁ ἔπαρχος τῆς Αἰγύπτου γράμματα προτίθησι δημοσίᾳ, διατάγματος ἔχοντα τύπον, ὡς Γρηγορίου (3) τινὸς ἐκ Καππαδοκίας εἰσερχομένου διαδόχου μου ἀπὸ τοῦ κομιτάτου (4). Καὶ ἡ μὲν τοιαύτη ἀκοὴ τοὺς πάντας ἐτάραξε· καινὸν γὰρ ἦν καὶ ἄρτι πρώτως ἀκουσθὲν τὸ τοιοῦτον· οἱ δὲ λαοὶ καὶ μᾶλλον εἰς τὰς ἐκκλησίας συνήρχοντο· ὅτι μάλιστα συνεώρων μήτε ἑαυτοὺς, μήτε ἐπίσκοπον, μήτε πρεσβύτερον, μήτε ὅλως τινὰς (5) μεμψαμένους ἡμᾶς ποτε. Μόνους δὲ Ἀρειανοὺς ἐώρων σὺν αὐτῷ, καὶ Ἀρειανὸν αὐτὸν ἐπεγίνωσκον ὑπὸ τῶν περὶ Εὐσέβιον τοῖς Ἀρειανοῖς ἀποσταλέντα. Οἴδατε δὲ (6), ἀδελφοὶ, ἀεὶ τοὺς περὶ Εὐσέβιον προστάτας καὶ κοινωνοὺς τῆς ἀσεβοῦς αἱρέσεως τῶν Ἀρειομανιτῶν γενομένους, καὶ δι' αὐτῶν ἀεὶ ἡμῖν ἐπιβουλεύσαντας, καὶ τῆς εἰς τὰς Γαλλίας ἀποδημίας αἰτίους ἡμῖν γενομένους (7). Διὰ ταῦτα γὰρ εἰκότως καὶ οἱ λαοὶ ἠγανάκτουν, καὶ κατεβόων, μαρτυρόμενοι τοὺς ἄλλους δικαστὰς καὶ πᾶσαν τὴν πόλιν, ὅτι μηδεμιᾶς μέμψεως ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γενομένης, ἀλλὰ τῶν (8) αἱρετικῶν Ἀρειανῶν αὐτὰ καθ' ἡμῶν παιξάντων, καινοτομία τις καὶ παρανομία τοιαύτη κατὰ τῆς Ἐκκλησίας γεγένηται. Εἰ γὰρ καὶ ὅλως (9) ἦν τις καθ' ἡμῶν μέμψις κρατή-

fides pessum eant. Utrumque enim periclitatur, nisi vestra opera Deus facinora illa cito corrigat, et Ecclesia vindicetur. Non enim nunc primum canones et statuta Ecclesiæ data sunt, sed a Patribus nobis recte firmiterque sunt tradita : neque nunc fides incepit, sed a Domino per discipulos ad nos usque pervenit. Ne igitur ea quæ ab antiquis hactenus servata sunt in Ecclesiis, istis jam diebus pessum abeant, neve de iis quæ nobis concredita sunt rationes repetantur, incitemini, fratres, utpote dispensatores mysteriorum Dei, dum illa ab aliis diripi cernitis. Plura a tabellariis ediscetis, festinavi tamen paucis ea significare, quo plane vobis constaret nunquam talia adversus Ecclesiam perpetrata esse, ex qua die Salvator in cœlum assumptus discipulis præcepit, dicens : *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* [68].

2. Quæ igitur scelera adversum nos et adversus Ecclesiam commissa sunt, sic se habent. Cum nos de more in pace conveniremus, populique in conventibus 89 lætarentur ac vitæ instituto secundum Deum proficerent : comministris quoque nostris per Ægyptum, Thebaidem et Libyam, charitatem et pacem inter se ac nobiscum servantibus ; derepente præfectus Ægypti litteras publice proferi, sub forma edicti, quibus declarabat Gregorium quemdam ex Cappadocia mihi successorem ex comitatu inductum esse. Quibus auditis consternati sunt omnes : novum quippe illud erat et hactenus inauditum. Populi autem eo frequentius in ecclesias conveniebant, quod secum reputarent nec se, nec episcopum, aut presbyterum, aut alium quempiam, de nobis unquam conquestum esse, solosque Arianos cernerent cum illo, quem etiam Arianum et Arianis ab Eusebio sociisque ejus missum agnoscebant. Scitis autem, fratres, semper Eusebianos impiæ Ariomanitarum hæresis patronos, ipsique communione junctos fuisse, eorumque opera nobis semper insidiatos, nostri etiam in Gallias exsilii auctores fuisse. Hæc causa fuit ut populi jure indignati, ingenti clamore obtestarentur cum alios judices, tum universam urbem, quod nulla accusatione ab ecclesiasticis facta, sed hæreticis Arianis illud contra nos molientibus, res adeo nova et iniqua adversus Ecclesiam perpetraretur. Si qua enim adversum nos criminatio vim haberet, oportuit nec Arianum, nec Arianæ sententiæ hominem ordi-

[68] Matth. xxviii, 19.

(97) Reg. ἡμῖν.

(98) Ita Reg. solus. Alii cum editi tum mss. καὶ τὰ ὑφ' ἑτέρων. Lectio Regii sanior videtur.

(99) Reg. ἀφεὶς.

(1) Hæc item recensentur in *Apolog. contra Arianos*, et in *Epist. ad solitarios*. Reg. συναγαγόντων.

(2) Sic omnes mss. Editi κατὰ Θεόν minus recte. Mox τῶν ante κατ' Αἴγυπτον deest in Basil.

(3) Editi et omnes mss. Regio excepto ubique Γεωργίου habent. At Regii lectionem genuinam esse nominus. Mox Reg. ἐτάραττε.

(4) Κομιτάτου, ut cæteras hujus vocis omittamus significationes, de quibus Cangii Glossarium consule, κομίτατος apud Athanasium usu venit pro turma militum clientiumque, imperatorem, aut comitem quemdam, aut præfectum comitante.

(5) Reg. τινά.

(6) Δέ deest in Basil. et Felckm. 5 anon.

(7) Reg. αἰτίους γεγεννημένους, omisso ἡμῖν.

(8) Sic Reg. Angl. et Felck. 5 an. Editi ἀλλὰ καὶ τῶν.

(9) Reg. καὶ ὅλως.

Digitized by Google

nari, sed secundum ecclesiasticos canones, et secundum verba Pauli, *congregatis* populis, *et spiritu* ordinantium, *cum virtute Domini nostri Jesu Christi*[a], omnia juxta ecclesiasticas leges disquiri ac peragi, præsentibus populis et clericis qui illum postularent. Nec decuit eum ex alia regione ab Arianis adductum, episcopi nomen quasi mercatum apud eos qui eum nec peterent, nec vellent, et rem gestam prorsus ignorarent, sæcularium judicum patrocinio ac vi sese intrudere. Illud enim vera ecclesiasticorum canonum abrogatio est, ethnicosque ad blasphemandum inducit et ad suspicandum : quod non secundum divinam legem, sed nundinatione et patrocinio ordinationes fiant.

3. Admiranda igitur illa Gregorii ordinatio ab Arianis facta est, et hoc ejus fuit exordium. Ingressus autem ejus Alexandriam, quot facinorum quantorumque malorum causa fuerit, ex litteris nostris et ab iis qui ad vos iter instituent, quærere et edisce̓re licebit. Populis ægre ferentibus, et ob rei novitatem in ecclesias convenientibus ut ne Ariana impietas Ecclesiæ fidei commisceretur, Philagrius qui jam olim Ecclesiam ejusque virgines injuriis affecerat, et qui nunc Ægypti præfectus est, ipseque ex religione transfuga, ejusdem patriæ ac Gregorius, homo nequaquam spectatis moribus, sed patronum habens Eusebium, quocirca adversus Ecclesiam navat operam : ille, inquam, cum pollicitationibus, quas postmodum implevit, ethnicos, Judæos, et alios petulantes viros sibi conciliasset, eosdem prius concitatos confertim **90** cum gladiis et fustibus contra populos in ecclesias immittit. Quid autem hinc evenerit haud facile dictu est, neque enim pro facti gravitate enarrari potest, nec absque lacrymis et fletibus, vel minimam eorum partem recensere quis valeat. Quænam enim apud antiquos talis tragœdia? Aut quid ejusmodi in persecutione et bello unquam commissum est? Siquidem ecclesia et sacrum baptisterium incenduntur. Statim autem luctus, ejulatus et planctus per totam urbem, civibus hæc facinora indigne ferentibus, et clamore adversus ducem edito, vim sibi illatam obtestantibus. Virgines enim sanctæ et incontaminatæ nudari ac nefaria pati; si resisterent,

[a] I Cor. v, 4.

σασα, ἕδει μὴ Ἀρειανὸν (10), μηδὲ τῶν τὰ Ἀρείου φρονούντων, κατὰ δὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας, καὶ κατὰ τὸ τοῦ Παύλου ῥῆμα, *συναχθέντων* τῶν λαῶν, *καὶ τοῦ Πνεύματος* τῶν καθιστανόντων, *σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, πάντα κανονικῶς ἐξετασθῆναί τε καὶ πραχθῆναι, παρόντων τῶν αἰτουμένων λαῶν καὶ κληρικῶν, καὶ μὴ ἔξωθεν ὑπὸ Ἀρειανῶν, ὥσπερ ἐμπορευόμενον (11) τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου παρὰ τοὺς μὴ αἰτήσαντας μηδὲ βουλομένους, μηδὲ ὅλως γινώσκοντας τὸ γεγονὸς, μετὰ (12) προστασίας καὶ βίας τῶν ἔξωθεν δικαστῶν ἐπιῤῥῖψαι ἑαυτόν. Τοῦτο δὲ τοὺς μὲν ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας παραλύει, τὰ δὲ ἔθνη ἀναγκάζει βλασφημεῖν καὶ ὑπονοεῖν, ὅτι μὴ κατὰ θεῖον θεσμὸν, ἀλλ' ἐξ ἐμπορίας (13) καὶ προστασίας αἱ καταστάσεις γίγνονται.

3. Ἡ μὲν οὖν κατάστασις ἡ θαυμαστὴ Γρηγορίου ὑπὸ Ἀρειανῶν γέγονε, καὶ τοιαύτην ἔσχε τὴν ἀρχήν. Ἡ δὲ εἴσοδος αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν οἷα παράνομα κατειργάσατο, καὶ ἡλίκων κακῶν αἰτία γέγονεν, ἔξεστιν ὑμῖν (14) ἐκ τῶν γραφομένων καὶ παρὰ τῶν ἐπιδημούντων ἐπερωτῆσαι καὶ μαθεῖν. Τῶν λαῶν δυσανασχετούντων, καὶ διὰ τοῦτο ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις συναχθέντων ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ καινοτομίᾳ, ἵνα μὴ ἡ τῶν Ἀρειανῶν ἀσέβεια καταμιγῇ τῇ τῆς Ἐκκλησίας πίστει, Φιλάγριος ὁ καὶ πάλαι τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰς ταύτης παρθένους ἀδικήσας καὶ νῦν ἔπαρχος Αἰγύπτου τυγχάνων, παραβάτης μὲν γενόμενος, πατριώτης (15) δὲ ὢν τοῦ Γρηγορίου, καὶ οὐ σεμνὸν ἔχων τὸν τρόπον, ἀλλὰ καὶ προστάτας ἔχων τοὺς περὶ Εὐσέβιον, καὶ διὰ τοῦτο σπουδάζων κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, πείθει τοὺς ἐθνικοὺς δήμους (16), τούς τε Ἰουδαίους καὶ τοὺς ἀτάκτους, ἐπαγγελίαις, ἃς καὶ ὕστερον ἐπεδίδου, καὶ παροξύνει, καὶ ἀθρόως αὐτοὺς μετὰ ξιφῶν καὶ ῥοπάλων ἀφίησι κατὰ τῶν λαῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας. Καὶ τί γέγονεν ἐκ τούτων οὐκέτι λοιπὸν ἁπλῶς εἰπεῖν· οὔτε γὰρ ἀξίως (17) σημᾶναι δυνατὸν, οὔτε χωρὶς δακρύων καὶ θρήνων μνημονεύσειεν ἄν τις κἂν τῶν ὀλίγων. Ποῖα γὰρ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τετραγῴδηται τοιαῦτα; Ἢ τί τοιοῦτον ἐν διωγμῷ καὶ πολέμῳ γέγονέ ποτε; Ἡ μὲν ἐκκλησία καὶ τὸ ἅγιον βαπτιστήριον πυρπολεῖται· εὐθέως δὲ οἰμωγαὶ καὶ ὀλολυγαὶ, καὶ θρῆνος ἦν κατὰ τὴν πόλιν, ἀγανακτούντων καὶ τῶν πολιτῶν ἐπὶ τοῖς γιγνομένοις καὶ καταβοώντων τοῦ ἡγεμόνος (18), καὶ τὴν βίαν μαρτυρομένων. Παρθένοι γὰρ ἅγιαι καὶ ἀμίαντοι ἐγυμ-

(10) Ἀρειανῶν Anglic. Mox Reg., κατὰ τοὺς ἐκκ. omisso δέ. Mox idem, κατὰ τὰ τοῦ Παύλου ῥήματα. Anglic., κατὰ τὸ Παύλου.

(11) Reg., ὡς παρεμπορευόμενον.

(12) In Reg. ante μετά legitur ἀλλά. Paulo post idem, τοῦτο μὲν τοὺς ἐκ. Mox omnes mss. παραλύει, præter Felckm. 2 anon. qui cum editis habet παραλύσει.

(13) Reg., ἀλλ' ἐμπορίας ἕνεκεν, καὶ, etc. Paulo post Γεωργίου, loco Γρηγορίου habent omnes ed. et mss. præter Reg. et ita semper in hac epist.

(14) Ὑμῖν deest in Basil. et Felckm. 5 anon. Mox Reg., παρὰ πάντων τῶν. Paulo post editi ὑπερωτῆσαι. Reg., ἐρωτῆσαι. Basil. Anglic. et Felckm. 5 anon. ἐπερωτῆσαι, quos sequi placuit. Post pauca Reg. Τῶν γὰρ λαῶν. Mox Reg., διὰ τοῦτο αὐτό.

(15) Reg. συμπατριώτης. Mox idem, Γρηγορίου. Alii cum editis Γεωργίου.

(16) Reg., πειθομένους ἔχων τοὺς ἐθνικούς. Paulo post editi, ἐπὶ ἐπαγγελίαις. Sed ἐπί, quod desit in Reg., Basil. et Felck. 5 anon. et alioqui superfluat, expunctum est. Mox Reg., ἀποδέδωκε, παροξύνει, omisso καί.

(17) Reg., λοιπόν ἐστιν εἰπεῖν· οὔτε γὰρ ἐπαξίως. Post pauca κἂν τῶν ὀλίγων. Sic Reg. et Anglic. alii cum editis, καὶ τῶν ὀλίγων.

(18) Sic Reg. et ita legit Nannius. In editis vero et aliis manuscriptis, τοῦ ἡγεμόνος deest. Paulo post Reg., αἱ ἅγιαι. Infra idem Reg., ἀνεχόμεναι. Editi, ἀνασχόμεναι.

Digitized by Google

νοῦντο, καὶ ἔπασχον ἃ μὴ θέμις· μὴ ἀνεχόμεναι δὲ, ἐκινδύνευον· μονάζοντες κατεπατοῦντο, καὶ ἀπέθνησκον· καὶ οἱ μὲν ἐδισκεύοντο (19), οἱ δὲ ξίφεσι καὶ ῥοπάλοις ἀνῃροῦντο· ἄλλοι ἐτραυματίζοντο καὶ ἐτύπτοντο. Ἐπὶ δὲ τῆς ἁγίας τραπέζης ἡλίκη ἀσέβεια καὶ παρανομία γέγονεν! ὄρνεα καὶ στροβίλους (20) ἐθυσίαζον, εὐφημοῦντες μὲν αὐτῶν τὰ εἴδωλα· δυσφημοῦντες δὲ ἐν αὐταῖς ταῖς ἐκκλησίαις τὸν Κύριον καὶ Σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, τὰς θείας τῶν Γραφῶν βίβλους, ἃς εὗρισκον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, κατέκαιον. Εἰς δὲ τὸ ἅγιον βαπτιστήριον, φεῦ τῆς τόλμης! οἱ Κυριακτόνοι Ἰουδαῖοι καὶ οἱ ἄθεοι ἐθνικοὶ ἀφυλάκτως εἰσερχόμενοι, τοιαῦτα αἰσχρὰ (21) διεπράττοντο καὶ ἐλάλουν γυμνοῦντες ἑαυτοὺς, ὡς αἰσχύνεσθαι καὶ λέγειν αὐτά. Καί τινες ἀσεβεῖς ἄνδρες, τὰ πικρὰ τῶν διωγμῶν μιμούμενοι, παρθένων καὶ ἐγκρατῶν κρατοῦντες τὰς χεῖρας (22) εἵλκον· καὶ διασύροντες, ἐβιάζοντο βλασφημεῖν, καὶ ἀρνεῖσθαι τὸν Κύριον, καὶ μὴ ἀρνουμένας κατέκοπτον καὶ κατεπάτουν.

A periclitari; monachi conculcati exspirare; alii discis impeti; alii gladiis fustibusque interici; alii vulnerari et vapulare. In sacram autem mensam quanta impietas iniquitasque commissa! aves strobilosque sacrificabant, idola quidem sua laudibus efferentes; Dominum autem et Salvatorem nostrum Jesum Christum, Filium Dei viventis, in ipsis ecclesiis maledictis insectantes, divinos Scripturarum libros, quos in ecclesia invenerunt, combussere. In sacrum autem baptisterium, proh facinus! Dominicidæ Judæi et athei ethnici temere ingressi res adeo turpes perpetrarunt, ac seipsos nudantes tam obscena protulere verba, ut ea pudeat referre. Imo quidam impii viri persecutionum acerbitatem imitati, virgines et continentes mulieres, manibus pertractas B raptatasque cogebant blasphemare et Dominum abnegare: quas id facere recusantes cædebant pedibusque calcabant.

4. Καὶ πρὸς τούτοις ἡ θαυμαστὴ καὶ λαμπρὰ εἴσοδος Γρηγορίου τοῦ Ἀρειανοῦ, ἡδομένη (23) τοῖς τοιούτοις κακοῖς, ὥσπερ ἔπαθλον καὶ μισθὸν τῆς τοιαύτης παρανόμου νίκης παρέχουσα τοῖς ἐθνικοῖς καὶ τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ τοῖς τὰ (24) τοιαῦτα καθ' ἡμῶν ἐργασαμένοις εἰς πρέδαν δέδωκε τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ τῆς τοιαύτης παρανομίας καὶ ἀταξίας συγχωρηθείσης, τὰ πολέμων λοιπὸν χείρονα, καὶ C ληστῶν ὠμότερα ἐγίνετο. Οἱ μὲν γὰρ τὰ ἁπαντῶντα (25) διήρπαζον· οἱ δὲ τὰς ἀποκειμένας τινῶν παραθήκας διῃροῦντο· τὸν οἶνον πολὺν ὄντα ἢ ἔπινον ἢ ἐξεκένουν ἢ ἀπέφερον· τὸ ἀποκείμενον ἔλαιον ἥρπαζον· τὰς θύρας καὶ τοὺς καγκέλλους ὡς σκῦλα ἕκαστος ἐλάμβανε (26)· τὰς λυχνίας παραυτὰ ἐν τῷ τοιχίῳ ἀπετίθεσαν, τοὺς κηριόλους τῆς ἐκκλησίας τοῖς εἰδώλοις ἀνῆπτον· καὶ ὅλως ἁρπαγὴ καὶ θάνατος ἦν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ· καὶ οὐκ ἠδοῦντο οἱ δυσσεβεῖς Ἀρειανοὶ τούτων γιγνομένων (27)· ἀλλ' ἔτι χείρονα καὶ ὠμότερα προσετίθουν· πρεσβύτεροι γὰρ καὶ λαϊκοὶ ἐξέσθησαν (28), παρθένοι ἀπομαφοριζόμεναι

4. Ad hæc mirabilis ille ac præclarus Gregorii Ariani ingressus, qui hujusmodi malis gaudebat, ut pro hac iniqua victoria, ethnicis, Judæis, iisque qui hæc flagitia contra nos commiserant, quasi præmium tribueret ac mercedem, ecclesiam in prædam ipsis tradidit. Porro concessa hac inique ac petulanter agendi libertate, quæ dehinc gesta sunt bello C sunt pejora et latrocinio crudeliora; ita ut alii obvia quæque diriperent: alii quorumdam deposita dividerent: magnam vini copiam illic repertam aut ebiberent, aut effunderent, aut asportarent; oleum reconditum auferrent; januas et cancellos quasi spolia singuli raperent; candelabra ad parietem statim reponerent; ecclesiæ cereos idolis accenderent. Demum direptio et mors ecclesiam occuparat: nec quidquam impios Arianos pudebat horum facinorum. Quin etiam his graviora et crudeliora addiderunt: presbyteri enim et laici plagis lacerari, virgines detracto maforte, **91** ad tribunal ducis pertrahi, et in carcerem conjici: alii proscribi,

(19) Regius ἐδισκεύοντο. Anglicanus, et Felckmanni quintus anonymus ἐδιεσκεύοντο mendose. Alii cum editis, ἐδημεύοντο. Infra Regius codex ἄλλοι δὲ ἐτρ. In eodem hæc, καὶ ἐτύπτοντο, desunt.

(20) *Στροβίλους*. Hujus vocis complura sunt significata: 1. Στρόβιλος significat pinum vel nucem pineam: quam in quadam Italiæ regione *strobilum* vocari ait Plinius, cujus hæc videtur vera lectio; nam in quibusdam editis, mendose, *stipulas*, in ultima vero editione, *tibulos* legitur. 2. Significat genus quoddam cochleæ. Alia significata, quæ nihil ad nostrum institutum spectant, videsis in Lexicis. Incertum est utram ex allatis interpretationem postulet hic στροβίλους. In editis στροβήλους legebatur. Mox Reg., ἑαυτῶν τὰ εἴδ.

(21) Reg., αἰσχρῶς. Mox Basil. et Felckmanni 5 anonym. γυμνοῦντες αὐτούς.

(22) Τὰς χεῖρας in Reg. et Anglic. leguntur. In aliis cum editis tum mss. desunt. Paulo post Reg., ἀρνεῖσθαι τὸν Χριστόν. Infra Reg., Γρηγορίου. Alii omnes ed. et mss., Γεωργίου.

(23) Basil., ἡ δεδομένη. Reg., quem sequimur, ἡ ἡδομένη. In aliis ἡ decst.

(24) In Reg. τά deest. Mox Basil., πραίδαν solus. Ecclesia vero de qua hic agit, *Cyrini* vocabatur, ut ait Athanasius ad solitarios, ubi hæc ipsa D recensentur. Porro in epistola Julii, quam integram Athanasius refert, *Apol. contra Arianos*, sacra mysteria ab ethnicis direpta et conculcata feruntur; quod cur in hac epistola omittatur, haud difficile est augurari, nempe Athanasio, qui paulo post fugam suam hæc scripsit, nondum omnia illic gesta, explorata fuisse poterant.

(25) Reg. ἀπάντων. Mox Anglic., τινῶν ἀποθήκας.

(26) Hoc loco mire variat Regius mss.; sic enim habet: Καὶ τοὺς κιγκέλλους τῶν ἐκκλησιῶν ὡς σκῦλα ἕκαστος ἐλάμβανε, τὰς λυχνίας παραυτὰ ἐν τῷ τοιχίῳ ἀπέθεντο, τοὺς κηριόλους, etc.; ex quibus hæc, ὡς σκῦλα ἕκαστος ἐλάμβανεν, saniora videntur iis quæ in editis legebantur, ὡς σκύβαλα ἕκαστος ἐβάσταζεν, quare in hoc Regii lectionem sequimur. Κηριόλους. Sic Reg. et Anglic. Editi cum aliis mss., κηρίωνας. Mox Reg. solus, ἥπτον pro ἀνῆπτον.

(27) Reg., ἀσεβεῖς Ἀρειανοὶ οὐδὲν τῶν.

(28) Reg., Basil., Anglic., ἐξέσθησαν. Editi male ἐξέθησαν. Hæc ipsa sic leguntur in epistola Julii

Digitized by Google

flagellisque cædi : panes ministrorum ac virginum interverti. Hæc autem in ipsa sancta Quadragesima circa festum Paschæ gesta sunt, quo tempore fratres quidem jejunabant ; præclarus autem ille Gregorius Caiphæ mores imitatus, cum Pilato duce adversus pios Christi cultores debacchabatur. Certe in Parasceve in unam ecclesiarum cum duce et cum ethnicis viris ingressus, ut populos violentum ejus introitum aversari animadvertit, auctorem se crudelissimo duci præbuit ut in hora una triginta quatuor tum virgines tum conjugatæ, sive nobiles viri flagris publice cæderentur, et carceri manciparentur : inter quas virginem aliquam lectionis studiosam, et adhuc psalterium præ manibus tenentem, publice flagellari jussit, ejusque liber raptus a carnificibus, virgo autem ipsa in carcerem reclusa est.

A ἀπήγοντο εἰς τὸ βῆμα τοῦ ἡγεμόνος, καὶ εἰς τὴν φυλακὴν ἐβάλλοντο (29)· ἄλλοι ἐδημεύθησαν, ἐμαστίχθησαν· οἱ ἄρτοι τῶν λειτουργῶν καὶ τῶν παρθένων ἐκωλύθησαν. Ταῦτα δὲ ἐγίγνετο ἐν αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ Τεσσαρακοστῇ (30) περὶ τὸ Πάσχα, ὅτε οἱ μὲν ἀδελφοὶ ἐνήστευον, ὁ δὲ θαυμαστὸς Γρηγόριος, τὸν Καϊάφα τρόπον ἀναλαβὼν, μετὰ Πιλάτου τοῦ ἡγεμόνος κατὰ τῶν εἰς Χριστὸν εὐσεβούντων ἐνεπαροίνει. Ἐν Παρασκευῇ γοῦν εἰσερχόμενος (31) εἰς μίαν τῶν ἐκκλησιῶν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τῶν ἐθνικῶν δήμων, ὡς ἀποστρεφομένους εἶδε τοὺς λαοὺς τὴν βιαίαν (32) εἴσοδον αὐτοῦ, ἐποίησε τὸν ὠμότατον ἡγεμόνα ἐν μιᾷ ὥρᾳ τριάκοντα καὶ τέσσαρας παρθένους, καὶ ὑπάνδρους, καὶ εὐγενεῖς ἄνδρας μαστίξαι δημοσίᾳ, καὶ εἰς τὸ δεσμωτήριον ἐμβαλεῖν· ἐν οἷς B μίαν παρθένον φιλολογοῦσαν, καὶ τὸ ψαλτήριον ἔτι κατέχουσαν ἐν ταῖς χερσὶ, μαστιχθῆναι πεποίηκε δημοσίᾳ· καὶ τὸ μὲν βιβλίον ὑπὸ τῶν δημίων διηρπάσθη, αὐτὴ δὲ ἡ (33) παρθένος εἰς τὴν φυλακὴν καθείρχθη.

5. His peractis nondum quieverunt : sed consilium iniere ut in alia ecclesia, ubi maxime illis diebus ego degere consueveram, eadem quæ prius egerant perpetrarent, ideoque furorem suum ad hanc quoque Ecclesiam extendere studuerunt, ut me illic quasi venatu captum interficerent, quod sane mihi accidisset, nisi Christi gratia opem tulisset, ut vix effugerem et saltem hæc pauca dictare liceret. Cum enim eos ingenti furore correptos animadverterem, cavens ne ecclesia læderetur, et ne virgines quæ C illic erant indigna paterentur, neu cædes iterum perpetrarentur, ac rursum populi contumelia afficerentur, me populis subduxi, memor Salvatoris dicentis : *Si vos persecuti fuerint in hac civitate, fugite in aliam* [68]. Noveram enim ex iis malis quæ in alia ecclesia commiserant, nihil sceleris eos in istam ecclesiam omissuros : ubi ne ipsam quidem Dominicam sanctæ festivitatis ulla in reverentia habuerant, sed et illius ecclesiæ homines in carcerem truserant ; et quo tempore Dominus universos ex mortis vinculis liberavit, Gregorius cum suis velut bello in Salvatorem suscepto ducis patrocinio freti, diem illam libertatis Christi servis in luctum verterunt. Nam ethnici quidem qui hanc diem perhor-

5. Τούτων γενομένων, οὐχ ἡσύχαζον, οὐδὲ εἰς τὰ ἑξῆς· ἀλλ' ἐβουλεύοντο καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ ἐκκλησίᾳ, ἔνθα μάλιστα ἐγὼ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ᾠκουν, τὰ αὐτὰ τοῖς προτέροις ποιῆσαι· ἐσπούδαζον δὲ τὴν μανίαν ἑαυτῶν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐκκλησίαν ἐπεκτεῖναι, ἵνα με θηρεύσαντες ἀνέλωσιν. Ὃ καὶ ἔπαθον ἄν, εἰ μὴ ἡ τοῦ Χριστοῦ (34) χάρις ἐβοήθησεν, ἵνα μόνον ἐκφυγὼν ὑπαγορεῦσαι κἂν τὰ ὀλίγα δυνηθῶ. Ἐγὼ γὰρ, θεωρῶν αὐτοὺς ἔσχατα λυσσῶντας, λογισάμενος ἵνα μήτε ἡ ἐκκλησία βλαβῇ, καὶ αἱ ἐν αὐτῇ παρθένοι πάθωσι, καὶ θάνατοι πάλιν γένωνται, καὶ δεύτερον οἱ λαοὶ ὑβρισθῶσιν, ὑπέκλεψα ἐμαυτὸν τῶν λαῶν, μνησθεὶς τοῦ Σωτῆρος λέγοντος· *Ἐὰν ὑμᾶς διώκωσιν εἰς τήνδε τὴν πόλιν, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν*. Ἤδειν γὰρ αὐτοὺς ἀφ' ὧν ἔπραξαν εἰς τὴν ἑτέραν ἐκκλησίαν κακῶν, μηδὲν τῶν δεινῶν καὶ κατὰ τῆς ἄλλης παραιτουμένους· ὅπου γε οὐδὲ αὐτὴν τὴν Κυριακὴν τῆς ἁγίας (35) ἑορτῆς ἠδέσθησαν, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τοὺς τῆς ἐκκλησίας ἀνθρώπους εἰς φυλακὴν καθεῖρξαν· ὅτε ὁ μὲν Κύριος τοὺς πάντας ἐκ τῶν τοῦ θανάτου δεσμῶν ἠλευθέρωσεν, ὁ δὲ Γρηγόριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ὥσπερ ἀντιμαχόμενοι τῷ Σωτῆρι, καὶ θαῤῥοῦντες τῇ τοῦ ἡγεμόνος προστασίᾳ, τὴν ἐλευθέριον ἡμέραν τοῖς τοῦ Χριστοῦ δούλοις πένθος πεποιή-

[68] Matth. x, 23.

infra, Πρεσβύτεροι καὶ πολλοὶ τοῦ λαοῦ ἠκίσθησαν, *Presbyteri et ex populo multi plagis lacerati sunt;* ex quo patet veram esse lectionem ἐξέσθησαν. Mox Regius ἀπομαφορτιζόμεναι, quæ lectio non spernenda. Nam hoc genus vestis, ut apud Græcos μαφόριον, apud Latinos mavors, mafors, mafortes, et mafortium vocatur ; unde existimant nonnulli μαφόριον Græcum, ἀπὸ τοῦ μαφορτίου factum esse. Eratque μαφόριον capitis velamen, quo non moniales tantum, sed et monachi utebantur. In libro *De virginitate*, qui falso ascribitur Athanasio : καὶ τὸ μαφόριον ἄκροσσον, *sit mafortium non fimbriatum*. Ἀπομαφοριζομένας inepte vetus interpres *a cœtu suo dienlsus* verterat.

(29) Reg. pro καὶ εἰς τὴν φυλακὴν habet αἱ δὲ εἰς τὴν φυλ. Infra idem, ἄλλοι δὲ ἐδημεύθησαν.

(30) Reg. ἁγίᾳ σαρακοστῇ. Mox editi de more Γεώργιος. Reg. Γρηγόριος.

(31) Sic Reg. et Anglic. Editi εἰσερχόμενοι. Basil. et Felckm. 5 anon. εἰσερχόμενον.

(32) Pro βιαίαν, Reg. μιαράν.

(33) Sic ex Reg. restituendum putavimus. Alii cum editis, αὐτὴ τε. Infra Basil. οὐχ ἡσύχαζεν

(34) Reg. Θεοῦ. Mox idem ἵνα μόλις ἐκφύγω καὶ ὑπαγορεῦσαι κἂν ὀλίγα. Infra idem καὶ λογισάμενος. Paulo post in Basil. αἱ deest ante ἐν αὐτῇ. Mox Regius, καὶ ἐν αὐτῇ πάλιν θάνατοι γένωνται.

(35) Ἁγίας deest in Reg. Infra editi Γεώργιος Reg. vero Γρηγόριος.

Digitized by Google

κασιν (36). Οἱ μὲν γὰρ Ἕλληνες ἠὐφραίνοντο δυσ- A rent lætabantur : Gregorius vero, Eusebianorum
ωπούμενοι τὴν ἡμέραν· ὁ δὲ Γρηγόριος, ἴσως ἐντολὰς fortasse jussa complens, vinculorum acerbitate
πληρῶν τῶν περὶ Εὐσέβιον, πενθεῖν ἠνάγκαζε τοὺς Christianos ad luctum compulit. Hoc igitur violentiæ
Χριστιανοὺς (37) τῇ κακώσει τῶν δεσμῶν. Διὰ ταύτης impetu dux ecclesias occupavit, occupatas Grego-
τοίνυν τῆς βίας ὁ ἡγεμὼν ἥρπασε τὰς ἐκκλησίας, rio et Ariomanitis tradidit. Et qui ob impietatem a
καὶ ἁρπάσας, Γρηγορίῳ καὶ τοῖς Ἀρειομανίταις παρα- nobis ejecti fuerant, ecclesiarum invasione glorian-
δέδωκε. Καὶ οἱ μὲν ἐκκήρυκτοι παρ' ἡμῶν διὰ τὴν tur. Populus autem Dei et catholicæ Ecclesiæ cle-
ἀσέβειαν γενόμενοι, ἐγκαυχῶνται (38) τῇ ἁρπαγῇ rici, aut hæreticorum Arianorum impietati commu-
τῶν ἐκκλησιῶν· ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ λαὸς καὶ οἱ κληρικοὶ nicare coguntur, aut ecclesiarum introitu arcentur.
τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας βιάζονται ἢ κοινωνεῖν τῇ Imo et naucleris et aliis qui in mari navigabant,
ἀσεβείᾳ τῶν αἱρετικῶν Ἀρειανῶν, ἢ μὴ εἰσέρχεσθαι non modicam vim et necessitatem intulit Gregorius,
εἰς τὰς ἐκκλησίας. Καὶ γὰρ καὶ τοῖς ναυκλήροις καὶ dum opera ducis alios excruciat flagrisque cædit,
τοῖς ἄλλοις (39) τοῖς τὴν θάλατταν πλέουσιν οὐκ ὀλί- alios vinculis constringit et in carcerem conjicit;
γην βίαν καὶ ἀνάγκην ἐπέθηκεν ὁ Γρηγόριος, διὰ τοῦ ut ejus iniquitati non contradicerent, imo litteras a
ἡγεμόνος βασανίζων καὶ μαστίζων, ἄλλους δὲ καὶ se acciperent. Verum ne his quidem contentus,
δεσμεύων καὶ εἰς τὸ δεσμωτήριον ἐμβάλλων (40)· ἵνα B quo se nostro sanguine satiaret, crudelissimo fa-
μηδὲ ἀντιλέγωσι τῇ παρανομίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ γράμ- cinorum socio duci auctor fuit, ut quasi populi
ματα παρ' αὐτοῦ λαμβάνωσι. Καὶ ἵνα μὴ ἄχρι τού- suffragio, acta adversum **92** me odiosis verbis
των ἀρκεσθῇ, ἀλλὰ καὶ τοῦ αἵματος ἡμῶν ἐμφορηθῇ, concepta piissimo imperatori Constantio scriberet,
πεποίηκε τὸν ὠμότατον καὶ συνεργὸν αὐτοῦ ἡγεμόνα unde non solum effugere non liceret, sed sexcentæ
ψήφισμα ὡς ἐκ προσώπου τοῦ λαοῦ κατ' ἐμοῦ γράψαι mortes expectandæ essent. Porro qui acta conscri-
τῷ εὐσεβεστάτῳ βασιλεῖ Κωνσταντίῳ (41), ἐπίφθονα psit transfuga est ex Christianis, qui idola turpiter
ῥήματα περιέχον, ἀφ' οὗ μὴ μόνον ἔστι φυγεῖν. ἀλλὰ adorat : qui autem subscripsere sunt ethnici et ido-
καὶ μυρίους θανάτους προσδοκᾶν. Καὶ ὁ μὲν τὸ ψή- lorum æditui, ac cum ipsis Ariani. Et ne multus
φισμα γράψας ἐστὶ παραβάτης ἐκ Χριστιανῶν, καὶ (42) sim in scribendo, persecutio isthic adest, imo qualis
εἰδώλα ἀναισχύντως προσκυνῶν· οἱ δὲ ὑπογράψαντές nunquam adversus Ecclesiam exstitit. Nam in su-
εἰσιν ἐθνικοὶ καὶ νεωκόροι τῶν εἰδώλων, καὶ σὺν αὐ- periori quidem persecutione, saltem qui effugerat
τοῖς Ἀρειανοί. Καὶ ἵνα μὴ πολὺς ἐν τῷ γράφειν orare, et qui latitabat baptizari poterat : nunc
γένωμαι, διωγμός ἐστιν ἐνταῦθα, καὶ διωγμὸς οἷος autem ingens illa crudelitas etiam Babyloniorum
οὐδέποτε γέγονε κατὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλως μὲν γὰρ C impietatem est æmulata. Ut enim illi Danielem, sic
ἐν τῷ πρὸ τούτου διωγμῷ κἂν (43) φεύγων τις προσ- præclarus Gregorius eos qui domi orant ad ducem
ηύχετο, καὶ κρυπτόμενος ἐβαπτίζετο· ἄρτι δὲ ἡ πολλὴ defert, et ministros cum ingenti contumelia obser-
ὠμότης καὶ τὴν Βαβυλωνίαν ἀθεότητα μεμίμηται. vat, ita ut ex hac violentia multi nondum baptizati
Ὡς γὰρ οἱ τότε κατὰ τοῦ Δανιὴλ, οὕτω καὶ ὁ θαυ- periclitentur. Plurimi vero quod dum ægrotant a
μαστὸς Γρηγόριος νῦν τοὺς ἐν ταῖς οἰκίαις προσευ- nullo invisantur (quod illi haud sine lacrymis tole-
χομένους διαβάλλει τῷ ἡγεμόνι, καὶ τοὺς λειτουργοὺς rarint) ejusmodi calamitatem ipso morbo acerbio-
μετὰ πάσης ὕβρεως παρατηρεῖται, ὡς ἐκ τῆς τοσαύ- rem existimant. Dum enim Ecclesiæ ministri per-
της (44) βίας πολλοὺς μὲν ἀβαπτίστους κινδυνεύειν, secutionem patiuntur, populi qui hæreticorum Aria-
πολλοὺς δὲ χωρὶς τῶν ἐπισκεπτομένων νοσεῖν καὶ norum impietatem exsecrantur, malunt ita ægrotare
δύρεσθαι, πικροτέραν τῆς νόσου τὴν τοιαύτην συμ- ac periclitari, quam ut Arianorum manus capiti suo
φορὰν ἡγουμένους. Τῶν γὰρ λειτουργῶν τῆς Ἐκκλη- imponantur.
σίας διωκομένων, οἱ λαοὶ, καταγινώσκοντες τῆς ἀσεβείας τῶν αἱρετικῶν Ἀρειανῶν, αἱροῦνται μᾶλλον οὕτω
νοσεῖν καὶ κινδυνεύειν (45), ἢ χεῖρα τῶν Ἀρειανῶν ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῶν.

6. Ἀρειανὸς οὖν ἐστιν ὁ Γρηγόριος καὶ τοῖς Ἀρεια- D 6. Arianus igitur est Gregorius et Arianis mis-
νοῖς ἀποσταλείς· οὐ γάρ τις αὐτὸν ἠτήσατο πλὴν μό- sus : nam illis solis exceptis, nemo illum postulavit :
νων αὐτῶν· καὶ διὰ τοῦτο ὡς μίσθωτὸς καὶ ὡς quapropter quasi mercenarius et extraneus, gravia

(36) Sic Reg. Alii cum editis πεποίηνται. Paulo post editi, Γεώργιος. Reg. Γρηγόριος.

(37) In editis τότε ante τοὺς Χριστιανούς. Nos Regium codicem secuti expunximus. Mox omnes editi et mss. præter Reg. διὰ ταύτης τοίνυν τῆς βίας. Regii ms. lectionem amplectendam duximus. Mox editi, Γεωργίῳ. Reg. Γρηγορίῳ.

(38) Reg. καυχῶνται.

(39) Reg. τοῖς λαοῖς.

(40) Sic Reg. Alii vero cum editis, Γεώργιος διὰ τοῦ ἡγεμόνος βασανίζων, ἄλλους δεσμεύων, omissis interpositis.

(41) Reg. Κωνσταντίνῳ mendose.

(42) Καὶ, et paulo infra εἰσὶν, desunt in editis. Nos ex Reg. sumpsimus.

(43) Reg. καὶ. Infra idem Reg. Βαβυλώνιον, et mox ἐνίκησεν pro μεμίμηται. Paulo post idem Γρηγόριος νῦν τούς. Editi vero Γεώργιος τούς.

(44) Ita Reg. Editi τοιαύτης. Mox idem Reg., post κινδυνεύειν, sic habet, κωλύωντε τοὺς νοσοῦντας ἐπισκέπτεσθαι, καὶ ἀπὸ τούτου ἀβαπτίστους τελευτᾷν αὐτούς, πικροτέραν τῆς νόσου καὶ τοῦ θανάτου τὴν τοιαύτην, quæ sane ἀσύστατα sunt, et cum præcedentibus parum cohærent.

(45) Reg. μᾶλλον νοσεῖν καὶ κινδυνεύειν, ἢ τῶν ἀσεβῶν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἑαυτῶν ἐπιτιθέναι. Idem Ἀρειανὸς οὖν ἐστιν ὁ Γρηγόριος, etc. Ubi editi de more Γεώργιος. Mox idem Reg. ἠτήσατο. Editi vero ἠτηται. Paulo post ὡς ante ἀλλότριος in Reg. legitur, in editis desideratur.

Digitized by Google

et acerba in catholicæ Ecclesiæ populos, utpote sibi non proprios, ducis opera perpetrat. Cum enim jam pridem Pistum Arianis episcopum constituissent Eusebius cum sequacibus : ubi de illo nos scripsissemus, vos omnes catholicæ Ecclesiæ episcopi, illum ob impietatem jure anathemate damnastis et abdicastis, qua de causa jam Gregorium ipsismet Arianis miserunt. Deinde ne nobis rursum adversus ipsos scribentibus, denuo illi pudore suffunderentur, externa vi contra nos usi sunt, ut cum Ecclesias occupaverint Arianismi suspicionem effugisse videantur. Verum hic quoque spe falsi sunt ; nemo enim ecclesiasticorum cum illis versatur, nisi soli hæretici, quique ob crimina ejecti sunt, et quotquot metu ducis simulatione utuntur. Hæc est Eusebianorum scena : hæc Eusebiani cum jam pridem moliti essent ac faciendum constituissent, nunc per calumnias efficere valuerunt, quibus nos apud imperatorem criminati sunt. Sed ne ita quidem quiescunt, sed etiamnum nos interficere quærunt, nobisque nostris sese terribiles exhibent, ita ut omnes se in fugam vertant, et ab illis mortem exspectent. Sed non ideo vos eorum malitiam reformidare oportet, sed potius ulcisci, resque novas quas adversum nos moliti sunt indigne ferre. Si enim uno membro patiente, reliqua membra condolescunt; et si juxta beatum Apostolum, flere oportet cum flentibus [a]; cum tanta Ecclesia lædatur unusquisque, ac si ipse læsus, facinus illud ulciscatur. **93** Communis enim est Salvator quem illi maledictis incessunt, et omnium sunt canones qui ab illis violantur. Si vobis in ecclesia sedentibus, et populis absque ulla querendi causa congregatis, aliquis derepente decretum proferens, alicujus vestrum successor accederet, nonne illud indigne ferretis? nonne rogaretis qui vos ulciscerentur? Quocirca æquum est vos indignari, ne si hæc taceantur paulatim per singulas Ecclesias hujusmodi malum propagetur, et tandem gymnasium nostrum in emporium forumve convertatur

ἀλλότριος, δεινὰ καὶ πικρὰ τοῖς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας λαοῖς, ὡς οὐκ οὖσιν ἰδίοις, διὰ τοῦ ἡγεμόνος κατεργάζεται. Ἐπειδὴ γὰρ Πιστὸν (46) ὅνπερ πρότερον οἱ περὶ Εὐσέβιον τοῖς Ἀρειανοῖς κατέστησαν. μετὰ τὸ γράψαι ἡμᾶς περὶ αὐτοῦ, πάντες ὑμεῖς οἱ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπίσκοποι ἐπίστασθε, ὡς διὰ τὴν ἀσέβειαν (47) εἰκότως αὐτὸν ἀναθεματίσατε καὶ ἀπεκηρύξατε· τούτου ἕνεκα Γρηγόριον νῦν τὸν αὐτὸν τοῖς Ἀρειανοῖς (48) ἀπέστειλαν. Εἶτα, ἵνα μὴ καὶ δεύτερον αἰσχύνην ὀφλήσωσι, γραφόντων ἡμῶν πάλιν κατ' αὐτῶν, διὰ τοῦτο τῇ ἔξωθεν βίᾳ καθ' ἡμῶν ἐχρήσαντο, ἵνα, τῶν ἐκκλησιῶν περικρατήσαντες, δόξωσιν ἐκφεύγειν (49) τὴν τῶν Ἀρειανῶν ὑπόνοιαν. Ἀλλ' ἐσφάλησαν καὶ ἐν τούτῳ· οὐδεὶς γὰρ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀνθρώπων ἐστὶ μετ' αὐτῶν, εἰ μὴ μόνοι οἱ αἱρετικοί, καὶ οἱ δι' αἰτίας ἐκβληθέντες, καὶ ὅσοι διὰ τὴν ἀνάγκην τοῦ ἡγεμόνος ὑποκρίνονται. Τοῦτο δὲ τῶν περὶ Εὐσέβιόν ἐστι τὸ δραματούργημα· ταῦτα οἱ περὶ Εὐσέβιον ἐκπαλαι μὲν ἐμελέτων καὶ συνετίθουν· νῦν δὲ καὶ ἴσχυσαν πρᾶξαι διὰ τὰς διαβολὰς, ἃς διέβαλον (50) ἡμᾶς βασιλεῖ. Ἀμέλει οὐδὲ οὕτως ἡσυχάζουσιν, ἀλλὰ καὶ οὕτως ἡμᾶς ἀποκτεῖναι ζητοῦσι, καὶ τοῖς γνωρίμοις ἡμῶν φοβεροὺς ἑαυτοὺς δεικνύουσιν, ὥστε (51) πάντας φυγαδεύεσθαι καὶ θάνατον παρ' αὐτῶν προσδοκᾷν. Ἀλλ' οὐ διὰ ταῦτα καὶ ὑμᾶς αὐτῶν τὴν παρανομίαν καταπτῆξαι χρὴ, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐκδικῆσαι, καὶ ἀγανακτῆσαι κατὰ τῶν οὕτως καινοτομηθέντων καθ' ἡμῶν. Εἰ γὰρ, πάσχοντος μέλους ἑνὸς, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, καὶ κατὰ τὸν μακάριον Ἀπόστολον, κλαίειν μετὰ κλαιόντων δεῖ· πασχούσης τῆς τηλικαύτης Ἐκκλησίας, ἕκαστος, ὡς αὐτὸς πάσχων, ἐκδικείτω τὸ πρᾶγμα. Κοινὸς γάρ ἐστιν ὁ Σωτὴρ, ὁ ὑπ' αὐτῶν βλασφημούμενος, καὶ πάντων εἰσὶν οἱ κανόνες (52), οἱ ὑπ' αὐτῶν παραλυόμενοι. Ἆρα γὰρ εἰ, καθεζομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ συναγομένων τῶν λαῶν χωρίς τινος μέμψεως, εἴ τις ἐξαίφνης διὰ προστάγματος διάδοχος ἐληλύθει καθ' ἑνὸς ὑμῶν, καὶ τοιαῦτα ἐγεγόνει καθ' ὑμῶν, οὐκ ἂν ἠγανακτήσατε; οὐκ ἂν ἠξιώσατε (53) ἐκδικηθῆναι; Διὰ τοῦτο ἀγανακτῆσαι ὑμᾶς δίκαιόν ἐστιν, ἵνα μὴ, τούτων σιωπωμένων, κατ' ὀλίγον καὶ εἰς ἑκάστην Ἐκκλησίαν τὸ τοιοῦτον κακὸν διαβῇ (54), καὶ λοιπὸν ἐμπόριον καὶ ἀγοραῖον τὸ καθ' ἡμᾶς διδασκαλεῖον γένηται.

7. Porro quæ ad Ariomanitas spectant nostis, fratres (sæpe enim eorum impietatem et singuli pri-

7. Τὰ μὲν οὖν κατὰ τοὺς Ἀρειομανίτας οἴδατε, ἀγαπητοὶ· πολλάκις γὰρ αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν ἰδίᾳ

[a] Rom. xii, 15.

(46) *Ἐπειδὴ γὰρ Πιστόν*. Sic Reg. Anglic. et ita legerat Nannius qui vertit : *ut fidum sibi in episcopum*, sed perperam Πιστός fidum transtulit, cum sit nomen proprium de quo in admonitione videsis, Pro ὅνπερ, Reg. et Anglic., αὐτόν minus recte.

(47) Reg. solus, καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπίσκοποι διά γε τὴν ἀσέβειαν. In editis Ἐκκλησίας deest.

(48) Reg., Γρηγόριον νῦν τὸν αὐτὸν τοῖς ἀρ. Editi vero, Γεώργιον νῦν τοῖς αὐτοῖς Ἀρειανοῖς.

(49) Reg., ἐκφυγεῖν. Infra οὐδεὶς γὰρ τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἀνθρώπων ἐστὶ μετ' αὐτῶν, hæc, quæ in editis deerant, ex Reg. et Anglic. sumpsimus, quæ etiam a Nannio lecta sunt.

(50) Sic Anglic. et edit. Paris. Alii, διέβαλλον. Mox Anglic., ἡσύχαζον.

(51) Ὥστε Reg. et Basil. Alii vero cum editis, ὡς. Mox θάνατον. Sic Reg. quem sequimur ; editi θανάτους. Infra Reg. solus, ἡμᾶς αὐτῶν τὴν πανουργίαν. Post pauca καθ' ἡμῶν, ex Reg. et Basil. desumptum, in editis et in aliis mss. deerat. Mox editi, μέλους τινός, at Reg. quem sequimur, μέλους ἑνός, et ita legisse videtur Nannius qui vertit, *uno membro*. Paulo post καί ante κατά deest in Reg. Mox Reg., δεινά pro δεῖ mendose.

(52) Reg., πάντων ὑμῶν εἰσιν οἱ κανόνες. Mox in eodem, εἰ post γάρ deest.

(53) In Reg., ἄν deest ante ἠξιώσατε.

(54) Reg. διαδοθῇ. Mox διδασκαλίον idem. Paulo post idem Reg., ἀδελφοί pro ἀγαπητοί. Infra idem, τὴν ἀσέβειαν καὶ ἕκαστος, ἰδίᾳ τε καὶ κοινῇ.

Digitized by Google

καὶ κοινῇ πάντες ἀπεκηρύξατε· οἴδατε δὲ καὶ τοὺς περὶ Εὐσέβιον, ὡς προεῖπον, τῆς αὐτῆς ἐκείνοις ὄντας αἱρέσεως, δι' ἣν καὶ πάλαι (55) ἡμῖν ἐπεβούλευσαν. Τὰ δὲ νῦν δι' αὐτοὺς καὶ ὑπ' αὐτῶν γενόμενα πικρότερα πολέμων, ἐδήλωσα ὑμῖν, ἵνα, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἱστορίαν μισοπόνηρον ζῆλον ἀναλαβόντες, ἐξάρητε τοὺς τὰ τοιαῦτα πονηρὰ ἐργασαμένους κατὰ τῆς Ἐκκλησίας. Εἰ γὰρ καὶ πέρυσιν (56) οἱ κατὰ Ῥώμην ἀδελφοί, μήπω τούτων γενομένων, ἀλλ' ἕνεκα τῶν πρώτων, σύνοδον ἔγραψαν γενέσθαι, ἵνα κἀκεῖνα ἐκδικηθῇ· ἥνπερ εὐλαβούμενοι οἱ περὶ Εὐσέβιον, προῦλαβον διαταράξαι τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἠθέλησαν ἡμᾶς ἀνελεῖν, ἵνα λοιπὸν ἐπ' ἀδείας πράττωσιν ἃ βούλονται, καὶ μὴ ἔχωσι τὸν ἐλέγχοντα· πόσῳ μᾶλλον ἐπὶ τοῖς τηλικούτοις παρανομήμασιν ἀγαναχτῆσαι ὀφείλετε, καὶ καταψηφίσασθαι αὐτῶν, ὅσῳ καὶ ταῦτα τοῖς προτέροις προσέθηκαν; Παρακαλῶ, μὴ παρίδητε τὰ τηλικαῦτα, μηδὲ ἐπιτρέψητε τὴν περιβόητον Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίαν ὑπὸ αἱρετικῶν καταπατηθῆναι. Διὰ ταῦτα γὰρ εἰκότως καὶ οἱ λαοὶ καὶ οἱ λειτουργοὶ καθ' ἑαυτούς εἰσι, διὰ μὲν τὸν τοῦ ἐπάρχου βίας (57) σιωπῶντες, διὰ δὲ τὴν ἀσέβειαν τῶν Ἀρειομανιτῶν ἐκτρεπόμενοι. Ἐὰν τοίνυν γράφῃ πρὸς ὑμᾶς Γρηγόριος, ἢ ἄλλος τις περὶ αὐτοῦ, μὴ δέξησθε, ἀδελφοί, τὰ γράμματα αὐτοῦ, ἀλλὰ σχίσατε, καὶ δυσωπήσατε τοὺς κομίζοντας, ὡς ἀσεβείας (58) καὶ πονηρίας ὄντας διακόνους. Ἐὰν δὲ καὶ τύπον εἰρηνικὸν τολμήσῃ γράφειν, μηδὲ ταῦτα δέχησθε· τῷ γὰρ φόβῳ τοῦ ἡγεμόνος οἱ δεχόμενοι κομίζουσι διὰ τὰς πολλὰς αὐτοῦ βίας. Ἐπειδὴ δὲ εἰκὸς καὶ τοὺς περὶ Εὐσέβιον γράφειν ὑμῖν περὶ αὐτοῦ, διὰ τοῦτο προῦπομνῆσαι ὑμᾶς ἐσπούδασα, ἵνα καὶ ἐν τούτῳ τὸ ἀπροσωπόληπτον τοῦ Θεοῦ μιμησάμενοι, ἐκδιώξητε τοὺς παρ' αὐτῶν· ὅτι ἐν τοιούτῳ καιρῷ διωγμοὺς, καὶ φθορὰς παρθένων, καὶ θανάτους, καὶ ἁρπαγὰς τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ πυρκαϊὰν, καὶ βλασφημίας ἐν ταῖς ἐκκλησίαις (59), ἕνεκεν τῶν Ἀρειομανιτῶν κατεσκεύασαν ὑπὸ ἐθνικῶν καὶ Ἰουδαίων γενέσθαι. Οὐκ ἂν δὲ ὁ ἀσεβὴς καὶ μεμηνὼς Γρηγόριος ἀρνήσηται ἑαυτὸν εἶναι Ἀρειανὸν, ἔχων ἔλεγχον τὸν ὑπογράφοντα αὐτοῦ τὰ γράμματα. Ἄμμων γὰρ οὗτος ὁ ὑπογράφων, ἔκπαλαι μὲν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Ἀλεξάνδρου τοῦ πρὸ ἐμοῦ ἐπισκόπου ἐπὶ πολλοῖς κακοῖς (60) καὶ ἐπὶ ἀσεβείᾳ ἐξεβλήθη τῆς Ἐκκλησίας. Πάντων οὖν ἕνεκεν καὶ ἀντιγράψαι ἡμῖν θελήσατε, καὶ καταγνῶναι τῶν ἀσεβῶν, ἵνα καὶ νῦν οἱ μὲν λειτουργοὶ, οἱ ἐνταῦθα, καὶ οἱ λαοὶ (61), τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ μισοπονηρίαν ὑμῶν ὁρῶντες, εὐφραίνωνται τῇ εἰς Χριστὸν ὁμοψύχῳ ὑμῶν πίστει, οἱ δὲ τοιαῦτα κατὰ τῆς Ἐκκλησίας παρανομήσαντες, με-

A vatim et publice omnes condemnastis), nec ignoratis, ut supra dixi, Eusebium ejusque socios ejusdem esse hæreseos, cujus gratia nobis iterum insidias struxere. Quæ vero nunc illorum causa, imo illis auctoribus gesta sunt, bellis sane acerbiora vobis significavi; ut, secundum historiam initio enarratam, studio iniquitatis ulciscendæ instructi, talium in Ecclesiam scelerum auctores deponatis. Si enim anno præterito fratres nostri qui Romæ sunt, his nondum actis, sed propter alia quæ prius contigerant, synodum cogendam esse scripserunt, ut illa scelera ulciscerentur: quam reformidantes Eusebius et socii, Ecclesiam conturbare præverterunt, nosque interficere voluerunt, ut pro libidine delinceps agere liceret, nec haberent qui se redargueret; B quanto magis hæc tanta scelera indigne ferre illosque damnare debetis, cum maxime ista superioribus addiderint? Obsecro ne hæc tam gravia negligatis, neve inclytam Alexandrinorum Ecclesiam ab hæreticis conculcari sinatis, siquidem populi ac ministri, jure merito seorsim degunt, ob præfecti formidinem taciti quidem, Ariomanitarum tamen impietatem exsecrantes. Si igitur aut ipse Gregorius, aut alius quispiam illius causa ad vos scripserit, ne recipiatis, fratres, ejus litteras. Sed ipsas lacerate, tabellariosque pudore suffundite, utpote impietatis et malitiæ ministros. Sed etiamsi sub pacifica forma scribere ausit, ne sic quoque recipiatis: metu enim ducis eas deferunt qui ad vitandam ejus violentiam ipsas susceperunt. Quoniam C autem verisimile est Eusebianos vobis in ejus gratiam scripturos, ideo præmonere vos studui, ut Deum imitati sine ulla personarum acceptione, homines ab illis missos expellatis. Hoc enim tempore Ariomanitarum causa, persecutiones, virginum stupra, cædes, ecclesiarum populationes, incendium, blasphemias in ipsis ecclesiis ab ethnicis et Judæis fieri curarunt. Neque enim impius ille et furiosus Gregorius se Arianum esse inficias ire poterit, cum is qui litteris ejus subscribit, argumentum in contrarium præbeat. Ammon enim iste qui subscribit jamdiu a beatæ memoriæ Alexandro ante me episcopo, ob multa scelera et ob impietatem, ab Ecclesia ejectus est. Horum igitur omnium causa, et nobis, quæso, rescribite, et impios condemnate, D ut ministri quidem qui istic degunt populique, vestram et orthodoxam doctrinam vestrumque erga malitiam odium cernentes, de vestra gaudeant concordi in Christum fide; illi autem ejusmodi

(55) Reg., πάλιν pro πάλαι. Mox Anglic. δι' αὐτόν. Paulo post Reg. πολέμων, καὶ διὰ τοῦτο ἐδήλωσα.

(56) Vox πέρυσιν deest in Reg.; sed cum in omnibus aliis cum editis tum mss. legatur, et alioqui veræ hujus temporis historiæ congruat, retinendum videtur. Nam ut mox dicetur in monito ad *Apologiam*, anno 340, legati Athanasii, ac etiam Eusebiani synodum a Julio postularunt.

(57) Reg. pro βίας, habet βασάνους. Post pauca idem, Ἂν τοίνυν. Mox idem, Γρηγόριος. Editi vero, Γεώργιος.

(58) Sic Reg. Alii cum editis, ἀσεβεῖς. Præstat Regii lectio. Paulo post idem, τολμήσει.

(59) *Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις*. Hæc absunt a Basil. et Anglic. Infra Reg., Γρηγόριος. Editi, Γεώργιος.

(60) Vox κακοῖς in Reg. habetur, eamque videtur legisse Nannius, interpretatur enim, *multis malis*; ab aliis abest.

(61) Reg., οἱ ἄλλοι. Mox idem, καὶ τὴν μισοπ. Paulo post idem Reg., τῇ εἰς Θεὸν ὁμοψύχῳ.

Digitized by Google

scelerum in Ecclesiam auctores, vestris litteris ad meliorem frugem revocati, vel sero tandem resipiscant. Salutate eam, **94** quæ apud vos est, fraternitatem. Fratres omnes qui mecum sunt vos salutant. Dominus vos incolumes, nostrique memores conservet, domini vere desideratissimi.

ταπαιδευθέντες ἐκ τῶν ὑμῶν γραμμάτων, κἂν ὀψέ ποτε δυνηθῶσι μεταγνῶναι. Προσείπατε τὴν παρ' ὑμῖν ἀδελφότητα. Οἱ σὺν ἐμοὶ (62) πάντες ἀδελφοὶ προσαγορεύουσιν ὑμᾶς. Ἐρρωμένους καὶ μνημονεύοντας ὑμῶν ὁ Κύριος ὑμᾶς διαφυλάξειε, κύριοι ἀληθῶς ποθεινότατοι.

IN APOLOGIAM CONTRA ARIANOS

ADMONITIO.

I. *Apologia contra Arianos*, quæ, quod pleraque complectatur monumenta, *Collectio monumentorum* a nonnullis recentioribus vocatur, in omnibus cum editis tum manuscriptis *Apologia secunda* inscribitur, quia nimirum post *Apologiam de fuga* collocatur; tametsi eam ante alias Athanasii *Apologias* conscriptam fuisse certum est. Siquidem *Apologiam ad Constantium*, et *Apologiam de fuga* ad annum 356 pertinere suo loco dicturi sumus. At *Apologia contra Arianos* non diu post Athanasii ex secundo exsilio reditum, qui anno 349 contigit, scribi potuit. Ex compluribus enim hujus *Apologiæ* locis, ac ex ipso potissimum initio, liquet editam fuisse antequam Ursacius et Valens, qui ab Arianis partibus resilierant et suam adversus Athanasium sycophantiam confessi fuerant, in impietatem recidierent, et adversus Athanasium Arianis denuo sese jungerent, quod, ut tardius, anno 352, contigisse alias demonstrabitur. Huc accedit ipsius Athanasii testimonium num. 59 hujus *Apologiæ*, ubi de postremo suo agens exsilio ait ἃ νῦν πέπονθα, quæ jam passus sum, quo indicat se paulo post reditum suum hanc *Apologiam* conscripsisse. Nihilque nostræ sententiæ officiunt quæ de Liberii et Hosii exsilio sub finem leguntur, ea quippe diu post conscriptam *Apologiam* addita fuisse ibidem probaturi sumus.

II. Hujus scribendæ hæc causa fuit. Athanasius, ex Sardicensis synodi decreto, ac imperatorum Constantis et Constantii jussu patriæ et Ecclesiæ suæ restitutus, cum comperisset illas tandiu jactatas totiesque confutatas criminationes, de Arsenii nece, de calice fracto, deque mensa subversa, etc., rursum ab Arianis pervulgari, qui etiam niterentur hæc ipsa denuo in judicium vocare, *Apologiam* edidit, ubi varia monumenta et epistolas hac de re conscriptas in unum collegit, ratus nihil æque ad sui purgationem conducere, ac si ex ipsis rerum gestarum actis causæ suæ sinceritas eluceret. Horum monumentorum duæ sunt partes præpostero ordine ab ipso Athanasio digestæ. Prima complectitur epistolas synodicas aliasque de causa Athanasii conscriptas, ab anno 340 ad annum 350, quarum commune argumentum est, confutatio calumniarum ab Eusebianis in synodo Tyria, in Mareote et alibi adversus Athanasium structarum. Secunda pars historiam Meletii, rerumque ab Ischyra, Arsenio et Eusebianis contra Athanasium gestarum, ac una earumdem monumenta comprehendit ab anno 300 ad 338. De singulis in utraque parte collectis monumentis quædam pertractanda sunt.

III. In priori parte primo occurrit epistola encyclica Alexandrinæ synodi ad omnes episcopos et ad Julium papam missa, qua Athanasius a calumniis Eusebianorum vindicatur. Eum nempe accusabant hæretici quod post suum ex Galliis reditum multarum cædium auctor fuisset, quod episcopatum Alexandrinum invasisset, furtimque ordinatus fuisset, quod frumentum alendis viduis destinatum, in proprium lucrum divertisset. Has omnes criminationes, necnon veteres illas, de Arsenii nece, etc., validissimis argumentis confutant Ægyptii episcopi, et una Pisti Ariani episcopi ordinationem paucis perstringunt. Hæc causa fuit hujus synodi cogendæ; quo autem anno ea celebrata et hæc epistola conscripta sit, non convenit inter auctores; quidam enim ad annum 339 referunt, alii vero ad 340 quibus libentius assentimur. Siquidem ex ipsa Julii epistola constat Athanasii et Alexandrinæ synodi legatos eo ipso anno 340 Romam concessisse, ac cum Eusebianis congressos, synodum una cum illis postulasse: quod in præcedenti encyclica epistola, anno 341 scripta, diserte testatur Athanasius; ait enim πέρυσι, id est anno præterito, fratres Romæ synodum postulasse. Porro verisimile omnino est synodum et ejus legationem in eumdem annum cadere. Hæc sententia, alioqui probabilissima, extra dubium erit, si Socrati fides habeatur, qui Eusebii in sedem Constantinopolitanam intrusionem refert ad annum 340, post necem scilicet Constantini junioris. Cum enim hæc epistola illam Eusebii invasionem memoret, eam non ante annum 340 scriptam fuisse conspicuum erit.

(62) Reg. σὺν ἡμῖν.

Digitized by Google

IV. Sequitur postea epistola Julii ad Eusebianos præsules qui Antiochiæ synodum celebrarant, quos objurgat quod sibi proterve rescripsissent, et quod ad synodum quam ipsimet postulassent accedere renuissent : purgatque Athanasium a jamdiu objectis criminationibus, necnon Marcellum Ancyranum, Asclepam Gazensem, aliosque episcopos ab Eusebianis dire vexatos, quos a tota synodo ad communionem jure receptos ait. Sed complura in hac epistola habentur, quæ ingentes controversias apud nostri ævi scriptores excitarunt. Quæritur enim : quo anno Romana synodus sit celebrata, et hæc epistola conscripta : an synodi duæ Athanasii causa Romæ coactæ sint : an Athanasius post suum ex Galliis reditum bis Romam petierit, et an octodecim menses, quos eum Romæ commoratum Julius testatur, ab ejus primo Romam adventu ducendi sint : quonam tempore Elpidius et Philoxenus presbyteri ab Julio pontifice ad Eusebianos Antiochiam missi sint. Omissis variis recentiorum sententiis, ex Athanasio ipso, a quo solo lux in tantis tenebris oriri queat, rectam historiæ seriem et temporum rationem statuere conabimur.

V. Presbyteros ab Athanasio et a synodo Alexandrina Romam missos cum Eusebii legatis coram Julio pontifice anno 340 congressos esse jam diximus, neque res in dubium verti posse videtur. Utrisque autem legatis id petentibus, synodus Romæ a summo pontifice indicitur, ut testatur Julius in hac epistola, num. 33. Eusebiani vero rerum a se improbe gestarum conscientia 95 exagitati, ut Romanæ synodi decretum præverterent, Antiochiæ conveniunt initio anni 341, ibique synodum celebrant, de qua pluribus in libro *De synodis* agemus ; hinc Gregorium Arianum militari manu stipatum Alexandriam episcopum mittunt, cujus furorem ut vitaret Athanasius, Romam se contulit, post festum Paschæ ejusdem anni 341. De duplici autem ejus Romam profectione ne verbum quidem apud Athanasium reperias, licet pluries ille de suo Romam adventu mentionem faciat et maxime in *Apologia ad Constantium*, ubi res a se tunc temporis gestas ordine recenset ; ut mirum sit eruditos viros, eum bis Romam venisse nulla cogente necessitate existimasse. Nec est quod Socratis testimonio moveamur, qui duplicem Athanasii Romam profectionem memorat : is enim tantam rebus hujusce temporis affert perturbationem, ut vix quidquam certi ex ejus Historia statui possit, quod infra pluribus demonstratur. Octodecim autem mensium, quos Athanasium Romæ versatum memorat Julius, initium rectissime ducitur ab ejus post Gregorii invasionem Romam adventu, ut ex sequentibus palam erit.

VI. Cum Romam advenisset Athanasius, Julius papa legatos misit Elpidium et Philoxenum presbyteros, ad Eusebianos Antiochiæ coactos, quibus diem dicebat ut sese ad synodum Romæ celebrandam conferrent, de rebus contra Athanasium gestis rationem reddituri. Porro legationem Elpidii et Philoxeni, post Gregorii intrusionem et post Athanasii Romam adventum factam esse, testatur ipse Athanasius in *Epistola ad solitarios*, non longe ab initio. Legati Julii, qui circa mensem Maium anni 341 Roma profecti sunt, ultra condictum diem ab Eusebianis detenti, mense tantum Januario anni 342 sunt dimissi. Quos media hieme profectos verisimile est diutius in itinere fuisse. Romam cum advenissent et Eusebianorum litteras arrogantiæ et querelarum plenas Julio obtulissent, Romanus pontifex, ne Patres ibi numero 50 coacti Eusebianorum protervlam ægre ferrent, litteras aliquantum temporis apud se servavit, ut ipse in epistola sua testatur, sperans ex Eusebianis quosdam tandem venturos esse et ad meliorem frugem se recepturos. Sed cum nullus accederet, litteras tandem Patribus eo congregatis aperuit. Hinc synodus, examinatis Athanasii, Marcelli, Asclepæ aliorumque episcoporum causis, eos nulli ex objectis criminibus obnoxios declaravit, et ad communionem admisit, Julioque episcopo curam reliquit Eusebianis rescribendi. Porro legatorum mora in tanto itinere adversa tempestate conficiendo ; haud modicum illud tempus quo litteras a legatis oblatas apud se Julius retinuit ; tempus item a synodo Romana insumptum in examinandis Athanasii aliorumque multorum causis, nos facile deducent a mense Januario anni 342, quo legati Antiochia profecti sunt, ad Octobrem vel Novembrem ejusdem anni. Eoque pacto conficiuntur octodecim menses quos Athanasius Romæ commoratus est, nempe a mense circiter Maio anni 341, quo tempore eum illuc advenisse certum est, ad Octobrem vel Novembrem anni 342, quo Julius Eusebianis rescribens Athanasium per annum et dimidium Romæ commoratum testatur. Quæ item fuit Valesii sententia.

VII. Neque minus certum videtur unicam tantum pro Athanasii causa synodum Romæ coactam fuisse. Quam enim celebratam nonnulli volunt anno 340, postquam Macarius, Martyrius et Hesychius ab Eusebio legati Romam venissent, nullam fuisse ex ipsis Julii verbis palam est. Objurgat enim Julius Eusebianos, quod ad synodum Romanam accedere renuissent, quam ipsimet sui legati postulassent. De qua, quæso, synodo hic agit Julius, nisi de ea quam Eusebianis postulantibus, ipse per legatos suos ad annum 341 indixerat, quæ ob Eusebianorum contumaciam ad 342 dilata est? quod ex Julii verbis num. 30 liquido constat ; conqueritur enim ille quod Eusebiani judicium a se indictæ synodi prævertissent ; præverterunt autem, ut in confesso apud omnes est, in synodo Antiochena initio anni 341, quando Gregorium Alexandriam episcopum miserunt. Hinc palam est, synodum quam Julius anno 340 indixerat, non eodem, sed sequenti anno celebrandam fuisse, quæ tamen ob Eusebianorum proterviam ad annum 342 dilata est

Digitized by Google

Certe ne verbum quidem vel in epistola Julii vel apud Athanasium de illa priori synodo habetur. Ex prædictis autem liquet synodum Romanam bis indictam fuisse : primum anno 340, post Macarii et sociorum Eusebianorum legationem ; sed cum Eusebiani judicium Romanæ synodi Antiochiæ antevertissent, ea ipsa tunc dilata fuit ; dehinc post Gregorii intrusionem iterum indicta, ac demum anno 342 celebrata, uti supra diximus.

VIII. Post Julii epistolam subsequitur Sardicensis synodi historia paucis enarrata : dehinc tres ejusdem synodi epistolæ. Prima ad clerum et populum Alexandrinum, quem de Athanasii innocentia in synodo comprobata certiorem facit, monetque ut Athanasium cæterosque qui ejus causa exsularant redeuntes libenter recipiant. Secunda, hactenus inedita, ad episcopos Ægypti et Libyæ, quæ cum esset præcedenti simillima, ex manuscriptis pene omnibus exciderat, amanuensium nempe negligentia, qui etiam clausulas nonnullas quæ ad hanc pertinebant præcedenti adjecerant. Tertia et encyclica ad omnes episcopos, in qua narrantur calumniæ ab Eusebianis Athanasio, Marcello, et Asclepæ impositæ : horum vero innocentia declaratur, Arianique episcopi damnantur et deponuntur. Tum sequuntur nomina episcoporum qui Sardicensi synodo subscripsere.

IX. Occurrunt deinde tres Constantii Augusti epistolæ ad Athanasium, quem hortatur ut se adeat, quo cum pace ad patriam et Ecclesiam suam transmittatur. Tum epistola Julii ad clerum et ad populum Alexandrinum, quibus de Athanasii reditu gratulatur. Hinc epistola encyclica Constantii Augusti ad omnes episcopos et presbyteros, qua declarat Athanasium patriæ et Ecclesiæ suæ restitutum et pristina qua olim cum clero suo fruebatur immunitate fuisse donatum. Altera item ejusdem Constantii ad populum Alexandrinum, quem hortatur ut redeuntem Athanasium libenti animo suscipiat. Tertia ejusdem ad Nestorium Ægypti præfectum, qua jubet omnia hactenus adversus Athanasium scripta deleri, ipsique ac clero ejus pristinam immunitatem restitui. Has excipit epistola synodi Hierosolymitanæ ipsi Athanasio transeunti tradita, ad episcopos Ægypti et Libyæ et ad clerum ac populum Alexandrinum, quibus de reditu Athanasii summopere gratulantur præsules illuc coacti. Demum epistola Ursacii et Valentis ad Julium papam, qua fatentur, quæcunque hactenus de Athanasio dixissent, meras fuisse calumnias, rogantque ut ad ejus communionem **96** admittantur. Tum altera eorumdem ad Athanasium, quem rogant ut se ad pacem et ad communionem admittat. Et sic terminatur prima hujus *Apologiæ* pars.

X. In secunda parte, quo se jure merito absolutum et Ecclesiæ suæ restitutum demonstret, rem altius repetit et ab ipso Meletii schismate historiam orditur. Hinc ad Arianæ hæreseos ortum progressus de Nicæna synodo breviter agit, deque Eusebii cura ut Arius damnatus in Ecclesiam admitteretur. Quare Constantini ab ipso Eusebio circumventi epistolæ fragmentum affert, qua Athanasio exsilium interminatur ni Arium cum suis recipiat. Postea calumnias enarrat ab Arianis et Meletianis adversum se structas, ac refert epistolam a Constantino Alexandrinis scriptam, qua ejusmodi criminationum auctores vehementer exagitat. Sequitur deinde historia Ischyræ et Arsenii, tum rescriptum Ischyræ, qui se fatetur a Meletianis coactum, ut mensam subversam et calicem confractum mentiretur.

XI. Subsequuntur quædam epistolæ. Prima, Pinnis monasterii Ptemencyrceos presbyteri ad Joannem Meletianum, cui refert Arsenium apud se latentem ab Athanasii diacono deprehensum et Alexandriam deductum fuisse : monetque ut ne ultra Athanasium de Arsenio interempto audeat insimulare. Secunda, Constantini ad Athanasium, qua tantarum calumniarum auctores vehementer exagitantur. Tertia Arsenii ad Athanasium, quem rogat ut se ad communionem recipiat, seque nunquam cum schismaticis communicaturum pollicetur. Quarta, Constantini ad Joannem Meletianum, quem hortatur ut se adeat, laudatque quod depositis altercationibus cum Athanasio jam communicaret. Has omnes in secunda parte relatas epistolas ab anno 325 ad 335 scriptas fuisse certum est; sed unicuique suum tempus assignare non valemus.

XII. Narrat postea res in Tyriensi synodo gestas, ubi calumniæ de calice fracto deque Arsenii nece denuo objectæ sunt. Ut probet autem Athanasius Ischyram nunquam presbyterum fuisse, atque adeo non potuisse, eo sacrificium offerente, mensam subverti calicemque confringi, ait eum ne a Meletio quidem schismatico, nedum a legitimo episcopo, ordinatum fuisse. Profert deinde *Breviarium* Meletii, seu *Catalogum*, quem post Nicænam synodum Alexandro præsuli Alexandrino obtulit Meletius, in quo episcopos, presbyteros diaconosque a se ordinatos recenset, ubi nusquam comparet Ischyras. Post hæc agit Athanasius de legatione ad Mareoten, epistolasque profert hac de re conscriptas. Prima, cleri Alexandrini ad Theognium, Marim, Macedonium, Theodorum, Ursacium et Valentem legatos, apud quos de rebus contra jus fasque gestis conqueruntur. Secunda, cleri Mareotici ad synodum Tyriam, quæ eadem ipsa continet. Tertia, ejusdem Mareotici cleri ad Philagrium, ejusdem argumenti. Quarta, episcoporum Ægypti qui Tyriensi synodo interierant ad reliquos in eadem synodo episcopos, ejusdem item argumenti

Digitized by Google

Quinta, hactenus inedita, eorumdem ad Dionysium comitem, quæ quod præcedenti simillima esset ex compluribus mss. exciderat. Sexta, eorumdem eadem de re ad Dionysium comitem. Septima, Alexandri Thessalonicensis ad eumdem Dionysium, qua testatur se conspirationem adversus Athanasium structam deprehendisse. Octava Dionysii comitis ad Eusebianos, quos de litteris ab Alexandro Thessalonicensi ad se missis certiores facit.

XIII. Deinde ubi suam Tyro fugam enarravit, refert epistolam pseudosynodi Hierosolymitanæ, qua Arium a se ad communionem receptum testantur episcopi Eusebiani : utrum autem Arius hæresiarcha, vel alter Arius tunc ad communionem sit admissus, ibidem disputamus. Exinde, cum in mercedem sycophantiæ Eusebiani episcopatum Ischyræ in quodam vico constituissent, epistolam subjicit Flavii Himerii Catholici ad exactorem Mareotes, cui curam Ecclesiæ pro Ischyra ædificandæ demandat. Hanc excipit epistola Constantini Magni ad episcopos Tyriensis synodi, quos accersit rerum a se contra Athanasium gestarum rationem reddituros. Hinc, paucis de suo in Gallias exsilio enarratis, refert ultimo epistolam Constantini Junioris, quam is in gratiam Athanasii ab exsilio redeuntis ad Alexandrinos misit. Demum paucis *Apologiam* suam claudit, quæ 36 vel epistolas vel alia monumenta complectitur.

XIV. Ex hac igitur *Apologia* velut ex purissimo fonte vera sæculi quarti historia ecclesiastica ab anno 300 usque ad 350 est haurienda. Siquidem Athanasius omnibus aliis hujus historiæ scriptoribus longe præcellit ; tum quod ipse oculatus plerumque testis fuerit, tum quod accuratissime res gestas enarret, et ipsa monumenta, quibus nihil tutius, sæpe afferat. E contra vero alii auctores, Rufinus nempe, Socrates, Sozomenus et Theodoretus cautissime sunt adhibendi, nisi cum ipsi quoque rerum gestarum monumenta afferunt, quod rarius contingit. Nam præterquam quod interdum historias minus certas enarrant, res gestas sæpissime confundunt, tempora autem præpostere ordinant : exemplum hujus rei luculentissimum suppeditat Socrates, qui res in prima hujus *Apologiæ* parte comprehensas ita refert.

XV. Ait Gregorium ab Eusebianis Syriani ducis et quinque millium militum præsidio fultum Alexandriam missum fuisse, eodemque Syriano ecclesiam obsidente, Athanasium in media psallentium turba evasisse. Eusebium postea legationem Romam misisse, qua totum negotium Julio committeret ; Eusebio tamen morte præoccupato haud licuisse tanti negotii finem videre. Dehinc Arianos, Gregorio ab Alexandrina sede amoto, ejus loco Georgium substituisse. Interim vero Athanasium, cum post multos labores Romam pervenisset, a Julio pontifice fuisse restitutum. Dehinc Athanasio Alexandriam ingrediente, Georgii Ariani sequaces seditionem excitasse. Post hæc Athanasium ab Arianis accusatum quod frumentum alendis pauperibus destinatum in suam rem divertisset, minas imperatoris veritum Romam aufugisse. Tum episcopos Ægypti pro Athanasio litteras Romam misisse. His ita narratis, vix tandem ad Sardicensis synodi historiam advenit, cui etiam multa præposuit decem post annis gesta.

XVI. In hac certe Socratis historia vix quidquam sanum reperire est : nam quæ de Syriano, de quinque militum millibus, deque ecclesia obsessa dicuntur, Georgii non autem Gregorii intrusionem spectant. Eusebii legationem perperam post Gregorii Alexandriam ingressum refert, cum eam antea contigisse testetur ipse Athanasius. Hinc Athanasii in sedem restitutionem quæ a Julio pontifice nunquam reapse facta est, ipse perperam enarrat. Nec magis vera sunt quæ de ingressu Athanasii Alexandriam, Georgio sedente, post hæc occurrunt. Quæ sequuntur autem de calumnia Arianorum, deque epistola Ægyptiorum præsulum ad Julium papam præpostere omnino recensentur. Hinc animadvertas quam caute scriptor ille sit adhibendus. Neque vero solus Socrates, sed etiam Theodoretus, multoque magis Rufinus et Sozomenus, res frequentissime vel secus quam **97** gestæ sunt, vel præpostere enarrant. Quod tamen absit ut ad horum auctorum contumeliam vergat. Vitium namque ætati potius quam scriptoribus est ascribendum : quippe non solebant illo ævo res tam intricatas tanto studio indagare, ac in primis temporum rationes negligebant.

XVII. Restat ut de historia a Rufino primum, dehinc ab aliis quibusdam relata aliquid disputemus : de muliercula scilicet ad Tyriensem synodum ab Arianis producta, quæ de illato stupro Athanasium accusarit. Quæ calumnia Timothei presbyteri se Athanasium esse simulantis solertia, elusa sit. Hanc, inquam, historiam admodum suspectam esse nemo eat inficias, quippe quæ nec apud Athanasium, qui plerumque res in synodo Tyriensi gestas, calumniasque adversum se structas memorat ; nec in epistola synodi Alexandrinæ ; nec in Julii papæ epistola ; nec in Sardicensis synodi epistolis, in quibus tamen res Tyri gestæ fuse expenduntur, et quod maxime urgeat, ne in encyclica quidem Sardicensis synodi epistola, qua Ariani episcopi damnati et depositi nuntiantur, afferunturque hujus damnationis causæ ; calumniæ scilicet adversus Athanasium structæ, cum aliis Arianorum sceleribus. Enimvero in mentem venire nequit, cur tam atrox sycophantia illic sit omissa. Nec dici potest eam ex actis Sardicensibus excidisse, cum testo-

Digitized by Google

tur Sozomenus illam suo ævo usquam ibi comparuisse. Neque valet quod ipse ait, rem utpote turpem et ridiculam silentio prætermissam fuisse : quo turpior enim, eo magis ad synodi in deponendis ejus auctoribus æquitatem commonstrandam contulisset. Exstant sane permultæ apud Rufinum ejusmodi historiæ, admodum dubiæ fidei. Hæc autem ipsi Socrati qui Rufinum alias fere sequitur, suspecta fuisse videtur, quippe qui de illa ne verbum quidem fecerit. Hac de re etiam in Athanasii *Vita* actum est.

XVIII. Quædam de Marcelli causa dicenda supererant, sed res commodius in *Epistola ad solitarios* expendetur : ubi etiam de Paulo Constantinopolitano et de Lucio Adrianopolitano multa disputanda erunt.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑ ΑΡΕΙΑΝΩΝ (63).

—

S. P. N. ATHANASII
ARCHIEPISCOPI ALEXANDRIÆ
APOLOGIA CONTRA ARIANOS.

—

1. Arbitrabar equidem post tot argumenta pro nostra defensione allata, adversarios nostros præ verecundia sese abdituros, atque ex calumniarum suarum conscientia sese damnaturos. At, quando né ita convicti quidem erubescunt, sed ob mentis stuporem obtrectationibus nos impetunt, rati omnia denuo in judicium vocanda fore ; non ut ipsi judicentur, illud enim refugiunt, sed ut nos et sincerorum animas molestia afficiant ; necessarium existimavi apud vos meipsum purgare, ne ultra illos obmurmurantes toleretis, imo potius eorum malignitatem et calumnias dignoscatis. Vobis siquidem sinceris hominibus rationem reddo : adversus litigiosos autem loquendi fiduciam mihi præbent argumenta quibus illi convincuntur. Enimvero quod ad nos spectat, judicio nullo opus est ; judicatum enim jam est, non semel, neque bis, sed sæpenumero. Primum quidem in nostra provincia in unum coacta, ab episcopis prope centum. Secundo Romæ, cum post missas illuc ab Eusebio litteras, cum ipsi tum nos etiam in judicium vocati sumus, congregatique sunt ibi episcopi plus quinquaginta.

1. Ἐγὼ μὲν ᾤμην μετὰ τὰς τοσαύτας ὑπὲρ ἡμῶν γενομένας ἀποδείξεις καταδύεσθαι λοιπὸν τοὺς ἐχθροὺς, καὶ μᾶλλον ἐκ τούτων καταγινώσκειν (64) ἑαυτῶν, ἐφ' οἷς καὶ τοὺς ἄλλους ἐσυκοφάντησαν· ἐπειδὴ δὲ οὐδ' οὕτω καταγνωσθέντες ἐρυθριῶσιν, ἀλλ' ὑπ' ἀναισθησίας ἔρπουσι ταῖς καταλαλιαῖς, νομίζοντες ἀνάδικα πάντα γίνεσθαι, οὐχ ἵνα κριθῶσι (φεύγουσι γάρ), ἀλλ' ἵν' ἡμᾶς καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκεραίων σκύλλωσιν, ἀναγκαῖον ἡγησάμην ὑμῖν ἀπολογήσασθαι, ἵνα μηκέτι μὲν αὐτῶν ἀνέχησθε (65) γογγυζόντων, καταγνῶτε δὲ τῆς πονηρίας καὶ συκοφαντίας αὐτῶν. Ὑμῖν μὲν γὰρ τοῖς γνησίοις ἀπολογοῦμαι· πρὸς δὲ τοὺς φιλονεικοῦντας παῤῥησιάζομαι τοῖς κατ' αὐτῶν ἐλέγχοις. Οὐκέτι γὰρ κρίσεως δεῖται τὰ καθ' ἡμᾶς· κέκριται γὰρ οὐχ ἅπαξ, οὐδὲ δεύτερον (66), ἀλλὰ καὶ πολλάκις· πρῶτον μὲν, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ χώρᾳ συναγομένῃ ὑπὸ ἐπισκόπων ἐγγὺς ἑκατόν· δεύτερον δὲ ἐν τῇ Ῥώμῃ, γράψαντος Εὐσεβίου, καὶ κληθέντων αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, καὶ συναχθέντων ἐπισκόπων, κἀκεῖ πλέον πεντήκοντα· καὶ τρίτον ἐν τῇ μεγάλῃ συνόδῳ τῇ ἐν Σαρδικῇ συναχθείσῃ κατὰ πρόσταξιν τῶν θεοφιλεστάτων βασιλέων Κωνσταντίου

(63) Scripta anno circiter 350. — In titulo illud κατὰ Ἀρειανῶν deest in Regio, qui cum omnibus aliis tum editis tum mss. Ἀπολογητικὸς δεύτερος habet, sed perperam, cum nulla ante hanc apologia scripta sit, ut jam monuimus. Sed ideo vocatur secunda, quia post *Apologiam de fuga* in editis et in manuscriptis collocatur, quæ tamen non est ejus propria sedes, uti supra dictum est.

(64) Vox καταγιγνώσκειν apud Athanasium, deprehendere, convincere, falsi arguere, imo damnare significat, sed pro condemnatione juridica vix apud eumdem usuvenit, sed prout damnare idem significat ac improbare.

(65) Reg. ἀνάσχησθε. Infra idem, τῆς συκοφαντίας.

(66) Reg. οὐ δεύτερον.

Digitized by Google

καὶ Κώνσταντος· ἐν ᾗ καὶ οἱ καθ' ἡμῶν γενόμενοι καθῃρέθησαν ὡς συκοφάνται, τοῖς τε κριθεῖσιν ὑπὲρ ἡμῶν συνεψηφίσαντο μὲν ἐπίσκοποι πλείους τριακοσίων (67), ἐξ ἐπαρχιῶν Αἰγύπτου, Λιβύης, καὶ Πενταπόλεως, Παλαιστίνης, Ἀραβίας, Ἰσαυρίας, Κύπρου, Παμφυλίας, Λυκίας, Γαλατίας, Δακίας, Μυσίας, Θρᾴκης, Δαρδανίας, Μακεδονίας, Ἠπείρων, Θεσσαλίας, Ἀχαΐας, Κρήτης, Δαλματίας, Σισκίας, Παννονίων, Νωρικοῦ, Ἰταλίας, Πικηνοῦ, Τουσκίας, Καμπανίας, Καλαβρίας, Ἀπουλίας, Βρουττίας (68), Σικελίας, Ἀφρικῆς πάσης, Σαρδανίας, Σπανιῶν, Γαλλιῶν, Βρεττανιῶν. Ἐπεμαρτύρησαν δὲ τούτοις Οὐρσάκιος καὶ Οὐάλης, οἱ πρότερον μὲν διαβάλλοντες, ὕστερον δὲ μεταγνόντες· οὐ γὰρ μόνον ἀπεδέξαντο τὰ κριθέντα ὑπὲρ ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ (69) συκοφάντας ἑαυτούς τε καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς καθ' ἡμῶν γενομένους ὡμολόγησαν. Οἱ γὰρ οὕτως μεταγνόντες καὶ οὕτως γράψαντες δῆλοί εἰσι καὶ τοὺς περὶ Εὐσέβιον ἐλέγχοντες, μετὰ γὰρ αὐτῶν κοινῇ τὴν καθ' ἡμῶν ἐμηχανήσαντο συσκευήν. Τὰ τοίνυν ὑπὸ τοσούτων (70) καὶ τηλικούτων ἐπισκόπων δοκιμασθέντα καὶ κριθέντα, ἀποδειχθέντα τε λευκῶς, περιττὸν εἶναι πάλιν ἀνακρίνεσθαι πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσειεν, ἵνα μὴ, κἂν νῦν ἐξετασθῇ, πάλιν ἀνακριθῇ, καὶ αὖθις ἐξετασθῇ, καὶ οὕτως (71) εἰς ἀπέραντον τὰ τῶν περιεργαζομένων γένηται

A Tertio in magna synodo Sardice coacta, jussu religiosissimorum imperatorum Constantii et Constantis : ubi adversarii nostri quasi sycophantæ damnati depositique sunt. Iis vero quæ nostri gratia decreta fuerunt suffragati sunt plusquam trecenti episcopi, ex provinciis Ægypti, Libyæ, Pentapoleos, Palæstinæ, Arabiæ, Isauriæ, Cypri, Pamphyliæ, Lyciæ, Galatiæ, Daciæ, Mysiæ, Thraciæ, Dardaniæ, **98** Macedoniæ, Epirorum, Thessaliæ, Achaiæ, Cretæ, Dalmatiæ, Sisciæ, Pannoniarum, Norici, Italiæ, Piceni, Tusciæ, Campaniæ, Calabriæ, Apuliæ, Bruttiæ, Siciliæ, totius Africæ, Sardiniæ, Hispaniarum, Galliarum, Britanniarum. Horum sententiam testimonio suo comprobarunt Ursacius et Valens, qui antea quidem me calumniati fuerant, sed B postea resipuere. Non solum enim quæ pro nobis decreta fuerant approbarunt ; sed etiam se cæterosque qui nobis adversarii fuerant sycophantas fuisse confessi sunt. Nam ii quos ita factorum pœnituit, et qui eo modo scripsere, Eusebium cum suis aperte arguunt, quibuscum conspirationem contra nos moliti fuerant. Quæ igitur a tot talibusque episcopis explorata, decreta ac liquido declarata sunt, supervacaneum esse in judicium revocare nemo non fatebitur ; ne si nunc quoque examinetur, rursum postea judicetur, ac res denuo in disquisitionem vocetur, et sic in infinitum inaniter inquirendo procedatur.

2. Ἤρκει μὲν γὰρ καὶ ἡ τῶν τοσούτων ἐπισκόπων ψῆφος δυσωπῆσαι τοὺς ἔτι κἂν προσποιεῖσθαι καθ' ἡμῶν βουλομένους· ὅτε δὲ καὶ ἐχθροὶ μαρτυροῦσιν ὑπὲρ ἡμῶν τε καὶ καθ' ἑαυτῶν, φάσκοντες τὰ καθ' ἡμῶν εἶναι συσκευήν, τίς ἔτι λοιπὸν ἀμφιβάλλων οὐκ αἰσχύνεται ; Τοῦ γὰρ νόμου κελεύοντος ἐπὶ στόματος δύο καὶ τριῶν μαρτύρων ἵστασθαι τὰς κρίσεις, ἰδοὺ τοσοῦτον πλῆθος ὑπὲρ ἡμῶν ἐστι μαρτύρων, ἔχον προσθήκην καὶ τὴν παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἀπόδειξιν· ὥστε καὶ τοὺς ὑπολειπομένους μηκέτι προσέχειν οἷς, ὡς ἠθέλησαν, ἐδίκασαν, ἀλλὰ βιάζεσθαι λοιπὸν, καὶ ἀντὶ τῶν εὐλόγων ἀδικεῖν τοὺς ἐλέγχοντας αὐτούς. Τοῦτο γὰρ αὐτοὺς μάλιστα λυπεῖ, ἐπειδήπερ ἅπερ ἔκρυψαν αὐτοὶ πράξαντες, καὶ καθ' ἑαυτοὺς ἐν γωνίᾳ συνέθεντο, ταῦτα Οὐάλης (72) καὶ Οὐρσάκιος ἐξήγαγον, καὶ ἀπεκάλυψαν· καὶ ἴσασιν ἀκριβῶς, ὡς ἡ τούτων μετάνοια κατακρίνει μὲν ἐκείνους, δικαιοῖ δὲ τοὺς ἀδικηθέντας παρ' αὐτῶν. Διὰ τοῦτο γοῦν καὶ ἐν τῇ κατὰ Σαρδικὴν συνόδῳ καθῃρέθησαν, ὥσπερ ἔμπροσθεν εἶπον, καὶ εἰκότως γε· οὕτω γὰρ καὶ οἱ τότε Φαρισαῖοι, ἀπολογούμενοι ὑπὲρ τοῦ Παύλου, διήλεγχον τὴν ἑαυτῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων κατ' αὐτοῦ γενομένην συνωμοσίαν· οὕτως ὁ μακάριος Δαβὶδ

2. Sat quidem essent tot episcoporum suffragia, ad confundendos eos qui etiamnum aliquid contra C nos comminisci exoptant. Ubi vero ipsi adversarii pro nobis et contra seipsos testimonium ferunt, fatenturque quæ contra nos delata sunt esse conspirationem, quis postea hac de re vel ambigere non erubuerit? Lege enim jubente in ore duorum vel trium testium judicia constituenda esse, ecce tanta testium pro nobis adest multitudo, cui ipsa inimicorum declaratio additamento est ; ita ut reliqui ex adversariis nihil ultra attendant iis quæ ipsimet pro libidine judicavere, sed eo demum compellantur ut, vice consentanearum rationum, eos qui se convincunt injuriis afficiant. Illud enim ipsis maxime molestum est, quod quæ a se clam gesta et in angulo structa sunt, hæc Valens et Ursacius D palam fecerint ac revelarint : et apprime norunt se quidem illorum pœnitentia damnari, eos autem qui a se injuria affecti fuerant innoxios declarari. Idcirco in Sardicensi synodo depositi sunt, uti superius dixi, et jure quidem : nam sic olim Pharisæi, dum Paulum defenderent, suam Judæorumque adversus illum conjurationem patefecerunt. Ita bea-

(67) Ducenti octoginta quinque episcopi huic synodo subscripsisse dicuntur infra post subscriptiones Sardicenses, ubi res fusius expendetur. Paulo post, Ἀραβίας deerat in editis, sed legitur in Reg. Basil. et Felckm. 7 anon.

(68) Reg. Βριττίας. Paulo infra Reg. et Basil. ἐπεμαρτύρησαν, alii cum editis ἐμαρτύρησαν.

(69) In editis καί deest, nos ex Reg. supplevimus.

(70) *Τὰ τοίνυν ὑπὸ τοσούτων*. Sic Reg. et ita legit Nan. Basil. τὰ νῦν ὑπὸ τοσούτων. Editi vero τὰ νῦν περὶ τοσούτων. Quæ lectio τὰ νῦν, si genuina esset, novum argumentum suppeditaret ad probandum hanc *Apologiam* paulo post Sardicensem synodum fuisse conscriptam, sed magis arridet Regii lectio.

(71) *Ἐξετασθῇ, καὶ οὕτως*. Hæc quæ in editis deerant ex mss. Reg. et Basil. mutuati sumus. In Basil. legitur αὖθις pro οὕτως.

(72) Reg. Βάλης.

Digitized by Google

tum Davidi injuste persecutionem passum esse pa- A lam fuit, ubi ipse persecutor veritatem his verbis confessus est : *Percavi, fili mi David* [67]. Sic et isti ab ipsa veritate devicti, veniam rogarunt, ac rescriptum hac de re Julio Romæ episcopo tradiderunt. Scripserunt autem et nobis postulantes ut pacem nobiscum haberent, qui tot tantaque de nobis pervulgarunt. Et quidem fortassis jam erubescunt ; quia quos de medio tollere studuerant, hos Domini gratia superstites cernunt. Arium autem ejusque hæresim anathemate damnarunt, id consequenter agentes : cum enim scirent, ob nullam aliam causam nobis Eusebium cum suis insidias paravisse, quam ob suam impietatem ; cum tandem statuissent calumniam adversum nos structam confiteri, statim Christo inimicam hæresim, cujus gratia ficta nobis B crimina imposuerant, abnegarunt. Quæ autem ab episcopis pro nobis in diversis synodis scripta sunt ; et primo quæ ab Ægyptiis, hæc sunt :

99 *SANCTA SYNODUS*

Alexandriæ congregata ex Ægypto, Thebaide, Libya et Pentapoli, omnibus ubique Ecclesiæ catholicæ episcopis, dilectis ac desideratissimis fratribus in Domino, salutem.

3. Poteramus quidem, dilecti fratres, etiam statim ab initio conflatæ in Athanasium comministrum nostrum conspirationis, aut post ejus Alexandriam ingressum, crimina diluere quæ Eusebiani in illum malitiose conflaxerant, ac cum illis de calamitatibus quas ipsi intulerant expostulare, nec non calumnias omnes adversus eum structas patefacere. Sed quia tunc temporis id negotia non permittebant, ut vos ipsi scitis : nunc vero post reditum Athanasii episcopi existimamus illos de tam apertis suis injustitiis pudore suffundi ac erubescere, idcirco silendum rati sumus. Cum vero post tantas viri calamitates, post ejus in Gallias profectionem, post vitam, relicta patria, apud extraneos ac peregre actam ; postquam ob ipsorum calumnias vix mortem effugisset, nisi humanum nactus fuisset imperatorem ; quibus sane inimicus quilibet quantumvis crudelissimus exsatiatus esset ; illi tamen non erubescant, sed rursum in Ecclesiam et in Athanasium sæviant, ac illius liberationem ægre ferentes, atrociora denuo moliantur : promptique sint ad illum accusandum, nec timeant illud quod in sacris litteris scriptum est : *Testis falsus non erit impunitus* [68], et, *Os quod mentitur, occidit animam* [69] ; ideo silere ultra nequimus, admiramurque illorum malignitatem, ac insatiabilem in calumniis struendis contentionem. Ecce enim nullatenus cessant denuo

[67] I Reg. xxvi, 21. [68] Prov. xix, 5. [69] Sap. i, 11.

(73) Erasmus cum hujus *Apologiæ* initium huc usque vertisset, hæc ait : *Sequebantur hic diversæ diversorum epistolæ, episcoporum, synodorum et principum, de actis adversus Athanasium, quas quoniam et multæ erant et prolixæ, quædam etiam suppositiliæ, piguit vertere.* Hinc cernas quam oscitanter ista pertractarit vir alioqui eruditissimus, qui egregia hæc et nunquam sat æstimanda monumenta eo usque neglexerit.

(74) Scripta anno 340.

(75) Sic Reg. et Basil. Editi vero, γεγεννημένας.

(76) Reg., Τότε δὲ μετά, perperam.

(77) Sic Reg. et Basil. Editi autem, τοῦ Ἀθανασίου.

ἐδείχθη μάτην διωκόμενος, ὁπηνίκα ὁ διώκων ὡμολόγησε λέγων· *Ἥμαρτον, τέκνον Δαβίδ*· οὕτω καὶ οὗτοι νικηθέντες ὑπὸ τῆς ἀληθείας ἠξίωσαν, καὶ γράψαντες ἐπιδεδώκασιν Ἰουλίῳ τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης. Ἔγραψαν δὲ καὶ ἡμῖν ἀξιοῦντες ἔχειν τὴν πρὸς ἡμᾶς εἰρήνην, οἱ τοσαῦτα θρυλλήσαντες· καὶ τάχα καὶ νῦν ἐρυθριῶντες διότι οὓς ἐζήτησαν ἀνελεῖν, τούτους τῇ χάριτι τοῦ Κυρίου ζῶντας ὁρῶσι. Καὶ Ἄρειον δὲ καὶ τὴν αἵρεσιν ἀνεθεμάτισαν, ἀκολούθως τοῦτο ποιοῦντες· εἰδότες γὰρ, ὡς δι' οὐδὲν ἕτερον οἱ περὶ Εὐσέβιον ἡμῖν ἐπεβούλευον ἢ διὰ τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν ἀσέβειαν· ἅπαξ κρίναντες ὁμολογῆσαι τὴν καθ' ἡμῶν συκοφαντίαν, εὐθὺς ἠρνήσαντο καὶ τὴν Χριστομάχον αἵρεσιν, δι' ἣν καὶ τὰ καθ' ἡμῶν ὑπεκρίναντο. Τὰ μὲν οὖν γραφέντα παρὰ τῶν ἐπισκόπων ὑπὲρ ἡμῶν κατὰ διαφόρους συνόδους, καὶ πρῶτα τὰ τῶν Αἰγυπτίων, ἔστι τάδε (73)·

Η ΑΓΙΑ ΣΥΝΟΔΟΣ

Ἡ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συναχθεῖσα ἀπό τε τῆς Αἰγύπτου, καὶ τῆς Θηβαΐδος, καὶ Λιβύης, καὶ Πενταπόλεως, τοῖς ἁπανταχοῦ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπισκόποις, ἀγαπητοῖς καὶ πανευσεβεστάτοις ἀδελφοῖς ἐν Κυρίῳ, χαίρειν (74).

3. Ἠδυνάμεθα μὲν, ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ, καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἅμα τῷ συσκευασθῆναι τὸν συλλειτουργὸν ἡμῶν Ἀθανάσιον, ἢ καὶ μετὰ τὸ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀπολογήσασθαι περὶ ὧν συνεσκευάσαντο αὐτῷ οἱ περὶ Εὐσέβιον, καὶ αἰτιάσασθαι περὶ ὧν πέπονθε παρ' αὐτῶν, καὶ δεῖξαι πάσας τὰς γεγενημένας (75) κατ' αὐτοῦ συκοφαντίας. Ἐπειδὴ δὲ τότε μὲν οὐκ ἐπέτρεπε τὰ πράγματα, ὡς ἴστε καὶ ὑμεῖς· νῦν δὲ νομίζομεν μετὰ τὴν ἐπάνοδον Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου δυσωπεῖσθαι, καὶ ἐρυθριᾷν αὐτοὺς ἐπὶ οὕτω φανεροῖς αὐτῶν ἀδικήμασι, τούτου ἕνεκεν σιγᾷν ἑαυτοὺς ἐπείσαμεν. Ἐπεὶ δὲ μετὰ (76) τὸ παθεῖν τοσαῦτα τὸν ἄνδρα, μετὰ τὴν εἰς Γαλλίας ἀποδημίαν, μετὰ τὴν ἐπὶ ξένης ἀντὶ τῆς οἰκείας καὶ πορρωτάτω διατριβὴν, μετὰ τὸ ὀλίγου δεῖν αὐτὸν ἀποθανεῖν ἐκ τῶν διαβολῶν αὐτῶν, εἰ μὴ βασιλέως ἔτυχε φιλανθρώπου, ἐφ' οἷς ἂν καὶ πᾶς ἐχθρὸς ἐκορέσθη κἂν τὸν θυμὸν ὠμότατος, οὐκ ἐρυθριῶσιν, ἀλλὰ πάλιν ἐπινεανιεύονται κατὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀνδρὸς (77), καὶ πρὸς τὴν ἄφεσιν ἀγανακτοῦντες αὐτοῦ, χείροσιν ἐπιτολμῶσι δευτέροις· καὶ κατηγοροῦσι μὲν εὐχερῶς, οὐ φοβοῦνται δὲ τὸ ἐν ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς γεγραμμένον· *Μάρτυς ψευδὴς οὐκ ἀτιμώρητος ἔσται*, καὶ *Στόμα καταψευδόμενον ἀναιρεῖ ψυχήν*· διά τοι τοῦτο οὐκέτι μὲν δυνάμεθα σιγᾷν, θαυμάζομεν δὲ τὴν πονηρίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἀκόρεστον ἐπὶ συσκευαῖς φιλονεικίαν. Ἰδοὺ γὰρ οὐ

παύονται πάλιν βασιλικὰς ἀκοὰς κινοῦντες καθ' ἡμῶν, οὐ παύονται γράφοντες ὀλέθρου γράμματα, πρὸς ἀναίρεσιν ἐπισκόπου τοῦ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν ἐχθροῦ. Πάλιν γὰρ ἔγραψαν τοῖς βασιλεῦσι κατ' αὐτοῦ, πάλιν αὐτὸν συσκευάσασθαι βούλονται, σφαγὰς αἰτιώμενοι μὴ γενομένας· πάλιν αὐτὸν φονεῦσαι βούλονται (78), φόνους αἰτιώμενοι μὴ γενομένους· καὶ τότε γὰρ ἂν ἐφόνευσαν διαβάλλοντες, εἰ μὴ φιλανθρώπου βασιλέως ἐτύχομεν· πάλιν αὐτὸν, ἵνα τὸ ἔλαττον εἴπωμεν, ἐπ' ἐξοριστίαν (79) ἀπελθεῖν ἐπείγονται, συμφορὰς ἐξορίστων ὡς παρ' αὐτοῦ γενομένων προσποιούμενοι θρηνεῖν. Καὶ θρηνοῦσι μὲν παρ' ἡμῖν τὰ μὴ γενόμενα, οὐκ ἀρκοῦνται δὲ τοῖς γενομένοις κατ' αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ δεύτερα καὶ χείρονα (80) προσάψαι βούλονται, οὕτως εἰσὶ πρᾶοι καὶ φιλάνθρωποι, καὶ τὸν τρόπον ἐπιεικεῖς· μᾶλλον δὲ (εἰρήσεται γὰρ τἀληθές) πονηροὶ καὶ πικροὶ, καὶ ἐκ φόβων καὶ ἀπειλῶν, ἢ ἐξ εὐσεβείας καὶ ἐπιεικείας, ἃ τοῖς ἐπισκόποις πρέπει, τιμώμενοι. Οἷα γὰρ μηδὲ τῶν ἔξω τις φιλοπραγμόνων φθέγξαιτο, τοιαῦτα ῥήματα καταχέαι τετολμήκασιν, ὧν πρὸς τοὺς βασιλέας ἔγραψαν. Καὶ τοσούτων φόνων καὶ σφαγῶν κατηγόρησαν οὐκ ἐπὶ ἡγεμόνος, οὐκ ἐπ' ἄλλου τινὸς μείζονος, ἀλλ' ἐπὶ τῶν Αὐγούστων τῶν τριῶν· οὐδὲ πρὸς τὰ διαστήματα τῶν ὁδῶν ἀποκνήσαντες, μόνον ἵνα πάντα μείζονα δικαστήρια τῆς κατηγορίας αὐτῶν ἐμπλησθῇ. Κατηγορία γὰρ ἀληθῶς, ἀγαπητοὶ, τὰ παρ' αὐτῶν γενόμενα, καὶ πασῶν ἀνωτάτω κατηγορία· ὅπου γε καὶ πάντων τῶν ἀνθρωπίνων ἀνωτάτω τὰ δικαστήρια. Τί γὰρ ἄλλο τέλος τῆς ἐπὶ τούτοις ἐξετάσεως, ἢ θάνατος ἐκ βασιλικῆς κινήσεως ἐπαγόμενος;

A imperatoris aures adversum nos exasperare, nec desinunt sanguinarias litteras scribere, ut episcopum impietatis suæ inimicum de medio tollant. Nam rursus litteras adversus illum ad imperatores misere, rursus in illum conspirare volunt, homicidia ei objicientes nunquam perpetrata; rursum illum occidere satagunt, cædes illi imputantes, quæ nunquam factæ sunt. Tunc enim illum calumniis suis interfecissent, nisi humanum imperatorem nacti fuissemus: rursus illum, ut quod minus est referamus, in exsilium agere student, exsulum calamitates, quasi ipse earum auctor esset, se deflere simulantes. Et ea quidem deplorant quæ a nobis nunquam patrata sunt: nec tamen ipsis satis sunt, quas viro intulere calamitates; sed nova et atrociora iis addere exoptant, eousque mansueti sunt, humani et æquis moribus: imo potius, ut vere dicatur, improbi et immanes, qui terroribus et minis, magis quam pietate et æquitate, quæ episcopos decent, student honorari. Talia quippe verba in suis ad imperatores epistolis effari ausi sunt, qualia ne exterorum quispiam litigator locutus fuerit. Et tot cædium homicidiorumque eum accusarunt, non apud præsidem, nec apud aliquem illo superiorem, sed apud tres Augustos. Nec illos deterruere viarum longitudines, eo solum ut omnia majora tribunalia criminationibus suis implerent. Criminationes enim revera sunt, dilecti nostri, quæ ipsi proferunt: imo gravissima omnium criminatio: quippe omnium humanorum suprema sunt illa tribunalia; quorsum enim ejusmodi disquisitiones, nisi ut quis a commoto imperatore morte mulctetur?

4. Οὐκοῦν οὐ τὰ παρὰ Ἀθανασίου, ἀλλὰ τὰ παρ' αὐτῶν γινόμενα, θρήνου καὶ οἰμωγῆς ἄξια. Οὐκοῦν αὐτοὺς μᾶλλον ἄν τις δικαίως θρηνήσειεν· ἐπὶ τούτοις γὰρ ὀδύρεσθαι χρή· ἐπεὶ καὶ γέγραπται· *Μὴ κλαίετε τὸν τεθνηκότα, μήτε θρηνεῖτε αὐτόν· κλαύσατε κλαυθμῷ τὸν ἐκπορευόμενον, ὅτι οὐκ ἐπιστρέψει ἔτι.* Πᾶσα γὰρ αὐτῶν ἡ ἐπιστολὴ οὐδὲν ἄλλο ἢ πρὸς θάνατον ὁρᾷ· καὶ φονεύειν ἐπιχειροῦσιν, ἐὰν συγχωρῶνται, καὶ ποιεῖν ἐξορίστους. Συνεχωρήθησαν γὰρ, τοῦ θεοφιλεστάτου πατρὸς τῶν βασιλέων, ἀντὶ θανάτου, τῇ μεταθέσει τοῦ τόπου τὸν θυμὸν αὐτῶν ἐκπλήσαντος. Ταῦτα γὰρ (81) ὅτι μηδὲ ψιλῶν Χριστιανῶν ἔργα, σπανίως δὲ καὶ ἐθνικῶν, μήτι γε ἐπισκόπων, δοκούντων καὶ τοὺς ἄλλους τὰ δίκαια διδάσκειν, συνορᾶν ὑμῶν τὴν ἐν Χριστῷ συνείδησιν ἡγούμεθα· πῶς γὰρ οἱ τοὺς ἄλλους κωλύοντες κατηγορεῖν, αὐτοὶ κατήγοροι καὶ μέχρι βασιλέων γίνονται; πῶς οἱ συμφορὰς ἐλεεῖν διδάσκοντες, οὐδὲ μετὰ τὴν (82) ἐξοριστίαν ἡμῶν ἡσυχάζουσι; Κοινὸς γὰρ γέγονεν ἡμῶν τῶν ἐπισκόπων ὁμολογουμένως ἐξορισμός· καὶ πάντες ἑαυτοὺς ἐξορίστους εἴχομεν, καὶ νῦν ὡς σὺν Ἀθανασίῳ ταῖς πατρίσιν ἀποδοθέντας, πάλιν

100 4. Itaque non Athanasii, sed illorum facta luctu ac gemitu digna sunt. Quapropter illos potius jure quis deplorarit; ipsos quippe deflere convenit, cum scriptum sit: *Nolite flere mortuum, neque lugeatis eum; sed plangite eum qui egreditur, quia non revertetur ultra*[79]. Tota enim illorum epistola nihil aliud quam necem spectat; ac si liceat, interficere, aut saltem exsules facere conantur, quod et a religiosissimo imperatorum patre impetrarunt, qui pro nece quam postulabant, ejus exsilio eorum iram satiavit. Hæc vel simpliciter Christianorum non esse, raro gentilium, nedum episcoporum, quibus incumbit justitiam alios edocere; vestram in Christo conscientiam perspicere arbitramur. Quomodo enim qui alios ab obtrectando deterrent, ipsi obtrectatores, etiam apud imperatores sese exhibeant? quomodo enim qui alienarum calamitatum misereri docent, ne post nostrum quidem exsilium quiescunt? Nam commune omnium nostrum episcoporum plane fuit exsilium: nosque universos quasi exsules reputavimus, et nunc nos cum Athanasio quasi patriæ restitutos arbitramur; ac loco priorum lacrymarum

[79] Jerem. XXII, 10.

(78) Reg., βουλεύονται. Editi, βούλονται.

(79) Sic Reg. et Basil. Editi vero, ἐπ' ἐξορίαν.

(80) In Reg. καὶ deest ante χείρονα.

(81) Reg., οὖν pro γάρ

(82) *Μετὰ τήν*. Sic Reg. et Basil. et ita legendum, non ut editi κατὰ τήν.

Digitized by Google

gemituu.nque quibus eum prosequebamur, magnam animi lætitiam gratiamque accepimus, quam Dominus conservarit, nec sinat eam ab Eusebianis everti. Ac licet quidem vera fuissent quæ illi objecere crimina, illud tamen culpa non vacaret, quod contra Christianorum statuta, etiam post exsilii ærumnas, rursum eumdem aggressi, illum de cædibus, homicidiis aliisque criminibus accusent, et hæc ad imperatorias aures adversus episcopos obloquantur. Jam cum nihil nisi mendacia, nihil nisi calumnias afferant, nec quidquam veri vel ore proferant, vel scripto tradant, quonam malitiæ illi devenere? aut quales illos esse existimatis? Ipsas itaque res modo aggrediamur, ipsorumque calumniis jamjam objectis, occurramus. Hinc enim evincetur priora quæ illi in synodo et in judicio jactitarunt, nec recte gesta, nec vere dicta fuisse, et in his quoque quæ nunc objiciunt, mendacii convincentur.

5. Pudet nos certe ad hanc defensionem adductos esse: verum, quia temerarii nostri obtrectatores ad omnia sese ingerunt; et post Athanasii reditum, cædes et homicidia facta esse insimulant, rogamus ut nostram apologiam, longiusculam licet, nam ita exigunt negotia, patienter audiatis. Cædes nulla nec ab Athanasio, nec Athanasii causa perpetrata est (quandoquidem nos ad hanc turpem apologiam, uti supra diximus, accusatores impellunt); cædes vero et vincula ab ecclesiis nostris sunt aliena. Carnifici nullum Athanasius tradidit: et carcer, quantum in ipso fuit, nunquam commotus est. Sacraria nostra, ut semper fuere, sic in præsenti pura sunt, solo Christi sanguine ejusque cultu ornata. Nullus presbyter, vel diaconus ab Athanasio interfectus est: nec cædem vir ille perpetravit, nec exsilio quemquam multavit. Sed utinam illi nihil hujusmodi adversus eum perpetrassent, nec eum coegissent ad talia experiunda. Nullus enim hic ejus causa exsulavit, præter ipsum Athanasium Alexandriæ episcopum qui ab illis pulsus est, quem patriæ restitutum iisdem imo gravioribus criminibus implicare conantur, dum ad omnia vana et mortifera verba linguam suam concitant. Nam en illi deinceps judicum acta ascribunt: et cum in epistola sua palam fateantur præfectum Ægypti contra quosdam **101** sententiam tulisse, nihil tamen erubescunt easdem sententias Athanasio imputare: tametsi cum hæc agerentur, nondum ille Alexandriam ingressus esset, sed adhuc ab exsilio revertens, in Syria esset, si tamen opus sit longinquam peregrinationem pro defensione afferre, ut ne quis eorum rationes reddere debeat, quæ vel dux, vel præfectus Ægypti perpetrarint. Nam licet Alexandriæ fuisset Athanasius, quid ad eum, quæso, præfecti

(83) Ita Reg. Editi vero, καὶ θρήνων ἐπ' αὐτῷ μεγίστην.

(84) Τοῦ deest in editis, sed in Reg. et Basil. legitur

ἀντὶ τῶν προτέρων ὁδυρμῶν ἐπ' αὐτῷ καὶ θρήνων μεγίστην (83) εὐθυμίαν ἀπολαβόντας καὶ χάριν, ἣν ὁ Κύριος διαφυλάξειε, καὶ ἀνατρέψαι τοῖς περὶ Εὐσέβιον μὴ ἐπιτρέψῃ. Ταῦτα μὲν, εἰ καὶ ἀληθῆ ἦν ἃ κατηγόρουν αὐτὸν, ἦν τινα κατηγορήματα, ὅτι παρὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ μετὰ τὸν τοῦ (84) πειρασμοῦ ἐξορισμὸν ἐπεμβαίνοντες πάλιν, φόνων καὶ σφαγῶν καὶ ἄλλων ἐγκλημάτων κατηγοροῦσι, καὶ βασιλικαῖς ἀκοαῖς ταῦτα κατὰ τῶν ἐπισκόπων ἐπηχοῦσιν. Ὅτε δὲ πάντα ψεύδονται, καὶ πάντα συκοφαντοῦσι, καὶ μὴ πρόσεστιν αὐτῶν ἀλήθεια τοῖς στόμασι, μηδὲ τοῖς γράμμασι, ποσαπλοῦν τὸ κακὸν παρ' αὐτοῖς; Ἢ ποταποὺς εἶναι τοὺς ἀνθρώπους ὑπολαμβάνετε; Ἤδη τοίνυν ἐπ' αὐτὰ (85) χωρήσωμεν, καὶ πρὸς τὰς κατηγορίας αὐτῶν τὰς νῦν γινομένας ἀπαντήσωμεν. Καὶ γὰρ ἀπὸ τούτων οὐδὲ τὰ πρότερα παρ' αὐτῶν ἐπὶ συνόδῳ καὶ κρίσει θρυλλούμενα, καλῶς πεπραγμένα, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ἀληθῆ λεγόμενα ἐλεγχθήσεται, καὶ πάλιν ἐπὶ τούτοις καταγνωσθήσονται.

5. Δυσωπούμεθα μὲν οὖν περὶ τοιούτων ἀπολογούμενοι· πλὴν ἐπειδήπερ πρὸς πάντα ἑαυτοὺς οἱ προπετεῖς ἐπάγουσι κατήγοροι, καὶ μετὰ τὴν εἴσοδον Ἀθανασίου φόνους καὶ σφαγὰς αἰτιῶνται γεγενῆσθαι, παρακαλοῦμεν ἀνασχέσθαι τῆς ἀπολογίας, κἂν διὰ πλειόνων ᾖ· τὰ γὰρ πράγματα ἀναγκάζει. Φόνος μὲν οὔτε παρὰ Ἀθανασίου γέγονεν, οὔτε δι' αὐτὸν, ἐπειδὴ καὶ εἰς ταύτην ἡμᾶς τὴν ἄδοξον ἀπολογίαν, ὡς προείπομεν, ἐμβιβάζουσιν οἱ κατήγοροι· σφαγαὶ δὲ καὶ δεσμοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἀλλότρια· δημίῳ παραδέδωκεν Ἀθανάσιος οὐδένα· καὶ τὸ δεσμωτήριον, ὅσον ἐπ' αὐτῷ, οὐδεπώποτε ἐνοχληθὲν παρ' αὐτοῦ. Τὰ παρ' ἡμῖν ἱερατεῖα, ὥσπερ ἀεὶ, καὶ νῦν καθαρὰ, μόνῳ σεμνυνόμενα τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ εἰς αὐτὸν εὐσεβείᾳ. Οὐ πρεσβύτερος, οὐ διάκονος ἀνῃρέθη παρὰ Ἀθανασίου, οὐ φόνον, οὐκ ἐξοριστίαν ἔδρασεν ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλ' εἴθε μηδὲ ἐκεῖνοι κατ' αὐτοῦ τοῦτ' ἔδρασαν ἀληθείᾳ τὴν πεῖραν ἐπαγαγόντες. Οὐδεὶς γὰρ ἐξόριστος ἐνταῦθα γέγονε δι' αὐτὸν, πλὴν αὐτοῦ τοῦ ἐπισκόπου Ἀθανασίου (86) τῆς Ἀλεξανδρείας παρ' αὐτῶν, ὃν ἀφεθέντα, καὶ πάλιν τοῖς αὐτοῖς ἢ καὶ χείροσι περιβάλλειν ἐπιζητοῦσι, πάντα πρὸς ψευδῆ καὶ θανατηφόρα ῥήματα τὴν γλῶτταν ἑαυτῶν ὀτρύνοντες. Ἰδοὺ γὰρ λοιπὸν καὶ τὰς τῶν δικαστῶν πράξεις ἐπ' αὐτὸν μεταφέρουσι· καὶ τὸν μὲν ἔπαρχον τῆς Αἰγύπτου φανερῶς ὁμολογοῦσιν ἐν τῇ ἐπιστολῇ κατά τινων ἀποπεφάνθαι· πάλιν δὲ οὐ δυσωποῦνται καὶ ταύτας τὰς ἀποφάσεις Ἀθανασίῳ προσάπτοντες· καὶ ταῦτα μηδέπω τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπιβάντι, ἀλλ' ἔτι τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπὸ τῆς ἐξοριστίας ἐχομένῳ, καὶ κατὰ τὴν Συρίαν ὄντι· εἴ γε δεῖ καὶ μακρὰν ἀποδημίαν εἰς ἀπολογίαν φέρειν, ὑπὲρ τοῦ μηδὲ ὑπεύθυνον εἶναί τινα, οἷς ἂν ἡγεμὼν ἢ ἔπαρχος Αἰγύπτου πράξῃ. Εἰ γὰρ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἦν, τί πρὸς Ἀθανάσιον αἱ τοῦ ἐπάρ-

(85) Sic Reg. et Basil. Editi vero ἐπ' αὐτό.

(86) *Τῆς* Ἀλεξ. Reg. τῆς in editis desideratur. Paulo infra idem Reg. ζητοῦσι, ubi editi ἐπιζητοῦσι.

Digitized by Google

χου (87) πράξεις; Ἀλλ' ὅμως οὐδὲ ἐπεδήμει τοῖς τόποις· καὶ τὰ πραχθέντα οὐ διὰ προφάσεις ἐκκλησιαστικὰς πέπρακται παρὰ τοῦ ἐπάρχου τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ διά τινας ἂς ἐκ τῶν ὑπομνημάτων εἴσεσθε (88)· ἅπερ, μετὰ τὸ γνῶναι τὰ παρὰ τούτων γραφέντα, πολυπραγμονήσαντες ἀπεστείλαμεν ὑμῖν. Οὐκοῦν ὅτε καὶ νῦν τὰ μὴ γενόμενα μήτε παρ' αὐτοῦ μήτε δι' αὐτὸν βοῶσιν ὡς γενόμενα, καὶ τοσούτοις μαρτυροῦσιν ὡς πληροφορηθέντες κακοῖς, εἰπάτωσαν ἐκ ποίας συνόδου καὶ ταῦτα ἔγνωσαν; ἐκ ποίων ἀποδείξεων; ἐκ ποίας κρίσεως; Εἰ δὲ μηδὲν ἔχοντες τοιοῦτον ἁπλῶς διαβεβαιοῦνται, καὶ τὰ πρότερα πῶς γέγονεν, ἢ πῶς λέγουσιν, ὑμῖν κατελίπομεν σκοπεῖν. Οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἐστὶν ἢ συκοφαντία καὶ ἐχθρῶν ἐπιβουλὴ, καὶ θυμὸς ἄσχετα φρονῶν, καὶ κατὰ τῆς εὐσεβείας ἡ ὑπὲρ τῶν Ἀρειομανιτῶν ἀσέβεια λυττῶσα, ἵν' ἐκποδὼν μὲν οἱ ὀρθόδοξοι γένωνται, μετ' ἀδείας δὲ λοιπὸν, ἃ βούλονται, κηρύττωσιν (89) οἱ προστάται τῆς ἀσεβείας. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχει.

6. Ἀρείου τοῦ ἀσεβήσαντος, ἀφ' οὗ καὶ ἡ Ἀρειομανιτῶν δι' αὐτὸν αἵρεσις κέκληται, τῆς Ἐκκλησίας ἐκβληθέντος ὑπὸ τοῦ μακαρίτου ἐπισκόπου Ἀλεξάνδρου, οἱ περὶ Εὐσέβιον μαθηταὶ τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ καὶ κοινωνοὶ τυγχάνοντες, ἑαυτοὺς ἐκβεβλῆσθαι νομίζοντες, ἔγραφον πολλὰ παρακαλοῦντες Ἀλέξανδρον τὸν ἐπίσκοπον μὴ ἀφεῖναι τὸν αἱρετικὸν Ἄρειον ἔξω τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλεξάνδρου δὲ, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν εὐσέβειαν μὴ δεχομένου τὸν ἀσεβῆ, εἰς Ἀθανάσιον τότε διάκονον ὄντα ἐλυποῦντο· ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα συνόντα Ἀλεξάνδρῳ τῷ ἐπισκόπῳ, πολυπραγμονοῦντες αὐτὸν ἤκουον, καὶ τιμώμενον παρ' αὐτοῦ. Πεῖραν δὲ αὐτοῦ καὶ τῆς εὐσεβείας τῆς εἰς Χριστὸν λαβόντες ἐκ τῆς συνόδου τῆς κατὰ Νίκαιαν (90) συγκροτηθείσης, ἐν οἷς ἐπαῤῥησιάζετο κατὰ τῆς ἀσεβείας τῶν Ἀρειομανιτῶν, μειζόνως τὸ μῖσος ἠύξανον. Ὡς δὲ ἐπὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἦγαγε, τὴν ἐκ παλαιοῦ τρεφομένην αὐτοῖς κακίαν ἀναζωπυρήσαντες, καὶ φοβούμενοι τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν κατὰ τῆς ἀσεβείας παράστασιν, Εὐσέβιος δὲ πλεῖον καὶ ἀπὸ (91) τῆς συνειδήσεως ὧν οἶδε πληττόμενος, πάντα τρόπον ἐπεβούλευον καὶ συνεσκευάζοντο τῷ ἀνδρί. Ἐκίνουν βασιλέα κατ' αὐτοῦ, συνόδους ἠπείλουν πολλάκις· καὶ τέλος ἐν Τύρῳ συνῆλθον, καὶ μέχρι νῦν οὐκ ἀφίστανται κατ' αὐτοῦ γράφοντες, καὶ οὕτως εἰσὶν ἀπαραίτητοι, ὡς καὶ τὴν κατάστασιν τῆς ἐπισκοπῆς αὐτοῦ μέμφεσθαι (92), πανταχοῦ δεικνύοντες ἑαυτοὺς ἐχθροὺς, καὶ μισοῦντας τὸν ἄνδρα, καὶ ψευδῆ λέγοντες, μόνον ἵνα ἐκφαυλίσωσιν αὐτὸν ἐν ταῖς ψευδολογίαις. Ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τούτων ὧν ψεύδονται, τὰ πρότερα διελέγχουσι ψευδῆ καὶ συσκευῆς μετά. *Μετὰ γὰρ τὴν τελευτὴν*, φασὶν (93), *Ἀλεξάνδρου τοῦ ἐπισκόπου, ὀλίγων τινῶν Ἀθανασίου μνήμην ποιουμένων, ἓξ ἢ ἑπτὰ ἐπισκόπων λάθρα*

gesta? Attamen in his locis non degebat: neque res ecclesiasticæ occasionem dederunt iis quæ ab Ægypti præfecto acta sunt; sed aliæ quædam quas ediscet is ex monumentis, quæ nos, cognitis eorum scriptis, diligenter perquisita ad vos misimus. Cum igitur, quæ nec eo auctore, nec ejus causa gesta sunt, quasi gesta proclament; et cum, ac si de tot tantisque malis certiores facti essent, testimonium ferant, dicant a quanam synodo hæc didicere? ex quibusnam argumentis? ex quonam judicio? Quod si nihil ejusmodi habentes, hoc temere affirment; certe priora quomodo gesta sint, aut cur sic loquantur, vobis sane considerandum relinquimus. Nihil enim aliud illud est quam calumnia, et inimicorum insidiæ, animusque intoleranda sentiens, ac impietas contra pietatem pro Ariomanitis furens; ut Orthodoxi quidem de medio tollantur, impietatis vero patroni, quod libuerit cum securitate prædicent. Etenim res ita se habet.

6. Cum Arius impietatis auctor, a quo Ariomanitarum hæresis nuncupata est, ab Ecclesia ejectus fuisset a beatæ memoriæ Alexandro episcopo, Eusebius cum suis qui ejus impietatis discipuli et participes erant, se ejectos fuisse arbitrantes, multa scripsere, quibus Alexandrum episcopum rogarent, ne hæreticum Arium extra Ecclesiam relinqueret. Alexandro autem, ob suam in Christum pietatem, impium illum non recipiente, Athanasio tunc diacono succensebant: quod curiose sciscitantes ipsum frequentissime cum Alexandro versari, et ab ipso in pretio haberi audivissent. Cum autem ex iis quæ in synodo Nicæna contra Ariomanitarum impietatem confidenter locutus est, ejus in Christum pietatem essent experti, in majus odium exarserunt. Ubi vero ad episcopatum illum Dominus evexit, quam jamdiu fovebant malitiam denuo accendentes, rectam ejus doctrinam, necnon ejus adversus impietatem resistendi animum veriti (maximeque Eusebius a conscientia rerum quas noverat perculsus), omnibus modis viro insidiati sunt, et adversus illum conspirarunt; imperatorem quoque in illum concitarunt, ac synodos plerumque se coacturos interminati, demum Tyri convenere, et hactenus adversus eum scribere non desinunt. Atque ita implacabiles sunt, ut ejus etiam in episcopatum promotionem reprehendant, ac sese undique viro inimicos et infensos exhibeant; eo solum mendacia loquentes, ut eum suis calumniis infamem reddant. Sed ex his ipsis suis mendaciis, priora illa falsa atque conspirationem esse deprehenduntur. Aiunt enim: *Post obitum Alexandri episcopi, cum pauci quidam Athanasii mentionem facerent, sex aut septem episcopi, clam et in obscuro loco ipsum ordinarunt.* Hæc illi

(87) Reg., ἐπάρχου τῆς Αἰγύπτου.
(88) In grave historiæ ecclesiasticæ detrimentum, monumenta hic memorata excidere.
(89) Sic Reg. et Basil.; editi vero, κηρύττουσι.
(90) Νίκαιαν sic accentu in prima Reg. et Basil. Editi vero, Νικαίαν.
(91) Reg., δὲ καὶ κατὰ πλεῖον ὑπό. Basil., δὲ καὶ πλεῖον ἀπό. Mox in Basil., ὡς οἶδε deest. Ibid. Reg. et Basil. quos sequimur, πληττόμενος, editi πλαττόμενος.
(92) Hæc item apud Socratem, l. 1, c. 23.
(93) Sic Reg. Editi vero φησίν.

Digitized by Google

imperatoribus ipsis rescripsere, qui nullum mendacii genus scribere recusant. Nos autem cum tota civitate, et universa provincia testes sumus, totam multitudinem omnemque catholicæ Ecclesiæ populum, quasi uno corpore, **102** uno animo congregatum, exclamasse, vociferatum esse, ac Athanasium suæ Ecclesiæ episcopum petiisse. Hoc publicis votis Christum rogabant : hoc nos diebus noctibusque plurimis facere adjurabant, nec ipsi ecclesia discedentes, nec nos abire permittentes. Ac nihil quidem mali (ut isti scripsere), de illo proferebant : sed optima quæque prædicantes, probum, pium, Christianum, ex ascetis unum ac verum episcopum nuncupabant. Quod autem ex nobis quamplurimi sub omnium conspectu et omnibus præ gaudio acclamantibus ipsum ordinarint ; nos testes sumus, qui ordinavimus, et fide quidem digniores iis qui tunc aberant et jam talia mentiuntur. Verumtamen Eusebius Athanasii ordinationem reprehendit, homo qui nunquam forte ipse ordinatus est : quod si unquam fuerit, ipse ordinationem suam irritam fecit. Beryti enim ab initio episcopus fuit : relictaque Beryto Nicomediam se transtulit : illam quidem contra legem dimittens, istam item contra legem invadens : et cum suam, quam nullatenus amavit, reliquerit, alienam nullo jure occupat : ac prioris quidem amorem præ alienæ desiderio contempsit : nec tamen secundam quam tanta aviditate invaserat, retinuit. Ecce enim illinc quoque discedens, alienam rursus occupat. Ubique enim alienis urbibus cupiditatis oculos adjicit, ratus in opibus et amplitudine urbium pietatem esse sitam, Deique sortem in qua quispiam constitutus est, nihili facit : ignorans illud, ubi duo vel tres congregati sunt in nomine Domini, illic esse Dominum in medio eorum. Nec secum reputat quod ab Apostolo dictum est, *Non in alienis laboribus gloriabor* [71] : neque animadvertit ejus præceptum : *Alligatus es uxori, noli quærere solutionem* [72]. Quod si hoc de uxore dictum est, quanto magis de Ecclesia, et de ipso episcopatu, cui alligatus quispiam, alium quærere non debet, ne adulter ex sacris Litteris deprehendatur.

7. Horum sibi conscius cum esset, nihilominus ausus est Athanasii promotionem, quæ bono omnium testimonio comprobabatur, calumniari : ac depositionem ipsi exprobrare non veretur, cum ipse depositus fuerit, ac eo ipso testem depositionis suæ habeat, quod alter ejus loco suffectus sit. Quomodo igitur vel ipse, vel Theognius, alium deponere potuerunt,

[71] II Cor. x, 15. [72] I Cor. vii, 27.

(94) Eo forte Athanas. vocabant, ἕνα τῶν ἀσκητῶν, quod is in eremo cum Antonio haud modicum temporis spatium commoratus esset, quod ex restituto in *Vita Antonii* loco palam erit.

(95) Paulo, ob structas ab Eusebianis calumnias, Constantii jussu, solum vertere coacto, sedem ejus invasit Eusebius Nicomediensis. De qua re fusius in Epistola ad solitarios agemus.

(96) Ἐν, deest in editis, sed in Reg. et Basil. legitur. Locus sic habet II Cor. x, 15, οὐκ εἰς τὰ

A καὶ ἐν παραβύστῳ χειροτονοῦσιν αὐτόν. Ταῦτα ἔγραψαν καὶ βασιλεῦσιν, οἱ μηδὲν ψευδὲς γράφειν παραιτούμενοι. Ὅτι δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ πᾶς ὁ λαὸς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ὥσπερ ἐκ μιᾶς ψυχῆς καὶ σώματος συνελήλυθότες, ἀνεβόων, ἐκραζον, αἰτοῦντες Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τοῦτο ηὔχοντο δημοσίᾳ τῷ Χριστῷ, καὶ τοῦτο ἡμᾶς ὥρκιζον ποιεῖν ἐπὶ πλείστας ἡμέρας καὶ νύκτας, μήτε αὐτοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀφιστάμενοι, μήτε ἡμᾶς ἐπιτρέποντες ἀφίστασθαι τούτου. Καὶ ἡμεῖς μάρτυρες τούτου, καὶ ἡ πόλις πᾶσα, καὶ ἡ ἐπαρχία· οὐδὲν μὲν ἐναντίον, ὡς ἔγραψαν ἐκεῖνοι, κατ' αὐτοῦ λέγοντες· πάντα δὲ τὰ βέλτιστα, σπουδαῖον, εὐλαβῆ, Χριστιανὸν ἕνα τῶν ἀσκητῶν (94), ἀληθῶς ἐπίσκοπον ὀνομάζοντες. Ὅτι δὲ οἱ πλείονες ἡμῶν αὐτὸν ἐχειροτόνησαν ὑπὸ

B ταῖς τῶν πάντων ὄψεσι καὶ βοαῖς, μάρτυρες πάλιν ἡμεῖς ἀξιοπιστότεροι τῶν ἀπόντων καὶ ψευδομένων, οἱ χειροτονήσαντες. Ἀλλ' ὅμως Εὐσέβιος τὴν κατάστασιν Ἀθανασίου μέμφεται, ἄνθρωπος τάχα μηδὲ κατάστασιν ὅλως ἐσχηκώς· εἰ δέ που καὶ ἔσχεν, αὐτὸς ἀκυρώσας αὐτήν· ἐν Βηρυτῷ μὲν ἦν ἀπ' ἀρχῆς, Βηρυτὸν δὲ ἀφεὶς, εἰς Νικομήδειαν ἦλθε, τὴν μὲν παρὰ νόμον ἀφεὶς, εἰς ἣν δὲ παρὰ νόμον ἐπιβαίνων· καὶ τὴν μὲν οἰκείαν ἀστόργως καταλελοιπὼς, τὴν δὲ ἀλλοτρίαν ἀλόγως κατέχων· καὶ τῆς μὲν πρώτης τὴν στοργὴν ὑπὸ τῆς ἀλλοτρίας ἐπιθυμίας παριδὼν, τῇ δὲ δευτέρᾳ (95), μηδὲ ἣν ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας ἔσχε τηρήσας. Ἰδοὺ γὰρ κἀκεῖθεν ἀποστὰς ἀλλοτρίαν πάλιν κατέχει,

C πανταχοῦ ταῖς ἀλλοτρίαις ἐποφθαλμιῶν πόλεσι, καὶ ἐν πλούτῳ καὶ ἐν μεγέθει πόλεων νομίζων εἶναι τὴν εὐσέβειαν, καὶ τὸν κλῆρον τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃν ἐτάχθη τις, μηδὲν ἡγούμενος· οὐκ εἰδὼς, ὅτι καὶ ὅπου δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰσὶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου, ἐκεῖ ἐστιν ἐν μέσῳ αὐτῶν ὁ Κύριος. Οὐκ ἐνθυμούμενος τὸ παρὰ τοῦ Ἀποστόλου λεχθὲν, ὅτι *οὐκ ἐν* (96) *ἀλλοτρίοις καμάτοις καυχήσομαι*· οὐ συνορῶν τὸ παρ' αὐτοῦ παράγγελμα· *Δέδεσαι γυναικί, μὴ ζήτει λύσιν*. Εἰ δὲ ἐπὶ γυναικὸς τὸ ῥητὸν, πόσῳ μᾶλλον ἐπὶ Ἐκκλησίας καὶ τῆς αὐτῆς ἐπισκοπῆς (97). ᾗ ὁ συνδεθεὶς ἄλλην οὐκ ὀφείλει ζητεῖν, ἵνα μὴ καὶ μοιχὸς παρὰ ταῖς θείαις εὑρίσκηται Γραφαῖς.

7. Ἀλλὰ καὶ τοιαῦτα ἑαυτῷ συνειδὼς, τετόλμηκε

D τὴν κατάστασιν Ἀθανασίου, τὴν ὑπὸ πάντων ἐπὶ καλοῖς μαρτυρουμένην, διαβάλλειν· καὶ καθαίρεσιν ὀνειδίζειν αὐτῷ τολμᾷ, καθαιρεθεὶς αὐτὸς, καὶ μάρτυρα τῆς καθαιρέσεως ἔχων τὴν ἀντ' αὐτοῦ (98) κατάστασιν. Πῶς οὖν ἡ αὐτὸς ἢ Θεόγνιος ἠδύναντο καθαιρεῖν ἄλλον, αὐτοὶ καθαιρεθέντες, καὶ ταῖς ἀντ'

ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, *non in immensum gloriantes in alienis laboribus*.

(97) Sic Basil. et Reg. Editi vero mendose, ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισκοπῆς.

(98) Sic Reg. Editi vero, ἀντ' αὐτῶν. Præstare videtur Regii lectio. Hunc locum perperam intellexit Nannius qui vertit, *ut qui suæ exauctorationis testimonium et argumentum, in ipsa sui constitutione ostendat*. Nec melius infra.

Digitized by Google

αὐτῶν καταστάσεσιν ἐλεγχόμενοι; Οἴδατε γὰρ ἀκριβῶς, ὅτι Ἀμφίων μὲν ἐν Νικομηδείᾳ, Χρηστὸς (99) δὲ ἐν Νικαίᾳ κατεστάθησαν ἀντ' αὐτῶν διὰ τὴν οἰκείαν ἀσέβειαν, καὶ τὴν πρὸς τοὺς Ἀρειομανίτας κοινωνίαν, τοὺς ἀπὸ τῆς συνόδου τῆς οἰκουμενικῆς ἀποδοκιμασθέντας. Κἀκείνην τὴν τῷ ὄντι σύνοδον ἀναιρεῖν θέλοντες, τὴν ἑαυτῶν ἄδικον σύστασιν ὀνομάζειν σύνοδον ἐπιχειροῦσι, καὶ τὰ παρ' ἐκείνῃ (1) κρατεῖν μὴ θέλοντες, τὰ παρ' αὐτοῖς κρατεῖν βούλονται· καὶ σύνοδον ὀνομάζουσιν οἱ συνόδῳ τηλικαύτῃ μὴ πειθόμενοι. Οὕτως οὐ συνόδου (2) πεφροντίκασιν, ἀλλὰ σχηματίζονται φροντίζειν, ἵνα, ἀνελόντες τοὺς ὀρθοδόξους, τὰ δόξαντα τῇ ἀληθεῖ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ κατὰ (3) τῶν Ἀρειανῶν, λύσωσιν· ὧν προϊστάμενοι καὶ ἀεὶ καὶ νῦν, ψεύδεσθαι τολμῶσι κατὰ Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου. Ὅμοια γὰρ κἀκεῖνα τοῖς νῦν, ἃ ψεύδονται, ὅτι πρὸς τὴν εἴσοδον αὐτοῦ στάσεις καὶ θρῆνοι καὶ ὀδυρμοὶ γεγόνασι, τῶν λαῶν πρὸς τὴν ὑποδοχὴν αὐτοῦ δυσανασχετούντων. Οὐδὲν γὰρ τοιοῦτον γέγονεν, ἀλλὰ πᾶν τοὐναντίον, χαρὰ καὶ εὐθυμία, καὶ δρόμος τῶν λαῶν, πρὸς τὴν εὐκταίαν αὐτοῦ θέαν (4) ἐπειγομένων· εὐφροσύνης δὲ αἱ Ἐκκλησίαι μεσταί, καὶ εὐχαριστίαι πρὸς τὸν Κύριον ἀναφερόμεναι πανταχοῦ. Λειτουργοὶ δὲ καὶ κληρικοὶ πάντες οὕτως αὐτὸν ἐωράκασιν, ὡς εὐφρανθῆναι τὰς ψυχάς, κἀκείνην τὴν ἡμέραν πασῶν εὐθυμοτέραν ἐσχηκέναι πιστεύειν. Τὴν γὰρ ἡμῶν τῶν ἐπισκόπων ἀνεκλάλητον χαρὰν τί χρὴ γράφειν; προλαβόντες γὰρ εἰρήκαμεν, ὡς σὺν αὐτῷ πάσχειν ἐνομίζομεν.

8. Τούτων τοίνυν οὕτως ὁμολογουμένων, καὶ παρ' αὐτῶν ἐναντίως προφερομένων, ποίαν ἔχει πίστιν ἡ παρ' αὐτῶν θρυλουμένη σύνοδος ἢ κρίσις; Οἱ γὰρ οὕτως ἐπιβαίνειν τολμῶντες, οἷς οὐκ εἶδον, οἷς οὐκ ἐδίκασαν, ἐφ' (5) οἷς οὐ συνῆλθον, καὶ γράφειν ὡς πληροφορηθέντες, πῶς ἐφ' οἷς συνελήλυθέναι λέγουσι πιστευθῆναι δύνανται; Ἀλλ' οὐ κατ' ἔχθραν κἀκεῖνα πεποιηκέναι καὶ ταῦτα πιστευθήσονται; Ποία γὰρ καὶ σύνοδος ἐπισκόπων ἦν τότε; ποῖον συνέδριον ἀληθείας ἐχόμενον; τίς τῶν πλειόνων ἐν αὐτοῖς οὐκ ἐχθρὸς ἡμέτερος ἦν; Οὐ διὰ τὴν Ἀρείου μανίαν οἱ περὶ Εὐσέβιον καθ' ἡμῶν ὥρμησαν; Οὐ τοὺς ἄλλους συμφρονοῦντας αὐτοῖς ἐπήγοντο; Οὐκ ἀεὶ κατ' αὐτῶν ἐγράφομεν ὡς τὰ Ἀρείου φρονούντων; (6) Οὐκ Εὐσέβιος ὁ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης ἐπὶ θυσίᾳ κατηγορεῖτο ὑπὸ τῶν σὺν ἡμῖν ὁμολογητῶν; Οὐ Γεώργιος, ὡς καθαιρεθεὶς ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ μακαρίου ἠλέγχετο; Οὐκ ἐπ' ἄλλοις ἄλλοι καὶ διαφόροις ηὐθύνοντο; Πῶς οὖν οὗτοι συνιέναι καθ' ἡμῶν ἤθελον; Πῶς δὲ σύνοδον ὀνομάζειν τολμῶσιν, ἧς κήμης προὐκάθητο, καὶ παρῆν σπεκουλάτωρ (7), καὶ

A cum ipsi depositi sint: ut vel hinc arguitur, quod alii eorum loco sint constituti? Probe etenim nostis, Amphionem Nicomediæ, Chrestum Nicææ ipsorum loco fuisse ordinatos, propter eorum impietatem et communionem cum Ariomanitis ab œcumenica synodo reprobatis. Hanc veram synodum dum delere cupiunt, iniquum suum conventum synodum vocare conantur: et dum ejus decreta irrita esse volunt, sua obtinere cupiunt; et synodi vocabulo utuntur, qui tantæ synodo nolunt obtemperare. Sic illi synodum non curant, licet se curare simulent; ut orthodoxis de medio sublatis, quæ a magna et vera synodo contra Arianos statuta sunt, ipsi irrita faciant: quibus Arianis cum illi et semper, ac in præsenti patrocinentur, contra Athanasium episco-
B pum mentiri nihil verentur. Nam quæ jam olim illi mentiti sunt, præsenti eorum mendacio sunt consimilia, **103** quo dicunt ad ejus ingressum seditiones, luctus et lamentationes populis ejus receptionem ægre ferentibus exstitisse. Nihil enim contigit ejusmodi; sed econtra gaudium, lætitia et concursus populorum ejus videndi desiderio festinantium. Ecclesiæ lætitia plenæ ac ubique gratiarum actiones ad Dominum referebantur. Ministri autem et clerici omnes ita eum videre, ut animis oblectarentur ac diem illam omnium suarum lætissimam existimarent. Nostrum autem episcoporum ineffabile gaudium, quid opus est describere, cum superius dixerimus nos omnes ejus calamitates perpessos existimasse?

C 8. Hæc igitur in confesso cum sint, ac ipsi tamen opposito modo enarrent, quæ fides habenda concilio et decreto quod ipsi jactitant? Qui enim ita sese ingerere audent iis quæ nec viderunt nec judicarunt, quibus neque interfuerunt, ac scribere non verentur quasi rem certissime comperissent, quomodo in rebus quarum causa se convenisse dicunt, fide digni ernnt? An non potius cum illa tum hæc per inimicitiam egisse existimabuntur? Quænam enim tunc episcoporum synodus? quisnam consessus veri studiosus? quis ex plerisque saltem eorum inimicus noster non erat? nonne Arii furoris causa Eusebiani contra nos impetum fecere? Nonne item alios qui suæ sententiæ erant ad idipsum agendum
D induxere? Nonne semper adversum illos, ut cum Ario sentientes, scripsimus? Nonne Eusebius Cæsareæ Palæstinæ episcopus a confessoribus qui nobiscum erant accusatus est quod idolis sacrificasset? Nonne Georgius a beato Alexandro depositus fuisse convictus est? Nonne alii de aliis et diversis criminibus deferebantur? Quo ergo jure adversum nos

(99) Ita Reg. Editi, Χρηστός. Reliqui mss., Χριστός.

(1) Ita Regius, et recte quidem. Alii, cum editis tum mss., παρ' ἐκείνων.

(2) Sic Regius. Reliqui vero, οὐ σύνοδον, minus bene.

(3) In Editis κατά deest. Nos sumus ex Regio mutuati.

(4) Editi θείαν mendose. Reg. et Basil., θέαν.

(5) Sic Reg. quem sequimur. In aliis et in editis ἐφ' deest.

(6) Epiphanius, hæresi 69, ait Eusebium Cæsariensem a Potamone Ægyptio objurgatum fuisse, quod stante Athanasio ipse Eusebius, qui idolis immolarat, quasi judex sedere nihil vereretur. Quæ fusius in Athanasii Vita egimus.

(7) Σπεκουλάτωρ, ubique cum in Glossis, tum alias apud Auctores, ἀποκεφαλιστής, et δήμιος, *carnifex*,

Digitized by Google

convenire voluerunt ? Quomodo synodum vocare audent, in qua comes præsidebat, et cui speculator aderat, ac in quam Comentarius, vice diaconorum ecclesiæ nos introduxit ? Ille loquebatur, et qui aderant silebant, imo potius comiti obtemperabant. Tum ne amoverentur qui amovendi videbantur episcopi, ab ejus consilio impediebatur. Ille jubebat : nos a militibus trahebamur; imo potius jubentibus Eusebio cum sociis, ille eorum sententiis obsequebatur. In summa, dilecti, cujusmodi illa synodus, cujus exitus erat exsilium et cædes, si imperatori placeret ? Quales accusationes ? In hoc enim illi majore admiratione digni sunt. Arsenium quemdam occisum criminabantur, et poculum mysticum fractum esse calumniabantur. Sed Arsenius quidem vivit, ac nobiscum communione jungi exoptat, nec aliunde testimonia exspectat, ut vivus exhibeatur, sed ipse se vivere fatetur in suis litteris, quas scripsit ad coepiscopum nostrum Athanasium, quem ejus interfectorem esse affirmabant. Nec pudebat impios, virum tanta distantia itineris sive pedestris sive navigabilis disjunctum, ab illo interfectum insimulare, qui per hæc tempora, ubi locorum ageret, nemo noverat. Quin et eum occultare ausi sunt, ac evanidum reddere, cum nihil ille mali passus esset. Et si fieri potuisset, in alium orbem illum transtulissent, imo potius eum occidissent, ut sive veram, sive fictam cædem falso objicientes, Athanasium vere occiderent. Sed divinæ Providentiæ in hoc quoque gratiæ agendæ sunt, quæ nihil injustum prævalere **104** permisit, sed sub omnium oculos viventem Arsenium produxit, eorumque conspirationem atque calumniam tum palam convicit. Neque enim ille nos ut interfectores aversatur, neque ut sibi injuriosos odit; nihil enim prorsus mali passus est. Sed nobiscum communione jungi postulat, optatque nostro cœtui aggregari, ut ejus litteræ testantur.

A Κομεντάριος ἡμᾶς εἰσῆγεν ἀντὶ διακόνων τῆς ἐκκλησίας; Ἐκεῖνος ἐφθέγγετο, καὶ οἱ παρόντες ἐσιώπων, μᾶλλον δὲ ὑπήκουον τῷ κόμητι. Καὶ τὸ κινοῦν τοὺς δοκοῦντας ἐπισκόπους, ὑπὸ τῆς ἐκείνου βουλῆς ἐνεποδίζετο. Ἐκεῖνος ἐκέλευεν, ἡμεῖς ὑπὸ στρατιωτῶν ἠγόμεθα· μᾶλλον δὲ τῶν περὶ Εὐσέβιον κελευόντων, ἐκεῖνος ταῖς τούτων ἐξυπηρετεῖτο γνώμαις. Τὸ δὲ ὅλον, ἀγαπητοὶ, ποία σύνοδος ἔνθα τὸ τέλος ἐξοριστία καὶ φόνος εἰς δόξαν ἦν βασιλεῖ; Ποῖα δὲ καὶ τὰ ἐγκλήματα; Μεῖζον γὰρ ἐπὶ τούτοις τὸ κατ' αὐτῶν θαῦμα. Ἀρσένιός τις ἦν, ὃν πεφονεῦσθαι ἐμέμφοντο, καὶ ποτήριον διέβαλλον κεκλᾶσθαι μυστικόν. Ἀλλ' Ἀρσένιος μὲν ζῇ, καὶ μεθ' ἡμῶν εὔχεται συνάγεσθαι, καὶ οὐκ ἄλλας ἀναμένει μαρτυρίας, ἵνα ζῶν φανῇ, ἀλλ' αὐτὸς ὁμολογεῖ ζῆν, οἰκείοις (8) γράμμασι πρὸς τὸν B συνεπίσκοπον ἡμῶν Ἀθανάσιον γράφων, ὃν αὐτοῦ φονέα διεβεβαιοῦντο. Καὶ οὐκ ᾐδοῦντο οἱ ἀσεβεῖς ἄνδρα πρὸ τοσούτου διαστήματος, καὶ πλῷ καὶ πεζῇ πάμπολυ μῆκος ἀπέχοντα, παρ' αὐτοῦ πεφονεῦσθαι κατηγοροῦντες, οὗ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους μηδὲ τὴν χώραν εἶδεν ἄνθρωπος. Ἀλλὰ καὶ κρύψαι τετολμήκασι, καὶ ἀφανῆ καταστῆσαι μηδὲν παθόντα. Καὶ εἰ οἷόν τε ἦν εἰς ἄλλην οἰκουμένην ἂν μετετίθεσαν, μᾶλλον δὲ καὶ τοῦ ζῆν ἀληθῶς ἂν ἐξήγαγον, ἵνα εἴτε ἐπαληθεύοντες, εἴτε πλασάμενοι φόνον, ἀληθῶς Ἀθανάσιον ἀποκτείνωσιν. Ἀλλὰ τῇ θείᾳ προνοίᾳ καὶ ἐν τούτῳ χάρις, τῇ μηδὲν ἄδικον ἰσχύειν ἐπιτρεπούσῃ, ἀλλ' ὑπὸ τὰς πάντων ὄψεις Ἀρσένιον ὑπαγούσῃ ζῶντα, καὶ φανερῶς τὴν τότε συσκευὴν (9) καὶ συκοφαντίαν ἐλέγχοντα· οὐ γὰρ ὡς φονέας ἀποστρέφεται, οὐδὲ ὡς C ἠδικηκότας μισεῖ· πέπονθε γὰρ ὅλως οὐδέν. Ἀλλὰ κοινωνεῖν ἡμῖν ἀξιοῖ, καὶ συναριθμεῖσθαι βούλεται, δι' ὧν ἔγραψε.

9. Attamen Athanasius quidem eorum calumniis impetebatur, quasi qui eum qui tum vivebat occidisset : ab ipsis vero in exsilium missus est. Non enim imperatorum pater illum extorrem fecit, sed illud eorum calumniis est ascribendum. Animadvertite enim num res ita non se habeat : cum nihil criminis contra Athanasium comministrum nostrum inveniretur, comes vero summam vim inferens, studiose adversus eum rem gereret : episcopus quidem Athanasius ut vim sibi illatam effugeret, religiosissimum imperatorem adiit, una comitem, et illorum conspirationem deprecans, rogansque ut legitima episcoporum synodus cogeretur, aut ipse imperator de objectis criminibus sese purgantem audiret. Imperator autem rem indigne ferens litteras scripsit quibus illos citavit, sese rem auditurum promittens, quippe qui synodum illam congregari jussisset. Eusebiani autem ubi advenissent, Atha-

9. Καὶ ὅμως Ἀθανάσιος μὲν συνεσκευάζετο παρ' αὐτῶν, ὡς τὸν ζῶντα πεφονευκὼς, ἐξωρίζετο δὲ παρὰ τῶν αὐτῶν (10). Οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ τῶν βασιλέων τοῦτον ἐξώρισεν, ἀλλ' αἱ τούτων διαβολαί. Σκοπεῖτε γὰρ, εἰ μὴ οὕτως ἔχει· Ὡς οὐδὲν μὲν εὑρίσκετο κατὰ τοῦ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Ἀθανασίου, ὁ δὲ κόμης ἐδιάζετο, καὶ πολὺς ἦν σπουδάζων κατ' αὐτοῦ· ὁ μὲν ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος, φυγὼν τὴν γενομένην βίαν, ἀνῆλθε πρὸς τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα, παραιτούμενος ἅμα καὶ τὸν D κόμητα καὶ τὰς ἐκείνων συσκευὰς, ἀξιῶν δὲ νόμιμον ἐπισκόπων σύνοδον συγκρατηθῆναι, ἢ καὶ αὐτὸν δέξασθαι τὴν ἀπολογίαν, ὧν ἐπήγαγον αὐτῷ. Καὶ γράφει μὲν βασιλεὺς ἀγανακτῶν, καὶ προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, ἐπαγγελλόμενός τε αὐτὸς ἀκροάσασθαι, ὁ καὶ τὴν σύνοδον κελεύσας γενέσθαι· οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον, ἀνελθόντες, διαβάλλουσιν Ἀθανάσιον, οὐκέτι μὲν τὰ ἐν Τύρῳ θρυλούμενα παρ' αὐτῶν, περὶ σίτου δὲ καὶ πλοίων ἐποχῆς, ὡς Ἀθανασίου ἐπαγγειλαμένου δύ-

de quo fusius Cangii Glossarium. Ibid. Κομεντάριος in Glossis tam editis quam manuscriptis Κομενταρίσιος vocatur. Huic incumbebat delationum et accusationum monumenta apud se in commentariis servare.

8) Arsenii ad Athanasium Epistolam videsis infra.

(9) Reg. συσκευήν, et ita legendum. Alii cum editis σκευήν.

(10) Ita Reg. quem sequimur. Alii et editi, παρ' αὐτῶν. Mox idem Reg. Οὐ γάρ, et paulo post idem αὐτὸν ἐξώρ. Alii, τοῦτον ἐξώρισεν.

Digitized by Google

νεσθαι κωλύειν τὴν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τοῦ σίτου μετακομιδήν· ταῦτά (11) τινες τῶν ἐξ ἡμῶν ἔνδον ὄντες μετὰ Ἀθανασίου ἀκηκόασι τοῦ βασιλέως ἀπειλοῦντος. Εἶτα τοῦ Ἀθανασίου ὀδυρομένου ἐπὶ τῇ διαβολῇ, καὶ διαβεβαιουμένου, μὴ εἶναι ταύτην ἀληθῆ· πῶς γὰρ ἂν ἰδιώτης ἄνθρωπος καὶ πένης τηλικαῦτα δύναιτο; Εὐσέβιος, οὐδὲ δημοσίᾳ παραιτησάμενος τὴν διαβολὴν, ὤμνυε τὸν Ἀθανάσιον εἶναι πλούσιον, καὶ δυνατὸν, καὶ ἱκανὸν πρὸς πάντα, ἵνα ἐκ τούτων κἀκεῖνα εἰρηκὼς Ἀθανάσιος νομισθῇ. Ταῦτα μὲν οἱ σεμνοὶ κατηγόρουν ἐπίσκοποι· ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις κρείττων τῆς πονηρίας αὐτῶν γεγένηται (12). τὴν γὰρ εὐσέβειαν τοῦ βασιλέως εἰς φιλανθρωπίαν κεκίνηκε, καὶ ἀντὶ θανάτου τὴν ἐξοριστίαν παρέσχεν. Οὐκοῦν αἱ διαβολαὶ, καὶ οὐδὲν ἄλλο, τούτων αἰτιαι. Ὁ μὲν (13) γὰρ βασιλεὺς, πρὸ τούτου γράφων, τὴν συσκευὴν ἐμέμψατο, τὴν ἐπιβουλὴν ἠτιάσατο, τῶν Μελιτιανῶν κατεψηφίσατο, ἀθεμίτους, ἀρᾶς ἀξίους, τὰ δεινότατα αὐτοὺς ἐγγράφως εἰπών. Κεκίνηται γὰρ νεκρὸν ἀκηκοὼς ἄνθρωπον, ὃς ἐν τοῖς ζῶσιν ἦν· κεκίνηται φόνον ἀκούσας ἐπὶ ζῶντι, καὶ τοῦ βίου μὴ στερηθέντι, καὶ τὴν ἐπιστολὴν ἀπεστείλαμεν.

10. Οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον οἱ θαυμαστοὶ, ἵνα καὶ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὰ γραφέντα λύειν δόξωσιν, ὄνομα συνόδου σχηματίζονται, καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς παρὰ βασιλέως λαμβάνουσι. Καὶ κόμης ἐπὶ τούτῳ καὶ στρατιῶται δορυφόροι τῶν ἐπισκόπων, καὶ βασιλικὰ γράμματα συνελθεῖν, οὓς ᾔτησαν ἐπαναγκάζοντα. Ἐνταῦθα τὸ παράδοξον τῆς ἐπιβουλῆς αὐτῶν ἐνθυμήθητε, καὶ τὴν ἀνωμαλίαν τῶν τολμωμένων αὐτοῖς, ἵνα ὅθεν δήποτε παντὶ τρόπῳ τὸν ἄνθρωπον ἐξ ἡμῶν ἁρπάσωσιν. Εἰ μὲν γὰρ ἐπέτρεπον ἑαυτοῖς τὴν κρίσιν μόνοις ὡς ἐπίσκοποι, τίς κόμητος καὶ στρατιωτῶν χρεία; ἢ πῶς ὑπὸ βασιλικοῖς συνήγοντο γράμμασιν; Εἰ δὲ βασιλέως ἐδέοντο, καὶ παρ' αὐτοῦ τὸ κῦρος ἔχειν ἤθελον, διά τί τὴν κρίσιν αὐτοῦ παρέλυον; Ἢ πῶς ἐκείνου τοὺς μὲν Μελιτιανοὺς συκοφάντας, ἀθεμίτους, Ἀθανάσιον δὲ καθαριώτατον δι' ὧν ἔγραψε κρίναντος, καὶ τὸν φόνον ἐκτραγῳδοῦντος τὸν ἐπὶ τῷ ζῶντι πεπλασμένον, οὗτοι καὶ Μελιτιανοὺς ἀληθεύειν, κἀκεῖνον ὑπεύθυνον εἶναι διωρίζοντο; καὶ μὴ αἰδούμενοι, τὸν ζῶντα νεκρὸν ἐποίουν; ζῶντα καὶ μετὰ τὴν κρίσιν τοῦ βασιλέως, καὶ ὅτε συνῆσαν, καὶ ἄχρι νῦν σὺν ἡμῖν ὄντα. Ταῦτα μὲν περὶ Ἀρσενίου.

11. Ποτήριον δὲ μυστικὸν, ποῖον, ἢ ποῦ κατεαγὲν παρὰ Μακαρίου; τοῦτο γὰρ ἄνω καὶ κάτω περιιόντες θρυλοῦσι. Καίτοι Ἀθανάσιον μὲν οὐδὲ οἱ κατήγοροι τετολμήκασιν αἰτιάσασθαι, εἰ μὴ παρ' αὐτῶν ὑπεβλήθησαν· ἀλλ' ὅμως αὐτοὶ τὸ τέλος τῆς μέμψεως

A nasium calumniantur, non ultra de objectis a se Tyri criminibus; sed de frumenti naviumque detentione, quasi scilicet Athanasius minatus fuisset, se commeatum Alexandria Constantinopolim euntem impedire posse. Hæc quidam ex nostris qui intus cum Athanasio erant Imperatore minitante audierunt. Deinde cum Athanasius de tanta calumnia ingemisceret, et falsam illam esse affirmaret, qui enim vir privatus et inops tanta facere potuisset? Eusebius ne palam quidem calumniari recusans, juravit Athanasium divitem, potentem et ad omnia idoneum esse, ut hinc Athanasius illa dixisse putaretur. Sic venerandi illi episcopi virum accusabant: sed Dei gratia in hoc negotio plus valuit quam illorum malignitas: imperatoris enim pietatem ad clementiam inclinavit, ut pro morte exsilium irrogaret. Hæc igitur solis eorum calumniis ascribenda sunt. Imperator siquidem prioribus scriptis suis eorum calumnias redarguit, insidias criminatus est, Meletianosque damnavit, quos nefarios, exsecrandos, et gravissimis illis nominibus, litteris suis appellabat: indigne quippe tulit viri necem objectam fuisse, qui in vivis esset, commotusque est homicidium audiens ejus qui viveret, et superstes esset cujus epistolam ad vos misimus.

B

10. Eusebiani autem admirandi illi viri ut et veritatem et litteras abolere videantur, nomen synodi prætexunt, ejusque Acta ab imperatore mutuantur. Ad hoc negotii comes aderat, militesque episcoporum satellites, et imperatoriæ litteræ, quæ quos ipsi postularant illue convenire compellerent. Jam mihi, quæso, incredibiles eorum insidias facinorumque inæquabilitatem animadvertite; ut quavis ratione nobis hominem prorsus abripiant. Si enim sibi duntaxat, utpote episcopis judicium permisissent, quid opus comite et militibus? aut cur imperatoriis diplomatibus in unum coacti sunt? Quod si imperatore indigebant, et ab illo auctoritatem accipere cupiebant, cur ejus judicium irritum fecere? **105** Aut cur cum ille litteris suis Meletianos, sycophantas, nefarios, Athanasium vero innocentissimum judicarit, et conflictam cædem viri etiamnum viventis, vehementer fuerit insectatus; isti Meletianos vera dicere, Athanasiumque reum esse definiere? ac nihil reveriti, viventem hominem mortuum simularunt: qui et post imperatoris decretum, et quo tempore illi conveniebant, et hactenus nobiscum in vivis est. Hæc quidem de Arsenio.

C

D

11. Poculum autem mysticum, quale, aut ubinam a Macario confractum est? hoc enim sursum deorsum circumeuntes jactitant. Licet Athanasium, ne accusatores quidem insimulare ausi essent, nisi ab illis submissi fuissent. Attamen criminis hujus

(11) Episcopi numero quinque infra nominantur, qui Constantini in Athanasium iræ testes fuere. Adamantius, Anubion, Agathammon, Arbethion, et Petrus.

(12) Sic Reg. et Basil. Editi, vero γεγένηται.

(13) Ita Reg. quem sequimur. Alii cum Editis, ὁ μὲν οὖν. Epistola vero Constantini ad Athanasium, qua se, de calumniis quibus Athanasium Eusebiani cum Meletianis impetiverant, certiorem factum testatur, infra habetur: ubi etiam conflictam Arsenii necem vehementer exagitat imperator.

Digitized by Google

summam in Athanasium referunt quod ne quidem Macario, quippe qui convictus non est, fuit imputandum. Nec pudet eos coram catechumenis, et, quod pejus est, coram ethnicis mysteria hæc traducere : cum oporteat, ut scriptum est, *Sacramentum regis abscondere* [73] ; et ut Dominus præcepit : *Nolite sancta dare canibus, neque projiciatis margaritas ante porcos* [74]. Nefas enim est mysteria apud non initiatos traducere, ne ethnici quidem horum ignari, irrideant; cathechumeni vero ad curiositatem deducti scandalizentur. Sed tamen quodnam poculum, ubinam, et apud quosnam confractum est ? Meletiani enim sunt qui accusant, quibus nulla fides habenda, utpote qui non jam solum, sed a tempore beati Petri episcopi et martyris, schismatici fuerint et Ecclesiæ inimici ; qui ipsi Petro insidiati, Achillam ejus successorem calumniati sunt, et Alexandrum apud ipsum imperatorem accusarunt. Postquam enim talia moliti sunt, Athanasium tandem adorti, nihil agunt a sua improbitate alienum : ut enim in decessores ejus, sic et in illum calumnias struxerunt. Sed in præsenti, et non antehac, eorum calumniæ et obtrectationes invaluere : quia Eusebium et socios scelerum conscios et patronos nacti sunt. Qui ut Arianæ impietatis gratia alias contra multos episcopos, sic jam contra Athanasium insidias struxere. Etenim locus ille in quo fractum esse poculum aiunt, non erat ecclesia ; presbyter non erat qui in illo loco habitabat : dies qua id fecisse Macarium volunt, non erat Dominica. Cum igitur neque ibi Ecclesia esset, neque qui sacra faceret, neque dies hoc ipsum requireret, quale, aut quando, aut ubinam mysticum poculum fractum est ? Nam pocula esse multa per domos, et in medio foro, patet ; quæ si quis frangat nullatenus impie agit. Mysticum vero poculum, quod si quis sponte fregerit, pro tali ausu impius efficitur, apud solos legitimos Ecclesiæ præsides invenitur : hic enim solus hujus poculi usus et non alius est. Hoc vos legitime populo propinatis : hoc vos ab ecclesiastico canone accepistis : hoc ad eos solum spectat, qui catholicæ Ecclesiæ præsunt. Vestrum enim duntaxat est sanguinem Christi propinare ; aliorum vero nullius. Sed ut impius est qui mysticum poculum frangit, ita multo magis impius est, qui sanguinem Christi contumelia afficit. Contumelia enim afficit, qui præter ecclesiasticam legem illud agit. (Hæc autem eo dicimus, non quod vel schismaticorum poculum a Macario confractum sit, sed quod ibi nullum omino fuerit : quomodo enim adfuisset, cum neque locus esset Dominicus, nec quis illic

[73] Tob. XII, 7. [74] Matth. VII, 6.

ἐπ' αὐτὸν (14) ἄγουσιν· ὃ μηδὲ ἐπὶ Μακάριον ἔδει χωρεῖν, οὐκ ἐλεγχθέντα. Καὶ οὐκ αἰσχύνονται ταῦτα ἐπὶ κατηχουμένων, καὶ τό γε χείριστον, ἐπὶ Ἑλλήνων τραγῳδοῦντες τὰ μυστήρια· δέον, ὡς γέγραπται, *Μυστήριον βασιλέως καλὸν κρύπτειν*· καὶ ὡς ὁ Κύριος παρήγγειλε· *Μὴ δῶτε τὰ ἅγια τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων*. Οὐ χρὴ γὰρ τὰ μυστήρια ἀμυήτοις τραγῳδεῖν, ἵνα μὴ Ἕλληνες μὲν ἀγνοοῦντες γελῶσι, κατηχούμενοι δὲ, περίεργοι γενόμενοι, σκανδαλίζωνται. Ἀλλὰ καὶ ὅμως ποῖον ἢ ποῦ, ἢ παρὰ τίσι κατεαγὲν ποτήριον ; Μελιτιανοὶ μὲν γάρ εἰσιν οἱ κατηγοροῦντες καθόλου πιστεύεσθαι μὴ ὀφείλοντες. Σχισματικοὶ γὰρ καὶ ἐχθροὶ τῆς Ἐκκλησίας γεγόνασιν, οὐ νῦν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ μακαρίου Πέτρου, ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος γενομένου· οἱ καὶ αὐτῷ Πέτρῳ ἐπιβουλεύσαντες, καὶ Ἀχιλλᾶν (15) τὸν μετ' ἐκεῖνον διαβαλόντες, καὶ Ἀλεξάνδρου κατηγορήσαντες μέχρις αὐτοῦ τοῦ βασιλέως. Οὕτω γὰρ δὴ μελετήσαντες, λοιπὸν καὶ εἰς Ἀθανάσιον διέβησαν, οὐδὲν ξένον τῆς πονηρίας ἑαυτῶν ποιοῦντες· καὶ γὰρ ὥσπερ τοὺς πρὸ αὐτοῦ, οὕτω καὶ τοῦτον ἐσυκοφάντησαν. Ἀλλὰ νῦν αὐτῶν καὶ οὐ πρότερον ἡ συκοφαντία καὶ αἱ διαβολαὶ κεκρατήκασιν· ὅτι τοὺς περὶ Εὐσέβιον ἔσχον συνεργοὺς καὶ προστάτας διὰ τὴν οἰκείαν ἀσέβειαν τῶν Ἀρειομανιτῶν, δι' ἣν ὥσπερ παλλοῖς ἐπισκόποις, οὕτω καὶ Ἀθανασίῳ συνεσκευάσαντο. Καὶ γὰρ ὁ τόπος ἐκεῖνος ἐν ᾧ κεκλᾶσθαι τὸ ποτήριόν φησιν, οὐκ ἦν ἐκκλησία· πρεσβύτερος οὐκ ἦν ὁ τὸν τόπον παροικῶν (16)· ἡμέρα, καθ' ἣν Μακάριον τοῦτο πεποιηκέναι φασὶν, οὐκ ἦν Κυριακή. Μήτε τοίνυν ἐκκλησίας οὔσης ἐκεῖ, μήτε τοῦ ἱερουργοῦντος, μήτε τῆς ἡμέρας ἀπαιτούσης. ποῖον ἢ πότε, ἢ ποῦ τὸ ποτήριον κέκλασται μυστικόν ; Ποτήρια μὲν (17) γὰρ εἶναι πολλὰ καὶ κατὰ τὰς οἰκίας, καὶ ἐν ἀγορᾷ μέσῃ δῆλον, καὶ τούτων οὐδὲν ὁ θραύων ἀσεβεῖ· τὸ δὲ μυστικὸν ποτήριον, ὃ, κἂν θραυσθῇ παρ' ἑκόντος, ἀσεβῇ (18) ποιεῖ τὸν ἐπικειρηκότα, παρὰ μόνοις τοῖς νομίμως προεστῶσιν εὑρίσκεται· οὗτος ὁ τρόπος τούτου τοῦ ποτηρίου μόνος, ἄλλος οὐδείς. Τοῦτο ὑμεῖς νομίμως προπίνετε τοῖς λαοῖς· τοῦτο ὑμεῖς ὑπὸ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος παρελάβετε· τοῦτο μόνον ἐστὶ τῶν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας προεστώτων. Μόνον γὰρ ὑμῶν ἐστι προπίνειν τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ· τῶν δὲ ἄλλων οὐδενός. Ἀλλ' ὅσον τὸ μυστικὸν ὁ θλάων (19) ἀσεβὴς, τοσοῦτον ἀσεβέστερος ὁ ἐνυβρίζων τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ· ἐνυβρίζει γὰρ ὁ παρὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν θεσμὸν τοῦτο ποιῶν. Καὶ ταῦτά φαμεν (19*) οὐχ ὅτι κἂν σχισματικῶν ποτήριον κέκλασται παρὰ Μακαρίου, ἀλλ' ὅτι μηδὲν ἦν ὅλως ἐκεῖ· πῶς γάρ ; ὅπου μήτε τόπος Κυριακῆς, μήτε τις ἐκεῖ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ μήτε ὁ καιρὸς μυ-

(14) Ita et Reg. et sic legendum, ut patet. Editi et alii mss., ὑπ' αὐτόν, mendose.

(15) Reg., Ἀχελλᾶν. Mox idem, διαβάλλοντες. Paulo post idem quem in hoc sequimur, αὐτοῦ τοῦ βασιλ. ; in editis τοῦ deest.

(16) Reg., οἰκῶν.

(17) Μέν deerat in editis, nos ex Reg. et Basil. sumus mutuati. Mox ante κατά Reg. solus καί habet.

(18) Ita Reg., et quidem recte. Basil. vero ὃ κἂν θραῦσθαι ἄρ' ἑκόντος, ἀσεβῆ. Editi, ὅτι ἂν θραῦσαι ἄρ' ἑκών τις, ἀσεβῆ.

(19) Reg., θλάνων.

(19*) Ita Reg., cæteri vero cum editi tum mss. pro φαμέν, μέν tantum habent.

Digitized by Google

στηρίων ἦν ; Οὗτος δέ ἐστιν ὁ πολυθρύλλητος (20) Ἰσχύρας, ὁ μήτε ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας χειροτονηθείς, καὶ ὅτε τοὺς ὑπὸ Μελετίου καταστα θέντας πρεσβυτέρους Ἀλέξανδρος ἐδέχετο, μηδὲ ἐκείνοις συναριθμηθείς· οὕτως οὐδὲ ἐκεῖθεν κατεστάθη.

12. Πόθεν οὖν πρεσβύτερος Ἰσχύρας ; τίνος καταστήσαντος ; ἆρα Κολλούθου ; (21) τοῦτο γὰρ λοιπόν. Ἀλλ' ὅτι Κόλλουθος πρεσβύτερος ὢν ἐτελεύτησε, καὶ πᾶσα χεὶρ αὐτοῦ γέγονεν ἄκυρος, καὶ πάντες οἱ παρ' αὐτοῦ καταστα θέντες ἐν τῷ σχίσματι (22) λαϊκοὶ γεγόνασι, καὶ οὕτω συνάγονται, δῆλον, καὶ οὐδενὶ καθέστηκεν ἀμφίβολον. Πῶς οὖν ἰδιώτης ἄνθρωπος, καὶ οἰκίσκον οἰκῶν ἰδιωτικὸν, ποτήριον ἔχειν μυστικὸν πιστευθείη ; ἀλλὰ τότε τὸν ἰδιώτην πρεσβύτερον ὠνόμαζον, καὶ τὴν προσηγορίαν αὐτῷ ταύτην διὰ τὴν B καθ' ἡμῶν ἀδικίαν ἐχαρίζοντο, καὶ νῦν μισθὸν τῆς κατηγορίας ἐκκλησίας οἰκοδομὴν προξενοῦσιν. Οὕτως οὐκ εἶχεν ἐκκλησίαν ἄνθρωπος, ἀλλὰ μισθὸν τῆς κακοηθείας καὶ τῆς πρὸς τὴν κατηγορίαν ὑπακοῆς· νῦν ἣν οὐκ εἶχε λαμβάνει, καὶ τάχα καὶ ἐπισκοπὴν ἀντέδοσαν αὐτῷ (23)· ταῦτα γὰρ θρυλεῖ περιὼν, καὶ οὕτω καθ' ἡμῶν βρενθύεται. Οὕτω λοιπὸν τηλικαῦτα ἐπαθλα παρὰ τῶν ἐπισκόπων τοῖς κατηγόροις καὶ συκοφάνταις προστίθεται· εἰκότως, οἱ γὰρ συνεργὸν εἰς ἃ ἤθελον αὐτὸν ἐσχηκότες, ὡς τῶν πραγμάτων κοινωνὸν, οὕτω καὶ τῆς ὁμοίας ἐπισκοπῆς ἠξίωσαν. Ἀλλὰ μήπω ταῦτα, ἔτι δὲ τὰς ἀκοὰς τοῖς τότε πραχθεῖσι παρ' αὐτῶν ἔνδοτε.

13. Μὴ δυνηθέντες πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καίτοι κατ' C αὐτῆς παρεσκευασμένοι, καὶ ἐν Τύρῳ μηδὲν ἀποδείξαντος Ἰσχύρα, ἀλλὰ συκοφάντου δεικνυμένου, καὶ τὴν συσκευὴν αὐτῶν τῆς συκοφαντίας λυούσης, εἰς ἀποδείξεις (24) ὑπερτίθενται, καὶ ἐπαγγέλλονται πέμψειν ἐξ ἑαυτῶν τοὺς κατὰ Μαρεώτην πολυπραγμονήσοντας. Καὶ οὓς ἡμεῖς παρητούμεθα φανερῶς διὰ πολλὰ, καὶ ὡς τὰ Ἀρείου φρονοῦντας, καὶ διὰ τοῦτο ἡμῶν ἐχθροὺς, ἀπέστειλαν αὐτοὶ κρύφα, χρώμενοι τῇ δυναστείᾳ, Διόγνιον (25), Μάριν, Θεόδωρον, Μακεδόνιον, δύο νεωτέρους τὴν ἡλικίαν καὶ τὸν τρόπον, Οὐρσάκιον καὶ Οὐάλην ἀπὸ Παννονίας· καὶ οὗτοι μετὰ τὴν τοσαύτην ὁδὸν, ἣν ὑπέμειναν, ἵνα δικάσωσι τῷ ἐχθρῷ, πάλιν ἀπὸ Τύρου καὶ εἰς Ἀλεξ-

ecclesiasticus, sed neque tempus mysteriorum esset ?) Is autem est famosus ille Ischyras, qui nec ab Ecclesia ordinatus est, neque, cum presbyterorum a Meletio ordinatorum Alexander catalogum recepit, iis ille annumeratus est ; et sic neque hinc ordinationem habuisse potuit.

12. Unde igitur presbyter Ischyras ? quo ordinante ? num Colluthо ? id enim solum restat. Atqui Colluthum, presbyterum obiisse, ambasque ejus manus sine auctoritate fuisse, ac omnes qui ab eo schismatis tempore ordinati sunt, ad laicorum statum redactos ita conventibus interesse, omnibus notum, ac nulli dubium est. Quomodo igitur privatus homo, in privata domo habitans, poculum mysticum habere credatur ? Sed tunc illi privatum hominem presbyterum appellabant, et hoc vocabulum, ut hinc injuste nos vexarent, ipsi tribuebant, et nunc in accusationis mercedem, eidem ipsi ecclesiæ constructionem concedunt. Ergo ecclesiam vir ille non habuit ; sed jam in mercedem malignitatis, ac suæ in accusando obsequentiæ quam non habebat accipit, et fortasse illi etiam episcopatus præmium contulere : id enim ille circumquaque jactitat et ita adversum nos arroganter agit. Tanta nimirum præmia obtrectatoribus et sycophantis ab episcopis deferuntur, et merito quidem ; quem enim illi adjutorem sui propositi nacti sunt, eum utpote negotiorum socium, consimili episcopatu donavere. Sed non eo res desinit ; aurem adhuc præbete iis quæ ab illis tunc gesta sunt.

13. Cum igitur in veritatem prævalere non possent, quanquam adversus illam sese adornarant : et cum Tyri nihil Ischyras probare potuisset, sed sycophanta deprehenderetur, ac ipsamet ejus calumnia eorum conspirationem everteret ; ut nova argumenta comparent, negotium suspendunt, ac pollicentur se ex suis aliquot qui rem diligentius explorarent in Mareotem missuros. Quos autem nos multis de causis palam recusavimus, et quod cum Ario sentirent, ac proinde inimici nostri essent ; hos illi, tyrannica usi potestate, clam misere Diognium, Marin, Theodorum, Macedonium, duosque ætate et moribus juniores Ursacium et Valentem in Pannonia episcopos, qui post tanti itineris labores, inimici sui ju-

(20) Reg. πολυθρύλητος, et ita passim θρυλέω cum derivatis cum unico λ in eodem codice scribuntur. Existimat Felckmannus hæc cum præcedentibus non cohærere, atque adeo contextum esse mutilum, sed immerito ; hæc enim : Οὗτος δέ ἐστιν ὁ πολυθρύλλητος, superioribus sunt referenda. Ἐνυβρίζει γὰρ ὁ παρὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν θεσμὸν τοῦτο ποιῶν, interimedia vero parenthesi claudenda. Paulo post Μελετίου, ita mss. omnes et edit. Commel. Editio autem Parisiensis, Μελιτίου habet : putarunt nempe editores cum alias fere Μελίτιος legatur, ita hic quoque legendum esse. Nos vero lectionem manuscriptorum retinemus, et *Meletium* semper Latine scribimus, in hoc Auctores Latinos Athanasio coævos imitati. Evagrius certe qui Antonii vitam ab Athanasio conscriptam Latine vertit, semper *Meletius*, non *Melitius*, habet. Et sane cum aliquando Μελέτιος cum ε scribatur, incertum an ἀπὸ τοῦ Μελετίου, Μελιτίου sensim factum sit, an vero indiscriminatim ab antiquis, Μελέτιος et Μελίτιος dictum sit. D

(21) Κολλαούθου et infra Κόλλουθος. Sic omnes mss. cod. et edit. Commel. Edit. autem Paris. male Κολούθου et Κόλουθος habet. Erat is Colluthus presbyter Alexandrinus, qui tanta fuit superbia, ut adversus Alexandrum episcopum insurgere ausus, presbyteros ordinandi auctoritatem sibi arrogarit, de quo fusius alias.

(22) Reg., ἐν τῷ σχήματι : alii omnes editi et manuscripti, ἐν τῷ σχίσματι, quam lectionem sequi visum est.

(23) De collato Ischyræ episcopatu in mercedem calumniæ suæ, infra agit Athanasius.

(24) Ita Reg. et Basil. Editi vero, εἰς ἀπόδειξιν.

(25) De Diognio, sive Theognio vide quæ dicimus paulo infra ad initium Epistolæ Julii.

Digitized by Google

dicandi causa susceptos, rursum Tyro Alexandriam sunt profecti. Nec recusarunt, licet judices essent, testes fieri, sed omnem insidiarum rationem aperte amplexi, quosvis labores itineraque subiere, ut conflatam conspirationem ad effectum deducerent. Et episcopum quidem Athanasium in extranea regione detentum reliquere : ipsi vero in adversarii sui urbem ingressi sunt, quasi in Ecclesiam et in populum debaccharentur. Imo, quod absurdius est, cum Ischyram accusatorem secum adducerent, Macarium qui accusabatur sequi non permisere, sed eum **107** Tyri in custodia reliquere ; ipse enim Macarius presbyter Alexandrinus sursum deorsum ab ipsis in crimen vocabatur.

14. Soli igitur cum accusatore Alexandriam ingressi, ipsum domus ejusdem mensæque consortem, ac compotorem habuere, assumptoque una Philagrio Ægypti præfecto, in Mareotem se contulere : atque illic scilicet soli pro sua libidine cum prædicto viro inquisitionem fecere. Neque permisere, ut presbyteri illic interessent, licet id illi impense rogarent. Ideo autem presbyteri urbis et totius regionis, ut sibi illi adesse liceret, postulabant, ut submissos ab Ischyra testes convincerent, quinam et undenam essent. At illi sacros quidem ministros adesse non concessere ; sed coram ethnicis de ecclesia, de calice, de mensa, de sacris rebus inquisitionem fecerunt. Et quod gravius est, ethnicos in testes, cum de mystico poculo disquirerent, advocarunt : imo quos ab Athanasio Catholici accitu raptos esse affirmaverant, quosque ubinam terrarum essent, se nescire profitebantur, ipsos ad se et ad præfectum privatim introduxere. Nec puduit, ab Athanasio episcopo de medio sublatos dicere eos, quorum cernebantur testimoniis uti. Sed cum eo solum spectent ut eum occidant, eos qui adhuc in vivis sunt mortuos rursum simulant, uti de Arsenio fecere. Nam homines qui adhuc supersunt, et qui palam degunt in sua regione, apud vos longe semotos quasi de medio sublatos miserabiliter deplorant; ut cum procul petendæ sint probationes, comministrum nostrum valeant calumniari, quasi vi et potestate usus sit ; cum tamen omnia ipsi, vi et aliorum patrocinio freti, agant. Enimvero quæ in Mareote perpetrarunt, rebus Tyri gestis sunt consimillima : ut enim illic comes aderat cum militari manu, nulli permittens præter eorum sententiam aliquid dicere vel agere ; ita quoque et hic Ægypti præfectus cum militari manu aderat, qui omnes ecclesiasticos terreret, nec ullum de veritate testimonium ferre permitteret : et quod absurdius est, eo-

(26) Ita Reg. et Basil. At editi, περὶ ξένης. Mox Reg., τοῦ ἐχθροῦ. Reliqui omnes cum editis tum mss. τοῦ ἐχθροί mendose. Paulo post editi, ὥσπερ ἐπικωμάζοντες τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν τῷ λαῷ. Nos Regium sequimur.

(27) Reg., κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν.

(28) Sic Reg. et Basil. Editi autem, παρὰ Ἰσχύρα.

(29) Edit. Commel. mendose, ἡπᾶσθαι. Reg. ἡρπάσθαι cum acuto. Alii omnes, ἡρπάσθαι. Mox, τοῦ Καθ-

ἀνδρειαν ἠπείγοντο· μηδὲ τὸ μάρτυρες οἱ δικασταὶ γενέσθαι παραιτησάμενοι, ἀλλὰ πάντα τρόπον ἐπιβουλῆς ἀναδεξάμενοι φανερῶς, καὶ πάντα κάματον καὶ πᾶσαν ὁδὸν ὑποστάντες, ἵνα τὴν κατασκευαζομένην συσκευὴν πληρώσωσι. Καὶ τὸν μὲν ἐπίσκοπον Ἀθανάσιον κατεχόμενον ἐπὶ ξένης (26) ἡφίεσαν· αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν τοῦ ἐχθροῦ πόλιν εἰσῆεσαν, ὥσπερ ἐπικωμάζοντες, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ λαῷ καὶ τὸ παραλογώτερον, Ἰσχύραν τὸν κατήγορον μεθ' ἑαυτῶν ἐπαγόμενοι, Μακάριον τὸν κατηγορούμενον οὐκ ἐπέτρεψαν· ἀκολουθῆσαι, ἀλλ' ἔμφρουρον ἀφῆκαν ἐν Τύρῳ. Ἄνω γὰρ καὶ κάτω Μακάριος ὁ πρεσβύτερος τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπήγετο παρ' αὐτῶν τῷ ἐγκλήματι.

14. Μόνοι τοίνυν μετὰ τοῦ κατηγόρου τὴν Ἀλεξάνδρειαν (27) εἰσελθόντες, σύνοικον αὐτὸν, καὶ συνέστιον, καὶ συμπότην ἔχοντες, καὶ τὸν ἔπαρχον τῆς Αἰγύπτου Φιλάγριον παραλαβόντες, ἐπὶ τὴν Μαρεώτην ἀπῆλθον· κἀκεῖ δῆθεν ἐποιοῦντο τὴν ἐξέτασιν μόνοι, ὡς ἤθελον, μετὰ τοῦ προειρημένου· πολλὰ τοὺς πρεσβυτέρους παρεῖναι παρακαλέσαντας οὐκ ἐπιτρέψαντες. Ἠξίουν δὲ παρεῖναι οἵ τε τῆς πόλεως καὶ τῆς χώρας πάσης πρεσβύτεροι, ἵνα τοὺς ὑποβαλλομένους ὑπὸ Ἰσχύρα (28) διελέγξωσι τίνες καὶ πόθεν εἰσί. Καὶ τοὺς μὲν λειτουργοὺς ἐκώλυον παρεῖναι· ἐπὶ δὲ τῶν ἐθνικῶν ἐξήταζον περὶ ἐκκλησίας, περὶ ποτηρίου, περὶ τραπέζης, καὶ τῶν ἁγίων· καὶ τὸ δεινότερον, ἐθνικοὺς ἐκάλουν μάρτυρας περὶ ποτηρίου μυστικοῦ ζητοῦντες· καὶ οὓς ἡρπάσθαι (29) παρὰ Ἀθανασίου διωρίζοντο, ἐκ μετακλήσεως τοῦ καθολικοῦ, καὶ μηδὲ ὅποι γῆς εἰσι γινώσκειν, τούτους εἰσῆγον ἐφ' ἑαυτῶν καὶ τοῦ ἐπάρχου μόνον. Καὶ οὐκ ἠδοῦντο τούτους ἠφανίσθαι παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀθανασίου λέγοντες, ὧν ταῖς μαρτυρίαις συγχρῆσθαι δοκοῦσιν· Ἀλλὰ κἀνταῦθα μόνον φονεῦσαι βουλόμενοι, πάλιν τοὺς ζῶντας, ὡς ἀποθανόντας, τὸν ἐπὶ Ἀρσενίου τρόπον μιμούμενοι πλάττονται. Ὄντας (30) γὰρ τοὺς ἀνθρώπους καὶ φαινομένους ἐπὶ τῆς ἰδίας, ὑμῖν τοῖς μακρὰν ὡς ἀφανεῖς ἐκτραγῳδοῦσιν, ἵνα, μακρὰν ὄντων τῶν ἐλέγχων, τὸν συλλειτουργὸν ἡμῶν διαβάλλωσιν, ὡς βίᾳ καὶ δυναστείᾳ χρώμενον, καίτοι πάντα αὐτοὶ μετὰ δυναστείας καὶ προστασίας πράττοντες. Καὶ γὰρ ὅμοια πάλιν τὰ κατὰ Μαρεώτην τοῖς κατὰ Τύρον ἐγίνετο· ὥσπερ γὰρ ἐκεῖ κόμης ἦν μετὰ στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, οὐδενὶ ἐπιτρέπων παρὰ τὰ ἐκείνοις δοκοῦντα, ἢ λέγεσθαι, ἢ πράττεσθαι, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ὁ τῆς Αἰγύπτου ἔπαρχος μετὰ τῆς τάξεως ἦν, πάντας μὲν τοὺς τῆς ἐκκλησίας ἐκφοβῶν, μηδένα δὲ μετὰ ἀληθείας ἐπιτρέπων μαρτυρεῖν· καὶ τὸ παραδοξότερον ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ καὶ τῇ οἰκίᾳ τοῦ κατηγόρου, καὶ ᾤκουν, καὶ ἐξετάζειν ἐδόκουν ἃ ἠβούλοντο,

λικοῦ. Καθολικοί in singulis diœcesibus officiales erant, qui negotia, rationesque nomine imperatoris tractabant, unde iidem λογοθέται, id est rationales et procuratores dicti sunt. Hæc vox frequenter apud Athanasium occurrit. Vide Cangii et Suiceri Lexica. Mox Reg. quem sequimur, ὅποι γῆς εἰσιν, alii et editi ἐστι.

(30) Sic Reg. et Basil. Alii vero cum editis Οὕτω γὰρ τοὺς. Infra Reg. διαβάλωσι.

Digitized by Google

οἱ εἴτε δικασταὶ, εἴτε μάρτυρες, εἴτε τῆς ἑαυτῶν καὶ Εὐσεβίου σπουδῆς, ὅπερ ἀληθέστερον, ὑπηρέται παραγενόμενοι.

dem in loco et in ipsis accusatoris ædibus habitabant et rem disquirebant pro sua libidine, qui sive judices, sive testes, sive, quod verius est, suæ Eusebiique voluntatis ministri huc se contulerant.

15. Καὶ τίνα τὰ παρ' αὐτῶν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τολμηθέντα, νομίζομεν ὑμᾶς μὴ ἀγνοεῖν· πανταχοῦ γὰρ διαδέδοται. Ξίφη γυμνὰ κατὰ τῶν (31) ἁγίων παρθένων καὶ τῶν ἀδελφῶν ἐχώρει, καὶ μάστιγες κατὰ τῶν ἐντίμων παρὰ Θεῷ σωμάτων, καὶ τοὺς πόδας ἐχώλευον ὑπὸ τῶν πληγῶν, αἱ τὴν ψυχὴν ἐν ἁγνείᾳ καὶ πᾶσιν ὁλόκληροι τοῖς καλοῖς. Ἐργασίαι τε κατ' αὐτῶν ἐπεσείοντο· καὶ ἐθνικοὶ δῆμοι πρὸς τὸ γυμνοῦν, τύπτειν, ἀσελγαίνειν κατ' αὐτῶν, βωμούς τε καὶ θυσίας ἐπαπειλεῖν αὐταῖς. Καί τις ἀσελγὴς ἀνὴρ, ὡς ἐξουσίας λοιπὸν δοθείσης ὑπὸ τοῦ ἐπάρχου πρὸς χάριν τῶν ἐπισκόπων, χεῖρα παρθένου κατεῖχε, καὶ πρὸς τυχόντα (32) βωμὸν εἵλκεν, ἀνάγκην θυσίας καὶ διωγμοῦ μιμούμενος. Καὶ ταῦτα ἐπράττετο, καὶ φυγὴ τῶν παρθένων ἦν, καὶ γέλως τῶν ἐθνικῶν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, τῶν ἐπισκόπων ἔνδον ὄντων, καὶ ταύτην τὴν οἰκίαν οἰκούντων, ἐν ᾗ ταῦτα ἐπράττετο, καὶ ἀφ' ἧς διὰ τὴν εἰς αὐτοὺς χάριν, ξιφῶν αἱ παρθένοι γυμνῶν, καὶ παντὸς κινδύνου, καὶ ὕβρεων, καὶ παροινίας πεπείρανται. Καὶ ταῦτα ἔπασχον ἐν νηστείᾳ παρὰ τῶν τοῖς ἐπισκόποις ἔνδον συνεστιωμένων.

15. Quæ vero Alexandriæ facinora commiserint vobis non ignota esse arbitramur, nam ea ubique sunt pervulgata. Gladji adversus sacras virgines et fratres districti : flagella honorabilibus apud Deum corporibus incussa, ita ut vi plagarum pedibus claudicarent, quæ mente sua castitati tantum piisque operibus incumbebant. Illinc flagitia adversus illas commissa, populi nempe ethnici, ipsas nudare, verberare, petulanter adversum illas agere, idolorum aras et sacrificia minitari : adeo ut petulans quidam vir, quasi potestatem a præfecto in gratiam episcoporum accepisset, virginem manu arreptam ad altare, quod forte obvium erat, pertraxerit, vim olim ad sacrificandum allatam ac persecutionis furorem imitatus. Inter hæc facinora, virgines fugiebant, ethnici Ecclesiam irridebant, cum interim episcopi intus essent, et in illa ipsa domo in qua hæc perpetrabantur habitarent. Ex ea ipsa domo, ut cum episcopis gratia iniretur, virgines, strictos gladios **108** omneque periculorum, injuriarum, et contumeliarum genus expertæ sunt. Et hæc illæ jejunii tempore ab iis qui cum episcopis intus epulabantur, sunt perpessæ.

16. Ταῦτα προειδότες, ὡς ἐχθρῶν εἴσοδος οὐχ ἡ τυχοῦσα βλάβη, τὴν παραίτησιν ἐποιησάμεθα. Ταῦτα καὶ Ἀλέξανδρος (33) ἐν νῷ λαβὼν ὁ τῆς Θεσσαλονίκης ἐπίσκοπος, γράφει πρὸς τοὺς ἐκεῖ μείναντας τὴν συσκευὴν ἐλέγχων, καὶ τὴν ἐπιβουλὴν μαρτυρόμενος· ὃν κἂν συναριθμῶσιν ἑαυτοῖς, καὶ τῆς ἐπιβουλῆς μετρῶσιν ἕνα, οὐδὲν ἄλλο ἢ κατ' ἐκείνου τὴν βίαν δεικνύουσι. Καὶ γὰρ καὶ ὁ παμπόνηρος Ἰσχύρας, οὐδὲ αὐτὸς ἄνευ φόβου καὶ βίας ἐπ' (34) αὐτὸ ὥρμησεν, ἀλλ' ἀνάγκῃ τὴν κατηγορίαν ὑπέδυ. Τούτου τεκμήριον, αὐτὸς ἔγραψεν Ἰσχύρας πρὸς τὸν συνεπίσκοπον Ἀθανάσιον, ὅτι μηδὲν ἐκεῖ πέπρακται τοιοῦτον, ἀλλ' ὑπεβλήθη πλάσασθαι. Καὶ ταῦτα ἔγραψεν οὐ δεχθεὶς παρ' αὐτοῦ ὡς πρεσβύτερος, οὐ τοιαύτην χάριτος προσηγορίαν λαβὼν, οὐκ οἰκοδομὴν ἐκκλησίας εἰς ἀμοιβὴν τυχὼν, οὐ μισθὸν ἐπισκοπῆς προσδοκήσας· ὧν πάντων ἔτυχε παρ' αὐτῶν διὰ τὴν κατηγορίαν. Ἀλλὰ καὶ τὸ γένος αὐτοῦ πᾶν μεθ' ἡμῶν συνῆγετο· οὐκ ἂν (35) συναχθέντες, εἴγε τὸ τυχὸν ἠδίκηντο.

16. Hæc cum prævidissemus, quod scilicet ab hostili incursu haud leve nocumentum emergeret, ejusmodi legatos recusavimus. Hæc Alexander quoque Thessalonicæ episcopus cum animadverteret, ad eos qui illic commorabantur litteras misit, quibus conspirationem argueret, ac de eorum insidiis testimonium ferret : quem tametsi inter suos annumerant, suæque conspirationis socium jactitant, nihil aliud demonstrant, quam se illi vim intulisse. Etenim nec Ischyras ille sceleratissimus, absque metu et illata vi ad hanc rem animum appulit, sed coactus, accusandi Athanasii munus suscepit. Cujus rei argumentum illud est quod ipse Ischyras coepiscopo Athanasio litteris suis declaravit nihil ejusmodi ibi gestum fuisse ; sed se subornatum ista confinxisse. Et hæc scripsit, cum nec ab ipso velut presbyter receptus esset, nec ejusmodi appellationis munus consecutus, neque ecclesiæ constructionem in præmium nactus esset, nec pro mercede episcopatum exspectaret. Quæ tamen omnia ab illis in accusationis præmium obtinuit. Quin et omnes ejus cognati nobiscum conveniebant, quod sane non facturi fuissent, si vel tantillum injuriæ a nobis accepissent.

17. Ταῦτα μὲν οὖν ὅτι μὴ λόγος, ἀλλ' ἔργον, μάρτυρες μὲν οἱ τοῦ Μαρεώτου πρεσβύτεροι πάντες, οἱ ἀεὶ συνόντες ἐν ταῖς περιοδίαις τῷ ἐπισκόπῳ. Οἱ καὶ τότε γράψαντες κατὰ Ἰσχύρα· καὶ μήτε ἐν Τύρῳ οἱ ἐλθόντες ἐξ αὐτῶν ἐπιτραπέντες εἰπεῖν τὴν ἀλή-

17. Quod autem hæc non mera verba sint, sed res gestæ, testes sunt omnes Mareotæ presbyteri, qui episcopum circumeuntem semper comitantur, quique tunc adversus Ischyram scripsere. Qui vero ex illis Tyrum venerunt, veritatem dicere permissi

(31) Τῶν deest in editis et mss., Regio excepto.

(32) Reg. et Basil. παρατυχόντα.

(33) Epistolam Alexandri hac de re conscriptam ad Dionysium comitem infra videsis. Paulo post Reg. μαρτυρόμενος. Alii cum editis μαρτυρούμενος.

(34) Reg. ἐπὶ τούτῳ.

(35) Ante οὐκ ἄν, in editis καί legitur. Sed cum a Reg. et Basil. absit, et alioqui superfluat, expunctum est; epistola vero cleri Mareotæ, de qua post hæc agitur, infra habetur.

Digitized by Google

non sunt : neque iis qui in Mareote remansere, Ischyram sycophantam arguere concessum est. Huic item rei testimonio sunt exemplaria ipsa litterarum Alexandri, presbyterorum, et Ischyræ. Misimus quoque epistolam patris imperatorum, in qua testatur se non solum indigne ferre, quod de Arsenii, qui in vivis esset, nece eum accusarent; sed mirari quoque varietatem inconstantiamque accusationis de poculo factæ ; quod nempe modo Macarium presbyterum, modo Athanasium episcopum, de poculo manibus confracto insimularent. Ac Meletianos quidem sycophantas, e contra vero Athanasium innocentissimum pronuntiat. Qui enim non sycophantæ Meletiani, ac præ omnibus Joannes, qui cum in ecclesiam ingressus esset, nobiscum communicasset, sua gesta improbasset, cum nondum quidquam de calice fracto movisset; ubi vidit Eusebianos Ariomanitarum res curare, non audere tamen palam illis opem ferre, sed alias personas quibus uterentur quærere; seipsum, ut fit in sæcularibus theatris, histrionem submisit. Argumentum autem erat, Arianorum certamen ; primæ partes ut illi rem bene gerant; submissa persona et appendix, Joannes cum sociis. Ut Arianorum fautores, horum obtentu, sub judicum habitu impietatis inimicos profligent, ipsamque impietatem stabiliant, et Arianos in ecclesiam introducant : et qui pietatem eliminare volebant, per impietatem superare nituntur : qui vero impietatem in Christum amplexi sunt, impietatis hostes velut impios e medio tollere sunt aggressi. Ac poculum nobis confractum proferunt, ut una cum ipsis Athanasius impie in Christum agere videatur. At quorsum illa apud eos mystici poculi mentio ? undenam impietatis in Christum patronis mens illa erga poculum **109** religiosa ? undenam Christum ignorantibus Christi poculum notum est ? cur qui se poculum venerari simulant, poculi Deum dedecore afficiunt ? aut cur qui poculum lugent, episcopum qui in illo mysteria celebrat occidere satagunt, imo quantum in ipsis fuit occiderunt? quare qui throni episcopali modo ornati vicem lamentantur, episcopum in illo sedentem interficere conantur, ut et thronus episcopum quærat, et populi pia doctrina priventur? Itaque nec poculum confractum, nec cædes, nec quidpiam inauditorum facinorum quæ ipsi objecere ad hæc agendum illos compulit; sed prædicta Arianorum impietas. Cujus gratia postquam Athanasio aliisque episcopis insidiati sunt, etiamnum Ecclesiæ bellum inferunt. Etenim quinam cædium exsiliorumque auctores ? nonne isti ? Quinam sæcularium patrocinio usi, episcopis insidiantur ? nonne Eusebiani, et nequaquam, ut ipsi scribunt, Athanasius? quin potius ab ipsis ille et alii quoque vexati sunt. Nam eo tem-

A θειαν, μήτε ἐν τῷ Μαρεώτῃ ἀπομείναντες, συγχωρηθέντες ἐλέγξαι τὸν Ἰσχύραν συκοφάντην· καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἀντίγραφα τῶν Ἀλεξάνδρου γραμμάτων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ τὰ (36) Ἰσχύρα. Ἀπεστείλαμεν δὲ καὶ τὴν τοῦ πατρὸς τῶν βασιλέων ἐπιστολήν· ἔνθα οὐ μόνον ἐπ' Ἀρσενίῳ δυσχεραίνει, ὅτι ζῶντος ἀνθρώπου φόνος ἐνεκαλεῖτο, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῷ ποτηρίῳ ἐθαύμαζε (37) τὸ ποικίλον τῆς κατηγορίας καὶ πεπλανημένον, ὅτι πῃ μὲν Μακαρίου τοῦ πρεσβυτέρου, πῃ δὲ Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου κατηγόρουν, ὡς κλάσαντος ταῖς χερσὶ τὸ ποτήριον· καὶ πάλιν συκοφάντας τοὺς Μελιτιανοὺς, καὶ πάλιν Ἀθανάσιον καθαρώτατον ἀποφαίνεται. Πῶς γὰρ οὐ συκοφάνται Μελιτιανοὶ, καὶ πρό γε πάντων Ἰωάννης ; Ὁ εἰσελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, κοινωνήσας ἡμῖν, καταγνοὺς ἑαυτοῦ, μηδὲν ἔτι περὶ τοῦ
B ποτηρίου κινήσας· ἐπειδὴ τοὺς περὶ Εὐσέβιον εἶδε σπουδάζοντας τοῖς Ἀρειομανίταις, οὐκ ἀποτολμῶντας δὲ φανερῶς αὐτοῖς συνεργεῖν, ἀλλὰ ζητοῦντας ἄλλοις χρῆσθαι προσώποις· ἑαυτὸν ὑποβέβληκεν, ὥσπερ τῶν ἔξω θεάτρων, ὑποκριτήν. Καὶ ἡ μὲν ὑπόθεσις ἦν Ἀρειανῶν ἀγών· καὶ τὸ πρωτότυπον ἐκείνους κατορθοῦν, ὑποβολὴ δὲ καὶ παράρτημα τούτων Ἰωάννης καὶ οἱ σὺν αὐτῷ· ἵνα οἱ τῶν Ἀρειανῶν σπουδασταὶ διὰ τῆς τούτων προφάσεως, δικαστῶν σχήματι, τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἀσεβείας ἀπώσωνται, καὶ τὴν ἀσέβειαν ἐγκαταπήξωσι, καὶ τοὺς Ἀρειανοὺς εἰσαγάγωσι τῇ Ἐκκλησίᾳ· καὶ οἱ τὴν εὐσέβειαν (38) ἐξωθῆσαι θέλοντες δι' ἀσεβείας νικῆσαι βιάζονται· καὶ οἱ τὴν ἀσέβειαν τὴν κατὰ Χριστοῦ προελόμενοι, τοὺς τῆς
C ἀσεβείας ἐχθροὺς ὡς ἀσεβεῖς ἀνελεῖν ἐπεχείρησαν· καὶ ποτήριον ἡμῖν προφέρουσι κεκλασμένον, ἵνα δόξῃ καὶ Ἀθανάσιος κατὰ Χριστοῦ συνασεβεῖν αὐτοῖς. Ποία γὰρ καὶ μνήμη παρ' αὐτοῖς ὀφείλεται ποτηρίου μυστικοῦ ; πόθεν ἀσεβείας τῆς εἰς Χριστὸν προστάταις περὶ ποτηρίου νοῦς εὐσεβής ; πόθεν τοῖς τὸν Χριστὸν μὴ γνωρίζουσι ποτήριον Χριστοῦ γνώριμον ; πῶς οἱ ποτήριον τιμᾷν προσποιούμενοι τὸν τοῦ ποτηρίου Θεὸν ἀτιμάζουσιν ; ἢ πῶς οἱ ποτήριον ὀδυρόμενοι τὸν ἐπίσκοπον τὸν ἐν αὐτῷ μυσταγωγοῦντα φονεῦσαι ζητοῦσι ; καὶ ἐφόνευσαν ἂν τὸ ὅσον ἐν ἑαυτοῖς. Πῶς δὲ οἱ τὸν θρόνον τὸν ἐστολισμένον ἐπισκοπικῶς ὀδυρόμενοι, τὸν ἐν αὐτῷ καθήμενον ἐπίσκοπον ἀνελεῖν ζητοῦσιν ; ἵνα καὶ ὁ θρόνος τὸν ἐπίσκοπον ζητῇ, καὶ οἱ λαοὶ τῆς εὐσεβοῦς διδασκαλίας στερηθῶσιν. Οὔτε οὖν ποτήριον,
D οὔτε φόνος, οὔτε τι τῶν ὑπ' αὐτῶν τερατολογηθέντων εἰς τοῦτο αὐτοὺς προήγαγεν, ἀλλ' ἡ προειρημένη τῶν Ἀρειανῶν ἀσέβεια· δι' ἣν καὶ Ἀθανασίῳ καὶ ἄλλοις ἐπισκόποις ἐπιβουλεύσαντες, ἔτι καὶ νῦν τῇ Ἐκκλησίᾳ πολεμοῦσιν. Ἆρα γὰρ τίνες οἱ φόνους καὶ ἐξοριστίας ἀληθῶς (39) ποιήσαντες ; οὐχ οὗτοι ; Ἆρα τίνες, ταῖς ἔξωθεν προστασίαις χρώμενοι, τοῖς ἐπισκόποις ἐπιβουλεύουσιν ; οὐχ οἱ περὶ Εὐσέβιον μᾶλλον, καὶ οὐχ Ἀθανάσιος, ὡς αὐτοὶ γράφουσι ; παρ' αὐτῶν γὰρ αὐτὸς καὶ ἄλλοι πεπόνθασι (40). Καὶ γὰρ

(36) Basil., καὶ τοῦ Ἰσχύρα. Editi vero καὶ τὰ Ἰσχύρα.

(37) Reg., ante ἐθαύμαζε, nabet πάλιν.

(38) Reg., τὴν ἀσέβειαν, perperam. Cæteri cum editis τὴν εὐσέβειαν. Mox Reg. quem sequimur, δι' ἀσεβείας νικῆσαι. Basil., δι' ἀσέβειαν νικῆσαι. Editi δι' ἀσέβειαν κινῆσαι.

(39) Sic Reg. In aliis et editis ἀληθῶς desideratur.

(40) Hi quatuor presbyteri nominantur in epistola synodi Sardicensis ad Ægyptios episcopos ; suntque Aphthonius, Athanasius, Paulus, Plution.

Digitized by Google

καὶ πρεσβύτεροι τῆς Ἀλεξανδρείας τέσσαρες κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, καίτοι μηδὲ εἰς Τύρον ἐξελθόντες, ὑπερόριοι παρ' αὐτῶν γεγόνασιν. Ἆρα τίνες οἱ θρήνων καὶ δακρύων ἄξιοι; οὐχ οἱ καὶ τὰ πρῶτα ποιήσαντες, καὶ δεύτερα συνάπτειν μὴ παραιτούμενοι, καὶ πάντα συκοφαντοῦντες, ἵνα ἐπίσκοπον ἀπολέσωσι μὴ ὑπείκοντα τῇ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν αἱρέσει; Διὰ τοῦτο ἡ ἔχθρα τῶν περὶ Εὐσέβιον· διὰ τοῦτο τὰ ἐν Τύρῳ κινηθέντα· διὰ τοῦτο αἱ προσποίητοι κρίσεις· διὰ τοῦτο νῦν καὶ χωρὶς κρίσεως παρ' αὐτῶν, ὡς πεπληροφορημένων, γράμματα· διὰ τοῦτο αἱ πρὸς τὸν πατέρα τῶν βασιλέων καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς εὐσεβεστάτους βασιλεῖς διαβολαί.

A pere quatuor Alexandrini presbyteri, quanquam Tyrum non venerant, ab ipsis in exsilium acti sunt. Quinam ergo luctu et lacrymis digni? nonne qui et priora illa perpetrarunt, et secunda addere non recusant, quique omni calumniarum genere utuntur, ut episcopum de medio tollant, quod impiæ hæresi suæ non cesserit? Hæc causa odii Eusebianorum: hæc eorum quæ Tyri acta sunt origo: hinc simulata illa judicia: hinc illæ eorum litteræ, quas, citra prævium judicium, quasi qui de rebus certiores sint, perscribunt; hinc illæ eorum apud imperatorum patrem et apud ipsos piissimos imperatores calumniæ.

18. Οἷα γὰρ καὶ νῦν κατείρηται ὁ συλλειτουργὸς ἡμῶν Ἀθανάσιος, ἀναγκαῖον ὑμᾶς εἰδέναι, ἵνα καὶ ἐκ τούτου καταγνῶτε τῆς πονηρίας αὐτῶν, καὶ γνώσκητε ὅτι μηδὲν ἄλλο ἢ φονεῦσαι ζητοῦσι τὸν ἄνδρα. Σῖτος παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν βασιλέων ἐδίδοτο (41) πρὸς τὰς τῶν χηρῶν διατροφὰς ἰδίᾳ μὲν Λιβύας, ἰδίᾳ δέ τισιν ἐξ Αἰγύπτου. Τοῦτον πάντες λαμβάνουσιν ἄχρι νῦν, Ἀθανασίου μηδὲν ἐξ αὐτοῦ κομιζομένου πλὴν μόνου τοῦ συγκάμνειν αὐτοῖς. Ἀλλὰ νῦν ἐκείνων λαμβανόντων μὴ μεμψαμένων, ὁμολογούντων λαμβάνειν, διαβέβληται Ἀθανάσιος ὡς ὅλον τὸν σῖτον πιπράσκων, καὶ εἰς τὸ ἴδιον ἀποφερόμενος· καὶ τοῦτο ἔγραψε βασιλεὺς, αἰτιώμενος ἐκ τῶν γεγενημένων διαβολῶν. Τίνες τοίνυν οἱ διαβεβληκότες; Οὐχ οἱ καὶ τὰ πρῶτα ποιήσαντες, καὶ τὰ δεύτερα κινεῖν μὴ παραιτούμενοι; Τίνες οἱ τῶν γραμμάτων τούτων αἴτιοι τῶν (42) παρὰ τοῦ βασιλέως λεγομένων; οὐχ οἱ Ἀρειανοὶ σπουδάζοντες, καὶ μηδὲν κατὰ τοῦ ἀνδρὸς παραιτησάμενοι μήτε λέγειν, μήτε γράφειν; Οὐδεὶς γὰρ, τοὺς τοσαῦτα ποιήσαντας ἀφεὶς, ἄλλους ὑποπτεύσειε. Καὶ γὰρ ἐναργέστατον αὐτῶν τὸ δεῖγμα τῆς διαβολῆς φαίνεται· σπουδάζουσι γὰρ τῆς Ἐκκλησίας ἀφελέσθαι τὸν σῖτον τῇ προφάσει τῆς διαβολῆς καὶ Ἀρειανοῖς παρασχεῖν. Ὅ πάντων μάλιστα εἰς τοὺς αἰτίους τῆς σπουδῆς καὶ τοὺς ἐξάρχους αὐτῶν ἀνατρέχει, τοὺς μήτε φόνους κατὰ τοῦ ἀνδρὸς κινῆσαι παραιτησαμένους, δι' ὧν ψευδῆ διαβεβλήκασι βασιλεῖ, μήτε τῶν κλήρων (43) τῆς Ἐκκλησίας ἀφελέσθαι τὰς τροφὰς, ἵνα τῷ ὄντι κέρδος αἱρετικοῖς παράσχωνται.

18. Qualia enim nunc quoque adversus comministrum nostrum Athanasium delata sint, vos non ignorare par est; ut hinc etiam eorum malitiam deprehendatis et agnoscatis, nihil aliud illos nisi cædem viri quærere. Frumentum ab imperatorum patre erogabatur pro viduis partim Libyis, partim Ægyptiis quibusdam alendis. Quod omnes hactenus perceperunt, Athanasio nihil præter laborem et operam hinc referente. At nunc licet qui illud recipere solent non conquerantur, imo se percipere fateantur, Athanasium tamen illi calumniati sunt, quasi qui frumentum totum vendat et in propriam rem divertat: et hac de re imperator, ipsorum calumniis inductus, litteris suis eum criminatus est. Quinam igitur isti calumniatores? Nonne qui et prima illa perpetrarunt, et secunda movere non abnuerunt? Quinam litterarum quæ ab imperatore missæ dicuntur, auctores fuere? nonne Ariani qui iis maxime student, et nihil contra virum, vel dicere vel scribere recusant? Nemo enim, omissis tot tantorumque scelerum auctoribus, alios suspectos habuerit. Et enim manifestissimum illud est eorum calumniæ argumentum, quod per sycophantiam suam Ecclesiam frumento privare, ad Arianosque illud transferre satagant. Quod maxime hujus consilii auctoribus et eorum principibus ascribendum est. Qui nec veriti sunt perpetratas cædes in odium viri publicare, quarum causa falsa illi crimina apud imperatorem imposuere: nec metuerunt clerum Ecclesiæ alimentis privare, ut illa reapse in hæreticorum lucrum cederent.

19. Ἀπεστείλαμεν δὲ καὶ τὴν μαρτυρίαν τῶν κατὰ Λιβύην, καὶ Πεντάπολιν, καὶ τῶν ἐξ Αἰγύπτου συλλειτουργῶν ἡμῶν, ἵνα καὶ ἐκ τούτου γνῶτε τὴν κατὰ Ἀθανασίου γεγενημένην συκοφαντίαν. Ταῦτα δὲ ποιοῦσιν, ἵνα, φόβῳ λοιπὸν ἡσυχαζόντων τῶν τὰ τῆς εὐσεβείας φρονούντων, ἡ τῶν ἀσεβῶν Ἀρειανῶν αἵρεσις ἀντεισαχθῇ. Ἀλλὰ καὶ τῇ μὲν ὑμῶν εὐλαβείᾳ χάρις, ἀγαπητοὶ, ὅτι πολλάκις τοὺς Ἀρειανοὺς ἀναθεματίζοντες ἐγράψατε, καὶ χώραν αὐτοῖς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν οὐ δεδώκατε· τῶν δὲ περὶ Εὐσέβιον ὁ ἔλεγχος ἐγγύς. Ἰδοὺ γὰρ μετὰ τὰ πρότερα παρ' αὐ-

19. Misimus quoque ad vos testimonia comministrorum nostrorum Libyæ, Pentapolis et Ægypti; ut hinc eorum in Athanasium calumnia **110** vobis innotescat. Hæc autem ideo faciunt, ut iis qui pie sentiunt præ metu deinceps quiescentibus, impiorum Arianorum hæresis veræ fidei loco introducatur. Sed vestræ pietati gratiæ agendæ, dilecti, quod sæpius Arianos scriptis vestris anathemate damnaveritis, et locum ipsis in Ecclesia non dederitis. Eusebii autem et suorum malitia facile coarguitur: nam post priores illas suas pro Arianis litteras,

(41) Reg., ἐδέδοτο.

(42) In editis τῶν deest, nos sumus ex Basil. et Reg. mutuati. Infra Reg., Οὐδεὶς γὰρ δ'.

(43) Vix dubitarim legendum esse τῶν χηρῶν, licet omnes tum editi, tum mss., τῶν κλήρων habeant. At τῶν χηρῶν legendum esse præcedentia quoque suadent.

Digitized by Google

quarum vobis exemplaria misimus, aperte jam Arioma-
nitas, ab universa Ecclesia catholica damnatos, adversus Ecclesiam concitant; quibus etiam episcopum constituere, ac minis terroribusque Ecclesias dividunt, ut ubique impietatis suæ adjutores habeant. Siquidem et diaconos ad Ariomanitas mittunt, qui palam eorum conventibus intersunt, litterasque scribunt, ac exemplaria ab illis recipiunt, sicque Ecclesiam in schisma conjiciunt: cum illis quoque communicant, ac eorum hæresim ubique litteris suis commendant: Ecclesiam autem repudiant, ut ex litteris quas ipsi Romano episcopo, fortasse et vobis scripsere, ediscere poteritis. Quod autem hæc inulta esse non debeant, etiam vos, dilectissimi, animadvertitis; atrocia enim sunt et a Christi doctrina aliena. Hac igitur de causa in unum coacti, has ad vos litteras misimus, regantes vestram in Christo prudentiam ut hanc quidem confessionem recipiatis, Athanasii vero coepiscopi nostri vicem doleatis, ac Eusebianis talia molientibus succenseatis; ut ne amplius istiusmodi pravitas et malitia adversus Ecclesiam vim obtineat. Vos enim ejusmodi injustitiæ vindices imploramus, illud Apostoli vobis commemorantes: *Auferte malum ex vobis ipsis* [75-76]. Mala enim revera sunt, et communione nostra indigna, quæ illi perpetrarunt. Ne igitur illis aurem præbeatis, si denuo ad vos scribant contra episcopum Athanasium; (quidquid enim ab illis proficiscitur falsum est;) imo etiamsi Ægyptiorum episcoporum nomina in litteris suis exararent. Palam enim est non nos talia scribere, sed Meletianos semper schismaticos, qui huc usque Ecclesias perturbant et seditiones commovent. Ordinationes enim absurdas faciunt, ac virorum qui propemodum ethnici sunt: et ejusmodi facinora perpetrant, quæ scribere quidem erubescimus, sed vobis id a legatis nostris, qui epistolam vobis tradent, discere licebit (47).

20. Hæc quidem Ægyptii ad omnes episcopos et ad Julium Romanum episcopum. Porro Eusebiani quoque ad Julium scripsere: ac sperantes se nobis terrorem incussuros, rogabant ut synodus cogeretur, et ipse Julius, si vellet, judex foret. Cum igitur Romam advenissemus, Julius, ut consentaneum erat, litteras scripsit ad Eusebianos, misitque duos e presbyteris suis Elpidium et Philoxenum. Illi vero ut de nostro adventu audiere, consternati, quod nullatenus exspectarent nos illuc venturos, accedere

[75-76] I Cor. v, 13.

(44) Pistum scilicet Arianum presbyterum, a Secundo Pentapolita Eusebianorum jussu, Alexandriæ episcopum ordinatum.

(45) Indicant episc. Ægyptii litteras ab Euseb. ad Julium missas, de quibus sæpe in hac Apologia. Mox in Regio πρὸς ἡμᾶς prima manu positum videtur, sed eadem manu correctum πρὸς ὑμᾶς legitur, et hæc est vera lectio; licet omnes alii tum editi tum mss. πρὸς ἡμᾶς habeant. Mox οὐκ post οὖν deerat in editis. Sed in Regio et Basil. habetur, Nanniusque expressit.

(46) Meletianorum episcoporum nomina adhibere mos erat Eusebianis, ut Ægyptum secum consentire mentirentur. Quod in Philippopolitanis apud Hilarium subscriptionibus animadvertas.

(47) Hæc ab anno 340 ad 342 gesta sunt

(48) Ita Reg. Editi vero et alii mss. ἐπιδιδόντων. Mox οἱ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου. Ita Reg. In editis autem et aliis mss. τῆς deest.

A τῶν περὶ τῶν Ἀρειανῶν γράμματα, ὧν καὶ ἀπεστείλαμεν τὰ ἀντίγραφα, φανερῶς λοιπὸν τοὺς παρὰ πάσης τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀναθεματισθέντας Ἀρειομανίτας ἐπεγείρουσι κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐπίσκοπον (44) αὐτοῖς κατέστησαν, καὶ ταῖς ἀπειλαῖς καὶ τοῖς φόβοις διαιροῦσι τὰς Ἐκκλησίας, ἵνα πανταχοῦ συνεργοὺς ἔχωσι τῆς ἀσεβείας αὐτῶν. Καὶ γὰρ καὶ διακόνους πρὸς τοὺς Ἀρειομανίτας ἀποστέλλουσιν, οἳ φανερῶς συνάγονται παρ' αὐτοῖς καὶ γράφουσιν αὐτοῖς, καὶ ἀντίγραφα παρ' αὐτῶν κομίζονται, τὴν Ἐκκλησίαν κατασχίζοντες, καὶ κοινωνοῦντες αὐτοῖς, καὶ γράμματα ἀποστέλλοντες πανταχοῦ, τὴν αἵρεσιν αὐτῶν συνιστῶντα, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἀποκηρύττοντα, ὡς δυνήσεσθε μαθεῖν, ἀφ' ὧν αὐτοὶ τῷ Ῥωμαίων ἐπισκόπῳ (45), καὶ τάχα καὶ πρὸς
B ὑμᾶς ἔγραψαν. Ὡς οὖν οὐκ ἀνεκδίκητα ταῦτά ἐστι, συνορᾶτε καὶ ὑμεῖς, ἀγαπητοί. Δεινὰ γὰρ καὶ ἀλλότρια τῆς κατὰ Χριστὸν διδασκαλίας ἐστί. Τούτου γοῦν ἕνεκεν κοινῇ συνελθόντες ἐγράψαμεν ὑμῖν, ἀξιοῦντες ὑμῶν τὴν ἐν Χριστῷ σύνεσιν ἀποδέξασθαι μὲν τὴν ὁμολογίαν ταύτην, καὶ συναλγῆσαι τῷ συνεπισκόπῳ ἡμῶν Ἀθανασίῳ, ἀγανακτῆσαι δὲ κατὰ τῶν περὶ Εὐσέβιον, τῶν τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρούντων, πρὸς τὸ μηκέτι τοιαύτην κακίαν καὶ πονηρίαν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἰσχύειν· ὑμᾶς γὰρ ἐκδίκους κατὰ τῆς τοιαύτης ἀδικίας ἐπικαλούμεθα, ὑπομιμνήσκοντες τὸ ἀποστολικόν· *Ἐξάρατε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν*. Πονηρὰ γὰρ ἀληθῶς καὶ οὐκ ἄξια κοινωνίας τὰ παρ' αὐτῶν παραχθέντα. Οὐκοῦν μη-
C κέτι προσέχετε, κἂν πάλιν ὑμῖν γράφωσι κατὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀθανασίου· (πάντα γὰρ ψευδῆ τὰ παρ' αὐτῶν·) μηδ' ἂν ὀνόματα δὲ ἐπισκόπων Αἰγυπτίων (46) ἐγχαράττωσιν ἐπιστολαῖς. Δῆλον γάρ, ὅτι οὐχ ἡμεῖς ἐσμεν οἱ γράφοντες, ἀλλὰ Μελιτιανοί, οἱ ἀεὶ σχισματικοί, οἱ καὶ μέχρι νῦν τὰς Ἐκκλησίας ταράττοντες, καὶ στάσεις κινοῦντες. Καταστάσεις γὰρ ἀλόγους καὶ σχεδὸν ἐθνικῶν ποιοῦνται· καὶ τοιαῦτα πράττουσιν, ἃ δυσωπούμεθα μὲν γράφειν, δύνασθε δὲ μαθεῖν παρὰ τῶν ἀποσταλέντων παρ' ἡμῶν, τῶν καὶ τὴν ἐπιστολὴν ὑμῖν ἀποδιδόντων (48).

20. Ταῦτα μὲν οἱ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου πρὸς πάντας, καὶ πρὸς Ἰούλιον τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ῥώμης· καὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον δὲ πρὸς Ἰούλιον ἔγραψαν· καὶ νομίζοντες ἡμᾶς ἐκφοβεῖν, ἠξίωσαν σύνοδον καλέσαι,
D καὶ αὐτὸν Ἰούλιον, εἰ βούλοιτο, κριτὴν γενέσθαι. Ἡμῶν τοίνυν ἀνελθόντων εἰς τὴν Ῥώμην, ἔγραψεν εἰκότως Ἰούλιος καὶ ἐπὶ τοὺς περὶ Εὐσέβιον, ἀποστείλας καὶ δύο πρεσβυτέρους ἑαυτοῦ, Ἐλπίδιον καὶ Φιλόξενον. Ἐκεῖνοι δὲ, ἀκούσαντες περὶ ἡμῶν, ἐταράχθησαν, οὐ προσδοκήσαντες ἡμᾶς ἀνέρχεσθαι·

Digitized by Google

καὶ παρῃτήσαντο, προφάσεις ἀπιθάνους πορισάμενοι, μᾶλλον δὲ φοβηθέντες, μὴ ἅπερ οἱ περὶ Οὐάλεντα καὶ Οὐρσάκιον ὡμολόγησαν (49), ταῦτα κατ' αὐτῶν ἐλεγχθῇ. Λοιπὸν οὖν συνελθόντες ἐπίσκοποι πλέον πεντήκοντα, ἔνθα Βίτων ὁ πρεσβύτερος συνῆγεν (50), ἡμᾶς μὲν ἀπολογουμένους ἀπεδέξαντο, καὶ ἐκύρωσαν εἰς ἡμᾶς· τήν τε κοινωνίαν καὶ τὴν ἀγάπην. Ἠγανάκτησαν δὲ κατ' ἐκείνων, καὶ ἠξίωσαν Ἰούλιον γράψαι τοῖς περὶ Εὐσέβιον ταῦτα, τοῖς καὶ γράψασιν αὐτῷ· καὶ ἔγραψεν αὐτὸς, καὶ ἀπέστειλε διὰ Γαβιανοῦ τοῦ κόμητος (51).

A renuerunt, absurdas causas commenti, sed revera timentes, ne de iis illi convincerentur, quæ Valens et Ursacius postea confessi sunt. Congregati demum episcopi plus quinquaginta, **111** quo loco Vito presbyter conventus agebat, nos, cum nostram defensionem audivissent, ad communionem et agapen admittendos statuerunt. Tum adversus illos vehementer indignati, Julium rogarunt ut hæc quæ sequuntur, Eusebianis, qui ad se litteras miserant, rescriberet. Scripsit igitur Julius, et epistolam per Gabianum comitem misit.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΙΟΥΛΙΟΥ (52).

EPISTOLA JULII.

Ἰούλιος Δανίῳ (53), καὶ Φλακίλλῳ, Ναρκίσσῳ, Εὐσεβίῳ, Μάρι, Μακεδονίῳ, Θεοδώρῳ, καὶ τοῖς σὺν αὐτοῖς τοῖς ἀπὸ Ἀντιοχείας γράψασιν ἡμῖν, ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς, ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Julius Danio, Flaccillo, Narcisso, Eusebio, Mari, Macedonio, Theodoro, et sociis eorum, qui Antiochia nobis scripsere, dilectis fratribus, in Domino salutem.

B

21. Ἀνέγνων τὰ γράμματα τὰ διὰ τῶν πρεσβυτέρων μου Ἐλπιδίου καὶ Φιλοξένου ἀποκομισθέντα (54), καὶ ἐθαύμασα, πῶς ἡμεῖς μὲν ἀγάπῃ καὶ συνειδήσει ἀληθείας ἐγράψαμεν, ὑμεῖς δὲ μετὰ φιλονεικίας, καὶ οὐχ ὡς ἔπρεπεν, ἐπεστείλατε. Ὑπεροψία γὰρ καὶ ἀλαζονεία τῶν γραψάντων διὰ τῆς ἐπιστολῆς ἐδείκνυτο. Ταῦτα δὲ ἀλλότρια τῆς ἐν Χριστῷ πίστεώς ἐστιν. Ἔδει γὰρ τὰ μετὰ ἀγάπης γραφέντα ἀμοιβῆς τῆς ἴσης μετὰ ἀγάπης τυχεῖν, καὶ μὴ μετὰ φιλονεικίας. Ἢ οὐχὶ ἀγάπης ἐστὶ γνώρισμα πρεσβυτέρους

21. Legi litteras a presbyteris meis Elpidio et Philoxeno mihi allatas, miratusque sum, cum nos ex dilectione et veritatis conscientia scripsissemus, a vobis contentiose et citra decorum rescriptum esse. Superbia enim et arrogantia scribentium per epistolam sese prodebat : hæc autem a Christiana fide aliena sunt. Decebat enim quæ cum dilectione scripta erant, parem cum dilectione et non cum contentione responsionem obtinere. Annon charitatis indicium est presbyteros misisse, qui afflictos con-

(49) Romanæ synodi tempore nondum Ursacius et Valens calumnias suas confessi fuerant : sed Athanasii hæc est sententia : *ne de his Eusebiani convincerentur, quæ Ursacius et Valens postea confessi sunt.* Hoc non intellexit vetus interpretes, qui vertit, *confessi erant.*

C

(50) *Ἔνθα Βίτων ὁ πρεσβύτερος συνῆγεν, quo loco Vito presbyter conventus agebat.* Hic usus vocis συνάγειν, alias sæpe occurrit apud Athanasium. Sic epistola Encyclica, olim ad Orthodoxos inscripta, num. 2, συναγόντων ἡμῶν συνήθως ἐν εἰρήνῃ, *nobis de more in pace conventus agentibus.* Et alibi passim. Eusebius item *Hist. eccles.* lib. VII, cap. 11, pag. 257 : Αἰμιλιανὸς, οὐκ εἶπέ μοι προηγουμένως, Μὴ σύναγε, *Æmilianus nequaquam dixit mihi prima fronte ne conventus agas.* Quæ vox συνάγειν sæpe apud Eusebium et alios ecclesiasticos auctores eadem sententia usuvenit. Hæc ideo adnotamus, quod nonnulli eruditi viri dubitarint, an hic locus Athanasii sic intelligatur : *quo loco Vito presbyter eos* (scilicet episcopos) *congregabat*, quo fere modo Nannius verterat. At extra dubium est sic vertendum esse : *quo loco Vito presbyter conventus agere solebat.* Is ipse Vito presbyter esse creditur qui cum Vincentio Nicænæ synodo vice Sylvestri Romani pont. interfuerat. Quos etiam tunc in vivis fuisse testatur infra Julius.

D

(54) Reg. et Basil., αὐτῷ. Editi vero, αὐτοῦ male. Paulo post Reg. κόμιτος, qui sic fere semper habet in casibus obliquis.

(52) Scripta anno 342, mense circiter Octobri vel Novembri.

(53) *Δανίῳ.* Nannius legit Διακόνῳ, *diacono*, ut habent omnes Latinæ editiones, sed perperam utrobique legi videtur. Hunc Danium Διάνοιον, Dianœum Cæsareæ episcopum, existimant omnes ferme recentiores, cum ob nominum similitudinem, tum quod ex Sozomeno, l. III, c. 5, Dianœus hic Antiochenæ synodi adfuerit. At ne iis assentiar multa me dehortantur ; nam Dianœus ille ne semel quidem inter Arianos vel Eusebianos apud Athanasium vel apud alios *eccl. Historiæ* auctores computatur. Quid causæ igitur est, ut hic inter septem præcipuos Arianorum patronos primas teneat ? Non enim quicunque Antiochenæ synodo adfuere inter Eusebianos recensiti sunt, cum ex iis multi catholici viri et sanctissimi memorentur. Ad hæc, Basilius epist. ad Bosporium episcopum, cum hujus Dianœi virtutes prædicasset, hoc unum tamen in ejus vita reprehensione dignum affert, quod fidei confessioni novemdecim ante annos Constantinopoli editæ subscripserit : quam tamen maculam eum jamjam moriturum diluisse testatur. At nonne illud magis vituperandum fuisset, si sese adversus Julium papam et Athanasium Eusebianis sociasset ? quod hunc Danium fecisse nemo eat inficias. Existimo igitur illum qui corrupte in editis vel Danius, vel Diaconus dicitur, eum esse qui passim apud Athanasium Διόγνιος, quandoque apud Hilarium Diognius, communius apud utrumque Θεόγνιος, et Theognis vocatur, id est Theognidem Nicænum, qui cum secundas ubique inter Arianorum patronos tenuisset, primas hic habet, quia cum episcopi Antiochiæ coacti apud Julium conquesti essent quod soli Eusebio epistolam direxisset, is, ut omnem querelæ causam levaret, non solum ei hanc epistolam soli non scripsit, sed ne primum quidem eum nuncupavit, sed Diognium, qui secundas fere semper inter Eusebianos tenuit. Et quidem absente Eusebio primas fere habet Theognius, vel Diognius, quod maxime in Mareoticis monumentis infra animadvertas. Porro Theognidem in vivis etiamnum fuisse certum est, cum teste Sozomeno, ipsi Eusebio superstes fuerit. Vix est igitur quod dubitemus virum Arianis addictissimum, et Athanas. infensissimum, huic Arianorum synodo in primis adfuisse, ac primum hoc loco nominari.

Sequens vero Flaccillus, male Πλάκητος dicitur apud Sozom., l. III, c. 6.

Quæ autem ab Julio memoratur Eusebianorum epistola nusquam exstat, eam enim quæ in conciliorum collectionibus circumfertur supposititicm esse omnes consentiunt.

(54) Reg. κομισθέντα.

Digitized by Google

solarentur, et eos qui scripserant adhortarentur ut venirent; quo quam primum omnibus tandem compositis, nec diutius fratres nostri vexarentur, nec vos quidam calumniarentur? Sed nescio quid vos ita affectos exhibuit, ut nos induxeritis ad suspicandum, quæ vos verba nos honorandi causa dicere videbamini, hæc ipsa cum quadam dissimulatione dixisse. Presbyteri namque qui missi sunt, quos cum gaudio rediisse decuit, econtra mœsti rediere ob ea quæ illic geri conspexerant. Ego vero postquam litteras legi, cum multa mecum reputassem, epistolam apud me retinui, sperans vestrum saltem aliquos esse venturos, nec epistola opus fore; ne si illa palam prodiret, multos hic dolore afficeret. Quandoquidem autem nullo adveniente necesse fuit illam proferre, fateor vobis, omnes admiratione captos vix induci potuisse ut crederent res hujusmodi a vobis esse scriptas: contentio enim magis quam charitas in illa epistola sese prodebat. Quod si eloquentiæ ostentandæ causa, qui epistolam dictavit ita scripserit, hujusmodi sane studium ad alios spectat. In rebus enim ecclesiasticis, non specimen eloquentiæ quærendum est, sed canones apostolici; ac studendum, ut ne unus quidem ex pusillis qui in Ecclesia sunt scandalizetur [77]. Expedit enim juxta ecclesiasticam sententiam, **112** molam asinariam suspendi a collo, et ita demergi, potius quam vel unum ex pusillis scandalizare. Quod si aliquibus quadam invicem simultate ductis (non enim omnium talem mentem fuisse dixerim) istiusmodi epistolam scribi placuit: decebat quidem vel omnino non offendi, aut solem non occidere super offensa [78]: aut saltem eo progredi non oportuit, ut ea scripto declararetur.

22. Quid enim actum est dignum querela, aut quibusnam epistolæ meæ dictis vobis succensendum fuit? An quia hortati sumus ut ad synodum accederetis? atqui illud cum gaudio potius excipiendum fuit. Qui enim rebus a se gestis aut, ut ipsi aiunt, judicatis non diffidunt, non indigne ferunt si ab aliis judicium suum examinetur; sed fiduciam habent, quod quæ ipsi juste judicarunt, injusta nunquam fieri valeant. Quocirca episcopi in magna synodo Nicæna congregati, non citra Dei consilium, prioris synodi Acta in alia synodo disquiri permiserunt; ut qui judicarent, præ oculis habentes, secundum futurum esse judicium, cum omni cautela rem expenderent; et qui judicarentur, crederent se non ex priorum judicum odio et inimicitia, sed juste judicatos esse. Quod si hujusmodi consuetudinem, antiquam sane, in magna synodo memoratam descriptamque, apud vos valere nolitis, indecora fuerit ejusmodi recusatio. Morem namque qui semel in Ecclesia obtinuit, et a synodis confirmatus est,

[77] Matth. xviii, 6. [78] Ephes. iv, 26.

ἀποστεῖλαι συμπαθεῖν τοῖς πάσχουσι; προτρέψασθαι τοὺς γράψαντας ἐλθεῖν, ἵνα πάντα θᾶττον λύσιν λαβόντα διορθωθῆναι δυνηθῇ, καὶ μηκέτι μήτε οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν πάσχωσι, μήτε ὑμᾶς τινες διαβάλλωσιν; Ἀλλ' οὐκ οἶδα, τί τὸ δόξαν οὕτως ὑμᾶς διατεθῆναι, ὥστε καὶ ἡμᾶς ποιῆσαι λογίζεσθαι, ὅτι καὶ ἐν οἷς ἐδόξατε ῥήμασιν ἡμᾶς τιμᾶν, ταῦτα μετασχηματιζόμενοι (55) μετὰ εἰρωνείας τινὸς εἰρήκατε. Καὶ γὰρ καὶ οἱ πρεσβύτεροι οἱ ἀποσταλέντες, οὓς ἔδει μετὰ χαρᾶς ἐπανελθεῖν τοὐναντίον λυπούμενοι ἐπανῆλθον, ἐφ' οἷς ἐωράκασιν ἐκεῖ γινομένοις. Καὶ ἔγωγε τοῖς γράμμασιν ἐντυχὼν, πολλὰ λογισάμενος, κατέσχον παρ' ἐμαυτῷ τὴν ἐπιστολὴν, νομίζων ὅμως ἥξειν τινὰς, καὶ μὴ χρείαν εἶναι τῆς ἐπιστολῆς, ἵνα μὴ καὶ, εἰς φανερὸν ἐλθοῦσα, πολλοὺς τῶν ἐνταῦθα λυπήσῃ. Ἐπειδὴ δὲ μηδενὸς ἐλθόντος, ἀνάγκη γέγονεν αὐτὴν προκομισθῆναι, ὁμολογῶ ὑμῖν, πάντες ἐθαύμασαν, καὶ ἐγγὺς ἀπιστίας γεγόνασιν, εἰ ὅλως παρ' ὑμῶν τοιαῦτα ἐγράφη· φιλονεικίας γὰρ μᾶλλον καὶ οὐκ ἀγάπης ἦν ἡ ἐπιστολή. Εἰ μὲν οὖν φιλοτιμίας λόγων ἕνεκεν ὁ ὑπαγορεύσας ἔγραψεν, ἄλλων τὸ τοιοῦτον ἐπιτήδευμα. Ἐν γὰρ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς οὐ λόγων ἐπίδειξίς ἐστιν, ἀλλὰ κανόνες ἀποστολικοὶ, καὶ σπουδὴ τοῦ μὴ σκανδαλίζειν ἕνα τῶν μικρῶν τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Συμφέρει γὰρ κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν λόγον, μύλον ὀνικὸν κρεμασθῆναι εἰς τὸν τράχηλον καὶ καταποντισθῆναι, ἢ σκανδαλίσαι κἂν ἕνα τῶν μικρῶν. Εἰ δὲ ὥς τινων λελυπημένων διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους μικροψυχίαν, (οὐ γὰρ ἂν εἴποιμι πάντων εἶναι ταύτην γνώμην·) τοιαύτη γέγονεν ἡ ἐπιστολὴ, ἔπρεπε μὲν μηδὲ ὅλως λυπηθῆναι, μηδὲ ἐπιδῦναι τὸν ἥλιον ἐπὶ τῇ λύπῃ· ἔδει δὲ ὅμως μὴ εἰς τοσοῦτον παραχθῆναι, ὥστε καὶ ἔγγραφον αὐτὴν ἐπιδείξασθαι.

22. Τί γὰρ καὶ γέγονεν ἄξιον λύπης, ἢ ἐν τίνι ἦν ἄξιον λυπηθῆναι ὑμᾶς οἷς καὶ ἐγράψαμεν; Ἢ ὅτι προετρεψάμεθα εἰς σύνοδον ἀπαντῆσαι; ἀλλὰ τοῦτο μᾶλλον ἔδει μετὰ χαρᾶς δέξασθαι. Οἱ γὰρ παῤῥησίαν ἔχοντες, ἐφ' οἷς πεποιήκασι, καὶ, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, κεκρίκασιν, οὐκ ἀγανακτοῦσιν, εἰ παρ' ἑτέρων ἐξετάζοιτο ἡ κρίσις· ἀλλὰ θαῤῥοῦσιν, ὅτι ἃ δικαίως ἐκρίναν, ταῦτα ἄδικα οὐκ ἄν ποτε γένοιτο. Διὰ τοῦτο (56) καὶ οἱ ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν μεγάλῃ συνόδῳ συνελθόντες ἐπίσκοποι οὐκ ἄνευ Θεοῦ βουλήσεως συνεχώρησαν ἐν ἑτέρᾳ συνόδῳ τὰ τῆς προτέρας ἐξετάζεσθαι, ἵνα καὶ οἱ κρίνοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες τὴν ἐσομένην δευτέραν κρίσιν μετὰ πάσης ἀσφαλείας ἐξετάζωσι, καὶ οἱ κρινόμενοι πιστεύωσι, μὴ κατ' ἔχθραν τῶν προτέρων, ἀλλὰ κατὰ τὸ δίκαιον ἑαυτοὺς κρίνεσθαι (57). Εἰ δὲ τὸ τοιοῦτον ἔθος παλαιὸν τυγχάνον, μνημονευθὲν δὲ καὶ γραφὲν ἐν τῇ μεγάλῃ συνόδῳ, ὑμεῖς τοῦτο παρ' ὑμῖν ἰσχύειν οὐ θέλετε, ἀπρεπὴς μὲν ἡ τοιαύτη παραίτησις· τὸ γὰρ ἅπαξ συνήθειαν ἐσχηκὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ὑπὸ συνόδων βεβαι-

(55) Reg. σχηματισάμενοι.

(56) Nicænum hoc decretum inter viginti canones Nicææ editos non habetur. Sed præter illos canones quædam alia disciplinam spectantia in hac synodo statuta esse certum est. Post διὰ τοῦτο in Reg. καί legitur. In aliis decst.

(57) Reg. et Basil., κρίνεσθαι. Editi vero, κρίνασθαι

Digitized by Google

ωθὲν, οὐκ εὔλογον ὑπὸ ὀλίγων παραλύεσθαι. Ἄλλως τε οὐδὲ ἐν τούτῳ δικαίως ἂν φανεῖεν λυπηθέντες. Οἱ γὰρ παρ' ὑμῶν τῶν περὶ Εὐσέβιον ἀποσταλέντες (58) μετὰ γραμμάτων, λέγω δὴ Μακάριος ὁ πρεσβύτερος, καὶ Μαρτύριος καὶ Ἡσύχιος οἱ διάκονοι, ἀπαντήσαντες ἐνταῦθα, ὡς οὐκ ἠδυνήθησαν πρὸς τοὺς ἐλθόντας Ἀθανασίου πρεσβυτέρους ἀντιστῆναι, ἀλλ' ἐν πᾶσι διετρέποντο καὶ διηλέγχοντο, τὸ τηνικαῦτα ἠξίωσαν ἡμᾶς, ὥστε σύνοδον συγκροτῆσαι, καὶ γράψαι καὶ Ἀθανασίῳ τῷ ἐπισκόπῳ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, γράψαι δὲ καὶ τοῖς περὶ Εὐσέβιον, ἵνα ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων, ἡ δικαία κρίσις ἐξενεχθῆναι δυνηθῇ. Τότε γὰρ καὶ ἀποδεικνύναι πάντα τὰ κατὰ Ἀθανάσιον ἐπηγγείλαντο· κοινῇ γὰρ ὑφ' ἡμῶν διηλέγχθησαν οἱ περὶ Μαρτύριον καὶ Ἡσύχιον, καὶ οἱ Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου πρεσβύτεροι (59), μετὰ πεποιθήσεως ἀνθίσταντο· οἱ δὲ περὶ Μαρτύριον, εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, ἐν πᾶσι διετρέποντο, ὅθεν καὶ ἠξίωσαν σύνοδον γενέσθαι. Εἰ τοίνυν, μηδὲ τῶν περὶ Μαρτύριον καὶ Ἡσύχιον ἀξιωσάντων γενέσθαι σύνοδον, προτρεψάμενος ἤμην ἐγὼ σκύλαι τοὺς γράψαντας, ἕνεκεν τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν τῶν αἰτιωμένων ἀδικίαν πεπονθέναι, καὶ οὕτως εὔλογος ἦν καὶ δικαία ἡ προτροπὴ, ἔστι γὰρ ἐκκλησιαστικὴ καὶ Θεῷ ἀρέσκουσα· ὅτε δὲ οὓς ὑμεῖς αὐτοὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον ἀξιοπίστους ἠγήσασθε, καὶ αὐτοὶ ἠξίωσαν ἡμᾶς συγκαλέσαι, ἀκόλουθον ἦν τοὺς κληθέντας μὴ λυπηθῆναι, ἀλλὰ μᾶλλον προθύμως ἀπαντῆσαι. Οὐκοῦν ἡ μὲν δόξασα ἀγανάκτησις τῶν λυπηθέντων προπετὴς, ἡ δὲ παραίτησις τῶν μὴ θελησάντων ἀπαντῆσαι ἀπρεπὴς, καὶ ὑποπτος ἐκ τούτων δείκνυται. Αἰτιᾶταί τις ἃ πράττων αὐτὸς ἀποδέχεται, εἰ παρ' ἑτέρου γινόμενα βλέποι; Εἰ γὰρ, ὡς γράφετε, ἀσάλευτον ἔχει τὴν ἰσχὺν ἑκάστη σύνοδος, καὶ ἀτιμάζεται ὁ κρίνας, ἐὰν παρ' ἑτέρων ἡ κρίσις ἐξετάζηται (60), σκοπεῖτε, ἀγαπητοὶ, τίνες εἰσὶν οἱ σύνοδον ἀτιμάζοντες, καὶ τίνες τὰ τῶν φθασάντων κρῖναι διαλύουσι. Καὶ ἵνα μὴ τὰ καθ' ἕκαστον νῦν ἐξετάζων ἐπιβαρεῖν τινας δοκῶ, ἀλλὰ τό γε (61) τελευταῖον γενόμενον, ἐφ' ᾧ καὶ φρίξειεν ἄν τις ἀκούων, ἀρκεῖ πρὸς ἀπόδειξιν πάντων τῶν παραλειφθέντων.

A minime consentaneum est a paucis abrogari. Alias tamen in hoc jure indignati nequaquam videantur : nam qui a vobis Eusebianis cum litteris missi sunt Macarius presbyter, Martyrius et Hesychius diaconi qui huc advenere, cum non valerent presbyteris Athanasii, qui huc se contulerant, obsistere; sed in omnibus refutarentur ac convincerentur; tum a nobis postularunt ut synodus indiceretur, litteræque ad Athanasium episcopum Alexandriam, itemque ad Eusebianos mitterentur, ut coram omnibus justum posset proferri judicium. Tum se omnia contra Athanasium allata crimina probaturos, promisere : publice enim a nobis Martyrius et Hesychius convicti sunt, presbyteris Athanasii Alexandriæ episcopi, cum fiducia obsistentibus. Martyrius vero et B socii, ut vere dicam, in omnibus refutabantur, hinc-que factum est ut synodum coacti sint postulare. Si igitur Martyrio et Hesychio nullam synodum postulantibus, auctor ego fuissem, ut qui scripserant defatigarentur, fratrum nostrorum gratia qui se injuriam passos conquerebantur, eo etiam casu æqua et justa fuisset adhortatio, quippe quæ cum ecclesiastica sit, tum Deo grata; jam vero cum iidem ipsi quos vos Eusebiani, fide dignos censuistis, nos rogarunt ut synodus convocaretur, decuit vocatos non indigne ferre, sed potius alacriter occurrere. Quapropter indignatio eorum qui hoc ægre ferunt proterva est : detrectatio vero eorum qui venire noluere inhonesta et suspecta hinc deprehenditur. An quis conqueritur, si quæ a se recte facta C existimat, ab aliis fieri videat? Si enim, ut scribitis, quælibet synodus firmam habet auctoritatem, et contumeliose agitur cum judice si ejus judicium ab alio examinetur, considerate, quæso, dilecti, quinam sunt qui synodum inhonorant, et quinam aliorum judicata rescindunt. Et ne singulorum acta expendens, quosdam gravare videar : sane quod postremo gestum est, cum sit horrendum **113** auditu, sufficit ad cætera, quæ a me omittuntur, comprobanda.

23. Οἱ Ἀρειανοὶ οἱ ἀπὸ τοῦ τῆς μακαρίας μνήμης Ἀλεξάνδρου τοῦ γενομένου ἐπισκόπου τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐπὶ ἀσεβείᾳ ἐκβληθέντες, οὐ μόνον ὑπὸ τῶν καθ' ἑκάστην πόλιν ἀπεκηρύχθησαν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ D πάντων τῶν κοινῇ συνελθόντων ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν μεγάλῃ συνόδῳ ἀνεθεματίσθησαν. Οὐ γὰρ ἦν αὐτῶν τὸ τυχὸν πλημμέλημα, οὐδὲ εἰς ἄνθρωπον ἦσαν ἁμαρτήσαντες, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Καὶ ὅμως οἱ ὑπὸ πάσης τῆς οἰκουμένης ἀποκηρυχθέντες, καὶ κατὰ πᾶσαν Ἐκκλησίαν στηλιτευθέντες, νῦν λέγονται δεδέχθαι, ἐφ' ᾧ καὶ ὑμᾶς ἀκούσαντας χαλεπαίνειν δίκαιον ἡγοῦμαι. Τίνες οὖν εἰσιν οἱ σύνοδον ἀτιμάζοντες; οὐχὶ οἱ τῶν τριακοσίων τὰς ψήφους παρ' οὐδὲν θέμενοι, καὶ ἀσέβειαν εὐσεβείας προκρίναντες;

23. Ariani a beatæ memoriæ Alexandro quondam Alexandriæ episcopo ob impietatem ejecti, non solum a singulis civitatibus expulsi sunt, sed et ab omnibus pariter qui ad Nicænam magnam synodum convenerant, anathemate sunt damnati. Neque enim leve erat eorum scelus, nec in hominem duntaxat, sed in ipsum Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei viventis peccaverant. Attamen qui a toto terrarum orbe rejecti fuerant, et apud universam Ecclesiam infamati, nunc recepti dicuntur, quod vobis audientibus indigne ferendum existimo. Quinam igitur sunt qui synodum dedecore afficiunt? nonne qui trecentorum episcoporum suffragia pro nihilo habent, et impietatem pietati anteponunt? Siquidem Ariomanitarum hæresis ab omnibus ubi-

(58) Ita Reg. et Basil. Editi autem, ἀποστάντες mendose.

(59) Reg., ἐπισκόπου τῆς Ἀλεξανδρείας.

(60) Reg., ἐξετάζηται, rectius quam editi et alii mss. ἐργάζηται.

(61) Reg., τό γε. Alii et editi, τό τε.

Digitized by Google

que episcopis convicta et condemnata est : Athanasius vero et Marcellus episcopi, plurimos habent qui se verbis scriptisque defendant. Nam de Marcello nobis testimonium perhibuere, quod in Nicæna synodo Arianis obstiterit. De Athanasio autem, dicitur quod nec Tyri convictus, nec in Mareote, ubi monumenta adversus illum adornata sunt, præsens fuerit. Scitis autem, dilecti, quæ una solum parte præsente aguntur, nullam vim habere, sed suspecta esse. Nos tamen quanquam sic actum esset, accurationis disquisitionis causa, nec vos illis, nec eos qui pro illis scripserant vobis, anteponentes, hortati sumus eos qui litteras miserant, ut huc se conferrent, ut quandoquidem plures sunt qui pro illis scripsere, in synodo omnia examinarentur, quo nec damnetur, innoxius, nec qui reus est, ut purus habeatur. Non igitur a nobis vilipenditur synodus, sed ab iis qui temere et levissime Arianos ab omnibus damnatos etiam contra judicum sententiam recipiunt ; quorum plerique jam resoluti cum Christo sunt, alii vero etiamnum superstites indigne ferunt quod suum judicium quidam rescinderent.

Ἡ μὲν γὰρ τῶν Ἀρειομανιτῶν αἵρεσις ὑπὸ πάντων τῶν ἁπανταχοῦ ἐπισκόπων κατεγνώσθη καὶ ἀπεκηρύχθη· Ἀθανάσιος δὲ καὶ Μάρκελλος οἱ ἐπίσκοποι, πλείονας ἔχουσι τοὺς ὑπὲρ ἑαυτῶν λέγοντας καὶ γράφοντας. Μάρκελλος μὲν γὰρ ἐμαρτυρήθη ἡμῖν, καὶ ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ τοῖς τὰ Ἀρείου φρονοῦσιν ἀντειρηκώς· Ἀθανάσιος δὲ ἐμαρτυρήθη, μηδὲ ἐν Τύρῳ καταγνωσθεὶς (62), ἐν δὲ τῷ Μαρεώτῃ μὴ παρεῖναι, ἔνθα τὰ ὑπομνήματα κατ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι λέγεται. Οἴδατε δέ, ἀγαπητοί, ὅτι τὰ κατὰ μονομέρειαν ἰσχὺν οὐκ ἔχει, ἀλλ' ὕποπτα τυγχάνει καὶ ὅμως, τούτων ὄντων, ἡμεῖς ὑπὲρ ἀκριβείας, οὔτε ὑμῖν, οὔτε τοῖς ὑπὲρ αὐτῶν γράψασι πρόκριμα ποιοῦντες προετρεψάμεθα τοὺς γράψαντας ἐλθεῖν, ἵν', ἐπειδὴ πλείους εἰσὶν οἱ ὑπὲρ αὐτῶν γράψαντες, ἐπὶ συνόδου πάντα ἐξετασθῇ, πρὸς τὸ μηδὲ τὸν ἀναίτιον κατακριθῆναι, μήτε τὸν ὑπεύθυνον ὡς καθαρὸν λογισθῆναι. Οὐκοῦν οὐ παρ' ἡμῶν ἀτιμάζεται σύνοδος, ἀλλὰ παρ' ἐκείνων τῶν ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε τοὺς παρὰ πάντων κατακριθέντας Ἀρειανοὺς, καὶ παρὰ γνώμην τῶν κρινάντων δεξαμένων. Οἱ γὰρ πλείονες ἤδη ἀναλύσαντές εἰσι σὺν Χριστῷ· οἱ δὲ ἔτι καὶ νῦν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἐξετάζονται, ἀγανακτοῦντες, ὅτι τὴν αὐτῶν κρίσιν ἔλυσάν τινες.

24. Hoc autem ita se habere deprehendimus ex iis quæ Alexandriæ acta sunt. Nam Carpones quidam ab Alexandro ob Arianam hæresim pulsus, cum nonnullis ejusdem hæresis causa ejectis, a quodam Gregorio missi, huc venere. Idipsum tamen a Macario presbytero, Martyrio et Hesychio diaconis, didicimus : antequam enim presbyteri Athanasii advenirent, auctores nobis erant ut Alexandriam Pisto cuidam litteras mitteremus, quo tempore Athanasius quoque episcopus Alexandriæ degebat. Quem Pistum Athanasii presbyteri supervenientes, Arianum esse declararunt, expulsum olim ab Alexandro episcopo et a Nicæna synodo ; postea vero ordinatum a quodam Secundo quem magna synodus ejecerat, utpote Arianum. Hoc autem nec ipse Martyrius, aut socii inficiabantur, neque negabant Pistum a Secundo fuisse ordinatum. Hinc igitur perpendatis velim, quinam jure in culpa habendi sint : nosne qui persuaderi non potuimus ut Pisto Ariano scriberemus, an qui au-

24. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τῶν γενομένων μὲν ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἐγνωμεν. Καὶ γὰρ καὶ Καρπώνης (63) τις ἐκβληθεὶς ὑπὸ Ἀλεξάνδρου διὰ τὴν Ἀρείου αἵρεσιν μετά τινων, καὶ αὐτῶν ἐκβληθέντων διὰ τὴν αὐτὴν αἵρεσιν, ἐληλύθασιν ἐνταῦθα, ἀποσταλέντες παρὰ Γρηγορίου τινός· ὅμως δὲ ἐμάθομεν καὶ παρὰ Μακαρίου τοῦ πρεσβυτέρου, καὶ Μαρτυρίου, καὶ Ἡσυχίου τῶν διακόνων. Πρὸ τοῦ γὰρ ἀπαντῆσαι τοὺς Ἀθανασίου πρεσβυτέρους, προετρέποντο ἡμᾶς γράφειν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Πιστῷ τινι, ἡνίκα καὶ Ἀθανάσιος ὁ ἐπίσκοπος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἦν. Τοῦτον δὲ τὸν Πιστὸν οἱ Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου πρεσβύτεροι παραγενόμενοι ἀπέδειξαν εἶναι Ἀρειανὸν, ἐκβληθέντα μὲν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῆς κατὰ Νίκαιαν συνόδου (64), κατασταθέντα δὲ ὑπὸ Σεκούνδου τινός, ὃν ἡ μεγάλη σύνοδος Ἀρειανὸν ὄντα ἐξέβαλε. Τοῦτο δὲ οὐδὲ αὐτοὶ οἱ περὶ Μαρτύριον ἀντέλεγον, οὐδὲ ἠρνοῦντο τὸν Πιστὸν ὑπὸ Σεκούνδου ἐσχηκέναι τὴν κατάστασιν. Σκοπεῖτε τοίνυν καὶ ἐκ τούτων, τίνες ἂν ὑπὸ μέμψιν δικαίως γένοιντο, οἱ μὴ

(62) In hoc loco explanando plerique hujus ævi auctores nequicquam desudarunt. Nannii enim versionem secuti, illud : μηδὲ ἐν Τύρῳ καταγνωσθείς, sic intellexere : *neque Tyri condemnatus est.* Et hæc cum synodi Tyriensis historia conciliare conati, in qua Athanasium damnatum fuisse certissimum est, mirum in quantas et quam diversas abierint sententias. Hæc vero dum recte explicentur nihil negotii facient : nam vox καταγινώσκειν sæpissime apud Athanasium et apud alios auctores, convincere, vel deprehendere significat ; atque adeo sic vertendus hic locus, *neque Tyri convictus est.* Quod utique indubitatum habetur, nullum quippe ex objectis Athanasio sceleribus probare potuerunt Eusebiani Tyri congregati. Ex innumeris quæ apud Athanasium occurrunt exemplis, hic pauca afferamus. Paulo infra : Εἰ μὲν γὰρ, ἐλθόντων ὑμῶν, ἦσαν καταγνωσθέντες, *si vobis accedentibus convicti fuissent.* Cujus loci hanc esse sententiam ex contextu liquet. Et num. 35, λοιπὸν καὶ ἡμᾶς οὐ καταγνόντας βούλονται συμψήφους εἶναι, *nos qui de scelere* (scilicet Athanasii) *certiores facti non sumus, sibi suffragari colunt.* Athanasii sententia liquidius apparet infra num. 29, ubi vide sis ; et alias sexcenties.

Paulo infra Reg. μονομερίαν. Editi, μονυμέρειαν, sed alibi semper μονομέρειαν.

(63) De hoc Carpone vide infra in epistola Alexandri, et apud Epiphanium, hæresi 69, qui aut hunc Carponem unam ex Alexandrinis Ecclesiis administrasse.

(64) Pistus inter Mareoticos presbyteros ab Alexandro damnatos memoratur in epistola ejusdem Alexandri ad calcem operum Athanasii cusa.

Digitized by Google

πισθέντες ἡμεῖς, ὥστε Πιστῷ τῷ Ἀρειανῷ (65) γράψαι, ἢ οἱ συμβουλεύοντες ἀτιμάσαι τὴν μεγάλην σύνοδον, καὶ τοῖς ἀσεβέσιν ὡς εὐσεβέσι γράψαι; Καὶ γὰρ καὶ Μακάριος ὁ πρεσβύτερος, ὁ παρὰ Εὐσεβίου μετὰ τῶν περὶ Μαρτύριον ἀποσταλείς, ὡς ἤκουσεν ἐπιστάντας τοὺς πρεσβυτέρους Ἀθανασίου, ἐκδεχομένων ἡμῶν τὴν παρουσίαν αὐτοῦ μετὰ τῶν περὶ Μαρτύριον καὶ Ἡσύχιον, ἀπεδήμησε νυκτὸς καίτοι νοσῶν τῷ σώματι· ὡς ἐκ τούτου λοιπὸν ἡμᾶς ἀκολούθως στοχάζεσθαι (66), ὅτι, αἰσχυνόμενος τὸν κατὰ Πιστοῦ ἔλεγχον, ἀνεχώρησεν. Ἀδύνατον γὰρ τὴν κατάστασιν Σεκούνδου τοῦ Ἀρειανοῦ ἐν τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἰσχῦσαι. Ἀτιμία γὰρ ἀληθῶς αὕτη κατὰ τῆς συνόδου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ συνελθόντων ἐπισκόπων, ἐὰν τὰ μετὰ τοσαύτης σπουδῆς καὶ εὐλαβείας, ὡς θεοῦ παρόντος, γενόμενα, ἀντὶ μηδενὸς λυθῇ.

25. Εἴπερ οὖν, ὡς γράφετε, ἐκ τοῦ κατὰ Νοβᾶτον καὶ τὸν Σαμοσατέα Παῦλον παραδείγματος τὰ τῶν συνόδων ἰσχύειν δόγματα χρὴ, ἔδει μᾶλλον μὴ λυθῆναι τῶν τριακοσίων τὴν ψῆφον, ἔδει τὴν καθολικὴν σύνοδον ὑπὸ τῶν ὀλίγων μὴ ἀτιμασθῆναι. Αἱρετικοὶ γὰρ οἱ Ἀρειανοὶ, ὥσπερ κἀκεῖνοι, καὶ ὅμοιαι αἱ κατὰ τούτων ψῆφοι ταῖς κατ' ἐκείνων. Τούτων δὲ τολμηθέντων, τίνες εἰσὶν οἱ φλόγα διχονοίας ἀνάψαντες; ἡμᾶς γὰρ τοῦτο πεποιηκέναι γράψαντες ἐμέμψασθε. Ἆρ' οὖν ἡμεῖς διχονοίας εἰργασάμεθα οἱ συναλγοῦντες τοῖς πάσχουσιν ἀδελφοῖς, καὶ κατὰ κανόνα πάντα πεποιηκότες; ἢ οἱ φιλονείκως καὶ παρὰ κανόνα τῶν τριακοσίων τὴν ψῆφον λύσαντες, καὶ κατὰ πάντα τὴν σύνοδον ἀτιμάσαντες; Οὐ γὰρ μόνον οἱ Ἀρειανοὶ ἐξέχθησαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεμελετήκασιν ἐπίσκοποι διαβαίνειν (67). Εἰ οὖν ἀληθῶς ἴσην καὶ τὴν αὐτὴν ἡγεῖσθε τιμὴν τῶν ἐπισκόπων, καὶ μὴ ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν πόλεων, ὡς γράφετε, κρίνετε τοὺς ἐπισκόπους, ἔδει τὸν πεπιστευμένον μικρὰν μένειν ἐν τῇ πιστευθείσῃ καὶ μὴ ἐξουθενεῖν μὲν τὸ πεπιστευμένον (68), μεταβαίνειν δὲ εἰς τὴν μὴ ἐγχειρισθεῖσαν, ἵνα τῆς μὲν παρὰ θεοῦ δοθείσης καταφρονῇ, τὴν δὲ τῶν ἀνθρώπων κενοδοξίαν ἀγαπήσῃ. Οὐκοῦν, ἀγαπητοὶ, ἔδει ἁπαντῆσαι, καὶ μὴ παραιτήσασθαι, ἵνα καὶ τέλος λάβῃ τὸ πρᾶγμα· τοῦτο γὰρ ὁ λόγος ἀπαιτεῖ. Ἀλλ' ἴσως ἡ προθεσμία ἐνεπόδισε· γράψαντες γὰρ ἐμέμψασθε, ὅτι στενὴν τὴν προθεσμίαν τῆς συνόδου ὡρίσαμεν· ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ἀγαπητοὶ, πρόφασίς ἐστιν. Εἰ μὲν γὰρ ἐρχομένους τινὰς συνέκλεισεν ἡ ἡμέρα, στενὸν ἂν τὸ διάστημα τῆς προθεσμίας ἠλέγχθη· εἰ δὲ οἱ ἐλθεῖν μὴ βουλόμενοι, κατεσχήκασι καὶ τοὺς πρεσβυτέρους ἕως αὐτοῦ τοῦ Ἰανουαρίου (69) μηνὸς, μὴ θαρρούντων ἐστὶν ἡ πρόφασις· ἦλθον γὰρ ἄν, ὡς προεῖπον, εἰ ἐθάρρουν, οὐ πρὸς τὸ διάστημα τῆς ὁδοῦ σκοποῦντες, οὐδὲ πρὸς τὴν προθεσμίαν ὁρῶντες, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς δικαίοις καὶ

(65) Sic Reg. et Basil. Editi vero mendose, Πιστῷ τῷ Ἀρείῳ.

(66) Sic Reg. et Basil. Editi vero, ἀποστοχάζεσθαι.

(67) Eusebium carpit qui relicta Berytensi sede Nicomediensem occuparat, ac demum hanc quoque repudians, Constantinopolitanam invaserat. Quæ de sede in sedem translatio canone Nicæno decimo quinto prohibetur.

ctores 114 erant, ut magnam synodum vilipenderemus, et impiis, quasi pii fuissent, litteras mitteremus? Nam Macarius ipse presbyter, qui cum Martyrio ab Eusebio missus est, ut audivit instare presbyteros Athanasii, cum nos exspectaremus ut una cum Martyrio et Hesychio coram nobis se sisteret, corpore licet æger, noctu abscessit; ut hinc nos merito conjiceremus, eum ideo discessisse, quod se puderet Pistum convictum iri : cum impossibile esset ordinationem Secundi Ariani in Ecclesia valere. Illud enim revera synodo et episcopis qui in ea convenere contumeliosum esset, si quæ illi tanto studio ac pietate, quasi Deo præsente egissent, tanquam nulli pretii abrogarentur.

25. Si igitur, uti scribitis, ex Novati et Pauli Samosatensis exemplo, synodorum dogmata vigere oportet : certe multo magis decuit trecentorum episcoporum decreta non irrita fieri, nec universalem synodum a paucis contemni. Hæretici enim sunt Ariani æque ac illi, pariaque contra hos ac contra illos decreta prodiere. Cum tales ausus viderimus, quinam discordiæ flammam accendere? nos enim ut qui hæc fecerimus arguistis in litteris vestris. Nosne discordiam induximus, qui afflictorum fratrum vicem dolemus, et omnia secundum canonem egimus? annon potius qui contentiose et contra canonem, trecentorum decreta violarunt, et in omnibus synodum contempserunt? Non solum enim Ariani admissi, sed et a loco in locum episcopi sese transferre moliti sunt. Si igitur vere parem eumdemque existimatis episcoporum honorem : nec ex magnitudine civitatum, uti scribitis, episcoporum dignitatem metimini, oportuit eum cui parva civitas concredita fuerat, in illa manere, nec contempta illa quæ sibi credita erat, ad aliam sibi non commissam transire; ita ut eam quæ sibi a Deo tradita est despiceret, inanem vero hominum gloriam exoptaret. Ergo, dilectissimi, oportuit vos huc accedere, et non abnuere, quo negotium ad finem deduceretur : id enim ratio postulat. Sed fortasse præfinitum tempus id vobis non permisit; in litteris enim vestris conquesti estis ad synodum cogendam, angustum temporis spatium nos definivisse : sed hoc, dilecti, mera cavillatio est. Nam si quos jam profectos dies ille prævertisset, angustum sane fuisse præfiniti temporis spatium palam esset. Cum autem ii quibus accedere non libuit, presbyteros quoque usque ad mensem Januarium detinuerint, mera sane cavillatio fuerit hominum suis rebus diffidentium : venissent enim, ut prius dixi, si de sua causa bene

(68) Editi male, τὸν πεπιστευμένον, nos Reg. et Basil. sequimur.

(69) Edit. Commel., Ἰουαννιαρίου. Paris., Ἰουανιαρίου, sed mss. Reg. et Basil. Ἰαννουαρίου habet. Sunt qui Ἰουνίου legendum existiment : sed reclamant omnes cum editi tum mss., quorum lectionem veræ historiæ congruere in Monito ad hanc *Apologiam* demonstravimus.

Digitized by Google

sperassent; non itineris intervallum considerassent, nec ad præfinitum tempus respexissent, sed justitiæ et æquitati suæ causæ confidissent. At fortassis ob temporis rationem non venere; hoc enim sursum scripto significastis; oportuisse scilicet nos, animadvertentes præsentem rerum Orientalium statum, non vos hortari ad veniendum. Si igitur ob talem temporum conditionem profecti non estis, ut dicitis, decuit vos in primis, qui temporis hujusce rationem spectatis, non auctores schismatis, luctus et lacrymarum in Ecclesiis vos exhibere. Jam qui talia egerunt, indicarunt, non temporis conditionem hujusce rei causam esse, sed accedere nolentium consilium.

A τοῖς εὐλόγοις παῤῥησιαζόμενοι. Ἀλλ' ἴσως διὰ τὸν καιρὸν οὐκ ἀπήντησαν· τοῦτο γὰρ γράφοντες πάλιν ἐδηλώσατε, ὡς ἄρα ἔδει ἡμᾶς, σκοπήσαντας τὸν ἐπὶ τῆς ἐφας καιρὸν, μὴ προτρέψασθαι ὑμᾶς ἀπαντῆσαι. Εἰ μὲν οὖν διὰ τὸ τοιοῦτον εἶναι τὸν καιρὸν οὐκ ἀπηντήσατε, ὡς φατὲ, ἔδει προτέρους (70) ὑμᾶς, τὸν καιρὸν τοῦτον σκοπήσαντας, μὴ αἰτίους σχίσματος, μηδὲ ὀλολυγῆς καὶ θρήνων ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις γενέσθαι. Νῦν δὲ οἱ ταῦτα πεποιηκότες ἔδειξαν μὴ τὸν καιρὸν αἴτιον, ἀλλὰ τὴν προαίρεσιν τῶν μὴ θελησάντων ἀπαντῆσαι.

115 26. Miror autem hanc epistolæ vestræ partem, qua vel scribere ausi estis, me solum solis Eusebianis, et non omnibus vobis scripsisse. Levitatem enim potius quam veritatem in expostulantibus invenire est. Mihi enim qui non aliunde litteras contra Athanasium accepissem, quam a Martyrio et Hesychio, necesse fuit illis qui contra eum scripserant respondere. Oportuit igitur aut Eusebianos non solos, absque vobis omnibus, scribere; aut vos, quibus non scripsi, non moleste ferre si illis rescriptum sit qui mihi scripserant. Nam si decuit epistolas ad vos omnes mitti, par fuit etiam vos una cum illis scripsisse. Nunc autem quod congruum erat spectantes, illis scripsimus qui nos certiores reddiderant, et litteras ad nos miserant. Quod si illud vos commovit quod solus C scripserim; par est vos etiam indignari, quod illi mihi soli scripserint. Sed in hoc quoque adest probabilis et justa causa, dilectissimi. Attamen necessum est vobis significare, etiamsi solus scripserim, non ideo mei solius esse illam sententiam, sed et omnium qui in Italia sunt, et qui in his partibus degunt episcoporum. Et ego quidem non omnes volui ad scribendum inducere, ne complurimis id importunum foret. Certe jam ad præfinitum tempus episcopi convenere, et ejusdem sententiæ fuerunt, quam denuo his litteris vobis significo: quapropter, dilecti, etiamsi solus scribo, omnium tamen hanc esse sententiam agnoscite. Et hæc quidem satis sint ad demonstrandum, quosdam ex vobis, non æquas, sed injustas et suspectas causas af- D ferre.

B 26. Θαυμάζω δὲ κἀκεῖνο τὸ μέρος τῆς ἐπιστολῆς, πῶς ὅλως κἂν ἐγράφη παρ' ὑμῶν, ὅτι δὴ τοῖς περὶ Εὐσέβιον μόνοις (71), καὶ οὐ πᾶσιν ὑμῖν μόνος ἔγραψα. Εὐχέρειαν γὰρ τῶν μεμψαμένων μᾶλλον ἂν τις εὕροι ἢπερ ἀλήθειαν. Ἐγὼ γὰρ, οὐκ ἄλλοθεν λαβὼν κατὰ Ἀθανασίου γράμματα ἢ διὰ τῶν περὶ Μαρτύριον καὶ Ἡσύχιον, ἐκείνοις ἀνάγκη ἔγραψα τοῖς καὶ γράψασι κατ' αὐτοῦ. Ἔδει τοίνυν ἢ τοὺς περὶ Εὐσέβιον μὴ μόνους χωρὶς πάντων ὑμῶν γράψαι, ἢ ὑμᾶς, οἷς μὴ ἔγραψα, μὴ λυπεῖσθαι, εἰ ἐκείνοις ἐγράφη τοῖς καὶ γράψασιν. Εἰ γὰρ ἐχρῆν καὶ πᾶσιν ὑμῖν ἐπιστεῖλαι, ἔδει καὶ ὑμᾶς σὺν ἐκείνοις γράψαι. Νῦν δὲ, τὸ ἀκόλουθον σκοποῦντες, ἐκείνοις ἐγράψαμεν τοῖς καὶ δηλώσασιν ἡμῖν, καὶ τοῖς ἀποστείλασι πρὸς ἡμᾶς. Εἰ δὲ καὶ τὸ μόνον ἐμὲ γεγραφέναι ἐκείνοις ἐκίνησεν ὑμᾶς, ἀκόλουθόν ἐστιν ὑμᾶς ἀγανακτεῖν, ὅτι καὶ μόνῳ ἐμοὶ ἔγραψαν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ πιθανὴ μὲν καὶ οὐκ εὔλογος (72) ἡ πρόφασις, ἀγαπητοί· ὅμως δὲ γνωρίσαι ὑμῖν ἀναγκαῖον, ὅτι, εἰ καὶ μόνος ἔγραψα, ἀλλ' οὐκ ἐμοῦ μόνου ἐστὶν αὕτη ἡ γνώμη, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν, καὶ τῶν ἐν τούτοις τοῖς μέρεσιν ἐπισκόπων. Καὶ ἔγωγε τοὺς πάντας οὐκ ἠθέλησα ποιῆσαι γράψαι, ἵνα μὴ παρὰ πολλῶν τὸ βάρος ἔχωσιν. Ἀμέλει καὶ νῦν τῇ ὁρισθείσῃ προθεσμίᾳ συνῆλθον ἐπίσκοποι, καὶ ταύτης τῆς γνώμης γεγόνασιν, ἣν πάλιν γράφων ὑμῖν σημαίνω· ὥστε, ἀγαπητοὶ, εἰ καὶ μόνος ἐπιστέλλω, ἀλλὰ πάντων γνώμην (73) ταύτην εἶναι γινώσκετε. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τοῦ μὴ εὐλόγως τινὰς ἐξ ὑμῶν προφάσεις, ἀλλὰ ἀδίκους καὶ ὑπόπτους, πορίσασθαι.

27. Quod autem non temere vel injuste coepiscopos nostros Athanasium et Marcellum ad communionem susceperimus, tametsi ex supradictis id satis planum est: operæ pretium tamen fuerit ut paucis verbis illud vobis demonstretur. Scripserat jam antea Eusebius contra Athanasium; vos quo-

27. Περὶ δὲ τοῦ μὴ εὐχερῶς μηδὲ ἀδίκως ἡμᾶς ὑποδεδέχθαι εἰς κοινωνίαν τοὺς συνεπισκόπους ἡμῶν Ἀθανάσιον καὶ Μάρκελλον, εἰ καὶ τὰ προλεχθέντα ἱκανὰ, ὅμως διὰ βραχέων εὔλογον ὑμῖν δεῖξαι. Ἔγραψαν (74) οἱ περὶ Εὐσέβιον πρότερον κατὰ τῶν περὶ Ἀθανάσιον· ἐγράψατε δὲ καὶ νῦν ὑμεῖς· ἔγραψαν

(70) Sic Reg. et Bas. Editi vero præter Col., προτερου, mendose.

(71) De solo Eusebio Julium hic sermonem habere forte quis putarit, nam is solus scripsisse dicitur supra num. 1. Sane illud οἱ περὶ Εὐσέβιον, quod passim de Eusebio cum sociis, vel de Eusebianis dicitur, nonnunquam de solo Eusebio intelligi videtur. Res hic in dubio versatur.

(72) Sic omnes cum editi tum mss., sed haud dubie legendum οὐκ ἄλογος, quo item modo legisse videtur Nannius qui vertit, *verum in hoc ipsa justa et rationabilis causa est.* Quæ τοῦ ἀ in εὐ commutatio apud Athanasium alias reperitur, amanuensium nempe vitio inducta. Sic Epist. ad Solit. εὐσεβέστατος quandoque pro ἀσεβέστατος legitur. Paulo post, ἡ ante γνώμη deest in Reg.

(73) Sic Reg. Alii vero cum editis, εἶναι γνώμην, omisso ταύτην. Mox fortasse legendum εὐλόγους.

(74) Reg. et Basil., ἐγράψατε.

Digitized by Google

δὲ καὶ πλεῖστοι ἐπίσκοποι ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν ὑπὲρ Ἀθανασίου. Πρῶτον μὲν οὖν τὰ κατ' αὐτοῦ γράμματα παρ' ὑμῶν μάχεται πρὸς ἑαυτὰ, καὶ οὐδεμίαν συμφωνίαν ἔχει τὰ δεύτερα πρὸς τὰ πρῶτα, ἀλλ' ἐν πολλοῖς τὰ πρῶτα ὑπὸ τῶν δευτέρων λύεται, καὶ τὰ δεύτερα ὑπὸ τῶν πρώτων διαβάλλεται· ἀσυμφώνων δὲ ὄντων τῶν γραμμάτων, οὐδεμία πίστις περὶ τῶν λεγομένων ἐστίν. Ἔπειτα, εἰ τοῖς παρ' ὑμῶν γραφεῖσιν ἀξιοῦτε πιστεύειν, ἀκόλουθόν ἐστι καὶ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ γράψασι μὴ ἀπιστῆσαι· καὶ μάλιστα ὅτι ὑμεῖς μὲν πόρρωθεν, ἐκεῖνοι δὲ ἐν τοῖς τόποις ὄντες, καὶ εἰδότες τὸν ἄνδρα, καὶ τὰ ἐκεῖ γινόμενα πράγματα γράφουσι, μαρτυροῦντες αὐτοῦ τῷ βίῳ (75), καὶ διαβεβαιούμενοι ἐν πᾶσιν αὐτὸν συσκευὴν πεπονθέναι. Καὶ πάλιν Ἀρσένιός (76) τις ἐπίσκοπος ἐλέχθη ποτὲ ὡς ἀναιρεθεὶς παρὰ Ἀθανασίου, ἀλλὰ τοῦτον ἐμάθομεν ζῆν, ἀλλὰ καὶ φιλίαν ἔχειν πρὸς αὐτόν. Τὰ ὑπομνήματα τὰ ἐν Μαρεώτῃ γενόμενα διεβεβαιώσατο κατὰ μονομέρειαν γεγενῆσθαι· μήτε γὰρ ἐκεῖ παρεῖναι Μακάριον τὸν πρεσβύτερον τὸν κατηγορούμενον, μήτε αὐτὸν τὸν ἐπίσκοπον αὐτοῦ Ἀθανάσιον· καὶ τοῦτο οὐ μόνον ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν (77) ὑπομνημάτων, ὧν ἐκόμισαν ἡμῖν οἱ περὶ Μαρτύριον καὶ Ἡσύχιον, ἔγνωμεν· ἀναγνόντες γὰρ εὕρομεν, ὅτι ὁ μὲν κατήγορος Ἰσχύρας ἐκεῖ παρῆν, οὔτε δὲ Μακάριος, οὔτε ὁ ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος· ἀλλὰ καὶ τοὺς (78) πρεσβυτέρους Ἀθανασίου ἀξιοῦντας παρεῖναι, καὶ μὴ συγχωρηθέντας. Ἔδει δὲ, ἀγαπητοὶ, εἴπερ μετὰ ἀληθείας ἐγίνετο τὸ κριτήριον, μὴ μόνον τὸν κατήγορον, ἀλλὰ καὶ τὸν κατηγορούμενον παρεῖναι. Ὥσπερ γὰρ ἐν τῇ Τύρῳ Μακάριος παρῆν ὁ κατηγορούμενος, καὶ Ἰσχύρας ὁ κατήγορος, καὶ οὐδὲν ἐδείχθη· οὕτως ἔδει καὶ ἐν τῷ Μαρεώτῃ μὴ μόνον ἀπελθεῖν τὸν κατήγορον, ἀλλὰ καὶ τὸν κατηγορούμενον, ἵνα παρὼν ἢ ἐλεγχθῇ, ἢ, μὴ ἐλεγχθεὶς, δείξῃ τὴν συκοφαντίαν. Νῦν δὲ, τούτου μὴ γενομένου, ἀλλὰ μόνου ἀπελθόντος τοῦ κατηγόρου, μεθ' ὧν παρῃτήσατο Ἀθανάσιος (79), ὕποπτα τὰ πράγματα φαίνεται.

A que jam litteras misistis : scripsere quoque complures episcopi ex Ægypto et ex aliis provinciis pro Athanasio. Primo igitur observandum vestras adversus illum litteras, inter se pugnare, et priores cum secundis nullatenus consentire : sed in multis primæ a secundis confutantur, et secundæ a primis falsi arguuntur. Cum autem litteræ inter se non consentiant, nulla sane fides earum dictis habeatur. Dehinc si vestris litteris fidem haberi postulatis, consentaneum est et iis quæ pro illo scripta sunt fidem non abnegare : maxime quia vos quidem e longinquo scribitis; illi vero in ipsis locis cum sint, ubi et virum ipsum et negotia illic gesta viderunt, scripto vitæ ejus probitatem testantur, et affirmant eum calumniam in omnibus passum esse. B Ac rursum Arsenius quidam episcopus, dictus est aliquando interfectus ab Athanasio, sed hunc vivere, imo ejus amicum esse didicimus. Ille igitur (Athanasius) monumenta in Mareote adornata, altera solum e partibus præsente, facta fuisse affirmavit. Nam nec illic adfuisse Macarium presbyterum, qui accusabatur, nec ipsum episcopum ejus Athanasium : et hoc, non solum ex verbis ejus, sed ex ipsis inquisitionum monumentis, quæ Martyrius et Hesychius nobis attulerunt, agnovimus. Legendo quippe comperimus, accusatorem **116** quidem Ischyram illic adfuisse; Macarium autem et episcopum Athanasium minime. Quin et Athanasii presbyteris postulantibus, uti sibi interesse liceret, illud negatum esse. Oportuit autem, dilectissimi, si C modo judicium illud sincere actum fuisset, non accusatorem duntaxat, sed et accusatum adesse. Sicut enim Tyri aderat Macarius qui accusabatur, et Ischyras accusator, et nihil ibi probatum est; sic et in Mareoten oportuit, non accusatorem solum, sed et accusatum accedere, ut is præsens vel convinceretur, vel si convinci non potuisset, calumniam palam faceret. Jam vero cum hoc factum non sit, sed solus accusator, cum iis quos Athanasius recusabat, eo concesserit, suspecta sane acta illa videntur.

28. Ἠτιᾶτο δὲ καὶ τοὺς ἀπελθόντας εἰς τὸν Μαρεώτην παρὰ γνώμην αὐτοῦ ἀπεληλυθέναι. Ἔλεγε γὰρ, ὅτι Θεόγνιον, καὶ Μάριν, καὶ Θεόδωρον, Οὐρσάκιον, καὶ Οὐάλεντα, καὶ Μακεδόνιον, ὑπόπτους ὄντας, D ἀπέστειλαν. Καὶ τοῦτο οὐκ ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ γενομένου ἐπισκόπου τῆς Θεσσαλονίκης ἐδείκνυε (80). Προήνεγκε γὰρ ἐπιστολὴν αὐτοῦ γραφεῖσαν πρὸς Διονύσιον, τὸν ἐν τῇ συνόδῳ κόμητα (81), ἐν ᾗ δηλοῖ φανερὰν συσκευὴν γενέσθαι κατὰ Ἀθανασίου. Καὶ

28. Conquestus est etiam ipse (Athanasius) qui ad Mareoten profecti essent, se recusante, illuc concessisse. Dicebat enim Theognium, Marin, Theodorum, Ursacium, Valentem, et Macedonium, sibi suspectos, illuc missos fuisse. Hoc autem non suis verbis tantum, sed etiam ex epistola Alexandri quondam Thessalonicæ episcopi demonstrabat. Protulit enim ejus epistolam, ad Dionysium in ea synodo comitem, scriptam : qua significabat manifestam adversus Athanasium conspirationem esse

(75) Notat præcedentem epistolam episcoporum Ægyptiorum.

(76) Hic Arsenius qui certissime episcopus erat, ut passim in his monumentis dicitur, a Rufino et ab aliis presbyter Cleri Alexandrini, a nonnullis vero sequioris ævi auctoribus lector fuisse memoratur. Sed quam caute Rufino et Athanasii vitæ auctoribus Græcis fides sit habenda jam diximus.

(77) Τῶν deest in editis. Nos sumus ex Reg. et Basil. mutuati.

(78) In editis τούς deest. In Reg. legitur. Infra, pro ἐγίνετο, Reg., ἐγένετο.

(79) Sic Reg. Editi vero mendose, Ἀθανάσιον.

(80) Hæc Alexandri ad Dionysium comitem epistola infra habetur.

(81) Reg., κόμιτα. Ischyræ quoque declaratio, de qua mox agitur infra videsis. Similiter Cleri Alexandrini et Mareotici obtestationes infra habentur.

Digitized by Google

conflatam. Imo ipsius accusatoris Ischyræ rescriptum protulit authenticum, quod totum erat ejus manu exaratum, in quo Deum omnipotentem testem invocans, neque calicem fuisse confractum, neque mensam eversam declarabat : sed se a quibusdam, ut hanc accusationem confingeret, subornatum esse. Cum advenissent autem presbyteri Mareotici, affirmarunt, neque Ischyram esse catholicæ Ecclesiæ presbyterum, neque tale facinus perpetrasse Macarium, quale is illi imputabat. Presbyteri vero et diaconi qui huc accessere, non pauca, sed quamplurima de Athanasii innocentia testabantur, affirmantes nihil eorum quæ illi objiciebantur verum esse, sed conspirationem adversus eum fuisse conflatam. Quin Ægypti quoque, ac Libyæ episcopi omnes, litteris suis testati sunt, cum ejus ordinationem liberam et ecclesiasticam fuisse, tum quæ a vobis adversus illum delata sunt omnia esse falsa : neque enim cædem factam, nec ullos ejus causa occisos, neque calicem confractum fuisse; sed a vero abhorrere omnia. Imo vero ex ipsis inquisitionum monumentis, quæ in Mareote, una tantum ex partibus præsente, facta fuerant, comprobavit episcopus Athanasius, catechumenum quemdam interrogatum dixisse, se intus cum Ischyra fuisse, quo tempore aiunt Macarium Athanasii presbyterum se in eum locum immisisse : ex aliis item interrogatis dixisse quemdam, quod in parva cellula, alium, quod pone januam jaceret Ischyras tunc ægrotus, quo tempore illi Macarium aiunt eo advenisse. Ex ejus autem dictis hoc nos consequenter colligimus : qui fieri potuit eum, qui pone januam æger decumberet, tunc stetisse, liturgiam celebrasse, ac oblationem fecisse ? aut qui potuit oblatio apposita esse, cum intus essent catechumeni ? Si enim intus erant catechumeni, nondum oblationis tempus erat. Hæc, ut dictum est, aiebat episcopus Athanasius : hæc ex ipsis monumentis palam faciebat : iis qui cum eo erant affirmantibus, nec Ischyram unquam in Ecclesia catholica fuisse presbyterum, nec in ecclesiasticis conventibus presbyteri locum habuisse. Quin **117** quo tempore Alexander, magna synodo per indulgentiam id concedente, eos qui erant ex schismate Meletii, recepit, Ischyram a Meletio in numero presbyterorum suorum nominatum non fuisse affirmabant. Quod maximum argumentum est, ipsum ne ex Meletianis quidem presbyteris esse : nam si ex illis exstitisset, iis sane et ipse annumeratus fuisset. Præter hæc alia quoque Ischyræ mendacia Athanasius ex monumentis illis coarguebat : quippe qui in accusatione sua de libris, quando Macarius, ut ipsi adhibuit falsi convictus est.

29. Hæc cum ita dicerentur, et tot testes pro illo starent, totque ipse afferret innocentiæ suæ ar-

A αὐτοῦ δὲ τοῦ κατηγόρου Ἰσχύρα προεκόμισε χεῖρα ὁλόγραφον αὐθεντικήν, ἐν ᾗ μάρτυρα τὸν Θεὸν τὸν παντοκράτορα ἐπικαλούμενος, μήτε ποτηρίου κλάσιν, μήτε τραπέζης ἀνατροπὴν γεγενῆσθαι ἔλεγεν, ἀλλ' ὑποβεβλῆσθαι ἑαυτὸν ὑπό τινων πλάσασθαι ταύτην τὴν κατηγορίαν. Ἀπαντήσαντες δὲ καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Μαρεώτου, διεβεβαιώσαντο μήτε τὸν Ἰσχύραν πρεσβύτερον εἶναι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, μήτε τι τοιοῦτον πεπλημμεληκέναι Μακάριον, ὁποῖον ἐκεῖνος κατηγόρησεν. Οἱ πρεσβύτεροι δὲ καὶ οἱ διάκονοι, ἀπαντήσαντες ἐνταῦθα, οὐκ ὀλίγα, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἐμαρτύρησαν ὑπὲρ τοῦ ἐπισκόπου Ἀθανασίου, διαβεβαιούμενοι μηδὲν ἀληθὲς εἶναι τῶν κατ' αὐτοῦ λεγομένων, συσκευὴν δὲ αὐτὸν πεπονθέναι. Καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου δὲ καὶ Λιβύης πάντες ἐπίσκοποι, B γράφοντες διεβεβαιώσαντο καὶ τὴν κατάστασιν αὐτοῦ ἔννομον καὶ ἐκκλησιαστικὴν γεγονέναι, καὶ πάντα τὰ παρ' ὑμῶν λεγόμενα κατ' αὐτοῦ εἶναι ψευδῆ· οὔτε γὰρ φόνον γεγενῆσθαι, οὔτε τινὰς ἀναιρεθῆναι δι' αὐτὸν, οὔτε κλάσιν ποτηρίου γεγενῆσθαι, ἀλλὰ πάντα εἶναι ψευδῆ. Καὶ ἐκ τῶν ὑπομνημάτων δὲ τῶν ἐν Μαρεώτῃ κατὰ μονομέρειαν γεγενημένων (82), ἐδείκνυεν ὁ ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος ἕνα κατηχούμενον ἐξετασθέντα, καὶ εἰπόντα ἔνδον εἶναι μετὰ Ἰσχύρα, ὅτε Μακάριος ὁ πρεσβύτερος Ἀθανασίου, ὡς λέγουσιν, ἐπέστη τῷ τόπῳ· καὶ ἄλλους δὲ ἐξετασθέντας καὶ εἰπόντας τὸν μὲν ἐν κελλίῳ μικρῷ, τὸν δὲ ὄπισθεν τῆς θύρας κατακεῖσθαι τὸν Ἰσχύραν, τότε νοσοῦντα, ὅτε Μακάριον λέγουσιν ἀπηντηκέναι ἐκεῖ. Ἀπὸ δὴ C τούτων ὧν ἔλεγε καὶ ἡμεῖς ἀκολούθως στοχαζόμεθα, ὅτι πῶς οἷόν τε τὸν ὄπισθεν τῆς θύρας νόσῳ κατακείμενον τότε ἑστηκέναι, καὶ λειτουργεῖν, καὶ προσφέρειν; ἢ πῶς οἷόν τε ἦν προσφορὰν προκεῖσθαι, ἔνδον ὄντων τῶν κατηχουμένων; Εἰ γὰρ ἔνδον ἦσαν οἱ κατηχούμενοι, οὔπω ἦν ὁ καιρὸς τῆς προσφορᾶς. Ταῦτα, ὥσπερ εἴρηται, ἔλεγεν ὁ ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος, καὶ ἐκ τῶν ὑπομνημάτων ἐδείκνυε, διαβεβαιουμένων καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, μηδὲ ὅλως αὐτὸν πρεσβύτερον γεγενῆσθαί ποτε ἐν τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, μηδὲ συνῆχθαι αὐτόν ποτε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς πρεσβύτερον· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ὅτε (83) Ἀλέξανδρος ἐδέχετο μετὰ φιλανθρωπίαν τῆς μεγάλης συνόδου τοὺς ἀπὸ τοῦ σχίσματος Μελιτίου, ὠνομᾶσθαι αὐτὸν ὑπὸ Μελιτίου μετὰ τῶν αὐτοῦ διεβεβαιοῦντο· ὃ καὶ μέγιστόν ἐστι τεκμήριον μὴ εἶναι αὐτὸν μήτε Μελιτίου. Εἰ γὰρ ἦν, πάντως καὶ αὐτὸς αὐτοῖς συνηριθμεῖτο. Ἄλλως τε καὶ ἐν ἄλλοις ὁ Ἰσχύρας ψευσάμενος ἐδείκνυτο ὑπὸ Ἀθανασίου ἐκ τῶν ὑπομνημάτων· κατηγορήσας γὰρ ὡς βιβλίων κεκαυμένων, ὅτε, ὡς λέγουσι, Μακάριος ἐπέστη, ἠλέγχθη ὑφ' ὧν αὐτὸς ἤνεγκε μαρτύρων ψευσάμενος.

D

29. Τούτων τοίνυν οὕτως λεγομένων, καὶ τοσούτων μὲν ὄντων τῶν μαρτύρων τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ,

(82) Reg., μονομερίαν γενομένων.

(83) Editi male, ὅτι. Reg. vero, ὅτε. Paulo post τοῦ ante σχίσματος deest in editis. Nos sumus ex Reg. mutuati. Mox Reg., ὠνομάσθαι, cum acuto.

aiunt, irrupit, combustis, ab iis ipsis quos ille testes

τοσούτων δὲ δικαιωμάτων προφερομένων ὑπ' αὐτοῦ, τί ἔδει ποιεῖν ἡμᾶς ; ἢ τί ὁ ἐκκλησιαστικὸς κανὼν ἀπαιτεῖ, ἢ μὴ καταγνῶναι τοῦ ἀνδρὸς, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποδέξασθαι καὶ ἔχειν αὐτὸν ἐπίσκοπον, ὥσπερ καὶ ἔχομεν ; Καὶ γὰρ πρὸς τούτοις πᾶσι παρέμεινεν ἐνταῦθα ἐνιαυτὸν (84) καὶ ἓξ μῆνας, ἐκδεχόμενος τὴν παρουσίαν ὑμῶν ἢ τῶν βουλομένων ἐλθεῖν· τῇ δὲ παρουσίᾳ ἐδυσώπει πάντας, ὅτι οὐκ ἂν παρῆν εἰ μὴ ἠθάρρει. Καὶ γὰρ οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐλήλυθεν, ἀλλὰ κληθεὶς καὶ λαβὼν γράμματα παρ' ἡμῶν, καθάπερ καὶ ὑμῖν ἐγράψαμεν. Καὶ ὅμως μετὰ τοσαῦτα ὑμεῖς ὡς παρὰ κανόνας ποιήσαντας ἡμᾶς ἐμέμψασθε. Σκοπεῖτε τοίνυν, τίνες εἰσὶν οἱ παρὰ κανόνας (85) πράξαντες, ἡμεῖς οἱ μετὰ τοσούτων ἀποδείξεων τὸν ἄνδρα δεξάμενοι, ἢ οἱ ἀπὸ τριάκοντα καὶ ἓξ μονῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ ὀνομάσαντές τινα ὡς ἐπίσκοπον ξένον (86), καὶ ἀποστείλαντες εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν μετὰ στρατιωτικῆς ἐξουσίας ; ὅπερ οὐ γέγανεν, οὐδὲ εἰς Γαλλίας αὐτοῦ ἀποσταλέντος· ἐγεγόνει γὰρ ἂν καὶ τότε, εἰ ὄντως ἦν καταγνωσθείς (87). Ἀμέλει ἐπανελθὼν σχολάζουσαν καὶ ἐκδεχομένην αὐτὸν τὴν Ἐκκλησίαν εὗρεν.

gumenta, quid, quæso, nobis agendum fuit? aut quidnam aliud postulabat ecclesiasticus canon, quam ut virum non damnaremus, sed potius ipsum reciperemus, ac pro vero episcopo haberemus, quemadmodum et habuimus? Etenim præter hæc omnia annum unum et sex menses hic remansit, ut adventum vestrum aut eorum qui huc se conferre vellent, exspectaret : suaque præsentia omnes pudore afficiebat, non adfuturus quippe, nisi suæ causæ confidisset. Non enim suo motu, sed accersitus ac litteris nostris acceptis, huc accessit, quemadmodum et vobis litteris nostris indicavimus. Attamen post tot tantaque a nobis gesta nos criminati estis quasi contra canones egerimus. Perpendite igitur quinam contra canones agunt : nosne qui post tanta innocentiæ argumenta virum recepimus, an qui triginta sex mansionibus distantes Antiochiæ extraneum quemdam episcopum nominarunt, eumque Alexandriam miserunt militari manu stipatum? Quod ne tunc quidem factum est, cum is in Galliam relegatus esset, futurum autem erat tunc temporis, si revera ille convictus fuisset. Certe in reditu suo vacantem seque exspectantem Ecclesiam invenit.

30. Ἀλλὰ νῦν οὐκ οἶδα, ποίῳ τρόπῳ γέγονε τὰ γενόμενα. Πρῶτον μὲν γὰρ, εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, οὐκ ἔδει, γραψάντων ἡμῶν σύνοδον γενέσθαι, προλαβεῖν τινας τὴν ἐκ τῆς συνόδου κρίσιν· ἔπειτα οὐκ ἔδει τοιαύτην καινοτομίαν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας γενέσθαι. Ποῖος γὰρ κανὼν ἐκκλησιαστικὸς, ἢ ποία παράδοσις ἀποστολικὴ τοιαύτη, ὥστε, εἰρηνευούσης Ἐκκλησίας, καὶ ἐπισκόπων τοσούτων ὁμόνοιαν ἐχόντων πρὸς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιον, ἀποσταλῆναι Γρηγόριον, ξένον μὲν τῆς πόλεως, μήτε ἐκεῖ βαπτισθέντα, μήτε γινωσκόμενον τοῖς πολλοῖς, μὴ αἰτηθέντα παρὰ πρεσβυτέρων, μὴ παρ' ἐπισκόπων, μὴ παρὰ λαῶν, ἀλλὰ κατασταθῆναι (88) μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀποσταλῆναι δὲ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, οὐ μετὰ πρεσβυτέρων, οὐ μετὰ διακόνων τῆς πόλεως, οὐ μετὰ ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ μετὰ στρατιωτῶν ; Τοῦτο γὰρ ἔλεγον καὶ ἠτιῶντο οἱ ἐν-

30. At nunc ignoro qua ratione hæc facta sint. Primum enim, si vere dicendum est, non oportuit, cum ad cogendam synodum litteras misissemus, aliquos judicium synodi prævertere : deinde non decuit hoc adversus Ecclesiam innovari. Qualis enim canon ecclesiasticus, aut qualis apostolica traditio hoc præfert, ut pace agente Ecclesia, ac tot episcopis cum Athanasio Alexandriæ episcopo consentientibus, Gregorius mittatur, externus homo, qui non illic est baptizatus, qui complurimis ignotus est, nec a presbyteris, vel ab episcopis, vel a plebe postulatus ; sed is Antiochiæ ordinetur, Alexandriam vero, non cum presbyteris vel diaconis urbis, non cum episcopis Ægypti, sed cum militibus transmittatur? hoc namque haud sine querela aiebant qui huc venere. Etiamsi enim post synodum reus deprehensus fuisset Athanasius, non

(84) Horum octodecim mensium initium a primo Athanasii Romam adventu ante Gregorii intrusionem ducendum esse existimant nonnulli eruditissimi viri. Sed Athanasium, nonnisi post Gregorii intrusionem Romam venisse supra monuimus.

(85) Reg., κανόνα.

(86) Hunc locum ita verterat Nannius : *an qui solum ad triginta sex suffragia eorum qui Antiochiæ fuere, externum hominem episcopum salutarunt?* Non adverterat enim μονῶν cum accentu circumflexo, hujus vocis μονή, *mansio*, non autem illius, μόνος, *solus*, casum esse. Hæc prava interpretatio quæ in postremis editionibus correcta fuit, in errorem deduxerat Baronium aliosque, qui a triginta sex solis episcopis Gregorium Alexandriam missum fuisse ex hoc loco prave intellecto autumarunt. Et vero non est jam quæstio quot episcopi Gregorium Alexandriam miserint, quod alibi commodius disquirendum veniet. Mansiones autem illæ quæ Antiochia Alexandriam intercedunt in *Itinerario Antonini* totidem, num. 36 nempe, memorantur. Quas in tabella geographica in fronte Athanasii Operum a nobis adornata dispicere licet.

(87) Vide quæ de significatione vocis καταγινώσκειν supra diximus. Hunc autem locum sic vertendum esse, *si revera convictus fuisset*, cum ea quæ diximus supra, tum hoc item suadet, quod hæc interpretatio historiæ hujus temporis recte consonet. Certum enim est Athanasium non propter objectas Tyri criminationes, ob quas ibi damnatus fuerat, in Galliis exsulasse, eas enim ne quidem in medium proferre coram Constantino ausi sunt Eusebiani ; sed ob novam ab illis structam calumniam, quod scilicet frumenti commeatum quotannis Alexandria Constantinopolim transvehi solitum, se prohibiturum comminatus esset Athanasius. Hæc sola causa fuit ejus exsilii, quæ cum mere civilis esset, noluit imperator Constantius Eusebianis morem gerere, qui exsilii pœnæ omnium ecclesiasticarum gravissimam, nempe depositionem, addere exoptabant.

(88) Ita Reg. et Basil. Editi vero, κατασταθῆναι.

Digitized by Google

decuit sic præter jus fasque, et contra ecclesiasticum canonem, ordinari quempiam : 118 sed in ipsa ecclesia, ex ipso sacerdotali ordine, ex ipso clero, ab episcopis provinciæ illius constitui oportuit, et nequaquam nunc apostolorum canones violari. Si enim in quemquam vestrum tale quidpiam commissum esset, nonne clamassetis, nonne violatorum canonum vindictam postulassetis ? Certe, dilecti, hoc quasi Deo præsente cum veritate loquimur, ac vobis dicimus : non est hoc pium, nec legitimum, non ecclesiastici juris. Ipsa namque Gregorii in suo ingressu gesta, ordinationis ejus modum indicant. In hisce enim pacis temporibus, ut narrarunt ii qui Alexandria venerunt, et quemadmodum episcopi quoque litteris suis significarunt, ecclesia incendium passa est, virgines denudatæ, monachi conculcati, presbyteri et ex plebe multi laniati ac vim perpessi, episcopi in carcerem trusi, multi circum circa raptati : sancta mysteria de quibus violatis Macarium presbyterum accusabant, ab ethnicis direpta sunt, et in terram projecta : eoque solum hæc omnia ut Gregorii ordinationem aliqui admitterent; hæc autem significant quinam sint qui canones violant. Nam si legitima fuisset ordinatio, nequaquam præter jus fasque eos coegisset qui sibi obtemperare legitime negabant. Verumtamen, iis ita gestis, scribitis, magnam tum pacem Alexandriæ et in Ægypto fuisse : nisi forte pacis ratio mutata sit, et jam hæc pacem appellatis.

31. Illud quoque vobis necessario indicandum putavi, Athanasium nempe affirmasse, Macarium Tyri sub custodia militum remansisse; accusatoremque solum abiisse cum iis qui in Mareoten proficiscebantur, presbyterisque rogantibus ut sibi inquisitioni adesse liceret, id negatum fuisse; interrogationem autem de calice, et de mensa factam esse coram præfecto et ejus cohorte, præsentibus quoque ethnicis et Judæis. Videbatur illud initio incredibile, nisi fuisset ex ipsis actorum monumentis demonstratum, quod nobis admirationi fuit, ut etiam vobis, dilecti, fore existimo. Ac cum presbyteris huic negotio interesse non permitteretur, licet ii mysteriorum ministri sint, apud externum tamen judicem, præsentibus catechumenis, et quod indignius est, coram ethnicis et Judæis, qui propter odium in christianismum male audiunt (92), interrogatio de sanguine et corpore Christi habita est. Nam si omnino scelus perpetratum est, oportuit hoc negotii in Ecclesia a clericis secundum leges examinari, et

(89) His similia vide epist. encyclica supra.

(90) Particula καί decrat in editis, sed eam legit Nannius, et Regius codex habet. Hunc locum sic exprimit Athanasius in epistola encyclica præcedenti : πρεσβύτεροι γὰρ καὶ λαϊκοὶ ἐξέσθησαν. Hanc rerum Alexandriæ in Gregorii intrusione descriptionem gestarum confer sodes cum eadem epistola. De sacris autem mysteriis quæ gentiles indignissime tractarunt, nihil habet Athanasius in epistola encyclica,

A ταῦθα ἐλθόντες· εἰ γὰρ καὶ μετὰ τὴν σύνοδον ὑπεύθυνος ἦν εὑρεθεὶς ὁ Ἀθανάσιος (89), οὐκ ἔδει τὴν κατάστασιν οὕτω παρανόμως, καὶ παρὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα γενέσθαι· ἀλλ' ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἱερατείου, ἀπ' αὐτοῦ τοῦ κλήρου, τοὺς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἐπισκόπους ἔδει καταστῆσαι, καὶ μὴ νῦν τοὺς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κανόνας παραλύεσθαι. Ἆρα γὰρ, εἰ καθ' ἑνὸς ὑμῶν ἐγεγόνει τοιοῦτον, οὐκ ἂν ἐβοήσατε, οὐκ ἂν ἠξιώσατε, ὡς παραλελυμένων τῶν κανόνων, ἐκδικηθῆναι ; Ἀγαπητοὶ, ὡς Θεοῦ παρόντος, μετὰ ἀληθείας φθεγγόμεθα καὶ λέγομεν, οὐκ ἔστι τοῦτο εὐσεβὲς, οὐδὲ νόμιμον, οὐδὲ ἐκκλησιαστικόν. Καὶ γὰρ καὶ τὰ λεγόμενα γεγενῆσθαι παρὰ Γρηγορίου ἐν τῇ εἰσόδῳ αὐτοῦ δείκνυσι τὴν τῆς καταστάσεως τάξιν. Ἐν γὰρ τοιούτοις εἰρηνι-
B κοῖς καιροῖς, ὡς αὐτοὶ οἱ ἐλθόντες ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπήγγειλαν, καθὼς καὶ οἱ ἐπίσκοποι ἔγραψαν, ἡ ἐκκλησία ἐμπρησμὸν ὑπέμεινε, παρθένοι ἐγυμνώθησαν, μονάζοντες κατεπατήθησαν, πρεσβύτεροι καὶ (90) πολλοὶ τοῦ λαοῦ ἠκίσθησαν, καὶ βίαν πεπόνθασιν, ἐπίσκοποι ἐφυλακίσθησαν, περιεσύρησαν πολλοί· τὰ ἅγια μυατήρια, ἐφ' οἷς ᾐτιῶντο Μακάριον τὸν πρεσβύτερον, ὑπὸ ἐθνικῶν διηρπάζετο, καὶ εἰς γῆν κατεβάλλετο, ἵνα τὴν Γρηγορίου τινὲς κατάστασιν δέξωνται· τὰ δὲ τοιαῦτα δείκνυσι τοὺς παραλύοντας τοὺς κανόνας. Εἰ γὰρ νομίμη ἦν ἡ κατάστασις, οὐκ ἂν διὰ παρανομίας ἠνάγκαζε πείθεσθαι τοὺς νομίμως ἀπειθοῦντας αὐτῷ. Καὶ ὅμως, τοιούτων γενομένων, γράφετε εἰρήνην μεγάλην γεγενῆσθαι ἐν
C τῇ Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τῇ Αἰγύπτῳ· ἐκτὸς εἰ μὴ ἀντιμεταβέβληται τὸ ἔργον τῆς εἰρήνης, καὶ τὰ τοιαῦτα εἰρήνην ὀνομάζετε.

31. Κἀκεῖνο δὲ ὑμῖν ἀναγκαῖον ἐνόμισα δηλῶσαι, ὅτι Ἀθανάσιος διεβεβαιοῦτο Μακάριον ἐν Τύρῳ ὑπὸ στρατιώτας γεγενῆσθαι, καὶ μόνον τὸν κατήγορον ἀπελθεῖν μετὰ τῶν ἀπελθόντων εἰς τὸν Μαρεώτην, καὶ τοὺς μὲν πρεσβυτέρους ἀξιοῦντας παρεῖναι ἐν τῇ ἐξετάσει μὴ συγχεχωρῆσθαι· τὴν δὲ ἐξέτασιν γεγενῆσθαι περὶ ποτηρίου καὶ τραπέζης, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἐπάρχου καὶ τῆς τάξεως αὐτοῦ, παρόντων ἐθνικῶν καὶ Ἰουδαίων. Τοῦτο δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς ἄπιστον ἦν, εἰ μὴ καὶ ἐκ τῶν ὑπομνημάτων ἐδείκνυτο, ἐφ' ᾧ καὶ ἐθαυμάσαμεν, νομίζω δὲ καὶ ὑμᾶς ἐπιθαυμάζειν, ἀγαπητοί. Πρεσβύτεροι μὲν οὐκ ἐπι-
D τρέπονται παρεῖναι, οἱ καὶ τῶν μυστηρίων λειτουργοὶ τυγχάνοντες, ἐπὶ δὲ ἐξωτικοῦ δικαστοῦ, παρόντων κατηχουμένων, καὶ τό γε (91) χείριστον, ἐπὶ ἐθνικῶν καὶ Ἰουδαίων τῶν διαβεβλημένων περὶ τὸν χριστιανισμὸν, ἐξέτασις περὶ αἵματος Χριστοῦ καὶ σώματος Χριστοῦ γίνεται. Εἰ γὰρ καὶ ὅλως ἐγεγόνει τι πλημμέλημα, ἔδει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπὸ κληρικῶν νομίμως (93) ἐξετάζεσθαι τὰ τοιαῦτα, καὶ

quia cum statim post fugam eam conscripserit, nondum omnia rescivisse potuit.

(91) Reg., τό γε, editi, τό τε.

(92) *Vel* apud Christianos diffamatis.

(93) Reg., νομίμων, quæ vero sequuntur post τὰ τοιαῦτα, illa nempe, καὶ μὴ ὑπὸ ἐθνικῶν, etc., usque ad τοιαῦτα sequens, in editis deerant, et ex manuscriptis, Regio excepto, exciderant, quod phrases eodem modo in τοιαῦτα desinerent.

Digitized by Google

μὴ ὑπὸ ἐθνικῶν τῶν τὸν Λόγον βδελυσσομένων καὶ μὴ εἰδότων τὴν ἀλήθειαν. Τοῦτο δὲ τὸ ἁμάρτημα ἡλίκον καὶ ἀποτόν ἐστι, συνοράν καὶ ὑμᾶς καὶ πάντας πεπίστευκα. Περὶ μὲν Ἀθανασίου τοιαῦτα.

32. Περὶ δὲ Μαρκέλλου (94), ἐπειδὴ καὶ περὶ αὐτοῦ ὡς ἀσεβοῦντος εἰς τὸν Χριστὸν ἐγράψατε, δηλῶσαι ὑμῖν ἐσπούδασα, ὅτι ἐνταῦθα γενόμενος, διεβεβαιώσατο μὲν μὴ εἶναι ἀληθῆ τὰ περὶ αὐτοῦ γραφέντα παρ' ὑμῶν· ὅμως δὲ ἀπαιτούμενος παρ' ἡμῶν (95) εἰπεῖν περὶ τῆς πίστεως, οὕτω μετὰ παῤῥησίας ἀτεκρίνατο δι' ἑαυτοῦ, ὡς ἐπιγνῶναι μὲν ἡμᾶς, ὅτι μηδὲν ἔξωθεν τῆς ἀληθείας ὁμολογεῖ· οὕτως γὰρ εὐσεβῶς περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡμολόγησε φρονεῖν, ὥσπερ καὶ ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία φρονεῖ· καὶ οὐ νῦν ταῦτα πεφρονηκέναι διεβεβαιώσατο, ἀλλὰ καὶ ἔκπαλαι· ὥσπερ οὖν καὶ οἱ ἡμέτεροι πρεσβύτεροι, τότε ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ γενόμενοι, ἐμαρτύρησαν (96) αὐτοῦ τῇ ὀρθοδοξίᾳ· καὶ γὰρ καὶ τότε καὶ νῦν κατὰ τῆς αἱρέσεως τῶν Ἀρειανῶν πεφρονηκέναι διισχυρίσατο· ἐφ' ᾧ καὶ ὑμᾶς ὑπομνῆσαι δίκαιόν ἐστιν, ἵνα μηδεὶς τὴν τοιαύτην αἵρεσιν ἀποδέχηται, ἀλλὰ βδελύττηται ὡς ἀλλοτρίαν τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας. Ὀρθὰ τοίνυν αὐτὸν φρονοῦντα, καὶ ἐπὶ ὀρθοδοξίᾳ μαρτυρούμενον, τί πάλιν καὶ ἐπὶ τούτου ἔδει ποιεῖν ἡμᾶς, ἢ ἔχειν αὐτὸν, ὥσπερ καὶ εἴχομεν, ἐπίσκοπον, καὶ μὴ ἀποβάλλειν τῆς κοινωνίας; Ταῦτα μὲν οὖν ἐγὼ, οὐχ ὡς ὑπεραπολογούμενος αὐτῶν γέγραφα, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ πιστεῦσαι ὑμᾶς, ὅτι δικαίως καὶ κανονικῶς ἐδεξάμεθα τοὺς ἄνδρας, καὶ μάτην φιλονεικεῖτε· ὑμᾶς δὲ δίκαιόν ἐστι σπουδάσαι, καὶ πάντα τρόπον καμεῖν, ἵνα τὰ μὲν παρὰ κανόνα γενόμενα διορθώσεως τύχῃ, αἱ δὲ Ἐκκλησίαι εἰρήνην ἔχωσι, πρὸς τὸ τὴν τοῦ Κυρίου εἰρήνην τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν παραμεῖναι, καὶ μὴ σχίζεσθαι τὰς Ἐκκλησίας, μηδὲ ὑμᾶς ὡς αἰτίους σχίσματος μέμψιν ὑπομεῖναι (97). Ὁμολογῶ γὰρ ὑμῖν, τὰ γενόμενα οὐκ εἰρήνης, ἀλλὰ σχίσματος προφάσεις εἰσίν.

33. Οὐ γὰρ μόνον οἱ περὶ Ἀθανάσιον καὶ Μάρκελλον οἱ ἐπίσκοποι ἐληλύθασιν ἐνταῦθα, αἰτιώμενοι κατ' αὐτῶν ἀδικίαν γεγονέναι (98), ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἐπίσκοποι ἀπὸ Θρᾴκης, ἀπὸ Κοίλης Συρίας, ἀπὸ Φοινίκης καὶ Παλαιστίνης, καὶ πρεσβύτεροι μὲν οὐκ ὀλίγοι, ἄλλοι δέ τινες ἀπὸ Ἀλεξανδρείας, καὶ ἄλλοι ἐξ ἄλλων μερῶν, ἀπήντησαν εἰς τὴν ἐνταῦθα σύνοδον, ἐπὶ πάντων τῶν συνελθόντων ἐπισκόπων, πρὸς τοῖς ἄλλοις, οἷς ἔλεγον, ὅτι (99) καὶ ἀπωδύροντο, βίαν

A non ab ethnicis qui Verbum detestantur et veritatem ignorant. Hoc autem flagitium, quantum et cujusmodi sit, vos et omnes animadversuros existimo. Hæc quidem de Athanasio.

32. Quod autem ad Marcellum spectat, postquam de illo, ut impio erga Christum scripsistis; vobis significandum putavi, eum cum huc venisset, affirmasse falsa esse quæ vos de se scripsissetis : sed cum nihilominus nos postulassemus ut fidem suam exponeret, tanta cum fiducia per se ipse respondit, ut nobis exploratum fuerit eum nihil a veritate alienum profiteri. Siquidem æque pie de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo se sentire confessus est, ac Ecclesia ipsa catholica sentit : nec tantummodo nunc, sed jam olim ita sensisse. (Cujus B rectam fidem testimonio suo confirmarunt presbyteri quoque nostri qui Nicænæ synodo adfuerant.) Etenim se tunc temporis et etiamnum adversum Arianorum **119** hæresim sensisse affirmabat. (Quocirca vos admonitos velim, ut nullus ejusmodi hæresim recipiat; sed abominetur, ut a sana doctrina alienam.) Cum ergo, inquam, ille recte sentiret, et de recta ejus fide testimonium proferretur; quid, quæso, de illo nobis faciendum fuit, nisi ut eum pro episcopo haberemus, ut et habuimus, et eum a nostra communione non abjiceremus? Hæc quidem ego, non ut qui eorum causam agam, scribo; sed ut vobis fidem faciam, nos jure et canonice viros illos suscepisse, et vos frustra disceptationes movere. Æquum est autem, ut vos studeatis et omnibus modis id contendatis, ut quæ contra canonem C acta sunt, corrigantur, et ut Ecclesiæ pace fruantur; ut pax Domini, quæ data est nobis, permaneat, et Ecclesiæ non scindantur : ac ne vobis, ut schismatis auctoribus, id crimini detur. Fateor enim vobis, quæ gesta sunt, non pacis, sed schismatis occasiones esse.

33. Non enim Athanasius duntaxat et Marcellus episcopi, huc se contulere, ac secum injuste actum esse conquesti sunt; sed etiam complurimi alii ex Thracia, Cœlesyria, Phœnicia et Palæstina, et una presbyteri non pauci : atque alii quidam Alexandria, aliique ex aliis partibus, ad synodum huc D coactam accessere, qui coram omnibus episcopis congregatis, præter alia in medium prolata, conquesti sunt insuper, Ecclesias vim injuriamque esse

(94) De Marcelli causa in epistola ad solitarios acturi sumus.

(95) Sic Reg. et Basil. Editi vero, ὑμῶν, mendose.

(96) Id est Vincentius et Vito qui etiam tunc in vivis erant.

(97) Hæc, καὶ μὴ σχίζεσθαι τὰς Ἐκκλησίας, μηδὲ ὑμᾶς ὡς αἰτίους σχίσματος μέμψιν ὑπομεῖναι, in editis deerant, ob voces παραμεῖναι et ὑπομεῖναι, similiter desinentes, omissa. Nos vero ex Reg. et Basil. sumus mutuati.

(98) Reg., γενομένην. Episcopos in variis regionibus ab Arianis vexatos sæpe nominat Athanasius. Quinam vero ex iis Romam petierint, nonnisi conjetando dici queat. Et quidem Asclepam Gazæ in Palæstina ab Eusebianis vexatum Romanæ synodo interfuisse ait Socrates; cujus causa iterum in Sardicensi synodo acta est. Ex Thracia vero testatur idem auctor Lucium Adrianopolitanum, Paulumque Constantinopolitanum pariter adfuisse. At de illis minime convenit inter recentiores, ex quibus nonnulli Paulum Luciumve Romanæ synodo interfuisse negant. Sed de iis commodius in epist. ad Solit. agemus. Ex Thracia item pulsi sunt Olympius Enorum et Theodulus Trajanopolitanus, teste Athanasio in epist. ad Solit. sed an Romam venerint, ignoratur.

(99) Ἴσως ἔτι.

Digitized by Google

perpessas : ac in suis aliisque Ecclesiis paria iis quæ Alexandriæ gesta esse affirmarunt, non solum verbo, sed et rebus ipsis. Ex Ægypto quoque et Alexandria nuper cum litteris advenientes presbyteri, haud sine querela et gemitu testati sunt, episcopos complures ac presbyteros, qui ad synodum se conferre vellent, prohibitos fuisse. Aiebant enim post Athanasii discessum, etiam usque ad præsens tempus, episcopos, eosque confessores, plagis laniari, alios in carcere detineri : jamque antiquos præsules, qui multos annos in episcopatu transegerant, ad ministeria publica tradi : et omnes fere Ecclesiæ catholicæ clericos, et populos, insidiis appeti ac persecutionem sustinere. Nonnullos enim episcoporum, et quosdam fratres, extorres factos dicebant, nulla alia de causa, nisi ut vel inviti cogerentur, cum Gregorio, et ejus sectatoribus Arianis, communicare. Ancyræ autem in Galatia, non pauca, sed et iis quæ Alexandriæ gesta sunt paria commissa audivimus, cum ab aliis, tum a Marcello qui illud testimonio suo confirmabat. Ad hæc, tanta tamque atrocia scelera nonnullorum ex vobis, ut nomina eorum taceam, ab accedentibus delata sunt; ut ego illa scribere veritus sim : quæ vos fortasse didiceritis ab aliis. Etenim hæc potissima mihi scribendi causa fuit, et vos adhortandi, ut huc veniretis : quo et coram hæc audiatis, et omnia corrigi **120** et sanari queant. Propterea alacrius acoersitos occurrere oportuit, et non recusare : ne si non occurrerent, de jam dictis suspecti haberentur, utpote qui res a se scriptas probare non potuerint.

34. Hæc cum ita delata sint, et Ecclesiæ adeo gravibus premantur malis, ac insidiis appetantur, ut affirmavere qui hæc renuntiabant; quinam sunt qui flammam discordiæ accendunt? nosne qui ista dolemus, et vexatos fratres miseramur, an qui talia perpetrant facinora? Miror enim, cum talis ac tanta rerum perturbatio fuerit in singulis Ecclesiis, quæ causa illis fuit huc properandi, vos tamen scribere, concordiam in Ecclesiis exstitisse. Hæc autem non ad ædificationem Ecclesiæ, sed ad ejus ruinam vergunt : et qui his gaudent, non

καὶ ἀδικίαν τὰς (1) Ἐκκλησίας πεπονθέναι, καὶ ὅμοια τῶν κατὰ Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὰς ἑαυτῶν, καὶ ἐν ἄλλαις Ἐκκλησίαις γεγενῆσθαι διεβεβαιοῦντο, οὐ λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ πράγμασι. Καὶ ἐξ Αἰγύπτου δὲ καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, πάλιν ἐλθόντες νῦν πρεσβύτεροι μετὰ γραμμάτων, ἀπωδύροντο, ὅτι πολλοὶ ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι, θέλοντες ἐλθεῖν εἰς τὴν σύνοδον, ἐκωλύθησαν. Μέχρι γὰρ νῦν καὶ μετὰ τὴν τοῦ ἐπισκόπου Ἀθανασίου ἀποδημίαν, ἔλεγον ἐπισκόπους (2) ὁμολογητὰς κατακόπτεσθαι πληγαῖς, καὶ ἄλλους φυλακίζεσθαι, ἤδη δὲ καὶ ἀρχαίους, πλεῖστον ὅσον χρόνον ἔχοντας ἐν τῇ ἐπισκοπῇ, εἰς λειτουργίας δημοσίας παραδίδοσθαι, καὶ σχεδὸν πάντας τοὺς τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας κληρικοὺς, καὶ λαοὺς, ἐπιβουλεύεσθαι καὶ διώκεσθαι. Καὶ γὰρ καί τινας ἐπισκόπους, καί τινας ἀδελφοὺς ὑπερορίους ἔλεγον γεγενῆσθαι δι' οὐδὲν ἕτερον, ἢ ἵνα καὶ ἄκοντες ἀναγκάζωνται κοινωνεῖν Γρηγορίῳ καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ Ἀρειανοῖς. Καὶ ἐν Ἀγκύρᾳ δὲ τῆς Γαλατίας (3) οὐκ ὀλίγα γενενῆσθαι, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ πάλιν τοῖς κατὰ Ἀλεξάνδρειαν γενομένοις ἠκούσαμεν καὶ παρ' ἑτέρων, καὶ Μάρκελλος δὲ ὁ ἐπίσκοπος διεμαρτύρατο. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ τοιαύτας κατηγορίας, καὶ οὕτω δεινὰς κατά τινων ἐξ ὑμῶν, ἵνα μὴ λέγω τὰ ὀνόματα, οἱ ἀπαντήσαντες εἰρήκασιν, ἃς ἐγὼ μὲν γράψαι παρῃτησάμην· ἴσως δὲ (4) καὶ ὑμεῖς παρ' ἑτέρων ἀκηκόατε. Διὰ τοῦτο γὰρ μάλιστα καὶ ἔγραψα προτρεπόμενος ὑμᾶς ἐλθεῖν, ἵνα καὶ παρόντες ἀκούσητε, καὶ πάντα διορθωθῆναι καὶ θεραπευθῆναι δυνηθῇ. Ἐπὶ δὲ τούτων (5) προθυμοτέρως ἔδει τοὺς κληθέντας ἀπαντῆσαι καὶ μὴ παραιτήσασθαι, ἵνα μὴ τέως ὑποπτοι περὶ τὰ λεχθέντα, ἐὰν μὴ ἀπαντήσωσι νομισθῶσιν, ὡς μὴ (6) δυνάμενοι ἐλέγξαι ἃ ἔγραψαν.

34. Τούτων τοίνυν οὕτω λεγομένων, καὶ οὕτως τῶν Ἐκκλησιῶν πασχουσῶν, καὶ ἐπιβουλευομένων, ὡς οἱ ἀπαγγέλλοντες διεβεβαιοῦντο, τίνες εἰσὶν οἱ φλόγα διχονοίας ἀνάψαντες; ἡμεῖς οἱ λυπούμενοι ἐπὶ τοῖς τοιούτοις, καὶ συμπάσχοντες τοῖς πάσχουσιν ἀδελφοῖς, ἢ οἱ τὰ τοιαῦτα ἐργασάμενοι; Θαυμάζω γὰρ πῶς, τοιαύτης καὶ τοσαύτης ἐκεῖ ἀκαταστασίας καθ' ἑκάστην Ἐκκλησίαν οὔσης, δι' ἣν καὶ οἱ ἀπαντήσαντες ἦλθον ἐνταῦθα, γράφετε ὑμεῖς ὁμόνοιαν γεγενῆσθαι ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις· τὰ δὲ τοιαῦτα οὐκ ἐπὶ οἰκοδομῇ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐπὶ καθαιρέσει ταύτης γίνεται· καὶ οἱ

(1) Editi, τῆς, mendose. Reg. vero, τὰς Ἐκκλησίας.

(2) In epistola ad solitarios inter episcopos Ægyptios qui, Arianis auctoribus, calamitatibus variis sunt affecti, Serapammon confessor in exsilium missus dicitur. Potamon vero item confessor cui in persecutione oculus effossus fuerat, tot plagis est laniatus, ut paucis post diebus exstinctus sit. Nullus tamen ibi ad ministeria publica traditus memoratur, quia non potuit Athanasius qui hæc ibidem paucis enarrat, singula recensere.

(3) Flagitiorum Ancyræ gestorum invidiam Marcello imponere conantur Ariani episcopi in epistola pseudosynodi Sardicensis, ubi hæc leguntur : *Fuere namque et in Ancyra provinciæ Galatiæ post reditum Marcelli hæretici, domorum incendia, et genera diversa bellorum, nudi ab ipso ad forum trahebantur presbyteri, et quod cum lacrymis luctuque est dicendum, consecratum Domini corpus ad sacerdotum colla suspensum palam publiceque profanabat, virginesque sanctissimas Deo Christoque dicatas publice in foro mediaque in civitate, concurrentibus populis, abstractis vestibus, harrenda fœditate nudabat.* Hæc si revera gesta sint, ab ipsis Arianis perpetrata esse vix est quod dubitemus : quippe quibus solemne erat ejusmodi facinora committere, deque rebus a se gestis episcopos sibi adversantes insimulare.

(4) Particula δέ, quæ in editis deerat, ex Reg. desumpta est.

(5) Editi minus recte, Ἐπὶ δὲ τοῦ. Reg., quem sequimur, Ἐπὶ δὲ τούτων.

(6) Reg., μήτε ὡς.

Digitized by Google

ἐν τούτοις δὲ χαίροντες οὐκ εἰσὶν εἰρήνης υἱοὶ, ἀλλὰ ἀκαταστασίας· ὁ δὲ Θεὸς ἡμῶν οὐκ ἔστιν ἀκαταστασίας, ἀλλ' εἰρήνης. Διόπερ, ὡς οἶδεν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κηδόμενος μὲν καὶ τῆς ὑμῶν (7) ὑπολήψεως, εὐχόμενος δὲ καὶ τὰς Ἐκκλησίας μὴ ἐν ἀκαταστασίᾳ εἶναι, ἀλλὰ διαμένειν ὥσπερ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ἐκανονίσθη, γράψαι ὑμῖν ταῦτα ἀναγκαῖον ἡγησάμην, ἵνα ἤδη ποτὲ δυσωπήσητε τοὺς διὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀπέχθειαν (8) οὕτω διαθεμένους τὰς Ἐκκλησίας. Ἠκουσα γὰρ, ὅτι τινές εἰσιν ὀλίγοι οἱ τούτων πάντων αἴτιοι τυγχάνοντες. Σπουδάσατε (9) ὡς σπλάγχνα ἔχοντες οἰκτιρμοῦ διορθώσασθαι, ὡς προεῖπον, τὰ παρὰ κανόνα γενόμενα, ἵνα, εἴ καί τι προελήφθη, τοῦτο τῇ ὑμετέρᾳ σπουδῇ θεραπευθῇ. Καὶ μὴ γράφητε, ὅτι Τὴν Μαρκέλλου καὶ Ἀθανασίου, ἢ τὴν ἡμῶν ἐλοῦ κοινωνίαν· οὐ γὰρ εἰρήνης, ἀλλὰ φιλονεικίας καὶ μισαδελφίας, τὰ τοιαῦτα γνωρίσματα. Διὰ τοῦτο οὖν κἀγὼ τὰ προειρημένα ἔγραψα, ἵνα, μαθόντες, ὅτι οὐκ ἀδίκως ἐδεξάμεθα αὐτοὺς, παύσησθε τῆς τοιαύτης ἔριδος. Εἰ μὲν γὰρ ἐλθόντων ὑμῶν ἦσαν καταγνωσθέντες, εἰ μὴ εὐλόγους ἀποδείξεις ἔχειν ἐφαίνοντο ὑπὲρ ἑαυτῶν, καλῶς ἂν τὰ τοιαῦτα γεγραφήκειτε· ἐπειδὴ δὲ, ὡς προεῖπον, κανονικῶς καὶ οὐκ ἀδίκως τὴν πρὸς αὐτοὺς ἔσχομεν κοινωνίαν, παρακαλῶ ὑπὲρ Χριστοῦ, μὴ ἐπιτρέψητε διασχισθῆναι τὰ μέλη (10) τοῦ Χριστοῦ μηδὲ τοῖς προλήμμασι πιστεύσητε, ἀλλὰ τὴν τοῦ Κυρίου εἰρήνην προτιμήσατε· οὐ γὰρ ὅσιον οὐδὲ δίκαιον δι' ὀλίγων μικροψυχίαν τοὺς μὴ καταγνωσθέντας ἀποῤῥίπτειν καὶ λυπεῖν ἐν τούτῳ τὸ Πνεῦμα. Εἰ δὲ νομίζετε δύνασθαί τινα κατ' αὐτῶν ἀποδεῖξαι, καὶ εἰς πρόσωπον αὐτοὺς ἐλέγξαι, ἐλθέτωσαν οἱ (11) βουλόμενοι. Ἑτοίμους γὰρ ἑαυτοὺς καὶ αὐτοὶ εἶναι ἐπηγγείλαντο, ὥστε καὶ ἀποδεῖξαι καὶ διελέγξαι, περὶ ὧν ἡμῖν ἀπήγγειλαν.

35. Σημάνατε οὖν ἡμῖν, ἀγαπητοὶ, περὶ τούτου, ἵνα κἀκείνοις γράψωμεν, καὶ τοῖς ὀφείλουσι πάλιν συνελθεῖν ἐπισκόποις· πρὸς τὸ πάντων παρόντων τοὺς ὑπευθύνους καταγνωσθῆναι, καὶ μηκέτι ἀκαταστασίαν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις γενέσθαι. Ἀρκεῖ γὰρ τὰ γενόμενα· ἀρκεῖ, ὅτι παρόντων ἐπισκόπων ἐπίσκοποι ἐξωρίζοντο. Περὶ οὗ οὐδὲ μακρηγορεῖν δεῖ, ἵνα μὴ βαρεῖσθαι οἱ παρόντες τότε δοκῶσιν. Εἰ γὰρ δεῖ (12) τἀληθὲς εἰπεῖν, οὐκ ἔδει μέχρι τούτων φθάσαι, οὐδὲ εἰς τοσοῦτον ἐλθεῖν τὰς μικροψυχίας. Ἔστω δὲ Ἀθανάσιος καὶ Μάρκελλος, ὡς γράφετε, μετετέθησαν ἀπὸ τῶν ἰδίων τόπων, τί καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἄν τις εἴποι τῶν ἐκ διαφόρων τόπων, ὡς προεῖπον, ἐλθόντων ἐνταῦθα ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων; Καὶ αὐτοὶ γὰρ πάλιν ἡρπάσθαι ἑαυτοὺς καὶ τοιαῦτα πεπονθέναι ἔλεγον. Ὦ ἀγαπητοί! οὐκέτι κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ λοιπὸν ἐπὶ ἐξορισμῷ καὶ θανάτῳ αἱ κρίσεις τῆς Ἐκκλησίας εἰσὶν. Εἰ γὰρ καὶ ὅλως, ὡς φατὲ, γέγονέ τι

A pacis, sed confusionis filii sunt: Deus vero noster non est Deus confusionis, sed pacis. Quapropter, ut mihi conscius est Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, vestræ existimationis curam gerens, exoptans quoque Ecclesias non in perturbatione degere, sed eas ut ab apostolis statutum est permanere; hæc ad vos scribere necessarium duxi; ut nunc tandem illos confundatis, qui ob mutuum inter se odium, Ecclesias eo redigunt. Audivi enim, nonnullos esse, paucos numero, qui horum omnium essent auctores. Operam date ut viscera misericordiæ habentes, ea corrigantur, uti supra dixi, quæ contra canonem gesta sunt, ut si quid mali anteverterit, id vestro studio emendetur. Nec mihi scribatis: Marcelli et Athanasii communionem B potius quam nostram cooptasti; nam hæc non pacis, sed contentionis et odii fraterni sunt argumenta. Quapropter superiora scripsi, ut certiores facti, eos non injuste a nobis receptos esse, hujusmodi jurgio finem imponeretis. Qui si, vobis huc concedentibus, convicti fuissent, et si non consentaneas rationes pro sua defensione protulissent, jure merito talia scripsissetis. Quandoquidem autem, ut supra dixi, juxta canones et non injuste, cum illis communione jungimur, obsecro vos per Christum, ne sinatis discindi membra Christi, neu præviis rumoribus fidem habeatis, sed Domini pacem pluris faciatis. Non enim æquum justumque fuerit ob paucorum simultatem, eos qui convicti non sunt, abjicere, et in hoc Spiritum C contristare. Quod si arbitramini posse quædam adversus illos probari, ac coram eos convinci; veniant quibus id placuerit. Nam se paratos fore polliciti sunt, ad ea quæ nobis denuntiarunt liquido comprobanda.

35. Certiores igitur nos, dilectissimi, de ea re facite, quo et illis, et episcopis huc conventuris rescribamus; ut præsentibus omnibus qui rei sunt convincantur; ut ne ulterius perturbatio in Ecclesiis exsistat. Sat sunt enim res hactenus gestæ; sufficit quoque, in præsentia episcoporum episcopos in exsilium actos esse. Qua de re non est prolixior sermo habendus, ne gravari videantur qui tum adfuere. Nam si vere dicendum, minime decuit ad D hæc usque facinora procedere, aut eousque has dissensiones progredi. Esto, sint Athanasius et Marcellus, uti scribitis, a suis sedibus translati; sed quid de aliis dicatur, cum episcopis tum presbyteris, qui ex diversis locis, quemadmodum dixi, huc se contulere? Nam isti quoque se abreptos, et istiusmodi calamitatibus afflictos esse testati sunt. O dilecti! Non jam ulterius 121 Ecclesiæ judicia secundum Evangelium instituuntur, sed vel ad ex-

(7) Reg., ὑμῶν. Editi vero cum aliis mss., ἡμῶν. Magis arridet Regii lectio.

(8) Ita Reg. Editi vero, ἀπέχθεισαν, mendose.

(9) Reg., καὶ σπουδάσητε. Mox editi, οἰκτιρμῶν. Reg., οἰκτιρμοῦ. Infra editi male, τῇ ἡμετέρᾳ σπουδῇ. Reg., ὑμετέρᾳ.

(10) Ita Reg. Editi autem, τὰ μέρη, mendose.

(11) Οἱ in editis deest, sed in Reg. legitur.

(12) Reg., Εἰ γὰρ δή. Paulo infra, vox μικροψυχία non animi demissionem, vel pusillanimitatem significat, ut vertit Nannius, sed simultatem, dissensionem. Eadem sententia hæc vox usu venit infra.

Digitized by Google

silium, vel ad mortem dantur. Nam si omnino, ut dicitis, aliqua fuit eorum culpa, oportuit juxta ecclesiasticum canonem, et non eo pacto, rem judicari : oportuit omnibus nobis rescripsisse, ut ita ab omnibus, quod justum esset decerneretur. Episcopi enim erant qui patiebantur, nec vulgares Ecclesiæ vexatæ sunt, sed quas ipsi apostoli per se gubernarunt. Cur autem de Alexandrina potissimum Ecclesia, nihil nobis scriptum est? An ignoratis hanc esse consuetudinem, ut primum nobis scribatur, et hinc, quod justum est, decernatur? Sane si qua hujusmodi suspicio in illius urbis episcopum cadebat, ad hanc Ecclesiam illud rescribendum fuit. Nunc autem illi, re nobis non indicata, posteaquam quod libuit egere, nos quibus ea crimina explorata non sunt, sibi suffragatores esse volunt. Nequaquam talia sunt Pauli statuta, non hæc Patres tradiderunt : sed aliena est ista forma, novum hoc institutum. Obsecro alacriter toleretis ; quæ enim scribo ad publicum bonum conferunt. Nam quæ accepimus a beato Petro apostolo, ea vobis significo ; non scripturus tamen, quod nota apud omnes ea esse existimem, nisi quæ gesta sunt nos conturbassent. Episcopi abripiuntur et e suis sedibus pelluntur : alii aliunde eorum vice constituuntur : alii vero insidiis appetuntur : ita ut populi de abreptis doleant, submissos recipere cogantur ; ut quos exoptant non requirant, quos autem nolunt, inviti recipiant. Rogo vos ne ultra hujusmodi res agantur : imo potius contra eos scribite qui talia moliuntur, ne deinceps ita vexentur Ecclesiæ, neve quis episcopus aut presbyter contumeliam patiatur : aut contra animi sui sententiam (ut nobis indicatum est), quis facere cogatur ; ne apud ethnicos risum moveamus, ac in primis, ne Deum ad iram concitemus. Unusquisque enim nostrum in die judicii rationem suorum in hac vita operum est redditurus. Utinam omnes secundum Deum sentiant, ut et Ecclesiæ episcopis suis receptis, perpetuo gaudeant in Christo Jesu Domino nostro, per quem gloria Patri in sæcula sæculorum. Amen. Valere vos in Domino exopto, charissimi ac desideratissimi fratres.

36. Hæc postquam synodus Romæ congregata per Julium Romanum episcopum scripsisset, cum rursus Eusebiani impudenter se gererent, Ecclesias perturbarent, ac multis pararent insidias, religiosissimi imperatores Constantius et Constans de iis certiores facti, jusserunt Occidentis et Orientis episcopos Sardicam convenire. Interim Eusebius mortem obiit. Porro plurimis undique convenienti-

(13) Quod ait Julius eas Ecclesias ab Arianis vexatas fuisse quas ipsi apostoli per se gubernassent, ad solam Alexandrinam referri videtur : quippe quæ a Marco primum, ut vulgaris fert opinio, Petro ordinante, administrata fuit. Viros autem apostolicos, et apostolorum discipulos, apostolos interdum ab antiquis vocari omnibus compertum est. Unde conjectare liceat ipsum Marcum a Julio pontifice apostoli nomine subindicari, quod eruditorum judicio permittatur.

εἰς αὐτοὺς ἁμάρτημα, ἔδει κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν κανόνα, καὶ μὴ οὕτως γεγενῆσθαι τὴν κρίσιν· ἔδει γραφῆναι πᾶσιν ἡμῖν, ἵνα οὕτως παρὰ πάντων ὁρισθῇ τὸ δίκαιον. Ἐπίσκοποι γὰρ ἦσαν οἱ πάσχοντες, καὶ οὐχ αἱ τυχοῦσαι Ἐκκλησίαι αἱ πάσχουσαι (13), ἀλλ' ὧν αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι δι' ἑαυτῶν καθηγήσαντο. Διὰ τί δὲ περὶ τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας (14) μάλιστα οὐκ ἐγράφετο ἡμῖν ; Ἢ ἀγνοεῖτε, ὅτι τοῦτο ἔθος ἦν, πρότερον γράφεσθαι ἡμῖν, καὶ οὕτως ἔνθεν ὁρίζεσθαι τὰ δίκαια ; Εἰ μὲν οὖν τι τοιοῦτον ἦν ὑποπτευθὲν εἰς τὸν ἐπίσκοπον τὸν ἐκεῖ, ἔδει πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἐκκλησίαν γραφῆναι· νῦν δὲ οἱ ἡμᾶς μὴ πληροφορήσαντες, πράξαντες δὲ αὐτοὶ ὡς ἠθέλησαν, λοιπὸν καὶ ἡμᾶς οὐ καταγνόντας βούλονται συμψήφους εἶναι. Οὐχ οὕτως αἱ Παύλου διατάξεις, οὐχ οὕτως οἱ πατέρες παραδεδώκασιν· ἄλλος τύπος ἐστὶν οὗτος, καὶ καινὸν τὸ ἐπιτήδευμα. Παρακαλῶ, μετὰ προθυμίας ἐνέγκατε· ὑπὲρ τοῦ κοινῇ (15) συμφέροντός ἐστιν ἃ γράφω· ἃ γὰρ παρειλήφαμεν παρὰ τοῦ μακαρίου Πέτρου τοῦ ἀποστόλου, ταῦτα καὶ ὑμῖν δηλῶ· καὶ οὐκ ἂν ἔγραψα, φανερὰ ἡγούμενος εἶναι ταῦτα παρὰ πᾶσιν, εἰ μὴ τὰ γενόμενα ἡμᾶς ἐτάραξεν. Ἐπίσκοποι ἁρπάζονται καὶ ἐκτοπίζονται· ἄλλοι δὲ ἀλλαχόθεν ἀντιτίθενται, καὶ ἄλλοι ἐπιβουλεύονται· ὥστε ἐπὶ μὲν τοῖς ἁρπασθεῖσιν αὐτοὺς πενθεῖν, ἐπὶ δὲ τοῖς πεμπομένοις ἀναγκάζεσθαι, ἵνα, οὓς μὲν θέλουσι, μὴ ἐπιζητῶσιν, οὓς δὲ μὴ βούλονται, δέχωνται. Ἀξιῶ ὑμᾶς μηκέτι τοιαῦτα γίνεσθαι, γράψατε δὲ μᾶλλον κατὰ τῶν τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρούντων, ἵνα μηκέτι τοιαῦτα πάσχωσιν αἱ Ἐκκλησίαι, μηδέ τις ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ὕβριν πάσχῃ, ἢ παρὰ γνώμην, ὥσπερ ἐδήλωσαν ἡμῖν, ἀναγκάζηταί τις ποιεῖν, ἵνα μὴ καὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσι γέλωτα ὀφλήσωμεν, καὶ πρό γε πάντων, ἵνα μὴ (16) τὸν Θεὸν παροξύνωμεν. Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν ἀποδώσει λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως περὶ ὧν ἐνταῦθα ἔπραξε. Γένοιτο δὲ πάντας κατὰ Θεὸν φρονῆσαι, ἵνα καὶ αἱ Ἐκκλησίαι τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν ἀπολαβοῦσαι, χαίρωσι διὰ παντὸς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, δι' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Ἐρρῶσθαι ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ εὔχομαι, ἀγαπητοὶ καὶ ποθεινότατοι ἀδελφοί (17).

36. Ταῦτα τῆς ἐν Ῥώμῃ συνόδου γραψάσης διὰ Ἰουλίου τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, ἐπειδὴ πάλιν ἠναισχύντουν οἱ περὶ Εὐσέβιον, τάς τε Ἐκκλησίας ἐτάραττον, καὶ πολλοῖς ἐπεβούλευον, μαθόντες οἱ θεοφιλέστατοι βασιλεῖς Κωνστάντιος καὶ Κώνστανς, ἐκέλευσαν τούς τε ἀπὸ τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς ἐπισκόπους συνελθεῖν εἰς τὴν Σαρδῶν πόλιν. Ὁ μὲν οὖν Εὐσέβιος (18) ἐν τῷ μεταξὺ τετελεύτηκε· πλείστων δὲ

(14) Ita Reg. Editi vero, Ἀλεξανδρέων πόλεως.

(15) Reg., κοινοῦ.

(16) Ἵνα μὴ in editis deest. Nos ex Reg. sumpsimus.

(17) Hæc, τέλος τῆς ἐπιστολῆς Ἰουλίου τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, *finis epistolæ Julii episcopi Romani*, quæ in editis legebantur, a Reg. et Basil. absunt.

(18) Socrate l. II, c. 12, et Sozomeno l. III, c. 2, auctoribus, obiit Eusebius Julii litteris nondum acceptis, atque adeo anno 342, sed iis refragari

Digitized by Google

πανταχόθεν συνελθόντων, ἡμεῖς μὲν προεκαλούμεθα τοὺς κοινωνοὺς (19) τῶν περὶ Εὐσέβιον εἰς κρίσιν. Ἐκεῖνοι δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες ἃ ἔπραξαν, καὶ βλέποντες τοὺς ἀνελθόντας κατηγόρους αὐτῶν, ἐφοβοῦντο τὴν κρίσιν· καὶ γὰρ πάντων καθαρῶς ἀπαντησάντων, αὐτοὶ πάλιν ἐπήγοντο μεθ' ἑαυτῶν κόμητας (20), Μουσωνιανὸν, καὶ Ἡσύχιον τὸν Καστρήσιον, ἵν', ὥσπερ εἰώθεισαν, τῇ ἐκείνων ἐξουσίᾳ, ταῦθ' ἅπερ ἐβούλοντο πράξωσιν. Ἐπειδὴ δὲ χωρὶς κομήτων ἡ σύνοδος ἦν, καὶ στρατιώτης οὐδεὶς ἐγένετο μέσος, ἐταράχθησαν πληγέντες ὑπὸ τοῦ συνειδότος. Οὐκέτι γὰρ ὡς ἤθελον ἐκρίνοντο, ἀλλ' ὡς ὁ (21) τῆς ἀληθείας ἀπῄτει λόγος. Ἐπὶ πολὺ τοίνυν ἡμῶν προκαλουμένων, καὶ τῆς συνόδου τῶν ἐπισκόπων προκαλούσης αὐτοὺς (22). καὶ λεγούσης· « Ἤλθετε κριθῆναι, διὰ τί τοίνυν ἐλθόντες ὑποποδίζετε; Ἐχρῆν γὰρ ὑμᾶς ἢ μὴ ἐλθεῖν, ἢ ἐλθόντας μὴ κρύπτεσθαι· τοῦτο γὰρ ὑμῖν φέρει μεγίστην κατάγνωσιν. Ἰδοὺ, πάρεισιν οἱ περὶ Ἀθανάσιον, οὓς ἀπόντας διεβάλλετε, ἵν', εἴ τι νομίζετε (23) ἔχειν, διελέγξητε τούτους παρόντας· εἰ δὲ μὴ δύνασθε, προσποιεῖσθε δὲ μὴ βούλεσθαι, δῆλοί ἐστε συκοφάνται, καὶ ταύτην ὑμῖν ἡ σύνοδος δώσει τὴν κρίσιν. » Οἱ δὲ ταῦτα ἀκούσαντες, καὶ καταγινώσκοντες ἑαυτῶν (ἤδεισαν γὰρ ἃ ἔπραξαν, καὶ ἐπλάσαντο καθ' ἡμῶν), ἠσχύνθησαν ἀπαντῆσαι, πολλὴν καὶ ἀπρεπῆ καθ' ἑαυτῶν τὴν συκοφαντίαν ἐλέγξαντες. Ἡ τοίνυν ἁγία σύνοδος, καταγνοῦσα τῆς ἀπρεποῦς καὶ ὑπόπτου φυγῆς ἐκείνων, ἐδέξατο ἡμᾶς εἰς ἀπολογίαν. Διηγησαμένων δὲ ἡμῶν διὰ μαρτύρων καὶ ἀποδείξεων τὰ πραχθέντα καθ' ἡμῶν, ἐθαύμασαν· καὶ ἅπαντες ἐπέγνωσαν, ὅτι διὰ τοῦτο εἰκότως ἐφοβήθησαν τὴν σύνοδον, ἵνα μὴ εἰς πρόσωπον ἐλεγχθῶσιν· ἔλεγόν τε· Ἴσως νομίζοντες μὴ παραγίνεσθαι τοὺς περὶ Ἀθανάσιον, ἀπήντησαν ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς, ὅπουγε, ἰδόντες αὐτοὺς παῤῥησιαζομένους, καὶ προκαλουμένους τὴν κρίσιν, φεύγουσιν. Ἡμᾶς μὲν οὖν ἀπεδέξαντο ὡς ἀδικηθέντας καὶ μάτην διαβληθέντας, καὶ ἐκύρωσαν ἔτι μᾶλλον εἰς ἡμᾶς τήν τε κοινωνίαν καὶ ἀγάπην (24)· τοὺς δὲ κοινωνοὺς καὶ ἀναιδεστέρους γενομένους τῆς Εὐσεβίου κακουργίας καθεῖλον, Θεόδωρον ἀπὸ Ἡρακλείας, Νάρκισσον ἀπὸ Νερωνιάδος (25), Ἀκάκιον ἀπὸ Καισαρείας, Στέφανον ἀπὸ Ἀντιοχείας, καὶ Οὐρσάκιον καὶ Οὐάλεντα ἀπὸ Παννονίας, καὶ Μηνόφαντον ἀπὸ Ἐφέσου, καὶ Γεώργιον ἀπὸ Λαοδικείας. Καὶ ἔγραψαν τοῖς ἁπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἐπισκόποις, καὶ τῇ ἑκάστου τῶν ἀδικηθέντων παροικίᾳ (26), ταῦτα·

bus, Eusebii socios provocavimus ad judicium. Illi vero quibus præ oculis essent sua facinora, conspectis quoque suis accusatoribus qui advenerant, judicium reformidabant. Etenim cum omnes sincera mente accederent; illi rursus comites Musonianum, et Hesychium Castrensium secum adduxere, ut pro sua consuetudine, illorum potestate freti, quod liberet perficerent. Cum autem absque comitibus synodus celebraretur, ac nullus ibi miles **122** interesset, perculsi a sua conscientia consternati sunt. Non enim amplius pro sua libidine judicabantur, sed ut veritatis ratio postulabat. Nobis igitur iterum atque iterum provocantibus et episcoporum synodo eos his verbis accersente : « Huc accessistis ut ad judicium vos sisteretis, cur itaque postquam venistis, vos subducitis? Oportuit enim aut non accedere, aut postquam accessistis, non subterfugere ; hoc enim maximum est contra vos argumentum. En adsunt Athanasius et socii quos absentes calumniati estis; ut si quid dicendum habere putetis, præsentes coarguatis. Sin, cum non possitis, vos nolle simulatis, aperte sycophantæ estis, et hanc vobis synodus feret sententiam. » Quibus auditis illi, sua se damnante conscientia (sciebant enim quæ fecerant, et quæ adversum nos confinxerant), accedere veriti sunt; sicque ingentem ac fœdam calumniam suam palam fecere. Sancta ergo synodus animadversa eorum turpi atque suspecta fuga, nos admisit ad defensionem. Cum autem, testibus firmisque probationibus adhibitis, quæ contra nos gesta fuerant, retulissemus, admiratione capti sunt : omnibusque palam fuit, jure merito eos synodum reformidasse, ut ne coram convincerentur. Tum aiebant: Eo fortasse ex Oriente venerunt, quod Athanasium cum suis putarent non accessurum : siquidem cernentes eos rebus suis confidere ac in jus provocare, fugam faciunt. Nos igitur, utpote injuria affectos ac de falsis criminibus accusatos, receperunt; firmiorique sententia nos ad communionem et agapen admittendos decreverunt. Illos autem qui Eusebii scelerum sese consortes etiam illo impudentiores exhibuerant, condemnarunt, Theodorum nempe Heracleæ episcopum, Narcissum Neroniadis, Acacium Cæsareæ, Stephanum Antiochiæ, Ursacium et Valentem in Pannonia episcopos, Menophantum Ephesi, et Georgium Laodiceæ. Scripseruntque omnibus ubique terrarum episcopis, et ad singulas eorum parœcias qui injuriam passi fuerant, his verbis :

videtur Athanasius. Hanc rem alias fusius agemus.

(19) Sic Reg., et ita legendum suadet similis locus infra. Editi, κοινωνικούς.

(20) Reg., κόμιτας. Mox idem, Καστρήσιον. Paulo post Reg., ἅπερ βούλονται. Mox idem de more, χωρὶς κομίτων.

(21) In editis artic. ὁ deest. In Reg. vero legitur.

(22) Editi, προκαλούσης αὐτούς, et ita legisse videtur Nannius qui vertit *eos... accerseret*. At Reg. ἀποστελλούσης πρὸς αὐτούς, non incommode.

(23) Reg., νομίζητε.

(24) Ad agapen, id est ad convivia fidelium. De qua voce fusius pertractant Suicerus, Cangius et alii complurimi.

(25) *Νερωνιάδος*. In Hilarii fragmentis legitur, *Narcissus Irenopolis*, sed mendose pro *Neropolis*.

(26) *Παροικία*. Hæc vox interdum sumitur pro diœcesi, ut hoc loco et alias sæpissime apud Athanasium, interdum pro quadam Ecclesia peculiari, ut infra cernere est, ubi Mareotes παροικία nuncupatur. Vide Valesium in Notis ad Euseb., p. 4, et Sirmondum. Hujus vocis frequens est usus apud Patres.

Digitized by Google

EPISTOLA SYNODI SARDICÆ CONGREGATÆ. A

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΕΝ ΣΑΡΔΙΚΗ ΣΥΝΑΧΘΕΙΣΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ.

SANCTA SYNODUS

per Dei gratiam Sardicæ congregata, ex urbe Roma, ex Hispaniis, Galliis, Italia, Campania, Calabria, Apulia, Africa, Sardinia, Pannoniis, Mysiis, Dacia, Norico, Siscia, Dardania, altera Dacia, Macedonia, Thessalia, Achaia, ex Epiris, Thracia, Rhodope, Palæstina, Arabia, Creta et Ægypto; presbyteris et diaconis, et universæ sanctæ Dei Ecclesiæ Alexandriæ commoranti, dilectis fratribus in Domino salutem.

Ἡ ΑΓΙΑ ΣΥΝΟΔΟΣ

ἡ κατὰ Θεοῦ χάριν ἐν Σαρδικῇ συναχθεῖσα ἀπὸ Ῥώμης, καὶ Σπανιῶν, Γαλλιῶν, Ἰταλίας, Καμπανίας, Καλαβρίας, Ἀπουλίας, Ἀφρικῆς, Σαρδινίας, Παννονίων, Μυσίων, Δακίας (27), Νωρίκου, Σισκίας, Δαρδανίας, ἄλλης Δακίας, Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ἀχαΐας, Ἠπείρων, Θρᾴκης καὶ Ῥοδόπης, καὶ Παλαιστίνης, καὶ Ἀραβίας, καὶ Κρήτης, καὶ Αἰγύπτου· πρεσβυτέροις, καὶ διακόνοις, καὶ πάσῃ τῇ ἁγίᾳ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παροικούσῃ, ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

37. Etiam vestræ pietatis litteris nondum acceptis, non ignotum id nobis, sed exploratum fuit, exsecrandæ Arianorum hæresis patronos, multa et atrocia in exitium potius animarum suarum, quam in Ecclesiam machinatos esse. Hæc enim fuit eorum ars et vafrities, semperque hujus lethiferi propositi fuere, ut omnes ubique orthodoxos, qui Ecclesiæ catholicæ **123** doctrinam retinent, a Patribus sibi traditam, sedibus pellere, et persequi satagant. Aliis enim ficta crimina imposuere, alios in exsilium misere, alios in ipsis suppliciis confecerunt. Certe fratris nostri et coepiscopi Athanasii innocentiam vi et tyrannide circumvenire conati sunt: quapropter nulla sedulitate, nulla fide, vel æquitate, in eo judicando sunt usi. Ideo diffisi iis quas lusere fabulis, atque rumoribus quos de illo sparsere: imo animadvertentes, se non vera posse earum rerum proferre argumenta; cum essent in urbe Sardica, noluerunt ad synodum sanctorum omnium episcoporum accedere. Atque hinc æquitas judicii fratris et coepiscopi nostri Julii liquido apparuit: qui non temerario consilio, sed cum debita accuratione sententiam tulit, adeo ut nihil sit dubii de communione fratris nostri Athanasii relictum; quippe qui octoginta episcopos pro se habuerit veraces testes. A quo illud quoque cum æquitate actum est, quod per dilectos fratres nostros presbyteros suos, et per litteras suas, Eusebianos, non recto judicio sed vi fretos, sapienter eluserit. Quapropter omnes ubique episcopi Athanasii, utpote innocentis, communionem firmam statamque fecerunt. Illud quoque vestra charitas animadvertat; cum ad sanctam synodum Sardicæ congregatam advenisset, tunc, uti supra diximus, Orientales episcopos, et scriptis litteris, et mandatis non scriptis, a nobis citatos vocatosque fuisse, ut se judicio sisterent. At illi sua sese damnante conscientia, turpibus usi tergiversationibus judicium subterfugere cœperunt. Postulabant enim, ut innocentem quasi reum a nostra communione ejiceremus: non advertentes

37. Καὶ πρὶν μὲν λαβεῖν ἡμᾶς τὰ γράμματα τῆς εὐλαβείας ὑμῶν, οὐκ ἠγνοοῦμεν, ἀλλὰ καὶ φανερὸν ἡμῖν ἦν, ὡς ὅτι οἱ τῆς δυσωνύμου τῶν Ἀρειανῶν αἱρέσεως προστάται πολλὰ καὶ δεινὰ, μᾶλλον δὲ καὶ (28) ἐπ' ὀλέθρῳ τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ἢ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐμηχανῶντο. Αὕτη γὰρ ἦν αὐτῶν τέχνη καὶ πανουργία, ταύτης ἀεὶ τῆς θανατηφόρου γεγόνασι προθέσεως, ὅπως πάντας (29) τοὺς ὁποιδήποτε τυγχάνοντας τῆς ὀρθῆς δόξης, καὶ τὴν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίαν κατέχοντας, τὴν παρὰ τῶν Πατέρων αὐτοῖς παραδοθεῖσαν, σπουδάζειν ἐλαύνειν καὶ διώκειν. Τοὺς μὲν γὰρ πλαστοῖς ἐγκλήμασιν ὑπέβαλλον, ἄλλους εἰς ἐξορισμὸν ἀπέστελλον, ἄλλους ἐν αὐταῖς ταῖς τιμωρίαις κατεπόνουν. Ἀμέλει καὶ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συνεπισκόπου ἡμῶν (29') Ἀθανασίου τὴν καθαρότητα βίᾳ καὶ τυραννίδι συλλαβέσθαι ἐσπούδασαν, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε ἐπιμελῆς, οὔτε μετὰ πίστεως, οὔθ' ὅλως δικαία γέγονεν ἡ παρ' ἐκείνων κρίσις. Διόπερ οὐδὲ θαῤῥοῦντες, οἷς ἐδραματούργησαν, οὐδὲ οἷς ἐθρύλησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ θεωροῦντες, ὡς οὐ δύνανται περὶ τούτων ἀποδείξεις ἔχειν ἀληθεῖς, παρόντες εἰς τὴν Σαρδῶν (30) πόλιν, οὐκ ἠθέλησαν εἰς τὴν σύνοδον πάντων τῶν ἁγίων ἐπισκόπων ἀπαντῆσαι. Ἐκ δὴ τούτου φανερὰ καὶ δικαία καθέστηκεν ἡ κρίσις τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συνεπισκόπου ἡμῶν Ἰουλίου· οὐ γὰρ ἀσκεπτὶ βεβούλευται, ἀλλὰ καὶ μετ' ἐπιμελείας ὥρισεν, ὥστε μηδὲ ὅλως διστάσαι (31) περὶ τῆς κοινωνίας τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν Ἀθανασίου. Εἶχε γὰρ ἐπισκόπων ὀγδοήκοντα ἀληθεῖς μάρτυρας· εἶχε καὶ τοῦτο δίκαιον, ὅτι διὰ τῶν ἀγαπητῶν ἀδελφῶν ἡμῶν τῶν πρεσβυτέρων ἑαυτοῦ καὶ διὰ γραμμάτων μεθώδευσε τοὺς περὶ Εὐσέβιον, τοὺς οὐκ ἐπὶ κρίσει, ἀλλ' ἐπὶ βίᾳ μᾶλλον ἐπερειδομένους. Ὅθεν οἱ πανταχοῦ πάντες ἐπίσκοποι, τὴν κοινωνίαν Ἀθανασίου ἐβεβαίωσαν διὰ τὴν καθαρότητα αὐτοῦ. Κἀκεῖνο δὲ ὑμῶν ἡ ἀγάπη συνοράτω· ἐπειδὴ εἰς τὴν ἁγίαν σύνοδον τὴν ἐν Σαρδικῇ συναχθεῖσαν παρεγένετο, τότε δὴ, καθὰ προείπομεν, καὶ διὰ γραμμάτων καὶ δι' ἀγράφων ἐντολῶν (32) ὑπεμνήσθησαν οἱ τῆς ἐῴας, καὶ ἐκλήθησαν

(27) Reg., Δακίας, et recte quidem. Editi, Δακίων. Mox, Σισκίας. Sunt qui Θουσκίας legendum existiment: sed omnes cum editi tum mss. Σισκίας habent, et ita legendum esse constat; nam initio hujus Apologiæ Athanasius in numero provinciarum quarum episcopi Sardicam convenerant, Sisciam reponit.

(28) Καὶ deest in Reg. In aliis vero legitur.

(29) Reg., πάντας, rectius quam editi, qui πάντως habent.

(29') Vulg., ὑμῶν. Edit.

(30) Basil., Σερδῶν, quo item modo alias legitur. Reg., Σαρδὼν, cum gravi accentu.

(31) Reg., διστάξαι.

(32) Reg., δι' ἀγράφων ἐντολήν. Mox idem ἐκλήθησαν παρ' ἡμῶν ὥστε παρεῖναι. In editis παρ' ἡμῶν ὥστε desunt.

Digitized by Google

παρ' ἡμῶν ὥστε παρεῖναι. Ἀλλ' ἐκεῖνοι ὑπὸ τῆς A συνειδήσεως καταγινωσκόμενοι, ἀπρεπέσι χρώμενοι προφάσεσι, φυγοδικεῖν ἤρξαντο. Ἠξίουν γὰρ τὸν ἀθῶον, ὡς ὑπεύθυνον, ἀπὸ τῆς ἡμετέρας κοινωνίας ἐκβάλλεσθαι, οὐ συνορῶντες, ὡς ἀπρεπὲς, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον ἦν τοῦτο. Καὶ τὰ ὑπομνήματα δὲ τὰ ἐν τῷ Μαρεώτῃ γενόμενα ὑπὸ παμπονήρων καὶ ἐξωλεστάτων τινῶν νεωτέρων, οἷς οὐκ ἄν τις ἐπίστευσεν οὐδὲ τὸν τυχόντα βαθμὸν τοῦ κλήρου, συνέστηκε κατὰ μονομέρειαν πεπράχθαι (33). Οὔτε γὰρ ὁ ἀδελφὸς ἡμῶν Ἀθανάσιος ὁ ἐπίσκοπος, οὔτε Μακάριος ὁ πρεσβύτερος ὁ κατηγορούμενος ὑπ' αὐτῶν παρῆν. Καὶ ὅμως ἡ παρ' αὐτῶν ἐρώτησις, μᾶλλον δὲ ὑποβολὴ ἡ γενομένη, πάσης αἰσχύνης ἦν μεστή· πῇ μὲν γὰρ ἐθνικοὶ, πῇ δὲ κατηχούμενοι ἠρωτῶντο, οὐχ ἵνα, ἅπερ ἴσασιν, εἴπωσιν, ἀλλ' ἵνα, ἅπερ παρ' αὐτῶν μεμαθήκασι, B ψεύσωνται. Καὶ γὰρ καὶ ὑμῶν (34) τῶν πρεσβυτέρων φροντιζόντων ἐπὶ τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ ὑμετέρου ἐπισκόπου, καὶ βουλομένων παρεῖναι ἐπὶ τῇ ἐξετάσει, καὶ τὴν ἀλήθειαν δεῖξαι, καὶ τὰ ψευδῆ διελέγξαι, οὐδεὶς λόγος γέγονεν· οὐκ ἐπέτρεψαν γὰρ ὑμᾶς παρεῖναι, ἀλλὰ καὶ μεθ' ὕβρεως ἐξέβαλον. Καὶ εἰ καὶ τὰ μάλιστα φανερὰ πᾶσι καθέστηκε καὶ ἐκ τούτων ἡ συκοφαντία, ὅμως, ἀναγινωσκομένων τῶν ὑπομνημάτων, εὕρομεν αὐτὸν τὸν παμπόνηρον Ἰσχύραν, τὸν ἐπὶ τῇ συκοφαντίᾳ μισθὸν παρ' αὐτῶν λαβόντα τὸ δοκοῦν ὄνομα τῆς ἐπισκοπῆς, διελέγχοντα ἑαυτοῦ τὴν συκοφαντίαν. Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰσχύρας ἐν αὐτοῖς τοῖς ὑπομνήμασι διελάλησε, κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν, ἐν ᾗ Μακάριον ἐληλυθέναι εἰς τὸ κελλίον ἑαυτοῦ διεβεβαιοῦτο, νοσοῦντα τότε κατακεῖσθαι ἑαυτόν· καίτοι τῶν περὶ Εὐσέβιον γράψαι τολμησάντων ἑστάναι τότε τὸν Ἰσχύραν καὶ προσφέρειν, ὅτε Μακάριος ἐπέστη.

quam indecens, imo potius quam impossibile illud esset. Quin et monumenta in Mareote edita, a sceleratissimis et perditissimis quibusdam adolescentibus, quibus ne minimum quidem clericatus gradum quispiam contulisset, una solum e partibus præsente facta fuisse constabat : nam neque frater noster Athanasius, neque Macarius presbyter ab illis accusatus, illic adfuerant. Et alioqui eorum inquisitio seu potius fraudulenta subjectio, omni turpitudine plena erat; nam cum ethnici, tum catechumeni interrogabantur, non ut quæ scirent dicerent, sed ut quæ ab illis didicerant falso proferrent. Siquidem et vestrum presbyterorum, qui absente episcopo rei curam gerebatis, ac voluistis quæstioni interesse, et veritatem patefacere, mendaciaque refutare, nulla est habita ratio : neque enim vos adesse concesserunt, sed contumeliose ejecerunt. Ac licet hinc maxime eorum sycophantia omnibus comperta sit, attamen dum monumenta illa legerentur, deprehendimus ipsum sceleratissimum Ischyram, qui vacuo episcopatus nomine, in mercedem sycophantiæ suæ, est ab illis donatus, calumniam suam coarguere. In iisdem enim monumentis narrabat ipse Ischyras, se qua hora Macarium in suam cellam venisse affirmabat, ægrotum jacuisse : licet e contra Eusebiani scribere ausi sint, Ischyram, cum Macarius supervenit, stetisse et oblationem fecisse.

38. Κἀκείνη δὲ πᾶσι φανερὰ καθέστηκεν ἡ συκο- C φαντία καὶ διαβολὴ, ἣν ἠτιάσαντο μετὰ ταῦτα. Ἔφασαν γὰρ καὶ κατεβόησαν, φόνον δεδρακέναι τὸν Ἀθανάσιον, καὶ ὡς Ἀρσένιόν τινα Μελιτιανὸν ἐπίσκοπον ἀνῃρηκέναι, ἐφ' ᾧ προσποιητῷ στεναγμῷ καὶ πεπλασμένοις δάκρυσιν ὑπεκρίνοντο, καὶ ἠξίουν τοῦ ζῶντος ὡς τεθνηκότος τὸ σῶμα ἀποδοθῆναι. Ἀλλ' οὐκ ἄγνωστα γέγονε τὰ σοφίσματα τούτων. Ἔγνωσαν γὰρ ἅπαντες (35), ζῇν τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξετάζεσθαι· καὶ ἐπειδὴ ἑώρων ἑαυτοὺς οἱ πρὸς πάντα εὐχερεῖς διελεγχομένους ἐπὶ τοῖς ψεύσμασι τούτοις (αὐτὸς γὰρ ζῶν ὁ Ἀρσένιος ἐδείκνυεν ἑαυτὸν μὴ ἀνῃρῆσθαι μηδὲ τεθνηκέναι), ὅμως οὐχ ἡσύχασαν, ἀλλ' ἑτέρας συκοφαντίας πρὸς ταῖς προτέραις συκοφαντίαις ἐπεζήτουν, ἵνα πάλιν μηχανησάμενοι, διαβάλλωσι (36) τὸν ἄνθρωπον. Τί οὖν, ἀγαπητοί; Οὐκ ἐταράχθη ὁ D ἀδελφὸς ἡμῶν Ἀθανάσιος, ἀλλὰ πάλιν πολλῇ παῤῥησίᾳ χρώμενος, προεκαλεῖτο καὶ ἐπὶ τούτοις αὐτούς· καὶ ἡμεῖς δὲ ηὐχόμεθα καὶ προετρεπόμεθα ἐλθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν κρίσιν, καὶ, εἴπερ δύνανται, διελέγξαι. Ὦ τῆς πολλῆς πλεονεξίας! ὦ τῆς δεινῆς ὑπερηφανίας! μᾶλλον δὲ, εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, ὦ κακῆς καὶ ὑπευ-

38. Quin etiam ea qua post usi sunt sycophantia et calumnia omnibus manifesta est. Aiebant enim, et magnis clamoribus affirmabant, cædem Athanasium perpetrasse, et Arsenium quemdam Meletianum episcopum occidisse, quam rem simulato gemitu et falsis lacrymis deplorabant, postulantes viventis corpus quasi is mortuus esset sibi tradi. Sed non latuit **124** eorum vafrities : omnibus enim compertum fuit hominem vivere, et inter vivos numerari : et cum conspicerent illi ad omne scelus prompti viri, se mendacii convictos : ipse enim Arsenius vivus, se minime occisum aut mortuum esse palam fecit; nihilo tamen magis quieverunt, sed alias sycophantias prioribus addendas quæsiere, ut quibusvis machinis adhibitis, hominem denuo calumniarentur. Quid igitur, dilecti? Nequaquam perterritus est frater noster Athanasius, sed iterum magna usus fiducia, eos in jus provocabat : nos quoque rogavimus hortatique sumus, ut judicio se sisterent et, si possent, hominem convincerent. O magnam arrogantiam! o ingentem superbiam! aut potius, si vere dicendum est, o ma-

(33) Reg., μονομερίαν πεπράχθαι.

(34) Reg., ὑμῶν. Alii cum editis, ἡμῶν, perperam. Nannii versio sic habet : *Nulla enim nostri ratio habita est, qui presbyteri sumus Athanasii.* Quasi vero omnes episcopi Sardicæ coacti Athanasii presbyteri fuerint.

(35) Reg., πάντες. Mox, καὶ ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξετάζεσθαι, quæ loquendi formula infra quoque usuvenit. Cicero pro Quintio : *ne numeretur inter vivos.*

(36) Idem Reg., διαβάλωσι. Alias sycophantias ab Eusebianis objectas vide supra in epistola Alexandrinæ synodi.

Digitized by Google

lam, et crimine obnoxiam conscientiam! quod sane nulli non exploratum est. Quocirca, dilecti fratres, monemus vos et hortamur, ut præ omnibus rectam Ecclesiæ catholicæ fidem retineatis. Multa quidem gravia et atrocia tolerastis, multas quoque contumelias et injurias sustinuit catholica Ecclesia : sed *qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* [79]. Quare si quid iterum contra vos aggrediantur, tribulatio illa gaudii vobis loco sit; nam istiusmodi afflictiones pars sunt martyrii, et hujusmodi vestræ confessiones et tormenta sua mercede non carebunt : sed certaminis præmiis a Deo donandi estis. Quamobrem pro sana fide potissimum decertate, necnon pro innocentia Athanasii episcopi vestri et comministri nostri. Nam neque rem silentio præterivimus, neque negleximus quæ vestræ securitati conducebant : sed ea curavimus, ea egimus, quæ charitatis ratio postulat. Fratrum quippe nostrorum afflictorum vicem dolemus, et illorum afflictiones nostras arbitramur.

39. Quocirca hæc retulimus ad pissimos et Dei amantissimos imperatores, rogantes eorum humanitatem, ut eos qui adhuc vexantur et affliguntur dimitti jubeant, decernantque, ut ne quis judicum, quorum officium est popularia solum curare, clericos judicet, aut ullatenus in posterum, occasione curandarum Ecclesiarum, adversus fratres quidvis moliatur : sed ut quisque citra persecutionem aut vim vel fraudem, pro voto et voluntate sua vitam agat, ac cum quiete et pace catholicam et apostolicam sectetur fidem. Porro vestram unanimitatem monitam volumus, Gregorium, qui dicitur præter jus fasque ab hæreticis ordinatus, et in vestram urbem ab illis missus, universæ sacræ synodi judicio damnatum depositumque fuisse, tame si revera nunquam is ut episcopus sit habitus. Vestrum igitur episcopum Athanasium redeuntem, cum gaudio recipiatis ; ideo enim illum cum pace dimisimus. Unde hortamur omnes, qui vel metu vel quorumdam dolo circumventi cum Gregorio communicarunt, ut jam moniti, et excitati, nobis morem gerentes, a detestanda ejus communione desistant, ac deinceps sese Ecclesiæ catholicæ conjungant.

[79] Matth. x, 22.

(37) Quæ in editis sequebantur post ἴδια ἡγούμεθα, pertinent ad sequentem epistolam, ut infra monemus.

(38) Hæc, χωρὶς τινος διωγμοῦ, in editis deerant, nos sumus ex Reg. et Basil. mutuati.

(39) Reg., ὑπὸ τῶν.

(40) Οὐδεπώποτε uno verbo. In Reg. melius quam editi, οὐδὲ πώποτε.

(41) Quæ sequuntur post τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, ad hanc epistolam pertinere, nec sequenti addenda esse, monet Regii codicis scriptor, qui prædicto asterisco, et inferius deinde altera nota apposita, sic habet, ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τούτου ἔχει κατὰ προσθήκην αὕτη ἡ ἐπιστολὴ τῆς μετ' αὐτῆς, ἤγουν τῆς πρὸς πάντας ἐπισκόπους, id est, *quæ ab hac nota usque ad sequentem habentur, ad hanc epistolam pertinent, nec in subsequenti ad omnes episcopos leguntur.* Nimirum amanuensis cum eas epistolas fere similes adverteret, priorem tantum descripsit, quibusdam quæ in secunda duntaxat legebantur ad marginem additis, ne exciderent, monetque vicissim, ea quæ sequuntur post τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, priori solum, et nequaquam subsequenti esse ascribenda. Subodorari tamen licet quædam verba quæ ad sequentem epistolam pertinerent, eorumdem negligentia in priori remansisse nullo discrimine distincta : itemque nonnulla hanc primam spectantia, subsequenti falso ascribi; sed levioris momenti res est.

A θύνου συνειδήσεως! τοῦτο γὰρ πᾶσι πεφανέρωται. Ὅθεν, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, ὑπομιμνήσκομεν καὶ προτρεπόμεθα ὑμᾶς πρὸ πάντων τὴν ὀρθὴν πίστιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας κατέχειν. Πολλὰ μὲν γὰρ καὶ δεινὰ καὶ χαλεπὰ πεπόνθατε, πολλὰς δὲ ὕβρεις καὶ ἀδικίας ὑπέμεινεν ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία· ἀλλ' *ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.* Διόπερ κἂν ἔτι ποιεῖν τολμήσωσι καθ' ὑμῶν, ἡ θλῖψις ἀντὶ χαρᾶς ὑμῖν ἔστω· τὰ γὰρ τοιαῦτα παθήματα μέρος ἐστὶ μαρτυρίου, καὶ αἱ τοιαῦται ὑμῶν ὁμολογίαι καὶ αἱ βάσανοι οὐκ ἄμισθοι τυγχάνουσιν, ἀλλ' ἀπολήψεσθε παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ ἔπαθλα. Διότι μάλιστα ἀγωνίζεσθε ὑπὲρ τῆς ὑγιαινούσης πίστεως καὶ τῆς καθαρότητος τοῦ ἐπισκόπου ὑμῶν Ἀθανασίου τοῦ συλλειτουργοῦ ἡμῶν. Καὶ γὰρ οὐδὲ ἡμεῖς παρεσιωπήσαμεν, B οὐδὲ ἠμελήσαμεν τῆς ὑμῶν ἀμεριμνίας χάριν· ἀλλ' ἐφροντίσαμεν καὶ πεποιήκαμεν, ἅπερ ὁ τῆς ἀγάπης λόγος ἀπαιτεῖ. Συμπάσχομεν γὰρ τοῖς πάσχουσιν ἀδελφοῖς ἡμῶν, καὶ τὰ ἐκείνων παθήματα ἴδια ἡγούμεθα (37).

39. Διόπερ ἀνηνέγκαμεν, καὶ ἠξιώσαμεν τοὺς εὐσεβεστάτους καὶ θεοφιλεστάτους βασιλέας, ὅπως ἡ φιλανθρωπία αὐτῶν καὶ τοὺς ἔτι κάμνοντας καὶ πιεζομένους ἀνεθῆναι κελεύσῃ, καὶ προστάξωσι μηδένα τῶν δικαστῶν, οἷς περὶ μόνων τῶν δημοσίων μέλειν προσήκει, μήτε κρίνειν κληρικοὺς, μήτε ὅλως τοῦ λοιποῦ, προφάσει τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐπιχειρεῖν τι κατὰ τῶν ἀδελφῶν, ἀλλ' ἵνα ἕκαστος χωρίς τινος διωγμοῦ (38), χωρὶς τινος βίας καὶ πλεονεξίας, ὡς εὔχεται καὶ βούλεται, ζῇ, καὶ μεθ' ἡσυχίας καὶ εἰρήνης C τὴν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν πίστιν μετέρχηται. Γρηγόριος μέντοι ὁ παρανόμως παρὰ τῶν (39) αἱρετικῶν λεγόμενος κατασταθῆναι, καὶ εἰς τὴν ὑμετέραν πόλιν παρ' αὐτῶν ἀποσταλείς· καὶ τοῦτο γὰρ γινωσκέτω ὑμῶν ἡ ὁμοψυχία, ὅτι κρίσει τῆς ἱερᾶς πάσης συνόδου καθῃρέθη, εἰ καὶ τὰ μάλιστα οὐδεπώποτε (40) οὐδὲ ὡς ἐπίσκοπος ὅλως γενόμενος ἐνομίσθη. Χαίρετε τοίνυν ἀπολαμβάνοντες ἑαυτῶν τὸν ἐπίσκοπον Ἀθανάσιον· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ μετ' εἰρήνης αὐτὸν ἀπελύσαμεν. Ὅθεν καὶ παραινοῦμεν πᾶσι τοῖς, ἢ διὰ φόβον ἢ διὰ περιδρομήν τινων, κοινωνήσασι Γρηγορίῳ, ἵνα νῦν, ὑπομνησθέντες καὶ προτραπέντες καὶ ἀναπεισθέντες παρ' ἡμῶν, παύσωνται τῆς πρὸς ἐκεῖνον μυσαρᾶς κοινωνίας, καὶ λοιπὸν ἑαυτοὺς συνάψωσι τῇ D καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ (41).

Digitized by Google

40. (Ἐπειδὴ δὲ ἔγνωμεν (42), ὅτι καὶ Ἀφθόνιος, καὶ Ἀθανάσιος ὁ Καπίτωνος, καὶ Παῦλος, καὶ Πλουτίων, οἱ συμπρεσβύτεροι ἡμῶν, συσκευὴν καὶ αὐτοὶ πεπόνθασιν ὑπὸ τῶν περὶ Εὐσέβιον, ὥστε τοὺς μὲν ἐξορισμοῦ πειραθῆναι, τοὺς δὲ καὶ θανάτων ἀπειλὰς διαπεφευγέναι· τούτου ἕνεκεν καὶ περὶ τούτου δηλῶσαι ὑμῖν ἀναγκαῖον ἡγησάμεθα, καὶ ἀθώους ἀπελύσαμεν, εἰδότες, ὅτι πάντα τὰ παρὰ τῶν περὶ Εὐσέβιον κατὰ τῶν συσκευασθέντων ὑπ' αὐτῶν γέγονεν. Ἔπρεπε μὲν (43) οὖν τὸν ὑμέτερον ἐπίσκοπον, τὸν συλλειτουργὸν ἡμῶν Ἀθανάσιον, περὶ αὐτῶν ὡς περὶ ἰδίου ἰδίοις ὑμῖν δηλῶσαι· ἐπειδὴ δὲ ὑπὲρ πλείονος μαρτυρίας καὶ τὴν ἁγίαν σύνοδον ἠθέλησεν ὑμῖν γράψαι, διὰ τοῦτο οὐκ ἀνεβαλλόμεθα, ἀλλὰ καὶ σημᾶναι ὑμῖν ἐσπουδάσαμεν, ἵν', ὥσπερ ἡμεῖς, οὕτω καὶ ὑμεῖς αὐτοὺς ἀποδέξησθε· ἄξιοι γὰρ καὶ αὐτοὶ ἐπαίνου, ὅτι διὰ τὴν εἰς Χριστὸν εὐσέβειαν καὶ αὐτοὶ ἠξιώθησαν παρὰ τῶν αἱρετικῶν ὕβριν ὑπομεῖναι.) Τίνα δέ ἐστι τὰ παρὰ τῆς ἁγίας συνόδου δογματισθέντα κατὰ τῶν προϊσταμένων τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεως, καὶ πλημμελησάντων καθ' ὑμῶν, καὶ κατὰ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν, γνώσεσθε ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων· ἀπεστείλαμεν γὰρ ὑμῖν, ἵνα (44) καὶ ἐκ τούτων γνῶτε, ὅτι ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία οὐ παροράᾳ τοὺς εἰς αὐτὴν πλημμελοῦντας (45).

40. (Cæterum quia cognovimus Eusebianos in Aphthonium, **125** Athanasium quoque Capitonis filium, Paulum et Plutionem compresbyteros nostros, conspirationem fecisse, ita ut alii quidem in exsilium missi sint, quidam mortis minis perterriti aufugerint; idcirco vobis declarandum duximus, etiam illos a nobis receptos, et innoxios esse declaratos; quod probe sciremus, omnia quæ ab Eusebianis adversus orthodoxos gesta sunt, ad gloriam et commendationem eorum quos illi calumniati sunt vergere. Decebat quidem episcopum vestrum, comministrumque nostrum Athanasium, de iis, ut de propriis proprios, vos certiores facere, sed quoniam firmioris testimonii causa, ipsam sanctam synodum vobis scribere exoptavit; ideo nihil supersedendum rati, hæc vobis quam primum significare curavimus; ut quemadmodum nos, ita vos quoque illos recipiatis; laudem enim ipsi merentur, quoniam propter suam in Christum pietatem digni habiti sunt ab hæreticis contumeliam pati.) Quænam autem a sancta synodo decreta sint contra Arianæ hæreseos præfectos, qui et in vos et in alias Ecclesias debacchati sunt, ex iis quæ subjuncta sunt, cognoscetis; ea enim ad vos misimus, ut hinc notum sit vobis, Ecclesiam catholicam non dissimulanter agere cum iis qui in se scelera perpetrarint.

Η ΑΓΙΑ ΣΥΝΟΔΟΣ

ἡ κατὰ Θεοῦ χάριν ἐν Σαρδικῇ συναχθεῖσα τοῖς κατ' Αἴγυπτον καὶ Λιβύην ἐπισκόποις καὶ συλλειτουργοῖς, ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

SANCTA SYNODUS

per Dei gratiam Sardicæ congregata, iis qui in Ægypto et Libya sunt episcopis et comministris, dilectis fratribus in Domino salutem.

41. Καὶ πρὶν μὲν λαβεῖν ἡμᾶς τὰ γράμματα τῆς εὐλαβείας ὑμῶν (46), οὐκ ἠγνοοῦμεν, ἀλλὰ καὶ φανερὸν ἡμῖν ἦν, ὡς ὅτι οἱ τῆς δυσωνύμου τῶν Ἀρειανῶν αἱρέσεως προστάται, πολλὰ καὶ δεινά, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπ' ὀλέθρῳ τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ἡ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐμηχανῶντο. Αὕτη γὰρ ἦν αὐτῶν τέχνη καὶ πανουργία, ταύτης ἀεὶ τῆς θανατηφόρου γεγόνασι προθέσεως, ὅπως πάντας τοὺς ὁποιδήποτε τυγχάνοντας τῆς ὀρθῆς δόξης, καὶ τὴν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίαν κατέχοντας, τὴν παρὰ τῶν Πατέρων παραδοθεῖσαν, σπουδάζειν ἐλαύνειν καὶ διώκειν. Τοὺς μὲν γὰρ πλαστοῖς ἐγκλήμασιν ὑπέβαλλον, ἄλλους εἰς ἐξορισμὸν ἀπέστελλον, ἄλλους ἐν αὐταῖς τιμωρίαις κατεπόνουν. Ἀμέλει καὶ τοῦ ἀδελ-

41. Etiam vestræ pietatis litteris nondum acceptis, non ignotum id nobis, sed exploratum fuit, exsecrandæ Arianorum hæresis patronos, multa et atrocia in exitium potius animarum suarum, quam in Ecclesiam machinatos esse. Hæc enim fuit eorum ars et vafrities, semperque hujus lethiferi propositi fuere, ut omnes ubique orthodoxos, qui Ecclesiæ catholicæ doctrinam retinent, a Patribus sibi traditam, sedibus pellere, et persequi satagant. Aliis enim ficta crimina imposuere, alios in exsilium misere, alios in ipsis suppliciis confecerunt. Certo fratris nostri et coepiscopi Athanasii innocentiam vi et tyrannide circumvenire conati sunt, quapropter nulla sedulitate, nulla fide, vel æquitate, in eo

(42) Reg., quem sequimur, Ἐπειδὴ δέ. Basil., Ἐπεὶ δέ. Editi vero, ἐπεὶ δὲ καί.

(43) Μέν abest ab editis, nos sumus ex Regio mutuati. Paulo infra Reg., ἰδίων ἰδίοις, sed ἰδίοις deest in editis. Basil. vero hunc locum sic corrupte habet, ὡς περὶ ἰδίων ὑμῖν ὑμῖν δηλῶσαι, spatio vacuo inter duo ὑμῖν relicto, quasi aliquid deficiat. Paulo infra Reg., ἀνεβαλόμεθα. Mox idem, σημάναι cum acuto.

(44) Post ἵνα, hæc, καὶ ὑμετέρα θεοσέβεια σύμψηφος τοῖς παρ' ἡμῶν ὁρισθεῖσι γένηται, quæ in editis legebantur, ad subsequentem epistolam pertinent, ut monet ad marginem Regii codicis scriptor.

(45) Hæc ad modum tituli sequebantur in editis, Ἡ αὐτὴ οὖν ἐπιστολὴ ἀπαραλλάκτως κατὰ πάντα ἐγράφη πρὸς τοὺς κατ' Αἴγυπτον καὶ Λιβύην ἐπισκόπους. *Hæc ipsa epistola ad episcopos Ægypti et Libyæ absque ullo discrimine scripta est.* Sed non modicum inter utramque intercedit discrimen, ut cuique licet advertere ambas inter se conferenti.

(46) Post hæc verba τῆς εὐλαβείας ὑμῶν, hæc Regii codicis scriptor apposuit: καὶ διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν ἴσην κατὰ πάντα τῆς πρὸ αὐτῆς, ἤτοι τῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Ἀλεξανδρέων, πλὴν τῶν πρὸς τὸ τέλος σεσημειωνένων, κατελείφθη ἄγραφος, διὰ τὸ μὴ δευτερωθῆναι καὶ τὴν σπουδὴν καὶ τὰ χαρτία, *cum hæc epistola præcedenti ad Alexandrinorum Ecclesiam missæ omnino similis sit, iis exceptis quæ sub finem annotavimus, eam non descripsimus, ne bis labor et charta insumeretur;* quod superius explicatum est.

Digitized by Google

judicando sunt usi. Ideo diffisi iis quas lusere fabulis, atque rumoribus quos de illo sparsere : imo animadvertentes, se non vera posse earum rerum proferre argumenta ; cum essent in urbe Sardica, noluerunt ad synodum sanctorum omnium episcoporum accedere. Atque hinc æquitas judicii fratris et coepiscopi nostri Julii liquido apparuit, qui non temerario consilio, sed cum debita accuratione sententiam tulit, adeo ut nihil sit dubii de communione fratris nostri Athanasii relictum : quippe qui octoginta episcopos pro se habuerit veraces testes. A quo illud quoque cum æquitate actum est, quod per dilectos fratres nostros presbyteros suos, **126** et per litteras suas, Eusebianos, non recto judicio sed vi fretos, sapienter eluserit. Quapropter omnes ubique episcopi Athanasii, utpote innocentis, communionem firmam statamque fecerunt. Illud quoque vestra charitas animadvertat : Cum ad sanctam synodum Sardicæ congregatam advenisset, tunc, uti supra diximus, Orientales episcopos, et scriptis litteris, et mandatis non scriptis, a nobis citatos vocatosque fuisse, ut se judicio sisterent. At illi sua sese damnante conscientia, turpibus usi tergiversationibus judicium subterfugere cœperunt. Postulabant enim ut innocentem quasi reum a nostra communione ejiceremus, non advertentes quam indecens, imo potius quam impossibile illud esset. Quin et monumenta in Mareote edita a sceleratissimis et perditissimis quibusdam adolescentibus, quibus ne minimum quidem clericatus gradum quispiam contulisset, una solum e partibus præsente, facta esse constabat : nam neque frater noster Athanasius, neque Macarius presbyter ab illis accusatus illic adfuerant. Et alioqui eorum inquisitio seu potius fraudulenta subjectio, omni turpitudine plena erat : nam cum ethnici, tum catechumeni interrogabantur, non ut quæ scirent dicerent, sed ut quæ ab illis didicerant, falso proferrent. Siquidem et vestrum presbyterorum, qui absente episcopo, rei curam gerebatis, ac voluistis quæstioni interesse, et veritatem patefacere, mendaciaque refutare, nulla est habita ratio ; neque enim vos adesse concesserunt, sed contumeliose ejecerunt. Ac licet hinc maxime eorum sycophantia omnibus comperta sit, attamen dum monumenta illa legerentur, deprehendimus ipsum sceleratissimum Ischyram, qui vacuo episcopatus nomine, in mercedem sycophantiæ suæ, est ab illis donatus, calumniam suam coarguere. In iisdem enim monumentis narrabat ipse Ischyras, se, qua hora Macarium in suam cellam venisse affirmabat, ægrotum jacuisse : licet e contra Eusebiani scribere ausi sint, Ischyram, cum Macarius supervenit, stetisse et oblationem fecisse.

A φοῦ καὶ συνεπισκόπου ἡμῶν Ἀθανασίου τὴν καθαρότητα βίᾳ καὶ τυραννίδι συλλαβέσθαι ἐσπούδασαν, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε μετὰ πίστεως, οὔθ' ὅλως δικαία γέγονεν ἡ παρ' ἐκείνων κρίσις· διόπερ οὐδὲ θαῤῥοῦντες, οἷς ἐδραμάτουργησαν, οὐδὲ οἷς ἐθρύλησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ θεωροῦντες, ὡς οὐ δύνανται περὶ τούτων ἀποδείξεις ἔχειν ἀληθεῖς, παρόντες εἰς τὴν Σαρδῶν πόλιν, οὐκ ἠθέλησαν εἰς τὴν σύνοδον πάντων τῶν ἁγίων ἐπισκόπων ἀπαντῆσαι· ἐκ δὴ τούτου φανερὰ καὶ δικαία καθέστηκεν ἡ κρίσις τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συνεπισκόπου ἡμῶν Ἰουλίου· οὐ γὰρ ἀσκεπτὶ βεβούλευται, ἀλλὰ καὶ μετ' ἐπιμελείας ὥρισεν, ὥστε μηδὲ ὅλως διστάσαι περὶ τῆς κοινωνίας τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν Ἀθανασίου. Εἶχε γὰρ ἐπισκόπων ὀγδοήκοντα ἀληθεῖς μάρτυρας· εἶχε καὶ τοῦτο δίκαιον, ὅτι διὰ τῶν ἀγαπητῶν ἀδελφῶν

B ἡμῶν τῶν πρεσβυτέρων ἑαυτοῦ, καὶ διὰ γραμμάτων μεθώδευσε τοὺς περὶ Εὐσέβιον, τοὺς οὐκ ἐπὶ κρίσει, ἀλλ' ἐπὶ βίᾳ μᾶλλον ἐπερειδομένους. Ὅθεν οἱ πανταχοῦ πάντες ἐπίσκοποι τὴν κοινωνίαν Ἀθανασίου ἐβεβαίωσαν διὰ τὴν καθαρότητα αὐτοῦ. Κἀκεῖνο δὲ ὑμῶν ἡ ἀγάπη συνοράτω· Ἐπειδὴ εἰς τὴν ἁγίαν σύνοδον τὴν ἐν Σαρδικῇ συναχθεῖσαν παρεγένετο, τότε δὴ, καθὰ προείπομεν, καὶ διὰ γραμμάτων καὶ δι' ἀγράφων ἐντολῶν ὑπεμνήσθησαν οἱ τῆς ἑῴας, καὶ ἐκλήθησαν παρ' ἡμῶν ὥστε παρεῖναι. Ἀλλ' ἐκεῖνοι, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως καταγινωσκόμενοι, ἀπρεπέσι χρώμενοι προφάσεσι, φυγοδικεῖν ἠρξαντο. Ἠξίουν γὰρ τὸν ἀθῶον, ὡς ὑπεύθυνον, ἀπὸ τῆς ἡμετέρας κοινωνίας ἐκβάλλεσθαι, οὐ συνορῶντες ὡς ἀπρεπὲς, μᾶλλον δὲ

C ἀδύνατον ἦν τοῦτο. Καὶ τὰ ὑπομνήματα δὲ τὰ ἐν τῷ Μαρεώτῃ γενόμενα ὑπὸ παμπονήρων καὶ ἐξωλεστάτων τινῶν νεωτέρων, οἷς οὐκ ἄν τις ἐπίστευσεν οὐδὲ τὸν τυχόντα βαθμὸν τοῦ κλήρου, συνέστηκε κατὰ μονομέρειαν πεπράχθαι. Οὔτε γὰρ ὁ ἀδελφὸς ἡμῶν Ἀθανάσιος ὁ ἐπίσκοπος, οὔτε Μακάριος ὁ πρεσβύτερος ὁ κατηγορούμενος ὑπ' αὐτῶν παρῆν. Καὶ ὅμως ἡ παρ' αὐτῶν ἐρώτησις, μᾶλλον δὲ ὑποβολὴ ἡ γενομένη, πάσης αἰσχύνης ἦν μεστή· πῇ μὲν γὰρ ἐθνικοὶ, πῇ δὲ κατηχούμενοι ἠρωτῶντο, οὐχ ἵνα, ἅπερ ἴσασιν, εἴπωσιν, ἀλλ' ἵνα, ἅπερ παρ' αὐτῶν μεμαθήκασι, ψεύσωνται. Καὶ γὰρ καὶ ὑμῶν τῶν πρεσβυτέρων

D φροντιζόντων ἐπὶ τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ ὑμετέρου ἐπισκόπου, καὶ βουλομένων παρεῖναι ἐπὶ τῇ ἐξετάσει, καὶ τὴν ἀλήθειαν δεῖξαι, καὶ τὰ ψευδῆ διελέγξαι, οὐδεὶς λόγος γέγονεν· οὐκ ἐπέτρεψαν γὰρ ὑμᾶς παρεῖναι, ἀλλὰ καὶ μεθ' ὕβρεως ἐξέβαλον. Καὶ εἰ καὶ τὰ μάλιστα φανερὰ πᾶσι καθέστηκε καὶ ἐκ τούτων ἡ συκοφαντία, ὅμως, ἀναγινωσκομένων τῶν ὑπομνημάτων, εὕρομεν αὐτὸν τὸν παμπόνηρον Ἰσχύραν, τὸν ἐπὶ τῇ συκοφαντίᾳ μισθὸν παρ' αὐτῶν λαβόντα τὸ δοκοῦν ὄνομα τῆς ἐπισκοπῆς, διελέγχοντα ἑαυτοῦ τὴν συκοφαντίαν. Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰσχύρας ἐν αὐτοῖς τοῖς ὑπομνήμασι διελάλησε, κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν, ἐν ᾗ Μακάριον ἐληλυθέναι εἰς τὸ κελλίον ἑαυτοῦ διεβεβαιοῦτο, νοσοῦντα τότε κατακεῖσθαι ἑαυτόν· καίτοι τῶν περὶ Εὐσέβιον γράψαι τολμησάντων, ἑστάναι τότε τὸν Ἰσχύραν καὶ προσφέρειν, ὅτε Μακάριος ἐπέστη.

42. Quin etiam ea qua post usi sunt sycophantia et calumnia omnibus manifesta est. Aiebant enim, et magnis clamoribus affirmabant, cædem Athanasium perpetrasse, et Arsenium quemdam Meletia-

42. Κἀκείνη δὲ πᾶσι φανερὰ καθέστηκεν ἡ συκοφαντία καὶ διαβολὴ, ἣν ἠτιάσαντο μετὰ ταῦτα. Ἔφασαν γὰρ καὶ κατεβόησαν φόνον δεδρακέναι τὸν Ἀθανάσιον, καὶ ὡς Ἀρσένιόν τινα, Μελιτιανὸν ἐπίσκοπον,

Digitized by Google

ἀνηρηκέναι, ἐφ' ᾧ προσποιητῷ στεναγμῷ καὶ πεπλασμένοις δάκρυσιν ὑπεκρίνοντο, καὶ ἠξίουν τοῦ ζῶντος ὡς τεθνηκότος τὸ σῶμα ἀποδυθῆναι. Ἀλλ' οὐκ ἄγνωστα γέγονε τὰ σοφίσματα τούτων· ἔγνωσαν γὰρ ἅπαντες ζῆν τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξετάζεσθαι· καὶ ἐπειδὴ ἑώρων ἑαυτοὺς οἱ πρὸς πάντα εὐχερεῖς διελεγχομένους ἐπὶ τοῖς ψεύσμασι τούτοις· αὐτὸς γὰρ ζῶν ὁ Ἀρσένιος ἐδείκνυεν ἑαυτὸν μὴ ἀνῃρῆσθαι μηδὲ τεθνηκέναι· ὅμως οὐχ ἡσύχασαν, ἀλλ' ἑτέρας συκοφαντίας πρὸς ταῖς προτέραις συκοφαντίαις ἐπεζήτουν, ἵνα πάλιν, μηχανησάμενοι, διαβάλλωσι τὸν ἄνθρωπον. Τί οὖν, ἀγαπητοί; Οὐκ ἐταράχθη ὁ ἀδελφὸς ἡμῶν Ἀθανάσιος, ἀλλὰ πάλιν πολλῇ παῤῥησίᾳ χρώμενος προσκαλεῖτο καὶ ἐπὶ τούτοις αὐτούς. Καὶ ἡμεῖς δὲ τυχόμεθα καὶ προετρεπόμεθα ἐλθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν κρίσιν, καὶ εἴπερ δύνανται, διελέγξαι. Ὦ τῆς πολλῆς πλεονεξίας! ὦ τῆς δεινῆς ὑπερηφανίας! μᾶλλον δὲ, εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν, ὦ κακῆς καὶ ὑπευθύνου συνειδήσεως! τοῦτο γὰρ πᾶσι πεφανέρωται. Ὅθεν, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, ὑπομιμνήσκομεν καὶ προτρεπόμεθα ὑμᾶς πρὸ πάντων τὴν ὀρθὴν πίστιν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατέχειν. Πολλὰ μὲν γὰρ καὶ δεινὰ καὶ χαλεπὰ πεπόνθατε, πολλὰς δὲ ὕβρεις καὶ ἀδικίας ὑπέμεινεν ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία· ἀλλ' *Ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.* Διόπερ, κἂν ἔτι ποιεῖν τολμήσωσι καθ' ὑμῶν, ἡ θλῖψις ἀντὶ χαρᾶς ὑμῖν ἔστω· τὰ γὰρ τοιαῦτα παθήματα μέρος ἐστὶ μαρτυρίου· καὶ αἱ τοιαῦται ὑμῶν ὁμολογίαι καὶ αἱ βάσανοι οὐκ ἄμισθοι τυγχάνουσιν, ἀλλ' ἀπολήψεσθε παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ ἔπαθλα. Διότι μάλιστα ἀγωνίζεσθε ὑπὲρ τῆς ὑγιαινούσης πίστεως καὶ τῆς καθαρότητος τοῦ ἐπισκόπου ὑμῶν Ἀθανασίου τοῦ συλλειτουργοῦ ἡμῶν. Καὶ γὰρ οὐδὲ ἡμεῖς παρεσιωπήσαμεν, οὐδὲ ἠμελήσαμεν τῆς ὑμῶν ἀμεριμνίας χάριν· ἀλλ' ἐφροντίσαμεν καὶ πεποιήκαμεν, ἅπερ ὁ τῆς ἀγάπης λόγος ἀπαιτεῖ. Συμπάσχομεν γὰρ τοῖς πάσχουσιν ἀδελφοῖς ἡμῶν, καὶ τὰ ἐκείνων παθήματα ἴδια ἡγούμεθα, καὶ τοῖς δάκρυσιν ὑμῶν τὰ ὑμέτερα δάκρυα συνεμίξαμεν. Οὐχ ὑμεῖς δὲ μόνοι πεπόνθατε, ἀδελφοί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι συλλειτουργοὶ ἡμῶν ταῦτα ἐλθόντες ἀπωδύροντο (47).

A num episcopum occidisse : quam rem simulato gemitu et falsis lacrymis deplorabant, postulantes viventis corpus quasi is mortuus esset sibi tradi. Sed non latuit eorum vafrities : omnibus enim compertum fuit hominem vivere, et inter vivos numerari : et cum conspicerent illi, ad omne scelus prompti viri, se mendacii convictos : ipse enim Arsenius vivus se minime occisum aut mortuum esse palam fecit; nihilo tamen magis quieverunt, sed alias sycophantias prioribus addendas quæsiere, ut, quibusvis machinis adhibitis, hominem denuo calumniarentur. Quid igitur, dilecti? Nequaquam perterritus est frater noster Athanasius, sed iterum magna usus fiducia eos in jus provocabat. Nos quoque rogavimus hortatique sumus, ut judicio se B sisterent, et si possent, hominem convincerent. O magnam arrogantiam! o ingentem superbiam! aut potius si vere dicendum est, o malam, et crimine obnoxiam conscientiam! quod sane nulli non exploratum est. Quocirca, dilecti fratres, monemus vos et hortamur, ut præ omnibus rectam Ecclesiæ Catholicæ fidem retineatis. Multa quidem gravia et atrocia tolerastis, multas quoque contumelias et injurias sustinuit Catholica Ecclesia : sed *qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* [80]. Quare si quid iterum contra vos aggrediantur, tribulatio illa gaudii vobis loco sit : nam istiusmodi afflictiones pars sunt martyrii, et hujusmodi vestræ **127** confessiones et tormenta sua mercede non carebunt : sed certaminis præmiis a Deo donandi estis. Quamobrem pro sana fide C potissimum decertate, necnon pro innocentia Athanasii episcopi vestri et comministri nostri. Nam neque rem silentio præterivimus, neque negleximus quæ vestræ securitati conducebant : sed ea curavimus, ea egimus quæ charitatis ratio postulat. Fratrum quippe nostrorum afflictorum vicem dolemus, et illorum afflictiones, nostras arbitramur, et nostras lacrymas cum vestris commiscuimus. Neque vos duntaxat læsi estis, fratres, sed de iisdem ipsis complures alii ex comministris nostris, huc cum venissent, fusis lacrymis conquesti sunt.

43. Διόπερ ἀνηνέγκαμεν καὶ ἠξιώσαμεν τοὺς εὐσεβεστάτους καὶ θεοφιλεστάτους βασιλέας, ὅπως ἡ φιλανθρωπία αὐτῶν καὶ τοὺς ἔτι κάμνοντας καὶ πιεζομένους ἀνεθῆναι κελεύσῃ, καὶ προστάξωσι μηδένα τῶν δικαστῶν, οἷς περὶ μόνων τῶν δημοσίων μέλειν προσήκει, μήτε κρίνειν κληρικοὺς, μήτε ὅλως τοῦ λοιποῦ προφάσει τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπιχειρεῖν τι κατὰ τῶν ἀδελφῶν, ἀλλ' ἵνα ἕκαστος χωρὶς τινος διωγμοῦ, χωρὶς τινος βίας καὶ πλεονεξίας, ὡς εὔχεται καὶ βούλεται, ζῇ, καὶ μεθ' ἡσυχίας καὶ εἰρήνης τὴν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν πίστιν μετέρχηται. Γρηγόριος μέντοι ὁ παρανόμως παρὰ τῶν αἱρετικῶν λεγόμενος κατασταθῆναι, καὶ εἰς τὴν ὑμετέραν πάλιν παρ' αὐτῶν ἀποσταλείς· καὶ τοῦτο γὰρ γινωσκέτω ὑμῶν ἡ ὁμοψυχία, ὅτι κρίσει τῆς ἱερᾶς D quorum officium est popularia solum curare, clericos judicet, aut ullatenus in posterum, occasione curandarum Ecclesiarum, adversus fratres quidvis moliatur : sed ut quisque citra persecutionem, aut vim, vel fraudem, pro voto et voluntate sua vitam agat, ac cum quiete et pace catholicam et apostolicam sectetur fidem. Porro vestram unanimitatem monitam volumus, Gregorium, qui dicitur præter jus fasque ab hæreticis ordinatus, et in vestram urbem ab illis missus, universæ sacræ synodi judicio damnatum depositumque fuisse; tametsi revera

43. Quocirca hæc retulimus ad piissimos et Dei amantissimos imperatores, rogantes eorum humanitatem, ut eos qui adhuc vexantur et affliguntur, dimitti jubeant, decernantque ut, ne quis judicum,

[80] Matth. x, 22.

(47) Reg. ἀπωδύραντο. Mox idem post ἀνηνέγκαμεν, habet τοίνυν, et paulo post θεοσεβεστάτους, ubi in editis et cæteris cod. θεοφιλεστάτους.

Digitized by Google

nunquam is ut episcopus sit habitus. Vestrum igitur episcopum Athanasium redeuntem cum gaudio recipiatis; ideo enim illum cum pace dimisimus. Unde hortamur omnes, qui vel metu vel quorumdam dolo circumventi cum Gregorio communicarunt, ut jam moniti et excitati, nobis morem gerentes, a detestanda ejus communione desistant, ac deinceps sese Ecclesiæ catholicæ conjungant. Quænam autem a sancta synodo decreta sint contra Theodorum, Narcissum, Stephanum, Acacium, Menophantum, Ursacium, Valentem et Georgium, Arianæ hæreseos præfectos, qui et in vos et in alias Ecclesias debacchati sunt, ex iis quæ subjuncta sunt, cognoscetis. Ea enim ad vos misimus, ut vestra pietas decretis nostris suffragetur, et hinc notum sit vobis Ecclesiam catholicam non dissimulanter agere cum iis qui in se scelera perpetrarint.

πάσης συνόδου καθηρέθη, εἰ καὶ τὰ μάλιστα οὐδεπώποτε οὐδὲ ὡς ἐπίσκοπος ὅλως γενόμενος ἐνομίσθη· χαίρετε τοίνυν ἀπολαμβάνοντες ἑαυτῶν τὸν ἐπίσκοπον Ἀθανάσιον· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ μετ' εἰρήνης αὐτὸν ἀπελύσαμεν. Ὅθεν καὶ παραινοῦμεν πᾶσι τοῖς διὰ φόβον ἢ διὰ περιδρομήν τινων κοινωνήσασι Γρηγορίῳ, ἵνα νῦν, ὑπομνησθέντες καὶ προτραπέντες, καὶ ἀναπεισθέντες παρ' ἡμῶν, παύσωνται τῆς πρὸς ἐκεῖνον μυσαρᾶς κοινωνίας, καὶ λοιπὸν ἑαυτοὺς συνάψωσι τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Τίνα δέ ἐστι τὰ παρὰ τῆς ἁγίας συνόδου δογματισθέντα κατὰ Θεοδώρου, καὶ Ναρκίσσου, καὶ Στεφάνου, καὶ Ἀκακίου, καὶ Μηνοφάντου (48), καὶ Οὐρσακίου, καὶ Οὐάλεντος, καὶ Γεωργίου τῶν προϊσταμένων τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεως, καὶ πλημμεληsάντων καθ' ὑμῶν, καὶ κατὰ τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν γνώσεσθε ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων. Ἀπεστείλαμεν γὰρ ὑμῖν, ἵνα καὶ ἡ ὑμετέρα θεοσέβεια σύμψηφος τοῖς παρ' ἡμῶν ὁρισθεῖσι γένηται, καὶ ἐκ τούτων γνῶτε, ὅτι ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία οὐ παροράᾳ τοὺς εἰς αὐτὴν πλημμελοῦντας.

SANCTA SYNODUS

Per Dei gratiam Sardicæ congregata, omnibus ubique episcopis et comministris Ecclesiæ catholicæ, dilectis fratribus in Domino salutem.

44. Multa quidem plerumque contra Dei servos, rectæ fidei inhærentes, moliri ausi sunt Ariomanitæ: dum enim spuriam doctrinam subjicerent, orthodoxos ejicere conati sunt. Tanta autem vi jam contra fidem insurrexerunt, ut id ne pietatem quidem religiosissimorum imperatorum latuerit. **128** Itaque, Dei gratia opitulante, ipsi religiosissimi imperatores nos ex diversis provinciis ac civitatibus in unum coegerunt, et sanctam hanc synodum in civitate Sardica celebrari concesserunt; ut, amoto quovis dissidio ac omni prava fide eliminata, sola erga Christum pietas apud omnes servetur. Venerunt enim Orientales quoque episcopi, hortantibus piissimis imperatoribus, ad ea potissimum quæ pluries jactitarant de dilectis fratribus et commi-

Η ΑΓΙΑ ΣΥΝΟΔΟΣ

Η κατὰ Θεοῦ χάριν ἐν Σαρδικῇ συναχθεῖσα (49) *τοῖς ἁπανταχοῦ ἐπισκόποις καὶ συλλειτουργοῖς τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν Κυρίῳ χαίρειν.*

44. Πολλὰ μὲν καὶ πολλάκις ἐτόλμησαν οἱ Ἀρειομανῖται κατὰ τῶν (50) δούλων τοῦ Θεοῦ τῶν τὴν πίστιν φυλαττόντων τὴν ὀρθήν· νόθον γὰρ ὑποβάλλοντες διδασκαλίαν, τοὺς ὀρθοδόξους ἐλαύνειν ἐπειράθησαν· τοσοῦτον δὲ λοιπὸν κατεπανέστησαν κατὰ τῆς πίστεως, ὡς μηδὲ τὴν εὐσέβειαν τῶν εὐλαβεστάτων βασιλέων λαθεῖν. Τοιγαροῦν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ συνεργούσης, καὶ αὐτοὶ οἱ εὐσεβέστατοι βασιλεῖς συνήγαγον ἡμᾶς ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων, καὶ τὴν ἁγίαν ταύτην σύνοδον ἐν τῇ Σαρδῶν πόλει (51) γενέσθαι δεδώκασιν, ἵνα πᾶσα μὲν διχόνοια περιαιρεθῇ, πάσης δὲ κακοπιστίας ἐξελαθείσης, ἡ εἰς Χριστὸν εὐσέβεια μόνη παρὰ πάντων φυλάττηται. Ἦλθον γὰρ καὶ οἱ ἀπὸ τῆς ἑῴας ἐπίσκοποι (52), προτραπέντες καὶ αὐτοὶ παρὰ τῶν εὐ-

(48) Editi, Μονοφάντου, Nannii versio, Demophantes, sed perperam, est enim Menophantes Ephesinus. Athanasius infra, epistola ad episcopos Ægypti et Libyæ, quæ hactenus oratio prima contra Arianos perperam inscribebatur, ait Ursacium, Valentem, Acacium, Patrophilum et Narcissum in Sardicensi synodo fuisse damnatos, quod de cæteris quidem certum est, de Patrophilo vero nusquam reperitur. Putamus Athanasium generatim tantum hos Arianicæ sectæ fautores damnatos dicere, quod vulgo verum habetur dum pars maxima damnata sit.

Quæ vero subjuncta huic epistolæ memorantur, nihil aliud esse queat, quam epistola encyclica mox sequens, ubi Sardicensis synodi gesta fusius enarrantur.

(49) Post ἐν Σαρδικῇ συναχθεῖσα hæc habet Theodoretus, apud quem hæc epistola habetur, lib. II, c. 8: Ἀπό τε Ῥώμης καὶ Σπανίας, καὶ Γαλλίας, Ἰταλίας, Καμπανίας, Καλαβρίας, Ἀφρικῆς, Σαρδονίας, Παννονίας, Μυσίας, Δακίας, Δαρδανίας, ἄλλης Δακίας, Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ἀχαΐας, Ἠπείρων, Θρᾴκης, Ῥοδόπης, Ἀσίας, Καρίας, Βιθυνίας, Ἑλλησπόντου, Φρυγίας, Πισιδίας, Καππαδοκίας, Πόντου, Φρυγίας ἄλλης, Κιλικίας, Παμφυλίας, Λυδίας, νήσων Κυκλάδων, Αἰγύπτου, Θηβαΐδος, Λιβύης, Γαλατίας, Παλαιστίνης, Ἀραβίας, τοῖς πανταχοῦ ἐπισκόποις καὶ συλλειτουργοῖς τῆς Καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Quæ forte ideo apud Athanasium desiderantur, quod jam initio primæ Sardicensis synodi epistolæ descripta haberentur, cum multa tamen discrepantia.

Hæc epistola apud Hilarium in Fragmentis Latine habetur ex Græco translata.

(50) Sic Reg. et Theodoretus. Editi vero mendose καὶ τῶν. Paulo post, νόθον γάρ, Reg. et Theod. Editi νόθην γάρ. Infra Theod. ὡς μηδὲ τὴν ἀκοὴν τῶν θεοφιλεστάτων. At omnes editi et mss. ὡς μηδὲ τὴν εὐσέβειαν τῶν εὐλαβεστάτων. Sed Reg. τῶν εὐσεβεστάτων. Hilarius, *ut non religiosam pietatem clementissimorum*, etc. Paulo post Theod. θεοφιλέστατοι βασιλεῖς.

(51) Basil. ἐν τῇ Σερδῶν πόλει. Theod. vero, ἐπὶ τὴν Σαρδικησίων πόλιν.

(52) Theod., Ἦλθον γὰρ ἐπίσκοποι ἀπὸ τῆς ἑῴας. Mox Reg. ἐθρύλουν, uti solet cum λ unico. Infra post Ἀγκυρογαλατίας, Theod. addit καὶ Ἀσκληπᾶ τοῦ Γάζης, et postea ἴσως καὶ εἰς ὑμᾶς αὐτοὺς ἔφθασαν αἱ διαβολαί, et ita Hilarius legit, *arbitramur ad vos ipsos.*

Digitized by Google

σεβεστάτων βασιλέων, μάλιστα δι' ἅπερ ἐθρύλλουν πολλάκις περὶ τῶν ἀγαπητῶν ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ συλλειτουργῶν, Ἀθανασίου ἐπισκόπου τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ Μαρκέλλου ἐπισκόπου τῆς Ἀγκυρογαλατίας. Ἴσως γὰρ καὶ εἰς ὑμᾶς ἔφθασαν αὐτῶν αἱ διαβολαί· καὶ ἴσως (53), καὶ τὰς ὑμετέρας ἀκοὰς ἐπεχείρησαν παρασαλεῦσαι, ἵνα κατὰ μὲν τῶν ἀθώων ἃ λέγουσι πιστεύσητε, τὴν δὲ τῆς μοχθηρᾶς αὐτῶν αἱρέσεως ὑπόνοιαν ἐπικρύψωσιν. Ἀλλ' οὐκ ἐπὶ πολὺ ταῦτα ποιεῖν συνεχωρήθησαν. Ἔστι γὰρ ὁ προϊστάμενος τῶν Ἐκκλησιῶν Κύριος, ὁ ὑπὲρ τούτων καὶ πάντων (54) ἡμῶν θάνατον ὑπομείνας, καὶ δι' ἑαυτοῦ τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον πᾶσιν ἡμῖν δεδωκώς. Πάλαι μὲν οὖν γραψάντων τῶν περὶ Εὐσέβιον Ἰουλίῳ τῷ συλλειτουργῷ ἡμῶν τῷ τῆς Ῥωμαίων Ἐκκλησίας ἐπισκόπῳ κατὰ τῶν προειρημένων συλλειτουργῶν ἡμῶν, λέγομεν δὴ Ἀθανασίου, καὶ Μαρκέλλου, καὶ Ἀσκληπᾶ, ἔγραψαν καὶ οἱ (55) ἀπὸ τῶν ἄλλων μερῶν ἐπίσκοποι, μαρτυροῦντες μὲν τῇ καθαρότητι τοῦ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Ἀθανασίου, τὰ δὲ παρὰ τῶν περὶ Εὐσέβιον γενόμενα μηδὲν ἕτερον ἢ ψευδῆ καὶ συκοφαντίας εἶναι μεστά· καὶ εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἐκ τοῦ κληθέντας (56) αὐτοὺς παρὰ τοῦ ἀγαπητοῦ ἡμῶν καὶ συλλειτουργοῦ Ἰουλίου μὴ ἀπαντῆσαι, καὶ ἐκ τῶν γραφέντων παρὰ τοῦ αὐτοῦ Ἰουλίου φανερὰ τούτων ἡ συκοφαντία πέφηνεν· ἦλθον γὰρ ἄν, εἴπερ ἐθάρρουν οἷς ἔπραξαν καὶ πεποιήκασι κατὰ τῶν συλλειτουργῶν ἡμῶν· ὅμως καὶ ἐξ ὧν πεποιήκασιν ἐν ταύτῃ τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ φανερωτέραν τὴν ἑαυτῶν συσκευὴν ἀπέδειξαν. Ἀπαντήσαντες γὰρ εἰς τὴν (57) Σαρδῶν πόλιν, ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν Ἀθανάσιον, καὶ Μάρκελλον, καὶ Ἀσκληπᾶν, καὶ τοὺς ἄλλους, ἐφοβήθησαν εἰς κρίσιν ἐλθεῖν, καὶ οὐχ ἅπαξ, οὐδὲ δεύτερον, ἀλλὰ καὶ πολλάκις κληθέντες, οὐκ ἐπήκουσαν (58) ταῖς κλήσεσι· καίτοι πάντων ἡμῶν συνελθόντων ἐπισκόπων, καὶ μάλιστα τοῦ εὐγηροτάτου Ὁσίου, τοῦ καὶ διὰ τὸν χρόνον καὶ τὴν ὁμολογίαν καὶ διὰ τὸ τοσοῦτον κάματον ὑπομεμενηκέναι πάσης αἰδοῦς ἀξίου τυγχάνοντος, ἀναμενόντων καὶ προτρεπομένων αὐτοὺς εἰσελθεῖν εἰς τὴν κρίσιν, ἵν' ἅπερ ἀπόντων τῶν συλλειτουργῶν ἡμῶν ἐθρύλλησαν (59) καὶ ἔγραψαν κατ' αὐτῶν, ταῦτα

A nistris nostris Athanasio episcopo Alexandriæ, et Marcello episcopo Ancyrogalatiæ, disquirenda. Fortasse enim ad vos quoque pervenerunt eorum calumniæ : fortasse et vestras aures commovere conati sunt, quo suis adversus innoxios calumniis vos fidem haberetis, ipsique interim nefariæ suæ hæresis suspicionem dissimularent. Sed non diu licuit id agere : est enim qui Ecclesiis patrocinatur Dominus, qui pro iis et pro nobis omnibus mortem subiit, ac per seipsum omnibus nobis aditum dedit ad cœlum. Cum igitur jam pridem Eusebiani Julio comministro nostro Romanæ Ecclesiæ episcopo litteras scripsissent contra prædictos comministros nostros, nempe Athanasium, Marcellum et Asclepam ; scripserunt quoque alii ex aliis partibus epi-
B scopi, qui litteris suis de Athanasii comministri nostri innocentia ferrent testimonium : quæ autem ab Eusebianis gesta essent, mendaciis et calumniis plena esse affirmarent ; tametsi hinc præsertim eorum sycophantia propalam fuit, quod vocati a dilecto et comministro nostro Julio, non accessissent, quod item ex ipsis Julii scriptis perspicuum erat. Venissent enim si iis quæ contra comministros nostros egerant, fiduciam habuissent. Conspirationem tamen suam manifestius declararunt ex iis quæ in illa sancta et magna synodo gessere. Cum enim Sardicam advenissent, conspectis ibi fratribus nostris Athanasio, Marcello et Asclepa aliisque, judicio se sistere reformidarunt : nec semel aut
C bis, sed plerumque in jus vocati non obtemperarunt ; quamvis nos omnes episcopi convenissemus, inque primis felicissimæ vir senectutis Osius, qui ob ætatem et confessionem et ob tantum a se susceptum laborem, omni est reverentia dignus. Exspectantibus igitur nobis atque hortantibus ut judicio se sisterent, quo ea quæ contra comministros nostros absentes sparserant, et litteris significarant, hæc ipsa coram probare possent : illi utique quantumvis vocati, nequaquam accessere, uti supra diximus, hincque calumniam prodidere suam : ac ipsa recusatione sycophantias ac insidias suas tantum non proclamarunt. Qui enim dictis suis habent

(53) In Reg., καί deest. In editis legitur. Theod. vero hunc locum sic habet, ὡς καὶ τάς, minus recte. Paulo post Theod. πιστεύητε.

(54) Theod., καὶ ὑπὲρ πάντων. Mox omnes Theodoreti editi mendose, καὶ δι' αὐτὰς τὴν εἰς οὐρ. Postea editi ὑμῖν δεδωκώς. Reg. Basil. et Theod., ἡμῖν δεδωκώς.

Quæ sequuntur autem sic habet Theod. : Πάλαι μὲν οὖν ἔγραψαν οἱ περὶ Εὐσέβιον καὶ Μάριον, καὶ Θεόδωρον καὶ Θεόγνιον, καὶ Οὐρσάκιον καὶ Οὐάλεντα, καὶ Μηνόφαντον καὶ Στέφανον Ἰουλίῳ τῷ συλλειτουργῷ, quæ sic ab Hilario versa sunt : *Olim quidem scribentibus Eusebio, Mario, Theodoro, Diognito, Ursacio et Valente, Julio consacerdoti*, etc. Hos Arianos præsules consulto ab Athanasio omissos fuisse putamus, qui alias nonnunquam nomina provinciarum prætermittit, quod parvi ad rem quæ agitur sint momenti. Menophantus vero et Stephanus apud Theodoretum irrepsisse videntur, amanuensis imperitia, qui hos episcopos quod infra nominentur, huc quoque putavit inserendos. Alias enim certum est Stephanum vivente Eusebio nondum episcopum Antiochiæ fuisse, sed Flacil-
D lum.

(55) Theod., λέγομεν δὲ Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας καὶ Μαρκέλλου τοῦ ἐπισκόπου Ἀγκυρογαλατίας, καὶ Ἀσκληπᾶ τοῦ Γάζης. Ἔγραψαν δὲ καὶ οἱ.

(56) Κληθέντας Reg. et Theod. Editi vero κληθῆναι. Mox post, συλλειτουργοῦ Ἰουλίου, hæc μὴ ἀπαντῆσαι, καὶ ἐκ τῶν γραφέντων παρὰ τοῦ αὐτοῦ Ἰουλίου, quæ in editis deerant, in Reg. et Theod. habentur, et ab Hilario lecta sunt. Paulo post Theod. καὶ οἷς πεποιήκασι.

(57) Theod., Σαρδέων. Reg. Σερδῶν.

(58) Theod., ὑπήκουσαν.

(59) Reg. de more, ἐθρύλησαν. Mox Theod. ταῦτα παρόντων, quæ lectio præstare videtur Athanasianæ, quam tamen, quia in omnibus editis et mss. Athanasii, et in quibusdam Theoreti habetur, reji-nendam judicavimus. Paulo post, loco καθάπερ Theod. καθὼς habet.

Digitized by Google

fiduciam, ii sane non recusant coram adversariis consistere. Quandoquidem autem accedere renuerunt, arbitramur neminem latere, eos (quanquam malis de more velint artibus uti), cum nihil habeant quod adversum comministros nostros probare **129** possint, absentes quidem calumniari, præsentes vero refugere.

κἂν ἐκεῖνοι πάλιν κακουργεῖν ἐθέλωσιν (60), ὅτι ξαι, τούτους μὲν διαβάλλουσιν ἀπόντας, παρόντας δὲ

45. Non solum autem, charissimi fratres, ob suam adversus illos sycophantiam fugam fecere; sed etiam quod præsto viderent qui se de variis criminibus accusarent. Illic enim vincula et ferrum : illic viri ab exsilio reversi comparebant. Ab iis autem qui adhuc in exsilio detinebantur missi sunt quidam e comministris nostris eorum cognati : accesserunt itidem amici quorumdam, qui fuerant iis auctoribus interempti. Quodque gravissimum est, aderant episcopi, quorum unus ferrum et catenas protulit, quibus oneratus ab illis fuerat : alii cædem eorum calumnia perpetratam testabantur. Eo enim devenerant insaniæ, ut tentarent etiam episcopos perimere, et sane occidissent, nisi illi eorum manibus sese fuga proripuissent. Obiit certe comminister noster beatæ memoriæ Theodulus, dum iis calumniantibus fuga sibi consuleret, ob eorum quippe criminationem capitis fuerat damnatus. Alii inflicta gladiis vulnera exhibuere : alii se eorum opera famem pertulisse conquesti sunt. Horumque facinorum non vulgares homines, sed integræ ecclesiæ testes erant, quarum legati, nos, de militibus gladio instructis, de turbis clavas gestantibus, de judicum minis, de supposititiis epistolis certiores fecerunt. Lectæ sunt enim litteræ a Theognio adversum comministros nostros Athanasium, Marcellum et Asclepam conflctæ, ut imperatores in illos concitaret, quod verum esse comprobarunt qui tunc temporis fuerant Theognii diaconi. His adjiciendæ virginum denudationes, ecclesiarum incendia, ministrorum in carcerem mancipationes : hæcque om-

παρόντες ἐλέγξαι δυνηθῶσιν· ἀλλ' οὐκ ἦλθον κληθέντες, καθάπερ προείπομεν, δεικνύντες καὶ ἐκ τούτων τὴν συκοφαντίαν ἑαυτῶν, καὶ μονονουχὶ τὴν ἐπιβουλὴν καὶ συσκευήν, ἣν πεποιήκασι, βοῶντες διὰ τῆς παραιτήσεως. Οἱ γὰρ θαῤῥοῦντες οἷς λέγουσι, τούτοις καὶ εἰς πρόσωπον συστῆναι δύνανται. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἀπήντησαν, νομίζομεν λοιπὸν μηδένα ἀγνοεῖν, μηδὲν ἔχοντες κατὰ τῶν συλλειτουργῶν ἡμῶν ἐλέγφεύγουσιν.

45. Ἔφυγον γάρ, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί, οὐ μόνον διὰ τὴν τούτων συκοφαντίαν, ἀλλ' ὅτι καὶ τοὺς ἐπὶ διαφόροις ἐγκαλοῦντας αὐτοῖς ἐθεώρουν ἀπαντήσαντας· δεσμὰ γὰρ ἦν καὶ σίδηρα προφερόμενα, ἀπ' ἐξοριστίας ἐπανελθόντες ἄνθρωποι, καὶ παρὰ τῶν ἔτι κατεχομένων εἰς ἐξοριστίαν, ἐλθόντες ἦσαν συλλειτουργοὶ συγγενεῖς· καὶ φίλοι δὲ τῶν δι' αὐτῶν ἀποθανόντων παρεγένοντο· καὶ τὸ μέγιστον, ἐπίσκοποι παρῆσαν, ὧν ὁ μὲν τὰ σίδηρα καὶ τὰς ἁλύσεις προέφερεν (61), ἃς δι' αὐτοὺς ἐφόρεσεν, οἱ δὲ τὸν ἐκ τῆς διαβολῆς αὐτῶν θάνατον ἐμαρτύραντο. Εἰς τοσοῦτον γὰρ ἔφθασαν ἀπονοίας, ὡς καὶ ἐπισκόπους ἐπιχειρεῖν ἀνελεῖν, καὶ ἀνεῖλον ἄν, εἰ μὴ ἐξέφυγον (62) τὰς χεῖρας αὐτῶν· ἀπέθανεν οὖν ὁ συλλειτουργὸς ἡμῶν ὁ μακαρίτης Θεόδουλος φεύγων αὐτῶν τὴν διαβολήν, κεκέλευστο γὰρ ἐκ διαβολῆς αὐτῶν ἀποθανεῖν. Ἄλλοι δὲ πληγὰς ξιφῶν ἐπιδείκνυντο· ἄλλοι δὲ λιμὸν ὑπομεμενηκέναι παρ' αὐτῶν ἀπωδύροντο· καὶ ταῦτα οὐχ οἱ τυχόντες ἐμαρτύρουν ἄνθρωποι, ἀλλ' Ἐκκλησίαι ὅλαι ἦσαν, ὑπὲρ ὧν οἱ ἀπαντήσαντες καὶ πρεσβεύοντες ἐδίδασκον, στρατιώτας ξιφήρεις, ὄχλους μετὰ ῥοπάλων, δικαστῶν ἀπειλάς, πλαστῶν γραμμάτων ὑποβολάς. Ἀνεγνώσθη γὰρ γράμματα τῶν περὶ Θεόγνιον πλαττομένων (63) κατὰ τῶν συλλειτουργῶν ἡμῶν Ἀθανασίου, καὶ Μαρκέλλου, καὶ Ἀσκληπᾶ, ἵνα καὶ βασιλέας κατ' αὐτῶν κινήσωσι· καὶ ταῦτα ἤλεγξαν οἱ γενόμενοι τότε διάκονοι Θεογνίου. Πρὸς τούτων, παρθένων γυμνώσεις, ἐμπρησμοὺς Ἐκκλησιῶν, φυλακὰς κατὰ τῶν λειτουργῶν, καὶ ταῦτα πάντα δι' οὐδὲν ἕτερον, ἢ διὰ τὴν δυσώνυμον αἵρεσιν τῶν Ἀρειομανιτῶν· οἱ γὰρ παραι-

(60) Theod., ἐθελήσωσιν. Paulo infra idem, παρόντας δὲ διαφεύγουσιν. Mox Theod., διὰ τὴν κατὰ τούτων non male, sed ultima Theodoreti editio κατὰ τοῦτον mendose habet. Et post pauca idem Theod., ἐπὶ διαφόροις ἐγκλήμασιν ἐγκλ. Mox idem, προσφερόμενα, καὶ ἀπ' ἐξορίας ἐπανελθόντες ἄνθρωποι καὶ παρὰ τῶν ἐκεῖ κατεχομένων ἐν ἐξορίαις ἐλθόντες ἦσαν συλλειτουργοί, συγγενεῖς δέ, etc., sed longe præstat Athanasii lectio. Hilarius ita vertit, ut vix cui magis faveat, augurari possimus, habet tamen ille *adhuc*, quo lectio ἔτι firmatur.

(61) Theod., τὰ σίδηρα καὶ τὰς κατήνας προέφερεν. Editi, περιέφερεν. Nos Reg. sequimur qui itidem ut Theodoretus προέφερεν habet. Episcopum autem qui catenas quibus, Arianis auctoribus, constrictus fuerat in synodo exhibuit, conjectamus esse Lucium Adrianopolitanum, τὸν πολλάκις παρ' αὐτῶν καὶ ἁλύσεις φορέσαντα, ait Athanasius *Apol. de fuga*, id est, *qui, ipsis auctoribus, sæpenumero catenis onustus fuit.*

(62) Theod., ἐξέφυγε, minus recte. Mox Theod., ἀνέστη γοῦν ὁ συλλειτουργός. Editi Athanasii, ὁ οὖν συλλειτουργός, sed mutila est sententia, ut statim advertas. Nos Reg. sequimur, cujus lectio firmatur tum voce μακαρίτης quæ de vita functo tantum dicitur, tum ex Hilario qui habet, *decessit enim coepiscopus noster beatissimus Theodorus*, mendose, pro Theodulus. Si lectio Theodoreti genuina esset, vertendum foret, *extorris factus est comminister*, etc. De Theodulo hæc ipsa dicuntur infra *Epist. ad solit.* paulo post initium. De eodem quædam in *Apol. de fuga*. Hallucinantur autem qui ex aliis Athanasii locis comprobari putant Theodulum post Sardicensem synodum obiisse : hac de re disputabitur infra.

(63) Πλαττομένων deest in Theod. Sic tamen legit Hilarius qui habet : *lectæ sunt enim litteræ factæ a Theognito falsæ*, etc. Idem Hilarius, adversus Athanasium et Marcellum conflctas dicit, omisso Asclepa. Paulo post Reg., διάκονοι Διογνίου, quo item nomine Theognius apud Athanasium sæpe nuncupatur. Infra Theod., κατὰ τῶν συλλειτουργῶν. Hilarius vero cum Athanasio *adversus ministros Dei.*

Digitized by Google

τούμενοι τὴν πρὸς τούτους κοινωνίαν ἀνάγκην εἶχον πυρᾶσθαι (64) τούτων. Ταῦτα τοίνυν συνορῶντες, εἰς στενὸν εἶχον τὰ τῆς προαιρέσεως· ἠσχύνοντο μὲν γὰρ ὁμολογεῖν ἃ δεδράκασι (65). Διὰ δὲ τὸ μὴ δύνασθαι λοιπὸν ἔτι ταῦτα κρύπτεσθαι, ἀπήντησαν εἰς τὴν Σαρδῶν πόλιν, ἵνα διὰ τῆς ἀφίξεως ὑπόνοιαν ὡς μὴ πλημμελήσαντες δόξωσιν ἀποφέρεσθαι. Ἰδόντες δὲ τοὺς παρ' αὐτῶν συκοφαντηθέντας, καὶ τοὺς παρ' αὐτῶν παθόντας, τοὺς κατηγόρους, τοὺς ἐλέγχους πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες, ἐλθεῖν οὐκ ἐβούλοντο κληθέντες (66), καίτοι τῶν συλλειτουργῶν ἡμῶν Ἀθανασίου, καὶ Μαρκέλλου, καὶ Ἀσκληπᾶ, πολλῇ τῇ παῤῥησίᾳ χρωμένων, ἀποδυρομένων, καὶ ἐπικειμένων, καὶ προκαλουμένων (67) αὐτοὺς, καὶ ἐπαγγελλομένων μὴ μόνον ἐλέγχειν τὴν συκοφαντίαν, ἀλλὰ καὶ δεικνύναι ὅσα κατὰ τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῶν ἐπλημμέλησαν (68). Οἱ δὲ τοσούτῳ φόβῳ τοῦ συνειδότος κατεσχέθησαν, ὡς φυγεῖν αὐτοὺς, καὶ διὰ τῆς φυγῆς τὴν συκοφαντίαν αὐτῶν ἐλέγξαι, καὶ ἅπερ ἐπλημμέλησαν, διὰ τὸν δρασμὸν ὁμολογῆσαι (69).

nia nulla alia de causa quam abominandæ Arianorum hæreseos gratia; qui enim eorum communionem recusabant hæc experiri coacti sunt. Hæc igitur dum animadverterent, quid consilii caperent ignorabant; erubescebant enim facinora confiteri sua. Quod autem hæc ultra latere non valerent, Sardicam venerant, ut adventu suo suspicionem flagitiorum levare viderentur. At ubi eos quos vel calumniis vel calamitatibus afflixerant, accusatores debitis documentis instructos conspexere; vocati licet, se sistere noluerunt; quamvis comministri nostri Athanasius, Marcellus et Asclepas, magna cum fiducia conquererentur, instarent, provocarent et pollicerentur se non solum sycophantiam refutaturos, sed etiam ostensuros quanta illi scelera perpetrassent adversus Ecclesias suas. At illi tanto conscientiæ terrore correpti sunt, ut fugam facerent, et fuga calumniam suam proderent, ac scelera sua fugiendo faterentur.

46. Εἰ καὶ τὰ μάλιστα τοίνυν οὐ μόνον ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων, αὐτῶν ἡ κακοτροπία δείκνυται καὶ συκοφαντία, ὅμως ἵνα μηδὲ ἐκ τῆς φυγῆς πρόφασίν τινα ἑτέρας κακουργίας πορίσασθαι δυνηθῶσιν, ἐσκεψάμεθα κατὰ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον τὰ παρ' ἐκείνων δραματουργηθέντα ἐξετάσαι· καὶ τοῦτο προθέμενοι, εὕρομεν αὐτοὺς καὶ ἐκ τῶν πραχθέντων συκοφάντας, καὶ μηδὲν ἕτερον ἢ ἐπιβουλὴν κατὰ τῶν συλλειτουργῶν ἡμῶν πεποιηκότας· ὃν γὰρ ἔλεγον παρὰ Ἀθανασίου πεφονεῦσθαι Ἀρσένιον, οὗτος ζῇ, καὶ ἐν τοῖς ζῶσιν ἐξετάζεται. Ἀπὸ δὲ τούτου (70) καὶ τὰ περὶ τῶν ἄλλων θρυλληθέντα παρ' αὐτῶν φαίνεται πλάσματα. Ἐπειδὴ δὲ καὶ περὶ ποτηρίου ἐθρύλλουν, ὡς κλασθέντος παρὰ Μακαρίου τοῦ πρεσβυτέρου Ἀθανασίου, ἐμαρτύρησαν μὲν οἱ παραγενόμενοι ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, καὶ Μαρεώτου καὶ τῶν λοιπῶν τόπων (71), ὅτι μηδὲν τούτων πέπρακται· καὶ οἱ ἐπίσκοποι δὲ γράφοντες οἱ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου πρὸς Ἰούλιον τὸν συλλειτουργὸν ἡμῶν ἱκανῶς διεβεβαιοῦντο μηδὲ ὑπόνοιαν ὅλως τοιαύτην ἐκεῖ γεγενῆσθαι. Ἄλλως τε ἃ λέγουσιν ὑπομνήματα ἔχειν κατ' αὐτοῦ κατὰ μονομέρειαν συνέστηκε γεγενῆσθαι· καὶ ὅμως καὶ ἐν τοῖς ὑπομνήμασι τούτοις, ἐθνικοὶ καὶ κατηχούμενοι ἠρωτῶντο· ἐξ ὧν εἷς κατηχούμενος ἐρωτώμενος ἔφασκεν ἔνδον εἶναι, ὅτε ὁ (72)

46. Porro quamvis eorum improbitas et sycophantia non modo ex prioribus, sed ex istis quoque sit explorata; attamen, ne ex fuga sua novi cujusdam doli occasionem captare valeant, visum fuit nobis improba eorum facinora juxta veritatis normam disquirere. Re sic proposita, **130** eos ex suis actis sycophantas esse, et revera insidias adversum comministros nostros struxisse deprehendimus. Arsenius enim, quem ab Athanasio necatum aiebant, etiamnum superstes est et inter vivos numeratur: hinc que ea etiam quæ de aliis sparserunt liquet esse conficta. Quandoquidem autem illi de calice a Macario presbytero Athanasii confracto insusurrabant; qui Alexandria et ex Mareote, necnon ex aliis locis huc concesserant, testati sunt nihil ejusmodi commissum fuisse. Imo episcopi Ægyptii litteris suis ad Julium comministrum nostrum testimonium ferunt, ne suspicionem quidem hujus rei ibi exstitisse. Porro ea quæ se contra illum habere dicunt monumenta, constat altera solum parte præsente fuisse edita: et alioqui in his monumentis efficiendis, ethnici et catechumeni interrogati fuere. Quidam autem ex catechumenis illis, interrogatus, aiebat se intus fuisse quando Macarius in eum locum se immisit: alius item interrogatus dicebat Ischyram illum ab ipsis decantatum

(64) Reg., πειρᾶσθαι. Editi vero, πειρασθῆναι.

(65) Theod, αἰσχυνόμενοι γὰρ ἃ δεδράκασι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἔτι. Reg. λοιπὸν ἔτι, in editis vero ἔτι deest. Mox idem, εἰς τὴν Σάρδεων. Reg., εἰς τὴν Σερδών.

(66) Theod., εἰσελθεῖν οὐκ ἠδύναντο κληθέντες. Similiter Hilarius: *venire vocati non potuerunt.*

(67) Theod., προσκαλουμένων.

(68) Ἐκοινώνησαν. Sic omnes cum ed. tum mss., sed præstat Theodoreti lectio ἐπλημμέλησαν, quicum Hilarius *commiserant.*

(69) Theod., διὰ τῶν δρασμῶν.

(70) *Ἀπὸ δὲ τούτου.* Sic Reg. et Theod. Editi vero Περὶ δὲ τούτου. Mox θρυληθέντα Reg. de more cum unico λ, et infra ἐθρύλουν. Et post hæc κλασθέντος Reg. et Theod. At editi Ὀλασθέντος.

(71) Reg. et edit. Commel., καὶ τῶν τόπων. Edit. Paris., καὶ τῶν λοιπῶν τόπων, et sic veteres Theodoreti editiones, unde hæc lectio desumpta videtur. Nova Theodoreti editio, καὶ τῶν ἄλλων τόπων. Paulo post Theod. γράψαντες. Infra Theod. Ἄλλως τε λέγουσιν ὑπομνήματα ἔχειν κατ' αὐτοῦ, ἃ κατὰ μονομέρειαν συνέβη γεγενῆσθαι. Hilarius vero propius ad Athanasii lectionem accedit: *Dicunt autem acta etiam se habere adversus ipsum: quæ habent autem, absente parte altera constat fuisse confecta.* Ibidem Reg. κατὰ μονομερίαν συνέστη.

(72) Art. ὁ deest in Reg. et Theod. Paulo post edit. Comm. et Reg. θρυλούμενον.

Digitized by Google

tunc ægrotum in cellula decubuisse; ita ut hinc liquido constet nihil omnino mysteriorum tunc celebratum fuisse, cum catechumeni intus essent, et Ischyras non adesset, sed æger decumberet. Quin et ipse sceleratissimus Ischyras, qui mentitus fuerat dicendo Athanasium sacrum quemdam librum combussisse, et ea de re convictum fuisse, confessus est se per id temporis ægrotasse et decubuisse, cum Macarius adfuit, ut vel hinc vere sycophanta ille sit habendus. Certe in hujus calumniæ mercedem ipsum Ischyram episcopi nomine donarunt, qui ne presbyter quidem erat. Duo enim presbyteri, qui Meletii quondam sequaces, demum a beatæ memoriæ Alexandro olim Alexandriæ episcopo recepti sunt, iidemque nunc cum Athanasio versantur, huc advenientes testati sunt illum nunquam Meletii presbyterum fuisse, nec Meletium in Mareote ecclesiam vel ministrum unquam habuisse. Nihilominus eum qui presbyter non erat, nunc quasi episcopum produxerunt, ut hoc nomine usi, per sycophantiam ejus auditores percellant.

A Μακάριος ἐπέστη τῷ τόπῳ· καὶ ἕτερος ἐρωτώμενος ἔλεγε τὸν θρυλλούμενον παρ' αὐτῶν Ἰσχύραν νοσοῦντα τότε κατακεῖσθαι ἐν κελλίῳ· ὡς ἀπὸ τούτου φαίνεσθαι μηδόλως γεγενῆσθαί τι τῶν μυστηρίων, διὰ τὸ τοὺς κατηχουμένους ἔνδον εἶναι, καὶ τὸν Ἰσχύραν μὴ παρεῖναι, ἀλλὰ νοσοῦντα κατακεῖσθαι. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς (73) ὁ παμπόνηρος Ἰσχύρας, ψευσάμενος ἐπὶ τῷ εἰρηκέναι κεκαυκέναι τὸν Ἀθανάσιόν τινα τῶν θείων βιβλίων καὶ διηλέγχθαι, ὡμολόγησε κατ' ἐκεῖνο καιροῦ νοσεῖν ὅτε Μακάριος παρῆν, καὶ κατακεῖσθαι, ὡς καὶ ἐκ τούτου συκοφάντην αὐτὸν εἶναι. Ἀμέλει τῆς συκοφαντίας ταύτης μισθὸν αὐτῷ τῷ Ἰσχύρᾳ δεδώκασιν ἐπισκοπῆς ὄνομα, τῷ μηδὲ πρεσβυτέρῳ τυγχάνοντι. Ἀπαντήσαντες γὰρ δύο πρεσβύτεροι σὺν Μελιτίῳ ποτὲ γενόμενοι, B ὕστερον δὲ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Ἀλεξάνδρου τοῦ γενομένου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας δεχθέντες (74), καὶ νῦν σὺν Ἀθανασίῳ ὄντες, ἐμαρτύρησαν μηδεπώποτε τοῦτον πρεσβύτερον Μελιτίου γεγενῆσθαι, μηδὲ ὅλως ἐσχηκέναι Μελίτιον εἰς τὸν Μαρεώτην Ἐκκλησίαν ἢ λειτουργόν· καὶ ὅμως τὸν μηδὲ πρεσβύτερον τυγχάνοντα νῦν ὡς ἐπίσκοπον ἤγαγον (75), ἵνα τῷ ὀνόματι τούτῳ δόξωσι τῇ συκοφαντίᾳ καταπλήττειν τοὺς ἀκούοντας.

47. Lectus est quoque liber comministri nostri Marcelli, et deprehensa est Eusebianorum dolosa vafrities. Nam quæ per interrogationem Marcellus dixerat, ea quasi ex professo dicta, sunt calumniati. Lectis igitur subsequentibus ac iis quæ ante quæstiones illas posita erant, recta viri fides inventa est. Neque enim ex sancta Maria, ut illi affirmabant, Verbo Dei initium tribuebat: neque regnum C ejus finem habiturum; sed regnum ejus initio et fine carere scripserat. Asclepas autem comminister monumenta protulit Antiochiæ, præsentibus accusatoribus, et Eusebio Cæsareæ episcopo edita, et ex sententiis episcoporum qui eum judicabant, se innocentem esse demonstravit. Non sine causa igitur, dilectissimi fratres, sæpius vocati non obtemperaverunt, sed fuga sibi consuluerunt. Nam impellente conscientia, se revera calumnias struxisse **131** aufugiendo confirmarunt, hincque contigit ut iis quæ ab eorum accusatoribus præsentibus objicerentur ac demonstrarentur, fides sit habita. Jam vero super hæc omnia, eos qui olim ob Arii hæresim damnati et ejecti fuerant, non solum receperunt, sed et ad altiorem gradum promoverunt; diaconos quidem D ad presbyteratum, et ex presbyteris ad episcopatum, nulla alia de causa, quam ut impietatem dis-

47. Ἀνεγνώσθη δὲ καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ συλλειτουργοῦ Μαρκέλλου (76), καὶ εὑρέθη τῶν περὶ Εὐσέβιον ἡ κακοτεχνία. Ἃ γὰρ ὡς ζητῶν ὁ Μάρκελλος εἴρηκε, ταῦτα ὡς ὁμολογούμενα διαβεβλήκασιν. Ἀνεγνώσθη γοῦν τὰ ἑξῆς, καὶ τὰ πρὸ αὐτῶν τῶν ζητημάτων, καὶ ὀρθὴ ἡ πίστις τοῦ ἀνδρὸς εὑρέθη· οὔτε γὰρ ἀπὸ τῆς ἁγίας Μαρίας, ὡς αὐτοὶ διεβεβαιώσαντο, ἀρχὴν ἐδίδου τῷ Θεοῦ Λόγῳ (77), οὔτε τέλος ἔχειν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν βασιλείαν ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον εἶναι τὴν τούτου ἔγραψε. Καὶ Ἀσκληπᾶς δὲ ὁ συλλειτουργὸς προήνεγκεν ὑπομνήματα γενόμενα (78) ἐν Ἀντιοχείᾳ, παρόντων τῶν κατηγόρων, καὶ Εὐσεβίου τοῦ ἀπὸ Καισαρείας· καὶ ἐκ τῶν ἀποφάσεων τῶν δικασάντων ἐπισκόπων ἔδειξεν ἑαυτὸν ἀθῷον εἶναι. Εἰκότως οὖν, ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ, καλούμενοι πολλάκις οὐχ ὑπήκουσαν (78), εἰκότως ἔφυγον. Ὑπὸ γὰρ τοῦ συνειδότος ἐλαυνόμενοι, φυγῇ τὰς συκοφαντίας ἑαυτῶν ἐβεβαίωσαν, καὶ πιστευθῆναι κατ' αὐτῶν πεποιήκασιν, ἃ παρόντες οἱ κατηγοροῦντες ἔλεγον καὶ ἐπεδείκνυον (80). Ἐπεὶ τοίνυν πρὸς τούτοις πᾶσι καὶ τοὺς πάλαι καθαιρεθέντας (81) καὶ ἐκβληθέντας διὰ τὴν Ἀρείου αἵρεσιν οὐ μόνον ἐδέξαντο, ἀλλὰ καὶ εἰς μείζονα βαθμὸν προήγαγον, διακόνους μὲν εἰς πρεσβυτέριον, ἀπὸ δὲ πρεσβυτέρων εἰς ἐπισκόπους (82),

(73) Theod., Καὶ γὰρ αὐτός. Paulo post τῶν θείων βιβλίων καὶ διαψεύσασθαι, sunt qui malint legere, καὶ διελεγχθείς, quam lectionem firmare videtur Hilarius, qui habet, *ac de hoc convictus.*

(74) Theod., προσδεχθέντες.

(75) Theod., νῦν ἐπίσκοπον προήγαγον. Mox idem δόξωσι ἐπὶ τῆς συκοφαντίας.

(76) *Μαρκέλλου.* De Marcelli causa agemus in Admonitione in *Epistolam ad solitarios.* Paulo infra, Theod., ὡς ὡμολογημένα. Mox idem ἀνεγνώσθη οὖν ταῦτα καὶ τὰ ἑξῆς, sed Hilarius nobiscum: *lecta sunt enim quæ sequebantur.*

(77) Theod., τῷ Θεῷ Λόγῳ. Reg., τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ. In editis τοῦ deest.

(78) Theod., προήνεγκεν ὑπομνήματα γεγενημένα.

(79) Theod., ὑπακούουσιν.

(80) Theod., ἔλεγον καὶ ἐπεδείκνυντο. Ἔτι τοίνυν. Hilarius autem legisse videtur, Τί τοίνυν; vertit enim, *quid igitur?*

(81) Theod., κατηγορηθέντας. Sed Hilarius nobiscum, *depositos.*

(82) Theod., ἀπὸ δὲ πρεσβυτέρων εἰς ἐπισκοπήν, Hilarius autem, *de presbyterio in episcopatum.* Sunt qui vertendum existiment *presbyteros depositos in episcopatum*; quod, tametsi verum esse con-

Digitized by Google

δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ ἵνα τὴν ἀσέβειαν διασπεῖραι καὶ πλα- A seminare et latius propagare, ac piam fidem corτῦναι δυνηθῶσι, καὶ τὴν εὐσεβῆ διαφθείρωσι πίστιν. rumpere valerent.

48. Εἰσὶ δὲ τούτων μετὰ τοὺς περὶ Εὐσέβιον νῦν ἔξαρχοι Θεόδωρος ὁ ἀπὸ Ἡρακλείας, Νάρκισσος ὁ ἀπὸ Νερωνιάδος τῆς Κιλικίας, Στέφανος ὁ ἀπὸ Ἀντιοχείας, Γεώργιος ὁ ἀπὸ Λαοδικείας, Ἀκάκιος ὁ ἀπὸ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, Μηνόφαντος ἀπὸ Ἐφέσου τῆς Ἀσίας, Οὐρσάκιος ὁ ἀπὸ Σιγγιδόνου τῆς Μυσίας, Οὐάλης ἀπὸ Μουρσῶν (83) τῆς Παννονίας· καὶ γὰρ οὗτοι τοὺς σὺν αὐτοῖς ἐλθόντας ἀπὸ τῆς ἑῴας οὐκ ἐπέτρεπον οὔτε εἰς τὴν ἁγίαν σύνοδον εἰσελθεῖν, οὔτε ὅλως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ παραβάλλειν. Καὶ ἐρχόμενοι δὲ εἰς τὴν Σαρδικὴν, κατὰ τόπους συνόδους ἐποιοῦντο πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ συνθήκας μετὰ ἀπειλῶν· ὥστε ἐλθόντας αὐτοὺς εἰς B τὴν Σαρδικὴν, μηδὲ ὅλως εἰς τὴν κρίσιν ἐλθεῖν, μηδ' ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνελθεῖν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ (14), ἀλλὰ μόνον ἐλθόντας, καὶ ἀφοσιώσει τὴν ἐπιδημίαν ἑαυτῶν ἐπιδειξαμένους, ταχέως φυγεῖν. Ταῦτα γὰρ γνῶναι δεδυνήμεθα παρὰ τῶν συλλειτουργῶν ἡμῶν Μακαρίου ἀπὸ Παλαιστίνης καὶ Ἀστερίου ἀπὸ Ἀραβίας, τῶν ἐλθόντων σὺν αὐτοῖς, καὶ ἀναχωρησάντων ἀπὸ τῆς ἀπιστίας αὐτῶν. Οὗτοι γὰρ, ἐλθόντες εἰς τὴν ἁγίαν σύνοδον, τὴν μὲν βίαν ἣν ἔπαθον, ἀπωδύροντο (85), οὐδὲν δὲ παρ' αὐτοῖς ὀρθὸν ἔλεγον πράττεσθαι, προστιθέντες καὶ τοῦτο, ὡς ἄρα εἶεν ἐκεῖ πολλοὶ τῆς ὀρθῆς ἀντιποιούμενοι δόξης, καὶ κωλυόμενοι παρ' αὐτῶν ἐλθεῖν ἐνταῦθα, διὰ τὸ ἀπειλεῖν καὶ ἐπαγγέλλεσθαι κατὰ τῶν βουλομένων ἀναχωρεῖν ἀπ' αὐτῶν. Τούτου γοῦν ἕνεκα καὶ ἐν ἑνὶ οἴκῳ πάντας μεῖναι ἐσπούδασαν, μηδὲ τὸ βραχύτατον ἰδιάζειν αὐτοὺς ἐπιτρέψαντες.

48. Horum autem principes post Eusebium hi sunt : Theodorus Heracleæ, Narcissus Neroniadis in Cilicia, Stephanus Antiochiæ, Georgius Laodiceæ, Acacius Cæsareæ in Palæstina, Menophantus Ephesi in Asia, Ursacius Singidoni in Mysia, Valens Mursiæ in Pannonia. Isti enim eos qui secum ab Oriente venerant, non permittebant ad sacram synodum accedere, nec ullo modo ad Ecclesiam Dei se conferre. Et cum Sardicam venirent, per diversa loca synodos privatim agebant, adhibitisque minis fœdera inibant, ut cum Sardicam advenissent, nullatenus sese judicio sisterent, neque una cum sancta synodo convenirent : sed perfunctorie duotaxat adventu suo significato, statim aufugerent. Hæc enim ediscere licuit a comministris nostris Macario in Palæstina episcopo, et Asterio in Arabia, qui, postquam cum illis venerant, ab eorum infidelitate recessere. Hi enim cum ad sanctam synodum advenissent, de vi sibi illata conquesti sunt, dicebantque nihil ab illis recte ac sincere agi. Addebant insuper multos cum illis esse rectæ fidei cultores, qui ab illis quominus huc accederent impedirentur; eos enim qui se deserere vellent minis absterrebant. Quocirca curarunt ut in una domo omnes manerent, ac nulli concedebant vel minimum quidem temporis seorsum degere.

49. Ἐπεὶ οὖν οὐκ ἔδει παρασιωπῆσαι, οὐδὲ ἀνεκ- C διηγήτους ἐᾶσαι τὰς συκοφαντίας, τὰ δεσμὰ, τοὺς φόνους, τὰς πληγὰς, τὰς περὶ τῶν πλαστῶν ἐπιστολῶν συσκευὰς, τὰς αἰκίας, τὰς γυμνώσεις τῶν παρθένων, τὰς ἐξοριστίας, τὰς καταλύσεις τῶν Ἐκκλησιῶν, τοὺς ἐμπρησμοὺς, τὰς μεταθέσεις ἀπὸ μικρῶν πόλεων εἰς μείζονας παροικίας, καὶ πρό γε πάντων, τὴν κατὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως (86) ἐπαναστᾶσαν δυσώνυμον Ἀρειανὴν αἵρεσιν δι' αὐτῶν· τούτῳ ἕνεκεν, τοὺς μὲν ἀγαπητοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν καὶ συλλειτουργοὺς Ἀθανάσιον, καὶ Μάρκελλον, καὶ Ἀσκληπᾶν (87), καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς συλλειτουργοῦντας τῷ Κυρίῳ, ἀθώους καὶ καθαροὺς εἶναι ἀπεφηνάμεθα, γράψαντες καὶ εἰς τὴν ἑκάστου παροικίαν, ὥστε γινώσκειν ἑκάστης Ἐκκλησίας τοὺς λαοὺς τοῦ ἰδίου D

49. Quandoquidem igitur par non esset silentio prætermittere eorum sycophantias, vincula, cædes, plagas, conspirationes suppositiiis epistolis structas, vulnera, virginum denudationes, exsilia, ecclesiarum desolationes, incendia, translationes a minoribus civitatibus ad majores diœceses, ac præ omnibus, exsecrandam hæresim Arianam, quæ iis auctoribus contra rectam fidem insurrexit; idcirco dilectos quidem fratres et comministros nostros Athanasium, Marcellum et Asclepam, et qui cum illis ministri sunt Domini, innocentes et puros esse declaravimus; missis ad singulas diœceses litteris, ut cujusque Ecclesiæ populi sui episcopi innocentiam agnoscant, eumque pro episcopo habeant ac exspectent redeuntem. Illos autem qui, instar lupo-

stat ex præcedentibus, ab Athanasio nequaquam indicatum arbitramur.

(83) Theod. Μυρσοῦ. Hilar. *a Mursa*. Mox Theod., τοῖς σὺν αὐτοῖς ἐλθοῦσιν. Paulo post idem σύνοδον ἐλθεῖν. Mox παραβαλεῖν συνεχώρησαν. Infra ἐποιοῦντο πρὸς ἑαυτούς. Theod. et Reg. Editi καθ' ἑαυτούς.

(84) Τῇ ἁγίᾳ καὶ μεγάλῃ συνόδῳ Theod. Mox Reg., ἀποδημίαν ἑαυτῶν. Paulo post, Μακαρίου ἀπὸ Παλ. Sic Theodoretus. Hilarius vero et ipse Athanasius alias semper, Ἄρειον, *Arium*, non vero Manarium vocant.

(85) Reg. ἀπωδύραντο. Infra idem ὡς ἄρα. Post hæc Theod. ἀπειλεῖν καὶ ἐντέλλεσθαι. Valesius legendum putat ἐπαγγέλλεσθαι καὶ ἀπειλεῖν. Sed quorsum illa verborum transmutatio, cum ἐπαγγέλλεσθαι idipsum sit quod ἀπειλεῖν, ut alias sæpe animadvertimus. Paulo post Theod. ἐν ἑνὶ οἴκῳ πάντες, sed melius πάντας, ut habet Athan. Infra ἀνεκδιηγήτους. Felckmannus putat legendum ἀνεκδικήτους, et sane Hilarius ita legit, qui habet : *quia ergo non oportuit conticescere, nec inulta retinere*.

(86) Theod. post πίστεως addit νῦν.

Digitized by Google

rum, eorum Ecclesias invasere, Gregorium Alexandriæ, Basilium Ancyræ, Quintianum Gazæ, ne episcopos appellent, nec aliquam cum illis communionem habeant, neve litteras ab iis accipiant vel ad eos scribant. **132** Theodorum autem, Narcissum, Acacium, Stephanum, Ursacium, Valentem, et Menophantum, necnon Georgium, tametsi is, præ metu, ab Oriente huc non accesserit; quia tamen a beatæ memoriæ Alexandro damnatus depositusque est, et quia is ut cæteri illi Arii vesaniæ sectator est: hos, inquam, ob delata crimina communi calculo sancta synodus episcopatu abdicavit. Decrevimusque illos non solum episcopos non esse, sed etiam, utpote indignos, fidelium communione privandos: nam eos qui Filium separant, et Verbum a Patre suo abalienant, a catholica Ecclesia separari, et Christianorum nomine indignos haberi æquum est: Sint igitur vobis anathema, eo quod verbum veritatis adulteraverint; apostolicum enim præceptum est, *Si quis vobis evangelizaverit præterquam quod accepistis, anathema sit* [81]. Cum his jubete ne quis communicet, nihil enim commune luci cum tenebris; hos omnes procul arcete, nulla enim concordia Christo cum Belial. Et cavete, dilecti, ne litteras vel ad illos scribatis, vel ab eis accipiatis; Quin potius studete, fratres et comministri, ut spiritu nostræ synodo præsentes, suffragium vestrum per vestram subscriptionem ipsi adjiciatis, ut ab omnibus ubique comministris nostris concordia servetur. Divina providentia vos sanctificatos et lætos custodiat, dilecti fratres. Hosius episcopus subscripsi, et sic omnes. Hoc suum rescriptum Sardicensis synodus ad illos misit quibus accedendi facultas non esset, qui et ipsi suffragiis suis decreta synodi approbarunt. Eorum autem qui in synodo scripserunt aliorumque episcoporum nomina, hæc sunt:

[81] Gal. I, 8.

A ἐπισκόπου τὴν καθαρότητα, καὶ τοῦτον μὲν ἔχειν ἐπίσκοπον καὶ προσδοκᾶν· τοὺς δὲ εἰς τὰς Ἐκκλησίας αὐτῶν ἐπελθόντας δίκην λύκων, Γρηγόριον τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, Βασίλειον τὸν ἐν Ἀγκύρᾳ, καὶ Κυϊντιανὸν (88) τὸν ἐν Γάζῃ, τούτους μηδὲ ἐπισκόπους ὀνομάζειν, μηδὲ ὅλως κοινωνίαν τινὰ πρὸς αὐτοὺς ἔχειν, μηδὲ δέχεσθαί τινα παρὰ τούτων γράμματα, μηδὲ γράφειν πρὸς αὐτούς· τοὺς δέ γε περὶ Θεόδωρον (89), καὶ Νάρκισσον, καὶ Ἀκάκιον, καὶ Στέφανον, καὶ Οὐρσάκιον, καὶ Οὐάλεντα, καὶ Μηνόφαντον, καὶ Γεώργιον, εἰ καὶ φοβηθεὶς μὴ παρεγένετο ἀπὸ τῆς ἑῴας, ὅμως διὰ τὸ ἀπὸ τοῦ μακαρίτου Ἀλεξάνδρου καθηρῆσθαι αὐτὸν, καὶ διὰ τὸ εἶναι καὶ αὐτὸν καὶ τούτους τῆς Ἀρείου μανίας, καὶ διὰ τὰ ἐπενεχθέντα αὐτοῖς ἐγκλήματα, τούτους παμψηφὶ καθεῖλεν ἡ ἁγία B σύνοδος ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς. Καὶ ἐκρίναμεν μὴ μόνον αὐτοὺς ἐπισκόπους μὴ εἶναι, ἀλλὰ μηδὲ κοινωνίας μετὰ τῶν πιστῶν αὐτοὺς καταξιοῦσθαι. Τοὺς γὰρ (90) χωρίζοντας τὸν Υἱὸν, καὶ ἀπαλλοτριοῦντας τὸν Λόγον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, χωρίζεσθαι τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας προσήκει, καὶ ἀλλοτρίους εἶναι τοῦ Χριστιανῶν ὀνόματος. Ἔστωσαν τοίνυν ὑμῖν ἀνάθεμα, διὰ τὸ κεκαπηλευκέναι τὸν λόγον τῆς ἀληθείας· ἀποστολικόν ἐστι τὸ παράγγελμα· *Εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.* Τούτοις μηδένα κοινωνεῖν παραγγείλατε· οὐδεμία γὰρ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος· τούτους πάντας (91) μακρὰν ποιεῖτε· οὐδεμία γὰρ συμφωνία Χριστῷ πρὸς Βελίαρ. Καὶ φυλάξασθε, ἀγαπητοὶ, μήτε γράφειν C πρὸς αὐτοὺς, μήτε γράμματα παρ' αὐτῶν δέχεσθαι. Σπουδάσατε δὲ μᾶλλον καὶ ὑμεῖς, ἀδελφοὶ καὶ συλλειτουργοὶ, ὡς τῷ πνεύματι παρόντες (92) τῇ συνόδῳ ἡμῶν, συνεπιψηφίσασθαι δι' ὑπογραφῆς ὑμετέρας, ὑπὲρ τοῦ παρὰ πάντων τῶν πανταχοῦ συλλειτουργῶν τὴν ὁμοφωνίαν διασώζεσθαι. Ἡ θεία πρόνοια καθωσιωμένους (93) ὑμᾶς καὶ εὐθυμοῦντας διαφυλάττοι,

(87) Theod., Ἀθανάσιον τὸν τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπον, καὶ Μάρκελλον τὸν τῆς Ἀγκυρογαλατίας, καὶ Ἀσκληπᾶν τὸν Γάζης, et sic Hilarius legit.

(88) Theod., Κυντιανόν. Mox idem post ὀνομάζειν. habet μηδὲ Χριστιανούς, quod apud Hilarium non legitur.

(89) Theod., τοὺς δὲ περὶ Θεόδωρον τὸν ἀπὸ Ἡρακλείας τῆς Εὐρώπης, καὶ Νάρκισσον τὸν ἀπὸ Νερωνιάδος τῆς Κιλικίας, Ἀκάκιον τὸν ἀπὸ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, καὶ Στέφανον ἀπὸ Ἀντιοχείας, καὶ Οὐρσάκιον ἀπὸ Συγγιδούνου τῆς Μυσίας, καὶ Οὐάλεντα ἀπὸ Μυρσῶν τῆς Παννονίας, καὶ Μηνόφαντον τὸν ἀπὸ Ἐφέσου, καὶ Γεώργιον τὸν ἀπὸ Λαοδικείας. Ibidem εἰ καὶ φοβηθέντες μὴ παρεγένοντο in plurali: sed solum Georgium metus impedivit ne Sardicam peteret, cæteri autem hic nominati, eo concessere. Hunc locum sic habet Hilarius, *et Georgium, etsi timens, ut dictum est, non adfuit*, cum Athanasio videlicet: Theodoreti tamen lectio dum recte intelligatur, bene habet: nam illud, τοὺς περὶ ante Θεόδωρον positum, in reliquis etiam subintelligi debet, ac si legeretur τοὺς περὶ Νάρκισσον..... τοὺς περὶ Γεώργιον, et ita illud φοβηθέντες de solo Georgio in singulari intelligetur; quæ loquendi formula sexcenties apud Athanasium occurrit. Infra καθηρῆσθαι, ita Reg. et Theod. Editi vero καθαιρεθῆναι. Mox Theod. παμψηφεί.

(90) Τοὺς γάρ Reg. et Theodoret. Editi vero Τοὺς δέ. Hunc locum sic habet Theodor., Τοὺς γὰρ χωρίζοντας τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας καὶ θεότητος τὸν Υἱόν. Hilarius cum Athanasio legit, *separantes enim filium*. Paulo post Theodoretus, Οὓς ἔστωσαν ὑμῖν καὶ τοῖς πᾶσιν ἀνάθεμα, διὰ τὸ κεκαπηλευκέναι αὐτοὺς τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Ἀποστολικὸν γάρ ἐστι παράγγελμα. Ibidem τό ante παράγγελμα deest in Reg.

(91) Reg. τούτων πάντας. Edit. Commel. τούτων πάντες. Edit. Paris. ex Theodoreto correcta, τούτους πάντας. Hilarius, *hos omnes longe facite*, etc.

(92) Παρόντες, Reg. et Theod. Editi vero συνόντες. Ibidem Theod. τῇ συνόδῳ ὑμῶν συναινέσαι καὶ ψηφίσασθαι. Ibid. veteres Theodoreti editiones habent διὰ γραφῆς ὑμετέρας, novæ cum Athanasio δι' ὑπογραφῆς. Priorem lectionem secutus Hilarius, *per litteras vestras* vertit.

(93) Quæ vero sequitur fidei confessio apud Theodoretum, post hæc verba τὴν ὁμοφωνίαν διασώζεσθαι, spuria est, et invitis sacræ synodi Patribus, a quibusdam conficta, ut in epistola ad Antiochenos testatur Athanasius, quod illic fusius agemus. Hilarius cum Athanasio epistolam claudit, ad ita salutatione: *Optamus, fratres, vos in Domino bene valere.*

Digitized by Google

ἀγαπητοὶ ἀδελφοί. Ὅσιος ἐπίσκοπος ὑπέγραψα (94), καὶ οὕτω πάντες. Ταῦτα γράψασα ἡ ἐν Σαρδικῇ σύνοδος, ἀπέστειλε καὶ πρὸς τοὺς μὴ δυνηθέντας ἀπαντῆσαι· καὶ γεγόνασι καὶ αὐτοὶ σύμψηφοι τοῖς κριθεῖσι. Τῶν δὲ ἐν τῇ συνόδῳ γραψάντων καὶ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων τὰ ὀνόματά ἐστι τάδε (95)·

50. Ὅσιος ἀτὸ Σπανίας, Ἰούλιος Ῥώμης δι' Ἀρχιδάμου καὶ Φιλοξένου πρεσβυτέρων, Πρωτογένης Σαρδικῆς(96),Γαυδέντιος, Μακεδόνιος, Σεῦῆρος, Πραιτέξτατος, Οὐρσίκιος, Λούκιλλος, Εὐγένιος, Βιτάλιος, Καλεπόδιος, Φλωρέντιος, Βάσσος, Οὐϊνκέντιος, Στερκόριος, Παλλάδιος, Δομιτιανὸς, Χαλβὶς, Γερόντιος, Προτάσιος, Εὔλογος, Πορφύριος, Διόσκορος, Ζώσιμος, Ἰανουάριος, Ζώσιμος, Ἀλέξανδρος, Εὐτύχιος, Σωκράτης, Διόδωρος, Μαρτύριος, Εὐθήριος. Εὔκαρπος, Ἀθηνόδωρος, Εἰρηναῖος, Ἰουλιανὸς, Ἀλύπιος, Ἰωνᾶς, Ἀέτιος, Ῥεστιτοῦτος, Μαρκελλῖνος, Ἀπριανὸς, Βιτάλιος, Οὐάλης, Ἑρμογένης, Κάστος, Δομετιανὸς, Φορτουνάτιος, Μάρκος, Ἀννιανὸς, Ἡλιόδωρος, Μουσαῖος, Ἀστέριος, Παρηγόριος, Πλούταρχος, Ὑμέναιος, Ἀθανάσιος, Λούκιος, Ἀμάντιος, Ἄρειος, Ἀσκληπιὰς, Διονύσιος, Μάξιμος, Τρύφων, Ἀλέξανδρος, Ἀντίγονος, Αἰλιανὸς, Πέτρος, Σύμφορος, Μουσώνιος, Εὔτυχος, Φιλολόγιος. Σπουδάσιος, Ζώσιμος, Πατρίκιος (97), Ἀδόλιος, Σαπρίκιος·

Γαλλίας, Μαξιμιανὸς, Βηρίσιμος, Βήκτουρος, Βαλεντῖνος, Δισιδέριος, Εὐλόγιος, Σαρβάτιος, Δυσκόλιος, Σουπερίωρ, Μερκούριος, Δηκλοπετὸς, Εὐσέβιος, Σεβηρῖνος, Σάτυρος, Μαρτῖνος, Παῦλος, Ὀπτατιανὸς, Νικάσιος, Βίκτωρ, Σεμπρόνιος, Βαλερῖνος, Πακᾶτος, Ἰεσσῆς, Ἀρίστων, Σιμπλίκιος, Μετιανὸς, Ἄμαντος, Ἀμιλλιανὸς, Ἰουστινιανὸς, Βικτωρῖνος, Σατορνῖλος, Ἀβουνδάντιος, Δωνατιανὸς, Μάξιμος·

Ἀφρικῆς (98), Νέσσος, Γρᾶτος, Μεγάσιος, Κολδαῖος, Ῥογατιανὸς, Κονσόρτιος, Ῥουφῖνος, Μαννῖνος, Κεσσιλιανὸς, Ἑρεννιανὸς, Μαριανὸς, Οὐαλέριος, Δυνάμιος, Μιζόνιος, Ἰοῦστος, Κελεστῖνος, Κυπριανὸς, Βίκτωρ, Ὀνορᾶτος, Μαρῖνος, Παντάγαθος, Φῆλιξ, Βαύδιος, Λίβερ, Καπίτων, Μινερβάλις (99), Κόσμος, Βίκτωρ, Ἑσπερίων, Φῆλιξ, Σεβηριανὸς, Ὑπτάντιος, Ἕσπερος, Φιδέντιος, Σαλούστιος, Πασχάσιος·

Αἰγύπτου (1), Λιβούρνιος, Ἀμάντιος, Φῆλιξ, Ἰσχυράμμων, Ῥωμῦλος, Τιβερῖνος, Κονσόρτιος, Ἡρακλείδης, Φορτουνάτιος (2), Διόσκορος, Φορτουνα-

A 50. Hosius ab Hispania, Julius Romæ per Archidamum et Philoxenum presbyteros, Protogenes Sardicæ, Gaudentius, Macedonius, Severus, Prætextatus, Ursicius, Lucillus, Eugenius, Vitalius, Calepodius, Florentius, Bassus, Vincentius, Stercorius, Palladius, Domitianus, Chalvis, Gerontius, Protasius, Eulogus, Porphyrius, Dioscorus, Zosimus, Januarius, Zosimus, Alexander, Eutychius, Socrates, Diodorus, Martyrius, Eutherius, Eucarpus, Athenodorus, Irenæus, Julianus, Alypius, Jonas, Aetius, Restitutus, Marcellinus, Aprianus, Vitalius, Valens, Hermogenes, Castus, Domitianus, Fortunatius, Marcus, Annianus, Heliodorus, Musæus, Asterius, Paregorius, Plutarchus, Hymenæus, Athanasius, Lucius, Amantius, Arius, Asclepius, Dionysius, Maximus, Tryphon, Alexander, Antigonus, **133** Ælianus, Petrus, Symphorus, Musonius, Eutychus, Philologius, Spudasius, Zosimus, Patricius, Adolius, Sapricius;

Galliæ, Maximianus, Verissimus, Victurus, Valentinus, Desiderius, Eulogius, Sarbatius, Dyscolius, Superior, Mercurius, Declopetus, Eusebius, Severinus, Satyrus, Martinus, Paulus, Optatianus, Nicasius, Victor, Sempronius, Valerinus, Pacatus, Jesses, Ariston, Simplicius, Metianus, Amantus, Amillianus, Justinianus, Victorinus, Saturnilus, Abundantius, Donatianus, Maximus;

Africæ, Nessus, Gratus, Megasius, Coldæus, Rogatianus, Consortius, Rufinus, Manninus, Cessilianus, Herennianus, Marianus, Valerius, Dynamius, Mizonius, Justus, Celestinus, Cyprianus, Victor, Honoratus, Marinus, Pantagathus, Felix, Baudius, Liber, Capito, Minervalis, Cosmus, Victor, Hesperio, Felix, Severianus, Optantius, Hesperus, Fidentius, Salustius, Paschasius;

Ægypti, Liburnius, Amantius, Felix, Ischyrammon, Romulus, Tiberinus, Consortius, Heraclides, Fortunatius, Dioscorus, Fortunatianus, Bastamon,

(94) Reg. ὑπέγραψα, quæ vera lectio esse videtur. Editi ὑπέγραφε.

(95) Reg. ἐστι ταῦτα. Subscriptiones Sardicenses leguntur quoque apud Hilarium, post epistolam ejus synodi ad Julium, sed longe inferiores numero. Athanasius quippe, non solum eos qui synodo interfuere, sed etiam alios qui postea ipsi subscripsere memorat. Hilarius vero ne quidem omnes qui Sardicæ congregati fuerant recenset.

(96) Reg. Σερδικῆς. Paulo post edit. Paris. Οὐρσάκιος, et ita legerat Nannius. Reliqui omnes Οὐρσίκιος. Paulo post Reg. Βικέντιος. Infra Χαλβίς, is videtur esse qui apud Hilarium dicitur *Calvus ab Achaia Ripensi de Castro Martis.* Postea Reg. Ἰαννουάριος. Post Μαρτύριος, edit. Paris. Ἐλευθήριος, sed nescio unde; nam edit. Commel. et omnes mss. Εὐθήριος habent, qui ab Hilario dicitur, *Euterius a Procia de Caindo.* Paulo post Reg. et edit. Commel. Ῥεστοῦτος, pro Ῥεστιτοῦτος. Infra editi Φουρτουνάτιος. Post Ἀθανάσιος Reg. et Basil. Λούκιος, et ita legerat Nannius, editi vero Λεύκιλλος. Ibidem, Ἀμάντειος Reg. et Basil.

(97) Sic Reg. et Basil. At editi Πρίκιος, errore hinc orto, quod sicuti πατρὸς, πατρὶ, πατέρες, ab amanuensibus πρ̄ος, πρι, πρ̄ες, brevitatis causa scribuntur; ita, Πατρίκιος, Πρίκιος, hinc et infra scriptum habebatur. Quod abbreviationis genus sæpe apud Athanasium erroris causa fuit. Mox Reg. Γαλλίας rubris litteris. Idem paulo post Βηρίσημος.

(98) Reg. Ἀφρικῆς ad marginem rubris litteris. Infra Reg. Μαννῖνος, Κεσσηλιανός.

(99) Ita Reg. At alii et editi Μινερσάλης. Paulo post Regius, Φῆλιξ, Σεβηριανός. Editi Φῆλιξ, Σεβηρανός.

(1) Reg. Αἰγύπτου rubris litteris ad marg. Mox Reg. Φῆλιξ, Ἰσχυράμμων. Alii et editi, Φῆλιξ, Ἰσχυράμων.

(2) Ita Reg. quem sequimur. Editi Φορτουνάτιος, Φορτουνιανὸς, Διόσκορος. Nannius vero, Fortunatus, Hermeas, Fortunianus, Dioscurus. Sed Hermeas ille cum in nullo codice, vel Græca editione legatur, huc irrepsisse creditur. Paulo post Reg. Σερῆ-

Digitized by Google

Datyllus, Andreas, Serenus, Arius, Theodorus, Evagoras, Helias, Timotheus, Orion, Andronicus, Paphnutius, Hermias, Arabion, Psenosiris, Apollonius, Muis, Sarapampon, Philon, Philippus, Apollonius, Paphnutius, Paulus, Dioscorus, Nilammon, Serenus, Aquila, Aotas, Harpocration, Isac, Theodorus, Apollos, Ammonianus, Nilus, Heraclius, Arion, Athas, Arsenius, Agathammon, Theon, Apollonius, Helias, Paninuthius, Andragathius, Nemesion, Serapion, Ammonius, Ammonius, Xenon, Gerontius, Quintus, Leonides, Sempronianus, Philon, Heraclides, Hieracys, Rufus, Pasophius, Macedonius, Apollodorus, Flavianus, Psaes, Syrus, Apphus, Serapion, Isaias, Paphnutius, Timotheus, Elurion, Gaius, Musæus, Pistus, Heraclammon, Hero, Helias, Anagamphus, Apollonius, Gaius, Philotas, Paulus, Tithoes, Eudæmon, Julius;

In Canali Italiæ, Probatius, Viator, Facundinus, Joseph, Numedius, Sperantius, Severus, Heraclianus, Faustinus, Antoninus, Heraclius, Vitalius, Felix, Crispinus, Paulianus;

Cypri, Auxibius, Photius, Gerasius, Aphrodisius, Irenicus, Nunechius, Athanasius, Macedonius, Triphyllius, Spyridon, Norbanus, Sosicrates;

Palæstinæ, Maximus, Aetius, Arius, Theodosius, Germanus, Silvanus, Paulus, Claudius, Patricius, Elpidius, Germanus, Eusebius, Zenobius, Paulus, Petrus.

134 Hi sunt igitur qui synodi decretis suoscripsere. Exstantque alii permulti, qui etiam ante hanc synodum nostri gratia scripsere, ex Asia scinos. Editi vero Σερῖνος. Infra Reg. Ἑρμίας, Ἀραβ. Σαραπάμπων autem mox sequens sic in omnibus mss. et editis habetur, sed mendose pro Σαραπάμμων, nomine scilicet ex Serapide et Ammone composito, ut mos erat Ægyptiis. Videtur is ipse Serapammon esse qui Gregorio Alexandriæ pseudoepiscopo auctore in exsilium pulsus fertur in *Epist. ad solitarios*.

(3) Reg. quem sequimur, Ἀρποκρατίων. Editi Ἀποκρατίων. Mox edit. Comm. et omnes mss. Ἰσάκ. Edit. Paris. Ἰσαάκ. Paulo post Reg. Ἀμμωνιανός, editi vero Ἀμμωνᾶνος. Infra editi Ἀγαπάμμων, Reg. Ἀγαθάμμων. Paulo post Reg. Πανινούθιος; edit. Comm. Παννινούθιος, Paris. Πανιούθιος. Post pauca omnes mss. post Σαραπίων, bis Ἀμμώνιος habent: editi vero semel tantum. Duo Ammonii Ægyptii episcopi ab Arianis vexati memorantur infra *Epist. ad solit.*, paulo ante finem. Mox omnes mss. et edit. Comm. Κόϊντος. Edit. Paris. Κύϊντος.

Ex his episcopis multi pro catholica fide et pro Athanasii causa extorres facti et varie vexati recensentur infra *Epist. ad solit.*

(4) *Οἱ ἐν τῷ Καναλίῳ τῆς Ἰταλίας*. Sic omnes mss. et editi præter Reg. qui habet, οἱ ἐν τῷ Καλίῳ, rubris litteris ad marg., sed mendose. Κανάλιος autem Latine *Canalis*, idem est ac πάροδος, *transversa via*, id est, non regia. Canon XX, synodi Sardicensis, ἐὰν ἕκαστος ἡμῶν τῶν ἐν ταῖς παρόδοις ἤτοι Καναλίῳ καθεστώτων ἐπισκόπων. *Si unusquisque nostrum qui in transversa via sive in Canali constituti sumus episcopi.*

(5) Reg. Κύπρου ad marg. rubris litteris. Mox idem Αὐξίβιος, Editi Αὐξήβιος. Infra Reg. Τριφύλτιανός, Βαστάμων, Δάτυλλος, Ἀνδρέας, Σερῆνος, Ἄρειος, Θεόδωρος, Εὐαγόρας, Ἠλίας, Τιμόθεος, Ὠρίων, Ἀνδρόνικος, Παφνούτιος, Ἑρμείας, Ἀραβίων, Ψενόσιρις, Ἀπολλώνιος, Μοῦϊς, Σαραπάμπων, Φίλων, Φίλιππος, Ἀπολλώνιος, Παφνούτιος, Παῦλος, Διόσκορος, Νειλάμμων, Σερῆνος, Ἀκύλας, Ἀωτᾶς, Ἁρποκρατίων (3), Ἰσάκ, Θεόδωρος, Ἀπολλὼς, Ἀμμωνιανὸς, Νεῖλος, Ἡράκλειος, Ἀρείων, Ἀθᾶς, Ἀρσένιος, Ἀγαθάμμων, Θέων, Ἀπολλώνιος, Ἠλίας, Πανινούθιος, Ἀνδραγάθιος, Νεμεσίων, Σαραπίων, Ἀμμώνιος, Ἀμμώνιος, Ξένων, Γερόντιος, Κύϊντος, Λεωνίδης, Σεμπρωνιανὸς, Φίλων, Ἡρακλείδης, Ἱέρακυς, Ῥοῦφος, Πασόφιος, Μακεδόνιος, Ἀπολλόδωρος, Φλαβιανὸς, Ψᾶης, Σύρους, Ἀπφοῦς, Σαραπίων, Ἡσαΐας, Παφνούτιος, Τιμόθεος, Ἐλουρίων, Γάϊος, Μουσαῖος, Πιστὸς, Ἡρακλάμμων, Ἥρων, Ἠλίας, Ἀνάγαμφος, Ἀπολλώνιος, Γάϊος, Φιλωτᾶς, Παῦλος, Τιθόης, Εὐδαίμων, Ἰούλιος·

Οἱ ἐν τῷ Καναλίῳ τῆς Ἰταλίας (4), Προβάτιος, Βιάτωρ, Φακουνδῖνος, Ἰωσῆς, Νουμήδιος, Σπηράντιος, Σεβῆρος, Ἡρακλειανὸς, Φαυστῖνος, Ἀντωνῖνος, Ἡράκλειος, Οὐϊτάλιος, Φήλιξ, Κρησπῖνος, Παυλιανός·

Κύπρου (5), Αὐξίβιος, Φώτιος, Γηράσιος, Ἀφροδίσιος, Εἰρηνικὸς, Νουνέχιος, Ἀθανάσιος, Μακεδόνιος, Τριφύλλιος, Σπυρίδων, Νορβανὸς, Σωσικράτης·

Παλαιστίνης (6), Μάξιμος, Ἀέτιος, Ἄρειος, Θεοδόσιος, Γερμανὸς, Σιλουανὸς, Παῦλος, Κλαύδιος, Πατρίκιος, Ἐλπίδιος, Γερμανὸς, Εὐσέβιος, Ζηνόβιος, Παῦλος, Πέτρος.

(7) Οἱ μὲν οὖν τοῖς ὑπὸ τῆς συνόδου γραφεῖσιν ὑπογράψαντες οὗτοι· ἕτεροι δὲ πλεῖστοί εἰσιν, οἱ καὶ πρὸ ταύτης τῆς συνόδου γράψαντες ὑπὲρ ἡμῶν, ἀπόλιος, editi vero Τριφήλλιος.

(6) Reg. Παλαιστίνης ad marg. rubris litteris. Mox Θεοδόσιος, is forte est qui infra in subscriptionibus synodi Hierosolymitanæ dicitur Θεόδωρος. Paulo post Reg. et Basil., Πατρίκιος, ubi editi Πρίκιος mendose habebant. Erroris causam vide supra, n. 97.

(7) Hi episcopi numero 284 non omnes synodo Sardicensi interfuere, ut supra testatur ipse Athanasius, sed synodi Sardicensis actis subscripsere. Ipse tamen Athanasius initio hujus *Apologiæ* plusquam trecentos episcopos Sardicensi synodo subscripsisse ait: quod argumentum sane fuerit non omnes hic recensitos fuisse. Et vero inter hos episcopos minime comparent Euphratas Coloniensis, et Marcellus Ancyranus, quos synodo interfuisse extra dubium est. Desiderantur item Olympius in XVII canone Sardicensi memoratus, et quidam alii qui in Hilarii subscriptionibus leguntur: nisi forte scriptorum errore varie iidem nominentur, quod supra de Eutherio et de aliis notatum est. Hinc palam est nonnullos in Athanasianis subscriptionibus omissos fuisse, quod in tanto numero fieri solet. Ex Athanasii loco hujus *Apol.* num. 1, male intellecto, Socrates et Sozomenus CCC circiter episcopos ex Occidente Sardicensi adfuisse synodo referunt, cum tamen Athanasius solum dicat, plusquam trecentos synodo subscripsisse, CCL episcopos synodo adfuisse testatur Theodoretus, LIX in Hilarii subscriptionibus leguntur. Sed Athanasius cum Orientales, tum Occidentales CLXX vel circiter in Sardicensi synodo coactos ait in *Epist. ad solit.* Ex quibus si demas LXXX Orientales qui Sardica confugientes Philippopoli convenere, ac

Digitized by Google

τε τῆς Ἀσίας καὶ Φρυγίας, καὶ Ἰσαυρίας, καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐν ταῖς ἰδίαις ἐπιστολαῖς ἐμφέρεται, ἐγγὺς ξγ', ὁμοῦ τμδ'.

A licet, Phrygia et Isauria, quorum nomina in propriis eorum epistolis circumferuntur, prope sexaginta tres, una omnes, trecenti quadraginta quatuor.

51. (8) Ταῦτα μαθὼν ὁ θεοφιλέστατος βασιλεὺς Κώνστάντιος, μετεπέμψατο ἡμᾶς, γράψας ἰδίᾳ πρὸς τὸν ἀδελφὸν ἑαυτοῦ τὸν μακαρίτην Κώνσταντα, πρὸς ὃν ἡμᾶς καὶ ἅπαξ (9) καὶ δεύτερον καὶ τρίτον, ταῦτα.

51. Horum certior factus Deo charissimus imperator Constantius, nos accersivit, litterasque ad fratrem suum beatæ memoriæ Constantem misit, nobisque item semel, iterum atque tertio scripsit: his verbis.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ ΝΙΚΗΤΗΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΩ (10).

Ἐπὶ πολὺ σε κλυδωνίζεσθαι καὶ χειμάζεσθαι τοῖς τῆς θαλάττης ἀγρίοις κύμασιν οὐκ ἀφῆκεν ἡ τῆς ἡμετέρας ἡμερότητος φιλανθρωπία· γυμνωθέντα σε τῆς πατρῴας ἑστίας, καὶ στερηθέντα τῶν ἰδίων, καὶ πλανώμενον ἐν θηριώδεσιν ἀνοδίαις οὐ παρεῖδεν (11) B ἡ ἀκάματος ἡμῶν εὐσέβεια. Καὶ εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἐπιπολὺ ὑπερεθέμην γράψαι τὴν πρόθεσιν τῆς ἐμῆς διανοίας, προσδοκῶν αὐθαίρετόν σε παραγενέσθαι πρὸς ἡμᾶς, καὶ τῶν καμάτων αἰτεῖν θεραπείαν· ὅμως, ἐπειδὴ ἴσως ὁ φόβος τὴν προαίρεσιν τῆς προθέσεως (12) ἐνεπόδισε, διὰ τοῦτο δωρεᾶς πληρέστατα γράμματα πρὸς τὴν σὴν στερρότητα διεπεμψάμεθα, ἵνα ἀφόβως ταῖς ἡμετέραις προσῴξεσι ταχείαν τὴν σαυτοῦ παρουσίαν παράσχεῖν σπουδάσῃς, ὑπὲρ τοῦ τῆς (13) σαυτοῦ ἐπιθυμίας ἀπολαύσας, καὶ πειραθεὶς ἡμῶν τῆς φιλανθρωπίας, τοῖς ἰδίοις ἀποκατασταθῇς· τούτου γὰρ ἕνεκα καὶ τὸν δεσπότην μου καὶ ἀδελφόν μου Κώνσταντα τὸν Νικητὴν Αὔγουστον ὑπὲρ σοῦ παρεκάλεσα, ἵνα τοῦ ἐλθεῖν ἐξουσίαν σοι δῷ, ἐπὶ τῷ, ἀμφοτέρων ἡμῶν ἐπινευόντων (14), τῇ πατρίδι ἀποκατασταθῇς, ἔχων τοῦτο τῆς ἡμῶν χάριτος ἐνέχυρον.

CONSTANTIUS VICTOR AUGUSTUS ATHANASIO.

Diutius te immanibus maris fluctibus procellisque jactari nostræ clementiæ humanitas non permisit; te scilicet patriis penatibus nudatum, tuisque spoliatum, in inviis ferarum locis errantem non neglexit indefessa nostra pietas. Nam etsi diu distuli mentis meæ propositum litteris tibi significare, eo quod te ultro accessurum, laboribusque tuis remedium rogaturum exspectarem; tamen quia fortasse metus impedimento fuit ne propositum exsequerere tuum, ideo litteras munificentiæ nostræ plenissimas ad tuam constantiam misimus; ut absque metu quamprimum conspectui nostro te præsentem sistere cures, quo voti tui compos effectus, nostramque humanitatem expertus, tuis restituaris. Hac enim de causa dominum meum et fratrem Constantem Victorem Augustum pro te rogavi, ut tibi veniendi daret facultatem, quo utriusque nostrum nutu patriæ restituaris, hocque gratiæ nostræ pignus assequare.

Ἐπιστολὴ δευτέρα.

Εἰ καὶ τὰ μάλιστα διὰ προτέρων γραμμάτων ἐδηλώσαμεν, ὅπως ἀμερίμνως εἰς τὸ ἡμέτερον κομιτᾶτον παραγένῃ, διὰ τὸ μάλιστα βούλεσθαι ἡμᾶς ἀποστεῖλαί σε εἰς τὰ ἴδια· ὅμως καὶ νῦν καὶ ταῦτα τὰ γράμματα πρὸς τὴν σὴν στερρότητα δεδώκαμεν, δι' ὧν προτρεπόμεθα, χωρίς τινος ἀπιστίας καὶ φόβου, ἐπιβῆναί σε δημοσίοις ὀχήμασι, καὶ σπουδάσαι πρὸς ἡμᾶς, ἵνα ὧν ἐπιθυμεῖς ἀπολαῦσαι δυνηθῇς.

C

Epistola secunda.

Etsi id in primis superioribus litteris significavimus, ut absque metu ad nostrum comitatum te conferres; quod summopere cupiamus te ad propria remittere, tamen etiamnunc has litteras ad tuam constantiam misimus: quibus adhortamur ut citra diffidentiam aut metum publica vehicula inscendas, et ad nos properes ut optatis frui valeas.

Ἐπιστολὴ τρίτη.

Ἡνίκα ἐν τῇ Ἐδέσσῃ (15) διετρίβομεν. παρόντων τῶν σῶν πρεσβυτέρων, ἤρεσεν ὅπως, ἀποσταλέντος

Epistola tertia.

Cum Edessæ degeremus, præsentibus tuis presbyteris, placuit ut misso ad te presbytero ad no-

tantum supererunt, qui Sardicensi synodo interfuerint. Sed nihil certum in tanta auctorum varietate statui potest. Porro si LXIII episcopi qui ante synodum pro Athanasio scripsere, illis CCLXXXIV qui synodo subscripsere annumerentur, CCCXLVII conficient, cum tamen Athanasius CCCXLIV tantum numeret. Sed vox ἐγγύς ante LXIII adhibita, minus accurate computatum denotat.

(8) Quæ hic enarrantur duobus post celebratam synodum annis acta sunt, anno scilicet 349, resque interim gestas prætermittit Athanasius.

Tres epistolæ sequentes apud Socratem et apud Nicephorum habentur. Secunda tantum apud Theodoretum: omnes in *Histor. tripart.* lib. IV.

(9) Reg. καὶ ἅπαξ.

(10) Socrates, Ἀθανασίῳ ἐπισκόπῳ. Paulo post

D Socr. ὁμοίως κύμασιν ἀγρίοις.

(11) Socr. et Reg. οὐ παρεῖδεν. Editi vero οὐ παρῆκεν.

(12) Socr. τῆς σῆς προθέσεως. Mox Socr. Reg. Basil. δωρεᾶς. Editi, δωριᾶς. Paulo post Socr. et Basil. στερρότητα. Reg. vero et editi στερότητα.

(13) Ita Reg. Socr. et Niceph. Editi ἐπὶ τῷ τῆς.

(14) Socr. et Nic. ἐπινευσάντων. Initio sequentis epist. Socr. εἰ καὶ μάλιστα. Infra Socr. διὰ τὸ βουλεύεσθαι. Mox idem νῦν ταῦτα, omisso καί. Paulo post Socr. Theod. Nic. στερρότητα. Reg. στερότητα, editi στερεότητα. Ib. Socr. Nic. δεδηλώκαμεν. Διό.

(15) Socr. Ἐδήσῃ. Infra idem. πρὸς τὸ ἡμέτερον. Paulo post idem, ὁδεῦσαι.

Digitized by Google

strum comitatum properares, ut, ubi vultum nostrum A conspexisses, **135** quamprimum Alexandriam proficiscerere : sed quia multum temporis effluxit ex quo litteris nostris acceptis non venisti, eapropter te jam quoque impense hortamur, ut vel nunc saltem quam celerrime nobis te sistas, quo et patriæ restitui, et voti compos effici queas. Ut autem res tibi fusius et plenius enarretur, Achitam diaconum misimus, ex quo tibi ediscere licebit, et mentis nostræ propositum et te quæ optas assequi posse.

Has igitur litteras scripsit imperator : quibus acceptis, Romam redii, Ecclesiæ et episcopo vale dicturus : nam Aquileiæ degebam, quo tempore B mihi hæc scripta sunt. Tum Ecclesia Romana ingenti gaudio perfusa est ; episcopus vero Julius reditui nostro congratulans, ad Ecclesiam litteras misit. Nos autem deinceps quacunque transivimus, episcopi cum pace deduxere. Litteræ autem istiusmodi sunt.

JULIUS

Presbyteris, diaconis et populo Alexandriam incolenti.

52. Gratulor vobis, dilectissimi fratres, quod fructum fidei vestræ ob oculos demum conspicitis : illud enim ita revera se habere cuivis palam est in fratre et coepiscopo meo Athanasio, quem propter vitæ puritatem precesque vestras vobis Deus restituit. Ex quo sane animadvertere licet, vos semper C puras et charitate plenas orationes Deo obtulisse. Memores quippe cœlestium promissionum, necnon disciplinæ ad illas ducentis, in qua per doctrinam prædicti fratris mei instituti estis, revera nostis et per rectam vestram fidem comprehendistis, nequaquam illum a vobis perpetuo sejunctum fore, quem in piissimis vestris animabus semper quasi præsentem habuistis. Mihi itaque ad vos scribenti non multis opus est sermonibus : quæcunque enim vobis a me dicta fuerint, hæc vestra fides præoccupavit, perque Dei gratiam omnium nostrum explevit votum. Gratulor itaque vobis, libet enim repetere, quod in fide invictas servaveritis animas vestras. Nec minus ipsi Athanasio fratri meo gratulor, quod, multas licet passus ærumnas, nulla tamen hora D

πρεσβυτέρου πρὸς σὲ, ἐλθεῖν εἰς τὸ ἡμέτερον κομιτᾶτον σπουδάσῃς, ἐπὶ τῷ, ἰδόντα σε τὴν ἡμετέραν πρόσοψιν, εὐθέως εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὁδεύσῃς. Ἀλλ' ἐπειδὴ πλεῖστος χρόνος παρῆλθεν, ἀφ' οὗ γράμματα δεξάμενος παρ' ἡμῶν οὐκ ἀπήντησας, διὰ τοῦτο καὶ νῦν ὑπομνῆσαί σε ἐσπουδάσαμεν, ἵνα καὶ νῦν τὴν σὴν παρουσίαν ταχεῖαν ποιῆσαι πρὸς ἡμᾶς σπουδάσῃς, καὶ οὕτω δυνηθῇς τῇ τε πατρίδι σου ἀποκατασταθῆναι, καὶ τῆς εὐχῆς σου ἐπιτυχεῖν· πρὸς δὲ πληρεστέραν διήγησιν, Ἀχιτᾶν (16) τὸν διάκονον ἀπεστείλαμεν, παρ' οὗ δυνήσῃ μαθεῖν τῆς τε ἡμετέρας ψυχῆς τὴν προαίρεσιν, καὶ ὅτι τούτων ὧν εὔχῃ τυχεῖν δυνήσῃ.

Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς τοιαῦτα γράφει· ἐγὼ δὲ δεξάμενος (17) ἀνῆλθον εἰς τὴν Ῥώμην συντάξασθαι τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ· ἐν τῇ Ἀκυληΐᾳ γὰρ ἤμην, ὅτε ταῦτα ἐγράφη. Καὶ ἡ μὲν Ἐκκλησία πάσης χαρᾶς πεπλήρωτο· ὁ δὲ ἐπίσκοπος Ἰούλιος, συγχαίρων τῇ ἐπανόδῳ, γράφει πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ διερχομένους ἡμᾶς οἱ ἐπίσκοποι καθεξῆς μετ' εἰρήνης προέπεμψαν. Καὶ ἔστι τὰ γραφέντα ταῦτα.

ΙΟΥΛΙΟΣ

Πρεσβυτέροις, καὶ διακόνοις (18), *καὶ λαῷ παροικοῦντι Ἀλεξάνδρειαν.*

52. Συγχαίρω κἀγὼ ὑμῖν, ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ, ὅτι τὸν καρπὸν τῆς ἑαυτῶν πίστεως ἐπ' ὀφθαλμῶν λοιπὸν ὁρᾶτε· τοῦτο γὰρ καὶ (19) ἀληθῶς ἂν τις ἴδοι γενόμενον ἐπὶ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συνεπισκόπου μου Ἀθανασίου, ὃν διὰ τὴν καθαρότητα τοῦ βίου, καὶ διὰ τὰς ὑμετέρας εὐχὰς, Θεὸς ὑμῖν ἀποδίδωσιν. Ἐκ δὴ τούτου συνορᾶν ἔστι καθαρὰς ὑμᾶς (20) καὶ μεστὰς ἀγάπης ἀεὶ τὰς εὐχὰς ἀνενηνοχέναι πρὸς τὸν Θεόν. Μνήμονες γὰρ ὄντες τῶν οὐρανίων ἐπαγγελιῶν καὶ τῆς πρὸς αὐτὰς ἀγωγῆς, ἣν ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ προειρημένου ἀδελφοῦ μου ἐπαιδεύθητε, ἔγνωτε ἀληθῶς καὶ κατὰ τὴν προσοῦσαν ὑμῖν ὀρθὴν πίστιν κατειλήφατε (21), ὡς οὐκ ἂν εἰς τέλος ἀφ' ὑμῶν ἀποσχοινισθήσεται οὗτος, ὃν ταῖς θεοσεβεστάταις ὑμῶν ψυχαῖς ἀεὶ ὡς παρόντα ἐσχήκατε. Οὐκοῦν οὐ πολλῶν μοι χρεία λόγων πρὸς ὑμᾶς ἐπιστέλλοντι. Ὅσα γὰρ ὑμῖν ἂν λεχθῇ παρ' ἐμοῦ, ταῦτα ἡ ὑμετέρα (22) πίστις προῦλαβε, καὶ πεπλήρωκε κατὰ Θεοῦ χάριν τὰ τῆς κοινῆς πάντων ἡμῶν εὐχῆς. Συγχαίρω τοίνυν ὑμῖν, πάλιν γὰρ ἐρῶ, ὅτι τὰς ψυχὰς ἀκαταμαχήτους ἐν τῇ πίστει τετηρήκατε, καὶ αὐτῷ δὲ τῷ ἀδελφῷ μου Ἀθα-

(16) Soc., πληρεστάτην διήγησιν, Ἀχήταν.

(17) *Ἐγὼ δὲ δεξάμενος.* In *Apologia ad Constantium* testatur Athanasius se litteris ejus acceptis in Gallias ad Constantem imperatorem iter instituisse ; indeque Romam profectus videtur. Sed cum paucis res gestas enarret, multa silentio præterit, quod in præcedentibus licet animadvertere. Ibidem vox συντάξασθαι, *salutare, valedicere* significat. Hesychius συντάξασθαι, ἀσπάσασθαι, et sæpe hac sententia apud ecclesiasticos usuvenit.

(18) Reg. Ἰούλιος πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, et sic legit Nannius. In editis vero καὶ διακόνοις desideratur. Socrates Ἰούλιος ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις καὶ λαῷ παροικοῦντι Ἀλεξάνδρειαν ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν Κυρίῳ χαίρειν. Epiphanius Scholasticus : *Julius archiepiscopus presbyteris et diaconibus et plebi, habitantibus in Alexandria, dilectissimis fratribus in Domino salutem.* Exstat hæc epistola II tomo *Conciliorum.* Ib. Reg. Ἀλεξάνδρειαν, editi vero Ἀλεξανδρείᾳ.

(19) Καὶ deest in Socr. Infra idem, ὃν διά τε τήν.

(20) Socr., ὑμῶν. Infra Reg. quem sequimur, καὶ τῆς πρὸς αὐτὰς ἀγωγῆς. Editi πρὸς αὐτούς. Socr. καὶ τῆς πρὸς αὐτὰς ἀγάπης. Epiph. Schol. *et dilectionis quam*, etc. Præstare videtur Regii lectio.

(21) Socr., κατειλήφατε τοῦτο. Mox idem ὃν ἐν τοῖς θεοσεβέσιν.

(22) Sic Reg. Editi vero ταῦθ' ὑμετέρα. Infra Reg. πάντων ἡμῶν., Editi cum Socr., πάντων ὑμῶν.

Digitized by Google

νασίῳ οὐκ ἔλαττον συγχαίρω, ὅτι, καίπερ πολλὰ πάσχων λυπηρὰ, οὐδεμίαν ὥραν ἐπιλήσμων γέγονε τῆς ὑμετέρας ἀγάπης καὶ τοῦ ὑμετέρου πόθου. Εἰ γὰρ καὶ τῷ σώματι πρὸς καιρὸν ἔδοξεν ἀφ' ὑμῶν ἀφεῖκυσθῆναι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι διαπαντὸς ὡς συνὼν ὑμῖν διῆγεν (23).

A fuerit vestræ charitatis vestrique desiderii immemor. Nam tametsi corpore ad tempus abstrahi a vobis visus est, spiritu tamen indesinenter est vobiscum versatus.

53. Ἐπανέρχεται τοίνυν πρὸς ὑμᾶς λαμπρότερος νῦν, ἢ ὅτε παρ' ὑμῶν ἀπεδήμησεν. Εἰ γὰρ καὶ τὰς τιμίας ὕλας, χρυσὸν δὴ καὶ (24) ἄργυρον, εἰς καθαρότητα τὸ πῦρ δοκιμάζει, τί ἂν τις εἴποι κατ' ἀξίαν τοῦ τοσούτου ἀνδρὸς, ὃς, κινδύνους τοσούτων θλίψεων νικήσας, ἀποδίδοται ὑμῖν ἀθῶος οὐ παρ' ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ παρὰ πάσης τῆς συνόδου ἀποδειχθείς; Ὑποδέξασθε τοίνυν, ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ, μετὰ πάσης τῆς κατὰ Θεὸν δόξης καὶ χαρᾶς τὸν ἐπίσκοπον ὑμῶν Ἀθανάσιον μετὰ τούτων οἵτινες αὐτῷ καὶ τῶν (25) τοσούτων καμάτων κοινωνοὶ γεγόνασι· καὶ χαίρετε τῶν εὐχῶν ἑαυτῶν ἀπολαύοντες, οἳ τὸν ποιμένα τὸν ὑμέτερον, ἵν' οὕτως εἴπω, ποθοῦντα καὶ διψῶντα τὴν ὑμετέραν θεοσέβειαν, σωτηρίοις γραφαῖς ἐθρέψατε καὶ ἐποτίσατε. Καὶ γὰρ τῆς ἐπὶ ξένης αὐτοῦ διατριβῆς ὑμεῖς παραμυθία γεγόνατε, καὶ διωκόμενον (26) ἐθάλψατε ταῖς πιστοτάταις ἑαυτῶν ψυχαῖς καὶ διανοίαις. Ἐμὲ δὲ ἥδη εὐφραίνει ἐννοούμενον καὶ προορῶντα τῷ λογισμῷ τὴν ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ ἑκάστου ὑμῶν χαρὰν, καὶ τοῦ πλήθους τὰς θεοσεβεστάτας ἀπαντήσεις, καὶ τὸ ἔνδοξον τῆς τῶν συντρεχόντων ἑορτῆς (27). Καὶ τίς ἐκείνη ἡ ἡμέρα ὑμῖν καὶ ποία ἔσται, ἐπανερχομένου μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου, παυομένων δὲ τῶν προγενομένων, καὶ τῆς πολυτιμήτου καὶ κατ' εὐχὴν ἐπανόδου εἰς εὐφροσύνην τινὰ πληρεστάτης χαρᾶς συναπτούσης τοὺς πάντας; Ἡ τοιαύτη δὲ χαρὰ κατὰ τὸ μέγιστον μέχρις ἡμῶν φθάνει, εἰ θεόθεν καὶ τοῦτο συγχωρεῖσθαι (28) συνέστηκεν, ὅπως εἰς γνῶσιν τοῦ τηλικούτου ἀνδρὸς ἐλθεῖν δυνηθῶμεν. Εἰς εὐχὴν δὴ (29) οὖν τὴν ἐπιστολὴν τελειῶσαι καλόν. Ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, καὶ ὁ τούτου Υἱὸς ὁ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς διηνεκῆ τὴν χάριν ὑμῖν παράσχοι, διδοὺς ἔπαθλον τῇ θαυμαστῇ ὑμῶν πίστει, ἣν περὶ τὸν ἐπίσκοπον ὑμῶν ἐνδόξῳ μαρτυρίᾳ ἐνεδείξασθε· ἵνα ὑμῖν τε καὶ τοῖς μεθ' ὑμᾶς ἐνταῦθα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τὰ βελτίονα νέμοι (30), ἃ ὀφθαλ-

53. Redit igitur ad vos jam multo clarior, quam cum a vobis proficisceretur. Si enim pretiosa metalla aurum et argentum ad puritatem ignis probat, quid quis pro tanti viri dignitate dixerit, qui tot calamitatum periculis perfunctus vobis restituitur, purus innocensque, non nostro tantum, sed et totius synodi judicio declaratus? Excipite igitur, dilecti fratres, cum omni secundum Deum gloria et lætitia, **136** episcopum vestrum Athanasium, cum B iis qui tot ejus laborum fuere consortes : et votorum compotes effecti, gaudete qui pastorem vestrum vestram pietatem (ut ita dicam) desiderantem sitientemque, salutaribus scriptis nutrivistis et potastis. Vos enim illi in extranea regione commoranti, consolationi fuistis : vos eum fidelissimis animabus mentibusque vestris in persecutione fovistis. Mihi certe jam volupe est, cogitanti et animo prævidenti, uniuscujusque vestrum in ejus reditu lætitiam, multitudinis piissimum occursum, gloriosamque concurrentium festivitatem. Quanta et qualis vobis illa futura dies est, qua et frater noster revertetur, et præcedentia mala cessabunt; cumque pretiosus ille optatissimusque reditus omnes coaptabit in quamdam plenissimi gaudii alacritatem? C Hujusmodi sane gaudium maxima ex parte etiam ad nos usque pertingit, quibus a Deo id muneris concessum est, ut in tanti viri cognitionem veniremus. Par est igitur precando claudi epistolam. Deus omnipotens, et filius ejus Dominus et Salvator noster Jesus Christus perpetuam vobis conferat gratiam, præmiisque donet admirandam vestram fidem, quam erga episcopum vestrum præclaro testimonio exhibuistis ; ut vobis vestrisque posteris, hic et in futuro sæculo, optima impertiat, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligenti-

(23) Post ὡς συνὼν ὑμῖν διῆγεν exstant permultæ apud Socratem Athanasii laudes, quas ipse præ animi modestia videtur omisisse. Sed a loco integro referendo, prolixitatis vitandæ causa, supersedemus. Consulat Socratem cui visum fuerit.

(24) Socr., χρυσὸν δὴ λέγω καί. Infra idem ὃς τοσούτων θλίψεων πυρὰν καὶ τοσούτους κινδύνους νικήσας. Epiphanius vero Scholasticus : *qui cum tantas tribulationes et pericula devicisset, redditur nunc vobis immaculatus.* Teste Valesio in codice quodam Florentino et in Sfortiano deest τοσούτους. Codex vero Leonis Allatii sic habet, ὃς διὰ κινδύνων τοσούτων καὶ θλίψεων νικήσας. Paulo post Socr. et Reg. ἀποδεχθείς ; ὑποδέξασθε. Edit. Paris. ἀποδειχθείς ; ἀποδέξασθε. Edit. Comm. ἀποδειχθείς; ἀποδέξασθε.

(25) Reg. Ἀθανάσιον μετὰ τούτων οἵτινες αὐτῷ καὶ τῶν. Editi Ἀθανάσιον, καὶ μετὰ τούτου, οἵτινες αὐτῷ τῶν. Soc. Ἀθανάσιον μετὰ τούτων οἵτινες αὐτῶν κοινωνοὶ γεγόνασι, omissis interpositis. Epi- D phanius vero Scholasticus totum hunc locum sic habet : *Suscipite siquidem nunc, fratres charissimi, cum omni divina gratia pastorem vestrum ac præsulem, tanquam vere Athanasium, cum his qui tantis laboribus ejus participes sunt effecti.* Quæ mox sequuntur autem ποθοῦντα καὶ διψῶντα, vel alio modo legisse, vel male intellexisse videtur Epiphanius Schol. qui sic habet : *qui ..... esuritis atque sititis.*

(26) Socrates, καὶ διωκόμενον, καὶ ἐπιβουλευόμενον.

(27) Socr., καὶ τὴν ἔνδοξον τῶν συντρεχόντων ἑορτήν. Paulo post idem, παυσαμένων δέ.

(28) Socr., οἷς θεόθεν καὶ τοῦτο συγκεχωρῆσθαι. Epiphanius Schol. ex Socrate vertit : *quibus divinitus hoc etiam constat esse concessum.*

(29) Δή, quod in editis deerat, ex Reg. sumptum est.

(30) Edit. Paris. νεμον. Socr. μένοι, mendose in utroque : alii νέμοι.

Digitized by Google

bus se, per Jesum Christum Dominum nostrum, per quem omnipotenti Deo gloria in sæcula sæculorum. Amen. Valere vos in Domino exopto, fratres dilecti.

μὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὓς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ τῷ παντοκράτορι Θεῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Ἐρρῶσθαι ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ εὔχομαι, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί.

54. Cum his advenientem me imperator perhumaniter intuitus, ad patriam Ecclesiamque misit; cum his ad episcopos, presbyteros, et populos litteris.

54. Μετὰ τούτων ἐλθόντα με γνησίως ἐώρακεν ὁ βασιλεὺς καὶ ἀπέστειλε πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, γράψας τοῖς ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ λαοῖς ταῦτα.

VICTOR CONSTANTIUS

Maximus Augustus
Episcopis et presbyteris catholicæ Ecclesiæ.

Nequaquam destitutus Dei gratia est reverendissimus Athanasius; sed licet ad breve tempus humanæ probationi subjectus fuerit, debitum tamen a providentia omnium rerum inspectrice retulit calculum, ac Dei voluntate nostroque judicio patriæ simul et Ecclesiæ, cui divino nutu præsidebat, est restitutus. Hunc ipsum quæ consentanea erant par fuit a nostra humanitate consequi; ita ut quæcunque antehac contra illos qui cum eo communicabant decreta sunt, jam oblivioni tradantur, omnisque adversus illos suspicio in posterum desinat: et immunitas, qua clerici qui cum eo sunt olim fruebantur, illis ut decet confirmetur. Quin et illud gratiæ adjiciendum arbitrati sumus, ut omnes qui in sacro catalogo descripti sunt certiores fiant, securitatem esse datam cunctis sive episcopis sive clericis, qui ipsi adhæserint. Recti namque uniuscujusque propositi idoneum illud erit argumentum, si Athanasio junctus fuerit. Quicunque enim meliori judicio et sorte ejus communionem cooptarint, hos omnes ad similitudinem superioris providentiæ jussimus **137** ut gratia a nobis, juxta Dei voluntatem, impertita fruantur. Deus vos conservet.

ΝΙΚΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ

Μέγιστος σεβαστὸς
Ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

(31) Οὐκ ἀπελείφθη τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος ὁ αἰδεσιμώτατος Ἀθανάσιος, ἀλλ' εἰ καὶ ἐν βραχεῖ χρόνῳ τῇ κατὰ ἀνθρώπους δοκιμασίᾳ ὑπεβλήθη, ὅμως τὴν ὀφειλομένην παρὰ τῆς παντεφόρου Προνοίας ἀπηνέγκατο ψῆφον, ἀπολαβὼν βουλήσει τοῦ κρείττονος καὶ κρίσει ἡμετέρᾳ τὴν πατρίδα ὁμοῦ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἧς θείῳ νεύματι προστάτης ἐτύγχανε. Τούτῳ τὰ ἀκόλουθα ἔδει παρὰ τῆς ἡμετέρας ὑπάρξαι πραότητος· ὥστε πάντα τὰ πρὸ τούτου κατὰ τῶν αὐτῷ κεκοινωνηκότων ὡρισμένα νῦν ἀμνηστίᾳ παραδοθῆναι, πᾶσάν τε ὑποψίαν τὴν κατ' αὐτῶν σχολάσαι τοῦ λοιποῦ, τὴν ἀτέλειαν, ἧς ἔτυχον πάλαι οἱ ἅμα αὐτῷ κληρικοί, τούτοις βεβαιωθῆναι προσηκόντως. Ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦτο τῇ εἰς αὐτὸν χάριτι προστιθέναι ἐδικαιώσαμεν, ὥστε πάντας τοὺς τοῦ ἱεροῦ καταλόγου γινώσκειν ἐνδεδόσθαι τὸ ἄφοβον πᾶσι τοῖς αὐτῷ προστεθεμένοις, εἴτε ἐπισκόποις, εἴτε κληρικοῖς. Ἱκανὸν δὲ γνώρισμα τῆς ἑκάστου ὁρθῆς προαιρέσεως ἔσται ἡ πρὸς τοῦτον ἕνωσις. Ὅσοι γὰρ ἂν, τῆς καλλίονος ὁμοῦ κρίσεώς τε καὶ μοίρας γενόμενοι, τὴν τούτου ἕλωνται κοινωνίαν, τούτους πάντας ἐκελεύσαμεν καθ' ὁμοιότητα τῆς φθανούσης προνοίας καὶ νῦν τῆς ὑφ' ἡμῶν βουλήσει τοῦ κρείττονος παρασχεθείσης χάριτος ἀπολαύειν. Ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάττοι (32).

Epistola secunda.

Victor Constantius Maximus Augustus Alexandrino catholicæ Ecclesiæ populo.

55. Cum in proposito nobis sit vestra in omnibus tranquillitas, et probe sciamus vos diu fuisse episcopi vestri providentia destitutos, Athanasium episcopum virum apud omnes ob insitam æquitatem morumque probitatem notum, rursum ad vos mittere æquum censuimus. Hunc cum vestro more et prout convenit receperitis, vestrarumque ad Deum precum auxiliatorem constitueritis, concordiam et pacem perpetuam vobis congruentem nobisque gratissimam, juxta Ecclesiæ legem, curetis perpetuo servare. Neque enim par est discordiam apud vos

Ἐπιστολὴ δευτέρα.

Νικητὴς Κωνστάντιος Μέγιστος Σεβαστὸς τῷ λαῷ τῆς κατὰ Ἀλεξάνδρειαν Καθολικῆς Ἐκκλησίας.

55. Σκοπὸν ποιούμενοι τὴν ὑμετέραν ἐν ἅπασιν εὐνομίαν, εἰδότες τε, ὡς ἐπὶ πολὺ τῆς τοῦ ἐπισκοποῦντος προνοίας ἐστέρησθε, Ἀθανάσιον τὸν ἐπίσκοπον, ἄνδρα τοῖς πᾶσι διά τε τὴν προσοῦσαν ὀρθότητα καὶ διὰ τὴν τῶν οἰκείων ἠθῶν εὐτροπίαν γνώριμον (34), πάλιν πρὸς ὑμᾶς ἀποστεῖλαι ἐδικαιώσαμεν. Τοῦτον συνήθως καὶ προσηκόντως ὑποδεξάμενοι, καὶ ταῖς πρὸς Θεὸν εὐχαῖς βοηθὸν προστησάμενοι, τὴν ὑμῖν τε πρέπουσαν, καὶ ἡμῖν ἀρίστην ὁμόνοιαν καὶ εἰρήνην κατὰ τὸν τῆς Ἐκκλησίας θεσμὸν διαρκῆ φυλάττειν σπουδάσατε. Οὐδὲ γὰρ εὔλογόν ἐστι δεχό-

(31) Hæ item epistolæ Constantii, apud Socratem lib. II et apud Niceph. habentur, necnon in *Historia tripartita.*

(32) Hæc ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάττοι desunt in Socrate.

(33) Epiphanius Scholast. in *Historia trip.* ἡμετέραν legit; habet enim: *nostræ æquitatis.* Et sic habetur in edit. Comm., sed omnes mss., edit. Paris. et Socr. ὑμετέραν, et ita legit Nannius.

(34) Socr. in ultima edit., τὴν οἰκείαν εὐτροπίαν γνώριμον. Sed rectius in veteri τὴν τῶν οἰκείαν (mendose, pro οἰκείων) ἠθῶν εὐτροπίαν γνώριμον. Quo item modo legit Epiph. Schol. *suorumque morum probitatem cunctis innotuit.*

Digitized by Google

νοιάν τινα ἢ στάσιν ἐν ὑμῖν κινηθῆναι, ὑπεναντίον (35) τῆς τῶν ἡμετέρων καιρῶν εὐμοιρίας. Καὶ τοῦτο μὲν ἀπεῖναι ἀφ' ὑμῶν παντελῶς βουλόμεθα, τὸ δὲ ταῖς εὐχαῖς ὑμᾶς διαρκῶς αὐτῷ, ὡς προείρηται, προστάτῃ καὶ ἐπικούρῳ χρωμένους πρὸς τὸ Θεῖον, ἐμμένειν συνήθως παραινοῦμεν· ὡς ἂν τῆς τοιαύτης ὑμῶν προθέσεως, εἰς τὰς ἁπάντων εὐχὰς (36) διαβαινούσης, καὶ οἱ ἐκ τῶν ἐθνῶν τῇ τῶν εἰδώλων πλάνῃ ἔτι καὶ νῦν προσανέχοντες ἐπὶ τὴν τῆς ἱερᾶς θρησκείας ἐπίγνωσιν προθυμότατα σπεύδοιεν, ἀγαπητοί. Καὶ αὖθις οὖν παραινοῦμεν τοῖς προειρημένοις ἐμμένειν, τὸν δὲ ἐπίσκοπον ψήφῳ τοῦ κρείττονος, καὶ ἡμετέρᾳ γνώμῃ ἀπεσταλμένον, ἡδέως δέξασθε, καὶ πάσῃ ψυχῇ καὶ γνώμῃ ἀσπαστὸν ἡγήσασθε· τοῦτο γὰρ καὶ ὑμῖν πρέπει, καὶ τῇ ἡμετέρᾳ πραότητι προσήκειν συνέστηκεν. Ὑπὲρ γὰρ τοῦ πᾶσαν ἀνασοβῆς καὶ (37) στάσεως πρόφασιν περιαιρεθῆναι τῶν ἐθελοκακίᾳ χρωμένων, τοῖς παρ' ὑμῖν δικασταῖς διὰ γραμμάτων προσετάξαμεν, ἅπαντας οὓς ἂν στασιώδεις καταμάθοιεν, τῇ τῶν νόμων ὑποβάλλειν ἐκδικίᾳ. Ἀμφότερα τοίνυν συνορῶντες, καὶ τὴν ἡμετέραν μετὰ τοῦ κρείττονος γνώμην, καὶ τὸν ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τῆς ὁμονοίας λόγον, καὶ τὴν κατὰ τῶν ἀτάκτων τιμωρίαν, τὰ πρέποντα καὶ ἁρμόζοντα τῷ τῆς ἱερᾶς θρησκείας θεσμῷ διαφυλάττοντες (38), τὸν προειρημένον διὰ πάσης αἰδοῦς καὶ τιμῆς ἄγοντες, τὰς εὐχὰς ἅμα αὐτῷ ὑπέρ τε ἑαυτῶν καὶ τῆς τοῦ βίου παντὸς εὐνομίας, τῷ τῶν ὅλων Πατρὶ Θεῷ ἀναπέμπειν σπουδάσατε.

56. Ταῦτα γράψας, ἐκέλευσε καὶ τὰ πρότερον παρ' αὐτοῦ γραφέντα κατ' ἐμοῦ ἐκ διαβολῆς τῶν περὶ Εὐσέβιον ἀναιρεθῆναι καὶ ἀφανισθῆναι ἀπὸ τῶν τάξεων τοῦ τε δουκὸς καὶ τοῦ ἐπάρχου τῆς Αἰγύπτου (39), καὶ ἀποσταλεὶς Εὐσέβιος ὁ δεκουρίων, ἔλαβεν αὐτὰ ἀπὸ τῶν τάξεων, καὶ ἔστι τὰ γραφέντα ταῦτα·

(40) *ΝΙΚΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΝΕΣΤΟΡΙΩ.*

Τῷ δὲ αὐτῷ τύπῳ, καὶ τοῖς ἐν Αὐγουσταμνίκῃ καὶ Θηβαΐδι καὶ Λιβύαις ἡγεμόσιν.

Εἴ τί ποτε πρὸ τούτου ἐπὶ βλάβῃ καὶ ὕβρει τῶν κοινωνούντων Ἀθανασίῳ τῷ ἐπισκόπῳ προσταχθὲν εὑρίσκεται, ταῦτα νῦν (41) ἀπαλειφθῆναι βουλόμεθα. Καὶ γὰρ καὶ τὴν ἀλειτουργησίαν, ἣν εἶχον οἱ αὐτοῦ κληρικοὶ, τοὺς αὐτοὺς πάλιν τὴν αὐτὴν θέλομεν ἔχειν. Ταύτην δὲ τὴν ἡμετέραν πρόσταξιν φυλαχθῆναι βουλόμεθα ὥστε, ἀποδοθέντος Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου τῇ Ἐκκλησίᾳ, τοὺς κοινωνοῦντας αὐτῷ ἔχειν τὴν ἀλει-

A aut seditionem quampiam moveri, quod alienum est a nostrorum temporum felicitate. Hoc sane vitii a vobis prorsus abesse volumus, cohortamurque ut illo patrono adjutoreque in consuetis orationibus vestris, uti supra diximus, perpetuo apud Deum utamini; quo scilicet hujusmodi proposito vestro ex omnium votis procedente, gentiles illi qui idolorum erroribus etiamnum inhærent, ad sacræ religionis cognitionem, dilecti mei, alacrius properent. Quamobrem vos iterum monemus, ut in prædictis perseveretis; episcopum vero qui Dei sententia nostroque decreto ad vos missus est, libenter recipiatis, et tota anima, tota mente amplectendum existimetis: illud enim et vos decet, et clementiæ nostræ convenire constat. Nam ut omnis perturbatio-
B nis et seditionis occasio malitiosis hominibus auferatur, judicibus qui apud vos sunt litteris nostris præcepimus, ut quotquot seditiosos esse compererint, legum subjiciant ultioni. Utrumque igitur præ oculis habentes, cum nostram Deique sententiam, tum curam vestri vestræque concordiæ, necnon pœnam improbis constitutam; date operam ut quæ sunt sacræ religionis legibus congrua et accommodata custodientes, supra dictum virum omni reverentia et honore prosequamini, vestrasque preces una cum illo, pro vobis et pro recta totius vitæ institutione, universorum Patri Deo offerre curetis.

56. Hæc cum scripsisset, jussit quæcunque a se,
C Eusebii calumniis inducto, adversum me dudum scripta essent, abrogari et ex commentariis ducis et præfecti Ægypti aboleri; missusque Eusebius decurio ea abrasit ex tabulis. Rescriptum autem sic habet:

138 *VICTOR CONSTANTIUS AUGUSTUS NESTORIO.*

Ac sub eadem forma, Augustamnicæ, Thebaidis et Libyarum præfectis.

Si quid hactenus ad damnum contumeliamve eorum qui cum Athanasio episcopo communicaverunt, decretum repertum fuerit, id jam volumus deleri. Placet enim quam immunitatem antehac ejus clerici habuerunt, ut eadem iterum fruantur. Hoc autem nostrum decretum observari, jubemus ut Athana-
D sio Ecclesiæ suæ restituto, qui cum eo communicant eadem gaudeant immunitate quam semper ha-

(35) Socr., ὑπεναντίαν.

(36) Valesius legendum existimat εἰς τὰς ἁπάντων ἀκοάς. Sed omnes cum editi, tum mss. Athanasii et Socratis, εὐχάς, habent, nec necesse videtur ἀκοάς legere: Epiphanius certe Schol. *ad omnium vota* habet. Mox τῇ τῶν εἰδώλων πλάνῃ. Sic Socrates et Reg. deleto σ prius posito. Editi vero minus recte τῆς τῶν εἰδώλων πλάνης. Paulo post, loco ἀγαπητοί Socrates Ἀλεξανδρεῖς προσφιλέστατοι.

(37) Socr., πᾶσαν ἀνασοβῆν καί. Mox Socr. et Reg. περιαιρεθῆναι. Editi προαιρεθῆναι. Paulo post παρ' ὑμῖν. Sic Socr. et Epiph. Schol. *apud vos*. Quo item modo legit Nannius. Editi et Reg. παρ' ἡμῖν, perperam.

(38) Sic Reg. et Socr. Editi vero φυλάττοντες.

(39) Sic Reg. Editi καὶ Αἰγύπτου, mendose.

(40) Reg. ante epistolam habet ἑρμηνεία τούτων, quibus innuit hanc epistolam Latine primum scriptam Græce fuisse translatam. Mox editi et Reg. Αὐγουσταμνίκῃ. Quo item modo legitur apud Codinum de patriarchatibus. Alias apud auctores, Αὐγουστομνίκη, Αὐγουστονίκη, Αὐγουστανίκη scriptum habetur. Quæ appellatio ex Augusti victoria petitur. Mox Socr. Λιβύῃ.

(41) Socr., πραχθὲν εὑρίσκεται, τοῦτο νῦν. Infra idem οἱ αὐτοῦ κληρικοί, rectius quam Athanasii editi et mss. οἱ αὐτοὶ κληρικοί. Ibidem Socr. τὴν αὐτὴν πάλιν θέλομεν ἔχειν, omisso τοὺς αὐτούς.

Digitized by Google

buere, et qua cæteri fruuntur clerici ; ut idipsum consecuti gaudeant.

57. Sic igitur dimissus, dum Syriam peragrarem, episcopos Palæstinæ offendi, qui synodo Hierosolymis coacta nos perhumaniter exceperunt, et cum pace dimiserunt : datis ad Ecclesiam et episcopos litteris huiusmodi.

τουργησίαν, ἣν ἀεὶ εἶχον, ἣν καὶ οἱ λοιποὶ κληρικοὶ ἔχουσιν, ἵν', οὕτως ἔχοντες καὶ αὐτοὶ, χαίρωσιν.

57. Προπεμφθεὶς οὕτω καὶ διερχόμενος τὴν Συρίαν, συνέτυχον τοῖς μετὰ τὴν Παλαιστίνην ἐπισκόποις (42), καὶ σύνοδον ποιήσαντες ἐν Ἱερουσαλὴμ, γνησίως ἡμᾶς ἀπεδέξαντο, καὶ αὐτοὶ μετ' εἰρήνης προέπεμψαν, καὶ ἔγραψαν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἐπισκόπους ταῦτα.

SANCTA SYNODUS

Hierosolymis congregata, omnibus Ægypti et Libyarum comministris, ac presbyteris, diaconis, populoque Alexandriæ, dilectis et desideratissimis fratribus in Domino salutem.

Dignas universorum Deo gratias agere non valemus, dilecti, de miraculis quæ ubique operatus est, et jam potissimum erga vestram Ecclesiam, quando pastorem et Dominum vestrum comministrumque nostrum Athanasium vobis restituit. Quis enim speravit unquam ea se oculis visurum, quæ jam vos reipsa consequimini? Certe preces vestræ exauditæ sunt a rerum omnium Deo, qui Ecclesiam curat suam, qui vestras lacrymas respicit vestrosque gemitus; ideoque vestras exaudivit obsecrationes. Eratis enim instar ovium abjectarum vexatarumque nec habentium pastorem : idcirco ad vos de cœlo respexit verus pastor, qui suarum ovium sollicitudinem gerit, virumque vobis restituit peroptatissimum. Ecce enim nos qui nihil ecclesiasticæ pacis causa non agimus, quippe cum vestra dilectione conspiramus, priores illum amplexi sumus, perque illum vobiscum communicantes, has ad vos mittimus salutationes, nostrasque gratiarum actionis orationes; ut cognoscatis nos charitatis vinculo illi esse conjunctos. Vestri autem officii est pro pietate religiosissimorum imperatorum orare, qui et ipsi compertum habentes cum vestrum erga illum amorem, tum ejus innocentiam, ipsum vobis omni cum honore restitui voluerunt. Supinis igitur eum manibus excipientes, gratiarum actionis preces Deo horum vobis bonorum auctore studeatis offerre, ut semper cum Deo gaudeatis, ac celebretis Dominum nostrum, in Christo Jesu Domino nostro, per quem Patri gloria in sæcula. Amen.

Η ΑΓΙΑ ΣΥΝΟΔΟΣ

Ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις συναχθεῖσα, τοῖς ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύαις (43) συλλειτουργοῖς, καὶ τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις καὶ λαῷ, ἀγαπητοῖς καὶ ποθεινοτάτοις ἀδελφοῖς ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Κατ' ἀξίαν τῷ τῶν ὅλων Θεῷ εὐχαριστεῖν οὐκ ἀρκοῦμεν, ἀγαπητοὶ, ἐφ' οἷς θαυμασίοις ἐποίησε πάντοτε, ἐποίησε δὲ καὶ νῦν μετὰ τῆς ὑμετέρας Ἐκκλησίας, τὸν ποιμένα ὑμῶν καὶ κύριον, καὶ συλλειτουργὸν ἡμῶν Ἀθανάσιον ἀποδοὺς ὑμῖν. Τίς γὰρ ἤλπισέ ποτε ταῦτα ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν, ἃ νῦν ὑμεῖς ἔργῳ ἀπολαμβάνετε; Ἀληθῶς (44) αἱ προσευχαὶ ὑμῶν εἰσηκούσθησαν παρὰ τῷ τῶν ὅλων Θεῷ, τῷ κηδομένῳ τῆς ἑαυτοῦ Ἐκκλησίας καὶ ἐπιδόντι ὑμῶν τὰ δάκρυα καὶ τοὺς ὀδυρμοὺς, καὶ διὰ τοῦτο τῶν δεήσεων ὑμῶν ἐπακούσαντι. Ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα ἐῤῥιμμένα καὶ ἐσκυλμένα μὴ ἔχοντα ποιμένα· διὰ τοῦτο ἐπεσκέψατο ὑμᾶς ὁ ἀληθινὸς ποιμὴν οὐρανόθεν, ὁ τῶν ἰδίων προβάτων κηδόμενος, ἀποδοὺς ὑμῖν ὃν ἐπιθυμεῖτε (45). Ἰδοὺ γὰρ καὶ ἡμεῖς πάντα ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης πράττοντες, καὶ τῇ ὑμετέρᾳ συμπνέοντες ἀγάπῃ, προλαβόντες αὐτὸν ἠσπασάμεθα, καὶ κοινωνήσαντες δι' αὐτοῦ ὑμῖν, ταύτας τὰς προσρήσεις διαπεμπόμεθα καὶ τὰς εὐχαριστηρίους ὑμῶν (46) εὐχὰς, ἵν' εἰδῆτε τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης τῆς πρὸς αὐτὸν καὶ ἡμᾶς ἡνῶσθαι (47). Ὀφείλετε δὲ καὶ ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας τῶν θεοφιλεστάτων βασιλέων εὔχεσθαι, οἵτινες, καὶ αὐτοὶ γνόντες τὸν πόθον ὑμῶν τὸν περὶ αὐτὸν καὶ τὴν αὐτοῦ καθαρότητα, ἀποκαταστῆσαι αὐτὸν ὑμῖν μετὰ πάσης τιμῆς κατηξίωσαν. Ὑπτίαις οὖν ὑποδεξάμενοι αὐτὸν χερσὶ, καὶ τὰς ὀφειλομένας περὶ τούτου (48) εὐχαριστηρίους εὐχὰς ἀναπέμψαι τῷ ταῦτα ὑμῖν χαρισαμένῳ Θεῷ σπουδάσατε, ὑπὲρ τοῦ διαπαντὸς ὑμᾶς χαίρειν σὺν Θεῷ καὶ δοξάζειν ἡμῶν τὸν Κύριον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, δι' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν (49).

139 Eorum autem qui subscripsere nomina, tam- (50) Τῶν δὲ ὑπογραψάντων τὰ ὀνόματα, εἰ καὶ

(42) Auctor est Socrates Maximum Hierosolymitanum quosdam episcopos accivisse, quorum suffragio Athanasius ad communionem et ad pristinam dignitatem restitueretur. Ipse vero Athanasius *Epist. ad solit.* ait se a Palæstinis et Syriis episcopis receptum esse, duobus vel tribus exceptis. Subindicare videtur Acacium Cæsariensem, et Patrophilum Scythopolitanum episcopos Arianis addictissimos.

(43) Sozom. apud quem hæc epistola legitur καὶ Λιβύῃ habet.

(44) Sozom. ἀλλ' ἀληθῶς.

(45) Sozom. ὃν ἐποθεῖσε.

(46) L. ἡμῶν.

(47) Sic Reg. et Soz. At ed. τῷ συνδέσμῳ τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας.

(48) Sozom. ὑπὲρ αὐτοῦ.

(49) Soz. εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

(50) Hæc nomina habentur supra in subscriptionibus Sardicensibus, sed qui hic Θεόδωρος, illic Θεόδοτιος forsan nuncupatur. Desuntque ibidem Macrinus et Claudius. De Aetio autem Lyddensi, qui secundus hic legitur, ait Philostorgius, Aetium episcopum Palæstinæ, qui fornicationis reus delatus fuerat, cum per communionem cum Athanasio illud probrum occultare vellet, ad ejus sententiam se transtulisse, eumdem tamen brevi pœnas dedisse, tabefactis ac vermes emittentibus genitalibus : et ita obiisse. Quæ cum a Philostorgio solum enarrentur, sint penes fidem auctoris.

Digitized by Google

ρθάσας ἐδήλωσα, ἀλλὰ καὶ νῦν ἔγραψα· εἰσὶ γὰρ Μάξιμος, Ἀέτιος, Ἄρειος, Θεόδωρος, Γερμανὸς, Σιλουανὸς, Παῦλος, Πατρίκιος, Ἐλπίδιος, Γερμανὸς, Εὐσέβιος, Ζηνόβιος, Παῦλος, Μακρῖνος, Πέτρος, Κλαύδιος.

58. Ταῦτα βλέποντες Οὐρσάκιος καὶ Οὐάλης, κατέγνωσαν λοιπὸν ἑαυτῶν, καὶ ἀνελθόντες εἰς τὴν Ῥώμην, ἐξωμολογήσαντο καὶ αὐτοὶ μεταγινώσκοντες, συγγνώμην τε ᾔτήσαντο, καὶ ἔγραψαν πρὸς Ἰούλιον τὸν ἐπίσκοπον τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης καὶ πρὸς ἡμᾶς ταῦτα. Τὰ μέντοι ἀντίγραφα ἀπεστάλη μοι παρὰ Παυλίνου τοῦ ἐπισκόπου Τριβέρων.

A etsi supra retuli, hic quoque scribenda duxi : sunt enim Maximus, Aetius, Arius, Theodorus, Germanus, Silvanus, Paulus, Patricius, Elpidius, Germanus, Eusebius, Zenobius, Paulus, Macrinus, Petrus, Claudius.

58. Hæc cum viderent Ursacius et Valens, sua se damnante conscientia, Romam sunt profecti, peccatumque suum pœnitentia ducti confessi sunt, ac veniam postularunt, Julioque Romæ veteris episcopo, itemque nobis hæc scripserunt : quorum exemplaria mihi sunt a Paulino Trevirorum episcopo transmissa.

(51) ΕΡΜΗΝΕΙΑ

ἀπὸ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ τῆς πρὸς Ἰούλιον ἐπιστολῆς περὶ τῆς μετανοίας Οὐρσακίου καὶ Οὐάλεντος.

Κυρίῳ μακαριωτάτῳ πάπᾳ Ἰουλίῳ Οὐρσάκιος καὶ Οὐάλης.

Ἐπειδὴ συνέστηκεν ἡμᾶς πρὸ τούτου πολλά τε καὶ δεινὰ περὶ Ἀθανασίου τοῦ ἐπισκόπου διὰ γραμμάτων ὑποβεβληκέναι, γράμμασί τε τῆς σῆς χρηστότητος μεθοδευθέντες, τοῦ πράγματος χάριν περὶ οὗ ἐδηλώσαμεν, οὐκ ἠδυνήθημεν λόγον ἀποδοῦναι· ὁμολογοῦμεν παρὰ τῇ σῇ χρηστότητι, παρόντων τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν πάντων τῶν πρεσβυτέρων, ὅτι πάντα τὰ πρὸ τούτου ἐλθόντα εἰς ἀκοὰς ὑμῶν (52) περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ προειρημένου Ἀθανασίου ψευδῆ καὶ πλαστά ἐστι, πάσῃ τε δυνάμει ἀλλότρια αὐτοῦ τυγχάνει· διά τε τοῦτο ἡδέως ἀντιποιούμεθα τῆς κοινωνίας τοῦ προειρημένου Ἀθανασίου, μάλιστα ὅτι ἡ θεοσέβειά σου, κατὰ τὴν ἔμφυτον ἑαυτῆς (53) καλοκἀγαθίαν, τῇ πλάνῃ ἡμῶν κατηξίωσε συγγνώμην δοῦναι. Ὁμολογοῦμεν δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἄν ποτε ἡμᾶς οἱ Ἀνατολικοὶ θελήσωσιν, ἢ καὶ αὐτὸς Ἀθανάσιος (54) κακοτρόπως περὶ τούτου εἰς κρίσιν καλέσαι, μὴ ἀπέρχεσθαι παρὰ γνώμην τῆς σῆς διαθέσεως· τὸν δὲ αἱρετικὸν Ἄρειον καὶ τοὺς ὑπερασπίζοντας αὐτοῦ (55) τοὺς λέγοντας, « Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός, καὶ ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ὁ Υἱός ἐστι, » καὶ τοὺς ἀρνουμένους τὸν Χριστὸν Θεὸν εἶναι Θεοῦ Υἱὸν πρὸ αἰώνων, καθὼς καὶ ἐν τῷ προτέρῳ λιβέλλῳ (56) ἑαυτῶν ἐν τῇ Μεδιολάνῳ ἐπιδεδώκαμεν, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ ἀναθεματίζομεν. Ταῦτα δὲ τῇ χειρὶ ἑαυτῶν γράψαντες, ὁμολογοῦμεν πάλιν, ὅτι τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν, καθὰ προείπομεν, καὶ τοὺς ταύτης αὐθέντας κατεκρίναμεν εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ Οὐρσάκιος τῇ ὁμολογίᾳ μου ταύτῃ παρὼν ὑπέγραψα· ὁμοίως καὶ Οὐάλης (57).

INTERPRETATIO

ex Latino textu epistolæ ad Julium papam de pœnitentia Ursacii et Valentis.

Domino beatissimo papæ Julio Valens et Ursacius.

(58) Quoniam constat nos antehac multa gravia de nomine Athanasii episcopi litteris nostris insinuasse, atque litteris Sanctitatis Tuæ conventi, ejus rei de qua significavimus, non præstitisse rationem : profitemur apud Sanctitatem Tuam, cunctis præsentibus presbyteris fratribus nostris, omnia quæ antehac ad aures nostras pervenerunt de nomine prædicti, falsa nobis esse insinuata, atque omnibus viribus carere : atque ideo nos libentissime amplecti communionem prædicti Athanasii, maxime cum Sanctitas Tua, pro insita sibi benevolentia, errori nostro veniam fuerit dare dignata. Profitemur etiam, quod si aliquando nos Orientales voluerint, vel idem Athanasius malo animo ad causam vocare, citra conscientiam tuam non adfuturos ; hæreticum vero Arium sed et satellites ejus, qui dicunt : « Erat tempus quando non erat Filius, et qui dicunt ex nihilo Filium, » et qui negant Dei Filium ante sæcula fuisse (59), sicut per priorem libellum nostrum quem apud Mediolanum porreximus, et nunc et semper anathematizasse. Hæc manu nostra quæ scripsimus, profitemur, et iterum dicimus hæresim Arianam, ut superius diximus, et ejus auctores in perpetuum damnasse. Et manu Ursacii : Ego Ursacius episcopus huic professioni nostræ subscripsi. (Similiter et Valens.)

(51) Cum duæ epistolæ sequentes Latine primum editæ sint ut habentur apud Hilarium, eas inde transcribere visum est.

(52) Ita omnes mss. et editi.

(53) Sic Reg. Soz., αὐτῆς. Editi vero, αὐτοῦ.

(54) Ita Reg. Soz. et Hilarius : in editis autem, Εὐσέβιος, sed mendose, jamdiu enim fato functus erat Eusebius uterque. Hæc autem eo aiunt Ursacius et Valens, quia cum Athanasii erga se animum nondum exploratum haberent, verebantur ne, vel ab Athanasio, vel ab aliis Orientalibus de structis a se calumniis in judicium vocarentur.

(55) Socr., ὑπερασπίζοντας αὐτῷ.

(56) Hic libellus ab Ursacio et Valente in synodo Mediolanensi anni 349 est oblatus. Quod ad synodum Mediolanensem anni 347 adversus Photinum coactam referre nequidquam conati sunt eruditi quidam viri. Eo enim anno potiore loco Ursacii, Valentis et Arianorum res fuere, quam ut ad hanc necessitatem sint adacti, quippe qui eo ipso anno synodum Philippopoli celebrarint, qua soluta ingentem in Catholicos persecutionem Constantii ope freti excitarint. Quæ res quia in Hilarii editione a nostris adornata fuse pertractata fuit, non ulterius hic indagabitur.

(57) *Ὁμοίως καὶ Οὐάλης.* Hæc apud Hilarium desiderantur.

(58) Contextus Latinus ex Hilarii fragmentis desumptus.

(59) Legisse videtur Athanasius : *et qui negant Christum Deum esse Dei Filium ante sæcula.*

Digitized by Google

DOMINO ET FRATRI ATHANASIO
Ursacius et Valens.

(60) Dedit se occasio fratris et compresbyteri nostri Moysetis venientis ad Tuam Dilectionem, frater charissime, per quem tibi salutem largissimam dicimus ex Aquileiensium civitate, et optamus ut incolumis litteras nostras recenseas. Dederis enim fiduciam si tu quoque rescribendo vicem nobis rependas. Sane habere **140** nos locum tecum et communionem ecclesiasticam his litteris scito. Divina pietas te custodiat, frater.

Hæ sunt illæ litteræ : hoc fuit episcoporum suffragium judiciumque nostri causa datum. Quo autem palam fiat eos non gratia quadam, non necessitate aut vi inductos esse ad hæc agendum, libet cum vestra bona venia rem altius ab exordio enarrare ; ut cognoscatis episcopos æqui bonique studio talia conscripsisse, Valentem vero Ursaciumque, quantumvis sero, veritatem tamen esse confessos.

59. Petrus apud nos ante persecutionem episcopus, in persecutione martyr occubuit. Hic Meletium qui episcopus in Ægypto erat, plurimorum convictum scelerum, ac potissimum quod immolasset idolis, in communi episcoporum synodo deposuit. Meletius vero neque ad aliam confugit synodum, neque curavit apud posteros sese purgare : sed schismatis auctor fuit. Hincque factum ut ejus sectatores hactenus pro Christianis Meletiani audiant. Statimque ille episcopos maledictis cœpit incessere; primo quidem ipsum Petrum, dehinc Achillam calumniatus est, et post Achillam, Alexandrum. Hoc autem Absalonis imitatus exemplum, callide est aggressus, eo nempe animo, ut quandoquidem depositio ignominiam inurebat, calumniis saltem suis simpliciores posset circumvenire. Interim, Meletio hæc agente, Ariana exorta est hæresis : sed in Nicæna synodo, ipsa quidem hæresis anathemate damnata, Arianique rejecti, Meletiani vero aliquo modo recepti sunt : neque jam necessum est ejus

A

ΚΥΡΙΩ ΑΔΕΛΦΩ ΑΘΑΝΑΣΙΩ ΕΠΙΣΚΟΠΩ
Οὐρσάκιος καὶ Οὐάλης ἐπίσκοποι.

Ἀφορμὴν εὑρόντες διὰ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συμπρεσβυτέρου ἡμῶν Μουσαίου, ἐρχομένου πρὸς τὴν σὴν ἀγάπην, ἀδελφὲ ἀγαπητὲ, δι' αὐτοῦ σε καὶ πάνυ προσαγορεύομεν ἀπὸ τῆς Ἀκυλίης (61), καὶ εὐχόμεθα ὑγιαίνοντά σε τὰ γράμματα τὰ ἡμέτερα ἀναγνῶναι· δώσεις γὰρ καὶ ἡμῖν θαρρεῖν, ἐὰν καὶ σὺ ἐν τῷ γράφειν τὴν ἀμοιβὴν ἡμῖν ἀποδῷς. Γίνωσκε γὰρ ἡμᾶς εἰρήνην ἔχειν μετὰ σοῦ, καὶ κοινωνίαν ἔχειν ἐκκλησιαστικὴν, καὶ τούτου γνώρισμα ἡ διὰ τούτων τῶν γραμμάτων προσηγορία. Ἡ θεία πρόνοιά σε διαφυλάττοι (62), κύριε, ἀγαπητὲ ἀδελφέ.

Τὰ μὲν οὖν γραφέντα ταῦτα (63), καὶ αὕτη τῶν ἐπισκόπων ἡ ψῆφος καὶ κρῖσις (64) ὑπὲρ ἡμῶν. Ὅτι δὲ οὐ κεχαρισμένα πεποιήκασιν, οὐδὲ ἀναγκαζόμενοι παρά τινος, βούλομαι, συγχωρούντων ὑμῶν, ἄνωθεν ἐξ ἀρχῆς διηγήσασθαι τὸ πρᾶγμα, ἵνα γνῶτε, ὡς οἱ μὲν ἐπίσκοποι ὀρθῶς καὶ δικαίως βουλόμενοι τοιαῦτα ἔγραψαν· ὁ δὲ Οὐάλης καὶ Θὐρσάκιος κἂν ὀφέ ποτε τὴν ἀλήθειαν ὡμολόγησαν.

B

59. Πέτρος παρ' ἡμῖν πρὸ μὲν τοῦ διωγμοῦ γέγονεν ἐπίσκοπος, ἐν δὲ τῷ διωγμῷ καὶ ἐμαρτύρησεν. Οὗτος Μελίτιον ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου λεγόμενον ἐπίσκοπον, ἐπὶ πολλαῖς ἐλεγχθέντα παρανομίαις καὶ θυσίᾳ (65), ἐν κοινῇ συνόδῳ τῶν ἐπισκόπων καθεῖλεν. Ἀλλὰ Μελίτιος οὐ πρὸς ἑτέραν σύνοδον κατέφυγεν, οὐδὲ ἐσπούδασεν ἀπολογήσασθαι τοῖς μετὰ ταῦτα· σχίσμα δὲ πεποίηκε. Καὶ ἀντὶ Χριστιανῶν Μελιτιανοὶ μέχρι νῦν οἱ τῆς ἐκείνου μερίδος ὀνομάζονται, εὐθύς τε τοὺς ἐπισκόπους λοιδορεῖν ἤρξατο, καὶ πρῶτον αὐτὸν Πέτρον, καὶ τὸν μετ' αὐτὸν Ἀχιλλᾶν διέβαλε, καὶ

C

μετὰ Ἀχιλλᾶν (66) Ἀλέξανδρον. Τοῦτο δὲ πανούργως ἔπραττε, μαθὼν καὶ παρὰ τοῦ Ἀβεσσαλὼμ, ἵν', ἐπειδὴ διὰ τὴν καθαίρεσιν ᾐσχύνετο, κἂν ταῖς διαβολαῖς ἀπατῆσαί (67) πως τοὺς ἀκεραίους δυνηθῇ. Ταῦτα δὲ πράττοντος τοῦ Μελιτίου, γέγονε καὶ ἡ Ἀρειανὴ αἵρεσις· ἀλλ' ἐν τῇ συνόδῳ τῇ κατὰ Νίκαιαν ἡ μὲν αἵρεσις ἀνεθεματίσθη, καὶ οἱ Ἀρειανοὶ ἐξεβλήθησαν, οἱ δὲ Μελιτιανοὶ ὁπωσδήποτε ἐδέχθησαν (68)· οὐ γὰρ ἀναγκαῖον νῦν τὴν αἰτίαν ὀνομά-

(60) Contextus ex Hilario desumptus.
(61) Soz. Ἀκυλίας.
(62) Hæc, ἡ θεία πρόνοια, etc., apud Theodoretum non habentur. D
(63) Reg., ταῦτα. Editi, τοιαῦτα.
(64) Ita Reg. Editi vero, ἡ κρίσις καὶ κρίσις, perperam.
(65) Cadit juxta Athanasium Meletiani exordium schismatis in annum 301 vel 302 : ait enim ipse in epistola ad episcopos Ægypti et Libyæ anno 356 conscripta, Meletianos ante annos 55 schismaticos evasisse. Secus tamen existimarunt Baronius aliique, qui cum eam epistolam ad annum 361 referant, Meletiani schismatis initio annum 306 consequenter assignant. Sed eam ipsam epistolam certissime ad annum 356 pertinere in Monito ad eamdem palam faciemus. Nonnihil tamen negotii faciant Socratis verba, qui ait Meletium persecutionis tempore idolis immolasse : cum enim persecutio anno 303 grassari cœperit, non potuit Meletius ob illud flagitii, persecutionis hujus tempore commissi, anno 301, abdicari, et schisma efficere. Verum cum Socrates hanc historiam ex Athanasio fere ad verbum sit mutuatus, videtur sane illud, ἐν τῷ διωγμῷ quod ille de Meletio loquens ait, suo marte addidisse : alias enim sæpissime Athanasii sententiam referens, ab Athanasii scopo non parum aberrat. Nihil tamen repugnat Meletium ante annum 301 idolis immolasse ; licet enim ingens illa persecutio nondum cœpisset, attamen quavis minima data occasione, certis in locis, persecutio in quosdam concitabatur.

Quæ autem Epiphanius enarrat de Meletiani schismatis origine Hæresi 68, a Meletiano quodam mutuatus creditur ; Meletii enim magis quam Petri partibus addictus videtur, et ab Athanasii historia penitus abhorret : hincque minoris est fidei.

(66) *Διέβαλε καὶ μετὰ Ἀχιλλᾶν*. Sic Reg. et Basil. qui ultimus habet διέβαλλε. In editis hæc deerant.
(67) Ita Reg. Editi vero, ἀπαντῆσαι, mendose.
(68) *Ὁπωσδήποτε ἐδέχθησαν*. Quibusnam conditionibus Meletiani sint in Ecclesiæ communionem ad-

Digitized by Google

ζειν. Οὔπω γὰρ πέντε μῆνες παρῆλθον, καὶ ὁ μὲν μακαρίτης Ἀλέξανδρος τετελεύτηκεν· οἱ δὲ Μελιτιανοὶ, δέον ἡρεμεῖν καὶ χάριν ἔχειν, ὅτι κἂν ὅλως ἐδέχθησαν, οἱ δὲ, κατὰ τοὺς κύνας οὐκ ἐπιλαθόμενοι ὧν ἐξήρασαν, πάλιν τὰς Ἐκκλησίας ἐτάραττον. Εὐσέβιος τοίνυν, τοῦτο μαθὼν, καὶ προϊστάμενος τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεως, πέμπει καὶ ὠνεῖται τοὺς Μελιτιανοὺς ἐπὶ πολλαῖς ἐπαγγελίαις· καὶ γίνεται μὲν αὐτῶν κρύφα φίλος, συντάττεται δὲ αὐτοῖς εἰς ὃν ἐβούλετο καιρόν. Τὴν μὲν οὖν ἀρχὴν προσέπεμπε προτρέπων δέξασθαί με τοὺς περὶ Ἄρειον (69), καὶ ἀγράφους μὲν ἠπείλει, γράφων δὲ ἠξίου. Ἐπειδὴ δὲ ἀντέλεγον, μὴ χρῆναι φάσκων δεχθῆναι τοὺς αἱρεσιν ἐφευρόντας κατὰ τῆς ἀληθείας, καὶ ἀναθεματισθέντας παρὰ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, ποιεῖ καὶ βασιλέα μοι γράψαι τὸν μακαρίτην Κωνσταντῖνον, ἀπειλὴν ἔχοντα, εἰ μὴ λάβοιμι τοὺς περὶ Ἄρειον, ταῦτά με παθεῖν, ἃ πρότερον καὶ νῦν πέπονθα (70). Τὸ τοίνυν μέρος τῆς ἐπιστολῆς ἐστι τοῦτο, καὶ Παλατῖνοι Συγκλήτιος καὶ Γαυδέντιος ἦσαν οἱ κομίσαντες τὰ γράμματα·

rei proferre causam. Mensibus quinque nondum exactis, obiit beatæ memoriæ Alexander: Meletiani vero quos quiescere par erat, et gratiæ loco habere, quod aliqua saltem ratione in Ecclesiam essent admissi, more canum non obliti vomitum suum, iterum perturbabant Ecclesias. Quapropter Eusebius, re cognita, cum esset ipse Arianæ hæreseos; patronus, mittit ad Meletianos, quos magnis sibi pollicitationibus devincit; initaque cum illis clanculum amicitia, negotium constituit sibi opportuno tempore gerendum. Principio quidem, missis ad me litteris cohortabatur, ut reciperem Arianos, ita tamen ut verbis non scriptis minaretur, scripto rogaret. Me autem repugnante, ac respondente minime recipiendos esse hæreseos inventores, ac veritati infensos homines, anathemateque damnatos ab œcumenica synodo; imperatori beatæ memoriæ Constantino auctor fuit, ut mihi rescriberet, interminatus ni Arianos admitterem ad communionem, me iis affectum iri malis, quibus et jam olim et haud ita pridem sum affectus. Ecce partem epistolæ, quam detulere Syncletius et Gaudentius Palatini:

(71) *Μέρος ἐπιστολῆς τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου.*

141 *Pars epistolæ imperatoris Constantini.*

Ἔχων τοίνυν τῆς ἐμῆς βουλήσεως τὸ γνώρισμα, ἅπασι τοῖς βουλομένοις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἰσελθεῖν ἀκώλυτον παράσχου τὴν εἴσοδον· ἐὰν γὰρ γνῶ, ὡς (72) κεκώλυκάς τινας αὐτῶν τῆς Ἐκκλησίας μεταποιουμένους, ἢ ἀπεῖρξας τῆς εἰσόδου, ἀποστελῶ παραυτίκα τὸν καὶ καθαιρήσοντά σε ἐξ ἐμῆς κελεύσεως καὶ τῶν τόπων μεταστήσοντα.

Cum igitur voluntatem meam compertam habeas, omnibus qui in Ecclesiam admitti expetunt, absque impedimento ingressum præbeto. Si quos autem Ecclesiæ sociari cupientes te prohibuisse, aut illis aditum interclusisse didicero, mittam quamprimum qui te jussu meo abdicet, et e sedibus transferat tuis.

60. Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ βασιλέα γράφων ἔπειθον μηδεμίαν εἶναι κοινωνίαν τῇ Χριστομάχῳ αἱρέσει πρὸς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, τότε λοιπὸν Εὐσέβιος, τὸν καιρὸν ὃν συνεφώνησε μετὰ τῶν Μελιτιανῶν προφέρων, γράφει καὶ πείθει τούτους πλάσασθαι πρόφασιν, ἵν', ὥσπερ κατὰ Πέτρου καὶ Ἀχιλλᾶ καὶ Ἀλεξάνδρου μεμελετήκασιν, οὕτω καὶ καθ' ἡμῶν ἐπινοήσωσι καὶ θρυλλήσωσι. Πολλὰ μὲν οὖν ζητήσαντες καὶ μὴ εὑρόντες, ὕστερον μετὰ γνώμης τῶν περὶ Εὐσέβιον συντιθέασι, καὶ πλάττονται πρώτην κατηγορίαν διὰ Ἰσίωνος καὶ Εὐδαίμονος καὶ Καλλινίκου (73) περὶ στιχαρίων λινῶν, ὡς ἐμοῦ κανόνα τοῖς Αἰγυπτίοις ἐπιβαλόντος, καὶ πρώτους αὐτοὺς ἀπαιτήσαντος. Ἀλλὰ πρεσβυτέρων ἡμετέρων εὑρεθέντων ἐκεῖ, καὶ βασιλέως ἀκούοντος, κατεγνώσθησαν. Οἱ μὲν

60. Cum tamen litteris meis imperatori suasissem, nullam debere hæresi Christo adversanti cum catholica Ecclesia esse communionem, tum demum tempus de quo cum Meletianis convenerat se nactum ostendens Eusebius, missis ad eos litteris, auctor fuit, ut novo commento usi, paria iis quæ olim fuerant contra Petrum, Achillam, et Alexandrum moliti, jam adversum nos excogitarent et undique pervulgarent. Multis igitur conquisitis, cum nihil invenissent, Eusebii tandem consilio hanc priorem, Isionis, Eudæmonis et Callinici opera, confingunt criminationem; de lineis nempe stichariis, quasi ego legem Ægyptiis dedissem, ac ea primus exegissem ab illis. At cum ex presbyteris nostris illic tum repertis rei veritatem didicisset imperator,

missi, narrat epistola Nicænæ synodi apud Socratem l. 1, c. 9: Meletio scilicet episcopi nomen fuit concessum, ita tamen ut is omnibus episcopi functionibus sit interdictus. Qui vero a Meletio ordinati fuerant, ad communionem et ad reliqua sui ordinis ministeria obeunda recepti sunt, ea lege, ut in unaquaque parœcia, vel ecclesia, secundo loco essent ab iis quos Alexander ordinasset; adeo tamen ut episcopi Alexandro subjecti injussu nullam ordinationem, aut aliud quodcunque ad ecclesiæ regimen spectans aggrederentur.

(69) Sic Reg. Editi vero, δέξασθαί τε τὸν Ἄρειον.

(70) *Ἃ πρότερον καὶ νῦν πέπονθα.* His indicat Athanasius primum sui exsilium in Galliis, ac secundum quo post Gregorii intrusionem septem annos extorris fuit. Voceque νῦν innuit se non diu post suum ex secundo exsilio reditum hanc apologiam scripsisse; ut in Admonitione diximus.

(71) Hoc epistolæ Constantini fragmentum habetur item apud Socr. lib. 1, cap. 27, et apud Sozomenum lib. II, c. 22, qui ex Athanasio complurima quæ ibidem afferunt acceperunt.

(72) Editi, ὡς εἰ, sed εἰ cum apud Socr. et Soz. non legatur, in Reg. deletum sit, et alioqui superefluat, expunctum est. Paulo post Reg. et Sozom. post ἀποστελῶ habent παραχρῆμα.

(73) In Meletii Breviario nominantur Ision Athribeos, Eudæmon Taneos, et Callinicus Pelusii episcopi Meletiani, qui videntur iidem ipsi esse qui hic memorantur. Paulo post, στιχαρίων λινῶν. Στιχάρια, vestes quæ episcopis, presbyteris, diaconis et subdiaconis usui erant. Lineas fuisse cum Athanasio aiunt Socrates et Sozomenus. De his fuse Cangius in *Gloss. mediæ et inf. Græc.*

Digitized by Google

eorum deprehensa calumnia est, erantque presbyteri illi Apis et Macarius. Porro imperator litteras misit, quibus Isionis factum damnans, nos præcepit sese adire. Hæ sunt autem illæ litteræ. . . . . A

Eusebius re comperta suadet illis, ut ne isthinc secedant. Cumque advenissem, Macarium denuo de confracto calice insimulant : mihique haud levem, imo omnium atrocissimam imposuere calumniam; quod scilicet imperatori adversatus, scrinium misissem auri plenum cuidam Philumeno. Verum ubi nos imperator hanc quoque calumniam confutantes Psammathiæ audisset, illi de more falsi convicti, expulsi sunt. Nobis autem redeuntibus, has imperator ad populos dedit litteras :

CONSTANTINUS MAXIMUS AUGUSTUS populo Alexandrino catholicæ Ecclesiæ.

61. Dilecti fratres, saluto vos, Deum invocans maximum voluntatis meæ testem, nostræque legis unigenitum creatorem, qui in omnium vitam dominatum obtinet, et discordias odit. Verum quid dicam? an scilicet nos bene valere? sed multo feliciori sanitate frui liceret, si vos mutuo depositis odiis amaretis : quo factum est ut contentiosorum hominum procellis dilectionis reliquerimus portum. O rem absurdam! quanti quotidie casus per tumultuosam invidiam excitantur! Sic est ad Dei populum infamia translata. Quorsum igitur justitiæ recessit fides, cum tanta tenebrarum caligine involvamur; non solum per varie implicatum **142** errorem, sed etiam per ingratorum hominum vitia, dum et stultitiæ fautores toleramus et eos qui æquitatem veritatemque profligant animadvertentes, negligimus tamen? Quænam illa tanta perversitas nostra? Inimicos non confutamus, sed latrocinium sectamur : quo perniciosissima fraus, nemine repugnante, sibi facillime viam paravit. Nullusne tandem sensus est, ne saltem communis omnium naturæ gratia, si quidem legis præcepta contempsimus? Sed dicet quispiam, illa saltem dilectio quæ secundum naturam est invenitur. Quid ergo, nosne qui et Dei lege, et bona indole instructi sumus, tumultum et perturbationem inimicorum tolerabimus, qui quasi facibus omnia incendunt? nec tamen videmus licet oculis præditi, neque sentimus, licet legis sensibus undique circumsepti. Quantus igitur stupor vitam nostram apprehendit, quando nos ipsos ita negligimus, licet hæc nos Deus moneat? Nonne malum illud intolerabile est? nonne hostes hi sunt existimandi, potius quam domus et populus Dei? In nos debacchantur sceleratissimi illi, C

οὖν πρεσβύτεροι ἦσαν, Ἄπις (74) καὶ Μακάριος· ὁ δὲ βασιλεὺς γράφει καταγινώσκων μὲν Ἰσίωνος, κελεύων δὲ ἐμὲ ἀπαντῆσαι πρὸς αὐτόν. Καὶ τὰ μὲν γραφέντα ἐστὶ ταῦτα (75). . . . . .

Ὁ δὲ Εὐσέβιος μαθὼν, πείθει περιμένειν αὐτούς. Καὶ ἐλθόντος μου, κατηγοροῦσι πάλιν Μακαρίου μὲν περὶ ποτηρίου, ἐμὲ δὲ οὐ τὴν τυχοῦσαν διαβολὴν, ἀλλὰ τὴν ἀνωτάτω πασῶν, ὅτι δὴ, κατὰ βασιλέως γενόμενος, ἔπεμψα γλωσσόκομον χρυσίου Φιλουμένῳ τινί. Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς καὶ περὶ ταύτης ἐν τῇ Ψαμμαθίᾳ (76) ἤκουσεν ἡμῶν, αὐτοὶ δὲ συνήθως καταγνωσθέντες ἐρρίφησαν· καὶ γράφει τοῖς λαοῖς, ἐπανερχομένων ἡμῶν, ταῦτα·

B *ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΕΓΙΣΤΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΣ τῷ λαῷ τῷ κατὰ Ἀλεξάνδρειαν καθολικῆς Ἐκκλησίας.*

61. Ἀγαπητοὶ ἀδελφοὶ, προσαγορεύω ὑμᾶς, ἐπικαλούμενος τὸν Θεὸν τὸν τῆς ἐμῆς βουλήσεως μέγιστον μάρτυρα, καὶ τὸν τοῦ ἡμετέρου νόμου Μονογενῆ δημιουργὸν, ὃς καὶ τῆς ζωῆς προκαθέζεται τῶν ἁπάντων, καὶ τὰς διχονοίας μισεῖ. Πλὴν τί ἂν εἴποιμι; ὅτι καλῶς ὑγιαίνομεν; Ἀλλ' ἐξῆν καλλίονος ἀπολαῦσαι τῆς εὐρωστίας, εἰ ὑμᾶς αὐτοὺς ἀμοιβαδὶς (77) ἠγαπᾶτε, ἀποσεισάμενοι τὰ μίση, δι' ὧν ταῖς τῶν ἐρεσχελούντων τρικυμίαις τὸν λιμένα τῆς ἀγάπης ἐγκατελίπομεν. Φεῦ τῆς ἀτοπίας ταύτης! Ὅσα καθ' ἑκάστην ἡμέραν συμπτώματα (78) τοῦ συγκεχυμένου φθόνου κινεῖται! Οὕτω πρὸς τὸν λαὸν τοῦ C Θεοῦ μετῳκίσθησαν αἱ δυσφημίαι. Ποῦ τοίνυν τῆς δικαιοσύνης ἡ πίστις ἀνακεχώρηκεν, ὅπου γε εἰς τοσοῦτον τῇ τοῦ σκότους ἀχλύϊ περιβεβλήμεθα οὐ μόνον διὰ τὴν πολύπλοκον πλάνην, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ τῶν ἀχαρίστων ἐλαττώματα, τῶν μὲν τὴν ἄνοιαν βραβευόντων ἀνεχόμεθα, τῶν δὲ τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν ἀλήθειαν διακρουομένων αἰσθανόμενοι παρενθυμούμεθα; Τί τὸ δεινὸν τοῦτο τῆς ἡμετέρας κακίας; Τοὺς ἐχθροὺς οὐκ ἐλέγχομεν, ἀλλ' ἐπόμεθα τῷ ληστηρίῳ, δι' οὗ ὁδόν τινα ἑαυτῇ, ἵν' οὕτως εἴπω, ἡ τῆς ἀπωλείας ἀπάτη, μηδενὸς ἀντικειμένου, ῥᾳδίως εἰργάσατο. Ἆρα οὐδεμία ἐστὶν αἴσθησις, οὐδὲ κατὰ χάριν τῆς κοινῆς ἁπάντων φύσεως, εἴ γε τῶν τοῦ νόμου προσταγμάτων ἠμελήσαμεν; Ἀλλ' ἐρεῖ τις, κατὰ φύσιν ἡ ἀγάπη ἐξευρίσκεται. Τί οὖν, ὅτι ἡμεῖς, D καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον πρὸς τῇ εὐφυΐᾳ σχόντες, ἀνεχόμεθα τῆς ὀχλήσεως καὶ τοῦ θορύβου τῶν ἐχθρῶν, πυρσοῖς τισιν, ὡς ἔοικεν, ἐξαπτομένων; Καὶ οὐχ ὁρῶμεν ὀφθαλμοὺς ἔχοντες, οὐδὲ αἰσθανόμεθα, καίτοι ταῖς τοῦ νόμου αἰσθήσεσιν ὄντες πεφραγμένοι. Ὁπόση ἄρα πτόησις τὴν ἡμετέραν ζωὴν κατείληφεν, ὅπου γε ἡμῶν αὐτῶν (79) οὕτως ἀμε-

(74) Hic Apis, Ἀλύπιος a Socrate vocatur, lib. I, c. 27.

(75) Hæc Constantini epistola amanuensium negligentia excidit.

(76) Reg., Ψαμαθίᾳ. Psammathia vero erat suburbium Nicomediæ. Theodoretus hæc Constantinopoli gesta enarrat, lib. I, cap. 26, sed fide dignior Athanasius.

(77) Reg., ἀμοιβαδίς. Editi, ἀμοιβαδεῖς. Paulo post Reg., ἐρισχελούντων.

(78) Συμπτώματα Reg. Editi vero, συμπτώματος, mendose.

(79) Ita Reg. Editi vero, ἡμῶν ἑαυτῶν.

Digitized by Google

λοῦμεν, καὶ ταῦτα ὑπομιμνήσκοντος τοῦ Θεοῦ; Εἶτα οὐκ ἔστιν ἀφόρητον τὸ κακόν; οὐ πολεμίους ἡγεῖσθαι προσήκει τούτους, οὐ τὸν οἶκον καὶ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ; Ἐμπαροινοῦσιν ἡμῖν καὶ ἐγκαλοῦσί γε οἱ παν-

A nosque insimulant atque ex adversis partibus nos insectantur.

ὠλεις ἐκεῖνοι, καὶ ἐπιπλήσσουσιν ἐκ τῶν ἐναντίων ἡμῖν.

62. Μεθ' ὅσης δὲ ἀπονοίας τοῦτο πράττουσιν, ὑμᾶς αὐτοὺς ἐννοεῖν ἀξιῶ. Οἱ γὰρ μωροὶ ἐπὶ τῆς γλώττης κειμένην ἔχουσι τὴν κακίαν. Οὗτοι γοῦν μολυβδίνας τινὰς ὀργὰς περιφέρονται, ὡς ἑαυτοὺς μὲν κατ' ἀντίδοσιν πλήττειν, ἡμᾶς δὲ πρὸς κέρδος τῆς οἰκείας κολάσεως ἀπάγειν· καὶ ὁ μὲν καλῶς διδάξας πολέμιος κρίνεται· ὁ δὲ τὴν φθόνου κακίαν προβεβλημένος, ἐκεῖνος τὴν τοῦ λαοῦ ἡμερότητα οὐ δεόντως (80) καταλαμβάνει, πορθεῖ, καταναλίσκει, καὶ ἑαυτὸν κακοθελεῖ, ἐγκωμίῳ κοσμεῖ καὶ συντίθησι· τὴν δὲ ἀλήθειαν ἀνατρέπει καὶ τὴν πίστιν ἀπατᾷ, μέχρις οὗ τῷ οἰκείῳ (81) συνειδότι φωλεὸν καὶ κρυπτηρίαν ἐπιζητήσας εὕρῃ. Αὕτη γοῦν αὐτοὺς ἡ σκαιότης ἀθλίους ποιεῖ, ὅταν προπετῶς ἑαυτοὺς ἀναξίους ὄντας ἀποδέχωνται, λέγοντες· Φεῦ τῶν κακῶν! Ἐκεῖνος πρεσβύτερός ἐστι. καὶ ἐκεῖνος παῖς, ἐμοῦ ἅπτεται ἡ τιμὴ, ἐμοὶ ὀφείλεται, ἐκείνου ἀφῃρέθη (82)· ἐπεὶ αὐτὸς, ἐμαυτῷ ἁρπάσας ἅπαντας, ἐπ' ἐξουσίας ἀπολέσαι πειράσομαι. Λαμπρά τις ἡ τῆς μανίας ἐκβόησις (83)· τάγματα καὶ συλλόγους, ἤ, ἵν' οὕτως εἴπω, ἀρχιφρεσίαν τῶν ἀτόπων τούτων συστημάτων ἰδεῖν. Ὦ τῆς ἀτοπίας ἡμῶν, ἵν' οὕτως εἴπω! Ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἀνοίας ἐστὶν ἐπίδειξις; Εἶτα οὐκ αἰδοῦνται; Οὐκ αὐτοὶ ἑαυτοὺς φέγουσιν; Οὐδὲ τὰς ψυχὰς δάκνονται, ἵνα νῦν γοῦν καταντικρὺ τῆς ἀπάτης καὶ τῆς ἐρεσχελίας (84) ἄξιόν τι φρονεῖν δόξωσι; Βία μόνη ἐστὶ τοῦ φθόνου τοῖς ἰδίοις ἐπερειδομένη φαρμάκοις. Οὐδὲν ἴσχυσαν οἱ πονηροὶ κατὰ τοῦ ἐπισκόπου ὑμῶν. Ἐμοὶ πιστεύσατε, ἀδελφοὶ, οὐδὲν ἕτερον ἐσπουδάκασιν, ἢ ἵνα, κατατρίψαντες τοὺς ἡμετέρους χρόνους, μηδεμίαν χώραν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ μεταμελείας ἔχωσιν. Ἐπικουρήσατε τοίνυν ὑμῖν αὐτοῖς, παρακαλῶ, τὸ φίλτρον τὸ ἡμέτερον (85) ἀγαπήσατε, καὶ παντὶ σθένει διώξατε τοὺς τὴν τῆς ἡμετέρας ὁμονοίας χάριν ἀφανίζειν ἐπιθυμοῦντας· καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἀπιδόντες, ὑμᾶς αὐτοὺς ἀγαπᾶτε. Ἐγὼ γὰρ τὸν ὑμέτερον ἐπίσκοπον Ἀθανάσιον ἀσμένως προσηκάμην, οὕτως τε προσεφθεγξάμην, ὡς ἄνθρωπον αὐτὸν Θεοῦ ὄντα πεπεισμένος. Ὑμέτερόν ἐστι ταῦτα συνιέναι, οὐκ ἐμὸν κρίνειν. Τὴν γὰρ παρ' ἐμοῦ πρόσρησιν αὐτὸν Ἀθανάσιον ὑμῖν διακονῆσαι τὸν αἰδεσιμώτατον ἀναγκαῖον ἡγησάμην, ἐννοῶν τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐπιεικείας αὐτοῦ, ἥτις οὐκ ἀναξίως τῆς εἰρηνικῆς μου πίστεως, εἰς τὸ ἀγαθὸν τῆς σωτηριώδους γνώμης κατέχεται διαπαντὸς, καὶ ἕξει τὸν προτρέποντα λογισμόν. Ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάξοι, ἀδελφοὶ ἀγαπητοί. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Κωνσταντῖνος (86).

62. Quanta autem cum amentia hoc agant, vos ipsos cogitare rogo. Stulti enim in lingua sua sitam habent malitiam. Hi ergo plumbeas iras circumferunt, ut se invicem feriant, nosque secum abducant ad supplicii sui auctarium. Interim qui recta docet, hostis judicatur : qui autem invidiæ vitium præ se fert, is populum mansuetum contra jus fasque invadit, devastat, absumit ac sibi ipsi in malis complacet, sese laudibus ornat et concinnat : veritatem autem subvertit, fidemque fallit donec conscientiæ suæ antrum et latibulum conquisitum nactus sit. Ipsa igitur ingenii pravitas illos miseros efficit, dum petulanter, indigni licet, seipsos laudibus efferunt, aiuntque : proh facinus! Ille senior est, et ille puer; B ad me honor attinet, mihi debetur, ab illo ablatus est : ego quippe, omnibus ad meas partes abreptis, cum potestate disperdere aggrediar. Præclara sane insaniæ exclamatio : cohortes utique, conventus, ut ita dicam, remigum principatus, apud improborum illorum cœtus videre est. O nostram absurditatem, si ita fari liceat! In Ecclesiane Dei stultitiæ habetur spectaculum? num non erubescunt? num seipsi non objurgant, nec mordentur animis, ut nunc saltem contra fraudem et contentionem dignum aliquid sentire videantur? At illi sola invidiæ vi utuntur suis veneficiis subnixa. Sed nihil scelerati illi adversus episcopum vestrum potuerunt perficere. Mihi credite, fratres, nihil aliud satagunt, quam ut cum nostra tempora malis oppresserint, C nullum sibi in hac vita relinquant pœnitentiæ locum. Vobis igitur ipsis ferte opem; obtestor vos, amorem nostrum diligite, totisque viribus eos abigite qui nostræ concordiæ gratiam cupiunt abolere; Deumque præ oculis habentes, vos invicem diligite. Ego enim episcopum vestrum Athanasium excepi perhumaniter, eumque sic sum allocutus, ut qui illum Dei hominem esse persuasum haberem. Vestrum est hæc intelligere, nec meum est ea de re ferre judicium. Meam autem salutationem ut ipse reverendissimus Athanasius vobis renuntiaret consentaneum duxi : æquitatis illius sedulitatem animo perpendens, quæ modo pacificæ fidei meæ non indigno, in salutaris doctrinæ bono semper continetur, quæque ad vos de officio monendos erit comparata. Deus **143** vos conservet, dilecti fratres. Hæc Constantinus. D

(80) Reg., οὐ δεόντως. Editi, male, οὐδὲ ὄντως.
(81) Reg., μέχρις ῥοῦ ἄν, minus recte.
(82) Reg., περιαιρεθῇ. Editi. ἀφῃρέθη.
(83) Ita Reg. Editi vero, ἐκβόλησις. Mox Reg., ἀρχιερέσια, in neutro plurali.
(84) Reg., ἐρισχελίας. Quæ post panca sequuntur, οὐδὲν ἴσχυσαν οἱ πονηροὶ κατὰ τοῦ ἐπισκόπου ὑμῶν, etc., etiam apud Theodoretum habentur, lib. I, c. 27.
(85) Edit. Paris. et Theodor., ὑμέτερον. At Comm. cum mss., ἡμέτερον.
(86) Hæc, Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Κωνσταντῖνος, desunt in Reg.

Digitized by Google

63. Iis ita gestis, cum aliquanto tempore quievissent Meletiani, denuo concitantur : curantesque ut iis qui se mercede conduxerant pergratum facerent, hoc demum ineunt consilium. Mareotes regio quædam Alexandrina est, quam Meletius in schisma deducere nequidquam tentavit. Cum igitur Ecclesiæ definitis in locis essent, presbyteris omnibus conventus in iisdem Ecclesiis agentibus populisque in pace degentibus : quidam Ischyras nomine, non clericus, sed et moribus improbus, sui pagi incolas in errorem impellere conabatur, dum sese jactitaret esse clericum. Id cum comperisset locorum presbyter mihi Ecclesias perlustranti rem denuntiat : quæ causa fuit ut una cum illo Macarium presbyterum mitterem ad Ischyram accersendum : quem cum ægrum inque cubiculo decumbentem reperissent, patri ejus injunxere, ut filium a tali facinore prohiberet, quale adversus eum fuerat delatum. At ille morbo levatus cum esset, a suis et a patre ipso, quominus id ageret, prohibitus confugit ad Meletianos : qui inita cum Eusebianis societate, hanc una omnes confinxere criminationem; quod scilicet Macarius calicem confregisset, Arseniusque episcopus a nobis esset interemptus. Quin etiam Arsenium occultarunt, ut qui nusquam compareret, crederetur interfectus. Truncam item manum circumferebant, quasi is fuisset membratim concisus. Ischyram vero, quem ne norant quidem, presbyterum circumquaque prædicare cœperunt, ut de calice loquenti decipiendi esset facultas. Ischyras igitur a suis objurgatus, ad nos collacrymans accessit, nihil tale inquiens a Macario commissum, quale illi pervulgarant, sed se subornatum a Meletianis fuisse, ad illam criminationem comminiscendam. Hoc autem rescriptum dedit :

BEATO PAPÆ ATHANASIO
Ischyras in Domino salutem.

64. Quandoquidem me, domine episcope, te adeuntem, ut in Ecclesiam reciperer, objurgasti ob res antehac a me delatas, quasi id essem meopte consilio aggressus; idcirco mei purgandi causa hoc tibi trado rescriptum; ut compertum habeas, vim mihi illatam plagasque ab Isaaco, Heraclide, Isaaco Letus eorumque sociis, inflictas esse. Ego sane, Deo in testem adhibito, hoc ad tui defensionem declaro, me probe scire te nihil eorum perpetrasse, quæ illi a te commissa jactitant. Nulla enim calicis confractio, nulla exstitit sacræ mensæ subversio : sed me iidem, vi illata, ad hæc omnia dicenda compulere. Porro hæc ideo ad defensionem protuli, ac scripto mandavi; quod summopere expetam postulemque, ut mihi conventibus liceat interesse tuis. Te in Domino valere exopto. Hoc autem chirographum meum tibi Athanasio episcopo tradidi coram

(87) Ita Reg. Editi vero, Μαρεῶτις, sed Μαρεώτης alias semper legitur.

(88) Reg., θρυλεῖν, de more, quod ultimo sit monitum.

(89) Sic Reg. Editi vero, τῷ Μακαρίῳ. Mox Reg. et Basil., προσῆλθόν σοι, et ita legendum. Editi vero, προσῆλθόν μοι.

(90) Εἶναι deerat in editis. Ex Reg. sumpsimus.

63. Τούτων οὕτως πραχθέντων, πρὸς ὀλίγον ἡσυχάσαντες οἱ Μελιτιανοί, παροξύνονται πάλιν, καὶ ταύτην ὕστερον τίθενται βουλήν, σπουδάζοντες ἀρέσαι τοῖς μισθωσαμένοις αὐτούς. Μαρεώτης (87) χώρα τῆς Ἀλεξανδρείας ἐστίν· ἐν ταύτῃ σχίσμα Μελίτιος οὐκ ἠδυνήθη ποιῆσαι. Τῶν τοίνυν Ἐκκλησιῶν ἐν ὡρισμένοις τόποις οὐσῶν, καὶ τῶν πρεσβυτέρων πάντων ἐν αὐταῖς συναγόντων, τῶν τε λαῶν εἰρηνευόντων, Ἰσχύρας τις οὗτω λεγόμενος, οὐ κληρικὸς, ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον πονηρὸς, ἐπεχείρει τοὺς ἐν τῇ ἰδίᾳ κώμῃ πλανᾷν, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν κληρικόν. Τοῦτο μαθὼν ὁ τῶν τόπων πρεσβύτερος περιερχομένῳ μοι τὰς Ἐκκλησίας ἀναγγέλλει· καὶ ἀποστέλλω σὺν αὐτῷ Μακάριον πρεσβύτερον καλέσαι τὸν Ἰσχύραν. Εὑρόντες δὲ αὐτὸν νοσοῦντα καὶ κατακείμενον ἐν κελλίῳ, ἐντέλλονται τῷ πατρὶ αὐτοῦ παραγγεῖλαι τῷ υἱῷ μηδέν τι τοιοῦτον ἐπιχειρεῖν, οἷον εἴρηται κατ' αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀναστὰς ἀπὸ τῆς νόσου, καὶ κωλυόμενος ἀπὸ τῶν ἰδίων καὶ τοῦ πατρὸς, καταφεύγει πρὸς τοὺς Μελιτιανούς· κἀκεῖνοι κοινοῦνται τοῖς περὶ Εὐσέβιον, καὶ λοιπὸν συντίθεται παρ' αὐτῶν ἡ συκοφαντία, ὅτι δὴ ποτήριον μὲν Μακάριος κατέαξεν, Ἀρσένιος δέ τις ἐπίσκοπος ἐφονεύθη παρ' ἡμῶν. Καὶ τὸν μὲν Ἀρσένιον κρύπτουσιν, ὑπὲρ τοῦ, μὴ φαινόμενον αὐτὸν, ὡς ἀναιρεθέντα νομίζεσθαι· καὶ χεῖρα, φησὶν, ὡς συγκοπέντος αὐτοῦ, περιέφερον. Τὸν δὲ Ἰσχύραν, ὃν οὐκ ᾔδεισαν, ἄρχονται θρυλλεῖν (88) ὡς πρεσβύτερον, ἵνα καὶ περὶ ποτηρίου λέγων πλανᾷν δύνηται. Ὁ μὲν οὖν Ἰσχύρας, μεμφομένων αὐτὸν τῶν ἰδίων, ἦλθε πρὸς ἡμᾶς ἀποδυρόμενος, καὶ λέγων μηδὲν μὲν γεγενῆσθαι παρὰ Μακαρίου, οἷον ἐθρύλλησαν, ὑποβεβλῆσθαι δὲ ἑαυτὸν παρὰ τῶν Μελιτιανῶν πλάσασθαι τοιαύτην λοιδορίαν. Καὶ γράφει ταῦτα·

ΜΑΚΑΡΙΩ (89) ΠΑΠᾼ ΑΘΑΝΑΣΙΩ
Ἰσχύρας ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

64. Ἐπειδὴ προσῆλθόν σοι, κύριε ἐπίσκοπε, βουλόμενος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι, ᾐτιάσω δέ με, ἐφ' οἷς πρότερον ἐφθεγξάμην, ὡς ἐμοῦ ἀπὸ προαιρέσεως εἰς τοῦτο παρελθόντος, τούτου ἕνεκεν ταύτην τὴν ἀπολογίαν ἐγγράφως σοι ἐπιδίδωμι, ἵν' εἰδέναι ἔχοις, ὅτι, βίας μοι γενομένης, καὶ πληγῶν ἐπιτεθεισῶν ἀπὸ Ἰσαὰκ καὶ Ἡρακλείδου, καὶ Ἰσαὰκ τοῦ τῆς Λητοῦς, καὶ ὑπὸ τῶν σὺν αὐτοῖς. Ἐγὼ δὲ, μάρτυρα τὸν Θεὸν εἰς τοῦτο λαμβάνων, ἀπολογοῦμαι, ὅτι οὐδὲν ὧν ἐκεῖνοι εἰρήκασι, σύνοιδά σε πεποιηκέναι. Οὔτε γὰρ ποτηρίου κλάσις γέγονεν, οὔτε τῆς ἁγίας τραπέζης καταστροφὴ γεγένηται· ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἐκεῖνοι βίαν ἐπιθέντες μοι, εἰς τοῦτο παρώρμησάν με. Ταῦτα δὲ ἀπελογησάμην σοι, καὶ ἐγγράφως ἐπιδέδωκα, αἱρούμενος καὶ ἐπιδικαζόμενος εἶναι (90) τῶν ἐπὶ σὲ συναγομένων. Ἐρρῶσθαί σε εὔχομαι ἐν Κυρίῳ. Ἐπιδέδωκα δὲ τήνδε μου τὴν χεῖρά σοι τῷ ἐπισκόπῳ Ἀθα-

Digitized by Google

νατίῳ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν πρεσβυτέρων Ἀμμωνᾶ Δικέλλης, Ἡρακλείου Φάσκω, Βόκκονος Χενεβρὶ, Ἀχιλλᾶ Μυρσίνης (91), Διδύμου Ταφοσίρεως, καὶ Ἰούστου ἀπὸ Βωμοθέου· καὶ διακόνων ἀπὸ μὲν Ἀλεξανδρείας Παύλου, καὶ Πέτρου, καὶ Ὀλυμπίου· ἀπὸ δὲ Μαρεώτου Ἀμμωνίου καὶ Πιστοῦ, καὶ Δημητρίου, καὶ Γαΐου (92).

A presbyteris Ammona Dicellæ, Heraclio Phasci, Boccone Chenebri, Achilla Myrsines, Didymo Taphosireos, et Justo a Bomotheo : et diaconis Alexandrinis, Paulo, Petro et Olympio : Mareoticis, Ammonio, Pisto, Demetrio et Gaio.

65. Ταῦτα γράψαντος καὶ Ἰσχύρα, ὅμως πάλιν τὴν τοιαύτην κατηγορίαν θρυλλοῦσι (93) μὲν πανταχοῦ, ἀναφέρουσι δὲ καὶ τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ. Κἀκεῖνος περὶ μὲν τοῦ ποτηρίου φθάσας ἦν ἀκούσας αὐτὸς ἐν τῇ Ψαμμαθίᾳ, παρόντων ἡμῶν, καὶ κατηγοὺς τῆς συκοφαντίας τῶν ἐχθρῶν· γράφει δὲ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν Δαλματίῳ τῷ κήνσορι (94), ἀκοῦσαι τῆς περὶ τοῦ φόνου δίκης. Ὁ τοίνυν κήνσωρ ἐπιστέλλει μοι παρασκευάσασθαι πρὸς ἀπολογίαν τοῦ ἐγκλήματος. Ἐγὼ δὲ, δεξάμενος τὰ τοιαῦτα γράμματα, καίτοι τὴν ἀρχὴν μηδὲ προσποιούμενος, διὰ τὸ εἰδέναι μηδὲν αὐτοὺς λέγειν ἀληθὲς, ὅμως, ἐπειδὴ βασιλεὺς κεκίνητο, γράφω τοῖς συλλειτουργοῖς εἰς Αἴγυπτον, καὶ πέμπω διάκονον, βουλόμενος μαθεῖν περὶ Ἀρσενίου· οὐ γὰρ ἑωράκειν τὸν ἄνθρωπον ἔτεσί που πέντε ἢ ἕξ. Καὶ τί γάρ; ἵνα μὴ τελείως τὰ τοιαῦτα λέγω, ἐγνώσθη κρυπτόμενος ὁ Ἀρσένιος· τὴν μὲν ἀρχὴν ἐν Αἰγύπτῳ, λοιπὸν δὲ καὶ ἐν Τύρῳ πάλιν κρυπτόμενον αὐτὸν εὗρον οἱ ἡμέτεροι. Καὶ τό γε θαυμαστὸν, οὐδὲ εὑρεθεὶς ὡμολόγει αὐτὸς εἶναι ὁ Ἀρσένιος (95), ἕως ἐν δικαστηρίῳ ἐπὶ Παύλου τοῦ τηνικαῦτα ἐπισκόπου τῆς Τύρου ἠλέγχθη· καὶ καταισχυνθεὶς λοιπὸν οὐκ ἠρνήσατο. Τοῦτο δὲ ἐποίει φυλάττων πρὸς τοὺς περὶ Εὐσέβιον συνθήκην, ἵνα μὴ, ὡς εὑρεθέντος, λοιπὸν ἐκείνων τὸ δρᾶμα διαλυθῇ (96), ὅπερ καὶ γέγονε. Γράψαντος γάρ μου τῷ βασιλεῖ, ὅτι Ἀρσένιος εὑρέθη, καὶ ὑπομνήσαντος αὐτὸν περὶ ὧν ἤκουσεν ἐν τῇ Ψαμμαθίᾳ Μακαρίου τοῦ πρεσβυτέρου χάριν, ἔπαυσε μὲν τὸ δικαστήριον τοῦ κήνσωρος, ἔγραψε δὲ καταγινώσκων τὴν συκοφαντίαν τῶν καθ' ἡμῶν γενομένων, καὶ τοὺς περὶ Εὐσέβιον ἐρχομένους εἰς τὴν Ἀνατολὴν καθ' ἡμῶν, ἐκέλευσεν ὑποστρέψαι. Ὅτι (97) μὲν οὖν κατηγόρησαν ὡς ἀναιρεθέντος Ἀρσενίου, ἵνα μὴ ταῖς παρὰ τῶν πολλῶν γραφείσαις ἐπιστολαῖς χρήσωμαι, ἀρκεῖ μόνον τὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης παραθέσθαι· ἀπὸ γὰρ ταύτης καὶ τὰς τῶν ἄλλων γνῶναι δυνατόν. Ἐκεῖνος τοίνυν εἰδὼς, ὅσα μὲν ἐθρύλλησε καθ' ἡμῶν Ἀρχὰφ (98), ὃ καὶ Ἰωάννης περὶ φόνου, καὶ μαθὼν, ὅτι ζῇ Ἀρσένιος, γράφει ταῦτα·

144 65. Hoc ubi rescriptum Ischyras dedisset, nihilo tamen minus eam denuo ubique pervulgant criminationem, ad ipsumque detulerunt imperatorem Constantinum, qui jam pridem accusationem de confracto calice Psammathiæ nobis præsentibus audierat, et inimicorum deprehenderat calumniam. Tum vero litteras Antiochiam ad Dalmatium censorem misit : cui homicidii causam audiendam committebat. Censor autem scripto mihi significavit ut me adornarem ad eam depellendam criminationem. Hujus ego litteris acceptis, licet initio rem nihil curarem, quod eos in nullo vere dicere mihi conscius essem ; attamen cum imperator commotus esset, ad comministros meos Ægyptios rescripsi, diaconumque misi, ut certior fierem de Arsenio, quem a quinque vel sex annis non videram. Arsenium, ne fusius illa prosequar, delitescere compertum est : eum namque primo quidem in Ægypto, dehinc Tyri latentem nostri invenere. Quodque permirum habeatur, ne deprehensus quidem se Arsenium esse fassus est, donec in jus vocatus, a Paulo, tunc Tyri episcopo, convinceretur : dehinc enim præ pudore idipsum negare non est ausus. Hoc autem pacti cum Eusebio initi servandi causa agebat, ne se deprehenso, tota evanesceret fabula, quod et accidit. Imperatori enim cum litteris indicassem repertum Arsenium fuisse, in memoriamque revocassem quæ de Macario presbytero ipse Psammathiæ audisset ; judicio ille censoris inhibito, litteras misit, quibus damnata adversariorum nostrorum sycophantia, Eusebium et asseclas in Orientem nobis adversandi studio properantes, retrogredi jussit. Porro quod me de peremptο Arsenio insimularint, ut ne multorum epistolis hujus rei fidem facientibus utar, unam sufficit Alexandri Thessalonicæ episcopi proferre : ex qua de aliorum item epistolis quisque valeat dijudicare. Is ergo cum probe sciret quam multa Archaph, qui et Joannes, adversum nos sparsisset, didicisseque in vivis esse Arsenium, hæc scripsit :

(91) Sic Reg. Editi vero, Μυρσήνης.

(92) In editis hæc legebantur, Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Ἰσχύρας, quæ quod in Reg. et Basil. desint, visum est omittere.

(93) Reg. et edit. Comm., Ψαμαθίᾳ.

(94) Reg., Δαλματίῳ τῷ κίνσωρι. Hunc autem Dalmatium censorem Constantii patruelem ἀδελφιδοῦν fuisse ait Socrates lib. I, c. 27, filium scilicet Dalmatii fratris Constantini Magni. Sed errasse Socratem contendit Valesius, qui hunc Dalmatium patrem fuisse autumat. Dalmatium enim filium qui postea Cæsar appellatus est, tenera tunc ætate fuisse, ac Narbonæ humanis litteris operam dedisse probat ex Ausonio lib. *De professoribus Burdigalensibus*. Ibidem editi, περὶ τῆς τοῦ φόνου. Nos Reg. cod. sequimur.

(95) Ita Reg. In editis, ὁ Ἀρσένιος.

(96) Reg., διαλυθῇ. Infra idem et edit. Comm., Ψαμαθίᾳ. Paulo post in editis τοῦ deest ante κήνσωρος.

(97) Ita Reg. Editi vero, ὅτε minus recte.

(98) Joannes Archaph. Is est qui episcopus Memphitanus dicitur in Breviario Meletii infra.

Digitized by Google

DOMINO DILECTO FILIO

et unanimi comministro Athanasio, Alexander episcopus in Domino salutem.

66. Congratulor optimo Sarapioni qui tanto studio contendit sese sacris ornare moribus, quippe patris memoriæ laudem in dies conciliat. *Mortuus est enim*, ait quodam in loco sacra Scriptura, *pater ejus, et quasi non est mortuus* [a], vitæ namque suæ monimentum reliquit. Quo autem affecti fuerimus animo erga Sozontem, memoriæ dignum virum, non ignoras, domine, qui cum sacram ejusdem viri memoriam, tum insitam adolescentis animo modestiam probe noscis. Unam hanc a Tua Reverentia epistolam, adolescentis ipsius manu accepi. Hoc ipsum igitur tibi indicandum putavi, ut notum tibi esset, domine. Dilectus noster condiaconusque Macarius me summopere oblectavit, cum, litteris suis mihi Constantinopoli transmissis significavit, quam turpiter Archaph sycophanta sit deprehensus : quod virum qui in vivis esset, quasi interfectum ubique pervulgasset. Illum autem condigna suis sceleribus pœna a justo judice cum socia sibi cohorte multatum iri, **145** Scripturæ prædicant mentiri nesciæ. Universorum Dominus te quam diutissime conservet, domine erga omnes mansuetissime.

67. Idcirco autem delituisse Arsenium, ut illum necatum insimularent, testes sunt qui cum eo tum versabantur. Perquisitum enim illum cum tandem reperissemus, ea de re Pinnes ad Joannem hujusmodi sycophantiæ histrionem rescripsit, his verbis :

DILECTO FRATRI JOANNI

Pinnes presbyter monasterii Piemencyrceos in Anteopolite nomo salutem.

Scire te volo Athanasium in Thebaidem diaconum misisse suum, qui omnia Arsenii conquirendi causa perscrutaretur. Ii vero quos primum offendit, Pecysius nempe presbyter, Silvanus Heliæ frater, Tapenacerameus et Paulus Hypseles monachus, apud nos Arsenium esse confessi sunt. Nos autem re comperta, illum in naviculam conjici curavimus, ut ad inferiores partes una cum Helia monacho averheretur. Post hæc diaconus cum quibusdam reversus, derepente in monasterium nostrum quærendi Arsenii causa sese immisit : quem quod, uti supra diximus, in inferiores partes transmisissemus, nequaquam invenere. Me autem cum Helia monacho qui illum secum assumpserat, Alexandriam deportatum duci obtulere : ibi cum nulla negandi esset facultas, confessus sum illum vivere, ac minime fuisse peremptum : quod item fassus est monachus

[a] Eccli. xxx, 4.

ΚΥΡΙΩ ΑΓΑΠΗΤΩ ΥΙΩ

καὶ ὁμοψύχῳ συλλειτουργῷ Ἀθανασίῳ Ἀλέξανδρος ἐπίσκοπος ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

66. Συγχαίρω τῷ βελτίστῳ Σαραπίωνι, οὕτως ἱεροῖς ἑαυτὸν (99) ἤθεσι κοσμεῖν ἀγωνιζομένῳ, καὶ τὴν τε τοῦ πατρὸς μνήμην ἐγκωμιαστικώτερον ἐπαύξοντι. Ἐτελεύτησε γάρ, ὥς που ἡ ἱερά φησι Γραφή, *ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ὡς* (1) *οὐκ ἀπέθανε* κατέλιπε γὰρ τῷ βίῳ μνημόσυνον. Ὅπως μὲν οὖν διεκείμεθα περὶ τὸν μνήμης ἄξιον Σώζοντα, οὐδ' αὐτὸς ἀγνοεῖς, δέσποτα, τὴν περὶ ἐκεῖνον ἱερὰν μνήμην καὶ τὴν πρυσοῦσαν τῷ νεωτέρῳ ἐπιείκειαν. Μίαν μόνην τὴν διὰ τοῦ νεωτέρου τούτου ἐδεξάμην παρὰ τῆς σεμνότητός σου ἐπιστολήν. Ἐδήλωσα οὖν σοι αὐτὸ τοῦτο, ἵνα εἰδέναι ἔχοις (2), δέσποτα. Ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν καὶ συνδιάκονος Μακάριος εὔφρανέ με ἀπὸ τῆς Κωνσταντίνου πόλεως γράψας, ὅπως Ἀρχὰφ ὁ συκοφάντης ἠσχημόνησε, τὸν ζῶντα ὡς φονευθέντα παρὰ πᾶσι κηρύξας. Ὅτι γὰρ τὴν ἐπὶ τοῖς τολμηθεῖσιν αὐτῷ ἀξίαν εἰσπραξιν κομιεῖται παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ μετὰ τοῦ ὁμοτρόπου στίφους, αἱ ἀψευδεῖς ἀναφωνοῦσι Γραφαί. Ὁ τῶν ὅλων διατηροίη σε ἐπὶ μήκιστον δεσπότης, κύριε πάντων χάριν χρηστότατε.

67. Ὅτι δὲ ἐκρύπτετο Ἀρσένιος, διὰ τοῦτο, ἵνα θάνατον οὗτοι πλάσωνται, τοῦτο μαρτυροῦσιν οἱ σὺν αὐτῷ διατρίψαντες· ζητοῦντες γὰρ αὐτὸν, εὕρομεν τοῦτον, καὶ ἔγραψε πρὸς Ἰωάννην τὸν ὑποκρινόμενον τὴν τοιαύτην συκοφαντίαν, ταῦτα ·

ΤΩ ΑΓΑΠΗΤΩ ΑΔΕΛΦΩ ΙΩΑΝΝΗ

Πίννης (3) *πρεσβύτερος μονῆς Πτεμεγκύρκεως τῆς Ἀντεοπολίτου νομοῦ χαίρειν.*

Γινώσκειν σε θέλω, ὅτι ἀπέστειλεν Ἀθανάσιος εἰς τὴν Θηβαΐδα διάκονον ἑαυτοῦ, ἐρευνῆσαι πάντα ἕνεκεν Ἀρσενίου. Καὶ πρῶτον μὲν, εὑρεθέντες Πεκύσιος πρεσβύτερος, καὶ Σιλβανὸς, ὁ ἀδελφὸς Ἡλία, καὶ Ταπεναχεραμεὺς, καὶ Παῦλος, μοναχὸς ἀπὸ Ὑψηλῆς, ὡμολόγησαν, ὅτι παρ' ἡμῖν ἐστιν Ἀρσένιος· ἡμεῖς δὲ, μαθόντες, πεποιήκαμεν αὐτὸν ἐμβληθῆναι εἰς πλοῖον, καὶ πλεῦσαι εἰς τὰ κάτω μέρη μετὰ Ἡλία μοναχοῦ. Καὶ ἐξαίφνης μετὰ ταῦτα πάλιν ἀνελθὼν ὁ διάκονος μετά τινων, ἐπιστὰς ἐν τῇ μονῇ ἡμῶν ἕνεκεν τοῦ αὐτοῦ Ἀρσενίου, αὐτὸν μὲν οὐχ εὗρηκαν, διὰ τὸ ἀπεσταλκέναι ἡμᾶς αὐτὸν, ὡς προείπομεν, ἐν τοῖς κάτω μέρεσιν· ἐμὲ δὲ μετὰ τοῦ μοναχοῦ τοῦ αὐτὸν παραλαβόντος Ἡλία (4) κατήνεγκαν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, καὶ προσήνεγκαν μὲν τῷ Δουκὶ, καὶ οὐδὲ ἴσχυσα ἀρνήσασθαι, ἀλλ' ὡμολόγησα, ὅτι ζῇ καὶ οὐκ ἀνῃρέθη· τὰ αὐτὰ δὲ καὶ ὁ παραλαβὼν αὐτὸν

(99) Editi, αὐτόν, Reg. vero, ἑαυτόν.

(1) Ὡς deerat in editis. Sed in Reg. Basil. et in textu Græco Sirac. legitur. Paulo post Σώζοντα nomen proprium esse liquet.

(2) Ita Reg. Editi vero, ἔχῃς.

(3) Soz. Πατρίνης, in codicibus Fuketii et Allatii Πρίνης. Mox Nannius μονῆς hoc loco vertit *domicilii* : sunt qui vertendum putent *mansionis* ; sed *monasterii* vertendum esse patet ex verbis infra positis, Παφνούτιος μοναχὸς τῆς αὐτῆς μονῆς, *Paphnutius monachus ejusdem monasterii*. Quæ vox μονὴ usu sæpe venit pro monasterio, quandoque etiam pro mansione seu statione itinerantium : sed non ea sententia hic μονὴν accipi conspicuum est. Mox Reg., τοῦ Ἀντεποπολίτου. Soz., τοῦ Ἀντεοπολίτου. Editi, τῆς Ἀντεοπολίτου.

(4) Dubitant quidam an hic Helias is ipse sit qui supra cum Arsenio aufugisse memoratur : sed quid, quæso, hac de re dubii relinquitur, Pinne ejusdem monasterii presbytero eumdem ipsum esse testante?

Digitized by Google

μοναχὸς ὡμολόγησε. Διὰ τοῦτο ταῦτά σοι γνωρίζω, Πάτερ, ἵνα μὴ δόξῃ σοι κατηγορῆσαι Ἀθανασίου· εἶπον γὰρ ὅτι ζῇ, καὶ παρ' ἡμῖν ἦν κρυπτόμενος· καὶ ἐγνωρίσθη πάντα ταῦτα ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ οὐκέτι δύναται κρυβῆναι τοῦτο. Παφνούτιος μοναχὸς τῆς αὐτῆς μονῆς ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν πολλά σε ἀσπάζομαι, ἐρρῶσθαί σε εὔχομαι.

Ἃ δὲ καὶ βασιλεὺς ἔγραψε, μαθὼν, ὅτι εὑρέθη Ἀρσένιος ζῶν, ἔστι ταῦτα·

ΝΙΚΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Μέγιστος Σεβαστὸς τῷ πάπᾳ Ἀθανασίῳ.

68. Τοῖς παρὰ τῆς σῆς συνέσεως ἐντυχὼν γράμμασι, ταύτης γνώμης αὐτὸς ἐγενόμην (5), ὡς ἀντιγράφων τῇ σῇ στερρότητι, προτρέψασθαί σε, ὅπως πρὸς εὐταξίαν καὶ οἶκτον τὸν τοῦ Θεοῦ λαὸν ἄγειν σπουδάσῃς. Ταῦτα γὰρ μάλιστα προηγούμενα ἐν τῇ ἐμαυτοῦ ψυχῇ κατέχω, ὡς ἀλήθειάν τε ἀσκεῖν, καὶ ἐν τῇ διανοίᾳ δικαιοσύνην ἀεὶ φυλάττειν, καὶ τούτοις μάλιστα χαίρειν, τοῖς ὀρθὴν ὁδὸν τοῦ βίου πορευομένοις. Περὶ δὲ ἐκείνων τῶν πάσης ἀρᾶς ἀξίων, τῶν Μελιτιανῶν δηλαδὴ τῶν σκαιοτάτων καὶ ἀθεμίτων, οἵτινες τῇ ἐμπληξίᾳ λοιπὸν ἀπονεναρκήκασι, καὶ μόνον φθόνῳ καὶ ζάλῃ καὶ θορύβοις τὰ ἄτοπα κινοῦσι, τὴν ἀθέμιτον αὐτῶν διάνοιαν ἐπιδεικνύντες, ταῦτα φθέγξομαι· Ὁρᾷς γὰρ ὅπως οἱ ἄνδρες οὓς ἐκεῖνοι ξίφει ἀνῃρῆσθαι ἔφασκον, ἐν μέσοις νῦν εἰσι, καὶ τῆς ζωῆς ἀπολαύουσι. Πρὸς δὴ ταῦτα τί ἂν γένοιτο πρόχριμα χεῖρον, οὕτω φανερῶς καὶ σαφῶς ἐπιφερόμενον τῇ ἐκείνων δίκῃ, ἢ τὸ τούτους, οὓς ἀνῃρῆσθαι ἔλεγον, ζῆν τε καὶ τοῦ βίου ἀπολαύειν, οἵτινες δηλονότι καὶ ὑπὲρ ἑαυτῶν φθέγξασθαι δυνήσονται; Προσέκειτο δὲ τοῖς παρὰ τῶν Μελιτιανῶν ἐκείνων καὶ τοῦτο· διεβεβαιοῦντο γὰρ ἀθεμίτῳ ὁρμῇ (6) ἐπεισελθόντα σε καὶ ἁρπάσαντα ποτήριον ἐν τῷ ἁγιωτάτῳ ἀποκείμενον τόπῳ κεκλακέναι, οὗ πράγματος ἀληθῶς οὐδὲν μεῖζον ἦν ἔγκλημα, οὔτε τηλικοῦτον ἀτόπημα, εἰ τοῦτο οὕτως πεπρᾶχθαί τε (7) καὶ ἡμαρτῆσθαι συνέβαινεν. Ἀλλὰ γὰρ τίς ἡ κατηγορία αὕτη; Τίς δὲ ἡ μετάβασις καὶ ποικιλία καὶ διαφορὰ τοῦ πράγματος, ὡς νῦν εἰς ἕτερον πρόσωπον τὴν κατηγορίαν τοῦ ἐγκλήματος τούτου μετάγειν; Ὅπερ δηλονότι πρᾶγμα αὐτοῦ τοῦ φωτὸς, ὡς εἰπεῖν, ἐστὶ τηλαυγέστερον, ὅτι τῇ σῇ συνέσει ἐπιβουλεῦσαι ἐσπούδαζον. Μετὰ δὴ ταῦτα τίς ἂν ἐκείνοις τοῖς ἀνθρώποις τοῖς τοσαῦτα εἰς βλάβην ἀναπλασαμένοις ἀκολουθῆσαι ἐθελήσειεν; ὅταν μάλιστα αὐτοὶ ἑαυτοὺς εἰς ὄλεθρον ἄγουσι (8), καὶ συνορῶσιν, ὅτι πεπλασμένων καὶ ψευδῶν πραγμάτων εἰσὶ κατήγοροι; Ὡς ἔφην τοίνυν, τίς ἂν ἐκείνοις ἐξακολουθήσειε, καὶ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀπωλείας πρηνὴς ἀπέλθοι; Εἰς ἐκείνην δηλαδὴ, εἰς ἣν ἐκεῖνοι μόνοι τὴν ἐλπίδα τῆς πωτηρίας καὶ τῆς ἐπικουρίας ἔχειν οἴονται. Εἰ γὰρ βούλοιντο ἐπὶ καθαρὰν ἐλθεῖν συνείδησιν, καὶ ὑπομνησθῆναι τῆς ἀρίστης γνώμης, καὶ ἐπὶ τὴν ὑγιαίνουσαν ἐλθεῖν διάνοιαν· ῥᾳδίως γνώσονται οὐδεμίαν αὐτοῖς ὑπάρχειν ἐπικουρίαν παρὰ τῆς Προνοίας, ἐπειδήπερ τοιοῦτων εἰσὶ ζηλωταὶ καὶ ἐπὶ τῷ

(5) Editi, ἐγὼ ἐγενόμην: præstat Regii codicis lectio, αὐτὸς ἐγενόμην.

(6) Sic Reg. Editi vero, ἀθεμίτως ὁρμῇ.

qui Arsenium avehendum susceperat. Hæc te monitum volui, Pater, ne Athanasium accusare aggrediaris. Dixi enim illum vivere et apud nos delituisse; resque tota in Ægypto percrebuit, ut ne ultra celari queat. Paphnutius ejusdem monasterii monachus, qui hanc epistolam scripsi, plurimum te salutans valere exopto.

Litteræ autem quas imperator scripsit, certior factus Arsenium in vivis esse, hujusmodi sunt:

VICTOR CONSTANTINUS

Maximus Augustus papæ Athanasio.

68. Litteris Tuæ Prudentiæ perlectis, id animi fuit, ut vicissim litteris ad Tuam Constantiam missis, te cohortarer, ut populum Dei ad tranquillitatem et misericordiam traducere cures. Hæc enim cum primis animo inhærent meo, veritatem colere, in mente justitiam semper conservare, iisque potissimum gaudere qui recta vitæ gradiuntur via. De illis autem omni exsecratione dignis, Meletianis scilicet improbissimis ac nefariis hominibus, qui stupore demum perculsi obtorpuere, quique per invidiam, perturbationem atque tumultum absurdas res movent, nefariamque suam mentem demonstrant, hæc eloquar: Vides enim quos illi viros gladio interemptos, jactitabant, eosdem in medio nunc versari ac vita perfrui. Et vero quod ita perspicuum manifestumque in eorum causa afferatur præjudicium, quam quod illi vivant vitaque fruantur, quos illi interfectos aiebant: quibus scilicet pro seipsis loquendi facultas erit? Præter hæc, ea quoque fuit eorumdem Meletianorum **146** calumnia, ut affirmarent te nefario impetu irruisse, ac poculum in sanctissimo loco positum raptum confregisse: quo facinore nullum revera gravius crimen esset, nec tam ingens flagitium; si tamen sic actum et peccatum fuisset. Sed quænam illa accusatio? Quæ ista hæc transitio et rei varietas, ut nunc ad aliam personam hanc ipsam accusationem transferant? Res ipsa luce, ut ita dicam, lucidior est, ipsos nimirum prudentiæ tuæ insidias paravisse. Quis postea istos homines, qui tanta ad damnum aliorum confingere non dubitarunt, consectari voluerit; cum maxime semetipsi in ruinam deducant, et probe noscant se conflictas mendacesque accusationes proferre? Quisnam illos sectatus fuerit, uti jam dictum est, in exitiique viam præceps abierit, in quam scilicet illi soli totam salutis auxiliique spem constituere videntur? si enim velint ad puram conscientiam accedere, optimæ sententiæ meminisse, ad sanamque mentem reduci; facile intelligent nullam sibi opem a Providentia exspectandam esse, ejusmodi rerum æmulatores cum sint, et ad perniciem hæc moliantur suam. Hoc igitur non duritiem quamdam, sed veritatem esse jure dixerim. Postremo illud quoque adjiciendum, velle nos plerumque a Tua Prudentia hæc palam legi; ut hinc notum omnibus sit ac po-

(7) Ita Reg. In editis, τέ deest.

(8) Ita Reg. Editi vero ἄγωσι.

Digitized by Google

tissimum hujusmodi facinorum motuumque auctoribus; quæ nos ad æquitatis normam eloquimur, ab ipsa veritate declarari. Tanta ergo cum sit hoc in negotio indignitas, certo sciant me ita judicasse, et hujus esse sententiæ : si quid ejusmodi ultra moverint, non juxta ecclesiasticas, sed secundum publicas leges, meipsum meamet opera causam auditurum; quo futurum est ut deprehendam eos non solum generis humani, sed divinæ quoque doctrinæ deprædatores esse. Deus te conservet, frater dilecte.

καὶ ταύτης εἶναι τῆς προαιρέσεως· εἴ τι τοιοῦτον ἀλλὰ κατὰ τοὺς δημοσίους νόμους αὐτόν με δι' ἐμαυτοῦ τῶν πραγμάτων ἀκροασόμενον (11), καὶ λοιπὸν εὑρήσοντα αὐτοὺς, ὅτι μὴ μόνον κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους λῃσταί τινες ὄντες, ἀλλὰ γὰρ καὶ κατ' αὐτῆς τῆς θείας διδασκαλίας φαίνονται. Ὁ Θεός σε διαφυλάξοι, ἀδελφὲ ἀγαπητέ.

69. Quo autem liquidius innotescat sycophantarum malignitas, en ipsas Arsenii litteras quas, ubi latens deprehensus esset, conscripsit. Quo enim pacto suam Ischyras calumniam litteris confessus est, sic Arsenius epistola sua eorum perversitatem magis coarguit.

69. Ὑπὲρ δὲ (12) τοῦ καὶ πλέον δειχθῆναι τὴν πονηρίαν τῶν συκοφαντῶν, ἰδοὺ καὶ ἔγραψεν Ἀρσένιος μετὰ τὸ εὑρεθῆναι κρυπτόμενον αὐτόν. Ὡς γὰρ Ἰσχύρας ἔγραψεν ὁμολογῶν τὴν συκοφαντίαν, οὕτως Ἀρσένιος γράφων ἐλέγχει πλέον ἐκείνων τὴν κακοήθειαν.

ATHANASIO BEATO PAPÆ

Arsenius episcopus civitatis Hypselitarum, qui quondam sub Meletio fuere, una cum presbyteris et diaconis, in Domino salutem plurimam.

Nos quoque pacem amplectentes societatemque cum catholica Ecclesia, cui tu, Dei gratia, præfectus es : exoptantesque ecclesiastico canoni juxta veterem formam subjici, litteras tibi, dilecte papa, mittimus, pollicemurque in nomine Domini, nos deinceps minime communicaturos cum iis qui sunt etiamnum schismatici, et qui nondum cum catholica Ecclesia pacem habent, sive episcopis, sive presbyteris vel diaconis : neque cum illis consensuros, si quidpiam velint in synodo statuere : neque pacis litteras vel missuros, vel accepturos ab illis, nec rursum citra tuam metropolitani episcopi sententiam, decretum ullum edituros vel episcopos spectans, vel dogma quodpiam commune ecclesiasticum; sed cessuros omnibus ante statutis canonibus, adinstar **147** episcoporum Ammoniani, Tyranni, Plusiani, reliquorumque. Præterea Mansuetudinem Tuam obsecramus, ut quamprimum nobis rescribas, pariterque comministros nostros litteris moneas, nos supra dictis jam stare decretis, pacem habere cum catholica Ecclesia, junctosque esse comministris nostratibus. Credimus porro tuas preces, utpote probatas acceptasque, impetraturas ut pax hujusmodi firma et indissolubilis perpetuo perseveret, secundum voluntatem Dei omnium Domini, per Jesum Christum Dominum nostrum. Totum cœtum sacrorum sub te ministrorum nos et qui nobiscum sunt salutamus. Brevi, si Deus permiserit, ad Tuam

ΑΘΑΝΑΣΙΩ ΜΑΚΑΡΙΩ ΠΑΠᾼ

Ἀρσένιος ἐπίσκοπος τῶν ποτε ὑπὸ Μελίτιον τῆς Ὑψηλιτῶν πόλεως ἅμα πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις ἐν Κυρίῳ πλεῖστα χαίρειν.

Καὶ ἡμεῖς ἀσπαζόμενοι τὴν εἰρήνην καὶ ἕνωσιν πρὸς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, ἧς σὺ κατὰ χάριν Θεοῦ προΐστασαι, προῃρημένοι τε τῷ ἐκκλησιαστικῷ κανόνι κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον (13) ὑποτάσσεσθαι, γράφομέν σοι, ἀγαπητὲ πάπα, ὁμολογοῦντες ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ λοιποῦ μὴ κοινωνήσειν τοῖς ἔτι σχίζουσι, καὶ μηδέπω εἰρηνεύουσι πρὸς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν ἐπισκόποις τε καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, μήτε συνθέσθαι αὐτοῖς βουλομένοις τι (14) ἐν συνόδῳ, μήτε γράμματα εἰρηνικὰ ἀποστέλλειν, μήτε δέξασθαι παρ' αὐτῶν, μηδ' αὖ δίχα γνώμης σου τοῦ τῆς μητροπόλεως ἐπισκόπου ὅρον τινὰ ἐκφέρειν περὶ ἐπισκόπων, ἢ περὶ δόγματος ἑτέρου κοινοῦ ἐκκλησιαστικοῦ· ἀλλ' εἶκειν πᾶσι τοῖς προτετυπωμένοις κανόσι καθ' ὁμοιότητα τῶν ἐπισκόπων Ἀμμωνιανοῦ, καὶ Τυράννου, καὶ Πλουσιανοῦ, καὶ τῶν λοιπῶν ἐπισκόπων. Πρὸς ταῦτα οὖν ἀξιοῦμεν τὴν σὴν χρηστότητα ἀντιγράψαι μὲν ἡμῖν διὰ τάχους, ὡσαύτως τε καὶ τοῖς συλλειτουργοῖς περὶ ὑμῶν, ὅτι εἴημεν ἤδη ἐπὶ τοῖς προειρημένοις ὅροις, εἰρηνεύσαντες πρὸς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἑνωθέντες τοῖς συλλειτουργοῖς ἐπὶ τῶν τόπων· πιστεύομεν δὲ, ὡς εὐχαί σου ἐνεργήσουσιν εὐπρόσδεκτοι οὖσαι, ὥστε τὴν τοιαύτην εἰρήνην βεβαίαν καὶ ἀδιάλυτον εἶναι μέχρι τέλους, κατὰ τὸ βούλημα τοῦ δεσπότου τῶν ἁπάντων Θεοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Τὸ ὑπὸ σὲ ἱερατεῖον ἡμεῖς καὶ οἱ σὺν ἡμῖν προσαγορεύομεν. Ὅσον δὲ οὐδέπω (15), Θεοῦ ἐπιτρέποντος, ἀπαντήσο-

(9) Reg., ὅτι περ. Editi, ὅπερ.

(10) Ita Reg. Editi vero, Ἐπειδὴ τοίνυν.

(11) Reg., ἀκροασάμενον, minus recte. Infra idem, διαφυλάξει.

(12) Ὑπὲρ δέ, etc. Hæc usque ad sequentem epistolam in editis Latinis antiquioribus deerant. In Græcis autem omnibus cum editis tum mss. habentur.

(13) Reg., παλαιὸν τόπον. Editi, παλαιὸν νόμον.

(14) Reg., βουλομένοις τι. Editi vero, βουλομένοις τε.

(15) Reg., οὐδέπω. Editi, οὔπω.

Digitized by Google

μεν πρὸς τὴν σὴν χρηστότητα. Ἀρσένιος ἐῤῥῶσθαί σε εὔχομαι ἐν Κυρίῳ πολλοῖς χρόνοις, μακαριώτατε πάπα. A

Mansuetudinem accedemus. Arsenius te multis annis valere in Domino exopto, beatissime papa.

70. Μείζων δὲ καὶ φανερώτερος ἔλεγχος τῆς καθ' ἡμῶν συκοφαντίας ἡ μετάνοια Ἰωάννου· καὶ τούτου μάρτυς ὁ θεοφιλέστατος καὶ μακαρίας μνήμης βασιλεὺς Κωνσταντῖνος· εἰδὼς γὰρ ἅπερ Ἰωάννης κατ' αὐτοῦ κατηγόρησε, καὶ δεξάμενος γράμματα μεταγινώσκοντος αὐτοῦ, ἔγραψε ταῦτα·

70. Porro calumniæ in nos structæ majus et liquidius argumentum est Joannis pœnitentia, cujus rei testis fuit Deo charissimus et beatæ memoriæ imperator Constantinus, qui cum sciret quæ Joannes contra se ipse detulisset, illiusque pœnitentis litteras accepisset, hæc scripsit:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΕΓΙΣΤΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΣ Ἰωάννῃ.

CONSTANTINUS MAXIMUS AUGUSTUS Joanni.

Πάνυ μοι καταθύμια γέγονε τὰ παρὰ τῆς σῆς φρονήσεως γράμματα· ἔγνων γὰρ ἐξ αὐτῶν ἃ μάλιστα γνῶναι ἐπόθουν, πᾶσαν μὲν μικροψυχίαν ἀποτεθεῖσθαί σε, τῇ δὲ Ἐκκλησίᾳ, ὡς προσῆκον ἦν, κεκοινωνηκέναι, καὶ Ἀθανασίῳ τῷ αἰδεσιμωτάτῳ B ἐπισκόπῳ ἐς τὰ μάλιστα εἰς ὁμόνοιαν ἐλθεῖν. Εὖ ἴσθι τοίνυν, ὡς ἕνεκά γε τούτων πάνυ σε ἐπαινέσας ἔχω, ὅτι πᾶσαν ἀφεὶς ἀψιμαχίαν, ὃ τῷ Θεῷ φίλον ἦν πεποίηκας, τῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἑνώσεως ἀντιλαμβανόμενος. Ἵνα τοίνυν καὶ ὧν ἐπιθυμεῖς τετυχηκέναι δοκοίης, ἐπιτρέψαι σοι δεῖν ᾠήθην ὀχήματος ἐπιβῆναι δημοσίου, καὶ εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς ἐμῆς ἡμερότητος σπουδάσαι. Σὺν λοιπὸν ἔστω μηδὲν μελλῆσαι (16), ἀλλὰ τῆς ἐπιστολῆς σοι ταύτης ὀχήματος δημοσίου ἐξουσίαν χορηγούσης, εὐθέως πρὸς ἡμᾶς ἀφικέσθαι, ἵνα καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἐμπλήσῃς τὴν σαυτοῦ, καὶ θεασάμενος ἡμᾶς, τῆς προσηκούσης ἀπολαύσῃς εὐφροσύνης. Ὁ Θεός σε διαφυλάξοι (17), ἀδελφὲ ἀγαπητέ.

Admodum gratæ mihi fuere Prudentiæ Tuæ litteræ, ex quibus quæ peroptabam scire didici, te scilicet omni deposita simultate, cum Ecclesia, ut par erat, communicasse, et cum Athanasio episcopo reverendissimo in plenam concordiam venisse. Scito igitur te eo nomine a nobis summopere laudari, quod relicto omni jurgio, rem Deo gratam perfeceris, societatemque requisleris cum Ecclesia. Quo igitur optata assequare, tibi permittendum putavi, ut inscenso publico vehiculo, ad exercitum meæ clementiæ properes. Tuum deinceps erit nihil cunctari. Sed cum hæc tibi epistola publici vehiculi copiam faciat, ad nos quamprimum accedas, ut et voti compos efficiare, et postquam nos inviseris, congrua fruaris lætitia. Deus te conservet, frater dilecte.

71. Οὕτω μὲν οὖν τέλος ἔσχεν ἡ συσκευή, καὶ οἱ C Μελιτιανοὶ καταισχυνθέντες ἀπεστράφησαν· οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον οὐδ' οὕτως ἠρέμησαν· ἔμελλε γὰρ αὐτοῖς οὐ τῶν Μελιτιανῶν, ἀλλὰ τῶν περὶ Ἄρειον, καὶ ἐφοβοῦντο μὴ, παυσαμένων ἐκείνων, μηκέτι τοὺς ὑποκρινομένους εὕρωσι, δι' ὧν τοῦτο εἰσαγαγεῖν δύνωνται. Παροξύνουσι τοίνυν πάλιν τοὺς Μελιτιανούς, καὶ πείθουσι τὸν βασιλέα σύνοδον αὖθις ἐν Τύρῳ κελεῦσαι γενέσθαι. Καὶ κόμης Διονύσιος ἀποστέλλεται, καὶ στρατιῶται δορυφόροι δίδονται τοῖς περὶ Εὐσέβιον. Καὶ ὁ μὲν Μακάριος δέσμιος διὰ στρατιωτῶν πέμπεται εἰς Τύρον· ἐμοὶ δὲ γράφει καὶ ἀνάγκην ἐπιτίθησιν· ὥστε καὶ ἄκοντας ἡμᾶς ἀποστέλλεσθαι (18). Τὴν μὲν οὖν πᾶσαν συσκευὴν γνῶναι δυνατὸν, ἐξ ὧν ἔγραψαν οἱ ἐπίσκοποι τῆς Αἰγύπτου. Πῶς δὲ παρ' αὐτῶν ἐξ ἀρχῆς συνετέθη, ἀναγκαῖον ἂν D εἴη λέγειν· καὶ γὰρ ἐντεῦθεν θεωρεῖν τὴν κακοήθειαν καὶ τὴν πανουργίαν τὴν καθ' ἡμῶν γενομένην ἔξεστιν. Ἐπίσκοποί εἰσιν ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ Λιβύῃ, καὶ Πενταπόλει ἐγγὺς ἑκατόν· οὐδεὶς τούτων ἡμᾶς ἠτιᾶτο, οὐ πρεσβύτερος ἐμέμφετο, οὐ τῶν λαῶν τις κατελάλει· ἀλλ' οἱ Μελιτιανοὶ οἱ ἀπὸ Πέτρου ἐκβληθέντες καὶ οἱ Ἀρειανοὶ ἦσαν οἱ τὴν ἐπιβουλὴν μερισάμενοι· καὶ οἱ μὲν τὸ κατηγορεῖν, οἱ δὲ τὸ δικάζειν ἑαυτοῖς ἐξεδίκουν. Ἡμεῖς μὲν οὖν παρῃτούμεθα τοὺς περὶ Εὐσέβιον ὡς ἐχθροὺς διὰ τὴν αἵρεσιν ὄντας· ἔπειτα τὸν λεγόμενον κατήγορον μὴ εἶναι

71. Hic ille fuit conspirationis exitus, quo peracto, Meletiani a proposito sunt aversi: at Eusebiani ne ita quidem cessavere; illis siquidem non Meletiani, sed Ariani curæ erant, veriti scilicet ne, illorum deficiente opera, histriones, rei quam inducere volebant artifices, non suppeterent. Quare Meletianis iterum concitatis, auctores sunt imperatori, ut synodum denuo Tyri jubeat congregari. Tum comes Dionysius mittitur, satellitium militare Eusebianis datur, Macarius vinctus sub militum custodia Tyrum adducitur, meque imperator litteris compulit suis, ut vel invitus istluc me conferrem. Sed totam conspirationis seriem cognoscere licitum est ex episcoporum Ægyptiorum litteris. Hujus autem ordiendæ consilium enarrare operæ pretium fuerit, ut hinc eorum adversum nos malignitatem vafritiemque animadvertere quisque valeat. In Ægypto, Libya et Pentapoli episcopi sunt prope centum; quorum nullus nos accusavit, nullus nos presbyter criminatus est, nullus e populo oblocutus: sed Meletiani jam olim a Petro ejecti, Arianique insidias inter se diviserant; ita ut illi accusandi, hi judicandi sibi partes vindicarent. Verum nos Eusebium sociosque recusavimus, 148 quod essent nobis hæreseos causa inimici: dehinc eum qui accusator ferebatur, nequaquam presbyterum esse planissimum fecimus hoc argumento. Quando ad Ecclesiæ

(16) Ita Reg. Editi vero, μελῆσαι, male.
(17) Reg., διαφυλάξει.
(18) Ita Reg. Editi autem, ἐπιστέλλεσθαι, minus recte.

Digitized by Google

communionem admissus est Meletius (quod utinam A nunquam factum fuisset) beatæ vir memoriæ Alexander ejus exploratam habens calliditatem, catalogum ab eo postulavit eorum episcoporum, quos se aiebat in Ægypto habere : necnon presbyterorum et diaconorum Alexandrinorum qui e suis essent, aut si quos haberet in Alexandrino agro : quod eo egit consilio Alexander Papa, ut ne Meletius, Ecclesiæ potestate confidenter assumpta, multas venderet ordinationes, neu quotidie mendaciis suis novos pro libidine subjiceret. Eorum igitur qui in Ægypto essent e suis, hoc breviarium edidit :

πρεσβύτερον ὅλως ἐδείκνυμεν οὕτως. Ὅτε Μελίτιος ὑπεδέχθη, ὡς μήποτ' ὤφελον, γινώσκων αὐτοῦ τὴν πανουργίαν ὁ μακαρίτης Ἀλέξανδρος, ἀπῄτησεν αὐτὸν βρεβίον (19) ὧν ἔλεγεν ἔχειν ἐπισκόπων ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, καὶ εἰ ἔχει τινὰς ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῆς. Τοῦτο δὲ πεποίηκεν ὁ πάπας Ἀλέξανδρος, ἵνα μὴ Μελίτιος, λαβὼν τὴν τῆς Ἐκκλησίας παῤῥησίαν, πωλήσῃ πολλοὺς, καὶ ψεύσηται καθημέραν ὑποβάλλων οὓς βούλεται. Τῶν μὲν οὖν ἐν Αἰγύπτῳ πεποίηκε τὸ βρεβίον τοῦτο.

BREVIARIUM

A Meletio datum Alexandro episcopo.

Ego Meletius Lycopoli, Lucius Antinoopoli, Phasileus Hermopoli, Achilles Cusis, Ammonius Diospoli.

In Ptolemaide : Pachymes Tentyris

In Maximianopoli : Theodorus in Copto.

In Thebaide : Cales Hermeti, Colluthus in superiore Cyno, Pelagius Oxyrinchi, Petrus Heracleopoli, Theon Nilopoli, Isaac Letopoli, Heraclides in Nicius, Isaac Cleopatride, Melas in Arsenoite.

In Heliopoli : Amos Leontopoli, Ision Athribi

In Pharbetho : Harpocration Bubasti, Moses Phacusis, Callinicus Pelusii, Eudæmon Tani, Ephraim Thmui.

In Sai : Hermæon in Cyno et Busiri, Soterichus in Sebennyto, Pininuthes Phthenegy, Cronius

ΒΡΕΒΙΟΝ

Δοθὲν παρὰ Μελιτίου Ἀλεξάνδρῳ τῷ ἐπισκόπῳ.

Ἐγὼ Μελίτιος ἐν Λυκῷ (20), Λούκιος ἐν Ἀντινόου, Φασιλεὺς ἐν Ἑρμουπόλει, Ἀχιλλεὺς ἐν Κουσαΐς, Ἀμμώνιος ἐν Διοσπόλει. Β

Ἐν Πτολεμαΐδι, Παχύμης (21) ἐν Τεντύραις.

Ἐν Μαξιανουπόλει, Θεόδωρος ἐν Κόπτῳ.

Ἐν Θηβαΐδι, Κάλης ἐν Ἑρμέθῃ (22), Κόλλουθος ἐν τῇ ἄνω Κυνῷ, Πελάγιος ἐν Ὀξυρύγχῳ, Πέτρος ἐν Ἡρακλεοῦς, Θέων ἐν Νειλουπόλει, Ἰσαὰκ ἐν Λητοῦς, Ἡρακλείδης ἐν Νικίου, Ἰσαὰκ ἐν Κλεοπατρίδι, Μέλας ἐν Ἀρσενοΐτῃ.

Ἐν Ἡλιοὺς (23), Ἀμὼς ἐν Λεόντων, Ἰσίων ἐν Ἀθριβί.

Ἐν Φαρβεθῷ, Ἁρποκρατίων ἐν Βουβάστῳ, Μωσῆς ἐν Φακουσαΐς, Καλλίνικος ἐν Πηλουσίῳ, Εὐδαίμων ἐν Τάνει, Ἐφραΐμ ἐν Θμουΐ.

Ἐν Σαΐ· Ἑρμαίων ἐν Κυνῷ καὶ Βούσιρι, Σωτήριχος ἐν Σεβεννύτῳ (24), Πινινούθης ἐν Φθενεγῦ, Κρό- C

(19) Reg., βρευΐον. Id est catalogum : S. P. Benedictus Regulæ c. 32, *ex quibus abbas breve teneat*, id est, catalogum. Infra item βρευΐον in eodem ms.; communius tamen scribitur βρεβίον.

(20) Reg., Λυχώ. De his autem provinciis, nomis et episcopatibus vide in Tabella nostra.

(21) Reg., Παχύμις. Ibidem Reg., Τεντύραις, recte. Editi, Τετύραις. Mox omnes mss. et editi, ἐν Μαξιανουπόλει. Sed procul dubio Μαξιμιανουπόλει legendum.

(22) Ἑρμέθει, Κόλλουθος. Editi Ἑρμέθῃ, Κάλουθος. Mox Reg., Κυνώ : et postea Ἡρακλεούς..... Λητούς, cum acuto.

(23) Reg., ἐν Ἡλιοίς, recte. Editi vero, ἐν Ἰλιοῦς. Mox post Ἀθριβί, Reg. ἐν Φαρβεθῷ, quod deerat in editis. In Basiliensi vero post Ἀθριβί spatium vacuum relictum fuerat, quasi aliquo deficiente.

(24) Reg., Σωτήριχος ἐν Σεβεννύτῳ. Editi, Σβεννύτῳ. Mox ed., Μετόλη. Reg., Μετήλι. Qui vero mox dicitur episcopatus ἐν τῇ Ἀλεξανδρέων χώρᾳ, is ipse est qui in subscriptionibus epistolæ ad Antiochenos Hermopolis parva dicitur. Nam Dracontius qui illic Hermopoleos parvæ episcopus vocatur, in epistola ad eumdem Dracontium dicitur electus in episcopum agri Alexandrini, ἐν τῇ Ἀλεξανδρέων χώρᾳ... καὶ ἡ ἐπισκοπὴ δὲ τῆς χώρας αὐτῆς, *et episcopatus hujus agri*, etc. Ptolemæus lib. IV : Ἀπὸ μὲν δύσεως τοῦ μεγάλου ποταμοῦ, ἀπὸ θαλάσσης ἀρχομένων, Ἀλεξανδρέων χώρας νομὸς, καὶ μητρόπολις, Ἑρμούπολις μικρά. *Ab occasu magni fluvii, a mari incipientibus occurrit Alexandrini agri nomus, et metropolis ejus Hermopolis parva.* Hoc cum non advertisset vir quidam eruditissimus, existimavit a Meletio Agathammonem Alexandriæ episcopum ordinatum fuisse, quod neu- : quam fuit.

Mox, Ἐν Μέμφι Ἰωάννης. Hic Joannes is esse videtur qui Archaph cognominatus est, quique post defunctum Meletium Meletianorum primas habuit. Quæ sequuntur autem, κελευσθεὶς παρὰ τοῦ βασιλέως εἶναι μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου, *jussus ab imperatore ut archiepiscopo scilicet Meletio adesset*, ex his Epiphanii verbis hæresi LXVIII lucem accipiunt, ubi Meletius dicitur δευτερεύων τῷ Πέτρῳ κατὰ τὴν ἀρχιεπισκοπήν. *qui secundus post Petrum* (*Alexandrinum*) *archiepiscopatus dignitatem obtinebat.* Utrum autem jam ante Meletium Lycopolitani præsules nomen archiepiscopi habuerint, an Meletius primum hanc dignitatem sibi arrogarit, incertum : sed huic postremo libentius assentimur, cum alias exploratum sit Epiphanium suam de Meletiano schismate historiam, a quodam ejusdem sectæ homine mutuatum esse. Non desunt tamen qui existiment hæc verba, κελευσθεὶς παρὰ τοῦ βασιλέως εἶναι μετὰ τοῦ D ἀρχιεπισκόπου, esse Athanasii : non autem Meletii, ac vertendum esse, *jussus ab imperatore ut cum archiepiscopo suo concordaret*, referrique illud ad superiorem Constantini ad Joannem epistolam. At præterquam quod haud genuina illa est hujus loci interpretatio, nusquam reperies Athanasium sese archiepiscopi nuncupatione ornare. Et alioqui in superius relata ad Joannem epistola, nequaquam jubet Constantinus Joanni ut vel cum Athanasio degat vel cum eo concordet. Sed eidem gratulatur quod communicet cum Athanasio, quem ille ibidem non archiepiscopum, sed episcopum tantum nuncupat, jubetque ut inscenso publico vehiculo, ad imperatorium comitatum se transferat : unde priori sententiæ standum videtur. Archiepiscopi nomen non antehac usurpatum reperiri existimatur.

Digitized by Google

νιος ἐν Μετῆλι, Ἀγαθάμμων ἐν τῇ Ἀλεξανδρέων χώρᾳ.

Ἐν Μέμφι Ἰωάννης κελευσθεὶς παρὰ τοῦ βασιλέως εἶναι μετὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου. Οἱ μὲν ἐν Αἰγύπτῳ οὗτοι.

Τῶν δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἶχε κληρικῶν Ἀπολλώνιος πρεσβύτερος, Εἰρηναῖος πρεσβύτερος, Διόσκορος πρεσβύτερος, Τύραννος πρεσβύτερος.

Διάκονοι, Τιμόθεος διάκονος, Ἀντίνοος (25) διάκονος, Ἡφαιστίων διάκονος, καὶ Μακάριος πρεσβύτερος τῆς Παρεμβολῆς.

72. Τούτους Μελίτιος καὶ παρόντας παρέδωκεν Ἀλεξάνδρῳ τῷ ἐπισκόπῳ. Τοῦ δὲ λεγομένου Ἰσχύρα οὔτ' ἐμνημόνευσεν, οὔτε ὅλως ἐν τῷ Μαρεώτῃ ἐσχηκέναι πώποτε ὡμολόγησε· καὶ ὅμως καὶ οἱ ἐχθροὶ οὐκ ἀφίσταντο, καὶ ὁ μὴ πρεσβύτερος ὡς πρεσβύτερος ἐπλάττετο· κόμης γὰρ ἦν ὁ (26) ἀναγκάζων, καὶ στρατιῶται εἶλκον ἡμᾶς. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ νενίκηκεν· οὔτε γὰρ Μακάριον ἤλεγξαν περὶ τοῦ ποτηρίου· ἀλλὰ καὶ Ἀρσένιος, ὃν ἐθρύλλησαν ἀνῃρῆσθαι παρ' ἡμῶν, εἱστήκει ζῶν καὶ δεικνύων τὴν ἐκείνων συκοφαντίαν. Μὴ δυνηθέντων τοίνυν ἐκείνων ἐλέγξαι τὸν Μακάριον, οἱ περὶ Εὐσέβιον ἐχαλέπαινον, ὡς ἀπολέσαντες ὅπερ εὑθήρευον, καὶ πείθουσι τὸν κόμητα τὸν σὺν αὐτοῖς Διονύσιον, ἵν' εἰς τὸν Μαρεώτην ἀποστείλῃ, μὴ ἄρα τι δυνηθῶσιν εὑρεῖν ἐκεῖ κατὰ τοῦ πρεσβυτέρου· μᾶλλον δὲ ἵνα ἀπελθόντες καττύσωσιν, ἀπόντων ἡμῶν, ὡς βούλονται· τοῦτο γὰρ ἦν τὸ σπουδαζόμενον αὐτοῖς. Ἀμέλει λεγόντων ἡμῶν περιττὴν μὲν εἶναι τὴν εἰς τὸν Μαρεώτην ἀποδημίαν· ἃ γὰρ ἐκ πολλοῦ χρόνου μεμελετήκασι, μὴ προφασιζέσθωσαν ἐνδεῶς εἰρηκέναι, μηδὲ ὑπερτιθέσθωσαν· ἃ γὰρ ἐνόμιζον ἔχειν εἰρήκασι, καὶ λοιπὸν ἀποροῦντες προφασίζονται· ἢ εἰ χρεία καὶ τοῦ Μαρεώτου, τοὺς γοῦν ὑπόπτους μὴ πέμπεσθαι. Ὁ μὲν κόμης (27) περὶ τῶν ὑπόπτων ἐπείθετο, ἐκεῖνοι δὲ πάντα μᾶλλον ἢ τοῦτο πεποιήκασιν· οὓς γὰρ παρητούμεθα διὰ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν, οὗτοι σπουδαίως ἀπῆλθον, Διόγνιος, Μάρις, Θεόδωρος, Μακεδόνιος, Οὐρσάκιος καὶ Οὐάλης. Πάλιν τε γράμματα πρὸς τὸν ἔπαρχον τῆς Αἰγύπτου, καὶ στρατιωτικὴ δορυφορία, καὶ τό γε θαυμαστὸν καὶ πάσης ὑπεροψίας γέμον, Μακάριον μὲν τὸν κατηγορούμενον πεποιήκασι διὰ στρατιωτῶν ἀπομεῖναι, τὸν δὲ κατήγορον μεθ' ἑαυτῶν ἀπήγαγον. Τίς οὖν λοιπὸν ἐκ τούτων οὐ θεωρεῖ τὴν συσκευήν; Τίς οὐ συνορᾷ λευκῶς τῶν περὶ Εὐσέβιον τὴν πονηρίαν; Εἰ γὰρ κρίσεως ἦν ἐν τῷ Μαρεώτῃ χρεία, ἔδει καὶ τὸν κατηγορούμενον ἀποστέλλεσθαι· εἰ δὲ μὴ κρίσεως ἕνεκεν ἀπῆρχοντο, διὰ τί τὸν κατήγορον ἐπῆγοντο; Καὶ γὰρ ἦρκει, ὅτι μὴ ἀπέδειξεν. Ἀλλὰ τοῦτο πεποιήκασιν, ἵν', ἐπειδὴ παρόντα τὸν πρεσβύτερον οὐκ ἤλεγξαν, τοῦτον ἀπόντα συσκευάσωνται, καὶ τυρεύσωσιν (28)

Meteli, Agathammon in Alexandrinorum territorio.

Memphi Joannes jussus ab imperatore ut archiepiscopo adesset : et hi quidem in Ægypto.

Clerici autem quos Alexandriæ habuit : Apollonius presbyter, Irenæus presbyter, Dioscorus presbyter, Tyrannus presbyter.

Diaconi : Timotheus diaconus, Antinous diaconus, Hephæstion diaconus, et Macarius Castrorum presbyter.

72. Hos Meletius coram adductos Alexandro tradidit episcopo : ejus autem quem vocant Ischyram ne mentionem quidem fecit, nec professus unquam est se quempiam in Mareote habuisse clericum. Nihil tamen destitere adversarii nostri, ita ut **149** eum qui presbyter non esset, presbyterum simularent : comes enim aderat qui nos cogeret, militesque qui nos raptatos pertraherent. Vicit tamen Dei gratia, Macarium siquidem confracti calicis convincere non potuerunt. Quin ipse Arsenius, quem a nobis interemptum pervulgarant, incolumis coramque consistens eorum palam faciebat calumniam. Cum itaque Macarium convincere non valerent Eusebiani, rem ægre ferentes, utpote præda sua quam venabantur amissa, auctores sunt Dionysio comiti ex eorum partibus stanti, ut quosdam in Mareotem mitteret, scrutaturos num quidpiam criminis possent illic adversus presbyterum deprehendere. Imo, si vere dicatur, ut profecti, nobis absentibus, pro libidine in nos conspirarent : hoc enim illis studio erat. At nos e converso affirmabamus supervacaneum esse in Mareotem proficisci : nec sibi simulandum esse, quasi quæ jamdiu meditati fuerant nondum satis declarassent, neque comperendinandum ; quippe qui cum omnia in medium protulissent quæ sibi dicenda suppeterent, jam hærentes tergiversarentur ; quod si omnino legatione in Mareotem opus esset, ne saltem suspecti viri eo mitterentur. Et sane comes quantum ad suspectos attinet nobis annuebat : illi vero e contrario omnia egere; nam quos Arianæ hæreseos causa recusabamus, illi ipsi quam primum sunt profecti, Diognius scilicet, Maris, Theodorus, Macedonius, Ursacius et Valens. Hinc litteræ ad præfectum Ægypti : hinc militare satellitium missum : quodque admirandum est ac suspiciosissimum, Macario qui accusabatur sub militum custodia derelicto, accusatorem secum abduxere. Quis jam inde conspirationem non animadvertit? Quis malitiam non liquido conspicit Eusebianorum? Si enim judicii in Mareote opus erat, accusatum quoque eo missum oportuit. Quod si non judicii causa iter instituerunt, cur accusato-

(25) Reg., Ἀντίνους.

(26) Κόμις γὰρ ἦν ὁ, Reg. In editis ἦν deerat. Regius tamen codex aliquando κόμης habet in nominativo; in casibus autem obliquis κόμιτος, κόμιτι, κόμιτα semper.

(27) Reg., κόμις. Quæ vero de Mareotica legatione hic habentur, pluries supra memorata sunt, et repetuntur in *Epist. ad solit.*

(28) Sic Reg. et Colon. Editi alii, πυρεύσωσιν, mendose. Nannius legisse videtur θηρεύσωσιν, qui vertit *aucupentur.*

Digitized by Google

rem adduxere? sat quippe erat quod ille rem comprobare non potuisset. Verum id eo actum est, ut quandoquidem presbyterum coram convincere non valebant, in illum absentem conspirarent, et quod sibi visum foret adversus eum struerent. Etenim, Alexandrinis totiusque territorii presbyteris ipsos arguentibus, quod soli accessissent, postulantibusque ut sibi saltem eorum actis interesse liceret (se quippe et totius negotii et eorum quæ Ischyram spectarent, conscios asserebant) hoc ipsis minime concessum est. Sed præfecto Ægypti Philagrio apostata, ethnicisque militibus admissis, ad ea disquirenda, quæ ne catechumenos quidem conspicere decuit; clericos tamen huic interesse rei non permiserunt: ut ne, quemadmodum Tyri contigerat, illic homines reperirent qui se falsi convincerent.

A ἅπερ αὐτοῖς ἐδόκει. Καὶ γὰρ τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς χώρας πάσης μεμψαμένους, ὅτι μόνοι παρεγένοντο, καὶ ἀξιοῦντας κἂν αὐτοὺς παρεῖναι οἷς ἔπραττον (εἰδέναι γὰρ ἔλεγον καὶ τὸ πρᾶγμα καὶ τὰ κατὰ τὸν λεγόμενον Ἰσχύραν), οὐκ ἐπέτρεψαν, ἀλλὰ τὸν μὲν ἔπαρχον τῆς Αἰγύπτου Φιλάγριον παραβάτην, καὶ στρατιώτας ἐθνικοὺς εἶχον μεθ' ἑαυτῶν ἐξετάζοντας ἃ μηδὲ κατηχουμένους ἔπρεπε θεωρεῖν· τοὺς δὲ κληρικοὺς οὐ συνεχώρησαν, ἵνα μὴ κἀκεῖ, ὥσπερ ἐν τῇ Τύρῳ, τοὺς διελέγχοντας αὐτοὺς ἔχωσιν.

73. Sed ne ita quidem latere potuerunt: presbyteri enim urbis et Mareotæ, animadversa illorum malignitate, ad hunc modum scripserunt, et hæc contestati sunt:

B 73. Ἀλλ' οὐδὲ οὕτως λαθεῖν ἠδυνήθησαν· συνορῶντες γὰρ οἱ πρεσβύτεροι τῆς πόλεως καὶ τοῦ Μαρεώτου τὰς κακουργίας αὐτῶν, ἔγραψαν καὶ διεμαρτύραντο ταῦτα·

THEOGNIO, MARI ET MACEDONIO,

Theodoro, Ursacio et Valenti episcopis qui Tyro venere, presbyteri et diaconi catholicæ Ecclesiæ Alexandrinæ sub reverendissimo episcopo Athanasio.

ΘΕΟΓΝΙΩ, ΜΑΡΙ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΩ,

Θεοδώρῳ, καὶ Οὐρσακίῳ, καὶ Οὐάλεντι, τοῖς ἀπὸ Τύρου ἐλθοῦσιν ἐπισκόποις, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, ὑπὸ τὸν αἰδεσιμώτατον ἐπίσκοπον Ἀθανάσιον.

Accedentes huc vos, accusatoremque vobiscum adducentes, consentaneum esset et Macarium adduxisse presbyterum: judicia quippe ex Scripturis sacris sic constituenda, ut accusator coram accusato sistatur. At vero cum nec Macarium adduxeritis, nec vobiscum huc concesserit **150** reverendissimus episcopus noster Athanasius, rogavimus ut nobis saltem judicio interesse vestro licitum esset: quo præsentibus nobis tuta foret perquisitio, nobisque rei veritas innotesceret. Verum quia, re nobis denegata, soli cum præfecto Ægypti et cum accusatore arbitratu vestro rem gessistis; profitemur nos certam hoc in negotio male suspicandi causam cernere, animadvertereque ingressum vestrum conspirationem et insidias duntaxat esse. Quapropter hanc vobis tradimus epistolam, in vera synodo testimonio futuram, ut compertum sit omnibus vos altera absente parte pro libidine rem gessisse, unumque vobis conflandæ in nos conspirationis fuisse propositum. Horum autem exemplaria, ne abderentur a vobis, Palladio quoque Augusti curioso tradidimus. Res enim a vobis gestæ suspicandi nobis taliaque cogitandi locum præbent.

C Ἔπρεπεν ὑμᾶς, ἐρχομένους καὶ ἄγοντας μεθ' ἑαυτῶν τὸν κατήγορον, ἀγαγεῖν καὶ Μακάριον τὸν πρεσβύτερον· αἱ γὰρ κρίσεις οὕτω συνίστανται κατὰ τὰς ἁγίας Γραφάς, ὥστε τὸν κατήγορον μετὰ τοῦ κατηγορουμένου ἑστάναι. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε Μακάριον ἠγάγετε, οὔτε ὁ αἰδεσιμώτατος ἡμῶν ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος μεθ' ὑμῶν εἰσῆλθεν, ἠξιώσαμεν κἂν αὐτοὶ παρεῖναι ἐν τῇ κρίσει, ἵνα παρόντων ἡμῶν ἀσφαλὴς ἡ ἐξέτασις γένηται, καὶ πεισθῶμεν καὶ ἡμεῖς. Ἐπειδὴ δὲ οὐ τοῦτο συνεχωρήσατε, ἀλλὰ μόνοι μετὰ τοῦ ἐπάρχου τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ κατηγόρου ἠθελήσατε πράττειν ἃ (29) βούλεσθε· ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὑποψίαν εἴδομεν ἐν τῷ πράγματι πονηράν, καὶ ἐθεωρήσαμεν ὅτι συσκευὴ καὶ ἐπιβουλὴ μόνον ἐστὶν ἡ εἴσοδος ὑμῶν. Διὰ τοῦτο ταύτην ὑμῖν ἐπιδίδομεν (30) τὴν ἐπιστολήν, μαρτύριον ἐσομένην εἰς ἀληθινὴν σύνοδον, ἵνα γνωσθῇ πᾶσιν, ὅτι κατὰ μονομέρειαν ἅπερ ἠθελήσατε ἐπράξατε, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ συσκευὴν ἠθελήσατε συνθεῖναι καθ' ἡμῶν. Τούτων δὲ τὰ ἴσα ἐπιδεδώκαμεν καὶ Παλλαδίῳ τῷ κουριώσῳ D τοῦ Αὐγούστου (31), ἵνα μὴ κρυβῇ παρ' ὑμῶν. Ἃ γὰρ ἐπράξατε, τοιαῦτα λοιπὸν ἡμᾶς ὑποπτεύειν καὶ λογίζεσθαι ποιεῖ περὶ ὑμῶν.

Dionysius presbyter hæc tradidi, Alexander presbyter, Nilaras presbyter, Longus presbyter, Aphthonius presbyter, Athanasius presbyter, Amyntius presbyter, Pistus presbyter, Plution presbyter, Dio-

Διονύσιος πρεσβύτερος ἐπιδέδωκα, Ἀλέξανδρος πρεσβύτερος, Νειλαρᾶς (32) πρεσβύτερος, Λόγγος πρεσβύτερος, Ἀφθόνιος πρεσβύτερος, Ἀθανάσιος πρεσβύτερος, Ἀμύντιος (33) πρεσβύτερος, Πιστὸς

(29) Reg., ἅπερ.

(30) Ita Reg. Edit. Paris., mendose, ἐπιδίδωμεν. Paulo post Reg., μονομερίαν.

(31) Sic Regius. Editi vero, κουριώδῳ, mendose. Curiosi autem erant quibus cura incumbebat crimina et quilibet perpetrata facinora indagandi, reosque ad imperatorem deferendi ac denuntiandi: de quibus fuse Cangius in utroque Glossario, et Gothofredus in notis ad Cod. Theodos. lib. VI, tit. 29, De curiosis, tom. II, pag. 93 et 194, qui curiosos a frumentariis distingui contendit. Joannes tamen Lydus a Cangio in Gloss. Gr. citatus, frumentarios ac curiosos eosdem esse ait, οἱ φρουμεντάριοι καὶ κορίοσοι προσηγορεύοντο.

(32) Reg., Νειλαράς. Editi, Νειλᾶς.

(33) Reg., Ἀμβύτιος.

Digitized by Google

πρεσβύτερος, Ἡλουτίων πρεσβύτερος, Διόσκορος πρεσβύτερος, Ἀπολλώνιος πρεσβύτερος, Σαραπίων πρεσβύτερος, Ἀμμώνιος πρεσβύτερος, Γάϊος πρεσβύτερος, Ῥῖνος πρεσβύτερος, Αἰθαλὴς πρεσβύτερος.

Διάκονοι (34), Μαρκελλῖνος διάκονος, Ἀππιανὸς διάκονος, Θέων διάκονος, Τιμόθεος διάκονος, καὶ Τιμόθεος ἄλλος διάκονος.

74. Τὰ μὲν τῶν ἀπὸ τῆς πόλεως κληρικῶν γράμματά τε καὶ ὀνόματα ταῦτα· ἃ δὲ καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Μαρεώτου κληρικοὶ ἔγραψαν γινώσκοντες τὸν τρόπον τοῦ κατηγόρου, καὶ ἐν τῇ περιοδείᾳ σὺν ἐμοὶ ὄντες, ἔστι ταῦτα·

ΤΗ ΑΓΙΑ ΣΥΝΟΔΩ

τῶν μακαρίων ἐπισκόπων (35) *τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας οἱ κατὰ Μαρεώτην πάντες πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι ἐν Κυρίῳ χαίρειν.*

Εἰδότες τὸ γεγραμμένον, ὅτι Ἃ εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου λέγε, καὶ ὅτι *Μάρτυς ψευδὴς οὐκ ἀτιμώρητος ἔσται*, ἃ εἴδομεν (36) μαρτυροῦμεν, μάλιστα, ὅτι ἀναγκαίαν ἡμῶν ἐποίησεν εἶναι τὴν μαρτυρίαν ἡ γενομένη συσκευὴ κατὰ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἀθανασίου. Θαυμάζομεν γὰρ πῶς ὅλως Ἰσχύρας κἂν εἰς μέτρον τῆς Ἐκκλησίας ἐμετρήθη (37), περὶ οὗ πρῶτον διηγήσασθαι ἀναγκαῖον ἡγούμεθα. Ἰσχύρας οὐδέποτε λειτουργὸς τῆς Ἐκκλησίας γέγονεν· ἀλλ' ἑαυτὸν μὲν πρὸ τούτου ἐφήμισε Κολλούθου πρεσβύτερον, οὐκ ἔσχε δὲ τὸν πειθόμενον αὐτῷ, εἰ μὴ μόνον τοὺς συγγενεῖς ἑαυτοῦ· οὔτε γὰρ ἐκκλησίαν ἔσχε ποτὲ, οὔτε ὅλως κληρικὸς ἐνομίσθη παρὰ τοῖς ὀλίγον διεστῶσιν ἀπὸ τῆς κώμης αὐτοῦ, πλὴν μόνοις, ὡς προείπομεν, τοῖς συγγενεῦσιν (38) ἑαυτοῦ· ἀλλὰ καὶ ὅμως τοιαύτην ἑαυτῷ προσηγορίαν ἐπιφημίσας, ἐπὶ τῆς συνόδου τῆς συγκροτηθείσης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Πατρὸς ἡμῶν Ὁσίου καθῃρέθη, καὶ λαϊκὸς συνήχθη, καὶ οὕτως ἔμεινε τὸν ἑξῆς χρόνον, ἐκπεσὼν καὶ τῆς ψευδοῦς ὑπονοίας τοῦ πρεσβυτερίου. Περὶ γὰρ τῶν ἠθῶν αὐτοῦ περιττὸν ἡγούμεθα λέγειν, δυναμένων πάντων εἰδέναι τὰ τοιαῦτα. Ἐπειδὴ δὲ περὶ κλάσεως ποτηρίου καὶ τραπέζης ἐσυκοφάντησεν ἡμῶν τὸν ἐπίσκοπον Ἀθανάσιον, καὶ περὶ τούτου διηγήσασθαι ὑμῖν (39) ἀναγκαῖον ἠπείχθημεν. Φθάσαντες γὰρ εἴπομεν ἐκκλησίαν αὐτὸν μηδέποτε ἐσχηκέναι ἐν τῷ Μαρεώτῃ· ὡς δὲ ἐπὶ Θεοῦ μάρτυρος, οὐδὲ ποτήριον κέκλασται, οὐδὲ τράπεζα ἀνετράπη παρὰ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν, οὐδὲ παρ' ἄλλου τινὸς τῶν συνόντων αὐτῷ· ἀλλὰ πάντα ἐστὶ τὰ λεγόμενα συκοφαντία· καὶ ταῦτα λέγομεν, οὐ μακρὰν τοῦ ἐπισκόπου ἀπόντες (40)· πάντες γὰρ σὺν αὐτῷ ἐσμεν, ὅταν περιοδεύῃ τὸν Μαρεώτην· καὶ οὐδέποτε μόνος περιέρχεται, ἀλλὰ μετὰ πάντων ἡμῶν τῶν πρεσβυτέρων, καὶ τῶν διακόνων, καὶ λαῶν ἱκανῶν. Διὸ καὶ ὡς συμπαρόντες αὐτῷ ἐν πάσῃ περιοδείᾳ, ἣ πεποίηται πρὸς ἡμᾶς, ταῦτα λέγομεν καὶ μαρτυροῦμεν, ὅτι οὔτε ποτήριον κατέαγεν, οὔτε τράπεζα ἀν-

scorus presbyter, Apollonius presbyter, Sarapion presbyter, Ammonius presbyter, Gaius presbyter, Rhinus presbyter, Æthales presbyter.

Diaconi : Marcellinus diaconus, Appianus diaconus, Theon diaconus, Timotheus diaconus et Timotheus alter diaconus.

74. Eorum itaque qui in urbe erant clericorum hæ fuere litteræ, et hæc eorum nomina. Mareotici autem clerici, quibus explorati erant accusatoris mores, quique mihi loca perlustranti adesse solebant, has et ipsi dedere litteras :

SANCTÆ SYNODO

beatorum episcoporum catholicæ Ecclesiæ, omnes qui in Mareote sunt presbyteri et diaconi, in Domino salutem.

Quari ejus Scripturæ quæ ait, *Quæ viderunt oculi tui loquere*[83], et, *Testis falsus non erit impunitus*[84]; quæ vidimus testamur : quando potissimum structa in episcopum nostrum Athanasium conspiratio hujus ferendi testimonii necessitatem nobis imponit. Miramur enim qua tandem ratione Ischyras ad mensuram Ecclesiæ mensus fuerit, de quo primum quædam enarranda arbitramur. Ischyras minister Ecclesiæ nunquam exstitit ; sed cum sese jam pridem jactitaret Collutli esse presbyterum, cognatis exceptis, ejus nemo verbis fidem adhibuit : quippe qui neque ecclesiam habuerit unquam, neque omnino clericus fuerit a sui pagi finitimis existimatus ; cognatis duntaxat, uti jamjam diximus, exceptis. Sed tamen cum talem sibi titulum vindicasset, in synodo Alexandriæ congregata, præsente Patre nostro Hosio depositus, ad laicorum communionem redactus est : quo etiam in loco subsequenti tempore permansit, a falsa quoque presbyteratus suspicione lapsus. De cujus moribus, quod facile ab omnibus dignosci queant, nihil est quod loquamur. Cæterum quia de calice fracto deque mensa subversa episcopum nostrum Athanasium ausus est insimulare, **151** res hæc nobis incumbit necessario pertractanda. Et quidem jam supra dictum est nunquam illum ecclesiam in Mareote habuisse. Hoc item ipso teste Deo declaramus, nec calicem confractum esse, nec mensam subversam vel ab episcopo nostro, vel ab alio quopiam ipsum comitante ; sed quæcunque delata sunt meram esse calumniam. Nos scilicet hoc testamur qui non procul episcopo sumus, sed Mareotem perlustrantem omnes comitamur : neque enim solus unquam est, sed nos omnes presbyteri, diaconi populusque frequens loca visitanti adsumus. Quocirca nos, utpote episcopi circumcirca in hac regione peragrantis comites, hæc dicimus, hæc testamur, nec fractum poculum, neque mensam esse

[83] Prov. xxv, 8. [84] ibid. xix, 5.

(34) Διάκονοι deest in Editis, in Reg. legitur.
(35) Ita Reg. Basil. et sic legit Nannius. Editi vero, τῶν ἁγίων ἐπισκόπων.
(36) Reg., οἴδαμεν.
(37) Reg., ἐμετρήθη. Editi vero ἐπεκλήθη.
(38) Συγγενεῦσιν Reg. Editi vero, συγγενέσι.
(39) Edit. Paris., ἡμῖν, male. Edit. vero Commel. et mss. ὑμῖν.
(40) Reg., ἀπόντες. Editi vero, ἀπόντος.

Digitized by Google

subversam, sed hæc omnia mentitum Ischyram, quod et ipse rescripto propria manu dato testatur. Post secessum namque suum ad Meletianos, iis jam calumniis in episcopum nostrum Athanasium evulgatis; cum ecclesiasticis conventibus admitti peroptaret, id ipsi minime concessum est, tametsi ille rescripto suo propriaque manu confessus esset, nihil eorum revera gestum fuisse, sed se a quibusdam ad ea dicenda subornatum.

Quamobrem ad Mareotem cum pervenissent Theognius, Theodorus, Maris, Macedonius, Ursacius et Valens, nihilque ejusmodi revera gestum comperissent; cum mox futurum esset ut totum structæ in Athanasium episcopum nostrum calumniæ artificium deprehenderetur, tum Theognius et asseclæ, Athanasio omnes infensissimi, Ischyræ cognatos Ariomanitasque nonnullos induxerunt ad ea dicenda quæ sibi maxime placerent: popularis enim nullus quidpiam protulit in episcopum. At illi terrore Philagrii Ægypti præfecti, minisque ac patrocinio Ariomanitarum freti, arbitratu suo rem gessere. Nobis quippe ad eam detegendam sycophantiam accedentibus nequaquam admissis, imo expulsis, quos libuit ad calumniam prius adornatos, Philagrii præfecti formidine, consilii sui participes effecere. Cujus item præfecti opera, permissum nobis non est huic interesse negotio, quo saltem a se subornatos testes internoscere possemus ex Ecclesiane essent, an ex Ariomanitis. Non ignari autem estis, dilecti Patres, rei quam ipsi nos edocetis, nullam scilicet vim habere inimicorum testimonia. Cæterum hæc a nobis vere dici, testis ipsa Ischyræ manus, testes ipsæ res gestæ; nobis nimirum nihil consciis hac ratione actum fuisse: Philagrium secum assumpsere, ut gladii formidine minisque adhibitis, pro libidine in Athanasium conspirarent. Hæc quasi præsente Deo testificamur: hæc loquimur, ut qui certo sciamus a Deo futurum esse judicium: cupidi quidem ut omnibus nobis ad vos accedendi facultas esset; sat tantur, ut litteræ non accedentium vices suppleant.

A ετράπη, ἀλλὰ πάντα ψεύδεται, ὡς καὶ αὐτὸς διὰ τῆς ἑαυτοῦ χειρὸς μαρτυρεῖ. Θελήσαντα γὰρ αὐτὸν συναχθῆναι μετὰ τὸ ἀπελθεῖν αὐτὸν μετὰ Μελιτιανῶν, καὶ τοιαῦτα φημίσαι κατὰ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἀθανασίου, οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν, καίτοι γράψαντα, καὶ ἰδίᾳ χειρὶ ὁμολογήσαντα μηδὲν τούτων γεγενῆσθαι, ἀλλ' ὑποβεβλῆσθαι ὑπό τινων ταῦτα εἰπεῖν.

Διὸ καὶ ἐλθόντες οἱ περὶ Θεόγνιον καὶ Θεόδωρον, καὶ Μάριν, καὶ Μακεδόνιον, καὶ Οὐρσάκιον, καὶ Οὐάλεντα, εἰς τὸν Μαρεώτην, οὐδὲν εὑρόντες ἀληθὲς, ἀλλὰ μέλλοντος τοῦ πράγματος ἐλέγχεσθαι, ὅτι συκοφαντίαν εἰργάσαντο κατὰ τοῦ ἐπισκόπου ἡμῶν Ἀθανασίου, αὐτοὶ οἱ περὶ Θεόγνιον, ἐχθροὶ τυγχάνοντες, B τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τινας Ἀρειομανίτας πεποιήκασιν εἰπεῖν ἅπερ ἤθελον. Οὐ γάρ τις τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ ἐπισκόπου εἴρηκεν, ἀλλ' αὐτοὶ τῷ φόβῳ τοῦ ἐπάρχου τῆς Αἰγύπτου Φιλαγρίου, καὶ ταῖς ἀπειλαῖς καὶ τῇ προστασίᾳ τῶν Ἀρειομανιτῶν, ἅπερ ἠθέλησαν πεποιήκασι. Καὶ γὰρ ἐλθόντας ἡμᾶς ἐλέγξαι τὴν συκοφαντίαν οὐκ ἐπέτρεψαν, ἀλλ' ἀπέῤῥιπτον μὲν ἡμᾶς, οὓς δὲ ἤθελον συσκευαζόμενοι, προσεδέχοντο, καὶ συνετίθεντο αὐτοῖς διὰ τὸν φόβον τοῦ ἐπάρχου Φιλαγρίου· δι' ὃν οὔτε παρεῖναι ἡμᾶς ἐπέτρεψαν, ἵνα κἂν τοὺς ὑποβαλλομένους ὑπ' αὐτῶν δυνηθῶμεν ἐλέγξαι εἰ τῆς Ἐκκλησίας εἰσὶν, ἢ Ἀρειομανῖται. Οἴδατε δὲ (41), ἀγαπητοὶ Πατέρες, καὶ ὑμεῖς, ὡς διδάσκετε ἡμᾶς, ὅτι ἐχθρῶν οὐκ ἰσχύει μαρτυρία. Καὶ C ὅτι μὲν ἀληθεύομεν, μαρτυρεῖ μὲν καὶ ἡ χεὶρ Ἰσχύρα, μαρτυρεῖ δὲ καὶ (42) τὰ πράγματα αὐτὰ, ὅτι, ἡμῶν μηδὲν συνειδότων τοιοῦτόν τι γεγενῆσθαι, Φιλάγριον παρέλαβον μεθ' ἑαυτῶν, ἵνα τῷ φόβῳ τοῦ ξίφους καὶ ταῖς ἀπειλαῖς ἃ βούλονται συσκευάσωνται. Ταῦτα ὡς ἐπὶ Θεοῦ μαρτυροῦμεν, ταῦτα ὡς εἰδότες καὶ ἐσομένην κρίσιν παρὰ Θεοῦ λέγομεν, θέλοντες μὲν ἐλθεῖν πάντες πρὸς ὑμᾶς, ἀρκεσθέντες δὲ τοῖς ἐξ ἡμῶν, ἵνα τὰ γράμματα τὴν τῶν μὴ παραγενομένων παρουσίαν ἀποπληρώσῃ.

esse rati tamen, si ex nobis quidam isthuc mit-

Ingenius presbyter vos valere in Domino exopto, dilecti Patres: Theon presbyter, Ammonas presbyter, Heraclius presbyter, Bocco presbyter, Trypho presbyter, Petrus presbyter, Hierax presbyter, Sarapion presbyter, Marcus presbyter, Ptollarion presbyter, Gaius presbyter, Dioscorus presbyter, Demetrius presbyter, Thyrsus presbyter.

D Ἰγγένιος πρεσβύτερος ἐῤῥῶσθαι ὑμᾶς εὔχομαι ἐν Κυρίῳ, ἀγαπητοὶ Πατέρες, Θέων πρεσβύτερος, Ἀμμωνᾶς πρεσβύτερος, Ἡράκλειος πρεσβύτερος, Βόκκων πρεσβύτερος, Τρύφων πρεσβύτερος, Πέτρος πρεσβύτερος, Ἱέραξ πρεσβύτερος, Σαραπίων πρεσβύτερος, Μάρκος πρεσβύτερος, Πτολλαρίων (43) πρεσβύτερος, Γάϊος πρεσβύτερος, Διόσκορος πρεσβύτερος, Δημήτριος πρεσβύτερος, Θύρσος πρεσβύτερος.

Diaconi: Pistus diaconus, Apollos diaconus, Serras diaconus, Pistus diaconus, Polynicus diaconus, **152** Ammonius diaconus, Maurus diaconus, Hephæstus diaconus, Apollos diaconus, Metopas diaconus, Serapas diaconus, Meliphthongus diaconus, Lucius diaconus, Gregoras diaconus.

Διάκονοι· Πιστὸς διάκονος, Ἀπολλὼς διάκονος, Σερρᾶς (44) διάκονος, Πιστὸς διάκονος, Πολύνικος διάκονος, Ἀμμώνιος διάκονος, Μαῦρος διάκονος, Ἥφαιστος διάκονος, Ἀπολλὼς διάκονος, Μετωπᾶς διάκονος, Σεραπᾶς διάκονος, Μελίφθογγος διάκονος, Λούκιος διάκονος, Γρηγορᾶς διάκονος.

(41) Reg., Ἀρειομανῖται. Οἴδατε δέ. Editi, Οἴδατε γάρ.

(42) Καὶ in Reg. habetur, sed deest in editis. Mox editi, ἡμῶν μέν, sed μέν deest in Reg.

(43) Reg., Πτολλαρίων. Editi, Πολλαρίων.

(44) Reg., Σέρας.

Digitized by Google

ΟΙ ΑΥΤΟΙ

Πρὸς τὸν Κουριῶσον καὶ Φιλάγριον, τότε λεγόμενον ἔπαρχον Αἰγύπτου.

Φλαβίῳ Φιλαγρίῳ, καὶ Φλαβίῳ Παλλαδίῳ δουκιναρίῳ Παλατίνῳ, Κουριώσῳ (46), καὶ Φλαβίῳ Ἀντωνίνῳ (47) βιάρχῳ κεντηναρίῳ τῶν κυρίων μου τῶν λαμπροτάτων ἐπάρχων τοῦ ἱεροῦ πραιτωρίου, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων τοῦ Μαρεώτου, νομοῦ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς ὑπὸ τὸν αἰδεσιμώτατον ἐπίσκοπον Ἀθανάσιον, διὰ τῶν ἑξῆς ὑπογραφόντων, τάδε μαρτυρούμενοι (48) ἐπιδιδόαμεν·

75. Ἐπειδὴ Θεόγνιος, καὶ Μάρις, καὶ Μακεδόνιος, καὶ Θεόδωρος, καὶ Οὐρσάκιος, καὶ Οὐάλης, ὡς ἀποσταλέντες ὑπὸ πάντων τῶν ἐπισκόπων τῶν συνελθόντων ἐν τῇ Τύρῳ, ἀπήντησαν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ παροικίᾳ, φάσκοντες ἐντολὰς εἰληφέναι, ὡς ζητῆσαί τινα ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ἐν οἷς ἔλεγον καὶ περὶ ποτηρίου κυριακοῦ κεκλασμένου, ὑποβληθέντος αὐτοῖς ὑπὸ Ἰσχύρα, ὃν ἤγαγον μεθ' ἑαυτῶν, λέγοντος ἑαυτὸν εἶναι πρεσβύτερον, ὃς οὐκ ἔστι πρεσβύτερος. Ὑπὸ γὰρ Κολλούθου (49) τοῦ πρεσβυτέρου φανταsθέντος ἐπισκοπὴν, καὶ ὕστερον ὑπὸ κοινῆς συνόδου Ὁσίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐπισκόπων κελευσθέντος πρεσβυτέρου εἶναι, καθὸ καὶ πρότερον ἦν, κατεστάθη· καὶ κατὰ ἀκολουθίαν πάντες οἱ ὑπὸ Κολλούθου κατασταθέντες ἀνέδραμον εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, εἰς ὃν καὶ πρότερον ἦσαν, ὡς καὶ αὐτὸς Ἰσχύρας λαϊκὸς ὤφθη. Ἣν τε λέγει ἔχειν ἐκκλησίαν, μηδὲ πώποτε ἐκκλησίαν γεγενῆσθαι, ἀλλ' οἰκητικὸν οἰκημάτιον μικρὸν ὀρφανοῦ παιδίου Ἰσίωνος (50) τοὔνομα. Καὶ διά τοι τοῦτο τῇδε τῇ διαμαρτυρίᾳ (51) ἐχρησάμεθα, ἐπορκίζοντές σε κατὰ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ, καὶ κατὰ τῶν δεσποτῶν ἡμῶν Κωνσταντίνου τοῦ Αὐγούστου, καὶ τῶν ἐπιφανεστάτων Καισάρων παίδων αὐτοῦ, ταῦτα αὐτὰ εἰς γνῶσιν ἀνενεγκεῖν τῇ εὐσεβείᾳ αὐτῶν. Οὔτε γὰρ πρεσβύτερός ἐστι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, οὔτε ἐκκλησίαν ἔχει, οὔτε ποτὲ ποτήριον ἐκλάσθη, ἀλλὰ πάντα ψεύδεται, καὶ πλάττεται. Ὑπατείᾳ (52) Ἰουλίου Κωνσταντίου τοῦ λαμπροτάτου πατρικίου, ἀδελφοῦ τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Κωνσταντίνου τοῦ Αὐγούστου, καὶ Ῥουφίνου Ἀλβίνου, τῶν λαμπροτάτων, Θὼθ δεκάτῃ. Οἱ μὲν οὖν πρεσβύτεροι ταῦτα.

77. Ἃ δὲ καὶ οἱ ἐπίσκοποι, οἱ μεθ' ἡμῶν ἐλθόντες εἰς τὴν Τύρον, συνορῶντες τὴν συσκευὴν καὶ τὴν ἐπιβουλὴν, ἔγραψαν καὶ διεμαρτύραντο, ἔστι ταῦτα·

ΤΟΙΣ ΕΝ ΤΥΡΩ ΣΥΝΕΛΘΟΥΣΙΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΙΣ,

Κυρίοις τιμιωτάτοις, οἱ ἀπ' Αἰγύπτου σὺν Ἀθα-

(46) Reg. Φλαυΐῳ. Mox καὶ Φλαβίῳ Παλλαδίῳ Δουκιναρίῳ Παλατίνῳ, Κουριώσῳ, hæc desunt in eodem Regio codice. Is ipse Palladius Curiosus supra memoratur in epistola ad legatos Mareoticos.

Παλατίνῳ. Palatini generatim erant officiales palatii quorum varia officia videsis in Codice Theodosiano.

(47) Reg. Φλαυΐῳ Ἀντωνίνῳ. In edit. Paris. Ἀντωνίστῳ, mendose.

A

IIDEM

Ad Curiosum, et ad Philagrium, tunc Ægypti præfectum.

Flavio Philagrio, et Flavio Palladio ducenario Palatino, Curioso, et Flavio Antonino commeatuum præfecto centenario dominorum meorum illustrissimorum præfectorum sacri prætorii : presbyteri et diaconi Mareotæ, nomi catholicæ Ecclesiæ, quæ subest reverendissimo episcopo Athanasio, per eos qui post hæc subscribunt, hoc damus testimonium :

75. Quandoquidem Theognius, Maris, Macedonius, Theodorus, Ursacius et Valens, quasi ab omnibus Tyri coactis episcopis legati, ad nostram se contulere parœciam, sibi jussum aientes, ut ecclesiastica quædam disquirerent negotia, interque alia B de confracto Dominico calice : quod scelus conflictum delatumque fuerat a quodam, quem secum adducebant, Ischyra, qui se presbyterum jactitabat, tametsi non presbyter. Ordinatus quippe fuit a Colluthio presbytero qui falso episcopi nomine gloriabatur, demumque in communi synodo ab Hosio et sociis ejus episcopis celebrata ad priorem presbyteri ordinem redactus est. Ac consequenter quotquot a Colluthio fuerant ordinati, ii sunt ad priorem reversi conditionem ; ita ut ipse quoque Ischyras inter laicos visus fuerit. Ea autem quam se habere jactitat ecclesia, nunquam ecclesia revera exstitit, sed parva domus pueri cujusdam orphani Isionis nomine. Quapropter hoc testimonium proferimus : te adjurantes per omnipotentem Deum, C perque dominos nostros Constantinum Augustum, ac illustrissimos Cæsares ejus filios, eorum ut pietati hujusce rei notitiam præbeas. Ille namque nec catholicæ Ecclesiæ presbyter est, nec habet ecclesiam, nec confractum fuit poculum : sed hæc omnia mentitur, omnia comminiscitur. Consulibus Julio Constantio, clarissimo patricio, fratre piissimi imperatoris Constantini Augusti, et Rufino Albino, clarissimis viris, decima mensis Thoth (53). Hæc presbyteri.

77. Episcopi vero qui nobiscum Tyrum concesserant, eorum conspiratione insidiisque animad- D versis, litteris suis hæc contestati sunt :

EPISCOPIS TYRI CONGREGATIS

Honoratissimis dominis, qui ex Ægypto cum Athanasio

(48) Reg. μαρτυρόμενοι.

(49) Ita edit. Commel. et mss. hic et infra. Edit. vero Paris. καθολικοῦ, perperam. De Colluthio alias agemus.

(50) Sic Reg. Editi vero mendose, Ἰσίανος.

(51) Reg. διαμαρτυρίᾳ. Editi μαρτυρίᾳ. Mox Reg. ἐπορκίζοντες, ubi editi ἐφορκίζοντες.

(52) Sic Reg. Editi ὑπατίᾳ.

(53) Id est Septembris septima.

Digitized by Google

huc accessere, catholicæ Ecclesiæ episcopi, in Domino salutem.

Arbitramur non ulterius occultam esse ab Eusebio. Theognio, Mari, Narcisso, Theodoro et Patrophilo in nos conflatam conspirationem. Et principio quidem omnes, per Athanasium comministrum nostrum, recusavimus quominus iis **153** præsentibus interrogatio haberetur; quod probe sciremus vel unius inimici præsentiam, nedum plurimorum, interrogationem turbare ac lædere posse. Non ignari quippe estis quanto non nos duntaxat, sed et omnes orthodoxos odio habeant : Arii namque furoris impiæque ejus doctrinæ causa, in omnes insurgunt, in omnes conspirant. Quando autem nos, veritati confidentes, structam a Meletianis sycophantiam adversus Ecclesiam comprobare aggressi sumus, ignoramus quo consilio Eusebiani dicta interpellare nostra conati, testimonia etiam repudiare totis viribus nisi sunt; dum sinceros judices minis, alios contumeliis lacesserent : eo solum ut sui adversum nos assequendi propositi copia esset. Et fortasse divina vestra pietas, domini honoratissimi, eorum ignorabat conspirationem : sed arbitramur eam nunc esse conspicuam. Næ illi suam ipsi prodidere conjurationem : ex sociis namque suis viros nobis suspectos legare decreverunt in Mareotem; ut nobis absentibus et hic remanentibus, populos turbare, et arbitratu suo agere valeant. Norunt enim Ariomanitas, Colluthianos et Meletianos Ecclesiæ hostes esse : quamobrem hos ipsos eo mittendos curarunt, ut in præsentia inimicorum quæ voluerint in nos machinentur. Etenim qui hic versantur Meletiani jam ex suis quosdam isthuc misere : imo quatuor ante diebus, guari scilicet hanc futuram esse perquisitionem, veredarios sub vesperam viæ commisere, qui Meletianos ex Ægypto in Mareotem, ubi ne unus quidem eorum aderat, cogerent; ex aliisque locis Colluthianos et Ariomanitas, quos de calumniis in nos deferendis ante monerent. Probe namque meministis ipsum coram vobis confessum Ischyram, non plus septem esse qui conventibus intersint suis. Quandoquidem igitur, postquam arbitratu suo hæc sunt machinati, postquam suspectos isthuc misere viros, comperimus eos singulorum vestrum circumcirca subscriptiones postulare, ut omnium vestrum consensu res gesta videatur : ea sane nobis causa fuit litteras vobis quamprimum hocque testimonium tradendi. Contestamur enim nos conspirationibus insidiisque illorum opera, illorumque causa appeti : rogamusque, ut Dei timore in mente suscepto, improbantes quod clam nobis quos libuerit miserint, non subscribatis;

νασίῳ ἐλθόντες τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Οὐκέτι νομίζομεν τὴν συσκευὴν ἄδηλον εἶναι, τὴν παρὰ τῶν περὶ Εὐσέβιον, καὶ Θεόγνιον, καὶ Μάριν, καὶ Νάρκισσον, καὶ Θεόδωρον (54), καὶ Πατρόφιλον ἡμῖν γινομένην. Καὶ κατ' ἀρχὴν μὲν γὰρ παρῃτούμεθα πάντες διὰ τοῦ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Ἀθανασίου, παρόντων αὐτῶν τὴν ἀκρόασιν γενέσθαι· εἰδότες, ὅτι καὶ ἑνὸς μόνου ἐχθροῦ παρουσία, μήτιγε πολλῶν, ταράττειν καὶ βλάπτειν δύναται τὴν ἀκρόασιν. Οἴδατε γὰρ καὶ ὑμεῖς αὐτοὶ τὴν ἔχθραν αὐτῶν, ἣν οὐ πρὸς ἡμᾶς μόνον ἐσχήκασιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντας τοὺς ὀρθοδόξους, ὅτι διὰ τὴν Ἀρείου μανίαν, καὶ τὴν ἀσεβῆ διδασκαλίαν ἐκείνου κατὰ πάντων ἐπιφύονται, καὶ πᾶσι συσκευάζονται. Ἐπειδὴ δὲ θαῤῥοῦντες ἡμεῖς τῇ ἀληθείᾳ, δεῖξαι τὴν συκοφαντίαν τὴν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν Μελιτιανῶν γινομένην ἠθελήσαμεν, οὐκ οἴδαμεν πῶς οἱ περὶ Εὐσέβιον ταράττειν τὰ παρ' ἡμῶν λεγόμενα ἐπειρῶντο, καὶ ἐπὶ πολὺ ἐσπούδαζον τὰ παρ' ἡμῶν λεγόμενα ἐκβάλλεσθαι, τοῖς μὲν ἀκεραίως δικάζουσιν ἀπειλοῦντες, τοὺς δὲ καὶ ὑβρίζοντες, μόνον ἵνα τὸ καθ' ἡμῶν σπουδαζόμενον αὐτοῖς γένηται. Καὶ ἴσως ἡ ἔνθεος ὑμῶν εὐλάβεια, κύριοι τιμιώτατοι, ἠγνόει τὴν γενομένην παρ' αὐτῶν συσκευήν· ἀλλὰ νῦν νομίζομεν φανερὰν γεγενῆσθαι αὐτήν. Ἰδοὺ γὰρ φανερῶς αὐτοὶ τὴν συσκευὴν ἐνεδείξαντο· τοὺς γὰρ ἐξ αὐτῶν ὑποπτευομένους ἀποστεῖλαι ἠθέλησαν εἰς τὸν Μαρεώτην, ἵνα, ἀπόντων ἡμῶν καὶ ἐνταῦθα μενόντων, τοὺς λαοὺς (55) ταράξωσιν, ἃ δὲ βούλονται διαπράξωνται. Εἶδον γὰρ, ὅτι οἱ Ἀρειομανῖται, καὶ Κολλουθιανοὶ καὶ Μελιτιανοὶ, ἐχθροὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας εἰσί· διὰ τοῦτο ἐσπούδασαν ἀποστεῖλαι τούτους, ἵνα, παρόντων ἐχθρῶν, καττύσωσι καθ' ἡμῶν ἃ βούλονται. Καὶ γὰρ οἱ ἐνταῦθα τῶν Μελιτιανῶν ἀπέστειλαν ἐξ ἑαυτῶν (56) τινας, καὶ πρὸ τεσσάρων μὲν ἡμερῶν, ὥσπερ εἰδότες τοῦτο τὸ σκέμμα γιγνόμενον ἔσεσθαι, καὶ ἐσπέραν δὲ βηριδαρίους (57) πρὸς τὸ καὶ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου Μελιτιανοὺς συναγαγεῖν εἰς τὸν Μαρεώτην, διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκεῖ μηδένα καθόλου, καὶ Κολλουθιανοὺς καὶ Ἀρειομανίτας ἀπὸ ἄλλων τόπων, καὶ καττῦσαι καθ' ἡμῶν αὐτοὺς λέγειν. Οἴδατε γὰρ καὶ ὑμεῖς, ὅτι αὐτὸς Ἰσχύρας ὡμολόγησεν ἐφ' ὑμῶν οὐ πλέον ἑπτὰ συναγομένων ἔχειν. Ἐπεὶ οὖν μετὰ τὸ αὐτοὺς κατασκευάσαι ὅπερ βούλονται, καὶ ἀποστεῖλαι τοὺς ὑποπτους, ἠκούσαμεν, ὅτι καθ' ἕκαστον ὑμῶν περιερχόμενοι ἀπαιτοῦσιν ὑπογραφὴν, πρὸς τὸ δοκεῖν τῇ πάντων ὑμῶν σκέψει γεγενῆσθαι· τούτου ἕνεκεν γράψαι ὑμῖν ἠπείχθημεν, καὶ ἐπιδοῦναι τόδε τὸ μαρτύριον· μαρτυρόμενοι μὲν, ὅτι συσκευαζόμεθα καὶ πάσχομεν ὑπ' αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν ἐπιβουλὴν, ἀξιοῦντες δὲ ὅπως ἐν νῷ λαβόντες τὸν

(54) Editi mendose, Θεόφιλον. Sed Reg. hic et in sequente epistola Θεόδωρον. Mox Κατ' ἀρχὴν μὲν γάρ Reg. et ita in sequenti epist. In editis γάρ deest. Ibidem Reg. in hac epistola διὰ τοῦ συλλειτουργοῦ, cum editis. In sequenti vero epistola, δίχα τοῦ συλλειτουργοῦ, mendose.

(55) In sequenti epistola, τοὺς μὲν λαούς.

(56) Reg. ἐξ ἑαυτῶν. In sequenti vero idem ἐξ αὐτῶν.

(57) Reg. in sequenti epist. δὲ δύο βηριδαρίους. Mox edit. Comm. et mss. πρὸς τό. Edit. Paris. πρός τε.

Digitized by Google

τοῦ Θεοῦ φόβον, καὶ καταγνόντες, ὅτι χωρὶς ἡμῶν ἀπέστειλαν οὓς ἠθέλησαν, μὴ ὑπογράψητε, ἵνα μὴ, ἅπερ αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς καττύουσι, ταῦτα ὡς παρ' ὑμῶν γιγνόμενα λέγωσι. Καὶ γὰρ πρέπει τοὺς ἐν Χριστῷ ἀνθρώπους μὴ εἰς ἀνθρώπινα βλέπειν, ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν πάντων προκρίνειν (58). Καὶ μήτε ἀπειλὴν ἧ χρῶνται πρὸς πάντας, μήτε συσκευὴν φοβηθῆτε, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν Θεόν. Ἔδει γὰρ, εἴπερ ἦν δλως ἀκόλουθον εἰς τὸν Μαρεώτην ἀποσταλῆναι, καὶ ἡμᾶς συμπαρεῖναι, ἵνα τοὺς μὲν ἐχθροὺς τῆς Ἐκκλησίας ἐλέγξωμεν, τοὺς δὲ ξένους ἀποδείξωμεν, καὶ καθαρὰ τοῦ πράγματος ἡ ἔρευνα γένηται. Οἴδατε γὰρ, ὅτι οἱ περὶ Εὐσέβιον ἐκάττυσαν ἐπιστολὴν ἐπιδοθῆναι, ὡς ἀπὸ Κολλουθιανῶν, καὶ Μελιτιανῶν, καὶ Ἀρειανῶν, γραφεῖσαν καθ' ἡμῶν· καὶ δῆλον, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ (59) τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας οὐδὲν ἀληθὲς περὶ ἡμῶν, ἀλλὰ πάντα καθ' ἡμῶν λέγουσιν. Ὁ δὲ νόμος τοῦ Θεοῦ οὔτε ἐχθρὸν μάρτυρα, οὔτε κριτὴν εἶναι βούλεται. Λοιπὸν ὡς ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως λόγον μέλλοντες διδόναι, λαβόντες τὸ μαρτύριον τοῦτο, καὶ γνόντες συσκευὴν τὴν καθ' ἡμῶν γενομένην, παρακληθέντες φυλάξασθε μηδέν τι καθ' ἡμῶν πρᾶξαι, μηδὲ συνάρασθαι τῇ τῶν περὶ Εὐσέβιον σκέψει. Καὶ γὰρ πάλιν οἴδατε, ὡς προείπομεν, ὡς ἐχθροί εἰσιν ἡμῶν, καὶ διὰ τί Εὐσέβιος ὁ τῆς Καισαρείας ἐχθρὸς γέγονεν ἀπὸ πέρυσιν. Ἐρρῶσθαι ὑμᾶς εὐχόμεθα, κύριοι ποθεινότατοι.

A ut ne quæ illi inter se machinantur, hæc quasi a vobis gesta prædicent. Etenim decet Christianos homines non humana respicere, sed veritatem omnibus anteferre. Ne metuite quas illi minas omnibus intentant, neve eorum conspirationem, sed potius Deum timete. Par erat enim, si quidem omnino fuere legati in Mareotem mittendi, nos etiam huic interesse negotio; ut inimicos Ecclesiæ confutare, extraneosque indicare possemus : ac eo modo sincere causæ disquisitio haberetur. Scitis enim Eusebianos dolo usos epistolam tradidisse, quasi a Colluthianis, Meletianis et Arianis adversum nos scriptam. Palamque est illos, utpote Ecclesiæ catholicæ hostes, nihil vere de nobis, sed omnia adversa deferre. Lex autem Dei inimicum vetat vel testem B esse vel judicem. Reliquum est, ut tanquam in die judicii rationem reddituri, hoc accepto testimonio, agnitaque conspiratione in nos conflata, quantumvis rogati, quidvis contra nos agere caveatis : nec Eusebianorum consilio sociemini. Non ignari quippe estis, uti supra diximus, infensos nobis illos esse : nec vos latet cur Eusebius Cæsareæ ab anno præterito inimicus nobis factus sit. Valere vos optamus, domini desideratissimi.

(60) ΦΛΑΒΙΩ ΔΙΟΝΥΣΙΩ

τῷ λαμπροτάτῳ κόμητι παρὰ τῶν ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου καθολικῆς Ἐκκλησίας, τῶν ἐλθόντων εἰς Τύρον.

C

FLAVIO DIONYSIO

Clarissimo comiti, episcopi Ægyptii catholicæ Ecclesiæ, qui Tyrum venere.

Οὐκ ἔτι νομίζομεν τὴν συσκευὴν ἄδηλον εἶναι τὴν παρὰ τῶν περὶ Εὐσέβιον, καὶ Θεόγνιον, καὶ Μάριν, καὶ Νάρκισσον, καὶ Θεόδωρον, καὶ Πατρόφιλον ἡμῖν γιγνομένην. Κατ' ἀρχὴν μὲν γὰρ παρητούμεθα πάντες διὰ τοῦ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Ἀθανασίου, παρόντων αὐτῶν, τὴν ἀκρόασιν γενέσθαι· εἰδότες, ὅτι καὶ ἑνὸς μόνου ἐχθροῦ παρουσία, μήτιγε πολλῶν, ταράττειν καὶ βλάπτειν δύναται τὴν ἀκρόασιν. Φανερὰ γάρ ἐστιν ἡ ἔχθρα αὐτῶν, ἣν οὐ πρὸς ἡμᾶς μόνον ἐσχήκασιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντας τοὺς ὀρθοδόξους· ὅτι κατὰ πάντας ἐπιφύονται, καὶ πᾶσι συσκευάζονται· ἐπειδὴ δὲ θαῤῥοῦντες ἡμεῖς τῇ ἀληθείᾳ, δεῖξαι τὴν D συκοφαντίαν τὴν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν Μελιτιανῶν γενομένην ἠθελήσαμεν, οὐκ οἴδαμεν πῶς αὐτοὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον ταράττειν τὰ παρ' ἡμῶν λεγόμενα ἐπειρῶντο· καὶ ἐπὶ πολὺ ἐσπούδαζον τὰ παρ' ἡμῶν λεγόμενα ἐκβάλλεσθαι, τοῖς μὲν ἀκεραίως δικάζουσιν ἀπειλοῦντες, τοὺς δὲ καὶ ὑβρίζοντες, μόνον ἵνα τὸ καθ' ἡμῶν σπουδαζόμενον αὐτοῖς γένηται. Καὶ ἴσως ἡ χρηστότης ὑμῶν (61) ἠγνόει τὴν καθ' ἡμῶν γινομένην παρ' αὐτῶν συσκευήν· ἀλλὰ νῦν νομίζομεν φανερὰν αὐτὴν γεγενῆσθαι. Ἰδοὺ γὰρ φανερῶς αὐτοὶ τὴν συσκευὴν ἐνεδείξαντο· τοὺς γὰρ ἐξ ἑαυτῶν ἀποστεῖλαι ἠθέλησαν εἰς τὸν Μαρεώτην· ἵνα, ἀπόντων ἡμῶν, καὶ ἐνταῦθα μενόντων, τοὺς μὲν λαοὺς

154 Arbitramur non uiterius occultam esse ab Eusebio, Theognio, Mari, Narcisso, Theodoro et Patrophilo in nos conflatam conspiratienem. Principio enim omnes per Athanasium comministrum nostrum, recusavimus, quominus iis præsentibus interrogatio haberetur : quod probe sciremus vel unius inimici præsentiam, nedum plurimorum, interrogationem turbare ac lædere posse. Palam enim est eos, non nos duntaxat, sed et omnes orthodoxos odio habere : in omnes quippe insurgunt, in omnes conspirant. Quando autem nos veritati confidentes, structam a Meletianis sycophantiam adversus Ecclesiam comprobare aggressi sumus, ignoramus quo consilio iidem Eusebiani dicta nostra interpellare nostra conati, testimonia etiam nostra repudiare totis viribus nisi sunt, dum sinceros judices minis, alios contumeliis lacesserent; eo solum ut sui adversum nos assequendi propositi copia esset. Et fortasse humanitas tua eorum ignorabat conspirationem in nos structam : sed arbitramur eam nunc esse conspicuam. Næ illi ipsi eam palam fecere : ex sociis namque suis viros nobis suspectos legare decreverunt in Mareotem, ut nobis absentibus atque hic remanentibus, et populos turbare, et arbitratu suo agere valeant. Cum noverint enim Ariomanitas, Col-

(58) Ita Reg. hic et in sequenti epist. Editi mendose, ὑποκρίνειν.

(59) Reg. αὐτοὶ οἱ ἐχθροί. In editis, αὐτοί desunt.

(60) Hæc epistola, quod excepto titulo præcedenti fere similis esset, in editis omissa est. Sed visum est eam integram, prout in manuscripto Regio legitur, huc transferre, quod in nonnullis a præcedenti discrepet, et longe sit illa brevior.

(61) L. σοῦ, *ut infra*.

Digitized by Google

luthianos et Meletianos Ecclesiæ hostes esse, ideo hos ipsos eo mittendos curarunt, ut in præsentia inimicorum quæ ipsi voluerint in nos machinentur. Etenim qui hic versantur Meletiani jam ex suis quosdam isthuc misere : et quatuor ante diebus, gnari scilicet hanc futuram esse perquisitionem, duos veredarios sub vesperam miserunt, qui Meletianos ex Ægypto in Mareotem, ubi ne unus quidem eorum aderat, cogerent ; ex aliisque locis Colluthianos et Ariomanitas, quos de calumniis in nos proferendis ante instruerent. Meminit autem humanitas tua, ipsum coram te confessum Ischyram, non plus septem esse qui conventibus intersint suis. Quandoquidem igitur, postquam arbitratu suo hæc sunt machinati, postquam suspectos eo misere viros, comperimus eos singulorum episcoporum circumcirca subscriptiones postulare, ut eorum omnium consensu res gesta videatur ; ea sane de causa maturandum duximus hæc ad tuam claritatem deferre, hocque testimonium tibi tradere : contestamur enim nos conspirationibus insidiisque, illorum opera illorumque causa, appeti. Rogamusque ut Dei timore in mente suscepto, necnon piis mandatis religiosissimi imperatoris, improbansque quod citra consensum nostrum, quos libuit eo miserint, ne toleres eos.

79. Adamantius episcopus has litteras dedi, Ischyras, Ammon, Petrus, Ammonianus, Tyrannus, Taurinus, Sarapammon, Ælurion, Harpocration, Moses, Optatus, Anubion, Saprion, Apollonius, Ischyrion, Arbæthion, Potamon, Paphnutius, Heraclides, Theodorus, Agathammon, Gaius, Pistus, Athas, Nicon, Pelagius, Theon, Paninuthius, Nonnus, Ariston, Theodorus, Irenæus, Blastammon, Philippus, Apollos, **155** Dioscorus, Timotheus Diospolitanus, Macarius, Heraclammon, Cronius, Muis, Jacobus, Ariston, Artemidorus, Phinees, Psais, Heraclides.

ταράξωσιν, ἃ δὲ βούλονται διαπράξωνται. Εἰδότες γὰρ, ὅτι Ἀρειομανῖται καὶ Κολλουθιανοὶ, καὶ Μελιτιανοὶ, ἐχθροὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰσὶ, διὰ τοῦτο ἐσπούδασαν ἀποστεῖλαι τούτους· ἵνα, παρόντων ἐχθρῶν, (62) καττύσωσι καθ' ἡμῶν ἃ βούλονται. Καὶ γὰρ ἤδη οἱ ἐνταῦθα Μελιτιανοὶ ἀπέστειλαν ἐξ αὐτῶν τινας, καὶ πρὸ τεσσάρων μὲν ἡμερῶν, ὥσπερ εἰδότες τοῦτο τὸ σκέμμα γενόμενον ἔσεσθαι, καὶ ἑσπέραν δὲ δύο βηριδαρίους πρὸς τὸ καὶ ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου Μελιτιανοὺς συναγαγεῖν εἰς τὸν Μαρεώτην, διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκεῖ μηδένα καθόλου, καὶ Κολλουθιανοὺς καὶ Ἀρειομανίτας ἀπ' ἄλλων τόπων· καὶ καττύσαι καθ' ἡμῶν αὐτοὺς λέγειν. Οἶδε δέ σου ἡ χρηστότης, ὅτι αὐτὸς ὡμολόγησεν ἐπὶ σοῦ μὴ πλέον ἑπτὰ συναγομένων ἔχειν. Ἐπεὶ οὖν μετὰ τὸ αὐτοὺς κατασκευάσαι ὅπερ βούλονται, καὶ ἀποστεῖλαι τοὺς ὑπόπτας, ἠκούσαμεν, ὅτι καθ' ἕκαστον τῶν ἐπισκόπων περιερχόμενοι, ἀπαιτοῦσιν ὑπογραφὴν, πρὸς τὸ δοκεῖν τῇ πάντων αὐτῶν σκέψει γενέσθαι· τούτου ἕνεκεν ἀνενεγκεῖν ἐπὶ τὴν σὴν λαμπρότητα ἠπείχθημεν, καὶ ἐπιδοῦναι τόδε τὸ μαρτύριον· μαρτυρόμενοι μὲν, ὅτι σκευαζόμεθα, καὶ πάσχομεν ὑπ' αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν ἐπιβουλὴν, ἀξιοῦντες δὲ ὅπως, ἐν νῷ λαβὼν τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς εὐσεβεῖς ἐντολὰς τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως, ὡς καταγνοὺς, ὅτι χωρὶς ἡμῶν οὓς ἠθέλησαν ἀπέστειλαν, μὴ ἀνάσχῃ αὐτῶν.

(63) Ἀδαμάντιος ἐπίσκοπος ἐπιδέδωκα, Ἰσχύρας, Ἄμμων, Πέτρος, Ἀμμωνιανὸς, Τύραννος, Ταυρῖνος, Σαραπάμμων, Αἰλουρίων, Ἀρποκρατίων, Μωσῆς, Ὀπτᾶτος, Ἀνουβίων, Σαπρίων, Ἀπολλώνιος, Ἰσχυρίων, Ἀρβαιθίων, Ποτάμων, Παφνούτιος, Ἡρακλείδης, Θεόδωρος, Ἀγαθάμμων, Γάϊος, Πιστὸς, Ἄθας, Νίκων, Πελάγιος, Θέων, Πανινούθιος, Νόννος, Ἀρίστων, Θεόδωρος, Εἰρηναῖος, Βλαστάμμων, Φίλιππος, Ἀπολλὼς, Διόσκορος, Τιμόθεος Διοσπόλεως, Μακάριος, Ἡρακλάμμων, Κρόνιος, Μοῦις (64), Ἰάκωβος, Ἀρίστων, Ἀρτεμίδωρος, Φινεὲς, Ψάϊς, Ἡρακλείδης.

Et secundo iidem

FLAVIO DIONYSIO

Comiti illustrissimo, episcopi catholicæ Ecclesiæ qui Tyrum ex Ægypto concessere.

Cum plurimas videamus in nos conflatas conjurationes, insidiasque structas ex conspiratione Eusebii, Narcissi, Flacilli, Theognii, Maris, Theodori et Patrophili : quos cum a principio recusare vellemus, id minime nobis concessum est, ad hanc contestationem venire cogimur. Etenim hinc magnam de Meletianis geri sollicitudinem, hinc structas in catholicam Ægypti Ecclesiam nostri causa insidias cernimus. Quapropter hanc tibi tradimus epistolam, rogantes ut in mente habens Deum omnipotentem,

Καὶ δεύτερον οἱ αὐτοὶ

ΦΛΑΥΙΩ ΔΙΟΝΥΣΙΩ

Τῷ λαμπροτάτῳ κόμητι (65), *οἱ ἐν Τύρῳ ἀπ' Αἰγύπτου ἐλθόντες ἐπίσκοποι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας.*

Πολλὰς ὁρῶντες συσκευὰς καθ' ἡμῶν γινομένας, καὶ ἐπιβουλὰς ἐκ (66) συσκευῆς τῶν περὶ Εὐσέβιον, καὶ Νάρκισσον, καὶ Φλάκιλλον, καὶ Θεόγνιον, καὶ Μάριν, καὶ Θεόδωρον, καὶ Πατρόφιλον, οὓς κατὰ τὴν ἀρχὴν θελήσαντες παραιτήσασθαι, οὐκ ἐπετράπημεν, ἀνάγκην ἔχομεν ἐπὶ τήνδε τὴν διαμαρτυρίαν ἐλθεῖν. Καὶ γὰρ πολλὴν ὑπὲρ Μελιτιανῶν ὁρῶμεν σπουδὴν γιγνομένην, κατὰ δὲ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐν Αἰγύπτῳ δι' ἡμῶν ἐπιβουλήν. Ὅθεν ἐπιδίδομέν σοι τήνδε τὴν ἐπιστολὴν, ἀξιοῦντες ἐν νῷ σε λαβεῖν

(62) Reg. παρὰ τῶν ἐχθρῶν. Sed in præcedenti παρόντων ἐχθρῶν, quæ vera est lectio.

(63) Suspicamur hunc Adamantium eum esse qui in subscriptionibus Sardicensibus Amantius vocatur, estque ibi ordine secundus. Mox Reg. ἵνα Ἰσχύρας, Ἄμμων. Sed vox ἵνα est supervacanea. Porro hæc duo Ἰσχύρας, Ἄμμων forte facta ex hoc uno nomine Ἰσχυράμμων, qui in iisdem subscriptionibus inter primos recensentur. Reliqua nomina fere omnia ibidem : sed suspicari licet nonnihil mutationis contigisse : v. g. Ταυρῖνος pro Τιβερῖνος forte positum. Paulo post Reg. Μωῦσῆς.

(64) Reg. Μούϊς. Editi Μοῦϊς.

(65) Reg. κόμιτι.

(66) Ἐκ deest in editis. Ex Regio desumptum est.

Digitized by Google

τὸν Θεὸν τὸν παντοκράτορα, τὸν τὴν βασιλείαν τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ θεοφιλεστάτου βασιλέως (67) Κωνσταντίνου διαφυλάττοντα, τηρῆσαι τὴν ἀκρόασιν τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων αὐτῷ τῷ εὐσεβεστάτῳ βασιλεῖ. Καὶ γὰρ εὔλογον ἀποσταλέντα σε παρὰ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπικαλεσαμένων τὴν εὐσέβειαν αὐτοῦ (68) αὐτῷ τηρῆσαι τὸ πρᾶγμα. Οὐκέτι γὰρ φέρομεν συσκευαζόμενοι καὶ ἐπιβουλευόμενοι διὰ τῶν περὶ Εὐσέβιον τῶν προειρημένων· καὶ διὰ τοῦτο τῷ εὐσεβεστάτῳ καὶ θεοφιλεστάτῳ (69) βασιλεῖ τηρηθῆναι τὸ πρᾶγμα ἀξιοῦμεν παρ' ᾧ δυνάμεθα καὶ τὰ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἑαυτῶν παραθέσθαι. Πιστεύομεν γὰρ, ὅτι ἡ εὐσέβεια αὐτοῦ, ἀκούσασα, οὐ καταγνώσεται ἡμῶν. Καὶ πάλιν οὖν ὁρκίζομέν σε τὸν παντοκράτορα Θεὸν, οὕτω τὸν εὐσεβέστατον βασιλέα ἀεὶ εἰς πολλὰς ἐτῶν περιόδους νικῶντα καὶ ὑγιαίνοντα, μετὰ τῶν παίδων τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ, μηδὲν πλέον πρᾶξαι, μηδὲ ἐπιτρέψαι τι σεαυτῷ ἐν τῇ συνόδῳ κινῆσαι περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων, ἀλλὰ τηρῆσαι τῇ εὐσεβείᾳ αὐτοῦ τὴν ἀκρόασιν. Περὶ δὲ τῶν αὐτῶν καὶ τοῖς κυρίοις μου ἐπισκόποις τοῖς ὀρθοδόξοις ἐδηλώσαμεν.

A qui imperium tutatur piissimi et religiosissimi Constantini, eidem imperatori piissimo rerum nostrarum cognitionem reserves. Æquum enim est te ab imperatoria majestate missum, nobis ejus pietatem appellantibus, totum ipsi reservare negotium. Non enim ultra tolerare possumus conjurationes insidiasque, quibus nos prædicti Eusebiani adoriuntur: ideoque rem piissimo ac religiosissimo imperatori reservari postulamus, apud quem licebit Ecclesiæ jura nostraque exponere. Confidimus enim pietatem ejus, ubi rem audierit, nos non damnaturam. Itaque te iterum adjuramus per omnipotentem Deum, perque piissimum imperatorem qui multis annorum circulis victor semper incolumisque cum filiis pietatis suæ perseverat, ut nihil aggrediare, neve quidpiam in synodo circa negotia nostra moveas: sed rei cognitionem ejus pietati reserves. Hæc ipsa significavimus dominis nostris episcopis orthodoxis.

80. Ταῦτα δεξάμενος Ἀλέξανδρος ὁ ἐπίσκοπος τῆς Θεσσαλονίκης ἔγραψε Διονυσίῳ τῷ κόμητι ταῦτα·

80. Horum certior factus Alexander episcopus Thessalonicensis Dionysio comiti hæc scripsit:

ΤΩ ΔΕΣΠΟΤΗ ΜΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΩ
Ἀλέξανδρος ἐπίσκοπος.

Φανερὰν ὁρῶ κατὰ Ἀθανασίου συσκευὴν γενομένην· πάντας γὰρ οὓς παρῃτήσατο, τούτους (70) οὐκ οἶδα τί πεπονθότες ἀποστεῖλαι ἠθέλησαν, μηδὲ σημάναντες ἡμῖν. Ἦν γὰρ δόξαν κατὰ τὸ αὐτὸ σκέψασθαι, τίνας δεήσει ἀποσταλῆναι. Συμβούλευσον (71) οὖν μή τι προπετὲς γενέσθαι (ἐληλύθασι γὰρ πρὸς μὲ τεθορυβημένοι, λέγοντες ἤδη τὰ θηρία ἐσφρῖχθαι, καὶ μέλλειν ἐξορμᾷν· περιηχήθησαν γὰρ ὡς Ἰωάννου τινὰς ἀποστείλαντος), μὴ προλαβόντες καττύσωσιν (72) ὡς ἂν ἐθέλοιεν. Οἶδας γὰρ, ὅτι καὶ Κολλουθιανοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐχθροὶ ὄντες, καὶ Ἀρειανοὶ, καὶ Μελιτιανοὶ, οὗτοι πάντες, ἀλλήλοις σύμψηφοι γενόμενοι, δύνανται μεγάλα κακὰ ἐργάσασθαι. Σκέψαι οὖν τὸ συμφέρον (73), ἵνα μὴ ἀνακύψῃ τι σκυθρωπὸν, καὶ αἰτίᾳ ὑποβληθῶμεν, ὡς οὐ κατὰ τὸ δίκαιον κρίναντες. Κἀκεῖνοι μάλιστα ὑφορῶνται, μὴ διοδεύοντες τὰς Ἐκκλησίας, ὧν οἱ ἐπίσκοποί εἰσιν ἐνταῦθα, φόβον ἐμποιήσαντες, ταράξωσι πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον, ὡς τοῖς Μελιτιανοῖς παραδοθέντες. Ἐκ τοῦ πλείστου (74) γὰρ τοῦτο συνορῶσι γινόμενον.

DOMINO MEO DIONYSIO
Alexander episcopus.

Aperte video contra Athanasium conflatam conspirationem: quos enim ille recusavit, hos omnes, nescio quo consilio, illi re nobis non indicata, legerunt: tametsi decretum erat, ut in unum coacti deliberaremus, quinam essent eo mittendi. Consule igitur et cave ne quid temere fiat (consternati quippe nonnulli me convenere, aientes jam exhorruisse belluas, et jamjam impetum facturas: ex sparsis quippe rumoribus compererant Joannem eo misisse quosdam), neve antevertentes quæ libuerit machinentur. Nosti enim Colluthianos Ecclesiæ hostes, Arianos item Meletianosque, qui omnes in eamdem convenere sententiam, ingentia posse mala perpetrare. Perpendas velim quidnam e re fuerit, ut ne quid detrimenti emergat, neve nobis crimini detur ut qui secundum justitiam non judicaverimus. Et sane maxime suspicantur iidem, ne illi Ecclesias, quarum hic adsunt episcopi, peragrantes, et ne metum populis incutientes, totam **156** perturbent Ægyptum, utpote qui Meletianis sint addicti. Ex maxima enim parte hoc jam fieri cernunt.

Πρὸς ταῦτα Διονύσιος ὁ κόμης ἔγραψε τοῖς περὶ Εὐσέβιον ταῦτα·

Ταῦτα ἦν ἃ νῦν διελεγόμην τοῖς κυρίοις μου τοῖς περὶ Φλάκιλλον, ὅτι Ἀθανάσιος ἐπιστὰς ἠτιάσατο, οὓς παρῃτησάμην, λέγων τούτους ἀποστέλλεσθαι, καὶ βοῶν ὡς ἀδικούμενος καὶ περιγραφόμενος· ταῦτα καὶ ὁ κύριός μου τῆς ψυχῆς Ἀλέξανδρος ἀπέστειλε. Καὶ

Ad hæc Dionysius comes Eusebianis rescripsit his verbis:

Hæc ipsa erant quæ nuper enarrabam domino meo Flacillo, insurrexisse scilicet Athanasium, conquestum fuisse, quod ii ipsi legati fuerint, quos recusasset ipse: exclamasseque se injuria affici ac circumveniri. Hæc eadem dominus animæ meæ

(67) Βασιλέως deest in Reg.

(68) Hæc, καὶ ἡμῶν ἐπικαλεσαμένων τὴν εὐσέβειαν αὐτοῦ, deerant in editis. Ex Regio mutuati sumus.

(69) Reg. θεοσεβεστάτῳ.

(70) Ita Reg. In editis vero, τούτους deest.

(71) Sic Reg. et Basil. Editi male, συμβούλευον.

(72) Editi, καττύουσιν. Reg., καττύσωσιν, recte.

(73) Reg. quem sequimur, τὸ συμφέρον. Editi, τί συμφέρον.

(74) Ἐκ τοῦ πλείστου, alias *jamdiu* verti posset, aut forte *ex multo intervallo*. Mox Reg. συνορῶν.

Digitized by Google

Alexander per epistolam mihi suam indicavit. Utque notum vobis sit ex æquo et bono esse quæ mihi ab ejus mansuetudine scripta sunt, ea ipsa a vobis legenda subjunxi. Meministis autem priorum litterarum mearum, quibus mansuetudini vestræ significavi, legatos communi calculo ac decreto esse mittendos. Cavete igitur ne quæ gesta sunt accusationi sint obnoxia, neve justæ querelæ ansam demus iis qui nos accusare voluerint. Ut enim accusantium partem gravari non decet, sic nec accusatorum. Existimo autem haud levem fore nos culpandi occasionem, si dominus meus Alexander rebus gestis non consentire videatur.

82. Hæc dum ita gererentur, ab illis tanquam *a synodo prævaricatorum* [85] secessimus : ea quippe solum agebant, quæ sibi placerent. Negotia autem quæ altera absente parte geruntur, ne minimam quidem vim habere, nullus hominum ignorat. Hoc enim et divina lege præcipitur : hoc et beatus Apostolus, dum similibus appeteretur insidiis, staretque coram judice, postulabat his verbis : *Oportebat Judæos ex Asia apud te præsto esse et accusare si quid haberent* [86]. Quo tempore et Festus, Judæis tales insidias machinantibus, quales jam in nos isti struxerunt, aiebat : *Non est Romanis consuetudo aliquem hominem per gratiam tradere, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, locumque defendendi accipiat ad abluenda crimina* [87]. Sed Eusebiani et legem adulterare ausi, et iniquis illis iniquiores sunt effecti : non enim ab ipso rei initio seorsum agere aggressi sunt; sed cum præsentibus nobis se longe inferiores esse senserunt, tum demum egressi, quemadmodum Judæi, consilium soli iniere, quomodo, nobis de medio sublatis, ita hæresim introducerent, ut olim illi Barabbam postularant : hac enim de causa se hæc omnia fecisse ultro ipsi confessi sunt.

83. Hæc quanquam satis sunt ad integram defensionem, attamen ut et eorum malignitas et veritatis libertas magis magisque innotescat, nihil molestum erit ea denuo memorare, palamque facere qua ratione suis ipsi rebus adversantia egerint, et quasi in tenebris consilia agitassent, in propria gesta impegerint, ac dum nos interficere peroptarent, seipsos quasi furentes confoderint. De mysteriis namque perquirentes, cum Judæos interrogarent, catechumenosque examinarent : « Ubinam, aientes, eratis quando Macarius accedens mensam subvertit? » Respondere illi : « Intus eramus. » Non ergo fieri tum poterat oblatio, si quidem catechumeni intus

A ἵνα γνῶτε, ὅτι κατὰ λόγον ἔχει τὰ γραφέντα μοι παρὰ τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, ὑπέταξα αὐτὰ ἀναγνωσθησόμενα ὑμῖν. Μέμνησθε δὲ καὶ τῶν ἄνωθεν παρ' ἐμοῦ γραφέντων· ἐπέστειλα γὰρ ὑμῶν τῇ χρηστότητι, κύριοι, ὅτι χρὴ τοὺς ἀποστελλομένους κοινῇ κρίσει καὶ δόγματι ἀποσταλῆναι. Ὁρᾶτε τοίνυν μὴ ἐγκλήματι ὑποπέσῃ τὰ γινόμενα, μηδὲ δικαίας μέμψεως ἀφορμὴν τοῖς βουλομένοις ἡμᾶς αἰτιάσασθαι δῶμεν. Ὥσπερ γὰρ βαρεῖσθαι τὸ μέρος τῶν κατηγόρων οὐ προσήκει, οὕτως οὐδὲ τὸ τῶν φευγόντων. Νομίζω δὲ οὐ μικρὰν εἶναι ἀφορμὴν καθ' ἡμῶν μέμψεως, ὅταν φαίνηται ὁ κύριός μου Ἀλέξανδρος μὴ συναινῶν τοῖς πραττομένοις.

82. (75) Τούτων οὕτω πραττομένων, ἀνεχωρήσαμεν ἀπ' αὐτῶν ὡς *ἀπὸ συνόδου τῶν ἀθετούντων*· ἃ B γὰρ ἐβούλοντο, ταῦτα καὶ ἔπραττον. Ὅτι μὲν οὖν τὰ πραττόμενα κατὰ μονομέρειαν (76) οὐδεμίαν ἔχει δύναμιν, οὐδείς ἐστιν ὃς ἀγνοεῖ τῶν πάντων ἀνθρώπων. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ θεῖος νόμος κελεύει· τοῦτο καὶ ὁ μακάριος Ἀπόστολος πάσχων τοιαύτην ἐπιβουλὴν καὶ κρινόμενος ἠξίου, λέγων· *Ἔδει τοὺς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαίους ἐπὶ σοῦ παρεῖναι, καὶ κατηγορεῖν εἴ τι ἔχοιεν*· ὅτε καὶ ὁ Φῆστος, θελόντων τῶν Ἰουδαίων τοιαύτην ἐπιβουλὴν ἐργάσασθαι, οἵαν νῦν καθ' ἡμῶν πεποιήκασιν, ἔλεγεν· *Οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον, πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.* Ἀλλ' οἱ περὶ Εὐσέβιον καὶ τὸν νόμον παραποιεῖν ἐτόλμησαν, καὶ πλέον τῶν ἀδικούντων C ἀδικώτεροι γεγόνασιν. Οὐ γὰρ ἐξ ἀρχῆς καταμόνας ἔπραξαν, ἀλλ' ὅτε παρόντων ἡμῶν ἠσθένησαν, τότε λοιπὸν ἐξελθόντες, ὡς Ἰουδαῖοι, συμβούλιον ἔλαβον καταμόνας, ὅπως ἡμᾶς μὲν ἀπολέσωσι, τὴν δὲ αἵρεσιν εἰσαγάγωσιν, ὡς ἐκεῖνοι τὸν Βαραββᾶν ἠτήσαντο· τούτου χάριν αὐτοὶ ταῦτα πάντα πεποιηκέναι δι' ἑαυτῶν ὡμολόγησαν.

83. Καὶ εἰ ἀρκεῖ ταῦτα πρὸς πᾶσαν ἀπολογίαν, ὅμως ὑπὲρ τοῦ καὶ πλέον τούτων μὲν τὴν πονηρίαν δειχθῆναι, τῆς δὲ ἀληθείας τὴν ἐλευθερίαν, οὐδὲν ἐλύπει καὶ πάλιν ὑπομνῆσαι, καὶ δεῖξαι, ὡς αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἐναντία ἔπραξαν, καὶ ὡς, ἐν σκότῳ βουλευόμενοι, τοῖς ἑαυτῶν προσέκοπτον, καὶ θέλοντες ἡμᾶς ἀνελεῖν, ἑαυτοὺς ἔτρωσαν ὡς μαινόμενοι. Περὶ μυστηρίων γὰρ ἐρευνῶντες, Ἰουδαίους ἀνέκρινον, καὶ κατηχουμένους ἐξήταζον· « Ποῦ ἦτε, ὅτε Μακάριος ἦλθε, καὶ ἀνέτρεψε τὴν τράπεζαν; » Κἀκεῖνοι ἀπεκρίναντο, ὅτι « Ἔνδον ὄντες ἐτυγχάνομεν. » Οὐκοῦν οὐκ ἦν πρόσφορὰ εἰ κατηχούμενοι ἔνδον ἦσαν. Ἔπειτα γράψαντες πανταχοῦ, ὡς, ἐστῶτος τοῦ πρεσβυτέρου καὶ ἐπι-

[85] Jerem. IX, 2. [86] Act. XXIV, 19. [87] Act. XXV, 16.

(75) Editi sequentibus hæc præmittunt : Διήγησις πῶς ἀπὸ Τύρου ἀπῆλθεν εἰς Αἴγυπτον ὁ πάπας Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος · *Narratio quomodo Tyro in Ægyptum concesserit papa Athanasius Alexandriæ episcopus.* Sed perperam; non enim in Ægyptum se contulit Athanasius Tyro secedens, sed Constantinopolim petiit, ut Constantino se sisteret. Basiliensis codex loco præcedentium hæc habet : Ἀπὸ Τύρου εἰς τὸν βασιλέα ὁ πάπας Ἀθανάσιος, rectius quam editi. In Regio quem sequimur eorum nihil habetur. Porro de Athanasii Tyro discessu, de quo ingentes controversiæ, in Athanasii Vita disputavimus.

Ibidem Reg., πραχθέντων. Editi vero, πραττομένων, quo item modo legit Nannius qui vertit, *Cum res ita ageretur*, quæ postrema lectio præstare videtur. Athanasius quippe rebus nondum confectis aufugit.

(76) Reg., μονομερίαν. Mox idem, ὅστις ἀγνοεῖ. Editi, ὃς ἀγνοεῖ.

Digitized by Google

τελοῦντος, εἰσελθὼν Μακάριος ἀνέτρεψε πάντα, ἀνέκρινον οὓς ἠβούλοντο, ποῦ ἦν Ἰσχύρας ὅτε Μακάριος ἐπέστη. Κἀκεῖνοι πάλιν ἀπεκρίναντο, ὅτι ἐν κελλίῳ νοσῶν κατακείμενος ἦν. Οὐκοῦν οὐκ εἱστήκει ὁ κατακείμενος, οὐδὲ προσέφερεν ὁ ἐν κελλίῳ νοσῶν καὶ κατακείμενος. Πρὸς τούτοις, λέγοντος τοῦ Ἰσχύρα κεκαῦσθαι βιβλία παρὰ Μακαρίου, οἱ ὑποβληθέντες μάρτυρες ἔλεγον μηδέν τι τοιοῦτον γεγενῆσθαι, ἀλλὰ ψεύδεσθαι τὸν Ἰσχύραν. Καὶ τὸ θαυμαστὸν, γράψαντες πάλιν πανταχοῦ ἠφανίσθαι παρ' ἡμῶν τοὺς δυναμένους μαρτυρεῖν, τούτους φαινομένους ἀνέκρινον, καὶ οὐκ ἠσχύνοντο βλέποντες ἑαυτοὺς συκοφάντας πανταχόθεν δεικνυμένους, καὶ ταῦτα καταμόνας πράττοντας ὡς ἠβούλοντο. Ἔνευον μὲν γὰρ τοῖς μάρτυσι, καὶ ὁ ἔπαρχος ἠπείλει, καὶ οἱ στρατιῶται ἔνυττον· ὁ δὲ Κύριος τὴν ἀλήθειαν ἐξεκάλυπτε, καὶ συκοφάντας αὐτοὺς ἐδείκνυε. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ὑπομνήματα ἔκρυψαν, καὶ αὐτοὶ μὲν ἔσχον αὐτὰ, παρήγγειλαν δὲ τοῖς γράψασιν ἀφανίσαι καὶ μηδενὶ τὸ σύνολον ἐκδοῦναι. Ἀλλ' ἐσφάλησαν καὶ ἐν τούτῳ· ὁ μὲν γὰρ γράψας αὐτὰ Ῥοῦφός ἐστιν, ὁ νῦν ἐν τῇ Αὐγουσταλιανῇ (77) σπεκουλάτωρ, καὶ δύναται μαρτυρῆσαι· οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον εἰς Ῥώμην αὐτὰ διὰ τῶν ἰδίων ἀπέστειλαν, καὶ Ἰούλιος ὁ ἐπίσκοπος αὐτά μοι διεπέμψατο. Καὶ μαίνονται νῦν, ὅτι ἃ ἐκεῖνοι ἀποκρύπτειν ἐβούλοντο, ἡμεῖς ἔσχομεν, καὶ ἀνέγνωμεν (78).

A erant. Hinc cum litteris suis undique pervulgarint, stante presbytero et sacra **157** faciente, ingressum Macarium omnia evertisse, ea quoque de re quos libuit interrogarunt, ubinam esset Ischyras quo tempore Macarius irrupit. Responderunt iterum illi in cellula ægrum decubuisse. Non stabat igitur qui decumberet, neque offerebat qui in cellula ægrotus jaceret. Ad hæc testante Ischyra libros a Macario fuisse combustos, ipsi etiam subornati testes fassi sunt, nihil ejusmodi gestum fuisse, sed mentiri Ischyram. Quodque permirum habeatur, cum ubique litteris significarint, eos qui testimonium ferre possent abditos a nobis fuisse, eosdem coram interrogarunt. Nec pudore affecti sunt etsi adverterent se undique sycophantas ostendi, et palam esse eos arbitratu suo clam hæc omnia egisse. Etenim testes nutibus monebant. Præfectus minabatur, milites cædebant : sed Dominus veritatem patefecit, eosque sycophantas demonstravit. Quamobrem monumenta occulta apud se servarunt, scriptoribus jubentes, ut illa occultarent ac nemini prorsus traderent. Sed cessit res contra ac rati erant : nam qui illa conscripsit Rufus, nunc in Augustaliana speculator, hujusce rei testimonium ferre potest : Eusebiani quoque ea per legatos suos Romam miserunt, mihique sunt ea] ipsa a Julio episcopo transmissa. Et nunc insaniunt, quod videlicet quæ illi occultare peroptabant ea nos habuimus, ea legimus.

B

84. (79) Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα συνθέντες, εὐθὺς καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν ταῦτα ἔπραξαν ἐφανέρωσαν. Ἀπερχόμενοι γὰρ, ἀπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν τοὺς Ἀρειανοὺς εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ, κἀκεῖ τούτους εἰς κοινωνίαν ἐδέξαντο, γράψαντες ἐπιστολὴν περὶ αὐτῶν, ἧς ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ μέρος ἐστὶ τοῦτο·

C

84. Hujusmodi res machinati, talia agendi causam mox palam fecere : inde namque profecti, Arianos secum Hierosolymam adduxere, iisque illic ad communionem admissis, epistolam scripsere, cujus hæc est pars ab initio :

(80) *Η ΑΓΙΑ ΣΥΝΟΔΟΣ*

Ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις Θεοῦ χάριτι συναχθεῖσα τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ (81) *ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ τοῖς κατὰ πᾶσαν τὴν Αἴγυπτον, καὶ Θηβαΐδα, καὶ Λιβύην, καὶ Πεντάπολιν, καὶ τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις ἐν Κυρίῳ χαίρειν.*

SANCTA SYNODUS

Dei gratia Hierosolymis congregata, Ecclesiæ Dei quæ est Alexandriæ, omnibusque per Ægyptum, Thebaidem, Libyam et Pentapolim, et ubique terrarum episcopis, presbyteris et diaconis, in Domino salutem.

Πᾶσι μὲν ἡμῖν τοῖς ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνελθοῦσιν ἐξ ἐπαρχιῶν διαφόρων πρὸς τῇ μεγάλῃ πανηγύρει, ἣν ἐπὶ ἀφιερώσει τοῦ Σωτηρίου Μαρτυρίου σπουδῇ τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως Κωνσταντίνου τῷ πάντων βασιλεῖ Θεῷ καὶ τῷ Χριστῷ αὐτοῦ κατασκευασθέντος ἐπετελέσαμεν, πλείονα θυμηδίαν ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις ἐνεποίησεν· αὐτός τε ὁ θεοφιλέστατος βασιλεὺς διὰ γραμμάτων οἰκείων, τοῦθ' ὅπερ ἐχρῆν παρορμήσας, πάντα μὲν ἐξορίσας (82) τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ φθόνον, καὶ πᾶσαν μακρὰν ἀπελάσας βασκανίαν, δι'

D

Nobis omnibus eumdem in locum ex diversis provinciis ad magnam solemnitatem congregatis, quam celebravimus in dedicatione Martyrii Salvatoris, a religiosissimo imperatore Constantino in honorem omnium Imperatoris Dei et Christi ejus excitati, ingentem lætitiam Dei gratia attulit. Ipse quoque religiosissimus imperator suis nos litteris ad officium hortatus est (ejecto ab Ecclesia odio quocunque, omnique invidia per quam Dei membra antehac dissidebant procul abacta), ut simplici ac

(77) Αὐγουσταλιανῇ. In edicto XIII Justiniani, ἡ ἀρχὴ ἥπερ ἐφέστηκεν τοῖς Αἰγύπτου πράγμασιν, φαμὲν δὲ τὴν Αὐγουσταλίων, *præfectura rerum Ægyptiacarum quæ Augustaliorum vocatur.* Hinc factum Αὐγουσταλιανὴ quæ pro ea ipsa præfectura sumi videtur. De speculatoris officio actum supra num. 8.

(78) Reg., ἔσχομεν καὶ ἔγνωμεν.

(79) Hæc conser cum iis quæ in *Epistola ad solitarios* habentur, infra num. 1. Perro quæ de Ario hic enarrantur, non ad hæresiarcham, sed ad hæresiarchæ cognominem ejusque sodalem nequidquam referre conatur postremus Socratis editor. Enimvero de ipso hæresiarcha hic agi certissimum est, ut in *Epist. ad solit.* probabitur.

(80) Hæc epistola habetur infra de synodis Arimini et Seleuciæ

(81) Ita Reg. Editi vero, Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ ἐν τῇ, etc.

(82) Reg., ἐξορίσας. Editi male, ἐξορίας.

Digitized by Google

pacato animo, Arianos ad communionem admitteremus, quos ad quoddam temporis spatium omni infesta bono invidia foris Ecclesiam detinuit. Imo ipse religiosissimus imperator per epistolam suam hujusmodi virorum rectam esse fidem testatus est: quam ipse, illis interrogatis, viva voce loquentes eum audiisset, a se approbatam nobis indicavit, litterisque suis sanam eorum fidei formulam subjunxit.

85. Quis hujusmodi auditis verbis conspirationem non animadverterit? gesta namque sua non dissimularunt: aut fortasse vel inviti veritatem sunt confessi. Nam si ego is eram qui Arianos Ecclesiæ ingressu arcerem: **158** et illi post conflatam in me conspirationem ad communionem sunt admissi; quid aliud dicendum, quam et hæc et universa eorum in nos facinora, Arianorum gratia perpetrata esse: et eo solum calicis fractionem Arseniique cædem esse conflictam, ut impietatem in Ecclesiam introducerent, et ipsi minime deprehenderentur hæretici? ideo enim mihi antea imperator litteris suis interminatus est. Nec puduit eos talia dicere, affirmareque recte sentire viros a tota œcumenica synodo anathemate damnatos: neque sunt veriti tantam synodum quantum licuit clam evertere: homines sane dictis gestisque suis temerarii. Porro merces sycophantiæ concessa multo magis eorum malignitatem impiumque propositum coarguit. Mareotes, uti supra dictum est, regio est Alexandrina, in qua nunquam episcopus fuit, aut chorepiscopus: sed universæ illius regionis Ecclesiæ Alexandrino parent episcopo. Presbyteri autem singuli suos vicos habent maximos, qui decem circiter sunt, imo plures numero. Vicus autem ubi habitat Ischyras omnium est minimus, et paucorum hominum, adeo ut non isthic, sed in proximo pago exstet ecclesia. Attamen virum qui presbyter non esset, in hujusmodi vico episcopum contra antiquam traditionem statuere decreverunt: gnari sane quam indignum illud esset, sed coacti ob pactam calumniæ mercedem eo adducti sunt, ne si ingrate cum sceleratissimo illo ageretur, veritatem ipse enuntiaret, Eusebianorumque palam faceret malignitatem. Certissimum tamen est eum non 'ecclesiam,' non obse-

A ἧς τὰ τοῦ Θεοῦ μέλη πρότερον διειστήκει, ἠπλωμένῃ δὲ καὶ εἰρηναίᾳ ψυχῇ δέξασθαι τοὺς περὶ Ἄρειον, οὓς πρός τινα καιρὸν ὁ μισόκαλος φθόνος ἔξω γενέσθαι τῆς Ἐκκλησίας εἰργάσατο· (83) ἐμαρτύρει δὲ τοῖς ἀνδράσιν ὁ θεοφιλέστατος βασιλεὺς διὰ τῆς ἐπιστολῆς πίστεως ὀρθοτομίαν, ἣν παρ' αὐτῶν πυθόμενος αὐτός τε δι' ἑαυτοῦ παρὰ ζώσης φωνῆς αὐτῶν (84) ἀκούσας ἀπεδέξατο, ἡμῖν τε φανερὰν κατεστήσατο, ὑποτάξας τοῖς ἑαυτοῦ γράμμασιν ἔγγραφον τὴν τῶν ἀνδρῶν ὀρθοδοξίαν.

85. Τίς τούτων ἀκούων οὐ συνορᾷ τὴν συσκευήν; Οὐ γὰρ ἔκρυψαν ἃ ἔπραξαν ἢ τάχα καὶ μὴ βουλόμενοι τὴν ἀλήθειαν ὡμολόγησαν. Εἰ γὰρ ἐγὼ ἦμην ὁ κωλύων τοὺς περὶ Ἄρειον εἰσελθεῖν, κάμοῦ συσκευὴν παθόντος, ἐδέχθησαν· τί ἕτερόν ἐστιν, ἢ ὅτι ταῦτα B δι' ἐκείνους γέγονε, καὶ πάντα καθ' ἡμῶν ἔπραξαν, καὶ πέπλασται ποτηρίου κλάσις, καὶ Ἀρσενίου φόνος, ἵνα μόνον τὴν ἀσέβειαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἰσαγάγωσι, καὶ μὴ ὡς αἱρετικοὶ καταγνωσθῶσι· τοῦτο γὰρ ἦν ὃ καὶ πρὸ τούτου γράφων ἐμοὶ βασιλεὺς ἠπείλησε. Καὶ οὐκ ἠδέσθησαν τοιαῦτα γράφοντες καὶ λέγοντες τούτους ὀρθῶς φρονεῖν, οὓς πᾶσα ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀνεθεμάτισε· καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὴν τηλικαύτην σύνοδον ἐν γωνίᾳ λύοντες τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, οἱ πάντα λέγοντες καὶ πράττοντες εὐχερῶς. Καὶ ὁ μισθὸς δὲ τῆς συκοφαντίας ἔτι πλέον αὐτῶν τὴν πονηρίαν καὶ τὴν ἀσεβῆ πρόθεσιν δείκνυσιν. Ὁ Μαρεώτης, καθὰ προεῖπον, χώρα τῆς Ἀλεξανδρείας ἐστὶ, καὶ οὐδέποτε ἐν τῇ χώρᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος οὐδὲ χωρεπίσκοπος· ἀλλὰ τῷ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπῳ C αἱ Ἐκκλησίαι πάσης τῆς χώρας ὑπόκεινται. Ἕκαστος δὲ τῶν πρεσβυτέρων ἔχει τὰς ἰδίας κώμας μεγίστας, καὶ ἀριθμῷ δέκα που καὶ πλέονας (85). Ἡ δὲ κώμη, ἔνθα οἰκεῖ ὁ Ἰσχύρας, βραχυτάτη καὶ ὀλίγων ἀνθρώπων ἐστὶν, οὕτως ὡς μηδὲ τὴν ἐκκλησίαν ἐκεῖ γεγενῆσθαι, ἀλλ' ἐν τῇ πλησίον κώμῃ. Καὶ ὅμως τὸν μηδὲ πρεσβύτερον ἐν τῇ τοιαύτῃ κώμῃ παρὰ τὴν παλαιὰν παράδοσιν ἔδοξαν δῆθεν ὀνομάζειν ἐπίσκοπον, εἰδότες μὲν καὶ αὐτοὶ τὸ ἄτοπον, ἀναγκαζόμενοι δὲ ὅμως διὰ τὴν τῆς συκοφαντίας ὑπόσχεσιν, ὑπέμειναν καὶ τοῦτο, ἵνα μὴ ἀγνωμονηθεὶς ὁ παμπόνηρος ἐκεῖνος ἐξείπῃ τὴν ἀλήθειαν, καὶ δείξῃ τὴν πονηρίαν τῶν περὶ Εὐσέβιον. Ἀμέλει οὔτε ἐκκλησίαν, οὔτε λαοὺς πειθομένους ἔχει, ἀλλὰ καὶ παρὰ πάντων (86), ὡς κύων διώκεται· καὶ ὅμως πεποίηκασι καὶ βασιλέα γράψαι

(83) In editis post εἰργάσατο, hæc habentur, καὶ ταῦτα μὲν ἡ ἁγία σύνοδος. Et hic perperam terminatur epistola ad quam sequentia ἐμαρτύρει δὲ τοῖς, etc., pertinere liquet, tum ex contextu, tum ex libro *De synod.*, ubi hæc consequenter adjiciuntur.

(84) Reg., αὐτῶν. Quæ vox deerat in editis.

(85) Reg., καὶ ἀριθμῷ δέκα που καὶ πλέων. Hunc porro locum ita intellectum vult Valesius in notis ad Socratem, p. 15, ut singuli Mareotici presbyteri decem aut plures maximos pagos administrandos haberent. Sed vix suaderi queat tot tantosque vicos unicuique presbytero commissos fuisse. Et alioqui huic interpretationi repugnare videtur ipse Athanasius dum ait, Ischyræ pagum ita parvum fuisse, ut nulla in eo fuerit ecclesia: quo innuit in aumplioribus quibusque ecclesiam, atque adeo presbyterum exstitisse; vide num. 63. Quare decem tantum vicos, aut plures in tota regione recensere Athanasium existimamus. Et sane vox χώρα, quam usurpat Athanasius de Mareote loquens, non amplam regionem significare videtur; sed haud magnum terræ spatium: haud exigua tamen regio fuisset Mareotes, si presbyteri Mareotici qui novemdecim numerantur in subscriptionibus epistolæ Alexandri, decem maximos pagos, imo plures singuli administrandos habuissent. Ptolemæus octo urbes aut pagos recenset.

(86) Sic Reg. Editi, παρὰ τῶν πάντων. Paulo post editi Κολλούθῳ mendose habent, ubi omnes mss. καθολικῷ. De catholici officio supra, num. 14.

Digitized by Google

τῷ καθολικῷ (πάντα γὰρ αὐτοῖς ἔξεστιν), ἐκκλησίαν αὐτῷ γενέσθαι, ἵνα, ταύτην ἔχων, ἀξιόπιστος φαίνηται περὶ ποτηρίου καὶ τραπέζης λέγων. Καὶ γὰρ εὐθὺς πεποιήκασιν αὐτὸν ὀνομασθῆναι καὶ ἐπίσκοπον, ἐπειδὴ, μὴ ἔχων ἐκκλησίαν, μηδὲ πρεσβύτερος ὅλως ὤν, ἐδείκνυτο συκοφάντης, καὶ πάντα πλαττόμενος. Ἀμέλει μὴ ἔχων λαούς, μηδὲ τοὺς ἰδίους πειθομένους αὐτῷ, ὥσπερ κενὸν (87) τὸ ὄνομα, οὕτως καὶ τὴν ἐπιστολὴν ἄφρακτον κατέχει, ἔλεγχον τῆς παμπονήρου προαιρέσεως αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ Εὐσέβιον ἐπιδεικνύμενος ταύτην·

A quentem populum habere, imo quasi canem ab omnibus expelli : nihilo tamen minus imperatori auctores fuere, ut litteris ad catholicum missis (illis quippe omnia licent), juberet ecclesiam Ischyræ ædificari ; ut ea potitus, fide dignus haberetur cum de calice et de mensa ferret testimonium. Siquidem ideo hominem quamprimum episcopum nominari curarunt, quod, quia ecclesiam non habebat, nec presbyter erat, ideo sycophanta esse, ac omnia confinxisse deprehenderetur. Sane cum populus nullus, ac ne quidem propinqui ejus ipsi pareant ; ut vacuum nomen, ita inefficacem (87*) servat epistolam : quam in argumentum teterrimi sui Eusebianorumque propositi exhibet, his descriptam verbis :

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ.

Φλαυΐος Ἡμέριος ἐξάκτορι (88) *Μαρεώτου χαίρειν.*

Ἰσχύρα τοῦ πρεσβυτέρου δεηθέντος τῆς εὐσεβείας τῶν δεσποτῶν ἡμῶν σεβαστῶν καὶ Καισάρων ἐν τόπῳ Εἰρήνης Σεκονταρούρου ἀνοικοδομηθῆναι ἐκκλησίαν, προσέταξεν ἡ θειότης αὐτῶν ᾗ τάχος τοῦτο πραχθῆναι. Φρόντισον τοίνυν προστυχὼν καὶ τῷ ἀντιτύπῳ τοῦ θείου γράμματος, ὃ μετὰ τοῦ οἰκείου σεβάσματος προτέτακται, καὶ τοῖς πραχθεῖσιν ἐπὶ τῆς ἐμῆς καθοσιώσεως ὑπομνήμασιν, ἐν τάχει τὴν σύνοψιν ποιησάμενος, εἰς τὴν τάξιν ἀνενεγκεῖν (89), ἵνα τὰ θειωδῶς προσταχθέντα ἐπὶ πέρας ἀχθῆναι δυνηθῇ.

B

EPISTOLA CATHOLICI.

Flavius Hemerius exactori Mareotæ salutem.

Ischyra presbytero pietatem dominorum nostrorum Augustorum ac Cæsarum rogante, sibi in loco Pacis Secontaruri construi ecclesiam, jussit eorum divinitas ut id quamprimum efficiatur. Curato igitur ut exemplar nactus divini diplomatis, quod cum debita veneratione priore loco positum est, necnon monumenta coram mea sanctitate edita, ea cito (94) in compendium relata in commentarium reponas ; ut quæ divinitus jussa sunt, ad exitum deduci queant.

86. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὕτως ἐτύρευον (90), καὶ τὰς συσκευὰς ἔπλαττον· ἡμεῖς δὲ ἀνελθόντες ἐδείξαμεν βασιλεῖ τὰς ἀδικίας τῶν περὶ Εὐσέβιον, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἦν ὁ τὴν σύνοδον γενέσθαι κελεύσας, καὶ κόμης αὐτοῦ καθηγεῖτο ταύτης. Ἐκεῖνος τοίνυν ἀκούσας καὶ κινηθεὶς, ἔγραψε ταῦτα·

C

159 86. Hæc igitur illi machinabantur, tales- que conflabant conspirationes. Nos autem imperatorem adeuntes, injurias ab Eusebianis illatas ipsi renuntiavimus, utpote qui synodum cogi jussisset, cui præsidebat ejus comes. Iis auditis ille, graviter commotus, has scripsit litteras :

(91) ΝΙΚΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Μέγιστος Σεβαστὸς τοῖς ἐν Τύρῳ συνελθοῦσιν ἐπισκόποις.

Ἐγὼ μὲν ἀγνοῶ τίνα ἐστὶ τὰ ὑπὸ τῆς ὑμετέρας συνόδου μετὰ θορύβου καὶ χειμῶνος κριθέντα· δοκεῖ δέ πως ὑπό τινος ἀταξίας ταραχώδους ἡ ἀλήθεια διεστράφθαι, ὑμῶν δηλαδὴ διὰ τὴν πρὸς τοὺς πλησίον ἐρεσχελίαν, ἣν ἀήττητον εἶναι βούλεσθε, τὰ τῷ Θεῷ ἀρέσκοντα μὴ συνορώντων. Ἀλλ' ἔσται τῆς θείας προνοίας ἔργον καὶ τὰ τῆς φιλονεικίας ταύτης κακὰ φανερῶς ἁλόντα διασκεδάσαι, καὶ ἡμῖν διαῤῥήδην ἐπιδεῖξαι, εἴ τινα τῆς ἀληθείας αὐτόθι συνελθόντες ἐποιήσασθε φροντίδα, καὶ εἰ τὰ κεκριμένα χωρὶς τινος χάριτος καὶ ἀπεχθείας ἐκρίνατε. Τοιγαροῦν ἠπειγμένως πάντας ὑμᾶς πρὸς τὴν ἐμὴν συνελθεῖν (92) εὐσέβειαν βούλομαι, ἵνα τὴν τῶν πεπραγμένων ὑμῖν ἀκρίβειαν δι' ὑμῶν αὐτῶν (93) παραστήσητε. Τίνος δὲ ἕνεκεν ταῦτα γράψαι πρὸς ὑμᾶς ἐδικαίωσα, καὶ ὑμᾶς πρὸς

D

VICTOR CONSTANTINUS

Maximus Augustus episcopis qui Tyrum convenere.

Equidem ignoro quænam sint a vestra synodo turbulenter ac tumultuose judicata : veritas quippe tumultu ac confusione quadam oppressa videtur, vobis scilicet ob mutuam contentionem, quam invictam vultis, quæ Deo placent minime spectantibus. Sed erit illud divinæ providentiæ opus, istiusmodi discordiæ mala manifesto deprehensa dissipare, nobisque palam facere si qua vobis fuerit illic congregatis veritatis cura, et si judicia vestra citra gratiam ullam vel odium lata fuerint. Quocirca vos omnes quamprimum pietatem nostram convenire volo, rerum a vobis gestarum accurate rationem coram reddituros. Porro quæ causa mihi fuerit hæc ad vos scribendi, vosque per litteras meas accersendi, ex sequentibus cognoscetis. Ingredienti

(87) Reg., καινόν.

(87*) Legerit interpres, ἄπρακτον. Edit. Patrol.

(88) Ita Reg. Basil. vero, Φλαύϊος Ἰμέριος ἐξάκτωρ, male. Sed pejus editi, Φλαύϊος Ἰμέριος ἔξαρχος Μαρεώτου, omisso χαίρειν. Ex supra dictis enim constat epistolam non esse exarchi sive præfecti, sed catholici.

(89) Sic Reg. Editi, ἀνεγκεῖν, mendose.

(90) Reg., ἐτύρευον, optime. Edit. Commel., ἐθύρευον. Edit. Paris., ἐθήρευον.

(91) Hanc epistolam integram refert Socr. lib. I, cap. 34 ; Sozom. lib. II, cap. 28 ; Niceph. lib. VIII, cap. 50 ; *Historia tripart.*, lib. III, cap. 7.

(92) Socr., ἀνελθεῖν. Soz. et Niceph. ἐλθεῖν. Epiphanius Scholasticus, *concurrere*, cum Athanasio nempe.

(93) Sozom. καὶ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν.

(94) Vel *perlustrata*.

Digitized by Google

pacato a..imo, Arianos ad communionem admitteremus, quos ad quoddam temporis spatium omni infesta bono invidia foris Ecclesiam detinuit. Imo ipse religiosissimus imperator per epistolam suam hujusmodi virorum rectam esse fidem testatus est : quam ipse, illis interrogatis, viva voce loquentes eum audiisset, a se approbatam nobis indicavit, litterisque suis sanam eorum fidei formulam subjunxit.

85. Quis hujusmodi auditis verbis conspirationem non animadverterit ? gesta namque sua non dissimularunt : aut fortasse vel inviti veritatem sunt confessi. Nam si ego is eram qui Arianos Ecclesiæ ingressu arcerem : **158** et illi post conflatam in me conspirationem ad communionem sunt admissi; quid aliud dicendum, quam et hæc et universa eorum in nos facinora, Arianorum gratia perpetrata esse : et eo solum calicis fractionem Arseniique cædem esse conflctam, ut impietatem in Ecclesiam introducerent, et ipsi minime deprehenderentur hæretici ? ideo enim mihi antea imperator litteris suis interminatus est. Nec puduit eos talia dicere, affirmareque recte sentire viros a tota œcumenica synodo anathemate damnatos : neque sunt veriti tantam synodum quantum licuit clam evertere : homines sane dictis gestisque suis temerarii. Porro merces sycophantiæ concessa multo magis eorum malignitatem impiumque propositum coarguit. Mareotes, uti supra dictum est, regio est Alexandrina, in qua nunquam episcopus fuit, aut chorepiscopus : sed universæ illius regionis Ecclesiæ Alexandrino parent episcopo. Presbyteri autem singuli suos vicos habent maximos, qui decem circiter sunt, imo plures numero. Vicus autem ubi habitat Ischyras omnium est minimus, et paucorum hominum, adeo ut non isthic, sed in proximo pago exstet ecclesia. Attamen virum qui presbyter non esset, in hujusmodi vico episcopum contra antiquam traditionem statuere decreverunt : gnari sane quam indignum illud esset, sed coacti ob pactam calumniæ mercedem eo adducti sunt, ne si ingrate cum sceleratissimo illo ageretur, veritatem ipse enuntiaret, Eusebianorumque palam faceret malignitatem. Certissimum tamen est eum non 'ecclesiam,' non obse-

ἧς τὰ τοῦ Θεοῦ μέλη πρότερον διειστήκει, ἡπλωμένῃ δὲ καὶ εἰρηναίᾳ ψυχῇ δέξασθαι τοὺς περὶ Ἄρειον, οὓς πρός τινα καιρὸν ὁ μισόκαλος φθόνος ἔξω γενέσθαι τῆς Ἐκκλησίας εἰργάσατο· (83) ἐμαρτύρει δὲ τοῖς ἀνδράσιν ὁ θεοφιλέστατος βασιλεὺς διὰ τῆς ἐπιστολῆς πίστεως ὀρθοτομίαν, ἣν παρ' αὐτῶν πυθόμενος αὐτός τε δι' ἑαυτοῦ παρὰ ζώσης φωνῆς αὐτῶν (84) ἀκούσας ἀπεδέξατο, ἡμῖν τε φανερὰν κατεστήσατο, ὑποτάξας τοῖς ἑαυτοῦ γράμμασιν ἔγγραφον τὴν τῶν ἀνδρῶν ὀρθοδοξίαν.

85. Τίς τούτων ἀκούων οὐ συνορᾷ τὴν συσκευήν; Οὐ γὰρ ἔκρυψαν ἃ ἔπραξαν ἢ τάχα καὶ μὴ βουλόμενοι τὴν ἀλήθειαν ὡμολόγησαν. Εἰ γὰρ ἐγὼ ἦμην ὁ κωλύων τοὺς περὶ Ἄρειον εἰσελθεῖν, κἀμοῦ συσκευὴν παθόντος, ἐδέχθησαν· τί ἕτερόν ἐστιν, ἢ ὅτι ταῦτα δι' ἐκείνους γέγονε, καὶ πάντα καθ' ἡμῶν ἔπραξαν, καὶ πέπλασται ποτηρίου κλάσις, καὶ Ἀρσενίου φόνος, ἵνα μόνον τὴν ἀσέβειαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἰσαγάγωσι, καὶ μὴ ὡς αἱρετικοὶ καταγνωσθῶσι· τοῦτο γὰρ ἦν ὃ καὶ πρὸ τούτου γράφων ἐμοὶ βασιλεὺς ἠπείλησε. Καὶ οὐκ ἠδέσθησαν τοιαῦτα γράφοντες καὶ λέγοντες τούτους ὀρθῶς φρονεῖν, οὓς πᾶσα ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος ἀνεθεμάτισε· καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὴν τηλικαύτην σύνοδον ἐν γωνίᾳ λύοντες τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, οἱ πάντα λέγοντες καὶ πράττοντες εὐχερῶς. Καὶ ὁ μισθὸς δὲ τῆς συκοφαντίας ἔτι πλέον αὐτῶν τὴν πονηρίαν καὶ τὴν ἀσεβῆ πρόθεσιν δείκνυσιν. Ὁ Μαρεώτης, καθὰ προεῖπον, χώρα τῆς Ἀλεξανδρείας ἐστὶ, καὶ οὐδέποτε ἐν τῇ χώρᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος οὐδὲ χωρεπίσκοπος· ἀλλὰ τῷ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπῳ αἱ Ἐκκλησίαι πάσης τῆς χώρας ὑπόκεινται. Ἕκαστος δὲ τῶν πρεσβυτέρων ἔχει τὰς ἰδίας κώμας μεγίστας, καὶ ἀριθμῷ δέκα που καὶ πλέονας (85). Ἡ δὲ κώμη, ἔνθα οἰκεῖ ὁ Ἰσχύρας, βραχυτάτη καὶ ὀλίγων ἀνθρώπων ἐστὶν, οὕτως ὡς μηδὲ τὴν ἐκκλησίαν ἐκεῖ γεγενῆσθαι, ἀλλ' ἐν τῇ πλησίον κώμῃ. Καὶ ὅμως τὸν μηδὲ πρεσβύτερον ἐν τῇ τοιαύτῃ κώμῃ παρὰ τὴν παλαιὰν παράδοσιν ἔδοξαν δῆθεν ὀνομάζειν ἐπίσκοπον, εἰδότες μὲν καὶ αὐτοὶ τὸ ἄτοπον, ἀναγκαζόμενοι δὲ ὅμως διὰ τὴν τῆς συκοφαντίας ὑπόσχεσιν, ὑπέμειναν καὶ τοῦτο, ἵνα μὴ ἀγνωμονηθεὶς ὁ παμπόνηρος ἐκεῖνος ἐξείπῃ τὴν ἀλήθειαν, καὶ δείξῃ τὴν πονηρίαν τῶν περὶ Εὐσέβιον. Ἀμέλει οὔτε ἐκκλησίαν, οὔτε λαοὺς πειθομένους ἔχει, ἀλλὰ καὶ παρὰ πάντων (86), ὡς κύων διώκεται· καὶ ὅμως πεποιήκασι καὶ βασιλέα γράψαι

(83) In editis post εἰργάσατο, hæc habentur, καὶ ταῦτα μὲν ἡ ἁγία σύνοδος. Et hic perperam terminatur epistola ad quam sequentia ἐμαρτύρει δὲ τοῖς, etc., pertinere liquet, tum ex contextu, tum ex libro *De synod.*, ubi hæc consequenter adjiciuntur.

(84) Reg., αὐτῶν. Quæ vox deerat in editis.

(85) Reg., καὶ ἀριθμῷ δέκα που καὶ πλέων. Hunc porro locum ita intellectum vult Valesius in notis ad Socratem, p. 15, ut singuli Mareotici presbyteri decem aut plures maximos pagos administrandos haberent. Sed vix suaderi queat tot tantosque vicos unicuique presbytero commissos fuisse. Et alioqui huic interpretationi repugnare videtur ipse Athanasius dum ait, Ischyræ pagum ita parvum fuisse, ut nulla in eo fuerit ecclesia : quo innuit in aumplioribus quibusque ecclesiam, atque adeo presbyterum exstitisse; vide num. 63. Quare decem tantum vicos, aut plures in tota regione recensere Athanasium existimamus. Et sane vox χώρα, quam usurpat Athanasius de Mareote loquens, non amplam regionem significare videtur; sed haud magnum terræ spatium : haud exigua tamen regio fuisset Mareotes, si presbyteri Mareotici qui novemdecim numerantur in subscriptionibus epistolæ Alexandri, decem maximos pagos, imo plures singuli administrandos habuissent. Ptolemæus octo urbes aut pagos recenset.

(86) Sic Reg. Editi, παρὰ τῶν πάντων. Paulo post editi Κολλούθῳ mendose habent, ubi omnes mss. καθολικῷ. De catholici officio supra, num. 14.

Digitized by Google

τῷ καθολικῷ (πάντα γὰρ αὐτοῖς ἔξεστιν), ἐκκλησίαν αὐτῷ γενέσθαι, ἵνα, ταύτην ἔχων, ἀξιόπιστος φαίνηται περὶ ποτηρίου καὶ τραπέζης λέγων. Καὶ γὰρ εὐθὺς πεποιήκασιν αὐτὸν ὀνομασθῆναι καὶ ἐπίσκοπον, ἐπειδὴ, μὴ ἔχων ἐκκλησίαν, μηδὲ πρεσβύτερος ὅλως ὤν, ἐδείκνυτο συκοφάντης, καὶ πάντα πλαττόμενος. Ἀμέλει μὴ ἔχων λαούς, μηδὲ τοὺς ἰδίους πειθομένους αὐτῷ, ὥσπερ κενὸν (87) τὸ ὄνομα, οὕτως καὶ τὴν ἐπιστολὴν ἄφρακτον κατέχει, ἔλεγχον τῆς παμπονήρου προαιρέσεως αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ Εὐσέβιον ἐπιδεικνύμενος ταύτην·

A quentem populum habere, imo quasi canem ab omnibus expelli : nihilo tamen minus imperatori auctores fuere, ut litteris ad catholicum missis (illis quippe omnia licent), juberet ecclesiam Ischyræ ædificari ; ut ea potitus, fide dignus haberetur cum de calice et de mensa ferret testimonium. Siquidem ideo hominem quamprimum episcopum nominari curarunt, quod, quia ecclesiam non habebat, nec presbyter erat, ideo sycophanta esse, ac omnia confinxisse deprehenderetur. Sane cum populus nullus, ac ne quidem propinqui ejus ipsi pareant ; ut vacuum nomen, ita inefficacem (87*) servat epistolam : quam in argumentum territi sui Eusebianorumque propositi exhibet, his descriptam verbis :

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ.

Φλαυῖος Ἡμέριος ἐξάκτορι (88) *Μαρεώτου χαίρειν.*

Ἰσχύρα τοῦ πρεσβυτέρου δεηθέντος τῆς εὐσεβείας τῶν δεσποτῶν ἡμῶν σεβαστῶν καὶ Καισάρων ἐν τόπῳ Εἰρήνης Σεκονταρούρου ἀνοικοδομηθῆναι ἐκκλησίαν, προσέταξεν ἡ θειότης αὐτῶν ᾗ τάχος τοῦτο πραχθῆναι. Φρόντισον τοίνυν προστυχὼν καὶ τῷ ἀντιτύπῳ τοῦ θείου γράμματος, ὃ μετὰ τοῦ οἰκείου σεβάσματος προτέτακται, καὶ τοῖς πραχθεῖσιν ἐπὶ τῆς ἐμῆς καθοσιώσεως ὑπομνήμασιν, ἐν τάχει τὴν σύνοψιν ποιησάμενος, εἰς τὴν τάξιν ἀνενεγκεῖν (89), ἵνα τὰ θειωδῶς προσταχθέντα ἐπὶ πέρας ἀχθῆναι δυνηθῇ.

B

EPISTOLA CATHOLICI.

Flavius Hemerius exactori Mareotæ salutem.

Ischyra presbytero pietatem dominorum nostrorum Augustorum ac Cæsarum rogante, sibi in loco Pacis Secontaruri construi ecclesiam, jussit eorum divinitas ut id quamprimum efficiatur. Curato igitur ut exemplar nactus divini diplomatis, quod cum debita veneratione priore loco positum est, necnon monumenta coram mea sanctitate edita, ea cito (94) in compendium relata in commentarium reponas ; ut quæ divinitus jussa sunt, ad exitum deduci queant.

86. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὕτως ἐτύρευον (90), καὶ τὰς συσκευὰς ἔπλαττον· ἡμεῖς δὲ ἀνελθόντες ἐδείξαμεν βασιλεῖ τὰς ἀδικίας τῶν περὶ Εὐσέβιον, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἦν ὁ τὴν σύνοδον γενέσθαι κελεύσας, καὶ κόμης αὐτοῦ καθηγεῖτο ταύτης. Ἐκεῖνος τοίνυν ἀκούσας καὶ κινηθεὶς, ἔγραψε ταῦτα·

C

159 86. Hæc igitur illi machinabantur, tales- que conflabant conspirationes. Nos autem imperatorem adeuntes, injurias ab Eusebianis illatas ipsi renuntiavimus, utpote qui synodum cogi jussisset, cui præsidebat ejus comes. Iis auditis ille, graviter commotus, has scripsit litteras :

(91) ΝΙΚΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Μέγιστος Σεβαστὸς τοῖς ἐν Τύρῳ συνελθοῦσιν ἐπισκόποις.

Ἐγὼ μὲν ἀγνοῶ τίνα ἐστὶ τὰ ὑπὸ τῆς ὑμετέρας συνόδου μετὰ θορύβου καὶ χειμῶνος κριθέντα· δοκεῖ δέ πως ὑπό τινος ἀταξίας ταραχώδους ἡ ἀλήθεια διεστράφθαι, ὑμῶν δηλαδὴ διὰ τὴν πρὸς τοὺς πλησίον ἐρεσχελίαν, ἣν ἀήττητον εἶναι βούλεσθε, τὰ τῷ Θεῷ ἀρέσκοντα μὴ συνορώντων. Ἀλλ' ἔσται τῆς θείας προνοίας ἔργον καὶ τὰ τῆς φιλονεικίας ταύτης κακὰ φανερῶς ἀλόντα διασκεδάσαι, καὶ ἡμῖν διαῤῥήδην ἐπιδεῖξαι, εἴ τινα τῆς ἀληθείας αὐτόθι συνελθόντες ἐποιήσασθε φροντίδα, καὶ εἰ τὰ κεκριμένα χωρὶς τινος χάριτος καὶ ἀπεχθείας ἐκρίνατε. Τοιγαροῦν ἠπειγμένως πάντας ὑμᾶς πρὸς τὴν ἐμὴν συνελθεῖν (92) εὐσέβειαν βούλομαι, ἵνα τὴν τῶν πεπραγμένων ὑμῖν ἀκρίβειαν δι' ὑμῶν αὐτῶν (93) παραστήσητε. Τίνος δὲ ἕνεκεν ταῦτα γράψαι πρὸς ὑμᾶς ἐδικαίωσα, καὶ ὑμᾶς πρὸς

D

VICTOR CONSTANTINUS

Maximus Augustus episcopis qui Tyrum convenere.

Equidem ignoro quænam sint a vestra synodo turbulenter ac tumultuose judicata : veritas quippe tumultu ac confusione quadam oppressa videtur, vobis scilicet ob mutuam contentionem, quam invictam vultis, quæ Deo placent minime spectantibus. Sed erit illud divinæ providentiæ opus, istiusmodi discordiæ mala manifesto deprehensa dissipare, nobisque palam facere si qua vobis fuerit illic congregatis veritatis cura, et si judicia vestra citra gratiam ullam vel odium lata fuerint. Quocirca vos omnes quamprimum pietatem nostram convenire volo, rerum a vobis gestarum accurate rationem coram reddituros. Porro quæ causa mihi fuerit hæc ad vos scribendi, vosque per litteras meas accersendi, ex sequentibus cognoscetis. Ingredienti

(87) Reg., καινόν.

(87*) Legerit interpres, ἄπρακτον. Edit. Patrol.

(88) Ita Reg. Basil. vero, Φλαύϊος Ἰμέριος ἐξάκτωρ, male. Sed pejus editi, Φλαύϊος Ἰμέριος ἔξαρχος Μαρεώτου, omisso χαίρειν. Ex supra dictis enim constat epistolam non esse exarchi sive præfecti, sed catholici.

(89) Sic Reg. Editi, ἀνεγκεῖν, mendose.

(90) Reg., ἐτύρευον, optime. Edit. Commel., ἐθύρευον. Edit. Paris., ἐθήρευον.

(91) Hanc epistolam integram refert Socr. lib. I, cap. 34 ; Sozom. lib. II, cap. 28 ; Niceph. lib. VIII, cap. 50 ; *Historia tripart.*, lib. III, cap. 7.

(92) Socr., ἀνελθεῖν. Soz. et Niceph. ἐλθεῖν. Epiphanius Scholasticus, *concurrere*, cum Athanasio nempe.

(93) Sozom. καὶ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν.

(94) Vel *perlustrata*.

Digitized by Google

mihi cognominem ac felicissimam patriam meam Constantinopolim, et equo tum insidenti, derepente Athanasius episcopus media in via cum nonnullis aliis se comitantibus ita inexspectatus occurrit, ut stuporem mihi attulerit. Testis mihi est omnium spectator Deus, me primo aspectu non agnovisse hominem : sed e nostris quidam et virum quis esset, et quibus affectus esset injuriis, nobis sciscitantibus, ut fieri solet, indicarunt. Tunc temporis igitur hominem non sum allocutus, nec vel minimum cum eo sermonem feci. Rogante autem illo ut sibi aurem præberem, meque e converso id abnuente ac propemodum jubente amoveri virum, majore cum fiducia ille nihil se postulare dixit, quam ut vos huc concedere juberem, quo præsentibus vobis de illatis sibi injuriis posset conqueri. Quod cum mihi æquum temporique congruum visum sit, hæc libenti animo ad vos scribenda jussi ; ut quotquot Tyri congregatam synodum composuistis, quam maturrime ad exercitum meæ clementiæ properetis, sinceritatem integritatemque judicii vestri ex operibus ipsis comprobaturi, coram me scilicet quem sincerum Dei esse famulum ne vos quidem ipsi inficias ire potestis. Et sane mea erga Deum religio causa est cur ubique terrarum pax habeatur, ipsis etiam barbaris qui hactenus veritatis ignari erant nomen Dei sincere laudantibus : planum est autem veritatis ignarum etiam Deum ignorare. Attamen, uti supra dixi, ipsi barbari, mea sinceri Dei famuli opera, Deum agnoverunt ac colere didicerunt : quem mihi ubique propugnatorem esse, meisque rebus providere reapse sunt experti : unde ad Dei notitiam devenere : quem illi quidem metu nostri venerantur, nos autem qui sancta mysteria clementiæ ejus **160** præ nobis ferre videmur, nequaquam enim dixerim custodire, nos, inquam, nihil agimus quam quæ discordiam odiumque spectant, imo, ut apertius loquar, quæ ad humani generis perniciem vergunt. Verum, uti jam dictum est, maturate et ad nos quam celerrime properate : certumque habetote me toto virium conatu nisurum, ut illa potissimum in Dei lege firma et immota serventur, quibus nec vituperium nec infamia quæpiam possit inhærere : dissipatis scilicet, penitus oppressis, ac funditus deletis legis inimicis, qui specie sancti nominis, multiplices ac diversas proferunt blasphemias.

A ἐμαυτὸν διὰ τοῦ γράμματος καλῶ, ἐκ τῶν ἑπομένων γνώσεσθε. Ἐπιβαίνοντί μοι λοιπὸν τῆς ἐπωνύμου ἡμῶν καὶ πανευδαίμονος πατρίδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως (συνέβαινε (95) δὲ τηνικαῦτα ἐφ' ἵππου ὀχεῖσθαι), ἐξαίφνης Ἀθανάσιος ὁ ἐπίσκοπος ἐν μέσῃ τῇ λεωφόρῳ μετὰ ἑτέρων τινῶν, οὓς περὶ αὐτὸν εἶχεν, ἀπροσδόκητος οὕτως προσῆλθεν, ὡς καὶ παρέχειν ἐκπλήξεως ἀφορμήν. Μαρτυρεῖ μοι γὰρ ὁ πάντων ἔφορος Θεὸς, ὡς οὐδὲ ἐπιγνῶναι αὐτὸν, ὅστις ἦν, παρὰ τὴν πρώτην ὄψιν ἠδυνήθην, εἰ μὴ τῶν ἡμετέρων τινὲς, καὶ ὅστις ἦν καὶ τὴν ἀδικίαν ἣν πέπονθε, διηγήσασθαι πυνθανομένοις, ὥσπερ εἰκὸς, ἀπήγγειλαν ἡμῖν. Ἐγὼ μὲν οὖν οὔτε διηλέχθην αὐτῷ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, οὔτε ὁμιλίας ἐκοινώνησα. Ὡς δὲ ἐκεῖνος μὲν ἀκουσθῆναι ἠξίου, ἐγὼ δὲ παρῃτούμην, καὶ μικροῦ δεῖν ἀπελαύνεσθαι αὐτὸν ἐκέλευον, μετὰ πλείονος παῤῥησίας οὐδὲν ἕτερον ἑαυτῷ παρ' ἡμῶν ἢ τὴν ὑμετέραν ἄφιξιν ἠξίωσεν ὑπάρξαι, ἵνα, ὑμῶν παρόντων, ἃ πέπονθεν ἀναγκαίως, ἀποδύρασθαι δυνηθῇ. Ὅπερ (96) ἐπειδὴ εὔλογον εἶναί μοι καὶ τοῖς καιροῖς πρέπον κατεφαίνετο, ἀσμένως ταῦτα γραφῆναι πρὸς ὑμᾶς ἔταξα, ἵνα πάντες ὅσοι τὴν σύνοδον τὴν ἐν Τύρῳ γενομένην ἀνεπληρώσατε (97), ἀνυπερθέτως εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς ἐμῆς ἡμερότητος ἐπειχθῆτε, τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ἐπιδείξοντες τὸ τῆς ὑμετέρας κρίσεως καθαρόν τε καὶ ἀδιάστροφον· ἐπ' ἐμοῦ δηλαδὴ, ὃν τοῦ Θεοῦ εἶναι γνήσιον θεράποντα οὐδ' ἂν ὑμεῖς ἀρνηθείητε. Τοιγαροῦν διὰ τῆς ἐμῆς πρὸς Θεὸν λατρείας τὰ πανταχοῦ εἰρηνεύεται, καὶ τῶν βαρβάρων αὐτῶν (98) τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνομα γνησίως εὐλογούμενον, οἳ μέχρι νῦν τὴν ἀλήθειαν ἠγνόουν· δῆλον δὲ, ὅτι ὁ τὴν ἀλήθειαν ἀγνοῶν οὐδὲ τὸν Θεὸν ἐπιγινώσκει. Πλὴν ὅμως, καθὰ προείρηται, καὶ οἱ βάρβαροι νῦν, δι' ἐμὲ τὸν Θεοῦ θεράποντα γνήσιον, ἐπέγνωσαν τὸν Θεὸν, καὶ εὐλαβεῖσθαι μεμάθηκαν, ὃν ὑπερασπίζειν μου (99) πανταχοῦ καὶ προνοεῖσθαι τοῖς ἔργοις αὐτοῖς ᾔσθοντο· ὅθεν μάλιστα καὶ ἴσασι τὸν Θεόν· ὃν ἐκεῖνοι μὲν διὰ τὸν πρὸς ἡμᾶς φόβον εὐλαβοῦνται, ἡμεῖς (1) δὲ οἱ τὰ ἅγια μυστήρια τῆς εὐμενείας αὐτοῦ δοκοῦντες προβάλλεσθαι (οὐ γὰρ ἂν εἴποιμι φυλάττειν), ἡμεῖς, φημὶ, οὐδὲν πράττομεν ἢ τὰ πρὸς διχόνοιαν καὶ μῖσος (2) συντείνοντα, καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, τὰ πρὸς ὄλεθρον τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἔχοντα τὴν ἀναφοράν. Ἀλλ' ἐπείχθητε, καθὰ προείρηται, πρὸς ἡμᾶς σπουδάσατε πάντες ᾗ τάχος, πεπεισμένοι, ὡς παντὶ σθένει κατορθῶσαι πειράσομαι, ὅπως ἐν τῷ νόμῳ Θεοῦ ταῦτα ἐξαιρέτως ἀδιάπτωτα φυλάττηται, οἷς οὔτε ψόγος, οὔτε κακοδοξία

(95) Sozom., συνέβαινε δέ με. Socrat. vero, με post ἐφ' ἵππου. Paulo post Socr., μετὰ ἱερῶν τινων, cui lectioni favet Epiphanius Scholasticus : *cum quibusdam sacerdotibus*. Sozom. vero et Niceph. cum Athanasio, μετὰ ἑτέρων τινῶν.

(96) Socr., ὅθεν.

(97) Reg. et Socr., ἀνεπληρώσατε. Editi vero et Sozom., ἐπληρώσατε. Infra Reg. Basil. Socr. Sozom., ἐπιδείξοντες, et ita legendum. Editi mendose, ἐπιδεῖξαντες.

(98) Socr., καὶ ὑπὸ τῶν βαρβάρων αὐτῶν, etc. Sozom. et Niceph., καὶ τῶν βαρβάρων αὐτῶν τὸ τοῦ Θεοῦ ὄνομα γνησίως εὐλογούντων. Utraque lectio quadrat, Athanasiana vero vitiata videtur, licet eadem in omnibus editis et mss. exstet. Epiphanius Scholast. totum hunc locum sic habet : *Igitur ubique pacificatur Dei nomen, et integre benedicitur per meam in Deo culturam etiam apud ipsos barbaros, qui veritatem hactenus ignorabant.*

(99) Sic Reg. Socr. et Soz. Editi, με, mendose.

(1) Epiphanius Scholast. ὑμεῖς legit, habet enim *vos*. Mox Socr., μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, sed τῆς εὐμενείας legitur in omnibus Athanasii editis et mss., ut apud Soz. et Niceph. Epiphanius etiam Scholasticus habet, *clementia*.

(2) Editi, μῦσος. Reg., secunda manu, μῖσος, et sic Socr. et Niceph. Epiph. Schol. *odia*.

Digitized by Google

τις δυνήσεται προσπλακῆναι· διασκεδασθέντων δηλαδὴ καὶ συντριβέντων ἅρδην, καὶ παντελῶς ἀφανισθέντων τῶν ἐχθρῶν τοῦ νόμου, οἵτινες ἐπὶ προσχήματι τοῦ ἁγίου ὀνόματος ποικίλας καὶ διαφόρους βλασφημίας παρέχουσιν.

87. Ταῦτα μαθόντες οἱ περὶ Εὐσέβιον, καὶ εἰδότες ἃ πεποιήκασι, τοὺς μὲν ἄλλους ἐπισκόπους ἐκώλυσαν ἀνελθεῖν, αὐτοὶ δὲ μόνοι, Εὐσέβιος, Θεόγνιος, Πατρόφιλος, ἕτερος (3) Εὐσέβιος, καὶ Οὐρσάκιος, καὶ Οὐάλης ἀνελθόντες, οὐκέτι περὶ ποτηρίου καὶ Ἀρσενίου ἔλεγον· παῤῥησίαν γὰρ οὐκ εἶχον· ἄλλην δὲ πλάσαντες κατηγορίαν τὴν εἰς βασιλέα φθάνουσαν, εἰρήκασιν αὐτῷ τῷ βασιλεῖ, ὅτι ἠπείλησεν Ἀθανάσιος κωλύσειν τὸν σῖτον τὸν εἰς τὴν πατρίδα σου πεμπόμενον ἀπὸ Ἀλεξανδρείας. Καὶ τοῦτο παρόντες μὲν Ἀδαμάντιος, καὶ Ἀνουβίων (4), Ἀγαθάμμων, Ἀρβεθίων, Πέτρος, οἱ ἐπίσκοποι, ἤκουσαν· ἔδειξε δὲ καὶ ὁ θυμὸς τοῦ βασιλέως. Ὁ γὰρ τοιαῦτα γράψας, καὶ καταγινώσκων τῆς ἀδικίας αὐτῶν, ὡς ἤκουσε τὴν τοιαύτην διαβολὴν, εὐθὺς ἐπυρώθη, καὶ ἀντὶ τῆς ἀκροάσεως εἰς τὰς Γαλλίας ἡμᾶς ἀπέστειλεν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο μᾶλλον αὐτῶν δείκνυσι τὴν πονηρίαν· ὁ γὰρ μακαρίτης Κωνσταντῖνος ὁ νεώτερος, ἀποστέλλων ἡμᾶς εἰς τὴν πατρίδα, καὶ μεμνημένος, ὧν ἔγραψεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἔγραψε καὶ αὐτὸς ταῦτα·

(5) *ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΙΣΑΡ*

Τῷ λαῷ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας πόλεως Ἀλεξανδρείας.

Οὐδὲ τὴν τῆς (6) ὑμετέρας ἱερᾶς ἐννοίας ἀποπεφευγέναι γνῶσιν οἶμαι, διὰ τοῦτο Ἀθανάσιον τὸν τοῦ προσκυνητοῦ νόμου ὑποφήτην πρὸς καιρὸν εἰς τὰς Γαλλίας ἀπεστάλθαι, ἵν', ἐπειδὴ ἡ ἀγριότης τῶν αἱμοβόρων αὐτοῦ καὶ πολεμίων ἐχθρῶν εἰς κίνδυνον τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ κεφαλῆς ἐπέμεινε, μὴ ἄρα διὰ τῆς τῶν φαύλων διαστροφῆς ἀνήκεστα ὑποστῇ. Πρὸς τὸ διαπαῖξαι τοίνυν ταύτην, ἀφαιρεθεὶς τῶν φαρύγγων τῶν ἐπικειμένων αὐτῷ ἀνδρῶν, ὑπ' ἐμοὶ διάγειν κεκέλευσται (7), οὕτως ὡς ἐν ταύτῃ τῇ πόλει, ἐν ᾗ διέτριβε, πᾶσι τοῖς ἀναγκαίοις ἐμπλεονάζειν· εἰ καὶ τὰ μάλιστα αὐτοῦ ἡ ἀοίδιμος ἀρετὴ, ταῖς θείαις πεποιθυῖα βοηθείαις, καὶ τὰ τῆς τραχυτέρας τύχης ἄχθη ἐξουθενεῖ. Τοιγαροῦν εἰ καὶ τὰ μάλιστα πρὸς τὴν προσφιλεστάτην ὑμῶν θεοσέβειαν ὁ δεσπότης ἡμῶν Κωνσταντῖνος (8) ὁ Σεβαστὸς, ὁ ἐμὸς πατὴρ, τὸν αὐτὸν ἐπίσκοπον τῷ ἰδίῳ τόπῳ παρασχεῖν προήρητο, ὅμως, ἐπειδὴ, ἀνθρωπίνῳ κλήρῳ προληφθεὶς, πρὸ τοῦ τὴν εὐχὴν πληρῶσαι ἀνεπαύσατο, ἀκόλουθον ἡγησάμην τὴν προαίρεσιν τοῦ τῆς θείας μνήμης βασιλέως διαδεξάμενος πληρῶσαι. Ὅστις ἐπειδὰν τῆς ὑμετέρας τύχοι προσόψεως, ὅσης αἰ-

87. His acceptis Eusebiani conscii suorum facinorum, cæteris episcopis quominus imperatorem adirent prohibitis, ipsi soli, Eusebius scilicet, Theognius, Patrophilus, alter Eusebius, Ursacius et Valens cum advenissent, nullam amplius fecere de calice vel de Arsenio mentionem : hæc quippe ultra movere ausi non sunt; sed aliud crimen ipsum spectans imperatorem commenti, aiebant : Minatus est Athanasius se impediturum quominus solitum frumentum Alexandria in patriam tuam transvehatur. Hoc etiam audiere qui tum aderant Adamantius, Anubion, Agathammon, Arbethion, et Petrus episcopi : quod item ipsa probavit imperatoris ira; nam qui ejusmodi litteras ante scripserat, illorumque iniquitatem damnarat, hac audita calumnia statim excanduit, ac nostra non exspectata defensione, nos relegavit in Gallias. Attamen illud ipsum eorum malignitatem magis coarguit : nam beatæ memoriæ Constantinus junior cum nos in patriam remitteret, memor eorum quæ pater suus scripsisset, has et ipse misit litteras :

CONSTANTINUS CÆSAR

Populo catholicæ Ecclesiæ urbis Alexandriæ.

Nec sacræ mentis vestræ notitiam præteriisse arbitror, ideo Athanasium adorandæ legis interpretem in Gallias ad quoddam tempus missum fuisse, ut ne immanium ejus hostium feritas, quæ in periculum sacri illius capitis imminebat, eorumdemque improborum perversitas ad nefaria sustinenda eum cogeret. Ad eam igitur eludendam, e faucibus adorientium se virorum ereptus, ac sub me degere jussus, in hac urbe ubi commoratus est, omnibus necessariis abundavit : tametsi ejus præclara virtus, divinis freta auxiliis, durioris fortunæ vilipendit ærumnas. Proinde etsi dominus noster Constantinus Augustus, pater meus, vestræ dilectissimæ pietati eumdem episcopum restituere, ac in pristinum reducere locum decreverat; quia tamen humana sorte præoccupatus, antequam votum impleset suum ex hac vita migravit, consentaneum mihi existimavi divæ memoriæ imperatoris propositum hæreditate acceptum exsequi. Porro Athanasius quantæ nobis venerationi fuerit, cum ad conspectum vestrum venerit, agnoscetis. Nec mirum est si quid ejus gratia fecerim : ad hoc enim et desiderii vestri

(3) Sic Reg. et Basil. Editi vero, καὶ ἕτερος.

(4) In Reg. καί deest ante Ἀνουβίων. Mox Ἀρβεθίων. Supra num. 78, legitur Ἀρβαιθίων, et ad calcem *Epistolæ ad solit.* Ἀρβαιθίωνος. Errat Socrates qui hos episcopos quos quatuor tantum ille nominat, Athanasii accusatores apud imperatorem fuisse refert l. I, c. 35, cujus errorem secutus est Baronius. Enimvero constat eos Athanasii partibus addictos fuisse. Vide supra in subscriptionibus epistolæ ad Dionysium comitem ipsi illi quinque episcopi recensentur. Mox Reg. et Basil., ἔδειξε δὲ καί. In editis δέ deest.

(5) Habetur apud Socratem l. II, c. 3; Sozomenum l. III, c. 2; Theod. pag. 69; Nicephorum et in *Historia tripart.* l. IV, c. 2.

(6) Theod. et Soz., οὐδὲν τὴν τῆς.

(7) Κελευσθεὶς Socr. Infra idem, ἐκπλεονάζειν.

(8) Socrat. Sozom. et Theodoretus ὁ τῆς μακαρίας μνήμης Κωνσταντῖνος, et ita legit Epiphanius Scholast. Paulo post, ὅμως ἐπειδὴ, sic Reg. Socr. Soz. Theod., sed in editis Athanasii ἐπειδὴ deerat.

Digitized by Google

imago, et tanti viri species nos movit atque concitavit. Divina **161** providentia vos servet, dilecti fratres. Datum Treviris, decimo quinto calendas Julias.

ἔτρεπεν. Ἡ θεία πρόνοια ὑμᾶς διαφυλάξαι (10), Ἰουλίων ἐν Τριβέροις (11).

88. Cum igitur hac de causa in Gallias simus relegati, quisnam imperatoris propositum, sanguinariumque Eusebianorum animum hinc non animadvertat? quis non videat imperatorem illud eo egisse, ut ne majorem illi in nos conflarent conspirationem? Nam simplici animo aurem illis præbuit. Hoc fuit Eusebianorum opus: hæc ipsa suæ in nos conspirationis molimina. Quis hæc advertens non fateatur nullam indulgentiam aut gratiam in causa nostra locum habuisse, sed jure et merito tantam episcoporum turbam et privatim singulos, et congregatos talia in nostram defensionem conscripsisse, inimicorumque sycophantiam damnasse? Quis conspectis hujusmodi rebus non fateatur Valentem et Ursacium jure sese reos declarasse, ac resipiscentes, ejusmodi litteras adversum se conscripsisse, quod mallent aliquantisper pudore suffundi quam æternum sycophantarum supplicium luere?

89. Idcirco recte et juxta ecclesiasticas leges beati comministri nostri, cum nonnulli dubias esse res nostras affirmarent, niterenturque judicia pro nobis lata abrogare, ærumnas quaslibet sustinere, in exsiliumque pelli maluerunt, quam tot tantorum (9) Socr. Soz. Theod., τύχῃ προσόψεως, ὅσης παρ' ἐμοῦ αἰδοῦς.

(10) Reg. διαφυλάξει. Socr. Sozom. Theod., διαφυλάξοι.

(11) Ἐδόθη πρὸ δεκαπέντε καλανδῶν Ἰουλίων ἐν Τριβέροις· *Datum Treviris* XV *calendas Julias*, id est, 17 Junii. De anno autem disputant recentiores. Valesius 337, alii vero sequentem assignant: litem resolvunt Athanasius et Theodoretus. Ille in *Epistola ad solit.* paulo post initium: Ταῦτα συνορῶντες, ait, οἱ τρεῖς ἀδελφοί, Κωνσταντῖνος, Κωνστάντιος, καὶ Κώνστας, ἐποίησαν πάντας μετὰ θάνατον τοῦ πατρὸς ἐπανελθεῖν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν· γράψαντες περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἰδίᾳ τῇ ἑκάστου Ἐκκλησίᾳ· περὶ δὲ Ἀθανασίου ταῦτα. *Hæc cum animadverterent tres fratres, Constantinus, Constantius et Constans, post patris obitum, omnes in patriam et Ecclesiam suam reverti jusserunt: scribentes quidem de singulis ad proprias Ecclesias, de Athanasio autem ad hunc modum.* Post hæc subjicitur initium epistolæ Constantini junioris. Hinc sane liquet ex trium fratrum consensu exsules omnes revocatos fuisse; atque adeo non anno 337 sed sequente, 17 Junii scriptam fuisse hanc epistolam, Athanasiumque ex Galliis rediisse. Cum enim anno 337 Maii vicesima secunda Constantinus obierit, vix 17 Junii ejusdem anni nuntium obitus Constantinopoli Treviros pervenisse credatur. Nec tam modico temporis intervallo, fratres Cæsares tanto itinere disjuncti, ac tam gravibus alias negotiis implicati, communi consensu exsules revocare ac litteras exsulibus tradere potuerunt. Quæ sententia validissime firmatur Theodoreti testimonio qui l. II, c. 1, ait Athanasium biennio et quatuor menses Treviris commoratum. Cum enim Athanasius initio anni 336 Treviros advenerit, non potuit nisi anno 338 duos annos et quatuor menses ibidem confe-

δοῦς (9) τετύχηκε, γνώσεσθε. Οὐ γὰρ θαυμαστὸν εἴ τι δ' ἂν ὑπὲρ αὐτοῦ πεποίηκα· καὶ γὰρ τὴν ἐμὴν ψυχὴν ἥ τε τοῦ ὑμετέρου πόθου εἰκὼν καὶ τὸ τοῦ τηλικούτου ἀνδρὸς σχῆμα εἰς τοῦτο ἐκίνει καὶ προ- ἀγαπητοὶ ἀδελφοί. Ἐδόθη πρὸ δεκαπέντε καλανδῶν

88. Ταύτης τῆς αἰτίας οὔσης, δι' ἣν ἀπεστάλημεν εἰς τὰς Γαλλίας, τίς πάλιν οὐ συνορᾷ τὴν μὲν τοῦ βασιλέως προαίρεσιν, τὴν δὲ τῶν περὶ Εὐσέβιον φονικὴν ψυχήν, καὶ ὅτι τοῦτο πεποίηκε βασιλεὺς, ἵνα μή τινα μείζονα σκευὴν βουλεύσωνται; Ἐπήκουσε γὰρ ἁπλῶς· Αὕτη τῶν περὶ Εὐσέβιον ἡ πρᾶξις, αὕτη τῆς καθ' ἡμῶν συσκευῆς ἡ μηχανή. Τίς ταῦτα συνορῶν οὐκ ἂν εἴποι μηδὲν κατὰ χάριν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενῆσθαι, ἀλλ' ὅτι δικαίως καὶ ἀκολούθως τὸ τοσοῦτον πλῆθος τῶν ἐπισκόπων καὶ ἰδίᾳ καὶ κοινῇ τοιαῦτα μὲν ὑπὲρ ἡμῶν ἔγραψε, τῆς δὲ συκοφαντίας τῶν ἐχθρῶν κατέγνωσαν; Τίς τὰ τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα (12) θεωρήσας οὐκ ἂν εἴποι, ὅτι καὶ Οὐάλης καὶ Οὐρσάκιος εἰκότως κατέγνωσαν ἑαυτῶν, καὶ μετα- γινώσκοντες τοιαῦτα καθ' ἑαυτῶν ἔγραψαν, μᾶλλον ἑλόμενοι πρὸς ὀλίγον αἰσχυνθῆναι, ἢ αἰωνίως τὴν τῶν συκοφαντῶν ὑπομεῖναι τιμωρίαν (13);

89. Διὰ τουτο γὰρ δικαίως καὶ ἐκκλησιαστικῶς ποιοῦντες καὶ οἱ μακάριοι συλλειτουργοὶ ἡμῶν, ἐπειδή τινες ἀμφίβολα τὰ καθ' ἡμᾶς ἔλεγον, καὶ ἀκυροῦν ἐδιάζοντο τὰ ὑπὲρ ἡμῶν κριθέντα, πάντα παθεῖν ὑπέμειναν νῦν, καὶ ἐξορισθῆναι εἵλοντο, ἢ λυομένας

(12) Καὶ τοσαῦτα deest in edit. Paris., sed in edit. Commel. et in mss. legitur. Paulo post Reg., κατέγνωσαν ἑαυτῶν. Editi, κατέγνωσαν αὐτῶν.

(13) His, ἢ αἰωνίως τὴν τῶν συκοφαντῶν ὑπομεῖναι τιμωρίαν, terminatur secunda pars *Apologiæ*. Siquidem antequam illam ordiatur, ait Athanasius num. 58 se illam ideo conscripsisse, ut palam faceret episcopos non gratia quadam, sed jure et merito litteras innocentiæ suæ testes scripsisse: ut item ostenderet Ursacium et Valentem veritatem esse confessos. Quamobrem *Apologiam* claudens ait se utrumque exploratum fecisse, episcopos scilicet jure et merito, et non gratia quadam pro sua defensione scripsisse: Ursacium vero et Valentem jure se reos declarasse, maluisseque aliquantisper pudore suffundi, quam in æternum sycophantarum supplicium luere. His autem postremis verbis innuitur Ursacium et Valentem nondum in Arianam impietatem recidisse, quando Athanasius hanc edidit *Apologiam*: atque adeo eam ante annum 352 scriptam fuisse, ut initio monuimus. Et vero si Ursacius et Valens Athanasii accusatoribus sese jam denuo sociassent, uti fecere circa annum 351 vel 352, an credibile est illud ab Athanasio prætermittendum fuisse? an eorum resipiscentiam ex metu æterni supplicii provenisse Athanasius dixisset, si Ursacius ipse cum Valente jam declarassent se solo Constantis imperatoris metu eo adductos fuisse, ut accusationes suas falsas esse faterentur quæ tamen veræ fuissent; quod illos postea fecisse Athanasius testatur in *Epist. ad solitarios*? Hinc sane liquet ea quæ subsequuntur, Διὰ τοῦτο γὰρ δικαίως, etc., usque ad finem, diu post scriptam *Apologiam* hic addita fuisse, post lapsum scilicet Liberii et Hosii, qui in annum cadit 357.

Digitized by Google

εἶεν τὰς τοσούτων (14) ἐπισκόπων κρίσεις. Εἰ μὲν οὖν πρὸς τοὺς βουλευσαμένους καθ' ἡμῶν, καὶ ἐθελήσαντας ἀνατρέψαι τὰ ὑπὲρ ἡμῶν, ἄχρι λόγων ἦσαν ἐνστάντες οἱ ἀληθῶς ἐπίσκοποι, ἢ τυχόντες (15) ἦσαν ἄνδρες, ἀλλὰ μὴ ἐπισήμων πόλεων, καὶ κεφαλαὶ τοσούτων Ἐκκλησιῶν· ἦν ἂν ὑποπτεύειν μὴ ἄρα κεχαρισμένα πάλιν ποιοῦντες ἐφιλονείκησαν καὶ νῦν αὐτοί· ὅτε δὲ καὶ λογισμοῖς ἔπειθον καὶ ἐξορισμὸν ὑπέμειναν, καὶ Λιβέριός ἐστιν ὁ τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπος· εἰ γὰρ καὶ εἰς τέλος οὐχ ὑπέμεινε τοῦ ἐξορισμοῦ τὴν θλῖψιν, ὅμως διετίαν ἔμεινεν ἐν τῇ μετοικίᾳ, γινώσκων τὴν καθ' ἡμῶν συσκευήν· καὶ ἐπειδὴ καὶ Ὅσιος ὁ μέγας ἐστὶ, καὶ οἱ τῆς Ἰταλίας, καὶ οἱ τῶν Γαλλιῶν, καὶ ἄλλοι ἀπὸ Σπανιῶν, καὶ ἀπ' Αἰγύπτου, καὶ Λιβύης, καὶ οἱ τῆς Πενταπόλεως πάντες· εἰ γὰρ καὶ, πρὸς ὀλίγον φοβηθεὶς τὰς ἀπειλὰς Κωνσταντίου, ἔδοξεν ἐκείνοις μὴ ἀντιλέγειν, ἀλλ' ἡ πολλὴ βία καὶ τυραννικὴ ἐξουσία Κωνσταντίου, καὶ αἱ πλεῖσται ὕβρεις καὶ πληγαὶ (16) δεικνῦσιν, ὅτι μὴ καταγνοὺς ἡμῶν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ γήρως οὐ φέρων τὰς πληγὰς, πρὸς καιρὸν εἶξεν αὐτοῖς· δίκαιόν ἐστι πλέον πάντας, ὡς πληροφορηθέντας, μισεῖν καὶ ἀποστρέφεσθαι τὴν ἀδικίαν, καὶ τὴν βίαν τὴν καθ' ἡμῶν γενομένην· διὰ τὸ μάλιστα δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ διὰ τὴν Ἀρειανὴν ἀσέβειαν συνέστηκεν ἡμᾶς ταῦτα πεπονθέναι.

rumque episcoporum judicia abrogata cernere. Si itaque veri episcopi nostris insidiatoribus, qui ea quæ pro nobis gesta essent subvertere conabantur, verborum tantum tenus obstitissent : aut si vulgares fuissent homines, et non eximiarum urbium episcopi et capita tantarum ecclesiarum ; suspicandum sane foret, ne gratia quadam aut favore ducti, nostri causa jam contenderent. Cum autem non solum verbis mihi patrocinati fuerint, sed etiam exsilium sustinuerint, ex eorumque numero sit Liberius Romæ episcopus ; nam etsi exsilii ærumnas ad finem usque non toleraverit, attamen quod conflatam in nos conspirationem probe nosset, biennio in exsilii loco est commoratus : cum etiam ex eorum numero sit magnus ille Hosius, cum episcopis Italiæ, Galliarum, et aliis ex Hispaniis, ex Ægypto, et ex Libya omnibusque Pentapoleos episcopis : nam licet ille ad breve tempus Constantii minis perterritus, iis non obsistere videretur, attamen ingens illa vis, atque tyrannica Constantii potestas, necnon plurimæ illæ contumeliæ et plagæ palam faciunt eum, non quod reos nos existimaret, sed quod propter senectutis infirmitatem plagas non **162** ferret, ad tempus illis cessisse ; æquum sane fuerit omnes, utpote rei certiores factos, injustitiam illam, et vim nobis illatam magis ac magis odisse ac perhorrescere : ideo maxime quod planissimum sit nos nulla alia de causa quam propter Arianam impietatem, hujusmodi mala esse perpessos.

90. Εἴ τις τοίνυν βούλεται τά τε καθ' ἡμᾶς μαθεῖν καὶ τὴν περὶ Εὐσέβιον συκοφαντίαν, ἐντυγχανέτω τοῖς γραφεῖσιν ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ μάρτυρας ἐχέτω. οὐχ ἕνα, ἢ δύο, ἢ τρεῖς, ἀλλὰ τοσοῦτον πλῆθος ἐπισκόπων· καὶ τούτων μάρτυρας πάλιν λαμβανέτω τοὺς περὶ Λιβέριον καὶ Ὅσιον, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς, οἵτινες, ὁρῶντες τὰ καθ' ἡμῶν γενόμενα, πάντα παθεῖν ὑπέμειναν, ἢ προδοῦναι τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ὑπὲρ ἡμῶν κρίσιν· τοῦτο δὲ καλῶς (17) καὶ ὁσίως βουλευόμενοι πεποιήκασιν· ἃ γὰρ οὗτοι πεπόνθασι, δείκνυσι μὲν τὴν ἀνάγκην, ἣν καὶ οἱ ἄλλοι ἐπίσκοποι πεπόνθασιν. Ἔστι δὲ ὑπομνήματα μὲν καὶ στηλογραφία κατὰ τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεως καὶ τῆς πονηρίας τῶν συκοφαντῶν, ὑπογραμμὸς δὲ καὶ τύπος τοῖς μετὰ ταῦτα γιγνομένοις, ἀγωνίζεσθαι μὲν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας μέχρι θανάτου, ἀποστρέφεσθαι δὲ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν, Χριστομάχον οὖσαν, καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου πρόδρομον, μὴ πιστεύειν δὲ τοῖς καθ' ἡμῶν ἐπιχειροῦσι λέγειν. Ἀξιόπιστος γὰρ καὶ ἱκανὴ μαρτυρία τῶν τοιούτων καὶ τοσούτων ἐπισκόπων ἡ ὑπὲρ ἡμῶν ἀπολογία καὶ ψῆφος.

90. Si quis igitur quæ nos spectant, simulque Eusebianorum sycophantiam ediscere cupiat, is quæ nostri gratia scripta sunt legat, testesque accipiat, non unum aut duos, vel tres, sed tantam episcoporum multitudinem ; testes iterum sumat, Liberium et Hosium, eorumque socios, qui cum adversum nos gesta facinora conspicerent, extrema pati maluerunt, quam aut veritatem, aut judicium nostri gratia datum prodere : idque ex bono et sancto consilio egerunt ; mala enim quæ isti perpessi sunt, quam vim alii quoque episcopi pertulerint, indicant. Sunt autem ea ipsa monumenta et cippi contra Arianam hæresim, et contra sycophantarum malitiam erecta : sunt etiam forma et exemplar posteris nostris, ut pro veritate usque ad mortem decertent, Arianamque hæresim, Christo inimicam, et Antichristi prodromum perhorrescant, neque illis adversum nos loquentibus fidem habeant. Apologia enim suffragiumque tot ac talium episcoporum pro fide digno sufficientique innocentiæ nostræ testimonio habenda sunt.

(14) Reg., τῶν τοσούτων.

(15) Reg., ἢ οἱ τυχόντες. Paulo post Reg., ἦν ἂν ὑποπτεύειν. Editi vero minus recte, ἦν οὖν ὑποπτεύειν.

(16) Reg., πληγαί. Editi vero, ἀπειλαί, quam sit vera lectio, dubium.

(17) Reg., τοῦτο δὲ καλῶς. Editi, τοῦτο καὶ καλῶς.

Digitized by Google

ADMONITIO

In epistolam *De decretis Nicænæ synodi* contra Arianos.

I. *Quæ sequitur epistola, responsum est S. Athanasii ad amicum. Hic nimirum cum in disputatione quam cum nonnullis Arianæ hæresis propugnatoribus habuerat, impia Arii dogmata plene confutasset : illi contra quos disputabat, quid responderent anxii, postremo se converterunt ad criminandum sanctam synodum Nicænam, quod vocabula non scripta, id est quæ in sacris Scripturis non exstant, in fidei definitione adhibuerit, nempe voces* ex substantia *et* consubstantialis : *quos tametsi ita rixantes et nugantes penitus compescuit, tamen ut accuratius quæ in synodo Nicæna contra Arium et Arianos gesta essent resciret, rogavit S. Athanasium, ut qui ipse concilio adfuerat, rem totam, prout acta fuerat, sibi vellet narrare : quod hac in epistola abunde præstat Athanasius.*

II. *Ac primo quidem exagitat Arianorum inconstantiam in sententiis mutandis, quod pravæ doctrinæ signum evidens esse ait, cum constantia sit veræ indicium certum. Tum breviter commemorat quomodo synodus se erga Eusebianos initio gesserit : ac posquam ipse in Eusebianos Arianamque impietatem prolixe satis invectus est, variaque illorum refellit argumenta : ut depellat criminationem qua Arii fautores in synodum Nicænam utebantur, quod scilicet nova excogitaverit vocabula, dilucide exponit, quonam pacto dolus astutiaque Eusebianorum Patres compulerit ad declarandum Filium esse* ex substantia *Patris et Patri* consubstantialem. *Quod idem etiam refert epistola ad Afros.*

III. *Quamvis autem concedat Athanasius dictiones* ex substantia *et* consubstantialis *in Scripturis sacris non legi, tamen rem ipsam in eis contineri ostendit, nec eas a synodo fuisse inventas, sed longe antea ab antiquioribus usurpatas; Theognostum enim olim docuisse* substantiam Filii esse ex substantia Patris absque ulla divisione natam. *Dionysii quoque Alexandrini affert auctoritatem asserentis* Filium esse Patri consubstantialem. *Nam cum eum quidam criminarentur negasse Filium esse Patri* consubstantialem, *ipse Dionysio Romæ episcopo, cui se purgat, scribit se tantum dixisse dictionem illam nusquam reperiri in sacris Scripturis, non autem rem ipsam reprobare, sed potius amplecti. Quod sane illustre argumentum est hujus vocis antiquitatis.*

IV. *Insigne etiam ibidem monumentum catholicæ fidei circa SS. Trinitatem adducit, fragmentum videlicet libri Dionysii Romæ episcopi adversus Sabellianos. Erant enim hujus ætate qui, ut Sabellium refellerent, docebant tres SS. Trinitatis hypostases esse a se invicem diversas, ac proinde tres quasi deos prædicabant : alii autem aiebant Verbum opus et rem factam esse. Utrosque jure coarguit Dionysius, docetque contra illos tres SS. Trinitatis hypostases non esse divisas a se invicem, nec Filium esse factum sed genitum.*

V. *Origenis quoque testimonio utitur Athanasius docentis* Verbum æternum esse ejusdemque ac Patrem substantiæ. *Nam quæ in ejus operibus videntur huic catholicæ sententiæ esse contraria, ait Athanasius illum non ex propria mente proponere, sed ex eorum quibuscum disputabat. Nec vero aliquibus mirum videri debet ea, quæ postmodum dictitabant Ariani, hic ab Origene aperte condemnari, hæc nimirum verba,* Fuit aliquando, cum non esset Filius : *siquidem id necessario sequitur ex* **163** *illorum sententia qui Filium non semper fuisse arbitrabantur. Hinc Dionysius Romanus in loco cujus mox meminimus, sic loquitur :* Si factus est Filius, fuit aliquando cum non esset ; *quam impietatem Origenes eodem modo ac ille impugnat. Quapropter cum Origenis temporibus essent qui idem sentirent, quod postea Ariani : nil profecto mirum, si eosdem quoque loquendi modos adhiberent. Sed ex his satis fuerit observare fuisse longe ante Arium, Arianæ impietatis præcursores.*

VI. *Postremo S. Athanasius de voce* ἀγενήτου *disputat. Hanc Arianos a profanis auctoribus mutuatos esse ait, ut, post explosas alias eorum voculas, suam impietatem novo hoc vocabulo tegerent. Nam cum solum Patrem* ἀγένητον, non factum, *dicendum esse vellent, concludebant Filium* γενητόν, factum, *debere dici. Verum fraudem istam aperit et repellit Athanasius, docetque Deum* non factum *appellari, quatenus* τοῖς γενητοῖς, rebus factis, *opponitur, sed appellari* Patrem *cum refertur ad* Filium. *De voce* ἀγενήτου *disserit quoque* Orat. 1 contra Arianos, *et in epistola de synodis Arimini et Seleuciæ, in qua circa finem locum affert epistolæ S. Ignatii ad Ephesios scribentis Dominum esse simul* γενητόν, factum, *et* ἀγένητον, non factum. *Scilicet, ut explicat S. Doctor, Dominus* γενητός, factus, *dicitur, quatenus homo, et* ἀγένητος, non factus, *quatenus Deus. Ibidem quoque non negat aliquos post Ignatium doctores solum Patrem dixisse* ἀγένητον, non factum : *at respondet eos ita locutos, non quod Filium* γενητόν, factum, *pu-*

Digitized by Google

tarent, sed ut Patrem nullam sui causam habere significarent, esseque Patrem Sapientiæ, per quam omnia γενητά, facta, *fecit.*

VII. *Ex his porro aliisque infra ad num.* 28 *dicendis, liquet* ἀγένητον *legendum esse, non vero* ἀγέννητον. *Nam* ἀγένητον *Athanasius semper opponit* τῷ γενητῷ. *[At* ἀγέννητον *significat* non genitum, *opponiturque* τῷ γεννητῷ, genito, *quo sane modo verum est solum Patrem esse* ἀγέννητον, *et Filium* γεννητόν, *utpote a Patre genitum, uti luculenter docet S. Joannes Damascenus, lib.* I Orthodoxæ fidei, *cap.* 9, *his verbis:* Χρὴ γὰρ εἰδέναι, ὅτι τὸ *ἀγένητον*, δι' ἑνὸς *ν* γραφόμενον, τὸ ἄκτιστον ἤτοι μὴ γενόμενον σημαίνει. Τὸ δὲ *ἀγεννητον*, διὰ τῶν δύο *νν* γραφόμενον δηλοῖ τὸ μὴ γεννηθέν..... Κατὰ μὲν οὖν τὸ πρῶτον σημαινόμενον κοινωνοῦσιν αἱ τρεῖς τῆς ἁγίας Θεότητος ὑπέρθεοι ὑποστάσεις· ὁμοούσιοι γὰρ καὶ ἄκτιστοι ὑπάρχουσι· κατὰ δὲ τὸ δεύτερον σημαινόμενον οὐδαμῶς· μόνος γὰρ ὁ Πατὴρ ἀγέννητος· οὐ γὰρ ἐξ ἑτέρας ἐστὶν αὐτῷ ὑποστάσεως τὸ εἶναι. *Id est:* Sciendum est vocem ἀγένητον, per unum ν scriptam, significare quod increatum est, sive quod non est factum. At vox ἀγέννητον, per duo νν scripta, significat quod non est genitum..... Ea vox secundum primam significationem communis est tribus sanctæ divinitatis hypostasibus divinissimis; nam consubstantiales sunt et increatæ: sed juxta secundam significationem non est communis, siquidem solus Pater est ἀγέννητος, *non genitus*, quippe qui non sit ex alia hypostasi. *Eadem totidem verbis exstant in libro* De SS. Trinitate, *cap.* 8, *in fine tomi VI Operum S. Cyrilli Alexandrini.*

VIII. *Videtur tamen antiquis scriptoribus ignota fuisse hujusmodi distinctio. Namque Cicero,* Tusculan. I, τὸ ἀγένητον *vertit*, id cujus nulla est origo, *et*, quod non oritur vel nascitur: *sic enim hæc Platonis in* Phædro *verba reddit*, ἀρχὴ δὲ ἀγένητον, principii autem nulla est origo: Ἐπειδὴ δὲ ἀγένητόν ἐστι, quod si nusquam oritur, ἐξ ἀνάγκης ἀγένητόν τε καὶ ἀθάνατον ψυχὴ ἂν εἴη, natura animi neque nata certe est, et æterna est. *Verum nec illi etiam videntur posuisse discrimen inter non* nasci *sive* non gigni, *et* non fieri. *S. Hilarius libro* Contra Constantium, *num.* 16, *eamdem vocem reddit* innascibilem, *nisi forte legerit* ἀγένητον Novitates vocum, *inquit ille ad Constantium*, sed profanas devitari jubet Apostolus. Tu cur pias excludis, cum præsertim ab eo dictum sit: « Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est? » *Innascibilem* scriptum nusquam legis, nunquid et hoc negandum erit, quia novum est? *Notanda quoque Tertulliani verba, qui libro* De anima, *cap.* 4, *vocem* ἀγένητον *ex Platonis loco paulo ante citato simul* innatum et infectum *reddit.* Consequens enim est, *inquit*, ut ex Dei flatu animam professi, initium ei deputemus. Hoc Plato excludit, INNATAM et INFECTAM animam volens: et natam autem docemus et factam, ex initii constitutione. Nec statim erravimus utrumque dicentes, quia scilicet aliud sit natum, aliud factum, utpote illud animalibus competens. Differentiæ autem, sua habendo loca et tempora, habent aliquando et passivitatis commercia. Capit itaque et facturam pro nasci poni, siquidem omne, quod quoquo modo accipit esse, generatur. Nam et factor ipse parens facti potest dici: sic et Plato utitur. *Hæc ille.*

IX. *De tempore quo hæc data fuit epistola dicendum restat. Constat compositam fuisse post Eusebii Cæsariensis mortem: nam Acacio ejus successore scripta est, ut patet num.* 3. *Certum quoque est scriptam fuisse mortuo Eusebio Nicomediensi, quandoquidem de eo, tanquam qui non amplius esset superstes, passim loquitur Athanasius. Denique pacis tempore nullaque in Athanasium grassante persecutione editam esse innuunt hæc verba quæ num.* 2 *habentur:* Ne mireris, si nunc ita se gerant (Ariani), siquidem haud multo post futurum est, ut iidem ad injurias sese convertant; deindeque cohortem et tribunum nobis minitabuntur: his enim tota innititur perversa illorum doctrina. *Ex quibus perspicuum fuerit hæc tunc scripsisse S. Athanasium, cum quiescerent Ariani, nihilque contra ipsum palam molirentur. Quocirca statuendum videtur scriptam esse hanc epistolam ab anno* 350 *ad annum* 354, *nempe post reditum Athanasii Alexandriam occiso Gregorio Alexandriæ pseudoepiscopo, antequam eum iterum vexare cœperit Constantius.*

X. *In fine subjecimus epistolam Eusebii Cæsariensis ad suæ parœciæ homines, quemadmodum se subjecisse ait S. Athanasius num.* 3, *ut et exstat in manuscripto Regio ac in Basiliensi Felckmanni, eaque in tomo II editionis Commelianæ inserta est, cum sero nimis animadversa suo loco amplius reponi jam non posset, ut ibidem dicitur. In aliis autem editionibus penitus omissa fuit.*

Digitized by Google

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ (22)

Ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος ἐωρακυῖα τὴν πανουργίαν τῶν περὶ Εὐσέβιον, ἐξέθετο πρεπόντως καὶ εὐσεβῶς κατὰ τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεως τὰ ὁρισθέντα.

—

S. P. N. ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI

EPISTOLA

Quod Nicæna synodus, perspecta Eusebianorum calliditate, congruenter et pie quæ adversus Arianam hæresim decreta sunt ediderit.

—

164 1. Recte quidem tu fecisti, qui tuam cum A Arianæ hæresis propugnatoribus disputationem mihi significaveris, adfuisseque inter eos, nonnullos ex Eusebii sodalibus, plurimosque e fratribus qui fidem Ecclesiæ sequuntur. Tua igitur, quæ vero Christi amore ardet, vigilantia mihi valde placuit, eaque impiam hæresim egregie confutavit. Vehementer autem illorum impudentiam sum admiratus, quod tametsi clare ostensum fuit Arianorum rationes futiles admodum et inanes esse, ipsique ab omnibus omnis nequitiæ condemnati fuerunt, tamen nihilominus more Judæorum murmurent ac identidem dicant: Quare qui Nicææ convenerunt, vocabula non scripta, nempe *ex substantia* et *consubstantiale* scripsere? Tu quidem, ut vir disertus, illos ita etiam tergiversantes nihil nisi falsa effutire demonstrasti: at illi nihil alienum a pravitate suæ mentis committunt, cum varias comminiscuntur difficultates. Tam sunt enim inconstantes in variandis sententiis, quam chamæleontes in mutando colore. Hinc cum convincuntur, erubescunt: hærent autem cum examinantur, ac tandem vana impudenter prætexunt, quæ si quis refellerit, non defatigantur donec ea quæ nulla sunt excogitaverint, et inania, ut scriptum est [88], fuerint meditati, nec aliam ob causam nisi ut impii permaneant. Id autem nihil aliud sane est, quam propriæ ipsorum insipientiæ

[88] Psal. II, 1.

(18) Καλῶς ἐποίησας, δηλώσας μοι τὴν γενομένην παρὰ σοῦ ζήτησιν πρὸς τοὺς τὰ Ἀρείου πρεσβεύοντας, ἐν οἷς ἦσαν καὶ τῶν Εὐσεβίου τινὲς ἑταίρων, καὶ πλεῖστοι δὲ τῶν τὰ τῆς Ἐκκλησίας φρονούντων ἀδελφῶν. Τὴν μὲν οὖν σὴν φιλόχριστον νῆψιν ἀπεδεξάμην, καλῶς διελέγξασαν τὴν τῆς αἱρέσεως ἀσέβειαν· τὴν δ' ἐκείνων ἀναισχυντίαν τεθαύμακα, ὅτι, καίτοι καὶ Ἀρειανῶν λογισμῶν δειχθέντων σαθρῶν τε καὶ ματαίων, ἀλλὰ καὶ παρὰ πάντων αὐτοὶ καταγνωσθέντες ἐπὶ πάσῃ κακοφροσύνῃ, ὅμως καὶ μετὰ ταῦτα διεγόγγυζον κατὰ τοὺς Ἰουδαίους, λέγοντες· Διὰ τί οἱ ἐν τῇ Νικαίᾳ συνελθόντες ἔγραψαν ἀγράφους λέξεις, τὸ *ἐκ τῆς οὐσίας* καὶ τὸ *ὁμοούσιον*; Σὺ μὲν οὖν (19), ὡς λόγιος ἀνήρ, καὶ οὕτως αὐτοὺς σχηματιζομένους οὐδὲν ἧττον ἀπέδειξας κενολογοῦντας· ἐκεῖνοι δὲ οὐδὲν ξένον τῆς ἑαυτῶν κακονοίας πράττουσι, πλαττόμενοι προφάσεις. Εἰσὶ γὰρ ποικίλοι καὶ παλίμβολοι τὰς γνώμας, ὡς οἱ χαμαιλέοντες ἐν τοῖς χρώμασι, καὶ ἐλεγχόμενοι μὲν ἐρυθριῶσιν, ἀνακρινόμενοι δὲ ἀποροῦσι, καὶ λοιπὸν ἀναιδευόμενοι προφασίζονται. Ἂν δέ τις αὐτοὺς καὶ ἐν τούτοις διελέγξῃ, κάμνουσιν ἕως ἂν ἐπινοήσωσι τὰ μὴ ὄντα, καὶ κατὰ τὸ γεγραμμένον λογίζωνται μάταια, ἵνα μόνον διαμείνωσιν ἀσεβοῦντες. Τὸ δὲ τοιοῦτον ἐπιχείρημα οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ γνώρισμα μὲν ἀντικρυς τῆς ἀλογίας αὐτῶν, μίμησις δὲ, καθὰ προεῖπον, τῆς Ἰουδαϊκῆς κακοηθείας. Καὶ γὰρ ἐλεγχόμε-

(18) Scripta ab anno 350 ad annum 354. — Regius mss., τοῦ αὐτοῦ, ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος, etc. In editis post τὰ ὁρισθέντα, additur, ἐπιστολή: sed aptius collocatur ante ὅτι ἡ ἐν Νικαίᾳ, etc.

(19) Sic Reg. At in aliis et editis οὖν deest.

Digitized by Google

νοι κἀκεῖνοι παρὰ τῆς ἀληθείας, καὶ μὴ δυνάμενοι πρὸς αὐτὴν ἀντιβλέπειν, ἐπροφασίζοντο λέγοντες· *Τί ποιεῖς σὺ σημεῖον, ἵνα ἴδωμέν καὶ πιστεύσωμέν σοι; Τί ἐργάζῃ;* Καίτοι σημείων τοσούτων γενομένων, ὥστε λέγειν καὶ αὐτούς· *Τί ποιοῦμεν, ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ ποιεῖ σημεῖα;* Νεκροὶ γὰρ ἠγείροντο, χωλοὶ περιεπάτουν, τυφλοὶ ἀνέβλεπον, λεπροὶ ἐκαθαρίζοντο, καὶ τὸ ὕδωρ οἶνος ἐγίνετο, καὶ ἀπὸ πέντε ἄρτων ἐκορέσθησαν πεντακισχίλιοι. Καὶ οἱ μὲν πάντες ἐθαύμαζον καὶ προσεκύνουν τὸν Κύριον, ὁμολογοῦντες ἐν αὐτῷ πληροῦσθαι τὰς προφητείας, καὶ αὐτὸν εἶναι Θεὸν τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱόν· μόνοι δὲ οἱ Φαρισαῖοι, εἰ καὶ λαμπρότερα (20) ἡλίου φαινόμενα ἦν τὰ σημεῖα, ὅμως πάλιν ἐγόγγυζον, ὡς ἀμαθεῖς, καὶ ἔλεγον· Διὰ τί σὺ, *ἄνθρωπος ὤν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν;* ἄφρονες καὶ τῷ ὄντι τυφλοὶ τὴν διάνοιαν· δέον τὸ ἔμπαλιν αὐτοὺς λέγειν· Διὰ τί σὺ, Θεὸς ὢν, ἄνθρωπος γέγονας; Τὰ γὰρ ἔργα Θεὸν αὐτὸν ἐδείκνυεν, ἵνα τὴν μὲν ἀγαθότητα τοῦ Πατρὸς προσκυνήσωσι, τὴν δὲ δι' ἡμᾶς αὐτοῦ οἰκονομίαν θαυμάσωσι. Τοῦτο μὲν οὔτε ἔλεγον, ἀλλ' οὔτε τὰ γινόμενα βλέπειν ἐβούλοντο· ἢ ἔβλεπον μέν (ἐξ ἀνάγκης γὰρ ἦν ὁρᾷν αὐτά)· πάλιν δὲ ἐγόγγυζον μεταβαλλόμενοι· Διὰ τί ἐν τῷ Σαββάτῳ θεραπεύεις τὸν παραλυτικὸν, καὶ τὸν ἐκ γενετῆς τυφλὸν τότε ποιεῖς ἀναβλέπειν; Τοῦτο δὲ πρόφασις πάλιν ἦν, καὶ μόνον γογγυσμός. Καὶ γὰρ ἐν ταῖς ἄλλαις ἡμέραις θεραπεύοντος τοῦ Κυρίου πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν, ἐκεῖνοι συνήθως ἐμέμφοντο, καὶ μᾶλλον ἤθελον ἀθεότητος ἔχειν ὑπόνοιαν, Βεελζεβοὺλ (21) ὀνομάζοντες, ἢ ἀρνήσασθαι τὴν ἰδίαν πονηρίαν. Ἀλλὰ καὶ οὕτως, τοῦ Σωτῆρος πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως δεικνύοντος ἑαυτοῦ (22) τὴν θεότητα, καὶ εὐαγγελιζομένου πᾶσι Πατέρα, οὐδὲν ἧττον, ὥσπερ εἰς κέντρα λακτίζοντες, ἀντέλεγον ἐκεῖνοι μωρολογοῦντες, ἵνα μόνον κατὰ τὴν θείαν παροιμίαν προφάσεις ἐφευρίσκοντες χωρίσωσιν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῆς ἀληθείας (23).

2. Ἰουδαῖοι μὲν (24) οὖν οἱ τότε τοιαῦτα πονηρευόμενοι, καὶ ἀρνούμενοι τὸν Κύριον, εἰκότως τῶν τε νόμων καὶ τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας ἔξω γέγονασι· καὶ Ἀρειανοὶ δὲ νῦν Ἰουδαΐζοντες, ταὐτόν μοι δοκοῦσι πάσχειν τῷ Καϊάφᾳ καὶ τοῖς τότε Φαρισαίοις· οὐδὲν γὰρ ὁρῶντες εὔλογον ἔχουσαν ἑαυτῶν τὴν αἵρεσιν, προφάσεις ἐπινοοῦσι· Διὰ τί τοῦτο, καὶ μὴ τοῦτο γέγραπται; Καὶ μή τοι θαυμάσῃς, εἰ τοιαῦτα νῦν μηχανῶνται· μετ' ὀλίγον γὰρ καὶ εἰς ὕβρεις ἐκτραπήσονται, καὶ μετὰ ταῦτα τὴν σπείραν καὶ τὸν (25) χιλίαρχον ἀπειλήσουσιν· ἐν τούτοις γάρ ἐστιν αὐτῶν ἡ δοκοῦσα σύστασις τῆς κακοδοξίας. Τὸν γὰρ

evidens argumentum, nec non Judaicæ, uti jam dixi, nequitiæ imitatio. Siquidem Judæi, cum a veritate convicti, oculos contra eam attollere non valerent, hujusmodi interrogatiunculis se obtegebant: *Quod tu facis signum ut videamus et credamus tibi? Quid operaris* [89]? Quanquam tot signa fierent, ut etiam ipsi cogerentur dicere: *Quid facimus, quia hic homo multa signa facit* [90]? Nam mortui excitabantur, claudi ambulabant, videbant cæci, leprosi purgabantur, aqua mutabatur in vinum, et quinque panibus quinque millia hominum sunt saturati. Hinc omnes quidem Dominum admirabantur et adorabant, fatebanturque in ipso impleri prophetias, eumque Deum et Filium Dei esse. Soli autem Pharisæi, tametsi sole clariora erant signa, nihilominus tanquam imperiti murmurabant et aiebant: Quare *tu homo cum sis, facis teipsum Deum* [91]? Stulti profecto vereque mente cæci, quos scilicet potius ita loqui decuisset: Quare, tu Deus cum sis, homo factus es? siquidem Deum illum esse opera ipsa ostendebant. Ita enim illi et Patris benignitatem fuissent venerati, et illius factam nostri causa dispensationem non potuissent non admirari. Verum tantum aberat ut id dicerent, ut etiam nec quæ fiebant vellent videre; vel, si videbant (nec enim ista poterant non videre), rursus ad aliam confugiebant querelam. Cur Sabbato, inquiebant, paralyticum sanas, et visum cæco nato restituis [92]? Hæc autem speciosæ duntaxat causæ erant, nihilque aliud, nisi merum murmur. Illi enim etiam cum aliis diebus Dominus omnem morbum et infirmitatem sanaret, more solito conquerebantur, malebantque, Beelzebul eum appellantes, in impietatis suspicionem venire, quam propriam abjicere nequitiam. Hinc licet Salvator variis multisque modis suam ipse divinitatem patefaceret, **165** Patrisque cognitionem omnes edoceret, illi contradicebant, idque tantummodo ut juxta divinum proverbium [93] excogitatis occasionibus se ipsos a veritate separarent.

2. Itaque Judæi, qui tam improbe Dominum negabant, jure merito et legum et omnium quæ Patribus promissa fuere expertes facti sunt. Ariani vero, qui Judæos hodie imitantur, Caiphæ et Pharisæorum mihi videntur esse haud dissimiles. Cum enim suam hæresim nihil quod rationi sit consentaneum continere videant, occasiones pariter confingunt, cum hoc pacto interrogant: Cur hoc potius quam illud scriptum est? Verum ne mireris si nunc ita se gerant, siquidem haud multo post futurum est ut iidem ad injurias sese convertant; deindeque cohortem et tribunum nobis minitabuntur:

[89] Joan. VI, 30. [90] Joan. XI, 47. [91] Joan. X, 33. [92] Joan. V, 10; IX, 16.

(20) Reg. λαμπρότερον.

(21) Ita reg. et Basil. Editi vero mendose addunt τήν.

(22) Sic Reg. Alii vero et editi, αὐτοῦ.

(23) Hic alludit S. Athanasius ad Prov. XVIII, 1: Προφάσεις ζητεῖ ἀνὴρ βουλόμενος χωρίζεσθαι ἀπὸ φίλων. Id est, ut habet Vulgata, *occasiones quærit, qui vult recedere ab amico*. Sic nempe Ariani vanis suis querelis occasiones quærebant ut a veritate recederent.

(24) Sic Regius ms. Editi vero et alii, μὲν γάρ.

(25) Sic ex ms. Regio emendavimus. Alii autem et editi, τήν, mend e.

Digitized by Google

his enim tota innititur perversa illorum doctrina. Nempe postquam Dei Verbum sive rationem rejecerunt, meritissimo omni prorsus ratione sunt privati. Quæ quidem cum mihi penitus essent perspecta, nihil profecto illis respondissem. Verum quia tua Charitas ea quæ in synodo acta sunt scire ex me voluit, rem diutius nolui differre, sed confestim quæ tunc gesta sunt nota feci, paucisque demonstravi quam a recta fide procul sit Ariana hæresis, nihilque aliud illos nisi vana effugia comminisci. Tu porro, charissime, vide annon ita se res habeat. Nam si his ipsi confidunt quæ auctore et seminatore diabolo perverse excogitavere, purgent se prius de illis erroribus propter quos hæretici sunt declarati, ac deinde quæ contra se decreta sunt, si possint criminentur. Nemo enim homicidii aut adulterii convictus jus habet, post judicium, sententiam judicis criminandi, cur nempe non sic sed sic locutus fuerit. Namque id eum, qui fuerit condemnatus, minime liberaverit, sed potius ejus culpa hujusmodi temeritate et audacia augetur. Illi ergo similiter vel ostendant se pie sentire; siquidem accusati, convicti sunt, cum nihil antea essent conquesti: æquum autem est eos qui accusantur, nihil aliud agere quam ut se defendant. Vel si sordidata convicti conscientia, suam impietatem agnoscunt, ne igitur culpent quæ ignorant, ne forte ipsi duplex inde malum secum referant, impietatis simul et ignorantiæ merito condemnati. Rem potius studiose expendant, ut his, quæ prius nesciebant, cognitis, impias suas aures veritatis unda et pietatis dogmatis possint abluere. Sic igitur in Nicæna synodo ergo Eusebianos actum est.

3. Ut erant in sua impietate pertinaces, moliebanturque cum ipso Deo pugnare, ita quæ ab eis dicebantur plena erant impietatis. Episcopi autem, qui trecenti plus minus convenerant, mansuete ac perhumaniter ab illis postularunt, ut de his quæ dicebant rationem redderent, piasque afferrent demonstrationes. Qui ut vix loqui cœperunt, dignissimi visi sunt ab omnibus qui condemnarentur; ipsi enim inter se altercabantur, agnitaque suæ hæresis futilitate muti permanebant, et suo silentio perversæ sententiæ turpitudinem fatebantur. Itaque episcopi, vocabulis quæ illi commenti erant rescissis, sanam et ecclesiasticam fidem adversus illos exposuere, cui cum omnes subscripsissent, Eusebiani quoque his ipsis vocabulis quæ nunc reprehendunt subscripsere, nempe quod Dei Filius ex substantia sit Patris, eique consubstantialis, et **166** quod neque res creata, nec facta vel condita sit, sed quod Verbum ex Patris substantia sit genitum. Imo quod mirum est, ipse Eusebius Cæsareæ in Palæstina episcopus, qui pridie restiterat, postea subscripsit, hancque Ecclesiæ fidem et Patrum traditionem esse,

τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀρνούμενοι, εἰκότως καὶ λόγου παντός εἰσιν ἔρημοι. Ταῦτα γοῦν εἰδὼς, οὐδὲν ἂν (26) ἀπεκρινάμην ἐρωτῶσιν ἐκείνοις· ἐπειδὴ δὲ ἡ σὴ Διάθεσις ἀπῄτησε γνῶναι τὰ ἐν τῇ συνόδῳ πραχθέντα, οὐχ ὑπερεθέμην, ἀλλ' εὐθὺς, ὡς τότε γέγονε, δεδήλωκα, δείξας δι' ὀλίγων ὅσον εὐσεβοῦς φρονήσεως ἡ Ἀρειανὴ αἵρεσις ἐστέρηται, καὶ μόνον προφάσεις πλάττονται. Σκόπει δὲ καὶ σὺ, ἀγαπητὲ, εἰ μὴ οὕτως ἔχει. Εἰ θαῤῥοῦσιν οἷς ἐφεῦρον αὐτοὶ κακοῖς, ἐπισπείραντος αὐτοῖς τοῦ διαβόλου τὴν κακοφροσύνην, ἀπολογείσθωσαν περὶ ὧν ἐγκληθέντες ἀπεδείχθησαν αἱρετικοὶ, καὶ τότε λοιπὸν αἰτιάσθωσαν, εἰ δύνανται, τὰ κατ' αὐτῶν ὁρισθέντα· οὐδεὶς γὰρ ἐλεγχθεὶς ἐπὶ φόνῳ καὶ μοιχείᾳ μετὰ τὴν δίκην χώραν ἔχει τὴν ἀπόφασιν τοῦ κρίναντος αἰτιᾶσθαι, διὰ τί μὴ οὕτως, ἀλλ' ἐκείνως ἐλάλησε. Τοῦτο γὰρ οὐκ ἐλευθεροῖ τὸν κριθέντα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον αὐτοῦ τὸ ἔγκλημα διὰ τὴν προπέτειαν καὶ τὴν τόλμαν ἐπαυξάνει. Οὐκοῦν καὶ οὗτοι ἢ δεικνύτωσαν τὸ φρόνημα ἑαυτῶν εὐσεβές· κατηγορηθέντες γὰρ ἠλέγχθησαν, οὐ μεμψάμενοι πρότερον· καὶ δίκαιόν ἐστι τοὺς αἰτιαθέντας μηδὲν ἕτερον ποιεῖν ἢ ἀπολογεῖσθαι· ἢ εἰ τὸ συνειδὸς ἔχουσι ῥυπαρὸν, καὶ συνορῶσιν ἑαυτοὺς ἀσεβοῦντας, μὴ αἰτιάσθωσαν ἃ ἀγνοοῦσιν, ἵνα μὴ καὶ διπλοῦν κακὸν (27), ἀσεβείας ἔγκλημα καὶ ἀπαιδευσίας ἀπενέγκωνται μέμψιν. Ἐξεταζέτωσαν δὲ μᾶλλον φιλομαθῶς, ἵν', ἐπιγνόντες ἃ πρότερον ἠγνόουν, ἀπονίψωνται τὰς ἑαυτῶν ἀσεβεῖς ἀκοὰς τῷ τῆς ἀληθείας νάματι καὶ τοῖς τῆς εὐσεβείας δόγμασιν. Οὕτω γὰρ καὶ ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ γέγονε τοῖς περὶ Εὐσέβιον.

3. Ὡς ἐφιλονείκουν ἀσεβοῦντες, καὶ θεομαχεῖν ἐπεχείρουν, τὰ μὲν λεγόμενα παρ' αὐτῶν ἀσεβείας ἦν μεστά· οἱ δὲ συνελθόντες ἐπίσκοποι (ἦσαν δὲ πλέον ἢ ἔλασσον τριακόσιοι) πράως καὶ φιλανθρώπως ἀπῄτουν αὐτοὺς περὶ ὧν ἔλεγον διδόναι λόγον καὶ ἀποδείξεις εὐσεβεῖς. Ὡς δὲ καὶ μόνον φθεγγόμενοι κατεγινώσκοντο, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς διεμάχοντο, πολλὴν ὁρῶντες τῆς ἑαυτῶν αἱρέσεως (28) τὴν ἀπορίαν, ἀχανεῖς μὲν ἔμενον οὗτοι, καὶ διὰ τῆς σιωπῆς ὡμολόγουν τὴν ἐπὶ τῇ κακοδοξίᾳ (29) αὐτῶν αἰσχύντην. Οἱ τοίνυν ἐπίσκοποι, λοιπὸν ἀνελόντες τὰ παρ' αὐτῶν ἐπινοηθέντα ῥήματα, οὕτως ἐξέθεντο κατ' αὐτῶν τὴν ὑγιαίνουσαν καὶ ἐκκλησιαστικὴν πίστιν· πάντων τε ὑπογραψάντων, ὑπέγραψαν καὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον τούτοις τοῖς ῥήμασιν, οἷς αἰτιῶνται νῦν οὗτοι· λέγω δὴ τῷ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῷ ὁμοουσίῳ, καὶ ὅτι μήτε κτίσμα, ἢ ποίημα, μήτε τῶν γενητῶν ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ἀλλὰ γέννημα ἐκ τῆς οὐσίας (30) τοῦ Πατρός ἐστιν ὁ Λόγος. Καὶ τό γε παράδοξον, Εὐσέβιος ὁ ἀπὸ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, καί τι πρὸ μιᾶς ἀρνούμενος, ὅμως ὕστερον ὑπογράψας, ἐπέστειλε τῇ Ἐκκλησίᾳ ἑαυτοῦ, λέγων ταύτην (31) εἶναι τῆς Ἐκ-

(26) Ex ms. Reg. particulam ἄν addidimus, quam alii et editi omittunt.

(27) Κακόν abest a Reg. ms.

(28) Reg. τῆς αἱρέσεως αὐτῶν.

(29) Sic Reg., atque ita etiam legit Nannius. Cæteri et editi, κενοδοξίᾳ: ut et legit Ambrosius Camaldulensis, qui nempe vertit, *ipsoque silentio confitebantur turpitudinem inaniter captatæ gloriæ.*

(30) Sic Reg. At alii et editi, γέννημα καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας.

(31) Ταύτην restituimus ex ms. Reg.

Digitized by Google

κλησίας τὴν πίστιν καὶ τῶν Πατέρων τὴν παράδοσιν· πᾶσί τε φανερῶς ἔδειξεν, ὅτι πρότερον ἐσφάλλοντο, καὶ μάτην ἐφιλονείκουν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Εἰ γὰρ καὶ ᾐσχύνθη τότε ταύταις ταῖς λέξεσι γράψαι, καὶ ὡς ἠθέλησεν αὐτὸς ἀπελογήσατο τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλά γε διὰ τῆς ἐπιστολῆς τὸ *ὁμοούσιον* καὶ τὸ *ἐκ τῆς οὐσίας* μὴ ἀρνησάμενος, φανερῶς τοῦτο σημᾶναι βούλεται. Καὶ πέπονθέ τι δεινόν· (32) ὡς γὰρ ἀπολογούμενος, κατηγόρησε λοιπὸν τῶν Ἀρειανῶν, ὅτι, γράψαντες, Οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς πρὶν γεννηθῆναι, οὐκ ἤθελον αὐτὸν εἶναι οὐδὲ πρὸ τῆς κατὰ σάρκα γενέσεως. Καὶ τοῦτο οἶδε καὶ Ἀκάκιος, ἂν μὴ καὶ αὐτὸς φοβηθεὶς νῦν διὰ τὸν καιρὸν ὑποκρίνηται, καὶ ἀρνήσηται τὴν ἀλήθειαν. Ὑπέταξα (33) γοῦν ἐν τῷ τέλει τὴν ἐπιστολὴν Εὐσεβίου, ἵνα ἐκ ταύτης γνῷς τῶν τε χριστομάχων καὶ κατὰ περιττὸν τὴν Ἀκακίου πρὸς τοὺς ἑαυτῶν διδασκάλους ἀγνωμοσύνην.

missis ad suam Ecclesiam litteris, significavit, omnibusque aperte declaravit illos prius errasse frustraque adversus veritatem contendisse. Licet enim tunc eum his uti vocibus puduerit, atque ut voluit, ipse se Ecclesiæ excusaverit, tamen cum in epistola voces *consubstantialis* et *ex substantia* non repudiaverit, illud certe quod diximus palam voluit indicare. Ea autem in re grave quiddam ei accidit. Nam, cum se veluti purgaret, Arianos demum accusavit quod, cum scriberent Filium non fuisse antequam genitus esset, illum nec antequam in carne nasceretur exstitisse voluerint. Quod sane non potest ignorare Acacius, nisi et ipse nunc præsentis temporis causa, factum præ metu dissimulet, veritatemque neget. Itaque in fine, subjeci Eusebii epistolam, ut Christi hostium ac insignem præcipue Acacii in suos magistros perfidiam ex ea liquido cognoscas.

4. Πῶς τοίνυν οὐκ ἀδικοῦσιν οὗτοι, κἂν ἐνθυμούμενοι μόνον (34) ἀντιλέγειν τῇ τοσαύτῃ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ; Πῶς οὐ παρανομοῦσι τολμῶντες ἀντιβλέπειν τοῖς καλῶς ὁρισθεῖσι κατὰ τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεως, καὶ μαρτυρουμένοις ὑπὸ τῶν αὐτοὺς πρότερον ἀσεβεῖν διδαξάντων; Εἰ δὲ καὶ μετὰ τὸ ὑπογράψαι μετεβάλοντο οἱ περὶ Εὐσέβιον, καὶ ὡς κύνες εἰς τὸ ἴδιον ἐξέραμα τῆς ἀσεβείας ἐπέστρεψαν· πῶς οὐχὶ καὶ μᾶλλον ἄξιοι μίσους οἱ νῦν ἀντιλέγοντες, ὅτι, τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ἄλλοις προπίνοντες, τούτους καὶ καθηγεμόνας τῆς αἱρέσεως ἔχειν ἐθέλουσιν (35); ἀνθρώπους, ὡς εἶπεν ὁ Ἰάκωβος, δι-ψύχους καὶ ἀκαταστάτους ὄντας ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ μὴ μίαν μὲν ἔχοντας γνώμην, ἄλλοτε δὲ ἄλλως μεταβαλλομένους, καὶ νῦν μὲν ἐπαινοῦντας ὃ λέγουσι, μετ' ὀλίγον δὲ ψέγοντας ὅπερ εἰρήκασι, καὶ πάλιν ἐπαινοῦντας ὅπερ πρὸ μικροῦ διέβαλλον. Τοῦτο δὲ, ὡς ὁ *Ποιμὴν* εἴρηκεν (36), ἔκγονόν ἐστι διαβόλου, καὶ καπήλων δὲ μᾶλλον καὶ οὐ διδασκάλων ἐστὶ γνώρισμα. Ἔστι γὰρ, ὡς οἱ Πατέρες παραδεδώκασιν, ὄντως διδασκαλία, καὶ διδασκάλων ἀληθῶς τοῦτο τεκμήριον, τὸ τὰ αὐτὰ ἀλλήλοις ὁμολογεῖν, καὶ μὴ ἀμφισβητεῖν μήτε πρὸς ἑαυτοὺς, μήτε πρὸς τοὺς ἑαυτῶν πατέρας. Οἱ γὰρ μὴ τοῦτον διακείμενοι τὸν τρόπον μοχθηροὶ μᾶλλον καὶ οὐκ ἀληθεῖς ἂν (38) καλοῖντο διδάσκαλοι. Ἕλληνες γοῦν, οὐχ ὁμολογοῦντες τὰ αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀμφισβητοῦντες, οὐκ ἀληθῆ τὴν διδασκαλίαν ἔχουσιν· οἱ δὲ ἅγιοι καὶ τῷ ὄντι τῆς ἀληθείας κήρυκες ἀλλήλοις τε συμφωνοῦσι, καὶ οὐ διαφέρονται πρὸς ἑαυτούς. Εἰ γὰρ καὶ διαφόροις χρόνοις γεγόνασιν, ἀλλ' εἰς ταὐτὸν ἀλλήλοις ὁρμῶσιν, ἑνὸς ὄντες τοῦ Θεοῦ προφῆται, καὶ τὸν αὐτὸν συμφώνως εὐαγγελιζόμενοι Λόγον.

4. Annon igitur illi iniquissime agunt, si vel solum in animum inducant tanto et generali concilio reclamare? Annon scelerati habendi sunt qui adversis oculis contueri audent ea quæ recte contra Arianam hæresim decreta fuere, et ab illis ipsis probata sunt, quos prius habuere impietatis magistros? Quod si Eusebiani, postquam subscripserunt, ad proprium impietatis vomitum velut canes revertere, nonne eo magis odio digni sunt hi qui nunc contradicunt, quod suarum animarum libertatem aliis propinantes, illos ipsos duces hæresis habere velint? homines, ut ait Jacobus[91*], duplices animo et inconstantes in omnibus viis suis, nec in una permanentes sententia, sed modo unam modo aliam amplectentes, modo quæ dixerint laudantes, modo vituperantes eadem, rursusque idem quod paulo ante reprehendebant, approbantes (38). Id vero, ut ait *Pastor*, nonnisi a diabolo ortum habet, caponumque potius quam magistrorum est insigne. Siquidem vera illa doctrina est, uti Patres tradidere, verumque doctorum indicium, cum omnes inter se consentiunt, non autem vel secum vel cum suis patribus litigant. Nam qui non ita sunt affecti, improbi, non veri doctores sunt appellandi. Hinc gentiles qui inter se non consentiunt, sed dissident, vera privantur doctrina. Sancti autem et qui veritatis revera sunt præcones, inter se concordant, non discordant. Nam licet diversis illi floruerint temporibus, idem tamen omnibus scopus fuit, quippe qui unius Dei essent prophetæ et idem summo consensu nuntiarent Verbum.

[91*] Jac. I, 8.

(32) Hæc sunt ipsa Eusebii verba ex ejus epistola quam in fine hujus operis subjici curavimus : Ἔτι τὸ ἀναθεματίζεσθαι τὸ, *Πρὸ τοῦ γεννηθῆναι οὐκ ἦν*, οὐκ ἄτοπον ἐνομίσθη τῷ παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖσθαι τὸ εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως. Id est : *Nec item absurdum visum est his vocibus*, Non erat antequam genitus est, *anathema dicere, cum omnes fateantur esse Dei Filium, priusquam secundum carnem gigneretur.*

(33) Sic Reg. At alii et editio Commel., ὑπέταξε, sed mendose, ut optime observat Felckmannus.

(34) Sic Reg. Alii et editi μόνον omittunt.

(35) Reg. θέλουσιν, qui idem mox, ὁ Ἰάκωβος. Editi ὁ omittunt.

(36) Verba *Pastoris* ex homilia 85 Antiochi hæc sunt : Ἡ γὰρ διψυχία θυγάτηρ ἐστὶ τοῦ διαβόλου. Versio antiqua Latina : *Etenim hæc dubitatio filia est diaboli.*

(37) Sic Reg. At editi et alii ἄν omittunt.

(38) Lib. II, mand. 9.

Digitized by Google

his enim tota innititur perversa illorum doctrina. Nempe postquam Dei Verbum sive rationem rejecerunt, meritissimo omni prorsus ratione sunt privati. Quæ quidem cum mihi penitus essent perspecta, nihil profecto illis respondissem. Verum quia tua Charitas ea quæ in synodo acta sunt scire ex me voluit, rem diutius nolui differre, sed confestim quæ tunc gesta sunt nota feci, paucisque demonstravi quam a recta fide procul sit Ariana hæresis, nihilque aliud illos nisi vana effugia comminisci. Tu porro, charissime, vide annon ita se res habeat. Nam si his ipsi confidunt quæ auctore et seminatore diabolo perverse excogitavere, purgent se prius de illis erroribus propter quos hæretici sunt declarati, ac deinde quæ contra se decreta sunt, si possint criminentur. Nemo enim homicidii aut adulterii convictus jus habet, post judicium, sententiam judicis criminandi, cur nempe non sic sed sic locutus fuerit. Namque id eum, qui fuerit condemnatus, minime liberaverit, sed potius ejus culpa hujusmodi temeritate et audacia augetur. Illi ergo similiter vel ostendant se pie sentire; siquidem accusati, convicti sunt, cum nihil antea essent conquesti: æquum autem est eos qui accusantur, nihil aliud agere quam ut se defendant. Vel si sordidata convicti conscientia, suam impietatem agnoscunt, ne igitur culpent quæ ignorant, ne forte ipsi duplex inde malum secum referant, impietatis simul et ignorantiæ merito condemnati. Rem potius studiose expendant, ut his, quæ prius nesciebant, cognitis, impias suas aures veritatis unda et pietatis dogmatis possint abluere. Sic igitur in Nicæna synodo ergo Eusebianos actum est.

A τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀρνούμενοι, εἰκότως καὶ λόγου παντός εἰσιν ἔρημοι. Ταῦτα γοῦν εἰδὼς, οὐδὲν ἂν (26) ἀπεκρινάμην ἐρωτῶσιν ἐκείνοις· ἐπειδὴ δὲ ἡ σὴ Διάθεσις ἀπῄτησε γνῶναι τὰ ἐν τῇ συνόδῳ πραχθέντα, οὐχ ὑπερεθέμην, ἀλλ' εὐθὺς, ὡς τότε γέγονε, δεδήλωκα, δείξας δι' ὀλίγων ὅσον εὐσεβοῦς φρονήσεως ἡ Ἀρειανὴ αἵρεσις ἐστέρηται, καὶ μόνον προφάσεις πλάττονται. Σκόπει δὲ καὶ σὺ, ἀγαπητὲ, εἰ μὴ οὕτως ἔχει. Εἰ θαῤῥοῦσιν οἷς ἐφεῦρον αὐτοὶ κακοῖς, ἐπισπείραντος αὐτοῖς τοῦ διαβόλου τὴν κακοφροσύνην, ἀπολογείσθωσαν περὶ ὧν ἐγκληθέντες ἀπεδείχθησαν αἱρετικοὶ, καὶ τότε λοιπὸν αἰτιάσθωσαν, εἰ δύνανται, τὰ κατ' αὐτῶν ὁρισθέντα· οὐδεὶς γὰρ ἐλεγχθεὶς ἐπὶ φόνῳ καὶ μοιχείᾳ μετὰ τὴν δίκην χώραν ἔχει τὴν ἀπόφασιν τοῦ κρίναντος αἰτιᾶσθαι, διὰ τί μὴ οὕτως, B ἀλλ' ἐκείνως ἐλάλησε. Τοῦτο γὰρ οὐκ ἐλευθεροῖ τὸν κριθέντα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον αὐτοῦ τὸ ἔγκλημα διὰ τὴν προπέτειαν καὶ τὴν τόλμαν ἐπαυξάνει. Οὐκοῦν καὶ οὗτοι ἢ δεικνύτωσαν τὸ φρόνημα ἑαυτῶν εὐσεβές· κατηγορηθέντες γὰρ ἠλέγχθησαν, οὐ μεμψάμενοι πρότερον· καὶ δίκαιόν ἐστι τοὺς αἰτιαθέντας μηδὲν ἕτερον ποιεῖν ἢ ἀπολογεῖσθαι· ἢ εἰ τὸ συνειδὸς ἔχουσι ῥυπαρὸν, καὶ συνορῶσιν ἑαυτοὺς ἀσεβοῦντας, μὴ αἰτιάσθωσαν ἃ ἀγνοοῦσιν, ἵνα μὴ καὶ διπλοῦν κακὸν (27), ἀσεβείας ἔγκλημα καὶ ἀπαιδευσίας ἀπενέγκωνται μέμψιν. Ἐξεταζέτωσαν δὲ μᾶλλον φιλομαθῶς, ἵν', ἐπιγνόντες ἃ πρότερον ἠγνόουν, ἀπονίψωνται τὰς ἑαυτῶν ἀσεβεῖς ἀκοὰς τῷ τῆς ἀληθείας νάματι καὶ τοῖς τῆς εὐσεβείας δόγμασιν. Οὕτω γὰρ καὶ ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ γέγονε τοῖς περὶ Εὐσέβιον.

3. Ut erant in sua impietate pertinaces, molieban turque cum ipso Deo pugnare, ita quæ ab eis dicebantur plena erant impietatis. Episcopi autem, qui trecenti plus minus convenerant, mansuete ac perhumaniter ab illis postularunt, ut de his quæ dicebant rationem redderent, piasque afferrent demonstrationes. Qui ut vix loqui cœperunt, dignissimi visi sunt ab omnibus qui condemnarentur; ipsi enim inter se altercabantur, agnitaque suæ hæresis futilitate muti permanebant, et suo silentio perversæ sententiæ turpitudinem fatebantur. Itaque episcopi, vocabulis quæ illi commenti erant rescissis, sanam et ecclesiasticam fidem adversus illos exposuere, cui cum omnes subscripsissent, Eusebiani quoque his ipsis vocabulis quæ nunc reprehendunt subscripsere, nempe quod Dei Filius ex substantia sit Patris, eique consubstantialis, et **166** quod neque res creata, nec facta vel condita sit, sed quod Verbum ex Patris substantia sit genitum. Imo quod mirum est, ipse Eusebius Cæsareæ in Palæstina episcopus, qui pridie restiterat, postea subscripsit, hancque Ecclesiæ fidem et Patrum traditionem esse,

C 3. Ὡς ἐφιλονείκουν ἀσεβοῦντες, καὶ θεομαχεῖν ἐπεχείρουν, τὰ μὲν λεγόμενα παρ' αὐτῶν ἀσεβείας ἦν μεστά· οἱ δὲ συνελθόντες ἐπίσκοποι (ἦσαν δὲ πλέον ἢ ἔλασσον τριακόσιοι) πράως καὶ φιλανθρώπως ἀπῄτουν αὐτοὺς περὶ ὧν ἔλεγον διδόναι λόγον καὶ ἀποδείξεις εὐσεβεῖς. Ὡς δὲ καὶ μόνον φθεγγόμενοι κατεγινώσκοντο, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς διεμάχοντο, πολλὴν ὁρῶντες τῆς ἑαυτῶν αἱρέσεως (28) τὴν ἀπορίαν, ἀχανεῖς μὲν ἔμενον οὗτοι, καὶ διὰ τῆς σιωπῆς ὡμολόγουν τὴν ἐπὶ τῇ κακοδοξίᾳ (29) αὐτῶν αἰσχύνην. Οἱ τοίνυν ἐπίσκοποι, λοιπὸν ἀνελόντες τὰ παρ' αὐτῶν ἐπινοηθέντα ῥήματα, οὕτως ἐξέθεντο κατ' αὐτῶν τὴν ὑγιαίνουσαν καὶ ἐκκλησιαστικὴν πίστιν· πάντων τε ὑπογραψάντων, ὑπέγραψαν καὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον τούτοις τοῖς ῥήμασιν, οἷς αἰτιῶνται νῦν οὗτοι· λέγω D δὴ τῷ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῷ ὁμοουσίῳ, καὶ ὅτι μήτε κτίσμα, ἢ ποίημα, μήτε τῶν γενητῶν ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ἀλλὰ γέννημα ἐκ τῆς οὐσίας (30) τοῦ Πατρός ἐστιν ὁ Λόγος. Καὶ τό γε παράδοξον, Εὐσέβιος ὁ ἀπὸ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, καί τι πρὸ μιᾶς ἀρνούμενος, ὅμως ὕστερον ὑπογράψας, ἐπέστειλε τῇ Ἐκκλησίᾳ ἑαυτοῦ, λέγων ταύτην (31) εἶναι τῆς Ex-

(26) Ex ms. Reg. particulam ἄν addidimus, quam alii et editi omittunt.

(27) Κακόν abest a Reg. ms.

(28) Reg. τῆς αἱρέσεως αὐτῶν.

(29) Sic Reg., atque ita etiam legit Nannius. Cæteri et editi, κενοδοξίᾳ: ut et legit Ambrosius Camaldulensis, qui nempe vertit, *ipsoque silentio confitebantur turpitudinem inaniter captatæ gloriæ.*

(30) Sic Reg. At alii et editi, γέννημα καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας.

(31) Ταύτην restituimus ex ms. Reg.

Digitized by Google

κλησίας τὴν πίστιν καὶ τῶν Πατέρων τὴν παράδοσιν· πᾶσί τε φανερῶς ἔδειξεν, ὅτι πρότερον ἐσφάλλοντο, καὶ μάτην ἐφιλονείκουν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Εἰ γὰρ καὶ ἠσχύνθη τότε ταύταις ταῖς λέξεσι γράψαι, καὶ ὡς ἠθέλησεν αὐτὸς ἀπελογήσατο τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλά γε διὰ τῆς ἐπιστολῆς τὸ *ὁμοούσιον* καὶ τὸ *ἐκ τῆς οὐσίας* μὴ ἀρνησάμενος, φανερῶς τοῦτο σημῆναι βούλεται. Καὶ πέπονθέ τι δεινόν· (32) ὡς γὰρ ἀπολογούμενος, κατηγόρησε λοιπὸν τῶν Ἀρειανῶν, ὅτι, γράψαντες, Οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς πρὶν γεννηθῆναι, οὐκ ἤθελον αὐτὸν εἶναι οὐδὲ πρὸ τῆς κατὰ σάρκα γενέσεως. Καὶ τοῦτο οἶδε καὶ Ἀκάκιος, ἂν μὴ καὶ αὐτὸς φοβηθεὶς νῦν διὰ τὸν καιρὸν ὑποκρίνηται, καὶ ἀρνήσηται τὴν ἀλήθειαν. Ὑπέταξα (33) γοῦν ἐν τῷ τέλει τὴν ἐπιστολὴν Εὐσεβίου, ἵνα ἐκ ταύτης γνῷς τῶν τε χριστομάχων καὶ κατὰ περιττὸν τὴν Ἀκακίου πρὸς τοὺς ἑαυτῶν διδασκάλους ἀγνωμοσύνην.

4. Πῶς τοίνυν οὐκ ἀδικοῦσιν οὗτοι, κἂν ἐνθυμούμενοι μόνον (34) ἀντιλέγειν τῇ τοσαύτῃ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ; Πῶς οὐ παρανομοῦσι τολμῶντες ἀντιβλέπειν τοῖς καλῶς ὁρισθεῖσι κατὰ τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεως, καὶ μαρτυρουμένοις ὑπὸ τῶν αὐτοὺς πρότερον ἀσεβεῖν διδαξάντων; Εἰ δὲ καὶ μετὰ τὸ ὑπογράψαι μετεβάλοντο οἱ περὶ Εὐσέβιον, καὶ ὡς κύνες εἰς τὸ ἴδιον ἐξέραμα τῆς ἀσεβείας ἐπέστρεψαν· πῶς οὐχὶ καὶ μᾶλλον ἄξιοι μίσους οἱ νῦν ἀντιλέγοντες, ὅτι, τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ἄλλοις προπίνοντες, τούτους καὶ καθηγεμόνας τῆς αἱρέσεως ἔχειν ἐθέλουσιν (35); ἀνθρώπους, ὡς εἶπεν ὁ Ἰάκωβος, διψύχους καὶ ἀκαταστάτους ὄντας ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ μὴ μίαν μὲν ἔχοντας γνώμην, ἄλλοτε δὲ ἄλλως μεταβαλλομένους, καὶ νῦν μὲν ἐπαινοῦντας ὃ λέγουσι, μετ' ὀλίγον δὲ ψέγοντας ὅπερ εἰρήκασι, καὶ πάλιν ἐπαινοῦντας ὅπερ πρὸ μικροῦ διέβαλλον. Τοῦτο δέ, ὡς ὁ *Ποιμὴν* εἴρηκεν (36), ἔκγονόν ἐστι διαβόλου, καὶ καπήλων δὲ μᾶλλον καὶ οὐ διδασκάλων ἐστὶ γνώρισμα. Ἔστι γάρ, ὡς οἱ Πατέρες παραδεδώκασιν, ὄντως διδασκαλία, καὶ διδασκάλων ἀληθῶς τοῦτο τεκμήριον, τὸ τὰ αὐτὰ ἀλλήλοις ὁμολογεῖν, καὶ μὴ ἀμφισβητεῖν μήτε πρὸς ἑαυτοὺς, μήτε πρὸς τοὺς ἑαυτῶν πατέρας. Οἱ γὰρ μὴ τοῦτον διακείμενοι τὸν τρόπον μοχθηροὶ μᾶλλον καὶ οὐκ ἀληθεῖς ἂν (38) καλοῖντο διδάσκαλοι. Ἕλληνες γοῦν, οὐχ ὁμολογοῦντες τὰ αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀμφισβητοῦντες, οὐκ ἀληθῆ τὴν διδασκαλίαν ἔχουσιν· οἱ δὲ ἅγιοι καὶ τῷ ὄντι τῆς ἀληθείας κήρυκες ἀλλήλοις τε συμφωνοῦσι, καὶ οὐ διαφέρονται πρὸς ἑαυτούς. Εἰ γὰρ καὶ διαφόροις χρόνοις γεγόνασιν, ἀλλ' εἰς ταὐτὸν ἀλλήλοις ὁρμῶσιν, ἑνὸς ὄντες τοῦ Θεοῦ προφῆται, καὶ τὸν αὐτὸν συμφώνως εὐαγγελιζόμενοι Λόγον.

missis ad suam Ecclesiam litteris, significavit, omnibusque aperte declaravit illos prius errasse frustraque adversus veritatem contendisse. Licet enim tunc eum his uti vocibus puduerit, atque ut voluit, ipse se Ecclesiæ excusaverit, tamen cum in epistola voces *consubstantialis* et *ex substantia* non repudiaverit, illud certe quod diximus palam voluit indicare. Ea autem in re grave quiddam ei accidit. Nam, cum se veluti purgaret, Arianos demum accusavit quod, cum scriberent Filium non fuisse antequam genitus esset, illum nec antequam in carne nasceretur exstitisse voluerint. Quod sane non potest ignorare Acacius, nisi et ipse nunc præsentis temporis causa, factum præ metu dissimulet, veritatemque neget. Itaque in fine, subjeci Eusebii epistolam, ut Christi hostium ac insignem præcipue Acacii in suos magistros perfidiam ex ea liquido cognoscas.

4. Annon igitur illi iniquissime agunt, si vel solum in animum inducant tanto et generali concilio reclamare? Annon scelerati habendi sunt qui adversis oculis contueri audent ea quæ recte contra Arianam hæresim decreta fuere, et ab illis ipsis probata sunt, quos prius habuere impietatis magistros? Quod si Eusebiani, postquam subscripserunt, ad proprium impietatis vomitum velut canes revertere, nonne eo magis odio digni sunt hi qui nunc contradicunt, quod suarum animarum libertatem aliis propinantes, illos ipsos duces hæresis habere velint? homines, ut ait Jacobus[32*], duplices animo et inconstantes in omnibus viis suis, nec in una permanentes sententia, sed modo unam modo aliam amplectentes, modo quæ dixerint laudantes, modo vituperantes eadem, rursusque idem quod paulo ante reprehendebant, approbantes (38). Id vero, ut ait *Pastor*, nonnisi a diabolo ortum habet, caponumque potius quam magistrorum est insigne. Siquidem vera illa doctrina est, uti Patres tradidere, verumque doctorum indicium, cum omnes inter se consentiunt, non autem vel secum vel cum suis patribus litigant. Nam qui non ita sunt affecti, improbi, non veri doctores sunt appellandi. Hinc gentiles qui inter se non consentiunt, sed dissident, vera privantur doctrina. Sancti autem et qui veritatis revera sunt præcones, inter se concordant, non discordant. Nam licet diversis illi floruerint temporibus, idem tamen omnibus scopus fuit, quippe qui unius Dei essent prophetæ et idem summo consensu nuntiarent Verbum.

[32*] Jac. I, 8.

(32) Hæc sunt ipsa Eusebii verba ex ejus epistola quam in fine hujus operis subjici curavimus : Ἔτι τὸ ἀναθεματίζεσθαι τὸ, *Πρὸ τοῦ γεννηθῆναι οὐκ ἦν, οὐκ ἄτοπον ἐνομίσθη τῷ παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖσθαι τὸ εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως.* Id est : *Nec item absurdum visum est his vocibus*, Non erat antequam genitus est, *anathema dicere, cum omnes fateantur esse Dei Filium, priusquam secundum carnem gigneretur.*

(33) Sic Reg. At alii et editio Commel., ὑπέταξε, sed mendose, ut optime observat Felckmannus.

(34) Sic Reg. Alii et editi μόνον omittunt.

(35) Reg. θέλουσιν, qui idem mox, ὁ Ἰάκωβος. Editi ὁ omittunt.

(36) Verba *Pastoris* ex homilia 85 Antiochi hæc sunt : Ἡ γὰρ διψυχία θυγάτηρ ἐστὶ τοῦ διαβόλου. Versio antiqua Latina : *Etenim hæc dubitatio filia est diaboli.*

(37) Sic Reg. At editi et alii ἄν omittunt.

(38) Lib. II, mand. 9.

Digitized by Google

5. Hinc ergo quæ Moyses docuit, hæc custodivit Abraham : quæ vero custodivit Abraham, hæc Noe et Enoch perspecta habuerunt, qui munda et immunda noverant discernere, ac Deo grati facti sunt. Eadem quoque instructus doctrina Abel martyrium est passus : qui quidem ipse ea ab Adamo didicerat ; Adamus autem ab ipso Domino, qui cum in fine sæculorum ad destruendum peccatum venisset, ait [39-18] : *Non mandatum novum do vobis, sed mandatum vetus, quod ab* **167** *initio audistis* (40*). Idcirco eadem ab eo edoctus beatus apostolus Paulus, cum multa ecclesiastica præscriberet, noluit diaconos multoque minus episcopos bilingues esse [19]. Cum autem idem Galatas objurgaret, generatim rem hoc modo definivit : *Si quis vobis evangelizaverit præter id quod accepistis, anathema sit, sicut prædixi et iterum dico. Sed licet nos, aut angelus de cœlo evangelizet vobis præter id quod accepistis, anathema sit* [20]. Quæ cum ita denuntiet apostolus, vel illi igitur Eusebianos qui, mutata sententia, alia nunc docent quam quibus subscripsere, anathemate percutiant : aut si agnoscant recte illos subscripsisse, adversus tantam synodum desinant tandem obgannire. Quod si neutrum velint agere, certum erit argumentum illos omni vento et fluctu circumferri, neque propriis sed alienis duci sententiis : qui si tales fuerint, neque etiam nunc cum hujusmodi opponunt rationes ulla fide digni sunt habendi. Quin ergo potius ea quæ ignorant cessent criminari : forte enim quid verum sit, nesciunt discernere, sed malum imperite ac temere appellant bonum, et bonum malum : amarum dulce esse arbitrantur, et dulce amarum [21]. Hinc certe quæ ut mala judicata sunt et reprobata, ea illi vim habere volunt : quæ autem recte sunt decreta, reprehendere nituntur. Sane nec aliquid amplius a nobis esset addendum, vel ad illa defendenda, vel ad vanis eorum rationibus respondendum ; nec illi quoque adhuc deberent contendere, sed potius his assentiri quibus suæ hæresis duces subscripsere, utpote qui non ignorent, eam quæ secuta est Eusebianorum mutationem, suspectam ac fraudulentam esse. Quod enim subscripserint postquam saltem se breviter potuerunt defendere, hoc ipsum plane testatur quam impia sit Ariana hæresis. Nec enim subscripsissent, nisi prius illam hæresim condemnassent, nec condemnassent, nisi eos undique hæsitantes pudor ad id agendum coegisset. Quocirca illorum commutatio, evidens est indicium suæ in impietate defendenda pertinaciæ. Illos igitur, sicuti dictum est, præstaret quiescere : verum quandoqui-

A 5. Ἃ γοῦν Μωσῆς ἐδίδαξε, ταῦθ' Ἀβραὰμ ἐφύλαττεν· ἃ δὲ Ἀβραὰμ ἐφύλαττε, ταῦτα Νῶε καὶ Ἐνὼχ ἐγίνωσκον, διακρίνοντες (39) καθαρὰ καὶ ἀκάθαρτα, καὶ εὐάρεστοι γινόμενοι τῷ Θεῷ. Καὶ γὰρ καὶ Ἄβελ οὕτως ἐμαρτύρησεν, ἐπιστάμενος ταῦτα, ἅπερ ἦν μαθὼν παρὰ (40) τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ καὶ αὐτοῦ μαθόντος παρὰ Κυρίου, ὃς καὶ, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων ἐλθὼν εἰς ἀθέτησιν τῆς ἁμαρτίας, ἔλεγεν· *Οὐκ ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιὰν, ἣν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς* (40). Διὰ τοῦτο καὶ ὁ παρ' αὐτοῦ μαθὼν ὁ μακάριος ἀπόστολος Παῦλος, τὰ μὲν ἐκκλησιαστικὰ διατυπῶν, οὐδὲ διακόνους ἠθέλησεν εἶναι διλόγους, μήτιγε (41) ἐπισκόπους· τοῖς δὲ Γαλάταις ἐπιπλήττων, ἀπεφήνατο καθόλου λέγων· *Εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε,* B *ἀνάθεμα ἔστω, καθὼς προείρηκα, καὶ πάλιν λέγω. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίσηται ὑμᾶς παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.* Τοῦ τοίνυν Ἀποστόλου ταῦτα λέγοντος, ἢ καὶ οὗτοι τοὺς περὶ Εὐσέβιον μεταβαλλομένους καὶ λέγοντας ἕτερα παρὰ τὰ ὑπέγραψαν, ἀνάθεμα ποιείτωσαν· ἢ εἰ γινώσκουσιν αὐτοὺς καλῶς ὑπογράψαντας, μὴ γογγυζέτωσαν κατὰ τῆς τηλικαύτης συνόδου. Εἰ δὲ μήτε τοῦτο μήτε ἐκεῖνο ποιοῦσι, δῆλοί εἰσι καὶ αὐτοὶ παντὶ ἀνέμῳ καὶ κλύδωνι περιφερόμενοι, καὶ μὴ ταῖς ἰδίαις, ἀλλὰ ἀλλοτρίαις ἑλκόμενοι γνώμαις· τοιοῦτοι δὲ ὄντες, οὐδὲ νῦν, τοιαύτας προβαλλόμενοι προφάσεις, ἀξιόπιστοί εἰσιν. Ἀλλὰ καὶ παυέσθωσαν αἰτιώμενοι ἃ μὴ γινώσκουσι· τάχα δὲ οὐδὲ διακρίνειν εἰδότες, ἁπλῶς τὸ μὲν πονηρὸν λέγουσι καλὸν, τὸ δὲ καλὸν C πονηρόν· καὶ νομίζουσι τὸ μὲν πικρὸν εἶναι γλυκὺ, τὸ δὲ γλυκὺ πικρόν. Ἀμέλει τὰ μὲν κριθέντα κακὰ καὶ ἀποδοκιμασθέντα κρατεῖν ἐθέλουσι, τὰ δὲ καλῶς ὁρισθέντα βιάζονται διαβάλλειν. Ἕδει μὲν (42) οὖν μήθ' ἡμᾶς ἔτι τινὰ τούτων ἀπόλογον ποιεῖσθαι, καὶ πρὸς τὰς ματαίας αὐτῶν προφάσεις ἀποκρίνεσθαι, μήτ' ἐκείνους ἔτι φιλονεικεῖν, ἀλλὰ συντίθεσθαι οἷς ὑπέγραψαν οἱ ἡγεμόνες τῆς αἱρέσεως αὐτῶν, εἰδότας, ὡς ἡ μὲν μετὰ ταῦτα μεταβολὴ τῶν περὶ Εὐσέβιον ὕποπτός ἐστι καὶ κακοήθης· τὸ δὲ ὑπογράψαι μετὰ τὸ δυνηθῆναι κἂν τὸ βραχύτατον ἀπολογήσασθαι, τοῦτο δείκνυσιν ἀληθῶς ἀσεβῆ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν. Καὶ γὰρ οὐ (43) πρότερον ὑπέγραψαν, εἰ μὴ κατέγνωσαν αὐτῆς· καὶ οὐ πρότερον κατέγνωσαν, εἰ μὴ D πανταχόθεν ἀπορήσαντες ἠσχύνθησαν. Ὥστε τὸ μεταβάλλεσθαι τῆς εἰς ἀσέβειαν φιλονεικίας ἔλεγχός ἐστι. Διὸ ἔδει μὲν, καθάπερ εἴρηται, καὶ τούτους ἠρεμεῖν· ἐπειδὴ δὲ δεινοὶ πρὸς ἀναισχυντίαν εἰσὶ, καὶ νομίζουσιν ἴσως αὐτοὶ μᾶλλον ἐκείνων δύνασθαι προστῆναι τῆς διαβολικῆς ταύτης ἀσεβείας· εἰ καὶ φθάσας διὰ τῆς προτέρας ἐπιστολῆς (44) τῆς πρὸς σὲ

[39-18] I Joan. II, 7. [19] I Tim. III, 8. [20] Gal. I, 9, 8. [21] Isa. V, 20.

(39) Reg., διακρίναντες.

(40) Ita hic et mox Reg., ubi alii et editi, ἀπό.

(40*) Hæc a Joanne scripta S. Athanasius Christo accommodat. Verba Joannis sunt Ep. I, cap. II, 7 : Οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιὰν ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς· ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά ἐστιν ὁ λόγος ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς. *Non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus quod habuistis ab initio : mandatum vetus est verbum quod audistis.*

(41) Sic Reg. Editi vero et alii, μήτοιγε.

(42) Sic Reg. At cæteri et editi μέν omittunt

(43) Deest οὐ in edit. Commel. et in septimo Felckmanni manuscripto codice.

(44) Non jam exstat hæc epistola.

Digitized by Google

γραφείσης πλατυτέρῳ τῷ κατ' αὐτῶν (45) ἐλέγχῳ κεχρημένος· ὅμως φέρε καὶ νῦν τούτους, ὥσπερ ἐκείνους, καθ' ἕκαστον τῶν ὑπ' αὐτῶν λεγομένων ἐξετάσομεν. Δειχθήσεται γὰρ οὐδὲν ἧττον καὶ νῦν οὐχ ὑγιὴς, ἀλλά τις δαιμονιώδης αὐτῶν ἡ αἵρεσις.

A dem insigni sunt impudentia prædîti, arbitranturque se posse felicius quam illos diabolicam hanc impietatem propugnare : etiamsi in priore epistola quam ad te misi, fusius contra eos disputarim, istorum tamen, ut antea illorum, dicta singula examinare non gravabor. Spero enim non minus nunc fore perspicuum, eorum hæresim haud sanam, sed iolam dæmonicam esse.

6. Φασὶ τοίνυν, ὥσπερ κἀκείνοις ἐδόκει, καὶ τετολμήκασι λέγειν· « Οὐκ ἀεὶ Πατὴρ, οὐκ ἀεὶ Υἱός· οὐκ ἦν γὰρ ὁ Υἱὸς πρὶν γεννηθῇ, ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων γέγονε καὶ αὐτός· διὸ καὶ οὐκ ἀεὶ Πατὴρ ὁ Θεὸς γέγονε τοῦ Υἱοῦ (46)· ἀλλ' ὅτε γέγονε καὶ ἐκτίσθη ὁ Υἱὸς, τότε καὶ ὁ Θεὸς ἐκλήθη Πατὴρ αὐτοῦ· κτίσμα γάρ ἐστι καὶ ποίημα ὁ Λόγος, καὶ ξένος καὶ ἀνόμοιος κατ' οὐσίαν τοῦ Πατρός ἐστιν· οὔτε δὲ φύσει καὶ ἀληθινὸς Λόγος τοῦ Πατρός ἐστιν ὁ Υἱὸς, οὔτε ἡ μόνη καὶ ἀληθινὴ Σοφία αὐτοῦ ἐστιν, ἀλλὰ κτίσμα καὶ εἷς τῶν ποιημάτων ὢν, καταχρηστικῶς λέγεται Λόγος καὶ Σοφία. Λόγῳ (47) γὰρ τῷ ὄντι ἐν τῷ Θεῷ γέγονε καὶ αὐτὸς, ὥσπερ καὶ τὰ πάντα. Διὸ οὐδὲ ἀληθινὸς Θεός (48) ἐστιν ὁ Υἱός. » Ἐγὼ δὲ τοῦτο πρῶτον καὶ τούτους ἐρωτῆσαι βούλομαι τί ἐστιν ὅλως Υἱὸς, καὶ τίνος ἐστὶ τὸ ὄνομα τοῦτο σημαντικὸν, ἵν' οὕτως αὐτοὶ τὰ λεγόμενα παρ' αὐτῶν κἂν οὕτω νοῆσαι δυνηθῶσιν. Ἡ μὲν γὰρ θεία Γραφὴ διπλῆν τὴν ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου διάνοιαν ἡμῖν σημαίνει, μίαν μὲν περὶ ὧν Μωϋσῆς ἐν τῷ νόμῳ φησίν· *Ἐὰν εἰσακούσητε τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν, φυλάσσειν πάσας τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ποιεῖν τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀρεστὸν ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου· υἱοί ἐστε Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν* (49)· καθὼς καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φησὶν ὁ Ἰωάννης· *Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι*· ἑτέραν δὲ διάνοιαν, καθ' ἣν Ἰσαὰκ τοῦ Ἀβραάμ ἐστιν υἱὸς, καὶ ὁ Ἰακὼβ τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ οἱ πατριάρχαι τοῦ Ἰακώβ. Αὐτοὶ δὲ κατὰ ποίαν ἄρα τούτων νομίσαντες εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, τοιαῦτα περὶ αὐτοῦ μυθολογοῦσιν ; Εἰς γὰρ τὴν αὐτὴν ἀσέβειαν εὖ οἶδ' ὅτι συνδραμοῦνται τοῖς περὶ Εὐσέβιον. Εἰ μὲν οὖν κατὰ τὴν πρώτην, οἵδε εἰσὶ καὶ (50) οἱ ἐκ βελτιώσεως τρόπων ἐπικτώμενοι τὴν τοῦ ὀνόματος χάριν, καὶ λαμβάνοντες ἐξουσίαν, ἵνα υἱοὶ Θεοῦ γένωνται· τοῦτο γὰρ ἔλεγον κἀκεῖνοι· οὐδὲν διαφέρειν ἡμῶν δόξειεν, οὐδὲ μονογενὴς ἂν εἴη, ἐξ ἀρετῆς καὶ αὐτὸς ἐσχηκὼς τὴν τοῦ Υἱὸς προσηγορίαν. Κἂν γάρ, ὥς φασι, προγνωσθεὶς ἔσεσθαι τοιοῦτος, προλαμβάνῃ, καὶ ἅμα τῷ

6. Aiunt itaque, quemadmodum et illi dicere audebant : « Non semper Pater, non semper Filius : Nam non erat Filius antequam esset genitus : sed ipse quoque ex nihilo fuit factus. Hinc non semper Deus fuit Filii Pater ; sed cum factus et creatus est Filius, tunc etiam Deus, ejus Pater est appellatus. Namque res creata et facta est Verbum, quod et substantia Patri dissimile est ac externum : non autem natura aut verus est Patris Filius, neque sola B et vera ejus est Sapientia, sed creatum est et una ex rebus creatis, Verbumque et Sapientia non nisi abusione dicitur. Per Verbum enim quod est in Patre et ipsum quoque factum est ut et cætera omnia : ac proinde nec Filius verus est Deus. » Ego vero hoc primum ab illis velim sciscitari, quidnam prorsus sit Filius, **168** quidve eo nomine significetur, ut hoc pacto ipsi quid dicant possint intelligere. Equidem ex divina Scriptura discimus duplicem hujus nominis esse significationem, unam, cujus Moyses in lege meminit : *Si audieritis*, inquit, *vocem Domini Dei vestri, ut custodiatis omnia mandata ejus quæ ego præcipio tibi hodie, ut facias bonum et quod acceptum est Domino Deo tuo ; filii* C *estis Domini Dei nostri* [22]. Quo etiam sensu Joannes in Evangelio ait : *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri* [23]. Alia vero ejusdem vocis significatio est, qua Isaac Abrahæ dicitur filius ; et Jacob, Isaac ; et patriarchæ, Jacob. Respondeant igitur, quo sensu Dei Filium esse intelligentes, ista de illo audent effutire ? Nullus enim dubito quin ad eamdem devolvantur impietatem atque Eusebiani. Quod si vocem Filii secundum priorem significationem Verbo attribuant, quo nempe sensu his etiam convenit qui ob mores in melius mutatos hoc nomine dignantur, et potestatem filios Dei fieri accipiunt ; quæ etiam illorum erat doctrina : si, inquam, ita volunt esse, nihil sane a nobis Verbum differre videbitur, nec Unigenitus dicendus D erit, quippe qui et ipse propter virtutem, Filii nomen sit consecutus. Namque etiamsi, quemadmo-

[22] Deuter. XIII, 18 ; XIV, 1. [23] Joan. I, 12.

(45) Sic Regius. Alii et editi mendose κατ' αὐτῷ.

(46) Sic Reg. Alii vero et editi, γέγονεν ὁ Θεὸς τῷ Υἱῷ.

(47) Sic Reg. Cæteri et editi, λέγω, mendose. Ad hunc autem locum in ms. Felckm. hæc notat : Δοξιπατρής. Ση. πρὸς τοὺς καὶ νῦν δύο σοφίας ἔχειν φάσκοντας τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα· μίαν μὲν τὸν Υἱὸν, ἑτέραν δὲ ἐν τῇ ἑαυτοῦ οὐσίᾳ, καθ' ἣν ἐστι σοφός. Id est, *Nota hæc ad illos esse dicta qui etiam nunc Deum et Patrem duas sapientias habere contendunt, unam quæ Filius sit, alteram quæ sit in sua substantia, secundum quam est sapiens.*

(48) Sic Reg. At alii et editi Θεός omittunt.

(49) Sic Reg. ut et versio LXX. Cæteri et editi τό omittunt et pro ἐναντίον, habent ἐνώπιον. Hic porro locus qui finis est c. XIII, et initium c. XIV, Deuteron. sic exstat : Ἐὰν ἀκούσῃς τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, φυλάσσειν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ὅσας ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ποιεῖν τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀρεστὸν ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου· υἱοί ἐστε Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν. *Si audieris vocem Domini Dei tui, ut custodias omnia mandata ejus quæ ego præcipio tibi hodie, ut facias bonum, et quod placitum est in conspectu Domini Dei tui, filii estis Domini Dei vestri.*

(50) Καὶ deest in Reg.

Digitized by Google

dum dictitant, talis fore prænognitus, simul ut natus est, Filii nomen hujusque nominis decus acceperit: tamen nihil inter eum et illos intererit qui post ipsa opera eodem nomine sunt dignati, quandiu scilicet ipse eam duntaxat ob causam filius esse existimabitur. Etenim Adam, qui gratiam initio acceperat, simulque ac natus est in paradiso fuit collocatus, nihil differebat ab Enoch, qui nonnisi aliquo postquam natus est tempore, cum Deo placuisset, translatus fuit, neque item ab Apostolo qui et ipse post recte facta in paradisum est raptus; imo nec etiam ab illo latrone, cui ob confessionem promissum est ipsum continuo in paradiso futurum.

A γενέσθαι δέχηται τό τε ὄνομα καὶ τὴν τοῦ ὀνόματος δόξαν· ἀλλ' οὐδὲν διοίσει τῶν μετὰ τὰς πράξεις λαμβανόντων τὸ ὄνομα, ἕως οὕτω καὶ αὐτὸς υἱὸς εἶναι μεμαρτύρηται. Καὶ γὰρ Ἀδάμ, προλαμβάνων τὴν χάριν, καὶ ἅμα τῷ γενέσθαι τεθεὶς ἐν τῷ παραδείσῳ, οὐδὲν διήνεγκεν οὔτε τοῦ Ἐνὼχ, ὃς μετὰ χρόνον τῆς γενέσεως εὐαρεστήσας μετέθη, οὔτε τοῦ Ἀποστόλου καὶ αὐτοῦ μετὰ τὰς πράξεις ἁρπαγέντος εἰς τὸν παράδεισον, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ ποτε ληστοῦ, ὃς διὰ τὴν ὁμολογίαν ἐπαγγελίαν ἔλαβεν εὐθὺς εἰς τὸν παράδεισον ἔσεσθαι.

7. Verum his illi vehementer pressi, idem forte responsuri sunt, quod sæpe erubescentes dictitarunt: « Ita intelligimus Filium rebus cæteris antecellere, et ideo Unigenitum dici, quod ipse solus a solo Deo factus sit, cætera vero omnia a Deo per Filium sint creata. » Quis, quæso, stultam hanc et novam cogitationem vobis suggessit, ut affirmetis solum Filium ab ipso solo Patre factum fuisse, cætera vero omnia per Filium tanquam per administrum fuisse producta? Si enim præ lassitudine solum Filium potuisse a Deo produci velitis: hæc de Deo cogitare impium sane fuerit, maxime cum Isaiam dicentem audierimus: *Deus sempiternus, Deus qui construxit terminos terræ, non esuriet neque laborabit, nec est investigatio sapientiæ ejus* [24]. Siquidem ipse potius robur impertit esurientibus, et per suum Verbum laborantes recreat. Sin vero indignum seipso esse putavit, ea se efficere quæ post Filium sunt producta, id etiam absque impietate dici non potest. Nec enim est in Deo superbia, qui et ipse cum Jacob in Ægyptum profectus est, et propter Abraham Saræ causa Abimelech castigavit, qui idem cum Moyse, tametsi homine, os ad os loquebatur, et in montem Sina descendit: ac denique occulta gratia qua populum adjuvit, devicit Amalec. Verum falsa hæc sunt quæ propugnatis: siquidem *ipse fecit nos et non ipsi nos* [25]. Ipse est qui per suum Verbum omnia et parva et magna fecit: nec res creatas fas est dividere ita ut dicatur, hoc Patris, illud Filii esse: verum omnia sunt unius **169** Dei, qui proprio Verbo tanquam manu utitur, atque omnia in eo facit, ut ipse Deus his verbis docet: *Manus mea fecit hæc omnia* [26]. Idem etiam didicit et docuit Paulus: *Unus*, inquit, *Deus ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia* [27]. Ipse igitur et semper et nunc imperat soli, et exoritur: nubibus præcipit, et in unam terræ partem effunduntur: quæ autem non irrigatur, siccatur. Jubet similiter terram fructus edere, et Jeremiam in utero format. Si porro hæc nunc ipse efficit, dubium certe non est quin ipse etiam ab initio indignum se non putaverit omnia per Verbum

7. Ἀλλ' ἐν τούτοις διωκόμενοι λέξουσιν ἴσως ὁ πολλάκις λέγοντες ἠσχύνθησαν· « Οὕτω νομίζομεν τὸν Υἱὸν πλέον ἔχειν παρὰ τὰ ἄλλα, καὶ διὰ τοῦτο Μονογενῆ λέγεσθαι, ὅτι μόνος μὲν αὐτὸς ὑπὸ μόνου τοῦ Θεοῦ γέγονε, τὰ δ' ἄλλα πάντα παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκτίσθη. » Τίς ἄρα ταύτην ὑμῖν τὴν μωρὰν καὶ καινὴν ἐπίνοιαν ὑπέβαλεν, ἵνα εἴπητε· Τὸν μὲν Υἱὸν μόνον μόνος ὁ Πατὴρ αὐτούργησε, τὰ δ' ἄλλα πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ γέγονεν ὡς δι' ὑπουργοῦ; Εἰ μὲν γὰρ διὰ τὸ κάμνειν ἠρκέσθη μόνον αὐτουργῆσαι τὸν Υἱὸν ὁ Θεὸς, τὰ δ' ἄλλα οὐκέτι· ἀσεβὲς τοιαῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ λογίζεσθαι, μάλιστα τοὺς ἀκούσαντας Ἡσαΐου λέγοντος· *Θεὸς αἰώνιος, Θεὸς ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς, οὐ πεινάσει, οὐδὲ κοπιάσει* (51), *οὐδέ ἐστιν ἐξεύρεσις τῆς φρονήσεως αὐτοῦ*. Καὶ γὰρ μᾶλλον αὐτὸς τοῖς πεινῶσι δίδωσιν ἰσχὺν, καὶ διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ (52) τοὺς κάμνοντας ἀναπαύει. Εἰ δὲ ὡς ταπεινὸν ἀπηξίωσεν αὐτὸς τὰ μετὰ τὸν Υἱὸν αὐτουργῆσαι, καὶ τοῦτο μὲν ἀσεβές. Οὐκ ἔστι γὰρ τύφος ἐν τῷ Θεῷ, ὅς γε μετὰ τοῦ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον κατέρχεται καὶ διὰ μὲν τὸν Ἀβραὰμ διορθοῦται τὸν Ἀβιμέλεχ χάριν τῆς Σάρρας, τῷ δὲ Μωϋσῇ ἀνθρώπῳ ὄντι στόμα κατὰ στόμα λαλεῖ, καὶ εἰς μὲν τὸ Σινᾶ ὄρος κατέρχεται, τῷ δὲ λαῷ συνεπολέμει κρυφαίᾳ χάριτι τὸν Ἀμαλήκ. Ψεύδεσθε δὲ ὅμως καὶ τοῦτο λέγοντες· *Αὐτὸς γὰρ ἐποίησεν ἡμᾶς, καὶ οὐχ ἡμεῖς*· αὐτὸς τέ ἐστιν ὁ διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ τὰ πάντα τά τε μικρὰ καὶ τὰ μεγάλα ποιήσας· καὶ οὐκ ἔστι διελεῖν τὴν κτίσιν, ὥστε εἰπεῖν τοῦτο μὲν τοῦ Πατρὸς, τοῦτο δὲ τοῦ Υἱοῦ· ἀλλ' ἑνός ἐστι Θεοῦ ὡς χειρὶ χρωμένου τῷ ἰδίῳ Λόγῳ, καὶ ἐν αὐτῷ ποιοῦντος τὰ πάντα. Καὶ τοῦτ' αὐτὸς μὲν ὁ Θεὸς δεικνὺς ἔλεγεν· *Ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα*· ὁ δὲ Παῦλος τοῦτο μαθὼν ἐδίδασκεν· *Εἷς Θεὸς, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα*. Αὐτὸς γοῦν ἀεὶ καὶ νῦν λέγει τῷ μὲν ἡλίῳ, καὶ ἀνατέλλει, ταῖς δὲ νεφέλαις ἐντέλλεται, καὶ βρέχει ἐπὶ μίαν μερίδα· ἐφ' ἣν δὲ οὐ βρέχει, ξηραίνεται. Καὶ τὴν μὲν γῆν κελεύει τοὺς καρποὺς ἀποδιδόναι, τὸν δὲ Ἱερεμίαν ἐν τῇ κοιλίᾳ πλάττει. Εἰ δὲ ταῦτα νῦν αὐτὸς ποιεῖ, οὐκ ἔστιν ἀμφίβολον, ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν οὐκ ἀπηξίωσεν αὐτὸς τὰ

[24] Isa. XL, 28. [25] Psal. XCIX, 3. [26] Isa. LXVI, 2. [27] I Cor. VIII, 6.

(51) Οὐδὲ κοπιάσει abest a Felckm. septimo codice anonymo, et ab edit. Commel.

(52) Reg. διὰ τοῦ Λόγου ἑαυτοῦ, ut et infra ante τὰ πάντα τά τε μικρά, etc.

Digitized by Google

πάντα διὰ τοῦ Λόγου ποιῆσαι· μέρη γὰρ τῶν ὅλων ἐστὶ ταῦτα. A

8. Εἰ δὲ ὅτι μὴ ἐδύνατο τὰ λοιπὰ κτίσματα τῆς ἀκράτου χειρὸς τοῦ ἀγεννήτου (53) τὴν ἐργασίαν βαστάξαι, μόνος ὁ Υἱὸς ὑπὸ μόνου τοῦ Θεοῦ γέγονε, τὰ δ' ἄλλα ὡς δι' ὑπουργοῦ καὶ βοηθοῦ τοῦ Υἱοῦ γέγονε· καὶ τοῦτο γὰρ Ἀστέριος ὁ θύσας ἔγραψεν· ὁ δὲ Ἄρειος μεταγράψας δέδωκε (54) τοῖς ἰδίοις· καὶ λοιπὸν ὡς καλάμῳ τεθραυσμένῳ χρῶνται τῷ ῥηματίῳ τούτῳ, ἀγνοοῦντες τὸ ἐν αὐτῷ σαθρὸν οἱ παράφρονες. Εἰ γὰρ ἀδύνατον ἦν τὰ γενητὰ βαστάξαι τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ· ἔστι δὲ καθ' ὑμᾶς ὁ Υἱὸς εἷς τῶν γενητῶν· πῶς αὐτὸς ἠδυνήθη γενέσθαι παρὰ μόνου τοῦ Θεοῦ; Καὶ εἰ ἵνα τὰ γενητὰ γένηται, μεσίτου γέγονε χρεία, γενητὸς δὲ καθ' ὑμᾶς ἐστιν ὁ Υἱός· ἔδει καὶ πρὸ αὐτοῦ μέσον τινὰ εἶναι, ἵνα κτισθῇ· τοῦ δὲ μεσίτου πάλιν καὶ αὐτοῦ κτίσματος τυγχάνοντος, ἄραρεν, ὅτι κἀκεῖνος ἐδέετο μεσίτου ἑτέρου πρὸς τὴν ἰδίαν σύστασιν. Κἂν τις ἄλλον ἐπινοήσῃ, προεπινοήσει τὸν ἐκείνου μεσίτην, ὥστε καὶ εἰς ἄπειρον ἐκπεσεῖν. Οὕτω δὲ ἀεὶ τοῦ μεσίτου ζητουμένου, οὐδὲ ἡ κτίσις συστῆναι ὠνήσεται διὰ τὸ μὴ δύνασθαι, ὡς λέγετε, μηδένα τῶν γενητῶν βαστάξαι τὴν ἄκρατον χεῖρα τοῦ ἀγενήτου (55). Εἰ δὲ, τὸ ἄτοπον τοῦτο συνορῶντες, ἄρχεσθε λέγειν, ὅτι ὁ Υἱὸς, κτίσμα ὤν, ἱκανὸς γέγονεν ὥστε ὑπὸ τοῦ ἀγενήτου (56) γενέσθαι· ἐξ ἀνάγκης καὶ τὰ ἄλλα πάντα, γενητὰ ὄντα, δυνατὰ ἦν παρὰ τοῦ ἀγενήτου αὐτουργηθῆναι (57)· κτίσμα γὰρ καθ' ὑμᾶς κἀκεῖνος, ὥσπερ οὖν καὶ ταῦτα πάντα, ἔστι· καὶ περιττὴ λοιπὸν τοῦ Λόγου ἡ γένεσις κατὰ τὴν ἀσεβῆ καὶ μωρὰν ὑμῶν ἐπίνοιαν, αὐτάρκους ὄντος τοῦ Θεοῦ τὰ πάντα αὐτουργεῖν, πάντων τε τῶν γενητῶν δυναμένων τὴν ἄκρατον χεῖρα βαστάξαι τοῦ Θεοῦ. Ἀνοήτου δὴ οὔσης αὐτῶν τῆς τοιαύτης φρενοβλαβείας, ἴδωμεν εἰ μὴ καὶ τὸ λεγόμενον τοῦτο τῶν ἀσεβῶν τὸ σόφισμα πλέον τῶν ἄλλων αὐτῶν ἀλογώτερον ἀναφανείη. Ἀδὰμ μόνος ὑπὸ μόνου τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Λόγου γέγονεν· ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ πάλιν τὸν Ἀδὰμ πλέον τι τῶν πάντων ἀνθρώπων ἔχειν, ἢ διαφέρειν τῶν μετ' αὐτὸν ἄν τις φήσειεν, εἰ μόνος μὲν αὐτὸς ὑπὸ μόνου τοῦ Θεοῦ πεποίηται καὶ πέπλασται, ἡμεῖς δὲ πάντες ἐκ τοῦ Ἀδὰμ γεννώμεθα, καὶ κατὰ διαδοχὴν τοῦ γένους συνιστάμεθα, ἕως μόνον καὶ αὐτὸς ἐκ γῆς ἐπλάσθη, καὶ μὴ ὢν πρότερον, ὕστερον γέγονεν.

9. Εἰ δὲ καὶ πλέον τις τῷ πρωτοπλάστῳ δοίη διὰ τὸ κατηξιῶσθαι τῆς τοῦ Θεοῦ χειρὸς αὐτόν· ἀλλ' ἐν τιμῇ καὶ μὴ τῇ φύσει τὸ πλέον εἰς αὐτὸν ὁ τοιοῦτος λογιζέσθω. Ἐκ γῆς γὰρ γέγονεν, ὥσπερ καὶ πάντες· καὶ ἡ χεὶρ δὲ ἡ πλάσασα τότε τὸν Ἀδὰμ, καὶ (58) αὕτη καὶ νῦν καὶ ἀεὶ τοὺς μετ' ἐκεῖνον πάλιν D

facere : quippe cum ista rerum universarum sint partes.

8. Sin autem quia res aliæ creatæ actionem invictæ non facti manus ferre non valerent, solus Filius a solo Deo est factus, res vero aliæ per Filium tanquam ministrum et adjutorem factæ sunt, ut scripsit Asterius qui idolis immolavit, quod idem transcriptum Arius suis tradidit, quo utique vocabulo tanquam calamo quassato utuntur, nec stulti ejus agnoscunt futilitatem. Si enim res factæ manum Dei ferre non poterant, ipse autem Filius una est, ut sentitis, ex rebus factis ; quomodo ipse a solo Deo fieri potuit ? Si item ut res factæ fierent, intermedio adjutore opus fuit, et Filius, ut putatis, factus quoque ipse est : profecto necesse etiam fuit intermedium aliquem ante eum fuisse, ut crearetur, qui ipse intermedius, cum res creata quoque esset, B alio item intermedio ad sui procreationem opus habuisse non immerito videbitur. Si quis autem alium excogitaverit intermedium, alius rursus intermedius propter illum alium erit fingendus, atque ita in infinitum delabemur. Porro, dum ita intermedius aliquis semper requiretur, certe res creatæ constitui non poterunt, quandoquidem, ut dicitis, nulla res facta ferre valet invictam non facti manum. Quod si id absurdum esse intelligentes, respondeatis Filium licet creatum potuisse a non facto fieri, necesse est etiam concedatis alias res omnes quæ factæ sunt, potuisse a non facto procreari, quippe cum ipse Filius secundum vos sit quoque res creata, ut et res omnes cæteræ. Præterea ex impio et stulto hujusmodi vestro commento sequitur inutilem C esse Verbi generationem, cum et Deus omnia per seipsum potuerit efficere, et res omnes factæ invictam Dei manum ferre potuerint. Itaque, cum inepta ac futilis sit hæc illorum ratio, expendamus annon aliud impiorum sophisma etiam magis quam cæteræ ipsorum argutiæ absurdum videbitur. Adam solus a solo Deo per Verbum factus est : verum nemo idcirco dixerit Adamum aliquid amplius cæteris hominibus habere, vel a posteris differre, quod ipse quidem solus a solo Deo factus et formatus sit, nos autem omnes ex Adamo, perpetua generis continuatione, nascamur et procreemur : quandiu scilicet certum erit ipsum etiam ex terra formatum esse, et qui antea non esset, postea fuisse.

9. Quod si primo parenti aliquid cæteris amplius tribuere libeat, qui nempe ita felix fuit ut Dei manu formaretur : verum istud amplius in honore non in natura consistere intelligendum est. Namque ex terra factus est, ut alii omnes : et manus quæ tunc Adamum formavit, ipsa et nunc et semper omnes

(53) Sic omnes mss. et editi : sed legendum est ἀγενήτου, ut deinceps habet Regius codex. Vide quæ in admonitione hac de re diximus, et quæ infra notantur ad num. 28.

(54) Reg., μεταδέδωκε. Porro Asterius de quo hic agitur, ex sophista Christianus factus, persecutionis tempore idolis immolavit, idemque postea multos libros pro confirmanda Ariana hæresi composuit. Vide Socrat. *Histor. eccles.* lib. I, c. 36 et Philostorg. lib. II, num. 15.

(55) Reg., ἀγενήτου. Cæteri et editi, ἀγεννήτου.

(56) Reg. et Basil., ἀγενήτου. Editi et Felckm. 7, ἀγεννήτου.

(57) Reg., ἀγενήτου, et, ὑπουργηθῆναι. Editi et alii, ἀγεννήτου, et, αὐτουργηθῆναι

(58) Καὶ abest a Regio.

Digitized by Google

ejus posteros formet ac componit. Id ipse Deus ad Jeremiam, ut prius monui, dixit : *Priusquam te formarem in utero, novi te* [28]. De omnibus autem aliis ait : *Manus mea fecit hæc omnia* [29]. Et rursus per Isaiam : *Hæc dicit Dominus* **170** *qui redemit te et format te in utero. Ego Dominus qui omnia perficio : extendi cœlum solus et stabilivi terram* [30]. David quoque cui ista non latebant, canebat : *Manus tuæ fecerunt me, et formaverunt me* [31]. Et is cujus hæc apud Isaiam leguntur verba : *Sic dicit Dominus, qui formavit me ex utero servum sibi* [32], idem etiam significat. Itaque nihil a nobis natura differet, licet nos tempore antecesserit, quandiu constabit nos omnes eadem manu constitui et formari. Si igitur, o Ariani, vestra hæc est de Filio Dei sententia, illum nempe sic etiam productum et factum fuisse : nihil B secundum vos inter eum et alios, quod ad naturam pertinet, intererit, dum scilicet contendetis ipsum, cum antea non esset, postea fuisse, atque nonnisi ob virtutem hujus nominis gratiam in sui procreatione obtinuisse, siquidem ille unus quoque ex his est de quibus, ut quidem putatis, Spiritus sanctus in Psalmis ait : *Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt* [33]. Quis itaque ille est cui Deus mandavit ut et ipse crearetur? Nam esse oportet Verbum cui Deus mandat, et in quo res factæ creantur. Atqui aliud Verbum indicare non potestis, præter illud quod negatis, nisi forte novum adhuc commentum placeat excogitare. Ita est, inquiunt, invenimus (idem nimirum quod olim ab Eusebianis C usurpatum audivi). « Idcirco nempe Dei Filium aliquid aliis amplius habere et Unigenitum dici arbitramur, quia solus ipse Patris est particeps, res autem aliæ omnes Filii sunt participes. » Sic igitur illi in immutandis variandisque verbis non secus ac coloribus laborant. Verum id nihil impediet quominus ostendamus illos vere inania ex terra loqui [34], suisque cogitationibus tanquam in luto volutari.

10. Enimvero si ille Dei Filius et nos Filii ipsius filii appellaremur, probabile esset illorum commentum : sed, si nos etiam ipsius Dei, cujus ille est Filius, filii dicimur, certe liquet nos etiam Patris participes esse, quippe qui dicat : *Filios genui et exaltavi* [35]. Si enim ipsius participes non essemus, non diceret, *genui* : si autem ipse genuit, non alius D utique, sed idem ipse Pater noster est. Nihil vero refert si amplius ille aliquid habeat, et primus factus sit, nosque aliquid minus quam ille habeamus, ac post ipsum facti simus, dummodo omnes ejusdem fuerimus participes, et filii ejusdem Patris nuncupemur. Nam plus vel minus diversam naturam minime significat : id enim sibi singuli recte factis

πλάττει καὶ διασυνίστησι. Καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς αὐτὸς τῷ μὲν Ἱερεμίᾳ, ὡς προεῖπον, φησί· *Πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἐπίσταμαί σε*· περὶ δὲ τῶν πάντων ἔλεγεν· *Ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα.* Καὶ πάλιν διὰ Ἡσαΐου φησίν· *Οὕτω λέγει Κύριος ὁ λυτρούμενός σε καὶ πλάσσων σε ἐν κοιλίᾳ· Ἐγὼ Κύριος ὁ συντελῶν πάντα, ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ ἐστερέωσα τὴν γῆν.* Ὁ δὲ Δαβὶδ τοῦτο γινώσκων ἔψαλλεν· *Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με.* Καὶ ὁ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ λέγων· *Οὕτω λέγει Κύριος, ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δοῦλον ἑαυτῷ*, τοῦτο σημαίνει. Οὐκοῦν κατὰ τὴν φύσιν οὐδὲν ἡμῶν διαφέρει, κἂν προάγῃ τῷ χρόνῳ, ἕως καὶ τῇ αὐτῇ χειρὶ συνιστάμεθα καὶ κτιζόμεθα πάντες. Εἰ τοίνυν οὕτως, ὦ Ἀρειανοί, καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ φρονεῖτε, ὅτι οὕτω καὶ αὐτὸς ὑπέστη καὶ γέγονεν, οὐδὲν καθ' ὑμᾶς τῶν ἄλλων κατὰ τὴν φύσιν διοίσει, ἕως καὶ αὐτὸς οὐκ ἦν, καὶ γέγονε, καὶ ἐξ ἀρετῆς καὶ αὐτῷ συνεκτίσθη τοῦ ὀνόματος ἡ χάρις. Εἷς γάρ ἐστι καὶ αὐτὸς ἀφ' ὧν λέγετε (59), περὶ ὧν ἐν Ψαλμοῖς τὸ Πνεῦμά φησιν· *Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν.* Τίς τοίνυν ἐστὶν ᾧ ὁ Θεὸς ἐνετείλατο, ἵνα καὶ οὗτος κτισθῇ; εἶναι γὰρ δεῖ Λόγον, ᾧ ἐντέλλεται ὁ Θεὸς, καὶ ἐν ᾧ τὰ ποιήματα κτίζεται. Ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοιτε δεῖξαι ἕτερον παρ' ὃν ἀρνεῖσθε (60) Λόγον, εἰ μὴ ἄρα τινὰ πάλιν ἔννοιαν ἐπινοήσητε. Καὶ γὰρ, φήσουσιν, εὕρομεν· ἦν ποτε λεγόντων καὶ τῶν περὶ Εὐσέβιον ἠκούσα· « Διὰ τοῦτο πλέον τῶν ἄλλων ἔχειν τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, καὶ λέγεσθαι Μονογενῆ τοῦτον νομίζομεν, ἐπειδὴ μόνος μὲν αὐτὸς μετέχει τοῦ Πατρὸς, τὰ δ' ἄλλα πάντα τοῦ Υἱοῦ μετέχει. » Κεκμήκασι μὲν οὖν ἤδη μεταβαλλόμενοι καὶ μεταλλάσσοντες τὰ ῥήματα ὡς τὰ χρώματα· δειχθήσονται δὲ ὅμως καὶ οὗτως, ὡς οἱ (61) ἐκ τῆς γῆς κενολογοῦντες, καὶ κυλιόμενοι ὡς ἐν βορβόρῳ ταῖς ἰδίαις ἐννοίαις.

10. Εἰ μὲν γὰρ ἐκεῖνος μὲν τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ἡμεῖς δὲ τοῦ Υἱοῦ υἱοὶ καλούμεθα (62), πιθανὸν ἦν αὐτῶν τὸ πλάσμα· εἰ δὲ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡμεῖς υἱοὶ λεγόμεθα, οὗ καὶ αὐτός ἐστιν Υἱός· δῆλον (63), ὅτι καὶ ἡμεῖς τοῦ Πατρὸς μετέχομεν τοῦ λέγοντος· *Υἱοὺς ἐγέννησα, καὶ ὕψωσα.* Εἰ μὴ γὰρ μετείχομεν αὐτοῦ, οὐκ ἔλεγεν, *ἐγέννησα*· εἰ δὲ αὐτὸς ἐγέννησεν, οὐχ ἕτερος, ἀλλ' αὐτὸς ἡμῶν ἐστι Πατήρ. Καὶ οὐ διαφέρει πάλιν, εἰ πλέον ἐκεῖνος ἔχει, καὶ πρῶτον γέγονεν· ἡμεῖς δὲ εἰ ἔλαττον, καὶ ὕστερον γεγόναμεν, ἕως τοῦ αὐτοῦ πάντες μετέχομεν, καὶ τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς υἱοὶ λεγόμεθα· τὸ γὰρ πλέον καὶ ἔλαττον οὐ τὴν φύσιν ἄλλην δείκνυσιν· ἑκάστῳ γὰρ τῆς ἀρετῆς ἡ πρᾶξις τοῦτο προστίθησι· καὶ ὁ μὲν ἐπὶ δέκα πό-

[28] Jerem. I, 5. [29] Isa. LXVI, 2. [30] Isa. XLIV, 24. [31] Psal. CXVIII, 73. [32] Isa. XLIX, 5. [33] Psal. XXXII, 9. [34] Joan. III, 31. [35] Isa. I, 2.

(59) Reg., λέγεται.

(60) Reg., παρὰ τὸν ἀρνεῖσθε. Id. paulo post, ἦν ποτε, mendose.

(61) Reg., οὕτως ὡς οἱ. Alii et editi ὡς omittunt.

(62) Basil., καλοίμεθα.

(63) Sic scribendum putamus, ut et videtur Nannius legisse, qui vertit *certum est*. Reg. ms. habet δηλον ὅτι, sed absque ullo accentu in δῆλον. Cæteri et editi, δηλονότι, ut et legit Ambros. Camaldul.

Digitized by Google

λεων, ὁ δὲ ἐπὶ πέντε καθίσταται· καὶ οἱ μὲν καθ- A comparant : atque alius quidem decem civitatibus
έζονται ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυ- præficitur, alius quinque [36] ; alii sedent super sedes
λὰς τοῦ Ἰσραήλ· οἱ δὲ ἀκούουσι· *Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου*· καὶ, *Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ*. duodecim, judicantes duodecim tribus Israel [37] ; alii
audiunt : *Venite, benedicti Patris mei* [38] ; et : *Euge, serve bone et fidelis* [39]. Cum hæc igitur illorum sit
Τοιαῦτα μὲν οὖν ἐκεῖνοι φρονοῦντες, εἰκότως φαντάζονται τοιούτου Υἱοῦ ἀεὶ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν sententia, jure merito existimant hujusmodi Filii
Πατέρα, μηδὲ τὸν τοιοῦτον Υἱὸν ἀεὶ εἶναι, ἀλλ' ἐξ Deum non semper fuisse Patrem, neque talem Fi-
οὐκ ὄντων κτίσμα γεγενῆσθαι, καὶ μὴ εἶναι πρὶν lium semper fuisse, sed ex nihilo esse creatum et
γεννηθῇ· ἄλλος γάρ ἐστιν οὗτος παρὰ τὸν ἀληθινὸν factum, nec fuisse antequam genitus esset, siqui-
τοῦ Θεοῦ Υἱόν. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα λέγειν ἔτι τούτους dem ille alius omnino est a vero Dei Filio. Verum
οὐκ ἔστιν εὐαγές· μᾶλλον γὰρ Σαδδουκαίων καὶ τοῦ cum hæc illos dicere fas jam non sit, utpote cum
Σαμοσατέως ἐστὶ τοῦτο τὸ φρόνημα· λείπει ἄρα κατὰ ista Sadducæorum potius et Samosatensis sint pro-
τὴν ἑτέραν διάνοιαν, καθ' ἣν Ἰσαὰκ τοῦ Ἀβραὰμ pria, restat ut alio sensu, quo nimirum Isaac Abrahæ
ἐστιν υἱός, λέγειν εἶναι καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν· τὸ est filius, Dei Filium esse concedant. Nam quod ex
γὰρ ἔκ τινος φύσει γεννώμενον, καὶ μὴ ἔξωθεν ἐπι- aliquo gignitur nec extrinsecus advehitur, filium
κτώμενον, υἱὸν οἶδεν ἡ φύσις, καὶ τοῦτο τοῦ ὀνόματός B esse agnoscit natura, eaque est propria hujus no-
ἐστι τὸ σημαινόμενον. Ἆρ' οὖν ἀνθρωποπαθὴς ἡ minis significatio. Num ergo Filii generatio humano
τοῦ Υἱοῦ γέννησις; (τοῦτο γὰρ ἴσως κατ' ἐκείνους more est intelligenda? (Forte enim id ipsi, ut et illi
καὶ αὐτοὶ θελήσουσιν ἀντιθεῖναι μὴ γινώσκοντες.) olim, ignari reponent.) Nequaquam. Nec enim Deus
Οὐδαμῶς. Οὐ γὰρ ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεός· ἐπεὶ μηδὲ οἱ hominis similis est, uti nec homines, Dei. Illi enim
ἄνθρωποι (64) ὡς ὁ Θεός· οἱ μὲν γὰρ ἐξ ὕλης καὶ ex materia eaque patibili **171** sunt creati : at Deus
ταύτης οὔσης παθητικῆς ἐκτίσθησαν· ὁ δὲ Θεὸς ἄϋλος expers est materiæ et corporis. Quod si eædem dic-
καὶ ἀσώματος. Εἰ δὲ αἱ αὐταὶ λέξεις ἐπὶ Θεοῦ tiones Deo et hominibus in divinis Scripturis in-
καὶ ἀνθρώπων ἐν ταῖς θείαις ποτὲ κεῖνται Γραφαῖς, terdum attribuuntur, hominum est perspicacium,
ἀλλ' ἀνθρώπων ἐστὶ διορατικῶν, ὡς παρήγγειλεν ut admonet Paulus [40], attendere ad lectionem, remque
ὁ Παῦλος, προσέχειν τῇ ἀναγνώσει, καὶ οὕτω διακρί- perpendere, ac pro natura rerum significatarum
νειν, καὶ κατὰ τὴν ἑκάστου τῶν σημαινομένων φύσιν quæ scripta sunt dijudicare, nec sensum confunde-
τὰ γεγραμμένα διαγινώσκειν, καὶ μὴ συγχέειν τὴν re, ita ut quæ ad Deum spectant, humano modo non
διάνοιαν, ὥστε τὰ τοῦ Θεοῦ μὴ ἀνθρωπίνως νοεῖν, intelligantur, nec vicissim quæ ad homines perti-
μηδὲ τὰ τῶν ἀνθρώπων ὡς περὶ Θεοῦ ποτε λογίζε- C nent, cogitentur tanquam Dei propria. Id enim est
σθαι. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸν οἶνον ὕδατι μίξαι, καὶ πῦρ vinum cum aqua miscere [41], alienumque ignem ad
ἀλλότριον ἐπιβάλλειν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τῷ θείῳ divinum ignem in altari admovere.
πυρί.

11. Καὶ γὰρ καὶ ὁ Θεὸς κτίζει, καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων 11. Scilicet et Deus creat, et de hominibus idem
τὸ κτίζειν εἴρηται· καὶ ὁ μὲν Θεὸς ὢν ἐστι· λέ- quoque dicitur : Deus item is est qui est : homines
γονται δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι, παρὰ Θεοῦ καὶ τοῦ- similiter dicuntur esse, quod ipsum quidem a Deo
το λαβόντες ἔχειν. Ἆρ' οὖν οὕτως ὁ Θεὸς κτίζει ὡς acceperunt. An ergo ita Deus creat, ut homo? An
ἄνθρωποι; Ἢ οὕτως ὢν ἐστιν ὡς ἄνθρωπος; Μὴ γέ- eodem modo est, quo homo? Minime certe : sed ali-
νοιτο! ἄλλως ἐπὶ Θεοῦ τὰς λέξεις λαμβάνομεν, καὶ ter has voces de Deo intelligimus, aliter de homi-
ἑτέρως ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ταύτας διανοούμεθα. Ὁ μὲν nibus. Nam Deus quidem creat, ea quæ non erant
γὰρ Θεὸς κτίζει, καλῶν τὰ μὴ ὄντα εἰς τὸ εἶναι, οὐδε- vocans ut sint [42], nullaque re ad creandum indigens ;
νὸς ἐπιδεόμενος· οἱ δὲ ἄνθρωποι τὴν ὑποκειμένην homines vero non nisi subjecta utuntur materia,
ὕλην ἐργάζονται, εὐξάμενοι πρότερον, καὶ τὴν ἐπι- postquam a Deo qui omnia per proprium Verbum
στήμην τοῦ ποιεῖν λαβόντες παρὰ τοῦ πάντα δημιουρ- creavit, scientiam artemve agendi precibus obtinue-
γήσαντος Θεοῦ διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου. Πάλιν τε οἱ μὲν D rint. Præterea homines, qui per se ipsi esse non pos-
ἄνθρωποι, οὐ δυνάμενοι καθ' ἑαυτοὺς (65) εἶναι, ἐν sunt, loco circumscribuntur, atque in Dei Verbo
τόπῳ τυγχάνοντές εἰσι περιεχόμενοι, καὶ συνεστῶτες consistunt : at Deus qui per se vere est, omnia con-
ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ· ὁ δὲ Θεὸς ὢν ἐστι καθ' ἑαυτόν, tinet, et a nulla re ipse continetur : in omnibus est
περιέχων τὰ πάντα, καὶ ὑπ' οὐδενὸς περιεχόμενος· sua bonitate et potentia ; at extra omnia est propria
καὶ ἐν πᾶσι μὲν ἔστι κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἀγαθότητα καὶ natura. Quemadmodum ergo non eodem modo
δύναμιν, ἔξω δὲ τῶν πάντων πάλιν ἐστὶ κατὰ τὴν creant homines, quo Deus creat, nec eodem modo
ἰδίαν φύσιν. Ὥσπερ οὖν οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ ἄν- sunt quo ille : ita aliter procreantur homines, et
θρωποι κτίζουσιν ὅνπερ τρόπον ὁ Θεὸς κτίζει, οὐδ' aliter Filius ex Patre nascitur. Fetus enim homi-
οὕτως εἰσὶν οἱ ἄνθρωποι ὥσπερ ἐστὶν ὁ Θεός· οὕτως num, partes quodammodo sunt gignentium, quippe
ἄλλως ἐστὶν ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις, καὶ ἄλλως cum nec ipsa corporum natura simplex sit, sed flu-

[36] Luc. XIX, 17, 19. [37] Matth. XIX, 28. [38] Matth. XXV, 34. [39] ibid. 23. [40] I Cor. II, 15. [41] Isa. I, 22. [42] Rom. IV, 17.

(64) Sic Reg. Alii vero et editi, μὴ καὶ οἱ ἄνθρωποι. (65) Reg., καθ' αὐτούς, et paulo post, καθ' αὐτόν.

Digitized by Google

xa atque ex partibus composita. Nam homines gignendo emittunt ex se aliquid, quædamque rursus ex cibis, quos accipiunt, in eos defluunt; quæ quidem causa est cur multorum liberorum pro tempore parentes fiant. Deus autem individuus est, ac proinde absque divisione nihilque patiendo Filii est Pater. Nihil enim ex re incorporea effluere, nihilve in eam, uti hominibus accidit, potest influere. Quocirca, cum Deus sit natura simplex, unius quoque ac solius Filii est Pater. Idcirco enim et unigenitus est, et solus est in sinu Patris, eumque solum ex seipso esse aperte Pater declarat his verbis: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui* [43]. Ipse est Verbum Patris, quem proinde ut Patrem nec quid pati nec dividi posse intelligendum est; quippe cum ipsi etiam homines proprium verbum citra divisionem ac nihil patiendo producant: multo igitur magis Deus suum Verbum gignit absque ulla divisione nihilque omnino patiendo. Hinc sane ipse ut Verbum ad dextram Patris sedet; nam ubi est Pater, illic et ejus Verbum est: nos autem, tanquam res factæ, coram eo stamus judicandi. Ille adoratur, quia adorandi Patris est Filius: nos vero adoramus, Dominum eum et Deum confitentes, quia scilicet creati, diversique ab illo sumus.

12. Quæ cum ita sint, attendat, quæso, qui voluerit inter illos, exsistatque aliquis qui ut eos pudore afficiat, ab iisdem sciscitetur, utrum fas sit id, quod ex Deo est, et proprius ejus est fetus, ex nihilo esse dicere? An item possit vel solum in mentem alicui venire, id quod ex Deo est, eidem accidisse, ita ut dicere audeat, Filium non semper esse? Nempe hic rursus hominum cogitationes superat et transcendit Filii generatio. Nos enim propriorum filiorum certo tantum tempore patres efficimur, quippe qui cum antea non essemus, postea facti fuerimus: at Deus, cum semper sit, semper quoque est Filii Pater. Sane rerum creatarum generatio **172** ex similitudine cognoscitur: quia vero *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit* [44]: idcirco sancti quibus id Filius revelavit, imaginem quamdam ex rebus aspectabilibus nobis hujusmodi verbis reliquerunt: *Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus* [45]; et iterum: *Quoniam apud te est fons vitæ, in lumine tuo videbimus lumen* [46]. Verbum item Israelem objurgans, ait: *Dereliquisti fontem sapientiæ* [47]; ipse porro est fons qui dicit: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ* [48]. Hæc autem exempla licet levia sint admodum et obscura ad id quod cupimus exprimendum: ex his tamen intelligi potest aliquid quod sit supra hominum naturam, nec Filii

ἐστὶν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρός. Τῶν μὲν γὰρ ἀνθρώπων τὰ γεννήματα, μέρη πως τῶν γεννώντων εἰσὶν, ἐπεὶ καὶ αὐτὴ (66) τῶν σωμάτων ἡ φύσις οὐχ ἁπλῆ τίς ἐστιν, ἀλλὰ ῥευστὴ, καὶ ἐκ μερῶν ἔχει τὴν σύνθεσιν· ἀπορρέουσί τε ἄνθρωποι γεννῶντες, καὶ πάλιν ἐπιῤῥεῖ τὰ ἐκ τῶν τροφῶν εἰς αὐτοὺς εἰσαγόμενα· δι' ἣν αἰτίαν καὶ πολλῶν κατὰ καιρὸν τέκνων γίνονται πατέρες οἱ ἄνθρωποι. ὁ δὲ Θεὸς, ἀμερὴς ὢν, ἀμερίστως ἐστὶ καὶ ἀπαθὴς τοῦ Υἱοῦ Πατήρ. Οὔτε γὰρ ἀπορροή τοῦ ἀσωμάτου ἐστὶν, οὔτ' ἐπιῤῥοή τις εἰς αὐτὸν γίνεται, ὡς ἐπ' ἀνθρώπων. Ἁπλοῦς δὲ ὢν τὴν φύσιν, ἑνὸς καὶ μόνου τοῦ Υἱοῦ Πατήρ ἐστι· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ μονογενής ἐστι, καὶ μόνος ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρός ἐστι, μόνον τε αὐτὸν ἐξ ἑαυτοῦ δείκνυσιν ὁ Πατὴρ λέγων· *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ηὐδόκησα.* Λόγος δέ ἐστιν οὗτος τοῦ Πατρὸς, ἐν ᾧ τὸ ἀπαθὲς καὶ ἀμερὲς τοῦ Πατρὸς νοεῖν δυνατόν. Λόγος γὰρ οὐδὲ ὁ τῶν ἀνθρώπων κατὰ πάθος καὶ μέρος γεννᾶται· μήτι γε ὁ τοῦ Θεοῦ. Διὸ καὶ καθέζεται μὲν αὐτὸς ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς ὡς Λόγος· ἔνθα γάρ ἐστιν ὁ Πατὴρ, ἐκεῖ καὶ ὁ τούτου Λόγος ἐστίν· ἡμεῖς δὲ στήκομεν κρινόμενοι παρ' αὐτῷ, ὡς ποιήματα· καὶ προσκυνεῖται μὲν αὐτὸς διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν Υἱὸν τοῦ προσκυνητοῦ Πατρός· ἡμεῖς δὲ προσκυνοῦμεν, Κύριον καὶ Θεὸν αὐτὸν (67) ὁμολογοῦντες, διὰ τὸ εἶναι ἡμᾶς κτίσματα, καὶ ἄλλους παρ' ἐκεῖνον.

12. Τούτων δὲ οὕτως ὄντων, σκοπείτω λοιπὸν ὁ βουλόμενος αὐτῶν, καὶ γενέσθω τις αὐτοὺς ἐντρέπων· εἰ τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ ἴδιον αὐτοῦ γέννημα θέμις εἰπεῖν ἐξ οὐκ ὄντων, ἢ λόγον ἔχει κἂν εἰς ἐνθύμησέν τινος ὅλως ἐλθεῖν, ὅτι τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐπισυμβέβηκεν αὐτῷ, ἵνα καὶ τολμήσας εἴπῃ, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀεὶ ὁ Υἱός; καὶ γὰρ ἐν τούτῳ πάλιν τὰς ἀνθρώπων ἐννοίας ὑπερεξῆλθε καὶ ὑπεραναβέβηκεν ἡ τοῦ Υἱοῦ γέννησις. Ἡμεῖς μὲν γὰρ τῶν ἰδίων τέκνων ἐν χρόνῳ γινόμεθα πατέρες, ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ, οὐκ ὄντες πρότερον, ὕστερον γεγόναμεν· ὁ δὲ Θεὸς, ἀεὶ ὢν, ἀεὶ τοῦ Υἱοῦ Πατήρ ἐστι. Καὶ τῶν μὲν ἡ γένεσις, ἐκ τῶν ὁμοίως ὄντων ἔχει τὴν πίστιν· ἐπειδὴ δὲ *Οὐδεὶς οἶδε τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ᾧ ἂν* (68) *ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ*· διὰ τοῦτο οἱ ἅγιοι οἷς ἀπεκάλυψεν ὁ Υἱὸς, εἰκόνα τινὰ δεδώκασιν ἡμῖν ἐκ τῶν ὁρωμένων, λέγοντες· *Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ*· καὶ πάλιν· *Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς, ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς*· ὅτε καὶ μεμφόμενος τὸν Ἰσραὴλ ὁ Λόγος φησίν· *Ἐγκατέλιπες* (69) *τὴν πηγὴν τῆς σοφίας*· αὕτη δέ ἐστιν πηγὴ ἡ λέγουσα· *Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος.* Καὶ μικρὸν μὲν ἔστι τὸ παράδειγμα καὶ λίαν ἀμυδρὸν πρὸς τὸ ποθούμενον· δυνατὸν δὲ ὅμως ἐξ αὐτοῦ πλέον τῆς ἀνθρώπου φύσεως καταvοεῖν, καὶ μὴ νομίζειν ἴσην τὴν ἡμῶν εἶναι καὶ τὴν

[43] Matth. III, 17. [44] Matth. XI, 27. [45] Hebr. I, 3. [46] Psal. XXXV, 10. [47] Baruch. III, 12. [48] Jerem. II, 13.

(66) Reg., αὐτῶν.
(67) Sic Reg. Alii vero et editi αὐτόν omittunt.
(68) Reg., ᾧ ἐὰν. Mox id., ἡμῖν, ut et legerunt interpretes. Cæteri et editi, ὑμῖν.
69 Sic mss. et Scriptura. Editi, ἐγκατελίπετε.

Digitized by Google

τοῦ Υἱοῦ γέννησιν. Τίς γὰρ δύναται κἂν λογίσασθαι μὴ εἶναί ποτε τὸ ἀπαύγασμα, ἵνα καὶ τολμήσας εἴπῃ μὴ εἶναι ἀεὶ τὸν Υἱόν, ἢ ὅτι οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς πρὶν γεννηθῇ; Ἢ τίς ἱκανὸς ἔσεται ἀπὸ τοῦ ἡλίου τὸ ἀπαύγασμα, ἢ τὴν πηγὴν ἐπινοῆσαί ποτε τῆς ζωῆς ἔρημον, ἵνα καὶ μανεὶς εἴπῃ, ἐξ οὐκ ὄντων ἐστὶν ὁ Υἱὸς ὁ λέγων, *Ἐγώ εἰμι ἡ ζωὴ*, ἢ ἀλλότριος τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, ὁ λέγων, *Ὁ ἐμὲ ἑωρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα*; Οὕτω γὰρ ἡμᾶς οἱ ἅγιοι βουλόμενοι νοεῖν, τοιαῦτα καὶ παραδείγματα δεδώκασι· καὶ ἔστιν ἄτοπον καὶ λίαν ἀσεβὲς, τοιαύτας ἐχούσης τῆς Γραφῆς τὰς εἰκόνας, ἐξ ἄλλων ἡμᾶς περὶ τοῦ Κυρίου διανοεῖσθαι τῶν μήτε γεγραμμένων, μήτε τινὰ διάνοιαν εἰς εὐσέβειαν ἐχόντων.

A generationem nostræ esse similem. Quis enim vel cogitatione fingat non esse aliquando splendorem, ut audeat contendere, non semper fuisse Filium, vel non fuisse priusquam esset genitus? Aut quis a sole splendorem separabit, aut fontem vita aliquando destitutum cogitabit, ut insaniens dicat ex nihilo esse Filium, qui ipse ait, *Ego sum vita* [49], vel eum a substantia Patris esse diversum, qui idem dicit: *Qui me videt, videt et Patrem* [50]? Nimirum cum sancti hæc nos ita intelligere vellent, nobis hujusmodi exempla tradidere. Annon igitur absurdum proinde valdeque impium fuerit, cum has imagines et exempla Scriptura contineat, nos ex aliis, quæ neque scripta sunt, neque ad pietatem ullo modo spectant, Domini notitiam inquirere?

13. Οὐκοῦν λοιπὸν λεγέτωσαν, πόθεν ἄρα καὶ οὗτοι μαθόντες, ἢ τίνος αὐτοῖς παραδεδωκότος (70), τοιαῦτα περὶ τοῦ Σωτῆρος ὑπονοεῖν ἤρξαντο; Ἀνέγνωμεν, φήσουσιν, ἐν ταῖς Παροιμίαις· *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*. Καὶ γὰρ καὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον τοῦτο λέγειν ἐδόκουν, καὶ σὺ δὲ γράφων ἐδήλωσας, ὅτι διὰ πολλῶν μὲν ἀποδείξεων ἀνατρεπόμενοι καὶ οὗτοι κατεγινώσκοντο, τοῦτο δὲ ὅμως αὐτοὶ τὸ ῥητὸν ἄνω καὶ κάτω περιφέροντες, ἓν τῶν κτισμάτων τὸν Υἱὸν εἶναι ἔλεγον, καὶ τοῖς γενητοῖς αὐτὸν συνηρίθμουν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δοκοῦσί μοι μὴ νενοηκέναι καλῶς· ἔχει γὰρ τὴν διάνοιαν εὐσεβῆ καὶ λίαν ὀρθήν, ἣν εἰ καὶ αὐτοὶ νενοήκεισαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐβλασφήμησαν. Τὰ γὰρ προειρημένα πρὸς τὸ ῥητὸν τοῦτο συμβαλλέτωσαν (71), καὶ ὄψονται πολλὴν ἐν αὐτοῖς οὖσαν τὴν διαφοράν. Τίς γὰρ οὐ συνορᾷ διάνοιαν ἔχων ὀρθὴν, ὅτι τὰ μὲν κτιζόμενα καὶ ποιούμενα ἔξωθεν τοῦ ποιοῦντος, ὁ δὲ Υἱὸς, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἔδειξεν ὁ λόγος, οὐκ ἔξωθεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεννῶντος πατρὸς ὑπάρχει (72); Καὶ γὰρ ἄνθρωπος κτίζει μὲν οἰκίαν, γεννᾷ δὲ υἱὸν, καὶ οὐκ ἂν τις ἀναστρέφων εἴποι τὴν μὲν οἰκίαν καὶ τὴν ναῦν γεννᾶσθαι παρὰ τοῦ κατασκευάζοντος, τὸν δὲ υἱὸν κτίζεσθαι καὶ ποιεῖσθαι παρὰ τοῦ αὐτοῦ· οὐδὲ πάλιν τὴν μὲν οἰκίαν εἰκόνα τοῦ κτίζοντος, τὸν δὲ υἱὸν (73) ἀνόμοιον τοῦ γεννῶντος· ἀλλὰ μᾶλλον τὸν (74) μὲν υἱὸν εἰκόνα τοῦ πατρὸς ὁμολογήσει, τὴν δὲ οἰκίαν τέχνης εἶναι δημιούργημα, εἰ μή τις ἄρα τὴν διάνοιαν νοσοίη καὶ τὰς φρένας παρεξεστηκὼς τυγχάνοι (75). Ἀμέλει πάντων μᾶλλον ἡ θεία Γραφὴ γινώσκουσα τὴν ἑκάστου φύσιν, περὶ μὲν τῶν κτιζομένων διὰ Μωϋσέως φησίν· *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*· περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ οὐχ ἕτερον, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Πατέρα σημαίνει λέγοντα· *Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε*· καὶ πάλιν· *Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε*· αὐτός τε περὶ ἑαυτοῦ ὁ Κύριος ἐν Παροιμίαις λέγει·

13. Jam itaque respondeant undenam edocti, vel quo tandem illis tradente ista de Salvatore suspicari cœperunt? Legimus, inquient, in Proverbiis: *Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua* [51]. Scilicet id etiam videbantur objectare Eusebiani, tuque ipse tuis litteris mihi significasti istos quoque multis licet argumentis prostratos et convictos, ad illa Scripturæ verba profugisse, eaque sursum deorsumve circumferentes asseverare Filium unam e rebus creatis esse, eumque inter res factus annumerare. Verum hunc Scripturæ locum non recte mihi videntur intellexisse: siquidem pium et valde rectum continet sensum, quem si ipsi intellexissent, Dominum gloriæ blasphemiis non offendissent. Nam quæ supra sunt dicta cum hac sententia conferant, cognoscentque multum in illis esse discrimiais. Quis enim sanæ mentis non intelligit res creatas et factas extra effectorem esse, filium autem, ut supra ostendimus, non extra, sed ex gignente patre exsistere? Nempe homo domum quidem condit, sed filium gignit, ita ut nemo inverso ordine ausit dicere domum et navem ab ædificatore gigni, filium autem ab eodem condi et fieri; nec item domum, ædificatoris imaginem esse, filium vero esse genitoris dissimilem: sed potius filium esse patris imaginem, et domum artis opus fatebitur, nisi forte quis mente sit captus ac deliret. Profecto divina Scriptura, quæ rerum omnium naturam longe melius omnibus cognoscit, de rebus creatis per Moysem hæc ait: *In principio fecit Deus cœlum et terram* [52]. De Filio autem non alium quam ipsum Patrem declarat dicere: *Ex utero ante luciferum genui te* [53]. Et rursus: *Filius meus es tu: Ego hodie genui te* [54]. Ipse quoque Dominus de seipso in Proverbiis ait: *Ante omnes colles generat me* [55]. Joannes item de factis et creatis rebus sic loquitur: *Omnia per ipsum facta sunt* [56]; de Domino autem dicit: *Unigenitus*

[49] Joan. XIV, 6. [50] ibid. 9. [51] Prov. VIII, 22. [52] Genes. I, 1. [53] Psal. CIX, 3. [54] Psal. II, 7. [55] Prov. VIII, 25. [56] Joan. I, 3.

(70) Sic Reg. codex. Alii et editi omittunt ἢ τίνος αὐτοῖς παραδεδωκότος. Mox idem Reg. ὑπονοεῖν, ubi alii et editi νοεῖν.

(71) Sic Reg. Alii vero et editi, εἰς τὸ ῥητὸν τοῦτο συμβαλέτωσαν.

(72) Sic Reg. At alii et editi, πατρός ἐστι.

(73) Hæc verba, κτίζεσθαι καὶ ποιεῖσθαι παρὰ τοῦ αὐτοῦ, οὐδὲ πάλιν τὴν μὲν οἰκίαν εἰκόνα τοῦ κτίζοντος, τὸν δὲ υἱόν, omissa sunt in Reg.

(74) Sic Reg. Cæteri autem et editi τόν omittunt.

(75) Reg., τυγχάνει.

Digitized by Google

Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit[87]. 173 Itaque, si filius est, non est res creata; si contra res creata est, non est certe filius; siquidem plurimum res illæ inter se differunt, nec idem esse potest filius et creatus, ne videlicet ejus natura et ex Deo et extra Deum esse existimetur.

ἐν αὐτοῖς ἡ διαφορὰ, καὶ οὐκ ἂν εἴη αὐτὸς υἱὸς καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ νομίζηται.

14. Num ergo frustra verba illa scripta sunt? Ita enim illi veluti culicum examen murmurant. Minime vero: non frustra illa sunt scripta, sed perquam necessarie. Ille enim etiam creari dicitur, sed cum homo factus est; id enim est hominis proprium. Hunc autem esse Scripturæ sensum ille reperiet, qui eas non esse obiter legendas edoctus, tempus, personas ac rerum scriptarum causam investigabit, ac proinde quæ legerit dispiciet perpendetque secum. Itaque illorum verborum tempus esse inveniet, cum nimirum Dominus, qui semper est, postea in fine sæculorum homo est factus, et qui Dei Filius erat, factus etiam est Filius hominis. Causam quoque percipiet, quia nempe cum ille nostram mortem vellet destruere, sibi ipsi corpus ex Virgine Maria accepit, ut illud pro omnibus victimam Patri offerens[88], nos omnes liberaret qui metu mortis per totam vitam servituti obnoxii eramus. Persona autem Salvatoris est, quod quidem tunc dicitur, cum jam corpore accepto hæc ait: *Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua*[89]. Ut enim illi, quatenus Filius Dei est, optime convenit et æternum esse, et in sinu Patris esse: ita homini facto recte congruunt hæc verba: *Dominus creavit me*. Tunc enim de eo dicitur, et esurivit, et sitivit, et interrogavit ubi jaceret Lazarus: et passus est ac resurrexit. Quemadmodum item cum eum Dominum et Deum ac veram lucem appellari audimus, illum intelligimus ex Patre esse; sic cum illa audimus: *creavit, servus, et passus est*, hæc ejus divinitati tribuere æquum non est; utpote quæ ab eadem sint aliena; sed carni quam propter nos accepit, cujus ista nimirum sunt propria: quæ quidem caro non alius sed ipsius est Verbi. Si quis vero ortum inde emolumentum discere velit, id etiam est reperturus. Nam Verbum caro factum est, ut et eam pro omnibus offerret, et nos ejus spiritus facti participes, dii fieri possemus, quod aliter non potuissemus consequi, nisi ipse creatum nostrum corpus induisset: sic enim exinde et homines Dei, et in Christo homines appellari incepimus. Sed ut nos, Spiritu accepto, propriam non amittimus naturam; ita Dominus, postquam homo propter nos factus est et corpus accepit, Deus nihilominus mansit. Nec enim angusto corporis ambitu diminutus est, sed potius corpus divinum et immortale est redditum.

15. Et hæc quidem satis esse videntur ad Aria-

A *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*· καὶ περὶ μὲν τῶν γενητῶν καὶ κτιστῶν ὁ Ἰωάννης φησί· *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*· περὶ δὲ τοῦ Κυρίου εὐαγγελιζόμενος λέγει· *Ὁ μονογενὴς Υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο*. Εἰ τοίνυν υἱὸς, οὐ κτίσμα· εἰ δὲ κτίσμα, οὐχ υἱός· πολλὴ γὰρ κτίσμα, ἵνα μὴ καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ ἔξωθεν τοῦ Θεοῦ

14. Ἆρ' οὖν μάτην γέγραπται τοῦτο τὸ ῥητόν; Τοῦτο γὰρ πάλιν ἐκεῖνοι περιβομβοῦσιν, ὡς ἀγέλη κωνώπων. Οὐχί γε, οὐ μάτην γέγραπται, ἀλλὰ καὶ μάλα ἀναγκαίως· καὶ γὰρ καὶ κτίζεσθαι λέγεται· ἀλλ' ὅτε γέγονεν ἄνθρωπος· ἀνθρώπου γὰρ ἴδιον τοῦτο. Τὴν δὲ διάνοιαν ταύτην εὑρήσει καλῶς ἐν τοῖς λοB γίοις κειμένην ὁ μὴ πάρεργον ἡγούμενος τὴν ἀνάγνωσιν, ἀλλὰ καὶ τὸν καιρὸν καὶ τὰ πρόσωπα, καὶ τὴν χρείαν τῶν γεγραμμένων ἐρευνῶν, καὶ οὕτω τὰ ἀναγνώσματα διακρίνων καὶ διανοούμενος. Τὸν μὲν οὖν καιρὸν τοῦ (76) ῥητοῦ τούτου εὑρήσει καὶ γνώσεται, ὅτι ἀεὶ ὢν ὁ Κύριος, ὕστερον ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων γέγονεν ἄνθρωπος· καὶ Υἱὸς ὢν τοῦ Θεοῦ, γέγονε καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου· τὴν δὲ χρείαν νοήσειεν, ὅτι, τὸν ἡμῶν θάνατον καταργῆσαι θέλων, ἔλαβεν ἑαυτῷ σῶμα ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας, ἵνα τοῦτο προσενέγκας θυσίαν ὑπὲρ πάντων τῷ Πατρὶ, ἀπαλλάξῃ πάντας ἡμᾶς, ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦμεν δουλείας. Τὸ δὲ πρόσωπον τοῦ μὲν Σωτῆρός ἐστι· τότε δὲ λέγεται, ὅτε λοιπὸν λαβὼν τὸ σῶμα λέγει· *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ* C *εἰς ἔργα αὐτοῦ*. Ὡς γὰρ Υἱῷ Θεοῦ ὄντι ἁρμόζει καλῶς τὸ ἀϊδίως εἶναι, καὶ ἐν κόλποις εἶναι τοῦ Πατρός· οὕτω καὶ ἀνθρώπῳ γενομένῳ πρέπουσα φωνὴ τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με*. Τότε γὰρ λέγεται περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐπείνασε, καὶ ἐδίψησε, καὶ ἐπυνθάνετο ποῦ Λάζαρος κεῖται, καὶ πέπονθε, καὶ ἀνέστη. Καὶ ὥσπερ ἀκούοντες αὐτὸν Κύριον καὶ Θεὸν καὶ φῶς ἀληθινὸν, νοοῦμεν αὐτὸν ὄντα ἐκ τοῦ Πατρός· οὕτω δίκαιόν ἐστιν, ἀκούοντας τὸ, *ἔκτισε* καὶ τὸ, *δοῦλος*, καὶ τὸ, *πέπονθε*, μὴ τῇ θεότητι λογίζεσθαι· ἀνοίκειον γάρ· ἀλλὰ τῇ σαρκὶ ταῦτα μετρεῖν, ἣν δι' ἡμᾶς ἐφόρεσε· ταύτης γὰρ ἴδια ταῦτα, καὶ αὐτὴ ἡ σὰρξ οὐχ ἑτέρου, ἀλλὰ τοῦ Λόγου ἐστίν. Εἰ δὲ καὶ τὸ ἐκ τούτου χρήσιμον ἐθέλοι (77) τις μαθεῖν, εὑρήσει καὶ τοῦτο· ὁ γὰρ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἵνα καὶ προσενέγκῃ τοῦτο ὑπὲρ D πάντων, καὶ ἡμεῖς, ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ μεταλαβόντες, θεοποιηθῆναι δυνηθῶμεν, ἄλλως οὐκ ἂν τούτου τυχόντες, εἰ μὴ τὸ κτιστὸν ἡμῶν αὐτὸς ἐνεδύσατο σῶμα· οὕτω γὰρ καὶ ἄνθρωποι Θεοῦ λοιπὸν, καὶ ἐν Χριστῷ ἄνθρωποι χρηματίζειν ἠρξάμεθα. Ἀλλ' ὥσπερ ἡμεῖς, τὸ Πνεῦμα λαμβάνοντες, οὐκ ἀπόλλυμεν τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν οὐσίαν· οὕτως ὁ Κύριος, γενόμενος δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος, καὶ σῶμα φορέσας, οὐδὲν ἧττον ἦν Θεός· οὐ γὰρ ἠλαττοῦτο τῇ περιβολῇ τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐθεοποιεῖτο τοῦτο, καὶ ἀθάνατον ἀπετέλει.

15. Ἱκανὰ μὲν οὖν ταῦτα στηλιτεῦσαι τὴν αἵρεσιν

[87] Joan. I, 18. [88] Hebr. II, 15. [89] Prov. VIII, 22.

(76) Sic Reg. Cæteri et editi omittunt τούτου.

(77) Reg., ἐθέλει.

Digitized by Google

τῶν Ἀρειανῶν. Καὶ γὰρ, ὡς ὁ Κύριος δέδωκεν, ἐξ ὧν ἔλεγον αὐτοὶ διηλέγχθησαν ἀσεβοῦντες. Φέρε δὴ καὶ ἡμεῖς προτείνωμεν, καὶ ἀπαιτήσωμεν καὶ αὐτοὺς ἀποκρίνασθαι· καιρὸς γάρ ἐστιν, ἀπορήσαντας αὐτοὺς ἐν τοῖς ἰδίοις, ἐρωτᾶσθαι λοιπὸν παρ' ἡμῶν· τάχα κἂν οὕτως ἐντραπέντες ἀναβλέψωσιν ὅθεν κατέπεσαν οἱ κακόφρονες. Τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ μεμαθήκαμεν ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, ὡς προείπομεν (78), αὐτὸν εἶναι τὸν Λόγον καὶ τὴν σοφίαν τοῦ Πατρός. Ὁ μὲν γὰρ Ἀπόστολός φησι· *Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία*· ὁ δὲ Ἰωάννης, εἰρηκώς· *Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο*, ἐπήγαγεν εὐθύς· *Καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρὸς, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας*· ὡς, τοῦ Λόγου ὄντος μονογενοῦς Υἱοῦ, ἔν τε τούτῳ τῷ Λόγῳ καὶ τῇ Σοφίᾳ γεγενῆσθαι τόν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Καὶ ταύτης τῆς σοφίας πηγὴν εἶναι τὸν Θεὸν ἐν τῷ Βαρούχ μεμαθήκαμεν, αἰτιαθέντος τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐγκατέλιπε τὴν πηγὴν τῆς σοφίας. Εἰ μὲν οὖν ἀρνοῦνται τὰ γεγραμμένα, αὐτόθεν ἀλλότριοι καὶ τοῦ ὀνόματος ὄντες, οἰκείως ἂν καλοῖντο καὶ παρὰ πάντων ἄθεοι καὶ χριστομάχοι· οὕτω γὰρ ἑαυτοὺς ἐπωνόμασαν καὶ αὐτοί· εἰ δὲ συνομολογοῦσιν ἡμῖν εἶναι θεόπνευστα τὰ τῆς Γραφῆς ῥήματα, τολμησάτωσαν φανερῶς εἰπεῖν ἃ κεκρυμμένως φρονοῦσιν, ὅτι ἄλογος καὶ ἄσοφος (79) ἦν ὁ Θεός ποτε, καὶ μανέντες εἴπωσιν· Ἦν ὅτε οὐκ ἦν· καὶ πρὶν γεννηθῆναι, οὐκ ἦν ὁ Χριστός· πάλιν τε ἀποφηνάσθωσαν τὴν πηγὴν μὴ ἐξ ἑαυτῆς γεγεννηκέναι τὴν σοφίαν, ἀλλ' ἔξωθεν ἑαυτῆς κεκτῆσθαι ταύτην, ἵνα καὶ τολμήσωσιν εἰπεῖν· Ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν ὁ Υἱός· τοῦτο γὰρ οὐκ ἔτι πηγὴν ταύτην δείκνυσιν, ἀλλά τινα λάκκον ὥσπερ ἔξωθεν ὕδωρ λαβόντα, κεχρημένον τῷ ὀνόματι τῆς πηγῆς.

nam hæresim proscribendam : siquidem illorum impietatem ex ipsorum verbis, prout nobis suppeditavit Dominus, manifeste ostendimus. Verum age, jam nos quoque proponamus, ac responsum ab illis vicissim exigamus. Cum enim ipsi in propriis hæreant argumentis, sane tempus est ut a nobis interrogentur : forte nempe hoc pacto futurum est ut erubescant ac perspiciant unde stulti sint delapsi. Filium Dei, ut superius diximus, ex divinis Scripturis didicimus ipsum esse Verbum et sapientiam Patris : nam hæc sunt quidem Apostoli verba : *Christus Dei virtus et Dei sapientia* [60]. Joannes vero postquam dixisset : *Et Verbum caro factum est* [61], mox subdidit : *Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis* [62], scilicet cum Verbum sit unigenitus Filius, in hoc Verbo et Sapientia facti sunt cœli et terra ac omnia quæ in eis sunt. Hujus porro sapientiæ fontem esse Deum nos docet Baruch, ubi videlicet redarguitur Israel fontem sapientiæ dereliquisse [63]. Si 174 igitur ea quæ scripta sunt negare voluerint, profecto nominis quo insigniuntur, indigni et alieni fiunt, proprieque ab omnibus vocandi sunt impii et Christi hostes, quippe qui ita se ipsi nominaverint. Sin autem verba Scripturæ afflatu divino scripta esse nobiscum consentiunt, palam audacter proferant quod abdite sentiunt, nempe Deum aliquando rationis et sapientiæ fuisse expertem, furentesque dicant : Fuit aliquando cum non esset, nec fuit Christus priusquam est genitus. Prædicent item fontem non ex seipso sapientiam genuisse, sed extrinsecus eam habuisse, ut et dicere audeant : Ex nihilo factus est Filius. Hoc enim non fontem eum esse demonstrat, sed quemdam potius lacum, aquam veluti extrinsecus excipientem, fontisque nomen usurpantem.

16. Ὅσης μὲν οὖν ἀσεβείας ἐστὶ τοῦτο μεστὸν, οὐδένα τῶν κἂν βραχεῖαν αἴσθησιν ἐχόντων ἀμφιβάλλειν ἡγοῦμαι· ἐπειδὴ δὲ τονθορύζοντες λέγουσιν ὀνόματα μόνον εἶναι τοῦ Υἱοῦ Λόγος καὶ Σοφία, ἀναγκαῖον ἐρωτῆσαι τούτους· Εἰ ὀνόματα μόνον ἐστὶ ταῦτα τοῦ Υἱοῦ, ἄλλος ἂν αὐτὸς εἴη παρὰ ταῦτα. Καὶ εἰ μὲν βελτίων ἐστὶ τῶν ὀνομάτων, οὐχ ὅσιον ἐκ τῶν ἐλαττόνων τὸν βελτίονα σημαίνεσθαι· εἰ δὲ ἐλάττων ἐστὶ τῶν ὀνομάτων, πάντως ἔχει καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐπὶ τὸ κάλλιον προσηγορίας. Τοῦτο δὲ πάλιν προκοπὴν αὐτοῦ σημαίνει καὶ οὐ μεῖόν ἐστι τῶν προτέρων καὶ τοῦτο τὸ ἀσέβημα. Τὸν γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ ὄντα, ἐν ᾧ καὶ ὁ Πατήρ ἐστι, τὸν λέγοντα· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*, ὃν καὶ ὁ ἑωρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα, ὀνομάζειν (80) ὑπό τινος ἔξωθεν βελτιοῦσθαι, πᾶσαν ὑπερβάλλει μανίαν. Ἀλλὰ τούτων ἐκπίπτοντες, καὶ κατὰ τοὺς περὶ Εὐσέβιον ὑπὸ πολλῆς συνεχόμενοι τῆς ἀπορίας, ἐκεῖνο λοιπὸν ἔχουσιν ὑπολειπόμενον, ὃ καὶ ἐν ἁσματίοις Ἄρειος καὶ ἐν τῇ

16. Verum quam exsecranda hæc sit impietas ambigere arbitror neminem, qui vel tantillo sensu vigeat. Quia tamen Verbum et Sapientiam mera esse Filii nomina dictitant, hæc ad illos dicere haud ab re fuerit : Si ista sunt Filii duntaxat nomina, alius certe ille præter ea fuerit. Atqui si illis nominibus sit præstantior, fas non est eum, qui præstantior sit, ex inferioribus significari. Quod si nominibus inferior dicatur, profecto non sine causa præstantius nomen obtinuit, idque signum fuerit ejus progressionis. Atqui hæc impietas priore non est minor : siquidem is qui illum qui in Patre est, in quo item est Pater, qui et idem dicit : *Ego et Pater unum sumus* [64], quem item qui videt, videt et Patrem [65]; qui, inquam, illum re aliqua externa meliorem reddi, hisce nominibus significari putat, næ ille omnium insaniissimus merito habendus sit. Verum illi hinc quoque dejecti, atque in summas, ut Eusebiani, adducti angustias, ad illud postremo

[60] I Cor. I, 24. [61] Joan. I, 14. [62] ibid. 15. [63] Baruch. III, 12. [64] Joan. X, 30. [65] Joan. XIV, 9.

(78) Reg., προείπαμεν.

(79) Sic Reg. At editi et alii vocem ἄσοφος omittunt, quam tamen interpretes legerant.

(80) Reg., ὀνομάζων.

Digitized by Google

argumentum confugiunt, quod ipse Arius suis in cantiunculis et *Thalia* velut desperans effutivit. Multa, inquiunt, verba loquitur Deus. Quale ergo horum Filium Dei et Verbum unigenitum Patris esse dicimus? Stolidi certe illi et quidvis potius quam Christiani! Primo enim dum hæc de Deo loquuntur, parum abest quin hominem Deum esse existiment, quippe qui sic loquatur et priora verba novis immutet, quasi unum Verbum a Deo prolatum non satis sit ad omnia creanda quæ Pater decreverit, et ad ejus providentiam exsequendam. Multa enim illum loqui verba, signum est verborum omnium imbecillitatis, cum singula alterius auxilio indigeant. Deum autem uno uti Verbo, ut revera est, Dei virtutis et Verbi ab eo profecti perfectionis indicium atque argumentum est, nec non illorum pietatis qui ita sentiunt.

17. Utinam vero saltem ex his quæ nunc proferunt, veritatem fateri velint. Nam, si semel concedant Deum verba proferre, illum Patrem esse omnino ignorare non possunt. Quo dato attendant se, dum unum esse Dei Verbum nolunt fateri, multorum patrem eum facere. Verum Dei quidem Verbum esse nolunt inficiari : sed illud esse Dei Filium non consentiunt, quod profecto ex veritatis ignorantia et divinarum Scripturarum inscitia provenit. Nam, si vere Deus Pater est Verbi, cur qui gignitur Filius non sit? Quis autem rursus Dei Filius possit esse præter ejus Verbum? Etenim non multa sunt verba, ne singula imperfecta et egena sint, C sed unum est Verbum, tum ut ipsum solum sit **175** perfectum, tum quia cum Deus unus sit, una quoque ejus imago, quæ ipsa Filius est, debet esse. Namque Dei Filius, ut ex ipsis Scripturis licet discere, idem est Dei Verbum, sapientia, imago, manus et virtus. Unus enim est Dei fetus, hæcque sunt indicia eum ex Patre esse genitum. Sive enim Filium dixeris : id quod ex ipso natura exoritur significasti. Sive Verbum esse cogitaveris : rursus id quod ex illo nascitur et ab eodem nequit separari cogitasti. Cum item Sapientiam eum appellas, nihil sane externum, sed id quod ex illo et in illo est, denotas : similiter si virtutem et manum eum dixeris, quod proprium est naturæ significas. Denique cum imaginem illum nominas, Filium esse iudicasti. Quid enim simile Deo fuerit præter id quod ex illo gignitur? Certe quæ per Verbum facta sunt, hæc eadem sapientia sunt fundata. Et quæ in sa-

(81) Hujus Arii operis meminit Socrates *Ecclesiasticæ historiæ* lib. I, cap. 6, his verbis : Ἰστέον δὲ, ὅτι Ἄρειος βιβλίον συνέγραψε περὶ τῆς ἑαυτοῦ δόξης, ὃ ἐπέγραψε Θάλειαν. Ἔστι δὲ ὁ χαρακτὴρ τοῦ βιβλίου χαῦνος καὶ διαλελυμένος, τοῖς Σωταδείοις ᾄσμασι παραπλήσιος· ὅπερ καὶ αὐτὸ τότε ἡ σύνοδος ἀπεκήρυξεν. Id est : *Sciendum est Arium librum de sua opinione composuisse, quem* Thaliam *inscripsit, cujus libri stylus mollis est et dissolutus, ac Sotadeis cantilenis persimilis, quem tunc synodus* (Nicæna) *condemnavit.* Hæc ibi. Scribit quoque Philostorgius lib. II, cap. 2. Arium, quo errorem facilius dissemiaret, ᾄσματά τε ναυτικὰ καὶ ἐπιμύλια καὶ ὁδοιπορικὰ γράψαι, καίτοι αὖθις ἕτερα συντεθέντα εἰς μελῳδίας ἐκτεῖναι, ἃς ἐνόμιζεν ἑκάστοις ἁρμόζειν. Id est : *Cantilenas nauticas, molarias et viatorias composuisse, aliasque rursus editas in numeros redegisse, quos cuique convenire existimabat.*

(82) Reg. τῶν omittit, moxque habet εὐσεβῆ σύνεσιν. Alii autem et editi, ἀσεβῆ σύνεσιν, ut et Nannius legit.

(83) Reg., γεννῶν ἑνός, mendose.

(84) Ἢ abest a Reg. et Basiliensi

(85) Reg., ἐστί.

(86) Sic Reg. Cæteri vero et editi, ὅπερ.

A ἑαυτοῦ (81) Θαλίᾳ ὡς ἐπαπορῶν μυθολογεῖ· πολλοὺς λαλεῖ λόγους ὁ Θεός. Ποῖον αὐτῶν ἄρα λέγομεν ἡμεῖς Υἱὸν καὶ Λόγον μονογενῆ τοῦ Πατρός; Ἀνόητοι καὶ πάντα μᾶλλον ἢ Χριστιανοί. Πρῶτον μὲν γὰρ, τοιαῦτα λαλοῦντες περὶ Θεοῦ, μικροῦ δεῖν ἄνθρωπον τὸν Θεὸν ὑπολαμβάνουσιν, οὕτω λαλοῦντα καὶ παραμείβοντα τοὺς προτέρους τοῖς δευτέροις λόγοις, ὥσπερ οὐκ ἀρκοῦντος ἑνὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ Λόγου πᾶσαν τὴν ἐκ τοῦ βουλήματος τοῦ Πατρὸς δημιουργίαν καὶ τὴν τούτου πρόνοιαν πληρῶσαι· τὸ μὲν γὰρ πολλοὺς αὐτὸν λαλεῖν λόγους, ἀσθένεια τῶν πάντων ἐστὶν, ἑκάστου λειπομένου τῆς τοῦ ἑτέρου χρείας· τὸ δὲ ἑνὶ κεχρῆσθαι Λόγῳ τὸν Θεὸν, ὡς καὶ ἔστιν ἀληθῶς, τοῦτο καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν δύναμιν δείκνυσι, καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ Λόγου τὴν τελειότητα, καὶ τῶν (82) οὕτω φρονούντων B τὴν εὐσεβῆ σύνεσιν.

17. Εἴθε δὲ καὶ οὗτοι κἂν ἐξ ὧν λέγουσι νῦν, ἐθελήσουσιν ὁμολογεῖν τὴν ἀλήθειαν! Εἰ γὰρ ἅπαξ δίδασι τὸν Θεὸν προφέροντα λόγους, ἴσασιν ὅλως αὐτὸν Πατέρα· τοῦτο δὲ γινώσκοντες, σκοπείτωσαν, ὅτι, μὴ θέλοντες ἵνα διδόναι τοῦ Θεοῦ Λόγον, πολλῶν αὐτὸν εἶναι Πατέρα φαντάζονται. Καὶ τὸ μὲν ὅλως εἶναι τοῦ Θεοῦ Λόγον οὐ θέλουσιν ἀρνεῖσθαι, τὸ δὲ εἶναι τοῦτον τοῦ Θεοῦ Υἱὸν οὐχ ὁμολογοῦσιν· ἔστι δὲ τοῦτο τῆς ἀληθείας ἀγνωσία, καὶ τῶν θείων Γραφῶν ἀπειρία. Εἰ γὰρ ὅλως ὁ Θεὸς Πατήρ ἐστι Λόγου, διὰ τί μὴ καὶ ὁ γεννώμενος Υἱός (83) ἐστιν; Υἱὸς δὲ πάλιν τοῦ Θεοῦ τίς ἂν εἴη ἢ ὁ Λόγος αὐτοῦ; Καὶ γὰρ οὐ πολλοὶ λόγοι, ἵνα μὴ ἕκαστος ἐνδεὴς ᾖ (84), ἀλλὰ εἷς ὁ Λόγος, ἵνα τέλειος μόνος αὐτὸς, καὶ ὅτι, ἑνὸς ὄντος τοῦ Θεοῦ, μίαν ἔδει καὶ τὴν εἰκόνα εἶναι αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶν ὁ Υἱός. Καὶ γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ὡς ἐξ αὐτῶν τῶν λογίων ἔστι μαθεῖν, αὐτός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ ἡ σοφία, καὶ ἡ εἰκὼν, καὶ ἡ χεὶρ, καὶ ἡ δύναμις· ἐν γάρ ἐστι τὸ τοῦ Θεοῦ γέννημα, καὶ ταῦτα τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννήσεώς εἰσι (85) γνωρίσματα. Ἂν τε γὰρ τὸν Υἱὸν εἴπῃς, τὸ ἐξ αὐτοῦ φύσει δεδήλωκας· ἄν τε τὸν Λόγον ἐνθυμηθῇς, τὸ ἐξ αὐτοῦ πάλιν καὶ τὸ ἀδιαίρετον αὐτοῦ λογίζῃ· καὶ τὴν Σοφίαν δὲ λέγων, οὐδὲν ἧττον τὸ μὴ ἔξωθεν, ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν φρονεῖς· ἂν δὲ καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν χεῖρα ὀνομάσῃς, τὸ ἴδιον πάλιν τῆς οὐσίας λέγεις· καὶ τὴν εἰκόνα δὲ λέγων, τὸν Υἱὸν σημαίνεις· τί γὰρ ἂν εἴη ὅμοιον D τῷ Θεῷ, ἢ τὸ ἐξ αὐτοῦ γέννημα; Ἀμέλει ἅπερ (86) διὰ τοῦ Λόγου γέγονε, ταῦτα τῇ σοφίᾳ τεθεμελίωται· καὶ ἃ ἐν τῇ σοφίᾳ τεθεμελίωται, ταῦτα πάντα ἐν τῇ χειρὶ πεποίηται, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ γέγονε· καὶ τοῦ-

Digitized by Google

των οὐκ ἔξωθεν ἡμεῖς, ἀλλ' ἐκ τῶν Γραφῶν ἔχομεν τὴν πίστιν· ὁ μὲν γὰρ Θεὸς αὐτὸς διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου λέγει· *Ἡ χείρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιά μου ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν*· καὶ πάλιν· *Καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς χειρός μου σκεπάσω σε, ἐν ᾗ ἔστησα τὸν οὐρανὸν καὶ ἐθεμελίωσα τὴν γῆν.* Ὁ δὲ Δαβὶδ, τοῦτο μαθὼν, καὶ εἰδὼς τὴν χεῖρα αὐτὴν οὖσαν τὴν σοφίαν, ἔψαλλε· *Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας· ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεώς σου*· ὡς καὶ Σολομὼν παρὰ Θεοῦ λαβὼν ἔλεγεν· *Ὁ Θεὸς τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν*· Ἰωάννης τε γινώσκων τὴν χεῖρα καὶ τὴν σοφίαν εἶναι τὸν Λόγον, εὐηγγελίζετο· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέν.* Ὁ δὲ Ἀπόστολος, βλέπων τὴν χεῖρα, τὴν σοφίαν, τὸν Λόγον αὐτὸν ὄντα τὸν Υἱὸν, φησί· *Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἔθηκεν κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ ἐποίησε τοὺς αἰῶνας*· καὶ πάλιν· *Εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.* Εἰδὼς δὲ πάλιν τὸν Λόγον, τὴν Σοφίαν, τὸν Υἱὸν, αὐτὸν ὄντα τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, φησὶν ἐν τῇ πρὸς Κολασσαεῖς Ἐπιστολῇ· *Εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτὶ, ὃς ἐῤῥύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν* (87) *βασιλείαν τοῦ Υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ· ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν· ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται· καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν.* Ὡς γὰρ διὰ τοῦ Λόγου, οὕτως εἰκόνος αὐτοῦ ὄντος, ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα. Οὕτω δέ τις περὶ τοῦ Κυρίου διανοούμενος, οὐ προσκόψει τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος, ἀλλὰ μᾶλλον πορεύσεται πρὸς τὴν λάμψιν κατέναντι τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθείας· τοῦτο γὰρ ὄντως ἐστὶ τῆς ἀληθείας (88) τὸ φρόνημα, κἂν διαῤῥαγῶσιν οὗτοι φιλονεικοῦντες, μήτε τὸν Θεὸν σεβόμενοι, μήτε τοὺς ἐκ τῶν ἀποδείξεων ἐλέγχους ἐντρεπόμενοι.

18. Οἱ μὲν οὖν περὶ Εὐσέβιον, οὕτως ἐξεταζόμενοι τότε διὰ πολλῶν, καὶ καταγνόντες ἑαυτῶν, καθὰ προεῖπον, ὑπέγραψαν, καὶ μεταγνόντες, ἠρέμησαν καὶ ἀνεχώρησαν. Ἐπειδὴ δὲ οὗτοι νεανιευόμενοι ταῖς ἀσεβείαις καὶ σκοτοδινιῶντες περὶ τὴν ἀλήθειαν, οὐδὲν ἕτερον ἢ κατηγορεῖν τὴν σύνοδον

A pientia fundata sunt, hæc omnia in manu sunt facta, ac per Filium condita sunt. Nec vero, ut hæc probemus, argumenta extrinsecus mutuari opus fuerit, sed id ex Scripturis clarum est. Siquidem ipse Deus per Isaiam prophetam dixit : *Manus mea fundavit terram et dextera mea firmavit cœlos* [66]. Et rursus : *Et sub umbra manus meæ protegam te, in qua cœlos constitui, et terram fundavi* [67]. David autem, qui eadem edoctus, manum ipsam esse sapientiam noverat, canebat : *Omnia in sapientia fecisti : impleta est terra creatione tua* [68]. Salomonis quoque, qui idem a Deo acceperat, hæc sunt verba : *Deus sapientia fundavit terram* [69]. Joannes item non ignorans Verbum manum et sapientiam esse, Evangelium ita orditur : *In principio erat Verbum, et* B *Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil* [70]. Apostolus denique, cui perspectum quoque erat manum, sapientiam et Verbum ipsum esse Filium, sic loquitur : *Multifariam multisque modis olim Deus locutus patribus in prophetis : in extremo dierum istorum locutus est nobis in Filio quem constituit hæredem universorum, per quem etiam fecit sæcula* [71]. Et iterum : *Unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum* [72]. Cum autem idem Apostolus non ignoraret Verbum, Sapientiam et Filium ipsam esse Patris imaginem, hæc habet Epistola ad Colossenses : *Gratias agentes Deo et Patri qui dignos nos fecit annumerari in parte sortis sanctorum in* C *luce, qui eripuit nos de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ, in qua habemus redemptionem, remissionem peccatorum, qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ : quoniam in ipso condita sunt universa quæ in cœlis et in terra sunt, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates : omnia per ipsum et in ipso creata sunt ; et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant* [73]. Ut enim omnia per Verbum creata sunt, ita, cum idem sit imago, in ipso quoque sunt creata. Qui igitur ita de Domino senserit, non offendet in lapidem offensionis [74], sed potius ad splendorem in conspectu lucis ipsius veritatis accedet. Hæc est enim veritatis doD ctrina, disrumpantur licet illi pertinaces, qui nec Deum reverentur, nec argumentorum vi et auctoritate victi erubescunt.

18. Sic igitur Eusebiani multis tunc modis examinati, eo postremum redacti sunt ut seipsos condemnarent, tandemque subscripsere, uti supra diximus, atque adeo mutata sententia siluerunt ac recesserunt. Cum autem isti impietate feroces, et a veritate, tanquam vertigine capti, aberrantes, omne

[66] Isa. XLVIII, 13. [67] Isa. LI, 16. [68] Psal. CIII, 24. [69] Prov. III, 19. [70] Joan. I, 1-3. [71] Hebr. I, 1. [72] I Cor. VIII, 6. [73] Colos. I, 12-16. [74] Rom. IX, 32.

(87) Sic Reg., ut et habet Scripturæ textus. In aliis et editis τὴν deest.

(88) Reg., εὐσεβείας.

Digitized by Google

studium in calumniauda synodo ponant : respondeant nobis ex quibusnam Scripturis ipsi hausere, vel a quibusnam Patribus audivere **176** hujusmodi voculas, quas sibi visum est congerere : *Ex non exsistentibus, non erat antequam genitus est, fuit aliquando cum non esset*, necnon sequentes voces, *mutabilis, præexsistere*, et *voluntate*, quibus utique vocabulis impie adversus Dominum negantur. Enimvero beatus quidem Paulus Epistola ad Hebræos ait : *Fide intelligimus perfecta esse sæcula Verbo Dei, ut id quod non cernitur ex rebus apparentibus fieret*[78]. Verum nihil Verbo commune est cum sæculis; ipse enim ante sæcula exsistit, per quem et sæcula facta sunt. In *Pastore* autem scriptum est (quandoquidem librum hunc citant, quamvis non sit ex canone) : *Primum omnium crede unum esse Deum, qui omnia creavit, et perfecit, omniaque ex nihilo, ut essent, fecit.* Sed nec illud quoque ad Filium pertinet : siquidem de omnibus loquitur quæ per ipsum facta sunt, a quibus certe ipse alius est. Nec enim potest fieri ut opifex his quæ ipse effecit annumeretur, nisi fortassis ita aliquis desipiat, ut architectum idem esse velit atque ædificia ab eo constructa. Quid igitur illi eos, qui recte ac pie sentiunt, vocibus non scriptis uti accusant, cum ipsi voces non scriptas ad confirmandam impietatem fingere non sint veriti? Sane nemini prorsus licet esse impio, etiamsi variis verbis speciosisve sophismatis suam impietatem quis tentet obtegere : at nemo non fateatur rem sanctam ac justam esse pietatem colere, licet novis ac peregrinis vocibus quis utatur, dummodo is qui loquitur, pie sentiat, et per illas voces id, quod ipse cogitaverit, pie velit significare. Illæ itaque Christi hostium, quas supra retulimus, futiles et vanæ voculæ omni prorsus sunt impietate plenæ, uti antea et modo nostra oratione ostendimus. Si quis autem ea, quæ contra illos a synodo scripta et decreta sunt, diligenter perpenderit, nihil nisi meram veritatem in illis contineri haud dubie reperiet, maxime si studiose velit inquirere, quam necessaria fuerit causa has voces adhibendi, quæ quidem hæc fuit.

19. Cum vellet synodus impia Arianorum vocabula abrogare, et certas ac confessas Scripturarum voces adhibere, nempe quod Filius non sit ex nihilo sive ex non exsistentibus, sed ex Deo, quod Verbum item sit et Sapientia, non vero res creata aut facta, sed proprius Patris fetus : Eusebiani prava sua inveterata opinione impulsi, istud *ex Deo*, nobis commune esse, nihilque hac in re a nobis differre Verbum Dei volebant, idcirco scilicet quod scri-

[78] Hebr. xi, 3.

(89) Nempe Ariani docebant Verbum esse mutabilis naturæ, ita ut se ad bonum vel malum posset convertere; Patrem item prius eo exsistere, ac denique a Patre non natura sed voluntate esse productum, idque illis vocibus significatur.

(90) Sic Reg. ut et supra *Orat. de Incarnatione Verbi* pag. 39, habetur. Cæteri et editi ἐκ μὴ φαινομένων, ut et legisse videtur versionis vulgatæ auctor.

ἐπιχειροῦσιν, εἰπάτωσαν ἡμῖν ἐκ ποίων αὐτοὶ Γραφῶν μαθόντες, ἢ παρὰ τίνος τῶν ἁγίων ἀκούσαντες, συμπεφορήκασιν ἑαυτοῖς ῥήματα, τὸ, *Ἐξ οὐκ ὄντων*, καὶ, *οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῇ* · καὶ τὸ, *Ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν* · καὶ τὸ (89) *τρεπτόν* · καὶ τὸ, *προὐπάρχειν* · καὶ τὸ *θελήματι* · ἐν οἷς κατὰ τοῦ Κυρίου παίζοντες μυθολογοῦσιν. Ὁ μὲν γὰρ μακάριος Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους φησί· *Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων* (90) *τὸ βλεπόμενον γεγονέναι.* Ἀλλ' οὐδὲν κοινὸν τῷ Λόγῳ πρὸς τοὺς αἰῶνας · αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ προϋπάρχων πρὸ (91) τῶν αἰώνων, δι' οὗ καὶ οἱ αἰῶνες γεγόνασιν. Ἐν δὲ τῷ *Ποιμένι* γέγραπται (92) (ἐπειδὴ καὶ τοῦτο, καίτοι μὴ ὂν ἐκ τοῦ κανόνος, προφέρουσι)· *Πρῶτον πάντων πίστευσον, ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Θεὸς, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας, καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα* (93). Ἀλλὰ καὶ τοῦτο πάλιν οὐδὲν πρὸς τὸν Υἱόν ἐστι· περὶ γὰρ τῶν πάντων λέγει τῶν δι' αὐτοῦ γενομένων, ὧν καὶ ἄλλος ἐστὶν αὐτός· οὐ γὰρ οἷόν τε τὸν δημιουργοῦντα τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γενομένοις συγκαταριθμεῖν, εἰ μὴ καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γενομένοις οἰκοδομήμασι τὸν αὐτὸν ἄν τις παραφρονῶν λέγοι. Διὰ τί τοίνυν, ἀγράφους αὐτοὶ λέξεις πρὸς ἀσέβειαν ἐφευρόντες, αἰτιῶνται τοὺς ἀγράφοις (94) λέξεσιν εὐσεβοῦντας; Τὸ μὲν γὰρ ἀσεβεῖν παντελῶς κεκώλυται, κἂν ποικίλοις ῥήμασι καὶ πιθανοῖς σοφίσμασι περιβάλλειν αὐτό τις ἐπιχειρῇ· τὸ δὲ εὐσεβεῖν ὅσιον παρὰ πᾶσιν ὡμολόγηται, κἂν ξενιζούσαις λέξεσί τις χρήσηται, ἕως μόνον ὁ λέγων εὐσεβὲς ἔχοι (95) τὸ φρόνημα, καὶ δι' αὐτῶν, ὃ νενόηκεν, εὐσεβῶς βούλεται σημαίνειν. Τὰ μὲν οὖν προειρημένα τῶν Χριστομάχων χαμαίζηλα ῥήματα προαπέδειξεν ὁ λόγος καὶ τότε καὶ νῦν πάσης ἀσεβείας ὄντα μεστά· τὰ δὲ παρὰ τῆς συνόδου γραφέντα καὶ ὁρισθέντα κατ' αὐτῶν, ἐὰν ἐρευνήσῃ τις ἀκριβῶς, εὑρήσει πάντως ἐν αὐτοῖς τὸν τῆς ἀληθείας νοῦν περιεχόμενον, ἂν μάλιστα καὶ τὴν πρόφασιν τῶν τοιούτων λέξεων ἔχουσαν τὸ εὔλογον, φιλομαθῶς ἐρωτήσας, ἀκούσῃ· ἔστι γὰρ αὕτη.

19. Τῆς συνόδου βουλομένης τὰς μὲν τῶν Ἀρειανῶν τῆς ἀσεβείας λέξεις ἀνελεῖν, τὰς δὲ τῶν Γραφῶν ὁμολογουμένας φωνὰς γράψαι, (96) ὅτι τε ὃς ἐστιν οὐκ ἐξ οὐκ ὄντων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ Λόγος ἐστὶ καὶ σοφία, ἀλλ' οὐ κτίσμα οὐδὲ ποίημα, ἴδιον δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέννημα · οἱ περὶ Εὐσέβιον, ὑπὸ τῆς παλυχρονίου κακοδοξίας ἑαυτῶν ἑλκόμενοι, ἐβούλοντο τὸ, *ἐκ τοῦ Θεοῦ*, κοινὸν εἶναι πρὸς ἡμᾶς, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον μηδέν τε ἐν τούτῳ διαφέρειν ἡμῶν αὐ-

(91) Πρό deest in Reg.

(92) Lib. II, mand. 1.

(93) Vide *Orationem*] *de Incarnatione Verbi*, p. 39, n. 3.

(94) Reg., ἐγγράφοις, mendose.

(95) Reg., ἔχῃ.

(96) Videsis item Epist. ad Africanos ubi eadem habentur.

Digitized by Google

τὸν, διὰ τὸ γεγράφθαι· *Εἷς Θεὸς, ἐξ οὗ τὰ πάντα·* καὶ πάλιν· *Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν· ἰδοὺ γέγονε τὰ πάντα καινά. Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ.* Ἀλλ' οἱ Ἑλληνίζοντες, θεωρήσαντες ἐκείνων τὴν πανουργίαν καὶ τὴν τῆς ἀσεβείας κακοτεχνίαν, ἠναγκάσθησαν λοιπὸν λευκότερον εἰπεῖν τὸ *ἐκ τοῦ Θεοῦ*, καὶ γράψαι ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Υἱὸν, ὑπὲρ τοῦ μὴ τὸ *ἐκ τοῦ Θεοῦ* κοινὸν καὶ ἴσον τοῦ τε Υἱοῦ καὶ τῶν γενητῶν νομίζεσθαι, ἀλλὰ τὰ μὲν ἄλλα πάντα κτίσμα, τὸν δὲ Λόγον μόνον ἐκ τοῦ Πατρὸς πιστεύεσθαι. Κἂν γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ τὰ πάντα λέγηται (97), ἀλλ' ἄλλως ἢ ὡς ἔστιν ὁ Υἱὸς, εἴρηται. Τὰ μὲν γὰρ κτίσματα, διὰ τὸ μὴ εἶναι εἰκῇ καὶ ἐκ ταυτομάτου, μηδὲ κατὰ τύχην ἔχειν τὴν γένεσιν, κατὰ τοὺς λέγοντας ἐξ ἀτόμων συμπλοκῆς καὶ ὁμοιομερῶν· ἢ ὡς τινες τῶν αἱρετικῶν ἄλλον δημιουργὸν λέγουσιν· ἢ ὡς πάλιν ἄλλοι ὑπό τινων ἀγγέλων λέγουσιν εἶναι τὴν τῶν πάντων σύστασιν· ἀλλ' ὅτι, τοῦ Θεοῦ ὄντος, τὰ πάντα παρ' αὐτοῦ διὰ τοῦ Λόγου οὐκ ὄντα πρότερον εἰς τὸ εἶναι γέγονε, διὰ τοῦτο εἴρηται τὸ, *ἐκ τοῦ Θεοῦ*· ὁ δὲ Λόγος, ἐπεὶ μὴ κτίσμα ἐστὶν, εἴρηται καὶ ἔστι μόνος ἐκ τοῦ Πατρός· τῆς δὲ τοιαύτης διανοίας γνώρισμα τὸ εἶναι τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός (98)· οὐδενὶ γὰρ τῶν γενητῶν ὑπάρχει τοῦτο. Ἀμέλει τὰ πάντα λέγων ὁ Παῦλος ἐκ τοῦ Θεοῦ, εὐθὺς ἐπήγαγε· *Καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα·* ἵνα δείξῃ πᾶσιν, ὅτι ἄλλος μὲν ἔστιν ὁ Υἱὸς τῶν πάντων τῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ γενομένων· τὰ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ γενόμενα διὰ Υἱοῦ γέγονε· τῆς δὲ δημιουργίας χάριν τῆς παρὰ Θεοῦ γενομένης ταῦτ' εἴρηκε, καὶ οὐ διὰ τὸ εἶναι καὶ τὰ πάντα, ὡς ἔστιν ὁ Υἱὸς, ἐκ τοῦ Πατρός. Οὔτε γὰρ τὰ πάντα, ὡς ὁ Υἱὸς, οὔτε ὁ Λόγος εἷς τῶν πάντων ἐστί· τῶν γὰρ πάντων Κύριος καὶ δημιουργός ἐστι· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἁγία σύνοδος λευκότερον εἴρηκεν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτὸν εἶναι τοῦ Πατρὸς, ἵνα καὶ ἄλλος παρὰ τὴν τῶν γενητῶν φύσιν ὁ Λόγος εἶναι πιστευθῇ, μόνος ὢν ἀληθῶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ μηκέτι πρόφασις πρὸς ἀπάτην ὑπολειφθήσηται (99) τοῖς ἀσεβοῦσι. Περὶ μὲν οὖν τοῦ γεγράφθαι, *ἐκ τῆς οὐσίας*, ἡ πρόφασις αὕτη.

20. Τῶν δὲ ἐπισκόπων πάλιν λεγόντων δεῖν γραφῆναι δύναμιν ἀληθινὴν, καὶ εἰκόνα τοῦ Πατρὸς τὸν Λόγον, ὁμοιόν τε καὶ ἀπαράλλακτον αὐτὸν κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ, καὶ ἄτρεπτον, καὶ ἀεὶ, καὶ ἐν αὐτῷ εἶναι ἀδιαιρέτως· οὐδέποτε γὰρ οὐκ ἦν, ἀλλὰ ἦν ὁ Λόγος ἀεὶ, ὑπάρχων ἀϊδίως παρὰ τῷ Πατρὶ, ὡς ἀπαύγασμα φωτός· οἱ περὶ Εὐσέβιον ἠνείχοντο μὲν μὴ τολμῶντες ἀντιλέγειν, διὰ τὴν αἰσχύνην ἣν εἶχον ἐφ' οἷς ἠλέγχθησαν· κατελήφθησαν δὲ πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς τονθορύζοντες καὶ διανεύοντες τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὅτι καὶ τὸ *ὅμοιον*, καὶ τὸ *ἀεὶ*, καὶ τὸ *τῆς δυνάμεως ὄνομα*, καὶ τὸ *ἐν αὐτῷ*, κοινὰ πάλιν ἐστὶ πρὸς ἡμᾶς καὶ τὸν Υἱὸν, καὶ οὐδὲν λυπεῖν τούτοις ἡμᾶς

ptum sit : *Unus Deus, ex quo omnia* [76]. Et iterum : *Vetera transierunt : ecce facta sunt omnia nova. Omnia autem ex Deo* [77]. Qua illorum astutia et impia calliditate perspecta, Patres clarius explicare coacti sunt quid per vocem *ex Deo* intelligendum esset. Quocirca scripsere Filium esse ex Dei substantia, ut nempe istud *ex Deo*, non commune Filii et rerum factarum esse existimaretur, sed ut crederetur cætera quidem omnia creata esse, solum autem Verbum esse ex Patre. Nam licet omnia ex Deo esse dicantur, verum alio omnino modo quam sit Filius. Quia enim res creatæ non casu et sponte seu ex seipsis exsistunt, nec fortuitum ortum habuere, ut quidem putabant qui ex atomorum conjunctione et ex consimilibus omnia esse effecta docebant : quia etiam alium non habent creatorem, ut quidam sensere hæretici : denique quia nec, ut aliis placebat, ab angelis quibusdam omnia facta sunt et constituta ; sed quia omnia a Deo qui vere est, cum antea **177** non essent, per Verbum facta sunt ut essent : idcirco *ex Deo* illa esse dictum est. At Verbum, quia non est quid creatum, solum utique et esse dicitur et revera est ex Patre ; atque idipsum significatur, cum dicitur Filium esse ex substantia Patris : id enim nulli rei factæ potest congruere. Sane Paulus qui omnia ex Deo esse dicit, mox subjicit : *Et unus Dominus Jesus Christus per quem omnia* [78] : nempe ut cunctos doceret Filium alium esse ab omnibus quæ ex Deo facta sunt. Nam quæ ex Deo facta sunt, per Filium sunt facta. Ob creationem igitur, cujus Deus auctor est, hæc ille dixit, non vero quod omnia sint ex Patre, ut est Filius. Nec enim omnia sunt ut Filius, nec Verbum unum est ex omnibus, sed omnium est Dominus et opifex. Siquidem idcirco sancta synodus apertius dixit illum ex substantia Patris esse, ut Verbum aliud esse a natura rerum factarum crederetur, cum solum vere sit ex Deo, atque ut etiam nullus jam locus dolose agendi impiis relinqueretur. Hæc ergo fuit causa cur *ex substantia* scriptum sit.

20. Cum autem rursus episcopi dicerent scribendum esse Verbum virtutem veram imaginemque Patris esse, eique in omnibus sine ulla prorsus varietate esse simillimum, denique immutabile, semperque esse, ac sine divisione in ipso esse : nec enim unquam non fuit, sed fuit semper Verbum, quod et ab æternitate apud Patrem exstitit, tanquam lucis splendor : his autem cum Eusebiani repugnare non auderent, utpote quos suppudebat convictos et confutatos fuisse : tamen deprehensi sunt inter se iterum murmurare oculisque innuere istas voces, *simile, semper, virtutem*, et *in ipso*, nobis cum Filio esse communes, ac proinde nihil illis molestum vi-

[76] I Cor. VIII, 6. [77] II Cor. V, 17, 18. [78] I Cor. VIII, 6.

(97) Sic Reg. Alii vero et editi, λέγεται.

(98) Hæc verba, τῆς δὲ τοιαύτης διανοίας γνώρισμα, τὸ εἶναι τὸν Υἱὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός, desunt in edit. Commel. et 7 mss. Felckm. In aliis vero habentur, eaque legerunt Nannius et Ambro. Camald.

(99) Reg. ὑπολίπηται.

Digitized by Google

deri, si hæc nos approbaremus. Nam quod ad vocem *similis* spectat, ea, inquiebant, nobis quoque attribuitur, quippe cum scriptum sit : *Homo imago et gloria Dei est* [79]. Vox *semper* nobis item convenit; nam scriptum est : *Semper enim nos viventes* [80]. Nec hæc verba, *in ipso*, a nobis sunt aliena, quia *in ipso vivimus et movemur et sumus* [81]. *Immutabiles* quoque dicimur, ubi scriptum est : *Nihil nos separabit a charitate Dei* [82]. Denique nomen *virtutis* aliis etiam rebus tribuitur. Nam eruca et bruchus virtus et quidem virtus magna dicuntur [83]. Idem etiam sæpe de populo scriptum est, ut : *Egressa est omnis virtus Domini ex terra Ægypti* [84]. Aliæ item cœlestes sunt virtutes : nam, inquit, *Dominus virtutum nobiscum, susceptor noster Deus Jacob* [85]. Similia enim etiam Asterius Sophista dictus scripsit, quæ nempe ab eis didicerat, atque ante eum Arius ipse quoque, quemadmodum supra dictum est. Verum ubi episcopi illorum simulationem hac in re animadverterunt, dolumque esse in cordibus impiorum mala cogitantium, ut ait Scriptura [86] : sententiam rursus ipsi ex Scripturis colligere sunt coacti, et quæ antea dixerant, eadem clarioribus verbis significare, ac denique scribere Filium Patri esse consubstantialem, ut scilicet significarent Filium non tantum similem, sed eamdem rem similitudine esse ex Patre, atque ut similitudinem et immutabilitatem Filii aliam omnino esse ostenderent ab ea imitatione, quæ in nobis esse dicitur, quam quidem nos propter mandatorum observationem ex virtute consequimur. Namque quod spectat ad corpora quæ inter se sunt similia, illa certe distare et procul a se invicem possunt abesse, ut accidit hominum liberis erga proprios parentes, quemadmodum de Adam et Seth quem ille genuit, scriptum est [87], nempe similem **178** illi fuisse secundum speciem suam. Verum cum Filii ex Patre generatio alia plane sit a natura hominum, nec solum similis ille sit substantiæ Patris, sed dividi ab ea non queat, cum item unum ipse et Pater sint, ut idem dixit, semperque Verbum sit in Patre, et Pater in Verbo [88], eo modo quo splendor se habet ad lucem; id enim dictio ipsa significat : idcirco synodus, ea re perspecta, eum esse consubstantialem recte scripsit, ut et hæreticorum perversitatem everteret, et Verbum aliud a factis rebus esse ostenderet. Hinc illa voce scripta statim Patres subjungunt : « His vero qui dicunt Filium Dei ex nihilo sive ex non exsistentibus esse, vel creatum, vel mutabilem, vel factum, vel ex alia substantia, anathema dicit sancta et catholica Ecclesia. » Quibus utique dictis aperte declaratur his vocabulis *ex substantia*, et *consubstantialis* deleri impietatis voculas, quibus aiunt Filium esse rem creatam, conditam, factam et mutabilem, nec prius fuisse quam genitus est. Nam qui ita sentit, synodo refragatur. Qui vero non idem ac Arius sentit, necesse est eum eadem quæ synodus sentire et intelli-

A συνθέσθαι· τὸ μὲν *ὅμοιον*, ὅτι καὶ περὶ ἡμῶν ἐγράφη· *Εἰκὼν ἐστιν ὁ ἄνθρωπος καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχει*· τὸ δὲ *ἀεί*, ὅτι γέγραπται· *Ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες*· τὸ δὲ *ἐν αὐτῷ*, ὅτι *Ἐν αὐτῷ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμεν*· καὶ τὸ *ἄτρεπτον* δὲ, ὅτι γέγραπται· *Οὐδὲν ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ*· περὶ δὲ *τῆς δυνάμεως*, ὅτι καὶ ἡ κάμπη καὶ ὁ βροῦχος μὲν λέγονται δύναμις, καὶ δύναμις μεγάλη· πολλάκις δὲ περὶ τοῦ λαοῦ γέγραπται, ὥσπερ· *Ἐξῆλθε πᾶσα ἡ δύναμις Κυρίου ἐκ τῆς Αἰγύπτου*· καὶ ἄλλαι δὲ οὐράνιαι δυνάμεις εἰσί· *Κύριος* γὰρ, φησὶ, *τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν· ἀντιλήπτωρ ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἰακώβ*. Τοιαῦτα γὰρ καὶ Ἀστέριος ὁ λεγόμενος Σοφιστὴς παρ' αὐτῶν μαθὼν ἔγραψε, καὶ πρὸ αὐτοῦ δὲ Ἄρειος μαθὼν, ὥσπερ εἴρηται. Ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι, καὶ ἐν τούτῳ θεωρήσαντες τὴν ὑπόκρισιν ἐκείνων, καὶ ὅτι, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἐκ καρδίας τῶν ἀσεβῶν δόλος ἐστὶ τεκταινομένων κακὰ, ἠναγκάσθησαν καὶ αὐτοὶ αὖθις συναγαγεῖν ἐκ τῶν Γραφῶν τὴν διάνοιαν, καὶ ἅπερ πρότερον ἔλεγον, ταῦτα πάλιν λευκότερον εἰπεῖν, καὶ γράψαι, ὁμοούσιον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν· ἵνα μὴ μόνον ὅμοιον τὸν Υἱὸν, ἀλλὰ ταὐτὸν τῇ ὁμοιώσει ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι σημαίνωσι, καὶ ἄλλην οὖσαν τὴν τοῦ Υἱοῦ ὁμοίωσιν καὶ ἀτρεψίαν δείξωσι παρὰ τὴν ἐν ἡμῖν λεγομένην μίμησιν, ἣν ἐξ ἀρετῆς διὰ τὴν τῶν ἐντολῶν τήρησιν ἡμεῖς προσλαμβάνομεν· τὰ μὲν γὰρ τῶν σωμάτων ὅμοια πρὸς ἑαυτὰ τυγχάνοντα δυνατόν πως διίστασθαι καὶ μακρὰν ἀπ' ἀλλήλων γίνεσθαι, οἷοί εἰσιν οἱ τῶν ἀνθρώπων υἱοὶ πρὸς τοὺς γεννήσαντας, ὡς γέγραπται περὶ τοῦ Ἀδὰμ καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντος Σὴθ, ὡς ἦν ὅμοιος αὐτῷ κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ γέννησις ἄλλη παρὰ τὴν ἀνθρώπων φύσιν ἐστὶ, καὶ οὐ μόνον ὅμοιος, ἀλλὰ καὶ ἀδιαίρετός ἐστι τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, καὶ ἐν μέν εἰσιν αὐτὸς καὶ ὁ Πατὴρ, ὡς αὐτὸς εἴρηκεν, ἀεὶ δὲ ἐν τῷ Πατρί ἐστιν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Λόγῳ, ὡς ἔστι τὸ ἀπαύγασμα πρὸς τὸ φῶς· τοῦτο γὰρ καὶ ἡ λέξις σημαίνει· διὰ τοῦτο ἡ σύνοδος, τοῦτο νοοῦσα, καλῶς ὁμοούσιον ἔγραψεν, ἵνα τήν τε τῶν αἱρετικῶν κακοήθειαν ἀνατρέψωσι, καὶ δείξωσιν ἄλλον εἶναι τῶν γενητῶν τὸν Λόγον. Καὶ γὰρ τοῦτο γράψαντες, εὐθὺς ἐπήγαγον· « Τοὺς δὲ λέγοντας ἐξ οὐκ ὄντων τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἢ κτιστὸν, ἢ τρεπτὸν, ἢ ποίημα, ἢ ἐξ ἑτέρας οὐσίας, τούτους ἀναθεματίζει ἡ ἁγία καὶ καθολικὴ Ἐκκλησία. » Ταῦτα δὲ εἰρηκότες, ἐδήλωσαν φανερῶς, ὅτι τὸ *ἐκ τῆς οὐσίας* καὶ τὸ *ὁμοούσιον* ἀναιρετικὰ τῶν τῆς ἀσεβείας λογαρίων εἰσὶν, ἅπερ ἐστὶ, κτίσμα, καὶ ποίημα, καὶ γενητὸν, καὶ τρεπτὸν, καὶ οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῇ. Ὁ γὰρ ταῦτα φρονῶν ἀντιλέγει τῇ συνόδῳ· ὁ δὲ τὰ Ἀρείου μὴ φρονῶν ἐξ ἀνάγκης τὰ τῆς συνόδου ταῦτα φρονεῖ καὶ διανοεῖται, καλῶς αὐτὰ βλέπων ὅπως ἐστὶ τὸ ἀπαύγασμα πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν εἰκόνα τῆς ἀληθείας λαμβάνων.

[79] I Cor. xi, 7. [80] II Cor. iv, 11. [81] Act. xvii, 28. [82] Rom. viii, 35. [83] Joel ii, 25. [84] Exod. xii, 41. [85] Psal. xlv, 8. [86] Prov. xii, 20. [87] Genes. v, 3. [88] Joan. x, 30.

Digitized by Google

gere, ita ut recte percipiat hæc eo fere modo esse quo splendor erga lucem se habet, indeque veritatis imaginem accipiat.

21. Οὐκοῦν εἰ τὰ ῥήματα καὶ οὗτοι ὡς ξένα προφασίζονται, φρονείτωσαν τὴν διάνοιαν, καθ' ἣν ἡ σύνοδος οὕτως ἔγραψεν, ἀναθεματίζοντες ἅπερ ἀνεθεμάτισεν ἡ σύνοδος, καὶ λοιπὸν, εἰ δύνανται, μεμφέσθωσαν τὰς λέξεις. Εὖ δὲ οἶδα, ὅτι, φρονήσαντες τὴν διάνοιαν τῆς συνόδου, καὶ τὰ ῥήματα τῆς διανοίας πάντως ἀποδέξονται. Ἂν δὲ καὶ ταύτην αἰτιᾶσθαι θελήσωσι, δῆλοι πᾶσίν εἰσι μάτην καὶ περὶ ἐκείνων λέγοντες, καὶ μόνον ἀφορμὰς ἑαυτοῖς εἰς ἀσέβειαν ἐπινοοῦντες. Ἡ μὲν οὖν πρόφασις τῶν τοιούτων λέξεων αὕτη· εἰ δ' ὅτι καὶ μὴ ἔγγραφοί εἰσι, πάλιν γογγύζουσιν, αὐτόθεν μὲν αὐτοὶ ἐκβαλλέσθωσαν ὡς κενολογοῦντες καὶ τὸν νοῦν οὐχ ὑγιαίνοντες· ἑαυτοὺς (1) δὲ καὶ ἐν τούτοις αἰτιάσθωσαν, ὅτι, πρῶτοι παρασχόντες τὴν τοιαύτην πρόφασιν, ἐξ ἀγράφων θεομαχεῖν ἤρξαντο. Γινωσκέτω δὲ ὅμως, εἴ τίς ἐστι φιλομαθής, ὅτι, εἰ καὶ μὴ οὕτως ἐν ταῖς Γραφαῖς εἰσιν αἱ λέξεις, ἀλλὰ, καθάπερ εἴρηται πρότερον, τὴν ἐκ τῶν Γραφῶν διάνοιαν ἔχουσι, καὶ ταύτην ἐκφωνούμεναι σημαίνουσι τοῖς ἔχουσιν εἰς εὐσέβειαν τὴν ἀκοὴν ὁλόκληρον. Σκοπεῖν δὲ τοῦτό σε μὲν ἔξεστιν, ἐκείνους δὲ κατακούειν τοὺς ἀπαιδεύτους. Δέδεικται ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, καὶ τοῦτ' ἐστιν ἀληθὲς πιστεύειν, τὸν Λόγον ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι, καὶ μόνον ἴδιον αὐτοῦ καὶ φύσει γέννημα. Πόθεν γὰρ ἄλλοθεν νοήσειέ τις τὸν Υἱὸν, ὃς ἐστιν ἡ σοφία καὶ ὁ Λόγος, ἐν ᾧ τὰ πάντα γέγονεν, ἢ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ; Ὅμως δὲ τοῦτο καὶ παρὰ τῶν Γραφῶν μεμαθήκαμεν, τοῦ μὲν Πατρὸς διὰ τοῦ Δαβὶδ λέγοντος· *Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου Λόγον ἀγαθόν*· καὶ, *Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε*· τοῦ δὲ Υἱοῦ περὶ ἑαυτοῦ δεικνύντος τοῖς Ἰουδαίοις· *Εἰ ὁ Θεὸς Πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ· ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον*· καὶ πάλιν· *Θὺχ ὅτι τὸν* (2) *Πατέρα τις ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἑώρακε τὸν Πατέρα* Καὶ μὴν καὶ τό· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*, καὶ, *Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ*, ἴσον ἐστὶ τῷ λέγειν· Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρός εἰμι, καὶ ἀδιαίρετος αὐτοῦ. Καὶ ὁ Ἰωάννης δὲ λέγων· *Ὁ μονογενὴς Υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο*, μαθὼν ταῦτα παρὰ τοῦ Σωτῆρος (3) εἴρηκε. Τί γὰρ ἄλλο τὸ *ἐν κόλποις* σημαίνει, ἢ τὴν γνησίαν ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ γέννησιν;

22. Εἰ μὲν οὖν τὸν Θεὸν ἡγεῖταί τις εἶναι σύνθετον, ὡς ἐν τῇ οὐσίᾳ τὸ συμβεβηκὸς, ἢ ἔξωθέν τινα περιβολὴν ἔχειν καὶ καλύπτεσθαι, ἢ εἶναί τινα περὶ αὐτὸν τὰ συμπληροῦντα τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ὥστε ἐγγὺς ἡμᾶς Θεὸν, ἢ ὀνομάζοντας Πατέρα, μὴ αὐτὴν τὴν ἀόρατον αὐτοῦ καὶ ἀκατάληπτον οὐσίαν σημαίνειν, ἀλλά τι τῶν περὶ αὐτήν (4)· μεμφέσθωσαν

A

B

C

D

21. Itaque si illi verba ista velut nova ac peregrina admittere recusant, sententiam ipsam admittant quam synodus his indicare voluit : et quibus illa anathema dixit, ipsi similiter dicant anathema, ac de cætero, si possint, voces ipsas reprehendant. Ego vero nullus dubito quin sententia synodi recepta, verba quoque ipsa approbent. Sin autem sententiam ipsam velint redarguere, omnibus patebit frustra illos nullaque de causa verba reprehendere, sed solum occasiones impietatis confirmandæ sibi ipsis fingere. Hæc igitur causa fuit cur hujusmodi voces fuerint institutæ. Quod si rursus murmurent, quod illæ in Scripturis non exstent, hoc ipso, tanquam futiles et mente non sani, sunt rejiciendi. Seipsos porro hic etiam potissimum accusent, quod primi huic rei locum dederint, qui ipsi excogitatis vocibus quæ in Scripturis non habentur, bellum Deo cœperint inferre (5). Noverit tamen quisquis studiosus fuerit, etiamsi ipsæ voces ita in Scripturis non exstent, sententiam tamen, quam continent, vere ex Scripturis haberi, quemadmodum supra dictum est, quam quidem sententiam, cum proferuntur, his indicant quibus aures sanæ et integræ sunt in pietate. Id sane et tibi inspicere, et imperitis illis licet audire. Nimirum supra ostensum est vereque creditur Verbum esse ex Patre, illudque solum proprium ejus et natura fetum esse. Ex quo enim alio Filium, qui et sapientia est et Verbum, in quo omnia sunt facta, quam ex ipso Deo esse intelligi queat? Verum illud quoque ex Scripturis didicimus. Pater enim per Davidem dicit : *Eructavit cor meum Verbum bonum* [89]; et, *Ex utero ante luciferum genui te* [90]. Filius item de seipso ita ad Judæos loquitur : *Si Deus Pater vester esset, diligeretis utique me. Ego enim ex Patre exivi* [91]; et iterum : *Non quia Patrem vidit quisquam, nisi qui est a Deo, hic vidit Patrem* [92]. Item illud : *Ego et Pater unum sumus* [93], et, *Ego in Patre et Pater in me* [94], idem est ac si diceret, Ego ex Patre sum, nec ab eo possum dividi. Joannes quoque dicit : *Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit* [95]. Scilicet hæc ipse a Salvatore didicerat. Nam quid aliud illud, *in sinu*, significat, quam veram Filii ex Patre generationem?

179 22. Si quis ergo Deum compositum esse existimat, ut in substantia accidens, vel ita ut aliquem extrinsecus amictum habeat quo contegatur, aut quædam circum eum sint quæ ejus substantiam compleant, adeo ut cum Deum dicimus vel Patrem nominamus, non ejus substantiam quæ nec videri nec comprehendi potest, sed aliquid eorum quæ

[89] Psal. xliv, 2. [90] Psal. cix, 3. [91] Joan. viii, 42. [92] Joan. vi, 46. [93] Joan. x, 30. [94] Joan. xiv, 10 [95] Joan. i, 18.

(1) Reg. ἑαυτοῖς.
(2) Sic Reg. ut et legitur Joan. vi, 46. Alii et editi τὸν omittunt.
(3) Sic Reg. Editi vero et alii, Πατρός.
(4) Reg. αὐτόν.

(5) Licet voces *ex substantia* et *consubstantialis* non exstent in Scripturis, sententia tamen ipsa quam significant, ex Scripturis habetur. Vide item Theodor. *Histor. eccles.*, lib. i, c. 8.

Digitized by Google

circum ipsam sunt, significemus; synodum per me licet incusent, quæ Dei Filium ex ejus substantia esse scripserit. Intelligant tamen se ita sentiendo, duplicem impietatem committere. Nam quemdam Deum corporeum inducunt, et Dominum, non sui Patris, sed rerum quæ circum ipsum sunt Filium esse mentiuntur. Sed si Deus aliquid simplex est, uti revera est, liquet nihil nos quod veluti circum ipsum sit nominare, cum Deum dicimus et Patrem nominamus, sed ipsam ejus substantiam significare. Quamvis enim comprehendi non possit quid tandem sit Dei substantia : attamen si solum intelligamus Deum esse, cumque Scriptura illum hujusmodi vocibus indicet; sic nos etiam cum Deum et Patrem et Dominum dicimus, non alium profecto aliquem quam ipsum solum volumus significari. Cum igitur dicit : *Ego sum qui sum* [96] ; et, *Ego sum Dominus Deus* [97], ac ubicunque Scriptura dicit, *Deus;* cum nos ista legimus, nihil aliud intelligimus significari quam ipsam ejus incomprehensam substantiam, et quod ille sit quem esse testantur. Nemo igitur obstupescat cum audit Filium Dei ex substantia Dei esse, sed Patribus potius assentiatur qui videlicet ut ipsam rei notionem perpurgarent, majoris perspicuitatis gratia verbisque veluti synonymis has voces, *ex Deo*, istis, *ex Dei substantia*, explicavere. Idem enim esse arbitrati sunt dicere Verbum *ex Deo* esse, ac dicere ipsum esse *ex Dei substantia*, quandoquidem ista vox, *Deus*, ut dixi, nihil aliud significat quam substantiam ejus qui est. Si igitur Verbum non ita est ex Deo, ut verus ex Patre natura sit Filius; sed si eo tantum modo ex Deo esse dicitur, quo res omnes creatæ, quia nempe a Deo factæ sunt : sane neque ex substantia Patris est, neque ipse Filius, substantia est Filius, sed solum ex virtute, non aliter ac nos, qui gratia filii vocamur. Sin autem solus ex Deo est, tanquam verus Filius, uti revera est : jure ac merito ex substantia Dei Filius dicendus est.

μὲν τὴν σύνοδον γράψασαν ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱόν· κατανοείτωσαν δὲ ὅτι δύο ταῦτα βλασφημοῦσιν, οὕτω διανοούμενοι· τόν τε γὰρ Θεὸν σωματικόν τινα εἰσάγουσι, καὶ τὸν Κύριον οὐκ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἶναι Υἱὸν καταψεύδονται· εἰ δὲ ἁπλοῦν τί ἐστιν ὁ Θεὸς, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστι, δῆλον ὅτι λέγοντες τὸν Θεὸν, καὶ ὀνομάζοντες τὸν Πατέρα, οὐδέν τι ὡς περὶ αὐτὸν ὀνομάζομεν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ σημαίνομεν. Κἂν γὰρ καταλαβεῖν ὅ τι ποτέ ἐστιν ἡ τοῦ Θεοῦ οὐσία μὴ ᾖ δυνατόν· ἀλλὰ μόνον νοοῦντες εἶναι τὸν Θεὸν, καὶ τῆς Γραφῆς ἐν τούτοις αὐτὸν σημαινούσης, οὐκ ἄλλον τινὰ καὶ ἡμεῖς ἢ αὐτὸν σημᾶναι θέλοντες, λέγομεν Θεὸν καὶ Πατέρα καὶ Κύριον. Ὅταν γοῦν λέγῃ· *Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν*· καὶ τὸ, *Ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ Θεός*· καὶ ὅπου ποτὲ λέγει ἡ Γραφὴ, *ὁ Θεὸς*, ἡμεῖς ἀναγινώσκοντες, οὐδὲν ἕτερον ἢ αὐτὴν τὴν ἀκατάληπτον αὐτοῦ οὐσίαν σημαινομένην νοοῦμεν, καὶ ὅτι ἔστιν ὅνπερ λέγουσιν. Οὐκοῦν μὴ ξενιζέσθω τις ἀκούων ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀποδεχέσθω τοὺς Πατέρας διακαθάραντας τὸν νοῦν, λευκότερον καὶ ὡς ἐκ παραλλήλου, τὸ *ἐκ τοῦ Θεοῦ* γράψαντας, τὸ *ἐκ τῆς οὐσίας*. Ταὐτὸν γὰρ ἡγήσαντο λέγειν *ἐκ τοῦ Θεοῦ*, καὶ τὸ λέγειν, *ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ* εἶναι τὸν Λόγον· ἐπεὶ καὶ τὸ, *Θεὸς*, καθὰ προεῖπον, οὐδὲν ἕτερον ἢ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ τοῦ ὄντος σημαίνει. Εἰ μὲν οὖν μὴ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ Λόγος, ὡς ἂν Υἱὸς εἴη φύσει γνήσιος ἐκ Πατρὸς, ἀλλ' ὡς τὰ κτίσματα διὰ τὸ δεδημιουργῆσθαι, λέγεται καὶ αὐτὸς ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, οὔτε αὐτὸς ὁ Υἱὸς, κατ' οὐσίαν ἐστὶν Υἱὸς, ἀλλ' ἐξ ἀρετῆς, ὡς ἡμεῖς οἱ κατὰ χάριν καλούμενοι υἱοί. Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι μόνος, ὡς Υἱὸς γνήσιος (6), ὥσπερ οὖν καὶ ἔστι, λεχθείη ἂν εἰκότως καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱός.

23. Certe rem ita se habere patet ex exemplo lucis et splendoris. Non enim instar ignis, qui ex calore solis accenditur ac postea solet exstingui, Verbum se ad Deum habere sancti censuere : ita quippe externum et creatum effectoris opus esset. Verum Filium omnes splendorem esse dixere, ut eum proprie ac sine divisione ex substantia esse, ejusque cum Patre unitatem significarent. Namque hoc pacto constat vere eum immutabilem varietatisque expertem esse. Quomodo enim aliter talis esse posset, nisi Patris proprius esset fetus? Sic enim necesse est eum eamdem rem esse ac suum Patrem. Quæ cum pietati valde consentanea esse ostensum fuerit, profecto Christi hostes voce *consubstantialis* minime debent offendi, cum hæc sanam omnino contineat sententiam, rationeque confirmetur. Enimvero cum Verbum ex substantia Dei esse

23. Καὶ γὰρ καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἀπαυγάσματος, τοιοῦτον ἔχει τὸν νοῦν. Οὐ γὰρ κατὰ τὸ ἐξαπτόμενον ἐκ τῆς θέρμης τοῦ ἡλίου πῦρ, ὅπερ καὶ σβέννυσθαι πάλιν εἴωθεν, εἰρήκασιν οἱ ἅγιοι εἶναι τὸν Λόγον πρὸς τὸν Θεόν· τοῦτο γὰρ ἔργον ἔξωθεν καὶ κτίσμα τοῦ ποιοῦντος ἦν· ἀλλὰ ἀπαύγασμα αὐτὸν εὐηγγελίσαντο πάντες, ἵνα τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἴδιον καὶ ἀδιαίρετον καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἑνότητα δηλώσωσι. Καὶ γὰρ οὕτω καὶ τὸ ἄτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον αὐτὸν ἀληθῶς εἶναι σωθήσεται· πῶς γὰρ ἂν ἄλλως (7) εἴη τοιοῦτος, εἰ μὴ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἴδιόν ἐστι γέννημα; Ἀνάγκη γὰρ καὶ ἐν τούτῳ τὴν ταυτότητα πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα σώζειν. Οὕτω δὴ τοῦ Λόγου φανέντος εὐσεβοῦς, ἀκόλουθον ἂν εἴη μηδὲ ἐπὶ τῷ *ὁμοουσίῳ* ξενίζεσθαι τοὺς Χριστομάχους, ἐχούσης καὶ τῆς λέξεως ταύτης ὑγιῆ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν ἀπόδειξιν. Εἰ γὰρ δή φαμεν ἐκ

[96] Exod. III, 14. [97] Exod. XX, 2.

(6) Sic Reg. Basil. ut et legit Nannius. Cæteri et edit. Commel. omittunt ὡς Υἱὸς γνήσιος, etc., usque ad καὶ γάρ

(7) Sic Reg. Cæteri vero et editi, πῶς γὰρ ἄλ-..ως.

Digitized by Google

τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Θεοῦ τὸν Λόγον· λοιπὸν γὰρ ἡ λέξις ὁμολογείσθω καὶ παρ' αὐτῶν· τί ἂν εἴη τοῦτο, ἢ τὸ ἀληθῶς καὶ ἀΐδιον τῆς οὐσίας ἐξ ἧς καὶ γεγέννηται; Οὐ γὰρ ἑτεροειδὲς, ἵνα μὴ ξένον καὶ ἀνόμοιον τῇ οὐσίᾳ τοῦ Πατρὸς ἐπιμιγνύηται· οὐδὲ ἔξωθεν ἁπλῶς ὅμοιος, ἵνα μὴ καθ' ἕτερον ἢ ὅλως ἑτεροούσιος φαίνηται, ὥσπερ χαλκὸς στίλβων καὶ χρυσὸς, καὶ ἄργυρος καὶ κασσίτερος. Ταῦτα γὰρ ξένα καὶ ἑτεροφυῆ ἀλλήλων, καὶ ἀπεσχοινισμένα τῇ φύσει καὶ τῇ δυνάμει τυγχάνουσι· καὶ οὔτε ὁ χαλκὸς ἴδιος τοῦ χρυσοῦ, οὔτε ἡ φάσσα ἐκ τῆς περιστερᾶς· ἀλλὰ ὅμοια μὲν νομίζεται εἶναι, ἑτεροούσια δὲ ἀλλήλων ἐστίν. Εἰ μὲν οὖν καὶ ὁ (8) Υἱὸς οὕτως ἐστὶν, ἔστω κτίσμα ὥσπερ καὶ ἡμεῖς, καὶ μὴ ὁμοούσιος· εἰ δὲ Υἱός ἐστι Λόγος, σοφία, εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, ἀπαύγασμα· εἰκότως ὁμοούσιος ἂν εἴη. Εἰ (9) γὰρ τὸ μὴ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ὄργανον ἑτεροφυὲς καὶ ἑτεροούσιον δείκνυται, καλῶς ἄρα ἡ σύνοδος ἔγραψε καὶ νενόηκεν ὀρθῶς.

24. Ἐξῃρήσθω δὲ πάλιν ἐν τούτοις πᾶς (10) λογισμὸς σωματικός· φαντασίαν τε πάσης αἰσθήσεως ὑπερβάντες, καθαρᾷ τῇ νοήσει καὶ μόνῳ τῷ νῷ νοῶμεν Υἱοῦ πρὸς Πατέρα τὸ γνήσιον, καὶ Λόγου τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἰδιότητα, καὶ τὴν ἀπαράλλακτον ὁμοιότητα τοῦ ἀπαυγάσματος πρὸς τὸ φῶς· ὡς γὰρ τὸ γέννημα καὶ τὸ Υἱὸς, οὐκ ἀνθρώπινον, ἀλλ' ὡς Θεῷ πρέπον ἐστὶν, εἴρηταί τε καὶ ἔστι· τὸν αὐτὸν τρόπον, τὴν λέξιν (11) τοῦ *ὁμοουσίου* ἀκούοντες, μὴ εἰς τὰς ἀνθρωπίνας αἰσθήσεις πίπτοντες, μερισμοὺς καὶ διαιρέσεις τῆς θεότητος λογιζώμεθα· ἀλλ' ὡς ἐπὶ ἀσωμάτων διανοούμενοι, τὴν ἑνότητα τῆς φύσεως καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ φωτὸς μὴ διαιρῶμεν· τοῦτο γὰρ ἴδιον Υἱοῦ πρὸς Πατέρα, καὶ τοῦτο δείκνυσι τὸν Θεὸν ἀληθῶς ὄντα Πατέρα τοῦ Λόγου. Πάλιν γὰρ τὸ παράδειγμα τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἀπαυγάσματος ἀναγκαῖον εἰς τοῦτο. Τίς τολμήσει λέγειν τὸ ἀπαύγασμα ξένον καὶ ἀνόμοιον εἶναι τοῦ ἡλίου; Ἢ τίς μᾶλλον ἐνορῶν οὕτω τὸ ἀπαύγασμα πρὸς τὸν ἥλιον, καὶ τὴν ταυτότητα τοῦ φωτὸς, οὐκ ἂν εἴποι θαῤῥήσας· Ὄντως τὸ φῶς καὶ τὸ ἀπαύγασμα ἓν εἰσι, καὶ τοῦτο ἐν ἐκείνῳ δείκνυται, καὶ τὸ ἀπαύγασμα ἐν τῷ ἡλίῳ τυγχάνει ὄν, ὥστε τὸν ὁρῶντα τοῦτο βλέπειν κἀκεῖνο. Τὴν δὲ τοιαύτην ἑνότητα καὶ φυσικὴν ἰδιότητα πῶς ἂν οἱ πιστεύοντες καὶ βλέποντες ὀρθῶς καλέσαιεν ἢ ὁμοούσιον γέννημα; Τὸ δὲ τοῦ Θεοῦ γέννημά τι ἂν τίς οἰκείως καὶ πρεπόντως νοήσειεν ἢ Λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ δύναμιν, ἥνπερ οὔτε (12) τοῦ Πατρὸς λέγειν ξένην ὅσιόν ἐστιν, οὔτε μὴ ἀΐδίως εἶναι παρὰ τῷ Πατρὶ κἂν φαντάζεσθαι θέμις ἐστί; Τούτῳ γὰρ τῷ γεννήματι τὰ πάντα πεποίηκεν ὁ Πατὴρ, καὶ τὴν εἰς πάντα πρόνοιαν ἐκτείνων δι' αὐτοῦ φιλανθρωπεύεται· καὶ οὕτως ἓν αὐτὸς καὶ ὁ Πατήρ εἰσιν, ὥσπερ εἴρηται· *εἰ μὴ ἄρα* οἱ κακόφρονες τολμήσαντες πάλιν

A dicimus (jam enim et ipsi dictionem hanc admittant), quid aliud significamus quam veram et æternam substantiam ex qua ipsum genitum est? Nec enim diversa est specie, ne quid externum ac dissimile cum Patris substantia misceatur : nec extrinsecus duntaxat simile est, ne alia ex parte vel omnino diversæ substantiæ esse appareat, veluti æs fulgens et aurum, argentum et stannum. Hæc siquidem diversa et alia atque separata sunt tum natura **180** tum virtute; nec æs proprium auri est, nec palumbes ex columba nascitur : sed quamvis hæc putantur esse similia, diversa tamen inter se sunt natura. Itaque si Filius ita quoque se habet, esto res creata ut et nos, non autem consubstantialis. Sin autem Filius est Verbum, sapientia, imago Pa-
B tris, splendorve : merito utique consubstantialis est. Nisi enim ostendatur illum non ex Deo, sed tanquam organum natura et substantia diversum esse, fatendum sane est recte synodum et scripsisse et cogitasse.

24. Procul autem hinc absit omnis cogitatio corporea; sed sensus omnes prætergressi, pura intelligentia et sola mente percipiamus quam vere sit Filius Patris, quam proprie Dei sit Verbum, et quam perfectam cum luce similitudinem splendor habeat. Ut enim fetus et Filius, non hominum more, sed ut Deum decet, et dictus est et vere est : ita cum vocem *consubstantialis* audimus, humanos sensus non debemus sequi, nec divinitatis partitiones aut divi-
C siones fingendæ sunt ullæ : sed tanquam de rebus non corporeis cogitantes, unam naturam et eamdem lucem non dividamus. Id enim proprium Filii est erga Patrem, eoque ostenditur Deum vere Verbi Patrem esse. Nam rursus lucis et splendoris exemplum ad illud intelligendum est necessarium. Quis igitur dicere audeat splendorem soli externum et dissimilem esse? Vel potius quis, si adverterit quonam modo splendor se ad solem habeat eamdemque esse lucem, non audacter dicat : Vere lux et splendor una res est, hicque in illa ostenditur, et splendor in sole exsistit, ita ut qui solem viderit, splendorem quoque cernat. Hæc porro unitas et naturalis proprietas quomodo a credentibus ac videntibus recte vocari possit nisi consubstantialis fetus?
D Quis autem proprie digneque alium Dei fetum esse concipiet præter Verbum, sapientiam et virtutem, quam sane nec Patri externam fas est dicere, nec vel cogitare licet non semper apud Patrem fuisse? Siquidem hoc ipso fetu omnia fecit Pater, suamque in res omnes providentiam per eum benigne administrat, atque ita ipse et Pater unum sunt, quemadmodum dictum est; nisi forte iidem improbi iterum audeant contendere aliam esse Verbi substantiam et aliam lucem quæ ex Patre in illo est, ita ut

(8) **Sic Reg.** At in aliis et editis ὁ deest.
(9) **Particula** μὴ videtur addenda post εἰ, vel **certe suhaudienda.** Ibid. **Reg.** δείκνυτε.
(10) **Sic Reg.** Editi vero, πῶς, mendose.
(11) Sic Reg. At alii et editi τὴν λέξιν omittunt.
(12) Sic Reg. Alii vero et editi, ἣν οὔτε.

Digitized by Google

lux quidem, quæ est in Filio, unum sit cum Patre, ipse vero tanquam res creata, sit Patri externus. Verum hæc profecto Caiphæ et Samosatensis est doctrina, quam Ecclesia quidem procul repulit, sed quam illi clam et astute nunc tuentur; hancque ob causam ipsi, veritate relicta, hæretici sunt declarati. Si enim prorsus lucis, quæ est ex Patre, particeps ille est, cur non potius ipse is est cujus res aliæ fiunt participes, ne scilicet aliquid medium inter eum et Patrem reperiatur? Nam nisi id concedatur, non amplius ostendi poterit omnia per Filium facta esse, sed per illum cujus et ipse est particeps. At si ipse est Verbum et sapientia Patris, in quo se Pater patefacit, cognoscitur, creat, et sine quo nihil omnino facit, manifestum utique fuerit ipsum illum esse qui est ex Patre. Siquidem res universæ ejus sunt participes, cum sancti Spiritus participes efficiuntur. Talis autem cum sit, profecto ex nihilo esse non potest, uti nec res esse creata, sed potius verus et proprius est ex Patre fetus, non secus ac splendor ex luce.

25. Itaque cum Patres Nicænæ synodi ita sentirent, hujusmodi dictiones (13) illis scribere visum est. Quod vero ipsi eas non sibi **181** excogitaverint, ut illi quidem objiciunt, sed ab aliis se antiquioribus acceperint, age, id quoque ostendamus, ne vel hæc ipsa incusatio illis supersit. Discite igitur, o Christi hostes Ariani, Theognostum virum eruditum minime refugisse ab hac ipsa dictione *ex substantia*. Nam in secundo *Hypotyposeων* hæc de Filio scribit: « Non extrinsecus adinventa est Filii substantia, neque ex nihilo educta, sed ex Patris substantia nata est, ut lucis splendor et aquæ vapor: neque enim splendor aut vapor ipsa aqua vel ipse sol est; neque rursus aliquid est alienum, sed est aliquid emanans ex Patris substantia, ita tamen ut nullam divisionem eadem Patris substantia sit perpessa. Ut enim sol idem manens radiis ab ipso profluentibus non minuitur; ita neque Patris substantia mutationem ullam patitur, cum Filium sui ipsius imaginem habet. » Sic igitur Theognostus suam ipse mentem his verbis aperuit, cum ea quæ antea proposuerat, nonnisi exercitationis gratia expendisset. Cum item Dionysius Alexandriæ episcopus ex his

(13) *Ex substantia* et *consubstantialis*.
(14) Reg. ἀτέχνως.
(15) Sic Reg. At alii et editi, δηλονότι.
(16) Ut ista intelligantur, notandum est Theognostum, teste Photio *Biblioth.* cod. 106, septem composuisse orationes, in quarum prioribus ac præcipue in secunda minus orthodoxe videtur sentire de Dei Filio, quem scilicet rem creatam esse docet: at in septima et postrema oratione orthodoxe sentit de Filio, de quo nempe hæc habet quæ hic profert S. Athanasius, qui per hæc verba τὰ πρότερα non aliud certe intelligit quam priores ejus orationes, in quibus minus recte de Filio videtur disserere; sed id cum exercitationis tantum gratia scripsisse ait S. Athanasius, non vero ex propria mente, quam ipse in ultima oratione exposuit. Eodem item modo eum defendi posse ait Photius, cujus hæc sunt verba: Υἱὸν δὲ λέγων κτίσμα, αὐτὸν ἀποφαίνει καὶ τῶν λογικῶν μόνον ἐπιστατεῖν,

A εἶποιεν ἄλλην εἶναι τὴν τοῦ Λόγου οὐσίαν, καὶ ἄλλο τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐν αὐτῷ φῶς, ἵν' ᾖ τὸ μὲν ἐν τῷ Υἱῷ φῶς ἓν πρὸς τὸν Πατέρα, αὐτὸς δὲ ξένος κατ' οὐσίαν ὡς κτίσμα. Ἀλλὰ τοῦτο τοῦ Καϊάφα καὶ τοῦ Σαμοσατέως ἀτεχνῶς (14) ἐστι τὸ φρόνημα, ὅπερ ἡ μὲν Ἐκκλησία ἐξέβαλεν, οὗτοι δὲ νῦν ὑποκρίνονται· διὸ καὶ αὐτοὶ, τῆς ἀληθείας ἐκπεσόντες, ἀπεδείχθησαν αἱρετικοί. Εἰ γὰρ ὅλως μετέχει τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς φωτὸς, διά τί μὴ μᾶλλον αὐτός ἐστι τὸ μετεχόμενον, ἵνα μὴ μέσον αὐτοῦ τι καὶ τοῦ Πατρὸς εὑρίσκηται: Εἰ γὰρ μὴ οὕτως ἐστὶν, οὐκέτι δείκνυται διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι τὰ πάντα, ἀλλὰ δι' ἐκείνου, οὗ καὶ αὐτὸς μετέχει. Εἰ δὲ οὗτός ἐστιν ὁ Λόγος, ἡ σοφία τοῦ Πατρὸς, ἐν ᾧ ὁ Πατὴρ ἀποκαλύπτεται, καὶ γινώσκεται, καὶ δημιουργεῖ, καὶ οὗ ἄνευ οὐδὲν ὁ Πατὴρ

B ποιεῖ, δῆλον (15), ὅτι αὐτός ἐστι τὸ ἐκ τοῦ Πατρός· αὐτοῦ γὰρ καὶ πάντα τὰ γενητὰ μετέχει, μετέχοντα τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οὕτω δὲ ὢν, οὐκ ἔσται ἐξ οὐκ ὄντων, οὔτε ὅλως κτίσμα, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἴδιον γέννημα, ὡς ἐκ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα.

25. Οἱ μὲν οὖν ἐν τῇ Νικαίᾳ συνελθόντες, ταύτην ἔχοντες τὴν διάνοιαν, τοιαύτας καὶ τὰς λέξεις ἔγραψαν. Ὅτι δὲ οὐχ ἑαυτοῖς πλάσαντες ἐπενόησαν ταύτας· ἐπειδὴ καὶ τοῦτο προφασίζονται· ἀλλ' ἄνωθεν παρὰ τῶν πρὸ αὐτῶν παραλαβόντες εἰρήκασι, φέρε καὶ τοῦτο διελέγξωμεν, ἵνα μηδὲ αὕτη αὐτοῖς ἡ πρόφασις περιλείπηται. Μάθετε τοίνυν, ὦ Χριστομάχοι Ἀρειανοὶ, ὅτι Θεόγνωστος μὲν, ἀνὴρ λόγιος,

C οὐ παρῃτήσατο τὸ *ἐκ τῆς οὐσίας* εἰπεῖν. Γράφων γὰρ περὶ Υἱοῦ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν *Ὑποτυπώσεων*, οὕτως εἴρηκεν· « Οὐκ ἔξωθέν τίς ἐστιν ἐφευρεθεῖσα ἡ τοῦ Υἱοῦ οὐσία, οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισήχθη, ἀλλὰ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἔφυ, ὡς τοῦ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, ὡς ὕδατος ἀτμίς· οὔτε γὰρ τὸ ἀπαύγασμα οὔτε ἡ ἀτμὶς αὐτὸ τὸ ὕδωρ ἐστὶν, ἢ αὐτὸς ὁ ἥλιος· οὔτε ἀλλότριον, ἀλλὰ ἀπόρροια τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, οὐ μερισμὸν ὑπομεινάσης τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας. Ὡς γὰρ μένων ὁ ἥλιος ὁ αὐτὸς οὐ μειοῦται ταῖς ἐκχεομέναις ὑπ' αὐτοῦ αὐγαῖς, οὕτως οὐδὲ ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς ἀλλοίωσιν ὑπέμεινεν, εἰκόνα ἑαυτῆς ἔχουσα τὸν Υἱόν. » Ὁ μὲν οὖν Θεόγνωστος (16) τὰ πρότερα ὡς ἐν γυμνασίᾳ ἐξετάσας, ὕστερον τὴν ἑαυτοῦ δόξαν τιθεὶς, οὕτως εἴρηκε. Διονύσιος δὲ ὁ

D καὶ ἄλλ' ἄττα, ὥσπερ Ὠριγένης, ἐπιφέρει τῷ Υἱῷ, εἴτε ὁμοίως ἐκείνῳ δυσσεβείᾳ ἑαλωκὼς, εἴτε, ὡς ἄν τις εἴποι ἐκβιασάμενος τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπολογίαν, ἐν γυμνασίας λόγῳ καὶ οὐ δόξης ταῦτα προτιθεὶς, id est, *Cum de Filio disserit, eum rem creatam esse declarat, solisque rebus ratione præditis præsidere, et alia quædam, ut Origenes, Filio affingit, sive eadem ac ille impietate infectus, sive, ut quis forte dixerit ad illum utcunque defendendum, hæc exercitationis gratia, non autem ex propria sententia proposuerit.* Et in fine: Ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ, ὃν καὶ περὶ Θεοῦ δημιουργίας ἐπιγράφει, εὐσεβέστερόν πως περί τε τῶν ἄλλων διαλαμβάνει, καὶ μάλιστα πρὸς τῷ τέλει τοῦ λόγου περὶ τοῦ Υἱοῦ. *In septima autem oratione, quam de Dei opificio inscribit, magis pie cum de aliis rebus, tum præcipue in fine orationis de Filio disputat.* Quis porro fuerit iste Theognostus, ex inscriptione ejusdem Operis apud Photium habemus, ubi hæc leguntur: Ἀνεγνώσθη Θεογνώστου

Digitized by Google

γενόμενος ἐπίσκοπος τῆς Ἀλεξανδρείας κατὰ τοῦ Σαβελλίου γράφων, τήν τε κατὰ σάρκα οἰκονομίαν τοῦ Σωτῆρος διὰ πλειόνων ἐξηγούμενος, καὶ ἐξ αὐτῆς διελέγχων τοὺς Σαβελλίζοντας, ὅτι μὴ ὁ Πατὴρ ἐστιν ὁ γενόμενος σάρξ, ἀλλ' ὁ τούτου Λόγος, ὡς εἶπεν ὁ Ἰωάννης· ἐπειδὴ ὑπενοήθη ὡς ποίημα καὶ γενητὸν λέγων τὸν Υἱόν, καὶ μὴ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, γράφει πρὸς τὸν ὁμώνυμον αὐτῷ Διονύσιον τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης, ἀπολογούμενος συκοφαντίαν εἶναι ταύτην κατ' αὐτοῦ. Μήτε γὰρ ποιητὸν εἰρηκέναι τὸν Υἱόν, ἀλλὰ καὶ ὁμοούσιον αὐτὸν ὁμολογεῖν διεβεβαιώσατο. Ἔχει δὲ αὐτοῦ ἡ λέξις οὕτω· « Καὶ δι' ἄλλης ἐπιστολῆς ἔγραψα, ἐν οἷς ἤλεγξα καὶ ὃ προφέρουσιν ἔγκλημα κατ' ἐμοῦ ψεῦδος ὄν, ὡς οὐ λέγοντος τὸν Χριστὸν ὁμοούσιον εἶναι τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτό φημι μὴ εὑρηκέναι που τῶν ἁγίων Γραφῶν, ἀλλά γε τὰ ἐπιχειρήματά μου τὰ ἐξῆς, ἃ σεσιωπήκασι, τῆς διανοίας ταύτης οὐκ ἀπάδει. Καὶ γὰρ ἀνθρωπίνην γονὴν παρεθέμην, δῆλον ὡς οὖσαν ὁμογενῆ, φήσας πάντως τοὺς γονεῖς μόνον ἑτέρους εἶναι τῶν τέκνων, ὅτι μὴ αὐτοὶ εἶεν τὰ τέκνα, ἢ μήτε γονεῖς ἀναγκαῖον ὑπάρχον εἶναι μήτε τέκνα. Καὶ τὴν μὲν ἐπιστολὴν, ὡς προεῖπον, διὰ τὰς περιστάσεις οὐκ ἔχω προκομίσαι· εἰ δ' οὖν (17), αὐτά σοι τὰ τότε ῥήματα, μᾶλλον δὲ καὶ πάσης (18) ἂν ἔπεμψα τὸ ἀντίγραφον, ὅπερ, ἂν εὐπορήσω, ποιήσω. Οἶδα δὲ καὶ μέμνημαι πλείονα προσθεὶς τῶν συγγενῶν ὁμοιώματα· καὶ γὰρ καὶ φυτὸν εἶπον ἀπὸ σπέρματος ἢ ἀπὸ ῥίζης ἀνελθὸν ἕτερον εἶναι τοῦ ὄθεν ἐβλάστησε, καὶ πάντως ἐκείνῳ καθέστηκεν ὁμοφυές· καὶ ποταμὸν εἶπον ἀπὸ πηγῆς ῥέοντα ἕτερον ὄνομα μετειληφέναι· μήτε γὰρ τὴν πηγὴν ποταμὸν, μήτε τὸν ποταμὸν πηγὴν λέγεσθαι, καὶ ἀμφότερα ὑπάρχειν, καὶ τὸν ποταμὸν εἶναι τὸ ἐκ τῆς πηγῆς ὕδωρ. »

A quæ adversus Sabellium scripserat, quibus nempe Salvatoris dispensationem secundum carnem permultis explanabat, ac inde confutabat Sabellianos, ostendebatque non Patrem factum esse carnem, sed Verbum, uti Joannes dicit [38]: cum, inquam, in suspicionem venisset dixisse Filium rem factam et creatam esse, non vero Patri consubstantialem, litteras dedit ad Romæ episcopum Dionysium quoque appellatum : in quibus se expurgans asseverabat calumniam hanc esse adversus se confictam ; nunquam enim se Filium factum dixisse, sed illum Patri consubstantialem confiteri se affirmabat. Hæc autem sunt ejus verba : « Et aliam epistolam scripsi, ubi ostendi falsam esse qua illi in me utuntur criminatione, quasi scilicet qui negassem Christum B Deo esse consubstantialem. Etsi enim fateor me id nominis nullo in loco sanctarum Scripturarum invenisse, tamen quæ subsequuntur argumentationes meæ, quas quidem illi reticuerunt, ab hac sententia non discrepant. Quin etiam humani partus exemplum in medium protuli, quem nempe perspicuum est ejusdem esse naturæ, addidique eo solum parentes alios esse a suis liberis, quod ipsi non sint liberi, nec item necesse esse aut parentes esse aut liberos. Et hanc quidem epistolam, ut dixi, ob præsentem rerum statum exhibendam non habeo : alioquin, ipsa quæ tunc scripsi verba vel potius integræ epistolæ exemplar misissem, quod, ubi potero, facere non omittam. Memini vero probeque scio me plurima C rerum quæ ejusdem sint generis exempla proposuisse. Namque dixi plantam ex semine vel ex radice exortam, aliam esse ab eo unde producta est, esse tamen ejusdem naturæ ; fluvium similiter ex fonte emanantem aliud nomen habere, neque enim fontem dici fluvium, neque fluvium, fontem, utrumque nihilominus exsistere, ita ut fluvius sit aqua ex fonte profluens. »

26. Ὅτι δὲ οὐ ποίημα οὐδὲ κτίσμα ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἀλλὰ ἴδιον τῆς (18') τοῦ Πατρὸς οὐσίας γέννημα ἀδιαίρετόν ἐστιν, ὡς ἔγραψεν ἡ μεγάλη σύνοδος, ἰδοὺ καὶ ὁ τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπος Διονύσιος, γράφων κατὰ τῶν τὰ τοῦ (19) Σαβελλίου φρονούντων, σχετλιάζει κατὰ τῶν ταῦτα τολμώντων λέγειν, καί φησιν οὕτως· « Ἐξῆς δ' ἂν εἰκότως λέγοιμι καὶ πρὸς διαιροῦντας (20) καὶ κατατέμνοντας καὶ ἀναιροῦντας τὸ D σεμνότατον κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, τὴν μοναρχίαν εἰς τρεῖς δυνάμεις τινὰς καὶ μεμερισμένας ὑποστάσεις καὶ θεότητας τρεῖς· πέπυσμαι γὰρ εἶναί τινας τῶν παρ' ὑμῖν κατηχούντων καὶ διδασκόντων τὸν θεῖον Λόγον ταύτης ὑφηγητὰς τῆς φρονήσεως, οἳ κατὰ διάμετρον, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀντίκεινται τῇ Σα-

26. Quod autem Dei Verbum nec factum nec creatum sit, sed proprius et individuus Patris **182** substantiæ fetus, ut scripsit magna synodus : ecce Dionysius quoque Romæ episcopus scribens contra Sabellianos, his verbis adversus illos indignatur qui talia audent dicere. « Jam vero, inquit, æquum fuerit adversus illos disputare, qui augustissimam Dei Ecclesiæ prædicationem, monarchiam in tres quasdam virtutes ac separatas hypostases tresque divinitates dividunt, discindunt, destruuntque. Audivi enim quosdam ex his, qui apud vos divinum Verbum prædicant et docent, hujus opinionis magistros esse, qui quidem ex diametro, ut ita loquar, Sabellii sententiæ adversantur. Illius enim in eo

[38] Joan. I, 14.

Ἀλεξανδρέως λόγοι ἑπτά, οὗ ἡ ἐπιγραφὴ, Τοῦ μακαρίου Θεογνώστου Ἀλεξανδρέως καὶ ἐξηγητοῦ Ὑποτυπώσεις. *Lectæ sunt Theognosti Alexandrini orationes septem, cujus operis hæc est inscriptio, Beati Theognosti Alexandrini et interpretis Hypotyposes.*

(17) Εἰ δ' οὖν, supple εἶχον, commode redditur per vocem *alioquin*, ut patet, quod quia videntur non animadvertisse interpretes, perperam hunc locum verterunt.

(18) Sic Reg. Cæteri autem et editi, πᾶσιν, ut et legit Ambr. Camald.

(18') Reg. τῆς omittit.

(19) Τοῦ abest a Reg.

(20) Reg. τοὺς καταδιαιροῦντας.

Digitized by Google

consistit impietas, quod dicat Filium esse Patrem, et vicissim : illi autem tres Deos quodammodo prædicant, cum sanctam unitatem in tres diversas hypostases inter se omnino separatas dividunt. Necesse est enim divinum Verbum Deo universorum esse unitum, et Spiritum sanctum in Deo manere et habitare, ac denique divinam Trinitatem in unum, quasi in quemdam verticem (Deum universorum omnipotentem dico), reduci et colligi. Nam futilis Marcionis doctrina quæ monarchiam in tria principia secat et dividit, diabolica sane est, non autem verorum Christi discipulorum, vel eorum quibus Salvatoris disciplina placet. Hi enim Trinitatem quidem non ignorant in divina Scriptura prædicari, tres autem esse Deos nec in Veteri nec in Novo Testamento doceri. Non minus etiam illi culpandi sunt qui Filium opus esse existimant, et Dominum factum esse sentiunt, quasi videlicet unum esset ex his quæ vere facta sunt, cum divina Scriptura illum genitum esse, ut eidem convenit congruitque, non autem formatum et factum esse testetur. Non levis igitur, sed summa est impietas, Dominum aliquo modo manufactum dicere. Nam si factus est Filius, fuit aliquando, cum non esset : atqui fuit semper, si utique sit in Patre, ut ipse declarat [10], et si Christus ipsum sit Verbum, sapientia et virtus. Hæc siquidem Christum esse divinæ litteræ docent, ut vobis certe non latet : hæc autem eadem, virtutes Dei sunt; ac proinde si factus est Filius, fuit ergo aliquando, cum hæc non essent. Igitur tempus fuit, cum sine his esset Deus; quod perabsurdum est. Sed quid pluribus de his apud vos disseram, viros Spiritu plenos, quibus utique explorata sunt quæ absurda sequuntur ex illorum sententia, qui Filium factum esse contendunt, ad quæ sane non attendisse mihi videntur hujus opinionis duces, atque idcirco a veritate prorsus aberrasse, qui scilicet contra mentem divinæ et propheticæ Scripturæ hæc verba explicant : *Dominus creavit me principium viarum suarum* [1]. Nec enim, ut scitis, una est significatio verbi, *creavit*. Nam hoc ipso loco, *creavit*, idem est ac præfecit operibus ab ipso factis, factis, inquam, per ipsum Filium. Hoc autem verbum, *creavit*, hic intelligendum non est pro, *fecit :* siquidem facere et creare inter se differunt. Hinc Moyses in magno Deuteronomii carmine ait : *Nunquid non ipse est Pater tuus, qui possedit te, et fecit te, et creavit te* [2]? Sic etiam illos recte quis possit coarguere : O præcipites temerariique homines! Ergone facta res est primogenitus omnis creaturæ [3], qui ex utero ante luciferum genitus est [4], qui ut Sapientia dicit : *Ante omnes colles me gignit* [5]? Denique Scripturæ divinæ

βελλίου γνώμη. Ὁ μὲν γὰρ βλασφημεῖ αὐτὸν τὸν Υἱὸν εἶναι λέγων τὸν Πατέρα, καὶ ἔμπαλιν· οἱ δὲ τρεῖς Θεοὺς τρόπον τινὰ κηρύττουσιν, εἰς τρεῖς ὑποστάσεις ξένας ἀλλήλων παντάπασι κεχωρισμένας διαιροῦντες τὴν ἁγίαν μονάδα· ἠνῶσθαι γὰρ ἀνάγκη τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὸν θεῖον Λόγον· ἐμφιλοχωρεῖν δὲ τῷ Θεῷ καὶ ἐνδιαιτᾶσθαι δεῖ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ἤδη καὶ τὴν θείαν Τριάδα εἰς ἕνα, ὥσπερ εἰς κορυφήν τινα (τὸν Θεὸν τῶν ὅλων τὸν παντοκράτορα λέγω [21]) συγκεφαλαιοῦσθαί τε καὶ συνάγεσθαι πᾶσα ἀνάγκη. Μαρκίωνος γὰρ τοῦ ματαιόφρονος δίδαγμα, εἰς τρεῖς ἀρχὰς τῆς μοναρχίας τομὴν καὶ διαίρεσιν, παίδευμα ὂν διαβολικόν, οὐχὶ δὲ τῶν ὄντως μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀρεσκομένων τοῖς τοῦ Σωτῆρος μαθήμασιν. Οὗτοι γὰρ Τριάδα μὲν κηρυττομένην ὑπὸ τῆς θείας Γραφῆς σαφῶς ἐπίστανται, τρεῖς δὲ θεοὺς οὔτε Παλαιὰν οὔτε Καινὴν Διαθήκην κηρύττουσαν. Οὐ μεῖον δ' ἄν τις καταμέμφοιτο καὶ τοὺς ποίημα τὸν Υἱὸν εἶναι δοξάζοντας (22), καὶ γεγονέναι τὸν Κύριον, ὥσπερ ἕν τι ὄντως γενομένων νομίζοντας, τῶν θείων λογίων γέννησιν αὐτῷ τὴν ἁρμόττουσαν καὶ πρέπουσαν, ἀλλ' οὐχὶ πλάσιν τινὰ καὶ ποίησιν προσμαρτυρούντων. Βλάσφημον οὖν οὐ τὸ τυχὸν, μέγιστον μὲν οὖν, χειροποίητον τρόπον τινὰ λέγειν τὸν Κύριον. Εἰ γὰρ γέγονεν Υἱὸς, ἦν ὅτε οὐκ ἦν· ἀεὶ δὲ ἦν, εἴ γε (23) ἐν τῷ Πατρί ἐστιν, ὡς αὐτός φησι, καὶ εἰ Λόγος καὶ σοφία καὶ δύναμις ὁ Χριστός· ταῦτα γὰρ εἶναι τὸν Χριστὸν αἱ θεῖαι λέγουσι Γραφαὶ, ὥσπερ ἐπίστασθε· ταῦτα δὲ δυνάμεις οὖσαι τοῦ Θεοῦ τυγχάνουσιν. Εἰ τοίνυν γέγονεν ὁ Υἱὸς, ἦν ὅτε οὐκ ἦν ταῦτα· ἦν ἄρα καιρὸς, ὅτε χωρὶς τούτων ἦν ὁ Θεός. Ἀτοπώτατον δὲ τοῦτο. Καὶ τί ἂν ἐπὶ πλέον περὶ τούτων πρὸς ὑμᾶς διαλεγοίμην, πρὸς ἄνδρας πνευματοφόρους καὶ σαφῶς ἐπισταμένους τὰς ἀτοπίας τὰς ἐκ τοῦ ποίημα λέγειν τὸν Υἱὸν ἀνακυπτούσας; αἷς μοι δοκοῦσι μὴ προσεσχηκέναι τὸν νοῦν οἱ καθηγησάμενοι τῆς δόξης ταύτης (24), καὶ διὰ τοῦτο κομιδῇ τοῦ ἀληθοῦς διημαρτηκέναι, ἑτέρως ἢ βούλεται ταύτῃ ἡ θεία καὶ προφητικὴ Γραφὴ τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ*, ἐκδεξάμενοι. Οὐ μία γὰρ ἡ τοῦ *ἔκτισεν*, ὡς ἴστε, σημασία· *ἔκτισε* γὰρ ἐνταῦθα ἀκουστέον ἀντὶ τοῦ, ἐπέστησε τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγονόσιν ἔργοις, γεγονόσι δὲ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ· οὐχὶ δέ γε τὸ *ἔκτισε* νῦν λέγοιτ' ἂν (25) ἐπὶ τοῦ *ἐποίησε*· διαφέρει γὰρ τοῦ ποιῆσαι τὸ κτίσαι. *Οὐκ αὐτὸς οὗτός σου Πατὴρ ἐκτήσατό σε, καὶ ἐποίησέ σε, καὶ ἔκτισέ σε;* τῇ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ μεγάλῃ ᾠδῇ ὁ Μωσῆς φησι. Πρὸς οὓς καὶ εἶποι ἄν τις· Ὦ ῥιψοκίνδυνοι ἄνθρωποι! ποίημα ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὁ ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου γεννηθείς, ὁ εἰπὼν ὡς Σοφία· *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με;* Καὶ πολλαχοῦ δὲ τῶν

[10] Joan. XIV, 10. [1] Prov. VIII, 22. [2] Deut. XXXII, 6. [3] Coloss. I, 15. [4] Psal. CIX, 3. [5] Prov. VIII, 25.

(21) Reg. λέγων, ut et legit Ambros. Camald.

(22) Reg. δοξάσαντας. Basil. δοξάζοντες, et alia manu, γρ. δοξάσαντας.

(23) Sic Reg. ut et exigit sensus. Editi et alii, εἰ δέ

(24) Sic Reg. Alii vero et editi omittunt ταύτης. Mox Reg. pro ἢ habet ᾗ.

(25) Sic mss. et ed. Commel. At edit. Parisiensis, ἀντί. Cæterum ἂν ἐπί idem hic significat ac ἀντί. Mox τὸ κτίσαι quod abest ab ed. Commel. restituimus ex mss. Reg. et Basil. hancque vocem legerunt Nannius et Ambros. Camald.

Digitized by Google

θείων λογίων γεγεννῆσθαι, ἀλλ' οὐ γεγονέναι τὸν Υἱὸν λεγόμενον εὕροι τις ἄν· ὑφ' ὧν καταφανῶς ἐλέγχονται τὰ ψεύδη (26) περὶ τῆς τοῦ Κυρίου γεννήσεως ὑπολαμβάνοντες οἱ ποίησιν αὐτοῦ τὴν θείαν καὶ ἄῤῥητον γέννησιν λέγειν τολμῶντες. Οὔτ' οὖν καταμερίζειν χρὴ εἰς τρεῖς θεότητας τὴν θαυμαστὴν καὶ θείαν μονάδα· οὔτε ποιήσει κωλύειν τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τοῦ Κυρίου· ἀλλὰ πεπιστευκέναι εἰς Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἡνῶσθαι δὲ τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὸν Λόγον· Ἐγὼ γάρ, φησί, *καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*· καί, Ἐγὼ *ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί*. Οὕτω γὰρ ἂν καὶ ἡ θεία Τριὰς, καὶ τὸ ἅγιον κήρυγμα τῆς μοναρχίας διασώζοιτο. »

A multis in locis genitum enm dicunt, nusquam vero factum : ex quibus aperte convincuntur falsa de Domini generatione opinari, hi qui divinam ejus atque inexplicabilem generationem, factionem audent dicere. Itaque admirabilis divinaque unitas in tres divinitates non est separanda, neque factionis vocabulo dignitas summaque Domini magnitudo est diminuenda ; sed credendum est in Deum Patrem omnipotentem, et in Christum Jesum ejus Filium, et in Spiritum sanctum, ac Verbum Deo universorum esse unitum. *Ego* enim, inquit, *et Pater unum sumus*[6]; et, *Ego in Patre, et Pater in me est*[7]. Ita scilicet divina Trinitas et sancta monarchiæ prædicatio integra servabitur. » 183

27. Περὶ δὲ τοῦ ἀϊδίως συνεῖναι τὸν Λόγον τῷ Πατρὶ, καὶ μὴ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ὡς εἰρήκασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐξέστω πάλιν ὑμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὠριγένους. Ἃ μὲν γὰρ ὡς ζητῶν καὶ γυμνάζων ἔγραψε, ταῦτα μὴ ὡς αὐτοῦ φρονοῦντος δεχέσθω τις· ἀλλὰ (27) τῶν πρὸς ἔριν φιλονεικούντων ἐν τῷ ζητεῖν, ἀδεῶς ὁρίζων ἀποφαίνεται, τοῦτο (28) τοῦ φιλοπόνου τὸ φρόνημά ἐστι. Μετὰ γοῦν τὰ ὡς ἐν γυμνασίᾳ λεγόμενα πρὸς τοὺς αἱρετικοὺς εὐθὺς αὐτὸς ἐπιφέρει τὰ ἴδια, λέγων οὕτως· « Εἰ ἔστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, ἀόρατος εἰκών· ἐγὼ δὲ τολμήσας προσθεῖην ἂν ὅτι καὶ ὁμοιότης τυγχάνων τοῦ Πατρὸς οὐκ ἔστιν ὅτε οὐκ ἦν. Πότε γὰρ ὁ Θεὸς, ὁ κατὰ τὸν Ἰωάννην φῶς λεγόμενος (*Ὁ Θεὸς γὰρ φῶς ἐστιν*), ἀπαύγασμα οὐκ εἶχε τῆς ἰδίας δόξης, ἵνα τολμήσας τις ἀρχὴν δῷ εἶναι Υἱοῦ (29) πρότερον οὐκ ὄντος; Πότε δὲ ἡ τῆς ἀῤῥήτου καὶ ἀκατονομάστου καὶ ἀφθέγκτου ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς εἰκὼν (30), ὁ χαρακτὴρ, Λόγος, ὁ γινώσκων τὸν Πατέρα, οὐκ ἦν; Κατανοείτω γὰρ ὁ τολμῶν καὶ λέγων, Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς, ὅτι ἐρεῖ καὶ τό· Σοφία ποτὲ οὐκ ἦν, καὶ Λόγος οὐκ ἦν, καὶ, Ζωὴ οὐκ ἦν. » Καὶ πάλιν ἐν ἑτέροις οὕτω λέγει· « Ἀλλ' οὐ θέμις ἐστὶν οὐδὲ ἀκίνδυνον διὰ τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν τὸ, ὅσον ἐφ' ἡμῖν (31), ἀποστερεῖσθαι τὸν Θεὸν τοῦ ἀεὶ συνόντος αὐτῷ Λόγου μονογενοῦς, σοφίας ὄντος ᾗ προσέχαιρεν· οὕτω γὰρ οὐδὲ ἀεὶ χαίρων νοηθήσεται. » Ἴδοὺ ἡμεῖς μὲν ἐκ Πατέρων εἰς Πατέρας διαβεβηκέναι τὴν τοιαύτην διάνοιαν ἀποδεικνύομεν· ὑμεῖς δὲ, ὦ νέοι Ἰουδαῖοι καὶ τοῦ Καϊάφα μαθηταὶ, τίνας ἄρα τῶν ῥημάτων ὑμῶν ἔχετε δεῖξαι Πατέρας; Ἀλλ' οὐδένα τῶν φρονίμων καὶ σοφῶν ἂν εἴποιτε· πάντες γὰρ ὑμᾶς ἀποστρέφονται πλὴν μόνου τοῦ διαβόλου· μόνος γὰρ ὑμῖν οὗτος τῆς τοιαύτης ἀποστασίας πατὴρ γέγονεν, ὁ καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ὑμῖν ἐπισπείρας τὴν ἀσέβειαν ταύτην, καὶ νῦν λοιδορεῖν τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον πείσας ὑμᾶς, ὅτι μὴ τὰ

B 27. Quod autem Verbum ab æternitate sit cum Patre, nec alterius quam Patris substantiæ vel hypostasis proprius sit, ut declaravit synodus, liceat vos iterum a laborioso Origene audire. Nam quæ ille velut inquirens et disputans scripsit, non ita accipienda sunt, quasi sic ipse sentiret, sed ex eorum mente quibuscum disputat : at quæ fidenter definit et affirmat, hæc vera est viri hujus perquam studiosi sententia. Itaque post ea quæ exercitationis gratia ad hæreticos dixit, statim propriam ipse mentem his verbis exponit : « Si est imago Dei invisibilis, invisibilis quoque est ipsa imago. Quin etiam addere ausim cum sit similitudo Patris, non posse fieri ut aliquando non fuerit. Quando enim C Deus, quem Joannes lucem appellat (nam *Deus lux est*[8]), propriæ gloriæ splendore caruit, ut quis audeat principium exsistendi Filio tribuere, quasi scilicet antea non fuisset? Quandonam vero non erat Verbum, Verbum, inquam, quod et Patrem cognoscit, et est character ac imago ejusdem substantiæ[9], quæ digne nec exprimi, nec nominari, nec proferri possit? Intelligat enim qui dicere audet, Fuit aliquando cum non esset Filius, idem esse ac si diceret, Sapientia aliquando non erat, Verbum non erat, et, Vita non erat. » Idem rursus ita alibi loquitur : « Verum nefas est, nec periculo vacat, propter nostram infirmitatem, Deum, quantum in nobis est, unigenito privare Verbo quod semper cum illo fuit, et illa erat sapientia qua delectabatur[10]. Alioquin eum non semper fuisse delectatum D intelligendum erit. » En igitur nos quidem hanc sententiam a Patribus ad Patres transisse demonstramus : vos vero, o novi Judæi et Caiphæ discipuli, quos Patres qui vestris voculis faverint exhibere potestis? Nullum certe prudentem et sapientem unquam proferetis; omnes enim a vobis abhorrent præter unum diabolum, qui nempe solus hujus vestræ defectionis pater et auctor exstitit, vo-

[6] Joan. x, 30. [7] Joan. xiv, 10. [8] I Joan. i, 5. [9] Hebr. i, 3. [10] Prov. viii, 30.

(26) Reg. et Basil. ψευδῆ.

(27) Certe legendum ἀλλ' ἃ, idque omnino exigit sensus.

(28) Sic Reg. Alii et editi, τούτου. Mox Reg Μετὰ γοῦν, ubi alii et editi Μετὰ οὖν.

(29) Editio Parisiensis particulam ὡς addit ante πρότερον, sed abest a mss. et edit. Commel.; eam tamen nihil vetat in Latino exprimi.

(30) Reg. εἰκὼν omittit.

(31) Sic Regius. Editi autem et alii, ἡμῶν.

Digitized by Google

Itaque primum impietatem hanc inseminavit, ac etiam nunc suadet ut œcumenicam synodum vestris maledictis insectemini, quia videlicet non vestra sed illa definierit quæ ab initio tradidere testes oculati qui et ministri Verbi fuere. Nam fides quam synodus scripto confessa est, ipsa vere est catholicæ Ecclesiæ, quam ut tuerentur, placuit beatis Patribus ita scribere, Arianamque hæresim condemnare. Hinc illi potissimum ob hanc causam synodum calumniari conantur. Nam non tam hujusmodi dictionibus cruciantur, quam quod inde etiam hæreticis audaciores.

A ὑμέτερα, ἀλλὰ ταῦτα γεγράφασιν, ἅπερ οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ Λόγου γενόμενοι παρεδεδώκασιν. Ἦν γὰρ ἡ σύνοδος ἐγγράφως ὡμολόγησε πίστιν, αὕτη τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐστί. Ταύτην ἐκδικοῦντες οἱ μακάριοι Πατέρες οὕτως ἔγραψαν, καὶ κατέκριναν τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν· διὸ μάλιστα καὶ διαβάλλειν τὴν σύνοδον ἐπιχειροῦσιν. Οὐ γὰρ αἱ λέξεις αὐτοὺς λυποῦσιν, ἀλλ' ὅτι ἐν αὐταῖς ἀπεδείχθησαν αἱρετικοὶ, καὶ τῶν ἄλλων αἱρέσεων (32) τολμηρότεροι.

convicti sunt non solum hæretici esse, sed aliis

28. Itaque cum suas illas voculas futiles esse tunc pateret, cumque tam facile eorum impietas semper convinceretur, vocem **184** ἀγενήτου, id est, non facti, a Græcis seu Gentilibus sunt mutuati, ut hujusmodi innixi vocabulo rursus inter res factas et creatas Dei Verbum, per quod res ipsæ factæ sunt, numerarent: tanta eorum est in propria impietate asserenda impudentia, tantave pertinacia in blasphemiis adversus Dominum proferendis. Si igitur tantam præ se ferunt impudentiam, quia hujus vocis significationem ignorant, sane id ab his ipsis, a quibus eam accepere, ediscendum erat. Hi nempe mentem quam ex bono, et animam quam ex mente esse aiunt, quamvis unde illæ sint eis non lateat, tamen non-factas dicere nihil sunt veriti, non ignari scilicet se hoc vocabulo, nihil de primo principio, ex quo ipsæ quoque exortæ sunt, detrahere. Ita, inquam, illos quoque loqui decebat, aut certe nullo modo de his quæ ignorant, disserere. Quod si quid hæc vox significet, se intelligere putant, necesse omnino est ut ipsos interrogemus, maxime cum ea ex divinis litteris non sit collecta, sed nulla illi Scripturæ auctoritate fulti pro ipsa pugnent. Enimvero ego quidem memoravi qua de causa quove sensu

B 28. Ἀμέλει τῶν λεξειδίων αὐτῶν δειχθέντων τότε φαύλων, καὶ ἀεὶ δὲ εὐελέγκτων ὄντων ὡς ἀσεβῶν, ἐχρήσαντο παρ' Ἑλλήνων λοιπὸν τὴν λέξιν τοῦ ἀγενήτου (33), ἵνα προφάσει καὶ τούτου τοῦ ὀνόματος ἐν τοῖς γενητοῖς πάλιν καὶ τοῖς κτίσμασι συναριθμῶσι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, δι' οὗ αὐτὰ τὰ γενητὰ γέγονεν· οὕτως εἰσὶ πρὸς ἀσέβειαν ἀναισχυντοι, καὶ πρὸς τὰς τοῦ Κυρίου βλασφημίας φιλόνεικοι. Εἰ μὲν οὖν, ἀγνοοῦντες τὸ ὄνομα, οὕτως ἀναισχυντοῦσιν, ἔδει μαθεῖν αὐτοὺς παρὰ τῶν αὐτοῖς δεδωκότων αὐτὸ, ὅτι (34) καὶ ὃν λέγουσιν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ νοῦν καὶ τὴν ἐκ τοῦ νοῦ ψυχὴν, καίτοι γινώσκοντες τὸ ἐξ ὧν εἰσιν, οὐκ ἐφοβήθησαν ὅμως καὶ αὐτὰ εἰπεῖν ἀγένητα, εἰδότες, ὅτι, καὶ τοῦτο λέγοντες, οὐκ ἐλαττοῦσι τὸ πρῶτον, ἐξ οὗ καὶ ταῦτα πέφυκε· καὶ ἦ καὶ αὐτοὺς οὕτω λέγειν, ἢ μηδόλως λέγειν περὶ ὧν οὐκ ἴσασιν· εἰ δὲ νομίζουσι γινώσκειν, ἀναγκαῖον αὐτοὺς ἐρωτῆσαι, ἐπεὶ μάλιστα καὶ οὐκ (35) ἔστιν ἐκ τῶν θείων Γραφῶν ἡ λέξις, ἀλλὰ πάλιν ἀγράφως λαλοῦντες φιλονεικοῦσιν. Ἐγὼ μὲν γὰρ τὴν αἰτίαν καὶ τὴν διάνοιαν, καθ' ἣν ἡ συνόδος τὸ *ἐκ τῆς οὐσίας* καὶ τὸ *ὁμοούσιον* συμφώνως τοῖς ἐκ τῶν Γραφῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένοις, καὶ ὅσοι πρὸ αὐτῶν ἐξέθεντο Πατέρες καὶ ἔγραψαν,

(32) Editio Parisiensis', αἱρετικῶν. At mss. et editio Commel. αἱρέσεων. Nihilominus commode redditur per vocem *hæreticis*.

(33) Sic Reg. et Basil. hic et deinceps. Ita quoque legit Ambrosius Camaldulensis, qui ipsam vocem Græcam in sua versione retinet. In Regio codice aliquot in locis ea vox cum duplici ν fuerat scripta, sed ibidem uno deleto emendata est. Legendum esse ἀγενήτου patet, quia hæc vox opponitur voci γενητοῦ, ut in Admonitione observatum est. Præterea Cyrillus Alexandrinus, qui id vocabulum in *Thesauro*, assertione prima, eodem modo explicat, quo infra Athanasius, illud per unicum ν scribit. Hinc etiam editio Commeliniana et Parisiensis paulo post ἀγένητα per unicum ν habent; licet aliis in locis hoc vocabulum per duplex ν scribant. Porro forte a Platone hanc dictionem mutuati sunt Ariani : is enim in *Phædro* animam ait esse ἀγένητον, quæ vox quoque per unum ν ibidem scribitur. Hæc sunt Platonis verba : Πᾶσα ψυχὴ ἀθάνατος. Τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον· τὸ δ' ἄλλο κινοῦν, καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς. Μόνον δὴ τὸ αὐτὸ κινοῦν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτὸν, οὔποτε λήγει κινούμενον· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσα κινεῖται, τοῦτο πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως. Ἀρχὴ δὲ ἀγένητον. Ἐξ ἀρχῆς γὰρ ἀνάγκη πᾶν τὸ γιγνόμενον γίγνεσθαι, αὐτὴν δὲ μηδ' ἐξ ἑνός. Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ ἀρχὴ γίγνοιτο, οὐκ ἂν ἐξ ἀρχῆς γίγνοιτο. Ἐπειδὴ δὲ ἀγένητόν ἐστι, καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ ἀνάγκη εἶναι. Et paucis interjectis : Εἰ δ' ἔστι τοῦτο οὕτως ἔχον, μὴ ἄλλο τι εἶναι τὸ αὐτὸ αὐτὸ κινοῦν ἢ ψυχὴν, ἐξ ἀνάγκης ἀγένητόν τε καὶ ἀθάνατον ψυχὴ ἂν εἴη. Id est : *Omnis anima est immortalis. Quod enim semper movetur, immortale est : quod autem movet aliud, et ab alio movetur, quandoquidem finem habet motus, vitæ quoque finem habet. Solum igitur illud quod seipsum movet, quia seipsum non deserit, ne moveri quidem unquam desinit : quin etiam cæteris quæ moventur, hic fons, hoc principium est motus. Principium autem est non-factum. Ex principio enim necesse est fieri omne quod fit, ipsum autem ex nullo fit : nam si principium ex aliquo fieret, non fieret ex principio. Quando vero non-factum est, nec idem posse corrumpi necesse est.* Et paulo post : *Porro si ita est non aliud esse id quod seipsum movet quam animam, necesse profecto fuerit animam esse et non-factam et immortalem.* Hactenus Plato, qui tametsi hoc in loco animam *non-factam* esse asserit, alibi tamen, in *Timæo* videlicet, a summo Deo creatam fuisse diserte docet.

(34) Sic Reg. et Basil. At editio Commel. αὐτὰ ὅτι.

(35) Οὐκ deest in editione Commeliniana : sed habetur in mss. Reg. et Basil. atque ita legerunt Ambr. Camald. et Nannius.

Digitized by Google

διηγησάμην· καὶ αὐτοὶ δὲ, εἴπερ ἄρα δύνανται, ἀποκρινέσθωσαν πῶς εὗρον τὴν ἄγραφον ταύτην λέξιν, ἢ ποίᾳ διανοίᾳ τὸν Θεὸν ἀγένητον λέγουσι· διαφόρους γὰρ σημασίας ἔχειν τὸ ὄνομα ἀκήκοα. Λέγεσθαι γάρ φασιν (36) ἀγένητον τὸ μήπω μὲν γενόμενον, δυνάμενον δὲ γενέσθαι· καὶ πάλιν τὸ μήτε ὑπάρχον, μήτε δυνάμενον εἰς τὸ εἶναι γενέσθαι· καὶ τρίτον ἐστὶν αὐτοῦ σημαινόμενον, τὸ ὑπάρχον μὲν, μήτε δὲ γενητὸν, μήτε ἀρχὴν ἐσχηκὸς εἰς τὸ εἶναι, ἀλλ' ἀΐδιον ὂν καὶ ἀδιάφθορον. Ἴσως μὲν οὖν τὰς πρώτας δύο διανοίας παρελθεῖν ἐθελήσουσι, διὰ τὸ ἐκεῖθεν (37) ἄτοπον· κατὰ γὰρ τὴν πρώτην, ἔσται τά τε ἤδη γενόμενα καὶ τὰ προσδοκώμενα γενέσθαι ἀγένητα· τὸ γὰρ δεύτερον πλέον ἔχει τούτου τὸ ἄτοπον. Ἐπὶ δὲ τὴν τρίτην λοιπὸν βαδιοῦνται, κατ' αὐτὴν ὀνομάζοντες τὸ *ἀγένητον*. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο λέγοντες, οὐδὲν ἧττόν εἰσιν ἀσεβεῖς. Εἰ γὰρ τὸ μὴ ἔχον ἀρχὴν εἰς τὸ εἶναι, μηδὲ γενητὸν ἢ κτιστὸν, ἀλλ' ἀΐδιον ὄν, τοῦτο λέγουσιν ἀγένητον, τοὐναντίον δὲ τοῦτον (38) εἶναι τὸν Θεοῦ Λόγον· τίς οὐ συνορᾷ τὴν πανουργίαν τῶν Θεομάχων; Τίς οὐκ ἂν αὐτοὺς οὕτω μαινομένους καταλιθώσειεν; Ἐπειδὴ γὰρ αἰσχύνονται προφέρειν ἔτι τὰ πρῶτα τῶν μύθων ἑαυτῶν λογάρια, ἐφ' οἷς κατεγνώσθησαν, ἄλλως πάλιν αὐτὰ σημαίνειν ἐπενόησαν οἱ δείλαιοι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, ἀγενήτου. Εἰ γὰρ ὁ Υἱὸς τῶν γενητῶν ἐστι, δηλονότι ἐξ οὐκ ὄντων καὶ αὐτὸς γέγονε· καὶ εἰ ἀρχὴν ἔχει τοῦ εἶναι, οὐκ ἦν ἄρα πρὶν γεννηθῇ· καὶ εἰ μὴ ἔστιν ἀΐδιος, ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν.

29. Ἔδει οὖν, ταῦτα πάλιν αὐτοὺς φρονοῦντας, ἐν αὐτοῖς τοῖς ἰδίοις αὐτῶν (39) ῥήμασι σημαίνειν ἑαυτῶν τὴν ἑτεροδοξίαν, καὶ μὴ τῇ λέξει δῆθεν τοῦ ἀγενήτου σκέπειν ἑαυτῶν τὴν κακόνοιαν. Ἀλλ' οὐ ποιοῦσι τοῦτο οἱ κακοήθεις, πάντα δὲ κατὰ τὸν πατέρα ἑαυτῶν τὸν διάβολον μετὰ πανουργίας πράττουσιν. Ὡς γὰρ ἐκεῖνος μετὰ ἀλλοτρίων ἐνδυμάτων ἀπατᾷν ἐπιχειρεῖ, οὕτως οὗτοι τὸ ἀγένητον ὀνομάζειν ἐπενόησαν, ἵνα, προσποιούμενοι τὸν Θεὸν εὐφημεῖν, κεκρυμμένην ἔχωσι τὴν κατὰ τοῦ Κυρίου βλασφημίαν, καὶ μετὰ καλύμματος αὐτὴν ἄλλοις σημαίνωσιν. Ἀλλὰ καὶ τούτου τοῦ σοφίσματος αὐτῶν (40) γνωσθέντος, τί ἄρα πάλιν αὐτοῖς ἕτερον περιλείπεται, λεγέτωσαν. Εὕρομεν, φασὶν οἱ κακοῦργοι, καὶ προστιθέντες τοῖς προτέροις· λέγουσιν ἀγένητον εἶναι τοῦτο, τὸ μὴ ἔχον τοῦ εἶναι τὸν αἴτιον, ἀλλὰ καὶ τοῖς γενητοῖς αὐτὸν αἴτιον εἰς τὸ γενέσθαι τυγχάνοντα. Ἀχάριστοι καὶ τῷ ὄντι τῶν Γραφῶν ἀνήκοοι, οἱ μὴ διὰ τιμὴν τὴν εἰς τὸν Θεὸν, ἀλλὰ διὰ τὴν εἰς τὸν Υἱὸν ἀτιμίαν πάντα καὶ ποιοῦντες καὶ λαλοῦντες, οὐκ εἰδότες, ὅτι ὁ τὸν Υἱὸν ἀτιμάζων ἀτιμάζει τὸν Πατέρα. Πρῶτον μὲν γὰρ, κἂν οὕτω τὸν Θεὸν ὀνομάζωσιν, οὐ δείκνυται τῶν γενητῶν ὁ Λόγος. Τῆς γὰρ οὐσίας τοῦ Πατρὸς ὡς γέννημα πάλιν, οὕτω

A synodus has voces *ex substantia* et *consubstantialis* congruenter his, quæ ex Scripturis de Salvatore dicta sunt, ediderit : qui item Patres ante synodum iisdem usi fuerint : ipsi autem, si utique possint, respondeant, quonam modo hoc vocabulum, quod quidem in Scriptura non exstat, repererint, vel quo sensu Deum non-factum dicant : siquidem multas huic voci inesse significationes audivi. Aiunt enim non-factum dici, quod nondum factum est, potest tamen fieri : item, quod nec exsistit, nec fieri potest ut sit : tertio, quod exsistit quidem, nec tamen est factum, neque principium habuit ut esset, sed quod æternum et incorruptum est. Fortassis quidem priores duas significationes rejecerint, ob ea quæ inde proveniunt, absurda. Si enim prima admittatur significatio, certe quæ jam facta sunt, et quæ fieri debent, non-facta erunt dicenda. Nam quod ad secundam attinet, ea utique magis adhuc erit absurda. Restat igitur ut tertiam amplectantur, atque eo sensu hanc vocem, *non-factum*, intelligant. Verum etiamsi id dixerint, nihilominus impii habendi erunt. Si enim quod nullum habet principium ex quo sit, quodque nec factum vel creatum, sed æternum est, id non-factum appellent, contendantque Dei Verbum contrario se habere modo, cui, quæso, non perspicua est impiorum astutia? Quis illos ita insanientes lapidibus non obruat? Cum enim priores suarum fabularum voculas, propter quas merito sunt condemnati, jam proferre erubescant, easdem rursus alio modo, nomine non facti, ut ipsi loquuntur, excogitato, ingerere sunt conati. Nam si Filius inter res factas numeretur, certe ipse quoque ex nihilo est factus : si item principium exsistendi habet, sane non erat ante quam genitus est : denique si æternus non est, fuit aliquando cum non esset.

185 29. Profecto illos ita denuo sentientes æquum erat iisdem suis verbis propriam sententiam significare, non autem suam pravitatem voce non-facti obtegere. Verum id agere noluerunt perversi homines, sed omnia subdole ad exemplum sui patris diaboli fecere. Ut enim ille alienis indutus vestibus fallere nititur; ita isti vocabulum non-facti excogitavere, ut digne de Deo loqui simulantes, occulte adversus Dominum proferrent blasphemiam, quam scilicet cum hujusmodi involucro aliis innuerent. Verum cum cognitum sit hoc illorum artificium, quid jam aliud sibi supersit respondeant. Invenimus, inquiunt improbi, qui nimirum præter priores significationes aiunt id non-factum esse, quod non habet exsistendi causam sive auctorem, sed ipsum rebus factis exsistendi causa est. Ingrati sane illi vereque Scripturarum imperiti, qui non ut Deum honorent, sed ut Filium ignominia afficiant, nihil non faciunt vel dicunt. Nesciunt videlicet quod qui Filium spernit, spernit et Patrem. Namque primo, etiamsi Deum ita appellaverint, non inde tamen conficitur Verbum ex factis rebus esse. Ut enim ipse fetus est substantiæ Patris, sic apud illum perpetuo exsistit. Nec enim hoc

(36) Sic Regius. Editi vero, φησιν.
(37) Ita Reg. et Basil. Editio autem Commel. διά τε ἐκεῖθεν.
(38) Lege τούτων.
(39) Reg. ἑαυτῶν.
(40) Sic Reg. At alii et editi, αὐτοῖς.

Digitized by Google

Itaque primum impietatem hanc inseminavit, ac etiam nunc suadet ut œcumenicam synodum vestris maledictis insectemini, quia videlicet non vestra sed illa definierit quæ ab initio tradidere testes oculati qui et ministri Verbi fuere. Nam fides quam synodus scripto confessa est, ipsa vere est catholicæ Ecclesiæ, quam ut tuerentur, placuit beatis Patribus ita scribere, Arianamque hæresim condemnare. Hinc illi potissimum ob hanc causam synodum calumniari conantur. Nam non tam hujusmodi dictionibus cruciantur, quam quod inde etiam hæreticis audaciores.

A ὑμέτερα, ἀλλὰ ταῦτα γεγράφασιν, ἅπερ οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ Λόγου γενόμενοι παρεδεδώκασιν. Ἦν γὰρ ἡ σύνοδος ἐγγράφως ὡμολόγησε πίστιν, αὕτη τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐστί. Ταύτην ἐκδικοῦντες οἱ μακάριοι Πατέρες οὕτως ἔγραψαν, καὶ κατέκριναν τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν· διὸ μάλιστα καὶ διαβάλλειν τὴν σύνοδον ἐπιχειροῦσιν. Οὐ γὰρ αἱ λέξεις αὐτοὺς λυποῦσιν, ἀλλ' ὅτι ἐν αὐταῖς ἀπεδείχθησαν αἱρετικοὶ, καὶ τῶν ἄλλων αἱρέσεων (32) τολμηρότεροι.

convicti sunt non solum hæretici esse, sed aliis

28. Itaque cum suas illas voculas futiles esse tunc pateret, cumque tam facile eorum impietas semper convinceretur, vocem **184** ἀγενήτου, id est, non facti, a Græcis seu Gentilibus sunt mutuati, ut hujusmodi innixi vocabulo rursus inter res factas et creatas Dei Verbum, per quod res ipsæ factæ sunt, numerarent: tanta eorum est in propria impietate asserenda impudentia, tantave pertinacia in blasphemiis adversus Dominum proferendis. Si igitur tantam præ se ferunt impudentiam, quia hujus vocis significationem ignorant, sane id ab his ipsis, a quibus eam accepere, ediscendum erat. Hi nempe mentem quam ex bono, et animam quam ex mente esse aiunt, quamvis unde illæ sint eis non lateat, tamen non-factas dicere nihil sunt veriti, non ignari scilicet se hoc vocabulo, nihil de primo principio, ex quo ipsæ quoque exortæ sunt, detrahere. Ita, inquam, illos quoque loqui decebat, aut certe nullo modo de his quæ ignorant, disserere. Quod si quid hæc vox significet, se intelligere putant, necesse omnino est ut ipsos interrogemus, maxime cum ea ex divinis litteris non sit collecta, sed nulla illi Scripturæ auctoritate fulti pro ipsa pugnent. Enimvero ego quidem memoravi qua de causa quove sensu

B 28. Ἀμέλει τῶν λεξειδίων αὐτῶν δειχθέντων τότε φαύλων, καὶ ἀεὶ δὲ εὐελέγκτων ὄντων ὡς ἀσεβῶν, ἐχρήσαντο παρ' Ἑλλήνων λοιπὸν τὴν λέξιν τοῦ ἀγενήτου (33), ἵνα προφάσει καὶ τούτου τοῦ ὀνόματος ἐν τοῖς γενητοῖς πάλιν καὶ τοῖς κτίσμασι συναριθμῶσι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, δι' οὗ αὐτὰ τὰ γενητὰ γέγονεν· οὕτως εἰσὶ πρὸς ἀσέβειαν ἀναισχυντοι, καὶ πρὸς τὰς τοῦ Κυρίου βλασφημίας φιλόνεικοι. Εἰ μὲν οὖν, ἀγνοοῦντες τὸ ὄνομα, οὕτως ἀναισχυντοῦσιν, ἔδει μαθεῖν αὐτοὺς παρὰ τῶν αὐτοῖς δεδωκότων αὐτὸ, ὅτι (34) καὶ ὃν λέγουσιν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ νοῦν καὶ τὴν ἐκ τοῦ νοῦ ψυχὴν, καίτοι γινώσκοντες τὸ ἐξ ὧν εἰσιν, οὐκ ἐφοβήθησαν ὅμως καὶ αὐτὰ εἰπεῖν ἀγένητα, εἰδότες, ὅτι, καὶ τοῦτο λέγοντες, οὐκ ἐλαττοῦσι τὸ πρῶτον, ἐξ οὗ καὶ ταῦτα πέφυκε· καὶ ἢ καὶ αὐτοὺς οὕτω λέγειν, ἢ μηδόλως λέγειν περὶ ὧν οὐκ ἴσασιν· εἰ δὲ νομίζουσι γινώσκειν, ἀναγκαῖον αὐτοὺς ἐρωτῆσαι, ἐπεὶ μάλιστα καὶ οὐκ (35) ἔστιν ἐκ τῶν θείων Γραφῶν ἡ λέξις, ἀλλὰ πάλιν ἀγράφως λαλοῦντες φιλονεικοῦσιν. Ἐγὼ μὲν γὰρ τὴν αἰτίαν καὶ τὴν διάνοιαν, καθ' ἣν ἡ συνόδος τὸ *ἐκ τῆς οὐσίας* καὶ τὸ *ὁμοούσιον* συμφώνως τοῖς ἐκ τῶν Γραφῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένοις, καὶ ὅσοι πρὸ αὐτῶν ἐξέθεντο Πατέρες καὶ ἔγραψαν,

(32) Editio Parisiensis', αἱρετικῶν. At mss. et editio Commel. αἱρέσεων. Nihilominus commode redditur per vocem *hæreticis*.

(33) Sic Reg. et Basil. hic et deinceps. Ita quoque legit Ambrosius Camaldulensis, qui ipsam vocem Græcam in sua versione retinet. In Regio codice aliquot in locis ea vox cum duplici ν fuerat scripta, sed ibidem uno deleto emendata est. Legendum esse ἀγενήτου patet, quia hæc vox opponitur voci γενητοῦ, ut in Admonitione observatum est. Præterea Cyrillus Alexandrinus, qui id vocabulum in *Thesauro*, assertione prima, eodem modo explicat, quo infra Athanasius, illud per unicum ν scribit. Hinc etiam editio Commeliniana et Parisiensis paulo post ἀγένητα per unicum ν habent; licet aliis in locis hoc vocabulum per duplex ν scribant. Porro forte a Platone hanc dictionem mutuati sunt Ariani : is enim in *Phædro* animam ait esse ἀγένητον, quæ vox quoque per unum ν ibidem scribitur. Hæc sunt Platonis verba : Πᾶσα ψυχὴ ἀθάνατος. Τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον· τὸ δ' ἄλλο κινοῦν, καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, παύλαν ἔχον κινήσεως, παύλαν ἔχει ζωῆς. Μόνον δὴ τὸ αὐτὸ κινοῦν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτὸν, οὔποτε λήγει κινούμενον· ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσα κινεῖται, τοῦτο πηγὴ καὶ ἀρχὴ κινήσεως. Ἀρχὴ δὲ ἀγένητον. Ἐξ ἀρχῆς γὰρ ἀνάγκη πᾶν τὸ γιγνόμενον γίγνεσθαι, αὐτὴν δὲ μηδ' ἐξ ἑνός. Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ ἀρχὴ γίγνοιτο, οὐκ ἂν ἐξ ἀρχῆς γίγνοιτο. Ἐπειδὴ δὲ ἀγένητόν ἐστι, καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ ἀνάγκη εἶναι. Et paucis interjectis : Εἰ δ' ἔστι τοῦτο οὕτως ἔχον, μὴ ἄλλο τι εἶναι τὸ αὐτὸ αὐτὸ κινοῦν ἢ ψυχὴν, ἐξ ἀνάγκης ἀγένητόν τε καὶ ἀθάνατον ψυχὴ ἂν εἴη. Id est : *Omnis anima est immortalis. Quod enim semper movetur, immortale est : quod autem movet aliud, et ab alio movetur, quandoquidem finem habet motus, vitæ quoque finem habet. Solum igitur illud quod seipsum movet, quia seipsum non deserit, ne moveri quidem unquam desinit : quin etiam cæteris quæ moventur, hic fons, hoc principium est motus. Principium autem est non-factum. Ex principio enim necesse est fieri omne quod fit, ipsum autem ex nullo fit : nam si principium ex aliquo fieret, non fieret ex principio. Quando vero non-factum est, nec idem posse corrumpi necesse est.* Et paulo post : *Porro si ita est non aliud esse id quod seipsum movet quam animam, necesse profecto fuerit animam esse et non-factam et immortalem.* Hactenus Plato, qui tametsi hoc in loco animam *non-factam* esse asserit, alibi tamen, in *Timæo* videlicet, a summo Deo creatam fuisse diserte docet.

(34) Sic Reg. et Basil. At editio Commel. αὐτὰ ὅτι.

(35) Οὐκ deest in editione Commeliniana : sed habetur in mss. Reg. et Basil. atque ita legerunt Ambr. Camald. et Nannius.

Digitized by Google

διηγησάμην· καὶ αὐτοὶ δὲ, εἴπερ ἄρα δύνανται, ἀποκρινέσθωσαν πῶς εὗρον τὴν ἄγραφον ταύτην λέξιν, ἢ ποίᾳ διανοίᾳ τὸν Θεὸν ἀγένητον λέγουσι· διαφόρους γὰρ σημασίας ἔχειν τὸ ὄνομα ἀκήκοα. Λέγεσθαι γάρ φασιν (36) ἀγένητον τὸ μήπω μὲν γενόμενον, δυνάμενον δὲ γενέσθαι· καὶ πάλιν τὸ μήτε ὑπάρχον, μήτε δυνάμενον εἰς τὸ εἶναι γενέσθαι· καὶ τρίτον ἐστὶν αὐτοῦ σημαινόμενον, τὸ ὑπάρχον μὲν, μήτε δὲ γενητὸν, μήτε ἀρχὴν ἐσχηκὸς εἰς τὸ εἶναι, ἀλλ' ἀΐδιον ὄν καὶ ἀδιάφθορον. Ἴσως μὲν οὖν τὰς πρώτας δύο διανοίας παρελθεῖν ἐθελήσουσι, διὰ τὸ ἐκεῖθεν (37) ἄτοπον· κατὰ γὰρ τὴν πρώτην, ἔσται τά τε ἤδη γενόμενα καὶ τὰ προσδοκώμενα γενέσθαι ἀγένητα· τὸ γὰρ δεύτερον πλέον ἔχει τούτου τὸ ἄτοπον. Ἐπὶ δὲ τὴν τρίτην λοιπὸν βαδιοῦνται, κατ' αὐτὴν ὀνομάζοντες τὸ *ἀγέννητον*. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο λέγοντες, οὐδὲν ἧττόν εἰσιν ἀσεβεῖς. Εἰ γὰρ τὸ μὴ ἔχον ἀρχὴν εἰς τὸ εἶναι, μηδὲ γενητὸν ἢ κτιστὸν, ἀλλ' ἀΐδιον ὄν, τοῦτο λέγουσιν ἀγένητον, τοὐναντίον δὲ τοῦτον (38) εἶναι τὸν Θεοῦ Λόγον· τίς οὐ συνορᾷ τὴν πανουργίαν τῶν Θεομάχων; Τίς οὐκ ἂν αὐτοὺς οὕτω μαινομένους καταλιθώσειεν; Ἐπειδὴ γὰρ αἰσχύνονται προφέρειν ἔτι τὰ πρῶτα τῶν μύθων ἑαυτῶν λογάρια, ἐφ' οἷς κατεγνώσθησαν, ἄλλως πάλιν αὐτὰ σημαίνειν ἐπενόησαν οἱ δείλαιοι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, ἀγενήτου. Εἰ γὰρ ὁ Υἱὸς τῶν γενητῶν ἐστι, δηλονότι ἐξ οὐκ ὄντων καὶ αὐτὸς γέγονε· καὶ εἰ ἀρχὴν ἔχει τοῦ εἶναι, οὐκ ἦν ἄρα πρὶν γεννηθῇ· καὶ εἰ μὴ ἔστιν ἀΐδιος, ἦν ποτὲ ὅτε οὐκ ἦν.

29. Ἔδει οὖν, ταῦτα πάλιν αὐτοὺς φρονοῦντας, ἐν αὐτοῖς τοῖς ἰδίοις αὐτῶν (39) ῥήμασι σημαίνειν ἑαυτῶν τὴν ἑτεροδοξίαν, καὶ μὴ τῇ λέξει δῆθεν τοῦ ἀγενήτου σκέπειν ἑαυτῶν τὴν κακόνοιαν. Ἀλλ' οὐ ποιοῦσι τοῦτο οἱ κακοήθεις, πάντα δὲ κατὰ τὸν πατέρα ἑαυτῶν τὸν διάβολον μετὰ πανουργίας πράττουσιν. Ὡς γὰρ ἐκεῖνος μετὰ ἀλλοτρίων ἐνδυμάτων ἀπατᾷν ἐπιχειρεῖ, οὕτως οὗτοι τὸ ἀγένητον ὀνομάζειν ἐπενόησαν, ἵνα, προσποιούμενοι τὸν Θεὸν εὐφημεῖν, κεκρυμμένην ἔχωσι τὴν κατὰ τοῦ Κυρίου βλασφημίαν, καὶ μετὰ καλύμματος αὐτὴν ἄλλοις σημαίνωσιν. Ἀλλὰ καὶ τούτου τοῦ σοφίσματος αὐτῶν (40) γνωσθέντος, τί ἄρα πάλιν αὐτοῖς ἕτερον περιλείπεται, λεγέτωσαν. Εὕρομεν, φασὶν οἱ κακοῦργοι, καὶ προστιθέντες τοῖς προτέροις· λέγουσιν ἀγένητον εἶναι τοῦτο, τὸ μὴ ἔχον τοῦ εἶναι τὸν αἴτιον, ἀλλὰ καὶ τοῖς γενητοῖς αὐτὸν αἴτιον εἰς τὸ γενέσθαι τυγχάνοντα. Ἀχάριστοι καὶ τῷ ὄντι τῶν Γραφῶν ἀνήκοοι, οἱ μὴ διὰ τιμὴν τὴν εἰς τὸν Θεὸν, ἀλλὰ διὰ τὴν εἰς τὸν Υἱὸν ἀτιμίαν πάντα καὶ ποιοῦντες καὶ λαλοῦντες, οὐκ εἰδότες, ὅτι ὁ τὸν Υἱὸν ἀτιμάζων ἀτιμάζει τὸν Πατέρα. Πρῶτον μὲν γὰρ, κἂν οὕτω τὸν Θεὸν ὀνομάζωσιν, οὐ δείκνυται τῶν γενητῶν ὁ Λόγος. Τῆς γὰρ οὐσίας τοῦ Πατρὸς ὡς γέννημα πάλιν, οὕτω

synodus has voces *ex substantia* et *consubstantialis* congruenter his, quæ ex Scripturis de Salvatore dicta sunt, ediderit : qui item Patres ante synodum iisdem usi fuerint : ipsi autem, si utique possint, respondeant, quonam modo hoc vocabulum, quod quidem in Scriptura non exstat, repererint, vel quo sensu Deum non-factum dicant : siquidem multas huic voci inesse significationes audivi. Aiunt enim non-factum dici, quod nondum factum est, potest tamen fieri : item, quod nec exsistit, nec fieri potest ut sit : tertio, quod exsistit quidem, nec tamen est factum, neque principium habuit ut esset, sed quod æternum et incorruptum est. Fortassis quidem priores duas significationes rejecerint, ob ea quæ inde proveniunt, absurda. Si enim prima admittatur significatio, certe quæ jam facta sunt, et quæ fieri debent, non-facta erunt dicenda. Nam quod ad secundam attinet, ea utique magis adhuc erit absurda. Restat igitur ut tertiam amplectantur, atque eo sensu hanc vocem, *non-factum*, intelligant. Verum etiamsi id dixerint, nihilominus impii habendi sunt. Si enim quod nullum habet principium ex quo sit, quodque nec factum vel creatum, sed æternum est, id non-factum appellent, contendantque Dei Verbum contrario se habere modo, cui, quæso, non perspicua est impiorum astutia? Quis illos ita insanientes lapidibus non obruat? Cum enim priores suarum fabularum voculas, propter quas merito sunt condemnati, jam proferre erubescant, easdem rursus alio modo, nomine non facti, ut ipsi loquuntur, excogitato, ingerere sunt conati. Nam si Filius inter res factas numeretur, certe ipse quoque ex nihilo est factus : si item principium exsistendi habet, sane non erat ante quam genitus est : denique si æternus non est, fuit aliquando cum non esset.

185 29. Profecto illos ita denuo sentientes æquum erat iisdem suis verbis propriam sententiam significare, non autem suam pravitatem voce non-facti obtegere. Verum id agere noluerunt perversi homines, sed omnia subdole ad exemplum sui patris diaboli fecere. Ut enim ille alienis indutus vestibus fallere nititur; ita isti vocabulum non-facti excogitavere, ut digne de Deo loqui simulantes, occulte adversus Dominum proferrent blasphemiam, quam scilicet cum hujusmodi involucro aliis innuerent. Verum cum cognitum sit hoc illorum artificium, quid jam aliud sibi supersit respondeant. Invenimus, inquiunt improbi, qui nimirum præter priores significationes aiunt id non-factum esse, quod non habet exsistendi causam sive auctorem, sed ipsum rebus factis exsistendi causa est. Ingrati sane illi vereque Scripturarum imperiti, qui non ut Deum honorent, sed ut Filium ignominia afficiant, nihil non faciunt vel dicunt. Nesciunt videlicet quod qui Filium spernit, spernit et Patrem. Namque primo, etiamsi Deum ita appellaverint, non inde tamen conficitur Verbum ex factis rebus esse. Ut enim ipse fetus est substantiæ Patris, sic apud illum perpetuo exsistit. Nec enim hoc

(36) Sic Regius. Editi vero, φησιν.
(37) Ita Reg. et Basil. Editio autem Commel. διά τε ἐκεῖθεν.
(38) Lege τούτων.
(39) Reg. ἑαυτῶν.
(40) Sic Reg. At alii et editi, αὐτοῖς.

Digitized by Google

nomen naturam Filii destruit, neque vox ista non-facti refertur ad Filium, sed ad ea quæ per Filium facta sunt : ac quemadmodum qui architectum, domus vel urbis ædificatorem appellat, non hujusmodi vocabulo filium ex ipso genitum comprehendit, sed hoc nomine, quod quidem illi ob suam in ædificiis construendis artem et scientiam tribuitur, significat eum similem non esse his quæ ab ipso facta sunt : cum autem architecti naturam idem non ignoret, novit quoque eum, qui ex illo genitus est, alium omnino esse ab illis ædificiis : ac proinde propter filium, ipsum patrem vocat; et propter opera, creatorem et effectorem : eodem plane modo, qui Deum non-factum dicit, ex ipsis operibus eum ita nominat, significatque illum non solum non esse factum, sed potius rerum factarum auctorem esse. Verbum autem aliud a factis rebus esse idem novit, solumque proprium Patris fetum esse, per quem etiam omnia facta sunt ac consistunt.

30. Nec enim ipsi quoque prophetæ, qui Deum omnipotentem appellabant, eum hoc exornabant nomine, ut indicarent Verbum unum esse ex omnibus; quippe cum illis perspectum esset Filium alium esse a factis rebus; eumque ob suam cum Patre similitudinem, omnium quoque esse Dominum : sed quia omnium quæ per Filium fecit, ipse Dominus est, eorumque potestatem Filio dedit, qua data, ipse rursus omnibus per Verbum dominatur : similiter Deum, Dominum virtutum dixere, non quia Verbum una etiam esset ex illis virtutibus, sed quia et Filii Pater, et virtutum per Filium factarum Dominus est. Nam et ipsum etiam Verbum quod est in Patre, horum omnium Dominus est, omniaque habet in potestate, quandoquidem Filii sunt omnia quæ Pater habet. Ut igitur hic est illarum dictionum sensus, sic qui Deum non-factum cupit dicere, dicat sane si prorsus ita ipsi videtur : verum non eo utatur nomine ut significet Verbum rebus factis annumerandum esse; sed quia Deus, ut supra dixi, non solum non est factus, sed et rerum factarum per proprium Verbum effector est. Namque etiam cum talis dicitur Pater, **186** nihilominus Verbum et imago Patris et eidem consubstantiale est, ac proinde cum ejus sit imago, aliud certe a rebus factis et ab omnibus esse dicendum est. Cujus enim est imago, ejus et proprietatem et similitudinem habet, adeo ut qui Patrem non-factum et omnipotentem appellat, is in non-facto et omnipotente hujus Verbum et sapientiam, quæ ipse est Filius, intelligat. Verum egregii illi atque ad impietatem proclives homines nomen non-facti excogitavere non ut Deum honorarent, sed ut signum suæ erga Salvatorem malevolentiæ exhiberent. Si enim Dei honor et veneratio illis curæ fuisset, satius sane

παρ' αὐτῷ ἐστιν ἀΐδιος. Οὐ γὰρ τὸ ὄνομα τοῦτο παραιρεῖ τὴν τοῦ Λόγου φύσιν, οὐδὲ πάλιν τὸ ἀγένητον πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχει τὸ σημαινόμενον, ἀλλὰ πρὸς τὰ διὰ τοῦ Υἱοῦ γενόμενα· καὶ ὥσπερ ὁ τὸν ἀρχιτέκτονα πρασφωνῶν καὶ λέγων δημιουργὸν οἰκίας ἢ πόλεως οὐ συναριθμεῖ τῷ ὀνόματι τούτῳ τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα υἱὸν, ἀλλὰ διὰ μὲν τὴν εἰς τὰ ἔργα τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην, σημαίνων μὴ εἶναι αὐτὸν τοιοῦτον οἷά ἐστι τὰ παρ' αὐτοῦ γενόμενα, δημιουργὸν αὐτὸν καλεῖ· τὴν δὲ φύσιν τοῦ ποιήσαντος εἰδὼς, οἶδεν ἄλλον εἶναι παρὰ ταῦτα τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα· καὶ διὰ μὲν τὸν υἱὸν, πατέρα αὐτὸν καλεῖ, διὰ δὲ τὰ ἔργα κτίστην καὶ ποιητήν· τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ λέγων οὕτω τὸν Θεὸν ἀγένητον ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν (41) ὀνομάζει, σημαίνων μὴ μόνον μὴ εἶναι αὐτὸν γενητὸν, ἀλλ' ὅτι καὶ τῶν γενητῶν (42) ποιητής ἐστιν· οἶδε μέντοι τὸν Λόγον ἄλλον ὄντα τῶν γενητῶν, καὶ μόνον ἴδιον τοῦ Πατρὸς γέννημα, δι' οὗ καὶ τὰ πάντα γέγονε καὶ συνέστηκε.

30. Καὶ γὰρ καὶ παντοκράτορα τὸν Θεὸν οἱ προφῆται λέγοντες, οὐ διὰ τὸ εἶναι τὸν Λόγον ἕνα τῶν πάντων, οὕτως αὐτὸν ἐπεκαλοῦντο, ᾔδεισαν γὰρ τὸν Υἱὸν ἄλλον ὄντα τῶν γενητῶν, καὶ πάντων καὶ αὐτὸν κρατοῦντα, κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς ὁμοιότητα· ἀλλ' ὅτι πάντων, ὧν διὰ τοῦ Υἱοῦ πεποίηκεν, αὐτὸς κρατεῖ, τούτων τε τὴν ἐξουσίαν τῷ Υἱῷ δέδωκε, καὶ δεδωκὼς, πάλιν αὐτὸς τῶν πάντων διὰ τοῦ Λόγου κυριεύει· πάλιν τε Κύριον τῶν δυνάμεων λέγοντες τὸν Θεὸν, οὐ διὰ τὸ εἶναι καὶ τὸν Λόγον ἕνα τούτων τῶν δυνάμεων, τοῦτ' ἔλεγον (43), ἀλλ' ὅτι τοῦ μὲν Υἱοῦ Πατήρ ἐστι, τῶν δὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ γενομένων δυνάμεων Κύριός ἐστι. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς (44) πάλιν ὁ Λόγος ἐν τῷ Πατρὶ ὢν, πάντων τούτων ἐστὶ Κύριος, καὶ πάντων κρατεῖ· πάντα γὰρ ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, τοῦ Υἱοῦ ἐστιν. Ὥσπερ οὖν τοῦτο τοιοῦτον ἔχει τὸν νοῦν (45), οὕτως ὁ βουλόμενος λέγειν τὸν Θεὸν ἀγένητον λεγέτω μὴν, εἰ ἅπαξ οὕτως αὐτῷ δοκεῖ, μὴ μέντοι διὰ τὸ εἶναι τὸν Λόγον τῶν γενητῶν, ἀλλ' ὅτι, καθὰ προεῖπον, ὁ Θεὸς οὐ μόνον οὐκ ἔστι γενητὸς, ἀλλὰ καὶ τῶν γενητῶν ποιητής ἐστι διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου. Καὶ γὰρ καὶ οὕτω λεγομένου τοῦ Πατρὸς, πάλιν εἰκὼν ὁ Λόγος ἐστὶ καὶ ὁμοούσιος τοῦ Πατρός· εἰκὼν δὲ ὢν αὐτοῦ, ἄλλος ἂν εἴη τῶν γενητῶν καὶ τῶν πάντων· οὐ γάρ ἐστιν εἰκὼν, τούτου καὶ τὴν ἰδιότητα καὶ τὴν ὁμοίωσιν ἔχει, ὥστε τὸν λέγοντα ἀγένητον καὶ παντοκράτορα τὸν Πατέρα, νοεῖν ἐν τῷ ἀγενήτῳ καὶ τῷ (46) παντοκράτορι καὶ τὸν τούτου Λόγον καὶ τὴν σοφίαν, ἥτις ἐστὶν ὁ Υἱός. Ἀλλ' οἱ θαυμαστοὶ καὶ εἰς ἀσέβειαν εὐχερεῖς, οὐ τῆς εἰς τὸν Θεὸν τιμῆς φροντίζοντες, ἐφεῦρον τὸ ὄνομα τοῦ ἀγενήτου, τῆς δὲ κατὰ τοῦ Σωτῆρος χάριν κακονοίας· εἰ γὰρ ἔμελλεν αὐτοῖς τιμῆς καὶ εὐφημίας, ἔδει μᾶλλον καὶ τοῦτο βέλτιον ἦν Πατέρα τὸν Θεὸν εἰδέναι τε καὶ λέγειν αὐτοὺς, ἢ ἐκεῖνος ὀνομάζειν

(41) Basil. αὐτόν.
(42) Sic Reg. At alii et editio Commel. γεννημάτων.
(43) Sic Reg. et Basil. Alii vero et editi, τοῦτ' ἔλεγεν.
(44) Sic Reg. At alii et editi, Καὶ γὰρ αὐτός.
(45) Reg. τὸν τοιοῦτον ἔχει νοῦν.
(46) Sic Reg. Alii autem et editi τῷ omittunt.

Digitized by Google

αὐτούς· λέγοντες μὲν γὰρ ἐκεῖνοι τὸν Θεὸν ἀγέννητον, ἐκ τῶν γενομένων αὐτὸν, καθὰ προεῖπον, ποιητὴν μόνον λέγουσιν, ἵνα καὶ τὸν Λόγον ποίημα σημάνωσι κατὰ τὴν ἰδίαν ἡδονήν· ὁ δὲ τὸν Θεὸν Πατέρα λέγων εὐθὺς ἐν αὐτῷ καὶ τὸν Υἱὸν σημαίνει, καὶ οὐκ ἀγνοήσει, ὅτι, Υἱοῦ ὄντος, διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ γενόμενα ἐκτίσθη πάντα.

A erat præstabatque illos Deum, Patrem agnoscere et dicere, quam eum hujusmodi nomine vocare. Cum enim illi Deum non-factum appellant, illum ex rebus factis, ut supra dixi, effectorem tantum dicunt, ut scilicet Verbum quoque factum esse significent, quod quidem plurimum ipsis arridet. Qui vero Deum, Patrem nominat, statim in illo Filium quoque intelligit, nec dubitare potest quin, si Filius exsistat, res factæ omnes per Filium sint creatæ.

31. Οὐκοῦν καὶ μᾶλλον ἦ (47) ἀληθέστερον ἂν εἴη τὸν Θεὸν ἐκ τοῦ Υἱοῦ σημαίνειν καὶ Πατέρα λέγειν, ἢ ἐκ μόνων τῶν ἔργων ὀνομάζειν καὶ λέγειν αὐτὸν ἀγέννητον· τοῦτο μὲν γὰρ τὰ ἐκ τοῦ βουλήματος τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Λόγου γενόμενα ἔργα σημαίνει· τὸ δὲ τοῦ Πατρὸς ὄνομα τὸ ἴδιον ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ γέννημα γνωρίζει. Ὅσῳ δὲ ὁ Λόγος τῶν γενητῶν διαφέρει, τοσοῦτον καὶ πλέον τὸ λέγειν τὸν Θεὸν Πατέρα τοῦ λέγειν ἀγέννητον διαφέροι ἄν· καὶ γὰρ τοῦτο μὲν ἄγραφον καὶ ὕποπτον, ποικίλην ἔχον τὴν σημασίαν ἐστίν· ἐκεῖνο (48) δὲ ἁπλοῦν καὶ ἔγγραφον, καὶ ἀληθέστερον, καὶ μόνον σημαῖνον τὸν Υἱόν. Καὶ τὸ μὲν ἀγέννητον παρ' Ἑλλήνων εὕρηται τῶν μὴ γινωσκόντων τὸν Υἱόν· τὸ δὲ Πατὴρ παρὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐγνώσθη καὶ κεχάρισται· καὶ γὰρ εἰδὼς αὐτὸς τίνος ἐστὶν Υἱὸς, ἔλεγεν· *Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί*· καὶ, *Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα*· καὶ, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*· καὶ οὐδαμοῦ φαίνεται τὸν Πατέρα καλῶν ἀγέννητον αὐτός· ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς εὔχεσθαι διδάσκων οὐκ εἶπεν· Ὅταν δὲ προσεύχησθε, λέγετε· Θεὲ ἀγέννητε (49)· ἀλλὰ μᾶλλον· Ὅταν προσεύχησθε, λέγετε· *Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*· καὶ τὸ κεφάλαιον δὲ τῆς πίστεως ἡμῶν εἰς τοῦτο συντείνειν ἠθέλησεν. Ἐκέλευσε γὰρ ἡμᾶς βαπτίζεσθαι οὐκ εἰς ὄνομα ἀγενήτου καὶ γενητοῦ, οὐδὲ εἰς ὄνομα ἀκτίστου καὶ κτίσματος, ἀλλ' εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· οὕτω γὰρ τελειούμενοι υἱοποιούμεθα καὶ ἡμεῖς ἀληθῶς, καὶ τὸ τοῦ Πατρὸς δὲ ὄνομα λέγοντες, ἐπιγινώσκομεν ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου καὶ τὸν ἐν τῷ Πατρὶ Λόγον. Εἰ δὲ καὶ Πατέρα θέλει λέγειν ἡμῶν τὸν ἴδιον ἑαυτοῦ Πατέρα, οὐ χρὴ διὰ τοῦτο συνεκτείνειν ἑαυτοὺς τῷ Υἱῷ κατὰ τὴν φύσιν· καὶ τοῦτο γὰρ δι' αὐτὸν λέγεται παρ' ἡμῶν. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ ἡμέτερον ὁ Λόγος ἐφόρεσε σῶμα, καὶ γέγονεν ἐν ἡμῖν· ἀκολούθως διὰ τὸν ἐν ἡμῖν Λόγον καὶ ἡμῶν ὁ Θεὸς λέγεται Πατήρ. Τὸ γὰρ ἐν ἡμῖν Πνεῦμα τοῦ Λόγου δι' ἡμῶν τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα ὡς ἡμῶν ὀνομάζει· οὗτος δὲ (50) τοῦ Ἀποστόλου νοῦς ἐστι λέγοντος· *Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν κράζον· Ἀββᾶ ὁ Πατήρ.*

31. Itaque melius veriusve fuerit Deum ex Filio significare Patremque dicere, quam eum ex solis operibus non-factum appellare. Nam id quidem nomen opera ex Dei voluntate per Verbum facta indicat: Patris autem nomen proprium ex ejus substantia fetum significat. Quantum autem est discriminis Verbum inter et res factas, tantum et amplius differt Deum, Patrem dicere, et non-factum appellare. Hoc enim nomen in Scripturis non exstat suspectumque est, ac variam habet significationem. At simplex est aliud nomen, habeturque in Scripturis, ac veritati magis est consentaneum, eoque solus Filius significatur. Præterea, nomen non-facti a gentilibus qui Filium non cognoscunt inventum est: at Patris nomen ab ipso Domino nostro probatum et datum est. Ipse enim, qui certe cujus Filius esset, non nesciebat, ait: *Ego in Patre, et Pater in me est*[11], et: *Qui videt me, videt et Patrem*[12], et: *Ego et Pater unum sumus*[13]. Nullo autem in loco Patrem ipse non-factum vocat. Quin etiam cum nos orare docuit, non dixit: Cum oratis, dicite: Deus non-facte. Sed potius: Cum oraveritis, dicite: *Pater noster qui es in cœlis*[14]. Nostræ quoque fidei caput eodem voluit spectare. Nec enim nos in nomine non-facti et facti, vel in nomine non-creati et creati baptizari jussit, sed in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Ita enim nos initiati vere ellicimur filii Dei, et Patris nomen pronuntiantes, ex hoc nomine Verbum, quod in Patre est, cognoscimus. Licet porro proprium sui ipsius Patrem, nostrum quoque Patrem appellari concedat, non tamen idcirco nos cum Filio secundum naturam exæquare debemus. Nempe is ipse causa est cur ita etiam a nobis appelletur. Quia enim Verbum corpus nostrum assumpsit, et inter nos versari voluit; convenienter ob Verbum quod apud nos est, noster quoque Pater Deus ipse dicitur. Nam Verbi Spiritus qui in nobis est, per nos suum ipsius Patrem tanquam nostrum appellat. Ea sane mens est Apostoli dicentis: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem: Abba Pater*[15].

32. Ἀλλ' ἴσως καὶ διὰ τὸ ὄνομα τὸ ἀγέννητον ἐλεγχθέντες, πονηροὶ τὸν τρόπον ὄντες, ἐθελήσουσι καὶ αὐτοὶ λέγειν· Ἔδει καὶ περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ τῶν Γραφῶν τὰ

32. Verum fortassis ipsi tandem convicti nomen non-facti inepte usurpasse, hæc nobis pro sua improbitate velint reponere: Decuisset igitur nihil de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo dicere,

[11] Joan. XIV, 10. [12] ibid. 9. [13] Joan. X, 30. [14] Matth. VI, 9. [15] Galat. IV, 6.

(47) Ἢ deletum est in Regio codice.
(48) Sic Reg. Alii autem et editi, ἐκεῖ.
(49) Sic Reg. At alii et editi, Θεὸς ἀγέννητε.
(50) Sic Reg. In aliis vero et editis δέ deest.

Digitized by Google

nisi quæ de illo in Scripturis habentur, non vero vocabula, quæ in Scripturis non exstent, inducere. Ita sane oportuisse ego quoque consenserim : siquidem longe aptiora sunt veritatis argumenta quæ ex Scripturis eruuntur, **187** quam quæ aliunde. Verum, uti jam dixi, perversitas astutiaque et versatilis Eusebianorum impietas episcopos impulit, ut verba, quibus illorum impietas everteretur, liquidius exponerent. Itaque probavimus ea, quæ a synodo scripta sunt, rectum sensum continere : at contra ostensum est et futiles admodum Arianorum voculas, et pravos mores esse. Nam et ipsum non-facti vocabulum quod propriam habet significationem et pie proferri potest, illi ad Salvatoris contumeliam, prout ipsis placet, usurpant, idque eo tantum animo ut veluti gigantes cum Deo pugnent. Verum neque cum illas voculas proponerent, damnationem potuerunt effugere; nec ipsi, cum id vocabulum non-facti, quod quidem recte et pie adhiberi potest, perverse intelligerent, latere usquam potuerunt : sed semper cum rubore fuerunt victi, eorumque hæresis ubique est proscripta. Hæc quidem quæ tunc in synodo acta esse memini, ut potui, memoravi : nec tamen me fugit pertinaces Christi hostes neque his auditis esse a sententia discessuros, sed novas potius rationes perquisituros, istisque alias rursus addituros. Nam, ut prophetæ verbis utar, *Si mutare potest Æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas*[16], sane illi quoque qui impii esse didicerunt, pie sentire in animum inducent. Tu autem, charissime, hæc ut acceperis, tecum, quæso, perlege : quæ si tibi recta esse videbuntur, ea fratribus qui tunc forte aderunt legas velim, ut illi, his auditis, zelum quidem synodi in tuenda veritate, et in explicanda sententia accurationem approbent; Arianorum autem Christi hostium condemnent pervicaciam et vanas rationes, quas impiæ suæ hæresis propugnandæ causa sibi ipsis sunt commenti : quoniam Deum et Patrem decet gloria, honor et adoratio, una cum principii experte ejusdem Filio et Verbo, necnon sanctissimo ac vivifico Spiritu, nunc et in infinita sæcula sæculorum. Amen.

περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα λέγεσθαι, καὶ (51) μὴ ἀγράφους ἐπεισάγεσθαι λέξεις. Ναὶ ἔδει, φαίην ἂν καὶ ἐγωγε· ἀκριβέστερα γὰρ ἐκ τῶν Γραφῶν μᾶλλον ἢ ἐξ ἑτέρων ἐστὶ τὰ τῆς ἀληθείας γνωρίσματα. Ἀλλ' ἡ κακοήθεια καὶ μετὰ πανουργίας παλίμβολος ἀσέβεια τῶν περὶ Εὐσέβιον ἠνάγκασε, καθὰ προεῖπον, τοὺς ἐπισκόπους λευκότερον ἐκθέσθαι τὰ τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν ἀνατρέποντα ῥήματα· καὶ τὰ μὲν παρὰ τῆς συνόδου γραφέντα διάνοιαν ὀρθὴν ἔχοντα δέδεικται· τῶν δ' Ἀρειανῶν καὶ τὰ λογάρια σαθρὰ, καὶ ὁ τρόπος πονηρὸς ἐφάνη. Καὶ γὰρ καὶ τὸ ἀγέννητον ὄνομα ἰδίαν ἔχον διάνοιαν, καὶ δυνάμενον εὐσεβῶς προφέρεσθαι, αὐτοὶ πάλιν κατὰ τὴν ἰδίαν ἐνθύμησιν, ὡς ἠθέλησαν, ὀνομάζουσιν ἐπ' ἀτιμίᾳ τοῦ Σωτῆρος, ἵνα μόνον ὡς γίγαντες θεομαχεῖν φιλονεικῶσιν. Ἀλλ' οὔτε ἐκεῖνα τὰ λογάρια προφέροντες ἔμειναν ἀκατάγνωστοι, οὔτε τὸ ἀγέννητον καλῶς καὶ εὐσεβῶς δυνάμενον ὀνομάζεσθαι, ὅμως, κακῶς αὐτοὶ φρονοῦντες, λαθεῖν οὐκ ἠδυνήθησαν· κατῃσχύνθησαν γὰρ ἐν πᾶσι, καὶ ἡ αἵρεσις αὐτῶν ἐστηλιτεύθη παντοχοῦ. Ταῦτα μὲν, ὡς ἠδυνήθην, ἀπομνημονεύσας τὰ ἐν τῇ συνόδῳ τότε πραχθέντα δεδήλωκα· οἶδα δὲ, ὅτι τῶν Χριστομάχων οἱ φιλέριδες οὐδὲ τούτων ἀκούσαντες μεταβάλλεσθαι θελήσουσιν, ἀλλὰ περιδραμοῦνται πάλιν ἑτέρας ζητοῦντες προφάσεις, καὶ μετὰ ταύτας πάλιν ἑτέρας ἐπινοήσουσι. Κατὰ γὰρ τὸ προφητικόν· *Εἰ ἀλλάξεται Αἰθιὼψ τὸ δέρμα αὐτοῦ, καὶ πάρδαλις τὰ ποικίλματα αὐτῆς*, καὶ αὐτοὶ θελήσουσιν εὐσεβῶς φρονεῖν, μεμαθηκότες ἀσεβεῖν. Σὺ μέντοι, ἀγαπητὲ, δεξάμενος, ἔντυχε κατὰ σαυτόν· καὶ εἰ δοκιμάσεις καλῶς ἔχειν, ἀνάγνωθι καὶ τοῖς τότε παροῦσιν ἀδελφοῖς, ἵνα καὶ αὐτοὶ, ταῦτα μαθόντες, ἀποδέξωνται μὲν τῆς συνόδου τὸν ζῆλον τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν τῆς διανοίας ἀκρίβειαν· καταγνῶσι δὲ τῆς τῶν Χριστομάχων Ἀρειανῶν, καὶ τῶν ματαίων προφάσεων αὐτῶν, ἃς (52) τῆς ἀσεβοῦς ἑαυτῶν χάριν αἱρέσεως ἀναπλάττειν ἐν αὐτοῖς μεμελετήκασιν· ὅτι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ πρέπει δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, σὺν τῷ συνανάρχῳ αὐτοῦ Υἱῷ καὶ Λόγῳ, ἅμα τῷ παναγίῳ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι, νῦν καὶ εἰς τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[16] Jerem. XIII, 23.

(51) Sic Reg. et Basil. At alii et editi καὶ omittunt.

(52) Sic Reg. et Basil., quæ et legit Ambros. Camald. Hæc vero usque ad ὅτι desunt in aliis et edit. Commel.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EPISTOLA

AD SUÆ PAROECIÆ HOMINES

Vide in Eusebio Cæsariensi, tom. XX hujus editionis Patrum Græcorum.

Digitized by Google

ADMONITIO

IN EPISTOLAM DE SENTENTIA DIONYSII.

I. *Quam hactenus sectati sumus temporis rationem, haud certis notis in hac epistola deprehendere valemus; solo quippe Dionysii vindicandi studio incensus Athanasius nullatenus fere attingit illorum temporum conditionem. Non desunt tamen conjecturæ quæ nos moveant ad eam post tractatum seu epistolam de Nicænis decretis reponendam. Nam eodem ferme tempore conscriptam indicant quæ num.* 19 *leguntur, Arianos scilicet adversus Nicænam synodum tum passim et ubique obmurmurasse, quod præcedentis epistolæ tempori apprime congruit. Item ex modo hujus epistolæ ordiendæ haud leve ducitur argumentum : etenim iisdem fere verbis initio adhibitis, hanc perinde atque præcedentem, ad virum dirigit controversiis Catholicos inter Arianosque habitis interesse solitum, unde augurari liceat ad eumdem ipsum utramque fuisse missam. Imo subodoramur hujus scribendæ occasionem ex præcedenti obortam esse : quippe cum ibi Dionysii locum pro tuenda adversus Arianos* τοῦ ὁμοουσίου *voce attulisset Athanasius; hæc causa fuisse videtur cur Ariani Dionysii scripta ad suam sententiam detorquere nequidquam tentarent. Sed hæ conjecturæ non omnem prorsus amovent dubitandi locum.*

II. *Ariani itaque Catholicorum argumentis passim confutati, suam hæresim Dionysii Alexandrini episcopi auctoritate fulcire nisi sunt, prolatis ejusdem litteris anno* 265 *conscriptis : ubi dum Sabellianorum confutaret errorem, in similitudines quasdam inciderat, quibus, licet præter auctoris mentem, læsa videretur Verbi divinitas. Verum ea de re postea apud gentilem suum Dionysium Romanum accusatus libros quosdam Apologiamque conscripsit ad eam propulsandam criminationem. Ex his autem postremis decessoris sui scriptis Athanasius luculenta quædam excerpit loca, quibus peropportune Arianicam retundit impudentiam, Catholicumque Dionysium plane commonstrat, et ab Arii sententia alienissimum.*

III. *Eximia porro hic obvia Dionysii loca, quibus tertio sæculo Dionysii adversariorum depulsa criminatio; quarto, Arianorum calumnia simul et prava doctrina confutata est; pari hodieque vi polleant ad novos refellendos Arianos, qui Verbi deitatem haud minore quam prisci illi impietate oppugnant : quique suam sententiam venditant ut prioribus Ecclesiæ sæculis vulgo* **188-191** *receptam. Namque, ut cætera taceam, ex iis quæ num.* 19 *habentur planum est voces illas,* ἐκ τῆς οὐσίας, *et* ὁμοούσιον, *jam tum usitatas vulgatasque fuisse; ita ut de Filio loquentem ea verba impugnasse erroneum haberetur; omisisse, suspiciosum. Eminet vero omnibus aliis Dionysii dictis, hæc præclara, aureisque apicibus exaranda sententia, qua omnes profligantur adversus Trinitatem obortæ hæreses, num.* 17 : Οὕτω μὲν ἡμεῖς εἴς τε τὴν Τριάδα τὴν Μονάδα πλατύνομεν ἀδιαίρετον, καὶ τὴν Τριάδα πάλιν ἀμείωτον εἰς τὴν Μονάδα συγκεφαλαιούμεθα. Sic nos quidem Unitatem indivisibilem in Trinitatem dilatamus, ac vicissim Trinitatem, quæ imminui nequit, in Unitatem contrahimus. *Hæc, inquam, sententia quæ in omnibus Græcis Athanasii editis hactenus desiderabatur, jam primo Græce prodit omnium fide manuscriptorum restituta. Collapsa quippe fuit, quod voces* Τριάδα *et* Μονάδα *similiter omnino desinerent.*

IV. *Et vero non hæc una ex Græco textu exciderat sententia : multæ quippe aliæ sunt in hac epistola emanuensium vitio omissæ, quod videlicet duæ consequenter positæ clausulæ, vel eadem vel similiter desinente voce caderent : quæ omnes optimorum manuscriptorum ope jam sunt feliciter restitutæ. Et sane nihil frequentius in toto Athanasii operum decursu videre est, quam clausulas integras hoc lapsus genere prætermissas. Ut vel hinc palam omnibus sit quam necessaria fuerit nova ejusdem sancti doctoris operum editio.*

V. *Quod autem Eusebius, qui Dionysii gesta fuse satis prosequitur, ne verbum quidem de hac historia fecerit; hinc sane augetur jam vulgata de ipso, nimisque firma Arianismi suspicio. Callide profecto tacuit hæresi suæ exitiosam historiam : quam incautius, ut ait Athanasius, alii Ariani, in suamque perniciem evulgarunt. Apparet autem ex quibusdam hujus epistolæ locis ipsum Arium de Dionysio rumorem illum sparsisse : nisi forte tropice Arium pro Arianis Athanasius significet : quem item Arium quasi superstitem aliquando loquentem inducit; tametsi hanc epistolam post defunctum Arium scriptam fuisse vix quispiam sit dubitandi locus.*

Digitized by Google

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Περὶ Διονυσίου τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας· ὅτι καὶ αὐτὸς κατὰ τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεως ἐφρόνει, ὡς ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος· καὶ μάτην αὐτὸν συκοφαντοῦσιν οἱ Ἀρειομανῖται, ὡς ὁμόδοξον ἑαυτῶν (53).

S. P. N. ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI

Quod Dionysius Alexandrinus episcopus adversum Arianam hæresim senserit, ut et Nicæna synodus: et quod falso illum Ariani ut doctrina secum consentientem criminentur.

1. Sero significasti non ita pridem apud vos habitam contra Christi hostes disputationem; etenim antequam tua id mihi charitas scriberet, diligenter sciscitatus hæc didiceram, libensque admodum audieram. Tuam itaque pietatem summopere probavi, quæ ita recte sentiat de beatis Patribus nostris; dementiamque Arianorum etiam nunc exploratam habui. Cum enim nullum eorum hæresi suppetat consentaneum argumentum, nulla legitima ex Scripturis sacris accepta probatio; impudentibus illi cavillationibus, sophismatibusque callidis hactenus semper sunt usi; nunc vero eo audaciæ processerunt, ut etiam Patres calumnientur: quod ab eorum malignitate minime alienum, quin etiam ipsi omnino proprium est. Qui enim *adversus Dominum, et adversus Christum ejus meditari* ausi sunt [17], quid mirum si beatæ memoriæ virum Dionysium episcopum Alexandrinum, ut doctrina secum consentientem criminentur? Quem enim ipsi ad commendationem suæ hæreseos laudibus ornare videntur, quanquam illum beatum appellant, non levi tamen, sed et omnium gravissima calumnia vellicant: haud secus quam prædones et infames quidam homines, qui cum ob sua facinora male audiunt, frugi homines socios sibi simulant, dum falsa eorum probitati ascribunt.

192 2. Si quam igitur sententiæ dictisve suis

[17] Psal. II, 2.

(53) Reg. quem sequimur, ἑαυτῶν. Editi et reliqui mss. αὐτῶν. In editis post titulum legitur, ἐπιστολή, quæ vox in nullo codice habetur: tametsi certum est epistolam esse. Felckmanni tertius anonymus hunc habet titulum: Τοῦ αὐτοῦ κατὰ Ἀρειανῶν Ἀπολογία ὑπὲρ Διονυσίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας· *Ejusdem contra Arianos Apologia pro Dionysio episcopo Alexandriæ.*

(54) Σὴν in editis deerat: omnes mss. habent.

(55) Sic Taurinensis, Colbertinus, Jesuit. et Felckmanni qui notatur Fr. 1, et ita legit Nannius.

1. Βραδέως ἐδήλωσας περὶ τῆς νῦν διαλέξεως, τῆς γενομένης παρ' ὑμῖν πρὸς τοὺς Χριστομάχους· καὶ γὰρ πρὶν γράψαι τήν σὴν διάθεσιν, ἐμαθον φιλοπευστῶν καὶ ἡδέως ἀκούων περὶ τῶν τοιούτων. Τὴν μὲν οὖν σὴν (54) εὐλάβειαν ἀπεδεξάμην καλῶς φρονοῦσαν περὶ τῶν μακαρίων Πατέρων ἡμῶν· τῶν δ' Ἀρειομανιτῶν τὴν ἀλογίαν καὶ νῦν ἐπέγνων· οὐδὲν γὰρ οὔτ' εὔλογον, οὔτε πρὸς ἀπόδειξιν ἐκ τῆς θείας Γραφῆς ῥητὸν ἐχούσης τῆς αἱρέσεως (55) αὐτῶν, ἀεὶ μὲν προφάσεις ἀναισχύντους ἐπορίζοντο καὶ σοφίσματα πιθανά· νῦν δὲ καὶ διαβάλλειν τοὺς Πατέρας τετολμήκασι· καὶ οὐκ ἀλλότριόν γε, ἀλλὰ καὶ οἰκεῖον τοῦτο τῆς κακονοίας ἐστὶν αὐτῶν. Οἱ γὰρ *κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ μελετᾶν* ἐπιχειρήσαντες, τί θαυμαστὸν εἰ καὶ τὸν μακαρίτην Διονύσιον τὸν ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας (56) ὡς ὁμόδοξον ἑαυτῶν καὶ ὁμόφρονα λοιδοροῦσιν; Ὃν γὰρ ἐὰν οὗτοι πρὸς σύστασιν τῆς ἑαυτῶν αἱρέσεως δόξωσιν εὐφημεῖν, κἂν μακάριον αὐτὸν ὀνομάζωσι, τοῦτον οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ μεγάλως διαβάλλουσιν· ὥσπερ λῃσταί τινες καὶ τὸν τρόπον ἄσεμνοι, οἳ, ἐπειδὰν ἐπὶ τοῖς ἰδίοις ἐπιτηδεύμασιν ὀνειδίζωνται, τοὺς σώφρονας συναριθμοῦσιν (57) ἑαυτοῖς, καταψευδόμενοι τῆς ἐκείνων σωφροσύνης.

2. Εἰ μὲν οὖν θαῤῥοῦσιν οἷς φρονοῦσι καὶ λέγουσι,

Sed Regius, et Basil. cum omnibus editis τῆς διαιρέσεως. Præstat prior lectio: quod suadetur etiam ex simili sententia quæ in superiore epistola ita legitur num. 2, Οὐδὲν γὰρ ὁρῶντες εὔλογον ἔχουσαν ἑαυτῶν αἵρεσιν, προφάσεις ἐπινοοῦσι.

(56) Τῆς Ἀλεξανδρείας Taurin. Colbert. Jesuit. Mox Reg. Taurin. Colbert. et Fr. 1, ὁμόδοξον ἑαυτῶν. Sed Basil. cum editis omnibus, ὁμόδοξον αὐτῶν.

(57) Sic Reg. Taurin. Colbert. Jes. At editi συναριθμῶσιν.

Digitized by Google

προφερέτωσαν (58) γυμνὴν τὴν αἵρεσιν, καὶ δεικνύτωσαν ἐξ αὐτῆς εἴ τινα νομίζουσιν ἢ ἐκ τῶν Γραφῶν ἔχειν, ἢ κἂν ἀνθρώπινόν τινα λογισμὸν εὐσεβῆ πρὸς ἀπολογίαν· εἰ δὲ μηδέν (59) τι τοιοῦτον ἔχουσι, σιωπάτωσαν· οὐδαμόθεν γὰρ εὑρήσουσιν εἰ μὴ μᾶλλον ἐλεγχον καθ' ἑαυτῶν· ἀπὸ μὲν τῶν Γραφῶν τοῦ μὲν Ἰωάννου λέγοντος· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*· ὃν οὗτοι λέγουσιν, Οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῇ· τοῦ δὲ Δαβὶδ ψάλλοντος ἐκ προσώπου τοῦ Πατρός· *Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου Λόγον ἀγαθόν*· ὃν οὗτοι λέγουσι κατ' ἐπίνοιαν εἶναι, καὶ ἐξ οὐκ ὄντων γεγενῆσθαι (60)· εἶτα τοῦ μὲν Ἰωάννου πάλιν εὐαγγελιζομένου, ὅτι *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν*· τοῦ δὲ Παύλου γράφοντος· *Εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα*· καὶ ἐν ἑτέροις· *Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα*· ποίαν παῤῥησίαν ἕξουσιν οὗτοι, καὶ οὐ μᾶλλον αἰσχύνην ὀφλήσουσιν (61), ἐναντιούμενοι τοῖς τῶν ἁγίων ῥήμασιν, ὅταν λέγωσι ποίημα εἶναι τὸν τῶν πάντων Δημιουργὸν, καὶ κτίσμα τοῦτον ἐν ᾧ τὰ κτίσματα γέγονε καὶ συνέστηκεν; Οὐδὲ ἀνθρώπινος δέ τις αὐτοῖς λογισμὸς εὐσεβὴς εἰς ἀπολογίαν περιλείπεται (62). Τίς γὰρ ἀνθρώπων, ἢ Ἕλλην, ἢ βάρβαρος, ὃν ὁμολογεῖ Θεὸν, τοῦτον ἐπιχειρήσει λέγειν κτίσμα, ἢ ὅτι οὐκ ἦν πρὶν γένηται; Ἢ τίς ἀνθρώπων, ἀκούσας παρὰ τούτου, ὃν ἐπίστευσε μόνον εἶναι Θεὸν, λέγοντος· *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός*· καὶ, *Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου Λόγον ἀγαθόν*, τολμήσει κἂν εἰπεῖν (63) ὅτι, Ὁ ἐκ καρδίας τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν, ἢ Ὁ Υἱὸς κτίσμα ἐστὶ, καὶ οὐκ ἴδιον τοῦ λέγοντος γέννημα; Πάλιν δὲ τίς ἀκούων τούτου, ὃν ἐπίστευσεν εἶναι Κύριον καὶ Σωτῆρα, λέγοντος· *Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί*· καὶ, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*, ἐπιχειρήσει διαιρεῖν ἃ ἐκεῖνος ἥνωσεν καὶ ἀμέριστα τετήρηκεν (64);

3. Ταῦτα γοῦν καὶ αὐτοὶ συνορῶντες, καὶ παῤῥησίαν οὐκ ἔχοντες ἐν τοῖς ἰδίοις, καταψεύδονται τῶν εὐσεβῶν. Ἀλλ' ἔδει, πάντων αὐτοὺς (65) ἐρήμους ὄντας, καὶ συνορῶντας ἑαυτοὺς ἐν ταῖς ἐρωτήσεσι πανταχόθεν ἀποροῦντας καὶ χασμωμένους, μεταγινώσκειν μᾶλλον ἀποστραφέντας ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς πλάνης, καὶ μὴ συναριθμεῖν ἑαυτοῖς οὓς οὐκ ἴσασιν, ἵνα μὴ καὶ παρ' αὐτῶν ἐλεγχόμενοι πλείονα τὴν αἰσχύνην ἀπενέγκωνται. Ἴσως δὲ τῆς τοιαύτης παρουργίας οὐ θελήσουσιν (66) ἀποστῆναί ποτε· καὶ

A fiduciam habent, nullam nobis hæresim suam proferant, hincque liquido ostendant nobis si quod se putant habere, vel ex Scripturis sumptum, aut salem humanum, sed pium tamen, pro sua defensione argumentum : sin vero ejusmodi nihil habent, sileant : nusquam enim quidvis inventuri sunt, nisi ex quo magis magisque coarguantur. Nam in Scripturis sacris Joannes ait : *In principio erat Verbum* [18], quod (aiunt ipsi) non erat antequam gigneretur : David vero ex Patris persona ita psallit : *Eructavit cor meum Verbum bonum* [19], quod ipsi asserunt secundum cogitationem duntaxat esse, et ex non exstantibus factum fuisse ; Joannesque iterum in Evangelio dicit : *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [20] ; Paulusque ita B scribit : *Unus Dominus Jesus Christus per quem omnia* [21] ; et alibi : *Quoniam in ipso creata sunt omnia* [22]. Quid igitur illis fiduciæ supererit, imo potius, qua non digni erunt ignominia, quandoquidem sanctorum sententiis adversantur, cum dicant omnium Opificem opificium esse, ac rem creatam esse eum in quo omnia creata sunt et consistunt ? Ne humana quidem ulla ratio quæ pietatem sapiat, illis ad sui defensionem relinquitur. Quis enim hominum, sive Græcus, sive barbarus, quem Deum confitetur, eumdem creaturam esse dixerit, aut non fuisse antequam fieret ? Aut quis hominum, cum illum audierit quem unum credit esse Deum, dicentem : *Hic est Filius meus dilectus* [23], et, *Eructavit cor meum Verbum bonum* [24], ausit dicere : Verbum C quod ex Dei corde progressum est, ex non exstantibus factum est; aut : Filius creata res est, non propria loquentis proles ? Ac rursum, quis si eum quem Dominum et Salvatorem esse credit, audiat dicentem : *Ego in Patre et Pater in me* [25], et, *Ego et Pater unum sumus* [26], ea dividere conetur, quæ ille conjunxit et indivisa conservavit ?

3. Hæc igitur cum et ipsi animadvertant, rebus suis diffidentes, piis viris confictas ascribunt sententias. Atqui magis decuit eos, omnium inopes, et advertentes se interrogatos, passim hæsitare ac hianti ore obmutescere, sententiam commutare, potiusque sese avertere a via erroris, quam homines quos ignorant inter suos recensere : ne ab ilsdem D confutati plus dedecoris referant. Verum illi fortasse ab hujusmodi dolis nunquam absistere volent Caiphæ enim sociorumque hac in parte æmulatores

[18] Joan. I, 1. [19] Psal. XLIV, 1. [20] Joan. I, 3. [21] I Cor. VIII, 6. [22] Coloss. I, 16. [23] Matth. III, 17. [24] Psal. XLIV, 1. [25] Joan. XIV, 10. [26] Joan. X, 30.

(58) Taurin. et Colbert. soli, προσφερέτωσαν.

(59) Editi, οἱ δὲ καὶ μηδέν. Sed in Reg. Taur. Colb. et Fr. 1 καὶ deest. Paulo post Colb., μᾶλλον ἐλέγχους. Mox Taurin. Colb. Jes. et Fr. 1, ἀπὸ μὲν γὰρ τῶν.

(60) Taurin. Colb., γεγεννῆσθαι, minus recte.

(61) Sic Reg. Basil. et edit. Commel. Edit. vero Parisiensis et Colon., ὀφειλήσουσιν. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, ὀφείλουσιν.

(62) Taurin. Colb. Jes., παραλείπεται. Paulo post Fr. 1, ἐπιχειρήσοι.

(63) Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, κἂν εἰπεῖν. Editi, ἄν.

(64) Taurin. Colb. Jes., ἀμέριστα πεποίηκε.

(65) Taurin., Ἀλλ' ἐπειδὰν τούτων αὐτούς. Colb., Ἐπειδὰν δὲ τούτων αὐτούς. Infra edit. Paris. et Colon., χασμαμένους. Edit. vero Commelin. cum omnibus mss., χασμωμένους. Ibidem Taurin. et Colbert., μεταγινώσκειν ἐχρῆν μᾶλλον.

(66) Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, οὐ θέλουσιν. Mox Colb. Καῖφαν. Ibidem post ὥσπερ καὶ in Colbert. τό deest. Paulo post edit. Paris. et Colon., ἐγνώριζον αὐτόν. Edit. Commel. et omnes mss., ἐγνώρισεν ἑαυτόν, recte, excepto Felckmanni 3 anonymo, qui

Digitized by Google

sunt, a quibus etiam Christum abnegare didicerunt. Illi siquidem postquam tam multa tantaque Dominus ediderat opera, quibus palam faceret se Christum esse Filium Dei viventis, cum ab eo convicti omnia deinceps adversum Scripturas sentirent dicerentque, nec valerent argumenta quibus confutabantur vel paulisper obtueri, ad patriarcham confugerunt dicentes: *Nos patrem habemus Abraham*[27]: rati se ita posse stultitiam occultare suam. Sed nec illis quidquam ejusmodi verba profuere, neque hi Dionysium nominando, ejusdem criminis notam effugere valebunt. Nam **193** et illos ex ipsis suis sceleribus coarguit Dominus, his verbis: *Hoc Abraham non fecit*[28]: et hos rursum impietatis mendaciique ipsa veritas convincet, ostendetque Dionysium episcopum nec eadem quæ Arius sensisse, nec ignorasse veritatem. Sed cum antiqui illi, tum novi isti Judæi, a patre suo diabolo hujusmodi in Christum furorem hæreditate accepere. Magni certe argumenti est in hoc illos vere non dicere, sed virum calumniari, quod nec ille unquam ab aliis episcopis deprehensæ impietatis damnatus, episcopatu pulsus sit ut illi e clero ejecti sunt, neque hæresis propugnandæ causa secesserit ab Ecclesia, sed in illa pie obdormierit, ejusque memoria hactenus cum Patribus celebrata et una in album relata sit. Si enim eadem, quæ illi, sensisset, aut si scriptorum suorum rationem non reddidisset, minime dubium quin eadem fuisset qua illi pœna plectendus.

4. Et hæc quidem satis erant ad integram novorum Judæorum confutationem, qui Dominum abnegant, Patres calumniantur, omnesque Christianos decipere conantur. Cæterum quia occasiones calumniandi episcopi ex quibusdam ejus epistolæ partibus se habere arbitrantur, age et illas inspiciamus, ut inde eorum vaniloquentia commonstretur, utque vel sero tandem blasphemandi Dominum finem faciant, et cum militibus saltem, conspecto creaturarum testimonio, fateantur vere hunc esse Filium Dei, et non creaturam. Aiunt igitur beatæ

[27] Joan. VIII, 39. [28] ibid. 40.

A γὰρ καὶ τοῦτο τῶν περὶ Καϊάφαν ἐζήλωσαν, ὥσπερ καὶ τὸ ἀρνεῖσθαι τὸν Χριστὸν παρ' αὐτῶν μεμαθήκασι. Καὶ γὰρ κἀκεῖνοι, τοσαῦτα τοῦ Κυρίου πεποιηκότος ἔργα, δι' ὧν ἐγνώριζεν ἑαυτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἐλεγχόμενοί τε παρ' αὐτοῦ, πάντα παρὰ τὰς Γραφὰς λοιπὸν καὶ φρονοῦντες καὶ λέγοντες, καὶ μὴ δυνάμενοι κἂν πρὸς τὸ βραχὺ πρὸς τοὺς κατ' αὐτῶν ἐλέγχους ἀντιβλέπειν, εἰς τὸν πατριάρχην κατέφυγον, λέγοντες· *Ἡμεῖς πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ·* καὶ νομίζοντες ἐν τούτῳ δύνασθαι τὴν ἀλογίαν ἑαυτῶν ἐπικαλύπτειν. Ἀλλ' οὔτε ἐκεῖνοι τοῦτο λέγοντες ὠνησάν τι, οὔτε οὗτοι Διονύσιον ὀνομάζοντες φυγεῖν τὴν ὁμοίαν ἐκείνοις αἰτίαν δυνήσονται· καὶ γὰρ κἀκείνους ἐφ' οἷς παρηνόμουν ἤλεγξεν ὁ Κύριος λέγων· *Τοῦτο Ἀβραὰμ*
B *οὐκ ἐποίησε·* καὶ τούτους ἀσεβοῦντας καὶ ψευδομένους ἡ αὐτὴ πάλιν ἀλήθεια διελέγξει (67)· ὅτι τὰ Ἀρείου Διονύσιος ὁ ἐπίσκοπος οὔτ' ἐφρόνησεν, οὔτε τὴν ἀλήθειαν ἠγνόησεν. Ἀλλὰ καὶ οἱ τότε Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ νέοι νῦν παρὰ τοῦ πατρὸς ἑαυτῶν τοῦ διαβόλου τὴν Χριστομάχον ἐκληρώσαντο (68) μανίαν. Μέγα μὲν οὖν τεκμήριον τοῦ μηδὲ τοῦτο λέγειν αὐτοὺς ἀληθὲς, ἀλλὰ τὸν ἄνδρα συκοφαντεῖν, ὅτι μήτε παρ' ἑτέρων ἐπισκόπων ἐπ' ἀσεβείᾳ καταγνωσθεὶς ἀπεβλήθη τῆς ἐπισκοπῆς, ὥσπερ οὗτοι τοῦ κλήρου, μήτε αὐτὸς ὡς αἱρέσιν ἐκδικῶν ἐξῆλθε τῆς Ἐκκλησίας· ἀλλ' ἐν αὐτῇ κεκοίμηται καλῶς, καὶ ἡ μνήμη μέχρι νῦν αὐτοῦ μετὰ τῶν πατέρων ἐστὶ καὶ γέγραπται. Εἰ γὰρ ἦν τὰ τούτων φρονήσας, ἢ περὶ ὧν ἔγραψε μὴ ἦν ἀπολογησάμενος, οὐκ ἦν ἀμφίβολον, ὅτι πάντως τὰ
C αὐτὰ καὶ αὐτὸς αὐτοῖς ἐπεπόνθει.

4. Καὶ ἤρκει μὲν ταῦτα πρὸς πᾶσαν κατάγνωσιν τῶν νέων Ἰουδαίων, τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀρνουμένων (69), καὶ τοὺς πατέρας διαβαλλόντων, καὶ πάντας Χριστιανοὺς ἐπιχειρούντων ἀπατᾷν· ἐπειδὴ δὲ προφάσεις ἔχειν νομίζουσι τῆς εἰς τὸν ἐπίσκοπον διαβολῆς, μέρη τινὰ ἐπιστολῆς αὐτοῦ, φέρε καὶ ταῦτα ἴδωμεν, ἵνα καὶ ἐκ τούτων αὐτῶν ἡ ματαιολογία δειχθῇ, καὶ παύσωνται (70) μὲν κἂν ὀψέ ποτε βλασφημοῦντες παρ' ἑαυτοῖς τὸν Κύριον, ὁμολογήσωσι δὲ κἂν μετὰ τῶν στρατιωτῶν, βλέποντες μαρτυροῦσαν τὴν κτίσιν, ὅτι ἀληθῶς οὗτος (71) ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ

totum hunc locum sic habet: Καὶ γὰρ οἱ πάλαι Ἰουδαῖοι, τοσαῦτα τοῦ Κυρίου πεποιηκότος ἔργων (lege ἔργα), δι' ὧν ἐγνώριζον αὐτὸν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἐλεγχόμενος (lege ἐλεγχόμενοι) παρ' αὐτοῦ, καὶ μὴ δυνάμενοι πρὸς τοὺς ἐλέγχους ἀντ. Qui codex hic incipit, nam initio mutilus est.

Mox idem, κατέφευγον. Paulo post in Taurin. et Felckm. 3 anon. καί ante νομίζοντες deest. Ibidem Taurin. Colb. Jes. et Felckm. 3 anon., τὴν ἀλογίαν ἑαυτῶν. Editi et Reg., ἀλογίαν αὐτῶν. Mox Colb. et Fr. 1, λέγοντες ἠνυσάν τι. Ibidem Taur. Colbert. Jes., οὔτε αὐτοί. Felckm. vero 3 anon., οὔτε οἱ νῦν Ἰουδαῖοι Διονύσιον ὀνομάζοντες φεύγειν τήν, etc.

(67) Felckm. 3 anon., διελέγχει, solus. Infra, post ἠγνόησεν. Ἀλλά, Felckm. 3 anon. deficit.

(68) Taurin. Colb. Jes., ἐκληρονόμησαν. Paulo post Taurin. Colb. Fr. 1, ἀλλὰ καὶ τόν. Mox Colb., ὅτε μήτε. Post καταγνωσθείς, hæc, ἀπεβλήθη τῆς

D ἐπισκοπῆς ὥσπερ οὗτοι τοῦ κλήρου, quæ in editis deerant, in Reg. Taurin. Colb. Jes. et Fr. 1 habentur: sed in hoc ultimo ὑπεβλήθη mendose legitur. Mox Taurin. et Colbert., ἐξῆλθε τὴν Ἐκκλησίαν.

(69) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1. Editi vero, ἀρνησαμένων.

(70) Reg. Taurin., παύσονται.

(71) Sic Reg. Taurin Colbert. Fr. 1. Editi vero, οὗτος Υἱός, omisso articulo. Paulo post edit. Paris. Colon. et Felckm. 3 anon. qui hic resumit, post τοίνυν habent οἱ ἐχθροὶ τῆς ἀληθείας, quæ verba, cum desint in omnibus aliis codicibus et in edit. Commelin., expunximus. Ibidem Reg. Taurin. Jes. Fr. 1, μακαρίτην. Alii cum editis μακάριον. Mox Taurin. et Colb., γεννητόν. Felckm. 3 anon., γέννημα, perperam. Ibid. in Taurin. Colb. et Fr. 1, δέ post μήτε deest. Paulo post Reg. Taurin. Colb. Jes. Felckm. 3 anon., κατ' οὐσίαν αὐτόν. Sed αὐτόν deerat in editis.

Digitized by Google

ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι τῶν κτισμάτων. Φασὶ τοίνυν ἐν ἐπιστολῇ τὸν μακαρίτην Διονύσιον εἰρηκέναι, *ποίημα καὶ γενητὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, μήτε δὲ φύσει ἴδιον, ἀλλὰ ξένον κατ' οὐσίαν αὐτὸν εἶναι τοῦ Πατρός· ὥσπερ ἐστὶν ὁ γεωργὸς πρὸς τὴν ἄμπελον, καὶ ὁ ναυπηγὸς πρὸς τὸ σκάφος· καὶ γὰρ ὡς ποίημα ὢν, οὐκ ἦν πρὶν γένηται.* Καὶ ἔγραψεν (72), ὁμολογοῦμεν καὶ ἡμεῖς εἶναι τοιαύτην ἐπιστολὴν αὐτοῦ· ἀλλ' ὥσπερ ταύτην ἔγραψεν, οὕτω καὶ ἑτέρας πλείστας ἐπιστολὰς ἔγραψε, καὶ ἔδει καὶ ταύτας ἐντυχεῖν αὐτούς· ἵνα ἐκ πασῶν, καὶ μὴ μόνης ἐκ τῆς μιᾶς ἡ πίστις δειχθῇ (73) τοῦ ἀνδρός. Καὶ γὰρ καὶ ναυπηγοῦ πολλὰς τριήρεις κατασκευάσαντος, οὐκ ἐκ μιᾶς, ἀλλ' ἐκ πασῶν ἡ τούτου τέχνη κρίνεται. Εἰ μὲν οὖν ἁπλῶς ὡς πίστιν ἐκτιθέμενος ἔγραψεν ἣν λέγουσιν ἐπιστολὴν, ἢ ταύτην μόνην ἔγραψε, κατηγορείτωσαν ὡς βούλονται· κατηγορία γὰρ ἀληθῶς τὸ τοιοῦτον φρόνημα· εἰ δὲ καιροῦ καὶ προσώπου πρόφασις εἴλκυσεν αὐτὸν τοιαῦτα γράψαι, ἔγραψε δὲ πάλιν καὶ ἄλλας ἐπιστολὰς, ἀπολογούμενος περὶ ὧν ὑπωπτεύθη (74), ἔδει πάλιν αὐτοὺς, μὴ ἀφέντας τὰ αἴτια, φθόνον ἐπάγειν τῷ ἀνδρὶ προπετῶς· ἵνα μὴ δόξωσι λεξείδια μὲν μόνον θηρᾶν, παραπέμπεσθαι δὲ τὴν ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπιστολαῖς ἀλήθειαν. Καὶ γὰρ καὶ γεωργὸς τῶν αὐτῶν δένδρων ἄλλοτε ἄλλως ἐπιμελεῖται διὰ τὴν ὑποκειμένην τῆς γῆς ποιότητα· καὶ οὐ διὰ τοῦτο μέμψαιτο ἄν τις αὐτὸν (75), ὅτι τοῦτο μὲν τέμνει, ἐκεῖνο δὲ ἐγκεντρίζει, καὶ τοῦτο μὲν φυτεύει, ἕτερον δὲ ἐκτίλλει· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον, μαθὼν τὴν αἰτίαν, θαυμάσει τὸ ποικίλον αὐτοῦ τῆς ἐπιστήμης. Οὐκοῦν εἰ μὴ παρέργως ἐντύχοι τοῖς γράμμασιν, εἰπάτωσαν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐπιστολῆς· οὕτω γὰρ αὐτῶν ἥ τε συκοφαντία καὶ ἡ πονηρία τῆς προαιρέσεως δειχθήσεται. Ἐπειδὴ δὲ ἢ οὐκ ἴσασιν, ἢ αἰσχύνονται, λέγειν (76) ἀναγκαῖον ἡμᾶς.

A memoriæ Dionysium in epistola sua dixisse, *opus et rem factam esse Filium Dei, non natura proprium, sed alienum a Patre secundum substantiam, qualis est agricola a vite, et faber a scapha : et etenim cum sit res facta, non erat antequam fieret.* Etiam scripsit : ejusmodi illius epistolam esse et nos ultro fatemur. Sed ut hanc scripsit, ita et alias plurimas conscripsit epistolas, quas etiam ab illis lectas oportuit, ut ex omnibus, non ex unica duntaxat, explorata viri fides esset. Fabri namque peritia, qui multas triremes exstruxit, non ex unica, sed ex omnibus simul æstimanda. Si igitur simpliciter ut fidem suam exponens, hanc, quam dicunt, scripsit epistolam, aut si hanc unam scripsit, accusent eum pro libidine : verum quippe eo casu suppetit accusandi argumentum. Quod si temporis et personæ ratio eum ad talia scribenda compulit, aliasque postmodum scripsit epistolas ad eam suspicionem amovendam ; non decuit, omissis scribendi causis, viro temere invidiam conflare, ut ne videantur nil nisi voculas aucupari, veritatem autem quæ in aliis ejus epistolis sese prodit prætermittere. Nam et agricola ejusdem generis arbores alias alio modo pro præsentis soli ratione colit ; nec quis illum eo nomine arguet, quod hanc amputet, illi vero surculum inserat, istam plantet, aliam evellat ; sed potius cum causam didicerit, variam hominis peritiam mirabitur. Itaque nisi obiter **194** ejus scripta legerint, epistolæ argumentum indicent mihi : hinc enim eorum calumnia propositique pravitas comperta erit. Cæterum, quia vel ignorant, vel indicare erubescunt ; nos enarrare necessum est.

5. Ἐν Πενταπόλει τῆς ἄνω Λιβύης τηνικαῦτά τινες τῶν ἐπισκόπων ἐφρόνησαν τὰ Σαβελλίου· καὶ τοσοῦτον ἴσχυσαν ταῖς ἐπινοίαις (77), ὡς ὀλίγου δεῖν μηκέτι ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις κηρύττεσθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο μαθὼν Διονύσιος, αὐτὸς γὰρ εἶχε τὴν μέριμναν τῶν Ἐκκλησιῶν (78) ἐκείνων, πέμπει καὶ συμβουλεύει τοῖς αἰτίοις παύσασθαι τῆς κακοδοξίας· ὡς δὲ οὐκ ἐπαύοντο, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀναιδέστερον ἠσέβουν, ἠναγκάσθη πρὸς τὴν ἀναίδειαν ἐκείνων γράψαι τὴν τοιαύτην ἐπιστολὴν, καὶ τὰ ἀνθρώπινα τοῦ

5. In Pentapoli superioris Libyæ quidam episcoporum tunc temporis cum Sabellio sentiebant, tantumque suis commentis invaluerant, ut vix ultra Filius Dei in Ecclesiis prædicaretur. Rei certior factus Dionysius, cui earum cura Ecclesiarum incumbebat, mittit, suadetque rei auctoribus ut a pravis opinionibus desistant. Quibus minime desistentibus, imo impudentius in impietate perseverantibus, necessitate pulsus est eorum impudentiam hac sua epistola coercere, humanaque Salvatoris ex Evan-

(72) Sic Reg. et Taurin. et ita habuisse videntur Basil. et Fr. 1, licet Felckm. memoria lapsus eamdem ex iis codicibus notet lectionem, quæ in edit. Commeliniana. Editi, καὶ ἔγραψεν. Felckmanni vero 3 anon. totum hunc locum sic habet : πρὶν γένηται τοῦτο μαθὼν Διονύσιος· αὐτὸς γὰρ εἶχε μέριμναν. Ἀλλ' ὥσπερ ταύτην. Nimirum verba quædam inferius posita imperite huc transtulit. Infra Felckm. 3 anon., ἑτέρας ἄλλας... καὶ δεῖ καὶ ταύταις. Mox idem, καὶ μὴ μόνον.

(73) Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, ἡ πίστις γνωσθῇ. Felckm. 3 anon., γνωρισθῇ. Infra idem, ἡ τούτου τέχνη γνωρίζεται. Paulo post idem, ἢ μόνον ταύτην.

(74) Felckm. 3 anon., περὶ ὧν ὑπωπτεύθη, τί καινόν ; καὶ γὰρ καὶ γεωργός· omissis intermediis.

(75) Felckm. 3 anon., ἄν τις αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον, omissis interpositis. Infra post ποικίλον deest αὐτοῦ in Taurin. Colb. Jes. Fr. 1 et Felckm. 3 anon., qui postremus sic habet, τὸ πολυποίκιλον τῆς ἐπιστήμης. Ἐν Πενταπόλει, omissis multis, de more. Mox Reg. Taurin. Jes. Fr. 1, τοῖς γράμμασιν. Editi vero, τοῖς συγγράμμασιν.

(76) Sic Reg. et editi ; sed Taurin. Jes. et Fr. 1, λέγειν, ἀναγκαῖον ἡμᾶς εἰπεῖν.

(77) Taurin. Colb. Jes. Fr. 1 et Felckm. 3 anon., κακονοίαις. Sed editi et codices Reg. et Basil., ἐπινοίαις, quos sequi visum est, quia aliis præstant.

(78) Taurin. Colb. Jes. Fr. 1 et Felckm. 3 anon., καὶ habent ante τῶν Ἐκκλησιῶν. Infra Taurin. Colb. Jes., ἀλλὰ μᾶλλον, omisso καί. Ibidem Felckm. 3 anon., ἀναιδέστερον διετέθειτο, ἠναγκάσθη.

Digitized by Google

geliis exponere : ut cum audacius illi Filium negarent et humana ejus Patri ascriberent, ostendens ipse non Patrem, sed Filium pro nobis hominem factum esse, imperitis illis persuaderet Patrem non esse Filium, eoque pacto homines ad veram Filii deitatem credendam, et ad Patris cognitionem sensim reduceret. Hoc est epistolæ argumentum, hæc viro causa fuit talia scribendi, eorum nempe occasione, qui tam impudenter volebant veram immutare fidem.

Σωτῆρος ἐκ τῶν Εὐαγγελίων παραθέσθαι· ἵν', ἐπειδὴ τολμηρότερον ἐκεῖνοι τὸν Υἱὸν ἠρνοῦντο καὶ τὰ ἀνθρώπινα αὐτοῦ τῷ Πατρὶ ἀνετίθεσαν, οὕτως (79) οὗτος, δείξας ὅτι οὐχ ὁ Πατὴρ, ἀλλ' ὁ Υἱός ἐστιν ὁ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν ἄνθρωπος, πείσῃ τοὺς ἀμαθεῖς μὴ εἶναι τὸν Πατέρα Υἱὸν, καὶ οὕτω λοιπὸν κατ' ὀλίγον ἐκείνους εἰς τὴν ἀληθινὴν ἀναγάγῃ θεότητα τοῦ Υἱοῦ (80), καὶ τὴν γνῶσιν τὴν περὶ τοῦ Πατρός. Αὕτη τῆς ἐπιστολῆς ἡ ὑπόθεσις, καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν οὕτως ἔγραψε καὶ αὐτὸς, διὰ τοὺς οὕτως ἀναισχύντως (81) θελήσαντας μεταθεῖναι τὴν τῆς ἀληθείας πίστιν.

6. Quid igitur similitudinis habent Arii hæresis et Dionysii sententia? vel quare Dionysius ut Arius citatur, tanta cum sit inter utrumque discrepantia? Ille namque catholicæ Ecclesiæ magister est, hic novæ hæresis inventor exstitit. Certe Arius pravæ suæ doctrinæ exponendæ causa *Thaliam* conscripsit effeminatis ac ridiculis modis, Ægyptium nempe Sotadem imitatus. At Dionysius alias quidem scripsit epistolas, sed quibus injectas suspiciones levaret, ac eum recte sentire compertum est. Qui si secum in scriptis suis dissidet, ne trahant eum ad sui consortium, neque enim hac in parte fide dignus erit. Sin cum scripsisset ad Ammonium epistolam, in suspicionemque venisset, deinde illius levandæ causa sese purgaverit, ac post defensionem sententiam non mutarit, palam est illum, quæ suspecta fuere, per quamdam dispensationem conscripsisse : scripta vero ac gesta quæ ad negotiorum rationem sunt dispensata, non oportet maligne interpretari, aut ad suam quemque libidinem detorquere. Nam medicus plerumque ea remedia quæ aliquibus congrua non videntur, quibusdam vulneribus, ut consentaneum esse novit, adhibet, non alium quam curandi scopum habens. Prudentis itidem præceptoris est, omnia ad discipulorum ingenium temperare docereque, donec eos ad perfectionis viam traduxerit.

Τί τοίνυν ὅμοιον ἡ Ἀρείου αἵρεσις καὶ ἡ Διονυσίου διάνοια; ἢ διὰ τί Διονύσιος ὡς Ἄρειος ὀνομάζεται (82), πολλῆς οὔσης αὐτῶν τῆς διαφορᾶς; Ὁ μὲν γὰρ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλός ἐστιν· ὁ δὲ καινῆς αἱρέσεως ἐφευρετὴς γέγονε. Καὶ ὁ μὲν Ἄρειος, τὴν ἰδίαν κακοδοξίαν ἐκτιθέμενος, ἔγραψε *Θαλείαν* (83) ἐκτεθηλυμένοις καὶ γελοίοις ἤθεσι, κατὰ τὸν Αἰγύπτιον Σωτάδην (84)· ὁ δὲ Διονύσιος ἔγραψε μὲν καὶ ἄλλας ἐπιστολὰς, ἀπελογήσατο δὲ καὶ περὶ ὧν ὑπωπτεύθη, καὶ ἐφάνη φρονῶν ὀρθῶς. Εἰ μὲν οὖν ἐναντία ἑαυτῷ γράφει, μὴ ἑλκέτωσαν αὐτὸν πρὸς ἑαυτούς· οὐ γὰρ ἀξιόπιστος κατὰ τοῦτο· εἰ δὲ, γράψας τὴν πρὸς Ἀμμώνιον (85) ἐπιστολὴν, ὑπωπτεύθη καὶ ἀπελογήσατο θεραπεύων τὰ πρῶτα, ἀπολογησάμενός τε οὐ μεταβέβληται, δῆλον ἂν εἴη, ὅτι καὶ τὰ ὑποπτευθέντα κατ' οἰκονομίαν ἔγραψεν· οὐ δεῖ δὲ τὰ κατ' οἰκονομίαν γραφόμενα καὶ γινόμενα, ταῦτα κακοτρόπως δέχεσθαι, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἕλκειν ἕκαστον (86) βούλησιν. Καὶ γὰρ καὶ ἰατρὸς πολλάκις, τὰ δοκοῦντά τισι μὴ εἶναι κατάλληλα, ταῦτα τοῖς ὑποκειμένοις τραύμασιν, ὡς οἶδεν αὐτὸς, ἐπιτίθησιν (87), οὐδὲν ἕτερον ἢ πρὸς τὴν ὑγίειαν ἔχων τὸν σκοπόν· καὶ διδασκάλου δὲ φρονίμου τρόπος οὗτος, πρὸς τὰ τῶν διδασκομένων ἤθη διατίθεσθαι καὶ λαλεῖν, ἕως ἂν αὐτοὺς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς τελειότητος μεταγάγῃ.

7. Quod si eo solum nomine beatæ memoriæ virum criminantur, quod ita scripserit (argumenta quippe quæ Ariani ab ipso mutuantur vere criminationes sunt), quid facturi, quæso, sunt, si audiant magnos et beatos apostolos loquentes in Actibus, Petrum quidem his verbis : *Viri Israelitæ, audite verba hæc : Jesum Nazarenum virum approbatum a Deo in vobis, virtutibus et prodigiis et signis, quæ fecit Deus per illum in medio vestri, sicut et vos scitis :*

7. Εἰ δὲ, ὅτι μόνον ἔγραψεν οὕτως ὁ μακαρίτης (88), αἰτιῶνται αὐτόν· αἱ γὰρ τῶν Ἀρειανῶν ὑπὲρ αὐτοῦ προφάσεις αἰτίαι κατ' αὐτοῦ τυγχάνουσι· τί ποιήσουσιν ἀκούοντες καὶ τῶν μεγάλων καὶ μακαρίων ἀποστόλων ἐν ταῖς Πράξεσι, τοῦ μὲν Πέτρου λέγοντος· *Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀποδεδειγμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι, καὶ τέρασι, καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησεν ὁ Θεὸς δι' αὐ-*

(79) Οὕτως deest in Felckm. 3 anon.

(80) Taurin. Colb. Jes., τοῦ Χριστοῦ. Reg. cum editis et Felckmanni codicibus, τοῦ Υἱοῦ, præter 3 anon. qui habet τοῦ Λόγου.

(81) Taurin. et Jes., ἀναισχύντους.

(82) Felckm. 3 anon., ὡς Ἀρειανὸς νομίζεται· Mox Taurin. et Jes., οὔσης αὐτῷ. Infra, τὴν οἰκείαν κακοδοξίαν. Taurin. Colb. Jes.

(83) Reg. et edit. Commel. cum quibusdam Felckmanni, Θαλίαν. Alii, Θαλείαν. Felckm. vero 3 anon., ἔγραψε λίαν ἐκτεθηλυμένοις καὶ γελοίοις ἤθεσι.

(84) Reg. et edit. Commel., Σωσάτην. Alii cum edit. Paris., Σωτάδην. Ibid. Felckm. 3 anon., ὁ μέντοι Διονύσιος ἔγραψε καί. Paulo post Taurin. et Colb., καὶ δι' ὧν, ubi alii cum editis, καὶ περὶ ὧν.

(85) Felckm. 3 anon., Ἀμμωνᾶν.

(86) Colb. et Fr. 1, τρέπειν ἕκαστον. Mox Felckm. 3 anon., δοκοῦντα εἶναί τισι ἀκατάλληλα, eadem omnino sententia.

(87) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Felckm. 3 anon. Editi minus recte, ὑποτίθησιν.

(88) Felckm. 3 anon., οὗτος ὁ μακάριος. Paulo post idem, κατ' αὐτοῦ γεγόνασι. Et hic deficit codex iste.

Digitized by Google

τοῦ ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς οἴδατε· τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ (89) ἐκδοτον, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες, ἀνείλατε· καὶ πάλιν· Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής· τοῦ δὲ Παύλου ἐξηγουμένου ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Πισιδίας (90), ὅτι, Μεταστήσας ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ, ἤγειρε τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα, ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας· Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα (91) κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει τὰ θελήματά μου. Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγαγε τῷ Ἰσραὴλ Σωτῆρα Ἰησοῦν· καὶ πάλιν ἐν ταῖς Ἀθήναις· Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς, τὰ νῦν παραγγέλλει (92) τοῖς ἀνθρώποις πάντας πανταχοῦ μετανοεῖν· καθότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε πίστιν παράσχων πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· ἢ Στεφάνου τοῦ μεγάλου μάρτυρος (93) ὅταν λέγῃ· Ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς διηνοιγμένους, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ. Ὥρα γὰρ (94) λοιπὸν αὐτοὺς καὶ νῦν ἀποθρασύνεσθαι καὶ λέγειν· οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς ἀτόλμητον· ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ Ἀρείου ἐφρόνουν· ἄνθρωπον γὰρ ἀπὸ Ναζαρὲτ (95), καὶ παθητὸν τὸν Χριστὸν ἀπαγγέλλουσιν.

A *hunc definito consilio et præscientia Dei traditum per manus iniquorum affigentes* **195** *interemistis* [39]; et rursum : *In nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit a mortuis, in hoc iste sanus coram vobis astat* [40]; Paulum vero Antiochiæ in *Pisidia* hæc narrantem : *Amoto Saule Deus suscitavit illis David in regem, cui testimonium perhibens dixit : Inveni David filium Jesse, virum secundum cor meum, qui faciet voluntates meas. Hujus Deus ex semine, secundum promissionem, eduxit Israeli Salvatorem Jesum* [41]; et rursus Athenis : *Et tempora quidem hujus ignorantiæ despiciens Deus, nunc annuntiat hominibus, ut omnes ubique pœnitentiam agant, eo quod statuit diem in quo judicaturus est orbem in æquitate, in viro in quo statuit,* B *fidem præbens omnibus, suscitans eum a mortuis* [42]; aut si magnum illum martyrem Stephanum audiant dicentem : *Ecce video cœlos apertos, et Filium hominis stantem a dextris Dei* [43]. Restat ut jam audacius insurgant dicantque (nihil enim illis inausum), etiam ipsos apostolos cum Ario sensisse, quandoquidem Christum, hominem Nazareth oriundum, et passibilem esse prædicant.

8. Ἐκείνων τοίνυν τοιαῦτα φανταζομένων, ἆρ' ἐπειδὴ τοῖς ῥήμασι (96) τούτοις ἐχρήσαντο, μόναν ἄνθρωπον ἥδεισαν τὸν Χριστὸν οἱ ἀπόστολοι, καὶ πλέον οὐδέν; Μὴ γένοιτο! Οὐκ ἔστιν οὐδὲ εἰς νοῦν τοῦτο λαβεῖν ποτε· ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ὡς ἀρχιτέκτονες σοφοὶ καὶ οἰκονόμοι μυστηρίων τοῦ (97) Θεοῦ, πεποιήκασι· καὶ τὴν αἰτίαν ἔχουσιν εὔλογον· ἐπειδὴ γὰρ οἱ τότε Ἰουδαῖοι, πλανηθέντες τε (98) καὶ πλανήσαντες Ἕλληνας, ἐνόμιζον τὸν Χριστὸν ψιλὸν ἄνθρωπον μόνον, ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἐρχεσθαι καθ' ὁμοιότητα τῶν ἐκ (99) τοῦ Δαβὶδ ἄλλων γενομένων τέκνων· οὔτε δὲ Θεὸν αὐτὸν, οὐδὲ ὅτι ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο ἐπίστευον· τούτου ἕνεκα μετὰ πολλῆς τῆς συνέσεως οἱ μακάριοι ἀπόστολοι τὰ ἀνθρώπινα τοῦ Σωτῆρος πρῶτον ἐξηγοῦντο τοῖς Ἰουδαίοις, ἵν' (1) ὅλως πείσαντες αὐτοὺς ἐκ τῶν φαινομένων καὶ γενο-

C 8. Hæc illis ita somniantibus, num quia apostoli his verbis sunt usi, ideo Christum existimarunt hominem duntaxat esse, et nihil præterea? Absit! Id ne in mentem quidem cadat. Sed illi, ut architecti periti et dispensatores mysteriorum Dei, non absque legitima causa, rem ita temperarunt. Judæi namque illius temporis, cum errarent atque ethnicos in errorem inducerent, rati Jesum hominem duntaxat esse, ex semine David oriundum, perinde ac cæteros Davidis filios, non Deum illum, neque Verbum carnem factum esse credebant. Quapropter beati apostoli, prudenti admodum consilio, primum humana Salvatoris Judæis enarravere, ut eos, ex editis conspicuisque miraculis jam advenisse Christum plane persuasos, hinc ad credendam D ejus divinitatem deducerent, demonstrando, opera

[39] Act. II, 22, 23. [40] Act. IV, 10. [41] Act. XIII, 22, 23. [42] Act. XVII, 30, 31. [43] Act. VII, 55.

(89) Τοῦ in editis desideratur : sed legitur in omnibus codicibus et in Græco Scripturæ textu. Ibidem Taurin. Jes. et Græcus Scripturæ textus, διὰ χειρῶν, alii et editi, διὰ χειρός.

(90) Taurin. et Fr. 1, Πισσιδίας.

(91) Ἄνδρα deest in Taurin. Colb. Jes. Sed in reliquis mss., in omnibus editis, et in Græco Scripturæ textu habetur. Mox πάντα in Taurin. Jes. Fr. 1 et in Græco Script. textu legitur : in reliquis mss. et in editis desideratur.

(92) Sic omnes editi et Græcus Scripturæ textus. Reg., ἀπαγγέλλει, Taurin. Colb. Jes., ἐπαγγέλλει. Paulo post Reg. Taurin. Colb. Jes., ἐν ᾗ μέλλει. In editis ἐν deest.

(93) Editi, τοῦ μεγαλομάρτυρος. Reg., τοῦ μεγάλου μάρτυρος. Taurin. Colberti. Jes. Fr. 1, τοῦ μάρτυρος.

(94) Γάρ post ὥρα deest in Felck. 3 anon. qui nic denuo incipit. Mox Reg. Taurin. Fr. 1 καὶ νῦν habent : sed deest in editis et in reliquis mss.

(95) Editi, γὰρ αὐτὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, sed vox αὐτόν, quod desit in Reg. Taur. et Colb., expuncta est. Ibidem Reg., ἀπονζαρά.

(96) Felck. 3 anon., χρήμασι. Mox idem, καὶ πλέον μηδέν.

(97) Τοῦ in editis deest, sed in Reg. Taurin. Colb. Jes. et Fr. 1 legitur.

(98) Τέ deest in Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, in Reg. vero et in edltis habetur.

(99) Ἐκ deest in Felck. 3 anon. Mox post αὐτόν Taurin. οὐθ', ὅτι ὁ Λόγος. Colb., οὔθ' ὅτι Λόγος. Artic. ὁ in omnibus aliis mss. præter Reg. legitur : in omnibus editis desideratur.

(1) Felck. 3 anon., ἵν' οὕτως.

Digitized by Google

geliis exponere : ut cum audacius illi Filium negarent et humana ejus Patri ascriberent, ostendens ipse non Patrem, sed Filium pro nobis hominem factum esse, imperitis illis persuaderet Patrem non esse Filium, eoque pacto homines ad veram Filii deitatem credendam, et ad Patris cognitionem sensim reduceret. Hoc est epistolæ argumentum, hæc viro causa fuit talia scribendi, eorum nempe occasione, qui tam impudenter volebant veram immutare fidem.

6. Quid igitur similitudinis habent Arii hæresis et Dionysii sententia? vel quare Dionysius ut Arius citatur, tanta cum sit inter utrumque discrepantia? Ille namque catholicæ Ecclesiæ magister est, hic novæ hæresis inventor exstitit. Certe Arius pravæ suæ doctrinæ exponendæ causa *Thaliam* conscripsit effeminatis ac ridiculis modis, Ægyptium nempe Sotadem imitatus. At Dionysius alias quidem scripsit epistolas, sed quibus injectas suspiciones levaret, ac eum recte sentire compertum est. Qui si secum in scriptis suis dissidet, ne trahant eum ad sui consortium, neque enim hac in parte fide dignus erit. Sin cum scripsisset ad Ammonium epistolam, in suspicionemque venisset, deinde illius levandæ causa sese purgaverit, ac post defensionem sententiam non mutarit, palam est illum, quæ suspecta fuere, per quamdam dispensationem conscripsisse : scripta vero ac gesta quæ ad negotiorum rationem sunt dispensata, non oportet maligne interpretari, aut ad suam quemque libidinem detorquere. Nam medicus plerumque ea remedia quæ aliquibus congrua non videntur, quibusdam vulneribus, ut consentaneum esse novit, adhibet, non alium quam curandi scopum habens. Prudentis itidem præceptoris est, omnia ad discipulorum ingenium temperare docereque, donec eos ad perfectionis viam traduxerit.

7. Quod si eo solum nomine beatæ memoriæ virum criminantur, quod ita scripserit (argumenta quippe quæ Ariani ab ipso mutuantur vere criminationes sunt), quid facturi, quæso, sunt, si audiant magnos et beatos apostolos loquentes in Actibus, Petrum quidem his verbis : *Viri Israelitæ, audite verba hæc : Jesum Nazarenum virum approbatum a Deo in vobis, virtutibus et prodigiis et signis, quæ fecit Deus per illum in medio vestri, sicut et vos scitis :*

(79) Οὕτως deest in Felckm. 3 anon.

(80) Taurin. Colb. Jes., τοῦ Χριστοῦ. Reg. cum editis et Felckmanni codicibus, τοῦ Υἱοῦ, præter 3 anon. qui habet τοῦ Λόγου.

(81) Taurin. et Jes., ἀναισχύντους.

(82) Felckm. 3 anon., ὡς Ἀρειανὸς νομίζεται. Mox Taurin. et Jes., οὔσης αὐτῷ. Infra, τὴν οἰκείαν κακοδοξίαν. Taurin. Colb. Jes.

(83) Reg. et edit. Commel. cum quibusdam Felckmanni, Θαλίαν. Alii, Θαλείαν. Felckm. vero 3 anon., ἔγραψε λίαν ἐκτεθηλυμένοις καὶ γελοίοις ἄνθεσι.

(84) Reg. et edit. Commel., Σωσάτην. Alii cum edit. Paris., Σωτάδην. Ibid. Felckm. 3 anon., ὁ μέντοι Διονύσιος ἔγραψε καί. Paulo post Taurin. et Colb., καὶ δι' ὧν, ubi alii cum editis, καὶ περὶ ὧν.

(85) Felckm. 3 anon., Ἀμμωνᾶν.

(86) Colb. et Fr. 1, τρέπειν ἕκαστον. Mox Felckm. 3 anon., δοκοῦντα εἶναί τισι ἀκατάλληλα, eadem omnino sententia.

(87) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Felckm. 3 anon. Editi minus recte, ὑποτίθησιν.

(88) Felckm. 3 anon., οὗτος ὁ μακάριος. Paulo post idem, κατ' αὐτοῦ γεγόνασι. Et hic deficit codex iste.

A Σωτῆρος ἐκ τῶν Εὐαγγελίων παραθέσθαι· ἵν', ἐπειδὴ τολμηρότερον ἐκεῖνοι τὸν Υἱὸν ἠρνοῦντο καὶ τὰ ἀνθρώπινα αὐτοῦ τῷ Πατρὶ ἀνετίθεσαν, οὕτως (79) οὗτος, δείξας ὅτι οὐχ ὁ Πατὴρ, ἀλλ' ὁ Υἱός ἐστιν ὁ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν ἄνθρωπος, πείσῃ τοὺς ἀμαθεῖς μὴ εἶναι τὸν Πατέρα Υἱὸν, καὶ οὕτω λοιπὸν κατ' ὀλίγον ἐκείνους εἰς τὴν ἀληθινὴν ἀναγάγῃ θεότητα τοῦ Υἱοῦ (80), καὶ τὴν γνῶσιν τὴν περὶ τοῦ Πατρός. Αὕτη τῆς ἐπιστολῆς ἡ ὑπόθεσις, καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν οὕτως ἔγραψε καὶ αὐτὸς, διὰ τοὺς οὕτως ἀναισχύντως (81) θελήσαντας μεταθεῖναι τὴν τῆς ἀληθείας πίστιν.

6. Τί τοίνυν ὅμοιον ἡ Ἀρείου αἵρεσις καὶ ἡ Διονυσίου διάνοια; ἢ διὰ τί Διονύσιος ὡς Ἄρειος ὀνομάζεται (82), πολλῆς οὔσης αὐτῶν τῆς διαφορᾶς; Ὁ B μὲν γὰρ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας διδάσκαλός ἐστιν· ὁ δὲ καινῆς αἱρέσεως ἐφευρετὴς γέγονε. Καὶ ὁ μὲν Ἄρειος, τὴν ἰδίαν κακοδοξίαν ἐκτιθέμενος, ἔγραψε *Θαλείαν* (83) ἐκτεθηλυμένοις καὶ γελοίοις ἤθεσι, κατὰ τὸν Αἰγύπτιον Σωτάδην (84)· ὁ δὲ Διονύσιος ἔγραψε μὲν καὶ ἄλλας ἐπιστολὰς, ἀπελογήσατο δὲ καὶ περὶ ὧν ὑπωπτεύθη, καὶ ἐφάνη φρονῶν ὀρθῶς. Εἰ μὲν οὖν ἐναντία ἑαυτῷ γράφει, μὴ ἐλκέτωσαν αὐτὸν πρὸς ἑαυτούς· οὐ γὰρ ἀξιόπιστος κατὰ τοῦτο· εἰ δὲ, γράψας τὴν πρὸς Ἀμμώνιον (85) ἐπιστολὴν, ὑπωπτεύθη καὶ ἀπελογήσατο θεραπεύων τὰ πρῶτα, ἀπολογησάμενός τε οὐ μεταβέβληται, δῆλον ἂν εἴη, ὅτι καὶ τὰ ὑποπτευθέντα κατ' οἰκονομίαν ἔγραψεν· οὐ δεῖ δὲ τὰ κατ' οἰκονομίαν γραφόμενα καὶ γινόμενα, C ταῦτα κακοτρόπως δέχεσθαι, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἕλκειν ἕκαστον (86) βούλησιν. Καὶ γὰρ καὶ ἰατρὸς πολλάκις, τὰ δοκοῦντά τισι μὴ εἶναι κατάλληλα, ταῦτα τοῖς ὑποκειμένοις τραύμασιν, ὡς οἶδεν αὐτὸς, ἐπιτίθησιν (87), οὐδὲν ἕτερον ἢ πρὸς τὴν ὑγίειαν ἔχων τὸν σκοπόν· καὶ διδασκάλου δὲ φρονίμου τρόπος οὗτος, πρὸς τὰ τῶν διδασκομένων ἤθη διατίθεσθαι καὶ λαλεῖν, ἕως ἂν αὐτοὺς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς τελειότητος μεταγάγῃ.

7. Εἰ δὲ, ὅτι μόνον ἔγραψεν οὕτως ὁ μακαρίτης (88), αἰτιῶνται αὐτόν· αἱ γὰρ τῶν Ἀρειανῶν ὑπὲρ αὐτοῦ προφάσεις αἰτίαι κατ' αὐτοῦ τυγχάνουσι· τί ποιήσουσιν ἀκούοντες καὶ τῶν μεγάλων καὶ μακαρίων ἀποστόλων ἐν ταῖς Πράξεσι, τοῦ μὲν Πέτρου λέγον- D τος· *Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀποδεδειγμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι, καὶ τέρασι, καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησεν ὁ Θεὸς δι' αὐ-*

Digitized by Google

τοῦ ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς οἴδατε· τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ (89) ἐκδοτον, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες, ἀνείλατε· καὶ πάλιν· Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής· τοῦ δὲ Παύλου ἐξηγουμένου ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Πισιδίας (90), ὅτι, Μεταστήσας ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ, ἤγειρε τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα, ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας· Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα (91) κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει τὰ θελήματά μου. Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγαγε τῷ Ἰσραὴλ Σωτῆρα Ἰησοῦν· καὶ πάλιν ἐν ταῖς Ἀθήναις· Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς, τὰ νῦν παραγγέλλει (92) τοῖς ἀνθρώποις πάντας πανταχοῦ μετανοεῖν· καθότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε πίστιν παράσχων πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· ἢ Στεφάνου τοῦ μεγάλου μάρτυρος (93) ὅταν λέγῃ· Ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς διηνοιγμένους, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ. Ὥρα γὰρ (94) λοιπὸν αὐτοὺς καὶ νῦν ἀποθρασύνεσθαι καὶ λέγειν· οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς ἀτόλμητον· ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ Ἀρείου ἐφρόνουν· ἄνθρωπον γὰρ ἀπὸ Ναζαρὲτ (95), καὶ παθητὸν τὸν Χριστὸν ἀπαγγέλλουσιν.

A *hunc definito consilio et præscientia Dei traditum per manus iniquorum affigentes* **195** *interemistis* [29]; et rursum : *In nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit a mortuis, in hoc iste sanus coram vobis astat* [30]; Paulum vero Antiochiæ in *Pisidia* hæc narrantem : *Amoto Saule Deus suscitavit illis David in regem, cui testimonium perhibens dixit : Inveni David filium Jesse, virum secundum cor meum, qui faciet voluntates meas. Hujus Deus ex semine, secundum promissionem, eduxit Israeli Salvatorem Jesum* [31]; et rursus Athenis : *Et tempora quidem hujus ignorantiæ despiciens Deus, nunc annuntiat hominibus, ut omnes ubique pœnitentiam agant, eo quod statuit diem in quo judicaturus est orbem in æquitate, in viro in quo statuit,* B *fidem præbens omnibus, suscitans eum a mortuis* [32]; aut si magnum illum martyrem Stephanum audiant dicentem : *Ecce video cœlos apertos, et Filium hominis stantem a dextris Dei* [33]. Restat ut jam audacius insurgant dicantque (nihil enim illis inausum), etiam ipsos apostolos cum Ario sensisse, quandoquidem Christum, hominem Nazareth oriundum, et passibilem esse prædicant.

8. Ἐκείνων τοίνυν τοιαῦτα φανταζομένων, ἆρ' ἐπειδὴ τοῖς ῥήμασι (96) τούτοις ἐχρήσαντο, μόναν ἄνθρωπον ἥδεισαν τὸν Χριστὸν οἱ ἀπόστολοι, καὶ πλέον οὐδέν; Μὴ γένοιτο! Οὐκ ἔστιν οὐδὲ εἰς νοῦν τοῦτο λαβεῖν ποτε· ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ὡς ἀρχιτέκτονες σοφοὶ καὶ οἰκονόμοι μυστηρίων τοῦ (97) Θεοῦ, πεποιήκασι· καὶ τὴν αἰτίαν ἔχουσιν εὔλογον· ἐπειδὴ γὰρ οἱ τότε Ἰουδαῖοι, πλανηθέντες τε (98) καὶ πλανήσαντες Ἕλληνας, ἐνόμιζον τὸν Χριστὸν ψιλὸν ἄνθρωπον μόνον, ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἔρχεσθαι καθ' ὁμοιότητα τῶν ἐκ (99) τοῦ Δαβὶδ ἄλλων γενομένων τέκνων· οὔτε δὲ Θεὸν αὐτὸν, οὐδὲ ὅτι ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο ἐπίστευον· τούτου ἕνεκα μετὰ πολλῆς τῆς συνέσεως οἱ μακάριοι ἀπόστολοι τὰ ἀνθρώπινα τοῦ Σωτῆρος πρῶτον ἐξηγοῦντο τοῖς Ἰουδαίοις, ἵν' (1) ὅλως πείσαντες αὐτοὺς ἐκ τῶν φαινομένων καὶ γενο-

C 8. *Hæc illis ita somniantibus, num quia apostoli his verbis sunt usi, ideo Christum existimarunt hominem duntaxat esse, et nihil præterea? Absit! Id ne in mentem quidem cadat. Sed illi, ut architecti periti et dispensatores mysteriorum Dei, non absque legitima causa, rem ita temperarunt. Judæi namque illius temporis, cum errarent atque ethnicos in errorem inducerent, rati Jesum hominem duntaxat esse, ex semine David oriundum, perinde ac cæteros Davidis filios, non Deum illum, neque Verbum carnem factum esse credebant. Quapropter beati apostoli, prudenti admodum consilio, primum humana Salvatoris Judæis enarravere, ut eos, ex editis conspicuisque miraculis jam advenisse Christum plane persuasos, hinc ad credendam* D *ejus divinitatem deducerent, demonstrando, opera*

[29] Act. II, 22, 23. [30] Act. IV. 10. [31] Act. XIII, 22, 23. [32] Act. XVII, 30, 31. [33] Act. VII, 55.

(89) Τοῦ in editis desideratur : sed legitur in omnibus codicibus et in Græco Scripturæ textu. Ibidem Taurin. Jes. et Græcus Scripturæ textus, διὰ χειρῶν, alii et editi, διὰ χειρός.

(90) Taurin. et Fr. 1, Πισσιδίας.

(91) Ἄνδρα deest in Taurin. Colb. Jes. Sed in reliquis mss., in omnibus editis, et in Græco Scripturæ textu habetur. Mox πάντα in Taurin. Jes. Fr. 1 et in Græco Script. textu legitur : in reliquis mss. et in editis desideratur.

(92) Sic omnes editi et Græcus Scripturæ textus. Reg., ἀπαγγέλλει, Taurin. Colb. Jes., ἐπαγγέλλει. Paulo post Reg. Taurin. Colb. Jes., ἐν ᾗ μέλλει. In editis ἐν deest.

(93) Editi, τοῦ μεγαλομάρτυρος. Reg., τοῦ μεγάλου μάρτυρος. Taurin. Colbert. Jes. Fr. 1, τοῦ μάρτυρος.

(94) Γάρ post ὥρα deest in Felck. 3 anon. qui nic denuo incipit. Mox Reg. Taurin. Fr. 1 καὶ νῦν habent : sed deest in editis et in reliquis mss.

(95) Editi, γὰρ αὐτὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, sed vox αὐτόν, quod desit in Reg. Taur. et Colb., expuncta est. Ibidem Reg., ἀπονζαρά.

(96) Felck. 3 anon., χρήμασι. Mox idem, καὶ πλέον μηδέν.

(97) Τοῦ in editis deest, sed in Reg. Taurin. Colb. Jes. et Fr. 1 legitur.

(98) Τέ deest in Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, in Reg. vero et in editis habetur.

(99) Ἐκ deest in Felck. 3 anon. Mox post αὐτόν Taurin. οὐθ', ὅτι ὁ Λόγος. Colb., οὔθ' ὅτι Λόγος. Artic. ὁ in omnibus aliis mss. præter Reg. legitur : in omnibus editis desideratur.

(1) Felck. 3 anon., ἵν' οὕτως.

Digitized by Google

quæ edita fuerant, non hominis, sed Dei esse. Certe Petrus cum dixisset virum passibilem Christum esse, illico subjunxit : *Hic auctor vitæ est* [34], ipseque in Evangelio confitetur : *Tu es Christus Filius Dei vivi* [35] ; et in Epistola sua ait ipsum, episcopum animarum, atque Dominum suum nec non angelorum et potestatum esse. Paulus item, qui ait Christum esse virum ex semine David, in Epistola ad Hebræos hæc habet : *Qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus* [36] ; ad Philippenses vero : *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo* [37]. Hæc porro, *auctor vitæ*, *Filius Dei*, *splendor*, *figura*, *æqualis Deo*, *Dominus*, *episcopus animarum*, quid aliud sibi velint, quam in corpore fuisse Verbum Dei, per quod omnia facta sunt, illudque indivisum esse a Patre, quemadmodum splendor a luce?

μένων σημείων ἐληλυθέναι τὸν Χριστὸν, λοιπὸν καὶ εἰς τὴν περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ (2) πίστιν αὐτοὺς ἀναγάγωσι· δεικνύντες, ὅτι τὰ γενόμενα ἔργα οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου, ἀλλὰ Θεοῦ. Ἀμέλει Πέτρος ὁ λέγων ἄνδρα παθητὸν τὸν Χριστὸν, εὐθὺς συνῆπτεν (3)· *Οὗτος ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς ἐστιν*· ἐν δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ ὁμολογεῖ· *Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος*. Ἐν δὲ τῇ Ἐπιστολῇ φησιν αὐτὸν ἐπίσκοπον ψυχῶν, καὶ Κύριον ἑαυτοῦ τε καὶ ἀγγέλων καὶ δυνάμεων (4) εἶναι. Πάλιν τε Παῦλος ὁ λέγων ἄνδρα ἐκ σπέρματος Δαβὶδ εἶναι τὸν Χριστὸν, οὗτος ἐπέστελλεν Ἑβραίοις μέν· *Ὅς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ*· Φιλιππησίοις δέ· *Ὅς, ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ*. Τὸ δὲ λέγειν *ἀρχηγὸν τῆς* (5) *ζωῆς*, καὶ *Υἱὸν τοῦ Θεοῦ*, καὶ *ἀπαύγασμα*, καὶ *χαρακτῆρα*, καὶ *ἴσα Θεῷ*, καὶ *Κύριον*, καὶ *ἐπίσκοπον ψυχῶν*, τί ἂν εἴη ἕτερον (6), ἢ ὅτι ἐν σώματι Λόγος ἦν Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ ἔστιν ἀδιαίρετος τοῦ Πατρὸς, ὡς ἔστι τὸ ἀπαύγασμα πρὸς τὸ φῶς;

9. Idipsum egit Dionysius ab apostolis edoctus : cum enim jam irrepsisset Sabellii hæresis, coactus est hujusmodi epistolam, ut dixi, scribere, ac verba quæ humili et humano more de **196** Salvatore dicta sunt, illis objicere, ut per humana illos absterreret a dicendo, Filium esse Patrem, sicque faciliorem illis viam ad doctrinam de Filii divinitate muniret, ubi in subsequentibus epistolis illum ex Scripturis sacris appellaret Verbum, sapientiam, virtutem, vaporem, et splendorem Patris. In epistolis itaque ad sui defensionem scriptis, palam de fide loquitur, pietatemque erga Christum profitetur. Ut igitur apostoli accusandi non sunt ob verba de Domini humanitate prolata (nam Dominus homo factus est), quin potius admiratione digni sunt ob prudentem dispensationem et doctrinam tempori accommodatam; sic Dionysius pro Ariano habendus non est, propter epistolam ad Euphranorem et Ammonium contra Sabellium scriptam. Tametsi enim humilibus verbis et exemplis est usus, at illa sunt ex Evangeliis deprompta, adestque illi legitima hæc conscribendi causa, Salvatoris scilicet in carne adventus, propter quem hæc et similia scripta sunt. Nam ut ipse Verbum est Dei, ita postea *Verbum caro factum est* [38]; et *In principio* quidem *erat*

9. Καὶ Διονύσιος τοίνυν παρὰ τῶν ἀποστόλων τοῦτο μαθὼν πεποίηκεν· ἐπειδὴ γὰρ εἶρπεν ἡ Σαβελλίου αἵρεσις, ἠναγκάσθη τὴν τοιαύτην, καθὰ προεῖπον, ἐπιστολὴν γράψαι, καὶ τὰ ἀνθρωπίνως καὶ εὐτελῶς περὶ τοῦ Σωτῆρος (7) εἰρημένα ῥίψαι κατ' αὐτῶν· ἵνα, τούτους ἀποσχοινίσας διὰ τὰ ἀνθρώπινα τοῦ μὴ λέγειν Υἱὸν εἶναι τὸν Πατέρα, εὐκολωτέραν αὐτοῖς κατασκευάσῃ τὴν περὶ τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ διδασκαλίαν, ὅταν αὐτὸν ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπιστολαῖς ἀπὸ τῶν Γραφῶν λέγῃ, Λόγον, σοφίαν, δύναμιν, ἀτμίδα, καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Πατρός. Ἐν γοῦν ταῖς (8) ἐπιστολαῖς τῆς ἀπολογίας τοιαῦτα λέγων, παῤῥησιάζεται ἐν τῇ πίστει, καὶ τῇ εἰς Χριστὸν εὐσεβείᾳ. Ὥσπερ οὖν οὐ κατηγορητέοι οἱ ἀπόστολοι διὰ τὰ ἀνθρώπινα ῥήματα περὶ τοῦ Κυρίου (καὶ γὰρ ἄνθρωπος γέγονεν ὁ Κύριος), ἀλλὰ καὶ (9) μᾶλλον θαύματος ἄξιοι διὰ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἐν καιρῷ διδασκαλίαν· οὕτως οὐκ Ἀρειανὸς ὁ Διονύσιος (10), διὰ τὴν πρὸς Εὐφράνορα καὶ Ἀμμώνιον κατὰ Σαβελλίου ἐπιστολήν. Εἰ γὰρ καὶ ταπεινοῖς ἐχρήσατο λόγοις καὶ παραδείγμασιν, ἀλλ' ἐκ τῶν Εὐαγγελίων ἐστὶ καὶ ταῦτα· καὶ πρόφασιν ἔχει τούτων, τὴν τοῦ Σωτῆρος ἔνσαρκον παρουσίαν, δι' ἣν (11) καὶ ταῦτα καὶ τὰ ὅμοια γέγραπται. Καὶ γὰρ ὥσπερ Λόγος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, οὕτω μετὰ ταῦτα *Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο* (12)· καὶ, *Ἐν*

[34] Act. III, 15. [35] Matth. XVI, 16. [36] Hebr. I, 3. [37] Philipp. II, 6. [38] Joan. I, 14.

(2) Αὐτοῦ deest in Taurin.

(3) Taurin. Colb. Fr. 1, συνεῖπεν. Jes., συνῆψεν. Reg. et editi, συνῆπτεν. Mox Taurin., ὡμολόγει. Ibidem τοῦ ante ζῶντος in editis deest : in codicibus vero omnibus legitur.

(4) Felck. 3 anon., καὶ δαιμόνων.

(5) In Reg. et in editis τῆς deest : sed habetur in Taurin. Colb. Jes. et Felck. 3 anon. Mox Felck. 3 anon., ἴσον Θεῷ.

(6) Taurin. Colb. Jes. Felck. 3 anon., τί ἂν ἦ ἕτερον, qui ultimus sequentia sic habet : ἢ ὅτι ἐν σώματί ἐστι Λόγος ὢν Θεοῦ, etc. Mox idem, διαίρετος τῷ Πατρὶ ὡς ἔστι, mendose. Taurin. Colb. Jes. ante ὡς ἔστι habent καί.

(7) Taurin. Colb. Jes., πς, id est Πατρός, prono quippe lapsu ex σρος, id est Σωτῆρος factum est πρὸς, Πατρός. Mox Felck. 3 anon., ἵνα τοὺς τοιούτους ὁ ἀποσχοινίσας. Paulo post idem, εὐκολώτερον.

(8) Felck. 3 anon., Ἐν γὰρ ταῖς.

(9) Καί deest in Taurin. Colb. Jes. Fr. 1. In reliquis editis et mss. legitur. Mox, οἰκονομίαν καὶ τήν. Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1. In editis καί deest.

(10) Felck. 3 anon., οὐκ Ἀρειανὸς Διονύσιος πρὸς Εὐσέβιον καὶ Σαμμωνᾶν (sic hoc loco, supra tamen Ἀμμωνᾶν) κατὰ Σαβελλίου ἐπιστολὴν γράψων. Οἱ γάρ· sic ille mendose.

(11) Reg. solus, δι' ὅν.

(12) Felck. 3 anon., post ἐγένετο, addit, καὶ ἐν ἡμῖν ἐσκήνωσε. Quod itidem paulo infra addit post ἐγένετο.

Digitized by Google

ἀρχῇ μὲν ἦν ὁ Λόγος· ἡ δὲ Παρθένος ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων ἐν γαστρὶ ἔσχε, καὶ γέγονεν ὁ Κύριος ἄνθρωπος. Καὶ εἷς μὲν ἔστιν ὁ ἐξ ἀμφοτέρων σημαινόμενος· Ὁ γὰρ Λόγος σὰρξ ἐγένετο· τὰ δὲ περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως εἰρημένα ῥήματα ἰδίαν καὶ κατάλληλον ἔχει πρὸς ἕκαστον τῶν λεγομένων τὴν ἑρμηνείαν· καὶ ὁ τὰ ἀνθρώπινα (13) τοῦ Λόγου γράφων οἶδε καὶ τὰ περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ· καὶ ὁ περὶ τῆς θεότητος ἐξηγούμενος οὐκ ἀγνοεῖ τὰ ἴδια τῆς ἐνσάρκου (14) παρουσίας αὐτοῦ· ἀλλ' ἕκαστον ὡς ἐπιστήμων καὶ δόκιμος τραπεζίτης διακρίνων, κατ' ὀρθὸν τῆς εὐσεβείας βαδιεῖται. Ὅτε γοῦν αὐτὸν κλαίοντα λέγει, οἶδεν, ὅτι, ἄνθρωπος γενόμενος ὁ Κύριος, δείκνυσι τὸ μὲν κλαίειν τοῦ ἀνθρωπίνου, ἐγείρει δὲ Λάζαρον ὡς Θεός· καὶ πεινῶντα μὲν αὐτὸν καὶ διψῶντα οἶδε σωματικῶς, θεϊκῶς δὲ χορτάζοντα ἀπὸ πέντε ἄρτων πεντακισχιλίους· καὶ κείμενον μὲν οἶδεν ἐν μνημείῳ σῶμα ἀνθρώπινον, ἐγειρόμενον δὲ ὡς Θεοῦ σῶμα παρ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου (15).

10. Ταῦτα καὶ Διονύσιος διδάσκων, ἐν μὲν τῇ πρὸς Εὐφράνορα καὶ Ἀμμώνιον ἐπιστολῇ περὶ τῶν ἀνθρωπίνως εἰρημένων περὶ τοῦ Σωτῆρος διὰ Σαβέλλιον ἔγραψεν· ἀνθρωπίνως γάρ ἐστιν εἰρημένα περὶ αὐτοῦ τὸ, Ἐγὼ ἡ ἄμπελος (16), ὁ Πατήρ ὁ γεωργός· καὶ τὸ, Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτόν· καὶ τὸ, Ἔκτισε, καὶ, Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων. Οὐκ ἠγνόει δὲ τὸ, Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί· καὶ τὸ, Ὁ ἐμὲ ἑωρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα· ταῦτα γὰρ αὐτὸν ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπιστολαῖς ἔγνωμεν γράψαντα· καὶ γὰρ κἀκεῖ ταῦτα γράφων, ἐμνημόνευσε τῶν ἀνθρωπίνων τοῦ Κυρίου. Ὥσπερ γὰρ, Ἐν μορφῇ Θεοῦ ὢν οὐχ (17) ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβών· καὶ, Πλούσιος ὤν, ἐπτώχευσε δι' ἡμᾶς· οὕτως, ὄντων ὑψηλῶν καὶ πλουσίων τῶν περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ λόγων, εἰσὶ καὶ αἱ περὶ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας αὐτοῦ ταπειναὶ καὶ πτωχαὶ λέξεις (18). Ὅτι δὲ ἀνθρωπίνως εἴρηται ταῦτα περὶ τοῦ Σωτῆρος, σκοπεῖν ἐντεῦθεν προσήκει· ὁ μὲν γεωργὸς ξένος ἐστὶ κατ' οὐσίαν τῆς ἀμπέλου, τὰ δὲ κλήματα, ὁμοούσια καὶ συγγενῆ, καὶ ἀδιαίρετα τῆς ἀμπέλου τυγχάνει ὄντα, καὶ μίαν ἔχει καὶ τὴν αὐτὴν γένεσιν ταῦτά τε καὶ ἡ ἄμπελος (19). Ἔστι δὲ, ὡς εἶπεν ὁ Κύριος, αὐτὸς ἡ ἄμπελος, ἡμεῖς τὰ κλήματα. Εἰ μὲν οὖν ὁμοούσιός ἐστιν ἡμῖν ὁ Υἱὸς (20), καὶ τὴν

A *Verbum* [59]: Virgo autem circa consummationem sæculorum *in utero habuit* [60], Dominusque homo factus est. Atque unus quidem est qui duabus illis sententiis indicatur, nam *Verbum caro factum est.* Quæ porro de divinitate et de humanitate ejus dicta sunt, propriam et unicuique de quo agitur congruentem habent interpretationem : ita ut qui humana Verbi scribit, ejus quoque divinitatem agnoscat ; et qui de divinitate loquitur, minime sit ignarus eorum quæ ad carnalem ejus adventum spectant : sed ut peritus et probus trapezita inter singula distinguens, in recta pietatis incedat via. Cum igitur eum lacrymantem dicit, probe novit Dominum hominem factum quoad humanitatem lacrymas profundere ; ut Deum vero, Lazarum a mortuis suscitare : B novit quoque illum esurire corporaliter, ac divinitus ex quinque panibus quinque millia satiare : corpus itidem humanum in sepulcro jacere novit, nec ignorat illud ipsum a Verbo, ut Dei corpus suscitari.

10. Hæc ipsa docens Dionysius, in epistola quidem ad Euphranorem et Ammonium, quæ de Salvatore secundum humanitatem dicta sunt, refellendi Sabellii causa scripsit. Secundum humanitatem enim hæc de illo sunt prolata : *Ego vitis, et Pater meus agricola* [61] ; et : *Fidelem ei qui fecit ipsum* [62], nec non illud : *Creavit* [63] ; et : *Tanto melior angelis factus* [64]. Nec ignorabat tamen illud : *Ego in Patre et Pater in me* [65] ; et : *Qui videt me, videt* C *et Patrem* [66] ; hæc enim illum novimus in aliis scripsisse epistolis, ubi dum ista pertractat, humanitatem quoque Domini memorat. Sicut enim, *Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens* [67] ; et, *Cum esset dives, propter nos egenus factus est* [68] ; sic cum verba de divinitate ejus dicta magnifica sint et excelsa, e contrario humilia et egena sunt quæ de carnali ejus adventu enarrantur. Quod autem hæc ipsa de humanitate Salvatoris dicta sint, hinc animadvertere licet, quod agricola quoad substantiam a vite alienus sit, **197** palmites vero ejusdem substantiæ et generis ac vitis, ab ipsaque indivisi, una nempe eademque origine pullulant palmites et vitis. Est autem, ait D Dominus, ipse vitis, nos palmites. Si itaque nobis consubstantialis est Filius, et eamdem quam nos

[59] Joan. I, 1. [60] Matth. I, 23. [61] Joan. XV, 1. [62] Hebr. III, 2. [63] Prov. VIII, 22. [64] Hebr. I, 4. [65] Joan. XIV, 10, 11. [66] ibid. 9. [67] Philip. II, 6, 7. [68] II Cor. VIII, 9.

(13) Felck. 3 anon., τὴν σημασίαν, καὶ ὅταν ἀνθρώπινα.

(14) Reg. Taurin. Colb. Jes. quos sequimur, τῆς ἐνσάρκου, ut infra legitur. Editi, τῆς ἐν σαρκί. Mox, δόκιμος τραπεζίτης. Clemens Alex. hunc locum ex Paulo affert : Γίνεσθε δὲ δόκιμοι τραπεζῖται, τὰ μὲν ἀποδοκιμάζοντες, τὸ δὲ καλὸν κατέχοντες. Sed hæc clausula non jam exstat apud Paulum, iisdem saltem verbis expressa : legitur quidem Thess. v, 21, Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε. Sed illud δόκιμοι τραπεζῖται in nullis jam exemplaribus exstat. Familiare tamen Athanasio est, et antiquis Patribus, quorum alii ex Pauli Epistolis, alii ex Evangelio illud desumptum aiunt. Felck. 3 anon., διακρίνων τὴν εὐσέβειαν βαδιεῖται. Mox idem, λέγῃ.

(15) Felck. 3 anonym., τοῦ Λόγου οὗ καὶ γέγονε σάρξ. Et hic rursum desinit.

(16) Jes., Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος.

(17) Taurin. Jes. Fr. 1, ὢν ὁ Κύριος οὐχ.

(18) Taurin. Colb. Jes. et Fr. 1, quos sequi visum est, λέξεις. Reg. et editi, διαλέξεις.

(19) Hic denuo resumit Felck. 3 anon., qui paulo post sic habet : τῆς ἀμπέλου τυγχάνουσι, καὶ μίαν. Mox idem, αὐτά τε καί.

(20) Ὁ ante Υἱός in editis deest, sed in mss. Reg. Taurin. Colb. et Jes. habetur. Paulo post κατὰ τοῦ

Digitized by Google

habet originem, sit hac in parte alienus a Patre secundum substantiam, eo modo quo vitis ab agricola : si vero aliud est Filius præter illud quod nos sumus, et ille quidem Verbum Patris, nos vero ex terra procreati et posteri simus Adæ, non debet dictum illud referri ad deitatem Verbi, sed ad humanum ejus adventum : quandoquidem ita Salvator ait : *Ego sum vitis, vos palmites, et Pater agricola* [49]. Nos enim quantum ad corpus ejusdem generis sumus ac Dominus, propterea ipse dixit : *Narrabo nomen tuum fratribus meis* [50]. Ac quemadmodum palmites sunt viti consubstantiales, ex eaque prodeunt, sic et nos corpora habentes ejusdem generis ac corpus Domini, ex plenitudine ejus accipimus, illudque nobis radix est ad resurrectionem et salutem. Pater autem agricola dictus est : ipse enim vitem, quæ est humanitas Salvatoris, per Verbum coluit; ipse item per Verbum nobis ad regnum viam paravit, et nemo venit ad Dominum, nisi Pater eum traxerit ad illum.

11. Hæc igitur germana cum sit hujus sententiæ interpretatio, peropportune de hac vite scriptum est : *Qui fidelis est ei qui fecit illam* [51]; et : *Tanto melior angelis factus* [52]; et : *Creavit* [53]. Quo enim tempore illud accepit quod pro nobis offerendum habuit, corpus nempe suum ex Maria virgine ortum, tunc scribitur, eum creatum fuisse, factum conditumque fuisse, siquidem hujusmodi dicta hominibus congruunt. Neque tamen post corpus assumptum angelis præstantior effectus est, ne antea minor illis, aut par fuisse existimetur : sed cum ad Judæos Paulus scribat, humanumque Domini ministerium cum Moysis ministerio conferat, ait : *Tanto melior angelis factus;* per angelos enim lex enuntiata est, quia *lex* quidem *per Moysen data est, gratia* autem *per Jesum Christum facta est* [54], necnon Spiritus donum. Et eo quidem tempore a Dan usque Bersabee lex enuntiabatur; jam vero *in omnem terram exivit sonus eorum* [55], et gentes Christum adorant, per eumque Patrem agnoscunt. Humano igitur more illa de Salvatore scripta sunt, nec aliter se res habet.

A αὐτὴν ἡμῖν ἔχει γένεσιν, ἔστω κατὰ τοῦτο καὶ ὁ Υἱὸς ἀλλότριος κατ' οὐσίαν τοῦ Πατρὸς, ὥσπερ καὶ ἡ ἄμπελος τοῦ γεωργοῦ· εἰ δὲ ἄλλος ἐστὶν ὁ Υἱὸς παρ' ὃ ἐσμεν ἡμεῖς, κἀκεῖνος μὲν Λόγος τοῦ Πατρὸς, ἡμεῖς δὲ ἐκ γῆς γεγόναμεν, καὶ τοῦ Ἀδὰμ ἐσμὲν ἔκγονοι· οὐκ ὀφείλει τὸ ῥητὸν εἰς τὴν θεότητα ἀναφέρεσθαι τοῦ Λόγου, ἀλλὰ (21) λοιπὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην αὐτοῦ παρουσίαν· ἐπεὶ καὶ οὕτως εἴρηκεν ὁ Σωτήρ· Ἐγὼ ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα, ὁ Πατήρ ὁ γεωργός (22). Ἡμεῖς γὰρ τοῦ Κυρίου κατὰ τὸ σῶμα συγγενεῖς ἐσμεν· καὶ αὐτὸς διὰ τοῦτο εἶπεν· Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου. Καὶ ὥσπερ ἐστὶ τὰ κλήματα ὁμοούσια τῆς ἀμπέλου, καὶ ἐξ αὐτῆς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ὁμογενῆ τὰ σώματα ἔχοντες τῷ σώματι τοῦ Κυρίου, ἐκ τοῦ πληρώματος B αὐτοῦ λαμβάνομεν, κἀκεῖνο ῥίζαν ἔχομεν εἰς τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν σωτηρίαν. Ὁ δὲ Πατὴρ εἴρηται ὁ γεωργός· αὐτὸς γὰρ εἰργάσατο διὰ τοῦ Λόγου τὴν ἄμπελον, ἥτις ἐστὶ τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Σωτῆρος (23), καὶ αὐτὸς δι' αὐτοῦ τοῦ Λόγου τὴν εἰς βασιλείαν ὁδὸν ἡμῖν ἡτοίμασε· καὶ οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Κύριον, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ αὐτὸν ἑλκύσει πρὸς αὐτόν.

11. Ταύτην δὲ τοῦ ῥητοῦ τὴν ἑρμηνείαν ἔχοντος, ἀνάγκη περὶ τῆς οὕτω λεγομένης ἀμπέλου γράφεσθαι· *Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτόν·* καὶ, *Τοσούτῳ κρείττων* (24) *γενόμενος τῶν ἀγγέλων*, καὶ τὸ, *Ἔκτισεν.* Ὅτε γὰρ ἔλαβεν ὅπερ εἶχε προσενεγκεῖν ὑπὲρ ἡμῶν· ἦν δὲ τοῦτο τὸ ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου σῶμα· τότε καὶ ἐκτίσθαι (25), καὶ πεποιῆσθαι, καὶ C γεγενῆσθαι περὶ αὐτοῦ γέγραπται· ἀνθρώποις γὰρ ἁρμόζουσιν αἱ τοιαῦται λέξεις. Ἄλλως τε οὐ μετὰ τὸ σῶμα γέγονε κρείττων (26) τῶν ἀγγέλων, ἵνα μὴ τὸ πρὶν ἐλάττων, ἢ ἴσος αὐτῶν φαίνηται· ἀλλὰ πρὸς Ἰουδαίους γράφων, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Κυρίου διακονίαν συγκρίνων τῇ Μωϋσέως, ἔφησε· *Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων*· διὰ γὰρ ἀγγέλων ὁ νόμος ἐλαλήθη· διότι ὁ μὲν *νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη*, ἡ δὲ *χάρις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο*, καὶ τοῦ Πνεύματος (27) ἡ χορηγία. Καὶ τότε μὲν ἀπὸ Δὰν (28) καὶ μέχρι Βερσαβεὲ ὁ νόμος κατηγγέλλετο· νῦν δὲ *εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν*, καὶ τὰ ἔθνη τὸν Χριστὸν προσκυνοῦσι, καὶ δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα γινώσκουσιν. Ἀνθρωπίνως ἄρα περὶ τοῦ Σωτῆρος ἐκεῖνα γέγραπται, καὶ D οὐκ ἔστιν ἄλλως.

[49] Joan. xv, 1, 5. [50] Psal. xxi, 23. [51] Hebr. iii, 2. [52] Hebr. i, 4. [53] Prov. viii, 22. [54] Joan. i, 18. [55] Psal. xviii, 3.

το καὶ ὁ. Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. et Felck. 3 anon. In editis καὶ deest. Fr. 1 vero sic habet, κατὰ τοῦτο ὑμῖν ὁ Υἱός.

(21) Felck. 3 anon., τοῦ Χριστοῦ· ἀλλά.

(22) Hunc locum Theodoretus affert Dialogo 1, τῷ Ἀτρέπτῳ, p. 39, qui ibidem habet ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργός. Ibidem Felck. 3 anon., κατὰ τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ συγγενεῖς, etc. Mox idem, διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου. Ὁ δὲ Πατὴρ ὁ γεωργός, omissis intermediis.

(23) Theodoretus, ἥτις ἐστὶ τὸ Κυριακὸν σῶμα, *quæ est Dominicum corpus.* Sic etiam Felck. 3 an., qui post hæc quædam omittit, de more.

(24) Reg., κρείττω.

(25) Taurin. Jes., ἐκτίθεσθαι.

(26) Reg., κρείττω, et sic paulo inferius. Mox Taurin. Colbert. Jes. Fr. 1, ἐλάττων ἴσως.

(27) Reg. et omnes editi, τοῦ Πατρός, et ita legit Nannius. At Taurin. Jes. et Fr. 1, τοῦ Πνεύματος. Utra sit vera lectio vix statui potest, cum utraque quadret. Proclivis sane est transmutatio. In mss. enim hæ voces sic scribuntur, πρς, πνς, ita ut unius litteræ mutatione confundantur. Postrema lectio præstare videtur.

(28) Taurin. Colbert. Jes., Δάμ. Mox Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, μέχρι Βερσαβεέ. Quatuor postremi cum articulo τῆς; editi vero, μέχρι Βερσαβεέ.

Digitized by Google

12. (29) Ἆρ' οὖν, ὡς οἱ Χριστομάχοι θρυλλοῦσι, Διονύσιος τὰ ἀνθρώπινα τοῦ Υἱοῦ γράφων, καὶ λέγων οὕτω ποίημα αὐτὸν, ἕνα τῶν ἀνθρώπων αὐτὸν ἔλεγεν εἶναι (30); Ἢ λέγων μὴ εἶναι τὸν Λόγον ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, ἐφρόνει τοῦτον ὁμοούσιον ἡμῶν εἶναι τῶν ἀνθρώπων; Καὶ μὴν οὐχ οὕτως ἔγραψεν ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπιστολαῖς· ἀλλὰ καὶ ὀρθῶς φρονῶν ἐν αὐταῖς φαίνεται, καὶ δύναται δι' αὐτῶν βοῆσαι κατὰ τούτων (31), λέγων· Οὐκ εἰμὶ τῆς αὐτῆς ὑμῖν δόξης, ὦ Θεομάχοι· οὐδὲ τὰ ἡμέτερα πρόφασιν Ἀρείῳ παρέσχεν εἰς ἀσέβειαν· ἀλλὰ πρὸς Ἄμμωνα (32) καὶ Εὐφράνορα διὰ τοὺς Σαβελλίζοντας γράφων, ἐμνήσθην τοῦ γεωργοῦ καὶ τῆς ἀμπέλου, καὶ τῶν τοιούτων ἄλλων ῥητῶν (33)· ἵνα, τὰ ἀνθρώπινα τοῦ Κυρίου δείξας, πείσω μὴ λέγειν ἐκείνους, ὅτι ὁ Πατὴρ ἐστιν ὁ γενόμενος ἄνθρωπος. Ὡς γὰρ ὁ γεωργὸς οὐκ ἔστιν ἄμπελος, (34), οὕτως οὐκ ἔστιν ὁ ἐν τῷ σώματι γενόμενος ὁ Πατὴρ, ἀλλ' ὁ Λόγος· καὶ ὁ Λόγος (35) δὲ, ἐν τῇ ἀμπέλῳ γενόμενος, ἄμπελος ἐκλήθη διὰ τὴν πρὸς τὰ κλήματα, ἅπερ ἐσμὲν ἡμεῖς, σωματικὴν συγγένειαν. Ταύτῃ μὲν οὖν τῇ διανοίᾳ τὴν πρὸς Εὐφράνορα καὶ Ἀμμώνιον ἔγραψα· πρὸς δὲ τὴν (36) ὑμῶν ἀναίδειαν τὰς ἑτέρας ἐπιστολὰς τὰς παρ' ἐμοῦ γραφείσας ἀντιτίθημι (37), ἵνα γνῶσιν οἱ φρόνιμοι τὴν ἐν αὐταῖς ἀπολογίαν, καὶ τῆς ἐν Χριστῷ πίστεως τὴν ὀρθὴν μου φρόνησιν. Ἔδει μὲν οὖν καὶ τοὺς Ἀρειανοὺς, εἴπερ εἶχον ὑγιαίνοντα τὸν νοῦν, τοιαῦτα λογίζεσθαι καὶ φρονεῖν περὶ τοῦ ἐπισκόπου· *Πάντα γὰρ ἐνώπια τοῖς συνιοῦσίν ἐστι, καὶ ὀρθὰ τοῖς εὑρίσκουσι γνῶσιν*· ἐπειδὴ δὲ, μὴ μαθόντες τὴν (38) πίστιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας, πεπτώκασιν εἰς ἀσέβειαν, καὶ λοιπὸν τὸν νοῦν πεπηρωμένοι, νομίζουσιν εἶναι καὶ (39) τὰ ὀρθὰ στρεβλὰ, καὶ λέγουσι τὸ μὲν φῶς σκότος, τὸ δὲ σκότος νομίζουσιν εἶναι φῶς (40)· ἀναγκαῖον καὶ τὰ ἐκ τῶν ἄλλων ἐπιστολῶν τοῦ Διονυσίου παραθέσθαι, καὶ τὸ αἴτιον αὐτῶν, πρὸς πλείονα κατάγνωσιν τῶν αἱρετικῶν· ἐξ αὐτῶν γὰρ καὶ ἡμεῖς μαθόντες, οὕτω περὶ τοῦ ἀνδρὸς φρονοῦμεν καὶ γράφομεν.

13. (41) Ἡ δὲ πρόφασις, δι' ἣν ἔγραψε τὰς ἄλλας

12. Ergone Dionysius, ut Christi hostes jactitant, cum de Filii humanitate scribit, ipsumque rem factam esse ait, unum ex puris hominibus illum esse indicat? An quia dixit, Verbum non esse proprium substantiæ Patris, ipsum nobis hominibus consubstantiale esse existimavit? At in aliis epistolis nequaquam ita scripsit, sed conspicuum est in iis illum recte sentire, quibus sane epistolis adversum hæreticos quodam modo exclamat his verbis: Vestræ non sum sententiæ, o Dei hostes, neque scripta nostra Ario fuere impietatis occasio: sed quando Sabellianorum causa in meis ad Ammonium et Euphranorem litteris, **198** de agricola et vite, deque aliis ejusmodi dictis mentionem feci, eo dictum illud est ut, humanis Domini demonstratis, persuaderem illis ut ne dicerent, Patrem esse qui homo factus est. Quemadmodum enim agricola non est vitis, ita qui in corpore fuit, non est Pater, sed Verbum. Verbum autem ut in vite fuit, vitis vocatum est, ob corporalem cum palmitibus, id est nobiscum, cognationem. Hac mente ad Ammonium et Euphranorem scripsi: alias autem quas misi epistolas, vestræ impudentiæ oppono, ut hinc sapientibus nota sit mea defensio, necnon recta mea in fide Christi sententia. Par itaque erat Arianos, si sanæ quidem mentis fuissent, talem de episcopo habere existimationem: *Omnia enim clara sunt intelligentibus, et recta invenientibus scientiam* [86]. Quandoquidem autem catholicæ Ecclesiæ fide non eruditi, in impietatem sunt collapsi, ac mente denique excæcati, quæ recta sunt obliqua existimant, dicuntque lucem tenebras, tenebrasque lucem arbitrantur; operæ pretium fuerit ut aliarum Dionysii epistolarum verba adhibeamus, allatis ad majorem hæreticorum confutationem earum scribendarum causis; quarum lectio nos ad talia de viro sentienda atque loquenda induxit.

13. Hæc vero causa illi fuit aliàs conscribendi

[86] Prov. VIII, 9.

(29) Hic resumit Fel. 3 an. Mox Reg., de more, θρυλοῦσι. Paulo post Felck. 3 anon., ἀνθρώπινα τοῦ Χριστοῦ.

(30) Felck. 3 anon., αὐτὸν, ἢ ἕνα τῶν ἀνθρώπων εἶναι, καὶ μὴν οὐχ οὕτως, omissis intermediis.

(31) Taurin., κατ' αὐτῶν.

(32) Reg., πρὸς Ἄμμωνα. Jes. Fr. 1, πρὸς μὲν Ἄμμωνα. Taurin. Colb. et Felck. 3 anon., πρὸς μὲν Ἀμμωνᾶν· sed Taurin. recentiore manu suprascripsit habet ιον, id est Ἀμμώνιον. Edit. Commel. item, πρὸς Ἄμμωνα. Cum igitur omnes mss. et editio Commelin., Ἄμμωνα vel Ἀμμωνᾶν habeant, videntur Parisienses editores nulla auctoritate ducti Ἀμμώνιον posuisse, quia scilicet sic infra habetur.

(33) Felck. 3 anon., ἄλλων ῥημάτων. Mox idem, τοῦ Χριστοῦ δείξας.

(34) Felckman. 3 anon., οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀμπέλῳ.

(35) Hæc, καὶ ὁ Λόγος, desunt in editis; sed in omnibus mss. leguntur. Mox Felck. 3 anon., ἄνθρωπος ἐκλήθη. Ἄμπελος δὲ ἐκλήθη ὁ Υἱὸς διὰ τὴν πρὸς τὰ κλήματα. Theodoretus vero hunc locum citans Dial. 1, sic habet: Ἄμπελος δὲ ἐκλήθη ὁ Κύριος διὰ τὴν περὶ τὰ κλήματα.

(36) Felck. 3 anon., καὶ Σαμωνᾶν ἔγραψα ἐπιστολήν. Πρὸς δὲ τήν.

(37) Taurin. et Jes., ἀνατίθημι. Ibidem Felck. 3 anon., ἵνα καὶ περὶ τῆς ἐπιστολῆς ἧς θρυλλεῖτε γνῶσιν οἱ φρόνιμοι. Qui codex mox desinit in voce φρόνησιν. Statimque in eodem subjungitur Epist. ad Joannem et Antiochum.

(38) Τὴν deest in Reg. et in editis desideratur: habetur autem in Taurin. Jes. et Fr. 1.

(39) Καὶ ante τὰ deest in Taurin. Colb. Jes. Sed legitur in omnibus editis et in Reg.

(40) Taurin. Colbert. Jesuit. Fr. 1, τὸ δὲ σκότος φῶς, omissis intermediis.

(41) Hæc verba, Ἡ δὲ πρόφασις δι' ἣν ἔγραψε τὰς ἄλλας ἐπιστολὰς, ἔστιν αὕτη, ad modum tituli jacent in omnibus editis et manuscriptis, quasi quæ subsequuntur alium constituerent tractatum. Taurin. vero sic ad marginem habet: Λόγος β' τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου. *Magni Athanasii liber secundus.*

Digitized by Google

epistolas. Cum Dionysius episcopus, postquam de Pentapolitanis illa didicerat, epistolam, uti jam dixi, contra Sabellii hæresim, ad Ammonium et Euphranorem, studio religionis permotus, scripsisset; quidam ex Ecclesia fratres, sanæ quidem doctrinæ homines, non sciscitati tamen eum qua de causa ita scripsisset, Romam se contulere, illumque apud cognominem Dionysium Romanum episcopum accusarunt. Quibus ille auditis, una scripsit et contra Sabellii sectatores et contra eos qui ejus essent sententiæ, quam cum post Arius protulisset, ab Ecclesia est ejectus : æqualem aiens, licet ex diametro oppositam, Sabellii impietatem, eorum blasphemiæ qui dicunt, Verbum Dei creaturam, opificium et rem factam esse. Misit quoque ad Dionysium litteras, ut indicaret, qua de re accusatus ab illis fuisset. Ille vero quamprimum sui purgandi causa libros edidit, quos inscripsit, *Elenchus*, et *Apologia*. Hic animadvertas velim exsecrandam Christi hostium officinam, et quo pacto ad suam ipsi ignominiam hæc moverint : cum enim Dionysius Romanus episcopus adversus eos etiam scripserit, qui dicunt Filium Dei creaturam et rem factam esse, liquido constat, non jamprimum, sed olim quoque ab omnibus anathemate damnatam fuisse Christi hostium Arianorum hæresim. Deinde cum Dionysius Alexandrinus episcopus de epistola sua sese purgarit, palam est illum, nec ejus fuisse sententiæ quam ei ascribunt, neque omnino prava Arii doctrina imbutum fuisse.

14. Et sane satis esset ad integram Arianorum confutationem, et ad demonstrandam eorum **199** calumniam, quod Dionysius de iis etiam quæ isti jactitant, sese purgaverit : non enim contendendi animo scripsit, sed sui defendendi suspicionisque amovendæ causa : cum vero eas depellit criminationes, quid aliud agit quam quod omnem criminis suspicionem levat, et in hoc Arianos sycophantas esse arguit? Sed ut ex iis quæ sui defendendi causa scripsit magis confundantur, age, ejus tibi verba proponam : ut hinc noveris, Arianos pravæ mentis homines esse, Dionysiumque ab eorum erroribus alienum. Et primo quidem epistolam suam inscripsit, *Apologiam* et *Elenchum*. Quid sibi vult illud, nisi quod et obtrectatores suos arguit, et scripta sua propugnat, ostendens se, non ea mente qua suspicatus est Arius, scripsisse, sed licet eorum meminerit quæ de Domino secundum humanitatem

A ἐπιστολὰς, ἔστιν αὕτη (42). Διονυσίου τοῦ ἐπισκόπου μαθόντος περὶ τῶν ἐν Πενταπόλει, καὶ ζήλῳ τῆς εὐσεβείας γράψαντος, καθὰ προεῖπον, κατὰ τῆς αἱρέσεως Σαβελλίου τὴν πρὸς Εὐφράνορα καὶ Ἀμμώνιον ἐπιστολὴν, τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀδελφῶν (43), φρονοῦντες μὲν ὀρθῶς, μὴ ἐρωτήσαντες δὲ αὐτὸν, ἵνα παρ' αὐτοῦ μάθωσι πῶς ἔγραψεν, ἀνῆλθον εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ κατειρήκασιν αὐτοῦ παρὰ τῷ ὁμωνύμῳ αὐτοῦ Διονυσίῳ τῷ ἐπισκόπῳ Ῥώμης· κἀκεῖνος ἀκούσας, ἔγραψεν ὁμοῦ κατά τε τῶν τὰ Σαβελλίου δοξαζόντων, καὶ κατὰ τῶν φρονούντων ταῦτα, ἅπερ καὶ Ἄρειος λέγων ἐξεβλήθη τῆς Ἐκκλησίας· ἴσην καὶ κατὰ διάμετρον ἀσέβειαν εἶναι λέγων, τήν τε Σαβελλίου καὶ τὴν τῶν λεγόντων κτίσμα καὶ ποίημα καὶ (44) γενητὸν εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον. Ἐπέστειλε B δὲ καὶ Διονυσίῳ δηλῶσαι περὶ ὧν εἰρήκασι κατ' αὐτοῦ. Καὶ ἀντέγραψεν εὐθὺς αὐτὸς, καὶ ἐπέγραψε τὰ βιβλία Ἐλέγχου καὶ Ἀπολογίας. Ἐνταῦθα τὸ μυσαρὸν ἐργαστήριον τῶν Χριστομάχων (45) κατανόει, καὶ πῶς αὐτοὶ καθ' ἑαυτῶν τὴν αἰσχύνην ἐκίνησαν· Διονυσίου γὰρ ἐπισκόπου Ῥώμης γράψαντος καὶ κατὰ τῶν λεγόντων κτίσμα καὶ ποίημα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, δείκνυται μὴ νῦν πρῶτον, ἀλλ' ἔκπαλαι παρὰ πάντων ἀναθεματισθεῖσα τῶν Χριστομάχων (46) Ἀρειανῶν ἡ αἵρεσις. Ἔπειτα Διονυσίου τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπολογουμένου περὶ ἧς ἔγραψεν ἐπιστολῆς, φαίνεται καὶ αὐτὸς μήτε οὕτω φρονήσας ὡς αὐτοὶ (47) λέγουσι, μήτε ὅλως τὴν Ἀρείου κακοδοξίαν ἐσχηκώς.

C

14. Καὶ ἀρκεῖ μὲν εἰς τελείαν κατάγνωσιν τῶν Ἀρειανῶν, καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῆς συκοφαντίας αὐτῶν, τὸ καὶ μόνον ἀπολογήσασθαι τὸν Διονύσιον καὶ περὶ ὧν οὗτοι τεθρυλλήκασιν· οὐ γὰρ ὡς φιλονεικῶν ἀντέγραψεν, ἀλλ' ἀπολογούμενος περὶ ὧν ὑπωπτεύθη (48)· ὁ δὲ ἀπολογούμενος περὶ ὧν κατηγορήθη, τί ἕτερον ποιεῖ, ἢ λύει μὲν πᾶν ὑποπτευθὲν ἔγκλημα κατ' αὐτοῦ, ἐλέγχει δὲ καὶ ἐν τούτῳ συκοφάντας (49) τοὺς Ἀρειομανίτας; Ἵνα δὲ καὶ ἐξ ὧν ἀπολογούμενος ἔγραψε, πλέον αἰσχυνθῶσιν οὗτοι, φέρε σοι καὶ τὰς λέξεις αὐτοῦ παράθωμαι (50)· γνώσῃ γὰρ ἀπ' αὐτῶν, ὅτι οἱ μὲν Ἀρειανοὶ κακόφρονές εἰσιν· ὁ δὲ Διονύσιος ἀλλότριος τῆς ἐκείνων ἑτεροδοξίας ἐστί. Πρῶτον μὲν οὖν Ἐλέγχου καὶ Ἀπολογίας ἔγραψεν (51) ἑαυτοῦ D τὴν ἐπιστολήν. Τοῦτο δὲ τί ἐστιν, ἢ ὅτι τοὺς μὲν ψευδομένους ἐλέγχει, περὶ δὲ ὧν ἔγραψεν ἀπολογεῖται; δεικνὺς, ὅτι μὴ ὡς Ἄρειος ὑπενόησεν ἔγραψεν αὐτός· ἀλλ' ὅτι, τῶν ἀνθρωπίνως εἰρημένων περὶ τοῦ Κυρίου

Colb. et Jes., τοῦ αὐτοῦ λόγος β'. Sed consequenter ea ponenda esse patet ex præcedentibus.

(42) Ἔστιν αὕτη deest in Colb.

(43) Taurin. Jes., ἀδελφοί. Infra Taurin. Colb., εἰς τὴν Ῥώμην. Editi et Reg., πρὸς τὴν Ῥώμην. Porro epistolæ Dionysii Romani infra memoratæ haud exigua pars affertur in præcedenti tractatu, num. 26.

(44) Καί deest in Taurin. et Jes. Ibidem Taurin. et Colb., γεννητόν, mendose. Mox Reg. Taurin. Colbert. Jesuit. et Fr. 1, τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον. In editis τόν deest.

(45) Reg. Taurin. Colb. Jes., Χριστομάχων. Editi, Θεομάχων.

(46) Χριστομάχων deest in Taurin. Colb. Jes.

(47) Taurin. Colb. Jes., ὡς οὗτοι.

(48) Taurin. Colb. Jes., περὶ ὧν κατηγορήθη. Et infra, περὶ ὧν ὑπωπτεύθη, transmutatis vocibus.

(49) Reg., συκοφάντας. Editi et alii mss., συκοφαντοῦντας.

(50) Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, παραθῶμεν. Reg. et editi, παραθῶμαι.

(51) Omnes mss. et editi ἔγραψεν, sed videtur legendum ἐπέγραψεν, ut supra legitur. Mox Taurin. Jes. Fr. 1, ἢ ὅτι τούτους.

Digitized by Google

μνησθεὶς, οὐκ ἠγνόει τοῦτον εἶναι Λόγον καὶ Σοφίαν ἀδιαίρετον τοῦ Πατρός; Ἔπειτα αἰτιᾶται τοὺς κατειπόντας αὐτοῦ ὡς μὴ ὁλοκλήρους λέγοντας, ἀλλὰ περικόπτοντας αὐτοῦ τὰς λέξεις, καὶ ὡς μὴ καλῇ συνειδήσει, ἀλλὰ πονηρᾷ λαλοῦντας ὡς θέλουσι· τούτους τε τούτοις ἀπεικάζει τοῖς τὰς τοῦ μακαρίου ἀποστόλου διαβάλλουσιν Ἐπιστολάς. Ἡ δὲ τοιαύτη μέμψις αὐτοῦ πάντως ἀπὸ φαύλης ὑποψίας αὐτὸν ἀπολύει. Εἰ γὰρ τοὺς Παύλου κατειπόντας οὕτως ἡγεῖται ὡς τοὺς αὐτοῦ κατειπόντας, οὐδὲν ἕτερον δείκνυσιν, ἢ ὅτι τὰ τοῦ Παύλου (52) φρονῶν οὕτως ἔγραψεν. Ἀμέλει καὶ πρὸς ἕκαστον τῶν ὑπὸ τῶν κατηγόρων εἰρημένων ἁπάντων, πάντα τὰ παρ' αὐτῶν προφερόμενα θεραπεύει· καὶ Σαβέλλιον μὲν ἐν ἐκείνοις ἀνατρέπει, ἐν τούτοις δὲ δείκνυσιν ὁλόκληρον ἑαυτοῦ τὴν εὐσεβῆ πίστιν. Φασκόντων τοίνυν ἐκείνων φρονεῖν τὸν Διονύσιον· « Οὐκ ἀεὶ ἦν ὁ Θεὸς Πατὴρ, οὐκ ἀεὶ ἦν ὁ Υἱός· ἀλλ' ὁ μὲν Θεὸς ἦν χωρὶς τοῦ Λόγου, αὐτὸς δὲ ὁ Υἱὸς οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῇ· ἀλλ' ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν· οὐ γὰρ ἀΐδιός ἐστιν, ἀλλ' ὕστερον ἐπιγέγονεν· » ὅρα πῶς ἀποκρίνεται. Τὰ μὲν οὖν πλεῖστα τῶν αὐτοῦ ῥημάτων ἅπερ ἡ ζητῶν ἐξετάζει, ἡ συλλογιζόμενος συνάγει, ἡ ἐρωτῶν ἐλέγχει, ἡ τοὺς κατειρηκότας αἰτιᾶται, ταῦτα παρεὶς διὰ τὸ μῆκος τῶν λόγων, μόνα τὰ πρὸς τὴν κατηγορίαν ἀναγκαῖα τίθημι. Ἀπολογούμενος τοίνυν πρὸς ἐκεῖνα, γράφει ταῖς λέξεσι ταύταις ἐν τῷ πρώτῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ *Ἐλέγχου καὶ Ἀπολογίας*, μεθ' ἕτερα οὕτως·

15. « Οὐ γὰρ ἦν ὅτε ὁ (53) Θεὸς οὐκ ἦν Πατήρ. » Καὶ τοῦτο οἶδεν ἐν τοῖς ἑξῆς, « ἀεὶ τὸν Χριστὸν εἶναι, Λόγον ὄντα καὶ Σοφίαν καὶ δύναμιν. Οὐ γὰρ δὴ τούτων ἄγονος ὢν ὁ Θεὸς, εἶτα ἐπαιδοποιήσατο. Ἀλλ' ὅτι μὴ παρ' ἑαυτοῦ ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει τὸ εἶναι. » Καὶ μετ' ὀλίγα πάλιν περὶ τοῦ αὐτοῦ φησιν· « Ἀπαύγασμα δὲ ὢν φωτὸς ἀϊδίου, πάντως καὶ αὐτὸς ἀΐδιός ἐστιν· ὄντος γὰρ ἀεὶ τοῦ φωτὸς, δῆλον ὡς ἔστιν ἀεὶ τὸ ἀπαύγασμα· τούτῳ γὰρ καὶ ὅτι φῶς ἐστι τῷ καταυγάζειν νοεῖται, καὶ φῶς οὐ δύναται μὴ φωτίζον εἶναι. Πάλιν γὰρ ἐλθωμεν ἐπὶ τὰ παραδείγματα. Εἰ ἔστιν ἥλιος (54), ἔστιν αὐγὴ, ἔστιν ἡμέρα· εἰ τοιούτων μηδὲν ἔστι, πολύ γε δεῖ καὶ παρεῖναι ἥλιον. Εἰ μὲν οὖν ἀΐδιος ὁ ἥλιος, ἄπαυστος ἂν ἦν καὶ ἡ ἡμέρα· νῦν δὲ, οὐ γάρ ἐστιν, ἀρξαμένου τε, ἤρξατο, καὶ παυομένου, παύεται. Ὁ δέ γε Θεὸς αἰώνιόν ἐστι φῶς, οὔτε ἀρξάμενον οὔτε λῆξόν ποτε (55)· οὐκοῦν αἰώνιον πρόκειται, καὶ σύνεστιν αὐτῷ τὸ ἀπαύγασμα ἄναρχον καὶ ἀειγενὲς, προφαινόμενον (56) αὐτοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἡ λέγουσα Σοφία· *Ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε· καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραινόμην ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ.* » Καὶ αὖθις ἐπάγει μετ' ὀλίγα περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγων· « Ὄντος (57) οὖν αἰωνίου τοῦ

dicta sunt, non ignorasse tamen ipsum esse Verbum et Sapientiam a Patre indivisibilem? Queritur deinde quod accusatores sententias suas non integras referant, sed truncatas, et quod non bona conscientia, sed mala, pro libidine loquantur: quos similes ait beati Apostoli Epistolarum calumniatoribus. Hæc porro viri expostulatio sinistram omnem amovet suspicionem. Si enim Pauli calumniatores sui similes arbitratur, nihil sane aliud declarat quam se cum Paulo sentientem ita scripsisse. Certe singulis accusatorum verbis occurrens, omnibus eorum argumentis solutionem adhibet; cumque Sabellium prioribus illis scriptis planissime confutarit, his posterioribus fidem suam omnino piam declarat. Affirmantibus igitur illis hanc esse Dionysii sententiam: « Deus non fuit semper Pater; Filius semper non fuit, sed Deus aliquando Verbo caruit, ipse vero Filius non erat antequam gigneretur, sed fuit aliquando cum non esset: non enim æternus est, sed postmodum esse incepit: » animadverte quomodo ad hæc ille respondeat. Verba autem ejus quamplurima, quibus res in quæstionem adductas expendit, aut ex allatis ratiociniis quædam colligit, aut interrogatos adversarios coarguit, vel obtrectatores suos criminatur, ob librorum prolixitatem omittens, ea solum proponam quæ eorum spectant accusationem. Itaque sui purgandi causa, in primo libro cui titulus, *Elenchus et Apologia*, quibusdam præmissis, sic ad verbum scripsit:

15. « Nunquam enim fuit quando Deus non erat Pater. » Et in sequentibus profitetur, « Christum semper fuisse, ac Verbum, sapientiam, et virtutem exstitisse. Neque enim Deus cum his antea caruisset, postea Filium genuit. Neque a seipso Filius, sed a Patre habet esse. » Et paucis interjectis, eadem de re iterum dicit: « Cum sit splendor lucis æternæ, et ipse omnino æternus est. Luce enim semper existente, manifestum est et splendorem semper existere; eo enim ipso lucem esse intelligitur quod splendeat, ac fieri nequit ut lux non luceat. Rursum enim ad exempla veniamus. Si sol est, est quoque splendor, est et dies: si vero horum nihil est, multum abest adesse solem. Quod si æternus sol esset, dies etiam nunquam cessaret: nunc autem (neque enim ita se res habet) incipiente sole incipit et dies, ac desinente desinit. Deus autem æterna lux est quæ nunquam incepit, nunquam desinet. Æternus ergo splendor ipsi prælucet ac coexsistit, qui absque initio est, et ab æterno genitus ante eum emicat, **200** quique ipsamet est Sapientia quæ dicit: *Ego eram qua gaudebat, et delectabar quotidie ante faciem ejus, omni tempore* [87]. » Pauloque

[87] Prov. VIII, 30.

(52) Taurin. Colb. Jes., τὰ Παύλου.

(53) Sic Taurin. Colb. Fr. 1. In Reg. et in editis deest ὁ. Paulo post, Reg. Taurin. Jes., ἀεὶ τὸν Χριστὸν εἶναι Λόγον ὄντα. In editis εἶναι deest.

(54) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. In editis, ὁ ἥλιος. Mox editi et Reg., πολύ γε δεῖ (Reg. δὴ) καὶ παρεῖναι. Taurin. Colb. Jes., πολλοῦ γε δεῖ παρεῖναι. Fr. 1, πολλοῦ γε καὶ δεῖ παρεῖναι.

(55) Taurin. Colb. Jes., λῆξαν.

(56) Taurin. Colbert. Jes. Fr. 1, προφερόμενον. Paulo post Taurin, ἐν τῷ προσώπῳ.

(57) Sic Reg. Taurin. Jes. Editi, Οὕτος οὖν, perperam. Mox, καὶ ante αἰώνιος deest in Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1. In editis vero legitur.

Digitized by Google

postea de eodem resumit his verbis : « Cum igitur æternus sit Pater, æternus est et Filius, lumen de lumine. Nam, si genitor est, est et Filius : quod si Filius non est, qua ratione et cujus potest esse genitor? Atqui ambo sunt, et semper sunt. » Deinde hæc addit : « Cum igitur Deus sit lux, Christus est splendor; cum autem ipse Spiritus quoque sit (nam *Spiritus*, inquit, *est Deus* [58]), congruenter rursum Christus vapor dictus est : *Est enim*, inquit, *vapor virtutis Dei* [59]. » Et iterum ait : « Solus autem Filius qui Patri semper coexsistit, et illo qui est, plenus, ipse quoque est ex Patre. »

16. Hæc si ambigue dicta fuissent, interprete opus haberent : at cum palam et plerumque hæc in scriptis suis pertractarit, Arius quidem dentibus stridet, quod suam hæresim cernat a Dionysio eversam, audiatque vel invitus hæc illius verba : « Semper Deus Pater fuit, et Filius non absque causa æternus dicitur; sed quia æternus est Pater, æternus est et Filius, illique coexsistit, quemadmodum splendor lucí. » Ii vero qui vel leviter suspicantur Dionysium cum Ario sensisse, hanc sinistram de eo existimationem deponant. Quid, quæso, illi inter se affinitatis habent, Ario dicente : Filius non erat priusquam gigneretur, sed fuit aliquando cum non erat; Dionysio contra hæc docente : « Deus autem æterna lux est, quæ nunquam incepit, nunquam desinet : æternus ergo splendor ipsi prælucet ac coexsistit, qui absque initio est, et ab æterno genitus ante eum enitcat. » Porro ad alteram quorumdam suspicionem qui aiunt : Cum Patrem dicit Dionysius, Filium non nominat, et vice versa, cum Filium dicit, Patrem non memorat, sed dividit, amovet et separat Filium a Patre; ita respondet Dionysius, hominesque pudore suffundit in secundo libro, his verbis :

17. « Singula nomina a me prolata a se invicem nec separari nec dividi queunt : Patrem dixi, et priusquam Filii mentionem facerem, jam illum in Patre significaram : Filium adjunxi, ac etiamsi Patrem non prius nominassem, is tamen in Filii nomine comprehensus fuerat : Spiritum sanctum addidi, sed simul et unde et per quem processerit adjunxi. Illi vero ignorant neque Patrem qua Pater est a Filio alienari posse, nam nomen illud est origo conjunctionis; neque Filium a Patre separari, nam-

[58] Joan. IV, 24. [59] Sap. VII, 25.

Πατρὸς, ἀϊδιος ὁ Υἱὸς ἐστι, φῶς ἐκ φωτὸς ὤν· ὄντος γὰρ γονέως, ἔστι καὶ τέκνον· εἰ δὲ μὴ τέκνον εἴη, πῶς καὶ τίνος εἶναι δύναται γονεύς; Ἀλλ' εἰσὶν ἄμφω, καὶ εἰσὶν ἀεί. » Εἶτα πάλιν προστίθησι ταῦτα· « Φωτὸς μὲν οὖν ὄντος τοῦ Θεοῦ, ὁ Χριστὸς ἐστιν ἀπαύγασμα. Πνεύματος δὲ ὄντος· *Πνεῦμα* γὰρ, φησὶν, *ὁ Θεός*· ἀναλόγως (58) πάλιν ὁ Χριστὸς ἀτμὶς λέγεται· *Ἀτμὶς γὰρ*, φησὶν, *ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως*. » Καὶ ἐκ τοῦ δευτέρου πάλιν φησί· « Μόνος δὲ ὁ Υἱὸς ἀεὶ συνὼν τῷ Πατρὶ, καὶ τοῦ ὄντος πληρούμενος, καὶ αὐτός ἐστιν ὢν ἐκ τοῦ Πατρός. »

16. Ταῦτα, εἰ μὲν ἀμφιβόλως εἴρηται (59), χρείαν εἶχε τοῦ ἑρμηνεύοντος· ἐπειδὴ δὲ λευκῶς καὶ πολλάκις περὶ τῶν αὐτῶν ἔγραψεν, ὁ μὲν Ἄρειος τριζέτω τοὺς ὀδόντας, ὁρῶν τὴν αἵρεσιν αὐτοῦ (60) κατάστρεφομένην ὑπὸ Διονυσίου· καὶ ἀκούων, ἅπερ μὴ βούλεται, λέγοντος αὐτοῦ· « Ἀεὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἦν, καὶ ὁ Υἱὸς οὐχ ἁπλῶς ἀΐδιός ἐστιν, ἀλλὰ τοῦ Πατρὸς ἀϊδίου ὄντος, ἀΐδιος ἂν εἴη καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ σύνεστιν αὐτῷ ὡς τῷ φωτὶ τὸ ἀπαύγασμα. » Οἱ δὲ, κἂν μόνον ὑπονοήσαντες Διονύσιόν τὰ Ἀρείου φρονεῖν, κατατιθέσθωσαν (61) τὴν περὶ αὐτοῦ τοιαύτην δυσφημίαν. Ποία γὰρ κοινωνία τούτοις ἐστὶ, τοῦ μὲν Ἀρείου λέγοντος· Οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς πρὶν γεννηθῇ, ἀλλ' ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν· τοῦ δὲ Διονυσίου διδάσκοντος· « Ὁ δέ γε Θεὸς ἀϊδίων ἐστὶ φῶς, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε λῆξόν (62) ποτε· οὐκοῦν ἀϊδίων πρόκειται, καὶ σύνεστιν αὐτῷ τὸ ἀπαύγασμα, ἀναρχον καὶ (63) ἀειγενὲς προφαινόμενον αὐτοῦ. » Καὶ γὰρ καὶ πρὸς τὴν ἄλλην ὑποψίαν τῶν λέγοντων, ὅτι, Πατέρα λέγων Διονύσιος, οὐκ ὀνομάζει τὸν Υἱόν· καὶ πάλιν Υἱὸν λέγων, οὐκ ὀνομάζει τὸν Πατέρα· ἀλλὰ διαιρεῖ καὶ μακρύνει καὶ μερίζει τὸν Υἱὸν ἀπὸ (64) τοῦ Πατρὸς, ἀποκρίνεται (65) καὶ δυσωπεῖ τούτους, λέγων ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ·

17. « Τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεχθέντων ὀνομάτων ἕκαστον ἀχώριστόν ἐστι καὶ ἀδιαίρετον τοῦ πλησίον· Πατέρα εἶπον, καὶ πρὶν ἐπαγάγω τὸν Υἱὸν, ἐσήμανα (66) καὶ τοῦτον ἐν τῷ Πατρὶ· Υἱὸν ἐπήγαγον, εἰ καὶ μὴ προειρήκειν τὸν Πατέρα, πάντως ἂν ἐν τῷ Υἱῷ προείλητο· ἅγιον (67) Πνεῦμα προσέθηκα, ἀλλ' ἅμα καὶ πόθεν καὶ διὰ τίνος ἦκεν ἐφήρμοσα. Οἱ δὲ οὐκ ἴσασιν, ὅτι μήτε ἀπηλλοτρίωται Πατὴρ Υἱοῦ ἢ Πατὴρ· προσκαταρκτικὸν γάρ ἐστι τῆς συναφείας τὸ ὄνομα· οὔτε ὁ (68) Υἱὸς ἀπῴκισται τοῦ Πατρός· ἡ γὰρ *Πατὴρ*

(58) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Ff. 1. Editi vero, ἀνάλογος. Mox Reg. et Basil. prima manu, ἀτμὶς λέλεκται. Taurin. Colb. Jes., ἀτμὶς εἶναι λέγεται. Editi, ἀτμὶς λέγεται.

(59) Taurin. Jes., εἴρητο.

(60) Taurin. Jes., ἑαυτοῦ.

(61) Taurin. Jes., καταθέσθωσαν.

(62) Taurin. Colb. Jes., λῆξαν.

(63) Editi, ἀναρχόν τε. Sed τε deest in Reg. Taurin. Colb. Jes. Ibidem Taurin. Colb. Jes. Basil. Ff. 1, προφερόμενον. Sed præstat Regii et editorum lectio, προφαινόμενον. Prona autem est commutatio vocis προφαινόμενον in προφερόμενον· primum enim προφενόμενον scribi potuit, ut fere fit. Hinc προφερόμενον facili lapsu factum fuerit.

(64) Ἀπό deest in Taurin. Colb. Jes.

(65) In editis, ἀποκρίνεται deest : sed habetur in omnibus codicibus.

(66) Taurin. Colb., ἐσήμηνα.

(67) Ἅγιον deest in Taurin. Colb. Jes. et Ff. 1. In aliis vero et in editis habetur. Paulo post Taurin. et Jes., ἐφήμησα, pro ἐφήρμοσα. Ff. 1, ἐφήμισα.

(68) Art. ὁ in Reg. habetur : in editis vero et in Taurin. Colb. Jes. desideratur. Paulo post Colb., ἐν δὲ ταῖς. Hæc porro confer sodes cum his quæ habentur supra in Expositione fidei versus finem.

Digitized by Google

προσηγορία δηλοῖ τὴν κοινωνίαν· ἔν τε ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἐστι τὸ Πνεῦμα, μήτε τοῦ πέμποντος, μήτε τοῦ φέροντος δυνάμενον στέρεσθαι (69). Πῶς οὖν ὁ τούτοις χρώμενος τοῖς ὀνόμασι μεμερίσθαι ταῦτα καὶ ἀχωρίσθαι παντελῶς ἀλλήλων οἴομαι; » Καὶ μετ' ὀλίγα ἐπάγει λέγων· « Οὕτω μὲν ἡμεῖς εἴς τε τὴν Τριάδα τὴν μονάδα πλατύνομεν ἀδιαίρετον (70), καὶ τὴν Τριάδα πάλιν ἀμείωτον εἰς τὴν μονάδα συγκεφαλαιούμεθα. »

18. Εἶτα καὶ αἰτιασαμένων αὐτὸν, ὡς ἕνα λέγοντα τῶν γενητῶν εἶναι τὸν Υἱὸν, καὶ μὴ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ, αὐτὸς πάλιν ἐν μὲν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τοὺς τοιούτους διελέγχει λέγων· « Πλὴν ἐγὼ γενητά τινα καὶ ποιητά τινα (71) φήσας νοεῖσθαι, τῶν μὲν τοιούτων ὡς ἀχρειοτέρων ἐξ ἐπιδρομῆς εἶπον παραδείγματα· ἐπεὶ μήτε τὸ φυτὸν ἔφην τῷ γεωργῷ, μήτε τῷ ναυπηγῷ τὸ σκάφος (72)· εἶτα τοῖς ἰκνουμένοις καὶ προσφυεστέροις ἐνδιέτριψα· καὶ πλέον διεξῆλθον περὶ τῶν ἀληθεστέρων, ποικίλα προσεπεξευρὼν (73) τεκμήρια, ἅπερ καὶ σοὶ δι' ἄλλης ἐπιστολῆς ἔγραψα· ἐν οἷς ἤλεγξα καὶ ὃ προφέρουσιν ἔγκλημα κατ' ἐμοῦ ψεῦδος ὄν, ὡς οὐ λέγοντος τὸν Χριστὸν ὁμοούσιον εἶναι τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτό φημι μὴ εὑρηκέναι, μηδ' ἀνεγνωκέναι που τῶν ἁγίων Γραφῶν, ἀλλά γε τὰ ἐπιχειρήματά μου τὰ ἑξῆς, ἃ σεσιωπήκασι, τῆς διανοίας ταύτης οὐκ ἀπᾴδει. Καὶ γὰρ (74) ἀνθρωπείαν γονὴν παρεθέμην, δῆλον ὡς οὖσαν ὁμογενῆ· φήσας πάντως τοὺς γονεῖς μόνον ἑτέρους εἶναι τῶν τέκνων, ὅτι μὴ αὐτοὶ εἶεν τὰ τέκνα, ἢ μήτε γονεῖς ἀναγκαῖον ὑπάρχειν εἶναι μήτε τέκνα (75)· καὶ τὴν μὲν ἐπιστολὴν, ὡς προεῖπον, διὰ τὰς περιστάσεις οὐκ ἔχω προκομίσαι· εἰ δ' οὖν, αὐτά σοι τὰ τότε ῥήματα, μᾶλλον δὲ καὶ (76) πάσης ἂν ἔπεμψα τὸ ἀντίγραφον· ὅπερ, ἂν εὑρήσω, ποιήσω. Οἶδα δὲ καὶ μέμνημαι, πλείονα προσθεὶς τῶν συγγενῶν ὁμοιώματα. Καὶ γὰρ καὶ φυτὸν εἶπαν ἀπὸ σπέρματος, ἢ ἀπὸ ῥίζης ἀνελθὸν, ἕτερον εἶναι τοῦ ὅθεν ἐβλάστησε, καὶ πάντως ἐκείνῳ (77) κατέσθηκεν ὁμοφυὲς, καὶ ποταμὸν ἀπὸ πηγῆς ῥέοντα, ἕτερον σχῆμα καὶ ὄνομα μετειληφέναι· μήτε γὰρ τὴν πηγὴν ποταμὸν, μήτε τὸν ποταμὸν πηγὴν λέγεσθαι, καὶ ἀμφότερα ὑπάρχειν· καὶ τὴν μὲν πηγὴν οἱονεὶ Πατέρα (78)

(69) Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, στερεῖσθαι.

(70) Eximia hæc clausula, τὴν μονάδα πλατύνομεν ἀδιαίρετον, καὶ τὴν Τριάδα πάλιν ἀμείωτον εἰς τὴν μονάδα, quæ in editis desideratur, in omnibus mss. habetur, et a veteri interprete versa est : ut nihil dubium sit eam typographi mendo omissam fuisse, quod hæc verba, τριάδα et μονάδα, similiter desinerent : quod item palam est ex iis quæ habentur infra num. 19. Isidorus Pel. l. II, ep. 144 : Τὸ δὲ πλατύνοντα εἰς τὴν ἁγίαν Τριάδα τὰς ὑποστάσεις εἰς μίαν οὐσίαν συνάγειν ὀρθότατόν ἐστι καὶ ἀληθέστατον δόγμα. Id est : *At personas in sanctam Trinitatem dilatare atque in unam essentiam colligere, rectissimum ac verissimum dogma est.* Mox Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, αἰτιασαμένων· editi, αἰτιωμένων. Ib. editi mendose, λεγόντων· sed Reg. Taurin. Colb. et Basil. secunda manu, λέγοντα.

(71) Τινα deest in Taurin. Colb. Fr. 1, et in Jes. secunda manu deletum est. Mox in iisdem sic, τῶν μὲν ἀχρειοτέρων πρότερον ἐξ, etc. Ibid. Colb. et Fr. 1, ἐπεὶ μήτε τῷ γεωργῷ ἔφην τὸ φυτόν. Quorum postremus post τὸ σκάφος addit συγγενές.

que Patris vocabulum commune quidpiam indicat. In manibus autem illorum est Spiritus, qui neque a mittente, neque a ferente separari potest. Quomodo igitur ego qui talibus utor nominibus, illa a se invicem separata et omnino divisa existimem? » Et paucis interjectis hæc addit : « Sic quidem nos indivisibilem unitatem in Trinitatem dilatamus, et Trinitatem iterum, quæ imminui nequit, in unitatem contrahimus.

201 18. Hinc accusatores suos qui eum mentiebantur dixisse, Filium inter res factas computari, et nequaquam esse Patri consubstantialem, iterum in primo libro coarguit his verbis : « Cæterum ubi res factas, et opificia quædam consideranda dixi, eorum exempla ut minus utilia cursim protuli, cum dixi : Neque planta idem est quod agricola, neque scapha idem quod navium faber : deinde in congruis et naturæ rei accommodatioribus magis sum immoratus; ac pluribus ea quæ certioris fidei erant exposui, variis excogitatis exemplis quæ tibi in alia epistola scripsi, quibus criminationem eorum depuli mendacemque ostendi, qua aiebant me Christum negare esse Deo consubstantialem. Tametsi enim fateor me hoc vocabulum nusquam in Scripturis sacris vel invenisse vel legisse, attamen argumenta mea, quæ subsequuntur, quæque isti tacuerunt, ab hac sententia nihil discrepant. Etenim humanam prolem in exemplum attuli, quam patet esse ejusdem generis ac genitorem : dixique revera in hoc solum parentes differre a filiis, quod ipsi non sint filii : alias necesse fore neque parentes exsistere, neque filios. Epistolam autem, ut ante dixi, ob præsentem rerum conditionem, penes me non habeo; alioquin ipsa tibi quæ tunc scripsi verba, imo epistolæ totius exemplar misissem, mittamque si quando mihi ejus copia fuerit. Memini porro me plurimas ex rebus inter se cognatis similitudines conglobasse. Etenim plantam sive ex semine sive ex radice succrescentem, aliam dixi esse ab eo unde pullulavit, etsi ejusdem omnino sit naturæ : fluviumque a fonte fluentem, aliam formam et nomen accipere : neque enim aut fontem fluvium, aut fluvium fontem dici; sed utrumque

(72) Hic quidpiam omissum videtur.

(73) Sic Reg. Colb. Jes. Fr. 1. Taurinensis vero cum editis, προσεξευρών.

(74) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Editi vero, Καὶ γὰρ καί.

(75) Tota hæc sententia, ἢ μήτε γονεῖς ἀναγκαῖον ὑπάρχειν εἶναι μήτε τέκνα, quod duæ clausulæ in hanc vocem τέκνα terminarentur, in editis omissa fuerat : sed habetur in Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, itemque præcedenti Tract. (ubi legitur ὑπάρχον) et infra in libro *De synodis*. Mox Taurin. Colb. Jes., προσκομίσαι.

(76) Καί deest in Taurin. Jes., et Colb. qui ultimus idem habet πάσην. Basil. secunda manu, πᾶσιν.

(77) Sic Reg. Taurin. et Fr. 1. Editi vero, ἐκεῖνο. Mox. Reg. Taurin. Colb. Jes., ὁμοφυές. Et ita legit Nannius qui vertit, *ejusdem naturæ*. Editi, ὁμοιοφυές. Paulo post Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, καὶ σχῆμα καί.

(78) Τόν ante Πατέρα, et mox τό ante ἐκ

Digitized by Google

existere : ac fontem quasi Patrem esse, fluvium vero, aquam ex fonte manantem. Sed hæc quidem et similia scripta se non videre quasi cæcutientes dissimulant : duabus autem voculis inconnexis, quasi lapidibus eminus me impetere conantur : non advertentes, perobscuris rebus quæ ut intelligantur additione indigent, plerumque non modo aliena, sed et contraria exempla lucem afferre. » In tertio autem libro ait : « Vita ex vita genita est, quemadmodum flumen a fonte emanavit, et a luce inextincta splendida lux accensa est. »

A εἶναι, τὸν δὲ ποταμὸν εἶναι ἐκ τῆς πηγῆς ὕδωρ. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ τὰ τοιαῦτα μηδὲ ὁρᾷν γεγραμμένα, ἀλλ' οἱονεὶ τυφλώττειν ὑποκρίνονται· τοῖς δὲ δυσὶ (79) ῥηματίοις ἀσυνθέτοις, καθάπερ λίθοις, μακρόθεν ἐπιχειροῦσί με βάλλειν, ἀγνοοῦντες ὡς τῶν ἀγνοουμένων, καὶ προσαγωγῆς εἰς ἐπίγνωσιν δεομένων, οὐ μόνον ἀλλοῖα πολλάκις, ἀλλὰ καὶ ὑπεναντία τεκμήρια γίνεται τῶν ἐπιζητουμένων δηλώματα.» Ἐν δὲ τῷ (80) τρίτῳ βιβλίῳ φησί· « Ζωὴ ἐκ ζωῆς ἐγεννήθη· καὶ ὥσπερ ποταμὸς ἀπὸ πηγῆς ἔρρευσε· καὶ ἀπὸ φωτὸς ἀσβέστου λαμπρὸν φῶς ἀνήφθη. »

19. His auditis, quis non insaniæ deinceps eos accusabit, qui Dionysium Arianice sentire suspicantur? Næ ille, his argumentis ab ipsa veritate profectis, totam Arii proterit hæresim. Nam illud, Non erat priusquam gigneretur, et, Erat quando non erat *splendoris* vocabulo confutat, necnon his verbis : Pater ejus nunquam absque prole fuit. Illud autem quod aiunt, ex non exstantibus, refellit, dicendo, Verbum esse quasi fluvium ex fonte, ut germen ex radice, filium ex parente, lumen ex lumine, et vitam ex vita. Quod autem illi separant et dividunt Verbum a Deo, id ille improbat cum ait, Trinitatem, quæ nec dividi nec minui potest, in unitatem **202** contrahi. Quod vero aiunt, alienum esse Filium a substantia Patris, aperte respuit cum dicit, consubstantialem Patri esse Filium. Hic sane summopere miranda impiorum hominum impudentia. Dionysio namque, quem doctrinæ suæ paria sensisse affirmant, dicente, consubstantialem esse Filium, ipsi tamen haud secus quam culices circumquaque susurrant, quasi synodus *consubstantialis* vocem haud recte scripto mandarit. Si enim sibi amicum Dionysium existimant, ne doctrinam negent viri secum sentientis. Quod si putant id non recte dictum fuisse, quare Dionysium, qui idipsum ait, quasi secum sentientem jactitant? cum præsertim is non obiter hoc dicat, sed aliis antea missis epistolis, eos qui se insimulabant quasi diceret Filium non esse Patri consubstantialem, mendacii coarguat : illos vero qui putabant se dixisse, Verbum esse factum, refellat, negans se prout illi existimant sentire. sed tametsi voces illas protulit, eo solum illud se dixisse testatur, ut ostenderet non Patrem sed Filium esse qui conditum, creatum, et factum corpus induit : quocirca Filius conditus, factus et creatus fuisse dicitur.

19. Τίς τούτων ἀκούων οὐ μανίας λοιπὸν καταψηφίσεται τῶν ὑπονοούντων τὸν Διονύσιον τὰ Ἀρείου φρονεῖν; Ἰδοὺ γὰρ διὰ τούτων φανερῶς πᾶσαν αὐτοῦ B πατεῖ τὴν αἵρεσιν τοῖς τῆς ἀληθείας λογισμοῖς. Τὸ μὲν γὰρ, Οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῇ, καὶ τὸ, Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, ἀναιρεῖ τῷ τοῦ *ἀπαυγάσματος* λόγῳ· καὶ λέγων, ὅτι Τούτου ὁ Πατὴρ οὐκ ἦν ποτε ἄγονος· τὸ δὲ, Ἐξ οὐκ ὄντων (81), αὐτῶν, ἀναιρεῖ ἐν τῷ λέγειν, τὸν Λόγον εἶναι ὡς ποταμὸν ἀπὸ πηγῆς, καὶ βλαστὸν ἀπὸ ῥίζης, καὶ τέκνον ἀπὸ γονέως, καὶ φῶς ἐκ φωτὸς, καὶ ζωὴν ἐκ ζωῆς· καὶ τὸ μὲν ἀποσχοινίζειν καὶ διαιρεῖν αὐτοὺς (82) τὸν Λόγον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀναιρεῖ λέγων αὐτὸς ἀδιαίρετον καὶ ἀμείωτον τὴν Τριάδα εἰς μονάδα συγκεφαλαιοῦσθαι. Τὸ δὲ λέγειν αὐτοὺς ἀλλότριον εἶναι τὸν Υἱὸν τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, ἀντικρυς πατεῖ λέγων, ὁμοούσιον εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν. Ἐφ' ᾧ καὶ θαυμάσειεν ἄν τις τὴν ἀναίδειαν τῶν δυσσεβῶν· πῶς Διονυσίου, ὃν λέγουσιν ὁμόδοξον ἑαυτῶν C (83) εἶναι, λέγοντος ὁμοούσιον τὸν Υἱὸν, αὐτοὶ περιέρχονται ὡς κώνωπες περιβομβοῦντες, ὡς οὐκ ὀρθῶς γραψάσης τῆς συνόδου τὸ *ὁμοούσιον*· εἰ γὰρ Διονύσιός ἐστιν αὐτοῖς φίλος, μὴ ἀρνεῖσθωσαν τὰ τοῦ ὁμόφρονος. Εἰ δὲ νομίζουσι μὴ ὀρθῶς εἰρῆσθαι, πῶς τὸν τοῦτο λέγοντα Διονύσιον θρυλλοῦσιν (84), ὡς τὰ αὐτῶν φρονοῦντα; μάλιστα ὅτι οὐδὲ ἐκ παρέργου ταῦτα λέγων φαίνεται, ἀλλὰ πρότερον ἄλλας ἐπιστολὰς γράψας, τοὺς μὲν (85) κατειρηκότας αὐτοῦ ὡς μὴ λέγοντος ὁμοούσιον τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ διελέγχει ψευδομένους· τοὺς δὲ νομίζοντας αὐτὸν λέγειν γενητὸν (86) τὸν Λόγον, παρακρούεται· ὅτι μὴ οὕτως ὡς νομίζουσιν ἐφρόνησεν, ἀλλ' εἰ καὶ τὰς λέξεις εἴρηκε, διὰ τοῦτό φησιν εἰρηκέναι, πρὸς τὸ μόνον δεῖξαι, ὅτι μὴ ὁ D Πατήρ ἐστιν, ἀλλ' ὁ Υἱὸς, ὁ τὸ γενητὸν, καὶ κτιστὸν, καὶ ποιητὸν ἐνδυσάμενος σῶμα· διὸ καὶ γεγενῆσθαι, καὶ πεποιῆσθαι, καὶ ἐκτίσθαι λέγεται ὁ Υἱός.

τῆς, quæ in editis legebantur, desunt in Reg. Taurin. Colb. Jes., sed habentur in lib. *De synodis*, ubi hæc verba referuntur.

(79) Sic Reg. Taurin. Jes. Editi, τοῖς δυσί. Paulo post Taurin. Colb. Jes. et Fr. 1, με βάλλειν, et ita legit vetus interpr. Editi vero cum Regio, ἐμβάλλειν.

(80) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1. Editi, ἐν τῷ. Mox Jes. ἐγενήθη.

(81) Sic Reg. Taurin. Jes., Basil. Fr. 1. Editi vero mendose, τοῦ δὲ, Ἐξ οὐκ ὄντων αὐτόν.

(82) Colb., αὐτούς. Mox Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, ἀναιρεῖ λέγων. Reg. Basil. et editi, διαβάλλει λέγων.

(83) Taurin. Colb. Jes., αὐτῶν.

(84) Reg., de more, θρυλοῦσιν. Ibidem Taurin. Jes. Fr. 1, τὰ αὐτά. Mox Fr. 1, μάλιστα δ' ὅτι.

(85) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1. Editi vero, τοὺς μὲν οὖν.

(86) Taurin Colb. Jes., γεννητόν, mendose. Taurin. item infra, ὁ τὸ γεννητόν.

Digitized by Google

20. Ἀμέλει ἐπειδὴ προελήφθη (87) γράψαι τὰς τοιαύτας λέξεις, τοῖς μὲν Ἀρειανοῖς μακρὰ φράζει χαίρειν, παρὰ δὲ τῶν ἀκουόντων συνείδησιν ἀγαθὴν ἀπαιτεῖ· τὸ δυσχερὲς ἢ τάχα καὶ τὸ ἀπερίδρακτον τῶν ζητουμένων προβαλλόμενος, ἵνα μὴ τὰς λέξεις, ἀλλὰ τὴν διάνοιαν τοῦ γράφοντος (88) κρίνωσι· καὶ μάλισθ' ὅταν τὰ πλεῖστα μαρτυρῇ τῇ τούτου φρονήσει. Ἔφησε γοῦν καὶ αὐτὸς, ὅτι· « Τῶν μὲν τοιούτων ὡς ἀχρειοτέρων, ἐξ ἐπιδρομῆς, εἶπον τὰ παραδείγματα, τὸ φυτὸν καὶ τὸν γεωργόν· τοῖς δὲ προσφυεστέροις (89) ἐνδιέτριψα, καὶ πλέον διεξῆλθον περὶ τῶν ἀληθεστέρων. » Ὁ δὲ τοῦτο λέγων δείκνυσιν ἀληθέστερον εἶναι τὸ λέγειν ἀΐδιον καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ἢπερ γενητόν· ἐκ τούτου μὲν γὰρ τὸ σωματικὸν τοῦ Κυρίου σημαίνεται, ἐξ ἐκείνων δὲ τὸ ἀΐδιον τῆς θεότητος αὐτοῦ. Ἐν τούτοις γοῦν καὶ ἠλέγχθαι παρ' αὐτοῦ τοὺς ἐγκαλέσαντας, ὡς μὴ λέγοντος αὐτοῦ ὁμοούσιον τοῦ Πατρὸς, διαβεβαιοῦται οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ μετὰ φρονήσεως καὶ ἀποδείξεως ἀληθοῦς, λέγων· « Εἰ καὶ μὴ τὴν λέξιν ταύτην εὗρον ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τῶν Γραφῶν τὸν νοῦν συναγαγὼν, ἔγνων, ὅτι, Υἱὸς ὢν καὶ Λόγος, οὐ ξένος ἂν εἴη τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός. » Ὅτι γὰρ οὐ κτίσμα, οὐδὲ ποίημα φρονεῖ τὸν Υἱὸν εἶναι· καὶ γὰρ καὶ ἐν τούτῳ τεθρυλλήκασιν αὐτόν· οὕτως ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ φησίν· « Ἐὰν δέ τις τῶν συκοφαντῶν, ἐπειδὴ τῶν ἁπάντων ποιητὴν τὸν Θεὸν καὶ δημιουργὸν εἶπον, οἴηται με καὶ τοῦ Χριστοῦ λέγειν, ἀκουσάτω μου πρότερον Πατέρα φήσαντος αὐτὸν, ἐν ᾧ καὶ ὁ Υἱὸς προσγέγραπται (90)· μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν Πατέρα ποιητὴν, ἐπαγήοχα· Καὶ οὔτε πατήρ ἐστιν ὧν ποιητὴς (91), εἰ κυρίως ὁ γεννήσας πατὴρ ἀκούοιτο· τὴν γὰρ πλατύτητα τῆς τοῦ πατρὸς προσηγορίας ἐν τοῖς ἑξῆς ἐπεξεργασόμεθα (92)· οὔτε ποιητὴς ὁ πατὴρ, εἰ μόνος ὁ χειροτέχνης ποιητὴς λέγοιτο. Παρ' Ἕλλησι γὰρ ποιηταὶ καὶ τῶν ἰδίων καλοῦνται λόγων οἱ σοφοί· καὶ *Ποιητὴς*, ὁ Ἀπόστολος εἶπε, *νόμου* (93)· καὶ τῶν ἐγκαρδίων γὰρ ἀρετῆς ἢ κακίας ποιηταὶ καθίστανται, ὡς εἶπεν ὁ Θεός· *Ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι κρίσιν, ἐποίησε δὲ ἀνομίαν.* »

21. Ἔστιν ἀληθῶς, ἀκούοντα ταῦτα μνησθῆναι τοῦ θείου λογίου λέγοντος· *Οὗ ἐὰν στραφῇ ὁ ἀσεβὴς, ἀφανίζεται* (94). Ἰδοὺ γὰρ ποικίλως στρεφόμενοι καθ' ἑκάστην οἱ δυσσεβεῖς ἀφανίζονται, μὴ ἔχοντες μηδὲ εἰς τοῦτο πρόφασιν περὶ Διονυσίου. Φανερῶς μὲν γὰρ διδάσκει, μὴ εἶναι ποίημα, μηδὲ κτί-

20. Certe cum illa verba prius scripserit, Arianis quidem facessere jussis, benevolum animum ab iis postulat, ad quorum aures hæc pervenerint; ut animadversa harum quæstionum difficultate, imo potius incomprehensibilitate, non verba, sed scriptoris animum judicarent, cum potissimum alia complurima veram ejus mentem aperiant. Ait igitur ipse : « Ejusmodi exempla ut minus utilia cursim protuli, nimirum de planta et agricola : naturæ accommodatiora fusius pertractavi, ac veriora pluribus exposui. » Jam qui hæc loquitur, ostendit, verius dici Filium æternum et ex Patre esse, quam esse factum : nam hoc quidem vocabulo, quod corporeum est in Domino indicatur ; illis vero, æternitas divinitatis ejus. Eos igitur qui se accusabant, ut qui negaret Filium esse Patri consubstantialem, his argumentis a se confutatos declarat, haud levi modo, sed sapientissime, et cum vera demonstratione, dum hæc ait : « Etsi hanc vocem in Scripturis non inveni, attamen earumdem Scripturarum mentem colligens, agnovi, ipsum, cum Filius et Verbum sit, non posse a Patris substantia esse alienum. » Quod autem Filium non senserit esse rem creatam aut factam, ut illi pervulgarant, in secundo libro testatur his verbis : « Si quis autem ex sycophantis, eo quod Deum, omnium dixi factorem et creatorem, existimat me etiam Christi creatorem dixisse, advertat me prius Patrem ipsum appellasse, in quo vocabulo Filius ascriptus est. Postquam enim dixi Patrem factorem esse, subdidi : Neque Pater eorum est quorum factor est, si proprie Pater intelligatur esse is qui genuit (latitudinem enim vocabuli hujus, Pater, in sequentibus inquiremus) : neque factor Pater est, si solus opifex factor dicatur : apud Græcos enim ii qui sapientes sunt, suorum librorum factores vocantur : Apostolusque ait, *Factor legis*[90] ; nam rerum etiam intrinsecarum, cujusmodi sunt virtus et vitium, factores sunt homines, ut dixit Deus : *Exspectavi ut faceret judicium, fecit autem iniquitatem*[91]. »

21. Qui hæc audit, divini sane oraculi **203** meminerit, dicentis : *Quocunque se vertat impius, evanescit*[92]. Etenim quam se cunque in partem quotidie convertant impii illi, evanescunt, ne in hoc quidem ullam rationem invenientes Dionysii sibi conciliandi : quippe qui aperte doceat, Filium nec

[90] Rom. II, 15. [91] Isa. V, 7. [92] Prov. XII 7.

(87) Taurin. Colb. Jes., ἐλήφθη. Mox Reg. Taurin. Jes., μακρά· editi vero, μακράν.

(88) Colb., τοῦ φράζοντος. Mox idem cum Taurin. et Jes., μάλιστα ὅταν.

(89) Colb., προφυεστέροις. Mox Taurin. Colb. Jes., πλεῖον ἐξῆλθον.

(90) Taurin. Colb. Jes., προγέγραπται.

(91) Sic Reg. Taurin. Jes., et ita legit Nannius. Editi, ὧν ποιητὴς, longe diverso sensu. Mox in Taurin. Colb. Jes., πατὴρ desideratur.

(92) Taurin. Colb. Jes., ἐπεργασόμεθα. Reg. et editi, ἐπεξεργατόμεθα. Mox Colb. Jes., οὔτε ποιητὴς οὐ Πατὴρ ἦν μόνος. Taurin., οὔτε ποιητὴς οὐ Πατὴρ μόνος ἦν. Reg. ut editi.

(93) In Taurin. Colb. Jes. illud, ποιηταὶ καὶ τῶν ἰδίων, usque ad sequens ποιηταὶ τῆς κακίας, omissa sunt.

(94) Articulus deest in Taurin. Colb. Jes. Ibidem hæc, Ἰδοὺ γὰρ ποικίλως στρεφόμενοι καθ' ἑκάστην οἱ δυσσεβεῖς ἀφανίζονται, in editis desiderabantur, ob similitudinem vocum ἀφανίζεται et ἀφανίζονται, omissa : sed leguntur in Reg. Taurin. Colb. Jes. et Fr. 1. Ibidem Taurin. Colb Jes., μηδ' εἰς τοῦτο πρόφασιν παρὰ Διονυσίου.

Digitized by Google

factam nec creatam rem esse; carpit autem appositeque refellit eos qui se calumniabantur, quasi dixisset, factorem esse Deum, quod non adverterint se ante dixisse, Patrem esse Deum, in quo et Filius ascriptus est. His autem verbis declarat, Filium non esse ex numero rerum factarum, et Deum non factorem, sed patrem proprii Verbi esse. Quibusdam autem imperite (vel mala conscientia) ipsi reponentibus, quod Deum dixisset Christi factorem, sui purgandi causa varia adhibuit argumenta: neque sic, aiens, reprehendenda esse sua verba: se enim factoris nomine usum affirmat, propter carnem quam Verbum assumpserat, utique factam. « Quod si quis illud de Verbo dictum fuisse suspicetur, eo etiam modo absque contentionis studio audisse oportuit: ut enim Verbum rem factam esse non sentio, et Deum non factorem, sed Patrem ejus dico; si quando de Filio disserens Deum obiter dixero factorem ejus, etiam tunc res defensione non caruerit: nam sapientes Græci se suorum librorum factores appellant, tametsi iidem propriorum librorum patres sunt: divina autem Scriptura nos cordis motuum factores nuncupat, cum nos dicit, factores legis et judicii et justitiæ. » Itaque quacunque ex parte res spectetur, probe commonstrat Filium nec creatam nec factam rem esse, seque a prava Arianorum doctrina alienum.

22. Verum, ne quis Arianorum eum suspicetur dixisse, Filium ita Patri coexsistere, ut nomina quidem sibi invicem cohæreant, res autem a se invicem plurimum distent, et, neque Filium semper Patri coexstitisse: ex quo autem Filius esse cœpit, ex eo Deum dictum fuisse Patrem, et debinc illi coexsistere, ut fit apud homines. Sed meminerit eorum quæ supra dicta sunt, tumque Dionysii fidem rectam agnoscet. Nam cum dicat: « Non enim erat cum Deus non esset pater; » et iterum: « Deus autem æterna lux est, quæ nunquam incepit, nunquam desinet: æternus ergo splendor ipsi prælucet et coexsistit, qui absque initio est, et ab æterno genitus ante eum emicat: » par sane fuit neminem talia de illo suspicari. Exempla quoque fontis ac fluvii, radicis et germinis, spiritus et vaporis, Christi hostes qui contraria de illo disseminant, pudore suffundunt.

σμα (95) τὸν Υἱόν· αἰτιᾶται δὲ καὶ θεραπεύει τοὺς διαβάλλοντας αὐτὸν, ὡς εἰπόντα ποιητὴν τὸν Θεὸν, ὅτι μὴ συνεῖδον εἰπόντα αὐτὸν πρότερον Πατέρα τὸν Θεὸν (96), ἐν ᾧ καὶ ὁ Υἱὸς προσγέγραπται. Τοῦτο δὲ λέγων, δείκνυσι μὴ εἶναι τῶν ποιημάτων τὸν Υἱὸν μηδὲ ποιητὴν, ἀλλὰ Πατέρα τοῦ ἰδίου Λόγου τὸν Θεὸν εἶναι. Καὶ ἐπειδὴ ἀσυνειδήτως τινὲς ἐπήγαγον αὐτῷ, ὅτι ποιητὴν εἶπε τὸν Θεὸν τοῦ Χριστοῦ, διὰ τοῦτο ποικίλως ἀπολογούμενος, φησὶ μηδ' οὕτως ἐπιλήψιμον εἶναι τὸν λόγον· εἰρηκέναι γὰρ ποιητὴν φησ., διὰ τὴν σάρκα, ἣν ἀνέλαβε (97), γενητὴν οὖσαν αὐτὴν, ὁ Λόγος. « Εἰ δὲ καὶ περὶ τοῦ Λόγου τις ὑπονοήσοι (98) τοῦτο λελέχθαι, καὶ οὕτως ἔπρεπεν αὐτοὺς ἀφιλονείκως ἀκοῦσαι· ὡς γὰρ (99) οὐ ποίημα φρονῶ τὸν Λόγον, καὶ οὐ ποιητὴν, ἀλλὰ Πατέρα τὸν Θεὸν αὐτοῦ λέγω· κἂν ἐξ ἐπιδρομῆς εἴπω ποιητὴν τὸν Θεὸν, διηγούμενος περὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ οὕτως ἀπολογήσασθαι δυνατόν· ποιητὰς γὰρ (1) τῶν ἰδίων λόγων Ἑλλήνων μὲν οἱ σοφοί φασι, καίτοι πατέρας ἑαυτοὺς ὄντας τῶν ἰδίων λόγων· ἡ δὲ θεία Γραφὴ καὶ τῶν ἀπὸ καρδίας κινημάτων ποιητὰς ἡμᾶς διαγορεύει, ποιητὰς νόμου καὶ κρίσεως καὶ δικαιοσύνης λέγουσα. Ὥστε πανταχόθεν τὸν μὲν Υἱὸν μὴ εἶναι κτίσμα, μηδὲ ποίημα, ἑαυτὸν δὲ ἀλλότριον τῆς Ἀρειανῆς (2) κακοδοξίας ἀποδείκνυσιν.

22. Μὴ γὰρ δή τις Ἀρειανὸς, μηδὲ ἐν τούτῳ ὑπονοείτω κατ' αὐτοῦ ὡς οὕτω λέγοντος, Σύνεστιν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, ὡς τὰ μὲν ὀνόματα συνῆφθαι ἀλλήλοις, τὰ δὲ πράγματα πλεῖστον ἀλλήλων διεστάναι· καὶ μὴ ἀεὶ μὲν συνεῖναι τὸν Υἱὸν τῷ Πατρί· ἀφ' οὗ δὲ γέγονεν ὁ Υἱὸς, ἐξ ἐκείνου καὶ Πατέρα τὸν Θεὸν εἰρῆσθαι· καὶ λοιπὸν αὐτῷ συνεῖναι, ὥσπερ καὶ ἐπ' ἀνθρώπων τοῦτο γίνεται. Ἀλλ' ἐνθυμείσθω καὶ μνημονευέτω τῶν προειρημένων (3), καὶ ὄψεται Διονυσίου τὴν πίστιν ὀρθήν. Λέγων γάρ· « Οὐ γὰρ ἦν ὅτε ὁ Θεὸς οὐκ ἦν Πατήρ· » καὶ πάλιν· « Ὁ δέ γε Θεὸς αἰώνιόν ἐστι φῶς, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε λῆξόν ποτε· οὐκοῦν αἰώνιον πρόκειται (4), καὶ σύνεστιν αὐτῷ τὸ ἀπαύγασμα, ἄναρχον καὶ ἀειγενὲς, προφαινόμενον αὐτοῦ· » ἐχρῆν μηδένα τὸ σύνολον ὑπονοεῖν τινα τοιαῦτα κατ' αὐτοῦ. (5) Καὶ τὰ παραδείγματα δὲ τῆς πηγῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ, καὶ τῆς ῥίζης, καὶ τοῦ

(95) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Editi vero male, μηδὲ καὶ κτίσμα.

(96) Hæc, ὅτι μὴ συνεῖδον εἰπόντα αὐτὸν πρότερον Πατέρα τὸν Θεόν, in Colb. desiderantur, omissa lapsu amanuensis, ideo decepti, quod præcedens phrasis per τὸν Θεόν similiter desineret. Infra idem, προγέγραπται.

(97) Taurin. Colb. Jes., ἣν ἔλαβε.

(98) Reg. et Taurin., ὑπονοήσει. Editi, ὑπονοήσοι. Mox καί ante οὕτως deest in Taurin. Colb. Jes. et Fr. 1, sed in Reg. et in editis habetur, et opportune quidem.

(99) Taurin. Colb. Jes., ἕως γάρ. Iidem infra, καὶ ἐξ ἐπιδρομῆς.

(1) In Colb. et Fr. 1, γάρ omissum, et in eodem paulo infra ὄντα item omissum. Quod autem ait sapientes suorum librorum patres esse, Clemens item Alexandrinus, initio *Stromatum*, ψυχῆς ἔγγονοι οἱ λόγοι, *animæ liberi sunt libri*.

(2) Jes. Fr. 1, Ἀρειανικῆς. Mox Reg. Taurin. Colb. Jes., ἀποδείκνυσι. Editi, ἐπιδείκνυσι.

(3) Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, πρόσθεν εἰρημένων. Reg. et editi, προειρημένων.

(4) Reg. Taurin. Colb. Jes., πρόκειται, et sic legendum ut supra. Editi, πρόσκειται. Mox Taurin. Colb. Fr. 1, προφερόμενον αὐτοῦ ἐκκλίνει μηδένα. Jes., προφερόμενον αὐτοῦ ἐκκλείει μηδένα. Melius Reg. et editi quos sequimur. Vide supra num. 15.

(5) Tertullianus *adversus Praxeam* hæc ipsa profert exempla: *Nec frutex*, ait, *a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut a Deo Sermo.*

Digitized by Google

βλαστοῦ, καὶ τοῦ πνεύματος, καὶ τῆς ἀτμίδος καταισχύνει τοὺς Χριστομάχους τἀναντία θρυλλοῦντας (6) κατ' αὐτοῦ.

23. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ κακοῖς ὁ Ἄρειος καὶ τοῦτο συμπεφόρηκεν ἑαυτῷ ῥημάτιον, ὡς ἐκ κοπρίας, καὶ προστίθησιν, ὡς ἄρα « ὁ Λόγος οὐκ ἔστιν ἴδιος τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἄλλος μὲν ἔστιν ὁ ἐν τῷ Θεῷ Λόγος· οὗτος δὲ ὁ Κύριος ξένος μὲν καὶ ἀλλότριός ἐστι (7) τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας· κατ' ἐπίνοιαν δὲ μόνον λέγεται Λόγος, καὶ οὐκ ἔστι μὲν κατὰ φύσιν καὶ ἀληθινὸς τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, κατὰ θέσιν δὲ λέγεται καὶ οὗτος (8-9) Υἱὸς, ὡς κτίσμα· » καὶ τοιαῦτα λέγων αὐχεῖ παρὰ τοῖς ἀγνοοῦσιν, ὡς καὶ ἐν τούτοις ἔχων ὁμόδοξον τὸν Διονύσιον· ὅρα καὶ τὴν περὶ τούτων πίστιν τοῦ Διονυσίου, καὶ πῶς μάχεται ταῖς τοιαύταις Ἀρείου κακονοίαις. Γράφει γὰρ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ οὕτως· « Προείρηται μὲν οὖν, ὅτι πηγὴ τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων (10) ἐστὶν ὁ Θεός· ποταμὸς δὲ ὑπ' αὐτοῦ προχεόμενος ὁ Υἱὸς ἀναγέγραπται· ἀπόῤῥοια γὰρ νοῦ λόγος· καὶ ὡς ἐπ' ἀνθρώπων εἰπεῖν, ἀπὸ καρδίας διὰ στόματος ἐξοχετεύεται (11), ἕτερος γενόμενος τοῦ ἐν καρδίᾳ λόγου, ὁ διὰ γλώσσης νοῦς προπηδῶν. Ὁ μὲν γὰρ ἔμεινε προπέμψας, καὶ ἔστιν οἷος ἦν· ὁ δὲ ἐξέπτη προπεμφθείς, καὶ φέρεται πανταχοῦ· καὶ οὕτως ἐστὶν ἑκάτερος ἐν ἑκατέρῳ, ἕτερος ὢν θατέρου· καὶ ἓν εἰσιν, ὄντες δύο· οὕτω γὰρ καὶ (12) ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἕν, καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐλέχθησαν εἶναι. » Ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ, οὕτως λέγει· « Ὡς γὰρ ὁ ἡμέτερος νοῦς ἐρεύγεται μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν λόγον, ὡς εἶπεν ὁ Προφήτης· *Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν*· καὶ ἔστι μὲν ἑκάτερος ἕτερος θατέρου, ἴδιον καὶ τοῦ λοιποῦ κεχωρισμένον εἰληχὼς τόπον, ὁ μὲν ἐν τῇ καρδίᾳ, ὁ δὲ ἐπὶ τῆς γλώττης καὶ τοῦ στόματος οἰκῶν τε καὶ κινούμενος· οὐ μὴν διεστήκασιν, οὐδὲ καθάπαξ ἀλλήλων στέρονται (13), οὐδέ ἐστιν οὔτε ὁ νοῦς ἄλογος, οὔτε ἄνους ὁ λόγος· ἀλλ' ὅ γε νοῦς ποιεῖ τὸν λόγον ἐν αὐτῷ (14) φανείς· καὶ ὁ λόγος δείκνυσι τὸν νοῦν ἐν αὐτῷ γενόμενος· καὶ ὁ μὲν νοῦς ἐστιν, οἷον λόγος ἐγκείμενος· ὁ δὲ λόγος νοῦς (15) προπηδῶν· καὶ μεθίσταται μὲν ὁ νοῦς εἰς τὸν λόγον, ὁ δὲ λόγος τὸν νοῦν εἰς τοὺς ἀκροατὰς ἐγκυκλεῖ. Καὶ οὕτως ὁ νοῦς διὰ τοῦ λόγου ταῖς τῶν ἀκουόντων ψυχαῖς ἐνιδρύεται (16), συνεισιὼν τῷ λόγῳ· καὶ ἔστιν ὁ μὲν οἷον πατὴρ ὁ νοῦς τοῦ λόγου, ὢν ἐφ' ἑαυτοῦ· ὁ

23. Cum autem Arius ad cætera sua mala hanc quoque sententiam quasi ex sterquilinio sibi consarcinarit, et hæc adjecerit : « Verbum non est proprium Patri, sed aliud est in Deo Verbum : hic vero Dominus, extraneus quidem et alienus est a Patris substantia, et duntaxat secundum cogitandi modum, dicitur Verbum, et non est secundum naturam **204** ac verus Dei Filius ; sed per adoptionem hic quoque filius dicitur, utpote creatura ; » et dum hæc ait, apud eos qui rei veritatem ignorant gloriatur, quasi in hoc Dionysius secum sentiat : tute quæso videas quæ de iis fuerit Dionysii fides, et qua vi illos Arii oppugnet errores ; in primo enim libro sic scribit : « Dictum est superius Deum esse fontem omnium bonorum, Filius vero dictus est fluvius ab ipso emanans : verbum quippe est mentis emanatio, et (ut humano more loquamur) ex corde per os emittitur. Mens vero quæ per linguam prosilit, diversa est a verbo quod in corde exsistit : istud enim postquam illud præmiserit, remanet, et est quale antea erat : illud vero præmissum evolat et circumquaque fertur : et sic est utrumque in altero, tametsi diversum est ab altero : et unum sunt, licet duo sint. Sic namque Pater et Filius unum sunt, et in se invicem illos esse comprobatum est. » In secundo autem libro hæc habet : « Ut enim mens nostra eructat a seipsa verbum, ut ait Propheta : *Eructavit cor meum verbum bonum* [63] : estque utrumque alterum ab altero, proprium et ab altero distinctum obtinens locum, cum illud quidem in corde, istud in lingua et ore commoretur et moveatur : non tamen alterum ab altero distat, nec se invicem privantur : neque mens sine verbo est, neque verbum sine mente : sed mens verbum facit, et in ipso apparet, et verbum mentem exhibet, in qua factum est : mensque est quasi verbum immanens, verbum autem quasi mens prosiliens : mens in verbum transit, verbum mentem in circumstantes auditores insinuat : et sic mens per verbum in auditorum animis collocatur, et una cum verbo intrat. Ac mens quidem est quasi pater verbi, in seipsa exsistens : verbum autem quasi filius men-

[63] Psal. XLIV, 2

(5) Reg., de more, θρυλοῦντας. Mox Taurin. Jes., πρὸ πᾶσι. Ibidem, ὁ ante Ἄρειος deest in editis, sed habetur in Reg. Taurin. Colb. Jes.

(7) Hæc, καὶ ἀλλότριός ἐστι, desunt, in Taurin. Colb. Jes. et Fr. 1. Sed habentur in Reg. et in editis.

(8-9) Taurin. Colb. Jes., αὐτός.

(10) Taurin. Colb. Jes., καὶ ἁπάντων. Mox δέ, post ποταμός, deest in Colb.

(11) Sic Reg. Basil. et editi, Taurin. et Jes., εἶπεν ἀπὸ καρδίας διὰ στόματος ἐξοχεύεται. Fr. 1, εἶπεν, ὑπὸ καρδίας διὰ στόματος ἐξέρχεται. Colb. item ἐξέρχεται.

(12) Καί deest in Taurin. Colb. Jes., sed in aliis etur. Mox Reg., ἐλέγχθησαν, quem sequi visum est. Alii et editi, ἐλέχθησαν. Ibidem omnes mss., ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ. Editi, Ἐν δὲ τῷ β. Mox λέγει, post οὕτως, deest in Taurin. Colb. Jes.

(13) Taurin. Jes., στερῶνται.

(14) Taurin. Colb. Jes., mendose, ἑαυτῷ. Mox Jes. solus, ἑαυτῇ, mendose.

(15) Reg. solus, ὁ δὲ νοῦς λόγος, male. Mox, ὁ δὲ λόγος τὸν νοῦν εἰς τοὺς ἀκροατὰς ἐγκυκλεῖ, genus loquendi a Clemente Alexandrino frequentatum. Sic *Προτρεπτ.* p. 50 : Ἐγκυκλεῖ τῷ θεάτρῳ τοὺς Θεούς. *Deos in theatrum inducit.* Alias, ἐγκυκλεῖν τοῖς θεαταῖς, *spectatoribus insinuare.* Apud ipsum Clementem quandoque legitur ἐκκυκλεῖν.

(16) Reg. Basil. et editi, ἐνιδρύεται. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, ἐνίδρυται.

Digitized by Google

tis, non ante ipsam quidem, sed neque extra ipsam factum esse potest, sed cum ipsa exsistit, et ab ipsa germinavit. Eodem quoque modo Pater ille maximus, et mens illa universalis, ante omnia Filium habet, Verbum, interpretem et angelum suum. »

24. Hæc vel nunquam audivit Arius, vel si audivit non intellexit homo indoctus : nam si intellexisset, non tanta mendacia de episcopo pervulgasset; imo potius illum, ut nos, ob insitum in veritatem odium convitiis insectatus fuisset. Nam cum Christi sit hostis, libentissime persequetur illos, qui quæ Christi sunt sapiunt, ut ipse prædixit Dominus : *Si me persecuti sunt, et vos persequentur* [a]. Aut si putant impietatis patroni secum sentire Dionysium, eadem quæ ille scribant, eadem profiteantur ; scribant exempla illa, de vinea nempe et agricola, de scapha et fabro; et una confiteantur quæ ipse consubstantialitatis propugnandæ causa tradidit : sententiam item qua dicit, Filium esse ex substantia Patris, necnon æternitatem ejus, cognationem mentis cum verbo, fontis cum fluvio et cætera; ut vel ex ipsa rerum discrepantia noverint quomodo priora quidem illa per œconomiam dixerit; hæc vero, ut piæ fidei postulat ratio. Ac deinceps hæc profitentes, **205** suas his adversantes sententias repudient. Quid enim vel proximum habuerit Arii malignitati Dionysii fides? Nonne Arius secundum cogitandi modum duntaxat Verbum esse dicit, Dionysius autem vere et natura sua Verbum Dei esse? Ille Verbum Patri extraneum dicit : hic docet esse proprium et indivisibile a Patris substantia, sicut verbum a mente, et flumen a fonte. Si quis igitur poterit dividere et alienare verbum a mente, vel fluvium a fonte separare, et quasi muro exstructo dirimere; vel ausit dicere fluvium diversæ substantiæ a fonte, ac diversam ab eo aquam commonstrare ; vel splendorem a luce dirimere, et affirmare ex aliena substantia esse splendorem, nec a luce prodire, is cum Ario insaniat : ejusmodi quippe homo ne mentem quidem humanam habere ultra videbitur. Quod si hæc indivisibilia esse ipsa novit natura, eorumque proles ipsis propria est; ne quis igitur deinceps cum Ario sentiat, aut Dionysium calumniari ausit; sed magis hinc ejus cum sermonis persuicuitatem, tum rectam fidem admiretur.

[a] Joan. xv, 20.

δὲ καθάπερ υἱὸς, ὁ λόγος, τοῦ νοῦ· πρὸ ἐκείνου μὲν ἀδύνατον, ἀλλ' οὐδὲ ἔξωθέν ποθεν σὺν ἐκείνῳ γενόμενος, βλαστήσας δὲ ἀπ' αὐτοῦ. Οὕτως ὁ Πατὴρ ὁ μέγιστος (17) καὶ καθόλου νοῦς, πρῶτον τὸν Υἱὸν Λόγον ἑρμηνέα καὶ ἄγγελον ἑαυτοῦ ἔχει. »

24. Τούτων ἢ οὐκ ἤκουσέ ποτε Ἄρειος, ἢ ἀκούσας οὐκ ἐνόησεν (18) ὁ ἀμαθής· οὐκ ἂν γὰρ, εἴπερ ἦθ νοήσας, κατεψεύδετο τοσοῦτον κατὰ τοῦ ἐπισκόπου· ἀλλὰ πάντως καὶ αὐτὸν ὡς ἡμᾶς ἐλοιδόρει διὰ τὸ πρὸς τὴν ἀλήθειαν μῖσος. Χριστομάχος γὰρ ὤν, οὐκ ὀκνήσει καὶ τοὺς τὰ Χριστοῦ φρονοῦντας διώκειν, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος προείρηκεν· *Εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν.* Ἢ εἰ νομίζουσιν οἱ προστάται τῆς ἀσεβείας ὁμόφρονα τὸν Διονύσιον ἑαυτοῖς εἶναι, γραψάτωσαν ταῦτα καὶ ὁμολογείτωσαν· γραψάτωσαν τὴν ἄμπελον καὶ τὸν γεωργὸν, τὸ σκάφος καὶ τὸν ναυπηγόν. Καὶ ἅμα ὁμολογείτωσαν καὶ ἅπερ εἶπεν ἀπολογούμενος (19) τὸ ὁμοούσιον· καὶ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ ἀΐδιον, καὶ τὸν νοῦν πρὸς τὸν λόγον, τήν τε πηγὴν, καὶ τὸν ποταμὸν, καὶ τὰ ἄλλα· ἵνα κἂν (20) ἐκ τῆς διαφορᾶς γνῶσι, πῶς ἐκεῖνα μὲν κατ' οἰκονομίαν, ταῦτα δὲ, ὡς ὁ τῆς εὐσεβοῦς πίστεως βούλεται λόγος, εἴρηκε. Καὶ λοιπὸν ταῦτα λέγοντες ἀναιρῶσιν (21) ἅπερ κατ' αὐτῶν τούτων ἐφρόνησαν. Τί γὰρ κἂν ἐγγὺς ἔχει τῶν Ἀρείου κακῶν ἡ Διονυσίου πίστις; Οὐχ ὁ μὲν Ἄρειος κατ' ἐπίνοιαν λέγει τὸν Λόγον, ὁ δὲ Διονύσιος ἀληθινὸν καὶ φύσει Λόγον τοῦ Θεοῦ; Καὶ ὁ μὲν ἀποξενοῖ τὸν λόγον ἀπὸ τοῦ Πατρός· ὁ δὲ ἴδιον καὶ ἀδιαίρετον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας αὐτὸν εἶναι διδάσκει· ὡς ἔστιν ὁ λόγος πρὸς τὸν νοῦν, καὶ ποταμὸς πρὸς τὴν πηγήν. Εἰ μὲν οὖν διαιρεῖν καὶ ἀποξενοῦν τὸν λόγον καὶ τὸν νοῦν τις δύναται, ἢ τὸν ποταμὸν καὶ τὴν πηγὴν μερίσαι, καὶ τειχίσας διελεῖν· ἢ τὸν ποταμὸν ἑτερούσιον εἰπεῖν πρὸς τὴν πηγὴν, καὶ ξένον τὸ ὕδωρ δεῖξαι, ἢ τὸ ἀπαύγασμα τολμᾷ (22) διελεῖν ἀπὸ τοῦ φωτὸς καὶ εἰπεῖν ἐξ ἑτέρας οὐσίας εἶναι τὸ ἀπαύγασμα, καὶ μὴ ἐκ τοῦ φωτὸς, μαινέσθω μετὰ Ἀρείου· ὁ γὰρ τοιοῦτος μηδὲ νοῦν ἀνθρώπινον ἔχων ἔτι (23) φανήσεται· εἰ δὲ ἀδιαίρετα ταῦτα οἶδεν ἡ φύσις, καὶ τὸ τούτων (24) γέννημα ἴδιον, μήτε τὰ Ἀρείου τις ἔτι λοιπὸν φρονείτω, μήτε Διονύσιον διαβαλλέτω· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐκ τούτων (25) αὐτοῦ θαυμαζέτω τήν τε τοῦ λόγου λευκότητα, καὶ τὴν τῆς πίστεως ὀρθότητα.'

(17) Taurin. Colb. Jes. soli, ὁ ante μέγιστος. Paulo post καὶ, ante ἄγγελον, deest in Reg. Taurin. Colb. Jes. Opportune tamen positum videtur.

(18) Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, ἐνενόηκεν.

(19) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1. In editis καὶ desideratur. Ibidem Jes., ὁμολογούμενος, pro ἀπολογούμενος.

(20) Taurin. Colb. Jes., ἱκανὰ κἄν.

(21) Taurin. Jes., ἀναιροῦσιν. Mox iidem cum Colb. et Fr. 1, κατ' αὐτὸν τοῦτον. Ibidem Reg. Taurin. Jes. Fr. 1, ἔχῃ. Editi, ἔχει. Mox Taurin. Colb. Jes., ἡ Διονυσίου δόξα.

(22) Reg., τὸ ἅμα, mendose. Taurin. Colb. Jes. et Fr. 1, τολμᾷ, recte. Editi, ἅμα. Mox hæc, καὶ εἰπεῖν ἐξ ἑτέρας οὐσίας εἶναι τὸ ἀπαύγασμα, καὶ μὴ ἐκ τοῦ φωτός, in editis omissa fuerant, quod phrasis esset præcedenti ὁμοιοτέλευτος. Sed habentur in Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1.

(23) Sic Reg. Taurin. Jes. In editis ἔτι desideratur.

(24) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes., τούτου. Editi et Felckmanni codices, τούτων.

(25) Reg. Taurin. Colb. Jes., ἐκ τούτων, rectius quam editi, ἐκ τούτου.

Digitized by Google

25. Ὅτι γὰρ πρὸς τὴν μανίαν Ἀρείου λέγοντος ἄλλον εἶναι τὸν ἐν τῷ Θεῷ Λόγον, καὶ ἄλλον περὶ οὗ φησιν ὁ Ἰωάννης, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*· καὶ ἄλλην (26) μὲν ἰδίαν σοφίαν εἶναι ἐν τῷ Θεῷ, ἄλλην δὲ περὶ ἧς φησιν ὁ Ἀπόστολος· *Χριστὸς Θεοῦ Δύναμις καὶ Θεοῦ Σοφία*· πάλιν ὁ Διονύσιος ἀνθίσταται καὶ διαβάλλει τὴν τοιαύτην κακοδοξίαν· ὅρα πάλιν πῶς ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ (27) γράφει περὶ τούτων οὕτως· « *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*· ἀλλ' οὐκ ἦν Λόγος (28) ὁ τὸν Λόγον προέμενος· ἦν γὰρ ὁ Λόγος πρὸς τὸν Θεόν. Σοφία γεγένηται ὁ Κύριος· οὐκ ἦν οὖν σοφία ὁ τὴν σοφίαν ἀνείς· *Ἐγὼ γὰρ ἤμην*, φησὶν, *ᾗ προσέχαιρεν*. Ἀλήθειά ἐστιν ὁ Χριστός· *Εὐλογητὸς δὲ*, φησὶν, *ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας*. » Ἐνταῦθα καὶ Σαβέλλιον καὶ Ἄρειον ἀνατρέπει, καὶ ἀμφοτέρας τὰς αἱρέσεις ἴσας ἐν ἀσεβείᾳ δείκνυσιν· οὔτε γὰρ Λόγος ἐστὶν ὁ τοῦ Λόγου Πατήρ, οὔτε ποίημά ἐστι τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ ἴδιον τῆς οὐσίας αὐτοῦ γέννημα. Πάλιν τε οὐκ ἔστι Πατὴρ ὁ προελθὼν Λόγος· οὐδὲ πάλιν ἐκ πολλῶν εἷς ἐστιν οὗτος Λόγος, ἀλλὰ μόνος ἐστὶ τοῦ Πατρὸς Υἱὸς, ἀληθινὸς καὶ φύσει γνήσιος, ὁ καὶ νῦν ὢν (29) ἐν αὐτῷ, καὶ ἀϊδίως καὶ ἀδιαιρέτως ὢν ἐξ αὐτοῦ. Οὕτω καὶ σοφία καὶ ἀλήθειά ἐστιν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλης σοφίας δεύτερος· ἀλλὰ μόνος οὗτός ἐστι δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν ὁ Πατὴρ, καὶ ἐν αὐτῷ συνεστήσατο τῶν γενητῶν τὰς ποικίλας οὐσίας· δι' αὐτοῦ τε γνωρίζεται οἷς ἂν ἐθέλοι (30)· καὶ ἐν αὐτῷ τὴν τῶν πάντων πρόνοιαν ποιεῖται καὶ ἐργάζεται. Μόνον γὰρ τοῦτον οἶδε τοῦ Θεοῦ Λόγον καὶ Διονύσιος. Αὕτη τοῦ Διονυσίου ἡ πίστις· ὀλίγα γὰρ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ συναγαγὼν ἔγραψα, δυνάμενα παρασχεῖν σοι μὲν ἀφορμὴν εἰς τὸ πλείονα προστιθέναι, τοῖς δὲ Ἀρειανοῖς μείζονα αἰσχύνην διὰ τὴν κατὰ (31) τοῦ ἐπισκόπου συκοφαντίαν. Ἐν πᾶσι γὰρ καὶ καθ' ἕκαστον δι' ὧν ἔγραψεν, ἤλεγξεν αὐτῶν τὴν κακοφροσύνην, καὶ τὴν αἵρεσιν αὐτῶν ἐστηλίτευσεν.

26. Οὐκοῦν ἀπὸ τούτων δείκνυται καὶ ἡ πρὸς Εὐφράνορα καὶ Ἀρμώνιον ἐπιστολὴ, διανοίᾳ ἄλλῃ (32) κατ' οἰκονομίαν γραφεῖσα παρ' αὐτοῦ· τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἀπολογία αὐτοῦ δείκνυσι. Καὶ ἔστιν ἀληθῶς τυπος οὗτος πιθανὸς πρὸς ἀνατροπὴν τῆς Σαβελλίου μανίας, ὥστε τὸν βουλόμενον ταχέως διελέγχειν τοὺς τοιούτους μὴ ἀπὸ τῶν σημαινόντων τὴν θεότητα τοῦ Λόγου ποιεῖσθαι τὴν ἀρχήν· ὅτι Λόγος, καὶ Σοφία, καὶ Δύναμίς ἐστιν ὁ Υἱὸς, καὶ ὅτι *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*· ἵνα μὴ, τὰ καλῶς εἰρημένα παρεξηγούμενοι ἐκεῖνοι, πρόφασιν τῆς ἀναισχύντου φιλονεικίας ἑαυτῶν, τὰ τοιαῦτα πορίσωνται, ἀκούοντες, ὅτι (33) *Ἐγὼ*

25. Quod spectat autem illam Arii insaniam, qua dicit, aliud esse quod in Deo est Verbum, et aliud de quo locutus est Joannes : *In principio erat Verbum* [65] : et aliam propriam esse in Deo sapientiam, aliam vero quam his verbis indicat Apostolus : *Christus Dei Virtus et Dei Sapientia* [66] ; illud summa vi impugnat Dionysius, pravamque illam sententiam strenue insectatur : vide, quæso, quo pacto in secundo libro his de rebus verba faciat : « *In principio erat Verbum :* sed non erat Verbum quod Verbum protulerit ; erat enim Verbum apud Deum : Dominus sapientia est ; non erat igitur sapientia qui sapientiam produxit : nam, *Ego eram*, inquit, *qua delectabatur* [67]. Veritas est Christus : *Benedictus autem*, ait, *Deus veritatis* [68]. » Ibi una Sabellium et Arium evertit, ambasque hæreses paris impietatis declarat : neque enim Verbum est Verbi pater, neque factum est quod ex Patre procedit, sed propria ejus substantiæ proles. Rursumque Verbum procedens non est Pater : nec Verbum istud, unum ex multis est, sed solus est Patris Filius, verus et natura genuinus, qui et nunc in ipso exsistit, et in æternum atque indivisibiliter ex eo est. Sic et Sapientia et Veritas est Dominus, et non est ab alia sapientia secundus ; sed solus hic est per quem omnia Pater condidit, in ipsoque multiplices rerum constituit substantias ; per quem etiam quibus vult innotescit : in ipso item omnium providentiam gerit, omnia agit. Hoc enim unicum Dei Verbum agnovit et Dionysius. Hæc est Dionysii fides. Pauca enim ex ejus epistolis collecta conscripsi ; quæ tamen plura addendi tibi occasionem præbeant : Arianos vero maximo pudore suffundant, ob suam adversus episcopum calumniam. In omnibus quippe scriptis suis eorum malitiam coarguit et hæresim traduxit.

26. Ex his itaque patet epistolam ad Euphranorem et Amnionium alia mente et ex œconomia quadam ab ipso scriptam esse : quod item ex ejus apologia comprobatur. Et est vere apta persuadendi **206** forma, ad insaniam Sabellii evertendam, ut qui sequaces ejus cito coarguere velit, non ab argumentis ejus divinitatem indicantibus initium ducat ; nempe Filium esse Verbum, Sapientiam, et Virtutem, nec ab illo : *Ego et Pater unum sumus* [69] ; ne illi quæ recte dicta sunt ad pravum sensum detorquentes, impudentis contentionis occasionem hinc arripiant, dum audiunt : *Ego et Pa-*

[65] Joan. I. [66] I Cor. I, 24. [67] Prov. VIII, 30. [68] III Esdr. IV, 4. [69] Joan. X, 30.

(26) Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, ἄλλην, et sic infra ubi quatuor postremi codices καὶ addunt ante ἄλλην. Mox iidem ὁ Παῦλος, ubi Reg. Basil. et editi, ὁ Ἀπόστολος.

(27) Sic Taurin. Colb. Jes. Fr. 1. In Reg. et in editis βιβλίῳ deest.

(28) In Taurin. Colb. Jes. ὁ ante Λόγος. Sed in reliquis et in editis deest articulus. Paulo post Taurin. et Jes., γεγέννηται. Alii omnes, γεγένηται. Mox Colb. Fr. 1, οὖν ἡ σοφία.

(29) Ὢν deest in Colb.

(30) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Editi vero, ἐθέλῃ.

(31) Κατὰ deest in editis : sed legitur in Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, et a Nannio item lectum est.

(32) Sic Reg. Basil. et editi, atque ita Nannium legisse patet, qui vertit, *alia mente*. Sed Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, sic, ἐπιστολὴ μὴ φαύλῃ διανοίᾳ· ἀλλὰ κἂν.

(33) Ὅτι deest in Taurin. Jes. Fr. 1.

Digitized by Google

ter unum sumus, et, *Qui vidit me, vidit et Patrem meum* [70] : sed Salvatoris exemplo præmittat ea quæ humano more de illo dicta habentur : cujusmodi sunt, esurire, laborare, quod vitis sit, quod oraverit et passus sit : quanto enim hæc dictu sunt humiliora, tanto liquidius demonstratur Patrem non esse factum hominem. Necessum est enim cum Dominus vitis appelletur, agricolam exstare : et cum oret, esse qui exaudiat ; cum denique petat, esse qui concedat. Hujusmodi quippe dicta longe facilius Sabellianorum insaniam commonstrant, quod necesse omnino sit alium esse qui orat, alium qui exaudit : alium vitem, alium agricolam. Quotquot enim verba Filium quasi alienum a Patre declarant; hæc ad carnem attinent, quam nostri causa gestavit. Opificia quippe secundum naturam a Deo sunt aliena : ideo cum caro opificium sit, *Verbum*, quod, ut ait Joannes, *caro factum est* [71.72], licet secundum naturam proprium sit Patri, et ab eo indivisibile ; attamen si caro spectetur, Pater dicitur ab illo remotus : quæ enim carni propria sunt, ipse concedit ut de se dicantur ; quo hinc palam fiat, non alterius, sed suum proprie corpus fuisse. Cum itaque hæc eo modo sint intelligenda, citius Sabellius convincetur non esse Patrem qui caro factus est ; sed ejus Verbum quod illam redemit, Patrique obtulit. Et ubi quis illum ita coarguerit ac persuaserit, hinc divinitatem quoque Verbi facilius edocebit : ipsum nempe esse Verbum et Sapientiam, Filium et Virtutem, splendorem et figuram. Necesse quippe est jam denuo colligere, cum Verbum exsistat, et Verbi Patrem esse oportere; Sapientia cum sit, ejus parentem esse; et splendor cum sit, esse quoque lucem, atque ita Patrem et Filium unum esse.

27. Hæc cum probe sciret Dionysius, illa edidit scripta, prioribusque verbis Sabellium compressit : his vero Arianam prosternit hæresim. Ut enim humana Salvatoris apta sunt ad Sabellium evertendum, e converso in Ariomanitas, non ex humanis, sed ex iis quæ Verbi divinitatem indicant, argumenta sunt mutuanda; ut ne illi, quæ de Domino corporis causa dicuntur prave interpretantes, existiment ejusmodi esse Verbum, quales nos homines sumus, ac demum in insania sua perseverent. Qui si de divinitate doceantur, suum ipsi errorem improbabunt : cumque didicerint Verbum carnem factum esse, humana in posterum facilius distinguent ab

καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἐσμεν, καὶ, Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα· ἀλλὰ τὰ ἀνθρωπίνως εἰρημένα περὶ τοῦ Σωτῆρος προβάλλειν, ὥσπερ αὐτὸς πεποίηκεν· οἷά ἐστι τὸ πεινᾷν (34), τὸ κοπιᾷν, καὶ, ὅτι ἄμπελος, καὶ ηὔχετο, καὶ πέπονθεν· ὅσῳ γὰρ ταῦτα ταπεινὰ λέγεται, τοσούτῳ (35) δείκνυται μὴ ὁ Πατὴρ γενόμενος ἄνθρωπος. Ἀνάγκη γὰρ, καὶ ἀμπέλου λεγομένου τοῦ Κυρίου, εἶναι καὶ γεωργόν· καὶ εὐχομένου αὐτοῦ, εἶναι τὸν ἐπακούοντα (36)· καὶ αἰτοῦντος αὐτοῦ, εἶναι τὸν διδόντα. Τὰ δὲ τοιαῦτα μᾶλλον εὐκολώτερον τὴν τῶν Σαβελλιανῶν μανίαν δείκνυσιν· ὅτι ἕτερος ὁ εὐχόμενος, ἕτερος ὁ ἐπακούων (37), καὶ ἄλλος ἡ ἄμπελος, καὶ ἄλλος ὁ γεωργός. Ὅσα γὰρ ὡς ἀποξενοῦντα τὸν Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς λέγεται ῥητὰ, ταῦτα διὰ τὴν σάρκα, ἣν δι' ἡμᾶς ἐφόρεσε, λέγεται περὶ αὐτοῦ. Ξένα γὰρ τὰ γενητὰ κατὰ φύσιν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο γοῦν ἐπειδὴ τῆς σαρκὸς γενητῆς οὔσης γέγονεν, ὡς ὁ Ἰωάννης φησὶν, ὁ Λόγος σὰρξ, καίτοι κατὰ φύσιν ἴδιος καὶ ἀδιαίρετος ὢν τοῦ Πατρὸς, ὅμως δι' αὐτὴν λέγεται καὶ ὁ Πατὴρ μακρὰν ἀπ' αὐτοῦ· τὰ γὰρ τῆς σαρκὸς ἴδια αὐτὸς ἀνέχεται (38) περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι· ἵνα δειχθῇ, ὅτι οὐκ ἄλλου, ἀλλ' αὐτοῦ ἦν ἴδιον τὸ σῶμα. Τοιαύτης δὲ τῆς διανοίας οὔσης, ταχύτερον ἐλεγχθήσεται Σαβέλλιος, ὅτι μὴ ἔστιν ὁ Πατὴρ ὁ γενόμενος σὰρξ, ἀλλ' ὁ τούτου Λόγος (39), ὁ καὶ ταύτην λυτρούμενος καὶ προσάγων τῷ Πατρί. Οὕτω δὲ διελέγξας καὶ πείσας, λοιπὸν καὶ περὶ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος ἑτοιμότερον διδάξει· ὅτι Λόγος (40) καὶ Σοφία, Υἱὸς καὶ Δύναμις, ἀπαύγασμα καὶ χαρακτήρ. Ἀνάγκη γὰρ καὶ ἐνταῦθα (41) πάλιν νοεῖν, ὅτι, τοῦ Λόγου ὄντος, εἶναι δεῖ καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου· καὶ σοφίας οὔσης, εἶναι καὶ τὸν ταύτης γονέα· καὶ ἀπαυγάσματος ὄντος, εἶναι καὶ τὸ φῶς· καὶ οὕτως εἶναι τὸν Υἱὸν καὶ τὸν Πατέρα ἕν.

27. Ταῦτα Διονύσιος εἰδὼς ἔγραψε· καὶ ἐν ἐκείνοις μὲν Σαβέλλιον ἐφίμωσεν, ἐν τούτοις δὲ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν κατέστρεψε (42). Καὶ γὰρ ὥσπερ ἀνατρέπει Σαβέλλιον τὰ ἀνθρώπινα τοῦ Σωτῆρος, οὕτω καὶ πρὸς τοὺς Ἀρειομανίτας οὐκ ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλ' ἀπὸ τῶν σημαινόντων τὴν θεότητα τοῦ Λόγου ποιεῖσθαι χρὴ τοὺς κατ' αὐτῶν ἐλέγχους· ἵνα μὴ καὶ οὗτοι, τὰ διὰ τὸ σῶμα λεχθέντα περὶ τοῦ Κυρίου παρεξηγούμενοι, νομίσωσι τοιοῦτον εἶναι τὸν Λόγον, οἷοί ἐσμεν ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι, καὶ λοιπὸν ἐπιμείνωσι τῇ ἑαυτῶν μανίᾳ. Ἂν δὲ διδαχθῶσι καὶ οὗτοι περὶ τῆς θεότητος, καταγνώσονται μὲν τῆς ἑαυτῶν κακονοίας, εὐκολώτερον δὲ μαθόντες, ὅτι ὁ Λόγος

[70] Joan. xiv, 9. [71.72] Joan. i, 14.

(34) Reg. Taurin. Jes., πεινῆν. Mox Taurinensis Colbert. Jes., καὶ ὅτι ηὔχετο.

(35) Taurin. Colb. Jes., τόσῳ. Mox Reg., καὶ ἀμπέλου. In Taurin. Colb. Jes., καί deest.

(36) Colb. Jes. Fr. 1, ἐπακούοντα. Editi et Reg., ὑπακούοντα. Mox Reg., διδοῦντα.

(37) Colb. Jes. Fr. 1, ἐπακούων. Reg. Taurin. et editi, ὑπακούων. Mox Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, καὶ ἕτερος ὁ γεωργός. Alii ut editi. In iisdem mox ὡς deest. Iidem, λέγεται ῥήματα.

(38) Taurin. Colb. Fr. 1, ἀναδέχεται.

(39) Taurin. Jes., τούτου τοῦ Λόγου, mendose.

(40) Sic Taurin. Colb. Jes. At Reg. et editi, ὁ Λόγος, minus recte. Mox καί ante χαρακτήρ deest in Reg. Taur. Colb. Jes.

(41) Sic Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1. Editi vero, ταὐτα, perperam.

(42) Taurin., ἔγραψε καὶ γὰρ ὥσπερ ἀνέτρεψε, omissis intermediis. Ibidem Colb. Jes. Fr. 1, Ἀρειανικήν.

Digitized by Google

σὰρξ ἐγένετο, διακρινοῦσι (43) λοιπὸν καὶ οὗτοι τὰ ἀνθρώπινα, καὶ τὰ τῇ θεότητι ἁρμόζοντα. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, καὶ Διονυσίου τοῦ ἐπισκόπου δειχθέντος, ἐξ ὧν ἔγραψεν, εὐσεβοῦς, τί ποιήσουσι λοιπὸν οἱ Ἀρειομανῖται; Τίνος ἄρα πάλιν, ἐλεγχθέντες ἀπὸ τούτων, καταψεύσονται; Ἀνάγκη γὰρ αὐτοὺς, ἐκπεσόντας ἀπὸ τοῦ θεμελίου τῶν ἀποστόλων, καὶ εὐσάλευτον ἔχοντας τὴν διάνοιαν, ζητεῖν ἔρεισμα, καὶ μὴ εὑρίσκοντας, καταψεύδεσθαι λοιπὸν τῶν Πατέρων. Ἀλλ' οὐδεὶς αὐτοῖς ἔτι πιστεύσει, κἂν βιάσωνται συκοφαντεῖν· κατεγνώσθη γὰρ ἡ αἵρεσις παρὰ πᾶσιν (44)· εἰ μὴ ἄρα περὶ τοῦ διαβόλου λοιπὸν φθέγξονται· αὐτὸς γὰρ μόνος ἐστὶν αὐτοῖς σύμφωνος· μᾶλλον δὲ αὐτός ἐστιν αὐτοῖς ὁ καὶ τὴν αἵρεσιν ὑποβάλλων. Τίς οὖν ἔτι τούτους, ὧν ὁ διάβολός ἐστι καθηγεμὼν, Χριστιανοὺς ὀνομάσειε, καὶ μὴ μᾶλλον διαβολικοὺς, ἵνα μὴ μόνον Χριστομάχοι, ἀλλὰ καὶ διαβολικοὶ καλῶνται, εἰ μὴ ἄρα μεταβάλλονται (45), καὶ ἣν μὲν ἐπενόησαν ἀσέβειαν ἀρνήσωνται, τὴν δὲ ἀλήθειαν ἐπιγνῶσι; τοῦτο γὰρ αὐτοὺς μὲν ὠφελήσει (46)· ἡμᾶς δὲ πρέπει περὶ πάντων τῶν πλανωμένων οὕτως εὔχεσθαι.

A iis quæ ad divinitatem attinent. Hæc cum ita se habeant, Dionysiusque episcopus ex suis scriptis pius demonstratus sit, quid jam acturi sint Ariomanitæ? Quem ultra falso accusare audebunt, cum ex supradictis mendacii convicti sint? Necesse enim est illos a fundamento apostolorum lapsos, fluctuantique mente præditos sustentaculum quærere, et cum non inveniant, Patres in posterum falso accusare. Sed nemo illis ultra fidem adhibebit, etiamsi nitantur calumnias spargere: ab omnibus **207** enim eorum hæresis damnata est: nisi forte de diabolo delnceps loquantur, is enim solus cum illis consentit, imo potius ipse est qui hæresim illis suggessit. Quis igitur etiamnum eos quorum diabolus dux est, Christianos nominarit, et non potius B diabolicos? ut non solum Christi hostes, sed et diabolici audiant? Nisi forte mutata sententia, quam excogitaverunt impietatem abnegent, veritatemque agnoscant: hoc enim e re illorum fuerit. Nos autem decet pro cunctis errantibus hæc precari.

(43) Reg. et Basil., διακρίνουσιν, in præsenti. Sed melius alii cum editis, διακρινοῦσι. Mox Reg. Basil. et editi, οὗτοι. Alii, αὐτοί. Paulo post Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, Τούτων δὲ οὕτως ὄντων. Reg. cum editis, Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων.

(44) Taur. Colb. Jes. Fr. 1, παρὰ πάντων. Reg. Basil. et editi, παρὰ πᾶσιν.

(45) Reg., μεταβάλονται καὶ τήν.

(46) Reg. Taurin. Colb. Jes. Fr. 1, ὠφηλήσει. Editi, ὠφελεῖ. Mox iidem, πλανωμένων. Editi, πεπλανημένων.

IN EPISTOLAM AD DRACONTIUM MONITUM.

I. *Dracontius monachus monachorumque præfectus in episcopatum Alexandrini agri seu Hermopolis parvæ cooptatus, tum ut mox futuram persecutionem declinaret, tum quod tantum subire munus pertimesceret, aufugit seseque occultavit. Quod ubi Athanasio allatum est, Dracontium ille ad impositum onus revocare nititur, et ad calamitates Christi gregisque sui causa perferendas cohortatur. Tum affert exempla Mosis, Eliæ, Elisæi et apostolorum, qui gravissima olim pro populo Dei subire certamina non abnuerant. Monachos item recenset qui ad episcopatum promoti, id oneris cum laude populorumque emolumento perferrent. His Athanasii monitis morem gessisse Dracontium palam est. Initio namque persecutionis ab Georgio Ariano concitatæ, episcopus cum esset, exsulare coactus est. Ac in exsilii sui loco, Clysma nomine, aliquot annis commoratus, demum post obitum Constantii, data Ecclesiæ pace, synodo interfuit Alexandrinæ. Sed hæc alias.*

II. *Imminente autem Constantii postrema persecutione, instanteque Paschatis solemnitate, scriptam fuisse hanc epistolam suadent complurimi ejusdem loci. Quare ad annum* 354 *vel* 355 *referenda videtur. Nequit enim ultra annum* 355 *hujus epistolæ tempus differri: nam initio anni* 356 *ante Quadragesimam grassari cœpit immanis illa Arianorum persecutio. Nec potest illa ante annum* 354 *scripta fuisse: quippe sub finem duntaxat anni* 353 *diu post Quadragesimam, Ariani insidias conspirationesque in Athanasium in Catholicos aperte machinati sunt. In alterutrum ergo annum* 354 *vel* 355 *conferenda videtur: ad utrum pertineat, incertum.*

Digitized by Google

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΔΡΑΚΟΝΤΙΟΝ [47].

S. P. N. ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI

EPISTOLA AD DRACONTIUM.

1. Hæsito quid ad te scribam; tene quod episcopatum recuses vituperem, an quod temporis species conditionem, Judæorumque metu te occultes? Quocunque sane modo res spectetur, non culpa vacat id quod egisti, charissime Draconti. Non decuit enim te cum gratiam accepisses, latebras quærere: nec debuisti, prudens cum sis, aliis exemplum capessendæ fugæ præbere. Multis enim, qui hæc audiere, scandalo fuisti: non quod sic agas quidem, sed quod tempus ac impendentes Ecclesiæ calamitates prospiciens, sic agas. Ac vereor ne dum tui causa fugis, aliorum causa apud Dominum periclitere. Si enim ei *qui unum de pusillis scandalizaverit, optabilius sit ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, et demergatur in profundum maris* [72]; quid de te futurum est, qui tam multis scandalo fueris? Etenim admirandus ille Alexandrini agri in te eligendo consensus, ob tuum secessum necessario in complurimas dividetur factiones: estque hujus loci episcopatus a multis invadendus; iisque non **208** probis viris, sed quos tute probe nosti. Dehinc Ethnici qui in tua ordinatione se Christianos fore polliciti sunt, in gentilitate permanebunt, tua pietate gratiam sibi datam vilipendente.

[72] Matth. xviii, 6

1. Ἀπορῶ τί γράψω. Ἆρα γὰρ ὡς παραιτούμενον μέμψομαί σε, ἢ ὡς τὸν καιρὸν ὁρῶντα, καὶ κρυπτόμενον διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων; Πλὴν εἴτε ἄλλως, εἴτε οὕτως, ἄξιον μέμψεως τὸ παρὰ σοῦ γεγενημένον, ἀγαπητὲ Δρακόντιε. Οὐ γὰρ ἔπρεπε λαβόντα σε τὴν χάριν κρύπτεσθαι, οὐδὲ φρόνιμον ὄντα, διδόναι (48) τοῖς ἄλλοις προφάσεις φυγῆς. Πολλοὶ γὰρ ἀκούσαντες σκανδαλίζονται· οὐχ ὡς ἁπλῶς τοῦτό σου ποιοῦντος, ἀλλὰ συνορῶντος τὸν καιρὸν, καὶ τὰς ἐπικειμένας θλίψεις τῇ Ἐκκλησίᾳ. Καὶ φοβοῦμαι μὴ, διὰ σαυτὸν φεύγων, δι' ἄλλους εὑρεθῇς κινδυνεύων παρὰ τῷ Κυρίῳ. Εἰ γὰρ *ὁ ἕνα τῶν μικρῶν σκανδαλίζων, ἔλοιτ' ἂν μύλον ὀνικὸν περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ κρεμασθῆναι, καὶ καταποντισθῆναι*· τί ἂν πάθοις (49) σὺ τοσούτους γινόμενος σκάνδαλον; Καὶ γὰρ ἡ ἐκ παραδόξου γενομένη συμφωνία ἐν τῇ Ἀλεξανδρέων χώρᾳ, ἐν τῇ σῇ καταστάσει, ἐξ ἀνάγκης σχισθήσεται διὰ τὴν σὴν ἀναχώρησιν· καὶ ἡ ἐπισκοπὴ δὲ τῆς χώρας αὐτῆς ὑπὸ πολλῶν ἁρπαγήσεται· καὶ πολλῶν οὐκ ὀρθῶν, ἀλλ' ὧν οἶδας καὶ αὐτός (50). Καὶ ἐθνικοὶ δὲ οἱ ἐπαγγελλόμενοι Χριστιανοὶ γίνεσθαι ἐπὶ τῇ σῇ καταστάσει, ἀπομενοῦσιν Ἕλληνες, τῆς σῆς εὐλαβείας ἐξουθενούσης τὴν δοθεῖσαν χάριν.

(47) Scripta anno 354 vel 355. In Anglic. titulus sic habet: Ἐπιστολὴ πρὸς Δρακόντιον ἡγούμενον καταστάντα ἐπίσκοπον, καὶ ἀποφυγόντα τῆς ἐπισκοπῆς λάθρα. Id est, *Epistola ad Dracontium Hegumenum, seu monasterii præfectum, qui episcopus ordinatus, ab episcopatu clam aufugerat.* In Reg., ἐπιστολὴ πρὸς Δρακόντιον. Editi addunt τὴν ἐπισκοπὴν φεύγοντα.

(48) Anglic., διδόντα. Mox Felck. 3 anon., πρόφασιν.

(49) Anglic., αὐτοῦ κυτασθῆναι, καταποντισθῆναι, τί ἂν πάθῃς.

(50) Hæc, καὶ πολλῶν οὐκ ὀρθῶν, ἀλλ' ὧν οἶδας καὶ αὐτός, desunt in Anglic. solo codice, et ab interprete veteri lecta non sunt. Paulo post Felck. 3 anon., ἀπομένουσι.

Digitized by Google

2. Ποία οὖν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ἀπολογία παρὰ σοῦ δοθήσεται; Ποίοις ἂν ἀπονίψασθαι καὶ ἀπομάξασθαι λόγοις τὰς τοιαύτας αἰτίας δυνήσῃ; Πῶς θεραπεύσεις τοὺς διὰ σὲ πεσόντας καὶ σκανδαλιζομένους; Ἢ πῶς, μετὰ τὸ σχισθῆναι τὴν εἰρήνην, συρράψαι ταύτην δυνήσῃ; Ὦ ἀγαπητὲ Δρακόντιε, ἀντὶ χαρᾶς λύπην ἡμῖν (51) πεποίηκας, ἀντὶ παραμυθίας στεναγμόν. Προσεδοκοῦμεν γὰρ παραμυθίαν ἔχειν σε μεθ' ἡμῶν, καὶ νῦν βλέπομεν φεύγοντά σε, καὶ ὁρῶμεν, ὅτι κρινόμενος μὲν ἐλεγχθήσῃ, κινδυνεύων δὲ μεταμεληθήσῃ. Καὶ τίς φείσεται, ὡς ὁ προφήτης εἴρηκεν, ἐπὶ σοί; Τίς ἀνακάμψει ἐπὶ σὲ εἰς εἰρήνην, ὁρῶν τοὺς ἀδελφοὺς, δι' οὓς Χριστὸς ἀπέθανε, βλαβέντας ἐπὶ τῇ σῇ φυγῇ (52); Δεῖ γὰρ εἰδέναι σε καὶ μὴ ἀμφιβάλλειν, ὅτι πρὶν μὲν κατασταθῆς σαυτῷ ἔζης, κατασταθεὶς δὲ, οἷς κατεστάθης. Καὶ πρὶν μὲν λάβῃς τὴν τῆς ἐπισκοπῆς χάριν, οὐδεὶς ἐγίνωσκέ σε· γενόμενον δὲ λοιπὸν, οἱ λαοὶ προσδοκῶσι φέροντά σε (53) τροφὴν αὐτοῖς, τὴν ἐκ τῶν Γραφῶν διδασκαλίαν· ὅταν τοίνυν οἱ προσδοκῶντες λιμώττωσι, σὺ δὲ σαυτὸν (54) μόνον τρέφῃς, καὶ ἔλθῃ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἡμεῖς τε αὐτῷ παραστῶμεν, ποίαν σχοίης ἀπολογίαν, ὁρῶντος αὐτοῦ τὰ ἴδια πρόβατα λιμώττοντα; Εἰ μὲν γὰρ μὴ εἰλήφεις τὰ δηνάρια, οὐκ ἂν ἐμέμψατό σε· λαβόντα δὲ καὶ χώσαντα (55) καὶ κρύψαντα, μέμψαιτ' ἂν εἰκότως, λέγων ἐκεῖνα τὰ ῥήματα, ἃ μὴ γένοιτο, κἂν ἀκοῦσαι τὴν σὴν εὐλάβειαν· *Ἔδει σε βαλεῖν τὰ δηνάριά μου τοῖς τραπεζίταις, ἵνα ἐλθὼν κἀγὼ παρ' ἐκείνων ἀπαιτήσω.*

2. Quamnam igitur es pro istis excusationem allaturus? Quibus verbis istiusmodi culpas abluere vel abstergere poteris? Quod illis es remedium adhibiturus, qui te auctore lapsi sunt et scandalizati? Aut quomodo ruptam pacem denuo componas? Charissime Draconti, pro gaudio mœrorem nobis, pro consolatione luctum attulisti. Sperabamus enim te nobis consolationi futurum : at nunc te fugientem conspicimus; futurumque prævidemus ut in judicium vocatus, convincare, inque periculo constitutus, te facti pœniteat. Ecquis tibi, ut ait propheta [74], veniam tribuat? Quis ad pacem tibi concedendam animum inducat, cum fratres videat, pro quibus mortuus est Christus gravi ob fugam tuam detrimento affectos? Nosse te ac nihil ambigere convenit, te antequam ordinarere tibi ipsi vixisse; ordinatum, iis quibus es ordinatus. Ac priusquam gratiam episcopatus accepisses, nulli notus eras : jam vero, ordinatus cum sis, te populi exspectant, ut cibum illis subministres, Scripturarum nempe doctrinam. Qui si dum exspectant fame laborent, teque solum ipse alas, ac interim veniat Dominus noster Jesus Christus, nosque ejus conspectui sistamus; quam, quæso, invenias tui purgandi rationem, cum ipse esurientes suas oves conspiciat? Si denarios non accepisses, nequaquam te ille objurgasset : cum autem acceptos suffoderis atque occultaris, jure ac merito te increpaturus est, his adhibitis verbis, quæ absit ut tua pietas audiat : *Oportuit te projicere denarios meos trapezitis, ut ego veniens ab illis repeterem* [75].

3. Παρακαλῶ φεῖσαι σεαυτοῦ καὶ ἡμῶν· σαυτοῦ μὲν, ἵνα μὴ κινδυνεύσῃς· ἡμῶν δὲ, ἵνα μὴ λυπηθῶμεν ἐπὶ σοί. Φρόντιζε τῆς Ἐκκλησίας, ἵνα μὴ διὰ σὲ πολλοὶ τῶν μικρῶν βλαβῶσι, καὶ οἱ ἄλλοι δὲ πρόφασιν λάβωσιν εἰς τὸ ἀναχωρεῖν. Εἰ μὲν οὖν τὸν καιρὸν ἐφοβήθης, καὶ καταπτήξας τοῦτο ἐποίησας, οὐκ ἀνδρικὸν τὸ φρόνημα· ἔδει γὰρ τὸν κατὰ Χριστὸν ζῆλον ἐν τοῖς τοιούτοις ἐπιδείκνυσθαι (56), καὶ μᾶλλον ἐν ταῖς περιστάσεσι παῤῥησιάζεσθαι, λέγειν τε τὰ τοῦ μακαρίου Παύλου ῥήματα· *Ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν*· καὶ μάλιστα, ὅτι οὐ πρέπει τῷ καιρῷ δουλεύειν, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ· εἰ δὲ τῶν Ἐκκλησιῶν ἡ διάταξις οὐκ ἀρέσκει σοι, οὐδὲ νομίζεις τὸ τῆς ἐπισκοπῆς λειτούργημα μισθὸν ἔχειν, ἀλλὰ (57) καταφρονεῖν τοῦ ταῦτα διαταξαμένου Σωτῆρος πεποίηκας σαυτόν· παρακαλῶ, μὴ τοιαῦτα λογίζου, μηδὲ ἀνέχου τῶν ταῦτα συμβουλευόντων· οὐ γὰρ ἄξια Δρακοντίου ταῦτα. Ἃ γὰρ ὁ Κύριος διὰ τῶν ἀποστόλων τετύπωκε, ταῦτα καλὰ καὶ βέβαια μένει· ἡ δὲ τῶν ἀδελφῶν δειλία παύσεται.

3. Obsecro, tibi nobisque parcas; tibi, ut ne in periculum adducare; nobis, ne ad te lugendum compellamur. Ecclesiæ curam habeto, ne tui causa multi ex pusillis damno afficiantur : neu alii tuo exemplo captent occasionem secedendi. Si temporis calamitatem pertimescens, ac metu perculsus id egeris, nequaquam generosi animi illud fuerit : par fuit enim tuum pro Christo studium, in his calamitatibus exhibere, ac potissimum in hujusmodi temporibus assumpta fiducia, hæc Pauli verba proferre, *in his omnibus superamus* [76], cum maxime nos deceat non tempori sed Domino servire. Sin tibi minime placet Ecclesiarum constitutio, nec arbitrare episcopatus ministerium sua mercede donandum : sed eo usque animum appulisti ut Salvatorem qui hujusmodi res constituit, vilipendas. Obsecro ne res hujusmodi animo verses, neu toleres eos qui tibi hujus consilii auctores sunt : non enim hæc digna sunt Dracontio. Etenim quæ Dominus per apostolos constituit, hæc bona, hæc firma perseverant. Eo autem modo futurum est ut fratrum formido compescatur.

[74] Jerem. xv, 5. [75] Matth. xxv, 27; Luc. xix, 23 *eadem sententia, sed non iisdem verbis.* [76] Rom. viii, 37.

(51) Sic Reg. Angl. et Felck. 7 anon. Editi cum aliis, ἡμᾶς. Mox Felck. 3 anon., προσεδοκῶμεν. Alii omnes, προσεδοκοῦμεν.

(52) Anglic., διὰ τὴν σὴν φυγήν. Mox editi mendose, μὲν κατασταθείς. Reg. Angl. Felck. 3 anon. κατασταθῆς.

(53) Σέ deest in Reg.

(54) Reg., σεαυτόν. Ibid. Anglic., τρέφεις.

(55) Reg., ψυχώσαντα, mendose. Ibid. Reg. et Felck. 3 anon., καὶ κρύψαντα μέμψαιτ' ἄν. Editi, καὶ κατακρύψαντα μέμψετ' ἄν.

(56) Felck. 3 anon., δείκνυσθαι.

(57) Reg., ἀλλὰ καί. Mox Anglic., πέπεικας σαυτόν.

Digitized by Google

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΔΡΑΚΟΝΤΙΟΝ [47].

S. P. N. ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI

EPISTOLA AD DRACONTIUM.

1. Hæsito quid ad te scribam; tene quod episcopatum recuses vituperem, an quod temporis spectes conditionem, Judæorumque metu te occultes? Quocunque sane modo res spectetur, non culpa vacat id quod egisti, charissime Draconti. Non decuit enim te cum gratiam accepisses, latebras quærere: nec debuisti, prudens cum sis, aliis exemplum capessendæ fugæ præbere. Multis enim, qui hæc audiere, scandalo fuisti: non quod sic agas quidem, sed quod tempus ac impendentes Ecclesiæ calamitates prospiciens, sic agas. Ac vereor ne dum tui causa fugis, aliorum causa apud Dominum periclitere. Si enim ei *qui unum de pusillis scandalizaverit, optabilius sit ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, et demergatur in profundum maris* [73]; quid de te futurum est, qui tam multis scandalo fueris? Etenim admirandus ille Alexandrini agri in te eligendo consensus, ob tuum secessum necessario in complurimas dividetur factiones: estque hujus loci episcopatus a multis invadendus; iisque non **208** probis viris, sed quos tute probe nosti. Dehinc Ethnici qui in tua ordinatione se Christianos fore polliciti sunt, in gentilitate permanebunt, tua pietate gratiam sibi datam vilipendente.

1. Ἀπορῶ τί γράψω. Ἆρα γὰρ ὡς παραιτούμενον μέμψομαί σε, ἢ ὡς τὸν καιρὸν ὁρῶντα, καὶ κρυπτόμενον διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων; Πλὴν εἴτε ἄλλως, εἴτε οὕτως, ἄξιον μέμψεως τὸ παρὰ σοῦ γεγενημένον, ἀγαπητὲ Δρακόντιε. Οὐ γὰρ ἔπρεπε λαβόντα σε τὴν χάριν κρύπτεσθαι, οὐδὲ φρόνιμον ὄντα, διδόναι (48) τοῖς ἄλλοις προφάσεις φυγῆς. Πολλοὶ γὰρ ἀκούσαντες σκανδαλίζονται· οὐχ ὡς ἁπλῶς τοῦτό σου ποιοῦντος, ἀλλὰ συνορῶντος τὸν καιρὸν, καὶ τὰς ἐπικειμένας θλίψεις τῇ Ἐκκλησίᾳ. Καὶ φοβοῦμαι μὴ, διὰ σαυτὸν φεύγων, δι' ἄλλους εὑρεθῇς κινδυνεύων παρὰ τῷ Κυρίῳ. Εἰ γὰρ *ὁ ἕνα τῶν μικρῶν σκανδαλίζων, ἔλοιτ' ἂν μύλον ὀνικὸν περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ κρεμασθῆναι, καὶ καταποντισθῆναι*· τί ἂν πάθοις (49) σὺ τοσούτοις γινόμενος σκάνδαλον; Καὶ γὰρ ἡ ἐκ παραδόξου γενομένη συμφωνία ἐν τῇ Ἀλεξανδρέων χώρᾳ, ἐν τῇ σῇ καταστάσει, ἐξ ἀνάγκης σχισθήσεται διὰ τὴν σὴν ἀναχώρησιν· καὶ ἡ ἐπισκοπὴ δὲ τῆς χώρας αὐτῆς ὑπὸ πολλῶν ἁρπαγήσεται· καὶ πολλῶν οὐκ ὀρθῶν, ἀλλ' ὧν οἶδας καὶ αὐτός (50). Καὶ ἐθνικοὶ δὲ οἱ ἐπαγγελλόμενοι Χριστιανοὶ γίνεσθαι ἐπὶ τῇ σῇ καταστάσει, ἀπομενοῦσιν Ἕλληνες, τῆς σῆς εὐλαβείας ἐξουθενούσης τὴν δοθεῖσαν χάριν.

[73] Matth. XVIII, 6

(47) Scripta anno 354 vel 355. In Anglic. titulus sic habet: Ἐπιστολὴ πρὸς Δρακόντιον ἡγούμενον καταστάντα ἐπίσκοπον, καὶ ἀποφυγόντα τῆς ἐπισκοπῆς λάθρα. Id est, *Epistola ad Dracontium Hegumenum, seu monasterii præfectum, qui episcopus ordinatus, ab episcopatu clam aufugerat.* In Reg., ἐπιστολὴ πρὸς Δρακόντιον. Editi addunt τὴν ἐπισκοπὴν φεύγοντα.

(48) Anglic., διδόντα. Mox Felck. 3 anon., πρόφασιν.

(49) Anglic., αὐτοῦ κυτασθῆναι, καταποντισθῆναι, τί ἂν πάθῃς.

(50) Hæc, καὶ πολλῶν οὐκ ὀρθῶν, ἀλλ' ὧν οἶδας καὶ αὐτός, desunt in Anglic. solo codice, et ab interprete veteri lecta non sunt. Paulo post Felck. 3 anon., ἀπομένουσι.

Digitized by Google

2. Ποία οὖν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ἀπολογία παρὰ σοῦ δοθήσεται; Ποίοις ἂν ἀπονίψασθαι καὶ ἀπομάξασθαι λόγοις τὰς τοιαύτας αἰτίας δυνήσῃ; Πῶς θεραπεύσεις τοὺς διὰ σὲ πεσόντας καὶ σκανδαλιζομένους; Ἢ πῶς, μετὰ τὸ σχισθῆναι τὴν εἰρήνην, συρράψαι ταύτην δυνήσῃ; Ὦ ἀγαπητὲ Δρακόντιε, ἀντὶ χαρᾶς λύπην ἡμῖν (51) πεποίηκας, ἀντὶ παραμυθίας στεναγμόν. Προσεδοκοῦμεν γὰρ παραμυθίαν ἔχειν σε μεθ' ἡμῶν, καὶ νῦν βλέπομεν φεύγοντά σε, καὶ ὁρῶμεν, ὅτι κρινόμενος μὲν ἐλεγχθήσῃ, κινδυνεύων δὲ μεταμεληθήσῃ. Καὶ τίς φείσεται, ὡς ὁ προφήτης εἴρηκεν, ἐπὶ σοί; Τίς ἀνακάμψει ἐπὶ σὲ εἰς εἰρήνην, ὁρῶν τοὺς ἀδελφοὺς, δι' οὓς Χριστὸς ἀπέθανε, βλαβέντας ἐπὶ τῇ σῇ φυγῇ (52); Δεῖ γὰρ εἰδέναι σε καὶ μὴ ἀμφιβάλλειν, ὅτι πρὶν μὲν κατασταθῆς σαυτῷ ἔζης, κατασταθεὶς δὲ, οἷς κατεστάθης. Καὶ πρὶν μὲν λάβῃς τὴν τῆς ἐπισκοπῆς χάριν, οὐδεὶς ἐγίνωσκέ σε· γενόμενον δὲ λοιπὸν, οἱ λαοὶ προσδοκῶσι φέροντά σε (53) τροφὴν αὐτοῖς, τὴν ἐκ τῶν Γραφῶν διδασκαλίαν· ὅταν τοίνυν οἱ προσδοκῶντες λιμώττωσι, σὺ δὲ σαυτὸν (54) μόνον τρέφῃς, καὶ ἔλθῃ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἡμεῖς τε αὐτῷ παραστῶμεν, ποίαν σχοίης ἀπολογίαν, ὁρῶντος αὐτοῦ τὰ ἴδια πρόβατα λιμώττοντα; Εἰ μὲν γὰρ μὴ εἰλήφεις τὰ δηνάρια, οὐκ ἂν ἐμέμψατό σε· λαβόντα δὲ καὶ χώσαντα (55) καὶ κρύψαντα, μέμψαιτ' ἂν εἰκότως, λέγων ἐκεῖνα τὰ ῥήματα, ἃ μὴ γένοιτο, κἂν ἀκοῦσαι τὴν σὴν εὐλάβειαν· *Ἔδει σε βαλεῖν τὰ δηνάριά μου τοῖς τραπεζίταις, ἵνα ἐλθὼν κἀγὼ παρ' ἐκείνων ἀπαιτήσω.*

2. Quamnam igitur es pro istis excusationem allaturus? Quibus verbis istiusmodi culpas abluere vel abstergere poteris? Quod illis es remedium adhibiturus, qui te auctore lapsi sunt et scandalizati? Aut quomodo ruptam pacem denuo componas? Charissime Draconti, pro gaudio mœrorem nobis, pro consolatione luctum attulisti. Sperabamus enim te nobis consolationi futurum : at nunc te fugientem conspicimus; futurumque prævidemus ut in judicium vocatus, convincare, inque periculo constitutus, te facti pœniteat. Ecquis tibi, ut ait propheta [74], veniam tribuat? Quis ad pacem tibi concedendam animum inducat, cum fratres videat, pro quibus mortuus est Christus gravi ob fugam tuam detrimento affectos? Nosse te ac nihil ambigere convenit, te antequam ordinarere tibi ipsi vixisse; ordinatum, iis quibus es ordinatus. Ac priusquam gratiam episcopatus accepisses, nulli notus eras : jam vero, ordinatus cum sis, te populi exspectant, ut cibum illis subministres, Scripturarum nempe doctrinam. Qui si dum exspectant fame laborent, teque solum ipse alas, ac interim veniat Dominus noster Jesus Christus, nosque ejus conspectui sistamus; quam, quæso, invenias tui purgandi rationem, cum ipse esurientes suas oves conspiciat? Si denarios non accepisses, nequaquam te ille objurgasset : cum autem acceptos suffoderis atque occultaris, jure ac merito te increpaturus est, his adhibitis verbis, quæ absit ut tua pietas audiat : *Oportuit te projicere denarios meos trapezitis, ut ego veniens ab illis repeterem* [75].

3. Παρακαλῶ φεῖσαι σεαυτοῦ καὶ ἡμῶν· σαυτοῦ μὲν, ἵνα μὴ κινδυνεύσῃς· ἡμῶν δὲ, ἵνα μὴ λυπηθῶμεν ἐπὶ σοί. Φρόντιζε τῆς Ἐκκλησίας, ἵνα μὴ διὰ σὲ πολλοὶ τῶν μικρῶν βλαβῶσι, καὶ οἱ ἄλλοι δὲ πρόφασιν λάβωσιν εἰς τὸ ἀναχωρεῖν. Εἰ μὲν οὖν τὸν καιρὸν ἐφοβήθης, καὶ καταπτήξας τοῦτο ἐποίησας, οὐκ ἀνδρικὸν τὸ φρόνημα· ἔδει γὰρ τὸν κατὰ Χριστὸν ζῆλον ἐν τοῖς τοιούτοις ἐπιδείκνυσθαι (56), καὶ μᾶλλον ἐν ταῖς περιστάσεσι παῤῥησιάζεσθαι, λέγειν τε τὰ τοῦ μακαρίου Παύλου ῥήματα· *Ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν*· καὶ μάλιστα, ὅτι οὐ πρέπει τῷ καιρῷ δουλεύειν, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ· εἰ δὲ τῶν Ἐκκλησιῶν ἡ διάταξις οὐκ ἀρέσκει σοι, οὐδὲ νομίζεις τὸ τῆς ἐπισκοπῆς λειτούργημα μισθὸν ἔχειν, ἀλλὰ (57) καταφρονεῖν τοῦ ταῦτα διαταξαμένου Σωτῆρος πεποίηκας σαυτόν· παρακαλῶ, μὴ τοιαῦτα λογίζου, μηδὲ ἀνέχου τῶν ταῦτα συμβουλευόντων· οὐ γὰρ ἄξια Δρακοντίου ταῦτα. Ἃ γὰρ ὁ Κύριος διὰ τῶν ἀποστόλων τετύπωκε, ταῦτα καλὰ καὶ βέβαια μένει· ἡ δὲ τῶν ἀδελφῶν δειλία παύσεται.

3. Obsecro, tibi nobisque parcas; tibi, ut ne in periculum adducare; nobis, ne ad te lugendum compellamur. Ecclesiæ curam habeto, ne tui causa multi ex pusillis damno afficiantur : neu alii tuo exemplo captent occasionem secedendi. Si temporis calamitatem pertimescens, ac metu perculsus id egeris, nequaquam generosi animi illud fuerit : par fuit enim tuum pro Christo studium, in his calamitatibus exhibere, ac potissimum in hujusmodi temporibus assumpta fiducia, hæc Pauli verba proferre, *in his omnibus superamus* [76], cum maxime nos deceat non tempori sed Domino servire. Sin tibi minime placet Ecclesiarum constitutio, nec arbitrare episcopatus ministerium sua mercede donandum : sed eo usque animum appulisti ut Salvatorem qui hujusmodi res constituit, vilipendas. Obsecro ne res hujusmodi animo verses, neu toleres eos qui tibi hujus consilii auctores sunt : non enim hæc digna sunt Dracontio. Etenim quæ Dominus per apostolos constituit, hæc bona, hæc firma perseverant. Eo autem modo futurum est ut fratrum formido compescatur.

[74] Jerem. xv, 5. [75] Matth. xxv, 27; Luc. xix, 23 *eadem sententia, sed non iisdem verbis.* [76] Rom. viii, 37.

(51) Sic Reg. Angl. et Felck. 7 anon. Editi cum aliis, ἡμᾶς. Mox Felck. 3 anon., προσεδοκῶμεν. Alii omnes, προσεδοκοῦμεν.

(52) Anglic., διὰ τὴν σὴν φυγήν. Mox editi mendose, μὲν κατασταθείς. Reg. Angl. Felck. 3 anon. κατασταθῆς.

(53) Σέ deest in Reg.

(54) Reg., σεαυτόν. Ibid. Anglic., τρέφεις.

(55) Reg., ψυχώσαντα, mendose. Ibid. Reg. et Felck. 3 anon., καὶ κρύψαντα μέμψαιτ' ἄν. Editi, καὶ κατακρύψαντα μέμψει' ἄν.

(56) Felck. 3 anon., δείκνυσθαι.

(57) Reg., ἀλλὰ καί. Mox Anglic., πέπεικας σαυτόν.

Digitized by Google

4. Si enim omnes eodem semper mente fuissent, A qua nunc consiliarii tui sunt, qua ratione Christianus tu fuisses, non exstantibus episcopis? Si etiam qui postmodum futuri sunt, ejusdem animi fuerint, qua ratione constare poterunt Ecclesiæ? An arbitrantur consiliarii tui te nihil accepisse, qui contemnere videantur? Sed hallucinantur sane. Restat enim ut baptismi gratiam nihili pendant, si quidam reperiantur qui eam despiciant. Sed revera accepisti, dilectissime Draconti. Ne toleres hujusmodi consiliarios, neu temetipse decipias. **209** Est quippe illud a Deo, qui dedit, repetendum. An non audisti Apostolum hæc loquentem, *Noli negligere gratiam quæ est in te*[77]? An non legisti, quomodo eum qui pecuniam duplicasset, cum laude suscepit; qui abscondisset, condemnavit? Utinam B quamprimum revertare, ut ex eorum numero sis qui laudabuntur. Aut dicito mihi, cujus te esse imitatorem volunt hujus consilii auctores? Oportet quippe nos juxta sanctorum et Patrum scopum vitam nostram moderari, illosque imitari. Nec ignorandum, si ab illis secedamus, fore nos ab eorum communione alienos. Cujusnam te imitatorem esse suadent illi? Ejusne qui hæsitat, et sequi optat, sed rem differt, et ob propinquos suos consilia agitat; an beati Pauli qui accepto dispensandi munere, non ultra adhæsit carni et sanguini? Nam tametsi dixisset, *Non sum dignus vocari Apostolus*[78], cum nosset tamen quod acceperat, nec ignarus datoris esset, hæc scripsit: *Væ enim mihi est, si non evangelizavero*[79]. Ut autem C væ illi fuisset si non evangelizasset, sic docenti ac prædicanti gaudium et corona discipuli fuere. Hinc illa sancto viro cura fuit usque ad Illyricum prædicandi[80], nec dubitavit vel Romam proficisci, vel usque ad Hispanias properare, ut quo magis laborasset, eo ampliorem mercedem consequeretur. Gloriabatur ergo se bonum certamen certasse, sperabatque magnam se coronam accepturum. Itaque, charissime Draconti, quemnam hoc agendo imitare? Illumne, an eos qui ipsi sunt dissimiles? Ego sane te et meipsum omnium sanctorum imitatores esse peroptarim.

5. An forte quidam tui occultandi ideo auctores fuere, quod non solum verbo sed etiam juramento affirmaris, te si ordinaris nequaquam remansurum? D Hæc enim illos audio tuis auribus obmurmurare, imo in ea re se religiosos existimare: sed si vere religiosi essent, Deum in primis qui hoc tibi ministerium contulit, timerent. Quod si divinas legis-

4. Εἰ γὰρ τὸν αὐτὸν νοῦν εἶχον πάντες, οἷον νῦν ἔχουσιν οἱ συμβουλεύοντές σοι, πῶς ἂν ἐγένου σὺ Χριστιανὸς, ἐπισκόπων μὴ ὄντων; Ἐὰν δὲ καὶ οἱ μεθ' ἡμᾶς ἀναλάβωσι τὸν τοιοῦτον νοῦν, πῶς ἂν συστῆναι δυνήσωνται (58) αἱ Ἐκκλησίαι; Ἢ νομίζουσιν οἱ συμβουλεύοντές σοι μηδὲν εἰληφέναι σε, ὅτι καταφρονοῦσιν; Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ψευδῶς (59). Ὥρα γὰρ αὐτοὺς νομίζειν μηδὲν εἶναι μηδὲ τὴν τοῦ λουτροῦ χάριν, ἐάν τινες τούτου καταφρονῶσι. Ἀλλ' εἴληφας, ὦ ἀγαπητὲ Δρακόντιε· μὴ ἀνέχου τῶν συμβουλευόντων σοι, μηδὲ ἀπάτα σαυτόν. Ἀπαιτηθήσεται γὰρ τοῦτο παρὰ τοῦ δεδωκότος Θεοῦ. Ἢ οὐκ ἤκουσας τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος· *Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος*; Ἢ οὐκ ἀνέγνως, πῶς μὲν τὸν διπλάσαντα (60) ἀποδέχεται, τὸν δὲ κρύψαντα κατεδίκασε; Γένοιτο δὲ ταχέως ἐπανελθεῖν σε, ἵνα καὶ σὺ τῶν ἐπαινουμένων γένῃ· Ἢ εἰπὲ, τίνος σε θέλουσιν εἶναι μιμητὴν οἱ συμβουλεύοντές σοι; Δεῖ γὰρ ἡμᾶς κατὰ σκοπὸν τῶν ἁγίων καὶ τῶν Πατέρων πολιτεύεσθαι, καὶ τούτους μιμεῖσθαι· εἰδέναι δὲ, ὅτι, τούτων ἀφιστάμενοι, ἀλλότριοι καὶ τῆς τούτων κοινωνίας γενόμεθα. Τίνα μὲν (61) μιμεῖσθαί σε θέλουσιν ἐκεῖνοι; Τὸν διστάζοντα καὶ θέλοντα μὲν ἀκολουθῆσαι, ὑπερτιθέμενον δὲ καὶ συμβουλευόμενον διὰ τοὺς ἰδίους· ἢ τὸν μακάριον Παῦλον, τὸν ἅμα τῷ τὴν οἰκονομίαν ἐγχειρισθῆναι, μὴ προσαναθέμενον σαρκὶ καὶ αἵματι; Εἰ γὰρ καὶ ἔλεγεν, *Οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος*, ὅμως γινώσκων ὃ ἔλαβε, καὶ οὐκ ἀγνοῶν τὸν δεδωκότα, ἔγραφεν· *Οὐαὶ γάρ μοί ἐστιν* (62), *ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι*· ὥσπερ δὲ τὸ οὐαί μοι οὐκ εὐαγγελιζόμενος, οὕτως διδάσκων καὶ κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον, χαρὰν καὶ στέφανον εἶχε τοὺς μαθητευομένους· διὰ τοῦτο καὶ σπουδὴ τῶν ἁγίων μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ κηρύττειν (63), καὶ μὴ ὀκνεῖν μηδὲ εἰς τὴν Ῥώμην ἀπελθεῖν, μηδὲ εἰς τὰς Σπανίας ἀναβῆναι, ἵνα ὅσον κοπιᾷ, τοσοῦτον καὶ τοῦ κόπου τὸν μισθὸν μείζονα ἀπολάβῃ (64). Ἐκαυχᾶτο οὖν τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἀγωνισάμενος, καὶ ἐθάῤῥει τὸν μέγαν στέφανον ἀπολῃψόμενος. Οὐκοῦν, ἀγαπητὲ Δρακόντιε, τίνα μιμούμενος τοῦτο ποιεῖς; τοῦτον, ἢ τοὺς μὴ τοιούτους; Ἐγὼ μὲν εὔχομαί σε καὶ ἐμαυτὸν πάντων τῶν ἁγίων μιμητὴν γενέσθαι.

5. Ἢ τάχα τινὲς οἱ διὰ τοῦτο συμβουλεύοντές σοι κρύπτεσθαι, ὡς λόγον καὶ ὅρκον σου δεδωκότος μὴ στῆναι, ἐὰν κατασταθῇς; Τοιαῦτα (65) γὰρ αὐτοὺς ἀκούω περιβομβεῖν ταῖς ἀκοαῖς, καὶ δοκεῖν ἐν τούτοις εὐλαβεῖσθαι· ἀλλ' εἰ ἦσαν ἀληθῶς εὐλαβεῖς, ηὐλαβήθησαν ἂν μάλιστα τὸν ἐπιθέντα σοι Θεὸν τὸ λειτούργημα. Εἰ δὲ ἀναγνόντες ἦσαν (66) τὰς θείας

[77] I Tim. iv, 14. [78] I Cor. xv, 9. [79] I Cor. ix, 16. [80] Rom. xv, 19.

(58) Reg., δυνήσονται.

(59) In Anglic. hæc, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ψευδῶς, desiderantur. Paulo post Reg., ἀπαιτηθήσῃ.

(60) Anglic. et Felck. 2 anon., διαπλάσαντα.

(61) Μέν deest in Felck. 3 anon.

(62) Ἐστίν deest in Felck. 3 anon.

(63) Vitiatus hic locus est in omnibus editis, manuscriptisque Græcis. Editi namque omnes habent, διὰ τοῦτο καὶ σπουδὴ τῶν ἁγίων μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ κηρύττειν, καὶ μὴ ὀκνεῖν, inepte sane. Reg., διὰ τοῦτο καὶ σπουδὴ τῶν ἁγίων μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ κηρύττει, καὶ μὴ ὀκνεῖ. Et sic fere alii codices, qui tamen habent σπουδῇ. Anglic. autem, κηρύττειν καὶ μὴ ὀκνεῖ. Optime legisse videtur Nannius qui habet: *Quapropter studium fuit sancto viro* (τῷ ἁγίῳ) *usque ad Illyricum illud prædicare, neque segnescere, neque omittere.* Juxta cujus lectionem hunc locum vertimus.

(64) Anglic., ἀπολαύῃ.

(65) Felck. 3 anon., τοιαύτας.

(66) Sic Reg. Anglic. et Felck. 3 anon. Editi vero, Εἰ δὲ μὴ ἀγνοήσαντες ἦσαν, minus recte. Paulo post

Digitized by Google

Γραφὰς, οὐκ ἂν παρὰ ταύτας συνεβούλευον. Ὥρα γὰρ αὐτοὺς καὶ τὸν Ἱερεμίαν καταμέμφεσθαι, καὶ τὸν μέγαν αἰτιᾶσθαι Μωσῆν, ὅτι τὴν τούτων συμβουλὴν οὐκ ἤκουσαν, ἀλλὰ τὸν Θεὸν φοβηθέντες, τὴν διακονίαν ἐτέλεσαν, καὶ προφητεύοντες ἐτελειώθησαν. Καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀποσταλέντες, καὶ λαβόντες ἤδη τὴν τῆς προφητείας χάριν, παρῃτήσαντο μὲν, ἐφοβήθησαν δὲ μετὰ ταῦτα, καὶ οὐκ (67) ἐξουδένωσαν τὸν ἀποστείλαντα. Εἴτε τοίνυν ἰσχνόφωνος εἶ, καὶ βραδύγλωσσος, ἀλλὰ φοβήθητι τὸν πλάσαντά σε Θεόν· εἴτε νεώτερον σαυτὸν λέγεις πρὸς τὸ κήρυγμα, ἀλλ' εὐλαβοῦ τὸν γινώσκοντά σε πρὸ τοῦ πλασθῆναι· εἴτε λόγον δέδωκας (ὁ δὲ λόγος τοῖς ἁγίοις ὡς ὅρκος ἦν), ἀλλὰ ἀνάγνωθι τὸν Ἱερεμίαν, πῶς καὶ αὐτὸς εἰρηκὼς, *Οὐ μὴ ὀνομάσω τὸ ὄνομα Κυρίου*, ὕστερον δὲ φοβηθεὶς τὸ ἐν αὐτῷ (68) πῦρ γενόμενον, οὐκέτι, ὡς εἴρηκε, πεποίηκεν, οὐδὲ ὡς προληφθεὶς τῷ ὅρκῳ ἐκρύβη· ἀλλὰ τὸν ἐγχειρίσαντα εὐλαβούμενος, τετελείωκε τὴν προφητείαν. Ἢ οὐκ οἶδας, ἀγαπητὲ, ὅτι καὶ Ἰωνᾶς φεύγων (69), γέγονε μὲν, ὡς γέγονε, μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν προεφήτευσεν;

6. Μὴ τοίνυν ἄλλα παρὰ ταῦτα συμβουλεύου. Μᾶλλον γὰρ ἡμῶν οἶδεν ὁ Κύριος τὰ ἡμῶν, καὶ οἶδε τίσιν ἐγχειρίζει τὰς ἑαυτοῦ Ἐκκλησίας. Κἂν γὰρ μὴ ἄξιός τις τυγχάνῃ, ἀλλὰ μὴ (70) πρὸς τὸν πρότερον βίον ἀποβλεπέτω, ἀλλὰ τὴν διακονίαν ἐκτελείτω· ἵνα μὴ πρὸς τῷ βίῳ καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀμελείας κατάραν ἀπενέγκηται. Ἆρα γὰρ, ἀγαπητὲ Δρακόντιε, ταῦτα γινώσκων καὶ συνετὸς τυγχάνων, οὐ κατανύττῃ τὴν ψυχήν; Οὐ φροντίζεις μὴ ἀπόληταί τις τῶν ἐγχειρισθέντων σοι; Οὐ φλέγῃ ὡς ἀπὸ (71) πυρὸς τοῦ συνειδότος; Οὐ φοβῇ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, ἐν ᾗ οὐδεὶς τῶν συμβουλευόντων νῦν ἐκεῖ γενήσεται βοηθός; Ἕκαστος γὰρ τῶν ἐγχειρισθέντων αὐτῷ καὶ λόγον ἀποδώσει. Τί γὰρ ὤνησε τὸν κρύψαντα τὸ δηνάριον ἡ πρόφασις; Ἢ τί ὠφέλησε τὸν Ἀδὰμ εἰρηκότα, *Ἡ γυνή με ἠπάτησεν;* Ἀγαπητὲ Δρακόντιε, εἰ καὶ ἀληθῶς ἀσθενὴς τυγχάνεις, ἀλλὰ ἀναλαβεῖν (72) σε τὴν φροντίδα πρέπει, ἵνα μὴ, τῆς Ἐκκλησίας ἐρήμου τυγχανούσης, οἱ ἐχθροὶ ταύτην βλάψωσι, πρόφασιν εὑρόντες τὴν σὴν φυγήν. Πρέπει σε ἀναζώσασθαι, ἵνα μὴ μόνους ἡμᾶς ἀφῇς ἐν τῷ ἀγῶνι· πρέπει σε συγκαμεῖν (73), ἵνα μετὰ πάντων καὶ τὸν μισθὸν ἀπολάβῃς.

7. Σπεῦδε τοιγαροῦν, ἀγαπητὲ, μηκέτι βραδύνων, μηδὲ ἀνέχου τῶν σε κωλυόντων, ἀλλὰ τοῦ δεδωκότος μνήσθητι· καὶ δεῦρο πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἀγαπῶντάς σε, τοὺς συμβουλεύοντάς σοι τὰ τῶν Γραφῶν (74), ἵνα καὶ παρ' ἡμῶν προπεμφθῇς, καὶ λειτουργῶν ἐν ταῖς

sent Scripturas, non adversus illas id consilii darent. Restat autem illos ipsum Hieremiam coarguere, magnumque Moysen insimulare, quod consilio suo non obtemperarint, sed Deum veriti, ministerium suum impleverint, atque prophetantes sint consummati. Illi siquidem missi, acceptaque prophetiæ gratia, recusabant statim : at præ timore postea, mittentem se vilipendere, abnuereque ausi non sunt. Sive igitur es gracili voce, sive tardiore lingua [81], at tui conditorem Deum metuito : si te juniorem ad prædicandum dicas, at time eum qui te noverat antequam formarere : si verbum adversum protuleris, estque verbum sanctis pro juramento ; lege Jeremiam, qui cum dixisset, *Non nominabo nomen Domini* [82], at postea cum intra se accensum ignem reformidaret, nequaquam dictis suis standum censuit, nec quasi juramento illigatus sese abdidit; sed eum qui sibi ministerium tradiderat veritus, prophetandi munus implevit. An ignoras, dilecte, fugienti Jonæ ea quæ tute probe nosti accidisse, sed eum postea nihilominus prophetasse?

6. Ne igitur diversa ab istis consilia sequare. Melius enim quam nosipsi quæ nos spectant, novit Dominus : nec ignorat quibusnam suas committat Ecclesias. Nam **210** si quis dignus non fuerit, is ne præteritam spectet vitæ rationem, sed officium impleat suum ne juxta vitæ suæ atque negligentiæ maledictionem referat. Hæc cum scias, charissime Draconti, prudensque cum sis, num animo non compungeris? Non curas ne quis eorum qui tibi commissi sunt pereat? Non ardes quasi conscientiæ igne? Annon diem judicii reformidas, in qua nullus horum consiliariorum opitulator aderit? Singuli namque de sibi concreditis rationem reddituri sunt. Quid enim profuit ei qui denarium occultaverat sua excusatio? Aut quid profuerunt Adamo verba illa, *Mulier me decepit* [83]? Tametsi revera infirmus es, dilectissime Draconti ; sed te hanc curam suscipere convenit, ne deserta Ecclesia, ab inimicis, occasionem ex fuga tua nactis, lædatur. Par est ut te accingas, ne nos solos in certamine deseras : decet te una cum aliis laborare, ut cum omnibus debita mercede doneris.

7. Matura igitur, dilecte, ne ultra moreris, neve eos qui tibi impedimento sunt, toleres : sed memento ejus qui hoc tibi ministerium tradidit. Et huc propera ad nos qui te diligimus, qui tibi quæ Scripturarum sunt suademus; ut a nobis cum ho-

[81] Exod. IV, 10. [82] Jer. XX, 9. [83] Genes. III, 12.

Felckm. 3 anon., τῷ Ἱερεμίᾳ.

(67) Sic Reg. Basil. Anglic. Felck. 3 anon. Editi vero, μή.

(68) Felck. 3 anon., τὸν ἐν αὐτῷ.

(69) Anglic., φυγών.

(70) Sic edit. Commelin. et omnes mss. Sed Parisiensis edit., οὗτος μή, nescimus qua auctoritate. Mox Reg. Basil. Angl. et Felck. 3 anon., ἐκτελείτω. Editi vero, ἐκλεγείτω, perperam. Ibid. Anglic., τὴν τῆς, omisso ἐκ. Felck. 3 anon. ibid. κατάρειαν habet.

(71) Reg. solus, καὶ οὐ φλέγῃ ὡς ὑπό.

(72) Sic Reg. Angl. et Felck. 3 anon. Alii et editi, λαβεῖν.

(73) Anglic., συγκάμνειν. Mox idem., ἀπολαύῃς.

(74) Felck. 3 anon., σοὶ τὴν τῶν Γραφῶν ὠφέλειαν· ἵνα καί. Mox Anglic., προπεμφθείς.

Digitized by Google

nore deducare, et dum in ecclesiis sacra facies nostri memoriam agas. Neque enim tu solus ex monachis es ordinatus : neque tu tantum monasterio præfuisti, vel solus a monachis dilectus es : sed nosti Serapionem monachum esse, et tam multis præfuisse monachis. Nec te præterit quot monachorum pater fuerit Apollos. Nosti Agathonem, nec ignoras Aristonem, ac meministi Ammonii cum Serapione peregre profecti. Fortassis etiam ad te pervenit fama Muiti in superiori Thebaide commorantis, atque discere potuisti quid Paulus qui Lati degebat, egerit : ac similiter alii complurimi, qui tamen ordinati, non repugnarunt ; sed Elisæi exemplo ducti, nec ignorantes quid egerit Elias, gnari quoque rerum ab apostolis gestarum, hanc suscepere curam, nec ministerium aspernati sunt, vel propterea seipsis deteriores facti sunt ; sed potius cum laboris mercedem exspectent, ipsi in melius proficiunt, dum alios ad profectum cohortantur. Quot illi quantosque ab idolorum cultu revocarunt ? Quot a dæmoniaca consuetudine monitis suis averterunt ? Quot Domino adduxere servos, adeo ut qui ista signa videant, admiratione capti sint ? Annon ingens signum, puellam ad virginitatem, adolescentem ad continentiam, idololatram ad Christi cognitionem deducere ?

8. Ne tibi igitur monachi impedimento sint, quasi vero solus ex monachis ordineris : neque ipse excusationem afferas, quod hinc sis deterior evasurus : potes enim etiam melior fieri, si Paulum imiteris, et Sanctorum æmulere gesta. Nosti enim illos, ubi dispensatores mysteriorum constituti fuere, rectiore via ad supernæ vocationis bravium contendisse. Quandonam Paulus martyrium subiit, et coronam se accepturum exspectavit, nisi cum fuisset ad docendum missus ? Quandonam Petrus confessus est, nisi cum Evangelium prædicaret, ac ubi piscator hominum factus est ? Elias quando assumptus est, nisi cum universam prophetiam suam adimplesset ? **211** Quandonam Elisæus in spiritu dupla obtinuit, nisi postquam, omnibus relictis, Eliam secutus est ? Cur discipulos elegit Salvator, nisi ut illos mitteret ?

9. Quapropter, cum tales tibi viri in exemplum sint propositi, dilecte Draconti, ne dicas, neu credas iis qui dicunt episcopatum esse peccati causam, atque hinc peccandi occasiones oboriri. Licet tibi

Ἐκκλησίαις μνημονεύσῃς (75) καὶ ὑπὲρ ἡμῶν. Οὐ γὰρ σὺ μόνος ἐκ μοναχῶν κατεστάθης, οὐδὲ σὺ μόνος προέστης μοναστηρίου, ἢ μόνος ὑπὸ μοναχῶν ἠγαπήθης· ἀλλ' οἶδας, ὅτι καὶ Σεραπίων (76) μοναχός ἐστι, καὶ τόσων μοναχῶν προέστη· οὐκ ἔλαθέ σε, πόσων μοναχῶν πατὴρ γέγονεν Ἀπολλώς. Οἶδας Ἀγάθωνα (77), καὶ οὐκ ἀγνοεῖς Ἀρίστωνα· μνημονεύεις Ἀμμωνίου, τοῦ μετὰ Σαραπίωνος ἀποδημήσαντος· ἴσως δὲ ἤκουσας καὶ περὶ Μουΐτου (78) ἐν τῇ ἄνω Θηβαΐδι, καὶ δύνασαι μαθεῖν περὶ Παύλου τοῦ ἐν τῷ Λατῷ (79), καὶ περὶ ἄλλων πολλῶν. Καὶ ὅμως οὗτοι, κατασταθέντες, οὐκ ἀντειρήκασιν, ἀλλ' ἔχοντες τύπον τὸν Ἐλισσαῖον, καὶ εἰδότες τὰ κατὰ Ἠλίαν, μαθόντες τε τὰ κατὰ τοὺς μαθητὰς καὶ ἀποστόλους, ἀντελάβοντο τῆς φροντίδος, καὶ οὐ κατεφρόνησαν τῆς λειτουργίας, καὶ οὔτε χείρους ἑαυτῶν γεγόνασιν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τοῦ καμάτου τὸν μισθὸν προσδοκῶσι, προκόπτοντες καὶ προκόπτειν ἄλλους νουθετοῦντες. Πόσους ἀπὸ τῶν εἰδώλων ἐπέστρεψαν ; Πόσους ἀπὸ τῆς δαιμονιώδους συνηθείας ἔπαυσαν νουθετοῦντες ; Πόσους παρέστησαν τῷ Κυρίῳ δούλους, ὥστε καὶ τοὺς ὁρῶντας τὰ σημεῖα ταῦτα βλέποντας (80) θαυμάζειν ; Ἢ οὐχὶ μέγα σημεῖον κόρην ποιῆσαι παρθενεύειν, καὶ νεώτερον ἐγκρατεύεσθαι, καὶ εἰδωλολάτρην ἐπιγνῶναι τὸν Χριστόν (81) ;

8. Μὴ τοίνυν κωλυέτωσάν σε μοναχοί, ὡς μόνον ἐκ μοναχῶν κατασταθέντα, μηδὲ σὺ προφασίζου (82), ὡς χείρων σεαυτοῦ ἐσόμενος· δύνασαι γὰρ καὶ καλλίων γενέσθαι μιμούμενος τὸν Παῦλον, ζηλῶν (83) τῶν ἁγίων τὰς πράξεις. Οἶδας γάρ, ὅτι οἱ τοιοῦτοι, οἰκονόμοι τῶν μυστηρίων κατασταθέντες, μᾶλλον κατὰ σκοπὸν ἐδίωκον εἰς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως. Πότε Παῦλος ἐμαρτύρησε, καὶ τὸν στέφανον λαβεῖν (84) προσεδόκησεν, εἰ μὴ ὅτε ἀπεστάλη διδάσκειν ; Πότε Πέτρος ὡμολόγησεν, εἰ μὴ ὅτε εὐηγγελίζετο, καὶ ἁλιεὺς (85) ἀνθρώπων γέγονε ; Πότε Ἠλίας ἀνελήφθη, εἰ μὴ ὅτε πᾶσαν τὴν προφητείαν ἐπλήρωσε ; Πότε Ἐλισσαῖος ἐν πνεύματι ἔσχε διπλᾶ, εἰ μὴ ὅτε πάντα καταλιπὼν ἠκολούθησε τῷ Ἠλίᾳ ; Διὰ τί δὲ καὶ ἐξελέξατο μαθητὰς ὁ Σωτὴρ, εἰ μὴ ἵνα καὶ ἀποστείλῃ ;

9. Ὅθεν, τούτους ἔχων τύπον (86), ἀγαπητὲ Δρακόντιε, μὴ λέγε, μηδὲ πείθου τοῖς λέγουσιν ἁμαρτίας εἶναι πρόφασιν τὴν ἐπισκοπήν, μηδὲ ὅτι ἐκ ταύτης ἀφορμὴ τοῦ ἁμαρτάνειν ἐστίν. Ἔξεστι γὰρ καὶ ἐπί-

(75) Anglic., μνημονεύῃς.

(76) Anglic., Σαραπίων. Ibid. Anglic. et Felck. 3 anon., καὶ πόσων.

(77) Anglic., Ἀγάθωνα. Rectius quam alii qui habent Ἀγαθόν. Agathonem legimus in subscriptionibus Ægyptiorum episcoporum, cum Sardicensibus, tum Tyriensibus. Paulo post Felck. 3 anon., Σεραπίωνος.

(78) Felck. 3 anon. solus, περὶ Κουεί. Et ita legit Nannius qui habet, *de Cue*. Proclivis est transmutatio τοῦ μ in κ, in codicibus. Μουΐς legitur in subscriptionibus.

(79) Reg., τοῦ ἐν τῷ. In editis, τοῦ deest Ibid. Anglic., Λατῶν.

(80) Sic Reg. et Basil. Editi vero male, βλέποντες. Hæc vox desideratur in Anglicano codice.

(81) Anglic., τὸν Κύριον, et ita legerat Nannius.

(82) Anglic., μηδὲ συμπροφασίζου.

(83) Felck. 3 anon., ζηλοῦ.

(84) Λαβεῖν deest in Basil.

(85) Sic edit. Commelin. et omnes mss. In editione Paris., ἁλιεύς.

(86) Sic edit. Commel. et omnes mss. Editores vero Parisienses perperam posuere τύπους. Mox Anglic., μηδὲ λέγε.

Digitized by Google

σκοπον ὄντα σε πεινᾷν, καὶ διψῇν, ὡς ὁ Παῦλος· δύνασαι μὴ πιεῖν οἶνον, ὡς ὁ Τιμόθεος· καὶ νηστεύειν καὶ αὐτὸς συνεχῶς (87), ὡς ὁ Παῦλος ἐποίει· ἵνα κατ' ἐκεῖνον οὕτως νηστεύων, χορτάζῃς ἄλλους ἐν τοῖς λόγοις, καὶ διψῶν ἐν τῷ μὴ πιεῖν, ποτίζῃς ἄλλους διδάσκων. Μὴ οὖν ταῦτα προβαλλέτωσαν οἱ συμβουλεύοντές σοι. Οἴδαμεν γὰρ καὶ ἐπισκόπους νηστεύοντας, καὶ μοναχοὺς ἐσθίοντας. Οἴδαμεν (88) καὶ ἐπισκόπους μὴ πίνοντας οἶνον, μοναχοὺς δὲ πίνοντας· οἴδαμεν καὶ σημεῖα ποιοῦντας ἐπισκόπους, μοναχοὺς δὲ μὴ ποιοῦντας. Πολλοὶ δὲ τῶν ἐπισκόπων οὐδὲ γεγαμήκασι, μοναχοὶ δὲ πατέρες τέκνων γεγόνασιν· ὥσπερ καὶ ἐπισκόπους πατέρας τέκνων, καὶ μοναχοὺς ἐξ ὁλοκλήρου γένους τυγχάνοντας. Καὶ πάλιν οἴδαμεν (89) κληρικοὺς πεινῶντας, μοναχοὺς δὲ νηστεύοντας. Ἔξεστι γὰρ καὶ οὕτως, καὶ ἐκείνως οὐ κεκώλυται (90). Ἀλλὰ πανταχοῦ τις ἀγωνιζέσθω· καὶ γὰρ ὁ στέφανος οὐ κατὰ τόπον, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρᾶξιν ἀποδίδοται.

A etiam in episcopatu esurire et sitire, quemadmodum egit Paulus. Potes vinum non bibere, ut Timotheus : frequentisssime jejunare, uti solebat Paulus : ut dum ejus exemplo jejunas, alios doctrina tua satiare valeas : et dum abstinendo a potu sitim toleras, aliis docendo potum præbeas. Ne tibi igitur talia objiciant consiliarii tui. Novimus enim et episcopos qui jejunent, et monachos qui comedant. Novimus episcopos qui vino abstineant, ut et monachos qui bibant; episcopos etiam novimus qui signa edant, et monachos qui id minime præstent. Sunt quoque ex episcopis multi qui nunquam nupserint, monachi autem reperiuntur qui filios suscepere, quemadmodum vicissim episcopos filiorum parentes, monachos vero nullam posteritatem habuisse cernimus. Vidimus rursum clericos qui famem tolerarent, et monachos qui jejunarent. Hoc enim modo licet agere, et alio nihil vetat. Sed omnes ubique decertent : corona quippe non pro loci sed pro factorum ratione tribuitur.

10. Οὐκοῦν μὴ ἀνέχου τῶν ἕτερα παρὰ ταῦτα συμβουλευόντων, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπείγου, καὶ μὴ μέλλε· μάλιστα ὅτι καὶ ἡ ἁγία ἑορτὴ ἐγγίζει, ἵνα μὴ χωρὶς σοῦ οἱ λαοὶ τὴν ἑορτὴν ποιήσωσι, καὶ μέγαν κίνδυνον ἐπισπάσῃ κατὰ σαυτοῦ. Τίς γὰρ αὐτοῖς εὐαγγελίσεται (91) τὸ Πάσχα μὴ παρόντος σου; Τίς αὐτοῖς τὴν ἡμέραν ἀναγγελεῖ τῆς ἀναστάσεως, κρυπτομένου σου; Τίς αὐτοῖς συμβουλεύσει δεόντως ἑορτάζειν, φεύγοντός σου; Ὡ πόσοι μὲν ὠφεληθήσονται (92) παραγενομένου σου, πόσοι δὲ βλαβήσονται φεύγοντός σου! Καὶ τίς ἐπὶ τούτοις ἀποδέξεταί σε; Καὶ διὰ τί συμβουλεύουσί σοι μὴ ἀντιλαμβάνεσθαί σε τῆς ἐπισκοπῆς, αὐτοὶ θέλοντες ἔχειν πρεσβυτέρους; Εἰ γὰρ φαῦλος τυγχάνεις, μὴ συνέστωσάν σοι· εἰ δὲ ἐπιτήδειον εἶναί σε ἐπιγινώσκουσι, μὴ φθονείτωσαν τοῖς ἄλλοις· εἰ γὰρ τὸ διδάσκειν καὶ προΐστασθαι πρόφασίς ἐστιν ἁμαρτίας κατ' ἐκείνους, μὴ διδασκέσθωσαν αὐτοὶ, μηδὲ πρεσβυτέρους ἐχέτωσαν, ἵνα μὴ χείρους ἑαυτῶν γένωνται αὐτοί τε καὶ οἱ διδάσκοντες αὐτούς. Ἀλλὰ μὴ πρόσεχε τούτοις τοῖς ἀνθρωπίνοις ῥήμασι, μηδὲ ἀνέχου τῶν ταῦτα συμβουλευόντων, καθὰ πολλάκις προεῖπον· σπεῦδε δὲ μᾶλλον καὶ ἐπίστρεφε πρὸς τὸν (93) Κύριον, ἵνα, τῶν προβάτων αὐτοῦ φροντίζων, μνημονεύσῃς καὶ ἡμῶν. Τούτου δὲ χάριν προετρεψάμην ἐλθεῖν τοὺς ἀγαπητοὺς ἡμῶν Ἱέρακα τὸν πρεσβύτερον, καὶ Μάξιμον τὸν ἀναγνώστην· ἵνα καὶ διὰ λόγων σε προτρέψωνται, καὶ μαθεῖν δυνηθῇς ἐκ τούτου τήν τε διάθεσιν ἣν ἔχων ἔγραψα, καὶ τὸν ἐκ τοῦ ἀντιλέγειν τῇ ἐκκλησιαστικῇ διατάξει κίνδυνον.

10. Ne audias itaque eos qui his adversa tibi dant consilia, imo potius matura, neve comperendines, cum potissimum instet sacra solemnitas, ne in tui absentia hunc festum diem populi concelebrent, in maximum sane tui capitis periculum. Quis enim te absente Paschatis festum prædicabit ? Quis illis resurrectionis diem te latente annuntiaturus est ? Quis te fugiente hortaturus ut congrua pietate festum agant ? O quam multis utilis adventus tuus ! quam multis noxia fuga tua futura est ! Ecquis te hæc agentem approbarit ? Cur tibi auctores sunt, ut ne episcopatum acceptes, cum peroptent ipsi presbyteros habere ? Si enim malus es, ne tecum versentur; sin te idoneum agnoscunt, ne aliis invideant. Nam si ex illorum sententia docere ac præesse occasio peccandi fuerit ; ne doceantur ipsi, neque presbyteros habeant; ne cum ipsi tum eorum doctores deteriores evadant. Verum tu ne humanis hujusmodi verbis animum adhibeas, neque hujus consilii auctoribus aurem præbeas, uti sæpius dixi : sed potius festina, ad Dominumque revertere, ut, dum ovium ejus curam geres, nostri quoque memoriam facias. Hac de causa dilectos nostros Hieracem presbyterum, et Maximum lectorem monui, ut te adeant, qui te verbis etiam cohortentur, ut edi-scere valeas quo hæc scripserim affectu : et quod sit illud periculum ecclesiasticæ obsistere ordinationi.

(87) Anglic., συχνῶς.

(88) Edit. Paris., εἴδαμεν. Commelin., εἴδομεν. Reg., ἴδομεν. Felck. 3 anon., οἴδαμεν. Mox edit. Commel. et Paris., εἴδομεν. Reg., ἴδομεν. Felck. 3 anon., οἴδαμεν.

(89) Reg., ἴδομεν. Edit. Commel. et Paris., εἴδαμεν, quæ vox deest in Felck. 3 anon. Ibid. Anglic., οἴδαμεν καὶ μοναχοὺς νηστεύοντας. Ibid. Nannius legerat, κληρικοὺς πίνοντας, qui vertit, *clericos bibisse*. Mox γὰρ deest in Anglic. Ibid. Felck. 3 anon., οὕτος καὶ ἐκεῖνος.

(90) Sic Reg. Editi vero mendose, οὐκ ἐκώλυται.

(91) Reg., εὐαγγελίσηται. Anglic., εὐαγγελίζεται. Paulo post Reg. Basil. Anglic., συμβουλεύσει. Editi, συμβουλεύει.

(92) Anglic., ὠφθήσονται, male. Hinc Nannius vertit *apparebunt*.

(93) In Reg. et Felck. 3 anon. τόν deest.

Digitized by Google

ADMONITIO IN EPISTOLAM ENCYCLICAM

SEU CIRCULAREM

AD EPISCOPOS ÆGYPTI ET LIBYÆ CONTRA ARIANOS.

212 I. *Hæc epistola in aliquot Græcis manuscriptis codicibus, ut in editis Latinis, inscribitur* Oratio prima contra Arianos : *sed perperam, ut jam doctis omnibus est persuasum. Hæc enim distincta penitus est a quatuor* Orationibus contra Arianos, *nihilque eam inter et illas est connexionis ; sed et hæc epistola per se est omnino absoluta, et quatuor illæ* Orationes *ita sibi cohærent, ut nec prima aliam indicet præpositam, sed novi sit operis initium, et quarta duntaxat trium aliarum sit finis ac conclusio. Verum fusius hac de re disseretur in* Admonitione *in easdem quatuor* Orationes.

II. *De tempore quo hæc scripta est epistola, nullus plane est ambigendi locus. Nam certum est ex numero* 7 *missam fuisse, cum jamjam in sedem Alexandrinam intrudendus esset Georgius Cappadox, quod contigit anno* 356, *tempore Quadragesimæ, ac proinde ante diem* 7 *Aprilis, in quem diem eo anno Pascha incidebat. Constat item conscriptam fuisse post diem* 9 *mensis Februarii, postquam nempe S. Athanasius, Syriano in ecclesiam S. Theonæ hostiliter irruente, Arianorum manus atque insidias divinitus effugerat secesseratque Alexandria, ac cum jam in alienis peregrinaretur regionibus, ut ipse scribit num.* 5 *et* 20.

III. *Nec vero ignoramus Baronium ad annum Christi* 306, *num.* 44 *ex hac epistola schisma Meletianum ad annum* 306 *revocare, ipsamque anno* 361 *scriptam esse concludere ex his S. Athanasii verbis num.* 22 : Οἱ μὲν (Μελετιανοὶ) πρὸ πεντήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν σχισματικοὶ γεγόνασιν · οἱ δὲ (Ἀρειανοὶ) πρὸ τριάκοντα καὶ ἓξ ἐτῶν ἀπεδείχθησαν αἱρετικοὶ, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀπεβλήθησαν ἐκ κρίσεως πάσης τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου. *Id est :* Meletiani ante quinque et quinquaginta annos facti sunt schismatici : et Ariani ante sex et triginta annos hæretici sunt declarati, iidemque ab Ecclesia totius generalis synodi judicio, rejecti sunt. *At cum ipse Baronius ex* Testificatione populi Alexandrini, *quæ pridie Idus mensis Februarii post consulatum Arbæthionis et Lolliani, hoc est post annum* 355, *edita est, recte colligat Georgium anno* 356 *intrusum fuisse : cumque ex numero* 7, *ut jam diximus, exploratissimum sit scriptam fuisse hancce epistolam, cum nondum sedem Alexandriæ Georgius occuparet, sed cum brevi in eam esset invasurus, fatendum necessario est illam hoc ipso anno* 356 *esse compositam.*

IV. *Non dubium autem quin errandi causa Baronio fuerit hæc Nannii versio :* Illi (Meletiani) abhinc ante quinquagesimum quintum annum schismatici facti sunt: isti (Ariani) vero ante trigesimum sextum annum hæretici declarati, et ab Ecclesia submoti, idque judicio synodi universalis. *Ex his enim concludit Baronius triginta sex fuisse annos a concilio Nicæno, cum ista scriberet Athanasius, ac proinde hanc epistolam esse anni* 361. *Verum hunc locum par est ita distinguere, ut verbum,* ἀπεδείχθησαν, sunt declarati, *ad Alexandrum Alexandrinum referatur, qui nimirum in synodo Alexandrina Arium hæreticum primus declaravit ; cætera autem quæ sequuntur Nicænæ attribuantur synodo. Sic nempe num.* 12 *et* 13 *Arius blasphemias proferens dicitur hæreticus declaratus esse ab Alexandro,* αἱρετικὸς ἀπεδείχθη. *Oratione item prima contra Arianos num.* 3 *sanctus præsul testatur, postquam ab Alexandro damnatus Arius est, ejus asseclas non amplius Christianos fuisse appellatos, sed Arianos.*

V. *Porro hoc est epistolæ argumentum. S. Athanasius episcopos Ægypti et Libyæ vehementer obsecrat, ut Arianorum conatibus et fraudibus validissime animoseque obsistant, præsertim cum audierit aliquos ex illis simul convenisse, ut de fide scriberent, eo animo ut ad ipsos mitterent litteras, quibus si vellent subscribere, securi degerent ; sin auderent contradicere, mitterentur in exsilium. Arianorum item mire exagitat inconstantiam, qui scilicet singulis annis conveniebant ut de fide decernerent, ipsique nihilominus ea rescindebant quæ antea definierant. Variis quoque argumentis impietatem eorumdem necnon Meletianorum, dolumque ac vim retegit ac repellit. Monet insuper cavendum maxime esse ab illorum scriptis, quæ idcirco verbis Scripturæ solebant exornare, quo facilius incautos deciperent. Paulo ante finem, mortem Arii enarrat : ac postremo ardore vere apostolico illos episcopos ad invictam animi fortitudinem hortatur, et ad quidvis potius constanter tolerandum, quam ut a Nicæna fide et veritate propugnanda desistant.*

Digitized by Google

(94) ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ,

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ ΚΑΙ ΛΙΒΥΗΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ

ΚΑΤΑ ΑΡΕΙΑΝΩΝ.

—

S. P. N. ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRIÆ,

AD EPISCOPOS ÆGYPTI ET LIBYÆ

EPISTOLA ENCYCLICA

CONTRA ARIANOS

—

1. Πάντα μὲν ὅσα ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Σωτὴρ Ἰησοῦς Χριστὸς (95), ὡς ἔγραψεν ὁ Λουκᾶς, πεποίηκέ τε καὶ ἐδίδαξεν, εἰς τὴν ἡμετέραν φανεὶς σωτηρίαν (96) διεπράξατο· ἦλθε γὰρ, ὡς ὁ Ἰωάννης φησὶν, οὐχ ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ. Ἔστι δὲ μετὰ (97) πάντων καὶ τοῦτο θαυμάσαι τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ὅτι καὶ περὶ τῶν πρὸς ἡμᾶς μαχομένων οὐ παρεσιώπησεν, ἀλλὰ καὶ μάλα προείρηκεν, ἵνα, ἐπειδὰν ἐκεῖνα παραγένηται, εὐθέως εὑρεθῶμεν ἡσφαλισμένην ἔχοντες τὴν διάνοιαν ἐκ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας, λέγοντος· *Ἐγερθήσονται ψευδο-*

A **213** 1. Omnia quidem quæ Dominus et Salvator noster Jesus Christus, ut scripsit Lucas, et fecit et docuit [84], nostræ salutis, propter quam et venerat, procurandæ causa peregit. Nam, ut ait Joannes [85], venit non ut judicaret mundum, sed ut mundus per ipsum salvaretur. Inter omnia tamen quæ gessit, in eo præcipue admiranda est ejus benignitas, quod de his qui bellum nobis erant indicturi non solum non siluerit, sed etiam luculenter prædixerit, ut cum illa evenerint, mentem nostram ejus doctrina munitam offendant, qui nobis ea his verbis prænun-

[84] Act. I, 1. [85] Joan. III 17.

(94) Scripta anno 356. Sic inscribitur in mss. Basiliensi, Anglicano, Felckmanni 2 et 5 anonymis, et in editis Græcis. At in mss. Anglicano et Felckmanni 5 anonymo additur præterea in fine, λόγος πρῶτος. Seguerianus, Goblerianus, et Felckmanni 1 anonymus habent, Τοῦ ἐν ἁγίοις, etc., κατὰ Ἀρειανῶν λόγος πρῶτος. In codice ms. collegii Parisiensis RR. PP. Jesuitarum is est titulus, Τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου λόγος Γ περὶ τῆς πανουργίας καὶ ὑποκρίσεως τῶν Ἀρειομανιτῶν, καὶ πῶς μετασχηματιζόμενοι πλανᾷν ἐπιχειροῦσι τοὺς ἀγνοοῦντας αὐτούς. *Magni Athanasii Oratio tertia de astutia et simulatione Arianorum, et quomodo se varie componentes, eos fallere conantur, qui ipsos non cognoscunt.* Eadem quoque est inscriptio in collectaneis variarum lectionum ex veteri quodam libro, quas Felckmannus sibi amicum quemdam, quem litteris Fr. 1 indicat, communicasse scribit : non ibi tamen leguntur hæc priora verba, Τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου λόγος τρίτος, sed tantum cætera quæ sequuntur. Idem etiam, qui in Jesuit. codice, B legitur titulus in ms. Colbertino, et in alio monasterii S. Taurini Ebroicensis. Verum ideo in his codicibus inscribitur λόγος τρίτος, quod tertia ordine exstet, nempe post tractatum *De sententia Dionysii Alexandrini*, qui in his codicibus duas in partes dividitur, quarum prima λόγος πρῶτος dicitur, altera λόγος δεύτερος. Apud Omnibonum hæc habetur inscriptio, *S. Athanasii liber primus contra hæreticos :* quanquam idem postea Orationem, quæ vulgo secunda inscribitur, Sermonem primum contra Arianos inscribit.

(95) Seguer. Jesuit. Colb. et Taurin., ὁ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν ὁ Χριστός. At καὶ Σωτὴρ abest a Gobler. et Felckm. 1 anon. Mox iidem Gobler. et Felckm. 1 anon., ὁ Λουκᾶς φησιν.

(96) Seguer. Gobler. Felckm. 1, Colbert. Taurin. et Fr. 1, εἰς τὴν ἡμετέραν φθάναι σωτηρίαν. Felck. 2 anon. pro φανεὶς habet εἰς.

(97) Μετά abest a Basil. Mox Fr. 1, Colbert. et Taurin., ἀλλὰ καὶ μᾶλλον προείρηκε.

Digitized by Google

tiavit : *Exsurgent pseudoprophetæ et pseudochristi, et dabunt signa magna et prodigia, ita ut in errorem inducantur, si fieri possit, etiam electi : ecce prædixi vobis* [86]. Multa sane ac supra hominem sunt præcepta et beneficia quæ illi in nobis placuit recondere ; ea scilicet sunt cœlestis vitæ forma, potestas adversus dæmones, adoptio, et quod omne beneficium superat præcipuumque est, Patris et ipsius Verbi cognitio, atque Spiritus sancti donum. Verum humana mens ad malum valde proclivis est : adversarius quoque noster diabolus tanta nobis bona invidens circuit et vigilat [87], ut quæ in nobis exsistunt verbi semina auferat. Hinc ergo Dominus sua præcepta, veluti proprium thesaurum, in nobis prædictione obsignans ait : *Videte ne quis vos seducat. Multi enim venient in nomine meo, dicentes : Ego sum : et tempus appropinquavit. Nolite ergo ire post eos* [88]. Magnum sane aliquid nobis præstitit Verbum, ut scilicet ex ipsa rerum specie non deciperemur ; sed potius, licet hæc operta sint et obtecta, Spiritus gratia possemus discernere. Quia enim totus per se odio dignus est malitiæ inventor et magnus dæmon diabolus, statimque ac apparuerit, ab omnibus repellitur, ut serpens, ut draco, ut leo quærens quos rapiat et devoret : idcirco quod ipse quidem est celat et occultat ; at nomen, quod omnes habent desiderio, **214** astute præ se fert, ut cum homines falsa specie deluserit, jam deceptos propriis astringat vinculis. Nempe quemadmodum si quis alienos liberos in captivitatem attrahere cupiens, absentium parentum similem induceret speciem, eoque artificio filios, utpote parentum desiderio flagrantes, illectos procul abduceret, miserosque interimeret : ita profecto improbus dæmon, tortuosusque et malignus diabolus, se per seipsum exhibere quidem non audet ; sed cum non ignoret quam homines sint veritatis amantes, hanc specie tenus in se fingit, atque hoc pacto proprium venenum in sequentes se spargit.

2. Sic ille Evam olim decepit, non propria scili-

A προφῆται καὶ ψευδόχριστοι, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα, ὥστε πλανᾶσθαι (98), εἰ δυατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς· ἰδοὺ προείρηκα ὑμῖν. Τὰ μὲν γὰρ ἐν ἡμῖν ἀποτεθέντα μαθήματά τε (99) καὶ χαρίσματα παρ' αὐτοῦ πολλὰ καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστιν· οὐρανίου γὰρ πολιτείας τύπος, καὶ δύναμις κατὰ δαιμόνων, υἱοποίησίς τε (1) καὶ τὸ ὑπὲρ πᾶν χάρισμα καὶ ἐξαίρετον, ἡ περὶ τοῦ Πατρὸς γνῶσις καὶ αὐτοῦ τοῦ Λόγου, καὶ δωρεὰ Πνεύματος ἁγίου. Ἡ δὲ τῶν ἀνθρώπων διάνοια ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ ἔγκειται (2)· καὶ μὴν ὁ ἀντίδικος ἡμῶν διάβολος, φθονῶν ἐπὶ τοῖς τοσούτοις ἡμῖν ἀγαθοῖς γενομένοις, περιέρχεται ζητῶν ἁρπάσαι τὰ εἰς ἡμᾶς τοῦ Λόγου σπέρματα. Διὰ τοῦτο γοῦν, ὥσπερ ἴδια κειμήλια τὰ μαθήματα σφραγίζων ἐν ἡμῖν διὰ τῆς B προρρήσεως, ἔλεγεν ὁ Κύριος· *Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ. Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες· Ἐγώ εἰμι· καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε, καὶ πολλοὺς πλανήσουσι· μὴ οὖν* (3) *πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν.* Μέγα τι χάρισμα δέδωκεν ἡμῖν ὁ Λόγος, ὥστε μὴ ἐκ τῶν φαινομένων ἀπατᾶσθαι, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον, κἂν ταῦτα κεκαλυμμένα (4) τυγχάνῃ, διακρίνειν τῇ τοῦ Πνεύματος χάριτι. Ἐπειδὴ γὰρ ὅλος ἐστὶ μισητὸς ὁ τῆς κακίας εὑρετὴς καὶ μέγας δαίμων ὁ διάβολος, μόνον τε φαινόμενος βάλλεται παρὰ πάντων (5), ὡς ὄφις, ὡς δράκων, ὡς λέων ζητῶν τινας ἁρπάσαι καὶ καταπιεῖν· διὰ τοῦτο ὃ μὲν ἔστιν αὐτὸς, ὑποκρύπτει καὶ σκέπει, τὸ δὲ παρὰ πάντων ποθούμενον ὄνομα ὑποκρίνεται πανούργως (6), ἵνα, ἀπατήσας τῇ φαντασίᾳ, λοιπὸν τοὺς πλανη- C θέντας τοῖς ἰδίοις περιπείρῃ δεσμοῖς. Καὶ ὥσπερ ἄν (7) εἴ τις, ἀνδραποδίσασθαι θέλων ἀλλοτρίους παῖδας, ἀποδημούντων τῶν γονέων, ὑποκρίνηται (8) τὰς ἐκείνων ὄψεις, καὶ ποθοῦντας τοὺς υἱοὺς ἀπατήσῃ, καὶ λοιπὸν ἀπαγαγὼν αὐτοὺς μακρὰν, ἀπολέσῃ· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ κακοδαίμων καὶ σκολιὸς διάβολος, οὐκ ἔχων μὲν αὐτὸς παῤῥησίαν, εἰδὼς δὲ τὸν εἰς τὴν ἀλήθειαν ἔρωτα τῶν ἀνθρώπων, ὑποκρίνεται μὲν ταύτην τῇ φαντασίᾳ (9), τὸν δὲ ἴδιον ἰὸν ἐπιβάλλει τοῖς ἐπακολουθήσασιν αὐτῷ.

2. Οὕτως καὶ τὴν Εὔαν ἠπάτησεν, οὐ τὰ ἴδια λα-

[86] Matth. XXIV, 24, 25. [87] I Petr. v, 8. [88] Luc. XXI, 8.

(98) Sic Seguer. Jesuit. Gobler. Colbert. Taurin. Fr. 1 et Felckm. 1 anon. Alii et editi, πλανῆσαι, mox paulo post sequens abest a Basil.

(99) Sic Seguer. Fr. 1, Colbert. Taurin. Gobler. et Felckm. 1 anon. Alii vero et editi τέ omittunt. Mox Seguer., πολλά τε.

(1) Sic Seguer. Jesuit. Colbert. Taurin. et Fr. 1. At alii et editi, υἱοποίησις δέ.

(2) Fr. 1, Colbert. Taurin., ἐπιμελῶς ἐπὶ τὸ κακὸν ἔγκειται· καὶ μὴν καὶ ὁ ἀντίδικος, etc.

(3) Seguer. Jesuit. Colbert. et Taurin. Gobler. et Felck. 1 anon. οὖν omittunt.

(4) Seg., ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ταῦτα κἂν κεκαλυμμένα. Ibid. Gobler. et Felck. 1 anon., καὶ ταῦτα κεκαλυμμένα. Paulo post Fr. 1 habet ὅλως, pro ὅλος.

(5) Sic Seguer. Jes. Colbert. Taurin. Gobler. Felck. 1 anon. et Fr. 1, ut et legit Nannius. Alii et editi, ἄλλεται πρὸς πάντας, *insilit in omnes*, atque ita legit Omnibonus. Ibid. Seguer. Colbert. D Taurin. Jes. Gobler. Felckm. 1 anon. et Fr. 1, τινὰς ἁρπάσαι καὶ καταπιεῖν. Alii autem et editi, τίνα ἁρπάσῃ καὶ καταπίῃ. Felckm. 5 anon., καὶ τίνα καταπίῃ. Mox Gobler. et Felckm. 1 anon., περὶ πάντων pro παρὰ πάντων.

(6) Sic Seguer. Jesuit. Colbert. Taurin. Gobler. et Felckm. 1 anon. At alii et editi, ὁ πανοῦργος.

(7) Sic Seguer. Taurin. Jesuit. Gobler. Felckm. 1 anon. et Fr. 1. Cæteri autem et editi ἄν omittunt. Mox Gobler. et Felckm. 1 anon., ἀποδημούντων ἀπὸ τῶν γονέων.

(8) Sic Seguer. Jesuit. Colbert. Taurin. et Fr. 1, qui et mox ἀπατήσῃ, et (excepto Fr. 1) ἀπολέσῃ. At alii et editi, ὑποκρίνεται, ἀπατήσει, et ἀπολέσει. Ibid., καὶ κακοδαίμων καί desunt in Gobler. et Felckm. 1 et 5 anon.

(9) Sic Seguer. At Felckm. 5 anon., ταύτην τὴν φαντασίαν. Cæteri et editi, ταύτῃ τῇ φαντασίᾳ. Τῇ tamen abest ab Anglicano.

Digitized by Google

λῶν, ἀλλ' ὑποκρινόμενος μὲν τὰ τοῦ Θεοῦ ῥήματα, τὴν δὲ διάνοιαν αὐτῶν παραποιῶν· οὕτω καὶ τὴν γυναῖκα τοῦ Ἰὼβ ὑπέβαλε (10), πείσας αὐτὴν ὑποκρίνασθαι μὲν φιλανδρίαν, διδάξας δὲ βλασφημεῖν εἰς τὸν Θεόν· οὕτως τοὺς ἀνθρώπους ὁ δόλιος παίζει ταῖς φαντασίαις, ὑποκλέπτων καὶ σύρων ἕκαστον εἰς τὸν ἴδιον τῆς κακίας βόθρον. Πάλαι μὲν οὖν ἀπατήσας τὸν πρῶτον ἄνθρωπον τὸν (11) Ἀδὰμ, καὶ νομίσας δι' ἐκείνου ὑποχειρίους ἐσχηκέναι τοὺς πάντας (12), ἐνήλλετο θρασυνόμενος καὶ λέγων· *Τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιὰν, καὶ ὡς καταλελειμμένα ὠὰ ἁρῶ, καὶ οὐκ ἔστιν ὃς διαφεύξεταί με, ἢ ἀντείπῃ μοι.* Ὅτε δὲ ὁ Κύριος ἐπεδήμησε, καὶ πεῖραν ἔσχεν ὁ ἐχθρὸς (13) τῆς ἀνθρωπίνης οἰκονομίας αὐτοῦ, μὴ δυνηθεὶς ἀπατῆσαι τὴν ὑπ' αὐτοῦ φορουμένην σάρκα, τότε δὴ ὁ τὴν οἰκουμένην ὅλην ἐπαγγελλόμενος καταλαμβάνειν λοιπὸν (14) ἐξ ἐκείνου καὶ δι' ἐκεῖνον παίζεται καὶ ὑπὸ παιδίων, ὡς στρουθίον, ὁ ὑπερήφανος. Ἠσθένησε γὰρ νῦν νήπιον εἰς τρώγλην (15) ἀσπίδων βάλλον τὴν χεῖρα, γελᾷ τὸν ἀπατήσαντα τὴν Εὔαν· καὶ πάντες δὲ οἱ ὀρθῶς πιστεύοντες εἰς (16) τὸν Κύριον πατοῦσι τὸν εἰπόντα· *Θήσομαι τὸν θρόνον μου ἐπάνω τῶν νεφελῶν, ἀναβήσομαι, ὅμοιος ἔσομαι τῷ Ὑψίστῳ.* Οὕτω μὲν οὖν πάσχει μετ' αἰσχύνης ἐκεῖνος· ὅμως δὲ, εἰ καὶ τολμᾷ πάλιν ὁ ἀναίσχυντος σχηματίζεσθαι, ἀλλὰ γινώσκεται καὶ νῦν μᾶλλον ὁ τάλας ὑπὸ τῶν τὸ σημεῖον ἐν τῷ μετώπῳ φορούντων (17), καὶ δεινότερον ἀποστρέφεται τεταπεινωμένος καὶ κατῃσχυμμένος. Κἂν τε γὰρ ὡς ὄφις νῦν ἕρπων μετασχηματίσηται εἰς ἄγγελον φωτὸς, ἀλλ' οὐκ εἰς ὄνησιν ἕξει τὴν ὑπόκρισιν· πεπαιδεύμεθα γὰρ, ὅτι (18) κἂν ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίσηται ἡμᾶς παρ' ὃ παρελάβομεν, ἀνάθεμα τοῦτον εἶναι.

3. Ἐὰν δὲ καὶ πάλιν τὸ ἴδιον κρύψῃ ψεῦδος, καὶ λαλεῖν ὑποκρίνηται διὰ χειλέων τὴν ἀλήθειαν· ἀλλ' οὐκ ἀγνοοῦντες αὐτοῦ τὰ νοήματα, δυνάμεθα λέγειν (19) τὰ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος εἰς αὐτὸν εἰρημένα· *Τῷ*

A cet loquens, sed verba Dei ficte usurpans, eorumque adulterans sensum. Sic etiam uxorem Job subornavit, illi nempe suadens ut amorem viri præ se ferret, at revera eam docens blasphemias in Deum ipsum proferre. Sic denique homines externa rerum specie versutus deludit et decipit, singulosque in proprium malitiæ puteum subripit et trahit. Itaque postquam olim primum hominem circumvenit, omnes per illum in sua potestate et ditione tenere ratus, ferox et superbus hujusmodi verbis insultabat : *Universum orbem velut nidum manu comprehendam, et tanquam derelicta ova tollam, nec est qui me effugiat aut contradicat* [89]. Verum ubi advenit Dominus, humanamque ejus dispensationem experientia inimicus cognovit, cum non posset carnem B decipere, quam gestabat Christus; tunc ille qui universum orbem se comprehensurum pollicitus sibi fuerat, jam inde propter Christum etiam pueris, tanquam passer, superbus cœpit esse ludibrio. Nunc enim pueri infantes, manu in foramen aspidum injecta [90], illum qui Evam fefellit deridet, omnesque qui recte in Dominum credunt, conculcant eum qui dixit : *Supra nubes ponam solium meum, ascendam et ero similis Altissimo* [91]. Hæc igitur ille non sine rubore patitur, qui si rursus pro ea qua pollet impudentia, formam mutare audeat, nihilominus infelix illis latere nusquam potest, qui signum in fronte gerunt, sed ab eis eo etiam acerbius repellitur cum magno sui dedecore et pudore. Licet enim C nunc, instar colubri serpentis, fictam angeli lucis formam induerit, nihil tamen ipsi prodesse poterit hujusmodi simulatio : quippe cum edocti simus, licet angelus e cœlo nobis evangelizet præter id quod accepimus, anathema illum esse [92].

3. Quod si iterum proprium velit tegere mendacium, et veritatem labiis loqui simulet, qua mente id faciat non ignari, quæ a Spiritu sancto in illum dicta sunt merito usurpabimus : *Peccatori autem*

[89] Isa. x, 14. [90] Isa. xi, 8. [91] Isa. xiv, 14. [92] Galat. i, 8

(10) Jesuit., τῷ. Id. ibid. et Seguer. Taurin. Gobler. Felckm. 1 anon. et Fr. 1, ὑπέβαλε. Alii vero et editi, ὑπέβαλλε. Mox iidem præter Fr. 1 et Colbert., ὑποκρίνασθε, et præterea Jesuit. Taurin. Colbert. ac D Seguer. μέν addunt. Alii vero et editi habent ὑποκρίνεσθε absque μέν.

(11) Τόν abest a Jesuit. Colbert. Taurin. Gobler. Felckm. 1 et 5 anon.

(12) Sic Seguer. Colbert. Taurin. et Jesuit. Πάντας quoque habent Gobler. Felckm. 1 anon. et Fr. 1. Editi et alii, τοὺς ἅπαντας ἐνήλλατο. Mox Colbert. Taurin. Fr. 1, τῇ χειρί μου. Ibid. Basil. cum edit. Commel., νοσιάν.

(13) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Felckm. 1 et 5 anon. et Fr. 1. Alii autem et editi art. ὁ omittunt. Paulo post pro φορουμένην, Jesuit. Colbert. et Taurin. habent φρουρουμένην.

(14) Λοιπόν deest in Gobler. et Felckm. 1 anon. Ibid. Felckm. 5 anon. pro δι' ἐκεῖνον, ut in aliis et editis legitur, habet δι' ἐκείνου. Item ibid. Gobler. et Felckm. 1 anon., pro παιδίων, habent παίδων.

(15) Sic Seguer. Taurin. Jes. Gobler. et Felckm. A anon. At Basil. Anglic. et Felckm. 5 anon., ἐπὶ τρώγλης. Editi, ἐπὶ γλώττης, ut et legerunt Omnibonus et Nannius. Mox Jesuit. Colbert. Taurin., πάντες τε. Ibid. Seguer. δέ omittit.

(16) Jesuit. Colbert. Taurin. πρός. Iidem mox et Seguer. Gobler. Felckm. 1 et 5 anon. et Fr. 1, θήσω. Ibidem, post ἀναβήσομαι, Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. addunt καί. Item ibid., pro ἐπάνω, Felck. 5 anon. habet ἐπί.

(17) Sic Seguer. Jesuit. Colbert. Taurin. Gobler. Felckm. 1 anon. et Fr. 1. At Felckm. 5 anon., περιφορούντων. Alii et editi, περιφερόντων, qui et omittunt δεινότερον. Mox Anglic. pro κἂν τε habet οὐκ ἄν τε. Ibid. Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit., μετασχηματίσηται. Alii et editi, μετασχηματίζηται, minus bene.

(18) Sic Seguer. Colb. Taurin. Jesuit. Basil. Anglic. et Felckm. 5 anon. At in aliis et editis deest ὅτι. Ibidem Felckm. 5 anon., ἡμῖν.

(19) Gobler. et Felckm. 1 anon. λέγειν· *Τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ*, etc. Mox iidem et Seguer. Taurin. Jesuit. Fr. 1, Ἵνα τί σύ. Cæteri et editi, Διὰ τί σύ. Ibid. Jesuit., διηγῇ.

Digitized by Google

dixit Deus : Quare tu enarras justitias **215** *meas* [93]? et, *Non est speciosa laus in ore peccatoris* [94]. Nam nec etiamsi veritatem dicat, ulla fide dignus est versipellis, ut ex Scriptura discimus, quæ perversitatem, qua adversus Evam usus est, commemorat. Ejus quoque audaciam repressit Dominus, ac primum quidem in monte, ubi varios ejus pectoris sinus explicavit, ostenditque quisnam esset veterator ille, nempe non eum aliquem e sanctis, sed esse Satanam tentantem, hincque ait : *Abi post me, Satana; scriptum est enim : Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* [95] : nec non item, cum dæmones e monumentis vociferantes silere jussit. Verum quidem erat quod illi clamabant, nec mentiebantur tunc aientes : *Tu es Filius Dei et Sanctus Dei* [96] : at nolebat per os immundum maximeque per illos veritatem proferri, ne hujus occasione propriam suæ malitiæ voluntatem admiscentes, eam dormientibus hominibus superseminarent [97]. Idcirco neque ipse eos ita loqui passus est, neque nos hæc ferre permittens, per seipsum his verbis præmonuit : *Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces* [98]. Et per sanctos apostolos : *Nolite omni spiritui credere* [99]. Ea siquidem est indoles adversariæ operationis, nec alia est hæresum cogimentatio : singulæ enim proprii commenti patrem et auctorem mendacem dæmonem habent, qui ab initio perversus, homicida factus est : cujus cum detestandum nomen ipsas proferre pudeat, præclaro omnibusque præstantiore Salvatoris nomine se falso insigniunt, et verbis Scripturarum se audent adornare. At voces quidem proferunt, verum autem celant sensum : atque hoc pacto singulæ, proprio commento insidiose obtecto, eorum, quos in errorem inducunt fiunt homicidæ.

4. Enimvero quid Marcioni et Manichæo, qui legem negant, profuerit Evangelium; siquidem ex veteribus nova sunt exorta, et vicissim veteribus nova perhibent testimonium? Qui ergo vetera rejiciunt, quomodo quæ ex illis emanavere possum.

δὲ ἁμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός· Ἵνα τί σὺ ἐκδιηγῇ τὰ δικαιώματά μου; καὶ, Οὐχ ὡραῖος αἶνος ἐν τῷ στόματι τοῦ (20) ἁμαρτωλοῦ. Οὐδὲ γὰρ τὴν ἀλήθειαν λέγων ἀξιόπιστός ἐστιν ὁ πανοῦργος. Καὶ τοῦτο ἔδειξε μὲν ἡ Γραφὴ διηγουμένη τὴν ἐν τῷ παραδείσῳ πρὸς τὴν Εὔαν αὐτοῦ κακοτεχνίαν· ἤλεγξε δὲ αὐτὸν καὶ (21) ὁ Κύριος, πρῶτον μὲν ἐν τῷ ὄρει, διαιρῶν τὴν πτύξιν τοῦ θώρακος αὐτοῦ, καὶ δεικνὺς ὅστις ἐστὶν ὁ δόλιος (22), καὶ ἐλέγχων, ὅτι μὴ τῶν ἁγίων εἷς ἐστιν, ἀλλὰ Σατανᾶς ἐστιν ὁ πειράζων, ἐν τῷ λέγειν· Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· γέγραπται γάρ· Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· καὶ ὅτε δὲ κράζοντας ἀπὸ τῶν μνημείων ἐφίμωσε τοὺς δαίμονας. Ἦν μὲν γὰρ ἀληθὲς τὸ παρ' αὐτῶν λεγόμενον, καὶ οὐκ ἐψεύδοντο τότε (23) λέγοντες, ὅτι Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' οὐκ ἤθελε δι' ἀκαθάρτου στόματος τὴν ἀλήθειαν (24) προφέρεσθαι καὶ μάλιστα δι' ἐκείνων, ἵνα μὴ, προφάσει ταύτης ἐπιμίξαντες τὸ ἴδιον θέλημα τῆς κακίας, ἐπισπείρωσι τοῦτο καθεύδουσι τοῖς ἀνθρώποις. Διὰ τοῦτο (25) οὔτε αὐτὸς ἠνέσχετο τοιαῦτα λαλούντων αὐτῶν, οὐδὲ ἡμᾶς ἀνασχέσθαι (26) τῶν τοιούτων βουλόμενος, παρήγγειλε δι' ἑαυτοῦ μὲν, *Προσέχετε*, λέγων, *ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες*· διὰ δὲ τῶν ἁγίων ἀποστόλων· *Μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε*. Τοιοῦτος γὰρ (27) ὁ τρόπος τῆς ἀντικειμένης ἐνεργείας ἐστί· τοιαῦτα δὲ τὰ τῶν αἱρέσεων συγκροτήματα (28) τυγχάνει· πατέρα γὰρ ἑκάστη τῆς ἰδίας ἐπινοίας ἔχουσα τὸν ἐξ ἀρχῆς τραπέντα καὶ γενόμενον ἀνθρωποκτόνον καὶ ψεύστην τὸν διάβολον, καὶ αἰσχυνομένη τὸ τούτου μισητὸν ὄνομα προφέρειν, ὑποκρίνεται τὸ καλὸν καὶ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα τοῦ Σωτῆρος, τάς τε τῶν Γραφῶν λέξεις περιβάλλεται. Καὶ λέγει μὲν τὰ ῥήματα, κλέπτει δὲ τὴν διάνοιαν, τὴν ἀληθῆ (29)· καὶ λοιπὸν, ἣν ἔπλασεν ἰδίαν ἐπίνοιαν ὡς ἐν δόλῳ τινὶ σκεπάσασα, ἀνθρωποκτόνος καὶ αὐτὴ γίνεται τῶν πλανωμένων.

4. Ἐπεὶ πόθεν Μαρκίωνι καὶ Μανιχαίῳ τὸ Εὐαγγέλιον, ἀρνουμένοις τὸν νόμον (30); ἐκ γὰρ τῶν παλαιῶν τὰ νέα, καὶ τὰ νέα τοῖς παλαιοῖς μαρτυρεῖ. Οἱ τοίνυν ἀρνούμενοι ταῦτα πῶς ὁμολογήσουσι τὰ ἐξ ἐκείνων; Παῦλος γὰρ ἀπόστολος (31) Εὐαγγελίου

[93] Psal. xlix, 16. [94] Eccli. xv, 9. [95] Matth. iv, 10. [96] Matth. viii, 29; Marc. i, 24. [97] Matth. xiii, 25. [98] Matth. vii, 15. [99] I Joann. iv, 1.

(20) Τῷ et τοῦ abest a Jesuit. et Taurin. qui et mox habent Οὐδὲ γὰρ οὐδέ.

(21) Sic Seguer. At alii καί omittunt.

(22) Sic Seguer. At Colbert. et Taurin., δεικνὺς αὐτὸν ὅστις ἐστὶν ὁ δόλιος. Gobler. et Felckm. 1 anon. omittunt ὁ δόλιος. Alii et editi, δεικνὺς αὐτὸν ὅστις ἐστὶν ὁ διάβολος. A Felckm. 5 anon. abest ἐστί. Mox pro εἷς Jesuit. et Taurin. habent τίς.

(23) Τότε abest a Gobler. et Felckm. 1 anon.

(24) Τὴν ἀλήθειαν deest in Jesuit. Colbert. et Taurin.

(25) Hæc verba, καθεύδουσι τοῖς ἀνθρώποις. Διὰ τοῦτο, desunt in Jesuit.

(26) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Fr. 1. Editi vero, ἀνέχεσθαι.

(27) Γάρ abest a Seguer.

(28) Sic Seguer. Taurin. Jesuit. Anglic. Gobler. Felckm. 1 et 5 anon. et Fr. 1. Editio autem Commeliniana omittit συγκροτήματα. Mox Gobler. Felckm. 1 et 5 anon. habent, πατέρα γὰρ αἵρεσις ἑκάστη.

(29) Seguer. Taurin. Colbert. Jesuit., τὴν ἀληθῆ διάνοιαν.

(30) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Felckm. 1 anon. et Fr. 1. At editi et alii, ἀρνουμένους καὶ τὸν νόμον.

(31) Sic Seguer. Taurin. Colbert. et Jesuit. Alii autem et editi, ὁ Ἀπόστολος. Ibid Seguer., τοῦ Εὐαγγελίου. Item ibid., pro οὗ, Jesuit. Colb. et Taurin. habent ὅ.

Digitized by Google

γέγονεν, *οὗ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις.* Ὁ δὲ Κύριος αὐτὸς ἔλεγεν· *Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφὰς* (32), *ὅτι αὐταί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ.* Πῶς οὖν ὁμολογήσουσι τὸν Κύριον, μὴ προερευνῶντες (33) τὰς περὶ αὐτοῦ Γραφάς; Ὃν γὰρ ἔγραψε Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται, τοῦτον εὑρηκέναι λέγουσιν οἱ μαθηταί. Τί δὲ καὶ Σαδδουκαίοις ὁ νόμος μὴ δεχομένοις τοὺς προφήτας; Ὁ γὰρ τὸν νόμον δεδωκὼς Θεὸς, αὐτὸς ἐγείρειν ἐν τῷ νόμῳ καὶ προφήτας ἐπηγγείλατο, ὥστε τὸν αὐτὸν εἶναι Κύριον τοῦ τε νόμου καὶ τῶν προφητῶν, καὶ τὸν ἀρνούμενον θάτερον αὐτῶν ἀρνεῖσθαι πάντως καὶ τὸ ἕτερον. Τί δὲ καὶ Ἰουδαίοις λοιπὸν ἡ Παλαιὰ, μὴ ἐπεγνωκόσι τὸν ἐξ αὐτῆς προσδοκώμενον Κύριον; Εἰ γὰρ ἐπίστευον τοῖς Μωϋσέως γράμμασιν, ἐπίστευσαν ἂν τοῖς τοῦ Κυρίου ῥήμασι. *Περὶ γὰρ ἐμοῦ,* φησὶν, *ἐκεῖνος ἔγραψε.* Τί δὲ καὶ τῷ Σαμοσατεῖ τὰ τῶν Γραφῶν, ἀρνουμένῳ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ τὴν ἐξ ἀμφοτέρων τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης (34) σημαινομένην καὶ δεικνυμένην ἔνσαρκον τοῦ Λόγου παρουσίαν; Τί δὲ καὶ τοῖς Ἀρειανοῖς αἱ Γραφαὶ, καὶ τί ταύτας οὗτοι προφέρουσιν, ἄνθρωποι κτίσμα λέγοντες εἶναι τὸν Θεοῦ Λόγον, καὶ ὡς ἂν (35) Ἕλληνες, λατρεύοντες τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα Θεόν; Πρὸς μὲν γὰρ τὴν ἰδίαν τῆς ἐπινοίας ἀσέβειαν ἑκάστη τούτων τῶν αἱρέσεων οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὰς Γραφάς· καὶ τοῦτο ἴσασι καὶ οἱ τὰ τούτων πρεσβεύοντες, ὅτι πολὺ, μᾶλλον δὲ τὸ (36) ὅλον εἰσὶν ἐναντίαι πρὸς τὸ ἑκάστης ἐκείνων φρόνημα· ἀπάτης δὲ χάριν τῶν ἁπλουστέρων, οἷοί εἰσι περὶ ὧν ἐν Παροιμίαις γέγραπται· *Ἄκακος πιστεύει παντὶ λόγῳ·* σχηματίζονται μελετᾷν καὶ λέγειν τὰς λέξεις, ὡς ὁ πατὴρ αὐτῶν διάβολος (37), ἵνα ἐκ τῶν λέξεων δόξωσιν ὀρθὸν ἔχειν καὶ τὸ φρόνημα, καὶ λοιπὸν πείσωσι παρὰ τὰς Γραφὰς φρονεῖν τοὺς ταλαιπώρους ἀνθρώπους (38). Ἀμέλει ἐν ἑκάστῃ τῶν αἱρέσεων οὕτω σχηματισάμενος ὁ διάβολος (39), λέξεις ὑπέβαλε μεστὰς δολιότητος· περὶ γὰρ τούτων ὁ Κύριος εἴρηκεν (40), ὅτι *Ἐγερθήσονται ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, ὥστε πλανῆσαι πολλούς·* τοιγαροῦν ὁ διάβολος ἦλθε, λέγων δι' ἑκάστης· Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστὸς, καὶ παρ' ἐμοὶ τὸ ἀληθές ἐστι· καὶ πάσας ἰδίᾳ καὶ κοινῇ πεποίηκε (41) ψεύδεσθαι ὁ συκοφάντης. Καὶ τό

A admittere? Nimirum Paulus factus est apostolus Evangelii Dei, *quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis* [1]. Ipse quoque Dominus dixit : *Scrutamini Scripturas, quia ipsæ sunt quæ testimonium perhibent de me* [2]. Quomodo igitur Dominum poterunt confiteri, si quæ de illo scripta sunt non prius scrutentur? Nam de quo Moyses et prophetæ scripserunt, eum se invenisse affirmant discipuli [3]. Quid etiam legem Sadducæi retinent, qui ipsi prophetas repudiant? Deus enim qui legem dedit, ipse se in lege prophetas excitaturum est pollicitus, ita ut ipse et legis et prophetarum sit Dominus, atque adeo qui horum unum rejecerit, alterum quoque rejicere necesse sit. Quid item Judæis emolumenti possit esse Vetus Testamentum, qui Dominum, cujus adventus in eo prædicitur, non agnoverunt? Nam si Moysis scriptis crederent, verbis quoque Domini credidissent. *De me enim,* inquit, *ille scripsit* [4]. Quid similiter utilitatis e Scripturis percipiat Samosatensis, qui Dei Verbum, corporeumque ejus adventum utroque **216** Vetere et Novo Testamento significatum ac indicatum negare non veretur? Quid denique Arianos juvant Scripturæ? quid ipsi illas proponunt; ipsi, inquam, qui Dei Filium rem creatam esse contendunt, et non secus ac gentiles, rei creatæ potius quam creatori Deo serviunt [5]? Nempe illæ hæreses in sua quæque impietate nihil commune cum Scripturis habent; quod sane non ignorant illarum patroni, Scripturas scilicet plurimum, imo vero penitus adversari cujusque illarum hæresum doctrinæ. Ipsi nihilominus ut in fraudem impellant simpliciores, quales illi sunt de quibus in Proverbiis scriptum est, *Innocens credit omni verbo* [6]; Scripturæ voces meditari et usurpare simulant, non aliter quam ipsarum pater diabolus, ut scilicet ex verborum sono recte sentire videantur, deindeque miseros homines inducant ut sententias a Scripturis alienas amplectantur. Certe sic se diabolus in singulis hæresibus simulate gerens, voces dolo plenas ipse subministravit, hinc que ait Dominus : *Exsurgent pseudochristi et pseudoprophetæ, ita ut multi in errorem inducantur* [7]. Itaque venit diabolus, et per singulas hæreses dixit : Ego

B

C

[1] Rom. I, 2. [2] Joan. V, 39. [3] Joan. I, 45. [4] Joan. V, 46 [5] Rom. I, 25. [6] Prov. XIV, 15. [7] Matth. XXIV, 24.

(32) Sic Seguer. Colbert. et Taurin. At alii et editi, Ἐρευνᾶτε τὰς περὶ αὐτοῦ Γραφάς. Ibid. Seguer. Taurin. Jesuit. Gobler. et Felckm. 1 anon. αὐταί. Editi, αὗται. Mox Felckm. 5 anon. pro Πῶς οὖν, habet Ὅπως οὖν.

(33) Jesuit. Colbert. et Taurin. ἐρευνῶντες. Ibid. Seguer. Taurin. Colbert. Jesuit. Gobler. Felckm. 1 anon. et Fr. 1, τὰς περὶ αὐτοῦ Γραφάς. Alii autem et editi omittunt περὶ αὐτοῦ.

(34) Gobler. et Felckm. 1 anon. Διαθήκης. Cæteri et editio Commeliniana, θείας Γραφῆς. Mox Seg. τοῦ Θεοῦ Λόγου παρουσίαν.

(35) Seguer. ἂν omittit. Idem et Gobler. et Felck. 1 anon. λατρεύουσι. Mox iidem et Jesuit. Colbert. Taurin. τῆς ἀσεβείας ἐπίνοιαν. Alii et editi, τῆς ἐπινοίας ἀσέβειαν.

(36) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. et Fr. 1. Alii vero et editi τό omittunt. Τό sequens abest a Felckm. 5 anon.

(37) Sic Seguer. Gobl. et Felckm. 1 anon. At alii et editi, ὁ διάβολος.

(38) Jesuit. Colb. Taurin. et Fr. 1 omittunt ἀνθρώπους.

(39) Sic Seg. Colb. Taurin. Jesuit. et Fr. 1, qui et mox habent μεστὰς δολιότητος. Alii et editi, σχηματιζόμενος, et, μετὰ δολιότητος.

(40) Hæc verba, εἴρηκεν, etc., ad διάβολος inclus., desunt in Seguer. Felckm. 1 et 2 anon. Taurin. et Jesuit. qui tamen duo ultimi vocem εἴρηκεν habent.

(41) Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. ψεύσασθαι πεποίηκε. Mox iidem cum Taurin. et Jesuit. habent αἱ αἱρέσεις. Sed alii et editi αἱ omittunt

Digitized by Google

sum Christus, et apud me est veritas; cunctasque prorsus cum separatim tum communiter mentiri coegit veterator: et quod profecto mirum est, cum omnes hæreses adversus seipsas dimicent, ut unaquæque ea quæ commenta est tueatur, solum in mentiendo inter se consentiunt: nimirum unum omnes patrem habent, qui mendacium ipsis superseminavit [a]. Igitur quisquis fidelis est et Evangelii discipulus, ac dono spiritualia discernendi præditus, quique suam fidei domum in petra ædificavit [b], stat firmus, et tutus ab illorum fraude manet. At qui simplex est, ut dixi, nec valde instructus; is ad verba duntaxat attendens, nec sensum perspiciens, confestim hæreticorum artificiis attrahitur. Quocirca orare et convenit et necesse est, ut gratiam discernendi spiritus consequamur, ut unusquisque, quemadmodum monet Joannes, cognoscat, quinam quidem rejiciendi, quinam vero tanquam amici et ejusdem fidei consortes, sint admittendi. Multa sane in hanc rem liceret scribere, si cui ista accurate tractare esset animus. Nam facile apparebit, quam multa variaque sit hæresum impietas ac perversitas, quamque metuenda fallentium astutia. Verum quia divina Scriptura longe cæteris omnibus præstat, idcirco his qui plura hac de re habere voluerint, auctor ipse sum ut divinos libros sedulo legant: ego vero nunc, quod instat properavi indicare, idque potissimum me impulit ut hæc ita scriberem.

γε παράδοξον, πᾶσαι πρὸς ἑαυτὰς αἱ αἱρέσεις μαχόμεναι περὶ ὧν ἔπλασεν (42) ἑκάστη κακῶν, ἐν μόνῳ τῷ ψεύδεσθαι συνεδέθησαν ἀλλήλαις· ἕνα γὰρ ἔχουσι πατέρα τὸν πάσαις ἐπισπείραντα τὸ ψεῦδος. Ὁ μὲν οὖν πιστὸς καὶ τοῦ Εὐαγγελίου μαθητής, ἔχων χάριν τοῦ (43) διακρίνειν τὰ πνευματικά, καὶ ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσας ἑαυτοῦ τὴν τῆς πίστεως οἰκίαν, ἕστηκεν ἑδραῖος καὶ ἀσφαλὴς ἀπὸ τῆς τούτων ἀπάτης διαμένων· ὁ δὲ ἁπλοῦς, ὡς προεῖπον (44), καὶ μὴ κατηχηθεὶς ἰσχυρῶς, ὁ τοιοῦτος τὰ λεγόμενα μόνον σκοπῶν, καὶ μὴ τὴν διάνοιαν θεωρῶν, εὐθὺς ὑποσύρεται ταῖς ἐκείνων μεθοδείαις. Διὰ τοῦτο καλὸν ἐστι καὶ ἀναγκαῖον εὔχεσθαι λαμβάνειν χάρισμα διακρίσεως πνευμάτων, ἵνα ἕκαστος γινώσκῃ κατὰ τοῦ Ἰωάννου παραγγελίαν, τίνας μὲν ἀποβάλλειν ὀφείλει (45), τίνας δὲ προσλαμβάνεσθαι, ὡς φίλους καὶ τῆς αὐτῆς ὄντας πίστεως. Πολλὰ μὲν οὖν ἄν τις γράψειεν, εἰ βούλοιτο περὶ τούτων ἐπεξεργάσασθαι· πολλὴ γὰρ καὶ ποικίλη τῶν αἱρέσεων ἡ (46) ἀσέβεια καὶ ἡ κακοφροσύνη φανήσεται, καὶ δεινὴ λίαν ἡ τῶν ἀπατώντων πανουργία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θεία Γραφὴ πάντων ἐστὶν ἱκανωτέρα, τούτου χάριν τοῖς βουλομένοις τὰ πολλὰ περὶ τούτων γινώσκειν συμβουλεύσας ἐντυγχάνειν τοῖς θείοις λόγοις (47), αὐτὸς νῦν τὸ κατεπεῖγον ἐσπούδασα δηλῶσαι, διὸ μάλιστα καὶ οὕτως ἔγραψα.

5. In hisce regionibus commorans audivi, uti germani et orthodoxi fratres nuntiarunt, aliquos ex Arii sectatoribus simul convenisse, ac de fide, prout voluerunt, scripsisse, velleque **217** ad vos litteras mittere, ut vel, quemadmodum ipsis placet, seu potius ut illis suggessit diabolus, subscribatis; vel qui contradixerit, in exsilium ejiciatur. Namque ipsis etiam episcopis harumce regionum molesti jam esse incipiunt: quod utique mores scribentium manifeste prodit. Qui enim ita scribunt, ut sua-

5. Ἤκουσα ἐν τοῖς μέρεσι τούτοις διατριβών, ἀδελφοὶ γὰρ (48) γνήσιοι καὶ τῆς ὀρθῆς δόξης ὄντες ἀπήγγειλαν, ὡς ἄρα τινὲς συνελθόντες τῶν τὰ Ἀρείου φρονούντων ἔγραψαν δῆθεν περὶ πίστεως, ὡς ἠθέλησαν (49), καὶ θέλουσιν ἀποστεῖλαι πρὸς ὑμᾶς, ἵνα ἢ ὑπογράψητε κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, μᾶλλον δὲ καθὸ ἐνέπνευσεν αὐτοῖς ὁ διάβολος (50)· ἢ ὁ ἀντιλέγων (51) ὑπερόριος γένηται. Καὶ γὰρ καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῶν μερῶν τούτων ἤδη διοχλεῖν (52) ἄρχονται. Ἐντεῦθεν οὖν ὁ τρόπος τῶν γραφόντων δῆλος γίνεται. Οἱ γὰρ

[a] Matth. XIII, 25. [b] Matth. VII, 24.

(42) Sic Seguer. At Taurin. ἔπλασσεν. Alii et editi, ἔπλασαν.

(43) Seguer. χάρισμα τό. Jesuit. Colbert. Taurin. χαρίσματα τοῦ. Mox Seguer. Colb. Taurin. Jesuit. et Fr. 1, καὶ ἐπὶ πέτραν οἰκοδομήσας, etc. Alii vero et editi, καί omisso, habent ἐπὶ πέτραν ᾠκοδόμησεν αὐτοῦ τὴν τῆς πίστεως οἰκίαν, καὶ ἔστηκεν.

(44) Seguer. ὥσπερ εἶπον. Gobler. et Felckm. 1 anon. ὡς εἶπον. Mox Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. ἰσχυρῶς. Alii autem et editi, ἀσφαλῶς.

(45) Jesuit. Taurin. Colbert. et Fr. 1, omisso ὀφείλει, addunt δεῖ post πίστεως, ut iidem habent cum Seguer. Basil. Anglic. Gobler. Felckm. 1 et 5 anon. quo etiam modo legit Omnibonus. Alii vero et editi pro πίστεως habent φύσεως. Mox Seguer. Jesuit. et Fr. 1, εἰ βούλοιτο. Alii et editi, ἂν βούλοιτο.

(46) Sic Seguer. Colbert. Taurin. et Jesuit. At in aliis et editis ἡ omittitur. Ibid. pro φανήσεται Fr. 1. Taurin. et Colbert. habent φαίνεται, et pro ἀπατώντων Anglic. habet ἀπαντώντων, et Felckm. 5 anon. ἁπάντων. Basil. item pro πανουργία habet κακουργία.

(47) Fr. 1 et Taurin. λογίοις. Ibid. Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. αὐτὸς νῦν τό. Jesuit. Colbert. Taurin. et Fr. 1, αὐτὸς τοίνυν. Editi et alii, αὐτὸς τό.

(48) Γάρ abest a Jesuit. Colbert. et Taurin. Ibid. Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. ὄντες δόξης ἐγνώρισαν.

(49) Sic Seguer. Jesuit. Colb. Taurin. Fr. 1. Gobl. Felckm. 1 et 5 anon. Alii vero et editi omittunt ὡς ἠθέλησαν.

(50) Sic Seg. Jesuit. Colb. Taur. Gobl. Felc. 1 an. et Fr. 1. Cæteri et editi omittunt ἤ. Ibid. hæc verba, κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, μᾶλλον δὲ καθὸ ἐνέπνευσεν αὐτοῖς ὁ διάβολος, desunt in Seg. Jesuit. Gobl. Felc. 1 anon. Colbert. et Taurin.

(51) Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. ἢ ἀντιλέγων τις.

(52) Sic Seg. Gobl. et Felc. 1 an. Editi, Καὶ γὰρ τοῖς ἐπισκόποις τῶν μερῶν τούτων ἤδη διενοχλεῖν. Jesuit. Colb. et Taur. Καὶ γὰρ καὶ τοῖς ἐπισκόποις τῶν μερῶν τούτων ἤδη διοχλεῖν. Ibid. Seguer. Ἐντεῦθεν μὲν οὖν. Idem et Jesuit. Colbert. Taurin. et Fr. 1 habent γραφόντων. Alii vero et editi, γραφέντων.

Digitized by Google

οὕτω γράφοντες, ὥστε τὸ τέλος τῶν γραμμάτων (53) αὐτῶν ἐξορισμὸν καὶ ἄλλας τιμωρίας ἔχειν, τί ἂν εἶεν οἱ τοιοῦτοι ἢ Χριστιανῶν μὲν ἀλλότριοι, διαβόλου δὲ καὶ τῶν ἐκείνου δαιμόνων φίλοι; μάλιστα ὅτι, τοῦ θεοσεβεστάτου (54) βασιλέως Κωνσταντίου φιλανθρώπου ὄντος, παρὰ γνώμην αὐτοῦ θρυλλοῦσιν ἃ θέλουσιν αὐτοί· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο ποιοῦσι μετὰ πολλῆς μὲν πανουργίας, δύο δὲ τούτων μάλιστα χάριν, ὥς γέ μοι φαίνεται· ἑνὸς μέν, ἵνα καὶ, ὑμῶν ὑπογραψάντων, δόξωσι παύειν μὲν τὴν Ἀρείου κακωνυμίαν, λανθάνειν δὲ αὐτοὶ ὡς μὴ τὰ Ἀρείου φρονοῦντες· ἑτέρου δὲ (55), ἵνα ταῦτα γράφοντες, δόξωσι πάλιν ἐπικρύπτειν τὴν ἐν Νικαίᾳ γενομένην σύνοδον, καὶ τὴν ἐκτεθεῖσαν ἐν αὐτῇ κατὰ τῆς Ἀρειανῆς (56) αἱρέσεως πίστιν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο μᾶλλον ἐλέγχει αὐτῶν τὴν κακοήθειαν καὶ τὴν ἑτεροδοξίαν· εἰ γὰρ ἐπίστευον ὀρθῶς, ἠρκοῦντο τῇ ἐν Νικαίᾳ ἐκτεθείσῃ πίστει παρὰ πάσης τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου· καὶ εἰ ἐνόμιζον ἑαυτοὺς συκοφαντεῖσθαι καὶ μάτην λεγομένους Ἀρειανοὺς, ἐχρῆν αὐτοὺς (57) μὴ σπουδάζειν ἐναλλάττειν τὰ κατὰ Ἀρείου γραφέντα, ἵνα μὴ ὡς κατ' αὐτῶν ᾖ (58) ὁρισθέντα τὰ κατ' ἐκείνου γραφέντα. Νῦν δὲ τοῦτο μὲν οὐ ποιοῦσιν, ὡς δὲ αὐτοὶ ὄντες Ἄρειος ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀγωνίζονται. Σκοπεῖτε (59) γὰρ ὡς οὐκ ἀληθείας μέλει τούτοις, ἀλλὰ πάντα διὰ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν καὶ λέγουσι καὶ πράττουσιν. Οἱ γὰρ τολμῶντες διαβάλλειν τὰ καλῶς ὁρισθέντα, καὶ γράφειν ἐπιχειροῦντες ἄλλα παρ' ἐκεῖνα, τί ἕτερον ποιοῦσιν, ἢ κατηγοροῦσι μὲν (60) τῶν Πατέρων, προΐστανται δὲ τῆς αἱρέσεως, καθ' ἣς ἐκεῖνοι γεγόνασί τε καὶ ἀπεφήναντο; Καὶ γὰρ καὶ νῦν ἃ γράφουσιν (61), οὐκ ἀληθείας φροντίζοντες γράφουσι, καθὰ προεῖπον, ἀλλὰ μᾶλλον παίζοντες καὶ τέχνῃ τοῦτο ποιοῦντες, πρὸς ἀπάτην τῶν ἀνθρώπων, ἵν' ἐν τῷ διαπέμπεσθαι τὰς ἐπιστολὰς, τὰς μὲν τῶν λαῶν ἀκοὰς ἀπασχολεῖσθαι (62) περὶ ταῦτα ποιήσωσι, κερδάνωσι δὲ τὸν χρόνον τοῦ κατηγορεῖσθαι αὐτοὶ, καὶ λαθόντες ὡς ἀσεβοῦντες, ἔχωσι χώραν ἐπεκτείναι (63) τὴν αἵρεσιν, ὡς γάγγραιναν, ἔχουσαν νομὴν πανταχοῦ.

6. Πάντα γοῦν κινοῦσι καὶ ταράττουσι, καὶ οὐδὲ οὕτω τοῖς ἑαυτῶν ἀρκοῦνται· κατ' ἐνιαυτὸν γάρ, ὡς (64) οἱ τὰς διαθήκας γράφοντες, συνερχόμενοι καὶ αὐτοὶ, προσποιοῦνται περὶ πίστεως γράφειν, ἵνα καὶ ἐν τούτῳ γέλωτα μᾶλλον καὶ αἰσχύνην ὀφλήσω-

A rum litterarum finis sit exsilium aliæve pœnæ: quinam hujusmodi homines censendi sunt quam Christianorum inimici, amici vero diaboli, ejusque dæmonum, præsertim cum contra mentem Constantii piissimi clementissimique imperatoris, quæ ipsis placent audeant promulgare? Quod et ipsum summa cum calliditate faciunt, duabusque, ut mihi quidem videtur, potissimum de causis. Prima est, ut vobis subscribentibus, ipsi infami Arii nomine notari desinant, nec cum Ario sentire existimentur. Altera est, ut ita scribendo, Nicænam synodum et fidem quæ in ea adversus Arianam hæresim est exposita, videantur obscurare. Verum id etiam evidentius perversitatem illorum pravamque doctrinam arguit: si enim recte crederent, fide, quæ Nicææ ab B universa generali synodo exposita est, essent contenti. Similiter si per calumniam et immerito Arianos se vocari arbitrarentur, non tantis conatibus contenderent ea immutare quæ contra Arium sunt decreta, ne videlicet quæ in illum sunt definita, ea tanquam adversus se sancita fuerint. Nunc autem id quidem non agunt, sed quasi ipsi Arius essent, pro seipsis pugnant. Nam, quæso, attendite nihil illos de veritate curare, sed omnia Arianæ hæresis propugnandæ causa et dicere et facere. Qui enim ea quæ recte definita sunt, audent reprehendere, aliaque præter illa statuere conantur, quid aliud agunt quam quod Patres ipsos accusant, et ejus hæresis patrocinium suscipiunt, adversus quam illi steterunt et æquam pronuntiarunt sententiam? Nam C quæ modo scribunt, non veritatis studio, uti jam dixi, sed potius astu et dolo scribunt, ut homines in errorem possint inducere, ut scilicet in mittendis epistolis, vulgi aures hisce rebus occupent, interimque temporis prorogatione accusationem ipsi evitent, suaque hoc pacto occultata impietate, hæresis, quæ instar gangrænæ omnia consumit, propagandæ locum habeant.

6. Itaque omnia movent et conturbant, nec tamen suis decretis ipsi sunt contenti: nam singulis annis, velut qui pacta scribunt, ipsi quoque conveniunt, et de fide statuere simulant, ut etiam inde nihil nisi risum et dedecus referant, quippe quo-

(53) Seg. Γραφῶν. Mox idem cum Col. Taur. Gob. Jesuit. Felc. 1 anon. et Fr. 1, ἢ Χριστιανῶν. Alii et editi, οἱ Χριστιανῶν. D

(54) Seg. θεοφιλεστάτου. Ibid. Anglic. Colb. Taurin. Felckm. 2 et 5 anon. cum editione Commelin. Κωνσταντίνου, ut et habet Omnibonus. At alii Κωνσταντίου, ut et legit Nannius: eaque vera et germana est lectio.

(55) Gobl. et Felc. 1 an. ἕτερον. Mox hæc verba, τὴν ἐν Νικαίᾳ, etc., ad ἐναλλάττειν inclusive, desunt in Gobl. et Felckm. 1 anon.

(56) Jesuit. Colbert. Taurin. Ἀρειανικῆς, et infra.

(57) Sic Seg. Jesuit. Colb. et Taurin. Editi vero et alii, ἐχρῆν μὴ σπεύδειν αὐτούς.

(58) Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Felckm. 1 anon. ἦν. Ibid. pro ἐκείνου, Anglic. habet Ἀρείου.

(59) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Felckm. 1 anon. et Fr. 1. Cæteri et editi, Σκόπει.

(60) Gob. et Felckm. 1 anon. omittunt ἢ κατηγοροῦσι μέν.

(61) Fr. 1 Colbert. Taurin. καὶ ἃ νῦν γράφουσι.

(62) Sic Seguer. Taurin. Jesuit. Gob. Fel. 1 an. et Fr. 1. Alii vero et editi, ἀποσχολεῖσθαι. Ibid. Seg. Colb. Taurin. et Jesuit. ποιήσωσι. Editi, ποιῶσι. Gobler. et Felckm. 1 anon. κερδάνουσι. Iidemque mox et Seguer. λανθάνοντες.

(63) Felckm. 5 anon. ἐπεκτείνειν. Mox Seguer. Jesuit. Anglic. et Fr. 1, Colbert. Taurin. ἔχουσαν νομὴν πανταχοῦ. Alii et editi, ἔχουσαν πανταχοῦ ὁρμήν.

(64) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Fr. 1, Jesuit. Felckm. 5 anon. At in aliis et editis deest γάρ.

Digitized by Google

rum decreta non ab aliis sed ab ipsis rescindantur. Si enim his quæ prius definierunt confiderent, nollent profecto alia definire : nec rursus illis dimissis, ea nunc definirent, quæ, ut ipsi certe meditantur, post aliquod tempus **218** sunt immutaturi, cum novam scilicet ansam insidias, ut assolent, alicui struendi nacti fuerint. Siquidem tunc in primis cum insidias alicui parant, fingunt se de fide scribere, ut, quemadmodum Pilatus manus lavit, sic et illi scribendo, pios Christi cultores interimant, et ut, quod quidem sæpius dixi, tanquam qui in fide definienda sint distenti, hæresis accusationem possint declinare. Verum nec latere, nec fugere poterunt : quandiu enim se ipsi sibi duntaxat purgabunt, sui semper erunt accusatores, et merito quidem, cum illis non respondeant a quibus coarguuntur, sed sibi tantum quidquid voluerint persuadeant. Quis igitur unquam reus absolvitur, qui sui ipsius sit judex? Hinc ergo nusquam cessant scribere atque ita sua perpetuo mutantes, incertam fidem vel potius certam manifestamque infidelitatem et pravitatem habent, quod quidem haud immerito illis accidere mihi videtur. Quia enim desciscentes a veritate, et fidem, quæ Nicææ recte edita est, abrogare in animo habentes, dilexerunt, quemadmodum scriptum est [10], *movere pedes suos* ; ideo illi non secus ac olim Jerusalem, moliendis mutationibus sudant et laborant, aliasque aliud scribunt, eam tantum ob causam ut tempus lucrentur, et Christi hostes permaneant, hominesque abducant a veritate.

7. Quis ergo cui veritas maxime cordi est, illos adhuc ferre poterit? Quis eos scribentes non jure aversabitur? Quis illorum non condemnabit temeritatem? Illi nimirum pauci numero, sua plus omnibus valere volunt, qui et suos consessus in angulis habitos suspectosque vim habere exoptantes, nervos omnes contendunt ut generalem, sinceram et puram synodum solvant, ac irritam reddant ; illi, inquam,

[10] Jerem. XIV, 10.

σιν, ὅτι μὴ παρ' ἑτέρων, ἀλλὰ παρ' αὐτῶν τὰ αὐτῶν ἐκβάλλεται. Εἰ γὰρ ἐθάρρουν οἷς ἔγραφον προτέροις, οὐκ ἂν δεύτερα γράφειν ἐζήτουν · οὐδὲ πάλιν ἀφέντες ἐκεῖνα, ταῦτα νῦν ἔγραφον ἅπερ, πάντως (65) τοῦτο μελετήσαντες, πάλιν (66) ἀλλάξουσιν, ἐὰν ὀλίγος πάνυ παρέλθῃ χρόνος, καὶ πρόφασιν λάβωσι τοῦ συνήθως τισὶν ἐπιβουλεύειν. Τότε γὰρ, ὅταν ἐπιβουλεύσωσι (67), μάλιστα προσποιοῦνται περὶ πίστεως γράφειν, ἵνα, ὡς ὁ Πιλᾶτος ἐνίψατο τὰς χεῖρας, οὕτω καὶ οὗτοι δράκοντες ἀποκτείνωσι τοὺς εἰς Χριστὸν εὐσεβοῦντας (68) · καὶ ἵνα, ὡς περὶ πίστεως ὁρίζοντες δόξωσιν, ὡς πολλάκις εἶπον, φεύγειν (69) τὸ τῆς ἑτεροδοξίας ἔγκλημα. Ἀλλ' οὔτε λαθεῖν, οὔτε φυγεῖν δυνήσονται · ἕως γὰρ ἑαυτοῖς ἀπολογοῦνται, ἑαυτῶν ἀεὶ (70) κατήγοροι γίνονται, καὶ δικαίως γε · οὐ γὰρ τοῖς ἐλέγχουσιν αὐτοὺς ἀποκρίνονται, ἀλλ' ἑαυτοὺς. ὡς βούλονται, πείθουσι. Πότε οὖν, τοῦ ὑπευθύνου κρίνοντος (71) ἑαυτὸν, λύσις γίνεται τοῦ ἐγκλήματος; Διὰ τοῦτο γοῦν ἀεὶ γράφουσι, καὶ ἀεὶ τὰ ἴδια μεταποιοῦντες, ἄδηλον ἔχουσι τὴν πίστιν, μᾶλλον δὲ φανερὰν ἔχουσι τὴν ἀπιστίαν (72) καὶ τὴν κακοφροσύνην. Πάσχειν δέ μοι τοῦτο δοκοῦσιν εἰκότως. Ἐπειδὴ γὰρ, τῆς ἀληθείας ἀποστάντες, καὶ θέλοντες ἀνατρέψαι τὴν ἐν Νικαίᾳ πίστιν γραφεῖσαν καλῶς, ἠγάπησαν, κατὰ τὸ γεγραμμένον, *κινεῖν πόδας ἑαυτῶν* (73) · διὰ τοῦτο καὶ οὗτοι, ὡς ἡ ποτε Ἱερουσαλὴμ, κεκοπιάκασι καὶ κάμνουσιν ἐν ταῖς μεταβολαῖς, ἄλλοτε ἄλλα γράφοντες, μόνον ἵνα τοὺς χρόνους κερδάνωσι, καὶ διαμείνωσι χριστομάχοι τοὺς ἀνθρώπους πλανῶντες.

7. Τίς οὖν, ᾧ μάλιστα μέλει ἀληθείας (74), ἔτι τούτων ἀνέχεσθαι θελήσει; Τίς γράφοντας αὐτοὺς οὐκ ἀποστραφήσεται δικαίως; Τίς οὐκ ἂν καταγνώσεται (75) τῆς τόλμης αὐτῶν; Ὀλίγοι γὰρ ὄντες τὸν ἀριθμὸν, θέλουσι τὰ ἑαυτῶν ὑπὲρ πάντων ἰσχύειν · τά τε ἑαυτῶν συγκροτήματα ἐν γωνίαις γινόμενα (76) καὶ ὕποπτα τυγχάνοντα βουλόμενοι κρατεῖν, βιάζονται λύειν καὶ ἀκυροῦν (77) τὴν οἰκουμενικὴν γενομέ-

(65) Sic Seguer. Colbert. Taurin. et Jesuit. Editi vero, οὐδ' αὖ πάλιν ἔγραφον νῦν, ἀφέντες ἐκεῖνα, ταῦτα ἅπερ ἔγραψαν, πάντως, etc.

(66) Sic Seguer. Colbert. Taurin. et Jesuit. Alii autem et editi, ὅτι πάλιν. Mox iidem Seguer. Colbert. Taurin. et Jesuit habent ἐὰν ὀλίγος πάνυ. At in aliis et editis deest πάνυ. Ibid. Felckm. 5 anon. παρέλθοι. Item ibidem, Seguerian. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Felckm. 1 et 5 anon. καὶ πρόφασιν. Alii autem et editi, καὶ πάλιν πρόφασιν.

(67) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. et Felck. 1 anon. At alii et editi, ἐπιβουλεύωσι.

(68) Anglicanus, ἀσεβοῦντες. Mox editio Commelin. pro περὶ πίστεως, habet περὶ πίστιν.

(69) Seg. Col. Felck. 1 anon. φεύγωσι. Iidem mox φεύγειν.

(70) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Fr. 1, Felck. 1 et 5 anon. At in aliis et editis, ἀεὶ omittitur.

(71) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Felckm. 1 anon. Alii vero et editi, κρίναντος.

(72) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jes. Basil. Gobler. Fr. 1 et Felck. 1 anon. At in Jes. Colb. Taurin. et Fr. 1. post φανεράν omittitur ἔχουσι. Anglic. μᾶλλον δὲ τὴν ἀπιστίαν. Felckm. 5 anon. τὴν ἀπιστίαν δὲ καὶ κακοφροσύνην φανερὰν ἔχουσι. Cæteri et editi, μᾶλλον δὲ καὶ ἀπιστίαν καὶ τὴν κακοφροσύνην.

(73) Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Fr. 1 et Felckm. 1 anon. ἑαυτῶν. Editi, αὐτῶν. Ibid. Fr. 1. Colb. Taurin. Seguer. Jesuit. αὐτοὶ pro οὗτοι. Item ibid. Gobler. et Felckm. 1 anon. ὡς ὅ ποτε Ἰσραήλ.

(74) Jesuit. Colbert. Taurin. περὶ ἀληθείας. Ibid. Taurin. et Colbert. ἀνασχέσθαι.

(75) Jesuit. Colbert. Taurin. et Fr. 1, καταγνοίη. Felckm. 5 anon. καταγνώσεται. Mox Seguer. ὑπὲρ τὰ πάντων. Jesuit. Colbert. et Taurin. τὰ ἑαυτῶν ἰσχύειν.

(76) Seguer. γενόμενα.

(77) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. et Fr. 1. Alii vero et editi omittunt ἀκυροῦν. Ibid. Jesuit. Colbert. Taurin. et Fr. 1, ἄδολον πίστιν καὶ καθαρὰν σύνοδον. Ibid. καὶ ante ἄνθρωποι deest in Gobler. et Felckm. 1 anon.

Digitized by Google

νην ἄδολον καὶ καθαρὰν σύνοδον· καὶ ἄνθρωποι, διὰ τὸ συνηγορεῖν τῇ χριστομάχῳ αἱρέσει προαχθέντες παρὰ τῶν περὶ Εὐσέβιον, τολμῶσιν ὁρίζειν περὶ πίστεως, καὶ ὀφείλοντες ὡς ὑπεύθυνοι κρίνεσθαι, κρίνειν, ὡς οἱ περὶ Καϊάφαν, ἐπιχειροῦσι καὶ αὐτοί (78)· καὶ *Θαλίαν* ποιοῦσι πιστεύεσθαι θέλοντες, οἱ μηδὲ πῶς πιστεύουσι γινώσκοντες (79). Τίς γὰρ οὐκ οἶδεν, ὅτι διὰ τὴν τοῦ Ἀρείου μανίαν Σεκοῦνδος μὲν ὁ Πενταπολίτης, ὁ πάλαι πολλάκις καθαιρεθεὶς, ἐδέχθη παρ' αὐτῶν, προεβλήθησαν (80) δὲ Γεώργιος, ὁ νῦν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ Λεόντιος ὁ ἀπόκοπος, καὶ πρὸ αὐτοῦ Στέφανος, καὶ Θεόδωρος ὁ (81) ἐν Ἡρακλείᾳ; Καὶ γὰρ καὶ πρότερον ἀπὸ τοῦ πρεσβυτερίου καθαιρεθέντες, ὕστερον διὰ τὴν ἀσέβειαν ἐκλήθησαν ἐπίσκοποι Οὐρσάκιός τε καὶ Οὐάλης, οἵτινες καὶ τὴν ἀρχὴν (82), ὡς νεώτεροι, παρ' Ἀρείου κατηχήθησαν· Ἀκάκιός (83) τε καὶ Πατρόφιλος καὶ Νάρκισσος, οἱ πρὸς πᾶσαν ἀσέβειαν τολμηρότατοι (84)· οὗτοι μὲν οὖν καὶ ἐν τῇ κατὰ Σαρδικὴν γενομένῃ μεγάλῃ συνόδῳ καθῃρέθησαν· Εὐστάθιός τε ὁ νῦν ἐν Σεβαστείᾳ, Δημόφιλός τε καὶ Γερμίνιος (85), καὶ Εὐδόξιος, καὶ Βασίλειος, συνήγοροι τῆς ἀσεβείας ὄντες, εἰς τοῦτο προήχθησαν. Περὶ γὰρ τῶν νῦν Κεκροπίου (86), καὶ τοῦ λεγομένου Αὐξεντίου, καὶ Ἐπικτήτου τοῦ ὑποκριτοῦ, περιττόν ἐστι καὶ λέγειν, φανεροῦ πᾶσιν ὄντος, πῶς καὶ διὰ ποίας προφάσεις (87) καὶ παρὰ τίνων ἐχθρῶν καὶ οὗτοι προεβλήθησαν ὑποκρίνασθαι τὰς κατὰ τῶν ἐπιβουλευθέντων ἐπισκόπων ὀρθοδόξων συκοφαντίας· ὅτι καὶ οὗτοι, καίτοι ἀπὸ ὀγδοήκοντα μονῶν (88) τυγχάνοντες, καὶ μὴ γινωσκόμενοι παρὰ τῶν λαῶν, ὅμως διὰ τὴν ἀσέβειαν ἐπραγματεύσαντο ἑαυτοῖς τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου. Διὰ τοῦτο γοῦν (89) καὶ Γεώργιον ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας τινὰ μισθωσάμενοι, θέλουσι νῦν (90) ἀποστεῖλαι πρὸς ὑμᾶς. Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τούτου λόγος οὐδείς. Φήμη (91) γὰρ ἐν τοῖς μέρεσίν ἐστι τούτοις,

A qui quod hæresis Christo adversariæ patrocinium susceperint, ab Eusebianis fuerunt promoti, de fide audent decernere; et qui tanquam rei judicari deberent, hi, ut olim Caiphas, ad judicandum aggrediuntur, sibique *Thaliam* componentibus credi volunt, qui nec ipsi quidem sciunt quomodo credant. Quis enim ignorat Secundum Pentapolitanum, qui olim ob insanam Arii hæresim sæpius fuit depositus, ab ipsis susceptum esse : promotos item Georgium, qui nunc Laodiceæ est episcopus, et Leontium castratum, et ante eum, Stephanum, et Theodorum Heracliensem episcopum ? Quinetiam Ursacius et Valens, quos ab ipso etiam initio, utpote juniores, religionis rudimentis imbuit ipse Arius, cum de gradu presbyterii fuissent antea dejecti, B postmodum ob impietatem episcopi sunt designati. His adde Acacium Patrophilumque et Narcissum, viros ad omnem impietatem audacissimos; qui quidem omnes in magna Sardicensi synodo fuerunt depositi. Eustathius quoque, qui modo Sebastes est **219** episcopus, Eudoxius et Basilius impietatis patroni ad idem munus sunt evecti. Nam de Cecropio, et eo quem vocant Auxentium, et Epicteto histrione dicere supervacaneum fuerit, cum omnibus notum sit, quomodo, quamque ob causam et a quibus hostibus et isti fuerint promoti, ut nimirum calumnias adversus orthodoxos episcopos, quibus tendunt insidias, fingerent. Hi enim octoginta licet mansionibus distantes, nec populo noti, tamen C suam propter impietatem episcopi nomen sibi sunt lucrati. Hinc ergo etiam quemdam Georgium ex Cappadocia mercede conductum ad vos nunc volunt mittere. Sed nulla hujus ratio haberi debet: siquidem fama est in hisce regionibus, illum ne Christianum quidem esse, sed potius idololatriæ addictum barbarisque esse moribus et carnificis

(78) Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. ἐπιχειροῦσι καὶ αὐτοί· καὶ Θαλίαν. Seguer. Θαλείαν, etc. Fr. 1. Taurin. Colbert. et Jesuit. ἐπιχειροῦσι καὶ αὐτοί· καὶ βίαν ποιοῦσι λίαν πιστεύεσθαι. Anglicanus, καὶ ἅπιστα λίαν ποιοῦσι πιστεύεσθαι. Alii et editi, ἐπιχειροῦσι. Καὶ αὐτοὶ Θαλίαν, etc.

(79) Seguer. Colbert. Taurin. et Jesuit. γινώσκοντες. Alii et editi, εἰδότες.

(80) Sic Seguer. Jesuit. et Fr. 1. Alii vero et editi προεβλήθη.

(81) Sic Jesuit. Seguer. et Fr. 1. At alii et editi ὁ omittunt. Seguer. ibidem, Καὶ γὰρ πρότερον. Idem item cum Gobler. et Felck. 1 anon. πρεσβυτερείου. Jesuit. Basil. Anglic. Fr. 1 Felckm. 5 anon. πρεσβυτερίου. Alii cum editis, πρεσβυτέρου.

(82) Sic Jesuit. Basil. Anglic. Gobler. Felckm. 1 anon. et Fr. 1. At alii cum editis, οἵ. Mox Seguer. Jesuit. Basil. Anglic. Gobler. et Felckm. 1 anon. et Fr. 1. παρ' Ἀρείου κατηχήθησαν. Gobler. tamen cum Felckm. 1 et 2 anon. καταχήθησαν. Jesuit. κατήχθησαν. Alii cum editis, παρ' Ἀρείῳ κατηχήθησαν. Ibid. pro Πατρόφιλος, Felckm. 5, Πρόφυλος.

(83) Vide supra pag. 127, not.

(84) Sic Seguer. Jesuit. et Fr. 1. Cæteri autem et editi, τολμηροί. Mox Felckm. 5 anon. κατὰ Σαρδικῇ γενόμενοι.

(85) Jesuit. Colbert. Taurin. et Fr. 1 addunt Δημόφιλός τε καὶ Γερμίνιος. Fr. 1, Γαρμίνιος. At ea desunt in aliis et edit. Commelin. nec legit etiam Omnibonus.

(86) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Anglic. Gobler. Felck. 1 et 5 anon. et Fr. 1. Alii autem et editi Κεκρόπου. Mox καί ante Ἐπικτήτου deest in Felck. 5 anon. Ibidem, τοῦ ὑποκριτοῦ legitur in Seguer. Taur. in Jes. Gobler. Felckm. 1 anon. At in editione Commelin. art. τοῦ deest. Item ibid. Seguer. Gobler. Felckm. 1 anon. ἐστὶ καὶ λέγειν. Jesuit. Colbert. et Taurin. ἂν εἴη λέγειν. Editi et D alii, ἐστὶ λέγειν.

(87) Gobler. et Felck. 1 anon. προφάσεως. Mox Jesuit. Colb. Taur. et Fr. 1, ὑποκρίνεσθαι. Alii et editi, ὑποκρίνασθαι.

(88) Seg. ὀγδοήκοντα μόνων. Colb. ὀγδοήκοντα tantum. Gobler. et Felckm. 1 anon. ὀγδοήκοντα μόνον. Sed legendum ὀγδοήκοντα μονῶν, ut alii et editi habent. Nempe conqueritur S. Athanasius illos Ecclesiarum, unde tot mansionibus distabant, et quibus nec noti erant, factos fuisse episcopos.

(89) Γοῦν abest a Gobler. et Felckm. 1 anon.

(90) Jesuit. Colbert. Taurin. et Fr. 1, θέλουσι νῦν. Editi et alii νῦν omittunt. Mox Seg. Jes. Gobl. Felck. 1 anon. Colbert. Taurin. et Fr. 1, Ἀλλ' οὐδέ. Editi et alii, Ἀλλ' οὔ.

(91) Sic Jesuit. Colbert. Taurin. Anglic. et Fr. 1. Alii vero et editi, Φημὶ γάρ. Jesuit. Colbert. Taurin. ibid. post μέρεσιν addunt ἐστί, cæteri omittunt.

Digitized by Google

propriis; quæ sane causa fuit cur huncce hominem sibi acciverint, ut scilicet injuste agere, rapere, occidere possit: in his enim ille se potissimum exercuit: at quæ ad fidem Christi spectant, nullo modo novit.

8. En igitur quæ illi adversus veritatem machinantur: quo autem animo id faciant, omnibus perspicuum futurum est, etiamsi sexcenties, anguillarum instar, variis contortionibus elabi conentur, nihilque non tentent ut Christi hostes non habeantur. Quocirca vos ego prædmoneo: nemo vestrum decipiatur, nemo subripiatur; sed potius veluti Judaica impietate in Christi fidem irrumpente, omnes zelo pro Domino ardete, singulique retenta fide quam a Patribus accepimus, quamque hi qui Nicææ convenerunt, scripto comprobavere, eos qui nova contra illam moliuntur, ferre nolite. Nam etiamsi voces ex Scripturis mutuentur, scribentes nihilominus repellite: licet orthodoxæ fidei verba protulerint, nec sic loquentes velitis attendere. Nec enim recta mente loquuntur, sed his verbis velut ovium pelle induti, intus eadem ac Arius sentiunt; qua in re ducem hæresum imitantur diabolum. Namque ille quoque vocibus ex Scriptura excerptis utebatur; sed tamen silentium ei a Salvatore est impositum. Si enim vere ita sensisset, ut dicebat, nunquam certe e cœlis cecidisset. Jam vero veterator ille qui, eo quod prave sentiret, cecidit, simulate subdoleque loquitur: sæpe etiam improbus profanam adhibet eloquentiam ejusque argutias, quo homines in errorem conetur inducere. Itaque si quæ scribunt, ea scriberent orthodoxi, ut magnus et confessor Hosius, et Maximinus Galliæ aut ejus successor: Philogonius et Eustathius Orientis, vel Julius et Liberius **220** Romæ episcopi, Cyriacus Mysiæ, Pistus et Aristæus Græciæ episcopi, Sylvester et Protoge-

ὅτι μηδόλως Χριστιανός ἐστιν οὗτος, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ τῶν εἰδώλων ἐζήλωσε (92), καὶ τὸν τρόπον ἐστὶ δήμιος· διὸ καὶ τοιοῦτον αὐτὸν ὄντα προσελάβοντο, ὥστε ἀδικεῖν, ἁρπάζειν, φονεύειν δύνασθαι· ταῦτα γὰρ πλέον ἤσκησε, καὶ οὐδόλως οἶδε τὰ ἴδια τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

8. Ἐκεῖναι μὲν οὖν τοιαῦτα μηχανῶνται κατὰ τῆς ἀληθείας· ἡ δὲ γνώμη τούτων ἔκδηλος ἔσται πᾶσι, κἂν μυριάκις ὡς ἐγχέλυες ἐξειλεῖν (93) ἐπιχειρῶσι καὶ λανθάνειν ὡς χριστομάχοι. Διὰ τοῦτο παρακαλῶ, μηδεὶς ὑμῶν ἀπατάσθω (94), μηδεὶς ὑμῶν ὑφαρπαζέσθω· ἀλλὰ μᾶλλον, ὡς Ἰουδαϊκῆς ἀσεβείας ἐπιβαινούσης κατὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, πάντες ζηλώσατε τῷ Κυρίῳ· καὶ κατέχων ἕκαστος τὴν ἐκ Πατέρων πίστιν, ἣν καὶ οἱ ἐν Νικαίᾳ συνελθόντες ὑπέμνησαν γράψαντες, μὴ ἀνασχέσθω (95) τῶν κατ' αὐτῆς καινοτομεῖν ἐπιχειρούντων. Κἂν γὰρ τὰς ἀπὸ τῶν Γραφῶν λέξεις γράφωσι, μὴ ἀνέχεσθε τῶν γραφόντων· κἂν τὰ ῥήματα τῆς ὀρθοδοξίας φθέγγωνται, μηδ' οὕτως τοῖς λαλοῦσι προσέχετε. Οὐ γὰρ ὀρθῇ διανοίᾳ λαλοῦσιν, ἀλλ' ὡς ἔνδυμα προβάτου (96) τὰ ῥήματα περιβαλλόμενοι, ἔνδοθεν τὰ τοῦ Ἀρείου φρονοῦσιν, ὡς ὁ τῶν αἱρέσεων καθηγεμὼν διάβολος. Καὶ γὰρ κἀκεῖνος ἐλάλει μὲν τὰ ἐκ (97) τῶν Γραφῶν, ἐφιμώθη δὲ παρὰ τοῦ Σωτῆρος. Εἰ γὰρ ἃ ἔλεγε, καὶ ἐφρόνει, οὐκ ἂν ἐξέπεσεν ἐκ τῶν οὐρανῶν· νῦν δὲ, τῷ φρονήματι πεσὼν, ὑποκρίνεται τοῖς ῥήμασιν ὁ πανοῦργος (98)· πολλάκις δὲ καὶ δι' Ἑλληνικῆς κομψολογίας, καὶ τοῖς αὐτῆς σοφίσμασι πειράζει πλανᾶν ὁ κακοθελής. Εἰ μὲν οὖν παρὰ ὀρθοδόξων ἦν τὰ γραφόμενα, οἷα ἂν ἐγεγόνει (99) παρὰ τοῦ μεγάλου καὶ ὁμολογητοῦ Ὁσίου, καὶ Μαξιμίνου τοῦ τῆς Γαλλίας, ἢ τοῦ διαδεξαμένου τοῦτον, ἢ παρὰ Φιλογονίου καὶ Εὐσταθίου τῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἢ Ἰουλίου (1) καὶ Λιβερίου τῶν ἐπισκόπων Ῥώμης, ἢ Κυριακοῦ τοῦ τῆς Μυσίας, ἢ Πιστοῦ καὶ Ἀριστοῦ τῶν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἐπισκόπων, ἢ Σιλβέστρου καὶ Πρωτογένους τοῦ τῆς Δακίας, ἢ Λεοντίου καὶ Εὐψυχίου τῶν τῆς

(92) Sic Seguerian. Jesuit. Basil. Anglic. Fr. 1, Felckm. 5 anon. Colbert. et Taurin., τὰ τῶν Ἑλλήνων ἐζήλωσε. Cæteri vero et editi, ἐστὶ ζηλῶν καὶ τὸν τρόπον δήμιος. Mox Colbert. προελάβοντο.

(93) Anglican. ἐξωλισθαίνειν. Seguer. ἐξειλεῖν. Editi et alii, ἐξελεῖν.

(94) Basil. omittit μηδεὶς ὑμῶν ἀπατάσθω. Mox Seguer. Colbert. Taur. μηδεὶς ὑφαρπαζέσθω. Jesuit. et Basil. μηδεὶς ὑμῶν ὑφαρπαζέσθω. Editi et alii, μηδεὶς ὑμῶν ἁφαρπαζέσθω.

(95) Jesuit. ἀνασχέσθαι. Editi, ἀνέχεσθε. Colb. Taur. et Fr. 1, ἀνασχέσθω; qui iidem paulo post, ἀνάσχεσθε. Ibidem Basil. Anglic. et Felckm. 3 an. κἂν ῥήματα.

(96) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Anglic. Fr. 1. Gobler. Felckm. 1 et 5 anon. Alii vero omittunt προβάτου. Seguer. habet περιβαλόμενοι. Editio Commelin., ὡς ἔνδυμα περιβαλλόμενον. Ibid. Gobl. et Felckman. 1 anon. ἔνδον τὰ τοῦ Ἀρείου. Item τοῦ ibidem abest a Seguer. Taurin. Jesuit. et Felck. 1 anon.

(97) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Felckm. 1 et 5 anon. At alii cum editis ἐκ omittunt. Mox ibid. pro παρά Gobler. et Felckm. 1 an. περί.

(98) Seg. Colbert. Taurin. Jesuit. et Fr. 1, κακοῦργος. Ibid. Colbert. Taurin. Fr. 1, ἐξ Ἑλληνικῆς. Item ibid. Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. καὶ τοῖς ταύτης. Felckm. 5 anon. καὶ τοῖς αὐτοῖς.

(99) Sic Seguer. Gobler. et Felckm. 1 anon. At Jesuit. Colb. Taurin. οἷά ἐστι τὰ παρά, etc. Editi et cæteri, οἷα ἐγεγόνει. Ibid. Gobler. et Felckm. 1 an. παρὰ τοῦ μεγάλου Μαξιμίνου, τοῦ, etc. Seguer. vero Colbert. Taurin. Jesuit. et Fr. 1, ut hic in textu legitur. Editi et alii particulam καί omittunt ante Μαξιμίνου. Mox Seguer. Εὐσταθίου τοῦ τῆς Ἀνατολῆς.

(1) Colb. Taur. Jesuit. et Fr. 1, ἢ Σιλβέστρου καὶ Ἰουλίου, etc. Editi et alii omittunt Σιλβέστρου καί. Mox post vocem Ῥώμης, Seg. Gobl. Felck. 1 an. Colbert. Taurin. et Fr. 1 subdunt ἢ Σιλβέστρου καὶ Πρωτογένους τοῦ τῆς Δακίας, quæ in aliis et editis paulo post habentur. Ib. Seg. Taurin. et Jes. Κυριακοῦ τοῦ τῆς. Alii vero et editi τοῦ omittunt. Item ibid. Πιστοῦ legitur in Colbert. Taur. Seg. Jesuit. Gobler. Felckm. 1 et 2 anon. et Fr. 1; in aliis vero et editis scribitur Πόστου, ut et legit Dionibonus. Fr. 1, ibid. Colbert. et Taurin. Ἀριστέου. Vox item ἐπισκόπων abest a Colbert. Jesuit. et Taurin.

Digitized by Google

Καππαδοκίας ἐπισκόπων, ἢ Κεκιλιανοῦ (2) τοῦ τῆς A Ἀφρικῆς, ἢ Εὐστοργίου τοῦ τῆς Ἰταλίας, ἢ Καπίτωνος τοῦ τῆς Σικελίας, ἢ Μακαρίου τοῦ τῆς (3) Ἱερουσαλὴμ, ἢ Ἀλεξάνδρου τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἢ Παιδέρωτος (4) τοῦ τῆς Ἡρακλείας, ἢ τῶν μεγάλων Μελετίου (5) καὶ Βασιλείου, καὶ Λογγιανοῦ, καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς τῶν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ Πόντου, ἢ Λούπου (6) καὶ Ἀμφίωνος τῶν ἀπὸ τῆς Κιλικίας, ἢ Ἰακώβου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τῶν ἀπὸ τῆς μέσης τῶν ποταμῶν, ἢ τοῦ ἡμετέρου τοῦ μακαρίου (7) Ἀλεξάνδρου, καὶ τῶν ὁμοδόξων αὐτοῖς, οὐδὲν ἦν ἐν τοῖς γραφομένοις ὑποπτεύειν· ἄδολος γὰρ καὶ ἁπλοῦς ἐστιν ὁ τῶν ἀποστολικῶν ἀνδρῶν τρόπος.

9. Ἐπειδὴ (8) δὲ παρὰ τῶν συνηγορεῖν τῇ αἱρέσει χάριν μισθωθέντων ἐστὶ τὰ γραφέντα, κατὰ δὲ τὴν B θείαν παροιμίαν, *Οἱ λόγοι τῶν ἀσεβῶν εἰσι δόλιοι*, καὶ, *Στόμα ἀσεβῶν ἀποκρίνεται κακὰ*, καὶ, *Κυβερνῶσιν* (9) *ἀσεβεῖς δόλους*· γρηγορεῖν δεῖ, ὡς εἶπεν ὁ Κύριος, ἀδελφοὶ, καὶ νήφειν, μή τις ἐκ τῆς κομψολογίας καὶ πανουργίας ἀπάτη γένηται, μὴ τῷ ὀνόματί (10) τις ἔλθῃ λέγων, ὅτι Κἀγὼ τὸν Χριστὸν καταγγέλλω, καὶ μετ' ὀλίγον Ἀντίχριστος γνωσθῇ. Ἀντίχριστοι δὲ οὗτοι τυγχάνουσιν, ὅσοι διὰ τὴν Ἀρείου μανίαν ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς. Τί γὰρ λείπει παρ' ὑμῖν, ἵνα ἔξωθέν τις ὑμῖν ἐπιδημήσῃ; Ἢ τίνος αἱ κατ' Αἴγυπτον καὶ Λιβύας καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν (11) Ἐκκλησίαι χρείαν ἔχουσιν, ἵνα, ἀντὶ ξύλων καὶ φορτίων πραγματευόμενοι τὴν ἐπισκοπὴν, ἐπιβαίνωσι ταῖς μὴ προσηκούσαις αὐτοῖς Ἐκκλησίαις; C Τίς οὐκ οἶδε, τίς οὐ θεωρεῖ λευκῶς, ὅτι ταῦτα πάντα πράττουσι διὰ τὴν ὑπὲρ τῆς ἀσεβείας σύστασιν; Διὰ τοῦτο, κἂν ἐνεοὺς (12) ἑαυτοὺς ποιῶσι, κἂν μείζονα κράσπεδα τῶν Φαρισαίων περιθήσωσιν ἑαυτοῖς, καὶ πλατύνωσιν ἑαυτοὺς τοῖς φθέγμασι, καὶ τὸν τόνον ἀσκήσωσι τῆς φωνῆς, οὐκ ὀφείλουσι πιστεύεσθαι· οὐ γὰρ ἡ λέξις, ἀλλ' ἡ διάνοια καὶ ἡ μετ' εὐσεβείας ἀγωγὴ συνίστησι τὸν πιστόν. Διὰ τοῦτο οἱ Σαδδου-

nes Daciæ, Leontius et Eupsychius Cappadociæ episcopi, Cecilianus Africæ, Eustorgius Italiæ, Capito Siciliæ, Macarius Jerosolymæ, Alexander Constantinopolis, Pæderos Heracleæ, magni Meletius et Basilius, et Longianus, aliique ex Armenia et Ponto; ut item Lupus et Amphio Ciliciæ episcopi; vel Jacobus cæterique ex Mesopotamia; vel denique ut etiam noster beatus Alexander, aliique qui idem ac illi sentiunt: si, inquam, illi his essent similes, nullus profecto in illorum scriptis esset suspicionis locus: simplex enim ac candidum est virorum apostolicorum ingenium.

9. Quia vero scripta illa auctores eos habent qui pro propugnanda hæresis causa mercede sunt conducti, et juxta divinum proverbium, *Sermones impiorum sunt dolosi* [11], et: *Os impiorum respondet mala* [12], et: *Impii dolos gubernant* [13]; vigilandum et cavendum est, fratres, ut monuit Dominus, ne qua fraus ex verborum elegantia astutiave oriatur; ne, inquam, quis veniat nomine tenus dicturus: Ego Christum annuntio, et paulo post idem Antichristus agnoscatur. Antichristi porro isti sunt habendi, qui ad vos audent accedere ut vesanam Arii hæresim disseminent. Quid enim tandem est quod apud vos desit, ut quis ad vos aliunde adveniat? Vel cujus indigent Ægypti, Libyæ et Alexandriæ Ecclesiæ, ut hi qui pro lignis et sarcinis episcopatum mercantur, in Ecclesias, quæ nihil ad se pertinent, irruant? Quis nescit, quis non clare videt hæc omnia illos agere, ut Arianam stabiliant impietatem? Quocirca licet se mutos ipsi præbeant, licet fimbrias majores quam Pharisæi sibi alligent, et se sermonibus dilatent, quantumvis voce contendant, nulla tamen illis habenda est fides. Non enim verba, sed recta sententia et pia vita fidelem commendat. Hinc Sadducæos et Herodianos,

[11] Prov. XII, 6. [12] Prov. XV, 28. [13] Prov. XII, 5.

(2) Sic Seguer. Jesuit. Colbert. Taurin. Gobler. Felckm. 1 anon. et Fr. 1. At Basil. Felckm. 2 an. et editio Commelin. Κελιανοῦ. Anglic., Καιλιανοῦ. Felckman. 5 anonym. Ἐχιλλιανοῦ. Editi, Κικελιανοῦ.

(3) Jesuit. Colbert. Taurin. et Fr. 1, τοῦ ἀπὸ τῆς. Ibid. Felckm. 5 an. Μακαρίτου.

(4) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Felck. 5 an. et Fr. 1; alii autem cum editis, Πεδέρωτος.

(5) Seguer. Gobler, Fel. 1 anon. Μελιτίου. Editi et alii, Μελετίου. Mox pro καὶ τῶν, editi habent καὶ ὧν. Ibid. Seguer. Jesuit. Gobl. et Felckmanni 1 anon. Colbert. Taurin. τῶν ἀπὸ Ἀρμενίας καὶ τοῦ Πόντου.

(6) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Felck. 1 anon. et Fr. 1. At Felck. 5 anon. Λούπτου. Alii vero et editi, Λόππου. Ibidem post Ἀμφίωνος, Colbert. Taurin. Fr. 1, et Jesuit. addunt τοῦ ὁμολογητοῦ καὶ ἐπισκόπων τῆς Κιλικίας. Anglic. Ἀμφίωνος, ἢ ἀπὸ τῆς, etc. Gobler. et Felc. 1 an. Ἀπφίωνος, ut forte legit Nannius, qui in edit. Commel. vertit, *Appiani*. Ibid. ἢ ante Ἰακώβου deest in Jesuit. et Colbert.

(7) Sic Seguer. Taurin. et Jesuit. At Basil. Angl. et Fel. 5 anon. τοῦ ἡμετέρου μακαρίτου. Editi, τοῦ ἡμετέρου μακαρίου τοῦ Ἀλεξάνδρου.

(8) Gobl. et Felc. 1 anon. ἐπεί. Ibid. Jesuit. Colb. et Taurin. παρὰ τῶν συνηγορεῖν, etc. Cæteri et editi, D παρὰ τῶν διὰ τὸ συνηγορεῖν, etc.

(9) Seg. ut et legitur in textu Græco Scripturæ, κυβερνῶσι δέ.

(10) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Fr. 1 et Jesuit. Alii vero et editi, καὶ τῷ ὀνόματι. Paulo post Seg. Taurin. Jesuit. et Fr. 1, Ἀντίχριστοι δὲ οὗτοι τυγχάνουσιν. At in aliis et edit. Commel. deest τυγχάνουσιν.

(11) Sic Seguer. Colb. Taurin. Fr. 1 et Jesuit. Alii vero et editi, Λιβύην καὶ Ἀλεξάνδρειαν.

(12) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Gobler. Felckm. 1 et 2. Alii vero et editi, ἐννεούς. Ibid. Seg. Colb. Taurin. Jesuit. Anglic. Basil. et Felck. 5, ἑαυτούς. Alii vero et editi, αὐτούς. Paulo post pro περιθήσωσιν, Anglican. habet περιδίδωσιν, Gobler. et Felck. 1, ἐπιδύσωσι ἑαυτούς. Colbert. Taurin. ibid. κἂν πλατύνωσιν. Mox item Seguer. Colb. Taurin. Jes. Gobl. Felck. 1 et Fr. 1, τὸν τόνον. Ab aliis vero et editis τόν abest.

Digitized by Google

quamvis legem præ labiis haberent, Salvator his verbis repressit : *Erratis, nescientes Scripturas neque virtutem Dei* [15]. Hincque palam factum est illos etiam qui verbis legis niti videbantur, sententia hæreticos et Dei hostes esse. Alios quidem illi hujusmodi sermonibus in errorem induxerunt : at Dominum hominem factum non potuerunt fallere ; Verbum enim caro factum est ; Verbum, inquam, cui non latet vanas esse hominum cogitationes [16]. Sic enim et Judæos insidiantes ipse confutavit : *Si Deus Pater vester esset, me utique diligeretis : ego enim ex Patre exivi, et venio ad vos* [17]. Idem nunc et isti mihi agere videntur : quæ enim sentiunt, ipsi occultant, ac deinde ut scribant, voces a Scripturis callide mutuantur, ut nimirum his tanquam esca illectos ignaros in propriam attrahant nequitiam.

καῖοι καὶ οἱ Ἡρωδιανοὶ, καίπερ τὸν νόμον διὰ χειλέων ἔχοντες ἐνετράπησαν παρὰ τοῦ (13) Σωτῆρος ἀκούσαντες· *Πλανᾶσθε μὴ εἰδότες τὰς Γραφὰς μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.* Καὶ δέδεικται πᾶσιν, ὅτι καὶ οἱ δοκοῦντες τὸν νόμον λαλεῖν ἠλέγχθησαν τὴν διάνοιαν ὄντες αἱρετικοὶ καὶ θεομάχοι. Ἄλλους μὲν οὖν (14) ἐπλάνησαν τοιαῦτα λέγοντες· τὸν δὲ Κύριον γενόμενον ἄνθρωπον οὐκ ἠδυνήθησαν ἀπατῆσαι· ὁ Λόγος γὰρ σὰρξ ἐγένετο, ὁ γινώσκων τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων (15), ὅτι εἰσὶ μάταιοι· οὕτω γὰρ καὶ Ἰουδαίους ὑφαρπάζοντας ἤλεγξε, λέγων· *Εἰ ὁ Θεὸς Πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτέ με ἄν· ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἥκω πρὸς ὑμᾶς.* Οὕτω μοι καὶ νῦν οὗτοι (16) δοκοῦσι ποιεῖν· κρύπτουσι γὰρ ἃ φρονοῦσι, καὶ λοιπὸν εἰς τὸ γράφειν χρῶνται παρὰ τῶν Γραφῶν τὰς λέξεις, ἵν' ἐν αὐταῖς (17) δελεάσαντες ὑποσύρωσιν εἰς τὴν ἰδίαν κακίαν τοὺς ἀγνοοῦντας.

221 10. Nam, quæso, attendite annon ita se res habeat. Si enim nulla impellente causa de fide scribunt, rem agunt certe inutilem forteque periculosam, quippe cum nulla mota quæstione, ansam ipsi contentionis suppeditent, atque ita candida fratrum corda perturbent, eaque disseminent quæ in illorum mentem nunquam venere. Sin autem ut sese de Ariana hæresi purgarent, scribere voluerunt, profecto semina malorum quæ exorta sunt, prius erant evellenda, hique damnandi qui hujusmodi semina subministrarunt ; ac proinde licebat hoc pacto adversus eos recta scribere : vel certe satius fuisset Arii sententiam aperte asserere, ut scilicet non clam sed palam ipsos Christi hostes esse appareret, cunctique ab illis non aliter quam a conspectu serpentis procul diffugerent. Nunc vero Arii quidem doctrinam celant, seque simulant de aliis rebus scribere : ac quemadmodum si quis medicus ad saucium aliquem et ægrotum accersitus, de vulneribus nihil diceret, sed de sanis membris disseret, næ ille valde stupidus haberetur, utpote qui de his sileret quorum gratia venisset, et de aliis quæ illo minime indigerent, præpostere disputaret : sic et illi agunt, qui nempe ea quæ ad hæ-

10. Θεάσασθε δὲ, εἰ μὴ οὕτως ἔχει. Εἰ μὲν γὰρ, μηδενὸς ὑποκειμένου, γράφουσι περὶ πίστεως, περιττὸν τὸ ἐπιχείρημα, τάχα (18) δὲ καὶ ἐπιβλαβὲς, ὅτι, μηδεμιᾶς ζητήσεως οὔσης, αὐτοὶ πρόφασιν λογομαχίας παρέχουσιν ἀνασκευάζοντες τὰς ἀκάκους τῶν ἀδελφῶν καρδίας, καὶ παρασπείροντες ἃ μηδὲ εἰς νοῦν αὐτῶν ποτε ἀνέβη· εἰ δὲ διὰ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν ἀπολογούμενοι γράφειν ἐπιχειροῦσιν, ἔδει τῶν φύντων κακῶν (19) τὰ σπέρματα προανελεῖν, καὶ τοὺς τὰ σπέρματα παρασχόντας στηλιτεῦσαι, καὶ οὕτως τὰ ἀντ' ἐκείνων γράφειν ὀρθῶς, ἢ ἐκδικεῖν φανερῶς τὰ Ἀρείου, ἵνα μὴ κεκρυμμένως (20), ἀλλὰ φανερῶς χριστομάχοι δεικνύωνται, καὶ πάντες αὐτοὺς φεύγωσιν ὡς ἀπὸ προσώπου ὄφεως. Νῦν δὲ κἀκεῖνα κρύπτουσι, καὶ περὶ ἄλλων προσποιούμενοι γράφουσι· καὶ ὥσπερ ἰατρὸς κληθεὶς πρὸς πληγέντα καὶ κάμνοντα, καὶ εἰσελθὼν περὶ μὲν τῶν τραυμάτων (21) μηδὲν λέγοι, περὶ δὲ τῶν ὑγιαινόντων μελῶν διαλέγοιτο, πολλῆς ἂν ἐμβροντησίας καταγνωσθείη, ὅτι ὧν μὲν χάριν εἰσῆλθε, σιωπᾷ, τῶν δὲ ἄλλων, ὧν οὐκ ἔστι χρεία αὐτοῦ, διαλέγεται (22)· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οὗτοι τὰ μὲν τῆς αἱρέσεως αὐτῶν ἀφιᾶσιν, ἕτερα δὲ γράφειν ἐπιχειροῦσιν. Ἔδει δὲ (23), εἴπερ περὶ πίστεως ἐφρόντιζον, καὶ τὸν Χριστὸν ἠγάπων, πρῶ-

[15] Matth. XXII, 29. [16] Psal. XCIII, 11. [17] Joan. VIII, 41.

(13) Sic Seguer. Taurin. Jesuit. Gobler. et Felc. 1 et 5 anon. Alii autem et editi τοῦ omittunt.

(14) Seguer. οὖν omittit. Mox Jesuit. et Taurin. τὸν δὲ Κυριακὸν ἄνθρωπον οὐκ ἠδυνήθησαν, etc. Ibidem Seguer. Colb. Taurin. Jesuit. Angl. Gobl. Fel. 1, ὁ Λόγος γὰρ σάρξ, etc. At in aliis et editis deest γάρ. In Colb. autem mendose legitur, ἐλέγχθησαν, ἀπατῆσαν· ὁ Λόγος γὰρ σάρξ, etc., intermedius omissis.

(15) Seguer. Colb. Taurin. Jesuit. et Fr. 1, τῶν σοφῶν.

(16) Sic Seguer. Colbert. Taurin. et Jesuit. Cæteri vero et editi omittunt οὗτοι. Paulo ante, Seguer. habet ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ, ut in textu Græco Evangelii legitur.

(17) Seguer. Gobler. Felc. 1, anon., ἵνα ἐν ἑαυταῖς. Jesuit. Colbert. Taurin. et Fr. 1, ἐν ταύταις.

(18) Sic Seguer. Colb. Taurin. Jes. Gobler. Fel. 1 et Fr. 1, ut et legit Nannius. At alii et editi τάχα δέ omittunt. Paulo post Seguer. Colb. Taurin. Jes. et Felckm. 5 anon. οὔσης, αὐτοί. Editi vero et alii, οὔσης αὐτοῖς. Ibid. Colb. Taurin. Seguer. Jesuit. et Fragm. 1, παρέχουσιν. At alii et editi, περιέχουσιν.

(19) Sic Seguer. Colb. Taurin. Jes. Gobler. Fel. 1 et Fragm. 1. Editi autem et alii, τῶν κακῶν φυτῶν.

(20) Sic Seg. Gob. et Fel. 1. Alii vero et editi, κεχρυμμένοι. Paulo ante pro ἐκδικεῖν, Colb. et Taur. διεκδικεῖν.

(21) Seg. Colb. Taurin. Gobl. et Felck. 1, τῶν πραγμάτων. Paulo post pro καταγνωσθείη, Gobler. et Felck. 1 habent κατακριθείη.

(22) Seguer. Anglic. Gobler. et Felck. 1, διαλέγοιτο. Mox iidem, excepto Anglicano, pro οὗτοι, habent αὐτοί, et αὐτῶν omittunt post αἱρέσεως, quod etiam deest in Jesuit. Fr. 1, Colbert. et Taurin.

(23) Gobler. et Felckm. 1, Ἔδει οὖν. Iidem et Seguer. ibid. εἰ περὶ πίστεως, etc.

Digitized by Google

τον τὰ κατ' αὐτοῦ βλάσφημα ῥήματα (24) προανελεῖν, καὶ οὕτως ἀντ' ἐκείνων τοὺς ὑγιεινοὺς λέγειν τε καὶ γράφειν λόγους. Ἀλλ' οὔτε αὐτοὶ τοῦτο ποιοῦσιν, οὔτε τοὺς θέλοντας ποιεῖν ἐπιτρέπουσιν, ἢ ἀγνοοῦντες, ἢ τέχνῃ πανουργίας χρώμενοι.

A resim spectant, omittunt, et plane alia scribere moliuntur. Verum si aliqua illis de fide cura esset, Christumve diligerent, impia in eum vocabula primo fuissent tollenda, ac deinde illorum loco sani dicendi scribendive sermones. Atqui neque istud ipsi faciunt, neque alios permittunt facere, idque vel præ ignorantia, vel quia dolo et artificio utuntur.

11. Εἰ μὲν οὖν (25) ἀγνοοῦντες τοῦτο πάσχουσι, προπετείας ἂν ἐγκαλοῖντο, ὅτι περὶ ὧν οὐκ ἴσασι, διαβεβαιοῦνται· εἰ δὲ γινώσκοντες ἃ προσποιοῦνται (26), μείζων κατ' αὐτῶν ἡ κατάγνωσις, ὅτι περὶ μὲν τῶν ἰδίων βουλευόμενοι, πάρεργον οὐδὲν τίθενται· περὶ δὲ τῆς εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν (27) πίστεως γράφοντες, παίζουσι, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ ἀληθεύουσι· καὶ κρύπτουσι μὲν, περὶ ὧν ἡ αἵρεσις αὐτῶν ἐγκαλεῖται, λέγουσι δὲ τὰς ἀπὸ τῶν Γραφῶν λέξεις. Ἔστι δὲ τοῦτο κλοπὴ τῆς ἀληθείας ἄντικρυς, καὶ πάσης ἀδικίας μεστόν· καὶ τοῦτο εὖ (28) οἶδ' ὅτι καὶ ἡ ὑμετέρα θεοσέβεια συνορᾷν ἐκ τούτων καλῶς δυνήσεται. Οὐδεὶς γὰρ ἐγκαλούμενος περὶ μοιχείας ἀπολογεῖται περὶ κλοπῆς, οὐδὲ φόνου τις ἔγκλημα διώκων ἀνέχεται τῶν κατηγορουμένων, εἰ ἀπολογοῖντο λέγοντες, οὐκ ἐπιωρκήσαμεν, ἀλλὰ καὶ τὴν παρακαταθήκην ἐφυλάξαμεν· μᾶλλον γάρ ἐστι τοῦτο παίγνιον (29) ἡ λύσις ἐγκλήματος καὶ ἀληθείας ἀπόδειξις. Τί γὰρ φόνος πρὸς παρακαταθήκην; ἢ τί μοιχεία πρὸς κλοπήν; Εἰ γὰρ καὶ ἀλλήλων ἔχονται αἱ κακίαι ἐκ τῆς αὐτῆς καρδίας ἐξερχόμεναι, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ λῦσαι τὸ πλημμεληθὲν, οὐδεμίαν εἰς τοῦτο πρὸς ἑαυτὰς ἔχουσι τὴν κοινωνίαν. Ὁ οὖν Ἄχαρ, ὡς ἐν τῷ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ γέγραπται, ἐγκαλούμενος περὶ κλοπῆς, οὐ τὴν ἐν τοῖς πολέμοις εὔνοιαν προφέρων ἀπελογεῖτο, ἀλλ' ἐλεγχθεὶς ἐν τῷ κλέμματι (30), λίθοις ἐβλήθη παρὰ πάντων. Καὶ Σαοὺλ δὲ ὀλιγωρίας καὶ παρανομίας ἐγκαλούμενος, οὐδὲν ὤνησεν ἐν ἄλλοις (31) προφασιζόμενος. Οὐδὲ γὰρ ἡ ἐν ἄλλοις ἀπολογία λύσιν ἄλλων ἐγκλημάτων ἐργάζεται· ἀλλ' εἰ ἄρα δεῖ (32) νομίμως καὶ δικαίως πάντα πράττειν, προσήκει περὶ ὧν ἐγκαλεῖταί τις, περὶ τούτων καὶ ἀπολογεῖσθαι, καὶ ἢ δεικνύειν, ὅτι μὴ πεποίηκεν, ἢ ὁμολογεῖν, εἰ ἐλέγχοιτο, μηκέτι δρᾷν μηδὲ ποιήσειν (33) τὰ αὐτά. Ἂν δὲ ἄρα πεποίηκε καὶ δέδρακε, καὶ

11. Quod si præ ignorantia hoc agant, temeritatis et inconsiderantiæ sunt accusandi qui ea asseverent quæ ipsi ignorant. Sin autem scientes simulant, majori damnatione sunt digni, qui nimirum cum de suis rebus deliberant, nihil supervacaneum æstimant : cum autem de fide in Dominum nostrum tractant, ludunt, et quidvis potius agunt quam verum dicant, dum scilicet et ea dissimulant ob quæ B illorum hæresis reprehenditur, et voces e Scripturis selectas proferunt : quod utique patet esse veritatis furtum, omnique iniquitate plenum : nec dubito quin vestra pietas id ex his recte possit intelligere. Nemo enim de adulterio accusatus, de furto se purgat : neque qui cædis aliquos accusaverit, patietur reos in sui defensione respondere Non pejeravimus, sed etiam depositum servavimus. Siquidem hoc potius ludus est, quam criminis excusatio et veritatis patefactio. Quid enim cædi cum deposito, aut adulterio cum furto? Quamvis enim vitia ex eodem corde exorta inter se cohærescant; tamen ad crimen commissum diluendum, nihil habent commune. Hinc Achar, ut apud Jesum Nave filium scriptum est, furti accusatus, bellicæ indul- C gentiæ excusatione minime usus est; sed in furto convictus, lapidibus ab omnibus est obrutus [17]. Saul quoque de negligentia et de violata lege reprehensus, nihil profecit cum alia 222 prætenderet. Nec enim de aliquo crimine purgatio, alius est absolutio : sed ut omnia juste ac legitime agantur, oportet eum qui de re aliqua accusatur, de eadem respondere, atque vel probare se id non fecisse, vel convictum polliceri se non amplius facturum. Quod si id de quo accusatur, fecerit et commiserit, nec tamen fateri velit, sed ut factum occultet, alia pro aliis responderit; perspicuum

[17] Jos. VII, 26.

(24) Sic Seg. Taurin. et Jes. At in aliis et editis deest ῥήματα. Ibid. iidem et Gobler. Felckm. 1 et 5, καὶ οὕτως. In aliis vero et editis particula καί omittitur.

(25) Οὖν abest a Seguer.

(26) Sic Seg. Jes. Gobl. Fel. 1. At Col. et Taur. εἰ δὲ γινώσκοντες ἀποτροσποιοῦνται, etc. Editi vero et alii, εἰ δὲ γινώσκοντες ἃ προσποιοῦνται, μείζων ἡ κατ' αὐτῶν εἴη κατάγνωσις. In Gobler. item et Felckmanno 1 legitur μείζων ἡ κατ' αὐτῶν ἡ κατάγνωσις.

(27) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Fr. 1, Jesuit. Editi vero et alii, εἰς Χριστὸν ἡμῶν.

(28) Sic Seg. Jes. Colb. Taurin. Anglic. At εὖ abest ab aliis et editis. Mox post οὐδείς, γάρ deest in Seg. Jesuit. Colb. et Taurin.

(29) Seg. et Taurin. τοῦτο τὸ παίγνιον. Gobler. et Felck. 1, παίγνια.

(30) Seguer. ἐγκλήματι.

(31) Seguer. Jes. Colb. Taurin. Anglic. Gobler. Fr. 1, Felckm. 1, ὤνησεν ἐν ἄλλοις, etc. Alii vero et editi, ἤνυσεν, ἄλλοις, etc. Legitur tamen quoque ἐν ἄλλοις in Felckm. 5.

(32) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Anglic. Gobler. Fel. 1 et Fr. 1, iidemque ibidem et Fel. 2 et 5, πράττειν. At Basil. εἰ ἄρα δή, etc. Editi et alii, Εἰ ἄρα δέ... πράττει. Mox Seguer. Jes. Colbert. Taurin. Gobler. et Felck. 1, ἀπολογεῖσθαι. Alii et editi, ἀπολογήσασθαι.

(33) Sic Seguer. Colbert. Taurin Jesuit. Basil. Anglic. Felck. 5 et Fr. 1. Editi vero et alii, μηκέτι ποιήσειν, μηδὲ δρᾷν. Ibid. Seguer. Colb. Taurin. Jes. Gobl. Felck. 1 et Fr. 1, Ἂν δ' ἄρα. Ibid. Seg. δέδρακε καὶ μήτε ὁμολογοίη. Jes. Taurin. Gobl. Fel. 1 et Fr. 1, δέδρακε μήθ' ὁμολογοίη. Editi vero et alii, ἂν ἄρα πεποίηκε καὶ δέδρακεν· εἰ δὴ μήθ' ὁμολογοίη. Mox Jes. Colb. Taur. et Fr. 1, ἕτερα μήθ' ἑτέρων. Item ibidem Jes. et Seg. λέγῃ.

Digitized by Google

est eum nihil boni egisse, sed potius violatæ legis sibi conscium esse. Verum quid longa oratione opus est, cum ipsi Arianæ hæresis sint accusatores? Si enim impias illorum voces proferre non audent, sed tegunt, hoc ipso testantur se non ignorare hanc hæresim a veritate alienam remotamve esse. Quando vero rem celant illi et vulgare verentur, necesse est nos ipsos impietatis velum detrahere, omniumque oculis hæresim exponere : novimus siquidem quæ tunc Ariani responderint, quove modo ex Ecclesia expulsi fuerint, et e clero ejecti. Veniam tamen a vobis ante petimus, si spurca vocabula sumus prolaturi : nec enim hæc divulgamus quod ita sentiamus, sed tantum ut hæreticos refellamus.

12. Itaque beatæ memoriæ episcopus Alexander Arium ab Ecclesia projecit, hæc quæ sequuntur et sentientem et aientem : « Non semper Deus fuit Pater, non semper fuit Filius : sed cum omnia sint ex nihilo, Filius quoque est ex nihilo : cum item res omnes sint creatæ, ita ille creatus et factus est. Præterea ut res omnes, cum antea non essent, sunt postea exortæ : sic Ipsum Dei Verbum fuit aliquando cum non esset, nec fuit priusquam genitum est, sed exsistendi habet initium. Tunc enim factum est, cum illud creare voluit Deus : siquidem ipsum quoque unum est ex omnibus operibus. Est etiam ex sua natura mutabile, proprioque suo arbitrio, perinde ut vult, bonum manet : cum autem voluerit, potest et idem mutari, uti cæteræ res omnes. Namque idcirco Deus ipsum bonum futurum prænoscens, hanc illi gloriam, præveniendo, concessit, quam ex virtute postea habuit. Proinde ex ejus operibus, quæ prænovit Deus, ipsum nunc tale factum est. » Dicunt itaque « Neque verum Deum esse Christum; sed eum, ut et alios omnes, Deum communicatione appellari. » Illud quoque addunt, « Illum non esse natura in Patre, neque proprium ejus naturæ Verbum esse vel propriam Sapientiam, in qua hunc mundum

μήτε ὁμολογοῦσι, ἀλλὰ καὶ κρύπτων, ἕτερα ἀνθ' ἑτέρων λέγοι· δῆλός ἐστιν οὐκ ὀρθῶς πράξας, ἀλλὰ καὶ συνειδὼς αὑτὸς ἑαυτῷ παρανομῶν (34). Τί δὲ δεῖ λόγων μακρῶν, ὅπου γε καὶ αὐτοὶ οὗτοι κατήγοροι τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεώς εἰσιν; Εἰ γὰρ οὐ θαῤῥοῦσιν εἰπεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον κρύπτουσι τὰ ἐκείνων τῆς βλασφημίας ῥήματα, δῆλοί εἰσι γινώσκοντες ξένην καὶ ἀλλοτρίαν τῆς ἀληθείας εἶναι τὴν αἵρεσιν ταύτην. Ἐπειδὴ δὲ κρύπτουσιν αὐτοὶ καὶ φοβοῦνται λέγειν, ἀναγκαῖον ἡμᾶς ἀποδῦσαι τὸ κάλυμμα (35) τῆς ἀσεβείας, καὶ δειγματίσαι τὴν αἵρεσιν, εἰδότας ἃ τότε οἱ περὶ Ἄρειον ἔλεγον, καὶ πῶς ἐξεβλήθησαν ἀπὸ (36) τῆς Ἐκκλησίας, καὶ καθῃρέθησαν ἀπὸ τοῦ κλήρου· συγγνώμην μέντοι πρότερον αἰτησαμένους, ἐφ' οἷς μέλλομεν (37) προφέρειν ῥυπαροῖς ῥήμασιν· ὅτι μὴ φρονοῦντες, ἀλλὰ ἐλέγχοντες τοὺς αἱρετικοὺς, λέγομεν ταῦτα.

12. Ὁ τοίνυν μακαρίτης Ἀλέξανδρος ὁ (38) ἐπίσκοπος ἐξέβαλε τὸν Ἄρειον τῆς Ἐκκλησίας φρονοῦντα καὶ λέγοντα ταῦτα· « Οὐκ ἀεὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἦν, οὐκ ἀεὶ ἦν ὁ Υἱός· ἀλλὰ πάντων ὄντων ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων ἐστί· καὶ πάντων ὄντων κτισμάτων, καὶ αὐτὸς κτίσμα καὶ ποίημά ἐστι· καὶ πάντων οὐκ ὄντων πρότερον, ἀλλ' ἐπιγενομένων, καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἦν ποτε, ὅτε οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῆναι (39), ἀλλ' ἀρχὴν ἔχει τοῦ εἶναι· τότε γὰρ γέγονεν, ὅτε βεβούληται αὐτὸν ὁ Θεὸς δημιουργῆσαι· ἦν γὰρ τῶν πάντων ἔργων (40) ἐστὶ καὶ αὐτός· καὶ ὅτι τῇ μὲν φύσει τρεπτός ἐστι, τῷ δὲ ἰδίῳ αὐτεξουσίῳ, ὡς βούλεται, μένει (41) καλός· ὅτε μέντοι θέλει, δύναται τρέπεσθαι καὶ αὐτὸς ὥσπερ καὶ τὰ πάντα. Διὰ τοῦτο γὰρ ὁ Θεὸς, προγινώσκων ἔσεσθαι καλὸν αὐτὸν, προλαβὼν ταύτην αὐτῷ τὴν δόξαν δέδωκεν, ἣν ἂν καὶ ἐκ τῆς ἀρετῆς ἔσχε μετὰ ταῦτα· ὥστε ἐξ ἔργων (42) αὐτοῦ, ὧν προέγνω ὁ Θεὸς, τοιοῦτον αὐτὸν νῦν γεγονέναι. » Λέγουσι γοῦν, ὅτι (43) « Οὐδὲ Θεὸς ἀληθινός ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ μετοχῇ καὶ αὐτὸς, ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι (44) πάντες, λέγεται Θεός. » Προστιθέασι δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι « Οὐκ ἔστιν αὐτὸς ὁ ἐν τῷ Πατρὶ φύσει, καὶ ἴδιος τῆς οὐσίας αὐτοῦ Λόγος, καὶ ἡ ἰδία Σοφία, ἐν ᾗ καὶ τοῦτον (45) πεποίηκε τὸν κόσμον· ἀλλ' ἄλλος μὲν ἔστιν ὁ ἐν τῷ

(34) Sic Seg. Taur. et Jes. Cæteri vero et editi, παράνομον.

(35) Sic Seg. Taur. Colb. et Jes. Editi vero, ἀποδύσασθαι κάλυμμα.

(36) Ἀπό deest in Seguer.

(37) Seguer. μέλλοιμεν. Ibid. idem et Colb. Taur. Gobler. et Felckm. 1, προφέρειν. Alii vero et editi, προσφέρειν.

(38) Sic omnes mss. At editi ὁ omittunt. Mox Seg. Taurin. Colb. Jes. Gob. Fel. 1 et Fr. 1, φρονοῦντα καὶ λέγοντα ταῦτα· Οὐκ ἀεὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἦν. Editi vero et alii omittunt φρονοῦντα et ἦν.

(39) Jes. Taurin. Colb. et Fr. 1, πρὶν γεννηθῇ, ἀλλ' ἀρχὴν ἔχει εἰς τὸ εἶναι. Mox Gobler. et Felck. 1, ὅτε βεβούληται ὁ Θεὸς αὐτὸς δημιουργῆσαι. Seg. Taurin. et Jesuit. ὁ Θεὸς αὐτόν. Editi, αὐτὸν ὁ Θεός.

(40) Seguer. ἔργον. Mox idem, ὅτι τὴν μὲν φύσιν. Jesuit. Colb. Taurin. et Fr. 1, ὅτι τῇ μὲν φύσει. Gubl. et Felckm. 1, ὅτι μὲν φύσιν. Editi et alii, ὅτι μὲν φύσει.

(41) Sic Seguer. At Jesuit. Taurin. Colb. et Fr. 1, ἕως βούλεται μένει. Legitur item μένει in Gobler. et Felc. 1. Alii vero et editi habent τῷ δὲ ἰδίῳ αὐτεξουσίῳ βεβούληται μένειν καλός.

(42) Felckm. 5, ὥσπερ ἐξ ἔργων.

(43) Jesuit. Taurin. Colb. et Fr. 1, λέγουσι γὰρ ὅτι, etc.

(44) Seguer. καὶ ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι. Jes. Taur. Colb., ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι. Alii et editi, ὥσπερ οἱ ἄλλοι. Paulo post Taurin. Colb. Seguer. Jes. et Fr. 1, Προστιθέασι δὲ καὶ τοῦτο. Cæteri et editi καὶ omittunt. Ibid. pro ὁ ἐν τῷ Πατρὶ φύσει, Jes. Colb. Taurin. et Fr. 1 habent ὁ τοῦ Θεοῦ φύσει.

(45) Sic Seguer. Colb. Taurin. Jes. Gobl. Felck. 1 et 5. Fr. 1. Sic etiam Basil. nisi quod καί omittat post ἐν ᾗ. Alii vero et editi sic habent : ἴδιος οὐσίας καὶ ἡ ἰδία σοφία αὐτοῦ Λόγος, ἐν ᾗ τοῦτον, etc.

Digitized by Google

Πατρὶ ἴδιος αὐτοῦ λόγος, καὶ ἄλλη ἡ ἐν τῷ Πατρὶ ἰδία αὐτοῦ σοφία (46), ἐν ᾗ σοφίᾳ καὶ τοῦτον τὸν Λόγον πεποίηκεν· αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Κύριος κατ' ἐπίνοιαν λέγεται Λόγος διὰ τὰ λογικά, καὶ κατ' ἐπίνοιαν λέγεται Σοφία διὰ τὰ σοφιζόμενα. » Ἀμέλει φασὶν, ὅτι « Ξένων πάντων (47) καὶ ἀλλοτρίων ὄντων κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ αὐτὸς ξένος μὲν καὶ ἀλλότριος κατὰ πάντα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἐστὶ, τῶν δὲ γενητῶν (48) καὶ κτισμάτων ἴδιος καὶ εἴς τυγχάνει· κτίσμα γάρ ἐστι καὶ ποίημα καὶ ἔργον. » Πάλιν τέ φασιν (49), ὅτι « Οὐχ ἡμᾶς ἔκτισε δι' ἐκεῖνον, ἀλλ' ἐκεῖνον δι' ἡμᾶς. Ἦν γὰρ, φασὶ, μόνος ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἦν ὁ Λόγος σὺν αὐτῷ· εἶτα θελήσας ἡμᾶς δημιουργῆσαι, τότε πεποίηκε τοῦτον, καὶ ἀφ' οὗ γέγονεν, ὠνόμασεν αὐτὸν Λόγον, καὶ Υἱὸν, καὶ Σοφίαν, ἵνα ἡμᾶς δι' αὐτοῦ δημιουργήσῃ· καὶ ὥσπερ τὰ πάντα (50) βουλήματι τοῦ Θεοῦ οὐκ ὄντα πρότερον, ὑπέστη· οὕτω καὶ αὐτὸς τῷ βουλήματι τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὢν πρότερον, γέγονεν (51). Οὐ γάρ ἐστι τοῦ Πατρὸς ἴδιον καὶ φύσει γέννημα ὁ Λόγος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς χάριτι γέγονεν. Ὁ γὰρ ὢν Θεὸς τὸν μὴ ὄντα Υἱὸν πεποίηκε τῇ βουλῇ, ἐν ᾗ καὶ τὰ πάντα πεποίηκε, καὶ ἐδημιούργησε, καὶ ἔκτισε, καὶ γενέσθαι ἠθέλησε. » Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο λέγουσιν, ὅτι « Οὐκ ἔστιν ὁ Χριστὸς (52) ἡ φυσικὴ καὶ ἀληθινὴ δύναμις τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ὥσπερ ἡ κάμπη καὶ ὁ βροῦχος λέγονται δύναμις, οὕτω καὶ αὐτὸς λέγεται δύναμις τοῦ Πατρός. » Πρὸς τούτοις ἔλεγεν, ὅτι (53) « Τῷ Υἱῷ ὁ Πατὴρ ἄῤῥητος ὑπάρχει· καὶ οὔτε ὁρᾷν, οὔτε γινώσκειν τελείως καὶ ἀκριβῶς δύναται ὁ Υἱὸς τὸν Πατέρα. Ἀρχὴν γὰρ ἔχων τοῦ εἶναι, οὐ δύναται τὸν ἀνάρχον γινώσκειν· ἀλλὰ καὶ ὃ γινώσκει καὶ βλέπει, ἀναλόγως οἷδε τοῖς ἰδίοις μέτροις, καὶ βλέπει, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς (53*) γινώσκομεν καὶ βλέπομεν κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν. » Προσετίθει δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι « Ὁ Υἱὸς οὐ μόνον τὸν Πατέρα τὸν ἴδιον οὐκ οἶδεν ἀκριβῶς, ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ (54) οὐσίαν οἶδεν. »

effecit, sed aliud esse in Patre proprium ejus verbum, et aliam in Patre esse propriam ejus sapientiam, in qua sapientia hoc quoque Verbum effecerit, ipsum autem istum Dominum cogitatione Verbum sive Rationem dici, propter res ratione præditas; Sapientiam item cogitatione dici propter res sapientia ornatas. » Certe iidem inquiunt, « Cum res omnes secundum naturam **223** alienæ et diversæ sint a Patre, ita illum esse quoque omnino alienum et diversum a Patris natura, et ad res factas ac creatas pertinere, unamque illarum esse, quippe cum ipse res creata et facta, atque opus sit. » Rursus contendunt « Deum non nos propter illum, sed illum propter nos creasse. Deus enim, aiunt illi, solus erat, nec Verbum eum illo erat: sed cum nos voluit producere tunc illud fecit, quod quidem, a quo factum est, Verbum et Filium ac Sapientiam nominavit, ut nos per ipsum produceret. Insuper, quemadmodum omnia Dei voluntate constituta sunt, cum antea non essent, sic idem cum antea non esset, Patris voluntate factum est. Non enim Verbum proprius et naturalis est Patris fetus, sed gratia id illi quoque est tributum. Deus enim qui semper est, Filium, qui non erat, eadem voluntate fecit, qua cætera omnia fecit, produxit, creavit et exsistere voluit. » Nam et istud addunt, « Christum non esse naturalem et veram Dei potentiam, sed, ut eruca et bruchus potentia dicuntur [18], sic et ipsum Patris potentiam appellari. » Præterea aiebat « Patrem Filio esse ineffabilem, nec ab eo perfecte et accurate videri aut cognosci posse: nam cum exsistendi initium habeat, eum qui sine initio est videre non posse; quod autem cognoscit et videt, modo sibi convenienti cognoscere et videre, quemadmodum nos pro nostris viribus cognoscimus et videmus. » Hoc item subjungebat, « Filium non solum proprium Patrem accurate non cognoscere, sed ne propriam quidem sui naturam. »

13. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα λέγων μὲν ὁ Ἄρειος, αἱρετικὸς ἀπεδείχθη. Ἐγὼ δὲ καὶ μόνον γράφων, ἐκάθαιρον (55) ἐμαυτὸν ἐνθυμούμενος τὰ κατὰ τού-

13. Hæc et similia cum Arius diceret, hæreticus est declaratus. Ego certe vel solum dum hæc scriberem, memetipsum expurgabam, tum contraria

[18] Joel II, 25.

(46) Sic Seguer. Colb. Taurin. Jes. et Felckm. 1. At in editis legitur ἄλλος μὲν λόγος ὁ ἐν Πατρὶ ἴδιος, καὶ ἄλλη ἐν τῷ Πατρὶ ἀΐδιος αὐτῷ σοφία.

(47) Sic Seguer. Taurin. Colb. Jes. Gobl. Felck. 1 et 5, et Fr. 1. At editi πάντων habent post ὄντων.

(48) Seguer. et Colb. γεννητῶν. Ibid. iidem Taurin. et Jesuit. κτιστῶν.

(49) Seguer. Πάλιν δέ φησι. Paulo post idem pro φασί, habet item φησί.

(50) Seguer. Taurin. Colbert. et Jesuit. ὥσπερ πάντα.

(51) Sic Seg. Taurin. Colb. Jes. Gobl. et Felck. 1. In aliis vero et editis legitur ἐγένετο. Ibid. statim post γέγονε, Colb. Taurin. et Felckm. 1, intermediis omissis, subdunt Ὁ γὰρ ὢν Θεός, etc., in Gobl. item et Felckm. 1, desunt ibid. ἐν ᾗ καὶ τὰ πάντα πεποίηκε.

(52) Jesuit. ὁ Θεός.

(53) Colb. Taurin. Fr. 1, ἔλεγεν Ἄρειος, ὅτι, etc. Mox Seguer. Colb. Taurin. Jesuit. Gobl. Felckm. 1 et Fr. 1 habent ἄῤῥητος: alii vero cum editis, ἀόρατος. Ibid. Felckm. 5, οὔτε ὁρᾷ οὔτε γινώσκει, omisso δύναται, quod mox sequitur, quod etiam abest ab Anglicano.

(53*) Sic Jesuit. Colb. Taurin. Seguer. Anglic. et Basili. In aliis autem et edit. Commel. mendose legitur ὑμεῖς. Mox Seguer. Jes. Taurin. Gobler. Felckm. 1 et 5, et Fr. 1, κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν. Basili. κατὰ τὴν ἰδίαν τοῦ Θεοῦ δύναμιν. Editi, κατὰ τὴν ἰδίαν Θεοῦ δύναμιν. Quæ ibid. sequuntur emendavimus ex mss. Seguer. Colb. Taurin. Gobler. Felckman. et Fr. 1, sed solus Seguer. τὸν ἴδιον habet. Editi cum aliis sic habent, προστιθεῖ δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι οὐ μόνον τὸν Πατέρα οὐκ οἶδεν, etc.

(54) Sic Seg. Jes. Gob. et Fel. 1, Fr. 1. At editi, αὐτοῦ. Colb. et Taurin. ἐξουσίαν οἶδεν ἑαυτοῦ. Mox art. ὁ ante Ἄρειος abest a Seguer. Gobler. et Felckmanni 1.

(55) Sic Seg. Gobl. et Felckm. 1. In Jesuit. Colb. Taurin. et Fr. 1, legitur ἐκάθαρον. Editi et alii habent ἐθρήνουν. Mox Basil. Anglic. et Felck. 5, τὰ κατὰ τοῦτον.

Digitized by Google

cogitando, tum rectam fidem firmissime retinendo. Etenim ipsi quoque omnes episcopi in Nicæna synodo undique congregati, ad hæc verba aures continebant, omnesque propterea uno consensu hanc hæresim condemnavere, atque anathemate percussere, eamque ab ecclesiastica fide alienam et remotam esse sancivere. Nulla autem necessitas judices ad hanc sententiam adduxit, sed omnes sua sponte veritatem ulti sunt, idque jure et merito. Siquidem ex hujusmodi opinionibus summa impietas vel potius Judaismus adversus Scripturas inducitur, quem propius sequatur gentilitas : adeo ut qui ipsa sentit, ne Christianus quidem amplius debeat appellari. Hæc enim omnia Scripturis sunt contraria. Nam Joannes quidem dicit : *In principio erat Verbum* [19]; illi autem dicunt : Non erat antequam genitus est. Idem quoque Joannes scripsit : *Et sumus in vero, in Filio ejus Jesu Christo : ipse est verus Deus et vita æterna* [20]. Illi vero tanquam reluctantes aiunt Christum non esse verum Deum, sed ut **224** res cæteras ipsum quoque nonnisi communicatione Deum vocari. Præterea Apostolus gentiles, quod res creatas venerentur, his verbis reprehendit : *Servierunt creaturæ potius quam Deo creatori* [21]. At illi cum Dominum creatum esse pugnant, eique tanquam creato serviunt, quid, quæso, a gentilibus differunt? Qui enim, si ita sentiunt, ad illos non pertinent hæc verba et objurgatio beati Pauli? Dominus præterea dicit : *Ego et Pater unum sumus* [22]; et : *Qui me vidit, vidit Patrem* [23]. Ipse quoque Apostolus ab eo ad prædicandum missus scribit : *Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus* [24]. At illi contra, eum dividere alienumque a Patris substantia et æternitate dicere, atque mutabilem fingere audent impii, qui non animadvertunt se his verbis eum non unum cum Patre, sed cum rebus creatis facere. Quis enim non videt splendorem a luce non esse separabilem; sed cum illa tanquam ipsius propriam natura simul exsistere, nec posterius exoriri? Deinde, cum Pater dicat, *Hic est Filius meus dilectus* [25]; cum item Scripturæ declarent ipsum esse

A των, καὶ κρατῶν τὴν τῆς εὐσεβείας διάνοιαν. Καὶ γὰρ καὶ ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ οἱ συνελθόντες πάντες (56) πανταχόθεν ἐπίσκοποι τὰς μὲν ἀκοὰς ἐπὶ τούτοις ἐκράτουν, παμψηφεὶ δὲ πάντες καὶ διὰ ταῦτα κατέκριναν τὴν αἵρεσιν ταύτην, καὶ ἀνεθεμάτισαν (57), εἰπόντες ἀλλοτρίαν εἶναι καὶ ξένην ταύτην τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως. Οὐκ ἀνάγκη δὲ τοὺς κρίναντας (58) ἦγεν ἐπὶ τοῦτο, ἀλλὰ πάντες προαιρέσει τὴν ἀλήθειαν ἐξεδίκουν· πεποιήκασι δὲ τοῦτο δικαίως καὶ ὀρθῶς. Ἀθεότης γὰρ ἐκ τούτων εἰσάγεται, καὶ μᾶλλον παρὰ τὰς Γραφὰς Ἰουδαϊσμός, ἔχων ἐγγὺς ἑπακολουθοῦντα τὸν Ἑλληνισμόν, ὥστε τὸν ταῦτα φρονοῦντα μηκέτι (59) μηδὲ Χριστιανὸν καλεῖσθαι· ταῦτα γὰρ πάντα τῶν Γραφῶν ἐστιν ἐναντία. Ὁ μὲν (59*) γὰρ Ἰωάννης φησίν· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ* B *Λόγος*· οὗτοι δὲ φάσκουσιν· Οὐκ ἦν, πρὶν γεννηθῇ. Καὶ αὐτὸς δὲ πάλιν ἔγραψε· *Καὶ ἐσμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ· οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς* (60) *Θεὸς καὶ ἡ ζωὴ ἡ αἰώνιος.* Οὗτοι δὲ ὥσπερ ἀντιμαχόμενοι φάσκουσι μὴ εἶναι τὸν Χριστὸν ἀληθινὸν Θεὸν, ἀλλὰ κατὰ μετοχὴν καὶ αὐτὸν ὡς τὰ πάντα (61) λέγεσθαι Θεόν. Καὶ ὁ μὲν Ἀπόστολος αἰτιᾶται τοὺς Ἕλληνας, ὅτι κτίσματα σέβουσι, λέγων· *Ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει* (62) *παρὰ τὸν κτίσαντα Θεόν*· οὗτοι δὲ κτίσμα λέγοντες τὸν Κύριον εἶναι (63), καὶ ὡς κτίσματι λατρεύοντες αὐτῷ, τί διαφέρουσιν Ἑλλήνων; Πῶς γὰρ, εἰ τοῦτο φρονοῦσιν, οὐχὶ καὶ κατ' αὐτῶν ἐστι τὸ ἀνάγνωσμα, καὶ ὡς αὐτοὺς (64) μεμφόμενός ἐστιν ὁ μακάριος Παῦλος; Καὶ ὁ μὲν Κύριός φησιν· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν* C *ἐσμεν*· καὶ, *Ὁ ἐμὲ ἑωρακὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα*· καὶ ὁ παρ' αὐτοῦ δὲ κηρύττειν ἀποσταλεὶς Ἀπόστολος γράφει· *Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ*· οὗτοι δὲ τολμῶσι διαιρεῖν, καὶ ἀλλότριον αὐτὸν τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας καὶ ἀϊδιότητος λέγειν (65), καὶ τρεπτὸν εἰσάγειν οἱ ἄθεοι, οὐ βλέποντες, ὅτι, ταῦτα λέγοντες, οὐκέτι ποιοῦσιν αὐτὸν ἐν μετὰ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ μετὰ τῶν κτισμάτων. Τίς γὰρ οὐχ ὁρᾷ, ὅτι ἀδιαίρετόν (66) ἐστι τὸ ἀπαύγασμα πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἴδιον αὐτοῦ συνυπάρχον τούτῳ φύσει, καὶ οὐκ ἐπιγέγονεν ὥστε-

[19] Joan. I, 1. [20] I Joan. v, 20. [21] Rom. I, 25. [22] Joan. x, 30. [23] Joan. XIV, 9. [24] Hebr. I, 3. [25] Matth. XVII, 5.

(56) Πάντες deest in Jesuit. Colbert. et Taurin.

(57) Καὶ ἀνεθεμάτισαν deest in Jesuit. Colb. et Taurin. Mox Seguer. Gobler. et Felckm. 1, καὶ ξένην αὐτὴν εἶναι τῆς.

(58) Seguer. κρίναντας. Editi et alii, κρίνοντας.

(59) Sic Seg. Gobl. et Felck. 1. At alii et editi μηδὲ omittunt.

(59*) Hæc quæ sequuntur ad numerum 18 in editis tomo II edit. Commel., pag. 30, Paris. pag. 22, iterum habentur sub hoc titulo : Κατὰ Ἀρειανῶν λόγος σύντομος, cujus initium, Ὁ μὲν Ἰωάννης φησίν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, etc., sed merum fragmentum est hujusce epistolæ, cujus cum nonnullæ sint variæ lectiones, eas quoque deinceps referemus.

(60) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Basil. Anglic. Gobler. Felck. 1 et 5, Jesuit. Fr. 1, et Fragmentum, ut et legitur apud Joannem. In aliis et editis ὁ deest.

(61) Sic Seguer. Colb. Taurin. Jesuit et Fr. 1. D At Fragment. ὥσπερ τὰ πάντα. Cæteri et editi, ὡς πάντας. Mox Seguer. et Fragm. habent κτίσματα. Editi vero et alii κτίσμα.

(62) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit. Anglic. Gobler. Felckm. 1 et 5, et Fragm. ut et exstat apud Paulum. At alii et editi, τὴν κτίσιν.

(63) Τὸν Κύριον εἶναι deest in Jesuit. Colbert. et Taurin. Mox iidem et Fr. 1, habent αὐτῷ, οὐδὲν διαφέρουσιν.

(64) Sic Seguer. Jesuit. Colb. Taurin. Fragm. Felck. 5, et Fr. 1. Editi vero et alii, ὡς αὐτός. Ibid. ἐστίν abest a Felckm. 5.

(65) Fragmentum, καὶ ἀλλοτριοῦν αὐτὸν τῆς τοῦ Πατρὸς ἰδιότητος καὶ τρεπτὸν εἰσάγειν, *et eum a Patris proprietate separare, ac mutabilem inducere*, etc. Ibid. pro ἀϊδιότητος, Taurin. et Colb. ἰδιότητος. Mox οἱ ἄθεοι abest ab Anglicano.

(66) Ἀδιαίρετόν ἐστι omittitur in Anglic.

Digitized by Google

ρον (67); Εἶτα τοῦ Πατρὸς λέγοντος, *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς*, καὶ τῶν Γραφῶν λεγουσῶν τοῦτον εἶναι τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, ἐν ᾧ καὶ *οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ ἁπλῶς πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*· οὗτοι, καινῶν ἐφευρεταὶ δογμάτων καὶ πλασμάτων γενόμενοι (68), ἕτερον ἐπεισάγουσι λόγον, καὶ ἄλλην σοφίαν τοῦ Πατρὸς εἶναι, τοῦτον δὲ κατ' ἐπίνοιαν διὰ τὰ λογικὰ λέγεσθαι Λόγον (69) καὶ Σοφίαν, οὐχ ὁρῶντες ἐκ τούτου τὸ ἄτοπον.

14. Εἰ γὰρ δι' ἡμᾶς λέγεται κατ' ἐπίνοιαν (70) Λόγος καὶ Σοφία, τί ἂν εἴη αὐτὸς, οὐκ ἂν εἴποιεν. Εἰ γὰρ ταῦτα αὐτὸν λέγουσιν εἶναι αἱ Γραφαὶ, οὗτοι δὲ (71) ταῦτα εἶναι τὸν Κύριον οὐ θέλουσι, φανερῶς οὐδὲ ὑπάρχειν αὐτὸν θέλουσιν οἱ ἄθεοι καὶ τῶν Γραφῶν ἐναντίοι. Καὶ τοῦτο οἱ μὲν πιστοὶ δύνανται παρ' αὐτῆς τε τῆς πατρικῆς φωνῆς (72), καὶ παρὰ τῶν προσκυνούντων αὐτὸν ἀγγέλων, καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ γραψάντων ἁγίων μαθεῖν· οὗτοι δὲ, ἐπεὶ τὴν διάνοιαν οὐκ ἔχουσι καθαράν, οὐδὲ δύνανται θείων ἐπακούειν καὶ θεολόγων ἀνδρῶν, δύνανται κἂν παρὰ (73) τῶν ὁμοίων αὐτοῖς δαιμόνων μαθεῖν, ὅτι μὴ ὡς πολλῶν ὄντων ἀνεφώνουν, ἀλλὰ τοῦτον μόνον εἰδότες ἔλεγον· *Σὺ εἶ ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ*. Καὶ γὰρ καὶ ὁ τὴν αἵρεσιν αὐτοῖς ὑποβαλὼν (74), πειράζων ἐν τῷ ὄρει, οὐκ ἔλεγεν· Εἰ καὶ σὺ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, ὡς ὄντων ἄλλων· ἀλλ', *Εἰ σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ* (75), ὡς μόνου ὄντος αὐτοῦ. Ἀλλ' οἱ θαυμαστοὶ, ὥσπερ Ἕλληνες, ἐκπεσόντες τῆς περὶ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ ἐννοίας, εἰς πολυθεότητα κατῆλθον, οὕτω καὶ οὗτοι, μὴ πιστεύοντες ἕνα εἶναι τὸν τοῦ Πατρὸς Λόγον, εἰς πολλῶν ἐπίνοιαν πεπτώκασι· καὶ τὸν μὲν ὄντως ὄντα Θεὸν καὶ ἀληθινὸν (76) Λόγον ἀρνοῦνται, κτίσμα δὲ αὐτὸν κἂν ἐνθυμεῖσθαι τετολμήκασιν, οὐ βλέποντες ὅσης ἀσεβείας μεστόν ἐστι τὸ φρόνημα. Εἰ γὰρ κτίσμα ἐστὶ, πῶς αὐτὸς τῶν κτισμάτων ἐστὶ

A Patris verbum in quo et *cæli firmati sunt* [26], *omniaque* prorsus *per ipsum facta sunt* [27]; illi novorum dogmatum et commentorum inventores aliud inducunt verbum aliamque fingunt esse sapientiam Patris; illum vero nonnisi cogitatione, rerum scilicet ratione præditarum causa, Verbum sive Rationem et Sapientiam appellari. Verum quæ inde oriantur absurda, profecto non perspiciunt.

14. Si enim nostri causa, Verbum et Sapientia cogitatione dicitur, quidnam ipse fuerit, nunquam utique sunt dicturi. Nam si hæc illum esse testantur Scripturæ, illi vero hæc eadem Dominum esse nolunt; certe ne exsistere quidem eum manifeste volunt impii Scripturarumve adversarii. Sane fideles id possunt discere tum ex ipsa paterna voce, tum B ex angelis qui illum adorant, tum etiam ex sanctis qui de eo scripsere. Verum illi quandoquidem puram non habent mentem, nec divinos et theologos viros queunt audire, possunt saltem idem ipsum a sui similibus dæmonibus edoceri, qui nimirum non quasi multi essent filii, sed solum hunc agnoscentes exclamabant: *Tu es sanctus Dei et Filius Dei* [28]. Is enim qui hanc hæresim ipsis suggessit, cum eum in monte tentaret, non dixit: Si et tu Filius Dei es, quasi nempe alii essent filii: sed, *Si tu es Filius Dei* [29], utpote quem solum esse constaret. Verum egregii illi viri, non secus ac gentiles qui ab unius Dei notitia aberrantes, in deorum multitudinem sunt delapsi, sic et ipsi, dum unum Patris C Verbum nolunt credere, in hunc errorem ceciderunt, multa scilicet esse Verba. Eum itaque qui **225** vere Deus et verum Verbum est negant, ipsumque rem creatam esse audent cogitare; quæ sententia quanta sit impietate plena, omnino non at-

[26] Psal. xxxii, 6. [27] Joan. i, 3. [28] Marc. i, 24; Matth. viii, 29. [29] Luc. iv, 3.

(67) Jesuit. Taurin. et Colb. αὐτοῦ φύσει καὶ οὐκ ἐπιγέγονεν ὕστερον. Fragm. αὐτοῦ φύσει καὶ οὐκ ἐπιγέγονεν, etc. Ibid. Seguer. Basil. Gobler. et Felckman. 1, τοῦτο φύσει. Editi et alii, τούτῳ φύσει. Item illud. Gobler. et Felckm. 1, οὐ γέγονεν ὕστερον· ἀλλὰ Πατρός, etc.

(68) Sic Seguer. Jes. Colb. Taurin. et editio Paris. ut et legit Nannius. Alii cum editione Commel. κενῶν. Mox Seguer. Fragm. Gobler. et Felckm. 1, πλασμάτων. At Colb. Taurin. Fr. 1, πλάσται. Cæteri et editi, πλαστῶν. Paulo post Colb. Fr. 1, σοφίαν τοῦ Πατρὸς εἶναι, ἐν ᾗ καὶ τοῦτον πεποίηκε, καὶ λοιπὸν κατ' ἐπίνοιαν αὐτὸν διὰ τὰ λογικά, etc. Jesuit. vero, Σοφίαν τοῦ Πατρὸς εἶναι, ἐν ᾗ καὶ τοῦτον πεποιηκέναι, καὶ λοιπὸν κατ' ἐπίνοιαν, etc.

(69) Seguer. γενέσθαι καὶ Λόγον. Ibid. Fragm. οὐχ ὁρῶντες ἑκάστου.

(70) Κατ' ἐπίνοιαν deest in Fragmento.

(71) Seguer. Gobler. Felckm. 1, αὐτοὶ δέ. Ibid. Colb. et Taurin. ταῦτα εἶναι τὸν Κύριον οὐ θέλουσι φανερῶς, οὐδέ, etc. Paulo post οἱ ἄθεοι abest a Gobler. et Felckm. 1, qui et ibidem habent ἐναντίοι εἰσίν.

(72) Sic Seguer. Taurin. Jesuit. et Felckm. 5. At Gobler. Felckm. 1, Colbert. et Fr. 1, αὐτῆς τῆς πατρικῆς. Cæteri et editi, αὐτῆς τῆς τε τῆς, etc. Paulo post, ἁγίων deest in Jesuit. Colbert. et Taurin. qui mox, τὴν διάνοιαν οὐ θέλουσι καθαράν.

(73) Gobler. et Felckm. 1, δύνανται δὲ παρά. etc. Mox Taurin. Jesuit. Fr. 1, ὁμοίων αὐτοῖς δαιμόνων. Seguer. ὁμοίων δαιμόνων αὐτοῖς. Editio Commel. ὁμοίων αὐτῶν δαιμόνων.

(74) Sic Seguerian. Colbert. Taurin. Jesuit. et Fragmentum, Fr. 1, item habet ὑποβαλών. Alii et editi, Καὶ γὰρ ὁ τὴν αἵρεσιν αὐτοῖς ὑποβάλλων. Ibid. D οὐκ ἔλεγεν legitur in Seguer. Jesuit. Colb. Taurin. Anglican. et Fragment. Editi vero habent οὐκ ἔλεγον, mendose: at utrumque abest a Gobler. et Felc. 1. Ibid. quæ sequuntur post hæc verba, σὺ εἶ ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ, usque ad ἀλλ' οἱ θαυμαστοὶ exclusive, desunt in Basilensi.

(75) Sic Seguer. Colbert. Taurin. Jesuit et Frag. Editi autem et alii, ἀλλ' ὡς μόνου ὄντος αὐτοῦ. εἰ σὺ εἶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Mox ἐκπεσόντες abest a Fr. 1, et Taurin. Paulo post Seguer. εἰς πολυθεΐαν κατῆλθον.

(76) Fragm. τὸν μὲν ὄντως ὄντα καὶ ἀληθινόν, etc. Seguer. Colbert. Taurin. et Jes. τὸν μὲν ὄντως ὄντα Θεὸν καὶ ἀληθινόν, etc. Editi et alii, τὸν μὲν ὄντως ὄντα Θεὸν ἀληθινόν, etc. Mox Colbert. Taurin. Seguer. Jes. Fr. 1, Gobler. et Felck. 1, κἂν ἐνθυμεῖσθαι. Editi et alii, καὶ ἐνθυμεῖσθαι.

Digitized by Google

tendunt. Nam si creatus ipse est, quomodo rerum creatarum opifex est? vel quomodo ipse Filius et Sapientia et Verbum est? Nam Verbum non creatur, sed gignitur; quodque creatum est, non filius est, sed opus. Insuper, si res creatæ per ipsum factæ sunt, ipse autem creatus quoque est: per quem, quæso, factus est? Siquidem necesse est ut res creatæ per aliquem fiant, quemadmodum utique per Verbum factæ sunt, quia scilicet non opus sed Verbum Patris est. Præterea, si sapientia quæ in Patre est, alia est præter Dominum, certe Sapientia in sapientia facta est; ac proinde si Sapientia Dei, Verbum est, sequetur Verbum in verbo factum esse; et rursus, si Verbum Dei, Filius est, Filium in filio factum esse intelligetur.

15. Quomodo ergo Dominus dixit: *Ego in Patre, et Pater in me est*[30], cum in Patre sit alius, in quo et ipse Dominus factus est? Qui vero Joannes, illo dimisso, de isto ita loquitur: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*[31]? Si porro omnia, quæ voluntate sunt facta, per eum facta sunt, quomodo ipse una est e rebus factis? Quomodo item Apostolo dicente: *Propter quem omnia et per quem omnia*[32], ipsi non verentur dicere: Non nos propter ipsum, sed ille propter nos factus est? Si enim ita esset, prorsus illi dicendum fuisset: Propter quos factum est Verbum. Cum autem id minime dicat, sed, *propter quem omnia et per quem omnia*, illos hæreticos et sycophantas esse ostendit. Alioqui si aliud in Deo Verbum esse audeant asseverare; cum clara ex Scripturis argumenta nulla ipsis suppetant, saltem unum ejus opus, vel Patris opus aliquod sine hoc Verbo factum indicent, ut aliqua ratione suum commentum defendere posse videantur. Opera quidem veri Verbi omnibus sunt manifesta, adeo ut

[30] Joan. xiv, 10. [31] Joan. i, 3. [32] Hebr. ii, 10.

δημιουργός; ἢ πῶς αὐτὸς ὁ Υἱὸς (77) καὶ Σοφία, καὶ Λόγος; Λόγος γὰρ οὐ κτίζεται, ἀλλὰ γεννᾶται· καὶ τὸ κτίσμα οὐχὶ υἱὸς, ἀλλὰ ποίημα. Καὶ εἰ τὰ κτίσματα (78) δι' αὐτοῦ γέγονε, κτίσμα δέ ἐστι καὶ αὐτός· διὰ τίνος ἄρα καὶ αὐτὸς γέγονεν; Ἀνάγκη γὰρ τὰ ποιήματα διά τινος γίνεσθαι, ὥσπερ οὖν καὶ γέγονε διὰ τοῦ Λόγου, ὅτι μὴ αὐτὸς ἦν ποίημα (79), ἀλλὰ Λόγος τοῦ Πατρός. Καὶ πάλιν, εἰ ἄλλη ἐστὶν ἡ ἐν τῷ Πατρὶ σοφία παρὰ τὸν Κύριον, καὶ ἡ Σοφία ἐν σοφίᾳ γέγονεν. Εἰ δὲ Σοφία (80) ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, εἴη ἂν καὶ ὁ Λόγος ἐν λόγῳ γεγονώς· καὶ εἰ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ Υἱὸς, εἴη ἂν καὶ ὁ Υἱὸς (81) ἐν τῷ υἱῷ ποιηθείς.

B 15. Πῶς τοίνυν ὁ Κύριος ἔλεγεν· *Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ*, ὄντος ἑτέρου (82) ἐν τῷ Πατρὶ, ἐν ᾧ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος γέγονε; Πῶς δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης, ἀφεὶς ἐκεῖνον, περὶ τούτου διηγεῖται λέγων· *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν* (83); Εἰ δὲ πάντα τὰ βουλήματι γενόμενα δι' αὐτοῦ γέγονε, πῶς καὶ αὐτὸς εἷς τῶν γενομένων ἐστί; Πῶς δὲ καὶ τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος, *Δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα*, οὗτοι λέγουσιν· Οὐχ ἡμεῖς δι' αὐτὸν, ἀλλ' ἐκεῖνος δι' ἡμᾶς γέγονεν; Ἔδει γὰρ, εἴπερ οὕτως ἦν, εἰπεῖν αὐτὸν (84), Δι' οὓς γέγονεν ὁ Λόγος. Νῦν δὲ μὴ τοῦτο λέγων, ἀλλὰ, *δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα*, δείκνυσι τούτους αἱρετικοὺς καὶ συκοφάντας. Ἄλλως τε, εἰ τεC θαρρήκασιν ἄλλον εἶναι Λόγον (85) ἐν τῷ Θεῷ, ἐπεὶ μὴ φανερὰς ἔχουσι τὰς ἐκ τῶν Γραφῶν ἀποδείξεις, κἂν ἓν ἔργον αὐτοῦ δεικνύτωσαν, ἢ τοῦ Πατρὸς ἔργον χωρὶς τούτου τοῦ Λόγου γεγονὸς (86), ἵνα τινὰ δοκῶσι πρόφασιν ἔχειν τῆς ἑαυτῶν ἐπινοίας. Τοῦ μὲν γὰρ ἀληθινοῦ Λόγου πᾶσίν ἐστι φανερὰ τὰ ἔργα, ὡς καὶ ἐξ αὐτῶν αὐτὸν (87) ἀναλόγως θεωρεῖσθαι· ὡς

(77) Jes. Colb. Taurin. ἢ πῶς τὰ μὲν πάντα κτίσματα, αὐτὸς δὲ Υἱός, etc.

(78) Jes. Colbert. Taurin. Fr. 1, οὐ γέννημα, ἀλλὰ ποίημα. Ἔπειτα εἰ τὰ κτίσματα, etc. Mox Seguer. διὰ τίνος ἄρα καὶ οὗτος γέγονεν, etc.

(79) Colb., Fr. 1, μὴ αὐτός ἐστι ποίημα. Paulo post sic in Fragmento legitur, εἰ ἄλλη ἐστὶ σοφία ἡ ἐν τῷ Πατρὶ σοφία παρὰ τὸν Κύριον.

(80) Seguer. Jes. Colb. Taurin. Gobler. Fr. 1, Felckm. 1 et 5, Ἡ δὲ σοφία.

(81) Jes. et Fr. 1, εἴη ἂν κατ' αὐτοὺς ὁ Υἱός, etc. Colb. et Taurin. εἴη κατ' αὐτούς, etc. Mox Fr. 1, Colb. et Taurin. ὁ Κύριος λέγει· Ἐγώ, etc.

(82) Jes., Colb., Taurin. et Fr. 1, Ὄντος γὰρ ἑτέρου, etc. Iidem mox, ὁ Κύριος γέγονεν, ὡς οἱ Ἀρειανοὶ νομίζουσιν· οὐκ ἂν εἴη αὐτὸς ἐν τῷ Πατρί. Πῶς δὲ καί, etc., unde juxta hos mss. is est hujus loci sensus: *Cum enim alius sit in Patre, in quo et ipse Dominus factus est, ut putant Ariani: certe ipse in Patre non erit. Qui vero Joannes*, etc.

(83) Seguer. οὐδέν. Gobler. et Felck. 1, οὐδὲ ἕν ὁ γέγονεν. Ibid. Jes. Colb. Taurin. et Fr. 1, Εἰ γὰρ πάντα. Iid. et Seguer. Gobler. et Felck. 1, πάντα τὰ βουλήματι γενόμενα, et mox, πῶς καὶ αὐτὸς εἷς. Editi vero et alii, Εἰ δὲ πάντα βουλήματι τὰ γενόμενα... πῶς αὐτὸς εἷς, etc. Ibid. Jes. Colb. Taurin. τῶν γεγενημένων. Item mox iidem et Seguer. Πῶς δὲ καὶ τοῦ, etc. Cæteri autem et editi, πῶς καὶ τοῦ, etc.

(84) Αὐτόν deest in Fragmento. Paulo post, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα absunt a Seguer. Colb. Jes. et Fragm.

(85) Sic Seguer. Colb. Taurin. Jes. et Fragm. At D alii et editi, ἄλλον εἶναι τὸν Λόγον. Paulo post Seguer. Colb. Taurin. Jes. Fr. 1, Gobler. et Felck. 1, κἂν ἓν ἔργον. Alii vero et editi, κἂν ἔργον. Ibid. αὐτοῦ abest a Fr. 1.

(86) Sic Seguer. Fragm. Gobler. et Felck. 1, quorum duo postremi mendose habent γεγονώς. At Jes. Colb. Taurin. ἢ τοῦ Πατρὸς ἔργα ἃ χωρὶς τοῦ Λόγου γεγόνασι. Fr. 1, ἢ τὰ τοῦ Πατρὸς ἔργα ἃ χωρίς, etc. Cæteri vero et editi, εἰ τὰ τοῦ Πατρὸς ἔργα χωρὶς τοῦ Λόγου γεγόνασιν. Felck. 5, χωρὶς τούτου τοῦ Λόγου. Ibid. Seguer., ἵνα τινὰ δοκῶσι πρόφασιν ἔχειν. Gobler. et Felck. 1, ἵνα τινὰ ἔχειν πρόφασιν δοκῶσι. Jes. Colb. Taurin. et Fr. 1, ἅτινα δοκοῦσι πρόφασιν ἔχειν. Item ibid. Seguer. Colb. Taurin. Jes. Fragm. τῆς ἑαυτῶν ἐπινοίας. Felck. 5, τῆς ἑαυτῶν διανοίας. Μᾶλλον οὖν ἐπινοίας. Editi et alii, τῆς ἑαυτῶν διανοίας. Τοῦ μὲν γάρ, etc.

(87) Sic mss. et Fragm. At editi αὐτόν omittunt.

Digitized by Google

γὰρ τὴν κτίσιν ὁρῶντες, διανοούμεθα τὸν ταύτην κτίσαντα Θεὸν, οὕτω βλέποντες μηδὲν ἄτακτον ἐν τοῖς γενομένοις, ἀλλὰ πάντα τάξει καὶ προνοίᾳ κινούμενά τε καὶ μένοντα, ἐνθυμούμεθα Λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ (88) τὸν ἐπὶ πάντων ὄντα τε καὶ ἡγεμονεύοντα. Τοῦτο καὶ αἱ θεῖαι Γραφαὶ μαρτυροῦσι, λέγουσαι αὐτόν τε εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ τὰ πάντα γέγονε (89), καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. Ἐκείνου δὲ, περὶ οὗ λέγουσιν, οὐδὲν οὔτε ῥητὸν οὔτε ἔργον ὑπ' αὐτῶν δείκνυται. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ Πατὴρ (90) λέγων, *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς*, οὐδένα ἕτερον εἶναι παρ' αὐτὸν σημαίνει.

A ex his ipse convenienter conspiciatur. Ut enim res creatas intuentes, harum creatorem intelligimus Deum : ita cum in rebus factis nihil inordinatum, sed omnia certo ordine et providentia moveri et servari cernimus; recte inde colligimus esse Dei Verbum, quod omnibus præsit et dominetur. Verum id etiam Scripturæ divinæ testantur, quæ asserunt ipsum esse Dei Verbum, omniaque per ipsum facta esse, et sine illo nihil esse factum. Illius autem verbi, de quo illi loquuntur, nullum sane vel dictum vel factum possunt ostendere. Etenim ipse **226** Pater qui dicit : *Hic est Filius meus dilectus*[33], nullum alium præter eum esse significat.

16. Οὐκοῦν κατὰ τοῦτο καὶ Μανιχαίοις οἱ θαυμαστοὶ λοιπὸν προσετέθησαν. Καὶ γὰρ κἀκεῖνοι μόνον ἄχρις ὀνόματος ἀγαθὸν Θεὸν (91) ὀνομάζουσι, καὶ ἔργον μὲν αὐτοῦ οὔτε βλεπόμενον οὔτε ἀόρατον δεικνύειν δύνανται· τὸν δὲ ἀληθινὸν καὶ ὄντως ὄντα Θεὸν, τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ πάντων τῶν (92) ἀοράτων ἀρνούμενοι, παντελῶς εἰσι μυθολόγοι. Τοῦτο δὲ καὶ οὗτοι πάσχειν μοι δοκοῦσιν οἱ κακόφρονες. Τοῦ γὰρ ἀληθινοῦ Λόγου καὶ μόνου ὄντος ἐν τῷ Πατρὶ τὰ ἔργα βλέπουσι, καὶ τοῦτον μὲν ἀρνοῦνται, ἄλλον δὲ ἑαυτοῖς ἀναπλάττονται (93) λόγον, ὃν οὔτε ἐξ ἔργων οὔτε ἐξ ἀκοῆς ἀποδεικνύειν δύνανται· εἰ μὴ ἄρα σύνθετον τὸν Θεὸν, ὡς ἄνθρωπον, λαλοῦντα καὶ ἀμείβοντα τοὺς λόγους (94), καὶ πάλιν οὕτω νοοῦντα καὶ σοφιζόμενον ὑπονοοῦντες μυθολογοῦσιν, οὐχ ὁρῶντες εἰς ὅσην ἀλογίαν ταῦτα λέγοντες ἐκπεπτώκασιν. Εἰ μὲν γὰρ ἐπισυμβαίνοντας ἔχει τοὺς λόγους, πολὺ τοῦτο (95) ἄνθρωπον νομίζουσιν· εἰ δὲ καὶ ἐξ αὐτοῦ προφέρονται καὶ λοιπὸν ἀφανίζονται· μειζόνως ἀσεβοῦσιν, ὅτι τὰ ἐκ τοῦ ὄντος εἰς τὸ μὴ εἶναι ἀναλύουσιν. Εἰ γὰρ ὅλως γεννᾷν αὐτὸν ὑπονοοῦσι (96), βέλτιόν ἐστι καὶ εὐσεβέστερον λέγειν ἐνὸς εἶναι Λόγου γεννήτορα τὸν Θεὸν, ὅς ἐστι τὸ πλήρωμα (97) τῆς θεότητος αὐτοῦ, ἐν ᾧ καὶ οἱ θησαυροὶ τῆς γνώσεως πάσης εἰσὶν ἀπόκρυφοι, καὶ

16. Hinc ergo etiam cum Manichæis jam consociantur egregii isti viri. Illi enim nomine tenus Deum bonum appellant, nullumque ejus opus sive aspectabile sive non aspectabile possunt commonstrare. Cum autem verum vereque exsistentem Deum, cœli et terræ, omniumque rerum invisibilium effectorem negant, nihil nisi meras narrant fabulas. Idem profecto maleficis istis accidere mihi videtur. Nam licet veri Verbi, quod et unum est in Patre, opera videant, ipsum nihilominus negant, aliudque verbum sibi ipsis fingunt, quod neque ex factis neque ex auditione demonstrare queunt; nisi forte Deum concipiant compositum, qui more hominum loquatur, prioresque sermones immutet; quem quidem si ita cogitantem et intelligentem suspicentur, vere fingunt commenta, nec animadvertunt quantum hæc a ratione sint aliena. Si enim succedentia sibi verba habeat, næ eum plane hominem arbitrantur. Quod si præterea ex ipso verba proferantur, ac postea evanescant; eo major illorum est impietas, qui nempe ea, quæ sunt ex illo qui est, in nihilum resolvant. Nam si omnino existimant a Deo gigni Verbum : melius et religiosius est Deum dicere unius Verbi esse genitorem, quod et ejus divinitatis plenitudo est, et in quo thesauri

[33] Matth. xvii, 5.

(88) Seguer. εἶναι Θεοῦ. Mox Seguer. Colb. Taurin. Fr. 1, Jes. et Fragm. καὶ αἱ Γραφαὶ μαρτυροῦσι, etc.

(89) Sic Seguer. Gobler. et Felck. 1. At alii et editi, ἐγένετο. Mox pro ἐγένετο, ut habent Seguer. Taurin. Fr. 1, Jes. et Fragmentum; in editione Commel. et aliis legitur γέγονε. Mox Colb. et Taurin. ἔργον ὑπ' αὐτοῦ δείκνυται.

(90) Seguer. Jes. Colb. Taurin. Fr. 1, Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ Πατήρ, etc. Fragm. Καὶ γὰρ αὐτός ἐστιν ὁ λέγων, οὗτος, etc. Ibid. Seguer. Jes. Fr. 1, Colb. Taurin. et Fragm. ὁ Υἱός μου. Editi vero et alii μοῦ omittunt. Mox Fragm. οὐδένα δὲ ἕτερον, etc. Jes., οὐδὲν ἕτερον. Mox Seguer. Colb. Taurin. Jes. Fragm. κατὰ τοῦτο καὶ Μανιχαίοις, etc. Editi vero et alii καὶ omittunt. Ibid. οἱ θαυμαστοὶ deest in Jes., Fr. 1, Colb. et Taurin.

(91) Jes. Colb. Taurin. et Fr. 1, ἀγαθόν τινα Θεόν. Mox Seguer. Colb. Taurin. Jes. et Fragm. καὶ ἔργον μὲν αὐτοῦ. At in editis et aliis μέν omittitur. Mox Jes. Colb. Taurin. et Fr. ἀποδεικνύειν.

(92) Sic mss. et Fragm. At in editis, τῶν deest. Ibid. Jes. Taurin. Colb. et Fr. 1, πάντων τῶν ποιημάτων. Item ibid. Seguer., ἀρνούμενοι παντελῶς, εἰσὶ μυθολόγοι. Alii cum editis, ἀρνούμενοι παντελῶς, εἰσὶ μυθολόγοι.

(93) Sic Fragmentum. At editi et alii, ἀναπλάττοντες. Ibid. Fragm. Seguer. Taurin. Colb. et Jesuit. ὃν οὔτε, etc. Alii vero et editi, ὃν omittunt. Mox Fragm. δεικνύειν δύνανται.

(94) Sic Fragm. Seguer. Taurin. Colb. Fr. 1, Jes. Gobler. et Fel. 1. In Basil. scriptum quoque erat, νοοῦντα, sed deletum est. Alii vero et editi, τοὺς λόγους τοὺς προτέρους, καὶ πάλιν οὕτω σοφιζόμενον ὑπονοοῦντες. Ibid. Seguer. Fragm. Anglic. Gobler. Fel. 1 et 5, Jes. Taurin. Colb. et Fr. 1, μυθολογοῦσιν, οὐχ ὁρῶντες, etc., ut jacet in contextu. At alii et editi, εἰς ἐναντιλογίαν ταῦτα λέγοντες ἐκπεπτώκασι. Jes. Fr. 1, ibidem pro ὑπονοοῦντες, mendose habent οὐ νοοῦντες.

(95) Sic Seguer. Colb. Taurin. Jes. et Fragm. At Anglic. Fr. 1. Fel. 5, πολὺ τοῦτο. Ibid. Jes. Colb. Taurin. pro ἄνθρωπον, habent ἄνουν, cum hac nota in textum inserta hoc modo, πολὺ τοῦτον ἄνθρωπον, οἶμαι, ὡς ἄνουν ὀφείλει γράφεσθαι, ἵν' ᾖ οὕτως· πολὺ τοῦτον ἄνουν νομίζουσι. Mox Fr. 1, ἀφανίζουσιν, ὡς οἱ τῶν ἀνθρώπων, μειζόνως ἀσεβοῦσιν. Jes. Colb. Taur. ibid. mendose, εὐσεβοῦσιν. Hæc porro, πολὺ τοῦτον, etc., usque ad ἀφανίζονται inclusive desunt in Gobler. et Felc. 1.

(96) Seguer., αὐτὸν γεννᾷν αὐτόν, etc.

(97) Taurin. Colbert. Fr. 1, ὅς ἐστι καὶ τὸ πλή-

Digitized by Google

cienis cognitionis sunt absconditi, idemque dicere A simul esse et exsistere cum suo Patre, per quod et omnia facta sunt; quam Deum multorum nusquam apparentium Patrem esse opinari, vel eum, qui natura simplex est, tanquam ex multis compositum, hominum similem variumque commiuisci. Præterea cum dicat Apostolus : *Christus Dei virtus et Dei sapientia* [34]; illi eum aliis multis virtutibus una annumerant, quodque pejus est, illum scelerati cum eruca et aliis bestiis, quas ad homines puniendos ipse misit, non verentur comparare. Insuper cum Dominus dicat : *Nemo cognoscit Patrem, nisi Filius* [35]; et iterum, *Non quod Patrem quis vidit, nisi qui est a Patre* [36]: qui fieri potest, ut illi Dei hostes non censeantur, qui dicunt Patrem a Filio perfecte nec videri nec cognosci? Nam si B Dominus dicit : *Quemadmodum cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem* [37]: si nec ipse Pater Filium ex parte duntaxat cognoscit; annon illi insani sunt habendi, cum effutiunt Patrem non plene, sed ex parte a Filio cognosci? Deinde si exsistendi principium habet Filius : si item omnia sui ortus initium habent; quid primum exstiterit dicant. Verum nihil profecto est quod queant dicere : nec tale Verbi **227** initium indicare possunt improbi veteratores. Siquidem verus et proprius ipse est Patris fetus, et *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* [38]. Nam quod aiunt Filium suam ipsius naturam nescire, responsione sane indignum est, sed satis fuerit eos insaniæ condemnare. Num enim seipsum non novit Verbum, quod Patris suique ipsius cognitionem C omnibus impertit, illosque reprehendit qui ipsos non cognoscunt?

17. At scriptum est, inquiunt, *Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua* [39]. Ineruditi sane vereque stupidi! Scilicet servus quoque in Scripturis et ancillæ filius, et agnus et ovis di-

τοῦτον λέγειν εἶναί τε καὶ συνυπάρχειν τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ, δι' οὗ καὶ τὰ πάντα γέγονεν· ἢ πολλῶν μὴ φαινομένων Πατέρα νομίζειν (98) τὸν Θεὸν, ἢ ὡς ἐκ πολλῶν συγκείμενον, ὡς ἀνθρωποπαθῆ καὶ ποικίλον, τὸν ἁπλοῦν ὄντα τῇ φύσει φαντάζεσθαι. Εἶτα τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος· *Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία*, οὗτοι ταῖς πολλαῖς (99) δυνάμεσιν ἕνα καὶ τοῦτον συναριθμοῦσι, καὶ τό γε χείριστον, ὅτι τῇ κάμπῃ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀλόγοις, τοῖς δι' ἐπιτιμίαν πεμπομένοις δι' αὐτοῦ (1), παραβάλλουσιν αὐτὸν οἱ παράνομοι. Εἶτα, τοῦ Κυρίου λέγοντος· *Οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς*, καὶ πάλιν, *Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἑώρακεν εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ Πατρός*· πῶς οὐκ ἀληθῶς εἰσιν οὗτοι θεομάχοι, λέγοντες μήτε ὁρᾶσθαι μήτε ἐπιγινώσκεσθαι τὸν Πατέρα παρὰ τοῦ Υἱοῦ τελείως; Εἰ γὰρ ὁ Κύριος λέγει, *Καθὼς γινώσκει με ὁ Πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν Πατέρα*· οὐκ ἐκ μέρους δὲ γινώσκει ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν· πῶς οὐ μαίνονται φλυαροῦντες, ὅτι ἐκ μέρους καὶ οὐ πλήρης γινώσκει ὁ Υἱὸς τὸν Πατέρα (2); Εἶτα εἰ ἀρχὴν ἔχει ὁ Υἱὸς εἰς τὸ εἶναι, ἀρχὴν δὲ ἔχει καὶ τὰ πάντα εἰς τὸ γεγενῆσθαι· τί τίνος ἐστὶ πρῶτον, λεγέτωσαν. Ἀλλ' οὔτε τι εἰπεῖν ἔχουσιν, οὔτε τοῦ Λόγου τοιαύτην ἀρχὴν δεικνύειν δύνανται οἱ πανοῦργοι. Τοῦ γὰρ Πατρός ἐστιν ἀληθινὸν καὶ ἴδιον αὐτοῦ γέννημα (3), καὶ *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Περὶ γὰρ τοῦ λέγειν αὐτοὺς μὴ εἰδέναι τὸν Υἱὸν τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν περιττόν ἐστιν ἀποκρίνασθαι, εἰ μὴ μόνον μανίας (4) αὐτῶν καταγινώσκειν, εἴ γε ἑαυτὸν οὐκ οἶδεν ὁ Λόγος, ὁ τοῖς πᾶσι τὴν γνῶσιν τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ ἑαυτοῦ χαριζόμενος, καὶ μεμφόμενος τοὺς μὴ (5) γινώσκοντας ἑαυτούς.

17. Ἀλλὰ γέγραπται, φασί· *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*· ἀπαίδευτοι καὶ τὰς φρένας ἐμβεβροντημένοι! Καὶ δοῦλος (6) ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐλέχθη, καὶ παιδίσκης υἱὸς, καὶ ἀρνίον καὶ

[34] I Cor. I, 24. [35] Matth. XI, 27. [36] Joan. VI, 46. [37] Joan. X, 15. [38] Joan. I, 1. [39] Prov. VIII, 22.

ρωμα. Mox Seguer. θησαυροὶ τῆς γνωσεως πάσης εἰσὶν ἀπόκρυφοι. Jesuit. Colbert. Taurin. θησαυροὶ τῆς γνώσεως πᾶσίν εἰσιν ἀπόκρυφοι. In Fragm. deest ἀπόκρυφοι. Ibid. Seguer. Jes. Colb. Taurin. Fr. 1, et Fragm. λέγειν εἶναί τε καὶ συνυπάρχειν. Alii et editi, εἶναι λέγειν καὶ συνυπάρχειν.

(98) Jes. Taurin. Colb. et Fr. 1, ὀνομάζειν. Ibid. Seguer. Colb. Taurin. Jes. et Fragm. ἢ ὡς ἐκ πολλῶν. Editi et alii ἢ omittunt. Ibid. Fragm. Colb. Taurin. Jes. et Fr. 1, συγκείμενον ἀνθρωποπαθῆ.

(99) Seguer. Gobler. Fel. 1 et 5, οὗτοι τῇ κάμπῃ καὶ ταῖς πολλαῖς, etc., qui iidem paulo post, τῇ κάμπῃ omittunt.

(1) Sic Seguer. Fragm. Jes. Taurin. Colb. Fr. 1, Gobler. Felc. 1 et 5. At alii et editi, πεμπομένοις ζώοις δι' αὐτοῦ. Mox, pro εἶτα, Gobler. et Felc. 1 habent καί. Ibid., pro ἐπιγινώσκει, Seguer. Colb. Taurin. et Fragm. γινώσκει.

(2) Sic Seguer. Fragm. Gobl. et Felc. 1. At editi, πλήρης ὁ Υἱὸς γινώσκει τὸν Πατέρα· εἶτα εἰ ἀρχὴν ἔχει εἰς τὸ εἶναι ὁ Υἱός. Ibid. Seguer. Jes. Gobler. et Felc. 1, Ἀρχὴν δὲ ἔχει καὶ τὰ πάντα εἰς τὸ γεγενῆσθαι. Editi vero et alii, ἀρχήν τε ἔχει καὶ τὰ πάντα εἰς τὸ γενέσθαι. Jes. Colb. et Taurin. totum hunc locum sic habent : Καὶ οὐ πλήρης ὁ Υἱὸς, ἀρχὴν δὲ ἔχει καὶ τὰ πάντα εἰς τὸ γεγενῆσθαι, τί γινώσκει τὸν Πατέρα; Εἶτα ἀρχὴν ἔχει εἰς τὸ εἶναι ὁ Υἱὸς, τίνος ἐστὶ πρῶτον, etc. Fr. 1 habet item τίνος ἐστὶ πρῶτον, τί omisso. D

(3) Sic Seguer. Fragm. Jesuit., Colbert. Taurin. et Fr. 1. At alii et editi, ἀΐδιον. Ibid. Jes. ἴδιον γέννημα. Mox omnes mss. et Fragm. καὶ ὁ Λόγος. At editi, καὶ Λόγος. Item ibid. καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος desunt in Fragm.

(4) Colb. et Taurin. Fr. 1, ἢ μόνον μανίας. Ibid. Seguer. αὐτόν, mendose. Item ibid. Jes. Colb. Taur. et Fr. 1, εἴ γε ἑαυτόν, etc. Editi et alii, εἰ ἑαυτόν.

(5) Jes. Colbert. Taurin. Fr. 1, χαριζόμενος, μεμφόμενος δὲ τοὺς μή, etc. Ibid. mss. et Fragm. habent ἑαυτούς. Editi vero, ἑαυτόν. Item ibid. Seguer. Jes. Colb. Taurin. Fr. 1 et Fragm. γέγραπται, φασί, etc. Fr. 1, Colb. Taurin. ὁ Κύριος. Cæteri et editi, γέγραπται, φασίν· Κύριος, etc.

(6) Fragm. εἰ καὶ δοῦλος.

Digitized by Google

πρόβατον, καὶ ὅτι κεκοπίακε, καὶ ἐδίψησε, καὶ ἐτυπτήθη, καὶ πέπονθεν. Ἀλλ' ἔχει τὴν πρόφασιν καὶ τὸ αἴτιον εὔλογον (7) ἐγγὺς τὰ τοιαῦτα πάλιν ἐκ τῶν Γραφῶν σημαινόμενα. Ἔστι (8) δὲ τοῦτο, διότι ἄνθρωπος καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου γέγονε, λαβὼν τὴν τοῦ δούλου μορφὴν, ἥτις ἦν ἡ ἀνθρωπίνη σάρξ. Ὁ γὰρ Λόγος, φησὶν ὁ Ἰωάννης (9), *σὰρξ ἐγένετο*. Εἰ δὲ ἄνθρωπος γέγονεν, οὐ δεῖ (10) τινας ἐπὶ ταῖς τοιαύταις φωναῖς σκανδαλίζεσθαι· ἀνθρώπου γὰρ ἴδιόν ἐστι τὸ (11) κτίζεσθαι, τὸ γίνεσθαι, τὸ πλάττεσθαι, τὸ κοπιᾷν, τὸ πάσχειν, τὸ ἀποθνήσκειν, τὸ ἐκ νεκρῶν ἐγείρεσθαι. Καὶ ὥσπερ Λόγος ὢν καὶ σοφία τοῦ Πατρὸς, ἔχει πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς (12), τὸ ἀΐδιον, τὸ ἄτρεπτον, τὸ κατὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσιν ὅμοιον, τὸ μὴ πρότερον καὶ ὕστερον, ἀλλὰ τὸ συνυπάρχειν (13) τῷ Πατρὶ, καὶ αὐτὸ τὸ τῆς θεότητος εἶδος αὐτὸν εἶναι, καὶ τὸ δημιουργικὸν (14), καὶ τὸ μὴ κτίζεσθαι· ὅμοιος γὰρ ὢν κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἂν εἴη κτιστὸς, ἀλλὰ κτίστης (15), ὡς αὐτὸς εἴρηκεν· *Ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι*· οὕτως ἄνθρωπος (16) γεγονὼς, καὶ σάρκα φορέσας, ἐξ ἀνάγκης κτίζεσθαι λέγεται καὶ ποιεῖσθαι, καὶ πάντα τὰ τῆς σαρκὸς ἴδια, κἂν οὗτοι (17), ὡς Ἰουδαϊκοὶ κάπηλοι, τὸν οἶνον μίσγωσιν ὕδατι, ταπεινοῦντες τὸν Λόγον, καὶ τὴν θεότητα αὐτοῦ ταῖς τῶν γεννητῶν (18) ἐννοίαις ὑποβάλλοντες. Διὰ τοῦτο γὰρ εἰκότως καὶ δικαίως οἱ μὲν Πατέρες ἠγανάκτησαν, καὶ ἀνεθεμάτισαν τὴν ἀσεβεστάτην ταύτην (19) αἵρεσιν, οὗτοι δὲ ὡς εὐέλεγκτον καὶ πανταχόθεν οὖσαν σαθρὰν φοβοῦνται καὶ κρύπτουσι. Καὶ γὰρ βραχέα μὲν (20) ταῦτα πρὸς κατάγνωσιν αὐτῶν ἡμεῖς ἐγράψαμεν· ἐὰν δέ τις θελήσῃ πλατυτέρῳ τῷ κατ' αὐτῶν ἐλέγχῳ χρήσασθαι, εὑρήσει τὴν αἵρεσιν ταύτην Ἑλλήνων μὲν οὐ μακρὰν, τῶν δὲ ἄλλων αἱρέσεων ἐσχάτην καὶ τρυγίαν (21) τυγχάνουσαν. Ἐκεῖναι μὲν γὰρ ἢ περὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν ἐνανθρώπησιν

ctus est, ut et laborasse, sitivisse, vapulasse et passus esse : sed hæc quæ ex Scripturis memorantur, non sine causa aut ratione dici liquido constat, quia scilicet homo et Filius hominis factus est, forma servi accepta, quæ est humana caro. *Verbum* enim, inquit Joannes, *caro factum est* [60]. Quod si homo factus est, nemo hujusmodi vocibus offendi debet : siquidem hominis proprium est creari, nasci, formari, laborare, pati, mori, et a mortuis excitari. Ac quemadmodum ut Verbum et sapientia Patris, omnia quæ sunt Patris habet, nempe æternitatem, immutabilitatem, perfectissimamque cum illo secundum omnia et in omnibus similitudinem; ita ut nihil prius vel posterius in illo sit, sed una cum Patre exsistat, eademque ipse sit divinitatis forma, et vi efficiendi pariter præditus, nec denique creari possit : nam cum Patris secundum naturam sit similis, non creatus sed creator est, uti ipse dixit : *Pater meus usque ad hoc tempus operatur; et ego operor* [61] : ita plane homo factus et carne indutus, necessario et creari et fieri dicitur, ut et cætera quæ ad carnem proprie pertinent, etiamsi isti vinum cum aqua [62], ut Judaici caupones, commisceant, cum Verbum deprimunt, et ejus divinitatem notionibus rerum factarum subjiciunt. Idcirco enim jure et merito indignati Patres impiissimæ hæresi anathema dixere, quam illi quia refutatu facilem et futilem undique esse sentiunt, timent et dissimulant. Namque nos quidem hæc pauca ad illos confutandos scripsimus ; si cui vero eosdem placuerit copiosius refellere, istam hæresim a gentilibus non procul abesse, aliarumque hæresum extremam et fæcem esse reperiet. Illæ scilicet varie errant vel circa corpus et humanam naturam a Domino assumptam, cum aliæ alia mendacia proferunt, vel cum Dominum advenisse penitus negant, qui

[60] Joan. I, 14. [61] Joan. V, 17. [62] Isa. I, 22.

(7) Sic Seguer. Fragm. Taurin. et Jesuit. At alii et editi, εὔκολον.

(8) Sic Jes. Colb. Taurin. et Fr. 1, et Fragm. Ibid. Fragm., ὅτι. Jesuit. Colb. Taurin. et Fr. 1, διότι. Alii et editi, σημαινόμενά ἐστι, διότι ἄνθρωπος. In editis et Jes. et Taurin. est punctum ante ἐγγύς. Ibid. Gobler. et Felckm. 1, ἄνθρωπος υἱὸς ἀνθρώπου.

(9) Sic Seguer. Fragm. Jes. Taurin. Colb. et Fr. 1. At editi et alii omittunt, ὁ Ἰωάννης.

(10) Seguer. Gobler. et Felckm. 1, οὐ χρή. Ibid. Fr. 1, τινα.

(11) Sic τό hic et in sequentibus scribitur in Seg. Fragm. Jesuit. Colb. Taurin. Fr. 1, Gobler. et Felckm. 1. In aliis vero et editione Commel. τῷ, sed mendose. Ibid., πάσχειν habent Seguer. Fragm. Jes. Taurin. Colb. Basili. Anglic. et Felckm. 1 et 2, legitque Nannius. In aliis et editis deest. Item ibidem Seguer. Jesuit. Colbert. Taurin. Fr. 1, Fragm. Gobler. et Felckm. 1, habent γίνεσθαι. Editi et alii, γενέσθαι. Seguer. Colb. Taurin. ibid., ἀποθνήσκειν καὶ ἐκ νεκρῶν. Idem ibid. ut et Fragm. Jes. Fr. 1, Basili Anglic. Gobler. Felckm. 1 et 5, Colb. Taurin., ἐγείρεσθαι. Editi et alii, ἐγείρασθαι.

(12) Ἔχει πάντα τὰ τοῦ Πατρός desunt in Fragmento.

(13) Seguer. Gobler. Felck. 1, ἀλλὰ καὶ τὸ συνυπάρχειν. Mox Seguer. Colb. Taurin. et Jes., καὶ αὐτὸ τὸ τῆς θεότητος, etc. In aliis τό deest.

(14) Jes. Colb. Taurin. et Fr. 1, δημιουργεῖν. Mox Seguer. Colb. Taurin. et Jes., ὢν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν. Hæ autem voces, κατὰ τὴν οὐσίαν, desunt in Fragmento.

(15) Sic Seguer. Fragm. Jes. Colb. Taurin. et Fr. 1. Cæteri vero et editi, ἀλλὰ καὶ κτίστης.

(16) Colb. Taurin. Fr. 1, οὕτως ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος. Ibid. Seguer. Jes. Colb. Taurin. et Fr., γεγονὼς καὶ σάρκα φορέσας. Alii et editi καὶ omittunt. Ibid. Colb. et Taurin., ἐξ ἀνάγκης καὶ κτίζεσθαι.

(17) Jes. Colb. Taurin. et Fr. 1, τὰ ἴδια τῆς σαρκὸς ὑπομένειν, κἂν οὗτοι, etc. Mox Jes. Colb. Taurin., σμίγωσιν. Gobler. Felckm. 1 et 5, σμίγουσιν. Seguer. et Fragm., μίσγουσιν.

(18) Anglic. Colb. Taurin. et Felckm. 5, γενητῶν.

(19) Ταύτην abest a Gobler. et Felckm. 1.

(20) Basil., Καὶ βραχέα μέν. Felckm. 5. pro μὲν, habet μετὰ, et paulo post αὐτοῖς pro αὐτῶν.

(21) Seguer. Fragm. Colb. Taurin. Fr. 1, et Jesuit., τρύγα. Mox Seguer. Colb. Taurin. Fragm. Jesuit. Fr. 1, Felckm. 5, καὶ τὴν ἐνανθρώπησιν, ut et legit Nannius. Editi et alii, ἢ τὴν ἐνανθρώπησιν. Ibid. Felckm. 5, ὡς οἱ Ἰουδαῖοι.

Digitized by Google

quidem error fuit Judæorum. Hæc autem sola, ma- **228** jori incitata furore, ausa est ipsam etiam Divinitatem aggredi, quatenus nempe contendit Verbum omnino non fuisse, nec Deum semper fuisse Patrem; quocirca non immerito quis dixerit adversus eos scriptum esse hunc psalmum : *Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus : corrupti sunt et abominabiles facti sunt in studiis suis* [44].

τοῦ Κυρίου πλανῶνται, αἱ μὲν οὕτως, αἱ δὲ ἐκείνως καταψευδόμεναι, ἢ μηδόλως ἐπιδεδημηκέναι τὸν Κύριον, ὡς Ἰουδαῖοι νομίζοντες ἐπλανήθησαν· αὕτη δὲ μόνη μανικώτερον εἰς αὐτὴν τὴν θεότητα (22) κατατετόλμηκε, λέγουσα μηδόλως εἶναι τὸν Λόγον, μηδὲ τὸν Πατέρα ἀεὶ Πατέρα εἶναι. Ὅθεν εὐλόγως ἔν τις κατ' αὐτῶν ἐκεῖνον (23) εἴποι γεγράφθαι τὸν ψαλμόν· *Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, Οὐκ ἔστι Θεός· διεφθάρησαν καὶ ἐβδελύχθησαν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν.*

18. Atqui, inquiunt, valemus et possumus ratiociis defendere nostram hæresim. Verum melius ipsi se defenderent, si non quodam artificio nec profanis sophismatis, sed simplici fide eam possent propugnare. Itaque, si hanc ecclesiasticam esse confidunt et existimant, suam sententiam aperte declarent. Nemo enim accensam lucernam sub modio ponit, sed supra candelabrum, ut omnibus venientibus luceat [45]. Si ergo suam illi hæresim tueri possunt, scribant quæ supra allata sunt, suamque hæresim nudam omnibus, tanquam lucernam, exhibeant : Alexandrum beatæ memoriæ episcopum aperte criminentur, Arium ea dicentem ejecisse injuste : conquerantur de Nicæna synodo, quæ, impietate rejecta, piam substituit et edidit fidem. Verum id eos non facturos pro certo habeo. Nec enim adeo sunt ignari malorum quæ commenti sunt et spargere nituntur : sed probe sciunt, licet initio simpliciores vano surripuerint artificio, suam tamen sententiam illico tanquam impiorum lumen, C exstinguendam, seque ubique velut veritatis hostes ignominia esse notandos. Hinc est igitur quod illi, qui stulte agunt omnia, et ut stulti loquuntur, in eo tantum se prudenter, ut filii sæculi, gerant, quod sub modium lucernam abscondant suam [46], ut apparere existimetur, et ne, si appareret, cognita et reprobata exstingueretur. Namque ipse Arius dux hujusce hæresis, et Eusebii socius, Eusebianorum opera a beatæ memoriæ Constantino Au-

18. Ἀλλὰ καὶ ἰσχύομεν, φασὶ (24), καὶ δυνάμεθα ταῖς πανουργίαις προστῆναι τῆς αἱρέσεως. Βελτίων δ' ἂν γένοιτο αὐτῶν ἡ ἀπολογία, ἐὰν μὴ τέχνῃ τινὶ μηδὲ σοφίσμασιν Ἑλληνικοῖς, ἀλλ' ἁπλῇ τῇ πίστει ταύτης προστῆναι δύνανται. Οὐκοῦν εἰ τεθαρρήκασι καὶ γινώσκουσιν ἐκκλησιαστικὴν εἶναι ταύτην, λεγέτωσαν φανερῶς τὸ φρόνημα· οὐδεὶς γὰρ ἅψας λύχνον τίθησιν αὐτὸν (25) ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς εἰσερχομένοις. Εἰ τοίνυν καὶ οὗτοι προστῆναι δύνανται, γραψάτωσαν τὰ προειρημένα, καὶ δειξάτωσαν πᾶσιν, ὡς λύχνον (26), γυμνὴν τὴν ἑαυτῶν αἵρεσιν· φανερῶς τε καὶ κατηγορείτωσαν Ἀλεξάνδρου τοῦ μακαρίτου (27) ἐπισκόπου, ὡς ἀδίκως ἐκβαλόντος τὸν Ἄρειον λέγοντα ταῦτα, καὶ μεμφέσθωσαν τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, ἀντὶ τῆς ἀσεβείας ὑπομνήσασαν καὶ γράψασαν τὴν εὐσεβῆ πίστιν. Ἀλλ' οὐ ποιήσουσιν, εὖ οἶδα, ὅτι οὐχ οὕτως εἰσὶν ἀγνῶτες (28) ὧν ἐπλάσαντο καὶ φιλονεικοῦσιν ἐπισπεῖραι κακῶν· ἀλλὰ καὶ μάλα γινώσκουσιν, ὅτι, κἂν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοὺς ἀκεραίους διὰ κενῆς (29) ἀπάτης ὑφαρπάσωσιν, ἀλλ' εὐθὺς ἡ ἔννοια αὐτῶν ὡς φῶς ἀσεβῶν (30) σβέννυται, καὶ στηλιτεύονται παντοχοῦ, ὡς τῆς ἀληθείας ἐχθροί. Διὰ τοῦτο γοῦν (31) πάντα μωρῶς ποιοῦντες, καὶ ὡς μωροὶ λαλοῦντες, τοῦτο μόνον, ὡς υἱοὶ τοῦ αἰῶνος ὄντες τούτου, φρονίμως πεποιήκασι, κρύπτοντες ὑπὸ τὸν μόδιον τὸν ἑαυτῶν λύχνον, ἵνα νομίζηται φαίνειν, καὶ μὴ φαινόμενος ἀποσβεσθῇ καταγινωσκόμενος. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς Ἄρειος (32) ὁ τῆς μὲν αἱρέσεως ἔξαρχος, Εὐ-

[44] Psal. LII, 1, 2. [45] Matth. v, 15. [46] Luc. XVI, 8.

(22) Sic Seguer. Fragm. Jesuit. Colb. Taurin. Fr. 1, Gobler. Felckm. 1 et 5. Editi vero et alii, αὐτὴν θεότητα. Ibid. Seguer. Gobler. Felck. 1, κατατετόλμηκε. Alii et editi, τετόλμηκε. Mox Jesuit., Taurin. Colbert. Fr. 1, et Fragm., μηδὲ τὸν Πατέρα ἀεὶ Πατέρα. At alii et editi, τὸν Θεὸν Πατέρα εἶναι. Ὅθεν, etc.

(23) Seguer., ἐκείνων. Mox, post οὐκ ἔστι Θεός, desinit Fragmentum.

(24) Seguer., Ἀλλ' ἰσχύομεν, φησί. Paulo post Goblerian. et Felck. 1, Βέλτιον δ' ἂν γένοιτο, etc. Infra Jesuit. Colb. Taurin. et Fr. 1, προστῆναι δύνωνται.

(25) Sic Seguer. Colb. Taurin. Jesuit. Gobler. et Felckm. 1. At alii et editi αὐτόν omittunt.

(26) Sic Seguer. Taurin. Jesuit. Fr. 1, Anglic. At Gobler. Felck. 1 et 5, δειξάτωσαν πρῶτον, ὡς λύχνον. Editi, δειξάτωσαν πρῶτον εἰς λύχνον. Ibid. Seguer. Jesuit. Colbert. Taurin. Fr. 1, Gobler. Felck. 1 et 5, γυμνὴν τὴν ἑαυτῶν. Alii vero et editi γυμνήν omittunt. Item ibid. Seguer. et Jesuit., φανερῶς τε καὶ κατηγορείτωσαν. At in aliis et editis καί deest.

(27) Sic Seguer. Jesuit. Colb. et Fr. 1. At Taur., μακαρίου. Editi et alii, μακαριωτάτου.

(28) Sic Seguer. Taurin. et Jesuit. At alii et editi, ἀγνοοῦντες. Ibid. Seguer. Taurin. Colbert. Fr. 1, Anglic. Gobler. Felckm. 1 et 5, ὧν ἐπλάσαντο καὶ φιλονεικοῦσιν ἐπισπεῖραι κακῶν. Editi vero et alii, ἣν ἐπλάσαντο... κακίαν.

(29) Sic Seguer. Jesuit. et editio Commel. At Taurin., καινῆς, ut et videtur legisse Nannius; nam vertit, *recenti impostura*. Colbert., κακῆς.

(30) Seguer., ἀσεβῶς.

(31) Jesuit. Colbert. Taurin., Διὰ τοῦτο δ' οὖν. Ibid. iidem et Seguer. Gobler. et Felck. 1, πάντα μωρῶς ποιοῦσιν, ὡς μωροὶ λαλοῦντες. Mox τούτου abest a Seguer. Jesuit. Fr. 1, Colbert. 1, Taurin.

(32) Jesuit. Taurin. Colbert., ἀποσβεσθῇ· καταγινωσκόμενος γὰρ καὶ αὐτὸς Ἄρειος. Hic autem locus ex S. Athanasio habetur apud Sozomenum lib. II, cap. 30, editionis Valesii. Gobler. et Felck. 1, Καὶ γὰρ αὐτὸς Ἄρειος.

Digitized by Google

σεβίου δὲ κοινωνὸς, κληθεὶς ἔκ σπουδῆς (33) τότε τῶν περὶ Εὐσέβιον παρὰ τοῦ μακαρίτου Κωνσταντίνου τοῦ Αὐγούστου, καὶ ἀπαιτούμενος εἰπεῖν ἐγγράφως τὴν ἑαυτοῦ πίστιν, ἔγραψεν ὁ δόλιος, κρύπτων μὲν τὰς ἰδίας (34) τῆς ἀσεβείας λέξεις, ὑποκρινόμενος δὲ καὶ αὐτὸς, ὡς ὁ διάβολος, τὰ τῶν Γραφῶν ῥήματα ἁπλᾶ, καὶ ὥς ἐστι γεγραμμένα (35). Εἶτα λέγοντος τοῦ μακαρίτου Κωνσταντίνου· « Εἰ μηδὲν ἕτερον ἔχεις παρὰ ταῦτα ἐν τῇ διανοίᾳ, μάρτυρα τὴν ἀλήθειαν δός· ἀμύνεται γὰρ ἐπιορκήσαντά σε ὁ Κύριος (36)· » ὤμοσεν ὁ ἄθλιος μήτε ἔχειν, μήτε ἄλλα παρὰ (37) τὰ νῦν γραφέντα κἂν εἰρῆσθαι πώποτε παρ' αὐτοῦ ἢ πεφρονῆσθαι. Ἀλλ' εὐθὺς ἐξελθὼν, ὥσπερ δίκην δοὺς, κατέπεσε, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος.

A gusto vocatus, suamque fidem jussus scripto exponere, obtemperavit quidem, sed proprias impietatis voces occultavit, ficteque, ut diabolus, nuda Scripturarum vocabula, uti scripta sunt, usurpavit. Deinde dicente beatæ memoriæ Constantino, « Si nihil aliud præter hæc in mente retines, da testem veritatem : te enim, si pejeraveris, ulciscetur Dominus : » juravit miser nihil se aliud in mente habere, nec unquam alia dixisse aut sensisse præter ea quæ modo scripserat. Verum statim ille egressus, tanquam pœnas persolvens decidit, et præceps factus crepuit medius [46].

19. (38) Πᾶσι μὲν οὖν ἀνθρώποις κοινὸν τοῦ βίου τέλος ὁ θάνατός ἐστι, καὶ οὐ δεῖ τινας ἐπεμβαίνειν (39), κἂν ἐχθρὸς ᾖ ὁ τελευτήσας, ἀδήλου ὄντος μὴ ἕως ἑσπέρας καὶ αὐτοὺς τοῦτο καταλάβῃ· τὸ δὲ τέλος Ἀρείου, ἐπεὶ μὴ ἁπλῶς γέγονε, διὰ τοῦτο καὶ διηγήματος ἄξιόν ἐστι. Τῶν γὰρ περὶ Εὐσέβιον ἀπειλούντων εἰσαγαγεῖν (40) αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὁ μὲν ἐπίσκοπος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀλέξανδρος ἀντέλεγεν, ὁ δὲ Ἄρειος ἐθάῤῥει (41) τῇ βίᾳ καὶ ταῖς ἀπειλαῖς Εὐσεβίου· σάββατον γὰρ ἦν, καὶ προσεδόκα τῇ ἑξῆς συνάγεσθαι (42). Πολὺς τοίνυν ἦν ἀγὼν, ἐκείνων μὲν ἀπειλούντων, Ἀλεξάνδρου δὲ εὐχομένου· ἀλλ' ὁ Κύριος κριτὴς γενόμενος ἐβράβευσε κατὰ τῶν ἀδικούντων. Οὔπω γὰρ ὁ ἥλιος ἔδυ, καὶ χρείας αὐτὸν ἐλκυσάσης εἰς τόπον, ἐκεῖ κατέπεσε, καὶ ἀμφοτέρων τῆς τε κοινωνίας καὶ τοῦ ζῆν εὐθὺς ἐστερήθη. Καὶ ὁ μὲν μακαρίτης Κωνσταντῖνος ἐὐθὺς ἀκούσας ἐθαύμασεν, ἰδὼν (43) ἐλεγχθέντα τοῦτον ἐπίορκον· πᾶσι δὲ γέγονε τότε φανερὸν, ὅτι τῶν μὲν περὶ Εὐσέβιον ἠσθένησαν αἱ ἀπειλαὶ, καὶ ἡ ἐλπὶς Ἀρείου ματαία γέγονεν. Ἐδείχθη δὲ πάλιν,

229 19. Omnibus quidem hominibus mors est communis vitæ finis, nec cuiquam insultare licet, quamvis fuerit inimicus, qui e vita decesserit, cum incertum sit utrumne ad vesperam victuri simus. Attamen cum Arii obitus non consueto more contigerit, idcirco narratione dignus esse videtur. Minitantibus nempe Eusebianis se Arium etiam in ecclesiam introducturos, repugnabat Alexander Constantinopolis episcopus : Arius autem vi et minis Eusebii confidebat : sabbatum quippe erat, et se sequenti die ad communionem admittendum sperabat. Itaque vehemens erat contentio : minabantur illi, Alexander vero orabat. Sed Dominus judex factus, adversus iniquos sententiam tulit. Nondum enim sol occiderat, cum Arius impellente necessitate in secretum locum digressus, ibidem corruit, et re utraque communione scilicet et vita continuo privatus est. Quo confestim audito beatæ memoriæ Constantinus non sine admiratione vidit illum perjurii fuisse convictum. Tunc profecto omnes intellexerunt fractas esse Eusebianorum minas, inanemque fuisse spem

[46] Act. I, 18.

(33) Jesuit. Colbert. Taurin., ἐκ σπονδῆς. Iiden. ibid. et Seguer. Fr. 1 et Sozomenus, τοῦ μακαρίτου Κωνσταντίνου τοῦ Αὐγούστου. Anglic. Goblet. et Fel. 1, τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου, etc. Editi et alii, παρὰ Κωνσταντίνου τοῦ Αὐγούστου. Ibid. Sozom. omittit conjunctionem καὶ post Αὐγούστου.

(34) Sic Seguer. Jesuit. Colbert. Taurin. et Fr. 1. Editi vero et alii, ἔγραψε μὲν ὁ δόλιος κρύπτων τὰς ἰδίας, etc. At Sozomenus, ἔγραψεν ὁ δόλιος κρύπτων τὰς ἀναιδεῖς δυσσεβείας λέξεις.

(35) Ἁπλᾶ καὶ ὥς ἐστι γεγραμμένα, desunt in Jesuit. Colbert. et Taurin. Ibid. Seguer. Colbert. Taurin. et Fr. 1, τοῦ μακαρίτου Κωνσταντίνου. Gobler. et Fel. 1, τοῦ Αὐγούστου, εἰ μηδέν, etc. Editi et alii, τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου. Mox Seguer., Jesuit., Fr. 1, Colbert., Taurinens. et Sozomen., ἐν τῇ διανοίᾳ. Editi et alii, ἐν τῇ καρδίᾳ.

(36) Jesuit., Colbert., Taurin., ἀμύνεται γάρ σε ἐπιορκήσαντα αὐτὸς ὁ Κύριος. Sozomen. editionis Valesii, ἀμυνεῖται γὰρ ἐπιορκήσαντά σε αὐτὸς ὁ Κύριος. Seguer. habet ut in textu, sed sine articulo ante Κύριος.

(37) Sic Seguer. Taurin. Jesuit. Sozomen. Fel. 1 et 5, Fr. 1, vero et Colbert., μήτε ἔχειν ἄλλα παρά, etc. Editi et alii, ὁ ἄθλιος μήτε ἄλλα παρά, etc. Ibid. Sozomen., παρὰ τὰ νῦν γραφέντα φρονεῖν, κἂν εἰρῆσθαι πώποτε εἴη παρ' αὐτοῦ. Ἀλλ' εὐθύς, etc.

(38) Vide eadem de re epistolam proximam, ad Serapionem.

(39) Sic Seguer. Jesuit. Colb. Taur. et Fr. 1. At alii et editi articulum omittunt. Ibid. Seguer. Jesuit. Colb. Taur. et Fr. 1, οὐ δεῖ τινας ἐπεμβαίνειν. Sozomen. Valesii, τινος ἐπεμβαίνειν. Editi et alii, τινας ἐπιβαίνειν. Mox Sozomen. καὶ αὐτὸν τοῦτο καταλάβῃ. Fr. 1, Colbert. Taur., αὐτοὺς καταλάβοι τοῦτο.

(40) Sic Seguer. Sozomen. Colb. Taur. Jesuit. Fr. 1. At editi et alii, εἰσάγειν. Ibid. Seguer. Jesuit. Colb. Taur. Fr. 1 καὶ εἰς ἐκκλησίαν. Alii et editi καὶ omittunt.

(41) Sic Seguer. Jesuit. Fr. 1, Colb. Taur. et Sozomen. Editi vero et alii, θαῤῥεῖ. Mox Seguer. Jesuit. Taurin. Colb. Fr. 1, Gobler. Felckm. 1 et Sozom., σάββατον γὰρ ἦν. Alii et editi, σάββατον δὲ ἦν.

(42) Jesuit. et Taur., συνεισάγεσθαι. Ibid. Seguer, Πολὺς τοίνυν ἦν ἀγών. Jesuit. Taur. et Fr. 1, Πολὺς τοίνυν ἀγὼν ἦν. Sozom. Πολὺς δὲ ἀγὼν ἦν. Editi, Πολὺς τοίνυν ἀγὼν, ἐκείνων. At in Colb. desunt καὶ προσεδόκα, etc., ad ἐκείνων exclusive.

(43) Sozom., εἰδώς. Mox Jesuit. Colb. et Taur. πᾶσί τε τοῦτο γέγονε φανερόν. Fr. 1, πᾶσι δὲ τοῦτο γέγονε φανερόν. Seguer. πᾶσί τε τότε γέγονε φανερόν.

Digitized by Google

Arii. Palam item factum est, Arianam hæresim hic et in cœlesti primogenitorum Ecclesia fuisse communione a Salvatore exclusam. Quis igitur non miretur illos adeo inique litigare, quos Dominus condemnavit, eamque tueri et vindicare hæresim, quam ipse Dominus communione indignam esse convicit, qui nempe ejus ducem in ecclesiam ingredi noluerit sinere : nec denique quod scriptum est formidare, sed ea aggredi quæ fieri non queunt? *Quis enim possit dissolvere quæ Deus sanctus decreverit* [47] ? vel quis eum audebit defendere quem damnavit Deus? Scribant ergo illi quæ voluerint, ut qui propriis tuendis opinionibus delectantur. Vos vero, fratres, vos qui Domini vasa fertis, et Ecclesiæ dogmata propugnatis, vos, inquam, hortor ut rem perpendatis : et si quidem alias præter supra memoratas Arii voces scripserint, inde illos condemnate tanquam hypocritas, qui nimirum sententiæ suæ venenum occultant, serpentisque exemplo labiorum verbis blandiuntur. Namque etiam dum hæc scribunt, illos secum habent qui cum Ario tunc fuere expulsi, Secundum scilicet Pentapolitanum, et clericos qui quondam in Alexandriæ ecclesia sunt convicti, iisdemque ipsis apud Alexandriam scribunt : quodque permirum est, nos et eos qui nobiscum sunt vexandos curarunt, quamvis piissimus imperator Constantinus nos **230** ad patriam et ecclesiam cum pace redire jusserit, maximæque curæ haberet populorum concordiam. Iidem ipsi nunc etiam effecere ut istis ecclesiæ traderentur, quo utique facto cunctis probavere omnes insidias quas nobis et aliis ab initio tetenderunt, nonnisi illorum gratia paratas fuisse.

20. Qui igitur illi qui ita agunt, hæc scribendo fidem possint facere? Si enim recte scripsissent, *Thaliam* quam composuit Arius delevissent, procul-

A ὅτι παρὰ τοῦ Σωτῆρος (44) ἀκοινώνητος γέγονεν ἡ Ἀρειανὴ μανία καὶ ὧδε καὶ ἐν τῇ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς Ἐκκλησίᾳ. Τίς οὖν οὐκ ἂν θαυμάσειεν ὁρῶν τούτους ἀδίκως φιλονεικοῦντας (45), οὓς ὁ Κύριος κατέκρινε, καὶ βλέπων αὐτοὺς ἐκδικοῦντας τὴν αἵρεσιν, ἣν ὁ Κύριος ἀκοινώνητον ἤλεγξε, μὴ ἀφεὶς τὸν ταύτης ἔξαρχον εἰσελθεῖν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ μὴ φοβουμένους τὸ γεγραμμένον, ἀλλ' ἀδυνάτοις ἐπιχειροῦντας ; Ἃ γὰρ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος (46) *βεβούλευται, τίς διασκεδάσει* ; καὶ ὃν ὁ Θεὸς κατέκρινε, τίς ὁ δικαιῶν ; Ἐκεῖνοι μὲν οὖν, ὡς ἰδίας φαντασίας ἐκδικοῦντες, γραφέτωσαν ἃ θέλουσιν (47)· ὑμεῖς δὲ, ἀδελφοί, ὡς τὰ τοῦ Κυρίου σκεύη φέροντες, καὶ τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐκδικοῦντες δόγματα, παρακαλῶ, δοκιμασταὶ γίνεσθε (48) τοῦ πράγματος· καὶ εἰ μὲν B ἑτέρας παρὰ τὰς προειρημένας Ἀρείου λέξεις γράφουσιν, ἐντεῦθεν (49) ὡς ὑποκριτῶν τούτων κατάγνωτε, κρυπτόντων μὲν τὸν ἰὸν τοῦ φρονήματος, σαινόντων δὲ κατὰ τὸν ὄφιν τοῖς ἀπὸ χειλέων (50) ῥήμασι. Καὶ γὰρ ταῦτα γράφοντες ἔχουσι μεθ' ἑαυτῶν τοὺς ἐκβληθέντας τότε μετὰ Ἀρείου, Σεκοῦνδον (51) τὸν Πενταπολίτην, καὶ τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ποτὲ ἐλεγχθέντας κληρικοὺς, τούτοις τε γράφουσιν ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ· καὶ τό γε θαυμαστὸν, ἡμᾶς μὲν καὶ τοὺς μεθ' ἡμῶν ἐποίησαν διωχθῆναι, καίτοι τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως Κωνσταντίνου μετ' εἰρήνης ἀποστείλαντος ἡμᾶς εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἐκκλησίαν (52), καὶ κηδομένου τῆς ὁμονοίας τῶν λαῶν· τούτοις δὲ παραδοθῆναι νῦν πεποιήκασι τὰς ἐκκλησίας, καὶ πᾶσιν ἔδειξαν, ὅτι τούτων χάριν ἡ πᾶσα καθ' ἡμῶν ἐξ ἀρχῆς καὶ C κατὰ τῶν ἑτέρων γέγονεν ἐπιβουλή.

20. Πῶς οὖν, ταῦτα ποιοῦντες, δύνανται ταῦτα (53) γράφοντες πιστεύεσθαι ; Εἰ γὰρ ἔγραφον ὀρθῶς, ἐξήλειφον ἦν ἔγραψεν ὁ Ἄρειος (54) *Θαλείαν*, καὶ

[47] Isa. XIV, 27.

(44) Jesuit., ὅτι καὶ παρὰ τοῦ Σωτῆρος. Ibid. Seguer. Gobler. et Felckm. 1 omittunt ἀκοινώτητος. Ibid. Fr. 1, Colb. et Taurin., Ἀρειανικὴ μανία. Gobler. et Felckm. 1, μανία καινή. Ibid. Jesuit. Taurin. Colb., καὶ ὧδε καὶ τῇ πρωτοτόκων. Seguer. et Sozom. ἐν τῇ τῶν πρωτοτόκων. Item, ἐν οὐρανοῖς abest a Sozomeno.

(45) Sic Seguer. Jesuit. Colb. Taurinensis, ut et legit Nannius. Sozomenus vero, Τίς οὖν οὐ θαυμάσειεν ὁρῶν τούτους δικαιῶσαι φιλονεικοῦντας, ὃν Κύριος, etc. Id est : *Quis igitur non jure miretur, cum videat illos eum excusare conari quem Dominus condemnavit?* Editi, Τίς οὖν οὐκ ἂν θαυμάσειε δικαίως ὁρῶν τούτους φιλονεικοῦντας, οὓς ὁ Κύριος, etc., ut etiam legisse videtur Omnibonus, qui ita vertit : *Quis non merito stupeat, ubi hos contendere viderit, quos Dominus condemnavit?* Mox Sozom., ἐκδικοῦντας τὴν αἵρεσιν, οὓς ὁ Κύριος ἀκοινωνήτους ἤλεγξε. Gobler. et Felckm. 1, ἣν ὁ Κύριος κατέκρινε καὶ ἀκοινώνητον ἤλεγξε. Felckm. 5, ἀκοινώνητον ἔδειξε, μᾶλλον δὲ ἤλεγξε. Ibid. Sozom., μὴ ἀφεὶς τὸν ταύτης ἔξαρχον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐλθεῖν, ibique desinit.

(46) Ὁ ἅγιος abest a Colb. Jesuit. Fr. 1, Taur. Gobler. Felckm. 1, nec vertit Nannius.

(47) Seguer. Gobler. Felckm. 1, ἃ βούλονται. Ibid. Seguer. et Jesuit., ἡμεῖς. Iidem ibid. ut et Gobler. Felckm. 1, ὡς τὰ τοῦ Κυρίου. Fr. 1, Colbert. et Taurinensis, ὡς τοῦ Κυρίου. Editi et alii, ἀδελφοὶ, τὰ τοῦ Κυρίου, etc. Ibid. Seguer. Jesuit. Taurin. Colbert. Goblerian. et Felckman. 1, τὰ τῆς ἀληθείας δόγματα.

(48) Sic Seguer. et Jesuit. At Taurin. et Colb., γένεσθε. Gobler. et Felckm. 1, γενέσθαι. Editi et alii, γίνεσθαι.

(49) Jesuit. Fr. 1, Colbert. et Taur., αὐτόθεν. Ibid. Colbert. Taurin. et Fr. 1, ὑποκριτῶν αὐτῶν.

(50) Sic Seguer. Gobler. et Felckm. 1. At Jesuit. Colb. Fr. 1, et Taur. τοῖς διὰ χειλέων. Editi, τοῖς ἀπὸ τῶν χειλέων. Mox Jesuit. Fr. 1, Colb. Taur. Καὶ γὰρ καὶ ταῦτα. D

(51) Σεκοῦνδον deest in Gobler. et Felckm. 1. Ibid. Felckm. 5, τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ· καὶ τό γε θαυμαστὸν, etc., omissis intermediis. Seguer. ibid., ποτὲ ἐκβληθέντας. Jesuit. et Taurinensis, τότε λεχθέντας. Colbert., ποτὲ λεχθέντας. Goblerian. et Felckm. 1, ποτὲ βληθέντας. Mox Basili., ἐκδιωχθῆναι. Ibid. βασιλέως deest in Jesuit. Fr. 1, Taurin. et Colbert.

(52) Seguerian., καὶ τὴν καλὴν ἐκκλησίαν. Mox Fr. 1, Jesuit. Colb. et Taur., τοῦ λαοῦ. Pro πατρίδι, Colb. mendose habet τριάδα.

(53) Jesuit. Taur. Colb. et Fr. 1 ταῦτα omittunt.

(54) Seguer. et Taur., ἔγραψεν Ἄρειος. Seguer. Ibid., Θαλίαν. Idem et Gobl. Felckm. 1 et Fr. 1, καὶ ἀπέβαλον. Taur., καὶ ἐπέβαλλον. Jesuit. et Colb., καὶ ἐπέβαλον. Anglic. et Felckm. 5, ἀπέβαλον sine καί. Cæteri et editi, ἀπέβαλλον, καὶ omisso.

Digitized by Google

ἀπέβαλλον ἂν τὰς τῆς αἱρέσεως παραφυάδας· μαθηταὶ γὰρ οὗτοι (55) καὶ κοινωνοὶ τῆς τε ἀσεβείας καὶ τῆς ἐπιτιμίας γεγόνασιν Ἀρείου· οὐκοῦν, μὴ ἀποβάλλοντες τούτους, ἔκδηλοι πᾶσίν εἰσι μὴ ἔχοντες ὀρθὸν τὸ φρόνημα (56), κἂν μυριάκις γράφωσι. Διὰ τοῦτο γρηγορεῖν προσήκει, μήποτε τῇ περιβολῇ τῶν γραμμάτων ἀπάτη τις γένηται, καὶ παρενέγκωσί τινας ἀπὸ τῆς εὐσεβοῦς πίστεως. Ἐὰν δὲ τολμήσαντες τὰ Ἀρείου γράψωσιν, ὁρῶντες ἑαυτοὺς (57) εὐοδουμένους καὶ εὐθηνουμένους, οὐδέν ἐστι λοιπὸν ἢ πολλῇ τῇ (58) παῤῥησίᾳ χρήσασθαι, μνημονεύοντας τῶν ἀποστολικῶν προῤῥήσεων, ἃς διὰ τὰς τοιαύτας αἱρέσεις προμηνύων ἔγραψε, καὶ ἡμᾶς (59) εἰπεῖν πρέπει· Οἴδαμεν, ὅτι, ὡς γέγραπται, *Ἐν ἐσχάτοις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς ὑγιαινούσης* (60) *πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνης καὶ διδασκαλίαις δαιμόνων, ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν· καὶ· Ὅσοι μὲν θέλουσιν εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ, διωχθήσονται· πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.* Ἀλλ' ἡμᾶς οὐδέν τι (61) πείσει τούτων, οὐδὲ χωρίσει τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ, κἂν οἱ αἱρετικοὶ θάνατον ἡμῖν ἀπειλῶσι· Χριστιανοὶ γάρ ἐσμεν, καὶ οὐχὶ Ἀρειανοί. Εἶθε δὲ μηδὲ οἱ ταῦτα γράψαντες ἐφρόνουν τὰ Ἀρείου! Ναὶ, ἀδελφοὶ, τοιαύτης παῤῥησίας χρεία νῦν· οὐ γὰρ ἐλάβομεν πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον· ἀλλ' ἐπ' ἐλευθερίᾳ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ Θεός· καὶ ἔστιν ἀληθῶς αἰσχρὸν, καὶ λίαν αἰσχρὸν (62), ἐὰν ἣν παρὰ τοῦ Σωτῆρος διὰ τῶν ἀποστόλων ἔσχομεν πίστιν, ταύτην διὰ Ἄρειον ἢ τοὺς ἐξ Ἀρείου φρονοῦντας καὶ πρεσβεύοντας ἀπολέσωμεν. Ἤδη μὲν οὖν πλεῖστοι καὶ τῶν μερῶν τούτων, μαθόντες τὴν τῶν γραφόντων πανουργίαν, ἕτοιμοι μέχρις αἵματός εἰσιν ἀντικαταστῆναι πρὸς τὰς ἐκείνων μεθοδείας, ἀκούοντες μάλιστα περὶ τῆς (63) ὑμῶν στερρότητος· ἐπειδὴ δὲ ἀφ' ὑμῶν ἐξῆχηται ὁ κατὰ τῆς αἱρέσεως ἔλεγχος, καὶ ὡς ὄφις ἐκ τῶν φωλεῶν ἡ αἵρεσις ἀποκεκάλυπται· παρ' ὑμῖν τετήρηται (64) τὸ παιδίον, ὅπερ Ἡρῴδης ἀνελεῖν ἐζήτει, καὶ ζῇ ἐν ὑμῖν ἡ ἀλήθεια, καὶ ὑγιαίνει παρ' ὑμῖν (65) ἡ πίστις.

que surculos hæresis rejecissent. Hi sunt enim discipuli et consortes cum impietatis tum pœnæ Arii: ac proinde cum illos non repellant, omnibus est perspicuum recte eos non sentire, etiamsi sexcenties scripserint. Quocirca vigilandum est ne qua fraus in litterarum ornatu delitescat, et aliquos a pia fide abducant. Quod si prospera se uti fortuna videntes, Arii opiniones scriptis defendere ausi fuerint, nihil jam amplius restat quam ut multa cum libertate agamus, memores prædictionum Apostoli quas ob hujusmodi hæreses litteris, præmonendi causa, mandavit. Nobis ergo hæc convenit respondere: Scimus scriptum esse: *In extremis temporibus discedent quidam a sana fide, attendentes spiritibus erroris et doctrinis dæmoniorum veritatem refugientium* [58]; et: *Quicunque pie volunt vivere in Christo, persecutionem patientur. Mali autem homines et seductores proficient in pejus, errantes et in errorem inducentes* [59]. Verum nihil horum nos allicere poterit, vel separare a charitate Christi, licet mortem ipsam nobis hæretici minitentur: nam Christiani, non Ariani sumus. Utinam autem qui ista scripserunt, cum Ario non sentirent. Ita sane est, fratres: hujusmodi libertate nunc maxime opus est. Non enim accepimus spiritum servitutis iterum ad timorem [60]: sed in libertatem vocavit nos Deus [61]: vereque turpe est, et valde turpe, si fidem quam a Salvatore per apostolos accepimus, propter Arium aut Arianos Ariique fautores amittamus. Hinc jam complures harumce regionum homines, audita scribentium astutia, parati sunt illorum artificiis usque ad sanguinem resistere, præsertim postquam de vestra animi firmitate certiores sunt facti. Porro quandoquidem hæresis confutationem ipsi divulgastis, eamque, tanquam serpentem, e latebris eduxistis: certe infantem, quem occidendum quærebat Herodes, conservastis, vivitque in vobis veritas, et apud vos sana perstat fides.

[58] I Tim. iv, 1. [59] II Tim. iii, 12, 13. [60] Rom. viii, 15. [61] Galat. v, 13.

(55) Jesuit. Taur. Colb. et Fr. 1, αὐτοί. Ibid. Jesuit., τῆς τότε ἀσεβείας, etc.

(56) Sic Seguer. Jesuit. Colb. et Taur. At editi et alii, ὀρθὸν φρόνημα. Mox Seguer. Jesuit. Taur. Colb., μήποτε τῇ περιβολῇ. Basili. Anglic. Gobler. Felckm. 1 habent item τῇ περιβολῇ. Editi et alii, μήπως τῇ παραβολῇ.

(57) Sic Seguer. Jesuit. Taur. Gobler. et Felckm. 1. At editi δὲ alii. αὐτούς. Ibid. Gobler. et Felckm. 1 omittunt, καὶ εὐθηνουμένους.

(58) Sic Seguer. Jesuit. Colb. et Taur. In editis et aliis deest τῇ.

(59) Seguer., καὶ ὑμᾶς. Jes. Fr. 1, Colb. Taur., ὥστε καὶ ἡμᾶς.

(60) Sic Seguer. Gobler. Felckm. 1, Jesuit. Colb. et Taur. Editi vero et alii τῆς ὑγιοῦς. Seguer. habet, ἀπὸ τῆς ὑγιαινούσης. Mox Seguer. Jesuit. Taurin. Fr. 1, πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων.

(61) Sic Seguer. Jesuit. Colb. et Taur. In editis vero et aliis deest τι. Paulo post Seguer. Gobler. Fel. 1. Colb. Jes. Fr. 1 et Taur., κἂν οἱ αἱρετικοὶ θάνατον ἡμῖν ἀπειλῶσι, et in margine Anglic., γρ. κἂν οἱ αἱρετικοὶ θάνατον ἡμῖν ἀπειλοῦσι. Editi et alii, κἂν θάνατόν τις ἀπειλήσῃ. Mox Seguer. Jes. Colb. et Taur., καὶ οὐκ Ἀρειανοί. Paulo post, pro Ναὶ, Colb. habet Καί.

(62) Sic Seguer. Jesuit. et Taur. At in editis et aliis omittitur, καὶ λίαν αἰσχρόν.

(63) Fr. 1 et Taur., μάλιστα τὰ περὶ τῆς, etc. Mox iidem et Jesuit. cum Colb., ἐφ' ὑμῶν ἐξῆχηται.

(64) Fr. 1, Colb. Taur., παρ' ὑμῖν τετήρηται.

(65) Sic Seguer. Fr. 1, Jesuit. Colb. et Taur. At Gobl. et Felckm. 1 παρ' ὑμῶν. Editi et alii, ἐν ὑμῖν. Mox Seguer. ἔχοντες μετὰ χεῖρα. Jesuit. Fr. 1 et Taur., ἔχοντες ἐν διανοίᾳ τὴν παρὰ τῶν πατέρων πίστιν.

Digitized by Google

21. Quamobrem vos oro, ut Nicænam fidem a Patribus editam præ manibus habentes, eamque summa animi alacritate et fortitudine ac constanti in Dominum fiducia propugnantes, omnibus exemplar efficiamini, cunctisque ostendatis nunc pro veritate adversus hæresim esse certandum, **231** variasque artes inimici esse. Nec enim solum thus aris idolorum non offerre, martyres efficit : verum etiam fidem non negare, illustre est conscientiæ martyrium. Nec il tantum qui idola adoravere, ut alieni sunt condemnati, sed etiam qui veritatem prodidere. Hinc Judas ab apostolica dejectus dignitate est, non quod sacrificavit sed quod proditor fuit. Hymenæus quoque et Alexander a Christo defecere non ad idola abeundo, sed facto in fide naufragio [82]. Similiter Abraham patriarcha, tametsi non occisus, coronatus tamen est, quia Deo fidelis fuit. Alii item sancti viri, de quibus Paulus loquitur, Gedeon nimirum, Barac, Samson, Jephthe, David et Samuel [83], cæterique, non sanguine effuso mortem obierunt, sed per fidem justi sunt effecti, atque ad hoc usque tempus admirationem movent, quod pro sua in Dominum pietate mortem subire fuerint parati. Si vero id etiam liceat addere quod nostro tempore accidit, nostis quo pacto beatæ memoriæ Alexander usque ad mortem contra hanc hæresim certaverit, quotque ac ictationes quantosve labores, quamvis senex, toleraverit, quibus perfunctus, in extrema senectute appositus est et ipse ad patres suos. Quot item alii, sese eidem impietati opponentes, quam valde laboravere, qui quidem suæ confessionis gloriationem in Christo habent. Nos igitur similiter, quandoquidem de summa rerum nostrarum agitur, fidesque nunc vel neganda proponitur vel servanda, hoc simus animo et voluntate, ut quæ accepimus custodiamus, eorumque veluti monumentum fidem Nicææ scriptam teneamus : ita ut repudiatis novitatibus, doceamus populos, ne spiritibus erroris attentos se præbeant, sed ut ab Arianorum impietate et a societate quam cum illis inierunt Meletiani, omnino declinent.

21. Διὰ τοῦτο, παρακαλῶ, ἔχοντες μετὰ χεῖρας τὴν ἐν Νικαίᾳ παρὰ τῶν Πατέρων γραφεῖσαν πίστιν, καὶ ταύτην ἐκδικοῦντες πολλῇ τῇ προθυμίᾳ (66), καὶ τῇ εἰς τὸν Κύριον πεποιθήσει, τύπος γένεσθε τοῖς πανταχοῦ, δεικνύοντες ἀγῶνα προκεῖσθαι νῦν πρὸς τὴν αἵρεσιν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, καὶ ποικίλας εἶναι τοῦ ἐχθροῦ (67) τὰς μεθοδείας. Οὐ γὰρ μόνον τὸ μὴ θῦσαι λίβανον δείκνυσι μάρτυρας· ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ ἀρνήσασθαι τὴν πίστιν, ποιεῖ τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως λαμπρόν. Καὶ οὐχ οἱ κλίναντες (68) εἰς εἴδωλα μόνον κατεκρίθησαν ὡς ἀλλότριοι, ἀλλὰ καὶ οἱ προδεδωκότες τὴν ἀλήθειαν. Ἰούδας γοῦν οὐ θύσας ἀπεβλήθη τῆς ἀποστολικῆς τιμῆς, ἀλλὰ προδότης γενόμενος. Καὶ Ὑμέναιος δὲ καὶ (69) Ἀλέξανδρος οὐκ εἰς εἴδωλα τραπέντες ἀπεπήδησαν, ἀλλ' ὅτι περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν. Πάλιν (70) τε Ἀβραὰμ ὁ πατριάρχης οὐκ ἀναιρεθεὶς ἐστεφανώθη, ἀλλ' ὅτι πιστὸς γέγονε τῷ Θεῷ. Οἵ τε ἄλλοι ἅγιοι, περὶ ὧν ὁ Παῦλός φησι, Γεδεών, Βαράκ, Σαμψών, Ἰεφθαὲ, Δαβίδ τε καὶ Σαμουὴλ, καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς, οὐχ αἵματος ἐκχυθέντος, ἐτελειώθησαν, ἀλλὰ δι' πίστεως ἐδικαιώθησαν, καὶ μέχρι νῦν θαυμάζονται, ὅτι καὶ θάνατον ὑπομένειν ἦσαν ἕτοιμοι διὰ τὴν εἰς τὸν Κύριον εὐσέβειαν. Εἰ δὲ δεῖ προσθεῖναι καὶ τὸ γενόμενον ἐφ' ἡμῖν (71), οἴδατε πῶς ὁ μακαρίτης Ἀλέξανδρος μέχρι θανάτου κατὰ τῆς αἱρέσεως ταύτης ἠγωνίσατο, καὶ ὅσας θλίψεις καὶ πηλίκους πόνους, καίτοι γέρων ὤν, ὑπομείνας (72), ἐν τῇ πρεσβυτικῇ ἡλικίᾳ προσετέθη καὶ αὐτὸς πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ. Πόσοι δὲ καὶ ἄλλοι πόσους (73) καμάτους ἐσχήκασι, κατὰ τῆς ἀσεβείας ταύτης διδάσκοντες, καὶ τὸ καύχημα τῆς ὁμολογίας ἔχουσιν ἐν Χριστῷ. Οὐκοῦν καὶ ἡμεῖς (74), ὡς τοῦ περὶ παντὸς ὄντος ἡμῖν ἀγῶνος, καὶ προκειμένου νῦν ἢ ἀρνήσασθαι ἢ τηρῆσαι τὴν πίστιν, σπουδὴν ταύτην καὶ πρόθεσιν ἔχωμεν (75), ἃ μὲν παρελάβομεν φυλάττειν, ἔχοντες πρὸς ὑπόμνησιν τὴν ἐν Νικαίᾳ γραφεῖσαν πίστιν· τὰς δὲ καινοτομίας ἀποστρέφεσθαι, καὶ διδάσκειν τοὺς λαοὺς μὴ προσέχειν πνεύμασι πλάνης (76), ἀλλὰ παντελῶς ἐκκλίνειν ἀπὸ τῆς ἀσεβείας τῆς τῶν Ἀρειομανιτῶν, καὶ τῆς τῶν Μελιτιανῶν πρὸς αὐτοὺς συνωμοσίας.

[82] I Tim. I, 20. [83] Hebr. XI, 32 seqq.

(66) Sic omnes mss. si Felckm. 2 excipias, in quo ut et in editis hæc desunt, καὶ ταύτην ἐκδικοῦντες πολλῇ τῇ προθυμίᾳ. Eadem legerunt Omnibonus et Nannius. Mox Seguer. et Anglic., τύπος γένεσθε. Jesuit. et Taur., τύπος γίνεσθε. Colb., τύποι γίνεσθε. Fr. 1, τύπος γίνεσθαι. Editi et alii, τύπος γενέσθαι.

(67) Jesuit. Fr. 1, Colbert. et Taurinensis, τοῦ διαβόλου.

(68) Seguer. Jesuit. Fr. 1, Colbert. et Taur., κλίνοντες, et mox (Seguer. excepto) προδιδόντες. Colb. ibid. pro μόνον, habet μόνοι.

(69) Jesuit. Colbert. et Taurin., καὶ Ὑμέναιος μὲν καὶ, etc.

(70) Πάλιν τε abest a Gobler. et Felckm. 1, qui mox iidem, Βαράκ καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς, omissis intermediis.

(71) Sic Seguer. Jesuit. Colbert. Taur. Gobler. et Felckm. 1. At editi et alii, ἐφ' ἡμῶν. Mox Seguer., ὁ μακάριος.

(72) Sic Seguer. Colbert. Fr. 1, Jesuit. et Taurin. Editi vero et alii, πόνους ὑπέμεινε, καίτοι γέρων ὤν, καὶ ὑπομείνας, etc. Ibid. Seguer. pro πηλίκους, habet τηλικούτους. Item ibid. Jesuit. Colb. Fr. 1, Taur. αὐτοῦ omittunt post πατέρας.

(73) Sic Seguer. Jesuit. Colbert. Taurin. Felckm. 1 et 5. At editio Commel., Πόσοι δὲ ἄλλοι καὶ πόσους.

(74) Καὶ ἡμεῖς deest in Taurin. Colbert. et Jesuit. Ibid. Seguer. Jesuit. Taurin. et Fr. 1, ὄντος ἡμῖν, Colbert. mendose, οὗτος ἡμῖν. Editi et alii ἡμῖν omittunt. Idem ibid. Jesuit. Colbert. et Taurin., νυνὶ ἀρνήσασθαι ἢ τηρῆσαι, etc.

(75) Sic Seguer. Jesuit. Colbert. et Fr. 1, ut et emendatum est in Taurinensi. Editio vero Commel., ἔχομεν.

(76) Seguer. Jesuit. Fr. 1, Colbert. Taurin., πλάνοις. Mox iidem (Seguer. excepto), ἀπὸ τῆς ἀσεβείας τῆς τῶν Ἀρειομανιτῶν. Editi et alii, ἀπὸ τῆς ἀσεβείας τῶν Ἀρειομανιτῶν.

Digitized by Google

22. Ὁρᾶτε γὰρ, ὡς τὸ πρότερον μαχόμενοι πρὸς ἑαυτοὺς, νῦν, ὡς Ἡρῴδης καὶ Πόντιος, συνεφώνησαν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βλασφημίαν· ἐφ' ᾧ καὶ μισήσειεν ἂν τις αὐτοὺς δικαίως, ὅτι τῶν μὲν ἰδίων χάριν ἀπεχθάνοντο (77) πρὸς ἀλλήλους, εἰς δὲ τὴν κατὰ τῆς ἀληθείας ἔχθραν καὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἀσέβειαν φίλοι γεγόνασι καὶ ἀλλήλους ξεξιοῦνται, πάντα τε παρὰ γνώμην (78) πάσχειν ὑπομένουσι, διὰ τὴν ἰδίαν ἕκαστος τῆς προθέσεως ἡδονήν· Μελιτιανοὶ μὲν διὰ τὴν προστασίαν καὶ τὴν μανίαν (79) τῆς φιλαργυρίας, Ἀρειομανῖται δὲ διὰ τὴν ἰδίαν ἀσέβειαν, ἵν' ἐν τῇ τοιαύτῃ συνωμοσίᾳ καὶ (80) τὴν ἰδίαν ἀλλήλοις κακόνοιαν προσκιχρᾷν δύνωνται, καὶ αὐτοὶ μὲν (81) τὴν ἀσέβειαν τούτων ὑποκρίνωνται, οὗτοι δὲ τῇ πονηρίᾳ συντρέχωσιν ἐκείνων τῇ κακίᾳ, καὶ λοιπὸν κοινῇ τὰ ἴδια ἑαυτῶν πονηρεύματα, ὥσπερ τὸ τῆς Βαβυλῶνος (82) ποτήριον κεράσαντες, ἐπιβουλεύσωσι τοῖς εὐσεβοῦσιν ὀρθῶς εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἦν μὲν οὖν ἡ πονηρία καὶ ἡ συκοφαντία (83) τῶν Μελιτιανῶν καὶ πρὸ τούτων πᾶσι φανερά· ἦν δὲ καὶ ἡ ἀσέβεια καὶ θεομάχος αἵρεσις τῶν Ἀρειανῶν πάλαι πανταχοῦ καὶ πᾶσιν ἔκδηλος. Οὐ γὰρ ὀλίγος ἐστὶν ὁ χρόνος· ἀλλ' οἱ μὲν πρὸ πεντήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν σχισματικοὶ γεγόνασιν· οἱ δὲ πρὸ τριάκοντα (84) καὶ ἐξ ἐτῶν ἀπεδείχθησαν αἱρετικοὶ, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀπεβλήθησαν ἐκ κρίσεως πάσης τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου. Ἐξ ὧν δὲ νῦν (85) ἔδρασαν, δέδεικται λοιπὸν καὶ τοῖς δοκοῦσιν αὐτῶν προσποιεῖσθαι φανερῶς, ὡς δι' οὐδὲν ἕτερον καθ' ἡμῶν καὶ κατὰ πάντων τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐπιβουλὴν πεποιήκασιν, ἢ διὰ τὴν ἰδίαν ἑαυτῶν (86) τῆς ἀσεβείας αἵρεσιν. Ἰδοὺ γὰρ τὸ πάλαι σπουδαζόμενον τοῖς περὶ Εὐσέβιον γέγονε νῦν· καὶ ἀφ' ἡμῶν μὲν ἁρπασθῆναι πεποιήκασι τὰς ἐκκλησίας, ἐπισκόπους τε καὶ πρεσβυτέρους μὴ κοινωνοῦντας αὐτοῖς ἐξώρισαν, ὡς ἠθέλησαν, καὶ τοὺς λαοὺς

22. Quæso enim, perspicite, ut ii, qui inter se antea pugnabant, nunc, ut olim Herodes et Pontius, contra Dominum nostrum Jesum Christum consensere: quam certe ob causam meritissimo sunt odio habendi, quippe qui, cum de propriis commodis agitur, inimicitias secum gerant; cum autem est contra veritatem dimicandum, et impietas adversus Deum fovenda, amici fiant, seseque invicem comiter tractent, et quidvis præter mentem facile ferant, voluptate scilicet illecti, quam ex suo quique fine consequendo percepturos sperant. Nam Meletiani quidem præsidendi cupiditate et insana avaritia ducuntur: Arianos autem sua sola impellit impietas. Hinc fit ut in hujusmodi conjuratione suam mutuo sibi commodare possint improbitatem; ita ut Meletiani quidem Arianorum simulent impietatem, Ariani vero Meletianorum pravitatem nequitia tutentur; ac denique **232** propria sua simul flagitia, veluti Babylonis poculum, commiscentes[84], iis parent insidias, qui Dominum nostrum Jesum Christum vera pietate colunt. Erat quidem jam antea omnibus nota perversitas et calumnia Meletianorum: jam diu quoque ubique cunctis manifesta est impietas Deoque infensa Arianorum hæresis. Nec enim parum temporis intercessit, a quo sumpsere exordium: sed Meletiani ante quinquaginta quinque annos facti sunt schismatici; et Ariani ante triginta sex annos hæretici sunt declarati, iidemque sunt ab Ecclesia, totius generalis synodi judicio, rejecti. Ex his autem quæ modo egerunt, etiam ipsis, qui illos aperte fovere videntur, perspicuum jam est eos nullam aliam ob causam nobis omnibusque orthodoxis episcopis tetendisse ab initio insidias, quam ut impiam suam hæresim defenderent. Ecce enim nunc tandem factum est, quod olim Eusebiani sunt moliti: nobis ecclesias tolli cu-

[84] Apocal. XVIII, 6.

(77) Sic Seguer. Jesuit. Fr. 1, Taurin. et Colb. Alii autem et editi, ἀπεχθάνονται. Mox Seguer., εἰς τὸν Κύριον. Jesuit. Colbert. et Taurin., εἰς τὸν Θεόν. Editi, εἰς Θεόν.

(78) Gobl. et Fel. 1, περὶ γνώμην. Mox ἰδίαν abest a Jes. Fr. 1, Colb. et Taur. Ibid. Seguer., ἕκαστος. Editi et alii, ἑκάστου. Basili. ibid. Μελετιανοί.

(79) Taur. Colb. et Jesuit., τὴν μανίαν. Editi et alii μανίαν. Iidem et Seguer., τῆς φιλαργυρίας. Fr. 1, Gobl. et Fel. 1, μανίας τῆς φιλαργυρίας. Sic item Fel. 5, τῆς omisso. Editi alique, καὶ μανίαν ταῖς φιλαργυρίαις.

(80) Sic Seguer. Gobl. et Fel. 1. Editi vero et alii καὶ omittunt. Ibid. Seguer. Jesuit. et Taurin., κακόνοιαν. At editi, κοινωνίαν. Ibid. Segu. Jesuit. et Taur., προκιχρᾶν. Gobl. et Fel. 1 ibid., δύνανται. In Colbert. desunt ἵν' ἐν τῇ τοιαύτῃ, etc., ad τὴν ἀσέβειαν τούτων inclusive.

(81) Seguer. Jesuit. Fr. 1, Gobler. et Fel. 1, οὗτοι μέν, etc. Ibid. Seguer., ὑποκρίνονται, et mox, συντρέχουσιν.

(82) Sic Seguer. Colbert. Jesuit. Fr. 1, et Taurin. At editi et alii, Βαβυλωνίας. Mox ἐπιβουλεύσωσι legitur in mss. præterquam in Jesuit. et Taurin. qui habent, ἐπιβουλεύουσι. Editi, ἐπιβουλεύωσι.

(83) Seguer. Jesuit. Taurin., καὶ ἡ συκοφαντία. In editis ἡ deest. Ibid. Basili., Μελετιανῶν. Segu. ibid., καὶ πρὸ τούτου· et mox, καὶ ἡ θεομάχος. Paulo post Seguer. Gobler. et Fel. 1, πανταχοῦ πᾶσιν ἔκδηλος. Ibid. Seguer., ἐστὶν ὁ χρόνος. Editi et alii, ἐστὶ χρόνος.

(84) Sic Seguer. Jesuit. Taurin. Colb. Fr. 1, Anglic. Gobler. Fel. 1 et ita legit Nannius. At Fel. 5, οἱ δὲ πρὸ τριάκοντα καὶ ἓξ ἐτῶν ἀπεδείχθησαν αἱρετικοὶ ἐκ κρίσεως πάσης τῆς οἰκουμένης συνόδου. Id est, *Ariani vero ante sex et triginta annos declarati sunt hæretici ex judicio totius œcumenicæ synodi.* Edit. Commel., οἱ δὲ πρὸ τριάκοντα καὶ ἓξ ἐτῶν ἀπεδείχθησαν ἐκ κρίσεως πάσης τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου. Sic etiam videtur legisse Omnibonus, qui hunc locum ita vertit: *Hi vero sex ante annos et triginta pronuntiati, judicio totius universalis synodi.* Vide admonitionem.

(85) Seguer., Ἐξ ὧν δὲ καὶ νῦν. Mox Gobler. et Fel. 1, τοῖς δοκοῦσιν αὐτῶν προοποιεῖσθαι. Seguer. Jesuit. Fr. 1, Colbert. Taurin. τοῖς δοκοῦσιν ἀποπροσποιεῖσθαι. Editio Commel., αὐτῶν προσποιῆσθαι. Fel. 5, αὐτῶν προποιῆσθαι.

(86) Seguer., ἡ αὐτῶν. Gobler. et Felckman. 1, αὐτῶν.

Digitized by Google

rarunt; episcopos et presbyteros, qui cum ipsis non communicant, in exsilium pro suo arbitratu miserunt; populos, qui ab illis fugiunt, ecclesiis exclu-serunt, easque tradiderunt Arianis, qui a tanto tempore fuerunt condemnati; ut scilicet Meletianorum simulatione cum ipsis conspirante, illic secure possint suæ impietatis verba evomere, atque Antichristo, qui hanc in illis seminavit hæresim, viam erroris, ut quidem sperant, præparare.

23. Hæc itaque illi dormitantes inaniter cogitent. Nos enim non dubitamus quin benignus imperator, re audita, illorum impietates sit prohibiturus; ac proinde non diu illi perstabunt, sed, ut scriptum est[85], corda impiorum cito deficient. Nos autem divinarum, ut scriptum est[86], Scripturarum induti sermonibus, illis non secus ac apostatis qui furorem in domo Domini collocare cupiunt, resistamus, nec pertimescamus corporis mortem, neque vias eorum æmulemur : sed potius præ omnibus valeat veritas. Enimvero nos quoque tunc ab Eusebianis, ut nemo vestrum ignorat, rogati ut vel cum eis impietatem simulate amplecteremur, vel ab ipsis insidias exspectaremus, illis noluimus assentiri, sed potius elegimus ab ipsis vexari quam Judam imitari. Utique præstitere quod fuerant minati, Jezabelemque imitati[87], sibi paravere Meletianos, quorum fraude uterentur : non ignari scilicet quonam modo illi sese adversus beatum Petrum martyrem, deindeque adversus magnum Achillam, ac denique adversus felicis recordationis Alexandrum gesserint, ut etiam hoc pacto adversum nos, uti meditati sunt, hi quidem quidquid **233** ipsis suggestum fuerit, fingant, illi vero ansam inde arripiant nos persequendi atque ad necem quærendi. Hoc enim est quod sitiunt, neque hactenus voluntatem abjecerunt nostrum effundendi sanguinem. Verum hæc ego minime curo; siquidem exploratum persuasumque mihi est, quod tolerantibus dabitur merces a Salvatore, vosque, ut patres, sustinendo, facti plebi exemplum, eversaque

[85] Prov. x, 20. [86] IV Reg. xvii, 9 juxta LXX. [87] III Reg. xxi, 7.

(87) Taurin. Fr. 1, Colbert., αὐτοὺς ἐζημίωσαν καὶ ἐξέκλεισαν. Mox Fel. 5, πρὸ τοσούτων χρόνων.

(88) Basili., Μελετιανῶν. Paulo post Seguer. Jesuit. Colb. Taurin. Gobl. Fel. 1, ἀσεβείας ἑαυτῶν. Editi, αὐτῶν ἀσεβείας.

(89) Sic Seguer. Jesuit. Taurin. Fr. 1, Gobler. Editi vero et alii, ἀπωλείας. Mox Seguer., τοιαῦτα συστάξαντες. Jesuit. Taurin. Fr. 1, Colbert., τοσαῦτα συστάξαντες.

(90) Jesuit. Fr. 1, Taurin. Colb. οὐ γὰρ χρονίσουσιν. Mox Seguer. Jesuit. Taurin. Colb. Gobler. Fel. 1, καρδίαι τῶν ἀσεβῶν. Editi et alii, καρδία ἀσεβῶν.

(91) Sic Seguer. Jesuit. Fr. 1, Colbert. Taurin. At Basili. Anglic. et Fel. 5, τότε ὑπὸ τῶν περὶ, etc. Editi τότε τῶν περὶ, etc. Mox Seguer. Taurin. Jesuit. Fr. 1, Colbert. Goblerian. et Fel. 1, σὺν αὐτοῖς. Editi et alii, παρ' αὐτοῖς.

(92) Sic Seguer. Jesuit. Taurin. Colbert. At in editis deest παρ' αὐτῶν. Fel. notat in mss. Anglic. Gobler. Fr. 1, et Fel. 1, legi, προσδοκᾷ παρ' αὐτῶν, οὐκ ἠθελήσαμεν.

(93) Seguer. Taurin. Colb., ἢ τὸν Ἰούδα μιμήσασθαι τρόπον.

ἀποστρεφομένους αὐτοὺς ἐξέκλεισαν (87) τῶν ἐκκλησιῶν, τοῖς δὲ Ἀρειανοῖς τοῖς πρὸ τοσούτου χρόνου καταγνωσθεῖσι παραδεδώκασιν αὐτὰς, ἵνα, συνούσης αὐτοῖς καὶ τῆς τῶν Μελιτιανῶν (88) ὑποκρίσεως, ἐπ' ἀδείας ἔχωσιν ἐν αὐταῖς τὰ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν ἀποπτύειν ῥήματα, καὶ προκατασκευάζειν, ὥς γε νομίζουσι, τῷ τὴν αἵρεσιν αὐτοῖς ἐπισπείραντι τῷ Ἀντιχρίστῳ, τὴν τῆς ἀπάτης (89) ὁδόν.

23. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν τοσαῦτα νυστάζοντες φανταζέσθωσαν μάτην· οἴδαμεν γὰρ, ὅτι καὶ ὁ φιλάνθρωπος βασιλεὺς, ἀκούσας, κωλύσει τὰς πονηρίας αὐτῶν καὶ ὡ χρονιοῦσιν (90), ἀλλὰ κατὰ τὸ γεγραμμένον, καρδίαι τῶν ἀσεβῶν ταχέως ἐκλείψουσιν· ἡμεῖς δὲ ὡς πρὸς ἀποστάτας καὶ θέλοντας μανίαν ἐν οἴκῳ Κυρίου καταπῆξαι, ἠμφιεσμένοι, κατὰ τὸ γεγραμμένον, τοῖς λόγοις τῶν θείων Γραφῶν, ἀντικαταστῶμεν, καὶ μήτε θάνατον σωματικὸν φοβηθῶμεν, μήτε τὰς τούτων ὁδοὺς ζηλώσωμεν· ἀλλὰ πάντων μᾶλλον προκρινέσθω τῆς ἀληθείας ὁ λόγος. Καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς, ὡς οἴδατε πάντες, ἀξιούμενοι τότε παρὰ τῶν περὶ (91) Εὐσέβιον, ἢ ὑποκρίνασθαι σὺν αὐτοῖς τὴν ἀσέβειαν, ἢ προσδοκᾷν ἐπιβουλὴν παρ' αὐτῶν (92), οὐκ ἠθελήσαμεν αὐτοῖς συγκαταθέσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον εἱλόμεθα διώκεσθαι παρ' αὐτῶν, ἢ τὸν τοῦ Ἰούδα μιμήσασθαι τρόπον (93). (94) Ἀμέλει πεποιήκασιν ὅπερ ἠπείλησαν (95), καὶ μιμησάμενοι τὴν Ἰεζάβελ, ἐγκαθέτους ἑαυτοῖς τοὺς Μελιτιανοὺς (96) κατεσκεύασαν· εἰδότες πῶς κατὰ τοῦ μακαρίου Πέτρου τοῦ μάρτυρος, καὶ μετ' αὐτὸν τοῦ μεγάλου Ἀχιλλᾶ, εἶτα κατὰ τοῦ μακαρίτου (97) Ἀλεξάνδρου γεγόνασιν, ἵν' οὕτως καὶ καθ' ἡμῶν, ὥσπερ τοῦτο μελετήσαντες, ὑποκρίνωνται μὲν οὗτοι ἅπερ ἂν αὐτοῖς ὑποβληθῇ (98), ἐκεῖνοι δὲ πρόφασιν λάβωσι διώκειν καὶ ζητεῖν ἡμᾶς ἀποκτεῖναι. Τοῦτο γὰρ διψῶσι, καὶ οὐ παύονταί γε (99) μέχρι νῦν τὸ αἷμα ἡμῶν θέλοντες ἐκχέειν. Ἀλλὰ τούτων οὐδεμία μοι φροντίς· οἶδα γὰρ καὶ πέπεισμαι ὅτι τοῖς ὑπομένουσιν ἔσται μισθὸς παρὰ τοῦ Σωτῆρος, καὶ ὅτι καὶ ὑμεῖς (1) ὑπομείναντες, ὡς οἱ πατέρες,

(94) Vide Apologiam contra Arianos num. 59.

(95) Sic Seguer. Jesuit. Taurin. Colb. et editio Commel. ut et vertit Omnibonus hoc modo: *Et fecerunt profecto quemadmodum minati sunt.* Gobler. et Fel. 1, ἠθέλησαν καὶ ἠπείλησαν, ut etiam legit Nannius.

(96) Sic Seguer. Colbert. Jesuit. Taurin. Editi vero, ἑαυτοὺς Μελετιανούς, etc. Mox Seguer. Colbert. Jesuit. Fr. 1, Taurin., μακαρίτου Πέτρου. Colbert. et Taurin., ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος. Mox Taurin. et Fr. 1 et Colbert., Ἀχιλλᾶ.

(97) Sic Seguer. Jesuit. Fr. 1, Colbert. Taurin. et Gobler. Fel. 1 et 5. At editi et alii, μακαρίου. Mox Seguer. Taur. et Colbert. Jesuit., ἵν' οὕτως, καί. In aliis καί deest. Colb. ibid., μεθ' ἡμῶν.

(98) Seguerian. Goblerian. et Felckman. 1, ὑπεβλήθη.

(99) Sic Seguer. Fr. 1, Jesuit. Colbert. Taurin. In aliis et editis particula γε decst. Paulo post μοι ante φροντὶς abest a Seguer.

(1) Colbert. Jesuit. Taurin., καὶ ὅτι ὑμεῖς. Mox Seguerian., τύπος γινόμενος.

Digitized by Google

τύποι γενόμενοι τοῖς λαοῖς, καὶ ἀνατρέποντες τὴν ξένην καὶ ἀλλοτρίαν (2) ταύτην ἐπίνοιαν τῶν ἀσεβῶν, ἔξετε μὲν τὸ καύχημα, λέγοντες· Τὴν πίστιν τετηρήκαμεν· ἀπολήψεσθε δὲ τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Θεὸς (3) τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Γένοιτο δὲ κἀμὲ μεθ' ὑμῶν τὰς ἐπαγγελίας κληρονομῆσαι, τὰς μὴ μόνον τῷ Παύλῳ ῥηθείσας, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Κυρίου (4), καὶ Σωτῆρος, καὶ Θεοῦ, καὶ παμβασιλέως ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ τῷ Πατρὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας (5) αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

A hujusmodi externa et aliena impiorum astutia, jure gloriari poteritis, dicentes : Fidem servavimus [58]; ac postremo vitæ coronam, quam Deus se diligentibus promisit [59], estis recepturi. Utinam vero ego quoque vobiscum hæres fiam promissionum, quæ non solum Paulo dictæ sunt, sed etiam omnibus qui adventum Domini et Salvatoris, et Dei, summique nostrum imperatoris Jesu Christi dilexere, per quem Patri gloria et imperium in Spiritu sancto nunc et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

[58] II Timoth. IV, 7. [59] Jac. I, 12.

(2) Sic Seguer. Jesuit. Taurin. Colb. At editi, ἀλλότριον.

(3) Ὁ Θεός deest in Seguerian. Jesuit. Taurin. Colbert. Paulo post κληρονομῆσαι abest ab iisdem et Gobler. et Fel. 1. Mox Seguer. Jesuit. Taurin. Colbert. Gobler. et Fel. 1, τῷ Παύλῳ. Editi et alii articulum τῷ omittunt. Ibid. Seguerian. Jesuit. Colbert. Taurin., τηρηθείσας.

(4) Colbert. et Taurin., αὐτοῦ τοῦ Κυρίου.

(5) Sic Seguer. At Colbert., νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας, etc. Taurin. Jesuit. Fr. 1, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, etc. Editi ἐν Πνεύματι ἁγίῳ εἰς τοὺς σύμπαντας, etc. Seguer. in fine addit, τέλος τοῦ κατ' Ἀρειανῶν α' λόγου. Colbert., τοῦ τρίτου λόγου τέλος.

IN APOLOGIAM SEQUENTEM MONITUM.

I. *Apologia* ad imperatorem Constantium, *si vim argumentorum spectes, validissima : si salem et leporem, elegantissima : si rerum varietatem, jucundissima censenda est, atque inter præcipua Athanasii opera jure computanda. Num quod eam esset coram Constantio recitaturus Athanasius, ut liquet ex multis ejus locis, elaboravit illam accuratius. Intercluso tamen Arianorum insidiis omni ad Constantium aditu, haud licuit Athanasio sæpius iter instituenti, imperatorem convenire, ut testatur ipse sub finem hujus* Apologiæ. *Quare ad ipsum Constantium missa, an ad eum usque pervenerit, vel ab Arianis intercepta sit, ignoratur. Porro eam postrema Constantii ineunte persecutione, paulo post fugam Athanasii, perscriptam esse, certissimum est : ideoque ad annum* 356 *eam haud dubitanter referimus. Prior autem ejus pars ante Paschale ejusdem anni festum scripta est, ut liquet ex ipsis Athanasii verbis, posterior post eam solemnitatem.*

II. *Eam vero conscripsit Athanasius ut varias Arianorum calumnias, ad Constantium ab Arianis delatas, depelleret. Implacabiles namque illi Athanasii adversarii, has confinxerant criminationes.* 1° *Quod Athanasius Constantem imperatorem in Constantium fratrem suum concitasset ;* 2° *quod Magnentio tyranno cui, aiebant, addictissimus erat, litteras misisset ;* 3° *quod in ecclesia,* Κυριακόν, *seu* Dominicum *dicta, conventus egisset, ædificio nondum completo, necdum celebrata ejusdem templi dedicatione ;* 4° *quod concessa a Constantio se adeundi facultate, obsecutus non esset, atque Alexandria secedere renuisset. Has omnes calumnias validissime propulsat Athanasius, oculatis sæpe testibus in innocentiæ testimonium adductis, ut nulla supereset injectorum criminum suspicio.*

III. *Abstinemus porro cum in hac monitione, tum in notis, a gravibus implicatisque quæstionibus, quæ Athanasii gesta chronologiamque spectant : commodius quippe ea in Athanasii* Vita *indagantur.*

Digitized by Google

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΝ
ΑΠΟΛΟΓΙΑ.

—

S. P. N. ATHANASII
ARCHIEPISCOPI ALEXANDRIÆ
AD IMPERATOREM CONSTANTIUM APOLOGIA.

—

234 1. Cum probe norim te a multis jam annis Christianum, et ab abavis usque tuis religiosum esse, meam alacri animo jam propugno causam. Atque ideo beati Pauli verbis orsus sum [60], ut eo apud te utar intercessore. Scio quippe, religiosissime Auguste, illum veritatis esse præconem, te illius prædicantis studiosum auditorem. Quod spectat autem cum res ecclesiasticas, tum in me conflatam conspirationem, sat per se sunt tot tantorumque episcoporum scripta, ad ea tuæ pietati declaranda : ipsa quoque Ursacii et Valentis pœnitentia sufficit, ut notum sit omnibus, nullam veram esse eorum in nos criminationem. Quod enim aliorum testimonium horum rescripto conferri queat? Mentiti sumus, aiunt, confinximus, et omnia, quæ sunt contra Athanasium delata, meræ sunt calumniæ. At ecce novam his licet evidentissimis argumentis accessionem (si modo illud etiam ediscere digneris), præsentibus scilicet nobis, nihil probasse accusatores adversus Macarium presbyterum; absentibus, arbitrio suo rem gessisse. Cujusmodi acta minime valere, primo di-

[60] Act. xxvi, 2.

1. Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε Χριστιανὸν, καὶ ἐκ προγόνων φιλόθεον ἐπιστάμενος, εὐθύμως τὰ περὶ ἐμαυτοῦ νῦν ἀπολογοῦμαι· τοῖς γὰρ τοῦ μακαρίου Παύλου λόγοις χρώμενος, αὐτόν σοι πρεσβευτὴν ὑπὲρ ἐμαυτοῦ ποιοῦμαι· εἰδὼς αὐτὸν μὲν κήρυκα τῆς ἀληθείας, σὲ δὲ τῶν αὐτοῦ ῥημάτων φιλήκοον, θεοφιλέστατε Αὔγουστε. Περὶ μὲν οὖν (6) τῶν ἐκκλησιαστικῶν, καὶ τῆς κατ' ἐμοῦ γενομένης συσκευῆς, αὐτάρκη τὰ γραφέντα παρὰ τῶν τοσούτων ἐπισκόπων μαρτυρῆσαι τῇ σῇ εὐλαβείᾳ· ἱκανὰ καὶ τὰ τῆς μετανοίας Οὐρσακίου καὶ Οὐάλεντος δεῖξαι πᾶσιν, ὅτι μηδὲν ὧν ἐπέστησαν καθ' ἡμῶν εἶχεν ἀληθές. Τί γὰρ τοσοῦτον ἄλλοι δύνανται μαρτυρεῖν, ὅσον οὗτοι γράφοντες εἰρήκασιν; (7) Ἐψευσάμεθα, ἐπλασάμεθα, καὶ πάντα τὰ κατὰ Ἀθανασίου συκοφαντίας γέμει. Προσθήκη δὲ πρὸς φανερὰν ἀπόδειξιν, εἰ καταξιώσειας μαθεῖν, ὅτι, παρόντων μὲν ἡμῶν, οὐδὲν ἀπέδειξαν οἱ κατηγοροῦντες κατὰ Μακαρίου τοῦ πρεσβυτέρου· ἀπόντων δὲ ἡμῶν, κατὰ μόνας ἔπραξαν ἅπερ ἠθέλησαν. Τὰ δὲ τοιαῦτα προηγουμένως μὲν ὁ θεῖος νόμος, ἔπειτα δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι νόμοι (8) μηδεμίαν ἔχειν δύναμιν

(6) Οὖν deest in editis. In Reg. vero et Basil. habetur.

(7) Hæc verba quæ ab Ursacio et Valente scripto tradita referuntur, non habentur in eorum litteris quas pœnitentia ducti Julio Romano, et Athanasio misere : videntur autem hæc ipsa verba ex eorumdem libello in concilio Mediolanensi anni 349 tradito, desumpta : qui libellus nusquam exstat. Vide in *Apol. contra Arianos*, num. 58.

(8) Οἱ ἡμέτεροι νόμοι. Hujusmodi lex habetur in *Constitutionibus apostolicis* lib. II, c. 51, cujus titulus sic habet : Ὅτι οὐ χρὴ μονομερεῖς τὰς κρίσεις ποιεῖσθαι, dehinc ita incipitur : Εἴπομεν δὲ, ὅτι τὰς κρίσεις οὐ δίκαιον μονομερεῖς ποιεῖσθαι. Qui locus haud recte ab interprete intellectus, ita vertitur ibi, Coteler. *PP. primi sæculi*, p. 197 : *Quod non oporteat in judicando uni parti favere* : cum vertendum sit : *quod non oporteat altera absente parte judicia reddi*. Exordium autem capitis ita interpretatur idem : *Diximus jam, æquum non esse, ut ea judicia exerceantur in quibus altera pars judicem occupat.* At hæc est sententia : *Diximus autem, æquum non esse, ut judicia altera absente parte reddantur.* Quod ex sequentibus ipsa luce lucidius est : Ἐὰν γὰρ τοῦ ἑνὸς προσώπου ἀκούσητε, μὴ παρόντος τοῦ ἑτέρου. *Si enim alteram personam, altera absente, audiatis*, etc. Vox μονομέρεια ea sententia sæpissimè usu venit supra in *Apologia contra Arianos*.

Digitized by Google

ἀπεφήναντο. Ἀπὸ μὲν οὖν τούτων οἶδας, ὅτι καὶ ἡ σὴ εὐλάβεια (9), φιλαλήθης οὖσα καὶ φιλόθεος, ἡμᾶς μὲν ἐλευθέρους ἀπὸ πάσης ὑποψίας συνορᾷ, τοὺς δὲ καθ' ἡμῶν γενομένους συκοφάντας ἀποφαίνει.

2. Περὶ δὲ τῆς διαβολῆς τῆς κατ' ἐμοῦ γενομένης παρὰ τῇ σῇ φιλανθρωπίᾳ διὰ τὸν εὐσεβέστατον Αὔγουστον καὶ μακαρίας μνήμης καὶ αἰωνίου Κώνσταντα τὸν ἀδελφόν σου (τοῦτο γὰρ οἱ ἐχθροὶ θρυλοῦσι, καὶ γράψαι τετολμήκασιν), ἱκανὰ τὰ πρῶτα δεῖξαι καὶ ταῦτα μὴ ἀληθῆ. Εἰ μὲν γὰρ ἄλλοι τινὲς ἦσαν οἱ τοῦτο λέγοντες, δικάσιμον ἦν τὸ πρᾶγμα, χρεία τε (10) πολλῆς ἀποδείξεως, καὶ τῶν εἰς πρόσωπον ἐλέγχων· εἰ δὲ οἱ τὰ πρῶτα πλάσαντες αὐτοὶ καὶ ταῦτα συνέθηκαν, πῶς οὐκ ἐξ ἐκείνων εἰκότως καὶ ταῦτα πεπλασμένα δείκνυται; Διὰ τοῦτο γὰρ πάλιν κατὰ μόνας λαλοῦσι, νομίζοντες ὑφαρπάζειν δύνασθαι τὴν σὴν θεοσέβειαν. Ἀλλ' ἐσφάλησαν· οὐ γὰρ ὡς ἠθέλησαν ἤκουσας, ἀλλὰ τῇ μακροθυμίᾳ δέδωκας καὶ ἡμῖν (11) χώραν ἀπολογεῖσθαι. Τὸ γὰρ μὴ παραυτίκα κινηθῆναι, καὶ τιμωρίαν ἀπαιτῆσαι, οὐδὲν ἦν ἕτερον, ἢ, ὡς δίκαιον βασιλέα, περιμεῖναι καὶ τὴν τοῦ διαβληθέντος ἀπολογίαν· ἧς ἐὰν καταξιώσῃς ἀκοῦσαι, τεθάρσηκα, ὡς καὶ ἐν τούτοις καταγνώσῃ τῶν προπετευσαμένων (12), καὶ μὴ φοβηθέντων τὸν Θεὸν, ἐντειλάμενον μηδὲν ψεῦδος ἀπὸ στόματος βασιλεῖ λέγεσθαι.

3. Αἰσχύνομαι μὲν οὖν ἀληθῶς καὶ ἀπολογούμενος περὶ τοιούτων, περὶ ὧν οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κατήγορον ἔτι παρόντων ἡμῶν μνημονεύσειν. Οἶδε γὰρ ἀκριβῶς, ὅτι τε αὐτὸς ψεύδεται, καὶ οὔτε ἐμάνην ἐγὼ, οὔτε τῶν φρενῶν ἐξέστηκα, ἵνα κἂν ὡς ἐνθυμηθείς τι τοιοῦτον ὑπονοηθῶ. Διὸ οὐδ' ἂν ἄλλοις ἐρωτῶσιν ἀπεκρινάμην, ἵνα μηδὲ ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἀπολογίας οἱ ἀκούοντες κρεμωμένην (13) ἔχωσι τὴν διάνοιαν· τῇ δὲ σῇ εὐλαβείᾳ μεγάλῃ καὶ λαμπρᾷ τῇ φωνῇ ἀπολογοῦμαι, καὶ τὴν χεῖρα ἐκτείνας, ὃ μεμάθηκα παρὰ τοῦ Ἀποστόλου, *μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμαυτοῦ ψυχήν*· καὶ, ὡς γέγραπται ἐν ταῖς Βασιλικαῖς ἱστορίαις· *μάρτυς Κύριος, καὶ μάρτυς ὁ Χριστὸς αὐτοῦ* (κἀμοὶ συγχώρησον εἰπεῖν), οὐδὲ πώποτε περὶ τῆς σῆς εὐσεβείας κακῶς ἐμνημόνευσα παρὰ τῷ ἀδελφῷ σου τῷ τῆς μακαρίας μνήμης Κώνσταντι, τῷ (14) εὐσεβεστάτῳ Αὐγούστῳ· οὐ παρώξυνα τοῦτον, ὡς οὗτοι διαβεβλήκασιν· ἀλλ' εἴ ποτε καὶ εἰσελθόντων ἡμῶν πρὸς αὐτὸν ἐμνημόνευσεν αὐτὸς τῆς σῆς φιλανθρωπίας, ἐμνημόνευσε δὲ καὶ ὅτε οἱ περὶ Θάλασσον (15) ἦλθον εἰς τὴν Πιτυδίωνα, καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ Ἀκυλητίᾳ διετρίβομεν· μάρτυς ὁ Κύριος, ὅπως ἐμνημόνευον ἐγὼ τῆς σῆς θεοσεβείας, καὶ ταῦτα ἔλεγον, ἅπερ (16) ὁ Θεὸς

vinis, deinde nostris legibus decernitur. Hinc sane futurum est, ut pietas tua, Dei juxta ac veritatis amantissima, nos omni suspicione liberos deprehendat : adversarios nostros sycophantas esse pronuntiet.

2. Calumnia autem ab inimicis meis ad tuam pietatem delata, propter piissimum Augustum ac beatæ æternæque memoriæ virum Constantem fratrem tuum, licet ab illis ubique pervulgata ac scripto tradita sit, vana tamen futilisque, vel priorum criminationum falsitate demonstratur. Equidem si ab aliis deferrer, res in jus vocari posset, multaque probatione opus esset, atque coram convincendus essem; sin a priorum calumniarum auctoribus hæc quoque prodiit, qui, quæso, hinc palam non erit, hoc merum eorum esse commentum? Quapropter clam me hæc obloquuntur, rati se tuam posse decipere pietatem. At res secus illis cessit : nequaquam enim pro eorum libidine aurem præbuisti, sed pro tua animi tolerantia depellendæ criminationis copiam fecisti. Quod enim non statim commotus es, nec pœnas expetiisti, nihil aliud illud est quam quod ut æquum decet imperatorem, viri injuste delati defensionem exspectasti : quam si audire dignatus fueris, confido fore ut eorum temeritatem **235** damnes, qui Deum non metuunt, prohibentem, ut ne mendacium apud regem ore proferant.

3. Haud sine pudore eas depellere calumnias aggredior, quas ne ipsum arbitror accusatorem coram nobis proferre ultra ausurum. Næ ille probe novit et se mentiri, et me non usque adeo insanum ac mente captum fuisse, ut talia vel cogitasse in suspicionem venire possim. Quamobrem aliis sciscitantibus nequaquam respondissem, ut ne vel ipso defensionis meæ tempore auditores animi penderent. Verum apud tuam pietatem clara et magna voce meam propugno causam : extensaque manu, ut ab Apostolo didici, *Deum testem advoco in animam meam*[61] : et, ut in historiis Regum scriptum habetur[62] : *testis est Dominus, testis est et Christus ejus* (quod et mihi, quæso, dicere concedas) me nunquam de tua pietate in malam partem verba fecisse apud fratrem tuum beatæ memoriæ Constantem, piissimum Augustum : neque illum, ut calumniantur isti, in te concitasse. Imo, si quando nobis ipsum alloquentibus, de tua humanitate mentionem ipse faceret; tunc autem fecit cum Thalassus Pitybionem se contulit : quo tempore nos Aquileiæ versabamur. Testis est mihi Dominus, eorum quæ tunc de tua humanitate protuli : ac utinam ea Deus animæ tuæ revelare velit, ut hinc explorata

[61] II Cor. I, 23. [62] I Reg. XII, 5.

(9) Reg., εὐσέβεια.

(10) Sic Reg. Basil. et edit. Comm. Edit. vero Paris. et Colon., χρεία τό, mendose.

(11) Sic Reg. et Basil. Editi autem, ὑμῖν, mendose. Mox Reg., παραυτά.

(12) Editi, περευσαμένων. Basil. πετευσαμένων. Reg., προπετευσαμένων, recte. Mox, ἀπὸ στόματος βασιλεῖ λέγεσθαι. Plemasmi ejusmodi exemplum habes apud Xenophontem l. III Ἀπομνημονευμάτων p. 773 : Οὐκ ἂν ἔχοιμί σοι ὄντως γε ἀπὸ στόματος εἰπεῖν.

(13) Sic Reg. et Basil. Editi vero, κρεμαμένην. Mox Reg., εὐσεβείᾳ.

(14) Τῷ desest in editis, sed in Reg. et Basil. legitur.

(15) Edit. Commel., Θάλασσαν, mendose. Idem mox, Πιτυδίωμα.

(16) Sic Reg. et Basil. Editi vero, εὔπερ, men-

Digitized by Google

tibi sit meorum obtrectatorum calumnia. Ignosce, quæso, mihi talia dicenti, humanissime Auguste, plurimamque mihi veniam concedito. Non enim ita facilis erat vir ille Christi amantissimus, neque tanti eram ego, ut de rebus hujusmodi colloquia invicem misceremus : utque fratrem apud fratrem suum calumniari auderem : nihilque vererer de imperatore apud imperatorem in malam partem loqui. Nequaquam insanio, imperator, nec fui divinæ vocis ignarus dicentis : *Et in conscientia tua regem ne exsecreris, et in recessibus cubiculi tui ne maledixeris diviti ; quia volucris cœli vocem tuam portabit, et ales annuntiabit sermonem tuum*[68]. Quod si ne illa quidem quæ adversum vos imperatores clam proferuntur, celari queunt, annon incredibile erit præsente imperatore, tantoque astante cœtu, me adversum te verba fecisse? Nunquam enim fratrem tuum solum vidi, nec me ille unquam solum est allocutus ; sed semper comite episcopo urbis in qua tunc degebam, aliisque qui tum forte aderant, ipsum adii : iis inquam comitibus accessi, iis comitibus recessi. Hujusce rei testis est Fortunatianus Aquileiæ episcopus : hoc ipsum potest Patris Hosii testimonio confirmari. Testis item Crispinus Patavii, Lucillus Veronæ, Dionysius Leidis, et Vincentius in Campania episcopus. Et quia defuncti sunt Maximinus Trevirensis, et Protasius Mediolanensis ; potest idipsum testificari Eugenius tunc magister : qui quoniam ante velum tum temporis stabat, cum postulata nostra, tum quæ nobis ille dignatus est dare responsa, audire potuit. Hæc tametsi satis sunt ad rei demonstrationem, concedito tamen ut peregrinationis meæ rationem ordine tibi recenseam ; ut hinc futiles obtrectatorum meorum criminationes deprehendas atque condemnes.

236 4. Alexandria profectus sum, non ut ad exercitum fratris tui vel ad alios quosdam me conferrem ; sed ut Romam peterem : atque ibi cum ea quæ mea intererant Ecclesiæ commendassem (quod unum mihi curæ erat), ecclesiasticis conventibus vacabam. Fratri autem tuo nequaquam scripsi, nisi postquam Eusebiani missis adversum me litteris, necessitatem mihi attulere cum adhuc Alexandriæ degerem, eorum calumnias propulsandi : iterumque, cum jubente illo, ut divinarum Scripturarum tabellas adornarem, confectas eas ad ipsum transmisi : par quippe est me qui meam propugno causam, tuæ pietati vera dicere. Triennio exacto, quarto anno missis litteris me accivit, quo tempore ille Mediolani versabatur. Ego vero sciscitabar

[68] Eccle. x, 20.

dose : quæ του *ευ* in *α* transmutatio, frequentissime occurrit. Paulo post Reg. ἀποκαλύψῃ. Editi ἀποκαλύψει.

(17) Reg., τοιούτων ἐκοινολογούμεθα, καὶ ἀδελφὸν ἀδελφῷ διέβαλον. Editi, τοιούτων πρὸς ἀδελφὸν ἀδελφὸν διέβαλλον. In Basil. post τοιούτων spatium erasum sic... γώμεθα, lectum initio ἐκοινολογώμεθα. In eodem πρός deest.

(18) Sic Basil. et editi. In Reg. ὁ deest. In Græco Scripturæ textu sic, ὁ ἔχων τὰς πτέρυγας. Mox Reg. post εἰ δέ habet καί.

(19) Reg., Κιβέντιον.

(20) Paris. et Colon., mendose, τοῦ ἤκουεν.

(21) Sic Reg. Editi vero ante καί habent ὅλως. Basil. ὅμως.

(22) Sunt qui tabellas istas existiment esse Synopsin Scripturæ sacræ. Sed vide sis quæ in *Admonitione in Synopsin*, ea de re disputamus. Reg. et Basil., τῷ ἐνιαυτῷ, omisso τετάρτῳ

ἀποκαλύψῃ τῇ σῇ ψυχῇ, ἵνα καταγνῷς τῆς συκοφαντίας τῶν με διαβαλόντων παρὰ σοί. Συγχώρησον εἰπόντι μοι ταῦτα, φιλανθρωπότατε Αὔγουστε, καὶ πολλήν μοι συγγνώμην δός. Οὐ γὰρ οὕτως ἦν εὐχερὴς ὁ φιλόχριστος ἐκεῖνος, οὐδὲ τηλικοῦτος ἦμην ἐγώ, ἵνα περὶ τοιούτων ἐκοινολογούμεθα, καὶ ἀδελφὸν ἀδελφῷ διέβαλλον (17), ἢ παρὰ βασιλεῖ περὶ βασιλέως κακῶς μνημονεύσω. Οὐ μαίνομαι, βασιλεῦ, οὐδὲ ἐπελαθόμην τῆς θείας φωνῆς λεγούσης· *Καί γε ἐν συνειδήσει σου βασιλέα μὴ καταράσῃ, καὶ ἐν ταμείοις κοιτῶνός σου μὴ καταράσῃ πλούσιον· ὅτι πετεινὸν τοῦ οὐρανοῦ ἀπoίσει σου τὴν φωνὴν, καὶ ὁ* (18) *τὰς πτέρυγας ἀπαγγελεῖ λόγον σου.* Εἰ δὲ τὰ κατιδίαν λεγόμενα καθ' ὑμῶν τῶν βασιλέων οὐ κρύπτεται, πῶς οὐκ ἄπιστον εἰ παρόντος βασιλέως, καὶ τοσούτων ἑστώτων, ἔλεγον κατὰ σοῦ ; Οὐ γὰρ μόνος ἑώρακά ποτε τὸν ἀδελφόν σου, οὐδὲ μόνῳ μοί ποτε ἐκεῖνος ὡμίλησεν· ἀλλ' ἀεὶ μετὰ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως ἔνθα ἦν, καὶ ἄλλων τῶν ἐκεῖ παρατυγχανόντων εἰσηρχόμην· κοινῇ τε αὐτὸν ἐβλέπομεν, καὶ κοινῇ πάλιν ἀνεχωροῦμεν· δύναται Φουρτουνατιανὸς ὁ τῆς Ἀκυληΐας ἐπίσκοπος μαρτυρῆσαι περὶ τούτου, ἱκανός ἐστιν ὁ Πατὴρ Ὅσιος εἰπεῖν, καὶ Κρισπῖνος ὁ τῆς Πατάβων, καὶ Λούκιλλος ὁ ἐν Βερωνῖ, καὶ Διονύσιος ὁ ἐν Ληΐδι, καὶ Βικέντιος (19) ὁ ἐν Καμπανίᾳ ἐπίσκοπος. Καὶ ἐπειδὴ τετελευτήκασι Μαξιμῖνος ὁ Τριβέρεως, καὶ Προτάσιος ὁ τῆς Μεδιολάνου, δύναται καὶ Εὐγένιος ὁ γενόμενος μάγιστρος μαρτυρῆσαι· αὐτὸς γὰρ εἱστήκει πρὸ τοῦ βηλοῦ, καὶ ἤκουεν (20) ἅπερ ἠξιοῦμεν αὐτὸν, καὶ ἅπερ αὐτὸς κατηξίου λέγειν ἡμῖν. Ταῦτα τοίνυν εἰ καὶ ἱκανὰ πρὸς ἀπόδειξίν ἐστι, συγχώρησον ὅμως διηγήσασθαι καὶ (21) τὸν λογισμὸν τῆς ἀποδημίας, ἵνα καὶ ἐκ τούτων καταγνῷς τῶν διαβαλλόντων ἡμᾶς μάτην.

4. Ἐξελθὼν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας, οὐκ εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ ἀδελφοῦ σου, οὐδὲ πρὸς ἄλλους τινάς, ἢ μόνον εἰς τὴν Ῥώμην ἀνῆλθον· καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ τὰ κατ' ἐμαυτὸν παραθέμενος (τούτου γὰρ μόνου μοι φροντὶς ἦν), ἐσχόλαζον ταῖς συνάξεσι. Τῷ ἀδελφῷ σου οὐκ ἔγραψα, ἢ μόνον ὅτε οἱ περὶ Εὐσέβιον ἔγραψαν αὐτῷ κατ' ἐμοῦ, καὶ ἀνάγκην ἔσχον ἔτι ὢν ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἀπολογήσασθαι· καὶ ὅτε, πυκτία τῶν θείων Γραφῶν κελεύσαντος αὐτοῦ μοι κατασκευάσαι (22), ταῦτα ποιήσας ἀπέστειλα· χρὴ γὰρ ἀπολογούμενόν με ἀληθεύειν τῇ σῇ θεοσεβείᾳ. Τριῶν τοίνυν ἐτῶν παρελθόντων, τετάρτῳ ἐνιαυτῷ γράφει κελεύσας ἀπαντῆσαί με πρὸς αὐτόν· ἦν δὲ ἐν τῇ Μεδιολάνῳ. Ἐγὼ δὲ, διερωτῶν τὴν αἰτίαν (οὐ γὰρ ἐγίνωσκον, μάρτυς ὁ Κύριος), ἔμαθον ὅτι ἐπίσκοποί τινες, ἀνελ-

Digitized by Google

θόντες, ἠξίωσαν αὐτὸν γράψαι τῇ σῇ εὐσεβείᾳ, ὥστε σύνοδον γενέσθαι. Πίστευε, βασιλεῦ, οὕτω γέγονε, καὶ οὐ ψεύδομαι. Κατελθὼν τοίνυν εἰς τὴν Μεδιόλανον, εἶδον πολλὴν φιλανθρωπίαν· κατηξίωσε γὰρ ἰδεῖν με, καὶ εἰπεῖν, ὅτι ἔγραψε καὶ ἀπέστειλε πρὸς σὲ, ἀξιῶν σύνοδον γενέσθαι. Διάγοντα δέ με ἐν τῇ προειρημένῃ (23) πόλει, μετεπέμψατο πάλιν εἰς τὰς Γαλλίας, ἐκεῖ γὰρ καὶ ὁ Πατὴρ Ὅσιος ἤρχετο, ἵνα ἐκεῖθεν εἰς τὴν Σαρδικὴν ὁδεύσωμεν. Μετὰ δὲ τὴν σύνοδον, ἐν τῇ Ναΐσσῳ μοι διάγοντι γράφει· καὶ ἀνελθὼν ἐν Ἀκυλείᾳ λοιπὸν διέτριβον, ἔνθα με τὰ γράμματα τῆς σῆς (24) θεοσεβείας κατέλαβεν. Κἀκεῖθεν κληθεὶς πάλιν παρὰ τοῦ μακαρίτου, καὶ ἀνελθὼν εἰς τὰς Γαλλίας, οὕτως ἦλθον παρὰ τὴν σὴν εὐσέβειαν.

A quid causæ esset quod accerserer, non noram enim, testis mihi Dominus est : didicique quosdam episcopos, qui eo concesserant, rogasse illum, ut tuæ pietati pro synodo cogenda scriberet. Crede mihi, imperator, sic gesta res est, neque mentior. Mediolanum igitur cum accessissem, magnam ejus expertus sum humanitatem : me quippe dignatus est ad conspectum admittere suum : indicavitque mihi se scripsisse, et ad te misisse, rogasseque ut synodus convocaretur. Me autem postea in prædicta urbe degentem iterum misit in Gallias, eo enim pater quoque Hosius concesserat, ut una inde Sardicam peteremus. Post peractam vero synodum litteras mihi tum Naisso degenti misit : atque hinc profectus, Aquileiæ postea commoratus sum, ubi redditæ mihi sunt tuæ pietatis litteræ. Accitus inde rursum a beatæ memoriæ viro, in Gallias iter institui : hincque demum tuam adii pietatem.

5. Ποῖον τοίνυν τόπον, ἢ τίνα χρόνον φησὶν ὁ κατήγορος, ἐν ᾧ τοιαῦτά με εἰρηκέναι διέβαλλεν; ἢ τίνος παρόντος ἐμάνην φθέγξασθαι τοιαῦτα, οἷα ὡς εἰπόντος μου κατεψεύσατο; ἢ τίς ἐστιν ὁ τούτῳ συνηγορῶν καὶ μαρτυρῶν; ἃ γὰρ εἶδον οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ, ταῦτα καὶ λέγειν ὀφείλει, ὡς ἡ θεία Γραφὴ παρήγγειλεν. Οὐδένα μὲν οὖν οὗτος εὑρήσει μάρτυρα τῶν μὴ γενομένων· ἐγὼ δὲ, ὅτι οὐ ψεύδομαι, μάρτυρα μετὰ τῆς ἀληθείας καὶ τὴν σὴν εὐσέβειαν ἔχω. Ἀξιῶ γὰρ, γινώσκων σε μνημονικώτατον, ἀναμνησθῆναι τῶν λόγων, ὧν ἀνέφερον τότε, ὅτε κατηξίωσας ἰδεῖν με· πρῶτον μὲν ἐν Βιμινακίῳ, δεύτερον δὲ ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας, καὶ τρίτον ἐν Ἀντιοχείᾳ (25)· εἰ κἂν τῶν περὶ Εὐσέβιον τῶν με λυπησάντων κακῶς ἐμνημόνευσα παρὰ σοὶ, εἰ διέβαλλόν τινας τῶν ἀδικησάντων με. Εἰ δὲ μηδὲ καθ' ὧν ἔδει με λέγειν τούτους διέβαλον, ποίαν εἶχον μανίαν βασιλέα βασιλεῖ διαβάλλειν, καὶ ἀδελφὸν ἀδελφῷ συγκροῦσαι; Παρακαλῶ, ἢ παρόντα με ποίησον ἐλεγχθῆναι, ἢ κατάγνωθι τῶν διαβολῶν· καὶ μίμησαι τὸν Δαβὶδ λέγοντα· *Τὸν καταλαλοῦντα λάθρα τοῦ πλησίον, τοῦτον ἐξεδίωκον.* Τὸ μὲν γὰρ ὅσον εἰς αὐτοὺς ἦκε ἐφόνευσαν (26)· *στόμα* γὰρ (27) *καταψευσάμενον ἀπέκτεινε ψυχήν.* Ἡ δὲ σὴ μακροθυμία νενίκηκε, παρασχοῦσα παῤῥησίαν ἀπολογίας, ἵνα καὶ καταγνωσθῆναι δυνηθῶσιν, ὡς φιλόνεικοι καὶ συκοφάνται. Περὶ μὲν τοῦ εὐσεβεστάτου σου ἀδελφοῦ τοῦ τῆς μακαρίας μνήμης ταῦτα· δύνασαι γὰρ κατὰ τὴν δοθεῖσάν σοι σοφίαν παρὰ Θεοῦ προλαμβάνειν τὰ πολλὰ ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων, καὶ γινώσκειν τὴν πλασθεῖσαν κατηγορίαν.

B 5. Quo igitur loco, aut quo tempore, me accusator ejusmodi protulisse verba criminatur? aut quo præsente eo insaniæ progressus sum, ut ea loquerer quæ me ille dixisse mentitur? Quisnam illi talia dicenti astipulatur? quis cum illo adversum me testis adest? Nam quæ oculi ejus viderunt hæc dicere debet, ut divina præcepit Scriptura [65]. Sane rerum nunquam gestarum ne unum quidem ille testem reperiet. Me autem nequaquam mentiri, testis una cum veritate, ipsa quoque pietas tua. Cum enim te memoriæ tenacissimæ norim, recordare, quæso, verborum quæ tum tecum habui, cum me vultum subire tuum dignatus es : primo Viminacii; secundo, Cæsareæ Cappadociæ; tertio, Antiochiæ; an vel de Eusebianis, quanquam me C acerbe vexassent, in malam partem apud te verba fecerim : vel si quospiam qui me injuste læsissent, accusarim. Quod si ne illos quidem criminatus sum, quos criminandi causa aderat, quanam insania ductus imperatorem apud imperatorem accussassem, fratremque concitassem in fratrem suum? Obsecro vel me coram convinci jubeas, aut calumnias agnoscas atque condemnes, Davidemque imiteris qui ait : *Detrahentem secreto proximo suo, hunc persequebar* [66]. Siquidem quoad obtrectatoribus licuit, cædem illi perpetrarunt : nam *os quod mentitur occidit animam* [66]. At tua vicit patientia, dum mihi fiduciam præbuit ad criminis remotionem; ut hinc adversarii mei ut contentiosi ac sycophantæ damnari possint. Hæc de piissimo fratre D tuo, beatæ memoriæ viro dicta sint : nam pro sapientia a Deo tibi data, ex paucis istis plurima deprehendere.

6. Περὶ δὲ τῆς ἑτέρας διαβολῆς, εἰ (28) ἔγραψα τῷ τυράννῳ (τοὔνομα γὰρ οὐδὲ λέγειν βούλομαι), παρακαλῶ, ὡς θέλεις καὶ δι' ὧν ἂν δοκιμάσῃς, ἐξέταζε καὶ ἀνάκρινε· ἡ γὰρ ὑπερβολὴ τῆς διαβολῆς ἐξίστησί

6. Quod vero attinet ad secundam calumniam, an scilicet litteras tyranno miserim (nomen quippe ejus ne proferre quidem velim), tute, quæso, ut volueris et per quos æquum censueris, præoccupare poteris, conflctamque accusationem

237

[65] Prov. xxv, 8. [66] Psal. c, 5. [66] Sap. 1,11.

(23) Sic Reg. et Basil. In editis προειρημένῃ deest.

(24) Σῆς deest in Reg. Mox Reg., κατέλαβεν. Editi, κατέλαβον. Infra editi, mendose, ἦλθεν Reg. ἦλθον.

(25) Reg., ἐν τῇ Ἀντ

(26) In Reg. ἐφόνευσαν desideratur.

(27) Γὰρ deest in Reg.

(28) Εἰ deest in edit. Paris. et Coion. Sed in Reg. Basil. et edit. Comm. legitur, et recte quidem. Infra Reg., ἀνάκρινατ.

Digitized by Google

rem inquiras ac dijudices : calumniæ enim atrocitas in stuporem me ingentem, in magnamque caliginem conjicit. Crede mihi, religiosissime imperator, id sæpe mecum perpendens, vix mihi persuadere valebam, quempiam eo insaniæ devenisse, ut rem ejusmodi comminisceretur. At quia id effutiebant Ariani, ac se exemplar epistolæ tradidisse jactitabant, vehementi sum horrore perfusus : insomnesque noctes ducens, cum obtrectatoribus concertabam, quasi tum illi coram fuissent : ac derepente ingentem edidi clamorem, statimque cum lacrymis ac gemitibus Dominum rogavi, ut propitiæ mihi forent aures tuæ. Quod cum sim divina gratia consecutus, rursum hæsito quodnam apologiæ initium faciam : nam quotiescunque loqui aggredior, obstat in me delati facinoris horror. Enimvero quod fratrem tuum spectat, aderat sycophantis aliquis saltem haud vero dissimilis obtentus; quod nempe dignatus ille sit nos ad conspectum admittere suum : quod pro nobis ad fraternum tuum affectum litteras miserit : quod præsentes sæpe nos honorarit, absentes acciverit. Diabolum autem Magnentium, testis mihi est Dominus, testis et Christus ejus, me prorsus ignorare, ac nullatenus nosse. Quænam igitur consuetudo ignoti cum sibi ignoto? aut quanam ductus occasione viro hujusmodi litteras misissem? Ecquod fecissem epistolæ ad talem virum mittendæ exordium? num illud? Probe fecisti eum occidendo qui me cum honore excipere solebat, et cujus beneficiorum nunquam obliviscar : teque laudo quod viros nobis familiares, eosque Christianos, ac fidelissimos sustuleris. Te acceptissimum habeo, quod eos Romæ obtruncaris a quibus perhumaniter exceptus fui; beatam nempe materteram tuam re et nomine Eutropium, id est probis ornatam moribus, Abuteriumque ingenuum illum, nec non Sperantium fidelissimum, aliosque frugi homines permultos.

με, καὶ εἰς πολλὴν ἀσάφειαν ἄγει. Καὶ πίστευε, θεοφιλέστατε βασιλεῦ, πολλάκις κατ' ἐμαυτὸν λογιζόμενος ἠπίστουν, εἰ ἄρα τις ἐμάνη τοσοῦτον, ὥστε καὶ τοιαῦτα ψεύσασθαι. Ἐπειδὴ δὲ παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ἐθρυλεῖτο καὶ τοῦτο, καὶ ὡς αὐτοὶ ἐπιδεδωκότες (29) ἀντίγραφον ἐπιστολῆς ἐκαυχῶντο, ἐξιστάμην μειζόνως, καὶ ἀΰπνους νύκτας διατελῶν, ὡς πρὸς παρόντας τοὺς κατειπόντας ἐμαχόμην· καὶ κραυγὴν ἐξαπιναίως ἠφίειν μεγάλην, καὶ τυχόμην εὐθὺς, στενάζων μετὰ δακρύων, εὑρεῖν τὰς σὰς ἀκοὰς εὐμενεῖς. Ἀλλὰ καὶ οὕτω τῇ χάριτι τοῦ Κυρίου ταύτας (30) εὑρὼν, πάλιν ἀπορῶ, ποίαν ἀρχὴν τῆς ἀπολογίας ποιήσομαι· ὁσάκις γὰρ ἂν ἐπιβάλωμαι λέγειν, ἐμποδίζομαι διὰ τὴν τοῦ πράγματος ἔκπληξιν. Ὅλως μὲν γὰρ περὶ τοῦ μακαρίτου σου ἀδελφοῦ πρόφασις ἦν πιθανὴ τοῖς συκοφάνταις, ὅτι τε κατηξιούμεθα βλέπειν αὐτὸν, καὶ περὶ ἡμῶν ἠξίου γράφειν (31) πρὸς τὴν σὴν ἀδελφικὴν διάθεσιν, καὶ παρόντας μὲν ἐτίμα πολλάκις, καὶ ἀπόντας δὲ μετεπέμπετο· τὸν δὲ διάβολον Μαγνέντιον, μάρτυς ὁ Κύριος, καὶ μάρτυς ὁ Χριστὸς αὐτοῦ, οὔτε γινώσκω, οὔτε ὅλως ἠπιστάμην αὐτόν. Ποία τοίνυν συνήθεια τῷ μὴ γινωσκομένῳ πρὸς τὸν μὴ γινώσκοντα; ποία με πρόφασις εἶλκε γράψαι τῷ τοιούτῳ; Ποῖον προοίμιον τῆς ἐπιστολῆς ἔστασον, γραφων αὐτῷ; Ὅτι· Τὸν τιμῶντά με, οὗ τῶν (32) εὐεργεσιῶν οὐκ ἂν ποτε ἐπιλαθοίμην, τοῦτον φονεύσας καλῶς ἐποίησας; καὶ ἀποδέχομαί σε τοὺς γνωρίμους ἡμῶν Χριστιανοὺς καὶ πιστοτάτους ἄνδρας ἀνελόντα; καὶ ἀποδέχομαί σε (33) σφάξαντα τοὺς ἐν Ῥώμῃ γνησίως ἡμᾶς ὑποδεξαμένους, τὴν μακαρίαν σου θείαν τὴν ἀληθῶς Εὐτρόπιον (34), καὶ Ἀβουτήριον τὸν γνήσιον ἐκεῖνον, καὶ Σπειράντιον τὸν πιστότατον, καὶ ἄλλους πολλοὺς καλούς :

7. Annon furibundi est accusatoris, quod ejusmodi a me peractum facinus vel suspicetur? Quinam mihi apud sceleslum illum fiduciæ locus? Ecquidnam in ejus animo securitatis adverterim? Num quod dominum suum obtruncarit? quod erga amicos suos perfidus fuerit, juramenta violarit, erga Deum impius fuerit? quod contra Dei jussum veneficis incantatoribusque sit usus? Quanam conscientia salutem illi dixissem, cujus furor atque crudelitas, non me solum, sed et totum terrarum orbem summo affecit dolore? Magnam scilicet plurimamque illi gratiam habui, quod beatæ memoriæ fratrem tuum, qui ecclesias donis suis cumularat, muneraque miserat, jugularit. Qui homo, sane sceleratissimus, cum hæc ipsa conspiceret, nihil tamen est veritus : nec eum absterruit gratia beatæ memoriæ viro in baptismate data : sed quasi dæmon quidam exitiosus, diabolicusque, furiose illum adortus est : quo factum est,

7. Ἆρ' οὐχὶ καὶ τὸ μόνον ὑποπτεύειν περὶ τούτων τὸν κατήγορον, ἐστὶ μανικόν; Τί γάρ με πάλιν θαρρεῖν ἔπειθεν αὐτῷ; Ποίαν αὐτοῦ διάθεσιν ἔβλεπον ἀσφαλῆ; Ὅτι τὸν ἴδιον δεσπότην ἀνεῖλε, καὶ περὶ τοὺς ἑαυτοῦ φίλους ἄπιστος γέγονε, καὶ ὅρκους μὲν παρέβη, εἰς δὲ τὸν Θεὸν ἠσέβησε, φαρμακοὺς καὶ ἐπαοιδοὺς ἐπινοῶν κατὰ τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως; Ποίῳ δὲ συνειδότι χαίρειν ἔλεγον τούτῳ, οὗ ἡ μανία καὶ ἡ ὠμότης οὐκ ἐμὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην ἐλύπησε; Μεγάλην γε χάριν καὶ πολλὴν ἐκ τούτων ὤφειλον (35) τούτῳ, ὅτι ὁ μὲν μακαρίτης ἀδελφός σου τὰς ἐκκλησίας ἀναθημάτων ἐπλήρωσεν, οὗτος δὲ αὐτὸν ἀποστέλλοντα πεφόνευκε. Καὶ οὔτε ταῦτα βλέπων ὁ μιαρὸς ἠδέσθη, οὔτε τὴν δοθεῖσαν χάριν τῷ μακαρίτῃ διὰ τοῦ βαπτίσματος πεφόβηται· ἀλλ' ὡς δαίμων τις ἀλάστωρ καὶ διαβολικὸς, ἐμάνη κατ' αὐτοῦ. Τῷ μὲν οὖν μακαρίτῃ τοῦτο γέγονεν εἰς μαρτύριον· ἐκεῖνος δὲ λοιπὸν ὡς δέσμιος

(29) Reg., δεδωκότες.
(30) Reg., ταύτας. Editi, ταυτα.
(31) In editis γὰρ ἄφειν πρὸς mendose positum pro γράφει πρός : deest illud in Reg.
(32) Sic Reg. et Basil. In editis τῶν deest. Mox Reg. et Basil., ἐπιλαθοίμην. Editi, ἀπολαθοίμην.
(33) Reg., θαυμάζομέν σε.
(34) Sic editi. Reg. vero, Εὐτροπον. Basil., Εὐτροπιν. Mox Reg. Ἀβουήριον. Nannius scripsit *Abucreon*.
(35) Reg., ὤφελον.

Digitized by Google

κατὰ τὸν Κάϊν στένων καὶ τρέμων ἐδιώκετο, ἵνα καὶ τὸν Ἰούδαν ἐν τῷ θανάτῳ μιμήσηται, δήμιος καθ' ἑαυτοῦ γινόμενος, καὶ διπλῆν ἐποίσηται καθ' ἑαυτοῦ τὴν τιμωρίαν ἐν τῇ μετὰ ταῦτα κρίσει.

ut faustæ vir memoriæ martyrium sit consecutus. At ille deinceps quasi vinctus, velutque Cain gemens ac tremebundus undique pulsus est ut Judam in morte imitatus, suique ipse carnifex effectus : duplici supplicio hic et in futuro judicio plecteretur.

8. Τοιούτῳ με φίλον ὁ διαβαλὼν ἐνόμισε γεγενῆσθαι· ἢ τάχα οὐδὲ (36) νενόμικεν, ἀλλ' ὡς ἐχθρὸς ἀπιθάνως ἐπλάσατο· οἶδε γὰρ ἀκριβῶς, ὅτι κατεψεύσατο. Ἐβουλόμην δὲ αὐτόν, ὅστις ἐστὶν, ἐνταῦθα παρεῖναι, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἐρωτῆσαι (ἃ γὰρ ὡς Θεοῦ παρόντος λαλοῦμεν, τοῦτον ὅρκον ἔχομεν ἡμεῖς οἱ Χριστιανοί) πότερος ἡμῶν ἔχαιρε, τοῦ μακαρίτου Κώνσταντος ζῶντος, καὶ τίς μᾶλλον ηὔχετο· καὶ ἡ πρώτη διαβολὴ δείκνυσι, καὶ παντὶ τοῦτο δῆλόν ἐστιν. Εἰ δὲ καὶ αὐτὸς οἶδεν ἀκριβῶς, ὅτι τῶν οὕτω διακειμένων, καὶ εἴ τις ἠγάπα τὸν μακαρίτην Κώνσταντα, οὐκ ἐγίγνετο φίλος τῷ κατ' ἐκείνου γενομένῳ· εἰ δὲ ἄλλως διέκειτο ἢ ὡς ἡμεῖς, φοβοῦμαι, μὴ ἅπερ ὁ μισῶν ἐκεῖνον ἐντεθύμηται, ταῦτα κατεψεύσατο κατ' ἐμοῦ.

238 8. Hujusmodi viro me calumniator amicum arbitratus est : aut forte nequaquam ita arbitratus, sed utpote inimicissimus rem illam quantumvis incredibilem commentus est, licet apprime norit se mentitum esse. Peroptarim sane ut ille homo, quisquis tandem sit, hic coram adesset, ut eum per ipsammet veritatem interrogarem (quæcunque enim quasi Deo præsente loquimur, hoc nobis Christianis juramenti loco est) uter nostrum de beatæ memoriæ Constantis incolumitate gauderet : uter impensius pro illo oraret : id sane vel priori in me delata criminatione declarari, ac nulli non planum esse arbitror. Quod si ut bene novit ipse sycophanta, absurdum esset cogitare hominem sic affectum ac beatæ memoriæ Constantis amantissimum, illius adversario amicum fuisse ; certe qui alio ac nos animo affectus fuerit, vereor, ne quæ ipse, utpote Constanti inimicus, machinatus est, eadem mihi falso affinxerit.

9. Ἐγὼ μὲν οὖν, ἐπὶ τούτῳ ξενιζόμενος, ὅσα χρὴ λέγειν ἀπολογούμενον, ἀπορῶ· καὶ μόνον ἐμαυτοῦ μυρίους καταψηφίζομαι θανάτους, ἐὰν καὶ ὅλως κἂν ὑποψία τις εἰς ἐμὲ περὶ τούτου γένηται· σοὶ δὲ, φιλάληθες βασιλεῦ, θαρρῶν ἀπολογοῦμαι· παρακαλῶ, καθὰ προεῖπον, ἐξέταζε· καὶ μάλιστα μάρτυρας ἔχων τοὺς ἀποσταλέντας ποτὲ παρ' ἐκείνου πρὸς σὲ πρέσβεις· εἰσὶ δὲ Σαβάτιος (37) καὶ Μάξιμος οἱ ἐπίσκοποι, καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς· καὶ Κλημέντιος καὶ Βάλης. Μάθε, παρακαλῶ, εἰ γράμματά μοι κεκομίκασιν· ταῦτα γὰρ παρεῖχε πρόφασιν κἀμοὶ τοῦ γράφειν ἐκείνῳ. Εἰ δὲ μὴ ἔγραψε, μηδὲ ἐγίνωσκέ με, πῶς ἔγραφον ἐγὼ μὴ ἐπιστάμενος αὐτόν; Ἐρώτησον εἰ μὴ, ἐωρακὼς τοὺς περὶ Κλημέντιον (38), ἐμνήσθην τοῦ τῆς μακαρίας μνήμης, καὶ κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἐν δάκρυσί μου τὰ ἱμάτια διέβρεχον, ἐνθυμούμενος τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν φιλόχριστον αὐτοῦ ψυχήν. Μάθε πῶς, ἀκούσας περὶ τῆς ὠμότητος τοῦ θηρίου, καὶ ἰδὼν τοὺς περὶ Βάλεντα διὰ τῆς Λιβύης ἐλθόντας, ἐφοβούμην μὴ κἀκεῖνος πειράσῃ τολμῆ-

9. Equidem atrocitate calumniæ perculsus hæreo quid ad eam depellendam afferre debeam, ac me ipse ad sexcentas mortes damno si vel minima hujusce rei in me cadat suspicio. Apud te autem, veri studiose imperator, cum fiducia meam propugno causam : rogoque te, uti jam dixi, rem diligenter explores : cum potissimum testes habeas legatos, ad te olim ab illo missos ; Servatium scilicet et Maximum episcopos cum comitibus suis : Clementium item et Valentem. Disce, quæso, num litteras ad me detulerint : illæ quippe occasio mihi fuissent ad eum rescribendi. Quod si nec mihi scripsit, neque me novit, quare ad ignotum virum misissem litteras? Sciscitare an viso Clementio, beatæ memoriæ Viri mentionem non fecerim : an uti scriptum est [67], lacrymis meis vestimenta non perfuderim, dum humanitatem ejus, animamque illam Christi amantissimam in mente versarem. Disce, quæso, quanta formidine percussus sim, audita belluæ illius feritate, cum Valentem per Libyam iter habere con-

[67] Psal. VI, 7.

(36) Reg. e. Basil., οὐδέ. Editi, male, οὐδέν. Mox Reg. εἶδεν pro οἶδεν.

(37) Edit. Comm., Σαβάτιος : alii vero omnes editi et mss., Σαρβάτιος. Existimat Baronius ad annum 350, § 28, hunc Sarvatium, seu Servatium episcopum esse Tungrensem : quod sane est vero simillimum : unus quippe inter Galliæ episcopos legitur in subscriptionibus Sardicensibus *Apologia contra Arianos*, n. 50, quem opinamur hunc ipsum esse. Sequentem vero maximum putat Baronius esse Maximinum Trevirensem : at præterquam quod nomen non omnino consentit ; exstat in iisdem subscriptionibus inter Galliæ episcopos Maximus qui postremus ibi legitur : quique fortassis hic ipse est. Maximianus vero qui primus illic habetur, videtur esse Maximinus Trevirensis, qui cum Trevirorum Galliæ metropoleos episcopus esset, eo nomine primas illic habeat Hermantius porro in *Athanasii Vita*, lib. VI, c. 15, putat Paulinum qui Ursacii et Valentis ad Julium litteras Athanasio misisset, circa annum 350 fuisse ep. Trevirensem : unde colligit, jam eo tempore defunctum Maximinum Trevirensem fuisse. Sed in omnibus editis et mss. Athanasii, *Apol. contra Arianos*, legitur Τιβέρωι, vertitque Nannius, *Paulino episcopo Tyburis*, quem secutus est Baronius. At Parisienses editores suo marte *episcopo Trevirensi* posuerunt. Vero sane similius est Tyburensem, quam Trevirensem episcopum litteras Julio Romano datas Athanasio transmisisse, licet res omnino explorata non sit, ut fateri videtur Hermantius ipse. In subscriptionibus Sardicensibus inter Italiæ episcopos, legitur quidam Paulianus, forte idem qui Paulinus.

(38) Reg., Κλημάτιον.

Digitized by Google

spicerem, veritus scilicet ne quidpiam ille facinoris aggrederetur, neu quasi latro illos obtruncaret, qui beatum virum amore et memoria complecterentur: inter quos me nulli secundum affirmo.

10. Cum reformidarem itaque ne eo illi animo essent, an potui pro tua humanitate ferventius non orare? An parricidæ amicus, tibi vero occisi Constantis fratri, ac necis ultori, infestus fuerim? An mihi tam immane facinus cordi cum esset, tuæ erga me beneficentiæ oblitus sum; quam post beatæ memoriæ viri obitum talem erga me fore, qualis illo superstite fuerat, litteris tuis mihi indicare dignatus es? Quibusnam oculis homicidam illum respexissem? Aut qui fieri queat ut cum pro tua salute vota facio, beatum illum me conspicere non putarim? Fratres quippe ob naturæ affinitatem mutua sunt specula. Quamobrem, cum te in illo intuerer, nunquam possem te calumniis vellicare: illumque rursus cum in te conspicerem, nequaquam voluissem ad eum, qui inimicus illi fuerat, litteras mittere, **239** sed potius pro tua salute Dominum precari. Horum mihi testes sunt, primo Dominus, qui exaudivit me, ac totum tibi a majoribus devolutum tradidit imperium: testes quoque qui tum aderant Felicissimus olim dux Ægypti, Rufinus, et Stephanus, quorum ille catholicus, hic magister ibi erat; Asterius item comes, Palladius qui fuit palatii magister, Antiochus et Evagrius, agentes in rebus. Hæc enim solum protuli: Oremus pro salute piissimi Augusti Constantii. Omnisque populus una voce statim acclamavit, Christe, auxiliare Constantio: et hæc precando diu perseveravit.

11. Quod autem litteras nunquam vel ad illum miserim, vel ab eo acceperim, Deum et Verbum ejus unigenitum Dominum nostrum Jesum Christum in testem advoco. Accusatorem, quæso, meum, concede, ut hac de re quoque paucis interrogem: undenam ad hujusce rei notitiam devenit? An epistolæ exemplaria se habere dixerit? hunc enim rumorem ut spargerent Ariani summopere conati sunt. Primo quidem litteras saltem nostris similes proferat. At nequaquam tutum illud fuerit, falsifici enim sunt, vestras quippe imperatorum manus sæpe sunt imitati: unde similitudo illa scriptis auctoritatem minime dederit, nisi qui ejusmodi litteras scribere consueverunt, scripta testimonio suo comprobent. Libet rursum ex sycophantis sciscitari: quisnam illas dedit litteras, et undenam illæ sunt deprehensæ? Nam et mihi scriptores fuere, et tyranno ministri, qui a tabellariis litteras acciperent, ipsique traderent. Adsunt nostri; et illos, quæso, arcessas, quos verisimile est adhuc esse superstites: ac de litteris

σαι (39), καὶ ὡς λῃστὴς φονεύσῃ τοὺς ἀγαπῶντας καὶ μνημονεύοντας τοῦ μακαρίου· ὧν ἐμαυτὸν οὐδενὸς εἶναι δεύτερον τίθημι.

10. Τοῦτο οὖν δεδιὼς φρονοῦντας ἐκείνους, καὶ οὐ μᾶλλον ηὐχόμην περὶ τῆς σῆς φιλανθρωπίας; καὶ τὸν μὲν φονεύσαντα ἐκεῖνον ἠγάπων, εἰς (40) σὲ δὲ τὸν ἀδελφὸν ὄντα, καὶ ἐκδικοῦντα τὸν ἐκείνου θάνατον ἐλυπούμην; Ἀλλ' ἐκείνου μὲν τῆς παρανομίας ἐμνημόνευον, τῆς δὲ σῆς εὐεργεσίας ἐπελανθανόμην (41-42), ἣν καὶ μετὰ θάνατον τοῦ μακαρίτου τοιαύτην ἔσεσθαι περὶ ἐμέ, οἵα ἦν καὶ περιόντος ἐκείνου, διὰ γραμμάτων δηλῶσαι κατηξίωσας; Ποίοις ὄμμασι τὸν ἀνδροφόνον ἔβλεπον; Ἢ πῶς οὐχ, ὑπὲρ σῆς σωτηρίας εὐχόμενος, ἐνόμιζον καὶ τὸν μακαρίτην ἐκεῖνον ὁρᾷν; Ἀδελφοὶ γὰρ διὰ τὴν φύσιν ἀλλήλων εἰσὶ κάτοπτρα. Διὰ τοῦτο καὶ σὲ βλέπων ἐν ἐκείνῳ, οὔ ποτε ἂν διέβαλον· κἀκεῖνον ἐν σοὶ πάλιν ὁρῶν, οὔ ποτε ἂν ἔγραψα τῷ κατ' ἐκείνου γενομένῳ, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ τῆς σῆς σωτηρίας ηὐχόμην. Καὶ μάρτυρες τούτων προηγουμένως μὲν ὁ Κύριος, ὁ ἐπακούσας καὶ χαρισάμενός σοι τὴν ἐκ προγόνων βασιλείαν· μάρτυρες δὲ καὶ οἱ τότε παρόντες, Φιληκήσιμος ὁ γενόμενος δοὺξ τῆς Αἰγύπτου, καὶ Ῥουφῖνος, καὶ Στέφανος, ὧν ὁ μὲν καθολικὸς, ὁ δὲ μάγιστρος ἦν ἐκεῖ· καὶ Ἀστέριος ὁ κόμης, καὶ Παλλάδιος ὁ γενόμενος τοῦ παλατίου μάγιστρος, Ἀντίοχός τε καὶ Εὐάγριος οἱ ἀγεντισηρίβους (43). Μόνον γὰρ ἔλεγον· Εὐξώμεθα περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ εὐσεβεστάτου Αὐγούστου Κωνσταντίου· καὶ πᾶς ὁ λαὸς εὐθὺς μιᾷ φωνῇ ἐβόα· Χριστὲ, βοήθει Κωνσταντίῳ· καὶ διέμενεν οὕτως εὐχόμενος.

11. Ὅτι μὲν οὖν μήτε ἔγραψά ποτε ἐκείνῳ, μήτε ἐδεξάμην ποτὲ παρ' αὐτοῦ, μάρτυρα τὸν Θεὸν, καὶ τὸν τούτου Λόγον τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐπεκαλεσάμην· τὸν δὲ κατειπόντα, καὶ περὶ τούτου συγχώρησον ἐρωτηθῆναι δι' ὀλίγων, πόθεν εἰς τοῦτο παρῆλθεν; Ἐπιστολῆς ἀντίγραφα φήσειεν ἔχειν; τοῦτο γὰρ ἀπέκαμον οἱ Ἀρειανοὶ θρυλοῦντες. Πρῶτον μὲν οὖν κἂν τὰ γράμματα τοῖς ἡμετέροις ὅμοια δεικνύῃ, οὔπω τε ἀσφαλὲς ἔχει (44)· πλαστογράφοι γὰρ εἰσὶν οἵτινες καὶ τὰς ὑμῶν τῶν βασιλέων χεῖρας πολλάκις ἐμιμήσαντο· καὶ οὐχ ἡ μίμησις παρέχει τοῖς γράμμασι τὸ κῦρος, ἐὰν μὴ καὶ οἱ τὰ τοιαῦτα γράφειν εἰωθότες μαρτυρῶσι ταῖς ἐπιστολαῖς. Τοῦτο τοίνυν καὶ τοὺς διαβαλόντας πάλιν ἐρωτῆσαι βούλομαι, τίς ὁ παρασχὼν ταῦτά ποτε, καὶ πόθεν εὑρέθη ταῦτα· καὶ γὰρ κἀγὼ τοὺς γράφοντας εἶχον, κἀκεῖνος πάλιν τοὺς λαμβάνοντας παρὰ τῶν κομιζόντων καὶ ἐπιδιδόντας αὐτῷ. Οἱ μὲν οὖν ἡμέτεροι πάρεισι· καταξίωσον δὲ κἀκείνους καλέσαι· ζῇη γὰρ πάντως ἐξ

(39) Sic Reg. Edit. vero Comm. Parisiensis et Basiliensis codex, κἀκεῖνος πειράσαι τολμήσῃ. Editio Colon., κἀκεῖνο πειράσαι τολμήσῃ.

(40) Reg., εἰ.

(41-42) Reg., ἐπελανθανόμην. Editi vero ἐπελαθόμην.

(43) Edit. Comm., ἀγεντισηρίκους, Nannius vertit, *præfecti sericorum*, Regius, Basiliensis et edit. Parisiensis, ἀγεντισηρίβους, Et recte quidem, id est, agentes in rebus. Hi erant palatii officiales, quorum munus describitur in *Codice Theodosiano* a Jacobo Gothofredo illustrato, VI Cod., tit. 27. Ed. Colon., ἀγεντισήρικοι, male.

(44) Reg., οὔπω τῷ ἀσφαλὲς ἔχῃ.

Digitized by Google

εστιν αὐτούς· καὶ μάθε περὶ τούτων τῶν γραμμάτων, ἐξέτασον ὡς ἀληθείας σοι συμπαρούσης· αὕτη γὰρ βασιλέων, καὶ μάλιστα Χριστιανῶν, ἐστὶ φυλακτήριον· μετὰ ταύτης βασιλεύειν ὑμᾶς ἐστιν ἀσφαλὲς, λεγούσης τῆς θείας Γραφῆς· *Ἐλεημοσύνη καὶ ἀλήθεια, φυλακὴ βασιλεῖ, καὶ περικυκλώσει ἐν δικαιοσύνῃ τὸν θρόνον αὐτοῦ.* Ταύτην προβαλὼν Ὀροβάβελ (45) ὁ σοφὸς νενίκηκε· καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἐρώνησε· *Μεγάλη ἡ ἀλήθεια καὶ ὑπερισχύει.*

12. Εἰ μὲν οὖν παρ' ἄλλοις ἤμην διαβληθεὶς, τὴν σὴν εὐσέβειαν ἐπεκαλούμην· ὡς ὁ Ἀπόστολος ἐπεκαλέσατο τότε τὸν Καίσαρα, καὶ πέπαυται τῶν ἐχθρῶν ἡ κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλή· ἐπειδὴ δὲ παρὰ σοὶ τετολμήκασι κατειπεῖν, τίνα ἀπὸ σοῦ ἐπικαλέσομαι; τὸν Πατέρα τοῦ λέγοντος, *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια*, ἵνα σου τὴν καρδίαν εἰς εὐμένειαν κλίνῃ. Δέσποτα παντοκράτορ, βασιλεῦ τῶν αἰώνων, ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, σὺ διὰ τοῦ σοῦ Λόγου τὴν βασιλείαν ταύτην τῷ σῷ θεράποντι Κωνσταντίῳ δέδωκας· σὺ λάμψον εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἵνα, γνοὺς τὴν καθ' ἡμῶν συκοφαντίαν, εὐμενῶς μὲν αὐτὸς δέξηται τὴν ἀπολογίαν· πάντας (46) δὲ ποιήσῃ γνῶναι, ὅτι αἱ ἀκοαὶ αὐτοῦ ἠσφαλίσθησαν ἐν ἀληθείᾳ. Καὶ κατὰ τὸ γεγραμμένον· *Μόνα βασιλεῖ δεκτὰ χείλη δίκαιά ἐστιν.* Οὕτω γὰρ καὶ κατορθοῦσθαι τὸν θρόνον τῆς βασιλείας διὰ Σολομῶντος λελέχθηναι πεποίηκας. Οὐκοῦν ὅλως ἐρώτησον, μαθέτωσαν οἱ κατειρηκότες, ὅτι σοι μέλει περὶ τῆς ἀληθείας μαθεῖν. Καὶ εἰ (47) μὴ τῷ χρώματι τοῦ προσώπου δείξουσι τὴν συκοφαντίαν· τοῦτο γὰρ τοῦ συνειδότος ἔλεγχός ἐστι, καὶ γέγραπται· *Καρδίας εὐφραινομένης πρόσωπον θάλλει· ἐν δὲ λύπαις οὔσης σκυθρωπάζει.* Οὕτω τοὺς μὲν (48) ἐπιβουλεύσαντας τῷ Ἰωσὴφ ἡ συνείδησις ἤλεγξε· τοῦ δὲ Λάβαν ἡ κατὰ τοῦ Ἰακὼβ πονηρία ἐκ τοῦ προσώπου δέδεικται. Ὁρᾷς γοῦν ἐκείνων μὲν τὴν ὑποψίαν, φευγόντων καὶ κρυπτομένων, ἡμῶν δὲ τὴν ἐλευθερίαν ἀπολογουμένων. Οὐ γὰρ περὶ κτημάτων νῦν ἡ κρίσις, ἀλλὰ περὶ δόξης τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ λίθῳ κρουόμενος ζητεῖ τὸν ἰατρόν· τῶν δὲ λίθων ὀξύτερα τὰ ἐκ τῆς διαβολῆς ἐστι πλήγματα· *Ῥόπαλόν ἐστιν ἡ διαβολὴ, καὶ μάχαιρα, καὶ τόξευμα ἀκιδωτὸν*, ὡς εἶπε Σολομών· καὶ ταῦτα μόνη ἡ ἀλήθεια ἰᾶσθαι δύναται· ταύτης δὲ παρορωμένης, αὐξάνει δεινότερον τὰ τραύματα.

13. Διὰ ταῦτα πάντα τὰ πανταχοῦ τῶν Ἐκκλησιῶν τετάρακται. Καὶ προφάσεις μὲν ἐπενόησαν, ἐπίσκοποι δὲ τηλικοῦτοι καὶ πολυετεῖς ἐξωρίσθησαν, διὰ τὴν πρὸς ἐμὲ κοινωνίαν. Καὶ εἰ μὲν μέχρι τοσούτου τοῦτο ἐγίνετο, προσδοκία τις ἦν ἀγαθή· φιλάνθρωπος γὰρ εἶ· ἵνα δὲ μὴ καὶ μετὰ ταῦτα διαβῇ τὸ κακὸν, κρατείτω ἡ ἀλήθεια παρὰ σοί· καὶ μὴ ἀφῇς ὑπόνοιαν κατὰ πάσης Ἐκκλησίας γενέσθαι, ὡς τοιαῦτα βουλευομένων καὶ γραφόντων τῶν Χριστια-

illis sciscitare, ita rem inquiras, ac si tibi ipsa coram adesset veritas. Illa quippe imperatorum, in primis Christianorum, est præsidium : illa comite vos imperare tutissimum est, cum divina Scriptura dicat : *Misericordia et veritas regi custodia est : et circumdabit in justitia thronum ejus*[68]. Hanc cum Zorobabel sapiens ille vir cæteris anteferret, alios superavit, universusque populus in hanc vocem prorupit : *Magna est veritas et prævalet*[69].

12. Si essem itaque apud alios delatus, tuam sane pietatem appellarem : quemadmodum tunc Apostolus Cæsarem appellavit[70], sedataeque sunt inimicorum ejus insidiæ ; at quando apud te me ausi sunt insimulare, quem amabo, alium a te appellem, nisi Patrem ejus qui dixit, *Ego sum veritas*[71], ut cor ille tuum ad clementiam vertat? Domine omnipotens, Rex sæculorum, Pater Domini nostri Jesu Christi, tu per Verbum tuum hoc imperium famulo tuo Constantio contulisti : illumina cor ejus, ut deprehensa calumnia adversum me structa, perhumaniter ille defensionem meam excipiat : omnibusque notum faciat aures suas esse in veritate firmatas. Et ut scriptum est : *Sola labia justa regi accepta sunt*[72]. Eo enim modo thronum regni prosperum fieri per Salomonem nos docuisti[73]. Quapropter sciscitare, quæso ; discant accusatores tibi veritatis indagandæ esse curam. Et observa, num vel ipso vultus colore calumniam prodant : est enim illud conscientiæ indicium, scriptum quippe est : *Corde gaudente exhilaratur facies : dum autem in mœrore est dejicitur*[74]. Sic homines qui Josepho **240** insidiati fuerant[75], ipsa conscientia prodidit : Labani vero pravus in Jacobum animus ex vultu deprehensus est[76]. Tute igitur cernis cum illorum trepidationem, quippe qui fugiant et latebras quærant, tum nostram in depellenda calumnia libertatem. Nulla jam de fortunis controversia est, sed de Ecclesiæ existimatione. Qui lapide percutitur quærit medicum : ictus calumniæ sunt lapidum ictibus acerbiores : *Clava est calumnia, et gladius et jaculum acutum*, ait Salomon[77] : hisque sola veritas mederi potest : quæ si negligatur, graviora evadunt vulnera.

13. Hæc sane sunt quæ tantam rebus ubique terrarum ecclesiasticis afferunt perturbationem. Occasiones illi excogitarunt, hincque factum ut tot et tam grandævi episcopi, quod mecum communicarent, in exilium sint acti. Quod si eo usque solum res processerit, bona spes esset, humanus cum sis. Ut autem malum non ulterius pervadat, veritas apud te vigeat. Ne, quæso, permittas, huic suspicioni, in grave totius Ecclesiæ dedecus, locum esse ;

[68] Prov. xx, 28. [69] III Esdr. iv, 41. [70] Act. xxv, 11. [71] Joan. xiv, 6. [72] Prov. xvi, 13. [73] Prov. xxv, 5. [74] Prov. xv, 13. [75] Gen. xlii, 21. [76] Gen. xxxi, 5. [77] Prov. xxv, 18.

(45) Lege Ζοροβάβελ. Sic Basil., Felckm. 7 anon. et omnes editi. Reg., Ῥοζοβάβηλ.
(46) Reg., πάντας. Editi, πάντες.
(47) Reg., Καὶ εἰ μὴ καί.
(48) Sic Reg. In editis μὲν deest.

Digitized by Google

quod scilicet Christiani viri, ac potissimum episcopi, A tam nefaria machinentur, ejusmodique res scribere nihil vereantur. Quod si graveris rem indagare, æquum sane fuerit ut nobis potius qui calumnias depellimus fidem habeas, quam calumniatoribus. Illi quippe pravo, utpote nobis inimici, animo hæc movent : nos vero nostri causa concertantes legitima afferimus argumenta. Per mihi mirum sane est, ubi nos cum metu ac reverentia scribimus, illos eo impudentiæ processisse, ut etiam apud imperatorem mentiri ausint. Sed inquire, quæso, ad veritatem explorandam : et prout scriptum est [78], *scrutando scrutare* coram nobis, undenam isti hæc quæ dicunt acceperint : aut ubinam sint litteræ repertæ. Sed neque ex nostris quispiam convincetur, neque ex tyranni ministris ullus hæc dixerit : B res quippe merum est commentum. Ac forte nihil ulterius indagare par esset, quod ne illis quidem placeret, veritis scilicet ne earum scriptor litterarum necessarie deprehendatur. Is quippe solis sycophantis nullique alii notus est.

νῶν, καὶ μάλιστα τῶν ἐπισκόπων. Ἢ εἰ μὴ βούλει ἀνακρίνειν, δίκαιον καὶ ἡμᾶς πιστεύεσθαι μᾶλλον ἀπολογουμένους ἢ τοὺς διαβάλλοντας. Οὗτοι μὲν γὰρ, ὡς ἐχθροὶ, πονηρεύονται, ἡμεῖς δὲ ἀγωνιῶντες τὰς ἀποδείξεις παρέχομεν. Ἀλλὰ δὲ θαυμάζω (49), πῶς ἡμεῖς μὲν μετ' εὐλαβείας φθεγγόμεθα, ἐκεῖνοι δὲ τοσαύτην ἔσχον ἀναισχυντίαν, ὡς καὶ ψεύσασθαι (50) βασιλεῖ. Ἀλλ' ἐξέτασον διὰ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὥσπερ γέγραπται, *ἐρευνῶν ἐρεύνησον* παρόντων ἡμῶν, πόθεν ταῦτα λέγουσιν, ἢ πόθεν ηὑρέθη τὰ γράμματα. Ἀλλ' οὔτε τῶν ἡμετέρων τις ἐλεγχθήσεται, οὔτε τῶν ἐκείνου φήσειέ τις· πέπλασται γάρ. Καὶ πλέον οὐδὲν τάχα προσήκει ζητεῖν, οὐδὲ γὰρ βούλονται, ἵνα μὴ καὶ ὁ ταύτας γράψας ἐξ ἀνάγκης εὑρεθῇ. Ἴσασι γὰρ αὐτὸν οἱ διάβολοι μόνοι, καὶ ἄλλος B οὐδείς.

14. Quod autem mihi in crimen vertunt, in magna ecclesia habitam fuisse synaxin, priusquam completum ædificium esset : age, eam quoque apud tuam pietatem propulsabo criminationem ; eo enim compellunt qui inimicissimo erga nos animo sunt. Ita se res habet, id fateor : ut enim hactenus nihil mendacii protuli, hoc jam non inficias ibo. Sed alio prorsus modo, quam criminantur illi, gesta res est. Bona, quæso, venia hæc dicam, nequaquam dedicationis diem festum celebravimus, religiosissime Auguste : id namque ante jussum tuum agere nefas fuisset : neque consulto ad id animum appulimus. C Nullus episcopus, nullus fuit clericus vocatus ; ædificio quippe plurima deerant. Imo vero nulla prævia monitione synaxis coacta est ; ut ne inde illi calumniandi occasionem aucupentur. At rem uti gesta est nullus ignorat : ausculta tamen, rogo te, pro tua mansuetudine et tolerantia. Festum quidem erat Paschatis : populique ingens aderat multitudo, tantaque Christianorum turba, quantam in singulis urbibus exstare imperatores Christo addicti peroptare debeant. Cum igitur ecclesiæ paucæ numero essent et angustissimæ, ingenti edito tumultu rogabant populi, ut in magna ecclesia conventus ageretur : ibique omnes preces funderent pro tua salute. Sicque acta res est. Me contra hortante, ut D rem tantisper differrent, et quolibet modo etiam cum compressione in aliis ecclesiis cœtus agerent, morem illi non gessere : **241** imo parati erant ex urbe egredi, ut in desertis locis sub dio conventus celebrarent ; satius ducentes itineris perferre laborem, quam cum mœrore festum peragere.

14. Ἐπειδὴ δὲ καὶ περὶ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας κατειρήκασιν, ὡς δὴ συνάξεως ἐκεῖ γενομένης, πρὶν αὐτὴν τελειωθῆναι· φέρε καὶ περὶ τούτου πάλιν ἀπολογήσομαι τῇ σῇ εὐσεβείᾳ· εἰς ταῦτα γὰρ ἡμᾶς ἕλκουσιν οἱ φιλέχθρως διακείμενοι πρὸς ἡμᾶς. Ναὶ γέγονεν, ὁμολογῶ· καὶ γὰρ καὶ τὰ πρῶτα λέγων οὐκ ἐψευσάμην, καὶ τοῦτο νῦν οὐκ ἀρνήσομαι. Ἀλλ' ἄλλως πάλιν ἢ ὡς αὐτοὶ κατειρήκασίν ἐστι τὸ πρᾶγμα. Καί μοι συγχώρησον εἰπεῖν, οὐκ ἐγκαινίων ἡμέραν ἐπετελέσαμεν, θεοσεβέστατε Αὔγουστε· τοῦτο γὰρ ἀθέμιτον ἦν ἀληθῶς πρὸ τῆς σῆς προστάξεως ποιῆσαι· οὐδὲ ἐκ παρασκευῆς εἰς τοῦτο παρήλθομεν· οὐδὲ ἐπίσκοπός τις οὐδὲ ἄλλος κληρικὸς εἰς τοῦτο κέκληται, ἔλειπε δὲ πολλὰ καὶ τῷ ἔργῳ (51). Ἀλλ' οὐδὲ ἐκ παραγγελίας γέγονεν ἡ σύναξις, ἵνα πρόφασιν εὕρωσιν οὗτοι τοῦ κατειπεῖν. Ἀλλὰ τὸ γενόμενον ἴσασι πάντες· ἄκουσον δὲ ὅμως τῇ σαυτοῦ ἐπιεικείᾳ καὶ μακροθυμίᾳ. Ἑορτὴ μὲν γὰρ ἦν τὸ Πάσχα, ὁ δὲ λαὸς πάνυ πολὺς καὶ τοσοῦτος ἦν, ὅσον ἂν εὔξαιντο κατὰ πόλιν εἶναι Χριστιανῶν φιλόχριστοι βασιλεῖς. Τῶν τοίνυν ἐκκλησιῶν ὀλίγων καὶ βραχυτάτων οὐσῶν, θόρυβος ἦν οὐκ ὀλίγος, ἀξιούντων ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ συνελθεῖν, κἀκεῖ πάντας εὔχεσθαι ὑπὲρ (52) τῆς σῆς σωτηρίας· ὅπερ καὶ γέγονεν. Ἀλλ' ἐμοῦ παρακαλοῦντος τέως ἐπισχεῖν, καὶ ὅπως δήποτε μετὰ θλίψεως ἐν ταῖς ἄλλαις ἐκκλησίαις συναχθῆναι, οὐχ ὑπήκουσαν, ἀλλ' ἕτοιμοι γεγόνασιν ἐξελθεῖν τὴν πόλιν, εἰς τοὺς ἐρήμους τόπους ἐν ἡλίῳ συνελθεῖν, βέλτιον ἡγούμενοι κάματον ἐνεγκεῖν ὁδοῦ, ἢ μετὰ λύπης τὴν ἑορτὴν ποιῆσαι.

15. Nam credo mihi, imperator, et hujus quoque

15. Πίστευε (53) γὰρ, βασιλεῦ, καὶ περὶ τούτου

[78] Joel I, 7.

(49) Reg., Διὸ καὶ θαυμάζω.
(50) Reg., ἔσχον ἐξουσίαν καὶ ψεύσασθαι.
(51) Hæc, ἔλειπε δὲ πολλὰ καὶ τῷ ἔργῳ, quæ sunt in Regio cod. in editis desiderantur. Basil., ἔλειπε δὲ πολλάκις καὶ τῷ ἔργῳ. Eo item modo scriptum primo fuerat in Regio, sed emendatum ut supra fuit.

(52) In editis habetur καί ante ὑπέρ, sed in codice Regio deest.
(53) Reg., πιστεύω, male. Paulo post Nannius vertit *in synaxibus Pentecostes* : itane legerit, an memoria lapsus sit, incertum.

Digitized by Google

πάλιν μάρτυρα δέξαι τὴν ἀλήθειαν· ὅτι ἐν ταῖς A rei testem accipe veritatem; in Quadragesimæ
συνάξεσι τῆς Τεσσαρακοστῆς, διὰ τὸ τῶν τόπων synaxibus, ob locorum angustiam ingentemque
στενὸν καὶ τὸ πολὺ πλῆθος τῶν λαῶν, πλεῖστα παιδία, populi frequentiam, pueri complures, nec paucæ
καὶ οὐκ ὀλίγαι νεώτεραι γυναῖκες, πλεῖσταί τε juniores mulieres, multæ aniculæ, adolescentes
γραῦδες, καὶ οὐκ ὀλίγοι νεανίσκοι θλιβέντες ἀπηνέ- plurimi, compressi, domum delati sunt: Deo tamen
χθησαν εἰς τοὺς οἴκους· καὶ τοῦ Θεοῦ παρασχόντος, dante exstinctus nullus est. Sed universi haud sine
τέθνηκε μὲν οὐδείς· πάντες δὲ ἐγόγγυσαν, καὶ ἠξίω- murmuratione postularunt ut in magna ecclesia
σαν διὰ τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν. Εἰ δὲ καὶ ἐν ταῖς conveniretur. Quod si diebus festum præcedenti-
προεόρτοις (54) τοιαύτη γέγονε θλῖψις, τί ἂν ἐγεγό- bus, tanta fuerit compressio, quid in ipso die festo
νει ἐν αὐτῇ τῇ ἑορτῇ; Πάντως πάντα ἔτι (55) τούτων futurum erat? Sane iis acerbiora contigissent. At
χαλεπώτερα. Ἀλλ' οὐκ ἔπρεπεν ἀντὶ χαρᾶς λύπην, non decebat pro gaudio mœrorem, pro lætitia luctum, pro festo die fletum populis oboriri: cum
ἀντ' εὐφροσύνης πένθος, ἀντὶ τῆς ἑορτῆς κλαυθμὸν maxime non ignorarem Patrum mihi exempla sup-
τοῖς λαοῖς γενέσθαι· εἰδὼς (56) καὶ μάλιστα τύπον petere. Beatæ quippe vir memoriæ Alexander ob
ἔχειν τῶν Πατέρων. Ὁ γὰρ μακαρίτης Ἀλέξανδρος, aliorum locorum angustiam, dum ipse ecclesiam,
στενῶν ὄντων τῶν ἄλλων τόπων, καὶ οἰκοδομῶν τὴν
τότε μείζονα νομιζομένην ἐκκλησίαν τὴν καλουμένην B quæ omnium maxima tunc putabatur, Theonæ dictam, exstrueret; in ea tamen ob populi frequentiam conventus egit, neque interim ob populi conventum ædificii constructionem intermittebat. Rem similem Treviris et Aquileiæ factam vidi: ubi item ob populorum frequentiam, dum templa exstruerentur, in illis nihilominus conventus agebantur: nullusque tamen exstitit qui factum hujusmodi in crimen vocaret. Quinetiam beatæ vir memoriæ frater tuus, hujusmodi conventui Aquileiæ cum aliis interfuit. Idipsum me egisse fateor, ita tamen ut non dedicatio, sed synaxis ad orandum celebrata sit. Perspectum itaque habeo te utpote pium, populorum alacritatem approbare, mihique veniam concedere, quod tam multi populi precibus non obstiterim.

Θεωνᾶ, συνῆγεν ἐκεῖ διὰ τὸ πλῆθος, καὶ συνάγων
οὐκ ἠμέλει τῆς οἰκοδομῆς. Τοῦτο καὶ ἐν Τριβέροις,
καὶ ἐν Ἀκυληΐᾳ γενόμενον ἑώρακα· κἀκεῖ γὰρ ἐν
ταῖς ἑορταῖς διὰ τὸ πλῆθος, ἔτι τῶν τόπων οἰκοδο-
μουμένων, συνῆγον ἐκεῖ· καὶ οὐχ εὗρον τοιοῦτον
κατήγορον. Ἀλλὰ καὶ ὁ μακαρίτης σου ἀδελφὸς,
ἐν Ἀκυληΐᾳ, τοιαύτης οὔσης συνάξεως, συνήχθη.
Οὕτω κἀγὼ πεποίηκα, καὶ γέγονεν οὐκ ἐγκαίνια,
ἀλλὰ σύναξις εὐχῆς. Σὺ μὲν οὖν, εὖ οἶδα, ὅτι, φιλό-
θεος ὤν, τῶν μὲν λαῶν ἀποδέχῃ τὴν προθυμίαν, καὶ
συγγινώσκεις ἐμοὶ, μὴ κωλύσαντι τοσούτου λαοῦ τὰς
εὐχάς.

16. Ἐγὼ δὲ (57) τὸν κατειπόντα πάλιν περὶ τού- C 16. Ego vero peroptarim hoc etiam ex sycophanta sciscitari: ubinam populum orare æquum fuit, in desertisne locis, an in orationis loco, etiam dum exstrueretur? Ubinam sanctius condecentiusque populus responderet, amen; in desertis, an in templo quod jam appellabatur Dominicum? Quonam in loco malles, religiosissime imperator, populum manus extendere ac pro te orare? Illicne ubi pertranseuntes gentiles gradum sisterent; an in loco cui jam tuum inditum est nomen: quem nunc, imo a jactis fundamentis Dominicum omnes vocant? Certum sane habeo te tuum anteferre locum: subrides enim, ac subridendo assensum significas. Sed ait obtrectator, in ecclesiis illud actum oportuit. At omnes omnino, uti jam dictum est, pro populi fre-

(54) Reg., Εἰ δὲ καὶ ἐν ταῖς προεόρτοις, subaudi ἡμέραις. Editi vero, Εἰ δὲ ἐν τοῖς προεόρτοις.

(55) Reg., πάντως που τὰ ἔτι. Basil., πάντως που ἔτι. Editi vero, πάντως πάντα ἔτι.

(56) Reg. et Basil., εἰ δ' ὡς, mendose. Paulo post Reg., ἔχων.

(57) In editis post δέ legitur καί, sed hæc particula abest a Reg.

(58) Legendum nobis videtur ὑπακοῦσαι, quæ vox apud ecclesiasticos significat, *respondere*. Id patet ex iis quæ paulo infra leguntur: Τί, ἐὰν τοσούτων λαῶν συνελθόντων μία γένηται φωνὴ, λεγόντων τῷ Θεῷ τὸ Ἀμήν; et in *Apologia* sequenti num. 23: Προέτρεπον τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμὸν, τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν· Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος D αὐτοῦ. *Jussi ut diaconus psalmum legeret, populusque responderet: Quoniam in æternum misericordia ejus:* nam ὑπακούειν sic intellectum oportet, non ut Nannius, *auscultaret*, ut optime observavit Cottelerius in Notis ad *Const. apost.* lib. VIII, cap. 13, pag. 354, ubi vocis ὑπακουέτω idem usus est. Vide eumdem Cottelerium ad librum II *Const. apost.*, c. 57, p. 203. Apud ecclesiasticos vox ὑπακούειν ea sententia plerumque usu venit. Job XIV, 15: Εἶτα καλέσεις· ἐγὼ δέ σοι ὑπακούσομαι. Ubi Vulgata, *vocabis me, et ego respondebo tibi*, et alias sæpe.

(59) Particula καί, quæ in editis post στεναί habetur, deleta est in Reg. eamque expungere visum est.

Digitized by Google

quentia erant angustiores. Deinde quo pacto Dominum precari decuit, quidve satius fuit; separatimne populum cum periculosa compressione convenire, an in loco qui totius multitudinis jam capax esset; ut una illic eademque populorum vox cum consonantia audiretur? Præstabat certe istud, hinc enim multitudinis unanimitatem cernere erat, hincque Deus est ad exaudiendum promptior. Si namque juxta ipsius Salvatoris promissionem [79], duobus ob **242** quamlibet causam convenientibus, quodcunque petierint dabitur illis : quid si tanti populi convenientis una vox proferatur, qua Deo dicunt, Amen? Cuinam hoc ipsum non admirationi fuit? Quis te beatum non prædicavit, cum tantam populi frequentiam uno in loco coactam cerneret? Ecquod illud populorum gaudium, qui, cum hactenus in sejunctis locis convenissent, mutuo jam conspectu fruerentur? Id omnibus lætitiæ causa fuit, soli sycophantæ, mœroris.

εὐχάς; καὶ πῶς (60) ἦν βέλτιον κατὰ μέρος καὶ διῃρημένως τὸν λαὸν μετ' ἐπικινδύνου συνοχῆς, ἢ ὄντος ἤδη τόπου τοῦ δυναμένου δέξασθαι πάντας, ἐν αὐτῷ συνελθεῖν καὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μετὰ συμφωνίας τῶν λαῶν γενέσθαι τὴν φωνήν; Τοῦτο βέλτιον ἦν· τοῦτο γὰρ καὶ τὴν ὁμοψυχίαν ἐδείκνυε τοῦ πλήθους· οὕτω καὶ ταχέως ὁ Θεὸς ἐπακούει. Εἰ γὰρ κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἐπαγγελίαν, ἐὰν δύο συμφωνήσαιεν περὶ παντὸς, οὗ ἂν (61) αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς· τί, ἐὰν τοσούτων λαῶν συνελθόντων μία γένηται φωνὴ, λεγόντων τῷ Θεῷ τὸ Ἀμήν; Τίς γοῦν οὐκ ἐθαύμασε; Τίς οὐκ ἐμακάρισέ σε (62), βλέπων τὸν τοσοῦτον λαὸν ἐν ἑνὶ συνελθόντα τόπῳ; Πῶς ἔχαιρον οἱ λαοὶ βλέποντες ἀλλήλους τὸ πρότερον ἐν διῃρημένοις συνερχόμενοι τόποις; Τοῦτο πάντας ηὔφρανε, καὶ μόνον τὸν διαβαλόντα (63) ἐλύπησε.

17. Restat ut alteri ejus objectioni quæ adhuc superest occurram. Siquidem aiet forte obtrectator ille : Ædificio nondum completo, haud licuit illic orationes fundere. At Dominus ait : *Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, et claude ostium* [80]. Quid ergo dixerit calumniator? Imo potius, quid prudentes ac veri Christiani dixerint? Hos interroga, imperator : nam de illis quidem scriptum est : *Stultus stulta loquetur* [81] : de his vero, *Ab omni sapiente consilium accipe* [82]. Cum tam angustæ ecclesiæ, cum tanta esset populi frequentia, ut ad deserta loca proficisci pararent, quid facto opus erat? Solitudo absque januis, ac quibusvis volentibus pervia; Dominicus autem locus muris cinctus est januisque clausus : adestque illic conspicuum pios inter profanosque discrimen. Nonne, imperator, quivis sapiens cum tua pietate hoc eligendum annuit? Quippe norunt hic legitimam esse orationem, illic inconditæ turbæ suspicionem : nisi forte deficientibus locis, solitudinem ii duntaxat qui orant, incolant, ut Israelitis contigit : imo vero illis quoque exstructo tabernaculo, locus orationis circumscriptus in posterum fuit. O Domine, ac vere Rex regum Christe, Fili Dei unigenite, Verbum et Sapientia Patris, in crimen ecce vocor, quod clementiam tuam populus deprecatus sit, ac per te Patrem tuum, qui est super omnia Deus, obsecrarit, pro salute famuli tui piissimi Constantii. Sed tuæ bonitati gratias ago, quod mihi vitio vertatur legum tuarum observatio. Graviori enim criminationi

17. Τὴν γοῦν ἑτέραν καὶ ὑπολειπομένην ἀντιλογίαν αὐτοῦ βούλομαι προλαβεῖν. Ὁ μὲν γὰρ κατειρηκώς (64) φησιν· Οὔπω τετελείωτο τὸ ἔργον, καὶ οὐκ ἐχρῆν εὐχὰς γενέσθαι· ὁ δὲ Κύριος εἶπε· *Σὺ δὲ, ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου, καὶ ἀπόκλεισον τὰς θύρας.* Τί τοίνυν φήσειεν ὁ κατήγορος; Μᾶλλον δὲ τί ἂν εἴποιεν οἱ φρόνιμοι καὶ ἀληθῶς (65) Χριστιανοί; Τούτους γὰρ ἐρώτησον, βασιλεῦ· ἐπειδὴ γέγραπται περὶ μὲν ἐκείνων, ὅτι *Ὁ μωρὸς μωρὰ λαλήσει*· περὶ δὲ τούτων, *Παρὰ παντὸς φρονίμου συμβουλίαν λάμβανε.* Τῶν ἐκκλησιῶν στενῶν οὐσῶν, καὶ τῶν λαῶν τοσούτων ὄντων, καὶ βουλομένων εἰς τὰς ἐρήμους ἀπελθεῖν, τί ποιεῖν ἐχρῆν; Ἡ μὲν γὰρ ἔρημος ἄθυρος, καὶ τῶν βουλομένων δίοδός ἐστιν, ὁ δὲ Κυριακὸς τόπος καὶ τετείχισται καὶ τεθύρωται, καὶ τὴν διαφορὰν τῶν εὐσεβῶν καὶ τῶν (66) βεβήλων δείκνυσιν. Ἆρα, βασιλεῦ, οὐ μετὰ τῆς σῆς εὐσεβείας πᾶς ὁστισοῦν φρόνιμος ἐπινεύει τούτῳ; Ἴσασι γὰρ, ὅτι ὧδε μὲν νόμιμος εὐχὴ, ἐκεῖ δὲ ἀταξίας ὑποψία· εἰ μὴ ἄρα, τόπων μὴ ὄντων, μόνοι τὴν ἐρημίαν ἂν οἰκοῖεν (67) οἱ εὐχόμενοι, ὥσπερ ἦν ὁ Ἰσραήλ· ἀλλὰ κἀκείνοις τῆς σκηνῆς γενομένης περιώριστο λοιπὸν τῆς εὐχῆς ὁ τόπος. Ὦ Δέσποτα καὶ ἀληθῶς βασιλεῦ τῶν (68) βασιλευόντων Χριστὲ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ μονογενὲς, Λόγος καὶ Σοφία τοῦ Πατρὸς, ἐπειδὴ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν ὁ λαὸς ηὔξατο, καὶ διὰ σοῦ τὸν σὸν Πατέρα τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν παρεκάλεσε, περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ σοῦ θεράποντος τοῦ εὐσεβεστάτου Κωνσταντίου, κατηγοροῦμαι. Ἀλλὰ τῇ σῇ ἀγαθότητι χάρις, ὅτι διὰ

[79] Matth. xviii, 2. [80] Matth. vi, 6. [81] Isa. xxxii, 6. [82] Tob. iv 19.

(60) In editis, καὶ ἐκεῖ πῶς. Sed ἐκεῖ quod desit in omnibus mss. omissum est.

(61) Reg., οὗ ἐάν.

(62) Σε deest in Reg. nec lectum est a Nannio, qui vertit, *aut non inter felicia prædicet.*

(63) Reg. quem sequimur, διαβαλόντα. Edit. Comm., ἐνδιαβαλόνται. Basil. edit. Paris. et Colon., ἐνδιαβαλόντα.

(64) Editi, mendose, κατείρηκές. Reg, κατειρηκώς.

(65) Reg. et Basil. quos sequimur. ἀληθῶς. Editi, ἀληθεῖς.

(66) Τῶν deest in Reg.

(67) Sic Reg. et Basil. Edit. vero Paris. et Col. οἰκεῖεν. Comm., οἰκεῖον, male. Paulo post Reg., περιώριστο, optime. Editi male περιώριστον.

(68) Hæc, βασιλεῦ τῶν, desunt in Reg. Paulo post idem, Λόγε καὶ Σοφία.

Digitized by Google

τοῦτο καὶ ἐν τοῖς σοῖς νόμοις διαβέβλημαι. Μειζόνως γὰρ ἂν διεβλήθην, καὶ ἦν ἀληθῶς ἔγκλημα, εἰ ὃν (69) ᾠκοδόμησε τόπον ὁ βασιλεὺς παρηρχόμεθα, καὶ ἔρημον ἐζητοῦμεν εἰς εὐχήν. Πῶς ἂν ὁ κατήγορος ἐφλυάρησε τότε! πῶς ἂν ἦν πιθανὸς λέγων· Ἐξουθένησέ σου τὸν τόπον· παρὰ γνώμην ἐστὶν αὐτοῦ τὸ γινόμενον· ἐγέλασε παρερχόμενος· ἔδειξε τὴν ἔρημον πληροῦσαν τοῦ τόπου τὴν χρείαν· θέλοντας εὔξασθαι λαοὺς κεκώλυκε. Ταῦτα ἤθελεν εἰπεῖν, ταῦτα ἐζήτει· καὶ μὴ εὑρὼν ἄχθεται, καὶ λοιπὸν λόγους πλάττει. Ταῦτα γὰρ εἰ ἔλεγεν, ἐδυσώπει (70) κἀμέ· ὥσπερ νῦν ἀδικεῖ, τὸν διαβόλου τρόπον ἀναλαβών, καὶ παρατηρούμενος τοὺς προσευχομένους· διὸ καὶ ἐσφάλη παραγνοὺς τὸ τοῦ Δανιήλ· ἐνόμισε γὰρ ὁ ἀμαθὴς, ὅτι καὶ ἐπὶ σοῦ τὰ τῶν Βαβυλωνίων κρατεῖ, καὶ οὐκ ἔγνω, ὅτι φίλος εἶ (71) τοῦ μακαρίου Δανιήλ· καὶ τὸν αὐτὸν αὐτῷ Θεὸν προσκυνεῖς, καὶ οὐ κωλύεις, ἀλλὰ θέλεις πάντας εὔχεσθαι, εἰδὼς, ὅτι πάντων ἐστὶν εὐχὴ, σώζεσθαί σε καὶ βασιλεύειν ἐν εἰρήνῃ διαπαντός.

18. Ἐγὼ μὲν οὖν καὶ ταῦτα πρὸς τὸν κατειπόντα ἀποδύρομαι· σὺ δὲ, θεοφιλέστατε Αὔγουστε, ζήσειας πολλαῖς ἐτῶν περιόδοις, καὶ τὰ ἐγκαίνια ἐπιτελέσειας. Αἱ γὰρ γενόμεναι παρὰ πάντων περὶ τῆς σῆς σωτηρίας εὐχαὶ οὐκ ἐμποδίζουσι τὴν τῶν ἐγκαινίων πανήγυριν. Μὴ τοῦτο ψευδέσθωσαν οἱ ἀμαθεῖς· ἀλλὰ παρὰ μὲν τῶν Πατέρων μαθέτωσαν, ἀναγνώτωσαν δὲ καὶ τὰς Γραφάς· μᾶλλον δὲ παρὰ σοῦ μαθέτωσαν, φιλολόγος γὰρ εἶ, ὅτι καὶ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδὲκ ὁ ἱερεὺς, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ Ζοροβάβελ ὁ Σαλαθιὴλ ὁ σοφὸς, καὶ Ἔσδρας ὁ ἱερεὺς καὶ τοῦ νόμου γραμματεὺς, τοῦ ἱεροῦ (72) μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν οἰκοδομουμένου, καὶ ἐνστάσης τῆς Σκηνοπηγίας (ἑορτὴ δὲ ἦν αὕτη καὶ πανήγυρις καὶ εὐχὴ μεγάλη ἐν τῷ Ἰσραὴλ), συνήγαγον τὸν λαὸν ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ εὐρύχωρον τοῦ πρώτου πυλῶνος τοῦ πρὸς τῇ ἀνατολῇ, καὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ ἡτοίμασαν, κἀκεῖ προσήνεγκαν, κἀκεῖ τὴν ἑορτὴν ἐπετέλεσαν. Καὶ λοιπὸν οὕτως τὰς κατὰ Σάββατον καὶ νουμηνίαν προσέφερον θυσίας, καὶ οἱ λαοὶ τὰς εὐχὰς αὐτῶν ἀνέφερον. Καὶ φανερῶς φησιν ἡ Γραφὴ, ὅτι ταῦτα ἐγίγνετο, καὶ ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ οὔπω ᾠκοδόμητο· ἀλλὰ μᾶλλον τούτων οὕτως εὐχομένων ὁ (73) οἶκος προέκοπτεν ὁ οἰκοδομούμενος· καὶ οὔτε διὰ τὴν προσδοκίαν τῶν ἐγκαινίων ἐκωλύθησαν αἱ εὐχαὶ, οὔτε διὰ τὰς γενομένας συνόδους τῶν εὐχῶν ἐμπεπόδισται τὰ ἐγκαίνια· ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς οὕτως ηὔχετο· καὶ ὅτε τετέλεστο πᾶς ὁ οἶκος, ἐποίησαν τὰ ἐγκαίνια, καὶ προσήνεγκαν εἰς τὸν ἐγκαινισμὸν, καὶ πάντες ἑώρτασαν ἐπὶ τῇ τελεσιουργίᾳ. Τοῦτο δὲ πάλιν καὶ ὁ μακαρίτης Ἀλέξανδρος καὶ οἱ ἄλλοι Πατέρες πεποιήκασι· συναγαγόντες γὰρ καὶ τελειώσαντες τὸ ἔργον,

A ansam dedissem, ac fuisset legitima accusandi causa, si loco, quem imperator exstruxerat prætermisso, eremum ad orandum petiissemus. Quam multum accusator tunc deblaterasset! quam fide dignus visus fuisset dicendo : Locum tuum contempsit : opus non probat tuum : derisit prætereundo, desertum indicavit quod loci necessitati suppleret : populos orandi cupidos impedivit. Hæc ut sibi dicenda suppeterent peroptabat inquirebatque : quod cum assecutus non sit, mœrore affectus criminationes deinceps comminiscitur. Et sane si illa dicere posset, pudore me suffunderet, ut me jam injuria afficit, cum diaboli mores imitatus, eos qui vacant orationi observat : Danielis quippe historiam[83] legendo spe falsus est : putavit enim ignarus ille
B Babyloniorum mores apud te vigere, neque novit esse te beati Danielis studiosissimum, ac eumdem quem ille Deum adorare nec impedire, imo potius summopere optare ut omnes orationi incumbant : cum scias omnium orationes et vota ea esse, ut incolumis et cum pace perpetuo imperes.

18. Equidem hæc adversus obtrectatorem conqueror. Tu vero, religiosissime Auguste, utinam multis annorum circulis vixeris, ac **243** dedicationis solemnia celebraveris! Nam certe preces ab omnibus pro tua salute fusæ, nihil obstant dedicationis celebritati. Ne talia imperiti illi homines mendacia proferant : sed a Patribus id ediscant, Scripturasque evolvant, vel potius a te ipso litterarum studiosissimo edoceantur : Jesum scilicet
C sacerdotem Josedeci filium et fratres ejus, Zorobabelem filium Salathielis sapientem illum virum, Esdram item sacerdotem et legis scribam, cum templum post captivitatem ædificaretur, instaretque Scenopegia, id est festum Tabernaculorum ; magna solemnitas, in qua orationes publicæ in Israel offerebantur; populum in latiori vestibulo primi ostii versus Orientem siti, unanimi sententia congregarunt, dispositoque Domini altari, illic obtulerunt : eodemque in loco completa celebritas est[84]. Eo item modo in posterum hostias in Sabbato et Neomenia solitas offerebant, populusque Dominum precabatur. Testaturque palam Scriptura nondum exstructo Dei templo hæc acta fuisse : imo potius
D illis ita orantibus exstruebatur domus, accrescebatque in dies ; ita ut nec propter Encæniorum exspectationem intermissæ orationes : neque propter conventus orantium Encænia sublata sint : sed, licet antea illic populus orasset, nihilominus post absolutum ædificium celebrata dedicatio est, donaque pro illa offerentes, omnes pro consummatione operis solemnitatem egerunt. Idipsum a beatæ memoriæ Alexandro et ab aliis Patribus factum vidi-

[83] Dan. VI. [84] I Esdr. III, 10, 11.

(69) Reg., εἰ τόν. Mox idem, καὶ τὴν ἔρημον.
(70) Reg., ἐδυσώπει. Editi, ἐδυσσώπει. Ibid. Reg., ἀδικεῖ. Editi, male, ἀδικεῖν.
(71) Reg., ἦ. Mox idem τὸν αὐτὸν αὐτῷ Θεῷ. Ibidem edit. Commel. sola, καὶ οὐ κελεύεις.

(72) Importunam vocem ὅτι ante τοῦ ἱεροῦ, quæ in editis habetur, expungere visum est : estque ipsa in Regio codice deleta.
(73) Ὁ deest in editis, in Reg. habetur.

Digitized by Google

mus, qui cum jam illic populum coegissent, consummato tamen opere, gratias Domino egerunt, ac dedicationem celebrarunt. Id te quoque facere convenit, paratus enim locus, præmissisque orationibus expiatus, tuæ pietatis præsentiam postulat : id enim illi ad perfectum ornatum deest. Hoc utinam expleas, ac vota tua Domino reddas, cui hanc domum excitasti ! hæc quippe omnium vota sunt.

19. Verum, quæso te, aliam disquiramus calumniam, ejus quoque propulsandæ veniam concedito. Ausi sunt enim me calumniari, quasi mandatis tuis, quibus jussum aiunt ut ecclesia excederem, non obtemperarim. Equidem non possum non mirari eos minime defatigari in confingendis criminibus.: nec sic tamen ego deterreor, imo potius ætor in ea depellenda criminatione : quanto enim plures edam apologias, tanto facilius eorum malignitas deprehendi damnarique poterit. Nequaquam obstiti pietatis tuæ mandato, absit ! non tanti quippe sum ego ut obsistam vel quæstori Urbis, nedum tanto imperatori. Neque opus ut hac de re multa verba faciam, testis quippe mihi est tota civitas. Concede tamen ut ab initio rem uti gesta est enarrem : nam te, si audieris, miraturum arbitror inimicorum meorum temeritatem. Montanus Palatinus epistolam ad me detulit, quasi ego a te scripto postulassem ut in Italiam mihi concedere liceret; ut quæ rebar ecclesiasticis rebus deficere instaurari possent. Et sane gratias ago pietati tuæ, quod litteris quas a me profectas arbitratus es perhumaniter annueris, curamque gesseris ut commode ac sine labore iter instituerem, ad teque pervenirem. At certe miror rursum, quod vel ad aures tuas mentiri nihil sint veriti, cum tamen mendacium diabolo sit proprium, mendacesque ab eo alieni sint qui ait : *Ego sum veritas*[88]. Non enim scripsi, nec istiusmodi epistolam accusator unquam proferre poterit. Ac etsi par mihi fuisset litteris a te quotidie postulare, ut benignum vultum tuum conspicere liceret; **244** verumtamen nec fas est ecclesias deserere, nec me decuit pietati tuæ molestum esse, cum potissimum, nobis etiam absentibus, soleas ecclesiasticis petitionibus annuere. At quæ Montanus jussit, me recitare jubeto, nam hæc ipsa sunt...

20. Sed undenam ejusmodi epistolam nacti sunt obtrectatores mei ? Nosse velim quisnam ipsis eam tradidit. Jube, quæso, ut respondeant : hinc enim edisces ipsos hanc commentos esse criminationem; quemadmodum illam quæ spectat exsecrandum Magnentium falso pervulgarunt. Quod si in hoc quoque sycophantæ deprehendantur, ad quam in posterum nos pertrahent defensionem? Hoc curant

[88] Joan. XIV, 6.

A ηὐχαρίστησαν τῷ Κυρίῳ, ἐγκαίνια ἐπιτελέσαντες. Τοῦτο καὶ σὲ ποιεῖν πρέπει, φιλομαθέστατε βασιλεῦ· ἕτοιμος γὰρ ὁ τόπος προαγνισθεὶς ταῖς προηνεμέναις εὐχαῖς, ζητῶν παρουσίαν τῆς σῆς εὐσεβείας· τοῦτο γὰρ αὐτῷ λείπει πρὸς τὸν τέλειον κόσμον. Τοῦτο μὲν οὖν πληρώσειας, καὶ τὴν εὐχὴν ἀποδοίης τῷ Κυρίῳ, ᾧ καὶ τὸν οἶκον πεποίηκας· τοῦτο γὰρ πάντων ἐστὶν εὐχή.

19. Δὸς δὴ, καὶ τὴν ἄλλην ἴδωμεν διαβολὴν, καὶ συγχώρησον ἀπολογήσασθαι καὶ περὶ αὐτῆς. Τετολμήκασι γὰρ καὶ τοῦτο διαβάλλειν, ὡς ἀντιστάντος ἐμοῦ τοῖς σοῖς προστάγμασιν, ὥστε μὴ ἐξελθεῖν τὴν ἐκκλησίαν. Ἐκείνους μὲν οὖν θαυμάζω μὴ ἀποκάμνοντας ταῖς συκοφαντίαις· ἐγὼ δὲ ὅμως οὐδὲ οὕτως ἀποκάμνω, χαίρω δὲ μᾶλλον ἀπολογούμενος.
B Ὅσῳ γὰρ ἀπολογίαι πολλαὶ, τοσούτῳ καὶ πλέον ἐκεῖνοι δύνανται (74) καταγινώσκεσθαι. Θὺκ ἀντέστην προστάγματι τῆς σῆς εὐσεβείας, μὴ γένοιτο ! οὐ γὰρ τηλικοῦτος ἤμην, ἵνα καὶ λογιστῇ πόλεως ἀντιστῶ, μήτιγε τηλικούτῳ βασιλεῖ, (75) καὶ περὶ τούτου τοσούτων πλείστων παρ' ἐμοῦ λόγων· πᾶσα γὰρ ἡ πόλις μοι μαρτυρεῖ. Συγχώρησον δὲ ὅμως καὶ τοῦτο πάλιν ἐξ ἀρχῆς διηγήσασθαι τὸ πρᾶγμα· καὶ γὰρ ἀκούσας, θαυμάσεις, εὖ οἶδ' ὅτι, τῶν ἐχθρῶν τὴν εὐχέρειαν. Μοντάνος ὁ Παλατινὸς ἦλθε κομίζων ἐπιστολὴν, ὡς ἐμοῦ γράψαντος, ἵνα εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔλθω·
C καὶ ἃ νομίζω λείπειν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, ταῦτα πληρωθῆναι δυνηθῇ. Τῇ μὲν οὖν σῇ εὐσεβείᾳ χάρις, ὅτι κατηξίωσεν, ὡς ἐμοῦ γράψαντος, ἐπινεῦσαι (76), καὶ τῆς ὁδοῦ πρόνοιαν πεποίηκεν ὑπὲρ τοῦ ταύτην ἐλθεῖν, καὶ ἀκμητὶ διανῦσαί με· τοὺς δὲ ψευσαμένους τὰς σὰς ἀκοὰς τεθαύμακα πάλιν μὴ φοβηθέντας, ὅτι τὸ ψεῦδος ἴδιόν ἐστι τοῦ διαβόλου, καὶ οἱ ψευδόμενοι ἀλλότριοί εἰσι τοῦ λέγοντος· *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια.* Οὐ γὰρ ἔγραψα, οὐδὲ τοιαύτην ἐπιστολὴν εὑρεῖν ὁ κατήγορος δυνήσεται. Εἰ καὶ ἔδει με γράφειν καθημέραν, ἵνα τὴν ἀγαθήν σου πρόσοψιν (77) θεωρῶ· ἀλλ' οὔτε τὰς Ἐκκλησίας καταλιμπάνειν ὅσιον, οὐδὲ ὅ' ὅχλου τῇ σῇ εὐσεβείᾳ γίνεσθαι δίκαιον ἦν· μάλιστα ὅτι καὶ ἀπόντων ἡμῶν ἐπινεύεις ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἀξιώσεσιν. Ἃ μὲν οὖν (78) ἐκέλευσε Μοντάνος, κέλευσον ἀναγνῶναί με· ἔστι γὰρ ταῦτα...

20. Πόθεν δὲ ἄρα καὶ ταύτην τὴν ἐπιστολὴν εὗρον
D οἱ κατειρηκότες; ἐβουλόμην παρ' αὐτῶν ἀκοῦσαι, τίς αὐτοῖς καὶ ταύτην ἐπιδέδωκε. Ποίησον αὐτοὺς ἀποκρίνασθαι. Δυνήσῃ γὰρ ἐκ τούτου μαθεῖν, ὅτι καὶ ταύτην ἔπλασαν, ὥσπερ κἀκείνην ἐθρύλησαν περὶ τοῦ δυσωνύμου Μαγνεντίου. Καταγνωσθέντες δὲ καὶ περὶ ταύτης, εἰς ποίαν ἄρα μετὰ ταῦτα πάλιν ἕλκουσιν ἡμᾶς ἀπολογίαν; Τοῦτο γὰρ μεμελετήκασι, καὶ ταύ-

(74) Sic Reg. et Basil. Editi vero, δύνωνται.
(75) Lectio vitiata.
(76) Sic Reg. Editi autem ἐπιστεῦσαι.
(77) Sic Reg. et edit. Comm. Edit. vero Paris. et Colon., mendose, προσόψον.
(78) Sic Reg., οὖν in editis deest. Epistola vero Montani de qua hic, forte excidit, vel quod vero similius est ab Athanasio nunquam huc adjecta fuit; nam cum coram Constantio sui purgandi causa esset oraturus, potuit hujus epistolæ exemplar ab *Apologia* sejunctum deferre, ut Constantio perlegeret. Alias quid causæ esset quod omissa fuisset?

Digitized by Google

την ἔχουσιν, ὡς ὁρῶ, σπουδὴν, πάντα κινεῖν καὶ θορυβεῖν. Τάχα λέγοντες πολλὰ παροξύνουσί (79) ποτε καθ' ἡμῶν· ἀλλὰ τοὺς τοιούτους καὶ ἀποστρέφεσθαι καὶ μισεῖν δίκαιόν ἐστιν, ὅτι, οἷοί εἰσι, τοιούτους καὶ τοὺς ἀκούοντας αὐτῶν ὑπολαμβάνουσι, καὶ νομίζουσι δύνασθαι τὰς διαβολὰς ἰσχύειν καὶ παρὰ σοί. Ἴσχυσε γάρ ποτε ἡ τοῦ Δωὴκ κατὰ τῶν ἱερέων τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ὁ ἀκούσας Σαοὺλ ἦν ὁ ἄδικος. Καὶ Ἰεζάβελ δὲ διαβαλοῦσα ἠδυνήθη βλάψαι τὸν θεοσεβέστατον Ναβουθαί (80)· ἀλλὰ καὶ Ἀχαὰβ ὁ πονηρὸς καὶ ἀποστάτης ὁ ἀκούων. Ὁ δὲ ἁγιώτατος Δαβὶδ, οὗ μιμητὴν εἶναί σε προσήκει, καὶ πάντες εὔχονται, τοὺς τοιούτους οὔτε προσίεται, ἀλλὰ καὶ ὡς λυσσῶντας κύνας ἀπεστρέφετο (81), λέγων· *Τὸν καταλαλοῦντα λάθρα τοῦ πλησίον αὐτοῦ, τοῦτον ἐξεδίωκον.* Ἐφύλαττε γὰρ τὴν λέγουσαν ἐντολήν· *Οὐ παραδέξῃ ἀκοὴν ματαίαν.* Μάταια δὲ καὶ τὰ τούτων ἐστὶ παρὰ σοί· ᾔτησας γάρ, ὡς ὁ Σολομὼν, καὶ σὺ παρὰ Κυρίου, καὶ εἰληφέναι πίστευε, τὸ μάταιον λόγον καὶ ψευδῆ μακρὰν ἀπὸ σοῦ γενέσθαι προσήκειν.

21. Διὰ τοῦτο τοίνυν κἀγὼ, ἐπειδὴ ἐκ διαβολῆς ἦν ἐπιστολὴ, καὶ οὐκ εἶχεν οὐδὲ τοῦ ἐλθεῖν πρόσταξιν, ἔγνων, ὅτι προαίρεσις οὐκ ἦν τῆς σῆς εὐσεβείας ἐλθεῖν ἡμᾶς παρὰ σέ. Τὸ γὰρ μὴ κελεῦσαι πάντως ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ γράψαι ὡς ἐμοῦ γράψαντος, καὶ θέλοντος διορθώσασθαι τὰ δοκοῦντα λείπειν, καίτοι μηδενὸς λέγοντος, Φανερὸν ἦν παρὰ γνώμην εἶναι τῆς σῆς ἡμερότητος τὴν κομισθεῖσαν ἐπιστολήν. Τοῦτο πάντες ἔγνωσαν· τοῦτο καὶ γράφων ἐδήλωσα· καὶ οἶδε Μοντάνος, ὅτι οὐ τὸ ἐλθεῖν παρητούμην, ἀλλὰ τὸ ὡς ἐμοῦ γράψαντος ἐλθεῖν ἀπρεπὲς ἡγούμην, ἵνα μὴ κἀν τούτῳ πρόφασιν εὕρωσιν οἱ συκοφάνται πάλιν, ὡς (82) ὀχληροῦ γενομένου μου τῇ σῇ θεοσεβείᾳ. Ἀμέλει παρεσκευασάμην, καὶ τοῦτο οἶδεν αὐτὸς, ἵνα, ἐὰν γράψαι καταξιώσῃς, εὐθὺς ἐξέλθω, καὶ φθάσω τῇ προθυμίᾳ τὸ προσταχθέν. Οὐ γὰρ ἐμαινόμην ἀντειπεῖν τοιούτῳ σου προστάγματι. Μὴ γραψάσης τοίνυν ὄντως τῆς σῆς εὐσεβείας, πῶς ἀντέστην μὴ κελευσθείς; Ἢ πῶς λέγουσιν, οὐκ ἐπείσθην, καίτοι προστάξεως μὴ οὔσης; πῶς οὐ συκοφαντία καὶ τοῦτο τῶν ἐχθρῶν πλατυντόντων τὸ μὴ γενόμενον ὡς γενόμενον; Φοβοῦμαι μὴ καὶ νῦν, ἀπολογουμένου μου, θρυλήσωσιν ὡς μὴ ἀξιώσαντος ἀπολογήσασθαι· οὕτως ἐγὼ μὲν εὐχερής εἰμι παρ' αὐτοῖς εἰς τὸ κατηγορεῖσθαι παρ' αὐτῶν· αὐτοὶ δὲ ταχεῖς εἰς τὸ συκοφαντεῖν καὶ καταφρονεῖν τῆς Γραφῆς λεγούσης· *Μὴ ἀγάπα καταλαλεῖν, ἵνα μὴ ἐξαρθῇς.*

A enim : hoc, uti perspectum habeo, moliuntur, ut omnia moveant et perturbent. Fortasse plurimis te verbis adversum nos exasperant : sed ejusmodi viros aversari, et odio habere æquum est, quod quales ipsi sunt, tales existiment eos qui se auscultant, suasque calumnias etiam apud te valere posse arbitrentur.[86] Olim certe contra sacerdotes Dei, Doegi calumnia vim habuit; sed Saul erat qui aurem præbuit vir sane iniquus.[87] Et Jezabel calumniis suis religiosissimum Naboth lædere potuit; sed Achab erat, scelestus ille et apostata, qui uxori morem gessit. Sanctissimus autem David, cujus te, ut omnes peroptant, imitatorem esse convenit, hujusmodi viros non admittit, sed quasi canes rabidos aversabatur, dicens : *Detrahentem secreto proximo suo, hunc persequebar*[88]. Præceptum quippe illud observavit : *Vanum rumorem non admittes*[89]. Incassum certe illi apud te mendacia loquuntur, qui velut Salomon a Domino postularis, quod te accepisse credas; ut nimirum verbum vanum et mendax longe sit a te[90], uti par est.

B

C

21. Quapropter cum sola calumniatorum opera data fuisset epistola, nec me ipsa juberet ad te proficisci; perspectum sane habui eam non esse pietatis tuæ voluntatem ut te convenirem. Etenim cum non omnino jusseris ut accederem, sed ita scripseris quasi id ego a te litteris postulassem, ut quæ deficere videbantur instaurare liceret; palam fuit (nemine licet indicante) perlatam ad me epistolam non e sententia mansuetudinis tuæ fuisse scriptam. Hoc nulli notum non est : hoc scripto indicavi : ac novit ipse Montanus non recusasse me ad te accedere; sed ita accedere, ac si ego litteris meis proficiscendi licentiam postulassem, certe id non decere arbitratus sum, ne hinc occasionem iterum captarent sycophantæ, quasi religioni tuæ molestus fuissem. Et sane jam me viæ committere parabam, ut ipse novit Montanus, ut, si ad me scribere tibi placuisset, iter quamprimum instituerem, promptoque animo jussum tuum anteverterem. Nequaquam enim eo insaniæ deveneram, ut hujusmodi præcepto tuo repugnarem. Cum nullas itaque ad me litteras miserit pietas tua, qui repugnarim cum nihil jussum fuerit? Aut quomodo me non obsecutum affirmant, cum nullum fuerit mandatum? Quid aliud illud est quam mera sycophantia adversariorum meorum, qui quæ gesta non sunt, gesta comminiscuntur? Vereor sane etiam si causam meam propugnarim, ne debiaterent ipsi, quasi non sim eam propugnare dignatus : usque adeo sum eorum criminationibus idoneus, illique ad calumniandum parati : adeo ut Scripturam nihili faciant, quæ ait : *Ne ames obloqui ne evellaris*[91].

D

22. Μοντάνου τοίνυν ἀποδημήσαντος, ἦλθε Διογένης ὁ νοτάριος μετὰ ἓξ καὶ εἴκοσι μῆνας· καὶ οὔτε αὐτὸς ἐπιστολὴν ἀπεδίδου, οὔτε ἑωράκαμεν ἀλλήλους,

22. (83) Cum profectus itaque Montanus esset, accessit post sex et viginti menses Diogenes notarius; qui neque ipse quoque epistolam tradidit, neque

[86] I Reg. xxiii, 9. [87] III Reg. xxi, 7, seqq. [88] Psal. c, 5. [89] Exod. xxiii, 1. [90] Prov. xxx, 8. [91] Prov. xx, 13.

(79) Sic Reg. Editi vero, παροξυνόμενά σε καθ'. In Basil., παροξ. καθ' ἡμῶν, intermedia erasa.
(80) Reg., Ναβουθέ.
(81) Sic Reg. Editi vero, ἀποστρέφεται.
(82) Sic Reg. et Basil. Editi, male, ὡς ἡ.
(83) Initio anni 356.

Digitized by Google

[illegible]; nec quid- A
[illegible]avit. Imo cum
[illegible] ingressus est,
[illegible]rgentibus, ac se arbi-
[illegible]ntibus; sciscitabar ex
[illegible]bant litteras haberet:
[illegible] litteras postulasse.
[illegible]habere dixisset, rogavi ut vel
[illegible]imus præfectus Ægypti hoc
[illegible] traderent. Hoc autem ideo po-
[illegible] mihi humanitas scripsisset, ut a
[illegible], neque iis qui me terrere vellent
[illegible]; sed in ecclesiis degerem citra ullum
[illegible] sollicitudinem. Qui autem eam episto-
[illegible] habere, sunt Palladius olim palatii magister, B
[illegible] qui fuit dux Armeniæ. Exemplar autem
[illegible] ut perlegam concede, sic enim habet:

οὔτε ὡς προστάξεως οὔσης ἐνετείλατό μοι· ἀλλὰ καὶ ὅτε Συριανὸς ὁ στρατηλάτης εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἐπειδὴ παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ἐθρυλεῖτό τινα, καὶ ἅπερ ἐβούλοντο, ἐπηγγέλλοντο γίνεσθαι, ἠρώτων εἰ γράμματα ἔχει περὶ ὧν θρυλοῦσι· γράμματα γὰρ ἀπῄτουν, ὁμολογῶ, τῆς προστάξεως. Ἐπειδὴ δὲ μὴ ἔχειν ἔλεγεν (84), ἠξίουν κἂν αὐτὸν Συριανὸν, ἢ τὸν ἔπαρχον τῆς Αἰγύπτου Μάξιμον γράψαι μοι περὶ τούτου. Τοῦτο δὲ οὕτως ἀπῄτουν, ἐπειδὴ γράψασά μοι ἦν ἡ σὴ φιλανθρωπία, ὥστε παρὰ μηδενός με ταράττεσθαι, μηδὲ ἀνέχεσθαι τῶν θελόντων ἡμᾶς πτοεῖν, ἀλλὰ μένειν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἀμερίμνως. Οἱ μὲν οὖν κομίσαντες τὴν τοιαύτην ἐπιστολὴν εἰσι Παλλάδιος, ὁ γενόμενος τοῦ παλατίου μάγιστρος, καὶ Ἀστέριος ὁ γενόμενος δοὺξ Ἀρμενίας. Τὸ δὲ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς συγχώρησον ἀναγνῶναί με· ἔστι γὰρ τοῦτο·

23. Exemplar epistolæ quod sic habet :

Constantius Victor Augustus Athanasio.

Optasse me semper ut omnia fausta defuncto fratri meo Constanti acciderent, prudentiæ tuæ latere non arbitror. Quem cum sceleratissimorum virorum dolo sublatum cognovissem, quo mœrore affectus sim, facile vestra prudentia judicaverit. Verum quia hoc tempore nonnulli te tam luctuoso negotiorum decursu terrere conantur, has litteras ad tuam reverentiam mittendas existimavi. Hortorque te, ut, quemadmodum episcopum decet, populum doceas ad legitimam convenire religionem, et cum illo de more orationibus incumbas : id enim C nobis placet. Nam quod spectat sententiam nostram, te omni tempore in tuis sedibus episcopum esse volumus.

Et alia manu : Divinitas servet te plurimis annis, Pater dilectissime.

23. Ἀντίγραφον ἐπιστολῆς οὕτως ἔχον·

Κωνστάντιος Νικητὴς Αὔγουστος Ἀθανασίῳ.

(85) Εὔγεσθαί με ἀεὶ ὥστε πάντα αἴσια ἀποβαίνειν τῷ ποτε ἀδελφῷ ἐμῷ Κωνστάντι, οὐδὲ τὴν σὴν ὑπερέβη σύνεσιν. Ὄντινα ἐπειδὴ ἐξ ἀπάτης ἀτοπωτάτων (86) ἀνῃρῆσθαι ἔγνων, πόσῃ εἰμὶ περιβληθεὶς στυγνότητι, εὐχερῶς ἡ ὑμετέρα φρόνησις δυνήσεται κρίνειν. Καὶ ἐπειδή τινές εἰσιν, οἵτινες ἐν τῷ παρόντι καιρῷ τῷ οὕτω δακρυτικῷ δράματι (87) καταπτοεῖν σε πειράζουσι, διὰ τοῦτο τὰ παρόντα ταῦτα γράμματα πρὸς τὴν σὴν τιμιότητα στεῖλαι ἔκρινα· προτρέπων σε ἵνα, ὥσπερ πρέπει ἐπισκόπῳ, εἰς τὴν κεχρεωστημένην θρησκείαν συντρέχειν διδάξεις τὸν δῆμον, καὶ μετ' αὐτοῦ κατὰ τὸ ἔθος ταῖς εὐχαῖς σχολάσεις· ἡμῖν γὰρ τοῦτο ἀρέσκει τὸ, σὲ κατὰ τὴν ἡμετέραν βούλησιν, ἐν παντὶ καιρῷ ἐν τῷ σῷ τόπῳ, ἐπίσκοπον εἶναι βουλόμεθα. Καὶ ἄλλη χειρί· Ἡ θεότης φυλάξειέ σε πολλοῖς ἐνιαυτοῖς, Πάτερ προσφιλέστατε (88).

24. De hac epistola illi quidem cum judicibus verba fecere. Ego vero cum epistolam haberem ejusmodi, nonne jure litteras postulavi, nec temere eorum machinationibus adhibui animum? Illi autem cum jussa tuæ pietatis nequaquam proferrent; nonne plane contra hujus epistolæ sententiam agebant? Equidem cum litteras illi non darent, haud simile vero putabam verba sine litteris ad me transmitti: hujusmodi quippe verbis ne animum adhiberem lit- D teris suis jusserat tua humanitas. Jure igitur illud egi, religiosissime Auguste : ut sicut cum epistolis ingressus sum in patriam, sic ex mandato tuo ab illa discederem : ne utpote qui ab Ecclesia aufugissem, in judicium aliquando vocarer : sed jussus, profe-

24. Περὶ ταύτης, ἐκεῖνοι μὲν καὶ (89) τοῖς δικασταῖς εἰρήκασιν· ἐγὼ δὲ ταύτην τὴν ἐπιστολὴν ἔχων, ἂς' οὐκ εἰκότως ἀπῄτουν γράμματα, καὶ οὐ προσῆκον προφάσεσιν ἀπλῶς; Ἐκεῖνοι δὲ μὴ δεικνύοντες πρόσταγμα τῆς σῆς εὐσεβείας, οὐκ ἄντικρυς ἐναντία ταύτης τῆς ἐπιστολῆς ἔπραττον; Ἐγὼ δὲ, ὅτι γράμματα οὐ (90) παρεῖχον, οὐκ ἀκολούθως ἡγούμην ἐκτὸς αὐτῶν εἶναι τὰς φάσεις· τοῖς τοιούτοις γὰρ μὴ προσέχειν με προσέταττεν ἡ ἐπιστολὴ τῆς σῆς φιλανθρωπίας. Δικαίως οὖν τοῦτο ἐποίουν, θεοφιλέστατε Αὔγουστε, ἵνα, ὥσπερ ἔχων ἐπιστολὰς εἰσῆλθον εἰς τὴν πατρίδα, οὕτως ἔχων πρόσταξιν ἀπ' αὐτῆς ἐξέλθω· καὶ μὴ ὡς φυγὼν τὴν Ἐκκλησίαν, ὑπεύθυνός ποτε γένωμαι, ἀλλ' ὡς κελευσθεὶς ἔχω πρόφασιν τῆς ἀνα-

(84) Sic Reg. Basil. et edit. Comm. Edit. vero Paris., male, ἔλεγον.

(85) Hæc Constantii epistola habetur quoque in *Epist. ad solitarios*, sed non iisdem verbis. A Constantio enim Latine scripta, bis Græce versa est ab Athanasio : cujus prima hæc est versio, secunda vero in *Epistola ad solit.* legitur.

Ait Lucifer Calaritanus lib. 1 pro sancto Athanasio, p. 132, Constantium litteris suis jurasse Alexandrinis, se nihil deinceps mali facturum Athanasio

(86) Ita Reg. et ita legendum videtur. Editi, ατοπωτάτης. Paulo post Reg. et Basil., στυγνότητι. Editi, συγνότητι, male. Ibidem Reg., ὑμετέρα, recte. Editi, ἡμετέρα. Mox Reg., δυνήσηται κρῖναι.

(87) Reg., δράματι. Editi, δρώματι. Paulo post Reg., τιμιότητα. Editi, τιμότητα.

(88) Post Πάτερ προσφιλέστατε, editi hæc habent, τέλος τῆς Κωνσταντίου ἐπιστολῆς, quæ in Reg. et Basil. desunt, et expunximus.

(89) Καί in Reg. legitur. In editis deest

(90) In Reg. οὐ deest, male.

Digitized by Google

χωρήσεως. Τοῦτο καὶ οἱ λαοὶ πάντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ πλεῖστον δὲ τῆς πόλεως μέρος μετ' αὐτῶν, ἵνα μὴ λέγω πλέον, ἀπελθόντες πρὸς Συριανὸν, ἠξίουν· ἐκεῖ δὲ ἦν καὶ ὁ ἔπαρχος τῆς Αἰγύπτου Μάξιμος. Ἡ δὲ ἀξίωσις ἦν ἢ γράψαι καὶ ἀποστεῖλαί μοι, ἢ μηκέτι διοχλεῖν ταῖς Ἐκκλησίαις, ἕως ἂν αὐτοὶ οἱ λαοὶ περὶ τούτου πρεσβεύωνται παρὰ σοί. Ἐπὶ πολὺ τοίνυν αὐτῶν ἀξιούντων, συνιδὼν Συριανὸς τὸ εὔλογον, διεβεβαιώσατο μαρτυρόμενος τὴν σὴν σωτηρίαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ παρῆν τότε καὶ Ἱλάριος, μηκέτι μὲν διοχλεῖν, ἀναφέρειν δὲ ἐπὶ τὴν σὴν θεοσέβειαν. Τοῦτο οἶδεν ἡ τάξις τοῦ δουκὸς, καὶ ἡ τάξις τοῦ ἐπάρχου τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ὁ πρύτανις δὲ τῆς πόλεως ἔχει τὰς φωνὰς, καὶ δύνασαι μαθεῖν, ὅτι οὔτε ἐγὼ, οὔτε τις ἕτερος ἀντιλέγων ἦν τῇ σῇ προστάξει.

25. Πάντες δὲ ἠξίουν γράμματα δειχθῆναι τῆς σῆς εὐσεβείας. Καὶ φάσις μὲν γὰρ μόνη παρὰ βασιλέως τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν τοῖς γραφομένοις, ὅταν μάλιστα ταύτην ὁ κομίζων θαῤῥῇ καὶ γραφῇ προσταχθέν· ἐπειδὴ δὲ οὔτε φανερῶς ἔλεγον (91) εἶναι πρόσταγμα, οὔτε, ὅπερ ἠξίουν, ἐγγράφως ἐπέστελλον, ἀλλ' ὡς ἀφ' ἑαυτῶν πάντα πράττοντες ἦσαν· ὁμολογῶ, καὶ τοῦτο λέγω μετὰ παῤῥησίας, ὕποπτος ἐγενόμην εἰς αὐτούς. Πολλοὶ γὰρ ἦσαν οἱ περὶ αὐτοὺς Ἀρειανοὶ, τούτοις τε συνήσθιον, καὶ μετὰ τούτων ἐβουλεύοντο· καὶ οὐδὲν μὲν μετὰ παῤῥησίας ἔπραττον, ἐνέδρας δὲ καὶ δόλους ἐπιχειρεῖν ἐμελέτων κατ' ἐμοῦ. Καὶ (92) οὐδὲν μὲν ὡς βασιλέως προστάξαντος ἐποίουν, ὡς δὲ παρ' ἐχθρῶν ἀξιούμενοι, ἤλεγχον ἑαυτούς. Τοῦτο γάρ με καὶ μᾶλλον ἀπαιτεῖν (93) γράμματα παρ' αὐτῶν ἠνάγκαζεν, ἐπειδὴ καὶ ὕποπτα ἦν ἅπερ ἐπεχείρουν καὶ ἐσκέπτοντο· καὶ ὅτι ἀπρεπὲς ἦν, μετὰ τοσούτων γραμμάτων (94) εἰσελθόντα με, χωρὶς γραμμάτων ἀναχωρῆσαι τῆς Ἐκκλησίας. Συριανοῦ τοίνυν ἐπαγγειλαμένου, συνήγοντο πάντες ἐν ταῖς (95) ἐκκλησίαις μετὰ χαρᾶς καὶ ἀμεριμνίας. Ἀλλὰ μετὰ κ' καὶ γ' ἡμέρας τῆς ἐπαγγελίας ἐπέρχεται μετὰ στρατιωτῶν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ἡμεῖς μὲν ηὐχόμεθα συνήθως· οὕτω γὰρ ἑωράκασιν οἱ εἰσελθόντες (96), ἐπειδὴ παννυχὶς ἦν ἐσομένης συνάξεως. Τοιαῦτα δὲ γέγονε τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ, οἷα ἤθελον καὶ ἐπηγγέλλοντο, πρὶν γενέσθαι, οἱ Ἀρειανοί· αὐτοὺς γὰρ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ ἦλθεν ὁ στρατηλάτης· καὶ αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἔξαρχοι καὶ σύμβουλοι τῆς τοιαύτης ἐφόδου. Καὶ τοῦτο οὐκ ἄπιστον, θεοφιλέστατε Αὔγουστε· οὐ γὰρ ἔλαθον, ἀλλὰ πανταχοῦ κεκήρυκται. Ἐγὼ τοίνυν θεωρῶν τὴν ἔφοδον, παρακαλέσας πρότερον ἀναχωρῆσαι τοὺς λαοὺς, τότε κἀγὼ μετ' αὐτοὺς, τοῦ Θεοῦ καλύπτοντος καὶ ὁδηγοῦντος (καὶ τοῦτο γὰρ οἱ τότε μοι συνόντες ἑωράκασιν), ἀνεχώρησα· καὶ (97) ἐξ ἐκείνου κατ' ἐμαυτὸν ἔμεινα, ἔχων παῤῥησίαν καὶ ἀπολογίαν προηγουμέ-

A ctionis causam proferre possem. Hoc ipsum omnes populi cum presbyteris, et cum illis maxima civitatis pars, ne quid amplius dicam, Syrianum adeuntes postulabant: illicque tum aderat Ægypti præfectus Maximus. Hoc autem impense rogabant, ut vel scriberentur mitterenturque ad me litteræ, vel non amplius illi Ecclesias conturbarent, donec ipsi populi hac de re legatos ad te misissent. Cum igitur vehementer instarent, perspectum habens Syrianus quam æqua esset postulatio, tuam salutem contestatus pollicitus est, præsente tunc Hilario, se nihil amplius conturbaturum, sed rem ad tuam religionem delaturum. Hoc item probe norunt **246** cohors ducis, cohors item præfecti Ægypti. Præfectus autem Urbis hoc monumentum apud se reser- B vat, unde exploratum habeas nec me, nec alium quempiam jussis obstitisse tuis.

25. Rogabant igitur omnes ut proferrentur tuæ pietatis litteræ. Etenim licet sola imperatoris verba, eadem qua scripta ejus sint auctoritate, ubi maxime qui illa defert rem jussam scripto tradere audet; at cum illi neque aperte dicerent jussum illud fuisse, neque, ut rogabant, jussionem describere vellent, sed omnia agerent quasi suo nomine; fateor, et hoc cum fiducia dico, me illos suspectos habuisse. Multi quippe ipsis aderant Ariani comites, quibuscum una epulabantur et consilia inibant: nihilque palam et cum fiducia agebant; sed adversum me insidias machinabantur et dolos. Nihil egerunt quasi ex imperatoris placito: sed ut ex eo- C rum gestis deprehendere licuit, ea solum quæ adversarii nostri postularent, quæ mihi potissima causa fuit litteras ab illis postulandi; suspecta quippe mihi erant eorum molimina atque consilia. Neque decebat me qui cum tot litteris in patriam rediissem, absque litteris ab Ecclesia discedere. Syriano itaque fidem dante, populi omnes cum gaudio in ecclesiis conventus agebant, omni deposito metu ac suspicione. Sed post dies tres et viginti a data fide cum militibus ille in ecclesiam irrumpit, nobis de more orantibus, quod etiam viderunt ii qui in ecclesiam ingressi sunt, sequentis quippe synaxeos tunc pervigilium celebrabatur. Illa autem nocte ea gesta sunt quæ Arianis placuere, quæque illi antequam D evenirent futura prænuntiarant, iis enim stipatus accessit dux exercitus: erantque illi præfecti et auctores illius invasionis. Quod sane incredibile non est, religiosissime Auguste, cum ipsi minime latuerint, sed undique vulgata res sit. Ego itaque perspecta ejusmodi invasione, populosque ut discederent prius hortatus; post illos demum Deo occultante ac ducente, ut ab omnibus qui mecum aderant conspectum est, isthinc me proripui, exin-

(91) Ita Reg. et Basil. Editi vero, ἐπειδὴ οὔτε φανερῶς πάντα ἔλεγον.

(92) Καί deest in Reg. Sed bene positum videtur.

(93) Reg. post ἀπαιτεῖν habet ἐποίει. In eodem mox ἠνάγκαζεν deest.

(94) Reg. quem sequimur γραμμάτων, deleto τυγ. Editi vero, συγγραμμάτων. Hist. sequens enarratur item in *Apologia* sequenti.

(95) Ἐν ταῖς deest in Reg.

(96) Regius codex et editio Comm., εἰσελθόντες: In edit. Parisiensi οἱ deest.

(97) Sic Reg.; καί deest in editis.

Digitized by Google

deque occultus mansi, fiduciam, meique purgandi locum habens, primo apud Deum, deinde apud tuam pietatem : cum non ut populos desererem aufugerim : sed testem persecutionis habeam ipsam ducis irruptionem : quod omnes vehementer mirati sunt. Oportuit quippe illum aut fidem non dedisse, aut datam non fallere.

26. Quorsum igitur hoc eorum consilium? Aut quid causæ est quod dolis insidiisque nos adorti sunt, quibus et jubendi et jussionem scripto tradendi facultas esset? Imperatoris enim jussio magnam præbet confidentiam. Sed quod ipsi clam rem agere optarent, illud sane suspicionem augebat, ipsos a te nullum accepisse mandatum. Quid absurdi postulabam, veri studiosissime imperator? Quis non fateatur hanc petitionem episcopo esse consentaneam? cum Scripturas legeris, nosti quantum sit illud criminis, episcopum ecclesiam suam deserere, Deique ovilia non curare : pastorum enim absentia gregis invadendi occasionem lupis præbet. Hoc autem quærebant Ariani, et alii omnes hæretici, ut absentibus nobis locum opportunitatemque nacti, populum ad impietatem deducerent. Si ergo fugissem, qualem apud veros episcopos; imo potius apud eum qui mihi **247** gregem crediderat attulissem excusationem? Est autem ille, qui judicat omnem terram, verus universorum Rex et Dominus noster Jesus Christus, [Filius Dei. Annon merito mihi populorum incuria imputanda fuisset? Nonne me tua ipsa pietas jure objurgasset his verbis, Quare cum litteris reversus ingressusque, absque litteris abscessisti, ac populos deseruisti? Nonne ipse populus, haud injuria, in die judicii, sui incuriam in me conjecisset, dicens, Is qui apud nos episcopi munere fungebatur aufugit, nosque interim neglectui habemur, nullus cum sit qui recta moneat? Quid, quæso, talia loquentibus responderem? Hæc illa est Ezechielis expostulatio cum priscis illis pastoribus [92]. Id cum probe nosset beatus apostolus Paulus, unicuique nostrum per discipulum suum hoc tradit præceptum : *Noli negligere gratiam quæ est in te, quæ data est tibi, cum impositione manuum presbyterii* [93]. Idipsum cum reformidarem, fugere nolebam, sed tuam exspectabam jussionem; si tamen illud fuisset pietatis tuæ placitum. At nequaquam id quod juste a me postulatum est, accepi : jamque apud te falso sum delatus, nam pietatis tuæ mandato minime repugnavi : neque Alexandriam ingredi conabor donec humanitati tuæ id placuerit. Hoc mature denuntio, ne hinc rursum sycophantæ occasionem capient nos insimulandi.

26. Τί τοίνυν οὕτως ἐβουλεύοντο, ἢ διὰ τί μετὰ δόλου ἐνεδρεύειν ἐπεχείρουν, ἐξὸν καὶ κελεῦσαι (99), καὶ γράψαι; Βασιλέως γὰρ πρόσταξις μεγάλην ἔχει παῤῥησίαν. Ἀλλὰ τὸ βούλεσθαι λαθεῖν λευκοτέραν (1) ἐποίει τὴν ὑποψίαν τοῦ μὴ ἔχειν αὐτοὺς πρόσταγμα. Τί δὲ ἄτοπον ἀπῄτουν, βασιλεῦ φιλάληθες; Πῶς οὐκ εὔλογον ἐπισκόπῳ τὴν τοιαύτην ἀξίωσιν ἂν τις εἴποι; οἶδας, ἀναγνοὺς τὰς Γραφάς, ἠλίκον ἐστὶ δὴ ἔγκλημα καταλιμπάνειν ἐπίσκοπον τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἀμελεῖν τῶν τοῦ Θεοῦ ποιμνίων. Ποιμένων γὰρ ἀπουσία πρόφασιν ἐφόδου τοῖς λύκοις παρέχει κατὰ τῆς ἀγέλης. Τοῦτο δὲ ἐζήτουν οἱ Ἀρειανοὶ, καὶ οἱ ἄλλοι πάντες αἱρετικοὶ, ἵνα τῇ ἡμῶν ἀπουσίᾳ χώραν εὕρωσιν ἀπατᾷν τοὺς λαοὺς εἰς ἀσέβειαν. Εἰ τοίνυν ἤμην φυγὼν, ποίαν ἀπολογίαν εἶχον παρὰ τοῖς ἀληθινοῖς ἐπισκόποις, μᾶλλον δὲ παρὰ τῷ πεπιστευκότι τὴν ἀγέλην; Ἔστι δὲ οὗτος ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, ὁ ἀληθινὸς παμβασιλεὺς καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Πῶς οὐκ ἄν τις εὐλόγως τὴν ἀμέλειαν τῶν λαῶν εἰς ἐμὲ μετήνεγκε; Πῶς δὲ οὐκ ἂν ἐπέμψατο καὶ ἡ σὴ εὐσέβεια δικαίως λέγουσα, Διὰ τί, μετὰ γραμμάτων εἰσελθὼν, χωρὶς γραμμάτων ἀναχωρεῖς, καὶ κατέλειψας τοὺς λαούς; Πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ λαὸς εἰκότως ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τὴν ἑαυτῶν ἀμέλειαν ἔῤῥιψαν εἰς ἐμὲ, λέγοντες, Ὁ ἐπισκεπτόμενος ἡμᾶς ἔφυγε, καὶ ἠμελήθημεν, οὐκ ὄντος τοῦ ὑπομιμνήσκοντος; Εἰ ταῦτα ἔλεγον, τί ἂν ἀπεκρινάμην; Τοιαύτην (2) γὰρ μέμψιν ἔσχον διὰ τοῦ Ἰεζεχιὴλ καὶ οἱ ποιμένες τῶν παλαιῶν. Τοῦτο γινώσκων καὶ ὁ μακάριος ἀπόστολος Παῦλος ἑκάστῳ ἡμῶν διὰ τοῦ μαθητοῦ παρῄγγειλε, λέγων· *Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου.* Τοῦτο κἀγὼ φοβούμενος οὐκ ἤθελον φυγεῖν, ἀλλὰ πρόσταξιν ἔχειν, εἴπερ ἦν βούλημα τῆς σῆς εὐσεβείας. Ἀλλ' οὔτε ἔλαβον ὅπερ εὐλόγως ἀπῄτουν, ἀλλὰ καὶ νῦν μάτην κατηγορήθην παρὰ σοί· οὔτε γὰρ ἀντέστην προστάγματι τῆς σῆς εὐσεβείας, οὔτε νῦν εἰς Ἀλεξάνδρειαν εἰσελθεῖν πειράσω, ἕως ἡ σὴ φιλανθρωπία τοῦτο βούληται (3). Καὶ τοῦτο δὲ προλαβὼν εἴρηκα, ἵνα μηδὲ περὶ τοῦτο πάλιν οἱ συκοφάνται πρόφασιν εὕρωσι κατειπεῖν ἡμῶν.

[92] Ezech. xxxiv, 2. [93] I Tim. iv, 14.

(98) Editi, καὶ προηγουμένως. In Reg. καί deletum est.

(99) Edit. Parisiensis et Colon., mendose, καὶ λεῦσαν. Alii omnes καὶ κελεῦσαι.

(1) Καί ante λευκοτέραν legitur in editis. Sed cum deletum fuerit in Reg. et superfluum sit, expunctum est.

(2) Reg., τοσαύτην.

(3) Sic Reg., Editi vero βούλεται.

Digitized by Google

27. Ταῦτα συνορῶν, οὐ κατεγίνωσκον ἐμαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ ταύτην ἔχων τὴν ἀπολογίαν, ἠπειγόμην πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν, εἰδὼς τὴν σὴν φιλανθρωπίαν, διὰ μνήμης τε ἔχων τὰς σὰς ἀψευδεῖς ὑποσχέσεις, καὶ θαῤῥῶν, ὅτι, κατὰ τὸ γεγραμμένον ἐν (4) ταῖς θείαις Παροιμίαις· *Παρὰ φιλανθρώπῳ βασιλεῖ δεκτοὶ εἰσιν οἱ δίκαιοι λογισμοί.* Ἤδη δὲ τῆς ὁδοῦ μου ἐπιβάντος, καὶ τὴν ἔρημον ἐξελθόντος, ἀκοή τις γέγονεν ἐξαίφνης· ἦτις ἄπιστος μὲν εἶναι κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐδόκει, μετὰ δὲ ταῦτα ἀληθὴς ἐδείχθη. Ἐθρυλεῖτο γὰρ πανταχοῦ, ὅτι Λιβέριος ὁ τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπος, καὶ ὁ τῶν Σπανιῶν Ὅσιος ὁ μέγας, Παυλῖνός τε ὁ τῶν Γαλλιῶν, καὶ Διονύσιος καὶ Εὐσέβιος οἱ τῆς Ἰταλίας, Λουκίφερός τε ἀπὸ Σαρδινίας, καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπίσκοποι, καὶ πρεσβύτεροι, καὶ διάκονοι ἐξωρίσθησαν, ὅτι μὴ ἠνέσχοντο καθ' ἡμῶν ὑπογράψαι. Καὶ οὗτοι μὲν ἐξωρίσθησαν, Οὐϊκέντιος δὲ ὁ τῆς Καπύης, καὶ Φουρτουνατιανὸς ὁ τῆς Ἀκυληίας (5), Ἡρέμιός τε ὁ τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ πάντες οἱ κατὰ τὴν Δύσιν ἐπίσκοποι, βίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, ἀλλὰ καὶ πλείστην ἀνάγκην καὶ δεινὰς ὕβρεις πεπόνθασιν, ἕως ἐπαγγείλωνται μὴ κοινωνεῖν ἡμῖν. Εἶτα (6), θαυμαζόντων ἡμῶν καὶ διαπορούντων ἐπὶ τούτοι, ἰδοὺ πάλιν ἑτέρα τις κατέλαβεν ἀκοὴ περὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον καὶ τὰς Λιβύας (7)· ὅτι οἱ μὲν ἐπίσκοποι ἐγγὺς ἐνενήκοντα ἐδιώχθησαν, αἱ δὲ Ἐκκλησίαι τοῖς ὁμολογοῦσι τὰ Ἀρείου παρεδόθησαν· καὶ ἐξωρίσθησαν μὲν δέκα καὶ ἕξ, τῶν δὲ ἄλλων οἱ μὲν ἐφυγαδεύθησαν, οἱ δὲ ἠναγκάσθησαν ὑποκρίνασθαι. Τοσοῦτος γὰρ ἐλέγετο διωγμὸς ἐκεῖ, ὡς, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὐχομένων τῶν ἀδελφῶν ἐν τῷ Πάσχα καὶ ταῖς Κυριακαῖς ἐν ἐρήμῳ τόπῳ πλησίον τοῦ κοιμητηρίου (8), τὸν στρατηλάτην μετὰ πλήθους στρατιωτῶν πλεῖον τρισχιλίων, ὅπλα καὶ ξίφη γυμνὰ καὶ βέλη φερόντων, ἐπελθεῖν κατὰ τῶν Χριστιανῶν, καὶ λοιπὸν τοιαῦτα γενέσθαι, οἷα ἂν γένοιτο ἐκ τοιαύτης ἐπιδρομῆς, κατὰ γυναικῶν καὶ παίδων, οὐδὲν πλέον ποιούντων ἢ εὐχομένων τῷ Θεῷ. Διηγεῖσθαι δὲ αὐτὰ νῦν ἴσως ἀπρεπὲς, μὴ ἄρα καὶ μόνον τούτων ἡ μνήμη δάκρυα πᾶσι κινήσῃ. Καὶ γὰρ τοσαύτη ἦν ἡ ὠμότης, ὡς παρθένους μὲν γυμνοῦσθαι, τῶν δὲ ἀποθανόντων ἐκ τῶν πληγῶν μηδὲ τὰ σώματα παραυτὰ δοθῆναι εἰς ταφὴν, ἀλλ' ἔξω ῥιπτεῖσθαι (9) τοῖς κυσὶν, ἕως μετὰ πολλῆς ζημίας κεκρυμμένως κλέψωσιν οἱ οἰκεῖοι τὰ τῶν ἰδίων σώματα, καὶ πολὺς κάματος γένηται τοῦ μηδένα γνῶναι περὶ τούτων.

28. Τὰ δὲ ἄλλα τὰ γενόμενα ἴσως μὲν ἄπιστα νομισθήσεται, καὶ πάντας ἐκπλήξει διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ μύσους. Ἀναγκαῖον δὲ ὅμως εἰπεῖν, ἵνα ἡ σὴ φιλόχριστος σπουδὴ καὶ θεοσέβεια μάθῃ, ὡς αἱ καθ' ἡμῶν διαβολαὶ καὶ συκοφαντίαι δι' οὐδὲν ἕτερον γεγόνασιν ἢ ἵνα ἡμᾶς μὲν ἐκβάλωσι τῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν δὲ ἰδίαν ἀσέβειαν ἀντεισενεγκεῖν δυνηθῶσι. Τῶν

27. Hæc cum mecum perpenderem, in culpa me esse non arbitrabar : sed cum hac *Apologia* mea ad tuam pietatem properabam, tuam compertam habens clementiam, memorque tuarum certissimæ fidei promissionum, confidens item huic divinorum Proverbiorum sententiæ : *Apud benignum regem accepti sunt justi sermones* [94]. Jam me iter instituente, relictaque eremo, fama quædam derepente percrebuit : quæ initio quidem supra fidem visa, post vera deprehensa est. Rumor undique pervagabatur, Liberium Romanum episcopum, magnumque illum Hosium in Hispaniis episcopum, Paulinum Galliarum, Dionysium quoque et Eusebium, Italiæ, Luciferum Sardiniæ, et alios quosdam episcopos, presbyteros et diaconos, quod adversum nos subscribere renuissent, in exsilium missos. Vincentium vero Capuanum, Fortunatianum Aquileiensem, Heremium Thessalonicensem, omnesque Occidentales episcopos, vi non minima, imo maxima violentia, gravibusque injuriis affectos esse, donec pollicerentur se in posterum nobiscum non communicaturos. Hinc nobis stupentibus, ac ea de causa hæsitantibus, altera ecce fama perlabitur, eos scilicet qui in Ægypto et Libya essent, episcopos prope nonaginta persecutionem passos : Ecclesias Arii sequacibus traditas : in exsilium pulsos sedecim episcopos : alios vel sponte aufugisse, vel ad simulandum adactos esse. Tantam enim illic persecutionem fuisse narrabant, ut dum Alexandrini fratres in Paschali solemnitate et Dominicis in loco deserto prope cœmeterium orationi incumberent, dux cum magna manu plus quam trium millium militum, arma, districtos gladios, telaque ferentium, in Christianos irruperit : ac postea talia illic perpetrata facinora fuisse, qualia solent in ejusmodi invasione : eaque contra mulieres et parvulos gesta, qui nihil aliud mali admisissent, quam quod Deum precarentur. Hæc nunc enarrare forte non decet ; ne sola horum memoria omnibus lacrymas moveat. Tanta quippe **248** illa fuit immanitas, ut virgines ipsæ nudarentur, corpora autem eorum qui vi plagarum exstincti fuerant, non statim ad sepulturam traderentur, sed foris canibus projicerentur, donec cum ingenti periculo cognati suorum corpora clam subducerent : qui haud sine magno labore curarunt, ne cuipiam nota res esset.

28. Reliqua autem flagitia ejusmodi sunt ut incredibilia forte videantur, omnibusque ob facinorum atrocitatem stuporem afferant. Necesse tamen est ea enarrare, ut tua Christo addicta cura religioque discat, criminationes calumniasque non alio spectare, quam ut nos ex Ecclesiis deturbent, suamque impietatem introducere valeant. Nam

[94] Prov. xvi, 13.

(4) Ita Reg. In editis vero ἐν deest.

(5) Reg., τῆς Ἀκυληίας. Editi vero, τῶν Ἀκυληίας.

(6) In editis post Εἶτα legitur καί, sed cum desit in Reg. omissum est.

(7) Hæc enarrantur etiam in sequenti *Apologia*, sedecimque illi episcopi exsules, nominantur.

(8) Πλησίον τοῦ κοιμητηρίου.

(9) Reg., ῥίπτεσθαι.

Digitized by Google

pestquam veri et grandævi episcopi, alii in exsilium pulsi, alii in fugam versi essent, ethnici deinceps, catechumeni, et qui primas in senatu sedes occuparent, ac qui divitiarum fama celebres essent, Christianorum vice, jubentur piam ab Arianis fidem ediscere. Nec ultra, juxta Apostoli præceptum [95], quærebatur, num quis *irreprehensibilis* esset. Sed, more impiissimi Jeroboami [96], qui plus auri penderet is nominabatur episcopus. Nihil curabant impii, si vel ethnicus ille esset, aurum modo daret. Pulsi itaque sunt qui episcopi ab Alexandro ordinati fuerant, monachi et ascetæ. Illi autem, callidi sane calumniarum artifices, apostolicam constitutionem quantum licuit violarunt, ecclesiasque contaminavere. Idque suis effecere calumniis, ut vel ipsis tuis temporibus leges violare, atque ejusmodi facinora admittere facultas esset: ut eos spectare videatur illud Scripturæ dictum: *Væ per quos nomen meum blasphematur in gentibus* [97].

29. Itaque hi eum rumores essent, ac sus deque omnia abirent, ne sic quidem meam minui alacritatem, sed pergebam ad tuam pietatem: eoque diligentius quo confiderem ea præter pietatis tuæ sententiam perpetrari: atque ubi res gestæ humanitati tuæ compertæ forent, te ne in posterum ea fierent curaturum: ratus nequaquam id religiosi esse imperatoris, ut episcopos exsulare, virgines nudari, aut ullo modo ecclesias turbari patiatur. Sed hæc nobis animo versantibus, atque iter peragere festinantibus, ecce tertio quidam increbuit rumor, litteras Auxumeos tyrannis esse datas, ut curarent Frumentium Auxumeos episcopum illinc abduci: me quoque perquirerent usque ad barbarorum terras, et ad præfectorum commentaria, ut vocant, transmitterent: populos ac clericos omnes adigerent ad communicandum cum Ariana hæresi: si qui non morem gererent, illos interficiendos satagerent. Ut autem palam sit, hanc famam, non verbo tantum, sed rebus gestis comprobatam esse; cum bona humanitatis tuæ venia, en ipsam profero epistolam, quam illi necem unicuique interminantes frequenter lectitarunt.

30. Exemplar epistolæ:

Victor Constantius Maximus Augustus Alexandrinis.

Urbs quidem vestra, patrio more, non immemor virtutis conditorum suorum, se obsequentem, uti solebat, etiamnum exhibuit. Nos vero nisi ipsum Alexandrum benevolentia in vestram urbem superaremus, non mediocriter nobis peccare videremur. Sicut enim temperantiæ proprium est, se modestum in **249** omnibus præbere: sic imperatoriæ dignitatis est, virtutem (sinite, quæso, dicere) maxime omnium

[95] I Tim. III, 2. [96] III Reg. XII, 31. [97] Rom. II, 24.

(10) Edit. Paris. et Colon. mendose ἐζητεῖν. Alii omnes editi et mss. ἐζητεῖτο.

(11) Forte sic intelligatur: qui a tempore Alexandri episcopi erant.

(12) Reg., Ἀξιούμῃ.

γὰρ ἀληθινῶν καὶ παλαιῶν ἐπισκόπων τῶν μὲν ἐξορισθέντων, τῶν δὲ φυγαδευθέντων, ἐθνικοὶ λοιπὸν, κατηχούμενοι, καὶ οἱ τὰ πρῶτα τῆς βουλῆς ἔχοντες, καὶ οἱ ἐν πλούτῳ διαβόητοι ἀντὶ Χριστιανῶν εὐσεβῆ πίστιν παραγγέλλονται παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ὁμιλήσωσι. Καὶ οὐκέτι μὲν, ὡς παρήγγειλεν ὁ Ἀπόστολος, εἴ τίς ἐστιν *ἀνεπίληπτος*, ἐζητεῖτο (10)· ὡς δὲ ὁ ἀσεβέστατος Ἱεροβοὰμ πεποίηκεν, ὁ πλεῖον διδοὺς χρυσίον ὠνομάσθη ἐπίσκοπος. Καὶ οὐ διέφερεν αὐτοῖς, εἰ κἂν ἐθνικὸς ἐτύγχανε, μόνον εἰ χρυσίον παρεῖχε. Καὶ οἱ (11) μὲν ἀπὸ Ἀλεξάνδρου ἐπίσκοποι, μονάζοντες καὶ ἀσκηταὶ, ἐξωρίσθησαν· οἱ δὲ σοφοὶ περὶ τὰς διαβολὰς διέφθειραν, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, τὴν ἀποστολικὴν διάταξιν, καὶ τὰς ἐκκλησίας ἐμίαναν. Μεγάλα γε ἐκέρδησαν αὐτῶν αἱ συκοφαντίαι, ἵνα ἐξῇ αὐτοῖς παρανομεῖν, καὶ τοιαῦτα πράττειν ἐν τοῖς σοῖς καιροῖς· ὥστε κατ' αὐτῶν εἶναι τὸ γεγραμμένον· *Οὐαὶ δι' οὓς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν.*

29. Τοιούτων οὖν ὄντων τῶν θρυλουμένων, καὶ τῶν πραγμάτων ἄνω καὶ κάτω πάντων ἀνατετραμμένων, ὅμως οὐκ ἀπέστην ἐγὼ τῆς προθυμίας, ἀλλὰ πάλιν εἰχόμην τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν· καὶ τοῦτο μᾶλλον σπουδαιότερον ἔπραττον, θαῤῥῶν, ὅτι παρὰ γνώμην μὲν τῆς σῆς εὐσεβείας ἐπράττετο ταῦτα· εἰ μάθοι δὲ ἡ σὴ φιλανθρωπία τὰ γενόμενα, κωλύσει τοῦ λοιποῦ γενέσθαι· μὴ γὰρ εἶναι θεοσεβοῦς βασιλέως θέλειν ἐξορίζεσθαι ἐπισκόπους, καὶ γυμνοῦσθαι παρθένους, ἢ ὅλως τὰς ἐκκλησίας ταράττεσθαι. Ἀλλὰ τοιαῦτα λογιζομένους ἡμᾶς καὶ σπεύδοντας ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἰδοὺ πάλιν τρίτη τις κατέλαβεν ἀκοὴ, ὅτι γέγραπται τοῖς ἐν Αὐξούμει (12) τυράννοις, ὥστε Φρουμέντιον τὸν ἐπίσκοπον τῆς Αὐξούμεως ἐκεῖθεν ἀχθῆναι, καὶ ἐμὲ μὲν μέχρι τῆς βαρβάρων ζητεῖσθαι, καὶ εἰς τὰ λεγόμενα Κομεντάρια τῶν ἐπάρχων παραπέμπεσθαι, τοὺς δὲ λαοὺς καὶ τοὺς κληρικοὺς πάντας ἀναγκάζεσθαι κοινωνεῖν τῇ Ἀρειανῇ αἱρέσει· ἐὰν δὲ μὴ ὑπακούσωσιν, ἀποθνήσκειν τοὺς τοιούτους. Καὶ ὅτι οὐ λόγῳ μόνον ἐθρυλεῖτο ταῦτα, ἀλλὰ δὲ αὐτοῖς ἔργοις ἐδείκνυτο· ἐπειδὴ συνεχώρησεν ἡ σὴ φιλανθρωπία, ἰδοὺ καὶ ἡ ἐπιστολὴ· ταύτην γὰρ ἐκεῖνοι συνεχῶς ἀνεγίνωσκον, ἀπειλοῦντες ἑκάστῳ θάνατον.

30. Ἀντίγραφον ἐπιστολῆς·

Νικητὴς Κωνστάντιος Μέγιστος Σεβαστὸς Ἀλεξανδρεῦσιν.

Ἡ μὲν πόλις τὸ πάτριον σχῆμα φυλάττουσα, καὶ τῆς τῶν οἰκιστῶν ἀρετῆς μεμνημένη, πειθηνίαν ἑαυτὴν συνήθως καὶ νῦν παρέσχηκεν· ἡμεῖς δὲ, εἰ μὴ καὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἀποκρύψαιμεν εὐνοίᾳ τῇ περὶ τὴν πόλιν τὴν ὑμετέραν, οὐ τὰ τυχόντα πλημμελεῖν συνεισόμεθα. Ὡς μὲν γὰρ σωφροσύνης ἴδιον, κοσμίαν ἑαυτῷ διὰ πάντων ἄγειν· βασιλείας δὲ τῆς ἀρετῆς (δότε δὲ εἰπεῖν) τῆς ὑμετέρας πρὸ ἁπάντων ἀσπά-

Digitized by Google

ζεσθαι· πρώτους μὲν σοφίας ἐξηγητὰς καταστάντας, πρώτους δὲ Θεὸν τὸν (12*) συνιέντας (13), οἳ καὶ τῶν ἐξηγητῶν τοὺς ἄκρους εἵλεσθε, καὶ τὴν ἡμετέραν ψῆφον ἐκόντες ἐστέρξατε, τὸν μὲν, ἀπατεῶνα καὶ φέναξ δικαίως ἀποστραφέντες, τοῖς δὲ σεμνοῖς καὶ παντὸς ἐπέκεινα θαύματος δεόντως προσθέμενοι. Καίτοι τίς ἀγνοεῖ καὶ τῶν τὰς ἐσχατιὰς οἰκούντων τὴν ἐπὶ τοῖς πραχθεῖσι φιλοτιμίαν; οἷς οὐκ ἴσμεν καὶ τί δεῖ παραβάλλεσθαι ὧν συμβέβηκεν. Ἐτύφλωττον μὲν γὰρ οἱ πλεῖστοι τῶν κατὰ τὴν πόλιν· ἐπεκράτει δὲ ἀνὴρ βαράθρων ἀπὸ ἐσχάτων ὁρμώμενος, ὥσπερ ἐν σκότῳ τοὺς τῆς (14) ἀληθείας ἐφιεμένους πρὸς τὸ ψεῦδος ἀπατῶν, λόγον μὲν ἔγκαρπον οὐδέποτε παρασχόμενος, τερθρείας δὲ καὶ τηνάλλως τὰς ψυχὰς (15) λυμαινόμενος· οἱ μὲν κόλακες ἑδόων καὶ ἐκρότουν, ἐξεπλήττοντο, οὓς ἔτι γρύζειν εἰκὸς ὑπὸ ὀδόντα· οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν ἀφελεστέρων, πρὸς τὸ τούτων ἔζων σύνθημα· τὰ δὲ πράγματα κατὰ ῥοῦν ἐφέρετο ὥσπερ ἐν κατακλυσμῷ, πάντων ἄρδην ὀλιγωρουμένων. Ἡγεῖτο δὲ ἀνὴρ τοῦ πλήθους (πῶς ἂν ἀληθέστερον αὐτὸ εἴποιμι;) οὐδὲν τῶν βαναύσων διαφέρων, τοῦτο μόνον τῇ πόλει συναράμενος, τὸ μὴ κατὰ βαράθρων ὠσαι τοὺς ἐν αὐτῇ. Ἀλλ' ὁ γενναῖος καὶ λαμπρὸς οὐδὲ κρίσιν ἔμεινε κατ' αὐτοῦ, φυγὴν (16) ἐν δίκῃ καταγνούς· ὡς ἔστι γε καὶ ὑπὲρ τῶν βαρβάρων ὑφελέσθαι, μή τινας αὐτῶν δυσσεβεῖν ἀναπείσῃ, καθάπερ ἐν δράματι πρὸς τοὺς πρώτους ἐντυγχάνοντας (17) ὀλοφυρόμενος. Τούτῳ μὲν οὖν μακρὰν χαίρειν εἰρήσεται· ὑμᾶς δέ με χρὴ μετ' ὀλίγων τάττειν, μᾶλλον δὲ μόνους πρὸ τῶν ἄλλων σεμνύνειν, οἷς τοσοῦτον ἀρετῆς καὶ νοῦ περίεστιν, ὅσον αἱ πράξεις κηρύττουσι, μικροῦ πᾶσαν τὴν οὖσαν ὑμνούμεναι. Εὖγε τῆς σωφροσύνης! Εἰ γὰρ ἀγγέλων ἀκροασαίμην τοσούτων καὶ δεύτερον διεξιόντων τὰ ὑμέτερα καὶ σεμνυνόντων, ὧ καὶ τοὺς πρότερον ἀποκρύψαντες φιλοτιμίᾳ, καὶ τοῖς νῦν τε καὶ ὕστερον παράδειγμα καλὸν ἐσόμενοι· μόνοι τε καὶ τοῖς ἔθεσι λόγων καὶ ἔργων ἡγεμόνα τὸν τελειότατον τῶν ὄντων ἑλόμενοι, καὶ οὐδὲ πρὸς βραχὺ διστάσαντες, ἀλλ' ἀνδρείως μεταθέμενοι καὶ τοῖς ἄλλοις προσθέμενοι (18), ἀπὸ τῶν χαμαὶ τούτων καὶ περιγείων πρὸς τὰ κατουράνια (19) ἐπειχθέντες, ξεναγοῦντος ἐπ' αὐτὰ τοῦ σεμνοτάτου Γεωργίου, ἀνδρὸς τοιαῦτα παντὸς μᾶλλον ἠκριβωκότος· δι' ὃν καὶ κατὰ τὸν ὕστερον βίον (20), μετὰ καλῆς ἐλπίδος διάξετε, καὶ τὸν ἐν τῷ παρόντι μετὰ ῥᾳστώνης βιώσεσθε. Εἴη δὲ κοινῇ πάντας τοὺς κατὰ τὴν πόλιν, ὥσπερ ἱερᾶς ἀγκύρας, τῆς τούτου φωνῆς ἐξηρτῆσθαι, ἵνα μὴ τομῶν ἢ καύσεων δεηθῶμεν, κατὰ τῶν τὰς (21) ψυχὰς λελωβημένων· οἷς ὅτι μάλιστα παραινοῦμεν ἀφίστασθαι τῆς Ἀθανασίου σπουδῆς, καὶ μηδὲ μεμνῆσθαι τῆς περιττῆς ἐκείνης

A vestram amplecti: quod primi sapientiæ magistros constitueritis: primi Deum qui est agnoveritis: qui magistros longe præstantissimos elegistis, decretum nostrum libenter excepistis; et ab deceptore quidem illo et impostore jure aversi, iis qui supra miraculum venerabiles et ornati erant, ut decuit, adhæsistis. Quis enim vel extremi orbis incola contentiosam in rebus nuper gestis simultatem ignoraverit? quibus nescio quid ex iis quæ unquam contigerint comparari possit. Siquidem plerique in urbe cæcutiebant: prævalebat vir ex infimis barathris emersus, qui velut in tenebris, veritatis cupidos ad mendacium abducens, sermonem quidem fructuosum nunquam tribuebat, sed prælitiis temere animas corrumpebat. Assentatores quidem acclamare, applaudere, obstupefieri: quos etiamnum B verisimile est sub dentibus mussitare. Plurimique e simplicioribus, ipsis consentiebant. Res autem fluxu quodam ferebantur quasi in diluvio, cum omnes id prorsus negligerent. Præerat autem vir e turba (quid verius dicere possim?) qui nihil a sellulariis differebat, quique in hoc solum civitati opem ferebat, quod cives ejus in barathra non impelleret. Sed generosus et præclarus ille vir judicium de se ferendum non exspectavit: sed in hac causa existimavit sibi fuga consulendum: quem e medio tolli e re barbarorum ipsorum est: ne quibusdam eorum impietatem suadeat, dum quasi in scena apud primum occurrentes vicem suam dolet. Ille igitur facessere jubeatur. Me autem convenit, vos cum pau- C cis sociare; quin et solos præ aliis honorare quibus tanta virtus, tanta mens inest, quantam res gestæ prædicant, quæ per universum fere orbem celebrantur. Macte prudentiam! Quod si denuo tot nuntios audierim qui res a vobis gestas enarrent et laudibus celebrent: O qui majores vestros virtutis studio longe superatis, quique coævis et posteris præclarum exemplum futuri estis! soli enim in morum, verborum et operum ducem, præstantissimum virorum cooptastis. Nec tantillum quidem temporis hæsitantes, viriliter mutata sententia, reliquo cœtui vos sociastis: et ab infimis istis et terrenis vos erexistis ad cœlestia, antesignano usi præstantissimo Georgio, viro in hujusmodi rebus omnium mortalium exer- D citatissimo: cujus opera in futuro cum bona spe degetis; et in præsenti tranquillam agetis vitam. Utinam omnes simul qui in ista urbe degunt, ab ejus voce, tanquam a sacra anchora, pendeant: ne sectionibus et adustionibus indigeamus, adversus eos quorum animæ corruptæ sunt: quos summopere hortamur ut a studio erga Athanasium absistant,

(12*) Forte, τούς. Edit.
(13) Reg., συ/έντας.
(14) Τῆς deerat in editis. In Reg. vero legitur.
(15) Reg., τερθρίας δὲ καὶ τηνάλλως ταῖς ψυχαῖς.
(16) Reg., φυγεῖν. Mox καί ante ὑπέρ in eodem et in Basil. legitur, in editis desideratur.
(17) Ita Reg. Editi vero, πρὸς πρώτους ἐντυγχάνοντα.
(18) Hæc, καὶ τοῖς ἄλλοις προσθέμενοι, deerant in editis propter ὁμοιοτέλευτον. Sed in Reg. habentur.
(19) Reg., κατούσια. Idem mox, ξεναγοῦντες, male.
(20) Βίον deerat in editis: sed in Reg. legitur.
(21) Sic Reg., τάς in editis deest.

Digitized by Google

nec recordentur superfluæ illius garrulitatis, aut sero animadvertent se in extremis versari periculis : ex quibus nescimus an quis ex gravissimis viris seditiosos eripiet ! Absurdum quippe est, perditissimum Athanasium, in turpissimis sceleribus deprehensum, a regione in regionem expelli, ut aliquando debitum supplicium luat : si tamen id præstari possit, etiamsi quis illum decies occidat : assentatores autem ejus et ministros, præstigiatores, talesque homines, ut eos vel nominare turpe sit, exsultantes negligere : quos occidi jamdiu judicibus præceptum est. Et fortasse morituri **250** non sunt, si a prioribus delictis sero tandem resipiscant. Quibus sceleratissimus Athanasius se ducem præbuit, nam et rem publicam labefactavit, ac sanctissimis viris impias et nefarias manus intulit.

31. De Frumentio autem Auxumis episcopo, hæc ad ejusdem urbis tyrannos scripta sunt :

Victor Constantius Maximus Augustus Æzanæ et Sazanæ.

Maximæ nobis curæ ac studio est, ut Deus cognoscatur; hoc in negotio enim arbitror, parem pro communi hominum genere sollicitudinem gerendam esse, ut ad Dei notitiam deducti, vitam cum spe transigant, in nulloque discrepent circa justi ac veri disquisitionem. Cum tali igitur vos providentia dignos habeamus, pariaque vobis et Romanis præbeamus, unam eamdemque doctrinam apud utrosque in Ecclesiis vigere præcipimus. Quare Frumentium episcopum quamprimum mittite in Ægyptum, apud honoratissimum Georgium episcopum et alios Ægypti episcopos, quibus in primis ordinandi, ac ejusmodi res dijudicandi auctoritas inest. Nostis enim et meministis, nisi quæ apud omnes in confesso sunt, soli ignorare simuletis, Frumentium in hunc vitæ gradum promotum esse ab Athanasio sexcentis criminibus obnoxio; qui cum nullam e sibi illatis accusationibus probe diluere potuisset, statim quidem cathedra excidit : ac cum nullibi vivendi locum reperiat, errabundus ab alia in aliam regionem vagatur, quasi eo pacto se malum esse effugere possit. Si igitur sponte Frumentius obtemperet universi rerum status rationes redditurus, compertum omnibus erit eum ab Ecclesiæ legibus, et a fide quæ jam obtinet, nullatenus discrepare; cumque judicatus fuerit, totiusque vitæ suæ experimentum dederit, ejusque rationem apud eos reddiderit ad quos pertinet hujusmodi negotia judicare, ab eis constituetur; si tamen verus episcopus juxtaque leges ordinatus haberi velit. Quod si procrastinaverit, ac judicium subterfugerit, palam certe erit ipsum scelestissimi Athanasii sermonibus se-

ἀδολεσχίας, ἢ λήσουσι τοῖς ἐσχάτοις ἐνοχοι ὄντες κινδύνοις, ὧν οὐκ ἴσμεν εἴ τις τῶν πάνυ (22) δεινῶν ἐξαιρήσεται τοὺς στασιάζοντας. Καὶ γὰρ ἄτοπον τὸν μὲν ὄλεθρον Ἀθανάσιον γῆν πρὸ γῆς ἀπελαθῆσθαι (23), καὶ τοῖς αἰσχίστοις ἀλόντα, ὥς ποτε ἂν ἐκεῖνος τὴν ἀξίαν ἐκτίσειε, καὶ εἰ δέκατόν τις τοῦ ζῆν προσαφέληται· τοὺς δὲ ἐκείνου κόλακας καὶ θεραπευτὰς ἀγύρτας τινάς, καὶ τοιούτους ἀνθρώπους, οἵους ὀνομάζειν αἰσχύνη, περιορᾶν σφαδάζοντας, οὓς πάλαι τεθνάναι διηγόρευται τοῖς δικασταῖς. Καὶ ἴσως οὐδέπω τεθνήξονται (24), ἢν μὴ, τῶν φθασάντων ἀποστάντες πλημμελημάτων, ὀψέ ποτε μεταθῶνται· ὧν ὁ μοχθηρότατος Ἀθανάσιος ἡγεῖτο, καὶ τῇ κοινῇ πολιτείᾳ λυμαινόμενος, καὶ τοῖς ἁγιωτάτοις δυσσεβεῖς καὶ ἐναγεῖς προσάγων τὰς χεῖρας.

31. Ἃ δὲ καὶ (25) Φρουμεντίου χάριν τοῦ ἐπισκόπου τῆς Αὐξούμεως γέγραπται τοῖς ἐκεῖ τυράννοις, ἔστι ταῦτα·

Νικητὴς Κωνστάντιος Μέγιστος Σεβαστὸς Ἀϊζανᾷ καὶ Σαζανᾷ.

Πάνυ διὰ φροντίδος καὶ διὰ σπουδῆς τῆς μεγίστης ἡμῖν ἐστιν ἡ τοῦ κρείττονος γνῶσις. Δεῖ γὰρ οἶμαι τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων γένος τῆς ἴσης ἐν τοῖς τοιούτοις ἀξιοῦσθαι κηδεμονίας, ὡς ἂν μέχρι τῆς ἐλπίδος τὸν βίον διάγοιεν, τὰ τοιαῦτα περὶ τοῦ θεοῦ γινώσκοντες, καὶ μηδὲν διαφωνοῦντες περὶ τὴν τοῦ δικαίου καὶ ἀληθοῦς ἐξέτασιν. Τῆς αὐτῆς τοίνυν προνοίας ἀξιοῦντες ὑμᾶς, καὶ τῶν ἴσων Ῥωμαίοις μεταδιδόντες, ἕν τι μετ' αὐτῶν δόγμα κρατεῖν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις κελεύομεν. Οὐκοῦν Φρουμέντιον (26) τὸν ἐπίσκοπον ἐκπέμπετε τὴν ταχίστην εἰς Αἴγυπτον παρὰ τὸν σεμνότατον Γεώργιον τὸν ἐπίσκοπον καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς κατ' Αἴγυπτον, οἳ τοῦ χειροτονεῖν καὶ κρίνειν τὰ τοιαῦτα κύριοι μᾶλλόν εἰσιν. Ἴστε γὰρ δήπου καὶ μέμνησθε, εἰ μὴ λίαν τὰ παρὰ πᾶσιν ὁμολογούμενα μόνοι ἀγνοεῖν προσποιεῖσθε, ὅτι τὸν Φρουμέντιον τοῦτον εἰς ταύτην τὴν τάξιν τοῦ βίου κατέστησεν Ἀθανάσιος, μυρίοις ἔνοχος ὢν κακοῖς· ὃς οὐδὲν τῶν ἐπιφερομένων ἐγκλημάτων αὐτῷ δικαίως ἔσχεν ἐπιλύσασθαι, αὐτίκα τῆς μὲν καθέδρας ἐκπέπτωκε, καὶ τοῦ βίου τοῦ πάντη διαμαρτὼν ἀλᾶται, ἀπ' ἄλλης εἰς ἄλλην γῆν μετανιστάμενος, ὥσπερ ἐκ τούτου τὸ κακὸς εἶναι διαφευξόμενος. Εἰ μὲν οὖν ἑτοίμως ὑπακούσειεν ὁ Φρουμέντιος, εὐθύνας τῆς ὅλης καταστάσεως δώσων, δῆλος ἔσται παρὰ πάντων τῷ τῆς Ἐκκλησίας νόμῳ καὶ τῇ κρατούσῃ πίστει κατ' οὐδὲν διαφωνῶν· κριθείς τε καὶ δοὺς πεῖραν ἑαυτοῦ τοῦ παντὸς βίου, καὶ λόγον τούτου παρασχόμενος παρὰ τῶν τὰ τοιαῦτα κρινόντων. Καὶ καταστήσεται παρ' αὐτῶν, εἰ μέλλοι τῷ ὄντι κατὰ τὸ δίκαιον ἐπίσκοπος εἶναι δοκεῖν. Εἰ δὲ ἀναβάλλοιτο καὶ φεύγοι τὴν κρίσιν, εὔδηλον δήπουθεν, ὅτι τοῖς Ἀθα-

(22) Ita Reg. et sic legendum. Editi, τῆς πάνυ.

(23) Sic Regius et Basiliens. Editi, mendose, ἀπεπληλᾶσθαι, et ἀπεπηλᾶσθαι.

(24) Editi, οὐδέποτε θνήξονται. Reg. et Basil., οὐδέπω τεθνήξονται, dubia lectio. Mox μὴ post ἢν superfluum videtur.

(25) Hujus Frumentii historiam vide apud Rufin. l. 1, c. 19, et Theodor. l. 1, c. 23, et in *Athanasii Vita* a nobis adornata; τόν deest in editis, sed in Reg. legitur.

(26) Post hæc, editi habent, τέλος τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, quæ verba desunt in Reg. et Basil.

Digitized by Google

νασίου τοῦ πονηροτάτου λόγοις ἠγμένος δυσσεβεῖ περὶ τὸ θεῖον, οὕτω προῃρημένος ὡς ἐκεῖνος ἀπεδείχθη πονηρὸς ὤν. Καὶ δέος μὴ, διαβὰς εἰς Αὔξουμιν, διαφθείρῃ τοὺς παρ' ὑμῖν, λόγους ἐναγεῖς καὶ δυσσεβεῖς παρεχόμενος, μὴ μόνον τὰς Ἐκκλησίας συγχέων καὶ θορυβῶν, καὶ βλασφημῶν εἰς τὸν κρείττονα, ἀλλὰ καὶ τοῖς κατὰ τὸ ἔθνος ἐκ τούτων ἀνατροπὴν καὶ ἀνάστασιν παντελῆ προξενῶν. Ἴσμεν δὲ, ὅτι, προσμαθών τι καὶ μέγα καὶ κοινὸν ὄφελος ἐκ τῆς τοῦ σεμνοτάτου Γεωργίου συνουσίας ἀπονάμενος, καὶ τῶν λοιπῶν, ὅσοι τὰ τοιαῦτα παιδεύειν ἄκρως ἴσασι, τὴν αὐτὴν ἐπανήξει, πάντα τὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰς ἄκρον ἠκριβωκώς. Ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάττοι, ἀδελφοὶ τιμιώτατοι.

32. Ταῦτα ἀκούων ἐγὼ, καὶ σχεδὸν βλέπων ἀφ' ὧν οἱ ἀπαγγέλλοντες ὠδύροντο, ὁμολογῶ, πάλιν εἰς τὴν ἔρημον ὑπέστρεψα, τοῦτο λογισάμενος, ὅπερ καὶ ἡ σὴ θεοσέβεια συνορᾷ· ὅτι, εἰ ζητούμεθα, ἵνα εὑρεθέντες παραπεμφθῶμεν πρὸς τοὺς ἐπάρχους, κώλυσίς ἐστι τοῦ μὴ παρὰ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν ἐλθεῖν. Καὶ εἰ οἱ μὴ θελήσαντες ὑπογράψαι καθ' ἡμῶν, τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα πεπόνθασιν, οἵ τε μὴ θέλοντες τῶν λαϊκῶν κοινωνεῖν τοῖς Ἀρειανοῖς ἐκελεύσθησαν ἀποθνήσκειν· οὐκ ἀμφίβολον, ὅτι πάντως ἐπινοηθήσονται παρὰ τῶν συκοφαντῶν καινότεροι καὶ μυρίοι θάνατοι κατ' ἐμοῦ· καὶ μετὰ θάνατον κινήσουσι λοιπὸν οἷς βούλονται καὶ ἃ βούλονται πράγματα οἱ ἐχθροὶ, ψευδόμενοι καθ' ἡμῶν μειζόνως, ὡς μηκέτι ἔχοντες τοὺς ἐλέγχοντας αὐτούς. Οὐ γὰρ τὴν σὴν εὐσέβειαν δεδιὼς ἔφευγον (οἶδα γάρ σου τὴν ἀνεξικακίαν καὶ τὴν φιλανθρωπίαν), ἀλλ' ὁρῶν ἐκ τῶν γινομένων τὸν θυμὸν τῶν ἐχθρῶν, καὶ λογιζόμενος, ὅτι φοβούμενοι μήποτε ἐλεγχθῶσιν ἐφ' οἷς ἔπραξαν παρὰ γνώμην τῆς σῆς καλοκἀγαθίας, πάντα πράξουσιν ὥστε καὶ ἀποκτεῖναι. Ἰδοὺ γὰρ ἡ μὲν σὴ φιλανθρωπία μόνον ἔξω τῶν πόλεων καὶ τῆς ἐπαρχίας προσέταξεν ἐκβάλλεσθαι τοὺς ἐπισκόπους· οἱ δὲ θαυμαστοὶ, πλέον τι τῆς σῆς προστάξεως τολμῶντες, ὑπὲρ τρεῖς ἐπαρχίας εἰς ἐρήμους καὶ ἀήθεις καὶ φοβεροὺς τόπους ἐξώρισαν γέροντας ἀνθρώπους καὶ πολυετεῖς ἐπισκόπους. Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς Λιβύης εἰς τὴν μεγάλην Ὄασιν, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Θηβαΐδος εἰς τὴν Ἀμμωνιακὴν τῆς Λιβύης ἀπεστάλησαν. Καὶ οὐ δεδιὼς πάλιν ἀποθανεῖν, ἔφυγον· μὴ δειλίας ἐμοῦ τις (27) αὐτῶν καταγινωσκέτω· ἀλλ' ὅτι καὶ τοῦ Σωτῆρός ἐστι παράγγελμα, διωκομένους μὲν ἡμᾶς φεύγειν, ζητουμένους δὲ κρύπτεσθαι, καὶ μὴ εἰς προῦπτον κίνδυνον ἑαυτοὺς ἐκδιδόναι, μηδὲ φαινομένους πλέον ἐκκαίειν (28) τὸν θυμὸν τῶν διωκόντων. Ἴσον γάρ ἐστι τὸ φονεύειν ἑαυτὸν, καὶ διδόναι πάλιν ἑαυτὸν τοῖς ἐχθροῖς εἰς τὸ φονεύειν. Τὸ δὲ φεύγειν, ὡς παρήγγειλεν ὁ Σωτὴρ, γινώσκειν ἐστὶ τὸν καιρὸν, καὶ ἀληθῶς κήδεσθαι τῶν διωκόντων, ἵνα μὴ, καὶ μέχρις αἵματος φθάσαντες, ὑπεύθυνοι γένωνται τῷ, *Μὴ φονεύσῃς*· εἰ (29) καὶ τὰ μάλιστα καὶ τὸ παθεῖν ἡμᾶς διαβάλλοντες βούλονται. Ἃ γὰρ καὶ νῦν πάλιν

[98] Exod. xx, 13.

(27) Reg., μου τίς.
(28) Sic Reg. et edit. Comm. Edit. Paris. et Colon., ἐγκαίειν.
(29) Sic Reg. In editis εἰ deest.

ductum impie de Deo sentire, ita nempe affectum ut ille affectus declaratus est, scelestus cum sit. Verendumque est ne Auxumim' profectus, vestrates nefariis et impiis sermonibus corrumpat; nec solum ecclesias confundat et turbet, in Deumque blasphemet, sed etiam singulis nationibus hinc vastationis et excidii auctor sit. Certum quippe habeo ipsum Frumentium non pauca edoctum, magnamque in publicum bonum utilitatem consecutum, venerabilissimi scilicet Georgii consortio, necnon reliquorum qui in iis docendis apprime versati sunt, ad suas sedes reversurum, in omnibus ecclesiasticis rebus apprime eruditum. Deus vos custodiat, fratres honoratissimi.

32. His auditis et propemodum perspectis, per ea quæ nuntii fusis lacrymis enarrabant, fateor me in eremum retulisse pedem, id animo perpendens, quod tuæ quoque religioni perspectum arbitror, si nos quæreremur, ut deprehensi adduceremur ad præfectos, fore illud impedimentum ne tuam adiremus benignitatem. Nam si ii qui adversum nos subscribere recusarunt tot tantisque malis sunt affecti : si laici qui cum Arianis communicare noluerunt capitis damnati sunt ; nihil dubium erat recentiora ac sexcenta necis genera a **251** sycophantis adversum me excogitatum iri : meque obtruncato adversarios nostros quidlibet in quoslibet machinaturos esse, eoque libentius audaciusque mentituros, quo nulli aderunt qui se falsi arguant. Non enim ob pietatis tuæ formidinem fugi : explorata quippe mihi est tua clementia et humanitas; sed quòd ex gestis facinoribus inimicorum furorem præ oculis haberem : mecumque reputarem fore ut veriti illi ne de rebus præter probitatis tuæ sententiam gestis coarguerentur; mei interficiendi causa nihil non agerent. Næ illa duntaxat fuit tuæ humanitatis jussio, ut episcopi ex urbibus et ex eparchia ejicerentur : verum illi admirandi viri, plus quam tu jusseras ausi, ultra tres eparchias, in deserta, inculta et horribilia loca senes homines et grandævos episcopos expulere. Nam qui ex Libya erant, in magnam Oasin, et qui ex Thebaide, in Ammoniacam Libyæ sunt relegati. Neque rursum formidine mortis effugi, ne quis illorum jure timiditatis me arguat; sed quia illud Salvatoris præceptum est, ut, cum persecutionem patimur, fugiamus; dum inquirimur, nos abscondamus, nec in apertum nos periculum immittamus : ne, dum nos offerimus, persecutorum iram magis accendamus. Par quippe crimen est sibi manus inferre, et seipsum inimicis interficiendum tradere. Etenim fugere, ut jussit Salvator, illud est tempus agnoscere, ac revera persecutorum curam gerere: ut ne illi ad sanguinem usque desævientes, rei fiant violati illius præcepti : *Non occides*[98]. Tametsi illi dum nos calumniantur id maxime spectant, ut nos

Digitized by Google

quod scilicet Christiani viri, ac potissimum episcopi, A tam nefaria machinentur, ejusmodique res scribere nihil vereantur. Quod si graveris rem indagare, æquum sane fuerit ut nobis potius qui calumnias depellimus fidem habeas, quam calumniatoribus. Illi quippe pravo, utpote nobis inimici, animo hæc movent : nos vero nostri causa concertantes legitima afferimus argumenta. Per mihi mirum sane est, ubi nos cum metu ac reverentia scribimus, illos eo impudentiæ processisse, ut etiam apud imperatorem mentiri ausint. Sed inquire, quæso, ad veritatem explorandam : et prout scriptum est [78], *scrutando scrutare* coram nobis, undenam isti hæc quæ dicunt acceperint : aut ubinam sint litteræ repertæ. Sed neque ex nostris quispiam convincetur, neque ex tyranni ministris ullus hæc dixerit : B res quippe merum est commentum. Ac forte nihil ulterius indagare par esset, quod ne illis quidem placeret, veritis scilicet ne earum scriptor litterarum necessarie deprehendatur. Is quippe solis sycophantis nullique alii notus est.

14. Quod autem mihi in crimen vertunt, in magna ecclesia habitam fuisse synaxin, priusquam completum ædificium esset : age, eam quoque apud tuam pietatem propulsabo criminationem ; eo enim compellunt qui inimicissimo erga nos animo sunt. Ita se res habet, id fateor : ut enim hactenus nihil mendacii protuli, hoc jam non inficias ibo. Sed alio prorsus modo, quam criminantur illi, gesta res est. Bona, quæso, venia hæc dicam, nequaquam dedicationis diem festum celebravimus, religiosissime Auguste : id namque ante jussum tuum agere nefas fuisset : neque consulto ad id animum appulimus. C Nullus episcopus, nullus fuit clericus vocatus ; ædificio quippe plurima deerant. Imo vero nulla prævia monitione synaxis coacta est ; ut ne inde illi calumniandi occasionem aucupentur. At rem uti gesta est nullus ignorat : ausculta tamen, rogo te, pro tua mansuetudine et tolerantia. Festum quidem erat Paschatis : populique ingens aderat multitudo, tantaque Christianorum turba, quantam in singulis urbibus exstare imperatores Christo addicti peroptare debeant. Cum igitur ecclesiæ paucæ numero essent et angustissimæ, ingenti edito tumultu rogabant populi, ut in magna ecclesia conventus ageretur : ibique omnes preces funderent pro tua salute. Sicque acta res est. Me contra hortante, ut D rem tantisper differrent, et quolibet modo etiam cum compressione in aliis ecclesiis cœtus agerent, morem illi non gessere : **241** imo parati erant ex urbe egredi, ut in desertis locis sub dio conventus celebrarent ; satius ducentes itineris perferre laborem, quam cum mœrore festum peragere.

15. Nam crede mihi, imperator, et hujus quoque

[78] Joel I, 7.

νῶν, καὶ μάλιστα τῶν ἐπισκόπων. Ἢ εἰ μὴ βούλει ἀνακρίνειν, δίκαιον καὶ ἡμᾶς πιστεύεσθαι μᾶλλον ἀπολογουμένους ἢ τοὺς διαβάλλοντας. Οὗτοι μὲν γὰρ, ὡς ἐχθροὶ, πονηρεύονται, ἡμεῖς δὲ ἀγωνιῶντες τὰς ἀποδείξεις παρέχομεν. Ἀλλὰ δὲ θαυμάζω (49), πῶς ἡμεῖς μὲν μετ' εὐλαβείας φθεγγόμεθα, ἐκεῖνοι δὲ τοσαύτην ἔσχον ἀναισχυντίαν, ὡς καὶ ψεύσασθαι (50) βασιλεῖ. Ἀλλ' ἐξέτασον διὰ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὥσπερ γέγραπται, *ἐρευνῶν ἐρεύνησον* παρόντων ἡμῶν, πόθεν ταῦτα λέγουσιν, ἢ πόθεν ηὑρέθη τὰ γράμματα. Ἀλλ' οὔτε τῶν ἡμετέρων τις ἐλεγχθήσεται, οὔτε τῶν ἐκείνου φήσειέ τις· πέπλασται γάρ. Καὶ πλέον οὐδὲν τάχα προσήκει ζητεῖν, οὐδὲ γὰρ βούλονται, ἵνα μὴ καὶ ὁ ταύτας γράψας ἐξ ἀνάγκης εὑρεθῇ. Ἴσασι γὰρ αὐτὸν οἱ διάβολοι μόνοι, καὶ ἄλλος οὐδείς.

14. Ἐπειδὴ δὲ καὶ περὶ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας κατειρήκασιν, ὡς δὴ συνάξεως ἐκεῖ γενομένης, πρὶν αὐτὴν τελειωθῆναι· φέρε καὶ περὶ τούτου πάλιν ἀπολογήσομαι τῇ σῇ εὐσεβείᾳ· εἰς ταῦτα γὰρ ἡμᾶς ἕλκουσιν οἱ φιλέχθρως διακείμενοι πρὸς ἡμᾶς. Ναὶ γέγονεν, ὁμολογῶ· καὶ γὰρ καὶ τὰ πρῶτα λέγων οὐκ ἐψευσάμην, καὶ τοῦτο νῦν οὐκ ἀρνήσομαι. Ἀλλ' ἄλλως πάλιν ἢ ὡς αὐτοὶ κατειρήκασίν ἐστι τὸ πρᾶγμα. Καί μοι συγχώρησον εἰπεῖν, οὐκ ἐγκαινίων ἡμέραν ἐπετελέσαμεν, θεοσεβέστατε Αὔγουστε· τοῦτο γὰρ ἀθέμιτον ἦν ἀληθῶς πρὸ τῆς σῆς προστάξεως ποιῆσαι· οὐδὲ ἐκ παρασκευῆς εἰς τοῦτο παρήλθομεν· οὐδὲ ἐπίσκοπός τις οὐδὲ ἄλλος κληρικὸς εἰς τοῦτο κέκληται, ἔλειπε δὲ πολλὰ καὶ τῷ ἔργῳ (51). Ἀλλ' οὐδὲ ἐκ παραγγελίας γέγονεν ἡ σύναξις, ἵνα πρόφασιν εὕρωσιν οὗτοι τοῦ κατειπεῖν. Ἀλλὰ τὸ γενόμενον ἴσασι πάντες· ἄκουσον δὲ ὅμως τῇ σαυτοῦ ἐπιεικείᾳ καὶ μακροθυμίᾳ. Ἑορτὴ μὲν γὰρ ἦν τὸ Πάσχα, ὁ δὲ λαὸς πάνυ πολὺς καὶ τοσοῦτος ἦν, ὅσον ἂν εὔξαιντο κατὰ πόλιν εἶναι Χριστιανῶν φιλόχριστοι βασιλεῖς. Τῶν τοίνυν ἐκκλησιῶν ὀλίγων καὶ βραχυτάτων οὐσῶν, θόρυβος ἦν οὐκ ὀλίγος, ἀξιούντων ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ συνελθεῖν, κἀκεῖ πάντας εὔχεσθαι ὑπὲρ (52) τῆς σῆς σωτηρίας· ὅπερ καὶ γέγονεν. Ἀλλ' ἐμοῦ παρακαλοῦντος τέως ἐπισχεῖν, καὶ ὅπως δήποτε μετὰ θλίψεως ἐν ταῖς ἄλλαις ἐκκλησίαις συναχθῆναι, οὐχ ὑπήκουσαν, ἀλλ' ἕτοιμοι γεγόνασιν ἐξελθεῖν τὴν πόλιν, εἰς τοὺς ἐρήμους τόπους ἐν ἡλίῳ συνελθεῖν, βέλτιον ἡγούμενοι κάματον ἐνεγκεῖν ὁδοῦ, ἢ μετὰ λύπης τὴν ἑορτὴν ποιῆσαι.

15. Πίστευε (53) γάρ, βασιλεῦ, καὶ περὶ τούτου

(49) Reg., Διὸ καὶ θαυμάζω.
(50) Reg., ἔσχον ἐξουσίαν καὶ ψεύσασθαι.
(51) Hæc, ἔλειπε δὲ πολλὰ καὶ τῷ ἔργῳ, quæ sunt in Regio cod. in editis desiderantur. Basil., ἔλειπε δὲ πολλάκις καὶ τῷ ἔργῳ. Eo item modo scriptum primo fuerat in Regio, sed emendatum ut supra fuit.

(52) In editis habetur καί ante ὑπέρ, sed in codice Regio deest.
(53) Reg., πιστεύω, male. Paulo post Nannius vertit *in synaxibus Pentecostes* : itane legerit, an memoria lapsus sit, incertum.

Digitized by Google

πάλιν μάρτυρα δέξαι τὴν ἀλήθειαν· ὅτι ἐν ταῖς A rei testem accipe veritatem; in Quadragesimæ
συνάξεσι τῆς Τεσσαρακοστῆς, διὰ τὸ τῶν τόπων synaxibus, ob locorum angustiam ingentemque
στενὸν καὶ τὸ πολὺ πλῆθος τῶν λαῶν, πλεῖστα παιδία, populi frequentiam, pueri complures, nec paucæ
καὶ οὐκ ὀλίγαι νεώτεραι γυναῖκες, πλεῖσταί τε juniores mulieres, multæ aniculæ, adolescentes
γραῦδες, καὶ οὐκ ὀλίγοι νεανίσκοι θλιβέντες ἀπηνέ- plurimi, compressi, domum delati sunt: Deo tamen
χθησαν εἰς τοὺς οἴκους· καὶ τοῦ Θεοῦ παρασχόντος, dante exstinctus nullus est. Sed universi haud sine
τέθνηκε μὲν οὐδείς· πάντες δὲ ἐγόγγυσαν, καὶ ἠξίω- murmuratione postularunt ut in magna ecclesia
σαν διὰ τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν. Εἰ δὲ καὶ ἐν ταῖς conveniretur. Quod si diebus festum præcedenti-
προεόρτοις (54) τοιαύτη γέγονε θλῖψις, τί ἂν ἐγεγό- bus, tanta fuerit compressio, quid in ipso die festo
νει ἐν αὐτῇ τῇ ἑορτῇ; Πάντως πάντα ἔτι (55) τούτων futurum erat? Sane iis acerbiora contigissent. At
χαλεπώτερα. Ἀλλ' οὐκ ἔπρεπεν ἀντὶ χαρᾶς λύπην, non decebat pro gaudio mœrorem, pro lætitia lu-
ἀντ' εὐφροσύνης πένθος, ἀντὶ τῆς ἑορτῆς κλαυθμὸν ctum, pro festo die fletum populis oboriri: cum
τοῖς λαοῖς γενέσθαι· εἰδὼς (56) καὶ μάλιστα τύπον maxime non ignorarem Patrum mihi exempla sup-
ἔχειν τῶν Πατέρων. Ὁ γὰρ μακαρίτης Ἀλέξανδρος, petere. Beatæ quippe vir memoriæ Alexander ob
στενῶν ὄντων τῶν ἄλλων τόπων, καὶ οἰκοδομῶν τὴν aliorum locorum angustiam, dum ipse ecclesiam,
τότε μείζονα νομιζομένην ἐκκλησίαν τὴν καλουμένην B quæ omnium maxima tunc putabatur, Theonæ di-
Θεωνᾶ, συνῆγεν ἐκεῖ διὰ τὸ πλῆθος, καὶ συνάγων ctam, exstrueret; in ea tamen ob populi frequen-
οὐκ ἠμέλει τῆς οἰκοδομῆς. Τοῦτο καὶ ἐν Τριβέροις, tiam conventus egit, neque interim ob populi con-
καὶ ἐν Ἀκυληΐᾳ γενόμενον ἑώρακα· κἀκεῖ γὰρ ἐν ventum ædificii constructionem intermittebat. Rem
ταῖς ἑορταῖς διὰ τὸ πλῆθος, ἔτι τῶν τόπων οἰκοδο- similem Treviris et Aquileiæ factam vidi: ubi item
μουμένων, συνῆγον ἐκεῖ· καὶ οὐχ εὕρον τοιοῦτον ob populorum frequentiam, dum templa exstrueren-
κατήγορον. Ἀλλὰ καὶ ὁ μακαρίτης σου ἀδελφὸς, tur, in illis nihilominus conventus agebantur: nul-
ἐν Ἀκυληΐᾳ, τοιαύτης οὔσης συνάξεως, συνήχθη. lusque tamen exstitit qui factum hujusmodi in cri-
Οὕτω κἀγὼ πεποίηκα, καὶ γέγονεν οὐκ ἐγκαίνια, men vocaret. Quinetiam beatæ vir memoriæ frater
ἀλλὰ σύναξις εὐχῆς. Σὺ μὲν οὖν, εὖ οἶδα, ὅτι, φιλό- tuus, hujusmodi conventui Aquileiæ cum aliis inter-
θεος ὢν, τῶν μὲν λαῶν ἀποδέχῃ τὴν προθυμίαν, καὶ fuit. Idipsum me egisse fateor, ita tamen ut non
συγγινώσκεις ἐμοὶ, μὴ κωλύσαντι τοσούτου λαοῦ τὰς dedicatio, sed synaxis ad orandum celebrata sit.
εὐχάς. Perspectum itaque habeo te utpote pium, popula-
rum alacritatem approbare, mihique veniam concedere, quod tam multi populi precibus non obsti-
terim.

16. Ἐγὼ δὲ (57) τὸν κατειπόντα πάλιν περὶ τού- C 16. Ego vero peroptarim hoc etiam ex sycophan-
του ἐρωτῆσαι βούλομαι, ποῦ νόμιμον ἦν εὔχεσθαι ta sciscitari: ubinam populum orare æquum fuit,
τὸν λαὸν, ἐν ἐρήμοις, ἢ ἐν οἰκοδομουμένῳ τόπῳ τῆς in desertisne locis, an in orationis loco, etiam dum
εὐχῆς; Ποῦ πρέπον ἦν καὶ ὅσιον ἐπακοῦσαι (58) τὸν exstrueretur? Ubinam sanctius condecentiusque po-
λαὸν τὸ Ἀμήν; ἐν ἐρήμοις, ἢ ἐν τῷ ἤδη λεχθέντι pulus responderet, amen; in desertis, an in templo
Κυριακῷ; Σὺ δὲ, θεοφιλέστατε βασιλεῦ, ποῦ τοὺς quod jam appellabatur Dominicum? Quonam in loco
λαοὺς ἂν ἤθελες ἐκτεῖναι τὰς χεῖρας καὶ εὔξασθαι malles, religiosissime imperator, populum manus
περὶ σοῦ; ἔνθα καὶ Ἕλληνες ἵστανται παερχόμενοι, extendere ac pro te orare? Illicne ubi pertranseun-
ἢ ἐν τῷ ἐπωνύμῳ σου τόπῳ, ὃν ἤδη, μᾶλλον δὲ καὶ tes gentiles gradum sisterent; an in loco cui jam
ἅμα τῷ θεμελίῳ, Κυριακὸν πάντες ὀνομάζουσιν; tuum inditum est nomen: quem nunc, imo a jactis
Οἶδα, ὅτι τὸν σὸν τόπον προκρίνεις· μειδιᾷς γὰρ, καὶ fundamentis Dominicum omnes vocant? Certum
τοῦτο μειδιῶν σημαίνεις. Ἀλλ' ἔδει, φησὶν ὁ κατει- sane habeo te tuum anteferre locum: subrides
πὼν, ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦτο γενέσθαι. Μικραὶ μὲν enim, ac subridendo assensum significas. Sed ait
οὖν καὶ στεναὶ πᾶσαι (59), καθὰ προεῖπον, πρὸς τοὺς obtrectator, in ecclesiis illud actum oportuit. At
λαούς εἰσιν. Ἔπειτα δὲ πῶς ἔπρεπε γενέσθαι τὰς omnes omnino, uti jam dictum est, pro populi fre-

(54) Reg., Εἰ δὲ καὶ ἐν ταῖς προεόρτοις, subaudi D αὐτοῦ. *Jussi ut diaconus psalmum legeret, populusque responderet: Quoniam in æternum misericordia ejus:* nam ὑπακούειν sic intellectum oportet, non ut Nannius, *auscultaret*, ut optime observavit Cotelerius in Notis ad *Const. apost.* lib. VIII, cap. 13, pag. 354, ubi vocis ὑπακουέτω idem usus est. Vide eumdem Cotelerium ad librum II *Const. apost.*, c. 57, p. 203. Apud ecclesiasticos vox ὑπακούειν ea sententia plerumque usu venit. Job XIV, 15: Εἶτα καλέσεις· ἐγὼ δέ σοι ὑπακούσομαι. Ubi Vulgata, *vocabis me, et ego respondebo tibi*, et alias sæpe.

(55) Reg., πάντως που τὰ ἔτι. Basil., πάντως που ἔτι. Editi vero, πάντως πάντα ἔτι.

(56) Reg. et Basil., εἰ δ' ὡς, mendose. Paulo post Reg., ἔχων.

(57) In editis post δέ legitur καί, sed hæc particula abest a Reg.

(58) Legendum nobis videtur ὑπακοῦσαι, quæ vox apud ecclesiasticos significat, *respondere*. Id patet ex iis quæ paulo infra leguntur: Τί, ἐὰν τοσούτων λαῶν συνελθόντων μία γένηται φωνὴ, λεγόντων τῷ Θεῷ τὸ Ἀμήν; et in *Apologia* sequenti num. 23: Προέτρεπον τὸν μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμὸν, τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν· Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος

(59) Particula καί, quæ in editis post στεναί habetur, deleta est in Reg. eamque expungere visum est.

Digitized by Google

quentia erant angustiores. Deinde quo pacto Dominum precari decuit, quidve satius fuit; separatimne populum cum periculosa compressione convenire, an in loco qui totius multitudinis jam capax esset; ut una illic eademque populorum vox cum consonantia audiretur? Præstabat certe istud, hinc enim multitudinis unanimitatem cernere erat, hincque Deus est ad exaudiendum promptior. Si namque juxta ipsius Salvatoris promissionem [79], duobus ob **242** quamlibet causam convenientibus, quodcunque petierint dabitur illis : quid si tanti populi convenientis una vox proferatur, qua Deo dicunt, Amen? Cuinam hoc ipsum non admirationi fuit? Quis te beatum non prædicavit, cum tantam populi frequentiam uno in loco coactam cerneret? Ecquod illud populorum gaudium, qui, cum hactenus in sejunctis locis convenissent, mutuo jam conspectu fruerentur? Id omnibus lætitiæ causa fuit, soli sycophantæ, mœroris.

A εὐχάς; καὶ πῶς (60) ἦν βέλτιον κατὰ μέρος καὶ διῃρημένως τὸν λαὸν μετ' ἐπικινδύνου συνοχῆς, ἢ ὄντος ἤδη τόπου τοῦ δυναμένου δέξασθαι πάντας, ἐν αὐτῷ συνελθεῖν καὶ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν μετὰ συμφωνίας τῶν λαῶν γενέσθαι τὴν φωνήν; Τοῦτο βέλτιον ἦν· τοῦτο γὰρ καὶ τὴν ὁμοψυχίαν ἐδείκνυε τοῦ πλήθους· οὕτω καὶ ταχέως ὁ Θεὸς ἐπακούει. Εἰ γὰρ κατὰ τὴν αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἐπαγγελίαν, ἐὰν δύο συμφωνήσαιεν περὶ παντὸς, οὗ ἂν (61) αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς· τί, ἐὰν τοσούτων λαῶν συνελθόντων μία γένηται φωνὴ, λεγόντων τῷ Θεῷ τὸ Ἀμήν; Τίς γοῦν οὐκ ἐθαύμασε; Τίς οὐκ ἐμακάρισέ σε (62), βλέπων τὸν τοσοῦτον λαὸν ἐν ἑνὶ συνελθόντα τόπῳ; Πῶς ἔχαιρον οἱ λαοὶ βλέποντες ἀλλήλους τὸ πρότερον ἐν διῃρημένοις συνερχόμενοι τόποις; Τοῦτο πάντας B ἠῦφρανε, καὶ μόνον τὸν διαβαλόντα (63) ἐλύπησε.

17. Restat ut alteri ejus objectioni quæ adhuc superest occurram. Siquidem aiet forte obtrectator ille : Ædificio nondum completo, haud licuit illic orationes fundere. At Dominus ait : *Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, et claude ostium* [80]. Quid ergo dixerit calumniator? Imo potius, quid prudentes ac veri Christiani dixerint? Hos interroga, imperator : nam de illis quidem scriptum est : *Stultus stulta loquetur* [81] : de his vero, *Ab omni sapiente consilium accipe* [82]. Cum tam angustæ ecclesiæ, cum tanta esset populi frequentia, ut ad deserta loca proficisci pararent, quid facto opus erat? Solitudo absque januis, ac quibusvis volentibus pervia; Dominicus autem locus muris cinctus est januisque clausus : adestque illic conspicuum pios C inter profanosque discrimen. Nonne, imperator, quivis sapiens cum tua pietate hoc eligendum annuit? Quippe norunt hic legitimam esse orationem, illic inconditæ turbæ suspicionem : nisi forte deficientibus locis, solitudinem ii duntaxat qui orant, incolant, ut Israelitis contigit : imo vero illis quoque exstructo tabernaculo, locus orationis circumscriptus in posterum fuit. O Domine, ac vere Rex regum Christe, Fili Dei unigenite, Verbum et Sapientia Patris, in crimen ecce vocor, quod clementiam tuam populus deprecatus sit, ac per te Patrem tuum, qui est super omnia Deus, obsecrarit, pro salute famuli tui piissimi Constantii. Sed tuæ bonitati gratias ago, quod mihi vitio vertatur legum tuarum observatio. Graviori enim criminationi D

17. Τὴν γοῦν ἑτέραν καὶ ὑπολειπομένην ἀντιλογίαν αὐτοῦ βούλομαι προλαβεῖν. Ὁ μὲν γὰρ κατειρηκώς (64) φησιν· Οὔπω τετελείωτο τὸ ἔργον, καὶ οὐκ ἐχρῆν εὐχὰς γενέσθαι· ὁ δὲ Κύριος εἶπε· *Σὺ δέ, ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου, καὶ ἀπόκλεισον τὰς θύρας.* Τί τοίνυν φήσειεν ὁ κατήγορος; Μᾶλλον δὲ τί ἂν εἴποιεν οἱ φρόνιμοι καὶ ἀληθῶς (65) Χριστιανοί; Τούτους γὰρ ἐρώτησον, βασιλεῦ· ἐπειδὴ γέγραπται περὶ μὲν ἐκείνων, ὅτι *Ὁ μωρὸς μωρὰ λαλήσει*· περὶ δὲ τούτων, *Παρὰ παντὸς φρονίμου συμβουλίαν λάμβανε.* Τῶν ἐκκλησιῶν στενῶν οὐσῶν, καὶ τῶν λαῶν τοσούτων ὄντων, καὶ βουλομένων εἰς τὰς ἐρήμους ἀπελθεῖν, τί ποιεῖν ἐχρῆν; Ἡ μὲν γὰρ ἔρημος ἄθυρος, καὶ τῶν βουλομένων δίοδός ἐστιν, ὁ δὲ Κυριακὸς τόπος καὶ τετείχισται καὶ τεθύρωται, καὶ τὴν διαφορὰν τῶν εὐσεβῶν καὶ τῶν (66) βεβήλων δείκνυσιν. Ἆρα, βασιλεῦ, οὐ μετὰ τῆς σῆς εὐσεβείας πᾶς ὁστισοῦν φρόνιμος ἐπινεύει τούτῳ; Ἴσασι γὰρ, ὅτι ὧδε μὲν νόμιμος εὐχὴ, ἐκεῖ δὲ ἀταξίας ὑποψία· εἰ μὴ ἄρα, τόπων μὴ ὄντων, μόνοι τὴν ἐρημίαν ἂν οἰκοῖεν (67) οἱ εὐχόμενοι, ὥσπερ ἦν ὁ Ἰσραήλ· ἀλλὰ κἀκείνοις τῆς σκηνῆς γενομένης περιώριστο λοιπὸν τῆς εὐχῆς ὁ τόπος. Ὦ Δέσποτα καὶ ἀληθῶς βασιλεῦ τῶν (68) βασιλευόντων Χριστὲ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ μονογενὲς, Λόγος καὶ Σοφία τοῦ Πατρὸς, ἐπειδὴ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν ὁ λαὸς ἠξίωσε, καὶ διὰ σοῦ τὸν σὸν Πατέρα τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν παρεκάλεσε, περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ σοῦ θεράποντος τοῦ εὐσεβεστάτου Κωνσταντίου, κατηγοροῦμαι. Ἀλλὰ τῇ σῇ ἀγαθότητι χάρις, ὅτι διὰ

[79] Matth. xviii, 2. [80] Matth. vi, 6. [81] Isa. xxxii, 6. [82] Tob. iv 19.

(60) In editis, καὶ ἐκεῖ πῶς. Sed ἐκεῖ quod desit in omnibus mss. omissum est.

(61) Reg., οὗ ἐάν.

(62) Σε deest in Reg. nec lectum est a Nannio, qui vertit, *aut non inter felicia prædicet.*

(63) Reg. quem sequimur, διαβαλόντα. Edit. Comm., ἐνδιαβαλόνται. Basil. edit. Paris. et Colon., ἐνδιαβαλόντα.

(64) Editi, mendose, κατείρηκές. Reg, κατειρηκώς.

(65) Reg. et Basil. quos sequimur. ἀληθῶς. Editi, ἀληθεῖς.

(66) Τῶν deest in Reg.

(67) Sic Reg. et Basil. Edit. vero Paris. et Col. οἰκεῖεν. Comm., οἰκεῖον, male. Paulo post Reg., περιώριστο, optime. Editi male περιώριστον.

(68) Hæc, βασιλεῦ τῶν, desunt in Reg. Paulo post idem, Λόγε καὶ Σοφία.

Digitized by Google

τοῦτο καὶ ἐν τοῖς σοῖς νόμοις διαβέβλημαι. Μειζόνως γὰρ ἂν διεβλήθην, καὶ ἦν ἀληθῶς ἔγκλημα, εἰ ὃν (69) ᾠκοδόμησε τόπον ὁ βασιλεὺς παρηρχόμεθα, καὶ ἔρημον ἐζητοῦμεν εἰς εὐχήν. Πῶς ἂν ὁ κατήγορος ἐφλυάρησε τότε! πῶς ἂν ἦν πιθανὸς λέγων· Ἐξουθένησέ σου τὸν τόπον· παρὰ γνώμην ἐστὶν αὐτοῦ τὸ γινόμενον· ἐγέλασε παρερχόμενος· ἔδειξε τὴν ἔρημον πληροῦσαν τοῦ τόπου τὴν χρείαν· θέλοντας εὔξασθαι λαοὺς κεκώλυκε. Ταῦτα ἤθελεν εἰπεῖν, ταῦτα ἐζήτει· καὶ μὴ εὑρὼν ἄχθεται, καὶ λοιπὸν λόγους πλάττει. Ταῦτα γὰρ εἰ ἔλεγεν, ἐδυσώπει (70) κἀμέ· ὥσπερ νῦν ἀδικεῖ, τὸν διαβόλου τρόπον ἀναλαβών, καὶ παρατηρούμενος τοὺς προσευχομένους· διὸ καὶ ἐσφάλη παραγνοὺς τὸ τοῦ Δανιήλ· ἐνόμισε γὰρ ὁ ἀμαθὴς, ὅτι καὶ ἐπὶ σοῦ τὰ τῶν Βαβυλωνίων κρατεῖ, καὶ οὐκ ἔγνω, ὅτι φίλος εἶ (71) τοῦ μακαρίου Δανιὴλ· καὶ τὸν αὐτὸν αὐτῷ Θεὸν προσκυνεῖς, καὶ οὐ κωλύεις, ἀλλὰ θέλεις πάντας εὔχεσθαι, εἰδὼς, ὅτι πάντων ἐστὶν εὐχὴ, σώζεσθαί σε καὶ βασιλεύειν ἐν εἰρήνῃ διαπαντός.

18. Ἐγὼ μὲν οὖν καὶ ταῦτα πρὸς τὸν κατειπόντα ἀποδύρομαι· σὺ δὲ, θεοφιλέστατε Αὔγουστε, ζήσειας πολλαῖς ἐτῶν περιόδοις, καὶ τὰ ἐγκαίνια ἐπιτελέσειας. Αἱ γὰρ γενόμεναι παρὰ πάντων περὶ τῆς σῆς σωτηρίας εὐχαὶ οὐκ ἐμποδίζουσι τὴν τῶν ἐγκαινίων πανήγυριν. Μὴ τοῦτο ψευδέσθωσαν οἱ ἀμαθεῖς· ἀλλὰ παρὰ μὲν τῶν Πατέρων μαθέτωσαν, ἀναγνώτωσαν δὲ καὶ τὰς Γραφάς· μᾶλλον δὲ παρὰ σοῦ μαθέτωσαν, φιλολόγος γὰρ εἶ, ὅτι καὶ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδὲκ ὁ ἱερεὺς, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ Ζοροβάβελ ὁ Σαλαθιὴλ ὁ σοφὸς, καὶ Ἔσδρας ὁ ἱερεὺς καὶ τοῦ νόμου γραμματεὺς, τοῦ ἱεροῦ (72) μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν οἰκοδομουμένου, καὶ ἐνστάσης τῆς Σκηνοπηγίας (ἑορτὴ δὲ ἦν αὕτη καὶ πανήγυρις καὶ εὐχὴ μεγάλη ἐν τῷ Ἰσραὴλ), συνήγαγον τὸν λαὸν ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ εὐρύχωρον τοῦ πρώτου πυλῶνος τοῦ πρὸς τῇ ἀνατολῇ, καὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ ἡτοίμασαν, κἀκεῖ προσήνεγκαν, κἀκεῖ τὴν ἑορτὴν ἐπετέλεσαν. Καὶ λοιπὸν οὕτως τὰς κατὰ Σάββατον καὶ νουμηνίαν προσέφερον θυσίας, καὶ οἱ λαοὶ τὰς εὐχὰς αὐτῶν ἀνέφερον. Καὶ φανερῶς φησιν ἡ Γραφὴ, ὅτι ταῦτα ἐγίγνετο, καὶ ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ οὕπω ᾠκοδόμητο· ἀλλὰ μᾶλλον τούτων οὕτως εὐχομένων ὁ (73) οἶκος προέκοπτεν ὁ οἰκοδομούμενος· καὶ οὔτε διὰ τὴν προσδοκίαν τῶν ἐγκαινίων ἐκωλύθησαν αἱ εὐχαὶ, οὔτε διὰ τὰς γενομένας συνόδους τῶν εὐχῶν ἐμπεπόδιστται τὰ ἐγκαίνια· ἀλλὰ καὶ ὁ λαὸς οὕτως ηὔχετο· καὶ ὅτε τετέλεστο πᾶς ὁ οἶκος, ἐποίησαν τὰ ἐγκαίνια, καὶ προσήνεγκαν εἰς τὸν ἐγκαινισμὸν, καὶ πάντες ἑώρτασαν ἐπὶ τῇ τελεσιουργίᾳ. Τοῦτο δὲ πάλιν καὶ ὁ μακαρίτης Ἀλέξανδρος καὶ οἱ ἄλλοι Πατέρες πεποιήκασι· συναγαγόντες γὰρ καὶ τελειώσαντες τὸ ἔργον,

A ansam dedissem, ac fuisset legitima accusandi causa, si loco, quem imperator exstruxerat prætermisso, eremum ad orandum petiissemus. Quam multum accusator tunc deblaterasset! quam fide dignus visus fuisset dicendo : Locum tuum contempsit : opus non probat tuum : derisit prætereundo, desertum indicavit quod loci necessitati suppleret : populos orandi cupidos impedivit. Hæc ut sibi dicenda suppeterent peroptabat inquirebatque : quod cum assecutus non sit, mœrore affectus criminationes deinceps comminiscitur. Et sane si illa dicere posset, pudore me suffunderet, ut me jam injuria afficit, cum diaboli mores imitatus, eos qui vacant orationi observat : Danielis quippe historiam[83] legendo spe falsus est : putavit enim ignarus ille
B Babyloniorum mores apud te vigere, neque novit esse te beati Danielis studiosissimum, ac eumdem quem ille Deum adorare nec impedire, imo potius summopere optare ut omnes orationi incumbant : cum scias omnium orationes et vota ea esse, ut incolumis et cum pace perpetuo imperes.

18. Equidem hæc adversus obtrectatorem conqueror. Tu vero, religiosissime Auguste, utinam multis annorum circulis vixeris, ac **243** dedicationis solemnia celebraveris! Nam certe preces ab omnibus pro tua salute fusæ, nihil obstant dedicationis celebritati. Ne talia imperiti illi homines mendacia proferant : sed a Patribus id ediscant, Scripturasque evolvant, vel potius a te ipso litterarum studiosissimo edoceantur : Jesum scilicet sa-
C cerdotem Josedeci filium et fratres ejus, Zorobabelem filium Salathielis sapientem illum virum, Esdram item sacerdotem et legis scribam, cum templum post captivitatem ædificaretur, instaretque Scenopegia, id est festum Tabernaculorum; magna solemnitas, in qua orationes publicæ in Israel offerebantur; populum in latiori vestibulo primi ostii versus Orientem siti, unanimi sententia congregarunt, dispositoque Domini altari, illic obtulerunt : eodemque in loco completa celebritas est[84]. Eo item modo in posterum hostias in Sabbato et Neomenia solitas offerebant, populusque Dominum precabatur. Testaturque palam Scriptura nondum exstructo Dei templo hæc acta fuisse : imo potius
D illis ita orantibus exstruebatur domus, accrescebatque in dies; ita ut nec propter Encæniorum exspectationem intermissæ orationes : neque propter conventus orantium Encænia sublata sint : sed, licet antea illic populus orasset, nihilominus post absolutum ædificium celebrata dedicatio est, donaque pro illa offerentes, omnes pro consummatione operis solemnitatem egerunt. Idipsum a beatæ memoriæ Alexandro et ab aliis Patribus factum vidi-

[83] Dan. VI. [84] I Esdr. III, 10, 11.

(69) Reg., εἰ τόν. Mox idem, καὶ τὴν ἔρημον.
(70) Reg., ἐδυσώπει. Editi, ἐδυσσώπει. Ibid. Reg., ἀδικεῖ. Editi, male, ἀδικεῖν.
(71) Reg., ἦ. Mox idem τὸν αὐτὸν αὐτῷ Θεῷ. Ibidem edit. Commel. sola, καὶ οὐ κελεύεις.

(72) Importunam vocem ὅτι ante τοῦ ἱεροῦ, quæ in editis habetur, expungere visum est : estque ipsa in Regio codice deleta.
(73) Ὁ deest in editis, in Reg. habetur.

Digitized by Google

mus, qui cum jam illic populum coegissent, consummato tamen opere, gratias Domino egerunt, ac dedicationem celebrarunt. Id te quoque facere convenit, paratus enim locus, præmissisque orationibus expiatus, tuæ pietatis præsentiam postulat : id enim illi ad perfectum ornatum deest. Hoc utinam expleas, ac vota tua Domino reddas, cui hanc domum excitasti ! hæc quippe omnium vota sunt.

A ηὐχαρίστησαν τῷ Κυρίῳ, ἐγκαίνια ἐπιτελέσαντες. Τοῦτο καὶ σὲ ποιεῖν πρέπει, φιλομαθέστατε βασιλεῦ· ἕτοιμος γὰρ ὁ τόπος προαγνισθεὶς ταῖς προγενομέναις εὐχαῖς, ζητῶν παρουσίαν τῆς σῆς εὐσεβείας· τοῦτο γὰρ αὐτῷ λείπει πρὸς τὸν τέλειον κόσμον. Τοῦτο μὲν οὖν πληρώσειας, καὶ τὴν εὐχὴν ἀποδοίης τῷ Κυρίῳ, ᾧ καὶ τὸν οἶκον πεποίηκας· τοῦτο γὰρ πάντων ἐστὶν εὐχή.

19. Verum, quæso te, aliam disquiramus calumniam, ejus quoque propulsandæ veniam concedito. Ausi sunt enim me calumniari, quasi mandatis tuis, quibus jussum aiunt ut ecclesia excederem, non obtemperarim. Equidem non possum non mirari eos minime defatigari in confingendis criminibus.: nec sic tamen ego deterreor, imo potius ætor in ea depellenda criminatione : quanto enim plures B edam apologias, tanto facilius eorum malignitas deprehendi damnarique poterit. Nequaquam obstiti pietatis tuæ mandato, absit ! non tanti quippe sum ego ut obsistam vel quæstori Urbis, nedum tanto imperatori. Neque opus ut hac de re multa verba faciam, testis quippe mihi est tota civitas. Concede tamen ut ab initio rem uti gesta est enarrem : nam te, si audieris, miraturum arbitror inimicorum meorum temeritatem. Montanus Palatinus epistolam ad me detulit, quasi ego a te scripto postulassem ut in Italiam mihi concedere liceret; ut quæ rebar ecclesiasticis rebus deficere instaurari possent. Et sane gratias ago pietati tuæ, quod litteris quas a me profectas arbitratus es perhumaniter annueris, curamque gesseris ut commode ac C sine labore iter instituerem, ad teque pervenirem. At certe miror rursum, quod vel ad aures tuas mentiri nihil sint veriti, cum tamen mendacium diabolo sit proprium, mendacesque ab eo alieni sint qui ait : *Ego sum veritas*[85]. Non enim scripsi, nec istiusmodi epistolam accusator unquam proferre poterit. Ac etsi par mihi fuisset litteris a te quotidie postulare, ut benignum vultum tuum conspicere liceret; **244** verumtamen nec fas est ecclesias deserere, nec me decuit pietati tuæ molestum esse, cum potissimum, nobis etiam absentibus, soleas ecclesiasticis petitionibus annuere. At quæ Montanus jussit, me recitare jubeto, nam hæc ipsa sunt...

19. Δὸς δή, καὶ τὴν ἄλλην ἴδωμεν διαβολήν, καὶ συγχώρησον ἀπολογήσασθαι καὶ περὶ αὐτῆς. Τετολμήκασι γὰρ καὶ τοῦτο διαβάλλειν, ὡς ἀντιστάντος ἐμοῦ τοῖς σοῖς προστάγμασιν, ὥστε μὴ ἐξελθεῖν τὴν ἐκκλησίαν. Ἐκείνους μὲν οὖν θαυμάζω μὴ ἀποκάμνοντας ταῖς συκοφαντίαις· ἐγὼ δὲ ὅμως οὐδὲ οὕτως ἀποκάμνω, χαίρω δὲ μᾶλλον ἀπολογούμενος. Ὅσῳ γὰρ ἀπολογίαι πολλαί, τοσούτῳ καὶ πλέον ἐκεῖνοι δύνανται (74) καταγινώσκεσθαι. Θὺκ ἀντέστην προστάγματι τῆς σῆς εὐσεβείας, μὴ γένοιτο ! οὐ γὰρ τηλικοῦτος ἦμην, ἵνα καὶ λογιστῇ πόλεως ἀντιστῶ, μήτιγε τηλικούτῳ βασιλεῖ, (75) καὶ περὶ τούτου τοσούτων πλείστων παρ' ἐμοῦ λόγων· πᾶσα γὰρ ἡ πόλις μοι μαρτυρεῖ. Συγχώρησον δὲ ὅμως καὶ τοῦτο πάλιν ἐξ ἀρχῆς διηγήσασθαι τὸ πρᾶγμα· καὶ γὰρ ἀκούσας, θαυμάσεις, εὖ οἶδ' ὅτι, τῶν ἐχθρῶν τὴν εὐχέρειαν. Μοντάνος ὁ Παλατινὸς ἦλθε κομίζων ἐπιστολήν, ὡς ἐμοῦ γράψαντος, ἵνα εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔλθω· καὶ ἃ νομίζω λείπειν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, ταῦτα πληρωθῆναι δυνηθῇ. Τῇ μὲν οὖν σῇ εὐσεβείᾳ χάρις, ὅτι κατηξίωσεν, ὡς ἐμοῦ γράψαντος, ἐπινεῦσαι (76), καὶ τῆς ὁδοῦ πρόνοιαν πεποίηκεν ὑπὲρ τοῦ ταύτην ἐλθεῖν, καὶ ἀκμητὶ διανῦσαί με· τοὺς δὲ ψευσαμένους τὰς σὰς ἀκοὰς τεθαύμακα πάλιν μὴ φοβηθέντας, ὅτι τὸ ψεῦδος ἴδιόν ἐστι τοῦ διαβόλου, καὶ οἱ ψευδόμενοι ἀλλότριοί εἰσι τοῦ λέγοντος· *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια*. Οὐ γὰρ ἔγραψα, οὐδὲ τοιαύτην ἐπιστολὴν εὑρεῖν ὁ κατήγορος δυνήσεται. Εἰ καὶ ἔδει με γράφειν καθημέραν, ἵνα τὴν ἀγαθήν σου πρόσοψιν (77) θεωρῶ· ἀλλ' οὔτε τὰς Ἐκκλησίας καταλιμπάνειν ὅσιον, οὐδὲ ὅλου τῇ σῇ εὐσεβείᾳ γίνεσθαι δίκαιον ἦν· μάλιστα ὅτι καὶ ἀπόντων ἡμῶν ἐπινεύεις ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἀξιώσεσιν. Ἃ μὲν οὖν (78) ἐκέλευσε Μοντάνος, κέλευσον ἀναγνῶναί με· ἔστι γὰρ ταῦτα...

20. Sed undenam ejusmodi epistolam nacti sunt D obtrectatores mei ? Nosse velim quisnam ipsis eam tradidit. Jube, quæso, ut respondeant : hinc enim edisces ipsos hanc commentos esse criminationem; quemadmodum illam quæ spectat exsecrandum Magnentium falso pervulgarunt. Quod si in hoc quoque sycophantæ deprehendantur, ad quam in posterum nos pertrahent defensionem? Hoc curant

20. Πόθεν δὲ ἄρα καὶ ταύτην τὴν ἐπιστολὴν εὗρον οἱ κατειρηκότες; ἐβουλόμην παρ' αὐτῶν ἀκοῦσαι, τίς αὐτοῖς καὶ ταύτην ἐπιδέδωκε. Ποίησον αὐτοὺς ἀποκρίνασθαι. Δυνήσῃ γὰρ ἐκ τούτου μαθεῖν, ὅτι καὶ ταύτην ἔπλασαν, ὥσπερ κἀκείνην ἐθρύλησαν περὶ τοῦ δυσωνύμου Μαγνεντίου. Καταγνωσθέντες δὲ καὶ περὶ ταύτης, εἰς ποίαν ἄρα μετὰ ταῦτα πάλιν ἕλκουσιν ἡμᾶς ἀπολογίαν; Τοῦτο γὰρ μεμελετήκασι, καὶ ταύ-

[85] Joan. XIV, 6.

(74) Sic Reg. et Basil. Editi vero, δύνωνται.

(75) Lectio vitiata.

(76) Sic Reg. Editi autem ἐπιστεῦσαι.

(77) Sic Reg. et edit. Comm. Edit. vero Paris. et Colon., mendose, προσόψον.

(78) Sic Reg., οὖν in editis deest. Epistola vero Montani de qua hic, forte excidit, vel quod vero similius est ab Athanasio nunquam huc adjecta fuit; nam cum coram Constantio sui purgandi causa esset oraturus, potuit hujus epistolæ exemplar ab *Apologia* sejunctum deferre, ut Constantio perlegeret. Alias quid causæ esset quod omissa fuisset?

Digitized by Google

την ἔχουσιν, ὡς ὁρῶ, σπουδὴν, πάντα κινεῖν καὶ θορυβεῖν. Τάχα λέγοντες πολλὰ παροξύνουσί (79) ποτε καθ' ἡμῶν· ἀλλὰ τοὺς τοιούτους καὶ ἀποστρέφεσθαι καὶ μισεῖν δίκαιόν ἐστιν, ὅτι, οἷοί εἰσι, τοιούτους καὶ τοὺς ἀκούοντας αὐτῶν ὑπολαμβάνουσι, καὶ νομίζουσι δύνασθαι τὰς διαβολὰς ἰσχύειν καὶ παρὰ σοί. Ἴσχυσε γάρ ποτε ἡ τοῦ Δωὴκ κατὰ τῶν ἱερέων τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ὁ ἀκούσας Σαοὺλ ἦν ὁ ἄδικος. Καὶ Ἰεζάβελ δὲ διαβαλοῦσα ἡδυνήθη βλάψαι τὸν θεοσεβέστατον Ναβουθαί (80)· ἀλλὰ καὶ Ἀχαὰβ ὁ πονηρὸς καὶ ἀποστάτης ὁ ἀκούων. Ὁ δὲ ἁγιώτατος Δαβὶδ, οὗ μιμητὴν εἶναί σε προσήκει, καὶ πάντες εὔχονται, τοὺς τοιούτους οὔτε προσίεται, ἀλλὰ καὶ ὡς λυσσῶντας κύνας ἀπεστρέφετο (81), λέγων· *Τὸν καταλαλοῦντα λάθρα τοῦ πλησίον αὐτοῦ, τοῦτον ἐξεδίωκον.* Ἐφύλαττε γὰρ τὴν λέγουσαν ἐντολήν· *Οὐ παραδέξῃ ἀκοὴν ματαίαν.* Μάταια δὲ καὶ τὰ τούτων ἐστὶ παρὰ σοί· ἤτησας γάρ, ὡς ὁ Σολομὼν, καὶ σὺ παρὰ Κυρίου, καὶ εἰληφέναι πίστευε, τὸ μάταιον λόγον καὶ ψευδῆ μακρὰν ἀπὸ σοῦ γενέσθαι προσήκειν.

21. Διὰ τοῦτο τοίνυν κἀγὼ, ἐπειδὴ ἐκ διαβολῆς ἦν ἐπιστολὴ, καὶ οὐκ εἶχεν οὐδὲ τοῦ ἐλθεῖν πρόσταξιν, ἔγνων, ὅτι προαίρεσις οὐκ ἦν τῆς σῆς εὐσεβείας ἐλθεῖν ἡμᾶς παρὰ σέ. Τὸ γὰρ μὴ κελεῦσαι πάντως ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ γράψαι ὡς ἐμοῦ γράψαντος, καὶ θέλοντος διορθώσασθαι τὰ δοκοῦντα λείπειν, καίτοι μηδενὸς λέγοντος, φανερὸν ἦν παρὰ γνώμην εἶναι τῆς σῆς ἡμερότητος τὴν κομισθεῖσαν ἐπιστολήν. Τοῦτο πάντες ἔγνωσαν· τοῦτο καὶ γράφων ἐδήλωσα· καὶ οἶδε Μοντάνος, ὅτι οὐ τὸ ἐλθεῖν παρητούμην, ἀλλὰ τὸ ὡς ἐμοῦ γράψαντος ἐλθεῖν ἀπρεπὲς ἡγούμην, ἵνα μὴ καὶ ἐν τούτῳ πρόφασιν εὕρωσιν οἱ συκοφάνται πάλιν, ὡς (82) ὀχληροῦ γενομένου μου τῇ σῇ θεοσεβείᾳ. Ἀμέλει παρεσκευασάμην, καὶ τοῦτο οἶδεν αὐτὸς, ἵνα, ἐὰν γράψαι καταξιώσῃς, εὐθὺς ἐξέλθω, καὶ φθάσω τῇ προθυμίᾳ τὸ προσταχθέν. Οὐ γὰρ ἐμαινόμην ἀντειπεῖν τοιούτῳ σου προστάγματι. Μὴ γραψάσης τοίνυν ὄντως τῆς σῆς εὐσεβείας, πῶς ἀντέστην μὴ κελευσθείς; Ἢ πῶς λέγουσιν, οὐκ ἐπείσθην, καίτοι προστάξεως μὴ οὔσης; πῶς οὐ συκοφαντία καὶ τοῦτο τῶν ἐχθρῶν πλαττόντων τὸ μὴ γενόμενον ὡς γενόμενον; Φοβοῦμαι μὴ καὶ νῦν, ἀπολογουμένου μου, θρυλήσωσιν ὡς μὴ ἀξιώσαντος ἀπολογήσασθαι· οὕτως ἐγὼ μὲν εὐχερής εἰμι παρ' αὐτοῖς εἰς τὸ κατηγορεῖσθαι παρ' αὐτῶν· αὐτοὶ δὲ ταχεῖς εἰς τὸ συκοφαντεῖν καὶ καταφρονεῖν τῆς Γραφῆς λεγούσης· *Μὴ ἀγάπα καταλαλεῖν, ἵνα μὴ ἐξαρθῇς.*

A enim : hoc, uti perspectum habeo, moliuntur, ut omnia moveant et perturbent. Fortasse plurimis te verbis adversum nos exasperant : sed ejusmodi viros aversari, et odio habere æquum est, quod quales ipsi sunt, tales existiment eos qui se auscultant, suasque calumnias etiam apud te valere posse arbitrentur.[86] Olim certe contra sacerdotes Dei, Doegi calumnia vim habuit; sed Saul erat qui aurem præbuit vir sane iniquus.[87] Et Jezabel calumniis suis religiosissimum Naboth lædere potuit; sed Achab erat, scelestus ille et apostata, qui uxori morem gessit. Sanctissimus autem David, cujus te, ut omnes peroptant, imitatorem esse convenit, hujusmodi viros non admittit, sed quasi canes rabidos aversabatur, dicens : *Detrahentem secreto proximo suo, hunc persequebar*[88]. Præceptum quippe illud observavit : *Vanum rumorem non admittes*[89]. Incassum certe illi apud te mendacia loquuntur, qui velut Salomon a Domino postularis, quod te accepisse credas; ut nimirum verbum vanum et mendax longe sit a te[90], uti par est.

21. Quapropter cum sola calumniatorum opera data fuisset epistola, nec me ipsa juberet ad te proficisci; perspectum sane habui eam non esse pietatis tuæ voluntatem ut te convenirem. Etenim cum non omnino jusseris ut accederem, sed ita scripseris quasi id ego a te litteris postulassem, ut quæ deficere videbantur instaurare liceret; palam fuit (nemine licet indicante) perlatam ad me epistolam non e sententia mansuetudinis tuæ fuisse scriptam. Hoc nulli notum non est : hoc scripto indicavi : ac novit ipse Montanus non recusasse me ad te accedere; sed ita accedere, ac si ego litteris meis proficiscendi licentiam postulassem, certe id non decere arbitratus sum, ne hinc occasionem iterum captarent sycophantiæ, quasi religioni tuæ molestus fuissem. Et sane jam me viæ committere parabam, ut ipse novit Montanus, ut, si ad me scribere tibi placuisset, iter quamprimum instituerem, promptoque animo jussum tuum anteverterem. Nequaquam enim eo insaniæ deveneram, ut hujusmodi præcepto tuo repugnarem. Cum nullas itaque ad me litteras miserit pietas tua, qui repugnarim cum nihil jussum fuerit? Aut quomodo me non obsecutum affirmant, cum nullum fuerit mandatum? Quid aliud illud est quam mera sycophantia adversariorum meorum, qui quæ gesta non sunt, gesta comminiscuntur? Vereor sane etiam si causam meam propugnarim, ne debiaterent ipsi, quasi non sim eam propugnare dignatus : usque adeo sum eorum criminationibus idoneus, illique ad calumniandum parati : adeo ut Scripturam nihili faciant, quæ ait : *Ne ames obloqui ne evellaris*[91].

22. Μοντάνου τοίνυν ἀποδημήσαντος, ἦλθε Διογένης ὁ νοτάριος μετὰ ἓξ καὶ εἴκοσι μῆνας· καὶ οὔτε αὐτὸς ἐπιστολὴν ἀπεδίδου, οὔτε ἑωράκαμεν ἀλλήλους,

22. (83) Cum profectus itaque Montanus esset, accessit post sex et viginti menses Diogenes notarius; qui neque ipse quoque epistolam tradidit, neque

[86] I Reg. xxiii, 9. [87] III Reg. xxi, 7, seqq. [88] Psal. c, 5. [89] Exod. xxiii, 1. [90] Prov. xxx, 8. [91] Prov. xx, 13.

(79) Sic Reg. Editi vero, παροξυνόμενά σε καθ'. In Basil., παροξ. καθ' ἡμῶν, intermedia crasa.
(80) Reg., Ναβουθέ.
(81) Sic Reg. Editi vero, ἀποστρέφεται.
(82) Sic Reg. et Basil. Editi, male, ὡς ἡ.
(83) Initio anni 356.

Digitized by Google

in mutuum venimus **245** conspectum; nec quidpiam a te jussum mihi ille significavit. Imo cum Syrianus dux exercitus Alexandriam ingressus est, Arianis rumores quosdam spargentibus, ac se arbitratu suo acturos denuntiantibus; sciscitabar ex eo num eas quas illi jactitabant litteras haberet: fateor quippe me jussionis tuæ litteras postulasse. Cum autem se non habere dixisset, rogavi ut vel ipse. Syrianus, vel Maximus præfectus Ægypti hoc mihi jussum scripto traderent. Hoc autem ideo postulavi, quod tua mihi humanitas scripsisset, ut a nullo turbarer, neque iis qui me terrere vellent attenderem: sed in ecclesiis degerem citra ullum metum vel sollicitudinem. Qui autem eam epistolam detulere, sunt Palladius olim palatii magister, et Asterius qui fuit dux Armeniæ. Exemplar autem epistolæ ut perlegam concede, sic enim habet:

23. Exemplar epistolæ quod sic habet:

Constantius Victor Augustus Athanasio.

Optasse me semper ut omnia fausta defuncto fratri meo Constanti acciderent, prudentiæ tuæ latere non arbitror. Quem cum sceleratissimorum virorum dolo sublatum cognovissem, quo mœrore affectus sim, facile vestra prudentia judicaverit. Verum quia hoc tempore nonnulli te tam luctuoso negotiorum decursu terrere conantur, has litteras ad tuam reverentiam mittendas existimavi. Hortorque te, ut, quemadmodum episcopum decet, populum doceas ad legitimam convenire religionem, et cum illo de more orationibus incumbas: id enim nobis placet. Nam quod spectat sententiam nostram, te omni tempore in tuis sedibus episcopum esse volumus.

Et alia manu: Divinitas servet te plurimis annis, Pater dilectissime.

24. De hac epistola illi quidem cum judicibus verba fecere. Ego vero cum epistolam haberem ejusmodi, nonne jure litteras postulavi, nec temere eorum machinationibus adhibui animum? Illi autem cum jussa tuæ pietatis nequaquam proferrent; nonne plane contra hujus epistolæ sententiam agebant? Equidem cum litteras illi non darent, haud simile vero putabam verba sine litteris ad me transmitti: hujusmodi quippe verbis ne animum adhiberem litteris suis jusserat tua humanitas. Jure igitur illud egi, religiosissime Auguste: ut sicut cum epistolis ingressus sum in patriam, sic ex mandato tuo ab illa discederem: ne utpote qui ab Ecclesia aufugissem, in judicium aliquando vocarer: sed jussus, profe-

(84) Sic Reg. Basil. et edit. Comm. Edit. vero Paris., male, ἔλεγον.

(85) Hæc Constantii epistola habetur quoque in *Epist. ad solitarios*, sed non iisdem verbis. A Constantio enim Latine scripta, bis Græce versa est ab Athanasio: cujus prima hæc est versio, secunda vero in *Epistola ad solit.* legitur.

Ait Lucifer Calaritanus lib. 1 pro sancto Athanasio, p. 132, Constantium litteris suis jurasse Alexandrinis, se nihil deinceps mali facturum Athanasio

οὔτε ὡς προστάξεως οὔσης ἐνετείλατό μοι· ἀλλὰ καὶ ὅτε Συριανὸς ὁ στρατηλάτης εἰσῆλθεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἐπειδὴ παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ἐθρυλεῖτό τινα, καὶ ἅπερ ἐβούλοντο, ἐπηγγέλλοντο γίνεσθαι, ἠρώτων εἰ γράμματα ἔχει περὶ ὧν θρυλοῦσι· γράμματα γὰρ ἀπῄτουν, ὁμολογῶ, τῆς προστάξεως. Ἐπειδὴ δὲ μὴ ἔχειν ἔλεγεν (84), ἠξίουν κἂν αὐτὸν Συριανὸν, ἢ τὸν ἔπαρχον τῆς Αἰγύπτου Μάξιμον γράψαι μοι περὶ τούτου. Τοῦτο δὲ οὕτως ἀπῄτουν, ἐπειδὴ γράψασά μοι ἦν ἡ σὴ φιλανθρωπία, ὥστε παρὰ μηδενός με ταράττεσθαι, μηδὲ ἀνέχεσθαι τῶν θελόντων ἡμᾶς πτοεῖν, ἀλλὰ μένειν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἀμερίμνως. Οἱ μὲν οὖν κομίσαντες τὴν τοιαύτην ἐπιστολὴν εἰσι Παλλάδιος, ὁ γενόμενος τοῦ παλατίου μάγιστρος, καὶ Ἀστέριος ὁ γενόμενος δοὺξ Ἀρμενίας. Τὸ δὲ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς συγχώρησον ἀναγνῶναί με· ἔστι γὰρ τοῦτο·

23. Ἀντίγραφον ἐπιστολῆς οὕτως ἔχον·

Κωνστάντιος Νικητὴς Αὔγουστος Ἀθανασίῳ.

(85) Εὔγεσθαί με ἀεὶ ὥστε πάντα αἴσια ἀποβαίνειν τῷ ποτε ἀδελφῷ ἐμῷ Κωνστάντι, οὐδὲ τὴν σὴν ὑπερέβη σύνεσιν. Ὄντινα ἐπειδὴ ἐξ ἀπάτης ἀτοπωτάτων (86) ἀνῃρῆσθαι ἔγνων, πόσῃ εἰμὶ περιβληθεὶς στυγνότητι, εὐχερῶς ἡ ὑμετέρα φρόνησις δυνήσεται κρίνειν. Καὶ ἐπειδή τινές εἰσιν, οἵτινες ἐν τῷ παρόντι καιρῷ τῷ οὕτω δακρυτικῷ δράματι (87) καταπτοεῖν σε πειράζουσι, διὰ τοῦτο τὰ παρόντα ταῦτα γράμματα πρὸς τὴν σὴν τιμιότητα στεῖλαι ἔκρινα· προτρέπων σε ἵνα, ὥσπερ πρέπει ἐπισκόπῳ, εἰς τὴν κεχρεωστημένην θρησκείαν συντρέχειν διδάξειας τὸν δῆμον, καὶ μετ' αὐτοῦ κατὰ τὸ ἔθος ταῖς εὐχαῖς σχολάσειας· ἡμῖν γὰρ τοῦτο ἀρέσκει τὸ, σὲ κατὰ τὴν ἡμετέραν βούλησιν, ἐν παντὶ καιρῷ ἐν τῷ σῷ τόπῳ, ἐπίσκοπον εἶναι βουλόμεθα. Καὶ ἄλλῃ χειρί· Ἡ θεότης φυλάξειέ σε πολλοῖς ἐνιαυτοῖς, Πάτερ προσφιλέστατε (88).

24. Περὶ ταύτης, ἐκεῖνοι μὲν καὶ (89) τοῖς δικασταῖς εἰρήκασιν· ἐγὼ δὲ ταύτην τὴν ἐπιστολὴν ἔχων, ἆρ' οὐκ εἰκότως ἀπῄτουν γράμματα, καὶ οὐ προσῆκον προφάσεσιν ἁπλῶς; Ἐκεῖνοι δὲ μὴ δεικνύοντες πρόσταγμα τῆς σῆς εὐσεβείας, οὐκ ἄντικρυς ἐναντία ταύτης τῆς ἐπιστολῆς ἔπραττον; Ἐγὼ δὲ, ὅτι γράμματα οὐ (90) παρεῖχον, οὐκ ἀκολούθως ἡγούμην ἐκτὸς αὐτῶν εἶναι τὰς φάσεις· τοῖς τοιούτοις γὰρ μὴ προσέχειν με προσέταττεν ἡ ἐπιστολὴ τῆς σῆς φιλανθρωπίας. Δικαίως οὖν τοῦτο ἐποίουν, θεοφιλέστατε Αὔγουστε, ἵνα, ὥσπερ ἔχων ἐπιστολὰς εἰσῆλθον εἰς τὴν πατρίδα, οὕτως ἔχων πρόσταξιν ἀπ' αὐτῆς ἐξέλθω· καὶ μὴ ὡς φυγὼν τὴν Ἐκκλησίαν, ὑπεύθυνός ποτε γένωμαι, ἀλλ' ὡς κελευσθεὶς ἔχω πρόφασιν τῆς ἀνα-

(86) Ita Reg. et ita legendum videtur. Editi, ἀτοπωτάτης. Paulo post Reg. et Basil., στυγνότητι. Editi, συγνότητι, male. Ibidem Reg., ὑμετέρα, recte. Editi, ἡμετέρα. Mox Reg., δυνήσηται κρῖναι.

(87) Reg., δράματι. Editi, δρώματι. Paulo post Reg., τιμιότητα. Editi, τιμότητα.

(88) Post Πάτερ προσφιλέστατε, editi hæc habent, τέλος τῆς Κωνσταντίου ἐπιστολῆς, quæ in Reg. et Basil. desunt, et expunximus.

(89) Καί in Reg. legitur. In editis deest

(90) In Reg. οὐ deest, male.

Digitized by Google

χωρήσεως. Τοῦτο καὶ οἱ λαοὶ πάντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ πλεῖστον δὲ τῆς πόλεως μέρος μετ' αὐτῶν, ἵνα μὴ λέγω πλέον, ἀπελθόντες πρὸς Συριανὸν, ἠξίουν· ἐκεῖ δὲ ἦν καὶ ὁ ἔπαρχος τῆς Αἰγύπτου Μάξιμος. Ἡ δὲ ἀξίωσις ἦν ἢ γράψαι καὶ ἀποστεῖλαί μοι, ἢ μηκέτι διοχλεῖν ταῖς Ἐκκλησίαις, ἕως ἂν αὐτοὶ οἱ λαοὶ περὶ τούτου πρεσβεύωνται παρὰ σοί. Ἐπὶ πολὺ τοίνυν αὐτῶν ἀξιούντων, συνιδὼν Συριανὸς τὸ εὔλογον, διεβεβαιώσατο μαρτυρόμενος τὴν σὴν σωτηρίαν, καὶ ἐπὶ τούτῳ παρῆν τότε καὶ Ἱλάριος, μηκέτι μὲν διοχλεῖν, ἀναφέρειν δὲ ἐπὶ τὴν σὴν θεοσέβειαν. Τοῦτο οἶδεν ἡ τάξις τοῦ δουκὸς, καὶ ἡ τάξις τοῦ ἐπάρχου τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ὁ πρύτανις δὲ τῆς πόλεως ἔχει τὰς φωνὰς, καὶ δύνασαι μαθεῖν, ὅτι οὔτε ἐγὼ, οὔτε τις ἕτερος ἀντιλέγων ἦν τῇ σῇ προστάξει.

25. Πάντες δὲ ἠξίουν γράμματα δειχθῆναι τῆς σῆς εὐσεβείας. Καὶ φάσις μὲν γὰρ μόνη παρὰ βασιλέως τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν τοῖς γραφομένοις, ὅταν μάλιστα ταύτην ὁ κομίζων θαῤῥῇ καὶ γραφῇ προσταχθέν· ἐπειδὴ δὲ οὔτε φανερῶς ἔλεγον (91) εἶναι πρόσταγμα, οὔτε, ὅπερ ἠξίουν, ἐγγράφως ἐπέστελλον, ἀλλ' ὡς ἀφ' ἑαυτῶν πάντα πράττοντες ἦσαν· ὁμολογῶ, καὶ τοῦτο λέγω μετὰ παῤῥησίας, ὕποπτος ἐγενόμην εἰς αὐτούς. Πολλοὶ γὰρ ἦσαν οἱ περὶ αὐτοὺς Ἀρειανοὶ, τούτοις τε συνήσθιον, καὶ μετὰ τούτων ἐβουλεύοντο· καὶ οὐδὲν μὲν μετὰ παῤῥησίας ἔπραττον, ἐνέδρας δὲ καὶ δόλους ἐπιχειρεῖν ἐμελέτων κατ' ἐμοῦ. Καὶ (92) οὐδὲν μὲν ὡς βασιλέως προστάξαντος ἐποίουν, ὡς δὲ παρ' ἐχθρῶν ἀξιούμενοι, ἤλεγχον ἑαυτούς. Τοῦτο γάρ με καὶ μᾶλλον ἀπαιτεῖν (93) γράμματα παρ' αὐτῶν ἠνάγκαζεν, ἐπειδὴ καὶ ὕποπτα ἦν ἅπερ ἐπεχείρουν καὶ ἐσκέπτοντο· καὶ ὅτι ἀπρεπὲς ἦν, μετὰ τοσούτων γραμμάτων (94) εἰσελθόντα με, χωρὶς γραμμάτων ἀναχωρῆσαι τῆς Ἐκκλησίας. Συριανοῦ τοίνυν ἐπαγγειλαμένου, συνήγοντο πάντες ἐν ταῖς (95) ἐκκλησίαις μετὰ χαρᾶς καὶ ἀμεριμνίας. Ἀλλὰ μετὰ κ' καὶ γ' ἡμέρας τῆς ἐπαγγελίας ἐπέρχεται μετὰ στρατιωτῶν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ἡμεῖς μὲν ηὐχόμεθα συνήθως· οὕτω γὰρ ἑωράκασιν οἱ εἰσελθόντες (96), ἐπειδὴ παννυχὶς ἦν ἐσομένης συνάξεως. Τοιαῦτα δὲ γέγονε τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ, οἷα ἤθελον καὶ ἐπηγγέλλοντο, πρὶν γενέσθαι, οἱ Ἀρειανοί· αὐτοὺς γὰρ ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ ἦλθεν ὁ στρατηλάτης· καὶ αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἔξαρχοι καὶ σύμβουλοι τῆς τοιαύτης ἐφόδου. Καὶ τοῦτο οὐκ ἄπιστον, θεοφιλέστατε Αὔγουστε· οὐ γὰρ ἔλαθον, ἀλλὰ πανταχοῦ κεκήρυκται. Ἐγὼ τοίνυν θεωρῶν τὴν ἔφοδον, παρακαλέσας πρότερον ἀναχωρῆσαι τοὺς λαοὺς, τότε κἀγὼ μετ' αὐτοὺς, τοῦ Θεοῦ καλύπτοντος καὶ ὁδηγοῦντος (καὶ τοῦτο γὰρ οἱ τότε μοι συνόντες ἑωράκασιν), ἀνεχώρησα· καὶ (97) ἐξ ἐκείνου κατ' ἐμαυτὸν ἔμεινα, ἔχων παῤῥησίαν καὶ ἀπολογίαν προηγουμέ-

A ctionis causam proferre possem. Hoc ipsum omnes populi cum presbyteris, et cum illis maxima civitatis pars, ne quid amplius dicam, Syrianum adeuntes postulabant : illicque tum aderat Ægypti præfectus Maximus. Hoc autem impense rogabant, ut vel scriberentur mitterenturque ad me litteræ, vel non amplius illi Ecclesias conturbarent, donec ipsi populi hac de re legatos ad te misissent. Cum igitur vehementer instarent, perspectum habens Syrianus quam æqua esset postulatio, tuam salutem contestatus pollicitus est, præsente tunc Hilario, se nihil amplius conturbaturum, sed rem ad tuam religionem delaturum. Hoc item probe norunt **246** cohors ducis, cohors item præfecti Ægypti. Præfectus autem Urbis hoc monumentum apud se reservat, B unde exploratum habeas nec me, nec alium quempiam jussis obstitisse tuis.

25. Rogabant igitur omnes ut proferrentur tuæ pietatis litteræ. Etenim licet sola imperatoris verba, eadem qua scripta ejus sint auctoritate, ubi maxime qui illa defert rem jussam scripto tradere audet; at cum illi neque aperte dicerent jussum illud fuisse, neque, ut rogabant, jussionem describere vellent, sed omnia agerent quasi suo nomine ; fateor, et hoc cum fiducia dico, me illos suspectos habuisse. Multi quippe ipsis aderant Ariani comites, quibuscum una epulabantur et consilia inibant : nihilque palam et cum fiducia agebant ; sed adversum me insidias machinabantur et dolos. Nihil egerunt quasi ex imperatoris placito : sed ut ex eo- C rum gestis deprehendere licuit, ea solum quæ adversarii nostri postularent, quæ mihi potissima causa fuit litteras ab illis postulandi ; suspecta quippe mihi erant eorum molimina atque consilia. Neque decebat me qui cum tot litteris in patriam rediissem, absque litteris ab Ecclesia discedere. Syriano itaque fidem dante, populi omnes cum gaudio in ecclesiis conventus agebant, omni deposito metu ac suspicione. Sed post dies tres et viginti a data fide cum militibus ille in ecclesiam irrumpit, nobis de more orantibus, quod etiam viderunt ii qui in ecclesiam ingressi sunt, sequentis quippe synaxeos tunc pervigilium celebrabatur. Illa autem nocte ea gesta sunt quæ Arianis placuere, quæque illi ante- D quam evenirent futura prænuntiarant, iis enim stipatus accessit dux exercitus : erantque illi præfecti et auctores illius invasionis. Quod sane incredibile non est, religiosissime Auguste, cum ipsi minime latuerint, sed undique vulgata res sit. Ego itaque perspecta ejusmodi invasione, populosque ut discederent prius hortatus ; post illos demum Deo occultante ac ducente, ut ab omnibus qui mecum aderant conspectum est, isthinc me proripui, exin-

(91) Ita Reg. et Basil. Editi vero, ἐπειδὴ οὔτε φανερῶς πάντα ἔλεγον.

(92) Καί deest in Reg. Sed bene positum videtur.

(93) Reg. post ἀπαιτεῖν habet ἐποίει. In eodem mox ἠνάγκαζεν deest.

(94) Reg. quem sequimur γραμμάτων, deleto τυγ. Editi vero, συγγραμμάτων. Hist. sequens enarratur item in *Apologia* sequenti.

(95) Ἐν ταῖς deest in Reg.

(96) Regius codex et editio Comm., εἰσελθόντες: In edit. Parisiensi οἱ deest.

(97) Sic Reg.; καί deest in editis.

Digitized by Google

deque occultus mansi, fiduciam, meique purgandi locum habens, primo apud Deum, deinde apud tuam pietatem : cum non ut populos desererem aufugerim : sed testem persecutionis habeam ipsam ducis irruptionem : quod omnes vehementer mirati sunt. Oportuit quippe illum aut fidem non dedisse, aut datam non fallere.

26. Quorsum igitur hoc eorum consilium? Aut quid causæ est quod dolis insidiisque nos adorti sunt, quibus et jubendi et jussionem scripto tradendi facultas esset? Imperatoris enim jussio magnam præbet confidentiam. Sed quod ipsi clam rem agere optarent, illud sane suspicionem augebat, ipsos a te nullum accepisse mandatum. Quid absurdi postulabam, veri studiosissime imperator? Quis non fateatur hanc petitionem episcopo esse consentaneam? cum Scripturas legeris, nosti quantum sit illud criminis, episcopum ecclesiam suam deserere, Deique ovilia non curare : pastorum enim absentia gregis invadendi occasionem lupis præbet. Hoc autem quærebant Ariani, et alii omnes hæretici, ut absentibus nobis locum opportunitatemque nacti, populum ad impietatem deducerent. Si ergo fugissem, qualem apud veros episcopos; imo potius apud eum qui mihi **247** gregem crediderat attulissem excusationem? Est autem ille, qui judicat omnem terram, verus universorum Rex et Dominus noster Jesus Christus, [Filius Dei. Annon merito mihi populorum incuria imputanda fuisset? Nonne me tua ipsa pietas jure objurgasset his verbis, Quare cum litteris reversus ingressusque, absque litteris abscessisti, ac populos deseruisti? Nonne ipse populus, haud injuria, in die judicii, sui incuriam in me conjecisset, dicens, Is qui apud nos episcopi munere fungebatur aufugit, nosque interim neglectui habemur, nullus cum sit qui recta moneat? Quid, quæso, talia loquentibus responderem? Hæc illa est Ezechielis expostulatio cum priscis illis pastoribus [92]. Id cum probe nosset beatus apostolus Paulus, unicuique nostrum per discipulum suum hoc tradit præceptum : *Noli negligere gratiam quæ est in te, quæ data est tibi, cum impositione manuum presbyterii* [93]. Idipsum cum reformidarem, fugere nolebam, sed tuam exspectabam jussionem; si tamen illud fuisset pietatis tuæ placitum. At nequaquam id quod juste a me postulatum est, accepi : jamque apud te falso sum delatus, nam pietatis tuæ mandato minime repugnavi : neque Alexandriam ingredi conabor donec humanitati tuæ id placuerit. Hoc mature denuntio, ne hinc rursum sycophantæ occasionem capient nos insimulandi.

[92] Ezech. xxxiv, 2. [93] I Tim. iv, 14.

νως (98) μὲν πρὸς τὸν Θεὸν, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν, ὅτι οὐκ ἔφυγον καταλείψας τοὺς λαοὺς, ἀλλὰ μάρτυρα τῆς διώξεως ἔχω τὴν ἔφοδον τοῦ στρατηλάτου· ὃ μάλιστα καὶ πάντες ἐθαύμασαν. Ἔδει γὰρ ἢ μὴ ἐπαγγείλασθαι, ἢ, ἐπαγγειλάμενον, μὴ ψεύσασθαι.

26. Τί τοίνυν οὕτως ἐβουλεύοντο, ἢ διά τί μετὰ δόλου ἐνεδρεύειν ἐπεχείρουν, ἐξὸν καὶ κελεῦσαι (99), καὶ γράψαι; Βασιλέως γὰρ πρόσταξις μεγάλην ἔχει παῤῥησίαν. Ἀλλὰ τὸ βούλεσθαι λαθεῖν λευκοτέραν (1) ἐποίει τὴν ὑποψίαν τοῦ μὴ ἔχειν αὐτοὺς πρόσταγμα. Τί δὲ ἄτοπον ἀπῄτουν, βασιλεῦ φιλάληθες; Πῶς οὐκ εὔλογον ἐπισκόπῳ τὴν τοιαύτην ἀξίωσιν ἂν τις εἴποι; οἶδας, ἀναγνοὺς τὰς Γραφὰς, ἠλίκον ἐστὶ δῆ ἔγκλημα καταλιμπάνειν ἐπίσκοπον τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἀμελεῖν τῶν τοῦ Θεοῦ ποιμνίων. Ποιμένων γὰρ ἀπουσία πρόφασιν ἐφόδου τοῖς λύκοις παρέχει κατὰ τῆς ἀγέλης. Τοῦτο δὲ ἐζήτουν οἱ Ἀρειανοὶ, καὶ οἱ ἄλλοι πάντες αἱρετικοὶ, ἵνα τῇ ἡμῶν ἀπουσίᾳ χώραν εὕρωσιν ἀπατᾷν τοὺς λαοὺς εἰς ἀσέβειαν. Εἰ τοίνυν ἤμην φυγὼν, ποίαν ἀπολογίαν εἶχον παρὰ τοῖς ἀληθινοῖς ἐπισκόποις, μᾶλλον δὲ παρὰ τῷ πεπιστευκότι τὴν ἀγέλην; Ἔστι δὲ οὗτος ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, ὁ ἀληθινὸς παμβασιλεὺς καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Πῶς οὐκ ἄν τις εὐλόγως τὴν ἀμέλειαν τῶν λαῶν εἰς ἐμὲ μετήνεγκε; Πῶς δὲ οὐκ ἂν ἐπέμψατο καὶ ἡ σὴ εὐσέβεια δικαίως λέγουσα, Διά τί, μετὰ γραμμάτων εἰσελθὼν, χωρὶς γραμμάτων ἀναχωρεῖς, καὶ κατέλειψας τοὺς λαούς; Πῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ λαὸς εἰκότως ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως τὴν ἑαυτῶν ἀμέλειαν ἔῤῥιψαν εἰς ἐμὲ, λέγοντες, Ὁ ἐπισκεπτόμενος ἡμᾶς ἔφυγε, καὶ ἠμελήθημεν, οὐκ ὄντος τοῦ ὑπομιμνήσκοντος; Εἰ ταῦτα ἔλεγον, τί ἂν ἀπεκρινάμην; Τοιαύτην (2) γὰρ μέμψιν ἔσχον διὰ τοῦ Ἰεζεχιὴλ καὶ οἱ ποιμένες τῶν παλαιῶν. Τοῦτο γινώσκων καὶ ὁ μακάριος ἀπόστολος Παῦλος ἑκάστῳ ἡμῶν διὰ τοῦ μαθητοῦ παρήγγειλε, λέγων· *Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου.* Τοῦτο κἀγὼ φοβούμενος οὐκ ἤθελον φυγεῖν, ἀλλὰ πρόσταξιν ἔχειν, εἴπερ ἦν βούλημα τῆς σῆς εὐσεβείας. Ἀλλ' οὔτε ἔλαβον ὅπερ εὐλόγως ἀπῄτουν, ἀλλὰ καὶ νῦν μάτην κατηγορήθην παρὰ σοί· οὔτε γὰρ ἀντέστην προστάγματι τῆς σῆς εὐσεβείας, οὔτε νῦν εἰς Ἀλεξάνδρειαν εἰσελθεῖν πειράσω, ἕως ἡ σὴ φιλανθρωπία τοῦτο βούληται (3). Καὶ τοῦτο δὲ προλαβὼν εἴρηκα, ἵνα μηδὲ περὶ τοῦτο πάλιν οἱ συκοφάνται πρόφασιν εὕρωσι κατειπεῖν ἡμῶν.

(98) Editi, καὶ προηγουμένως. In Reg. καί deletum est.

(99) Edit. Parisiensis et Colon., mendose, καὶ λεῦσαν. Alii omnes καὶ κελεῦσαι.

(1) Καί ante λευκοτέραν legitur in editis. Sed cum deletum fuerit in Reg. et superfluum sit, expunctum est.

(2) Reg., τοσαύτην.

(3) Sic Reg., Editi vero βούλεται.

Digitized by Google

27. Ταῦτα συνορῶν, οὐ κατεγίνωσκον ἐμαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ ταύτην ἔχων τὴν ἀπολογίαν, ἠπειγόμην πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν, εἰδὼς τὴν σὴν φιλανθρωπίαν, διὰ μνήμης τε ἔχων τὰς σὰς ἀψευδεῖς ὑποσχέσεις, καὶ θαῤῥῶν, ὅτι, κατὰ τὸ γεγραμμένον ἐν (4) ταῖς θείαις Παροιμίαις· *Παρὰ φιλανθρώπῳ βασιλεῖ δεκτοὶ εἰσιν οἱ δίκαιοι λογισμοί.* Ἤδη δὲ τῆς ὁδοῦ μου ἐπιβάντος, καὶ τὴν ἔρημον ἐξελθόντος, ἀκοή τις γέγονεν ἐξαίφνης· ἦτις ἄπιστος μὲν εἶναι κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐδόκει, μετὰ δὲ ταῦτα ἀληθὴς ἐδείχθη. Ἐθρυλεῖτο γὰρ πανταχοῦ, ὅτι Λιβέριος ὁ τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπος, καὶ ὁ τῶν Σπανιῶν Ὅσιος ὁ μέγας, Παυλῖνός τε ὁ τῶν Γαλλιῶν, καὶ Διονύσιος καὶ Εὐσέβιος οἱ τῆς Ἰταλίας, Λουκίφερός τε ἀπὸ Σαρδινίας, καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπίσκοποι, καὶ πρεσβύτεροι, καὶ διάκονοι ἐξωρίσθησαν, ὅτι μὴ ἠνέσχοντο καθ' ἡμῶν ὑπογράψαι. Καὶ οὗτοι μὲν ἐξωρίσθησαν, Οὐϊκέντιος δὲ ὁ τῆς Καπύης, καὶ Φουρτουνατιανὸς ὁ τῆς Ἀκυληίας (5), Ἡρέμιός τε ὁ τῆς Θεσσαλονίκης, καὶ πάντες οἱ κατὰ τὴν Δύσιν ἐπίσκοποι, βίαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, ἀλλὰ καὶ πλείστην ἀνάγκην καὶ δεινὰς ὕβρεις πεπόνθασιν, ἕως ἐπαγγείλωνται μὴ κοινωνεῖν ἡμῖν. Εἶτα (6), θαυμαζόντων ἡμῶν καὶ διαπορούντων ἐπὶ τούτοις, ἰδοὺ πάλιν ἑτέρα τις κατέλαβεν ἀκοὴ περὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον καὶ τὰς Λιβύας (7)· ὅτι οἱ μὲν ἐπίσκοποι ἐγγὺς ἐνενήκοντα ἐδιώχθησαν, αἱ δὲ Ἐκκλησίαι τοῖς ὁμολογοῦσι τὰ Ἀρείου παρεδόθησαν· καὶ ἐξωρίσθησαν μὲν δέκα καὶ ἕξ, τῶν δὲ ἄλλων οἱ μὲν ἐφυγαδεύθησαν, οἱ δὲ ἠναγκάσθησαν ὑποκρίνασθαι. Τοσοῦτος γὰρ ἐλέγετο διωγμὸς ἐκεῖ, ὡς, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εὐχομένων τῶν ἀδελφῶν ἐν τῷ Πάσχα καὶ ταῖς Κυριακαῖς ἐν ἐρήμῳ τόπῳ πλησίον τοῦ κοιμητηρίου (8), τὸν στρατηλάτην μετὰ πλήθους στρατιωτῶν πλεῖον τρισχιλίων, ὅπλα καὶ ξίφη γυμνὰ καὶ βέλη φερόντων, ἐπελθεῖν κατὰ τῶν Χριστιανῶν, καὶ λοιπὸν τοιαῦτα γενέσθαι, οἷα ἂν γένοιτο ἐκ τοιαύτης ἐπιδρομῆς, κατὰ γυναικῶν καὶ παίδων, οὐδὲν πλέον ποιούντων ἢ εὐχομένων τῷ Θεῷ. Διηγεῖσθαι δὲ αὐτὰ νῦν ἴσως ἁπρεπὲς, μὴ ἄρα καὶ μόνον τούτων ἡ μνήμη δάκρυα πᾶσι κινήσῃ. Καὶ γὰρ τοσαύτη ἦν ἡ ὠμότης, ὡς παρθένους μὲν γυμνοῦσθαι, τῶν δὲ ἀποθανόντων ἐκ τῶν πληγῶν μηδὲ τὰ σώματα παραυτὰ δοθῆναι εἰς ταφὴν, ἀλλ' ἔξω ῥιπτεῖσθαι (9) τοῖς κυσὶν, ἕως μετὰ πολλῆς ζημίας κεκρυμμένως κλέψωσιν οἱ οἰκεῖοι τὰ τῶν ἰδίων σώματα, καὶ πολὺς κάματος γένηται τοῦ μηδένα γνῶναι περὶ τούτων.

28. Τὰ δὲ ἄλλα τὰ γενόμενα ἴσως μὲν ἄπιστα νομισθήσεται, καὶ πάντας ἐκπλήξει διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ μύσους. Ἀναγκαῖον δὲ ὅμως εἰπεῖν, ἵνα ἡ σὴ φιλόχριστος σπουδὴ καὶ θεοσέβεια μάθῃ, ὡς αἱ καθ' ἡμῶν διαβολαὶ καὶ συκοφαντίαι δι' οὐδὲν ἕτερον γεγόνασιν ἢ ἵνα ἡμᾶς μὲν ἐκβάλωσι τῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν δὲ ἰδίαν ἀσέβειαν ἀντεισενεγκεῖν δυνηθῶσι. Τῶν

27. Hæc cum mecum perpenderem, in culpa me esse non arbitrabar: sed cum hac *Apologia* mea ad tuam pietatem properarem, tuam compertam habens clementiam, memorque tuarum certissimæ fidei promissionum, confidens item huic divinorum Proverbiorum sententiæ: *Apud benignum regem accepti sunt justi sermones* [a]. Jam me iter instituente, relictaque eremo, fama quædam derepente percrebuit: quæ initio quidem supra fidem visa, post vera deprehensa est. Rumor undique pervagabatur, Liberium Romanum episcopum, magnumque illum Hosium in Hispaniis episcopum, Paulinum Galliarum, Dionysium quoque et Eusebium, Italiæ, Luciferum Sardiniæ, et alios quosdam episcopos, presbyteros et diaconos, quod adversum nos subscribere renuissent, in exsilium missos. Vincentium vero Capuanum, Fortunatianum Aquileiensem, Heremium Thessalonicensem, omnesque Occidentales episcopos, vi non minima, imo maxima violentia, gravibusque injuriis affectos esse, donec pollicerentur se in posterum nobiscum non communicaturos. Hinc nobis stupentibus, ac ea de causa hæsitantibus, altera ecce fama perlabitur, eos scilicet qui in Ægypto et Libya essent, episcopos prope nonaginta persecutionem passos: Ecclesias Arii sequacibus traditas: in exsilium pulsos sedecim episcopos: alios vel sponte aufugisse, vel ad simulandum adactos esse. Tantam enim illic persecutionem fuisse narrabant, ut dum Alexandrini fratres in Paschali solemnitate et Dominicis in loco deserto prope cœmeterium orationi incumberent, dux cum magna manu plus quam trium millium militum, arma, districtos gladios, telaque ferentium, in Christianos irruperit: ac postea talia illic perpetrata facinora fuisse, qualia solent in ejusmodi invasione: eaque contra mulieres et parvulos gesta, qui nihil aliud mali admisissent, quam quod Deum precarentur. Hæc nunc enarrare forte non decet; ne sola horum memoria omnibus lacrymas moveat. Tanta quippe **248** illa fuit immanitas, ut virgines ipsæ nudarentur, corpora autem eorum qui vi plagarum exstincti fuerant, non statim ad sepulturam traderentur, sed foris canibus projicerentur, donec cum ingenti periculo cognati suorum corpora clam subducerent: qui haud sine magno labore curarunt, ne cuipiam nota res esset.

28. Reliqua autem flagitia ejusmodi sunt ut incredibilia forte videantur, omnibusque ob facinorum atrocitatem stuporem afferant. Necesse tamen est ea enarrare, ut tua Christo addicta cura religioque discat, criminationes calumniasque non alio spectare, quam ut nos ex Ecclesiis deturbent, suamque impietatem introducere valeant. Nam

[a] Prov. xvi, 13.

(4) Ita Reg. In editis vero ἐν deest.
(5) Reg., τῆς Ἀκυληίας. Editi vero, τῶν Ἀκυληίας.
(6) In editis post Εἶτα legitur καί, sed cum desit in Reg. omissum est.
(7) Hæc enarrantur etiam in sequenti *Apologia*, sedecimque illi episcopi exsules, nominantur.
(8) Πλησίον τοῦ κοιμητηρίου.
(9) Reg., ῥίπτεσθαι.

Digitized by Google

postquam veri et grandævi episcopi, alii in exsilium pulsi, alii in fugam versi essent, ethnici deinceps, catechumeni, et qui primas in senatu sedes occuparent, ac qui divitiarum fama celebres essent, Christianorum vice, jubentur piam ab Arianis fidem ediscere. Nec ultra, juxta Apostoli præceptum [96], quærebatur, num quis *irreprehensibilis* esset. Sed, more impiissimi Jeroboami [96], qui plus auri penderet is nominabatur episcopus. Nihil curabant impii, si vel ethnicus ille esset, aurum modo daret. Pulsi itaque sunt qui episcopi ab Alexandro ordinati fuerant, monachi et ascetæ. Illi autem, callidi sane calumniarum artifices, apostolicam constitutionem quantum licuit violarunt, ecclesiasque contaminavere. Idque suis effecere calumniis, ut vel ipsis tuis temporibus leges violare, atque ejusmodi facinora admittere facultas esset: ut eos spectare videatur illud Scripturæ dictum: *Væ per quos nomen meum blasphematur in gentibus* [97].

29. Itaque hi eum rumores essent, ac sus deque omnia abirent, ne sic quidem meam minui alacritatem, sed pergebam ad tuam pietatem: eoque diligentius quo considerem ea præter pietatis tuæ sententiam perpetrari: atque ubi res gestæ humanitati tuæ compertæ forent, te ne in posterum ea fierent curaturum: ratus nequaquam id religiosi esse imperatoris, ut episcopos exsulare, virgines nudari, aut ullo modo ecclesias turbari patiatur. Sed hæc nobis animo versantibus, atque iter peragere festinantibus, ecce tertio quidam increbuit rumor, litteras Auxumeos tyrannis esse datas, ut curarent Frumentium Auxumeos episcopum illinc abduci: me quoque perquirerent usque ad barbarorum terras, et ad præfectorum commentaria, ut vocant, transmitterent: populos ac clericos omnes adigerent ad communicandum cum Ariana hæresi: si qui non morem gererent, illos interficiendos satagerent. Ut autem palam sit, hanc famam, non verbo tantum, sed rebus gestis comprobatam esse; cum bona humanitatis tuæ venia, en ipsam profero epistolam, quam illi necem unicuique interminantes frequenter lectitarunt.

30. Exemplar epistolæ:

Victor Constantius Maximus Augustus Alexandrinis.

Urbs quidem vestra, patrio more, non immemor virtutis conditorum suorum, se obsequentem, uti solebat, etiamnum exhibuit. Nos vero nisi ipsum Alexandrum benevolentia in vestram urbem superaremus, non mediocriter nobis peccare videremur. Sicut enim temperantiæ proprium est, se modestum in **249** omnibus præbere: sic imperatoriæ dignitatis est, virtutem (sinite, quæso, dicere) maxime omnium

[96] I Tim. III, 2. [96] III Reg. XII, 31. [97] Rom. II, 24.

(10) Edit. Paris. et Colon. mendose ἐζητεῖν. Alii omnes editi et mss. ἐζητεῖτο.

(11) Forte sic intelligatur: qui a tempore Alexandri episcopi erant.

(12) Reg., Ἀξιούμῃ.

γὰρ ἀληθινῶν καὶ πολυετῶν ἐπισκόπων τῶν μὲν ἐξορισθέντων, τῶν δὲ φυγαδευθέντων, ἐθνικοὶ λοιπὸν, κατηχούμενοι, καὶ οἱ τὰ πρῶτα τῆς βουλῆς ἔχοντες, καὶ οἱ ἐν πλούτῳ διαβόητοι ἀντὶ Χριστιανῶν εὐσεβῆ πίστιν παραγγέλλονται παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ὁμιλήσωσι. Καὶ οὐκέτι μὲν, ὡς παρήγγειλεν ὁ Ἀπόστολος, εἴ τίς ἐστιν *ἀνεπίληπτος*, ἐζητεῖτο (10)· ὡς δὲ ὁ ἀσεβέστατος Ἱεροβοὰμ πεποίηκεν, ὁ πλεῖον διδοὺς χρυσίον ὠνομάσθη ἐπίσκοπος. Καὶ οὐ διέφερεν αὐτοῖς, εἰ κἂν ἐθνικὸς ἐτύγχανε, μόνον εἰ χρυσίον παρεῖχε. Καὶ οἱ (11) μὲν ἀπὸ Ἀλεξάνδρου ἐπίσκοποι, μονάζοντες καὶ ἀσκηταὶ, ἐξωρίσθησαν· οἱ δὲ σοφοὶ περὶ τὰς διαβολὰς διέφθειραν, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς, τὴν ἀποστολικὴν διάταξιν, καὶ τὰς ἐκκλησίας ἐμίαναν. Μεγάλα γε ἐκέρδησαν αὐτῶν αἱ συκοφαντίαι, ἵνα ἐξῇ αὐτοῖς παρανομεῖν, καὶ τοιαῦτα πράττειν ἐν τοῖς σοῖς καιροῖς· ὥστε κατ' αὐτῶν εἶναι τὸ γεγραμμένον· *Οὐαὶ δι' οὓς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν.*

29. Τοιούτων οὖν ὄντων τῶν θρυλουμένων, καὶ τῶν πραγμάτων ἄνω καὶ κάτω πάντων ἀνατετραμμένων, ὅμως οὐκ ἀπέστην ἐγὼ τῆς προθυμίας, ἀλλὰ πάλιν εἰχόμην τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν σὴν εὐσέβειαν· καὶ τοῦτο μᾶλλον σπουδαιότερον ἔπραττον, θαῤῥῶν, ὅτι παρὰ γνώμην μὲν τῆς σῆς εὐσεβείας ἐπράττετο ταῦτα· εἰ μάθοι δὲ ἡ σὴ φιλανθρωπία τὰ γενόμενα, κωλύσει τοῦ λοιποῦ γενέσθαι· μὴ γὰρ εἶναι θεοσεβοῦς βασιλέως θέλειν ἐξορίζεσθαι ἐπισκόπους, καὶ γυμνοῦσθαι παρθένους, ἢ ὅλως τὰς ἐκκλησίας ταράττεσθαι. Ἀλλὰ τοιαῦτα λογιζομένους ἡμᾶς καὶ σπεύδοντας ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἰδοὺ πάλιν τρίτη τις κατέλαβεν ἀκοὴ, ὅτι γέγραπται τοῖς ἐν Αὐξούμει (12) τυράννοις, ὥστε Φρουμέντιον τὸν ἐπίσκοπον τῆς Αὐξούμεως ἐκεῖθεν ἀχθῆναι, καὶ ἐμὲ μὲν μέχρι τῆς βαρβάρων ζητεῖσθαι, καὶ εἰς τὰ λεγόμενα Κομεντάρια τῶν ἐπάρχων παραπέμπεσθαι, τοὺς δὲ λαοὺς καὶ τοὺς κληρικοὺς πάντας ἀναγκάζεσθαι κοινωνεῖν τῇ Ἀρειανῇ αἱρέσει· ἐὰν δὲ μὴ ὑπακούσωσιν, ἀποθνήσκειν τοὺς τοιούτους. Καὶ ὅτι οὐ λόγῳ μόνον ἐθρυλεῖτο ταῦτα, ἀλλὰ δὲ αὐτοῖς ἔρχοις ἐδείκνυτο· ἐπειδὴ συνεχώρησεν ἡ σὴ φιλανθρωπία, ἰδοὺ καὶ ἡ ἐπιστολή· ταύτην γὰρ ἐκεῖνοι συνεχῶς ἀνεγίνωσκον, ἀπειλοῦντες ἑκάστῳ θάνατον.

30. Ἀντίγραφον ἐπιστολῆς·

Νικητὴς Κωνστάντιος Μέγιστος Σεβαστὸς Ἀλεξανδρεῦσιν.

Ἡ μὲν πόλις τὸ πάτριον σχῆμα φυλάττουσα, καὶ τῆς τῶν οἰκιστῶν ἀρετῆς μεμνημένη, πειθηνίαν ἑαυτὴν συνήθως καὶ νῦν παρέσχηκεν· ἡμεῖς δὲ, εἰ μὴ καὶ τὸν Ἀλέξανδρον ἀποκρύψαιμεν εὐνοίᾳ τῇ περὶ τὴν πόλιν τὴν ὑμετέραν, οὐ τὰ τυχόντα πλημμελεῖν συνεισόμεθα. Ὡς μὲν γὰρ σωφροσύνης ἴδιον, κοσμίαν ἑαυτῷ διὰ πάντων ἄγειν· βασιλείας δὲ τῆς ἀρετῆς (δότε δὲ εἰπεῖν) τῆς ὑμετέρας πρὸ ἁπάντων ἀσπά-

Digitized by Google

ζεσθαι· πρώτους μὲν σοφίας ἐξηγητὰς καταστάντας, πρώτους δὲ Θεὸν τὸν (12*) συνιέντας (13), οἳ καὶ τῶν ἐξηγητῶν τοὺς ἄκρους εἵλεσθε, καὶ τὴν ἡμετέραν ψῆφον ἐκόντες ἐστέρξατε, τὸν μὲν, ἀπατεῶνα καὶ φένακα δικαίως ἀποστραφέντες, τοῖς δὲ σεμνοῖς καὶ παντὸς ἐπέκεινα θαύματος δεόντως προσθέμενοι. Καίτοι τίς ἀγνοεῖ καὶ τῶν τὰς ἐσχατιὰς οἰκούντων τὴν ἐπὶ τοῖς πραχθεῖσι φιλοτιμίαν; οἷς οὐκ ἴσμεν καὶ τί δεῖ παραβάλλεσθαι ὧν συμβέβηκεν. Ἐτύφλωττον μὲν γὰρ οἱ πλεῖστοι τῶν κατὰ τὴν πόλιν· ἐπεκράτει δὲ ἀνὴρ βαράθρων ἀπὸ ἐσχάτων ὁρμώμενος, ὥσπερ ἐν σκότῳ τοὺς τῆς (14) ἀληθείας ἐφιεμένους πρὸς τὸ ψεῦδος ἀπατῶν, λόγον μὲν ἔγκαρπον οὐδέποτε παρασχόμενος, τερθρείας δὲ καὶ τηνάλλως τὰς ψυχὰς (15) λυμαινόμενος· οἱ μὲν κόλακες ἐβόων καὶ ἐκρότουν, ἐξεπλήττοντο, οὓς ἔτι γρύζειν εἰκὸς ὑπὸ ὀδόντα· οἱ δὲ πλεῖστοι τῶν ἀφελεστέρων, πρὸς τὸ τούτων ἔζων σύνθημα· τὰ δὲ πράγματα κατὰ ῥοῦν ἐφέρετο ὥσπερ ἐν κατακλυσμῷ, πάντων ἄρδην ὀλιγωρουμένων. Ἡγεῖτο δὲ ἀνὴρ τοῦ πλήθους (πῶς ἂν ἀληθέστερον αὐτὸ εἴποιμι;) οὐδὲν τῶν βαναύσων διαφέρων, τοῦτο μόνον τῇ πόλει συναράμενος, τὸ μὴ κατὰ βαράθρων ὠσαι τοὺς ἐν αὐτῇ. Ἀλλ' ὁ γενναῖος καὶ λαμπρὸς οὐδὲ κρίσιν ἔμεινε κατ' αὐτοῦ, φυγὴν (16) ἐν δίκῃ καταγνούς· ὡς ἔστι γε καὶ ὑπὲρ τῶν βαρβάρων ὑφελέσθαι, μή τινας αὐτῶν δυσσεβεῖν ἀναπείσῃ, καθάπερ ἐν δράματι πρὸς τοὺς πρώτους ἐντυγχάνοντας (17) ὀλοφυρόμενος. Τούτῳ μὲν οὖν μακρὰν χαίρειν εἰρήσεται· ὑμᾶς δέ με χρὴ μετ' ὀλίγων τάττειν, μᾶλλον δὲ μόνους πρὸ τῶν ἄλλων σεμνύνειν, οἷς τοσοῦτον ἀρετῆς καὶ νοῦ περίεστιν, ὅσον αἱ πράξεις κηρύττουσι, μικροῦ πᾶσαν τὴν οὖσαν ὑμνούμεναι. Εὖγε τῆς σωφροσύνης! Εἰ γὰρ ἀγγέλων ἀκροασαίμην τοσούτων καὶ δεύτερον διεξιόντων τὰ ὑμέτερα καὶ σεμνυνόντων, ὧ καὶ τοὺς πρότερον ἀποκρύψαντες φιλοτιμίᾳ, καὶ τοῖς νῦν τε καὶ ὕστερον παράδειγμα καλὸν ἐσόμενοι· μόνοι τε καὶ τοῖς ἔθεσι λόγων καὶ ἔργων ἡγεμόνα τὸν τελειότατον τῶν ὄντων ἑλόμενοι, καὶ οὐδὲ πρὸς βραχὺ διστάσαντες, ἀλλ' ἀνδρείως μεταθέμενοι καὶ τοῖς ἄλλοις προσθέμενοι (18), ἀπὸ τῶν χαμαὶ τούτων καὶ περιγείων πρὸς τὰ κατουράνια (19) ἐπειχθέντες, ξεναγοῦντος ἐπ' αὐτὰ τοῦ σεμνοτάτου Γεωργίου, ἀνδρὸς τοιαῦτα παντὸς μᾶλλον ἠκριβωκότος· δι' ὃν καὶ κατὰ τὸν ὕστερον βίον (20), μετὰ καλῆς ἐλπίδος διάξετε, καὶ τὸν ἐν τῷ παρόντι μετὰ ῥᾳστώνης βιώσεσθε. Εἴη δὲ κοινῇ πάντας τοὺς κατὰ τὴν πόλιν, ὥσπερ ἱερᾶς ἀγκύρας, τῆς τούτου φωνῆς ἐξηρτῆσθαι, ἵνα μὴ τομῶν ἢ καύσεων δεηθῶμεν, κατὰ τῶν τὰς (21) ψυχὰς λελωβημένων· οἷς ὅτι μάλιστα παραινοῦμεν ἀφίστασθαι τῆς Ἀθανασίου σπουδῆς, καὶ μηδὲ μεμνῆσθαι τῆς περιττῆς ἐκείνης

A vestram amplecti: quod primi sapientiæ magistros constitueritis: primi Deum qui est agnoveritis: qui magistros longe præstantissimos elegistis, decretum nostrum libenter excepistis; et ab deceptore quidem illo et impostore jure aversi, iis qui supra miraculum venerabiles et ornati erant, ut decuit, adhæsistis. Quis enim vel extremi orbis incola contentiosam in rebus nuper gestis simultatem ignoraverit? quibus nescio quid ex iis quæ unquam contigerint comparari possit. Siquidem plerique in urbe cæcutiebant: prævalebat vir ex infimis barathris emersus, qui velut in tenebris, veritatis cupidos ad mendacium abducens, sermonem quidem fructuosum nunquam tribuebat, sed præstigiis temere animas corrumpebat. Assentatores quidem acclamare, applaudere, obstupefieri: quos etiamnum B verisimile est sub dentibus mussitare. Plurimique e simplicioribus, ipsis consentiebant. Res autem fluxu quodam ferebantur quasi in diluvio, cum omnes id prorsus negligerent. Præerat autem vir e turba (quid verius dicere possim?) qui nihil a sellulariis differebat, quique in hoc solum civitati opem ferebat, quod cives ejus in barathra non impelleret. Sed generosus et præclarus ille vir judicium de se ferendum non exspectavit: sed in hac causa existimavit sibi fuga consulendum: quem e medio tolli e re barbarorum ipsorum est: ne quibusdam eorum impietatem suadeat, dum quasi in scena apud primum occurrentes vicem suam dolet. Ille igitur facessere jubeatur. Me autem convenit, vos cum pau- C cis sociare; quin et solos præ aliis honorare quibus tanta virtus, tanta mens inest, quantam res gestæ prædicant, quæ per universum fere orbem celebrantur. Macte prudentiam! Quod si denuo tot nuntios audierim qui res a vobis gestas enarrent et laudibus celebrent: O qui majores vestros virtutis studio longe superatis, quique coævis et posteris præclarum exemplum futuri estis! soli enim in morum, verborum et operum ducem, præstantissimum virorum cooptastis. Nec tantillum quidem temporis hæsitantes, viriliter mutata sententia, reliquo cœtui vos sociastis: et ab infimis istis et terrenis vos erexistis ad cœlestia, antesignano usi præstantissimo Georgio, viro in hujusmodi rebus omnium mortalium exer- D citatissimo: cujus opera in futuro cum bona spe degetis; et in præsenti tranquillam agetis vitam. Utinam omnes simul qui in ista urbe degunt, ab ejus voce, tanquam a sacra anchora, pendeant: ne sectionibus et adustionibus indigeamus, adversus eos quorum animæ corruptæ sunt: quos summopere hortamur ut a studio erga Athanasium absistant,

(12*) Forte, τοὺς. Edit.
(13) Reg., συνιέντας.
(14) Τῆς deerat in editis. In Reg. vero legitur.
(15) Reg., τερθρίας δὲ καὶ τηνάλλως ταῖς ψυχαῖς.
(16) Reg., φυγεῖν. Mox καί ante ὑπέρ in eodem et in Basil. legitur, in editis desideratur.
(17) Ita Reg. Editi vero, πρὸς πρώτους ἐντυγχάνοντα.
(18) Hæc, καὶ τοῖς ἄλλοις προσθέμενοι, deerant in editis propter ὁμοιοτέλευτον. Sed in Reg. habentur.
(19) Reg., κατούσια. Idem mox, ξεναγοῦντες, male.
(20) Βίον deerat in editis: sed in Reg. legitur.
(21) Sic Reg., τάς in editis deest.

Digitized by Google

nec recordentur superfluæ illius garrulitatis, aut sero animadvertent se in extremis versari periculis : ex quibus nescimus an quis ex gravissimis viris seditiosos eripiet ! Absurdum quippe est, perditissimum Athanasium, in turpissimis sceleribus deprehensum, a regione in regionem expelli, ut aliquando debitum supplicium luat : si tamen id præstari possit, etiamsi quis illum decies occidat : assentatores autem ejus et ministros, præstigiatores, talesque homines, ut eos vel nominare turpe sit, exsultantes negligere : quos occidi jamdiu judicibus præceptum est. Et fortasse morituri **250** non sunt, si a prioribus delictis sero tandem resipiscant. Quibus sceleratissimus Athanasius se ducem præbuit, nam et rem publicam labefactavit, ac sanctissimis viris impias et nefarias manus intulit.

31. De Frumentio autem Auxumis episcopo, hæc ad ejusdem urbis tyrannos scripta sunt :

Victor Constantius Maximus Augustus Æzanæ et Sazanæ.

Maximæ nobis curæ ac studio est, ut Deus cognoscatur; hoc in negotio enim arbitror, parem pro communi hominum genere sollicitudinem gerendam esse, ut ad Dei notitiam deducti, vitam cum spe transigant, in nulloque discrepent circa justi ac veri disquisitionem. Cum tali igitur vos providentia dignos habeamus, pariaque vobis et Romanis præbeamus, unam eamdemque doctrinam apud utrosque in Ecclesiis vigere præcipimus. Quare Frumentium episcopum quamprimum mittite in Ægyptum, apud honoratissimum Georgium episcopum et alios Ægypti episcopos, quibus in primis ordinandi, ac ejusmodi res dijudicandi auctoritas inest. Nostis enim et meministis, nisi quæ apud omnes in confesso sunt, soli ignorare simuletis, Frumentium in hunc vitæ gradum promotum esse ab Athanasio sexcentis criminibus obnoxio; qui cum nullam e sibi illatis accusationibus probe diluere potuisset, statim quidem cathedra excidit : ac cum nullibi vivendi locum reperiat, errabundus ab alia in aliam regionem vagatur, quasi eo pacto se malum esse effugere possit. Si igitur sponte Frumentius obtemperet universi rerum status rationes redditurus, compertum omnibus erit eum ab Ecclesiæ legibus, et a fide quæ jam obtinet, nullatenus discrepare; cumque judicatus fuerit, totiusque vitæ suæ experimentum dederit, ejusque rationem apud eos reddiderit ad quos pertinet hujusmodi negotia judicare, ab eis constituetur; si tamen verus episcopus juxtaque leges ordinatus haberi velit. Quod si procrastinaverit, ac judicium subterfugerit, palam certe erit ipsum scelestissimi Athanasii sermonibus se-

A ἀδολεσχίας, ἢ λήσουσι τοῖς ἐσχάτοις ἐνοχοι ὄντες κινδύνοις, ὧν οὐκ ἴσμεν εἴ τις τῶν πάνυ (22) δεινῶν ἐξαιρήσεται τοὺς στασιάζοντας. Καὶ γὰρ ἄτοπον τὸν μὲν ὄλεθρον Ἀθανάσιον γῆν πρὸ γῆς ἀπελῆσθαι (23), καὶ τοῖς αἰσχίστοις ἁλόντα, ὥς ποτε ἂν ἐκεῖνος τὴν ἀξίαν ἐκτίσειε, καὶ εἰ δέκατόν τις τοῦ ζῆν προσαφέληται· τοὺς δὲ ἐκείνου κόλακας καὶ θεραπευτὰς ἀγύρτας τινὰς, καὶ τοιούτους ἀνθρώπους, οἵους ὀνομάζειν αἰσχύνη, περιορᾶν σφαδάζοντας, οὓς πάλαι τεθνάναι διηγόρευται τοῖς δικασταῖς. Καὶ ἴσως οὐδέπω τεθνήξονται (24), ἢν μὴ, τῶν φθασάντων ἀποστάντες πλημμελημάτων, ὀψέ ποτε μεταθῶνται· ὧν ὁ μοχθηρότατος Ἀθανάσιος ἡγεῖτο, καὶ τῇ κοινῇ πολιτείᾳ· λυμαινόμενος, καὶ τοῖς ἁγιωτάτοις δυσσεβεῖς καὶ ἐναγεῖς προσάγων τὰς χεῖρας.

B

31. Τὰ δὲ καὶ (25) Φρουμεντίου χάριν τοῦ ἐπισκόπου τῆς Αὐξούμεως γέγραπται τοῖς ἐκεῖ τυράννοις, ἔστι ταῦτα·

Νικητὴς Κωνστάντιος Μέγιστος Σεβαστὸς Ἀϊζανᾷ καὶ Σαζανᾷ.

Πάνυ διὰ φροντίδος καὶ διὰ σπουδῆς τῆς μεγίστης ἡμῖν ἐστιν ἡ τοῦ κρείττονος γνῶσις. Δεῖ γὰρ οἶμαι τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων γένος τῆς ἴσης ἐν τοῖς τοιούτοις ἀξιοῦσθαι κηδεμονίας, ὡς ἂν μέχρι τῆς ἐλπίδος τὸν βίον διάγοιεν, τὰ τοιαῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ γινώσκοντες, καὶ μηδὲν διαφωνοῦντες περὶ τὴν τοῦ δικαίου καὶ ἀληθοῦς ἐξέτασιν. Τῆς αὐτῆς τοίνυν προνοίας ἀξιοῦντες ὑμᾶς, καὶ τῶν ἴσων Ῥωμαίοις μεταδιδόντες, ἕν τι μετ' αὐτῶν δόγμα κρατεῖν ἐν ταῖς C Ἐκκλησίαις κελεύομεν. Οὐκοῦν Φρουμέντιον (26) τὸν ἐπίσκοπον ἐκπέμπετε τὴν ταχίστην εἰς Αἴγυπτον παρὰ τὸν σεμνότατον Γεώργιον τὸν ἐπίσκοπον καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς κατ' Αἴγυπτον, οἳ τοῦ χειροτονεῖν καὶ κρίνειν τὰ τοιαῦτα κύριοι μᾶλλόν εἰσιν. Ἴστε γὰρ δήπου καὶ μέμνησθε, εἰ μὴ λίαν τὰ παρὰ πᾶσιν ὁμολογούμενα μόνοι ἀγνοεῖν προσποιεῖσθε, ὅτι τὸν Φρουμέντιον τοῦτον εἰς ταύτην τὴν τάξιν τοῦ βίου κατέστησεν Ἀθανάσιος, μυρίοις ἔνοχος ὢν κακοῖς· ὃς οὐδὲν τῶν ἐπιφερομένων ἐγκλημάτων αὐτῷ δικαίως ἔσχεν ἐπιλύσασθαι, αὐτίκα τῆς μὲν καθέδρας ἐκπέπτωκε, καὶ τοῦ βίου τοῦ πάντη διαμαρτὼν ἁλᾶται, ἀπ' ἄλλης εἰς ἄλλην γῆν μετανιστάμενος, ὥσπερ ἐκ τούτου τὸ κακὸς εἶναι διαφευξόμενος. Εἰ μὲν οὖν D ἑτοίμως ὑπακούσειεν ὁ Φρουμέντιος, εὐθύνας τῆς ὅλης καταστάσεως δώσων, δῆλος ἔσται παρὰ πάντων τῷ τῆς Ἐκκλησίας νόμῳ καὶ τῇ κρατούσῃ πίστει κατ' οὐδὲν διαφωνῶν· κριθείς τε καὶ δοὺς πεῖραν ἑαυτοῦ τοῦ παντὸς βίου, καὶ λόγον τούτου παρασχόμενος παρὰ τῶν τὰ τοιαῦτα κρινόντων. Καὶ καταστήσεται παρ' αὐτῶν, εἰ μέλλοι τῷ ὄντι κατὰ τὸ δίκαιον ἐπίσκοπος εἶναι δοκεῖν. Εἰ δὲ ἀναβάλλοιτο καὶ φεύγοι τὴν κρίσιν, εὔδηλον δήπουθεν, ὅτι τοῖς Ἀθα-

(22) Ita Reg. et sic legendum. Editi, τῆς πάνυ.

(23) Sic Regius et Basilicus. Editi, mendose, ἀπεπληλᾶσθαι, et ἀπεπηλᾶσθαι.

(24) Editi, οὐδέποτε θνήξονται. Reg. et Basil., οὐδέπω τεθνήξονται, dubia lectio. Mox μή post ἤν superfluum videtur.

(25) Hujus Frumentii historiam vide apud Rufin. l. I, c. 19, et Theodor. l. I, c. 23, et in *Athanasii Vita* a nobis adornata; τόν deest in editis, sed in Reg. legitur.

(26) Post hæc, editi habent, τέλος τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, quæ verba desunt in Reg. et Basil.

Digitized by Google

νασίου τοῦ πονηροτάτου λόγοις ἠγμένος δυσσεβεῖ περὶ τὸ θεῖον, οὕτω προῃρημένος ὡς ἐκεῖνος ἀπεδείχθη πονηρὸς ὤν. Καὶ δέος μὴ, διαβὰς εἰς Αὔξουμιν, διαφθείρῃ τοὺς παρ' ὑμῖν, λόγους ἐναγεῖς καὶ δυσσεβεῖς παρεχόμενος, μὴ μόνον τὰς Ἐκκλησίας συγχέων καὶ θορυβῶν, καὶ βλασφημῶν εἰς τὸν κρείττονα, ἀλλὰ καὶ τοῖς κατὰ τὸ ἔθνος ἐκ τούτων ἀνατροπὴν καὶ ἀνάστασιν παντελῆ προξενῶν. Ἴσμεν δὲ, ὅτι, προσμαθών τι καὶ μέγα καὶ κοινὸν ὄφελος ἐκ τῆς τοῦ σεμνοτάτου Γεωργίου συνουσίας ἀπονάμενος, καὶ τῶν λοιπῶν, ὅσοι τὰ τοιαῦτα παιδεύειν ἄκρως ἴσασι, τὴν αὐτὴν ἐπανήξει, πάντα τὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν εἰς ἄκρον ἠκριβωκώς. Ὁ Θεὸς ὑμᾶς διαφυλάττοι, ἀδελφοὶ τιμιώτατοι.

32. Ταῦτα ἀκούων ἐγὼ, καὶ σχεδὸν βλέπων ἀφ' ὧν οἱ ἀπαγγέλλοντες ὠδύροντο, ὁμολογῶ, πάλιν εἰς τὴν ἔρημον ὑπέστρεψα, τοῦτο λογισάμενος, ὅπερ καὶ ἡ σὴ θεοσέβεια συνορᾷ· ὅτι, εἰ ζητούμεθα, ἵνα εὑρεθέντες παραπεμφθῶμεν πρὸς τοὺς ἐπάρχους, κώλυσίς ἐστι τοῦ μὴ παρὰ τὴν σὴν φιλανθρωπίαν ἐλθεῖν. Καὶ εἰ οἱ μὴ θελήσαντες ὑπογράψαι καθ' ἡμῶν, τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα πεπόνθασιν, οἵ τε μὴ θέλοντες τῶν λαϊκῶν κοινωνεῖν τοῖς Ἀρειανοῖς ἐκελεύσθησαν ἀποθνήσκειν· οὐκ ἀμφίβολον, ὅτι πάντως ἐπινοηθήσονται παρὰ τῶν συκοφαντῶν καινότεροι καὶ μυρίοι θάνατοι κατ' ἐμοῦ· καὶ μετὰ θάνατον κινήσουσι λοιπὸν οἷς βούλονται καὶ ἃ βούλονται πράγματα οἱ ἐχθροὶ, ψευδόμενοι καθ' ἡμῶν μειζόνως, ὡς μηκέτι ἔχοντες τοὺς ἐλέγχοντας αὐτούς. Οὐ γὰρ τὴν σὴν εὐσέβειαν δεδιὼς ἔφευγον (οἶδα γάρ σου τὴν ἀνεξικακίαν καὶ τὴν φιλανθρωπίαν), ἀλλ' ὁρῶν ἐκ τῶν γινομένων τὸν θυμὸν τῶν ἐχθρῶν, καὶ λογιζόμενος, ὅτι φοβούμενοι μήποτε ἐλεγχθῶσιν ἐφ' οἷς ἔπραξαν παρὰ γνώμην τῆς σῆς καλοκἀγαθίας, πάντα πράξουσιν ὥστε καὶ ἀποκτεῖναι. Ἰδοὺ γὰρ ἡ μὲν σὴ φιλανθρωπία μόνον ἔξω τῶν πόλεων καὶ τῆς ἐπαρχίας προσέταξεν ἐκβάλλεσθαι τοὺς ἐπισκόπους· οἱ δὲ θαυμαστοὶ, πλέον τι τῆς σῆς προστάξεως τολμῶντες, ὑπὲρ τρεῖς ἐπαρχίας εἰς ἐρήμους καὶ ἀήθεις καὶ φοβεροὺς τόπους ἐξώρισαν γέροντας ἀνθρώπους καὶ πολυετεῖς ἐπισκόπους. Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ τῆς Λιβύης εἰς τὴν μεγάλην Ὄασιν, οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Θηβαΐδος εἰς τὴν Ἀμμωνιακὴν τῆς Λιβύης ἀπεστάλησαν. Καὶ οὐ δεδιὼς πάλιν ἀποθανεῖν, ἔφυγον· μὴ δειλίας ἐμοῦ τις (27) αὐτῶν καταγινωσκέτω· ἀλλ' ὅτι καὶ τοῦ Σωτῆρός ἐστι παράγγελμα, διωκομένους μὲν ἡμᾶς φεύγειν, ζητουμένους δὲ κρύπτεσθαι, καὶ μὴ εἰς προῦπτον κίνδυνον ἑαυτοὺς ἐκδιδόναι, μηδὲ φαινομένους πλέον ἐκκαίειν (28) τὸν θυμὸν τῶν διωκόντων. Ἴσον γάρ ἐστι τὸ φονεύειν ἑαυτὸν, καὶ διδόναι πάλιν ἑαυτὸν τοῖς ἐχθροῖς εἰς τὸ φονεύειν. Τὸ δὲ φεύγειν, ὡς παρήγγειλεν ὁ Σωτὴρ, γινώσκειν ἐστὶ τὸν καιρὸν, καὶ ἀληθῶς κήδεσθαι τῶν διωκόντων, ἵνα μὴ, καὶ μέχρις αἵματος φθάσαντες, ὑπεύθυνοι γένωνται τῷ, *Μὴ φονεύσῃς*· εἰ (29) καὶ τὰ μάλιστα καὶ τὸ παθεῖν ἡμᾶς διαβάλλοντες βούλονται. Ἃ γὰρ καὶ νῦν πάλιν

[98] Exod. xx, 13.

(27) Reg., μου τίς.

(28) Sic Reg. et edit. Comm. Edit. Paris. et Colon., ἐγκαίειν.

(29) Sic Reg. In editis εἰ deest.

A ductum impie de Deo sentire, ita nempe affectum ut ille affectus declaratus est, scelestus cum sit. Verendumque est ne Auxumim' profectus, vestrates nefariis et impiis sermonibus corrumpat; nec solum ecclesias confundat et turbet, in Deumque blasphemet, sed etiam singulis nationibus hinc vastationis et excidii auctor sit. Certum quippe habeo ipsum Frumentium non pauca edoctum, magnamque in publicum bonum utilitatem consecutum, venerabilissimi scilicet Georgii consortio, necnon reliquorum qui in iis docendis apprime versati sunt, ad suas sedes reversurum, in omnibus ecclesiasticis rebus apprime eruditum. Deus vos custodiat, fratres honoratissimi.

32. His auditis et propemodum perspectis, per ea B quæ nuntii fusis lacrymis enarrabant, fateor me in eremum retulisse pedem, id animo perpendens, quod tuæ quoque religioni perspectum arbitror, si nos quæreremur, ut deprehensi adduceremur ad præfectos, fore illud impedimentum ne tuam adiremus benignitatem. Nam si ii qui adversum nos subscribere recusarunt tot tantisque malis sunt affecti : si laici qui cum Arianis communicare noluerunt capitis damnati sunt ; nihil dubium erat recentiora ac sexcenta necis genera a **251** sycophantis adversum me excogitatum iri : meque obtruncato adversarios nostros quidlibet in quoslibet machinaturos esse, eoque libentius audaciusque mentituros, quo nulli aderunt qui se falsi arguant. Non enim ob pietatis tuæ formidinem au- C fugi : explorata quippe mihi est tua clementia et humanitas; sed quòd ex gestis facinoribus inimicorum furorem præ oculis haberem : mecumque reputarem fore ut veriti illi ne de rebus præter probitatis tuæ sententiam gestis coarguerentur; mei interficiendi causa nihil non agerent. Næ illa duntaxat fuit tuæ humanitatis jussio, ut episcopi ex urbibus et ex eparchia ejicerentur : verum illi admirandi viri, plus quam tu jusseras ausi, ultra tres eparchias, in deserta, inculta et horribilia loca senes homines et grandævos episcopos expulere. Nam qui ex Libya erant, in magnam Oasin, et qui ex Thebaide, in Ammoniacam Libyæ sunt relegati. Neque rursum formidine mortis effugi, ne quis illo- D rum jure timiditatis me arguat; sed quia illud Salvatoris præceptum est, ut, cum persecutionem patimur, fugiamus; dum inquirimur, nos abscondamus, nec in apertum nos periculum immittamus : ne, dum nos offerimus, persecutorum iram magis accendamus. Par quippe crimen est sibi manus inferre, et seipsum inimicis interficiendum tradere. Etenim fugere, ut jussit Salvator, illud est tempus agnoscere, ac revera persecutorum curam gerere: ut ne illi ad sanguinem usque desævientes, rei fiant violati illius præcepti : *Non occides*[98]. Tametsi illi dum nos calumniantur id maxime spectant, ut nos

Digitized by Google

malo afficiamur. Nam quæ nunc illi denuo gessere, idipsum esse illorum studium, ac sanguinarium propositum ostendit. Quæ si audieris, religiosissime Auguste, te miraturum arbitror : etenim stupore digna est illorum audacia. Quanta autem illa sit, paucis ausculta.

πεποιήκασι, δείκνυσιν αὐτῶν ταύτην εἶναι τὴν σπουδὴν, καὶ μιαφόνον τὴν προαίρεσιν. Ἀκούσας δὲ, εὖ οἶδ' ὅτι, θεοφιλέστατε Αὔγουστε, θαυμάσεις· καὶ γὰρ ἄξιον ἀληθῶς ἐκπλήξεως τὸ τόλμημα. Ἤλίκον δ' ἐστὶ τοῦτο, ἄκουσον ἐν βραχεῖ λόγῳ.

33. Dei Filius, Dominus et Salvator noster Jesus Christus, propter nos homo factus, qui mortem abrogavit, nostrumque genus a servitute corruptionis liberavit, cum aliis omnibus donis suis illud quoque nobis impertivit, ut angelorum imaginem in terra haberemus, nempe virginitatem. Eas sane quæ hac virtute præditæ sunt, sponsas Christi vocare consuevit catholica Ecclesia : has ethnici cum vident, ut templum Verbi admirantur : certum quippe est nusquam hanc venerandam ac cœlestem professionem excoli, nisi duntaxat apud nos Christianos. Hoc enim maximum est argumentum, certam ac veram apud nos esse religionem. Has præ aliis beatæ memoriæ piissimus pater tuus Constantinus Augustus honorabat. Has tua quoque pietas in litteris suis venerandas et sanctas plerumque nuncupavit. Verum nunc mirabiles illi Ariani, qui nos calumniari audent, quorum opera multi ex episcopis insidiis circumventi sunt; judicibus ipsis sibi hac in re ministrantibus obtemperantibusque, has nudatas in Hermetariis (ut vocant) suspendi jussere, et sic illarum latera ternis usque vicibus lacerarunt, ut ne viri quidem scelestissimi talia unquam sint experti. Pilatus olim ut Judæis assentaretur, lancea unicum Salvatoris latus perforavit; bi vero ipsum Pilati furorem superavere, non unum quippe latus, sed ambo lacerarunt : membra enim virginum, præ aliis, membra Salvatoris sunt. Omnes certe quibus hujusmodi facinora **252** nuntiantur, ad solum rei auditum, exhorrescunt. Hi vero soli non modo nihil veriti sunt impolluta membra nudare et lancinare, quæ uni Salvatori nostro Christo virgines dedicaverant; sed, quod nequissimum est, dum ab omnibus, ob tantam suam immanitatem vituperantur, cum erubescendum esset, hoc tuæ pietatis mandatum esse prætexunt : ita sunt in omnibus audaces, pravique consilii. Nihil sane hujusmodi, vel in persecutionibus olim gestum audivimus : ac etiamsi tale quidpiam aliquando gestum fuerit, non decuit tamen, te imperante qui Christianus es, virginitatem tali injuria et dedecore affici, illosque suam crudelitatem tuæ pietati ascribere. Solis enim hæreticis istiusmodi malignitas propria est, erga Dei Filium impie se gerere et in sanctas ejus virgines desævire.

33. Ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ὁ Κύριος καὶ (30) Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἄνθρωπος γενόμενος δι' ἡμᾶς, καὶ καταργήσας τὸν θάνατον, ἐλευθερώσας τε τὸ γένος ἡμῶν ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ἐχαρίσατο πρὸς τοῖς ἄλλοις πᾶσι καὶ εἰκόνα τῆς τῶν ἀγγέλων ἁγιότητος ἔχειν ἡμᾶς ἐπὶ γῆς τὴν παρθενίαν. Τὰς γοῦν ταύτην ἐχούσας τὴν ἀρετὴν νύμφας τοῦ Χριστοῦ καλεῖν εἴωθεν ἡ καθολικὴ Ἐκκλησία. Ταύτας δὲ Ἕλληνες ὁρῶντες, ὡς ναὸν οὖσας τοῦ Λόγου θαυμάζουσι· παρ' οὐδενὶ γὰρ ἀληθῶς τοῦτο τὸ σεμνὸν καὶ οὐράνιον ἐπάγγελμα κατορθοῦται ἢ παρὰ μόνοις ἡμῖν τοῖς Χριστιανοῖς. Μάλιστα γὰρ καὶ τοῦτο μέγα τεκμήριόν ἐστι τοῦ παρ' ἡμῖν εἶναι τὴν ὄντως καὶ ἀληθῆ θεοσέβειαν. Ταύτας πρὸ τῶν ἄλλων καὶ ὁ τῆς μακαρίας μνήμης ὁ εὐσεβέστατός σου πατὴρ Κωνσταντῖνος ὁ Αὔγουστος ἐτίμα· ταύτας καὶ ἡ σὴ εὐσέβεια γράφουσα πολλάκις τιμίας καὶ ἁγίας ὠνόμασεν. Ἀλλὰ νῦν οἱ θαυμαστοὶ Ἀρειανοὶ οἱ καὶ ἡμᾶς διαβάλλοντες, δι' οὓς καὶ πλεῖστοι τῶν ἐπισκόπων ἐπεβουλεύθησαν, ὑπουργοὺς ἔχοντες καὶ ὑπακούοντας αὐτοὺς τοὺς δικαστὰς, ταύτας γυμνώσαντες, ἐποίησαν ἐπὶ τῶν καλουμένων ἑρμηταρίων κρεμασθῆναι, καὶ τοσοῦτον αὐτῶν τρίτον ἔξεσαν τὰς πλευρὰς, ὅσον οὐδὲ οἱ ἀληθῶς κακοῦργοι πώποτε πεπόνθασι. Πιλᾶτος μὲν οὖν, καθικετεύων (31) τοῖς τότε Ἰουδαίοις, λόγχῃ μίαν πλευρὰν τοῦ Σωτῆρος ἔνυξεν· οὗτοι δὲ καὶ τὴν μανίαν Πιλάτου νενικήκασιν, ὅτι μὴ μίαν, ἀλλ' ἀμφοτέρας ἔξεσαν· τὰ γὰρ μέλη τῶν παρθένων ἐξαιρέτως ἴδια τοῦ Σωτῆρός ἐστι (32). Πάντες μὲν οὖν, καὶ μόνον ἀπαγγελλόντων τινῶν, φρίττουσιν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ἀκοῇ· μόνοι δὲ οὗτοι οὐ μόνον οὐκ ἐφοβήθησαν γυμνοῦντες καὶ ξέοντες ἄχραντα μέλη, ἃ μόνῳ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν τῷ Χριστῷ ἀνατεθείκασιν αἱ παρθένοι, ἀλλὰ καὶ τό γε χείριστον, ὀνειδιζόμενοι παρὰ πάντων διὰ τὴν τοσαύτην ὠμότητα, ἀντὶ τοῦ ἐρυθριᾷν, προφασίζονται τοῦτο πρόσταγμα τῆς σῆς εὐσεβείας εἶναι· οὕτως εἰσὶ πρὸς πάντα τολμηροὶ καὶ τὴν προαίρεσιν πονηροί. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἐν τοῖς γενομένοις διωγμοῖς τοιοῦτον ἠκούσθη πραχθέν. Εἰ δὲ καὶ ἐγεγόνει ποτὲ τοιοῦτον, ἀλλ' οὐκ ἔπρεπεν ἐπὶ σοῦ Χριστιανοῦ ὄντος, οὔτε τὴν παρθενίαν τοσαύτην ὕβριν καὶ ἀτιμίαν παθεῖν, οὔτε τούτους (33) τὴν ἑαυτῶν ὠμότητα εἰς τὴν σὴν εὐσέβειαν ἐπιῤῥίπτειν· μόνοις γὰρ αἱρετικοῖς οἰκεῖον τὸ τοιοῦτον κακὸν, ἀσεβεῖν εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ πλημμελεῖν κατὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ παρθένων.

34. Cum itaque tot et talia facinora ab Arianis admissa sint, non mea me fefellit opinio, cum divinæ Scripturæ obtemperavi dicenti : *Sed abscondere modicum ad momentum, donec pertranseat in-*

34. Τοιούτων δὲ πάλιν καὶ τοσούτων γενομένων παρὰ τῶν Ἀρειανῶν, οὐκ ἐσφάλην ἄρα πεισθεὶς τῇ θείᾳ Γραφῇ λεγούσῃ· *Ἀλλ' ἀποκρύβηθι μικρὸν ὅσον ὅσον* (34), *ἕως παρέλθῃ ἡ ὀργὴ Κυρίου.* Καὶ

(30) Καὶ ante Σωτὴρ deest in editis, sed in Reg. legitur.
(31) Reg., καθηχεύων.
(32) Sic Reg. Editi, εἰσί.
(33) Sic Reg. et Basil. Editi, τούτους.
(34) Ὅσον postremum deest in edit. Paris. et Colon. In omnibus aliis habetur.

Digitized by Google

αὕτη γάρ μοι πάλιν πρόφασις γέγονε τῆς ἀναχωρήσεως, θεοφιλέστατε Αὔγουστε, καὶ οὐ παρῃτησάμην οὔτε εἰς τὴν ἔρημον ἀπελθεῖν, οὔτε, εἰ ἀνάγκη γένοιτο, διὰ σαργάνης ἀπὸ (35) τείχους χαλασθῆναι. Πάντα γὰρ ὑπέμεινα, καὶ θηρίοις συνῴκησα, καὶ ὑμᾶς περιελθεῖν, ἐκδεχόμενος τούτων τῶν λόγων καιρὸν, καὶ θαῤῥῶν, ὅτι οἱ μὲν διαβάλλοντες καταγνωσθήσονται, ἡ δὲ σὴ φιλανθρωπία δειχθήσεται. Ὦ μακάριε καὶ θεοφιλέστατε Αὔγουστε, τί ἐβούλου; ἐλθεῖν με φλεγμαινόντων καὶ ζητούντων ἀποκτεῖναι τῶν συκοφαντούντων ἡμᾶς, ἢ κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἀποκρυβῆναι μικρὸν, ἵνα ἐν τῷ τοσούτῳ διαστήματι οἱ μὲν συκοφάνται καταγνωσθῶσιν αἱρετικοὶ, ἡ δὲ σὴ φιλανθρωπία δειχθήσεται; Τί δὲ, ὦ βασιλεῦ, ἐβούλου με ὀφθῆναι τοῖς σοῖς δικασταῖς (36), ἵνα, εἰ καὶ σὺ μέχρι μόνης ἀπειλῆς ἔγραψας, ἐκεῖνοι μὴ νοοῦντες τὴν σὴν διάνοιαν, ἔχοντες δὲ τοὺς Ἀρειανοὺς παροξύνοντας αὐτοὺς, ἐκ τῶν σου γραμμάτων ἀποκτείνωσι, καὶ εἰς σὲ τὸν φόνον ἀναθῶνται διὰ τὰ γράμματα; Οὐκ ἔπρεπεν οὔτε ἐμὲ αὐτομολεῖν, καὶ εἰς αἵματα ἐμαυτὸν ἀποδιδόναι (37), οὔτε σε φιλόχριστον ὄντα βασιλέα ἐπὶ φόνοις Χριστιανῶν, καὶ ταῦτα ἐπισκόπων, ἐπιγράφεσθαι.

35. Οὐκοῦν βέλτιον γέγονε τὸ κρυβῆναι, καὶ τοῦτον ἐκδέξασθαι τὸν καιρόν. Ναὶ (38) οἶδα, ὅτι καὶ σὺ γινώσκων τὰς θείας Γραφὰς, ἐπινεύεις, καὶ ἀποδέχῃ με τοῦτο πράξαντα. Ἰδοὺ γοῦν, τῶν παροξυνόντων πεπαυμένων, πέφηνεν ἡ σὴ θεοσεβὴς ἀνεξικακία, καὶ δέδεικται πᾶσιν, ὅτι μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐδίωκες σὺ τοὺς Χριστιανούς· ἀλλ' ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ τὰς ἐκκλησίας ἐρημώσαντες, ἵνα τὴν ἰδίαν ἀσέβειαν ἐπισπείρωσι πανταχοῦ, δι' ἣν καὶ ἡμεῖς, εἰ μὴ ἤμεν φυγόντες, πάλαι ἂν ἐπεβουλεύθημεν παρ' αὐτῶν. Οἱ γὰρ τοιαύτας διαβολὰς εἰπεῖν κατ' ἐμοῦ μὴ παραιτησάμενοι παρὰ τηλικούτῳ Αὐγούστῳ, οἱ τοιαῦτα κατ' ἐπισκόπων καὶ παρθένων ἐπιχειρήσαντες, εὔδηλον ὡς καὶ τὸν ἡμῶν θάνατον ἐθήρευον. Ἀλλὰ χάρις τῷ Κυρίῳ τῷ τὴν βασιλείαν σοι δεδωκότι· πάντες γὰρ ἐπιστώσαντο περί τε τῆς σῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἐκείνων πονηρίας, ἧς ἕνεκα καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἔφυγον, ἵνα ταῦτα ἐγὼ μέν τοι (39) προσφωνήσω, σὺ δὲ εὕρῃς τίνα φιλανθρωπεύσῃ. Παρακαλῶ τοίνυν, ἐπειδὴ καὶ γέγραπται· *Ἀπόκρισις ὑποπίπτουσα ἀποστρέφει ὀργήν*· καὶ, *Δεκτοὶ βασιλεῖ λογισμοὶ δίκαιοι*· δεξάμενος καὶ ταύτην τὴν ἀπολογίαν, ἀπόδος ταῖς πατρίσι καὶ ταῖς Ἐκκλησίαις πάντας τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς ἄλλους κληρικοὺς, ἵνα τῶν μὲν διαβαλλόντων ἡ πονηρία δειχθῇ, σὺ δὲ καὶ νῦν καὶ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἔχῃς παῤῥησίαν εἰπεῖν τῷ Κυρίῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν καὶ παμβασιλεῖ Ἰησοῦ Χριστῷ· *Οὐδένα τῶν σῶν ἀπώλεσα*· ἀλλ' οἱ μὲν ἐπιβουλεύσαντες πᾶσιν οὗτοί εἰσιν· ἐγὼ δὲ ἐπὶ μὲν τοῖς τετελευτηκόσι, καὶ ταῖς ξεσθείσαις παρθένοις, τοῖς τε ἄλλοις τοῖς κατὰ τῶν Χριστιανῶν γενομένοις ἠχθέσθην· τοὺς δὲ ἐξορισθέντας ἐπανήγαγον καὶ ἀποδέδωκα ταῖς ἰδίαις Ἐκκλησίαις.

A *dignatio Domini*[99]. Et hæc mihi quoque secedendi occasio fuit, religiosissime Auguste, nec piguit me vel in desertum proficisci, vel si opus fuisset, in sporta a mœnibus demitti[1]. Omnia enim sustinui, et cum feris habitavi, donec vos pertransiretis : nam opportunum tempus exspectabam, quo hæc verba facere liceret, confidebamque calumniatores convincendos esse, manifestamque fore tuam humanitatem. O beate ac Deo dilectissime Auguste, quid maluisses? mene ad te accedere ardentibus sycophantis meis, ac me occidere quærentibus, an, uti scriptum est, me tantisper abscondi, ut interim sycophantæ quidem hæretici deprehenderentur, humanitas vero tua innotesceret? Num voluisti, o imperator, ut tuis me judicibus sisterem, ut licet tu B comminatorie tantum scripseris, illi tamen sententiæ tuæ ignari, et ab Arianis concitati, ex litteris tuis me interficerent, homicidiumque illud tibi ob litteras datas imputarent? Non decuit certe, vel me sponte illos adire, et ad necem memetipsum tradere : vel tibi Christo devoto imperatori, Christianorum, præsertim episcoporum, cædes ascribi.

35. Satius itaque fuit ut me occultarem, et hanc temporis opportunitatem exspectarem. Certe novi te, divinarum Scripturarum peritus cum sis, annuere, factumque meum probare. Nam viris qui te concitabant desistentibus, apparuit religiosa tua clementia : omnibusque notum fuit, te ne antea quidem C Christianos persecutum fuisse, sed illos ipsos Ecclesias devastasse, ut suam impietatem ubique disseminarent : cujus causa etiam nos nisi aufugissemus, jamdiu essemus insidiis eorum circumventi. Qui enim ejusmodi calumnias apud tantum imperatorem adversum me proferre non dubitant, qui tam nefaria adversus episcopos et virgines ausi sunt, haud dubium quin nostram quoque molirentur necem. Sed gratia Domino, qui tibi imperium tradidit, quod omnes certiores facti sint, cum de tua benignitate, tum de illorum malitia, cujus causa ab initio fugam feci, ut mihi postea te alloquendi facultas esset, tuque invenires quem humaniter exciperes. Obsecro igitur, ut quandoquidem scriptum est : *Responsio humilis avertit iram*[2], et : *Acceptæ* D *sunt regi justæ cogitationes*[3], hanc admittas apologiam, omnesque episcopos et alios clericos patriæ et Ecclesiis suis restituas, ut calumniatorum quidem malignitas palam fiat, tu vero nunc et in judicii die cum fiducia **253** Domino et Salvatori nostro ac omnium regi Jesu Christo hæc dicas : *Non perdidi ex tuis quemquam*[4] ; sed isti omnibus insidiati sunt : ego autem de iis qui interempti sunt, de laceratis virginibus, deque aliis quæ adversum Christianos gesta sunt, dolore sum affectus : pulsos reduxi propriisque Ecclesiis restitui.

[99] Isa. xxvi, 20. [1] II Cor. xi, 33. [2] Prov. xv, 1. [3] Prov. xiv, 35. [4] Joan. xviii, 9.

(35) Basil., διά.
(36) Reg., τρισσοῖς δικασταῖς.
(37) Reg., ἐπιδιδόναι.
(38) Ναὶ deest in Reg.
(39) Editi, ταῦτα μέν, sed μέν in Reg. deletum.

Digitized by Google

ADMONITIO

In *Apologiam* S. Athanasii *de fuga sua*.

I. *Percelebris est hæc* Apologia *apud historiæ ecclesiasticæ scriptores, qui haud exiguas ejus partes scriptis suis inseruere : maximeque omnium Theodoretus lib.* II, *in quo passim occurrunt excerpta ex hoc opere fragmenta. Laudata ea ipsa fuit in concilio Duziacensi* I, *sed mendose ibi nuncupatur* Epistola Julii, *ut infra monemus.*

II. *Hujus conscribendæ causam enarrat Athanasius in ipso* Apologiæ *exordio : nimirum, Leontius Antiochenus, Narcissus Neroniadis, et Georgius Laodicenus, Arianorum antesignani, cum ægre ferrent Athanasium, quem de medio sublatum peroptabant, fuga sese proripuisse, ac cruentas Syriani ducis evasisse manus : fugam ejus criminari aggressi, timiditatis illum arguebant, animumque in periculis pro populo suo subeundis ignavum exprobrabant. Quam ut propulset contumeliam Athanasius, præmissis quibusdam de persecutione adversus Liberium, Hosium et alios, exemplum affert veterum Patrum, prophetarum, necnon apostolorum, imo ipsius Christi, qui non solum verbo docuit esse in persecutione fugiendum ab una civitate in aliam, sed et ipse ad necem conquisitus, haud semel sese subduxit. Demum S. doctor epistolam claudens enarrat quo pacto obsessa a Syriano duce ecclesia, in qua ille tum versabatur, Deo opitulante, tantum evaserit periculum.*

III. *Arbitramur porro anno* 357 *vel* 358 *eam scriptam fuisse : non potest quippe ante annum* 357 *edita fuisse, cum eo ipso anno contigerit Hosii lapsus in hoc opere memoratus. Nequit etiam ultra annum differri* 358, *cum Leontius, qui eo anno diem obiisse creditur, hic haud semel superstes fuisse dicatur. Qua de re fusius in* Epistola ad solitarios.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ,

ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΦΥΓΗΣ ΑΥΤΟΥ.

ΗΝΙΚΑ ΕΔΙΩΚΕΤΟ ΥΠΟ ΣΥΡΙΑΝΟΥ ΔΟΥΚΟΣ (40).

S. P. N. ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRIÆ,

APOLOGIA DE FUGA SUA,

CUM A SYRIANO DUCE PERSECUTIONEM PATERETUR.

1. Audio Leontium jam Antiochiæ episcopum, Narcissum Neroniadis, et Georgium nunc Laodiceæ

1. Ἀκούω Λεοντίου, τὸν νῦν ἐν Ἀντιοχείᾳ, καὶ Νάρκισσον, τὸν ἀπὸ τῆς πόλεως Νέρωνος, καὶ Γεώρ-

(40) Scripta anno 357 vel 358. — Anglic. et edit. Paris., Ἀπολογία περὶ τῆς φυγῆς αὐτοῦ, ἡνίκα ὑδιώκετο ὑπὸ Συριανοῦ δουκός, et ita legit Nannius, qui vertit : *Apologia de fuga sua, cum a Syriano duce persecutionem patiebatur.* Reg. et edit. Commel., Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν διαβαλλόντων τὴν ἐν τῷ

Digitized by Google

γιον, τὸν νῦν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς Ἀ- A
ρειανοὺς πολλὰ περὶ ἐμοῦ θρυλλοῦντας καὶ λοιδοροῦν-
τας, δειλίαν τε ἐγκαλοῦντας, ὅτι δὴ, ζητούμενος ἀναι-
ρεθῆναι παρ' αὐτῶν, οὐκ ἔκδοτον ἐμαυτὸν αὐτοῖς
προσήγαγον. Πρὸς μὲν οὖν τὰς λοιδορίας καὶ τὰς συ-
κοφαντίας αὐτῶν, καίτοι δυνάμενος πολλὰ γράφειν,
ἃ μήτ' αὐτοὶ ἀρνεῖσθαι δύνανται, ἀλλὰ καὶ (41) πάν-
τες ἐπιγινώσκουσιν οἱ κατ' αὐτῶν ἀκούοντες, ὅμως
οὐδὲν προαχθήσομαι λέγειν πρὸς αὐτοὺς ἢ μόνον τὸ
τοῦ Κυρίου ῥῆμα, καὶ τὸ τοῦ Ἀποστόλου ῥητὸν, ὅτι·
Τὸ μὲν ψεῦδος ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστί· καὶ (42),
*Οὔτε δὲ λοίδοροι βασιλείαν Θεοῦ κληρονομήσου-
σιν.* Ἀρκεῖ γὰρ αὐτοὺς ἐκ τούτων δειχθῆναι μηδὲν
κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον μήτε φρονοῦντας μήτε πράτ-
τοντας, κατὰ δὲ τὰς ἰδίας ἡδονὰς οἰομένους εἶναι κα-
λόν, ὅπερ αὐτοὶ βούλονται. B

2. Ἐπειδὴ δὲ προσποιοῦνται δειλίαν ἐγκαλεῖν (43),
ἀναγκαῖον ὀλίγα περὶ τούτου γράψαι· δειχθήσονται
γὰρ καὶ ἐκ τούτου πονηροί τε τὸν τρόπον, καὶ μὴ
ἐντετυχηκότες ταῖς θείαις Γραφαῖς· ἢ ἐντυχόντες
μὲν, μὴ πιστεύοντες δὲ εἶναι θεόπνευστα τὰ λόγια τὰ
(44) ἐν αὐταῖς. Εἰ γὰρ ἐπίστευον, οὐκ ἂν παρὰ μὲν
ταύτας ἐτόλμων, τὴν δὲ κακοήθειαν τῶν κυριοκτόνων
Ἰουδαίων ἐζήλουν. Καὶ γὰρ τοῦ Θεοῦ δεδωκότος ἐντο-
λήν· *Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου·*
καὶ, *Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα θανάτῳ τε-
λευτάτω·* ἀντενομοθέτουν κἀκεῖνοι (45), τὴν τιμὴν
εἰς ἀτιμίαν μεταφέροντες, καὶ ἀργυρίου τὸ πρὸς τοὺς
γονέας καθῆκον παρὰ τῶν τέκνων ἀντικαταλλάσσοντε-
τες· καὶ ἀναγινώσκοντες δὲ τὰς τοῦ Δαβὶδ πράξεις, C
ἀντεμελέτων αὐταῖς (46), καὶ ἠτιῶντο τοὺς ἀναιτίους,
τίλλοντας στάχυας, καὶ ψώχοντας ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ
Σαββάτου. Ἔμελε δὲ αὐτοῖς οὔτε τῶν νόμων, οὔτε διὰ
τὸ Σάββατον· ἐν αὐτῷ γὰρ μᾶλλον παρηνόμουν. Ἀλλ'
ὅτι τὸν τρόπον ὄντες πονηροὶ, τοῖς τε μαθηταῖς ἐφθό-
νουν σωζομένοις, καὶ μόνον ἠβούλοντο τὰ (47) τῆς
ἰδίας γνώμης κρατεῖν. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν τῆς ἰδίας πα-
ρανομίας ἔχουσι τὰ ἐπίχειρα, ἀνίεροι γενόμενοι, καὶ
λοιπὸν ἄρχοντες Σοδόμων καὶ λαὸς Γομόρρας χρημα-
τίζοντες. Καὶ οὗτοι (48) δὲ οὐδὲν ἧττον ἐκείνων δοκοῦ-
σί μοι τὴν ἐπιτιμίαν ἔχειν ἤδη, τὴν τῆς ἰδίας ἀλογίας
ἄγνοιαν. Οὔτε γὰρ νοοῦσιν ἃ λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ νο-
μίζουσιν εἰδέναι ἅπερ ἀγνοοῦσι· μόνη δὲ γνῶσις ἐν
αὐτοῖς ἐστι τοῦ κακοποιεῖν, καὶ καθ' ἡμέραν χείρονα
χείροσιν ἐφευρίσκειν. Καὶ γὰρ καὶ τὴν νῦν φυγὴν D
ἡμῶν, οὐκ ἐπ' ἀρετῇ θέλοντες ἡμᾶς ἀνδραγαθήσα-

episcopum, cæterosque Arianos, multa adversum me spargere, meque probris insectari, ac timiditatis accusare, quod cum ab ipsis de medio tollendus inquirerer, non deditilium me illis obtulerim. Verum etiamsi multa mihi ad convicia et calumnias eorum depellendas, scribenda suppetant, quæ ne ipsi quidem inficias ire possint, quæque omnibus ad quos horum fama pervenit, comperta sunt: non animum tamen inducam ut quidpiam obloquar, nisi Domini sententiam et Apostoli dictum: *Mendacium ex diabolo est*[5]; et: *Maledici regnum Dei non possidebunt*[6]. Satis quippe est, quod hinc comprobetur, nihil eos juxta Evangelii normam vel sapere, vel agere, sed arbitratu suo quæ placent recta existimare.

254 2. At quandoquidem me timiditatis incusare videntur, operæ pretium fuerit pauca hac de re scribere: hinc enim palam erit eos et improbis esse moribus, et Scripturas divinas minime legisse, aut legisse quidem, sed earum eloquia divinitus inspirata non credere: nam si crederent, nunquam adversus earum doctrinam tanta facinora admisissent, neque fuissent Judæorum qui Dominum occiderunt maligniatem æmulati. Etenim cum hoc præceptum dedisset Deus: *Honora patrem tuum et matrem tuam*[7]; et: *Qui maledixerit patri suo vel matri, morte morietur*[8]: adversam illi induxere legem, versoque in ignominiam honore, pecuniam quæ parentibus a filiis eroganda erat, in suam distraxerunt utilitatem: cumque Davidis gesta legerent, contra tamen illi senserunt, innoxiisque hominibus vitio vertebant quod in die Sabbati spicas vellerent confricarentque[9]: cum tamen ipsi nec leges curarent nec Sabbatum; in illo enim iniquius sese gerebant. Sed cum pravis essent moribus, discipulorum saluti invidebant, idque solum spectabant ut sua prævaleret sententia. Atque illi quidem injustitiæ suæ præmia nacti sunt, profani jam effecti, in posterumque principes Sodomorum, et populus Gomorrhæ appellati[10]. Isti vero non minore quam illi pœna jam multati mihi videntur, vesaniæ nempe suæ ignorantia. Neque enim intelligunt quæ loquuntur: quin etiam quæ ignorant se nosse arbitrantur. Una autem est illis scientia, maligne agere, ac quotidie pejora pejoribus commi-

[5] I Joan. II, 21. [6] I Cor. VI, 10. [7] Exod. XX, 12. [8] Exod. XXI, 17. [9] Matth. XII, 1. [10] Isa. I, 10.

διωγμῷ φυγὴν αὐτοῦ. *De iis qui suam in persecutione fugam calumniabantur.* Socrat., lib. II *Hist.* c. 28, sic nuncupat: Ἀπολογητικὸς περὶ τῆς φυγῆς ἑαυτοῦ λόγος. Theodor., l. II *Hist.* c. 13, Ἡ τῆς φυγῆς Ἀπολογία. In concilio autem Duziacensi I, tomo VIII Concil., p. 1569, sic perperam legitur: *Ex epistola Julii papæ in Athanasii pro fuga defensione:* locusque ibi affertur qui infra habetur.

(41) Sic Reg. In editis καὶ deest. Mox hæc, οἱ κατ' αὐτῶν ἀκούοντες, desunt in Angl.

(42) Sic Anglic. quem sequimur. Καί deest in Reg. et editis. Mox editi post Θεοῦ, habent οὐ· quæ particula, cum in Reg. desit, et supereffluat, expuncta est. Mox Reg. ἐκ τούτων, editi ἐκ τούτου.

(43) Edit. Commel. sola ἐκκαλεῖν. In Angl. paulo post τε deest. Idem infra, καὶ μήτε ἐντετυχ.

(44) Basil. et Anglic., τὰ θεῖα λόγια.

(45) Anglic., ἐκεῖνοι.

(46) Reg., ἀντεμελέτων. Mox Anglic., τίλλοντες στάχυας καὶ ψώχοντες ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου. Ἔμελε γὰρ αὐτοῖς οὔτε νόμου, οὔτε διά, etc. Mox idem, παρενόμουν.

(47) Ita Reg., et recte. In editis τά deest.

(48) Sic Basil. Anglic. At Reg. et editi αὐτοί. Mox in editis male, δοκοῦσιν, οἱ· in Reg. sic prima manu positum fuerat, sed secunda οἱ deletum. At rectius Angl. et Basil., δοκοῦσί μοι.

Digitized by Google

nisci. Nostram quippe fugam non eo criminantur A quo velint nos cum virtute ac fortiter agere : nam unde inimicis votum ejusmodi, pro viris qui non uno secum malignitatis cursu feruntur? At improbi cum sint, simulatione usi, hæc ubique spargunt : rati, ita nempe stulti sunt, nos metu ejusmodi illorum convicii aliquando ipsis occursuros. Id peroptant scilicet, eaque de causa ubique circumcursant : et dum sese amicos simulant, ut inimici tamen pervestigant, quo aliorum sanguine jam satiati, nos quoque tollant de medio : ideo nempe quod adversus eorum impietatem semper senserimus et jam sentiamus, eorumque hæresim confutantes traducamus.

3. Quem enim unquam persecuti, ubi comprehenderunt, contumeliis non oneravere? quemnam, ubi B conquisitum deprehenderunt, non ita tractarunt ut vel misere interiret, vel undique male haberet? Nam quæ a judicibus agi vulgo existimantur, hæc illorum sunt opera : quin ipsi judices illorum consilii sunt et malitiæ ministri. Quisnam igitur locus qui eorum improbitatis aliquod non præferat vestigium? In quemnam qui adversum se senserit, causas more Jezabelis commenti, non conspirarunt? Quæ Ecclesia non jam in luctu est, propter illorum adversum episcopos suos insidias? Antiochia propter Eustathium confessorem et orthodoxum virum : Balaneæ ob Euphrationem, mirabilissimum hominem : Paltus et Antaradus propter Cymatium et Carterium : Adrianopolis ob Eutropium Christi amantissimum, ac deinde ob Lucium, qui ipsorum opera catenas C sæpe gestavit et sic interiit : **255** item Ancyra propter Marcellum : Berœa ob Cyrum : Gaza propter Asclepam. Et hos quidem, homines illi sane fraudulenti, contumeliis prius affectos in exsilium mittendos curarunt : Theodulum vero et Olympium in Thracia episcopos, nos item et presbyteros nostros, undique perquirendos jusserunt, eo scilicet animo ut deprehensos capite plecterent. Atque talis forte nobis vitæ exitus fuisset, nisi præter eorum sententiam tunc aufugissemus. Id enim ferebant litteræ adversus Olympium ad proconsulem Donatum, litteræ item adversum me ad Philagrium datæ. Enimvero Paulum Constantinopolis episcopum persecuti, cum reperissent, Cucusi in Cappadocia palam stran- D gulari curarunt : carnifice usi Philippo olim præfe-

σθαι (49), διαβάλλουσι· πόθεν γὰρ εὐχὴ τοιαύτη παρ' ἐχθροῖς ὑπὲρ τῶν μὴ συντρεχόντων αὐτοῖς ἐν τῇ κακοφροσύνῃ ; Ἀλλὰ κακοήθεις ὄντες σχηματίζονται τοιαῦτα περιβομβεῖν, νομίζοντες, εὐήθεις ὄντες ἀληθῶς αὐτοὶ (50), ὡς ἄρα δέει τῆς παρ' αὐτῶν λοιδορίας προσάξομεν ἑαυτοὺς ποτε αὐτοῖς. Θέλουσι γὰρ, καὶ διὰ τοῦτο πάντα περιτρέχουσι· καὶ ὑποκρίνονται (51) μὲν ὡς φίλοι, ἐρευνῶσι δὲ ὡς ἐχθροί· ἵνα, αἱμάτων ἐμφορηθέντες, ἐκποδὼν ποιήσωσι καὶ ἡμᾶς, ὅτι κατὰ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν ἐφρονήσαμεν ἀεὶ καὶ φρονοῦμεν, καὶ τὴν αἵρεσιν αὐτῶν ἐλέγχοντες στηλιτεύομεν.

3. Τίνα γάρ ποτε διώκοντες καὶ καταλαβόντες (52), οὐχ ὕβρισαν ὡς ἠθέλησαν ; τίνα ζητοῦντες, καὶ εὑρόντες, οὐχ οὕτως διέθηκαν, ὡς ἢ τελευτῆσαι κακῶς, ἢ λωβηθῆναι πανταχόθεν ; Ἃ γὰρ οἱ δικασταὶ δοκοῦσι ποιεῖν, ταῦτ' ἐκείνων (53) ἐστὶν ἐνεργήματα, καὶ μᾶλλον οὗτοι τῆς ἐκείνων προαιρέσεως καὶ πονηρίας εἰσὶν ὑπηρέται. Ποῖος τοίνυν τόπος οὐκ ἔχει τῆς κακίας αὐτῶν ὑπόμνημα (54) ; τίνα φρονοῦντα κατ' αὐτῶν οὐ συνεσκευάσαντο, πλασάμενοι προφάσεις κατὰ τὴν Ἰεζάβελ ; Ποία Ἐκκλησία νῦν οὐ θρηνεῖ διὰ τὰς ἐκείνων κατὰ τῶν αὐτῶν ἐπισκόπων ἐπιβουλάς ; Ἀντιόχεια μὲν δι' Εὐστάθιον τὸν ὁμολογητὴν καὶ ὀρθόδοξον· Βαλανέαι δὲ δι' Εὐφρατίωνα τὸν θαυμασιώτατον· καὶ Πάλτος μὲν καὶ Ἀντάραδος διὰ Κυμάτιον καὶ Καρτέριον· ἡ δὲ Ἀδριανούπολις δι' Εὐτρόπιον τὸν φιλόχριστον, καὶ τὸν μετ' αὐτὸν Λούκιον, τὸν πολλάκις παρ' αὐτῶν καὶ ἁλύσεις φορέσαντα, καὶ οὕτως ἀποθανόντα· καὶ Ἄγκυρα μὲν διὰ Μάρκελλον, Βέρροια δὲ διὰ Κῦρον, καὶ Γάζα δι' Ἀσκληπᾶν (55). Τούτους μὲν γὰρ πολλὰ πρότερον ὑβρίσαντες, ἐξορισθῆναι πεποιήκασιν οἱ δόλιοι· Θεόδουλον δὲ καὶ Ὀλύμπιον ἀπὸ τῆς Θρᾴκης ἐπισκόπους (56), καὶ ἡμᾶς, καὶ πρεσβυτέρους ἡμετέρους, οὕτως ἐποίησαν ζητηθῆναι, ὥστε, εἰ εὑρεθείημεν, κεφαλῆς ὑποστῆναι τιμωρίαν. Καὶ τάχα ἂν ἀπεθάνομεν οὕτως, εἰ μὴ παρὰ γνώμην αὐτῶν ἐφύγομεν καὶ τότε. Τοιαῦτα γάρ ἐστι τὰ μὲν κατὰ τῶν περὶ Ὀλύμπιον πρὸς τὸν ἀνθύπατον Δωνᾶτον, τὰ δὲ καθ' ἡμῶν πρὸς Φιλάγριον δοθέντα γράμματα. Τὸν γὰρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (57) ἐπίσκοπον Παῦλον διώξαντες καὶ εὑρόντες, προφανῶς ἀποπνιγῆναι πεποιήκασιν ἐν τῇ λεγομένῃ Κουκουσῷ τῆς Καππαδοκίας, δήμιον ἐσχη-

(49) Reg., ἀνδραγαθίσασθαι. Editi, ἀνδραγαθήσασθαι. Anglic., ἀνδραγαθεῖσθαι.

(50) Sic Reg. Editi, Ἀλλὰ κακοήθεις ὄντες ἀληθῶς αὐτοί, omissis intermediis. Anglic. vero sic : Ἀλλὰ κακοήθεις ὄντες σχηματίζουσι περιβομβεῖν, καὶ διὰ τοῦτο πάντα, multis omissis.

(51) Ita Reg. Basil. Anglic. Editi vero, προτρέχουσι καὶ κρίνονται, minus recte. Mox in Anglic. post ἐρευνῶσι deest δέ.

(52) Hæc habentur apud Theodoretum l. II *Hist.* c. 15. Mox Anglic., καὶ λαμβάνοντες οὐχ..

(53) Sic Reg. Editi male, κατ' ἐκείνων.

(54) Angl., ὑπομνήματα. Ποία Ἐκκλησία νῦν οὐ θρηνεῖ διὰ τὰς ἐκείνων αὐτῶν ἐπιβουλάς, omissis multis. Qui sequuntur vero episcopi, memorantur item sub initium *Epistolæ ad Solitarios* : sed qui dicitur Euphration Balanearum, ibi Εὐφρατίων ὁ ἐν Καλαναῖς perperam vocatur. Anglic., Βαλανία, Theodoret., Βαλαναῖαι. Mox illud, τὸν θαυμασιώτατον, deest in Anglic., nec lectum est a Nannio. Ibidem Anglic., Βόλτος, Nanniusque vertit *Bultus*. Theodoreti vetus editio Πόντος. Omnes alii rectius Πάλτος, eratque urbs Syriæ.

(55) Anglic., Ἀσκῆπαν.

(56) Anglic., Θρᾴκης ὄντας ἐπ. Mox Theodoret., καὶ ἡμᾶς δή.

(57) *Τὸν γὰρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, etc. Hæc habentur apud Theodoret. l. II, c. 5, et apud Niceph. l. IX, c. 30.

Digitized by Google

κότες εἰς τοῦτο Φίλιππον, τὸν γενόμενον ἔπαρχον· ἦν γὰρ καὶ τῆς αἱρέσεως αὐτῶν προστάτης, καὶ τῶν πονηρῶν βουλευμάτων ὑπηρέτης.

A cto : erat quippe ille hæresis eorum patronus, pravorumque minister consiliorum.

4. Ἆρ' οὖν διὰ τὰ τοσαῦτα κόρον ἔχουσι (58), καὶ λοιπὸν ἠρέμησαν; οὐδαμῶς. Οὔτε γὰρ ἐπαύσαντο, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν ταῖς Παροιμίαις βδέλλαν, μᾶλλον νεανιεύονται τοῖς κακοῖς, ἐπιφυόμενοι κατὰ τῶν μεγάλων παροικιῶν. Οἷα γὰρ καὶ τανῦν ἔδρασαν, τίς ἂν ἀξίως ἐξείποι (59); Τίς τοσοῦτον δύναται μνημονεῦσαι, ὅσον ἐκεῖνοι πεποιήκασιν; Ἄρτι γὰρ εἰρήνην ἐχουσῶν τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ τῶν λαῶν εὐχομένων ἐν ταῖς συνάξεσιν, ὁ μὲν ἐπίσκοπος τῆς Ῥώμης Λιβέριος, καὶ Παυλῖνος ὁ τῆς μητροπόλεως τῶν Γαλλιῶν, καὶ Διονύσιος ὁ τῆς μητροπόλεως τῆς Ἰταλίας (60), καὶ Λουκίφερ ὁ μητροπόλεως τῶν κατὰ Σαρδινίαν νήσων, καὶ Εὐσέβιος ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, οἱ πάντες ἐπίσκοποι ἀγαθοὶ, καὶ τῆς ἀληθείας κήρυκες, ἁρπάζονται, καὶ ἐξορίζονται· πρόφασιν οὐδεμίαν ἔχοντες, ἢ ὅτι μὴ συνέθεντο τῇ Ἀρειανῇ αἱρέσει, μηδὲ ὑπέγραψαν αὐτοῖς καθ' ἡμῶν, ἐν αἷς ἐπλάσαντο διαβολαῖς καὶ συκοφαντίαις (61).

4. Num igitur tot tantisque facinoribus satiati, jam quieti se dediderunt? Nullatenus. Non cessarunt enim, sed instar sanguisugæ, de qua in Proverbiis [11], magis magisque desæviunt, sceleribusque suis magnas parœcias adoriuntur. Quis enim pro rei gravitate eorum flagitia enarrarit? Quis eorum res gestas sermone complecti valeat? Ecclesiis enim jam in pace degentibus, orantibusque populis in synaxibus, Liberius Romanus episcopus, Paulinus Galliarum Metropolis episcopus, Dionysius Italiæ metropolis episcopus, Lucifer insularum Sardiniæ metropolis episcopus et Eusebius in Italia episcopus, omnes probi episcopi veritatisque præcones, abrepti in exsilium pelluntur : nulla prorsus alia de causa, quam quod Arianæ hæresi non sint astipulati, neque subscripserint calumniis sycophantiisque quas adversum nos illi commenti sunt.

5. Περὶ γὰρ τοῦ μεγάλου καὶ εὐγηροτάτου καὶ ὁμολογητοῦ ἀληθῶς Ὁσίου, περιττόν ἐστιν ἐμὲ καὶ (62) λέγειν· ἴσως γὰρ ἐγνώσθη πᾶσιν, ὅτι καὶ τοῦτον ἐξορισθῆναι πεποιήκασιν. Οὐ γὰρ ἄσημος, ἀλλὰ καὶ πάντων μάλιστα καὶ μᾶλλον ἐπιφανὴς ὁ γέρων. Ποίας γὰρ οὐ καθηγήσατο συνόδου; Καὶ λέγων ὀρθῶς, οὐ πάντας ἔπεισε; Ποία τις Ἐκκλησία τῆς τούτου προστασίας οὐκ ἔχει μνημεῖα (63) τὰ κάλλιστα; Τίς λυπούμενός ποτε προσῆλθεν αὐτῷ, καὶ οὐ χαίρων ἀπῆλθε παρ' αὐτοῦ (64); τίς ᾔτησε δεόμενος, καὶ οὐκ ἀνεχώρησε τυχὼν ὧν ἠθέλησε; Καὶ ὅμως καὶ κατὰ τούτου τετολμήκασιν· ὅτι καὶ αὐτὸς, εἰδὼς ἃς ποιοῦσι διὰ τὴν ἀσέβειαν ἑαυτῶν συκοφαντίας, οὐχ ὑπέγραψε ταῖς καθ' ἡμῶν ἐπιβουλαῖς. Εἰ γὰρ καὶ τὰ ὕστερον διὰ τὰς πολλὰς ὑπὲρ μέτρον ἐπιφερομένας αὐτῷ πληγὰς, καὶ συσκευὰς κατὰ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ, εἶξεν αὐτοῖς πρὸς ὥραν, ὡς γέρων καὶ ἀσθενὴς τῷ σώματι· ὅμως τούτων ἡ πονηρία καὶ ἐκ τούτων δείκνυται, σπουδασάντων πανταχόθεν ἑαυτοὺς (65) δεῖξαι μὴ εἶναι Χριστιανοὺς ἀληθῶς.

5. Nam de magno ac felicis senectutis viro et confessore revera Hosio, id est sancto, loqui supervacaneum fuerit : fortasse quippe compertum omnibus est, hunc quoque ipsis auctoribus in exsilium pulsum fuisse. Haud enim obscurus, sed omnium clarissimus senex ille est. Quæ synodus enim, cui non ille præfuerit? Quandonam sapientibus dictis suis non in suam omnes perduxit sententiam? Quænam Ecclesia illius patrocinii pulcherrima non servat monumenta? Quis illum mœstus adiit, quin lætus ab eo recesserit? Quis aliquo egens ab eo postulavit, optatumque non abiit assecutus? Hunc tamen tantum virum vexare ausi sunt : gnarus quippe cum esset earum quas impietatis suæ causa confingunt calumniarum, insidiosis eorum adversum nos rescriptis subscribere noluit. Quamvis enim tandem ob vim plagarum, quibus eum immanissime et ultra modum lancinarunt, et ob conspirationes adversum cognatos ejus conflatas, utpote senex ac corpore imbecillus, ad quoddam temporis spatium illis cesserit, attamen illorum malitia ex iis quoque eorum gestis innotescit : nam id omnino curant, ut se non veros esse Christianos comprobent.

[11] Prov. xxx, 15.

(58) Anglic., κόρον ἔχουσι, et ita legit Nannius. Mox Anglic., Οὐδὲ γὰρ ἐπαύσαντο.

(59) Anglic., εἴποι. Ibid., Τίς τοσοῦτον, etc. Hæc item apud Theodoret. *Hist.* l. II, c. 15.

(60) Sic omnes mss. Theod., et ita legit Nannius : at editi Παυλῖνος ὁ τῆς μητροπόλεως τῆς Ἰταλίας, omissis intermediis. Porro Dionysium hic memoratum Sozom. lib. IV, c. 8, ait fuisse episcopum Albæ. Sed haud dubie Mediolanensi præsul fuit ille. Erat tamen in Mediolanensi episcopatu urbs nomine Alba Pompeia, quæ forte causa fuit Sozomeno Dionysium Albæ episcopum nuncupandi. Mox Anglic., Σαρδανίων· Theod., Σαρδανίαν· Reg., Σερδινίαν. Paulo post ὁ post Εὐσέβιος in editis habetur, sed in Reg. deest. Ibid., οἱ abest ab Anglic.

(61) Anglic., ἐν αἷς ἐπλάσαν- συκοφαντίαις. Περὶ μὲν γάρ. Theod., ἐν αἷς ἔπραξαν συκοφαντίαις.

(62) Καί deest apud Theod. Idem paulo infra, πάντων μάλιστα περιφανὴς ὁ γέρων.

(63) Reg. et Anglic., μνημεῖα, et ita legit Nannius. Editi, σημεῖα. Theod., μνημόσυνα.

(64) Theodoret., τίς ὀδυρόμενός ποτε, προσελθὼν αὐτῷ, οὐ χαίρων ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ; Infra idem ὅτι καὶ οὗτος. Mox Angl., αὐτῶν συκοφαντίαις. Εἰ γάρ, omissis intermediis. Ibid. Reg., ἑαυτῶν habet, editi αὐτῶν.

(65) Anglicanus codex, σπουδασάντων ὑπὲρ τοῦ πανταχόθεν αὐτούς. Quæ mox sequuntur, ἐπειδή, etc., habentur apud Socratem l. II, cap. 28, et apud Nicephorum lib. IX. cap. 29. Socrat. sic incipit, Καὶ γὰρ εἰς τὴν Ἀλεξ., et ita Niceph. Quæ hic

Digitized by Google

6. Post hæc enim Alexandriam rursus invadunt, A nosque denuo ad necem perquirunt : factaque sunt **256** præsentia prioribus pejora. Milites quippe derepente ecclesiam obsedere : bellicusque tumultus vice precum exortus est. Dehinc Quadragesimæ tempore ingressus Georgius e Cappadocia, mala quæ a magistris illis edoctus fuerat adauxit. Etenim post hebdomadam Paschatis, virgines in carcerem conjici, episcopos a militibus vinctos abduci, orphanorum viduarumque domos et panes diripi, irruptiones in domos fieri, noctu Christianos dejici, domos obsignari, fratres clericorum pro fratribus periclitari. Hæc quidem atrocia, sed atrociora deinde consecuta sunt facinora : nam hebdomade post sanctam Pentecosten, cum populus, expleto jejunio, orandi causa ad cœmeterium egressus B esset, quod omnes a Georgii communione abhorrerent : re comperta sceleratissimus ille, Sebastianum ducem, Manichæum hominem, concitat : qui mox cum turma militum, arma, strictos gladios, arcus et tela ferentium, ipsa Dominica die in populum irrupit, paucisque illic in oratione repertis (plurimi namque adveniente hora recesserant), talia commisit facinora, qualia virum decebat Arianis obtemperantem. Nam accenso rogo virgines igni admotas adigebat ut dicerent, se Arianicæ fidei esse : ut autem eas vim superare, ignemque nihil curare animadvertit, nudatas iterum ita in faciem cædit ut per aliquantum temporis vix dignosci possent.

6. Ἐκεῖθεν γὰρ καὶ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πάλιν ἐπεφύησαν, ζητοῦντες πάλιν ἡμᾶς ἀποκτεῖναι, καὶ γέγονε χείρονα τὰ νῦν τῶν προτέρων (66). Στρατιῶται γὰρ ἐξαίφνης τὴν ἐκκλησίαν ἐκύκλωσαν, καὶ τὰ τῶν πολέμων ἀντὶ τῶν εὐχῶν ἐγίνετο. Εἶτ' εἰσελθὼν (67) τῇ Τεσσαρακοστῇ ὁ παρ' αὐτῶν ἀποσταλεὶς ἐκ Καππαδοκίας Γεώργιος, ηὔξησεν ἃ παρ' αὐτῶν μεμάθηκε κακά. Μετὰ γὰρ τὰ (68) ἕβδομα τοῦ Πάσχα παρθένοι εἰς δεσμωτήριον ἐβάλλοντο, ἐπίσκοποι ἤγοντο ὑπὸ στρατιωτῶν δεδεμένοι, ὀρφανῶν καὶ χηρῶν ἡρπάζοντο οἰκίαι καὶ ἄρτοι (69), ἔφοδοι κατὰ τῶν οἰκιῶν ἐγίνοντο, καὶ νυκτὸς οἱ Χριστιανοὶ κατεφέροντο, ἐπεσφραγίσθησαν οἰκίαι, καὶ ἀδελφοὶ κληρικῶν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ἐκινδύνευον. Καὶ δεινὰ μὲν ταῦτα, δεινότερα δὲ τὰ μετὰ ταῦτα τολμήματα (70)· τῇ γὰρ ἑβδομάδι μετὰ τὴν ἁγίαν Πεντηκοστὴν ὁ λαὸς νηστεύσας ἐξῆλθε περὶ τὸ κοιμητήριον εὔξασθαι (71), διὰ τὸ πάντας ἀποστρέφεσθαι τὴν πρὸς Γεώργιον κοινωνίαν· ἀλλὰ τοῦτο μαθὼν ὁ παμπόνηρος αὐτὸς, παροξύνει τὸν στρατηλάτην Σεβαστιανὸν, Μανιχαῖον ὄντα, καὶ λοιπὸν αὐτὸς μετὰ πλήθους στρατιωτῶν, ὅπλα καὶ ξίφη γυμνὰ, καὶ τόξα καὶ βέλη φερόντων, ὥρμησεν ἐν αὐτῇ τῇ Κυριακῇ κατὰ τῶν λαῶν· καὶ ὀλίγους εὑρὼν εὐχομένους (οἱ γὰρ (72) πλεῖστοι λοιπὸν διὰ τὴν ὥραν ἀναχωρήσαντες ἦσαν), τοιαῦτα εἰργάσατο, οἷα παρ' αὐτῶν ἔπρεπεν ἀκούσαντα πρᾶξαι. Πυρκαϊὰν γὰρ ἀνάψας, καὶ στήσας παρθένους παρὰ τὸ πῦρ, ἠνάγκαζε λέγειν αὐτὰς (73) τῆς Ἀρείου πίστεως εἶναι· ὡς δὲ νικώσας αὐτὰς ἔβλεπε, καὶ μὴ φροντιζούσας τοῦ πυρὸς, γυμνώσας λοιπὸν, οὕτως κατέκαψεν εἰς τὰ πρόσωπα, ὡς μετὰ χρόνον μόγις αὐτὰς ἐπιγνωσθῆναι.

7. Viros autem quadraginta comprehensos, insolentiore modo verberavit : nam virgis palmarum recens amputatis, quibus adhuc aculei hærebant, sic eorum terga laceravit, ut nonnulli ob infixos aculeos medici opera sæpius eguerint, imo quidam vim plagarum non ferentes exstincti sint. Porro quotquot apprehenderant, una cum virginibus ad magnam relegarunt Oasin. Neque initio concesserunt ut defunctorum corpora cognatis suis traderentur; sed ipsa arbitratu suo occultarunt abjecerruntque insepulta : rati sic posse suam latere crudelitatem. Qua in re vecordes illi magno mentis errore tenebantur : nam cum defunctorum cognati de suorum quidem confessione gauderent, lugerentque tamen ob subducta corpora, hæc sane causa

7. Ἄνδρας δὲ κρατήσας τεσσαράκοντα, καινοτέρῳ τρόπῳ κατέκοψε· ῥάβδους γὰρ τὰς ἀπὸ τῶν φοινίκων εὐθὺς τεμὼν, ἐν αὐταῖς ἐχούσαις (74) ἔτι τοὺς σκόλοπας τὰ νῦν τούτων οὕτως ἐξέδειρεν, ὡς τινὰς μὲν πολλάκις χειρουργηθῆναι διὰ τοὺς ἐναποπαγέντας (75) ἐν αὐτοῖς σκόλοπας, τινὰς δὲ καὶ μὴ φέροντας ἀποθανεῖν. Πάντας μὲν οὖν τοὺς περιληφθέντας ἀθρόως, καὶ τὴν παρθένον, ἐξώρισαν εἰς τὴν μεγάλην Ὄασιν· τὰ δὲ σώματα τῶν τετελευτηκότων οὐδὲ τοῖς ἰδίοις κατὰ τὴν ἀρχὴν ἀποδοθῆναι πεποιήκασιν (76), ἀλλ' ἔκρυψαν ὡς ἠθέλησαν, ἄταφα βαλόντες, ὑπὲρ τοῦ δοκεῖν αὐτοὺς λανθάνειν τὴν τοσαύτην ὠμότητα. Πράττουσι δὲ τοῦτο πεπλανημένῃ τῇ διανοίᾳ (77) οἱ παράφρονες· τῶν γὰρ οἰκείων τῶν τετελευτηκότων, χαιρόντων μὲν διὰ τὴν ὁμολογίαν, θρη-

C

D

enarrantur, habes etiam sub finem *Apologiæ* præcedentis, et in *Epist. ad Solit.*

(66) Socrat. et Nic., τὰ ὕστερα χείρονα τῶν πρώτων. Mox Reg. Socr. et Nic., καὶ τὰ πολέμων. Editi καὶ τὰ τῶν πολέμων.

(67) *Εἶτ' εἰσελθών.* Sic Reg. Socr. et Nic. Editi vero, et Theod. apud quem hæc habentur lib. II, cap. 14, εἶτα ἐλθών.

(68) Sic Socr. Nic. et mss.; in editis τά deest.

(69) In Theod. καὶ ἄρτοι deest.

(70) Socrates et Nic., τετολμημένα.

(71) Ritus orandi in cœmeteriis apud ecclesiasticos scriptores sæpe occurrit : sic in *Constitutionibus apostol.*, lib. VIII, c. 30, circa quod vide notas Cotelerii.

(72) Theodoretus δή post γάρ. Mox Socrates et Niceph., ἀναχωρήσαντες ἔτυχον. Paulo post iidem οἷα παρ' αὐτῶν ἔπρεπε πραχθῆναι. Πυρκαϊὰν γὰρ ἅψας.

(73) Sic Socr. et Nic.; Reg. et Theod., ἑαυτάς, editi ἑαυτούς. Mox hæc, καὶ μὴ φροντιζούσας τοῦ πυρός, desunt in Anglic.

(74) Sic Reg. et Nic. Editi, ἐν αὐταῖς ἐχούσας.

(75) Sic editi. At Regius codex, Socr. et Nic., ἀποπαγέντας. Paulo post Anglic. Soc. et Nic., περιλειφθέντας. Mox Theod., τὰς παρθένους. Hæc item enarrantur in *Epist. ad Solit.*

(76) Socrates et Nic., ἀποδοθῆναι συνεχώρησαν.

(77) Socrates et Nicephorus, πεπλανημένοι τῇ διανοίᾳ. Theodoret., πεπλανημένοι τὴν διάνοιαν.

Digitized by Google

νούντων δὲ διὰ τὰ σώματα, μεῖζον ἐξηχεῖτο (78) κατ' αὐτῶν ὁ τῆς ἀσεβείας καὶ ὠμότητος ἔλεγχος. Καὶ γὰρ εὐθὺς ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν Λιβυῶν ἐξώρισαν μὲν ἐπισκόπους Ἀμμώνιον, Μούϊον (79), Γάϊον, Φίλωνα, Ἑρμῆν, Πλήνιον, Ψενόσιριν, Νειλάμμωνα, Ἀγαθὸν, Ἀνάγαμφον, Μάρκον, Ἀμμώνιον, ἕτερον Μάρκον, Δρακόντιον, Ἀδέλφιον, Ἀθηνόδωρον· καὶ πρεσβυτέρους Ἱέρακα καὶ Διόσκορον· καὶ οὕτω πικρῶς ἤλασαν αὐτοὺς, ὡς τινὰς μὲν αὐτῶν (80) ἐν ταῖς ὁδοῖς, τινὰς δὲ ἐν αὐτῷ τῷ ἐξορισμῷ ἀποθανεῖν. Ἐφυγάδευσαν δὲ ἐπισκόπους πλείους τριάκοντα (81)· σπουδὴ γὰρ ἦν αὐτοῖς κατὰ τὸν Ἀχαάβ, εἰ δυνατὸν, ἐξᾶραι τὴν ἀλήθειαν. (82) Ἰδοὺ ταῦτα τῶν ἀσεβῶν τὰ τολμήματα.

A fuit ut magis magisque vulgarentur eorum impietatis crudelitatisque argumenta. Verum illi mox ex Ægypto et Libyis in exsilium miserunt episcopos Ammonium, Muium, Gaium, Philonem, Hermen, Plenium, Psenosirim, Nilammonem, Agathum, Anagamphum, Marcum, Ammonium, alterum Marcum, Dracontium, Adelphium, Athenodorum; et presbyteros, Hieracem et Dioscorum, quos tanta acerbitate expulerunt, ut illorum quidam in itinere, quidam in exsilii loco interirent. Episcopos vero plus triginta in **257** fugam verterunt: ea enim illis quemadmodum Achabo cura fuit, ut, si modo fieri posset, veritatem de medio tollerent. En illa ipsa sunt impiorum facinora.

8. Ταῦτα δρῶντες καὶ μὴ ἐντραπέντες ἐφ' οἷς πρότερον (83) καθ' ἡμῶν ἐτύρευσαν κακοῖς, ἔτι καὶ νῦν κατηγοροῦσιν, ἐκφυγεῖν δυνηθέντας αὐτῶν τὰς ἀνδροφόνους χεῖρας· μᾶλλον δὲ ὀδύρονται πικρῶς, ὅτι μὴ καὶ ἐκποδὼν τέλεον πεποιήκασι· καὶ λοιπὸν προφασίζονται δειλίαν ὀνειδίζειν, ἀγνοοῦντες ὅτι, καὶ τοῦτο γογγύζοντες, εἰς ἑαυτοὺς ἐπιστρέφουσι μᾶλλον τὴν μέμψιν. Εἰ γὰρ φαῦλον τὸ φεύγειν, πολλῷ χεῖρον τὸ διώκειν· ὁ μὲν γὰρ, ἵνα μὴ ἀποθάνῃ, κρύπτεται, ὁ δὲ διώκει ζητῶν ἀποκτεῖναι· καὶ τὸ μὲν φεύγειν γέγραπται· ὁ δὲ ζητῶν ἀναιρῆσαι παραβαίνει νόμον, καὶ μᾶλλον αὐτὸς τὴν πρόφασιν τοῦ φεύγειν (84) παρέχει. Εἴπερ οὖν τὴν φυγὴν ὀνειδίζουσι, ἐντρεπέτωσαν πλέον ἑαυτοὺς διώκοντας· παυέσθωσαν γὰρ ἐπιβουλεύοντες, καὶ παύσονται οἱ φεύγοντες εὐθύς. Ἀλλὰ τῆς μὲν ἰδίας πονηρίας οὐ παύονται, τοῦ δὲ καταλαβεῖν (85) ἕνεκα πάντα πράττουσιν· οὐκ εἰδότες, ὅτι τῶν διωκομένων ἡ φυγὴ μέγας ἔλεγχός ἐστι κατὰ τῶν διωκόντων. Οὐδεὶς γὰρ τὸν πρᾶον καὶ φιλάνθρωπον φεύγει, ἀλλὰ μᾶλλον τὸν ἄγριον καὶ πονηρὸν ὄντα τὸν τρόπον (86). *Πᾶς* γοῦν *κατώδυνος καὶ ὑπόχρεως* ἀπὸ μὲν τοῦ Σαοὺλ ἔφευγε, πρὸς δὲ τὸν Δαβὶδ κατέφευγε. Διὰ τοῦτο καὶ οὗτοι τοὺς κρυπτομένους αὐτοὺς (87) ἀναιρεῖν σπουδάζουσιν, ὑπὲρ τοῦ μὴ δοκεῖν ἔχειν τῆς αὐτῶν πονηρίας τὸν ἔλεγχον. Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ δοκοῦσι τυφλώττειν οἱ ἀεὶ (88)

8. Hæc cum illi agant, nec pudeat malorum quæ adversum nos moliti sunt, nos etiamnum ideo criminantur, quod sanguinarias illorum manus effugerimus; imo potius acerbe lugent, quod me non e medio prorsus sustulerint: ac deinceps simulate timiditatem exprobrant: non intelligentes se dum ita obmurmurant, in se potius ipsam vertere criminationem. Nam si turpe est fugere, multo deterius persequi: qui fugit enim, mortis vitandæ causa se subducit; hic autem ideo persequitur, ut perimat quem inquirit. Quod autem fugere liceat, id Scripturæ testantur: qui autem interficiendi animo inquirit, is legem transgreditur, imo ipse est qui fugiendi causam præbet. Si igitur fugam exprobrant, se magis pudeat quod persequantur. Desinant insidias tendere, mox gradum sistent qui fugiunt. Sed nunquam illi suæ finem imponent malitiæ: nihil certe non agunt ut nos comprehendant, non advertentes fugam eorum qui persecutionem patiuntur permagnum esse in persecutores argumentum: nemo enim humanum fugit aut mansuetum hominem, sed immanem et moribus improbum. Idcirco *omnes qui erant in angustia constituti et oppressi ære alieno*[12], Saulem fugientes ad Davidem se conferebant. Illi vero ideo eos qui se occultant interficere satagunt, ut nulla supersint malitiæ suæ vestigia.

[12] I Reg. xxii, 2.

(78) Sic Regius, Basil. Anglic. Socrat. Theodor. Nic. Editi vero, μείζων ἐξηγεῖτο.

(79) Socrates, Θμουΐν. Anglic., Mouï. Ibid. Anglic. et Theodoret., Ψινόσιριν. Ibid. Anglic. et Socrat., Νειλάμμωνα, Reg. et editi, Πηλάμμωνα, male. Ibid. Socrat. et Niceph. et Anglic., Ἀγάθωνα. Theod., Ἀγάπιον. Ibid. Anglic., Ἄγαμφον. Mox Socrat. et Theodoret., Ἀμμώνιον ἕτερον καὶ ἕτερον Μάρκον. Apud Socratem legitur tertio Ammonius, sed male: nam septemdecim tunc forent episcopi pulsi, cum tamen sedecim tantum memoret Athanasius sub finem *Apologiæ* præcedentis. Hæc item in *Epist. ad Solit.*

(80) Anglicanus codex, μέντοι.

(81) Mire variat Theodoretus qui habet Ἐφόνευσαν δὲ ἐπισκόπους πλείους ἢ τριάκοντα, ejusque lectionem germanam putat Valesius. Sed mendosam esse arbitramur: nam præterquam quod omnes mss. et editi Athanasii, Socrat. et Niceph. habent ἐφυγάδευσαν, hæc lectio vera comprobatur ex *Apol. ad Constant.* num. 27, ubi sic legitur, Καὶ ἐξωρίσθησαν μὲν δέκα καὶ ἕξ, τῶν δὲ ἄλλων οἱ μὲν ἐφυγαδεύθησαν, οἱ δὲ ἠναγκάσθησαν ὑποκρίνασθαι. *Quorum* (*scilicet episcoporum*) *sedecim sunt in exsilium acti, ex cæteris vero, alii in fugam versi, alii ad simulandum coacti sunt.*

(82) Hæc habentur apud Socratem, lib. III, cap. 8, et apud Niceph., lib. X, cap. 16.

(83) Sic Reg. Basil. Socrat. Niceph. Editi vero et Anglicanus, ἐτυράννευσαν, male.

(84) Nicephorus, τοῦ ψέγειν.

(85) Socrat., καταβαλεῖν. Mox οὐκ deest in Socr. et Niceph.

(86) Anglic., τοὺς τρόπους. Mox editi male, Πῶς γοῦν. Reg. et Basil., Πᾶς γοῦν. Socrates et Niceph., Πᾶς γάρ. Anglic., Καὶ πᾶς μέν.

(87) Anglicanus et Socrates, αὐτοῖς. Ibidem Anglic., ἀναιρεῖν σπεύδουσι. Mox idem, ἑαυτῶν.

(88) Ἀεὶ deest apud Socr. Paulo post Reg. Basil. Anglic. Socr. Nic., γινομένη. Editi, γινομένης. Mox Anglic., περιφανεστέρα.

Digitized by Google

Verum illi ut semper errant, videntur in hoc etiam cæcutire : quanto enim fuga clarior, tanto etiam liquidius insidiis eorum patratæ cædes, irrogataque exsilia explorata erunt. Si namque occidant, ipsa mors gravius in carnifices resonabit ; sin pellant in exsilium, quaquaversum emittunt iniquitatis suæ monumenta.

9. Si igitur sanæ mentis essent, sese adverterent malis hujusmodi complicari, ac in propria impingere consilia. Verum quia mente capti sunt, impetu ad persequendum feruntur, dumque cædes perpetrare student, suam impietatem perspectam non habent. Imo forte ipsam criminari audebunt Providentiam (nihil enim illis inausum) quod viros quos inquirunt sibi non tradat : cum palam tamen sit, testante Salvatore, ne passerculum quidem sine Patre nostro qui in cœlis est posse in laqueum incidere. At ubi aliquem apprehenderint sceleratissimi illi, et aliorum et sui in primis statim obliviscuntur, elatisque ex sola arrogantia superciliis, nec cognoscunt temporis opportunitatem, nec vel minima naturæ reverentia cohibentur ab injuriis inferendis : sed more Babylonici tyranni efferatius insurgunt citra ullam in quemlibet misericordiam : sed *senis jugum aggravant*[13], et *super dolorem vulnerum* immites illi *addiderunt*[14]. Quod si ejusmodi facinora non admisissent : si eos qui suas calumnias in nos conflatas impugnarent, non loco expulissent, eorum fortasse dictis saltem nonnulli fidem adhibuissent. At cum sint tot tantisque episcopis insidiati, nec magno Hosio confessori, neque episcopo Romano, ac tot **258** Hispaniarum, Galliarum, Ægypti, Libyæ, aliarumque regionum episcopis pepercerint, sed tantis malis affecerint eos qui ullatenus se nostri causa arguerent; nonne priusquam alios insidiis nos suis aggressi fuissent? annon putandum eos id jam peroptare, ut nos immani nece post alios obtruncent? In hoc quippe advigilant, ac secum injuste agi putant, si quos illi vivere nolint, superstites cernant.

10. Cuinam igitur illorum non est perspecta vafrities? cuinam id planum non est, ipsos non virtutis studio timiditatem nobis exprobrare; sed sanguinem sitientes, veluti sagenis, malis suis uti artibus, arbitrantes se sic eos quos occidendos perquirunt comprehendere posse? Eo autem illos animo esse, operibus ipsis comprobatur, arguiturque eorum

[13] Isa. XLVII,6. [14] Psal. LXIX, 26.

A πλανώμενοι· ὅσῳ γὰρ ἡ φυγὴ πρόδηλος, τοσούτῳ καὶ πλέον ἡ ἐξ ἐπιβουλῆς γινομένη παρ' αὐτῶν ἀναίρεσις, ἢ καὶ ἐξορία προφανεστέρα γενήσεται· ἂν τε γὰρ ἀποκτείνωσιν, (89) ὁ θάνατος μεῖζον ἠχήσει κατ' αὐτῶν· ἂν τε πάλιν ἐξορίσωσι, πανταχοῦ καθ' ἑαυτῶν αὐτοὶ μνημεῖα τῆς παρανομίας ἐξαποστέλλουσιν.

9. Εἰ μὲν οὖν ἔσωζον τὰς φρένας, ἔβλεπον ἑαυτοὺς ἐν τούτοις συνεχομένους, καὶ τοῖς ἑαυτῶν προσκόπτοντας λογισμοῖς (90)· ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ σωφρονεῖν ἀπώλεσαν, διὰ τοῦτο καὶ διώκοντες ἐξάγονται, καὶ ζητοῦντες ἀνελεῖν, οὐχ ὁρῶσιν ἑαυτῶν τὴν ἀσέβειαν. Τάχα γὰρ (91) καὶ τὴν Πρόνοιαν αὐτὴν αἰτιᾶσθαι τολμῶσιν (οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς ἀτόλμητον), ἐφ' οἷς αὐτοῖς οὐ παραδίδωσι, προδήλου τούτου τυγχάνοντος
B κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν, ὅτι μηδὲ στρουθίον ἄνευ τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐμπεσεῖν εἰς παγίδα δύναται. Καὶ γὰρ καὶ ὅτε παραλαμβάνουσιν οἱ ἁλάστορες, εὐθὺς ἐπιλανθάνονται τῶν τε ἄλλων, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἑαυτῶν· καὶ μόναις (92) ταῖς ἁλαζονείαις τὰς ὀφρῦς ἀνασπάσαντες, οὔτε καιρὸν γινώσκουσιν, οὔτε ἀδικοῦντες ἀνθρώπους αἰδοῦνται τὴν φύσιν· κατὰ δὲ τὸν τύραννον τῆς Βαβυλῶνος ἀγριώτερον ἐπιφύονται, καὶ οὔτε τινὰς ἐλεοῦσιν (93), ἀλλὰ καὶ *τοῦ πρεσβυτέρου τὸν ζυγὸν ἐπιβαρύνουσι*, καὶ *ἐπὶ τὸ ἄλγος τῶν τραυμάτων*, ὡς γέγραπται, *προστιθέασιν* οἱ ἀνηλεεῖς. Εἰ μὲν οὖν μὴ ταῦτα δράσαντες ἦσαν, εἰ μὴ τοὺς κατὰ τῆς συκοφαντίας αὐτῶν ὑπὲρ ἡμῶν λέγοντας ἐξορίσαντες
C ἦσαν, πιθανῶς ἂν λέγοντες παρά τισιν ἐνομίσθησαν· ἐπειδὴ δὲ ἄλλοις τοσούτοις (94) καὶ τηλικούτοις ἐπισκόποις ἐπεβούλευσαν, καὶ οὔτε τοῦ μεγάλου καὶ ὁμολογητοῦ Ὁσίου, οὔτε τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης, οὔτε τοσούτων (95) ἀπὸ τῶν Σπανιῶν, καὶ Γαλλιῶν, καὶ τῆς Αἰγύπτου, καὶ Λιβύης, καὶ τῶν ἄλλων μερῶν ἐπισκόπων ἐφείσαντο, ἀλλὰ τοσαῦτα πεποιήκασι κατὰ τῶν ὅλως ἐλεγξάντων αὐτοὺς ὑπὲρ ἡμῶν· πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡμᾶς πρὸ τῶν ἄλλων ἐβουλεύσαντο, καὶ μετ' ἐκείνους ἐπιθυμοῦσι δὲ κακῶς ἀνελεῖν (96); Εἰς τοῦτο γὰρ ἀγρυπνοῦσι, καὶ νομίζουσιν ἀδικεῖσθαι, ἂν βλέπωσι σωζομένους, οὓς οὐκ ἐβούλοντο ζῆν.

10. Τίς τοίνυν οὐ συνορᾷ τὴν πανουργίαν (97) αὐτῶν; τίνι τοῦτο κατάδηλον οὐκ ἔστιν, ὅτι μὴ δι' ἀρετὴν ὀνειδίζουσι δειλίαν, ἀλλ' αἵματα διψῶντες, ὥσπερ
D σαγήναις χρῶνται ταῖς ἰδίαις κακοτεχνίαις, νομίζοντες ἐν ταύταις συλλαμβάνεσθαι οὓς ἐὰν ζητῶσιν ἀναιρῆσαι; Τοιούτους γὰρ αὐτοὺς αἱ πράξεις ἔδειξαν, καὶ ἤλεγξαν τὸν τρόπον αὐτῶν, θηρίων μὲν ἀγριώτε-

(89) Quæ leguntur a voce ἀποκτείνωσι ad παντα-χοῦ, deerant in editis, sed habentur in Reg. Basil. Angl. Socr. et Niceph. Ibi Anglic. habet ἐξηχεῖ pro ἠχήσει. Mox idem, αὐτοὶ μνημεῖα τῆς πονηρίας ἀποστέλλ.

(90) Anglicanus codex, λόγους.

(91) Multa hic omittuntur a Socrat. Niceph. Paulo post Reg. et Anglican., οὐδὲν γάρ. In editis γάρ deest.

(92) Anglicanus codex, μόνον

(93) Reg., ἐλεῶσιν. Mox Anglic., τοῖς πρεσβυτέροις.

(94) Τοσούτοις deest in Anglic.

(95) Anglic., τοσοῦτον. Paulo post idem, ἐπισκόπους. Idem ibi, ἀλλὰ καί.

(96) Sic Angl. quem sequi visum est. Reg. et editi, κἀκεῖσε ἀνελεῖν. Paulo post Reg. et Anglic., ἂν βλέπωσι. Editi, ἐὰν βλέπωσι.

(97) Anglicanus codex, κακουργίαν.

Digitized by Google

ρον, Βαβυλωνίων δὲ ὠμότερον. Καὶ εἰ καὶ αὐτάρκης (98) ἐκ τούτων ἐστὶν ὁ κατ' αὐτῶν ἔλεγχος, ὅμως, ἐπειδὴ κατὰ τὸν πατέρα ἑαυτῶν τὸν διάβολον ἁπαλοῖς τοῖς λογαρίοις σχηματίζονται, ὥστε δειλίαν ἐγκαλεῖν, δειλότεροι λαγωῶν ὄντες αὐτοί· φέρε καὶ τὰ ἐκ τῶν θείων Γραφῶν περὶ τῶν τοιούτων γεγραμμένα θεωρήσωμεν. Δειχθήσονται γὰρ οὐδὲν ἧττον καὶ πρὸς ταύτας μὲν μαχόμενοι, τῶν δὲ ἁγίων τὰς ἀρετὰς διαβάλλοντες. (99) Εἰ γὰρ λοιδοροῦσι τοὺς κρυπτομένους ἀπὸ τῶν ζητούντων ἀνελεῖν, καὶ διαβάλλουσι τοὺς φεύγοντας ἀπὸ τῶν διωκόντων· τί ποιήσουσιν ὁρῶντες τὸν μὲν Ἰακὼβ φεύγοντα τὸν ἀδελφὸν Ἡσαῦ, τὸν δὲ Μωσῆν εἰς Μαδιὰμ ἀναχωροῦντα διὰ τὸν φόβον τοῦ Φαραώ; Τί δὲ, τοιαῦτα φλυαροῦντες, ἀπολογήσονται τῷ Δαβὶδ, φεύγοντι τὸν Σαοὺλ ἀπὸ τῆς οἰκίας, ὅτε ἀπέστειλεν αὐτὸν ἀναιρεθῆναι, καὶ κρυπτομένῳ μὲν ἑαυτὸν (1) ἐν τῷ σπηλαίῳ, ἀλλοιοῦντι δὲ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, ἕως ἂν παρέλθῃ τὸν Ἀβιμέλεχ (2), καὶ τὴν ἐπιβουλὴν ἐκκλίνῃ; Τί δ' ἂν εἴποιεν οἱ πάντα λέγοντες εὐχερῶς, βλέποντες τὸν μέγαν Ἠλίαν ἐπικαλούμενον μὲν (3) τὸν Θεὸν καὶ νεκρὸν ἐγείραντα, κρυπτόμενον δὲ διὰ τὸν Ἀχαάβ, καὶ φεύγοντα διὰ τὰς ἀπειλὰς τῆς Ἰεζάβελ; τότε γὰρ ζητούμενοι καὶ οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν ἐκρύπτοντο, λανθάνοντες ἐν τοῖς σπηλαίοις διὰ τοῦ Ἀβδιοῦ (4).

11. Ἢ τούτοις μὲν ὡς παλαιοῖς οὐκ ἐνέτυχον, τῶν δὲ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, οὐδὲ μίαν μνήμην ἔχουσι· καὶ γὰρ καὶ οἱ μαθηταὶ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἀνεχώρουν κρυπτόμενοι, καὶ ὁ Παῦλος ἐν Δαμασκῷ, παρὰ τοῦ ἐθνάρχου ζητούμενος, ἀπὸ τοῦ τείχους ἐν σαργάνῃ κεχάλασται, καὶ ἐξέφυγε τοῦ ζητοῦντος τὰς χεῖρας. Τῆς τοίνυν Γραφῆς τοιαῦτα λεγούσης περὶ τῶν ἁγίων, ποίαν ἄρα πρόφασιν τῆς ἑαυτῶν προπετείας ἐξευρεῖν δυνήσονται; Ἂν τε γὰρ δειλίαν ὀνειδίσωσι κατ' αὐτῶν, μαινομένων τὸ τόλμημα· ἂν δὲ (5) καὶ ὡς παρὰ τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ ποιοῦντας αὐτοὺς διαβάλλωσιν, οὐκ εἰδότες εἰσὶ παντελῶς τὰς Γραφάς. Ἐν μὲν γὰρ τῷ νόμῳ πρόσταξις ἦν ἐκταγῆναι καὶ πόλεις φυγαδευτηρίων (6), ὑπὲρ τοῦ τοὺς ζητουμένους εἰς θάνατον ὅπως δήποτε δύνασθαι διασώζεσθαι· ἐπὶ δὲ συντελείᾳ τῶν αἰώνων παραγενόμενος αὐτὸς ὁ τῷ Μωσεῖ λαλήσας Λόγος τοῦ Πατρὸς, πάλιν ἐντολὴν ταύτην δίδωσι, λέγων· *Ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ* (7), *φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν*· καὶ μετ' ὀλίγα φησίν· *Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ, ὁ ἀναγινώσκων νοείτω· τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ*

A mores feris ipsis efferatiores Babyloniisque crudeliores esse. Porro quamvis hæc satis sint ad illos confutandos, attamen quia more patris sui diaboli molles voculas simulate proferunt, ut nos timiditatis accusent, ipsi interim leporibus timidiores : age, quæ in Scripturis sacris hac de re scripta habentur perpendamus. Propalam enim hinc erit illos haud minus cum Scripturis quam nobiscum pugnare, ac ipsas sanctorum virtutes calumniari. Nam si vituperant eos qui ab inquirentibus ad necem sese occultant, si calumniantur eos qui fugiunt ut a persecutoribus declinent : quid, quæso, acturi sunt si videant Jacob fratrem suum Esau fugere? Quid si Moysem in terram Madiam metu Pharaonis secedere? Quid illi qui talia effutiunt, pro Davide B respondebunt, domo fugiente cum Saul sicarios ad eum confodiendum misit, in spelunca latente, vultum suum immutante, quoad Abimelechum ejusque insidias declinaret? Quidnam illi dixerint, homines sane verbis semper suis temerarii, cum magnum Heliam adverterint Deum quidem invocare ac mortuum excitare, sese tamen, ut Achabum declinaret, abscondere, et ob Jezabelis minas aufugere? quo tempore item filii prophetarum absconditi in speluncis, Abdiæ ope delitescebant.

11. At fortasse hæc utpote antiqua nunquam legerunt, nec eorum quæ in Evangelio leguntur ullatenus recordantur. Etenim ipsi discipuli metu Judæorum sese occultarunt. Et Paulus Damasci a præfecto quæsitus, per murum in sporta demissus C est, atque ita inquirentis se manus effugit. Cum hæc igitur sanctorum exempla Scriptura referat, quem temeritatis suæ obtentum invenire poterunt? Si namque illis timiditatem exprobrent, furentium sane ausus ille fuerit; sin contra Dei voluntatem illos egisse criminentur, sese Litterarum sacrarum prorsus ignaros exhibebunt. In lege quippe jussum fuit, ut constituerentur refugii urbes, quo hominibus ad necem quæsitis aliquod saltem salutis perfugium relinqueretur[15]. In consummatione autem sæculorum, cum advenit Verbum Patris quod Moysi olim locutum est, quid sit agendum præcipit dum hæc loquitur : *Cum autem persecuti vos fuerint in civitate ista, fugite in aliam*[16]. Et paulo post ait : *Cum* D *ergo videritis abominationem desolationis, quæ dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto, qui legit, intelligat : tunc qui in Judæa sunt, fugiant ad montes : et qui supra tectum non descendat* 259

[15] Exod. xxi, 13. [16] Matth. x, 23.

(98) Sic Reg. et Anglic. Editi vero post αὐτάρκης habent αὐτῶν. Mox pro ὁ κατ' αὐτῶν, ut habent Reg. et Anglic., in editis legitur ὁ ἱκανός. Paulo post Anglic., αὐτῶν. Ibid. Anglic., λογαρίοις. In Reg. primo positum fuerat, λογοχαρίοις, sed postea, eraso οχ, λογαρίοις factum est. Editi, λογοχαρίοις.

(99) Hic resumunt Socr. et Nic.

(1) Reg., τοῦτον, male.

(2) Hic vocatur Ἀγχοῦς in textu Græco Scripturæ et Achis in Vulgata, I Reg. xxi, 13.

(3) Μὲν deest in Anglic.

(4) Regius Codex, παρὰ τῷ Ἀβδιοῦ. Socr., παρὰ τῷ Ἀβδίᾳ. Editi, διὰ τοῦ Ἀβδιοῦ. Quæ post hæc sequuntur, citantur in concilio Duziacensi I, tomo VIII, Conc., p. 1569. Mox Anglic. post παλαιοῖς habet ἴσως. Paulo post Reg. et Socr., μνήμην. Editi vero, μνείαν.

(5) Anglic., ὀνειδίζωσι κατ' αὐτῶν μαίνονται· ἂν δέ. Mox idem, διαβάλλουσι παντελῶς, omissis intermediis.

(6) Socrates, φυγαδευτηρίους. Mox Anglicanus, δύνασθαι διῶξαι ταύτας.

(7) Socr. et Niceph., ἐκ τῆς πόλεως ταύτης.

Digitized by Google

tollere quæ in domo sua sunt : et qui in agro, non revertatur tollere tunicam suam [17]. Hæc cum scirent sancti, hujusmodi vitæ rationem sectati sunt. Nam quæ jam præcepit Dominus, hæc ipsa ante suum in carne adventum ore sanctorum præfatus est. Et hæc est norma quæ homines deducit ad perfectionem, ut nempe Dei jussa compleant.

12. Quapropter ipsum Verbum propter nos homo factum, dum inquireretur, ut nos jam agimus, sese occultare, itemque persecutores fugere et insidias declinare voluit. Decebat enim eum, ut esuriendo, sitiendo, patiendo, sic et sese occultando ac fugiendo, ostendere se carnem gestare, atque hominem factum esse. Nam ab ipso statim initio quo factus est homo, dum adhuc puer esset, per angelum ipse suum Josepho præcepit : *Surgens, tolle puerum et matrem ejus, et fuge in Ægyptum ; futurum est enim ut Herodes quærat animam pueri* [18]. Defuncto autem Herode, ut Archelaum filium ejus declinaret, in Nazaret secedit. In subsequenti vero tempore, ubi sese Deum exhibuit, manumque aridam sanam fecit, cum egressi Pharisæi consilium inirent qua ratione perderent eum [19] : id cum Jesu notum esset, secessit inde. Et vero quando Lazarum suscitavit a mortuis, *Ab illo*, inquit, *die cogitaverunt ut interficerent eum. Jesus ergo jam non in palam ambulabat, sed abiit inde in regionem juxta desertum* [20]. Deinde postquam dixisset Salvator, *Antequam Abraham fieret ego sum, Judæi quidem lapides tulerunt, ut jacerent in eum, Jesus autem abscondit se, et exivit de templo* [21] ; et, *Transiens per medium illorum ibat* [22], itaque se subduxit.

13. Hæc ergo cum videant, seu potius audiant, nihil quippe vident : quomodo, uti scriptum est, non optant igne comburi, cum gestis doctrinæque Domini adversa ipsi consilia ineant verbaque profundant [23]? Etenim cum Joannes martyrium subiisset, et discipuli ejus corpus humassent, his auditis Jesus, *recessit inde in navicula in locum desertum seorsum* [24]. Hæc erant igitur Domini gesta : hæc ejus doctrina. Utinam illi vel ita saltem erubescerent, et homines solum sua temeritate aggrederentur, nec majore ducti insania ipsum Salvatorem timiditatis incusarent ! eo enim tandem illi devenere, ut contra illum ausint blasphemare. Sed ita furibundos homines nemo ferat. Quin etiam hinc evincetur Evangelia illos minime capere. Causa autem secessus ac fugæ Salvatoris, quam evangelistæ memorant, ra-

δρη (8)· ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος μὴ καταβήτω ἆραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ· καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ μὴ ὑποστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ. Ταῦτα γὰρ εἰδότες οἱ ἅγιοι, τοιαύτην εἶχον τὴν τῆς πολιτείας ἀγωγήν. Ἃ γὰρ νῦν προσέταξεν ὁ Κύριος, ταῦτα καὶ πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας (9) ἐν τοῖς ἁγίοις ἐλάλει· καὶ ἔστιν οὗτος ὅρος ἀνθρώποις εἰς τελειότητα φέρων, ὃ δ' ἂν ὁ Θεὸς προστάξῃ, τοῦτο ποιεῖν.

12. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Λόγος, δι' ἡμᾶς γενόμενος ἄνθρωπος, κατηξίωσε ζητούμενος, ὡς ἡμεῖς, κρυβῆναι· καὶ πάλιν διωκόμενος, φεύγειν καὶ τὴν ἐπιβουλὴν ἐκκλῖναι. Ἔπρεπε γὰρ αὐτὸν, ὡς ἐκ τοῦ πεινῆν καὶ διψῆν, καὶ τοῦ παθεῖν, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ κρύπτεσθαι καὶ φεύγειν, δεικνύειν ἑαυτὸν (10) φοροῦντα σάρκα καὶ γενόμενον ἄνθρωπον. Ἐξ ἀρχῆς μὲν γὰρ ἅμα τῷ γενέσθαι ἄνθρωπος, ὅτε παιδίον ἦν, αὐτὸς διὰ τοῦ ἀγγέλου ἐνετείλατο τῷ Ἰωσήφ· *Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον· μέλλει γὰρ Ἡρῴδης ζητεῖν τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου.* Καὶ ἀποθανόντος δὲ Ἡρῴδου, φαίνεται δι' Ἀρχέλαον τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἀναχωρῶν εἰς τὴν Ναζαρέτ. Ὅτε δὲ λοιπὸν καὶ Θεὸν ἑαυτὸν ἐδείκνυε, καὶ τὴν ξηρὰν χεῖρα πεποίηκεν ὑγιᾶ, οἱ μὲν Φαρισαῖοι, ἐξελθόντες, συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν· ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν. Καὶ γὰρ ὅτε (11) τὸν Λάζαρον ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, *Ἀπ' ἐκείνης*, φησὶ, *τῆς ἡμέρας ἐβουλεύσαντο, ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν.* *Ὁ οὖν Ἰησοῦς οὐκέτι παῤῥησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλ' ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου.* Εἶτα λέγοντος τοῦ Σωτῆρος, *Πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι, οἱ μὲν Ἰουδαῖοι ἦραν* (12) *λίθους, ἵνα βάλωσιν ἐπ' αὐτόν· ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐκρύβη, καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ·* καὶ, *Διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπορεύετο,* καὶ παρῆγεν οὕτως.

13. Ἆρα ταῦτα βλέποντες, μᾶλλον δὲ κἂν ἀκούοντες (13), ἐπεὶ μὴ βλέπουσι, πῶς κατὰ τὸ γεγραμμένον οὐ θελήσουσι γενέσθαι πυρίκαυστοι, ὅτι ἐναντία ὧν ὁ Κύριος ποιεῖ καὶ διδάσκει, βουλεύονται καὶ φθέγγονται ; Καὶ γὰρ ὅτε Ἰωάννης μεμαρτύρηκε, καὶ οἱ μαθηταὶ τὸ σῶμα ἔθαψαν, ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς, *ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν.* Ὁ μὲν οὖν Κύριος ἐποίει ταῦτα, καὶ (14) οὕτως ἐδίδασκεν. Εἶθε δὲ οὗτοι κἂν οὕτως αἰσχυνθῶσι, καὶ μέχρι τῶν ἀνθρώπων στήσωσιν ἑαυτῶν τὴν προπέτειαν, καὶ μὴ πλέον μανέντες ἐγκαλέσωσι καὶ τῷ Σωτῆρι δειλίαν, ἅπαξ κατ' αὐτοῦ βλασφημεῖν μελετήσαντες ! Ἀλλ' οὔτε μαινομένων αὐτῶν τις ἀνέξεται· μᾶλλον δὲ καὶ τὰ Εὐαγγέλια μὴ νοοῦντες ἐλεγχθήσονται. Ἔστι γὰρ ἡ πρόφασις τῆς τοιαύτης ἀναχωρήσεως καὶ φυγῆς εὔλογος καὶ ἀληθὴς, ἣν ἐπὶ

[17] Matth. xxiv, 15-18. [18] Matth. ii, 13. [19] Matth. xxvi, 4. [20] Joan. xi, 53, 54. [21] Joan. viii, 58, 59. [22] Luc. iv, 30. [23] Isa. ix, 5. [24] Matth. xiv, 13.

(8) Anglic., εἰς τὰ ὄρη. Καὶ ὁ. Infra idem, ἐπὶ τῆς οἰκίας.

(9) Anglic., πολιτείας.

(10) Reg., ἐκ τοῦ δεικνυσιν ἑαυτόν, omissis intermediis. Editi, αὐτός. Angl., οὕτως καὶ ἐκ τούτου δεικνύειν ἑαυτὸν ἐνανθρωπήσαντα, ἐξ ἀρχῆς μὲν ἅμα τὸ γεν. Paulo post, ὅτε deest in Anglic. Idem ibid., καὶ αὐτός.

(11) Sic Regius et Anglican. Editi, Καὶ γὰρ καὶ.

(12) Socr. et Nic., ἔλαβον.

(13) Socr., κατανοοῦντες. Paulo post Anglic., ᾧ ὁ Θεὸς ἐποίει καὶ διδάσκει βούλονται.

(14) Καὶ deest in Anglic. Infra Regius, στήσουσιν.

Digitized by Google

τοῦ Σωτῆρος κειμένην οἱ εὐαγγελισταὶ ἀπεμνημόνευσαν. Δεῖ δὲ ἡμᾶς ἐκ τούτου καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ἁγίων τὴν αὐτὴν λογίζεσθαι (ἃ γὰρ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἀνθρωπίνως γέγραπται, ταῦτα τῷ κοινῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἀναφέρεσθαι προσήκει. Τὸ γὰρ ἡμῶν ἐκεῖνος ἐφόρεσε σῶμα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν (15) ἐνεδείκνυτο)· ἦν ὁ Ἰωάννης ἔγραψεν οὕτως· *Ἐζήτουν αὐτὸν πιάσαι, καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.* Καὶ γὰρ καὶ πρὸ ταύτην (16) ἐλθεῖν, ἔλεγεν αὐτὸς τῇ μὲν μητρί· *Οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου*· τοῖς δὲ χρηματίσασιν ἀδελφοῖς αὐτοῦ· *Ὁ ἐμὸς καιρὸς οὔπω πάρεστι.* Πάλιν τε, ἐλθόντος τοῦ καιροῦ, ἔλεγε τοῖς μαθηταῖς· *Καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε* (17)· *ἰδοὺ γὰρ ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν.*

14. Ὡς μὲν οὖν Θεὸς καὶ Λόγος ὢν τοῦ Πατρὸς, καιρὸν οὐκ εἶχεν· αὐτὸς γὰρ τῶν καιρῶν ἐστι δημιουργός· ἄνθρωπος δὲ γενόμενος καὶ τοῦτο λέγων, δείκνυσιν ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων χρόνον εἶναι μεμετρημένον· καὶ χρόνον οὐ τὸν κατὰ τύχην, ὥς τινες τῶν Ἑλλήνων νομίζοντες μυθολογοῦσιν, ἀλλ' ὃν αὐτὸς δημιουργὸς ὢν, ὡς ἠθέλησεν ὁ Πατὴρ, ὥρισεν ἑκάστῳ. Καὶ τοῦτο γέγραπται, καὶ πᾶσι γέγονε φανερόν· εἰ γὰρ κέκρυπται, καὶ λανθάνει πάντας ἀνθρώπους τὸ πῶς, καὶ τὸ πόσον ἑκάστῳ μεμέτρηται, ἀλλ' ὅμως πᾶς ὁστισοῦν οἶδεν, ὅτι (18) ὡς ἔαρος καὶ θέρους, καὶ φθινοπώρου καὶ χειμῶνός ἐστι καιρὸς, οὕτως, κατὰ τὸ γεγραμμένον, καιρὸς τοῦ ἀποθανεῖν καὶ καιρὸς τοῦ ζῆν (19) ἐστι. Διὰ τοῦτο τῆς μὲν κατὰ Νῶε γενεᾶς ὁ χρόνος ἀπετμήθη· καὶ ὡς τοῦ καιροῦ πάντων παρόντος, συνεστάλη τὰ ἔτη. Καὶ τῷ Ἐζεχίᾳ προσετέθησαν ἔτη δέκα καὶ πέντε. Τοῦ δὲ Θεοῦ ἐπαγγελλομένου τοῖς γνησίως αὐτῷ λατρεύουσιν, ὅτι Τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν σου (20) ἀναπληρώσω, ὁ μὲν Ἀβραὰμ πλήρης ἡμερῶν ἀποθνήσκει· ὁ δὲ Δαβὶδ παρεκάλει λέγων· *Μὴ ἀναγάγῃς με ἐν ἡμίσει ἡμερῶν μου*· καὶ ὁ μὲν εἷς τῶν φίλων τοῦ Ἰὼβ, Ἐλιφὰζ, τοῦτο καλῶς εἰδὼς, ἔλεγεν· *Ἐλεύσῃ δὲ ἐν τάφῳ, ὥσπερ σῖτος ὥριμος, κατὰ καιρὸν θεριζόμενος, ἢ ὥσπερ θημωνία ἅλωος καθ' ὥραν συγκομισθεῖσα*· ὁ δὲ Σολομὼν, ἐπισφραγίζων τούτου τὴν φωνὴν, φησίν· *Ἁφαιροῦνται ὥροι ψυχαὶ παρανόμων.* Διὸ (21) παραινεῖ ἐν τῇ Ἐκκλησιαστῇ λέγων· *Μὴ ἀσεβήσῃς πολὺ, καὶ μὴ γίνου σκληρὸς, ἵνα μὴ ἀποθάνῃς ἐν οὐ καιρῷ σου.*

15. Ὥσπερ δὲ ταῦτα γέγραπται, δείκνυσιν (22) ὁ

A tioni consentanea ac legitima est, eamque nos decet omnibus sanctis accommodare (quæ enim de Salvatore secundum humanitatem scripta sunt, ea par est communi hominum generi referre : nostrum quippe corpus ille gestavit, et humanam in se exhibuit infirmitatem); quam fugæ causam ita Joannes descripsit : *Quærebant eum tenere, et nemo misit in illum manum, quia nondum venerat hora ejus* [25]. Etenim antequam illa veniret aiebat ipse matri suæ : *Nondum venit hora mea* [26] : iisque qui fratres sui vocabantur : *Tempus meum nondum advenit* [27]. Ac rursum cum advenisset tempus, discipulis aiebat : *Dormite jam et requiescite : ecce enim appropinquavit hora, et Filius hominis tradetur in manus peccatorum* [28].

B

260 14. Enimvero ut Deus et Verbum Patris, tempus non habuit; ipse enim creator temporum est. Cum autem homo factus hæc sit locutus, ostendit singulis hominibus tempus suum esse dimensum, ac tempus non ex fato, ut quorumdam fabulantium Græcorum fert opinio, sed quod ipse qui creator est juxta Patris placitum singulis definivit. Res sane illa et scripta et nulli non explorata est : quamvis enim ignotum sit, omnesque homines lateat, quomodo vita sit claudenda, aut quantum uniculque temporis spatium sit definitum, attamen unusquisque novit, sicut veris, ætatis, autumni et hiemis stata sunt tempora, ita quoque, ut scriptum est, tempus moriendi esse pariter ac vivendi [29]. Quapropter generationis quæ ætate Noe fuit, vitæ tempus concisum est : et, quasi omnium tempus adfuisset, anni contracti sunt. Ezechiæ autem annis quindecim sunt superadditi. Cum vero Deus iis qui se legitime coluerint hoc pollicitus sit : Numerum dierum tuorum adimplebo, Abraham plenus dierum moritur [30] : David autem hoc postulabat : *Ne revoces me in dimidio dierum meorum* [31] : et unus ex amicis Job Eliphaz, hoc cum probe nosset, aiebat : *Venies autem in sepulcrum ut seges matura suo tempore demessa, aut sicut acervus areæ suo tempore comportatus* [32]; et Salomon hujus sermonem obsignans, ait : *Tolluntur ante tempus animæ impiorum* [33]. Quocirca in Ecclesiaste his verbis admonet : *Ne impie agas multum, et noli esse durus, ne moriaris in tempore non tuo* [34].

C

D

15. Hæc cum scripta sint, commonstrat ratio

[25] Joan. VII, 4-30. [26] Joan. II, 4. [27] Joan. VII, 6. [28] Matth. XXVI, 45. [29] Eccle. III, 2. [30] Gen. XXV, 8. [31] Psal. CI, 25. [32] Job. V, 26. [33] Prov. X, 27. [34] Eccle. VII, 18.

(15) Hæc sic habent Socrat. et Niceph., Τὰ γὰρ ἡμῶν ἐκεῖνος ἀνεδέξατο, καὶ τὰ τῆς ἡμετέρας ἀσθενείας ἐνεδείκνυτο. Ibid. Anglic., ἐνεδείκνυτο. Ἔστι δὲ ἡ πρόφασις ἣν Ἰωάννης ὑπέγραψεν. Infra Socrates, τὰς χεῖρας.

(16) Basilienses. Anglican. et Socrat., πρὸ τοῦ ταύτην.

(17) Sic Regius Basil. Anglic. et Socr., καὶ deerat in editis. Mox Reg. Socr. Niceph., ἤγγικεν, ubi editi ἦλθεν.

(18) Sic Regius et Anglicanus codex. Editi, πῶς ὁστισοῦν οἶδεν, ὡς, etc.

(19) Anglicanus codex, καὶ τοῦ ζῆν.

(20) Σου deest in Anglic.

(21) Regius codex, Διὸ καί.

(22) Anglic., Ὥσπερ γὰρ τούτων γεγραμμένων δείκνυσιν. Paulo post Reg., ἑκάστῳ τῶν ἀνθρώπων μεμετρημένον. Anglic., ἑκάστῳ μεμετρημένων οὕτω τοῦ μηδένα. In editis, τῶν ἀνθρώπων deest.

Digitized by Google

probe scire sanctos, unicuique hominum tempus esse dimensum. Quod autem nemo illius temporis terminum norit, argumento illud est, quod David dicat : *Paucitatem dierum meorum nuntia mihi* [35] : rei namque cujus ignarus erat notitiam postulabat. Quamobrem dives ille qui se diu victurum existimabat, hæc audivit : *Stulte, hac nocte repetent animam tuam : quæ autem parasti cujus erunt* [36]? Ecclesiastes vero cum Spiritui sancto confideret, hanc protulit sententiam : *Et nescit homo tempus suum* [37]. Ideoque patriarcha Isaac hæc filio suo Esau loquebatur : *Ecce ego senui, et ignoro diem mortis meæ* [38]. Itaque Dominus, utpote Deus ac Verbum Patris, gnarus quot cuique annos esset ipse dimensus, nec ignorans quodnam proprio corpori ad patiendum tempus præfinivisset : quoniam pro nobis homo factus erat, diebus statum tempus præcurrentibus, more nostro, sese dum quæreretur occultabat, insidiasque declinans, sic præteribat, ac *per medium illorum ibat* [39]. Cum autem definitum a se tempus adduxisset ipse, quo corporaliter pro omnibus pati decreverat, de hoc ipso tempore Patrem alloquitur, his verbis : *Pater, venit hora : glorifica Filium tuum* [40] : nec sese ultra ab inquirentibus abscondit, sed stabat ut comprehenderetur. Nam dixit, ait Evangelium, iis qui se adibant : *Quem quæritis?* illisque respondentibus : *Jesum Nazarenum*, ait illis : *Ego sum* quem quæritis [41] ; neque semel duntaxat, sed et iterum illud egit : atque ita deinde adduxerunt eum ad Pilatum. Porro neque ante tempus permisit se apprehendi : neque cum tempus adesset sese occultavit : sed insidiantibus seipsum obtulit, ut palam omnibus faceret, hominum vitam juxta ac mortem a superno pendere judicio, et sine Patre nostro qui in cœlis est **261** ne capillum quidem hominis aut album aut nigrum fieri, neque passerculum in laqueum incidere [42].

A λόγος τοὺς ἁγίους εἰδέναι χρόνον ἑκάστῳ μεμετρημένον. Τοῦ δὲ μηδένα γινώσκειν τὸ τέλος τοῦ χρόνου γνώρισμα τὸ λέγειν τὸν Δαβίδ· *Τὴν ὀλιγότητα τῶν ἡμερῶν μου ἀνάγγειλόν μοι*· ὃ γὰρ οὐκ ἠπίστατο, τοῦτο μαθεῖν ἠξίου. Διὰ τοῦτο γοῦν ὁ πλούσιος, νομίζων ἔτι πολὺν ζήσεσθαι χρόνον, ἤκουσεν· *Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ζητοῦσί σου τὴν ψυχήν* (23)· *ἃ δὲ ἡτοίμασας τίνι ἔσται;* Ὁ δὲ Ἐκκλησιαστὴς ἀποφαίνεται θαρρῶν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, καὶ φησι· *Καί γε οὐκ ἔγνω ἄνθρωπος τὸν καιρὸν αὐτοῦ.* Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ πατριάρχης Ἰσαὰκ ἔλεγε τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἡσαῦ· *Ἰδοὺ ἐγὼ γεγήρακα, καὶ οὐ γινώσκω τὴν ἡμέραν τῆς τελευτῆς μου.* Ὁ μὲν οὖν Κύριος, καίτοι Θεὸς ὢν καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς, καὶ
B εἰδὼς τὸν μετρηθέντα τοῖς πᾶσι δι' αὐτοῦ καιρὸν, καὶ γινώσκων ὃν αὐτὸς ὥρισε καὶ τῷ ἰδίῳ σώματι χρόνον εἰς τὸ παθεῖν· ἐπειδὴ δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος γέγονε, τὰς (24) μὲν πρὸ τοῦ τὸν χρόνον ἐλθεῖν ἡμέρας καὶ αὐτὸς, ὡς ἡμεῖς, ἐκρύπτετο ζητούμενος, διωκόμενός τε ἔφευγε, καὶ τὰς ἐπιβουλὰς ἐκκλίνων οὕτω διήρχετο καὶ *διὰ μέσου αὐτῶν ἐπορεύετο*· ὅτε δὲ καὶ τὸν ὁρισθέντα παρ' αὐτοῦ καιρὸν ἦγαγεν αὐτὸς, ἐν ᾧ (25) παθεῖν σωματικῶς ὑπὲρ πάντων ἤθελε, τοῦτον μὲν προσφωνεῖ τῷ Πατρὶ, λέγων· *Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα· δόξασόν σου τὸν Υἱόν*· οὐκ ἔτι δὲ λοιπὸν (26) τοὺς ζητοῦντας ἐκρύπτετο, ἀλλ' εἱστήκει θέλων κρατηθῆναι ὑπ' αὐτῶν. Εἶπε γὰρ, φησὶ, τοῖς ἐλθοῦσι πρὸς αὐτόν· *Τίνα ζητεῖτε;* τῶν δὲ ἀποκριναμένων· *Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον* (27)·
C ἔλεγεν αὐτοῖς· *Ἐγώ εἰμι* ὃν ζητεῖτε· καὶ τοῦτο οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δεύτερον πεποίηκε· καὶ οὕτως λοιπὸν ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Πιλᾶτον. Οὔτε δὲ πρὸ τοῦ τὸν χρόνον ἐλθεῖν ἤφιεν ἑαυτὸν κρατεῖσθαι, οὔτε τοῦ καιροῦ παρόντος ἐκρύπτετο, ἀλλὰ καὶ ἔκδοτον ἑαυτὸν ἐδίδου (28) τοῖς ἐπιβουλεύουσιν, ἵνα δείξῃ πᾶσι, τῆς ἄνωθεν κρίσεως ἠρτῆσθαι τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἄνευ (29) τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς οὐδὲ θρὶξ ἀνθρώπου δύναται λευκὴ, ἢ μέλαινα γενέσθαι, οὐδὲ στρουθίον εἰς παγίδα ἐμπεσεῖν ποτε.

16. Dominus ergo ita se ipse pro omnibus, uti supra dictum est, obtulit. Sancti autem, hac a Salvatore accepta norma (ab ipso enim antehac, imo semper, omnes edocti fuere), cum adversus persecutores decertarent, aufugiebant, uti fas erat : D dumque ab illis perquirerentur, sese abdebant ; cumque, utpote homines, definiti sibi a Providentia temporis terminum ignorarent, nolebant seipsos insidiatoribus dedititios offerre ; cumque item nossent illud quod scriptum est, nempe in manibus Dei esse sortes hominum [43], et Dominum mortificare et vivificare [44], ideo ad finem usque exspectarunt, ut ait

16. Ὁ μὲν οὖν Κύριος οὕτως ἑαυτὸν προσῆγεν ὑπὲρ πάντων, ὡς προείρηται· οἱ δὲ ἅγιοι, καὶ τοῦτον τὸν τύπον παρὰ τοῦ Σωτῆρος μαθόντες (παρ' αὐτοῦ γὰρ καὶ πρὸ τούτου καὶ ἀεὶ πάντες ἐδιδάσκοντο), πρὸς μὲν τοὺς διώκοντας ἀγωνιζόμενοι, νομίμως ἔφευγον, καὶ ζητούμενοι παρ' αὐτῶν ἐκρύπτοντο· ἀγνοοῦντες δὲ ὡς ἄνθρωποι τοῦ ὁρισθέντος αὐτοῖς παρὰ τῆς Προνοίας χρόνου τὸ τέλος, οὐκ ἐβούλοντο παρέχειν ἁπλῶς ἑαυτοὺς ἐκδότους τοῖς ἐπιβουλεύουσιν· εἰδότες δὲ πάλιν τὸ γεγραμμένον, ὅτι ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ Θεοῦ εἰσιν οἱ κλῆροι τῶν ἀνθρώπων, καὶ Κύριος θανατοῖ καὶ Κύριος ζωοποιεῖ (30), μᾶλλον ἕως τέλους ὑπέμενον,

[35] Psal. ci, 24. [36] Luc. xii, 20. [37] Eccle. ix, 12. [38] Genes. xxvii, 2. [39] Luc. iv, 30. [40] Joan. xvii, 1. [41] Joan. xviii, 4-6. [42] Matth. v, 36 ; x, 29. [43] Psal. xxx, 16. [44] I Reg. ii, 6.

(23) Anglican., ἀπαιτοῦσί σου τὴν ψυχὴν ἀπὸ σοῦ.

(24) Sic Reg. In editis vero, τάς deest. Paulo post Reg. et Angl., ἔφευγε. Editi, ἔφυγε.

(25) Regius, ἐν ᾧ καί. Mox Anglican., τότε μὲν πρ.

(26) Λοιπόν deest in Anglic. Paulo post Reg. παρ' αὐτῶν, ubi editi, ὑπ' αὐτῶν.

(27) Reg., Ναζωραῖον. Editi, Ναζαραῖον.

(28) Anglic., ἀπεδίδου.

(29) Anglic., ὅτι ἄνευ. Mox idem, οὔτε θρίξ.

(30) Anglic., ζωογονεῖ.

Digitized by Google

ὡς εἴρηκεν ὁ Ἀπόστολος, *περιερχόμενοι ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, κακουχούμενοι, ἐπὶ ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ ἐν σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς κρυπτόμενοι*, ἕως ἂν ἡ (31) ὁ ὡρισμένος τοῦ θανάτου χρόνος ἔλθῃ, ἢ ὁ τὸν χρόνον ὁρίσας Θεὸς λαλήσῃ πρὸς αὐτοὺς, καὶ παύσῃ τοὺς ἐπιβουλεύοντας, ἢ δηλονότι παραδῷ τοὺς διωκομένους τοῖς διώκουσιν, ὡς ἂν αὐτῷ δόξῃ καλῶς ἔχειν. Καὶ τοῦτο περὶ πάντων ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ ἔστι μαθεῖν καλῶς· ὅτε γὰρ κατὰ τοῦ Σαοὺλ παρώξυνεν αὐτὸν Ἰωάβ, ἔλεγεν αὐτός· *Ζῇ Κύριος* (32), *ἐὰν μὴ ὁ Κύριος αὐτὸν πατάξῃ, ἢ ἔλθῃ ἡμέρα τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἢ καταβῇ εἰς πόλεμον, καὶ προστεθῇ εἰς τοὺς ὑπεναντίους, οὐ μὴ ἐποίσω χεῖρά μου ἐπὶ χριστὸν Κυρίου.*

A Apostolus, *circumeuntes in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, in solitudinibus errantes, in speluncis et in cavernis terræ latentes* [48], donec definitum mortis tempus adveniret, aut qui tempus definierat Deus eos alloqueretur, ac insidiatores sedaret, aut certe persecutoribus persecutionem patientes traderet, ut sibi congruum visum foret. Hoc ex Davide cum primis pulchre ediscere est; cum enim illum Joab adversum Saul concitaret, ait ipse: *Vivit Dominus, quia nisi Dominus percusserit eum, aut venerit dies mortis ejus, vel descenderit in prælium, et obierit apud adversarios, non immittam manum meam in christum Domini* [49].

17. Εἰ δέ ποτε καὶ φεύγοντες προσήρχοντο τοῖς ζητοῦσιν, οὐδὲ τοῦτο ἁπλῶς ἔπραττον· τοῦ γὰρ Πνεύματος λαλοῦντος αὐτοῖς, οὕτως ἀπήντων ἐκείνοις θεοφιλεῖς τυγχάνοντες· καὶ οὕτω πάλιν τὴν ἑαυτῶν ὑπακοὴν καὶ προθυμίαν ἐπιδεικνύμενοι. Οἷος ἦν Ἠλίας, ἀκούων παρὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ φαινόμενος τῷ Ἀχαάβ, Μιχαίας τε ὁ προφήτης ἐρχόμενος πρὸς αὐτὸν τὸν Ἀχαάβ, καὶ ὁ ἐπικαλεσάμενος προφήτης ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον (33) τῆς Σαμαρείας, καὶ ἐντρέπων τὸν Ῥοβοὰμ (34), καὶ Παῦλος ἐπικαλούμενος Καίσαρα. Οὐ γὰρ δὴ διὰ δειλίαν ἔφευγον, μὴ γένοιτο! μᾶλλον γὰρ τὴν φυγὴν εἶχον ἀγῶνα καὶ μελέτην κατὰ τοῦ θανάτου. Ἀλλὰ δύο ταῦτ' ἐφύλαττον καὶ ἐβουλεύοντο καλῶς, ὅτι (35) μήτε ἑαυτοὺς ἁπλῶς προσῄγον, τοῦτο γὰρ ἦν ἑαυτὸν ἀποκτεῖναι, ὑπεύθυνόν τε θανάτου γενέσθαι, καὶ ἀντιπράξαι τῷ Κυρίῳ λέγοντι· *Ἃ ὁ Θεὸς ἔζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω*· μήτε μέμψιν ὀλιγωρίας ἤθελον ὑπομένειν, ὡς ἀτονήσαντες πρὸς τὰς ἐν τῇ φυγῇ θλίψεις, μείζονα καὶ δεινότερον πόνον ἐχούσας τοῦ θανάτου. Ὁ μὲν γὰρ ἀποθανὼν πέπαυται τοῦ πονεῖν· ὁ δὲ φεύγων προσδοκῶν καθ' ἡμέραν τὰς παρὰ τῶν ἐχθρῶν ἐφόδους, κουφότερον ἡγεῖται τὸν θάνατον· ὥστε καὶ τοὺς ἐν τῇ φυγῇ τελειωθέντας μὴ ἀκλεῶς (36) ἀποθνήσκειν, ἀλλ' ἔχειν καὶ αὐτοὺς τοῦ μαρτυρίου τὸ καύχημα. Διὰ τοῦτο γὰρ ὁ Ἰὼβ ἐν ἀνδρείᾳ μέγας ἐγνώσθη, ἐπειδὴ ζῶν τοσούτους καὶ τηλικούτους ὑπέμεινε πόνους (37), ὧν οὐδεμίαν αἴσθησιν ἐλάμβανεν, εἰ τελευτήσας ἦν. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτοὶ οἱ μακάριοι Πατέρες τοιαύτην εἶχον τῆς πολιτείας τὴν ἀγωγήν· διωκόμενοι μὲν γὰρ οὐκ ἐδειλίων, ἀλλὰ καὶ (38) μᾶλλον ἐδείκνυον ἑαυτῶν τὴν τῆς ψυχῆς ἀνδρείαν, οὕτως ἐν πνιγηροῖς καὶ σκοτεινοῖς τόποις ἑαυτοὺς κατακλείοντες, καὶ σκληρῶς ἑαυτοὺς ἄγοντες· παρόντα δὲ πάλιν τοῦ θανάτου τὸν καιρὸν οὐ παρῃτοῦντο· ἔμελε

17. Si quando vero dum fugerent, conversi deinde quærentibus sese offerrent, non temere hoc agebant; nam religiosi cum essent, jussu Spiritus Sancti occurrebant illis: quo pacto obsequentiam alacritatemque suam commonstrabant. Hujusmodi erat Elias, qui jussu Spiritus Achabo coram astitit [47]: Michæas item propheta qui ipsum adiit Achabum [48]; propheta etiam qui altare Samariæ compellavit, Jeroboamque pudore suffudit [49]: et Paulus qui Cæsarem appellavit [50]. Non enim præ formidine fugiebant, absit! imo potius fuga illis pro certamine et meditatione mortis erat. Sed recte sibi consulentes hæc duo servabant, ut scilicet nec seipsi temere offerrent, fuisset enim illud mortem sibi consciscere, propriæque necis reum fieri, ac Domino repugnare dicenti: *Quæ Deus conjunxit, homo non separet* [51]; neque in ignaviæ crimen incurrere vellent, quasi se tæderet fugæ ærumnas ipsa morte duriores gravioresque perferre. Nam qui mortuus est, miseriis levatur: qui vero fugit, cum quotidie anxius inimicorum exspectet incursus, mortem fuga leviorem existimat. Quapropter qui in fuga intereunt, haud inglorii moriuntur, sed ipsi quoque gloriam consequuntur martyrii. Quocirca Job fortitudine animi magnus comprobatus est, quod vivus tot tantasque ærumnas pertulerit, quarum si mortuus fuisset ne minimum quidem sensum percepturus erat. Quamobrem etiam ipsi beati Patres hoc vivendi instituto sunt usi: persequentes enim se nequaquam reformidabant, imo potius cum ita se in angustis et tenebrosis locis includerent, cum aspero vivendi genere uterentur, sui ostendebant animi fortitudinem: ubi vero mortis tempus aderat, eam minime recusabant. Id enim curæ illis erat ut nec præsentem mortem pertimescerent, nec

[48] Hebr. II, 37. [49] I Reg. XXVI, 10, 11. [47] III Reg. XVIII, 17. [48] III Reg. XXII, 15. [49] III Reg. XIII, 2. [50] Act. XXV, 11. [51] Matth. XIX, 6.

(31) Ἡ deest in Anglic.

(32) Hæc, ζῇ Κύριος, deerant in editis, sed in Anglican. et Reg. habentur. Mox Reg., παίσῃ. Angl., παιδεύσῃ. Editi, παύσῃ, præstat prima lectio.

(33) Anglicanus codex, ἐπὶ τὸν ναόν. Infra δή post γάρ deest in eodem codice.

(34) Lege, Ἱεροβοάμ.

(35) Reg., ὅτε. Infra Reg., τῷ Κυρίῳ. Editi, τῷ Θεῷ.

(36) Anglicanus codex, ἀκλεεῖς.

(37) Ὑπέστη πόνους, Anglic.

(38) Καὶ deest in Anglic. Infra Reg. et Anglic., ἑαυτούς. Editi, σαυτούς. Mox Reg., σκληρῶς. Editi, ἀσκληρῶς, male.

Digitized by Google

definitum a Providentia decretum anteverterent, aut divinæ obsisterent dispensationi, ad cujus se nutum reservatos sciebant : ne temere agendo **262** ipsi sibi formidinis essent auctores ; sic enim scriptum est : *Qui præceps est labiis, seipsum terrebit* [46]. (40) αἴτιοι τοῦ πτοεῖσθαι γένωνται· οὕτω γὰρ ἑαυτόν.

18. Ac revera ad fortitudinis virtutem ita erant comparati, ut nemo, quicunque tandem sit, hac de re ambigere possit. Etenim patriarcha Jacob qui prius a facie Esau fugerat [47], præsentem mortem nequaquam timuit [48] : quin potius eo ipso tempore singulis patriarcharum pro cujusque meritis benedictionem impertivit. Magnus item Moyses qui se ante a Pharaone occultarat, ac illius formidine in terram Madiam secesserat, his auditis, *Vade in Ægyptum*, absque metu jussum implevit. Atque iterum jussus in montem Abarim conscendere, ut illic obiret [49], nequaquam ex metu substitit, sed libenter eo contendit. David quoque qui antea a Saule fugerat, non præ formidine recusavit belli periculis pro populo subeundis sese cum primis offerre : sed ubi mortis vel fugæ optionem sibi esse audiisset, cum perinde liceret aut fugere aut mori, sapiens ille vir mortem præoptavit. Magnus autem Elias qui se a Jezabele olim occultarat, minime reformidavit, jubente Spiritu sancto, Achabo occurrere, Ochoziamque redarguere. Petrus vero qui sese metu Judæorum absconderat, et Paulus apostolus qui in sporta demissus sic evaserat, his auditis verbis, Oportet vos Romæ martyrium subire, profectum non distulere suum, imo potius gaudentes abierunt, et ille quidem ut ad suos properans, de nece sua gaudebat, hic vero cum tempus adesset nequaquam exhorruit, sed gloriabundus ait : *Ego enim jam delibor, et tempus resolutionis meæ instat* [50].

19. Hæc autem recte declarant, nec priorem illorum fugam ex metu fuisse susceptam, nec quæ in præsenti agebant vulgaris cujusdam facinoris testimonium, sed magnæ virtutis, fortitudinis scilicet, argumentum esse. Neque enim per ignaviam secedebant, sed tunc impensius augebant suam in virtute exercitationem. Neque ob fugam improbati, vel timiditatis accusati sunt ab hujusmodi viris, cujusmodi sunt isti ad criminandum prompti ; imo vero beati ab ipso Domino prædicati sunt, his verbis : *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam* [51]. Nec iste labor illis fructu vacabat : nam sicut aurum in fornace probatos, ut ait Sapientia, invenit illos Dominus dignos se [52]. Et ipsi tum ma-

A γὰρ αὐτοῖς μήτε τοῦτον παρόντα πτήσσειν, μήτε τὴν ὡρισμένην παρὰ τῆς Προνοίας κρίσιν (39) προλαμβάνειν, μήτ' αὖ πρὸς τὴν οἰκονομίαν αὐτῆς ἀντιπράττειν, εἰς ἣν καὶ φυλαττομένους ἑαυτοὺς ἐγίνωσκον· ἵνα μὴ καὶ, προπετῶς πράττοντες, ἑαυτοῖς καὶ γέγραπται· *Ὁ προπετὴς χείλεσι πτοήσει ἑαυτόν.*

18. Ἀμέλει τοσοῦτον ἦσαν παρεσκευασμένοι πρὸς τὴν τῆς ἀνδρείας ἀρετήν, ὡς μηδὲ τὸν τυχόντα δύνασθαι διστάσαι περὶ τούτου. Ὁ μὲν γὰρ πατριάρχης Ἰακὼβ, φεύγων πρότερον τὸν Ἡσαῦ, οὐκ ἐφοβήθη παρόντα τὸν θάνατον· μᾶλλον γὰρ ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ κατ' ἀξίαν ἕκαστον τῶν πατριαρχῶν ηὐλόγει· ὁ δὲ μέγας Μωσῆς, κρυπτόμενος πρὸ τούτου τὸν Φαραὼ, καὶ δι' αὐτὸν ἀποδημήσας εἰς Μαδιὰμ, ἀκούσας, B *Ἄπελθε εἰς Αἴγυπτον*, οὐκ ἐφοβήθη· πάλιν τε προσταχθεὶς ἀναβῆναι (41) εἰς τὸ ὄρος τὸ Ἀβαρεὶ καὶ τελευτᾷν, οὐ διελιάσας ἀπέμεινεν, ἀλλὰ καὶ ἅσμενος ὥρμησεν εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ μὲν Δαβὶδ, φεύγων πρότερον τὸν Σαοὺλ, οὐκ ἐφοβεῖτο προκινδυνεύων ἐν τοῖς πολέμοις ὑπὲρ τῶν λαῶν· ἀλλὰ καὶ περὶ θανάτου καὶ φυγῆς αἵρεσιν ἀκούσας, ἐξὸν αὐτῷ φεύγειν καὶ ζῆν, μᾶλλον εἵλετο τὸν θάνατον ὁ σοφός· ὁ δὲ μέγας Ἠλίας, κρυπτόμενος πάλαι τὴν Ἰεζάβελ, οὐκ ἐδειλίασεν, ἀκούσας παρὰ τοῦ Πνεύματος ἀπαντῆσαι τῷ Ἀχαὰβ, καὶ τὸν Ὀχοζίαν (42) ἐλέγξαι. Πέτρος δὲ ὁ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων κρυπτόμενος, καὶ Παῦλος ὁ ἀπόστολος ἐν σαργάνῃ χαλασθεὶς καὶ φυγών, ἀκούσαντες, Εἰς (43-44) Ῥώμην δεῖ ὑμᾶς μαρτυρῆσαι, C οὐκ ἀνεβάλοντο τὴν ἀποδημίαν· χαίροντες δὲ μᾶλλον ἀπῆλθον· καὶ ὁ μὲν, ὡς πρὸς τοὺς ἰδίους σπεύδων, ἐγάννυτο σφαζόμενος, ὁ δὲ καὶ παρόντα τὸν καιρὸν οὐ κατέπτησσεν, ἀλλὰ καὶ ἐκαυχᾶτο λέγων· *Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἀναλύσεώς μου ἐφέστηκεν.*

19. Ταῦτα δὲ οὔτε τὴν προτέραν αὐτῶν φυγὴν κατὰ δειλίαν γεγενῆσθαι δείκνυσιν, οὔτε τανῦν τὴν τυχοῦσαν αὐτοῖς πρᾶξιν μαρτυρεῖ, μεγάλην δέ τινα τῆς ἀνδρείας αὐτῶν τὴν ἀρετὴν ἀνακηρύττει. Οὐδὲ γὰρ ἀντὶ (45) ῥᾳθυμίας εἶχον τὴν ἀναχώρησιν, ἀλλὰ καὶ μείζονα τότε τὸν τόνον τῆς ἀσκήσεως ἐπέτεινον· οὐδὲ κατεγινώσκοντο φεύγοντες, οὐδὲ κατηγοροῦντο δειλίας παρὰ τοιούτων, οἷοι νῦν (46) εἰσιν οὗτοι οἱ φιλαίτιοι· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐμακαρίζοντο παρὰ τοῦ D Κυρίου λέγοντος· *Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης.* Ἀλλ' οὐδὲ ἀνωφελὴς αὐτοῖς ὁ τοιοῦτος ἐγίνετο (47) κάματος· ὡς γὰρ χρυσὸν ἐν χωνευτηρίῳ δοκιμασθέντας, ὡς εἶπεν ἡ Σοφία, εὗρισκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἀξίους ἑαυτοῦ. Καὶ αὐτοὶ (48) τότε μᾶλλον ὡς σπινθῆρες ἀνέλαμπον, σωζόμενοι μὲν ἀπὸ τῶν κατα-

[46] Prov. XIII, 3. [47] Genes. XLIX. [48] Exod. III, 10. [49] Deut. XXXII, 49. [50] II Tim. IV, 6. [51] Matth. V, 10. [52] Sap. III, 5.

(39) Regius et Anglic., κρίσιν. Editi, κλῆσιν.
(40) Regius codex, ἑαυτῶν. Editi, ἑαυτοῖς, rectius. Infra Anglic., πτοήσει ἑαυτοῦ.
(41) Angl., Ἀνάβηθι. Mox idem, καὶ τελεύτα. Paulo post in Anglic. deest ἀλλά, in editis vero καί deest. Reg., ἀλλὰ καί.
(42) Anglic. male, Ὀζίαν.
(43-44) Anglican., ὅτι εἰς. Mox idem, ἀπεβάλοντο. Infra Reg. et edit. Commel., πρὸς τοὺς ἰδίους. Angl. et edit. Paris., πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, minus recte, et ita legit Nannius.
(45) Anglic., Οὐδὲ γὰρ οὐδέ.
(46) Anglic., οἷον οἱ νῦν.
(47) Anglic., ἐγινώσκετο. Mox idem, χρυσίον.
(48) Anglic., Αὐτοὶ δέ.

Digitized by Google

διωκόντων αὐτοὺς, ῥυσθέντες δὲ ἐκ τῶν ἐπιβουλῶν, καὶ διὰ τοῦτο φυλαχθέντες τοῖς λαοῖς εἰς διδασκαλίαν, ὥστε καὶ τὴν φυγὴν αὐτῶν, καὶ τὸ διαδρᾶναι τῶν ζητούντων τὸν θυμὸν, κατ' οἰκονομίαν τοῦ Κυρίου γεγενῆσθαι· τότε γὰρ οὕτως καὶ θεοφιλεῖς ἐγίνοντο, καὶ καλλίστην εἶχον τῆς ἀνδραγαθίας τὴν μαρτυρίαν.

20. Ὁ γοῦν πατριάρχης Ἰακὼβ φεύγων πλειόνων ὀπτασιῶν, καὶ τούτων θείων, κατηξιοῦτο· καὶ μᾶλλον ἠρεμῶν αὐτὸς, ἔσχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν Κύριον τὸν μὲν Λάβαν ἐντρέποντα, τὸν δὲ Ἡσαῦ ἐμποδίζοντα· καὶ μετὰ ταῦτα γέγονε τοῦ Ἰούδα πατὴρ, ἐξ οὗ κατὰ σάρκα ἀνέτειλεν ὁ Κύριος, καὶ τὰς εὐλογίας τοῖς πατριάρχαις διηκόνησε. Μωσῆς τε ὁ θεοφιλὴς, ὅτε ἔφευγε, τότε καὶ τὴν μεγάλην ὅρασιν εἶδε, καὶ διασωθεὶς ἀπὸ τῶν διωκόντων, προφήτης εἰς Αἴγυπτον ἀπεστέλλετο, διάκονός τε τῶν τοσούτων σημείων καὶ τοῦ νόμου γενόμενος, καθηγήσατο τοῦ τοσούτου λαοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ. Καὶ ὁ μὲν Δαβὶδ διωκόμενος ἐδίδασκεν· *Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθὸν*, καὶ, *Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐμφανῶς ἥξει· ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ οὐ παρασιωπήσεται.* Καὶ μᾶλλον δὲ ἴσχυε λέγων· *Ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου ἐπεῖδεν ὁ ὀφθαλμός μου·* καὶ πάλιν· *Ἐπὶ τῷ Θεῷ ἤλπισα, οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος.* Φεύγων τε καὶ ἀποδιδράσκων ἀπὸ προσώπου Σαοὺλ εἰς τὸ σπήλαιον, ἔλεγεν· *Ἐξαπέστειλεν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔσωσέ με, ἔδωκεν εἰς ὄνειδος τοὺς καταπατοῦντάς με. Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ ἔλεος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ, καὶ ἐῤῥύσατο τὴν ψυχήν μου ἐκ μέσου σκύμνων.* Οὕτω δὲ σωθεὶς κατ' οἰκονομίαν καὶ αὐτὸς, γέγονε μετὰ ταῦτα βασιλεὺς, καὶ τὴν ἐπαγγελίαν ἔσχεν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τὸν Κύριον ἡμῶν ἀνατεῖλαι. Ὁ δὲ μέγας Ἠλίας ἀναχωρῶν εἰς τὸ Καρμήλιον ὄρος ἐπεκαλεῖτο (49) τὸν Θεόν· καὶ τοὺς μὲν τῆς Βάαλ προφήτας τετρακοσίους ὄντας καὶ πλείους ἀθρόως ἀπήλειψε, τοὺς δὲ πεμφθέντας ἐπ' αὐτὸν δύο πεντηκοντάρχους μετὰ τῶν ἑκατὸν, λέγων, *Καταβήτω πῦρ ἀπ' οὐρανοῦ*, ἐν τούτῳ καὶ τούτοις ἐπετίμησε, τετήρηται δὲ καὶ αὐτὸς, ὥστε τὸν Ἐλισσαῖον ἀνθ' ἑαυτοῦ χρῖσαι, καὶ τύπος εἰς ἄσκησιν γενέσθαι τοῖς υἱοῖς τῶν προφητῶν. Παῦλος δὲ ὁ μακάριος γράφων· *Οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα, καὶ ἐκ πάντων με ἐῤῥύσατο ὁ Κύριος, καὶ ῥύσεται*, μᾶλλον ἴσχυε λέγων· *Ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν, οὐδὲν γὰρ ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ*· τότε γὰρ καὶ ἕως τρίτου οὐρανοῦ ἡρπάσθη, καὶ εἰς τὸν παράδεισον ἁπηνέχθη, ἔνθα καὶ ἤκουσεν ἄῤῥητα ῥήματα, ἃ μὴ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι. Διὰ τοῦτο (50) τότε πεφύλακται, ὥστε ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ πληρῶσαι τὸ Εὐαγγέλιον.

21. Οὐ μεμπτέα ἄρα, οὐδὲ ἀργὴ τῶν ἁγίων ἡ φυγή· εἰ γὰρ μὴ ἐξέκλινον τοὺς διώκοντας, πῶς ἐγίνετο τὸ (51) ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνατεῖλαι τὸν

gis quasi scintillæ refulgebant : erepti a persecutoribus, ab eorumque insidiis liberati, eoque pacto servati, ut populos edocerent. Itaque quod fugerint, et quod quærentium se furorem evaserint, illud ex Domini dispensatione factum est : eo enim modo tunc Deo cari redditi, et pulcherrimum fortitudinis suæ testimonium sunt consecuti.

20. Patriarcha certe Jacob dum fugeret, pluribus visionibus, ipsisque divinis, dignus est habitus ; imo dum ipse in quiete degeret, Dominum opitulatorem habuit, qui Laban pudore suffudit, et Esau coercuit [59]. Is quoque post hæc pater fuit Judæ ex quo secundum carnem ortus est Dominus : benedictionesque ipse patriarchis dispensavit. Moyses item Deo carus tum magnam illam visionem conspexit cum fugeret, et a persequentibus liberatus, propheta in Ægyptum missus, tantorumque minister signorum effectus, populi tandem in eremo dux fuit. Et David cum persecutionem pateretur hæc docuit : *Eructavit cor meum verbum bonum* [60] : et, *Deus noster* **263** *manifeste veniet : Deus noster, et non silebit* [61]. Imo magis invaluit cum hæc dixit : *Inimicos meos despexit oculus meus* [62] : et rursum : *In Deo speravi, non timebo quid faciat mihi homo* [63]. Cum autem fugeret, a facieque Saulis in speluncam declinaret, hæc ait : *Misit de cœlo et salvavit me, dedit in opprobrium conculcantes me. Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam, et eripuit animam meam de medio catulorum leonum* [64]. Atque ita servatus ipse per Dei providentiam in regem postea fuit cooptatus, promissumque fuit illi ex semine ejus Dominum nostrum oriturum. Magnus autem Elias dum ad Carmelum montem secederet, Deum invocavit. Isque ipse Baalis prophetas numero quadringentos, imo plures, una delevit : duos vero ad se legatos quinquagenarios cum centum viris, hæc proferendo, *Descendat ignis de cœlo* [65], sic illos ultus, ipse servatus est, ut vice sui Elisæum inungeret, seque ipse in exemplum [66] ad virtutis exercitationem filiis prophetarum exhiberet. Beatus vero Paulus cum hæc scripsisset, *Quales persecutiones sustinui, et ex omnibus eripuit me Dominus, et eripiet* [67], dehinc magis invaluit, hæc aiens : *Sed in his omnibus superamus : nihil enim nos separabit a charitate Christi* [68]. Tunc enim temporis usque ad tertium cœlum raptus, et in paradisum delatus, illic audivit arcana verba quæ non licet homini loqui. Ideoque ille tunc servatus est, ut ab Jerosolymis usque ad Illyricum Evangelii prædicationem impleret.

21. Nequaquam vituperanda igitur est aut inutilis sanctorum fuga : nam si a persecutoribus non declinassent, quomodo ex semine David ortus esset

[59] Genes. xxxi, et xxxii. [60] Psal. xliv, 1. [61] Psal. xlix, 3. [62] Psal. xci, 12. [63] Psal. lv, 11, [64] Psal. lvi, 4, 5. [65] IV Reg. i, 10. [66] Tit. ii, 7. [67] II Cor. i, 10. [68] Rom. viii, 35, 37.

(49) Reg. et Angl., ἐπεκαλεῖτο. Editi, παρεκαλεῖτο. Infra Anglic., ὑπ' αὐτόν.

(50) Anglic., διὰ τοῦτο καί.

(51) Τό decst in Anglic.

Digitized by Google

Dominus? aut quinam prædicassent verbum veritatis? Persecutores quippe ea de causa sanctos perquirebant, ut nullus superesset doctor veritatis, prout Judæi apostolis præcepere : qui tamen nihil non pertulere, ut Evangelium prædicaretur. Næ illi dum ita decertarent, tempus fugæ suæ haud sine fructu impendebant : nec in persecutione alienæ utilitatis obliti, imo boni verbi ministri cum essent, eam omnibus impertire non abnuebant : in ipsa quippe fuga sua Evangelium annuntiabant. Cumque futuros insidiatorum dolos prædicerent, fideles nihilominus adhortationibus suis confirmabant. Beatus itaque Paulus id experimento cum didicisset, hoc prænuntiavit : *Quotquot volunt pie vivere in Christo, persecutionem patientur*[69] : statimque eos qui fugerent allocutus, his verbis incitabat : *Per patientiam curramus propositum nobis certamen*[70]. Quamvis enim assiduæ sint tribulationes, at *tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit*[71]. Propheta item Isaias cum ejusmodi calamitates exspectarentur, his verbis alta voce hortatus est : *Vade, populus meus, intra in cubicula tua, claude ostium tuum, abscondere modicum ad momentum, donec pertranseat indignatio*[72]. Ecclesiastes vero non ignarus earum quæ adversus pios tendi solent insidiarum, qui hæc ait : *Si videris calumniam pauperis, et direptionem judicii et justitiæ in provincia, non mireris super hoc negotio : quia excelso excelsior est ad observandum, et illis quoque alii eminentiores, et abundantia terræ*[73] ; patrem habuit David qui persecutionum ærumnas experimento didicerat, et qui afflictos his verbis confortat : *Viriliter agite, et confortetur cor vestrum, omnes qui speratis in Domino*[74]. Nam eos qui talia patiuntur, non homo, sed ipse *Dominus*, inquit, *adjuvabit et* **264** *liberabit eos, quia speraverunt in eum*[75]. Etenim et ego *exspectans exspectavi Dominum, et intendit mihi : et exaudivit deprecationem meam, et eduxit me de lacu infimo, et de luto fæcis*[76]. Utilis ergo populis nec infructuosa sanctorum fuga comprobatur, etiamsi secus Arianis videatur.

22. Sic igitur sancti, ut dictum est, cum fugerent, maxima providentia et cura, quasi medici in usus indigentium servabantur. Aliis autem et plane omnibus nobis hominibus hæc posita lex est, ut fugiamus persecutores, nosque occultemus dum inquirimur, neque ita præcipites et temerarii simus, ut tentemus Dominum : sed exspectemus, ut supra dixi, donec definitum mortis tempus adveniat : aut judex ipse id de illis statuat quod sibi visum fue-

A Κύριον; ἢ τίνες ἔμελλον εὐαγγελίζεσθαι τὸν λόγον τῆς ἀληθείας; Καὶ γὰρ καὶ οἱ διώκοντες διὰ τοῦτο ἐζήτουν τοὺς ἁγίους, ἵνα μὴ ᾖ ὁ διδάσκων ὁποῖα οἱ Ἰουδαῖοι παρήγγειλαν τοῖς ἀποστόλοις · ἀλλὰ διὰ τοῦτο πάντα ὑπέμενον, ἵνα τὸ Εὐαγγέλιον κηρυχθῇ. Ἰδοὺ γοῦν (52) καὶ οὕτως ἀγωνιζόμενοι οὐκ ἀργὸν εἶχον τὸν τῆς φυγῆς καιρὸν, οὐδὲ διωκόμενοι ἐπελανθάνοντο τῆς ἑτέρων ὠφελείας, ἀγαθοῦ δὲ λόγου διάκονοι τυγχάνοντες οὐκ ἐφθόνουν οὐδὲ ταύτης (53) μεταδιδόναι τοῖς πᾶσιν· ἀλλὰ καὶ φεύγοντες, τὸ Εὐαγγέλιον ἐκήρυττον, καὶ προῦλεγον μὲν τῶν ἐπιβουλευόντων τὰς πανουργίας, ἠσφαλίζοντο δὲ τοὺς πιστοὺς ταῖς παραινέσεσιν. Ὁ μὲν οὖν μακάριος Παῦλος, πείρᾳ μαθὼν, προῦλεγε μέν (54)· *Ὅσοι θέλουσι ζῆν εὐσεβῶς ἐν Χριστῷ, διωχθήσονται*· ἐπήλειφε δὲ εὐθὺς τοὺς φεύγοντας εἰπών· *Δι' ὑπομονῆς τρέχομεν* (55) *τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα*. Κἂν γὰρ αἱ θλίψεις ὦσι συνεχεῖς, ἀλλ' *ἡ θλῖψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει* (56). Ὁ δὲ προφήτης Ἡσαΐας, προσδοκωμένης τοιαύτης περιστάσεως, ὑπανεμίμνησκε καὶ ἐβόα· *Βάδιζε, λαός μου, εἴσελθε εἰς τὰ ταμιεῖά σου, ἀπόκλεισον τὴν θύραν σου, ἀποκρύβηθι μικρὸν ὅσον ὅσον, ἕως ἂν παρέλθῃ ἡ ὀργή*. Ὁ δὲ Ἐκκλησιαστὴς εἰδὼς τὰς κατὰ τῶν θεοσεβῶν ἐπιβουλὰς, καὶ λέγων· *Ἐὰν συκοφαντίαν πένητος, καὶ ἁρπαγὴν κρίματος καὶ δικαιοσύνης ἴδῃς ἐν τῇ χώρᾳ, μὴ θαυμάσῃς ἐν τῷ πράγματι, ὅτι ὑψηλὸς ἐπάνω ὑψηλοῦ φυλάξαι, καὶ ὑψηλοὶ ἐπ' αὐτῆς, καὶ περισσεία γῆς*· εἶχε τὸν (57) πατέρα ἑαυτοῦ τὸν Δαβὶδ, πείρᾳ καὶ αὐτὸν μαθόντα τὰ ἐν τοῖς διωγμοῖς, καὶ ἀσφαλιζόμενον τοὺς πάσχοντας ἐν τῷ λέγειν· *Ἀνδρίζεσθε, καὶ κραταιούσθω ἡ καρδία ὑμῶν, πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπὶ Κύριον*· τοῖς γὰρ οὕτως ὑπομένουσιν οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς, φησὶ, *Κύριος βοηθήσει, καὶ ῥύσεται αὐτοὺς, ὅτι* (58) *ἤλπισαν ἐπ' αὐτόν. Καὶ γὰρ κἀγὼ ὑπομένων ὑπέμεινα τὸν Κύριον, καὶ προσέσχε μοι, καὶ εἰσήκουσε τῆς δεήσεώς μου, καὶ ἀνήγαγέ με ἐκ λάκκου κατωτάτου καὶ ἀπὸ πηλοῦ ἰλύος*. Ὠφέλιμος ἄρα τοῖς λαοῖς καὶ οὐκ ἄκαρπος ἡ φυγὴ τῶν ἁγίων δείκνυται, κἂν τοῖς Ἀρειανοῖς μὴ δοκῇ.

22. Οὕτω μὲν οὖν οἱ ἅγιοι, καθάπερ εἴρηται, φεύγοντες, κατὰ περιττὸν καὶ δι' οἰκονομίαν ἐφυλάττοντο, ὥσπερ ἰατροὶ τῶν δεομένων χάριν. Τοῖς δ' ἄλλοις καὶ πᾶσιν ἁπλῶς ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις νόμος οὗτος, φεύγειν διωκομένους καὶ κρύπτεσθαι ζητουμένους· καὶ μὴ προπετεύεσθαι μὲν ἐν τῷ πειράζειν τὸν Κύριον, περιμένειν δὲ αὐτοὺς, καθὰ προεῖπον, ἕως ἂν ὁ ὡρισμένος τοῦ θανάτου χρόνος ἔλθῃ, ἢ ὁ κριτής τι περὶ αὐτῶν βουλεύσηται, ὅπερ ἂν αὐτῷ δόξῃ καλῶς

[69] II Tim. III, 12. [70] Heb. XII, 1. [71] Rom. V, 4. [72] Isa. XVI, 20. [73] Eccle. V, 7. [74] Psal. XXXI, 25. [75] Psal. XXXVI, 40. [76] Psal. XL, 1-3.

(52) Reg., γοῦν. Editi, οὖν.
(53) Οὐκ ἐφόβουν οὐδὲ τούτου, Anglic.
(54) Anglic., ποῦ λέγει. Infra Reg., ἐπείληφε. Anglic., ἀπήλειφε.
(55) Textus Græcus Script., τρέχωμεν.
(56) Anglic., οὐκ αἰσχύνει. Infra Reg. et Angl., ὑπεμίμνησκε.
(57) Anglic., εἶχέ γὰρ τόν.
(58) Anglic., αὐτοὺς καὶ σώσει αὐτοὺς, ὅτι.

Digitized by Google

ἔχειν· εἶναι μέντοι τούτους (59) ἑτοίμους, ὥστε, καιροῦ καλέσαντος, καὶ κρατηθέντας ἀγωνίζεσθαι ὑπὲρ τῆς ἀληθείας μέχρι θανάτου. Ταῦτα καὶ οἱ μακάριοι μάρτυρες ἐν τοῖς κατὰ καιροὺς διωγμοῖς ἐφύλαττον, καὶ διωκόμενοι μὲν ἔφευγον, καὶ λανθάνοντες (60) ἐκαρτέρουν, εὑρισκόμενοι δὲ ἐμαρτύρουν. Εἰ δὲ καί τινες ἐξ αὐτῶν αὐτοῖς προσήρχοντο τοῖς διώκουσι, καὶ τοῦτο οὐχ ἁπλῶς ἔπραττον· ἐμαρτύρουν γὰρ εὐθὺς, καὶ πᾶσιν ἐγίνετο φανερὸν, ὅτι παρὰ τοῦ Πνεύματος ἦν καὶ αὐτῶν ἡ προθυμία καὶ ἡ τοσαύτη πρόσοδος.

23. Οὐκοῦν ὅτι (61) τοιαῦτα τοῦ Σωτῆρός ἐστι τὰ παραγγέλματα, καὶ τοιαῦται τῶν ἁγίων αἱ πράξεις, εἰπάτωσαν ἡμῖν οἱ μηδ' ὁτιοῦν ἄν τις εἴποι κατ' ἀξίαν ἑαυτῶν (62) ἀκούοντες, πόθεν ἔμαθον αὐτοὶ τὸ διώκειν; Ἀπὸ μὲν γὰρ τῶν ἁγίων, οὐκ ἂν εἴποιεν, ἀπὸ δὲ τοῦ διαβόλου (τοῦτο γὰρ αὐτοῖς περιλείπεται [63],) τοῦ λέγοντος· *Διώξας καταλήψομαι*· καὶ τὸ μὲν φεύγειν ὁ Κύριος προσέταξε, καὶ οἱ ἅγιοι ἔφυγον· τὸ δὲ διώκειν διαβολικόν ἐστιν ἐπιχείρημα, καὶ κατὰ πάντων αὐτὸς αἰτεῖται τοῦτο. Τίνι τοίνυν δεῖ προσθέσθαι, πάλιν λεγέτωσαν, τοῖς τοῦ Κυρίου ῥήμασιν, ἢ ταῖς αὐτῶν μυθολογίαις; Τίνων δὲ δεῖ μιμεῖσθαι τὰς πράξεις; τῶν ἁγίων, ἢ ὧν ἂν ἐπινοήσωσιν αὐτοί; Ἐπειδὴ δὲ ἴσως οὐδὲ ταῦτα διακρίνειν αὐτοὶ δύνανται (πεπήρωνται γὰρ τὴν διάνοιαν καὶ τὴν συνείδησιν, ὡς εἶπεν ὁ Ἡσαΐας, καὶ νομίζουσι τὸ πικρὸν εἶναι γλυκὺ, καὶ τὸ φῶς σκότος), παρελθών τις ἐξ ἡμῶν Χριστιανὸς ἐντρεψάτω τούτους μεγάλῃ τῇ φωνῇ λέγων· Ἀγαθὸν πεποιθέναι ἐπὶ Κύριον, ἢ ταῖς τούτων προσέχειν μωρολογίαις. Τὰ μὲν γὰρ τοῦ Κυρίου ῥήματα ζωὴν αἰώνιον ἔχει, τὰ δὲ παρὰ τούτων προφερόμενα πανουργίας καὶ αἱμάτων ἐστὶ μεστά.

24. Ἱκανὰ μὲν οὖν ταῦτα τὴν μανίαν τῶν ἀσεβῶν ἀνατρέψαι, καὶ δεῖξαι μηδὲν ἕτερον αὐτοὺς σπουδάζοντας, ἢ ἵνα μόνον εἰς λοιδορίας καὶ βλασφημίας φιλονεικῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ ἅπαξ Χριστομάχοι τολμήσαντες εἶναι, λοιπὸν καὶ φιλοπράγμονες γεγόνασιν(64), ἐξεταζέτωσαν ὅμως καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀναχωρήσεως, καὶ μανθανέτωσαν παρὰ τῶν ἰδίων. Ἦσαν γὰρ Ἀρειανοὶ συνδραμόντες τοῖς στρατιώταις εἰς τὸ παροξύνειν αὐτοὺς, καὶ ἀγνοοῦσιν αὐτοῖς (65) δεικνύειν ἡμᾶς. Καὶ εἰ καὶ οὗτως ἀσυμπαθεῖς τυγχάνουσιν, ἀλλὰ κἂν ἀκούοντες ἠρεμείτωσαν αἰσχυνόμενοι. Νὺξ μὲν γὰρ ἤδη ἦν, καὶ τοῦ λαοῦ τινὲς ἐπαννύχιζον προσδοκωμένης συνάξεως· ὁ δὲ στρατηλάτης Συριανὸς (66) ἐξαίφνης ἐπέστη μετὰ στρατιωτῶν πλεῖον πεντακισχιλίων, ἐχόντων ὅπλα καὶ ξίφη γυμνὰ, καὶ τόξα, καὶ βέλη,

rit : sintque parati, ut vocante eos statuto tempore, apprehensi, ad usque mortem decertent pro veritate. Hæc observarunt beati martyres in persecutionibus quæ suis occurrere temporibus; in persecutione scilicet fugere solebant, in latebrisque permanere, deprehensi autem martyrium fortiter subire. Quod si ex illis quidam persecutoribus sese offerrent; non temere illud agebant : martyrium quippe statim perferebant, palamque omnibus erat eam alacritatem eumque ad persecutores accessum Spiritum sanctum auctorem habere.

23. Hæc itaque cum sint Salvatoris præcepta, hujusmodique sanctorum gesta; dicant mihi illi, quos digne pro factis compellare nequimus, undenam ipsi didicerint persecutiones movere. Illud sane nequaquam sanctis acceptum referent; restat igitur ut a diabolo illud acceperint, qui ait, *persequar et comprehendam*[77] : fugere siquidem Dominus injunxit, et sancti ipsi fuga se proripuere : persequi vero diaboli proprium est facinus, qui id postulat ut sibi omnes persequi liceat. Cuinam igitur obsequendum, jam iterum respondeant, Dominine verbis, an vanis suis sermocinationibus? Quorum vero opera sunt imitanda? Sanctorumne, an eorum quos illi arbitrio suo cooptarint? Quandoquidem autem ne illi fortasse hoc discernere valent, obcæcati quippe mente et conscientia, ut ait Isaias[78], arbitrantur amarum esse dulce, et dulce amarum; quivis ex nobis Christianus pertransiens pudore illos suffundat, magna hæc voce clamans : Melius est confidere in Domino, quam illorum stultiloquiis attendere. Domini enim verba vitam æternam habent : verba autem ab illis prolata doli et sanguinis plena sunt.

24. Hæc sint igitur satis ad impiorum insaniam evertendam, et ad demonstrandum nihil aliud curæ illis esse, quam et conviciis et blasphemiis contendere. Sed quia semel Christi hostes effici ausi, deinde curiosi indagatores effecti sunt; nostri secessus rationem sciscitentur a suisque ediscant. Ariani certe sese militibus adjunxerant, ut illos concitarent, nosque illis ignotos indicarent. Qui si ita omnis commiserationis sunt expertes, saltem dum hæc audiunt, pudore affecti conquiescant. Nox jam erat et quidam e populo pervigilium agebant sequentis synaxis : cum dux exercitus Syrianus derepente cum militibus irrupit plus quinque millibus, qui armis, strictis gladiis, arcubus, telis et fustibus instructi erant, uti superius dictum est : ecclesiam-

[77] Exod. xv, 9. [78] Isa. v, 20

(59) Anglic. οὕτως. Infra idem ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας.

(60) Anglic. ἐφύλαττον καὶ λανθάνοντες μέν. Infra idem ἐξ αὐτῶν ἑαυτοὺς ἐξεδίδοντο.

(61) Reg. et Anglic. ὅτε. Editi ὅτι. Anglic. ibid. τοιαῦτα τοῖς τισὶ τά.

(62) Anglic. αὐτοῦ.

(63) Reg. Τοῦτο γὰρ αὐτοῖς περιλείπεται. Angl. περιείληπται. In editis γάρ deest, legiturque περιείληται. Infra Anglic. ἔφευγον.

(64) Hæc referuntur a Theodoret. lib. II *Hist.*, c. 13.

(65) Αὐτοῖς deest apud Theodor. Mox Reg. et Theodor. ἀσυμπαθεῖς, et recte quidem. Editi συμπαθεῖς. Quæ sequuntur porro enarrantur etiam in *Apologia ad Constantium* sub finem, et in *Epistola ad solitarios*.

(66) Συριανὸς deest apud Theod. Mox Theod. πλέον ἢ πεντ.

Digitized by Google

que densis conlocatis militibus circumsedit, ne quis posset ab ecclesia **265** egressus evadere. Ego vero cum non æquum existimarem in tanto tumultu populum deserere, satiusque ducerem me priorem periculo offerre; in throno sedens jussi diacono ut psalmum legeret, populoque ut responderet, *Quoniam in sæculum misericordia ejus*[79], ac omnes ita recederent abirentque domum. Verum, cum dux vi in templum invasisset, militesque sacrarium, ut nos comprehenderent, obsedissent; quotquot e clero et populo istic aderant, clamare et obsecrare ut me subducerem. Ego contra negare me recessurum, nisi omnibus singulisque egressis. Surgens itaque, ac injuncta oratione, id enixe rogabam, ut omnes prius discederent, satius esse me periclitari, quam lædi quempiam e populo. Egressis ergo plurimis cæterisque subsequentibus, qui nobiscum illic aderant monachi et ex clericis quidam ascendentes, nos pertraxere: atque ita, testor ipsam veritatem, licet e militibus alii sacrarium cingerent, alii ecclesiam obsiderent, Domino tamen duce pertransivimus, ipsoque custode clam illos discessimus: Deum magnopere glorificantes, quod populum non prodidissemus, sed ipso præmisso, inquirentium manus evadere licuisset.

25. Cum igitur divina providentia nos eo modo ac mirabiliter liberarit, quis nobis illud jure vitio vertat, quod inquirentibus nos ultro non tradiderimus, aut reversi non ipsis coram steterimus? Esset plane illud se Deo ingratum præstare, et præter ejus mandatum agere, cum actisque sanctorum pugnare. Aut si quis est qui hoc crimini det, is audeat et magnum apostolum Petrum incusare, quod in carcere reclusus et a militibus custoditus, vocantem se angelum secutus sit: e carcereque egressus atque liberatus, non seipsum traditurus redierit, etsi Herodis facinora comperisset. Illud quoque furiosus Arianus Paulo apostolo vitio vertat, quod e muro demissus sententiam non mutarit, nec reversus seipse tradiderit: Moysi item quod ex terra Madian in Ægyptum regressus non sit, ut a quærentibus se apprehenderetur: Davidi quod dum in spelunca esset, Sauli non venerit obviam: sed et prophetarum filiis quod in speluncis remanentes sese

[79] Psal. cxxxvi, 1 seqq.

A καὶ ῥόπαλα, καθὰ καὶ πρότερον εἴρηται· καὶ τὴν μὲν ἐκκλησίαν αὐτὸς περιεκύκλωσε, στήσας τοὺς στρατιώτας σύνεγγυς, ὡς (67) μὴ δύνασθαί τινας, ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐξελθόντας, παρελθεῖν αὐτούς. Ἐγὼ δὲ ἄλογον ἡγούμενος ἐν τοσαύτῃ συγχύσει καταλεῖψαι τοὺς λαοὺς, καὶ μὴ μᾶλλον προκινδυνεύειν αὐτῶν, καθεσθεὶς ἐπὶ τοῦ θρόνου, πρῶτον μὲν διάκονον ἀναγινώσκειν ψαλμόν· τοὺς δὲ λαοὺς ὑπακούειν (68), *Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ*, καὶ πάντας οὕτως ἀναχωρεῖν, καὶ εἰς τοὺς οἴκους ἀπιέναι. Ἀλλὰ τοῦ στρατηλάτου βίᾳ (69) λοιπὸν ἐπεισελθόντος, καὶ τῶν στρατιωτῶν περιλαβόντων τὸ ἱερατεῖον ἕνεκα τοῦ συλλαβεῖν ἡμᾶς, οἱ μὲν εὑρεθέντες ἐκεῖ κληρικοὶ καὶ οἱ ἀπὸ τῶν λαῶν ἐδόων, ἠξίουν ἀναχωρεῖν ἤδη καὶ ἡμᾶς· ἐγὼ δὲ μᾶλλον ἀντέλεγον B μὴ πρότερον ἀναχωρήσειν, εἰ μὴ πάντες καθ' ἕκαστον ὑπεξέλθοιεν. Ἀναστὰς γοῦν, καὶ προστάξας εὐχὴν, οὕτως ἀντῃξίουν ἀπιέναι πρότερον (70) τοὺς πάντας, βέλτιον εἶναι λέγων ἐμὲ κινδυνεύειν ἢ βλαβῆναί τινας ἐξ ὑμῶν. Ἐξελθόντων τοίνυν τῶν πλείστων, καὶ τῶν λοιπῶν ἐπακολουθούντων, οἱ σὺν ἡμῖν ὄντες ἐκεῖ μοναχοὶ καί τινες τῶν κληρικῶν, ἀνελθόντες εἶλκυσαν ἡμᾶς· καὶ οὕτως ἐπὶ μάρτυρι (71) τῇ ἀληθείᾳ, τῶν στρατιωτῶν τῶν μὲν περιεστηκότων τὸ ἱερατεῖον, τῶν δὲ περιερχομένων τὴν ἐκκλησίαν, διήλθομεν, τοῦ Κυρίου ὁδηγοῦντος, καὶ αὐτοῦ φυλάττοντος, λαθόντες (72) αὐτοὺς ἀνεχωρήσαμεν, δοξάζοντες μεγάλως αὐτὸν τὸν Θεὸν, ὅτι μήτε προδεδώκαμεν (73) τὸν λαὸν, ἀλλὰ καὶ προπέμψαντες αὐτοὺς, διασωθῆναι καὶ διαφυγεῖν τὰς χεῖρας τῶν ζητούντων ἠδυνήθημεν.

25. Τῆς τοίνυν Προνοίας οὕτως καὶ (74) παραδόξως C ῥυσαμένης, τίς ἂν δικαίως μέμψιν ἐπαγάγοι, ὅτι μὴ τοῖς ζητοῦσιν ἑαυτοὺς ἐκδότους δεδώκαμεν, ἢ ὑποστρέψαντες ἐνεφανίσαμεν ἑαυτούς; Τοῦτο γάρ ἐστιν ἀντικρυς ἀχαριστῆσαι τῷ Κυρίῳ, παρ' ἐντολὴν (75) τε αὐτοῦ πρᾶξαι, καὶ ταῖς τῶν ἁγίων μάχεσθαι πράξεσιν. Ἢ ὁ τοῦτο μεμφόμενος τολμησάτω καὶ τὸν μέγαν ἀπόστολον Πέτρον αἰτιάσασθαι, ὅτι, καίτοι συγκλεισθεὶς καὶ τηρούμενος ὑπὸ στρατιωτῶν, ἠκολούθησε τῷ καλοῦντι ἀγγέλῳ, καὶ ἐξελθὼν ἀπὸ τῆς φυλακῆς καὶ διασωθεὶς, οὐχ ὑπέστρεψε καὶ παρέδωκεν (76) ἑαυτὸν, καίπερ ἀκούσας ἃ πεποίηκεν Ἡρῴδης· μεμφέσθω δὲ μανεὶς ὁ Ἀρειανὸς (77), ὅτι μήτε Παῦλος ὁ ἀπόστολος, χαλασθεὶς ἀπὸ τοῦ τείχους καὶ διασωθεὶς, μετέγνω, καὶ ὑποστρέψας ἔκδοτον ἑαυτὸν D δέδωκε· μήτε ὅτι Μωσῆς ὑπέστρεψεν ἀπὸ Μαδιὰμ εἰς Αἴγυπτον, ἵνα κρατηθῇ ὑπὸ τῶν ζητούντων· μήτε ὁ Δαβὶδ ἐν τῷ σπηλαίῳ ἔδειξεν ἑαυτὸν τῷ Σαοὺλ· ἀλλὰ καὶ οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν ἔμειναν ἐν τοῖς σπη-

(67) Anglic., ὥστε.

(68) Ὑπακούειν. Minus recte Nannius vertit, *auscultaret*, cum sit vertendum, *responderet*. Valesius in notis ad Theodoretum, ad pag. 88, putat legendum ὑπηχεῖν. Sed recte habet contextus: vocis quippe ὑπακούειν is usus est apud Græcos, non modo ecclesiasticos, sed etiam profanos. Exempla multa videsis in Lexico Constantini, Francisci Porti additionibus aucto, excuso anno 1592. Epiphanius scholasticus hunc locum vertit, *populi responderent*. Vide quæ supra diximus in *Apologia ad Constantium* num. 16.

(69) Βίᾳ deest apud Theod. Mox Reg. et Theod. στρατιωτῶν. Editi male στρατῶν.

(70) In Anglic. et Theod. πρότερον deest.

(71) Reg. et Theod. ἐπὶ μάρτυρι, recte. Editi vero ἐπὶ μάρτυρος.

(72) Theod., λανθάνοντες.

(73) Anglic., προὐδώκαμεν. Paulo post Theod. διεκφυγεῖν.

(74) Καί deest in Anglic.

(75) Anglic., καὶ παρ'. Infra idem ὁ τούτῳ μεμφόμενος.

(76) Reg. παραδέδωκεν.

(77) Anglic., Ἄρειος. Infra idem Μωῦσῆς. Paulo post Reg. παρὰ τῶν ζητ.

Digitized by Google

λαίοις, καὶ οὐ παρέδωκαν ἑαυτοὺς τῷ Ἀχαάβ· τοῦτο γὰρ ἦν πάλιν παρ' ἐντολὴν ποιεῖν, λεγούσης τῆς Γραφῆς· *Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.*

26. Τοῦτο γοῦν εὐλαβούμενος κἀγὼ, καὶ ταῦτα μαθὼν (78), οὕτως ἐμαυτὸν ἦγαγον, καὶ οὐκ ἀθετῶ τὴν εἰς ἐμὲ γενομένην, παρὰ τοῦ Κυρίου χάριν καὶ βοήθειαν, κἂν οὗτοι μαινόμενοι τρίζωσι (79) τοὺς ὀδόντας καθ' ἡμῶν. Καὶ γὰρ τοιοῦτος ὁ τρόπος τῆς ἀναχωρήσεως ἡμῶν γέγονε, καὶ ἡγοῦμαι μηδὲ μίαν αὐτὴν ἔχειν μέμψιν παρ' οἷς ἐστιν ὁ λογισμὸς ὑγιής· ὅπουγε κατὰ τὴν θείαν Γραφὴν οὕτος ἡμῖν παρὰ τῶν ἁγίων εἰς διδασκαλίαν ὁ τύπος παρεδόθη. Ἀλλ' οὗτοι, ὡς ἔοικεν, οὔτε τι (80) τῶν ἀτολμήτων παρορῶσιν, οὔτε παραλειπάνειν τι βούλονται, ὃ μὴ τὴν πονηρίαν αὐτῶν καὶ τὴν ὠμότητα δείκνυσι. Καὶ γὰρ καὶ (81) ὁ βίος αὐτῶν τοιοῦτός ἐστιν, οἷοί εἰσι καὶ τῷ φρονήματι καὶ ταῖς φλυαρίαις· καὶ οὐκ ἂν εἴποι τις τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα κατ' αὐτῶν, οἷα καὶ (82) ὅσα πράττοντες αὐτοὶ οὐκ αἰσχύνονται. Ὁ μὲν γὰρ Λεόντιος διαβαλλόμενος μετὰ γυναικός τινος νεωτέρας, λεγομένης Εὐστολίου (83), καὶ κωλυόμενος συνοικεῖν αὐτῇ, δι' αὐτὴν ἑαυτὸν ἀπέκοψεν, ἵν' ἐπ' ἀδείας ἔχῃ διατρίβειν μετ' αὐτῆς. Καὶ τὴν μὲν ὑποψίαν οὐκ ἀπενίψατο, διὰ τοῦτο δὲ μᾶλλον, καὶ πρεσβύτερος ὢν, καθῃρέθη· εἰ καὶ Κωνστάντιος (84) ὁ αἱρετικὸς ἐβιάσατο λέγεσθαι αὐτὸν ἐπίσκοπον. Ὁ δὲ Νάρκισσος ἄλλα τε πολλὰ κακὰ ἔχων, καὶ τρίτον ἐν διαφόροις συνόδοις καθῃρέθη· καὶ νῦν αὐτός ἐστιν ἐν αὐτοῖς ὁ πονηρότατος· ὁ δὲ Γεώργιος (85), καὶ πρεσβύτερος μὲν ὤν, διὰ τὴν κακίαν αὐτοῦ καθῃρέθη, καὶ ὀνομάσας δὲ ἑαυτὸν ἐπίσκοπον, οὐδὲν ἧττον πάλιν καθῃρέθη ἐν τῇ κατὰ Σαρδικὴν (86) μεγάλῃ συνόδῳ· ἔχει δέ τι καὶ πλέον, ὅτι καὶ ζῶν ἀσώτως οὐκ ἔλαθεν· ἀλλὰ καὶ παρὰ τῶν οἰκείων καταγινώσκεται (87), τὸ τέλος τοῦ ζῆν καὶ τὴν εὐθυμίαν ἐν τοῖς αἰσχίστοις μετρῶν.

27. Ἕκαστος μὲν οὖν τὸν ἕτερον ἐν τοῖς ἰδίοις πλεονεκτεῖ κακοῖς· κοινὸς δὲ σπίλος ἐστὶν αὐτοῖς, ὅτι τὴν αἵρεσίν εἰσι (88) Χριστομάχοι, καὶ οὐκέτι Χριστιανοί, ἀλλὰ μᾶλλον Ἀρειανοὶ καλοῦνται. Ἰδοὺ ταῦτα διαβάλλειν αὐτοὺς ἔδει· ἀλλότρια γὰρ τῆς ἐν Χριστῷ πίστεώς ἐστιν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν δι' ἑαυτοὺς (89) κρύπτουσιν· οὐδὲν δὲ θαυμαστὸν εἰ, τοιοῦτοι ὄντες τῷ φρονήματι, καὶ τοιούτοις συμπλεκόμενοι κακοῖς, τοὺς μὴ συντρέχοντας αὐτῶν τῇ ἀσεβεστάτῃ αἱρέσει διώκοντες ζητοῦσι· καὶ ἀναιροῦντες μὲν χαίρουσι, μὴ τυγχάνοντες δὲ ὧν εὔχονται, λυποῦνται (90),

A Achabo non dediderint; fuisset enim illud contra præceptum agere, dicente Scriptura: *Non tentabis Dominum Deum tuum*[80].

26. Id ego veritus et hæc edoctus, ita agendum putavi, nec aspernor gratiam et opem mihi a Domino præstitam: etiamsi illi furibundi dentibus in nos strideant. Ea enim fuit nostri secessus ratio; nec arbitror ullam hac in re culpam esse apud sanæ mentis homines, quandoquidem, secundum divinam Scripturam, hoc exemplum nobis a sanctis ad institutionem traditum est. Verum illis, ut videtur, nihil inausum, nihil non tentatum est, neque ullam malitiæ crudelitatisque suæ commonstrandæ rationem prætermittunt. Ejusmodi quippe eorum vita est, cujusmodi sunt eorum sententia et garrulitas: B neque posset quispiam tam multa tamque gravia contra illos dicere, qualia quantaque **266** illi absque ullo rubore perpetrant. Nam Leontius accusatus quod cum juniore quadam muliere versaretur nomine Eustolio, prohibitusque cum illa habitare, sese castravit, quo sibi cum illa vivendi esset facultas. Neque tamen ita eam levavit suspicionem, ea enim maxime de causa, presbyter cum esset, damnatus depositusque est: tametsi Constantius hæreticus vi et potestate sua illud effecit, ut is nominaretur episcopus. Narcissus vero ad multa quibus oneratus est mala, ter in diversis synodis depositus est, apud illos tamen degit, omnium sane sceleratissimus. Georgius item, presbyter cum esset, C improbitatis suæ causa depositus; cum sese tamen episcopum nominasset, iterum abdicatus est in magna Sardicensi synodo. Cui id quoque inest mali, quod cum intemperanter vivat, nec id agens lateat, a suis quoque improbatur, quod vitæ finem et animi tranquillitatem rebus turpissimis metiatur.

27. Alter igitur alterum suis sceleribus superat: communis autem omnium ea est macula, quod hæresis suæ causa in Christum decertent: nec amplius Christiani, sed potius Ariani vocantur. Næ illi hæc traducere debuissent, nam a Christiana fide sunt aliena. At hæc occultant, quod ad suos attineant: nihilque mirum si cum hac sint sententia, totque implicentur malis, eos qui non secum in impiissima sua hæresi conveniunt, persequantur et inquirant: D et si, cum illos sustulerint, gaudeant: si vero quos exoptant, non apprehenderint, doleant, ac secum

[80] Deut. VI, 16; Matth. IV, 7.

(78) Anglic., μανθάνειν, mendose.

(79) Anglic., τρίζουσι.

(80) Reg. quem sequimur, οὔτε τι. Editi οὔτε.

(81) Sic Reg. et Anglic. In editis vero καὶ deest ante ὁ βίος.

(82) Hæc, οἷα καὶ, desunt in Anglis.

(83) Sic omnes mss. et edit. Comm. et ita legitur infra in *Epist. ad solit.* Editi vero Paris. et Theod. apud quem hæc leguntur l. II, c. 24, Εὐστολίας. Ibid. Anglic. κεκωλυμένος οὖν.

(84) Anglic. καθῃρέθη· ὁ δὲ Νάρκισσος, omissis intermediis, et ita legit Nannius.

(85) Basil. ὁ δέ γε Γεώργιος.

(86) Reg. Σαρδικήν. Idem infra Ἔχει δέ τι καὶ πλέον, ὅτι. Basil. et Angl. ὅτι καὶ πλέον, ὅτι. Editi ὅτι καὶ πλέον τι. Prior lectio præstat. Mox καί post ἀλλά deest in Angl.

(87) Anglic., καταγινώσκεται. Ἕκαστος μὲν οὖν, intermediis omissis, et sic legerat Nannius.

(88) Εἰσι deest in Anglic. Paulo post idem, καλοῦνται. Τοιοῦτοι δὴ οὖν ὄντες τῷ φρονήματι καὶ τῇ προαιρέσει, καὶ τούτοις ἀμετρήτοις συμπλεκόμενοι αἰσχίστοις κακοῖς, οὐδὲν θαυμαστὸν ἢ παράδοξον εἰ τοὺς μὴ συντρέχοντας καὶ συγκροτοῦντας αὐτῶν τῇ Ἀρειανῇ αἱρέσει διώκοντες ζητ. Et ita legit Nannius.

(89) Sic Reg. Editi vero, αὐτούς.

(90) Anglic., ὧν εὔχονται ἀσχάλωσι, καὶ διακαίονται (sic) καὶ λυποῦνται, καὶ νομίζουσιν ἀδικεῖσθαι οὕτως, ὥστε αὐτοὺς μὲν ἀσθενεῖν Et ita legit Nannius. Sed præstat lectio Regii et editorum.

Digitized by Google

injuste agi existiment, quod, ut dixi, illos superstites videant, quos ipsi cuperent enectos. Utinam ita cum illis injuste agatur, ut ipsi in irrogandis injuriis infirmi evadant : qui vero persecutionem illorum patiuntur Domino gratias agant, et hæc vicesimi sexti psalmi dicant : *Dominus illuminatio mea et Salvator meus, quem timebo? Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo? Dum appropiant super me nocentes, ut edant carnes meas : qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt*[81]. Et rursum in tricesimo psalmo : *Salvasti de necessitatibus animam meam, nec conclusisti me in manibus inimici : statuisti in loco spatioso pedes meos*[82]. In Christo Jesu Domino nostro per quem Patri et Spiritui sancto gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

A καὶ νομίζουσιν ἀδικεῖσθαι, ὅταν, καθὰ προεῖπον, βλέπωσι ζῶντας, οὓς ἀποθνήσκειν βούλονται (91). Εἰ δὲ τούτους οὕτως ἀδικεῖσθαι, ὥστε αὐτοὺς μὲν ἀσθενεῖν ἐν ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, τοὺς δὲ διωκομένους παρ' αὐτῶν εὐχαριστεῖν τῷ Κυρίῳ, καὶ λέγειν τὰ ἐν τῷ κϛ' ψαλμῷ· *Κύριος φωτισμός μου καὶ Σωτήρ μου, τίνα φοβηθήσομαι; Κύριος ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς μου, ἀπὸ τίνος δειλιάσω; Ἐν τῷ ἐγγίζειν ἐπ' ἐμὲ κακοῦντας, τοῦ φαγεῖν τὰς σάρκας μου· οἱ θλίβοντές με καὶ οἱ ἐχθροί μου, αὐτοὶ ἠσθένησαν καὶ ἔπεσον* (92)· καὶ πάλιν ἐν τῷ λ' ψαλμῷ· *Ἔσωσας ἐκ τῶν ἀναγκῶν τὴν ψυχήν μου* (93), *καὶ οὐ συνέκλεισάς με εἰς χεῖρας ἐχθρῶν· ἔστησας ἐν εὐρυχώρῳ τοὺς πόδας μου.* Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, δι' οὗ τῷ Πατρὶ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἡ B δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[81] Psal. xxvi, 1, 2. [82] Psal. xxx, 7-9.

(91) Reg. quem sequimur βούλονται. Editi βούλωνται.

(92) Anglic. quem sequitur Nannius, ἠσθένησαν καὶ ἔπεσαν. Ἐὰν παρατάξηται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολή, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου. Ἐὰν ἐπανεστῇ (sic) ἐπ' ἐμὲ πόλεμος, ἐν τῇ ἀμάχῳ τοῦ Θεοῦ δεξιᾷ ἐλπίσω καὶ πάλιν ἐν τῷ, quæ omnia a contextu Scripturæ discrepant.

(93) Angl. et Nann., τὴν ψυχήν μου ἔστησας ἐν εὐρυχώρῳ.

ADMONITIO IN EPISTOLAM AD SERAPIONEM

DE MORTE ARII,

ET IN EPISTOLAM AD MONACHOS.

267 I. Epistola ad Serapionem de morte Arii, *tametsi scripta est post* Epistolam ad monachos, *priorem tamen hic locum occupat, perinde atque in antiquioribus manuscriptis, veroque simile est illas eo ad nos ordine pervenisse, quo ad Serapionem missæ sunt. Rogatus quippe ab ipso Serapione Athanasius, ut rerum suo tempore gestarum historiam, Arianicæ impietatis confutationem, Ariique obitus rationem ad se transmitteret, priora duo postulata, subnexis scriptis suis ad monachos nuncupatis, explevit : tertium vero in sua ad eumdem Serapionem* Epistola, *quam cæteris præposuit, exsecutus est. Mortem igitur Arii, quam paucis in* Epistola ad episcopos Ægypti et Libyæ *attigerat, hic fusius prosequitur S. Doctor, prout eum a Macario presbytero, oculato teste, didicerat. Hac absoluta narratione, rogat Serapionem, ut perlectis suis adversus Arianos scriptis, illa ad se quamprimum curet transmittenda; sicque hanc claudit epistolam.*

II. Epistola ad monachos (94) *est veluti prologus ad historiam rerum gestarum ab initio Arianismi ad annum* 357 *et ad Arianicorum dogmatum confutationem, quod utrumque opus postulantibus monachis conscripsit Athanasius. In hac autem epistola enarrat S. Doctor, quantum in iis quæ Verbi divinitatem spectant conscribendis, ob argumenti sublimitatem, elaborarit : rogatque monachos ut ne aliis illa communicent, neque sibi transcribant, non tutum esse aiens, ut balbutientis et imperiti hominis scripta ad posteros perveniant; ita sobrie et moderate de se ipse sentiebat : quæ animi temperantia elucet item in toto operum ejus decursu.*

III. *Ista porro quæ ad confutandam Arianam hæresim, et ad Verbi divinitatem propugnandam scripta sunt, an jam supersint, incertum. Quod aiunt enim nonnulli, idipsum esse quod quatuor* Orationes contra Arianos, *id difficultate non vacat. Nam in eo quod ad monachos missum est rescripto, paucis Arianorum hæresis impugnabatur, ut ipse testatur Athanasius num.* 1. Orationes *autem* contra Arianos *adeo prolixæ sunt, ut vix credatur, eas Athanasium paucis conscriptas dixisse, qui nullum tantæ prolixitatis opus, quod sciamus, unquam edidit. Quod vero putant quidam viri eruditissimi,* Epistolam ad Serapionem, *quæ prima habetur in superioribus editis, quæque jam suo ordine restituta secundum obtinet locum, quasi synopsin re-*

(94) Athanasium secuti hanc epistolam inscripsimus, *ad monachos.* Vide infra in *Evist. ad Serapionem de morte Arii,* num. 1 et 5.

Digitized by Google

scripti ad monachos missi, quod eorumdem rogatu fuerit in epitomen redactum ; illud, inquam, verum non esse patet ex ea ipsa et ex sequenti ad Serapionem epistola : *ubi hoc unum ait Athanasius, postulasse fratres ut ea quæ fusius in prima sua ad Serapionem de Spiritu sancto disputarat, paucis ad commodiorem fratrum usum perscriberet. Quod antequam ageret S. Doctor, primo quæ Filii divinitatem spectant brevissime pertractavit ; ut illis præmissis, facilius exinde de Spiritu sancto in tertia sua* ad Serapionem epistola, *brevisque dissereret. Nec ullatenus ibi meminit Athanasius prolixioris tractatus de Verbi divinitate ad monachos missi. Itaque supersitne, an penitus interierit illa Arianismi confutatio ad monachos data, valde dubium. Postremum sane Athanasius suadere videtur, dum monachos et ipsum Serapionem impense rogat nulli ut tradant rescriptum suum, neque transcribant sibi : sed post lectum opus, continuo ad se transmittant, ne imperiti hominis (sic ille) scripta tam altis de rebus ad posteros perveniant. Quo forte innuitur ab Athanasio ipso suppressum opusculum fuisse.*

IV. *Historiam Arianismi quod spectat, quæ item monachorum rogatu scripta est, ad illosque missa, initio mutilam esse, res ipsa per se clamat ; sic enim inchoatur :* Αὐτοὶ δὲ ὧν ταῦτα ἐμηχανήσαντο χάριν, *ubi particula adversativa* δέ *innuitur præmissa quædam fuisse. Imo vero ex subsequentibus palam est longe altius ductam fuisse narrationem. Cur autem totum omissum sit initium, haud difficile est augurari. Nempe amanuenses cum cernerent illam priorem historiæ partem, eamdem aut fere similem esse posteriori* Apologiæ contra Arianos *parti, num.* 59, *ubi ab exodio Arianismi res gestas recenset Athanasius, editaque monumenta refert, ab ea describenda supersederunt : quia nempe iisdem aut fere similibus verbis conscripta erat. Illud enim perpetuo observarunt, ut quod jam in superioribus descriptum haberetur, non iterum transcriberent. Fatemur tamen solere illos initium repetitarum epistolarum apponere monereque haberi illas superius descriptas : sed quandoque nihil admonent, ac ne verbo quidem apposito, totum opus prætermittunt. Quod in fine hujus historiæ advertere est, ubi Athanasius se Sardicensis synodi epistolas conscripsisse testatur, quarum tamen ne vestigium ibi comparet, quia scilicet superius, nempe in* Apologia contra Arianos, *descriptæ fuerant.*

V. *Opinamur itaque a secunda* Apologiæ *parte initium hujus historiæ duxisse Athanasium : seriemque narrationis eamdem prorsus cum servasset usque ad synodum Hierosolymitanam anni* 335, *ibi diversam narrandi viam iniisse. In hac quippe historia sic habet :* Αὐτοὶ δὲ ὧν ταῦτα ἐμηχανήσαντο χάριν, οὐκ εἰς μακρὰν ἐπλήρωσαν· ἅμα γὰρ ἐπεβούλευσαν, καὶ εὐθὺς τοὺς περὶ Ἄρειον εἰς κοινωνίαν ἐδέξαντο. *Id est :* Illi vero ea, quorum gratia hæc moliti sunt, non diu postea impleverunt : statim enim post paratas ejusmodi insidias, Arium cum suis ad communionem receperunt ; *in* Apologia *vero sic num.* 81 : Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα συνθέντες, εὐθὺς καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν ταῦτα ἔπραξαν, ἐφανέρωσαν· ἀπερχόμενοι γὰρ, ἀπήγαγον μεθ' ἑαυτῶν τοὺς Ἀρειανοὺς εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ, κἀκεῖ τούτους εἰς κοινωνίαν ἐδέξαντο. *Id est,* Hujusmodi ies machinati, talia agendi causam mox palam fecere : inde namque profecti, Arianos secum Hierosolymam adduxere, eosque illic ad communionem admisere. *His accinunt quæ in libro* De synodis, *post epistolam ejusdem Hierosolymitanæ synodi, leguntur : ubi dicitur Arium cum sociis,* **268** Ἄρειον καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ, *admissum ad communionem fuisse. Notandum autem, licet apertissimum sit, truncatam ab initio esse hanc ad monachos missam historiam ; attamen cum eorum quæ jam supersunt initium a re percelebri ducatur, integraque prorsus sit sententia, certum videri, non casu sed consilio prætermissa priora fuisse. Nulla autem sese offert hæc omittendi causa, quam quæ a nobis superius allata est.*

VI. *Unum tamen est quod quidpiam negotii facessere possit ; nempe, paulo post medium hujus historiæ, ubi agit Athanasius de secunda persecutione Alexandrina sub Constantio, ait,* ἃ μικρῷ πρόσθεν δι' ὀλίγων εἴρηται, quæ paulo ante paucis pertractata sunt, *quo innuit se jam ante in hac historia de illa persecutione verba fecisse : unde infert Felckmannus, cum in iis quæ jam exstant persecutionem illam non enarrarit, in iis quæ ab initio amissa sunt, enarratam illam fuisse : unde forte quis colligat, cum in secunda* Apologiæ *parte ne verbum quidem de illa persecutione compareat, non fuisse illam huic historiæ ab Athanasio adnexam, sed aliud ab illa diversum initium adtextum fuisse. At etiamsi secundæ* Apologiæ *parti de secunda persecutione Alexandrina nonnihil addidisset Athanasius, non obstitisset illud quin amanuenses hæc cum cæteris omitterent ; exempla enim hujusmodi omissionum videsis in* Apologia contra Arianos, *num.* 44 *et* 78, *ubi amanuenses non modo epistolas ante descriptas omittunt, sed et si quid posteriores a prioribus discrepent, plerumque nihil monendo, id cum aliis prætermittunt. Observandumque notas omissionum quæ a prioribus amanuensibus appositæ fuerant, fuisse a posterioribus prætermissas : quod haud semel apud Athanasium animadvertimus. Arbitramur tamen illud* μικρῷ πρόσθεν *referri non posse ad eam historiæ partem quæ initio omissa est. Num qui, quæso,* paulo ante *enarrata illa diceret, quæ plus quam quadraginta ante paginis haberentur. Itaque illud* paulo ante *referendum videtur ad ea quæ media ante pagina de Alexandrina persecutione,* δι' ὀλίγων, paucis *scilicet, memorat Athanasius, et ad ea quæ num.* 32 *de Syriani irruptione leviter attingit.*

VII. *Circa superius allatum hujusce historiæ initium, prout scilicet jam exstat, ingentes induxere controversias viri quidam eruditissimi, qui cum Alexandri Constantinopolitani obitum ad annum* 331 *referant, hinc*

Digitized by Google

consequenter colligunt non Arium hæresiarcham admissum fuisse in Hierosolymitana synodo, anno 335 *celebrata, sed alium hæresiarchæ cognominem ejusque sequacem. Alibi autem Arium dicunt pro Arianis eo loci ab Athanasio nominari. Sed utraque illa sententia ne minimum quidem probabilitatis habet. Nam primum quod spectat, quis unquam sibi persuaserit, Athanasium in* Apologia contra Arianos, *et in libro* De synodis, *postquam in serie narrationis sexcenties hæresiarcham Arium nominavit, ubi ad synodi Hierosolymitanæ narrationem pervenit, derepente alium substituere Arium; ita ut nec moneat, nec vel minimo signo indicet esse illum alium ab hæresiarcha; ut omnes omnino in errorem inducat. Quid vero absimilius? Quid alienius a sapiente accuratoque scriptore, qualem fuisse Athanasium nemo eat inficias? Ruit sane illud vel primo prudentis lectoris aspectu. Nec plus habet firmitatis quod aiunt, Arianos ibi Arii nomine indicatos esse: testatur quippe Athanasius libro* De synodis, *receptum illic fuisse* Ἄρειον καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ, *quasi diceret Arium et Arianos: ubi cum aperte distinguat Arium a sequacibus, manifestum est Arium ipsum, tum superstitem, cum Arianis admissum ad communionem fuisse.*

VIII. *Quod eruditos viros ad eam amplectendam sententiam compulit, verba sunt Philippopolitanæ synodi ab Arianis celebratæ anno* 347, *cujus epistola habetur in Fragmentis Hilarii. Ibi aiunt hæretici, num.* 13, *Paulum Constantinopolitanum Athanasii expositioni seu depositioni interfuisse, illumque damnasse. Unde arguunt illi, jam tempore Tyriæ synodi ubi damnatus Athanasius fuit, Paulum fuisse Constantinopolis episcopum: atque adeo tempore synodi Tyriæ, ac consequenter Hierosolymitanæ quæ post Tyriam celebrata est, defunctum Arium fuisse, quippe qui ante Alexandrum Pauli decessorem obierit. Sed quæ fides habenda huic hæreticorum epistolæ, quæ calumniis et mendaciis respersa est? cum præsertim eodem loci dicatur, Asclepam ab Athanasio damnatum fuisse, quod falsissimum est, impudenterque sub ipsum epistolæ initium dicant hæretici, se Sardicæ synodum celebrasse, quod a vero abhorrere, nulli notum non erat. De his iterum in* Vita Athanasii.

IX. *Aliud autem afferunt argumentum, Arium scilicet hæresiarcham diu ante celebratam synodum Hierosolymitanam fuisse ad communionem admissum; atque adeo non eumdem receptum fuisse in prædicta synodo. Sed omnino repugnat illud Athanasio, qui* Apologia contra Arianos, *num.* 59, *ait, Eusebio instigante jussisse sibi Constantinum ut Arium reciperet; idque denegante Athanasio, atque sibi fas non esse imperatori suadente, ideo Eusebianos in Athanasium calumnias struxisse. Postea vero num.* 84 *ait, eos in synodo Hierosolymitana palam fecisse, se hæc omnia esse machinatos Arii cum suis recipiendi causa, atque eum ibi revera ad communionem fuisse admissum, ut testatur etiam ipse in libro* De synodis *post epistolam ejusdem synodi Hierosolymitanæ. Ex his Athanasii locis ipsa luce clarius est ipsum hæresiarcham in synodo Hierosolymitana anni* 335 *ad communionem fuisse admissum. Mirum sane ejusmodi loco innixos eruditos viros, incredibilem et Athanasio adversantem statuisse sententiam. Cætera quæ afferunt nullius sunt momenti, nec confutatione egent. Duo tamen monitu digna supersunt:* 1° *Alium revera fuisse Arium hæresiarchæ sequacem, qui una cum illo ab Alexandro Alexandrino damnatus fertur in epistola ejusdem Alexandri inferius edenda; sed nullius nominis hominem, qui ne semel quidem apud Athanasium memoratur;* 2° *Hilarium duos Arios nominasse fragm.* 2, *n.* 26; *sed solet Hilarius Arianos Arios nuncupare, ut observarunt nostri in postrema Hilarii editione: ubi item aiunt hoc Hilarii loco deceptos Severum Sulpicium et Vigilium Tapsensem duos induxisse Arios. Ibid. videsis.*

X. *Postquam Hierosolymitanæ synodi gesta leviter attigit Athanasius, recenset episcopos ab Arianis dire vexatos, extorresque factos. Hinc enarrat res gestas ab anno* 338 *ad annum* 357, *ac intermissa plerumque narrationis serie, acriter in Constantium et in Arianos invehitur. Huic historiæ sese Acta Sardicensis synodi, obtestationesque populi Alexandrini circa Syriani irruptionem, subjunxisse memorat S. Doctor. Sed ibi ob superius allatam rationem, Sardicensis synodi epistolæ minime comparent. Ex obtestationibus vero secunda tantum ibi subnectitur: prima vero vel ab Athanasio* **269** *nunquam illic apposita est, quia cum in eremo tum versaretur cum hæc scripsit, illam fortasse nancisci nequiverit: aut forte cum subsequenti omnino similis esset, eademque Syriani irruptio ibi enarraretur, ut palam est ex secunda quæ jam superest, ab amanuensibus de more omissa fuit.*

XI. *Restat ut annum statuamus quo hæc scripta sunt. Valesius in notis ad Socratem, Baronium secutus, Leontium Antiochenum existimat obiisse anno* 356, *illisque favet Socrates, qui ait lib.* II, *cap.* 37, *Eudoxium Germaniciæ episcopum mortem Leontii didicisse dum Romæ degeret cum Constantio; sub initium scilicet, aut saltem ante mensem Maium anni* 357. *Nam initio Maii, ut tardius, Roma profectus est Constantius ut Sirmium se conferret. Quare cum* Historia ad monachos *missa Leontium ut superstitem memoret, si Socratem sequamur, scripta fuerit anno* 356, *aut ad summum sub initium anni* 357. *Sed evidentissime repugnat huic sententiæ Athanasius, qui de Hosii obitu in ea loquitur. Obiit certe Hosius ut citius sub finem anni* 357, *nec videtur eo ipso anno fama mortis ejus ex Hispania ad Ægypti deserta usque pervenisse. Quare ad annum* 358 *hæc Athanasii scripta referenda sunt, cum alioqui certum sit labi sæpissime Socratem, ut aliàs monuimus. De Marcello Ancyrano agimus infra num.* 4.

Digitized by Google

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ

ΠΡΟΣ ΣΕΡΑΠΙΩΝΑ (95) ΤΟΝ ΑΔΕΛΦΟΝ.

S. P. N. ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI

EPISTOLA (96) AD SERAPIONEM FRATREM.

Ἀθανάσιος Σεραπίωνι ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ, ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

1. Ἐνέτυχον τοῖς παρὰ τῆς σῆς εὐλαβείας γραφεῖσιν, ἐν οἷς προέτρεπες ἡμᾶς τά τε καθ' ἡμᾶς (97) καὶ νῦν γενόμενα δηλῶσαί σοι, καὶ περὶ τῆς ἀσεβεστάτης αἱρέσεως τῶν Ἀρειανῶν, δι' ἣν καὶ ταῦτα πεπόνθαμεν, καὶ ὁποῖον ἔσχε τὸ τέλος τοῦ βίου Ἄρειος. Τριῶν τοίνυν ὄντων τῶν ἐπιταγμάτων, τὰ μὲν δύο προθύμως ἐποίησα, καὶ ἀπέστειλα τῇ σῇ θεοσεβείᾳ ἅπερ ἔγραψα τοῖς μοναχοῖς· ἐκ γὰρ τούτων τά τε καθ' ἡμᾶς καὶ τὰ κατὰ τὴν αἵρεσιν δύνασαι μαθεῖν· τὸ δὲ ἕτερον, φημὶ δὴ περὶ τοῦ θανάτου, πολλὰ μὲν ἐλογισάμην, εὐλαβούμενος μὴ ὡς ἐπεμβαίνοντά μέ τις τῷ θανάτῳ τοῦ ἀνθρώπου λογίσηται· ὅμως δὲ, ἐπειδὴ, διαλέξεως γενομένης παρ' ὑμῖν περὶ τῆς αἱρέσεως, εἰς τοῦτο τὸ τέλος ἔληξεν ἡ ζήτησις, εἰ κοινωνήσας τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἄρειος ἐτελεύτησε, διὰ τοῦτο, ὡς διαλυομένης τῆς ζητήσεως ἐκ τοῦ περὶ τοῦ θανάτου (98) διηγήματος, ἀναγκαίως δηλῶσαι ἐσπούδασα· ἴσον ἡγούμενος τὸ σημᾶναι τοῦτο, καὶ τὸ παῦσαι λοιπὸν τοὺς φιλονεικοῦντας. Ἡγοῦμαι γὰρ, ὅτι, γνωσθέντος τοῦ περὶ τοῦ θάνάτου θαύματος, μηκέτι μηδὲ αὐτοὺς τοὺς πρότερον ζητήσαντας τολμᾷν ἀμφιβάλλειν, ὡς θεοστυγὴς ἐστιν ἡ Ἀρειανὴ αἵρεσις.

2. Ἐγὼ (99) μὲν οὐ παρήμην ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε ἐτελεύτησεν ἐκεῖνος· Μακάριος δὲ ὁ πρεσβύτερος παρῆν, κἀκείνου λέγοντος ἤκουσα. Ἐκέκλητο μὲν παρὰ Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως Ἄρειος ἐκ σπουδῆς τῶν περὶ Εὐσέβιον· εἰσελθόντα δὲ τὸν Ἄρειον ἀνέκρινε βασιλεὺς, εἰ τὴν πίστιν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἔχει· αὐτός τε (1) ὤμοσε πιστεύειν

Athanasius Serapioni fratri et comministro, in Domino salutem.

1. Legi pietatis tuæ litteras, quibus hortaris nos, ut tibi quæ nos spectant, quæque hoc tempore gesta sunt, enarremus : et una scribamus de impiissima Ariana hæresi, cujus causa hæc mala pertulimus : nec non quisnam fuerit vitæ Arii exitus. Cum tria igitur postulata fuerint, duo quidem libenter exsecutus sum, misique ad tuam pietatem mea ad monachos scripta : ex his enim poteris cum res nostras, tum eas quæ ad hæresim attinent, ediscere. Tertium vero quod spectat, nempe Arii mortem, multa mecum perpendi, veritus ne me quis hominis interitui insultare arbitretur ; verumtamen cum, disputatione apud vos circa hæresim habita, huc quæstio desierit, num Ecclesiæ communione junctus obierit Arius ; idcirco, cum ex obitus illius historia quæstio solvatur, necesse duxi accurate rem vobis enarrare : ratus perinde esse hoc indicare, atque disputantes compescere. Existimo enim, cognito illius mortis miraculo, ne eos quidem qui ante hac de re quæstiones movebant, ausuros ultra ambigere, Deone odiosa sit Ariana hæresis.

2. Equidem Constantinopoli non aderam, cum ille vita functus est : sed aderat Macarius presbyter, a quo narrante rem comperi. Ab imperatore Constantino, Eusebianorum opera, accitus Arius fuerat : ingressum autem Arium imperator interrogavit num Ecclesiæ catholicæ fidem servaret : is vero se recte credere jurejurando affirmavit, ac rescriptum

(95) Theodoretus habet, πρὸς Ἀπίωνα.
(96) Scripta anno 358.
(97) Sic Reg. Editi vero, καθ' ὑμᾶς.
(98) Sic Reg. Editi vero, ἐκ τοῦ θανάτου.

(99) Hæc habentur apud Theodoret., lib. I. Hanc item Historiam refert Socrates, sed multum variat ab Athanasii narratione.
(1) Sic Reg. Editi non habent τε.

Digitized by Google

fidei suæ tradidit, quo iis occultatis quorum causa ab Alexandro episcopo Ecclesia pulsus fuerat, Scripturarum verba dolose proferebat. Cum jurasset itaque se non eam tenuisse sententiam cujus causa ab Alexandro exactus fuerat; illum imperator dimittens, si recta, ait, est fides tua, bene jurasti; sin impia, et tamen jurasti, Deus ex juramento causam tuam judicet. Illum igitur ab **270** imperatore ita digressum Eusebiani, solita usi violentia, in ecclesiam introducere voluerunt : obsistebat Constantinopolitanus episcopus beatæ vir memoriæ Alexander, non debere, aiens, hæresis auctorem in ecclesiam recipi. At Eusebiani, minis adhibitis, aiebant : Ut, repugnantibus licet vobis, obtinuimus ut illum imperator arcesseret ; sic die crastina, etiamsi id non e sententia sit tua, Arius in hac ecclesia nobiscum synaxi aderit. Sabbatum autem erat cum hæc illi effutirent.

3. Quibus auditis episcopus Alexander, magno mœrore perfusus, in ecclesiam ingressus est, extensisque ad Deum manibus, collacrymans in vultum procidit in sacrario : humique jacens orabat. Aderat Macarius, qui et ipse orabat, orantisque vocem audivit. Alterutrum autem his verbis enixe rogabat episcopus : Si Arius crastina die ad conventum accedet, me servum tuum ex hac vita dimitte, et ne pium cum impio perdideris ; sin Ecclesiæ tuæ miserearis, misereberis autem, hoc bene novi, respice in Eusebianorum verba, et ne dederis in exitium et in opprobrium hæreditatem tuam ; ac tolle Arium, ne ingrediente illo in ecclesiam, hæresis cum illo introire videatur : neve deinceps impietas pro pietate habeatur. Hæc precatus episcopus, multum anxius recessit : et res mira incredibilisque contigit. Eusebianis quippe minitantibus, episcopus orabat, Arius vero Eusebianis fretus, ac multa nugatus, ingressus in latrinas quasi alvi exonerandæ causa, derepente, uti scriptum est, pronus factus crepuit medius [83], prolapsusque statim exspiravit, utroque simul, vita scilicet et communione privatus.

4. Ejusmodi fuit Arii exitus : Eusebianique ingenti pudore suffusi, conjurationis suæ socium sepeliere. Beatæ vero vir memoriæ Alexander, gaudente Ecclesia synaxin cum pietate et sana fide celebravit, precesque fudit pro fratribus omnibus, ac Deum magnopere glorificavit : non quo gauderet ex illius interitu, absit ! nam *statutum est omnibus hominibus semel mori* [84]; sed quod ea res humana judicia visa fuerit superare. Ipse namque Dominus

[83] Act. I, 18. [84] Hebr. IX, 27.

ὀρθῶς, καὶ ἔγγραφον ἐπιδέδωκε πίστεως, κρύψας μὲν ἐφ' οἷς ἐξεβλήθη τῆς Ἐκκλησίας παρὰ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἐπισκόπου, ὑποκρινόμενος δὲ τὰς ἀπὸ τῶν Γραφῶν λέξεις. Ὀμόσαντα (2) τοίνυν αὐτὸν μὴ περφρονηκέναι ἐφ' οἷς ἐξέβαλεν Ἀλέξανδρος αὐτὸν, ἀπέλυσεν εἰρηκώς· Εἰ ὀρθή σου ἐστὶν ἡ πίστις, καλῶς ὤμοσας· εἰ δὲ ἀσεβὴς ἐστιν ἡ πίστις σου, καὶ ὤμοσας, ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ ὅρκου (3) κρίναι τὰ κατὰ σέ. Οὕτω δὴ οὖν αὐτὸν ἐξελθόντα παρὰ τοῦ βασιλέως ἠθέλησαν εἰσαγαγεῖν εἰς τὴν ἐκκλησίαν οἱ περὶ Εὐσέβιον τῇ συνήθει ἑαυτῶν βίᾳ. Ἀλλ' ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπος, ὁ μακαρίτης Ἀλέξανδρος, ἀντέλεγε, φάσκων μὴ δεῖν εἰς κοινωνίαν δεχθῆναι τὸν τῆς αἱρέσεως εὑρετήν. Καὶ λοιπὸν οἱ περὶ Εὐσέβιον ἠπείλησαν, ὅτι, ὥσπερ μὴ θελόντων ὑμῶν, ἐποιήσαμεν αὐτὸν κληθῆναι παρὰ βασιλέως (4), οὕτως αὔριον, κἂν μὴ κατὰ γνώμην σοι τυγχάνῃ, συναχθήσεται Ἄρειος μεθ' ἡμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ. Σάββατον δὲ ἦν ὅτε ταῦτα ἔλεγον.

3. Ὁ τοίνυν ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος, ἀκούσας ταῦτα, καὶ πάνυ λυπηθεὶς, εἰσελθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τάς τε χεῖρας ἐκτείνας πρὸς τὸν Θεὸν, ἀπωδύρετο, καὶ ῥίψας ἑαυτὸν (5) ἐπὶ πρόσωπον ἐν τῷ ἱερατείῳ, κείμενός ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ηὔχετο. Παρῆν δὲ καὶ Μακάριος εὐχόμενος σὺν αὐτῷ, καὶ ἀκούσας τῆς φωνῆς αὐτοῦ. Παρεκάλει δὲ δύο ταῦτα, λέγων· Εἰ Ἄρειος αὔριον (6) συνάγεται, ἀπόλυσον ἐμὲ τὸν δοῦλόν σου, καὶ μὴ συναπολέσῃς εὐσεβῆ μετὰ ἀσεβοῦς· εἰ δὲ φείδῃ τῆς Ἐκκλησίας σου, οἶδα δὲ, ὅτι φείδῃ, ἔπιδε ἐπὶ τὰ ῥήματα τῶν περὶ Εὐσέβιον, καὶ μὴ δῷς εἰς ἀφανισμὸν καὶ ὄνειδος τὴν κληρονομίαν σου· καὶ ἄρον Ἄρειον, ἵνα μὴ, εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, δόξῃ καὶ ἡ αἵρεσις συνεισέρχεσθαι αὐτῷ, καὶ λοιπὸν ἡ ἀσέβεια ὡς εὐσέβεια νομισθῇ. Ταῦτα εὐξάμενος ὁ ἐπίσκοπος, ἀνεχώρησε πάνυ φροντίζων. Καὶ γέγονέ τι θαυμαστὸν καὶ παράδοξον· τῶν γὰρ περὶ Εὐσέβιον ἀπειλησάντων, ὁ μὲν ἐπίσκοπος ηὔξατο, ὁ δὲ Ἄρειος ἐθάρρει τοῖς περὶ Εὐσέβιον, πολλά τε φλυαρῶν, εἰσῆλθεν εἰς θάκας (7), ὡς διὰ χρείαν τῆς γαστρὸς, καὶ ἐξαίφνης, κατὰ τὸ γεγραμμένον, πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε (8) μέσος, καὶ πεσὼν εὐθὺς ἀπέψυξεν. Ἀμφοτέρων τε, τῆς τε κοινωνίας καὶ τοῦ ζῆν, εὐθὺς ἐστερήθη.

4. Τὸ μὲν οὖν τέλος τοῦ Ἀρείου τοιοῦτον γέγονε· καὶ οἱ περὶ Εὐσέβιον μεγάλως αἰσχυνθέντες, ἔθαψαν τὸν συνομότην (9) ἑαυτῶν· ὁ δὲ μακαρίτης Ἀλέξανδρος χαιρούσης τῆς Ἐκκλησίας τὴν σύναξιν ἐπετέλεσε σὺν εὐσεβείᾳ καὶ ὀρθοδοξίᾳ, πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς εὐχόμενος, καὶ δοξάζων μεγάλως τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς ἐπιχαίρων τῷ θανάτῳ, μὴ γένοιτο! *πᾶσι* γὰρ *ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις* (10) *ἅπαξ ἀποθανεῖν*· ἀλλ' ὅτι τοῦτο ὑπὲρ τὰς ἀνθρώπων κρίσεις ἐδεί-

(2) Sic Reg. Editi, ὁμόσοντα.
(3) Theodoret., ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, rectius fortasse.
(4) Reg., παρὰ βασιλέα.
(5) Sic Reg. Editi, αὐτόν.
(6) Sic Reg. Editi male, Ἄρειος αὔριος αὔριον.
(7) Theodoret., εἰς καθέδρας.
(8) Sic Reg. Editi vero, ἐλάκτισε. Mox Reg., ἀπέψυξεν. Basil., ἀπέψυχεν. Editi, ἀπένυξεν. Mox εὐθὺς post ζῆν in Reg. legitur, in editis deest.
(9) Reg. prima manu συνομώτην. Editi συνομότην cum o.
(10) Sic Reg. et Basiliensis. In editis vero ἀνθρώπους deest.

Digitized by Google

χθη. Αὐτὸς γὰρ ὁ Κύριος, δικάσας ταῖς ἀπειλαῖς τῶν περὶ Εὐσέβιον καὶ τῇ εὐχῇ Ἀλεξάνδρου, κατέκρινε τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν, δείξας αὐτὴν ἀνάξιον οὖσαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας· καὶ πᾶσι φανερώσας, ὅτι, κἂν παρὰ βασιλέως καὶ πάντων ἀνθρώπων ἔχῃ τὴν προστασίαν, ἀλλὰ παρ' αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας κατεκρίθη. Δέδεικται οὖν οὐ θεοφιλὲς, ἀλλ' ἀσεβὲς τὸ χριστομάχον ἐργαστήριον τῶν Ἀρειομανιτῶν. Καὶ πολλοὶ τῶν πρότερον ἀπατηθέντων μετέθεντο. Οὐ γὰρ ἄλλος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ βλασφημούμενος παρ' αὐτῶν Κύριος κατέκρινε τὴν κατ' αὐτοῦ συστᾶσαν αἵρεσιν· καὶ πάλιν ἔδειξεν, ὅτι, κἂν νῦν ὁ βασιλεὺς Κωνστάντιος βιάζηται τοὺς ἐπισκόπους ὑπὲρ αὐτῆς (11), ἀλλ' ἀκοινώνητός ἐστι τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν οὐρανῶν ἀλλοτρία. Οὐκοῦν καὶ ἡ παρ' ὑμῖν λοιπὸν πεπαύσθω ζήτησις· αὕτη γὰρ ἦν ἡ γενομένη συνθήκη· καὶ μηδεὶς προστιθέσθω τῇ αἱρέσει, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπατηθέντες μεταγινωσκέτωσαν. Ἣν γὰρ ὁ Κύριος κατέκρινε, τίς ἀποδέξεται; καὶ ἣν ἀκοινώνητον αὐτὸς πεποίηκε, πῶς ὁ παραλαβόμενος (12) οὐ μεγάλως ἀσεβεῖ, καὶ φανερῶς ἐστι Χριστομάχος;

5. Ἱκανὸν μὲν οὖν καὶ τοῦτο δυσωπῆσαι τοὺς ἐριστικούς· ἀνάγνωθι οὖν τοῖς τότε ζητήσασι, καὶ τὰ κατὰ τῆς αἱρέσεως δι' ὀλίγων γραφέντα πρὸς τοὺς μοναχοὺς, ἵνα καὶ ἐξ αὐτῶν ἔτι μᾶλλον καταγινώσκωσι τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς πονηρίας τῶν Ἀρειομανιτῶν. Μηδενὶ μέντοι θελήσῃς ἐκδοῦναι τούτων ἀντίγραφον, μηδὲ σαυτῷ μεταγράψαι· καὶ γὰρ καὶ τοῖς (13) μοναχοῖς τοῦτο δεδήλωκα· ἀλλ' ὡς γνήσιος, εἰ μέν τι λείπει τοῖς γραφεῖσι, πρόσθες· εὐθὺς δὲ πρὸς ἡμᾶς ἀντίπεμψον. Καὶ γὰρ καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς, ἧς ἔγραψα τοῖς ἀδελφοῖς, δύνασαι μαθεῖν ὅ πέπονθα γράφων, καὶ γνῶναι ἔτι· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἀσφαλὲς ἐκδίδοσθαι γράμματα ἰδιώτου, καὶ μάλιστα περὶ τῶν ἀνωτάτων καὶ κορυφαιοτάτων δογμάτων, μήποτε τὸ διὰ ἀσθένειαν, ἢ τὸ ἀδιατρέπτως τῆς γλώττης ἐνδεῶς εἰρημένον βλάβην τοῖς ἀναγινώσκουσιν ἐμποιήσῃ. Οἱ γὰρ πολλοὶ οὐ τὴν πίστιν, οὐδὲ τὸν σκοπὸν τοῦ γράψαντος σκοποῦσιν, ἀλλ' ἢ διὰ φθόνον, ἢ δι' ἔριν, ἧς προελήφθησαν κατὰ διάνοιαν δόξης, ὡς ἐὰν θελήσωσιν αὐτοὶ, δέχονται, καὶ μεταποιοῦσι τὰ γραφέντα κατὰ τὴν ἰδίαν ἡδονήν. Δώῃ δὲ ὁ Κύριος παρὰ πᾶσι, καὶ μάλιστα οἷς ἀναγινώσκεις ταῦτα, κρατεῖν τήν τε ἀλήθειαν, καὶ τὴν ὑγιαίνουσαν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστιν. Ἀμήν.

inter Eusebianorum minas et Alexandri preces judicem sese constituens, hæresim damnavit Arianam, declaravitque esse illam Ecclesiæ communione indignam. Palam item fecit omnibus, licet imperator universique homines ejus patrocinium suscipiant, ab Ecclesia tamen illam condemnatam fuisse. Exploratum itaque est, Christo adversariam Arianorum officinam, non Deo charam, sed impiam esse. Certe plerique illorum qui ante circumventi fuerant, sententiam commutarunt. Non enim quivis alius, sed ipse Dominus, in quem illi blasphemabant, adversum se insurgentem hæresim condemnavit. Propalamque fecit, licet etiamnum imperator Constantius illius gratia episcopis vim inferat, esse nihilominus eam et a communione Ecclesiæ segregatam, et a cœlo alienam. Quamobrem cesset in posterum hujusmodi vestra quæstio, sic enim inter vos pactum fuit; nemoque hæresi adjungatur : sed resipiscant qui decepti sunt. Quam enim Dominus damnavit, quis recipiet? et cujus **271** ille communionem prohibuit, quomodo qui admittet non maximæ impietatis reus, et palam Christi hostis erit?

5. Hæc sint igitur ad contentiosos confundendos satis : hæc legito iis qui hujus quæstionis auctores fuere, necnon ea quæ adversus hæresim paucis ad monachos conscripta sunt; ut Arianorum inde impietatem malitiamque magis improbent. Cave nemini horum exemplar edas, aut tibi ipse transcribas : nam idipsum monachis quoque significavi : sed pro tua ingenuitate, si quidpiam scriptis deerit, id addas, statimque illa ad nos remittas velim. Ex mea quippe ad fratres epistola, poteris quidnam scribendo passus sim ediscere : atque hinc noveris, ideo tutum non esse imperiti scripta edere, præsertim de supremis ac præcipuis dogmatibus, ne si quid per imbecillitatem obscuritatemque sermonis minus absolute dictum sit, noxam id lectoribus afferat. Plerique enim nec fidem, nec scopum scriptoris attendunt : sed aut ex invidia, aut contentionis studio, pro sua jam in mente recepta sententia, arbitratu suo verba accipiunt, et scripta pro libidine detorquent. Faxit Dominus ut in omnibus, ac potissimum quibus hæc legis, veritas et sana in Dominum nostrum Jesum Christum fides obtineat. Amen.

(11) Sic Reg. Editi vero, περὶ αὐτῆς. Mox Reg. ἀλλὰ κοινώνητος male.

(12) Reg., προσλαμβανόμενος. Mox idem, φανερός. Paulo post idem, Ἀνάγνωθι δὲ ὅμως.

(13) Sic Reg. et Basil. Editi vero, καὶ γὰρ ἐν τοῖς.

Digitized by Google

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ[14].

SANCTI PATRIS NOSTRI

ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI

EPISTOLA.

Omnibus ubique monasticam vitam agentibus, et in fide Dei firmatis, sanctificatisque in Christo, ac dicentibus, Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te[85], ***dilectis ac desideratissimis fratribus, in Domino salutem plurimam.***

1. Ut vestræ charitati morem gererem, postquam me frequenter hortati estis, demum nostras Ecclesiæque calamitates paucis conscripsi, et quoad facultas tulit exsecrandam Ariomanitarum hæresim confutavi, ostendique quam sit illa a veritate aliena. Quid autem in scribendo perpessus sim, vestræ pietati indicandum putavi, ut hinc ediscatis, quam vere beatus Apostolus dixerit : *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei*[86], mihique homini natura imbecillo, ignoscatis. Quo enim magis scribere aggrediebar, mihique ipse ad intelligendam Verbi divinitatem vim inferebam, eo longius cognitio a me recedebat : agnoscebamque me tanto magis rei assequendæ imparem esse, quanto magis eam attigisse mihi videbar. Etenim ne hoc ipsum quod me intelligere putabam scribere poteram ; imo quod scribebam minus erat quam concepta, licet pusilla, veritatis umbra.

2. Cum adverterem itaque in Ecclesiaste scriptum esse[87] : *Dixi, Sapiens efficiar, et ipsa longius recessit a me, multo magis quam erat*; et : *Alta profunditas, quis inveniet eam ;* et illud in Psalmis : *Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est, et non potero ad eam*[88] ; et quod Salomon ait : *Gloria Dei est celare verbum*[89], sæpe volui subsistere, atque a **272** scribendo desinere : ita

A *Τοῖς ἀπανταχοῦ κατὰ τόπον τὸν μονήρη βίον ἀσκοῦσι, καὶ ἐν πίστει Θεοῦ ἱδρυμένοις, ἡγιασμένοις τε ἐν Χριστῷ, καὶ λέγουσιν*, Ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι, *ἀγαπητοῖς καὶ ποθεινοτάτοις ἀδελφοῖς, ἐν Κυρίῳ πλεῖστα χαίρειν*

1. Τῇ μὲν ὑμετέρᾳ διαθέσει πεισθεὶς, καὶ πολλάκις παρ' ὑμῶν προτραπεὶς, ἔγραψα δι' ὀλίγων περὶ ὧν πεπόνθαμεν ἡμεῖς τε καὶ ἡ Ἐκκλησία, καὶ ὡς δύναμίς μοι διελέγχων τὴν μυσαρὰν αἵρεσιν τῶν Ἀρειομανιτῶν, καὶ δεικνὺς ὅσον ἐστὶν ἀλλοτρία τῆς ἀληθείας αὕτη. Ὅ δὲ πέπονθα γράφων, ἀναγκαῖον ἡγησάμην δηλῶσαι τῇ εὐσεβείᾳ ὑμῶν, ἵνα καὶ ἐκ τούτου μάθητε, πῶς ἀληθῶς εἴρηκεν ὁ μακάριος Ἀπόστολος· *Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ!* καὶ συγνῶτε κἀμοὶ ἀνθρώπῳ ἀσθενεῖ τὴν φύσιν ὄντι· ὅσον γὰρ ἐβουλόμην γράφειν, καὶ νοεῖν ἐβιαζόμην ἐμαυτὸν περὶ τῆς θεότητος τοῦ Λόγου, τοσοῦτον ἡ (15) γνῶσις ἐξανεχώρει μακρὰν ἀπ' ἐμοῦ· καὶ ἐγίνωσκον ἐμαυτὸν τοσοῦτον ἀπολιμπανόμενον, ὅσον ἐδόκουν καταλαμβάνειν. Καὶ γὰρ οὐδὲ ὃ ἐδόκουν νοεῖν, ἠδυνάμην γράφειν· ἀλλὰ καὶ ὃ ἔγραφον, ἔλαττον ἐγίνετο τῆς ἐν τῇ διανοίᾳ γενομένης κἂν βραχείας τῆς ἀληθείας σκιᾶς.

2. Ὁρῶν τοίνυν, ὡς ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ γέγραπται, ὅτι *Εἶπα· Σοφισθήσομαι, καὶ αὕτη ἐμακρύνθη ἀπ' ἐμοῦ μακρὰν ὑπὲρ ὃ ἦν·* καὶ, *Βαθὺ βάθος, τίς εὑρήσει αὐτό;* καὶ τὸ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς· *Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσίς σου ἐξ ἐμοῦ, ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν·* καὶ ὁ Σολομὼν φησι· *Δόξα Θεοῦ, κρύπτειν* (16) *λόγον·* πολλάκις ἐβουλευσάμην ἐπισχεῖν καὶ παύσασθαι τοῦ

B

C

[85] Matth. xix, 27. [86] Rom. xi, 33. [87] Eccle. vii, 24, 25. [88] Psal. cxxxviii, 6. [89] Prov. xxv, 2.

(14) Scripta anno 358.
(15) Sic Reg. et Basil.; in editis articulus deest.
(16) Reg., κρύπτειν. Editi, κρύπτει.

Digitized by Google

γράφειν· ναὶ πιστεύσατε. Ἵνα δὲ μὴ δόξω μηδὲ ὑμᾶς λυπεῖν, μήτε ἐκείνους τοὺς παρ' ὑμῖν ζητήσαντας καὶ φιλονεικήσαντας ἐπιτρίβειν εἰς τὴν ἀσέβειαν ἐκ τοῦ σιωπᾶν, ἐβιασάμην ἐμαυτὸν ὀλίγα γράψαι· καὶ ταῦτα ἀπέστειλα τῇ ὑμετέρᾳ (16') θεοσεβείᾳ. Εἰ γὰρ καὶ, ὡς ἐστιν ἡ τῆς ἀληθείας κατάληψις, μακρὰν ἐστι νῦν (17) ἀφ' ἡμῶν διὰ τὴν τῆς σαρκὸς ἀσθένειαν, ἀλλὰ δυνατὸν, ὡς εἶπεν αὐτὸς ὁ Ἐκκλησιαστὴς, γνῶναι τῶν ἀσεβῶν τὴν ἀφροσύνην, καὶ εὑρόντα ταύτην, εἰπεῖν πικροτέραν ὑπὲρ θάνατον εἶναι. Τούτου γοῦν χάριν, ὡς τοῦτο γινώσκων καὶ δυνάμενος εὑρεῖν, ἔγραψα· εἰδὼς, ὡς τοῖς πιστοῖς ἡ τῆς ἀσεβείας κατάγνωσις, αὐτάρκης πρὸς εὐσέβειάν ἐστι γνῶσις. Καὶ γὰρ εἰ μὴ δυνατὸν καταλαβέσθαι τί ἐστι Θεὸς, ἀλλὰ δυνατὸν εἰπεῖν, τί οὐκ ἔστιν· οἴδαμεν δὲ, ὅτι οὐχ ὡς ἄνθρωπός ἐστι, καὶ ὅτι οὐδὲν τῶν γενητῶν θέμις ἐπινοεῖν ἐν (18) αὐτῷ. Οὕτω δὴ καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ πολὺ τοῦ καταλαβεῖν μακρὰν ἐσμεν τῇ φύσει, ἀλλὰ δυνατὸν καὶ εὔκολον καταγνῶναι τῶν προσφερομένων παρὰ τῶν αἱρετικῶν, καὶ εἰπεῖν, ὅτι οὐκ ἔστι ταῦτα Υἱὸς ὁ τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ θέμις περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ τοιαῦτα κἂν ἐννοεῖν, οἷα λέγουσιν ἐκεῖνοι, μήτιγε καὶ φθέγγεσθαι διὰ χειλέων.

3. Οὕτω τοίνυν, ὅσον ἠδυνήθην ἐγὼ μὲν ἔγραψα· ὑμεῖς δὲ, ἀγαπητοὶ, δέξασθε ταῦτα μὴ ὡς τελείαν ἔχοντα τὴν ἑρμηνείαν περὶ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος, ἀλλ' ὡς μόνον ἐλέγχοντα μὲν (19) τὴν ἀσέβειαν τῶν Χριστομάχων, ἔχοντα δὲ καὶ διδόντα τοῖς βουλομένοις ἀφορμὴν εἰς εὐσέβειαν τῆς ὑγιαινούσης ἐν Χριστῷ πίστεως. Εἰ δέ τι παραλέλειπται (πάντα δὲ νομίζω παραλελεῖφθαι), συγγινώσκετε μετὰ συνειδήσεως καθαρᾶς, καὶ μόνον ἀποδέξασθε τὸ τολμηρὸν τῆς πρὸς εὐσέβειαν (20) προθέσεως. Εἰς γὰρ τελείαν κατάγνωσιν τῆς αἱρέσεως τῶν Ἀρειανῶν, αὐτάρκης ἡ περὶ τοῦ θανάτου Ἀρείου γενομένη (21) παρὰ τοῦ Κυρίου κρίσις· ἣν ἤδη φθάσαντες καὶ παρ' ἑτέρων ἔγνωτε. Ἃ γὰρ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος βεβούλευται, τίς διασκεδάσει; καὶ ὃν ὁ Κύριος (22) κατέκρινε, τίς ὁ δικαιῶν; Τίς γὰρ ἐκ τοῦ τοιούτου γενομένου σημείου οὐ γινώσκει λοιπὸν, ὅτι θεομίσητός ἐστιν ἡ αἵρεσις, κἂν ἀνθρώπους ἔχῃ προστάτας; Ἐντυχόντες μέντοι, εὔχεσθε μὲν, καὶ ἀλλήλους εἰς τοῦτο προτρέπεσθε ποιεῖν, ὑπὲρ ἡμῶν· εὐθὺς δὲ ἀντιπέμψατε ταῦτα πρὸς ἡμᾶς· καὶ μηδενὶ τὸ σύνολον ἀντίγραφον ἔκδοτε, μηδὲ ἑαυτοῖς μεταγράψατε (23), ἀλλ' ἀρκέσθητε ὡς δόκιμοι τραπεζῖται τῇ ἐντεύξει, κἂν πολλάκις ἐντυχεῖν θελήσητε. Οὐ γὰρ ἀσφαλὲς τοῖς μετὰ ταῦτα τὰ παρ' ἡμῶν τῶν ψελλιζόντων καὶ ἰδιωτῶν ἐστι γράμματα. Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἀγάπῃ, καὶ πάντας τοὺς ἐρχομένους πρὸς ὑμᾶς ἐν εὐσεβείᾳ καὶ πίστει. *Εἰ γάρ τις, ὡς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος, οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον, ἤτω ἀνάθεμα. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.*

credite. Ne autem videar aut vobis molestus esse, aut eos qui illud a vobis postulant, iisque de rebus disceptant, per silentium meum in impietate detinere, mihi ipse ad hæc pauca scribenda vim intuli: et hæc misi vestræ pietati. Etsi enim comprehensio veritatis ut in se est, nunc ob carnis infirmitatem procul a nobis sit, at potest agnosci, ut ait Ecclesiastes [90], impiorum stultitia, quam qui invenerit, dicere potest ipsa morte amariorem eam esse. Quamobrem id cum nossem et assequi valerem, hæc scripsi: gnarus impietatis confutationem fidelibus esse ad pietatis cognitionem satis. Etenim, tametsi comprehendi nequeat quid sit Deus, dici tamen potest quid non sit; scimus autem eum non esse ut hominem, nec fas esse quidquam e rebus factis illi ascribere. Eo prorsus modo etiam de Filio Dei cogitandum: etsi multo longius natura ab eo sumus, quam ut eum comprehendere valeamus; possumus tamen, imo facile est ea confutare quæ ab hæreticis proferuntur, ac dicere, non esse illa Filium Dei: neque fas esse qualia ipsi loquuntur de ejus divinitate vel cogitare, nedum labiis proferre.

3. Sic equidem pro facultate scripsi: vos autem, dilecti, hæc accipite, non quasi perfectam de divinitate Verbi explicationem complectantur: sed ut quæ duntaxat Christi hostium impietatem arguant, et quæ volentibus occasionem præbeant ad piam sanamque in Christo fidem assequendam. Quod si quid omissum est (puto autem omnia omissa esse) cum conscientia, quæso, pura veniam mihi tribuite, tantumque velim audax meum pro pietate propositum approbetis. Ad perfectam enim Arianorum hæreseos confutationem, sufficit latum de Arii morte a Domino judicium, quod jam ab aliis antea didicistis. Quæ enim sancti Dei judicio statuta sunt, quis irrita faciet? Et quem Dominus condemnavit, quis justificabit [91]? Nam quis ex hujusmodi signo non agnoscit Deo odiosam esse illam hæresim, etiamsi homines patronos nacta sit. Cum igitur hæc legeritis, orate pro nobis, et invicem vos ad illud cohortamini. Et quamprimum hæc ipsa ad nos remittite: nulli prorsus hujus exemplar tradatis, nec vobis ipsis transcribatis, sed ut probis trapezitis sat vobis sit horum lectio, sæpius repetita si libeat. Non enim tutum est nostrum balbutientium et indoctorum litteras ad posteros pervenire. Salutate vos invicem in charitate, et omnes qui ad vos in pietate et fide accesserint. *Si quis enim*, ut ait Apostolus, *non amat Dominum, anathema sit. Gratia Domini nostri Jesu Christi sit obiscum. Amen* [92].

[90] Eccle. VII, 26. [91] Isa. XIV, 27. [92] I Cor. XVI, 22, 23.

(16') Reg., τῇ ὑμετέρᾳ.
(17) Sic Reg., νῦν' deest in editis.
(18) Ita Reg. In editis vero ἐν deest.
(19) Μὲν deest in editis, sed in Reg. legitur.
(20) Reg., εἰς εὐσέβειαν.
(21) Sic Reg. et Basil. Editi, γενομένου.
(22) Sic Reg. Editi vero, Θεός.
(23) Reg., μεταγράψητε.

Digitized by Google

HISTORIA ARIANORUM

USQUE AD ANNUM 357, INITIO MUTILA.

1. Illi vero ea quorum gratia hæc moliti sunt, non diu postea impleverunt. Nam statim a structis ejusmodi insidiis, Arium in communionem recepere. Et cum judicia tam multa contra se lata vilipenderent, imperatoriam potestatem pro se obtendebant (24) : nec veriti sunt in litteris suis dicere : Athanasio afflicto, invidia cessavit, Arianos autem jam recipiamus : hoc ad terrorem auditorum addentes : Hoc enim jussit imperator. **273** Dehinc non puduit homines illos hoc adjicere : Ariani quippe recte sentiunt : non metuentes quod scriptum est : *Væ qui dicitis amarum, dulce : ponentes tenebras lucem*[93]. Ad omnia enim pro hæresi toleranda parati sunt. Nonne hinc omnibus plane perspicuum est, non ecclesiastico judicio, sed imperatoriis minis, et nos tunc ob pietatem erga Christum hujusmodi malis affectos fuisse, et vos jam persecutionem excitasse? Nam alios quoque episcopos insidiis, conflictisque criminibus aggressi sunt : quorum alii quidem in exsilio obdormierunt, Christi confessionis gloriam adepti : alii etiamnum exsulant, fortiusque contra eorum hæresim decertant, et aiunt : *Nihil nos separabit a charitate Christi*[94].

2. Hac item nota eam hæresim dignoscere, imo potius confutare licet, quod quisquis ipsis amicus est, et impietate socius, etiamsi aliis sceleribus et sexcentis criminibus obnoxius sit, quamvis reus et convictus, licet probationes evidentissimæ adversus eum suppetant; hic tamen apud illos probus, statimque imperatoris amicus efficitur, ex sua scilicet impietate commendatus : magnoque hinc pecuniarum quæstu facto, a judicibus etiam facultatem obtinet quidvis ad suum placitum agendi. Qui autem impietatem eorum confutat, et sincere Christi causam agit, is tametsi purus in omnibus, tametsi nihil sibi conscius sit, quamvis a nemine accusetur, attamen, illis causas comminiscentibus, statim abripitur, et imperatoris judicio, in exsilium mittitur, quasi obnoxius iis quæ ipsi voluerint criminibus : vel quasi imperatori contumeliam dixerit, ut Naboth [95]. Qui autem hæresi patrocinatur, inquiritur, et statim in illius Ecclesiam mittitur. Hinc bonorum proscriptiones, contumeliæ, omneque vexationis genus in eos qui invasorem non recipiunt.

[93] Isa. v, 20. [94] Rom. VIII, 35. [95] III Reg. XXI, 10.

1. Αὐτοὶ δὲ ὧν ταῦτα ἐμηχανήσαντο χάριν, οὐκ εἰς μακρὰν ἐπλήρωσαν· ἅμα γὰρ ἐπεβούλευσαν, καὶ εὐθὺς τοὺς περὶ Ἄρειον εἰς κοινωνίαν ἐδέξαντο. Καὶ τὰς μὲν τοσαύτας κατ' αὐτῶν κρίσεις παρεωράκασι, βασιλικὴν δὲ πάλιν ἐξουσίαν ὑπὲρ αὐτῶν προεφασίσαντο (24)· γράφοντές τε οὐκ ἠσχύνθησαν εἰπεῖν, ὅτι Ἀθανασίου παθόντος, ὁ μὲν φθόνος πέπαυται, τοὺς δὲ περὶ Ἄρειον λοιπὸν δεξώμεθα, προστιθέντες πρὸς φόβον τῶν ἀκουόντων, ὅτι Τοῦτο γὰρ βασιλεὺς προσέταξεν. Εἶτα οὐκ ἠσχύνθησαν προσθεῖναι, ὅτι καὶ ὀρθῶς φρονοῦσιν οἱ ἄνθρωποι· μὴ φοβηθέντες τὸ γεγραμμένον· *Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πικρὸν γλυκὺ, οἱ τιθέντες τὸ σκότος φῶς.* Πάντα γὰρ ὑπὲρ τῆς αἱρέσεως ὑπομένειν εἰσὶν ἕτοιμοι. Ἆρ' οὖν οὐχὶ (25) καὶ ἐκ τούτου πᾶσιν ἀντικρυς δείκνυται, ὡς οὐκ ἐκκλησιαστικῇ κρίσει, ἀλλ' ἐκ βασιλέως ἀπειλῆς διὰ τὴν εἰς Χριστὸν εὐσέβειαν καὶ τότε πεπόνθαμεν, καὶ νῦν διώκετε; Καὶ γὰρ καὶ ἑτέροις οὕτως ἐπεβούλευσαν ἐπισκόποις, πλασάμενοι καὶ κατ' ἐκείνων πάλιν προφάσεις· ὧν οἱ μὲν ἐν τοῖς ἐξορισμοῖς ἐκοιμήθησαν, ἔχοντες τὸ καύχημα τῆς εἰς Χριστὸν ὁμολογίας· οἱ δὲ ἔτι καὶ νῦν ὑπερόριοι τυγχάνουσιν, ἀνδριζόμενοι μᾶλλον κατὰ τῆς αἱρέσεως ἐκείνων, καὶ λέγοντες· *Οὐδὲν ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ.*

2. Ἔξεστι δὲ καὶ ἐκ τούτου πάλιν (26) αὐτὴν καταμαθεῖν, καὶ μᾶλλον αὐτῆς καταγνῶναι. Ὁ μὲν γὰρ φίλος καὶ συνασεβῶν ἐκείνοις, κἂν ἐν ἄλλοις πλημμελήμασι καὶ μυρίοις (27) ἐγκλήμασιν ὑπεύθυνος τυγχάνῃ, κἂν ἔχῃ τοὺς ἐλέγχους καὶ τὰς ἀποδείξεις λευκοτάτας, οὗτος δόκιμος παρ' αὐτοῖς, καὶ βασιλέως εὐθὺς γίνεται φίλος, ἔχων τὴν σύστασιν ἐκ τῆς ἀσεβείας· σχηματισθείς τε πλεῖστα, λαμβάνει καὶ παρρησίαν ποιεῖν ἃ βούλεται παρὰ τοῖς δικασταῖς· ὁ δὲ τὴν ἀσέβειαν ἐκείνων ἐλέγχων, καὶ τὰ Χριστοῦ γνησίως πρεσβεύων, οὗτος, κἂν καθαρὸς ἐν πᾶσι τυγχάνῃ (28), κἂν μηδὲν ἑαυτῷ συγγινώσκῃ, κἂν μὴ κατήγορον ἔχῃ, ἀλλ' ἐκείνων προφάσεις πλασαμένων, εὐθὺς ἁρπάζεται, καὶ κρίσει βασιλέως αὐτὸς μὲν ὑπερόριος γίνεται ὡς ὑπεύθυνος οἷς ἂν ἐκεῖνοι θελήσωσιν, ἢ ὡς βασιλέα ὑβρίσας, ὡς ὁ Ναβουθέ (29)· ὁ δὲ πρεσβεύων τὰ τῆς αἱρέσεως ἐκείνων ζητεῖται, καὶ εὐθὺς ἀποστέλλεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐκείνου, καὶ λοιπὸν δημεύσεις, καὶ ὕβρεις, καὶ πάντα τὰ δεινὰ κατὰ τῶν μὴ δεχομένων ἐκεῖνον. Καὶ τὸ παραδοξότατον, ὃν μὲν οἱ λαοὶ βούλονται, καὶ γινώσκουσιν ἀνεπίλη-

(24) Hæc gesta sunt anno 335.
(25) Sic Reg. Editi vero οὖν οὐκ ἐκ.
(26) In editis post πάλιν καί legitur, sed in Reg. non habetur.
(27) Ita Reg. et Basil. Editi male κυρίοις. Paulo post Reg. ἔχοι.
(28) Reg. ὑπάρχῃ.
(29) Sic Reg. quem sequimur. Basil. ἢ ὡς ὁ Ναβουθέ Editi minus recte, ἢ ὡς ὄνομα Θεοῦ.

Digitized by Google

πτον, τοῦτον ἀφαιρεῖται καὶ ἐξορίζει βασιλεύς· ὃν δὲ μήτε βούλονται, μήτε γινώσκουσι, τοῦτον μακρόθεν μετὰ στρατιωτῶν ἀποστέλλει καὶ γραμμάτων (30) ἑαυτοῦ· καὶ λοιπὸν ἀνάγκη πολλὴ μισεῖν μὲν ὃν ἀγαπῶσι τὸν κατηχήσαντα, καὶ πατέρα γενόμενον ἐν θεοσεβείᾳ· ἀγαπᾷν δὲ ὃν οὐ βούλονται, καὶ πιστεύειν ἑαυτῶν τὰ τέκνα, οὗ τὸν βίον, καὶ τὴν ἀναστροφὴν, καὶ τίς ἐστιν οὐ γινώσκουσιν· ἢ δηλονότι τιμωρίαν ὑπομένειν, ἣν (31) μὴ πείθωνται βασιλεῖ. A Et quod maximum stuporem afferat, quem populi cupiunt, et *irreprehensibilem* agnoscunt, hunc tollit imperator, in exsiliumque mittit; quem vero nec volunt nec norunt, hunc e longinquo cum militibus et litteris suis mittit. Ac dehinc magna vi coguntur populi eum odio habere, quem utpote suum in religione magistrum et Patrem diligunt : illum vero diligere, quem nolunt : ac el liberos suos concredere, cujus mores et vitæ institutum, imo quem quisnam sit ignorant : aut denique pœnas luere si imperatori non obtemperent.

3. Ταῦτα καὶ νῦν δρῶσι, καὶ πάλαι πεποιήκασιν οἱ δυσσεβεῖς κατὰ τῶν ὀρθοδόξων, γνώρισμα τῆς ἑαυτῶν κακοηθείας καὶ ἀσεβείας πανταχοῦ παρὰ πᾶσι παρασχόντες. Ἔστω γὰρ, Ἀθανάσιον ᾐτιάσαντο, τί καὶ οἱ ἄλλοι πεποιήκασιν ἐπίσκοποι; Ποίας ἄρα προφάσεις εἶχον, ἢ ποῖος ἄρα κἀκεῖ νεκρὸς Ἀρσένιος εὑρέθη; ποῖος παρ' αὐτοῖς Μακάριος πρεσβύτερος, καὶ ποτήριον κέκλασται; ποῖος Μελιτιανὸς ὑπεκρίνετο; Ἀλλ' ὡς ἔοικεν ἐξ ἐκείνων, καὶ τὰ κατὰ Ἀθανάσιον (32) δείκνυται ψευδῆ· καὶ ἐξ ὧν δὲ Ἀθανασίῳ ἐπεχείρησαν, ὅῆλα καὶ τὰ κατ' ἐκείνων ἐστὶ πεπλασμένα. Μέγα τι θηρίον ἐξῆλθεν ἐπὶ γῆς, ἡ αἵρεσις αὕτη· οὐ γὰρ μόνον τοῖς ῥήμασι ὡς τοῖς ὀδοῦσι βλάπτει τοὺς ἀκεραίους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔξωθεν ἐξουσίαν ἐμισθώσατο πρὸς ἐπιβουλήν. Καὶ τὸ παράδοξον, ὅτι, καθὰ προεῖπον, οὐδεὶς ἐκείνων κατηγορεῖται· ἂν δὲ κατηγορηθῇ, οὐ κρίνεται, ἢ δόξας ἀκούεσθαι, δικαιοῦται κατὰ τῶν ἐλεγχόντων· καὶ μᾶλλον ὁ ἐλέγχων ἐπιβουλεύεται, ἢ ὁ ὑπεύθυνος ὅλως ἐντρέπεται. Πάντες οὖν (33) οἱ παρ' αὐτοῖς μεστοὶ ῥύπου τυγχάνουσι· καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς κατάσκοποι, οὐ γὰρ ἐπίσκοποι, μᾶλλόν εἰσι πάντων ῥυπαρώτεροι. Καὶ εἴ τις παρ' αὐτοῖς ἐπίσκοπος θέλει γενέσθαι, οὐκ ἀκούει· *Δεῖ τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι*· ἀλλὰ μόνον· Φρόνει κατὰ Χριστοῦ, καὶ μὴ φρόντιζε περὶ τρόπων (34)· ἀρκεῖ γὰρ ἐκεῖνό σοι πρὸς σύστασιν, καὶ πρὸς βασιλέως φιλίαν. Ταῦτα (35) μὲν περὶ τῶν τὰ τοῦ Ἀρείου φρονούντων· οἱ δὲ τῆς ἀληθείας ζηλωταὶ, κἂν ἅγιοι καὶ καθαροὶ φαίνωνται, καθὰ προεῖπον, ἀλλ' ὑπεύθυνοι γίνονται, ὅταν οὗτοι θέλωσι, καὶ ὡς ἂν αὐτοῖς δοκῇ, πρόφασιν πλασαμένοις· καὶ τοῦτο ἔξεστι, καθὰ προεῖπον, ἐκ τῶν παρ' αὐτῶν πραχθέντων συνιδεῖν. B 3. Hæc nunc sunt impiorum gesta, hæc olim etiam contra orthodoxos perpetrarunt : suæque malitiæ ac impietatis argumenta apud omnes ubique pervulgant. Nam esto Athanasium accusaverint, sed quid mali admisere alii episcopi? quis adversus illos obtentus? quis apud illos Arsenius mortuus repertus est? quisnam apud illos Macarius presbyter, aut calix confractus? quis Meletianus insimulavit? Sed, ut ex eorum gestis liquet et quæ contra Athanasium dixere falsa ostenduntur : et ex iis quæ contra Athanasium moliti sunt patet, quæ aliis imputavere similiter esse conficta. Ingens quædam bellua in terram exivit, hæc nempe hæresis : quæ non solum verbis quasi dentibus innocentes lædit; sed et ad insidias parandas externam potentiam mercede conduxit. Et quod stupendum est, uti jam dixi, nullus eorum accusatur, aut si accusatur, non judicatur, vel si interrogari videatur, damnatis iis qui se convincebant, ipse declaratur innoxius. Potiusque accusator qui reum convincit insidiis petitur, quam ipse reus **274** pudore aliquo suffundatur. Apud illos itaque nemo est quin sordibus scateat : eorumque catascopi, id est exploratores, haud enim episcopi nuncupandi, omnium sordidissimi sunt. Si quis apud illos optat episcopus esse, is hæc non audit : *Oportet episcopum, irreprehensibilem esse* [36]; sed solum : Contra Christum sentias, nec de moribus cures : est enim illud tibi satis, ut commendatus imperatorisque amicus evadas. Hæc de iis qui cum Ario sentiunt. Veritatis autem sectatores, quantumvis sancti, quantumvis puri videantur, uti supra dixi, rei habentur, illis arbitratu suo crimina comminiscentibus : eamque rem, ut dictum est, ex eorum gestis deprehendere licet. C

4. (36) Εὐστάθιός τις ἦν ἐπίσκοπος τῆς Ἀντιοχείας, ἀνὴρ ὁμολογητὴς, καὶ τὴν πίστιν εὐσεβής. Οὗτος, ἐπειδὴ πολὺς ἦν ζηλῶν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, τήν τε Ἀρειανὴν αἵρεσιν ἐμίσει, καὶ τοὺς φρονοῦντας τὰ ἐκείνης οὐκ ἐδέχετο, διαβάλλεται Κωνσταντίνῳ (37) D 4. Eustathius quidam fuit Antiochenus episcopus, confessor ac fide pius. Is cum veritatem summo studio tueretur, esset que Arianæ hæresi infensissimus, hæreticosque illos non admitteret, apud Constantinum imperatorem insimulatur, conficta cri-

[36] I Tim. III, 2

(30) Sic Reg. Editi, μετὰ γραμμάτων.
(31) Ἣν deest in Basil.
(32) Forte κατὰ Ἀθανασίου.
(33) Reg. γοῦν.
(34) Sic Reg. et edit. Comm. Edit. vero Paris., περὶ τρόπον.
(35) Reg. τοιαῦτα.
(36) Aliam depositionis Eustathii causam afferunt Hieronymus, Socrates, Sozomenus et Theodoretus, quod nempe a muliercula delatus fuerit, quæ se filium ex Eustathio suscepisse mentiebatur. Aiunt item Socr. et Sozom. illum Sabellianismi fuisse accusatum. Sed nihil repugnat varia crimina sancto præsuli ab hæreticis imposita fuisse. Hac de re fusius in *Athanasii Vita*. Chrysost. t. I homiliam integram in hunc Eustathium habuit.
(37) Editi Κωνσταντίῳ. At Reg. prima manu Κωνσταντίνῳ, hinc deleto ν factum est Κωνσταντίῳ. Sed

Digitized by Google

mination, quod scilicet matri ejus contumeliam fecisset : statimque ipse cum multa presbyterorum diaconorumque turma extorris factus est, ac demum quos ille impietatis causa in clerum non admittebat, hos postquam episcopus in exsilium est actus, non solum in Ecclesiam introduxere, sed plerosque ex illis ordinarunt episcopos, ut eos suæ pro impietate conjurationis socios haberent. Ex quorum numero est Leontius castratus, qui nunc Antiochiæ episcopus est, et qui ante ipsum ibidem episcopus fuit Stephanus, Georgius Laodiceæ, Theodosius olim Tripolitanus episcopus, Eudoxius Germaniciæ, Eustathius nunc Sebastes.

A τῷ βασιλεῖ, πρόφασίς τε ἐπινοεῖται, ὡς τῇ μητρὶ αὐτοῦ ποιήσας ὕβριν· καὶ εὐθὺς ἐξόριστος αὐτός τε γίνεται, καὶ πολὺς σὺν αὐτῷ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων ἀριθμός· καὶ λοιπὸν οὓς οὐκ ἐδέχετο διὰ τὴν ἀσέβειαν εἰς κλῆρον, τούτους μετὰ τὸ ἐξορισθῆναι τὸν ἐπίσκοπον οὐ μόνον εἰσήγαγον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ καὶ τοὺς πλείστους ἐπισκόπους κατέστησαν, ἵν' ἔχωσι συνωμότας ἑαυτῶν εἰς τὴν ἀσέβειαν. Ἐκ τούτων ἐστὶ Λεόντιος ὁ ἀπόκοπος, ὁ νῦν ἐν Ἀντιοχείᾳ, καὶ ὁ πρὸ αὐτοῦ Στέφανος, Γεώργιός τε ὁ ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ ὁ γενόμενος ἐν Τριπόλει Θεοδόσιος, Εὐδόξιός τε ὁ ἐν Γερμανικείᾳ (38), καὶ Εὐστάθιος ὁ νῦν ἐν Σεβαστείᾳ

5. 'An hic saltem substiterunt? Nequaquam : Eutropius enim olim Adrianopolitanus episcopus, vir bonus, ac omni ex parte perfectus, quod pluries Eusebium coarguisset, et illac transeuntibus auctor fuisset, ne impiis Eusebii verbis obtemperarent, easdem quas Eustathius calamitates patitur, et civitate Ecclesiaque sua pellitur : Basilina enim contra illum summopere urgebat. Euphration item Balanearum, Cymatius' Palti, alter Cymatius Taradi, Asclepas Gazæ, Cyrus Berœæ in Syria, Diodorus in Asia, Domnion Sirmii, et Hellanicus Tripolis, statim atque hæresim odisse comperti sunt, alii ob conficta crimina, alii nulla allata causa, imperatoriarum litterarum auctoritate translati, et ab illis civitate pulsi sunt : aliosque illi eorum vice, quos impios noverant, in ipsorum Ecclesiis constituere.

5. Ἆρ' οὖν μέχρι τούτων ἔστησαν; Οὐχί· καὶ γὰρ B καὶ Εὐτρόπιος ὁ ἐν Ἀδριανουπόλει γενόμενος ἐπίσκοπος, ἀνὴρ ἀγαθὸς, καὶ ἐν πᾶσι τέλειος, ἐπειδὴ πολλάκις τὸν Εὐσέβιον ἤλεγξε, τοῖς τε διοδεύουσι συνεβούλευε μὴ πείθεσθαι τοῖς ἀσεβέσιν Εὐσεβίου ῥήμασι, τὰ αὐτὰ τῷ Εὐσταθίῳ πάσχει, καὶ τῆς πόλεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐκβάλλεται· Βασιλίνα (39) γὰρ ἦν ἡ πάνυ κατ' αὐτοῦ σπουδάζουσα. Εὐφρατίων γὰρ ὁ ἐν Καλαναῖς (40), καὶ Κυμάτιος ὁ ἐν Παλτῷ, καὶ Κυμάτιος ἕτερος ὁ ἐν Ταράδῳ, καὶ ὁ ἐν Γάζῃ Ἀσκληπᾶς, καὶ Κῦρος ὁ ἐν Βεροίᾳ τῆς Συρίας, καὶ Διόδωρος ὁ ἐν Ἀσίᾳ, καὶ Δομνίων ἐν Σιρμίῳ (41), καὶ Ἑλλάνικος ὁ ἐν Τριπόλει, μόνον ἐγνώσθησαν μισοῦντες τὴν αἵρεσιν, καὶ τοὺς μὲν μετὰ προφάσεως, τοὺς δὲ χωρὶς ταύτης, βασιλικοῖς γράμμασι μεταστήσαντες, τῆς τε πόλεως ἐκβαλόντες (42), ἑτέρους ἀντ' C αὐτῶν, οὓς ἐγίνωσκον ἀσεβοῦντας, εἰς τὰς ἐκείνων Ἐκκλησίας κατέστησαν.

6. De Marcello autem Galatiæ episcopo, **275** superfluum fortasse fuerit mentionem facere : omnibus enim compertum est, Eusebianos ab eo antea impietatis accusatos, eum vicissim accusasse, eorumque opera senem illum exsulasse. Ille autem Romam profectus sese purgavit, fidemque suam illis exigentibus scripto tradidit, quam Sardicensis ipsa

6. (43) Καὶ περὶ Μαρκέλλου τοῦ τῆς Γαλατίας ἐπισκόπου, περιττὸν ἴσως ἐστὶ λέγειν· πάντες γὰρ ἔγνωσαν ὡς πρότερον ἐγκαλούμενοι παρ' αὐτοῦ οἱ περὶ Εὐσέβιον ἀσεβείας, ἀντενεκάλεσαν αὐτῷ καὶ αὐτοὶ, καὶ πεποιήκασιν ἐξορισθῆναι τὸν γέροντα. Καὶ αὐτὸς μὲν, ἀνελθὼν εἰς τὴν Ῥώμην, ἀπελογήσατο. καὶ ἀπαιτούμενος (44) παρ' αὐτῶν, δέδωκεν ἔγγραφον τὴν

prior lectio germana est; nam Constantino imperatore gesta sunt. Paulo post Reg. πρόφασις, recte. Editi male πρόφασιν.

(38) Reg. Γερμανικείᾳ. Editi Γερμανικίᾳ.

(39) Uxor Julii Constantii, mater Juliani Apostatæ.

(40) Legendum haud dubie Βαλανέαις, uti supra *Apolog. de fuga*, num. 3, eratque illa urbs Syriæ. Mox ὁ ἐν Ταράδῳ, legendum ἐν Ἀράδῳ, putant Coteler. in Notis ad Patres primi sæculi, p. 383, et Hermantius in *Vita Athanasii*, l. v, c. 18. Vide Valesium in notis ad Socratem, ad p 59. In *Apol. de fuga* legitur Πάλτος μὲν καὶ Ἀντάραδος διὰ Κυμάτιον καὶ Καρτέριον.

(41) Sic Reg. et Basil., et ita legendum. Editi male Σιεμίῳ.

(42) Sic Reg. Editi ἐκβάλλοντες.

(43) Exstant adhuc libri Eusebii Cæsariensis adversus Marcellum Ancyranum, ubi confutatur ejus hæresis de Verbo a Maria originem ducente. Sed in synodis Romana anni 342, et Sardicensi anni 347, examinatis ejus scriptis, illum recte sentire declaratum est : Athanasius autem honorifice semper Marcellum memorat in iis quæ supersunt ejus

operibus. At secus reliqui Patres, qui Marcellum ut hæreticum vehementer exagitant, illumque Photinianæ hæreseos auctorem agnoscunt : erat quippe Photinus patria Ancyranus, Marcellique discipulus. Ait autem Epiphanius hæresi 72, fuisse suo tempore D qui Marcellum pro hæretico haberent, alios qui eidem patrocinarentur, ut probo et orthodoxo viro. Libet tamen hic apponere quæ se ipse ab Athanasio audiisse testatur, memoratu sane digna : Ἡρόμην δὲ αὐτὸς ἐγὼ χρόνῳ τινὶ τὸν μακαρίτην πάπαν Ἀθανάσιον περὶ τούτου τοῦ Μαρκέλλου, πῶς ἂν ἔχοι περὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ οὔτε ὑπεραπελογήσατο, οὔτε πάλιν πρὸς αὐτὸν ἀπεχθῶς ἠνέχθη· μόνον δὲ διὰ τοῦ προσώπου μειδιάσας, ὑπέφηνε μοχθηρίας μὴ μακρὰν αὐτὸν εἶναι, καὶ ὡς ἀπολογησάμενον εἶχε. *Scisciatus ego aliquando beatæ memoriæ papam Athanasium, quid de hoc ipso Marcello sentiret : ille neque purgavit hominem, neque aspere insectatus est ; sed subridens non procul ab impietate fuisse significavit ; agnoscere tamen sese purgasse virum.*

(44) Sic Reg. Editi vero, ἀπελογίσατο καὶ ἀπαιτῶμενος. Infra item editi ἀπελογίσαντο. Reg. ἀπελογήσαντο.

Digitized by Google

ἑαυτοῦ πίστιν, ἣν καὶ ἡ κατὰ Σαρδικὴν σύνοδος ἀπ- A synodus approbavit. Eusebiani vero neque se pur-
εδέξατο· οἱ δὲ περὶ Εὐσέβιον οὔτε ἀπελογήσαντο, οὔτε, garunt, neque puduit eos ex scriptis suis impietatis
ἐλεγχόμενοι ἐξ ὧν ἔγραψαν ἀσεβεῖς, ἐνετράπησαν, fuisse convictos : sed audacius adversus omnes in-
ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐθρασύνοντο κατὰ πάντων· εἶχον surrexerunt. Nam apud imperatorem mulierum
γὰρ τὴν πρὸς βασιλέα παρὰ τῶν γυναικῶν σύστασιν, commendatione plurimum valebant, omnibusque
καὶ πᾶσιν ἦσαν φοβεροί. formidini erant.

7. Περὶ δὲ Παύλου τοῦ τῆς Κωνσταντίνου πόλεως 7. Quod Paulum vero spectat Constantinopolis
ἐπισκόπου, νομίζω μηδένα ἀγνοεῖν· ὅσῳ γὰρ ἐπιφα- episcopum, neminem ignorare arbitror, quo enim
νὴς ἡ πόλις, τοσούτῳ καὶ τὸ γενόμενον οὐ κέκρυπται. clarior urbs, eo minus obscuræ fuerint res ibi ge-
(45) Καὶ κατὰ τούτου τοίνυν πρόφασις ἐπλάσθη. Καὶ stæ. Itaque adversus hunc etiam causas commenti
γὰρ ὁ κατηγορήσας αὐτοῦ Μακεδόνιος, ὁ νῦν ἐπίσκο- sunt. Etenim Macedonius, qui nobis præsentibus
πος ἀντ' αὐτοῦ γενόμενος, παρόντων ἡμῶν κατὰ τὴν eum accusavit, quique jam episcopus ejus loco
κατηγορίαν, κεκοινώνηκεν αὐτῷ, καὶ πρεσβύτερος ἦν creatus est, cum eo communicavit et sub eodem
ὑπ' αὐτὸν τὸν Παῦλον. Καὶ ὅμως, ἐπειδὴ Εὐσέβιος Paulo presbyter fuit. Attamen, cum Eusebium illius
ἐπῳφθαλμία, θέλων ἁρπάσαι τὴν ἐπισκοπὴν τῆς πό- urbis episcopatus invadendi (ita enim jam Beryto
λεως (οὕτω γὰρ καὶ ἀπὸ Βηρυτοῦ εἰς τὴν Νικομή- B Nicomediam se transtulerat) cupido incessisset;
δειαν μετῆλθεν), ἔμεινεν ἡ πρόφασις κατὰ Παύλου, illa in Paulum accusatio perduravit, nec illi insi-
καὶ οὐκ ἠμέλησαν τῆς ἐπιβουλῆς, ἀλλ' ἔμειναν δια- dias suas neglexere, sed in calumniis suis perstite-
βάλλοντες. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὸν Πόντον ἐξ- re. Et primo quidem Paulus a Constantino in Pon-
ωρίσθη παρὰ Κωνσταντίου (46)· τὸ δὲ δεύτερον παρὰ tum relegatus est : secundo autem a Constantio fer-
Κωνσταντίου, δεθεὶς ἁλύσεσι σιδηραῖς, εἰς Σίγγαρα reis catenis vinctus, Singaris Mesopotamiæ exsula-
τῆς Μεσοποταμίας ἐξωρίσθη, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν vit : illinc postea Emesam translatus : quarto Cucu-
Ἔμισαν μετηνέχθη, καὶ τὸ τέταρτον εἰς Κούκουσον sum Cappadociæ, ad deserta Tauri, et isthic, ut re-
τῆς Καππαδοκίας περὶ τὰ ἔρημα τοῦ Ταύρου· ἔνθα nuntiarunt qui cum eo erant, ab ipsis strangulatus,
καὶ ὡς οἱ συνόντες ἀπήγγειλαν, ἀποπνιγεὶς παρ' αὐ- obiit. His ita gestis, nihil veriti sunt, homines illi
τῶν, ἐτελεύτησε. Τοῦτο μέντοι δράσαντες, οὐκ ἠσχύ- in nullo veraces, post mortem ejus falso ac subdole
νθησαν καὶ μετὰ θάνατον, οἱ μηδὲν ἀληθεύοντες, πλά- pervulgare, illum morbo exstinctum fuisse, licet
σασθαι πάλιν πρόφασιν, ὡς ἀπὸ νόσου τελευτήσαντος res omnibus qui eum locum incolunt comperta sit.
αὐτοῦ, καίτοι τοῦτο γινωσκόντων πάντων τῶν κατοι- Etenim Philagrius qui tunc temporis eorum loco-
κούντων τὸν τόπον ἐκεῖνον. Καὶ γὰρ καὶ Φιλάγριος, rum vicarius erat, et omnium fabularum, arbitratu
βικάριος ὢν τότε τῶν τόπων ἐκείνων, καὶ πάντα τὰ C eorum, histrio, cum tamen ideo fortasse stupore
ἐκείνων ὑποκρινόμενος ὡς ἂν αὐτοὶ θέλωσιν, ὅμως perculsus ac mœstus esset, quod non ipse sed alius
ἐπὶ τούτῳ θαυμάζων, καὶ λυπηθεὶς ἴσως, ὅτι μὴ αὐ- id sceleris perpetrasset, permultis, ac quibusdam
τὸς, ἀλλ' ἕτερος εἰργάσατο τὸ κακὸν, ἀπήγγειλε πολ- ex notis nostris, imo ipsi episcopo Serapioni renun-
λοῖς τε ἄλλοις καὶ γνωρίμοις ἡμῶν, καὶ τῷ ἐπισκόπῳ tiavit Paulum ab illis in angusto et tenebroso quo-
Σεραπίωνι, ὡς Παῦλος ἀποκλεισθεὶς παρ' ἐκείνων εἰς dam loco inclusum fuisse, ut fame illic interiret :
τόπον τινὰ βραχύτατον καὶ σκοτεινὸν, ἀφείθη (47) deinde post sex dies, cum eo ingressi, illum adhuc
λιμῷ διαφθαρῆναι· εἶτα μεθ' ἡμέρας ἕξ, ὡς εἰσελθόν- spirantem invenissent, demum irruentes hominem
τες εὗρον αὐτὸν ἔτι πνέοντα, λοιπὸν ἐπελθόντες ἀπ- strangulasse : talemque revera illius exitum fuisse.
έπνιξαν τὸν ἄνθρωπον· καὶ οὕτω τέλος ἔσχε τοῦ βίου Illius autem carnificem fuisse aiebant Philippum
τούτου. Τοῦ δὲ τοιούτου θανάτου διάκονον ἔλεγον γε- olim præfectum. At hoc facinus divina vindicta in-
γενῆσθαι Φίλιππον τὸν γενόμενον ἔπαρχον. Ἀλλ' οὐδὲ ultum non præterivit ; anno quippe nondum elapso,
τοῦτο (48) παρεῖδεν ἡ θεία δίκη· οὐδὲ γὰρ παρῆλθεν cum multo dedecore Philippus a præfectura detur-

(45) In hoc loco explanando desudarunt viri doctrina celeberrimi, quorum nonnulli vitium in contextu suspicati sunt, sed immerito : nam locus bene habet, dum recte explanetur. Ecce, nostro quidem judicio, veram Athanasii sententiam. Ait, a Macedonio delatum fuisse Paulum, se præsente, id est anno 338, cum ab exsilio revertens Athanasius Constantinopoli pertransiret : sed nihilominus postea ipsum Macedonium cum Paulo communicasse, ac sub ipso presbyterum fuisse. Verum cum Constantinopolitanæ sedis invadendæ cupido Eusebium incessisset, redintegratam fuisse criminationem. Quod autem subsequitur . καὶ τὸ μὲν πρῶτον, etc., illud, inquam, non innuit primum exsilium ob supra memoratam Macedonii accusationem irrogatum fuisse : accusatio quippe illa post mortem Constantini facta fuit ; cum tamen, ut hic enarratur, primo exsularit Paulus tempore Constantini Magni. Sed occasione secundi exsilii quod illam Macedonii accusationem D subsecutum est, primum ibi memorat Athanasius. Et sane non insolens illud est apud Athanasium, sic paulo infra : Ὀλύμπιον δὲ τὸν ἀπὸ Αἴνων, καὶ Θεόδουλον τὸν ἀπὸ τῆς Τραϊανουπόλεως .... ἐπειδὴ ἑωράκασι μισοῦντας τὴν αἵρεσιν, διέβαλον τὸ πρῶτον μὲν οἱ περὶ Εὐσέβιον, καὶ ἔγραψε βασιλεὺς Κωνστάντιος· τὸ δεύτερον καί, etc. *Olympium vero Ænorum, Theodulumque Trajanopolitanum .... cum hæresi infensos cernerent, calumniati sunt, primo quidem Eusebius cum suis, litterasque dedit imperator Constantius : secundo autem*, etc. Ibi patet priorem calumniam non ad seriem historiæ pertinere, sed occasione secundæ memorari : quod item de superiore loco dicendum.

(46) Sic Reg. Editi vero, ὑπὸ Κωνσταντίνου. Mox Reg. εἰς Σίγγαρα. Editi εἰς Σίγγερα. Basil. εἰς Σύγγαρα. Mox Reg. εἶτα ἐκεῖθεν.

(47) Sic Reg. Editi ἀφείσθη.

(48) Sic Reg. Editi τοῦτον.

Digitized by Google

batus est : ita ut tanquam privatus, quibus minime volebat ludibrio esset. Itaque admodum tristis, ac velut Cain gemebundus ac tremens, cum in dies exspectaret qui se procul patria suisque confoderet, veluti attonitus, quod hæc minime placerent, interiit. Cæterum illi ne ipsis quidem mortuis parcunt, quos dum viverent conflictis criminationibus adoriebantur. **276** Ita enim sese omnibus terribiles exhibere satagunt, ut viventes in exsilium agant, et nulla erga defunctos misericordia moveantur : sed etiam præter hominum omnium morem, defunctos odio habent, eorumque affinibus insidiantur, inhumani illi ac bonorum inimici homines vel immanissimis hostibus efferatiores : eaque omnia impietatis suæ causa agunt, non enim veris, sed conflictis criminationibus, nobis aliisque omnibus insidiantur.

8. (Anno 338.) Hoc cum adverterent tres fratres, Constantinus, Constantius, et Constans, post obitum patris sui omnes in patriam et Ecclesiam suam reverti jusserunt : qui de aliis episcopis ad singulorum Ecclesias rescripsere : de Athanasio autem ista, quæ et vim hoc in negotio allatam comprobant, et Eusebianorum sanguinarium animum arguunt.

Exemplar epistolæ Constantini Cæsaris populo catholicæ Ecclesiæ urbis Alexandrinæ.

Nec sacræ mentis vestræ notitiam præteriisse arbitror, ideo Athanasium venerandæ legis interpretem, etc. (*Scripta supra in Tractatu septuagesimo quinto absque ullo discrimine.*) *Vide* p. 160.

Ilæ sunt illæ litteræ. Conjurationis autem eorum quis alius illo fide dignior exstiterit? ita quippe ille scripsit, cum rem exploratam haberet.

9. Itaque, cum adverterent Eusebiani frangi hæresis suæ vires, litteras Romam, litteras item ad imperatores Constantinum et Constantem mittunt adversus Athanasium. Ut autem Athanasii legati eorum scripta falsi arguerunt, cum maximo pudore ab imperatoribus illi repulsam tulere. Romanus vero episcopus Julius litteris suis indicavit, quo vellemus loco, cogendam synodum esse ; ut accusationes illi suas veras comprobarent, sibi vero illatas cum fiducia depellerent. Idipsum presbyteri ab illis missi rogarant, cum sese falsi convictos advertierent. His ita gestis (anno 340), cum perspectum haberent illi in omnibus suspecti homines, se nequaquam ecclesiastico judicio superiores fore, Constantium seorsim adeunt, apud quem, utpote hæreseos patronum fletus gemitusque profundunt, Miserare, aientes, hæresim : cernis a nobis omnes defecisse : pauci demum relicti sumus : age, persecutionem incipe, quandoquidem vel a paucis illis re-

ἐνιαυτὸς, καὶ μετὰ πολλῆς ἀτιμίας καθῃρέθη τῆς ἀρχῆς ὁ Φίλιππος, οὕτως ὡς ἰδιώτην γενόμενον, ὑφ' ὧν οὐκ ἤθελε καταπαίζεσθαι. Πάνυ γοῦν καὶ αὐτὸς λυπούμενος, καὶ κατὰ τὸν Κάϊν στένων καὶ τρέμων, καὶ καθ' ἡμέραν προσδοκῶν τὸν ἀναιροῦντα ἔξω τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος καὶ αὐτὸς καὶ τῶν ἰδίων, ὥσπερ ἐκπλαγείς, ἐπεὶ μὴ οὕτως ἤθελεν, ἀπέθανε. Πλὴν ὅτι καὶ κατὰ νεκρῶν οὐ φείδονται, καθ' ὧν καὶ ζώων ἐπλάσαντο προφάσεις· οὕτω γὰρ ἑαυτοὺς πρὸς πάντας φοβεροὺς ἐπιδεικνύειν ἐσπούδασαν, καὶ ζῶντας μὲν ἐξορίζουσιν, ἀποθανόντας δὲ οὐκ ἐλεοῦσιν· ἀλλὰ καὶ τότε μόνοι παρὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους μισοῦσι τοὺς ἀπελθόντας, καὶ τοῖς οἰκείοις αὐτῶν ἐπιβουλεύουσιν, οἱ τῷ ὄντι ἀπάνθρωποι καὶ μισόκαλοι, καὶ πλέον ἐχθρῶν τὸν τρόπον ἄγριον ἔχοντες, διὰ τὴν ἑαυτῶν (49) ἀσέβειαν, οἱ μὴ ἐξ ἀληθείας, ἀλλ' ἐκ πεπλασμένων προφάσεων ἡμῖν τε καὶ τοῖς ἑτέροις πᾶσιν ἐπιβουλεύειν σπουδάσαντες.

8. Ταῦτα συνορῶντες οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ, Κωνσταντῖνος, Κωνστάντιος, καὶ Κώνστας, ἐποίησαν πάντας μετὰ θάνατον τοῦ πατρὸς ἐπανελθεῖν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν· γράψαντες περὶ μὲν τῶν ἄλλων ἰδίᾳ τῇ ἑκάστου Ἐκκλησίᾳ· περὶ δὲ Ἀθανασίου ταῦτα, ἃ πάλιν τὴν μὲν τοῦ πράγματος βίαν δείκνυσι, τὴν δὲ τῶν περὶ Εὐσέβιον ἀνδροφόνον προαίρεσιν ἐλέγχει.

Ἀντίγραφον Κωνσταντίνου Καίσαρος τῷ λαῷ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας πόλεως τῶν Ἀλεξανδρέων (50).

Οὐδὲ τὴν τῆς ὑμετέρας ἱερᾶς ἐννοίας διαπεφευγέναι γνῶσιν οἶμαι, διὰ τοῦτο Ἀθανάσιον τὸν τοῦ προσκυνητοῦ νόμου ὑποφήτην. (*Ἐγράφη* (51) *ὀπίσω εἰς τὸν οε' λόγον* (52) *ἀπαραλλάκτως.*)

Τὰ μὲν οὖν γραφέντα ταῦτα· τῆς δὲ συσκευῆς αὐτῶν τίς ἕτερος ἀξιόπιστος τούτου μάρτυς ἂν γένοιτο: ταῦτα γὰρ εἰδὼς, οὕτω καὶ αὐτὸς ἔγραψεν

9. Οἱ μέντοι περὶ Εὐσέβιον, βλέποντες ἐλαττουμένην αὐτῶν τὴν αἵρεσιν, γράφουσιν εἰς Ῥώμην, γράφουσι δὲ καὶ τοῖς βασιλεῦσι Κωνσταντίνῳ καὶ Κώνσταντι κατὰ Ἀθανασίου. Ὡς δὲ καὶ οἱ παρὰ Ἀθανασίου ἀποσταλέντες διήλεγξαν τὰ παρ' ἐκείνων γραφέντα, παρὰ μὲν τῶν βασιλέων ἐνετράπησαν. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος Ῥώμης Ἰούλιος ἔγραψε χρῆναι γενέσθαι σύνοδον, ἔνθα ἂν ἐθελήσωμεν, ἵνά ἃ μὲν κατηγοροῦσι δείξωσι, περὶ δὲ ὧν κατηγοροῦνται καὶ αὐτοὶ, θαῤῥοῦντες ἀπολογήσωνται. Τοῦτο γὰρ καὶ οἱ παρ' αὐτῶν ἀποσταλέντες πρεσβύτεροι, βλέποντες ἑαυτοὺς ἐλεγχομένους, ἠξίωσαν γενέσθαι. Τούτων τοίνυν γενομένων, ὁρῶντες ἑαυτοὺς οἱ πρὸς πάντα τυγχάνοντες ὕποπτοι μὴ περιγινομένους ἐν ἐκκλησιαστικῇ κρίσει, προσέρχονται μόνῳ Κωνσταντίῳ, καὶ λοιπὸν ἀποδύρονται, ὡς πρὸς τὸν τῆς αἱρέσεως προστάτην, φεῖσαι, λέγοντες, τῆς αἱρέσεως· ὁρᾷς πάντας ἀποστάντας ἀφ' ἡμῶν· ὀλίγοι λοιπὸν ἀπελείφθημεν (53). Ἄρξαι διώκειν, ἐπεὶ καὶ παρὰ τῶν ὀλίγων ἀφιέμεθα,

(49) Sic Reg. et Basil. Editi vero, αὐτῶν.

(50) Reg. hæc omnibus omissis sic habet, Κωνσταντῖνος Καῖσαρ τῷ λαῷ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας πόλεως τῶν Ἀλεξανδρέων.

(51) Hoc ordine habetur in Basiliensi codice : Τὰ μὲν οὖν γραφέντα, etc.

(52) Basil. εἰς τὸν οε' λόγον. In editis οε' deest.

(53) Reg. ὑπελείφθημεν.

Digitized by Google

καὶ μένομεν ἔρημοι. Οὓς γὰρ ἐδιασάμεθα, τούτων ἐξ- A
ορισθέντων, τούτους ἐπανελθόντες ἔπεισαν πάλιν φρο-
νεῖν καθ' ἡμῶν. Γράψον οὖν κατὰ πάντων, καὶ πέμ-
ψον Φιλάγριον δεύτερον ἔπαρχον τῆς Αἰγύπτου· αὐ-
τὸς γὰρ ἐπιτηδείως δύναται διώκειν, ἤδη μὲν τῇ πεί-
ρᾳ δείξας, μάλιστα δὲ καὶ παραβάτης ὤν. Πέμψον δὲ
καὶ Γρηγόριον ἐπίσκοπον εἰς Ἀλεξάνδρειαν· καὶ οὗ-
τος γὰρ δύναται συστῆσαι τὴν ἡμετέραν αἵρεσιν.

10. Γράφει τοίνυν τότε Κωνστάντιος, πάντας δὲ διώκει, καὶ πέμπει Φιλάγριον ἔπαρχον, καὶ Ἀρσά-
κιόν τινα εὐνοῦχον· πέμπει δὲ καὶ Γρηγόριον μετὰ
στρατιωτικῆς ἐξουσίας. Καὶ τοιαῦτα γέγονεν, οἷα καὶ
πρότερον (54). Συναγαγόντες γὰρ πλῆθος βουκόλων
καὶ ποιμένων, ἄλλων τε ἀγοραίων καὶ ἀσελγῶν νεω- B
τέρων, μετὰ ξιφῶν καὶ ῥοπάλων, ἐπῆλθον ἀθρόως (55)
τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ καλουμένῃ Κυρίνου· καὶ τοὺς μὲν
ἀπέκτειναν, τοὺς δὲ κατεπάτησαν, ἄλλους τε πληγαῖς
κατακόψαντες εἰς δεσμωτήριον ἐνέβαλον, καὶ ἐξώρι-
ζον· πολλάς τε γυναῖκας κατασύροντες, εἷλκον εἰς τὸ
δικαστήριον δημοσίᾳ, καὶ τῶν τριχῶν ἕλκοντες ὕβρι-
ζον· ἄλλους ἐδήμευον, ἄλλων ἄρτους ἁφῃροῦντο, δι'
οὐδὲν ἕτερον, ἢ ἵνα τοῖς Ἀρειανοῖς προσθῶνται, καὶ
Γρηγόριον δέξωνται τὸν ἀπὸ βασιλέως ἀποσταλέντα.

11. Ἀθανάσιος μὲν οὖν, πρὶν (56) γενέσθαι ταῦτα,
καὶ μόνον ἀκούσας, ἔπλευσεν εἰς τὴν Ῥώμην, εἰδώς
τε τὸν θυμὸν τῶν αἱρετικῶν, καὶ ἵνα, ὡς ἤρεσεν, ἡ
σύνοδος γένηται· ὁ δὲ Ἰούλιος γράφει καὶ πέμπει C
πρεσβυτέρους, Ἐλπίδιον καὶ Φιλόξενον, ὁρίσας καὶ
προθεσμίαν, ἵνα ἢ ἔλθωσιν, ἢ γινώσκοιεν ἑαυτοὺς
ὑπόπτους εἶναι κατὰ πάντα. Ἀλλ' οἱ περὶ Εὐσέβιον,
ὡς μόνον ἤκουσαν ἐκκλησιαστικὴν ἔσεσθαι κρίσιν, ἐν
ᾗ κόμης οὐ παραγίγνεται, οὐ στρατιῶται πρὸ τῶν
θυρῶν, οὐ βασιλικῷ προστάγματι τὰ τῆς συνόδου τε-
λειοῦται (ἐν τούτοις γὰρ ἀεὶ κατὰ τῶν ἐπισκόπων
ἴσχυσαν, καὶ ἄνευ τούτων οὐδόλως λαλῆσαι θαῤῥοῦ-
σιν), οὕτω κατέπτηξαν, ὡς τοὺς μὲν πρεσβυτέρους
κατασχεῖν καὶ μετὰ τὴν προθεσμίαν, πλάσασθαι δὲ
πρόφασιν ἀπρεπῆ, ὅτι μὴ δυνάμεθα νῦν ἐλθεῖν διὰ
τοὺς παρὰ Περσῶν γιγνομένους πολέμους. Τοῦτο δὲ
οὐκ ἦν ἀληθὲς, ἀλλὰ φόβος τοῦ συνειδότος. Τί γὰρ κοι-
νὸν πόλεμος πρὸς ἐπισκόπους; Ἢ διατί μὴ δυνάμενοι
διὰ τοὺς Πέρσας εἰς Ῥώμην ἐλθεῖν, καίτοι μακρὰν D
ἀπέχουσαν, καὶ πέραν θαλάττης οὖσαν, τοὺς τῆς Ἀνα-
τολῆς τόπους καὶ τοὺς ἐγγὺς ἐκείνων περιήρχοντο ὡς
λέοντες, ζητοῦντες τίς αὐτοῖς ἐναντιοῦται, ἵνα δια-
βάλλοντες ἐξορίσωσιν;

12. Ἀμέλει, τοὺς πρεσβυτέρους ἀπολύσαντες ἐπὶ
τῇ ἀπιθάνῳ ταύτῃ προφάσει, συνελάλουν ἀλλήλοις·
Ἐπεὶ μὴ δυνάμεθα ἐκκλησιαστικῇ κρίσει κρατεῖν, τὴν
συνήθη τόλμαν ἐπιδειξώμεθα. Γράφουσι τοίνυν Φιλα-

linquimur, desertique manemus. Iis enim, quos (post fugatos in exsilium que missos episcopos illos) ad nostras partes vi pertraximus, reversi illi ab exsilio, persuaserunt ut adversum nos sentirent. Litteras igitur scribe adversus omnes, Philagriumque secundo Ægypti præfectum mittito, qui strenuissimus est in persequendo, ut experientia compertum est, cum maxime sit apostata. Mitte etiam Gregorium Alexandriam episcopum, idoneum sane hominem ad nostram stabiliendam hæresim.

10. (Anno 341.) Litteras itaque scribit Constantius, ac in omnes movet persecutionem, Philagriumque mittit, cum Arsacio quodam eunucho. Mittit item Gregorium cum militari manu : resque superioribus similes gestæ sunt; coacta quippe illi bubulcorum, opilionum, aliorum forensium ac petulantium juvenum multitudine, cum gladiis et clavis in ecclesiam Cyrini dictam irrupere : ibique alios occiderunt, alios pedibus calcarunt, alios plagis laniatos in carcerem truserunt in exsiliumque **277** expulerunt; mulieres plurimas abductas ad tribunal palam pertraxere, crinibusque raptatas contumeliis affecere : alios proscripsere, aliorum panes abstulere : idque nulla alia de causa, quam ut eos Arianis adhærere, Gregoriumque ab imperatore missum recipere cogerent.

11. Athanasius porro his nondum actis, ad primum rei auditum Romam navigavit, quod hæreticorum furorem probe perspectum haberet : ut etiam, prout statutum fuerat, synodus ibi celebraretur. Julius autem presbyteros Elpidium et Philoxenum cum litteris mittit, tempusque illis præstituit, ut intra illud Romam se conferrent, aut scirent se in omnibus suspectos haberi. At Eusebiani, ubi solum audiere, ecclesiasticum illic fore judicium, ubi nec comes adesset, nec milites pro foribus stantes : ubi nec synodi acta ex imperatoris jussu ederentur (hoc enim solum modo in episcopos semper prævaluerunt : iis deficientibus, ne mutire quidem audent), tanto sunt terrore perculsi, ut presbyteros ultra præfinitum tempus detinerent, futilemque excusationem commenti : Ob Persarum bellum nequimus, aiebant, jam accedere. Haud verus autem obtentus ille erat, sed conscientiæ metu detinebantur. Quid enim ad episcopos bellum? Et quare Persarum bello præpedirentur, quin Romam peterent, longinquam et transmarinam urbem; illi, inquam, qui Orientis loca, etiam Persis finitima, tum temporis instar leonum circuibant, inquirendo quisnam ipsis adversaretur, ut calumniis eum suis in exsilium pellerent?

12. (Anno 342.) Et sane postquam presbyteros cum absurda illa excusatione dimisissent, hæc mutuo collocuti sunt : Cum ecclesiastico judicio prævalere nequeamus, solita audacia rem geramus. Litteris

(54) Reg., τὸ πρότερον. Quæ sequuntur, enarrantur item per totam epistolam encyclicam anno 341 conscriptam, et in epist. Julii, num. 43.

(55) Sic Reg. Ἀθρόως deest in editis.

(56) Ita Reg. In editis vero καί legitur ante πρίν. Quæ autem hic referuntur nonnihil difficultatis habent, quam in *Athanasii Vita* nos levasse speramus.

Digitized by Google

itaque Philagrio missis, auctores sunt, ut cum Gregorio brevi Ægyptum peragret. Hinc episcopi flagellantur, vinculisque acerbe constringuntur : Sarapammonem igitur episcopum et confessorem pellunt in exsilium : Potammonem item episcopum confessoremque, cui oculus fuerat in persecutione effossus, tot plagis in cervicem ceciderunt, ut non ante finem facerent, quam hominem exstinctum putarent. Eo igitur modo abjectus, vix post aliquas horas, curatione adhibita flabellique ope, Deo vitam concedente, respiravit : ita tamen ut, modico elapso tempore, plagarum dolore interierit, iteratique martyrii gloriam in Christo obtinuerit. Quot alii monachi flagellis cæsi sunt, sedente Gregorio cum Balacio duce nuncupato! Quot episcopi plagis concisi! Quot virgines verberatæ!

13. Post hæc improbus Gregorius omnes cohortatus est ut secum communicarent. Atqui si communionem eorum postulabas, non digni plagis erant illi; sin ut improbos lancinasti, quid ut sanctos eosdem hortabare? At nihil ille in proposito habuit, quam ut virorum qui se miserant res perageret, hæresimque stabiliret. Propterea homicida, carnifex, contumeliosus, fraudulentus, profanus, unoque verbo, Christi hostis stultus ille effectus est. Episcopi materteram ita acerbe persecutus est, ut ne defunctam quidem sineret sepeliri, quod sane futurum erat, abjectaque fuisset insepulta, nisi qui eam sustulere, quasi proprium sibi cadaver asportassent : ita impiis hac in re moribus fuit. Præterea cum viduæ **278** cæterique mendici eleemosynam accipere consuessent, jussit ea diripi quæ erogabantur, confringique vasa quibus oleum vinumque deferebatur; ut non solum rapiendo illa impie ageret, verum etiam gestis suis Dominum probro afficeret, brevi ab illo auditurus : Quantum hos inhonorasti, et me inhonorasti.

14. Multa quoque alia fecit quæ omnem loquendi facultatem superant, quibus, qui audiret, fidem negaret. Talia autem agendi hæc illi causa fuit, quod scilicet neque juxta ecclesiasticum canonem ordinatus fuisset, neque juxta apostolicam traditionem vocatus fuisset episcopus : sed ex palatio cum militari manu et pompa missus fuisset, quasi sæcularis sibi magistratus traditus esset. Quapropter magistratuum potius amicus optabat esse, quam episcoporum et monachorum. Si quando igitur Pater Antonius illi ex monte scriberet, sicut pietas erga Deum peccatori abominatio est; sic ille sancti viri litteras exsecrabatur. Sin vero imperator, aut dux exercitus, aut alius quispiam judex, litteras ad eum mitteret, tanta perfusus erat lætitia

A γρίῳ, καὶ ποιοῦσιν αὐτὸν μετὰ Γρηγορίου κατ' ὀλίγον ἐξελθεῖν εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ λοιπὸν ἐπίσκοποι μαστίζονται καὶ ἐδεσμοῦντο πικρῶς. Σαραπάμμωνα γοῦν ἐπίσκοπον ὁμολογητὴν ἐξορίζουσι, Ποτάμμωνα (57) δὲ ἐπίσκοπον ὁμολογητήν, ἀπολέσαντα καὶ αὐτὸν τὸν ὀφθαλμὸν ἐν τῷ διωγμῷ, οὕτω κατέκοψαν ταῖς καταυχενίοις πληγαῖς, ὡς μὴ πρότερον παύσασθαι πρὶν ἂν νομισθῆναι τὸν ἄνθρωπον νεκρόν. Οὕτω γοῦν ἐρρίφη, καὶ μόγις μετὰ ὥρας θεραπευόμενος καὶ διαῤῥιπιζόμενος ἀνέπνευσε, τοῦ Θεοῦ δεδωκότος τὸ ζῆν· ἀλλὰ μετὰ χρόνον ὀλίγον ἐκ τοῦ πόνου τῶν πληγῶν ἀπέθανεν, ἔχων ἐν Χριστῷ τὸ καύχημα δευτέρου μαρτυρίου. Πόσοι τε ἄλλοι μονάζοντες ἐμαστίζοντο, καθεζομένου Γρηγορίου μετὰ Βαλακίου, τοῦ λεγομένου δουκός! πόσοι ἐπίσκοποι ἐκόπτοντο! πόσαι παρ-

B θένοι ἐτύπτοντο (58)!

13. Εἶτα ὁ ἄθλιος Γρηγόριος μετὰ ταῦτα παρεκάλει πάντας κοινωνεῖν αὐτῷ· καίτοι εἰ κοινωνίαν ἠξίους (59) παρ' αὐτῶν ἔχειν, οὐκ ἦσαν ἄξιοι πληγῶν· εἰ δὲ ὡς φαύλους ἔκοπτες, τί ὡς ἁγίους παρεκάλεις; Ἀλλ' οὐδὲν ἦν αὐτῷ προκείμενον, ἢ τὰ τῶν ἀποστειλάντων πληρῶσαι, καὶ τὴν αἵρεσιν συστῆσαι. Διὰ τοῦτο καὶ (60) ἀνδροφόνος γέγονε καὶ δήμιος, καὶ ὑβριστὴς, καὶ δόλιος, καὶ βέβηλος, καὶ τὸ ὅλον Χριστομάχος ὁ ἀνόητος. Τὴν γοῦν τοῦ ἐπισκόπου θείαν οὕτως ἐδίωξεν, ὡς μηδὲ ἀποθανοῦσαν ἀφεῖναι ταφῆναι· καὶ τοῦτ' ἂν ἐγεγόνει, καὶ ἄταφος ἐρρίφη, εἰ μὴ οἱ ὑποδεξάμενοι αὐτὴν ὡς ἴδιον νεκρὸν ἐξήνεγκαν· οὕτω καὶ ἐν τούτοις εἶχεν ἀνόσιον τὸν τρόπον. Καὶ γὰρ καὶ χηρῶν (61) καὶ ἄλλων ἀνεξόδων λαβόντων

C ἐλεημοσύνην, ἐκέλευε τὰ δεδομένα διαρπάζεσθαι, καὶ τὰ ἀγγεῖα ἐν οἷς ἔφερον τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον, κατεάγασθαι (62), ἵνα μὴ μόνον λαβὼν ἀσεβήσῃ, ἀλλὰ καὶ ἔργοις ἀτιμάζῃ τὸν Κύριον, ἀκουσόμενος ὅσον οὐδέπω παρ' αὐτοῦ· Ἐφόσον ἠτίμασας τούτους, ἐμὲ ἠτίμασας.

14. Πολλά τε ἕτερα ἐποίει, ἃ καὶ λόγου φράσιν ὑπεραίρει, καὶ ἀκούσας τις ἄπιστα νομίσειε. Ταῦτα δὲ διὰ τοῦθ' οὕτως ἔπραττεν, ἐπεὶ μήτε ἐκκλησιαστικῷ κανόνι τὴν κατάστασιν εἶχε, μήτε ἀποστολικῇ παραδόσει κληθεὶς ἦν ἐπίσκοπος· ἀλλ' ἐκ παλατίου μετὰ στρατιωτικῆς ἐξουσίας καὶ φαντασίας ἀπέσταλτο, ὥσπερ ἀρχὴν κοσμικὴν ἐγκεχειρισμένος. Διὰ

D τοῦτο καὶ ἀρχόντων μᾶλλον ἤθυνετο φίλος εἶναι ἢ ἐπισκόπων καὶ μοναζόντων. Εἴ ποτε οὖν καὶ ὁ Πατὴρ Ἀντώνιος ἐκ τοῦ ὄρους ἔγραφεν, ὥσπερ βδέλυγμα ἁμαρτωλῷ θεοσέβεια, οὕτως ἐβδελύσσετο τὰ τοῦ ἁγίου γράμματα. Εἴ ποτε δὲ βασιλεὺς, ἢ στρατηλάτης, ἢ ἄλλος δικαστὴς ἐπέστελλεν, οὕτω περιχαρὴς ἐγίγνετο, ὡς οἱ ἐν ταῖς Παροιμίαις, καθὼς σχετλιάζων ἔλεγεν ὁ λόγος· *Ὧ οἱ ἐγκαταλείποντες ὁδοὺς εὐθείας, οἳ*

(57) Reg., Ποτάμωνα cum unico μ. Mox Reg. et Basil., ἀπολέσαντα. Editi vero, ἀπολέσοντα, male. Paulo post Reg., κατέκοψε, perperam.

(58) Hæc, πόσαι παρθένοι ἐτύπτοντο, desunt in editis, sed in Reg. leguntur.

(59) Sic Reg., Basil. et edit. Commeliniana. Edit. vero Paris., ἠξίου, male.

(60) Καὶ post τοῦτο deest in editis, sed in Reg. habetur.

(61) Sic Reg. In editis vero καὶ χηρῶν deest. Ibid., ἀνεξόδους, hæc vox significat mendicos, ita vocatos, quod eant ἀνὰ τὰς ἐξόδους *per vias* : at longe alio sensu accepta est a quibusdam, sed male, ut infra videbitur.

(62) Sic editi Reg., κατεάσσεσθαι.

Digitized by Google

εὐφραινόμενοι ἐπὶ κακοῖς, καὶ χαίροντες ἐπὶ διαστροφῇ κακῶν. Ἀμέλει τοὺς μὲν ταῦτα κομίζοντας ἐτίμα χρήμασιν (63)· Ἀντωνίου δέ ποτε γράψαντος, πεποίηκε τὸν δοῦκα Βαλάκιον καταπτῦσαι τῆς ἐπιστολῆς, καὶ ταύτην ἀπορρίψαι. Ἀλλ' οὐ παρεῖδεν ἡ θεία δίκη· μετ' οὐ πολὺ γὰρ τὸν λεγόμενον δοῦκα ἐπικαθήμενον ἵππῳ, καὶ ἀπερχόμενον εἰς τὴν πρώτην μονήν, ἐπιστραφεὶς ὁ ἵππος, καὶ δακὼν εἰς τὸν μηρὸν, κατέβαλε, καὶ τριῶν ἡμερῶν ἀπέθανεν.

A tia, quanta illi de quibus in Proverbiis haud sine indignatione dicitur : *Væ qui derelinquunt vias rectas, qui lætantur in malis, et qui gaudent in conversatione malorum* [97]. Eos certe qui hujusmodi sibi litteras deferebant pecuniarum dono remunerabat. Antonius vero cum aliquando scripsisset, auctor fuit ille ut Balacius dux in epistolam spueret, illamque projiceret : sed rem haud inultam reliquit divina vindicta; siquidem non diu postea equo insidentem ducem, et ad proximam mansionem iter instituentem, conversus equus in femore illum ita momordit, ut humi dejiceret, intraque triduum ille obiret.

15. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὕτως ἔπραττον κατὰ πάντων· ἐν δὲ τῇ Ῥώμῃ, συνελθόντες ἐπίσκοποί που πεντήκοντα, τοὺς μὲν περὶ Εὐσέβιον, ὡς ὑπόπτους καὶ φοβηθέντας ἐλθεῖν, οὐκ ἀπεδέξαντο, ἀλλὰ καὶ τὰ γραφέντα παρ' αὐτῶν ἠκύρωσαν· ἡμᾶς δὲ ἀπεδέξαντο, καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς κοινωνίαν ἠγάπησαν. Ἕως δὲ ταῦτα ἐγίγνετο, ἦλθεν εἰς γνῶσιν τοῦ βασιλέως Κώνσταντος, ἥ τε ἐν Ῥώμῃ γενομένη σύνοδος, καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ πάσῃ τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τῶν Ἐκκλησιῶν γεγενημένα· καὶ γράφει τῷ ἀδελφῷ Κωνσταντίῳ, καὶ λοιπὸν ἀμφοτέροις ἀρέσκει σύνοδον γενέσθαι, καὶ διαγνωσθῆναι τὰ πράγματα, ἵν' οἱ μὲν ἀδικηθέντες μηκέτι πάσχωσιν, οἱ δὲ ἀδικοῦντες μηκέτι τοιαῦτα τολμᾷν δύνωνται (64). Συνέρχονται τοίνυν ἀπό τε τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως ἐν τῇ Σαρδῶν πόλει πλέον ἢ ἔλαττον ρσ' τὸν ἀριθμὸν ἐπίσκοποι. Καὶ οἱ μὲν ἀπὸ τῆς Δύσεως μόνοι ἦσαν ἐπίσκοποι, ἔχοντες Πατέρα τὸν Ὅσιον· οἱ δὲ ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς ἐπήγοντο μεθ' ἑαυτῶν παιδαγωγοὺς καὶ συνηγόρους, Μουσουνιανὸν κόμητα (65), καὶ Ἡσύχιον τὸν Καστρήσιον, δι' οὓς καὶ προθύμως ἦλθον, νομίζοντες μετ' ἐξουσίας αὐτῶν πάλιν πάντα πράττεσθαι. Οὕτω γὰρ ἀεὶ διὰ τούτων φοβεροὺς ἑαυτοὺς ἐδείκνυον οἷς ἐβούλοντο, καὶ ἐπεβούλευον οἷς ἂν (66) αὐτοῖς ἐδόκει. Ὡς δὲ ἀπαντήσαντες ἐωράκασιν ἐκκλησιαστικὴν δίκην μόνην γενομένην χωρὶς κόμιτος καὶ στρατιωτῶν (67), ὡς ἐωράκασι τοὺς ἀφ' ἑκάστης Ἐκκλησίας καὶ πόλεως κατηγόρους, καὶ τοὺς κατ' αὐτῶν ἐλέγχους· ὡς ἐωράκασιν Ἄρειον καὶ Ἀστέριον, τιμίους ἐπισκόπους, ἀνελθόντας μὲν σὺν αὐτοῖς, ἀποδημήσαντας δὲ ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἐλθόντας μεθ' ἡμῶν, διηγουμένους τε τὴν πανουργίαν ἐκείνων, ὡς ὕποπτοι εἶεν ἐν (68) τοῖς πράγμασι, καὶ φοβοῦνται κρίσιν γενέσθαι, μὴ ἐλεγχθῶσι παρ' ἡμῶν μὲν συκοφάνται, παρὰ δὲ τῶν ἐπλάσαντο κατηγόρων, ὡς αὐτοὶ πάντα ὑποβαλόντες (69), καὶ τὰ τοιαῦτα μηχανησάμενοι· ταῦτα συνορῶντες, καίτοι μετὰ σπουδῆς ἐλθόντες, νομίσαντες μηδὲ ἡμᾶς ἁπαντᾷν ὡς φοβουμένους· ὡς ἐωράκασι καὶ τὴν ἡμῶν προθυμίαν, ἀποκλείουσιν ἑαυτοὺς ἐν τῷ παλατίῳ· ἐκεῖ γὰρ ᾤκουν.

15. Hæc erant illorum adversum omnes facinora. Romæ vero coacti episcopi plus minus quinquaginta, Eusebium et socios utpote suspectos ac metuentes accedere, nequaquam receperunt, imo eorum rescripta irrita fecerunt : nos autem admisere nostramque communionem amplexi sunt. Hæc dum agerentur, ad notitiam Constantis imperatoris devenere, cum Romana synodus, tum res Alexandriæ in universoque Oriente adversus Ecclesias gestæ : scripsitque ille fratri suo Constantio, ac demum placuit utrique ut synodus celebraretur, expenderenturque negotia : ut ne ultra vexarentur qui læsi fuissent, ac qui alios læserant, ne ejusmodi res perpetrare auderent. Conveniunt (Anno 347) cum ex Oriente tum ex Occidente in Sardica urbe episcopi plus minus centum septuaginta. Occidentales autem episcopi soli erant, secum habentes Patrem Hosium : Orientales vero pædagogos advocatosque secum adducebant, Musonianum comitem et Hesychium Castrensem : quorum ope freti alacri animo accessere, rati se omnia deinceps eorum potentia acturos. Eo enim modo ac ejusmodi opitulatoribus subnixi, sese quibus libuit terribiles exhibuere, ac quibus placuit insidiati sunt. At ubi accedentes adverterunt ecclesiasticum ibi fore judicium absque comite vel militibus : ubi ex singulis Ecclesiis urbibusque accusatores viderunt, cum paratis adversum se documentis : ubi Arium conspexerunt et Asterium, venerabiles episcopos, qui, cum secum accessissent, a se recesserant, ad partesque nostras se contulerant, quique eorum vafritiem enarrabant; quantum scilicet in gestis suis **279** suspecti essent, quam timerent illi ne judicium ferretur, neve a nobis sycophantæ deprehenderentur, ab iisque quos subornarant accusatoribus proderentur, quod ipsi scilicet omnia suggessissent, ejusmodique res moliti essent; hæc animadvertentes, tametsi alacri animo isthuc se contulerant, rati nos præ formidine sui ne accedere quidem ausuros : ubi fiduciam conspexere

[97] Prov. II, 13.

(63) Hæc item enarrantur in *Vita Antonii*, sed cum non nulla discrepantia. Ibi videsis.

(64) Reg., δύνανται.

(65) Reg., κόμιτα, prima manu; secunda, κόμητα. Mox Reg., Καστρήσιον, recte. Editi, Καστρίσιον.

(66) Reg., οἷς ἐάν.

(67) Hæc, χωρὶς κόμιτος καὶ στρατιωτῶν, desunt in editis, sed in Reg. habentur, in quo secunda manu legitur κόμητος, prima κόμιτος, et sic infra et alias semper. Qui infra Ἄρειος dicitur, Macarius vocatur in postrema Sardicensi epistola.

(68) Sic Reg. In editis vero ἐν deest.

(69) Ita Reg. Editi, ὑποβάλλοντες.

Digitized by Google

nostram, sese recludunt intra palatium, illic enim habitabant. Tum invicem colloquebantur : Ad alia venimus, alia conspicimus : accessimus cum comitibus, et absque comitibus judicium redditur : damnabimur haud dubie. Nostis omnes quænam jussa fuerint : habet Athanasius rerum in Mareote gestarum monumenta, quibus ille purgatur, nos dedecore afficimur. Quid moramur? quid comperendinamur? causas comminiscamur ad secedendum, ne hic manentes damnemur. Satius est fugientes erubescere, quam sycophantas deprehensos affici pudore. Si fugiamus, qualicunque modo possumus hæresi patrocinari : quod si nos fugientes damnarint, haud deerit patronus, imperator scilicet, qui non sinet nos ex Ecclesiis a populis exturbari.

16. Hoc illi modo invicem colloquebantur. Hosius vero cæterique omnes episcopi, frequentius illis Athanasii et sociorum liduciam significabant, declarabantque quam parati illi essent ad depellenda crimina, promittentes se probaturos sycophantas illos esse. Aiebant item : Si judicium pertimescitis, cur accessistis? oportuit enim aut non accessisse, aut postquam venistis non aufugere. His auditis illi, graviori perculsi terrore, cum absurdiorem, quam dudum Antiochiæ, attulissent excusationem; quod scilicet ipsis imperator litteris suis victoriam de Persis reportatam significasset, fugam fecerunt. Ejusmodique excusationem citra ullum pudorem miserunt per Eustathium Sardicensis Ecclesiæ presbyterum. Verum ne ita quidem illis fuga ex sententia cessit : statim namque sacra synodus cujus præses erat magnus Hosius, hæc aperte illis rescripsit : Aut occurrite vos purgaturi de quibus accusati estis, deque calumniis quas struxistis, aut notum sit vobis, ut noxios a synodo vos esse damnandos, Athanasium vero et socios insontes ab omnique crimine puros declarandos. At illi conscientiæ metu exterriti, magis ad fugam impellebantur, quam litteris obtemperarent : cum enim viros a se læsos coram conspicerent, ne converso quidem ad legatos vultu velocius fugiebant.

17. Ita igitur illi turpiter et indecore fugam fecere. Sacra vero synodus, ex plus triginta quinque provinciis coacta, animadversa Arianorum malignitate, Athanasium sociosque admisit, ut sese purgarent de allatis criminationibus, quarum causa tot fuerant calamitatibus afflicti. Postquam autem illas depulissent eo quo supra retulimus modo, a synodo admissi ac summæ admirationi habiti sunt, adeo ut eorum communionem amplecterentur : ac missis ubique litteris, missis item in unamquamque paræciam, maximeque Alexandriam, in Ægyptum, et in Libyas, Athanasium et socios, puros omnisque criminis expertes esse, declararunt : adversarios autem illorum, sycophantas, facinorosos, ac quidvis potius quam Christianos. Illos igitur cum pace

(70) Ita Reg. Editi, κατακρίνεσθαι. Utraque lectio quadrat.

(71) Reg., ἂν δέ.

A Καὶ λοιπὸν ἀλλήλοις συνελάλουν· Ἤλθομεν ἐπ' ἄλλοις, καὶ ἄλλα βλέπομεν· ἀπηντήσαμεν μετὰ κομήτων, καὶ χωρὶς κομήτων ἡ κρίσις γίνεται· κατακρινόμεθα πάντως. Οἴδατε πάντες τὰ προστάγματα· ἔχουσιν οἱ περὶ Ἀθανάσιον τὰ ἐν τῷ Μαρεώτῃ ὑπομνήματα, ἐξ ὧν αὐτὸς μὲν καθαρίζεται, ἡμεῖς δὲ καταισχυνόμεθα. Τί δὴ οὖν μέλλομεν; Τί βραδύνομεν; πλασώμεθα προφάσεις, καὶ ἀπέλθωμεν, μὴ μένοντες κατακριθῶμεν. Βέλτιον φεύγοντας ἐρυθριᾷν, ἢ ἐλεγχθέντας συκοφάντας καταισχύνεσθαι (70). Ἐὰν φύγωμεν, δυνάμεθά πως κἂν τῆς αἱρέσεως προΐστασθαι· ἐὰν δὲ (71) καὶ φεύγοντας ἡμᾶς κατακρίνωσιν, ἀλλ' ἔχομεν βασιλέα προστάτην, τὸν μὴ ἀφιέντα ἡμᾶς ὑπὸ τῶν λαῶν ἐκβάλλεσθαι ἀπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν.

B 16. Τοιαῦτα μὲν οὖν (72) ἐκεῖνοι διελογίζοντο· Ὅσιος δὲ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες ἐπίσκοποι πυκνότερον αὐτοῖς ἐσήμαινον τὴν προθυμίαν τῶν περὶ Ἀθανάσιον, καὶ ὡς ἕτοιμοι πρὸς ἀπολογίαν εἰσὶν, ἐπαγγελλόμενοι διελέγχειν ὑμᾶς συκοφάντας· ἔλεγόν τε· Εἰ φοβεῖσθε τὴν κρίσιν, τί ἀπηντᾶτε; ἔδει γὰρ ἢ μὴ ἐλθεῖν, ἢ ἐλθόντας μὴ φεύγειν. Ἐκεῖνοι ταῦτα ἀκούοντες, καὶ μᾶλλον καταπλήξαντες, ἀπρεπεστέρᾳ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ προφάσεως ἄλλῃ προφάσει χρησάμενοι, ὡς βασιλέως αὐτοῖς ἐπινίκια κατὰ Περσῶν γράψαντος, ἐπεχείρησαν φεύγειν. Καὶ ταύτην τὴν πρόφασιν οὐκ αἰδεσθέντες ἔπεμψαν δι' Εὐσταθίου πρεσβυτέρου τῆς κατὰ Σαρδικὴν Ἐκκλησίας. Ἀλλ' οὐδὲ οὕτως αὐτοῖς ἡ φυγὴ καταθυμίως ἀπέβη (73)· εὐθὺς γὰρ ἡ ἁγία σύνοδος, ἧς προήγορος ἦν ὁ μέγας Ὅσιος, ἔγραψεν αὐτοῖς φανερῶς· Ἢ ἀπαντήσατε ἀπολογησόμενοι πρὸς τὰς ἐπιφερομένας κατ' ὑμῶν κατηγορίας, καὶ ἃς εἰργάσασθε συκοφαντίας, ἢ γινώσκετε, ὅτι ὑμᾶς μὲν ὡς ὑπευθύνους ἡ σύνοδος κατακρίνει· τοὺς δὲ περὶ Ἀθανάσιον ἐλευθέρους καὶ καθαροὺς ἀπὸ πάσης αἰτίας ἀποφαίνεται. Ἐκεῖνοι τοίνυν ὑπὸ φόβου τοῦ συνειδότος ἠλαύνοντο μᾶλλον, ἢ τοῖς γράμμασιν ἐπείθοντο· καὶ γὰρ τοὺς ἀδικηθέντας παρ' αὐτῶν ὁρῶντες, οὐδὲ πρὸς τοὺς λέγοντας ἐπεστρέφοντο, ἀλλ' ὀξύτερον ἔφευγον.

C

D 17. Ἐκείνων μὲν οὖν οὕτως αἰσχρῶς καὶ ἀπρεπῶς γέγονεν ἡ φυγή· ἡ δὲ ἁγία σύνοδος ἡ ἀπὸ λε' καὶ πλέον ἐπαρχιῶν συναχθεῖσα, ἐπιγνοῦσα τὴν τῶν Ἀρειανῶν κακοήθειαν, ἐδέξατο τοὺς περὶ Ἀθανάσιον εἰς ἀπολογίαν περὶ ὧν πεπόνθασι, κἀκεῖνοι κατηγόρησαν· καὶ οὕτως ἀπολογησαμένους, ἅπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἰρήκαμεν, ἀπεδέξατο καὶ ὑπερεθαύμασεν, ὥστε αὐτούς τε καὶ τὴν κοινωνίαν αὐτῶν ἀγαπῆσαι, καὶ γράψαι πανταχοῦ, γράψαι τε καὶ εἰς τὴν ἑκάστου παροικίαν, καὶ μάλιστα εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Αἴγυπτον, καὶ εἰς τὰς Λιβύας, Ἀθανάσιον μὲν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ καθαροὺς καὶ πάσης μέμψεως ἐκτὸς εἶναι, τοὺς δὲ κατ' αὐτῶν γενομένους συκοφάντας, κακούργους, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ Χριστιανοὺς τυγχάνειν. Ἀπέλυσαν γοῦν αὐτοὺς μετ' εἰρήνης·

(72) Sic Reg. In editis οὖν deest.

(73) Ita Reg. Editi vero, ἐπέβη.

Digitized by Google

καθεῖλον δὲ Στέφανον καὶ Μηνόφαντον, Ἀκάκιον καὶ Γεώργιον τὸν ἐν Λαοδικείᾳ, Οὐρσάκιον, καὶ Οὐάλεντα, καὶ Θεόδωρον καὶ Νάρκισσον· Γρηγόριον γὰρ τὸν ἀπὸ βασιλέως εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἀποσταλέντα οὕτως ἀπεκήρυξαν, ὡς μηδὲ ὅλως ἐπίσκοπον γενόμενον, μηδὲ (74) ὀφείλοντα Χριστιανὸν ὀνομάζεσθαι· ἠκύρωσαν γοῦν καὶ ἃς ἔδοξε καταστάσεις ποιεῖσθαι, προστάξαντες μηδὲ αὐτὰς ὅλως ἐν Ἐκκλησίᾳ (75) ὀνομάζεσθαι διὰ τὸ καινὸν τῆς παρανομίας. Οὕτω μὲν οὖν Ἀθανάσιος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης. Τά τε γράμματα (76) ἐν τῷ τέλει γέγραπται (77) διὰ τὸ μῆκος τῆς ἐπιστολῆς· καὶ ἡ σύνοδος διαλέλυται.

A dimisere; Stephanum vero, Menophantum, Acacium, Georgium Laodicenum, Ursacium, Valentem, Theodorum et Narcissum deposuere. Nam Gregorium ab imperatore Alexandriam missum, ita proscripserunt, ut qui nunquam episcopus fuisset, nec vel Christianus esset vocandus. **280** Ordinationes etiam quas fecisse putabatur irritas declararunt, jusseruntque, ut ne nominarentur quidem in Ecclesiis, ob prævaricationis insolentiam. Ita cum pace Athanasius et socii dimissi sunt. Litteræ vero eorum ob epistolæ prolixitatem in fine sunt adjunctæ. Sic porro soluta synodus est.

18. Οἱ δὲ καθαιρεθέντες, δέον καὶ οὕτως ἡρεμεῖν, οἱ δὲ καὶ μετὰ τὴν οὕτως αἰσχρὰν φυγὴν κατελθόντες, τοιαῦτα ἔδρασαν, ὡς ἐκ τούτων μικρὰς αὐτῶν τὰς προτέρας δειχθῆναι πράξεις. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἠθέλησαν αὐτοῖς οἱ ἐν Ἀδριανουπόλει κοινωνῆσαι, ὡς φυγοῦσιν ἀπὸ τῆς συνόδου καὶ ὑπευθύνοις γενομένοις, ἀνήνεγκαν βασιλεῖ Κωνσταντίῳ, καὶ πεποιήκασιν ἀπὸ τῆς ἐκεῖ καλουμένης Φάβρικος δέκα (78) λαϊκῶν ἀποτμηθῆναι τὰς κεφαλάς, ὑπουργοῦντος αὐτοῖς καὶ εἰς τοῦτο Φιλαγρίου, πάλιν ἐκεῖ κόμητος (79) γενομένου. Καὶ τούτων τὰ μνήματα πρὸ τῆς πόλεως ἐστιν, ἅπερ παρερχόμενοι καὶ ἡμεῖς ἑωράκαμεν. Εἶτα ὥσπερ (80) κατορθώσαντες, ὅτι διὰ τοῦτ' ἔφυγον, ἵνα μὴ ἐλεγχθῶσι συκοφάνται, ἅπερ ἐβούλοντο, ταῦτα καὶ βασιλεὺς ἐκέλευε. Πεποιήκασι γοῦν καὶ ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Ἀρμενίαν ἐξορισθῆναι πρεσβυτέρους δύο, καὶ διακόνους τρεῖς· καὶ Ἄρειον μὲν καὶ Ἀστέριον, τὸν μὲν ἀπὸ Πετρῶν τῆς Παλαιστίνης, τὸν δὲ ἀπὸ τῆς Ἀραβίας, ἐπισκόπους, τοὺς ἀποπηδήσαντας ἀπ' αὐτῶν, οὐ μόνον ἐξώρισαν εἰς τὴν ἄνω Λιβύην, ἀλλὰ καὶ ὕβρεων μετασχεῖν αὐτοὺς πεποιήκασιν.

B

C

8. Qui autem depositi fuerunt, quos vel tunc quiescere par fuit, post adeo turpem fugam, digressi, talia perpetrarunt scelera, ut levia priora facinora iis collata viderentur. Nam cum Adrianopolitani communicare cum ipsis nollent, quod scilicet a synodo aufugissent flagitiisque obnoxii essent, illos ad imperatorem detulere, effeceruntque ut ex Fabrica, ita dicta scilicet, decem laici capite truncarentur: hac in re ministro usi Philagrio, illic tum comite. Horum monumenta ante urbem sita, nos illac transeuntes vidimus. Deinde quasi rem præclare gessissent, quod scilicet propterea aufugissent ne sycophantæ deprehenderentur, quodcunque placuit ipsis, id ab imperatore jussum est. Duos igitur presbyteros, diaconosque tres in Armeniam relegari curarunt: Arium vero et Asterium, illum Petrarum in Palæstina, hunc in Arabia episcopum, quod abs se resiliissent, non modo in superiorem Libyam relegarunt, sed et operam dederunt ut contumeliis afficerentur.

19. Λούκιον δὲ τὸν τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐπίσκοπον, ἐπειδὴ (81) ἔβλεπον πολλῇ τῇ κατ' αὐτῶν παῤῥησίᾳ χρώμενον, καὶ ἐλέγχοντα αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν, πεποιήκασι πάλιν, ὥσπερ καὶ πρότερον, ἁλύσεσι σιδηραῖς δεθῆναι τὸν τράχηλον καὶ τὰς χεῖρας, καὶ οὕτως ἐξώρισαν, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησεν, ὡς ἐκεῖνοι γινώσκουσι. Καὶ Διόδωρον μὲν ἐπίσκοπον ἐκτοπίζουσιν, Ὀλύμπιον δὲ τὸν ἀπὸ Αἴνων, Θεόδουλον (83)

19. Lucium vero Adrianopolis episcopum, cum magna adversum se loquendi fiducia utentem, suamque impietatem coarguentem cernerent, catenis ferreis iterum, quod jam prius egerant, collo et manibus vinciri curarunt: itaque illum in exsilium miserunt: atque illic, ut ipsi probe norunt, defunctus est (82). Diodorum item episcopum loco pellunt. Olympium autem Ænorum, Theodulumque

(74) Sic Reg. In editis vero, καὶ ante μηδέ. Mox Reg., Ἠκύρωσαν γοῦν. Editi, Ἠκύρωσαν γάρ.

(75) Sic Reg. Editi, ἐν Ἐκκλησίαις.

(76) Epistolæ hic memoratæ habentur in *Apol. contra Arian.*, num. 41, ideoque non sunt ab amanuensibus ad calcem hujus operis appositæ.

(77) Sic Reg. et Basil. Editi, male, ἐν εἰρήνῃ γέγραπται.

(78) Sic Regius, et Basiliensis codex, et ita legit Nannius qui vertit *decem*. Et hæc vera lectio est. Male igitur quidam Nannium haud sine convitio emendare voluerunt. Editi, Φάβρικος δίχην λαϊκῶν, perperam. De Fabrica Ammianus Marcellinus, l. xxxi, c. 6: *Omnem plebem cum Fabricensibus, quorum illic (Adrianopoli scilicet) ampla est multitudo*, etc.

(79) Sic Basil. Reg., ἐκεῖ κόμιτος, de more. Editi non habent, ἐκεῖ.

(80) Ita Regius et Basil. Editi vero, εἶναι ὥσπερ.

(81) Sic Reg. Editi, ἐπειδή. Mox Reg., καὶ ἐλέγχοντα. Editi, κατελέγχοντα. Quæ Lucium porro Adrianopolitanum spectant, nonnihil implicata sunt: putant quidam eum jam ante Romanam synodum anni 342 bis catenis vinctum fuisse; unde colligatur illud jam tertio, anno scilicet 347, contigisse. Sed minime certa res est: imo ex his Athanasii verbis, ὥσπερ καὶ πρότερον, indicari videtur semel tantum eum antea vinctum fuisse. Licet enim in Apologia de Fuga, num. 3, legamus τὸν πολλάκις τὰς ἁλύσεις φορέσαντα, *qui catenas pluries gestavit*; at illud *pluries* actum dici potest, quod bis contigerit. Admodum dubia res est.

(82) Obiisse putatur Lucius ante annum 350.

(83) Quæ de Theodulo hic habentur, putant aliqui non cohærere cum Encyclica Sardicensis synodi Epistola, ubi Theodulus jam obiisse fertur, num. 45; qui enim, aiunt, post Sardicensem synodum vexari ab Arianis potuit, qui jam ante synodum extinctus esset? Verum nihil hic difficultatis erit, si dicamus Theodulum, statim atque Ariani Sardica aufugientes in Thraciam pervenissent, fu-

Digitized by Google

Trajanopolis, ambos Thraciæ episcopos, probosque illos et orthodoxos viros, cum hæresi suæ adverterent esse infensissimos, calumniati sunt. Et illud primo egerant Eusebiani, eaque de re scripserat imperator Constantius ; secundo ipsi calumnias redintegrarunt. Illud autem litteræ ferebant, ut non modo ipsi urbibus ecclesiisque suis pellerentur : sed ut capitali pœna, sicubi reperti fuissent, plecterentur. Hoc autem tametsi stupendum est, nequaquam alienum tamen ab eorum proposito; nam idipsum cum ab Eusebianis didicerint, hæredesque sint illorum impietatis, atque propositi ; ut patres sui in Thracia, sic et illi Alexandriæ sese terribiles exhibere conati sunt : litterasque obtinuerunt quibus jussum erat ut ad portus ingressusque urbium custodiæ agerentur, ne ii quibus id concessum a synodo fuerat, ad suas Ecclesias remigrarent. Auctores quoque fuerunt ut scripto significaretur Alexandrinis judicibus, circa Athanasium, et quosdam nominatim recensitos presbyteros; ut sive episcopus, sive quispiam ex illis, vel in urbem vel in fines ejus ingressus deprehenderetur, judici liceret istic repertos **281** capite truncare. Ita scilicet Judaica nova illa hæresis non modo Christum abnegat, sed etiam interficere didicit.

20. Verum ne ita quidem conquieverunt illi. Sed sicut ipsorum hæreseos pater tanquam leo circuit quærens quem devoret; sic et illi accepta publici curriculi facultate, circumeuntes, si quos offenderent qui fugam sibi exprobrarent, Arianamque aversarentur hæresim, hos flagris cædunt, vinciunt, patria cogunt exsulare. Tantusque terror hominum illorum fuit, ut multi ad simulandum adacti fuerint : multi in solitudinem fugere mallent, quam ullo modo cum illis communicare. Hæc post fugam erant furentium hominum facinora. Imo vero novum quoddam scelus aggrediuntur, eorum sane hæresi consentaneum : verum quod nec ante auditum, neque forte unquam futurum sit, ne vel apud gentilium petulantissimos, nedum apud Christianos. Nam cum sacra synodus legatos episcopos misisset (Anno 348), Vicentium Capuæ, quæ metropolis est Campaniæ, episcopum, et Euphratem Agrippinæ, quæ metropolis est Galliæ Superioris ; ut, prout decretum a synodo fuerat, imperator episcopos in suas reverti ecclesias concederet, quos nempe expulisset ipse, etsi commendatitias pro episcopis litteras misisset fratri suo piissimus Constans; at admirandi homines, ad omneque scelus audacissimi, ubi illos Antiochiæ conspexere, una consilium ineunt, solus tamen Stephanus, utpote ad res hujusmodi probe compa-

τὸν ἀπὸ τῆς Τραϊανουπόλεως, ἀμφοτέρους ἀπὸ τῆς Θρᾴκης ἐπισκόπους, ἀγαθοὺς καὶ ὀρθοδόξους ἄνδρας, ἐπειδὴ ἐωράκασι μισοῦντας τὴν αἵρεσιν, διέβαλον, τὸ πρῶτον μὲν οἱ περὶ Εὐσέβιον, καὶ ἔγραψε βασιλεὺς Κωνστάντιος, τὸ δεύτερον δὲ ὑπέμνησαν οὗτοι. Ἦν δὲ τὰ γραφέντα μὴ μόνον ἐκβάλλεσθαι τῶν πόλεων καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ κεφαλικὴν διδόναι δίκην, εἴ που εὑρεθεῖεν οὗτοι. Τοῦτο δὲ εἰ καὶ θαυμαστὸν, ἀλλ' οὐκ ἀλλότριον τῆς προαιρέσεως αὐτῶν· ὡς γὰρ μαθόντες τὸ τοιοῦτον ἀπὸ τῶν περὶ Εὐσέβιον, καὶ ὥσπερ κληρονόμοι τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς προαιρέσεως αὐτῶν τυγχάνοντες, ἠθέλησαν, ὡς οἱ πατέρες αὐτῶν ἐν τῇ Θρᾴκῃ, οὕτω καὶ οὗτοι ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ φοβεροὺς ἑαυτοὺς δεῖξαι· καὶ ποιεῖσι γραφῆναι, ὥστε τοὺς λιμένας καὶ (84) τὰς εἰσόδους τῶν πόλεων τηρεῖσθαι, μήπως διὰ τὴν ἀπὸ τῆς συνόδου συγχώρησιν ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς Ἐκκλησίας. Ποιοῦσι δὲ γραφῆναι καὶ τοῖς [ἐν] Ἀλεξανδρείᾳ δικασταῖς, περὶ Ἀθανασίου καὶ πρεσβυτέρων τινῶν ἐξ ὀνόματος, ἵνα, εἴτε ἐπίσκοπος, εἴτε τις ἐξ ἐκείνων εὑρεθείη τῆς πόλεως ἢ τῶν ὅρων αὐτῆς ἐπιβάς, ἐξῇ τῷ δικαστῇ τῶν εὑρισκομένων τὰς κεφαλὰς ἀποτέμνειν. Οὕτως ἡ Ἰουδαϊκὴ νέα αἵρεσις οὐ μόνον ἀρνεῖται τὸν Κύριον, ἀλλὰ καὶ φονεύειν μεμάθηκεν.

20. Οὐδὲ οὕτω δὲ ἠρέμουν, ἀλλ' ὥσπερ ὁ πατὴρ τῆς αἱρέσεως αὐτῶν περιέρχεται ὡς λέων, ζητῶν τίνα καταπίῃ, οὕτως οὗτοι δημοσίου δρόμου τὴν ἐξουσίαν λαβόντες καὶ περιερχόμενοι, ὃν ἂν ηὕρισκον ὀνειδίζοντα τούτοις τὴν φυγὴν, καὶ μισοῦντα τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν, τούτους ἐμάστιζον, ἐδέσμευον, ἐποίουν ἐξορίζεσθαι τῆς ἰδίας πατρίδος· φοβερούς τε ἑαυτοὺς οὕτως ἐποίουν, ὡς πολλοὺς μὲν ὑποκριτὰς ποιῆσαι, πολλοὺς δὲ εἰς ἐρημίας φεύγειν, ἢ τούτοις βούλεσθαι κἂν ὅλως συντυγχάνειν (85). Τοιαῦτα ἦν αὐτῶν μετὰ τὴν φυγὴν τῆς μανίας τὰ τολμήματα. Καὶ γὰρ καὶ δρῶσιν ἄλλο τι καινὸν, ὅπερ τῆς μὲν αἱρέσεως αὐτῶν ἐστι κατάλληλον, οὕπω δὲ πρότερον ἠκούσθη, ἀλλ' οὐδὲ τάχα γενήσεταί ποτε οὐδὲ παρὰ τοῖς ἀσελγεστέροις τῶν Ἑλλήνων, μήτιγε παρὰ (86) Χριστιανοῖς. Τῆς γὰρ ἁγίας συνόδου πρεσβευτὰς ἀποστειλάσης ἐπισκόπους, Βικέντιον μὲν τὸν ἀπὸ Καπύης (ἔστι δὲ αὕτη μητρόπολις τῆς Καμπανίας), Εὐφράτην δὲ τὸν ἀπὸ Ἀγριππίνης (ἔστι δὲ καὶ αὕτη μητρόπολις τῆς ἄνω Γαλλίας), ἵνα, ὡς ἡ σύνοδος ἔκρινε, συγχωρήσῃ βασιλεὺς εἰς τὰς ἐκκλησίας τοὺς ἐπισκόπους ἐπανελθεῖν, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἐξέβαλε· γράψαντός τε καὶ τοῦ εὐσεβεστάτου Κώνσταντος τῷ ἀδελφῷ ἑαυτοῦ, καὶ συστήσαντος τοὺς ἐπισκόπους· οἱ θαυμαστοὶ καὶ πρὸς πάντα τολμηροὶ, ὡς ἐωράκασιν αὐτοὺς ἐπὶ τῆς Ἀντιοχείας, βουλεύονται μὲν κοι-

gatum ab Arianis, interiisse antequam soluta Sardicensis synodus esset. Res certa videtur : nam hic Athanasius res statim a fuga gestas ab Arianis enarrat. Certumque est cœpisse synodum post Arianorum fugam, et aliquantum temporis durasse. Licet autem quædam superius enarrarit Athanasius quæ nonnisi post solutam synodum contigisse videntur, videlicet quæ paulo ante refert de Ario et Asterio episcopis, hoc, inquam, nihil negotii faciat ; non ordine quippe res gestas recenset ipse, sed prout memoriæ sese offerebant.

(84) Sic Reg. et Basil. In editis καί deest.

(85) Sic Reg. Editi, τυγχάνειν, minus recte.

(86) Sic Regius codex. In editis vero παρά deest. Mox Reg. et edit. Comm., Βικέντιον. Edit. Paris., Οὐϊνκέτιον. Paulo post editi, Ἀπογριππίνης, una voce. Reg., ἀπὸ Ἀγριππίνης. Quæ hic de Vicentio et Euphrate narrantur, fusius habentur apud Theodoret., lib. II, cap. 9, et in *Vita Athanasii* supra.

Digitized by Google

νῇ, μόνος δὲ Στέφανος ἀναδέχεται τὸ δράμα, ὡς ἐπιτηδείως ἔχων περὶ τὰ τοιαῦτα. Μισθοῦνται τοίνυν πόρνην δημοσίαν ἐν αὐταῖς ταῖς ἡμέραις τοῦ ἁγιωτάτου Πάσχα, καὶ γυμνώσαντες ταύτην ἐπαφιᾶσι νυκτὸς Εὐφράτῃ τῷ ἐπισκόπῳ. Καὶ ἡ μὲν πόρνη τὸ πρῶτον, νομίσασα νεώτερον εἶναι τὸν καλέσαντα, προθύμως ἠκολούθει· ὡς δὲ ῥιφεῖσα παρ' ἐκείνων, εἶδε κοιμώμενον τὸν ἄνθρωπον, καὶ μὴ εἰδότα τὸ γιγνόμενον, εἶτα ὡς κατενόησε καὶ εἶδε πρεσβύτου πρόσωπον, καὶ ἐπισκόπου κατάστασιν, εὐθὺς ἀναβοήσασα τὴν βίαν ἐβόα. Ἐκεῖνοί τε ἠξίουν σιωπᾷν, καὶ καταψεύδεσθαι τοῦ ἐπισκόπου. Ἡμέρας τοίνυν γενομένης, διατεθρύλητο τὸ πρᾶγμα, καὶ πᾶσα ἡ πόλις συνέτρεχεν· οἵ τε ἀπὸ τοῦ παλατίου ἐκινοῦντο, θαυμάζοντες τὸ θρυλούμενον, καὶ ἀξιοῦντες μὴ σιωπηθῆναι τοῦτο. Γέγονε τοίνυν κρίσις, καὶ ὁ μὲν (87) ἑταιροτρόφος ἤλεγξε τοὺς ἐλθόντας ἐπὶ τὴν πόρνην, ἐκεῖνοι δὲ τὸν Στέφανον· ἦσαν γὰρ αὐτοῦ κληρικοί. Ὁ μὲν οὖν Στέφανος καθαιρεῖται, καὶ γίγνεται ἀντ' αὐτοῦ Λεόντιος ὁ ἀπόκοπος, ἵνα μόνον μὴ λείπῃ τῇ Ἀρειανῇ αἱρέσει προστάτης.

21. Ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνστάντιος ὀλίγον τι κατανυγείς, εἰς ἑαυτὸν ἦλθε· λογισάμενός τε, ἐξ ὧν ἔδρασαν τῷ Εὐφράτῃ, ὅτι καὶ τὰ κατὰ τῶν ἄλλων (88) ἐπιχειρήματα τοιαῦτά ἐστι, τοὺς μὲν ἐξορισθέντας ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Ἀρμενίαν πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, εὐθὺς ἀπολυθῆναι κελεύει. Γράφει τε εἰς Ἀλεξάνδρειαν φανερῶς, μηκέτι διώκεσθαι τοὺς μετὰ Ἀθανασίου κληρικούς τε καὶ λαούς (89). Εἶτα μετὰ μῆνάς που δέκα τελευτήσαντος Γρηγορίου (90), μεταπέμπεται καὶ Ἀθανάσιον μετὰ πάσης τιμῆς, οὐχ ἅπαξ, οὐδὲ δεύτερον, ἀλλὰ καὶ τρίτον γράψας αὐτῷ μὲν φιλικά, δι' ὧν θαῤῥεῖν καὶ ἐλθεῖν προέτρεπε. Πέμπει τε πρεσβύτερον καὶ διάκονον, ἵν' ἔτι μᾶλλον θαῤῥῶν ἐπανέλθοι. Ἐνόμιζε γὰρ διὰ τὸν φόβον τῶν πρότερον γενομένων ὀλιγωρεῖν με περὶ τὴν ἐπάνοδον. Γράφει δὲ καὶ τῷ ἀδελφῷ ἑαυτοῦ Κώνσταντι, ἵνα καὶ αὐτὸς ἐπανελθεῖν με προτρέψηται. Διεβεβαιοῦτο (91) γὰρ ἐνιαυτὸν ὅλον ἐκδέχεσθαι τὸν Ἀθανάσιον, καὶ οὐκ ἄν ποτε ἐπιτρέψαι γενέσθαι τινὰ καινοτομίαν, ἢ καὶ κατάστασιν, φυλάττων Ἀθανασίῳ τῷ ἐπισκόπῳ τὰς Ἐκκλησίας.

22. Οὕτω δὴ οὖν γράψαντος αὐτοῦ, καὶ προτρεψαμένου διὰ πολλῶν (καὶ γὰρ καὶ τοὺς κόμητας (92) αὐτοῦ πεποίηκε γράψαι, Πολέμιον, Δατιανόν, Βαρδίωνα, Θάλασσον, Ταῦρον, καὶ Φλωρέντιον (93), οἷς καὶ μᾶλλον πιστεύειν ἦν), τὸ δὲ ὅλον δεδωκὼς τῷ Θεῷ, τῷ καὶ εἰς τοῦτο κατανύξαντι τὸν Κωνστάντιον, ἦλθεν Ἀθανάσιος μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ πρὸς αὐτόν, γνησίως τε αὐτὸν ἐώρακε, καὶ ἀπέλυσεν εἰσελθεῖν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὰς Ἐκκλησίας, γράψας καὶ τοῖς κατὰ τόπον δικασταῖς, ἐπειδὴ πρότερον προστάξας ἦν φυλάττεσθαι τὰς διόδους, ἵνα ἀκώλυτον ἔχωσι τὴν πάροδον. Εἶτα τοῦ ἐπισκόπου ἀποδυρομένου περὶ ὧν

A ratus, fabulam peragendam suscipit. Publicam itaque meretricem, ipsis sanctissimi Paschatis diebus mercede conductam, noctu ad Euphratem episcopum nudatam immittunt. Meretrix quæ se initio a juvene accitam existimabat, prompte sequebatur; ubi autem intromissa ab illis, dormientem vidit hominem, ac rei quæ agebatur ignarum, deinc senem hominem, ac episcopi formam conspicata, clamore statim edito vim sibi inferri conquerebatur. Rogare illi ut taceret, confictamque criminationem episcopo imponeret. Die igitur illuscescente pervulgata res est, accurritque universa civitas. At qui e palatio erant, tanti rumoris stupore commoti, rogabant ut ne illud silentio tegeretur. In jus itaque res vocatur, hominesque qui meretricem acciverant leno prodidit:
B illi Stephanum; erant enim ejus clerici. Stephanus ergo episcopatu abdicatur, in ejusque locum Leontius castratus sufficitur, idque eo solum ne Arianæ hæresi patronus deesset.

21. Porro imperator Constantius, paulisper compunctus, ad se rediit: remque in Euphratem gestam secum reputans, ejusmodi esse illorum adversum cæteros molimina suspicatus est. Ac eos qui Alexandria in Armeniam relegati fuerant presbyteros diaconosque continuo liberos dimitti jubet: publicasque Alexandriam litteras mittit, ut ne ultra vexarentur Athanasii clerici vel populi. Hinc post decem circiter menses defuncto Gregorio, Athana-
C sium cum summo honore accivit, cui non unas, aut binas, sed ternas misit litteras amicitiæ plenas, quibus hortabatur illum ut cum fiducia accederet. Misit item presbyterum diaconumque ut **282** majore animi securitate rediret: ratus me ob ante gestarum rerum formidinem ægre reversurum. Scripsit etiam fratri suo Constanti, ut me et ille ad remigrandum cohortaretur. Affirmabat enim se anno integro Athanasium exspectasse, neque concessisse ut quidpiam novi aut ordinatio aliqua fieret quod Athanasio episcopo suas Ecclesias servare vellet.

22. (Anno 349.) Cum eo itaque modo scripsisset ipse, multis illum verbis cohortatus (nam comites
D quoque suos jussit ad illum scribere, Polemium, Datianum, Bardionem, Thalassum, Taurum et Florentium, quibus præcipue habenda fides erat), Athanasius rem totam Deo acceptam referens, qui cor Constantii compunxerat, ut eam rem ageret, cum suis illum adiit; quem placido vultu imperator intuitus est, dimisitque ut in patriam et in Ecclesias suas ingrederetur, missis litteris ad varios per diversa loca judices, quibus ante præceperat aditus custodire, ut liberum jam præberent transitum.

(87) Ita Reg. Editi, ἡ μέν, etc.
(88) Sic Reg. Editi vero, ὅτι τὰ κατὰ ἄλλων.
(89) Ita Reg. Editi autem, λαϊκούς.
(90) Sub initium anni 349.
(91) Ita Reg. et Basil. Editi omnes, male, διεβεβαιοῦντο. Mox, post ἐπιτρέψαι, editi habent με, quæ vox importuna in Reg. deleta est, a nobisque omissa.
(92) Regius codex, κόμιτας.
(93) Regius codex, Φλορέντιον.

Digitized by Google

Deinde cum episcopus de sibi illatis malis conquereretur, deque litteris ab ipso imperatore adversum se scriptis, rogaret insuper, ut ne calumnias adversariorum post discessum suum auscultaret : Arcesse, aiens, homines si lubet : per nos licet ut coram astent, quo illos confutemus ; hoc ille noluit, sed quotquot per calumniam scripta fuerant, auferri abradique jussit, fidemque dedit se calumniis postea minime aurem præbiturum, sed firmum immotumque fore hoc suum propositum. Hoc non tantum verbis protulit, sed etiam juramentis sermonem obsignavit, Deo super hac re teste advocato. Virum insuper multis aliis cohortatus, ut fiduciam haberet, has ad episcopos et ad judices mittit litteras :

A πέπονθε, καὶ περὶ τῶν κατ' αὐτὸν γραφέντων παρ' αὐτοῦ, παρατιθεμένου τε μὴ πάλιν μετὰ τὴν ἀποδημίαν διαβολαὶ γένωνται παρὰ τῶν ἐχθρῶν, καὶ λέγοντος· Κάλει τούτους, εἰ βούλει (ἔξεστι γὰρ ἑστάναι τούτους δι' ἡμᾶς). καὶ διελέγχωμεν αὐτούς. Τοῦτο μὲν οὐ πεποίηκε· πάντα δὲ ὅσα πρότερον ἐκ διαβολῆς ἦν (94) γραφέντα κατ' αὐτοῦ, ἀναιρεθῆναι ταῦτα καὶ ἀπαλιφῆναι κελεύει, διαβεβαιωσάμενος μηκέτι τοῦ λοιποῦ διαβολῶν ἀνέχεσθαι, ἀλλ' εἶναι βεβαίαν καὶ ἀμετάβλητον τὴν προαίρεσιν. Καὶ τοῦτο οὐχ ἁπλῶς ἔλεγεν, ἀλλ' (95) ὅρκοις ἐπεσφράγιζε τοὺς λόγους, τὸν Θεὸν ἐπὶ τούτοις καλῶν μάρτυρα. Πολλοῖς γοῦν καὶ ἑτέροις λόγοις προτρεψάμενος αὐτὸν, καὶ θαρρεῖν παρακελευσάμενος, γράφει πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, καὶ τοὺς δικαστὰς ταῦτα·

23. *Victor Constantius Maximus Augustus episcopis et clericis catholicæ Ecclesiæ.*

B 23. *Νικητὴς Κωνστάντιος Μέγιστος Σεβαστὸς ἐπισκόποις καὶ κληρικοῖς* (96) *τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας.*

Nequaquam destitutus Dei gratia est reverendissimus. (*Descripta superius habetur in sexagesimo quinto tractatu, ubi huic prorsus similis est.*) *Vide pag.* 136.

Οὐκ ἀπελείφθη τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος ὁ αἰδεσιμώτατος. (97) (*Ἐγράφη ὀπίσω εἰς τὸν ξε' λόγον καὶ ἔστιν ἐξ ὁλοκλήρου ὁμοία ταύτης.*)

Alia epistola.

Constantii ad populum Alexandrinum.

Ἑτέρα ἐπιστολή.

Κωνσταντίου (98) *πρὸς τὸν τῆς Ἀλεξανδρείας λαόν.*

Cum in proposito nobis sit vestra in omnibus tranquillitas. (*Descripta est hæc etiam in sexagesimo quinto tractatu.*) *Vide pag.* 137.

Σκοπὸν ποιούμενοι τὴν ὑμετέραν ἐν ἅπασιν εὐνομίαν. (*Ἐγράφη καὶ αὕτη ὁμοίως εἰς τὸν αὐτὸν ξε' λόγον* [99].)

Alia epistola.

Victor Constantius Augustus, Nestorio Ægypti præfecto.

Ἑτέρα ἐπιστολή.

Νικητὴς Κωνστάντιος Αὔγουστος, Νεστορίῳ ἐξάρχῳ Αἰγύπτου.

C Certum est datum ante a nobis decretum fuisse, rescriptaque reperiri contra Athanasii reverendissimi episcopi existimationem, quæ in sanctitatis tuæ commentario habentur. Placet itaque ut tua nobis spectata sobrietas, omnes epistolas circa prædicti viri nomen in **283** commentario tibi commisso repertas, secundum præsens nostrum decretum, ad comitatum nostrum transmittat.

Φανερόν ἐστι πρὸ τούτου πρόσταξιν ἡμέτεραν γεγενῆσθαι, ὥστε κατὰ τῆς ὑπολήψεως Ἀθανασίου, τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἐπισκόπου, γράμματά τινα εὑρίσκεσθαι· ταῦτά τε συνέστηκεν ἐν τῇ τάξει τῆς σῆς καθοσιώσεως εἶναι. Βουλόμεθα τοιγαροῦν ἵνα ἡ δεδοκιμασμένη ἡμῖν νηφαλιότης (1) σου πάσας τὰς ἐπιστολὰς, ὅσας ἂν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ προειρημένου γενομένας ἐν τῇ ὑπὸ σὲ τάξει, ἀκολούθως τῇ ἡμετέρᾳ ταύτῃ κελεύσει, εἰς τὸ ἡμέτερον κομητάτον (2) ἀποστείλῃ.

24. Litteræ autem ab eo post beati Constantis obitum perscriptæ, hujusmodi sunt, Latine primum editæ, Græceque translatæ.

Victor Constantius Augustus, Athanasio.

24. Ἃ δὲ καὶ μετὰ θάνατον τοῦ μακαρίου Κώνσταντος ἔγραψεν (3), ἔστι ταῦτα, Ῥωμαϊστὶ μὲν γραφέντα, ἑρμηνευθέντα δὲ Ἑλληνιστί.

Νικητὴς Κωνστάντιος Αὔγουστος, Ἀθανασίῳ (4).

Votum meum semper fuisse ut omnia fratri D

Εὐχὴν ἀεί μοι ταύτην γεγενῆσθαι, ὥστε πάντα κα-

(94) Ita Reg., editi vero, ἦσαν. Mox Reg., διαβεβαιωσάμενος. Editi, βεβαιωσάμενος.

(95) Lucifer Calaritanus, uti monitum est in *Apol. ad Const.*, ad n. 23, ait Constantium litteris suis jurasse Alexandrinis, se nihil deinceps mali facturum Athanasio, lib. 1 pro S. Athanasio, p. 132.

(96) In *Apol. contra Arianos*, num. 54, ubi hæc habetur epistola, legitur, καὶ πρεσβυτέροις.

(97) Amanuenses quod hæ duæ epistolæ superius essent descriptæ, eas prætermiserunt, primis tantum appositis verbis, ut ipsi monent. Reg. ibid. habet, εἰς τὸν μζ' λόγον, quia nimirum eo ordine ibi ambæ rescriptæ sunt.

(98) Ita Regius codex et Basil. Editi vero, Κώνσταντος, perperam. Hæc item epistola habetur in *Apologia contra Arianos*, num. 55.

(99) Regius codex, εἰς τὸν μζ' λόγον. Idem postea hæc subdit : καὶ διὰ τὸ μηδὲν· παραλλάσσειν κατελείφθησαν νῦν ἄγραφοι. *Et quia nihil ab illis discrepabant, non hic iterum descriptæ sunt.*

(1) In editis habetur articulus ἡ ante νηφαλιότης, sed in Reg. deest.

(2) Reg., κομίτατον prima manu, secunda vero κομήτατον.

(3) Sic Reg. In editis ἔγραψεν desideratur.

(4) Hujus epistolæ Latine primum editæ duplex exstat versio Græce apud Athanasium, prima in *Apologia ad imperatorem Constantium*, num. 23, secunda hæc ipsa est.

Digitized by Google

ταθυμίως ἀποβαίνειν τῷ ποτέ μου ἀδελφῷ Κώνσταντι, οὐδὲ τὴν σὴν σύνεσιν ἔλαθεν· ἐν ὅσῃ τε λύπῃ διετέθην μαθὼν τοῦτον ἀνῃρῆσθαι παρά τινων ἀνοσιωτάτων, στοχάζεσθαι πάλιν δύναται ἡ σὴ φρόνησις. Ἐπεὶ οὖν τινές εἰσιν οἱ ἐν τῷ παρόντι καιρῷ, τῷ οὕτως πενθικῷ, πειρώμενοί σε ἐκφοβεῖν, διὰ τοῦτο ταῦτα πρὸς τὴν σὴν στερρότητα δοθῆναι τὰ γράμματα ἐδικαίωσα, προτρεπόμενός σε ἵνα, ὡς πρέπει ἐπίσκοπον, τοὺς λαοὺς τὰ ὀφειλόμενα τῇ θείᾳ θρησκείᾳ διδάσκῃς, καὶ μετ' αὐτῶν συνήθως εὐχαῖς σχολάζῃς, (5) καὶ μὴ ματαίοις θρύλοις, οἵτινες ἂν γένοιντο, πιστεύσῃς. Ἡμῖν γὰρ τοῦτο ἐν τῇ ψυχῇ πέπηγεν, ὥστε σε ἀκολούθως τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει διαπαντὸς ἐν τῷ τόπῳ σου θέλειν ἐπίσκοπον εἶναι (6).

A quondam meo Constanti ex sententia cederent, neque prudentiæ tuæ latere arbitror. Quem ubi a quibusdam sceleratissimis sublatum cognovissem, quanto mœrore affectus sim, tua item prudentia æstimare valet. Cæterum quia nonnulli sunt qui te tam luctuoso temporis decursu terrere conantur; ideo hasce litteras ad tuam constantiam mittere æquum existimavi: hortorque te ut, quemadmodum episcopum decet, quæ ad divinam religionem pertinent populos doceas, ac cum illis de more precibus vaces, neque vanis rumoribus, quicunque tandem illi sint, fidem adhibeas. Hoc enim firmum in animo propositum habemus, ut, juxta placitum et voluntatem nostram, in tuis semper sedibus episcopus sis.

Ἡ θεία πρόνοια πολλοῖς ἔτεσί σε διατηροίη, γονεῦ προσφιλέστατε.

B Divina te providentia multis annis conservet, Pater dilectissime.

25. Τούτων οὕτω πραχθέντων, οὕτω τε συνταξαμένων, καὶ τῆς ὁδοῦ λοιπὸν ἐπιβάντων, οἱ μὲν φίλοι φίλον ὁρῶντες ἔχαιρον· τῶν δὲ ἄλλων οἱ μὲν ἐδυσωποῦντο βλέποντες αὐτόν· οἱ δὲ καὶ παῤῥησίαν οὐκ ἔχοντες, ἐκρύπτοντο· οἱ δὲ καὶ μετεγίνωσκον ἐφ' οἷς ἔγραψαν κατὰ τοῦ ἐπισκόπου. Πάντες οὖν (7) οἱ ἀπὸ Παλαιστίνης ἐπίσκοποι, χωρὶς δύο που ἢ τριῶν (8), καὶ αὐτῶν ὑπόπτων τυγχανόντων, οὕτω τὸν Ἀθανάσιον ὑπεδέξαντο, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἡσπάσαντο κοινωνίαν, ὡς καὶ γράψαι καὶ ἀπολογήσασθαι, ὅτι ἃ πρότερον ἔγραψαν, οὐ κατὰ προαίρεσιν, ἀλλὰ βιαζόμενοι πεποιήκασι. Περὶ γὰρ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ταῖς Λιβύαις ἐπισκόπων, καὶ τῶν ἐν αὐταῖς καὶ τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ λαῶν, περιττόν ἐστι καὶ λέγειν· πάντων συντρεχόντων, καὶ ἀνεκλάλητον ἐχόντων τὴν χαράν· οὐχ ὅτι μόνον τοὺς ἰδίους παρ' ἐλπίδα ζῶντας ἀπελάμβανον, ἀλλ' ὅτι καὶ τῶν αἱρετικῶν ὡς τυράννων καὶ λυττώντων κυνῶν ἁπηλλάττοντο. Μεγάλη γοῦν ἦν εὐφροσύνη, τῶν λαῶν ἐν ταῖς συνάξεσι παροξυνόντων ἀλλήλους εἰς ἀρετήν. Πόσαι τῶν ἀγάμων, πρότερον οὖσαι πρὸς γάμον ἕτοιμοι, ἔμειναν παρθένοι τῷ Χριστῷ! πόσοι νεώτεροι βλέποντες ἑτέρους, τὸν μονήρη βίον ἠγάπησαν! πόσοι πατέρες προέτρεπον τέκνα! πόσοι δὲ καὶ παρὰ τέκνων ἠξιώθησαν, μὴ ἐμποδίζεσθαι τῆς ἐν Χριστῷ ἀσκήσεως! πόσαι γυναῖκες ἔπεισαν ἄνδρας, πόσαι δὲ παρὰ ἀνδρῶν ἐπείσθησαν σχολάζειν τῇ προσευχῇ, ὡς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος! πόσαι χῆραι, πόσοι δὲ καὶ ὀρφανοί, τὸ πρότερον πεινῶντες καὶ γυμνοὶ τυγχάνοντες, ἐκ πυλλῆς τῆς τῶν λαῶν προθυμίας, οὔτε λοιπὸν ἐπείνων, ἀλλὰ καὶ ἐνδεδυμένοι προήρχοντο! Καὶ ὅλως τοσαύτη ἦν ἅμιλλα περὶ ἀρετήν, ὡς ἑκάστην οἰκίαν, καὶ οἶκον ἕκαστον (9) νομίζειν ἐκκλησίαν εἶναι, διὰ τὴν τῶν ἐνοικούντων φιλοκαλίαν τε καὶ τὴν

25. His ita gestis, postquam vale dixisset Athanasius, seseque viæ commisisset, amici amicum videntes, læti: ex aliis vero quidam ad ejus conspectum pudore affecti sunt: nonnulli coram se sistere non ausi, sese abdebant: alii pœnitentia ducti, scripta adversus episcopum sua repudiabant. Omnes itaque Palæstinæ episcopi, duobus vel tribus exceptis, iisque suspectis viris, ita Athanasium suscepere, ita ejus communionem amplexi sunt, ut etiam litteris sese excusarent, testarenturque se ea quæ ante scripserant, non motu proprio, sed vi adactos scripsisse. Nam quod spectat Ægypti et Libyarum episcopos, necnon earum regionum Alexandriæque populos, enarrare forte supervacaneum fuerit: accurrebant quippe omnes, erantque ineffabili gaudio perfusi: non tantum quod suos præter spem incolumes reciperent, sed etiam quod ab hæreticis quasi a tyrannis et rabidis canibus eriperentur. Ingens itaque fuit lætitia populorum sese invicem in synaxibus ad virtutem cohortantium. Quot innuptæ, ad nubendum tamen paratæ, virgines Christo dicatæ permanserunt! quot adolescentes aliorum exemplo concitati, vitam monasticam amplexi sunt! quot patres filios suos hortabantur! quot patres a filiis rogati sunt, ut ne suam in Christo exercitationem interpellarent! quot uxores viris suis, quot viri uxoribus suis persuaserunt, ut orationi incumberent, quemadmodum ait Apostolus [98]! quot viduæ, quot orphani, qui prius esuriebant, nudique erant, ex ardenti populorum ad virtutem studio, non ultra esuriere, imo etiam induti prodiere! Tanta demum de virtute contentio fuit, ut singulas familias, singulas domos, ob probitatem inhabitantium, precesque ad

[98] I Cor. VII, 5.

(5) Hæc verba usque ad ἡμῖν sequens non exprimuntur in *Apol. ad Const.*, num. 23. Ibid. editi, male, θύλοις. Reg., θρύλοις. Ibid. Reg., εἴ τινες. Editi, οἵτινες, quæ genuina videtur lectio.

(6) In *Apol. ad Constantium*, num. 23, post illud, ἐπίσκοπον εἶναι, legitur, καὶ ἄλλῃ χειρί, ut indicetur sequentia alia manu scripta fuisse, nec imperatoris nomine. Mox post illud, προσφιλέστατε, editi hæc habent, καὶ ταῦτα μὲν ὁ Κωνστάντιος, quæ cum in Reg. desint, a contextu expunximus.

(7) Reg., γοῦν. Quæ mox sequuntur videsis in *Apol. contra Arianos*, num. 57, ubi synodi Hierosolymitanæ epistola legitur.

(8) Acacius scilicet Cæsariensis et Patrophilus Scythopolitanus excipiendi. *Vide pag.* 133.

(9) Regius codex, ἑκάστου.

Digitized by Google

Deum fusas, tot ecclesias existimasses. Pax profunda admirandaque erat in Ecclesiis, cum episcopi undique Athanasio scriberent, **284** ab eoque mutuo acciperent consuetas pacis litteras.

26. (Anno 349 vel 350.) Quin etiam Ursacius et Valens quasi a conscientia perculsi, pœnitentiam egerunt, ac eidem ipsi episcopo amicam pacificamque epistolam scripsere, tametsi nullas ab eo litteras acceperant. Romamque profecti pœnitentiam egerunt, confitentes, quæcunque adversus eum fecissent dixissentve, falsa ac meram esse sycophantiam. Neque sat illis fuit ita egisse: nam Ariana hæresi anathemate damnata, pœnitentiam suam scripto tradidere, per hasce litteras, quas Julio episcopo Latine scriptas misere, quæque Græce translatæ sunt. Quarum exemplar Latine nobis a Paulo Trevirensi episcopo transmissum est.

Interpretatio ex Latino.

Domino meo beatissimo papæ Julio Ursacius et Valens.

Quoniam constat nos antehac multa gravia, etc. (*Descripta est supra in tractatu* 68, *estque huic omnino ad verbum similis.*) *Vide pag.* 139.

Interpretatio ex Latino.

Domino meo fratri Athanasio episcopo, Ursacius et Valens episcopi.

Dedit se occasio fratris et compresbyteri, etc. (*Descripta est supra in eodem tractatu* 68, *estque tota et ad verbum huic similis.*) *Vide pag.* 139.

His datis epistolis, pacificis etiam litteris oblatis a Petro et Irenæo Athanasii presbyteris, et Ammonio laico, subscripsere, cum tamen nullas Athanasii litteras ad illos directas afferrent ipsi.

27. Quis igitur his animadversis, tantaque Ecclesiarum pace conspecta, admiratus non est? Quis gavisus non est cernens illam tot tantorumque episcoporum concordiam? Quis Domino gloriam non retulit, perspecta in synaxibus tanta populi lætitia? Quot ex inimicis pœnitentiam egerunt! quot prius calumniati, sese excusarunt! quot qui eum ante oderant, postea dilexerunt! quot cum adversus illum scripsissent, palinodiam cecinerunt! quot qui non proprio motu, sed vi ex Arianorum partibus stabant, noctu accedentes sese excusabant, hæresique anathemate damnata, rogabant sibi veniam dari, quod nempe ob conspirationes calumniasque ab illis structas, corpore tantum eorum conventibus interessent, cum tamen corde cum Athanasio convenirent, semperque cum illo essent! Ita rem se habere credite.

28. At his auditis visisque, hæredes sententiæ

πρὸς τὸν Θεὸν εὐχήν. Εἰρήνη τε ἦν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις βαθεῖα καὶ θαυμαστὴ, γραφόντων τῶν πανταχόθεν ἐπισκόπων, καὶ δεχομένων παρὰ Ἀθανασίου τὰ συνήθη τῆς εἰρήνης γράμματα.

26. Καὶ γὰρ καὶ Οὐρσάκιος καὶ Οὐάλης, ὥσπερ ὑπὸ τοῦ συνειδότος μαστιζόμενοι, μετέγνωσαν· καὶ γράφουσι μὲν αὐτῷ τῷ ἐπισκόπῳ φιλικὴν καὶ εἰρηνικὴν ἐπιστολὴν, καίτοι μὴ λαβόντες παρ' αὐτοῦ (10) γράμματα. Ἀνελθόντες δὲ καὶ εἰς τὴν Ῥώμην μετενόουν, ὁμολογοῦντες ὅτι πάντα, ὅσα πεποιήκασι καὶ εἰρήκασι κατ' αὐτοῦ, ταῦτα εἶναι πάντα ψευδῆ, καὶ μόνον συκοφαντίαν. Οὐχ ἁπλῶς δὲ τοῦτο οὐδ' αὐτοὶ πεποιήκασιν, ἀλλὰ γὰρ καὶ (11) ἀναθεματίσαντες τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν, ἔγγραφον τὴν μετάνοιαν αὐτῶν δεδώκασι, γράψαντες Ἰουλίῳ τῷ ἐπισκόπῳ, Ῥωμαϊστὶ μὲν, μεταβληθέντα δὲ Ἑλληνιστὶ, ταῦτα. Τὸ γὰρ (12) ἀντίγραφον ἀπεστάλη ἡμῖν παρὰ Παύλου ἐπισκόπου Τριβέρων Ῥωμαϊστί.

Ἑρμηνεία ἀπὸ Ῥωμαϊκοῦ.

Κυρίῳ μου μακαριωτάτῳ Πάπᾳ Ἰουλίῳ Οὐρσάκιος καὶ Οὐάλης.

Ἐπειδὴ συνέστηκεν ἡμᾶς πρὸ τούτου πολλά τε καὶ δεινά. (*Ἐγράφη ὀπίσω εἰς ξη' λόγον* (13), *καὶ ἔστι κατὰ πάντα ὁμοία καὶ ἴση.*)

Ἑρμηνεία ἀπὸ Ῥωμαϊκοῦ.

Κυρίῳ μου ἀδελφῷ Ἀθανασίῳ ἐπισκόπῳ, Οὐρσάκιος, καὶ Οὐάλης ἐπίσκοποι.

Ἀφορμὴ ἡμῖν ἐδόθη διὰ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συμπρεσβυτέρου. (*Ἐγράφη ὀπίσω εἰς τὸν αὐτὸν ξη'* (14) *λόγον, καὶ ἔστιν ὁμοία καὶ ἴση ἐξ ὁλοκλήρου.*)

Ταῦτα γράψαντες, ὑπέγραψαν καὶ τοῖς εἰρηνικοῖς, παρερχομένων πρεσβυτέρων Ἀθανασίου, Πέτρου τε καὶ Εἰρηναίου, καὶ Ἀμμωνίου λαϊκοῦ· καίτοι μηδὲ δι' αὐτῶν γράψαντος αὐτοῖς

27. Τίς τοίνυν οὐκ ἐθαύμαζε βλέπων ταῦτα, καὶ τὴν τοσαύτην τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρήνην; Τίς οὐκ ἔχαιρεν, ὁρῶν τῶν τοσούτων ἐπισκόπων τὴν ὁμόνοιαν; Τίς αὐκ ἐδόξασε τὸν Κύριον, θεωρῶν τῶν λαῶν τὴν ἐν ταῖς συνάξεσιν εὐφροσύνην; Πόσοι τῶν ἐχθρῶν μετενόουν! πόσοι τῶν πρότερον διαβαλλόντων ἀπελογοῦντο! πόσοι πρότερον μισοῦντες αὐτὸν, ὕστερον ἠγάπησαν! πόσοι τῶν γραψάντων κατ' αὐτοῦ, παλινῳδίαν ᾖσαν! πολλοὶ καὶ τῶν μὴ προαιρέσει, ἀλλ' ἀνάγκῃ μετὰ τῶν Ἀρειανῶν ὄντες, ἐρχόμενοι νυκτὸς ἀπελογοῦντο· καὶ τὴν μὲν αἵρεσιν ἀνεθεμάτιζον, ἠξίουν δὲ συγγνώμην ἔχειν, ὅτι διὰ τὰς συσκευὰς (15), καὶ τὰς διαβολὰς, τὰς παρ' αὐτῶν γιγνομένας, τοῖς μὲν σώμασιν ἐκεῖ φαίνονται, τῇ δὲ καρδίᾳ μετὰ Ἀθανασίου συνάγονται, καὶ ἀεὶ μετ' αὐτοῦ τυγχάνουσι· ναὶ πιστεύσατε.

28. Ἀλλὰ ταῦτα ἀκούοντες καὶ βλέποντες οἱ κλη-

(10) Sic Reg. Editi vero, τὰ παρ' αὐτοῦ

(11) Ita Reg. In editis καὶ deest.

(12) Hæc, τὸ ἀντίγραφον, usque ad Ῥωμαϊστὶ inclusive, desunt in Nanniana versione. In *Apol. contra Arianos*, num. 58, legitur, παρὰ Παυλίνου ἐπισκόπου Τιβέρων, ubi Nannius vertit *a Paulino episcopo Tyburis.* Circa quod vide quæ supra diximus in *Apolog a ad Constantium*, num. 9. Ea de re item agitur in Athanasii Vita. Sequentes Ursacii et Valentis epistolas integras habes in *Apol. contra Arian.*, n. 58, cum Hilarii contextu Latino.

(13) Reg, εἰς τὸν ν' λόγον. Vide paulo superius, num. 23.

(14) Reg., εἰς τὸν να'.

(15) Sic Regius codex et Basil. Editi vero, διὰ καὶ τὰς συσκευάς.

Digitized by Google

ρονόμοι τῆς γνώμης καὶ τῆς ἀσεβείας τῶν περὶ Εὐσέ- A
βιον, Λεόντιος ὁ ἀπόκοπος, ὃν οὐδὲ ὡς λαϊκὸν κοινωνεῖν
ἐχρῆν, διότι ἑαυτὸν ἀπέκοψεν ὑπὲρ τοῦ μετ' ἐξουσίας
λοιπὸν κοιμᾶσθαι μετὰ Εὐστολίου τινὸς, γυναικὸς μὲν
δι' αὐτὸν, λεγομένης δὲ παρθένου· Γεώργιός τε καὶ
Ἀκάκιος, καὶ Θεόδωρος, καὶ Νάρκισσος, οἵτινες καὶ
ἐν τῇ συνόδῳ καθῃρέθησαν, μεγάλως ᾐσχύνοντο. Εἶτα
βλέποντες τὴν (16) πρὸς Ἀθανάσιον τῶν ἐπισκόπων
συμφωνίαν τε καὶ εἰρήνην, πλείους δὲ ἦσαν υ', ἀπό τε
τῆς μεγάλης Ῥώμης καὶ τῆς Ἰταλίας πάσης, Κα-
λαβρίας τε καὶ Ἀπουλίας καὶ Καμπανίας, Βρεττίας
τε καὶ Σικελίας, Σαρδινίας τε καὶ Κορσικῆς καὶ
πάσης τῆς Ἀφρικῆς· τούς τε ἀπὸ Γαλλιῶν, καὶ Βρε-
τανίας, καὶ Σπανιῶν, μετὰ τοῦ μεγάλου καὶ ὁμολο-
γητοῦ Ὁσίου· ἔπειτα τοὺς ἀπὸ τῶν Παννονίων, καὶ
Νωρικοῦ, καὶ Σισκίας, Δαλματίας τε καὶ Δαρδα- B
νίας (17), Δακίας τε καὶ Μυσίας, Μακεδονίας, Θεσ-
σαλίας, καὶ πάσης τῆς (18) Ἀχαΐας, καὶ Κρήτης,
Κύπρου τε καὶ Λυκίας, καὶ πλείστους τῆς Παλαι-
στίνης τε καὶ Ἰσαυρίας, Αἰγύπτου, καὶ Θηβαΐδος,
καὶ πάσης Λιβύης, καὶ Πενταπόλεως· ταῦτα βλέ-
ποντες ἐκεῖνοι, φθόνῳ καὶ φόβῳ συνεσχέθησαν· φθόνῳ
μὲν διὰ τὴν τοσούτων κοινωνίαν (19), φόβῳ
δὲ μὴ οἱ παρ' αὐτῶν ἀπατηθέντες προστεθῶσι τῇ
τῶν τοσούτων ὁμοψυχίᾳ, καὶ λοιπὸν ἡ αἵρεσις αὐτῶν
παραδειγματισθεῖσα θριαμβευθῇ καὶ στηλιτευθῇ παν-
ταχοῦ.

29. Πρῶτον μὲν τοὺς περὶ Οὐρσάκιον καὶ Οὐάλεντα,
ὡς τοὺς κύνας μεταπέσθουσι μεταβάλλεσθαι, καὶ εἰς
τὸν ἴδιον ἔμετον ἐπιστρέψαι, καὶ ὡς τοὺς χοίρους εἰς C
τὸν πρότερον βόρβορον τῆς ἀσεβείας πάλιν κυλισθῆναι,
πρόφασίν τε τῆς μετανοίας πλάσασθαι, ὡς διὰ φόβον
τοῦ θεοσεβεστάτου Κώνσταντος εἶεν τοῦτο πεποιηκό-
τες· καίτοι, εἰ καὶ φόβος ἦν, ἀλλ' οὐκ ἐχρῆν, εἴπερ
ἐθάῤῥουν οἷς ἔπραξαν, προδότας τούτων γίγνεσθαι.
Ὅτε δὲ οὐδὲ φόβος, ἀλλ' ἐψεύδοντο, πῶς οὐκ ἄξιοι
πάσης καταγνώσεώς εἰσιν; Οὔτε γὰρ στρατιώτου
παρόντος, οὐ παλατινῶν, ἢ νοταρίων ἀποσταλέντων,
ὁποῖα νῦν αὐτοὶ ποιοῦσιν, ἀλλ' οὐδὲ βασιλέως παρόν-
τος, οὐδὲ ὅλως κληθέντες παρά τινος ἔγραψαν· ἀλλ'
αὐτοὶ θέλοντες ἀνῆλθον εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ, ἔνθα φόβος μὲν ἔξωθεν οὐκ ἦν, μόνος δὲ
ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος ἐστὶ, καὶ ἐλευθέραν ἕκαστος ἔχει
τὴν προαίρεσιν, δι' ἑαυτῶν μετενόησαν καὶ ἔγραψαν.
Καὶ ὅμως Ἀρειανοὶ δεύτερον γενόμενοι, τοιαύτην D
πάλιν ἀπρεπῆ πρόφασιν ἐπινοήσαντες, οὐκ ἐρυ-
θριῶσιν.

30. Ἔπειτα κοινῇ προσελθόντες παρεκάλουν τὸν
βασιλέα Κωνστάντιον, λέγοντες· Καὶ τὸ πρῶτον
ἀξιοῦντες, οὐκ ἐπιστεύθημεν· ἐλέγομεν (20) γὰρ,
ὅτε μετεπέμπου τὸν Ἀθανάσιον, ὅτι, τοῦτον προκα-
λούμενος, τὴν ἡμετέραν αἵρεσιν ἐκβάλλεις. Οὗτος γὰρ
ἐξ ἀρχῆς κατ' αὐτῆς γέγονε, καὶ οὐ παύεται ταύτην

impietatisque Eusebii, Leontius castratus, qui ne laici quidem nomine ad communionem admittendus erat, quod sese ipse castrasset, ut sibi deinceps copia foret dormiendi cum quadam Eustolio, quæ cum mulier ejus opera esset, virgo tamen vocabatur: Georgius item, Acacius, Theodorus et Narcissus, qui depositi in synodo fuerant, ingenti sunt pudore suffusi. Deinde cum animadverterent cum Athanasio concordiam et pacem servare episcopos plusquam quadringentos, ex **285** magna Roma, ex universa Italia, Calabria, Apulia, Campania, Bruttia, Sicilia, Sardinia, Corsica, ex tota Africa, ex Galliis, ex Britannia, ex Hispaniis, cum magno et confessore Hosio: episcopos etiam Pannoniarum, Norici, Sisciæ, Dalmatiæ, Dardaniæ, Daciæ, Mysiæ, Macedoniæ, Thessaliæ, totiusque Achaiæ, Cretæ, Cypri et Lyciæ, plurimos item Palæstinæ, Isauriæ, Ægypti, Thebaidis, totius Libyæ, et Pentapoleos. Hæc, inquam, cum viderent illi, invidia ac metu correpti sunt: invidia, quod tam multi tantique episcopi cum illo communicarent; metu, ne qui a se decepti fuerant, tantæ tamque concordi multitudini sese adjungerent: neve in posterum sua hæresis infamata quasi in triumphum ubique duceretur.

29. Primo quidem Ursacio et Valenti persuadent ut mutata sententia, quasi canes ad proprium vomitum revertantur [9], et tanquam porci in pristino impietatis luto volutentur, ac simulantes, hanc pœnitentiæ suæ causam comminiscantur, quod scilicet piissimi Constantis formidine ad id agendum compulsi essent. Atqui, etsi formidinis causa erat, non decuit certe, si tamen gestis suis confidissent, illorum proditores esse. At quandoquidem metus nullus fuit, qui, quæso, non omni damnatione digni sunt? Nullo quippe milite præsente, nullis missis palatinis vel notariis, ut jam illi agunt, non coram imperatore, a nulloque acciti hæc scripsere; sed ultro ipsi Romam profecti in ecclesia, ubi nulla extranea formido, sed solus Dei timor est: ubi liberam quisque habet voluntatem, sua sponte pœnitentiam illi egerunt, scriptoque tradiderunt. Attamen Ariani iterum effecti, absurdum ejusmodi obtentum comminisci non erubescunt.

30. Deinde imperatorem una omnes conveniunt, hisque verbis rogant: Cum primum te deprecaremur, fides nobis habita non est. Aiebamus quidem, ubi Athanasium accivisti, te nostram expellere hæresim: ab initio quippe ille adversarius ejus fuit, quam non cessat anathemate condemnare. Namque

[9] II Petr. II, 22.

(16) Ita Reg. et Basil., τὴν deest in editis.
(17) Sic Edit. Parisiens., et ita legendum. Edit. Comm. et mss., Σαρδανίας, male, nam Sardinia jam supra memorata est. Dardania vero item memoratur in *Apologia contra Arianos*, num. 1 et 36.
(18) Ita Reg. In editis τῆς deest.
(19) Ita Reg. et Basiliensis. Editi vero, διὰ τὴν τοσούτων ὁμοψυχίαν, omissis intermediis.
(20) Ita Reg. et Basil. Editi autem, λέγομεν. Mox Reg. et Basil., μετέπεμπες.

Digitized by Google

ille omnia ubique loca suis adversum nos litteris implevit : plurimique cum eo communione juncti sunt. Imo ex iis qui nostrarum esse partium putabantur, alii sese jam illi sociarunt, alii idipsum acturi sunt : nosque soli remansimus. Periculumque est ne dignoscatur hæresis, neve nos deinceps tuque similiter hæretici appellemur. Illud si accidat, tute, quæso, videas ne cum Manichæis computemur. Age itaque, persecutionem denuo incipe, hæresique patrocinare : nam te illa quoque imperatorem habet. Hæc ipsa erant subdola eorum verba. Ille vero cum contra Magnentium properans pertransiret, conspecta episcoporum cum Athanasio communione, quasi igne inflammatus, sententiam commutavit, juramentorumque immemor, suorum quoque scriptorum oblitus est, debiti item fratri suo officii ingratus ille recordatus non est. Nam in suis ad eum litteris, et cum Athanasium conspexit, juramento affirmavit, sese nihil acturum, quam quod populo et episcopo in optatis esset. Sed studium erga impietatem omnium oblivionem adduxit. Neque mirum si post tam multas scriptas litteras, tam multa data juramenta, mutatus sit Constantius : nam ille olim Ægypti tyrannus Pharao plerumque pollicitus, atque **286** hinc pœnarum remissionem consecutus, sententiam mutabat, donec tandem cum sibi consciis hominibus interiret.

31. (Anno 355.) Hos igitur in singulis urbibus ad sententiam commutandam adigebat : cum autem Arelatem et Mediolanum advenisset, ibi ex hæreticorum consilio et cohortatu omnia agebantur, imo potius ipsi res gerebant, acceptaque potestate irruebant in omnes. Hinc statim jussa ac litteræ ad præfectum, ut continuo frumentum Athanasio auferretur, dareturque iis qui Arianice sentirent : ac cuique volenti facultas esset, contumelias inferendi iis qui Athanasii conventibus interessent. Hinc minæ quoque judicibus intentatæ, nisi cum Arianis communicarent. Erant autem hæc præludia rerum a Syriano duce postea gestarum. In exteriores autem partes iterum jussa, notarii item per singulas urbes et palatini minas deferentes ad episcopos et ad judices mittuntur, ut judices concitent, episcopique vel Arianorum communionem amplexi contra Athanasium subscribant, aut exsilii pœnam sustineant, ac qui cum illis conveniunt populi, certo sciant se vincula, contumelias, plagas, bonorumque direptiones experturos. Neque mandatum neglectui habitum est ; legatis quippe comites dati sunt, Ursacii et Valentis clerici, qui concitarent illos, remissioresque judices ad imperatorem deferrent. Cumque reliquas hæreses, utpote minores suas sorores, concederent in Dominum blasphemare, solis Christianis parabant insidias, quod indigne ferrent pios de Christo sermones audire. Quot igitur episcopi, uti scriptum est [1], ad duces et reges ducti

οὗτος ἀναθεματίζων. Αὐτὸς μὲν οὖν ἤδη πεπλήρωκε τὰ πανταχοῦ γράφων καθ' ἡμῶν· καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τὴν μετ' αὐτοῦ κοινωνίαν ἔχουσι· τῶν δὲ καὶ δοξάντων μεθ' ἡμῶν εἶναι οἱ μὲν προσετέθησαν αὐτῷ, οἱ δὲ μέλλουσιν· ἡμεῖς δὲ ἐμείναμεν μόνοι. Καὶ φόβος μὴ καὶ ἡ αἵρεσις γνωσθῇ, καὶ λοιπὸν ἡμεῖς καὶ σὺ χρηματίσωμεν αἱρετικοί· κἂν τοῦτο γένηται, σκόπει μὴ μετὰ Μανιχαίων λογισθῶμεν. Ἄρξαι πάλιν οὖν διώκειν, καὶ πρόστα τῆς αἱρέσεως· καὶ γὰρ καὶ αὕτη σὲ βασιλέα ἔχει. Τοιαῦτα μὲν οὖν ἦν τούτων τὰ τῆς πανουργίας ῥήματα. Καὶ αὐτὸς δὲ διερχόμενος, ὅτε πρὸς Μαγνέντιον ἔσπευδε, καὶ βλέπων τὴν πρὸς Ἀθανάσιον τῶν ἐπισκόπων κοινωνίαν, ὡς ὑπὸ πυρὸς ἀναφθεὶς μετεβάλλετο τὴν γνώμην, καὶ οὔτε τῶν ὅρκων ἐμνημόνευσεν, ἀλλὰ καὶ ὧν ἔγραφεν ἐπελάθετο, καὶ τῶν πρὸς τὸν ἀδελφὸν καθηκόντων ἀγνώμων γέγονε. Καὶ γὰρ καὶ αὐτῷ γράφων, καὶ Ἀθανάσιον ἑωρακὼς, ὅρκους δέδωκε μὴ ἄλλως ποιήσειν, ἢ ὡς ἂν ὁ λαὸς βούληται, καὶ τῷ ἐπισκόπῳ καταθυμίως τυγχάνοι. Ἀλλ' ἡ πρὸς τὴν ἀσέβειαν σπουδὴ πάντων ἀθρόως αὐτὸν ἐπιλαθέσθαι πεποίηκεν. Οὐ δεῖ δὲ θαυμάζειν εἰ μετὰ τοσαῦτα γράμματα καὶ τοσούτους ὅρκους ἠλλοιώθη Κωνστάντιος, ὅπουγε καὶ ὁ τῆς Αἰγύπτου τότε τύραννος Φαραὼ, πολλάκις ἐπαγγελλόμενος, καὶ διὰ τοῦτο λαμβάνων τῶν βασάνων ἄνεσιν, μετετίθετο, ἕως εἰς τέλος ἀπώλετο σὺν αὐτοῖς τοῖς ὁμονοήσασιν αὐτῷ.

31. Τούτους μὲν οὖν κατὰ πόλιν πρῶτον ἐβιάζετο μετατίθεσθαι· γενόμενος δὲ ἐν τῇ Ἀρελατῷ καὶ τῇ Μεδιολάνῳ, λοιπὸν ὡς οἱ αἱρετικοὶ συνεβούλευσαν καὶ ὑπέθεντο, οὕτως αὐτὸς ἔπραττε, μᾶλλον δὲ οὕτως καὶ αὐτοὶ διεπράττοντο, καὶ ἐνήλλοντο κατὰ πάντων ἔχοντες τὴν ἐξουσίαν. Καὶ εὐθὺς ὧδε μὲν ἐντολαὶ καὶ γράμματα πρὸς τὸν ἔπαρχον, ἵνα τέως ὁ σῖτος ἀφαιρεθῇ παρὰ Ἀθανασίου, καὶ δοθῇ τοῖς τὰ Ἀρείου φρονοῦσι, καὶ ἵνα ἐξῇ ὑβρίζειν τοῖς βουλομένοις τοὺς μετ' αὐτοῦ συναγομένους. Ἀπειλή τε ἦν τοῖς δικασταῖς, εἰ μὴ συνάγοιντο μετὰ τῶν Ἀρειανῶν (21). Ἦν δὲ ταῦτα προοίμια τῶν μετὰ ταῦτα γενομένων διὰ τοῦ θηυκὸς Συριανοῦ. Εἰς δὲ τὰ ἔξω μέρη προστάγματα πάλιν, καὶ νοτάριοι κατὰ πόλιν καὶ παλατινοὶ φέροντες ἀπειλὰς ἀπεστέλλοντο πρός τε τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς δικαστάς· ἵνα οἱ μὲν δικασταὶ ἐπείγωσιν, οἱ δὲ ἐπίσκοποι ἢ ἵνα κατὰ Ἀθανασίου γράφωσι, κοινωνίαν ἔχοντες πρὸς τοὺς Ἀρειανούς, ἢ τιμωρίαν αὐτοὶ μὲν ὑπομένωσιν ἐξωριστίας, οἱ δὲ τούτοις συνερχόμενοι λαοὶ δεσμὰ, καὶ ὕβρεις, καὶ πληγὰς κατ' αὐτῶν, καὶ ἁφαίρεσιν τῶν ἰδίων ὑπαρχόντων ἔσεσθαι γινώσκοιεν. Οὐκ ἠμελεῖτο δὲ τὸ πρόσταγμα· καὶ γὰρ εἶχον οἱ ἀποσταλέντες μεθ' ἑαυτῶν κληρικοὺς Οὐρσακίου καὶ Οὐάλεντος, ἵνα καὶ παροξύνωσι, καὶ ἀμελοῦντας τοὺς δικαστὰς κατενέγκωσι τῷ βασιλεῖ. Καὶ τὰς μὲν αἱρέσεις ὡς μικροτέρας ἑαυτῶν ἀδελφὰς συνεχώρουν βλασφημεῖν εἰς τὸν Κύριον, μόνοις δὲ τοῖς Χριστιανοῖς ἐπεβούλευον, οὐ φέροντες ἀκούειν περὶ Χριστοῦ λόγων εὐσεβῶν. Πόσοι τοιγαρ-

[1] Marc. XIII, 9.

(21) Sic. Reg. cod. quem sequimur. Editi vero, αἱρετικῶν.

Digitized by Google

οὖν ἐπίσκοποι, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλέας ἤχθησαν, καὶ παρὰ δικαστῶν ἤκουσαν· Ἢ ὑπογράψατε, ἢ τῶν Ἐκκλησιῶν ἀναχωρεῖτε· καθαιρεθῆναι γὰρ ὑμᾶς βασιλεὺς προσέταξε; πόσοι διεσείσθησαν παρ' αὐτῶν κατὰ πόλιν, ἵνα μὴ ὡς φίλους τῶν ἐπισκόπων αὐτοὺς καταμέμψωνται! Καὶ γὰρ καὶ πολιτευταῖς ἐγράφετο. Καὶ ἦν ἀπειλὴ, ζημία χρημάτων, εἰ μὴ ἀναγκάζοι ἕκαστος τὸν τῆς ἰδίας πόλεως ἐπίσκοπον ὑπογράφειν· καὶ ὅλως πᾶς τόπος, καὶ πᾶσα πόλις ἐπεπλήρωτο φόβου καὶ ταραχῆς, τῶν μὲν ἐπισκόπων ἑλκομένων, τῶν δὲ δικαστῶν ὁρώντων τοὺς ὀδυρμοὺς καὶ στεναγμοὺς τῶν λαῶν.

32. Ταῦτα μὲν παρὰ τῶν ἀποσταλέντων παλατινῶν ἐπράττετο· οἱ δὲ θαυμαστοὶ (22) θαῤῥοῦντες αἷς ἔχουσι προστασίαις, σπουδὴν τίθενται· καὶ οὕτως τῶν ἐπισκόπων τοὺς μὲν πρὸς βασιλέα καλοῦσι, τοὺς δὲ πάλιν διὰ γραμμάτων μεθοδεύουσι, πλάττοντες κατ' αὐτῶν προφάσεις· ἵν' οἱ μὲν παρόντα Κωνστάντιον καταπτήξωσιν, οἱ δὲ, τοὺς ἀποσταλέντας καὶ τὰς ἀπειλὰς τῆς ἐκ προφάσεως συκοφαντίας φοβηθέντες, μεταθῶνται τῆς ἑαυτῶν ὀρθῆς καὶ εὐσεβοῦς μνήμης (23). Οὕτω γοῦν ἐδιάσατο βασιλεὺς τὸ τοσοῦτον τῶν ἐπισκόπων πλῆθος, τὰ μὲν ἀπειλῶν, τὰ δὲ ἐπαγγελλόμενος, εἰπεῖν· Οὐκέτι κοινωνοῦμεν Ἀθανασίῳ. Οἱ γὰρ ἐρχόμενοι πρὸς αὐτὸν οὐ πρότερον ἔβλεπον αὐτὸν (24), οὐθ' ὅλως ἄνεσιν ἔχειν τινὰ, ἢ προῖέναι τῆς ἰδίας οἰκήσεως ἐπετρέποντο, πρὶν ἂν ἢ (25) ὑπογράψωσιν, ἢ ἀνανεύοντες ἐξορισθῶσιν. Ἐποίει δὲ τοῦτο διὰ τὸ συνορᾶν ἀπὸ πάντων μισεῖσθαι τὴν αἵρεσιν· διὸ μάλιστα καὶ ἠνάγκασε τοὺς τοσούτους τοῖς ὀλίγοις συναριθμηθῆναι. Καὶ ἐσπούδασαν ὄχλον ὀνομάτων συναγαγεῖν, πρὸς φθόνον μὲν κατὰ τοῦ ἐπισκόπου, φαντασίας δὲ χάριν τῆς Ἀρειανῆς ἀσεβείας, ἧς αὐτὸς προΐσταται (26), οἰόμενος, ὅτι, ὡς τοὺς ἀνθρώπους, οὕτω καὶ τὴν ἀλήθειαν μεταστρέψαι δυνήσεται· οὐκ εἰδὼς, οὐδὲ ἀναγνοὺς, ὅτι οὐδὲ Σαδδουκαῖοι καὶ Ἡρωδιανοὶ, προσλαβόμενοι τοὺς Φαρισαίους, ἴσχυσαν ἐπικρύψαι τὴν ἀλήθειαν· μᾶλλον γὰρ καὶ οὕτως αὕτη μὲν καθημέραν λαμπρὰ δείκνυται, οὗτοι δὲ καὶ κράξαντες, *Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα*, καὶ ἔχοντες τὴν Πιλάτου κρίσιν, οὐδὲν ἧττόν εἰσιν ἔρημοι, καὶ πάσης αἰσχύνης, πάσης (27) προσδοκῶντες ὅσον οὐδέπω μένειν καὶ αὐτοὶ κατὰ τὸν πέρδικα γυμνοὶ, ὅταν ἴδωσι καὶ τὸν προστάτην ἑαυτῶν ἀποθνήσκοντα.

33. Εἰ δὲ καὶ ἀπρεπὲς τὸ ὅλως ἐπὶ τούτοις φοβηθέντας τινὰς τῶν ἐπισκόπων μεταθέσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπρεπέστερον, καὶ οὐ θαῤῥούντων οἷς πεπιστεύκασι (28), τὸ βιάζεσθαι, καὶ ἀναγκάζειν τοὺς μὴ βουλομένους. Οὕτως ὁ μὲν διάβολος ἐπεὶ μηδὲν ἀλη-

sunt, a judicibusque hæc audiere : Aut subscribite, aut ab Ecclesiis recedite, nam jussit imperator ut abdicemini ! quot ab illis per singulas urbes exturbati sunt, ne illi ut episcoporum amici accusarentur ! Nam ipsis magistratibus missæ litteræ sunt, minisque adhibitis, multa pecuniarum indicta, nisi singuli suæ urbis episcopum adigerent ad subscribendum. Omnis denique locus, omnis civitas terrore ac tumultu replebatur, dum episcopi traherentur, judicesque conspicerent luctum gemitumque populorum.

32. Hæc erant missorum Palatinorum gesta. Admirandi autem illi homines, iis quæ nacti sunt patrociniis freti, hoc curarunt ut ex episcopis alios ad imperatorem accerserent, alios litteris suis fictisque criminationibus circumvenirent : ut illi præsentem Constantium reformidarent, hi legatos intentatasque ex conficta calumnia minas pertimescentes, a recta piaque sua sententia desciscerent. Eo pacto itaque imperator tantum episcoporum numerum, cum minis tum promissis compulit ut diceret : Non ultra cum Athanasio communicamus. Illos enim qui se adibant, non ante ad conspectum admittebat suum, neque remissius tractabat, vel domo egredi sinebat, quam vel subscriberent, vel abnuentes pellerentur in exsilium. Id autem agebat, quod probe nosset invisam omnibus hæresim esse : eaque maxime de causa tam multos vi adegit ut paucis annumerarentur. Curaque illi fuit, vim nominum una cogere, cum ut invidiam episcopo conflaret, tum ut Arianæ hæresi, cui ille patrocinatur, aliquam afferret dignitatis speciem ; ratus se veritatem, perinde atque homines, subvertere posse. Ignorabat scilicet, neque legerat, Sadducæos Herodianosque, etiamsi sibi Pharisæos ascivissent, veritatem tamen offundere nequivisse : imo hinc illa **287** in dies clarius elucet. Illi vero etsi clament : *Non habemus regem nisi Cæsarem* [a], ac Pilati decretum impetrarint, nihilominus deserti sunt, exspectantque se cum omni turpitudine, instar perdicis illius [b], tantum non nudatos fore, ubi patronum suum morte sublatum viderint.

33. Quod si indecorum omnino fuerit, episcopos quosdam horum formidine sententiam mutasse ; multo sane indecentius, hominumque suæ sententiæ diffidentium est, vim inferre, ac invitos cogere. Sic diabolus cum nihil veri habeat, in se-

[a] Joan. xix, 25. [b] Jerem. xvii, 11.

(22) Sic Reg. In editis vero θαυμαστοί deest.

(23) Sic editi et mss. Sed Nannius legit γνώμης, veritque, *sententia*, et ita legendum.

(24) Reg. et Basil., ἔβλεπεν αὐτούς. Ibidem Reg., οὐδ' ὅλως.

(25) Reg. ita. In editis ἢ deest.

(26) Reg., προΐσταται. Editi, προΐστατο.

(27) Importuna vox πάσης hic repetita, videtur supervacanea. Forte leg. μετὰ πάσης. Alludit autem hic Athanasius ad perdicem illum de quo apud Ieremiam, c. xvii, 11, hæc leguntur : Ἐφώνησε πέρδιξ, συνήγαγεν ἃ οὐκ ἔτεκε, ποιῶν πλοῦτον αὐτοῦ οὐ μετὰ κρίσεως. Ἐν ἡμίσει ἡμερῶν αὐτοῦ ἐγκαταλείψουσιν αὐτὸν, καὶ ἐπ' ἐσχάτων αὐτοῦ ἔσται ἄφρων. *Clamavit perdix, congregavit quæ non peperit, parans sibi divitias absque judicio. In medio dierum ejus deserent eum, et in novissimis suis erit insipiens.* Deserendos ait Arianos, instar perdicis illius, post obitum Constantii sui patroni. Reg. ibi, male, πέρδικαν.

(28) Forte πεποιήκασι.

Digitized by Google

curi et ascia irruens confringit portas eorum qui se recipiunt [4]. Salvator autem ea est mansuetudine, ut his verbis doceat quidem : *Si quis vult post me venire* [5], et, *Qui vult meus esse discipulus* [6]; sed ubi quempiam adierit, nullam inferat vim, sed potius pulsando hæc loquatur : *Aperi mihi, soror mea sponsa* [7]. Tunc si aperiant, ingreditur : sin negligant abnuantque, secedit. Non enim gladiis aut telis, non militum manu, veritas prædicatur, sed suasione et consilio. Quænam autem ibi suasio, ubi imperatoris formido? Aut quodnam consilium, ubi qui abnuit, exsilio tandem vel morte multatur? David certe, rex quamvis esset, cum hostem præ manibus haberet, milites ejus interficiendi cupidos, nequaquam potentia sua vetuit, sed, ut ait Scriptura [8], viris suis David verbo persuasit, neque Saulis obtruncandi facultatem dedit. Hic vero nulla ratione præditus, potestateque usus omnibus vim infert : ut nulli non palam sit, illorum prudentiam, non secundum Deum, sed humanam esse, Ariique sectatores reapse non habere regem nisi Cæsarem. Ejus enim auctoritate freti Christi adversarii quæ placent omnia arbitratu suo perficiunt. Porro cum sese putant plurimis ejus opera insidias parare, non advertunt sane se multos efficere confessores. E quorum numero sunt viri qui jam claram edidere confessionem, ipsique religiosi ac probi episcopi, Paulinus Trevirorum Galliæ metropolis episcopus, Lucifer metropolis Sardiniæ episcopus, Eusebius Vercellorum Italiæ urbis, Dionysius Mediolani; est autem et ipsa metropolis Italiæ. Accitis enim illis præcepit imperator, ut contra Athanasium subscriberent, ac cum hæreticis communicarent. Quibus rei insolentia stupentibus ac dicentibus, id ecclesiastici non esse canonis; statim ille, At quod ego volo, id pro canone, inquit, habeatur : me quippe ita loquentem Syri episcopi tolerant. Aut igitur obtemperate, aut vos quoque extorres futuri estis.

A

B

C

34. Ilis auditis episcopi reinque summopere mirati, manibus ad Deum tensis, compellare virum docereque non suum esse imperium, sed Dei qui tradidisset : rogare ut eum timeret, ne derepente datum adimeret : interminari judicii diem, suadereque ne ecclesiasticas res pessundaret, neu Romanum imperium cum ecclesiasticis statutis commisceret, vel Arianam hæresim introduceret in Ecclesiam Dei. Verum ille neque audivit, nec eos plura dicere permisit; quin et acrius districto adversum illos gladio commina-

D

θὲς ἔχει, ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ ἐπιβαίνων κατεάσσει (29) τὰς θύρας τῶν δεχομένων αὐτόν. Ὁ δὲ Σωτὴρ οὕτως ἐστὶ πρᾶος, ὡς διδάσκειν μὲν, *Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν·* καὶ, *Ὁ θέλων εἶναι μου μαθητής·* ἐρχόμενον δὲ πρὸς ἕκαστον μὴ βιάζεσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον κρούειν τε καὶ λέγειν· *Ἄνοιξόν μοι, ἀδελφή μου νύμφη·* καὶ ἀνοιγόντων μὲν, εἰσέρχεται, ὀκνούντων δὲ καὶ μὴ θελόντων ἐκείνων, ἀναχωρεῖ. Οὐ γὰρ ξίφεσιν, ἢ βέλεσιν, οὐδὲ διὰ στρατιωτῶν ἡ ἀλήθεια καταγγέλλεται, ἀλλὰ πειθοῖ καὶ συμβουλίᾳ. Ποία οὖν πειθὼ, ἔνθα βασιλέως φόβος; Ἢ ποία συμβουλία, ἐν ᾗ ὁ ἀντιλέγων τὸ τέλος ἐξορισμὸν ἔχει καὶ θάνατον; Καὶ ὁ μὲν Δαβὶδ καίτοι βασιλεὺς ὢν, καὶ τὸν ἐχθρὸν ὑπὸ χεῖρας ἔχων, θέλοντάς τε τοὺς στρατιώτας ἀποκτεῖναι τὸν ἐχθρὸν, οὐ τῇ ἐξουσίᾳ κεκώλυκεν, ἀλλ', ὡς ἡ Γραφή φησιν, ἔπεισε Δαβὶδ τοὺς ἄνδρας αὐτοῦ ἐν λόγοις, καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτοῖς, ἀναστάντας θανατῶσαι τὸν Σαούλ. Αὐτὸς δὲ τὸν λόγον οὐκ ἔχων, μετ' ἐξουσίας πάντας βιάζεται· ἵνα δειχθῇ πᾶσιν, ὅτι ἡ φρόνησις αὐτῶν οὐκ ἔστι κατὰ Θεὸν, ἀλλ' ἀνθρωπίνη, καὶ ὅτι οἱ τὰ Ἀρείου φρονοῦντες οὐκ ἔχουσιν ἀληθῶς βασιλέα, εἰ μὴ Καίσαρα· δι' αὐτοῦ γὰρ πάντα μὲν ὅσαπερ (30) βούλονται καὶ πράττουσιν οἱ Χριστομάχοι. Δόξαντες δὲ δι' αὐτοῦ πολλοῖς ἐπιβουλεύειν, ἠγνόησαν πολλοὺς ποιήσαντες ὁμολογητὰς γενέσθαι, ἐξ ὧν εἰσιν οἱ νῦν λαμπρᾷ χρησάμενοι τῇ ὁμολογίᾳ, ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐπίσκοποι ἀγαθοὶ, Παυλῖνος ὁ ἀπὸ Τριβέρων τῆς μητροπόλεως τῶν Γαλλιῶν ἐπίσκοπος, καὶ Λουκίφερ ὁ ἀπὸ μητροπόλεως τῆς Σαρδινίας ἐπίσκοπος, Εὐσέβιός τε ὁ ἀπὸ Βερκέλλων (31) τῆς Ἰταλίας, καὶ Διονύσιος ὁ ἀπὸ Μεδιολάνων· ἔστι δὲ καὶ αὕτη μητρόπολις τῆς Ἰταλίας. Τούτους γὰρ βασιλεὺς καλέσας ἐκέλευσε κατὰ Ἀθανασίου μὲν ὑπογράφειν, τοῖς δὲ αἱρετικοῖς κοινωνεῖν. Εἶτα ἐκείνων θαυμαζόντων τὸ καινὸν ἐπιτήδευμα τοῦτο, καὶ λεγόντων μὴ εἶναι τοῦτον ἐκκλησιαστικὸν κανόνα, εὐθὺς ἐκεῖνος, Ἀλλ' ὅπερ ἐγὼ βούλομαι, τοῦτο κανὼν, ἔλεγε, νομιζέσθω· οὕτω γάρ μου λέγοντος ἀνέχονται οἱ τῆς Συρίας λεγόμενοι ἐπίσκοποι. Ἢ τοίνυν πείσθητε, ἢ καὶ ὑμεῖς ὑπερόριοι γενήσεσθε.

34. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ ἐπίσκοποι, πάνυ γε θαυμάσαντες, καὶ τὰς χεῖρας ἀνατείναντες πρὸς τὸν Θεὸν, πολλῇ τῇ κατ' αὐτοῦ παῤῥησίᾳ μετὰ λόγων ἐχρήσαντο, διδάσκοντες μὴ εἶναι τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ δεδωκότος Θεοῦ, ὃν καὶ φοβεῖσθαι αὐτὸν ἠξίουν, μὴ ἐξαίφνης αὐτὴν ἀφέληται· ἠπείλουν τε τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, καὶ συνεβούλευον αὐτῷ μὴ διαφθείρειν τὰ ἐκκλησιαστικὰ, μηδὲ ἐγκαταμίσγειν τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχὴν τῇ τῆς Ἐκκλησίας διαταγῇ, μηδὲ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν εἰσάγειν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' οὔτε ἤκουεν ἐκεῖνος, οὔτε τι πλέον αὐτοὺς λέ-

[4] Psal. LXXIV, 6. [5] Matth. XVI, 24. [6] Luc. VIII, 20. [7] Cant. V, 2. [8] I Reg. XXVI, 9.

(29) Reg., κατεάσσει : editi, κατεσσει. Quæ vox apud Athanasium sub hac forma aliquando occurrit. Psalmo LXXIV, 6, legitur, ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ κατέῤῥαξαν.

(30) Sic Reg. Editi vero, ὅσα.

(31) Sic Reg. codex. Edit. vero Comm., Μαρκέλλων. Edit. Paris., Βαρκέλλων.

Digitized by Google

γει, ἐπέτρεπεν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἠπείλει, καὶ ξίφος ἐγύμνου κατ' αὐτῶν, καὶ ἀπάγεσθαι δέ τινας ἐξ αὐτῶν ἐκέλευσε· καὶ πάλιν, ὡς ὁ Φαραὼ, μετεγίνωσκεν. Ἐκτινάξαντες τοίνυν οἱ ἅγιοι τὸν κονιορτὸν, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ἀναβλέψαντες, οὔτε ἀπειλὴν βασιλέως ἐφοβήθησαν, οὔτε ξίφους γυμνουμένου (32) προδεδώκασιν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐξορισμὸν, ὡς λειτούργημα διακονίας, ἐσχήκασι· διερχόμενοι γὰρ κατὰ τόπον καὶ κατὰ πόλιν (33), καίπερ ἐν δεσμοῖς ὄντες, εὐηγγελίζοντο, τὴν μὲν εὐσεβῆ πίστιν κηρύττοντες, τὴν δὲ Ἀρειανὴν αἵρεσιν ἀναθεματίζοντες, καὶ τὴν μετάνοιαν Οὐρσακίου καὶ Οὐάλεντος στηλιτεύοντες. Ἐγίγνετο δὲ τοῦτο πρὸς ἐναντίου (34) τοῖς ἐπιβουλεύουσιν· ὅσῳ γὰρ πολὺ τὸ διάστημα τῆς ἐξοριστίας, τοσούτῳ μεῖζον τὸ κατ' αὐτῶν μῖσος ηὔξανε, καὶ κήρυγμα ἦν κατὰ τῆς ἀσεβείας αὐτῶν ἡ τούτων ἀποδημία. Τίς γὰρ, βλέπων τούτους διερχομένους, οὐκ αὐτοὺς μὲν ὡς ὁμολογητὰς ὑπερεθαύμαζεν, ἐκείνους δὲ οὐκ ἀπεστρέφετο καὶ ἐβδελύττετο, οὐκέτι μόνον ὡς ἀσεβεῖς, ἀλλὰ καὶ ὡς δημίους καὶ ὡς φονευτὰς, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ Χριστιανοὺς ὀνομάζων;

35. Βέλτιον μὲν οὖν ἦν κατα τὴν ἀρχὴν Κωνστάντιον μηδόλως τῆς αἱρέσεως ταύτης γενέσθαι, ἢ γενόμενον, μὴ τοσοῦτον ἐνδοῦναι τοῖς ἀσεβέσιν, ἢ ἐνδόντα μέχρι τούτων στῆναι μετ' αὐτῶν, ἵνα κἂν ἕως τούτων ἔχωσι τῶν τολμηθέντων (35) κοινὴν τὴν κρίσιν. Ὡς δὲ ἔοικε, κατὰ τοὺς ἄφρονας δεσμοῖς τῆς ἀσεβείας ἑαυτοὺς περιπείροντες, μείζονα καθ' ἑαυτῶν τὴν κρίσιν ἐπισπῶνται. Καὶ γὰρ οὐδὲ Λιβερίου τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐφείσαντο, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν ἐκεῖ τὴν μανίαν ἐξέτειναν· καὶ οὐχ ὅτι ἀποστολικός ἐστι θρόνος ᾐδέσθησαν, οὔθ' ὅτι (36) μητρόπολις ἡ Ῥώμη τῆς Ῥωμανίας ἐστὶν, εὐλαβήθησαν, οὔθ' ὅτι πρότερον ἀποστολικοὺς αὐτοὺς ἄνδρας γράφοντες εἰρήκασιν, ἐμνημόνευσαν. Ἀλλὰ πάντα ὁμοῦ φύραντες, πάντων ἀθρόως ἐπελάθοντο, καὶ μόνης τῆς ὑπὲρ τῆς ἀσεβείας σπουδῆς ἐφρόντισαν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐωράκασιν αὐτὸν ὀρθοδοξοῦντα, καὶ μισοῦντα μὲν τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν, σπουδάζοντα δὲ πάντας πείθειν ἀποστρέφεσθαι καὶ ἀναχωρεῖν ἀπ' αὐτῆς, ἐλογίσαντο οἱ δυσσεβεῖς, ὅτι Εἰ τὸν Λιβέριον πείσαιμεν, πάντων ταχέως κρατήσομεν· καὶ διαβάλλουσι βασιλεῖ. Κἀκεῖνος ταχέως, προσδοκήσας διὰ Λιβερίου πάντας ἕλκειν πρὸς ἑαυτὸν, γράφει, καὶ πέμπει σπάδοντα Εὐσέβιόν τινα καλούμενον μετὰ γραμμάτων καὶ δωρεῶν, ἵνα τοῖς μὲν δώροις κολακεύσῃ, τοῖς δὲ γράμμασιν ἀπειλήσῃ. Ἀπελθὼν τοίνυν ὁ σπάδων εἰς τὴν Ῥώμην, πρῶτον παρεκάλει τὸν Λιβέριον κατὰ Ἀθανασίου μὲν ὑπογράψαι, τοῖς δὲ Ἀρειανοῖς κοινωνῆσαι, λέγων· Τοῦτο βασιλεὺς βούλεται, καὶ κελεύει σε ποιῆσαι· εἶτα, ἐπιδεικνὺς τὰ δῶρα, παρεκάλει· καὶ χειρῶν ἥπτετο, λέγων· Πείσθητι βασιλεῖ, καὶ ταῦτα δέξαι.

36. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος λόγῳ πείθων ἐδίδασκε· Πῶς οἷόν τε τοῦτο γενέσθαι κατὰ Ἀθανασίου; οὐ γὰρ οὐ μόνον μία (37), ἀλλὰ καὶ δευτέρα σύνοδος πανταχόθεν

batur, imo ex iis nonnullos ad supplicium abduci jusserat : sed postea, uti Pharao, sententiam mutavit. Excusso itaque pulvere sancti illi, erectisque ad Deum oculis, neque minas imperatoris 288 reformidarunt, neque stricti gladii metu veritatem prodidere, sed exsilium pro ministerii sui officio habuerunt. Dum enim per loca perque civitates transirent, etsi vinculis constricti, nihilominus evangelizabant, ac piam fidem prædicantes, Arianam hæresim anathemate damnabant, traducebantque Ursacii atque Valentis pœnitentiam. Quod contra quam rati erant cessit insidiatoribus : nam quanto longiore intervallo distabat exsilii locus, tanto majus in illos odium concitabatur. Sanctorumque virorum commigratio vera fuit prædicatio adversus illorum impietatem. Quis enim dum peragrantes cerneret, non admiratus illos ut confessores, Arianos non tantum ut impios, sed etiam ut carnifices et homicidas non aversatus exsecratusque est, et non quovis potius quam Christianorum nomine appellavit?

35. Satius certe esset Constantium a principio hujus hæresis sectatorem non fuisse : aut si fuisset, non tantum impiis concessisse facultatis : aut si concessurus erat, hic saltem una cum illis substitisse, ut facinorum duntaxat hactenus gestorum commune subirent judicium. Sed, uti palam est, dum sese, amentium instar, impietatis vinculis constringunt, gravius in se judicium attrahunt. Nam neque Liberio Romano episcopo ab ipso initio pepercere, sed usque ad ejus urbis cives suum propagarunt furorem, nihil reveriti, quod apostolicus thronus ille sit, nihil quod Roma sit metropolis Romaniæ : nec recordati sunt, se antea illos apostolicos viros in litteris suis nuncupasse. Sed omnia simul commiscentes, omnium una oblivisciuntur, nec quidpiam illis nisi impietas cordi fuit. Cum enim illum cernerent sanæ fidei cultorem, Arianæque hæresis adversarium, auctoremque omnibus esse ut eam aversarentur, ab eaque declinarent, arbitrati sunt impii homines, se, si Liberium seducere possint, omnes illico superaturos : quare illum apud imperatorem calumniantur. Ille sperans se Liberii opera quamprimum omnes sibi conciliaturum, cum litteris spadonem quemdam Eusebium nomine mittit, dona ferentem, ut blandiretur donis, litteris vero minaretur. Profectus Romam spado, principio auctor erat Liberio ut contra Athanasium subscriberet, cum Arianisque communicaret : illud, aiens, imperator exoptat, hoc te facere jubet. Hinc ostensis muneribus hortabatur : manusque Liberii contrectans aiebat : Imperatori obtempera, et hæc accipe.

36. Episcopus contra monebat, hisque verbis docebat hominem : Qui, quæso, adversus Athanasium id agatur? Nam quem non una solum, sed

(32) Sic Reg. et edit. Comm., recte. Edit. Paris. et Colon., γυμνουμένους, male.
(33) Ita Reg. Editi, καὶ πόλιν, omisso κατά.
(34) Sic Regius et Basilien. Editi, πρὸς ἐναντίους.
(35) Ita Reg. In editis τῶν τολμηθέντων deest.
(36) Reg. hic et infra, οὐδ' ὅτι.
(37) Regius codex, ἡ μία.

Digitized by Google

et altera synodus ex toto orbe coacta purum in noxiumque jure declaravit, quem Romana synodus cum pace dimisit, quo pacto damnare possumus? Quis nos probaturus est, si quem præsentem amanter excepimus, ad communionemque admisimus, absentem aversemur? Non ecclesiastici canonis illud est, nec talem unquam a Patribus accepimus traditionem : quas videlicet traditiones ipsi a beato et magno apostolo Petro accepere. Sed si imperator ecclesiasticam curat pacem ; si jubet abrogari quæ apud nos pro Athanasio scripta sunt ; abrogentur item quæcunque ab illis adversus eum gesta fuerint ; abrogentur quæ adversus alios sunt acta : ac demum ecclesiastica synodus procul Palatio cogatur, ubi nec imperator compareat, nec comes accedat, nec judex comminetur, sed Dei timor sufficiat cum apostolica constitutione : ut eo modo cum primis ecclesiastica servetur fides, prout a Patribus in Nicæna synodo **289** definita est. Ejiciantur Arii sectatores, anathemateque damnetur eorum hæresis. Ac demum judicio reddito de criminibus in Athanasium, vel in alium quempiam allatis : de criminibus item quibus accusantur illi ; tunc demum rei expellantur, innoxii cum fiducia et securitate degant. Neque enim fas est eos synodo adnumerari, qui fide impii sunt : neque convenit fidei inquisitioni alterius cujusque negotii inquisitionem anteferri. Primum quippe omnis de fide dissensio abscindenda, ac tum demum de aliis quæratur negotiis. Nam Dominus noster Jesus Christus non ante curavit ægrotos, quam ostenderent declararentque, quam erga se haberent fidem. Hæc a Patribus didicimus ; hæc imperatori renuntia ; hæc et illi et Ecclesiæ ædificationi conducunt. Ne audiantur Ursacius et Valens : qui cum de rebus a se ante gestis pœnitentiam egerint, jam minime fide digni sunt.

37. Hæc episcopus Liberius. At eunuchus indignatus, non tam quod subscribere renueret, quam quod illum hæresi adversarium comperisset, oblitusque se coram episcopo stare, acriter interminatus cum donis abit, nefariamque rem aggreditur, quæ a Christianis quidem abhorreat, majorisque sit audaciæ quam quæ spadonem deceat. Saulis quippe prævaricationem imitatus, profectusque ad Martyrium Petri apostoli, ibi dona illa apposuit. Re comperta, Liberius adversus loci custodem graviter succensuit, quod non prohibuisset hominem : ipsaque dona ut illicitum sacrificium abjecit : quæ res castratum ad iram magis concitavit. Imperatorem igitur ille his commovet dictis : Non id jam nobis sollicitudini est, ut Liberius subscribat : sed illud magis nos angit, quod contra hæresim ita sentiat, ut nominatim Arianos feriat anathemate. Ad ipsum

A συναχθεῖσα καλῶς ἐκαθάρισε, καὶ ἡ Ῥωμαίων δὲ Ἐκκλησία μετ' εἰρήνης ἀπέλυσε, πῶς δυνάμεθα κατακρῖναι ; Ἢ τίς ἡμᾶς ἀποδέξεται, εἰ ὃν παρόντα ἠγαπήσαμεν, καὶ εἴχομεν τῇ κοινωνίᾳ, τοῦτον ἐὰν ἀποστραφῶμεν ἀπόντα ; Οὐκ ἔστιν οὗτος ἐκκλησιαστικὸς κανών, οὔτε τοιαύτην πώποτε παράδοσιν ἔσχομεν παρὰ τῶν Πατέρων, τῶν καὶ αὐτῶν παραλαβόντων παρὰ τοῦ μακαρίου καὶ μεγάλου ἀποστόλου Πέτρου. Ἀλλ' εἴπερ ἄρα μέλει τῷ βασιλεῖ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης, εἰ κελεύει λυθῆναι τὰ παρ' ἡμῖν περὶ Ἀθανασίου γραφέντα· λυέσθω καὶ τὰ παρ' ἐκείνων κατ' αὐτοῦ γενόμενα, λυέσθω δὲ καὶ τὰ κατὰ πάντων· καὶ γενέσθω λοιπὸν ἐκκλησιαστικὴ σύνοδος μακρὰν τοῦ παλατίου, ἐν ᾗ βασιλεὺς οὐ πάρεστιν, οὐ κόμης παραγίνεται, οὐ δικαστὴς ἀπειλεῖ, ἀλλὰ μόνον ὁ τοῦ B Θεοῦ φόβος ἀρκεῖ καὶ ἡ τῶν ἀποστόλων διάταξις· ἵν' οὕτως προηγουμένως ἡ μὲν ἐκκλησιαστικὴ πίστις σώζηται, καθὼς οἱ Πατέρες ὥρισαν ἐν τῇ κατὰ Νίκαιαν συνόδῳ· οἱ δὲ τὰ Ἀρείου φρονοῦντες ἐκβάλλωνται (38), καὶ ἡ αἵρεσις αὐτῶν ἀναθεματισθῇ· καὶ τότε λοιπὸν, κρίσεως γενομένης περὶ ὧν Ἀθανάσιος, καὶ εἴ τις ἕτερος ἐγκαλεῖται, καὶ περὶ ὧν ἐγκελεύονται καὶ αὐτοὶ, οἱ μὲν ὑπεύθυνοι ἐκβάλλωνται, οἱ δὲ καθαροὶ παῤῥησίαν ἔχωσιν. Οὐ γὰρ οἷόν τε συνόδῳ συναριθμηθῆναι τοὺς περὶ πίστιν ἀσεβοῦντας· οὐδὲ πρέπει προκρίνεσθαι πράγματος ἐξέτασιν τῆς περὶ πίστεως ἐξετάσεως. Χρὴ γὰρ πρῶτον πᾶσαν περὶ τῆς πίστεως διαφωνίαν ἐκκόπτεσθαι, καὶ τότε τὴν περὶ τῶν πραγμάτων ἔρευναν ποιεῖσθαι. Καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ (39) Χριστὸς οὐ πρότερον ἐθεράπευε τοὺς C πάσχοντας, πρὶν ἂν δείξωσι καὶ εἴπωσιν, ὁποίαν πίστιν εἶχον εἰς αὐτόν. Ταῦτα παρὰ τῶν Πατέρων ἐμάθομεν· ταῦτα ἐπάγγειλον τῷ βασιλεῖ· ταῦτα γὰρ καὶ αὐτῷ συμφέρει, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ. Μὴ ἀκουέτω (40) δὲ Οὐρσάκιος καὶ Οὐάλης· καὶ γὰρ καὶ ἐν τοῖς προτέροις μετενόησαν, καὶ, νῦν λέγοντες, οὐκ εἰσὶ πιστοί.

37. Ὁ μὲν οὖν ἐπίσκοπος Λιβέριος τοιαῦτα· ὁ δὲ εὐνοῦχος, λυπηθείς, οὐ τοσοῦτον ὅτι μὴ ὑπέγραψεν, ἀλλ' ὅτι τῆς αἱρέσεως ἐχθρὸν αὐτὸν εὗρεν, ἐπιλαθόμενός τε, ὅτι πρὸς ἐπίσκοπον ἦν, μεγάλως ἀπειλήσας ἐξήργετο μετὰ τῶν δώρων· πράττει δέ τι παράνομον, Χριστιανῶν μὲν ἀλλότριον, σπαδόντων δὲ τολμηρότερον. Τὴν γὰρ παράβασιν τοῦ Σαοὺλ μιμη- D σάμενος, ἀπελθὼν εἰς τὸ μαρτύριον Πέτρου τοῦ ἀποστόλου, τὰ δῶρα αὐτῷ ἀνέθηκεν. Ἀλλὰ μαθὼν ὁ Λιβέριος, πρὸς μὲν τὸν τηροῦντα τὸν τόπον, καὶ μὴ κωλύσαντα, μεγάλως ἠγανάκτησεν· αὐτὰ δὲ ὡς ἄθυτον θυσίαν ἀπέῤῥιψε, καὶ τοῦτο μᾶλλον εἰς ὀργὴν, ἐκίνει τὸν θλαδίαν. Παροξύνει τοίνυν βασιλέα, λέγων· Οὐκέτι περὶ τοῦ γράψαι Λιβέριόν ἐστιν ἡμῖν ἡ φροντὶς, ἀλλ' ὅτι κατὰ τῆς αἱρέσεως οὕτω φρονεῖ, ὡς ἐξ ὀνόματος τοὺς Ἀρειανοὺς ἀναθεματίζειν. Εἰς τοῦτο δὲ κινεῖ καὶ τοὺς ἑτέρους σπάδοντας (41)· πολλοὶ δὲ,

(38) Sic Basil. et editi. Reg., ἐκβάλλονται. Quæ sequuntur autem post hanc vocem, usque ad ἐκβάλλωνται sequens, deerant in edit. sed habentur in Reg. et Basil. in quibus vox ἐγκελεύονται mendose videtur posita pro ἐγκαλοῦντα.

(39) Ita Reg. In editis articulus deest.

(40) Forte ἀκουέσθω.

(41) Quanta apud Constantium fuerit eunucho-

Digitized by Google

μᾶλλον δὲ τὸ ὅλον εἰσὶν εὐνοῦχοι παρὰ Κωνσταντίῳ, καὶ πάντα δύνανται παρ' αὐτῷ, χωρὶς τε τούτων οὐδέν ἐστιν ἐκεῖ γενέσθαι. Γράφει δὴ οὖν βασιλεὺς εἰς Ῥώμην, καὶ πάλιν παλατινοὶ, καὶ νοτάριοι, καὶ κόμητες (42) ἀποστέλλονται, καὶ γράμματα πρὸς τὸν ἔπαρχον, ἵνα ἢ πλανήσαντες δόλῳ τὸν Λιβέριον ἐξαγάγωσιν ἀπὸ τῆς Ῥώμης, καὶ πέμψωσιν εἰς τὸ στρατόπεδον πρὸς αὐτὸν, ἢ βίᾳ τοῦτον διώξωσιν.

38. Τοιούτων δὴ ὄντων τῶν γραφέντων, λοιπὸν κάκεῖ φόβος καὶ ἐπιβουλὴ κατὰ πᾶσαν τὴν πόλιν ἦκμαζε. Κατὰ πόσων γοῦν οἴκων ἀπειλὴ γέγονε; πόσοι πόσας ἐπαγγελίας εἰλήφασι κατὰ Λιβερίου; πόσοι ταῦτα βλέποντες ἐκρύβησαν ἐπίσκοποι; πόσαι τῶν ἐλευθέρων ἀνεχώρησαν εἰς χωρία διὰ τὰς διαβολὰς τῶν Χριστομάχων; πόσοις ἀσκηταῖς ἐπεβούλευσαν; πόσους ἐκεῖ διατρίβοντας καὶ λοιπὸν τὸ ἐφέστιον ἔχοντας ἐκεῖ διωχθῆναι πεποιήκασι; ποσάκις καὶ ὅπως ἐφύλαξαν τὸν λιμένα καὶ τὰς εἰσόδους τῶν πυλῶν, ἵνα μή τις ὀρθόδοξος εἰσελθὼν θεωρήσῃ Λιβέριον; Ἔσχε καὶ Ῥώμη πεῖραν τῶν Χριστομάχων, καὶ ἔγνω λοιπὸν ὅπερ οὐκ ἐπίστευεν ἀκούουσα πρότερον, πῶς καὶ αἱ ἕτεραι Ἐκκλησίαι κατὰ πόλιν ἐπορθήθησαν παρ' αὐτῶν. Εὐνοῦχοι δὲ ἦσαν οἱ καὶ ταῦτα καὶ τὰ κατὰ πάντων κινοῦντες. Καὶ τὸ παράδοξον τῆς ἐπιβουλῆς τοῦτό ἐστιν, ὅτι ἡ Ἀρειανὴ αἵρεσις ἀρνουμένη τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἐξ εὐνούχων ἔχει τὴν βοήθειαν, οἵτινες, ὡς τῇ φύσει, οὕτως καὶ τὴν ψυχὴν ἀρετῆς ἄγονοι τυγχάνοντες, οὐ φέρουσιν ἀκούειν ὅλως περὶ Υἱοῦ. Ὁ μὲν οὖν ἐκ τῆς Αἰθιοπίας εὐνοῦχος, μὴ νοῶν ἃ ἀνεγίνωσκεν, ἐπείσθη τῷ Φιλίππῳ, διδάσκοντι περὶ τοῦ Σωτῆρος· οἱ δὲ τοῦ Κωνσταντίου σπάδοντες οὔτε τοῦ Πέτρου ὁμολογοῦντος ἀνέχονται, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατέρα δεικνύντα τὸν Υἱὸν ἀποστρέφονται, καὶ μαίνονται κατὰ τῶν λεγόντων γνήσιον εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἐκδικοῦντες σπαδόντων αἵρεσιν, μηδὲν εἶναι γνήσιον καὶ ἀληθινὸν ἐκ τοῦ Πατρός. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ νόμος εἴργει τούτους εἰς ἐκκλησιαστικὴν συμβουλίαν προσλαμβάνεσθαι· καὶ ὅμως τούτους νῦν τῶν ἐκκλησιαστικῶν κριμάτων κυρίους ἐλογίσαντο· καὶ ὅπερ ἂν αὐτοῖς δόξῃ, τοῦτο Κωνστάντιος κρίνει, καὶ οἱ λεγόμενοι ἐπίσκοποι ὑποκρίνονται. Ὢ τίς ἂν γένοιτο τούτων λογογράφος; τίς ἀπαγγείλῃ ταῦτα εἰς γενεὰν ἑτέραν; τίς ἄρα πιστεύσειεν ἀκούων, ὅτι σπάδοντες οἱ οἰκειακὰς (43) ὑπηρεσίας μόγις πιστευόμενοι (φιλήδονον γὰρ τὸ τούτων εἶδος, καὶ οὐδὲν ἄλλο μεριμνῶσιν, ὡς τοῦθ', ὅπερ αὐτοὺς ἡ φύσις ἀφείλατο, ἐμποδίζειν), οὗτοι νῦν τῶν ἐκκλησιαστικῶν (44) κατάρχουσι, καὶ τούτοις ὑποπίπτων Κωνστάντιος, πᾶσιν ἐπεβούλευσε, καὶ Λιβέριον ἐξώρισεν;

39. Ἐπειδὴ γὰρ πολὺς ἦν εἰς Ῥώμην γράφων,

A loquendum cæteros spadones provocat, plerique etenim imo omnes apud Constantium eunuchi sunt, penes quos omnis est ibi potestas, nihilque nisi de illorum sententia geritur. Litteras igitur Romam mittit imperator : iterumque palatini, notarii et comites, litteræque ad præfectum mittuntur, ut aut Liberium dolo Roma subductum in castra ad se transmitterent, aut vi hominem persequerentur.

38. (Anno 355.) Iis itaque et ejusmodi missis litteris, metus exortus est, insidiæque per totam urbem paratæ. Quot igitur domibus insidiati sunt? quot viris quantæ pollicitationes factæ, ut adversus Liberium rem gererent? quot episcopi his perspectis rebus sese abdebant? quot liberæ mulieres ob
B structas a Christi inimicis calumnias, per pagos secesserunt? quot ascetis insidiati sunt? quot illic commorantes homines, qui statum ibi domicilium nacti erant, expelli curarunt? quoties et quo studio portum exitusque portarum custodierunt, ut ne quis ingressus orthodoxorum, Liberium inviseret? Tum Roma quoque Christi hostium immanitatem experta est, novitque demum, quæ ante non credidit, cum audiret, quantam cæteris Ecclesiis, singulisque urbibus vastitatem intulissent illi. Eunuchi porro erant qui hæc et alia in universos gesta movebant. Et quod in ejusmodi insidiis mirandum est, Ariana hæresis quæ Filium Dei abnegat, auxilio nititur eunuchorum, qui ut natura, sic et anima ad
C gignendas virtutes steriles sunt, nec prorsus de Filio audire verba sustinent. Æthiops certe eunuchus cum non intelligeret quæ legebat, **290** Philippo de Salvatore docenti credidit [9] : at Constantii spadones, ne Petrum quidem confitentem tolerant, imo Patrem qui Filium suum declarat [10] aversantur, furuntque in eos qui aiunt genuinum esse Dei Filium : atque ita spadonum ulciscuntur hæresim, quæ ait, nihil ex Patre genuinum ac verum esse. Quocirca vetat lex illos ad ecclesiasticum consilium admitti. Attamen hos nunc ecclesiasticorum judiciorum dominos reputant : eorumque arbitratu judicat Constantius, dissimulantibus illis qui episcopi nomine vocantur. Heu quis res ejusmodi scripto traditurus est? quis narraturus generationi alteri? quis narranti fidem habeat, spadones scilicet
D quibus domestica vix ministeria concredantur (voluptarium enim genus est, qui nihil aliud curant, quam ut quod sibi a natura negatum est, hoc illi in aliis impediant), illos inquam, ecclesiasticis jam rebus imperare, Constantiumque illis subditum, insidias in omnes parasse, atque Liberium in exsilium misisse?

39. Nam, cum multus esset ille in scribendo Ro-

[9] Act. VIII, 27. [10] Matth. XVII, 5.

rum potestas, haud sine querimoniis testantur scriptores plurimi. Eusebium autem istum præfectum cubiculi memorat Ammianus Marcellinus, lib. XIV, cap. 11, lib. XV, cap. 3, et alibi. Aitque ipse Ammianus eum a Juliano imperatore morti addictum, atque ab Adrastia muliere præcipitatum fuisse, libro XXII, capite 4.

(42) Reg., κόμιτες, de more.

(43) Reg., οἰκιακάς.

(44) Editi, Ἐκκλησιῶν. Reg., ἐκκλησιαστιχῶν, quam esse veram lectionem suadent hæc paulo ante dicta ἐκκλησιαστικῶν κριμάτων κυρίους.

Digitized by Google

mam, cum minas intentaret, legatos mitteret, insidiasque pararet, demum facta est Alexandrina persecutio : Liberiusque ad imperatorem trahitur : multaque ille usus loquendi fiducia, Desine, inquit, Christianos persequi : ne nostra opera coneris impietatem introducere in Ecclesiam. Sumus sane ad omnia toleranda parati, potiusquam Ariomanitæ audiamus : ne nos, qui Christiani sumus, cogas Christomachos, id est, Christo inimicos effici. Hujus quoque tibi consilii auctores sumus, ne pugnes cum eo qui hoc tibi imperium tradidit : neu pro gratiarum actione impietatem illi referas : ne persequare illos qui credunt in eum, ne tu quoque audias : *Durum est tibi contra stimulum calcitrare* [11]. Sed utinam auscultes, ut tu quoque, quemadmodum beatus Paulus obtemperes. Ecce adsumus, accessimus priusquam illi criminationem comminiscantur. Ideo properavimus, gnari nobis a te exspectandum exsilium esse, ut ante confictam criminationem patiamur, omnibusque propalam sit, alios omnes eadem qua nos ratione perpessos esse, allatasque adversus illos criminationes, confictas ab inimicis fuisse : quorum omnia dicta, nihil nisi calumniæ, nihil nisi mendacia fuere.

40. Ita locutus Liberius omnibus admirationi fuit; at ille nullum aliud responsum dedit, quam quod jussit illum mitti in exsilium : singulosque, ut antea fecerat, ab invicem disjunxit. Quam exsilii rationem adinvenit ipse; ut in pœnis irrogandis prioribus crudelior tyrannis et persecutoribus esset. Nam in superiori persecutione, plures una confessores relegari jussit Maximianus, ac per consortii consolationem pœnam mitigavit. At hic longe illo crudelior, viros in loquendi libertate, atque in confessione socios ab invicem semovit, illos disjunxit qui fide copulati erant, ut ne vel in morte mutuo fruerentur aspectu, ratus corporis segregationem, animæ quoque affectum disjungere, aut illos invicem sejunctos concordiæ et unanimitatis oblituros. Ignorat scilicet, etiamsi singuli seorsum degant, adesse tamen unicuique Dominum quem una omnes confessi sunt, qui illud aget, ut multo plures singulis adsint (ut olim Elisæo prophetæ præstitit [12]) quam sint cum Constantio milites. Cæca plane res est malitia : **291** dum enim se putant confessores contristare, ubi illos invicem segregant, in hoc præcipue sese ipse valde læserunt. Nam si una illi et in eodem loco fuissent, ex uno tantum loco impiorum scelus evulgatum fuisset : jam vero cum illos segregarint, illud

[11] Act. IX, 5. [12] IV Reg. VI, 16.

ἀπειλῶν, ἀποστέλλων, ἐπιβουλεύων, λοιπὸν δὲ ἐγεγόνει καὶ ὁ κατὰ Ἀλεξάνδρειαν διωγμός· (45) ἔλκεται καὶ Λιβέριος πρὸς βασιλέα, καὶ πρὸς πολλῇ καὶ αὐτὸς κέχρηται (46) τῇ παῤῥησίᾳ, Παῦσαι, λέγων, διώκων Χριστιανούς· μὴ πείραζε δι' ἡμῶν εἰσάξαι τὴν ἀσέβειαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Πάντα ὑπομένειν ἐσμὲν ἕτοιμοι, ἢ Ἀρειομανῖται κληθῆναι (47). Χριστιανοὺς ὄντας ἡμᾶς μὴ ἀνάγκαζε Χριστομάχους γενέσθαι. Τοῦτο καὶ σοὶ συμβουλεύομεν· μὴ μάχου πρὸς τὸν δεδωκότα σοι τὴν ἀρχὴν ταύτην· μὴ ἀντ' εὐχαριστίας ἀσεβήσῃς εἰς αὐτόν· μὴ δίωκε τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν, μὴ ἀκούσῃς καὶ σύ· *Σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν*. Ἀλλ' εἴθε κἂν ἀκούσῃς, ἵνα καὶ σὺ πεισθῇς, ὡς ὁ ἅγιος Παῦλος. Ἰδοὺ πάρεσμεν, ἤλθομεν πρὶν πλάσωνται πρόφασιν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἐσπεύσαμεν, εἰδότες, ὅτι ἐξορισμὸς ἡμᾶς μένει παρὰ σοῦ, ἵνα, πρὶν (48) προφάσεως πάθωμεν, καὶ πᾶσι δειχθῇ φανερῶς, ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι πάντες οὕτω πεπόνθασιν, ὡς ἡμεῖς, καὶ αἱ λεχθεῖσαι κατ' αὐτῶν προφάσεις ἐπλάσθησαν παρὰ τῶν ἐχθρῶν, καὶ πάντα τὰ κατ' αὐτούς ἐστι συκοφαντίαι καὶ ψευδῆ.

40. Οὕτω μὲν οὖν ὁ Λιβέριος τότε λέγων, ἐθαυμάζετο παρὰ πάντων· ὁ δὲ, ἀντὶ τοῦ ἀποκρίνασθαι, μόνον ἐκέλευσε καὶ ἐξώρισεν, ἕκαστον διαστήσας, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν προτέρων πεποίηκε. Τοῦτον γὰρ, ἐξορίζων, τὸν τύπον αὐτὸς ἐποίησεν, ἵνα καὶ ἐν ταῖς τιμωρίαις ὠμότερος τῶν πρὸ αὐτοῦ τυράννων καὶ διωκτῶν γένηται. Τῷ μὲν γὰρ προτέρῳ διωγμῷ κοινῇ καὶ πολλοὺς ἅμα κελεύων ὁ τότε Μαξιμιανὸς ἐξώριζεν ὁμολογητὰς καὶ τὴν τιμωρίαν ἐπεκούφιζε, παραμυθούμενος αὐτοὺς (49) τῇ συνουσίᾳ· οὗτος δὲ κἀκείνου γέγονεν ὠμότερος, καὶ διέστησε τοὺς κοινῇ παῤῥησιασαμένους καὶ ὁμολογήσαντας, καὶ διεχώρισε (50) τοὺς συνδεθέντας τῇ πίστει, ἵνα καὶ ἀποθνήσκοντες ἀλλήλους μὴ βλέπωσι, νομίζων, ὡς ὁ χωρισμὸς τοῦ σώματος πάντως καὶ τὴν τῆς ψυχῆς διάθεσιν διίστησιν, ἢ χωρισθέντες ἀφ' ἑαυτῶν, ἐπιλάθωνται (51) τῆς ἀλλήλων ὁμοφροσύνης τε καὶ ὁμοψυχίας· οὐκ εἰδὼς, ὅτι, κἂν ἕκαστος ἀπομείνῃ, ἀλλ' ἔχει μεθ' ἑαυτοῦ πάλιν ὃν κοινῇ συνόντες ὡμολόγησαν Κύριον, ὃς καὶ πλείους εἶναι ποιήσει μεθ' ἑκάστου (ὡς πεποίηκεν ἐπὶ Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου), ἥπερ εἰσὶ μετὰ Κωνσταντίου στρατιῶται. Τυφλὸν ἀληθῶς ἡ κακία· ἐν ᾧ γὰρ ἔδοξαν λυπεῖν τοὺς ὁμολογητὰς, διαχωρίζοντες αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ἐν τούτῳ μᾶλλον ἑαυτοὺς μεγάλως ἠδίκησαν. Ὅλως μὲν γὰρ εἰ συνῆσαν ἀλλήλοις, καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐτύγχανον,

(45) Hæc Ammianus refert lib. XV, cap. 7, p. 91. Theodoretus item lib. II, cap. 16, colloquium affert Liberii cum Constantio. Qua de re in *Vita Athanasii*.

(46) Ita Reg. Editi vero, κέκτηται, male.

(47) Sic Reg. Edit. vero Paris. hic, γενέσθαι, et infra post Χριστομάχος, habet κληθῆναι, transmutatis vocibus. Edit. Comm. κληθῆναι utrobique habet, et ita Basil. codex, prima manu; sed secunda, erraso κληθῆναι, postremo γενέσθαι habet.

(48) Edit. Parisiens., πρινή. Edit. Comm. et mss. πρίν.

(49) Ita Reg.; sed αὐτούς deest in editis.

(50) Editi, διεχώρησε. Mox Reg., ἀποθνήσκοντας. Editi, ἀποθνήσκοντες, utraque lectio quadrat.

(51) Editi, ἐπιλάθωνται. Reg., ἐπιλάθονται.

Digitized by Google

ἐξ ἑνὸς τόπου τῶν ἀσεβῶν ἐγνωρίζετο τὸ μύσος (52). Νῦν δὲ, διαστήσαντες αὐτοὺς, πεποιήκασιν εἰς πάντα τόπον διαδραμεῖν ἑαυτῶν καὶ γνωσθῆναι τὴν ἀσεβῆ αἵρεσιν καὶ πονηρίαν.

41. Οἷα γὰρ καὶ ταῦτα πράττοντες ἔδρασαν, τίς ἀκούσας οὐχ ἡγήσεται πάντα μᾶλλον αὐτοὺς ἢ Χριστιανοὺς εἶναι; Λιβερίου γὰρ ἀποστείλαντος πρὸς βασιλέα Εὐτρόπιον (53) πρεσβύτερον, καὶ διάκονον Ἱλάριον μετὰ γραμμάτων, ὅτε καὶ οἱ περὶ Λουκίφερον (54) ὡμολόγουν, τὸν μὲν πρεσβύτερον εὐθὺς ἐξώρισαν, τὸν δὲ διάκονον Ἱλάριον γυμνώσαντες, καὶ τὰ νῶτα μαστίξαντες, ἐξώρισαν, ἐπιφωνοῦντες· Διὰ τί μὴ ἀντέστης Λιβερίῳ, ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῦ κεκόμικας γράμματα; ἐποίουν δὲ τοῦτο Οὐρσάκιος καὶ Οὐάλης, καὶ οἱ σὺν αὐτοῖς σπάδοντες. Καὶ ὁ μὲν διάκονος μαστιζόμενος ηὐλόγει τὸν Κύριον, μνησθεὶς αὐτοῦ λέγοντος· *Τὸν νῶτόν μου ἔδωκα εἰς μάστιγας.* Οἱ δὲ καὶ μαστίζοντες ἐγέλων καὶ ἐχλεύαζον αὐτὸν, οὐκ ἐρυθριῶντες, ὅτι Λευΐτην ὕβριζον· πρέποντα δὲ ἑαυτοῖς καὶ οὗτοι γελῶντες ἐφρόνουν, κἀκεῖνος εὐλογῶν ὑπέμενε. Τὸ μὲν γὰρ τύπτεσθαι Χριστιανῶν ἴδιόν ἐστι, τὸ δὲ μαστίζειν Χριστιανοὺς Πιλάτου καὶ Καϊάφα τὸ τόλμημα. Οὕτω μὲν οὖν καὶ τὴν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐπεχείρησαν διαφθεῖραι (55), θελήσαντες ἐγκαταμίξαι καὶ ἐν αὐτῇ τὴν ἀσέβειαν· ὁ δὲ Λιβέριος, ἐξορισθεὶς, ὕστερον μετὰ διετῆ χρόνον ὤκλασε, καὶ φοβηθεὶς τὸν ἀπειλούμενον θάνατον, ὑπέγραψεν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δείκνυσιν ἐκείνων μὲν τὴν βίαν, Λιβερίου δὲ τὸ κατὰ τῆς αἱρέσεως μῖσος, καὶ τὴν ὑπὲρ Ἀθανασίου ψῆφον, ὅτε τὴν προαίρεσιν εἶχεν ἐλευθέραν. Τὰ γὰρ ἐκ βασάνων παρὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς γνώμην γιγνόμενα, ταῦτα οὐ τῶν φοβηθέντων, ἀλλὰ τῶν βασανιζόντων ἐστὶ βουλήματα. Πάντα μέντοι ποιεῖν ὑπὲρ τῆς αἱρέσεως ἐπεχείρησαν· καθ' ἑκάστην δὲ Ἐκκλησίαν, τηροῦντες ἣν ἔμαθον πίστιν, τοὺς μὲν διδασκάλους προσδοκῶσι, τὴν δὲ Χριστομάχον αἵρεσιν κατέλαβον (56), καὶ πάντες, ὡς ὄφιν, ἐκτρέπονται.

42. Τοιαῦτα δὲ καὶ τοσαῦτα ποιήσαντες οἱ δυσσεβεῖς, οὐδὲν ἐνόμιζον πεποιηκέναι, ἕως ὁ μέγας Ὅσιος ἀπείρατος ἦν αὐτῶν τῆς πονηρίας. Καὶ γὰρ καὶ κατὰ τοῦ τηλικούτου γέροντος ἐκτεῖναι τὴν μανίαν ἑαυτῶν ἐσκέψαντο· καὶ οὔθ' ὅτι πατὴρ ἐστι τῶν ἐπισκόπων ᾐσχύνθησαν, οὔθ' ὅτι γέγονεν ὁμολογητὴς ηὐλαβήθησαν, οὔτε τὸν χρόνον τῆς ἐπισκοπῆς, ὅτι ἑξήκοντα ἔτη καὶ πλεῖον ἔχει ἐν αὐτῇ, ᾐδέσθησαν· ἀλλὰ πάντα ἐξουθένουν, καὶ πρὸς μόνην τὴν αἵρεσιν ἔβλεπον· ἄνθρωποι ἀληθῶς μήτε τὸν Θεὸν φοβούμενοι, μήτε ἄνθρωπον ἐντρεπόμενοι. Προσελθόντες τοίνυν Κωνσταντίῳ, τοιούτοις πάλιν ἐχρήσαντο ῥήμασι· Πάντα μὲν πεποιήκαμεν, καὶ ἐξωρίσαμεν τὸν Ῥωμαίων (57) ἐπίσκοπον· ἐξωρίσαμεν δὲ καὶ πρὸ αὐτοῦ πλείστους ὅσους ἐπισκόπους· πάντα τε τόπον φόβου πεπληρώ-

effecere, ut impiæ suæ hæresis malitiæque fama omnem in locum pervaderet, ac ubique perspecta esset.

41. Hæc item illorum facinora quis si audiat, non arbitretur illos quidvis potius quam Christianos esse? Cum Liberius Eutropium presbyterum, et Hilarium diaconum cum litteris misisset ad imperatorem, quo tempore item Lucifer cum sociis confitebatur; presbyterum statim illi in exsilium ablegarunt: diaconum vero Hilarium, postquam nudassent, atque dorso flagris cæcidissent, in exsilium item miserunt. Dum flagellarent autem hæc vociferabantur: Quare Liberio non obstitisti, sed ejus detulisti litteras? Illud facinoris admisere Ursacius et Valens cum spadonibus. Diaconus porro dum verberaretur benedicebat Domino, memor illius dicentis: *Dorsum meum dedi ad flagella*[13]. Illi vero verberantes, irridebant illudebantque viro: neque erubuere quod levitam afficerent contumeliis: dumque cachinnos profunderent, rem sibi consentaneam agebant: illeque benedicendo perseverabat. Verberari nempe, Christianorum, Christianos autem verberare, Pilati et Caiphæ facinus est. Sic itaque a principio ipsam Romanam Ecclesiam labefactare conati sunt, optantes suam illi admiscere impietatem. Porro Liberius extorris factus, post biennium denique fractus est, minisque mortis perterritus subscripsit (Anno 357). Verum ea ipsa re comprobatur cum violentia eorum, tum Liberii in hæresim illam odium, ejusque pro Athanasio suffragium, quandiu scilicet libere arbitrioque suo agere licuit. Nam quæ tormentorum vi præter priorem sententiam eliciuntur, ea non reformidantium, sed vexantium sunt placita. Nihil itaque hæresis suæ gratia non aggressi sunt. Populi vero per singulas Ecclesias quam didicere fidem retinentes, magistros exspectant suos, ac Christo adversariam hæresim, quam coacti recepere, omnes veluti serpentem aversantur.

42. Post talia tamque multa facinora, nihil se perfecisse rati impii, quandiu magnus Hosius eorum malignitatem expertus non esset; ad tam venerabilem senem furorem suum propagare studuerunt: non patrem episcoporum, non confessorem virum reveriti sunt, non episcopatus tempus in quo plus sexaginta annos exegerat, erubuere: sed posthabitis despectisque cæteris omnibus, sola hæresis cordi fuit: homines sane qui nec Deum timent, neque hominem reverentur. Constantium igitur adeuntes, his sermonibus alloquuntur: Nihil non egimus: Romanorum episcopum in exsilium ablegavimus, et ante illum permultos alios episcopos: omnia loca formidine replevimus. Sed nihil nobis tanta tua gesta juvabunt, nihildum a nobis recte factum,

[13] Isa. L, 6.

(52) Ita Reg. et Basil. Editi vero, μῖσος.
(53) Eutropium hunc, Hilarius Pancratium appellat Fragment. 5, num. 6, postremæ editionis
(54) Vide supra num. 33.
(55) Regius codex, διαφθαρεῖναι, male.
(56) Forte, κατέβαλον.
(57) Sic Reg. prima manu, secunda vero idem cum edit., τῶν Ῥωμαίων.

Digitized by Google

quandiu Hosius illæsus remanserit. Nam dum apud suos ipse degit, omnes in suis Ecclesiis remanent; potest quippe ille verbo fideque sua omnes adversum nos inducere. Hic et synodis præesse solet, ejusque litteris ubique omnes obtemperant. Hic Nicænam fidem edidit, Arianosque ut hæreticos ubique traduxit. Si igitur remanserit ille, inutile nobis fuerit aliorum exsilium : mox enim de medio tollenda nostra hæresis est. Et hunc ergo persequi incipias : nec virum quamvis grandævum miserare, nescit quippe nostra hæresis vel senum canitiem venerari.

292 43. His auditis imperator, nihil cunctatus cum virum senisque gravitatem probe nosset, litteris illi suis præcepit ut se conveniret, quo tempore (60) Liberium pertentare incipiebat. Accedentem illum rogabat, solitisque verbis, quibus scilicet alios decipere consueverat, hortabatur, ut adversum nos scriberet, et cum Arianis communicaret. Senex, qui rei hujusce vel auditum ægre ferret, indignatus quod hujusmodi quidpiam vel proferre ausus fuisset; imperatorem verbis suis perculsum de sententia deduxit, atque ita in patriam et in Ecclesiam suam remigravit. Sed, cum hæretici haud sine querelis et lamentis denuo instigarent, hortarentur eunuchi, ac magis magisque concitarent, litteras demum imperator mittit, interminaturque : hinc Hosius afficitur contumeliis, neque tamen insidiarum metu de sententia dimovetur. Sed, cum perstaret firmus in proposito suo : cum fidei suæ domum supra petram ædificasset, nihiloque validiores quam stillas, ventorumque flatus, epistolarum minas reputaret, cum fiducia adversus hæresim locutus est. Plerisque igitur a Constantio missis epistolis, ubi modo virum adulabatur quasi patrem, modo minabatur, exsulesque nominabat, hæc aiens : Tune solus etiamnum hæresi infestus permanebis? Obsequere, ac scribe contra Athanasium : quicunque enim adversus illum scripserit, hic plane Arianice nobiscum sentiet; nihil reformidavit Hosius, sed, tametsi contumeliis lacessitus, hæc scripsit. Ejusque nos epistolam legimus, et ad calcem ea ipsa descripta est.

Hosius Constantio imperatori in Domino salutem.

44. Ego jam pridem confessus sum, cum sub avo tuo Maximiano persecutio grassaretur. Quod si tu quoque me persequare, etiamnum ad quidvis potius tolerandum paratus sum, quod ut innoxium effundam sanguinem, veritatemque prodam : teque eo modo scribentem ac interminantem minime approbo. Desine itaque talia scribere, ac cum Ario ne sentias, nec Orientales audias, neu Ursacio et Valenti habeas fidem. Nam quæ effutiunt illi, non Athanasii causa, sed hæresis suæ gratia loquuntur. Crede

(58) Ita Reg. et Basil. Editi, περιλείπηται.
(59) Sic Reg. Editi, πάντας τάς, mendose.
(60) Nannius forte aliter legit, nam vertit, *quemadmodum*.

A καμεν· ἀλλ' εἰς οὐδὲν ἡμῖν ἐστι τὰ τηλικαῦτά σου ἔργα, οὐδὲ κατώρθωται ὀτιοῦν ἡμῖν, ἕως Ὅσιος περιλείπεται (58). Ἐκείνου γὰρ ὄντος ἐν τοῖς ἰδίοις, καὶ πάντες ἐν ταῖς ἰδίαις Ἐκκλησίαις εἰσίν· ἱκανός ἐστιν ἐν λόγῳ καὶ πίστει πείθειν πάντας καθ' (59) ἡμῶν. Οὗτος καὶ συνόδων καθηγεῖται, καὶ γράφων ἀκούεται πανταχοῦ· οὗτος καὶ τὴν ἐν Νικαίᾳ πίστιν ἐξέθετο, καὶ τοὺς Ἀρειανοὺς ἐκήρυξεν αἱρετικοὺς εἶναι παντα-
B χοῦ. Ἂν τοίνυν οὗτος μείνῃ, περιττὸς ὁ τῶν ἑτέρων ἐξορισμὸς γέγονεν· ἡ γὰρ αἵρεσις ἡμῶν ἐκποδὼν γίγνεται. Ἄρξαι τοίνυν καὶ τοῦτον διώκειν, καὶ μὴ φείσῃ, κἂν ἀρχαῖος ᾖ· καὶ γὰρ ἡ αἵρεσις ἡμῶν οὐκ οἶδεν οὐδὲ γερόντων τιμᾶν πολιάν.

43. Ταῦτα ἀκούων, οὐκ ἐμέλλησε βασιλεὺς, ἀλλ' εἰδὼς τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸ ἱκανὸν τοῦ γέροντος, γράφει καὶ κελεύει τοῦτον ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν, ἡνίκα (60) καὶ Λιβέριον κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐπείραζεν. Ἐλθόντα δὴ οὖν αὐτὸν ἠξίου, καὶ προέτρεπε τὰ συνήθη λέγων, οἷς δὴ καὶ τοὺς ἄλλους ἀπατᾷν ἐνόμιζεν, ἵνα καθ' ἡμῶν μὲν γράψῃ, πρὸς δὲ τοὺς Ἀρειανοὺς ἔχῃ τὴν κοινωνίαν. Ὁ δὲ γέρων, καὶ τὴν ἀκοὴν ἀηδῶς ἐνέγκας, καὶ λυπηθεὶς, ὅτι κἂν ὅλως ἐφθέγξατό τι τοιοῦτον, ἐπιπλήξας, καὶ πείσας αὐτὸν, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἑαυτοῦ. Ἀλλὰ τῶν αἱρετικῶν ἀποδυρομένων, καὶ πάλιν παροξυνόντων, εἶχε δὲ καὶ τοὺς εὐνούχους ὑπομιμνήσκοντας, καὶ μᾶλλον παροξύνοντας, γράφει λοιπὸν βασιλεὺς μετὰ ἀπειλῆς· καὶ ὑβρίζεται μὲν ὁ Ὅσιος, οὐ κινεῖται δὲ διὰ τὸν φόβον τῆς ἐπιβουλῆς· ἀλλ' ἑστηκὼς τῷ φρονήματι, καὶ ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσας
C ἑαυτοῦ τὴν τῆς πίστεως οἰκίαν, ἐπαῤῥησιάζετο κατὰ τῆς αἱρέσεως, ῥανίδας καὶ πνοὰς ἀνέμων ἡγούμενος τὰς ἐκ τῶν γραμμάτων ἀπειλάς. Πολλάκις γοῦν γράψαντος Κωνσταντίου, καὶ τὰ μὲν κολακεύοντος ὡς πατέρα, τὰ δὲ ἀπειλοῦντος, καὶ τοὺς ἐξορισθέντας ὀνομάζοντος, καὶ λέγοντος· Ἕτι σὺ μόνος τυγχάνεις ὁ κατὰ τῆς αἱρέσεως; Πείσθητι, καὶ γράψον κατὰ Ἀθανασίου· ὁ γὰρ κατ' ἐκείνου γράφων πάντως τὰ Ἀρειανῶν μεθ' ἡμῶν φρονήσει· οὐ κατορῥωδήσας ὁ Ὅσιος, ἀλλὰ καὶ πάσχων ὕβρεις, ἔγραψε καὶ αὐτὸς τοιαῦτα, καὶ τὴν ἐπιστολὴν ἀνέγνωμεν, καὶ ἔστιν ἐν τῷ τέλει γεγραμμένη (61).

Ὅσιος Κωνσταντίῳ βασιλεῖ ἐν Κυρίῳ χαίρειν (62).

D 44. Ἐγὼ μὲν ὡμολόγησα καὶ τὸ πρῶτον, ὅτε διωγμὸς γέγονεν ἐπὶ τῷ πάππῳ σου Μαξιμιανῷ. Εἰ καὶ σύ με διώκεις, ἕτοιμος καὶ νῦν πᾶν ὀτιοῦν ὑπομένειν, ἢ ἐκκενοῦν ἀθῷον αἷμα, καὶ προδιδόναι τὴν ἀλήθειαν· σὲ δὲ οὐκ ἀποδέχομαι τοιαῦτα γράφοντα καὶ ἀπειλοῦντα. Παῦσαι τοῦ τοιαῦτα γράφειν, καὶ μὴ φρόνει τὰ Ἀρείου, μηδὲ ἄκουε τῶν ἀνατολικῶν, μηδὲ πίστευε τοῖς περὶ Οὐρσάκιον καὶ Οὐάλεντα. Ἃ γὰρ ἐκεῖνοι λέγουσιν, οὐ δι' Ἀθανάσιον φθέγγονται, ἀλλὰ διὰ τὴν ἰδίαν αἵρεσιν. Πίστευέ μοι, Κωνστάντιε,

(61) Hanc epistolam ad calcem conscriptam, huc transtulerunt amanuenses.
(62) Titulus epistolæ non habetur in Reg.

Digitized by Google

πάππος εἰμί σου καθ' ἡλικίαν· ἐγενόμην αὐτὸς ἐν τῇ κατὰ Σαρδικὴν (63) συνόδῳ, ὅτε σύ τε καὶ ὁ μακαρίτης ἀδελφός σου Κώνστας πάντας ἡμᾶς συνήγαγε. Καὶ δι' ἐμαυτοῦ τοὺς ἐχθροὺς Ἀθανασίου προσεκαλεσάμην, ἐλθόντας αὐτοὺς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ ᾤκουν ἐγὼ, ἵν', εἴ τι ἔχοιεν κατ' αὐτοῦ, λέγωσιν· ἐπαγγειλάμενος αὐτοῖς θαρρεῖν, καὶ μὴ ἄλλο τι προσδοκᾷν, ἢ ὀρθὸν τὸ κριτήριον ἐπὶ πᾶσιν ἔσεσθαι. Τοῦτο δὲ οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δεύτερον ἐποίησα, προτρέπων, εἰ μὴ θέλοιεν ἐπὶ πάσης τῆς συνόδου, κἂν ἐπ' ἐμοῦ μόνου· ἐπαγγειλάμενος πάλιν, ὅτι, ἂν μὲν ὑπεύθυνος δειχθῇ, πάντως ἀποβληθήσεται καὶ παρ' ἡμῶν· ἂν δὲ ἀναίτιος εὑρεθῇ, καὶ ἐλέγξῃ συκοφάντας ὑμᾶς, εἰ παραιτεῖσθε τὸν ἄνθρωπον, ἐγὼ μετ' ἐμαυτοῦ πείθω τὸν Ἀθανάσιον ἐλθεῖν εἰς τὰς Σπανίας. Καὶ ὁ μὲν Ἀθανάσιος ἐπὶ τούτοις ἐπείθετο, καὶ οὐκ ἀντέλεγεν· ἐκεῖνοι δὲ, πρὸς πάντα μὴ θαρροῦντες, ἴσως ἀνένευον. Ἐγένετο δὲ πάλιν ὁ Ἀθανάσιος εἰς τὸ σὸν στρατόπεδον, ἡνίκα μετεπέμψω γράψας αὐτῷ, καὶ παρόντας ἐν αὐτῇ τῇ Ἀντιοχείᾳ τοὺς ἐχθροὺς κληθῆναι πάντας ἢ ἕκαστον αὐτῶν ἠξίωσεν, ἵν' ἢ ἐλέγξωσιν, ἢ ἐλεγχθῶσι· καὶ ἵνα ἢ παρόντα δείξωσιν οἷον λέγουσιν, ἢ ἀπόντα μὴ διαβάλλωσι. Καὶ οὔτε σὺ λέγοντος ἠνέσχου (64), ἀλλὰ κἀκεῖνοι παρῃτήσαντο. Τί τοίνυν ἀκούεις ἔτι τῶν κακολογούντων αὐτόν; Πῶς ἀνέχῃ Οὐάλεντος καὶ Οὐρσακίου, καίτοι μετανοησάντων αὐτῶν, καὶ ἐγγράφως αὐτῶν ὁμολογησάντων τὴν συκοφαντίαν; Ὡμολόγησαν γὰρ οὐ βίαν παθόντες, ὡς αὐτοὶ προφασίζονται, οὐ στρατιωτῶν ἐπικειμένων, οὐκ εἰδότος τοῦ ἀδελφοῦ σου (οὐκ ἐγίγνετο γὰρ παρ' αὐτῷ τοιαῦτα, οἷα νῦν γίγνεται, μὴ γένοιτο!), ἀλλ' αὐτοὶ θέλοντες ἑαυτοῖς ἀνῆλθον εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῶν πρεσβυτέρων παρόντων ἔγραψαν· γράψαντες πρότερον (65) καὶ Ἀθανασίῳ φιλικὴν καὶ εἰρηνικὴν ἐπιστολήν. Εἰ δὲ βίαν προφασίζονται, καὶ τοῦτο γινώσκουσι κακὸν, οὐκ ἀποδέχῃ δὲ οὐδὲ σύ· παῦσαι τοῦ βιάζεσθαι, καὶ μήτε γράφε, μήτε πέμπε κόμητας (66)· ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξορισθέντας ἀπόλυσον, ἵνα μὴ, βίαν αἰτιωμένου σου, μείζονας βίας ἐκεῖνοι ποιῶσι. Τί γὰρ τοιοῦτον γέγονε παρὰ Κώνσταντος; τίς ἐπίσκοπος ἐξωρίσθη; πότε κρίσεως ἐκκλησιαστικῆς μέσος γέγονε; ποῖος αὐτοῦ Παλατῖνος ἠνάγκασε κατά τινος ὑπογράψαι, ἵνα οἱ περὶ Οὐάλεντα τοιαῦτα λέγωσι; Παῦσαι, παρακαλῶ, καὶ μνήσθητι, ὅτι θνητὸς ἄνθρωπος τυγχάνεις· φοβήθητι τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως· φύλαξον σεαυτὸν εἰς ἐκείνην καθαρόν. Μὴ τίθει σεαυτὸν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά· μηδὲ σὺ περὶ τούτων ἡμῖν παρακελεύου· ἀλλὰ μᾶλλον παρ' ἡμῶν σὺ μάνθανε ταῦτα. Σοὶ βασιλείαν ὁ Θεὸς ἐνεχείρισεν· ἡμῖν τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπίστευσε. Καὶ ὥσπερ ὁ τὴν σὴν ἀρχὴν ὑποκλέπτων ἀντιλέγει τῷ διαταξαμένῳ Θεῷ, οὕτω φοβήθητι μὴ καὶ σὺ, τὰ τῆς Ἐκκλησίας εἰς ἑαυτὸν ἕλκων, ὑπεύθυνος ἐγκλήματι μεγάλῳ γένῃ· *Ἀπόδοτε, γέγραπται, τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.* Οὔτε τοίνυν ἡμῖν ἄρχειν ἐπὶ

[14] Matth. XXII, 21.

(63) Regius codex, Σερδικήν.
(64) Ita Regius et sic legendum. Editi, ἠνέσχον.

mihi, Constanti, qui per ætatem avus tuus esse possim : Sardicensi interfui synodo, quo tempore tute ac beatæ vir memoriæ frater tuus Constans, nos omnes convocastis. Ipseque inimicos Athanasii provocavi, cum in Ecclesiam, ubi commorabar ego, advenissent, ut si quid in Athanasio culpandum haberent, id renuntiarent. Fidem dedi, securitatemque promisi, ut nihil nisi rectum in omnibus judicium exspectarent. Id non semel tantum, sed et bis præstiti, hortatus, si nollent coram tota synodo, mihi saltem soli rem deferrent. Id quoque pollicitus sum : Si reus deprehendatur homo, a nobis plane abjicietur ; sin innoxius, vosque sycophantas probarit : si nihilominus illum recusaveritis, Athanasio persuadebo, ut mecum in Hispanias proficiscatur. Hisque conditionibus citra repugnantiam obtemperabat Athanasius. Illi vero rebus omnino suis diffisi, æque id abnuerunt. Iterumque ubi Athanasius ad tuum exercitum se contulit ; cum tu illum litteris tuis accivisti, inimicos ille suos qui tum ibi, Antiochiæ videlicet, versabantur, vel omnes una, vel singulos advocari rogavit, ut aut se convincerent, aut convincerentur ipsi ; et se vel coram qualem esse dicebant comprobarent, vel absentem non calumniarentur. Verum nec tu hæc dicenti morem gessisti, imo illi abnuerunt. Cur itaque etiamnum obtrectatores ejus audis? Cur Ursacium Valentemque toleras, tametsi illi pœnitentiam egerunt, calumniamque suam scripto confessi sunt? Confessi sunt, inquam, non **293** vi coacti, ut obtendunt illi : non urgentibus militibus, non conscio fratre tuo : non talia quippe sub illo, qualia his temporibus, agebantur, absit! sed ultro ipsi Romam profecti, coram episcopo et presbyteris hæc scripsere, cum antea amicam et pacificam epistolam ad Athanasium misissent. Quod si vim sibi illatam obtendunt, quam illicitam agnoscant : sique vim tute non approbes, desine vim inferre, nec litteras, nec comites miseris ; sed exsules remitte, ne cum tu vim redarguas, majorem illi vim exerceant. Quidnam ejusmodi a Constante actum est? quis episcopus exsulavit? quandonam ille ecclesiasticis judiciis medius interfuit? quis sub illo palatinus contra quem subscribere coegit, ut Valens cum socio talia effutiat? Desine, quæso te, et memento te mortalem hominem esse : time judicii diem, teque ipse innoxium ad eam diem custodias. Ne te rebus misceas ecclesiasticis ; neu nobis his de rebus præcepta mandes; sed a nobis potius hæc ediscas. Tibi Deus imperium tradidit, nobis ecclesiastica concredidit. Ac quemadmodum qui tibi imperium subripit, Deo ordinanti repugnat ; ita metue ne, si ad te ecclesiastica pertrahas, magni criminis reus fias : *Reddite*, scriptum est, *quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo* [14]. Neque nobis igitur terræ imperare licet, neque tu adolendi habes potestatem. Hæc quod tuam curem salutem scribo : quod vero res spectat de quibus scripsisti,

(65) Sic Reg. Editi, πρότερον.
(66) Reg., κόμιτας, de more.

Digitized by Google

ecce meam sententiam : Arianis minime adjungor, imo eam hæresim ferio anathemate : nec contra Athanasium scribam, quem nos et Romana Ecclesia, imo tota synodus insontem declaravit. Nam tute hæc cum perspecta haberes, hominem accivisti, ac concessisti ut cum honore in patriam ille et in Ecclesiam suam remigraret. Quænam exstitit tantæ mutationis causa? Iidem enim ipsi sunt ejus inimici qui jam ante fuere : et quæ jam susurrant (non enim ea coram illo proferunt), hæc prius etiam quam Athanasium accires obloquebantur : hæc cum ad synodum advenissent obmurmurabant : neque, uti supra dixi, probationes postulante, proferre ipsi nequivere : nam, si habuissent, non ita turpiter aufugissent. Quis te induxit, ut post tantum temporis, litterarum juxta ac verborum tuorum oblivisceretur? Cohibe te, quæso, et ne improbis hominibus morem geras, ut ne mutui commodi causa te ipse reum constituas. Quod enim jam illis indulges, de hoc in die judicii solus rationem es redditurus. Adversarium illi suum auspiciis tuis lædere optant, teque volunt esse malitiæ suæ ministrum, ut tua ope exsecrandam hæresim in Ecclesia disseminent. Non est prudentis, ob aliorum libidinem sese in manifestum conjicere periculum. Desine, quæso te, et mihi obtempera, Constanti. Hæc enim et me decet scribere, et te non vilipendere.

τῆς γῆς ἐξεστιν, οὔτε σὺ τοῦ θυμιᾶν ἐξουσίαν ἔχεις, βασιλεῦ. Ταῦτα μὲν οὖν (67) κηδόμενος τῆς σῆς σωτηρίας γράφω· περὶ δὲ ὧν ἐπέστειλας, ταύτης εἰμὶ τῆς γνώμης· Ἐγὼ οὔτε Ἀρειανοῖς συγκατατίθεμαι, ἀλλὰ καὶ τὴν αἵρεσιν αὐτῶν ἀναθεματίζω· οὔτε κατὰ Ἀθανασίου γράφω, ὃν ἡμεῖς τε καὶ ἡ Ῥωμαίων Ἐκκλησία, καὶ πᾶσα ἡ σύνοδος ἐκαθάρισε. Καὶ γὰρ ταῦτα καὶ σὺ συνορῶν μετεπέμψω τὸν ἄνθρωπον, καὶ συνεχώρησας αὐτῷ μετὰ τιμῆς εἰς τὴν πατρίδα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐπανελθεῖν (68). Τίς τοίνυν γέγονε πρόφασις τῆς τοσαύτης μεταβολῆς; Οἱ αὐτοὶ γὰρ ἐχθροὶ οἱ καὶ πρότερον ὄντες καὶ νῦν εἰσιν αὐτοῦ· καὶ ἃ νῦν ψιθυρίζουσιν (οὐ γὰρ παρόντος αὐτοῦ φθέγγονται), ταῦτα, καὶ πρὶν μεταπέμψῃ (69) τὸν Ἀθανάσιον, κατελάλουν· ταῦτα καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν σύνοδον διεθρύλλουν· καὶ ἀπαιτούμενοι παρ' ἐμοῦ, καθὰ προεῖπον, τὰς ἀποδείξεις οὐκ ἴσχυσαν παρασχεῖν· εἰ γὰρ εἶχον, οὐκ ἂν ἔφυγον οὕτως αἰσχρῶς. Τίς οὖν ἔπεισέ σε μετὰ τοσοῦτον χρόνον ἐπιλαθέσθαι τῶν σαυτοῦ γραμμάτων καὶ ῥημάτων; Ἐπίσχες, καὶ μὴ πείθου κακοῖς ἀνθρώποις, ἵνα μὴ διὰ τὸ πρὸς ἀλλήλους καθῆκον σαυτὸν ὑπεύθυνον ποιήσῃς. Ὧδε γὰρ τούτοις καθηκετεύσεις (70), ἐν δὲ τῇ κρίσει μόνος μέλλεις ἀπολογεῖσθαι. Οὗτοι τὸν ἴδιον ἐχθρὸν διὰ σοῦ θέλουσιν ἀδικεῖν, καὶ βούλονταί σε διάκονον τῆς ἑαυτῶν πονηρίας γενέσθαι, ἵνα διὰ σοῦ καὶ τὴν μυσαρὰν αἵρεσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐπισπείρωσιν. Οὐκ ἔστι σὲ φρόνιμον δι' ἄλλων ἡδονὴν ἑαυτὸν εἰς προῦπτον κίνδυνον ἐμβάλλειν. Παῦσαι, παρακαλῶ, καὶ πείσθητί μοι, Κωνστάντιε. Ταῦτα γὰρ πρέπει καὶ ἐμὲ γράφειν, καὶ σὲ τούτων μὴ καταφρονεῖν.

45. Hæc illa fuit Abrahamici senis vere Hosii, C id est, sancti, sententia : hæ illius litteræ. Ille vero nec insidiarum finem fecit, neque desiit obtentum adversus illum perquirere; sed perstitit graviter interminando, ut eum aut vi a sententia deduceret, aut non obsequentem pelleret in exsilium. Ac quemadmodum Babylonici duces et satrapæ, cum incusandi Danielis occasionem captarent, nonnisi in lege Dei sui illam invenere; **294** ita et nunc impietatis satrapæ nullam aliam potuerunt adversus senem vel comminisci. Nulli quippe notus non erat ille vere Hosius, id est, sanctus, cujus inculpata vita erat, nisi eo nomine, quod hæresim odio haberet. Hunc itaque calumniantur, non perinde atque ille Dario delatus fuit, invitus quippe Darius criminationem in Danielem audivit [16]; sed, sicut Jezabel Nabothum [16], ac ut Judæi apud Herodem [17], his verbis : Non modo non subscribit ille adversus Athanasium, sed nos etiam ejus gratia damnat : itaque hæresim aversatur, ut cæteros litteris hortetur, necem ut potius subeant, quam veritatis proditores evadant. Nam, ait ille, veritatis causa dilectus noster Athanasius persecutionem sustinet, insidiæque tenduntur Liberio Romano episcopo, aliisque universis.

45. Ταῦτα μὲν ὁ Ἀβραμιαῖος γέρων, ὁ ἀληθῶς Ὅσιος ἐφρόνησέ τε καὶ ἔγραψεν, ὁ δὲ οὔτε τοῦ ἐπιβουλεύειν ἀνεχώρει (71), οὔτε πρόφασιν κατ' αὐτοῦ ζητῶν πέπαυται· ἀλλὰ καὶ ἀπειλῶν ἐπέμενε δεινῶς, ἵνα ἢ βιαζόμενος μεταγάγῃ, ἢ μὴ πειθόμενον ἐξορίσῃ. Πρόφασιν μὲν οὖν, ὥσπερ οἱ τακτικοὶ καὶ σατράπαι τῆς Βαβυλῶνος, ζητοῦντες, οὐχ εὗρισκον κατὰ τοῦ Δανιὴλ εἰ μὴ ἐν νόμοις Θεοῦ αὐτοῦ· οὕτω καὶ οἱ νῦν σατράπαι τῆς ἀσεβείας οὐδὲ πλάσασθαι κατὰ τοῦ γέροντος ἄλλην ἠδυνήθησαν. Πᾶσι γὰρ γνώριμος ἦν ὁ ἀληθῶς Ὅσιος, καὶ ὁ τούτου βίος ἀνεπίληπτος, εἰ μὴ τὸ κατὰ τῆς αἱρέσεως μῖσος. Διαβάλλουσι τοίνυν καὶ αὐτὸν, οὐκέτι ὡς ἐκεῖνον Δαρείῳ (δηδῶς γὰρ ἤκουσεν ὁ Δαρεῖος κατὰ τοῦ Δανιὴλ), ἀλλ' ὡς Ἰεζάβελ κατὰ τοῦ Ναβουθαὶ, καὶ ὡς οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Ἡρῴδῃ, λέγοντες· Οὐ μόνον οὐχ ὑπογράφει κατὰ Ἀθανασίου, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς δι' αὐτὸν κατακρίνει· καὶ τὴν αἵρεσιν οὕτω μισεῖ, ὡς καὶ ἄλλοις γράφειν θάνατον μᾶλλον ὑπομένειν, ἢ προδότας γίνεσθαι τῆς ἀληθείας. Δι' αὐτὴν γὰρ καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν Ἀθανάσιος διώκεται, καὶ Λιβέριος ὁ Ῥωμαίων ἐπίσκοπος, καὶ οἱ ἄλλοι πάντες ἐπιβουλεύονται. Ταῦτα ἀκούσας ὁ τῆς ἀσεβείας προστάτης, καὶ τῆς αἱρέσεως βασιλεὺς Κωνστάντιος, καὶ ὅτι μάλιστα καὶ ἕτεροί εἰσι κατὰ

[16] Dan. VI, 14. [16] III Reg. XXI, 7. [17] Luc. XXIII, 10.

(67) In Reg., οὖν deest.
(68) Reg., ἀπελθεῖν, minus recte.
(69) Ita Reg. Editi vero, πέμψῃ. Mox Reg., διεθρύλουν, de more cum unico λ.
(70) Sic editi. Reg., καθικετεύεις. Alias idem Reg., καθηκεύειν. In editis vero καθικετεύειν vulgo scribitur.
(71) Ita Reg. Editi, ἐνεχείρει.

Digitized by Google

τὰς Σπανίας (72) ταυτὰ τῷ Ὁσίῳ φρονοῦντες, πειράσας κἀκείνους ὑπογράψαι, καὶ μὴ δυνηθεὶς ἀναγκάσαι, μεταπέμπεται τὸν Ὅσιον· καὶ ἀντὶ ἐξορισμοῦ κατέχει τοῦτον ὅλον ἐνιαυτὸν ἐν τῷ Σιρμίῳ (73), οὔτε τὸν θεὸν φοβηθεὶς ὁ ἄθεος, οὔτε τοῦ πατρὸς τὴν διάθεσιν, ἣν εἶχε πρὸς τὸν Ὅσιον, αἰδεσθεὶς ὁ ἀνόσιος, οὔτε τὸ γῆρας (ἑκατονταέτης γὰρ λοιπὸν ἦν) αἰσχυνθεὶς ὁ ἄστοργος. Πάντα γὰρ ταῦτα παρεῖδε διὰ τὴν ἀσέβειαν ὁ νέος Ἀχαάβ, καὶ ἄλλος Βαλθασὰρ ἐφ' ἡμῶν γενόμενος. Τοσαύτην γὰρ βίαν πεποίηκε τῷ γέροντι, καὶ τοσοῦτον αὐτὸν συνέσχεν, ὡς θλιβέντα αὐτὸν, μόγις κοινωνῆσαι μὲν τοῖς περὶ Οὐάλεντα καὶ Οὐρσάκιον, μὴ ὑπογράψαι δὲ κατὰ Ἀθανασίου. Ἀλλὰ καὶ οὕτως οὐκ ἠμέλησεν ὁ γέρων· μέλλων γὰρ ἀποθνήσκειν, ὥσπερ διατιθέμενος ἐμαρτύρατο τὴν βίαν, καὶ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν ἀνεθεμάτιζε, καὶ παρήγγελλε μηδένα ταύτην ἀποδέχεσθαι.

A Hæc cum audisset impietatis patronus hæresisque imperator Constantius, maximeque cum comperisset alios esse in Hispaniis qui ejusdem atque Hosius sententiæ essent, tentatos illos ut subscriberent, cum non valuisset eo vi adducere, arcessit Hosium : quem, exsilii vice, anno integro Sirmii detinet, nec Deum metuens impius homo, neque patris erga Hosium affectum reveritus, improbus ille, neque senectutem (centenarius quippe erat) veneratus, vir inhumanus. Hæc namque omnia, hæreseos gratia, nihil fecit novus ille Achab, aliusque nostri ævi Balthasar. Tantam enim seni vim intulit, tandiuque illum detinuit, ut malis oppressus vix tandem cum Valente et Ursacio communicaret (Anno 357), neque tamen subscriberet contra Athanasium. Sed eam rem minime neglexit senex : instante quippe

B morte, vim sibi illatam quasi testamento declaravit, Arianamque hæresim feriit anathemate, vetuitque ne quis illam reciperet.

46. Τίς ταῦτα βλέπων, ἢ καὶ μόνον ἀκούων, οὐκ ἐξίσταται καὶ αὐτὸς, καὶ καταβοήσει πρὸς Κύριον, λέγων (74)· *Μὴ ἆρα εἰς ἐξάλειψιν σὺ ποιήσῃς τὸν Ἰσραήλ;* Τίς, ταῦτα κατανοῶν, οὐκ εὐκαίρως καὶ αὐτὸς καταβοήσει, λέγων· *Ἔκστασις καὶ φρικτὰ ἐγενήθη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ, Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἡ γῆ ἐπὶ πλεῖον ἔφριξε σφόδρα;* Οἱ (75) πατέρες τῶν λαῶν, καὶ διδάσκαλοι τῆς πίστεως αἴρονται, καὶ οἱ ἀσεβεῖς εἰς τὰς Ἐκκλησίας εἰσάγονται. Τίς, ὅτε Λιβέριος ἐπίσκοπος Ῥώμης ἐξωρίσθη, καὶ ὁ πατὴρ τῶν ἐπισκόπων ὁ μέγας Ὅσιος, οὕτω πάσχοντα, ἢ τίς ὁρῶν τοσούτους ἐπισκόπους ἀπὸ τῆς Σπανίας καὶ τῶν ἄλλων μερῶν ἐξοριζομένους, οὐκ ἐπέγνω, κἂν ὀλίγην αἴσθησιν ἔχῃ, ὅτι καὶ τὰ κατὰ Ἀθανάσιον καὶ τοὺς ἄλλους προφάσεις εἰσὶ ψευδεῖς, καὶ πάντα συκοφαντίας μεστά; Τούτου γὰρ χάριν κἀκεῖνοι πάντα παθεῖν ὑπέμειναν, συνορῶντες τὴν γενομένην ἐκ συκοφαντίας ἐκείνων ἐπιβουλήν. Ἐπεὶ ποῖον ἔγκλημα καὶ Λιβερίῳ; ἢ ποία κατηγορία κατὰ τοῦ γέροντος Ὁσίου; τίς κἂν ἐψεύσατο κατὰ Παυλίνου, καὶ Λουκιφέρου, καὶ Διονυσίου, καὶ Εὐσεβίου; ἢ ποῖον ἁμάρτημα κατὰ τῶν ἄλλων ἐξορισθέντων ἐπισκόπων, καὶ πρεσβυτέρων, καὶ διακόνων; οὐκ ἔστι τοῦτο, μὴ γένοιτο! Οὐ γὰρ δι' ἐγκλήματα γεγόνασιν αἱ συσκευαὶ, οὐδὲ διὰ κατηγορίαν ἕκαστος ἐξ-

46. Quis hæc si videat, vel solum audiat, non obstupescet, ad Dominumque clamabit : *Num ad internecionem dabis Israel* [18] ? Quis hæc animadvertens non opportune ad Dominum exclamabit : *Stupor et horribilia facta sunt super terram* [19] ; et : *Obstupuit cœlum super hóc, et terra vehementer exhorruit* [20] ? Patres populorum et fidei magistri tolluntur, impiique in Ecclesias introducuntur. Quisnam, ubi vidit Liberium Romanum episcopum in exsilium ejici, aut patrem episcoporum magnum Hosium tantis affici malis : quis cum cerneret tam multos episcopos ex Hispania et ex aliis partibus extorres fieri, non exploratum habuit, etiamsi modico sensu præditus esset, criminationes in Athanasium in aliosque allatas, conflictas fuisse, omniaque calumniæ plena ? Ideo enim illi omnia mala perferenda putarunt, quod insidias ex eorum sycophantia structas compertas haberent. Quod enim Liberii crimen ? quæ adversus senem Hosium criminatio ? quis Paulino, Lucifero, Dionysio et Eusebio, vel falsum scelus imposuit ? aut quæ culpa aliorum exsulum, episcoporum, presbyterorum, et diaconorum ? nulla sane fuit, absit. Non enim criminis cujuspiam causa conspirationes conflatæ sunt, neque ob allatas criminationes singuli extor-

C

[18] Ezech. xi, 13. [19] Jerem. v, 30. [20] Jerem. ii, 12.

(72) Sic Reg. probe; editi male, τῆς Σπανίας. Mox in Reg., τῷ deest ante Ὁσίῳ.

(73) Basil., Σερμίῳ. Paulo post Reg., optime, τοῦ πατρὸς τήν. Editi perperam, τοῦ πρὸς τήν. Ortus error ex amanuensium abbreviandi ratione ; ii namque fere semper, πατρὸς, πατρὶ, πατέρες, ita scribunt, πρὸς, πρὶ, πρές. Quod editores sæpissime fefellit, maxime apud Athanasium, ubi similes infra errores passim animadvertas. Non solum autem in casibus obliquis vocis πατὴρ lapsus ille obtinuit ; sed etiam in nominibus propriis ab ea derivatis. Sic duo episcopi quibus nomen Πατρίκιος erat, mendose Πρίκιος in superioribus editis nuncupabantur : ut animadvertimus in *Apologia contra Arianos*, n. 50. Caveant itaque sibi ab ejusmodi vitio qui scriptoribus quibuslibet Græcis edendis operam navant, similes quippe alibi errores vidimus. Sic Xenophontis lib. VII *Hist. Græc.*, p. 613, Προκλῆς vocatur idem qui Πατροκλῆς, lib. VI, pag. 610, nuncupatus fuerat.

D

Quæ Hosium vero spectant fuse in *Athanasii Vita* pertractamus.

(74) Putamus hunc locum Ezechielis esse, qui longe diversis verbis exprimitur apud LXX, licet eadem fere sententia. Οἴμοι, οἴμοι, Κύριε· εἰς συντέλειαν ποιεῖς σὺ τοὺς καταλοίπους τοῦ Ἰσραήλ. Ibidem Reg., ποιήσεις, recte. Editi vero, ποιήσῃς.

(75) Sic Reg. et Basil. recte, et ita legerat interpres vetus. Editi, οἱ πρεσβύτεροι. Nimirum cum in codicibus mss. πρες legeretur, amanuenses aut editores, mancam vocem esse, ac πρεσβύτεροι legendum putarunt. Hic lapsus infra item occurrit. Quæ sequuntur porro habentur item in fine *Apologiæ contra Arianos*.

Digitized by Google

res sunt facti : sed nihil aliud illud est quam eruptio impietatis adversus 295 pietatem, studiumque erga hæresim Arianam, præludiaque adventus Antichristi, cui viam præparat Constantius.

47. (Anno 356.) Nam postquam quæ libuit omnia adversus Ecclesias Italiæ aliarumque regionum peregisset : postquam hos in exsilium misisset, illos vi coegisset, ac omnia ubique formidine implesset, furorem denique suum, instar cujusdam morbi, vertit in urbem Alexandriam. Callide autem Christi hostes eam rem aggressi sunt : namque ut multorum episcoporum subscriptionem ostentare possent, vexatusque Athanasius nullum haberet episcopum apud quem conquereretur, omnia ubique terrore impleverunt : hunc que terrorem succenturiatum in insidiis servarunt : non advertentes insani homines, se non episcoporum propositum pro se obtendere ; sed vim a se illatam exhibere : ac licet fratres deserant, licet amici et noti procul recedant, quanquam inveniatur nemo qui condoleat et consoletur, Dominum tamen idoneum majusque cæteris omnibus esse perfugium. Solus namque Elias erat in persecutione[21], sancto tamen viro Deus in omnibus omnia erat. Hanc item formam nobis tradidit Salvator, qui solus relictus, inimicorum insidiis appetebatur[22], ut si nos quoque in persecutione deseramur ab hominibus, ne despondeamus animum, sed in illo spem habeamus, neque prodamus veritatem : quæ licet initio videatur opprimi, at demum ipsi persecutores eam sunt agnituri.

48. Imperatorem itaque concitant, qui primum litteras mittit, minasque ad ducem et ad milites. Legantur item notarii Diogenius, et Hilarius, et una cum illis palatini : tumque gravia et immania adversus Ecclesiam edita sunt facinora, quæ paulo ante paucis perstricta sunt, omnibusque comperta ex iis quas populi edidere contestationibus, quas ad calcem hujus Operis perscriptas, cuique volenti legere licebit. Hinc post illa Syriani gesta, post tanta admissa facinora, post illatas virginibus contumelias ; cum ejusmodi scelera ille probaret, litteras rursum mittit ad senatum et populum Alexandrinum, juvenes sollicitans, ut vel una coacti Athanasium persequerentur, vel notum haberent ipsos sibi inimicos fore. At ille vel antequam hæc contingerent, ex quo Syrianus in ecclesiam irrupit, abscesserat (anno 356), cum sciret illud quod scriptum est : *Sed abscondere modicum ad momentum, donec pertranseat indignatio*[23]. Harum autem

ωρίσθη· ἀλλ' ἐπανάστασις ἐστι τῆς ἀσεβείας κατὰ τῆς εὐσεβείας· καὶ σπουδὴ μὲν ὑπὲρ τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεως, προοίμια δὲ καὶ τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου (76) παρόδου, Κωνσταντίου ταύτην προκατασκευάζοντος ἐκείνῳ.

47. Μετὰ γὰρ τὸ διαπράξασθαι πάντα, ὅσαπερ ἠθέλησεν εἰς τὰς Ἐκκλησίας τὰς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, καὶ τὰ ἄλλα μέρη· μετὰ τὸ τοὺς μὲν ἐξορίσαι, τοὺς δὲ ἀναγκάσαι, καὶ πλῆρωσαι φόβου τὰ πανταχοῦ, λοιπὸν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὥσπερ τι νόσημα τὸν ἑαυτοῦ θυμὸν ἔστρεψεν. Ἐγίνετο δὲ τοῦτο πανούργως παρὰ τῶν Χριστομάχων· ἵνα γὰρ φαντασίαν ἔχωσιν ὑπογραφῆς πολλῶν ἐπισκόπων, καὶ ἵνα διωχθεὶς Ἀθανάσιος μὴ ἔχῃ κἂν ἀποδύρεσθαι πρὸς ἐπίσκοπον, διὰ τοῦτο, προλαμβάνοντες, τὰ πανταχοῦ πεπληρώκασι φόβου· καὶ τοῦτον ἕφεδρον εἰς τὴν ἐπιβουλὴν ἐτήρησαν· οὐκ εἰδότες οἱ ἄφρονες, ὅτι οὐ προαίρεσιν ἐπισκόπων, ἀλλὰ τὴν παρ' αὐτῶν γενομένην βίαν ἐπεδείκνυντο (77)· καὶ ὅτι, κἂν ἀδελφοὶ καταλείψωσι, κἂν φίλοι καὶ γνώριμοι μακρὰν ἀποστῶσι, καὶ μηδεὶς εὑρεθῇ συλλυπούμενος καὶ παρακαλῶν, ἀλλ' ὑπὲρ πάντα μᾶλλον ἡ πρὸς Θεὸν ἐξαρκεῖ καταφυγή. Μόνος γὰρ ἦν καὶ Ἠλίας διωκόμενος, καὶ πάντα καὶ ἐν πᾶσιν ἦν ὁ Θεὸς τῷ ἁγίῳ. Καὶ τοῦτον δὲ τύπον ἡμῖν δέδωκεν ὁ Σωτὴρ, καὶ μόνος καταληφθεὶς (78), ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐπεβουλεύετο· ἵνα κἂν ἡμεῖς (79) διωκόμενοι καταλειφθῶμεν ὑπὸ ἀνθρώπων, μὴ ἐκκακῶμεν, ἀλλ' ἔχωμεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐλπίδα, καὶ μὴ προδίδωμεν τὴν ἀλήθειαν· ἥτις, κἂν κατὰ τὴν ἀρχὴν θλίβεσθαι δόξῃ, ἀλλ' ὕστερον καὶ οἱ διώκοντες αὐτὴν ἐπιγνώσονται.

48. Παροξύνουσι τοίνυν, καὶ γράφει τὸ πρῶτον βασιλεὺς, καὶ πέμπει πρός τε τὸν δοῦκα καὶ τοὺς στρατιώτας ἀπειλήν. Νοτάριοί τε Διογένιός τε καὶ Ἱλάριος, καὶ παλατῖνοι σὺν αὐτοῖς ἀποστέλλονται· καὶ γέγονε τὰ τοσαῦτα δεινὰ καὶ ὠμὰ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἃ μικρῷ πρόσθεν δι' (80) ὀλίγων εἴρηται, καὶ πάντες ἔγνωσαν, ἐξ ὧν ἔθηκαν οἱ λαοὶ διαμαρτυριῶν, ἃς καὶ ἀναγνῶναι δύναταί τις γραφείσας ἐν τῷ τέλει τούτων (81). Εἶτα μετὰ τὸ γενέσθαι τὰ παρὰ Συριανοῦ, μετὰ τὸ γενέσθαι τοσαῦτα (82), καὶ τὰς κατὰ τῶν παρθένων ὕβρεις, ἀποδεξάμενος τὰ οὕτω καὶ τὰ (83) τοιαῦτα κακὰ, γράφει πάλιν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ τῆς Ἀλεξανδρείας, παροξύνων τοὺς νεωτέρους, ἵνα πάντες συνελθόντες ἢ διώξωσιν (84) Ἀθανάσιον, ἢ γινώσκοιεν ἐχθροὺς αὐτοῦ τυγχάνειν αὐτούς. Αὐτὸς μὲν οὖν, καὶ πρὶν ἐλθεῖν ταῦτα, ἐξ οὗ τῇ Ἐκκλησίᾳ Συριανὸς ἐπῆλθεν, ἀναχωρήσας ἦν, εἰδὼς τὸ γεγραμμένον· *Ἀλλ' ἀποκρύβηθι μικρὸν ὅσον ὅσον* (85), *ἕως ἂν παρέλθῃ ἡ ὀργή*·

[21] III Reg. xix, 3, 4. [22] Matth. xxvi, 56. [23] Isa. xxvi, 20.

(76) Reg., δὲ τῆς Ἀντιχρίστου.

(77) Ita Reg. Editi, ἐπεδείκνυτο.

(78) Sic omnes mss. et editi. Sed videtur legendum καταλειφθείς, et ita legit vetus interpres, qui vertit, *derelictus*.

(79) Basil., ἡμῖν, male.

(80) Ita Reg. Editi vero, μικρῷ πρότερον. Paulo post Basil. quem sequimur, διαμαρτυριῶν. Reg., διὰ μαρτυριῶν, male divisis vocibus. Editi perperam διαμαρτυριῶντες. Ex duabus itaque Contestationibus quæ ab Athanasio huic operi adnexæ fuerant, prior ob allatam in Admonitione causam omissa videtur : secunda tantum superest.

(81) Hæc facinora narrantur in Contestatione populi Alexandrini, infra.

(82) Reg., τὰ τοσαῦτα.

(83) In Reg., τά deletum est.

(84) Reg., διώξουσιν.

(85) Ita Reg. prolle. In editis semel ὅσον. Mox editi male, τῇ ὀργῇ. Reg. et Basil., ἡ ὀργή.

Digitized by Google

τῶν δὲ γραμμάτων τουτων γινεται διάκονος Ἡράκλειός τις τῷ ἀξιώματι κόμης, προοδεύων τινὸς Γεωργίου τοῦ ἀποστελλομένου παρὰ τοῦ βασιλέως κατασκόπου· οὐ γὰρ ἂν εἴη (86) ἐπίσκοπος ὁ παρ' ἐκείνου πεμπόμενος, μὴ γένοιτο ! ὡς καὶ αὐτὰ τὰ γενόμενα, καὶ τὰ προοίμια τῆς εἰσόδου δείκνυσιν.

49-50. Τὰ μὲν οὖν γράμματα προὔθηκε (87) δημοσίᾳ, καὶ πολλὴν αἰσχύνην ἐδείκνυον τοῦ γράφοντος· Ἐπειδὴ γὰρ, ὡς ἔγραψεν ὁ μέγας Ὅσιος, οὐχ εὗρισκε πιθανὴν πρόφασιν τῆς ἑαυτοῦ μεταβολῆς, ἐπενόησε πολλῷ καὶ μᾶλλον ἀπρεπεστέραν ἑαυτῷ· καὶ τοῖς τούτῳ συμβουλεύσασιν· ἔφησε γάρ· Τὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν αἰδούμενος φιλίαν, τὸν τῆς θείας καὶ εὐσεβοῦς μνήμης, ἐπὶ καιρὸν αὐτῷ τὴν ὡς ὑμᾶς γενέσθαι πάροδον ἠνεσχόμην. Τοῦτο δὲ καὶ τὴν ἐπαγγελίαν ψευσάμενον, καὶ πρὸς τὸν ἀδελφὸν μετὰ θάνατον ἀγνώμονα δείκνυσιν. Εἶτα θείας καὶ εὐσεβοῦς αὐτὸν μνήμης, ὡσπεροῦν καὶ ἔστιν, ἄξιον ὀνομάζει, οὗ τὴν ἐντολὴν καὶ τὴν φιλίαν, ὡς αὐτὸς ἔγραψε, καίτοι, εἰ καὶ διὰ τὸν μακαρίτην Κώνσταντα συγχωρήσας ἦν, ὤφειλε μὴ ἀκαθήκων περὶ τὸν ἀδελφὸν γενέσθαι, ἵν', ὥσπερ τῆς βασιλείας, οὕτω καὶ τῆς γνώμης αὐτοῦ κληρονόμος γένηται. Ἀλλὰ τὸν μὲν Βρετανίωνα καθεῖλεν, ἐθελήσας τὸ δίκαιον ἀπαιτεῖν, λέγων· Τίνι μετὰ θάνατον ἀδελφῶν ἡ κληρονομία γίνεται; διὰ δὲ τὴν μυσαρὰν αἵρεσιν τῶν Χριστομάχων οὔτε τὸ δίκαιον οἶδεν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς ἀκαθήκων γίνεται· δι' ἣν αἵρεσιν (88) οὐδὲ τοῦ πατρὸς ὁλόκληρον τὴν γνώμην φυλάττειν ἐνενόησεν· ἀλλὰ εἰς μὲν τὸ ἀρέσκον τοῖς ἀσεβέσι, τοῦτο τηρεῖν ὑποκρίνεται· εἰς δὲ τὸ λυποῦν ἐκείνους, οὐκ οἶδεν οὐδὲ τὸ πρὸς τὸν πατέρα σέβας φυλάξαι. Ἀπέστειλε μὲν γὰρ ἐκεῖνος τὸν ἐπίσκοπον ἐκ διαβολῆς τῶν περὶ Εὐσέβιον εἰς τὰς Γαλλίας ἐπὶ καιρὸν διὰ τὴν τῶν ἐπιβουλευόντων ὠμότητα (τοῦτο γὰρ ὁ μακαρίτης Κωνσταντῖνος ὁ τούτου ἀδελφὸς μετὰ θάνατον τοῦ πατρὸς ἐδήλωσεν, ὡς ἐκ τῶν γραμμάτων (89) αὐτοῦ δείκνυται)· οὐκ ἐπείσθη δὲ τοῖς περὶ Εὐσέβιον ἀποστεῖλαι, ὃν ἤθελον ἐπίσκοπον αὐτοὶ, ἀλλὰ καὶ θέλοντας ἐκώλυσε, καὶ ἐπιχειρήσαντας ἐπέσχε μετὰ δεινῆς ἀπειλῆς.

51. Πῶς οὖν, εἰ τὰ τοῦ ἑαυτοῦ γεννήτορος, ὡς γράφει, φυλάττειν ἤθελεν, ἀπέστειλε τὸ μὲν πρῶτον Γρηγόριον, καὶ νῦν δὲ τὸν ταμειοφάγον Γεώργιον; ἢ (90) διὰ τί τοὺς Ἀρειανοὺς, οὓς ἐκεῖνος Πορφυριανοὺς ὠνόμασε, τούτους οὗτος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἰσαγαγεῖν σπουδάζει, καὶ τούτων προϊστάμενος, ἄλλους ἐξορίζει; Εἰ δὲ καὶ ἑώρακεν Ἄρειον ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπιορκήσας Ἄρειος καὶ ῥαγεὶς, ἔλυσε τὴν τοῦ πατρὸς φιλανθρωπίαν· καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς, μαθὼν, ὡς αἱρετικοῦ (91) κατέγνω λοιπόν. Πῶς δὲ καὶ, προφασιζόμενος φροντίζειν τοῦ ἐκκλη-

A litterarum tabellarius fuit Heraclius quidam dignitate comes, qui præcursor fuit cujusdam Georgii, quem imperator catascopum, id est exploratorem, mittebat, haud enim episcopus is fuerit qui ab illo mittitur, absit ! ut et res gestæ, et ipsa ingressus ejus præludia comprobant.

49-50. Litteras itaque promulgavit, quæ ingentem scribentis turpitudinem præferrent. Cum enim, prout magnus scripserat Hosius, veri similem nullam mutationis suæ causam reperire posset, longe indecentiorem sibi et consiliariis suis comminiscitur : Fratris mei, aiebat, divinæ ac piæ memoriæ, amicitiam reveritus, Athanasium ad quoddam spatium temporis vos **296** adire permisi. Illud autem eum et in B promissis fallacem, et erga fratrem suum post obitum ejus ingratum comprobat. Deinde, divinæ illum ac piæ memoriæ (ut revera se habet), dignum appellat, cujus mandatum et amicitiam (licet *Athanasii reditum*, in gratiam tantum beatæ memoriæ Constantis permisisset) servasse oportuit, nec sese inofficiosum erga fratrem exhibuisse, ut sicut imperii, sic et sententiæ illius hæres foret. Sed ille cum jus suum repetere vellet, Vetranionem imperio abdicavit, hæc aiens : Ad quemnam post fratrum obitum pertinet hæreditas ? quanquam abominandæ Christi hostium hæreseos causa, nec quid juris sit novit ; imo vero sese erga fratres suos ingratum præbet. Cujus item hæreseos gratia, ne patris quidem sententiam integram servare in animum induxit : sed C quantum hæreticis libet, sese servare simulat ; sin displiceat illis, debitam patri suo reverentiam servare nescit. Ille siquidem Eusebii et sociorum calumnia inductus, episcopum amandavit in Gallias, ad tempus scilicet, ac ut insidiatorum inmanitatem devitaret (id enim post patris obitum declaravit beatæ vir memoriæ Constantinus hujus frater, ut in ejus epistola cernere est) : at nequaquam iisdem Eusebianis morem gessit, neque misit quem illi episcopum eo mittere peroptabant ; imo id volentes coercuit, atque rem aggressos, gravibus minis deterruit.

51. Cur itaque si patris sui, uti scribit, placita servare voluit, primo Gregorium, jam vero depeculatorem Georgium misit ? aut cur Arianos, quos D Porphyrianos ille nuncupavit, hic studet in Ecclesiam introducere, ac dum patrocinatur illis, alios pellit in exsilium ? Nam etiamsi Arium pater ejus ad conspectum admiserit suum, at ubi post perjurium Arius disruptus est, patris ejus amisit benevolentiam : etenim re comperta ille Arium deinceps ut hæreticum reprobavit. Quare, dum se simulat ecclesiasticum curare canonem, omnia contra

(86) Ita Reg., Editi vero, ἂν ἔτι εἴη.
(87) Ita Reg. et Basil. Editi, ἔθηκε.
(88) Ita Reg. In editis, αἵρεσιν deest. Mox Reg., ἐνενόησεν ; editi, ἐνόησεν.
(89) Eas litteras vide sub finem *Apologiæ contra Arianos*.
(90) Ita Reg. et edit. Comm. In edit. vero Paris. ἢ deest. In epistola Constantini ad episcopos et populos quæ habetur apud Socrat., p. 32, jubet imperator ut Ariani Porphyriani vocentur, nomine Porphyrii philosophi, Christianæ religioni infensissimi.
(91) Reg., ὡς αἱρετικούς.

Digitized by Google

canonem agere molitus est? Quis canon præcipit ut e palatio mittatur episcopus? Quis canon jubet milites invadere ecclesias? Quis tradidit comites inconsideratosque spadones ecclesiasticis præesse rebus, aut edicto judicia eorum qui episcopi vocantur promulgare? Nullo mendacio non utitur ille impiæ hæresis causa: nam et tum præter patris sententiam Philagrium secundo misit præfectum et jam hæc facinora gesta sunt. Neque vera sunt quæ de fratre loquitur: siquidem post fratris obitum, non semel, neque secundo, sed ter litteras misit ad episcopum, fidemque dedit se nunquam sententiam mutaturum: jussitque ut confideret se a nullo unquam conturbandum fore; sed cum magna tranquillitate in Ecclesia mansurum: missisque Asterio comite et Palladio notario, jussit Felicissimo tunc temporis duci, et Nestorio præfecto; ut sive Philippus præfectus, sive alius quispiam ausus esset Athanasio insidiari, arcerent ipsi.

52. Quapropter cum advenit Diogenes, insidiasque paravit Syrianus, tunc ille, nos item atque populi litteras postulabamus imperatoris, rati, quoniam scriptum est, *Nullum mendacium apud regem ore proferatur*[24], sic neque imperatorem qui fidem dederit, eam violaturum unquam, aut sententiam mutaturum esse. Cur **297** itaque, si fratris tantum gratia nos remigrare concessit, post ejus obitum litteras misit? Quod si illius memoriæ gratia ea scripserit; cur tandem postea sese fratri ingratum præstitit, ubi hominem persecutus est, ac dum in litteris suis judicium obtendit episcoporum, arbitrio ille suo rem gerit? licet minime lateat, sed in proximo sint vafritiei illius argumenta? Si namque illud episcoporum decretum est, quid illud attinet ad imperatorem? sin imperatoriæ minæ sunt, quid opus hominibus nuncupatis episcopis? Quandonam a sæculo res hujusmodi audita est? quandonam Ecclesiæ decretum ab imperatore accepit auctoritatem, aut pro decreto illud habitum est? Multæ antehac synodi coactæ sunt: multa prodiere Ecclesiæ decreta; sed nunquam Patres res hujusmodi imperatori suasere, nunquam imperator ecclesiastica curiose perquisivit. Ex Cæsaris domesticis quidam Paulo apostolo amici fuere, quorum nomine Philippenses ille in Epistola sua salutavit[25]; sed nequaquam illos judiciorum consortes admisit. Jam vero spectaculum novum, quod Arianæ hæresis inventum est:

[24] Eccli. VII, 13, 14. [25] Philipp. IV, 22.

(92) Ita Reg. et Basil. Editi vero γὰρ κἂν, perperam. Paulo post editi, Ἡ ποῖος γὰρ κανών, sed γάρ expunximus, quod desit in Reg.

(93) Reg., κόμιτας, de more. Mox Reg. et Basil., σπάδοντας. Editi, σπεύδοντας, male.

(94) Ita Reg. Editi vero, ἀνόητον.

(95) Ὥστε μή editi, sed μή quod desit in Reg et supereffluat, omissum fuit.

(96) Reg., κόμιτος Ibid. vox, νοταρίου deest in editis, sed legitur in Reg. Mox idem Regius, Φιλικισσίμῳ.

A τιαστικοῦ κανόνος, πάντα παρὰ τοῦτον ἐπενόησε πράττειν; Ποῖος γὰρ κανὼν (92) ἀπὸ παλατίου πέμπεσθαι τὸν ἐπίσκοπον; Ἢ ποῖος κανὼν στρατιώτας ἐπιβαίνειν ἐκκλησίαις; Ἢ τίς παραδέδωκε κόμητας (93) καὶ τοὺς ἀλογίστους σπάδοντας κατάρχειν τῶν ἐκκλησιαστικῶν, καὶ διατάγματι τὴν κρίσιν τῶν λεγομένων ἐπισκόπων δηλοῦσθαι; Πάντα ψεύδεται διὰ τὴν ἀνόσιον (94) αἵρεσιν· καὶ γὰρ παρὰ γνώμην τοῦ πατρὸς καὶ τότε Φιλάγριον τὸ δεύτερον ἔπεμψεν ἔπαρχον, καὶ τὰ νῦν γενόμενα γέγονε. Καὶ διὰ τὸν ἀδελφὸν δὲ οὐκ ἀληθεύει· καὶ γὰρ καὶ μετὰ τὸν ἐκείνου θάνατον οὐχ ἅπαξ, οὐδὲ δεύτερον, ἀλλὰ καὶ τρίτον ἔγραψε τῷ ἐπισκόπῳ· καὶ πάλιν ἐπηγγείλατο μὴ μεταβάλλεσθαι· ἀλλὰ καὶ θαρρεῖν παρεκελεύσατο, ὥστε (95) παρὰ μηδενὸς αὐτὸν ταράττεσθαι, B ἀλλὰ καὶ μένειν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μετὰ πάσης ἀμεριμνίας· καὶ ἐντολὰς δὲ δι' Ἀστερίου κόμητος (96) καὶ Παλλαδίου νοταρίου ἔπεμψε Φηλικισσίμῳ τῷ τότε δουκὶ, καὶ Νεστορίῳ τῷ ἐπάρχῳ, ἵνα εἴτε Φίλιππος ὁ ἔπαρχος, εἴτε τις ἄλλος ἐπιβουλεύειν Ἀθανασίῳ τολμήσοι, τοῦτον ἐκεῖνοι κωλύωσιν.

52. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὅτε Διογένης ἦλθε, καὶ Συριανὸς ἐνήδρευσεν, αὐτός τε (97) καὶ ἡμεῖς, καὶ ὁ λαὸς ἀπῃτοῦμεν γράμματα τοῦ βασιλέως, νομίζοντες, ὅτι, ὥσπερ γέγραπται, *Μηδὲν ψεῦδος ἀπὸ στόματος λεγέσθω βασιλεῖ*, οὕτω καὶ βασιλεὺς, ἐπαγγειλάμενος, οὔτε ψεύσεται, οὔτε μεταβληθήσεται. Πῶς οὖν, εἰ διὰ τὸν ἀδελφὸν συνεχώρησεν, ἔγραψε καὶ μετὰ θάνατον αὐτοῦ; Εἰ δὲ καὶ τότε διὰ τὴν ἐκείνου μνήμην ἔγραψε, διὰ τί μετὰ ταῦτα τὸ ὅλον ἠγνωμόνησεν αὐτὸν, διώκων τὸν ἄνθρωπον, καὶ τοιαῦτα C γράφων, ἐν οἷς προφασίζεται μὲν κρίσιν ἐπισκόπων, πράττει δὲ αὐτὸς ὡς ἂν αὐτῷ δοκῇ, οὐ λανθάνων ὅμως, ἀλλὰ καὶ ἐγγὺς ἔχων τὸν ἔλεγχον τῆς πανουργίας; Εἰ γὰρ ἐπισκόπων ἐστὶ κρίσις, τί κοινὸν ἔχει πρὸς ταύτην βασιλεύς; εἰ δὲ βασιλέως ἐστὶν ἀπειλὴ, τίς ἐνταῦθα χρεία τῶν λεγομένων ἐπισκόπων; Πότε γὰρ ἐκ τοῦ αἰῶνος ἠκούσθη τοιαῦτα; πότε κρίσις Ἐκκλησίας παρὰ βασιλέως (98) ἔσχε τὸ κῦρος, ἢ ὅλως ἐγνώσθη τὸ κρῖμα; Πολλαὶ σύνοδοι πρὸ τούτου γεγόνασι· πολλὰ κρίματα τῆς Ἐκκλησίας γέγονεν· ἀλλ' οὔτε οἱ Πατέρες (99) ἔπεισάν ποτε περὶ τούτων βασιλέα, οὔτε βασιλεὺς τὰ τῆς Ἐκκλησίας περιεργάσατο. Παῦλος ἀπόστολος εἶχε φίλους τοὺς τῆς τοῦ D Καίσαρος (1) οἰκίας, καὶ γράφων ἠσπάζετο τοὺς Φιλιππησίους ἀπὸ τούτων· ἀλλ' οὐκ εἰς κρίματα τούτους κοινωνοὺς παρελάμβανε. Νῦν δὲ θέαμα καινὸν, καὶ τοῦτο τῆς Ἀρειανῆς αἱρέσεώς ἐστιν εὕρημα· συνῆλθον γὰρ αἱρετικοὶ καὶ βασιλεὺς Κων-

(97) Αὐτός τε, quinam hic ab Athanasio memoretur, haud facile est conjectare: nisi forte, αὐτός τε, mendum sit pro τότε, quod vox ὅτε paulo superius posita suadere videtur. Paulo post τοῦ ante βασιλέως deest in Reg.

(98) Ita Reg. cod. quem sequi visum est. Editi, παρὰ τοῦ βασιλέως.

(99) Sic Reg. Editi vero, πρεσβύτεροι, cujus mendi causam vide supra.

(1) Editi, τοὺς τῆς τοῦ Καισαρος. Τούς deest in Reg.

Digitized by Google

στάντιος, ἵνα κἀκεῖνος, τὴν ἐπισκόπων ἔχων πρόφασιν, τῇ ἐξουσίᾳ καθ' ὧν ἂν ἐθέλοι (2), πράττῃ, καὶ διώκων μὴ λέγοιτο διώκτης· καὶ οὗτοι δὲ, τὴν βασιλέως ἔχοντες δυναστείαν, ἐπιβουλεύωσιν οἷς ἂν ἐθέλωσι· θέλουσι δὲ τοῖς μὴ ἀσεβοῦσιν, ὡς αὐτοί. Τοῦτο δὲ ὡς ἐπὶ σκηνῆς ἄν τις ἴδοι κωμῳδούμενον παρ' αὐτοῖς· καὶ τοὺς μὲν λεγομένους ἐπισκόπους ὑποκρινομένους, τὸν δὲ Κωνστάντιον τὰ ἐκείνων ἐνεργοῦντα, καὶ πάλιν ἐπαγγελλόμενον τοῦτον, ὡς Ἡρῴδης τῆς Ἡρωδιάδος· τούτους δὲ πάλιν ὀρχουμένους τὰς διαβολὰς ἐπὶ ἐξορισμῷ καὶ θανάτῳ τῶν εἰς τὸν Κύριον εὐσεβούντων.

53. Τίνα οὖν οὐκ ἔβλαψαν διαβάλλοντες; τίνων οὐ γεγόνασιν ἐπίβουλοι οἱ Χριστομάχοι; τίνα Κωνστάντιος οὐκ ἐξώρισε κατενεχθέντα παρ' αὐτῶν; πότε καταθυμίως αὐτῶν οὐκ ἤκουσε; καὶ τὸ παράδοξον, τίνα πώποτε λέγοντα κατ' ἐκείνων ἐδέξατο, καὶ οὐ μᾶλλον λέγοντας ἐκείνους οἷα κἂν εἴπωσιν ἀπεδέξατο; ποία Ἐκκλησία νῦν τὸν Χριστὸν μετ' ἐλευθερίας προσκυνεῖ; ἄν τε γὰρ εὐσεβὴς ᾖ, κινδυνεύει· ἄν τε (3) ὑποκρίνηται, φοβεῖται. Πάντα ὑποκρίσεως καὶ ἀσεβείας, ὅσον εἰς αὐτὸν ἦκε, πεπλήρωκεν. Εἰ γὰρ καί πού τίς ἐστιν εὐσεβὴς καὶ φιλόχριστος (εἰσὶ δὲ πανταχοῦ πολλοὶ τοιοῦτοι, ὡς οἱ προφῆται καὶ Ἠλίας ὁ μέγας), κρύπτονται, ἄν που (4) καὶ αὐτοὶ, ὡς τὸν Ἀβδιοῦ, πιστὸν ἄνθρωπον εὕρωσι, καὶ ἢ εἰς σπήλαιον καὶ τὰς ὀπὰς τῆς γῆς ἀπέλθωσιν, ἢ ἐπ' ἐρημίαις (5) περιερχόμενοι διατρίψωσι. Τοιαῦτα γὰρ διαβάλλουσιν οἱ ἄφρονες, οἷα καὶ ἡ Ἰεζάβελ ἐπλάσατο κατὰ τοῦ Ναβουθαὶ, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι κατὰ τοῦ Σωτῆρος· καὶ λοιπὸν ἐκεῖνος, προστάτης τῆς αἱρέσεως ὤν, τὴν τε (6) ἀλήθειαν μεταστρέψαι θέλων, ὡς ὁ Ἀχαὰβ τὸν ἀμπελῶνα εἰς κῆπον λαχανίας, ἃ θέλουσιν ἐκεῖνοι, πράττει, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς (7) ἅπερ ἤθελεν ἤκουσε παρ' αὐτῶν.

54. Οὕτω, καθὰ προεῖπον, τοὺς ἀληθινοὺς ἐπισκόπους, ἐπεὶ μὴ ἠσέβουν, ὡς ἤθελεν αὐτὸς, ἐξώρισεν· οὕτως καὶ κατὰ Ἀθανασίου νῦν ἀπέστειλεν Ἡράκλειον τὸν κόμητα (8), καὶ τὰ μὲν διατάγματα προέθηκε δημοσίᾳ, ἐντολὰς δὲ βασιλέως ἀπήγγειλεν, εἰ μὴ πεισθεῖεν τοῖς γράμμασιν, ἀφαίρεσιν τοῦ ἄρτου, καὶ τῶν εἰδώλων ἔσεσθαι καταστροφὴν, πολλῶν τε πολιτευτῶν, καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ δήμου πάντως (9) αἰχμαλωσίαν γενήσεσθαι. Εἶτα ταῦτα ἀπειλῶν, οὐκ ἠσχύνθη δημοσίᾳ μεγάλῃ τῇ φωνῇ λέγειν· Τὸν μὲν Ἀθανάσιον παραιτεῖται βασιλεύς· τοῖς δὲ Ἀρειανοῖς τὰς Ἐκκλησίας παραδοθῆναι ἐκέλευσε. Πάντων τε ἐπὶ τούτῳ θαυμαζόντων, καὶ πρὸς ἀλλήλους νευόντων τε

A hæretici cum imperatore Constantio una convenere, ut ille episcoporum obtentu, quos libuerit adoriatur, ac licet persequatur, persecutor tamen minime audiat; hæretici vero imperatoris auctoritate freti, quibus voluerint insidias tendant: tendunt autem illis qui non secum impie sentiunt. Porro hanc ab illis quasi in scena comœdiam agi videre est: ubi qui episcopi nomine vocantur, histrionum partes gerunt: Constantius vero eorum res agit, qui quasi Herodes Herodiadi promissa dat· Hos rursum cernere est calumniis suis quasi saltitantes, idque ad exsilium et cædem virorum qui pie de Domino sentiunt.

B 53. Quemnam igitur non calumniis læsere suis? cuinam illi oppugnatores Christi, insidias non parārunt? quem Constantius ab illis delatum non ablegavit in exsilium? quandonam non libentissime illis aurem præbuit? et quod prorsus stupendum est, quem unquam qui hæreticos deferret auscultavit, annon potius loquentes illos, quidquid tandem afferrent, libenter admisit? quænam Ecclesia est quæ jam libere Christum adoret? nam si pia quidem sit, in periculo versatur: sin simulet, reformidat. Omnia simulatione impietateque, quoad facultas tulit, replevit. Si quis ubivis pius homo Christique amans reperiatur (exstant sane ubique tales permulti, sicut prophetæ, magnusque Elias), ejusmodi, inquam, homines delitescunt, sicubi tamen C ipsi fidum hominem, veluti Abdiam [36], inveniant: vel si liceat in cavernas et in foramina terræ secedere, aut demum in desertis locis aberrantes commorari. Eas enim calumnias deferunt amentes illi, quales Jezabel adversus Nabothum [37], et Judæi in Salvatorem confinxere: ac denique patronus ille hæresis, cum veritatem immutare velit, haud secus quam Achab vineam convertit in hortum olerum, omnia pro eorum libidine agit, quia nempe ille quæ optavit ab illis audivit.

54. Sic, uti supra dixi, veros episcopos, quod nollent impia profiteri, arbitratu suo, relegavit: ita adversus ipsum Athanasium, Heraclium misit comitem, qui mandata publice **298** proposuit, ac jussu imperatoris denuntiavit, si non litteris obtemperarent, auferendum panem, subvertenda idola, plurimisque magistratibus, popularibusque captivitatem plane exspectandam fore. Deinde his denuntiatis minis, non puduit hominem hæc palam altaque voce proferre: Athanasium imperator repudiat, Ecclesiasque Arianis tradi jussit. Hinc mirari super hac re omnes, nutus invicem dare, ac dicere: Num Constantius factus est hæreticus? ille autem, ubi

[36] III Reg. XVIII, 10. [37] III Reg. XXI, 7.

(2) Reg., ἐθέλῃ. Infra idem, λέγηται.

(3) Ita Reg. Editi vero, ἐάν τε.

(4) Ita Regius codex, editi vero, ἄχρι που, male. Mox Reg. et Basil., Ἀβδιού, cum accentu in postrema. Editi, Ἀβδίου. Estque nomen illud vulgo indeclinabile apud Athanasium, ex Hebræo expressum עבדיו

(5) Ita Reg. Editi vero, ἐπ' ἐρημίας.

(6) Reg., προστάτης τῆς αἱρέσεως ὢν, τήν τε: similiter Basil. mutatis tamen vocibus, τῆς αἱρέσεως προστάτης, τήν τε. Editi minus recte, προστάτης τῆς αἱρέσεως Κωνστάντιος, τήν τε.

(7) Ita Reg. Editi vero, ἐπεὶ ὁ αὐτός.

(8) Reg., κόμιτα. Mox editi Commel., διατάγματι; alii omnes, διατάγματα. Ibidem Reg. et Basil., ἐντολάς. Editi, ἐντολαῖς.

(9) Sic Reg. Editi vero, πάντας.

Digitized by Google

erubescendum erat, senatores contra, ethnicorumque magistratus idolorum ædituos urgebat ut iis subscriberent, profiterenturque se illum recipere episcopum, quem mitteret imperator. In hoc certe agendo Constantius canones ecclesiasticos egregie vindicabat : namque pro Ecclesiæ litteris, fori litteras, pro populorum scriptis, ædituorum scripta reposcebat; gnarus scilicet se non episcopum Christianis, sed iis qui talia scriberent litigatorem mittere.

55. Ethnici itaque qui tali subscriptione redimebant idolis suis immunitatem, et nonnulli ex agricolis, ac si de duce aut de alio quodam misso judice ageretur, licet inviti, ejus tamen minas veriti, subscripsere : nam ethnici cum essent, quid acturi erant, quam quod imperatori placeret? Populis autem in magna ecclesia congregatis, quarta quippe Sabbati erat, postridie Heraclius comes secum assumpsit Cataphronium Ægypti præfectum, Faustinum Catholicum, Bithynumque hæreticum hominem, ac illi una forensium juniores eosque idolorum cultores concitant, aientes eam esse imperatoris jussionem, ut in ecclesiam irruerent, populosque lapidarent. Cum itaque jam e populo plurimi post dimissionem egressi essent, remanentibus paucis mulieribus : tunc uti præceperant gesta res est. Eratque miserabile spectaculum : nam cum paucæ, finita oratione, jamjam sedissent, derepente juvenes illi, cum lapidibus, et fustibus, nudi irruentes, alias lapidare, sacra vero virginum corpora plagis impii concidere, detractisque velaminibus earum capita nudare, ex adversoque trahentes illas pedibus improbi percutere. Gravia certe illa et admodum atrocia : sed quæ consecuta sunt graviora, ac omni contumelia intolerabiliora. Cum enim virginum modestiam, auriumque puritatem perspectam haberent, gnari libentius illas lapides, gladiosque, quam obscena verba perferre, dum irrumperent talia proferebant, Arianique hæc adolescentibus suggerebant, quippe qui talia dicta, ejusmodique facinora cernentes cachinnos effunderent. Sacræ porro virgines, aliæque honestæ matronæ, ab iisdem verbis, quasi a morsibus aspidum refugiebant. At Christi hostes, opem ferebant adolescentibus, imo forte ea ipsa cum illis verba proferebant : obscena quippe dicta voluptati ipsis erant.

56. Hinc quo prorsus mandatum exsequerentur (hoc namque illis cordi erat, hoc item comes, Catholicusque præcipiebant), subsellia, thronum, mensam, nam lignea erat, vela ecclesiæ ac cætera quæ potuere direpta et asportata, ante ostium in magna platea combusserunt, thusque injecerunt in ignem. Heu! quis hæc audiens lacrymas non fuderit, imo aures non obturarit, ne alium narrantem ferat,

καὶ λεγόντων· Εἰ Κωνστάντιος αἱρετικὸς γέγονε; δέον ἐρυθριᾷν, ὁ δὲ μᾶλλον ἠνάγκαζε βουλευτὰς καὶ δημότας ἐθνικοὺς νεωκόρους τῶν εἰδώλων ἐπὶ τούτοις ὑπογράφειν καὶ ὁμολογεῖν, δέχεσθαι ὃν ἂν ἀποστείλῃ βασιλεὺς ἐπίσκοπον. Πάνυ γε κανόνας Ἐκκλησίας ἐκδικῶν, ἐποίει τοῦτο γενέσθαι Κωνστάντιος· ἀντὶ γὰρ Ἐκκλησίας τὴν ἀγορὰν, ἀντὶ τῶν λαῶν τοὺς νεωκόρους ἀπῄτει γράμματα· ἐγίγνωσκε γὰρ οὐκ ἐπίσκοπον αὐτὸν Χριστιανοῖς, ἀλλά τινα φιλοπράγμονα πέμπειν αὐτοῖς τοῖς γράφουσιν.

55. Ἕλληνες μὲν οὖν, ὥσπερ ὠνούμενοι τῇ ὑπογραφῇ τὴν τῶν εἰδώλων ἑαυτῶν ἀσυλίαν, καί τινες τῶν ἐργασιῶν (9*), ἄκοντες μὲν, ἔγραψαν δὲ ὅμως, ὡς περὶ ἡγεμόνος, ἢ ἄλλου τινὸς ἀποστελλομένου δικαστοῦ, διὰ τὰς παρ' ἐκείνου λεγομένας ἀπειλάς· τί γὰρ ἔμελλον Ἕλληνες ὄντες ποιεῖν, ἢ τοῦθ' ὅπερ δοκεῖ (10) τῷ βασιλεῖ; Τῶν δὲ λαῶν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ συνελθόντων (τετάρτη γὰρ ἦν Σαββάτου), λαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ τῇ ἑξῆς (11) Ἡράκλειος ὁ κόμης τὸν ἔπαρχον τῆς Αἰγύπτου Καταφρόνιον, καὶ Φαυστῖνον τὸν Καθολικὸν, τόν τε Βιθυνὸν αἱρετικὸν ὄντα, καὶ παροξύνουσι τῶν ἀγοραίων τοὺς νεωτέρους καὶ σεβομένους εἴδωλα, ταύτην ἐντολὴν εἶναι βασιλέως λέγοντες, ἵνα ἐπέλθωσιν ἐκκλησίᾳ, καὶ λιθάσωσι τοὺς λαούς. Ἤδη μὲν οὖν ἦσαν οἱ πλεῖστοι τοῦ λαοῦ, γενομένης ἀπολύσεως, ἐξελθόντες, γυναικῶν δὲ ὀλίγων ἀπομεινασῶν (12), γέγονεν ὡς προσέταξαν. Καὶ θέαμα οἰκτρὸν ἦν· ἄρτι γὰρ ἦσαν ἀπὸ τῆς εὐχῆς ὀλίγαι καθεζόμεναι, καὶ γυμνοὶ μετὰ λίθων εὐθὺς καὶ ξύλων ἐπῆλθον οἱ νεώτεροι· καὶ τὰς μὲν ἐλίθαζον, τὰ δὲ τῶν παρθένων ἅγια σώματα κατέκοπτον πληγαῖς οἱ ἄθεοι, εἶλκόν τε τὰ σκεπάσματα, καὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἐγύμνουν, καὶ ἀνθελκυστὰς ἐλάκτιζον τοῖς ποσὶν οἱ δείλαιοι. Δεινὰ μὲν οὖν ταῦτα καὶ λίαν ἐστὶ δεινά· ἀλλὰ τὰ μετὰ ταῦτα δεινότερα, καὶ πάσης ὕβρεως ἀφορητότερα γέγονεν. Εἰδότες γὰρ τὸ σεμνὸν τῶν παρθένων, καὶ τὸ τῆς ἀκοῆς ἄχραντον, καὶ ὅτι μᾶλλον λίθους καὶ ξίφη ἢ τὰ τῆς αἰσχρορρήμοσύνης (13) φέρειν δύνανται ῥήματα, τούτοις ἐχρῶντο κατ' αὐτῶν ἐπερχόμενοι· Ἀρειανοὶ δὲ ταῦτα τοῖς νεωτέροις ὑπέβαλλον· καὶ γὰρ ἐγέλων τούτων λεγομένων καὶ γιγνομένων. Καὶ αἱ μὲν ἅγιαι παρθένοι καὶ ἄλλαι σεμναὶ γυναῖκες ὡς ἀσπίδων δήγματα τὰ τοιαῦτα φθέγματα ἔφευγον· οἱ δὲ Χριστομάχοι συνήργουν, τάχα δὲ καὶ συνεφθέγγοντο τοῖς νεωτέροις· καὶ γὰρ ἥδοντο τοῖς παρ' ἐκείνων ἐκβαλλομένοις μετὰ ἀσελγείας ῥήμασιν.

56. Εἶτα, ὡς τὸ ὅλον τῆς ἐντολῆς πληροῦντες (τοῦτο γὰρ ἦν τὸ σπουδαζόμενον, τοῦτο καὶ κόμης καὶ ὁ Καθολικὸς παρήγγελλον), ἁρπάσαντες τὰ συμψέλλια, καὶ τὸν θρόνον, καὶ τὴν τράπεζαν (ξυλίνη γὰρ ἦν), καὶ τὰ βῆλα τῆς ἐκκλησίας, τά τε ἄλλα, ὅσα ἠδυνήθησαν, ἐξενέγκαντες, ἔκαυσαν ἔμπροσθεν τοῦ πυλῶνος ἐν τῇ πλατείᾳ τῇ μεγάλῃ, καὶ λίβανον ἐπέβαλον. Ὦ! τίς ἀκούσας οὐ δακρύσειε, τάχα καὶ τὴν ἀκοὴν

(9*) Forte, ἐργατῶν, vel ἐργαστῶν. Edit.

(10) Ita Reg. Editi vero, perperam, ἢ τοῦ Θεοῦ ὅπερ δοκεῖ.

(11) Sic Regius et Basiliensis. Editi, male, τῆς ἐξῆς.

(12) Ita Reg. Editi vero, ἀπομεινουσῶν.

(13) Reg., αἰσχρορημοσύνης. Editi, αἰσχορρήμοσύνης. Basilienses., αἰσχρημοσύνης.

Digitized by Google

κλείσειεν, ἵνα μηδὲ ἑτέρου λέγοντος ἀνέχηται, βλάβην ἡγούμενος καὶ τὸ μόνον ἀκοῦσαί τι τοιοῦτον; Τά τε γὰρ εἴδωλα ἑαυτῶν εὐφήμουν, καὶ ἔλεγον· Ἕλλην γέγονε Κωνστάντιος, καὶ οἱ Ἀρειανοὶ τὰ ἡμῶν ἐπέγνωσαν· οὐ φροντίζουσι γὰρ οὐδὲ Ἑλληνισμὸν ὑποκρίνασθαι, ἵνα μόνον ἡ αἵρεσις ἔχῃ τὴν σύστασιν. Καὶ γὰρ βοΐδιον ἐπαντλοῦν τοὺς κηπευομένους ἐν τῷ Καισαρείῳ (14) τόπους ἐπεχείρησαν θῦσαι, καὶ ἔθυσαν ἄν, εἰ μὴ θῆλυ τοῦτο ἦν· τὰ τοιαῦτα γὰρ ἔλεγον μὴ ἐξεῖναι παρ' αὐτοῖς θύεσθαι.

57. Τοιαῦτα μὲν οὖν οἱ (15) δυσσεβεῖς Ἀρειανοὶ, νομίζοντες εἰς ἡμῶν ὕβριν ταῦτα φθάνειν, μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἔπραττον. Θεία δὲ δίκη τὴν πονηρίαν τούτων ἤλεγξε, καὶ σημεῖόν τι μέγα καὶ ἐξαίρετον εἰργάσατο, δεικνύουσα καὶ διὰ τούτου πᾶσι φανερῶς, ὅτι, ὥσπερ ἀσεβοῦντες, οὐκ εἰς ἄλλον, ἀλλ' εἰς τὸν Κύριον τολμῶσιν· οὕτω, ταῦτα ποιοῦντες, εἰς αὐτοῦ πάλιν ὕβριν ἐπεχείρησαν πρᾶξαι· καὶ τοῦτο μᾶλλον ἐκ τοῦ γενομένου θαύματος φανερωτέραν ἔσχε (16) τὴν ἀπόδειξιν. Τῶν ἀσελγῶν γάρ τις νεώτερος εἰσδραμὼν, καὶ τολμήσας ἐπεκάθισε τῷ θρόνῳ. Καὶ καθίσας διὰ τῶν ῥινῶν τι πορνικὸν ἀπήχησεν ὁ ἄθλιος· εἶτα ἀναστὰς ἐβιάζετο τὸν θρόνον ἀποσπᾶν καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἕλκειν· ἠγνόει δὲ καθ' ἑαυτοῦ τὴν δίκην ἐπισπώμενος. Ὡς γὰρ οἱ τότε τὴν Ἄζωτον κατοικοῦντες, τολμήσαντες ἅψασθαι τῆς Κιβωτοῦ, ἧς κἂν (17) προσβλέψαι θέμις οὐκ ἦν αὐτοῖς, παρ' αὐτῆς εὐθὺς ἀπώλλυντο, πρότερον διαφθειρόμενοι ταῖς βασάνοις τὰς ἕδρας· οὕτως καὶ οὗτος ὁ ἄθλιος μόνον ἐτόλμησεν ἕλκειν, καὶ ὅπερ εἵλκεν, εἰς ἑαυτὸν ἐπεσπάσατο, καὶ ὡς ἀντιπεμπούσης τῆς δίκης τὸ ξύλον, ἐν αὐτῷ τὴν ἰδίαν κοιλίαν ἔπληξε· καὶ ἀντὶ τοῦ θρόνου τῇ πληγῇ τὰ ἴδια ἐξήνεγκεν ἔντερα· καὶ μᾶλλον ὁ θρόνος ἐκείνου τὸ ζῆν ἀπέσπασεν, ἢ αὐτὸς (18) ἀπεσπάσθη παρ' ἐκείνου. Ἐξεχύθη γοῦν, ὡς γέγραπται κατὰ τὸν Ἰούδαν, τοῖς σπλάγχνοις, καὶ κατατεσὼν ἐβαστάχθη, καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἀπώλετο. Καὶ ἕτερος δὲ μετὰ θαλλῶν εἰσελθὼν, καὶ ὡς Ἕλλην κινῶν αὐτὰ τῇ χειρὶ καὶ χλευάζων, εὐθὺς ἐσκοτώθη, καὶ οὐκ ἔβλεπεν, οὐδὲ ἐγίνωσκεν ἔτι (19) λοιπὸν ὅποι γῆς ἐτύγχανε· μέλλων τε καὶ αὐτὸς καταπίπτειν, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων, καὶ ὑποβασταζόμενος ἐξῆρχετο αὐτὸς (20), μόγις μεθ' ἡμέραν διανήψας, καὶ οὐ γινώσκων οὔτε τί πεποίηκεν, οὔτε τί πέπονθεν ὁ τολμηρός.

58. Ταῦτα βλέποντες, Ἕλληνες μὲν ἐφοβήθησαν, καὶ οὐδὲν πλέον ἐτόλμησαν· Ἀρειανοὶ δὲ οὐδὲ οὕτως ἠσχύνθησαν, ἀλλ' ὡς Ἰουδαῖοι σημεῖα βλέποντες, οὐκ ἐπίστευον οἱ ἄπιστοι· μᾶλλον γὰρ ἐσκληρύνοντο κατὰ τὸν Φαραὼ, τὰς ἐλπίδας ἔχοντες καὶ αὐτοὶ

A ratus ejusmodi rerum vel auditum damno sibi fore? Nam ethnici idola sua laudibus celebrabant, dicebantque : Gentilis Constantius effectus est; Arianique nostra approbant : nihil curant enim vel sese ethnicos simulare, dummodo sua hæresis stabiliatur. Enimvero buculam, quæ hortos in Cæsareo sitos irrigabat, immolare sunt aggressi **299** atque immolassent, nisi femina ea fuisset, quas sacrificare sibi nefas esse aiebant.

57. Ejusmodi facinora impii Ariani cum ethnicis admisere, rati ea in nostram vertere contumeliam. At divina ultio eorum coarguit improbitatem, magnumque ac præclarissimum signum edidit, quo palam fecit omnibus, eos ut impietate sua non B alium quam Dominum oppugnant, sic jam suis facinoribus, ipsi Domino ignominiam inurere tentasse; quæ res ex miraculo tum edito liquidius commonstratur. Nam juvenis quidam ex petulantioribus, irruens ausus est in throno sedere. Sedensque scelestus meretricium quoddam naribus personabat. Inde cum surrexisset, thronum convellere ad seque trahere conatus est, ignorans se sibi divinam attrahere vindictam. Quemadmodum enim Azoti quondam incolæ, Arcam tangere ausi, quam ne obtueri quidem sibi licebat, ab illa continuo, prius tamen anorum cruciatibus confecti, perimebantur [28]; ita et ille miser, thronum avellere ausus, quod pertraxit, in suam traxit perniciem, et quasi ipsa divina ultio lignum immitteret illo C avulso ventrem suum percussit : et cum thronum avellere optaret, ictu sua ipse intestina foras emisit : magisque thronus vitam illi avulsit, quam ab illo avulsus sit. Effusa sunt igitur, uti de Juda scriptum est [29], viscera ejus, collapsusque asportatus est, et post unam diem interiit. Ingressus item alius qui thallos gestabat, cum, utpote ethnicus, manu illos agitaret, cachinnosque profunderet, derepente tenebris offusus, nihil videbat, nec ultra sciebat ubi terrarum esset : qui jamjam collapsurus, a comitibusque suis manu adductus ac sustentatus exivit : vixque postridie mentis compos effectus est, facinoris juxta ac casus sui immemor sceleratus ille.

D

58. His conspectis, ethnici perterriti sunt, nihilque ultra agere sunt ausi : Arianos autem ne tum quidem gestorum puduit; sed, quemadmodum Judæi, cum signa viderent, non credebant tamen, adeo increduli erant; imo potius instar Pharaonis

[28] I Reg. v, 6. [29] Act. I, 18.

(14) Reg., Καισαρείῳ. Editi vero, Καισαρίῳ. Mox Reg., ἐπιθῦσαι.

(15) Ita Reg. Editi male, οἱ δὲ ἀσεβείας οἱ Ἀρειανοί.

(16) Ita Reg. Editi vero, ἔχει. Infra, διὰ τῶν ῥινῶν τι πορνικὸν ἀπήχησεν ὁ ἄθλιος, etc. Clemens Alexandrinus *Pædagog.*, lib. III, cap. 14, pag. 230, de cinædis quibusdam et intemperantibus, hæc habet, μοιχείας διάκονοι, κιχλίζοντες καὶ ψιθυρίζοντες, καὶ τὸ πορνικὸν ἀναίδην εἰς ἀσέλγειαν διὰ ῥινῶν ἐπιψοφοῦντες, ἐπικιναίδισμα : *adulterii ministri, qui lascive cachinnos effunduni, susurrantque et fornicarium ac cinædicum sonum per nares ad lasciviam edunt.* Quo significatur, juvenem illum, more jamdiu apud impudicos obtinente, ejusmodi sonos per nares edidisse.

(17) Sic Reg. et Basil. Editi, ἧν κἂν.

(18) Regius codex, εἰς αὐτόν.

(19) Ita Reg.; in editis ἔτι deest.

(20) Reg., καὶ αὐτός.

Digitized by Google

indurabantur : spem quippe suam in infimis sitam habebant, in imperatore scilicet et in eunuchis ejus. Ethnicos igitur, imo potius ethnicorum petulantissimos, supra dicta facinora perpetrare sinebant. Aderat quippe illis in his agendis histrio quidam qui ethnicos concitabat, Faustinus, qui Catholicus dicebatur, moribus tamen circumforaneus et animo petulanti. Ariani vero per se ipsi ejusmodi res aggressi sunt, ut sicut suam hæresim ex aliis hæresibus expresserant, sic et jam nefaria gesta cum petulantioribus dividerent. Cætera igitur, uti supra dixi, illorum opera perpetrarunt : quæ vero ipsi facinora per se admisere, qui non omnem exsuperant malignitatem, qui non cujusvis carnificis malitiam vincunt ? Quam non diripuere domum ? quas ædes pervestigandi causa non devastarunt ? quem hortum non conculcarunt ? quod sepulcrum non aperuere, specie quidem Athanasii perquirendi, cum nihil tamen curarent quam diripere, et obvios spoliare ? quam multorum domus obsignatæ sunt ? quam multa quæ in hospitalibus erant, ministris suis militibus dederunt ? quis illorum improbitatem expertus non est ? quis illis obvius non sese in foro occultavit ? quis non, eorum metu relicta domo, in deserto pernoctavit ? quis dum sua ab illis servare **300** studeret, non plurima amisit ? quis maris imperitus, non maluit illud ejusque pericula experiri, quam hos interminantes cernere ? Multi namque domicilia permutarunt, et a vico in vicum, ab urbe in suburbia translati sunt. Quam multis quantæ multæ sunt irrogatæ, et cum nihil suppeteret, ab aliis ipsi fenerabantur, eo solum ut eorum insidias effugerent ?

59. Omnibus quippe terrori erant : imperatorisque nomen proferentes, apud omnes sese venditabant, interminantes illius iram : nacti malitiæ suæ ministros ducem Sebastianum, Manichæum hominem, petulantemque juvenem, præfectum item et comitem, histrionemque Catholicum. Multas certe virgines quæ illorum impietatem damnabant, veritatemque profitebantur, ex ædibus suis dejecerunt, alias quæ ambulabant affecere contumeliis, earumque capita a junioribus qui secum erant nudari jusserunt, mulieribusque suis facultatem dedere contumelias arbitrio suo cuivis illarum inferendi. Honestæ itaque fidelesque matronæ declinabant. Illæ autem quasi bacchæ ac furiæ, circumcursantes detrimentum putabant, si quam non offenderent, cui inferrent injuriam : eamque diem cum mœrore agebant, in qua nullam lædere possent. Demum ita efferati acerbique in omnes erant, ut carnifices, homicidæ, nefarii, litigatores, malitiosi, nihilque non potius quam Christiani ab omnibus vocarentur.

κάτω που κειμένας ἐν τῷ βασιλεῖ καὶ ἐν τοῖς εὐνούχοις αὐτοῦ. Τοὺς μὲν οὖν Ἕλληνας, μᾶλλον δὲ τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἐκθλητοτέρους, τὰ προειρημένα ποιεῖν ἐπέτρεπον· εἶχον γὰρ τὸν ὑποκρινόμενον αὐτοῖς τὰ τοιαῦτα, καὶ παροξύνοντα τοὺς Ἕλληνας, Φαυστῖνον, τὸν Καθολικὸν μὲν λεγόμενον, ἀγοραῖον δὲ τὸν τρόπον, καὶ ἀσελγῆ τὴν ψυχήν. Αὐτοὶ δὲ τὰ ὅμοια τούτοις ἀνεδέξαντο δι' ἑαυτῶν ποιεῖν· ἵν', ὥσπερ τὴν αἵρεσιν ἀπὸ τῶν ἄλλων αἱρέσεων ἀπεμάξαντο (21), οὕτω καὶ τὴν πονηρίαν μετὰ τῶν ἀσελγεστέρων ἔχωσι μεμερισμένην. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα δι' ἐκείνων, καθὰ προεῖπον, ἔπραττον· ἃ δὲ δι' ἑαυτῶν ἐπλημμέλουν, πῶς οὐ πᾶσαν ὑπερβάλλει πονηρίαν, καὶ παντὸς δημίου (22) νικᾷ κακίαν; Ποῖον γὰρ οἶκον οὐκ ἐπόρθησαν; ποίαν οἰκίαν, προφάσει τοῦ ἐρευνᾶν, οὐ διήρπασαν; ποῖον κῆπον οὐ κατεπάτησαν, καὶ τάφον οὐκ ἐπήνοιξαν; πρόφασιν μὲν ὡς Ἀθανάσιον (23) ἐπιζητοῦντες προβαλλόμενοι, τὸ δ' ὅλον ἦν αὐτοῖς σπουδαζόμενον διαρπάζειν καὶ σκυλεύειν τοὺς ἁπαντῶντας. Πόσων ἐπεσφραγίσθησαν οἶκοι; πόσων τὰ ἐν ταῖς ξενίαις ἐκδεδώκασι τοῖς ὑπουργοῦσιν αὐτοῖς στρατιώταις; τίς τούτων ἀπείρατος τῆς κακίας γέγονε; τίς, τούτοις ἀπαντήσας, οὐκ ἐκρύβη κατὰ τὴν ἀγοράν; τίς διὰ τούτους οὐ, καταλείψας τὴν οἰκίαν, ἐπὶ τῆς ἐρημίας διῆγε τὴν νύκτα; τίς, τούτων χάριν φυλάξαι τὰ ἴδια σπεύδων, οὐκ ἀπώλεσε τὰ πλεῖστα; τίς ἄπειρος θαλάττης οὐ μᾶλλον εἵλετο ταύτην, καὶ τῶν ταύτης κινδύνων πεῖραν λαβεῖν, ἢ τούτους ὁρᾶν ἀπειλοῦντας; Πολλοὶ καὶ οἴκους μετῆλθον καὶ μετέστησαν ἀπὸ λαύρας εἰς λαῦραν (24), καὶ ἀπὸ τῆς πόλεως εἰς τὰ προάστεια. Ὅσοι τε ζημίας πόσας ὑπέστησαν, καὶ μὴ ἔχοντες ἐδανείσαντο παρ' ἑτέρων, ἵνα μόνον τὰς ἐπιβουλὰς τούτων ἐκφύγωσιν;

59. Πᾶσι γὰρ φοβεροὺς ἑαυτοὺς ἐδείκνυον, καὶ πρὸς πάντας ἠλαζονεύοντο, βασιλέα πᾶσιν ὀνομάζοντες· καὶ ἀπειλοῦντες μὲν τὸν ἐκείνου φόβον, ἔχοντες δὲ ὑπουργοὺς εἰς τὴν πονηρίαν τὸν δοῦκα Σεβαστιανὸν, Μανιχαῖον ὄντα, καὶ ἀσελγῆ νεώτερον, καὶ τὸν ἔπαρχον, καὶ τὸν κόμητα (25), καὶ ὑποκριτὴν τὸν Καθολικόν. Πολλὰς γοῦν παρθένους καταγνούσας αὐτῶν τῆς ἀσεβείας, καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐπιγνούσας, κατήνεγκαν ἀπὸ τῶν οἰκιῶν, καὶ ἄλλας περιπατούσας ὕβριζον, καὶ ἐποίουν ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς νεωτέρων γυμνοῦσθαι τὰς κεφαλὰς αὐτῶν· καὶ γυναιξὶ δὲ ταῖς παρ' αὐτῶν δεδώκασιν ἐξουσίαν ὑβρίζειν ἣν θέλουσι. Καὶ αἱ μὲν σεμναὶ καὶ πισταὶ γυναῖκες ἐξέκλινον καὶ παρεχώρουν ἐκείναις τὴν ὁδόν· αἱ δὲ ὥσπερ μαινάδες καὶ ἐριννύες (26) περιερχόμεναι, συμφορὰν ἡγοῦντο τὸ μὴ εὑρίσκειν ἀδικεῖν, καὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην μετὰ λύπης διῆγον, ἐν ᾗ μὴ ἠδύναντο κακοποιεῖν. Καὶ ὅλως οὕτως ἦσαν πᾶσιν ἄγριοι καὶ πικροὶ, ὥστε δημίους, φονευτὰς, ἀθεμίτους, φιλοπράγμονας, κακούργους, καὶ πάντα μᾶλλον αὐτοὺς ἢ Χριστιανοὺς παρὰ πάντων καλεῖσθαι.

(21) Reg., ἀπεμάξοντο.
(22) Ita Reg. Editi vero, καὶ τοῦ δημίου.
(23) Reg , Ἀθανάσιον ὡς ζητοῦντες.
(24) Reg., λαύραν cum acuto.
(25) Reg., κόμιτα.
(26) Reg., male, ἐρινύαις.

Digitized by Google

60. Καὶ γὰρ καὶ τοὺς Σκύθας μιμουμένοι, ἥρπασαν Εὐτύχιον ὑποδιάκονον, ἄνδρα καλῶς ὑπηρετοῦντα τῇ Ἐκκλησίᾳ· καὶ ποιήσαντες εἰς τὰ νῶτα ταυρέαις ἴσα θανάτῳ κατακοπῆναι, ἠξίωσαν εἰς μέταλλον ἀποσταλῆναι, καὶ μέταλλον οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' εἰς τὸ τῆς Φαινὼ (27), ἔνθα καὶ φονεὺς καταδικαζόμενος ὀλίγας ἡμέρας μόγις (28) δύναται ζῆσαι. Καὶ τὸ παράδοξον, οὐδὲ κἂν ὀλίγας ὥρας ἐπέτρεψαν αὐτὸν θεραπευθῆναι διὰ τὰς πληγάς· ἀλλ' εὐθὺς ἐποίησαν ἀποσταλῆναι, φάσκοντες· Εἰ τοῦτο γένηται, πάντες φοβηθήσονται, καὶ μεθ' ἡμῶν ἔσονται λοιπόν. Οὐ πολὺ δὲ διέστη, καὶ μὴ δυνηθεὶς εἰς τὸ μέταλλον φθάσαι διὰ τὸν πόνον τῶν πληγῶν, ἀπέθανεν ἐν τῇ ὁδῷ. Καὶ ὁ μὲν ἐτελεύτα χαίρων, ἔχων τὸ καύχημα τοῦ μαρτυρίου· οἱ δὲ ἀσεβεῖς οὐδὲ οὕτως ἠσχύνοντο, κατὰ δὲ τὸ γεγραμμένον, ἀνελεήμονα σπλάγχνα ἔχοντες, καὶ τοῦτο μελετήσαντες, σατανικόν τι πάλιν πεποιήκασιν. Ἀξιούντων γὰρ τῶν λαῶν διὰ τὸν Εὐτύχιον, καὶ δεομένων περὶ αὐτοῦ, πεποιήκασιν ἁρπασθῆναι (29) καλοὺς καὶ ἐλευθέρους ἄνδρας τέσσαρας, Ἑρμείαν (30), λούοντα τοὺς ἀνεξόδους, καὶ πάνυ γε τούτους πληγαῖς κατακόψας ἐνέβαλεν εἰς τὸ δεσμωτήριον ὁ δούξ. Ἀλλ' οἱ Ἀρειανοὶ, καὶ Σκυθῶν ὠμότεροι τυγχάνοντες, ἐπεὶ ἐωράκασιν μὴ τελευτήσαντας ἐκείνους ἀπὸ τῶν πληγῶν, ἐμέμφοντο καὶ ἠπείλουν· Γράφομεν, λέγοντες, τοῖς εὐνούχοις, ὅτι μὴ μαστίζει ὡς ἐθέλομεν ἡμεῖς. Ἐκεῖνος δὲ (31) ἀκούσας καὶ φοβηθεὶς, ἠναγκάσθη καὶ δεύτερον τύψαι τοὺς ἀνθρώπους. Καὶ οἱ μὲν τυπτόμενοι, εἰδότες διὰ τί τύπτονται, καὶ παρὰ τίνων διεβλήθησαν, οὐδὲν ἕτερον ἔλεγον ἢ· Διὰ μὲν τὴν ἀλήθειαν τυπτόμεθα, οὐ κοινωνοῦμεν δὲ τοῖς αἱρετικοῖς· τύπτε λοιπὸν, ὡς θέλεις, καί σε μέλλει διὰ τοῦτο κρίνειν ὁ Θεός. Οἱ μὲν οὖν ἀσεβεῖς ἤθελον αὐτοὺς καὶ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ κινδυνεῦσαι καὶ ἀποθανεῖν· ὁ δὲ τοῦ Θεοῦ λαὸς, εἰδὼς τὸν καιρὸν, ἠξίωσαν, καὶ μεθ' ἡμέρας ἑπτά που ἢ καὶ πλέον ἀπελύθησαν.

61. Οἱ δὲ, ὥσπερ λυπηθέντες, ἕτερόν (32) τι πάλιν ὠμότερον καὶ ἀνόσιον ποιεῖν ἐπεχείρησαν, ὠμὸν μὲν πρὸς πάντας, ἁρμόζον δὲ τῇ Χριστομάχῳ αὐτῶν αἱρέσει. Ὁ μὲν γὰρ Κύριος ἐνετείλατο τῶν πτωχῶν μνημονεύειν, *Καὶ πωλήσατε*, λέγων, *τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δότε ἐλεημοσύνην*· καὶ, *Ἐπείνων, καὶ*

A 60. Enimvero Scythas imitati, Eutychium subdiaconum, virum probe Ecclesiæ ministrantem, rapuere: quem ubi taurinis sculticis a dorso ad necem ferme cædi curassent, rogarunt ad metalla mitti, ad metalla certe non quælibet, sed ad ea quæ Phæno appellantur, ubi homicida condemnatus, vix paucis diebus vivere queat. Et quod prorsus stupendum est, ne paucis quidem horis ejus curari vulnera concessere: sed continuo illum viæ commiserunt, aientes: Si res ita fiat, reformidabunt omnes, ac nobis deinceps sociabuntur. At ille non multum progressus, cum ex vulnerum dolore ad metalla pervenire non valeret, in via interiit. Ac lætus quidem ille obiit, martyrii gloriam adeptus. Impii autem viri, ne ita quidem affecti sunt pu-
B dore, sed, ut scriptum est, crudelia habentes viscera [29], postquam id sceleris moliti essent, satanicum quoddam facinus rursum designarunt. Nam cum supplices populi pro Eutychio deprecarentur, jusserunt illi ut quatuor probi liberique viri arriperentur, inter quos Hermias erat, qui mendicorum pedes abluebat, quos gravibus ante plagis concisos dux conjecit in carcerem. At Ariani vel ipsis Scythis immaniores, ubi illos plagarum dolore non exstinctos viderunt, expostulare, ac comminari: eunuchis, ajentes, scribemus, indicabimusque eum non arbitrio nostro flagellare. His auditis perterritus ille, coactus est denuo verlerare homines. At hi dum cæderentur, gnari cur ita vapularent, et a quibusnam insimulati essent, hæc tantum lo-
C quebantur: Propter veritatem vapulamus, nec communicamus cum hæreticis: **301** verbera pro libidine, a Deo hac de re judicandus es. Impii porro optabant illos in carcere periclitari, atque interire: sed populus Dei cum nosset temporis opportunitatem, pro illis deprecatus est: atque post septem circiter aut plures dies, dimissi homines sunt.

61. At illi quasi eam rem indigne ferrent, aliud facinus illo immanius, nefariumque sunt aggressi: quod quidem crudelissimum apud omnes habeatur, eorum tamen hæresi Christo inimicæ consentaneum. Enimvero præcepit Dominus ut paupèrum cura habeatur, *Vendite*, aiens, *quæ possidetis, et date elee-*

[29] Prov. x, 12.

(27) *Εἰς τὸ τῆς Φαινώ.* Eusebius *Hist. de martyribus Palæstinæ*, p. 328, de præside Cæsareæ hæc ait: Ὁμολογητὰς τοῖς κατὰ Φαινὼ τῆς Παλαιστίνης χαλκοῦ μετάλλοις τοὺς πάντας παραδίδωσιν. *Confessores omnes ad æris metalla quæ sunt apud Phænum Palæstinæ damnavit.* Epiphanius vero ea nuncupat hær. 68, Φαινήσια μέταλλα. Theodoretus, *Histor.*, lib. IV, cap. 22, τοῖς κατὰ Φέννης παρεδόθη μετάλλοις. Eusebius *De locis Hebraicis*: Φινῶν ἣν κατῴκησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ τῆς ἐρήμου. Ἦν δὲ καὶ πόλις Ἐδώμ. Αὕτη ἐστὶ Φαινῶν, ἔνθα τὰ μέταλλα τοῦ χαλκοῦ, μεταξὺ κειμένη Πέτρας πόλεως καὶ Ζοορῶν: *Phinon in qua habitavit Israel in deserto, eratque illa urbs Idumææ. Estque ipsa Phænon, ubi metalla æris, sita inter Petram urbem et Zoorus.* In Hebr. textu legitur פוּנֹן, Vulgata similiter, *Phunon*,
D LXX, Φίνω. *Numer.* XXXIII, 43.

(28) Reg., μόης, male.

(29) Regius, ἁρπασθῆναι. Editi, ἀναρπασθῆναι.

(30) Reg., male, Ἑρμηνείαν. Alii habent, Ἑρμείαν. Mox, ἀνεξόδους quidam putavit esse, *angiportus non pervios.* Sed haud genuinam esse eam interpretationem, palam est, ex superiore loco, unde vera significatio elicitur, num. 13, ubi legitur: Καὶ γὰρ καὶ χηρῶν καὶ ἄλλων ἀνεξόδων λαβόντων ἐλεημοσύνην, id est, *enimvero cum viduæ cæterique mendici eleemosynam acciperent.* Patet ibi ἀνεξόδους esse non vicos, sed homines qui mendicati ill causa ἀνὰ τὰς ἐξόδους vagabantur.

(31) Regius codex, τε.

(32) Sic Reg. et Basil. In editis πάλιν deest.

Digitized by Google

mosynam [31]; et, *Esurivi, et dedistis mihi manducare : sitivi, et potastis me. Quantum enim fecistis uni ex his minimis, mihi fecistis* [32]. Hi autem, utpote qui revera contra Christum sentiant, in his quoque ejus voluntati obsistere ausi sunt. Nam cum egenos conspicerent, et viduas (quæ, cum dux ecclesias Arianis tradidisset, in iis versari nequibant) sedentes in assignatis sibi locis a clericis, quibus viduarum cura concredita fuerat : cum cernerent fratres prompto ipsis animo eleemosynam erogare, viduisque alimenta præbere; eas pedibus pulsantes (35) insequebantur, largitoresque deferebant ad ducem. Illudque a Dynamio (36) quodam milite agebatur, eratque Sebastiano gratissimum : apud Manichæos enim nulla est commiseratio, resque illis odiosa est pauperem miserari. Insolens itaque accusationis genus erat, novumque tribunal ab illis jam primum excogitatum est. De beneficio quippe collato in jus vocabantur homines : et qui eleemosynam darent, deferebantur : qui beneficium acciperet, vapulabat : malebantque pauperem esurire, quam erogare qui vellet. Hoc item ab antiquis illis Judæis didicerant novi isti Judæi. Illi namque cum cernerent cæcum a nativitate, visum recepisse [33], eumque qui jamdiu paralyticus erat, sanatum fuisse [34], beneficiorum auctorem Dominum criminabantur : beneficio affectos damnabant ut prævaricatores.

62. Quisnam hæc miratus non est? Quis non est hæresim ejusque vindices exsecratus? Quis non novit feris ipsis efferatiores Arianos esse? Neque tamen scelesti ea nacti sunt quæ id agendo assequi peroptabant, imo vero in gravius universorum odium incurrerunt. Sperabant certe insidiis atque terrore quosdam eo adduci posse, ut hæresim amplecterentur, atque conventibus interessent suis. Sed cessit res contra quam rati erant : nam quos illi affligebant, ii ærumnas sibi illatas quasi martyrium perferebant : neque prodebant vel abnegabant piam in Christum fidem. Extranei autem qui hæc conspiciebant, imo ethnici hæc dum cernerent, eos velut antichristos et carnifices exsecrabantur : est quippe genus humanum pauperum amans, ad misericordiamque pronum. Hi vero vel humanum ratiocinium amiserant : nam qui, si passi essent, peroptassent ab aliis beneficium accipere, non sinebant alios idipsum consequi; judicum scilicet, præsertimque ducis immanitate potestateque freti.

63. Enimvero quæ in presbyteros diaconosque perpetrarunt; quo pacto illos ducis judicumque auctoritate in fugam verterint, affinesque illorum domibus deturbarint, militum scilicet opera, Gorgonioque ducis, qui plagis eos lancinabat; quo pacto illorum (rem sane omnium crudelissimam) eo-

A ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψων, καὶ ἐποτίσατέ με. Ἐφ' ὅσον γὰρ ἐποιήσατε ἑνὶ τῶν μικρῶν τούτων, ἐμοὶ ἐποιήσατε. Οὗτοι δὲ, ὡς τῷ ὄντι κατὰ Χριστοῦ φρονοῦντες, καὶ ἐν τούτοις ἀντιπράξαι τῷ βουλήματι αὐτοῦ τετολμήκασι. Τοὺς γὰρ δεομένους καὶ τὰς χήρας, ἐπειδὴ τὰς ἐκκλησίας παραδέδωκεν (33) ὁ δοὺξ τοῖς Ἀρειανοῖς, καὶ ἐν αὐταῖς διατρίβειν οὐκ ἠδύναντο, καθεζομένας ἐν οἷς ὥρισαν αὐταῖς τόποις οἱ πεπιστευμένοι (34) τὰς χήρας κληρικοὶ, ἐπειδὴ ἔβλεπον τοὺς ἀδελφοὺς προθύμως ἐπιδιδόντας αὐταῖς, καὶ τρέφοντας τὰς χήρας, αὐτάς τε κατὰ τῶν ποδῶν τύπτοντες ἐδίωκον (35), καὶ τοὺς παρέχοντας διέβαλλον τῷ δουκί. Καὶ τοῦτο ἐγίγνετο διὰ Δυναμίου (36) τινὸς στρατιώτου· φίλον δὲ ἦν τοῦτο (37) Σεβαστιανῷ· B παρὰ Μανιχαίοις γὰρ ἔλεος οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ καὶ ἐχθρόν ἐστι παρ' αὐτοῖς τὸ ἐλεεῖν πένητα. Ἦν τοίνυν καινὴ μέμψις, καὶ δικαστήριον νῦν πρῶτον ἐπινοηθὲν παρ' αὐτῶν. Ἐπὶ εὐεργεσίᾳ τις ἐκρίνετο· καὶ ὁ μὲν ἐλεῶν κατηγορεῖτο, ὁ δὲ εὐεργετούμενος ἐτύπτετο· καὶ μᾶλλον ἤθελον πεινᾷν τὸν πένητα, ἢ τὸν βουλόμενον ἐλεεῖν, παρέχειν. Καὶ τοῦτο δὲ παρὰ τῶν παλαιῶν πάλιν Ἰουδαίων ἔμαθον, νέοι ὄντες Ἰουδαῖοι καὶ αὐτοί· καὶ γὰρ κἀκεῖνοι βλέποντες τὸν ἐκ γενετῆς τυφλὸν λοιπὸν βλέποντα, καὶ τὸν πολλῷ τῷ χρόνῳ παραλυτικὸν γενόμενον ὑγιῆ· τὸν μὲν εὐεργετήσαντα Κύριον ἠτιῶντο, τοὺς δὲ εὖ παθόντας ὡς παραβάτας ἔκρινον.

62. Τίς οὖν ἐπὶ τούτοις οὐκ ἐθαύμαζε; Τίς οὐ κατηρᾶτο τὴν αἵρεσιν, καὶ τοὺς ἐκδικοῦντας αὐτήν; C Τίς οὐκ ἐγίνωσκεν, ὅτι καὶ θηρίων ἀγριώτεροι τυγχάνουσιν οἱ Ἀρειανοί; οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ὧν ἕνεκα ταῦτα ἐποίουν ἐκέρδαινον οἱ μιαροὶ, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τὸ καθ' ἑαυτῶν μῖσος παρὰ πᾶσιν ηὔξανον. Ἐνόμιζον ἐξ ἐπιβουλῆς καὶ φόβου βιάζεσθαί τινας εἰς τὴν αἵρεσιν, ὥστε καὶ συνάγεσθαι μετ' αὐτῶν. Ἀπέβαινε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐναντία· οἱ μὲν γὰρ πάσχοντες ὡς μαρτύριον ὑπέφερον τὰ παρ' ἐκείνων γιγνόμενα, καὶ οὔτε προεδίδουν, οὔτε ἠρνοῦντο τὴν εἰς Χριστὸν εὐσέβειαν· οἱ δὲ θεωροῦντες ἔξωθεν αὐτοὺς, λοιπὸν δὲ καὶ οἱ Ἕλληνες βλέποντες, ὡς ἀντιχρίστους, ὡς δημίους κατηρῶντο· φιλόπτωχον γὰρ καὶ συμπαθὲς τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος. Οὗτοι δὲ καὶ τὸν ἀνθρώπων λογισμὸν ἀπώλεσαν· καὶ οἱ πάσχοντες ἂν ηὔξαντο παρ' ἑτέρων εὖ παθεῖν, D αὐτοὶ τοῦτο παθεῖν τοὺς ἄλλους οὐκ ἐπέτρεπον, ἔχοντες τὴν τῶν δικαστῶν, καὶ μάλιστα τὴν παρὰ τοῦ δουκὸς ἐπιτριβὴν καὶ ἐξουσίαν

63. Ἃ γὰρ καὶ τοῖς πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις πεποιήκασι, καὶ πῶς αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ δουκὸς καὶ τῶν δικαστῶν ἐφυγάδευσαν, καταφέροντες ἐκ τῶν οἰκων τοὺς οἰκείους αὐτῶν διὰ τῶν στρατιωτῶν, καὶ τοῦ στρατηγοῦ Γοργονίου καὶ πληγαῖς κατακόπτοντος, καὶ πῶς αὐτῶν (τό γε πάντων ὠμότερον) καὶ τῶν

[31] Luc. XII, 33. [32] Matth. XXV, 35, 40. [33] Joan. IX, 9. [34] Matth. IX, 7.

(33) Sic Reg. Editi, παρέδωκεν.
(34) Ita Reg. Editi, πιστευόμενοι.
(35) Forte *eorum pedes pulsantes*.
(36) De Dynamio infra in *Contestatione populi Alexandrini*.
(37) Ita Reg., optime. Editi, δὲ νῦν τοῦτο.

Digitized by Google

ἤδη τετελευτηκοτων τοὺς ἄρτους (38) μεθ' ὅσης ὕβρεως διήρπασαν, οὐκ ἔστιν οὐδὲ λόγῳ φράσαι, νικώσης τῆς ὠμότητος αὐτῶν τὴν ἐκ τῶν λόγων διήγησιν. Τί γὰρ ἄν τις εἰπὼν εἰρηκέναι δόξειεν; Ἢ ποίου πρώτου μνημονεύσας, οὐχ εὑρίσκει τὰ δεύτερα δεινότερα, τῶν δευτέρων τὰ μετὰ ταῦτα; Πάντα γὰρ αὐτῶν τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὰ ἀσεβήματα φόνου καὶ ἀσεβείας πεπλήρωται· καὶ οὕτως εἰσὶ πανοῦργοι τὴν γνώμην, καὶ ποικίλοι τὸν τρόπον, ὡς καὶ ἐπαγγελίᾳ προστασίας, καὶ δόσει χρημάτων ἐπιχειρεῖν ἀπατᾷν· ἵν', ἐπεὶ μὴ ἐξ εὐλόγων ἔχουσι τὴν σύστασιν, κἂν ἐκ τούτων δόξωσι φαντασίαν τινὰ τοῖς ἀκεραίοις ἐμποιεῖν.

64. Τίς οὖν ἔτι τούτους κἂν ἐθνικοὺς καλέσειεν ἁπλῶς, μήτιγε Χριστιανούς; τίς τούτων τὸν τρόπον ἀνθρώπινον, καὶ μὴ μᾶλλον τοῦτον θηριώδη ὑπολάβοι, διά τε τὸ ὠμὸν καὶ τὸ ἄγριον τῆς πράξεως; Καὶ γὰρ καὶ δημίων εἰσὶ πονηρότεροι, καὶ τῶν ἄλλων αἱρέσεων τολμηρότεροι· Ἑλλήνων γὰρ πολὺ δεύτεροι, μᾶλλον δὲ καὶ μακρὰν αὐτῶν τυγχάνουσιν. Ἐγὼ γὰρ ἤκουσα τῶν πατέρων, καὶ πιστὸν ἡγοῦμαι τὸν ἐκείνων λόγον, ὅτι τὸ πρῶτον, ὅτε γέγονε καὶ ἐπὶ Μαξιμιανῷ τῷ πάππῳ Κωνσταντίου διωγμὸς, Ἕλληνες ἔκρυπτον τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν, τοὺς Χριστιανοὺς ζητουμένους· καὶ πολλάκις ἀπώλεσαν αὐτοὶ χρήματα, δεσμωτηρίων τε ἐπειράσθησαν, ἵνα μόνον τῶν φευγόντων μὴ γένωνται προδόται· ὡς γὰρ ἑαυτοὺς ἐφύλαττον τοὺς προσφεύγοντας, καὶ κινδυνεύειν πρὸ αὐτῶν ἐβουλεύοντο. Ἀλλὰ νῦν οἱ θαυμαστοὶ οὗτοι, οἱ τῆς νέας αἱρέσεως ἐφευρεταὶ, ἐκ μηδενὸς ἑτέρου ἢ ἐκ τοῦ ἐπιβουλεύειν ἐπιγινωσκόμενοι, πάντα τἀναντία πράττουσιν. Αὐτοί τε γὰρ, δι' ἑαυτῶν δήμιοι γιγνόμενοι, πάντας ζητοῦσι παραδιδόναι· καὶ τοὺς κρύπτοντας ἐπιβουλεύεσθαι ποιοῦσιν, ἴσον ἐχθρὸν ἡγούμενοι τόν τε κρύπτοντα καὶ τὸν κρυπτόμενον· οὕτως εἰσὶ φονευταὶ, καὶ τὴν Ἰούδα πονηρίαν ἐζήλωσαν οἱ κακοῦργοι.

65. Καὶ οὐκ ἔστι κατ' ἀξίαν ὧν διαπράττονται κακῶν εἰπεῖν ἢ τοῦτο μόνον, ὅτι γράφοντά με καὶ θέλοντα καταλέγειν τῆς πονηρίας ἐκείνων τὰς πράξεις, ὑπεισέρχεται νοεῖν, μὴ ἄρα τῆς ἐν ταῖς Παροιμίαις βδέλλης ἡ τετάρτη θυγάτηρ ἐστὶν ἡ αἵρεσις αὕτη, ἥτις μετὰ τὰς τοσαύτας ἀδικίας καὶ τοὺς τοσούτους φόνους οὐκ εἶπεν, Ἀρκεῖ. Ἔτι γὰρ νεανιεύεται· καὶ τοὺς μὲν μηδέπω γνωσθέντας αὐτῇ περιέρχεται ζητοῦσα, οὓς δὲ ἔφθασεν ἀδικῆσαι, πάλιν ἐπαδικεῖν σπουδάζει. Ἰδοὺ γὰρ μετὰ τὴν νυκτερινὴν ἔφοδον, μετὰ τὰ ἐξ αὐτῆς γενόμενα κακὰ, μετὰ τὸν δι' Ἡρακλείου γενόμενον διωγμὸν, πάλιν οὐ παύονται διαβάλλοντες βασιλεῖ· θαῤῥοῦσι γὰρ ὡς ἀσεβοῦντες ἀκούονται· ἵνα πλέον τι τοῦ ἐξορισμοῦ γένηται, καὶ τὸ λοιπὸν οἱ μὴ πειθόμενοι ταῖς ἀσεβείαις αὐτῶν ἀναιρῶνται. Οὕτω γὰρ καὶ νῦν καταθρασυνόμενοι Σεκοῦνδος μὲν ὁ παγκάκιστος Πενταπολίτης, καὶ ὁ τού-

rumque qui jam obierant panes, quantaque petulantia, diripuerint, nequaquam verbis enuntiari potest: eorum quippe crudelitas omnem enarrandi facultatem superat. Quidnam quis pro rei gravitate dicere queat? Aut cujusnam primum mentionem faciat, ut non inveniat secunda **302** primis, posteriora secundis atrociora? Omnia quippe eorum facinora, et nefaria gesta cædis et impietatis plena sunt. Eaque sunt illi vafritie mentis, et morum calliditate, ut patrocinii pollicitatione, pecuniarumque erogatione, decipere satagant; ut quandoquidem non ex æquo et bono commendationem habent, vel hinc saltem simplicioribus obtendant speciem quamdam dignitatis.

64. Quis itaque illos vel ethnicos ultra nuncuparit, nedum Christianos? quis horum mores, humanos, et non potius ferinos arbitretur, conspecta facinorum crudelitate ferocitateque? Etenim ipsis carnificibus immaniores, aliisque hæreticis audaciores sunt: imo, ethnicis ipsis multo deteriores, ab illisque, ut vere dicatur, longissime distant. Audivi enim a patribus (veramque rem arbitror) in superiore sub Maximiano Constantii avo persecutione, ethnicos occultasse fratres nostros Christianos, dum inquirerentur: ac plerumque pecunia multatos, carcerique mancipatos fuisse, eo solum ut ne profugorum proditores essent. Profugos enim eadem qua seipsos fide servabant, neque dubitabant sese illorum causa periculis offerre. At nunc admirandi illi novæ hæresis inventores nulla alia re, quam insidiis celebres, secus omnia agunt; nam ipsi ultro carnifices effecti, omnes prodere quærunt: occultantibusque insidias parant, rati occultantem perinde atque occultatum sibi inimicum esse: ita sanguinarii et homicidæ sunt, ita vel ipsam Judæ malignitatem æmulantur sceleratæ illi.

65. Nec pro rei gravitate possunt eorum facinora narrari, nisi hoc solum modo, quod mihi scribenti, eorumque nefaria gesta recensere volenti, in mentem subit; anne sanguisugæ, de qua in Proverbiis[38], quarta filia sit hæc hæresis, quæ post tot illatas injurias, post tot patratas cædes, nondum dixit, Sufficit. Etiamnum quippe ferocit, homines nondum sibi notos perquirendo circumcursat: quos vero jampridem injuriis affecit, novis jam injuriis aggreditur. Nam illi post nocturnam invasionem, post mala quæ inde consecuta sunt, post persecutionem ab Heraclio factam, non cessant apud imperatorem calumniari. Confidunt enim, cum impiis suis consiliis semper aurem ille præbeat, gravius quidpiam exsilio futurum, ac deinceps qui suis impietatibus non obtemperarint, obtruncandos esse. Certe jam summæ viri audaciæ Secundus Pentapolitanus sce-

[38] Prov. xxx, 15.

(38) Ἄρτους, vertimus *panes*, non *artus*, ut Nannius est interpretatus. Et vero non semel panes ἄρτοι ab Arianis Arianorumve ministris rapti memorantur: sic in *Apol. de fuga*, p. 256. Et in *Epist. encyclic.*, p. 91. Vide in *Athanasii Vita* supra.

Digitized by Google

lerat issimus, ejusque conjurationis socius Stephanus, gnari se, quantumvis injurias inferant, hæresim semper pro defensione sua habituros; cum presbyterum non sibi obsequentem in Barca cernerent, Secundum nomine, gentilem quidem hæretici, sed non ejusdem fidei, calcitrando virum occiderunt. Ille vero dum necaretur, sanctum imitatus aiebat: Nemo me apud judices ulciscatur, ultorem habeo Dominum, cujus causa hæc ab illis patior. At illi neque hæc dicentem miserati sunt, neque ullam eorum dierum reverentiam habuerunt, in ipsa quippe Quadragesima hominem calcitrando interfecerunt.

A του συνωμότης Στέφανος, εἰδότες, ὅτι, κἂν ἀδικῶσιν ἔχουσι πρὸς ἀπολογίαν τὴν αἵρεσιν· ἐπειδὴ μὴ πιθόμενον αὐτοῖς ἐν Βάρκῃ πρεσβύτερον ἑωράκασι· Σεκοῦνδος δὲ ἐκαλεῖτο, ὁμώνυμος μὲν, οὐχ ὁμόπιστος δὲ τῷ αἱρετικῷ· ἀπέκτειναν λακτίσμασιν αὐτόν. Καὶ ὁ μὲν ἀναιρούμενος ἐμιμεῖτο τὸν ἅγιον, λέγων· Μηδείς με παρὰ δικασταῖς ἐκδικείτω· ἔχω τὸν ἐκδικοῦντά με Κύριον (39), δι' ὃν καὶ ταῦτα πάσχω παρ' αὐτῶν. Οἱ δὲ οὔτε λέγοντα ἠλέουν, οὔτε τὰς ἡμέρας ἐδυσωποῦντο· ἐν αὐτῇ γὰρ τῇ Τεσσαρακοστῇ λακτίζοντες ἀπέκτειναν τὸν ἄνθρωπον.

66. O novam hæresim quæ impietate et gestis suis totum induit diabolum! nam nunc primum illud mali excogitatum est: quod si qui antehac eam mente concepisse viderentur, at sententiam illi suam occultabant. Eusebius autem et Arius, veluti serpentes e cavernis egressi, virus impietatis hujusce evomuere: Arius aperte blasphemandi audaciam suscepit, Eusebius hæresis patrocinium; sed non ante valuit hæresi patrocinari, quam, uti supra dixi, imperatorem patronum ejus nactus sit. Patres itaque [nostri œcumenicam synodum celebrarunt, **303** coactique plus minus trecenti numero, Arianam damnarunt hæresim, declararuntque peregrinam et alienam eam esse ab ecclesiastica fide. Patroni autem illius cum sese conspicerent in magna turpitudine versari, nullumque suppeteret legitimum argumentum, aliam viam excogitarunt, ac per externam auctoritatem hæresim vindicare conati sunt. Qua in re magis magisque admirere eorum propositi insolentiam malitiamque, et quantopere illi alias superent hæreses. Aliarum quippe hæresum commenta, earumque insania in calliditate verborum sita est, ad simpliciores decipiendos. Et Græci quidem, ut ait Apostolus [36], sublimitate, et suadela verborum, sophismatibusque verosimilibus suadere curant: Judæi vero dimissis divinis Scripturis, *fabulis et genealogiis interminatis* contendunt [37]: Manichæi et Valentiniani, aliique cum illis divinas Scripturas adulterantes, suis conflictis sermocinationibus fabulas narrant: Ariani vero aliis omnibus hæresibus sunt audaciores, easque minores suas esse sorores declarant, majoreque quam illæ sunt impietate, uti supra dictum est: omniumque, in primis tamen Judæorum, malitiam æmulantur. Ut enim illi Paulum objectorum criminum reum convincere non valentes, eum continuo ad tribunum et ad præsidem adduxere: sic et isti plura quam illi excogitantes, sola judicum potestate sunt usi: ac statim atque quispiam contradixerit, is raptatus ad præsidem adducitur, vel ad ducem.

66. Ὦ καινῆς αἱρέσεως, ὅλον ἐνδυσαμένης τὸν διάβολον ἐν ἀσεβείᾳ καὶ πράξει! ἄρτι γὰρ πρῶτον ἐπενοήθη τοῦτο τὸ κακόν. Εἰ δὲ καί τινες ἐδόκουν ποτὲ περὶ αὐτῆς λογίζεσθαι, ἀλλ' ἔκρυπτον καὶ ἐλάνθανον ταῦτα φρονοῦντες. Εὐσέβιος δὲ καὶ Ἄρειος, ὡς ὄφεις ἐξελθόντες ἀπὸ φωλεοῦ, τὸν ἰὸν τῆς ἀσεβείας ταύτης ἐξήμεσαν· καὶ ὁ μὲν Ἄρειος τὴν τοῦ βλασφημεῖν ἐκφανεροῦ τόλμην ἀνεδέξατο· ὁ δὲ Εὐσέβιος τὴν ταύτης προστασίαν! ἀλλ' οὐ πρότερον ἴσχυσε προστῆναι τῆς αἱρέσεως, εἰ μὴ, καθὰ προεῖπον, βασιλέα εὗρε προστάτην ταύτης. Οἱ μὲν οὖν Πατέρες ἡμῶν οἰκουμενικὴν σύνοδον πεποιήκασι, καὶ τριακόσιοι (40) πλεῖον ἢ ἔλαττον συνελθόντες κατέκριναν τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν, καὶ ἀπεφήναντο πάντες ἀλλοτρίαν αὐτὴν καὶ ξένην τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως εἶναι. Οἱ δὲ προστάται ταύτης, ὁρῶντες ἑαυτοὺς λοιπὸν ἀσχημονοῦντας, καὶ μηδὲν εὔλογον ἔχοντας, ἄλλην ὁδὸν ἐπενόησαν, καὶ διὰ (41) τῆς ἔξωθεν ἐξουσίας ἐκδικεῖν ταύτην ἐπεχείρησαν. Ἐφ' ᾧ μᾶλλον ἄν τις αὐτῶν θαυμάσειε τὸ καινὸν καὶ πονηρὸν ἐπιτήδευμα, καὶ πῶς ὑπερβάλλουσι τὰς ἄλλας αἱρέσεις. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων αἱρέσεων τὰ ἐφευρήματα ἐν πιθανότητι ῥημάτων ἔχει τὴν μανίαν πρὸς ἀπάτην τῶν ἀκεραίων. Καὶ Ἕλληνες μὲν, ὡς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος, ἐν ὑπεροχῇ καὶ πειθοῖ λόγων καὶ σοφίσμασι πιθανοῖς ἐπιχειροῦσιν· Ἰουδαῖοι δὲ, ἀφέντες τὰς θείας Γραφὰς, λοιπὸν, ὡς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος, *ἐν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις* ἔχουσι τὴν ἔριν· Μανιχαῖοι γὰρ καὶ Οὐαλεντῖνοι σὺν αὐτοῖς, καὶ ἄλλοι, καπηλεύοντες τὰς θείας Γραφὰς, τοῖς ἑαυτῶν ἐπιπλάστοις λόγοις μυθολογοῦσιν· οἱ δὲ Ἀρειανοὶ τῶν μὲν ἄλλων αἱρέσεών εἰσι τολμηρότεροι, καὶ μικροτέρας ἑαυτῶν ἀδελφὰς ἀπέδειξαν ἐκείνας, πλέον αὐτῶν ἀσεβοῦντες, καθάπερ εἴρηται, καὶ πάντας, μάλιστα δὲ τοὺς Ἰουδαίους, ζηλώσαντες ἐν πονηρίᾳ. Ὡς γὰρ ἐκεῖνοι, μὴ δυνάμενοι τὸν Παῦλον ἐλέγξαι περὶ ὧν ἐπροφασίζοντο, εὐθὺς ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν χιλίαρχον καὶ τὸν ἡγεμόνα· οὕτως οὗτοι, καὶ πλέον ἐκείνων ἐπινοοῦντες, τῇ ἐξουσίᾳ μόνῃ τῶν δικαστῶν κέχρηνται· καὶ μόνον τις αὐτοῖς ἀντείρηκεν, ἕλκεται πρὸς τὸν ἡγεμόνα, ἢ τὸν στρατηλάτην.

[36] I Cor. II, 4. [37] I Tim. I, 4.

(39) Sic Reg., με deest in editis.

(40) Editi, τριακοσίων, Reg. sic, τ, id est, τριακόσιοι: nam nominativum casum postulat series.

(41) In Reg. καὶ deest.

Digitized by Google

67. Καὶ αἱ μὲν ἄλλαι αἱρέσεις, ἐλεγχόμεναι ταῖς A ἀποδείξεσιν ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας (42), σιωπῶσι, μηδὲν πλέον ἢ ἐντρεπόμεναι τοῖς ἐλέγχοις· ἡ δὲ νέα καὶ μυσαρὰ τούτων αἵρεσις, ὅταν ἀνατραπῇ τοῖς λόγοις, ὅταν ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας αἰσχυνθεῖσα πέσῃ, λοιπὸν οὓς μὴ δεδύνηται πεῖσαι λόγοις, τούτους τῇ βίᾳ, καὶ πληγαῖς, καὶ δεσμωτηρίοις ἕλκειν ἐπιχειρεῖ, γνωρίζουσα ἑαυτὴν καὶ οὕτως, ὡς πάντα μᾶλλόν ἐστιν ἡ θεοσεβής. Θεοσεβείας μὲν γὰρ ἴδιον, μὴ ἀναγκάζειν, ἀλλὰ πείθειν, ὥσπερ εἴπαμεν. Καὶ γὰρ ὁ Κύριος αὐτὸς οὐ βιαζόμενος, ἀλλὰ τῇ προαιρέσει διδοὺς ἔλεγε πᾶσι μέν· *Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν*· τοῖς δὲ μαθηταῖς· *Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ἀπελθεῖν;* Αὕτη παντελῶς ἀλλοτρία τῆς θεοσεβείας ἐστί. Τί ποιεῖν αὐτὴν ἐχρῆν ἡ τἀναντία (43) τοῦ Σωτῆρος, ὡς χριστομάχον ἡγεμόνα τῆς ἀσεβείας ἐπιγραφομένην B Κωνστάντιον, ὡς αὐτὸν τὸν Ἀντίχριστον; Αὐτὸς γὰρ διὰ τὴν αἵρεσιν ἐσπούδασε πρῶτον καὶ τὸν Σαοὺλ ἐν ὠμότητι ζηλῶσαι· ἐκεῖνος μὲν γὰρ, ἐπειδὴ δεδώκασιν οἱ ἱερεῖς ἐπισιτισμὸν τῷ Δαβίδ, κελεύει, καὶ ἀναιροῦνται πάντες, τὸν ἀριθμὸν ὄντες τριακόσιοι καὶ πέντε (44)· οὗτος δὲ, ἐπειδὴ τὴν μὲν αἵρεσιν πάντες φεύγουσιν, ἡ δὲ ὑγιαίνουσα πίστις ἡ εἰς τὸν Κύριον ὡμολογήθη, τριακοσίων ὅλων σύνοδον ἐπισκόπων ἀναιρεῖ· καὶ τοὺς μὲν ἐπισκόπους αὐτοὺς ἐξορίζει, τοὺς δὲ λαοὺς ἐμποδίζει μελετᾷν τὴν εὐσέβειαν καὶ εὔχεσθαι τῷ Θεῷ, κωλύων αὐτῶν τὰς συναγωγάς. Καὶ ὥσπερ Σαοὺλ κατέσκαψε τὴν Νομβὰ (45) τὴν πόλιν τῶν ἱερέων, οὕτως οὗτος καὶ πλέον τὸ κακὸν αὐξάνων, τὰς Ἐκκλησίας τοῖς ἀσεβοῦσι παραδέδωκε· καὶ ὡς C ἐκεῖνος Δωὴκ τὸν διαβαλόντα προτετίμηκε τῶν ἀληθῶς ἱερέων, τόν τε Δαβὶδ ἐδίωκε προσέχων τοῖς Ζιφαίοις· οὕτως οὗτος τοὺς μὲν αἱρετικοὺς προκρίνει τῶν εὐσεβῶν, τοὺς δὲ φεύγοντας αὐτὸν ἔτι διώκει, προσέχων τοῖς θλαδίαις ἑαυτοῦ, τοῖς καὶ διαβάλλουσι τοὺς ὀρθοδόξους· μὴ συνορῶν, ὡς ὅσα δ' ἂν ὑπὲρ τῆς αἱρέσεως τῶν Ἀρειανῶν πράττῃ τε καὶ γράφῃ (46), ταῦτα κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἔχει τὴν ἐπιχείρησιν.

68. Οὐχ οὕτως (47) Ἀχαὰβ κατὰ τῶν ἱερέων τοῦ Θεοῦ γέγονεν, ὡς οὗτος κατὰ τῶν ἐπισκόπων τετόλμηκεν. Ὅλως γὰρ ἐκεῖνος καὶ, φονευθέντος τοῦ Ναβουθαὶ, κατενύγη, καὶ τὸν Ἠλίαν ἐωρακὼς ἐφοβήθη· οὗτος δὲ οὐδὲ (48) τὸν τηλικοῦτον Ὅσιον ᾐδέσθη, οὐδὲ τοὺς τοσούτους ἐπισκόπους ἐξορίσας, ἐνάρκησεν, ἢ κἂν (49) κατενύγη· ἀλλ' ὡς ἄλλος Φαραὼ, D μᾶλλον ἐπιτριβόμενος, σκληρύνεται, καὶ χείρονα καθημέραν ἐπενόει. Καὶ ἔστιν αὐτοῦ τοῦτο παράδοξον τῆς πονηρίας· τῶν γὰρ ἐπισκόπων ἐξοριζομένων, συνέβαινε καὶ ἄλλους τινὰς δι' ἐγκλήματα φόνου (50), ἢ στάσεως, ἢ κλοπῆς, κατὰ τὴν τοῦ ἐγκλήματος ποιότητα, λαμβάνειν τὴν καταδίκην· καὶ τούτους

67. Et aliæ quidem hæreses dum sese vident demonstrationibus ab ipsa veritate convictas, silent; ideo scilicet quod sese veris argumentis confutatas erubescant: at nova et abominanda eorum hæresis, ubi rationibus confutatur, ubi ab ipsa veritate suffusa pudore, collabitur; tum quos verbis nequit ad suam adducere sententiam, hos vi, hos plagis et carceribus ad se trahere nititur: propalamque facit se quidvis potius quam religiosam esse. Religionis quippe proprium est, non cogere, sed persuadere, uti diximus. Namque Dominus non vim inferens, sed cujusque voluntati facultatem relinquens, ait cæteris quidem omnibus: *Si quis vult post me venire*[38]; discipulis vero suis: *Num et vos abire vultis*[39]? Hæc cum a pia religione prorsus sint aliena, quid eam agere par fuit, quam quæ Salvatori adversantur, quippe quæ sibi Constantium Christo adversarium, impietatis ducem ascripserit, veluti ipsum Antichristum? Hæresis quippe gratia id primum curavit ut Saulis crudelitatem æmularetur: ille namque cum sacerdotes Davidi alimenta præbuissent, jussit omnes numero trecentos et quinque obtruncari[40]: hic vero, cum hæresim omnes fugiant, sanaque in Dominum fides promulgata sit, trecentorum synodum episcoporum irritam facit: ipsosque episcopos pellit in exsilium, populos vero cohibet ne pietati vacent, neu Deum precentur, præpeditque ne conventus agant. Ac quemadmodum Saul Nobbam sacerdotum urbem diruit, sic iste multo graviori scelere ecclesias impiis tradidit. Et sicut ille Doegum calumniatorem veris sacerdotibus antetulit, sic et iste hæreticos præfert piis hominibus, eos autem qui ab illo fugiunt, etiamnum insequitur: auremque præbet eunuchis calumniantibus orthodoxos. Nec advertit sua omnia pro Ariana hæresi gesta atque scripta in ipsum vertere Salvatorem.

304 68. Ne Achab quidem in sacerdotes Dei tam immanis fuit, quam hic in episcopos: ille siquidem occiso Naboth, compunctus est, visoque Elia pertimuit[41]. At hic neque tam eximium illum Hosium reveritus est, neque tot pulsis episcopis defatigatus, aut compunctus est: sed ut alter Pharao, quo magis atteritur, eo magis obduratur, pejoraque molitur in dies[42]. At ecce improbitatem plane stupendam: dum episcopi ablegarentur in exsilium, accidit quosdam alios, cædis vel seditionis, vel furti, pro sceleris modo condemnari: quos quidem post menses paucos rogatus ille, quemadmodum Barabbam Pilatus, a pœna absolvit; ser-

[38] Matth. xvi, 24. [39] Joan. vi, 68. [40] I Reg. xxi, 22. [41] III Reg. xxi, 20. [42] Exod. ix, 35.

(42) Ita Reg. Editi, male, τὰς ἀληθείας.
(43) Ita Reg. Editi vero, ἐναντία.
(44) Sic Reg. Basil. et edit. Paris., et ita legitur I Reg. xviii, 22. Edit. Commel. male, ὀδδοήκοντα (sic) πέντε.
(45) Ita Reg., et sic legitur I Reg. xxii, 19. Editi Νοββά. Mox καί post οὕτως deest in Reg., in editis vero legitur. Paulo post Basil. διαβάλλοντα.
(46) Reg. γράφει.
(47) Sic Reg. et Basil. Editi, male, οὐκ ὄντας.
(48) Οὐδέ deest in Reg.
(49) Ita Reg. In editis κἂν desideratur.
(50) Regius codex φόνον.

Digitized by Google

vos autem Christi nedum dimiserit, in ipsis etiam exsiliis gravius immaniusque condemnavit, ac immortale sese illis malum exhibuit. Illis quippe ob morum consonantiam amicus, orthodoxis vero ob pietatem erga Christum inimicus fuit. Annon hinc palam fecit omnibus, Judæos olim qui postulato Barabba, Dominum cruci affixere[45], iis moribus fuisse, quibus isti qui jam cum Constantio adversus Christum decertant? Et fortasse ipso Pilato acerbior iste est : ille quippe visa ejusmodi iniquitate, manus abluit[46] ; at hic dum sanctos in exsilium pellit, magis magisque dentibus stridet.

μὲν μετὰ μῆνας ὀλίγους ἀξιούμενος, ὡς τὸν Βαραββᾶν (51) Πιλᾶτος, ἀπέλυε· τοὺς δὲ τοῦ Χριστοῦ δούλους οὐ μόνον οὐκ ἠφίει, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀνηλεῶς κατεδίκαζεν ἐν τοῖς ἐξορισμοῖς, ἀθάνατον κακὸν γιγνόμενος εἰς αὐτούς. Τῶν μὲν γὰρ διὰ τὸν τρόπον φίλος ἦν, τῶν ὀρθοδόξων δὲ διὰ τὴν εἰς Χριστὸν εὐσέβειαν ἐχθρὸς ἐτύγχανεν. Ἀρ' οὖν οὐ πᾶσιν ἐκ τούτου λευκῶς ἐδείκνυεν, ὅτι καὶ τότε οἱ Ἰουδαῖοι, τὸν μὲν Βαραββᾶν αἰτησάμενοι, τὸν δὲ Κύριον σταυρώσαντες, τοιοῦτοι ἦσαν, οἷοι καὶ νῦν εἰσιν (52) οἱ μετὰ Κωνσταντίου χριστομάχοι; Καὶ τάχα πικρότερος οὗτος ἦ Πιλᾶτος· ὁ μὲν γὰρ κἂν ἐνίψατο συνοραῶν τὴν ἀδικίαν· οὗτος δὲ καὶ μᾶλλον τρίζει τοὺς ὀδόντας, ἐξορίζων τοὺς ἁγίους.

69. Quid mirum autem si devius in impietatem adductus, ita in episcopos sæviat, cum ne cognatis quidem suis pro more hominum pepercerit? Patruos enim occidit, patrueles sustulit : socerumque cujus jam filiam duxerat, cognatos item suos afflictos minime miseratus est : sed etiam erga omnes perjurus semper fuit. Sic jam erga fratrem sese impie gerere ausus est, cujus sepulcrum excitare se simulat : nam desponsam ejus Olympiadem barbaris tradidit, quam ille usque ad mortem apud se servavit, educavitque quasi propriam sibi uxorem. Ejus item sententiam abrogare tentavit, cujus se hæredem esse gloriatur : eaque edit scripta, quæ vel modico sensu præditus homo edidisse erubuerit. Equidem ejus epistolis invicem collatis, comperi eum non proprio et naturali sibi animo præditum esse, sed sola suggerentium voluntate moveri : propriam vero mentem nullatenus habere. Salomon itaque ait : *Rege auscultante verbum iniquum, omnes subditi ejus prævaricatores erunt*[47]. Hic vero suis se factis declarat illum esse iniquum, clientesque suos legis esse prævaricatores.

69. Τί δὲ θαυμαστὸν εἰ, πλανηθεὶς εἰς ἀσέβειαν, οὕτω κατὰ τῶν ἐπισκόπων ἐστὶν ὠμὸς, ὅπου γε οὐδὲ τῆς ἰδίας συγγενείας ὡς ἄνθρωπος ἐφείσατο; Τοὺς μὲν γὰρ θείους κατέσφαξε, καὶ τοὺς ἀνεψιοὺς ἀνεῖλε· καὶ πενθεροῦ (ἴσως, πενθερὸν) μὲν, ἔτι τὴν θυγατέρα γαμῶν αὐτοῦ, συγγενεῖς δὲ (53) πάσχοντας οὐκ ἠλέησεν· ἀλλὰ καὶ ὅρκων ἀεὶ πρὸς πάντας παραβάτης γέγονεν. Οὕτω γὰρ καὶ εἰς τὸν ἀδελφὸν ἀσεβεῖν τετόλμηκε. Καὶ προσποιεῖται μὲν οἰκοδομεῖν αὐτῷ μνημεῖον, τὴν δὲ μνηστὴν αὐτοῦ τὴν Ὀλυμπιάδα βαρβάροις ἐκδέδωκεν, ἣν ἐκεῖνος μέχρι τελευτῆς ἐφύλαττε, καὶ ὡς ἰδίαν ἀνέτρεφεν ἑαυτῷ γυναῖκα. Καὶ τὴν γνώμην δὲ αὐτοῦ παραλύειν ἐπεχείρησεν, οὗ καὶ κληρονόμος εὔχεται εἶναι, γράφων τοιαῦτα, ἐφ' οἷς καὶ (54) ὀλίγην αἴσθησιν ἔχων ἄν τις ἠσχύνθη. Ἐγὼ δὲ, συμβάλλων αὐτοῦ τὰς ἐπιστολὰς, εὑρίσκω τοῦτον μὴ κατὰ φύσιν ἔχοντα τὰς φρένας, ἀλλὰ μόνον πρὸς τοὺς ὑποβάλλοντας κινούμενον, ἴδιον δὲ νοῦν καθόλου μὴ ἔχοντα. Ὁ μὲν οὖν Σολομὼν φησι· *Βασιλέως ὑπακούοντος λόγον ἄδικον, πάντες οἱ ὑπ' αὐτὸν παράνομοι.* Οὗτος δὲ ἐξ ὧν ποιεῖ, δείκνυσιν ἑαυτὸν ἐκεῖνον εἶναι τὸν ἄδικον, καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν παρανόμους.

70. Hic itaque qui talis est, quique talibus delectatur, quandonam quid justum aut rationi consentaneum sapere valebit? Homo nequitia illigatus familiarium, incantatorum scilicet, qui revera cerebrum pedibus conculcatum habent. Ideoque modo scribit, mox eum scriptorum pœnitet : hinc, mutata sententia, concitatur, lamentatur postea, ac quid sit agendum cum ignoret, sese animo menteque destitutum declarat. Ejusmodi hominem jure quis deploret, quod sub libero habitu nomineque servus sit virorum qui illum ad impiam suam trahunt libidinem. Næ ille, quod insani levissimique hominis est, ut ait Scriptura[48], dum aliis cupit adulari, sese in damnationem futuri judicii, ignique absumendum tradidit : cum jam eorum arbitratu omnia agat, insidiasque episcopis parandi facultatem ac nonnihil implicatas, capere nequit.

70. Πότε οὖν οὗτος, τοιοῦτος ὢν, καὶ τοιούτοις χαίρων, δύναταί τι δίκαιον ἢ κατὰ λόγον φρονῆσαι; ἄνθρωπος δεδεμένος τῇ τῶν συνόντων παρανομίᾳ καὶ τούτων ὄντων ἐπᾳδόντων, οἵτινες τὸν ἐγκέφαλον μᾶλλον (55) ἐν ταῖς πτέρναις καταπεπατημένον ἔχουσι. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ γράφει, καὶ γράφων μεταμελεῖται, καὶ μεταμελόμενος παροξύνεται, πάλιν τε ὀδύρεται (56), καὶ οὐκ ἔχων ὃ πράξει, δείκνυσιν ἑαυτοῦ τῆς ψυχῆς τὸ ἔρημον τῶν φρενῶν. Οὕτω δὲ τοῦτον ὄντα τοιοῦτον οἰκτείρειεν ἄν τις μᾶλλον δικαίως, ὅτι μετ' ἐλευθέρου σχήματος καὶ ὀνόματος δοῦλός ἐστι τῶν ἐλκόντων αὐτὸν πρὸς τὴν ἰδίαν ἡδονὴν τῆς ἀσεβείας. Ἀμέλει τὸ ἀνόητον καὶ κέφρον, ὡς εἶπεν ἡ Γραφὴ, καθηκνεύειν (57) θέλων ἄλλοις, ἑαυτὸν εἰς καταδίκην τῇ μελλούσῃ κρίσει τοῦ πυρὸς παρανάλωμα δέδωκεν· ἤδη πράττων ἃ θέλουσιν ἐκεῖνοι, καὶ προ-

[45] Matth. xxvii, 15. [46] ibid. 24. [47] Prov. xxix, 12. [48] Prov. vii, 22.

(51) Reg. Βαραββᾶν. Paulo post Reg. οὐκ ἠφίει. Editi, οὐκ ἀφῆκεν.

(52) Ita Reg. In editis εἰσιν deest.

(53) Ita Reg. et Basil. Editi συγγενεῖς τε. De occisis Constantii consanguineis, deque Olympiade Arsaci Armeniæ regi tradita, agimus in *Vita Athanasii*. Notarum quippe harumce brevitas, res tantas,

(54) Ita Reg. In editis vero, καὶ deest.

(55) Ita Reg. In editis μᾶλλον deest.

(56) Regius codex, ὠδύρετο.

(57) Sic edit., sed alibi iidem καθικετεύειν : Reg. semper καθηκεύειν.

Digitized by Google

πίνων αὐτοῖς τήν τε κατὰ τῶν ἐπισκόπων ἐπιβουλήν, καὶ τὴν τῶν Ἐκκλησιῶν ἐξουσίαν. Ἰδοὺ γὰρ καὶ νῦν πάλιν ἐτάραξε τὰς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἐκκλησίας, καὶ τὰς ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Λιβύαις πάσαις· καὶ φανερῶς προσέταξε τοὺς μὲν τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς (58) εὐσεβείας ἐπισκόπους ἐκβάλλεσθαι τῶν ἐκκλησιῶν, τοῖς δὲ τὰ Ἀρείου φρονοῦσι πάσας αὐτὰς παραδίδοσθαι. Τοῦτό τε (59) ποιεῖν ὁ στρατηλάτης ἤρξατο· καὶ λοιπὸν ἐπίσκοποι δέσμιοι, πρεσβύτεροί τε καὶ μονάζοντες σεσιδηρωμένοι, καὶ πληγαῖς κατακοπέντες ἴσα θανάτῳ, παρεπέμφθησαν. Πάντα τε κατὰ τόπον τετάρακται· καὶ ἡ Αἴγυπτος καὶ Λιβύη πᾶσα κινδυνεύει, τῶν λαῶν δυσανασχετούντων ἐπὶ τῷ παρανόμῳ προστάγματι τούτῳ (60), καὶ βλεπόντων τὴν τοῦ Ἀντιχρίστου παρασκευήν, καὶ τὰ ἴδια ἀπ' αὐτῶν μὲν (61) ἁρπαζόμενα, τοῖς δὲ αἱρετικοῖς ἐκδιδόμενα ταῦτα.

A tem illis propinet, nec non potestatem in Ecclesias. Enimvero jam denuo Alexandrinas perturbavit Ecclesias, atque eas quæ in Ægypto in Libyisque **305** habentur. Edixitque palam, catholicæ Ecclesiæ pietatisque sectatores episcopos exturbandos ex ecclesiis, illasque tradendas omnes iis qui Arianice sentirent. Illud agere jam cœpit dux exercitus: ac deinceps episcopi vinculis constricti, presbyteri et monachi ferreis catenis ligati, ad necemque fere plagis concisi, relegati sunt. Mista ubique omnia: in periculo versatur Ægyptus ac Libya tota, populis edictum ejusmodi indignissime ferentibus, et Antichristi apparatum cernentibus, idemque sua bona ab aliis direpta hæreticisque tradita.

71. Πότε οὖν ἠκούσθη τοσαύτη παρανομία; πότε τι τοιοῦτο κἂν ἐν διωγμῷ γέγονε κακόν; Ἕλληνες γεγόνασιν οἱ πρότερον διώξαντες· ἀλλ' οὐκ εἰς τὰς ἐκκλησίας εἰσήνεγκαν τὰ εἴδωλα. Ἰουδαία ἦν Ζηνοβία, καὶ Παύλου προέστη τοῦ Σαμοσατέως· ἀλλ' οὐ δέδωκε τὰς ἐκκλησίας τοῖς Ἰουδαίοις εἰς συναγωγάς. Καινόν ἐστι τοῦτο μύσος (62)· οὐκ ἔστιν ἁπλῶς διωγμός, ἀλλὰ διωγμοῦ μὲν πλέον· προοίμιον δὲ καὶ παρασκευὴ τοῦ Ἀντιχρίστου. Ἔστω γὰρ, καὶ κατὰ Ἀθανασίου, καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων, οὓς ἐξώρισαν, προφάσεις ἐπλάσαντο ψευδεῖς· τί πρὸς τὸ καινὸν ἐπιτήδευμα τοῦτο; ποίαν ἄρα πρόφασιν ἔχουσι κατὰ πάσης τῆς Αἰγύπτου, καὶ Λιβύης, καὶ Πενταπόλεως εἰπεῖν; Οὐδὲ γὰρ καθ' ἕκαστον ἐπιβουλεύειν ἤρξαντο, ἵνα κἂν ψεύσασθαι δυνηθῶσιν· ἀλλ' ἁθρόως πᾶσιν ἐπέθεντο, ἵνα, κἂν θέλωσι πλάσασθαι, καταγνωσθῶσιν. Ἐτύφλωσε γοῦν αὐτῶν ἐν τούτοις τὴν διάνοιαν ἡ κακία, καὶ πάντας ἁπλῶς τοὺς ἐπισκόπους ἀπροφασίστως ἠξίωσαν ἐκβάλλεσθαι· ἵνα δείξωσιν, ὅτι κατὰ Ἀθανασίου καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἐπισκόπων, οὓς ἐξώρισαν, προφάσεις ἐπλάσαντο ψευδεῖς, δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ διὰ τὴν μιαρὰν αἵρεσιν τῶν Χριστομάχων Ἀρειανῶν. Τοῦτο γὰρ λοιπὸν οὐ κέκρυπται (63), ἀλλὰ πᾶσι μάλιστα νῦν γέγονε φανερόν. Ἀθανάσιον μὲν γὰρ προσέταξεν ἐκβάλλεσθαι τῆς πόλεως, ἐκείνοις δὲ παραδέδωκε τὰς ἐκκλησίας. Καὶ οἱ μὲν πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι, οἱ μετ' αὐτοῦ, ἀπὸ Πέτρου καὶ Ἀλεξάνδρου τυγχάνοντες, ἐκβάλλονται καὶ φυγαδεύονται· οἱ δὲ ἀληθῶς Ἀρειανοί, οἱ μὴ ἔξωθεν ἀληθῶς ὑπονοούμενοι (64), ἀλλ' οἱ ἐξ ἀρχῆς διὰ τὴν αἵρεσιν ἐκβληθέντες μετ' αὐτοῦ τοῦ Ἀρείου παρὰ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἐπισκόπου, ἐν μὲν τῇ ἄνω Λιβύῃ Σεκοῦνδος, ἐν δὲ τῇ Ἀλεξανδρείᾳ Εὐζώϊος ὁ Χαναναῖος, καὶ Ἰούλιος, καὶ Ἄμμων, Μάρκος τε, καὶ Εἰρηναῖος, καὶ Ζώσιμος, καὶ Σαραπίων ἐπίκλην Πελύκων (65), καὶ ἐν Λιβύῃ Σισίννιος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ νεώτεροι συνασεβοῦντες αὐτοῖς· οὗτοι τὰς ἐκκλησίας παρειλήφασιν.

71. Quandonam tanta audita est iniquitas? quandonam, vel tempore persecutionis, malum ejusmodi admissum est? Ethnici erant qui antehac persequebantur: at nequaquam idola illi in ecclesias introduxere. Judæa erat Zenobia, et Pauli Samosatensis patrona; at nequaquam Judæis ecclesias tradidit, ut eas in synagogas converterent. Insolens sane est hæc abominatio, nec tantum persecutio, sed plus quam persecutio habenda, proœmiumque et apparatus Antichristi. Esto contra Athanasium, aliosque episcopos in exsilium missos, falsas confinxerint criminationes, cur novum id facinoris admittitur? quam comminiscentur causam adversus totam Ægyptum, Libyam et Pentapolim? Non singulos quippe insidiis suis aggressi sunt, ut hinc mentiendi locum habeant; sed una omnes adorti sunt, ut si mentiri ausint, falsi arguantur. In his itaque eorum mentem excæcavit malitia [67]: episcopos namque omnes nulla de causa ejici postularunt: ut palam hinc facerent, se in Athanasium in aliosque episcopos, quos fecerunt extorres, falsa confinxisse crimina, nulla alia de causa quam ob exsecrandam Christi hostium Arianorum hæresim. Hæc quippe res non occulta, sed jam omnibus exploratissima est. Enimvero Athanasium jussit ex urbe ejici, illisque tradidit ecclesias. Ac presbyteri quidem diaconique ejus, qui a Petro et Alexandro ordinati fuerant, pelluntur profliganturque: veri autem Ariani, qui non ob externam quamdam suspicionem, sed qui ab initio cum Ario hæreseos causa ab Alexandro episcopo pulsi sunt, in superiore quidem Libya Secundus, Alexandriæ vero Euzoius Chananæus, Julius, Ammon, Marcus, Irenæus, Zosimus, et Sarapion cognomento Pelycon, et in Libya Sisinnius, et juniores quidam qui una cum illo impie sentiunt; hi, inquam, ecclesias occuparunt.

[67] Sap. II, 21.

(58) Sic Reg. Editi vero καὶ τοὺς τῆς.
(59) Ita Reg. Editi autem. Τοῦτο δέ.
(60) Sic Reg. et Basil. Editi vero, παραγομένῳ.
(61) Μέν deest in editis, sed in Reg. et Basil. legitur.
(62) Ita Reg. Editi vero μῖσος.
(63) Reg. οὐκέτι κέκρυπται.
(64) Sic Reg. Editi vero, ἐπινοούμενοι.
(65) Ita Reg. et Basil. Editi, Πελέκυον, vertitque Nannius, *securicula*. Illi autem presbyteri et diaconi memorantur in damnatione Arii et in Epistola en-

Digitized by Google

72. Porro Sebastianus dux exercitus litteras misit ad omnes ubique locorum præpositos militaresque præfectos : tum veri episcopi pulsi ; ii vero qui impie sentirent eorum vice intrusi sunt. Episcopos certe extorres fecerunt qui in clero consenuerant, quique multos annos in episcopatu, ab Alexandro nimirum episcopo ordinati, transegerant : Ammonium scilicet, Hermen, Anagamphum et Marcum in superiorem Oasin : Muim, Psenosirim, Nilammonem, Plenem, Marcum et Athenodorum, in Ammoniacam, non alia mente, **306** quam ut per deserta loca transeuntes interirent. Etenim ne infirmorum quidem miserti sunt ; sed dum ægre illos ob infirmitatem asportarent, impellebant tamen : sellisque deferebantur illi, funeralibus ob vim ægritudinis a tergo subsequentibus. Exstinctus itaque est unus ex illis, cujus cadaver suis auferendum non concesserunt. Eadem de causa Dracontium episcopum ad deserta loca, circa Clysma relegarunt : Philonem, Babylonem : Adelphium in Psinabla Thebaidis : Hieracem et Dioscorum presbyteros Syenem exsules miserunt. Ammonium, Agathum, Agathodæmonem, Apollonium, Eulogium, Apollo, Paphnutium, Gaium, et Flavium, antiquos episcopos, Dioscorum, Ammonium, Heraclidem et Psaim, item episcopos, in fugam verterunt : quorum alios ad lapicidinas tradiderunt, alios ad necem insecuti sunt, alios multos diripuere. Laicos quadraginta, virginesque igni ante admotas in exsilium miserunt : quas palmarum virgis ita conciderant, ut aliæ post quinque dies interirent, aliæ ob palmarum aculeos membris infixos medici opera egerent, morteque graviores perferrent cruciatus. Quodque atrocius,

72. Καὶ ὁ μὲν στρατηλάτης Σεβαστιανὸς ἔγραψε τοῖς κατὰ τόπον πραιποσίτοις καὶ στρατωτικαῖς ἐξουσίαις· καὶ οἱ μὲν ἀληθῶς ἐπίσκοποι ἐδιώχθησαν, οἱ δὲ τὰ τῆς ἀσεβείας φρονοῦντες ἀντ' ἐκείνων εἰσῆχθησαν. Καὶ ἐξώρισαν μὲν ἐπισκόπους γτιράσαντας ἐν τῷ κλήρῳ, καὶ πολυετεῖς ἐν τῇ ἐπισκοπῇ, ἀπὸ Ἀλεξάνδρου ὄντας τοῦ ἐπισκόπου· Ἀμμώνιον μὲν καὶ Ἑρμῆν, καὶ Ἀνάγαμφον, καὶ Μάρκον (66), εἰς τὴν ἄνω Ὄασιν· Μοῦϊν δὲ καὶ Ψενόσιριν, καὶ Νειλάμμωνα, καὶ Πλήνην, καὶ Μάρκον, καὶ Ἀθηνόδωρον, εἰς τὴν Ἀμμωνιακὴν, δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ ἵνα διὰ τῶν ἐρήμων διερχόμενοι τελευτήσωσι. Καὶ γὰρ οὐδὲ νοσοῦντας αὐτοὺς ἠλέησαν· ἀλλὰ καὶ βαρέως διὰ τὴν ἀσθένειαν φέροντες ἤλαυνον, ὥστε φορείοις αὐτοὺς ἀποφέρεσθαι, καὶ διὰ τὴν νόσον ἐπακολουθεῖν αὐτοῖς τὰ ἐντάφια. Ἀπέθανε γοῦν εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ οὐδὲ τὸ σῶμα συνεχώρησαν ἀποφέρεσθαι τοῖς ἰδίοις. Διὰ τοῦτο καὶ Δρακόντιον μὲν ἐπίσκοπον εἰς τὰ ἔρημα περὶ τὸ Κλύσμα ἐξώρισαν, Φίλωνα δὲ εἰς Βαβυλῶνα, καὶ (67) Ἀδέλφιον εἰς Ψίναβλα τῆς Θηβαΐδος, Ἱεράκά τε καὶ Διόσκορον τοὺς πρεσβυτέρους εἰς Σοήνην (68) ἐξώρισαν· καὶ Ἀμμώνιον μὲν καὶ Ἀγαθὸν, καὶ Ἀγαθοδαίμονα, καὶ Ἀπολλώνιον, καὶ Εὐλόγιον, καὶ Ἀπολλὼ, καὶ Παφνούτιον, καὶ Γάϊον, καὶ Φλάβιον, ἀρχαίους ἐπισκόπους, καὶ Διόσκορον, καὶ Ἀμμώνιον, καὶ Ἡρακλείδην, καὶ Ψάϊν, πάλιν ἐπισκόπους, ἐφυγάδευσαν· καὶ τοὺς μὲν εἰς λιθουργίαν (69) παραδεδώκασι, τοὺς δὲ ἐδίωξαν ἀναιρῆσαι θέλοντες, ἄλλους τε πολλοὺς διήρπασαν. Καὶ λαϊκοὺς μὲν μ' καὶ (70) παρθένους, πρότερον παρὰ πῦρ στήσαντες αὐτὰς, ἐξώρισαν· οὕτω κόψαντες πληγαῖς ταῖς ἀπὸ φοινίκων ῥάβδοις, ὡς μετὰ ἡμέρας πέντε τὰς μὲν αὐτῶν ἀποθανεῖν, τὰς δὲ χειρουργεῖσθαι διὰ τοὺς ἐμπαγέντας

cyclica Alexandri, infra edendis, præter Ammonem et Marcum, qui post eam datam epistolam Ariani deprehensi et damnati videntur. Euzoius autem tunc diaconus tantum erat, vocaturque hic Chananæus, forte ob morum improbitatem qua cæteros longe superabat. Exstant in iis Alexandri scriptis alii multi, qui forsitan jam obierant cum hæc Athanasius scripsit. Erantque alii ex urbe Alexandrina, alii ex Mareote, Alexandrinæ diœcesis portione.

(66) Hæc, μὲν καὶ Ἑρμῆν, καὶ Ἀνάγαμφον, καὶ Μάρκον, in editis deerant, sed leguntur in Reg. Episcopos qui in magnam Oasin relegati sunt ex Libya fuisse ait Athanasius *Apol. ad Constant.* num. 32, sed an de omnibus, vel de quibusdam tantum loquatur, incertum : qui autem in Ammoniacam relegati sunt ait ex Thebaide fuisse. Non omnes autem exsules episcopos hic recenset ; nam tredecim tantum memorantur, cum sedecim numeret ipse *Apol. ad Constant.* num. 27, et *Apol. de fuga sua*, num. 7, ubi præter istos, Gaium, Agathum et Ammonium alterum refert. Dracontium vero et Philonem invisit Hilarion dum pergeret in Ægyptum, priorem in Castro Thebato, exsilii loco : Philonem vero Babylone, quem Philonem suspicantur quidam Luciferianis sese postea adjunxisse, quod verumne sit, disquirimus in *Athanasii Vita*.

(67) Sic Reg. et Basil. In editis καὶ deest.

(68) Reg. Σοήνην. Editi Σοΐνην. Regii lectionem sequimur, arbitramurque esse Syenem extremam Romani imperii urbem ad Nili fluenta, Æthiopiæ finitimam. Eam Σοήνην ter vocat item Orig. in Matth. p. 352, et alias. Communius tamen Συήνη vocatur. Proclivis est transmutatio vocalium o et υ.

Episcopos plus triginta in fugam versos ait Athanasius in *Apologia de fuga sua* : quare cum tredecim tantum hic memoret, multos haud dubie omisit. Ex episcopis hic et superius nominatis permulti synodo Alexandrinæ anni 362 adfuere, ibi videsis. Quærunt nonnulli num Paphnutius hic memoratus, is ipse sit qui in persecutione Maximiani oculum amiserat, et synodo Nicænæ postea adfuit : sed veri non est simile eum ipsum esse, nam id indicaturus fuisset Athanasius : et alioqui vulgare admodum est Paphnutii nomen apud Ægyptios. Duo certe leguntur ejus nominis inter episcopos Ægyptios supra p. 169.

(69) Ita edit. Paris., et sic legit Nannius qui vertit, *lapicidinam*. Reg. et edit. Comm. λειτουργίαν.

(70) Ita Reg., editi διήρπασαν· λαϊκοὺς μὲν μ' καί, etc. Hæc vero fusius enarrantur in *Apol. de fuga*, num. 8. Sed quæ de virginibus virgis palmarum cæsis hic habentur, ea de viris quadraginta comprehensis enarrat iisdem fere verbis Athanasius. At potuerunt tum viri illi, tum virgines eodem cruciatus genere lancinari.

Digitized by Google

ἐν τοῖς μέλεσι σκόλοπας, καὶ μείζονας θανάτου τὰς βασάνους ὑπομένειν. Καὶ τό γε δεινότερον, παντὶ μὲν ἰσχύοντι, οἰκεῖον δὲ τῶν ἀσεβῶν· ἐπειδὴ κοπτόμεναι τὸν Χριστὸν ἐπεκαλοῦντο, μειζόνως ἔτριζον κατ' αὐτῶν τοὺς ὀδόντας. Ἀμέλει οὐδὲ τὰ σώματα τῶν ἀπογιγνομένων ἀπεδίδουν τοῖς ἰδίοις εἰς ταφήν· ἀλλ' ἔκρυπτον, ἵνα δόξωσι λανθάνειν τὴν ἀνδροφονίαν. Ἀλλ' οὐκ ἔλαθον· πᾶσα γὰρ ἡ πόλις ἑώρακε, καὶ πάντες ὡς δημίους, ὡς κακούργους καὶ λῃστὰς ἀπεστρέφοντο. Καὶ γὰρ καὶ μοναστήρια κατέστρεψαν, καὶ εἰς πῦρ ἐμβαλεῖν μοναχοὺς ἐπείρασαν· καὶ διήρπασαν οἴκους, καὶ παραθήκας τεθείσας παρὰ τοῦ ἐπισκόπου εἰς οἶκον ἐλευθέρων ἐπεισελθόντες ἥρπασαν, καὶ ἀπεστέρησαν τὰς χήρας κατὰ πελμάτων (71) ἔκοπτον, καὶ τὰς ἐλεημοσύνας ἐκώλυον.

A apud eos saltem qui mentis compotes sunt, existimetur, impiis tamen consentaneum, dum illæ inter verbera Christum invocarent, magis stridebant dentibus adversus illas. Næ illi neque corpora defunctorum ad humandum tradidere, sed, ut sua laterent homicidia, occultarunt. At nequaquam latuere, rem quippe vidit tota civitas, universique illos ut homicidas, improbos furesque aversabantur. Enimvero monasteria subverterunt, monachosque in ignem injicere tentarunt : domos diripuere : deposita ab episcopo in liberorum domum delata, irrumpentes abstulerunt : viduas calcibus percusserunt, eleemosynæ ne darentur cohibuerunt.

73. Τοιαῦτα μὲν οὖν τὰ πονηρεύματα τῶν Ἀρειανῶν. Οἷα δὲ αὐτῶν καὶ τὰ τῆς ἀθεότητος ἐπιχειρήματα, τίς ἀκούσας οὐ φρίξειε; Τοὺς μὲν γὰρ τηλικούτους γέροντας καὶ πολυετεῖς ἐπισκόπους ἐξορισθῆναι πεποιήκασιν· ἀντὶ δὲ τούτων νεωτέρους ἀσελγεῖς Ἕλληνας, μήτε κατηχηθέντας, δόξαντες εὐθὺς περαίνειν· καὶ ἄλλους διγυναίους, καὶ ἐπὶ μείζοσιν αἰτίαις ἐγκαλουμένους, διὰ τὸν περὶ αὐτοὺς πλοῦτον, καὶ τὴν ἐκ τῆς πολιτείας δυναστείαν, χρυσίον διδόντας, ὡς ἀπὸ πωλητηρίου ἀπέστελλον αὐτοὺς ὀνομάσαντες ἐπισκόπους. Καὶ λοιπὸν τοῖς λαοῖς δεινοτέρα ἐγίγνετο ἡ συμφορά· ἀποστρεφόμενοι γὰρ τοὺς μισθωτοὺς ἐκείνων, καὶ ἀλλοτρίους ἑαυτῶν, ἐμαστίζοντο, ἐδημεύοντο, εἰς τὰ δεσμωτήρια κατεκλείοντο παρὰ τοῦ στρατηλάτου. Ἔοικε γὰρ τοῦτο προθύμως Μανιχαῖος ὤν· ἵνα τοὺς μὲν ἰδίους μὴ ἐπιζητῶσιν, οὓς δὲ ἀπεστρέφοντο, δέχωνται (72), ἀνθρώπους τοιαῦτα πράττοντας, οἷα καὶ πρὸ τούτου ἐν τοῖς εἰδώλοις ἔπαιζον.

B 73. Ejusmodi sunt Arianorum scelera. Quanta autem sint eorum impietatis facinora, quis si audiat non exhorrescat? Siquidem tam graves senes, tam annosos episcopos in exsilium pelli curarunt, eorum autem vice juniores petulantesque ethnicos, ne catechumenos quidem, ad summum statim gradum transire jussos : alios bigamos, majorumque criminum accusatos, quia nempe pecuniosi erant, ac civili potentia valebant, aurum modo penderent; eos, inquam, quasi a venalium foro mittebant, nominabantque episcopos. Hinc populis gravior emersit calamitas; cum enim mercenarios illos alienosque sibi viros aversarentur, tunc verberati, proscripti, carcerjque a duce exercitus mancipati sunt. Quod C ille utpote Manichæus libentissime agebat : ne illi suos perquirerent episcopos, et ut reciperent quos aversabantur, homines sane qui talia agunt, qualia non ita pridem inter idola luserant.

74. Τίς οὖν ταῦτα βλέπων ἢ ἀκούων, τίς ὁρῶν τὴν ἀλαζονείαν τῶν ἀσεβῶν, καὶ τοσαύτην ἀδικίαν, εἰ δίκαιός ἐστιν, οὐ στενάξειεν; *Ἐν τόποις γὰρ ἀσεβῶν στένουσι δίκαιοι.* Τίς, τούτων γιγνομένων καὶ τῆς ἀσεβείας τοσαύτην ἀναισχυντίαν λαβούσης, ἔτι τολμᾷ λέγειν Κοστύλλιον Χριστιανὸν (73), καὶ οὐ μᾶλλον Ἀντιχρίστου τὴν εἰκόνα; Τί γὰρ τῶν τούτου γνωρισμάτων παραλέλοιπεν; Ἢ πῶς οὐ πανταχόθεν οὗτος ἐκεῖνος εἶναι νομισθήσεται, κἀκεῖνος τοιοῦτος ἂν ὑπονοηθείη, οἷός ἐστιν οὗτος (74); Οὐ τὰς ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, τῇ ἐν τῷ Καισαρείῳ, γινομένας θυσίας, καὶ κατὰ Χριστοῦ βλασφημίας, ὡς ἐξ ἐντολῆς αὐτοῦ πεποιήκασιν Ἀρειανοί τε καὶ Ἕλληνες; οὐχ ἡ ὅρασις τοῦ Δανιὴλ οὕτω σημαίνει τὸν Ἀντίχριστον, ὅτι ποιήσει πόλεμον μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ ἰσχύσει πρὸς αὐτούς, καὶ ὑπεροίσει ἐν κακοῖς πάντας τοὺς ἔμπροσθεν, καὶ τρεῖς βασιλεῖς ταπεινώσει, καὶ λόγους πρὸς τὸν Ὕψιστον λαλήσει, καὶ ὑπονοήσει τοῦ

D 74. Quisnam his conspectis vel auditis, quis, animadversa impiorum petulantia tantaque injuria, si æquus ipse sit, non ingemiscat? nam *in locis impiorum* **307** *justi lamentantur* [48]. Quis cum ejusmodi gesta sint, cum impietas tantam sibi impudentiam arrogarit, Costyllium Christianum ultra vocare ausus fuerit, et non potius Antichristi imaginem? Quænam ex Antichristi notis ipsi deest? Aut quid est, cur non hunc illum ipsum esse arbitremur, illumque huic similem existimemus? Nonne in magna ecclesia, quæ in Cæsareo sita est, ex ejus jussu sacrificia oblata, blasphemiæque in Christum dictæ sunt ab Arianis et gentilibus? Nonne visio Danielis his indiciis Antichristum significat [49] : quod scilicet bellum sanctis illaturus est, adversusque illos prævalebit : omnes qui ante se fuerint malignitate superabit : tres reges humiliabit : contra Altissimum verba proferet : putabit se

[48] Prov. XXVIII, 28, *in Gr. textu.* [49] Dan. VII, 25.

(71) Regius codex καταπελμάτων, unica voce. Editi κατὰ πελμάτων.

(72) Reg. δέχονται. Ibidem Reg ἀνθρώπους. Editi, ἀνθρώποις, perperam.

(73) Ita Reg. et sic infra vocat Constantium deridendo scilicet : editi, Κωνστάντιος, prior lectio editoribus mendosa visa fuit, ideoque immutata. sed recte habere putamus : nam eodem ille modo nuncupatur infra num. 80.

(74) Reg. ἢ ὡς ἐστιν. Ibidem Reg. οὐ τάς· editi, οὔτε.

Digitized by Google

tempus atque legem mutare posse? Quis unquam alius ejusmodi res agere ausus est, præter solum Constantium? Ejusmodi quippe hic est qualis unquam ille fuerit. Verba namque profert adversus Altissimum, dum impiæ hæresi patrocinatur : adversus sanctos bellum gerit, dum episcopos pellit in exsilium; tametsi ad breve tempus in suamque perniciem ea fruitur potestate. Nam ille omnes qui antehac exstitere malitia superavit, nova excogitata persecutionis ratione : et cum tres reges Vetranionem, Magnentium et Gallum imperio abdicasset, continuo impietatis patrocinium suscepit : ac velut gigas adversus Altissimum arroganter insurgere est ausus. Hic existimavit se legem immutaturum, dum statuta Domini per apostolos tradita violavit : Ecclesiæ mores inverti, novumque adinvenit ordinationum genus. Ex aliis quippe locis, etiam quinquaginta mansionibus dissitis, episcopos militibus stipatos ad invitos populos transmittit : qui ut populis commendentur, ipsisque noti fiant minas afferunt litterasque ad judices. Ita Gregorium ex Cappadocia misit Alexandriam : ita Germinium Cyzico Sirmium transmisit : sic Cecropium Laodicea Nicomediam.

75. Auxentium vero quemdam litigatorem magis quam Christianum, ex Cappadocia Mediolanum transmisit, ut postquam Dionysium episcopum, religiosum hominem, ob suam erga Christum pietatem relegaverat, hunc ibi constitueret, hominem necdum Latinæ linguæ, sed solius impietatis peritum. Nunc autem Georgium quemdam Cappadocem hominem, qui Constantinopoli pecuniarium exceptor erat, quique pecunias omnes depeculatus, repetundarum reus, aufugerat, jussit eum militari pompa, ducisque auctoritate Alexandriam ingredi. Deinde repertum quemdam Epictetum neophytum, audacemque adolescentem, quod ad omnia scelera paratum cerneret, in amicis habuit : cujus opera quibus optat episcopis insidiatur : promptus quippe est ille ad omnia quæ placent imperatori peragenda. Hoc itaque usus ministro, rem plane stupendam Romæ perpetravit, quæ revera Antichristi malignitatem præ se ferat. Adornato namque in ecclesiæ locum palatio, cum, populorum vice, tres sibi castratos adesse jussisset, demum improbos tres catascopos, id est exploratores, haud enim episcopi nuncupandi, adegit ut Felicem quemdam ipsorum moribus dignum hominem, episcopum ordinarent in palatio. Populi enim animadversa hæreticorum prævaricatione, **308** non concesserunt ut in ecclesias illi ingrederentur, sed procul illis abscesserunt.

(75) Ita Reg. Editi ἀλλοτριῶσαι.
(76) Sic Reg., γάρ deest in editis.
(77) Ita Reg. Editi vero αὐτοῦ.
(78) Πρὸ πεντήκοντα μονῶν, vertit Nannius : *et quinquaginta sedium episcopos* : sed vera sententia est quam exprimimus. Vide in *Apol. contra Arianos* pag. 117.
(79) Hunc Georgium Gregorius Nazianz. in orat. 21, ait fuisse ὑείων κρεῶν ὑποδοχέα, *exceptorem suillium carnium*, quibus alebantur milites. De Georgii hujus genere, patria, moribusque, fuse in *Athanasii Vita*.
(80) Reg. μανίαν. Mox idem Reg. ἐθέλει. Editi ἐθέλοι.
(81) Reg. Φίλικα. De Felice actum jam est in *Athanasii Vita*.

ἀλλοιῶσαι (75) καιρὸν καὶ νόμον; Τίς οὖν ἄλλος πώποτε τοιαῦτα ἐπεχείρησε πρᾶξαι ἢ μόνος Κωνστάντιος; Οὗτος γὰρ τοιοῦτός ἐστιν, οἷος ἂν ἐκεῖνος γένοιτο. Λαλεῖ γὰρ (76) λόγους πρὸς τὸν Ὕψιστον, προϊστάμενος τῆς ἀσεβοῦς αἱρέσεως· καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους ποιεῖ πόλεμον, ἐξορίζων τοὺς ἐπισκόπους· εἰ καὶ πρὸς ὀλίγον ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ (77) ἀπωλείᾳ ταύτην τὴν ἐξουσίαν ἔχει. Καὶ γὰρ οὗτος τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἐνίκησεν ἐν κακίᾳ, καινὸν ἐπινοήσας τρόπον τοῦ διωγμοῦ· καὶ τρεῖς βασιλεῖς, Βρετανίωνα, καὶ Μαγνέντιον, καὶ Γάλλον καθελών, εὐθὺς προέστη τῆς ἀσεβείας· καὶ ὡς γίγας πρὸς τὸν Ὕψιστον ἐτόλμησεν ἐπαρθῆναι τῇ ἀλαζονείᾳ. Οὗτος ὑπενόησεν ἀλλοιῶσαι νόμον, παραλύων τὴν μὲν τοῦ Κυρίου διὰ τῶν ἀποστόλων διάταξιν, τὰ δὲ τῆς Ἐκκλησίας ἀλλάττων ἔθη, καὶ καινὸν αὐτὸς ἐπινοῶν τρόπον τῶν καταστάσεων. Ἐξ ἄλλων γὰρ τόπων καὶ πρὸ πεντήκοντα (78) μονῶν μετὰ στρατιωτῶν ἐπισκόπους ἀποστέλλει πρὸς τοὺς μὴ θέλοντας λαούς· καὶ ἀντὶ γνώσεως τῆς πρὸς τοὺς λαοὺς, ἐκεῖνοι φέρουσι τὰς ἀπειλὰς, καὶ τὰ πρὸς τοὺς δικαστὰς γράμματα. Οὕτω Γρηγόριον ἀπὸ Καππαδοκίας ἔπεμψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν· καὶ εἰς μὲν τὸ Σίρμιον ἀπὸ Κυζίκου μετεπέμψατο Γερμίνιον· ἀπὸ δὲ τῆς Λαοδικείας Κεκρόπιον εἰς τὴν Νικομήδειαν ἀπέστειλεν.

75. Καὶ Αὐξέντιον μέν τινα φιλοπράγμονα μᾶλλον ἢ Χριστιανὸν ἀπὸ Καππαδοκίας εἰς Μεδιόλανον μετεστέλατο· ἵν', ἐπειδὴ τὸν ἐπίσκοπον τὸν ἐκεῖ Διονύσιον, ἄνθρωπον εὐλαβῆ, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν εὐσέβειαν ἐξώρισε, τοῦτον ἐκεῖ κελεύσῃ εἶναι· ἄνθρωπον μήπω μηδὲ τὴν Ῥωμαΐκὴν εἰδότα γλῶτταν, ἢ μόνον ἀσεβεῖν· νῦν δὲ πάλιν Γεώργιόν τινα Καππαδόκην ἄνθρωπον, ὑποδέκτην ἐν Κωνσταντινουπόλει ταμιακῶν γενόμενον (79), καὶ σφετερισάμενον πάντα, καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο φυγόντα, προσέταξεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν εἰσελθεῖν μετὰ στρατιωτικῆς φαντασίας, καὶ τῆς τοῦ στρατηλάτου ἐξουσίας. Εἶτα εὑρὼν Ἐπίκτητόν τινα νεόφυτον, καὶ νεώτερον θρασὺν, ἠγάπησεν, ὁρῶν αὐτὸν ἕτοιμον εἰς κακίαν (80)· καὶ δι' αὐτοῦ οἷς ἐθέλοι λοιπὸν ἐπισκόποις ἐπιβουλεύει· ἕτοιμος γὰρ ἐκεῖνός ἐστι πάντα ποιεῖν ἃ βούλεται βασιλεύς. Τούτῳ γοῦν ὑπηρέτῃ χρώμενος, καὶ ἐν τῇ Ῥώμῃ πεποίηκε παράδοξον, καὶ ἀληθῶς ὁμοίωμα τῆς Ἀντιχρίστου κακονοίας· ἀντὶ γὰρ τῆς ἐκκλησίας τὸ παλάτιον παρασκευάσας, καὶ ἀντὶ τῶν λαῶν τρεῖς που θλαδίας ἑαυτοῦ πεποίηκε παρεῖναι· καὶ λοιπὸν ἠνάγκασε τρεῖς κακοήθεις κατασκόπους (οὐ γὰρ ἄν τις ἐπισκόπους εἴποι·) καταστῆσαι δῆθεν ἐπίσκοπον ἐν τῷ παλατίῳ Φήλικά (81) τινα ἄξιον ἑαυτῶν. Οἱ γὰρ λαοὶ πάντες, εἰδότες τὴν παρανομίαν τῶν αἱρετικῶν, οὔτε συνεχώρησαν αὐτοῖς εἰς τὰς ἐκκλησίας εἰσελθεῖν, ἀλλὰ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀνεχώρησαν.

Digitized by Google

76. Τί οὖν οὗτος τοῦ Ἀντιχρίστου παραλέλοιπεν; A ἢ τί πλέον ἐκεῖνος ἐλθὼν τούτου ποιήσειεν; Ἢ πῶς ἐκεῖνος ἐλθὼν οὐχ εὑρήσει πρὸς ἀπάτην εὔκολον προετοιμασθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τούτου τὴν ὁδόν; Καὶ γὰρ πάλιν ἀντὶ τῶν ἐκκλησιῶν εἰς τὰ παλάτια πρὸς ἑαυτὸν τὰς κρίσεις προκαλεῖται. Καὶ τούτων μὲν αὐτὸς ἐξάρχει· τὸ δὲ θαυμαστὸν, ὅτι, κἂν θεωρήσῃ τοὺς κατηγόρους ἀποροῦντας, αὐτὸς ἀναδέχεται τὴν κατηγορίαν· ἵνα μηδὲ ἀπολογεῖσθαι (82) λοιπὸν ἐξῇ τοῖς ἀδικουμένοις διὰ τὴν παρ' αὐτοῦ βίαν. Καὶ τοῦτο πεποίηκεν ἐν τοῖς κατὰ Ἀθανασίου· τὴν γὰρ Παυλίνου, καὶ Λουκιφέρου, καὶ Εὐσεβίου, καὶ Διονυσίου τῶν ἐπισκόπων παῤῥησίαν βλέπων, καὶ ὡς ἐκ τῆς μετανοίας Οὐρσακίου καὶ Οὐάλεντος (83) διήλεγχον τοὺς κατὰ τοῦ ἐπισκόπου λέγοντας, καὶ συνεβούλευον μηκέτι χρῆναι πιστεύεσθαι τοὺς περὶ Οὐάλεντα μετ- B γόντας ἐφ' οἷς λέγουσι νῦν, εὐθὺς ἀναστὰς εἶπεν· Ἐγὼ κατήγορός εἰμι νῦν Ἀθανασίου, δι' ἐμὲ πιστεύσατε οἷς ἐὰν λέγωσιν οὗτοι. Εἶτα, ἐκείνων λεγόντων, πῶς δύνασαι κατήγορος εἶναι, μὴ παρόντος τοῦ κατηγορουμένου; εἰ γὰρ σὺ κατήγορος εἶ, ἀλλ' ἐκεῖνος μὴ παρὼν, οὐ δύναται κρίνεσθαι. Οὐ γὰρ Ῥωμαϊκή ἐστιν ἡ κρίσις, ἵν' ὡς βασιλεὺς πιστευθῇς, ἀλλὰ περὶ ἐπισκόπου ἐστὶ τὸ κρῖμα· καὶ δεῖ τὴν κρίσιν ἴσην εἶναι τῷ κατηγοροῦντι καὶ τῷ κρινομένῳ. Πῶς δὲ καὶ κατηγορεῖς; συνεῖναι γὰρ οὐκ ἠδύνασο τῷ μακράν σου τυγχάνοντι· εἰ δὲ παρὰ τούτων ἀκούσας λέγεις, δίκαιόν ἐστί σε καὶ τὰ παρ' ἐκείνου λεγόμενα πιστεύειν· εἰ δὲ μὴ πιστεύεις ἐκείνῳ, πιστεύεις δὲ τούτοις, φαίνονται μᾶλλον οὗτοι διὰ σὲ λέγοντες ταῦτα, C καὶ εἰς σὴν χάριν κατηγοροῦντες Ἀθανασίου. Ταῦτα ἀκούσας, καὶ νομίσας ὕβριν εἶναι τὸ λεχθὲν ὀρθῶς, ἐκείνους μὲν ἐξώρισε· κινηθεὶς δὲ κατὰ Ἀθανασίου, ἀγριώτερον ἔγραψεν αὐτόν τε παθεῖν τὰ γενόμενα, καὶ τοῖς Ἀρειανοῖς παραδοθῆναι τὰς ἐκκλησίας, καὶ τούτοις ἐξεῖναι πράττειν ἃ βούλονται.

76. Quid igitur iste quod Antichristo congruat prætermisit: aut quid amplius ille, cum veniet, acturus est? Imo potius nonne ille in suo adventu, præparatam sibi a Constantio viam inveniet? Namque ille, ecclesiarum vice, in palatium judicia ad se transfert ecclesiastica, quibus ipse præsidet. Quodque permirum habeatur, si quando hærentes conspexerit accusatores, accusandi munus excipit ille, ut ne injuria affectis liceat criminationes depellere, ejus nempe violentia prohibitis. Idipsum egit adversus Athanasium: conspecta quippe Paulini, Luciferi, Eusebii et Dionysii episcoporum loquendi fiducia, et qua ratione illi ex Ursacii et Valentis pœnitentia, viros qui episcopum insimulabant, falsi arguerent, suaderentque non ultra fidem Valenti sociove habendam esse, quos ante pœnituisset eorum quæ jam dicerent: ille statim exsurgens, Ego, inquit, jam sum Athanasii accusator, mei gratia eorum dictis fidem habetote. Illis respondentibus, Quo pacto accusator esse potes absente reo: nam etiamsi tute sis accusator, judicandus tamen non est ille in sui absentia? Non judicium quippe Romanum jam instituitur, ut tibi, quamvis imperator sis, fides habeatur; sed de episcopo judicium agitur, et pari jure cum accusatore et accusato agi oportet. Qui autem accusare tu potes? non enim præsens tibi fuit vir qui procul te versabatur: quod si ea dicis quæ didicisti ab illis, æquum sane fuerit te ejus quoque dictis fidem adhibere: sin illi fidem non adhibens, his adhibes, videntur certe illi hæc in tui gratiam proferre, in tui gratiam item Athanasium accusare. His ille auditis, ratus hæc verba, quæ recta sane erant, in suam vertere contumeliam, viros misit in exsilium: commotusque in Athanasium, efferatas misit litteras, jubens illum iis affici malis quibus affectus revera est: Arianisque tradi ecclesias, facultatemque ipsis dari, quod liberet arbitratu suo agendi.

77. Δεινὰ μὲν οὖν καὶ πέρα δεινῶν τὰ τοιαῦτα· πρέπουσα δὲ πρᾶξις ὅμως τῷ σχηματιζομένῳ τὰ τοῦ Ἀντιχρίστου. Τίς γὰρ, βλέπων αὐτὸν ἐξάρχοντα τῶν νομιζομένων ἐπισκόπων καὶ προκαθήμενον τῶν ἐκκλησιαστικῶν κρίσεων, οὐκ ἀκολούθως ἂν εἴποι τοῦτ' εἶναι τὸ διὰ τοῦ Δανιὴλ εἰρημένον βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως; Τὸν γὰρ Χριστιανισμὸν περιβεβλημένος, D καὶ εἰς τοὺς ἁγίους τόπους εἰσερχόμενος, ἑστηκώς τε ἐν αὐτοῖς, ἐρημοῖ τὰς ἐκκλησίας, παραλύων τοὺς τούτων κανόνας, καὶ τὰ ἴδια κρατεῖν βιαζόμενος. Ἆρα τίς ἔτι τολμᾷ λέγειν τὸν καιρὸν τοῦτον εἰρηνικὸν εἶναι Χριστιανῶν, καὶ οὐ μᾶλλον διωγμόν; καὶ διωγμὸν, οἷος οὔτε πώποτε γέγονεν, οὔτε τάχα τις ποιήσει ποτὲ τοιοῦτον, εἰ μὴ ἄρα ὁ υἱὸς τῆς ἀνομίας, οἱ Χριστομάχοι δεικνύουσιν (84), ἀναζωγραφοῦντες ἐν αὐτοῖς ἤδη. Διὸ καὶ μάλιστα προσήκει νήφειν,

77. Gravia quidem et plus quam gravia sunt ista, consentanea tamen ei qui Antichristi figuram gerit. Quis enim videns illum iis qui episcopi putantur præfici, in ecclesiasticisque judiciis præsidere, non jure dicat hanc esse illam a Daniele prædictam abominationem desolationis[80]? Christianismo quippe amictus ille, et in loca sancta ingressus, ibique consistens, ecclesias vastat: earumque abrogatis canonibus, vi cogit ut sua obtineant decreta. Num quis ausit dicere tempus pacis Christianis adesse, nonne potius persecutionem? Annon persecutionem qualis nunquam exstitit, et fortasse qualem nemo unquam excitaturus est, nisi filius iniquitatis, Christi oppugnatores exhibent, in suisque actis exprimunt? Quapropter nobis summopere vigilandum est, ne hæresis isthæc quæ tanta est impudentia, quæ vel-

[80] Dan. IX, 27.

(82) Sic Reg. et Basil. Editi ἀπολεῖσθαι: perperam.

(83) Quæ sequuntur post Οὐάλεντος, usque ad περὶ Οὐάλεντα, desunt in editis prioribus, eratque prorsus mutila sententia: quam ex Reg. et Basil. restituimus.

(84) Sic Regius codex. Edit. Comm. δείκνουσιν. Basilienses. et edit. Paris. δείκνυσιν.

Digitized by Google

uti errasse virus diffunditur, ut in Proverbiis scriptum habetur[81], quæque sententiam decet Christo adversantem, ea ipsa sit apostasia, post quam ille, scilicet Antichristus, revelabitur, præmisso suo præcursore Constantio. Alioqui cur ita contra pios viros furit? quare quasi pro sua hæresi decertat, eumque suum dicit inimicum qui Arii insaniæ non obtemperat. Quare quæ a Christi hostibus dicuntur libentissime admittit, talesque ac tantas vilipendit synodos? quare jussit ecclesias tradi Arianis, nonne ut ille cum venerit, facultatem habeat in illas **309** introeundi : amplexeturque Constantium qui illa sibi loca præparavit? Ii namque qui ab Alexandro et decessore ejus Achilla, imo hujus decessore Petro ordinati fuerant, senes episcopi pulsi sunt, intrusique ii quos indicabant qui milites sequebantur : indicarunt autem illos qui suæ fore sententiæ pollicerentur.

μήπως ἡ αἵρεσις αὕτη, πολλὴν ἀναισχυντίαν ἔχουσα, καὶ διαχυνομένη ὡς ἰὸς κεράστου, καθὼς ἐν ταῖς Παροιμίαις γέγραπται, διδάσκουσά τε κατὰ τοῦ Σωτῆρος φρονεῖν, αὕτη ἂν εἴη ἡ ἀποστασία μεθ' ἣν ἐκεῖνος ἀποκαλυφθήσεται, πάντως ἔχων τὸν πρόδρομον ἑαυτοῦ Κωνστάντιον. Ἐπεὶ διὰ τί οὕτως μαίνεται κατὰ τῶν εὐσεβῶν; διὰ τί ὡς ὑπὲρ ἰδίας αἱρέσεως ἀγωνίζεται; καὶ ἐχθρὸν μὲν ἴδιον λέγει τὸν μὴ πειθόμενον τῇ Ἀρείου μανίᾳ, τὰ δὲ παρὰ τῶν Χριστομάχων λεγόμενα καταθυμίως δέχεται, καὶ τοιαύτας καὶ τοσαύτας συνόδους ἀτιμάζει; διὰ τί (86) τοῖς Ἀρειανοῖς ἐκέλευσε τὰς ἐκκλησίας παραδίδοσθαι; οὐχ ἵνα ἐκεῖνος ἐλθὼν εὕρῃ, πῶς εἰς αὐτὰς εἰσέλθῃ, καὶ ἀποδέξηται τοῦτον ἑτοιμάσαντα τοὺς τόπους αὐτῷ; Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ Ἀλεξάνδρου, καὶ τοῦ πρὸ αὐτοῦ Ἀχιλλᾶ, καὶ πάλιν τοῦ πρὸ τούτου Πέτρου, γέροντες ἐπίσκοποι ἐξεβάλλοντο· ἐκεῖνοι δὲ εἰσήγοντο, οὓς ἂν ἔλεγον οἱ ἀκολουθοῦντες τοῖς στρατιώταις· ἔλεγον δὲ τοὺς τὰ αὐτῶν φρονεῖν ἐπαγγελλομένους.

78. Facillima res erat Meletianis : quorum plurimi, imo omnes, nequaquam religiosa institutione educati sunt, neque sanam norunt erga Christum fidem, nec quid sit Christianismus, aut quæ nobis Christianis sint Scripturæ. Nam quidam eorum, ex idolis, alii ex senatu et ex supremis magistratibus ad nos accessere, idque ut miseram immunitatem et patrocinium assequerentur : se antiquioribus se Meletianis pecunia corruptis, ad eam pervenere dignitatem prius quam instituerentur (85) : sed etiamsi instituti essent, qualis, quæso, doctrina apud Meletianos? attamen ne specie quidem instituti, derepente accesserunt : ac statim, accepto, quasi infantes, nomine, episcopi appellati sunt. Ideoque ejusmodi cum sint, rem illam nihili fecere, neque putarunt pietatem ab impietate discrepare. Libenter igitur protinusque ex Meletianis Ariani effecti sunt. Quod si quidpiam aliud jusserit imperator, in illud fese vertere sunt parati. Pietatis quippe ignorantia quam citissime illos ad consuetam et priorem, quam edocti fuere, stultitiam conjicit. Enimvero pro nihilo est illis omni vento et fluctu circumferri, dum immunes sint et humano fruantur patrocinio : pro nihilo illis est sese immutare, talesque fieri quales antea erant, imo quales erant dum ethnici essent. Næ illi cum ita moribus versatiles essent, rati Ecclesiam civilem esse senatum : eumque cultum idolorum saperent, utpote ethnici, usurpato tamen præclaro Salvatoris nomine, totam contaminaverunt Ægyptum, ubi Arianam hæresim vel nominari in illa curarunt. Hactenus enim in sola Ægypto libera ubique fuit sanæ fidei professio : quapropter invidiam ei quoque conflare impii illi conati sunt : imo, ut verius dicatur, non illi, sed qui eos concitarat diabolus; ut cum venerit ejus præco Antichristus, in-

78. Εὔκολον δὲ τοῦτο Μελιτιανοῖς ἦν τὸ πρόβλημα· οἱ γὰρ πλεῖστοι, μᾶλλον δὲ οἱ πάντες, οὐκ ἀπὸ θεοσεβοῦς ἀγωγῆς εἰσιν, οὐδὲ γινώσκουσι τὴν εἰς Χριστὸν ὑγιαίνουσαν πίστιν, οὐδ' ὅλως τί ἐστι (87) Χριστιανισμός, ἢ ποίας ἔχομεν ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ Γραφάς. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐξ εἰδώλων ἐλθόντες, οἱ δὲ ἐκ τοῦ βουλευτηρίου καὶ τῆς πρώτης πολιτείας διὰ τὴν ταλαίπωρον ἀλειτουργησίαν καὶ προστασίαν· πείσαντές τε χρήμασι τοὺς πρὸ αὐτῶν Μελιτιανοὺς, εἰς τοῦτο παρῆλθον, καὶ πρὶν κατηχηθῶσιν. Εἰ δὲ καὶ ἔδοξαν, ποία κατήχησις παρὰ Μελιτιανοῖς ἐστιν; ὅμως οὐδὲ δόξαντες κατηχεῖσθαι, ἦλθον ἅμα· καὶ εὐθὺς, ὥσπερ παῖδες ὄνομα λαβόντες, ἐκλήθησαν ἐπίσκοποι. Καὶ διὰ τοῦτο, τοιοῦτοι ὄντες, οὐδὲν ἡγήσαντο τὸ πρᾶγμα, οὐδὲ διαφέρειν εὐσέβειαν ἀσεβείας ἐνόμισαν. Προθύμως γοῦν καὶ ταχέως ἐκ Μελιτιανῶν Ἀρειανοὶ γεγόνασιν. Ἂν δὲ καὶ ἕτερόν τι προστάξῃ βασιλεὺς, καὶ εἰς τοῦτο πάλιν εἰσὶν ἕτοιμοι μεταβάλλεσθαι. Ἡ γὰρ τῆς εὐσεβείας ἄγνοια ταχέως ἐπὶ τὴν συνήθη καὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς, ἣν μεμαθήκασιν (88), ἀφροσύνην καταφέρει τούτους. Καὶ γὰρ οὐδέν ἐστιν αὐτοῖς ἀνέμῳ παντὶ καὶ κλύδωνι περιφέρεσθαι, ἕως μόνον εἰσὶν ἀλειτούργητοι, καὶ προστασίαν ἀνθρωπίνην ἔχουσι (89)· τάχα δὲ οὐδὲ μεταβάλλεσθαι, οἷοι καὶ πρὸ τούτου ἦσαν, καὶ οἷοι ἦσαν ὅτε πάλιν Ἕλληνες ἐτύγχανον. Ἀμέλει, τοιοῦτοι τὸν τρόπον ὄντες εὔκολοι, καὶ νομίζοντες πολιτείαν βουλῆς εἶναι τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τὰ τῶν εἰδώλων φρονοῦντες, ὥσπερ ἔθνη, εἰσελθόντες εἰς τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ Σωτῆρος, ἐμίαναν τὴν Αἴγυπτον πᾶσαν· ποιήσαντες κἂν ὅλως ὀνομασθῆναι τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν ἐν αὐτῇ. Ἔτι γὰρ ἐν ὁλοκλήρῳ μόνῃ τῇ Αἰγύπτῳ παρρησία τῆς ὀρθοδοξίας ἦν· καὶ διὰ τοῦτ' ἐσπούδασαν καὶ ταύτῃ φθόνον ἐπαγαγεῖν οἱ δυσσεβεῖς, μᾶλλον δὲ οὐκ αὐτοὶ, ἀλλ' ὁ κινήσας αὐτοὺς διάβολος· ἵν' ἐλθὼν ὁ τούτου κῆρυξ Ἀντίχριστος εὕρῃ καὶ ἐντῇ Αἰγύπτῳ τὰς ἐκκλησίας ἑαυτοῦ (90)

[81] Prov. xxiii, 32.

(85) Id est, priusquam catechumeni essent.
(86) Sic Reg. una voce. Editi vero διὰ τί.
(87) Ita Reg. Editi τίς ἐστι.
(88) Ita Reg. Editi omnes, μεμαθήκασαν.
(89) Regius codex, ἔχωσι.
(90) Ita Reg. Editi vero, αὐτοῦ.

Digitized by Google

γενομένας, τούς τε Μελιτιανοὺς προκατηχηθέντας ἤδη τὰ ἐκείνου, καὶ ἐπιγνῷ ἑαυτὸν ἐν ἐκείνοις ἤδη μορφωθέντα.

79. Τοιοῦτον μὲν οὖν ἐστι τὸ ἐξελθὸν παρὰ Κωνσταντίου παράνομον πρόσταγμα· τῶν δὲ λαῶν προθυμία μὲν ἦν εἰς μαρτύριον, καὶ μᾶλλον μῖσος κατὰ τῆς ἀσεβεστάτης αἱρέσεως, πένθος δὲ ὁμως διὰ τὰς Ἐκκλησίας, καὶ στεναγμὸς παρὰ πάντων, βοώντων πρὸς τὸν Κύριον· *Φεῖσαι, Κύριε, τοῦ λαοῦ σου, καὶ μὴ δῷς τὴν κληρονομίαν σου εἰς ὄνειδος τοῖς ἐχθροῖς σου*· ἀλλὰ καὶ τάχυνον τοῦ ἐξελέσθαι ἡμᾶς ἐκ χειρὸς ἀνόμων. Ἰδοὺ γὰρ τῶν μέν σου θεραπόντων οὐκ ἐφείσαντο, τῷ δὲ Ἀντιχρίστῳ τὴν ὁδὸν παρασκευάζουσιν. Οὐ γὰρ ἀντιστήσονταί ποτε Μελιτιανοὶ τούτῳ, οὐδὲ φροντίσουσι περὶ ἀληθείας, οὐδὲ ἀρνήσασθαι τὸν Χριστὸν φαῦλον ἡγήσονται· ἄνθρωποι μηδόλως γνησίως προσελθόντες τῷ Λόγῳ, πρὸς πάντα κατὰ τὸν χαμαιλέοντα σχηματιζόμενοι, καὶ μισθωτοὶ τῶν ἀνυόντων αὐτῶν τὴν χρείαν γιγνόμενοι. Οὐ γὰρ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἔχουσι τὸν σκοπὸν, ἀλλὰ ταύτης τὴν παραυτίκα προκρίνουσιν ἡδονήν· καὶ μόνον λέγουσι· *Φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν.* Τῶν μὲν οὖν ὑποκριτῶν(91) Ἐπικριτιανῶν ἀντὶ Μελιτιανῶν ἡ πρόθεσις τοιαύτη, καὶ ὁ τρόπος ἄπιστος· οἱ δὲ πιστοὶ δοῦλοι τοῦ Σωτῆρος καὶ ἀληθῶς ἐπίσκοποι, οἱ γνησίως πιστεύσαντες, καὶ μὴ ἑαυτοῖς, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ ζῶντες, οὗτοι, πιστῶς εὐσεβοῦντες εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ γινώσκοντες, καθὰ προεῖπον, ὡς κατὰ τῆς ἀληθείας προφάσεις εἰσὶ ψευδεῖς, καὶ φανερῶς ἐπλάσθησαν διὰ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν· καὶ γὰρ ἐκ τῆς Οὐρσακίου καὶ Οὐάλεντος μετανοίας κατεμάνθανον τὴν κατὰ Ἀθανασίου συντεθεῖσαν συκοφαντίαν· ἵνα αὐτὸν μὲν ἐκποδὼν ἄρωσι, τὴν δὲ ἀσέβειαν τῶν Χριστομάχων εἰς τὰς Ἐκκλησίας εἰσάξωσι· ταῦτα συνορῶντες, ὡς ἀληθείας ὄντες ὑπέρμαχοι καὶ κήρυκες, ὑβρισθῆναι καὶ ἐξορισθῆναι μᾶλλον εἵλοντο, καὶ ὑπέμειναν, ἢ κατ' αὐτοῦ ὑπογράψαι, καὶ τοῖς Ἀρειομανίταις κοινωνῆσαι. Οὐ γὰρ ἐπελάθοντο, ἃ ἐδίδαξαν· ἀλλὰ καὶ μᾶλλον (92) γιγνώσκουσιν, ὡς τοῖς μὲν προδόταις ἀτιμία πολλὴ, τοῖς δὲ ὁμολογοῦσι τὴν ἀλήθειαν, βασιλεία οὐρανῶν· καὶ τοῖς μὲν ὀλιγώροις καὶ φοβηθεῖσι Κωνστάντιον οὐδὲν ἔσται ἀγαθόν· τοῖς δὲ ὑπομείνασι τὰς ὠδὶ θλίψεις, ὡς ἐκ (93) χειμῶνος ναύταις εὔδιος λιμὴν, ὡς ἀθληταῖς μετὰ τὸν ἀγῶνα στέφανος, οὕτω καὶ αὐτοῖς μεγάλη καὶ αἰώνιος χαρὰ καὶ εὐφροσύνη ἐν τοῖς οὐρανοῖς γενήσεται· οἷαν ἔσχεν Ἰωσὴφ μετὰ τὰς θλίψεις ἐκείνας· οἷαν ὁ μέγας Δανιὴλ μετὰ τοὺς πειρασμοὺς καὶ τὰς πολλὰς ἐπιβουλὰς τῶν βασιλικῶν· οἵαν ἔχει νῦν ὁ Παῦλος στεφανούμενος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος· οἵαν προσδοκῶντες καὶ οἱ πανταχοῦ τοῦ Θεοῦ λαοὶ, ταῦτα βλέποντες, οὐκ ἠσθένησαν τῇ προαιρέσει, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνεδυναμώθησαν τῇ πίστει, καὶ πλέον ἠύξησαν τὴν προθυμίαν. Πληροφορηθέντες γὰρ ὑπὲρ τῆς συ-

A veniat in Ægypto ecclesias jam suas, Meletianos sua doctrina institutos, seque in illis jam delineatum agnoscat.

79. Ejusmodi est impium hoc edictum a Constantio datum : sed populorum magna erat alacritas martyrii subeundi, graviusque in impiissimam hæresim odium incendebatur : luctus tamen ubique in Ecclesiis, gementibus omnibus ad Dominumque clamantibus : *Parce, Domine, populo tuo, et ne des hæreditatem tuam in opprobrium inimicis tuis* [82] : sed festina, ut eripias nos de manu iniquorum. Nam famulis ecce tuis non pepercerunt, viamque muniunt Antichristo. Huic enim nunquam obsistent Meletiani, nulla erit eis veritatis cura, neque nefariam rem putabunt Christum abnegare : homines B sane qui non sincero animo ad verbum accesserunt, nullam non, instar chamæleonis, induti formam, mercenariique eorum qui sua utuntur opera. Nequaquam enim veritatem spectant illi, sed ei præsentem anteponunt voluptatem, et hæc solam aiunt : *Comedamus et bibamus : cras enim moriemur* [83]. Histrionum igitur Epicritianorum, magis quam Meletianorum, est hujusmodi propositum, perfidique mores. Fideles autem Salvatoris famuli, ac veri episcopi, qui sincere credunt, et non sibi sed Domino vivunt, **310** qui piam in Dominum nostrum Jesum Christum fidem servant, probeque noscunt falsas esse illas contra veritatem criminationes, aperteque conflictas in gratiam Arianæ hæreseos (nam ex Ursacii et Valentis pœnitentia, C conflatam deprehenderunt adversus Athanasium sycophantiam, ut eum de medio tollerent, et Christi hostium impietatem introducerent in Ecclesias) : illi, inquam, hæc animadvertentes, utpote veritatis propugnatores atque præcones, contumelias et exsilium pati maluere, et pertulere reipsa, quam adversus Athanasium subscribere, et cum Arianis communicare. Eorum enim quæ docuerant haud immemores fuere, quinimo probe norunt, proditoribus multum dedecus, veritatem autem confitentibus, regnum cœlorum obventurum esse : incuriosis item et Constantium reformidantibus, nihil fore boni ; iis autem qui ærumnas pertulerint, ut nautis post tempestatem, tranquillus portus, ac sicut athletis post certamen, co- D rona datur ; ita et illis magnum æternumque in cœlis fore gaudium lætitiamque, qualem Joseph habuit post illas calamitates : qualem magnus Daniel post tentationes, multasque aulicorum insidias : qualem nunc Paulus habet a Salvatore coronatus : qualem exspectantes omnes ubique populi Dei, hæc cum viderent animo fracti non sunt, quin potius in fide roborati, suam magis auxere alacritatem. Deprehensa quippe hæreti

[82] Joel II, 17. [83] Isa. XXII, 13 ; I Cor. XV, 32.

(91) Reg. Πικριτιανῶν ; Basil. Κριτιανῶν, editi, Ἐπικριτιανῶν. Mox Reg. τοιαύτη. Editi, αὕτη.

(92) Reg. μᾶλλα. Basil. μάλα γινώσκουσιν.

(93) Ex deest in Reg.

Digitized by Google

corum sycophantia atque impietate, persecutorem damnant, cum vexatis autem, animo sententiaque concurrunt, ut et ipsi confessionis corona donentur.

80. Plura dici possent adversus hanc exsecrandam, Christoque adversariam hæresim : plura animadverti possent Constantii facinora, quæ sint Antichristi prooemia ; at cum, ut ait propheta [53], a pedibus usque ad caput nihil in ea hæresi sanum sit, sed sordibus illa scateat et impietate, ita ut vel ex solo auditu, fugienda illa sit ut vomitus canis, et draconum virus : cum Costyllius adversarii imaginem palam præferat ; ut ne longius percurrat oratio, sola nobis sit divina Scriptura satis, ipsique obtemperemus omnes, hoc præceptum tradenti de aliis hæresibus, ac præsertim de ista : *Recedite, recedite, exite inde, et pollutum nolite tangere : exite de medio eorum, et segregamini qui fertis vasa Domini* [54]. Omnibus quippe sufficit hæc doctrina, ut si quis ab illis seductus fuerit, is quasi e Sodomis egressus, ne sese ultra ad illos convertat, ne forte idem ei accidat quod uxori Lot. Quod si quis ab hac impia hæresi sese ab initio purum conservarit, is in Christo glorietur hæc aiens : *Non expandimus manus nostras ad Deum alienum* [55] : neque adoravimus opera manuum nostrarum, neque creaturam coluimus loco tui omnium Creatoris Dei, per Verbum tuum unigenitum Filium Dominum nostrum Jesum Christum, per quem tibi Patri, et cum ipso Verbo, in Spiritu sancto, gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

(Athanasii episcopi ad omnes ubique monachos, de rebus gestis ab Arianis sub Constantio. Hic totus liber adversus Constantium a papa compositus est.)

311 81. *CONTESTATIO SECUNDA.*

Hæc palam contestatur per eos qui postea subscribent, populus Alexandrinus catholicæ Ecclesiæ, quæ est sub Athanasio reverendissimo episcopo.

Contestati jam sumus de nocturna in nos et in Cyriacum facta invasione : tametsi contestatione opus minime erat, circa rem universæ civitati notam exploratamque. Cæsorum namque inventa corpora palam exposita sunt : arma item et tela in Cyriaco reperta scelus proclamarunt. Quia tamen post factam contestationem clarissimus dux Syrianus omnes vi compellit ut secum fateantur, nullum exstitisse tu-

[53] Isa. I, 6. [54] Isa. LII, 11. [55] Psal. XLIII, 21.

κοφαντίας καὶ ἀσεβείας τῶν αἱρετικῶν, καταγινώσκουσι μὲν τοῦ διώκοντος, συντρέχουσι δὲ τοῖς δωκομένοις τῇ γνώμῃ καὶ τῇ ὁμοφροσύνῃ· ἵνα καὶ αὐτοὶ τὸν τῆς ὁμολογίας ἀπολάβωσι στέφανον.

80. Πολλὰ μὲν οὖν ἄν τις δύναιτο λέγειν κατὰ τῆς μυσαρᾶς καὶ Χριστομάχου ταύτης αἱρέσεως· πολλὰ δὲ καὶ ἀποδείξειεν ἄν τις εἶναι προοίμια τοῦ Ἀντιχρίστου, τὰ ἐπιτηδεύματα Κωνσταντίου· ἐπειδὴ δέ, ὡς εἶπεν ὁ προφήτης, ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς οὐδέν ἐστιν εὔλογον ἐν αὐτῇ, παντὸς δὲ ῥύπου καὶ πάσης ἀσεβείας πεπλήρωται, ὥστε καὶ μόνον (94) ἐξ ἀκοῆς φευκτέαν αὐτὴν εἶναι, ὡς ἐξέραμα κυνὸς, καὶ δρακόντων ἰόν· ἔστι δὲ καὶ Κοστύλλιος (95) ἐκ φανεροῦ τὴν εἰκόνα φέρων τοῦ ἀντικειμένου· ἵνα μὴ μακρὸς ὁ λόγος γένηται, διὰ τοῦτο καλὸν ἀρκεσθῆναι τῇ θείᾳ Γραφῇ, καὶ πάντας αὐτῇ πεισθῆναι παραγγελλούσῃ διά τε τὰς ἄλλας αἱρέσεις, καὶ μάλιστα διὰ ταύτην· ἔστι δὲ αὐτῆς τὸ παράγγελμα τοῦτο· *Ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἐξέλθετε ἐκεῖθεν, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅψησθε* (96). *ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, οἱ φέροντες τὰ σκεύη Κυρίου.* Τοῦτο γὰρ πρὸς διδασκαλίαν ἀρκεῖ πᾶσιν· ἵν', εἰ μέν τις ἠπατήθη παρ' αὐτῶν, ἐξελθὼν ὡς (97) ἀπὸ Σοδόμων, μηκέτι πρὸς αὐτοὺς ἐπιστρέψῃ (98), μήποτε πάθῃ τὰ τῆς γυναικὸς τοῦ Λώτ· εἰ δέ τις καθαρὸς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τῆς ἀσεβοῦς ταύτης αἱρέσεως διέμεινεν, ἐχέτω τὸ καύχημα ἐν Χριστῷ λέγων· *Οὐκ ἐξεπετάσαμεν χεῖρας ἡμῶν πρὸς Θεὸν ἀλλότριον*, οὐδὲ προσεκυνήσαμεν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν ἡμῶν, οὐδὲ ἐλατρεύσαμεν τῇ κτίσει παρὰ σὲ τὸν κτίσαντα τὰ πάντα Θεόν, διὰ τοῦ σοῦ Λόγου τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ σοὶ τῷ Πατρὶ, καὶ σὺν αὐτῷ τῷ Λόγῳ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

(99) (Ἀθανασίου ἐπισκόπου πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ μοναχοὺς περὶ τῶν γεγενημένων παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ἐπὶ Κωνσταντίου. Οὗτος ὁ λόγος διόλου κατὰ Κωνσταντίου συντέτακται τῷ πάπᾳ.)

81. (1) *ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΔΕΥΤΕΡΑ.*

Τάδε δημοσίᾳ διαμαρτύρεται διὰ τῶν ἑξῆς ὑπογραφόντων ὁ λαὸς τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐστὶν ὑπὸ Ἀθανάσιον τὸν αἰδεσιμώτατον ἐπίσκοπον.

Ἤδη μὲν διεμαρτυράμεθα, περὶ ἧς πεπόνθαμεν νυκτερινῆς ἐφόδου, ἡμεῖς τε καὶ τὸ Κυριακόν· εἰ καὶ διαμαρτυρίας χρεία οὐκ ἦν ἐφ' οἷς πᾶσα ἡ πόλις ἔγνωκέ τε καὶ γινώσκει. Τά τε γὰρ εὑρεθέντα σώματα τῶν ἀναιρεθέντων δημοσίᾳ προετέθη, καὶ τὰ ἐν τῷ Κυριακῷ ὅπλα τε καὶ τόξα κέκραγε τὴν παρανομίαν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ μετὰ τὴν διαμαρτυρίαν ὁ λαμπρότατος δοὺξ Συριανὸς βιάζεται πάντας συνθέσθαι

(94) Sic Reg. Editi vero καὶ μὴ μόνον. Ibid. Reg. φευκταίαν.

(95) Sic Reg. et Basil., et ita legerat Nannius qui vertit *Costillius*. Videnturque editores suo marte eam vocem immutasse, mendum esse rati.

(96) Ita Reg. et Græcus Scripturæ textus. Editi ἅπτεσθε. Paulo post editi τοῦ Κυρίου. In Reg. et G. S. T. τοῦ deest.

(97) Ita Reg. et Basil. In editis ὡς deest.

(98) Sic Reg. Editi vero ὑποστρέψῃ.

(99) Solent amanuenses titulum tractatuum ad calcem subnectere. Hinc est quod hæc verba reperiuntur in omnibus cum editis, tum manuscriptis : sed male in editis sic posita sunt, ut subsequentis contestationis titulus esse videantur.

(1) Prima contestatio interiit, ob causam supra allatam in *Monito* et num. 49.

Digitized by Google

αὐτῷ, ὡς οὔτε θορύβου γενομένου, οὔτε τινὸς ἀποθανόντος· ἔλεγχος δὲ οὗτος οὐκ ὀλίγος μὴ γεγενῆσθαι ταῦτα κατὰ γνώμην τοῦ φιλανθρωποτάτου Αὐγούστου Κωνσταντίου. Οὐκ ἂν γὰρ ἐφοβήθη ἐπὶ τοῖς οὕτω γενομένοις, εἰ ἐκ προστάξεως ταῦτα ἐπεποιήκει. Καὶ γὰρ καὶ ἀπελθόντας ἡμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἀξιοῦντας μηδενὶ βίαν ποιεῖν, μηδὲ ἀρνεῖσθαι τὰ γενόμενα, ἐκέλευσε, Χριστιανοὺς ἡμᾶς ὄντας, κατακοπῆναι ῥοπάλοις· δεικνὺς καὶ ἐκ τούτων τὸν γενόμενον νυκτὸς πόλεμον κατὰ τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο καὶ νῦν ταῦτα διαμαρτυρόμεθα, ἤδη καὶ μελλόντων τινῶν ἐξ ἡμῶν ἀποδημεῖν παρὰ τὸν εὐσεβέστατον Αὔγουστον. Ὁρκίζομεν δὲ κατὰ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ εὐσεβεστάτου Αὐγούστου Κωνσταντίου, τόν τε ἔπαρχον τῆς Αἰγύπτου Μάξιμον καὶ τοὺς κουριώσους ἀνενεγκεῖν πάντα ἐπὶ τὴν εὐσέβειαν τοῦ Αὐγούστου, καὶ τὴν ἐξουσίαν τῶν λαμπροτάτων ἐπάρχων. Ὁρκίζομεν δὲ καὶ τοὺς ναυκλήρους πάντας κηρύξαι ταῦτα πανταχοῦ, καὶ εἰς ἀκοὰς τοῦ εὐσεβεστάτου Αὐγούστου ἀνενεγκεῖν, καὶ εἰς τοὺς ἐπάρχους, καὶ εἰς τοὺς κατὰ τόπον δικαστάς· ἵνα γνωσθῇ ὁ γενόμενος πόλεμος κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὅτι ἐν καιροῖς τοῦ Αὐγούστου Κωνσταντίου ἐποίησε Συριανὸς γενέσθαι μάρτυρας παρθένους τε καὶ ἄλλους πολλούς (2). Ἐπιφωσκούσης γὰρ τῇ πρὸ πέντε εἰδῶν Φευβρουαρίων, τουτέστι τῆς ιθ' τοῦ Μεχὶρ μηνὸς, ἀγρυπνούντων ἡμῶν ἐν τῷ Κυριακῷ, καὶ ταῖς εὐχαῖς σχολαζόντων (σύναξις γὰρ ἔμελλε τῇ παρασκευῇ γίνεσθαι), ἐξαίφνης περὶ τὸ μεσονύκτιον ἐπῆλθεν ἡμῖν τε καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ λαμπρότατος δοὺξ Συριανὸς μετὰ πολλῶν λεγεώνων στρατιωτῶν, ἐχόντων ὅπλα, καὶ ξίφη γυμνὰ, καὶ βέλη, καὶ ἄλλα πολεμικὰ σκεύη, καὶ τὰς περικεφαλαίας ἐπὶ τῶν κεφαλῶν Καὶ ἀληθῶς εὐχομένων ἡμῶν καὶ ἀναγνώσεως γινομένης, τὰς μὲν θύρας κατέξαν· ὡς δὲ τῇ βίᾳ τοῦ πλήθους ἠνεῴγεισαν αἱ θύραι, ἐκέλευσε· καὶ οἱ μὲν ἐτόξευον, οἱ δὲ ἠλάλαζον, καὶ κτύπος ἐγίγνετο τῶν ὅπλων, καὶ τὰ ξίφη ἀντέλαμπον τῷ ἐκ τῶν λύχνων φωτί. Καὶ λοιπὸν τὰ ἐκ τούτων, παρθένοι ἀνηροῦντο, καὶ πολλοὶ κατεπατοῦντο, καὶ συνέπιπτον ἀλλήλοις, ἐπερχομένων τῶν στρατιωτῶν, καὶ ἄνδρες τοξευόμενοι ἐθανατοῦντο· ἔνιοι δὲ τῶν στρατιωτῶν καὶ ἐπὶ τὸ διαπάζειν ἐτρέποντο, καὶ γυμνὰς ἴστων (3) τὰς παρθένους, ὁπότε φόβος ἦν αὐταῖς μείζων τοῦ θανάτου, τὸ κἂν ὅλως ἅπτεσθαί τινας αὐτῶν. Καὶ ὁ μὲν ἐπίσκοπος ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ θρόνου, προτρέπων πάντας εὔχεσθαι· ὁ δὲ δοὺξ ἐστρατήγει, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ (4) καὶ Ἰλάριον τὸν νοτάριον, ἐνεργοῦντα τοιαῦτα, οἷα καὶ τὸ τέλος ἔδειξεν. Ὁ μὲν γὰρ ἐπίσκοπος, ἑλκόμενος, παρ' ὀλίγον διεσπάσθη. Παραλυθεὶς γοῦν μεγάλως, καὶ ὡς νεκρὸς γενόμενος, οὐκ οἶδαμεν ποῦ γέγονεν ἀφανὴς παρ' αὐτῶν· ἀποκτεῖναι γὰρ αὐτὸν ἐσπούδαζον. Οἱ δὲ, ὡς

A multum, nullum occisum fuisse : quod sane haud leve argumentum est hæc præter sententiam humanissimi Augusti Constantii admissa fuisse. Nequaquam enim ob talia gesta metueret, si jussus illa egisset. Namque ille nos se adeuntes rogantesque nulli ut vim inferret, neve gesta negaret, jussit nos, licet Christianos, concidi fustibus : ea re declarans nocturnum bellum contra Ecclesiam gestum fuisse. Quapropter hæc jam iterum contestamur, quibusdam ex nobis ad piissimum Augustum proficisci jam parantibus. Adjuramus autem per omnipotentem Deum pro salute piissimi Augusti Constantii, præfectum Ægypti Maximum, et curiosos, ut omnia Augusti pietati et clarissimorum præfectorum potestati referant. Adjuramus item naucleros omnes, ut B hæc ubique renuntient, et ad aures piissimi Augusti referant, ad præfectos etiam et ad omnes per singula loca judices, ut bellum adversus Ecclesias gestum compertum sit, nemoque ignoret, temporibus Augusti Constantii, Syrianum, virgines aliosque multos effecisse martyres. Illucescente namque quinto Idus Februarii die, id est decimo quarto mensis Mechir, nobis in Cyriaco vigilias agentibus, et orationi vacantibus (synaxis enim die parasceves futura erat), circa mediam noctem derepente in nos et in ecclesiam irrupit præclarissimus dux Syrianus cum multis legionibus militum, armis, strictis gladiis, telis galeisque instructorum. Nobis autem orantibus, peractaque lectione, januas illi confregere. Foribusque vi multitudinis patefactis, ejus jussu alii sagittas emittere, alii bellicum clamare, hinc armorum strepitus insonare, enses ad lampadum splendorem emicare. Post hæc virgines occisæ, multi conculcati confertim, irrumpentibus militibus, corruere, viri sagittis confossi cadere : nonnulli ex militibus ad prædam versi, virgines nudarunt, quibus vel minimus aliorum contactus ipsa morte acerbior erat. Porro episcopus in throno tunc sedens, omnes cohortabatur ad orandum. Dux autem agmen agebat comite sibi Hilario notario, qui illa machinabatur quæ rerum exitus declaravit. Episcopus namque raptatus, tantum non discerptus est. In magnum itaque animi deliquium lapsus, ac fere exstinctus, nescimus quorsum se illorum oculis subduxerit : nam eum D interficere tentabant. Deinde ubi cæsos permultos conspexere, militibus jusserunt ut defunctorum corpora amolirentur occultarentque. Sanctissimæ porro virgines quæ mortuæ relictæ **312** fuerant, in monumentis sepultæ sunt, eam gloriam adeptæ, ut ipsis piissimi Constantii temporibus martyres fuerint. Diaconi autem in ipso Cyriaco plagis concisi, ac conclusi sunt. Neque tamen hic constitit eorum facinus : nam post ea gesta quivis arbitratu suo, quam

(2) Sic Reg. Basil. et Felck. 7. In editis πολλούς deest. Quod sequitur autem, πρὸ πέντε εἰδῶν (Reg. ἰδῶν) φευρουαρίων, Nannius vertit, *quinto Kalendas Februarias*, sed perperam; nam, teste Felckmanno, in Græcis codicibus, quibus usus Nannius est, eadem quæ supra lectio habetur, ut similiter paulo infra. Ibid. Reg. et Basil. μεχίρ· editi vero, μεχήρ. Syriani irruptio enarratur item pag. 246 et pag. 264.

(3) Sic Reg. et Basil. Editi, ἔστων.

(4) Sic Reg. Editi, αὐτοῦ.

Digitized by Google

posset januam confringebat, ut aperiret, ac quæ intus erant perscrutaretur atque diriperet : imo ad ea usque loca penetrarunt, quo ne Christianis quidem omnibus liceat ingredi. Hæc novit ipse dux civitatis Gorgonius, qui illic aderat. Certe haud leve indicium illud est hostilis ejusmodi incursus, quod arma, tela, ensesque eorum qui irruperant, in Cyriaco relicta sint : etiamnum enim in ecclesia suspensa sunt, ut ne id illi inficias ire valeant. Nam sæpe exercitus Dynamium atque ducem misit qui ea auferrent : quod nondum concessimus, donec res omnibus sit explorata. Si itaque edictum illud sit, ut nos persecutionem patiamur, parati sumus omnes ad martyrium subeundum : sin hoc Augusti placitum non sit, rogamus Ægypti præfectum Maximum, magistratusque omnes, ut eum deprecentur, ne talia in posterum illi aggrediantur. Rogamus item ut hæc nostra supplicatio offeratur illi : ut ne scilicet alium episcopum huc intrudere conentur : ad necem enim usque obstitimus ob desiderium reverendissimi Athanasii, quem ab initio nobis Deus dedit secundum successionem Patrum nostrorum : quem ipse piissimus Constantius cum litteris et juramentis huc transmisit. Speramus enim si id ejus pietati allatum fuerit, res eum gestas indigne laturum, nihilque contra juramenta admissurum, sed jussurum nobiscum ut maneat episcopus noster Athanasius. Consulibus post consulatum clarissimorum Arbæthionis et Colliani designandis, Mechir 17, quæ est pridie Idus Februarii.

A εἶδον πολλοὺς ἀποθανόντας, προσέταττον τοῖς στρατιώταις ἀφανῆ τὰ σώματα καταστῆσαι τῶν τετελευτηκότων. Αἱ δὲ καταλειφθεῖσαι νεκραὶ ἁγιώταται παρθένοι ἐτάφησαν ἐν τοῖς μνήμασιν, ἔχουσαι καύχημα, ὅτι ἐν τοῖς καιροῖς τοῦ εὐσεβεστάτου Κωνσταντίου γεγόνασι μάρτυρες. Διάκονοι δὲ ἐν αὐτῷ τῷ Κυριακῷ κατεκόπτοντο πληγαῖς, καὶ συνεκλείοντο. Οὐκ ἄχρι δὲ τούτων ἔστη (5) τὸ πρᾶγμα· ἀλλὰ γὰρ μετὰ τὸ ταῦτα γενέσθαι, ὁ βουλόμενος λοιπὸν ἦν ἠδύνατο θύραν κατεάσσων ἤνοιγε, καὶ ἠρεύνα, καὶ ἥρπαζε τὰ ἔνδον· καὶ εἰς τοιούτους τόπους εἰσήρχοντο, εἰς οὓς οὐδὲ πᾶσι τοῖς Χριστιανοῖς ἔξεστιν εἰσελθεῖν. Οἶδε ταῦτα καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς πόλεως Γοργόνιος· ἐκεῖ γὰρ ἦν. Οὐ μικρὸς γὰρ ἔλεγχος τῆς τοιαύτης πολεμικῆς ἐφόδου τὸ ἐν τῷ Κυριακῷ καταλιπεῖν τὰ B παρὰ τῶν εἰσελθόντων ὅπλα καὶ βέλη, καὶ ξίφη· μέχρι γὰρ νῦν ἐκρεμάσθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἵνα μὴ (ὁ) ἀρνήσασθαι δυνηθῶσι. Καὶ γὰρ πολλάκις ἀπέστειλε τὸν τῆς τάξεως Δυνάμιον καὶ τὸν στρατηγὸν, θέλων αὐτὰ ἆραι· καὶ τέως οὐ συνεχωρήσαμεν, ἕως πᾶσι γνωσθῇ. Εἰ μὲν οὖν πρόσταγμά ἐστι διώκεσθαι ἡμᾶς, ἕτοιμοι πάντες μαρτυρῆσαι· εἰ δὲ μὴ ἔστι τοῦ Αὐγούστου πρόσταγμα, ἀξιοῦμεν τὸν ἔπαρχον τῆς Αἰγύπτου Μάξιμον, καὶ τοὺς πολιτευτὰς πάντας, ἀξιῶσαι αὐτὸν μηκέτι τοιαῦτα ἐπιχειρῆσαι. Ἀξιοῦμεν δὲ καὶ ταύτην ἡμῶν τὴν δέησιν ἀνενεχθῆναι· ἵνα μὴ ἄλλον τινὰ ἐπίσκοπον ἐπιχειρήσωσιν εἰσαγαγεῖν ὧδε· μέχρι γὰρ (7) θανάτου ἐστήκαμεν, αὐτὸν ἐπιθυμοῦντες τὸν αἰδεσιμώτατον Ἀθανάσιον, ὃν ἐξ ἀρχῆς ὁ Θεὸς ἡμῖν δέδωκε κατὰ διαδοχὴν τῶν Πατέρων ἡμῶν· ὃν καὶ αὐτὸς ὁ εὐσεβέστατος Αὔγουστος Κωνστάντιος μετὰ γραμμάτων καὶ ὅρκων ἀπέστειλε. Πιστεύομεν γὰρ, ὅτι, ἐὰν μάθῃ ἡ εὐσέβεια αὐτοῦ, ἀγανακτήσει μὲν ἐπὶ τοῖς γενομένοις, οὐδὲν δὲ παρὰ τοὺς ὅρκους ποιήσει· ἀλλὰ καὶ πάλιν κελεύσει τὸν ἐπίσκοπον ἡμῶν Ἀθανάσιον μένειν μεθ' ἡμῶν. Τοῖς μετὰ τὴν ὑπατείαν Ἀρβαιθίωνος καὶ Κολλιανοῦ (8) τῶν λαμπροτάτων ἀποδειχθησομένοις ὑπάτοις, Μεχὶρ ιζ', ἥτις ἐστὶ τῇ πρὸ μιᾶς εἰδῶν Φευβρουαρίων (9).

(Epistola porro superius scripta ad omnes ubique C monachos desinit ad ea quæ Alexandriæ gesta sunt in ordinatione Georgii Cappadocis Ariani, olim fiscorum exceptoris. Sequens autem epistola, quæ res in synodis Arimini et Seleuciæ in Cappadocia gestas enarrat, prædictum Georgium ait Seleuciæ fuisse damnatum. Itaque epistola ad monachos rectius prior posita est, quæ tamen in exemplari secunda habetur.)

(Ἡ μὲν προγεγραμμένη πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ μοναχοὺς ἐπιστολὴ τελευτᾷ εἰς τὰ γεγενημένα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ τῇ χειροτονίᾳ Γεωργίου τοῦ Καππάδοκος ἀπὸ ὑποδεκτῶν (10), τοῦ Ἀρειανοῦ· ἡ δὲ ἑξῆς ἐπιστολὴ, περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀριμίνῳ καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας γεγενημένων συνόδων διηγουμένη, τὸν προειρημένον Γεώργιον ἐν τῇ Σελευκείᾳ (11) καθῃρῆσθαί φησιν. Ὥστε καλῶς πρώτη τέτακται ἡ πρὸς τοὺς μοναχοὺς, ἐν τῷ ἀντιγράφῳ δευτέρα κειμένη.)

(5) Sic Reg. et edit. Comm. Editi Paris. male, ἐστί. Mox edit. Par. οὐ βουλόμενος, perperam. Reg. et edit. Comm. recte, ὁ βουλόμενος. Mox Reg., ἦν ἠδύνατο. Editi ἦν ἠδούλετο.

(6) Reg. et Basiliens. μηδέ. Mox edit. Paris. δήμιον, et ita legit Nannius qui vertit, *carnificem*. Edit. Basil. et Reg. Δυνάμιον. Erat Dynamius militaris præfectus : quæ vox memoratur item supra n. 61.

(7) Sic Reg., γάρ deest in editis.

(8) Apud Ammianum Marcell. l. xv, c. 8, p. 95, legitur *Lollianus*.

(9) Reg. ἰδῶν Φεβρουαρίων. Nannius, *pridie Kalendarum Februarii*. Vide paulo ante. Quæ sequuntur autem sunt amanuensium scholion, quod in Reg. ductu calami separatur a præcedentibus.

(10) Ἀπὸ ὑποδεκτῶν. Vide supra num. 75. Ibid. Reg. ἐν Ἀριμένῳ.

(11) Regius codex, Σελευκίᾳ. Post καθῃρῆσθαι Reg. Basil. habent, φησιν. Quæ sequuntur autem post φησιν, in solo Reg. habentur.

Digitized by Google

ADMONITIO

In duo sequentia Alexandri archiepiscopi Alexandrini opuscula.

—

313-317 1. *Placuit ad calcem hujusce* Arianorum Historiæ *opuscula duo attexere, quæ Arianismi spectant initium. Primo edimus Καθαίρεσιν seu* Depositionem Arii et sociorum : *ita scilicet nuncupatam in codice Regio, unde ea desumpta est, licet proprie nihil illa sit aliud, nisi oratio, qua Alexander archiepiscopus accitos Alexandrinos Mareoticosque presbyteros atque diaconos coram hortatur ut* Encyclicam *suam* epistolam, *qua narratur Arii sociorumque damnatio, muniant suffragio suo, atque subscriptione. Hoc opusculum antea inéditum vir cl. Cotelerius suis ad PP. primi sæculi notis inseruit, pag.* 317, *ne scilicet prorsus interiret. Sed cum extra proprium locum ibi positum sit, et alioqui laudata Cotelerii editio, absumptis incendio exemplaribus prope omnibus, rarissima evaserit, huc visum est adjicere : cum præsertim implicatissimis Arianorum exordiis haud parum lucis afferat.* 2. *Huic adjungimus* Encyclicam Alexandri epistolam, *quæ ita præcedenti* Depositioni *cohæret, ut nullatenus debeat ab ea segregari, quare operæ pretium fuit illas invicem sejunctas hic copulare, prout jacent in eodem Regio codice. Habetur hæc* Epistola *apud Socratem, lib.* I, *c.* 6, *sed multis mendis respersa : desideranturque ibi Alexandrini cleri subscriptiones. Item legitur illa apud Gelasium, lib.* II, *c.* 3, *cum subscriptionibus, sed mendis etiam obsita : subscriptionesque adeo mutilæ ibi sunt, ut necessum prorsus fuerit novam ejus editionem parare, ut inspicienti cuique palam erit. Narrat hic Alexander res gestas in exortu Arianæ hæresis, inque Arii et sectatorum damnationem : monetque episcopos ne Eusebio Nicomediensi, Arii patrono, morem gerant, siquidem in hæresiarchæ gratiam litteras ille scripserit.*

—

Opuscula Alexandri supra recensita jam edidimus in tomo XVIII nostræ Collectionis, quem videsis. EDIT.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

—

S. ATHANASIUS ALEXANDRINUS ARCHIEPISCOPUS.

PROLEGOMENA.
Epistola nuncupatoria editioni Venetæ præfixa. V
Monitum ad lectorem. VI
Præfatio altera editionis Venetæ. VII
Præfatio alia ejusdem editionis. X
Epistola nuncupatoria editioni Benedictinorum præfixa. XIV
Præfatio editionis Benedictinæ in universa S. Athanasii opera. XV
I. — De manuscriptis et de veteribus Athanasii operum editis. XVI
II. — De stylo Athanasii. XXIII
III — De amissis Athanasii operibus. XXV
IV. — De doctrina Athanasii. XXVIII
V. — De hæreticis ab Athanasio impugnatis et memoratis. XXXI
VI. — De disciplina Ecclesiæ Athanasii ævo, ex ejus scriptis synopsis. XXXVI
VII. — Varia explicantur. XXXIX
Excerptum ex præfatione Petri Nannii Alcmariani. XLII
Præfatio ad lectorem in editione Commeliniana. XLIII
Præfationes veteres. XLV
Monitum in tabellam geographicam. LI
Tabella geographica. LIII
VITA S. ATHANASII. LIV
ANNO 296. — Athanasii ortus, patria, parentes. LIX
ANNO 301. — Exortus Meletiani schismatis. LIX
ANNO 303. — Maximiani furor in Christianos LX
Ab ANNO 303 ad 311. — 1. Ariani mores et gesta. — 2. Athanasii institutio. LX
ANNO 311. — 1. Petri martyrium. — 2. Achillas Alex. episcopus. LX
ANNO 312. — Achillæ succedit Alexander. LX
ANNO 313. — De pueris ab Athanasio baptizatis. LXI
ANNO circiter 315. — Antonium adit Athanasius. LXI
ANTE ANNUM 319. — 1. Scribit contra gentes. — 2. Arianæ hæreseos exordium. LXI
3. Arius Alexandro infestus. Arii impietas. — 4. — Arius doctrinam spargit suam. LXII
ANNO circiter 320. — Alexander tentat Arium a cœpto revocare. LXII
ANNO 321. — 1. Alexander synodum cogit. — 2. Multi ad Arium desciscunt. LXII
3. Alexandri litteræ de Arianismo. — 4. Alii Ario adjuncti. LXIII
ANNO circiter 322. — 1. Colluthi defectio. — 2 Arius demigrat in Palæstinam. LXIII
3. Gesta Alexandri contra Arium. — 4. Arius Nic-

Digitized by Google

mediam petit. Initium odii Arianorum in Athanasium. LXIV

Anno circiter 323. — 1. Arius et asseclæ mittunt ad Alexandrum litteras. *Thalia* Arii. LXIV

2. Arius sibi Constantiam conciliat. — 3. Epistolæ Alexandri. — 4. Arianorum principes LXV

Anno 324. — 1. Constantinus de dissidio Orientalium certior factus. — 2. Alexandrina synodus. — 3. Ariani Constantini statuas lapidibus impetunt. — 4. Litteræ Arii ad Constantinum, et Constantini ad Arium. LXVI

Anno 325. — 1, 2, 3 Synodus Nicæna convocatur. LXVI

4. Qui episcopi Arianis faverent. — 5. Libelli Constantino oblati. — 6. Imperator synodo interest. — 7. Arius suos propugnat errores Athanasius contra Arium disputat. LXVII

8. Eusebiani libellum fidei offerunt. — 9. Quid pro τοῦ ὁμοουσίου voce statuenda actum. LXVIII

10. Hosius Nicænum Symbolum adornat. — 11. Eusebianorum protervia. — 12. Demum simulate subscribunt. — 13. Arius damnatus et in exsilium pulsus. — 14. *Thalia* damnata. — 15. Theonas et Secundus cum Ario damnati. — 16. Meletiani qua conditione recepti. LXIX

17. De Paschate decretum. — 18. Canones Nicæni. — 19. Epistolæ Constantini et Nicænæ synodi. — 20. Celebritas Nicææ magna. — 21. Constantini pietas. — 22. Ariani et Meletiani non quiescunt. LXX

23, 24. Eusebius et Theognius exsulant. LXXI

Anno 326. — 1. Alexandri Alexandrini obitus. — 2. Meletiani Theonam cooptant in episcopum Alexandrinum. — 3. Athanasius deligitur. LXXI

Anno circiter 327. — Initia episcopatus. Athanasii in Thebaidem iter. LXXIII

Anno circiter 328. — Arius ab exsilio revocatus. Similiter Eusebius et Theognius LXXIII

Anno circiter 329. — Eustathius Antiochenus Arianos strenue oppugnat. Eusebianorum dolo pellitur. LXXIII

Anno circiter 330. — 1, 2. Seditio Antiochiæ. — 3. Gesta Eusebianorum in Asc epam Gazensem et Eutropium. LXXIV

4. Abyssini Frumentio doctore Christi fidem amplectuntur. — 5, 6, 7. Frumentius ab Athanasio constituitur episcopus Abyssinorum. LXXV

Anno circiter 331. — 1. Eusebius conatur Arium Alexandriam remittere. Meletianos sibi asciscit. LXXVI

2. Eusebii calumniæ in Athanasium. Arius et Eusebius libellum fidei offerunt Constantino. LXXVII

Anno circiter 332. — 1. Arius Alexandriam petit. Constantinus jubet recipi Arium. LXXVII

2. Athanasius negat Ario aditum. Meletianorum criminationes in Athanasium. Athanasius Nicomediam petit. — 3. Ischyræ historia. LXXVIII

4. Arsenii historia. LXXIX

Anno 333. — 1. Synodus Cæsareæ indicitur. Arsenii fabula deprehenditur. LXXIX

2. Calumnia detecta. — 3. Arsenius delicti veniam petit. LXXX

Anno circiter 334. — Antonius Alexandriam venit. LXXX

2. Antonius curat dæmoniacam. — 3. Eusebius Cæsariensis inimicitias suscipit adversus Ægyptios. LXXXI

Anno 335. — 1. Synodus Tyria. — 2. Eusebium arguit Potammon. LXXXI

3, 4. Quæ crimina Athanasio offeruntur. — 5, 6, 7. Calumniæ deteguntur. LXXXII

8, 9, 10. Historia mulierculæ suspecta. — 11. Legatio Mareotica. LXXXIII

12. Conquestio Athanasii et Ægyptiorum. — 13. Alexander Thessalonicensis improbat factum Eusebianorum. — 14. Ægyptii appellant imperatorem. — 15, 16. Fuga Athanasii. LXXXIV

17, 18, 19. Legatorum gesta Alexandriæ et in Mareote. LXXXV

20. Athanasius damnatur. — 21. Ischyras episcopus constituitur. — 22, 23. Episcopi Tyrii a Constantino evocantur Jerosolymam. Synodus Hierosolymitana. LXXXVI

24, 25. Arius admittitur ad communionem. — 26. Eusebiani Marcellum Ancyranum impetunt. LXXXVII

27, 28. Athanasius Constantinum adit. Constantinus evocat Hierosolymitanos præsules. Nova calumnia Eusebianorum. Athanasius in Gallias relegatur. LXXXVIII

29, 30. Constantinus vetat alium eligi in locum Athanasii. Marcellus damnatur. LXXXIX

Anno 336. — 1. Athanasius Treviros concedit. — 2. Arius Alexandria pulsus Constantinopolim se confert. LXXXIX

3, 4. Mors Arii. — 5, 6. Antonius pro Athanasio scribit ad Constantinum. XC

7 Eusebius et Theognius fidei formulam edunt. — Alexandri Constantinopolitani mors. Paulus in ejus locum subrogatur. XCI

Anno 337. — 1. Julius in Romanum pontificem deligitur. Mors Constantini. — 2. Constantius cognatos trucidat. — 3. Eusebiani Constantium ad suas partes alliciunt. XCI

Anno 338. — Athanasii reditus. XCII

Anno 339. — 1. Eusebiani nova moliuntur in Athanasium. XCII

2 Eusebius, pulso Paulo, Constantinopolitanam sedem invadit. — 3, 4. Eusebiani Pistum deligunt in Alexandrinum episcopum. XCIII

Anno 340. — 1, 2. Synodus Alexandrina. XCIII

3. Legati Athanasii cum Eusebianis congrediuntur. — 4. Athanasius libros Scripturæ sacræ mittit ad Constantem. — 5. Constantinus junior obit. XCIV

Anno 341. — 1. Synodus Antiochena. Eusebius Emisenus episcopus Alexandrinus constituitur : negat subire munus. — 2. Gregorio munus defertur. — 3. Antonius Paulum adit. XCV

4. Fidei formulæ Antiochiæ editæ. — 5, 6. Gregorii invasio truculenta. — 7, 8. Athanasius se fuga proripit. XCVI

9. Athanasius scribit encyclicam epistolam. Romam transmittit. — 10. Oratores Julius mittit ad Eusebianos. Monachorum in Occidente origo. XCVII

11. Oratores ad Julium mittit Gregorius. — 12. Eusebiani fidei formulam mittunt ad Constantem. — 13. Alii episcopi ab Eusebianis pulsi. XCVIII

Anno 342. — 1. Eusebianorum ad Julium litteræ. XCVIII

2. Immania Gregorii in Ægypto facinora. — 3. Mors Balacii. XCIX

4. Synodus Romana. — 5. Epistola Julii synodica ad Eusebianos. — 6. Mors Eusebii. — 7. Seditio Constantinopolitana. C

Anno 343. — Photinus. CI

Anno 344. — Ariani episcopi novam edunt fidei formulam. CII

Anno 345. — Synodus Mediolanensis. CII

Annis 346, 347. — 1. Synodus Sardicensis. CII

2 Orientales reformidant judicium Occidentalium. — 3. Fuga Orientalium. CIII

4. Exsules depulsis criminibus restituuntur. — 5. Ariani episcopi damnantur. — 6. Epistolæ synodicæ. — 7. Nihil de fide Sardicæ actum. — 8. Synodus oratores ad Constantium mittit. CIV

9. Orientalium facinora. — 10. Synodus Philippopolitana. — 11. Decem laici capite truncati, alii vexati. CV

12. — Alexandrinis et Ægyptiis illata mala. — 13. Mediolanensis synodus. Photinus damnatur, CVI

Anno 348. — 1. Stephani Antiocheni factum in legatos. — 2. Stephanus abdicatur, cui subrogatur Leontius. CVI

3. Constantius revocat exsules. CVII

Anno 349. — 1. Gregorius ab Alexandrinis obtruncatur. — 2. Athanasius Constantem convenit. — 3. Constantius Athanasium hortatur ad reditum. CVII

4. Athanasii reditus. — 5, 6. Constantium convenit Athanasius. — 7. Epistola Constantii in gratiam Athanasii. CVIII

8. Excipitur Athanasius a synodo Hierosolymitana. — 9, 10, 11. Gaudium Alexandrinorum in adventu Athanasii. CIX

12. Mors Pachomii. Ejus sententia de Athanasio. — 13, 14. Ursacii et Valentis pœnitentia. CX

15. Damnatur Photinus. CXI

Anno 350. — 1. Athanasii reducis gesta in Arianos. — 2. Constans occiditur. CXI

3. Constantius bello Persico expeditus. Magnentius oratores mittit ad Constantium. — 4. Ariani crimina redintegrant in Athanasium. — 5. Constantii litteræ ad Athanasium. — 6. Vetranio abdicatus. CXII

Anno 351. — 1. Sirmiensis synodus. Photinus ablegator in exsilium. — 2. Mursina clade accisæ res Magnentii. CXIII

Anno 352. — 1. Librum scribit Athanasius de Nicænis decretis, et de sententia Dionysii. — 2. Julii mors et Liberii exordium pontificatus. CXIV

3 Livor Arianorum præsulum in Athanasium. — 4. Athanasius Constantium mitigare frustra tentat. CXV

Anno 353. — 1. Magnentii mors. — 2, 3. Franc Arianorum insignis. CXV

4. Calumniæ Arianorum in Athanasium. — 5. Synodus Arelatensis. Lapsus Vincentii Capuani. CXVI

6. Paulini Trevirensis constantia et exsilium. CXVII

Anno 354. — 1, 2. Liberii gesta Athanasii causa. CXVII

3. Synodus Mediolanensis indicitur. — 4. Galli mors. — 5. Missus qui Athanasium deturbaret, pellitur a plebe. CXVIII

Anno 355. — 1. Synodus Mediolanensis. CXVIII

2. Edictum Constantii offertur subscribendum. —

Digitized by Google

3. Dionysii suffragium astu delet Eusebius. Constantius frustra tentat episcopos. Episcopi multi in exsilium ablegati. CXIX

4, 5, 6. Liberii litteræ ad confessores. — 7. Maximus sede pellitur. — 8. Martyrium Rufiniani. — 9, 10. Vexatio Catholicis per orbem illata. CXXI

11, 12. Sylvani defectio. — 13. Dracontius in episcopum allectus fugit. Revocatur ab Athanasio. — 14, 15. Constantius Liberium a proposito dimovere tentat. CXXII

16. Liberius ad imperatorem trahitur. — 17, 18. Colloquium Liberii cum Constantio. Exsilium Liberii. CXXIII

19. Felix in Liberii locum adlegitur. — 20. Constantius hortatu Arianorum Hosium tentat. Hosii epistola ad Constantium. CXXV

21. Profligatis aliis Constantius Athanasium aggreditur. CXXVI

Anno 356. — 1. Diogenes, Hilarius et Syrianus contra Athanasium rem gerunt. CXXVI

2. Syrianus noctu ecclesiam invadit. Cædes perpetratæ. Athanasius se subducit. — 3. Contestatio Alexandrinorum. CXXVII

4. Georgius Antiochiæ deligitur. — 5. Constantius nefaria Syriani gesta probat, et alia adjicit. — 6. Alia Christianorum calamitas. CXXVIII

7, 8, 9. Ultio divina in petulantes ethnicos. — 10. Quo se proruit Athanasius. CXXIX

11. Athanasius in deserto litteras ad plebem Alexandrinam mittit. — 12. Martyrium Eutychii. — 13. Eleemosynam erogare Ariani vetant. CXXX

14. Presbyteri et diaconi fugati. — 15. Martyrium Secundi. Ariani formulam fidei edunt. Epistola Athanasii. — 16. Ingressus Georgii Alexandriam. Nova in Catholicos irruptio. CXXXI

17, 18. Consolatoria Athanasii epistola. — 19. Ecclesiæ jussu Constantii Arianis traduntur. Episcopi vexati et pulsi. CXXXII

20. Monasteria eversa. — 21. Qui fuerint episcopi ab Arianis constituti. CXXXIII

22. Pia populi Christiani studia. — 23. Oxyrinchi laus. — 24. Athanasius Apologiam ad Constantium edit. Ut Constantium adeat iter ingreditur. Remigrat in solitudinem. CXXXIV

25, 26, 27. Georgii avaritia et immanitas. A plebe pulsus in sedem restituitur. CXXXV

Anno 357. — 1. Episcopi pulsi alii animo fracti cedunt, alii manent invicti. — 2. Liberii reditum Romanæ senatoriæ impetrant. — 3. Blasphema fidei formula Sirmii edita. CXXXVI

4. Hosii lapsus. — 5. Liberii lapsus. CXXXVII

Anno 358. — 1. Athanasii Apologia de fuga sua. — 2. Epistola item et Historia ad monachos. — 3. Epistola ad Serapionem de morte Arii. CXXXVII

4. Libri contra Arianos. — 5. Epistolæ ad Serapionem de Spiritu sancto. — 6, 7. Liberius Romam redit. CXXXVIII

8. Athanasius ad desertum usque perquiritur. Artemius dux ad monasteria venit. — 9, 10. Athanasii iter ad monasteria Thebaidis. CXXXIX

11. Ariani in varias divisi sectas. CXL

Anno 359. — 1, 2. Synodus Sirmiensis. CXL

3. Synodus Ariminensis. — 4. Synodus Seleuciana. Acaciani damnantur. CXLI

5. Athanasius epistolam scribit de synodis. CXLII

Anno 360. — 1. Synodus Constantinopolitana. — 2. Lucifer pro Athanasii defensione libros edit. Epistolæ Athanasii ad Luciferum. CXLII

Anno 361. — 1. Meletius in episcopum Antiochenum allectus ab Arianis. — 2. Ariani novam edunt fidei formulam. Constantii obitus. CXLIII

Anno 362. — 1. Julianus inauguratur imperator. Artemii ducis martyrium. — 2, 3. Georgii et multorum Christianorum cædes. CXLIII

4. Julianus Alexandrinam cædem se indigne ferre simulat. — 5. Georgii bibliothecam transmitti sibi curat. — 6, 7. Athanasius Alexandriam regreditur. CXLIV

8. Alexandrina synodus. — 9. Acta synodi de lapsis. — 10. De hypostasibus. — 11. De Apollinarii sententia. CXLV

12. De rebus Antiochenis. — 13. Lucifer Paulini promotione res Antiochenas labefactat. — 14. Athanasius partem reliquiarum S. Joannis Baptistæ recipit. CXLVI

15. Ethnici Julianum concitant in Athanasium. Epistolæ Juliani contra Athanasium. — 16. Athanasius se subducit. In desertum se recipit. CXLVII

Anno 363. — 1, 2. Quid Athanasio contigit qua die cæsus Julianus est. — 3. Athanasius redit Alexandriam. Jovianus imperator inauguratus litteras dat ad Athanasium, et Athanasius ad ipsum. CXLVIII

4, 5, 6, 7. Athanasius ad Jovianum adit Antiochiam. Arianorum querelæ in Athanasium, et responsa Joviani. CXLIX

8, 9. Lucius alloquitur imperatorem. — 10. Athanasius quærit gratiam inire Meletii Antiocheni. CL

Anno 364. — Mors Joviani. In cujus locum deligitur Valentinianus, qui sibi Valentem asciscit imperii consortem. CL

Anno 365. — 1. Mors Theodori abbatis. — 2. Athanasius scribit Vitam Antonii. CL

3. Athanasius scribit librum de Trinitate; alium item de Trinitate et Spiritu sancto. CLI

Anno 366. — 1. Mors Liberii, in cujus locum subrogatur Damasus. — 2. Epistola Athanasii ad Rufinianum. CLI

Anno 367. — 1. Valens Catholicos vexat, edicit ut pellantur episcopi. Plebs Alexandrina pelli Athanasium non sinit. Athanasius se clam subducit. CLI

2, 3. Valens Athanasium revocat. CLII

Anno 368. — Synodus Romana prior sub Damaso. CLII

Anno 369. — Synodus Alexandrina. CLII

Anno 370. — Synodus Romana altera. CLIII

Anno 371. — 1, 2, 3. Athanasius præfectum Libyæ Catholicorum communione interdicit. CLIII

4. Athanasius cum Meletio reconciliatur. — 5. Epistolæ Athanasii ad Joannem et Antiochum, et ad Palladium. Basilii de Athanasio testimonia. — 6. Siderii Historia. Siderium confirmat Athanasius. — 7. Apollinarii errores late serpunt. Athanasii epistola ad Epictetum. CLIV

8. Athanasii epistola ad Adelphium. — 9. Ad Maximum. CLV

Anno 372. — 1. Athanasii libri contra Apollinarium, et alia opuscula. — 2. Melaniæ iter Alexandriam. CLV

Anno 373. — Mors Athanasii. CLV

ANIMADVERSIONES NOVÆ IN VITAM ET SCRIPTA S. ATHANASII.

Proœmium. CLVI

Animadversio I. — Num Athanasius a martyribus institutus sit. CLVII

Animadversio II. — De titulo in *Vitam Antonii*, et num Athanasius aliquandiu cum Antonio in solitudine vixerit. CLVII

Animadversio III. — Libri *Contra gentes* et *De incarnatione* quo tempore scripti. CLXI

Animadversio IV. — Quæ sit ἡ Νικαίων ab Athanasio memorata. CLXII

Animadversio V. — De rebus Arianismi exortum et condemnationem spectantibus. CLXII

Animadversio VI. — Quid sit τόμος, sive tomus ille quem episcopis per orbem subscribendum Alexander Alexandrinus misit. CLXV

Animadversio VII. — Quo tempore Athanasius in Thebaidem profectus Pachomium viserit. CLXVI

Animadversio VIII. — Quo tempore Antonius Alexandriam venerit. CLXVI.

Animadversio IX. — An vera historia mulierculæ, quæ Athanasium in synodo Tyria illati sibi stupri insimulaverit. CLXVIII

Animadversio X. — De significatu vocis ἐφυσιοῦν. CLXVIII

Animadversio XI. — Ad quem missa Flavii Hemerii epistola. CLXVIII

Animadversio XII. — An epistola Eusebii Cæsariensis libro *De Nicænis decretis* recte subjungatur. CLXIX

Animadversio XIII. — Quo anno synodus Alexandrina celebrata fuerit, an 339, an 340. CLXXI

Animadversio XIV. — Probatur epistolam synodalem Romanam, a Julio papa datam, scriptam esse anno 342. CLXXIII

Animadversio XV. — An συγγενὴς τῶν ὅλων γραφὴ, quæ Constanti Augusto Athanasius misit, idem sint quod *Synopsis Scripturæ sacræ*; et an synopsis illa sit vere Athanasii. CLXXVI

Animadversio XVI. — An cæsi in Fabrica Adrianopolitana ecclesiastici laicive fuerint. CLXXVIII

Animadversio XVII. — Theodulum Trajanopolitanum tempore Sardicensis synodi defunctum esse probatur. CLXXVIII

Animadversio XVIII. — De significatu vocis ἀνδρόδος. CLXXIX

Animadversio XIX. — Num in *Historia Arianorum ad monachos*, τοὺς ἄρτους, artus sive membra, vel panes exprimant. CLXXIX

Animadversio XX. — An Liberii contra Athanasium epistola germana sit, necne. CLXXX

Animadversio XXI. — An epistola catholica Athanasii sit, necne. CLXXXII

Animadversio XXII. — De aliis dubiis Athanasii operibus, et de quibusdam fragmentis. CLXXXII

Romanorum et Alexandrinorum sacerdotum et antistitum nomina. CLXXXIV

Digitized by Google

VITÆ ATHANASII SCRIPTORES VARII.
Vita et conversatio S. Athanasii auctore incerto. CLXXXV
Vita S. Athanasii ex Photio. CCXI
Vita S. Athanasii ex Metaphraste. CCXXIII
Vita S. Athanasii ex Arabico versa, interprete D. Renaudotio. CCXLVI
DISSERTATIO J. FONTANINI de anno emortuali S. Athanasii. CCLII
DE CULTU S. ATHANASII.
Annus et dies mortis atque cultus : Vitæ scriptores posteriores. CCLIX
De corpore S. Athanasii Constantinopoli Venetias translato et ejus ibidem cultu. CCLXIII
Quomodo Constantinopoli deportatum sit corpus. CCLXV
Veritas sancti corporis a patriarcha examinata et probata. Translatio ejusdem solemnis ad ecclesiam Sanctæ Crucis. CCLXVIII
Miracula S. Athanasii præcipue post translationem corporis. CCLXX
De cultu sacri capitis in Hispania et Gallia. CCLXXII
ELOGIA VETERUM. CCLXXIII

S. ATHANASII OPERA.

Monitum in duos Contra gentes et De Incarnatione libros. 1
ORATIO CONTRA GENTES. 3
ORATIO DE INCARNATIONE VERBI.
Admonitio in sequentem fidei Expositionem. 197
EXPOSITIO FIDEI. 200
Monitum in sequentem Tractatum. 207
TRACTATUS in illud, « Omnia mihi tradita sunt a Patre meo, » etc. 207
Monitum in sequentem Encyclicam. 219
EPISTOLA ENCYCLICA AD EPISCOPOS. 222
Admonitio in Apologiam contra Arianos. 239
APOLOGIA CONTRA ARIANOS. 247
Admonitio in Epistolam sequentem. 411
EPISTOLA DE DECRETIS SYNODI NICÆNÆ. 415
Monitum in Epistolam sequentem. 477
EPISTOLA DE SENTENTIA DIONYSII. 479
Monitum in Epistolam ad Dracontium. 521
EPISTOLA AD DRACONTIUM. 523
Admonitio in Epistolam sequentem. 535
EPISTOLA ENCYCLICA AD EPISCOPOS ÆGYPTI ET LIBYÆ. 538
Monitum in sequentem Apologiam. 595
APOLOGIA AD IMPERATOREM CONSTANTIUM. 595
Admonitio in opus sequens. 615
APOLOGIA DE FUGA SUA. 645
Admonitio in duas sequentes epistolas. 679
EPISTOLA AD SERAPIONEM DE MORTE ARII. 685
EPISTOLA AD MONACHOS DE HISTORIA ARIANORUM. 691
HISTORIA ARIANORUM. 695
Admonitio in duo opuscula sequentia. 797
OPUSCULA DUO ALEXANDRI archiep. Alexandrini de Arianis, quæ hic tantum memorantur, utpote tomo XII jam edita. 797

FINIS TOMI VICESIMI QUINTI.

Ex Typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

3 2044 004 972 428

A FINE IS INCURRED IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW.

3928559

MAY 2 '73 H

CANCELLED APR 12 1973

WIDENER APR 25 1992 BOOK DUE

Digitized by Google

Digitized by Google